AnaBritannica

8

Cha
Çan

Hürriyet

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

***Encyclopædia Britannica*'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:**

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Chicago Üniversitesi
Hellmut Fritzsche, *Başkan*
Donald W. Fiske, *Başkan Yardımcısı*
Edward Anders
Jack D. Cowan
Mihaly Csikszentmihalyi
Jack Halpern
Eric P. Hamp
Saunders Mac Lane
Janet D. Rowley

AVRUPA

Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)
Hans Daalder, *Başkan*

Floransa Üniversitesi (İTALYA)
Mauro Cappelletti

Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)
Pedro Schwartz

Marburg Üniversitesi (ALMANYA)
Otfried Madelung

Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)
Manfred Eigen

Ruhr Üniversitesi; Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)
Günther Wilke

Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)
Marc Augé

Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)
Fernando Gil

Jacques Bersani, *Sekreter*

AVUSTRALYA

Avustralya Ulusal Üniversitesi
Brian D. O. Anderson, *Başkan*
John Douglas Ritchie

Adelaide Üniversitesi
Robert Eugene Bogner

Melbourne Üniversitesi
Warren A. Bebbington
Geoffrey Blainey
Frank Graham Little

La Trobe Üniversitesi
Eric L. Jones

Sidney Üniversitesi
David R. Fraser
Dame Leonie Judith Kramer

Batı Avustralya Üniversitesi
Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

Cambridge Üniversitesi
Sir Brian Pippard, *Başkan*
Sir Georffrey Elton
Kurt Lipstein
Sir John Lyons

Edinburgh Üniversitesi
Ian G. Stewart
C. Barrie Wilson

Londra Üniversitesi
Maurice Cranston
Donald Gunn MacRae
David Alfred Martin
Donald M. Nicol

Oxford Üniversitesi
Uwe W. Kitzinger
C. Anthony Storr
Sir Keith Thomas

Sussex Üniversitesi
H. Christopher Longuet-Higgins

KANADA

İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi
William E. Fredeman, *Eş-Başkan*

Simon Fraser Üniversitesi
J. L. Berggren
Peter Kennedy
Edward McWhinney
Grant Strate

Toronto Üniversitesi
A. Edward Safarian, *Eş-Başkan*
Calvin C. Gotlieb
A. Douglas Tushingham

Montreal Üniversitesi
François Duchesneau

Victoria Üniversitesi
Donovan W. M. Waters

Waterloo Üniversitesi
Frederick R. W. McCourt

York Üniversitesi
John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 8

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica *(Chicago)*

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica *(İstanbul)*

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan, tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda (günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler) kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, Münih

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr.Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof.Dr İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof.Dr.Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç.Dr Murat Belge, Prof.Dr.Şerif Mardin, Prof Dr İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr.Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr.Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktay, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canıtez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenç, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Klokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alova, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, Itır Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkçıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çıçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Koral Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsun Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankoçak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesağır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdinç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi *bak.* Abaoji
Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo **Çin dilleri** maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayraç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet
Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo
Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon
Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (**East Lansing, East Chicago,** ama East Africa değil **Doğu Afrika**).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayraç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum
Museo Nacional de Historia *bak.* Ulusal Tarih Müzesi
Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayraç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayraç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir. Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayraç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayraç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırlar)
Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M'" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo
MacCarthy Adası
M'Clure Boğazı
McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella
A-cheng
A-erh-chin Shan
a posteriori bilgi
A vitamini
A&P
A. Kadir
AA
Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (*İsveçce: aktielbolag, aktielbolaget*)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti
AG	Anonim Şirket (*Almanca: Aktiengesellschaft*)
age	adı geçen eserde
AM	Genlik Modülasyonu
AO	Anonim Ortaklık
AŞ	Anonim Şirket
ay	aynı yerde
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bak.	bakınız
bas.	baskı, basım
baş.	başlangıç tarihi
BG	Beygir Gücü
bit.	bitiş tarihi
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM	Birleşmiş Milletler
Bşk.	Başkan
C	Celsius
c.	cilt
Cia	Şirketi (*İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia Portekizce: Companhia*)
Cie	Şirketi (*Fransızca: Compagnie*)
Co.	Şirketi (*İngilizce: Company*)
cm	santimetre
çev.	çeviri, çeviren
çiz.	çizim için bakınız
d.	doğumu
da	dakika
D.C.	District of Columbia
dB	desibel
der.	derleyen, derleme
dev/da	dakikada devir
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
emk	elektromotor kuvveti
Ens.	Enstitü, Enstitüsü
eö	evlenmeden önce
es	evlendikten sonra
eV	elektron Volt
etk.	etkin olduğu yıllar
F	Fahrenheit
Fak.	Fakültesi
FM	Frekans Modülasyonu
ft	foot, feet
ft-lb	foot-libre
gal	galon
geç.	geçici sonuçlar
GmbH	Limited Şirket (*Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung*)
gr	gram
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H.	Hicri
ha	hektar
har.	harita için bakınız
hd	hüküm sürdüğü dönem
Hz.	Hazreti
Inc.	Şirketi (*İngilizce: Incorporated*)
ıy	ışık yılı
İÖ	İsa'dan Önce
İS	İsa'dan Sonra
Jr.	Junior
K	Kelvin
karş.	karşılaştırınız
kg	kilogram
KG	Komandit Şirket (*Almanca: Kommandit Gesellschaft*)
kHz	kilohertz
KK	Limited Şirket (*Japonca: Kabuşiki Kaişa*)
km	kilometre
km/saat	saatte kilometre
kol.	koleksiyon
Kol.Şrt.	Kollektif Şirket(*i*)
Kom.Şrt.	Komandit Şirket(*i*)
Ktp.	Kütüphanesi
kW	kilowatt
kW-sa	kilowatt saat
Ltd.	Limited
lb	libre
lt	litre
m	metre
m.	madde
mbH	Limited (*Almanca: mit beschränkter Haftung*)
mg	miligram
MHz	megahertz
MW	megawatt
Mij	Şirketi (*Hollandaca: Maatschappij*)
ml/sa	saatte mil
ml	mililitre
mm	milimetre
no.	numara
NV	Limited Şirket (*Hollandaca:Naamloze Vennootschap*)
op.	opus
oz	ons
ö.	ölümü
örn.	örnek, örneğin
ös	ölümünden sonra
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA	Limited (*İtalyanca: per Azioni*)
pH	asitlik-alkalilik faktörü
PLC	Kamu Limited Şirketi (*İngilizce: Public Limited Company*)
Prof.	Profesör
Rev.	Reverend
res.	resim için bakınız
S.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'*)
s.	sayfa
sa	saat
SA	Anonim Şirket (*Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anònima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima*)
SFSC	Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn	saniye
SpA	Limited Şirket (*İtalyanca: Società per Azioni*)
SS	Azizler, Azizeler, Kutsal (*İtalyanca: Santissimo, Santissima*)
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint*)
Sta.	Azize (*İtalyanca: Santa*)
Ste.	Azize (*Fransızca: Sainte*)
sür.	sürüyor
Şb.	Şubesi
tab.	tablo için bakınız
tah.	tahmini
TAO	Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ	Türk Anonim Şirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ty	tarihi yok
ü.	ünlendiği, ürün verdiği dönem
v.	vaftizi
vb	ve benzeri
vd	ve devamı
vö	ve öbürleri
W	watt
y.	yaklaşık
Yar.Doç.	Yardımcı Doçent
Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
yay.	yayımlayan
yay.haz.	yayına hazırlayan
yazm.	elyazması
yb	yenilenmiş basım
yık.	yıkılmıştır
yük.	yükseklik
yy	yüzyıl

Çinliler Chan resim okuluna özel bir önem vermemişlerdir. Bu okulun ustalıklı mürekkep kullanımından asıl etkilenenler Japonlar olmuştur. Muromachi döneminde (1338-1573) Chan resim okulu ve bu anlayışın arkasındaki felsefe hemen her alanı etkilemeye başlamış, resimden mimarlık ve çiçek düzenleme sanatına, *haiku* şiirinden çay törenlerine (*ça-no-yu*) kadar bütün sanat dallarına yeni bir canlılık kazandırmıştır.

Chancelade İskeleti, 1888'de güneybatı Fransa'da Chancelade'daki bir kaya sığınağında bulunan insan fosili. Sığınaktaki Alt Magdalenien yerleşim katının tabanı altında kıvrılmış durumda bulunan iskelet yaklaşık 17.000 yıl önceye Magdalenien kültüre tarihlenmektedir. İskeletin kafatasını inceleyen Fransız anatomi uzmanı Jean-Léo Testut, bunun Eskimo tipi bir insana ait olduğunu belirterek, "Chancelade ırkı" olarak adlandırılabilecek bir ırkın örneği olduğunu ileri sürmüştü. Eskimo tipiyle ilişkili olduğu başka güvenilir antropologlarca da saptanmışsa da, daha sonraki araştırmacılar, Grimalda fosilinde olduğu gibi Siyahlara özgü özelliklerine değinerek bu fosili de Cro-Magnon insanının bir çeşitlemesi olarak sınıflandırmışlardır.

Chandler AİLESİ, aşırı tutucu yerel bir gazete olan *Los Angeles Times*'ı dünyanın en büyük ve en etkili gazetelerinden biri durumuna getiren ABD'li yayımcı aile.

Norman Chandler (d. 14 Eylül 1899, Los Angeles - ö. 20 Ekim 1973, Los Angeles), *Los Angeles Times*'ın sahibi Harry Chandler'in oğluydu. Norman daha öğrenciyken dizgi odalarını süpürmek gibi işlerle uğraşırdı. Stanford Üniversitesi'ne devam ettikten sonra 1922'de babasının sekreteri olarak *Los Angeles Times*'a girdi. 1941'de gazetenin yönetim kurulu başkanı ve genel müdürü oldu. 1960'ta yayımcılığı oğlu Otis'e bıraktı; 1966'da ana şirket Times-Mirror Company'nin yönetim kurulu başkanı ve genel müdürü oldu. Şirketin işleyişini modernleştirerek *Los Angles Times*'ı ABD'nin otomasyon teknolojisinden en çok yararlanan gazetesi durumuna getirdi. 1960'ta gazetenin günlük yönetiminden çekildikten sonra Garden City'deki (New York) günlük *Newsday* ile Orange County'deki (California) *Orange Coast Daily Pilot* ve *Dallas Times Herald*'ı satın alarak şirketi büyütüp iş alanlarını çeşitlendirmekle uğraştı. Başka birçok şirkette önemli görevler üstlendi, yardımsever kuruluşlarda ve toplumsal girişimlerde etkin oldu.

Buffie Chandler takma adıyla tanınan Dorothy Buffum Chandler (d. 19 Mayıs 1901, Lafayette, Illinois, ABD), Long Beach'de (California) bir büyük mağaza sahibinin kızıydı. 1919'da Stanford Üniversitesi'ne girerek tarih ve İngilizce bölümlerinde okudu, burada Norman Chandler'la tanışıp evlendi. Çocukları okul yaşına gelince Dorothy Chandler gazetecilik öğrenimine başladı. Norman Chandler, Los Angeles'ta, geleneksel boyutuyla ünlenmiş *Los Angeles Times*'ın katı tutucu çizgisinden bağımsız, tabloit formunda yeni bir günlük gazete çıkarmaya karar vermişti. Dorothy Chandler, kocasının başkan olduğu dönemde 1948'de yönetsel işlerden sorumlu başkan yardımcılığını üstlenerek *Mirror*'ın gelişmesine büyük katkıda bulundu. 1955'te Times-Mirror Company'nin yöneticiliğine getirildi. Ayrıca California'nın toplumsal ve kültürel yaşamında etkin oldu. 1950'de sanat, bilim ve yurttaşlık hizmetlerinde başarı gösteren kadınlar için *Los Angeles Times* yılın kadını ödülünü koydu.

Otis Chandler (d. 23 Kasım 1927, Los Angeles), Norman ve Dorothy Chandler'ın oğluydu. Özel okullarda ve Stanford Üniversitesi'nde öğrenim gördü, üniversitenin tarih bölümünü 1950'de bitirdi. ABD Hava Kuvvetleri'ndeki askerlik hizmetinden sonra (1951-53) *Los Angeles Times*'da ve başka bir şirketle birleşerek kurulan *Mirror-News*'da çalışmaya başladı. 1957'de *Mirror News*'un başkan yardımcısı oldu, ama kısa süre sonra gazete kapandı. Otis 1960'ta babasının yerine *Los Angeles Times*'ın yayımcılığını üstlendi. Yazı işlerinin harcamalarını iki katına çıkardı, yetenekli yazarları çekmek için çok yüksek ücretler vermeyi göze aldı. Gazete tutucu çizgisini korumakla birlikte, onun yönetimi altında liberal ve karşıt görüşlere daha çok yer verdi.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Chandler, Raymond (Thornton) (d. 23 Temmuz 1888, Chicago - ö. 26 Mart 1959, La Jolla, California, ABD), polisiye romanlarıyla ünlü yazar. Fırsatçı ve kimi zaman acımasızlaşan bir toplumda ülkülerini cesaretle savunan, parasız ama dürüst özel dedektif Philip Marlowe'un yaratıcısıdır. Chandler'ın Los Angeles yöresinde geçen roman ve öyküleri, özellikle Avrupalı eleştirmenlerce bölgesel edebiyatın en iyi örnekleri olarak değerlendirilmiştir.

Chandler, İrlanda asıllı bir İngiliz yurttaşı olan annesiyle birlikte 1896-1912 arasında İngiltere'de yaşadı. 1914'te I. Dünya Savaşı başladıktan sonra, ABD yurttaşı olmasına ve California'da oturmasına karşın önce Kanada ordusunda, sonra da Kraliyet Hava Birliği'nde (sonradan Kraliyet Hava Kuvvetleri) görev yaptı. 1919'da California'ya döndükten sonra bir petrol şirketinde yöneticilik yaptı. 1929 Büyük Bunalımı döneminde geçimini sağlamak için yazarlığa başladı. İlk öyküsü 1933'te *Black Mask* adlı ucuz bir dergide yayımlandı. Chandler 1943'ten sonra Hollywood'da senaryo yazarlığı yaptı. Billy Wilder'in yönettiği *Double Indemnity* (1944; *Çifte Tazminat*), George Marshall'ın yönettiği *The Blue Dahlia* (1946; *Mavi Zambak Barı*) ve Czenzi Ormonde'yle birlikte yazdığı ve Alfred Hitchcock'un yönettiği *Strangers on a Train* (1951; *Trendeki Yabancı*) onun en ünlü senaryolarıdır.

Chandler'ın Philip Marlowe'u işleyen yedi romanı şunlardır: *The Big Sleep* (1939; *Büyük Uyku*, 1991), *Farewell, My Lovely* (1940; Hoşçakal Canım), *The High Window* (1942; *Pencere*, 1977), *The Lady in the Lake* (1943; *Göldeki Kadın*, 1962), *The Little Sister* (1949; *Tehlikeli Sarışın*, 1963), *The Long Goodbye* (1953; Uzun Veda) ve *Playback* (1958). Chandler'ın romanlarından yapılan filmlerin en ünlüsü, Marlowe'u Humphrey Bogart'ın oynadığı *The Big Sleep*'tir (1946; *Büyük Uyku*).

Chandler, Seth Carlo (d. 17 Eylül 1846, Boston - ö. 31 Aralık 1913, Wellesley Hills, Massachusetts, ABD), ABD'li astronom. Yer'in dönme ekseninde meydana gelen ve enlemin periyodik olarak 14 ayda bir değişmesine yol açan hareketi (Chandler salınımı) bulmuştur (1884-85). Chandler, buluşunu gerçekleştirirken, gene kendi icadı olan ve yıldızların konumunu meridyen dairesi yerine merkezi başucunda olan bir daireye göre ölçen almukantarat(*) gözlem aracından yararlanmıştır.

1864-70 arasında ABD Kıyı Araştırma'da çalışan Chandler, daha sonra hesap uzmanlığı yaptı, 1881'de Harvard Üniversitesi Gözlemevi'nde görevlendirildi. 1896-1909 arasında *Astronomical Journal*'ın editörlüğünü yapan Chandler, 1895'te Ulusal Bilim Akademisi'nin Watson Madalyası'yla 1896'da da Kraliyet Astronomi Derneği'nin Altın Madalyası'yla ödullendirildi.

Chandos (1. Dükü), James Brydges, CARNARVON MARKİSİ (1714-19), CARNARVON KONTU (VİKONT WİLTON) olarak da bilinir (d. 6 Ocak 1673 - ö. 9 Ağustos 1744), büyük besteci George Frideric Handel'in koruyucusu.

Sudley 8. baronu Chandos James Brydges'in oğlu ve mirasçısıydı. 1698-1714 arasında Parlamento üyeliği yaptı. İspanya Veraset Savaşı süresince (1705-13) yurtdışındaki orduların saymanlığını yürütürken büyük servet edindi. 1714'te babasının ölümünden üç gün sonra Vikont Wilton ve Carnarvon kontu unvanlarını aldı. 1719'da Carnarvon markisi ve Chandos dükü oldu.

Chandos, daha çok Handel ve Alexander Pope ile ilişkileri dolayısıyla anımsanır. Handel, Chandos'un Middlesex'te Edgware yakınlarındaki Canons'ta yaptırdığı görkemli evde iki yıl yaşadı; Chandos'tan ücret aldığı bu dönemde *Esther* oratoryosunu besteledi. Pope da *Moral Essays*'indeki (Ahlak Üstüne Denemeler) "Epistle to the Earl of Burlington"da, (Burlington Dükü'ne Mektuplar) "Timon'un Villası" adı altında Canons'u anlatmıştı. Chandos, Hereford ve Radnor kontluklarının kral vekili, ayrıca St. Andrews Üniversitesi'nin rektörüydü. Yaşamının sonuna doğru para sıkıntısı çekmeye başlayan Chandos'un ölümünden sonra Canons yıkıldı, villanın yapımında kullanılan malzeme satışa çıkarıldı.

Chandos, Sir John (ö. 1 Ocak 1370, Mortemer, Fransa), Yüz Yıl Savaşları'nda ün kazanmış İngiliz askeri, "Order of the Garter"ın ilk sahiplerinden (1349).

Yaşamının sonuna değin dost olduğu Edward'ın (Kara Prens) komutasında Fransız topraklarında 1346'da Crécy'de, 1356'da Poitiers'de, 1367'de Nájera'da savaştı. Chandos'a Cotentin'deki Saint-Sauveur Vikontluğu'nun toprakları verildi. 1362'de Guyenne valiliğine getirildi, 1360-72 arasında Poitou bölgesinde vekilharçlık yaptı. Yetenekli bir yönetici, dostlarının ve düşmanlarının gözünde saygın bir müzakereciydi. Büyük rakibi Fransız komutanı Bertrand du Guesclin bile Chandos'un hayranları arasındaydı. Poitiers yakınlarında Lussacles-Châteaux'da küçük bir çarpışmada yaralanan Chandos, Mortemer'de öldü. Chandos'un armacısının yazdığı Edward'ın yaşamöyküsü, o döneme ilişkin değerli bir kaynaktır.

Chandos portresi, William Shakespeare'in, halkın ona yakıştırdığı imgeye uyduğu için çok beğenilen bir portresi. Romantik ve İtalyan havası taşıyan yüzünün ölçüleri, Shakespeare'in Stratford Kilisesi'ndeki büstüne de, Droeshout baskısı diye bilinen oymabaskı resmine de uymadığı için, gerçekçi bir portre sayılmaz. Doğruluğu oldukça kuşkulu bir görüşe göre portreyi, Shakespeare'in de üyesi olduğu Chamberlain Topluluğu'nun başoyuncularından Richard Burbage yapmıştı. Burbage'ın, meslektaşı James Taylor'a verdiği portreyi, o da Sir William Davenant'a miras bıraktı. Daha sonra (adını aldığı) Buckingham ve Chandos dükünün eline geçen yapıt 1847'de Lord Ellesmere'e satıldı. Halkın görmesi için Ellesmere'in sergilediği portre bugün Londra'daki Ulusal Portre Galerisi'nde bulunmaktadır. Bu galeriye hemen her

yıl Shakespeare'in olduğu ileri sürülen ve çoğu da Chandos'a benzeyen yeni keşfedilmiş portreler gönderilmektedir.

Chandrasekhar, Subrahmanyan (d. 19 Ekim 1910, Lahor, Hindistan [bugün Pakistan]), Hint asıllı ABD'li astrofizikçi. Beyaz cüce yıldızların oluşumuna ilişkin günümüzdeki geçerli kuramı geliştirerek 1983 Nobel Fizik Ödülü'nü William A. Fowler'la paylaşmıştır.

Madras Üniversitesi'ne bağlı Presidency College ile Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da öğrenim gördü. 1933-37 arasında Trinity College'da öğretim görevlisi olarak çalıştı. Burada yıldızların evrimi ve yapıları üzerinde yürüttüğü çalışmalar sonucunda, çoğu yıldızın, hidrojeni helyuma dönüştürme işlemi sırasında enerji yitirerek, iç basınçları atom yapılarının parçalanmasına yol açacak düzeye ulaşıncaya kadar büzüldüğü sonucuna vardı. Beyaz cüceler işte bu çok sıkışmış, aşırı yoğun maddeden oluşur. Chandrasekhar ayrıca, Chandrasekhar sınırı olarak bilinen sayıyı da buldu. Buna göre kütlesi, Güneş kütlesinin 1,44 katından daha büyük olan bir yıldız, beyaz cüce oluşturmak yerine parçalanmasını sürdürür. Bu hesap, nötron yıldızları, süpernovalar ve kara deliklerin zamanla anlaşılabilmesine katkıda bulundu.

1938'de Chicago Üniversitesi öğretim kadrosuna astrofizik yardımcı profesörü olarak katılan, Chandrasekhar, aynı üniversitede 1952'de Morton D. Hull astrofizik seçkin hizmet profesörlüğüne yükseldi. 1953'te Amerikan uyruğuna geçti. Yıldızların atmosferlerinde ışıma yoluyla ve Güneş yüzeyinden konveksiyon akımıyla enerji aktarımı üzerinde önemli çalışmalar yaptı. Bunların yanı sıra, kara deliklerin matematiksel kuramının geliştirilmesine ilişkin çalışmalar yaptı; bu çalışmalarını *The Mathematical Theory of Black Holes* (1983; Kara Deliklerin Matematiksel Kuramı) adlı yapıtında topladı.

Chandrasekhar, 1953'te Kraliyet Astronomi Derneği'nin Altın Madalyası'yla, 1962'de de Royal Society'nin Kraliyet Madalyası'yla ödüllendirildi. Yapıtları arasında, *An Introduction to the Study of Stellar Structure* (1939; Yıldız Yapısının İncelenmesine Giriş), *Principles of Stellar Dynamics* (1942; Yıldız Dinamiğinin İlkeleri), *Radiative Transfer* (1950; Işımayla Enerji Aktarımı), *Hydrodynamic and Hydromagnetic Stability* (1961; Hidrodinamik ve Hidromagnetik Kararlılık) ve *Truth and Beauty: Aesthetics and Motivations in Science* (1987; Gerçek ve Güzellik: Bilimde Estetik ve Güdülenim) sayılabilir.

Chandrasekhar sınırı, astrofizikte, kararlı bir beyaz cüce(*) için kuramsal açıdan olanaklı en büyük kütle. Bu sınır değer, 1930'da Hint asıllı astrofizikçi Subrahmanyan Chandrasekhar tarafından ortaya konmuştur. Chandrasekhar, kuvantum fiziği ilkelerine ve Einstein'ın özel görelilik kuramına dayanarak, ağırlığı yalnızca yoz elektron gazıyla (*bak.* yoz gaz) dengelenen bir beyaz cücenin, eğer kütlesi Güneş kütlesinin 1,44 katından büyükse, kararlı kalamayacağını gösterdi. Eğer yıldız termonükleer yakıtını tümüyle tüketmemişse, bu sınır kütle değeri biraz daha büyük olabilir.

Bilinen bütün beyaz cücelerin belirlenen kütleleri Chandrasekhar sınırının altında çıkmıştır. Kütlesi Chandrasekhar sınırından daha büyük olan ve nükleer yanma ömrünü tamamlayan bir yıldızın ya nötron yıldızına ya da kara deliğe dönüşmesi gerekir.

Chanel, Gabrielle, lakabı COCO (d. 19 Ağustos 1883, Saumur - ö. 10 Ocak 1971, Paris, Fransa), Paris modasını yaklaşık 60 yıl boyunca yönlendiren tasarımcı. Gündelik giyim için yarattığı zarif tasarımları, modayı izleyen kadınların çapraşık modelli, rahatsız giysileri bırakarak Chanel'in (jarse giysi, bol paça pantolon, kısa saç, yağmurluk, dik yakalı süveter, sahte takı, yalın kesimli ama şık, kısa siyah giysi gibi) günümüzde klasikleşen yeniliklerini benimsemesini sağlamıştır.

Altı yaşında annesini ve babasını yitiren Chanel'in yaşamının ilk yıllarıyla ilgili bilgi çok azdır. 1913'te Deauville'de küçük

Coco Chanel, y. 1960
Chanel

bir şapkacı dükkânı açtı. Kısa süre sonra burada süveter, etek ve aksesuar da satmaya başladı. Jarse kumaşını kullanarak yarattığı "yoksul kız" görünümü, beş yıl içinde, alışılagelmiş korseli giysi modellerinden usanmış varlıklı kadınların da ilgisini çekti. Yalınlık ve rahatlığı vurgulayan kuraldışı tasarımları bundan sonraki 30 yıl boyunca moda dünyasını altüst etti. Meslek yaşamının doruğuna ulaştığında, 3.500 kişinin çalıştığı Chanel şirketleri arasında bir modaevi, bir tekstil kuruluşu, parfüm laboratuvarları ve bir sahte takı atölyesi bulunuyordu. Bu imparatorluğun temelini, 1922'de piyasaya çıkan ve çok tutulan "Chanel No. 5" adlı parfüm oluşturuyordu.

1938'de işin başından çekilen Chanel, 1954'te yeniden mesleğe dönerek yakasız, kenarlarına şerit geçirilmiş hırka biçimli bir ceket ile zarif bir etekten oluşan ve çok taklit edilen tayyör modelini yarattı.

Chanel hiç evlenmedi; ama varlıklı ve ünlü kişilerle kurduğu ilişkiler Paris'in sosyete ve sanat çevrelerinde gündemden düşmedi. Müziğini André Previn'in, sözlerini Alan J. Lerner'in yazdığı Frederick Brisson'ın müzikal komedisi *Coco* (1969) Chanel'in yaşamını konu alır.

Chaney, Lon, asıl adı ALONSO CHANEY (d. 1 Nisan 1883, Colorado Springs, Colorado - ö. 26 Ağustos 1930, Los Angeles, ABD), "Bin Yüzlü Adam" olarak tanınmış ABD'li sinema oyuncusu. Korku filmlerinde çizdiği ürkütücü tipler sessiz sinemanın klasikleri arasında yer alır.

Chaney
Brown Brothers

Hem annesi, hem de babası sağır ve dilsiz olan Chaney, daha çocukluğunda pantomimle tanışmıştı. Kardeşinin gezici gösteri topluluğunda aksesuvarcı, yapımcı ve oyuncu olarak çalıştı. Sinemaya küçük rollerle başladı ve ilk kez *Hell Morgan's Girl*'de (1917; Hell Morgan'ın Kızı) önemli bir yardımcı rol aldı. İki yıl sonra *The Miracle Man*'deki (1919; Mucize Adam) rolüyle parladı. Bunu izleyen 10 yılda sinemanın en iyi karakter oyuncusu olarak ün kazandı ve çoğunu Tod Browning'in yönettiği filmlerde unutulmaz tipler yarattı. Bunlar arasında *The Penalty* (1920; Ceza) filminde canlandırdığı yeraltı dünyasının kötürüm patronu, *The Hunchback of Notre Dame*'da (1923; *Notre Dame'ın Kamburu*) kambur Quasimodo, *The Phantom of the Opera*'da (1925; *Opera'daki Hayalet*) Paris Opera'sının bodrumlarında hayalet gibi dolanan, yüzü asit yanıklı müzikçi ve *London After Midnight*'ta (1927; Gece Yarısından Sonra Londra) bir polis müfettişiyle bir vampiri canlandırdığı ikili rol sayılabilir.

Tell It to the Marines (1927; Kılahıma Anlat), *While the City Sleeps* (1928; Kent Uykudayken) ve *Thunder* (1929; Gök Gürültüsü) gibi filmlerdeki yalın oyunuyla da dikkati çeken Chaney, çok çeşitli rolleri canlandırmadaki büyük yeteneğinin yanı sıra, makyaj sanatındaki ustalığıyla da tanınmıştı. Yaşamını konu alan *Man of a Thousand Faces* (1957; *Bin Yüzlü Adam*) filminde onu James Cagney canlandırdı.

Asıl adı Creighton Chaney olan oğlu Lon Chaney, Jr. da (1907-73) sayısız korku filminde rol almış ve en büyük sanatsal başarısını *Of Mice and Men*'deki (1939; *Fareler ve İnsanlar*) Lennie rolüyle elde etmiş bir karakter oyuncusuydu.

chang, Pinyin yazımında ZHANG, 10 *ch'ih* ya da 3,58 m'ye karşılık gelen eski bir Çin uzunluk ölçüsü. Bu değer, Çin'in 1842-44'te İngiltere'yle ve 1858-60'ta da Fransa'yla yaptığı anlaşmalarda kabul edilmiş ve bu tarihlerden sonra Çin tarafından tüm gümrük tarifelerinin belirlenmesinde kullanılmıştır. Bunun dışındaki alanlarda ise uygulanmamıştır. Bir *ch'ih*'in uzunluğu, Çin'deki çeşitli bölgelere göre 28 cm ile 40 cm arasında değişiyordu. Anlaşma *ch'ih*'i olarak adlandırılan uzunluk ise 35,8 m olarak belirlenmişti.

Chang-chia-k'ou (Çin) *bak.* Zhangjiakou

Chang Ch'ien *bak.* Zhang Qian

Chang Chien *bak.* Zhang Jian

Chang Chih-tung *bak.* Zhang Zhidong

Chang-chou (Çin) *bak.* Zhangzhou

Ch'ang-chou (Çin) *bak.* Changzhou

Chang-chun, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Jilin yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi. Aynı zamanda yöre düzeyinde bir belediyedir (*shi*) ve dört ilden (*xian*) oluşur.

Kentin çevresindeki topraklar, başlangıçta bir Moğol birliğinin otlağıydı. Moğol beyi bu bölgeyi Çinlilerin yerleşimine açmak için 1791'de Mançurya kralından izin aldı. Shandong'dan ve Hebei'nin kuzeyinden gelip bu bölgeye yerleşen çok sayıda köylünün yönetimini üstlenmek üzere 1799'da Chang-chun alt yöresi oluşturuldu. 1802'de bölgeye Çinli göçmenlerden sorumlu bir vali atandı. Yönetim merkezi, eskiden Kuanchengzi (K'uan-Ch'eng-tzu) olarak adlandırılan bu-

günkü yerine 1825'te taşındı. 1882'de Chang-chun Fu adıyla yöre statüsü kazandı ve 19. yüzyıl sonlarında bölgeye yerleşenlerin sayısı artınca illere bölündü. Chang-chun, bu tarihe değin Kirin (bugün Jilin) kentine bağlı bir yönetim merkezi ve yörenin pazarıydı. 1901'de, Doğu Çin Demiryolu'nun tamamlanmasıyla yeni bir büyüme dönemine girdi.

1894-95 arasındaki Çin-Japon Savaşı'nın sonunda demiryolunun Chang-chun'un güneyinde kalan bölümü Japonların denetimine verildi. Kent 1906'dan sonra Japonya'nın denetimindeki Güney Mançurya Demiryolu bölgesinin kuzey sınır noktası oldu. Bu tarihten sonra, eski Çin kentinin kuzeyinde yeni bir Japon demiryolu kasabası gelişti. 1931'de Japonlar Mançurya'yı (Kuzeydoğu) ele geçirince, Japon Kwangtung Ordusu'nun komutanları, Japonya'ya bağlı kukla devlet Manzhu Guo'nun yönetim merkezini değiştirmeye karar verdiler. 1932'de, eski Mançurya başkenti Mukden'in (Shenyang) yerine Chang-chun yeni başkent ilan edildi ve adı Hsinking (Çincede "Yeni Başkent") olarak değiştirildi. Geniş caddeleri ve çok sayıda açık alanı olan büyük bir kent inşa edildi; 1938'de kentte bir üniversite kuruldu. Hsinking'in yönetim, kültür ve siyaset merkezi olması planlanmıştı; sanayi Harbin, Kirin, Mukden ve Dandong'da yoğunlaşacak, Hsinking'de ise az sayıda hafif sanayi kuruluşu bulunacaktı. Gene de kent olağanüstü bir hızla büyüdü.

II. Dünya Savaşı sonlarındaki olaylar, Chang-chun'un gelişmesini olumsuz etkiledi. Savaşın son günlerinde Sovyet birlikleri kenti işgal edip yağmalayarak büyük zarar verdiler. Sovyet birliklerinin Mart 1946'da çekilmesinden sonra kent birkaç hafta boyunca Çinli komünist birliklerin işgalinde kaldı; milliyetçi birlikler kente mayıs sonunda girdiler. Aynı yılın sonunda kentte yaşayan Japonlar ülkelerine geri gönderildi. Kent milliyetçilerin denetiminde olmakla birlikte komünistler çevredeki kırsal kesimi ellerinde tutarak gerilla savaşını sürdürdüler ve 1948'de Chang-chun'u yeniden ele geçirdiler.

Chang-chun kenti komünist yönetim altında büyük bir nitelik değişimine uğradı. Kent, Jilin ilinin yönetim merkezi olmayı sürdürdü, ama bunun yanı sıra Kuzeydoğu Çin'in başlıca sanayi merkezlerinden biri durumuna geldi. Sanayi etkinlikleri daha önce gıda, kereste ve çeşitli dokuma üreten küçük işletmeler ve hafif makine sanayisiyle sınırlıyken, kent bundan sonra bir ağır sanayi merkezi oldu. Sanayi üretimi 1948-57 arasında 24 kat arttı. Çok çeşitli kamyon, traktör ve otomobil üretimi Chang-chun'u Çin'in otomotiv sanayisinin başlıca merkezi durumuna getirdi; yedek parça, lastik, otobüs ve vagon üreten fabrikalar kuruldu. Chang-chun ayrıca takım tezgâhı, hassas aygıt ve çeşitli alet üretiminde de önemli bir merkez oldu. 1970'lere gelindiğinde kimya ve ilaç sanayileri de gelişmiş bulunuyordu.

Chang-chun, demiryoluyla Shenyang, Qiqihar, Harbin ve Jilin'e bağlanır. Kent ayrıca Jilin yönetim bölgesinin başlıca kültür ve eğitim merkezidir. Kentteki eski Japon üniversitesi günümüzde Jilin Üniversitesi adını almıştır; Çin Bilimler Akademisi'nin (Academia Sinica) bölümlerinden biri de Chang-chun'dadır. Kentte ayrıca bir üniversite, sanayi ve tarım yüksekokulları, çok sayıda yüksek teknik okul ve bir araştırma enstitüsü vardır. Nüfus (1985) 1.810.000.

Chang Chü-cheng *bak.* Zhang Juzheng

Chang Chün-hsiang *bak.* Zhang Junxiang

Chang Hsien-chung *bak.* Zhang Xianzhong

Chang-hua, Tayvan'ın ortabatı kesiminde il (*hsien*). Yüzölçümü 1.074 km²'dir. Kuzeyden T'aichung, doğudan Nant'ou, güneyden Yünlin illeri, batıdan Tayvan Boğazıyla çevrilidir. Kuzey ve güney sınırları kabaca Tatu ve Hsilo Ch'i ırmaklarına koşuttur. Güneydoğusunda, Chung-yang Dağlarının batı kolu olan Pa-kua Tepeleri uzanır. Geri kalan kesimi verimli bir alüvyal delta ovasıdır. Ekonomi sulu tarıma dayanır; çeltik, şekerkamışı, yerfıstığı, mısır, jüt, buğday ve tatlıpatates başlıca ürünlerdir. Hayvancılık ve kümes hayvancılığı da yapılır. Pirinç ve şeker işleme, dokumacılık, kâğıt ve şapka yapımı, kerestecilik ve konserveleme belli başlı sanayi kollarını oluşturur. Ayrıca, asbest ve mermer yatakları işletilmektedir.

Bugün Chang-hua ilini oluşturan bölge, her ikisi de Qing hanedanından (1644-1911) olan Kangxi (hd 1661-1722) ve Yongzheng (hd 1723-35) dönemlerinde Çin'in ileri karakolu oldu. Bölgede pek çok Konfüçyüscü ve Budacı tapınak ile kutsal emanet vardır. Lu-chiang'daki Lung-shan (Ejder Dağı) Tapınağı (1665), Tayvan'da yapılan ilk Budacı tapınaktır. Yirmi iki metre yüksekliğinde granit bir Buda heykeli olan Pa-kua Shan ise, Japonya'daki Nara'da bulunan, aynı yükseklikte tunçtan yapılmış Daibuts ile birlikte, dünyadaki en büyük Buda heykelidir.

Kuzeybatıda sıcak su kaynakları vardır. T'ien-wei'deki bir karayolu üzerinde kurulan çiçek bahçesi, bahçecilik konusunda araştırmaların yapıldığı, turistlere açık bir merkezdir. İlin tek limanı Lu-chiang, yönetim merkezi Chang-hua kentidir. Nüfus (1991 tah.) 1.246.893.

Chang-hua, Tayvan'ın ortabatı kesiminde belediye (*shih*) ve Chang-hua ilinin (*hsien*) yönetim merkezi. Batıdaki kıyı ovasının orta kesiminde yer alan T'aichung'un güneybatısındadır. 17. yüzyılda kurulan kent, 1734'te tahkim edildi. 19. yüzyılda adanın orta kesimindeki başlıca pazar kenti ve ticaret merkezi oldu. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başında önem bakımından T'aichung'un gerisinde kaldı. Bugün bir demiryolu kavşağı durumundadır. T'aichung önemli bir yönetim merkezi olarak gelişmiş, Chang-hua ise, şekerkamışı, pirinç, ananas, turunçgiller gibi yerel ürünlerin satıldığı bir pazar olarak eski refahına bir ölçüde yeniden kavuşmuştur. Şeker arıtma önde gelen sanayi dalıdır; dokumacılık da önem taşır. Devlete ait Tayvan Eğitim Yüksekokulu ile özel bir eğitim kurumu olan Chienkuo Teknoloji Yüksekokulu burada yer alır. Nüfus (1990 tah.) 212.311.

Chang Kuo-lao *bak.* Zhang Guolao

Chang Kuo-t'ao *bak.* Zhang Guotao

Chang O, Wade-Giles yazımında CH'ANG O, Çin mitolojisinde, güzelliği dolayısıyla övülen Ay tanrıçası.

Roman ve şiirlerdeki öykülere göre Chang O tanrıların eşi Hou Yi'ye (Okçu Tanrı) verdiği ölümsüzlük iksirini çalar. Hou Yi bunu öğrenince Chang O, Ay'a sığınır. Bunun üzerine Ay'a doğru yola çıkan Hou Yi'nin önünü kesen Tavşan, Chang O ile barışacağına söz verinceye değin onun geçmesine izin vermez.

Çinliler her yıl sekizinci kameri ayın 15. gününde Chang O'nun anısına bir "Sonbahar Ortası Şenliği" (Zhongqiu Jie) düzenlerler. Gökte dolunay ışıklarını saçarken ay çörekleri yenir, dost ve komşulara ikram edilir. Bir efsaneye göre Chang O daha sonra kurbağaya dönüşmüştür. Bu yüzden, çok kimse Ay'ın yüzeyindeki kurbağa siluetini görmek için yollara dökülür. Bir zamanlar Chang O için kullanılan "Heng O" adı iki Çin imparatorunun bu adı alması yüzünden yasaklanmıştır.

Chang O resimlerde Ay'a doğru uçarken betimlenir; arka planda da çoğu kez Chang

Chang O, pişmiş toprak heykelcik; Guimet Müzesi, Paris
Musée Guimet, Paris. fotoğraf: Giraudon-Art Resource/EB Inc

O'nun sarayı bulunur. Bazen bu resimlerde iksiri hazırlayan Tavşan da görülür. Chang O, heykellerinde genellikle sağ eliyle bir dolunayı kaldırırken betimlenir.

Chang Ping-lin *bak.* Zhang Binglin

Chang Tao-Ling *bak.* Zhang Daoling

Chang Ti *bak.* Zhang Di

Chang T'ien-i *bak.* Zhang Tianyi

Chang Tsai *bak.* Zhang Zai

Chang Tso-lin *bak.* Zhang Zuolin

Ch'ang-tu *bak.* Qamdo

Chang Tzu-p'ing *bak.* Zhang Ziping

Chang-yeh *bak.* Zhangye

Changbai Dağları, Wade-Giles yazımında CH'ANG-PAI (Sonsuza Değin Beyaz), Kore dilinde ÇANGBEKSANMEK (Beyaz-Doruklu Dağlar), Çin'in Liaoning ve Jilin yönetim bölgeleri ile Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti arasındaki sınırı oluşturan sıradağlar. Genellikle güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan bir dizi paralel dağ sırasından oluşur. Liaodong ve Shandong yarımadalarının dağlık bölgelerinin bir uzantısıdır. Çoğunlukla yaşlı granitlerden ve başkalaşım kayaçlarından oluşan Changbai çok sayıda büyük fay çukuruyla kırılmıştır. Dağların doğu bölümü yakın jeolojik çağlarda genellikle eski fay çizgileri doğrultusunda önemli volkanik etkinliklere sahne olmuş, yaygın

lav püskürmeleri sonucunda çok sayıda sönmüş volkanik koni ve krater gölü oluşmuştur. Yalçın bir görünüm taşıyan Changbai Dağları derinliğine oyulmuş pek çok ırmak vadisiyle kesilmiştir. Yüksek bir eğimle hızla akan ırmaklarda çok sık ivintiler görülür. Bu bölge Çin'in kuzeydoğusunun (Mançurya) en yağışlı yöresidir. Yağmur ve kar biçiminde bir yılda düşen yağış miktarı 760-1.270 mm arasında değişir. Bölge yılın iki ayı boyunca bütünüyle karla kaplıdır. Denizden 1.500-2.400 m yüksekliktekí doruklar ise altı ayı aşkın süre kar altında kalır. Changbai Dağları yaprakdöken ve iğneyapraklı ağaçların karışımından oluşan sık ormanlarla kaplıdır. Yüksek dağ çayırlarına ancak 1.950 m'nin üzerindeki en yüksek doruklarda rastlanır.

Changbai Dağları adı ilk kez 12. yüzyılda kullanıldı. Bundan önce dağlara Buxian ya da Dandan Dağları deniyordu. Görece yakın geçmişe değin bu dağlar, devlet denetiminin pek etkin olmadığı, yabanıl ve ulaşılmaz bir sınır bölgesi niteliğindeydi. Bölgenin, maden arayıcıları ile kürk hayvanı avcılarından oluşan nüfusu ancak 19. yüzyılın sonunda Çin yönetimine girdi. Japonya'nın Mançurya'yı işgalinden (1931-45) önce ve işgal sırasında dağ havzalarından bazılarında Kore kolonileri kuruldu. Dağların önemli bir bölümü bugün de Jilin yönetim bölgesine bağlı Yenbian Kore Özerk İlçesini (*zizhizhou*) oluşturur.

Dağlarda önemli ölçüde altın, demir, bakır, magnezit, grafit ve çeşitli azrak metal yatakları bulunur. 1960'ta kurulan ve 220.000 hektarlık bir alan kaplayan Changbai Dağları Doğal Yaşamı Koruma Alanı'nda çok değişik bitki ve yabanıl hayvan türlerinin yanı sıra bir krater gölü, yüksek çağlayanlar ve sıcak su kaynakları vardır.

Changchun, Wade-Giles yazımında CH'ANG-CH'UN, keşişlik adı JIU ZHUJI (d. 1148 - ö. 1227, Pekin, Çin), Taocu keşiş ve simyacı. Çin'den yola çıkarak Orta Asya'yı aştıktan sonra Cengiz Han'ı Hindukuş Dağlarının kuzeyindeki ordugâhında ziyaret etmiştir. Changchun'un bu yolculuğunu kaleme alan müridi ve yol arkadaşı Li Zhizhang, Çin Seddi ile Kâbil (bugün Afganistan'da) ve Sarı Deniz ile Aral Gölü arasındaki toprakları ve buralarda yaşayan insanları gerçeklere sadık kalarak canlı bir dille anlatır.

Changchun, aşırı çileciliğiyle ve *xinming* (*hsin-ming*) öğretisiyle tanınan Taocu bir tarikatın üyesiydi. *Xinming* öğretisine göre insan "doğal durumu" yitirmişti, ama öğütlenen davranışlara uyarak bu duruma yeniden ulaşabilirdi. 1188'de Changchun, o sırada Kuzey Çin'de hüküm süren Jin (Ruzhen) hanedanından İmparator Shi Zong'a dinsel eğitim vermek üzere davet edildi.

Moğolların 1215'te Pekin'i ele geçirmesinin ardından Cengiz Han 1219'da Changchun'u çağırttı. Önce Pekin'e giden Changchun, Cengiz Han'ın Moğolistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan kardeşi Temüge'den de bir çağrı alınca Gobi Çölünü geçerek Temüge'nin Buir Gölü yakınındaki ordugâhını ziyaret etti. Günümüzde Özbek SSC'de yer alan Semerkand'a kış ortasında varan (1221-22) Changchun, Cengiz Han'ın Hindukuş Dağlarındaki ordugâhına baharda ulaştı. 1224'te Pekin'e döndü. Yolculuğu anlatan *Xiyuji* (Batıya Yolculuk) adlı kitap, Arthur David Waley tarafından açıklamalı olarak İngilizceye çevrildi ve *The Travels of an Alchemist* (1931; Bir Simyacının Yolculukları) adıyla yayımlandı.

Changde, Wade-Giles yazımında CH'ANG-TE, Çin'de, Hunan yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde kent. İlçe düzeyinde belediye (*shi*) ve Changde yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Yuan Irmağının kuzey kıyısında, ırmağın Dongting Gölüyle birleştiği yerin yukarısında yer alır. Bu konumu nedeniyle Kuzeybatı Hunan Ovasının doğal merkezidir.

Changde, tarih boyunca hükümetlerin dağ kabilelerini denetim altında tutmak için kullandıkları bir merkez işlevini gördü. Burada İÖ 2. yüzyılda Lin-yuan adında bir il kuruldu. İlin adı 589'da Wuling olarak değiştirildi ve Tang hanedanı döneminde (618-907) Lang özerk bölgesinin (*zhou*) merkezi durumuna getirildi. Song hanedanı döneminde (960-1279) Tingzhou adını aldı. 1164-74 arasında Changde adıyla bir üst yöre (*fu*) durumuna geldi ve bu statüsünü 1912'ye değin korudu; bu tarihte üst yöre statüsüne son verilen Changde bir kent ve il merkezi oldu.

Kent 19. yüzyıl sonlarında zengin bir ticaret merkezi ve Yuan Irmağı havzasının başlıca tarım pazarı durumuna geldi. Birçok Çin şirketi ve kentin dış ticarete açıldığı 1905'ten sonra da yabancı şirketler pirinç, pamuk, Çin odun yağı ve kereste alımı için burada şubeler açtılar. Böylece Changde'nin ekonomik etki alanı Guizhou'nun kuzeyine, Hubei'nin güneybatısının ve Sichuan yönetim bölgesinin güneydoğusundaki bazı kesimlere kadar genişledi. Kentin Dahe mahallesinde yaşayan tüccarlar, Kuzeybatı Hunan'ın ekonomisini denetim altına almışlardı. Changde 20. yüzyılın başlarında Hunan'ın Changsha'dan sonraki ikinci büyük kentiydi. 1949'da komünistlerin iktidara gelmesiyle Changde'deki şirketlerin ticari egemenliği sona verdi. Bununla birlikte kent, nüfusunun büyük bölümü ticaret ve nakliye işleriyle uğraşan bir ticari merkez olarak önemini korudu. Günümüzde tahıl, yağ, pamuk ve öteki ürünler Changde'den orta büyüklükteki gemilere yüklenerek Yueyang, Changsha ya da Hankou'ya (Hubei yönetim bölgesindeki Wuhan'da) gönderilir ve bu merkezlerden de başka yerlere aktarılır. Ayrıca sallara yüklenen kereste, Dongting Gölü üzerinden Xueyang ve Yangtze Irmağına ulaşır. Kentte, 1949'dan sonra ağırlıklı olarak ağaç, deri ve kıl gibi yerel ürünlerin işlenmesine dayanan bazı hafif sanayi dalları gelişmiştir. Nüfus (1989 tah.) 288.700.

Changsha, Wade-Giles yazımında CH'ANG-SHA, Çin'de Hunan yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent ve yöre düzeyinde belediye (*shi*). Yüzölçümü 178 km²'dir. 1958'de yapılan düzenlemeyle banliyöleri üç ilçede toplanmıştır. Changsha, Dongting Gölünün (*hu*) 50 km güneyinde, Xiang Irmağı (*jiang*) kıyısında yer alır. Hunan'ın güney ve güneybatı kesimine suyoluyla bağlanır. Bölgede 1955'ten bu yana pek çok Neolitik yerleşim yeri ortaya çıkarılmıştır.

İÖ 1. binyılda Yangtze Irmağı vadisindeki Chu Devleti'nin güney kesiminin merkeziydi. 1935-36'da açılan bazı Chu mezarlarında Chu kültürüyle ilgili önemli bulgulara rastlandı. Bilinen en eski adı Qingyang olan kent Qin hanedanı (İÖ 221-206) döneminde Guangdong yönetim bölgesine yapılan seferler sırasında konaklama merkezi olarak kullanıldı. Han döneminde (İÖ 206-İS 220) Linxiang adı verildi ve Changsha komutanlığının (*jün*) merkezi yapıldı. 589'da Tan özerk bölgesinin (*zhou*) yönetim merkezi olunca da adı Changsha olarak değiştirildi. Bu dönemde, Kwangtung'dan gelen trafiğin büyük bölümünün Jiangxi'deki Gan Jiang Vadisine yöneltilmesi üzerine eski önemini kaybetti. Tang hanedanının (618-907) devrilmesinden sonra, bağımsız Chu Devleti'nin başkenti oldu. Ardından Geç Tang hanedanının (923-937) yönetimine geçti. 750-1100 arasında önemli bir ticaret kentine dönüşen Changsha'nın nüfusu 10 katına çıktı.

Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911) hanedanları zamanında üst yöreydi (*fu*). 1664'te Hunan'ın merkezi oldu ve Çin'in başta gelen pirinç pazarı olarak gelişti. 1850-64 Taiping İsyanı sırasında kuşatmaya (1854) karşı koydu ve sonra isyanın bastırılmasında kullanılan başlıca üs oldu. 1904'te dış ticarete açıldı; birtakım Batı okulları ve misyonerlere ait bir tıp fakültesi kuruldu. 1918'de Hubei yönetim bölgesindeki Hankou'ya ulaşan, 1936'da da Kwangtung yönetim bölgesindeki Kanton'a (Guangzhou) kadar uzatılan demiryolunun açılmasıyla kent daha da gelişti. Artan nüfusa karşın temelde bir ticaret kenti olarak kalan Changsha'da 1937'den önce küçük ölçekli pamuklu dokuma, cam ve demir dışı metal üretimiyle zanaatçı atölyeleri dışında sanayi yoktu.

Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında Changsha üç büyük çarpışmaya sahne oldu. 1938-39 yangınında büyük bölümü kül olan kent 1944'te Japonların eline geçti.

1949'dan sonra yeniden inşa edilen kent pirinç, pamuk, kereste ve canlı hayvan taşımacılığında önemli bir limandır. Aynı zamanda, Hangkou'dan Kanton'a kadar uzanan demiryolunun üstünde bir toplama ve dağıtma noktasıdır. Yağ fabrikası ile çay, tütün ve et işleme tesisleri vardır. Tekstil sanayisinde pamuk ipliği ve kumaş üretiminin yanı sıra boya ve baskı işleri de yapılır. Ayrıca tarımda kullanılan kimyasal madde, gübre, tarım aletleri ve pompa üretimi de vardır.

Changsha'da bulunan büyük termik santral yakınlardaki Zhuzhou ve Xiangtan sanayi merkezlerinin enerji sistemine bağlıdır. 1970'lerde bu üç kent büyük bir sanayi kompleksinin çekirdeği olarak seçildi. Ağır sanayinin gelişmeye başlamasıyla Changsha'da makine ve özellikle hassas alet yapımı önem kazandı ve kent Çin'deki alüminyum sanayisinin merkezi oldu. Çimento, kauçuk, seramik ve kâğıt fabrikalarının bulunduğu ve el sanatlarının geliştiği kentte *xiang* işlemeleri, deri eşya, şemsiye ve düğme de üretilir. Çevresinden kömür çıkartılır.

Changsha tarihte birçok eski okul ve akademinin kurulduğu yer olmuştur. Bugün Hunan Üniversitesi dışında çeşitli yüksekokul ve enstitüler vardır. Nüfus (1989 tah.) 1.062.800.

Changshu, Wade-Giles yazımında CH'ANG-SHU, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Jiangxi yönetim bölgesinin (*sheng*) güney kesiminde kent. Aynı zamanda Suzhou yöresine (*diqu*) bağlı bir ilin (*xian*) merkezidir. Suzhou'nun yaklaşık 35 km kuzeyindeki bir kıyı ovasında yer alır. İlk kez İS 540'ta Liang hanedanı döneminde (502-557) bağımsız bir il durumuna geldi. Sui döneminden (581-618) başlayarak, her zaman yakın ilişki içinde bulunduğu Suzhou'ya bağlı bir il oldu. Yönetim merkezi, Song hanedanı döneminde (960-1279) bugünkü yerine taşındı. 1295'te Yuan (Moğol) hanedanı (1206-1368) sırasında bütün yörenin merkezi durumundaki bir özerk bölge (*zhou*) oldu, 14. yüzyıl başlarında da yeniden inşa edilip surlarla çevrildi. Ming hanedanının (1368-1644) iktidarda olduğu 1370'te statüsü değiştirilerek yeniden il yapıldı. 15 ve 16. yüzyıllarda birkaç kez Japon korsanlarının saldırısına uğradı.

İlkçağdan beri tahıl üretimi yapılan Changshu, önceleri tahıl vergilerinin toplandığı bir merkezdi. 13. yüzyılda yöreye pamuğun getirilmesinden sonra büyük bir pamuk üretim bölgesi oldu, ayrıca Songjiang (bugün Şanghay Belediyesi'nde) ve Büyük Kanal üzerinde yer alan Changzhou gibi kentlerdeki dokuma sanayisi için gerekli hammaddeyi sağlamaya başladı. Büyük Kanal ile deniz kıyısı arasındaki ovayı bir ağ gibi saran kanallar ve suyolları nedeniyle, yörenin ürünlerinin toplandığı bir merkez durumuna geldi. Ama bütün zenginliğine karşın görece küçük bir kent olarak kaldı. Nüfus (1989 tah.) 166.500.

Changzhi, Wade-Giles yazımında CH'ANG-CHIH, 1912'ye değin LUAN, Çin'in Shanxi yönetim bölgesinin (*sheng*) güneydoğusunda kent. İl düzeyinde belediye (*shi*) ve Jindongnan yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Wei Irmağının kolu Zhuozhangbei'nin akaçladığı ve Taihang Dağlarının batı yükseltileriyle çevrelenmiş bir havza olan Luan Düzlüğünde yer alır. Changzhi bir ulaşım merkezidir; doğuya uzanan bir yol, Licheng'i (Shanxi) geçtikten sonra Taihang Dağlarını aşar ve Kuzey Çin Ovasındaki Handan'a (*Hebei*) ulaşır. Kuzeybatıya uzanan bir yol ise Taiyuan'ın (Shanxi) güneyinde Fen Vadisine bağlanır. Güneye uzanan bir başka yol, görece alçak dağları geçerek Gaoping'e (Shanxi) ve Huang Irmağı (Sarı Irmak) Düzlüğüne ulaşır. Ayrıca bu yolu izleyerek Henan'daki Jiaozuo kömür yataklarına uzanan ve Zhengzhou'yla bağlantıları olan bir demiryolu hattı yapılmaktadır.

Kentin bulunduğu yöre, Shang (İÖ 18-12. yy) ve Zhou hanedanları döneminde (İÖ y. 1111-255) kurulan Li Devleti döneminde büyük önem taşıyordu. Daha sonra bölgede, Han hanedanı (İÖ 206-İS 220) döneminde Shangdang adını alan bir kent kuruldu. Shangdang, Qin (İÖ 221-206) ve Han hanedanları döneminde askeri bir bölgeydi. 6. yüzyılın sonlarında Lou Luzhou olarak anılıyordu; merkezî hükümet ile Hebei'nin savaş beyleri arasındaki çarpışmalarda stratejik önem taşıdığı Tang hanedanı (618-907) döneminde bu adı taşıdı. 840'larda büyük bir ayaklanmanın merkezi oldu. Tang hanedanının son yıllarında ve Beş Hanedan döneminde (907-960) sürekli savaşlara sahne oldu ve sık sık el değiştirdi. Song hanedanı döneminde (960-1279) Lungde adını aldı; bu adı Moğol yönetimi (1279-1369) süresince de korudu. Ming hanedanı (1368-1644) döneminde Luan olarak anılmaya başladı ve Shanxi'nin bir parçası durumuna geldi. 1528'de il (*xian*) olarak Changzhi adını aldı ve merkezi olduğu üst yöreye de Luan Fu adı verildi; üst yöre 1912'de kaldırıldı.

Bugünkünden daha geniş bir alan kaplayan ve 12 km uzunluğunda sağlam duvarlarla çevrili olan eski kentin önemi 19. yüzyıldan sonra azaldı. Changzhi, eskiden yörenin tahıl, kenevir, yün ve keçe gibi tarımsal ürünleri ve madeni eşyalar için bir pazar merkeziydi. Bölge çok eskiden beri demir ve tunç işlemeciliğinin de merkezi olmuştu. 1950'lerde kentin kuzeyindeki Fenshuiling'de yapılan kazılarda, çok sayıda tunç eşya ile demirden aletlerin dökümünde kullanılan kalıplar ortaya çıkarıldı.

Changzhi, 1949'dan sonra ikincil bir sanayi merkezi durumuna geldi. Çevredeki kömür madenlerinin ve zengin demir cevheri yataklarının işletilmesiyle, 1953-58 arasında nüfusu yaklaşık iki kat arttı. Bugün pik demir ve çelik üretilen kentte, çok sayıda takım tezgâhı ve makine yapım tesisi vardır. Bölgede asbest ve bazı madenler çıkartılır. Changzhi, kökleri ilaç yapımında kullanılan *Shangdang Renzen* adlı bir ginseng türü ve şaraplarıyla (*Lujiu*) ünlüdür. Nüfus (1989 tah.) 301.700.

Changzhou, Wade-Giles yazımında CH'ANG-CHOU, Çin'de Jiangsu yönetim bölgesinin (*sheng*) güneyinde kent ve Chenjiang yöresinin (*diqu*) sınırları içinde yöre düzeyinde belediye (*shi*). Qin (İÖ 221-206) ve Han (İÖ 206-İS 220) hanedanları zamanında Kuaiji komutanlığına (*jün*) bağlıydı; İS 129'da Wu komutanlığının parçası oldu. İS 280-290 arasında, Jin (Batı Jin) yönetimindeki Bi-ling komutanlığının merkezi yapılarak ilk kez bağımsız bir yönetim birimi durumuna geldi; komutanlığın adı da 304'te Jin-ling olarak değiştirildi. Kente 589'da Sui hanedanı döneminde (581-618) Chang adı verildi ve özerk bölge (*zhou*) yapıldı. 609'da, Büyük Kanalın güney bölümünün tamamlanmasıyla bir liman ve bölgede üretilen tahılın taşınmasında aktarma noktası durumuna geldi. Sui hanedanının sonunda bir ayaklanmayla yönetimi ele geçiren Li Zidong'un merkezi oldu, ama ayaklanma 621'de bastırıldı. Beş Hanedan Döneminde (907-960) önce Wu Krallığı'nın, ardından Güney Tong'un parçası oldu ve gelişimi sürdü. Song (960-1279) ve Yuan (1206-1368) dönemlerinde zengin bir ticaret merkeziydi. 1368'den sonra bir süre için adı Chang-chun yöresi olarak değiştirildi; ama daha sonra Nanking (Nan-jing) yönetimine bağlı Changzhou üst yöresi (*fu*) oldu. 1912'de Wujin adıyla il (*xian*) düzeyine indirildi; il olarak kaldığı birkaç yıl boyunca da halk arasında, 14 yüzyıldır koruduğu Changzhou adıyla anıldı.

Changzhou, geleneksel olarak bir ticaret merkezi rolü üstlenmiş, özellikle kanalla kuzeye ve ardından Şanghay'a gönderilen tarımsal ürünler için toplama merkezi olmuştur. 1920'lerde pamuklu dokuma sanayisi gelişmeye başladı; tezgâhlar 1930'ların sonlarında, Çin'deki pek çok şirketin Japonların baskısıyla Şanghay dışında yatırım yapmaya başladığı dönemde kuruldu. Bugün de Jangsu'daki en önemli dokumacılık merkezidir. Ayrıca büyük gıda işleme fabrikaları, un, pirinç işleme ve yağ presleme sanayisi vardır. 1949'dan sonra makine sanayisi gelişmiştir. Yaklaşık 10 km güneydoğusundaki Qi-shu-yan'da Çin'in en büyük lokomotif ve vagon fabrikalarından biri vardır. Ayrıca, dizel motoru, jeneratör, transformatör, tarım ve tekstil makineleri üretilir. 1958'deki Büyük Atılım döneminde, ağır sanayiye hammadde sağlamak için bir de çelik fabrikası kurulmuştur. 1908'den beri Şanghay ve Nanjing'e demiryoluyla bağlıdır. Nüfus (1989 tah.) 501.700.

Channel Adaları, Fransızca ÎLES NORMANDES ya da ANGLO-NORMANDES, Manş Denizinde takımada. Fransa'nın Cotentin Yarımadasının batısında, İngiltere kıyılarının 130 km güneyinde, Saint-Malo Körfezinin girişinde yer alır. Birleşik Krallık'ın parçası olmamakla birlikte İngiltere'ye bağlıdır. Eskiden Normandiya Düklüğü'nün bir parçası olan adalar Normandiya dükü I. William'ın İngiltere'yi fethederek kral olmasıyla bu ülkeye bağlandı. Channel Adaları, Jersey, Guernsey, Alderney ve Sark adlı dört büyük adayla, küçük adacıklardan ve labirent biçiminde bir araya gelmiş kayalık ve resiflerden oluşur. Toplam yüzölçümü 194 km²'dir. Yerel yasalara ve geleneklere göre yönetilen adalar, değişik işleyişe sahip iki yönetim bölgesine ayrılır: Jersey ve Guernsey. Alderney, Sark, Herm, Jethou, Lihou ve Brecqhou Guernsey'e bağlıdır. Jersey'e bağlı olan Ecrehous kayalıkları ve Les Minquiers ise Fransa ile İngiltere arasında yıllarca anlaşmazlık konusu olmuş, 1953'te Uluslararası Adalet Divanı'nın kararıyla İngiltere'ye bağlanmıştır. Ama adalar üzerindeki egemenlik, başta petrol olmak üzere kıta sahanlığındaki kaynaklardan yararlanma hakkını da içerdiği için, bu anlaşmazlık 1970'lerin ortalarında yeniden canlanmıştır.

Güzel manzaraları, Akdeniz türü çiçekli bitki örtüsü ve ılıman iklimi adaları gözde dinlence merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz toprakları arasında Alman istilası altında kalan tek bölge olan Channel Adaları sığır yetiştiriciliği ve meyve, çiçek, domates ve taze patates ihracatıyla ünlüdür. Vergi sistemlerini belirlemekte serbest olmasına karşın, ihraç malları İngiliz gümrük duvarlarıyla korunur. En yaygın dil İngilizcedir. Fransızca konuşanların sayısı giderek azalmaktadır. Yöreye özgü bir lehçe olan Norman Fransızcası da hâlâ konuşulmaktadır. Jersey'deki Saint Helier ve Guernsey'deki Saint-Pierre-Port yoğun nüfuslu başlıca merkezleridir. Nüfus (1990 tah.) 143.683.

Channing, Edward (Perkins) (d. 15 Haziran 1856, Dorchester, Massachusetts - ö. 7 Ocak 1931, Cambridge, Massachusetts, ABD) İS 1000'den Amerikan İç Savaşı'nın sonuna değin Kuzey Amerika'nın gelişmesini inceleyen anıtsal çalışmasıyla ünlü tarihçi.

Rahip William Ellery Channing'ın oğluydu. Channing'in Harvard Üniversitesi'yle ilişkisi ömür boyu sürdü. Toplumsal Darwinciliğe dayanan bir yaklaşımla, ayrılıkçılığa karşı birlikçiliği ABD tarihinin başat teması olarak vurguladı. Özgün kaynaklardan yola çıkan araştırmalarında her bölümün bütüne yaptığı katkıları ön plana çıkardı. Kentleşme ve ulaşımın önemini vurgularken ünlü meslektaşı Frederick Jackson Turner'ın sınırboyu tezine karşı çıktı. Channing, zaman zaman olaylara New England gözüyle bakmakla eleştirildiyse de, *History of the United States* (1905-25, 5 cilt; ABD Tarihi) adlı yapıtı Amerikan tarih yazınının en önemli ürünlerinden biri sayılır. Kitabın altıncı cildi Pulitzer Tarih Ödülü'nü kazanmıştır.

Channing, Walter (d. 15 Nisan 1786, Newport, Rhode Island - ö. 27 Temmuz 1876, Brookline, Massachusetts, ABD), doğumda anestezik olarak ilk kez eteri kullanan (1847) ABD'li hekim. Ahlak kuramcısı William Ellery Channing'in kardeşi olan Walter Channing, aynı zamanda Harvard Üniversitesi'nin ilk doğum profesörü (1815) ve Boston Doğum Hastanesi'nin kurucularındandır (1832).

Pennsylvania Üniversitesi'nden tıp diplomasını aldıktan (1809) sonra eğitimini Avrupa'da sürdüren ve 1812'de ABD'ye dönerek doğum alanında çalışmaya başlayan Channing, *New England Journal of Medicine and Surgery*'nin editörlerinden biriydi. *Treatise on Etherization in Childbirth* (1848; Doğumda Eter Kullanımı Üzerine Bir Deneme) adlı incelemesi bu konunun klasikleri arasında sayılır.

Channing, William Ellery (d. 7 Nisan 1780, Newport, Rhode Island - ö. 2 Ekim 1842, Bennington, Vermont, ABD), ABD'li yazar ve ahlak kuramcısı. New England'da transandantalizmin (bütün yaratılışın bir tözde birleştiği inancı) gelişmesinde ve ABD ölçeğinde köleliğe, içki alışkanlığına, yoksulluğa ve savaşa karşı örgütlü çabalar yürütülmesinde önemli rol oynamıştır.

Newport ve Harvard'da ilahiyat öğrenimi gördü. Kısa süre sonra Boston yöresindeki çeşitli kiliselerde başarılı bir vaiz olarak ün kazandı. 1 Haziran 1803'ten yaşamının sonuna değin Boston'da Federal Street Kilisesi'nde rahiplik yaptı. Dinsel öğretinin karmaşık sorunlarını ele almaktan kaçınarak ahlak, yardımseverlik ve Hıristiyanların sorumlulukları üzerine vaazlar verdi. Boston'da yayımlanan *The Christian Disciple* (1824'ten sonra *The Christian Examiner*) gibi liberal dergilerdeki yazılarıyla görüşlerini daha geniş çevrelere de yansıttı. Bostonlu din adamlarını Üniteryen olmakla suçlayan Jedidiah Morse'un yönettiği Kalvenci *The Panoplist* dergisinde 1815'te Channing'e de saldıran yazılar çıktı. Bundan sonraki beş yıl boyunca Channing, görüşlerini savunan çeşitli yazılar yayımladı. 1819'da Baltimore'da bir papaz atama töreni sırasında verdiği "Üniteryen Hıristiyanlık" başlıklı vaaz özellikle yankı uyandırdı.

Üniteryen yaftasını ister istemez kabullenen Channing, kendi inancını, "kimsenin anlayışına, vicdanına, iyilik duygularına ya da dindarlığına ters düşmeyecek ussal bir sistem" biçiminde tanımlıyordu. Üniteryen bağnazlığın da baskı doğuracağına inandığı için bir mezhep kurmak istemiyordu; ama 1820'de Kongregasyonalist liberal rahiplerden oluşan bir birlik kurdu. Bu grup 1825'te Amerika Üniteryen Derneği adıyla yeniden örgütlendi.

Channing, toplumsal ve eğitsel nitelikli çeşitli reform hareketlerini desteklemekle birlikte kolektif çalışmalarla toplumun ilerleyeceğine inanmıyordu. Tek yasal işlevi (Channing'e göre temelde olumsuz işlevi) kamu düzenini korumak olan hükümetlerin, insan soyunun ahlaki duyarlığını geliştiremeyeceği görüşündeydi. Yaşadığı dönemde, bir yazar olarak, Amerika'da yeni yeni görülen deneme türündeki incelemeleriyle tanındı. Bunlardan birinde, John Milton'un "Treatise on Christian Doctrine" (Hıristiyan Öğretisi Üzerine İnceleme) adlı çalışmasını konu alıyordu. Sir Walter Scott'un yazdığı I. Napoléon'un yaşamöyküsünü inceleyen bir başka denemesinde, ünlü komutanları kahraman gibi görmenin toplumsal sakıncaları olduğunu öne sürdü.

chanson de geste (Fransızcada "kahramanlık şarkısı"), Charlemagne efsanelerinin çekirdeğini oluşturan, Eski Fransızca yazılmış epik şiirlere verilen ad. 12-15. yüzyıl yazmalarında yer alan, çoğu binlerce dizelik 80'i aşkın şiir günümüze ulaşmıştır. Çoğunlukla 8 ve 9. yüzyıllarda, Charlemagne ile ardıllarının dönemindeki olayları konu alan şiirlerde tarihsel gerçeklere genellikle efsaneler katılmıştır. Anlatılan olaylardan esinlenerek söylenmiş ve sözlü gelenek içinde kuşaktan kuşağa aktarılmış şiirler mi yoksa daha sonraki usta şairlerin özgün yaratıları mı oldukları hâlâ tartışma konusudur. Birkaç şiirde yazar adına rastlanır; çoğunun ise yazarı belli değildir.

Chanson de geste'lerin arka planını, Hıristiyan Fransa'nın Müslümanlara karşı verdiği mücadele oluşturur. Çoktanrılı ya da putperest olarak çizilen düşman karşısında İmparator Charlemagne Hıristiyanlığın savunucusudur. Çevresinde de On İki Asilzade'den oluşan bir kurul vardır; Roland, Oliver, Danimarkalı Ogier ve Başpiskopos Turpin bu asilzadelerden bazılarıdır.

Charlemagne'a ilişkin şiirlerin dışında oğlu Dindar Louis'ye bağlılığıyla bilinen ve onun için birçok sıkıntıya katlanmış Guillaume d'Orange'ı anlatan 24 şiirlik önemsiz bir dizi daha vardır. Bir başka şiir dizisinde ise, Doon de Mayence, Girart de Roussillon, Danimarkalı Ogier ve Raoul de Cambrai gibi güçlü baronların tahtla ya da birbirleriyle savaşlarını konu edilir.

İlk *chanson de geste* örneklerinde kahramanlık, konuya olduğu kadar şiirin ruhuna da egemendi. Bunlarda büyük savaşlara, aileler arası kan davalarına ya da feodal ittifakların yasal ve ahlaki ayrıntılarına yer veriliyordu. 13. yüzyıldan sonra şiirlere şövalye aşkı ve romans öğeleri de eklendi. Sade ve kuru bir üslupta yazılmış olan ilk şiirlerden sonra kahramanların gençlik serüvenleriyle (*enfances*) atalarına ve soylarını sürdürenlere ilişkin düş ürünü serüvenlere de yer verilmeye başladı. *Chanson de geste* türünün en başarılı ve bilinen ilk örneği 4 bin dizelik *Chanson de Roland*'dır (Roland'ın Şarkısı). Fransız destan edebiyatının başlangıcında ortaya çıkan bu yapıt, türün sonraki örneklerini biçimlendirmiştir. Sonunda bütün Avrupa'ya yayılan bu epik şiirler, İspanyol kahramanlık şiirlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle 12. yüzyıl ortalarının İspanyol epik şiiri *Cantar de Mio Cid*'de(*) bu etki çok açıktır. İtalya'da da, Fransız kahramanlar Roland ve Olivier (Rinaldo ve Orlando) öyküleri çok yaygındı; Matteo Boiardo'nun *Orlando innamorato*'su (ös 1495; Âşık Orlando) ve Ludovico Ariosto'nun *Orlando furioso*'su (1532; Çılgın Orlando) gibi Rönesans dönemi epik şiirleri de bu öykülere dayanır. 13. yüzyılda Alman şair Wolfram von Eschenbach, *Willehalm* adlı epik şiirinde Guillaume d'Orange'ı işledi. İzlandalıların *Karlamagnús saga* adlı destanında da düzyazı biçiminde *chanson de geste*'lere rastlanır. "Fransa olayları" olarak anılan Charlemagne efsaneleri de, uzun süre romansların başlıca konularından olmuştur.

20. yüzyılda *chanson de geste* Brezilya'nın ıç bölgelerinde *literatura de la corda* (ipe asılı edebiyat) olarak adlandırılan halk baladlarında yeni bir yaşam buldu. Baladlara bu adın verilmesi bunların ipe asılı küçük kitapçıklar halinde pazar yerlerinde satılmasından ileri geliyordu. Portekizce söylenişi aynı olan "asilzade" ve "çift" sözcüklerinin karıştırılması yüzünden bu baladlarda Charlemagne'ın çevresindeki şövalye sayısı 24'e çıktı.

Chanson de Roland, La (Roland'ın Şarkısı), 12. yüzyıl Fransızcasıyla yazılmış epik şiir. Charlemagne'ın şövalyelerinin kahramanlıklarını anlatan *chanson de geste*(*) türünün bilinen en eski (y. 1100) ve en önemli örneğidir. Şiirin son dizesinde adı Turold olarak geçen bir Norman şair tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Konusunu, 778'de yapılan Roncesvalles Savaşı'ndan alır. Gerçekte Basklarla girişilen bu önemsiz çatışma, destanda Sarazenler(*) olarak adlandırılan Müslümanlarla yapılan bir savaş olarak işlenir ve ünlü Thermopylai Çarpışması düzeyinde bir kahramanlık anıtına dönüştürülür.

Destan Saragosa dışında bütün İspanya'yı ele geçirmiş olan Charlemagne'ın Sarazenlerin hükümdarından bir görüşme önerisi almasıyla başlar. Roland, barış görüşmelerine üvey babası şövalye Ganelon'un gönderilmesini önerir. Bu tehlikeli göreve kendisini aday gösterdiği için Roland'a kızan Ganelon, Roland'ın pusuya düşürülerek öldürülmesi için Sarazenlerle anlaşır ve Fransız ordusu İspanya'dan çekilirken Roland'ın artçı birliklerin başına geçmesini sağlar. Artçı birlikler, ordu Pireneler'i aşarken Roncesvalles Geçidinde büyük bir Sarazen ordusunun saldırısına uğrar. Pusuya düşürülen Roland dinmez bir cesaretle savaşarak ölmeyi seçer ve yenilirken zafer kazanan kahraman bir savaşçı olarak belirir.

Sağlam ve tutarlı bir yapısı olan şiir gösterişsiz, yalın ve doğrudan bir üslup taşır. Roland'ın gözüpekliğiyle en yakın arkadaşı Olivier'nin daha ölçülü kişiliği arasındaki çatışma, destanın ana temasıdır ve gerçekte farklı feodal bağlılık anlayışları arasındaki çatışmanın bir ifadesidir. Yiğitliğiyle kişisel ün peşinde koşan Roland, Olivier'nin Charlemagne'dan yardım isteme önerisini geri çevirerek savaşmaya karar verir. Geride bir avuç şövalye kaldığını görünce borusunu çalıp yardım istemeye razı olur, ama geç kalınmıştır. Olivier, Turpin ve Roland ölürler. Ama Charlemagne kahramanca savaşan şövalyelerin öcünü alır. Olivier'nin kız kardeşi olan Roland'ın nişanlısı Aude, kara haberi alınca üzüntüsünden ölür. Destan, Ganelon'un yargılanıp öldürülmesiyle sona erer.

chant royal (Fransızcada "kral şarkısı"), 13. ve 15. yüzyıllar arasında Fransız şairlerin geliştirdiği, biçimi değişmeyen (*formes fixes*) şiir. 14. yüzyılda aynı ölçüyle yazılmış 8 ile 16 dize arasında değişen 5 kıtadan oluşuyordu. Nakarat bölümü yoktu, ama her kıtada aynı uyak düzeni yineleniyordu. Ayrıca sondaki kısa ithaf kıtasında da (*envoi*) önceki kıtalardaki uyaklar kullanılıyordu. 15. yüzyılda *chant royal*'e bir nakarat bölümü eklendi; ithaf kıtasının uzunluğu kıtadaki dize sayısının yarısına ulaştı. Genellikle 10 ya da 12 dizelik olan kıtalarda dize sayısını, nakarattaki hece sayısı belirliyordu.

Balad(*) gibi *chant royal*'de de çeşitlemelere rastlanır. Örneğin, Meryem Ana onuruna yazılan şiirlere (*serventois*) önceleri nakarat eklendiyse de sonradan kaldırıldı. Aşk şiirleri (*amoureuse*), eğlenceli aşk şiirleri (*sotte amoureuse*) ve komik şiirler (*sotte chanson*) gibi *chant royal* çeşitleri de vardır.

16. yüzyıl şairi Clément Marot bu şiir biçiminin ustasıydı. Nakaratı "Santé au corps et Paradis à l'âme" (Bedene sağlık, ruha cennet) olan *Chant royal chrétien* (Hıristiyan Kral Şarkısı) adlı yapıtı çok ünlüydü. 17. yüzyıl fabl yazarı La Fontaine, ünü sönmeye başladığı sıralarda bu şiir biçiminin son temsilcilerinden oldu. *Chant royal* 19. yüzyılda yeniden canlandıysa da, aslında saray çevresinden bir kahramanın serüvenlerinin ya da dinsel törenlerin görkeminin konu edinildiği bir çağa aitti. Sir Edmund Gosse tarafından "The Praise of Dionysus" (1877; Dionysos'a Övgü) şiiriyle İngiltere'ye tanıtılmış, ama Fransa dışında hiçbir ülkenin edebiyatında yerleşmemiştir.

Chantal, Jeanne-Françoise de (AZİZE), asıl adı JEANNE-FRANÇOISE FRÉMIOT, CHANTAL BARONESİ (d. 28 Ocak 1572, Dijon - ö. 13 Aralık 1641, Moulins, Fransa; azizler listesine kabulü, 1767; yortu günü, 21 Ağustos), Aziz François (Sales'li) ile birlikte Visitandines tarikatını kuran rahibe.

1592'de Chantal baronu ile evlendi. Baron 1601'de bir av kazasında ölünce, dört çocuğuyla yalnız kaldı. 1604'te Dijon'da Büyük Perhiz vaazını veren Aziz François'yı dinledikten sonra onun yönetimine girdi. Büyük kızını evlendirip 14 yaşındaki oğluna da bir geçim kaynağı bulduktan sonra iki kızını alıp Annecy'ye gitti; orada Aziz François ile birlikte Visitandines tarikatını kurdu. Chantal 1627'de oğlunu savaşta yitirdi. 1628'deki veba salgını sırasında, Annecy'deki manastırını hastaneye dönüştürerek hastaları iyileştirmeye çalıştı. Anne d'Autriche'in davetlisi olarak Paris'e giderken, yolda Moulins Manastırı'nda öldü. Öldüğünde tarikata bağlı 86 ocak vardı.

Chantemesse, André (d. 1851, Le Puy - ö. 1919, Paris), Fransız bakteriyolog ve hekim. Tifo aşısını bulan Fransız meslektaşı Georges-Fernand-Isidore Widal ile birlikte çalışmış ve Türkiye'de ayrı bir bakteriyoloji laboratuvarının kurulmasını önermiştir.

1885'ten başlayarak Paris hastanelerinde hekim olarak çalışan Chantemesse 1889'da Paris Tıp Fakültesi'nde deneysel ve karşılaştırmalı patoloji doçenti oldu. Daha sonra aynı fakültede sağlık bilgisi (hijyen) profesörlüğüne, 1901'de de Paris Tıp Akademisi üyeliğine ve sağlık hizmetleri genel müfettişliğine getirildi. Çalışmalarını bakteriyoloji, kanlı ishal salgınları, domuzlardaki akciğer ve bağırsak iltihabı, su kirliliği ve tifo gibi konularda yoğunlaştırdı. 1893'teki kolera salgını sırasında II. Abdülhamid'in Fransa'dan bir hekim istemesi üzerine Pasteur Enstitüsü adına İstanbul'a gelen Chamtemesse, burada birkaç ay kalarak incelemelerde bulundu ve hastalığın kolera olduğunu saptadı. Padişaha, uygulanması gereken sağlık kurallarını bildiren bir rapor sunarak, bakteriyoloji araştırmaları için ayrı bir laboratuvar kurulmasını önerdi. Bunun üzerine, 1893'te Demirkapı'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin (Askeri Tıbbiye) bahçesinde ahşap bir bina yaptırılarak Bakteriyolojihane-i Osmani, daha sonra da Bakteriyolojihane-i Şahane adıyla anılan Türkiye'nin ilk bakteriyoloji laboratuvarı açıldı.

Chanthaburi, CHANTABUN olarak da bilinir, Tayland'ın Merkez bölgesinde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Kent, Chanthaburi Irmağının ağzında yer alan bir ticaret merkezidir. Bölgedeki biber, kauçuk, meyve ve kahve plantasyonlarından gelen ürünler burada pazarlanır. İlin yüzölçümü 6.338 km²'dir. Kuzeyinde Chanthaburi Sıradağları, güneyinde Tayland Körfezi yer alır Nüfus (1980) kent, 21.056; il, 297.631.

Chanthakuman, CHANDAKUMARA, CHANTHARAD ya da TIANTHA-KOUMANE olarak da bilinir (d. 1799 - ö. 23 Ağustos 1870, Luang Prabang [bugün Louangphrabang]), Luang Prabang'da kurulmuş Laos Krallığı'nın hükümdarı. Yönetimi sırasında, devletinin varlığını tehlikeye düşüren yerel, bölgesel ve uluslararası tehditle karşı karşıya kalmıştır.

Hükümdar Mangthaturat'ın ikinci oğluydu. 1852'de ağabeyi Suk Soem'in (Souka-Seum) ardından Siyam'a (bugün Tayland) bağlı bir hükümdar olarak tahta çıktı. Hüküm sürdüğü dönemde ülkesine birçok ünlü Batılı kâşif geldi. Bunların arasında Fransız doğabilimci Henri Mouhot (1861) ve Doudart de Lagrée ile François Garnier önderliğindeki bir heyet de (1867) vardı. Bu heyet sonradan Fransa'nın, Vietnam'ın güneyindeki Tonkin'de yayılmasında rol oynamıştır.

Chanthakuman, 1864'te Çinli (Ho ya da Haw) haydutların ülkeyi işgal etmesini güçlükle önledi. Bu haydutlar bir kuşak boyunca devlet için bir tehlike olmayı sürdürdüler. Chanthakuman, Xieng Khouang Prensliği'ni Vietnam egemenliğinden kurtardı ve hem Vietnam'a, hem de Luang Prabang'a bağımlı bir devlet olarak tanınmasını sağladı. Hükümdarlığı boyunca en önemli olay 1866'da geçti. Siyam hükümdarı Mongkut, Siyamlıların 1828'de Vientiane'den almış oldukları Prabang Budası heykelini Luang Prabang'a geri verdi. Heykel, hükümdarlığın güvencesi olarak burada kaldı. Chanthakuman'ın ölümünden sonra kardeşi Un Kham yerine geçti (1872).

Chantilly, Fransa'da, Picardie planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Oise ilinde (*département*) kent ve dinlenme yeri. Paris'ten kuzeye uzanan karayolunun 42. km'sindedir. Chantilly Ormanının yakınında yer alır; şatosu, parkı ve at yarış alanıyla tanınır. 18. yüzyılda da dantelleriyle porselenlerinin güzelliğiyle ün kazanmıştı. Adı, buradaki ilk villayı yapan, Cantilius adlı Galya kökenli bir Romalıdan gelmektedir. Yapay bir göldeki küçük, kayalık bir adada yer alan şato, 14. yüzyılda yapılmış ve bugüne değin pek çok kez onarılmıştır. Bugün içinde Condé Müzesi bulunan şatoyu 1886'da, müzedeki koleksiyonlar, kütüphane ve çevredeki bahçelerle birlikte Dük d'Aumale, Fransız Enstitüsü'ne bağışlamıştır. Güzel sanatlara ilişkin koleksiyonlar arasında İtalyan Rönesans ressamı Raffaello'nun (1483-1520) yapıtlarıyla, 16. yüzyıl saray ressamları Jean ve François Clouet'nin ender portreleri vardır. 18. yüzyılda 240 at ve 400'ü aşkın tazıyı barındırmak amacıyla yapılan büyük ahırlar da bugün ziyarete açıktır. Yarış alanı 1834'te açılmıştır. Fransız Cokey Kulübü'nün düzenlediği yıllık yarışlar haziranda yapılır. Chantilly Fransa'nın önde gelen at terbiye merkezlerinden biridir. Bir tür yumurtalı kremaya da adını vermiştir. Nüfus (1982) 10.065.

Chantilly danteli, Paris'in kuzeyinde, Oise ilindeki (*département*) Chantilly'de yapılan bir dantel. Burada 17. yüzyıldan beri dantel yapılmaktaysa da, asıl ünlü ipek Chantilly danteli 18. yüzyıldan sonra üretilmeye başladı. 19. yüzyılda siyah, beyaz ve doğal renkli ipekten danteller yapıldı.

Chantilly danteli, y. 1870;
Sanat Varlıkları Krallık Enstitüsü, Brüksel
Institut Royal du Patrimoine Artistique, Brüksel, fotoğraf: A.C.L., Brüksel

1840'larda piyasada oldukça nitelikli makine yapımı taklit dantellere de rastlanıyordu. 19. yüzyıl ortalarında özellikle hem makine, hem de daha değerli el yapımı Chantilly danteli şal ve pelerinlerin, çemberli eteklerle birlikte kullanılması moda oldu. Chantilly dantelinde çoğunlukla benekli bir zemin üstünde doğal çiçekler, bantlar ve benzeri desenler kullanılırdı.

Chantilly porseleni, 1725'ten y. 1789'a değin Fransa'da Chantilly'de Condé 7. prensi Louis-Henri de Bourbon'un şatosundaki atölyede üretilen, yumuşak hamurlu seçkin porselen. Chantilly porseleni niteliğine göre iki döneme ayrılır. Yaklaşık 1740'a değin süren ilk dönemde oldukça sarımsı bir gövdenin üstüne başka bir benzeri olmayan süt beyazı kalay sır. 1741-89 arasındaki ikinci dönemdeyse geleneksel saydam kurşun sır uygulanmıştır.

Prensin ölümüne değin (1740) Chantilly porseleninde daha çok Japon Kakiemon desenleri kullanılıyordu. Bu desenlerin bazıları doğrudan prensin büyük porselen koleksiyonundan, öbürleri Meissen porseleninde uygulanmış Doğu örneklerinden alınıyordu. Örneğin "Chantilly Prens Henri" diye bilinen örnek, demir kırmızısı renkli ve

Ejderha örgeleriyle bezenmiş Chantilly porseleni tabak, y. 1725;
Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

yaldızlı bir Doğu porseleni takımı olan "Kırmızı Ejder"den türetilmişti. Basitleştirilerek uyarlanmış başka Japon örgeleri arasında bıldırcın, keklik, uçan sincap ve nar figürleri vardı.

İkinci dönemin örnekleri gerek biçim, gerek renkli zemin açısından önce Meissen, sonra da Sèvres porseleninden etkilenmişti. Ayrıca Çin etkisinin görüldüğü bazı ender figürlerden başka, kuş figürleri ve içine çiçek konabilen biblolar da yapılıyordu. Temel üretim tabak, kavanoz, leğen ve saksı gibi günlük kullanım eşyasından oluşmaktaydı. Sèvres ürünlerini korumak için çıkartılmış bir kraliyet fermanı, bu kaplarda yalnızca sır altı mavinin ya da en fazla birkaç rengin kullanıldığı sınırlı bir bezeme programı uygulanmasına izin veriyordu. Örgeler çoğunlukla Chantilly bahar dalları diye bilinen küçük çiçek demetleri ya da daha biçimsel kıvrım ve örgü işlerinden oluşmaktaydı.

Chantrey, Sir Francis Legatt, (d. 7 Nisan, Norton, Derbyshire - ö. 25 Kasım 1841, Londra), 19. yüzyılın başlarında etkinlik göstermiş, üretken İngiliz heykelcı. 1824 tarihli "Bayan Frederica Stanhope, Chevennig Kilisesi'nde" adlı heykeli en yetkin yapıtı olarak kabul edilir. Chantrey sanata ahşap oymacılığıyla başladı. 1805'te ilk heykel siparişini aldı. 1811'de Kraliyet Akademisi'nde döneminin köktenci reformistlerinden John Horne Tooke'un büstünü sergiledikten sonra ünü arttı, başka siparişler de aldı. Kral IV. George'un Brighton'da ve Windsor Şatosu'ndaki, George Washington'ın Boston'da Eyalet Yönetim Binası'ndaki, William Pitt'in Londra'da Hanover Meydanı'ndaki heykelleriyle, Kral IV. George'un Londra'da Trafalgar Meydanı'nda-

ki ve Wellington dükünün Londra'da Kraliyet Borsası'nın önündeki atlı heykelleri onun bu dönem ürünlerindendir. Chantrey

Sir Francis Chantrey'nin yaptığı Sir Walter Scott'ın mermer büstü, 1828; İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

çok sayıda büst de yapmıştır. Sir Walter Scott'ın iki büstü bunlar arasındadır. 1835'te kraliçe tarafından Chantrey'ye "sir" unvanı verilmiştir.

Chanute, Octave (d. 18 Şubat 1832, Paris, Fransa - ö. 23 Kasım 1910, Chicago, ABD), ABD'li mühendis ve havacı. Çalışmalarıyla Wright kardeşleri etkilemiş ve uçağın geliştirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Genç yaşta ABD'ye giden Chanute, inşaat mühendisliği öğrenimi gördü ve havacılıkla ilgilenmeye başlamadan önce bir süre demiryolu ve demiryolu köprüsü yapımında çalıştı. Planörle deneme uçuşları yapan Otto Lilienthal ve öteki Avrupalıların çalışmalarından etkilendi ve 60 yaşlarına geldiğinde Chicago yakınlarındaki Michigan Gölünün kum tepecikleri üzerinde bir planör kampı kurdu. Burada yardımcıları ile birlikte 2 binden çok planör uçuşu yaptı ve kendi tasarımı olan araçlarla sürdürdüğü bu çalışmaları kazasız tamamladı. Denetim ve denge sorunlarına özel bir ilgi duyan Chanute'un topladığı bilgiler, Wright kardeşlerin ilk uçak tasarımlarını geliştirmelerinde olağanüstü yararlı oldu. Wright kardeşlerle sürekli yazışan Chanute, kardeşlerin başarıyla sonuçlanan ilk motorlu uçakla uçuşlarından önce (1901-02'de gerçekleştirdikleri) planör denemeleri sırasında onları pek çok kez Kuzey Carolina'daki Kitty Hawk'ta ziyaret etti.

Chao Cheng *bak.* Shi Huangdi

Chao-ch'ing *bak.* Haoqing

Chao Huan *bak.* Qin Zong

Chao-hui *bak.* Zhaohui

Chao Ju-kua *bak.* Zhao Rugua

Chao Kao *bak.* Zhao Gao

Chao K'uo *bak.* Ning Zong

Chao Meng-fu *bak.* Zhao Mengfu

Chao Phraya Irmağı, Tay dilinde MAE NAM CHAO PHRAYA, MAENAM olarak da bilinir, Tayland'ın en önemli akarsuyu. Ülkenin orta kesimindeki verimli ovadan 365 km boyunca güneye akarak Tayland Körfezine boşalır. Tayland'ın eski yeni bütün başkentleri gibi pek çok kenti de ırmağın kıyılarında kurulmuştur.

Irmak, ülkenin başlıca ihraç malları olan tikağacı ve pirincin taşınmasında çok önemli bir suyoludur. Yüzyıllardır da akaçlama, toprak ıslahı, balıkçılık ve su sağlamak için ırmaktan ve ırmağın kanal (*khlong*) sisteminden yararlanılmaktadır.

Ping, Wang, Yom ve Nan gibi ırmağa su sağlayan akarsular, Tayland'ın kuzeyindeki dağlardan doğar. Bangkok'un 224 km kuzeyindeki Nakhon Sawan'da, Ping ve Nan'ın birleşmesiyle ana ırmak oluşur. Dolambaçlı biçimde ilerleyerek, devletçe işletilen bir barajın ve tarımsal sulama projesinin bulunduğu Chai Nat'tan sonra Sing Buri, Ang Thong, Nonthaburi ve Bangkok'u geçerek Samut Prakan'daki ağzına ulaşır. Doğduğu Nakhon Sawan'dan denize kadar olan çığırı boyunca 24 m'den az eğim gösterir.

160.079 km²'lik bir alanı akaçlayan Chao Phraya üzerinde pek çok büyük tarımsal sulama projesi uygulanmaktadır. Tayland Körfezinden karaya uzanan bir kol ırmağın havzasını oluşturur; kol, ırmağa bağlı, sayısız küçük akarsuyla dolmuştur. Irmağın kolu olan Nakhon Chai Si, Chai Nat yakınlarında batıya ayrılarak ağzın 40 km batısındaki Samut Sakhon'da bulunan körfeze kadar ırmağa paralel ilerler. Irmak, pek çok kez kollara ayrılıp yeniden birleşir. Chai Nat'ın aşağısında batıya ayrılan Noi Irmağı, Sam Khok'ta yeniden Chao Phraya ile birleşir. Doğuya ayrılan Lop Buri Irmağı ise, ana kola dönmeden önce, Lop Buri ve Phra Nakhon Si Ayutthaya kentlerinden geçer; Phra Nakhon Si Ayutthaya'da, kuzeydoğudaki Phetchabun Dağlarından gelen bir başka büyük doğu kolunu, Pa Sak Irmağını alır.

Menderesler oluşturan Chao Phraya Irmağı, Phra Nakhon Si Ayutthaya'da gelgit etkisiyle yükselir. Bangkok çevresindeki delta ovasında ise, deniz düzeyinden yüksekliği ender olarak 2 m'yi aşar. Yıllık taşkınlar buradaki pirinç tarlalarına bol alüvyon getirir. Deltada ırmak, bir kanal ağıyla batıdaki Mae Klong ve doğudaki Bang Pakong ile birleştirilmiştir.

Bangkok'un aşağısındaki 7,5 km'lik çığırı boyunca ırmak üzerinde pek çok rıhtım ve başka liman tesisi vardır. Derinsu kanalının ağzını sık sık taraklarla temizlemek gerekir; burası 10 bin tonun üzerindeki tekneler için ulaşıma elverişli değildir.

Chao Tzu-yang *bak.* Zhao Ziyang

Chao'an, Wade-Giles yazımında CH'AO-AN, yerel adı CHAOZHOU, Wade-Giles yazımında CH'AO-CHOU, Çin'in Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) doğusunda kent. Shantou yöresine (*diqu*) bağlı bir il (*xian*) merkezidir. Han Irmağı deltasının girişinde, Shantou'nun yaklaşık 42 km kuzeyinde yer alır.

Han Irmağı sistemi aracılığıyla Kuzey Guangdong, Fujian ve Jiangxi yönetim bölgeleriyle düzenli bağlantıları olan Chao'an kenti, çok eski dönemlerden beri yörenin önemli merkezlerinden biriydi. Hai-yang adıyla İS 413'te kurulan il, çeşitli komutanlıkların ve özerk bölgelerin merkezi oldu. 591'de özerk bölge (*zhou*) olunca Chao adını aldı. Guangdong'un bu kesimi el değememiş bir sınır bölgesiydi; ortaçağda gözden düşen devlet görevlileri buraya sürülürdü. 13. yüzyılda önemli yönetsel işlevler üstlenen Chao, 1368'den 1911'e değin Chaozhou adıyla üst yöre (*fu*) oldu. Chao'an 1858'de dış ticarete açıldı; ama zamanla büyüklük ve ticari önem bakımından Shantou'nun gerisinde kaldı. Komünist yönetim döneminde Chao'an'ın yerine başlıca yerel yönetim merkezi Shantou oldu.

Chao'an günümüzde gene de yoğun nüfuslu, çok verimli ve zengin bir tarım bölgesinin merkezinde büyük ve önemli bir kenttir. Önemli bir yöresel tarım pazarı olmasının yanı sıra, oymalı bambu eşyalar, keten kumaşlar ve nakışlar üretilen ünlü bir el sanatları merkezidir. Nüfus (1989 tah.) 284.500.

Chapala Gölü, Meksika'nın ortabatı kesiminde göl. Jalisco ve Michoacán eyaletlerinde, deniz düzeyinden 1.800 m yüksekliktekі orta platoda yer alır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 77 km, kuzey-güney doğrultusunda ise 16 km boyunca uzanır. 1.080 km²'lik yüzölçümüyle Meksika'nın en büyük gölüdür. Büyüklüğüne karşın çok sığ

Chapala Gölü kıyısında dinlence tesisleri, Jalisco eyaleti, Meksika
Charles Townsend-Shostal/EB Inc.

olan Chapala 1980'lerin başında susümbüllerinin istilası yüzünden neredeyse tıkanmıştır. Gölün beslendiği en önemli akarsu olan Lerma Irmağı doğu ucundan göle girer; kuzeydoğu köşesinden çıktıktan sonra Santiago Irmağı adını alır. Güzel manzaraları, yumuşak iklimi, kıyısındaki pitoresk köyler ve balıkçılığa elverişli oluşu ile gözde bir dinlence yeri olan göl, 1970'lerde gitgide artan ölçüde emekli ABD yurttaşlarının yerleşim merkezi durumuna gelmiştir. Jalisco'nun merkezi Guadalajara'nın 48 km güneydoğusunda bulunan göle kara ve hava yoluyla kolayca ulaşılabilmektedir.

Chapelain, Jean (d. 4 Aralık 1595, Paris - ö. 22 Şubat 1674, Paris), edebiyat eleştirisinde ampirik ölçütler kullanmayı deneyen Fransız eleştirmen ve şair. Bu yaklaşımıyla klasik Yunan ölçütlerine körü körüne bağlanmış çağdaşlarına meydan okumuş, eleştirel görüşlerini çoğunlukla kısa makaleler, monografiler ve çok sayıdaki yazışmalarında işlemiştir. Kendi şiirleri ise genellikle vasat sayılır. 1630'da yazmaya başladığı *La Pucelle* (Hizmetçi) adlı epik şiirinin ilk 12 kantosu 26 yıl sonra yayımlanmış ama başarıya ulaşamamıştır.

Chapelain ilk kez 1619-20 arasında Mateo Alemán'ın pikaresk romanı *Guzmán de Alfarache*'ın (Alfarache'lı Guzmán) İspanyolcadan yaptığı çevirisiyle ilgi çekti. Bundan sonra yaşlı şair ve eleştirmen François de Malherbe'in öğrencisi oldu ve Académie Française'in kurulmasında önemli rol oynadı. Edebiyat çevrelerinde büyük saygınlık kazandı ve Kral XIV. Louis'nin maliye bakanı Jean-Baptiste Colbert, dönemin başarılı yazarlarına aylık bağlamaya karar

verince adayların belirlenmesi görevini ona verdi. Bazı başka yazarlar ise Chapelain'e karşı tavır alarak yazdıkları broşürlerde, epigramlarda ve *Chapelain décoiffé* (1663; Perukası Düşmüş Chapelain) adlı taşlamada kendi görüşlerini dile getirdiler.

Chaplin, Charlie, ŞARLO olarak da bilinir, asıl adı SIR CHARLES SPENCER CHAPLIN (d. 16 Nisan 1889, Londra - ö. 25 Aralık 1977, Corsier-sur-Vevey, İsviçre), İngiliz sinema oyuncusu ve yönetmeni. Amerikan yapımı sessiz filmlerde canlandırdığı acınacak halde, ama aynı zamanda komik küçük serseri tipiyle dünya çapında ün kazanmıştır. 1914'te oynadığı ilk filmini izleyen iki yıl içinde ABD'nin en tanınmış kişilerinden biri olmuş, 1920'lerin başlarına gelindiğinde filmlerinin sağladığı gelirlerin yüksekliği karşısında hiçbir stüdyo istediği ücreti ödeyemez hale gelmiş, o da ancak yapımcılığını kendisinin üstlendiği filmlerde rol almıştır. 1920'lerin sonlarında sesli sinemaya geçilmesinden sonra yalnızca birkaç filmde görünmekle yetinmesine karşın, ilk dönem filmlerinin sinema klasikleri olarak değerlendirilmesi ve yeni izleyici kitlelerince de ilgi görmesi nedeniyle ününü hemen hiç yitirmemiştir. Uzun metrajlı büyük komedi filmleri arasında *The Kid* (1921; *Yumurcak*), *The Gold Rush* (1925; *Altına Hücum*), *City Lights* (1931; *Şehir Işıkları*), *Modern Times* (1936; *Asrî Zamanlar*) ve *The Great Dictator* (1940; *Şarlo Diktatör*) sayılabilir.

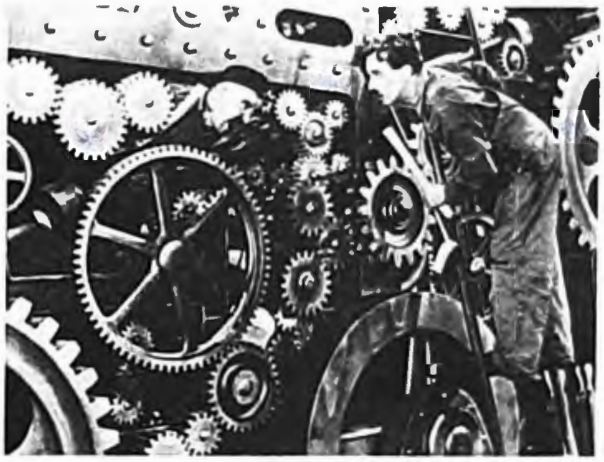

Charlie Chaplin *Asrî Zamanlar* filminde, 1936
Roy Export Company Establishment, fotoğraf, the Museum of Modern Art Film Stills Archive, New York

Her ikisi de müzikhol oyuncusu olan annesi Hannah ve babası Charles Chaplin'den, daha küçük yaşta şarkı söyleyip dans etmesini öğrenmişti. İlk kez sekiz yaşındayken, bir klog dansı gösterisi olan "Eight Lancashire Lads" (Sekiz Lancashire'lı Delikanlı) ile sahneye çıktı. Babasının bundan kısa bir süre sonra ölmesi, annesinin de sık sık akıl hastanesine girip çıkması yüzünden Chaplin'in çocukluk yılları, yatılı okul ve yetimhanelerde sıkıntıyla geçti. Bu dönemde bazen geçici sahne işleri buldu, bazen de sokaklarda yaşamak zorunda kaldı.

On yedi yaşındayken, üvey ağabeyi Sydney kendi çalıştığı ve çeşitli danslar, oyunlar, komedi programları sunan Fred Karno vodvil topluluğunda ona da iş buldu. 1913'e değin Karno'yla çalışarak sayısız müzikhol skecinde oynayan Chaplin o yıl filmlerde rol almak üzere Keystone şirketiyle anlaşma imzaladı. Keystone'un tek makaralık *slapstick* filmleri yapımcısı Mack Sennett, Chaplin'i bir Karno turnesi sırasında New York'tayken fark etmişti. Chaplin Aralık 1913'te 150 dolar haftalıkla sinema yaşamına adım attı ve bir daha da sahneye dönmedi.

Chaplin, melon şapka, dar bir frak ceketi, bol pantolon, büyük ayakkabılar, bıyık ve bastondan oluşan ünlü görünümünü ikinci filmi olan *Kid Auto Races at Venice*'te (1914; Venedik'te Ufaklıklar Oto Yarışları) yarattı. Ama bu tipin özelikleri henüz tam anlamıyla oluşmamıştı. Bununla birlikte, haftada iki film gibi büyük bir hızla çevrilmesine karşın Chaplin komedileri olağanüstü bir başarı sağlamıştı. Kısa bir süre sonra Chaplin'in kendi filmlerini yönetmesine izin verildi, ücreti de gitgide astronomik rakamlara ulaştı. 1915'te Essanay şirketinden haftada 1.250 dolar, 1916'da Mutual şirketinden haftada 10 bin dolar ve ayrıca sözleşme için 150 bin dolar, 1917'de de First National şirketinden sekiz film için 1 milyon dolar aldı. İki yıl sonra, dönemin önde gelen yıldızları Mary Pickford, Douglas Fairbanks ve ünlü yönetmen D.W. Griffith ile, her birinin kendi filmlerinin dağıtımını bağımsızca yürütmesi koşuluyla, United Artists'i kurdu. First National ile olan sözleşmesi *The Pilgrim* (1923; *Şarlo Hacı*) filmiyle sona erdikten sonra, 1966'da Universal için yaptığı *A Countess from Hong Kong*'a (*Hong Kong'lu Kontes*) değin filmlerini yalnızca kendi şirketi adına çekti.

Chaplin'in bu hızlı yükselişi bir ölçüde, filmlerinin pazarlamasında, konularından çok filmde oynayanların önemli olduğu yıldız sisteminin gelişmesinden kaynaklanıyordu. Aslında Pickford, Fairbanks ve başkalarıyla birlikte Chaplin'in perdedeki kişiliğinin halk tarafından büyük bir coşkuyla kabul görmesi de, bu sistemin yerleşmesinde oldukça etkili oldu. Chaplin *The Tramp*'te (1915; *Şarlo Serseri*), yarattığı küçük serseri tipini yalnızca eğlendirici değil, aynı zamanda sevimli de kılabilmek amacıyla, sempatikliğinin de altını çizmeye başladı. Kendi filmlerinin hem yıldızı, hem yönetmeni, hem de yazarı olduğu için, Şarlo karakterinin içerdiği anlamları irdelemek için eşsiz bir konumdaydı. Bir eleştirmenin "zenginlerin bakış açısından çizilmiş bir yoksul tipi" olarak tanımladığı, Chaplin'in "küçük adam" dediği Şarlo, *Easy Street* (1917; *Şarlo Polis*), *Shoulder Arms* (1918; *Şarlo Asker*), *Yumurcak*, *Altına Hücum*, *Şehir Işıkları*, *Asrî Zamanlar* ve ilk sesli filmi olan *Şarlo Diktatör* gibi filmlerde gelişti. Chaplin'in kendi yaşamından çizgiler taşıyan *Limelight*'ta (1952; *Sahne Işıkları*) kısa da olsa, yeniden gözüktü.

Chaplin'in çok hareketli bir özel yaşamı oldu. Dört evliliğinin üçü filmlerinin başrol oyuncularıyla, 1918'de Mildred Harris, 1924'te Lita Grey ve 1936'da Paulette Goddard'la gerçekleştirdi. 1943'te de oyun yazarı Eugene O'Neill'in kızı Oona O'Neill'le evlendi. İlk ikı boşanması ve 1944'te kendisine açılan bir babalık davası sansasyon yarattı. Chaplin 1942'de, savaşta Almanlara karşı ikinci bir cephe çağrısında bulunduğunda gene manşetlere çıktı. Siyasal tavrına yöneltilen saldırıda, hiçbir zaman ABD vatandaşlığına geçmemiş olmasının payı da vardı. Mavi Sakal öyküsünün iğneleyici bir uyarlaması olan *Monsieur Verdoux* (1947), pek çok çevrenin yanı sıra Amerikan ordusunu da oldukça sinirlendirdi. ABD hükümetinin vergi borcu için sıkıştırması, ayrıca bazı politikacı ve köşe yazarlarının yıkıcı etkinliklerle ilişkisi olduğunu ileri sürmeleri üzerine Chaplin 1952'de ülkeyi terk etti. Geri dönüş hakkının ABD Adalet Bakanlığı'nca soruşturulacağını öğrenince 1953'te Cenevre'de bu haktan vazgeçtiğini açıkladı. Bundan sonra ailesiyle birlikte İsviçre'de Vevey yakınlarında Corsier-sur-Vevey'de yaşamaya başladı. 1957'de Londra'da yaptığı *A King in New York* (*New York'ta Bir Kral*), Amerika'ya Karşı Etkinlikleri Soruşturma Komitesi'ne, anlamsız televizyon reklamlarına ve Amerikan tarzı yaşamın başka yanlarına yönelik eleştirilerle dolu bir komediydi. Film, Chaplin'in özellikle reddettiği komünizm yanlılığı suçlamalarının artmasına yol açtı. 1966'da başrollerini Marlon Brando ve Sophia Loren'in oynadığı, kendisinin de hem senaryosunu yazdığı, hem de küçük bir rolde göründüğü *A Countess from Hong Kong*'u (*Hong Kong'lu Kontes*) çekti. 1972'de kendisine verilen özel Oscar ödülünü almak üzere ABD'ye gitti.

Chaplin, Sid, asıl adı SIDNEY CHAPLIN (d. 20 Eylül 1916, Shildon, Durham, İngiltere - ö. 11 Ocak 1986), yapıtlarında İngiltere'nin küçük kent ve kasabalarındaki işçi sınıfı yaşamını, ele aldığı yörenin özelliklerine ve zengin ayrıntılarına yer vererek anlatan romancı ve öykü yazarı.

Bir kömür işçisinin oğluydu. 1931-50 arasında maden ocaklarında çalıştı. Bir yandan da Durham Üniversitesi'nin İşçi Eğitim Derneği'ne (1932-46) ve Birmingham'da Fircroft İşçi Yüksekokulu'na (1939) devam etti. Büyük Britanya Madenciler Federasyonu'nda şube sekreterliği yaptı (1943-45) ve kömürcülükle ilgili yayınlarda yazılar yazdı. 1950-71 arasında Ulusal Kömür Kurulu'nun halkla ilişkiler bölümünde çalıştı.

Durham madencileri üzerine öykülerini topladığı *The Leaping Lad*'le (1946; yb 1970; Seken Delikanlı) bölgesel konuları ele alan yetenekli bir yazar olarak dikkati çekti. Ardından, kömür madenlerindeki yaşamı keskin gözlemlerle yansıtan *The Thin Seam* (1950; İnce Maden Damarı) ve genç bir işçinin büyümesini anlatan *The Day of the Sardine* (1961; Sardalye Günü) adlı romanlarını yayımladı. Daha sonraki yapıtları arasında *The Watchers and the Watched* (1962; Gözleyenler ve Gözlenenler) ve *The Mines of Alabaster* (1971; Alabaster Ocakları) adlı romanlarla *On Christmas Day in the Morning* (1979; Yılbaşı Günü Sabahleyin) ve *The Bachelor Uncle* (1980; Bekâr Amca) adlı öykü kitapları vardır. Bazı yapıtlarını sahne ve televizyona uyarlayan Chaplin'in öteki yapıtları arasında *The Lakes of Tyneside* (1951; Tyneside'ın Gölleri) ve *The Smell of Sunday Dinner* (1971; Pazar Akşam Yemeğinin Kokusu) sayılabilir.

Chapman, Frank M(ichler) (d. 12 Haziran 1864, Englewood, New Jersey - ö. 15

Kasım 1945, New York kenti, ABD), Kuzey ve Güney Amerika'daki kuşların yaşantıları, coğrafi dağılımları ve sistemli ilişkileri üzerine yaptığı kapsamlı ve ayrıntılı çalışmalarıyla tanınan ABD'li ornitolog. Kendi kendini yetiştirerek ornitolog oldu. Amerika Doğa Tarihi Müzesi'nde 1888-1908 arasında kuşlar ve memelilerle ilgili bölümlerde başkan yardımcısı, 1908-42 arasında da ornitoloji bölümü başkanı olarak çalıştı; yerli ve göçmen kuşları konu alan sergilerin düzenlenmesini sağladı. 1887'den başlayarak, pek çok yeri gezip çeşitli türlerden kuş örnekleri topladı ve fotoğraflarını çekti. 1894'te çıkmaya başlayan ve ABD'de dönemin en önemli ornitoloji dergisi olan *Auk*'un yayın yönetmenliğini yaptı. 1899'da ise *Bird-Lore* adlı dergiyi kurup yönetti. Başlıca yapıtları: *Handbook of Birds of Eastern North America* (1895; Kuzey Amerika'nın Doğusundaki Kuşlar Hakkında El-kitabı), *The Distribution of Bird-Life in Colombia* (1917; Kolombiya'daki Kuşların Dağılımı), *The Distribution of Birds of the Urubamba Valley, Peru* (1921; Peru'nun Urubamba Vadisindeki Kuşların Dağılımı) ve *The Distribution of Bird-Life in Ecuador* (1926; Ekvador'daki Kuşların Dağılımı).

Chapman, George (d. 1559?, Hitchin, Hertfordshire - ö. 12 Mayıs 1634, Londra, İngiltere), İngiliz şair ve oyun yazarı. *İlyada* ve *Odysseia* çevirileri, uzun süre Homeros'un standart İngilizce çevirileri olarak kalmıştır.

Oxford Üniversitesi'ne devam ettiyse de diploma alamadı. 1585'te halktan gelen ama

George Chapman'ın *The Whole Works of Homer* adlı kitabında yayımlanan W. Hole'a ait oymabaskı portresi
British Museum, fotoğraf, J.R. Freeman & Co Ltd

varlıklı biri olan Sir Ralph Sadler'ın yanında çalışmaya başladı. Felemenk ve Flandre'a bu sıralarda gittiği sanılmaktadır.

İlk yapıtı *The Shadow of Night... Two Poeticall Hymnes*'i (1593; Gecenin Gölgesi... İki Şiirsel İlahi), 1595'te *Ovids Banquet of Sence* (Ovidius'un Duyu Şöleni) izledi. Her iki kitabında da düzenli yaşamın değeri üstünde durdu. Sir Walter Raleigh'e övgü olarak yazdığı *De Guiana, Carmen Epicum* (1596; Guiana Üzerine Epik Şiir), oyunlarının çoğunda da ön planda olan savaşçı-kahramanın erdemlerine duyduğu yoğun ilgiyi yansıtır.

1598'de ilk bölümleri çıkmaya başlayan *İlyada* çevirisi 1611'de tamamlandı. *Odysseia* çevirisi ise 1616'da yayımlandı. Chapman'ın son derece güzel ve ustaca bölümler içeren Homeros çevirileri, İngiliz şair John Keats'in "On First Looking into Chapman's Homer" (1815; Chapman'ın Homerosu'na İlk Bakışta) adlı sonesine esin kaynağı oldu.

Christopher Marlowe'un bitmemiş şiiri *Hero and Leander*'e (1598; Hero ile Leandros) yazdığı sonuç bölümünde bilgeliğin ve insanın kendisini denetlemesinin gerekliliğini vurguladı. En önemli şiiri *Euthymiae Raptus; or the Teares of Peace* (1609; Euthymiae Raptus ya da Barışın Gözyaşları) insanın dürüstlük ve bilgelikten çok maddi nesnelere değer vermesinin yarattığı kargaşaya kederlenen Bayan Barış'la şair arasındaki bir konuşma biçimindedir.

Chapman'ın Ben Jonson ve John Marston ile birlikte yazdığı *Eastward Hoe* (1605; Haydi Doğuya) adlı oyunu Büyük Britanya kralı I. James, soydaşı Iskoçlar açısından aşağılayıcı buldu. Bunun üzerine üç yazar da hapsedildi. Chapman'ın günümüze ulaşan yaklaşık 12 oyununun en önemlileri trajedileridir. *Bussy d'Ambois* (1607), *The Conspiracie and Tragedie of Charles Duke of Byron...* (1608; Byron Dükü Charles'ın Komplosu ve Trajedisi...) ve *The Widdowes Tears* (1612; Dul Kadının Gözyaşları) adlı trajedileri vardır.

Chapman, John, takma adı JOHNNY APPLESEED (d. 26 Eylül 1774, Leominster, Massachusetts - ö. 18 Mart? 1845, Fort Wayne yakınları, Indiana, ABD), Kuzey Amerika'nın ortabatı kesiminde elma ağacı fidanlıkları kurarak 19. yüzyılın öncü yerleşimcilerine ortam hazırlayan bahçıvan.

"Johnny Appleseed"in efsanevi kişiliğine ilişkin bilgiler büyük ölçüde düş ürünü öykülere dayanır. Gerçek John Chapman ise fide satarak para kazanmayı uman, kendini mesleğine adamış profesyonel bir bahçıvandı. 1800'lerde Pennsylvania'nın batısındaki elma preslerinden elde edilen elma tohumlarını toplamaya girişti. Çok geçmeden Batı'ya doğru yolculuğuna başlayarak, Alleghenies'ten Ohio'nun iç kesimlerine ve daha ötedeki topraklara kadar bir dizi elma fidanlığı kurdu. Öncü yerleşimcilere binlerce fide sattı ya da hediye etti. Bu öncülerin verimli elma bahçeleri kurduğu alanlar, Chapman'ın yardımseverlik coşkusunun canlı bir anısı durumuna geldi.

"Johnny Appleseed" adı çevresinde oluşan ilkel doğa adamı mitosuna, Chapman'ın çeşitli özellikleri katkıda bulundu. Bunların en belirginleri neşeli ve eliaçık mizacı, yabanıl yaşamla içlidışlı oluşu, hayvanlara karşı sevecenliği, Kitabı Mukaddes'e bağlılığı, şifa veren otlar konusundaki derin bilgisi ve Yerliler ile uyum içinde yaşamasıydı. Ters çevirerek başına geçirdiği yemek tavasından taşan dalgalı saçlarının, çıplak ayaklarının, eski püskü pantolonunun ve kolları için iki delik açarak giydiği eski kahve çuvalının oluşturduğu garip görünümü, bu efsanevi kişiliğin en önemli öğesiydi.

Yaklaşık 5.000 hektarlık ekili toprağı olan John Chapman 1845'te soğuk algınlığından öldü. Ama "Johnny Appleseed" efsanesi sayısız edebiyat yapıtında yaşamaya devam etti. Robert Price'ın yazdığı *Johnny Appleseed: Man and Myth* (1954; Johnny Appleseed: Gerçek İnsan ve Efsane) gerçeğe sadık bir yaşamöyküsüdür.

Chapman, John Jay (d. 2 Mart 1862, New York kenti - ö. 4 Kasım 1933, Poughkeepsie, New York, ABD), şair, oyun yazarı ve eleştirmen. Siyasal eylemleri ve yazılarıyla, İç Savaş sonrasında ABD'de "kısa yoldan zengin olma" ahlakının egemen olduğu Yaldızlı Çağ(*) denen döneme karşı çıkmıştır. Hem anne hem de baba tarafından kölelik karşıtlığıyla ünlü bir soydan gelen Chapman, büyük sermayenin yükselişi karşısında kimliğini yitiren yukarı orta sınıfları eleştirerek bu muhalefet geleneğini sürdürmeye çalışmıştır.

Chapman'ın Wall Street'te çalışan babası bir süre New York Borsası'na başkanlık etmişti. Chapman 14 yaşında New Hampshire Concord'daki St. Paul Okulu'na girdi. Ama geçirdiği ruhsal ve bedensel çöküntü sonucunda eve dönerek üniversite öncesi öğrenimini özel öğretmenlerin yardımıyla tamamladı. 1885'te Harvard'dan mezun olduktan sonra bir süre Avrupa'da dolaştı, daha sonra Harvard Hukuk Okulu'na döndü. 1887'de, evleneceği kadına fazla yakınlık gösterdiğinden kuşkulandığı birine saldırdı. Daha sonra pişmanlık duygusuna kapılarak elini ateşe tuttu ve aldığı ağır yaralar yüzünden eli kesildi.

1888'de New York barosuna giren Chapman burada 10 yıl çalıştı. Ayrıca Good Government Club adlı derneğin başkanı ve *The Political Nursery* (1897-1901) adlı siyasal derginin yayımcısı olarak önde gelen reformcular arasına girdi. Tammany Hall'e(*) karşı New York kentinde gelişen harekette de önemli rol oynadı. *Causes and Consequences* (1898; Nedenler ve Sonuçlar) ve *Practical Agitation* (1900) adlarındaki iki kitap bu etkinliklerinin ürünüdür; iki yapıt da ulusal sorunlar karşısında bireylerin ahlaki bir tutum alması gerektiği inancını vurgular.

1901'de ruhsal bunalım geçiren Chapman, birkaç yıl çocuk oyunları dışında çok az şey yazdı. Ama yetişkinlere yönelik *The Treason and Death of Benedict Arnold* (1910; Benedict Arnold'ın İhaneti ve Ölümü) adlı oyunu ile yoğun düşünsel etkinliğe döndü. Pennsylvania eyaletindeki Coatesville'de bir Siyahın linç edilmesinin ilk yıldönümünde (1912) bir salon kiralayarak, yalnızca iki kişinin daha katıldığı bir anma töreni düzenledi. Bu törende yaptığı öfke dolu konuşma *Harper's Weekly*'de (21 Eylül 1912) ve Chapman'ın denemelerini içeren *Memories and Milestones*'da (1915; Anılar ve Dönüm Noktaları) yayımlanarak klasikleşti.

Chapman'ın sayıları 25'i bulan kitapları arasında, kölelik karşıtı hareketin önderi William Lloyd Garrison'ın bir yaşamöyküsü (1913), *Collected Songs and Poems* (1919; Toplu Şarkılar ve Şiirler) ile eleştirilerini içeren *Emerson and Other Essays* (1898; Emerson ve Başka Denemeler), *Greek Genius and Other Essays* (1915; Yunan Dehası ve Başka Denemeler) ve *A Glance Toward Shakespeare* (Shakespeare'e Bir Bakış) adlı yapıtları sayılabilir. Chapman, aşırı genişlemesi ve iş dünyasının gereksinimlerine bağımlı olması yüzünden ABD'de eğitimin niteliksizleştiği yolundaki kaygılarını *New Horizons in American Life* (1932; Amerikan Yaşamında Yeni Ufuklar) adlı kitabında dile getirdi.

Chapman, Maria Weston, eö WESTON (d. 25 Temmuz 1806, Weymouth - ö. 12 Temmuz 1885, Weymouth, Massachusetts, ABD), kölelik karşıtı radikal önder William Lloyd Garrison'ın başlıca yardımcısı.

Maria Weston 1830'da Bostonlu tüccar Henry Grafton Chapman ile evlendikten sonra, köleliğin kaldırılmasından yana çevrelerle ilişkiye girdi. 1832'de 12 kadın üyeyle birlikte Boston Kölelik Karşıtı Kadınlar Derneği'ni kurdu. 1835'te derneğin düzenlediği bir toplantıyı zorla dağıtmak isteyen bir kalabalığa karşı kullandığı "Eğer bu özgürlüğün son siperiyse, bugün burada ölmeye de razıyız" sözleri, uzun yıllar kölelik karşıtlarının dilinden düşmeyen bir slogan oldu.

Garrison'ın baş yardımcılığına gelen Maria Chapman, Massachusetts Kölelik Karşıtları Derneği'nin çalışmalarının yürütülmesinde ve kölelik karşıtlarının geniş bir okur kitlesine seslenen yayın organı *The Liberator*'ın yayın yönetiminde görev aldı. 1839'da kadın hakları konusundaki anlaşmazlıkların kölelik karşıtları arasında yarattığı derin

görüş ayrılıklarını ele alan *Right and Wrong in Massachusetts* (Massachusetts'de Doğrular ve Yanlışlar) adlı bir kitapçık yayımladı. 1839-42 arasında Garrison'ın kurduğu New England Şiddet Kullanmama Derneği'nin yayın organı *Non-Resistant*'ın yönetmenliğini yürüttü. New England'ın her yanında kölelik karşıtı sergiler düzenleyerek, Köleliğin Kaldırılması Akımı için para topladı. 1836'da *Songs of the Free and Hymns of Christian Freedom*'ı (Özgür İnsanların Şarkıları ve Hıristiyan Özgürlüğü Üzerine İlahiler) yayıma hazırladı. İngiliz yazar Harriet Martineau'nun yaşamöyküsünü konu alan *Memorials of Harriet Martineau* 1877'de yayımlandı.

Chapman, Sydney (d. 29 Ocak 1888, Eccles, Lancashire, İngiltere - ö. 16 Haziran 1970, Boulder, Colorado, ABD), jeofizik alanındaki araştırmalarıyla tanınan İngiliz matematikçi ve fizikçi.

Chapman'ın bilime ilk katkılarından biri, Maxwell'in ortaya koymuş olduğu gazların kinetik kuramını, ısıl yayınım olgusunu öngörecek biçimde değiştirmesi ve bunu deneysel olarak doğrulaması oldu (1912-17). Greenwich'te kraliyet astronomu Sir Frank W. Dyson'ın başasistanı olarak çalıştığı sırada (1910-14, 1916-18), yeni bir magnetik gözlemevi kurulmasıyla görevlendirildi ve jeofiziğe ilgisi böylece başladı. Magnetik fırtınaları ve Yer'in magnetik alanında beliren değişmeleri inceledi ve jeomagnetik alanın en azından bir bölümünün atmosferde oluştuğunu buldu.

Chapman'ın daha sonraki çalışmaları, kutup ışıkları, iyonosferdeki magnetik düzensizlikler ve iyonlaşmış gazlarda ısıl yayınım olgusuna ilişkindir. Birçok bilim derneğinin yanı sıra 1919'da Royal Society'nin üyeliğine seçildi ve Yer magnetizması üzerindeki çalışmaları nedeniyle 1964'te bu kurumun Copley Madalyası'yla ödüllendirildi.

Chappe, Claude (d. 25 Aralık 1763, Brûlon - ö. 23 Ocak 1805, Paris, Fransa), Fransız mühendis ve din adamı. Semaforlu görsel telgraf sistemini geliştirerek eski bir düşünceyi gerçekliğe dönüştürmüştür.

Claude'un Fransız Devrimi sırasında Yasama Meclisi üyesi olan ağabeyi Ignace Chappe (1760-1829), kardeşinin, Paris ile Lille arasında, savaş cephesinin yakınından geçen bir görsel işaret hattı çekme önerisini kuvvetle destekliyordu. Chappe kardeşler meclisin yardımlarıyla iki kent arasındaki yüksek tepelere bir dizi kule inşa ettiler. Her kulede, iki ayrı yöne bakan bir çift dürbün ve iki kollu bir semafor vardı (Chappe, semafor sözcüğünü Yunanca *semaphoreus* "bir işaret taşıyan"'dan türetmişti). Semaforun her iki kolu, açıkça görülebilen yedi açısal konumda bulunabiliyor, böylece alfabe ve birtakım başka simgeler için 49 kombinasyon oluşturulabiliyordu. Ağustos 1794'te Chappe semaforu, Condé-sur-l'Escaut'nun Avusturyalılardan geri alındığı haberini bir saatten daha kısa bir zamanda Paris'e ulaştırdı. Böylece, başta Paris ile Toulon arasında olmak üzere başka hatların yapımına geçildi ve sistem çok geçmeden Avrupa'nın her yerinde yaygın olarak uygulanmaya başladı. Chappe'a telgraf mühendisi unvanı verildi; ama rakipleri, buluşun başkaları tarafından daha önce yapıldığını ileri sürünce Chappe melankoliye kapıldı ve bir bunalım anında intihar etti.

Chapu, Henri-Michel-Antoine (d. 29 Eylül 1833, Le Mée - ö. 21 Nisan 1891, Paris, Fransa), heykelci ve portre madalyon sanatçısı. Yapıtlarında yeni-klasik geleneğin anlatım biçimlerini yumuşatmıştır.

1855'te Roma Ödülü'nü kazandıktan sonra beş yıl İtalya'da kaldı. "Merkür" (1861) ve basit bir köylü kızı biçiminde yorumladığı "Jeanne d'Arc" (1870) gibi heykelleriyle başarı kazandı. Bunları, aralarında Güzel Sanatlar Yüksekokulu avlusuna konmak üzere yaptığı ressam Henri Regnault'yu canlandıran anıt (1872) ve Kontes Marie d'Agoult'un Père-Lachaise Mezarlığı'ndaki mezarının da (1877) bulunduğu çok sayıda yapıtı izledi. Son önemli çalışması, Gustave Flaubert için yaptığı ve üstünde alegorik bir "Gerçek" figürünün yer aldığı anıttır (1890).

Chapultepec (Nahuva dilinde "Çekirge Tepesi"), México'nun batı kıyısında, Meksika tarihinde önemli rol oynamış, yaklaşık 60 m yüksekliğinde kayalık tepe.

Tepeyi surlarla çeviren Aztekler, önce yöredeki öbür halklarca buradan sürüldüler. Ama yaklaşık 1325'te Meksika Vadisindeki egemenliklerini sağlamlaştırdıktan sonra tepede bir tapınak ve hükümdarları için de bir saray yaptılar. İspanyol istilasından (1521) sonra 1554'te tepede bir şapel inşa edildi. 1780'lerde İspanyol genel valileri Chapultepec'te bir yazlık sarayın yapımını başlattılar. 1841'de Ulusal Askeri Akademi bu binaya yerleşti. 1860'larda Meksika imparatoru Maximiliano tepedeki şatoyu yeniden yaptırdı. 1940'a değin Meksika devlet başkanlarının resmî konutu olan şato, bu tarihte müze haline getirildi. Maximiliano, bugün kentin başlıca kültür ve eğlence merkezi olan parkı da güzelleştirdi. Parkta, Pedro Ramírez Vázquez'in tasarladığı ve 1963-64'te inşa edilen dünyaca ünlü Ulusal Antropoloji Müzesi ile üç başka müze daha vardır.

Chapultepec, Meksika ile ABD arasındaki savaşta (1846-48) Meksika direnişinin son kalesi oldu. General Winfield Scott komutasındaki ABD kuvvetleri Meksika Körfezindeki Veracruz'u ele geçirdikten sonra başkente doğru ilerlemeye başladı. 20 Ağustos 1847'de kent dışındaki Churubusco köprübaşı mevkiinde Meksikalıları yenilgiye uğratan Scott, México'ya doğru ilerlemeyi sürdürdü. Askeri Akademi öğrencileri ile birlikte yaklaşık 5 bin kişinin savunduğu Chapultepec, Scott'ın izlediği yolun çaprazındaydı. 12 Eylül'de ağır topçu ateşine karşın tepe düşmeyince, Scott'ın birlikleri ertesi sabah saldırıya geçti. Meksikalılar teslim olmadan önce, göğüs göğüse zorlu bir çarpışmaya girerek direndiler. Çarpışmada ölen askeri öğrenciler Meksika tarihine Kahraman Çocuklar (Los Niños Héroes) olarak geçti; bunlardan birinin, bayrağın düşman eline geçmesini önlemek için elinde bayrakla kale duvarından aşağıya atladığı söylenir. Ertesi gece Meksika birlikleri çekildi; Scott 14 Eylül günü kente girdi. Böylece savaşın önemli askeri harekâtları sona ermiş oldu.

Arjantin dışındaki bütün Kuzey ve Güney Amerika ülkelerinin temsilcileri, batı yarıküresindeki güvenlik sorunlarını tartışmak üzere Mart 1945'te Chapultepec Konferansı'nda bir araya geldiler. Konferansta Kuzey ve Güney Amerika ülkeleri arasında bir ekonomik sözleşmenin yanı sıra Chapultepec Senedi de benimsendi. Bu senedi imzalayan ülkeler, aralarından herhangi birine içerden ya da dışarıdan gelecek bir saldırı karşısında ortak tutum almayı üstleniyorlardı.

Chapultepec Hayvanat Bahçesi, México'da Aztek imparatoru Montezuma'nın av yerinde 1926'da kurulan hayvanat bahçesi. Yerel yönetime bağlı olan hayvanat bahçesinin 13,5 hektarlık alanı içinde 280 türden 2 bin dolayında hayvan bulunur. Büyük ölçüde Victoria üslubunda düzenlenmiştir. Toynaklılar ve suaygırları üzerinde uzmanlaşmış olan Chapultepec Hayvanat Bahçesi'nde bir çift dev panda da vardır. Chapultepec, Çin dışında başarıyla panda yetiştirilebilen birkaç hayvanat bahçesinden biridir.

Char, René (d. 14 Haziran 1907, L'Île-en-Sorgue - ö. 19 Şubat 1988, Paris, Fransa), Fransız şair. Sonraki kuşakları hem konu, hem de üslup yönünden etkilemiştir. Başlangıçta gerçeküstücülüğü benimsemiş, Fransız Direniş Hareketi'ndeki önderlik deneyiminden sonra yer yer ahlaksal bir boyut taşıyan ekonomik ve son derece çetin bir şiire yönelmiştir.

İlk şiirlerini *Les cloches sur le coeur* (1828; Kalpteki Çanlar) adıyla yayımlayan Char, Paris'e giderek Eluard aracılığıyla gerçeküstücülüğün kurucularından André Breton ve Louis Aragon ile tanıştı. Onlarla birlikte 1930'da *Ralentir travaux*'yu (İşi Yavaşlatma) yayımladı. 1934'te gene gerçeküstücülüğün etkisiyle yazdığı şiirlerden oluşan *Le Marteau sans maître*'de (1934; Ustasız Çekiç) sözcük zenginliğine ve imgelemin özgür çağrışımlarına önem verdi. II. Dünya Savaşı'nda Nazi işgaline karşı Direniş Hareketi'nde görev alarak "Yüzbaşı Alexander" takma adıyla bir birliğin komutanlığını yaptı. Savaştan sonra doğduğu yer olan L'Île-en-Sorgue'a yerleşti.

Savaş yıllarının şiirsel bir günlüğü olan *Feuillets d'Hypnos*'da (1946; Hipnoz Yaprakları) kendine özgü bir üslup geliştirdi. Nazi işgali altındaki Fransa'da yazdığı bu yapıtında kendi hümanist bakışını, insan onuruna olan inancını ve savaşın acımasızlığına karşı duyduğu nefreti yansıttı. Daha sonra yayımlanan yapıtları arasında *Fureur et mystère* (1948; Dehşet ve Gizem), *Les Matinaux* (1950; Erken Kalkanlar), *Recherche de la base et du sommet* (1955; Temel ve Doruk Arayışı), *Commune présence* (1964; Ortak Varoluş) ve *Fenêtres dormantes et porte sur le toit* (1974; Kapalı Pencereler ve Çatıdaki Kapı), *Commune rencontre* (1978; Ortak Buluşma) sayılabilir.

Char özdeyişler ve yoğun imgeler kullanarak ve karşıt düşünceleri iç içe geçirerek kısa ve özlü bir şiir yaratmıştır. Düzyazı şiirler de yazmış, yer yer zor anlaşılan yalın şiirinde üslup açısından ancak en temel öğelere yer vermiştir. *Le soleil des eaux* (1949; Suların Güneşi) adlı bir oyunu da bulunan Char'ın *Marteau sans maître*'deki şiirleri 1954'te Pierre Boulez tarafından bestelenmiştir.

Şiirlerinden yapılan iki ayrı derleme *Seçilmiş Şiirler* (1983) ve *Seçme Şiirler* (1990) adlarıyla Türkçede yayımlanmıştır.

Chara, *Charophyceae* sınıfından, kalsiyum karbonat depolayan yeşil alg cinsi. Yüzeysel olarak üstün yapılı bitkilere benzeyen bu bitkilerde kök benzeri oluşumlar, belirli aralıklarla çevrel olarak dizilmiş dallar ve silindir biçiminde dik bir eksen bulunur. Üreme eşeylidir; dişi eşey organlarından (oogonyum) her biri hareketsiz, büyük bir yumurta, erkek eşey organlarından (anteridyum) her biri de iki kamçılı küçük bir sperma üretir. Bu cinsin üyelerinde hareketli sporlar oluşmaz.

Chara cinsi, soyoluş bakımından, yeşil alglerin büyük ölçüde değişime uğramış bir koludur. Göl ve ırmakların tatlı ya da acı sularında, çamurlu dibe tutunarak büyüyen

Chara (çok büyütülmüş)
William H. Amos-Helen Wohlberg Inc

bu bitkiler, bazen göllerin kalkerli tabanını oluşturacak kadar kalsiyum karbonat biriktirebilir.

Characidae, *Characiformes* takımından, çok sayıda tatlı su balığını içeren familya. Yüzlerce türü Orta ve Güney Amerika'da, daha az bölümü tropik Afrika'da yaşayan bu familyayı takımın öbür familyalarından

Characidae familyasından *Exodon paradoxus*
Jane Burton-Bruce Coleman Ltd

ayıran temel özellikler, çenelerinin dişli olması ve çoğunda yağ dokusundan oluşmuş ikinci bir sırt yüzgecinin (yağ yüzgeci) bulunmasıdır. *Characidae* familyası, Meksika'nın küçük, kör mağarabalığından (*Anoptichthys jordani*) Afrika'da yaşayan ve sombalığına benzeyen *Hydrocynus* türlerine ve Güney Amerika'nın iki yandan basılmış yüksek gövdeli piranalarına (*Serrasalmus*) varıncaya kadar çok değişik biçimdeki balıkları kapsar. Uzunlukları da 2,5 cm ile 150 cm arasında değişen bu balıkların kimisi otçul, kimisi etçildir. Dişilerin hepsi yumurtalarını su bitkilerinin arasına bırakır.

Characidae familyasının genellikle küçük, çok renkli, hareketli ve saldırgan olmayan birçok türü (tetralar, neonlar) akvaryumların sevilen balıklarındandır. *Ayrıca bak.* dorado; pirana; tetra.

Charadriiformes, kıyı kuşlarını, martıları, dalıcımartıları ve akrabalarını kapsayan kuş takımı. Dünyanın hemen her yanına yayılmış olan bu kuşların tüyleri genellikle boz, ak, kahverengi ya da kara, bacakları, gagaları, kursakları ve gözleri açık kızıl ya da sarıdır. Yuvalarını toprağın üstünde kurar, durgun ve akarsularda ya da hemen çevresinde avlanırlar. Hemen hepsi çok iyi uçucudur ve bütün kuşlar arasında bu takımın bazı türleri kadar uzun göç uçuşları yapan yoktur. Markalandıktan dört gün sonra yakalanan bir taşçeviren (*Arenaria interpes*), markalandığı yerden 3.770 km uzakta bulunmuştur.

Charadriiformes takımını oluşturan 16 familya, genellikle üç büyük alttakımda sınıflandırılır: Düdükçün, yağmurcun, kızkuşu gibi 200 kıyı kuşu türünü içeren *Charadrii* (kıyı kuşları) alttakımı; martı, sumru, makasgaga, yırtıcımartı gibi uzun kanatlı, perde ayaklı 92 kuş türünü içeren *Lari* alttakımı ve 21 dalıcımartı türünü içeren *Alcae* alttakımı.

Charadriiformes üyeleri genellikle insanlar için yararlı kuşlardandır. Örneğin kıyı kuşlarının çoğu leş yiyicidir; martılar ise tarım zararlılarıyla beslenir. Bir zamanlar martı, dalıcımartı, sumru ve kızkuşlarının yumurtaları birçok yörede besin olarak değerlendirilmiş, bazı türlerin tüyleri süslemede kullanılmıştır. Bununla birlikte, özellikle martıların havalimanlarının çevresinde arasıra uçaklara çarparak tehlike yarattıkları da olur.

Beslenme davranışları. Charadriiformes üyelerinin beslenme alışkanlıkları, türden türe büyük bir çeşitlilik gösterir. Jasanalar su bitkilerinin arasında buldukları küçük omurgasızlarla, poyrazkuşları ise istiridye, midye ve denizsolucanlarıyla beslenir. Düdükçün, çulluk, kervançulluğu, yağmurcun ve taşçevirenler çamur, kum ve toprakta buldukları omurgasızlar ile yumuşakçaları yer; kılıçgaga ve uzunbacak sudaki yumuşakçaları, böcekleri, kabukluları ve solucanları avlar. Martılar genellikle balıkla beslenir, ama gerektiğinde küçük kuşları, kemiricileri, omurgasızları, çöp ve leşleri de yiyebilir. Sumrular ve makasgagalar suyun üstünde uçarak balıkları ve kabukluları avlar. Takımın geceleri avlanan iki üyesi termit, kara karınca ve böceklerle beslenen koşarlar ve batakkırlangıçları, bitkiyle beslenen tek örneği ise tohum, tomurcuk, sürgün ve yaprakları yiyen toygar yağmurcunudur.

Üreme. Takıma özgü üreme biçimleri de en az beslenme alışkanlıkları kadar çeşitlilik gösterir. Bu kuşların hemen hepsi yuvalarını toprağın üstünde, bazısı yarık ya da kovuklarda, pek azı da ağaçlarda kurar. Türlerin çoğu, bazen bir milyonu aşkın çiftten oluşan koloniler halinde ürer. *Charadriiformes* üyeleri az yumurta yumurtlayan kuşlardandır. Çoğu familyada dişiler iki ile dört, en fazla altı yumurta bırakır. Başka hayvanlara yem olmaması için yumurtaları genellikle göze çarpmayan renklerdedir. Jasana, boyalısuçulluğu ve denizdüdükçünü gibi bazı türlerde alışılmadık üreme davranışları görülür. Örneğin bu türlerin dişisi erkeğinden daha göz alıcı renklerle bezenmiştir ve eş seçiminde dişi erkekten daha baskın rol oynar; yumurtaların üstünde kuluçkaya yatıp yavruları büyüten de dişi değil erkektir.

Öbür türlerde kur yapma ve üreme davranışları daha değişiktir. Birçok türün kendine özgü bir çiftleşme ötüşü vardır; bazıları çiftleşmeye çağrı niteliğindeki bu sesi uçarken çıkarır. Poyrazkuşu, kılıçgaga ve uzunbacaklarda erkekler çiftleşme gösterilerini toplu halde yapar, kuluçkaya yatma görevini de erkek ve dişi birlikte üstlenir. Erkek yağmurcunlarda bölgeyi savunmaya yönelik saldırgan davranış biçimleri görülür.

Kıyı kuşlarının en geniş familyası olan *Scolopacidae* üyelerinin çoğu toprağın üstünde yuva kurar; yalnız bazı türler başka kuşların yerdeki ya da ağaçlardaki eski yuvalarını kullanır. Bazı türlerin erkekleri aynı mevsim içinde değişik dişilerle çiftleşirlerken, bazı türler tekeşlidir.

Yeşilbacakların üreme davranışları, birçok kıyı kuşlarında ortak olan özellikler taşır. Genellikle tekeşli olan bu türün erkekleri oldukça saldırgandır; kur yapma ve üreme bölgesini belirleme sırasında uçarak çiftleşme ötüşleri yapar. Çiftleşmeden sonra erkekler, bölgeleri içinde yuva yerini seçmek isteyen dişiye eşlik ederek yardımcı olur. Dişi her yumurtlama döneminde yuvaya dört tane benekli yumurta bırakır ve erkeğiyle ortaklaşa olarak kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi 23 gündür. Yumurtadan çıkan yavrular tüylüdür ve 26 gün sonra uçmaya başlayabilir.

Lari alttakımı üyelerinin çiftleşmek ve yuva kurmak için seçtikleri bölgeyi savunma davranışları çok gelişmiştir. Martılarda kuluçka süresi 30 gündür ve bu görevi erkek ile dişi birlikte üstlenir. Sumruların üreme davranışları da martılara benzer; yalnız daha çok uçarak kur yapan bu kuşlarda bölgeye sahiplenme eğilimi martılarınki kadar fazla değildir.

Dalıcımartılar adalarda, koloni halinde ürerler. Bu kuşların çiftleşme davranışının en belirgin özelliklerinden biri, yalnız yuvayı değil, tünek yerini de savunma eğilimi göstermeleridir. Dalıcımartılarda kur yapma gösterileri çok uzun sürer; yuvanın yapımını ve kuluçkaya yatma görevini de çiftler ortaklaşa üstlenir. Yumurta sayısı iki, kuluçka süresi 32 gündür. Yavrular 35 günde palazlanıp uçabilecek duruma gelir.

Yapısal ve işlevsel özellikler. Charadriiformes üyelerinin çoğunda, vücut yapısına bakarak hangi alttakımdan oldukları kolayca anlaşılabilir. Başlıca yapısal değişiklikler kanat, gaga ve bacaklarda görülür.

Martı, sumru ve makasgagaların ayırt edici özellikleri kanatlarının uzun ve dar, kanat yükünün (toplam ağırlığın kanat yüzeylerine oranı), az, kanat hareketlerinin yavaş, uçuş hızlarının düşük ve kanat kaslarının çok fazla gelişmemiş olmasıdır. Buna karşılık dalıcımartıların kanatları daha kısa, kanat yükleri daha büyük, kanat kasları da daha gelişkindir; uçarken kanatlarını daha çok çırpar ve daha hızlı (saatte 70-90 km) uçarlar. Takımın su altında yüzmeye uyarlanmış tek grubu olan dalıcımartıların kanat kemikleri, su altında ilerlemeyi kolaylaştırmak üzere yassılaşmıştır.

Gaganın biçimi beslenme alışkanlığına bağlı olarak türden türe değişir. Martıların ve yırtıcımartıların kanca uçlu gagaları yakalayıp koparmaya elverişlidir. Bazı türlerin, örneğin Atlas Okyanusu kıyılarında yaşayan denizpapağanı ile ak sumrunun gagası öylesine gelişmiştir ki, hayvan gagasında birkaç balık taşırken dalıp yeniden balık avlayabilir.

Bu takımın üyelerinin ilginç bir özelliği de tuzlu su içebilmeleridir. Kanlarındaki iyon dengesini böbrekleri ve gözlerin üstünde, kafatasındaki oyuklarda bulunan özel tuz bezleri sağlar. Bu bezler tuzlu salgıyı burun deliklerine açılan bir kanala boşaltır.

Charbonnages de France, Fransa'da kömür çıkarım ve işleme şirketi. Devlet mülkiyetinde bulunan kuruluşun yönetim merkezi Paris'tedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında birçok Avrupa hükümeti, ekonomik planlama ve sanayi

yatırımlarıyla etkin biçimde ilgilenmeye başlamıştı. Charbonnages de France da bu genel eğilime bağlı olarak kuruldu. Kömür öteden beri Fransa'nın en önemli enerji kaynaklarından biriydi. Başta Ruhr Vadisi olmak üzere ülkenin birçok bölgesinde kömür madenleri en çok işçi çalıştıran işyerleri arasındaydı. Ama savaş sonrasında Avrupa kömür sanayisi birçok sorunla karşılaşmıştı. Madencilik aygıtlarının çoğunun modası geçmiş, bazıları eskimiş ya da savaşta zarar görmüştü. Sanayi üretimi savaş öncesi düzeyine henüz ulaşmadığı için, kömür talebi ve dolayısıyla kömür fiyatları düşüktü. Ayrıca petrol ve havagazı da ısı kaynağı olarak kömürün yerini almaya başlamıştı. Özel kesim sanayiyi modernleştirmek için gerekli yatırımları yapabilecek durumda değildi. Bu koşullarda, kömürü temel bir doğal kaynak sayan Fransız hükümeti, kömür üretilen bölgelerde yüksek oranda işsizlik doğmasından da çekinerek kömür madenlerini devraldı.

Ülkenin en verimli kömür havzası olan ve Ruhr bölgesinde yer alan Nord Pas de Calais 1944'te hükümetçe kamulaştırılmıştı. Charbonnages de France 1946'da kuruldu; özel kesimin elinde kalan kömür havzalarının da çoğu kamulaştırıldı.

Şirket yasa gereği hükümet, işçi ve tüketici temsilcilerinden oluşan bir üçlü kurul tarafından yönetilir. Ama kurulun karar alma sürecinde öteden beri en etkin rolü hükümet temsilcileri oynamıştır. Fransız hükümeti kömür üretim ve pazarlama kararlarını, Avrupa kömür piyasasını yakından izleyen Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla (AET) eşgüdümlü olarak yürütmektedir.

1960'ların ortalarında Avrupa'da kömür talebi hızla düştü ve Fransız hükümeti kömür üretimini yavaş yavaş azaltmaya başladı. Charbonnages'ın bazı kaynakları kimyasal üretim ve elektrik enerjisi yatırımlarına kaydırıldı. Şirket bu arada yapı malzemesi üretimine de girdi.

Charcot, Jean - Baptiste - Étienne - Auguste (d. 15 Temmuz 1867, Neuilly-sur-Seine, Fransa - ö. y. 16 Eylül 1936, İzlanda açıkları), Antarktika Yarımadasının ayrıntılı haritasını hazırlayan Fransız kâşif ve okyanusbilimci.

Tanınmış nörolog Jean-Martin Charcot'nun oğlu olan Charcot, Paris'te tıp öğrenimi gördü ve bir süre hekimlik yaptı. Ama sonradan keşif gezilerine ilgi duymaya başladı ve 1903-05 arasında Antarktika'ya yaptığı ilk keşif gezisinde, Palmer Adalarının bazı bölümlerinin haritasını çıkardı, Gerlache Boğazını inceledi ve gemiyle, Adelaide Adasının kuzey ucuna kadar ilerledi. 1908-10 arasında düzenlediği ikinci keşif gezisinde ise, Aleksandr Adasının kıyılarının haritasını çıkardı ve Fallières kıyısı ile bugün kendi adını taşıyan adayı buldu. Deception ve Adelaide adalarının da ayrıntılı haritalarını hazırladı. 1912'de, bulgularını anlattığı iki ciltlik *Autour du pôle sud* (Güney Kutbu Çevresinde) adlı yapıtını yayımladı.

1921-36 arasında, bir uzman grubuyla birlikte çıktığı öteki keşif gezilerinde, Manş Denizinde ve Atlas Okyanusunun kuzeyinde bulunan planktonları inceledi; ayrıca Hebrid Adalarının çevresinde, Kuzey Buz Denizi ve Grönland'ın doğu kıyısı açıklarında okyanusbilimsel araştırmalar yaptı. 16 Temmuz 1936'da gemisi İzlanda açıklarında kaza geçirdi. Kazadan yalnızca bir kişi kurtuldu ve Charcot ile birlikte 30'dan çok insan boğularak öldü.

Charcot, Jean-Martin (d. 29 Kasım 1825, Paris - ö. 16 Ağustos 1893, Morvan, Fransa), Fransız nöroloji bilgini. Guillaume Duchenne ile birlikte çağdaş nörolojinin kurucusu ve Fransa'nın en büyük tıp hocalarından ve kilinik hekimlerinden biridir.

Charcot, Paris Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştığı yıllarda (1860-93), aynı kentteki Salpêtrière Hastanesi ile yaşam boyu sürecek bir işbirliğine girdi (1862). 1882'de bu hastanede açtığı nöroloji kliniği kısa sürede Avrupa'nın en ünlü sinir hastalıkları merkezi oldu ve Charcot'nun olağanüstü öğretme yeteneği dünyanın her köşesinden öğrencileri bu kliniğe çekti. 1885'te öğrencileri arasında bulunan Sigmund Freud'u nevrozların psikolojik kökenlerini araştırmaya yönelten de, Charcot'nun histerinin organik temellerini ortaya çıkarmak için hipnozu kullanması oldu.

Charcot, kas atrofisini incelerken, omuriliğin arka kolonu ile duyu siniri köklerinin yozlaşmasından ileri gelen ve istemli kas hareketlerinde düzensizliğe yol açan hareket ataksisinin belirtilerini tanımladı. Ayrıca, hareket ataksisi ya da benzer hastalık ve yaralanmalar sonucunda bağ liflerinin ve eklem yüzeylerinin yıkımıyla ortaya çıkan hastalığı (Charcot hastalığı ya da Charcot eklemi) ilk tanımlayan kişi oldu. Beyinde özel işlevlerden sorumlu merkezlerin saptanmasına yönelik çalışmaların da öncüsü olan Charcot, beyni besleyen küçük atardamarların genişlemesinden ileri gelen yaygın anevrizmayı ilk kez tanımladı ve bu olayın beyin kanamasındaki önemini gösterdi. Yazılarının büyük bölümü *Leçons sur les maladies du système nerveux* (1872-83, 5 cilt; Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Dersler) adıyla derlenmiştir.

Charcot hastalığı, NÖROJENİK ARTROPATİ ve CHARCOT EKLEMİ olarak da bilinir, ağır basınca uğrayan bir eklemin, iki yanında sivri çıkıntılar yapan yeni kemiklerin gelişmesi sonucunda yıkıma uğramasıyla tanımlanan sinirsel eklem hastalığı. Charcot hastalığı, eklemin durumuna, taşıdığı yüke ve basınca dayanma gücüne ilişkin bilgilerin beyne iletilmediği sinir sistemi bozukluklarına bağlı olarak gelişir. Sonuçta eklem görevini yapamayacak duruma gelir, ama sinir iletisindeki kopukluk nedeniyle, hasta ya çok hafif bir eklem ağrısı duyar ya da hiç duymaz. Hasta çoğu zaman hiçbir şeyden kuşkulanmadığı için de eklemdeki yapı bozukluğu hızla ilerler.

Charcot hastalığının en sık görülen nedeni, hareket ataksisi ya da *tabes dorsalis* adıyla bilinen ve tedavi edilmemiş üçüncü devre frengi olaylarında görülen bir sinir sistemi bozukluğudur. Bu bozukluk en çok diz, kalça, ayak bileği ve sırtın alt bölümündeki eklemleri etkiler. Ayak eklemlerindeki Charcot hastalığı da şeker hastalığının yan etkilerinden biridir. Cüzam, omurilik zedelenmeleri ve öldürücü Addison kansızlığı gibi, eklemin durumuna ilişkin bilgilerin beyne iletilmesini ve ağrı duyumunu engelleyen bazı hastalıklar da Charcot hastalığına yol açabilir. Tedavi için, genellikle eklemi sıkıca bağlayarak, basınca ve incinmeye karşı tam anlamıyla korumaya almak gerekir.

Chardin, Jean, SIR JOHN CHARDIN (1681'den sonra) olarak da bilinir (d. 16 Kasım 1643, Paris - ö. 25 Aralık 1713, Londra), Ortadoğu ve Hindistan'a yolculuklar yapan Fransız gezgin.

Bir kuyumcunun oğlu olan Chardin, çok iyi bir öğrenim gördü. 1655'te İran ve Hindistan'a gitti. Isfahan'dayken, Şah II. Abbas onu koruyup destekledi. 1670'te Fransa'ya döndükten sonra, I. Süleyman'ın (II. Safi) tahta çıkışını anlatan yapıtını yayımladı. Ağustos 1671'de, yeniden İran'a doğru yola çıktı. Osmanlı toprakları, Kırım ve Kafkasya'yı dolaşarak, yaklaşık iki yıl sonra Isfahan'a ulaştı. Dört yıl boyunca İran'da kaldı; bu arada yeniden Hindistan'a gitti ve 1677'de Ümit Burnunu dolaşarak Fransa'ya döndü. 1681'de, Huguenot'lara yapılan baskılardan kaçarak Londra'ya yerleşti. Burada saray kuyumcusu oldu ve kendisine Kral II. Charles tarafından "sir" unvanı verildi. Gezilerini *Journal du voyage du chevalier Chardin* (1711; Şövalye Chardin'ın Gezi Günlüğü) adlı kitabında anlattı. IV. Murad tarafından Fransa elçisi olarak atanan Césy kontunun, Chardin'in anlatılarına dayanan yapıtı, *Venezuela'lı General Miranda'nın Türkiye'ye Dair Hâtıratı*, 1965'te İstanbul'da yayımlandı.

Chardin, Jean-Baptiste-Simeon (d. 2 Kasım 1699, Paris - ö. 6 Aralık 1779, Paris), Fransız ressam. Ölüdoğalarıyla günlük yaşamdan sahneleri konu alan yapıtlarındaki sıcak gerçekçilik, dingin atmosfer ve ışıltılı

Jean-Baptiste-Siméon Chardin'in kendi portresi, pastel, 1775; Louvre Müzesi, Paris
Alinari-Art Resource/EB Inc

renkler dikkat çekicidir. Ölüdoğalarında "Büfe"deki (1728, Louvre Müzesi, Paris) gibi sıradan, tür resimlerinde de "Mektubu Mühürleyen Kadın"daki (1733, Dahlem Müzesi, Berlin) gibi gösterişsiz konular seçmiştir. Özellikle son yıllarında çok yetkin pastel portreler de yapmıştır.

Chardin, doğduğu Saint-Germain-des-Prés'nin dışına hemen hemen hiç çıkmadı. Bir süre Pierre-Jacques Cazes ve Noël-Nicholas Coypel'in yanında çalışmış olması dışında öğrenimine ilişkin bilgi yoktur. 1724'te Aziz Luka Akademisi'ne usta ressam olarak kabul edildi. Ama mesleğindeki asıl yükselişi saray ressamı Nicholas de Largillière'in (1656-1746) yardımıyla 1728'de Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'nin üyeliğine getirildikten sonra başladı. Bu işlemin gereği olarak akademiye "Kalkan Balığı" (1727-28, Louvre Müzesi, Paris) ve "Büfe" adlı resimlerini sundu. Aynı yıl Fransız Akademisi'ne de üye seçildi.

Bu dönemde yeni yeni ünlenmeye başlamıştı. 1731'de Marguerite Saintard ile evlendi ve iki yıl sonra da "Mektubu Mühürleyen Kadın" adlı ilk figürlü resmini yaptı. Bundan sonra sessiz yaşam sahneleriyle (*la vie silencieuse*) "Zarafet"teki (1740, Louvre Müzesi, Paris) gibi aile yaşamından sahneler ve "Çizim Yapan Genç", "Topaçlı Çocuk" gibi oyun oynayan ya da işiyle

uğraşan delikanlıları canlandırdığı yarım boy portreler arasında gidip gelmeye başladı. Bir konuyu aynı biçimiyle defalarca yinelediği için her kompozisyonunun birçok özgün örneği oluyordu. 1735'te eşinin ölümünden sonra düzenlenen mal varlığı listesi Chardin'in o dönemde başarılı bir ressam olduğunu kanıtlayacak kadar zengindi.

Chardin 1740'ta tanıtıldığı XV. Louis'ye "Çalışan Anne" ve "Zarafet" adlı resimlerini sundu. 1744'te Marguerite Pouget'yle evlendi. (Otuz yıl sonra yaptığı ve bugün Louvre'un çizim koleksiyonları arasında bulunan pastel portreyle karısını ölümsüzleştirecekti.) Chardin'in ünü bu yıllarda en üst noktasındaydı. Örneğin XV. Louis (bugün New York'taki Frick Koleksiyonu'nda bulunan resim olduğu sanılan) onun "Kuş Orgu" adlı yapıtına 1.500 *livre* ödemişti. Chardin bu arada akademik yaşamda da hızla yükseliyordu. Akademideki arkadaşları 1737'den beri her iki yılda bir açılan resmî Salon sergilerindeki resimlerin düzenlenmesini önce özel (1755), daha sonra ise resmî olarak (1761) Chardin'e verdiler. Chardin filozof ve ansiklopedici Denis Diderot ile bu resmî görevleri sırasında tanıştı. Diderot eleştirilerinin en olumlularını "büyük büyücü" dediği Chardin için yazdı.

Chardin çağdaşlarının çoğunun yapıtlarında görülen ışık ve yapay parlaklık duygusundan çok, 17. yüzyıl Fransız ustası Louis Le Nain'in kırsal yaşamı işlediği yapıtlarındaki düşünceli dinginlik duygusuna daha yakındı. Özenle düzenlediği ölüdoğalarını fazla kalabalıklaştırmayıp nesnelerin tek tek yapılarıyla ve ışığın etkisiyle ilgileniyordu. Tür resimlerinde de modellerini kendinden öncekiler gibi köylüler arasından seçmiyor, daha çok Paris'in küçük burjuvalarını yeğliyordu. Davranışları oldukça yumuşak olan bu tipler, Le Nain'in sade köylülerine hiç benzemezler. Chardin'in ev kadınları basit, ama düzgün giyimli, evleri de aynı temizlik içindedir. Her yanda sezilen sıcak hava ve dostluk duygusu, onun küçük boyutlu resimlerini çekici kılan başlıca özelliktir. Bu resimler hem boyut, hem de duygu açısından Jan Vermeer'in yapıtlarını anımsatır.

Chardin'in son dönemi, erken ve olgunluk dönemlerinde kazandığı büyük başarıların tersine, gerek özel yaşamı, gerek sanatı bakımından oldukça sorunlu geçti. Tek oğlu Pierre-Jean 1754'te Akademinin Roma Ödülü'nü kazanarak gittiği Venedik'te 1767'de intihar etti. O dönemde halkın resim anlayışı da değişmişti. Akademinin yeni ve tam yetkili müdürü Jean-Baptiste-Marie Pierre tarihsel konulu resimlerin yeniden ön plana geçmesini sağlayabilmek amacıyla önce Chardin'in emeklilik ücretini azalttı, sonra da Akademi'deki görevlerini bir bir elinden alarak yaşlı sanatçıyı küçük düşürdü. Üstelik Chardin'in gözleri de gittikçe zayıflıyordu. Bu yüzden, kendisi için yeni bir malzeme olan, ama gözlerini daha az yoran pastelle çalışmaya başladı. Bugün çoğunluğu Louvre Müzesi'nde bulunan ve 20. yüzyılda çok değer kazanan bu pastel resimleri, o dönemde pek önemsenmedi. Chardin yaşamının geri kalan yıllarını ilgiden yoksun, yalnız başına geçirdi.

Aralarında Goncourt kardeşlerin ve sahip oldukları Chardin resimleri koleksiyonunu Amiens'deki Picardie Müzesi'ne bağışlayan Lavalard kardeşlerin de bulunduğu bazı Fransız eleştirmenler ve koleksiyoncular 19. yüzyılın ortalarında Chardin'i yeniden keşfettiler. Chardin günümüzde 18. yüzyılın en büyük ölüdoğa ressamı olarak değerlendirilmekte, yapıtları dünyanın en seçkin müze ve koleksiyonlarınca aranmaktadır. 1869'da Louvre Müzesi'ne bağışlanan La-Caze Koleksiyonu da özellikle önemlidir.

Üslubunun 18. yüzyıl Fransız sanatının bütün incelik, zarafet ve çekiciliğini içermesine karşın Chardin çağdaşlarından konularıyla ve resmi kendi kendine öğrendiği için geleneksel akademik eğitimden etkilenmemiş tekniğiyle ayrılır. Günlük yaşamı keşfeden Chardin, bu dünyayı bıkıp usanmadan, yanıltıcı bir sadelik içinde işlemiş, bu da onun keskin gözlem gücünü maskelemiştir. Onun, günlük yaşamın gerçeklerini laf kalabalığına, boş öykülere ve gereksiz teknik gösterilere başvurmadan canlandırmayı çok iyi bildiği açıktır. Doğrulardan yola çıkarak yapıtlarında ölçülü, dingin, sağlıklı ve içten bir şiirsellik elde etmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Bilimlerin Simgeleri" (1731, Jacquemart-André Müzesi, Paris), "Sanatların Simgeleri" (1731, Jacquemart-André Müzesi, Paris), "Çay İçen Kadın" (Hunterian Müzesi, Glasgow), "Desen Çizen Genç Kalemini Açıyor" (1737, Louvre Müzesi, Paris), "Mutfak Hizmetçisi" (1738, Hunterian Müzesi, Glasgow), "Pipo ve Kadeh" (Louvre Müzesi, Paris), "Bir Vazo Çiçek" (İskoçya Ulusal Galerisi, Edinburg), "Zeytin Kavanozu" (1760, Louvre Müzesi, Paris), "Tatlı" (1763, Louvre Müzesi, Paris), "Yaban Ördeği" (1764, Güzel Sanatlar Müzesi, Springfield, Massachusetts), "Müziğin Simgeleri" (1765, Louvre Müzesi, Paris), "Sanatların Simgeleri" (1765, Louvre Müzesi, Paris), "Chardin'in Portresi" (1771, Louvre Müzesi, Paris); "Madame Chardin'in Portresi" (1775, Louvre Müzesi, Paris).

Chardonnet (Kontu), (Louis-Marie-) Hilaire Bernigaud (d. 1 Mayıs 1839, Besançon - ö. 12 Mart 1924, Paris, Fransa), Fransız kimyacı ve sanayici. İlk reyon (suni ipek) türlerini geliştirmiş ve üretmiştir.

İnşaat mühendisliği öğrenimi gören Chardonnet, Louis Pasteur'ün yanında bilimsel çalışmalarını tamamladıktan sonra 1878'de yapay bir iplik geliştirdi. 1884'te nitroselüloz çözeltisini kılcal cam tüplerden çekme yoluyla ürettiği ipliğin patentini aldı, daha sonra birkaç yıl bu yeni maddenin aleve dayanıklılığını artırmaya çalıştı. 1889'da Paris Dünya Sergisi'nde, ürettiği reyon ürünlerini sergiledi. Hemen ardından Besançon'da Société de la Soie de Chardonnet ipek üretim fabrikasını kurdu ve 1891'den başlayarak ilk ticari amaçlı reyonları üretmeye başladı. Chardonnet'nin ürünleri, öteki reyon türlerinden ayırt edilebilmesi amacıyla kimi zaman Chardonnet ipeği olarak adlandırılır.

Charente, Fransa'nın batısında Poitou-Charentes planlama bölgesinde (*région de programme*) karayla kuşatılmış il (*département*). Charente-Maritime iliyle Biskay Körfezinden ayrılır. Öbür yönlerde Deux-Sèvres, Vienne, Haute-Vienne ve Dordogne illeriyle çevrilidir. Tarihsel Angoumois iliyle Saintonge ilinin bir bölümünden oluşur. Yüzölçümü 5.956 km²'dir.

Büyük bölümü tarıma elverişli verimli topraklardan oluşur; buğday, mısır ve yem bitkileri yetiştirilir. Özellikle, bir tür *brandy* yapımında kullanılan şarabın üretildiği bağlarıyla ünlüdür; Charente Irmağı vadisindeki Cognac kentinde üretilen *brandy*, adını da bu kentten alır. Charente Irmağı, kâğıt ve konserve fabrikalarının bulunduğu Angoulême'e kadar küçük teknelerle ulaşıma elverişlidir. Bölgede kireçtaşı ocakları ve jips (alçıtaşı) işletmeleri vardır; ayrıca tuğla ve karo seramik imalatında kullanılmak üzere kil çıkartılır. Confolens ve Barbezieux'de sığır yetiştirilir; bir kooperatif tarafından üretilen Charente tereyağı, Fransa'nın en iyi tereyağlarındandır. İlin orta kesimini akaçlayan Charente Irmağı dışında bellibaşlı akarsular, kuzeydoğuda Vienne ile güneyde Dronne'dur.

Charente üç ilçeye (*arrondissement*) bölünmüştür: İl merkezi Angoulême(*), Cognac(*) ve Confolens, aynı zamanda Angoulême piskoposluk bölgesini oluşturur. Eğitim dairesi Poitiers'de, bölge temyiz mahkemesi Bordeaux'dadır. Nüfus (1990) 342.123.

Charente Irmağı, Fransa'nın batısında 360 km uzunluğunda ırmak. Haute-Vienne ilinde (*département*), Massif Central'ın eteklerinde Limousin Yaylasında bulunan Rochechouart yakınında doğar ve genellikle batı yönünde ilerleyerek Biskay Körfezine boşalır. Vienne ilindeki Civray'a doğru kuzeybatıya yönelir; Charente ilinin merkezi Angoulême'in güneyinde geniş bir yay çizerek menderesler oluşturur. Daha sonra Cognac ve Charente-Maritime ilindeki Saintes'i geçerek hafifçe batıya kıvrılır. Kuzeydeki Poitou Ovasında en büyük kolu Boutonne'u aldıktan sonra, Oléron Adasının doğusunda, ağzından 8 km içeride bulunan Rochefort'un çevresinde güneye doğru bir yay çizer. Angoulême'e kadar küçük teknelerle ulaşıma elverişlidir.

Charente-Maritime, eskiden (1941'e değin) CHARENTE-INFÉRIEURE, Fransa'nın batısında, Poitou-Charentes bölgesinde il (*département*). Eski eyaletlerden Saintonge'un bir bölümünü, Aunis'in tümünü ve Poitou'nun küçük bir parçasını kapsar. Gironde Halicinden Vendée ili sınırında Sèvre Nantaise Irmağına kadar Biskay Körfezi boyunca uzanır. Karadan ise Deux-Sèvres, Dordogne ve Charente illeriyle çevrilidir. Açıklarındaki Oléron, Ré, Aix ve Madame adalarını da kapsayan ilin yüzölçümü 6.684 km²'dir. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akan Charente Irmağı, sularını Biskay Körfezine boşaltır. Bazı kıyı bölgelerinde (özellikle Marennes'de) istiridye üretilir, ama il daha çok tahıl, yem bitkileri ve üzüm yetiştirilen bir tarım alanıdır. Özellikle Poitevin Bataklığının kurutulmuş topraklarında sığır besiciliği ve mandıracılık önemlidir. Sık sık uçurumlarla bölünen kumsalları aynı zamanda çamurludur. Turistik bir merkez olan Royan'ın yer aldığı Gironde Halici boyunca kumsallar uzanır.

İl merkezi La Rochelle(*), Rochefort(*), Saintes(*), Saint-Jean-d'Angély ve Jonzac adlı beş ilçesi vardır. Sınırları La Rochelle piskoposluk bölgesiyle çakışır. Bölge temyiz mahkemesi Poitiers'dedir. Nüfus (1990) 527.232.

Chari-Baguirmi, Orta Afrika'da, Çad'ın güneydoğu kesiminde il (*préfecture*). Yüzölçümü 82.910 km²'dir. Çad Gölü ile Chari ve Logone ırmak sistemlerince sulanır. İklimi ve coğrafi yapısı sığır besiciliği ile pamuk, darı, süpürgedarısı ekimini ve balıkçılığı olanaklı kılmıştır. Nüfusu karışıktır; Siyah, Berberi ve Arap kökenli bir halk olan Bagirmiler(*) çoğunluğu oluşturur. 16. yüzyılda burada kurulan Bagirmi Krallığı 1600 dolaylarında, dördüncü sultanın yönetimi sırasında İslam dinini benimsedi. 19. yüzyılda sultanlığın çöküşü ve pek çok savaş çıkması, Bagirmilerin surlarla korunan kentler kurmalarına yol açtı; bugün bölgede pek çok sura rastlanır. 1890'larda Fransızlar bölgeye girdiyse de, 1912'ye değin tam bir sömürge yönetimi kuramadılar.

Usta zanaatçılar olan Bagirmiler, dokuma ve metal ürünlerini yerel pazarlarda satarlar. İl, Çad'ın öteki bölgelerine göre gelişmiş bir altyapıya sahiptir; bu gelişme özellikle il merkezi ve ülkenin başkenti olan

N'Djamena'da(*) yoğunlaşmıştır. Başkentin doğusunda açılan derin kuyulardan besicilik için su sağlanır. Nüfus (1988 tah.) 844.000.

Chari Irmağı, SHARI IRMAĞI olarak da bilinir, Orta Afrika'nın kuzeyinde Çad Gölüne dökülen en büyük akarsu. Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nden geçen ırmak, gerçek kaynağı olan Bamingui ile Gribingui ve Ouham ırmaklarının birleşmesiyle oluşur.

Birbirine paralel akarak geniş bir taşkın ovasında birleşen Aouk, Keita ve Salamat akarsuları, ırmağın sağ kıyısında, Sarh yakınında Chari'ye katılır. Sudan'da Darfur'dan doğan Salamat, Iro Gölünün sularıyla beslenir. Irmak daha sonra deltaya yayılan sayısız kola ayrılır ve sonunda Chari'ye karışır. Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti arasındaki sınırı oluşturan Aouk da Darfur'dan doğar ve çok geniş bir bataklık ovasını ağır ağır akaçlar. Aouk kurak mevsimde kimi zaman bir dizi ufak göle dönüşür; akarsunun taşkın suları geniş bir deltada Chari'ye boşalır. Chari, Sarh'tan sonra Niellim yakınlarında Gay İvintilerini geçerken 5-6 km genişliğe ulaşır, aşağı çığırları birçok kanala ayrılır. Batıda N'Djamena'da Logone ile birleşen Chari birçok kol halinde Çad Gölüne dökülür. Chari Irmağının N'Djamena ve Sarh arasında uzunluğu 1.399 km'dir. Irmağın havzası 650.000 km²'lik bir alan kaplar. Çad kapalı havzasının güney bölünün suları Chari'de toplanır. Yağışlı mevsimde ana ırmağın 850 km'sinde buharlı gemilerle yolculuk yapılabilir. Avrupalılar, Chari Irmağının varlığını 1823'te Çad Gölüne ulaşan İngiliz kâşifler Dixon Denham, Hugh Clapperton ve Walter Oudney'den öğrenmişlerdir.

Charing Cross, Londra metropoliten alanında Westminster'da kavşak. Thames'e paralel uzanan Strand Sokağı, Charing Cross'ta, Whitehall'un Trafalgar Meydanı'nın bulunduğu kuzey ucundan City of London'a doğru doğuya yönelir. Charing Cross genellikle, başkentin orta noktası sayılır; Londra'dan İngiltere'nin öbür yerlerine karayolu uzaklıkları da buradan başlayarak ölçülür. I. Edward, Kraliçe Eleanor (ö. 1290) Abbey'de gömülmeden önce cenaze alayının izlediği yolu belirten 12 haçın sonuncusunu bu noktaya dikmiş, ama bu haç 1647'deki iç savaş sırasında yıkılmıştır. 1863'te dikilen yeni haç, Charing Cross (İngilizcede *cross* "haç") İstasyonu'nun ön avlusundadır. 1666'da İngiltere'de krallığın yeniden kurulmasından sonra, eski haçın bulunduğu yerde birkaç hükümdar katili idam edilmiştir. Charing Cross'ta, 1649'da idam edilen I. Charles'ın anısına 1672'de dikilmiş bir atlı heykeli de vardır.

Charlemagne, I. CHARLES olarak da bilinir, lakabı BÜYÜK CHARLES, Fransızca CHARLES LE GRAND, Latince CAROLUS MAGNUS, Almanca KARL DER GROSSE (d. 2 Nisan 742? - ö. 28 Ocak 814, Aix-la-Chapelle [Aachen], Austrasia), Batı Avrupa'daki hemen bütün Hıristiyan topraklarını fetih yoluyla birleştiren Frank (768-814) ve Lombardiya (774-814) kralı, Kutsal Roma-Germen imparatoru (800-814). İmparatorluk çapında başlattığı kültürel canlanma "Karolenj Rönesansı" olarak bilinir.

Frank kralı. Charlemagne, Frank kralı III. Pepin'in (Kısa) büyük oğluydu. Charlemagne doğduğu sırada III. Pepin ve Pepin'in ağabeyi Carloman, Frank Krallığı'nı birlikte yönetiyorlardı. Carloman'ın manastıra çekilmesinden (747) sonra III. Pepin onun oğullarını yönetimden uzaklaştırdı, ardından Merovenjleri tahttan indirerek 751'de krallığını ilan etti. 753-754 kışında Papa II. (ya da III.) Stephanus'un, Roma'ya saldıran Lombardlara karşı yardım istemek için Frank Krallığı'nı ziyaret ettiği sırada 12 yaşında olan Charlemagne, hükümdarın büyük oğlu sıfatıyla karşılama töreninde hazır bulundu. Papa, Charlemagne'ın kardeşi Carloman ile babası Kral III. Pepin'in

Charlemagne'ın bronz heykeli, 9. yy; Louvre Müzesi, Paris
Musée du Louvre, Paris

yanı sıra Charlemagne'ı da kral olarak kutsadı. Lombardlara karşı papayla Franklar arasında kurulan siyasal ittifak böylece onaylanmış oldu. III. Pepin'in 760'tan sonra Akitanya bölgesini fethetmek amacıyla düzenlediği bir dizi sefere Charlemagne da katıldı. Savaş alanında edindiği deneyimler Charlemagne'ın kişiliğinin ve geleceğe yönelik tasarılarının oluşumunu önemli ölçüde etkilemiş olmalıdır.

III. Pepin 768'de ölünce, Frank geleneklerine göre krallık iki oğlu arasında paylaştırıldı. Ama çok geçmeden iki kardeş arasında taht kavgası başladı. Charlemagne, Carloman'a karşı, Kral Desiderius ve Bavyera dükü Tassilo'yla ittifak kurdu. Carloman 771'de ansızın ölünce Carloman'ın karısı ve çocukları Lombardiya kralının sarayına sığındı. Charlemagne'la anlaşmasını bozan Kral Desiderius, Carloman'ın çocuklarını Frank kralı olarak kutsaması için Papa I. Hadrianus'a baskı yapmaya başladı. Papanın yardımına koşmak zorunda kalan Charlemagne, Lombardiya'nın başkenti Pavia üzerine yürüdü, kenti ele geçirdikten sonra kendisini Lombardiya kralı ilan etti.

Pavia kuşatması sürerken Charlemagne, Paskalya'yı papayla birlikte kutlamak üzere Roma'ya gitti (774). Burada, babası III. Pepin'in, İtalya'nın büyük bölümünü papalığa devretme yolundaki sözünü kendisinin yerine getireceğini bildirdi. Ama gerçekte papalığa çok az toprak bırakarak Lombardiya Krallığı'nın tümünü egemenliği altına aldı.

Charlemagne daha 772'nin başlarında Aşağı Ren bölgesine saldıran putperest Saksonlara karşı sefer düzenlemişti. 775'ten sonra da bütün Saksonları egemenliği altına alarak Hıristiyanlaştırmaya çalıştı. Saksonlar iki yıl süreyle kitleler halinde vaftiz edildi. 777'de Paderborn'da toplanan meclise Saksonlar Charlemagne'a boyun eğmeyi kabul ettiler.

778 yazında Charlemagne İspanya üzerine yürüdü ve Zaragoza kentini kuşattı. Kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasıyla Charlemagne'ın genişleme hareketi de son buldu. On yıl içinde Frankların tek hükümdarı durumuna gelen, Lombardiya Krallığı'nı ele geçiren, Saksonları egemenliği altına alan, Roma'ya giderek papanın desteğini sağlayan ve İspanya'ya giren Charlemagne, bundan sonraki dönemde elde ettiklerini korumaya, devletin temellerini sağlamlaştırmaya, kültürel yaşamı ve hukuk düzenini geliştirmeye ağırlık verdi.

Zaragoza yenilgisinden kısa süre sonra Saksonlar bir kez daha ayaklandı. Bu kez, Frank tarihindeki en uzun ve en acımasız savaş patlak verdi. Ayaklanma sonunda 4.500 Sakson kitle halinde öldürüldü (782). 792'den sonra yeni ayaklanmalar baş gösterdiyse de sonuçta 804'te Saksonlar kesin olarak yenildi ve Charlemagne Saksonları da imparatorluğuna kattı. Putperest Saksonları Hıristiyanlaştırmak için daha önce görülmemiş şiddet yöntemlerine başvuruldu. Charlemagne'ın bu politikası kendi çevresince, örneğin danışmanı ve saray okulunun yöneticisi Alcuin tarafından da eleştirildi.

788'de Charlemagne, Bavyera dükü olan yeğeni III. Tassilon'u azletti, böylece Ren'in ötesinde hüküm süren son Germen kabilesinin bağımsızlığına da son verdi. Bavyeralılar, Saksonlar, Thüringenliler gibi Batı Germen kabileleri böylece ilk kez bir siyasal birlik altında toplanmış oldular. Charlemagne, Bavyera düklerinin ikametgâhı olan Ratisbon'dan (Regensburg) yola çıkarak Avar Krallığı'na (bugün Macaristan ve Yukarı Avusturya) seferler düzenledi. Avar prenslikleri ve Tuna bölgesinde yeni kurulmuş olan Slav devletleri, gevşek bir bağımlılık içinde Frankların egemenliğini tanıdılar.

Frank devletinin, ortaçağın kabile devletlerinden çok daha büyük boyutlarda genişlemesi nicel olduğu kadar nitel değişiklikleri de birlikte getirdi. Papalık, yasal görünüşte Bizans'a bağımlı olmakla birlikte Bizans imparatorlarının ikonoklast politikasına karşıydı. Ayrıca Charlemagne'ın koruması altında hareket eden Papa I. Hadrianus İtalya'nın orta kesimlerinde papalığa bağlı özerk bir bölge oluşturmaya çalışıyordu. 781'de Roma'yı ikinci kez ziyaret eden Charlemagne, papadan, oğulları Pepin ile I. Ludwig'e Lombardiya ve Akitanya krallarını olarak taç giydirmesini istedi. Küçük yaştaki Bizans imparatoru Konstantinos'un naibesi olarak hüküm süren İmparatoriçe Eirene, bu durumda Charlemagne'ın İtalya'daki konumunu fiilen kabul etmek zorunda kaldı. Charlemagne ile Bizans arasındaki anlaşma 787'de Frankların Güney İtalya'ya saldırmasıyla sona erdi.

Batı imparatoru. Papa III. Leo Mayıs 799'da Roma'da kişisel düşmanlarının saldırısına uğradı. Charlemagne, sarayına sığınan papayı koruma altında Roma'ya geri gönderdi, Kasım 800'de de kendisi Roma'ya geldi. Papa, Noel ayininde Charlemagne'a taç giydirdi ve onu Kutsal Roma-Germen imparatoru ilan etti. Bizans, Charlemagne'ın bir saldırıya girişeceğini düşünerek savaşa hazırlanmaya başladı. Ama Charlemagne'ın amacı görüşmeler yoluyla unvanını kabul ettirmekten ibaretti. Bu amacına da 812'de ulaştı. Bizans imparatoru I. Mikhail Rhangabe, Charlemagne'ı (Romalıların imparatoru olarak olmasa da) imparator olarak tanıdığını bildirdi. İmparatorluk unvanı Charlemagne'ın Roma'yı denetimini meşrulaştırmış oldu. Ayrıca papalığın Bizans'tan uzaklaşması ve Franklarla

yakınlaşması yadsınamaz bir gerçeklik durumuna geldi.

Saray ve yönetim. Charlemagne başa geçtiğinde Frank krallığının kültürel, yönetsel ve yasal kurumları oldukça geri düzeydeydi. Kralın sürekli bir ikametgâhı bile yoktu. Charlemagne ancak 794'te Aix-la-Chapelle'de, malzemeleri Roma ve Ravenna'dan getirilen ve günümüzde de ayakta duran bir saray ile kilise yaptırdı. İmparatorluğun her yanından, hatta başka ülkelerden Einhard ve Alcuin gibi seçkin aydınları çağırdı. Kilise Babaları'nın ve eski yazarların yapıtlarının bulunduğu bir saray kitaplığı kurulduğu, genç Frank şövalyelerinin eğitildiği bir saray akademisi oluşturuldu. Charlemagne'ın anadili Eski Yüksek Almancanın bir lehçesiydi; ama Frankların çoğunun kullandığı Eski Fransızca lehçesini de konuşuyordu. Ayrıca Latince, biraz Yunanca, temel matematik ve astronomi öğrenmiş, örneğin Aziz Augustinus'un *De Civitate Dei* (413-426; Tanrı Devleti) gibi bazı tarih ve ilahiyat kitaplarını da kendisine okutmuştu.

Saraydaki kültürel çalışmaların yanı sıra imparatorluk çapında dinsel geleneklerin ve ahlakın, ayrıca bir adalet mekanizmasının yerleştirilmesi için de çaba harcandı. Charlemagne adına Alcuin'in derlediği ve bir rehber niteliği taşıyan *Epistula de litteris colendis*'te (Edebiyat Tutkunları Üzerine Mektup) doğru inanç ve düşüncelerin uygun bir biçim ve dil içinde sunulması gerektiği belirtiliyordu; buna bağlı olarak bütün manastır ve katedral okullarında Latin dili ve edebiyatının öğretilmesi öngörüldü. Bu manevi ve edebi canlanma hareketinin, özellikle imparatorluk manastırlarında olmak üzere pek çok merkezi vardı. 791'de Charlemagne'ın adına yazılmış olan *Libri Carolini* de (Carolus'un Kitapları) sarayın ilahiyat konularındaki bilgisini ve kendine güvenini yansıtıyordu. Nikaia (İznik) Konsili'ni (787) hedef alan bu kapsamlı ilahiyat metni ikonoklast harekete karşı çıkıyordu.

Charlemagne, sarayda bulunan yüksek üst düzeyli danışman ve görevliler ile imparatorluğun dört bir yanından yüksek memurları ve soyluları yılda bir ya da iki kez bir mecliste toplardı. Askeri, hukuksal ya da dinsel sorunların tartışıldığı bu kurul, bir tür danışma meclisiydi; son söz hakkı her zaman Charlemagne'ındı. Hükümdarı yerel düzeyde kontlar ve piskoposlar temsil ediyordu. Saray ile bölge yöneticileri arasındaki bağlantıyı ise sarayın görevlendirdiği haberciler sağlıyordu. Charlemagne, egemenliği altındaki çeşitli halkların ve kabilelerin geleneksel haklarına ilke olarak saygılıydı. Charlemagne döneminden kalma belgeler halkın aydınlatılmasına ve adalet mekanizmasına büyük özen gösterildiğini kanıtlamaktadır.

Charlemagne'ın imparatorluk örgütünün bazı zayıf noktaları da vardı. Hükümdarın yetkilerini kuramlar değil, yalnızca gelenekler ve kuramsal hukuk ilkeleri sınırlandırıyordu. Saray belgelerinin, muhalefet hareketlerinden ve tertiplerden pek az söz etmesine karşın saray karşıtı bazı hareketler vardı. Örneğin 786'da Thuringen kontları Frankların merkeziyetçiliğine karşı ayaklanmıştı. Pepin'in (Kambur) tahta çıkarılması için 792'de Charlemagne'a karşı bir suikast girişimi olmuştu. Charlemagne'ın ardılı I. Ludwig dönemindeki imparatorluk tarihi, siyasal sistemin nasıl tek kişinin yönetimine göre düzenlendiğini ve yönetimin başarısının tek kişinin yeteneğine bağlı olduğunu göstermektedir. Charlemagne'ın imparatorluğu, Romalıların imparatorluğu sürdürmek üzere kurduğu sistemden yoksundu; bir başka deyişle para ekonomisi, ücretli devlet memurları, düzenli bir ordusu, iyi işleyen bir ulaşım ve iletişim ağı, kıyıları savunacak bir deniz gücü yoktu. 806'da Charlemagne, imparatorluğu oğulları arasında paylaştırmayı planlamıştı. Ama iki büyük oğlunun ölümü üzerine, 813'te Aix-la-Chapelle'de I.Ludwig'e kendisiyle birlikte imparator unvanı vererek taç giydirdi; birkaç ay sonra aynı kentte öldü.

Kişiliği ve etkisi. Charlemagne'dan sonraki hükümdarlar imparatorluğun iç barışını, birliğini ve uluslararası konumunu korumakta başarılı olamadılar. Bu nedenle Charlemagne'ın ünü, ölümünden sonra daha da arttı. Karolenj hanedanı sona erdikten sonra da Doğu Frank (Alman) ve Batı Frank (Fransız) krallıklarındaki siyasal gelenekler Charlemagne'ın örneğini izledi. I. Otto döneminden (936-973) sonra hükümdarlar Aix-la-Chapelle'de taç giymeye başladılar. Karşı-papa III. Paschalis, I. Friedrich'in isteği üzerine 1165'te Charlemagne'ı azizler listesine aldı. Fransa'da da II. Philippe ile birlikte başlayan Capet hanedanı Charlemagne dönemi gelenklerini canlandırdı.

Charlemagne'ın gerçek ardıllarının Almanlar mı, Fransızlar mı olduğu sorunu ortaçağda çok tartışılmış, hatta bu tartışma günümüze değin uzamıştır. Charlemagne'ın ünü, imparatorluğunun da sınırlarını aşmıştır. Bazı Slav dilleri ile Türkçedeki "kral" sözcüğü onun adından (Çekçe *král*; Lehçe *król*) gelir.

Charlemagne, yaşamöyküsüne ilişkin hiçbir belge bırakmamıştır. Kişiliğiyle ilgili bilgilerin bütün kaynağı, yaptıkları ve çağdaşlarının yazdıklarıdır. 795'ten sonra sarayda bulunan Einhard, ünlü yapıtı *Vita Caroli Magni*'de (Charlemagne'ın Yaşamı) Charlemagne'ı anlatır: Charlemagne, dindarlıkla yaşama zevkini, dinsel görev duygusuyla güçlü bir hükmetme tutkusunu, düşünsel uğraşlarla hoyrat tavırları, uzlaşmazlığı ve dürüstlüğü bağdaştırmıştı. Onun döneminde imparatorluk, kiliseyle kurumsal ve manevi alanda birliğe ulaştı. Roma İmparatorluğu'ndan sonra dağılmış bulunan Batı Avrupa'ya Charlemagne'ın bıraktığı düşünsel, dinsel ve siyasal miras yüzyıllarca etkisini sürdürdü; böylece Batı Avrupa siyasal ve ekonomik dağınıklıktan büyük ölçüde kurtuldu. Saray şairlerinden biri onu, *rex pater Europae* (Avrupa'nın ata kralı) olarak nitelendirmiştir. Gerçekten de ortaçağ boyunca Avrupa tarihinde Charlemagne kadar iz bırakan bir başka kişi yoktur.

Charlemagne efsaneleri *bak.* chanson de geste

Charlemagne Tacı, IMPARATORLUK TACI olarak da bilinir, 10. yüzyılda Kutsal Roma Germen imparatorlarının taç giyme törenlerinde kullanılmak üzere yapılmış taç. 936-973 arasında hüküm süren I. Otto (Büyük) için yapılmışsa da, ilk Kutsal Roma-Germen imparatoru olan Charlemagne'ın adıyla tanınmıştır.

Menteşelerle birbirine tutturulmuş ve içerden demir bir halkayla sabitleştirilmiş, üst yanları yuvarlak sekiz altın plakadan oluşur. Üstü Bizans üslubunda mücevher ve mine işiyle bezenmiştir. Sivri uçları yana gelecek gibi giyilecek bir *mitre*'nin(*) üstüne yerleştirilmek üzere tasarlanmış olduğundan, tepesine tam ortada önden arkaya doğru uzanan tek bir kemercik yapılmıştı. 11. yüzyılda bunun yerine, üst çizgisi yuvarlak tepeli küçük plakçıklardan oluşan bugünkü kıvrımlı kemercik takıldı. Aslında göğse asılmak için yapılmış olan mücevherlerle bezeli bir haç da, tacın ön yüzündeki plakaya tutturuldu. Kenarların bezendiği askı kolyeler daha sonra kaybolmuştur.

1602'de Kutsal Roma-Germen imparatoru için Rönesans beğenisine daha uygun bir taç yapıldı. Bu taçtaki imparatorluk *mitre*'si,

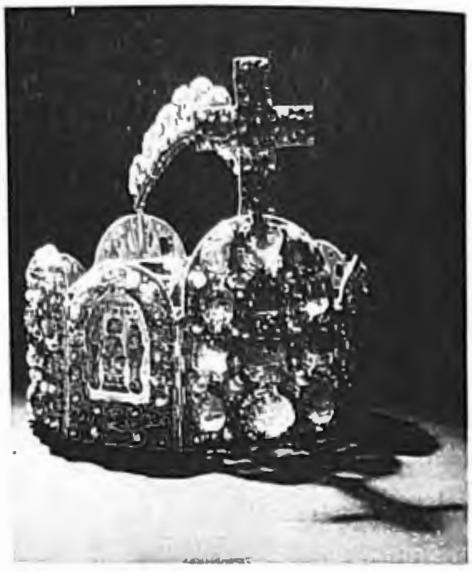

Kutsal Roma-Germen imparatorlarının giydiği Charlemagne Tacı, Hofburg Sarayı Hazine Dairesi, Viyana
Lessing-Magnum

ortadaki kemerciğin iki yanından yükselerek içe doğru kıvrılan ve böylece bir miğfer ya da *kamelaukion* (bazı Ortodoks din adamlarının taktığı kenarsız yüksek başlık) görünümü alan iki altın plakadan oluşuyordu. Her iki taç da günümüzde Viyana'daki Hofburg Sarayı Hazine Dairesi'nde bulunmaktadır.

Charleroi, Belçika'nın ortagüneyinde Hainaut ilinde belediye. Brüksel'in güneyinde, Sambre Irmağının kuzey yakasındadır.

Fransa, Pireneler Barışı'yla (1659) Landrecies, Avesnes, Skikda ve Mariembourg'u İspanya'ya bırakmak zorunda kaldı. Sınır bölgesi silahsızlandırıldı. Barışın sağlanması ve XIV. Louis'nin İspanyol hükümdarının kızıyla evlenmesinden sonra İspanya, Sambre üzerinde yeni bir kale yapımına girişti. Daha sonra Charleroi olarak adlandırılacak olan bu yerin kuruluşuyla ilgili kararı 1666'da vali Castel Rodrigo imzaladı. Seçilen yer ortaçağ köyü Charnoy idi; adı da İspanya kralı II. Carlos onuruna Charleroi oldu. Ertesi yıl Charleroi XIV. Louis'nin egemenliğine girdi. 1678'de İspanya'ya geri verildi. 1693'te Sébastian de Vauban'ın komutasındaki kuşatmanın ardından bir kez daha Fransa'ya katıldı. 1697'de İspanyollara, 1701'de Fransızlara geçtikten sonra 1713'ten 1746'ya değin Avusturya egemenliğinde kaldı. 1815'te karargâhını burada kuran Napoléon, tahkimat yapmadığından kısa süre sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Felemenkliler ise Napoléon'un yapamadığı tahkimatı 1816'da Fransa'ya karşı gerçekleştirdiler. 1830'dan sonra Belçika'nın eline geçen kent 1868 ile 1871 arasında silahtan arındırıldı. I. Dünya Savaşı'nın ilk çarpışması 22 Ağustos 1914'te Charleroi'da oldu.

19. yüzyılda Sambre Irmağına kanallar açılması yörede büyük çapta bir genişlemeye yol açtı; Charleroi da dumanından ötürü *le pays noir* (siyah ülke) diye anılan yoğun nüfuslu bir sanayi bölgesinin merkezi haline geldi. Günümüzde kömür madenciliği ile demir, çelik ve makine sanayileri önemlidir. Kentte makine, elektronik donanım, cam, kimyasal maddeler ve çimento üretilir. Charleroi'nın kuzey banliyösü Jumet, 19. yüzyılda cam yapımcılarıyla dünya çapında

ünlüydü. Ustalarından bir bölümünün ABD'ye giderek başlattığı cam yapımcılığı sonradan Charleroi'ya rakip bir sanayiye dönüştü. Napoléon askerlerinin üniformalarından giymiş Jumet'lilerin Napoléon birliklerinin Waterloo'ya ilerleyişini önlediği ve "Marche de la Madeleine" olarak anılan yürüyüş de ünlüdür.

Her yıl düzenlenen Valon Şenliği'nin başlatıldığı belediye binası (1936) ile 70 m'lik çan kulesi, sanayi ürünlerinin sergilendiği Sergi Sarayı (1954) ve Güzel Sanatlar Sarayı (1957) kentin önemli yapılarıdır. Ayrıca bir meslek yüksekokulu, bir tıp ve cerrahlık enstitüsü ile arkeoloji müzesi vardır. Charleroi, Brüksel'e kanal ve demiryolu ile bağlıdır. Havalimanı 6 km kuzeydedir. Nüfus (1990 tah.) 206.799.

Charles I (d. 19 Kasım 1600, Dunfermline Sarayı, Fifeshire, İskoçya - ö. 30 Ocak 1649, Londra, İngiltere), 1625-49 arasında Büyük Britanya ve İrlanda kralı. Otoriter yönetimi ve Parlamento ile çatışması İç Savaş'ın

Charles I, Sir Anthonie van Dyck'ın üçlü portresi, 1635; Windsor Şatosu
H. M. Queen Elizabeth II

başlamasına yol açmış, savaşın sonunda idam edilmiştir.

İskoçya kralı VI. James ile Danimarka prensesi Anne'ın hayatta kalan ikinci oğluydu. Hastalıklı bir çocuk olduğu için, Mart 1603'te babası İngiltere kralı olunca, uzun yolculuklara dayanamayacağı düşüncesiyle Charles bir süre için İskoçya'da bırakıldı. Bütün yaşamı boyunca İskoçya aksanı kullanan Charles, biraz da kekelerdi. Kusursuz terbiyesi, kibar davranışları ve kötü alışkanlıklardan uzak kişiliğiyle, kendisini tanıyan herkesi etkilemesine karşın cana yakın bir kişi olarak tanınmadı; hiçbir zaman sıradan insanların arasına girmedi. Sanatçıların koruyucusu olan ve özellikle resim ve duvar halısına düşkünlüğüyle tanınan Charles, Flaman ressamlar Sir Anthonie van Dyck ile Peter Paul Rubens'i İngiltere'ye getirtti. Tıpkı babası gibi, Tanrı'nın kralları hüküm sürmek için yarattığına inanıyordu.

Parlamento ile çatışma. Mart 1625'te tahta çıkan I. Charles kısa süre sonra Fransa kralı XIII. Louis'nin kız kardeşi Henrietta Maria ile evlendi. Haziranda birinci Parlamento toplanır toplanmaz, yeni kral üzerinde nüfuz sahibi olan Buckingham düküne yönelik genel güvensizlik yüzünden Charles ile Parlamento arasındaki ilk anlaşmazlık patlak verdi. Bu arada, İspanya'da sürdürülen savaş da kötü gidiyordu; oysa Charles, Parlamento'ya dış politika ve savaş harcamaları konusunda hiç bilgi vermiyordu. Ayrıca İngiltere Kilisesi'nde serbestçe dua edilip vaaz verilmesini savunan Püritenler Avam Kamarası'nda üstünlük kazanmıştı; kral ise *Book of Common Prayer*'a (Toplu Dua Kitabı)(*) ve ayinlerde Katolik geleneğinin sürdürülmesine büyük önem veren gruba yakınlık duyuyordu. Bu nedenle yeni kral ile Avam Kamarası'nın arası kısa sürede açıldı; Parlamento kendi yetkileri artırılmadan, gümrük vergisi koyma hakkını krala tanımayı reddetti.

Charles'ın, ilk Avam Kamarası'nın liderlerinden bazılarını kendi bölgelerine kraliyet temsilcisi atayarak Parlamento dışında bırakmasına karşın, Şubat 1626'da toplanan ikinci Parlamento kralın yönetimi karşısında daha da eleştirici bir tutum aldı. Önceki sonbaharda İngiliz donanmasının İspanyol limanı Cádiz'de uğradığı başarısızlıktan Buckingham dükünü sorumlu tutan Parlamento, dükü ihanetle suçlamaya kalkıştı. Charles, bu girişimi engellemek için haziranda Parlamento'yu dağıttı. Ama bu sırada İngiltere, büyük ölçüde Buckingham dükünün beceriksizliği yüzünden İspanya'nın yanı sıra Fransa'yla da savaşa tutuşmuştu; bunun üzerine yeni mali kaynaklara gereksinim duyan kral zorunlu iç borçlanmaya yöneldi. Yargıçlarının bu uygulamanın yasal olmadığını açıklamaları üzerine Charles başyargıcı görevden aldı ve vergi vermeyi reddeden 70'i aşkın şövalye ile soylunun tutuklanmasını emretti.

Buckingham dükünün La Rochelle'deki Fransız Protestanlarına yardım amacıyla düzenlediği askeri harekâtın başarısızlığa uğraması, üçüncü Parlamento (Mart 1628) döneminde hükümetin saygınlığını bütünüyle yitirmesine yol açtı. Avam Kamarası hemen keyfi vergileri ve tutuklamaları mahkûm eden bir karar çıkarttı ve krala Haklar Dilekçesi'ni sundu. Bu dilekçede Parlamento'nun onayı olmadan vergi konmaması, haklı bir gerekçe gösterilmeden kimsenin tutuklanmaması, evlerin kışla olarak kullanılmaması ve barış zamanında sıkıyönetim ilan edilmemesi isteniyordu. Kral, bu koşulları kabul etmek istememesine karşın, sonunda dilekçeyi resmen onaylamak zorunda kaldı. Ocak 1629'da dördüncü Parlamento toplandığında, Buckingham dükü bir suikast sonucunda öldürülmüştü. Avam Kamarası artık hem kilisede "Katolik geleneklerinin" canlandırılmasına, hem de kendi izni olmadan gümrük vergilerinin toplanmasına karşı çıkıyordu. Kral 2 Mart 1629'da Parlamento'nun dağıtılmasını emretti, sonraki 11 yıl boyunca ülkeyi parlamentosuz yönetti.

Charles, artık Parlamento'dan gelecek ödeneklere bağımlı olmamak amacıyla, harcamaları kısmak için Fransa ve İspanya ile barış yaptı. Krallığın borçlarının bir milyon sterlini aşmasına karşın ticaretin genişlemesi sonucunda artan gümrük vergileri ile geleneksel kraliyet vergilerinden barış zamanındaki harcamalara yetecek bir yıllık gelir elde edildi. Donanmanın giderlerini karşılamak için 1634'te limanlarda, daha sonra da iç kesimlerdeki kentlerde Gemi Vergisi adıyla bir vergi toplanmaya başladı. Genel olarak bakıldığında krallık, Charles'ın İskoçlara karşı savaşa giriştiği 1639'a değin bir ölçüde refah içinde yaşadı.

İskoçlarla savaş. Stuart hanedanının ilk kralları İskoçya'yı ihmal etmişti. Charles'ın, krallığın ve kilisenin hak iddia ettiği topraklara el konulmasını öngören bir kararı yüzünden, hükümdarlığının daha ilk yıllarında İskoç soylularıyla arası açılmıştı. 1637'de İskoçya'da Toplu Dua Kitabı'na dayalı yeni bir ayin düzenini uygulamaya koyma kararı İskoçyalı piskoposlarca kabul edildiyse de, halkın yaygın direnişiyle karşılaştı. İskoç halkının çoğunluğunun Presbiteryen Kilise'yi korumak amacıyla bir Ulusal Ant imzalaması üzerine, kral kendi kilise politikasını zorla kabul ettirmeye karar verdi ve ertesi yıl İskoçya'ya bir ordu gönderdi. Ama iyi örgütlenmiş olan İskoç ordusu, uyguladığı üstün taktiklerle İngiliz ordusunu yenilgiye uğrattı. Charles, Mart 1639'da York'a ulaştığında Piskoposlar Savaşları'nın birincisini yitirmiş bulunuyordu. 18 Haziran'da Berwick-upon-Tweed'de bir ateşkes antlaşması imzalandı.

Charles bu yenilginin ardından, Canterbury başpiskoposu William Laud ile İrlanda'nın yetenekli kral naibi Strafford kontunun öğütlerine uyarak, İskoçya'ya karşı yürütülen savaş için para toplamak amacıyla yeni bir Parlamento'yu toplantıya çağırdı; Nisan 1640'ta toplanan bu meclis daha sonra Kısa Parlamento olarak anılacaktı. Ama Avam Kamarası, öncelikle yönetime ilişkin şikâyetleri tartışmakta ısrar etti ve savaşın sürdürülmesine karşı çıktı. Kral bunun üzerine 5 Mayıs'ta Parlamento'yu yeniden dağıttı. Gemi Vergisi'nin toplanmasına ve savaşa devam edildi. Ağustosta sınırı geçen bir İskoç ordusu, kralın birliklerini Newburn'de top ateşine tuttu. Bu ikinci yenilgi üzerine telaşa kapılan Charles, bir soylular konseyi oluşturdu ve bu konseyin önerisi üzerine yeni bir Parlamento topladı; Kasım 1640'ta Westminster'da toplanan bu parlamento ise tarihe Uzun Parlamento adıyla geçti.

Ama yeni toplanan Avam Kamarası'nın da en az önceki kadar kralla işbirliğine karşı olduğu kısa zamanda ortaya çıktı; Charles'ın son girişimlerini eleştiren meclis, Strafford kontu ile öteki bakanları ihanetle suçlayan bir karar almak üzere hazırlıklara girişti. Bu kez Parlamento'ya karşı uzlaşıcı bir tutum takınan Charles, Parlamento'nun üç yılda bir toplanmasını güvence altına alan yasayı kabul etti. Gene de Strafford kontunu kurtarma girişiminde başarısız oldu, Strafford 12 Mayıs 1641'de başı kesilerek idam edildi. Charles, bu arada Parlamento'nun, meclisin kendi onayı olmadan dağıtılamayacağını öngören bir yasayı da kabul etmek zorunda kaldı. Ayrıca Gemi Vergisi ile öteki mali önlemlerin yasadışı olduğunu ilan eden ve genel olarak hükümetin son 11 yıldaki uygulamalarını kınayan kararları kabul etti. Ama bir yandan bu ödünleri verirken, öte yandan da Parlamento karşıtlarının desteğini sağlamak için ağustos ayında İskoçya'ya gitti. Presbiteryenliğin İskoçya'da tümüyle yerleşmesine ve İskoçyalı mülk sahiplerinin kraliyet memurluklarına aday göstermesine izin verdi.

Parlamento kısa bir aradan sonra Londra'da yeniden toplandı. 22 Kasım 1641'de Avam Kamarası, Charles'ın tahta çıkışından beri bütün olumsuzlukları ayrıntılarıyla sıralayan Büyük Uyarı'yı 148'e karşı 159 oyla kabul etti. Bu sırada, Westminster'a İrlanda'da bir ayaklanma çıktığı haberi geldi. İrlanda ayaklanmasını bastırmak için toplanacak ordunun kendilerine karşı kullanılmasından korkan Avam Kamarası önderleri, kralı bir milis yasasına razı ederek ordunun denetimini ele geçirmeyi planladılar. Charles, Avam Kamarası'nın, ordunun komutasını bırakması isteğini geri çevirdi; Katolik olan kraliçenin ihanetle suçlanacağı korkusuyla sert uygulamalara girişti; Lordlar Kamarası'ndan bir, Avam Kamarası'ndan ise beş üyenin ihanet suçuyla tutuklanmasını emretti ve kararı uygulamak için 400 askeriyle birlikte Parlamento'ya gitti. Charles bu girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 10 Ocak'ta Londra'dan ayrıldı ve İngiltere'nin kuzeyine gitti. Kraliçe ise mücevherlerini karşılık göstererek kocasına mali destek sağlamak için şubat ayında Hollanda'ya geçti.

Bu gelişmeleri, Kralcıların ve Parlamento yanlılarının birbirlerine karşı asker ve silah

topladığı geçici bir durgunluk dönemi izledi. Ama Charles barış umudunu hâlâ bütünüyle yitirmemişti. Hull'daki silah deposunu güven altına almayı amaçlayan sonuçsuz bir girişimden sonra, nisan ayında York'a yerleşti ve mahkemelerin burada toplanması emrini verdi. Aynı dönemde, Lordlar ve Avam kamaralarının kralcı üyeleri de yavaş yavaş York'a gelerek ona katıldılar. Londra'da kalan Parlamento üyeleri Haziran 1642'de krala On Dokuz Öneri'yi gönderdiler. Buna göre, Parlamento'nun onayı olmaksızın hiçbir bakan atanmayacak, ordu Parlamento'nun denetimine verilecek ve kilisenin geleceğiyle ilgili kararları da Parlamento alacaktı. Charles, bu önerilerin aslında bir ültimatom olduğunu kavradı, ama gene de ölçülü bir yanıt vererek yönetiminin otokrasi değil "karma bir yönetim" olduğunu doğruladı. Ama temmuz ayında iki taraf da savaş hazırlıklarını hızlandırdı. Kral 22 Ağustos'ta Nottingham'da savaş bayrağını açtı, kısa süre sonra da krallığın her yerinde çatışmalar başladı.

İç Savaş. Parlamento yanlısı güçlere komuta eden Essex kontu, Eylül 1642'de İngiltere'nin iç eyaletlerine gitmek üzere Londra'dan ayrıldı. Bu arada İngiltere ile Galler arasındaki sınır bölgesinden orduya asker toplamak ve eğitmek üzere Charles da, karargâhını Shrewsburry'ye taşıdı. Ama Charles, cesur bir insan olmasına karşın asker yaradılışlı değildi; savaş alanındaki katliam karşısında çok büyük üzüntüye kapıldı. Kralcılar 1643'te özellikle Yorkshire ile ülkenin güneybatısında güçlendiler. Charles, sarayını ve karargâhını taşıdığı Oxford'daki Christ Church College'da güvenlikteydi. Mücevherlerinden bazılarını satarak Hollanda'dan bir gemi dolusu silah alan kraliçe, şubatta Yorkshire'a ayak bastı, temmuz ayı ortalarında da Oxford'da kocasıyla buluştu. Kraliçe, hem mektuplarıyla hem de yüzyüze tartışarak kralı harekete geçirmeye çalışıyordu. Charles sonunda Londra'ya üç koldan (batıdan, Oxford yönünden ve Yorkshire'dan) saldırmaya razı oldu.

1643'te Parlamento yanlısı barışçı bir grup Oxford'da Charles'la ilişki kurmaya çalıştı; ama bu çabalar başarısızlıkla sonuçlanınca Parlamentocular Ulusal Sözleşme yanlısı İskoçlarla ittifak kurdular. İskoç ordusunun Ocak 1644'te İngiltere'ye girmesi, kralın ordularını savunmaya çekilmek zorunda bıraktı ve Londra'ya düzenlenmesi planlanan harekât da ertelendi. Charles, Oxford'u ve İngiltere'nin batı ve güneybatısındaki hatları tutmayı başardı; yeğeni Prens Rupert'i öteki bölgelerde süvari saldırıları yapmakla görevlendirdi. Kralcı birlikler bir yıl boyunca üstünlüklerini korudular.

1645 bir dönüm noktası oldu. Charles, belki de olacakları görebildiği için büyük oğlu Charles'ı batıya göndermiş, o da bir yıl önce Fransa'ya geçen annesinin yanına gitmek için buradan kaçmıştı. Parlamentocu güçler bir süre önce Yeni Örnek Ordu'yu kurmuşlar ve bu ordunun komutanlığına Sir Thomas Fairfax'ı, komutan yardımcılığına ise Oliver Cromwell'i(*) getirmişlerdi. Ustaca yönetilen bu disiplinli ordu, 14 Haziran 1645'te Naseby Çarpışması'nda Charles'ı ve Prens Rupert'i yenilgiye uğrattı. Bu, kralcı birliklerin yaz ve sonbahar boyunca uğrayacağı yenilgilerin ilkiydi. Charles 5 Kasım'da Oxford'a döndü ve 1646'nın ilkbaharında Oxford kuşatıldı. Oxford'un teslim olmasıyla birlikte İç Savaş'ın birinci evresi sona erdi. Charles, nisan sonlarında iki arkadaşıyla birlikte kılık değiştirerek kentten kaçtı ve 5 Mayıs'ta Newark'taki Ulusal Sözleşme yanlısı İskoçların karargahına ulaştı. Ama Ocak 1647'de Parlamento'yla anlaşmaya varan İskoçlar, Charles'ı Parlamento görevlilerine teslim ederek ülkelerine döndüler. Parlamentocu güçlerin Northamptonshire'da tuttuğu Charles bir yandan sakin ve sağlıklı bir yaşam sürerken, bir yandan da Yeni Örnek Ordu ile Parlamento arasındaki anlaşmazlıkları yakından izliyor ve iki taraftan biriyle anlaşarak yeniden iktidarı ele geçirmeyi umuyordu. Haziran ayında 500 askerden oluşan bir birliğe komuta eden küçük rütbeli bir subay Charles'ı tutuklayarak Newmarket'taki ordu karargâhına götürdü.

Ağustosta ordunun Londra'ya doğru ilerlemesinden sonra kral, Hampton Court'a gönderildi ve burada çocukları Henry ve Elizabeth ile buluştu. 11 Kasım'da buradan kaçmayı başardıysa da dostlarının onu önce Jersey'ye, ardından da Fransa'ya kaçırma planları işlemeyince Wight Adasına kaçtı. Parlamento'ya sadık olan Wight valisi, kralı Carisbrooke Kalesi'nde gözetim altında tuttu. Charles, burada ordu komutanları, Parlamento temsilcileri ve İskoçlarla ayrı ayrı görüşmeler yaptı; birine bir söz verirken ötekine onun tersini vaat etmekten çekinmedi. 26 Aralık 1647'de İskoçlarla gizli bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre, kralın, İskoçya'da Presbiteryenliği resmî mezhep haline getirmesi ve üç yıl içinde İngiltere'de de aynı kilisenin kurulmasını kabul etmesi karşılığında, İskoçlar da yeniden tahta çıkması için ona yardım edeceklerdi. Charles, Parlamento'nun öne sürdüğü koşulları iki kez reddedince, daha sıkı bir gözetim altına alındı ve kaçma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.

Charles'ı destekleyen İskoçların Ağustos 1648'de Preston Savaşı'nda yenilgiye uğramasıyla İç Savaş'ın ikinci evresi de sona erdi. Savaştan sonra ordu, karışıklıkların ve dökülen kanların sorumlusu saydığı kralın vatana ihanet suçuyla yargılanmasını istemeye başladı. Charles 1648 sonunda Hampshire'daki Hurst Şatosu'na, daha sonra da Noel'i geçirmesi için Windsor Şatosu'na götürüldü. 20 Ocak 1649'da ise Westminster Sarayı'nda özel olarak kurulan Yüksek Adalet Divanı'nın önüne çıkarıldı.

Charles, vatana ihanetten ve "İngiltere'ye karşı işlediği öteki suçlar"dan yargılandı. Ama "dünyada bir kralı yargılayabilecek, kraldan daha üstün bir makam yoktur" diyerek mahkemenin yasal olmadığını ileri sürdü. Bu nedenle savunma yapmayı reddetti, "İngiltere halkının özgürlüğü" için çalıştığı savını yineledi. Ölüm kararı 27 Ocak'ta açıklandı. Kararın gerekçesinde onun bir tiran, hain, katil ve halk düşmanı olduğu belirtiliyordu. İdam kararı 30 Ocak 1649'da Whitehall'un yemek salonunun dışına kurulan darağacında infaz edildi.

Charles II, lakabı ŞEN HÜKÜMDAR (d. 29 Mayıs 1630, Londra - ö. 6 Şubat 1685, Londra, İngiltere), Cromwell Cumhuriyeti sırasında yıllarca sürgünde kaldıktan sonra tahta çıkan Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1660-85). Hüküm sürdüğü yıllar İngiltere tarihinde Restorasyon dönemi olarak bilinir. Siyasal esnekliği ve becerisiyle, hükümdarlığı sırasındaki mezhep kavgalarının üstesinden gelmeyi başarmıştır.

I. Charles ile Henrietta Maria'nın hayatta kalan en büyük oğluydu. Londra'da St. James Sarayı'nda doğan veliahtın öğrenimi, 1642'de İç Savaş başlayınca yarıda kaldı. İç Savaş sırasında İngiltere'nin batısında çarpıştı, ama kralcıların uğradığı bozgunlar yüzünden Fransa'ya annesinin yanına kaçtı. Bu arada annesinin ve kız kardeşinin bütün ısrarlarına karşın Katolik olmayı reddederek Protestanlığa bağlı kaldı. Parlamento yanlılarının elinde tutuklu bulunan babasını kurtarmak için 1648'de büyük çaba gösterdi.

I. Charles'ın 1649'da idam edilmesinden sonra kurulan Cromwell Cumhuriyeti'ne karşı çıkan İskoçlar, yeni yönetime meydan okumak için veliahtı II. Charles adıyla kral

Charles II, Sir Peter Lely'nin bir çalışmasından ayrıntı, y. 1675; Grafton Dükü koleksiyonu
The Duke of Grafton ve the Royal Academy of Arts

ilan ettiler. İskoçya'ya giden Charles, İskoçların desteğine karşılık Presbiteryenliği korumaya söz verdi. Ama İskoçya ordusu Eylül 1650'de Dunbar'da Oliver Cromwell komutasındaki İngiliz ordusuna yenildi. Ardından 1651'de Worcester'de kesin bir yenilgiye uğrayan Charles 40 gün İngiltere'de saklandıktan sonra Ekim 1651'de yeniden Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı.

Fransız ve Felemenkli yöneticilerin hiçbiri sürgün yılları boyunca Charles'ı desteklemedi. Zor koşullar altında yaşamını sürdürmeye çalışan Charles'ın durumu Cromwell'in ölümünden sonra da düzelmedi. Bu arada Cromwell'in komutanlarından, Cromwell'in ardıllarının ülkeyi parçalanmanın eşiğine getirdiğini düşünen George Monck, 1660'ta güçlü ordusuyla denetimi ele geçirerek Charles'ı tahta çıkarmak için gerekli koşulları yarattı. İngilizlerin çoğu artık istikrarlı bir monarşinin gelmesini istiyordu. Charles, erdemlerinden çok erdemsizlikleriyle tanınmasına karşın, başdanışmanı Edward Hyde'ın etkisiyle dinsel inançlarından ve anayasal ilkelerinden hiç ödün vermemişti. Charles, Hyde'ın katkısıyla Nisan 1660'ta Breda Bildirgesi'ni yayımlayarak genel aftan, inanç özgürlüğünden, toprak anlaşmazlıklarının eşitlikçi bir çözüme kavuşturulmasından ve askerlere olan borçların eksiksiz ödenmesinden yana olduğunu duyurdu. Mayıs 1660'ta kral ilan edilen Charles 30. doğum gününde Londra'ya dönerek tahta çıktı.

Restorasyon dönemi. Charles 1661'de Anglikan yandaşlarının ve kralcıların ağırlıkta olduğu bir parlamento topladı. 1679'a değin görev yapan bu parlamento bir dizi baskı yasası çıkardı. Milis Yasası'yla (1661) Charles'a ordunun denetimi konusunda geniş yetkiler verilirken, aynı yıl çıkarılan bir başka yasayla da muhalif yöneticilerin işbaşında olduğu ilçeleri (*borough*) feshetme hakkı tanındı. Ayrıca basın ve toplanma özgürlüklerine büyük sınırlamalar getirildi; 1662'deki Bağdaşıklık Yasası'yla eğitim denetim altına alındı. Charles'ın bu uygulamalarından en çok Anglikan din adamları ile büyük toprak sahipleri yararlandı.

Ama Charles'ın her konuda rahatça davrandığı söylenemezdi; Katoliklere ve İngiltere Kilisesi'ne karşı olanlara hoşgörü gösterilmesi yolundaki çabaları 1663'te başarısızlığa uğradı ve hükümdarlığı boyunca din politikası konusunda Avam Kamarası'nın engellemeleriyle karşılaştı. Mali alanda da serbestçe davranamadığı için parasızlık sorununun üstesinden gelemedi. II. İngiliz-Felemenk Savaşı'nın (1665-67) yol açtığı kayıplar, kralın saygınlığını iyice yitirmesine yol açtı. Eylül 1666'daki Büyük Yangın sırasında Londra'yı kurtarmak için gösterdiği çabalar bile, İngiliz donanmasının Haziran 1667'de Felemenkliler karşısında yenilgiye uğramasına yol açan hatalarını unutturmaya yetmedi.

Dış politika. Charles bu yenilgi üzerine kendini temize çıkarmak için eski başdanışmanı Clarendon kontu Edward Hyde'ı yönetimden uzaklaştırdı. Charles'ın o güne değin ülke ticaretinin gelişmesine çok sınırlı katkıları olmuştu. Felemenk deniz ticaretinin gelişmesi karşısında İngiliz gemi taşımacılığını korumak için çıkarılan 1660 ve 1663 tarihli Denizcilik yasaları, Cromwell politikasının uzantısıydı. 1664'te New York'un ele geçirilmesi, Charles'ın Felemenk'ten kopardığı az sayıda kazanımdan biriydi. Charles, Portekiz kralı IV. João'nun kızı Bragançalı Catherine ile evlenerek Bombay ve Tanca'yı 1661'de topraklarına katmış, ama stratejik açıdan bunlardan daha önemli olan Dunkerque'i, 1662'de XIV. Louis'ye satmıştı.

Bir süre sonra Charles İngiltere, Felemenk ve İsveç arasında Fransa'ya karşı 1668'de kurulmuş olan Protestan Üçlü İttifak'ı bozmak için, kız kardeşi Orléans düşesi Henriette-Anne aracılığıyla Fransa'yla görüşmelere başladı. 1670'te Fransa'yla gizli Dover Antlaşması'nı imzaladı. Felemenk'e karşı İngiltere ve Fransa'nın işbirliğini öngören bu antlaşmada, Charles'ın Katolikliği benimseyeceğine ilişkin bir gizli madde de bulunuyordu. Charles'ın din değiştirmesi halkın tepkisine yol açarsa, Fransa krala mali ve askeri destek sağlamayı üstlenmişti. Charles, Katolikliği ancak ölüm döşeğinde kabul edecekti. Ama bu gizli maddenin halka açıklanacağı korkusuyla Louis'ye bağımlı duruma geldi ve bu kez Fransa'yla kurduğu ittifak yüzünden halkın güvenini yitirdi. Halkın krala karşı beslediği hoşnutsuzluğun bir başka nedeni de, kraliçenin bir türlü çocuk sahibi olamaması yüzünden, Charles'dan sonra yerine Katolik olan kardeşi York dükü James'in geçmesi olasılığıydı.

1678'de Titus Oates adlı eski bir Anglikan rahibin, Katoliklerin Charles'ı öldürerek yerine York Dükü James'i geçirmek amacıyla bir darbe düzenleyecekleri iddiasını ortaya atması siyasal karışıklıklara ve Parlamento'nun ikiye bölünmesine yol açtı. James'in tahta geçme hakkının kaldırılmasını savunanlar Whig, buna karşı çıkanlar da Tory adını aldı. Charles 1679-81 arasında hükümet üzerindeki denetimini hemen bütünüyle yitirdi; sonunda, Parlamento'da çoğunluğu elinde tutan Whig'ler merkezî ve yerel yönetimde söz sahibi olmasını kabul etti. Bu arada, bazı grupların tahta çıkarmayı amaçladıkları ilk oğlu Monmouth dükünün meşru olmadığını ilan etti ve James'i yurt dışına göndermek zorunda kaldı. Charles'ın, James'in tahta çıkması durumunda yetkilerinin kısıtlanması yolundaki önerisini ise ne James ne de Whig'ler kabul etti. Charles, 1679 yazında ağır hasta düştüğünde ülke iç savaşın eşiğine gelmişti.

Sonunda ülkede denetimi yeniden ele geçirmeyi başaran kral, halkın James'den çok Cumhuriyetçilere duyduğu tepkiden yararlanarak Mart 1681'de son Parlamento'yu dağıttı. Fransa'yla yeni bir gizli antlaşma yaparak, bu ülkeden yüklü mali destek sağladı. 1667'de uygulamaya konan hazine reformları, krallığa yönetsel denetim için sağlam bir temel kazandırdı. Bu, Charles'ın kendisinden sonraki yönetimlere bıraktığı en önemli miras oldu. Charles 1685'te Whitehall'de öldüğünde, arkasında her zaman özlediği gibi huzur ve refah içinde bir ülke bırakıyordu.

"Tanrı biraz zevk peşinde koştuğu için hiç kimseyi lanetlemez" diyen Charles, bu zevk hakkından kendisine büyük pay çıkarmış, arkasında en az 14 gayrimeşru çocuk bırakmıştı. Bunlardan yalnızca Monmouth dükü James İngiliz siyasetinde önemli rol oynayabildi. Charles yaşadığı yüzyıldaki gelişmelere de ilgi duyan bir kraldı. Royal Society onun verdiği beratla kuruldu; Charles ayrıca deniz taşımacılığının ve gemi tasarımının gelişmesine de katkıda bulundu.

Charles I *bak.* Charlemagne

Charles II *bak.* Karl II (Kutsal Roma-Germen imparatoru)

Charles (III) *bak.* Charles Edward

Charles (III) *bak.* Karl III (Kutsal Roma-Germen imparatoru)

Charles III, lakabı SAF CHARLES, Fransızca CHARLES LE SIMPLE (d. 17 Eylül 879 - ö. 7 Ekim 929, Péronne, Fransa), 893-922 arasında Fransa kralı. Kuzey halklarını Normandiya'ya yerleştirmiş, hükümdarlığı Lorraine'de tanınmış, ama Karolenjlerin batıdaki krallığında tahtını yitiren ilk hükümdar olmuştur.

Babası II. Louis'nin (Kekeme) ölümünden sonra doğdu. Hem 884'te üvey kardeşi Carloman, hem de 888'de kuzeni Şişman Charles öldüğünde tahta geçmek için çok gençti. 28 Ocak 893'te ise Reims başpiskoposu Foulques tarafından kral ilan edildi. 897'deki iç savaştan sonra haklarından vazgeçtiyse de Kral Eudes'in ertesi yıl ölmesi üzerine kral olarak tanındı.

Charles, Eudes'in kardeşi Robert'in etkisi altındaydı. Robert'in Kuzey halklarına karşı 911'de Chartres'da kazandığı zaferin ardından Saint-Clair-sur-Epte Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile sonradan Normandiya olarak bilinen topraklar Vikinglerin önderi Rollo'ya bırakıldı. Rollo da Hıristiyanlığı kabul ederek Charles'ın vasalı oldu. 11 ve 12. yüzyıl Avrupa tarihinde derin izler bırakan Normanlar bu yerleştirme sonucu ortaya çıktı.

Gene 911'de Doğu Franklarının Karolenj soyundan gelen son kralı Çocuk Louis'nin ölümü üzerine, Lorraine'in (Lothringen) ileri gelenleri Charles'ın otoritesini tanıdılar. Ama Charles'ın Lothringen ile ilgilenmesi Neustria soylularının ondan uzaklaşmasına ve 922'de Robert'i kral seçmesine yol açtı. Robert'le çarpışarak 923'te onu öldüren Charles, ardından Vermandois kontu Herbert'e tutsak düştü. Herbert Charles'ı, Robert'in damadı yeni kral Rudolf'a karşı kullandı.

Charles IV, I. CARLOS olarak da bilinir, lakabı (Fransa'da) GÜZEL CHARLES, (Navarra'da) KEL CHARLES, Fransızca CHARLES LE BEL ya da LE CHAUVE, İspanyolca CARLOS EL HERMOSO ya da EL CALVO (d. 1294 - ö. 1 Şubat 1328, Vincennes, Fransa), 1322'den başlayarak Fransa ve (I. Carlos adıyla) Navarra kralı. Capet hanedanının soydan gelen son üyesidir. Oldukça sönük geçen hükümdarlığı sırasında Akitanya'yı işgal etmiş ve İngiltere kralı II. Edward'ın karısı olan kız kardeşi Isabella ile birlikte siyasal entrikalara girişmiştir.

Kardeşi V. Philippe 1322'de ölünce, Philippe'in kızının taht üzerindeki hakkını tanımayarak tahta çıkmayı başardı. İlk siyasal entrikaları, Alman tahtını ele geçirmeye çalışmak ve Fransız egemenliğine sok-

IV. Charles kızkardeşi Isabella ve oğlu Edward'ı kabul ederken, Jean Froissart'ın *Chronicles*'ından bir 14. yy minyatürü; Belediye Kitaplığı, Besançon, Fransa
Giraudon-Art Resource/EB Inc

mak umuduyla Flandre'a müdahale etmekti; her iki girişim de başarısızlıkla sonuçlandı.

Akitanya'yı işgal ederek İngiltere'yle yeniden savaşa girdi. En büyük başarısı 1327'de yaptığı barış oldu; böylece büyük topraklar ve 50 bin mark elde etti.

Charles V, lakabı BİLGE CHARLES, Fransızca CHARLES LE SAGE (d. 21 Ocak 1338, Vincennes - ö. 16 Eylül 1380, Nogent-sur-Marne, Fransa), 1364'ten ölümüne değin Fransa kralı. İngiltere'yle yapılan ve Fransa açısından çok kötü sonuçlar doğuran 1360 tarihli antlaşma hükümlerini tersine çevirerek Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) ilk döneminde büyük yıkıma uğrayan ülkesinin toparlanmasında inanılmaz bir başarı sağlamıştır.

1349'da Fransa'nın güneydoğu sınırındaki Dauphiné'yi satın aldı ve bu tarihten sonra Fransa veliahtı anlamına gelen *dauphin* unvanını taç giyinceye değin taşıdı. 1356'da babası Kral II. Jean, Poitiers'de İngilizlere esir düşünce Charles, fidye parasını toplamak için düşmanca bir tutum içindeki *États Généraux*'yu (Millet Meclisi) toplamak zoruda kaldı. Parisli tüccarların sözcüsü Étienne Marcel'in önderlik ettiği meclis Charles'ı 3 Mart 1357 tarihli reform yönetmeliğini yayınlamaya zorladı. Marcel veliahtı daha da korkutmak için kralın danış-

Charles V, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yaptığı heykel; Louvre Müzesi, Paris
Archives Photographiques, Paris

manlarından ikisini sarayda, onun gözleri önünde öldürttü (Şubat 1358). Charles yandaşlarını toplayıp ordu kurmak için Paris'ten ayrıldı. 31 Temmuz 1358'de Marcel öldürüldü.

Charles 2 Ağustos 1358'de yeniden Paris'e girdiğinde askeri bakımdan nazik bir durumdaydı çünkü hem İngilizlerle, hem de baş düşmanı Navarra kralıyla savaşmak zorundaydı. II. Jean'ın kurtarılması için Brétigny ve Calais antlaşmaları (Mayıs ve Ekim 1360) ile İngiltere kralı III. Edward'a Fransa'nın güneybatı topraklarının çoğu ile 3 milyon altın verildi.

II. Jean'ın ölümü üzerine V. Charles, 8 Nisan 1364'te Fransa kralı oldu. Ardından Burgonya veraseti konusunda Navarra kralına meydan okudu. Komutanı Bertrand du Guesclin, Mayıs 1364'te Cocherel'de Navarralıları yenilgiye uğrattı ama aynı yıl eylülde Auray'de, Breton veraset tartışmasının yeniden alevlenmesi üzerine çıkan savaşta İngilizlerin desteklediği düşmana yenildi.

Fransa'nın antlaşma yükümlülüklerine uymaması 1369'da İngiltere ile yeni bir savaşa yol açtı. Danışmanı Du Guesclin'in öğütlerine uyan V. Charles'ın zaferleri, altı yıl içinde, 1360'taki antlaşmayı geçersiz hale getirdi. 1378'de Navarra kralının entrikalarını öğrenince Cherbourg dışındaki bütün Fransız topraklarını ondan geri aldı. Aynı yıl aralık ayında da Bretanya'yı Dük IV. (ya da V.) Jean'dan almak için başarısızlığa uğrayan son bir girişimde bulundu. Son siyasal girişimleriyse yeni seçilen iki papa arasındaki rekabetle ilgiliydi; VII. Clemens'ı destekleme kararıyla kilise içindeki Büyük Bölünme'nin (*skhisma*) başlıca sorumlusu oldu.

Aydın ve dindar bir kişi olan V. Charles sarayında lüks içinde yaşadı; çevresinde ince zevk sahibi insanları topladı. Orduyu yeniden düzenledikten, yeni bir donanma kurduktan, vergi düzenlemeleri yaptıktan ve İspanya, Portekiz ve Flandre ile ittifak yaptıktan başka, görkemli bir kitaplığı içine alacak biçimde Louvre'u yeniden dekore etmek ve Vincennes'daki şatoyu tamamlamak gibi işlerle de uğraştı.

Charles VI, lakabı SEVGİLİ CHARLES ya da DELİ CHARLES, Fransızca CHARLES LE BIEN-AIMÉ ya da CHARLES L'INSENSÉ (d. 3 Aralık 1368 - ö. 21 Ekim 1422, Paris), 1380-1422

Charles VI, bir 15. yy yazmasından minyatür; Halk ve Üniversite Kitaplığı, Cenevre
Bibliothèque Publique et Universitaire, Genève

arasında Fransa kralı. Uzun süreli krallığı boyunca önce çocuk yaşta tahta çıktığından, sonra da belirli aralıklarla delilik nöbetleri geçirdiğinden bir kukla kral olarak kalmıştır.

25 Ekim 1380'de 11 yaşındayken Reims'de taç giydi. 1388'de kendi hükümdarlığını ilan edene değin amcalarının vesayeti altındaydı. Bu dönemde Fransa'yı amcaları ve onların kurduğu On İkiler Konseyi yönetiyordu. 1382'den sonra Konseye Burgonya dükü II. Philippe (Yiğit) başkanlık etti. Charles'ın Bavyera-Ingolstadt dükünün kızı Isabeau de Bavière ile evliliğini de (17 Temmuz 1385) o ayarladı; miras aldığı Flandre Kontluğu'na İngiliz müdahalesini engellemek için Almanların desteğine gerek duyuyordu. Ayrıca Charles'ın, karısının akrabası Brabantlı Jeanne'ı desteklemesini ve Ağustos 1388'de Gelderland dükü Willem'e karşı sefer düzenlemesini sağladı. Ama Charles, Willem'le kısa sürede barış yaparak Fransa'ya döndü.

Bu olaylar, 2 Kasım 1388'de Charles'ın tek başına hüküm sürme kararını vermesine yol açtı. Amcaları çekildi ve babası V. Charles dönemindeki görevliler yönetime geldi. Yönetimde yeni düzenlemeler ve reformlar yapıldı. 1389 başlarında çok sayıda yasa ve yönetmelik çıkartıldı. Ertesi kış Charles, karşı-papa VII. Clemens'i Avignon'da ziyaret etti; ikisi, Roma'daki papalık makamına Clemens'i geçirmek ve böylece İtalya'daki Fransız etkisini artırmak için planlar yaptılar. Bu planların öğrenilmesi, 1337'den beri Fransa'yla savaşmakta (Yüz Yıl Savaşları) olan İngiltere ile görüşmelerin yeniden başlamasını sağladı. İngiltere kralı II. Richard, Roma'daki Papa IX. Bonifatius'u destekliyordu. 1392'de barış için girişimler sürerken, Charles yüksek ateş ve çırpınmalarla hasta düştü. Bu geçireceği 44 delilik nöbetinin ilkiydi. Nöbetler üç-dokuz ay kadar sürüyor, ardından üç ya da beş ay süren düzelme görülüyordu; bu durum Charles'ın yaşamı boyunca sürdü.

Charles, deliliği nedeniyle kral olarak otoritesini yitirdi; böylece Burgonya ve Orléans dükleri iktidar için çekişmeye başladılar. II. Philippe'in ardılı Burgonya dükü Jean (Korkusuz) önderliğindeki Burgonyalılar, 1407'de Orléans dükü Louis'yi öldürttüler ve Agincourt Savaşı'nda (1415) Fransızlara karşı zafer kazanan İngiltere kralı V. Henry ile ittifak kurdular.

Aralık 1418'de 15 yaşındaki veliaht kendini naip ilan etti. Ama Charles, Isabeau'nun etkisiyle Mayıs 1420'de kızı Valois'lı Catherine'in İngiltere kralı V. Henry ile evliliğini onaylayan Troyes Antlaşması'nı imzaladı. Böylece sanki veliaht kendi oğlu değilmiş gibi, V. Henry'yi Fransa naibi ve Fransız tahtının mirasçısı yaptı. 1422'de VI. Charles'ın ölümünden sonra, Loire Irmağının kuzeyinde kalan topraklar İngiltere'nin denetimine girdi. Fransa'nın İngiliz Akitanyası dışında kalan güney bölümü ise VII. Charles unvanını alan veliahta bağlı kaldı.

Charles VII, lakabı MUZAFFER CHARLES, Fransızca CHARLES LE VICTORIEUX (d. 22 Şubat 1403, Paris - ö. 22 Temmuz 1461, Mehun-sur-Yèvre, Fransa), 1422-61 arasında Fransa kralı. Azize Jeanne d'Arc'ın da yardımıyla İngilizleri Fransız topraklarından çıkarmış, krallık yönetimini sağlamlaştırmıştır.

VII. Charles, Kral VI. Charles ile karısı Isabeau de Bavière'in 11. çocuğuydu. Annesinin aşırı düşkünlüğü nedeniyle, entrikaların, lüksün, sanat hayranlığının, çılgınca bir israf ve sefahatın bir arada hüküm sürdüğü sarayda hep çocuk muamelesi gördü. Babasının deliliğinin yol açtığı krizler sık sık sarayı birbirine katıyordu. Mayıs 1413'te ayaklanan Parisliler, Charles'ın oturduğu Hôtel Saint-Paul'ü bir süre işgal ettiler. O yılın sonunda, Napoli kralı Anjou'lu II. Luigi ve karısı Aragonlu Yolande'ın dokuz yaşındaki kızı Anjou'lu Marie ile nişanlandı. Anjou'ya taşınarak orada yaşamaya başlayan Charles, kısa bir süre sonra, yönetmeye alışık ve enerjik bir kadın olan Yolande'ın etkisi altına girdi. 1416'da Paris'in askeri komutanı oldu ve Anjou'lu Luigi'nin önemli nüfuz edindiği kraliyet meclisine katıldı.

Veliahtlığı. Charles Nisan 1417'de büyük kardeşinin ölümü üzerine 14 yaşında veliaht

Charles VII, Jean Fouquet'nin portre çalışmasından ayrıntı, y. 1447; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource / EB Inc

oldu ve olağanüstü kral vekili (*lieutenant du royaume*) ilan edildi. Ama Paris'ten ayrılan annesi, Burgonya 2. dükü Jean ile ittifak kurdu. 29 Mayıs 1418'de Burgonyalılar başkenti işgal edince Charles, Bourges'a kaçmak zorunda kaldı; orada Burgonyalıların rakibi Armagnac'ların başına geçti. 1418'in sonlarında, artık bütünüyle deliren VI. Charles'ın naibi unvanını aldı. O sırada Fransa'yı işgal etmiş olan İngiliz ordusunun tehdidi ve Fransa tahtına göz diken İngiliz kralı V. Henry'nin talepleri karşısında Charles, Burgonya dükü ile görüş ayrılıklarını uzlaştırmaya çalıştı. Charles ve Burgonya dükü 2 Temmuz 1419'da Pouilly'de bir dostluk anlaşması imzaladılar; ama 10 Eylül'de Montereau'daki ikinci buluşmalarında Armagnac'lar, Burgonya dükünü Charles'ın önünde öldürdüler. Dükün yerine geçen III. Philippe, Charles'ın verdiği yetkileri kullanarak 24 Aralık'ta İngilizlerle Armagnac'ları dışarda bırakan ve İngiliz-Burgon ittifakını pekiştiren genel bir ateşkes imzaladı. 1420'de imzalanan Troyes Antlaşması ise Charles'ı dışarda bırakıyor ve V. Henry'yi Fransız tahtının vârisi kabul ediyordu. Charles'ı destekleyenler ise yalnızca Armagnaclar değildi; Charles'ı Fransız tahtının vârisi sayanların oluşturduğu "Kralın Partisi" de onu destekliyordu. Charles'ın yandaşları Poitiers ve Bourges kentlerinde, yetki alanı Guyenne'in İngiliz işgali altındaki bölümü dışında Loire Irmağının güneyinde kalan bütün Fransa'yı kapsayan bir yönetim kurdular. Nisan 1422'de Charles'ın evlenme töreni Bourges'da yapıldı. Bundan sonra mücadeleye girişen Charles, La Charité'yi ele geçirerek Burgonya topraklarını tehdit etmeye başladı, ama henüz İngiliz - Burgonya ordularıyla büyük bir savaşa girişmekten kaçınıyordu.

Krallığı. 21 Ekim 1422'de babasının ölümü üzerine Charles kendini Fransa kralı ilan etti. Önündeki engellerin başında mali güçlükler geliyordu. *États-Généraux*'da (Millet Meclisi) onaylanan vergiler, Charles'ın gereksinmelerini karşılamakta yetersizdi. Kral bu yüzden topraklarını ipotek ederek, Georges de La Tremoille gibi banker ve soylulara borçlanmak zorunda kaldı. Ağustos 1424'te Verneuil'de ordusu geri püskürtülünce bir kez daha Burgonya dükü ile uzlaşmaya çalıştı; ama Burgonya 2. dükü

Jean'ın öldürülmesinin anısı bu çabaların sonuç vermesini önledi. Charles 1425'te kayınvalidesinin etkisiyle Armagnac'lardan ayrıldı. Bretanya dükü V. Jean'ın kardeşi ve Burgonya dükünün kayınbiraderi olan Arthur de Richemont, Fransa başkomutanlığına getirildi. De Richemont barış sağlamaya çalıştıysa da görüşmeciler 1427'ye değin hiçbir anlaşmaya varamadılar. Yeniden savaşı başlatan İngilizler ve Burgonyalılar bu arada toprak kazandılar. Gözden düşen Arthur de Richemont'un yerini, yalnızca kendi çıkarını gözeten La Trémoille aldı. 12 Ekim 1428'de İngilizler Orléans'ı kuşattılar. Bu sırada Charles 25 yaşındaydı; ne ülkesini geri alabiliyor ne de Burgonyalılarla barış yapabiliyordu. Cesareti kırıldığı için İspanya'ya sığınmayı ya da İngilizlerin baskısına boyun eğmeyi düşündü. Oysa Orléans'ın savunulması, Fransızlar için düşmana karşı savaşın simgesi durumuna gelmişti. Lorraineli bir köylü kızı olan Azize Jeanne d'Arc, ülkeyi bir uçtan öbürüne dolaşarak Kral VII. Charles'ın Fransa için savaşma isteğini güçlendirdi. Kral, Jeanne d'Arc'ı Şubat 1429'da Chinon'da huzuruna kabul etti. Jeanne d'Arc'ın sayesinde kendine güvenini yeniden kazanan Fransız ordusu Orléans'ı kurtardı. Ordusuyla birlikte zafer yürüyüşüne geçen VII. Charles, Reims'e geldi ve danışmanlarının korkularına aldırmadan 17 Temmuz'da taç giydi. La Trémoille, Yolande'ın çabalarıyla kraliyet meclisinden çıkarıldı ve Richemont yeniden itibar kazandı. Uzun görüşmelerden sonra 1435'te Burgonya dükü III. Philippe ile Fransa arasında, Arras'ta ayrı bir barış antlaşması imzalandı. Charles, III. Philippe'in babasının öldürülmesini kınadı, III. Philippe de, Charles'a bağımlı olmayı kabul etti.

Bundan sonra VII. Charles'ın yaşamında yeni bir dönem başladı. Düzenli olarak danışmanlarıyla birlikte çalıştı. 1425-39 arasında, daha önce *États-Généraux*'nun onayına bağlı olan vergi koyma yetkisini yavaş yavaş ele geçirdi ve bu yetkinin sürekli kendisinde kalmasını sağladı. Böylece mali yönden de bağımsızlığını kazanmış oldu. Sarayın bankerliğini, darphane müdürlüğünü ve kralın danışmanlığını yürüten tüccar Jacques Coeur, Akdeniz'de Fransız ticaretinin yayılması için çok çaba gösterdi. 1438'de ülkenin yönetim yapısını yeniden düzenleyen VII. Charles papalığın Fransız Kilisesi üzerindeki yetkilerini kısıtlayan *Pragmatique sanction de Bourges* adlı fermanı yayımladı. Bu fermanla çoğu durumda papalığın yargı yetkisi kralın iradesine bağlı kılınıyor, kralın kilise gelirlerinin bağışlanması üzerindeki denetimi de artırılıyordu. Bu fermanını yerini 1516'da Bologna Konkordatosu(*) aldı. VII. Charles döneminde orduda disiplin de pekiştirildi; 1439, 1445 ve 1448'de çıkarılan kararnamelerle askere alma işlemleri daha düzenli duruma getirildi. VII. Charles, taç giyme töreninden sonra ilk kez 1437'de ordularının başına geçerek, bir yıl önce İngiliz işgalinden kurtarılmış olan Paris'e döndü.

Charles'ın reformlarıyla soylıların da gücü azaltılmıştı. Bunun üzerine soylular, Charles'ın oğlu veliaht Louis (sonradan Kral XI. Louis) ile Burgonya dükünün verdiği cesaretle krala karşı bir koalisyon (*Praguerie*) oluşturdular. Ama VII. Charles ustaca davranmayı başararak ayaklanmayı bastırdı (1440). Bu tür komplolara engel olmak, *Écorcheur* (deri yüzücü) adı verilen soyguncu paralı asker çetelerinin ülkeyi kasıp kavurmasına son vermek amacıyla, ayrıca İngiltere'yle yapılan diplomatik görüşmeler tam bir açmaza girdiği için, VII. Charles 1441'de Paris'in kuzeyinde ve güneybatıdaki Guyenne'de savaşı yeniden başlattı. 1444'te görüşmeler genel bir ateşkesle sonuçlandıysa da süreklı barış sağlanamadı ve 1449'da çatışmalar yeniden başladı. Kralın yeğeni Dunois kontu Jean d'Orléans askeri harekâtın başına getirildi. Charles da ordusunun başına geçerek Normandiya üzerine yürüdü ve 20 Kasım 1450'de Normandiya'nın başkenti Rouen'ı ele geçirdi. Castillon zaferinden ve Bordeaux'nun teslim olmasından sonra, üç yüz yıldır İngiliz işgali altında olan Guyenne 1453'te Fransa'ya katıldı.

VII. Charles'ın son yılları güçlüklerle dolu geçti. Yeniden fethedilen topraklar krallık yönetimi için sürekli bir sorun kaynağıydı; prensler krallık otoritesine karşı hâlâ ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Armagnac kontu V. Jean'ın başlattığı ayaklanma ve Alençon dükü II. Jean'ın ihaneti şiddetle bastırıldı. Burgonya dükü III. Philippe Fransa'yı egemenliği altına almayı düşlüyor, 40 yaşına yaklaşan Veliaht Louis hükümdar olmak için sabırsızlığını gizlemekte güçlük çekiyordu. VII. Charles 58 yaşında Mehun-sur-Yèvre'de öldü.

Değerlendirme. VII. Charles'ın hükümdarlık dönemi Fransa'da krallığın gelişmesi bakımından büyük önem taşır. Fransa önceki yüzyıllardaki zenginliğini ve ticari üstünlüğünü yitirmiş, ayrıca Yüzyıl Savaşları (1337-1453) sırasındaki iç çatışmalar yüzünden büyük soylular bağımsızlaşmış olduğu halde, VII. Charles krallığı yeniden birleştirmeyi başarmıştır. Daha sonra da ülkenin uğradığı işgaller nedeniyle canlanan ulusal duygu kendi kişiliği çevresinde yoğunlaştıkça krallığın yenilenen gücünü mali ve askeri reformlarla pekiştirmiştir. Jeanne d'Arc'ın yakılmasına (1431) yol açan kilise mahkeme kararının geri alınmasını sağlaması (1456) VII. Charles'ın adalet kaygısından çok, taç giydiği dönemin olağandışı koşullarını haklı gösterme çabasından kaynaklanmış olabilir. Doğuştan tembelliği ve utangaçlığı kadar sağ duyusu ve bilgeliği de Charles'ı özellikle dış politikada (papanın zorlamasına karşın bir haçlı seferine katılmaması gibi) ihtiyatlı davranmaya yöneltmiştir. Charles ülkesinin içişleri üzerinde papanın etkisini azaltmada ustaca davranmayı bilmiştir. Ayrıca çevresine aydınları ve yazarları toplayarak sanatı koruması altına almıştır. Her zaman barışı savaşa yeğleyen ve uzlaşma yanlısı davranan kralın bu politikası, örneğin İngilizlerle işbirliği yapan kentleri sürekli bağışlaması, ülkesinde birliğin sağlanmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Charles VIII (d. 30 Haziran 1470, Amboise - ö. 7 Nisan 1498, Amboise, Fransa), 1483'ten sonra Fransa kralı. Onun döneminde Fransızların İtalya'ya düzenlediği seferler 16. yüzyılın ortalarına değin sürmüştür.

Charles VIII, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması; Uffizi Galerisi, Floransa
Alinari - Art Resource / EB Inc.

XI. Louis ile Savoie'li Charlotte'un tek oğluydu. Tahta çıktığında hukuken reşit olduğu halde, sağlığının bozukluğu ve zekâca yetersizliği nedeniyle ilk yıllarda ülkenin yönetimi, kral naipliğini üstlenen kız kardeşi Anne de France ile kocası Bourbon dükü Pierre'ın (Sire de Beaujeu) elinde kaldı. Charles 1491'de, Bretanya dükü II. François'nın ardından yerine geçen kızı Anne de Bretagne ile evlendikten sonra gözdesi Étienne de Vesc, kralı Beaujeu'lerin etkisinden sıyrılması yönünde ıkna ettı. Charles daha önce Avusturyalı Marguerite ile nişanlanarak Franche-Comté ve Artois üzerinde elde ettiği haklardan, Bretanyalı biriyle evlendiği için vazgeçmek zorunda kalmıştı. Étaples Antlaşması'yla da (1492) İngiltere kralı VII. Henry'ye, Bretanya üzerindeki haklarından vazgeçmesi için yüklü bir tazminat ödemeyi kabul ettı. Ayrıca 1493'te imzalanan Barselona Antlaşması ile Roussillon ve Cerdagne yörelerini yeniden Aragon Krallığı'na bıraktı.

Bu ağır kayıpları kabullenmesinin nedeni, Anjou hanedanından kendisine intikal eden veraset hakkına dayanarak Napoli Krallığı'nı ele geçirmek üzere tasarladığı İtalya seferi için meydanı boşaltmaktı. Bu anlamsız tutku, İtalya ile Fransa arasında 50 yıldan fazla sürecek bir savaşlar dizisinin başlamasına yol açtı. Bu seferlerde Fransa kralları, büyük insan ve para kaybı pahasına ancak kısa süreli zaferler kazanabilecekti. Birçok kaynaktan borç bularak büyük bir ordu hazırlayan Charles 1494'te hiç direnişle karşılaşmadan İtalya içlerine kadar girdi. 22 Şubat 1495'te Napoli'yi ele geçirdi ve 12 Mayıs günü burada taç giydi. Bu sırada Milano, Venedik, Papalık ve Avusturya Fransa'ya karşı birleşme hazırlığı içindeydi Fornovo Çarpışması'ndan canını güçlükle kurtaran Charles Fransa'ya döndüğünde, fethettiği bütün yöreler elinden gitmişti. Yeni bir sefere hazırlandığı sırada öldü.

Charles IX, ORLEANS DÜKÜ (1560'a değin) olarak da bilinir (d. 27 Haziran 1550, Saint-German-en-Laye, Paris yakınları - ö. 30 Mayıs 1574, Vincennes, Fransa),

Charles IX, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması, 16.yy; Versailles Müzesi, Fransa
Giraudon - Art Resource / EB Inc.

1560'tan sonra Fransa kralı. Annesi Catherine de Médicis'in yönlendirmesiyle, Protestanlara karşı 23-24 Ağustos 1572'de girişilen Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı için emir vermiştir.

II. Henri ile Catherine'in ikinci oğluydu. Kardeşi II. François'nın ölümü üzerine kral oldu ama yaşının küçüklüğü nedeniyle annesi naibeliği üstlendi. Krallığın gelenekleri uyarınca 13 yaşını bitirdikten sonra 17 Ağustos 1563'te resmen krallık yetkilerini üstlendi. Ama sağlığının bozukluğu ve ruhsal dengesizliği nedeniyle hiçbir zaman

bütünüyle kendisine ait bir politika belirleyip izleyemeyen Charles, her zaman annesinin egemenliği altında kaldı.

Catherine, tahtın saygınlığını güçlendirmek için Charles'ı 1564-66 arasında bir Fransa gezisine çıkardı. Bu sırada krallık, Katolikler ile Huguenot'lar (Fransız Protestanları) arasındaki düşmanlık yüzünden çalkantı içindeydi. Charles'ın kardeşi Anjou dükü Henri'nin (1574'ten sonra Fransa kralı III. Henri) 1569'da Jarnac ve Moncontour'da Huguenot'lara karşı kazandığı zaferler Charles'da büyük kıskançlık uyandırdı. Bu yüzden Charles, Huguenot önderlerinden Gaspard de Coligny 1571'de saraya geldiğinde, İspanyollara karşı Felemenk'e müdahalede bulunulmasını öngören bir Huguenot planını desteklemeyi kabul etti. Ayrıca İngiltere ile bir savunma ittifakı yapılmasını ve Huguenot'ların Felemenklilere yardım etmesini onayladı. Ama Charles'ın bu politikasından, Coligny'nin nüfuzunun artışından ve Coligny'ye karşı düzenlenen başarısız suikast girişiminin (22 Ağustos 1572) doğurduğu tepkiden ürken Catherine'in yönlendirmesiyle Charles, Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı için emir verince bütün bu çabalar sonuçsuz kaldı.

Kıyımın Charles üzerindeki etkisi büyük oldu; sağlığı bozuldu, giderek daha da derin bir melankoliye kapıldı. 1570'te evlendiği Avusturyalı Elisabeth'ten hiç çocuğu olmamıştı. 1574'te tüberkülozdan öldüğünde, geriye yalnızca gözdesi Marie Touchet'den doğan oğlu (sonradan Angoulême dükü) Charles'ı bırakmıştı.

Charles, duygusal bakımdan dengesiz de olsa zeki bir insandı. Küçüklüğünde eğitimini üstlenen hümanist Jacques Amyot ona edebiyat sevgisi aşılamıştı. Şiirlerinin yanı sıra avcılık üzerine de bir kitap yazan Charles, Fransız edebiyatının gelişmesini amaçlayan edebiyatçılar grubu Pléiade'ın da koruyucusuydu.

Charles X, ARTOIS KONTU CHARLES-PHILIPPE (1824'e değin) olarak da bilinir (d. 9 Ekim 1757, Versailles - ö. 6 Kasım 1836, Gorizia, Friuli, Fransa), 1824-30 arasında Fransa kralı. Hükümdarlık dönemi, yeniden iktidara gelen Bourbonların tanrısal hak temeline

Charles X, François Gérard'ın portre çalışmasından ayrıntı; Versailles Sarayı, Fransa
Cliché Musées Nationaux, Paris

dayalı monarşi geleneği ile 1830 Devrimi öncesinde oluşan demokratik ortamın bağdaşmazlığını sergilemiştir.

Veliaht Louis ile Saksonyalı Maria Josepha'nın beşinci oğluydu. Artois kontu unvanını taşıdığı gençlik yıllarını zevk ve eğlence içinde geçirdi, birçok skandala karıştı. 1782'deki Cebelitarık Kuşatması sırasında Fransız ordusunda görev alışı, askerliğe ciddi bir ilgi gösterdiğinden değil, değişik bir eğlence arayışından kaynaklanıyordu. Zamanla yaşam biçimini değiştirerek siyasetle ilgilenmeye başladı. Fransız Devrimi'ni hazırlayan olaylar dizisi içinde, *Tiers État*'ya (ruhban ve soylular dışında kalan halk) verilen ödünlere karşı çıktı.

14 Temmuz 1789'da Bastille'in düşmesinden sonra, kardeşi Kral XVI. Louis'nin emri üzerine Fransa'yı terk eden Charles önce Avusturya Felemenki'ne gitti, oradan Piemonte'deki Torino kentine geçti. Böylece kraliyet ailesinin sürgüne giden ilk üyesi oldu; Provence kontu olan kardeşi de 1791'de ona katıldı.

Provence kontu, XVIII. Louis adıyla kâğıt üzerinde Fransa kralı ilan edilince Charles'ı kral vekilliğine getirdi. 1814'te Bourbonlar tahta dönünceye değin Charles Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere'de dolaştı. Bu arada Vendée'ye gelerek yöredeki kralcı ayaklanmanın başına geçmek istediyse de başarılı olamadı. 1814'te Fransa'ya döndükten sonra XVIII. Louis döneminde kurulan aşırı kralcı parti Ultraların önderi oldu.

1824'te XVIII. Louis'nin ölümü üzerine X. Charles adıyla Fransa kralı oldu. Krallığı süresinde aşırı gerici bakanların oluşturduğu üç hükümet dönemi boyunca, Charles halk arasındaki yandaşlarını bütünüyle yitirdi. İlk hükümet döneminde, sürgüne yollanan soylulların devrim sırasında devletleştirilen toprakları karşılığında, devlet tahvillerini ellerinde tutan burjuva kesiminin zararına tazminat ödendi; kiliseye daha geniş yetkiler tanındı ve dine karşı işlenen bazı suçlar için ölüm cezası kondu.

İkinci hükümet, daha ılımlı olmasına karşın ancak Ocak 1828'den Ağustos 1829'a değin ayakta kalabildi, sonunda aşırı sağcılarla birleşen liberallerce devrildi. Sabrını yitiren Charles, halkın tepkisine aldırmadan, kilise yanlısı aşırı bir dinci olan ve halk tarafından hiç sevilmeyen Prens Jules de Polignac'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Bunun üzerine patlak veren ayaklanma kralın uzlaşmazlığını daha da kamçılayarak 1830 Temmuz Devrimi'ne giden yolu hazırladı.

Mart 1830'da liberal üyeler Polignac kabinesine karşı çıkınca, Charles hükümeti feshetti. Mayısta yapılan seçimler kralı memnun etmeyen bir çoğunluğu meclise getirdi. Sonunda, Charles'ın 26 Temmuz'da yayımladığı dört yasanın getirdiği baskı önlemleri Paris'te radikallerin ayaklanmasına yol açtı. Böyle bir ayaklanmaya karşı hazırlıksız olan Charles, önce Versailles'a, oradan da Rambouillet'ye kaçtı. 1 Ağustos'ta Orléans dükü Louis-Philippe'i kral vekilliğine getirdi, 2 Ağustos'ta da torunu Bordeaux dükü lehine tahttan feragat etti. Tahta Louis-Philippe'in çıkması üzerine İngiltere'ye çekildi. Sonunda Prag'a yerleşerek, ölümünden kısa süre öncesine değin orada yaşadı.

Charles I (d. 953 - ö. 21 Mayıs 992 ?, Orléans, Fransa), Fransa kralı V. Louis'nin 987'de ölümüyle Karolenj hanedanının tek meşru mirasçısı durumuna gelen Aşağı Lorraine dükü. Fransa tahtında hak iddia etmiş ama başarılı olamamıştır.

Fransa kralı IV. Louis'nin oğlu, Kral Lothaire'in kardeşiydi. 977'de Lothaire tarafından sürgüne gönderildi. Aynı yıl Almanya kralı II. Otto'dan Aşağı Lorraine dükü unvanını aldı. Lothaire'i tahttan indirmek amacıyla Otto ile gizlice işbirliği yaptıysa da, bu çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Daha sonra Lothaire'le uzlaştı ve bu kez yeni Alman kralı III. Otto'ya karşı entrikalara girişti. Lothair'in 986'da, Lothaire'in oğlu ve vârisi V. Louis'nin de 987'de ölümünden sonra Charles Fransa tahtı üzerinde hak iddia etmeye başladı. Ama Reims başpiskoposu Adalbero, Frank soylular meclisini, Frank tahtının babadan oğula geçmesi yerine seçimle el değiştirmesi yönünde ikna etti ve Charles'ın Fransa krallığına layık olmadığını savundu. Bunun üzerine meclis Hugues Capet'yi kral ilan etti.

Charles gene de Fransız tahtındaki iddiasından vazgeçmedi; ama 991'de yakalanarak Hugues'e teslim edildi. Yaşamının sonuna değin hapiste kalan Charles'ın yerine oğullarından Otto Aşağı Lorraine dükü oldu. Otto 1012'de öldü; öteki iki oğlunun nasıl öldüğü bilinmemektedir. Charles'ın oğullarının ölümü ile birlikte Karolenj soyunu sürdürecek meşru erkek vâris kalmadı.

Charles I (ya da II), lakabı CESUR CHARLES, Fransızca CHARLES LE HARDI (d. 1365 - ö. 25 Ocak 1431, Nancy, Fransa), Fransa'da Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasındaki iç karışıklıklarda Burgon hizbini destekleyen Lorraine dükü. Lorraine Düklüğü'nün Bar Düklüğü'yle birleşmesini sağlamıştır.

1391'de dük olan I. Charles babasının izinden giderek Lorraine'i Burgonlar ile ittifaka soktu. Böylece Orléans dükü Louis'yi 1407'de Champigneulles'de yendi. 1414'te Konstanz Konsili'nde Burgonya dükünün temsilcisi olarak bulundu. 24 Temmuz 1418'de jandarma orduları komutanı olarak Burgonya düküyle birlikte Paris'e girdi. Fransız kralıyla arasındaki çekişme yüzünden, vasiyetlerinden birinde kızlarının Fransızlarla evlenmesini yasaklamıştı. Buna karşın 1420'de kızı Isabelle'i Bar Düklüğü'nün vârisi Anjou'lu René ile evlendirdi; 1425'te de Lorraine Düklüğü'nü erkek yeğeni yerine kızına devredeceğini ilan etti. Böylelikle, Bar ve Lorraine'in birleşmesini sağladı.

Charles II (ya da III), lakabı BÜYÜK CHARLES, Fransızca CHARLES LE GRAND (d. 18 Şubat 1543, Nancy - ö. 14 Mayıs 1608, Nancy, Fransa), 1545'ten sonra Lorraine

Charles II, kimliği bilinmeyen bir Fransız sanatçının çizimi, 16. yy; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource / EB Inc.

dükü. Egemenliği altında düklük en parlak dönemini yaşamıştır.

Lorraineli I. François ile Danimarkalı Christina'nın oğluydu. 1545'te babasının ölümü üzerine annesi naibe oldu. Fransa'nın 1552'de Metz, Toul ve Verdun piskoposluklarını ele geçirmesinden sonra Fransa kralı II. Henri, Charles'ı Paris'e götürdü. Charles 1559'da Henri'nin kızı Claude de France ile evlendi.

Henri'nin ardılı II. François'nın 1560'ta ölümünden sonra Charles, düklüğünü yönetmek üzere Nancy'ye döndü. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'yla iyi ilişkiler kurdu. Bitche, Phalsbourg ve Marsal'ı ele geçirerek sınırlarını doğuya doğru genişletti. Fransa'da Katoliklerle Huguenot'lar arasında çıkan iç savaşlarda uzun süre yansız kaldı, ama 1584'teki Fransız Katolikleri Birliği'ne katıldı. Ardından, en büyük oğlu Henri'nin, Navarre'lı Protestan Henri'ye (sonradan Fransa kralı IV. Henri) karşı Fransız tahtı üzerinde hak öne sürmesi için

uğraştı. Bunun sonucunda, Alman Protestanları 1587'de IV. Henri'yi desteklemek için Fransa'ya girerken Lorraine'i yağmaladılar ve IV. Henri 1592'de Lorraine'e savaş açtı. Ama IV. Henri'nin Katolikliği kabul etmesi Charles'ın uzlaşma yanlısı bir tutum takınmasını sağladı ve aralarındaki düşmanlık 1594'te sona erdi.

II. Charles dönemi Lorraine tarihinin en parlak yılları oldu. Charles, hukuksal ve mali reformlar yaptı; tuz tekeli kurup, yeni maden ocakları ve cam işletmeleri açarak ekonomik gelişmeyi hızlandırdı. 1572'de Pont-à-Mousson'da bir üniversite kurdu; sonradan Protestanlığa karşı mücadele etmek için üniversiteyi Cizvitlere bıraktı. Sanatçıları destekledi ve Nancy'yi Lorraine Düklüğü'nün başkenti yaparak genişletti.

Charles III (ya da IV) (d. 5 Nisan 1604, Nancy, Fransa - ö. 18 Eylül 1675, Allenbach, Almanya) Lorraine dükü. Navarre üzerindeki Fransız baskısına direnmesi, bütün yaşamını Fransa'ya karşı savaşarak geçirmesine yol açmıştır.

Lorraine dükü II. Henri'nin kardeşi François'nın oğluydu. Henri'nin kızı Nicole ile evlendi. Henri'nin 1624'te ölümüyle, Lorraine düşesinin kocası olarak "dük" unvanını aldı. François 1625'te kadınların ardıl olması geleneğini kaldırdı ve Nicole'ün yerine dük ilan edildi; ama sonra, düklüğü oğlu III. Charles'a bırakarak çekildi. 1627'de Charles, Fransa'ya karşı İngilizlerle ittifak kurmuş durumdaydı; 1631'de Fransızların zorlamasıyla Vic Antlaşması'nı imzaladı. Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Ferdinand ile girdiği entrikalar, Fransızların Port-à-Mousson ve Bar-le-Duc'ü ele geçirmelerine ve Liverdun Antlaşması'na (1632) yol açtı; antlaşma XIII. Louis'nin Stenay, Jometz ve Clermont'u işgal etmesini sağlıyordu. Charles 1633'te düklüğün başkenti Nancy'i Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. Nancy dört yıl Fransa'nın elinde kaldı. Ardından yönetimi kardeşi François'ya bırakarak Nordlingen'de savaşan Almanlara katıldı, ama daha sonra bu kararından vazgeçerek Lorraine'i yeniden ele geçirmeye çalıştı.

1641'de Fransa ile Saint-Germain Antlaşması'nı yaparak düklüğün kendisine geri verilmesini sağladı. Ama antlaşmada, Fransa'ya bağlı kalmaması durumunda düklüğün ilhak edileceği de belirtiliyordu. Charles, kısa sürede antlaşmayı bozunca toprakları tarafsız bölge ilan edildi ve Lorraine yağmalandı. Frondeur'lerle birlikte İspanya'ya hizmet ettikten sonra 1662'de topraklarını XIV. Louis'ye sattı. Ama mirasçıları Nomény Antlaşması (1663) ile satışın geçersiz kılınmasını sağladılar. Lorraine'den sınır dışı edilen Charles Almanya'da yeniden silahlandı ve ölümüne değin savaştı.

Charles IV (ya da V) Leopold (d. 5 Nisan 1643, Viyana - ö. 18 Nisan 1690, Wels, Avusturya), Osmanlıları 1683'te Viyana kapılarında yenilgiye uğratan, ardından da Macaristan'ın büyük bölümünden çıkaran Avusturyalı komutan, Lorraine ve Bar dükü.

Charles IV, J. Peeters'in bir oymabaskı çalışmasından ayrıntı
Heeresgeschichtliches Museum, Viyana

Lorraine dükü III. (ya da IV.) Charles'ın yeğeniydi. 1664'te Avusturya ordusuna girdi. 1673-79 arasında Ren boyunda Fransa'ya karşı savaştı. Polonya tahtı üzerinde iki kez hak iddia ettiyse de başarılı olamadı. Başkent Viyana'ya doğru ilerleyen Osmanlıları, Polonya kralı III. Jan Sobieski ve Alman birliklerinin yardımıyla 12 Eylül 1683'te Viyana kapılarında durdurdu. Bunu izleyen dört yıl içinde Osmanlıları Macaristan'ın büyük bölümünden çıkarttı. 12 Ağustos 1687'de Mohaç Savaşı'nda Osmanlı ordularını yendi. Fransa'ya karşı Büyük İttifak Savaşı'nın (1689-97) başlamasıyla Mainz ve Bonn'u ele geçirdi. Birkaç ay sonra ansızın öldü.

Charles II, lakabı KÖTÜ CHARLES, İspanyolca CARLOS EL MALO, Fransızca CHARLES LE MAUVAIS (d. 1332 - ö. 1 Ocak 1387), 1349'dan sonra Navarre kralı. Navarre Krallığı'nın Fransa ve İspanya'daki nüfuzunu artırmak için kısa ömürlü birçok girişimde bulunmuştur.

Navarre kraliçesi Fransalı Jeanne ile Évreux kontu Philippe'in oğluydu. 1349'da annesinin yerine Navarre tahtına çıktı. 1352'de Fransa kralı II. Jean'ın kızı Jeanne ile evlendi ve bir zamanlar annesinin elinde tuttuğu Champagne, Brie ve Angoulême'i *fief*(*) olarak istedi. II. Jean buraları Fransız başkomutanı Charles de La Cerda'ya vermiş olduğu için, II. Charles'ın yandaşları Charles de La Cerda'yı öldürdüler (1354). Ama II. Charles o sırada İngilizlerle görüşmekte olduğu için Jean ona Normandiya'da geniş topraklar bırakarak anlaşmak zorunda kaldı. Charles'ın İngilizlerle birlikte düzenlediği komploları sürdürmesi üzerine Jean Nisan 1356'da Charles'ı Rouen'da tutuklattı. Hemen ardından İngilizler de Jean'ı Poitiers'de yakaladılar. Kasım 1357'de hapisten kaçan Charles Fransa'da mücadele halinde olan bütün taraflarla birbirlerinden habersiz ilişki kurdu. Veliahtla (sonradan V. Charles) anlaşarak Normandiya'yı yeniden ele geçirdi, ardından Navarre'a döndü.

İspanya'da önce Kastilya kralı Pedro'yu (Zalim) Aragon kralı IV. Pedro'ya karşı destekledi (1362), daha sonra IV. Pedro ve Trastámara kontu Enrique ile Zalim Pedro'ya karşı ittifak kurdu (1363). 1364'te Fransa kralı Jean öldü; V. Charles askeri güç kullanarak Charles'ı Fransa'da üzerinde hak iddia ettiği bellibaşlı toprakların hemen hepsinden vazgeçmeye zorladı.

1378'de II. Charles'ın oğlu ve gelecekteki vârisi Soylu Charles, Fransa'da ele geçen ve babasının yalnızca İngiltere'yle yeni bir ittifaka girişmeyi değil, V. Charles'ı zehirlemeyi de tasarladığını gösteren kanıtları kabullenmek zorunda kaldı. Bu, Navarre'ın Normandiya'da Cherbourg dışında kalan bütün topraklarını yitirmesi anlamına geliyordu. 1378'de Logroño'yu Kastilya'dan geri almaya yönelik bir girişim yenilgiyle sonuçlandı ve Briones Antlaşması'yla (1379) Navarre, Kastilya'ya bağımlı duruma geldi.

Charles III, lakabı SOYLU CHARLES, İspanyolca CARLOS EL NOBLE, Fransızca CHARLES LE NOBLE (d. 1361 - ö. 8 Eylül 1425, Olite, Navarre), 1387-1425 arasında Navarre kralı.

II. Charles'ın (Kötü) en büyük oğluydu. Babasının tersine Fransa ve Kastilya ile tutarlı bir barış politikası izledi. Bu tutumuna karşılık Kastilya da Navarre'dan almış olduğu bazı bölgeleri geri verdi. Charles, Paris Antlaşması'yla (1404) Navarre'ın Champagne üzerinde öne sürdüğü haklardan vazgeçti; ayrıca 1393'te İngilizlerden geri aldığı Cherbourg'u ve Évreux Kontluğu'nu, Nemours karşılığında Fransa kralı IV. Charles'a bıraktı. Nemours, III. Charles için kontluktan düklüğe yükseltildi.

Charles'ın, 1375'te evlendiği Trastámaralı Leonor'dan dokuz çocuğu oldu. Ama kızı ve ardılı Navarre'lı Blanche dışında hepsi küçük yaşta öldü.

Charles, GALLER PRENSİ, PRENS CHARLES olarak da bilinir, tam adı CHARLES PHILIP ARTHUR GEORGE, GALLER PRENSİ VE CHESTER KONTU, CORNWALL DÜKÜ, ROTHESAY DÜKÜ, CARRICK KONTU VE RENFREW BARONU, ADALAR LORDU VE İSKOÇYA YÜCE YÖNETİCİSİ (d. 14 Kasım 1948, Buckingham Sarayı, Londra)

Prens Charles
ABC Ajansı

Birleşik Krallık tahtının vârisi, Kraliçe II. Elizabeth ile Edinburgh dükü Prens Philip'in büyük oğlu.

Öğrenimine Buckingham Sarayı'nda özel öğretmenlerle başladı. 1956'da Londra'da Hill House adlı özel bir okula, 1957-62 arasında Hampshire ilindeki Headley'de Cheam Okulu'na gitti. 1962'den 1967'ye değin İskoçya'nın Moray kıyısında, babası Prens Philip'in de okuduğu sert disiplinli Gordonstoun Okulu'nda üniversiteye hazırlandı. Bu arada Ocak-Eylül 1966 döneminde Avustralya'nın Victoria eyaletindeki Geelong Grammar School'un (orta dereceli üniversiteye hazırlık okulu) Timbertop şubesinde değişimli öğrenci olarak bulundu. 1967'de girdiği Trinity College'ı (Cambridge) 1971'de bitirdi; böylece Birleşik Krallık veliahtları arasında yüksekokul diploması alan ilk prens oldu. Aberystwyth'deki Galler University College'a bir dönem devam ederek Gal dilini öğrenen Charles 1 Temmuz 1969'da Caernarvon Şatosu'nda resmen Galler prensi ilan edildi. Daha sonra Kraliyet Hava Kuvvetleri Yüksekokulu'na gitti ve çok başarılı bir pilot oldu. Dartmouth'daki Kraliyet Deniz Kuvvetleri Yüksekokulu'na devam eden Charles, 1971-76 arasında Kraliyet Deniz Kuvvetleri'yle görev gezisine çıktı.

Charles 29 Temmuz 1981'de Spencer 8. Kontu'nun kızı Lady Diana Frances Spencer'la evlendi. İlk çocukları Galler prensi William (d. 21 Haziran 1982) doğumunda tahtın ikinci vârisi oldu; ikinci çocukları Prens Henry Charles Albert David de 15 Eylül 1984'te doğdu. 1993'te çiftin ayrı yaşayacakları açıklandı.

Sosyal konularla ve mimari üslupla ilgilenen Charles 1989 yılında *A Vision of Britain* (Britanya'nın Bir Görünüşü) adlı bir de kitap yayımladı.

Charles (İyi), Fransızca CHARLES LE BON, Felemenkçe KAREL DE GOEDE (d. y. 1084 - ö. 2 Mart 1127, Brugge, Flandre), 1119-27 arasında Flandre kontu. Flandre kontu I. Robert'in kızı Adela ile Danimarka kralı IV. Knud'un (Aziz Knud) tek oğluydu. Knud'un 1086'da öldürülmesinden sonra kralın dul karısı oğlunu yanına alarak Flandre'a sığındı. Charles'ı annesi ile büyükbabası Kont I. Robert yetiştirdi. Charles, büyükbabasının ölümü üzerine art arda Flandre kontu olan amcası II. Robert ile kuzeni VII. Baudouin'e büyük hizmetlerde bulundu. Savaşta aldığı bir yara yüzünden 1119'da ölen Baudouin, kendi çocuğu olmadığı için yerine Charles'ın geçmesini vasiyet etmişti. Charles, elde ettiği kontluk için bir iç savaşa girişmek zorunda kaldıysa da savaşı kazanması uzun sürmedi. Ayrıca muhaliflerine karşı büyük hoşgörü göstererek konumunu sağlamlaştırdı. Flandre kontu olarak bütün çabasını uyruklarının refahını yükseltmeye yönelten Charles hem cömertliğiyle, hem de kişiliğiyle Hıristiyanlık davasını desteklemek için elinden geleni yaptı. I. Baudouin'in ölümü üzerine kendisine sunulan Kudüs tahtını ve Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Heinrich'ten sonra imparatorluk tahtına aday gösterilmeyi reddetti. 1127'de Brugge'daki St. Donat Kilisesi'nde Küllenme Çarşambası Yortusu'nda öldürüldü.

Charles (CESUR), Fransızca CHARLES LE TÉMÉRAIRE (d. 10 Kasım 1433, Dijon, Burgonya - ö. 5 Ocak 1477, Nancy yakınları, Lorraine), büyük Burgonya düklerinin sonuncusu. Düklüğün en güçlü dönemini yaşadığı 1467-77 arasında hüküm sürmüştür.

Charles, Dük III. Philippe (İyi) ile Portekizli Isabel'in oğluydu. Önce Charolais kontu unvanını aldı. XI. Louis adıyla Fransa tahtına çıkmadan önceki beş yılını Burgonya'da geçiren veliahtın yakın arkadaşı olarak Fransız eğitimi aldı. 1457'de Bourbon 5. dükü I. Charles'ın kızı Isabelle (ö. 1465) ile evlendi. Babasının son hastalığında Burgonya yönetiminin başına geçene değin Fransa'ya karşı düşmanlık beslemiyordu; ama 15 Haziran 1467'de babasının ölümü üzerine dük olunca Burgonya'yı Fransa'dan bağımsız kılmak, hatta bir krallık düzeyine yükseltmek tutkusuna kapıldı.

Charles 1474'e değin her alanda başarılıydı. Topraklarını genişletti; düklüğünü Fransa'nın denetiminden kurtararak, bir devlet biçiminde örgütledi. XI. Louis'nin Somme Irmağı kıyılarındaki Burgonya topraklarını ele geçirmesine çok öfkelenen Charles,

Cesur Charles, Rogier van der Weyden'in portre çalışmasından ayrıntı, y. 1460; Resim Galerisi; Berlin
Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz Gemäldegalerie Berlin

Louis ile ömür boyu sürecek bir mücadeleye girişti, Louis'ye karşı Fransa'nın nüfuzlu kişilerinin oluşturduğu Halkın Mutluluğu İçin Birlik topluluğunun başlıca önderleri arasına girdi. Ekim 1465'te imzalanan Conflans Antlaşması'yla Charles Louis'yi Somme kıyılarındaki toprakları geri vermeye zorladı. Louis, ayrıca kızı Anne'ı ve drahoma olarak da Champagne bölgesini Charles'a vermeyi yükümlenmek zorunda kaldı; gene de Dinant ve Liège kentlerini Burgonya'ya karşı ayaklanmaları için desteklemeyi sürdürdü. Ama Charles 1466'da Dinant'ı yağmaladı; yenik düşen Liège'liler ise 1467'de III. Philippe'in ölümünden sonra özgürlüklerini yitirdiler. Bununla da yetinmeyen Charles, Temmuz 1468'de üçüncü evliliğini İngiltere kralı IV. Edward'ın kız kardeşi Yorklu Margaret ile yaparak kralın yakınlığını kazandı, böylece bir kez daha Louis'ye üstün gelmiş oldu. Louis, Ekim 1468'de Péronne'da Charles ile uzlaşmaya çalıştı. Görüşmeler sürerken Charles, gene Louis'nin desteğiyle Liège kentinin yeniden ayaklandığı haberini aldı. Buna karşın görüşmeleri sürdürdü, ama Louis'yi Flandre, Gent ve Brugge'u Paris *Parlement*'ının (Yüksek Mahkeme) yargı alanından çıkarmaya ve ayaklanmayı bastırmak için yardımcı olmaya zorladı. Liège yerle bir edildi, kent sakinleri kılıçtan geçirildi. Louis ile Charles arasındaki ateşkes uzun sürmedi; Louis, Charles'ın Paris *Parlement*'ının huzuruna çıkmasını emretti ve Somme kıyısındaki kimi kentleri geri aldı (1470-71). Dük buna karşılık Normandiya ve Île-de-France'ı istila ederek Rouen'a kadar ele geçirdiği toprakları talan etti; böylece öcünü aldı ama Beauvais saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı (1471-72). Kasım 1472'de gene ateşkes yapıldı. Charles yeni bir saldırıya geçmeden önce, IV. Edward'dan gelecek yeni yardımların kesinleşmesini ve topraklarının doğu sınırının belirlenmesini beklemeye karar verdi.

Charles, topraklarını Ren Irmağına kadar genişletmek ve Burgonya, Luxembourg ve Felemenk'le sınırı olan bölgeleri de ele geçirerek birleşik bir ülke yaratmak istiyordu. 1469'da Avusturya arşidükü Sigismund'dan, Alsace bölgesi içinde Alman prenslerine ait Ferrette Kontluğu ile birkaç kenti daha satın alma fırsatını kaçırmadı. 1473'te yaşlı Gelderland dükü Arnold'un mirasının kendisine geçmesini güvence altına aldı. Amaçladığı bütün toprakları ele geçirmesi için artık yalnızca Köln'e ve İsviçre kantonlarına baş eğdirmesi ve II. René'den (Vaudémontlu René) Lorraine'i alması gerekiyordu.

Charles, bu arada ordusunu ve topraklarının yönetimini de yeniden düzenliyordu. 1473'te Thionville'de ilan ettiği yasalarla kendi ödeneğiyle dört süvari birliği kurdu, disiplin ve savaş taktikleriyle ilgili kurallar getirdi; ayrıca çok iyi toplar döktürdü. Paralı asker topladı, İtalya'dan getirttiği birçok *condottieri*'yi (paralı asker komutanı) bu askerlerin başına geçirdi. Öte yandan yönetimi merkezileştirmek için bir dizi yasa çıkardı. Felemenk düklüklerinin mali denetimini sağlamak için tek bir *Chambre des comptes* (Hesap Divanı) kurdu. Ayrıca kendisine doğrudan bağlı toprakların denetimi için bir *Chambre du trésor* (Hazine Dairesi), vergi toplanmasını denetlemek üzere de bir *Chambre des généraux* (Mültezimler Dairesi) oluşturdu. Kendi topraklarında artık yerleşik bir kurum durumuna gelen *États Généraux*'dan (Millet Meclisi) çok ağır vergi yasaları çıkarttı Ayrıca biri Malines'de, öbürü dönüşümlü olarak Beaune ve Dole'da toplanan *Grand Conseil* (Büyük Kurul) adlı iki mahkeme kurdu; Malines'deki *conseil*'in yetki alanı Paris *Parlement*'ının alanını aşıyordu.

Sıra Charles'ın bir krallık unvanı almasına gelmişti. Bir süre Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tacını giyme tasarılarıyla oyalandı ama sonunda bundan vazgeçti. Trier'de geçen bir konuşma sırasında, İmparator III. Friedrich'i kendisine Burgonya kralı olarak taç giydirmeye ikna ettiğine inanıyordu. Kraliyet tacı, asası vb her şey ayarlanmış, gerekli tören hazırlanmıştı; ama Friedrich törenden önceki gece apar topar oradan ayrıldı (Eylül 1473). Charles'ın ihtirası Friedrich'in gözünü korkutmuş olmalıydı.

Daha üç yıl geçmeden, Charles'ın kral olma umutları bütünüyle söndü. Krallık tacını elinden kaçırmıştı. Küçük Neuss kentini Kölnlülerin elinden almak için, Temmuz 1474-Haziran 1475 arasında 11 ay boyunca sürdürdüğü kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı. IV. Edward ve XI. Louis arasında 29 Ağustos 1475'te imzalanan Picquigny Antlaşması da Charles'ın İngiliz dostunu yitirdiğini kanıtlıyordu. XI. Louis ile Ağustos 1474'te bir anlaşma imzalayan Lorraine'li René'den sonra, Avusturyalı Sigismund ile İsviçre kantonları ve Yukarı Ren bölgesindeki kentlerden oluşan koalisyon Charles'a saldırdı. Charles Kasım 1475'te Nancy'yi aldı ama Mart ve Haziran 1476'da Granson ve Morat'da İsviçrelilere yenildi. Ekimde Nancy'yi kaybetti. Sonunda, 5 Ocak 1477'de Nancy dışında yapılan bir meydan savaşında öldürüldü, parçalanmış cesedi birkaç gün sonra bulundu.

Charles'ın başarılarının ne ölçüde temelsiz olduğu, Isabelle'den (Bourbon) doğan ve ölümünden sonra yerine geçen kızı Marie daha reşit olmadan düklüğün hızla çözülmesiyle de kanıtlandı. Gene de Charles, şövalyelik ruhunun geç kalmış bir temsilcisi olmaktan çok, geniş bilgi ve kültürüyle bir tür Rönesans prensiydi, Aceleciliği, inatçılığı ve uyumsuzluğu ona cesaretinin ve ileri görüşlülüğünün kazandırdıklarından daha çoğuna mal olmuştur.

Charles DE BLOIS (d. 1319 - ö. 29 Eylül 1364, Auray, Fransa), Fransa kralı VI. Philippe'in kız kardeşi Marguerite'in, Bretanya Düklüğü üzerinde hak iddia eden oğlu.

Bretanya dükü III. Jean'ın yeğeni Penthièvre'li Jeanne'la (Topal) evliydi. Bu evli-

Charles de Blois, bir oymabaskı çalışma
Bibliothèque Nationale, Paris

liğe dayanarak Bretanya üzerinde hak iddia edince, önce aynı iddiada bulunan Jean de Monfort, ardından da onun oğlu Bretanya dükü IV. Jean ile çatışmaya girdi. Böylece patlak veren Breton Veraset Savaşı'na 20 yıl boyunca Fransa ve İngiltere kralları da karıştı.

IV. Jean'ın Bretanya'nın büyük bölümünü ele geçirmeye başlaması üzerine Charles de Blois VI. Philippe'ten yardım istedi. VI. Philippe, Fransız soylularının Charles de Blois'yı Bretanya düklüğünün tek vârisi

olarak tanımalarını sağladı. Bu arada IV. Jean da İngiltere kralı III. Edward'dan yardım elde etmeye çalışıyordu. Charles 1 Kasım 1341'de Nantes kentini ele geçirdi ve IV. Jean'ı dört yıl boyunca hapis tuttu. III. Edward'ın Nantes'a saldırması üzerine, bir ateşkes sağlanması için 1343'te papa müdahalede bulundu. Buna karşın savaş yeniden başladı; Ocak 1347'de La Roche-Derrien'de yakalanan Charles de Blois Londra Kulesi'ne kapatıldı. Charles fidye karşılığında serbest bırakıldı ve Bretanya'yı III. Edward'ın vasalı olarak yöneteceğine söz verdi. Sonunda 12 Temmuz 1363'te Bretanya'yı IV. Jean ile paylaşmayı kabul etti, ama karısının telkinleriyle anlaşmayı bozdu. 29 Eylül 1364'teki Auray Çarpışması'nda ordusuyla birlikte yenik düşen Charles de Blois öldürüldü.

Charles DE VALOIS (d. 12 Mart 1270 - ö. 16 Aralık 1325, Rambouillet yakınlarında Le Perray, Fransa), 1285'ten sonra Valois, 1290'dan sonra da Anjou ve Maine kontu. Fransa kralı III. Philippe'in oğluydu; Charles'ın bir kardeşi, üç amcası ve bir oğlu kral olarak hüküm sürerken, kendisi hiç tahta çıkmadı. Ama çeşitli dönemlerde Aragon, Fransa, Bizans ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tahtlarına çıkma girişiminde bulundu.

Valois kontluğu unvanını 1284'te babasından aldı; Anjou ve Maine kontluklarını ise 1290'da Napoli kralı II. Carlo'nun kızı Margherita ile yaptığı evlilik sonucunda elde etti. Babasının 1285'te gerçekleştirdiği sözde haçlı seferi sonucunda Charles için Aragon tahtını ele geçirememesini telafi etmek amacıyla kardeşi IV. Philippe'in bağışladığı Alençon (1291) ve Chartres (1293) kontlukları da bunlara eklendi.

Doğuya yönelik tasarıları için İtalya'yı bir sıçrama taşı olarak gören Charles, 1301'de Papa VIII. Bonifatius'un yardım çağrısını hemen kabul etti. Papa adına Floransa'ya baş eğdiren Charles başarısızlıkla sonuçlanan bir Sicilya seferine girişti. Bunun üzerine, Fransa kralı olan kardeşi IV. Philippe, Charles'ı geri çağırdı. Charles 1308'de papalık toprakları ile İtalya üzerindeki Fransız denetimini pekiştirmek amacıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru unvanını almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Yeğeni X. Louis döneminde baş danışman (*conseiller*) olarak, ünlü mali danışman Enguerrand de Marigny'nin görevden alınmasını sağladı. Haziran 1316'da X. Louis'nin ölümü üzerine tahta çıkmak istedi; ama tahtı öbür yeğeni V. Philippe'e bıraktı. 1322'de ölen V. Philippe'ten sonra tahta çıkan yeğeni IV. Charles üzerinde büyük nüfuzu olan Charles de Valois'nın 1324'te yeni kralın isteğiyle Guyenne'e düzenlediği sefer başarılı oldu. Charles daha önce 1295'te Guyenne'de, 1297, 1299, 1300, 1303 ve 1314'te ise Flandre'da Fransız ordularına komuta etmişti. Charles de Valois'nın 1328-50 arasında kral olan oğlu VI. Philippe, Valois soyundan gelen ilk kraldır.

Charles MARTEL, Latince CAROLUS MARTELLUS, Almanca KARL MARTELL (d. y. 688 - ö. 22 Ekim 741, Quierzy-sur-Oise, Fransa), 715-741 arasında Austrasia (Frank Krallığı'nın doğu kesimi) sarayının yöneticisi sıfatıyla Frank topraklarının tümünü birleştiren ve yöneten devlet adamı. 732'de Poitiers'de Haçlılara karşı savaşan Müslüman Arapların ilerlemesini durdurmuştur. Cesur, kararlı, yetenekli ve hırslı bir kişi olan Martel (Eski Fransızcada "çekiç") yaşamı boyunca iktidarını pekiştirmek için çalışmıştır. I. Dagobert'in 639'da ölmesinden sonra Frank Krallığı'nın başına sözü edilmeye değer bir hükümdar gelmedi. Merovenj hanedanından gelen hükümdarların tümü boş, tembel, rahata ve lükse düşkün kişilerdi. Frank Krallığı'nın doğusunda (Austrasia) ve batısında (Neustria) yönetimi saray yöneticileri yüklenmişti. Yalnızca sarayın günlük işleri değil, Frankların bütün siyasal, toplumsal ve ticari yaşamı saray yöneticilerinin denetimindeydi. 687'de Péronne yakınlarında yapılan Tertry Savaşı'nda Neustria, Charles Martel'in babası ve Austrasia saray yöneticisi olan Herstallı Pepin'in istila ve ilhak girişimine karşı direnmek zorunda kalmıştı.

Pepin 714'te öldüğünde, meşru oğullarından hiçbiri hayatta olmadığından üç torununu vâris olarak bıraktı. Torunları büyüyünceye değin yönetimi karısı Plectrude elinde tutacaktı. Gayrimeşru oğlu Charles Martel, vasiyetin bütünüyle dışında bırakılmıştı. Oysa Martel genç, güçlü ve kararlıydı; çok geçmeden Plectrude ile aralarında yönetimi ele geçirmek için bir mücadele başladı.

Pepin'in vasiyeti açıklanınca hem Charles, hem de Plectrude bütün Frank toprakları üzerinde patlak veren ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldı. Kral II. Chilperic, Neustria sarayının yöneticisi Ragenfrid'in nüfuzu altındaydı. Ragenfrid, Charles'ı safdışı etmek için Frankların düşmanı olan Hollanda'daki Friz kralı Radbod ile kuvvetlerini birleştirdi. Plectrude, Charles'ı hapse attırdı; ama Charles kaçmayı başararak bir ordu topladı ve Chilperic ile Ragenfrid'i yenerek Neustria'daki ayaklanmaları bastırdı. Neustria'yı ele geçiren Charles'ın başarısına Plectrude ve Austrasia'ya bağlı soylular karşı çıktıysa da genç Charles'ın gücü ve kararlılığı karşısında boyun eğmek zorunda kaldılar. 719'dan sonra Charles saray yöneticisi olarak bütün Frank Krallığını tek başına yönetti. Austrasia ve Neustria'da barış ve düzen egemen olduktan sonra Charles 724'te dışarıdaki düşman güçlerle uğraşmak için zaman bulabildi. Bu amaçla Saksonlar ile Ren ve Tuna ırmakları boylarında yaşayan halklar üzerine seferler düzenledi.

Charles bundan sonra Loire Irmağını geçerek Eudes (Odo) adını taşıyan bir dükün hüküm sürdüğü Akitanya'ya saldırdı. Bir zamanlar Charles'ın müttefiki olan Eudes, sonradan ona bağlılık göstermemiş, Afrika'dan gelerek 711'de İspanya'yı ele geçiren ve Galya'yı tehdit eden Magriplileri yardımına çağırmıştı (732). Magripliler, hükümdarları Abdurrahman komutasında geçtikleri yerlerde kiliseleri yakıp kentleri yağmalayarak Bordeaux'ya doğru ilerliyorlardı. Bordeaux'yu ele geçirdikten sonra Akitanya'yı geçerek Poitiers'ye geldiler. Charles Martel onları kentin dışında karşılayarak bozguna uğrattı.

Charles 733'te Burgonya'yı boyun eğmek zorunda bıraktı, 734'te de Frizleri egemenliği altına aldı. 735'te Eudes'in öldüğü haberi kendisine ulaştığında, gücünü göstermek için hemen Loire Irmağını geçerek Bordeaux üzerine yürüdü. 736'da Burgonya üzerindeki egemenliğini pekiştirmek için savaşa girişti, 730'larda Magriplilerle yeni çatışmalara girdi.

Charles Martel'in politikasını eleştiren kaynaklar, onun kendisini destekleyenleri ödüllendirmek için kiliseyi soyduğunu ve topraklarına el koyduğunu belirtirler. Gene de Charles kilise için çalışmış ve Paris'in eteklerindeki Saint-Denis Manastırı'na ve birkaç başka manastıra çok değerli bağışlarda bulunmuştur. Felemenk'teki Utrecht kentinde etkinlik gösteren Aziz Willibrord ile Almanlar arasında Hıristiyanlığı yayan Aziz Bonifatius'a yardım etmiş, onları koruması altına almıştır.

Buna karşılık Charles, 739'da Lombardların tehdit ettiği Papa III. Gregorius'un askeri yardım isteğini geri çevirdi. Müslümanlara karşı Lombardlardan destek gördüğü için onları kendi aleyhine çevirmek istemiyordu. Papanın Charles'a gönderdiği görkemli armağanlar arasında Azız Petrus'un mezarının anahtarı da vardı; buna karşılık Charles da paha biçilmez armağanlar göndermiş ama askeri yardım sözü vermemişti.

Bu sıralarda sağlığı gitgide bozulan Charles 741'de Quierzy-sur-Oise'daki sarayına çekildi, kısa bir süre sonra da burada öldü. Ölümünden önce Merovenj Krallığı'nı oğulları Pepin ve Carloman arasında paylaştırdı. Bütün yaşamı boyunca Merovenj hanedanının adını ve ününü korumuş, krallık unvanını kendi soyuna aktarmamıştı.

Charles, Ezzard (Mack) (d. 7 Temmuz 1921, Lawrenceville, Georgia - ö. 28 Mayıs 1975, Chicago, ABD), eski dünya ağır sıklet boks şampiyonu. 27 Eylül 1950'de New York kentinde Joe Louis ile yaptığı 15 rauntluk maçı sayıyla kazanarak elde ettiği unvanı, 18 Temmuz 1951'de Pittsburgh'de Jersey Joe Walcott'la yaptığı maçın yedinci raundunda nakavt olarak yitirmiştir.

Birkaç amatör şampiyonluk (1938'de velter sıklette, 1939'da da orta sıklette birer Altın Eldiven) kazandıktan sonra 1940'ta profesyonelliğe geçti. 22 Haziran 1949'da Walcott'ı yenerek Ulusal Boks Federasyonu (NBA) şampiyonluğunu kazandı. 1951'den sonra dünya şampiyonluğunu yeniden ele geçirme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. 1952'deki unvan maçında Walcott'a, 1954'teki iki unvan maçının ikisinde de Rocky Marciano'ya yenildi. 1940'tan 1959'a değin 122 karşılaşma yapan Charles, 58'i nakavtla olmak üzere bunların 96'sını kazanmıştı.

Charles, Jacques-Alexandre-César (d. 12 Kasım 1746, Beaugency - ö. 7 Nisan 1823, Paris, Fransa), Fransız matematikçi, fizikçi ve mucit. 1783'te Nicolas Robert ile birlikte ilk olarak bir hidrojen balonuyla

Jacques Charles, bir oymabaskı çalışma, 18. yy
Giraudon - Art Resource - EB Inc

havalanmayı başarmıştır. 1787'de, gazların ısıl genleşmesine ilişkin kendi adıyla anılan yasayı geliştirmiştir.

Önceleri maliye bakanlığında memurluk yapan Charles, daha sonraları bilimsel konularla ilgilenmeye başladı ve elektrikle çeşitli deneyler yaptı. Hidrometre (yoğunlukölçer) ve yansıtmalı gonyometreyi de kapsayan birçok buluş yaptı ve Gravesand helyostatını (gündüşürücü) ve Fahrenheit aerometresini geliştirdi. 1783'te Nicolas ve Anne-Jean Robert kardeşlerle birlikte ilk hidrojen balonlarından birini yaptı ve birçok uçuşunda 1,5 km'den daha yükseğe çıktı. 1795'te Fransız Bilimler Akademisi'ne seçildi, daha sonra fizik profesörü oldu. Yayımlanmış araştırmaları genellikle matematik üzerinedir.

Charles, Ray, tam adı RAY CHARLES ROBINSON (d. 23 Eylül 1930, Albany, Georgia, ABD), önde gelen ABD'li Siyah piyanist, şarkıcı, besteci ve orkestra şefi. "Dâhi" lakabıyla ünlenmiş, *soul* müziğin(*) gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Çocukken ailesiyle Florida'daki Greenville'e taşındı. Beş yaşında, çevredeki *café*'lerden birinde piyano çalıyordu. Altı yaşında, büyük bir olasılıkla glokom hastalığından dolayı görme yetisi azalmaya başladı, yedi yaşında bütünüyle kör oldu. St. Augustine'deki Eyalet Körler Okulu'na devam etti; orada daha çok müzik derslerine önem verdi. On yaşındayken babası öldü. On beş yaşındayken annesi de kanserden ölünce okulu bırakıp profesyonel olarak çalışmaya başladı.

Ray Charles
ABC Ajansı

Ray Charles sahnede çalarkenki duygularını, dinleyenlere aktarmadaki başarısıyla kısa sürede olağanüstü ün kazandı. 1940'ların sonlarında Nat King Cole üslubunda çalan bir caz ve *blues* piyanisti olarak tanındıktan sonra, 1952-53'te bir *boogie-woogie* klasiği olan "Mess Around"u ve "It Should've Been Me" adlı yeni şarkıyı plağa okudu. Guitar Slim'in "The Things That I Used to Do" adlı parçasından yaptığı düzenlemenin plağı 1953'te bir milyondan fazla sattı. 1954'e gelindiğinde Ray Charles, parçalarında *blues* ve *gospel* etkilerini başarılı bir biçimde birleştiriyordu. Atlantic Records şirketiyle bir sözleşme imzaladı. "I've Got a Woman", "Hallelujah I Love You So", "What'd I Say" gibi 1959'da *rhythm and blues* satış listelerinin en başında yer alan ve milyonluk satış yapan başarılı plaklar yaptı.

Ray Charles'ın ritmik piyano çalışı ve orkestra düzenlemeleri *funky* tarzı cazı yeniden canlandırdı. Ama o birçok başka müzik türünde de plaklar yapıyordu. "Georgia on My Mind" (1960) ve "Hit the Road, Jack" (1961) adlı çok satan plaklarıyla pop müzik alanına da el attı. "I Can't Stop Loving You" adlı 45'liği ve *Modern Sounds in Country and Western Music* (1962) adlı albümü bir milyondan fazla sattı. O zamandan sonra müziğinde caz kalıplarıyla pop ve gösteri müziğinden yaptığı yorumlar ağırlık kazandı.

1955'ten başlayarak büyük orkestrası ve *gospel* üslubunda vokal yapan dört kadından oluşan The Raeletts adlı grubuyla ABD'nin pek çok yerinde ve başka ülkelerde turneler yaptı. Televizyona çıktı ve *Ballad in Blue* (1964), *The Cincinnati Kid* (1965; *Kumarbazlar Kralı*), *The Blues Brothers* (1980; *Cazcı Kardeşler*) gibi filmlerde rol aldı ve bu filmlerin müziğini yaptı. 1962'de Tangerine, 1973'te de Crossover Records adlı kendine ait plak şirketlerini kurdu. Aldığı pek çok uluslararası ve ulusal ödül arasında 10 tane Grammy Ödülü de vardır. David Ritz ile birlikte yazdığı *Brother Ray, Ray Charles' Own Story* (Ray Kardeş, Ray Charles'ın Ağzından Kendi Öyküsü) adlı otobiyografisi 1978'de yayımlanmıştır.

Ray Charles 1987'de 15. Uluslararası İstanbul Festivali'ne katılarak üç konser vermiştir.

Charles City, ABD'de, Iowa eyaletinin kuzeyinde kent. 1854'ten bu yana Floyd ilinin (*county*) merkezidir. Mason City'nin 47 km güneydoğusunda Cedar Irmağı üzerindedir. Wisconsin eyaletindeki Monroe'dan gelerek yöreye 1850'de yerleşen Joseph Kelly kente oğlunun adını verdi. Kent bugünkü adını alıncaya değin Charlestown ve St. Charles olarak da anıldı. McGregor ve Batı Demiryolu kente 1869'da ulaştı. Charles Hart ve Charles Parr, tarım ve sanayide kullanılan ilk benzinli motorlardan birini 1901'de burada imal ettiler. Bir demiryolu kavşağında yer alan kent, imalat sanayisi ve tarıma dayalı sanayileriyle aynı zamanda bir ticaret merkezidir.

Evlenmek için her yıl yüzlerce çiftin geldiği Little Brown Kilisesi kentin 16 km güneydoğusunda bulunan Nashua yakınındadır. Bu kilise 1857'de William Savage Pitts'in "The Church in the Wildwood" (Balta Girmemiş Ormandaki Kilise) adlı şarkısıyla ünlenmişti. Kent 1869'da tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 7.878.

Charles Edward, tam adı CHARLES EDWARD LOUIS PHILIP CASIMIR STUART, lakabı GENÇ ŞÖVALYE ya da YAKIŞIKLI PRENS CHARLIE (d. 31 Aralık 1720, Roma - ö. 31 Ocak 1788, Roma), Stuart hanedanının İngiltere tahtında hak iddia eden son önemli üyesi, Jacobusçuların 1745-46'daki başarısız ayaklanmasının önderi.

Sürgüne gönderilen Katolik kral II. James'in (hd 1685-88) torunu, III. James adıyla sürgünde krallığını ilan eden James Edward'ın oğluydu. İngiltere tarihinde James Edward, krallık iddiasında bulunanların yaşlısı (*The Old Pretender*), oğlu Charles Edward ise genci (*The Young Pretender*) olarak anılır. Charles bir Katolik olarak yetiştirildi ve savaş sanatlarını öğrendi. Avusturya Veraset Savaşları (1740-48) sırasında, 1744'te İngiltere'yi işgal etmeye hazırlanan ama fırtınaya yakalanması yüzünden başarılı olamayan büyük bir Fransız donanmasında görev aldı.

Fransa'dan yeterince yardım göremeyen Charles, tahtı ele geçirmek üzere kendi başına davranmaya karar verdi. On kadar adamıyla Haziran 1745'te İskoçya'nın batı kıyılarına çıktı ve İskoçya'nın kuzeyinde bir ayaklanma başlattı. Yaklaşık 2.400 kişilik bir kuvvetle 17 Eylül'de Edinburgh'a girdi. Dört gün sonra Edinburgh yakınlarındaki Prestonpans'ta Sir John Cope'un ordusunu yenilgiye uğrattı. Ekim başında 5.300 kişiyle İngiltere sınırını aşarak Londra'ya yöneldi ve Derby'ye kadar ilerledi. Beklenen desteğin gelmemesi ve onları İskoçya içlerine sürebilecek 30 bin hükümet askeriyle karşılaşma tehlikesi Charles'ın subaylarının cesaretini kırınca askerleri dağıldı. 16 Nisan 1746'da Cumberland dükü William Augustus, Inverness-shire'daki Culloden Moor'da Charles'ı kesin bir yenilgiye uğrattı. Bundan sonraki beş ay boyunca İngiliz askerleri Charles'ı aralıksız kovaladılar. Sonunda sadık destekçilerinin (özellikle Flora MacDonald'ın) yardımıyla Charles Eylül 1746'da bir gemiye binerek Fransa'ya kaçtı.

Charles davasını canlı tutmak amacıyla bütün Avrupa'yı dolaştı. Ama içki ve eğlence düşkünlüğü yüzünden dostları ondan uzaklaştı. 1746'da İtalya'ya yerleşmesinin ardından, bellibaşlı Katolik devletler Charles'ın İngiltere tahtı üzerindeki iddiasını tanımaktan vazgeçti. Baladlar ve öykülerle efsaneleştirilen "Bonnie Prince Charlie" İskoçya'da bir ulusal kahraman oldu.

Charles Irmağı, ABD'de Massachusetts eyaletinin doğusunda, bütünüyle eyalet sınırları içinde kalan en uzun ırmak. Norfolk ilinin (*county*) güneybatısındaki Hopkinton yakınında doğar ve denize ulaştığı Boston limanına kadar 130 km'den biraz uzun yol alır. Kuzey, doğu, kuzeybatı ve gene doğu yönlerinde akarak dolambaçlı bir yol izler; Cambridge ile Boston'dan geçtikten sonra Boston limanının batısına dökülür. Buradan Watertown'a kadar yaklaşık 16 km boyunca ulaşıma elverişlidir. Irmağın ağzına yakın bir yerde kurulmuş olan barajda tekne geçitleri vardır. Storrow Drive olarak da adlandırılan Charles Irmağı Seti bölümünde yürüyüş yapmak isteyenler için yaya kaldırımları, balık avlamak isteyenler için özel yerler, oyun alanları, yaz konserleri için deniz kabuğu biçiminde bir açık hava salonu ve güneşlenmek için geniş çimenlikler bulunur. Yüzme ve kano sporları yaygındır. Yüksekokul takımları ırmak boyunca kürek ve yelken yarışları düzenler. 1970 sonlarında ırmağın kıyısı yeniden düzenlenmiş ve buradaki tesisler geliştirilmiştir.

Charles Town, ABD'nin Batı Virginia eyaletindeki Jefferson ilinin (*county*) merkezi (1801). Martinsburg'un 26 km güneydoğusunda, eyaletin ileriye doğru bir şerit gibi uzanan doğu kesiminde yer alır. Kentin yerleşim planı 1786'da George Washington'ın kardeşi Charles tarafından yapıldı. Virginia'nın soylu ailelerinden bazıları kısa sürede buraya yerleşti. Kentteki evlerin çoğu sonradan onarıldı. Kölelik karşıtlarından John Brown, Harpers Ferry yakınında giriştiği silahlı saldırıdan sonra 1859'da burada yargılanıp idam edildi. Charles Town, İç Savaş sırasında ağır yıkıma uğradı. Daha önce Shepherdstown'a taşınmış olan il merkezi 1871'de yeniden buraya aktarıldı. Daha çok bir konut merkezi olan Charles Town günümüzde ayrıca bir tarım ve at yetiştirme alanının ticaret merkezidir. Hemen kuzeybatıda sanayi kenti Ranson yer alır. Bahar ve güz aylarında saf kan at yarışları düzenlenir. Kentteki başlıca tarihsel yapılar şunlardır: John Brown'ın yargılandığı Jefferson İl Mahkemesi Binası (1836), George Washington'ın yeğeninin oğlu Bushrod'un evi Claymount Sarayı (1820), Charles Washington'ın evi (1774-97), ABD başkanı James Madison ile Dolley Payne Todd'un evlendiği Samuel Washington'ın evi Harewood. Kent 1872'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 3.122.

Charles yasası, sabit basınç altında, belirli bir miktardaki gazın kapladığı hacmin, mutlak sıcaklığıyla doğru orantılı olduğunu belirten yasa. Bu deneysel bağıntı 1787 dolaylarında Fransız fizikçi J.-A.-C. Charles ve daha sonra Joseph Gay-Lussac tarafından ortaya kondu. Bu yasa genel gaz yasasının özel bir durumudur ve ideal gaz varsayımıyla gazların kinetik kuramından yola çıkılarak elde edilebilir (*bak.* ideal gaz). Deneyler, sabit basınç altında, yeterince düşük basınç ve yüksek sıcaklıklardaki gerçek gazların ısıl genleşmesinin Charles yasasına uyduğunu göstermektedir.

Charleston, ABD'nin Güney Carolina eyaletinde kent. Atlas Okyanusu kıyısındaki en büyük limanlardan biridir. 1785'ten bu yana Charleston ili ile Mount Pleasant, St. Andrews, North Charleston, Hanahan ve Goose Creek'i de kapsayan geniş bir yerleşim bölgesinin merkezidir. Ayrıca Güney kültürünün odak noktalarındandır. Ashley ve Cooper ırmaklarının denize döküldüğü alandaki yarımada üzerinde, derin bir körfez kıyısında kurulmuştur.

1670'te İngiliz yerleşimcilerce Ashley Irmağının batı yakasında II. Charles'ın onuruna Charles Towne adıyla kurulan kent Güney Carolina'da kolonileşmenin başlangıcını oluşturdu. 1680'de bugünkü yerine taşındı. Kentte toplanan pirinç ve indigo (çivit) alışverişinin yanı sıra Yerlilerle sürdürülen ticaret ilişkisi de 1698'e gelindiğinde Mississippi'ye kadar uzanmış, Louisiana ile rekabet eder duruma gelmişti. Kraliçe Anne Savaşı (1702-13) sırasında Florida ve Louisiana'yla çatışan Charleston büyük bir borç yüküne girdi. Bunu, Yamasi Yerlileriyle savaş izledi. Kıyıları korsanlar istila

Eski Battery evleri, Charleston, Güney Carolina
Frank J. Miller

etti. Koloni yöneticilerinin ve büyük mülk sahiplerinin bu gelişmeler karşısında tepkisiz kalması sonucunda patlak veren ayaklanma 1719'da Güney Carolina Kraliyet Hükümeti'nin kurulmasına yol açtı. 1722'de kısa bir süre için Charles City and Port adıyla kent statüsü kazanan yerleşme, 1783'te Charleston adıyla yeniden tüzel kimlik elde etti.

1775'te Güney Carolina'ya eyalet konumunu kazandıran kongre Charleston'da toplandı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında kent İngilizlerin elinde kaldı (1780-82). Charleston 1790'da eyalet merkezi konumundan çıkarıldı. 1812 Savaşı'ndan önce pamuk ve pirinç ihracatıyla zenginleşti; daha sonra yüksek gümrük vergilerinin ağırlaştırdığı uzun bir ekonomik bunalım yaşadı. 1832'de Güney Carolina'nın federal hükümete karşı direnişinin odağı durumuna geldi. 20 Aralık 1860'ta Güney Carolina'nın Birlik'ten (Kuzey) ayrılması kararı Charleston'da alındı. Charleston Körfezindeki Sumter Kalesi'nin Konfederasyon (Güney) yanlılarınca ele geçirilmesi (12-14 Nisan 1861) İç Savaş'ın kıvılcımlarından biri oldu. Kent 10 Temmuz 1863'ten sonra Birlik'e bağlı kara ve deniz kuvvetlerince kuşatıldı. General Sherman'ın ilerleyişi üzerine kentin boşaltılması gerekince kuşatma, 18 Şubat 1865 günü sona erdi.

Kentin savaş sonrası gelişmesi, çevredeki fosforlu maden yataklarının işletilmesine dayalı bir gübre sanayisinin ortaya çıkmasıyla hızlandı. Ama 1886 depremi kentin gelişmesini büyük ölçüde engelledi. 1896'da körfezin ağzına mendirekler yapılarak liman girişi derinleştirildi. 1901'de Cooper Irmağı üzerinde kurulan deniz üssü, I. ve II. Dünya savaşları sırasında genişletildi. Kentteki hava üssü de II. Dünya Savaşı sırasında açıldı. Kentin hemen yakınındaki Santee-Cooper hidroelektrik projesi (1942) Charleston'ın sanayileşmesine katkıda bulundu. Kentte kâğıt fabrikaları, petrol rafinerileri ve madeni eşya kuruluşlarının yanı sıra asbest ve kauçuk ürünleri ile sigara ve giyim eşyası üreten tesisler vardır. Charleston limanı hem dünya, hem de Amerikan kıyı ticaretinde önemli yer taşır.

College of Charleston (1770), Güney Carolina Tıp Üniversitesi (1823), Citadel askeri yüksekokulu (1842), Trident Teknik Yüksekokulu (1964) ve Baptist College (1965) Charleston'daki yükseköğrenim kurumlarıdır. Charleston Kütüphane Derneği (1748), Charleston Müzesi (1773), Carolina Sanat Derneği (1858) ve Güney Carolina Tarih Derneği (1855), kentin kültür kurumları arasındadır. Tarihsel yapılar arasında Heyward Washington Evi (1770), Joseph Manigault Evi (1803) ve Dock Sokağı Tiyatrosu (1736; yeniden yapımı 1937) sayılabilir. Kentin en güney ucunda, anıtları ve askeri kalıntıları ile dikkat çeken Battery (White Point Bahçeleri) yer alır. İç Savaş'ta atılmış ilk kurşunun anısına düzenlenen Sumter Kalesi Ulusal Anıtı, Charleston'un 5 km güneydoğusunda, körfezdeki Sullivan Adasındadır. 18. yüzyıl düzenli bahçelerinden Middleton Meydanı, açalya ve kamelyalarıyla ünlü Manolya Bahçeleri ve Servi Bahçeleri kentin yakınındadır. Nüfus (1990) kent, 80.414; metropoliten alan, 506.875.

Charleston, ABD'de, Batı Virginia eyaletinin ve Kanawha ilinin (*county*) merkezi. Eyaletin orta kesimindeki Allegheny Dağları üzerinde, Elk ve Kanawha ırmaklarının kavşağında yer alır; South Charleston'a bir köprüyle bağlanır. George Clendenin 1788'de buradaki toprakları 5 dolardan ucuza alarak yöreyi babasının anısına Charles Town olarak adlandırdı ve Lee Kalesi'ni inşa etti. 1818'de yerleşmenin adı Charleston olarak değiştirildi. Ohio Vadisine giden göçmen yolu üzerinde bulunması, yerleşmeyi bir aktarma noktası durumuna getirdi. Charleston, Daniel Boone ve Simon Kenton gibi, sınır boylarında yeni yerleşmeler kurmakla ünlü kişileri kendine çekti. Kenti 1790-91'de Virginia Meclisi'nde Boone temsil etti. Daha 1795'te Charleston'da yöresel tuz kuyuları işletiliyordu; 1823'te ilk buharlı geminin gelmesiyle kent önemli bir tuz merkezi oldu. İç Savaş süresince ikiye ayrıldı, 13 Eylül 1862'deki Charleston Çarpışması'ndan sonra Birlik (Kuzey) kuvvetlerinin eline geçti.

Charleston madenler bakımından zengin bir sanayi bölgesi olan Kanawha Vadisinin merkezidir. Kömür, kimyasal madde, çelik, cam ve kereste üretilen "şirket kasabaları"yla çevrilidir. Plastik ürünlerin temelini oluşturan naylon, pleksiglas ve öteki

Kanawha Irmağı kıyısında Eyalet Meclis Binası, Charleston, Batı Virginia
Charles May - Shostal / EB Inc.

temel kimyasal maddeler ilk kez bu bölgede geliştirilmiştir.

Cass Gilbert'in geleneksel yeni-klasik üslupta tasarladığı Eyalet Meclis Binası'nda (1932) bir doğa tarihi ve sanat müzesi bulunmaktadır. 1889'da kurulan Morris Harvey College'ın merkezi Charleston'dadır. 1891'de kurulan Batı Virginia Eyalet Yüksekokulu ve 1972'de kurulan Batı Virginia Lisans Eğitimi Yüksekokulu kentin 13 km batısındaki Institute'tadır. Ulusal Atletizm Ünlüler Evi 1974'te Charleston'da kurulmuştur. Charleston 1794'te tüzel kimlik kazanmış, 1870'te kent olmuştur. Nüfus (1990) kent, 57.287; metropoliten alan, 250.454.

Charleston lokomotifi, İngilizce tam adı BEST FRIEND OF CHARLESTON (Charleston'ın En İyi Dostu), ABD'de düzenli demiryolu hizmetlerinde çalıştırılmak üzere üretilen ilk lokomotif, New York West Point dökümhanesinde yapılan ve dört tekerlekli bir taşıyıcının üzerine oturtulmuş düşey bir kazandan oluşan lokomotif, 25 Aralık 1830'da South Caroline Canal and Rail Road Company tarafından Charleston-Hamburg (Güney Carolina) arasındaki geniş hatta hizmete sokuldu. Bu hat sonradan Güney Demiryolu Sistemi'nin bir parçası durumuna geldi.

"Charleston'ın En İyi Dostu", Charleston lokomotifinin özgün planları kullanılarak 1928'de yapılmış kopyası
Southern Railway System

Charlestown, ABD'nin Massachusetts eyaletindeki Boston kentinin bir kesimi. Charles ve Mystic ırmaklarının haliçleri arasındaki küçük bir yarımada üzerindedir. Ünlü Bunker's ve Breed's tepeleri gibi birkaç alçak tepe bölgeye egemen konumdadır. Bölgede ilk yerleşmeler 1628'de kuruldu. Başlangıçta daha geniş bir alanı kapsarken, yeni kasaba ve kentler kuruldukça küçüldü. Geride kalan bölge Boston'la 1874'te birleşti. Paul Revere, Charlestown'ın kıyısına 18 Aralık 1775 akşamı ayak bastı ve Lexington'a doğru at sırtında ünlü yolculuğuna buradan başladı. 17 Haziran 1775 sabahı, Boston'daki İngiliz kuvvetleri aynı kıyıya çıktılar. Ama burada, çok çeşitli yörelerden toplanarak Breed's Tepesinde mevzilenmiş bulunan yurtsever kuvvetlerce üst üste geri püskürtüldüler. Sonunda Amerikan kuvvetleri çekildiğinde Charlestown'ın büyük bölümü ateşler içindeydi. 60 m yüksekliğinde granit bir dikilitaş olan Bunker Hill Anıtı bu savaşın anısını yaşatmaktadır.

1800'de ABD Donanması'nın önemli deniz üslerinden biri Charlestown'da kuruldu. Telgrafın mucidi Samuel F.B. Morse, Charlestown'da doğmuştur. Harvard Üniversitesi'ne adını veren John Harvard'ın da mezarı buradadır.

Charleville-Mézières, Fransa'nın, kuzeydoğusunda, Champagne-Ardenne planlama bölgesinde (*région de programme*) ikiz kentler. İkisi birlikte Ardennes ilinin (*département*) başkentidir. Reims'in 84 km kuzeydoğusundaki Meuse Irmağı üzerinde

Düklük Meydanı, Charleville-Mézières, Fransa
Paul Almasy

kurulmuştur; Belçika sınırının 14 km güneybatısında yer alır. Charleville ile eski adı Maceriae (Latincede "surlar") olan Mézières, 1966'da Mohan, Étion ve Montcy-Saint-Pierre bucaklarını (*commune*) da kapsayacak biçimde, tek bir yönetim birimi olarak birleştirildi. Önceden Reims başpiskoposluğuna bağlı olan Mézières, 10. yüzyılda Rethel kontlarına geçmişti. 16. yüzyılda tahkim edildi. Fransız kahraman Bayard şövalyesi Pierre du Terrail, kenti Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na karşı başarıyla savundu. Ama 16. yüzyıldaki Din Savaşları ve sonra da I. ve II. Dünya savaşları sırasında kentin büyük bölümü yıkıldı. Meuse Irmağının sağ kıyısında 16. yüzyıldan kalma sur kalıntıları vardır. Notre-Dame de l'Espérance Bazilikası'nın koroyeri ve yan nefi gotik dönemden, çan kulesi ise Rönesans'tan kalmadır.

Charleville, adını Nevers dükü Charles de Gonzague'den (17. yy) aldı. Elde ettiği ekonomik ayrıcalıklarla zengin bir kent durumuna geldi, ama Fransız Devrimi sırasında ayrıcalıkları kaldırıldı. 1606'dan başlayarak planlı olarak gelişen kentin merkezindeki Düklük Meydanı, 17. yüzyıl klasik Fransız mimarisinin güzel bir örneğidir. Tamamlanmamış olan Düklük Sarayı'nın yerini 19. yüzyılda yapılan Belediye Binası aldı. Burada doğan Arthur Rimbaud, "Le Bateau ivre" (Sarhoş Gemi) adlı şiirini 17. yüzyılda yapılmış bir değirmenin yakınında yazmıştı. Değirmen bugün şairin anısına müze yapılmıştır. Charleville-Mézières önemli bir demiryolu kavşağındadır. Vinç, tarım makineleri, ısıtma ve mutfak aletleri, çivi üreten hafif ve ağır metal sanayisi vardır. Nüfus (1982) 57.814.

Charlevoix, Pierre-François-Xavier de (d. 29 Ekim 1682, Saint-Quentin - ö. 1 Şubat 1761, La Flèche, Fransa), Kuzey Amerika'nın ilk betimleyici tanıtımlarından birini kaleme alan Fransız Cizviti.

Fransa'dan, bilimsel bir keşif göreviyle, daha önce de bulunduğu Kanada'ya gönderilen Charlevoix, 1720'de St. Lawrence Irmağı boyunca kuzeye yönelik bir yolculuğa çıktı. Büyük Göller'i aşarak, Mississippi Irmağına geçti. Meksika Körfezinde bir gemi kazasından sağ olarak kurtuldu ve Santo Domingo Adasını ziyaret etti. Ülkesine döndükten sonra, *Histoire de Saint-Domingue* (Santo Domingo Tarihi) ile *Histoire et description générale de la Nouvelle-France*'ı (Yeni Fransa'nın Tarihi ve Genel Tasviri) yazdı; özellikle ikinci kitabı kalıcı değere sahiptir.

Charlot, Jean (d. 7 Şubat 1898, Paris - ö. 20 Mart 1979, Honolulu), Maya sanatı etkisindeki freskleriyle tanınmış Fransız asıllı duvar ve kitap ressamı.

Annesi Meksika asıllı olan Charlot 1920'de México'ya gitti. Orada Diego Rivera ve José Orozco gibi sanatçılarla birlikte Meksika hükümetinin siparişi üzerine çeşitli freskler yaptı. 1926'dan 1929'a değin Carnegie Enstitüsü'nün Yucatán'daki bir arkeolojik keşif heyetinde ressam olarak çalıştı. 1929'da ABD'ye yerleşti ve Georgia ve Hawaii üniversiteleri başta olmak üzere birçok okulda ders verdi. 1966'da emekliye ayrıldı.

Yaptığı 40'tan fazla duvar resminin en önemlileri freskleridir. México'da Üniversiteye Hazırlık Ulusal Okulu için "Tenochtitlán'ın Düşüşü" (1922), Eğitim Bakanlığı Binası için "Çamaşırcı Kadınlar" ve "Hamallar" (1923) adlı duvar panolarını yapmıştır. Georgia Üniversitesi'ndeki freskleri arasında güzel sanatları konu alan ve üç panodan oluşan bir çalışması (1941-42) ve Ticaret-Gazetecilik Binası'nda "İS 1519, İmparator Montezuma'nın Casusları Amerika'nın İlk Atlatma Haberini Verirken" ve "İS 1944, Gazeteciler ve Fotoğrafçılar II. Dünya Savaşı'nda Haberleri Geçerken" (1943-44) adlı iki duvar panosu yer alır. Charlot, fresklerinde Maya sanatından etkilenerek göz alıcı renkler kullanmış, yaşayan figürleri daire, küp ve silindir gibi temel geometrik biçimlere indirgemiştir. İşlediği temalar çoğunlukla mitolojik ve dinseldir.

Charlot ayrıca tuval resmi de yapmış, çocuklar ve büyükler için pek çok kitap resimlemiştir. Sanatındaki Maya etkileri, *The Temple of the Warriors at Chichén Itzá, Yucatán* (1931, E. H. ve A. A. Morris ile birlikte; Yucatán'da Chichén Itzá'daki Savaşçılar Tapınağı) ve *Mexican Mural Renaisance, 1920-1925* (1963; Meksika Duvar Resmi Rönesansı, 1920-25) gibi kitaplarında da açıkça görülür.

Charlotte, tam adı CHARLOTTE ALDEGONDE ÉLISE MARIE WILHELMINE (d. 23 Ocak 1896, Château de Berg - ö. 9 Temmuz 1985, Château de Fischbach, Lüksemburg), 1919-64 arasında Lüksemburg grandüşesi. Onun meşruti yönetimi döneminde Lüksemburg çağdaş, sosyal-demokrat bir devlet durumuna gelmiştir.

Grandük IV. William'ın ikinci kızıydı. I. Dünya Savaşı sırasında Alman yanlısı tanındığı için tahttan çekilen kız kardeşi Marie-Adélaïde'ın yerine Ocak 1919'da geçti. Eylül 1919'da yapılan referandumda seçmenlerin dörtte üçü cumhuriyet yönetimine geçilmemesi ve Charlotte'un saltanatı sürdürmesi lehinde oy kullandı. Charlotte altı hafta sonra Bourbon-Parma prensi Félix'le (ö. 1970) evlendi. Bu evlilikten Jean, Élisabeth, Marie-Adélaïde, Marie-Gabrielle, Charles ve Alix adlarında altı çocuğu oldu. Mayıs 1940'ta Nazi Almanyası Lüksemburg'u işgal edince Charlotte da hükümet üyeleriyle birlikte ülkeden kaçtı, savaş sonuna değin Montreal'de kaldı. Oradan sık sık gönderdiği yüreklendirici radyo mesajları Lüksemburg halkının belleğinden silinmedi. Charlotte, Kasım 1964'te tahttan çekilmek üzere Nisan 1961'de bütün sorumluluklarını Prens Jean'a devretti.

Charlotte'un halkın desteğini kazanan yönetimi, çok kapsamlı değişikliklerin gerçekleştirildiği bir dönemde ülkede istikrarın korunmasını sağladı. Lüksemburg Anayasası 1919 ve 1948'de iki kez yeniden düzenlendi; genel oy hakkı tanındı; silahsız tarafsızlık politikası terk edildi; iş yasaları düzenlenerek bir sosyal güvenlik sistemi oluşturuldu. Lüksemburg, Benelüks Ekonomik Birliği (BEU), NATO ve AET kanallarıyla II. Dünya Savaşı sonrasında biçimlenen Batı Avrupa ile bütünleşti. Bu süre boyunca Charlotte'un izlediği yurtsever ve demokratik tutum, onu Lüksemburg'un egemenlik ve refahının bir simgesi durumuna getirdi.

Charlotte, ABD'nin Kuzey Carolina eyaletindeki Mecklenburg ilinin (*county*) merkezi. Piedmont bölgesinde, Catawba Irmağı yakınlarında yer alır. Yaklaşık 1750'de kurulan yerleşme 1768'de kent olarak tüzel kimlik kazandı; sonradan İngiltere kralı III. George'la evlenen Mecklenburg-Strelitz prensesi Charlotte Sophia'nın adını aldı. Her yıl kutlanmakta olan Mecklenburg Bağımsızlık Bildirgesi (20 Mayıs 1775) burada imzalandı. Kenti 1780'de işgal eden Lord Cornwallis düşmanca karşılanışı yüzünden kente, bugün resmî amblemini oluşturan "eşekarısı yuvası" adını verdi. California'daki altına hücum (1849) hareketine değin Charlotte, ABD'nin başlıca altın üretim merkeziydi ve kentte bir darphane bulunuyordu (1837-61 ve 1867-1913). İç Savaş sırasında burada Konfederasyon'a (Güney) ait bir tersane bulunuyordu.

Carolina'nın en büyük metropolü ve Güneydoğu için büyük bir toptan satış ve dağıtım merkezi olan Charlotte'da dokuma, makine, maden ve gıda gibi dallarda çeşitli sanayi kuruluşları bulunur. Kuzey Carolina'daki ilk yükseköğrenim kurumu olan Charlotte Queens College 1771'de burada kuruldu, ama İngilizler tarafından kapatıldı. Bugünkü Queens College 1857'de kuruldu. Yöredeki öteki yükseköğrenim kuruluşları arasında Kuzey Carolina Üniversitesi'nin (UNC) bir kampüsü (1946), Johnson C. Smith Üniversitesi (1867), King's College (1901) ve Central Piedmont Community College (1963) sayılabilir. ABD başkanlarından Andrew Jackson ve James K. Polk, Charlotte yakınlarında doğmuş ve ilk öğrenimlerini burada görmüşlerdir. Yörenin Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasındaki tarihçesi, Inglis Fletcher'in *Raleigh's Eden*'i (1940; Raleigh'in Cenneti) ve Burke Davis'in *Ragged Ones*'ı (1951; Pejmürdeler) gibi

çok sayıda romana esin kaynağı olmuştur. Nüfus (1990) kent, 395.934; Charlotte-Gastonia-Rock Hill metropoliten bölgesi, 1.162.093.

Charlotte Adası *bak.* Abaiang Atolü

Charlotte Amalie, eskiden SAINT THOMAS, ABD'ye bağlı Virgin Adalarının ve St. Thomas Adasının başkenti. Adanın güney kıyısındaki St. Thomas limanının başlangıcında, Porto Riko'nun başkenti San Juan'ın 64 km doğusunda yer alır. Virgin Adalarının en büyük kenti olan Charlotte Amalie, üç volkanik tepe üzerine kuruludur: Frenchman (Foretop), Berg (Maintop) ve Government (Mizzentop). Kentte Danimarka koloni mimarisinin birçok örneğine rastlanır. 18. yüzyılda yaşamış korsanlardan Blackbeard (Karasakal) olarak anılan Edward Teach ile yarı efsanevi Bluebeard'in (Mavisakal) yaptırdığı sanılan iki kale, limana egemen konumdadır. Danimarka kolonisi olarak 1672'de kurulan kent, Danimarka kraliçesi onuruna Charlotte Amalie

Charlotte Amalie limanı, St. Thomas Adası, Virgin Adaları (ABD)
Arthur Griffin - EB Inc.

(ya da Amalienborg) adını aldı. 1921'de St. Thomas biçiminde adlandırıldıysa da 1936'da yeniden eski adını aldı.

Hassel Adasının koruduğu limanda, rıhtım ve yakıt ikmal kolaylıkları, makine atölyeleri ve tersaneler bulunur. Liman ayrıca ABD'nin bir denizaltı üssüdür. Ekonomi turizm, elişleri ve rom yapımı ile defne ispirtosu ve reçel üretimine dayanır. Nüfusun büyük çoğunluğu Siyahtır, ama bir Huguenot (Fransız Protestanları) azınlığı da burada kuşaklar boyu yaşamaktadır. Nüfus (1980) 11.842.

Charlotte Dundas, pratik kullanıma uygun ilk buharlı gemi. Tasarımı İskoçyalı mühendis William Symington tarafından geliştirilmiş ve Atlas Okyanusu ile Kuzey Denizini birleştiren Forth-Clyde Kanalında Mart 1802'de suya indirilen gemi, her biri 70 tonluk iki mavnayı 6 saatte 31 km uzaklığa taşıyarak, ilk çekme denemesini başarıyla tamamladı. "Charlotte Dundas" 17 m uzunluğunda, 5 m genişliğindeydi. Watt buhar makinesinin bu amaca uygun 10 BG'lik değişik bir türü, geminin arkasındaki bir oyuğa yerleştirilen pervaneye (uskur) bağlanmıştı. İlk denemedeki başarısına karşın, uskurun neden olduğu burgaçların, kanalın kıyı duvarlarına zarar vereceği yolunda kuşkular öne sürüldü ve "Charlotte Dundas" hizmetten kaldırıldı.

Charlottenburg, Berlin'de, Spree Irmağı üzerinde yer alan semt. Önceleri Lietzenburg olarak bilinen yerleşme daha sonra Prusya kralı I. Friedrich'in karısı Sophie Charlotte'nin adını aldı. 1705'te tüzel kimlik kazandı, 1920'de Berlin kentinin sınırları içine alındı. 1695-99 arasında kraliçe için yapılan Charlottenburg Sarayı'nda eski yapıtlar, tablo ve müzik aleti koleksiyonları bulunmaktadır. Sarayın bahçesinde II. Dünya Savaşı sırasında büyük zarar gören, III. Friedrich Wilhelm ile Prusyalı Ludwig'in mezarlarının bulunduğu anıt yer alır. II. Dünya Savaşı'nda hemen

Charlottenburg Sarayı, Berlin
Farrell Grehan - Photo Researchers

bütünüyle yıkılan saraydaki barok dönemde yapılmış Eosander Şapeli sonradan onarılmıştır. Charlottenburg'daki teknik üniversite 1946'da yeniden açılmıştır. 1936 Olimpiyat Oyunları Charlottenburg'daki stadyumda yapılmıştır. Yörede Opera Binası, birçok müze ile güzel sanatlar ve müzik okulları bulunmaktadır. Ünlü kraliyet porselen fabrikası ile Spree Irmağı boyunca uzanan demir döküm fabrikaları başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Nüfus (1986 tah.) 145.564.

Charlottesville, ABD'de, Virginia eyaletinin orta bölümünde, Albemarle ilinde (*county*) yer alan ama yönetsel açıdan bağımsız kent. Blue Ridge (Mavi Sırt) Dağlarının eteklerindeki Rivanna Irmağı üzerindedir. Richmond'ın 106 km kuzeybatısında, Tidewater bölgesinden batıya uzanan ana yol üzerinde bulunan kent 1730'larda kuruldu. 1761'de Albermarle il mahkemesinin merkezi oldu. Kral III. George'un eşi Charlotte Sophia'nın adını aldı. Tütün ticaretinin merkezi olarak gelişti. Daha sonra ABD başkanları Thomas Jefferson ve James Monroe ile Meriwether Lewis ve George R. Clark gibi ünlü kâşiflerin doğum yeri olarak tanındı. Jefferson'ın Palladio yeni-klasik tasarımı Monticello Malikânesi kente egemen konumdadır. Jefferson ailesinin mezarlarının bulunduğu bu ev, onarılarak ulusal ziyaret yerine dönüştürülmüştür. James Monroe 1798-1820 arasında Jefferson'ın onun için tasarımını yaptığı 8 km güneydoğudaki Ash Lawn Malikânesi'nde yaşamıştır.

ABD Bağımsızlık Savaşı sırasında Saratoga'da tutsak edilen İngiliz birlikleri Charlottesville'e getirildiler. 1781'de İngiliz albay Banastre Tarleton, Jefferson ve Bağımsızlık Savaşı'nın öbür önderlerini ele geçirmek umuduyla kente bir baskın düzenledi. 1819'da burada Virginia Üniversitesi'ni kuran Jefferson ilk binaların tasarımını yaptı. Bu binalar İç Savaş sırasında hastane olarak kullanıldı. Dokuma Teknolojisi Enstitüsü 1944'te, Piedmont Virginia Community College da 1972'de kuruldu.

Charlottesville'de bazı hafif sanayi ve tarım (hayvancılık, yarış atı yetiştiriciliği ve elma üretimi) etkinlikleri varsa da, ekonominin temelinde eğitim hizmetleri yer alır. 1851'de kasaba, 1888'de kent statüsü kazandı. Nüfus (1990) kent, 40.341; metropoliten alan, 131.107.

Charlottetown, Kanada'da Queens ilinin (*county*) ve Prens Edward Adasının (1765) merkezi. Northumberland Boğazının bir kolu olan Hillsborough Körfezinde, Eliot (batıda), North ve Hillsborough ırmaklarının ağzında yer alır. 1720'lerde Port la Joie adıyla (bugün Amherst Kalesi Ulusal Parkı'nın içinde) bir Fransız yerleşmesi olarak kuruldu. Ada 1763'te İngiltere'ye geçince III. George'un eşi Charlotte Sophia onuruna adı değiştirildi. Su kesimi yüksek gemiler için çok elverişi olan limanı ve havaalanıyla Charlottetown aynı zamanda ilin ticari merkezidir. Turizm, balıkçılık ve tarım (özellikle mandıracılık, et paketleme ve patates üretimi) kentteki başlıca ekonomik etkinliklerdir.

Tarihsel yapılar arasında Hükümet Binası (1844; eyalet vali yardımcısının resmî konutu) ile Kanada'nın birleştirilmesine yönelik

Charlottetown ve sağda liman bölgesi, Prens Edward Adası, Kanada
George Hunter

ilk tasarıların tartışıldığı 1864 tarihli konferansa sahne olan ve eyalet yasama organının bulunduğu Eyalet Binası sayılabilir. Kentte St. Paulus Anglikan Kilisesi (1747; adanın ilk Protestan kilisesi), St. Petrus Anglikan Katedrali (1879) ve St. Duncan Bazilikası (Katolik piskoposluk bölgesinin merkezi) gibi birkaç önemli dinsel yapı

vardır. Holland College ile 1969'da Galler Prensi Yüksekokulu ve St. Dunstan Üniversitesi'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Prens Edward Adası Üniversitesi de buradadır.

Konfederasyon'un Kurucuları anısına bir ulusal anıt olarak 1964'te açılan Konfederasyon Sanat Merkezi Charlottetown'da bulunur. Bir sanat galerisi, tiyatro ve kütüphane-müzenin yer aldığı Centre, kentin Yaz Şenliği etkinliklerinin de odağıdır. 1855'te kasaba, 1875'te kent statüsü kazandı. Nüfus (1981) 15.282.

Charlottetown Konferansı (1864), Kanada Dominyonu'nun kurulmasıyla sonuçlanan bir dizi toplantının ilki.

1864'te Kıyı Eyaletleri'nin (New Brunswick, Nova Scotia ve Prens Edward Adası) birleştirilmesi konusunu tartışmak üzere bir konferans toplanması tasarlandı. Bugünkü Ontario ve Québec'den oluşan Kanada Eyaleti'nin konferansa bir heyet gönderme istemi kabul edildi. 1 Eylül 1864 günü Prens Edward Adasındaki Charlottetown'da toplanan konferans, üç kıyı eyaletinden beşer, Kanada Eyaleti'nden de sekiz üyenin katılmasıyla çalışmalarına başladı.

Üç eyaletin birleştirilmesi düşüncesi özellikle Prens Edward Adasında soğuk karşılandı. 2 Eylül'de Kanada heyetinin Kıyı Eyaletleri ile Kanada'nın birleştirilmesi savını ortaya atmasıyla konferansın amacı büyük ölçüde değişti.

7 Eylül'de konferansın başlangıçtaki amacını tartışmak üzere kendi aralarında toplanan Kıyı Eyaletleri delegeleri bir sonuca varamadılar. Konferans, Kıyı Eyaletleri ile Kanada'nın birleşerek bir federasyon oluşturması düşüncesinin daha büyük bir destek kazanmasıyla son buldu. Delegeler 10 ve 12 Eylül'de Halifax'da (Nova Scotia), 10-27 Ekim arasında da Québec kentinde (Kanada) yeniden bir araya geldiler. Québec Konferansı tasarlanan federal birliğin anayasa taslağının yazılmasıyla sonuçlandı. *Ayrıca bak.* Québec Konferansları.

Charlton, Bobby, asıl adı ROBERT CHARLTON (d. 11 Ekim 1937, Ashington, Northumberland, İngiltere), futbolcu ve futbol menajeri. En büyük İngiliz futbolcularından biri sayılır. Yüzüncü milli maçını 21 Nisan 1970'te oynamış, bu rekora ulaşan ender futbolcular arasına girmiştir. 1957'den 1973'e değin toplam 106 uluslararası karşılaşmada İngiliz takımının formasını giymiştir.

Charlton, 1954'ten futbolu bıraktığı 1973'e değin Manchester United takımının forvetinde yer aldı. 6 Şubat 1958'de Manchester United'lı sekiz as oyuncunun ölümüyle sonuçlanan Münih'teki uçak kazasından sağ kurtuldu. O yıl başarılı oyunuyla çoğu yedeklerden oluşan takımının kupa finaline kadar yükselmesini sağladı. 1966'da Dünya Kupası'nı (Jules Rimet Kupası), 1967-68'de de Avrupa Kupası'nı kazanan İngiliz milli takımlarında oynadı. Preston North End takımının menajerliğini (1973-75), ardından da Wigan Atletik Futbol Kulübü'nün yöneticiliğini yaptı.

Charlton'ın *My Soccer Life* (1965; Futbol Yaşamım) ve *Forward for England* (1967; İngiltere için İleri) gibi kitapları da vardır.

Charnay, Claude-Joseph-Désiré (d. 2 Mayıs 1828, Fleure - ö. 24 Ekim 1915, Paris, Fransa), Meksika ve Orta Amerika'nın Tarihöncesi'ne ilişkin öncü araştırmalarıyla tanınan Fransız kâşif ve arkeolog. 1857'de Fransız hükümetince görevlendirilerek Meksika'ya gitti. Burada kaldığı dört yıl boyunca tarihsel kalıntıları topladı, gördüğü yıkıntıların fotoğraflarından bir arşiv oluşturdu. 1863'te Madagaskar'a, 1867-70 arasında Kuzey Amerika'ya, 1875'te Güney Amerika'ya, 1878'de ise Avustralya ve Okyanusya'ya keşif seferleri yaptı.

1880-83 arasında, Orta Amerika'daki eskiçağ kentleri üzerine yaptığı araştırmaların masraflarının bir bölümünü New Yorklu yardımsever Pierre Lorillard karşılamıştı. Charnay geliştirdiği Toltek göçleri kuramında, Tarihöncesi'nde Orta Amerika'da yaşayan bazı halkların Asya kökenli olduğunu öne sürdü. Bu konudaki en önemli çalışması, *Les anciennes villes du Nouveau Monde*'dur (1885; Yenidünya'nın Eski Kentleri).

Charnay Fibulası, 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen, gümüşten yapılmış bombeli süs iğnesi. Üstünde rünik bir yazı vardır. Bir çeşit toka olan bu fibula(*), 1857 dolaylarında Fransa'da Burgonya'da bulunmuştur. Üzerindeki yazı, rünik alfabenin ilk 20 harfiyle yazılmış yatay bir satırla henüz tam olarak okunamamış iki düşey satırdan oluşur. Charnay Fibulası ile 1837'de Romanya'daki Buzău bölgesinde bulunan üstü yazılı bir altın yüzüğün dışında, Roman dillerinin konuşulduğu yerlerde ele geçmiş başka rünik metin örneği yoktur.

Charney, Jule Gregory (d. 1 Ocak 1917, San Francisco - ö. 16 Haziran 1981, Boston, ABD) ABD'li meteorolog. Sayısal hava tahmininin gelişmesine katkılarda bulunmuş ve atmosferin son derece ayrıntılı bir dizi matematiksel modelini oluşturarak, genel atmosfer dolaşımının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Los Angeles'daki California Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra New Jersey eyaletinde Princeton'daki Yüksek Araştırma Enstitüsü'ne katılan Charney, burada yürütülen hava tahminlerinde sayısal (dijital) bilgisayarlardan yararlanma çalışmalarında yer aldı. Bu alandaki başarıları kendisine birçok ödül kazandırdı ve 1956'da Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne (MIT) meteoroloji profesörü olarak atandı.

Atmosfer hareketlerini belirleyen denklemlerin kurulması çalışmalarında önde gelen bilim adamları arasında yer alan Charney, geniş ölçekli hava düzenlerini etkilemeyen olası çözümleri (örn. ses dalgaları) formüllerine katmadı, buna karşılık karmaşık siklon oluşumu olgusunu dikkate aldı. Onun bu çalışması, hava tahminlerinde düzenli olarak bilgisayarlardan yararlanılmasının kuramsal temelini oluşturmuştur.

Charnwood, İngiltere'de, Leicestershire iline (*county*) bağlı ilçe (*borough*). Adını Midlands bölgesinin en eski ormanlarından olan Charnwood Ormanından alır. Yüzölçümü 279 km²'dir. Leicester kentinin kuzeybatısında, Bardon Hill'de bulunan 278 m yükseklikteki tepelerin bir bölümünü içine alır. Bu tepeler, Britanya topraklarındaki en eski zemin kayaçlarından bazılarının yüzeye çıkmasıyla oluşmuştur. Prekambriyen Zamana (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) ait bu kumtaşı dizisi yüzeye çıkarak kayalık doruklar oluşturur. Charnwood taşı yapı malzemesi olarak ve karayolu yapımında kullanılır. Son dönemlerde daralmasına karşın hâlâ oldukça geniş olan ormanlık alan, Leicester halkı için bir dinlence ve konut bölgesidir. Charnwood Tepelerinin kuzeydoğu ucunda bulunan ilçe merkezi Loughborough, modern üniversitesi ve ünlü beden eğitimi yüksekokuluyla bir sanayi kentidir. Nüfus (1985 tah.) 143.500.

Charolais, CHAROLLAIS olarak da yazılır, Fransa'da, Burgonya'nın güneyinde, eskiden kontluk olan bölge. Bugünkü Saône-et-Loire ilinde (*département*) yer alan Charolles yöresinin topraklarını kapsar. Autun Kontluğu'nun güney bölümünde kurulan Charolais, 1390'a değin sırasıyla Burgonya, Bourbon ve Armagnac hanedanlarınca yönetildi. O yıl II. Philippe (Cesur) burasını alarak yeniden Burgonya dükleri'nin egemenliği altına soktu. 1500'de Habsburgların İspanya kolunun eline geçen bölge, 1684'te Fransız Condé ailesine bırakıldı. Üç yılda bir toplanan kendi meclisiyle uzun süre yönetsel bakımdan özerk oldu, 1751'de Burgonya Meclisi'ne bağlandı. 1761'de de Fransa'ya katıldı.

Charolais, Fransa'da eskiden çeki hayvanı olarak yetiştirilen, ama bugün kasaplık ve damızlık olarak kullanılan iri yapılı, açık renkli sığır soyu. Uzun süre Fransa'daki Charolais bölgesinin özelliği olarak kalan bu sığırlar yaklaşık 1775'te dünyanın başka yerlerine de götürülerek üretilmiştir.

Ağır, hantal ve boynuzlu olan Charolais soyunun postu krem rengi ile açık buğday rengi arasında değişir. Et verimi çok yüksek olan bu soy birçok ülkede damızlık olarak kullanılmış ve başka et ve süt inekleriyle melezlenerek yeni sığır soyları elde edilmiştir. Verimli bir et sığırı olan Charbray soyu, zebu olarak bilinen Hint sığırları ile Charolais soyunun en tanınmış melezidir.

Charonton, Enguerrand, CHARRENTON ya da QUARTON olarak da yazılır (d. y. 1410, Laon, Fransa; ö. 1444-66, Provence), "Meryem'in Taç Giymesi" gibi dinsel konulu resimleriyle ünlü geç gotik dönem ressamı.

Elde yaşamına ilişkin en çok bilgi bulunan ortaçağ Fransız ressamlarından biridir. Aldığı altı önemli resim siparişinin ayrıntıları ile ilgili belgeler bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi, "Merhametli Meryem" (1452; Condé Müzesi, Chantilly) adlı altar panosuyla "Meryem'in Taç Giymesi" (1453-54; Villeneuve-lès-Avignon Düşkünler Yurdu) günümüze ulaşmıştır. Charonton'un Pierre Villate ile birlikte yaptığı "Merhametli Meryem"in *predella* bölümü kayıptır. "Meryem'in Taç Giymesi" için yapılan sözleşme, en küçük ayrıntısına kadar kompozisyonun önceden tanımlandığını gösterir; bu bakımdan ortaçağ sanatı konusundaki en eksiksiz ve ilginç belgelerden biridir. Her iki resim de çok özgün bir tarzı yansıtır. Bu tarzda Arras duvar halıları, Picard heykelleri ve Flaman resmi gibi Kuzey üsluplarıyla, figürlerin, kumaş kıvrımlarının ve kayaların sert ve heykelsi bir biçimde

"Meryem'in Taç Giymesi", Enguerrand Charonton'un tempera tekniğiyle yaptığı resim, 1453-54; Villeneuve-lès-Avignon Düşkünler Yurdu, Fransa
Giraudon - Art Resource / EB Inc

stilize edilmesi gibi Provans sanatına özgü öğeler bir araya gelmiştir. 1457'den önceye tarihlenen ve buna benzer bir çizgisel kesinliğin, usta gölgelemenin, yumuşak dış çizgilerin izlendiği ünlü "Avignon Pietàsı"nın da (Louvre Müzesi, Paris) Charonton'un elinden çıkmış olduğu ileri sürülür.

Charonton, zengin düş gücüyle özgün Meryem ve aziz tipleri yaratmıştır. Çizimleri kusursuz ve zarif, kompozisyonları ise görkemli ve zengindir. Jean Fouquet gibi o da yapıtlarında anıtsal bezemenin görkemiyle kitap bezeme sanatının inceliğini birleştirmiştir.

Charpentier, Gustave (d. 25 Haziran 1860, Dieuze - ö. 18 Şubat 1956, Paris, Fransa), *Louise* adlı operasıyla tanınan Fransız besteci. Önce Lille Konservatuvarı'nda, daha sonra da Paris Konservatuvarı'nda Massenet'nin yanında öğrenim gördü. 1887'de Roma Ödülü'nü kazandı. 1902'de kurduğu Mimi Pinson Halk Konservatuvarı, sonradan özellikle çalışanlar için parasız bir müzik ve klasik dans okulu haline geldi. Charpentier'nin 1900'de yazdığı ve ilk gösteriminden bu yana bin kezden çok sahnelenen *Louise* operası, duygusal gerçekçi konusu, şiirsel dekorları (Montmartre) ve uyandırdığı Paris'e özgü hava nedeniyle popülerliğini hâlâ korumaktadır. Zarif vokal bölümleri Massenet geleneğinde yazılmıştır, çalgılı bölümleri ise bir ölçüde Wagner'in üslubunu andırır. *Louise*'in devamı olan *Julien* (1913) aynı başarıyı kazanamamıştır. Charpentier'nin daha eski yapıtları arasında ses ve orkestra için *Yanlış İzlenimler* (1895) ve Victor Hugo'nun doğumunun 100. yıldönümü için bestelenmiş *Apothéose'un Şarkısı* (1902) vardır.

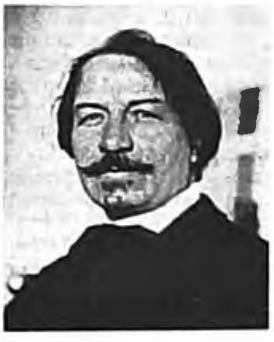

Gustave Charpentier
Harlingue-Viollet

Charpentier, Johann von (d. 8 Aralık 1786, Freiberg, Saksonya, Almanya - ö. 12 Aralık 1855, Bex, İsviçre), döneminin önde gelen buzulbilimcisi. Büyük buzul hareketlerinin, jeolojik oluşumlarda önemli ölçüde etkili olduğu düşüncesini ilk öne sürenlerdendir.

Maden mühendisi ve amatör bir doğabilimci olan Charpentier, Vaud kantonundaki tuz madenleri işletmesinin yöneticiliğini yaptı. İsviçre'deki buzullara ilişkin eldeki bilgileri değerlendirdi ve özellikle, Rhône Irmağı vadisinin, büyük ve hareketsiz sürüntülerin bulunduğu kesimlerini inceledi. Bu sürüntülerin, taşkınların ve buzdağlarının etkisiyle taşındığını öne süren ve o dönemde geçerli olan varsayımı reddederek, 1834'te, ancak geçmişte var olan dev buzulların, sürüntüleri bugünkü yerlerine taşıyabileceği sonucuna vardı. Bu düşünce, aynı yüzyılın başlarında da öne sürülmüştü. Charpentier'nin yaklaşımından etkilenen İsviçreli doğabilimci Louis Agassiz, 1840'ta *Études sur les glaciers* (Buzullar Üzerine İncelemeler) adlı yapıtını yayımladı. Birkaç ay sonra da, Charpentier'nin *Essai sur les glaciers* (1841; Buzullar Üzerine Çalışma) yapıtı yayımlandı.

Charpentier, Marc-Antoine (d. 1634, Paris - ö. 24 Şubat 1704, Paris), kendi kuşağının en önemli Fransız bestecisi. Özellikle oratoryolarıyla ün kazanmıştır.

İtalya'da resim öğrenimi gördü, ardından Giacomo Carissimi'den kompozisyon dersleri aldı. Fransa'ya döndükten sonra veliaht prensin müzik yönetmeni olduysa da, Jean-Babtiste Lully'nin yüzünden bu işten ayrılmak zorunda kaldı. Molière'in *Le Mariage forcé* (*Zorla Evlenme*) oyununun yeni bir uygulaması için beste yaptı. *Le Malade imaginaire*'de (*Hastalık Hastası*) gene Molière ile birlikte çalıştı. Onun ölümünden sonra 1685'e değin Théâtre Français'deki çalışmalarını sürdürdü. 1693'te Corneille'in aynı adlı trajedisini temel alarak en büyük sahne yapıtı olan *Medea*'yı yazdı. 1680'den 1688'e değin Prenses de Guisse'in müzik danışmanlığını yaptı. Lully'nin ölümünden sonra 1679'dan başlayarak veliahtın müzik topluluğu için parçalar besteledi. 1692'de Orléans düküne kompozisyon öğretmeni, 1698'de de Paris'teki Sainte-Chapelle'e müzik yönetmeni oldu.

Paris'teki Cizvit cemaati için yazdığı dinsel trajedileriyle oratoryonun Fransa'da yaygınlaşmasını sağladı. *Filius prodigus* (*Savurgan Oğul*), *Sacrificium Abrami* (*İbrahim'in Kurbanı*) ve başyapıtı *Le Reniement de saint Pierre* (*Aziz Petrus'un İsa'yı Yadsıması*) gibi oratoryolarında, kendi Fransız üslubuyla Carissimi'nin İtalyan üslubunu başarıyla birleştirdi. Lirizmin öne çıktığı yapıtlarında çoksesliliği ve armoni olanaklarını ustaca kullandı. Oratoryo ve sahne yapıtlarından (16 opera, birçok pastoral) başka 12 missa, veliaht prensin müzik topluluğunda çalınmak üzere koro, solo, ses ve orkestra için motetler, bir *Te Deum*, bir *magnificat* ve daha başka dinsel yapıtlar besteledi.

Charpy çentik-darbe deneyi, malzemelerin tokluğunu belirlemekte kullanılan deney. Bir malzemenin tokluğu, sertlik ve süneklik özelliklerinin birleşiminden oluşur. Denenecek malzeme önce kesit yüzeyi 10 mm²'lik bir çubuk biçimine getirilir ve bir yüzüne V biçiminde bir çentik açılır. Daha sonra, salınan bir çekiç belirli bir uzaklıktan malzemeye çarptırılır. Malzemeyi kırmak için gereken enerji m-kg cinsinden belirlenir.

Charrière, Henri, lakabı KELEBEK (d. 1906, Fransa - ö. 29 Temmuz 1973, Madrid, İspanya), Fransız Guyanası'nda hapis yattığı yıllarda işkencelerle ve kaçış denemeleriyle dolu yaşamını *Papillon* (1969; *Kelebek*, 1969, 1983) adlı otobiyografisinde anlatarak ünlenen Fransız suçlu ve yazar. Kitaptaki serüvenlerinin çoğunu uydurmakla ve başkalarının serüvenlerini kendininmiş gibi göstermekle suçlanmış, bir basın toplantısında buna karşı kendini şöyle savunmuştur: "Peki, diyelim ki yazdıklarımın yalnızca yüzde 75'ini yaşadım. Gerisi bütünüyle bir bellek yanılgısı sorunudur."

Lakabını göğsündeki bir kelebek (Fransızca *papillon*) dövmesinden alıyordu. Paris'te kasa hırsızlığı, soygunculuk ve bazılarına göre de muhabbet tellallığı yaparken, 1931'de Montmartre'lı başka bir muhabbet tellalını öldürmekten tutuklanarak hüküm giydi. Charrière suçunu hep inkâr etti ve Fransız adaletini insafsızlıkla suçladı.

Gene de yaşam boyu hapse mahkûm oldu ve Fransız Guyanası'ndaki ünlü ceza sömürgesi Cayenne'e gönderildi. Üç yıl sonra ilk kez kaçtı ve bir sandalla 1.800 deniz milini aşarak Maracaibo'ya ulaştı. Orada bir süre cangıl Yerlileriyle yaşadı; yeniden yola düştü, yakalandı ve Şeytan Adasına gönderildi. Sekiz kez daha kaçma girişiminde bulundu. Sonuncu denemesinde hindistancevizlerinden yaptığı bir salla kaçmayı başardı (1941). Venezuela'ya yerleşerek çeşitli işlerde çalıştı, evlendi ve Caracas'ta iyi iş yapan bir lokanta açtı. 1968'de, 62 yaşındayken *Papillon*'u yazdı. Kitap ertesi yıl Fransa'da yayımlandı ve Charrière'in ölümüne değin 16 dilde 5 milyon adet sattı. 1970'te Fransa adalet bakanı onun için özel af çıkartarak Fransa'ya dönmesini önleyen yasal engelleri kaldırdı. Charrière aynı yıl senaryosunu da yazdığı *Popsy Pop* adlı filmde başrolü oynadı. 1972'de otobiyografisinin devamı olan *Banco*'yu (*Banko*, 1973) yazdı. Fransa'da yayımlanan *Les Quatres Vérités de Papillon*'da (1970; Kelebeğin Dört Gerçeği) George Menager ve *Papillon épinglé*'de (1970; Kıstırılmış Kelebek) Gerard de Villiers, Charrière'in gerçek yüzünü anlatmaya çalıştılar.

Charrière, Isabelle-Agnès-Élizabeth de, asıl adı ISABELLA AGNETA ELISABETH VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN, BELLE VAN ZUYLEN olarak da bilinir (d. 20 Ekim 1740, Zuilen, Utrecht yakınları, Felemenk - ö. 27 Aralık 1805, Colombier, İsviçre), 19. yüzyıl başlarındaki özgür düşüncelere öncülük etmiş İsviçreli romancı.

Erkek kardeşinin İsviçreli özel öğretmeniyle evlenerek Neuchâtel yakınlarındaki Colombier'ye yerleşti. Diderot ve Rousseau'dan etkilendi; aristokratların ayrıcalıkları, ahlaki görenekler (*Trois Femmes*, 1977; Üç Kadın), dinsel bağnazlıklar ve yoksulluk üzerine eleştirel görüşlerini dile getirdi. Ama devrimci radikalizme de karşı çıktı (*Lettres trouvées sous la neige*, 1794; Kar Altındaki Mektuplar). En önemli romanları *Caliste, ou lettres écrites de Lausanne* (1786; Caliste, Laussanne'dan Mektuplar) ve *Lettres neuchâteloises* (1784; Neuchâteloises'den Mektuplar) felsefi düşünceler ve derin psikolojik gözlemlerle dolu olduğu gibi yerel renkleri de yansıtır; ama sağlam bir olay örgüsünden yoksundur.

Charron, Pierre (d. 1541, Paris - ö. 16 Kasım 1603, Paris), 17. yüzyıl düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş Fransız Katolik ilahiyatçı. Tartışmalara yol açan kuşkuculuk anlayışı ve bağımsız bir felsefe disiplini olarak etiği dinden ayırması ünlüdür.

Hukuk öğreniminden sonra ilahiyata yöneldi; Navarra kraliçesi Marguerite de Valois'nın vaizi olarak büyük ün kazandı. Çeşitli piskoposluk bölgelerinde ilahiyat danışmanlığı, Bordeaux'da kilise kurulu üyeliği gibi görevlerde çok başarılı olmasına karşın 1589'da manastıra çekilmek istedi; ama yaşı dolayısıyla bu isteği reddedildi. Aynı yıl Fransız deneme yazarı Michel de Montaigne ile tanıştı, onun çok yakın arkadaşı ve yandaşı oldu.

Charron, Montaigne'den aldığı kuşkucu eğilimi geleneksel Katolik inancıyla birleştirdi. İki önemli kitabı *Les Trois Vérités* (1593; Üç Gerçek) ve *De la sagesse*'de (1601; Bilgelik Üzerine) bu eğilimi dile getirdi. Kitaplardan birincisi, Jean Calvin'in Reform yanlısı ilahiyatına yönelik Karşı-Reformcu bir eleştiri niteliğindeydi. Charron'a göre Tanrı'nın sonsuzluğu karşısında insanın zayıflığı, Tanrı'nın doğasını ve var oluşunu bilmeyi olanaksız kılıyordu. Hıristiyan olmak için akıl değil iman gerekliydi. Ancak geleneksel Katolik Kilisesi, Tanrı'yı bilme çabalarının özünde yatan insani zayıflığı telafi edebilirdi.

De la sagesse'de Charron, vahyedilmiş doğruların dışında bilgi olup olamayacağını inceliyor ve bilge kişinin kuşkuculuğunun, zihinsel yetilerine güvenmemesinden kaynaklandığı sonucuna varıyordu. Charron'a göre bu tür bir kuşkuculuğun iki yararı vardı: Hem insanı önyargılardan kurtarıyor, hem de vahyedilmiş doğrulara ulaşmasını sağlıyordu. Dolayısıyla kuşkucu kişinin dinden saparak heretikliğe düşmesi olanaksızdı; çünkü hiçbir düşüncesi olmadığı için, yanlış düşünceleri de olamazdı. Charron ahlak kuramında ise kuşkucu insanı, tanrısal bir buyruk olmadığı zaman doğaya uygun yaşayan kişi biçiminde tanımlıyordu. Charron, ahlak ilkelerini doğadan çıkarsayan "soylu vahşi" kavramını vurgulayarak, ahlak öğretisini din dışında bir temele dayandıran ilk modern felsefeci oldu. Özellikle Fransa ve İngiltere'de 17. yüzyıl boyunca etkisi duyulan *De la sagesse*'e hemen dinsizlik suçlaması yöneltildi. O dönemde Katolikler kitaba değişik tepkiler gösterdiler. Cizvit François Garasse, kitabı özgür düşünenlerin başucu kitabı, yazarını da gizli bir ateist olarak niteledi. Boulogne piskoposu Claude Dormy ve önde gelen öteki din adamları ise Charron'u savundular. Montaigne gibi Charron'un da gerçek amacı sürekli bir tartışma konusu oldu. Charron'un gerçek görüşlerini belirlemek de güçtü. Hıristiyan yaşam biçiminin değişik yönlerini ele aldığı 16 konuşmadan oluşan *Discours chrestiens* (1600) ve kendi dinsel yaşamı, inancının içten olduğunu gösterirken, *De la sagesse*'in bazı bölümleri bunun tersini düşündürüyordu.

Charteris, Leslie, asıl adı (1928'e değin) LESLIE CHARLES BOWYER YIN (d. 12 Mayıs 1907, Singapur - ö. 15 Nisan 1993, Windsor, Berkshire, İngiltere), polisiye-serüven türünde romanlarıyla ünlü yazar. Daha çok "Saint" adıyla tanınan ve "zamanımızın Robin Hood'u" sayılan roman kahramanı Simon Templar'ın yaratıcısıdır. 1928'den sonra "Saint"in yer aldığı 50'ye yakın roman ve öykü yayımlamış, yapıtları 15'i aşkın dile çevrilmiştir.

Babası Çinli bir cerrah, annesi ise İngilizdi. Charteris, bir süre Cambridge'deki King's College'a (1926) devam ettikten sonra deniz ticaretiyle uğraşmaya başladı. Malaya'da altın arayıcılığı, inci avcılığı, madencilik yaptı; bir Londra kulübünde barmen ve profesyonel briç oyuncusu olarak çalıştı. 1932'de ABD'ye yerleşti. 1933'ten sonra Holywood'da sinema yazarlığına başlayarak sekiz "Saint" filminin ve daha birçok filmin senaryosunu yazdı. 1946'da ABD uyruğuna girmesine karşın, daha sonra İngiltere'ye döndü.

Charteris'in *Saint Sees It Through* (*Öldüren Terapi*, 1984), *The People Importers* (*İnsan Tüccarları*, 1983), *The Fiction Makers* (*Gerçekleşen Düşler*, 1984), *Saint Steps In* (*Voliyi Vuranlar*, 1984) ve *The Templar Treasure* (*Tapınak Şövalyesi*, 1984) gibi kitapları Türkçede yayımlanmıştır.

Chartier, Alain (d. y. 1385, Bayeux, Normandiya - ö. y. 1433, Avignon, Provence?), Fransız şair ve siyasal yorumcu. Latin edebiyatından esinlenen didaktik ama zarif üslubu, ondan sonra gelen birçok şair ve yazara örnek olmuştur.

Paris Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra sarayın hizmetine girdi. VI. Charles'ın ve veliahtın (sonradan Kral VII. Charles) kâtipliğini ve noterliğini yaptı. 1424'te İmparator Sigismund'a, 1425'te ise Roma ve Venedik'e diplomatik görevle gönderildi. Üç yıl sonra İskoçya kraliçesi Margaret ile sonradan Fransa tahtına çıkan XI. Louis'nin evliliğini görüşmek üzere İskoçya'ya gönderildi. 1428'den sonraki yaşamıyla ilgili bilgi yoktur.

Büyük bölümü 1415-30 arasında yazılmış yapıtları, konularının ve türlerinin çeşitliliğiyle dikkati çeker. Şair, hatip, tarihçi, ahlakçı ve risale yazıları olan Chartier, yapıtlarını Latince ve Fransızca kaleme aldı. Bilinen ilk şiiri *Livre des quatre dames* (1415-16; Dört Soylu Hanımın Kitabı) Agincourt'da âşıklarını yitiren dört soylu hanım arasında geçen bir konuşmadan oluşur. Fransa ile Fransız toplumunu oluşturan üç sınıf (ruhban sınıfı, soylular ve halk) arasında geçen bir diyalog biçimindeki *Quadrilogue invectif* (1422; Dörtlü Atışma) adlı düzyazı yapıtında da aynı tekniği kullanır. Burada köylülerin çektiği acıları, kilisenin yanlış uygulamalarını ve feodal ordunun görevini kötüye kullanışını sergiler. Görünürde iş işten geçmiş olmasına karşın, birbirleriyle çatışan hiziplerin çekişmeyi bir yana bırakarak ortak düşmana karşı birleşmesi durumunda Fransa'nın kurtarılabileceğini savunur. Düzyazı türündeki öbür yapıtları, VII. Charles'ın sarayının anlatıldığı ve daha sonra William Caxton'ın İngilizceye çevirdiği Latince *De vita Curiali* (Saray Yaşamı) ile ahlak, siyaset ve felsefe sorunlarını işlediği uzun incelemesi *Traité L'espérance*'dır (Umut Üzerine İnceleme). Şiirlerinin büyük bölümünün saray geleneğine göre yazılmış alegorilerden oluşmasına karşın, sık sık Latin edebiyatını örnek alması Chartier'nin klasik yapıtlara duyduğu ilgiyi yansıtır. *La Belle Dame sans merci* (Acımasız Dilber), *Le Lay de paix* (Barış Şarkısı) ve *Le Bréviaire des nobles* (Soyluların Dua Kitabı) ünlü şiirlerinden bazılarıdır. Karşılıksız bir aşkı konu alan *La Belle Dame sans merci* 15. yüzyılda İngilizceye çevrilmiştir.

Chartier, Émile-Auguste *bak.* Alain

Chartism, 19. yüzyıl ortalarında seçim sisteminde reform yapılmasını amaçlayan İngiliz işçi sınıfı hareketi. Adını Londralı radikal önder William Lovett'ın Mayıs 1838'de kaleme aldığı *People's Charter*'dan (Halkın Bildirgesi) alır. İngiltere'deki yeni sanayi düzeninin yol açtığı toplumsal adaletsizliklere yönelik tepkiden kaynaklanan ülke çapındaki ilk işçi sınıfı hareketidir.

Hareket büyük çapta işsizliğin ve 1934'te Yoksullara Yardım Yasası'nda yapılan değişikliğin doğurduğu etkilerin İngiltere'nin her yanında duyulduğu 1837-38 ekonomik bunalımı sırasında gelişti. Lovett'ın *Charter*'ı farklı unsurlardan oluşan işçi kitlesinin tümünün benimseyebileceği bir program ortaya koyuyordu. *Charter*'ın içerdiği altı istem şunlardı: Tüm yetişkin erkeklere oy hakkı, seçim çevrelerinin eşit düzenlemesi, gizli oy, Parlamento'nun her yıl yenilenmesi, parlamenterlere ödenek bağlanması ve seçilme hakkını mülk sahipliğine bağlayan kısıtlamaların kaldırılması. Hareket, 1838'de bütün ülkeyi dolaşarak verdiği söylevlerle altı istemi savunan İrlandalı Feargus Edward O'Connor'ın ateşli önderliğiyle ulusal önem kazandı.

Şubat 1839'da Londra'da toplanan Chartist kurultay Parlamento'ya sunulmak üzere bir dilekçe hazırladı. Chartistler, istemlerinin gözardı edilmesi durumunda Parlamento'yu "daha ileri önlemler"e başvurmakla tehdit ediyorlardı; ama delegeler arasında gerek mücadelecilik bakımından, gerekse "daha ileri önlemler"in niteliği konusunda farklılıklar vardı. Mayısta kurultay Birmingham'a taşındı. Burada çıkan karışıklıklar sonucunda hareketin ılımlı liderleri Lovett ve John Collins tutuklandılar.

Öteki delegeler Londra'ya dönerek temmuz ayında dilekçeyi Parlamento'ya sundular, ama Parlamento dilekçeyi derhal reddetti. Bunun üzerine kasımda "kaba kuvvet" yanlısı Chartistler, Newport'da silahlı bir ayaklanma başlattılar. Ayaklanma kısa sürede bastırıldı, ve başlıca önderleri Avustralya'ya sürüldü. Öteki Chartist önderlerin hemen hepsi tutuklanarak kısa süreli hapis cezalarına çarptırıldı. Bundan sonra Chartistler daha etkin örgütlenmeye başladılar ve daha ılımlı taktiklere ağırlık verdiler. Üç yıl sonra Parlamento'ya 3 milyonu aşkın imza ile ikinci bir ulusal dilekçe sunuldu, ama bu da reddedildi. 1840'larda ekonomi canlanınca hareket kitle desteğinin bir bölümünü yitirdi. Ayrıca Tahıl Yasaları'nı iptal ettirme girişimleri radikallerin gücünü böldü. Umudunu yitiren Chartist liderlerin bazıları başka tasarılara yöneldiler.

Son büyük Chartist patlama ülkede tarımsal üretimin düştüğü, kara Avrupa'sının ise devrimle çalkalandığı 1848'de yaşandı. Yeni bir Chartist kurultay toplandı ve yeni bir dilekçe hazırlandı. Parlamento gene hiçbir tepki göstermedi. Chartism 10 yıl daha taşrada varlığını sürdürdü, ama ulusal bir kitle hareketi olarak çekiciliğini yitirdi. Victoria döneminin ortalarında göreli bir refah dönemine geçilmesiyle işçi sınıfının mücadeleciliği yumuşadı. Ama 1840'ların ideolojik tartışma ortamında yetişen birçok Chartist önder işçi sınıfı davasına hizmet etmeyi sürdürdü; hareketin ruhu Chartist örgütlenmeden daha uzun ömürlü oldu. Parlamento'nun her yıl yenilenmesi dışında, Chartistlerin altı istemunin tümü sonradan gerçekleşti.

Chartres, Fransa'nın kuzeybatısındaki Centre planlama bölgesinde (*région de programme*) Eure-et-Loir ilinin (*département*) merkezi olan kent. Paris'in güneybatısında, Eure Irmağının sol yakasında kurulmuştur. Ünlü katedralinin kuleleri Beauce Ovasının simgesidir. Yanlarında karaağaçların sıralandığı geniş bulvarlar, dar ve dik sokakları ırmak boyundaki pitoresk evlere inen eski kenti kuşatır. Modern kent son zamanlarda yakındaki ovaya ve Bretanya'ya doğru büyümüştür. Bu ova Paris ile Loire Vadisi arasında önemli bir geçittir

Ünlü Chartres Katedrali'nden(*) başka, büyük ölçüde 13. yüzyıl yapımı olan Saint Pierre Kilisesi de önemlidir. 17 ve 18. yüzyıllardan kalma eski Piskoposluk Sarayı müzeye dönüştürülmüştür. Adını Keltlerin Carnutes kavminden alan kent o dönemde Druid'lerin merkezi oldu. Normanların birçok saldırısına uğradıktan sonra 858'de gene Normanlarca yakıldı. Ortaçağda Blois ve Champagne ailelerinin yönetiminde bir kontluk oldu. 1286'da Fransa kralına satıldıysa da, Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında İngilizler kenti 15 yıl süreyle işgal ettiler. I. François kenti 1528'de dükluk yaptı. Din Savaşları sırasında Chartres'a saldıran Protestanlar başarılı olamadılar. IV. Henry 1594'te burada taç giydi. II. Dünya Savaşı sırasında büyük hasar gören kent, Fransa'nın tahıl ambarı olan Beace bölgesinin pazar yeridir. Gübre ve tarım aletleri sanayileri gelişmiştir. Öbür sanayi ürünleri arasında parfüm, bira, oto aksesuarı ve elektronik gereçler vardır. Paris'e yakın oluşu kentin ekonomik gelişmesini hızlandırmıştır. Nüfus (1982) 36 706.

Chartres Katedrali, Chartres kentinde, ortaçağ Fransız kilise mimarlığının en önemli örneklerinden olan yapı. Heykel ve vitrayları ile de ünlüdür. Tek bir mimarlıkdöneminin ürünü değildir. Romanesk üsluptaki bir 12. yüzyıl kilisesinin yerine yapılmıştır. Bu kilisenin bugün de ayakta duran bazı bölümleri ortaçağ yapılarının çoğunda görüldüğü gibi

yeni katedral yapısıyla bütünleştirilerek kullanılmıştır. Katedralin iç mekânı ile kuzey ve güney girişlerinin yapımı 1195'te başlamış, 13. yüzyıla değin sürmüştür (tonoz örtü 1220, ana giriş y. 1240).

Daha sonra yüksek gotik üslupta yapılan yenileme ve eklemelerle düşey etki özellikle vurgulanmış, dolu duvar yüzeyleri azaltılmış, bezemesinden vitray ve heykellerine kadar yapıya dengeli bir bütünlük etkisi kazandırılmıştır. Yaklaşık 40 m yüksekliğindeki orta nefi yan neflerden ayıran üstleri

Chartres Katedrali, 13. yy., Chartres
Everett C. Johnson - DeWys Inc.

yivli bileşik kemer ayakları ağırlık etkisinin azalmasını sağlarken, pencere boşluklarının sivri bir kemerle ikiye bölünmesi de düşey etkiyi artırmıştır. Bir başka yenilik de neflerin üzerinin kaburgalı tonozlarla örtülmesi ve orta nef iç cephesinin aşağıdan yukarıya doğru ayaklar, galeri ve pencere katı gibi üç bölümden oluşturulmasıdır. Mimarlıktan bağımsız ele alınmış olan bezemelerde doğal örneklerden esinlenildiği görülür. Özellikle transept girişlerinde yer alan heykeller gotik sanatın bu alandaki en önemli örnekleri arasındadır.

Gerek ortaçağ boyunca, gerek daha sonraki dönemlerde çeşitli değişikliklere uğrayan Chartres Katedrali, özellikle 19. yüzyılın ortalarında yeniden ele alınmış, 30 yıl süren çalışmaları yürüten Viollet-le-Duc(*) yapıyı ortaçağ sonrası bezeme ve eklentilerin tümünden arındırmıştır.

Chartreuse tarikatı, Fransa'da Grenoble'un kuzeyindeki Chartreuse Vadisinde Kölnlü Aziz Bruno'nun 1084'te kurduğu tarikat.

11-12. yüzyıllardaki manastır reformu hareketinde önemli rol oynayan Chartreuse tarikatı manastır içinde ortaklaşa yaşam biçimi ile münzeviliği birleştirir. Keşişler dua, okuma, yemek ve uyku sürelerini kişisel hücrelerinde geçirirler; yalnızca sabah, akşam ve gece ayinleri için kilisede bir araya gelirler. Pazar günleri ve büyük yortularda birlikte yemek yer, bu arada sohbet ederler. Haftada bir kez de birlikte uzun bir yürüyüş yaparlar. At kılından gömlek giyen keşişler et yemez, cumaları ve öteki oruç günlerinde ise yalnızca su ve ekmek yerler. Keşişlik andı içmeden manastır üyesi olanların da yaşamı sıkı kurallara bağlıdır. Grande Chartreuse olarak bilinen ana manastırda, and içmemiş tarikat üyeleri, bu manastırın adını taşıyan özel bir içki yaparlar. Bunun satışından elde edilen gelir bölgedeki din ve sosyal yardım işlerinde kullanılır. Fransa ve İtalya'da birkaç manastırı bulunan Chartreuse tarikatına üye rahibeler de dünyadan uzak, tek başına yaşama ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır. 1521'de Avrupa'nın Katolik ülkelerinin tümünde Chartreuse tarikatının 195 ocağı vardı. Günümüzde bu tarikata katılanların sayısı azdır. Chartreuse tarikatı, bugüne değin hiç reform gereği duymamış ve reform görmemiş, ortaklaşa dinsel yaşamın ender örneklerinden biridir.

Chase, Salmon P(ortland) (d. 13 Ocak 1808, Cornish Township, New Hampshire - ö. 7 Mayıs 1873, New York kenti, ABD), Amerikan İç Savaş'ından önce kölelik karşıtı akıma önderlik eden hukukçu ve siyaset adamı. Başkan Abraham Lincoln'ın savaş kabinesinde hazine bakanı (1861-64) ve ABD Yüksek Mahkemesi'nin altıncı başyargıcı (1864-73) olarak görev yapmış, birkaç kez ABD başkanlığına da adaylığını koymuştur.

Chase, önce Ohio'nun, sonra da Illinois'un ilk Episkopal piskoposu olan amcası Philander Chase'den bir süre öğrenim gördü; hukuk öğrenimini (1827-30) ABD başsavcısı William Wirt'ten aldı, 1830'dan sonra Cincinnati'de (Ohio) avukat olarak çalışan Chase, kaçak köleleri ve onlara yardım eden beyazları savunmasıyla tanındı. Başlangıçta bir Whig olmasına karşın, siyasal eğilimini kölelik karşıtı hareketteki gelişmelere göre değiştirdi. 1841'den sonra Ohio'da Özgürlükçü Parti'ye önderlik eden Chase, 1848'de, Özgür Toprak Partisi'nin, 1854'te de Cumhuriyetçi Parti'nin kuruluşuna katıldı. ABD Senatosu'nda görev yaptığı dönemler (1849-55, 1860-61) arasında Ohio'nun ilk Cumhuriyetçi valisi olarak hizmet etti. Chase, Cumhuriyetçilerin başkan adayı olmak için 1856 ve 1860'ta açıkça kampanya yürüttü. 1864'te Lincoln'ın kabinesinde iken de gene başkan adaylığı için el altından çaba harcadı. 1868'de başyargıçlık yaptığı sırada Radikal Cumhuriyetçilerin savaşı kaybeden Güney eyaletlerini yeniden inşa programına karşı çıkarak Demokratların adaylığını elde etmeye çalıştı. 1872'deki denemesi de gene başarısızlıkla sonuçlandı.

Chase, 1860'ta Chicago'da yapılan Cumhuriyetçi Parti kongresinde, kendisine oy veren delegelerin üçüncü turda Lincoln'ı desteklemelerine izin verdi. Lincoln da buna karşılık Chase'i hazine bakanı yaptı. Chase bu görevde bulunduğu üç yıl boyunca Birlik (Kuzey) taraftarlarının savaş giderlerini finanse etmek gibi olağanüstü bir görev üstlendi. Haziran 1864'e değin bu görevi sürdüren Chase, aynı yılın aralık ayında, ekimde ölen Roger Brooke Taney'nin yerine başyargıçlığa atandı.

Chase kişiliği açısından yargı görevine yatkın değildi. Gene de İç Savaş'tan sonraki yeniden inşa önlemleri ile ilgili kararlarda gösterdiği özenle ve 1868'de Senato'nun Başkan Andrew Johnson'ın görevden alınması amacıyla açtığı davada ortaya koyduğu adil tutumla Yüksek Mahkeme'nin saygınlığını artırdı. Mississippi-Johnson (1867) ve Georgia-Stanton (1867) davalarında, Johnson ile Savaş Bakanı Edwin M. Stanton'ı Yeniden İnşa Yasasının uygulanmasını engellemekten meneden kararları kaleme aldı. "Ex parte McCardle" davasında (1868) bir ABD askeri heyetinin daha önce Konfederasyon (Güney) üyesi olan bir eyalette bir sivili Yeniden İnşa yasalarına karşı çıktığı için yargılayıp yargılayamayacağı konusunda yetkisizlik kararı aldı. Cummings-Missouri ve "Ex parte Garland" davalarında (ikisi de 1867) diploma gerektiren meslekleri yapabilmek için eyalete ve federal devlete bağlılık yemini etme zorunluluğunu kaldıran karara muhalif kaldı. 1872-73'te, savaş sonrasında Anayasa'ya eklenen 13 ve 14. Ek maddeleri dar bir biçimde yorumlayan üyelerin çoğunlukta olduğu Yüksek Mahkeme'de, Siyahların haklarının devletçe ihlal edilmemesi yönünde çaba harcadı.

Chase, Samuel (d. 17 Nisan 1741, Princess Anne, Maryland - ö. 19 Haziran 1811, Washington, D. C., ABD), ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı. Chase'in görevden alınması için Başkan Thomas Jefferson'ın siyasal dürtülerle açtırdığı davada (1805) aklanması ABD'de yargı erkinin bağımsızlığını güçlendirmiştir.

Chase, Maryland Yasama Meclisi'nin (1764-84) ve Kıta Kongresi'nin (1774-78, 1784-85) üyesiydi, ayrıca Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalayanlar arasındaydı. 1791'den sonra Maryland Genel Mahkemesi'nde başyargıç olarak görev yaptı. Başkan George Washington 1796'da Chase'i ABD Yüksek Mahkemesi'ne atadı. Milliyetçiliğin gündeme geldiği ilk sınavlardan biri olan Ware-Hylton Davası'nda (1796) Chase, ABD antlaşmalarının eyalet yasalarına üstünlüğünü savundu. Calder-Bull Davası'nda (1798) özgürlük ve mülkiyet konularındaki yasama yetkisinin "özgür cumhuriyet yönetiminin bazı yaşamsal ilkeleriyle" sınırlı olduğunu savundu. Sonraları mahkemeler, bu ilkeleri ABD Anayasası'nın 5 ve 14. Ek maddelerindeki "gerekli hukuk usulü" hükümlerine kattılar.

Chase, Federalistler ile Jefferson'cı Cumhuriyetçi Parti arasındaki mücadelede, gezici mahkemesini Federalistlerden yana partizan bir tutumla kullandı. Bunun üzerine Jefferson'ın yönlendirdiği Temsilciler Meclisi, Chase'i ihanet ve isyana özendirme davalarında uygunsuz davranmakla, bir davada da büyük jüri karşısında siyasal konuşma yapmakla suçladı. Senato Mart 1805'te Chase'i mahkeme yetkisiyle yargılayarak suçsuz buldu. Chase'in aklanması, federal yargıçların ancak ağır cezayı gerektiren durumlarda görevden alınabilmesi ilkesini getirerek, iyi davranış gösteren yargıçların görevden alınamayacaklarına ilişkin anayasa maddesini (Madde III, bölüm 1) açıklığa kavuşturdu. Bazı tarihçiler, Jefferson yönetiminin, Chase'in suçlu bulunması durumunda öteki Federalist yargıçları, özellikle başkanın önde gelen muhaliflerinden Başyargıç John Marshall'ı da görevden almayı tasarladığını öne sürmektedirler.

Chase, William Merritt (d. 1 Kasım 1849, Franklin, Indiana - ö. 25 Ekim 1916, New York kenti, ABD), 20. yüzyılın başlarında Amerikan resminde canlı renklerin ve

"Atölyede", William Merritt Chase'in yağlıboya çalışması, 1880-83; Brooklyn Müzesi, New York
Brooklyn Museum, New York, Mrs. Carll H. DeSilver'in armağanı

gösterişli (*bravura*) tekniklerin yaygınlaşmasında etkili olan ressam ve eğitmen.

New York kentindeki Ulusal Tasarım Akademisi'nde ve Münih'te Karl von Piloty'nin yanında beş yıl eğitim gördü.

Burada Amerikalı ressam Frank Duveneck ve J. H. Twachtman'le tanıştı. Kısa bir dönem Münih okulunun gri ve kahverengi tonlarıyla çalıştıktan sonra 1880'lerde, o günlerde Paris'te gözde olan açık renkleri benimsedi.

Olağanüstü etkili bir öğretmen olan Chase önce New York Sanat Öğrencileri Birliği'nde, daha sonra New York kentinde kendi açtığı okulunda pek çok öğrenci yetiştirdi. Yağlıboya, suluboya, pastel ve aside yedirme baskı dallarında ürünler verdi. Çok yetkin manzaralar ve ölüdoğalar da yapmasına karşın, başta James McNeill Whistler ve Frank Duveneck'inkiler olmak üzere en çok portreleri ve atölye içi görünümleriyle (örn. "Atölyede", 1880-83) tanındı.

Chase Manhattan Corporation, The, ABD'de, The Chase Manhattan Bank N. A.'yı satın almak ve başka mali hizmet ve işlemler yürütmek üzere 22 Ocak 1969'da kurulan holding. The Chase Manhattan Bank N. A. 1955'te, Bank of the Manhattan Company (kuruluşu 1799) ile The Chase National Bank'ın (kuruluşu 1877) birleşmesinden doğmuştur. Merkezi New York kentindedir. Bankanın bir kolu da 1984'ten bu yana The Chase Manhattan Bank A.Ş. adıyla İstanbul'da (merkez ve tek şube) etkinliğini sürdürmektedir.

New York eyalet meclisi Aaron Burr ve Alexander Hamilton gibi önde gelen kişilerin girişimiyle 2 Nisan 1799'da Manhattan Company'ye New York kenti içme suyu şebekesini inşa işini verdi. Şirketin başlangıç sermayesinin (2 milyon dolar) çok büyük olması nedeniyle, yöneticiler kısa süre sonra fazla fonları bir "iskonto ve mevduat bürosu" açarak değerlendirmeye karar verdiler. Bank of the Manhattan Company 1 Eylül 1799'da açıldı. 1808'de şirket su şebekesini yerel yönetime satarak bütünüyle bankacılığa döndü. Banka sürekli büyümekle birlikte asıl genişlemesi 20. yüzyılda gerçekleşti. 1918'de Bank of the Metropolis'le birleşti, böylece ilk şubesini edindi. 1920'de Merchants' National Bank of the City of New York'la (1803'te Alexander Hamilton'un öncülüğüyle kuruldu) birleşti; 1929'da da International Acceptance Bank, Inc. (kuruluşu 1921) adlı bankayı satın alarak dış ticaret finansman işlemlerine girdi.

The Chase National Bank, 12 Eylül 1877'de John Thompson (1802-91) tarafından ABD'nin eski maliye bakanlarından Salmon P. Chase onuruna bu adla kuruldu. Olağanüstü bir hızla büyüyen Chase National'ın 300 bin dolar olan başlangıç sermayesi 1906'da 5 milyon dolara çıktı. 1921'e gelindiğinde başka hiçbir şirketle birleşmediği halde Chase National, ABD'nin ikinci büyük ulusal bankası durumuna gelmişti. Bunu bir dizi birleşme izledi: Metropolitan National Bank (1921), Mechanics and Metals National Bank (1926), Mutual Bank (1927), Garfield National Bank (1929), National Park Bank (1929), Seaboard National Bank'la birlikte Equitable Trust Company (1929) ve Interstate Trust Company (1930). Bu birleşmeler, bankanın şubelerinin hızla çoğalmasına ve Londra, Paris, Roma, Havana ve Çin gibi yerlerde geniş bir bağlı şirketler ağının oluşmasına yol açtı.

Birleşmeler süreci 31 Mart 1955'te, o dönemde ülkenin en büyük üçüncü bankası olan Chase National Bank ile Bank of the Manhattan Company'nin (15. büyük banka) birleşmesiyle noktalandı. The Chase Manhattan Bank böylece doğdu.

Finansman şirketi oluşturmak gibi işlemler daha önce yasalar gereğince genellikle bankacılığın konusu dışında bırakılırken, 1969'da The Chase Manhattan Corporation'ın kurulması, bankacılık işlemleri ile bu tür işlemlerin birlikte yürütülmesi amacıyla holdingleşme yolunda ABD bankacılığında ortaya çıkan genel akımın bir parçasıydı.

Chasles, Michel (d. 15 Kasım 1793, Épernon - ö. 18 Aralık 1880, Paris, Fransa), Fransız matematikçi. İsviçreli matematikçi Jakob Steiner'den bağımsız olarak modern izdüşümsel geometri kuramını geliştirmiştir. İzdüşümsel geometri, bir geometrik şeklin, bir düzlem üzerindeki (şeklin ve düzlemin üzerinde olmayan bir noktaya göre) izdüşümünde değişmez kalan özelliklerini inceleyen geometri dalıdır.

Chasles, 1841'de Paris'teki Politeknik Okulu'nda jeodezi ve mekanik profesörlüğüne getirildi. *Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie* (1837; Geometrik Yöntemlerin Kökenine ve Gelişimine Tarihsel Bakış) adlı yapıtı günümüzde de yararlanılan temel bir başvuru kaynağıdır. 1846'da, Sorbonne Üniversitesi'nde yüksek geometri profesörü olan Chasles, aynı yıl içinde, elipsoit biçimli bir kütlenin, dışındaki bir noktada oluşturduğu kütleçekimi kuvvetinin belirlenmesi problemini çözdü. 1864'te *Comptes Rendus*'de, kendisinin geliştirmiş olduğu "karakteristikler yöntemi"ne ve "karşılanım ilkesi"ne dayanan pek çok problemin çözümlerini yayımlamaya başladı.

Chasles verimli bir yazardı ve özgün makalelerinin çoğunu *Journal de l'École Polytechnique*'te yayımladı. İki ders kitabı yazdı: *Traité de géométrie supérieure* (1852; Yüksek Geometri İncelemesi) ve *Traité des sections coniques* (1865; Konik Kesitler İncelemesi). *Rapport sur le progrès de la géométrie* (1870; Geometrinin Gelişmesi Üzerine Açıklama) adlı yapıtında *Aperçu historique*'teki incelemelerini sürdürdü.

Chasles aynı zamanda ünlü bir dolandırıcılığın kurbanı olarak tanınır. Tanınmış bilim adamlarınca yazıldığı ve bir tanesi de Mary Magdalene'in Lazarus'a göndermiş olduğu söylenen çeşitli sahte mektuplara yaklaşık 200 bin frank (yaklaşık 280 milyon lira) ödemiş olduğu bilinmektedir.

Chassériau, Théodore (d. 20 Eylül 1819, Samana, Dominik Cumhuriyeti - ö. 8 Ekim 1856, Paris), Ingres'ın yeni-klasik üslubuyla Delacroix'nın romantik üslubunu birleştirmeye çalışmış Fransız ressam.

Henüz küçük bir çocukken Ingres'ın atölyesine girdi. 1834'te ustasının ardından Roma'ya gitti. Paris 1836 Salon Sergisi'nde kazandığı başarıyı üç yıl sonra yaptığı ve her ikisi de bugün Louvre Müzesi'nde bulunan "Venüs" ve ünlü "Suzanne" tablolarıyla pekiştirdi. 1840 dolaylarında Ingres'ın üslubundan uzaklaşmaya başladı. 1843'lerde gerek üslup, gerek konu açısından Ingres'ın rakibi Delacroix'nın etkisi altına girdi ve bilinçli olarak bu romantik ustanın renklendirme yöntemlerini Ingres'ın ritmik çizgisel anlatım özellikleriyle birleştirme denemelerine yöneldi. Othello konulu 15 aside yedirme baskıyla (1844) Kuzey Afrika'ya yaptığı gezinin (1846) ardından gerçekleştirdiği Magriplilerin ve Yahudilerin yaşamını canlandıran resimlerine kendi egzotik yaklaşımını da yansıttı. Gene de bu yapıtlar genelde Delacroix'nın üslubunu anımsatır. Chassériau ayrıca Fransa'da yeniden büyük boyda alegorik ve dinsel konulu resimlere yönelinmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Ama bu tür yapıtlarının pek azı günümüze ulaşabilmiştir.

"İki Kız Kardeş", Théodore Chassériau'nun yağlıboya çalışması, 1843; Louvre Müzesi, Paris
CFL - Giraudon from Art Resource / EB Inc

chasseur (Fransızcada "avcı"), Fransız ordusunda zırhlı birlik askerleri. Kökeni 1743'te kurulan *chasseur à pied* (yaya avcı eri) adlı hafif piyade alaylarına dayanır. I. Dünya Savaşı başladığında 30 avcı askeri taburu vardı. Bunların 12'si *chasseurs alpins* olarak adlandırılan, özellikle dağ savaşı için eğitilmiş birliklerdi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra avcı askerleri idari işlerde çalışacak bağımsız taburlar biçiminde düzenlendi, ama savaş durumu için de üç taburluk, daha küçük tugaylara ayrıldı. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde birkaç tabur, *chasseurs portés* adı verilen motorize piyade kuvveti olarak zırhlı birliklere katıldı.

Chasseurs à cheval olarak adlandırılan hafif süvari alayları ilk olarak 1779'da kuruldu ve İkinci İmparatorluk dönemindeki Avrupa seferlerinde üstün yararlılıklar gösterdi. I. Dünya Savaşı'nın bitiminde, bu alayların yerini, 1831'de Cezayir'de hizmet görmek için silah altına alınan beş *chasseurs d'Afrique* alayı aldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tip süvari birlikleri sayıca artırıldı ve zamanla hafif zırhlı taburlara dönüştürüldü. Bu arada özel olarak tank imhası için kurulan birliklere, ayırt edilebilmesi için, *chasseurs de chars* adı eklendi.

Chassey kültürü, Fransa'da merkezi Côte d'Or ilindeki (*département*) Camp de Chassey'de olan ve Fransa'nın büyük bir kesiminde yerel özellikler gösteren birçok ara gruba ayrılan Neolitik Çağ kültürü.

İÖ 4300'lerde Midi'de baskı bezekli çanak çömleğin yerini Chassey çanak çömleğinin aldığı görülür. Mağaralarda, köy yerleşmelerinde, taş lahitlerde, çukur mezarlarda ve taş oda mezarlarda çok sayıda ele geçen bu çanak çömleğin en eski örneklerinin üstünde kazımayla yapılmış geometrik bezekler bulunmaktadır. Sonrakiler daha yalındır ve ip delikli kulpları vardır. Kilden yapılmış ve düşey olarak yan yana dizilmiş tüp biçimindeki bu kulplara arkeolojide, aynı addaki çalgıyla olan benzerliklerinden dolayı "panflüt" adı verilir. Chassey kültürünün Kuzey ve Orta Fransa'da İÖ 3800'den önce varlığı saptanamadığı gibi,

ilk ve son dönemleri arasında ayırım yapmak da olanaksızdır.

Pek çok yerde Chassey kültürünün yaratıcıları ilk Neolitik çiftçilerdir. Bu kültürün Akdeniz yöresindeki biçimi, yerel koşullara bağımlı olarak biraz değişiktir. Örneğin Jura'da göl köyleri ve Camp ve Chassey'deki surlarla çevrili yerleşmeler görülürken, Paris çevresindeki çanak çömlek ve çakmaktaşı aletler Midi'dekilerden daha değişiktir. Kazıma yöntemiyle bezenmiş bir çeşit kap da Paris çevresiyle Batı Fransa'dan başka yerde görülmez.

Chastellain, Georges, CHASTELAIN olarak da yazılır (d. y. 1405 ya da y. 1415, Aalst, Brabant - ö. 1475, Valenciennes, Hainaut, Burgonya Düklüğü), Burgonyalı vakanüvis ve saray şairi. Edebiyat çevrelerinde Jean Molinet ve Pierre Michault gibi birçok hayranı ve izleyicisi olmuştur.

1435'e değin Burgonya dükü III. Philippe'in hizmetinde bulundu; Arras Barışı'ndan sonra askerlikten ayrıldı. Fransa'da Poitou vekilharcı Pierre de Brézé'nin sekreterliğini yaptı ve III. Philippe ile VII. Charles arasındaki ilişkileri düzeltmeye çalıştı. 1446'da Philippe'in maiyetine girdiyse de Fransa'ya bağlılığını yitirmedi. Gizli ve diplomatik görevlerde bulundu; 1455'te de Burgonya tarih yazıcılığına getirildi. 1463'te sekreteri olan Jean Molinet, sonradan onun yerini aldı.

Chastellain'in *Chronique des ducs de Bourgogne* (Burgonya Düklerinin Tarihçesi) adlı yapıtının günümüze yalnızca üçte biri kalmıştır. Yapıt bazı aralıklarla 1419-74 dönemindeki olayları kapsar. Betimlemeleri ve sağladığı bilgi yanında, dönemin önde gelen kişi ve eğilimlerini değerlendirmesi açısından önem taşır. Yazar zaman zaman soylu efendilerini suçlamaktan kaçınmaz. Ama orta sınıfın siyasal bilinçlenmesine fazla yakınlık duyduğu da söylenemez.

Siyasal yazılar, önemsiz biçimsel şiirler ve baladlardan başka çoğu alegorik, öğretici yazı ve oyunlar da yazmıştır. Üslubunda Latin edebiyatının etkisi görülür.

Château-Thierry, Fransa'nın kuzeydoğu kesimindeki Picardie planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Aisne ilinde (*département*) kent. Paris'in kuzeydoğusunda, Marne Irmağının kıyısındaki bir tepenin eteklerinde yer alır. Tepenin doruğunda yıkıntıları bulunan şatoyu, yaklaşık 720'de Charles Martel'in, kukla Merovenj kralı IV. Theodorich (Thierry) için yaptırdığı söylenir. Şato duvarlarının yakınındaki 16. yüzyıl malikânesinde ünlü fabl yazarı Jean de La Fontaine (1621-95) doğmuştur. Malikâne günümüzde La Fontaine Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Tarım araçları, fırınlanmış ürünler ve müzik aletleri üretilen Château-Thierry, Paris'ten Nancy ve Strasbourg'a uzanan ana demiryolu üzerindedir. Önceleri Brie Pouilleuse yöresinin merkezi olan kent 1421'de İngilizlerin eline geçti. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (Şarlken) burayı 1544'te, Mayenne dükü ise 1591'de ele geçirdi. Fransız Devrimi sırasında Egalité-Sur-Marne olarak adlandırılan kent 1814'te Prusyalılarca yağmalandı. I. Dünya Savaşı sırasında, 1918 saldırısında Almanların ulaştığı en uzak nokta Château-Thierry idi. Almanlar burada Amerikan birliklerince desteklenen Fransız ordusu tarafından durduruldu. Kent iki dünya savaşı sırasında da büyük hasar gördü. Nüfus (1982) 14.427.

Chateaubriand (Vikontu), François-Auguste-René (d. 4 Eylül 1768, Saint-Malo - ö. 4 Temmuz 1848, Paris, Fransa), Fransız diplomat ve yazar. Fransa'nın ilk romantik yazarlarındandır. Çağının gençliğini derinden etkilemiş, Amerika ve Amerika Yerlileri konusundaki ilginç yapıtlarıyla tanınmıştır. Ama en çok kendi yaşamını işlemiş, en kalıcı yapıtı da anıları olmuştur.

Çizgi dışı bir yaşam süren yoksul düşmüş bir soylunun en küçük oğluydu. Okul tatillerinin çoğunu kız kardeşiyle birlikte Combourg'daki aile mülkünde geçirdi; meşe korulukları ve vahşi fundalıklar arasındaki bu yarı terk edilmiş ortaçağ şatosunun insanlardan uzak, romantik bir havası vardı. Okulu bıraktıktan sonra süvari subayı oldu.

Fransız Devrimi başladığında kralcılara katılmayı reddetti ve Nisan 1791'de gemiyle ABD'ye gitti. Orada kaldığı sırada özellikle kürk tüccarlarıyla birlikte çıktığı geziler ve Yerlilerle karşılaşması, Chateaubriand'da unutulmaz anılar bıraktı. Haziran 1791'de XVI. Louis'nin kaçtığını öğrenince, krallığa karşı yükümlülükleri olduğunu düşünerek Fransa'ya döndü. Beş parasızdı, 17 yaşında bir mirasyediyle evlenerek Paris'e yerleşti.

Chateaubriand, Girodet-Trioson'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Versailles ve Trianons Ulusal Müzesi, Fransa
Cliche Musées Nationaux

Bir süre sonra karısını terk ederek kralcı orduya katıldı. Thionville kuşatmasında yaralanınca terhis edildi.

1793'te İngiltere'ye gitti. Genellikle parasız olduğundan çeviri yaparak ve ders vererek geçimini sağlamaya çalıştı. Dünya tarihinin duygusal bir incelemesi olan *Essai sur les révolutions*'u (1797; Devrimler Üzerine Deneme) yazmaya başladı. Yapıtında Aydınlanma felsefesinin Hıristiyan dinine karşı geliştirdiği birçok uşçu tezi dile getirmekle birlikte, Hıristiyanlığın şiirsel ve tinsel yönlerinin çekiciliğini de öne çıkarıyordu.

1800'de Paris'e dönerek serbest gazeteci olarak çalışmaya başladı, bir yandan da kitap yazmayı sürdürdü. Bitiremediği Yerli destanının bir bölümünü *Atala* (1801) adıyla yayımladı. Hemen başarı kazanan yapıt, klasik bir idilin yalınlığı ile romantizmin karmaşık güzellik anlayışını birleştiriyordu. Chateaubriand 1798'de annesinin ölümünden hemen sonra, uşçulukla din arasında yaşadığı çelişkiyi çözerek geleneksel Hıristiyanlığa döndü. Londra'da yazmaya başladığı *Le Génie du christianisme* (1802; Hıristiyanlığın Dehası) hem kralcılar, hem de Katolikliği devlet dini olarak geri getiren Napoléon tarafından beğenildi.

1803'te Fransa'nın Roma elçiliğinde birinci katip oldu. 1804'te Napoléon asılsız bir komplo gerekçesiyle Enghien dükünün adaletsizce yargılanarak idam edilmesiyle Fransa'yı şaşkına çevirdiğinde, protesto amacıyla görevinden istifa etti. Bundan sonraki yıllarını edebiyatla uğraşarak geçirdi ve birçok aşk serüveni yaşadı. 1811'de Académie Française'e seçildi.

1814'te Bourbon hanedanının yeniden iktidara gelmesiyle Chateaubriand'ın siyasette ilerleme umudu canlandı. 1815'te kendisine vikontluk verildi ve soylular meclisine üye oldu. Mali güçlükler içinde geçen yaşamında, mutluluğu yalnızca Madame Récamier ile ilişkisinde buldu. Anılarından oluşan *Mémoires d'outre-tombe*'u (*Mezarın Ötesinden Hatıralar: Napoléon*, 1946 / *Napoléon Bonaparte: Mezar Ötesinden Anılar*, 1969) bu yıllarda yazmaya başladı. Ölümünden sonra yayımlanmak üzere yazdığı bu kitap, Chateaubriand'ın en kalıcı yapıtı oldu.

1821'de altı ay süreyle Fransa'nın Berlin büyükelçisi olarak görev yaptıktan sonra, 1822'de Londra büyükelçisi oldu. 1822'de Verona Kongresi'nde Fransa'yı temsil etti ve 1824'e değin, aşırı kralcı başbakan Villèle kontu Joseph'in hükümetinde dışişleri bakanlığı yaptı. Görevi sırasında Bourbon hanedanından gelen eski İspanya kralı VII. Fernando'yu yeniden tahta çıkarmak için 1823'te Fransa'yı İspanya ile savaşa soktu. İspanya'ya seferi başarılı oldu ama maliyetinin yüksekliği, Chateaubriand'a sağladığı prestiji azalttı. 1828-29 arasındaki Roma büyükelçiliği dışında bir daha resmî görev almadı.

Chauteaubriand'ın *L'Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811) adlı yapıtı *Paris-Kudüs Yolculuğu* (1946-49, 3 cilt) adıyla Türkçeye çevrilmiştir. *Atala* adlı yapıtı da, *René* (1802) ve *Les Aventures du dernier Abencérage* (1826) adlı yapıtlarıyla birlikte *Atala-René ve Sonuncu İbniserac'ın Maceraları* (1937) adlı kitap içinde Türkçeleştirilmiştir.

Châteauguay, Kanada'da Québec eyaletinin güneyinde, Montreal ilinde kent. Châteauguay Irmağının ağzında, ırmağın St. Lawrence Irmağıyla birleştiği yerin hemen güneyinde yer alır. Yerleşme 1736'da bir Cizvit misyonu olarak kuruldu. Çevresindeki bölgenin yerleşime açılması sırasında bir ticaret merkezi konumundaydı. 1812 Savaşı'nın dönüm noktalarından Châteauguay Çarpışması 26 Ekim 1813'te burada gerçekleşti. Albay Charles de Salaberry komutasındaki küçük bir İngiliz birliği, ABD saldırısını püskürterek Montreal'i alma girişimini sonuçsuz bıraktı. Günümüzde mandıracılık ve meyvecilik merkezi olan Châteauguay, Montreal kentinin 19 km güneybatısında bir konut alanı durumuna gelmiştir. Başlıca sanayi dalları iletici boru ve kapı imalatıdır. Nüfus (1981) 36.929.

Châteauguay Çarpışması, İngiliz ve ABD kuvvetleri arasındaki 1812 Savaşı'nın dönüm noktalarından birini oluşturan çarpışma (26 Ekim 1813). Çarpışma sonucunda İngilizler ABD kuvvetlerini Montreal'e karşı tasarladıkları saldırıdan vazgeçmeye zorlamıştır.

1813 sonbaharında General Wade Hampton komutasındaki yaklaşık 4 bin kişilik bir ABD kuvveti Châteauguay Irmağı vadisi üzerinden Montreal'e doğru yürüdü. 26 Ekim'de, Albay Robert Purdy komutasındaki 1.500 kişilik bir öncü kuvvet ile Albay Charles de Salaberry komutasındaki yaklaşık 460 kişilik bir İngiliz birliği Châteauguay'da karşı karşıya geldi. Irmak kıyısı boyunca mevzilenen İngilizler, Purdy'nin

sayıca kendilerinden üstün olan kuvvetlerini durdurmayı başardılar. Bu gerileme üzerine General Hampton sınırın gerisine çekildi. Châteauguay'da çarpışan İngiliz kuvvetlerinin en az yüzde 90'ını Fransız Kanadalılar oluşturuyordu.

Châteauroux, Fransa'nın orta kesimindeki Centre planlama bölgesinde (*région de programme*), Indre ilinin (*département*) merkezi. Orléans'ın güneyindeki Indre Irmağı kıyısında, Paris-Toulouse kara ve demir yolu üzerindedir. Adını, 10. yüzyıl sonlarına doğru Déols prensi Raoul le Large'ın yaptırdığı bir kaleden alır. Bugün valilik olarak kullanılan Raoul Şatosu 15. yüzyıldan kalmadır. Napoléon'un, onu sürgünde de yalnız bırakmayan dostu Kont Henri-Gratien Bertrand (1773-1844) burada 18. yüzyıl yapısı bir malikânede ölmüştür. Malikâne bugün Napoléon'a ait koleksiyonların sergilendiği bir müze durumuna getirilmiştir. Metal donanım, kimyasal madde, kâğıt, dokuma, ecza ve sigara gibi üretim dallarının geliştiği Châteauroux geniş bir tarım bölgesinin de sanayi merkezidir. Nüfus (1982) 51.744.

Châteauroux (Düşesi), Marie-Anne de Mailly-Nesle (d. 5 Ekim 1717, Paris - ö. 8 Aralık 1744, Paris, Fransa), Fransa kralı XV. Louis'nin gözdesi. Kral üzerindeki etkinliğini kullanarak Fransa'nın Avusturya Veraset Savaşları'na (1740-48) karışmasını sağlamıştır.

Nesle markisi Louis de Mailly'nin beşinci kızı olan Marie-Anne'ın 1734'te evlendirildiği La Tournelle markisi 1740'ta öldü. Marie-Anne'ın büyük ablası Mailly kontesi Louise-Julie 1737'den 1739'a değin XV. Louis'nin gözdesi olmuş, sonra kralın kalbindeki yerini kızkardeşi Vintimille markizi Pauline-Félicité'ye kaptırmıştı. O da 1741'de ölünce Louis Aralık 1742'de Marie-Anne'ı resmî gözdesi (*maîtresse en titre*) yaptı. Bu durumu kabul etmesinin karşılığında Marie-Anne, Louis'den Châteauroux düşesi unvanını aldı ve büyük ablasını saraydan çıkarttı. Madame Châteauroux, Fransa'nın Avusturya Veraset Savaşları'na karışarak bu ülkeye savaş açmasına ön ayak olan saray hizbine yardımcı oldu ve XV. Louis'yi askeri şan ve onur kazanmak için sefere çıkmaya ikna etti. Louis Haziran 1744'te Avusturya Felemenki'ndeki ordugahında Madame Châteauroux'nun kendisine katılmasına izin verdi. Ama ağustos ayında Metz'de ağır bir biçimde hastalanınca papazların isteğine uyarak onu geri gönderdi.

Châteauroux düşesi, Jean-Marc Nattier'nin portre çalışmasından ayrıntı; Longchamp Müzesi, Marsilya
Giraudon - Art Resource / EB Inc

Bununla birlikte, umulmadık bir biçimde iyileşmesinden sonra Madame Châteauroux ile ilişkisini yeniledi. Birkaç ay sonra Madame Châteauroux peritonitten öldü. Louis'nin bundan sonra Nesle kardeşlerin öbür ikisiyle de kısa süreli ilişkileri oldu.

Châtelet, Paris'te, ortaçağdan Fransız Devrimi'ne değin uzanan dönemde gelenek hukukuna dayalı yargı işlemlerinin yürütüldüğü başlıca merci ve bu mercinin bulunduğu yapı.

1802-10 arasında yıkılan yapı, Sen Irmağının sağ yakasında, Cité Adasının kuzeyini korumak için yapılmış küçük bir kaleydi. Pek çok kez yeniden inşa edilen kale, Sen'in sol yakasındaki Petit (Küçük) Châtelet ile karıştırılmaması için Grand (Büyük) Châtelet adıyla anılır oldu. Grand Châtelet 12. yüzyılda kralın başyargıcının makamı idi. Hem medeni hukuk, hem de ceza hukuku davalarında gelenek hukukunu uygulayan bu yargıç, saraya ve feodal senyörlere bağlı mahkemelerde görülen davaların temyiz mercii olarak çalışıyordu. Ayrıca tek taraflı davalara bakıyor, krallığın her yerindeki davalarla da noterler aracılığıyla ilgileniyordu.

1667'de XIV. Louis, *monsieur de Paris* adıyla bir polis komutanlığı makamı oluşturdu. Bu komutan, kralın başyargıcının elindeki yetkilerin çoğunu aldı ve Châtelet'nin *commissaires-examinateur*'lerinin de (sorgulama komiserleri) amiri oldu. Komiserler, 1327'den beri kamu düzenini ve güvenliği sağlamanın yanı sıra, Bastille başta olmak üzere tüm cezaevlerinin denetiminden ve Paris'in gıda gereksiniminin karşılanmasından sorumluydu. Châtelet'nin yargılama yetkisi devrimden sonra 24 Ağustos 1790'da kaldırıldı.

Châtelet (Markizi), Gabrielle-Émilie Le Tonnelier de Breteuil (d. 17 Aralık 1706, Paris - ö. 10 Eylül 1749, Lunéville, Fransa),

Châtelet markizi, kimliği bilinmeyen bir Fransız sanatçının portre çalışmasından ayrıntı; özel koleksiyon
J E Bulloz

Fransız matematikçi, filozof ve fizikçi. Sir Isaac Newton'un matematiksel ve fiziksel kuramları ile Gottfried Leibniz'in bilgi kuramını birleştirerek Fransız bilimine önemli katkılarda bulunmuştur. Voltaire'le 15 yıllık dostluğu, Voltaire'in edebi yapıtları üzerinde etkili olmuş ve ona toplumsal etkinliklerinde ılımlı bir yan kazandırmıştır.

Edebiyat, müzik ve fen öğrenimi gören Châtelet, 19 yaşında Semur-en-Auxois'nın yöneticisi Marki Florent du Châtelet ile evlendi ve ondan üç çocuğu oldu. Daha sonraları askeri bir görev alan marki, karısını pek seyrek görebildi.

Châtelet markizi, 1730'da Paris'e, göz kamaştırıcı toplumsal yaşamına geri döndü. 1733'te Voltaire'le düşünsel ve duygusal bir ilişkiye girdi. Voltaire, *Lettres philosophiques sur les Anglais* (1734; İngilizler Üzerine Felsefe Mektupları) adlı yapıtını henüz bitirmişti. Newton'un felsefesine ilişkin bu yapıt, gözden geçirilmesi için Fransız matematikçi ve astronom Pierre-Louis Moreau de Maupertuis'e verildi. Châteles markizi bilimsel eğilimleri nedeniyle Maupertuis'nin matematik derslerinden etkilendi ve onunla içten bir arkadaşlık kurdu. Daha sonraları önemli bir başka Fransız matematikçi ve Newtoncu, Alexis Clairaut ile de dostluk kurdu.

1734'te hakkında çıkarılan bir tutuklama emri nedeniyle Paris'i terk eden Voltaire, Châtelet markizinin Champagne'daki Cirey Şatosu'na sığındı. Bu huzurlu sığınakta zamanlarını sürekli yazarak, düşünsel ve bilimsel tartışmalar yaparak geçirdiler. Bir fizik laboratuvarının da bulunduğu Cirey'deki şato, edebi ve felsefi etkinliklerin merkezi durumuna geldi. 1738'de Châtelet markizi ile Voltaire, Fransız Bilimler Akademisi'nin ateşin yapısının araştırılmasına ilişkin olarak açtığı bir makale yarışmasına birbirlerinden bağımsız olarak katıldılar. Ödülü Alman matematikçi Leonhard Euler'in kazanmasına karşın, markizin *Dissertation sur la nature et la propagation du feu* (Ateşin Yapısı ve Yayılması Üzerine İnceleme) adlı makalesi, 1744'te Akademi tarafından yayımlandı. Alman matematikçi Samuel Koenig'ten etkilenerek yazdığı *Institutions de Physique* (1740; Fizik Kurumları) Leibniz'in görüşlerine de yer verdi. *Réponse à la lettre de Mairan sur la question des forces vives*'i (1741; Mairan'ın Yaşamsal Kuvvetler Sorunu Üzerine Mektubuna Yanıt) yazan markizin, din ve felsefe üzerine incelemeleri ölümünden sonra yayımlandı.

1745'ten ölümüne değin Newton'un *Philosophiae naturalis principia mathematica*'sını (1687; Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri) çevirdi. Bir bölümü, Voltaire'in önsözü ve Clariaut'nun yönetiminde 1756'da yayımlanan yapıtın tümü 1759'da yayımlandı. Bu kitap *Principia*'nın bugün de Fransızcadaki tek çevirisidir.

Châtelet markizi ve Voltaire'in birbirine yazdıkları yüzlerce mektubun yok edildiği sanılmaktadır. Bugün elimize geçenler, Voltaire'in 24 bölümlük *Correspondance*'ında (1953-57; Yazışmalar) yer alanlardır.

Châtellerault, Fransa'nın ortabatı kesimindeki Vienne ilinde (*département*) kent. Poitou-Charentes planlama bölgesinde (*région de programme*) Poitiers'nin kuzeydoğusunda, Paris-Bordeaux karayolu üzerindedir. Vienne Irmağı kıyısında yer alan kent, adını 10. yüzyılda yörenin 2. vikontu Airaud'nun yaptırdığı şatodan alır. Irmak üzerindeki IV. Henri Köprüsü 1575-1611 arasında yapılmıştır. Ünlü Fransız filozof René Descartes'ın çocukluğunu geçirdiği 16. yüzyıl yapısı Sybilles Evi, bugün ona adanmış bir müze durumundadır. Bir otomobil müzesinin de bulunduğu kentte 14. yüzyıldan bu yana çatal-bıçak takımları üretilir. Chatellerault'daki başlıca sanayi dalı silah yapımı olmakla birlikte, havacılık malzemeleri ve kauçuk ürünleri de imal edilir. Nüfus (1982) 32.391.

Chatelperronien kültür, Avrupa'da Üst Paleolitik Çağa tarihlenen Perigordien kültürün ilk evresi *Ayrıca bak.* Perigordien kültür.

Chatham, ABD'de, Massachusetts eyaletinin güneydoğusundaki Barnstable ilinde (*county*) ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). Cape Cod'un güneydoğu kıyısındadır. Kuzey, Güney ve Batı Chatham kasabalarını da içine alır. 1656'da kurulan yerleşme, adını ilk Chatham kontu William Pitt'den (1708-78) alır. Ayakkabı ve tuz fabrikaları gibi bazı sanayi kuruluşlarının da

bulunduğu bir balıkçılık, balina avcılığı ve gemi yapım merkezidir. Ayrıca Cod Burnuna gelen turistler için bir alışveriş noktasıdır. Balıkçılık ve kızılcık üretimi de ekonomik açıdan önem taşır. Monomoy Ulusal Yabanıl Yaşamı Koruma Alanı, Chatham yakınlarındaki Monomoy Adasındadır. 1620'de İngiltere'den Plymouth'a (Massachusetts) yolcu taşıyan "Mayflower" gemisi, Monomoy sığlıkları yüzünden rotasını Provincetown'a çevirmek zorunda kalmıştır. Chatham 1712'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 6.579.

Chatham, İngiltere'de Kent ilinin (*county*) Rochester upon Medway ilçesinde (*district*) liman. Londra metropoliten alanının güneydoğu sınırında, Medway ile Thames ırmakları kavşağının hemen yukarısında yer alır. Chatham, batıdaki Rochester ile doğudaki Gillingham ve New Brompton yerleşim bölgeleriyle bir bütün oluşturur; topluca Medway kentleri olarak bilinen bu grubun başlıca alışveriş merkezidir.

1086 tarihli kayıtlarda yerleşmenin adı Ceteham olarak geçer. Kent, VIII. Henry'nin kurduğu ve sonradan I. Charles'ın genişlettiği Kraliyet Deniz Kuvvetleri tersanesi çevresinde gelişti. Bir deniz üssü iken 1980'lerin başında kapatılan tersane, günümüzde tarihsel bir yer olarak korunmaktadır. Chatham'ın bir bölümü, Medway Irmağının gelgit sonucu genişlemesiyle oluşmuş halıçten kazanılan alan üzerinde kurulmuştur. Napoléon Savaşları sırasında limanın doğusundaki bir tepenin üstüne "Chatham Hattı" olarak bilinen bir dizi kale inşa edildi. Babasının donanma veznesinde görev yaptığı 1817-21 arasında Chatham'da yaşayan yazar Charles Dickens, birçok romanında burayı anlatır. Emekli denizciler için Sir John Hawkins'in kurduğu (1592) hastane 18. yüzyıl ortalarında yeniden inşa edildi. 1812'de kurulan Kraliyet Askeri Mühendislik Okulu buradadır. Nüfus (1981) 66.063.

Chatham, Kanada'da, New Brunswick eyaletinin doğusundaki Northumberland ilinde kent. Miramichi Irmağı ağzının yakınında, Newcastle'ın karşı kıyısında, Moncton'un 135 km kuzeybatısında yer alır. 1800'lerde Francis Peabody'nin kurduğu kent, adını bir olasılıkla Chatham kontu William Pitt'ten almıştır. Kentte kâğıt imalathaneleri, dökümhaneler ve tersaneler bulunur; limanından kereste nakliyatı ve sombalığı avcılığı için yararlanılır. Atlas Okyanusu üzerinden Avrupa'ya kereste taşıyan büyük gemilerin çoğunu 1830'larda Joseph Cunard burada inşa etmiştir. Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin bir üssünün bulunduğu Chatham'daki önemli kurumlar arasında St. Michael manastırı ile okulu sayılabilir. Belediye ve hükümet binası, gençliğini 1880'lerde Newcastle'da geçirmiş olan yayımcı ve banker Beaverbrook lordu (William Maxwell Aitken) tarafından yaptırılmıştır. Chatham 1896'da tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1986) 6.219.

Chatham, Kanada'da, Ontario eyaletinin güneydoğusundaki Kent ilinin merkezi. Thames Irmağı kıyısında, su ulaşımının başlangıç noktasında yer alır. 1793'te askeri bir tersane olarak kurulan kentin adı İngiltere'deki Chatham'dan gelir. 1812 Savaşı'nda, General Henry A. Procter komutasında geri çekilmekte olan bir İngiliz ordusu, peşinden gelen General William Henry Harrison yönetimindeki ABD ordusundan kaçmayı Chatham'da başarmıştır (4 Ekim 1813). İngiltere'nin müttefiki olan Yerli şefi Tecumseh'in desteği, Procter'ın kaçışını kolaylaştırmıştır. ABD'nin Detroit kentinin yaklaşık 65 km doğusunda bulunan kent, Amerikan İç Savaşı öncesinde kaçak köleleri Kuzey'e ulaştıran Yeraltı Hattı'nın kuzey ucuydu. John Brown'ın 1859'da Harpers Ferry'ye yaptığı saldırıdan önce düzenlediği "kongre" de burada toplandı. Chatham bugün bir doğal gaz, meyvecilik ve mandıracılık merkezidir. Başlıca sanayi kolları otomobil parçası, plastik ve madeni eşya üretimidir. Birçok demiryolu hattının ve Macdonald-Cartier otoyolunun geçtiği kentte bir de havalimanı bulunur. Chatham 1841'de köy, 1855'te kasaba, 1895'te de kent olarak tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1986) 42.211.

Chatham (1. Kontu), William Pitt *bak* Pitt, William (YAŞLI)

Chatham Adaları, Büyük Okyanusun güneyinde Yeni Zelanda'nın yaklaşık 800 km doğusunda ada grubu. Toplam 963 km²'lik alan kaplayan 10 adadan oluşur. Temelde volkanik birer oluşum niteliği taşımakla birlikte, adalarda bulunan kireçtaşı yatakları bu grubun çok eskiden Yeni Zelanda'nın parçası olabileceğini düşündürmektedir. Adaların en büyüğü (900 km²) olan Chatham Adasının en yüksek noktası 287 m'dir; iyi akaçlanmayan yüzeyinin yüzde 20'den büyük bölümünü sığ göller kaplar. Pitt Adası (y. 56 km²) Chatham'a 23 km uzaklıktadır. Tarakoikoia, güneydoğuda dik bir eğimle yaklaşık 172 m yüksekliğe ulaşan kayalık bir tepedir.

Adalarda yaşayan memeli hayvanların hiçbiri yerli değildir; sürüngenler de Yeni Zelanda kökenlidir. Adaların orman örtüsü, Avrupalıların gelişinden bu yana orman yangınları ve açılan otlaklar nedeniyle büyük ölçüde değişmiştir. Günümüzde arazinin büyük bölümünü İngiliz türü çayırlar kaplar; öteki kesimler çoğunlukla bataklık, çalılık ve kumul durumuna gelmiştir. Adalarda ortalama sıcaklık temmuzda 7,4° C, ocakta da 14,2° C'dir; iklim serin ve nemlidir. Mevsimler arasında çok değişmeyen yağış miktarı yılda ortalama 848 mm'dir. Rüzgârlar ağırlıkla güneybatıdan eser.

Chatham Adalarını 1791'de İngiliz bandıralı "Chatham" adlı gemiyle Tahiti'ye giden William R. Broughton keşfetti. Kısa zamanda burada bir fok avlama istasyonu ile 1861'e değin etkinliğini sürdüren bir balina avı istasyonu kuruldu. 1865'te adalara koyun getirildi. Uzaklık nedeniyle adalarda sanayi çok gelişmemiştir. Yün ve damızlık hayvan ihracatı ekonominin temelini oluşturur. Öteki gelir kaynakları kıyılarda yakalanan morina ve istakozdur. Yaklaşık 4 bin hektarlık bir alanda bulunan yer kömüründen ticari amaçla yararlanma olanakları araştırılmaktadır.

1842'de Yeni Zelanda'nın ilhak ettiği adalar Maoriler ve Ada İşleri Dairesi'nce atanan bir yöneticiye bağlıdır. Adanın yerli halkı olan Moriorilerin yerini 1835'te alan az sayıda Maori ile Avrupa kökenlilerden oluşan nüfusa, Chatham Adasındaki en büyük yerleşme Waitangi'de kurulmuş üç okul ve bir hastane hizmet verir. Nüfus (1986 tah.) 775.

Chatham Adası (Galápagos Adaları) *bak.* San Cristóbal Adası

Chatham Boğazı, ABD'de, Büyük Okyanusun kuzey kolunun Alaska'nın güneydoğu kesimindeki Alexander Takımadalarında oluşturduğu dar geçit. Icy Boğazı ile Lynn Kanalının birleştiği yerden başlar. Batıdaki Chichagof ve Baranof adaları ile doğudaki Admiralty ve Kuiu adalarını aşıp Coronation Adasına ve açık denize kadar 240 km boyunca uzanır. Genişliği 5,5-18,5 km arasında değişen, fay oluşumlu derin boğaz ulaşıma elverişlidir ve Alaska'yla Washington eyaletleri arasındaki İç Geçit'in bir bölümünü oluşturur. 1794'te İngiliz denizci George Vancouver, Chatham 2. kontu Sir John Pitt'in anısına geçide bu adı vermiştir.

Chattahoochee Irmağı, ABD'nin Georgia eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Blue Ridge (Mavi Sırt) Dağlarından doğan akarsu. Georgia'nın kuzey kesimini geçerek güneybatı yönünde West Point'e doğru yol alır. West Point'in güneyinde 702 km uzanarak Georgia-Alabama ve Georgia-Florida sınırlarını çizdikten sonra, Chattahoochee'de (Florida) Flint Irmağı ile birleşerek Apalachicola Irmağını oluşturur. Atlanta'nın kuzeydoğusunda ırmağın yolunu kesen Buford Barajı, Sidney Lainer Gölünü meydana getirir. Columbus'un (Georgia) kuzeyinde Bartlett's Ferry ve Goat Rock adlı iki hidroelektrik santral vardır. Chattahoochee Irmağı, Columbus'tan denize döküldüğü yere kadar ulaşıma elverişlidir. Columbus'un güneyinde, gevşek kumlu arazide şiddetli erozyonun açtığı ve derinliği 90, genişliği 61 m'ye varan yarıklardan oluşan Providence Kanyonu yer alır. Fort Gaines'in (Georgia) güneyinde, tarihöncesi Yerli mezarlarının çevresinde kurulmuş Kolomoki Tümülüsleri Eyalet Parkı bulunur. Irmağın Flint'le birleştiği yerdeki Jim Woodruff Barajı Seminole Gölünü oluşturur. Chattahoochee'nin eski bir Yerli köyünün adı olduğu ve "mısır yemeği" ya da "ezik taş" anlamına geldiği sanılmaktadır. Irmak, Sidney Lanier'in "The Song of Chattahoochee" (Chattahoochee'nin Şarkısı) adlı şiirinin esin kaynağıdır.

Chattanooga, ABD'nin Tennessee eyaletinin güneydoğusundaki Hamilton ilinin (*county*) merkezi (1819). Tennessee Irmağının Georgia yakınlarındaki Moccasin Kıvrımı üzerinde yer alır. 1930'lardan beri yörenin ekonomik gelişmesinde önemli rol oynayan Tennessee Vadisi İdaresi'nin (TVA) enerji şebekesinin merkezlerinden biridir. Yörede ilk yerleşme, daha sonra Çeroki Yerlilerinin şefi olan John Ross'un 1815'te ırmak üzerinde bir ticaret merkezi (Ross'un İskelesi) kurmasıyla oluştu. 1838'de Chattanooga adını aldı. Chattanooga, bir olasılıkla yöredeki Lookout Dağına (729 m) Yerlilerin verdiği addı ve "bir noktaya kadar yükselen kaya" anlamına geliyordu. Başlangıçta bir ırmak iskelesi olarak gelişen yerleşme 1840-50'lerde yöreye demiryolunun gelmesiyle giderek büyüdü.

Kent, İç Savaş sırasında Konfederasyon'un (Güney) stratejik bir iletişim merkezi olarak kullanılması yüzünden Federal ordularının en önemli hedeflerinden biri oldu. Chickamauga ve Chattanooga çarpışmaları (Eylül-Kasım 1863) sonucunda Federal kuvvetlerce işgal edildi; General William Tecumseh Sherman'ın Atlanta seferi sırasında üs olarak kullanıldı. Kentin tarihsel kesimi, Chickamauga ve Chattanooga Ulusal Askeri Parkı içinde korunmaktadır. Georgia eyaletine de taşan bu park, Orchard Knob, Lookout, Signal ve Missionary Ridge gibi tepelere yayılan savaş alanlarını içine alır. Chattanooga Ulusal Mezarlığı'nda Yüzbaşı James J. Andrews komutasında çarpışan Federal akıncılarının mezarları vardır.

Turizm, sigortacılık, depolama ve dağıtımın yanı sıra kent ekonomisinin temelini oluşturan sanayi ürünleri şunlardır: Çeşitli dokuma, buhar kazanları, nükleer reaktör-

ler, fırınlar, boru tesisatı, tarım araçları makine, döküm kalıpları, inşaat çeliği, mobilya, kimyasal madde, patlayıcı ve sınai kullanım için seramik.

Chattanooga'daki Tennessee Üniversitesi 1886'da kurulmuştur. Öteki eğitim kurumlarından bazıları, yakındaki Collegedale'de bulunan Yedinci Gün Adventistleri Güney Misyoner Yüksekokulu (1916), Chattanooga Eyalet Teknik Yüksekokulu (1965) ve

Lookout Dağından Chattanooga ve Tennessee Irmağının görünüşü
Tennessee Conservation Department

Highland Park Baptist Kilisesi'nin desteklediği Tennessee Temple College'dır (1946). Opera derneği, senfoni orkestrası, küçük tiyatro ve Hunter Sanat Galerisi kentin kültür zenginlikleri arasında gelir.

Lookout Dağına dik bir demiryolu ile çıkılır; dağın mağaralarından birinde 44 m yüksekliğinde bir çağlayan akar. Dağın doruğunda bahçeler ve "Kayalar Kenti" adı verilen garip kaya oluşumları vardır. Tennessee Irmağı üzerinde, Tennessee Vadisi İdaresi (TVA) tarafından taşkınları engellemek ve enerji üretmek amacıyla yaptırılan baraj, Chicakmauga Gölü olarak bilinen 95 km uzunluğunda bir gölet oluşturmuştur. Dinlenme amacıyla da yararlanılan bu gölün kıyısında Booker T. Washington ve Harrison Bay eyalet parkları bulunur. Kasaba olarak 1839'da, kent olarak da 1851'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 152.466; metropoliten alan, 433.210.

Chattanooga Çarpışması, Amerikan İç Savaşı'nda, Tennessee Irmağı üzerindeki Chattanooga'da Kuzey'in zaferine büyük katkıda bulunan çarpışma (23-25 Kasım 1863). Chattanooga, Konfederasyon (Güney) için yaşamsal önem taşıyan stratejik bir demiryolu kavşağıydı. Eylül 1863'de General William S. Rosecrans komutasındaki Federal (Kuzeyli) ordu, General Braxton Bragg yönetimindeki bir Konfederasyon ordusunca burada kuşatıldı. Ekim ayında General Ulysses S. Grant, Federal kuvvetleri kuşatmadan kurtarmak ve saldırıya geçmek amacıyla komutayı eline aldı. General Joseph Hooker ve General William Sherman'ın destek kuvvetlerinin yardımlarıyla Federal kuvvetler Lookout Dağı ve Missionary Bayırı çarpışmalarında Konfederasyon Ordusu'nu yenilgiye uğratarak kuşatmayı kaldırdılar. Ekim sonlarına doğru Konfederasyon Ordusu Georgia'ya doğru geri çekilmeye başladı. Chattanooga Çarpışması'nda can kaybı (yaklaşık 6 bin Kuzeyli ve 7 bin Güneyli) Chickamauga'dan daha azdı; ama savaşın sonucu üzerinde aynı yılın Vicksburg ve Gettysburg çarpışmaları kadar belirleyici oldu. General Sherman'ın ertesi yıl Atlanta ve Savannah'a doğru girişeceği saldırının izleyeceği yol böylece açıldı.

Chatterton, Thomas (d. 20 Kasım 1752, Bristol, Gloucestershire - ö. 24 Ağustos 1770, Londra, İngiltere), İngiliz şair. Çok genç yaşta olgun bir şiirin örneklerini vermiştir. 18. yüzyıl edebiyatındaki gotik canlanışın başlıca temsilcilerindendir. Ayrıca yapıtlarıyla romantizmin de habercisi olmuştur.

Başlangıçta öğrenme güçlüğü çeken Chatterton'ın çocukluğu sıkıntılar içinde geçti. Günlerini bir tavanarasında yalnız başına geçiriyor ve alfabeyi bir türlü öğrenemiyordu. Sonunda babasının eski Fransızca müzik kitaplarında gördüğü süslü büyük harflerin çekiciliğine kapılarak alfabeyi söktü ve kısa sürede yaşıtlarını geçti. Ama yalnızca eski yazmaları, müzik kitaplarını, evdeki siyah harflerle basılmış Kitabı Mukaddes'i ve babasının St. Mary Redcliffe Kilisesi'nden getirdiği eski belgeleri okuyabiliyordu. Yedi yaşındayken bir hayırsever okulu olan Colston Hastanesi'ne girdi, ama bilgilerini daha çok okul dışında edindi. Bilinen ilk şiiri, 10 yaşındayken yazdığı ama oldukça geniş bir birikimi yansıtan "On the Last Epiphany", Milton tarzındaydı. Yaklaşık bir yıl sonra eski bir parşömen üstüne 15. yüzyıl şiirlerinin havasında "Elinoure and Juga" adlı bir pastoral eglog yazdı ve okurlarını bu şiirin 15. yüzyılda Bristol'da yaşamış keşiş Thomas Rowley tarafından yazıldığına inandırdı. Oysa Rowley, Chatterton'ın yarattığı uydurma bir kişiydi. Chatterton, kendi adıyla yazdığı şiirlerinin yanı sıra önceleri çocukça bir oyun olarak başlayan bu işi de sürdürdü.

Rowley adıyla yazdığı şiirler, aslında ne ortaçağ havasını yeterince yansıtıyor ne de büyük bir şiir değeri taşıyordu. Ama Chatterton, bu şiirlere varını yoğunu katıyordu; böylece dâhi şair olarak adından söz ettirdi ve hem kullandığı ölçüler, hem de duygu yönünden romantik hareketin öncülerinden sayıldı.

1767'de Bristol'lı bir avukatın yanında çalışmaya başladıysa da zamanının çoğunu yazarak geçiriyordu. Şiirleri *Felix Farley's Bristol Journal* ve *Town and Country Magazine* dergilerinde yayımlanınca küçük bir kazanç elde etti. Ama mutlu değildi. Özgür basın için verilen kavgaya bulaşması, Bristol'dan ve zamana ayak uyduramayan ailesinden soğuması, kentteki kızlarla giriştiği gönül maceraları ve kendi yarattığı Rowley'nin "ölüm"ü gibi çeşitli sıkıntılar üst üste geldi.

Chatterton, yayımcı James Dodsley'ye Rowley'nin bazı yazılarını yayımlamasını öneren mektuplar gönderdi, ama bir karşılık alamadı. Benzer önerilerde bulunduğu yazar Horace Walpole önce bu "eski" şiirlerden çok etkilendi. Ama şiirlerin yeni olduğunu arkadaşlarından öğrenince Chatterton'a karşı soğuk, alaylı bir tavır takındı. Chatterton, "Ben, Bristol'lı Thomas Chatterton'ın Son Arzusu ve Vasiyeti"ni yazarak sahte bir intihar tehdidiyle işvereni John Lambert'i sözleşmesini geçersiz saymaya zorladı. Londra'ya giderek yergi ve risaleleriyle kenti ayağa kaldırdı. Neşeli bir komik opera olan *The Revenge* (İntikam) ona bir miktar para kazandırdı; ama korumasına gireceği kişinin ansızın ölmesiyle bütün umutları boşa çıktı. Rowley imzalı şiirlerin en duygulusu olan "An Excelente Balade of Charitie"yi (Yetkin Bir Hayırseverlik Baladı) bu sıralarda yazdı. Yiyecek bile bulamadığı halde arkadaşlarının yardımını geri çevirdi. 24 Ağustos 1770 gecesi Holborn'da tavanarasındaki odasında arsenik içerek intihar etti.

Chatterton, ölümünden sonra büyük ün kazandı. "Rowleyciler" ile bu şiirleri Chatterton'ın yazdığını düşünenler arasındaki tartışmalardan sonra, pek çok şairin övgüsünü topladı. Coleridge, onun için bir ağıt yazdı. Wordsworth'e göre Chatterton "müthiş bir çocuk"tu. Shelley, "Adonais" adlı şiirinde ona bir kıta ayırdı. Chatterton'dan çok etkilenen Keats *Endymion: A Poetic Romance*'i (Endymion: Şiirsel Bir Aşk Öyküsü) ona ithaf etti. Crabbe, Byron, Scott ve Rossetti övgülerini dile getirdiler. Fransız romantik şairleri de Chatterton'ı örnek aldılar. Alfred ve Vigny'nin gerçeklere tam uymayan *Chatterton* adlı oyunu, Ruggero Leoncavallo'nun bir operasına konu oldu.

E.H.W. Meyerstein'ın *A Life of Thomas Chatterton* (1930; Thomas Chatterton'ın Yaşamı) adlı yapıtında şairin yaşamı ve yapıtlarını ele almıştır. Donald S. Taylor ve Benjamin Hoover'in yayıma hazırladığı iki ciltlik *The Complete Works* (1971; Bütün Yapıtları) standart basım olarak kabul edilir.

Chaucer, Geoffrey (d. y. 1342/43, Londra? - ö. 25 Ekim 1400, Londra), Shakespeare öncesi İngiliz edebiyatının en önemli şairlerinden. Yapıtlarında Latince ve Fransızca yerine İngilizceyi kullanan ilk önemli İngiliz şairidir.

Gençliği. Londra'nın tanınmış şarap tüccarlarından olan babası John Chaucer, aynı zamanda kralın baş hizmetkârının yardımcısıydı. Chaucer'ın ilk eğitim yıllarına ilişkin hiçbir bilgi yoktur. Ama Fransızcadan başka Latince ve İtalyanca da bildiği anlaşılmaktadır. Yazılarından, yaşadığı dönemde

Chaucer'ın ölümünden sonra yapılmış bir minyatürü; British Museum, Londra
British Museum, Londra

ve öncesinde yazılmış pek çok kitabı okumuş olduğu çıkarılmaktadır.

Chaucer 1359'da, Edward'ın Fransa'daki ordusuna katıldı ve başarısızlıkla sonuçlanan Reims kuşatması sırasında esir düştü. Kralın ödediği fidyeyle serbest bırakıldıktan sonra, 1360 barış görüşmelerinde kurye olarak görevlendirildi. 1361-65 arasında kralın hizmetinde çalıştığı sanılmaktadır. 22 Şubat 1366'da Navarra kralından İspanya'ya bir giriş belgesi aldı. Böylece 10 yıl boyunca Avrupa'nın çeşitli yerlerinde sürdüreceği diplomatlık görevine başlamış oldu. 1366'da evlendi ve 1367'de Chaucer'a kral tarafından ömür boyu gelir bağlandı.

İlk önemli şiiri *Book of the Duchess*'i (Düşesin Kitabı) büyük olasılıkla 1369'un sonlarında ya da 1370'in başında yazdı; 1.300 dizeyi aşan bu şiiri Lancaster düşesi Blanche için yazmıştı. Şiirde, daha önce bir bölümünü çevirmiş olduğu 13. yüzyıl Fransız şiiri *Roman de la rose*'un(*) yanı sıra dönemin Fransız şiirinin ve Ovidius'un etkisi belirgindir. Sonrakilerde olduğu gibi bu şiirinde de birinci kişi ağzından anlatım tekniğini incelikle kullanmıştır. Yapıt, Chaucer'ın Orta İngilizce nazmının sınırları içinde günlük konuşma ritimlerini kullanmadaki ustalığını da gösterir.

Chaucer 1370'lerde diplomatik görevlerle birçok kez Flandre, Fransa ve İtalya'ya gitti. 1374'te ilk kez saraydan uzak bir göreve atanarak Londra limanında gümrük denetçisi oldu. II. Richard'ın 1377'de kral olmasından sonra da bu görevini ve III. Edward tarafından bağlanan yıllık geliri almayı sürdürdü.

1370'lerdeki görevleri edebiyat çalışmalarını kısıtladı. Bu yılların Chaucer'ın edebiyat yaşamı açısından en önemli olayı, görevli olarak gittiği İtalya'da Dante, Boccaccio ve Petrarca'nın yapıtlarını tanımış olmasıdır. Bu dönemde yazdığı en önemli şiiri, 2 bin dizeyi aşan *Hous of Fame*'dir (Ün Evi). Bitmemiş ve bütünlükten yoksun olmasına karşın Chaucer'ın ustalığındaki gelişmeyi göstermesi açısından önem taşıyan bu şiirde, sekiz hecelik ölçü büyük bir esneklikle kullanılmıştır. Chaucer'ın sonraki şiirlerinde görülen ince ve alaycı hava, bu şiirde belirgin biçimde göze çarpar; bellekte kalan karakterler yaratmadaki ustalığı da daha bu şiirinde kendini belli eder. Bütün komik yönlerinin yanında şiir ciddi bir mesaj da iletir; dünyadaki her şey gibi ün de geçicidir.

Siyasal ve kişisel huzursuzluklar. 1386'da Chaucer gümrükteki görevinden ayrıldı. Görevinden kendi isteğiyle ayrılıp ayrılmadığı tam olarak bilinmemektedir. 1385'te Kent'e sulh yargıcı olarak atanması, 1386'da da Parlamento'ya girmek üzere burada "şövalye" unvanı alması, Londra'daki görevinden ayrılmayı tasarladığını gösterir. Bir başka olasılık ise, 1386'da Woodstock'lı Thomas'ın başını çektiği bir grup baronun, Kral II. Richard'ı yönetimden uzaklaştırıp kralın atadığı pek çok memurun görevine son verilirken Chaucer'ı da görevinden almış olmalarıdır.

1386-89 arası çetin bir dönem oldu. 1387'de karısı öldü. Aynı yıl yeniden sulh yargıçlığına atandı, ama 1386'dan sonra Parlamento'ya dönemedi. 1388'de borçlarından ötürü kendisine karşı bir dizi dava açıldı. Borçlarını temizlemek için sarayın bağladığı geliri elden çıkardı. 1388'de baronların denetimindeki Parlamento, aralarında Chaucer'ın yakın arkadaşlarının da bulunduğu birçok saray yanlısını idam ettirdi. Ama 1389'da Kral II. Richard denetimi yeniden ele geçirdi. Chaucer'ın yeniden sarayda görev alması büyük olasılıkla bu siyasal değişikliğe bağlıdır; 1389'da kralın mülklerinin bakımıyla ilgili bir göreve getirildi.

1380'lerin siyasal olayları yüzünden huzursuz bir yaşam sürmekle birlikte bu dönemde edebi alanda oldukça verimli oldu. Yazdıklarında dönemin siyasal gerginliğini yansıtmaması da ilginçtir. 699 dizeden oluşan *Parlement of Foules* (Kuşlar Meclisi) adlı şiiri, Aziz Valentino gününde kuşların eşlerini seçmek için tanrıça Doğa önünde toplandığı inanışından yola çıkılarak yazılmıştı. Chaucer bu şiirinde şakacı ve mizahi bir tonun ardında farklı aşk türlerini değerlendirir. Şiirin anlatıcısı, boşuna bir yanıt arar ve arayışını başka kitaplarda sürdürmeyi kararlaştırır. Dante ve Boccaccio'dan çok sayıda dizeye yer veren şiirin, saraydaki olaylarla, özellikle de II. Richard ile Bohemyalı Anne'in 1382'de evlenmeleriyle ilgili olabileceği ileri sürülmüş ama kanıtlanamamıştır. *Parlement of Foules* Chaucer'ın ilk döneminin en iyi yapıtıdır.

Romalı filozof Boethius'un (6. yy başları) *De consolatione philosophiae* (Felsefenin Avuntusu Üzerine) adlı yapıtı, ortaçağın en etkili kitaplarından biriydi. Yapıtta ele alınan özgür istenç, Tanrı'nın her şeyi önceden bilmesi, alınyazısı, talih, gerçek ve sahte mutluluk gibi konular, yapıtın düzyazı çevirisini yapan Chaucer'ın düşüncesi ve sanatı üstünde derin ve kalıcı bir etki yapmıştır. *Troilus and Criseyde* (Troilos ve Khryseis) adlı şiirinde Boethius'un etkisi açıktır. Chaucer 8.239 dizeden oluşan bu şiirin olay örgüsünü, Boccaccio'nun "Il filostrato" (y. 1338; Aşk Mağlubu) adlı şiirinden almıştır. Arka planını Troya Savaşı'nın oluşturduğu şiirde, Troya kralı Priamos'un oğlu Troilos ile kâhin Kalkhas'ın dul kızı Khryseis'in aşk öyküleri anlatılır. Kişilerin iç dünyalarına yer veren ve anlatıcının doğrudan yaptığı yorumlarla gelişen şiir, birçok eleştirmence Chaucer'ın en iyi yapıtı sayılmıştır.

Chaucer'ın 1380'lerde yazdığı bir başka şiir de *Legend of Good Women*'dir (İyi Kadınlar Efsanesi). Başarılı bulunmayan şiirde bir "Prolog" ve dokuz öykü yer alır. Öykülerin ortak teması, hayırsız erkeklerce aldatılan kadınlardır; sonuçta şiir iyi kadınlardan çok, kötü erkekler efsanesi haline gelir. Yapıtın belki de en önemli yönü, Chaucer'ın belli bir çerçeve içinde, bir dizi öyküden oluşan uzun bir şiir kurmasıdır.

Son yılları. Chaucer'ın saraydaki görevi 1389'dan 1391'e değin sürdü. 1391'de kralın North Petherton'daki parkının ağaçlandırılmasıyla görevlendirildi ve ölümüne değin bu görevde kaldı. 1395-96'da John of Gaunt'un oğlu Derby kontuyla yakın dostluğu olduğu bilinmektedir. Derby kontu 1399'da IV. Henry adıyla kral olunca Chaucer'ın haklarını korudu ve ona yıllık gelir bağladı. 1400'de ölen Geoffrey Chaucer, Westminster Abbey'ye gömüldü.

Chaucer'ın 1390'lardaki büyük edebi başarısı *Canterbury Tales*'dir (Canterbury Öyküleri). Yapıt, Southwark'daki Tabard Inn'de bir araya gelen 30 kadar hacının, Thomas Becket'in Canterbury'deki anıtmezarına at sırtında gidip dönerken düzenledikleri öykü anlatma yarışmasını konu alır. "Genel Öndeyiş"de hacılar canlı ve kısa tanımlarla tanıtılırlar. Hacıların anlattığı 24 öykünün arasına kısa dramatik sahneler serpiştirilmiştir. Chaucer kitabı için düşündüğü planın tümünü gerçekleştirememiştir; Canterbury'den dönüş bölümü yapıtta yer almadığı gibi, bazı hacılar da öykü anlatmaz. Kitabın iskeletini hac yolculuğunun oluşturması, pek çok değişik kişinin yapıta sokulabilmesine izin verir; bunlar arasında şövalye, tüccar, hukukçu, rahip, toprak sahibi, değirmenci, memur gibi toplumun çeşitli tabakalarından tipler yer alır. Ayrıca hac yolculuğu ve öyku anlatma yarışması, şövalye romanı, manzum masal, aziz öyküsü, alegorik öykü, hayvan masalları, vaaz ve simya raporları gibi çok çeşitli türlerin kullanılmasına yol açmıştır. Hac yolculuğunun ele alınmasındaki bir başka amaç da, bu dünyanın zevkleri ve kusurlarıyla öteki dünya için duyulan tinsel istekler arasındaki ilişki üzerinde düşünmektir. Düzyazı olarak kaleme alınmış iki bölüme de yer veren *Canterbury Tales*(*) manzum öykünün en güzel örneklerini içerir.

Otuz yıllık başarılı edebiyat yaşamının doruğuna ulaştığı bu yapıtında Chaucer çeşitli konulardaki ortaçağ kitaplarından büyük ölçüde yararlanmış, ayrıntılı astroloji bilgisini de yansıtmıştır. İnsanın manevi zayıflığına ilgi duyan, insan olmanın karmaşıklığını anlamaya çalışırken bunun hem mizahi, hem de trajik yönlerini görebilen ve doğru yaşam biçimini bulmaya çalışan bir şair, bir devlet memuru, bir hacıdır.

Çağdaşları, Chaucer'ın yapıtlarının değerini bilmiş, 15. yüzyılda birçok şair onun şiirlerine öykünen yapıtlar vermiştir. Sonraki yüzyıllarda şiirleri, özellikle *Canterbury Tales* büyük yaygınlık kazanmış ve pek çok dile çevrilmiştir. 19. yüzyılın ortalarından sonra yaşamı ve yapıtını inceleyen araştırmacıların sayısı giderek artmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Kısa şiir. *Anelida and Arcite* (bitmemiş: Anelida ve Arcite). *Complaint of Chaucer to his Empty Purse* (Chaucer'ın Boş Para Kesesine Yakınması). *Lines to Adam Scriven* (Adam Scriven'a Dizeler). Düzyazı. *Treatise on the Astrolabe* (Usturlap Üstüne Risale).

Chauk, Yukarı Myanmar'ın orta kesimindeki Magwe bölgesinde liman kenti. Irrawaddy Irmağı havzasında bulunan kent Singu-Chauk petrol alanlarının ihraç limanıdır. Çevrede yaşayan Mon halkı çok eskiden beri yöreden topladıkları asfaltla evlerini havanın yol açtığı aşınmaya karşı korurlardı. 1902'de İngilizler Chauk-Lonywa petrol alanlarını keşfettiler. Buradan elde edilen ham petrol sonraları 563 km uzunlukta bir boru hattıyla, arıtılmak üzere Chauk'tan Syriam'a akıtıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra boru hattının isyancılarca kundaklanması üzerine Chauk petrolünün satışı Yukarı Myanmar'la sınırlı kaldı. Taşımacılık hasar gören boru hattının yerine Irrawaddy Irmağında çalışmaya başlayan tankerlerle sürdürüldü. Chauk rafinerisi 1954'te yenilendi; boru hattının Chauk-Tagaing-Yenenma ve Prome-Syriam arasındaki bölümü de onarıldı. Man ile Syriam'ı bağlayan bir boru hattı 1979'da tamamlandı. Chauk petrol alanlarında ayrıca zengin doğal gaz rezervleri bulunmuştur. Asfalt yollar Chauk'tan birçok yöne uzanır. Hava ulaşımı Mandalay bölgesindeki Meiktila kenti üzerinden yapılır. Nüfus (son sayım) 13.615.

Chauliac, Guy de, İtalyanca GUIDO DE CAULIACO olarak da bilinir, (d. y. 1300, Chauliac, Auvergne - ö. 25 Temmuz 1368, Avignon, Fransa),ortaçağın en ünlü cerrahı. Kısaca *Chirurgia magna* (Büyük Cerrahi) olarak anılan *Inventorium sive collectorium in parta chirurgicalis medicinae* (1363; Cerrahiye İlişkin Buluşlar ya da Derlemeler) adlı yapıtı 17. yüzyıla değin cerrahinin temel başvuru kaynağı olarak önemini korumuştur. Chauliac bu yapıtında, ameliyat edilecek hastaların uyutulması için narkotik

maddelerin solunum yoluyla kullanılışını tanımlamış, ayrıca eskiden daha çok tıp öğrenimi görmemiş kişilerin uyguladığı fıtık ve katarakt ameliyatı gibi bazı cerrahi girişimleri açıklamıştır. Aynı yapıt, yaraların tedavisinde yararsız önerilerde bulunarak cerrahinin gelişmesini engellemekle de eleştirilmiştir.

Rahiplik rütbesi alan Chauliac Toulouse, Montpellier ve Paris'te, ayrıca İtalya'nın Bologna kentinde çalışmış, yaşamının büyük bölümünü Papa VI. Clemens'in ve onu izleyen iki papanın özel hekimliğini yaptığı Avignon'da geçirmiştir.

Chauliodus, *Salmoniformes* takımının *Chauliodontidae* familyasından, okyanusların tropik kesimlerinde yaşayan altı tür deniz balığını içeren cins. Bu derin deniz balıklarının iki yanında, ayrıca bazı türlerde yüzgeçlerin ucunda ve ağzın içinde ışık organları bulunur. Bu ışıkla kendilerine doğru çektikleri başka balıkları avlayarak beslenen *Chauliodus* üyeleri, alt ve üstçeneden ileriye doğru fırlamış iri dişleri nedeniyle engerekbalığı olarak da anılır. Türlerin hepsi küçük balıklardır; cinsin en iri örneği, Büyük Okyanusta yaşayan ve uzunluğu 30 cm'yi bulan *C. macouni*'dir.

Chaulmoogra yağı *bak.* şolmogra yağı

Chaumette, Pierre-Gaspard (d. 24 Mayıs 1763, Nevers - ö. 13 Nisan 1794, Paris, Fransa), Fransız Devrimi'nin önderlerinden toplumsal reformcu. Hıristiyanlığa karşı Us Tanrıçası kültünü ortaya atmış, aşırı demokrat çizgisi yüzünden Devrim mahkemesi kararıyla idam edilmiştir.

Gençliğinde kamarot olarak gemilerde çalıştı; botanik öğrenimi gördükten sonra Fransa'yı boydan boya dolaştı, sonunda tıp öğrencisi olarak Paris'e yerleşti (1789-90). Devrime etkin biçimde katılarak XVI. Louis'nin tahttan çekilmesini talep eden dilekçeyi imzaladı (17 Haziran 1791). 1792'de Paris kent yönetiminin başsavcısı oldu; bu görevdeyken hastanelerdeki işleyişi ve yoksulların gömüldüğü mezarlıklardaki koşulları düzeltti; okullarda dayağı, fuhşu, müstehcen yayınları ve piyangoyu yasakladı. Katolikliğe şiddetle karşı olan Chaumette, Notre-Dame Katedrali'nde ilk Us'a Tapınma törenini düzenledi. 10 Kasım 1793'te yapılan törende Us'u bir kadın oyuncu canlandırıyordu. Paris'teki kiliseleri kapatma emri (23 Kasım 1793) Robespierre'in müdahalesine karşın yürürlükte kaldı. Burjuva cumhuriyetçileri Jirondenlere karşı duyduğu tepki yüzünden, Terör Dönemi önderleri Chaumette'in *sans-culotte*'ların (ücretli işçiler ve esnaf) başına geçmesinden korktular. Chaumette, Sans-culotte Ayaklanması'nın savunucusu Jacques-René Hébert'i desteklemediği halde tutuklandı ve

Chaumette, F. Bonneville'in portresinden F.-B. Lorieux'nün yaptığı oymabaskı, 18.yy
Bibliothèque Nationale, Paris

Hébert'cilerin sindirilmesinin ardından idam edildi (Mayıs 1794).

Chaumont, CHAUMONT-EN-BASSIGNY olarak da bilinir, Fransa'nın doğusunda, Champagne-Ardenne planlama bölgesindeki (*région de programme*) Haute-Marne ilinin

Chaumont'da Saint-Jean-Baptiste Kilisesi, Fransa
H. Roger - Viollet

(*département*) merkezi. Paris'in güneydoğusundaki Chaumont, Marne ve Suize ırmaklarının Yukarı Marne Vadisinde birbirine karıştığı düzlükte yer alır. 10. yüzyıl yapısı bir şatonun çevresinde kurulan yerleşme o dönemde Calvus Mons (Çorak Dağ) adıyla anılıyordu. Önceleri Bassigny kontlarının, daha sonra da 100 yıl boyunca Champagne kontlarının merkezi oldu. 1329'da krallığa bağlandı. 1814'te İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya, Chaumont'da, Napoléon Savaşları'nı zafere değin sürdürme konusunda bir antlaşma imzaladılar. Kentteki Saint-Jean-Baptiste Kilisesi 13-16. yüzyıl arasında yapılmıştır. Paris ile Basel'i (İsviçre), birleştiren kara ve demir yolları üzerinde yer alan Chaumont'un en önemli sanayi kolları eldiven ve ayakkabı yapımıdır. Nüfus (1982) 26.203.

Chausson, Ernest (Amédée) (d. 21 Ocak 1855, Paris - ö. 10 Haziran 1899, Limay, Fransa), Fransız besteci. Az sayıdaki yapıtıyla ülkesinin 19. yüzyıl bestecileri arasında kendine üstün bir yer sağlamıştır.

Hukuk öğrenimi gördüyse de 1880'de Massenet ile çalışmak için Paris Konservatuvarı'na girdi. 1883'e değin César Franck'tan özel ders aldı. Zengin ve cömert bir insandı. Ulusal Müzik Derneği'nin sekreterliğini yaptığı 10 yıl boyunca çağdaş Fransız müziğini desteklemekte büyük çaba gösterdi. Armoni bakımından öncelikle Franck'tan, kısmen de Richard Wagner'den izler taşıyan müziği, duruluğu, dengesi ve kararlı biçimiyle özellikle Fransız niteliklidir.

Chausson önceleri, başta "Le Colibri" olmak üzere, Leconte de Lisle'in şiirlerinden şarkılar yapmış, daha sonra Paul Verlaine, Maurice Maeterlinck (*Serres chaudes* [Sera Çiçekleri]), Jean Cros ("Chanson perpétuelle" [Bitmeyen Şarkı]) ve Maurice Bouchor'un ("Poème de l'amour et de la mer" [Aşk ve Deniz Şiiri]) şiirlerini bestelemiştir. *Keman, Piyano ve Yaylı Çalgılar İçin Konçerto* (1890-91) adlı yapıtı, iki eşit solo partinin yaylı çalgılar dörtlüsüyle birleştirildiği çok başarılı, başka bir örneği olmayan bir uygulamadır. Chausson'un başka önemli orkestra çalışmaları arasında zengin dokulu bir parça olan *Keman ve Orkestra İçin Şiir* (1896) ile *Si Bemol Major Senfoni*'den (y. 1890) başka, birçok opera (örn. ölümünden sonra sahnelenen *Le Roi Arthus*), koro ve piyano parçaları vardır.

chautauqua hareketi, ABD'de 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yetişkin eğitimine yönelik halk kuruluşlarının geliştirdiği akım.

İç Savaş ertesinde New York eyaletindeki Chautauqua Gölü yöresinde, kiliselerin Pazar okullarının öğretmenleri ile kilisede gönüllü çalışanların eğitimi için düzenlenen toplantılar, gölün adıyla anılan ilk uygulama oldu. Başlangıçta bütünüyle dinsel içerikli olan program, daha sonra genel kültür eğitimini ve halk eğlencelerini kapsayacak biçimde genişletildi. Ertesi yıllarda, yaz sınıfları ve derslerinin yanı sıra evlerde okuma ve mektupla öğrenim gibi etkinlikler de eklendi. Sonradan Chicago Üniversitesi'nin rektörü olan William Rainey Harper 1883'te ilk *chautauqua*'nın eğitim müdürü oldu ve birçok seçkin konuşmacının burada ders vermesini sağladı. 1900'e gelindiğinde *chautauqua*'nın bir ilahiyat okulu, bir mektupla öğretim okulu ve bir yayınevi vardı.

New York'taki *chautauqua*'nın başarısı, ABD'nin her yerinde onu örnek alan birçok *chautauqua*'nın kurulmasına yol açtı. 1900'e gelindiğinde ABD'de 400'ü aşkın bu tür yerel kurumun yanı sıra, kentten kente dolaşacak konuşmacı ve müzisyen sağlayan sayısız organizatör ortaya çıkmıştı. Gezici *chautauqua*'ların sayısı 1924'te doruğa ulaştı, bu tarihten sonra düşmeye başladı. Ama Chautauqua Gölündeki ilk kurum, senfoni konserleri, opera ve tiyatro gösterileri, üniversitelerde yaz okulu dersleri ve konferanslar düzenleyerek varlığını sürdürdü.

Chautemps, Camille (d. 1 Şubat 1885, Paris, Fransa - ö. 1 Temmuz 1963, Washington, D.C., ABD), üç kez başbakanlık yapmış Fransız siyaset adamı. II. Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın Nazi Almanyası'na teslim olmasında tartışmalı bir rol oynamıştır.

Fransa'nın siyasal yaşamında ağırlık taşıyan bir ailenin oğluydu. Avukatlıkta büyük başarı kazandıktan sonra Radikal Sosyalist Parti'nin etkili üyeleri arasına girdi. Önce Tours belediye başkanlığına, ardından da 1919'da Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Hızla yükselerek 1924-26 arasında birkaç kez adalet bakanlığı ve içişleri bakanlığı görevlerinde bulundu. Şubat 1930'da başbakanlık görevi birkaç gün sürdü; daha sonra kurulan çeşitli kabinelerde bakan oldu. Kasım 1933'te getirildiği başbakanlık görevinden, Stavisky Olayı olarak bilinen mali skandalın yol açtığı siyasal bunalım sonucunda Şubat 1934'te istifa etti.

Haziran 1937'den Mart 1938'e değin yeniden başbakanlık görevinde bulundu. Halk Cephesi politikasını sürdürme eğiliminde olan Chautemps'ın çabaları, ondan önceki başbakan Léon Blum'un reformlarının sulandırılmış bir biçimi olmaktan öteye geçemedi. 1940'ta Bakanlar Kurulu'nda yer alan Chautemps, Almanlarla ateşkes görüşmelerine oturulmasını ilk önerenlerden biriydi. Pétain'in safına geçen ilk kabine üyelerinden biri de Chautemps'dı. Vichy Hükümeti'nde de görev alan Chautemps resmî bir görevle ABD'ye gidince Pétain hükümeti ile bağlarını kopardı. Bundan sonra yaşamının büyük bölümünü ABD'de geçirdi. Savaştan sonra bir Fransız mahkemesinde gıyabında yargılandı ve düşmanla işbirliği yapmaktan suçlu bulunarak mahkûm oldu.

Chauvelin AİLESİ, Fransa'da 16-19. yüzyıllar arasında devlet işlerinde etkili olan aile. Birçok ünlü diplomat, din adamı ve soylu yetiştirmiştir.

Ailenin ilk önemli üyesi, önce *Parlement* (Yüksek Mahkeme) savcısı, Catherine de Médicis döneminde de başsavcı olan Toussaint Chauvelin'di (ö. y. 1552). Onun en

büyük oğlu François ise Marie de Médicis döneminde başsavcı oldu. Toussaint'in büyük torunu Bernard Chauvelin (1662-1755), sırasıyla *Parlement* danışmanlığı, Tours, Bordeaux ve Amiens vekilharçlığı ve *Conseil d'État* (Devlet Şurası) üyeliği yaptı.

İtalya ordusunun vekilharcı Louis Chauvelin'in (ö. 1645) oğlu Louis de Chauvelin (d. 1640 - ö. 31 Temmuz 1719) önce *Parlement* danışmanı, ardından Picardie ve Franche-Comté vekilharcı oldu; öldüğünde de *Conseil d'État* üyesiydi. Germain-Louis Chauvelin (d. 1685 - ö. 1 Nisan 1762), *Parlement*'ın başdanışmanı iken 1727'de adalet bakanlığına atandı; daha sonra dışişleri bakanı Kardinal Fleury'nin müşteşarlığını yaptı (1727-37). Chauvelin temelde Avusturya karşıtı bir politika izledi; genel kanıya göre Polonya Veraset Savaşı'nı (1733-38) büyük ölçüde o hazırlamıştı. Chauvelin'in dışişleri bakanlığındaki görevi, onun başarılarını çekemeyen Fleury tarafından sürgüne gönderilmesiyle noktalandı. Bernard'ın oğlu Henri-Philippe Chauvelin (d. 18 Nisan 1714 - ö. 14 Ocak 1770) Montieramey başkeşişi ve *Parlement* danışmanıydı. Geniş siyasal nüfuzunun yanı sıra Cizvitlere karşı yazılarıyla da tanınmıştı.

Henri-Philippe'in erkek kardeşi Chauvelin markisi Bernard-Louis (d. 1 Mart 1716 - ö. 24 Kasım 1773) çok başarılı bir asker ve diplomat olarak ün kazandı. 1732'de kraliyet ordusunda subay olarak görev aldı, İtalya seferinde büyük yararlık gösterdi. Hızla rütbe alan Bernard-Louis 1735'te Almanya'daki orduda komutanlığa getirildi. 1744'te İtalya'daki orduda tuğgeneralliğe yükseldi ve yaralanıncaya değin çeşitli seferlere katıldı. 1745'te mareşalliğe yükseltildikten sonra bir dizi diplomatik ve askeri görevde bulundu. Daha sonra Torino'ya büyükelçi olarak gönderildi (1753-64). Korsika Adasının Fransa'ya ilhakını kesinleştiren sefere katıldı.

Bernard-Louis'nin oğlu Chauvelin markisi Bernard-François (d. 29 Kasım 1766 - ö. 9 Nisan 1832) babasını izleyerek XVI. Louis'nin maiyetine girdi. Sarsılmaz liberal ülkülerle yetişmiş olan Bernard-François, 1789 Devrimi'ni coşkuyla karşıladı, Rochambeau'nun ordusunda savaştı. 1792'de Londra büyükelçiliğine atandı ve İngiltere'nin tarafsızlığını sağlamayı başardı. Ülkesi yararına gösterdiği çabalara karşın, Terör Dönemi'nin ortasında Paris'e döndüğünde hükümetçe tutuklandı. Daha sonra serbest bırakıldı. 1800'de *Tribunal* (Senato tarafından görevlendirilen bir kurul) üyeliğine, 1804'te ise Yasama Organı'na seçildi. Bu sırada, yeteneklerinin farkına varan Napoléon tarafından Lys valiliğine atandı. Chauvelin bu görevi başarıyla yerine getirdi ve birçok bayındırlık işini gerçekleştirdi. Bourbon hanedanının yeniden tahta geçmesi (Nisan 1814) üzerine emekliye ayrılmak istedi. Ama İkinci Restorasyon döneminde (Temmuz 1815-Temmuz 1830) liberal siyaset çevrelerinde yeniden etkinlik kazandı ve 1816'da Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Chauvelin, aynı zamanda özgünlüğü ve güzel konuşma yeteneğiyle tanınan seçkin bir hatipti. Liberalizmin ve basın özgürlüğünün büyük savunucularından biri oldu. 1827'de Temsilciler Meclisi'ne yeniden seçilmekle birlikte, 1829'da istifa etti.

Chaux-de-Fonds, La, İsviçre'nin batısındaki Neuchâtel kantonunda kent. Jura Dağlarında, Fransız sınırı yakınındaki Neuchâtel kentinin kuzeybatısında yer alır. Adından ilk kez 14. yüzyıl kayıtlarında söz edilen La Chaux-de-Fonds, 1656'da tüzel kimlik kazandı. 1794'teki yangından sonra hemen bütünüyle yeniden inşa edildi. Saat sanayisi 18. yüzyıl başlarında kuruldu. İsviçre Saat Ticareti Odası'nın genel merkezi, bugün ülkede saat sanayisinin en önemli merkezlerinden biri olan La Chaux-de-Fonds'dadır. Saatçilik, müzik, resim ve ticaret okullarıyla çok sayıda müzenin bulunduğu kentte makine sanayisi ve matbaacılık da önem taşır. Nüfusun çoğunluğu Protestandır ve Fransızca konuşur. Nüfus (1987 tah.) 35.726.

Chaves, Portekiz'in kuzeyindeki Vila Real ilinde (*distrito*) kent ve belediye (*concelho*). Tâmega Irmağı üzerinde, Vila Real kentinin hemen kuzeybatısında, İspanyol sınırının 8 km güneyindedir. Yöredeki Chaves Kaplıcaları'nı (*caldas*) Aquae Flavius olarak adlandıran Romalılar kenti surlarla çevirdiler. Chaves daha sonra sırasıyla Suevlerin, Vizigotların, Arapların ve İspanyolların eline geçti. Romalılardan kalma yapıtlar arasında 18 kemerli bir köprü ile iki tane yazıt sütun sayılabilir. Kentte ayrıca ortaçağdan kalma birçok ünlü kilise ile Bragança dükleri ne ait bir kale bulunmaktadır. Bir tarım ve tekstil merkezi olan Chaves, jambonuyla da tanınır. Kentte, antropolojik araştırmalar yapan bir enstitü bulunur. Yörede tungsten madenleri vardır. Chaves bir demiryolu hattının da son durağıdır. Nüfus (1982) 12.000.

Chávez (y Ramírez), Carlos (Antonio de Padua) (d. 13 Haziran 1899, México - ö. 2 Ağustos 1978, México), Meksikalı orkestra yönetmeni ve besteci. Yapıtlarında halk şarkısı öğeleriyle çağdaş teknikleri ustaca kaynaştırmıştır. İlk senfonisini 19 yaşında tamamladı. 1921'de Meksika havası taşıyan ilk önemli yapıtı *El fuego nuevo* (Yeni Ateş) balesini yazdı. Avrupa ve ABD'ye yaptığı gezilerden sonra 1928'de Meksika Senfoni Orkestrası'nı kurdu ve şefliğini yürüttü. 1928'den 1934'e değin México'daki ulusal konservatuvarın direktörü oldu. Belli başlı ABD orkestralarını konuk şef olarak yönetti. Meksika müziği üzerine çok sayıda makale ve *Toward a New Music* (1937; Yeni Bir Müziğe Doğru) adlı bir de kitap yayımladı. Harvard Üniversitesi'nde Charles Eliot Norton Konferansları kapsamında yaptığı konuşmaları *Musical Thought* (1960; Müziksel Düşünce) adlı kitabında topladı.

Chávez melodi kalıpları ve ritmik ses değiştirimleriyle (*inflection*) gerçek Meksika müziği yapmış, Yerli müziğinin vurmalı çalgılarından, ilkel ritimlerinden, armoniyle melodinin eski biçimlerinden yararlanmıştır. Ayrıca çağdaş Avrupa ve Amerikan müziğinden, özellikle de Stravinsky ile Schoenberg'den etkilenmiştir.

Tamamladığı altı senfonisinden ilk ikisi olan *Antigona Senfonisi* (1933) ve *Yerli Senfonisi* (1935), Meksika Yerli müziği temalarını kullandığı tek bölümlü yapıtlardır. *Piyano ve Orkestra İçin 1 No.lu Konçerto*'sunda (1940) vurmalı çalgılar ağırlıktadır. Altı icracı için düşünülmüş *Vurmalı Çalgılar İçin Toccata* (1942) adlı parçada, bazısı Yerli çalgısı olmak üzere 11 tür vurmalı çalgı yer alır.

Chávez'in öbür yapıtları arasında Dört Güneş (1926) adlı bale yapıtı, Yerli çalgılarının da yer aldığı orkestra için *Xochipilli Macuilxochitl* (1940), *Keman Konçertosu* (1950) ve gene orkestra için yazılmış bir parça olan *Keşif* (1969) vardır.

Chávez, Federico, CHAVES olarak da yazılır (d. 1881?, Asunción - ö. 24 Nisan 1978, Asunción, Paraguay), 1949-54 arasında Paraguay devlet başkanı.

Hukuk öğrenimini 1905'te tamamlayan Chávez uzun süre ortanın sağındaki Ulusal Cumhuriyetçi Birlik'in (Colorado Partisi) liderliğini yürüttü. 1946'da partisinin bir koalisyon hükümetine katılması üzerine Yüksek Mahkeme'ye atandı. Dışişleri bakanlığı (1947, 1949) ve Fransa ile İspanya'da büyükelçilik görevlerinde bulundu. Büyük bir siyasal istikrarsızlık dönemini ardından 11 Eylül 1949'da Colorado Partisi'nin demokratik kanadı Chávez'in devlet başkanlığına getirilmesini sağladı. Chávez 15 Temmuz 1950'de uç yıllık bir dönem için resmen başkan seçildi.

Chávez, başkanlık döneminde sanayideki kamu payını genişleterek üretim, ticaret, fiyatlar ve ücretler üzerinde sıkı denetime dayalı merkezden yönetilen bir ekonomi kurmaya çalıştı. Bu uygulamaları yüzünden, ekonomi politikasının yanı sıra Arjantin'le yakınlaşmasına da karşı çıkan Muhafazakârların gitgide büyüyen muhalefetiyle karşılaştı. Ulusal polis örgütünü silahlandırarak rejimi güçlendirmeye çalışırken, silahlı kuvvetler başkomutanı General Alfredo Stroessner'in önderlik ettiği bir darbeyle 5 Mayıs 1954'te devrildi. Öldüğünde devlet töreniyle gömülen Chávez'in cenazesinde General Stroessner de hazır bulundu.

Chavigny ve Buzançais (Kontu), Léon Bouthillier (d. 28 Mart 1608, Paris - ö. 11 Ekim 1652, Paris, Fransa), Fransa'da, Fronde(*) adıyla anılan iç savaşlar dönemi nin (1648-53) önde gelen adlarından.

Kardinal Richelieu'nün başlıca yardımcılarından Claude Bouthillier'nin oğluydu. 1632'de Chavigny kontu ve bakan oldu. 1635'te, Orléans dükü Gaston'un davranışlarını gözlemek üzere Gaston hanedanının mühürdarlığına getirildi. XIII. Louis'nin vasiyeti doğrultusunda babasıyla birlikte naipler meclisine atandı. Ama Anne d'Autriche'in tek naip ilan edilmesi üzerine bakanlık görevinden alındı. Jules Mazarin'in Anne d'Autriche üzerinde tek başına nüfuz sahibi olması Chavigny'yi saraydan uzaklaştırdı.

Chavigny, Vincennes şatosu valisiyken Eylül 1648'de devlet için tehlikeli olduğu gerekçesiyle tutuklandı; ama Paris *Parlement*'ı (Yüksek Mahkeme) tutuklamayı keyfi bir uygulama olarak değerlendirince Chavigny ekimde serbest bırakıldı. Kont, ikinci Fronde (*Fronde des princes*) sırasında Mazarin'e karşı Condé 4. prensi II. Louis de Bourbon'un danışmanlarından biriydi. Nisan 1651'de Condé'nin savaşta üstün olduğu dönemde Anne d'Autriche, Chavigny'yi başbakanlığa atadı. Ama temmuza doğru savaşın yönü değişince, Chavigny artık Anne'ın meclisinde görünemez olmuştu. Bunun üzerine Mazarin'e gizlice bazı öneriler iletti. Fronde'un son günlerinde Paris'te bu önerileri öğrenen Condé, Chavigny'yi büyük bir öfkeyle küçük düşürdü. Chavigny uğradığı çöküntü yüzünden hastalanarak öldü.

Chavín kültürü, Peru'da Kolomb öncesi döneme ait en eski ve gelişmiş kültür. İÖ y. 900-200 arasında en parlak dönemini yaşayan Chavín kültürünün etkileri, sanat alanında bugünkü Peru'nun kuzey ve orta bölgelerine de yayılmıştır. Adı kuzey yaylalarında bulunan Chavín de Huántar harabelerinden gelmekle birlikte, bu yerleşimin, Chavín kültürünün gerçek merkezi olup olmadığı bilinmemektedir. Başka önemli yerel merkezler arasında yaylalardaki Kotosh ve Kuntur Wasi ile kuzeydeki kıyı vadilerinde bulunan Casma, Nepeña, Chicama gibi yerler sayılabilir. Bu kültürün

kıyı bölgesine özgü evrelerinin en tanınmışı Chicama Vadisindeki Cupisnique'tedir.

Chavín de Huántar yerleşiminin ortasında, kesme taş bloklardan yapılmış büyük bir tapınak kompleksi yer alır. İç galerileri de bulunan bu yapının sütun ve lentoları alçak kabartmalarla bezenmiştir. Chavín üslubunun en belirgin örgeleri insan, kedi cinsinden yaratıklar, timsah ya da yılan figürleridir. Bunlar genellikle düşsel yaratıklarla bir arada, çok karmaşık bir düzenleme içinde kullanılmıştır.

Chavín kültürü hiç kuşkusuz başlangıç dönemi (İÖ y. 1800-900) olarak adlandırılan erken ve daha basit evrenin bir devamıdır. Bu dönemde Peru'da tarımla uğraşan yerleşik topluluklar yaygınlaşmış, dokuma, çömlekçilik ve taş oymacılığı önemli aşamalar geçirmiştir. Chavín kültürünün önemi, o zamana değin bağımsız olan yerel ya da bölgesel kültürlerin ilk kez ortak bir öğreti ve din altında toplanmasından gelir. Yörenin siyasal birliğine ilişkin bilgiler kesin değildir.

Chayefsky, Paddy, asıl adı SIDNEY CHAYEFSKY (d. 29 Ocak 1923, New York kenti - ö. 1 Ağustos 1981, New York kenti, ABD), oyun yazarı. Televizyon oyunlarının hızla gelişip yaygınlaştığı 1950'lerde verdiği yapıtlarla tanınır.

1943'te New York City College'ı bitirdikten sonra I. Dünya Savaşı'nda ABD ordusunda görev aldı. New York'a döndüğünde bir basımevinde çırak olarak çalıştı. Ardından programlarında nitelikli yerli ve yabancı oyunlara yer veren Theatre Guild of the Air (*bak.* Theatre Guild) için radyo uyarlamaları (1951-52), televizyon için de polisiye diziler yazmaya başladı.

İlk uzun televizyon oyunu *Holiday Song*'du (1952; Tatil Şarkısı). Biri kasap, öbürü öğretmen iki sıradan insan arasındaki aşkı anlatan *Marty* (1953) adlı oyunu büyük başarı kazandı. Oyunun filmi 1955'te dört tane Oscar ve Cannes Film Şenliği Altın Palmiye Ödülü'nü kazandı. Sırasıyla 1956 ve 1957'de sinemaya uyarlanan *The Catered Affair* (1955) ve *The Bachelor Party* (1954; Bekar Partisi)) öbür tanınmış oyunlarıdır.

The Middle of the Night (1954; Geceyarısı) adlı başka bir televizyon oyunu Chayefsky'nin sahneye konan ilk oyunu oldu (1956). Sahne için yazdığı öbür oyunları *The Tenth Man* (1959; Onuncu Adam) ve *Gideon*'da (1961) dinsel temaları işledi ve çağdaş kuşkuculuğa karşı çıktı. *The Passion of Josef D.* (1964) adlı oyununda Josef Stalin ve Rus Devrimi'ni konu alır. *The Latent Heterosexual* (1967; 1968'de sahnelendi) ise, daha az vergi ödemek için evlenen, ama sonra bundan hoşnut kalan ünlü bir eşcinsel yazarı konu alıyordu. Chayefsky ayrıca sinema için senaryolar da yazdı ve bunlardan üç tanesiyle Oscar kazandı.

Che-chiang (Çin) *bak.* Zhejiang

Cheb, Almanca EGER, Çek Cumhuriyeti'nin Batı Bohemya (*Západočeský*) ilinde (*kraj*) kent. Ohře Irmağı üzerinde, Almanya sınırı yakınlarında yer alır. Bohemya'ya kuzeybatıdan en kolay girişi sağlayan bölgenin ağzında bulunması nedeniyle tarih boyunca sürekli savaşlara sahne oldu. 13. yüzyılda Bohemya kralı I. Otto kenti Suev hükümdarlarının elinden aldı. Husçuluk Savaşları'nda (1419-36), Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-48) ve Avusturya Veraset Savaşları'nda (1740-48) Cheb yakılıp yıkıldı. Friedland dükü Albrecht Wenzel von Wallenstein'ın subayları 1634'te bugün yıkıntı durumundaki imparatorluk kalesinde (12.yy) öldürüldü. Dük de aynı gece belediye başkanının evinde katledildi. Kent nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Almanlar

Cheb belediye sarayı, Çek Cumhuriyeti
Paul Hufner-Shostal/EB Inc

II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya gönderildi.

Cheb'de bisiklet, motosiklet, tarım makineleri, dokuma, halı ve deri eşya ile bira üretimi yapan fabrikalar bulunmaktadır. Nüfus (1983 tah.) 31.239.

Chechaouene bak. Şeşaven

check-off, sendika ödentilerinin işveren tarafından işçilerin ücretlerinden kesilerek sendikalara verilmesi sistemi. *Ayrıca bak.* sendika.

check-up *bak.* sağlık taraması

Cheddar, İngiltere'nin Somerset iline (*county*) bağlı Sedgemoor ilçesinde (*district*) bucak. Mendip Tepelerinde, göz kamaştırıcı görünümlü kireçtaşı bir boğazda kurulmuştur. Paleolitik Çağa ait insan kalıntıları ile aletlerin bulunduğu ve bugün National Trust'a (İngiliz Ulusal Vakıf Kurumu) bağlı olan boğaz ile yöredeki büyük mağaralar çok sayıda turist çeker. Çedar peyniri, 12. yüzyılın başlarında ya da daha önce ilk kez burada, yöredeki mağaralarda yıllandırılarak üretilmiştir. Bugün de aile işletmelerinde çedar peyniri üretilmektedir. Nüfus (1984 tah.) 3.950.

Chédiak-Higaşi sendromu, bütün akyuvarlarda oluşum bozuklukları, karaciğer ve dalak büyümesi, lenf düğümlerinin irileşmesi, kansızlık, trombosit sayısının azalması, kemik, akciğer, kalp ve deri anormallikleri, enfeksiyona yakalanma eğiliminin artması gibi belirtilerin tümünü ya da birçoğunu içeren hastalık. Farelerde, sığırlarda, vizonlarda ve ender olarak insanda (incelenmiş hasta sayısı 100'ü aşmaz) görülen bu hastalığın kalıtsal olduğu sanılmaktadır.

Cheektowaga, ABD'de New Yok eyaletinin batı kesimindeki Erie ilinde (*county*) kent ve ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). Buffalo'nun hemen doğusunda, Ellicott, Scajaquada ve Cayuga çayları üzerinde, Erie Gölü yakınlarındadır. Hollanda Arazi Kumpanyası'nca satılan toplaklardandı. Önceleri Amherst'ün parçası olan yöre, Buffalo Yerli Yerleşme Kampı görevlisi Appolos Hitchcock tarafından 1809'da yerleşime açıldı. 1839'da tüzel kimlik kazandı. Cheektowaga adı Yerli dilindeki *ji-ik-dowah-gah* (yaban elmasının ülkesi) sözcüğünden gelir. İç Savaş'tan sonra demiryolunun gelmesi arazi spekülasyonuna yol açtı. II. Dünya Savaşı sonrasında konut alanları gibi sanayi ve ticaret de hızla gelişti. Depew köyünün büyük bölümüyle Sloan köyü Cheektowaga sınırları içindedir. Yaklaşık 20 tane de mezarlık vardır. Büyük Buffalo Uluslararası Havalimanı kuzeydoğusunda yer alır. Nüfus (1990) 99.314.

Cheever, John (d. 27 Mayıs 1912, Quincy, Massachusetts - ö. 18 Haziran 1982, Ossining, New York, ABD), ABD'li öykü ve roman yazarı. ABD'de banliyölerde yaşayan varlıklı orta sınıfın yaşamını, törelerini ve ahlaki değerlerini fantezi ve ironik komedi yoluyla betimleyen yapıtlarıyla tanınır. Roman kahramanlarının yaşamındaki hüznü ve dramı, görünürde önemsiz olayların altında yatan gizli düşünce ve duyguları yakalama ve açığa çıkarma yeteneğinden ötürü "Banliyölerin Çehov'u" olarak anılır. Bir ahlakçı olarak tanınan Cheever, kahramanlarını geleneksel ahlak açısından yargılar.

1930'da *New Republic*'te yayımlanan ilk öyküsü, 17 yaşında Massachusetts'teki Thayer Akademisi'nden atılmasını konu alır. Cheever adı, çoğu öyküsünün yayımlandığı *The New Yorker* dergisiyle birlikte anılır ama *The New Republic*, *Collier's Story* ve *The Atlantic* dergilerinde de birçok öyküsü yayımlanmıştır. Bir öykü ustası olan Cheever, öykünün temel kaynağı saydığı "olayın kesintiye uğratılması" ilkesinden hareket eder. Açık ve zarif düzyazısıyla, olay ve anekdotları özenle düzenlemesiyle ünlüdür. Ancak episodlar üzerinde yoğunlaşması, roman gibi daha uzun anlatılar gerektiren bir türde bazı güçlüklerle karşılaşmasına yol açmıştır.

The Way Some People Live (1943; Bazı İnsanların Yaşama Tarzı) adlı ilk öykü kitabını *The Enormous Radio and Other Stories* (1953; Dev Radyo ve Başka Öyküler) ve *The Brigadier and the Golf Widow* (1964) izledi. *The Stories of John Cheever* (1978; John Cheever'ın Öyküleri) Pulitzer Edebiyat Ödülü'nü aldı. Cheever *The Wapshot Chronicle* (1957; Wapshot Günlüğü) adlı ilk romanıyla da Ulusal Kitap Ödülü'nü kazandı. Sonraki romanları arasında *The Wapshot Scandal* (1964; Wapshot Skandalı), *Falconer* (1977; Şahinci) ve *Oh What a Paradise It Seems* (1982; *Sanki Cennetti Görünen*, 1991) vardır. 1982'de Ulusal Edebiyat Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Oğlunun derlediği mektupları (*The letters of John Cheever*) 1988 yılında yayımlanmıştır.

Cheilostomata, *Bryozoa* (yosunhayvanları; koloniler oluşturan küçük, su omurgasızları) filumunun en kalabalık takımı. Bu hayvanlar, Jura Döneminde (y. 190-136 milyon yıl önce) ortaya çıkmıştır. Kolonideki bireylerden her birinin gövdesi kireçli ya da kitinli bir katmanla korunmuştur; bu kireçli örtünün dış ortama açılan deliğini bazen gözkapağına benzeyen bir kapakçık örter. Yalnızca denizlerde yaşayan bu hayvanların oluşturduğu koloniler bitkiyi andırır ve görünümleri genellikle çok güzeldir. *Cheilostomata* takımı, yaşamını bugüne değin sürdürmüş olan yosunhayvanlarının en çeşitli ve en çok dağılmış üyelerini kapsar.

Cheirolepis, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Devoniyen Dönem (y. 395-345 milyon yıl önce) kayaçlarında fosillerine rastlanan soyu tükenmiş ilkel balık cinsi. Genellikle *Chondrostei* altsınıfının, soyu tükenmiş ilkel kemiklibalıkları içeren *Palaeonisciformes* takımına alınan *Cheirolepis* cinsi, sonraki jeolojik zamanlarda ortaya çıkan, daha

gelişmiş kemiklibalıkların atası sayılır. Gövdeleri ince, uzun, mekik biçiminde olan bu balıkların ağzında çok sayıda diş bulunması yırtıcı olduklarını gösterir. Kuyrukları yukarı doğru kıvrık, kuyruk yüzgeci de hemen

Cheirolepis'in insan eliyle yapılmış modeli
British Museum (Natural History); fotoğraf: İmitor

altındadır. Sırt yüzgeci tektir; buna karşılık göğüs yüzgeçlerinin geniş bağlantısı gövdenin esnekliğini ve hareket yeteneğini kısıtlar. Gözleri iri ve kafatasının iyice önündedir.

Cheke, Sir John, CHEEK olarak da yazılır (d. 16 Haziran 1514 - ö. 13 Eylül 1557, Londra), İngiliz hümanist ve Reform yandaşı. Arkadaşı Sir Thomas Smith'le birlikte Eski Yunancanın doğru telaffuzunu keşfetmiş, John Milton'ın deyimiyle "Cambridge'e ve Kral Edward'a Yunanca öğretmiştir". Verdiği derslerle Cambridge'i Reform hareketinin ve hümanist kültürün merkezi durumuna getirmiştir.

VIII. Henry, Cheke'i Cambridge'de kurulan kraliyet kürsüsüne ilk Yunanca profesörü olarak atamıştı. 1552'de VI. Edward ona "şövalye" unvanı verdi. I. Mary'nin 1553'te tahta çıkması üzerine, Cheke'in yönetim kademelerinde hiçbir görevi kalmadı. Reform yanlısı görüşleri yüzünden kısa bir süre hapsedildi, ardından da yurt dışına kaçtı. Gittiği yerlerde Eski Yunancanın telaffuzu üzerine yazılar kaleme aldı. 1556'da Belçika'da yakalanarak Londra Kulesi'ne kapatıldı. Ölümle yüzyüze gelince Protestanlıktan döndüğünü açıkladı; söylendiğine göre utanç yüzünden öldü.

Dönemin en bilgili kişilerinden olan Cheke yorulmak bilmez bir çevirmendi. İngilizce yapıtları, yabancı sözcükler kullanmaktan kaçınması ve yenileştirilmiş fonetik bir yazım kullanması dışında çok önemli değildir. Ama yalnızca bu özellikler bile Cheke'in ürünlerini dönemin en iyi düzyazı örnekleri arasına sokmaktadır.

Chekiang *bak.* Zhejiang

Chelčický, Peter (d. y. 1390, Chelčic - ö. y. 1460, Chelčic, Bohemya), Çek din ve siyaset yazarı. 15. yüzyıldaki Husçu Reform hareketinin önde gelen düşünürlerindendir.

Chelčický, Bohemya'nın güneyindeki varlıklı bir aileden geliyordu. Heretik İngiliz düşünürü John Wycliffe ile Reform yanlısı görüşleri yüzünden öldürülen Çek din adamı Jan Hus'un etkisinde kaldı. Hemen Husçuların radikal kanadı Taborculara katıldıysa da daha sonra onların şiddet yanlısı katı tutumunu reddetti. Savaş ve ölüm cezasına karşı çıktı; kentleri, ticareti, tüm iktidar ve din dışı yetke biçimlerini eleştirdi. I. Constantinus (ö. 337) döneminden önce var olduğuna inandığı ilkel, eşitlikçi bir Hıristiyanlıktan yanaydı. *Šíť Víry* (1440; İnanç Ağı) adlı yapıtında öğretisini kapsamlı bir biçimde açıkladı. Bu öğreti çevresinde giderek bir mezhep oluştu. Chelčický'nin düşüncelerinin ütopyacı ve anarşist yönü, romancı Lev Tolstoy'u büyük ölçüde etkiledi.

Chelleen kültür, kaba yontulmuş el baltalarıyla tanınan, erken bir Paleolitik Çağ kültürüne eskiden verilen ad. Fransa'nın Chelles bölgesinde bulunan ve kültüre adını veren aletler, bugün Acheuleen kültür(*) içinde sınıflandırılır. En eski el baltası kültürünü belirtmek için de artık Chelleen yerine Abbevillien kültür(*) terimi kullanılmaktadır

Chełm, Polonya'nın doğu kesiminde il (*województwo*). 1975'te kurulan il 3.866 km²'lik alan kaplar. Doğuda Ukrayna ve Beyaz Rusya, güneyde Zamość, batıda Lublin, kuzeyde de Biała-Podlaska illeriyle çevrilidir. Ülkenin nüfusu en seyrek illerinden biridir. Patates, çavdar ve şeker pancarı tarlaları arasında çok geniş çayırlıklar uzanır. Beyaz Rusya ve Ukrayna ile sınırı çizen Bug, yöredeki en büyük ırmaktır; Wieprz, Udal ve Siennica ilin öteki ırmaklarını oluşturur. Wieprz-Krzna akaçlama kanalı eyaletin kuzeybatı ve güneybatı köşelerinden geçer. 13. yüzyıldan beri önemini koruyan Chełm kenti, il merkezi ve sanayi bölgesidir. II. Dünya Savaşı sırasında Naziler, Bug Irmağı kıyısındaki Sobibór köyünde aynı adla bir yok etme kampı kurmuşlardır. 250 bin kadar Yahudinin öldürüldüğü bu kampın yakınındaki Włodawa kenti o dönemde Lublin iline bağlıyken bugün Chełm'e bağlanmıştır. Nüfus (1990 tah.) 246.200.

Chełm, Polonya'nın doğu kesimindeki Chełm ilinin (*województwo*) merkezi. Ukrayna sınırının 24 km batısında, Bug Irmağının bir kolu olan Uherka üzerindedir. Chełm kent haklarını 1233'te elde etti; 1377'de Polonya'ya bağlandı. 1795'te Avusturya'nın, 1815'te Rusya'nın eline geçti. II. Dünya Savaşı sırasında Almanların burada kurduğu iki tutsak kampında 90 bin kişi öldü. Polonya Cumhuriyeti 22 Temmuz 1944'te Chełm'de ilan edildi. Kent bugün bir demiryolu kavşağı ve ticaret merkezidir. Polonya'nın yıllık çimento üretiminin dörtte biri burada gerçekleştirilir. Madencilik, ağaç işleme, un üretimi, biracılık ve makine yapımı kentin öteki önemli ekonomik etkinlikleridir. Nüfus (1987 tah.) 61.800.

Chełmno, Almanca KULMHOF, Polonya'nın batısında Nazi yok etme kampı. Warta'nın kolu olan Ner Irmağı üzerinde kurulmuştur. Aralık 1941'de açılıp Ocak 1945'te kapatılan kampta, Adolf Hitler'in "kesin çözüm"ü (*Endlösung*) doğrultusunda, Çingeneler, Sovyet savaş esirleri ve çoğu Polonyalı olan pek çok Yahudi öldürüldü. Öldürülen kişi sayısına ilişkin tahminler 170-360 bin arasında değişmektedir. Kampta, ustalıkla gizlenmiş, giriş bölümlerinde "Duşlara" yazısı bulunan büyük kamyonlar vardı. Burada kurbanlar, egzoz borusundan verilen gazla öldürülür ve cesetler yakındaki ormanlarda açılan toplu mezarlara konurdu. 1942'den sonra cesetleri yakmak için krematoryumlar yapıldı. Chełmno, kemik öğütme makinesiyle de (*Knochenmühle*) ün kazanmıştı. Ağustos 1944-Ocak 1945 arasında Schutzstaffel (SS), bu ölüm makinelerini yakıp yok etti ve kampla ilgili hiçbir iz bırakmamak için bilinen bütün tutsakları öldürmeye çalıştı. Savaştan sonra, kampta kalanların arasından yalnızca iki Yahudi bulunabildi.

Chelmsford, İngiltere'nin Essex ilinde (*county*) ilçe (*borough*). Londra metropoliten alanının kuzeydoğu ucunda yer alır. Yüzölçümü 342 km²'dir. Yöredeki kalıntıların gösterdiğine göre Roma dönemi yerleşmelerinden Caesaromagus burada kuruldu. Chelmsford 1227'de kontluk mahkemesinin sürekli merkezi oldu. Essex ilinin bütününü içine alan Chelmsford piskoposluğu 1914'te kuruldu. 15. yüzyıldan kalma bölge kilisesi St. Mary, 1951'de katedral olarak düzenlendi. Kentte bir müze, bir tarım ürünleri pazarı ve bir tahıl borsası vardır. Hafif sanayi ve kamu hizmetleri başlıca iş alanlarını oluşturur. Bununla birlikte tarıma dayalı bazı işkolları varlığını sürdürmektedir. Dünyanın ilk telsiz telgraf servisi, Guglielmo Marconi'nin şirketinin buradaki tesislerinden 23 Şubat 1920'de yayına başlamıştır

1974'te oluşturulan Chelmsford ilçesi, kentin çevresinde yaklaşık 19 km genişlikteki bir alanı da içine alır. Nüfus (1981) kent, 29.479; (1986 tah.) ilçe, 149.800.

Chelmsford, Frederic John Napier Thesiger, 1. Vikont ve 3. Baron (d. 12 Ağustos 1868, Londra - ö. 1 Nisan 1933, Londra, İngiltere), Avustralya'nın Queensland ve Yeni Güney Galler eyaletlerindeki valilik görevlerinden sonra Hindistan genel valiliğine getirilen İngiliz devlet adamı. Hintlilerin yönetimde daha çok temsil edilmesine yönelik reformlara katkıda bulunmuş, ama milliyetçilere karşı uyguladığı katı önlemler nedeniyle tepki uyandırmıştır

Chelmsford 2. baronunun en büyük oğluydu; anne tarafından da Bombay ordusu komutanlarından Tuğgeneral Heath'ın torunuydu. Oxford Üniversitesi'nde Magdalen College'da öğrenim gördü. Londra eğitim kurulunda ve il meclisinde görev aldı. 1905'te babasının ardından Chelmsford baronu oldu ve Queensland eyaleti valiliğine atandı. 1909'da Yeni Güney Galler valisi oldu. Burada, siyasal çekişmelere ve işçi hareketlerine karşın etkin ve popüler olmayı başardı.

1912'de "şövalye" unvanı aldıktan bir yıl sonra, Hindistan'daki Dorsetshire alayında yüzbaşı olarak hizmet etmek üzere Avustralya'dan ayrıldı. I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında birçoklarını şaşırtarak hızla terfi etti. Hint milliyetçiliğinin kabardığı bir dönemde 1916-21 arasında Hindistan genel valisiydi. Hindistan işleriyle ilgili devlet bakanı Edwin Samuel Montagu ile Chelmsford'un hazırladığı bir ortak rapora dayanan Montagu-Chelmsford reformları sonucunda merkezi ve yerel yasama meclisleri genişletildi, üyelerin çoğunluğunun seçimle belirlenmesi sağlandı. İllerde, bazı hükümet daireleri yasamadan sorumlu bakanların denetimine devredilirken bazılarının valiye karşı sorumlu tutulduğu ikili yönetim yapısı uygulanmaya başladı. Genel valinin başkanlığındaki yedi kişiden oluşan yürütme konseyinde Hintlilerin sayısı da birden üçe çıkarıldı.

Reformların 1919'da yürürlüğe konmasından önce Gucerat ve Pencap'ta ciddi ayaklanmalar başgöstermişti. Bu nedenle Chelmsford, yürütme konseyine yıkıcılıkla suçlanan kişileri göz altına alma gibi bazı olağanüstü yetkiler tanıyan Rowlatt Yasaları'nı (1919) yürürlüğe koyma girişiminde bulundu ama Hintlilerin büyük tepkisiyle karşılaştı. Hoşnutsuzluğun yayılması Pencap'ta sıkıyönetim ilan edilmesine ve Chelmsford'un yönetimiyle ilgili kuşkular uyanmasına yol açtı. Mahatma Gandhi'nin pasif direniş kampanyaları, Hindistan Ulusal Kongresi'nin (INC) 1920'de reformlardan sonraki ilk meclis seçimlerini boykot etmesiyle sonuçlandı.

1921'de emekliye ayrıldıktan sonra vikont unvanı alan Chelmsford, 1924'te İşçi Partisi'nin Ramsay MacDonald hükümetinde, Deniz Kuvvetleri birinci lordu oldu. Daha sonra Madenciler Yardım Komitesi'ne başkanlık etti, eğitimle ilgili projelere katıldı.

Chelsea (İngiltere) *bak.* Kensington-Chelsea

Chelsea porseleni, Charles Gouyn ile bir kuyumcu olan Nicholas Sprimont'un 1743'te Chelsea'de (Londra) kurdukları imalathanede üretilen yumuşak hamurlu

porselen eşya. 1769'da imalathaneyi satın alan James Cox, bir yıl sonra Derby'li William Duesbury'ye devretti. Duesbury 1784'e değin Chelsea-Derbyware adıyla bilinen porselenleri ürettikten sonra işi bıraktı. Aynı yıl Chelsea'deki fırın ve atölyeler yıkıldı; kalıpların birçoğu tahrip edildi ve geriye kalan her şey Derby'ye götürüldü.

Chelsea imalathanesinin tarihinde mallara vurulan damgayla birbirinden ayrılan dört evre vardır. Damga olarak 1743-49/50 arasında "üçgen", 1750-52 arasında "kabartma

Chelsea porseleni vazo, François Boucher'nin resimlerine dayanarak John Donaldson'ın Sèvres rokoko üslubunda gerçekleştirdiği yumuşak hamurlu porselen, y. 1763; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

çıpa", 1752-56 arasında "kırmızı çıpa" ve 1758-70 arasında "altın çıpa" kullanılmıştır. İlk dönemin, humuruna bir miktar kristal kırığı katılmış yarı saydam beyaz porselenlerinde kazınmış bir üçgen damga vardır. Bu porselenler ışığa tutulduğunda üstlerinde "iğne deliği" adı verilen yarı saydam noktalar ortaya çıkar. Biçimler büyük ölçüde rokoko üslubundadır ve bazısında, tasarımını Sprimont'un yaptığı gümüş eşya model alınmıştır. Bu çalışmalarında Sprimont, ünlü bir erken rokoko tasarımcısı olan Fransız süsleme ustası ve kuyumcu Juste-Aurèle Meissonneier'nin yapıtlarından yararlanmıştır. Fincan, kahve ibriği ve çay demliği gibi bazı ender bulunan porselenler erik dallarıyla ya da Çin'de Dehua'da yapılan beyaz porselenlerden esinlenilmiş çay çiçeği kabartmalarıyla bezenmiştir. Yayvan biçimli çay demlikleri ve kaplarda, üçgen damgalı bazı başka örneklerde olduğu gibi, Saint-Cloud ve Mennecy'de üretilmiş porselenler ve daha önceki gümüş eşya örnek alınmıştır. Bilinen örnekler arasında, farklı iki çeşitlemesi bulunan büyük boyutlu "Aşıklar" biblosu önemli bir yapıttır. Bir Fransız sanatçının gerçekleştirdiği sanılan bu biblodaki bir tacı kesen üç uçlu mavi çatal biçimindeki damganın Chelsea'yi simgelediği düşünülmüştür. Çok beğenilen "Salıncaktaki Kız" figürünün, Gouyn'in işlettiği ve ana imalathaneye 1,6 km kadar uzakta bulunan başka bir imalathanede yapıldığı bilinmektedir. Kabartma keçi ve arı figürlü kaplar en sık rastlanan örneklerdendir.

1749'da Gouyn'in ayrılmasından sonra Cumberland dükünün mülkiyetine geçen imalathanenin yönetimi Sprimont'a kaldı. Mallar bu dönemde, küçük oval bir çerçeve içindeki kabartma bir çıpa işaretiyle damgalanıyordu. Aynı dönemde imalathanede mine boyama işleri de yapılmaya başladı. Japon Kakiemon porselenleri oldukça başarılı bir biçimde kopya edildi. İrlandalı minyatürcü Jeffrey Hamet O'Neal canlı fabl sahneleri, Kuzey Fransalı William Duvivier de Meissen porselenlerinden esinlenen liman manzaraları çizdi. Figürlü porselen üretimiyse iyice azaldı. Bunlar arasında en önemlileri George Edwards'ın *British Birds* (İngiliz Kuşları) adlı yapıtındaki kuş resimlerinden esinlenilerek yapılan kuşlar dizisidir. Kabartma çıpa damgalı porselenlerle kırmızı çıpa damgalı porselenlerin ilklerinde ışığa tutulduğunda "ay" diye anılan yarı saydam küçük lekeler görülür. Kırmızı çıpa damgalı porselenlerin (bunların arasında son derece başarılı biblolar da vardır) hemen tümü Meissenli Johann Joachim Kändler'le yardımcılarının ürünüdür ve en önemlileri İtalyan komedisi tipleridir. Son zamanlarda bu bibloların en güzellerinden bazısının Belçikalı sanatçı Joseph Willems' in yapıtı olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan biri olan 53,34 cm boyundaki "Una ve Aslan" Chelsea'de üretilmiş en büyük biblodur. Süslü yemek takımları moda olunca, tavşan, sazan balığı, çifte kumru, kuşkonmaz, lahana gibi çeşitli biçimlerde servis tabaklarıyla büyük çorba kâseleri, yaprak biçimli tatlı tabakları yapılmış, biblolar da masa süsü olarak kullanılmıştır. Çiçek bezemeleri arasında Meissen taklidi Hint ve Alman çiçekleri bulunur. Alman çiçekleri Philip Miller'ın *Gardeners Dictionary* (Bahçıvan Sözlüğü) adlı yapıtındaki çiçek desenlerinden esinlenerek hazırlanmıştır. Miller, çizimlerinin çoğunu Sir Hans Sloane'ın kurduğu botanik bahçesinde yaptığından, bu kitaptan alınan porselen desenleri Hans Sloane çiçekleri diye anılır. Dönemin sonlarına doğru, 1756'da, sır altı tekniğiyle yapılmış koyu mavi zeminli örnekler ortaya çıkmıştır. Bunların bir bölümünde az miktarda yaldız da kullanılmıştır.

Chelsea'deki imalathane 1756-58 arasında Sprimont'un hastalığı nedeniyle kapatıldı. Bu sırada Yedi Yıl Savaşı başladı, Meissen II. Friedrich'in (Büyük) askerleri tarafından işgal edildi. Cumberland dükü de Chelsea'ye olan ilgisini kaybetmiş gibiydi. Aynı günlerde Vincennes'daki kraliyet imalathanesinin yerine Sèvres'de bir imalathane kuruldu. 1758'de Chelsea yeniden üretime geçince, hem Sèvres üslubunu benimsedi, hem de damgasını altın çıpa olarak değiştirdi. Chelsea porselenlerinde artık renkli zeminler gözdeydi. Renklendirilmiş yüzeylerde koyu mavi (Sèvres'de *gros bleur*), bordo (Sèvres' de *rose Pompadour*) ve firuze renkler, öncekilerden daha kalın ve camsı, parlak kurşun sırla birlikte kullanılıyordu. Yaldızlama çoğu kez zengin ve boldu, ayrıca imalathane artık özel desenli takımlar için de sipariş alıyordu. Örneğin Kraliçe Charlotte, erkek kardeşi Mecklenburg-Strelitz dükü için böyle bir sofra takımı ısmarlamıştı. Rokoko vazolar modaydı, bunlar arasında, Sèvres'de olduğu gibi masraftan hiç kaçınılmadan yapılanlar da (örn. Dudley vazoları) vardı. Kıvrımlı tipik rokoko altlıklara yerleştirilen oldukça büyük boyutlu bibloların arkasında çoğu kez üç boyutlu çiçeklerden *bocage* adı verilen bir fon bulunuyordu. Bu tür biblolardan en tanınmış iki tanesi François Boucher'nin resimleri örnek alınarak yapılmış olan "Müzik Dersi" ve "Dans Dersi"dir. Ayrıca bazı resimler Antoine Watteau'dan, bazı çiçek bezemeleriyle egzotik kuşlar da özellikle Vincennes ya da Sèvres örneklerinden kaynaklanmıştı.

Kırmızı ve altın çıpa dönemleri boyunca Chelsea'de birçok küçük eşya da üretilmişti. Bunlar arasında, 18. yüzyılda Chelsea oyuncakları olarak da tanınan değişik biçimlerdeki parfüm şişeleri, küçük kutular ve değersiz süs eşyası vardı.

Chelsea porselenlerinin kopya ve sahteleri de çoktu. Parisli Samson ve daha başkaları sert hamurlu porselen kopyalar yapmışlardı. Yumuşak hamurlu kopyalarsa çoğunlukla Chelsea'nin 18. yüzyılda ilişkide olduğu Tournai'den (Belçika) gelmekteydi. İnce porselen (*bone china*) kopyalar 19. yüzyıl boyunca İngiltere'de, içine kemik tozu katılan aldatıcı örnekler de 1950'lerde Devon' daki Torquay'de üretildi. Bunların birçoğu Chelsea'nin çıpa damgasını taşır. Ama damgalar hem çok büyüktür, hem de yanlış yerdedir. Gerçek Chelsea çıpasının yüksekliği 8,5 mm'dir ve biblonun arkasında, olabildiğince yukarıda yer alır, hiçbir zaman tabanına vurulmaz. Tabak ve kapların hepsinin dibinde, sır içinde üç dört defo bulunur. Bu özellikleri taşımayan porselen, o dönemden de kalmış olsa, Chelsea ürünü değildir.

Cheltenham, İngiltere'de, Gloucestershire ilinde ilçe (*borough*). Severn Irmağının kolu olan Chelt Irmağının, Cotswold Tepelerinin batı ucundan geçtiği yerde kurulmuştur. Yüzölçümü 35 km²'dir.

Daha 803'te Cheltenham'da bir kilisenin bulunduğu bilinmektedir. Bölgedeki malikâne başlangıçta krallığa aitti. 1252'de Normandiya'daki Fécamp Manastırı tarafından satın alındı ve daha sonra Corneille Manastırı'na bağlandı. 1415'te el konan arazi, manastırların kaldırıldığı dönemde (1536-39) krallığa geri verildi. Kentin adı ilk olarak 1223 tarihli belgelerde geçer; belgeler, Cheltenham yöresindeki pazar ve panayırlarla, yerel yönetim birimi (*hundred*) gelirlerinin kira karşılığında *manor* sahibine bırakılmasına ilişkindir. 1716'da üç madensuyu kaynağının bulunması ve ardından 1738'de bir pompalama tesisinin kurulmasıyla Cheltenham hızla ün kazandı. Kral III. George'un 1788'de yaptığı ziyaret kentin önemini ortaya koyuyordu. George döneminde yapılmış birçok bina, geniş, ağaçlık caddeler ve yeşil alanlar bugünkü kent planında da korunmuştur.

Bir eğitim merkezi durumundaki kentte bulunan başlıca okullar, Cheltenham College (1841), Cheltenham College (1853, kızlar için), Dean Close School (1886), 1547'den önce adı St. Katherine vakıf okulu olan Grammar School (orta dereceli üniversite hazırlık okulu) ve eğitim yüksekokullarıdır. Opera binası ve kent tiyatrosu da vardır. II. Dünya Savaşı sonundan beri çağdaş İngiliz müziği ve edebiyatı üzerine yıllık şenlikler düzenlenmektedir. Hafif sanayi gelişmiştir. Nüfus (1981) kent, 88.687; (1989 tah.) ilçe, 86.000.

Chemical Bank, ABD'de önde gelen ticari banka. 1824'te New York Chemical Manufacturing Company'nin bir bölümü olarak kuruldu. Bugün, Chemical New York Corporation adlı holdingin en önemli yan kuruluşudur.

Chemical New York Corporation, ABD'de, bankacılık alanında etkinlik gösteren holding. Başlangıçta kimyasal imalat kuruluşuydu. Bugün, ticari bankalar ve öteki mali yan kuruluşlardan oluşur. Yönetim merkezi New York kentindedir.

En önemli yan kuruluşu, 1824'te New York Chemical Manufacturing Company' nin bir bölümü olarak kurulan Chemical Bank'tır. İmalat etkinlikleri 1832'de bırakıldı. Şirket, kimya işinden tümüyle çekilerek 1844'te bir eyalet bankası olarak yeniden kuruldu. Art arda gelen birleşme ve ad

değişikliklerinden sonra 1969'da, Chemical New York Corporation'ın bir bölümü olarak Chemical Bank adını aldı. Chemical New York Corporation, yalnızca bankanın denetimini ele geçirme amacıyla kurulmuştu. 1987'de merkezi Texas'ta olan ve gene bankacılık alanında etkinlik gösteren Texas Commerce Bancshares Inc.'i satın aldı.

Banka, ABD içinde ve dışında ticari bankacılık; tüketici, şirket, hükümet ve kuruluş finansmanı; yatırım yönetimi; kiralama ve ekipman finansmanı; yatırım ve gayrimenkul finans hizmetleri gibi alanlarda etkinlik gösterir. Hazine Bölümü, ABD'de hükümet ve federal kurum tahvillerinin en önemli dağıtımcısı durumundadır.

Chemnitz, eskiden (1953-90) KARL-MARX-STADT, Almanya'nın doğusundaki Saksonya eyaletinde (*Land*) Chemnitz ilinin (*Bezirk*) merkezi kent. Dresden'in güneybatısında, Erzgebirge'nin (Cevher Dağları) kuzey eteklerinde, Chemnitz Irmağı kıyısında yer alır. Prag'a giden tuz yolu üzerinde bir ticaret noktası olarak kurulan kent, 1143'te berat aldı. 1308'de Meissen'deki Wettin kontlarının eline geçti. 1357'den sonra kentte keten kumaş dokumacılığı ve ticareti gelişmeye başladı. 19. yüzyılda Saksonya'nın orta kesiminde kömür ve linyit yataklarının bulunmasından sonra çeşitli makineler üreten sanayi tesisleri kuruldu. Almanya'nın ilk iplik fabrikası 1800'de kentte açıldı; ilk takım tezgâhlarıyla ilk Alman lokomotifinin yapımı da burada gerçekleştirildi. II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gören kentin bir bölümü yeniden inşa edildi. Eski (1496) ve yeni (1911) belediye sarayları ile ortaçağdan kalma Kırmızı Kule kentin ünlü yapıları arasındadır. Eski Benedikten manastırındaki (1136) Schlossberg Müzesi'nde değerli heykeller vardır. Burada bir de geç gotik üslupta bir hol kilise yer alır. Opera binası, müze, 1836'da sanayi okulu olarak kurulan makine yapım okulu, öğretmen okulu ve çeşitli teknikokullar, kentte bulunan öteki önemli yapılardır.

Chemnitz, gittikçe büyüyen bir sanayi ve ulaşım merkezidir. Kentte hafif ve ağır makine, tekstil, otomobil ve kimyasal madde sanayileri bulunmaktadır. Nüfus (1989 tah.) 309.600.

Chemnitz, Martin KEMNITZ olarak da yazılır (d. 9 Kasım 1522, Treuenbrietzen, Brandenburg - ö. 8 Nisan 1586, Braunschweig, Braunschweig Düklüğü), Reform hareketinden sonra Lutherci Kilise'yi birleştirmeye çalışan Alman ilahiyatçı. Martin Luther'le karşılaştırılarak "İkinci Martin" olarak nitelenir.

Lutherci Alman Reformcularından Philipp Melanchthon'un koruyuculuğu altında Wittenberg Üniversitesi'nde okudu (1545). 1550'de Königsberg'de Prusya dükü Albert'in kütüphanecisi oldu, burada ilahiyat çalışmalarını sürdürme olanağını buldu. 1553'te Wittenberg'e döndü ve St. Aegidi Kilisesi'ne vaiz olarak atandı. Burada Reform ilahiyatıyla ilgili ilk sistemli inceleme sayılan Melanchthon'un *Loci communes rerum theologicarum*'u (İlahiyat Alanında Ortak Noktalar) üzerine ders verdi. Ertesi yıl Joachim Mörlin'in yanında yardımcı piskopos oldu. 1567'de Joachim'in yerini aldı ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı. Braunschweig'daki kiliseleri denetleme görevini yürüttü. Luther'in ölümünden (1546) sonra Lutherci Kilise ilahiyat tartışmaları yüzünden bölünmüştü. Chemnitz 1568'de ilahiyatçı Jacob Andrea ile birlikte, kiliseyi yeniden birleştirmek üzere 10 yıllık bir çalışmaya girdi. Bu ortak çabalar sonucunda 1577'de ortaya atılan Uyum Belgesi Lutherciliğin ortodoks geleneğinin başlangıcını oluşturdu.

Chemnitz'ın, Komünyon ayininde kutsanan ekmek ve şarapta İsa'nın bedeninin ve kanının gerçekten var olduğu yönündeki Lutherci öğretiyi savunan (1561) ve İsa'nın tanrısal ve beşeri doğası arasındaki ilişkiyi sistemli biçimde inceleyen (1570) yazıları vardır. Öteki önemli yapıtları, Katolik Kilisesi'nin Reform'la ilgili kararlarını Lutherci açıdan incelediği *Examen concilii tridentini* (1565-73; Trento Konsili'nin İncelemesi) ile bir ölçüde kendi ilahiyat görüşlerine de yer verdiği ve *Loci communes* üzerine bir yorum biçiminde kaleme aldığı yazılarıdır (1591).

Chen Boda, Wade-Giles yazımında CH'EN PO-TA (d. 1905, Huian, Fujian eyaleti, Çin - ö. 20 Eylül 1989, Pekin, Çin Halk Cumhuriyeti), Kültür Devrimi sırasında Çin Halk Cumhuriyeti'nin en güçlü beş önderinden biri, "Mao Zedong Düşüncesi"nin en önemli yorumcusu.

Bir köylü ailesinin oğluydu. 1926-27'de yerel savaş ağalarının devrilmesi ve Çin'in anakara kesiminin tek yönetim altında birleşmesiyle sonuçlanan Kuzey Sefer'ne katıldı. Moskova'daki Sun Yat-sen Üniversitesi'nde dört yıl kadar öğrenim gördü. Daha sonra Pekin'deki China College'da takma bir adla ders verdi; aynı sürede Komünist Partisi'nin gizli bir görevlisi olarak Kuzey Çin'de çalıştı. 1937 ortalarında Çin'le Japonya arasında savaş patlak verince, parti okullarında ders vermek ve propaganda bölümünde çalışmak üzere partinin Yanan'daki (Yenan) merkezine gitti. Savaş yılları boyunca Mao Zedong'un siyasal sekreterliğini yaptı ve önemli siyasal metinler kaleme aldı. 1951'de "Mao Zedong'un Çin Devrimi Kuramı, Marksizm-Leninizm ile Çin Devrimi'nın Bileşimidir" başlıklı denemesi ile Çin Devrimi'nde Mao Zedong adlı kitabı yayımlanınca, Mao'nun görüşlerinin başlıca yorumcusu olarak ün kazandı. Parti'nin Merkez Komitesi'nin yayın organı *Renmin ribao*'daki (Halkın Günlüğü) önemli makalelerin çoğunu kaleme aldı. 1958'de partinin başlıca gazetesi *Hongqi*'nin (Kızıl Bayrak) yayın yönetmeni oldu.

Chen, genel olarak dışişleriyle ilgilenmemesine karşın Şubat 1950'de Mao'nun Moskova gezisine katılarak 30 yıllık bir ittifak antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelerde yer aldı. 1965'te Politbüro'nun asil üyesi oldu; 1966'da başlatılan Kültür Devrimi'nin ön saflarında yer alarak bu hareketten en kazançlı çıkan önderlerden biri oldu. Politbüro'nun yürütme organı olan beş üyeli daimi komitede görev aldı. 1971 başlarında Kültür Devrimi'nin aşırılıklarına karşı gelişen tepkiler sonucunda Politbüro'dan çıkarıldı ve adı duyulmaz oldu. Aralık 1980'de Kültür Devrimi sırasında işlendiği öne sürülen suçlardan yargılanmak üzere Mao'nun dul karısı Jiang Qing ve başka sekiz kişiyle birlikte mahkeme önüne çıkarıldı. 25 Ocak 1981'de suçlu bulunarak hapse mahkûm edildiyse de aynı yıl sağlığının iyi olmaması nedeniyle serbest bırakıldı.

Chen-chiang *bak.* Zhenjiang

Ch'en Chiung-ming *bak.* Chen Jiongming

Chen Duxiu, Wade-Giles yazımında CH'EN TU-HSIU, onur unvanı ZHONGFU, Wade-Giles yazımında CHUNG-FU, edebi adı SHIAN, takma adı ZHONGZI, asıl adı CHEN QIANSHENG, Wade-Giles yazımında CHEN CH'IEN-SHENG (d. 8 Ekim 1879, Huaining ili, Anhui eyaleti, Çin - ö. 27 Mayıs 1942, Jiangjing, Zhonjing yakınları), Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) kurucularından, Çin devriminin kültürel temelinin geliştirilmesinde önemli rol oynamış devrimci önderlerden. 1927'de partı önderliğinden uzaklaştırılmış, 1929'da da partiden çıkarılmıştır.

Chen varlıklı bir ailenin oğluydu. Babası, Chen daha birkaç aylıkken öldü; dört çocuğun en küçüğü olan Chen'i annesi yetiştirdi. Büyükbabası, özel öğretmenleri ve ağabeyi Chen'e Çin klasikleri ve geleneksel Çin edebiyatı üzerinde geniş bir eğitim verdiler. Chen 1896'da Huaining'de ilk memuriyet sınavını en yüksek dereceyle kazandı, Nanjing'deki ikinci sınavında da başarılı oldu. Ama bu dönemde edindiği deneyim, onu 20. yüzyılda geleneksel eğitim ve yönetim sisteminin işlevsiz olduğuna inandırdı. Chen'in toplumsal ve siyasal reform ülküsüne bağlanmasına yol açtı. Bunun üzerine Hangzhou'daki ünlü Qiushi (Gerçeği Arama) Akademisi'ne girdi, burada Fransızca ve İngilizcenin yanı sıra gemi tasarımı öğrenimi gördü.

Anhui eyalet merkezinde Mançu rejimi aleyhinde söylevler verdikten sonra 1901'de, 22 yaşındayken Nanjing'e kaçtı. Ertesi yıl eğitim amacıyla Japonya'ya gitti ve Tokyo Yüksek Öğretmen Okulu'na kaydoldu. 1903'te Çin'e döndükten sonra Şanghay'da *Guomin ribao* (Ulusal Günlük Haber) adlı muhalif bir gazete çıkaran arkadaşlarına yardım etti. Kısa süre sonra bu gazetenin yayımı yasaklanınca 1904'te yeniden Anhuei'ye döndü. Burada, edebiyatta anadilin kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlayan bir dergi çıkardı. 1906'da yeniden Japonya'ya giderek Vaseda Üniversitesi'ne devam etti; ama aynı yıl Anhuei'ye döndü ve bir lisede öğretmenliğe başladı. Vuhu'da Çince yayımlanan başka bir dergi çıkardı. Japonya'da kaldığı dönemde Sun Yat-sen'in önderliğindeki devrimci partiye katılmayı, partinin ilkelerinden biri olan milliyetçiliği onaylamadığı için reddetti. Bazı kaynaklara göre ertesi yıl, eğitim amacıyla Fransa'ya gitti ve Fransız kültürünün ateşli bir hayranı oldu. 1910'da Çin'e dönüşünde kısa bir süre için Mançurya'ya uğradı, daha sonra Hangzhou'da ordu ilkokulunda öğretmenliğe başladı. 1911'de Mançu monarşisinin yıkılışından ve cumhuriyetin kuruluşundan sonra, hem Anhuei eyaleti askeri valisinin genel sekreteri, hem de eyalet yüksek öğretmen okulunun müdürü oldu. 1913'te Başkan Yuan Shikai'a karşı girişilen ikinci bir ayaklanmaya katıldı ve hareketin başarısız olması üzerine Japonya'ya kaçtı. Burada *Jiayin Zaji* (Kaplan) adlı siyasal reform yanlısı liberal eğilimli bir derginin yayımında görev aldı.

Chen'in, Çin düşüncesini ve siyasal yaşamını en çok etkilediği dönem, 1915'te Şanghay'da aylık *Qingnian zazhi*'nin (Gençlik Dergisi) yayımlanmasıyla başladı; bu dergi daha sonra *Xin Qingnian* (Yeni Gençlik) adını aldı. Derginin sayfalarında Chen, Çin gençliğinin, ulusal yenilenme amacıyla geniş kapsamlı düşünsel, edebi ve kültürel bir devrime girişmesini önerdi. Dergiye yazılarıyla katkıda bulunan genç yazarların çoğu Çin'in gelecekteki düşünsel ve siyasal önderleriydi. Edebiyatta anadilin kullanılmasının öncülerinden liberal Hu Shi, ünlü öykücü ve denemeci Lu Xun, Çin Komünist Partisi içinde Chen'in en yakın çalışma arkadaşı Li Dazhao ve Mao Zedong bunlar arasındaydı.

Güçlü bir merkezî iktidarın olmadığı 1916-27 döneminde Çin'in birçok bölgesinde savaş beyleri ortaya çıktı ve bunlar arasındaki silahlı çatışmalar Çin'i parçalanmanın eşiğine getirdi. Bu koşullarda Chen'in devrimci görevi daha büyük önem kazandı. Chen 1917'de Pekin Ulusal Üniversite-

si'nde Edebiyat Fakültesi dekanı oldu, burada çevresine çok sayıda liberal, ilerici profesör ve öğrenci topladı. Onların katkısıyla Aralık 1918'de çıkardığı radikal eğilimli *Meizhou pinglun* (Haftalık Eleştiri) dergisi kısa ömürlü oldu. Ama derginin yazarlarının geliştirdiği "yeni düşünce" ve "yeni edebiyat", Versailles Barış Konferansı'nın Çin'deki Alman nüfuzunu Japonlara devretme yönündeki Shandong kararına ve Çin yönetiminin Japonya karşısındaki aciz politikasına karşı 1919'da patlak veren kitlesel öğrenci gösterilerine (4 Mayıs Hareketi) damgasını vurdu. Chen, 4 Mayıs Hareketi'ndeki ağırlıklı etkisinden dolayı dekanlık görevinden istifaya zorlandı ve Temmuz-Eylül 1919 arasında üç ay süreyle hapsedildi.

1917 Rus Devrimi, geri kalmış bir ülkeyi modernleştirmenin yöntemi olarak Chen'i derinden etkiledi. Cezaevinden çıktıktan kısa süre sonra Şanghay'da Marksizmi benimsedi. Mayıs 1920'de burada bir avuç yandaşıyla birlikte Çin Komünist Partisi'ni kurdu ve partinin genel sekreterliğine seçildi (ÇKP'nin kuruluş tarihi parti yönetiminde daha sonra resmen Temmuz 1921 olarak belirlenmiştir). Partinin tartışılmaz önderi olarak yedi yıl bu görevde kalan Chen'den genelikle "Çin'in Lenin'i" olarak söz ediliyordu. Chen, komünist düşünceleri yayma çabasının parçası olarak, Gangdong'da ayaklanan askeri validen Kanton (Guangzhou) geçici hükümetinde eğitim bakanı olması yönünde Aralık 1920'de gelen çağrıyı kabul etti. 1920'de komünist bir yayın organına dönüştürdüğü *Xin Qingnian* dergisinin devamı olarak Eylül 1922'de *Xiangdao Zhoubao* (Rehber) adlı haftalık bir dergi çıkardı. Kasım-Aralık 1922'de Moskova'da toplanan Komintern Dördüncü Kongresi'ne katıldıktan sonra, ÇKP'nin Kuomintang (Sun Yat-sen tarafından kurulan Milliyetçi Parti) ile işbirliğine girmesi yönündeki Komintern kararını istemeye istemeye uyguladı; Ocak 1924'te Kuomintang'ın merkez komitesine seçildi. Bir yıl sonra Kuomintang'ın sağ kanadı komünistlere yönelik bir saldırı başlatınca Chen ısrarla Kuomintang'dan toptan çekilme önerisinde bulundu, ama bu önerisi Komintern tarafından reddedildi. Kuomintang ile yapılan işbirliği 1927'de başarısızlıkla sonuçlanınca Komintern Chen'i ittifakın bozulmasından sorumlu tuttu ve onu parti yönetiminden uzaklaştırdı. Chen 1 Kasım 1929'da da partiden çıkarıldı. Birkaç yıl boyunca Troçkistlerin ve başka muhaliflerin desteğiyle parti içinde yeniden etki sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı.

1927'den sonra yerleştiği Şanghay'da 15 Ekim 1932'de Japon yönetimi tarafından tutuklandı. Şanghay hükümetince Nanjing'e geri gönderilerek orada yargılandı ve 1933'te Milliyetçi hükümet tarafından 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Çin-Japon Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Ağustos 1937'de şartlı olarak tahliye edildi. 1938 sonuna değin ülke içinde sürekli göç ederek yaşadı. 1938 sonunda savaş döneminin başkenti olan Chongqing'e geldi ve geçici olarak bir ortaokulda ders verdi. Sağlığının bozulması ve çok az dostu kalması üzerine Chongqing'in batısında küçük bir kasaba olan Jiangjing'e yerleşti ve burada öldü.

Korkusuz bir muhalif olan Chen, Çin'in geleneksel değer yargılarını reddederek Marksizmi "yığınsal demokrasi"nin aracı, emekçi kitleleri de bu demokrasinin temeli olarak görüyordu. Ama Çin devriminde burjuvaziye düşen rolü de kavramıştı. Yaşamının sonuna değin sosyalizme bağlılıktan vazgeçmeyen Chen, Stalin yönetimine açıkça karşı çıktı, bağımsız ve tarafsız yargı, muhalefet partilerinin serbestliği, özgür basın ve özgür seçim gibi demokratik kurumları savundu.

Chen Hongshou, Wade-Giles yazımında CH'EN HUNG-SHOU (d. 1598, Zhu Ji, Zhenjiang eyaleti, Çin - ö. 1652), ilkçağda yaşamış kişileri ustaca betimlediği ilginç resimleriyle ünlü Çinli ressam. Yapıtları, Ming hanedanının çöküş yılları ile Qing hanedanının kurucusu olan Mançuların ülkeyi istila ettiği yıllar arasında yaşamış bir sanatçının kaygılarını yansıtır.

Chen Hongshou dokuz yaşındayken babasını yitirdi; öğrenimini amcasının yardımıyla sürdürdü. Devlet sınavlarında iki kez başarısız oldu; ancak 1645'te resmi bir göreve gelebildi. Ama Mançuların ülke topraklarında ilerlemesi karışısında görevini bırakıp kaçmak zorunda kaldı. 1646'da Budacı bir manastıra çekildi; ama Konfüçyüsçülüğün devlete hizmet ülküsü ile Budacılığın inziva ilkesi arasında bocaladı. Resimlerinde ilkçağdan esinlenen konuları işlerken de bu gerilimi yansıttı. Song hanedanı (960-1279) döneminden beri çıkmazda olan figür resmine kısa süren canlı bir soluk ve saygınlık kazandırdı. Figürlerde doğal ve kesin benzerlikten çok niteliğe önem verdi. Yüksek düzeydeki resimlerinde, zarif çizgilerle bezemesel nitelikteki rengi birleştirmiş, ince uzun yüzlü figürlerinin giysilerindeki kıvrımları oldukça abartılı bir biçimde vermiştir.

Ch'en Hung-shou *bak.* Chen Hongshou

Ch'en I *bak.* Chen Yi

Chen Jiongming, Wade-Giles yazımında CH'EN CHIUNG-MING (d. 13 Ocak 1875, Haifeng, Guangdong eyaleti - ö. 22 Eylül 1933, Hong Kong, Çin), 1920'de Kanton'da (Guangzhou) Sun Yat-sen'in devrimci bir hükümet kurmasına yardımcı olan askeri önder. Başlangıçta milliyetçi olan Chen 1918'de Güney Fujian ve Doğu Kwangtung eyaletlerinin askeri yöneticisi oldu. 1920'de Kanton'u işgal etti. Kwangtung valiliğini ele geçirdikten sonra Sun Yat-sen'in olağanüstü başkan sıfatıyla Kanton'a yerleşmesini sağladı. Bundan sonra iktidarını bütün Guangxi eyaletine yaymak amacıyla harekete geçti. Ama ülkeyi birleştirmek isteyen Sun'un, Çin'in iç kesimlerine ilerleme yönündeki talimatını tanımayarak Kanton'a saldırdı ve Sun'u bir süre için oradan uzaklaştırdı. O yılın sonlarında kentten çıkarılan Chen'in ordusu 1925'te Çan Kayşek tarafından bozguna uğratıldı.

Ch'en Po-ta *bak.* Chen Boda

Chen Tsung *bak.* Zhen Zong

Ch'en Tu-hsiu *bak.* Chen Duxiu

Chen Yi, Wade-Giles yazımında CH'EN I (d. 1901, Lozhi, Sichuan eyaleti - ö. 6 Ocak 1972, Pekin, Çin), Çin'de 1930'ların ve 1940'ların önde gelen komünist komutanlarından. 1958-66 arasında parti yöneticiliği ve dışişleri bakanlığı yapmıştır.

Çin hükümetince desteklenen bir işçi-öğrenci programı çerçevesinde 1919-21 arasında Fransa'da okuyup çalıştı. Çin'e döndüğünde siyasal etkinliklerini sürdürdü. 1928'de Mao Zedong ile Zhu De'nin yeni kurduğu 4. Kızıl Ordu'ya girdi. Komünistlerin, iktidar üssünü zorunlu olarak Çin'in ortagüney kesiminden kuzeybatıya kaydırmak üzere düzenledikleri Uzun Yürüyüş'e (1934-35) katılmadı. Yürüyüşe katılan çoğu komünist önderin tersine, Chen güneyde gerilla hareketini canlı tutmak üzere geride kaldı. 1937'nin ortalarında Japonya ile Çin arasında savaş patlak verince, Chen'in askerleri, en büyük komünist birlik olan ve savaş boyunca aşağı Yangtze Irmağı vadisinde çarpışan Yeni 4. Ordu'ya katıldı. Chen Yi 1941'de Yeni 4. Ordu'nun komutan yardımcısı, 1946'da da komutanı oldu.

İç Savaş'tan sonra Şanghay belediye başkanlığına getirilen Chen, Çin'in doğu kesiminde önemli ağırlık kazandı. 1956'da Politbüro üyeliğine getirildi, 1958'de Zhou Enlai'ın ardından dışişleri bakanı oldu. Kültür Devrimi'ne (1966) şiddetle karşı çıkan Chen Yi, 1969'da IX. Parti Kongresi'nde Politbüro'dan çıkarılarak bütün görevlerinden uzaklaştırıldı.

Cheng Chen-to *bak.* Zheng Zhenduo

Cheng Ch'eng-kung *bak.* Zheng Chenggong

Cheng Ch'iao *bak.* Zheng Qiao

Cheng Chih-lung *bak.* Zheng Zhilong

Cheng-chou *bak.* Zhengzhou

Cheng-hsien *bak.* Zhengzhou

Cheng Hao ve Cheng Yi (sırasıyla d. İS 1032, Henan, Çin - ö. 1085, Henan; d. 1033, Henan - ö. 1107, Henan), Yeni-Konfüçyüsçülüğü sistemli bir felsefe biçiminde düzenleyen kardeşler. Felsefi görüşleri genellikle birlikte değerlendirilirse de düşünceleri birbirinden farklı yönlerde gelişmiştir. Cheng Hao Yeni-Konfüçyüsçülüğün idealist okulunu etkilerken, Cheng Yi'nin görüşleri usçu okul üzerinde etkili olmuştur. Descartes'ın "düşünüyorum, öyleyse varım" deyişi Batı'da ne kadar ünlü ise, Cheng Yi'nin "ilke tektir, ama görünümleri çoktur" sözü de Çin'de o ölçüde ünlüdür.

Cheng Hao gençliğinde hem Budacılığa, hem Taoculuğa ilgi duydu. Daha sonra Konfüçyüsçülüğü inceledi. Devlet hizmeti sınavlarını başarıyla geçerek yüksek bir göreve getirildi. Ama büyük yenilikçi Wang Anshi'nin (1021-86) köktenci reformlarına karşı çıktığı için görevine son verildi. Bunun üzerine Henan'daki kardeşinin yanına gitti; zamanla çevrelerinde onların görüşlerini paylaşan bir grup oluştu.

Cheng Yi, devlet hizmeti sınavlarını verdikten sonra sarayda özel öğretmen olarak göreve başladı (1069-70). Ama katı ahlak görüşleri, çevresindeki pek çok kişiyi kendisinden uzaklaştırınca o da görevinden ayrıldı. Gene de iktidarda olanları eleştirmekten geri kalmadı; bunun üzerine 1097'de topraklarına el konuldu, görüşleri yasaklandı ve Çin'in güneybatısındaki Fuzhou'a sürüldü. Üç yıl sonra bağışlandıysa da 1103'te yeniden kovuşturmaya uğradı. İnsanlar onunla birlikte anılmaktan korktukları için cenaze törenine yalnızca dört kişi katıldı.

İki kardeş, felsefelerini Budacı ve Taocu metinlerden aktardıkları *li* (temel güç, evrensel yasa ya da bütün varoluşu yöneterek temelini oluşturan gerçek) kavramı üzerine kurdular. İkisi de manevi gelişmenin en iyi yolunun *li*'yi derinlemesine kavramak olduğu görüşündeydi. Ama Cheng Hao, dingin iç gözlem üzerinde duruyor ve insanın özgün durumunda evrenle bütünleşmiş olduğunu ileri sürüyordu. Cheng Hao'nun tefekkürü vurgulaması, Lu Xiangshan (1139-93) ile Wang Yangming'in (1472-1529) kurdukları Yeni-Konfüçyüsçü idealist okulu etkiledi.

Cheng Yi'nin felsefesi önceleri Dao Xue (Doğru Yol Okulu) olarak adlandırılıyordu;

daha sonra Li Xue (Evrensel İlkeler Okulu) biçiminde anılır oldu. Cheng Yi, kardeşinden farklı olarak, ancak evrende *li*'yi içeren sayısız nesnenin araştırılması yoluyla ona ulaşılabileceğini savunuyordu. Yi'nin önerdiği araştırma yöntemleri arasında tümevarım, tümdengelim, tarihi ve öteki disiplinleri incelemek ve insan ilişkilerine doğrudan katılım gibi yollar da vardı. Cheng Yi'nin ölümünden 10 yıl kadar sonra Zhu Xi (1130-1200) Cheng Yi'nin görüşlerini geliştirdi ve Çin felsefesinde Cheng-Zhu usçu okulu olarak adlandırılan öğretiyi oluşturdu. Bu öğreti 1911'de cumhuriyetin ilanına değin resmî çevrelerde egemen oldu.

Cheng kardeşlerin yazılarının pek azı günümüze ulaşmıştır. Yazılarından bazı parçalar *Yi shu* (Yaşayan Yapıtlar), *Wai shu* (Ek Yapıtlar) ve *Lui yen*'de (Seçkin Sözcükler) toplanmıştır. Cheng Hao'nun yapıtlarının daha yetkin derlemesi *Mingdao wenji*'dir (Cheng Hao'nun Edebi Çalışmalarının Derlemesi). Cheng Yi'nin yazıları, *I-ch'uan wenchi* (Cheng Yi'nin Edebi Çalışmalarının Derlemesi), *Jingshuo* (Klasiklerin Açıklanması) ve *Yi zhuan* (Değişimler Kitabı Üzerine Yorum) adlı kitaplarda toplanmıştır. İki kardeşin günümüze ulaşan bütün yazıları 1606'da Çin'de basılan *Cheng quanshu* (İki Cheng'in Bütün Yapıtları) adlı kitapta toplanmıştır.

Cheng Ho *bak.* Zheng He

Cheng-hsien *bak.* Zhengzhou

Cheng Huang, Wade-Giles yazımında CH'ENG HUANG (Çincede "Duvar ve Hendek"), Çin mitolojisinde, Çin kentlerinin koruyucu tanrısı ve tinsel yöneticisi. Bölgesindeki bütün iyi ve kötü işleri ölü ruhlar aracılığıyla öğrendiğine, dolayısıyla da tapınağında dua edenlerin ödüllendirileceğine inanılırdı. Cheng Huang kültünün yaygınlaşmasında, imparatorluğun onayı da etkili olmuştur. Yönetim 1382'de tapınaklara el koymuş, kent halkının koruyucu tanrıya bağışta bulunmasını istemiştir.

Geleneksel olarak yerel görevliler, yeni görevlerine başlamadan önce geceyi tapınakta geçirir ve Cheng Huang'ın kendilerine yol göstermesini dilerdi. Görev sırasında bazı yasal sorunları çözemediklerinde gene tapınağa döner ve düşlerinde Cheng Huang'ın çözümünü görmeyi umarlardı.

Birisi öldüğünde akraba ya da yakın arkadaşları olayı bildirmek için Cheng Huang'ın tapınağına gider, böylece günü gününe kayıt tutulması sağlanırdı. Yılda bir ya da iki kez tanrının figürü, kent sokaklarında denetim gezisine çıkarılırdı. Önde yardımcıları Hei Laoye (siyahlı uzun figür) ve Bai Laoye (beyazlı kısa figür) gider, bu ikisinin gece ve gündüz kenti beklediğine inanılırdı.

Tang hanedanı (618-907) görevlileri Çin tanrılarının saygınlığını artırmak için, Cheng Huang'a ve öteki tanrılara soyluluk verdiler. Cheng Huang, adı onunkiyle aynı anlama gelen ve İmparator Yao'nun tarihöncesi dönemlerde kurban sunduğu Sekiz Ruh'tan biri olan Shui Rong ile özdeşleştirildi. Çin edebiyatında Cheng Huang'ın adına İS 6. yüzyıldan önce rastlanmaz.

Geçmişte topluma önemli hizmetlerde bulunmuş ve öldükten sonra tanrılaştırılarak Cheng Huang olarak kabul edilmiş yerel görevlilere sık sık rastlanır. Eski tanrıdan vazgeçilerek neşeli törenlerle yeni koruyucunun tapınağa kabul edildiği ve böylece Cheng Huang'ın kimlik değiştirdiği de görülürdü.

Cheng-te *bak.* Zhengde

Ch'eng-te *bak.* Chengde

Cheng-ting *bak.* Zhengding

Cheng-t'ung *bak.* Zhengtong

Chengde, Wade-Giles yazımında CH'ENG-TE, geleneksel adı CEHOL. Çin'de Hebei yönetim bölgesinde (*sheng*) kent. İl düzeyinde bir belediye (*shi*) ve Chengde yöresinin (*diqu*) yönetsel merkezidir. Kent, Kuzey Çin Ovasını İç Moğolistan platolarından ayıran dağlar üzerinde, Pekin'in yaklaşık 180 km kuzeydoğusunda yer alır. Luan Irmağının küçük bir kolu olan Re Irmağının (Sıcak Irmak) kıyısında kurulmuştur. Kentin ve merkezi olduğu yönetsel bölgenin geleneksel adı Cehol, bu ırmaktan kaynaklanır. Irmağa Re adını veren, Chengde'nin yukarı kesiminde akarsuya dökülen sıcak su kaynaklarıdır.

Çin Seddi'nin 70 km kadar kuzeyinde bulunan bu bölge görece yakın geçmişe değin birbiri ardından yabancılarca işgal edildi. İlk kez Liao hanedanı döneminde (907-1125), Beian yöresindeki (*diqu*) Xinghua ilinin (*xian*) merkezi olarak Çin topraklarına katıldı. 12. yüzyıl Jin (Ruzhen) hanedanı döneminde Xinghua ili, Xingzhou'nun bir parçası oldu. Bu ad Moğol egemenliği döneminde de (1279-1368) kullanıldı. Moğolların çöküşü ile birlikte Çinlilerin Çin Seddi'nin kuzeyinde kalan bölgedeki egemenliği de zayıfladı.

Wei hanedanı döneminde (220-265/266) Chengde, Xingzhou Muhafız Birliği'nin denetimi altına girdi. Ama 15. yüzyıl başlarında Ming hanedanının (1368-1644) bölgeyi terk etmesi üzerine bir Moğol kabilesi olan Çaharların denetimine geçti. 1620'lerin sonunda Moğollar Mançulara boyun eğdiyse de bu bölge Çin'in içlerine yönelik Moğol akınlarının başlangıç noktası durumuna geldi. 1700'lerin başlarında Çin imparatoru Kangxi burada Bishushanzhvang (Sıcaktan Kurtulmak İçin Dağ Malikânesi) adı verilen bir yazlık saray yaptırdı. Çin imparatorunun yaz aylarını Chengde'de geçirmesi zamanla gelenekleşti. Yaklaşık aynı dönemde Chengde çevresi, Çin Seddi'nin dışında yoğun bir biçimde yerleşime ve ekime açılan alanlardan ilki oldu. Chengde kenti de giderek gelişip büyüdü ve yönetsel olarak 1729'da Ce-he Ding adıyla alt yöre, 1733'te de Chengde Zhon adıyla yöre konumu kazandı. Qing hanedanı döneminde (1644-1911/12) vasal durumundaki Moğol prensleri her yıl burada büyük bir şölen için toplanırlar, imparator da yabancı elçileri kabul etmek için buraya gelirdi. Kont Macartney'nin başkanlığındaki İngiliz misyonu da 1793'te burada kabul edildi.

Kentte 8 km çapında bir duvarla çevrili bulunan saray binaları dışında birkaç görkemli lama manastırı ile çok sayıda küçük tapınak kurulmuştur. Bunların en büyük ikisi, Dalay Lamaların Lhasa'daki (Tibet) kale-sarayı Potala ile Zhigatse'deki (Tibet) Trashilhunpo Manastırı'nın benzerleridir. Saray ve manastırlar bugün devlet koruması altındadır ve başlıca turistik ilgi merkezlerinden biridir.

Kent 1742'de Re-He alt yöresinin merkezi oldu. 1778'de bu bölge, yeni oluşturulan Bohai (bugün Hebei) yönetim bölgesine katılınca Chengde Fu adıyla yönetsel olarak daha üst bir yöre biçiminde düzenlendi. 1738'den sonra askeri vali yardımcılığı, 1810'dan sonra da askeri valilik merkezi oldu. İmparatorun yaz aylarını Chengde'de geçirmesi geleneği 1821'den sonra zamanla ortadan kalktı. 19. yüzyıl sonlarında İç Moğolistan sınır bölgesine Çinlilerin yerleşmesi üzerindeki yasak gevşetildikten sonra buraya çok sayıda Çinli akın etti.

Cumhuriyetten sonra 1911'de Chengde resmen il oldu; çevresindeki topraklara da özel bir yönetsel bölge statüsü verildi. 1928'de Milliyetçi hükümet, merkezi Chengde olmak üzere, yeni Cehol yönetim bölgesini kurdu. Mançurya'dan gelebilecek bir Japon yayılmasına karşı savunma amacıyla Zhengquei Ordusu'nu da buraya yerleştirdi. 1933'te Japon ordusu Cehol'u istila etti ve il, Japonların denetimi altındaki Manzhu Guo devletine bağlandı. 1933-36 arasında Japonlar, Chengde'yi, Jinzho (Liaoning yönetim bölgesi) ile Pekin-Mukden (Shenyang) hattına bağlayan, ayrıca Chifung (İç Moğolistan) ve Bei Biao'daki (Liaoning) kömür madenlerine uzanan yan hatları da bulunan bir demiryolu inşa ettiler. 1937'de Japonların Çin'in kuzeyini istila etmesinden sonra Chengde yeni bir demiryolu hattıyla, Miyün üzerinden doğrudan Pekin'e bağlandı. Miyün'e giden hat daha sonra terk edilerek yerine, başka bir güzergâhı izleyen yeni bir hat yapılınca Chengde tali hat üzerinde kaldı.

1949'dan sonra sürekli bir büyüme gösteren Chengde 1950'lerin sonlarından başlayarak bir ağır sanayi merkezi olarak gelişmiştir. Güneyinde kömür ve bakır yatakları bulunur. Kentte de pamuk ve kenevir işleyen dokuma tesisleri vardır. Kent bir ticaret ve toplama merkezi olarak bugün de önemini korumaktadır. 1956'da Cehol yönetim bölgesi kaldırılmış ve Chengde yeniden Hebei'nin parçası durumuna gelmiştir. Nüfus (1989 tah.) 239.700.

Chengde Yaylaları, Çince CHENGDE, Wade-Giles yazımında CH'ENG-TE, Çin'in güney-

Chengde'de Budacı Lama Manastırı, Çin
Harrison Forman

batısındaki Liaoning ile kuzeydoğusundaki Hebei yönetim bölgelerini içine alan bölge. Oldukça karmaşık ve engebeli bir yüzey yapısı vardır. Büyük bölümü, Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) oluşmuş granit, gnays ve kristalli şeyller ile Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) oluşmuş tortul kayaçlarla kaplıdır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan bir eksen boyunca büyük ölçüde kıvrılma geçirmiş olan bölgede, aynı genel yapısal çizgiler boyunca yaygın bir kırılma da gerçekleşmiştir; bu yüzden özellikle yukarı kesimlerde yakın sayılabilecek bir geçmişte bazalt ve lav akımları olmuştur. Yaylalar, Weichang (Hebei) yakınlarındaki yüksek platolar ile İç Moğolistan Özerk Bölgesi'ndeki akaçlama alanlarına engel oluşturan sıradağlardan (yüksekliği 1.800-2.000 m) başlayarak basamak benzeri oluşumlar halinde, yaklaşık 1.200 m yükseklikteki Jiansheng ve Nuluerhu sıradağlarına iner. Daha sonra ortalama 490-520 m yükseklikte, Bo Hai Körfezinin kıyılarına koşut uzanan Song Ling Dağlarına doğru alçalır. Özellikle kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan birçok küçük sıradağın bulunduğu güneybatı bölümünde genel yapı oldukça karmaşıktır. Ayrıca bölgenin tümü, yaygın bir ağ oluşturan akarsu sistemiyle derinlemesine yarılmıştır. Bu yüzden yüzey çok engebelidir. Kıyı bölgesinin dışında kalan topraklar Luan Irmağının ya da onun batı kolları Liao, Laoha ve Da-ling ırmaklarından birinin akaçlama alanına girer. Bugün büyük ölçüde kurak olan bölge, özellikle de kuzeybatı kesimi eskiden kuzeybatıya doğru giderek bozkırlarla birleşen, yaprakdöken ve iğneyapraklı ağaçlardan oluşmuş karışık ormanlarla kaplıydı. Ama bu orman örtüsü uzun zaman önce yok oldu, geriye otlak ve çalılıklarla kaplı kıraç topraklar kaldı.

Chengdu, Wade-Giles yazımında CH'ENG-TU Çin'in Sichuan yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Yönetim bölgesinin merkezi ve yöre (*diqu*) düzeyinde bir belediyedir (*shi*). Çin'in en eski ve en iyi sulama sistemlerinden birinin bulunduğu, Min Irmağı tarafından sulanan verimli

Chengdu'da ünlü Çinli şair Du Fu'nun kulübesinin bahçesindeki bambu korusu, Sichuan Yönetim Bölgesi, Çin
Joan Lebold Cohen - Photo Researchers

Chengdu Ovasında kurulmuştur. İlk kez Qin hanedanı döneminde (İÖ 221-206) oluşturulan sulama sistemi, yoğun bir kanal ağıyla ovayı sulamak üzere Min Irmağının sularının yarısını doğuya yöneltiyordu. Sistem bugün de temelde ilk biçimi bozulmaksızın varlığını korumakta ve dünyada en yoğun tarım nüfusunu barındırdığı öne sürülen bölgenin beslenmesine büyük katkıda bulunmaktadır. Chengdu Sichuan Havzasına ve ötesine uzanan su yolları (Yangtze Irmağı ile kolları, Min Jiang ve Tuo Jiang) aracılığıyla da her zaman önemli bir ulaşım merkezi olmuştur. Karayolu bağlantıları ise, kuzeyde Gansu ilindeki Lanzhou'ya, kuzeydoğuda Shaanxi yönetim bölgesindeki Xi'an'a (Changan), güneybatıda ve batıda Yunnan ile Tibet (Xizang) Özerk Bölgesi'ne uzanmaktadır.

Chengdu kentinin, Qin hanedanı tarafından, hanedanın İÖ 3. yüzyılda Çin'i tümüyle ele geçirmesinden önce kurulduğu sanılmaktadır. Bu hanedan döneminde Chengdu ili (*xian*) oluşturulmuş, kentin adı o dönemden kalmıştır. Önce Qin, ardından Han hanedanı (İÖ 206-İS 220) döneminde Shu beyliğinin merkezi olan Chengdu 221'de bağımsız Shu hanedanının başkenti oldu. Tang hanedanı döneminde (618-907) Yizhou adıyla biliniyordu ve imparatorluğun en büyük ticaret merkezlerinden biriydi. 8. yüzyıl sonlarında ikinci planda kalan bir başkentken, 907'den sonra yeniden bağımsız yönetimlerin (İlk Shu ve Son Shu hanedanları) başkenti oldu. 10. yüzyılda Chengdu büyük bir zenginliğe ulaştı. Kentteki tüccarlar kâğıt para kullanımını başlattılar ve bu uygulama Sung hanedanları döneminde (960-1279) bütün Çin'e hızla yayıldı.

Ortaçağda güzel brokar ve saten kumaşlarıyla ün kazanan, incelikli kültürü ve lüks yaşamıyla dikkati çeken Chengdu tarih boyunca büyük bir kent ve önemli bir yönetim merkezi oldu. 1368'den günümüze değin Sichuan'ın merkezi konumunu korudu. II. Dünya Savaşı sırasında Çin'in doğusunu işgal eden Japonlardan kaçan çok sayıda göçmenin yerleştiği kent hızla büyüdü. Çinlilerin Chengdu'ya akın etmesi ticaret ve iş yaşamını canlandırdı, ayrıca çeşitli üniversite ve enstitüler de buraya taşındı.

1949'dan sonra Chengdu hızla büyüdü. 1952'de Chongqing'e (Sichuan), 1955'te Baoji (Shaanxi) ve Xi'an'a 1950'lerin sonunda Kunming'e (Yunnan), 1978'de de Ankang üzerinden Xiangfan'a (Hubei) demiryolu bağlantısı kuruldu. Böylece kent, Çin'in bütün güney kesimini kaplayan demiryolu ağının merkezi durumuna geldi. Ayrıca kentin batısındaki platoya, Xizang Özerk Bölgesi ile Qinghai'a, Yunnan ve Guizhou yönetim bölgelerine uzanan karayolları yapıldı. Chengdu merkezli uçak seferleri de Çin'in güneybatısındaki bütün yörelerle ulaşımı sağlamaktadır.

Aynı zamanda önemli bir sanayi kenti olan Chengdu'da Sovyet uzmanlarca 1950'lerde büyük bir termoelektrik santral ile iki tane önemli radyo ve elektronik fabrikası inşa edildi. Güneybatı bölgesinin gereksinmesini karşılamak üzere duyarlı aygıtlar ve ölçüm aletleri üreten bir fabrikanın yanı sıra, demiryolu donanımı ve güç motorları imalatına yönelik büyük fabrikalar da kuruldu. 1960'larda Çin'in alüminyum sanayisinin önemli merkezlerinden biri durumuna gelen Chengdu'da ayrıca gübre, sanayide kullanılan kimyasal maddeler ve ilaç üretiminde yoğunlaşan bir kimya sanayisi gelişti. Kentin en eski sanayi dalı olan dokumacılık, yalnız geleneksel ipek kumaşların değil, pamuklu ve yünlü dokumaların üretimi açısından da önemini korumaktadır.

Bugün de büyük bir kültür merkezi olan Chengdu'da, Sichuan Üniversitesi'nin dışında iki üniversite daha vardır. Kentte ayrıca tıp, fen bilimleri, jeoloji ve ekonomi yüksek enstitüleri, yüksek okullar, güzel bir müze, bazıları radyo ve elektronik sanayileriyle bağlantılı olarak kurulmuş çeşitli teknik uzmanlık okulları bulunmaktadır. Chengdu'da Tibetli öğrencilerin eğitimine yönelik bir azınlıklar enstitüsünün yanı sıra çok sayıda tarihsel anıt ve bina vardır. Nüfus (1985) 2.540.000.

Chengxian *bak.* Zhengzhou

Chénier, André (-Marie) de (d. 30 Ekim 1762, Galata, İstanbul - ö. 25 Temmuz 1794, Paris, Fransa), şair ve siyaset yazarı. 18. yüzyılın en büyük Fransız şairi kabul edilir. Ölümünden 25 yıl sonrasına değin

André de Chénier, François Thomise'in yağlıboya çalışması, 1784; Béziers Müzesi, Fransa
Giraudon - Art Resource / EB Inc

yapıtları hemen hiç yayımlanmamış, ilk kez 1819'da basılan toplu şiirleri büyük başarı kazanarak romantizmi benimseyen şairler kadar bu akıma karşı çıkan liberal basın tarafından da övülmüştür. Chénier yalnızca 19. yüzyıl şiir akımlarını etkilemekle kalmamış, siyasal mücadelesi ve kahramanca ölümüyle de Avrupa'nın şair-kahraman simgesi durumuna gelmiştir. Chateaubriand'ın *Le Génie du christianisme* (1802; Hıristiyanlığın Dehası), Sainte-Beuve'ün *Joseph Delorme* (1829), Vigny'nin *Stello* (1832) adlı yapıtlarına ve Umberto Giordano'nun *Andrea Chénier* (1896) adlı operasına konu olmuştur.

İstanbul'da bir ticarethane sahibi olan Louis de Chénier ile Elizabeth Santi-Lomaco'nun oğluydu. Annesi Yunan asıllı olduğundan klasik Yunan edebiyatına, özellikle de ağıtlara her zaman derin bir sevgi duydu. İlerici bir kurum olan Collège de Navarre'da öğrenim gördü. 1782-83 arasında asker olmayı denediyse de başarılı olamadı ve sonraki beş yılını okumaya adadı. 1787'de Londra'daki Fransız elçiliğinde verilen görevi isteksizce kabul etti. O dönemde daha çok epik temalarla, özellikle de Yenidünya üzerine bir şiir tasarısıyla ilgileniyordu, ama psikolojik engellerden ötürü tasarısını gerçekleştiremiyordu. Londra'daki yılları mutsuz geçti; istediklerini yapamıyor, kendinden kuşku duyuyordu.

1789 Fransız Devrimi, Chénier'ye bu bunalımdan kurtulması için bir fırsat sağladı. Paris'e döndü ve siyasal yazılarıyla etkin gazeteciliğe başladı. Hem kralcı gericiliğin, hem de devrimci şiddetin aşırılıklarına saldırdı. Siyasette toy değildi ve konumunun doğurduğu tehlikelerin farkındaydı. Ama yapıtlarının temel teması olan ahlaki tutarlılık kaygısından ve belki de kendini yıkıma sürüklemek için duyduğu anlaşılmaz bir dürtüden ötürü zaman zaman gereksiz açıklar verdi. Mart 1794'te tutuklandı ve Saint-

Lazare'da hapsedildi. Dört ay sonra devrimin önderlerinden Maximilien Robespierre'in iktidardan düşüşüyle kurtulabilecekken, bundan birkaç gün önce giyotinle idam edildi.

Chénier'nin başarısı, Yunan lirik şiirinin Fransız şiirini yeniden canlandırabileceğini göstermesiydi. Cezaevinden dışarıya bir çamaşır sepeti içinde kaçırdığı şiirlerini de kapsayan devrim dönemi yapıtlarında, özgürlük ve adalet ideallerinin tutkulu bir savunusu vardır. Sonuncusunu ölümünden çok kısa bir süre önce yazdığı *Iambes*'daki şiirleri, inançlarından ötürü cezalandırılan insanın durumuna tanıklık eden etkileyici yapıtlardır.

Chénier, Marie-Joseph (-Blaise) de (d. 28 Nisan 1764, İstanbul - ö. 10 Ocak 1811, Paris), şair, oyun yazarı ve siyasetçi. Fransız Devrimi'ni ilk günlerinden başlayarak desteklemiştir.

Romantik şair André de Chénier'nin erkek kardeşidir. Bir süre Collège de Navarre'da okuduktan sonra iki yıl Montmorency alayında görev yaptı. Genel Güvenlik Komitesi ve Kamu Güvenliği Komitesi üyesi olmanın yanı sıra, Konvansiyon ve Beş Yüzler Konseyi üyeliklerinde de bulundu. "Chant du départ" (Hareket Şarkısı) ve "Hymne à la liberté" (Özgürlük Marşı) gibi kahramanlık şarkıları ve marşlar yazdı.

Chénier, tarihsel konuları ele alan trajedileri aracıyla siyasal görüşlerini iletmeye çalıştı. Bunlar arasında *Charles IX* (1789) ve *Henri VIII* (1791) sayılabilir. *Fénelon* (1793) ve *Caius Gracchus* (1792) adlı yapıtlarında Terör Dönemi'ndeki şiddete karşı çıktığı için trajedileri sansüre uğradı. 1803'te Académie Française'e girdi. *Épître sur la calomnie* (1797; İftira Üzerine Mektup) adlı yapıtı, kardeşinin ölümüne yol açan bir komploya katıldığı yolundaki haksız suçlamalara verdiği etkili bir yanıttır.

Chenonceaux, Fransa'nın iç kesimlerinde, Centre planlama bölgesindeki (*région de programme*) Indre-et-Loire ilinde (*département*) kasaba. Cher Irmağının sağ kıyısında yer alır. Irmak üzerinde bir köprü oluşturan şatosuyla ünlüdür. 1513 ya da 1515'te bir değirmenin temeli üzerine, Normandiya vekilharcı Thomas Bohier'nin yaptırdığı şato 1522'de tamamlanmıştır. Yapı, gotikten Rönesans üslubuna geçiş mimarisini temsil eder. Bir asma köprünün yanında yer alan ayrık kule, 15. yüzyıldan kalma daha eski bir yapının parçasıdır.

Şatoya 1535'te I. François el koydu. II. Henri şatoyu gözdesi Diane de Poitiers'e armağan etti; ama kralın ölümü üzerine naipliği üstlenen Catherine de Médicis, Diane'ı, şatoyu Chaumont-sur-Loire ile takas etmeye zorladı. Catherine, ayrıca Cher'in sol yakasına uzanan galeriyi yaptırdı. Bugün şatoda, renkli ışıklar ve tarihi ses bantları kullanılarak ses ve ışık gösterileri düzenlenmektedir. Chenonceaux 19. yüzyılda geniş çapta onarılmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Alman işgaline uğrayan kasaba hafif hasar görmüştür. Nüfus (1982) 358.

Cher Irmağı üzerindeki Chenonceaux Şatosu, Fransa
Ray Manley Shostal/EB Inc

Chenopodium *bak.* kazayağı

Chepstow, Galce (CAS-GWENT), Galler'de, Gwent ilindeki (*county*) Monmouth ilçesinde (*district*) pazar merkezi ve tarihsel kale. Wye ve Severn ırmaklarının birleştiği yerin yakınında, Wye'in batı kıyısında yer alır. Wye Vadisinin stratejik bir noktasındadır. Tarihöncesi'nde, Roma döneminde ve Saksonlar zamanında hep müstahkem bölge olarak kullanıldı. Güney Galler'e giden eski Roma yoluna ve ırmağa bakan kayalık bir burun üzerinde 12. yüzyılda büyük bir Norman kalesi daha yapıldı. Kent 14 ve 15. yüzyıllarda bu kalenin çevresinde gelişti, 1524'te tüzel kımlık kazandı. Eski surların bazı bölümleri bugün de ayaktadır; kentin 16. yüzyıldan kalma görkemli giriş kapısında küçük bir müze vardır.

Chepstow 19. yüzyıla değin önemli bir limandı. Bu tarihten sonra yapılan büyük gemiler kanalın darlığı ve sığlığı yüzünden limana giremeyince önemini yitirdi. Bugün kentin ekonomisi temelde tarıma dayanır. İngiliz şairi William Wordsworth'ün ünlendirdiği Cistercium tarikatına ait Tintern Manastırının kalıntıları kentin 6,4 km kuzeyindedir. Nüfus (1981) 9.233.

Chequers, İngiltere'de, Buckinghamshire ilinde (*county*), Londra'nın 50 km kuzeybatısında kır evi; İngiltere başbakanlarının resmi yazlık konutu. 600 hektarlık bir alana kurulu ve tam adı Chequers Court olan yapı 1565'te yeniden düzenlenerek bugünkü görünümünü aldı. 19. yüzyılda dış cephesi sıvandı; içi yeni-gotik üslupta yeniden bezendi. 1917'de Fareham vikontu Lee, Parlamento'nun da onayıyla, Chequers'in başbakanların haftasonu tatillerini geçirebilecekleri ve konuklarını ağırlayabilecekleri bir yer olarak düzenlenmesi için hazırlıklara girişti. Chequers'da kalan ilk başbakan David Lloyd George'du (1921). O zamandan beri birçok ünlü konuk Chequers'da ağırlanmıştır.

Cher, Fransa'nın iç kesimlerinde, Centre planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Tarihsel Berry(*) ilinin doğu bölümü ile Bourbonnais ve Nivernais illerinin küçük birer bölümünün birleştirilmesiyle oluşmuştur. Doğuda Allier ve Loire ırmaklarıyla sınırlanmış bir orman ve tarım bölgesini içine alır. Yüzölçümü 7.235 km² dir. Cher Irmağı kuzeybatı yönünde, il merkezi olan eski katedral kenti Bourges'un(*) batısına doğru akar. Kuzey ve batıdaki ormanlık alanlarda kerestelik ağaç kesimi yapılır. Yaygın olarak buğday ekilir; arıcılık ve büyükbaş hayvancılık yapılır; özellikle Loire kıyısında ovaya doğru uzanan dağlık bir burun üzerindeki tarihsel Sancerre köyü çevresinde ise bağcılık önemlidir. Sanayi (madeni eşya, tarım aletleri, silah, porselen ve uçak yapımı) Bourges ve Vierzon çevresinde yoğunlaşmıştır. Suyollarının 480 km'lik bir bölümü ulaşıma elverişlidir. Ville-neuve-sur-Cher'deki Pierre-de-la-Roche anıtı megalitik (büyük taş) döneme aittir. İlin Bourges ve Saint-Amand-Montrond olmak üzere iki ilçesi (*arrondissement*) vardır. Eğitim açısından Orléans'a bağlı olan Cher'de Paris'in etkisi bugün de görülmektedir. Nüfus (1990) 321.556.

Cher Irmağı, Fransa'da ırmak. Loire Irmağının koludur. Massif Central'ın kuzeybatısından doğar; Saint-Amand-Montrond ve Montluçon kasabalarından geçerek Combrailles Platosunu sular. Bourges'un batısına doğru kuzeybatı yönünde kıvrılan Cher, Vierzon'da Yevre'le, biraz aşağıda da Arnon'la birleşir. Chenonceaux'da ırmak üzerinde bir köprü oluşturan tarihsel şatonun altından geçerek genellikle batı yönünde akar. Zengin çayırların yer aldığı geniş bir vadiyi izleyerek 350 km yol aldıktan sonra Tours kentinin güneyinden geçer ve Cinq-Mars-la-Pile'de Loire'la birleşir. Havzasının yüzölçümü 14.000 km²'dir.

Cherbourg, Fransa'nın kuzeybatı kesiminde, Aşağı Normandiya planlama bölgesindeki (*région de programme*) Manche ilinde (*département*) surlarla çevrili liman kenti ve deniz üssü. Manş Denizi kıyısında, Paris'in kuzeybatısında yer alır. Cotentin Yarımadasının kuzey kıyısındaki küçük Divette Irmağının ağzında kurulmuştur. Yakındaki sarp Roule Dağından bakıldığında kentin tümü görülür. Liman, kuzey yönü dışında oldukça korunaklı bir koyun içindedir ve Manş Denizinde seyreden büyük gemilerin izledikleri rotalara yakındır. Askeri ve ticari işlevlerinin yanı sıra yolcu taşımacılığı da limanın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yük taşımacılığı sınırlı düzeydedir; buna karşılık Cherbourg ile Southampton (İngiltere) limanları arasında gidip gelen yolcu ve araçlar yoğun bir trafik oluşturur. Yatçılık ve ticari balıkçılık son yıllarda gelişme göstermiştir. Limanla bağlantılı sanayi dalları çok önemlidir; gemi inşa ve onarım tesislerinde binlerce işçi çalışmaktadır. Nükleer denizaltı, petrol tanker ve açık denizde petrol çıkarımında kullanılan platformların yapımı gibi etkinlikler, son yıllarda Paris'ten bölgeye taşınan elektronik, telefon donanımı ve uzmanlaşmış küçük metalurji işletmeleriyle desteklenmektedir. Yakındaki La Hauge'da bulunan nükleer santral, nükleer atıkları yeniden çevrime sokmaktadır. Bu tesisleriyle Cherbourg, Fransa'daki başka sanayi bölgelerinden oldukça uzak kalmasına karşın önemli bir sanayi merkezidir. Cherbourg Belediye Binası'nda bulunan bir müzede, kentin yakınlarında doğmuş olan 19. yüzyıl Fransız ressamı Jean-François Millet'nin pek çok tablosu sergilenmektedir. Emmanuel-Liais Parkı'nda ilginç ağaç ve bitki türleri vardır.

11. yüzyılda Carusburc adıyla bilinen Cherbourg, Normandiya'nın öteki kesimleri gibi Fransa ve İngiltere arasında savaşlara neden oldu. Son olarak 1450'de Fransa kralı VII. Charles kenti ele geçirdi. Kent, 1758'de ani bir saldırıya girişen İngilizlerce yağmalandı. XVI. Louis döneminde, 1776'da yapımına başlanan büyük dalgakıran ancak 70 yıl sonra tamamlanabildi. II. Dünya Savaşı sırasında, 1944'te Müttefikler kenti Almanlardan geri alırken, liman tesislerinin çoğu çarpışmalar nedeniyle yıkıma uğradı. Bunun üzerine hemen geçici bir liman inşa edildi ve savaşın sonuna değin çok miktarda savaş malzemesi bu limandan taşındı. Nüfus (1982) 28.324.

Chéret, Jules (d. 31 Mayıs 1836, Paris - ö. 1932, Nice), modern afiş sanatının öncüsü sayılan Fransız ressam ve grafikçi.

Bir taş baskı atölyesinde çıraklık yaparak kendini yetiştirdi. 1855'teki ilk siyah beyaz afişlerinden sonra kitap kapakları, tiyatro afişleri hazırladı. 1859'da renkli taş baskı tekniğini ve bu tekniğin sanayideki kullanımını öğrenmek üzere İngiltere'ye gitti. 1866'da Paris'e dönerek bir basımevi açtı ve renkli taş baskılar yapmaya başladı. Sarah Bernhardt'ın bir oyunu için 1867'de yaptığı afiş bu alandaki ilk önemli çalışmalarındandı.

Chéret, Japon ağaç baskı sanatının zarif çizgilerini ve Doğu sanatına özgü biçimleri benimseyerek Toulouse-Lautrec ile birlikte *art nouveau*'ya öncülük etti. Paris gece yaşamını canlandırdığı afişlerinde sık sık neşeli, canlı kadın tiplerine yer verdi ve afiş sanatında kadın figürünü kullanan ilk sanatçılardan biri oldu. Yapıtlarında az sayıda,

Jules Chéret'nin Buz Sarayı için hazırladığı bir afiş
Anadolu Yayıncılık Arşivi

ama çoğunlukla parlak renkler kullandığı görülür. Kompozisyonlarında zemini çoğu kez küçük insan figürleriyle doldururken, önde büyük bir ana motife yer verir. Etkileyici, çabuk kavranabilen afişleri, onun modern anlamda ilk afiş sanatçısı sayılmasını sağlamıştır. 1900'lerde izlenimciliğin etkisi altına giren Chéret'nin 1.200 kadar afişi Nice'de Chéret Müzesi'nde sergilenmektedir.

Chern, Shiing-shen (d. 26 Ekim 1911, Jiaxing, Çin), Çin asıllı ABD'li matematikçi ve eğitimci. Diferansiyel ve cebirsel geometri alanındaki araştırmaları, lif uzaylarında Chern karakteristik sınıflarının geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır.

1930'da Tianjin'deki Nangai Üniversitesi'nden mezun olan Chern, dört yıl sonra Pekin'deki Qing Hua Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesini aldı. 1936'da Hamburg Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı ve ertesi yıl matematik profesörü olarak Qing Hua Üniversitesi'ne döndü. 1943'te Albert Einstein tarafından New Jersey eyaletinin Princeton kentindeki Yüksek Araştırma Enstitüsü üyeliğine atandı. 1946'da Nanjing'deki Çin Bilimleri Akademisi'nin (Academia Sinica) Matematik Enstitüsü'ne yönetici yardımcısı olmak üzere Çin'e geri döndü.

1949'da Chicago Üniversitesi'nde matematik prefesörlüğüne getirilince ABD'ye geri döndü ve 10 yıl bu görevde kaldı. 1960'ta California Üniversitesi'ne matematik profesörü olarak atandı ve ertesi yıl Amerikan yurttaşlığına geçti. Amerikan Matematik Derneği'nin üyesi oldu ve 1963-64 arasında bu derneğin başkan yardımcılığını yaptı. Ulusal Bilim Akademisi ile Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'ne seçildi. 1975'te Ulusal Bilim Madalyası'nı, 1983/84'te de Wolf Ödülü'nü kazandı. California'da Berkeley'deki Matematik Bilimleri Araştırma Enstitüsü'nü kuran ve 1981-84 arasında başkanlığını yapan Chern, 1985'te de Çin'de Tianjin'deki Nankai Matematik Enstitüsü'nü kurdu ve yöneticiliğini üstlendi.

Cherubini, (Maria) Luigi (Carlo Zenobio Salvatore) (d. 14 Eylül 1760, Floransa - ö. 15 Mart 1842, Paris), klasikçilikten romantizme geçiş döneminde Fransız operasının gelişmesine katkıda bulunan İtalyan asıllı Fransız besteci. Aynı zamanda dinsel müzik ustası olan Cherubini, olgunluk dönemi operalarında bazı yeni teknikler denemiş ve romantik konulara yer vermiştir; ama bu yapıtların dramatik gücü klasiklere özgü ağırbaşlılıktan ve ölçülülükten kaynaklanır.

Babası da müzikçi olan Cherubini, operaları ve dinsel müzikleriyle tanınan besteci Giuseppi Sarti'den öğrenim gördü. İlk yapıtları çoğunlukla dinsel müzik parçalarıydı. Daha sonra sahne müziğine yönelerek 15 tane İtalyanca, 14 tane de Fransızca opera yazdı. 1785'te İngiltere kralı III. George'un bestecisi oldu. Ertesi yıl Fransa'ya yerleşti; 1795'te yeni kurulan Paris Konservatuvarı'nın denetçiliğine getirildi. Napoléon'dan çok az ilgi görmesine karşılık, Bourbonların 1814'te yeniden tahta çıkmasından sonra XVIII. Louis'nin kraliyet şapelinin müzik yönetmeni oldu. 1822'de konservatuvar yöneticiliğine atandı; bu konumu genç kuşak bestecileri üzerinde büyük etkide bulunmasına olanak sağladı.

Doğuştan tutucu olan Cherubini'nin hem siyasette, hem müzikte devrimlerle dolu bir çağda ürün vermek zorunda kalışının doğurduğu karşıtlık yapıtlarına yansıdı. Cherubini 18. yüzyılın aristokrat *opera seria* (ciddi opera) geleneğinde yetişmişti. Paris'teki İtalyan operası Théâtre de Monsieur'nün yönetmeniyken yazdıkları da içinde olmak üzere, ilk çalışmaları bu üslubun kahramanlık ve soyluluk ülküsünü yansıtıyordu. Ama daha sonraki, özellikle de Fransızca yapıtlarında, değişen dünya için anlamlı olan yeni konular arayışı içinde, Christoph Gluck'un (1714-87) operaya getirdiği yenilikleri izledi. Aristokratların kahramanlığı artık sıradan insanların soylu davranışlarına dönüşmüştü Cherubini, *Medea* (1797) gibi ilkçağ konularını işleyen operalarında bile insan özelliklerine duyduğu ilgiyi ortaya koydu. Yeni üslubunun ilk ürünü *Lodoïska* (1791) operasıydı. Bu yapıtında, koroya ve müzik topluluğuna yeni bir boyut ve orkestraya dramatik canlılık kazandırabilmek için, *opera seria*'nın solo sese ağırlık verme uygulamasından uzaklaştı.

Cherubini, J.-A.-D. Ingres'in portresi, 1842; Louvre Müzesi, Paris
Cliche Musées Nationaux

Böylece 19. yüzyıl Fransa'sının *grand* (görkemli) operası ile eski üslup arasında bir halka oluşturdu.

Cherubini armoni, ritim ve müziksel biçimlerin kullanımında klasik anlatıma bağlı kaldı ve yeni uç veren romantik üslubu denemedi. Buna karşılık romantik üslupta ürün verenler onun operalarından etkilendiler. Beethoven, *Fidelio*'yu yazmadan önce Cherubini'nin "kurtuluş" temalı benzer operası *Les Deux Journées*'nin (1800; İki Gün; Almanca başlığı *Der Wasserträger*'den dolayı Saka olarak da bilinir) partisyonlarını incelemişti. Pek çok kişi bu operayı Cherubini'nin başyapıtı sayar.

Cherubini sonraki yıllarda kilise müziğine döndü. *Fa Majör Missa*'sı (1809) ve özellikle erkek sesleri için re minör tonundaki iki *Requiem*'inde, dinsel görkem duygusuyla klasik berraklığı kaynaştırdı.

Yazdığı incelemeler arasında *Cours de contrepoint et de fugue* (1835; Kontrpuan ve Füg Dersleri) özellikle ünlüdür. Yapıtın müziğe yaklaşımı, bestelerindeki müzik anlayışından çok daha tutucudur.

Beethoven'ın ve döneminin daha az tutucu öbür bestecilerinin gölgesinde kalan Cherubini, *Medea* ve *Re Minör Requiem* gibi yapıtlarının çağdaş yorumlarıyla yeniden dikkatleri üzerine çekmiştir.

Chéruel, (Pierre-) Adolphe (d. 17 Ocak 1809, Rouen - ö. 1 Mayıs 1891, Paris, Fransa), Fransız tarihçi. Fransa kralı XIV. Louis dönemine (1643-1715) ait özgün kaynaklardan yararlanarak gerçekleştirdiği öncü çalışmalarıyla tanınır.

Öğrenimini tamamladıktan sonra üniversitede kalarak önemli akademik görevlerde bulundu. İlk çalışmaları Norman ve genel Fransa tarihi üzerineydi. Saint-Simon dükü Louis de Rouvroy'nın anılarını yayımlayarak (1856-58, 20 cilt) yeni bir çığır açtı. Bunu daha eski dönemlere ilişkin anılar ve günceler izledi. Ardından, XIV. Louis döneminin ilk 18 yılında başbakanlık yapan Kardinal Jules Mazarin'in mektuplarını (1872-91, 16 cilt) yayımladı. Bu kitaplar, Mazarin'in izlediği siyasete karşı ayaklanmaların çıktığı 1648-53 arası Fronde(*) dönemine ilişkin tarih yazıcılığını tümüyle değiştirdi. *Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV* (1879-80, 4 cilt; XIV. Louis'nin Küçüklüğünde Fransa Tarihi) ve *Histoire de France sous le ministère de Mazarin 1651-61* (1882, 3 cilt; Mazarin'in Başbakanlığı Döneminde Fransa Tarihi, 1651-61) Chéruel'in en önemli çalışmalarındandır.

Cherwell, İngiltere'nin ortagüney kesiminde, Oxfordshire iline bağlı ilçe (*district*). Yüzölçümü 590 km²'dir. Oxford kentinden kuzeye uzanan birbirine paralel Cherwell Irmağı ve Oxford Kanalı ilçe topraklarını ikiye böler. Büyük bölümü kırsal olan Cherwell, batıdan kireçtaşı oluşumlu Cotswold Tepeleri, kuzeyden Kuzey Oxfordshire Tepeleriyle çevrili bir ova durumundadır. Banbury, Bicester ve Kidlington gibi kentsel bölgeleri sanayi, ticaret ve konut yapımı bakımından gelişmiştir. Buğday, arpa, yulaf gibi tahıl üretimi, et ve süt hayvancılığı ile koyun yetiştiriciliği yaygındır. İlçe merkezi olan kuzeydeki Banbury, yün ve sığır ticaretinin merkezidir. Buradaki sanayi işletmelerinde makine ve haddelenmiş alüminyum üretilir. Eski yapıların çoğu yenilenmeyip yıkılmakla birlikte, 12. yüzyıldan kalma şatonun yıkıntılarıyla 17. yüzyıla ait yarı ahşap evler ayaktadır. Cherwell'in orta kesimindeki Aylesbury Vadisinde kurulmuş olan Bicester'da tilki avcılığı ve sığır ticareti yapılır. Oxford'un hemen kuzeyindeki Kidlington 1950'ler ve 1960'larda yerleşim yeri

olarak gelişme göstermiştir. Nüfus (1982 tah.) 112.700.

Chesapeake, ABD'de, Virginia eyaletinin güneydoğu kesiminde kent. Elizabeth Irmağı üzerinde, Suffolk, Portsmouth, Norfolk ve Virginia Beach'in bitişiğinde yer alır. Hampton Roads'dan, güneyde Kuzey Carolina sınırına kadar uzanır. South Norfolk kenti (1921'de tüzel kimlik kazandı) ile Norfolk ilinin (1636'da oluşturuldu) birleştirilmesiyle 1963'te bağımsız kent oldu. 890 km²'lik alanıyla eyaletin en büyük kenti, ABD'nin de en büyük kentlerinden biridir. Geniş tarım alanları ile Dismal Bataklığının(*) bir bölümü il sınırları içindedir. Eskiden Yerlilerin yaşadığı bölgeye 1630'ların başlarında Avrupalılar yerleşti. Kentsel gelişme 1900'lerde başladı. İç suyollarının çaprazlama kestiği Chesapeake, liman hizmetleri vermesi yanında ana petrol depolama merkezlerinden de biridir. İmalat sanayisi çelik ürünleri, çimento, gübre ve kerestede yoğunlaşmıştır. Fidanlık, sera ve bostan ürünleri de ekonomide önemli yer tutar. Nüfus (1990) 151.976.

Chesapeake Körfezi, ABD'nin doğu kesiminde, Atlantik Kıyı Ovasındaki en büyük girinti. Susquehanna Irmağının aşağı bölümü ve kollarının su altında kalmasıyla oluşmuştur. Uzunluğu 311 km'yi bulur, genişliği 5,5-46 km arasında değişir. Güneyde Virginia, kuzeyde Maryland ile çevrilidir.

Atlas Okyanusundan körfeze girişte kuzeyde Charles Burnu, güneyde ise Henry Burnu bulunur. Susquehanna dışında, körfeze akan başlıca akarsular batıda James, York, Rappahannock, Potomac ve Patuxent, doğuda da Wicomico, Nanticoke, Choptank ve Chester ırmaklarıdır. Körfezin girintili çıkıntılı doğu kıyısının büyük bölümü alçak ve bataklıktır. Daha düz olan batı kıyısında ise kilometrelerce uzayan sarp kayalıklar bulunur.

Körfezde Avrupalılara ait ilk yerleşme olan Jamestown 1607'de kuruldu. Ertesi yıl İngiliz kolonici Kaptan John Smith bir keşif gezisi yaparak körfezin ve ırmak ağızlarının haritasını çıkardı. Çok geçmeden, göçmenler körfezin ulaşılması kolay ve korunaklı kıyılarına yerleştiler. 1812 Savaşı'nda İngilizler Chesapeake Körfezinde karaya çıktılar. William Preston Lane, Jr.'ın adını taşıyan bir köprü, Annapolis (Maryland) yakınlarında körfezin yukarı bölümünün iki ucunu birbirine bağlar. 1952'de trafiğe açılan köprü 7 km uzunluğundadır. Körfezin aşağısında bulunan Chesapeake Körfezi köprü-tüneli ise 1964'te tamamlanmıştır. Körfez, Atlas Okyanusu suyolunun bir parçasıdır.

Baltimore, körfezin yukarısındaki başlıca limandır. Körfezin başı ile Delaware Irmağı halicini birleştiren Chesapeake-Delaware Kanalı, Baltimore'a kuzeyden ve Avrupa'dan gelen denizyollarını kısaltmıştır. James Irmağı ağzındaki Norfolk (Virginia) çevresindeki Hampton Roads limanlarından kömür ve tütün ihraç edilir. Norfolk'ta önemli bir deniz üssü vardır.

Henry Burnunda kumsal, Chesapeake Körfezi
Eric Carle - Shostal / EB Inc

Chesapeake Körfezinin korunaklı ve besin bakımından zengin suları, 20. yüzyılın ikinci yarısına değin büyük miktarda balık, kabuklu deniz hayvanı ve öteki deniz canlılarını barındırıyordu. Bu nedenle ticari balıkçılık ve turizm son derece gelişmişti. Ama 1970'lerde çevrede konut ve sanayi alanlarının artması, körfezin lağım suları, sanayi artıkları ve çökeltilerle önemli ölçüde kirlenmesine yol açtığından 1970 ve 80'lerde ticari balıkçılık ve turizm büyük bir düşüş göstermiştir. Son yıllarda körfezdeki çevre kirlenmesini gidermek için çeşitli projelere girişilmiştir.

Cheselden, William (d. 19 Ekim 1688, Somerby, Leicestershire - ö. 10 Nisan 1752, Bath, Somersetshire, İngiltere), ünlü İngiliz cerrah, anatomi ve cerrahi profesörü. *Anatomy of the Human Body* (1713; İnsan Vücudunun Anatomisi) ve *Osteographia, or the Anatomy of the Bones* (1733; Osteografi ya da Kemiklerin Anatomisi) adlı yapıtları yüzyıla yakın bir süre anatomi öğretiminde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Cheselden, Yunanca ve Latince klasik eğitim gördükten sonra 1703'te Leicesterli cerrah Wilkes'ın yardımcısı olarak cerrahiye yöneldi. Ayrıca St. Thomas Hastanesi'nde, anatomi uzmanı William Cowper ile idrar kesesinden taş çıkarma ameliyatlarında uzmanlaşmış bir cerrah olan James Ferne'in yanında çalıştı. 1711'de anatomi dersleri verecek kadar mesleğinde ilerleyen Cheselden, 1718'de St. Thomas Hastanesi'nde yardımcı cerrahlığa getirildi, ertesi yıl da kurumun başcerrahları arasına katıldı. 1727'de, İngiltere kralı II. George'un karısı Ansbachlı Caroline tarafından saray hekimliğine atanan Cheselden, 1733'te *Osteographia* adlı kemik atlasını yayımladı. Özellikle çizimlerinin birimsel doğruluğu ve sanatsal değerleriyle büyük övgüler alan bu yapıttaki oymabaskılar G. Van der Gucht'un imzasını taşır.

Becerikli ve hızlı çalışan bir cerrah olarak tanınan Chelselden'ın idrar kesesinden taş çıkarma ameliyatlarını 54 saniyede tamamladığı kayda geçmiştir. O güne değin çatı kemiğinin (*pubis*) üstünden girilerek uygulanan bu ameliyatlarda ilk kez yandan girişi denedi (1727) ve bu yöntem kısa sürede tüm Avrupalı cerrahlarca benimsendi. Ertesi yıl yaptığı bir ameliyatla doğuştan kör olan bir hastanın görmesini sağladı ve bazı körlük türlerinde ameliyatla açılan bir deliğin "yapay gözbebeği" işlevi üstlendiğini saptayarak, körler için yeni bir cerrahi tedavi yöntemi geliştirdi. Aynı biçimde kulak zarında açılacak bir deliğin de sağırlık tedavisinde etkili olabileceğini göstermek amacıyla deneysel bir ameliyat önerdiyse de, başka hekimlerin karşı çıktığı bu deney hiçbir zaman gerçekleştirilemedi.

Cheshire, İngiltere'nin kuzeybatısında il (*county*). Batıdan Galler, kuzeyden Dee ve Mersey haliçleri, doğudan bir bölümü Peak District Ulusal Parkı içinde kalan Pennine Sıradağlarıyla çevrilidir. Yüzölçümü 2.329 km²'dir. Chester, Congleton, Crewe and Nantwich, Ellesmere Port and Neston, Halton, Macclesfield, Vale Royal ve Warrington ilçelerine (*district*) bölünmüştür.

Topraklarının büyük bölümü Triyas Döneminde (y. 225-190 milyon yıl önce) oluşmuş kumtaşları ve marnlarla kaplıdır. Taşı ve toprağı kırmızıdır. Cheshire Ovasının basit bir yapısı vardır, ama büyük ölçüde parçalanmış buzul killeri, kumları ve çakılları bu yapıya karmaşık bir nitelik kazandırır. Irmakların oluşturduğu menderesleri arasında küçük göller ve bataklıklar vardır. Kum çökelleri, inşaat ve döküm işlerinde kullanılır.

Kumtaşından oluşmuş, seyrek ağaçlı Cheshire Dağlarınınorta kesimindeki tepelerde Tunç ve Demir çağlarında yapılmış kaleler vardır. Burası, batıda Dee Irmağı ile doğuda Weaver ve Dane ırmaklarının su toplama havzaları arasındaki su bölümü çizgisini oluşturur. Dağların kuzey kesimindeki eski bir avlanma alanı olan Delamere Ormanı'nda, Ormancılık Komisyonu'nun çalışmalarıyla orman örtüsü sıklaştırılmıştır. Komisyon, Pennine Sıradağlarının batı yamaçlarındaki Macclesfield Ormanında da geniş alanlara ağaç dikmiştir. Ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanır; en önemli uğraş mandıracılıktır. Ovadaki büyük, verimli çiftlikler süt üretiminde uzmanlaşmıştır. Günümüzde çok az sayıda çiftliğin ürettiği Cheshire peyniri büyük ölçüde bir fabrika ürünü durumuna gelmiştir. Cheshire, İngiltere'de süt sığırı üretiminin en yoğun olduğu ildir. Siyah-beyaz renkteki yarı ahşap çiftlik evlerinin yanı başında otlayan siyah beyaz Holstein-Friesian ineklerine çok sık rastlanır. Nantwich gibi birçok eski kentte de süren bu yerel tarz 19. yüzyılda Chester'da yeniden canlanmıştır.

İl merkezi Chester kenti, Roma Döneminde kurulmuştur. İngiltere'deki öteki kentlerin tersine, surları ve giriş kapıları çok iyi korunmuştur. Yapılardaki gösterişli ahşap oymalara, özellikle de "sıra" adı verilen iki dizi halindeki galerilerden oluşmuş dükkânlarda bulunanlara turistler büyük ilgi gösterir. Northwich, Middlewich ve Nantwich kentleri, tuz üretimi sayesinde oldukça erken gelişmiştir. Tuz sanayisi bugün ulusal pazara yöneliktir. Eskiden beri ipekçilikle uğraşılan Congleton'da tekstil sanayisinin bu dalı önemini yitirmiş olmakla birlikte, Macclesfield'deki ipek atölyeleri hâlâ çalışır durumdadır. Crewe ise demiryollarının yapımıyla gelişmeye başlamıştır. Bugün de bir demiryolu ve lüks otomobil imalatı merkezidir.

İldeki pek çok büyük eski ev, arazileriyle birlikte araştırma kurumlarına ve resmi binalara dönüşmüştür. İl yönetimi kırsal alandaki inşaat denetimi ve tarihsel kentlerin korunması konularında sıkı bir politika uygulamaktadır. Bununla birlikte, 1974'teki düzenlemeyle Cheshire'a bağlanan Halton ve Warrington ilçelerinde önceden kurulmuş olan kimya sanayisi varlığını korumaktadır. Bu düzenlemede ayrıca, Runcorn ve Warrington kentleri yeni tüzel kimlik kazanırken, Cheshire sınırları içinde bulunan Wirral Yarımadasının büyük bölümü il yapılan Merseyside'a, kuzeydeki banliyöler de Manchester metropoliten bölgesine bağlandı. Yeni düzenlemeyle Cheshire'a ve başka illere aktarılan toplam nüfus 700 bine yaklaşmaktadır. Nüfus (1991 tah.) 937.300.

Chesil Kumsalı, CHESIL KIYISI olarak da bilinir, İngiltere'nin Dorset ilinde (*county*), Bridport'tan Portland Adasına doğru 29 km boyunca uzanan kumsal. İngiltere'nin en ünlü doğal oluşumlarından biridir. Yüzde 98,5'i sert çakmaktaşı ya da kuvarslı kaya olan bir çakıldan oluşmuştur. Abbotsbury'den Portland'a kadar 24 km boyunca, anakaradan Fleet Irmağıyla ayrılır. Kumsalın en ilginç özelliği, çakılların büyüklüğüne

Chesil Kumsalının Portland Adasından görünümü, Dorset, İngiltere
Tourist Photo Library, Londra

göre sıralanmış oluşudur: Kuzey uçta bezelye büyüklüğünde olan tanelerin ortalama çapı Portland'da 5 cm'ye ulaşır.

Chesney, Francis Rawdon (d. 16 Mart 1789, Annalong, Down ili - ö. 30 Ocak 1872, Mourne, Down ili, İrlanda), Büyük Britanyalı subay ve kâşif. 1829'da Süveyş

Chesney'nin bir fotoğrafından yararlanılarak yapılmış resimden ayrıntı, Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Kıstağı üzerine yaptığı araştırmanın sonuçları Ferdinand de Lesseps tarafından Süveyş Kanalının yapımında kullanılmıştır.

Asıl amacı, Fırat Irmağı vadisi üzerinden Hindistan'a ulaşacak bir ticaret yolu geliştirmekti. 1831'de Fırat Irmağının, bugün Irak'ta bulunan Anah'tan Basra Körfezine kadar olan bölümünü keşfetti. Doğu Hindistan Kumpanyası'nın desteğiyle, ırmağın ulaşıma elverişli olup olmadığını anlamak için yapılacak bir başka seferin masraflarını karşılaması için İngiliz hükümetini ikna etti. 1835'te, "Tigris" (Dicle) ve "Euphrates" (Fırat) adlı iki buharlı gemiyi, parçalar halinde Akdeniz'den karayoluyla Antakya'ya, oradan da ırmağa taşıdı. "Tigris" bir fırtınada battı; Chesney, "Euphrates" ile 1836 yazında Basra Körfezine ulaştı. Yolculuğun başarısı kabul edilmekle birlikte İngiliz hükümeti, Chesney'nin planını uygulamak için hiçbir girişimde bulunmadı. Chesney yolculuğunu yayımladığı iki kitapta anlattı: *Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris* (1850, 2 cilt; Fırat ve Dicle Irmaklarında Keşif Gezisi) ve *Narrative of the Euphrates Expedition* (1868; Fırat Seferi'nin Öyküsü).

Çin ile yapılan I. Afyon Savaşı'ndan sonra 1843-47 arasında İngiliz topçu birliğine komuta etmek üzere Hong Kong'a gönderildi. 1856'da ve 1862'de, arazide keşif yapmak ve İngiltere ile Hindistan'ı demiryoluyla birleştirme planı için Osmanlı hükümetinden imtiyaz almak amacıyla Fırat vadisine geri döndü. Ama hükümet öneriye ilgi göstermeyince İrlanda'ya çekildi.

Chesnut, Mary Boykin Miller (d. 31 Mart 1823, Pleasant Hill, Güney Carolina - ö. 22 Kasım 1886, Camden, Güney Carolina, ABD), Güney'deki yaşam ve İç Savaş'taki Güneyli önderler hakkında keskin gözlemler içeren *A Diary from Dixie* (Dixie Günlüğü) adlı yapıtıyla tanınmış ABD'li yazar.

Güney Carolina'nın ünlü siyasal önderlerinden birinin kızıydı. Camden ve Charleston'da özel okullara gitti. 1840'ta James Chesnut, Jr. ile evlendi. Sonradan Güney Carolina'dan Senato'ya seçilen kocası, ayrılıkçı harekette ve Konfederasyon'da önemli bir rol üstlenene değin senatörlüğü sürdürdü.

Chesnut, İç Savaş sırasında kurmay subay olan kocasının yanında bulundu. Gözlem ve görüşlerini 15 Şubat 1861'de yazmaya başladı ve günlüğünü 2 Ağustos 1865'te tamamladı. Savaştan sonra, yayımlanacağı düşüncesiyle notları üzerinde uzun uzun çalıştı. Ama *A Diary from Dixie*, ölümünden çok sonra, 1905'te yayımlanabildi. Günlük olayları tek tek aktarmamakla birlikte yapıt, Konfederasyon'un askeri ve siyasal önderleri hakkındaki sağduyulu gözlemleri ve İç Savaş sırasında Güney toplumuna derinliğine bakışı nedeniyle tarihçilerin övgüsünü kazanmıştır.

Chesnutt, Charles W(addell) (d. 20 Haziran 1858, Cleveland - ö. 15 Kasım 1932, Cleveland, ABD), ABD'in ilk önemli Siyah romancısı.

İç Savaş'tan önce Kuzey Carolina'dan ayrılmış özgür bir Siyah ailenin oğluydu. Savaştan sonra annesiyle babası Kuzey Carolina'ya geri döndü. Chesnutt 25 yaşına geldiğinde evlenmiş ve başarılı bir okul müdürü olmuştu. Ama Güney'de Siyahlara karşı takınılan tutum yüzünden karısı ve çocuklarıyla birlikte Cleveland'a yerleşti. Stajyer avukatlık yaparken bir yandan da stenograf olarak çalıştı ve mahkeme kayıtlarını tutan kârlı bir stenografi şirketi kurdu. Boş zamanlarında öykü yazıyordu; çocukluğundan beri hep yazar olmayı ve yapıtlarıyla o "adaletsiz kast anlayışı"nın ortadan kalkmasına katkıda bulunmayı düşünmüştü.

1885-1905 arasında iki öykü kitabı, kölecilik karşıtı hareketin öncülerinden Frederick Douglass'ı anlattığı bir yaşamöyküsü, üç roman, 50'den çok masal, öykü ve deneme yayımladı. Ağustos 1887'de *The Atlantic Monthly*'de çıkan "The Goophered Grapevine" adlı öyküsü, bu derginin bir Siyahtan kabul ettiği ilk yapıttı. Öyküde, Güney'in plantasyonlarındaki yaşamı anlatan yazar Thomas Nelson Page'e yöneltilen eleştiri öyle incelikliydi ki, çoğu okur buradaki hicvi yakalayamamıştı. Chesnutt, Kuzey Carolina'daki Siyahların yaşamını oldukça gerçekçi biçimde anlatan öteki öykülerini *The Conjure Woman*'da (1899; Büyücü Kadın) topladı. *The Wife of His Youth and Other Stories of the Color Line*'da (1899; Gençliğinin Kadını ve Renk Ayrımı Üzerine Başka Öyküler), ırklar arasındaki renk farklılığından kaynaklanan önyargıları olduğu kadar, Siyahların kendi aralarındaki önyargıları da, George W. Cable'ı anımsatacak bir üslupla ortaya koydu. *The Colonel's Dream*'deyse (1905; Albayın Düşü) özgürlüğünü kazanmış kölelerin sorunlarını etkileyici bir anlatımla ele aldı. Psikolojik gerçekçi bir yazar olarak, sosyal adaletsizliğe karşı çıkmak için Kuzey Carolina halkının yaşamından tanıdık görüntüler kullandı.

Yapıtları, 1930'lara değin Siyahların edebiyat alanında verdiği bütün öbür ürünleri gölgede bıraktı. Siyahlardaki insan öğesi ile çağımızda gerek Siyah, gerek beyazların başkalarına karşı insanlık dışı davranışlarını konu alan yapıtlarıyla William Faulkner, Richard Wright ve James Baldwin gibi birbirinden çok farklı yazarlara öncülük etti.

Chessman, Caryl (Whittier) (d. 27 Mayıs 1921, St. Joseph, Michigan - ö. 2 Mayıs 1960, San Quentin, California, ABD), ölüm hücresinde geçirdiği 12 yıl boyunca yazdıklarıyla, ölüm cezasına ilişkin tartışmaların simgesi haline gelen ABD'li mahkûm.

Pek çok kez ıslahevlerinde ve hapishanelerde kaldı. Mart 1941'de, çeşitli soygun, saldırı ve cinayet girişimi olaylarından suçlu bulunarak San Quentin Hapishanesi'ne gönderildi. On altı yıldan başlayan cezası, idama kadar yükselecekti. 1943'te cezaevinden kaçtıysa da, 1944'te yakalandı. Aralık 1947'de koşullu olarak salıverildi. 23 Ocak 1948'de tutuklandı; Los Angeles'da âşıkların dolaştığı yollarda, kırmızı ışıklı bir arabayla kendisine polis süsü vererek çiftleri soyan "Kırmızı Işıklı Haydut" olduğu öne sürüldü. Ayrıca iki kez kadın kaçırıp silah tehdidiyle sapkın cinsel eylemlere zorladığı da suçlamalar arasındaydı. Chessman suçsuz olduğunu ileri sürdü ve savunmasını kendisi yaptı, ama 22 Mayıs'ta ölüme mahkûm edildi. O dönemde, California'da, kaçırma eylemlerinin cezası, eğer kurban fiziksel zarar görmüşse, ölümdü.

Chessman, sonraki yıllarda cezasını birkaç kez temyiz etti ve kamuoyunda geniş ilgi gören üç kitap yazdı: *Cell 2455, Death Row* (1954, genişletilmiş baskı 1960; *Ölüm Hücresi 2455*, 1954), *Trial by Ordeal* (1955; *Her Sabah Ölürüm*, 1960) ve *The Face of Justice* (1957; *Adaletin Kör Gözü*, 1960), bunlardan birincisi, aynı adla (*Ölüm Hücresi*) filme de alındı.

19 Şubat 1960'ta California valisi tarafından cezası son kez ertelendi. Bu süre içinde California Eyalet Yasama Meclisi ölüm cezasını ömür boyu hapse çevirmeyi reddetti ve Chessman San Quentin Hapishanesi'nde gaz odasında idam edildi.

Chester, ABD'de Pennsylvania'nın güneydoğusunda Delaware iline bağlı kent. Philadelphia metropoliten alanı içinde, Delaware Irmağı kıyısında ve New Jersey'deki Bridgeport'un karşısında yer alır. Eyaletin en eski yerleşmelerinden biridir. İsveç kralının 1644'te Yeni İsveç valisinin bir muhafızına bağışladığı yöreye 1655'ten sonra gelen Felemenkli göçmenler İsveçlilerle birlikte Upland adlı bir kasaba kurdular. William Penn'in vali yardımcısı olan William Markham, 1681'de Pennsylvania kolonisini oluşturmak üzere buraya geldiğinde, yönetim merkezi olarak bu kasabayı seçti. 1682'de Penn'in gelmesinden sonra koloninin ilk meclisi de burada toplandı. Penn, kasabanın adını İngiltere'nin Cheshire ilindeki Quaker merkezinden esinlenerek Chester olarak değiştirdi; kentteki John Morton (1654) ve Caleb Pusey (1683) evleri bu dönemden kalmadır.

Penn'in yönetim merkezini Philadelphia'ya taşımasından sonra bir gerileme içine giren Chester, 1850'lerden sonra hızla sanayileşen Philadelphia'nın bir parçası haline gelerek yeniden büyümeye başladı. 1872'de ülkedeki ilk demir-çelik gemi yapım işletmelerinden biri olan John Roach Company burada kuruldu. Giderek çeşitlenen sanayisi, günümüzde gemi yapım, çelik, kimyasal maddeler ve kâğıt gibi dalları kapsamaktadır. Widener College ile 6,5 km kuzeydeki Swarthmore College (1864) gibi eğitim kuruluşları olan Chester, 1701'de ilçe, 1866'da

kent tüzel kimliği kazandı. Nüfus (1990) 41.856.

Chester, İngiltere'de, Cheshire ilinde (*county*) kent. Dee Irmağı halicinin başında küçük bir kumtaşı sırtında yer alır. Romalıların 20. Lejyon karargâhı olarak seçtiği

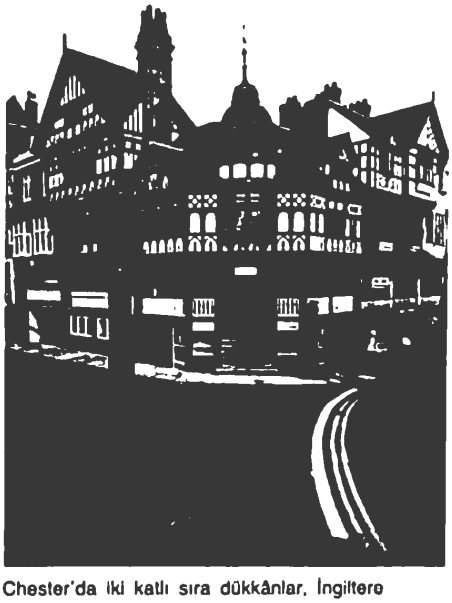

Chester'da iki katlı sıra dükkânlar, İngiltere
Kenneth Scowen

yerde kurulan Deva (Castra Devana) kasabası 5. yüzyıl başlarında terk edildi. Kuzey ve doğu surlarının temellerini de kapsayan bir dizi Roma kalıntısı o döneme aittir.

10. yüzyılda Mercia Krallığı'na bağlı gelişmiş bir kasaba olan Chester'ın Kuzey Galler, İrlanda ve Wirral Yarımadası ile ticari bağları ve kendi darphanesi (970) vardı. I. William'ın (Fatih) 1071'de kraliyet yönetiminden bağımsız bir palatin kontluğuna dönüştürdüğü yöre 1237'de yeniden tahta bağlandı. En eski kent beratı 1176 tarihini taşıyan Chester, 13 ve 14. yüzyıllarda özellikle İrlanda'yla ticaret yapan önemli bir liman haline geldi. Dee Irmağının giderek kum ve çamurla dolmasıyla gerilemeye başladı ve 18. yüzyıla doğru yerini Liverpool'a bıraktı. 19. yüzyılda demiryollarının yöreye ulaşmasıyla yeniden canlı bir ticari merkez oldu; bu dönemden kalma binalar ulaşılan zenginlik düzeyini yansıtmaktadır. 1541'de St. Werburgh Benedikten manastırının kapatılması üzerine bir dinsel merkez olarak da önem kazanmaya başladı; katedral ve manastırlar çevresinde gruplaşan binalar ortaçağ mimarisinin önemli örnekleridir. Cheshire ilinin eski kontluk kasabası olarak uzun yıllar yönetim merkezi işlevini gören kent, günümüzde de bu özelliğini korumaktadır.

Chester'ı çevreleyen 3 km uzunluğundaki surlar hâlâ ayaktadır. Kent merkezinin cadde planı Roma özelliklerini yansıtır; dört ana cadde dik açılarla kesişir. Kentin en ayırt edici özelliği, arkada kalan alt katların üstündeki ikinci katların bir çıkıntı yaptığı iki katlı sıra sıra dükkânlardır.

448 km²'lik bir alanı kaplayan Chester ilçesi, eski kent surlarından taşarak, Galler sınırıyla birleşen geniş bir kırsal kesimi de içine alır. Mandıracılığın yapıldığı kırsal kesimde bir dizi küçük yerleşme vardır. Malpas'ta güzel bir ortaçağ kilisesi bulunur. Beeston Şatosu kalıntıları Galler'deki tepelere kadar uzanan Cheshire Ovasına bakar. Nüfus (1981) kent, 82.363; (1989 tah.) ilçe, 114.200.

Chester (1. Kontu), Hugh of Avranches, AVRANCHES VİKONTU, ŞİŞMAN HUGH, KURT HUGH olarak da bilinir, Fransızca HUGUES LE GROS, Fransızca-Latince HUGUES LUPUS (d. y. 1047 - ö. 27 Temmuz 1101), Avranches vikontu Richard'ın oğlu. 1082'den sonra babasının vikontluk unvanı ona geçmiştir. 1071'de kendisine Chester kontu unvanını veren I. William'ın (Fatih) gözdelerinden biri olduğu sanılmaktadır. Kontluğunda özel ayrıcalıklardan yararlanmanın dışında 20 ilde daha toprakları vardı. Aziz Anselm dostça davranarak dinsel kurumlara geniş bir hoşgörü gösterdi. Yaşamının büyük bölümünü Galler ve Normandiya'daki savaşlarda geçirdi. Tek oğlu Richard, Kasım 1120'de Normandiya düku William ile birlikte İngiltere'ye dönerken White Ship adlı gemide boğularak öldü, geride hiç çocuk bırakmadı.

Chester (6. Kontu), Ranulf de Blundeville, BRETANYA DÜKÜ, RICHMOND KONTU, LINCOLN KONTU, BAYEUX VİKONTU, AVRANCHES VİKONTU olarak da bilinir, Ranulf RANDULF ya da RALPH olarak da yazılır (d. y. 1172 - ö. Ekim 1232, Wallingford, Oxfordshire, İngiltere), ilk Chester kontlarının en ünlüsüdür. Onun zamanında aile en parlak dönemini yaşamıştır.

Chester 4. kontu Ranulf'un oğlu olan babası Hugh de Kevelioc'un yerine 1181'de geçti; 1217'de Lincoln kontu oldu. Kral II. Henry'nin oğlu Geoffrey'nin dul eşi Constance'la evlendikten sonra Bretanya dükü ve Richmond kontu unvanlarını da kullanmaya başladı. Galler'deki çarpışmalara katıldı. Magna Carta konusunda baronlarla giriştiği mücadelede Kral John'u desteklemesine karşın, onu taharttan indirerek idam ettirenler arasında yer aldı. Fransız istilacılara ve müttefiklerine karşı III. Henry'nin yanında savaştı. 1218-19'da V. Haçlı Seferi'ne katılarak Kudüs'e gitti ve Mısır'da Dimyat'ın alınmasında görev aldı. Daha sonra İngiltere'ye döndü ve 1232'de burada öldü.

Norman istilasının yarattığı büyük feodal aristokrasinin son temsilcisi olarak kabul edilen Chester, iki kez evlenmesine karşın hiç çocuğu olmadığından geniş mülkü dört kız kardeşine geçti. Bununla birlikte anısı uzun yıllar canlı kaldı ve *Vision of Piers Plowman* (Piers Plowman'ın Düşü) adlı yapıtı Robin Hood'la özdeşleştirildi. Kasım 1232'de yeğeni Huntingdon kontu John'a verilen Chester kontluğu onun da vâris bırakmadan ölmesinden dokuz yıl sonra 1246'da İngiltere tahtına bağlandı.

Chester Oyunları, 14. yüzyılda İngiltere'nin kuzeyindeki Chester kentinde sahnelenen ve 25 parçadan oluşan oyun dizisi. Konularını kutsal metinlerden alan bu oyunlar genellikle y. 1325'e tarihlenmekle birlikte, ilk kez y. 1375'te sahnelendiği de öne sürülmüştür.

Chester Oyunları, yaz aylarına rastlayan Corpus Christi Yortusu'nda üç gün art arda oynanırdı. Birinci gün Şeytan'ın cennetten kovulmasından başlayarak Eski Ahit'teki ana öykülere, İsa'nın Doğumu'na ve bilge kişilerin İsa'ya tapınmasına kadar süren ilk dokuz oyun sahnelenirdi. İkinci gün Mısır'a Kaçış, İsa'nın peygamberlik dönemi, çarmıha gerilmesi, cehenneme inişi, dinin yeryüzüne indirilmesinden önce ölen erdemli kişilerin cennete varışı konularını işleyen 10-18. oyunlar oynanırdı. Üçüncü gün ise İsa'nın Dirilişi'nden başlayarak İsa'nın Göğe Çıkışı ve Kutsal Ruh'un inişi ile ın gelişinden Son Yargı'ya kadar süren 19-25. oyunlar sahnelenirdi.

Chester Oyunları, içeriklerinin zenginliğine karşın, insanın kurtuluşu öyküsünü York, Wakefield ve N-Town oyunlarının günumuze ulaşmış parçalarından daha yalın biçimde işler. Toplam 11 bini aşkın dizeden oluşan metin Oxford'daki Bodleian ve California'daki Huntington kütüphaneleri ile Londra'daki British Museum'da bulunan beş yazmada korunmuştur. Chester Oyunları 1892-1916 arasında Eski İngiliz Metinleri Derneği'nce yayımlanmıştır.

Chester Projesi, bir ABD-Kanada ortaklık grubu olan Ottoman-American Development Company'ye Doğu Anadolu'da demiryolu yapım ve çevredeki madenleri işletme ayrıcalığı tanıyan proje.

Ottoman-American Development Company'nin kurucusu ABD'li emekli amiral Colby M. Chester, 1911'de bu şirket aracılığıyla Sivas-Van arasında Musul ve Kerkük'e yan hatlarla bağlanacak bir demiryolu hattı kurma ve bu hattı Akdeniz kıyısındaki Yumurtalık'a (Adana) kadar uzatarak burada bir liman yapma konusunda bazı girişimlerde bulundu. Şirket bu işlerin karşılığında demiryolu çevresinde petrol de dahil olmak üzere bütün madenleri işletme ayrıcalığını alacaktı. Ön anlaşması yapılan proje Meclis-i Mebusan'da reddedildi.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Kasım 1922'de Ankara'ya gelen Chester'ın oğlu A. Chester'ın bu girişimi yeniden gündeme getirmesi üzerine başlayan görüşmeler sonunda yeni sözleşmeler yapıldı. Buna göre, şirket Türk hükümetinden herhangi bir kur garantisi ya da para yardımı talep etmeksizin, Doğu Anadolu'da ve Musul-Kerkük bölgesinde yaklaşık 4.400 km demiryolu hattı döşeyecek, Karadeniz ve Akdeniz kıyısında üç tane de liman yapacaktı. Şirkete buna karşılık demiryollarının her iki yanında 20'şer km'lik alandaki yeraltı kaynaklarını işletme ayrıcalığı tanınacaktı. Şirket böylece Harput-Yumurtalık, Sivas-Van, Musul-Kerkük, Samsun-Sivas, Ankara-Musaköy, Çaltı-Erzurum, Erzurum-Beyazıt, Aşkale-Karadeniz, Şefaatli-Kayseri, Kayseri-Ulukışla ve Hacıbayram-Çelikli demiryolu hatları ile Samsun, Yumurtalık ve Trabzon'da birer limanın yapımını üstleniyordu. Ayrıca şirkete sözleşmedeki ilke ve kurallara bağlı olarak ileride başka demiryollarının yapım ve işletme hakkı da veriliyordu. Şirketin yapacağı bütün demiryolları, limanlar, işletmeye açacağı madenler, elektrik santralları ile bunların gelirleri 99 yıl sonra karşılıksız olarak Türk hükümetine devredilecekti.

Sözleşmeler 9 Nisan 1923'te TBMM'de onaylandı. Ama şirketin ilgisi gerçekte Ortadoğu (Musul ve Kerkük) petrollerine yönelik olduğundan, bu bölge Lozan Antlaşması'yla Türkiye sınırları dışında kalınca proje uygulamaya konamadı. Bunun üzerine Türk hükümeti 18 Aralık 1923'te sözleşmeleri feshetti.

Chesterfield, İngiltere'de Derbyshire iline (*county*) bağlı ilçe (*district*) ve kasaba. Rother ve Hipper ırmaklarının kesiştiği yerde, 66 km²'lik bir alanı kaplar. Son kazılar Rother yakınlarında Romalı asker ve sivillerin geniş bir alana yerleşmiş olduğunu ortaya koymuştur. Güneyden gelen Roma yolunun taşıdığı Rykneld adı Roma öncesinden kalmadır. Eski ilçe ve pazar kasabası, Trent Irmağına uzanan kanalın ve Midland Demiryolu'nun yapımından sonra sanayileşmeye başladı. Yaşamının önemli bir bölümünü burada geçiren lokomotif yapımcısı ve demiryolu mühendisi George Stephenson, yöredeki kömür ve demirtaşının ticari bakımdan değerlendirilmesine ön-

ayak oldu. 1900'e gelindiğinde ilçe merkezinden üç şirketin demiryolu hatları geçiyordu. Chesterfield yakınlarındaki Staveley, 1845'te Staveley Iron and Coal Company'nin kurulmasından sonra hızla

Meryem Ana ve Bütün Azizler Kilisesi'nin çarpılmış kulesi, Chesterfield, Derbyshire
Ron Bonser - Bruce Coleman Inc./EB Inc.

büyüdü. Meryem Ana ve bütün azizlere adanmış olan 14. yüzyıl bölge kilisesinin kulesinin kurşun kaplı külahı, ahşabın kuruyup eğilmesi sonucunda düşeye göre yaklaşık 2,5 m çarpılmıştır. Nüfus (1981) kasaba, 74.180; (1989 tah.) ilçe, 100.200.

Chesterfield (4. Kontu), Philip Dormer Stanhope (d. 22 Eylül 1694, Londra - ö. 24 Mart 1773, Londra), İngiliz devlet adamı ve diplomat. Zarif, nükteli yazılarıyla tanınır. En ünlü yapıtları, görgü kurallarını, gönül kazanma sanatını ve başarıya ulaşma yollarını öğreten ve *Letters to His Son* (Oğluna Mektuplar) ve *Letters to His Godson* (Vaftiz Oğluna Mektuplar) adıyla yayımlanan mektuplarıdır.

Cambridge'e bağlı Trinity College'da kısa bir öğrenim gördükten sonra, bir süre dış ülkelerde ve Paris'te yaşadı. Fransız görenekleri, kültür ve beğenisine büyük hayranlık duydu. 1726'da babasının ölümüyle "kont" unvanını aldı ve 1728'de Felemenk elçisi oldu. Mektuplarını yazdığı gayrimeşru oğlu Philip Stanhope 1732'de burada doğdu. Aynı yıl İngiltere'ye döndü ve parlamentoya girerek Sir Robert Walpole'a yönelttiği sert eleştirilerle tanındı. Evlilik yoluyla kralla kurduğu akrabalık ilişkisine karşın, İrlanda kral naipliği yaptığı kısa dönemde (Ağustos 1745 - Nisan 1746) başarılı bir devlet adamı olduğunu kanıtlayıncaya değin sarayda pek tutulmadı. Bir dönem (1746-48) dışişleri bakanı olarak görev yaptıktan sonra, artan sağırlığı nedeniyle devlet işlerinden giderek uzaklaştı.

Sevimli tavırları, nezaketi ve ince zekâsıyla, tanınmış birçok çağdaşının övgüsünü kazanan Chesterfield'in Pope, Swift ve Voltaire ile yakın dostluğu vardı. Yerleşik değerlere savaş açan birçok yazarı desteklemesine karşın, bir türlü anlaşamadığı Samuel Johnson'ın edebiyat koruyucularını eleştiren ünlü mektubunda (1755) ağır saldırılara hedef oldu. Johnson'ın, mektuplarını "fahişe ahlakı ve dans hocası tavırları" öğreten bir yapıt olarak nitelendirmesi Chesterfield'in ününü daha da zedeledi. Sonradan Dickens da Chesterfield'i *Barnaby Rudge* (1841) adlı yapıtında Sir John Chester tipiyle karikatürize etti. Her ikisi de orta sınıf ahlakını temsil eden bu iki popüler yazarın düşünceleri, Chesterfield'in çıkar peşinde koşan ikiyüzlü bir salon adamı olduğu görüşünün yerleşmesine yol açmıştır. Buna karşılık bu yargıyı haksız bulanlar da çıkmıştır. Chesterfield'in felsefesine yöneltilen en ağır suçlama, insanları yalnızca maddi hedefleri gözetmeye yönelttiği noktasında toplanmaktadır. Ama bu sınırlar içinde bile keskin bir zekâyı yansıtan öğütleri nükteli ve zarif bir üslupla ortaya konmuştur. Chesterfield'in bir şanssızlığı da çocuklarının, titiz öğütlerini pek tutmamış olmasıdır. Oğlu çağdaşları arasında bir "soytarı" olarak nitelenirken, Fanny Burney de vaftiz oğlunu "gördüğüm en kötü yetişmiş insan" olarak tanımlamıştır.

Chesterfield her biri birer zekâ ve sevimlilik örneği olan birçok mektup daha bıraktı. Bunların en güzel örnekleri yaşamı boyunca en yakın arkadaşı olan ve ölümünde de yanında bulunan diplomat Solomon Dayrolles'a yazmış olduklarıdır.

Chesterton, G(ilbert) K(eith) (d. 29 Mayıs 1874, Londra - ö. 14 Haziran 1936, Beaconsfield, Buckinghamshire, İngiltere), İngiliz eleştirmen, şair, denemeci, romancı ve öykü yazarı.

St. Paul Okulu'nda öğrenim gördükten sonra Slade Sanat Okulu'nda resim, Londra'da University College'da edebiyat okudu. 1910'a değin toplumsal eleştiri, edebiyat eleştirisi ve ilahiyat alanlarında çeşitli yazılar yazdı. Toplumsal eleştirilerinin büyük

Chesterton, James Gunn'ın tebeşir çizimi, 1932; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

bölümü çok sayıdaki gazete yazılarından oluşur. *Defendant* (1901; Davalı), *Twelve Types* (1902; On İki Tip) ve *Heretics* (1905; Heretikler) adlı kitaplarında topladığı bu yazılarda, Güney Afrika Savaşı'nda şiddetle Boerleri destekliyordu. Siyasette önceleri liberaldi, ama kısa süren radikallik döneminin ardından bir Hıristiyan ve ortaçağ uzmanı olan arkadaşı Hilaire Belloc ile birlikte, "bölüşümcü" görüşü benimsedi; toprakların dağıtılmasını savundu. Bu dönem düşüncelerini *What's Wrong With the World* (1910; Dünyanın Bozuk Yanları) adlı kitabında ortaya koydu.

Edebiyat eleştirisi alanındaki en başarılı yapıtları, *Robert Browning* (1903), *Charles Dickens* (1906) ve Dickens'ın romanlarına yazdığı önsözlerden oluşan *Appreciations and Criticisms of the Works of Charles Dickens*'dır (1911; Charles Dickens'ın Yapıtlarının Değerlendirme ve Eleştirisi). George *Bernard Shaw* (1909), *William Blake* (1910), *The Victorian Age in Literature* (1913; Edebiyatta Victoria Dönemi) adlı yapıtları gibi *William Cobbett* (1925) ve *Robert Louis Stevenson* (1927) adlı sonraki monografileri de birçok akademik eleştiri yapıtının ulaşamadığı doğal ve içten bir tutumu sergiler.

Chesterton'ın bir başka ilgi alanı da, ilahiyat ve dinsel tartışmalardı. 1922'de Anglikan mezhebinden ayrılarak Katolik oldu. *Orthodoxy* (1909; Ortodoksluk) adlı kitabında olduğu gibi, daha önce de Hıristiyanlık konusunda yazmıştı, ama Katolik olduktan sonra tartışma yazıları keskinleşti. Bu üslup özellikle *The Catholic Church and Conversion* (1926; Katolik Kilisesi ve Mezhep Değiştirme), *Avowals and Denials* (1934; Kabullenme ve Yadsımalar) ve *G. K.'s Weekly* dergisindeki yazılarında belirgindir. Bu döneminin öteki ürünleri, *St. Francis of Assisi* (1923; Assisili Aziz Francesco), bir ilahiyat tarihi denemesi olan *The Everlasting Man* (1925; Ölümsüz İnsan) ve *St. Thomas Aquinas*'dır (1933; Aquino'lu Tommaso).

Aynı zamanda şair olan Chesterton, "Lepanto" (İnebahtı) adlı etkileyici şiirinde görüldüğü gibi, balad biçimini büyük bir ustalıkla kullanılır. Şiirlerinde çoğu zaman komik öğelere yer veren bir üslup görülür; bunun dışında didaktik ve açıkça partizan bir tavır sergilenir. Denemelerinde ise zekice alaycı ve şaşırtıcı bir hafifliğin uç noktaya kadar götürülerek, sonunda gerçek bir ciddiyet ve ağırlığa dönüştüğü görülür. "A Defense of Nonsense" (1901; Saçmanın Savunusu) ve "On Running After One's Hat" (1908) en başarılı denemeleri arasındadır.

Birçok okura göre öykü ve romanları en başarılı yapıtlarıdır. Londra'nın banliyölerinde geçen bir iç savaş romanı olan *The Napoléon of Notting Hill*'i (1904; Notting Hill'in Napoléon'u), birbirine yakın konulu öykülerden oluşan *The Club of Queer Trades* (1905; Garip Meslekler Kulübü) ve çok tutulan alegorik romanı *The Man Who Was Thursday* (1908; *Bay Perşembe*, 1988) izler. Dedektif papaz Brown'u konu alan dizi romanları ise, yazarın romanla toplumsal eleştiriyi en başarılı bir biçimde kaynaştırdığı yapıtlardır. Bunlar arasında *The Innocence of Father Brown* (1911; Peder Brown'un Masumluğu), *The Wisdom of Father Brown* (1914; Peder Brown'un Bilgeliği), *The Incredulity of Father Brown* (1926; Peder Brown'un Kuşkuculuğu), *The Secret of Father Brown* (1927; Peder Brown'un Sırrı) ve *The Scandal of Father Brown* (1935; Peder Brown Skandalı) vardır.

H. G. Wells, Bernard Shaw, Hilaire Belloc ve Max Beerbohm gibi birbirinden çok farklı kişilerin dostu olan Chesterton'ın *Autobiography* (Otobiyografi) adlı yapıtı 1936'da yayımlanmıştır.

Chettle, Henry (d. y. 1560 - ö. y. 1607), İngiliz oyun yazarı. Halk arasında tutulan çok yönlü Elizabeth dönemi yazarlarının tipik bir örneğidir.

Basımcı olarak girdiği edebiyat dünyasında Robert Greene ve Thomas Nasne gibi yazarlarla tanıştı. Greene'in ölümünden sonra, yazarın Shakespeare'e saldıran *Greenes groatsworth of witte, bought with a million of Repentance* (1592; Greene'in Bir Milyonluk Pişmanlığa Satın Aldığı İki Paralık Aklı) adlı yapıtını yayıma hazırladı.

Greene bu yapıtında Shakespeare'i "sonradan görme bir karga" olmakla suçluyordu. Ama Chettle bir düş masalı çerçevesinde dönemin güncel konularını yergiyle ele alan *Kind harts dreame* (1593; İyi Kalpli Kişinin Düşü) adlı kitabında Shakespeare'den övgüyle söz ederek arayı düzeltti. Francis Meres, *Palladis Tamia; Wits Treasury* (1598; Palladis Tamia; Aklın Hazinesi) adlı yapıtında Chettle'ı dönemin "en iyi komedi yazarlarından biri" olarak övdü.

Chettle 1598-1603 arasında 49 oyunun yazımına katıldı, ama oyunların yalnızca beşi yayımlandı. Bunlardan, büyük bölümünü Anthony Munday'in yazdığı *The Downfall of Robert, Earle of Huntington*'ı (1601; Huntington Kontu Robert'ın Çöküşü) gözden geçirdi. Öteki oyunlardan *The Death of Robert, Earle of Huntington*'ı (1601; Huntington Kontu Robert'ın Ölümü) Munday ile, *The Pleasant Comodie of Patient Grissill*'i (1603; Sabırlı Grissill'in Hoş Komedisi) Thomas Dekker ve William Haughton ile, 1600'de sahnelenen ve 1659'da basılan *The Blind-Beggar Of Bednal-Green*'i ise (Bednal-Green'li Kör Dilenci) John Day ile birlikte yazdı. *The Tragedy of Hoffman* (Hoffman'ın Trajedisi) tümüyle Chettle'ın yazdığı saptanabilen günümüze kalmış tek oyunudur. Çok tutulan intikam konulu oyunlarından olan bu yapıt, 1631'de yayımlanmadan önce yeniden dönemin gözde oyunları arasına girmişti.

Chevalier, Jules (d. 15 Mart 1824, Richelieu - ö. 21 Ekim 1907, Issoudun, Fransa), Fransız papaz, yazar ve misyoner. İsa'nın Kutsal Yüreği (Sacré-Cœur) Misyonerleri (Missionarii Sacratissimi Cordis Jesu) ya da Kutsal Yürek Misyonerleri olarak anılan Katolik tarikatının kurucusudur. Önceleri Fransa'nın kırsal bölgelerinde Hıristiyanlığı öğretmek ve canlandırmak amacıyla kurulan bu örgüt, sonradan bütün dünyada misyonerlik çalışmaları yaptı. Chevalier, Saint-Gauthier ve Bourges ilahiyat okullarında eğitim gördü ve 1851'de papazlığa atandı. Bourges başdiyakozluğuna bağlı çeşitli kentlerde papazlık yaptıktan sonra, 1854'te Issoudun bölgesi vaizi oldu. Kutsal Yürek Misyonerleri'ni de aynı yıl 8 Aralık'ta burada kurdu ve 1901'e değin genel yöneticiliğini yaptı. Papa IX. Pius 1869'da bu yeni cemaati resmen tanıdı ve onları dış ülkelerde etkinlik göstermeye yöneltti.

1872'de Issoudun başpapazı olan Chevalier 1881'de Büyük Okyanustaki Mikronezya ve Malenezya adalarına misyonerler gönderdi. Ertesi yıl Issoudun'da Marie-Louise Hartzer ile birlikte, Meryem'in Kutsal Yüreği Rahibeleri tarikatını kurdu. Bu rahibeler kendilerini eğitim, hastane ve misyonerlik çalışmalarına adadılar. Papalık bu kuruluşu Chevalier'nin ölümünden sonra tanıdı (1928). Chevalier, İsa'nın Kutsal Yüreği inancını geliştirenlerin başında gelir. Bu inanç ortaçağda ortaya çıkmakla birlikte, İsa'nın yüreğini, onun insanlığa duyduğu sevginin simgesi saymasıyla çağdaş Katolik Kilisesi'ne özgü bir kült olmuştur. 1856'da Papa IX. Pius, kilise takvimine İsa'nın Kutsal Yüreği yortusunu eklemiştir.

Chevalier'nin, *Notre-Dame de Sacré-Cœur de Jésus* (1863; İsa'nın Kutsal Yüreğinin Anası) ve *Le Sacré-Cœur de Jésus* (1886, 3. basım; İsa'nın Kutsal Yüreği) gibi yapıtları vardır.

Chevalier, Maurice (d. 12 Eylül 1888, Paris - ö. 1 Ocak 1972, Paris), Fransız müzikal komedi yıldızı. İnce nükteli filmleriyle 1930'ların başlarında müzikalin bir film türü olarak kabul görmesine büyük katkıda bulunmuş, bastonu, hafif eğik giydiği hasır şapkası, kibar tavırları ve abartılı Fransız aksanıyla yarattığı güler yüzlü, tatlı dilli tiplerle bütün dünyada ünlenmiştir.

İlk kez 1901'de, Paris'te bir *café*'de şarkıcı olarak sahneye çıktı. 1920'lerde Fransız müzikal revülerinin ünlü bir sanatçısı olmuş ve filmlerde de oynamaya başlamıştı. İlk

Maurice Chevalier
Brown Brothers

Hollywood filmi *The Innocents of Paris* (1929; Paris Masumları), daha sonra oynayacağı bir dizi neşeli, sevimli, popüler müzikalin ilk örneği oldu. Çoğunda başrolü Jeanette MacDonald'la paylaştığı bu filmlerden bazıları *The Love Parade* (1930; *Aşk Resmigeçidi*), *One Hour with You* (1932; *Seninle Bir Saat*), *Love Me Tonight* (1932; Bu Gece Sevişelim) ve *The Merry Widow*'dur (1934; *Şen Dul*). II. Dünya Savaşı sırasında işgal altındaki Fransa'da gösterilerini sürdürmesi ününü gölgelediyse de, savaştan sonra, işbirlikçi etkinliklerde bulunduğuna ilişkin iddiaların asılsız olduğu anlaşıldı. Daha sonra oynadığı filmler arasında *Love in the Afternoon* (1957; *Öğleden Sonra Aşk*), *Gigi* (1958; *Gigi*), *Can-Can* (1960) ve *Fanny* (1961; *Marsilya Âşıkları*) sayılabilir. "Mimi", "I Remember It Well", "Thank Heaven for Little Girls" gibi unutulmaz film şarkılarıyla da ünlü olan Chevalier, 50 yılı aşkın bir süre gösteri dünyasına yaptığı katkılardan ötürü 1958'de özel bir Oscar'la ödüllendirildi.

Chevalier, Ulysse (d. 24 Şubat 1841, Rambouillet - ö. 27 Ekim 1923, Romans-sur-Isère, Fransa), Fransız papaz, araştırmacı ve ortaçağ tarihi konusunda önemli kaynakça yapıtlarının yazarı.

Lyon Üniversitesi'nde din tarihi profesörü olan Léopold Delisle'in öğrencisiyken, iki bölümde yayımlanan kapsamlı yapıtı *Répertoire des sources historiques du moyen âge* (Ortaçağa İlişkin Tarihsel Kaynakların Dökümü) üzerine çalışmaya başladı. Yapıtın ilk bölümü *Bio-bibliographie* (1877-88) İS 1-1500 arasında yaşamış ve bu dönemde yayımlanmış kitaplarda adı geçen tarihsel kişiler hakkında bilgi verirken, ikinci bölümü *Topo-bibliographie* (1894-1903), yer adları ve başka bazı bilgiler içermektedir. Chevalier 1887'de Lyon Üniversitesi'nde profesör olmuştur.

Cheviot, İskoçya'da ve İngiltere'nin kuzeyindeki Northumberland'da yetiştirilen sağlam yapılı ve boynuzsuz koyun soyu. Başı ve bacaklarının alt bölümü tüysüz olduğu için çevik bir görünümü olan bu koyunların yün verimi orta düzeydedir. Postunda siyah lif bulunmaz; yünü oldukça düz, orta uzunlukta ve sıktır. Kesimlik kuzu elde etmek için özellikle Border Leicester ve Lincoln koyunlarıyla çaprazlanır.

Cheviot Tepeleri, İngiltere ile İskoçya arasındaki sınırda 50 km boyunca uzanan tepeler. Büyük bir yığın durumundaki yaşlı volkanik kayaçlardan oluşan doğu kesimindeki Cheviot Tepesinde yükseklik 816 m'ye ulaşır. Dik ama yuvarlak doruklu olan tepeler derin vadilerle birbirinden ayrılır. Vadiler, birkaç çoban kulübesi dışında tümüyle ıssızdır. Yaygın olarak tarihöncesi kalıntılara rastlanır. Batıda şeyl ve kumtaşından oluşmuş alçak tepeler vardır. Buzulların taşıdığı döküntülerle kapalı olan bu kesim turbalık bir çayır oluşturur; II. Dünya Savaşı'ndan beri yoğun biçimde ağaçlandırılmaktadır. Ormancılık Komisyonu tarafından denetlenen bölge 1955'te Ulusal Park yapılmış ve daha geniş bir alan Northumberland Ulusal Parkı olarak düzenlenmiştir.

Chevreul, Michel-Eugène (d. 31 Ağustos 1786, Angers - ö. 9 Nisan 1889, Paris, Fransa), yağlar kimyasına ilişkin çalışmalarıyla tanınan Fransız kimyacı.

Birçok kurumda öğretim görevini üstlenmesine karşın, Chevreul en uzun ve en verimli işbirliğini Paris'teki Ulusal Doğa Tarihi Müzesi ile yaptı. 1810'da asistan olarak çalışmaya başladığı bu kurumda 1830'da profesörlüğe, 1864'te de yöneticiliğe getirildi. 1809'da sabunlar üzerinde araştırmalara başlayarak katı ve sıvı yağların bileşimindeki temel yağ asitleri olan oleik, palmitik ve stearik asitleri ayırdı. Chevreul'ün buluşları, sabun üretimini bir zanaat olmaktan çıkarıp bilimsel temellere oturmuş bir sanayi dalına dönüştürdü. 1825'te Fransız kimyacı Joseph-Louis Gay-Lussac ile birlikte o döneme göre çok gelişmiş olan yeni mum üretim yöntemlerinin patentini aldı.

1824'te Manufacture des Gobelins'in boya bölümünün yöneticisi olan Chevreul, renk psikolojisini araştırdı ve halı dokumacılığına büyük katkısı olan kimyasal standartlar geliştirdi. Ayrıca gerontoloji alanında öncü çalışmalar yaparak yaşlanmanın psikolojik etkilerini araştırdı.

Chevreuse (Düşesi), Marie de Rohan-Montbazon (d. Aralık 1600 - ö. 12 Ağustos 1679, Gagny, Fransa), XIII. Louis'nin dönemindeki (1610-43) yönetime ve XIV. Louis'nin tahta geçmesinden sonra oluşturulan naipliğe (1643-51) karşı komplolarda etkin rol oynamış Fransız soylu.

Montbazon dükü Hercule de Rohan'ın kızıydı. 1617'de, daha sonra Luynes dükü olan Charles d'Albert ile evlendi. Ertesi yıl XIII. Louis'nin eşi Anne'ın sarayında vekilharç oldu. Aralık 1621'de dul kalınca, Nisan 1622'de nüfuzlu Chevreuse dükü Claude de Lorraine ile evlendi. Kraliçe Anne ile Buckingham I. dükü George Villiers arasındaki gizli ilişkiye yardımcı olma çabaları, Buckingham'ın 1625'te kraliçeye aşkını açığa vurarak fransız sarayında büyük bir skandal yaratmasıyla boşa çıktı. XIII. Louis'nin güçlü başbakanı Kardinal Richelieu'ye karşı düzenlenen bir tertipte (1626) oynadığı rolden ötürü Poitou'ya sürgün edildi. Çok geçmeden Lorraine Düklüğü'ne çekilerek, burada Dük IV. Charles'ı Buckingham'ın Fransa'ya karşı oluşturduğu ittifaka katılmaya ikna etti.

1628'de Richelieu'nün izniyle Fransa'ya döndüyse de, âşığı ve kralın mühürdarı Châteauneuf markisinden edindiği devlet sırlarını İspanya'ya aktardığı gerekçesiyle 1633'te Touraine'e sürüldü. Fransa'nın İspanya ile savaşa girmesinden (1635) iki yıl sonra, kraliçe ile birlikte İspanya sarayıyla giriştiği yazışmaların açığa çıkması üzerine, kılık değiştirerek İspanya'ya kaçtı.

Küçük oğlu XIV. Louis'nin tahta çıkmasıyla naibe olan Anne, Chevreuse düşesinin Fransa'ya geri dönmesine izin verdi. Yeniden entrikalara başlayan Chevreuse, "les Importants" denen başarısız komploda bir grup soyluyla birlikte kraliçenin başbakanı Kardinal Jules Mazarin'i öldürtmeye çalıştı (1643). Anne'ın emriyle yeniden sürgüne gönderilmesine karşın, 1649'da aristokratların Mazarin'e karşı giriştikleri ayaklanmaların ilkinde (*Fronde parlementaire*) Paris'e geri döndü. 1651'de Condé 4. prensi II. Louis de Bourbon'un ayaklanmasını (Büyük Condé) destekleyen soylular ile burjuvalar arasında işbirliğinin sağlanmasına yardımcı oldu. Ama Condé prensinin erkek kardeşini kendi kızı Charlotte ile evlendirme sözünü tutmaması üzerine, Mazarin'le barıştı. 1652'de Dampierre'e çekildi.

Chevrolet, Louis (d. 25 Aralık 1878, La Chaux de Fonds, Neuchâtel, İsviçre - ö. 6 Haziran 1941, Detroit, ABD), ABD'li otomobil tasarımcısı ve yarışçısı. General Motors Corporation'ın Chevrolet bölümüne adını vermiş ve büyük bir kazanç elde etmeden çalışıp yaşamının son yıllarını şirketin ikinci dereceden bir elemanı olarak geçirmiştir.

1900'de Fransa'dan ABD'ye göç etti. Beş yıl sonra, ilk yarışında Amerikalı ünlü sürücü Barney Oldfield'ı geçti ve daha sonra ABD'nin her önemli yarışında yeni rekorlar kırdı. 1905'te bir milde (1.609 km) elde ettiği 52,8 saniyelik derecesi şaşırtıcıydı.

1911'de William Crapo Durant'la ilk Chevrolet model arabayı üretti; ama arabaya pek güvenmediğinden 1915'te hisselerini Durant'a devretti. Durant 1918'de Chevrolet Motor Company'yi General Motors'a kattı. Chevrolet'nin tasarımını yaptığı öteki arabalardan, kardeşi Gaston Chevrolet'nin kullandığı Monroe 1920'de; Tommy Milton'un kullandığı Frontenac ise 1921'de 500 millik (804 km) Indianapolis yarışını kazandı.

Chevrolet daha sonraları deniz motoru yarışlarına katıldı, Indianapolis'teki Stutz Automobile Company'de çalıştı ve aynı kentte bir uçak fabrikası kurmayı denedi ama girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. 1936'da General Motors'un kendi adıyla anılan bölümüne geri döndü.

Chevron Corporation, eskiden (1926-84) STANDARD OIL COMPANY OF CALIFORNIA, 1926'da, Standard Oil Company of California (Socal) ve Pacific Oil Company'nin birleşmesiyle kurulan ABD petrol şirketi. Merkezi San Francisco'dadır. Doğrudan ya da yan kuruluşları aracılığıyla 90'ı aşkın ülkede etkinlik göstermektedir. Ticari adı Chevron'dur.

Şirketin geçmişi 1879'a ve zamanla California'nın en büyük petrol üretim ve arıtım kuruluşu durumuna gelen Pacific Coast Oil Company'nin kuruluşuna kadar iner. Standard Oil Company (*bak.* Standard Oil Company and Trust), 1900'de bu şirketi satın alarak altı yıl sonra Batı Kıyısı'nda etkinlik gösteren kendi pazarlama şirketleriyle birleştirdi. Böylece Standard Oil Company (California) doğdu. 1911'de ABD Yüksek Mahkemesi, merkezi New Jersey'de olan dev Standard Oil'ın dağıtılmasına karar verince, California'daki şirket, kendi petrol alanları, boru hatları, tankerleri, rafinerileri ve pazarlarıyla özerk bir kurum durumuna geldi. 1926'da, Pacific Oil Company'nin, daha önce Southern Pacific Railway'e ait olan mülklerini ele geçirdi. Şirketin boru hatları ve rafinerileri kısa sürede California'dan Texas'a kadar uzandı.

Şirkete bağlı jeologlar, 1930'ların başında Bahreyn ve Suudi Arabistan'da büyük miktarda petrol buldular; 1936'da, Standard Oil of California ve Texaco Inc. ortaklığıyla, Caltex Group of Companies adlı bir pazarlama şirketi kuruldu. California şirketi 1939'da Louisiana'da, daha sonra da Meksika Körfezi açıklarında etkinlik göstermeye başladı. 1941'de ise Kanada'da üretime geçti. Ardından Libya, Nijerya, İspanya, Endonezya ve başka yerlerde yan kuruluşlar ve temsilcilikler kurdu. Şirket, 1961'de Kentucky'deki Standard Oil Company'yi, 1984'te de, o güne değin görülmüş en büyük birleşmelerden birini gerçekleştirerek Gulf Oil Corporation'ı satın aldı.

Günümüzde keşiften, pazarlama ve araştırmaya kadar petrolle ilgili bütün alanlarda etkinlik gösteren şirket, aynı zamanda asfalt ve pek çok kimyasal madde ile gübre üretmektedir.

Cheyenne, ABD'de Wyoming eyaletinin merkezi (1869'dan sonra) ve en büyük kenti; Laramie ilinin merkezi. Eyaletin güneydoğu ucunda, Laramie'nin 79 km doğusunda ve Crow Çayı kıyısında yer alır. Batıdaki Laramie Dağlarına doğru uzanan yüksek düzlükler üstünde kurulmuştur. 1867'de Birleşik Pasifik Demiryolu'nun yapımından hemen önce yöreye gelen göçmenler, kurdukları yerleşmeye çevrede yaşayan Yerli Şayenlerden dolayı Cheyenne adını verdi. Federal hükümet askerleri, demiryolunun geçeceği topraklarda yaşayan Şayenleri başka bir bölgeye yerleştirdi. Kasaba 1870'lerde, kuzeydoğudaki Black Hills altın yataklarının donatım merkezi, Texas'tan gönderilen sığır sürülerinin aktarma merkezi olarak önem kazandı. 1867'de kent tüzel kimliği aldı. Yörenin otlakları Hereford sığırlarının yetiştirilmesi ve zengin sürü sahiplerinin buraya akın etmesiyle büyük ün kazandı. Kanun kaçağı avcıları döneminde ve sığır yetiştiricileri ile koyun yetiştiricileri arasındaki savaş sırasında kanun kaçaklarının, kumarbazların ve yabancıların uğrak yeri haline gelmesi nedeniyle kentin adı kötüye çıktı.

Günümüzde Orta Kayalık Dağlar bölgesinin ticaret ve dağıtım merkezi olan kentin en önemli ekonomik uğraşları arasında taşımacılık, petrol, kereste, kimyasal maddeler ve plastik üretimi, hayvancılık, turizm ve yönetim sayılabilir. Eski D.A. Russell Kalesi (1867) 1930'da Francis A. Warren Kalesi adını aldıktan sonra, 1957'de ülkenin ilk kıtalararası balistik füzelerinin yerleştirildiği bir hava üssü olarak kullanılmaya başlamıştır. 44 m yüksekliğindeki ana kubbesinin üstünde fener tipi küçük bir kubbecik bulunan Eyalet Meclis Binası'nın içinde *Western* konulu duvar resimleri vardır. Yüksek Mahkeme Binası eyalet müzesini de barındırır. Laramie County Community College (1968) buradadır. Amerika'nın en eski ve en büyük rodeolarından biri olan ve her yıl temmuz ayında düzenlenen Sınır Günleri sekiz gün sürer; şenlik boyunca Vahşi Batı ve sığır yetiştiriciliği günlerinin havası canlandırılır. Nüfus (1990) kent, 50.008; metropoliten alan, 73.142.

Cheyenne Irmağı, ABD'de, Güney Dakota'nın Fall River ilinde South Fork ve Beaver Çayının birleşmesiyle oluşmuş akarsu. Kuzeydoğu yönünde akarak eyaleti geçtikten sonra, Pierre'nin kuzeyinde Cheyenne Irmağı Yerleştirme Kampı'nda Missouri Irmağına karışır. 848 km uzunluğundaki ırmak 64.750 km²'lik bir alanı sular. Missouri Irmağı havzası sulama projesinin bir parçası olarak 1946'da yapımına başlanan Angostura Barajı, Hot Springs yakınlarında Cheyenne Irmağı üzerindedir.

Cheyne-Stokes solunumu, birçok hastalığın ortak belirtisi olan solunum bozukluğu. Dinlenme durumundaki sağlıklı bir kişide solunum ritmi düzenli, her solukta alınan havanın hacmi hemen hemen aynıdır. İngiliz hekimler John Cheyne ile William Stokes'un tanımladığı bu solunum biçiminde ise, derin birkaç soluk alıştan sonra ciğerlere çekilen havanın hacmi giderek azalır ve solunum bir an durur, sonra hafif soluk alışlarla bu çevrim yeniden başlar.

Cheyne-Stokes solunumunun, beyindeki damar hastalıkları, kalp büyümesi ya da kan dolaşımının büyük ölçüde yavaşlaması sonucunda, solunumu denetleyen geribesleme mekanizmasındaki salınımlardan ileri geldiği sanılmaktadır.

Chézy, Antoine de (d. 1718, Châlon-sur-Marne - ö. 5 Ekim 1798, Paris, Fransa), akarsularda akış hızının hesaplanmasında yararlanılan temel bağıntılardan birini geliştiren hidroloji mühendisi. 18. yüzyılda Fransa'daki Köprüler ve Yollar Okulu'nun yetiştirdiği parlak öğrencilerden biri olan Chézy, çalışmalarını kanal yapımında yoğunlaştırdı ve 1764'te Sen ve Rhône havzalarını birleştiren Burgonya Kanalı gibi zor bir projeyi gerçekleştirdi.

Ünlü köprü yapımcısı Jean-Randolph Perronnet'nin en yakın yardımcısı olarak çalışmasına ve 1795'te Paris'te Perronnet'nin başladığı Concorde Köprüsü'nün yapımını tamamlamasına karşın, alçak gönüllülüğü ve çekingenliği yüzünden Chézy'nin dehası geç fark edildi. Yaşamının son yılında Köprüler ve Yollar Okulu müdürlüğüne atandı.

Ch'i *bak.* Qi

Chi-an *bak.* Ji'an

Ch'i-chia kültürü *bak.* Qijia kültürü

Chi-hsi *bak.* Jixi

Ch'i Ju-shan (d. 23 Aralık 1876, Kaoyang, Hebei eyaleti, Çin - ö. 18 Mart 1962, Tayvan), oyun yazarı ve bilim adamı. Yapıtlarıyla gerek ülkesinde, gerekse Batı'da geleneksel Çin tiyatrosuna ilgiyi canlandırmıştır.

Varlıklı ve kültürlü bir ailenin çocuğuydu. Klasik bir Çin eğitimi gördü. Geleneksel Çin tiyatrosuna karşı çocukluğunda ilgi duymaya başladı. Gençliğinde bazı Avrupa dillerini öğrendi. 1908-13 arasında birkaç kez Paris'e gitti. Orada Avrupa tiyatrosunu izleme olanağını buldu. Bu onun geleneksel Çin tiyatrosunu eski yüksek düzeyine çıkarma isteğini kamçıladı.

Yurduna döndüğünde, o sırada Çin'in en büyük aktörlerinden biri olan Mei Lan-fang'la tanıştı. Mei, Ch'i Ju-shan'ın tarihsel ve efsanevi kaynaklara dayanarak yazdığı yeni oyunlarda rol aldı. Bu oldukça başarılı işbirliği, Ch'i Ju-shan'ın Mei Lan-fang'a ABD'deki bir turnede eşlik ettiği 1930'da sona erdi. Ch'i Ju-shan 1931'den 1948'e değin zamanının çoğunu, Çin tiyatrosu konusundaki araştırmalara ayırdı. Arkadaşlarıyla birlikte Geleneksel Çin Tiyatrosu Derneği'ni kurdu. Bu dernek Ch'i Ju-shan'ın yapıtlarının çoğunu yayımlayan bir müze ile bir okula mali destek sağladı.

Ch'i Ju-shan 1948'de Çin'deki siyasal koşullar nedeniyle Tayvan'a gitmek zorunda kaldı. Orada yaşamının sonuna değin tiyatro konusunda araştırmalar yapmayı sürdürdü.

Chi-lin *bak.* Jilin

ch'i-lin *bak.* qilin

Chi-lung, geleneksel adı KEELUNG. Tayvan'ın kuzeyinde belediye (*shih*) ve Taipei' nin 26 km güneybatıdaki başlıca limanı. 133 km²'lik bir alanı kaplar. Bölgede yaşayan yerli halkın adı Ketangalan'ın bozulmuş biçimi olduğu söylenen Chi-lung 17. yüzyılda kullanılmaya başladı. 1626'da bölgeyi işgal eden İspanyollar limanın girişindeki Ho-ping Adasında bir kale inşa ettiler. Bölge daha sonra 1642'de ve 1664-68 arasında Felemenklilerin işgali altında kaldı. Tayvan'ın 1638'de Fujian eyaletine katılmasından sonra kuzeyde hızlı bir yerleşim başladı. Genellikle Fujian'ın güneyindeki Chang-chou'dan gelen göçmenlerin 1723'te yerleşmeye başladığı Chi-lung, 18. yüzyıl sonlarında küçük bir kasaba haline geldi. 1800'de doğu kıyısında güneydeki I-lan'a uzanan bir yol yapılmasıyla, 1840'a doğru 700 haneli bir liman kasabasına dönüştü. Dağlarla çevrili olan ve mil tutmayan bu doğal limana 19. yüzyıl ortalarında yabancı gemiler de uğramaya başladı. Bu arada çevresinde kömür yatakları bulundu. 1860'ta bir antlaşmayla dış ticarete açılmasından sonra ticaret hacmi hızla büyüdü. 1875'te Taipei'deki valiliğe bağlı bir yönetsel birim haline geldi. Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911) başlayan limanı surlarla tahkim etme girişimi yarıda kaldı. 1883-85 arasındaki Çin-Fransız Savaşı sırasında Fransız kuvvetlerince işgal edildi. Daha sonra Tayvan'ın reformcu valisi Liu Ming-chuan, limanı yeniden tahkim etti ve kömür madenciliğini geliştirdi. Chi-lung'un büyük ve modern bir kent haline gelmesi daha çok Japon işgali sırasında (1895-1945) gerçekleşti. Bunda Tayvan'ın eskiden T'ainan'da bulunan yönetim merkezinin 1891'de Taipei'ye taşınmasının da rolü oldu. Aynı dönemde Taipei'nin geleneksel limanı Tan-shui, gittikçe sığlaşarak önemini yitirdi. Odak noktasını Chi-lung'un oluşturduğu demiryolu ağının tamamlanması kentin Tan-shui'ye üstünlüğünü pekiştirdi

Japonlar, körfezin bir bölümünü doldurarak kent alanını genişlettiler. Bir ticaret merkezine dönüşen kentte, Japon işgalinin son dönemlerinde bazı sanayiler de kuruldu. Çevredeki zengin kömür yatakları ve hidroelektrik santrallar, hızlı gelişmenin 1945'ten sonra da sürmesini sağladı. Kuomintang yönetimi altında gübre ve çimento fabrikaları, birkaç tersane ve bazı küçük makine yapımı tesisleri kuruldu. Japon yönetimi sırasında daha çok işlenmek üzere Japonya'ya hammadde gönderilmesinde kullanılan liman Taipei'nin gereksinimlerini karşılayan bir ithalat merkezi haline geldi. Tayvan'ın öteki kesimlerine demiryollarının yanı sıra 1978'de açılan Sun Yat-sen Otoyolu ile bağlanan Chi-lung, aynı zamanda, balık dondurma ve konserveleme tesislerinin bulunduğu büyük bir balıkçılık limanıdır. Tayvan Deniz ve Okyanus Bölge Teknik Yüksekokulu buradadır. Nüfus (1990 tah.) 350.283.

Chi-nan *bak.* Jinan

Chi-ning *bak.* Jining

Ch'i Pai-shih *bak.* Qi Baishi

Ch'i ping *bak.* sancak sistemi

Chi-tsang *bak.* Jizang

Ch'i-ying *bak.* Qiying

chia *bak.* jia

Chia-ching *bak.* Jiajing

Chia-ch'ing *bak.* Jiaqing

Chia-hsing *bak.* Jiaxing

Chia-i, CHIAYI olarak da yazılır. Tayvan'ın ortabatı kesiminde il (*hsien*). Yüzölçümü 1.902 km²'dir. Kuzeyde Yünlin ve Nan-t'ou, doğuda Kao-hsiung ve güneyde T'ainan illeri, batıda da Tayvan Boğazıyla çevrilidir. Doğusu A-li Dağlarıyla kaplıdır; batısında ise kıyı ovaları uzanır. Başlıca tarım ürünleri çeltik, şekerkamışı, yerfıstığı, mısır, jüt, muz, ananas, ve turunçgillerdir.

Tayvan'ın önde gelen ağaç işleme merkezi olan Chia-i'de ambalajlamada kullanılan ince tahta levhalar ve demiryolu traversleri üretilir. Makine yapımı, konservecilik, şeker ve pirinç işleme ile petrol sanayileri de önemlidir; asbest, kömür ve mermer çıkartılır. Yöre, 17. yüzyılda Cheng Chenggong' un Tayvan'daki yönetimi sırasında (1624-62) Çin (Ming) denetimine girmiştir. İlin görülmeye değer yerleri arasında ormanlık bir tatil alanı olan A-li Dağları; Yengeç Dönencesi Anıtı, Wu-feng Miao adlı tapınak ve Mei-shan (Kömür Dağı) Parkı sayılabilir. Her artık yılda ilin yönetim merkezi Chia-i kentinde bir "tapınak toplantısı" şenliği yapılır. Kuzeydeki Taipei kentine ve batıdaki P'enghu Adasına havayolu ulaşımı vardır. Başlıca limanlar Putai ve Tungshih'tir. Nüfus (1991 tah.) 551.824.

Chia-i CHIAYI olarak da yazılır, Tayvan'ın batı kıyı ovasında Chia-i ilinin (*hsien*) merkezi ve belediye (*shih*). Kuzey-güney doğrultusundaki ana kara ve demir yolu üstünde, A-li Dağlarının eteklerinde yer alır. Ulaşıma elverişli bir konumda bulunduğundan bir pirinç pazarı ve ticaret merkezi olarak gelişmiştir. 1895'ten 1945'e değin Tayvan'ı işgal altında tutan Japonların inşa ettikleri dar demiryolu şebekesi Chia-i'den başlayarak batıdaki şeker üretilen ovalara ve kereste taşımacılığının yapıldığı A-li Dağlarının içlerine kadar uzanır.

1920-30 arasında güneydeki T'ainan'a kadar uzanan ovada geniş bir alanı sulayan Chia-nan sulama sisteminin tamamlanmasıyla Chia-i'nin önemi artmıştır. Kentte yöredeki kerestecilige dayanan kâğıt ve kontrplak imalatının yanı sıra şaraphaneler, otomobil lastiği, çimento ve alkol üreten işletmeler de vardır. Kentteki çeşitli yüksekokullar tarım, eğitim, ticaret ve teknoloji dallarında mesleki eğitim verir. Nüfus (1990 tah.) 256.165.

chia-ku-wen *bak.* jiaguwen

Chia-ling Irmağı *bak.* Jialing Irmağı

Chia-mu-ssu *bak.* Jiamusi

Chiang Ch'ing *bak.* Jiang Qing

Chiang Ching-kuo (d. 18 Mart 1910, Qikou, Zhejiang, Çin - ö. 13 Ocak 1988, Taipei, Tayvan), Çan Kay-şek'in oğlu ve Tayvan cumhurbaşkanı. Babasının ölümünden (1975) sonra bir süre geçici olarak yürüttüğü ve 21 Mart 1978'de resmen üstlendiği cumhurbaşkanlığı görevine 1984'te ikinci kez seçildi.

Gençliğinde devrimci etkinlikleri nedeniyle birkaç kez tutuklanan Chiang, 1925'te Moskova'ya giderek Sun Yat-sen Üniversitesi'ne girdi. Kuomintang'ın önderlerinden olan babasının 1927'de komünistlere karşı giriştiği sindirme hareketini sert bir biçimde eleştirdi. Daha sonra Leningrad'daki Tolmaçev Askeri ve Siyasal Enstitüsü'nü bitirdi ve çeşitli küçük görevler aldı. 1935'te bir Rusla evlendi. 1936'da babasının izlediği siyasete açıkça karşı çıktıysa da, 1937 başlarında Çan Kay-şek'in Çin Komünist Partisi'yle yeni bir Birleşik Cephe kurması üzerine Çin'e döndü Daha sonraları SSCB'de zorla tutulduğunu ve babasını eleştirmek için kendisine baskı yapıldığını öne sürdü.

İkinci Birleşik Cephe'nin kuruluşunu izleyen Japonlara karşı savaş sırasında Kuomintang yönetiminde çeşitli askeri ve yönetsel görevler üstlendi. 1941'den sonra babası üzerinde etkili olmaya başladı. Komünistlerin 1949'da ülkeye egemen olması üzerine, babasıyla birlikte Tayvan'a (Formoza) kaçtı. 1946 anayasası uyarınca kurulan Çin Cumhuriyeti'ni sürdürme iddiasındaki Kuomintang yönetiminde ordu ve güvenlik kuruluşlarının denetimini üstlendi. 1965'te ordu komutanı sıfatıyla savunma bakanı oldu. 1972'de başbakanlığa atandı.

Babasının hastalanması üzerine 1973'te fiilen ülkenin yönetimini üstlenen Chiang, yönetimde rüşvet ve kayırmayı ortadan kaldırmaya ve kıta Çin'inden gelme eski Kuomintang görevlilerinin egemenliği altındaki yasama ve yürütme organlarına Tayvan doğumluları getirerek yönetimin tabanını genişletmeye yöneldi. Aralarında ABD' nin de bulunduğu birçok devlet Çin Halk Cumhuriyeti'yle ilişki kurabilmek için Tayvan'la diplomatik ilişkilerini kesince, Tayvan'ın siyasal bağımsızlığını ve dış ticaret ilişkilerini korumaya çalıştı. Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımaya ve bu ülkeyle birleşmek için görüşmelere oturmaya şiddetle karşı çıktı.

Chiang Kai-shek *bak.* Çan Kay-şek

Chiang K'ang-hu *bak.* Jiang Kanghu

Chiang Mai, Tayland'ın kuzey kesiminde, ülkenin Myanmar'a bitişik dağlık kuzey sınırında il (*changwat*). Yüzölçümü 20.107 km²'dir. İl merkezi Chiang Mai, 129 km uzunluğunda ve 30 km genişliğindeki orta havzada yer alır. Bu havza, Bangkok'un killi toprağından sonra Tayland'ın en verimli toprağı olan tınlı topraklarla kaplıdır. Tayland'ın çay ürününün büyük bölümü bu havzada elde edilir. Toprak çoğu zaman yılda iki kez ürün verir. Muson mevsiminde (mayıs-kasım arası) pirinç, aralık-nisan arasında ise kuru ürünler (soya, yerfıstığı, mısır, tütün) elde edilir. Bölgede sebze, çiçek ve meyve bahçeleri de önemli yer tutar.

Chiang Mai, Tayland'ın büyük tikağacı sanayisinin merkezidir. Havzayı çevreleyen 1.800-2.000 m yüksekliktekı dağlar kerestelik ağaç bakımından zengindir. 2.298 m yüksekliğindeki Pha Hom Pok Dağı da il sınırları içindedir. Bölgedeki madenlerden kalay, antimon, flüorit, barit ve tungsten çıkarılır. Nüfus (1983 tah.) 1.206.337.

Chiang Mai, CHIENGMAI olarak da yazılır, Tayland'ın kuzey kesimindeki en büyük kent, Bangkok metropoliten alanından sonra ülkenin ikinci büyük kenti. Chiang Mai ilinin (*changwat*) yönetim merkezidir. Chao Phraya Irmağının kollarından Ping'in kıyısında, dağlar arasında uzanan verimli havzanın orta kesiminde yer alır. Deniz düzeyinden 330 m yüksekliktedir.

Chiang Mai, Tayland'ın kuzeyinde ve Myanmar'a bağlı Shan eyaletinin bir bölümünün din, ekonomi, kültür, eğitim ve ulaşım merkezidir. Eskiden bağımsız bir krallığın başkenti olan Chiang Mai ile Laos arasında da güçlü kültürel bağlar vardır. Kalabalık Asya kentlerinin tersine, Chiang Mai düzenli, temiz, geleneklerine bağlı, geniş bir alana yayılmış büyük bir kasaba görünümündedir.

1292'de kraliyet ailesi için kurulan ve 1296'da kent durumuna gelen yerleşme 1558'de Birmanyalıların eline geçene değin Lanna Tay Krallığı'nın başkenti oldu. 1774'te Siyam kralı Taksin, Chiang Mai'yi Birmanyalılardan aldı. Kent 19. yüzyıl sonlarına değin bir ölçüde Bangkok'dan bağımsız kaldı.

Kentin ırmağın batı yakasında kurulan ve 18. yüzyılda yapılmış surlarla çevrili eski bölümünde 13 ve 14. yüzyıllardan kalma

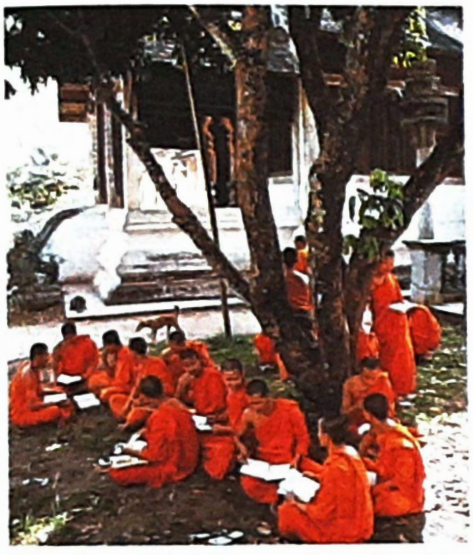

Chiang Mai'de Budacı keşişler, Tayland
John Lewis Stage-Photo Researchers

birçok tapınak kalıntısı vardır. Modern doğu yakası ise daha açık bir bölgedir. Geniş Ping Irmağı üzerinde iki köprü vardır. Tayland kraliyet ailesinin yaz aylarında oturduğu Phu Ping Sarayı kentin yakınlarındadır.

Chiang Mai, Tayland el sanatlarının merkezi olarak tanınır. Çevredeki küçük köyler, gümüş işlemeciliği, ahşap oymacılığı, çömlekçilik, şemsiye yapımı ve vernikleme gibi el sanatlarında uzmanlaşmıştır. Geleneksel Tayland ipeği kentin doğusundaki San Kamphaeng'de dokunur.

Kentteki başlıca eğitim kurumları Kuzey Teknik Enstitüsü (1957), Maejo Tarım Teknolojisi Enstitüsü (1934) ve Chiang Mai Üniversitesi'dir (1964). Kabile Araştırmaları Merkezi, Lanna Tay Toplumsal Araştırma Merkezi, Yeraltı Kaynakları Bölge Merkezi, Kuzey Tayland Sanayi Merkezi, Kansızlık ve Kötü Beslenme Araştırma Merkezi ve Hasat Çoğaltma Projesi, üniversitenin işbirliği yaptığı kurum ve projelerdir.

Bangkok'tan gelen 752 km uzunluğundaki demiryolunun son durağı olan Chiang Mai ile Güney Tayland arasında ulaşım kara ve hava yolu ile sağlanır. Kentte uluslararası bir havalimanı vardır.

Phra That Doi Suthep tapınak merkezi Tayland'ın en çok ziyaret edilen kutsal yerlerinden biridir. Ülkenin en yüksek noktalarından (1.686 m) olan ve kentin hemen dışında bulunan Suthep Dağının yamaçları üzerinde bulunan tapınak, deniz düzeyinden 1.073 m yüksekliktedir. Pui Dağı Ulusal Parkı, dağın çevresinde 16.000 hektarlık bir alan kaplamaktadır. 14. yüzyılda Kral Kue-Na'nın yaptırdığı manastırın sivri bir kule gibi yükselen pagodasında, Buda'nın kutsal emanetlerinin bulunduğu öne sürülür.

Kent içinde de birçok tapınak vardır. Phra Sing Tapınağı'nda (1345) kuzeyin en saygı duyulan Buda figürü Phra Sing bulunur. Bangkok'un ünlü Zümrüt Buda'sı, 15. ve 16. yüzyıllarda Wat Chedi Luang'da (1411) saklanmıştır. Nüfus (1989 tah.) 164.382.

Chiang-men *bak.* Jiangmen

Chiang Rai, CHIENGRAI olarak da yazılır, Tayland'ın kuzey ucunda il (*changwat*) ve il merkezi kent.

Chiang Rai kenti Kok Irmağı havzasında, Khun Tan Sıradağları yakınında, denizden 350 m yükseklikte yer alır. Tarifeli uçuşların yapıldığı bir havalimanı vardır. Güneyde Lampang'a kuzeyde ise Burma ve Laos sınırına karayoluyla bağlanır. Kentte tikağacı, kahve ve pirinç ticareti yapılır. Eskiden bağımsız bir prensliğin başkenti olarak surlarla çevriliydi. Bugün Bangkok'ta bulunan ünlü Zümrüt Buda, 1436'da Chiang Mai'ye taşınmadan önce Chiang Rai'deki bir tapınakta saklanıyordu.

Dağlık bir bölge olan il, 11.678 km²'lik alan kaplar. Kuzeybatıda Birmanya, kuzeydoğuda ise Mekong Irmağı ve Laos ile çevrelenir. İlin kuzeye doğru gelişmesi 1920'de güney karayolunun tamamlanmasıyla durmuş olmakla birlikte, halk Laos'la güçlü kültürel ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkiler Laoslu göçmenlerin gelmesiyle daha da artmıştır. Pirinç ve tütün ilin başlıca ürünleridir. Ayrıca çok sayıda pirinç değirmeni vardır. Nüfus (1986 tah.) kent, 37.847; il, 902.969.

Ch'iang-t'ang *bak.* Qiangtang

Chiang-tzu *bak.* Jiangzu

Chiao-tso *bak.* Jiaozuo

Chiapas, Meksika'nın güneyinde, Büyük Okyanus kıyısında eyalet (*estado*). Güneybatıdan Tehuantepec Körfezi, doğudan Guatemala, kuzeyden Tabasco, batıdan Veracruz ve Oaxaca ile çevrilidir. Yüzölçümü 74.211 km²'dir. Topraklarının büyük bölümü dağlık ve ormanlıktır. Güneydeki dağlık bölgeyi oluşturan Sierra Madre'de verimli, ılıman bir plato yer alır; çoğunluğu Yerlilerden oluşan nüfusun büyük bölümü burada yaşar. Ama ülkenin geri kalan bölümünden kopukluğu ve ulaştırma olanaklarının kısıtlı oluşu bölgenin gelişmesini engellemiştir. 1950'lerde Pan-Amerikan Karayolu'nun ve bütün Amerika kıtasına ulaşım sağlayacak bir demiryolunun Chiapas'a uzanması, halkın iş bulma olanaklarını artırmış ve toplumsal koşulların düzelmesini sağlamıştır. Kahve ve kauçuk tarımı, hayvancılık, kerestecilik, meyvecilik, tuz yapımı başlıca gelir kaynağı ve ihracata yönelik uğraşlardır. Altın, bakır, gümüş ve petrol yeraltı kaynaklarını oluşturur.

Sömürge döneminde Guatemala'yla bağlantılı olan Chiapas 1824'te Meksika'nın bir eyaleti oldu. Sınırları 1882'de kesin olarak belirlendi. Eski Maya kalıntılarının bulunduğu Palenque, kuzeydoğudaki yağmur ormanlarında yer alır; burası bugün turistlere açıktır. Duvar resimleriyle ünlü bir Maya tapınağının bulunduğu Bonampak'a, eyalet merkezi Tuxtla'dan ulaşım vardır. Nüfus (1990 geç.) 3.203.915.

Chiapas Yaylası, Meksika'nın güneydoğusunda, Chiapas eyaletinde merkezdeki Chiapas Vadisini çevreleyen platolardan oluşmuş yüksek bölge. Nikaragua düzlüklerinden başlayıp kuzey yönünde Tehuantepec Kıstağına uzanan dağlık bölgenin kuzebatı ucunu oluşturur ve Büyük Okyanusa paralel üç ana yüzey şeklini kapsar. Batı kesiminde, okyanustan 32 km içeride, yüksekliği 2.700 m'yi bulan kristalli dağ sırasından oluşmuş Sierra Madre de Chiapas yer alır. Daha içeride olan Chiapas Vadisi orta kesimi oluşturur. Yaylanın doğu kesiminde ise üstü volkanik maddelerle kaplı olan ve yüksekliği 3.600 m'yi aşan Kuzey Chiapas Dağları bulunur. Meksika-Guatemala sınırındaki Tacaná Yanardağı 4.093 m'ye ulaşır.

Azteklerin eskiden kakao yetiştirdikleri Sierra Madre de Chiapas'ın kıyıya bakan yamaçları yağış miktarının en fazla olduğu yerdir. Buraya 1524'te giren İspanyollar Azteklere ancak zorlu bir savaştan sonra boyun eğdirebilmişlerdir. Günümüzde de sürdürülen kakao yetiştiriciliği yüksek yerlerde yerini kahveye bırakmıştır. Grijalva Irmağının suladığı vadi tabanında mısır, muz, kahve, vadinin yukarı kesimlerinde ise buğday tarımı yapılır. Kuzeydoğudaki dağlarda orman sınırının yukarısında sığır otlatmaya ayrılmış bir bölge vardır. Vadinin kuzey ucundaki Tuxtla Gutiérrez nüfusun en yoğun olduğu yerdir. Grijalva Irmağı üzerinde 1980'de yapımı tamamlanan 2.400.000 kW kapasiteli Chicoasén Hidroelektrik Santralı bu bölgenin 20 km kuzeyindedir. Yaylanın doğu kesiminde çıkarılan petrolün ekonomik önemi 1970'lerin sonunda büyük ölçüde artmıştır. Sierra Madre de Chiapas'ın eteklerinde ABD'ye uzanan bir demiryolu ve asfaltlı bir karayolu vardır. Pan-Amerikan Karayolu'ysa Chiapas Vadisinden geçerek Guatemala sınırına ulaşır.

Chiara (ASSİSİLİ AZİZE) (d. 16 Temmuz 1194, Assisi - ö. 11 Ağustos 1253, Assisi; Spoleto Düklüğü; azizler listesine kabulü, 1255; yortu günü, 11 Ağustos), Azize Chiara tarikatının kurucusu olan başrahibe.

Assisili Aziz Francesco'nun derin etkisinde kaldı. Ailesinin evlendirme isteklerine karşı çıkarak, 18 Mart 1212'de Assisi'nin güneyindeki Porziuncola Şapeli'ne kaçtı. Burada Aziz Francesco onun bağlılık yeminini kabul etti ve böylece ikinci Fransisken tarikatının kuruluş adımları atılmış oldu. Aralarında annesi ve kardeşi Azize Agnes'in de bulunduğu birçok kişi Chiara'ya katıldı. Azize Chiara tarikatı üyeleri Assisi yakınlarındaki San Damiano Kilise ve Manastırı'na yerleştiler. 1216'da başrahibe olan Chiara, Kardinal Ugolino'nun (sonradan Papa IX. Gregorius) tarikatı için uygun gördüğü Benedikten yönetim yerine, Aziz Francesco'nun tinselliğini yansıtan bir yönetimi yerleştirmeyi amaçlıyordu. Ölümünden iki gün önce Papa IV. Innocentius, Chiara'nın kurduğu yönetimi onayladı.

Tarikatın "tam yoksulluk ayrıcalığı" olarak anılan temel ilkesi uyarınca cemaatte ortak mülkiyet bile yasaktı. Tarikat havarilere özgü bir amaç taşıyordu. Chiara'ya göre ibadete adanan yaşam, kiliseye ve topluma can katan manevi bir güç sağlıyordu. Papalar gibi Assisililer de bu görüşü benimsediler. Kent halkı Chiara'nın onları iki kez yok olmaktan kurtardığına inanıyordu. İlk olayda, manastır papazına yemekhane penceresinden okunmuş kutsal ekmeği göstermesini söylemiş, bunun üzerine Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Frederich'in kent surlarına saldırmakta olan Magripli müttefikleri geri çekilmişti. General Vitale d'Aversa'nın komutasındaki büyük ordu Assisi'yi kuşattığı zaman da Chiara ve rahibelerinin duaları sonucunda korkunç bir fırtına kopmuş ve saldırganlar dağılmak zorunda kalmıştı. Sağlığında olduğu gibi öldükten sonra da birçok mucizeler yarattığına inanıldı. Hastalığı sırasında, çok uzaktaki San Francesco Bazilikası'nda yapılan Noel ayinini duyduğuna ve gördüğüne ilişkin yaygın inanca dayanarak, Papa XII. Pius 1958'de Chiara'yı televizyonun koruyucu azizesi ilan etti.

chiaroscuro *bak.* ışık-gölge

Chiavari, İtalya'nın kuzeybatısında, Liguria yönetim bölgesine bağlı Cenova (Genova) ilinde kasaba. Cenova'nın doğusundaki Torrente Entella Irmağının ağzında, Doğu Rivierası (Riviera di Levante) kıyısında yer alır. Aurelia Yolu (Via Aurelia) üzerindeki bir Eski Roma garnizonunun kalıntıları üzerinde kurulmuştur. Yöredeki kazılarda Roma dönemi öncesinden (İÖ 8./7. yy) kalma bir nekropol bulunmuştur. Kasabanın eski bölümünde 13. yüzyıla ait pek çok arkad ve yapı vardır. Bunlar arasında bir şato, çeşitli konaklar ve Papa IV. Innocentius'un yaptırdığı S. Salvatore di Lavagna Kilisesi (1224) sayılabilir. Kasaba katedrali (1613) sonradan yenilenmiştir. Eski hümanist geleneğin merkezi olarak köklü bir geçmişi olan kasabada bir el yazması ve *incunabula* koleksiyonunun yer aldığı bir halk kütüphanesi vardır. Tepelerle çevrili verimli bir ovada bulunan ve güneybatı yönünde denize bakan Chiavari, bir turist merkezi ve tarımsal ürünlerin toplandığı yerel bir pazardır. Sandalye yapımı, dantel ve ipek üretimi ve arduvaz işlemeciliği de önemli uğraşlardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 29.632.

Chicago, ABD'de, Illinois eyaletinin kuzeybatı kesiminde Cook ilinin (*county*) merkezi kent. Michigan Gölünün güneybatı ucu yakınlarındadır. 1830'lara değin bataklık bir ırmak ağzında önemsiz bir ticari yerleşimdi. 20. yüzyılın ilk yarısında, siyasal yaşamda da etkili olan gangsterleriyle ün saldı ve Chicago adı yeraltı dünyasındaki şiddeti belirtmek için kullanılır oldu. Ama aynı dönemde, özellikle caz müziğine damgasını vurarak uluslararası kültür ve sanat yaşamını etkiledi. Bugün ise dünyanın sayılı ticaret ve sanayi bölgelerinden biri, ABD'nin de en kalabalık üçüncü kenti ve metropoliten alanıdır. Kentin yüzölçümü 591 km², nüfusu (1990) 2.783.730'dur. Metropoliten alanın ise yüzölçümü 9.645 km², nüfusu (1990) 8.065.633'tür.

Kentin yapısı ve görünümü. Chicago, genel olarak düzlük bir alan üstünde kurulmuştur. Deniz düzeyinden 176 m yükseklikteki Michigan Gölü kıyısından başlayarak hafifçe yükselir ve metropoliten alanının dış bölümlerinde 210 m yüksekliğe ulaşır. Kentin bulunduğu düzlük, Buzul Çağından sonra oluşan Chicago Gölünün kalıntısıdır. Dar bir ırmak olan Chicago Irmağı, Michigan Gölünden karaya doğru 1,6 km içeri girer ve burada ikiye ayrılarak kenti Kuzey, Batı ve Güney yakalarına ayırır.

"Rüzgârlı kent" olarak da anılan Chicago'da iklim ani değişiklikler gösterir. Michigan Gölü yakınlarında biraz daha yumuşaktır. Ocak ayı sıcaklık ortalaması -4°C, temmuz ayı sıcaklık ortalaması ise 24°C'dir. Yıllık ortalama yağış 838 mm'dir ve şiddetli kar yağışı zaman zaman kent içi ulaşımı etkiler.

Chicago, 1871'deki Büyük Yangın'dan sonra yeniden kuruldu ve gökdelenleri, geniş caddeleri, iş merkezleriyle modern bir kent durumuna geldi. Kent merkezi, kıvrılarak birbirinin üzerine çıkan üstyolların ilmeğe benzemesinden ötürü, "Loop" (İngilizcede "ilmek") adıyla anılır. 1950'lerde inşaat sektöründe bir patlama görüldü ve iş merkezleri Loop'tan batıya doğru ilerlemeye başladı. 1970'lerde ise ırmağın güney kolunun ötesindeki Yakın Batı Yakası'na kadar ulaştı. 1960'larda pek çok gökdelen yapıldı. Bunlardan John Hancock Merkezi 100 katlı, Water Tower Place ise 74 katlıdır. 1970'lerde ve 1980 başlarında yapılan gökdelenlerin en ünlüleri Loop'un tam batısındaki Sears Binası ile doğusundaki Standard Oil Binası'dır; 110 katlı Sears Binası 443 m yüksekliğiyle dünyanın en yüksek gökdelenidir. Standard Oil Binası ise 80 katlıdır. Chicago'da, göl kıyısında ve iç bölümlerde geniş parklar vardır. Kent merkezinde Grant Parkı, Kuzey Yakası'nda Lincoln Parkı, Güney Yakası'nda Jackson ve Burnham parkları göl kıyısında kilometrelerce uzanır.

Büyük sanayi bölgeleri Chicago Irmağının iki kolunun kıyılarında ve güneydoğudaki Calumet yöresindedir. Ayrıca demiryolu hattı boyunca ve Waukegan, Aurora, Joliet, Chicago Heights gibi uydu kentlerde, sanayi işletmeleri yoğundur. Bölgedeki ilk çelik fabrikası, 1880'de Calumet Irmağının ağzında kurulmuştur.

Nüfus. Chicago ve metropoliten alanında oturanlar arasında yabancıların oranı göç dalgalarına göre değişiklik gösterir. Örneğin 1970 sayımında kent nüfusunun büyük çoğunluğunu Polonya, Almanya, İtalya, Sovyetler Birliği, İsveç ve İrlanda kökenliler oluştururken, 1980'lerden sonra Latin Amerika ve Asya kökenlilerin oranında büyük bir artış gözlenmiştir. Siyah nüfus, 1930'da 233 binden 1990'da 1,1 milyona yükselmiş ve kent nüfusunun beşte ikisini oluşturmaya başlamıştır.

Kentin çeşitli bölgelerinde pek çok etnik ve ırksal grup homojen topluluklar oluşturmuştur. Chicago'daki siyasal yaşama uzun süredir egemen olan İrlandalılar kentin tümüne yayılmış durumdadır. ABD'deki en büyük Polonyalı topluluk Chicago'dadır ve Yakın Batı Yakası'nda yoğunlaşmıştır. İsveç ve Alman toplulukları Kuzey ve Kuzeybatı yakalarında, Bohemya ve Slovak Çekleri güneybatıdaki Cicero banlıyösünde, Yunanlılar da Loop'un tam batısında yerleşmiş durumdadır. Uzak Kuzey Yakası'nda ve çevresindeki banlıyölerde Yahudiler ağırlıktadır. Güney Yakası'nda Çinliler, Kuzey Yakası'nda ise Japonlarla Koreliler yaşar. Amerikan Yerlilerinin en büyük ikinci kentsel yerleşimi, Chicago'dadır; burada yaşayan Yerliler Apalaş bölgesindeki beyazlarla aynı yoksulluk içindedir. Bu etnik toplulukların çoğu özgünlüklerini yitirmiş ve kuşaklar değiştikçe ABD yaşamı içinde erimiştir. Gene de yabancı diller, gelenek ve görenekler bir ölçüde varlığını korumaktadır.

Chicago'daki Siyah yerleşimleri, başlangıçta kitle ulaşım yolları üzerinde, özellikle de sanayinin geliştiği Güney Yakası'nda yoğunlaşmıştı. Ama II. Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında Siyah yerleşimler bütün kente ve banlıyölerine yayıldı. Bu arada önceden Yahudilerin ağırlıkta olduğu Batı Yakası'nda ve Kuzey Yakası'nın bazı bölgelerinde de Siyahlar çoğunluğu oluşturmaya başladı.

Banlıyöler önceleri demiryollarının çevresinde gelişmişti. 20. yüzyılda kentin kuzeyindeki Evanston, Winnetka ve Lake Forest yöreleri büyük bir gelişme gösterdi ve Kuzey Kıyısı, en gözde banlıyö durumuna geldi. Batıda da Oak Park benzer bir gelişime sahne oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni ekspres yolların yapımı, kent dışında yeni sanayi bölgelerinin kurulması, büyük bölgesel alışveriş merkezlerinin gelişmesi O'Hare Uluslararası Havalimanı ve çevresinde yapılan oteller, moteller, iş merkezleri, halkın konut için kent dışına yönelmesine yol açtı.

Ekonomi ve ulaştırma. Chicago ve metropoliten alanı, Kuzey Amerika'nın iç kesimindeki en önemli ekonomik merkezdir. Ama Kuzeydoğu ve Ortabatı'daki öteki merkezler gibi Chicago'da da ekonomik yaşam, Güney ve Batı kesimlerindeki "Güneş Kuşağı"na göç ve yabancı şirketlerle rekabet yüzünden gerileme göstermiştir. Chicago'nun, sanayi ile ticaret arasındaki dengeye dayanan ekonomisi büyük çeşitlilik gösterir. Bölgedeki işgücünün dörtte biri imalat sanayisinde çalışmaktadır. Başlıca imalat ürünleri çelik, metal ürünleri, işlenmiş gıda ve şekerleme, madeni mobilya, kimyasal madde, sabun, boya, makine, haberleşme donanımı ve elektronik eşya, demiryolu donanımı ile tıbbi ve bilimsel aygıtlardır. Calumet bölgesinde ve Indiana'nın kuzeybatısında birkaç petrol rafinerisi vardır. Tarıma dayalı Ortabatı ile sanayinin gelişmiş durumda olduğu kentsel Kuzeydoğu arasında bulunan Chicago, ABD'deki gıda işleme sanayisinde önde gelir.

Dünyanın en büyük basımevlerinden birkaçı Chicago'dadır; ülkedeki pek çok yayın burada basılır. Federal Merkez Bankası 1914'te kurulmuştur. Bankaların çoğu Loop'tadır. Ortabatı Borsası'yla pek çok büyük bankerin ve borsa simsarının merkezi de Chicago'dadır. Irmak üzerinde büyük bir liman kenti ve ülkedeki demiryolu ağının odağı durumundaki Chicago'da bulunan O'Hare Uluslararası Havalimanı dünyanın en işlek havalimanıdır. Hava trafiğinin giderek sıklaşması yüzünden 1960'ların sonlarında eski küçük Midway Havalimanı'nın yeniden hizmete açılması gerekti. 1973'te kurulan Bölgesel Taşımacılık İdaresi (RTA) hem banlıyö treni ve otobüs seferle-

Chicago Irmağının batıdan görünümü; John Hancock Merkezi (sol uçta) ve saat kuleli Wrigley Binası (ortada)
Robert Frerck - Odyssey Productions

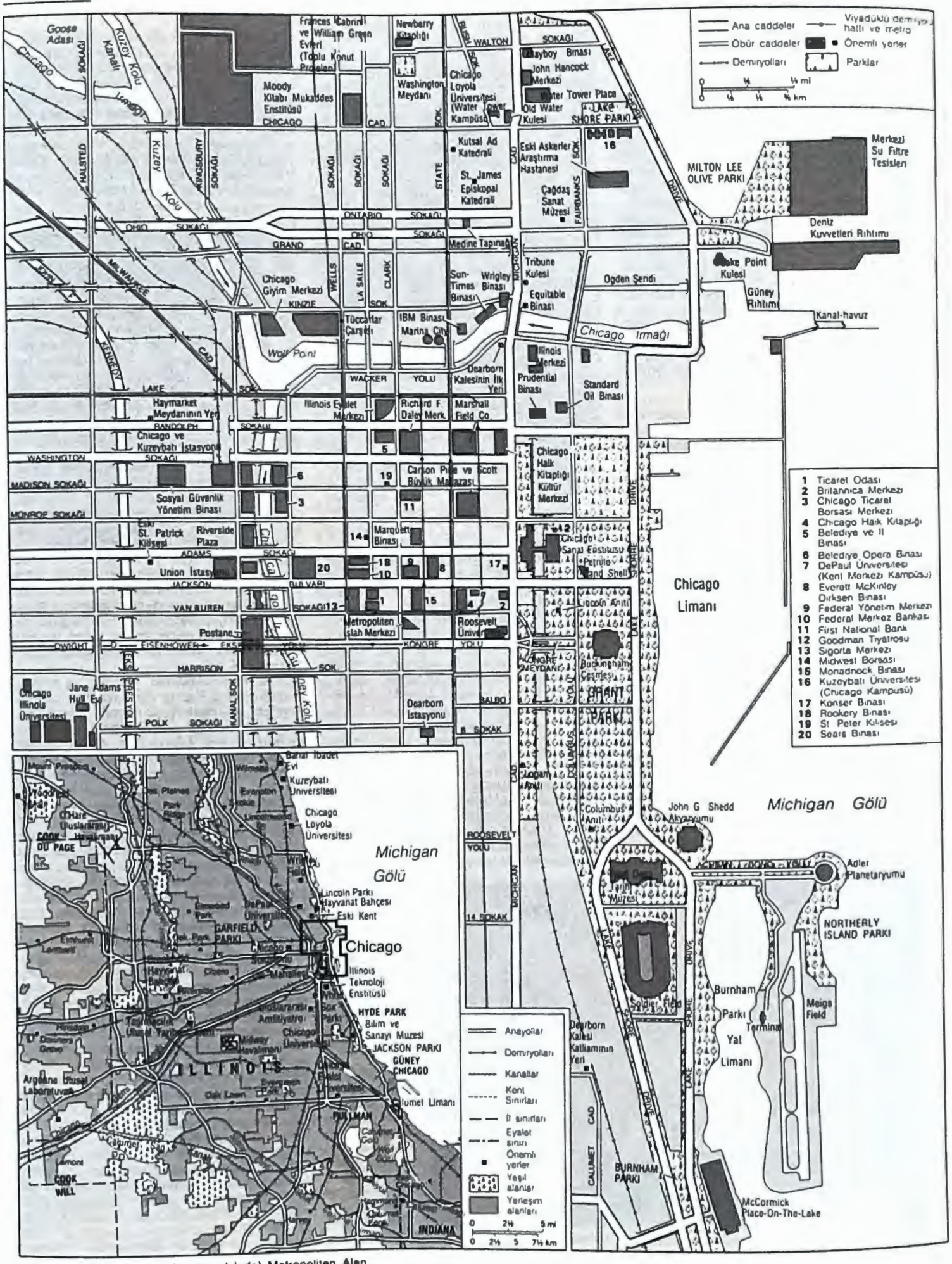

Chicago Kent Merkezi ve (çerçeve içinde) Metropoliten Alan

rinin çoğundan, hem de Chicago Taşımacılık İdaresi'nin (CTA) kent içi ve bazı yakın banliyö hizmetlerinden sorumludur. Chicago banliyöleri trenlerinin ülkenin en iyi ve rahat banliyö hizmeti olduğu kabul edilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan ekspres yol sistemi ve kenti kuzey-güney doğrultusunda boydan boya geçen Lake Shore Drive adlı yol ise artık yoğun trafiğe yetmemektedir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Chicago, siyasal yapı olarak Illinois'un güneyinden oldukça farklıdır. Chicagolu Demokratlarla güneydeki Cumhuriyetçiler arasında uzun süre siyasal çekişmeler oldu. 1960'lara değin güneydeki Cumhuriyetçiler eyaletin siyasal yaşamına egemendi. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki nüfus artışı ve banliyölerde refah düzeyinin yükselmesi, başka pek çok kent gibi Chicago'nun da insan gücünü ve mali kaynaklarını yitirmeye başlamasına yol açtı.

1957'de eyalet hükümetince oluşturulan Kuzeydoğu Illinois Planlama Komisyonu özellikle banliyö yönetimleri arasında eşgüdüm sağlar. Federal yardıma dayanan bütün projelerin, 1968'de kabul edilen ve metropoliten alandaki 6 ili kapsayan komisyon planına uygun olması gerekir.

Chicago, 50 mahalleyi temsil eden kent meclisince yönetilir, ama yetkilerin çoğu belediye başkanında toplanmıştır. Belediye başkanı, kent meclisinin onayıyla Eğitim Kurulu, Toplu Konut İdaresi ve benzeri kurul ve komisyonların üyelerini atar. Resmî yönetsel yapının dışında siyasal yaşama egemen olan ve üyelerince "Örgüt" olarak anılan gayriresmî yapılanmanın temelleri ise 1931-33 arasında belediye başkanı olan Anton Cermak tarafından atılmıştır. Bohemyalı bir göçmen olan Cermak, kısa sürede gettolara egemen olmuş, göçmen işçiler arasında hoşnutsuzluk yaratan içki yasağına muhalefet etmiş ve Demokrat Partı adayları arasında etnik grupların, işçilerin, iş çevrelerinin çıkarlarına göre ince bir denge sağlamıştı. 1955-76 arasında belediye başkanı olan Richard J. Daley de kent sınırlarını aşan bir otoriteye ve eyalet çapında etkinliğe sahipti; "Örgüt"ün birliğini ve güçlenmesini sağlayarak "tek adam" yönetimine örnek oluşturdu. Ama 1976'da Daley'nin ölümüyle "Örgüt" de etkisini yitirdi. Jane M. Byrne (1979) ilk kadın belediye başkanı, Harold Washington (1983) ise ilk Siyah başkan oldu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Chicago'nun toplumsal yaşamında ortaya çıkan en önemli olgu, Siyah nüfusun giderek artıp bütün kente yayılması, beyazlarınsa banliyölere taşınmasıydı. Siyasal olarak temsil edilmeyen İspanyolca konuşan nüfusun gittikçe artmasıyla, toplumsal çelişkiler daha da güçlendi. Bu durum en çok konut, eğitim ve sağlık alanlarında kendini gösteriyordu. Böylece kent yönetimi, parasal kaynak bulmak için sık sık eyalet yönetimine ve federal hükümete başvurmak, sonuçta da onları karşısına almak zorunda kaldı.

Siyah muhalefet 1960'larda gelişip örgütlenmeye başladı. Martin Luther King, Jr.'ın da önderleri arasında bulunduğu hareket, Siyahların ekonomik ve siyasal gücünü artırmak amacıyla eylemler düzenledi ve 1980'lerde bir Siyahın belediye başkanı seçilmesini sağlayacak güce ulaştı. Kentin büyüyen konut sorununa çözüm getirmek amacıyla Toplu Konut İdaresi 1980'e değin düşük kiralı 45 bin konut yaptı. Ama yüksek bloklardan oluşan bu konutlar pek çok kişiye göre gecekondulardaki yaşamın, ırksal ve sosyoekonomik ayrımın en olumsuz yönlerini kente taşımaktan ve suç oranını artırmaktan başka işe yaramamıştı. Federal hükümetin parasal kaynaklarıyla yapılacak olan Örnek Kentler ise kent yönetiminin, beyazların çoğunlukta olduğu bölgelerde düşük kiralı konutlar yapılmasına isteksiz olması nedeniyle 1971'de askıya alındı.

Chicago Üniversitesi ABD'deki en gözde yükseköğrenim kurumları arasındadır. Illinois Teknoloji Enstitüsü ve Kuzeybatı Üniversitesi ülke çapında ünlüdür. Loyola ile DePaul üniversiteleri de Katolik yükseköğrenim kurumları arasında önemli yer tutar. Chicago'daki hastaneler ve sağlık merkezleri ülkenin en büyükleri arasındadır.

Kültürel yaşam. Chicago, gürültülü bir ticaret kenti olarak ünlenmesine karşın, tarihi boyunca, ABD'nin kültür ve sanat yaşamında önemli yer tutmuştur. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında önemli bir tiyatro merkeziydi. 20. yüzyıl başlarında Hollywood'un keşfedilmesinden önce de ABD film sanayisinin beşiğiydi. Uzun süre Chicago Sanat Enstitüsü'ne bağlı olarak etkinlik gösteren ünlü Goodman Tiyatro Okulu 1970'te profesyonel bir topluluk oluşturdu ve 1978'de de DePaul Üniversitesi'ne bağlandı. Kentteki en önemli müzeler Chicago Sanat Enstitüsü, Çağdaş Sanat Müzesi ve Bilim ve Sanayi Müzesi'dir.

Dünyanın sayılı müzik topluluklarından biri olan Chicago Senfoni Orkestrası'nın şefliğine 1969'da Georg Solti (sonradan Sir Georg) getirildi. *Poetry* adlı derginin yayımlandığı kent 20. yüzyıl başlarında edebiyat alanında da adını duyurdu.

Chicago ve çevresi modern mimarinin önde gelen örneklerinin doğduğu yer olmakla birlikte, bu yapıları korumada başarılı olamamıştır. Louis Sullivan'ın tasarımını yaptığı ünlü Borsa Binası'nın 1971'de yıkılması estetik değerlere karşı duyarsızlığın en belirgin örneği olmuştur. Ama günümüzde eski mimari örneklerinin korunmasına yönelik çabalar gözlenmektedir.

Kent yakınlarında parklar, ormanlık bölgeler ve yazları da Michigan Gölünün kıyısındaki kumsallar ilgi gören dinlenme yerleridir. Kentin gözde spor kulüpleri beyzbolda White Sox ile Cubs, Amerikan futbolunda Bears ile Blitz, hokeyde Black Hawks, futbolda Sting ve basketbolda Bulls'dur. Ayrıca yelken, bowling, golf ve tenis sporları için tesisler vardır. Gerek Chicagoluların, gerekse kente gelen ziyaretçilerin en çok ilgi gösterdiği yerlerden biri de Yakın Kuzey Yakası'nda toplanmış olan gece kulüpleri ve kabarelerdir.

Chicago'da iki metropoliten günlük gazete çıkar: *Chicago Tribune* ve *Chicago Sun. Chicago Defender* ise Siyah nüfusa yöneliktir. Ayrıca çeşitli konularda çok sayıda günlük gazete ile aylık ve haftalık dergi yayımlanır.

Tarih. Bugün Chicago'nun yer aldığı bölgeye ilk giden Avrupalılar Louis Jolliet ile Jacques Marquette adlı Fransız kâşiflerdi (1673). Bölge 18. yüzyıl boyunca avcılar, tacirler ve serüvenciler için bir uğrak yeri oldu. Buraya ilk yerleşen Avrupalı ise zengin bir Fransız tacirin oğlu olan Jean-Baptist-Point Du Sable'dı. ABD 1795'te ırmak ağzında 14 km²'lik bir toprak parçasına sahip oldu. 1803'te yapılan Dearborn Kalesi 1812'deki Yerli saldırısında yıkıldı. 1816'da yeniden yapılan kalenin çevresinde tacirler için konaklama yerleri vardı, ama bölge Illinois'un eyalet olduğu 1818'de bile yerleşim için çekici görünmüyordu.

Chicago'nun gelişmeye başlaması 1825'te, Atlas Okyanusu kıyısındaki eyaletlerle Büyük Göller bölgesini birleştiren Erie Kanalı'nın açılmasıyla oldu. Kent kısa süre sonra batıya göç edenlerin uğrak yeri ve bir ticaret merkezi durumuna geldi. Tüzel kimlik kazandığı 1837'de nüfusu 4 200'dü. 1848'de Büyük Göller'i Mississippi sistemine bağlayan Illinois ve Michigan Kanalı açıldı; ardından da demiryolları yapıldı. Chicago 1856'da ülkenin en büyük demiryolu merkezi, 1869'da da kıtayı boydan boya geçen karayolu sisteminin en önemli kavşağı durumuna geldi.

Demiryollarını sanayinin gelişmesi izledi. 1850 sonlarında Yukarı Michigan bölgesinden Chicago'daki yüksek fırınlara gemilerle demir cevheri taşınıyordu. 1880 sayımında nüfus 500 bini geçmişti. Artık Ortabatı'nın en önemli kenti olan Chicago'daki fabrikalar Amerika'dan ve Kuzey Avrupa'dan gelen göçmenleri çekmeyi sürdürdü.

8-10 Ekim 1871'de kent büyük bir yangın felaketine uğradı. Ahşap evlerin bulunduğu güneyden başlayıp rüzgârın da etkisiyle kuzeydeki Michigan Gölüne kadar ilerleyen yangında 10 km²'lik bir alan tümüyle yandı. 250 kadar insan yaşamını yitirdi ve yaklaşık 90 bin kişi evsiz kaldı; uğranan zarar 200 milyon doları buluyordu. Ama su, kanalizasyon ve ulaşım sistemleri de içinde olmak üzere altyapı yangından zarar görmedi ve kent kısa sürede yeniden yapıldı. Kentin kuzeyinde ve batısında Chicago Irmağı, doğusunda ise demiryoluyla çevrili olan bölge yönetsel binaların da bulunduğu bir iş merkezi durumuna geldi. Sonradan bütün dünyada kentlerin görünümünü değiştirecek olan çelik iskeletli ilk gökdelen de bu bölgede yapıldı. Üst gelir gruplarından aileler Michigan Gölü kıyılarında yoğunlaştı. Loop'un kuzeyindeki Lake Shore Drive da sosyetenin gözde dinlenme yerlerinden oldu ve Altın Kıyı olarak anılmaya başladı. Ağır sanayi kuruluşları ise Chicago Irmağının kıyılarında toplandı. İşçi ailelerinin çoğu ikinci göç dalgasıyla Avrupa'dan geldi; çoğunluğu Rus Yahudileri, İtalyanlar, Polonyalılar, Sırplar, Hırvatlar, Bohemyalılar ve Avrupa'nın doğusu ile güneyinden gelen öteki topluluklar oluşturuyordu. Toplumsal hareketler de işçi bölgelerinde yoğunlaştı. 1886'daki Haymarket Ayaklanması'nda pek çok işçi ve polis öldü; 1894'te ise Pullman Palace Car Company'de bir grev oldu. Hull House'ın kurucusu Jane Addams ve yandaşları, Batı Yakası'ndaki konut ve sağlık koşullarının düzeltilmesi için mücadele ettiler. 1889'da nüfusu 1,1 milyonu bulan Chicago, Philadelphia'yı geride bırakarak ülkenin ikinci büyük kenti durumuna geldi. Bir yandan yoksul gecekondu semtleri, öte yandan ülkenin sanayi ve ticaret alanında en büyük kuruluşları ve zengin aileleri ile büyük bir çelişki sergiliyordu. Bu yönüyle yazarlar için de son derece çarpıcıydı. Rudyard Kipling Chicago hakkında şöyle yazıyordu: "Bir kentle karşılaştım, gerçek bir kentle; adı Chicago. Onun yanında öbürleri kent sayılmaz. Ve onu gördükten sonra içimde uyanan duygu şu oldu; bir daha bu kenti görmemek. Çünkü burada vahşiler yaşıyor."

Günümüz Chicago'sunun mimari yapısını düzenleyen 1909 tarihli Chicago Planı, Daniel H. Burnham ile Edward H. Bennett'in imzalarını taşır. Plan, 1893'te Kristof Kolomb'un Yenidünya'ya gelişinin anısına Chicago'da düzenlenen Dünya Fuarı'ndan esinlenmişti. Fuar, yalnızca Chicago'da değil, bütün dünyada kent planlamasının öneminin kavranmasına katkıda bulundu.

20. yüzyılda, I. ve II. Dünya savaşlarından sonra sanayide görülen büyüme kente göçü hızlandırdıysa da, nüfus artış oranında azalma görüldü. Bu dönemde kente gelenler

daha çok Güney'deki Siyahlardı. 1929'daki Büyük Bunalım sırasında konut yapımı da azaldı. 1940'ta nüfus 3,4 milyondu. Göçlerin yavaşlamasında rol oynayan bir başka etken de, özellikle içki yasağı döneminde Chicago'nun Al Capone gibi gangsterlerin barınağı olarak kötü bir ün kazanmasıydı. Gene Büyük Bunalım sırasında pek çok bankanın iflas etmesi ve suç örgütlerinin ekonomik ve siyasal yaşama egemen olması da bu durumu etkiledi. Ama kentin tersine, banliyölerde nüfus artışı sürüyordu.

1955 sonrasında yeni inşaat programları başlatıldı ve başta Loop olmak üzere kentin görünümü büyük ölçüde değişti. Bugün pek çok büyük kentte olduğu gibi Chicago'da da eğlence, ticaret gibi etkinlikler kent merkezinden banliyölere doğru kaymaktadır. 1970 sayımı, tarihinde ilk kez, kent merkezinde yaşayan nüfusun metropoliten alan nüfusunun yarısından az olduğunu ortaya koymuştur.

Chicago Ayaklanması, ABD'de I. Dünya Savaşı'ndan sonra, "Kızıl Yaz" içinde patlak veren yaklaşık 25 ırkçı ayaklanmanın en şiddetlisi (1919). Ayaklanmanın temelinde, Kuzey'e büyük çaplı Siyah göçü, sanayi işçileri arasındaki rekabet, gettoların aşırı kalabalıklaşması ve "demokrasiyi korumak" için savaşmış olan Siyah askerlerin arasında militan eğilimin güçlenmesi gibi etkenlerin şiddetlendirdiği ırklar arası sürtüşmeler yatıyordu. Güney'de canlanan Ku Klux Klan'ın eylemleri 1918'de 64 ve 1919'da 83 linç olayı ile sonuçlandı; ayrıca Washington, D.C., Knoxville (Tennessee), Longview (Texas) ve Phillips'te (Arkansas) ırkçı karışıklıklar çıktı. Kuzey'de en kanlı olaylar Chicago, Omaha ve Nebraska'da patlak verdi.

Chicago'da, Güney Yakası'nda yoğunlaşan ırksal gerilimin şiddetlenmesinde en önemli etkenlerden biri de konut açığıydı. 1910'da 44 bin olan Siyah nüfus 1920'de 109 bine yükselmişti. Olaylar 27 Temmuz'da genç bir Siyahın ölümüyle başladı. Michigan Gölünde yüzerken akıntıyla bezaylar için ayrılmış bölgeye sürüklenen genç Siyah, taşlanarak boğuldu. Polis Siyah görgü tanıklarının olaydan sorumlu tuttuğu beyazı tutuklamayı reddedince, kıyıda öfkeli bir kalabalığın toplanmasıyla ortalık karışmaya başladı. Kentte beyaz ve Siyah çeteler ve başıboş topluluklar arasında yer yer çıkan kavgalara ilişkin haberler abartılarak yayıldı. Olaylar gittikçe kızışmaya başladı ve çatışmanın dördüncü gününde eyalet milislerinden yardım istenmesine karşın Chicago'daki düzensizlik ve vahşet 13 gün boyunca sürdü. Olaylar 23'ü Siyah ve 15'i beyaz olmak üzere 38 ölü, 537 yaralı ve bin Siyah ailesinin evsiz kalması ile sonuçlandı.

Chicago Ayaklanması'nın yarattığı korku, daha önce ırk çatışmasına kayıtsız kalan kamuoyunu harekete geçirdi. Başkan Woodrow Wilson "beyaz ırk"ı Chicago ve Washington olaylarının "saldırgan" tarafı ilan etti; gönüllü derneklerin çalışmaları ve yeni yasalar aracılığıyla ırklar arasında uyumlu ilişkiler başlatma çabalarına girişildi. Siyahlar adaletsizlik ve baskı karşısında kendi haklarını koruma mücadelesine daha güçlü bir biçimde sarılmaya başladı.

Chicago Daily News, Chicago'da 1876-1978 arasında yayımlanan günlük akşam gazetesi. En parlak döneminde uluslararası konuları ele alışındaki başarısıyla tanınmış ve bu tür haberleri bütün ABD'ye dağıtılmıştır. Bu dönemde genellikle ABD'nin en büyük günlük gazetelerinden biri olarak kabul edilmiştir.

İlk kez 1875'te Melville E. Stone tarafından dört sayfa beş sütun olarak yayımlandı. Stone, gazetenin kapsamlı haber vermesini, kamuoyunu yönlendirmesini ve okurları eğlendirmesini amaçlıyordu. Ama piyasada şiddetli bir rekabet vardı ve gazetenin parasal olanakları kısıtlıydı. 1876'da Victor F. Lawson adlı bir yatırımcı, gazetenin yönetimini üstlenmeyi ve hisse senetlerinin üçte ikisini satın almayı kabul etti. On yıl sonra Lawson, gazetenin tek sahibi olduğunda, tiraj 200 bini aşmıştı.

Stone'un yayın yönetmeni olduğu dönemde daha hafif bir gazete olan *Chicago Daily News*, Lawson'ın yönetiminde tanınmış yazarların makalelerine ve köşe yazılarına ağırlık verdi. İspanya-Amerika Savaşı'nın da etkisiyle en yetkin dış muhabirlerden oluşan bir kadro kuruldu. 1920'lerde Paul Scott ile Edgar Ansel Mowrer kardeşler ve daha birçok büyük muhabir ve inceleme yazarı gazetenin kadrosundaydı. Franklin D. Roosevelt döneminde ABD Deniz Kuvvetleri Dairesi başkanlığına atanan Frank Knox, Lawson ölünce gazeteyi satın aldı. II. Dünya Savaşı sırasında gazetenin başında bulunmadıysa da, *Daily News*'un uluslararası habercilik alanındaki geleneksel üstünlüğünü sürdürmesini sağladı. Vasiyetnamesinde, sonraki yayımcının da gazeteyi aynı biçimde yönetmesini istiyordu. Böylece ölümünden sonra 1944'te gazeteyi John S. Knight aldı ve 15 yıl boyunca yönetti. Ardından gazete *Chicago Sun*'ın da sahibi olan Marshall Field IV'e satıldı. Dağıtım sorunları, artan harcamalar ve akşam gazetelerinin kazançlarının azalması gibi etkenler sonucunda, *Chicago Daily News* sürekli bir ekonomik güçlükle yüz yüze kaldı ve 1978'de yayımını durdurdu.

Chicago eleştirmenleri, eleştiri kuramcıları, tarihçileri ve edebiyat araştırmacıları olarak verdikleri yapıtlarla Amerika'da modern eleştirinin gelişimini büyük ölçüde etkileyen edebiyat eleştirmenleri çevresi. 1940'lardan başlayarak Chicago Üniversitesi'yle ilişkide olan grup, Aristoteles'in eleştiri konusundaki yazılarından, özellikle de onun, edebi bir metni oluşturan parçaları, yazarın istediği etkiyi yaratabilmesinde taşıdıkları göreli önem açısından inceleyen yönteminden yararlandığı için, "Aristotelesçi" ya da "Yeni-Aristotelesçi" olarak da anılır. Bu pratik yaklaşım Chicago eleştirmenlerine, yazarın metnin yapısını kurarken karşılaştığı belirli sanatsal sorunları ele almada ve çözmede gösterdiği başarıyı öne çıkarma olanağını vermiştir. Grubun eleştirel yaklaşımını en iyi açıklayan yazılar, Ronald Crane'in derlediği *Critics and Criticism: Ancient and Modern* (1952; Eski ve Modern Eleştiri ve Eleştirmenler) kitabında yer alır. Crane'in *The Languages of Criticism: Ancient and Modern* (1952; Klasik ve Eleştiri Dilleri ve Şiirin Yapısı) incelemesi, grubun uyguladığı yöntemin kuramsal temelini ayrıntılı olarak açıklar. Daha genç bir eleştirmen olan Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Fiction* (1961; Kurgunun Retoriği) adlı kitabında, grubun ilkelerini büyük bir başarıyla romana uygulamıştır.

Chicago Irmağı, ABD'de, Illinois'un kuzeybatısında ulaşıma elverişli akarsu. Daha önce Michigan Gölünün yaklaşık 1,6 km batısında kuzey ve güney kollarının birleşmesinden sonra göle dökülen ırmak, 1885'teki şiddetli fırtınanın ardından göle çok miktarda lağım suyu boşaltmaya başladı. Bunun üzerine, bir kanalla ırmağın akış yönünü tersine çevirecek planların hazırlanmasına girişildi; proje 1900'de tamamlandı. Irmak bugün güney kolu aracılığıyla kara yönünde Illinois Suyolu sistemine doğru akarak Mississippi Irmağıyla birleşir. Irmağın akış yönünün tersine çevrilmesi, çağdaş mühendisliğin en büyük başarılarından biri olarak kabul edilir.

Chicago okulu, ABD'de 19. yüzyıl sonlarında gökdelen tasarımını geliştiren bir grup mimar ve mühendisin akılcı, işlevci mimarlık yaklaşımına verilen ad. William Le Baron Jenney(*), Dankmar Adler(*), Daniel H. Burnham(*), Martin de La Roche, William Holabird, John W. Root(*) ve Louis H. Sullivan(*) bu mimar ve mühendislerin en ünlüleridir.

Chicago'da bu okulu temsil eden yapılar arasında Montauk Binası (Burnham ve Root, 1882), Rookery Binası (Burnham ve Root, 1886), Oditoryum Binası (Adler ve Sullivan, 1889), Reliance Binası (Burnham ve Root, 1890), Monadnock Binası (Burnham ve Root, 1891), Tacoma Binası (Holabird ve Roche, 1886-89), başlangıçta Schlesinger-Mayer Mağazası olan Carson, Pirie Scott Büyük Mağazası (Sullivan, 1899-1904) bulunur. Tasarım anlayışı bakımından Chicago okulu mimarları arasında çok kesin ortak yanlar bulunmasa da, bu yapıların hepsinin taşıyıcı strüktürü çelik iskeletle oluşturulmuş ve bu özellik yapıların biçimlendirilmesine de yansımıştı. Çağdaş işlevlerin karşılanması için gerçekleştirilen yapılarda çağdaş yapı malzemelerini ve yöntemlerini kullanmasıyla Chicago okulu, döneminde çağdaş mimarlığın örneklerini ortaya koyan bir yaklaşımı simgelemiştir. Ama 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde okulun öncü niteliği kaybolmuş, giderek bunun yerini biçimci, akademik bir tutum almıştır.

Chicago rönesansı, Chicago'da 1912-25 arasında edebiyat alanında yaşanan canlanma. Theodore Dreiser, Sherwood Anderson, Edgar Lee Masters ve Carl Sandburg gibi önde gelen yazarlar çağdaş kent yaşamını gerçekçi bir bakışla betimlediler. Gittikçe sanayileşen ve maddi değerlere önem veren Amerikan toplumunda, geleneksel kırsal toplum değerlerinin yitip gitmesine karşı çıkarak kol emeğinin kendiliğinden maddi ve manevi zenginlikler yaratacağı yolundaki romantik görüşü eleştirdiler. Çoğu ABD'nin Ortabatı kesimindeki küçük kentlerden gelen bu yazarlar, 20. yüzyıl gerçekçiliğini hazırlayan 1890'ların bölgeci edebiyatından çok etkilenmişlerdi. Bu dönemde gazetecilik de bir edebiyat ortamı olarak yeniden önem kazandı. Floyd Dell, Anderson, Dreiser ve Sandburg gibi yazarlar Chicago gazetelerinde çalışmışlardı. 1912'de Maurice Browne'ın kurduğu Little Theatre ise genç oyun yazarlarına yaratıcılıklarını ve yeteneklerini ortaya koyma olanağını verdi.

Edebiyattaki bu canlanışın ilk belirtileri, Ortabatı'nın genç yazarlarını kente yönelten 1893 Dünya Fuarı'nın açılışından sonra görüldü. Sanatçılar ve onları koruyanlardan oluşan Little Room adlı grup, edebiyat etkinliklerini destekledi. 1880'de çıkmaya başlayan *The Dial* saygın bir edebiyat dergisi oldu. Henry Blake Fuller ve Robert Herrick gibi yazarlar, incelikli ve soylu bir edebiyat üslubuna bağlı kalmakla birlikte, Dreiser ve Anderson'ın gerçekçi romanlarını haber veren yapıtlar ortaya koydular. Ortabatı'daki kırsal yaşamın güçlüklerini ve sıkıcılığını ele alan romanlarıyla ünlü Hamlin Garland da bir süre Little Room grubuna katıldı.

Chicago rönesansını doruğuna ulaştıran yapıtlar, Theodore Dreiser'in 1900'de

basılan ama yayın yasağı yüzünden ancak 1912'de piyasaya çıkan *Sister Carrie* (*Kızkardeşim Carrie*, 1957) adlı doğalcı romanı, Sherwood Anderson'ın *Winesburg, Ohio*'su (1919; *Kasabamız*, 1984), Edgar Lee Masters'ın mezar yazıtı türündeki şiirlerden oluşan *Spoon River Anthology*'si (1915; Spoon River Antolojisi) ve Carl Sandburg'un *Chicago Poems* (1916; Chicago Şiirleri) adlı kitabıdır. Ayrıca 1912'de Harriet Monroe'nun çıkardığı *Poetry: A Magazine of Verse* ile Margaret Anderson'ın yayımladığı *The Little Review* (1914-29) adlı edebiyat dergilerinde Vachel Lindsay, Edgar Lee Masters ve Carl Sandburg gibi yerel şairlerin ilginç şiirlerine yer verildi. *Chicago Evening Post* gazetesinin haftalık edebiyat eki *Friday Literary Review*'da (1908) yazan gazeteci Floyd Dell ise, Dreiser, Sherwood Anderson, Margaret Anderson ve Monroe'nun oluşturduğu canlı edebiyat çevresinin en önemli kişilerinden biriydi.

Chicago'daki bu çevre, I. Dünya Savaşı'ndan sonra dağılmaya başladı ve 1929 Büyük Bunalım'ı ile Chicago rönesansı da sona erdi.

Chicago Sanat Enstitüsü, İngilizce ART INSTITUTE OF CHICAGO. ABD'de, dünyanın çeşitli bölgelerinden derlenen sanat koleksiyonlarını barındıran müze. Avrupa, Amerika ve Doğu ülkelerine ait heykel, resim, baskı, çizim, bezeme ve fotoğraf sanatı yapıtlarının yanı sıra, Afrika ve Kolomb öncesi Amerika sanatının ürünlerine de yer verir.

1866'da Chicago Tasarım Akademisi olarak kuruldu ve 1882'de bugünkü adını aldı. 1893'te Shepley, Ruton ve Coolidge Mimarlık Bürosu'nca tasarlanan bugünkü yapısına taşındı.

Müzede ayrıca Sanat Enstitüsü Okulu ile güzel sanatlar dalındaki Ryerson ve mimarlık dalındaki Burnham kütüphaneleri bulunur. 1925'te kurulan Goodman Tiyatrosu'nda 1977'den bu yana Chicago Tiyatro Topluluğu'nun oyunları sahnelenmektedir. 1930'dan 1978'e değin Chicago Sanat Enstitüsü tarafından yönetilen Goodman Tiyatro Okulu, 1978'de Chicago'daki DePaul Üniversitesi'ne bağlanmıştır.

Chicago Tribune, Chicago'da yayımlanan günlük gazete. ABD'nin önde gelen gazetelerinden biri. Ortabatı'nın da en güçlü ve kimi zaman hırçın sesi olmuştur.

1847'de üç Chicago'lu tarafından kuruldu. 1855'te iflasın eşiğindeyken, Ohio'da gazete yayımlayan Kanada kökenli Joseph Medill (1823-99), beş ortakla birlikte gazeteyi satın aldı. *Tribune*'ü, yandaşı olduğu Köleliğin Kaldırılması Akımı'nın görüşlerini yaymak için kullanırken, bir yandan da kârlı bir girişim durumuna getirdi. Ayrıca, Abraham Lincoln'ın başkan seçilmesini destekledi. Gazete, İç Savaş'a geniş yer ayırmasıyla da saygınlık kazandı. Savaştan sonra sürekli olarak, yönetimde reform yapılmasını savundu; Medill de Chicago belediye başkanlığına seçildi. 1874'te hisselerinin çoğunu alarak *Tribune*'ün denetimini ele geçiren Medill, ölümüne değin gazetenin başında kaldı.

19. yüzyılın büyük bölümünde liberal bir siyasal tutum benimseyen *Tribune*, 1914'te denetimi ele geçiren Robert R. McCormick (1880-1955) yönetiminde giderek tutucu bir hale geldi. Gazetenin yol gösterici gücü olan McCormick, ABD basınının da renkli kişiliklerindendi. Özellikle, Franklin D. Roosevelt'in başkanlığına (1933-45) karşı sürdürdüğü muhalefette somutlaşan, öteki uluslarla kaynaşmaya karşı ve milliyetçi görüşleriyle tanınıyordu. *Tribune*, en belirgin özelliği durumuna gelen bağnaz milliyetçiliğinden ve uzlaşmaz tutuculuğundan, McCormick'in ölümünden sonra yavaş yavaş kurtuldu.

Chicago'da 1900'lerin başlarında ve bir süre için tirajının 1 milyonu aştığı 1940'larda doruğa ulaşan gazeteler arası tiraj savaşından önemli bir zarara uğramadan çıktı. Hükümet ve politika konuları dışında, Ortabatı'nın ticari, tarımsal ve toplumsal yaşamını da kapsayan yayın çizgisi, gazeteye sadık bir okuyucu kitlesi kazandırmıştır. Ayrıca uzun süredir koruduğu teknik yetkinliğiyle de ünlüdür.

Chicago Üniversitesi, ABD'nin önde gelen özel üniversitelerinden biri. 1891'de John D. Rockefeller'in bağışlarıyla kurulmuştur. Üniversitenin genel yaklaşım ve niteliğinin yerleşmesinde 1891'den 1906'ya değin rektör olan William Rainey Harper'ın büyük katkısı olmuştur. Kurum uluslararası saygınlığı bulunan bir araştırma ve yükseköğrenim merkezi olmanın yanı sıra yetişkinlerin eğitimi alanında da öncülük etmiştir. Aşırı akademik ve mesleki uzmanlaşmayı önlemeye yönelik "Chicago planı" ile başka yükseköğrenim kurumlarındaki lisans programlarını da etkilemiştir. Robert M. Hutchins yönetimindeyken (1929-51) bazı lise öğrencilerini mezun olmalarından önce kabul etmek, devam zorunluluğunu kaldırmak, başarıyı kapsamlı genel sınavlarla ölçmek ve özgün kaynaklardan okumaya ağırlık vermek gibi yenilikçi uygulamalarıyla ülke çapında ilgi toplamıştır.

Üniversite hem öğrenim, hem de dünya açısından önemli bazı gelişmelere öncülük etti. Dünyanın ilk sosyoloji bölümü 1892'de burada kuruldu. 1942'de fizikçi Enrico Fermi'nin yönetiminde ilk nükleer zincirleme tepkime burada gerçekleştirildi. Karbon-14'le tarihleme ve ışık hızının ilk kez ölçülmesi de kuruma bağlı araştırmacıların başarılarından oldu.

Üniversitenin yedi meslek okulu ile ileri düzeyde öğrenim ve araştırma merkezleri vardır. Bunlar arasında Doğu Araştırmaları Enstitüsü (Ortadoğu incelemeleri); Wisconsin, Williams Bay'deki Yerkes Gözlemevi; Texas, Fort Davis'te bulunan ve Texas Üniversitesi'yle birlikte yönetilen McDonald Gözlemevi; James Franck Enstitüsü; Enrico Fermi Nükleer Araştırmalar Enstitüsü; Adlai Stevenson Uluslararası İlişkiler Enstitüsü; Uluslararası Araştırmalar Merkezi ve Siyaset Araştırmaları Merkezi sayılabilir. ABD Enerji Araştırma ve Geliştirme İdaresi'yle yapılan anlaşma uyarınca üniversite, kentin güneybatısındaki Argonne Ulusal Laboratuvarı'nın yönetiminden de sorumludur.

Chicago Üniversitesi Deneysel Okulu, DEWEY OKULU olarak da bilinir, ilerici eğitim hareketinin öncü kuruluşu. 1894'te Amerikalı eğitimci John Dewey tarafından Chicago Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Okulu'na bağlı bir araştırma ve uygulama merkezi olarak kuruldu; 1896'da çalışmaya başladı. Çocukların eğitiminde yararlanılan yöntemleri saptama, sınama ve bunlar üzerinde araştırma yapmayı amaçlıyordu. Eğitimde çocukların bireysel psikolojik gereksinimlerine ve büyüme hızına uyum sağlama ve kişilik geliştirme başlıca araştırma konularıydı. Okuma yazma, tarih, aritmetik ve bilim konuları yaşamla ilişki kurularak ele alınıyordu. Beden eğitimi, müzik, sanat konularıyla ev ekonomisi ve elişlerine ağırlık verildi. 1902'de Chicago Üniversitesi, devraldığı özel Chicago Enstitüsü'nü Deneysel Okul ile birleştirdi. Yeni kuruluşun 1902-04 arasındaki ilk müdürü Dewey'in eşi Alice Chipman Dewey oldu.

Chicago üslubu, grup cazında 1920'lerde Chicago'da ortaya çıkan, 1930'larda ise daha çok New York'ta görülen yaklaşım. Günümüzde Dixieland(*) müziğinde sürdürülmektedir. İlk örneklerinin çoğunu, New Orleans Rhythm Kings'i taklit eden trompetçi Jimmy McPartland, tenor saksofoncu Bud Freeman, klarnetçi Frank Teschemacher ve arkadaşları vermiştir. Chicago'daki Friar's Society'de çalan ve ilk adı Friar's Society Orchestra olan New Orleans Rhythm Kings, Leon Rappolo, Paul Mares, George Brunis gibi beyazlardan oluşan bir New Orleans topluluğuydu.

Chicago üslubu New Orleans üslubuna(*) çok benzer. Aralarında bazen yapılabilen ayrım, birincisinde soloya daha çok önem verilmesine, 19. yüzyıl Siyah etnik müziğinin öğelerinden daha az yararlanılmasına ve genel havasının New Orleans üslubu kadar gevşek olmamasına dayanır. New Orleans üslubunda 1923'ten önce doldurulmuş pek az plak bulunduğundan iki üslubu karşılaştırmak çok zordur. O tarihte ise gerek Siyah, gerekse beyaz New Orleans toplulukları hem birbirlerini, hem de Chicago'luları etkilemeye yetecek kadar uzun süreden beri Chicago'da bulunuyorlardı. Dolayısıyla New Orleans'ın Siyah ve beyaz toplulukları arasındaki ilk ayrımın ve bunların Chicago'da bulundukları 1920'lerde, yerli Chicago toplulukları ile olan farklılıklarının plak kayıtlarıyla belgelenmesi olanaksızdır. Bu üslupların hemen hepsinde basit eşlik ritimlerinde (çoğunlukla bas ve davullarla) ve melodi çalgılarında (trompet, klarnet, trombon, saksofon ve zaman zaman keman) karşılıklı doğaçlamalara yer veriliyordu. Bazılarında hiç solo yapılmamakla birlikte koroların çoğunda ön planda bir tür solo yer alıyor, arka planda ise solo yapmayan müzikçilerce, bazen çalgı eşliğinde seslendiriliyordu. Müziğin karmaşıklığı müzikçilerin coğrafi ve ırksal kökenlerinden çok şefin ilgi ve eğilimlerine bağlıydı. Örneğin Jelly Roll Morton gibi New Orleans'lı bir Siyah Chicago'da dolduracağı plaklar için karmaşık düzenlemeler yaparken, Louis Armstrong gibi bir başkası bunu yapmıyordu. Austin High Gang adıyla bilinen McPartland ve arkadaşları da bazı plaklarında inceden inceye işlenmiş, bazılarında ise katı kurallardan uzak bir müzik çalıyorlardı.

Chicago üslubu gitarcı, orkestra şefi ve gece kulübü sahibi Eddie Condon'un çalışmalarıyla uzun yıllar canlılığını korudu. Doruğa ulaştıktan çok sonra bile gelişmesini sürdüren neredeyse tek üslup oldu. ABD'nin hemen her büyük kentinde bir Dixieland orkestrasının çaldığı eğlence yerleri vardır. Toplantıda çalınması gelenek haline gelmiş, sıradan insanların çoğu için cazın simgesi olmuştur.

Chicago üslubu Eddie Condon'un *We Called it Music* (1947; Müzik Dedik Ona), Mezz Mezzrow ile Bernard Wolfe'un *Really the Blues* (1946; Gerçekte Blues) ve Bud Freeman'ın *You Don't Look Like a Musician* (1974; Müzikçiye Benzemiyorsun) adlı yapıtlarında anlatılmıştır.

Chicago and North Western Railway Company, ABD'de çalışanların aynı zamanda sahibi olduğu tek büyük demiryolu şirketi. Şirketin mal varlığı Haziran 1972'de satın alma yoluyla çalışanlara geçmiştir.

Borçlarını ödeyemediği için el konan Columbus, Hocking Valley and Toledo Railways'in yerine bir anonim şirket olarak kuruldu (1859). Şirketin ilk başkanı aynı zamanda Chicago'nun ilk belediye başkanı

olan William Butler Ogden'di. Şirket 1848'de Chicago'nun batısına ilk tren seferini düzenleyen Galena and Chicago Union Railroad'u bünyesine kattıktan sonra, 1883'te Chicago Milwaukee and North Western Railway Company ile Elgin and State Line Railroad Company'yi satın aldı. 1935'teki iflasın ardından 1944'te yeni bir düzenlemeden geçti. Zamanla ek hatlar inşa ederek ve yeni şirketleri satın alarak demiryolu ağını genişletti.

Michigan Gölünün batısında ve Superior Gölünün güneyindeki 11 eyaleti içine alan şirketin demiryolu ağı, kuzeyde Chicago' dan Minnesota'daki Duluth'a, batıda ise Wyoming'in iç kesimine kadar uzanır. Başlıca demiryolu hatları Wisconsin, Minnesota ve Iowa'dır. Şirket, Union Pacific ve Southern Pacific şirketlerinin demiryolu ağı aracılığıyla Büyük Okyanus kıyısına ulaşan bir ekspres kargo servisi de işletmektedir. Şirketin kargo taşımacılığı gelirlerinde buğday ve gıda ürünlerinin payı yüzde 30'u bulur. Chicago dışına işleyen banliyö hattı yılda yaklaşık 30 milyon yolcu taşır.

Chichén Itzá, Meksika'da, bugünkü Yucatán eyaletinin ortagüney kesimini oluşturan bölgede kurulmuş eski Maya kenti. Yıkıntı durumunda olan kentin yer aldığı kurak bölgedeki tek su kaynağı, çevredeki kireçtaşı oluşumlarının yer yer çökmesiyle

Chichén Itzá'da piramit biçimindeki şato ve kolonadın bir bölümü, Meksika
Josef Muench

ortaya çıkmış kuyulardır (Maya dilinde *cenote*). İki büyük kuyu, burada bir kent kurulmasına olanak vermiştir. Kentin adı da, Maya dilinde "ağızlar" anlamına gelen *chi*, "kuyular" anlamına gelen *chen* ve kenti kuran kabilenin adı olan Itzá sözcüklerinin birleşmesinden oluşur ve "Itzá Kuyularının Ağzı" anlamına gelir.

Chichén'in Yucatán Yarımadasındaki Maya halklarınca, İS 6. yüzyıl dolayında kurulduğu sanılır. Bu halklar, Klasik öncesi dönemden (İÖ 1500-İS 300) beri bu bölgede yaşıyordu. Güneydeki ovalarda bulunanlardan çok farklı olan ilk yapılar, Puuc adı verilen mimari üsluptadır. Bunların başlıcaları Akabtzib (Kara Yazının Evi), Chichanchob (Kırmızı Ev), Geyik Evi, Tapınak ve Rahibe Manastırı'dır. 10. yüzyılda, güney ovalarındaki Maya kentlerinin çökmesinden sonra yabancılar Chichén'i istila etti. Bunlar, büyük olasılıkla bir Maya dili konuşan ve Meksika'nın orta kesimindeki Tolteklerden çok etkilenmiş ya da onların egemenliğine girmiş olan halklardı. Bu istilacıların kente adını veren Itzálar olduğu da sanılır. Ama bu konu tartışmalıdır ve bazı uzmanlar Itzáların 200-300 yıl sonra bölgeye geldiğine inanır. Gerçek ne olursa olsun, büyük bir piramit biçimindeki şato (*castillo*), geleneksel top oyunu (*tlach tli*) için yapılmış oyun alanı. Büyük Rahibin Mezarı, kolonad ve Savaşçılar Tapınağı gibi büyük yapılar istilacıların ürünüdür. Yapıların çoğu büyük bir olasılıkla Klasik sonrası dönemin başlarında (İS y. 900-1519) tamamlandı. Klasik sonrası dönemin sonlarında (y. 1200-1540) gelişen Mayapán kenti Chichén'i gölgede bırakmaya başladı. Chichén Itzá, Uxmal ve Mayapán kentleri bir süre için birleşip Mayapán Birliği olarak tanınan siyasal konfederasyonu oluşturdular.

Chichén'deki en ilginç gelenek, insan kurban etmeyi de içeren Cenote kültüydü; delikanlılar ve genç kızlar, altın, yeşim ve başka değerli malzemelerden yapılmış süs eşyasıyla birlikte kentin en büyük *cenote*'sine atılırdı. *Cenote*'deki arkeolojik araştırmalar da bu efsaneyi doğrulamıştır. Yaklaşık 1450'de Mayapán Birliği de, Mayapán'ın siyasal üstünlüğü de çözüldü ve Chichén Itzá gibi birçok büyük kent geniş ölçüde terk edildi. 16. yüzyılda İspanyollar ülkeye ilk girdiğinde, Mayalar çok sayıda küçük kasabaya dağılmış durumdaydı ve bu merkezlerin hiçbiri artık büyük önem taşımıyordu.

Chichester, İngiltere'de, West Sussex ilinde (*county*) ilçe (*district*). Yüzölçümü 787 km²'dir. Chichester kentinden ve geniş bir kırsal alandan oluşur. Büyük bölümü "Olağanüstü Doğal Güzellikler Alanı" ve "Güzel Manzaralı Alan" ilan edilen ilçe toprakları temelde yerleşim ve tarım amacıyla kullanılmaktadır. Chichester kenti, katedrali ve yelkenciliğe elverişli limanıyla tanınır. Fishbourne'da Roma döneminden kalma bir saray, Bignor'da bir Roma malikânesi ve Midhurst'te Cowdray kalıntıları vardır. Nüfus (1982 tah.) 99.300.

Chichester, İngiltere'de West Sussex iline (*county*) bağlı Chichester ilçesinde (*district*) kent. Manş Denizi kıyısındaki düzlüklerde, Chichester limanından yaklaşık 1 km uzaklıktaki tebeşir oluşumlu South Downs'ın eteklerinde yer alır. Bir kanal aracılığıyla limana bağlantısı vardır.

Roma döneminde kuruldu; buradaki Noviomagus Regnensium adlı Roma kentinin ana planı günümüzde de korunmuştur. Özenle yapılmış sekiz kenarlı pazar meydanı (1501) kent merkezini oluşturur. Meydandaki katedral, piskoposluk 1075'te komşu Selsey kentinden buraya taşınınca yapılmış ve 1108'de kutsanmıştır. Kentte Norman ve erken İngiliz mimarlık örneklerine rastlanır. Katedralin düşey gotik üsluptaki çan kulesinin İngiltere'de başka benzeri yoktur. 1861'de yıkılan kule, 14. yüzyıldaki özgün biçimine uygun olarak onarılmıştır. Katedralin yanındaki piskoposluk sarayında bulunan, erken İngiliz üslubundaki şapel de korunmuştur. Ortaçağdan kalma kiliseler ile surlarının bir bölümü hâlâ ayaktadır. Ayrıca George üslubunda birçok yapı da vardır.

Chichester ortaçağda İngiliz yün ticaretinde önemli bir merkez olmuştu. 1314'te yün ticareti yapma hakkı aldığı sanılır. 1135'te berat almasına karşın, tüzel kimlik kazanması daha önceye rastlar.

Bugün de bir tarımsal pazar olan Chichester, ilçenin alışveriş ve iş merkezi olmasının yanı sıra önemli bir kültür odağıdır. Aynı zamanda West Sussex ilinin merkezidir. Korunaklı limanı yelkencilerin sık sık uğradığı bir yerdir. Yaklaşık 5 km kuzeydoğudaki Goodwood ise at yarışlarıyla ün kazanmıştır. Nüfus (1981 geç.) kent, 24.189; (1982) ilçe, 99.300.

Chichester (Belfast), Arthur Chichester, Baron (d. Mayıs 1563, Devon - ö. 19 Şubat 1625, Londra, İngiltere), 1604-14 arasında İngiltere'nin İrlanda naibi. Ulster'a İngiliz ve İskoçyalı göçmenler yerleştirme planını geliştirmiştir.

Devonshire'lı varlıklı bir ailenin oğluydu. İspanyol limanı Cádiz'e düzenlenen başarılı sefere katılarak 1596'da "sir" unvanını aldı. 1597-99 arasında Felemenk'te İspanyollara karşı savaştı. 1599'da general rütbesiyle gönderildiği İrlanda'da, Tyrone 2. kontu Hugh O'Neill'in önderliğindeki Ulster ayaklanmasının bastırılmasına yardımcı oldu. 1604'te Kral I. James onu İrlanda naipliğine atadı. Chichester, göreve başlar başlamaz Katoliklere karşı sert önlemler aldı. Ama İrlandalı Katolikler Londra'ya başvurarak duruma müdahele edilmesini ve Chichester'ın izlediği politikanın değiştirilmesini sağladılar (1606).

Chichester'ın başlıca amacı, Ulster'ın İngilizleştirilmesiydi. Chichester'ın yönetimi altında otoritesini koruyamayacağını anlayan O'Neill'in başka bazı Ulster'lı soylularla birlikte Avrupa'ya kaçması (1607) ona fırsat verdi. Derhal soyluların topraklarına el koyarak, Ulster'a göçmen yerleştirilmesi için bir plan hazırladı. Plan, İrlandalı toprak sahiplerinin çıkarlarına uygun düşüyordu; ama Sir Cahir O'Dogherty'nin 1608'de Ulster'da başlattığı başarısız ayaklanma, Londra hükümetini Chichester'ın önerilerinin fazla ılımlı olduğu kanısına götürdü. Yeni bir plan (1609) uyarınca en büyük araziler İskoçyalı ve İngiliz göçmenlere verilirken, yerli İrlandalıların elindeki topraklar büyük ölçüde azaltıldı.

Chichester'a 1613'te "baron" unvanı verildi. Katoliklerin haklarını kısıtlayan yasalar çıkarılmasına yönelik çabalarının bir parçası olarak, yeni seçim bölgeleri oluşturarak İrlanda Parlamentosu'nun Avam Kamarası'nda Protestanların çoğunluğu elde etmesini sağlamaya çalıştı. Ama Kral I. James müdahale (1614) ederek bu girişimi önledi. 1614'te görevden alınan Chichester, hazine lordu unvanıyla emekli oldu.

Chichester, Sir Francis (Charles) (d. 17 Eylül 1901, Barnstaple, Devon - ö. 26 Ağustos 1972, Plymouth, Devon, İngiltere), 16 m boyundaki "Gipsy Moth IV" adlı

Sir Francis Chichester, 1966
Pictorial Parade-EB Inc.

yelkenlisiyle dünyanın çevresini tek başına dolaşan (1966-67) serüvenci.

Gençliğinde Yeni Zelanda'da madenci, satış elemanı ve emlak komisyoncusu olarak çalıştı. 1929'da İngiltere'ye döndü; o yılın aralık ayında Avustralya'ya tek başına uçmayı denedi. 1931'de iki kanatlı bir uçağa flotörler ekleyerek, Tasman Denizi üzerinden Yeni Zelanda'dan Avustralya'ya doğu-batı doğrultusunda ilk uçuşu yaptı. Dünyanın çevresini uçarak dolaşma tasarısı, Yokohama yakınlarında uçağının düşmesi ve ciddi biçimde yaralanmasıyla sonuçlandı.

Chichester II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda uçuş uzmanı olarak görev yaptıktan sonra Londra'da harita yayımcılığına girişti. 1953'te açık denizde yelken sporuna başladı. Atlas Okyanusunda 1960'ta düzenlenen ilk tekli yelken yarışını, "Gipsy Moth III" adlı teknesiyle Plymouth'tan New York'a 40 günde ulaşarak kazandı.

Dünyanın çevresini tek başına dolaşmak üzere 27 Ağustos 1966'da Plymouth'tan yelken açan Chichester 14.100 deniz milini aşarak 107 günde Sidney'e vardı. 29 Ocak 1967'de yeniden yola çıktı, Horn Burnunu dolaşarak 119 gün sonra Plymouth'a döndü. 15.517 mil süren bu yolculuk, küçük bir yelkenliyle hiçbir limana uğramadan o güne değin yapılmış en uzun yolculuktu.

Kraliçe II. Elizabeth, Mayıs 1967'de Chichester'a "sir" unvanı verdi. Chichester Ocak-Şubat 1971'de Portekiz Ginesi'nden Nikaragu'ya uzanan son yolculuğu sırasında 22 günde 4 bin mil yol aldı. 1972'de, okyanus yarışlarına katılmasını engelleyen bir hastalık geçirdikten kısa süre sonra öldü. Kitapları arasında, özyaşamöyküsü *The Lonely Sea and the Sky* (1964; Yalnız Deniz ve Gök) ile *The Gipsy Moth Circles the World* (1967; The Gipsy Moth Dünyayı Dolaşıyor) sayılabilir.

Chichicastenango, Guatemala'nın ortabatı kesiminde, Quiché ilinin (*departemento*) güneyinde kent. Deniz düzeyinden yüksekliği 1.965 m'dir. Komşu dağlık bölgelerde yaşayan Quiché Maya Yerlilerinin pazar

El Calvario Kilisesi'nin merdivenlerinde kurulan pazar, Chichicastenango, Guatemala
Herbert Lanks

yeri ve Guatemala'nın en ünlü turistik bölgelerindendir. Perşembe ve pazar günleri Yerliler ürünlerini kentin büyük meydanına getirip satarlar. Meydanın iki ucunda yer alan El Calvario ve Santo Tomás kiliselerinde Yerli inançlarıyla Hıristiyan öğelerin birleşmesinden oluşan dualarını eder, tapınırlar. Santo Tomás Kilisesi'nin yanında, 1542'de yapılmış bir Dominiken manastırı vardır. Ünlü Maya elyazması *Popol Vuh* 1690'da bu manastırda bulunmuştur. Chichicastenango, başkent Guatemala'nın karayoluyla 145 km kuzeybatısına düşer. Nüfus (1989 tah.) 14.483.

Chiclana de la Frontera, İspanya'nın güneybatısında kent. Andalucia özerk yönetim bölgesindeki (*junta de la communidad autónoma*) Cádiz ilinde yer alır. Bir tarım merkezi ve Atlas Okyanusundaki Cádiz Körfezine yakın bir dinlenme yeridir. Çam koruları ve üzüm bağlarıyla çevrili kentin yakınlarında madensuyu kaynakları (Fuenta Amarga) bulunur. Tuz işleme başlıca sanayi koludur. Kent, Kastilya ve Leon kralı IV. Fernando'nun emrinde savaşan Kaptan Alonso Pérez de Guzmán tarafından 1303'te kuruldu. İngiliz-İspanyol kuvvetlerinin Yarımada Savaşı sırasında 5 Mart 1811'de, Fransızlara karşı kesin olmayan bir zafer kazandıkları Barrosa ile eski bir Herakles tapınağının kalıntılarının bulunduğu Sancti Petri de belediye sınırları içindedir. Nüfus (1981) 36.203.

Chiclayo, Peru'nun kuzeyindeki Lambayeque yönetim bölgesinin ve Chiclayo ilinin merkezi. Pan-Amerikan Karayolu üzerinde, Lima'nın 640 km kuzeybatısındadır.

Chiclayo Katedrali ve kent meydanı, Peru
Walter Aguiar-EB Inc.

Sulama yoluyla şekerkamışı, pamuk ve pirinç yetiştirilen bir bölgede yer alır. 1720'de kurulan yerleşme 1835'te kent konumu kazandı. Chiclayo, Lambayeque'in en önemli ticaret merkezidir. Kentte birçok park, bahçe ve büyük bir pazar yeri vardır. Demir ve kara yollarıyla Eten ve Pimentel limanlarına bağlanan kentte bir havalimanı da vardır. Nüfus (1990 tah.) kent, 426.300; (1981 geç.) il, 456.409.

Chico, ABD'de, California eyaletinin kuzey kesimindeki Butte ilinde (*county*) kent. Sacramento Vadisinde yer alır. 1860'ta eyalet meclisi üyesi ve bahçecilik uzmanı John Bidwell tarafından kuruldu. Tarım ürünleri, özellikle de badem, pirinç ve meyve işleme merkezi olarak gelişti. Chico California Eyalet Üniversitesi, 1887'de bir okul olarak kuruldu. İlk imalat sanayisi kuruluşu 1904'te açılan kibrit fabrikası oldu. II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli sanayi yatırımları planlı bir biçimde yaygınlaştı. Bidwell Malikânesi Eyalet Tarihsel Parkı'nda John Bidwell'in Victoria dönemi tarzındaki 26 odalı evi (1868) yer alır. Deneysel çalışmalar yapan ABD Bitki Yetiştirme İstasyonu kentin 5 km güneydoğusundadır. Kent 1872'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 40.079; metropoliten alan, 182.120.

Chicomecóatl (Nahuatl dilinde "Yedi Yılan"), XILONEN (Küçük Mısır Koçanından Oyuncak Bebek) olarak da bilinir, Aztek-lerin mısır ve geçim tanrıçası, Meksika Vadisindeki en eski ve en önemli tanrıçalardan biridir. Adındaki yedi sayısı, talih ve üreme gücünü simgeler. Chicomecóatl'ın öbür adı Xilonen, körpe bir mısır bitkisinin oluşumunu ifade eder ve genellikle mısır tanrısı Centéotl'un eşi olarak betimlenir. Bu tanrı ve tanrıça Aztek kozmogonisinde, kadın-erkek ikilisinin tipik örneğidirler.

Aztek yapıtlarında Chicomecóatl'ın gövdesi ve yüzü kırmızıya boyanmıştır. Başında dikdörtgen bir başlık ya da elinde kâğıttan yapılmış kırmızı bir yelpaze taşır. Heykellerinde de genellikle her iki elinde birer çift mısır koçanı vardır.

Chicopee, ABD'de, Massachusetts eyaletinin ortagüney kesimindeki Hampden ilinde (*county*) kent. Chicopee ve Connecticut ırmaklarının kavşağındadır. Önceleri Springfield'ın bir bölümü olan yerleşme 1650'lerde kuruldu. Chicopee adını, "sedir ağacı" anlamına gelen bir Yerli sözcüğünden aldı. 1825'te ırmağın üzerinde bir baraj yapılması ve çırçır fabrikalarının kurulmasıyla birlikte sanayileşme başladı. Bugün çeşitli sanayi ürünleri arasında radyo, oto lastiği, spor malzemesi, plastik karo ve çeşitli dokuma sayılabilir. College of Our Lady of the Elms (1928) adlı yüksekokul buradadır. Westover Hava Kuvvetleri Üssü yakınlardadır. Chicopee 1848'de kasaba, 1880'de de kent olarak tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 56.632.

Chicoutimi, Kanada'da Québec eyaletinin güney kesimindeki Saguenay-Lac-Saint-Jean bölgesinin merkezi. Saguenay Irmağı üzerinde, su ulaşımının başlangıç noktasındadır. 1676'da Cizvit misyonu ve alışveriş noktası olarak kuruldu. 1850'den sonra kereste ticaretinin gelişmesiyle hızla büyüdü. Québec kentinin 190 km kuzeyinde yer alan Chicoutimi, bir demiryolu kavşağı ve yönetim merkezi olduğu gibi, Saguenay'daki

Saguenay Irmağı kıyısında Chicoutimi, Québec
Canadian Government Travel Bureau, Ottawa, fotoğraf, H. Barash

hidroelektrik santrala bağlı olarak gelişmiş bir ticaret ve sanayi merkezidir. Sanayi ürünleri arasında kâğıt hamuru, kâğıt, mobilya, alüminyum doğrama, dövme demir, deri ve dokuma sayılabilir. Büyük bir hastanenin bulunduğu kent 1878'de kurulan piskoposluk bölgesinin de merkezidir. Québec Üniversitesi'nin bir bölümü de buradadır. 1970'te en büyüğü Chicoutimi olan beş ayrı yerleşme birimini kapsayacak biçimde genişletildi. Çevredeki Chicoutimi-Nord, Rivière-du-Moulin ve Saguenay bölgeleri de kent sınırları içine alındı. Chicoutimi 1930'da kasaba, 1976'da kent olarak tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1981) kent, 60.064; (1984 tah.) metropoliten alan, 179.200.

Chiemsee, BAYRISCHES MEER (Bavyera Denizi) olarak da bilinir, Almanya'nın güneydoğusundaki Bavyera eyaletinde göl. Deniz düzeyinden 518 m yükseklikte, Inn ve Salzach ırmakları arasındadır. 8 km uzunluğu, 14 km genişliği ve 80 km²'lik alanıyla Bavyera'daki göllerin en büyüğüdür. Sulan-

nı Alz Irmağı aracılığıyla Inn Irmağına boşaltır. Gölde Herreninsel (Erkek Adası), Fraueninsel (Kadın Adası) ve Krautinsel (Ot Adası) adlarında üç ada vardır. Kuzey ve güneyde düzlük olan kıyıları, doğu ve batıda dalgalı tepelerle çevrilidir. Temiz sularında bol miktarda alabalık ve sazan bulunur, ama avlanma sıkı kurallara bağlanmıştır. 1215'ten 1805'e değin piskoposluk merkezi olan Herreninsel'de bir Benedikten manastırı (764'te kurulmuş, 1803'te dağılmıştır) ve Versailles Sarayı örnek alınarak yapılmış bir Bavyera kraliyet şatosu vardır. Fraueninsel'de ise eski bir Benedikten rahibe manastırı bulunur. Gölde gemi işletilmektedir.

chien *bak.* jian

Ch'ien-lung *bak.* Qian-long

Chien-wen *bak.* Jianwen

Chiengmai *bak.* Chiang Mai

Chiengrai *bak.* Chiang Rai

Chieti, İtalya'nın orta kesimindeki Abruzzi yönetim bölgesinde Chieti ilinin merkezi. Pescara'nın güneyinde, Pescara Irmağına bakan bir tepenin üzerinde yer alır. Eski İtalyan kabilesi Marrucini'nin en önemli kenti olarak Teate adıyla kuruldu. İÖ 305'te Romalıların eline geçti. Barbar akınlarında yıkılan kenti 6. yüzyılda Ostrogot kralı Theoderich yeniden inşa ettirdi. Chieti daha sonra bir Lombard kalesi, bir Norman kontluğu ve sırasıyla Hohenstaufen, Angevin, Aragon ve Carracciolo hanedanlarının mülkü oldu. 1524'te Luthericilikle savaşmak ve ahlaki bozulmayı yenmek amacıyla kurulan Theatines tarikatı, adını kentin eski adından alıyordu Kentteki Roma anıtları arasında bir tiyatro ve üç küçük tapınağın yıkıntılarıyla, Diana Trivia putperest tapınağı yerine yapılmış sekizgen biçimindeki Sta. Maria del Tricalle Kilisesi sayılabilir. Pekçok kez yeniden inşa edilmiş olan 11. yüzyıl katedralinin gotik üslupta bir çan kulesi (1335-1498) vardır. Chieti'de Ulusal Arkeoloji Müzesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, bir ilahiyat üniversitesi ve bir eyalet kütüphanesi ile bir resim galerisi bulunmaktadır.

Chieti, tepedeki eski kent ile vadide hızla gelişen sanayi ve ticaret bölgesi (Chieti-Scalo) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İkinci bölgede dokuma selüloz, şeker, tel ve tütün fabrikaları gibi birçok sanayi kuruluşu vardır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 56.051.

Chifeng, Wade-Giles yazımında CH'IH-FENG, Moğolcada ULAAN HADA, Çin'de, İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nin güneydoğusunda kent. Zhaowuda Birliği (*meng*) içinde yer alan il düzeyinde bir belediyedir (*shi*). Birlik, 1969'dan 1980'e değin Lioning yönetim bölgesine bağlıydı. Chifeng, Liaoha Irmağının batıdaki kolu Ying-jin Irmağının yukarı ucunda yer alır. "Kırmızı Dağ" anlamına gelen adı, kuzeydoğusunda yükselen kırmızı renkli doruktan gelmektedir.

Eskiden beri Çinlilerin kuzeyli komşularıyla ilişkilerinde kilit noktası olan kent, 3. yüzyıldan 6. yüzyıla değin süren istila ve dağılma döneminde, Xianbei kabilesinin kalesi durumundaydı. Tang hanedanı döneminde (618-907) Xianbei soyundan gelen Kitan halkının yerleştiği bir merkez oldu. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) Do-yan Wei'in denetimine girdi. Mançu döneminin başlarında (17. yy) Öngüt Moğollarının Sol ve Sağ sancakları (yerel yönetim birimi) içinde yer alır. 1729'da Shandong, Hebei ve Shanxi gibi yönetim bölgelerinden çok sayıda Çinli geldikten sonra bunları denetlemek üzere Ulaan Hada alt-yöresi kuruldu. 1773'te il düzeyinde bir yerleşim yeri olan Chifeng 1907'de yöre statüsüne yükseltildikten sonra 1913'te yeniden il merkezi yapıldı.

Chifeng hiçbir zaman surlarla çevrilmedi. Dayanıklı tuğla yapılardan oluşan ferah bir kent olarak gelişti. Kentin demiryolu bağlantıları Pekin ile Shenyang (Mukden) arasındaki ana demiryolunun 120 km güneyinde kalan Jianping'den sağlanır. Kent, kuzeyde Büyük Hinggan Dağlarıyla İç Moğolistan düzlüklerine, batıda Zhangjiakou'ya (Hebei) ve güneybatıda Chengde üzerinden Pekin'e ulaşan bir karayolu ağının da merkezidir. Hayvancılıkla uğraşan Moğolların et, deri, kürk ve sığır ticaretinde toplama ve yükleme merkezidir. Yörede bir miktar kömür bulunur. Çevredeki toprakların çoğunda bitkisel üretim yapılır.

Chifeng arkeolojik kalıntılar açısından zengin bir bölgedir. Yakınlarında Neolitik ve Tunç çağı yerleşimleri bulunmuştur. Nüfus (1989 tah.) 328.700.

Chifley, Joseph Benedict (d. 22 Eylül 1885, Bathurst, Yeni Güney Galler - ö. 13 Haziran 1951, Canberra, Avustralya), 1945-51 arasında Avustralya İşçi Partisi'nin (ALP) önderliğini yapmış siyaset ve devlet adamı. Başbakanlığı sırasında (1945-49) bankacılık reformunu gerçekleştirerek ve toplumsal hizmetler ile göç hakkını genişleterek savaş sonrasındaki ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur.

Gençliğinde tren makinistliği yapan Chifley, Yeni Güney Galler'de demiryolu işçileri sendikası kurma çalışmalarına katıldı. Daha sonra parlamentoda görev yaptı (1928-31). Yeniden seçilemeyince çeşitli kamu görevleri aldı. Kraliyet bankacılık komisyonunda (1935-37) edindiği deneyimler, sonraki mali politikalarını önemli ölçüde etkiledi.

İşçi Partisi 1941'de John Curtin'in başkanlığında yeniden iktidara gelince, maliye bakanlığına getirildi. Ekonomi üzerinde sıkı bir denetim uygulayarak, federal hükümetin vergilendirme yetkisini genişletti. 1945'te Curtin'in yerine geçti. Bir süre sonra devlet bankaları, özel bankalar ve federal hükümet arasındaki ilişkileri düzenleyen yasaların çıkarılmasına öncülük etti. Avustralya'nın uluslararası havayolları şirketi Qantas Airways Limited'i devletleştirdi ve devlete ait yerli havayolu şirketi Trans-Australia Airlines'i kurdu. Chifley hükümetinin gerçekleştirdiği öteki işler arasında halk sağlığı ve iş uyuşmazlıkları hakemliğine ilişkin yasalar, tarım ve sanayiyi geliştirme ve Canberra'da lisansüstü araştırmalar için Avustralya Ulusal Üniversitesi'nin kurulması sayılabilir.

Chifley, 1948-49'da Hollanda Doğu Hint Adaları'nda (bugün Endonezya) Hollandalılara karşı Endonezyalıların yanında yer alarak Avustralya'nın Asya halklarına yönelik geleneksel düşmanlık politikasını değiştirdi. Avustralya Komünist Partisi karşısındaki ılımlı tutumu ve özel bankaları devletleştirme yönündeki başarısız girişimi, 1949 seçimlerinde yenilgiye uğramasına yol açtı. Parlamentoda İşçi Partisi muhalefetinin önderliğini ölümüne değin sürdürdü.

Chigi AİLESİ, 13. yüzyılda bankacılıktan başlayarak 17. yüzyıl papalık Roma'sında ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda prensliğe yükselen Sienalı aile.

Ünü yörenin sınırlarını aşan ilk aile üyesi, "Muhteşem" lakabıyla anılan Agostino Chigi'dir (y. 1465.1520). Roma'da Avrupa'nın en zengin bankacılık işletmelerinden birini kuran Agostino papalara ödünç para verdi, kilisenin gelirlerini idare etti ve gösteriş için olduğu kadar sanatçı ve yazarları korumak için de bol para harcadı. Bezemelerini Raffaello'nun yaptığı ve sonradan Farnesina olarak adlandırılan sarayı ve bahçeleri yaptırdı.

Ailenin önem kazanmasında büyük katkısı olan Fabio Chigi 1655'te VII. Alexander adıyla papa seçildi. Yeğeni Agostino'yu Farnese prensi (1658), Campagnano prensi (1661) ve Ariccia dükü (1662) yaptı. Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Leopold da Agostino'yu imparatorluk prensliğine getirdi. Alexander'in ölümünden sonra da Chigi ailesinin Roma kolu papalığın hizmetinde varlık ve saygınlığını artırmayı sürdürdü. 1852'de, Albani ailesinin sona ermesi üzerine Chigiler, 1735'te kız alıp verdikleri bu ailenin adını kendi adlarına ekleyerek Chigi-Albani olarak anılmaya başladılar.

Fabio Chigi, kardinalliği ve papalığı sırasında Chigi Ailesi Kitaplığı'nın derlenmesinde büyük katkıda bulundu. Zengin bir yazma ve kitap koleksiyonu olan bu kütüphane günümüzde Vatikan Kütüphanesi'nin bir parçasıdır.

Chih-i *bak.* Zhiyi

Chih Nü *bak.* Zhi Nü

Chihuahua, bilinen en küçük köpek soyu. İlk kez 19. yüzyıl ortalarında Meksika'nın Chihuahua eyaletinde görülmüş, adını da bu eyaletten almıştır. Chihuahua'nın

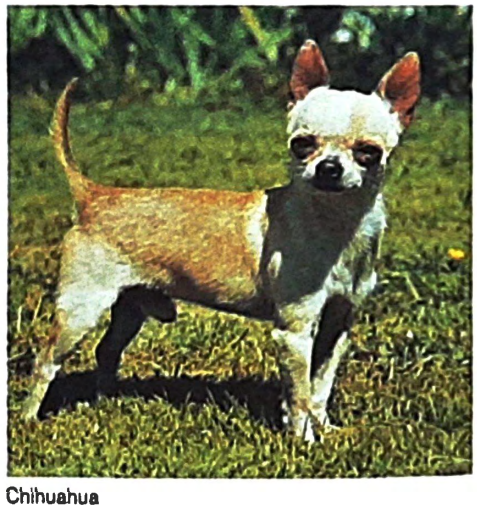

Chihuahua
Sally Anne Thompson-EB Inc

9. yüzyılda Meksika'nın Toltek halkınca beslenen, küçük ve havlamayan bir köpek soyu olan Techichi'den türediği sanılmaktadır. Arsız görünümlü, hareketli ve uyanık bir köpek olan chihuahua, küçüklüğünden umulmayacak kadar sağlam yapılıdır. Yüksekliği 13-15 cm, ağırlığı 0,5-2,7 kg arasında değişir. Başı yuvarlak, kulakları dik ve iri, gözleri patlak, gövdesi tıkızdır. Düz ve parlak ya da uzun ve yumuşak tüylü olan postunun rengi değişik tonlarda olabilir.

Chihuahua, Meksika'nın kuzey kesiminde eyalet. Kuzey ve kuzeydoğuda ABD (New Mexico ve Texas), doğuda Coahuila, güneyde Durango ve batıda Sinaloa ve Sonora eyaletleriyle çevrilidir. Meksika'nın en geniş eyaleti (244.938 km²) olan Chihuahua'nın büyük bölümünü Rio Grande'ye (Río Bravo del Norte) doğru giderek alçalan yüksek bir ova kaplar. Batı kesiminde Batı

Sierra Madre ile yüksek ve verimli vadilerle kesilen uzantıları yer alır. Yüksek plato ve vadilerin bol yağış almasına karşın eyaletin büyük bölümünde yağış miktarı 500 mm'nin altında kalır. Derinliği yer yer 1.400 m'ye varan Barranca de Cobre (Bakır Kanyonu), büyüklüğü açısından ABD'deki Büyük Kanyon'u andırır; ama büyük ölçüde ulaşıma kapalıdır. Kuzey ve kuzeydoğu yönünde Rio Grande'ye akan Conchos Irmağı, eyaletin tek önemli akarsuyudur.

Sömürge döneminde Durango ile birlikte Nueva Vizcaya ilinin bir bölümünü oluşturan Chihuahua, Meksika'nın bağımsızlığını elde ettiği 1823'ten sonra Durango'dan ayrıldı. Eyalette Yerli etkisi oldukça azalmıştır; bir zamanların vahşi Apaçi kabilelerinin soyu hemen hemen tükenmiştir. Chihuahua halkı Meksika'daki devrimci ayaklanmaların çoğunda etkin rol almıştır.

Sulama olanağının bulunduğu yöreler dışında, su kıtlığı tarımsal gelişmeyi önleyecek boyuttadır. Hayvan besiciliği batı kesiminde önemli bir uğraştır; burada 1950'lerden sonra sulu pamuk tarımı ile et konserveciliği de gelişmiştir. Eyaletin başlıca sanayi dalı demir, kurşun, çinko, altın, gümüş ve bakıra dayalı madenciliktir. Eyalet merkezi Chihuahua kenti kara, hava ve demir yollarıyla Meksika'nın iç kesimine ve ABD'ye bağlanır. Nüfus (1990 geç.) 2.439.954.

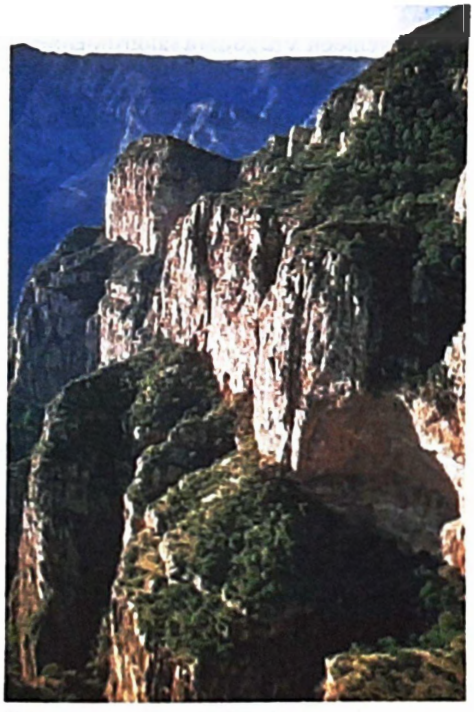

Chihuahua eyaletindeki Batı Sierra Madre'nin bir uzantısı olan Tarahumac Dağlarında Sinforosa Kanyonu, Meksika
Walter Aguiar-EB Inc

Chihuahua, Meksika'nın kuzey kesiminde, Chihuahua eyaletinin merkezi kent. Deniz düzeyinden 1.430 m yüksekte, Batı Sierra Madre'nin bir vadisinde yer alır. 16. yüzyılda yerleşime açılan ve 1709'da resmen kent statüsü kazanan Chihuahua, sömürge döneminde zengin bir maden merkeziydi. Meksika Savaşı'nda (1846-48) iki kez ABD kuvvetlerinin eline geçti. Günümüzde bir sığır yetiştirme bölgesinin merkezi olan kentte, Chihuahua Özerk Üniversitesi (1954) ile aralarında 18. yüzyıl Meksika mimarisinin en güzel örneklerinden olan San Francisco Kilisesi'nin de bulunduğu çok sayıda ilginç yapı vardır. 1810 Meksika bağımsızlık hareketinin önderi Miguel Hidalgo y Costilla ve arkadaşlarının idam edildiği meydanda, anılarına dikilmiş bir anıt bulunmaktadır. Chihuahua'ya hava, kara ve demir yolu ile ulaşılabilir. Nüfus (1990) 530.487.

Chihuahua kenti ve Constitución Meydanı'ndaki katedral (solda), Meksika
Walter Aguiar-EB Inc

Chikwawa, Malavi'nın Güney Bölgesindeki Chikwawa yönetim biriminin merkezi, Shire Irmağının sol kıyısında yer alır. 18. yüzyıl sonlarında, Dwangwa Vadisine giden fildişi ticaret yolu üzerinde stratejik bir noktaydı. Orta Shire Çağlayanlarının aşağısında başlayan ırmak ulaşımının ilk durağı olan kasaba zamanla canlı bir tarım merkezi durumuna geldi. 4.755 km²'lik bir alana yayılan Chikwawa yöresinde pamuk, tütün, pirinç ve mısır üretilir. 1970'te Lengwe Ulusal Parkı'nın (135 km²) kurulması ve sonradan genişletilmesiyle turizm de gelişmiştir. Bu park Nyala antiloplarının yaşadığı alanın kuzey sınırını oluşturur. Nüfus (1977) kasaba, 3.036; (1987 geç.) yönetim birimi, 319.781.

Child, Charles Manning (d. 2 Şubat 1869, Ypsilanti, Michigan - ö. 19 Aralık 1954, Palo Alto, California, ABD), ABD'li zoolog. Hayvanların, yaralanma sonucunda kopmuş vücut parçalarını yeniden üretmesinin fizyolojik açıklamasını yapmak üzere, vücut ekseni boyunca değişen hızda yenilenme ve büyüme kuramını geliştirmiştir.

Chicago Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Child, tüm akademik yaşamını (1895-1934) bu üniversitede geçirdi. O yıllarda, küçücük parçalara ayrıldığında bile tüm vücudunu yenileyebilen planarya cinsinden yassısolucanlar ve tatlı su hidraları gibi omurgasız hayvanlar üzerinde yoğun deneylere girişti. Bu çalışmaları sırasında, baş ya da kuyruk gibi belirli vücut parçalarının, genellikle kopmadan önce vücuda bağlı olduğu noktadan gelişmeye başladığını gözlemledi ve bu olaya kutuplaşma adını verdi. Deneylerine dayanarak, yenilenmede önarka baskınlığı kuramını geliştirdi; bu kurama göre, çokhücreli canlılarda fizyolojik etkinlik vücut ekseni boyunca aşağıdan yukarıya (ya da kuyruktan başa) doğru artar ve bir doku parçasındaki bu etkinlik değişimi, doku parçasından gelişecek oluşumların konumunu belirler. Child, fizyolojik etkinliğin vücut ekseni boyunca değişmesinin, kimyasal bir maddenin hücre işlevleri üzerindeki etkisinden ileri geldiğini düşündü. Başlıca yapıtları *Individuality in Organisms* (1915; Canlılarda Bireysellik) ve *Patterns and Problems of Development*'dir (1941; Gelişme Örnekleri ve Sorunları).

Child, Francis J(ames) (d. 1 Şubat 1825, Boston - ö. 11 Eylül 1896, Boston), Amerikalı bilim adamı ve eğitimci. Halk baladlarıyla ilgili sistematik çalışmaları, derleme ve sınıflamaları önemlidir. 1846'da Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. Öğrenimini Avrupa'da sürdürdükten sonra 1851'de retorik ve hitabet konularında Boylston Kürsüsü profesörü olarak Harvard'da Edward T. Channing'in yerine geçti. 1876'da ise aynı üniversitede İngilizce profesörü oldu. İngiliz tiyatrosu ve Alman filolojisi konularında çalıştı. Alman filolojisi öğrenimini 1849-51 arasında Berlin ve Göttingen'de yaptı. Geniş bir İngiliz şiiri antolojisinin yayın yönetmenliğini üstlendi. Edmund Spenser'ın yapıtlarını derledi (1855, 5 cilt). 1863'te, *Memoirs of the American Academy of Arts and Sciences*'da Chaucer üzerine önemli bir incelemesi yayımlandı.

En kapsamlı girişimi *English and Scottish Ballads* (1857-58, 8 cilt; İngiliz ve İskoç Baladları) başlıklı özgün bir derleme ile başladı. Child, Harvard Kütüphanesi'nde dünyadaki en geniş folklor derlemelerinden birini oluşturdu; basılı kaynaklar yerine yazmaları inceledi ve öteki dillerde yazılmış baladlarla ilgili araştırmalar yaptı. Son derlemesi *The English and Scottish Popular Ballads* (İngiliz ve İskoç Halk Baladları) başlığıyla önce 10 bölüm (1882-98), daha sonra 305 baladı içeren büyük boy beş cilt halinde yayımlandı. Yayımlandığından bu yana birkaç önemli ek yapılan derleme bugün de büyük önem taşımaktadır.

Child, Sir Josiah, 1. BARONET (d. 1630, Londra - ö. 22 Haziran 1699, Londra ?), İngiliz tüccar, iktisatçı ve Doğu Hindistan Kumpanyası başkanı.

Cromwell Cumhuriyeti döneminde donanmaya erzak sağlayarak büyük bir servet edinen Child, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın girdiği yerlerde siyasal yönetimi de üstlenmesini ve ticari bir tekelden yararlanmasını savunan konuşmaları ve yazılarıyla kumpanya ortaklarının dikkatini çekti. Doğu Hindistan Kumpanyası'nda müdürlük (1677), başkan yardımcılığı ve başkanlık (1681-83, 1686-88) yaptı. Bir ara kararları tek başına verebilecek bir düzeye ulaşarak, kumpanyayı özel şirket gibi yönetmeye başladı. Bu yüzden kumpanyayı toplumsal, ekonomik ve siyasal konumunu yükseltmek için kullanmakla suçlandı. 1678'de "baronet" oldu.

Özellikle *Brief Observations Concerning Trade and the Interest of Money* (1668; Ticarete ve Para Faizine İlişkin Kısa Gözlemler) ve *A New Discourse of Trade* (1668, 1690; Yeni Bir Ticaret Anlayışı) adlı yapıtlarıyla iktisat bilimine önemli katkılarda bulundu. Felemenk'in ulaştığı zenginliğin düşük faiz oranı politikası ve göreli serbest

ticaret politikasından kaynaklandığını belirterek, İngiltere'nin de benzer politikalar izlemesi gerektiğini savundu. Merkantilist bir yaklaşımla kalabalık bir nüfustan yana tutum takınarak, yoksulların durumunun iyileştirilmesine ve yeni iş alanlarının yaratılmasına ilişkin planlar önerdi. Sömürgelerle, yalnızca sömürgeci ülkenin ticaret yapması ilkesini savundu.

Child, Lydia Maria (Francis) (d. 11 Şubat 1802, Medford, Massachusetts - ö. 20 Ekim 1880, Wayland, Massachusetts, ABD), köleliğe karşı çıkan yazılarıyla etkili olmuş ABD'li yazar.

1820'lerde bir yandan öğretmenlik yaparken bir yandan da tarihsel romanlar yazdı ve *Juvenile Miscellany* (1826) adlı bir çocuk dergisi çıkardı. 1831'de köleliğin kaldırılması yanlılarından William Lloyd Garrison ile tanıştıktan sonra yaşamını bu amaca adadı.

En tanınmış yapıtı *An Appeal in Favor of that Class of Americans Called Africans* (1833; Afrikalı Denen Amerikalılar Sınıfından Yana Bir Çağrı) adlı kitabında köleliğin tarihini anlattı, Siyahlara eşit eğitim ve iş fırsatı verilmemesine karşı çıktı. Yapıt, bu konuda kitap boyutunda yayımlanan ilk çalışmaydı. Bu yüzden Child büyük tepki çekti ve çıkardığı dergi 1834'te parasızlıktan kapandı. Bununla birlikte Child'ın kitabı, pek çok kişinin köleliğin kaldırılmasını desteklemesine yol açtı.

Child 1841-43 arasında kölelik karşıtı *National Anti-Slavery Standard* dergisini çıkardı. Ayrıca özgürlüğüne kavuşmuş kölelerin anılarını kaleme aldı. Child'ın evi de kaçan kölelere yardım eden Yeraltı Hattı'nın(*) bir uğrağı olarak kullanılıyordu.

Child, *The Frugal Housewife* (1829; Tutumlu Ev Hanımı) gibi, kadınlara öğüt veren ve bir zamanlar oldukça tutulan kitapların yanı sıra, Yerlileri savunan yapıtlar da yazmıştır. Yazılarında kendi savunduklarını desteklemeyen olgulara yeterince önem vermemesine karşın, açık ve güçlü bir üslubu vardır.

Childe, V(ere) Gordon (d. 14 Nisan 1892, Sidney - ö. 19 Ekim 1957, Mount Victoria, Yeni Güney Galler, Avustralya), Avustralya doğumlu İngiliz tarihçi. İÖ 3. ve 2. binyıllardaki Avrupa tarihöncesini ele aldığı çalışmalarında Avrupa ile Yakındoğu arasındaki ilişkileri değerlendirmiş, Antik Çağda Batı dünyasının yazı öncesi kültürlerinin yapısını ve niteliğini incelemiştir. Neolitik Çağda yerleşik tarıma geçişi ve mutlak artı-ürün düzeyine ulaşılmasını içeren Neolitik Devrim kavramı gibi birçok yaklaşımın sistemleştirilmesinde önemli katkısı vardır. Marksizmin tarihsel maddecilik(*) yönteminin olanak verdiği geniş karşılaştırmalı perspektiflerden de yararlanarak, tarihöncesi araştırmalarında uluslararası bir yaklaşımın zorunlu olduğunda diretmesi yeni bir geleneği başlatmıştır.

Childe
Drummond Young Ltd

Childe, Edinburgh Üniversitesi'nde tarihöncesi arkeolojisi profesörlüğü (1927-46) yaptı, daha sonra 1956'ya değin Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nü yönetti. Birçok yayımında yetkili ve eşsiz bir biçimde, geniş ve karmaşık bir alanı kapsayan bir bilgi bileşimi sundu. Yapıtları arasında *The Dawn of European Civilization* (1925, 6. bas., 1957; Avrupa Uygarlığının Doğuşu) klasik bir Avrupa tarihöncesi kitabı olan *The Danube in Prehistory* (1929; Tarihöncesinde Tuna) ve *New Light on the Most Ancient East* (*Doğunun Prehistoryası*, 1946) sayılabilir. Genel bir okuyucu kesimini hedef alan kitapları arasında, toplumla teknolojinin birbirine paralel olan evrimini sergilediği *Man Makes Himself* (1936; *Kendini Yaratan İnsan, İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*, 1983) ve tarihöncesi arkeolojisine giriş niteliğindeki *What Happened in History* (1942; *Tarihte Neler Oldu*, 1974, 1983) yer alır.

Childebert I (d. y. 498? - ö. 23 Aralık 558, Paris), 511'den sonra Paris'in Merovenj kralı. Burgonya'nın Frank Krallığı'na katılmasını sağlamıştır.

Childebert, I. Clovis'in oğluydu. 511'de babasının krallığının bölüştürülmesi sırasında Fransa'nın kuzeybatı kesiminde, Somme'dan aşağıya Bretanya'ya kadar uzanan toprakları aldı. Bu topraklara, kardeşi Chlodomer'in genç vârislerinin öldürülmesi üzerine 520'lerde Orléans Krallığı'nın bir kesimini, 534'te kardeşi I. Clotaire ile birlikte fethettiği Burgonya Krallığı'nın bir bölümünü, 537'de de antlaşma yoluyla Provence'ı ekledi. 531'de Rhône Irmağı ile Pireneler arasındaki kıyı şeridini elinde tutan Vizigotlara karşı bir sefere girişti. 542'de Clotaire ile birlikte İspanya'yı istila etti. Sefer çok başarılı olmadı, ama Childebert Fransa'ya dönüşünde Azız Vincent'in giysisini Paris'e getirdi. Giysinin saklandığı yer daha sonra Saint-Germain-des-Prés adıyla anılmaya başladı. Childebert'in erkek çocuğu olmadığı için, onun ölümünden sonra topraklarını I. Clotaire devraldı.

Childebert II (d. 570 - ö. Aralık 595), Austrasia (Doğu Frank) Krallığı'nın Merovenj kralı, daha sonra ayrıca Burgonya kralı.

Babası I. Sigebert öldüğünde (575) Childebert henüz çocuk yaştaydı. Childebert'i bir süre, amcası Soissons kralı Chilperic'e düşmanlık güden annesi Brunhild yönlendirdi. Ama genç kral, zaman zaman Chilperic'e yakın bir grubun da etkisi altında kaldı. Öbür amcası Burgonya kralı Guntram 575'teki müdahalesiyle Childebert'in güneydeki topraklarını Chilperic'ten koruduğu gibi, iki yıl sonra da genç yeğenini varis ilan etti. Austrasia-Burgonya ittifakı, bu kez Chilperic'in Childebert'i evlat edinmesi üzerine kısa bir süre bozuldu (581). Ama Guntram toprak vererek Childebert'i kendi yanına çekti.

Chilperic'in 584'te ölümünden sonra, artık erginliğe ulaşmış olan Childebert, Austrasia soylularını tasfiye etti. Bizans imparatoru ile ittifak kurarak İtalya'daki Lombardlara karşı düzenlediği bir dizi sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Childebert, onu yeniden vâris ilan eden Guntram'la anlaştı ve amcasının 592'de ölmesi üzerine de Burgonya'yı bütünüyle ele geçirdi. Böylece Guntram'ın engellemelerinden kurtulmuştu; zaman geçirmeden Chilperic'in genç oğlu ve ardılı II. Clotaire'e saldırdıysa da yenik düştü. Ölümünden sonra yerine oğulları II. Theodebert ve II. Theoderich geçti.

Childebert III (d. y. 683 - ö. 711), 695'ten sonra Frankların kukla kralı. II. Theoderich'in oğluydu. Hükümdarlığı boyunca, Austrasia sarayının yöneticisi ve Charlemagne'ın büyükbabasının babası olan II. Pepin'in yönlendirmesi altında kaldı.

Childéric I, Almanca CHILDERICH (ö. 481/482), Sal Franklarının kralı, ilk Merovenjlerden biri, I. Clovis'in babası. Somme ve Meuse ırmakları arasındaki topraklarda hüküm sürdü. Başkenti Tournai idi (bugün Belçika'da). Romalı komutan Aegidius'un, Vizigotları Orléans yakınlarında püskürtmesine yardımcı oldu (463). Aegidius'un yerine geçen Kont Paulus'un isteği üzerine, 469'da yeniden Vizigotlara saldırdı. Bir süre sonra Orléans'ın güneybatısında Angers dolaylarındaki yöreyi Sakson korsanlardan temizledi. Tournai'deki mezarı 1653'te bulunmuştur.

I.Childéric'in bugün kayıp olan yüzüğünün elektrotip baskısı; Ashmolean Müzesi, Oxford
Ashmolean Museum, Oxford

Childéric II, Almanca CHILDERICH (d. 649 - ö. 10 Eylül - 15 Kasım 675 arasında, Chelles, Fransa), Austrasia'nın ve kısa bir süre için bütün Frank topraklarının Merovenj kralı.

II. Clovis'in ikinci oğluydu. Saray yöneticisi Grimoald'ın zor yoluyla tahta çıkan oğlu Childebert'ın (Evlatlık) ölümü üzerine 662'de Austrasia kralı oldu. Childebert'in tahttan uzaklaştırdığı II. Dagobert'in annesi Himnechildis ile saray yöneticisi Wulfoald'ın denetimi altında hüküm sürdü. Neustria ve Burgonya kralı olan kardeşi III. Clotaire 673'te ölünce, Neustria sarayının yöneticisi Ebroïn, Clotaire'in ardılı olarak Childéric'in küçük kardeşi III. Theoderich'i hemen tahttan indirdi, böylece Austrasia'nın yanı sıra Neustria ve Burgonya'ya da egemen oldu.

Childéric gerçek bir otorite kurmaya çalışan son Merovenj'di, ama siyasal yetenekten yoksundu. Onun girişimlerine tepki olarak Neustria'da Austrasia yönetimine düşman bir grup oluştu ve Childéric bir suikast sonucunda öldürüldü.

Childéric III, Almanca CHILDERICH (ö. 775), son Merovenj kralı. Fransa'da gerçek iktidar uzun süredir Karolenj soyundan gelen saray yöneticilerinin elindeydi. Ama 741'de Charles Martel'in ölmesinden sonra çıkan ayaklanmanın ardından, oğulları Carloman ve III. Pepin (Kısa), Merovenj soyundan geldiği tartışmalı olan III. Childéric'i 743'te Frank krallığına getirmeyi uygun buldular. İktidarı, onun arkasına sığınarak kullanmayı düşünüyorlardı. Carloman 747'de bir manastıra kapandı. Pepin kendisinin Frank kralı seçilmesini (751) güvenceye bağladıktan sonra Childéric tahttan indirildi ve Saint-Omer yakınındaki Sithiu Manastırı'na kapatıldı

Childers, Erskine H(amilton) (d. 11 Aralık 1905, Londra, İngiltere - ö. 17 Kasım 1974, Dublin, İrlanda), İrlandalı devlet adamı ve İrlanda Cumhuriyeti'nin

dördüncü cumhurbaşkanı (1973-74). Douglas Hyde'dan (1938-45) sonra bu görevi yürüten ikinci Protestandır.

İrlanda bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden biri olarak 1919'daki cumhuriyetçi hükümette halkla ilişkiler bakanlığı yapan ve 24 Kasım 1922'de idam edilen babasının vaftiz adını alan Childers, öğrenimini İngiltere'de yaparak Cambridge'e bağlı Trinity College'da tarih okudu. 1932'de İrlanda'ya geri döndükten sonra, De Valera ailesine ait *Irish Press* gazetesinde reklam müdürü oldu. 1938'de siyasete atıldı. 1944'te bakan yardımcılığına getirildi. 1951-54 arasında posta ve telgraf bakanlığı, 1957-59 arasında toprak, orman ve balıkçılık bakanlığı, 1959-69 arasında ulaştırma ve enerji bakanlığı yaptı. 1969'dan sonra sağlık bakanı ve Fianna Fáil'in başkan yardımcısı oldu.

Başbakan Jack Lynch'in Kuzey İrlanda'daki şiddet olaylarını kınamasını ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile bütünleşme politikasını destekledi. 1973'te cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, bu makamı bir düşünsel tartışma platformuna dönüştürme çabalarında başarıya ulaşamadı.

Childers, Robert Erskine (d. 25 Haziran 1870, Londra, İngiltere - ö. 24 Kasım 1922, Beggar's Bush, Dublin ili, İrlanda), İrlandalı milliyetçi ve yazar. Özgür İrlanda Devleti'nin kuruluşunu izleyen iç savaşta Cumhuriyetçileri desteklediği için idam edilmiştir.

İngiliz siyaset adamı Hugh Childers'ın kuzeniydi. 1895'ten 1910'a değin (1899-1902 arasında Güney Afrika Savaşı'na katıldığı

Robert Erskine Childers, y. 1900
Hulton Picture Library

askerlik dönemi dışında) Avam Kamarası'nda kâtiplik görevinde bulundu. İrlanda'nın yönetsel özerklik mücadelesine yakınlık duyduğu için görevinden istifa etti. İrlandalı devrim gönüllüleri için Almanya'dan satın alıp kendi yatıyla taşıdığı silahları Temmuz 1914'te Dublin'in kuzeyindeki Howth'ta karaya çıkardı.

İrlanda'daki İngiliz yönetimine karşı olmasına karşın, Childers I. Dünya Savaşı'nda istihbarat ve hava keşif subayı olarak İngiliz ordusunda hizmet etti. Ama savaşın sonunda tam bağımsız bir İrlanda cumhuriyetinin kurulmasından yana tutum aldı. 1921'de Sinn Féin temsilcisi olarak County Wicklaw'dan *Dáil Éireann*'a (İrlanda Meclisi) seçildi ve *Dáil*'in propaganda bakanı oldu. Aynı yıl İngiltere-İrlanda konferansında İrlanda heyetinin sekreterliğini yürüttü. İrlandalı önderler Arthur Griffith ve Michael Collins'in 6 Aralık 1921'de imzaladıkları antlaşmayla İngilizlere verilen ödünlere karşı çıkan Childers, iç savaşı başlatan İrlanda Cumhuriyet Ordusu'na (İRA) katıldı. Özgür İrlanda Devleti kuvvetlerince yakalandı ve ruhsatsız silah taşıma suçuyla Dublin'de askeri mahkemede yargılanarak kurşuna dizildi.

Childers, İngiltere'ye hayali bir Alman baskınını konu alan *The Riddle of the Sands* (1903; Kumların Bilmecesi) adlı sevilen bir casus öyküsünün de yazarıdır.

Chilembwe, John (d. y. 1860-71 - ö. 3 Şubat 1915, Blantyre, Nyasaland [bugün Malavi]), Malavi milliyetçiliğinin önderlerinden olan Nyasaland misyoneri. 1915'te İngiliz yönetimine karşı başlattığı, büyük ölçüde simgesel önem taşıyan ayaklanma başarısız olmuştur. Kabile kimliğinin önde geldiği bir dönemde kabile ayrılıklarını gidermeye çalışmış, Nyasaland adını kullanan ilk Afrikalılardan biri olmuştur.

1892-95 arasında, eşitlikçi fundamentalist misyoner Joseph Booth'un hizmetinde çalıştı ve ona yardım etti. Onurlu ve bağımsız düşünceli olmasına karşın, Avrupalıların bilgisinden yararlanmaktan ve onlar hakkında iyi düşünceler beslemekten yanaydı. 1897'de Booth onu ABD'ye götürdü. Chilembwe orada yalnız Siyahlara eğitim veren bir ilahiyat okulunu bitirdi. 1900'de Nyasaland'a geri döndüğünde, Siyah Ulusal Baptistler Kurultayı'ndan mali destek sağladı. Kurduğu Tanrıya Hizmet Misyonu'na kısa süre sonra iki Siyah Amerikalı da katıldı.

Chilembwe'nin başlattığı ayaklanmanın, Avrupalıların baskıcı yönetimi karşısında, özellikle Afrikalı kiracı ve işçi çalıştıran çiftliklerde uygulanan baskı ve ayrımcılık yönünden uğradığı düş kırıklığından kaynaklandığı sanılır. Ayaklanmaya yol açan daha doğrudan bir neden, I. Dünya Savaşı'nın başlarında İngilizlerin Doğu Afrika'da Almanlara karşı Nyasa askerlerini kullanmaları olabilir. Chilembwe, *Nyasaland Times* gazetesine gönderdiği yazılı protestoya hiçbir yanıt alamayınca, birkaç izleyicisiyle birlikte, intihar niteliğinde ama simgesel değeri yüksek bir başkaldırıya girişme kararı verdi. Ayaklanma derhal bastırıldı ve Chilembwe Afrikalı polislerce vurularak öldürüldü.

Chillán, Şili'nin orta kesiminde, Bío-Bío yönetim bölgesindeki Ñuble ilinin merkezi. Merkez Vadisinin verimli topraklarında yer alır. Şili'nin kurtuluş mücadelesi kahramanı Bernardo O'Higgins'in doğum yeridir. Bugün Chillán Viejo adını taşıyan yerde 1580'de kuruldu. Bir deprem sırasında yıkıldıktan sonra 1835'te kuzeye taşınarak yeniden inşa edildi. Bunun gibi çok sayıda afete uğrayan

Chillán'da katedral, Şili
Peter L. Gould

Chillán'da 1939 depreminde 10 bin kişi öldü. Bugün, yörede üretilen şaraplık üzüm, meyve, tahıl ve sebze ile çiftlik hayvanlarının pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Kereste depoları, un değirmenleri ve ayakkabı fabrikaları kentin önemli sanayi kuruluşlarıdır. Chillán ayrıca Pan-Amerikan Karayolu ve kuzey-güney ana demiryolu üzerinde bir taşıma merkezidir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 159.663.

Chillida (Juantegui), Eduardo (d. 10 Ocak 1924, San Sebastián, İspanya), 1958 Venedik Bienali'ndeki yapıtlarıyla ünlenen İspanyol heykelci. Gerek küçük boyutlu demir heykellerinde, gerekse sonradan gerçekleştirdiği anıtsal granit yapıtlarında malzemeye karşı duyarlığı sanatının en belirgin özelliğidir.

Madrid Üniversitesi'nde 1942'den 1947'ye değin mimarlık öğrenimi gördü. Daha sonra alçı ve çamurla heykel yapmaya başladı. 1948'de Paris'e yerleşti; bu dönemde malzeme olarak demiri denedi. Üç yıl sonra İspanya'ya dönerek Bask bölgesindeki Hernani'de bulunan evine yerleşti. On yıl boyunca en çok demirle çalıştı. Bu tür yapıtları arasında Aranzazù Bazilikası için 1954'te yaptığı dört demir kapı kanadı da vardı.

1960'ta granitten büyük heykeller yapmaya başlayan Chillida, ilk kişisel sergisini 1954'te Madrid'de açtı. Bunu Duisburg, Houston, New York kenti, Münih ve başka yerlerdeki sergileri izledi. ABD, Fransa, İtalya, Almanya, İsviçre ve İngiltere'de de karma sergilere katıldı. 1958 Venedik Bienali'nde heykel ödülünü, 1960'ta Kandinsky Ödülü'nü, 1964'te Uluslararası Carnegie Ödülü'nü ve 1979'da da Andrew Mellon Ödülü'nü kazandı.

Chillida yapıtlarında malzemenin yönlendirdiği biçimlerle çalışmayı yeğlemiştir. Demir heykelleri, demirin sağlamlığı ve tasarımın açıklığı arasındaki karşıtlığı vurgular. Bu yaklaşım geç dönem granit yapıtlarında da, özellikle büyük taş kütleleri arasında kurduğu mimari ilişkilerde yansır. Birçok çağdaş heykelcinin tersine, Chillida'nın yapıtları kullandığı malzemeyle doğrudan bağlantılıdır. Madenin dövülmesi, taşın oyulması onun için önemli süreçlerdir. İspanyol maden işçileri ve taş ustalarının köklü geleneğini sürdürerek malzemeye bir zanaatçı duyarlığıyla yaklaşır.

Chiloé Adası, İspanyolca ISLA GRANDE DE CHILOÉ, Şili'nin güney kesiminde, Los Lagos yönetim bölgesindeki Chiloé ilinin en büyük adası. Yüzölçümü 8.394 km²'dir. Şili kıyısında yer alan dağ sırasının denizdeki uzantısıdır; kıyıdan Chacao Boğazı ile ayrılır. Güneyindeki çok sayıda adadan en yakını, Guafo Körfezinin karşısındaki Guaitecas Adalarıdır. Doğusunda, Corcovado Körfezinin karşısında 48 km uzaklıkta, Chiloé ilinin anakaradaki bölümü, batısında ise Büyük Okyanus yer alır. Çok yağışlı bir bölgede bulunan adanın iç kesimleri yaprak dökmeyen ağaçların oluşturduğu sık ormanlarla kaplıdır. 1567'de İspanyollar adayı Yerlilerden zorla almıştır. Bağımsızlık savaşı sırasında kraliyet kuvvetlerinin Şili'deki son tutunma noktası olan Chiloé 1826'ya değin İspanyol denetiminde kalmıştır. İl nüfusunun büyük bölümü bu adada, özellikle de Ancud ile yörenin en eski kenti ve il merkezi olan Castro'da (kuruluşu 1567) yaşar. Halkı tarım (patates, tahıl), hayvancılık, balıkçılık ve kerestecilikle geçinir. İkisi de liman kenti olan Ancud ve Castro karayoluyla birbirine bağlıdır. Nüfus (1982 geç.) 67.821.

Chilpancingo, tam adı CHILPANCINGO DE LOS BRAVOS, Meksika'nın ortagüney kesimindeki Guerrero eyaletinin merkezi. Deniz düzeyinden 1.360 m yüksekliktedir. Güney Sierra Madre'nin iç kesimlerdeki eteklerine doğru inen Huacapa (ya da Petaquillas) Irmağı üzerinde yer alır.

Chilpancingo (Yabanarılarının Ülkesi) 1591'de kuruldu. José María Morelos y Pavón'un 1813'te burada ilk Meksika Ulu-

sal Kongresi'ni toplamasıyla önem kazandı. Burada doğup büyümüş devrim kahramanları Nicolás, Leonardo ve Victor Bravo'nun anısına kentin adına daha sonra Bravos eklendi. İspanya'ya karşı sürdürülen bağımsızlık savaşı ve 20. yüzyıl başlarındaki devrimci mücadele sırasında kent birçok çarpışmaya sahne oldu.

Chilpancingo, yönetsel işlevlerinin yanı sıra aynı zamanda ekonomik bir merkez durumundadır. Mısır, şekerkamışı ve muz yörenin başlıca ürünleri arasındadır. Hayvancılık ve kerestecilik de önemli ekonomik etkinliklerdir. Kentte ayrıca *mescal* (bir tür alkollü içki) ve hasır eşya üretilir. Özerk Guerrero Üniversitesi 1960'ta Chilpancingo'da kurulmuştur. México ile Acapulco arasındaki otoyol üzerinde yer alan kentte bir de havaalanı vardır. Nüfus (1970) 36.193.

Chilpancingo Kongresi, Meksika'da Guerro eyaletindeki Chilpancingo'da toplanarak Meksika'nın bağımsızlığını ilan eden ve sonradan Apatzingán Kongresi'nde onaylanan (22 Ekim 1814) anayasayı hazırlayan kongre (Eylül-Kasım 1813). Kongrenin toplanmasına Meksika bağımsızlık hareketinin öncüsü Papaz Miguel Hidalgo y Costilla'nın Temmuz 1811'de idam edilmesinden sonra hareketin önderliğini üstlenen Papaz José María Morelos y Pavón ön ayak oldu. Kongre'nin hazırladığı anayasa tasarısı cumhuriyet kurulmasını, köleliğin ve alt sınıflar üzerindeki baskıların kaldırılmasını öngörüyordu. Ama yeni yönetim biçimi daha yürürlüğe girmeden, kralcı güçler devrimcileri yenilgiye uğrattı. Papaz Morelos yargılanarak 22 Aralık 1815'te kurşuna dizildi. Beş yıl sonra bağımsızlık kazanıldıysa da, 1821'de Agustín de Iturbide'nin yeni hükümet programı olarak yayımladığı Iguala Planı toplumsal eşitsizlikleri ve 1823'e değin sürecek olan monarşiyi korudu.

Chilpéric I, Almanca CHILPERICH (d. y. 539 - ö. Eylül ya da Ekim 584, Chelles, Fransa), Merovenj hanedanından Soissons kralı. Çağdaşı Tours'lu Aziz Gregorius tarafından döneminin Neron'u ve Herodes'i olarak nitelenmiştir.

I. Clotaire ile Aregund'un oğluydu. 561'de babasının ölümünden sonra, teyzesi Ingund'dan doğan üç üvey kardeşiyle birlikte ülkeyi bölüştü. Kendi payına, en yoksul bölge olan Soissons düşmüştü. Ama kardeşlerinden I. Caribert'in 567/568'de ölümü üzerine toprakları paylaşılınca bu kez en iyi bölge ona düştü. Böylece, sonradan Neustria adıyla anılan toprakların çoğu I. Chilpéric'in egemenliğine girdi. I. Chilpéric 568'de, üvey kardeşi I. Sigebert'le evlenmiş olan Vizigot prensesi Brunhild'in kız kardeşi Galswintha'yla evlenebilmek için karılarını boşadı. Ama kısa süre sonra Galswintha'yı öldürterek eski gözdelerinden Fredegund'la evlendi. Bu cinayetin yol açtığı olaylar, sonraki 40 yıl boyunca oldukça karışık geçen Frank tarihi üzerine tek belirgin ipuçlarını oluşturmuştur. Önce, baştan beri I. Chilpéric'le arası iyi olmayan Sigebert, sonra da onun soyundan gelenler Brunhild'in kışkırtmasıyla hem Chilpéric ile Fredegunde'den, hem de ailelerinden Galswintha'nın öcünü almaya çalıştılar.

Chilpéric, I. Sigebert'in 575'te öldürülmesiyle kesin bir felaketten kurtuldu. Sigebert'in henüz çocuk yaştaki oğlu ve mirasçısı II. Childebert'in topraklarına el koymaya çalıştıysa da üçüncü üvey kardeşi ve Burgonya kralı Guntram tarafından engellendi. 581'de II. Childebert'i mirasçısı yaparak Guntram'a karşı onunla bir ittifak kurmayı başardı, ama bu pek uzun sürmedi. 583'te Guntram ile Childebert yeniden anlaştılar. Bir yıl sonra da I. Chilpéric kimliği bilinmeyen biri tarafından öldürüldü ve geride dört aylık oğlu II. Clotaire'i bıraktı.

Hırslı, acımasız ve sefahat düşkünüydü, ama bilgili görünmeye de çalışırdı. Yazdığı şiirler başarısızdı. İlahiyatla da ilgilenirdi; bir ara alfabeye dört yeni harf eklenmesini emretmişti. Zenginliğinin en büyük düşmanı olarak kiliseyi gördüğünden piskoposlara düşmanca davranır, onları aşağılardı. Ayrıca, uyruklarına karşı adaletsiz davranışları ve koyduğu ağır vergilerle de kötü bir ün kazanmıştı.

Chilpéric II, Almanca CHILPERICH (d. y. 675 - ö. 721, Soissons, Fransa), Neustria'nın ve bütün Frank topraklarının kralı.

Daniel adıyla bir manastırda yaşıyordu. I. Chilpéric'in oğlu olduğu öne sürülünce manastırdan alınarak 715'te Neustria kralı ilan edildi. Austrasia egemenliğinden kurtulmaya çalışan saray yöneticisi Ragenfrid'e tam anlamıyla boyun eğdi. Sarayın Austrasialı yöneticisi Charles Martel'e önce Ardennes'deki Amblève'de (716), ardından Cambrai'nin güneyindeki Viney'de (717) yenilince, 719'da Akitanya'ya kaçtı. Ama 719'da Austrasia'nın kralı IV. Clotaire öldü. Böylece, iktidarına yasal dayanak kazandırmak için bir Merovenj'e gereksinim duyan Charles Martel, II. Chilpéric'i yeniden bütün Frank topraklarının kralı yaptı.

Chiltern Tepeleri, İngiltere'de tebeşir oluşumlu tepeler. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda Oxfordshire, Buckinghamshire, Hertfordshire ve Bedfordshire'ın bazı kesimlerinden geçer. Kuzeybatıda dik kayalıklar, Thames Irmağının güneydoğusunda ise hafif eğimli bir yamaç oluşturur. Arazinin büyük bir bölümü National Trust'ın (İngiliz Ulusal Vakıf Kurumu) koruması altındadır. Önceleri sık ormanlarla kaplı olan tepelerin en yüksek noktası Wendover yakınlarındaki Coombe Tepesidir (260 m). Sık kayın ormanları High Wycombe'un geleneksel mobilya sanayisine hammadde sağlar. Chiltern Tepelerinin arasındaki çok sayıdaki geçitten geçen kara ve demir yolları Londra'da birleşir.

Chilwa Gölü, SHIRWA GÖLÜ olarak da bilinir, Portekizce CHIIRUA, Malavi'nin güneydoğu kesiminde göl. Batıda Shire Platosu ile doğuda Mozambik sınırı arasındaki çöküntü bölgesinde yer alır. Kuzeydoğuda Mulanje Dağlarının eteklerinden başlayarak Mozambik sınırı, Chiuta Gölünden geçerek Mozambik'teki Lugenda Vadisine kadar uzanır. Chilwa havza-ovası, Chisi Adası ve Mpyupyu Tepesi gibi birkaç tepe oluşumuyla bölünmüştür. Gölün küçülmesi sonucunda beş basamaklı bir taraça ortaya çıkmıştır.

Önceleri bütün çöküntü alanını dolduran gölün su düzeyi son zamanlarda alçalmıştır. Göl, Nisan 1859'da David Livingstone buraya ulaştığında çok daha geniş ve 9 m daha derindi. Bugün en derin yeri 3 m olan gölün 2.600 km²'lik alanının yarısı bataklıklar ve karışık savan bitkileriyle kaplıdır. Göl, Batı Mulanje Dağları, Chilwa-Phalombe Ovası, Zomba ve Chikala dağları için içe dönük bir akaçlama sistemi oluşturur. Göle akan bütün ırmakların (Sombani, Palombe ve Likangala) kaynağı süreklidir; ama aşağı havzalarındaki göl kumu ve mil tabakalarını geçerken oluşan sızıntı ve buharlaşma yüzünden hepsi akış süresince kurur. Gölün düzeyi mevsimlere göre 60-90 cm arasında değişir. Sudaki tuz oranı bataklık kıyılardan uzaklaşıldıkça artar. Kurak mevsimde göl kıyılarında pirinç ekimi yapılır. Ticarete yönelik balıkçılık da önemlidir.

Chim *bak.* Seymour, David

Chimaltenango, Guatemala'nın güneybatısında il. Yüzölçümü 1.979 km²'dir. Yüksek kesimlerde mısır, fasulye ve buğday yetiştiren Maya Yerlileri yaşar. Yüksekliği 1.500 m'nin altındaki kesimler ise, kahve, şekerkamışı yetiştirilen ve sığır ve domuz otlağı olarak kullanılan özel arazilere bölünmüştür. İlde demiryolu yoktur, ama il merkezi Chimaltenango ile Guatemala kentini birbirine bağlayan Pan-Amerikan Karayolu yüksek kesimlerden geçer. Şubat 1976'daki depremde il büyük zarara uğradı. Yaklaşık 14 bin kişinin öldüğü depremde bölgedeki yapıların hemen hemen tümü hasar gördü. Nüfus (1991 tah.) 343.818.

Chimaltenango, Guatemala'nın güneybatısındaki Chimaltenango ilinin merkezi kent. Guatemala kentinden 48 km uzaklıktadır. Ülkenin orta kesimindeki dağlık bölgede, denizden 1.786 m yükseklikte yer alır. 1526'da eski bir Maya kalesinin tam güneyinde kuruldu. Çevredeki Yerli köylerinin pazar yeridir. Tahıl, şekerkamışı yetiştirilir ve hayvancılık yapılır. Yörede bulunan özel nitelikli kil, kentin tuğla üretim merkezi durumuna gelmesini sağlamıştır. 1854'te Kıta Su Bölümü Çizgisi üstünde yapılmış olan ve sömürgecilik döneminden kalan kilisedeki çeşmeden akan suların yarısı Atlas Okyanusuna, yarısı da Büyük Okyanusa dökülür. Nüfus (1981) 14.967.

Chimborazo, Ekvador'un orta kesimindeki dağlık bölgede il. Yüzölçümü 6.056 km²'dir. Kuzeybatısında Ekvador Andları'nın en yüksek noktası olan Chimborazo Doruğu (6.310 m) vardır. Büyük bölümü kar çizgisinin altındaki yüksek dağlık, çayırlardan oluşan bölgede (*páramo*) yer alır. Nüfus, dağlar arasında bulunan Riobamba ve Alausí havzalarında yoğunlaşmıştır.

Yüksek kesimlerdeki topraklar koyunlar için, havzalar ise süt inekleri için otlak olarak kullanılır. Başlıca tarım ürünleri, tahıl, patates, meyve ve lifli bitkilerdir. Geniş kükürt yataklarının çok küçük bir bölümü işletilmektedir. Tekstil imalatına ve gıda işlemeye dayanan sanayi, ilin yönetim merkezi Riobamba(*) ile Guano ve Alausí kentlerinde yoğunlaşmıştır. And Misyonu, Ulusal Sulama Kuruluşu ve Katolik Kilisesi bölgenin kalkınması için yardım sağlamaktadır.

Guayaquil-Quito Demiryolu ve Pan-Amerikan Karayolu, ili kuzey-güney doğrultusunda geçer. Nüfus (1990 geç.) 360.600.

Chimborazo Doruğu, Ekvador'un orta kesimindeki Chimborazo ilinde doruk. Andlar'ın kolu olan Batı Cordillera'da yer alır. 6.310 m ile Ekvador'daki en yüksek doruktur. Uzun süre And Dağlarının en yüksek noktası sanılmışsa da bunun yanlış olduğu anlaşılmıştır. Birçok krateriyle, sön-

Ekvador Andları'ndaki Chimborazo Doruğu
Loren McIntyre - Audio Visual Production

müş bir yanardağ durumundadır ve yoğun biçimde buzlarla kaplıdır. 4.700 m'nin üstündeki bölgelerinde sürekli kar vardır. 18 ve 19. yüzyıllarda Chimborazo'ya tırmanmak için birçok girişimde bulunuldu. Doruğa ilk ulaşan, 1880'de iki kez tırmanan İngiliz dağcı Edward Whymper oldu. Alman coğrafyacı ve gezgin Alexander von Humboldt da 1802'de 5.758 m'ye ulaşabildi.

Chimbote, Peru'nun ortakuzey kesiminde, Ancash yönetim bölgesindeki Santa ilinin merkezi kent. Peru kıyılarında az sayıdaki doğal limandan biri olan Chimbote Körfezi, Santa Irmağının ağzından 15 km güneydedir. Chimbote, 1822'de kuruldu ve 1895'te kent oldu. 20. yüzyılın ortalarında bir çelik fabrikası ile balık unu fabrikası kurulana değin küçük bir balıkçı köyüydü. Daha sonra Ancash yönetim bölgesinin en büyük, Peru'nun da en hızlı gelişen kenti oldu. Başlıca ihracat malları balık unu, balık yağı, ham mineraller, makine parçaları ve dökme demirdir. Santa Irmağı vadisinden ve Santa ilinden gelen şekerkamışı, pamuk ve pirinç de buradan yüklenir. Kok kömürü, makine ve Marcona'dan demir cevheri ithal edilir. 167 km uzunluğundaki Chimbote-Huallanca Demiryolu'nun son durağı olan kent, Pan-Amerikan Karayolu üzerindedir. Kentte bir havalimanı vardır. 1970'teki depremde büyük zarar gören Chimbote, 1970'lerde örnek kent olarak yeniden yapıldı. Nüfus (1990 tah.) 296.600.

Chimbu, SIMBU olarak da yazılır, Papua Yeni Gine'de il. Yüzölçümü 6.100 km²'dir. Yüzey şekilleri büyük farklılık gösterir. Yüksekliği 1.500-2.000 m arasında değişen çayırlarla kaplı geniş vadilerden, orta kesimdeki dağlık alanda bulunan Bismarck Sıradağlarındaki Wilhelm Dağında 4.509 m'ye yükselir. Avrupalılar ilk olarak 1933'te bölgenin kuzeydoğu kesimine geldi ve 1940'ların başlarına değin topraklarda yönetsel denetim kuruldu. Hükümet ve misyoner yerleşimleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra güneye doğru yayıldı. 1959'da seçimle ilk yerel yönetim oluşturuldu. Önceleri Eastern Highlands iline bağlı olan Chimbu, 1966'da ilçe, 1977'de ise il oldu.

Başlıca tarımsal ürünler kahve ve meyvesi için yetiştirilen çarkıfelektir; ayrıca sığır besiciliği yapılır. Başta il merkezi Kundıawa çevresi olmak üzere yüksek kesimler turistik yörelerdir. Kundıawa'da bir uçuş pisti vardır. Nüfus (1990 tah.) 192.600.

ch'in, İÖ 12. yüzyıl öncesinde ortaya çıkmış, zithere (ya da kanuna) benzeyen, tahta göğüslü, yedi telli bir Çin çalgısı. Gövdesi genellikle cilalanır. Üst melodi teli boyunca perdeleri gösteren 13 küçük kabara bulunur. Telleri ipekten yapılır, dar ve hafifçe kabarık göğüs tahtasının üzerine gerilir. Göğüs tahtası arka taraftan düz bir tablayla kapatılmıştır. Çoğu zaman bu tablada dört tane de küçük ayak bulunur.

Ch'in parmakla çalınır ve gerek çekilip bırakılan teller, gerekse bunların armonikleri kullanılır. Nota yazım sisteminde hem ses perdeleri, hem de elin yapacağı özel hareketler gösterilir. Çinli aydınlar ve Konfüçyüsçülerin öteden beri bir kültür simgesi sayarak çok değer verdikleri bu çalgı çoğunlukla, güzel bir doğa görüntüsünü seyreden bilge kişilerin betimlendiği resimlerde görülür. Japonların *koto*'su(*) ve Korelilerin *komunko*'suyla(*) çok yakın akrabadır. *Ch'in*'e benzeyen, ama biraz daha küçük olan bir çalgı da *she* adını taşır.

Ch'in HANEDANI *bak.* Qin HANEDANI

Chin HANEDANI *bak.* Jin HANEDANI

Chin-chou *bak.* Jinzhou

Chin, Yukarı Myanmar'ın batısında eyalet. Myanmar'ın Hindistan ve Bangladeş'le olan sınırı boyunca 36.019 km²'lik bir alanı kaplar. Başlıca yüzey şekli en yüksek noktası Victoria Dağı (3.053 m) olan Chin Tepeleridir. Myittha, Kaladin ve Lemuro ırmaklarıyla akaçlanır. 1949'da Chin Tepelerinde yaşayan Çinlere bir yurt sağlamak amacıyla kurulan eyaletin sınırlarını bölgenin etnik ve coğrafik yapısı belirlemiştir. Birbirine yakın diller konuşan çeşitli topluluklardan oluşan Çinler, Tibet-Birman dil öbeğine giren Hindistan kökenli bir halktır. Kuzeyde oturanlar güneydekilere göre daha yerleşiktir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan'daki Lushai Çinleri de savaşın yıkımından ve kıtlıktan kaçmak için buraya göç etmişlerdir.

Kazıklar üstünde kurulu Çin evleri çam ve tikağacından yapılmıştır. Kurutulmuş sukabağı ve manda boynuzundan yapılma müzik aletleri kullanırlar. Kırmızı, sarı ve siyah çizgili pamuklu dokuma battaniyeleri ünlüdür. Lushai Çinlerini de kapsayan Mar Çinlerinin erkekleri saçlarını topuz yaparlar. Bölgede alçak ve orta yüksekliktekiyerlerde ormangülü, çiçekli bambu, yabani orkide, söğüt ve banyan ağaçları bulunur. Çoğu yerde tahıl, yerfıstığı, muz, papaya, guava ve salatalık yetiştirmek amacıyla orman alanları yakılarak tarıma açılmıştır. Şiddetli yağmurlar sırasında bitki örtüsünün yok olduğu bu alanlarda erozyon ve toprak kaymaları büyük sorun yaratır. Timit Vadisinde sekili tarlalarda ekim yapılır; Haka yakınlarındaki gölde balık üretilir. Ayrıca sığır, keçi ve at yetiştirilir. Yaban hayvanları arasında gergedan, fil, Malaya ayısı ve pars sayılabilir. Bölgede bakır ve nikel yatakları bulunmaktadır. Issız Chin Tepeleri Myanmar'da sıtmanın en yaygın olduğu yerler arasındadır. Myanmar'ın öteki kesimleriyle ulaşım suyolları ve toprak yollarla sağlanır. Yönetim merkezi Haka'dır. Kalemyo yakınlarındaki havalimanından Mandalay'a uçak seferleri vardır. Nüfus (1983) 368.985.

Chin-hsien *bak.* Jin Xian

Chin-hua *bak.* Jinhua

Ch'in-huang-tao *bak.* Qinhuangdao

Ch'in mezarı *bak.* Qin mezarı

Chin-sha Irmağı *bak.* Jinsha Irmağı

Chin-shih *bak.* Jinshi

Chin Tepeleri, Yukarı Myanmar'ın batısında, Assam (Hindistan) sınır boyunca uzanan dağlık bölge. Arakan Sıradağlarından(*) başlayarak Patkai Sıradağlarına kadar ilerleyen dağ kavisinin orta kesimini ve en geniş yerini oluşturur. Yüksekliği 2.100-3.000 m arasında değişir; en yüksek noktası Victoria Dağıdır (3.053 m). Uç sınırları doğuda Myittha Irmağı, batıda ise Kaladan Irmağının kaynaklarıdır. İç içe girmiş ormanlık sıradağlardan oluşan Chin Tepeleri, nemli vadi tabanlarının ve daha serin sırtların yer aldığı derin ve dar boğazlarla parçalanmıştır. Tropik ormanların yerini 920 m'den sonra çam ve meşe, 2.140 m'den sonra ise ormangülleri alır. Nüfusun yoğunlaştığı dağ eteği ormanlarında, yakarak tarla açma yoluyla tarım yapılır. Açılan alanlar iki ya da üç yıl sonra bir işe yaramayan bambularla kaplandığı için terk edilir. Başlıca ürün kocadarıdır. Kuzeyde mısır, ağaç gövdeleriyle sekilerin oluşturulduğu güneydeki alçak yamaçlarda ise pirinç yetiştirilir.

Arakan Sıradağları, Chin Tepeleri ve Patkai Sıradağlarının kuzey-güney doğrultusunda oluşturduğu engel, Çinhindi'nde doğu-batı nüfus hareketlerini engelleyerek bölgenin kuzeyden gelen Moğol halkların egemenliğine girmesini kolaylaştırmıştır. Çin halkları güney Moğol ırk grubuna girer ve dil açısından da Tibet-Birman öbeği içinde ele alınır. Chin Tepeleri Myanmar ve Hint kültürleri arasında bir sınır bölgesi oluşturur. Yerel kabileler, Myanmar ovalarına yapılan saldırıları önlemek amacıyla 19. yüzyıl sonunda bu bölge işgal edilinceye değin İngiltere'den bağımsız kalmıştır.

Ch'in Tsung *bak.* Qin Zong

Chinandega, Nikaragua'nın kuzeybatı kesiminde il. Kuzeyde Honduras, batıda ve güneybatıda ise Büyük Okyanusla çevrilidir. Yüzölçümü 4.662 km²'dir. İl topraklarının büyük bölümü kıyı düzlüklerinden ve Fonseca Körfezindeki ovalardan oluşur. İlin güneydoğusu ile kuzeyinde Los Marrabios Dağları yer alır. Ülkenin en önemli tarım bölgelerinden biri olan Chinandega'da şekerkamışı, kahve, muz ve başka meyveler ile pamuk, mısır, susam, kocadarı ve sebze yetiştirilir. Hayvancılık ve kerestecilik de önemlidir. Santo Tomás yakınlarında bakır madenleri vardır. Sanayi etkinlikleri büyük ölçüde deri, gıda, ağaç ve maden işlemeye dayanır. Nikaragua'nın en büyük şeker fabrikası Ingenio San Antonio'dadır. İl topraklarının içinden geçen Pasifik Demiryolu Estero Real Irmağı kıyısındaki Puerto Morazán'a ve Büyük Okyanus kıyısındaki liman kenti Corinto'ya kadar uzanır. Karayolları il merkezi Chinandega'da kesişir. Nüfus (1985 tah.) 285.506.

Chinandega, Nikaragua'nın kuzeybatısındaki Chinandega ilinin merkezi. Büyük Okyanus kıyısındaki düzlüklerde yer alır. Kent merkezi 1927'deki devrimci ayaklanma sırasında yıkıma uğradı. 1978-79'da Sandinista gerillaları ile hükümet kuvvetleri arasında çıkan yoğun çatışmadan da kent büyük zararlar gördü. Zengin bir ticaret ve sanayi merkezi olan kentte başta pamuk, şekerkamışı ve muz olmak üzere çevredeki tarım alanlarında yetiştirilen çeşitli ürünler işlenir. Ayrıca bıçkı, deri ve maden işleme fabrikaları vardır; mobilya, parfüm ve kolonya üretilir. Pasifik Demiryolu, Chinandega'nın içinden geçer. Bu demiryoluna bağlı başka bir hat da Corinto limanına ulaşır. Chinandega, karayoluyla da León kentine ve başkent Managua'ya bağlanır. Nüfus (1985 tah.) 67.792.

Chinatown *bak.* Çin Mahallesi

Chindwin Irmağı, Yukarı Myanmar'daki Irrawaddy Irmağının ana kolu. Hindistan-Myanmar sınırındaki Patkai ve Kumon sıradağlarında, Tanai, Tawan ve Taron'u da içeren bir akarsu ağıyla beslenir. Hindistan'da yaşayan Manipurlarca Ninghti olarak adlandırılır. Hukawng Vadisinden kuzeybatıya doğru olan bölgeyi akaçladıktan sonra 840 km'lik ana çığırı başlar. Akışı genel olarak güney yönündedir. Naga Tepelerinden sonra, Singkaling Hkamti, Homalin, Sittaung, Mawlaik, Kalewa ve Monywa kentlerinden geçer. Hukawng Vadisinin aşağı kesiminde, akışı birçok yerde çağlayanlar ve resiflerle kesilir. Haka'da ancak kanolarla taşımacılığa elverişlidir.

Yaklaşık 114.000 km²'lik bir alanı akaçlayan sistemin başlıca kolları Uyu ve Myittha'dır. Haziran-kasım arasını kapsayan yağmur

mevsiminin bir bölümünde ırmak, Singkaling Hkamti'ye kadar 643 km boyunca buharlı gemiyle ulaşıma elverişlidir. Myingyan yakınında Irrawaddy ile birleşir. Eski bir söylentiye göre, en güneydeki ağzı, Pagan hükümdarlarından biri tarafından açılmış yapay bir kanaldır. Yüzyıllarca kapalı kalan kanal, 1824'teki şiddetli bir taşkın sonucunda yeniden açılmıştır.

Ch'ing HANEDANI *bak.* Qing HANEDANI

Ch'ing-chiang *bak.* Qingjiang

Ching Hao *bak.* Jing Hao

Ching-hung *bak.* Jinghong

Ch'ing-liu tang *bak.* Qingliu dang

Ching t'ai *bak.* Jingtai

Ching-te-chen *bak.* Jingdezhen

Ching Ti *bak.* Jing Di

Ching-t'ien *bak.* jingtian

Chingola, Doğu Afrika'da, Zambia'nın orta kesimindeki Copperbelt ilinde belediye. Deniz düzeyinden 1.520 m yükseklikte yoğun bir ormanlık bölgede yer alır. Kara ve demir yollarıyla Kitwe, Mufulira ve Chililabombwe'ye bağlanır. 1943'te kurulan yerleşme 1957'de belediye oldu. Bakır madenciliğinin merkezi olan komşu Nchanga ile yakın ilişkileri bulunan Chingola, bu yerleşmeye hizmet veren bir yönetim merkezidir. Nüfus (1988 tah.) 194.350.

Chinon, Fransa'nın batısında, Centre planlama bölgesindeki (*région de programme*) Indre-et-Loire iline (*département*) bağlı kent. Vienne Irmağının iki yakasında, Tours'un güney ve güneybatısında yer alır.

Vienne Irmağı kıyısında Chinon Şatosu, Fransa
Art Resource - EB Inc

Ortaçağdan kalma sokakları ve Jeanne d'Arc ile Fransa kralı VII. Charles'ın 1429'da ilk kez karşılaştıkları şatonun kalıntılarıyla ünlüdür. Irmak kıyısında, burada doğup büyüyen 16. yüzyıl Fransız yazar François Rabelais'nin heykeli vardır. Kasabaya egemen durumda, kayalık bir tepede yer alan şato üç kaleden oluşur. İngiltere kralı II. Henry'nin yaptırdığı, doğudaki Saint Georges Şatosu neredeyse yok olmuştur. Jeanne d'Arc Müzesi'ni barındıran, 11-15. yüzyıllar arasında yapılmış Orta Şato doğudaki Saint Georges Şatosu'ndan ve batıdaki Coudray Şatosu'ndan hendeklerle ayrılır. Coudray Şatosu'nun başlıca kalıntıları 12. yüzyılda yapılmış olan Değirmen Kulesi (Tour du Moulin) ve daha sonra yapılmış iki başka kuledir. Eski kenti oluşturan şato ile Vienne Irmağı vadisi, manzaralarının güzelliğiyle ünlüdür. Kentte şarap üretimi de yapılır. Nüfus (1982) 6.030.

Chioggia, İtalya'nın kuzeyinde, Veneto yönetim bölgesine bağlı Venedik ilinde kent. Venedik kentinin hemen güneyindeki Veneta (Venedik) Lagününün güney ucunda yer alır. Birkaç ada üzerinde kuruludur; deniz kıyısındaki dinlence yeri Sottomarine'de bir köprü ile anakaraya bağlanır. Roma döneminden kalma kent (büyük olasılıkla klasik yazar Yaşlı Plinius'un sözünü ettiği Fossa Clodia kenti) istilacı barbarlarca yıkıldıktan sonra Chioggia adıyla yeniden kuruldu ve Venedik'in egemenliği altına girdi. Uzun yıllar Venedik ve Cenova arasındaki çekişmeye sahne oldu.

Ortaçağın bu iki büyük denizci cumhuriyeti arasındaki ekonomik rekabet, Chioggia Deniz Savaşı (1378-81) ile Venedik lehine sonuçlandı. Macar kralı ile Padova yöneticisi I. Francesco Carrara'nın desteklediği Cenova, Venedik ordusunu yendikten sonra Adriyatik'e bir filo gönderdi. Cenovalılar 1378'de Chioggia'yı aldıktan sonra Venedik filosunca kuşatıldılar. 1380'de açlık ve zor koşullara dayanamayan Cenova filosu Venediklilere teslim oldu. Savaş resmen 1381 Torino Barışı'yla sona erdi.

Hepsi de değerli tablolar barındıran 11. yüzyıl katedrali (1633-74'te yeniden inşa edildi), S. Martino Kilisesi (1392) ve 14. yüzyıldan kalma S. Domenico Kilisesi (18. yy'da yenilendi) Chioggia'daki ilginç yapılardır. Il Chioggiotto olarak da bilinen ressam Ambrogio Marinetti (1710-96) burada doğmuştur.

Kentin ekonomisi balıkçılığa dayanır. İtalya'nın en büyük balıkçı limanlarından olan Chioggia limanında tersaneler de vardır. Limandan tuğla ve yerel otlar ihraç edilir ve Yugoslavya'dan Istria taşı ithal edilir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 53.566.

Chiozzotto *bak.* Croce, Giovanni

Chipman, John (d. 25 Nisan 1897, Tallahassee, Florida - ö. 14 Mayıs 1983, Winchester, Massachusetts, ABD), ABD'li fiziksel kimyacı ve metalurjist. Fiziksel kimya ilkelerini hem sıvı metallerdeki bileşenlere, hem de pik demir ve çelik üretiminde önem taşıyan, cüruf ile sıvı demir arasında yer alan ve kimyasal tepkimelere uygulanmıştır.

Güney Üniversitesi'ndeki öğreniminden sonra 1926'da California Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. 1929-35 arasında Michigan Üniversitesi'nde çalıştı ve burada demir eriyiğindeki karbon ile oksijen içeren gazlar arasındaki tepkimeleri inceledi. 1937-62 arasında Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) dersler verdi; 1946-62 arasında kurumun metalurji bölümünü de yönetti. Bu dönemde demir ve çelik üretimine ilişkin fiziksel kimya araştırmalarını geliştirerek sürdürdü. II. Dünya Savaşı sırasında, MIT ve Chicago Üniversitesi'ndeki Manhattan Projesi'nin metalurji bölümlerini yönetti.

Chippendale, 18. yüzyılın yarısından sonra moda olan mobilya üslubu. İngiltere'de adını bir kralın yerine bir mobilyacının (Thomas Chippendale) adından alan ilk mobilya üslubu olmuştur.

Genel olarak Chippendale tanımı, 1754'te Londra'da yayımlanmış ve türünün ilk

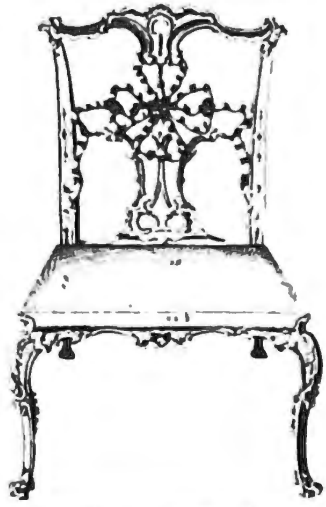

Thomas Chippendale'in rokoko üslubunda fiyonk arkalıklı sandalye çizimi, *The Gentleman and Cabinet-Maker's Director* (1762, 3. basım)
Victoria and Albert Museum, Londra

örneği olan *The Gentleman and Cabinet-Maker's Director* (Beyefendi ve Mobilyacı-İçin Rehber) adlı mobilya katalogunda yer alan modeller için kullanılır. Katalogun Fransızca basımı da yapılmıştır. Chippendale üslubu mobilyalar Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ve başta Amerika olmak üzere çeşitli İngiliz kolonilerinde yayılmıştır.

Chippendale üslubundaki mobilyalar gotik, rokoko (kitapta "modern" olarak anılır) ve Çin tarzı olmak üzere üç gruba ayrılır. Katalog yayımlandığında bunların her üçü de zaten uygulanmakta olduğundan, hiçbirinin yeni bir yönü yoktur, ama Chippendale bunlara eşsiz incelikle yeni yorumlar getirmiştir.

Gotik Chippendale üslubundaki iskemlelerin arkalıkları sivri kemerler ve "S" biçiminde kıvrımlarla oluşturulmuştur. Bu üslup özellikle camlı dolapların ince ahşap kayıtlarında ve masif kütüphane alınlıklarında büyük bir başarıyla uygulanmıştır.

Üç üslup arasında en tanınanı rokoko Chippendale'dir. Bu üslup, bir bakıma William Kent'in yapıtlarının örnek gösterilebileceği ağdalı barok üsluba karşı bir tepki gibidir. Aslında rokoko tasarımların çoğu Fransız kökenliyse de, Chippendale bunlardan bazısını daha az süslü şeyleri yeğleyen İngiliz beğenisine göre uyarlamıştır. XV. Louis üslubundaki tasarımlara dayanarak ürettiği Fransız sandalyeleri bunlar arasındadır. Ama en tanınmış Chippendale tasarımı fiyonk arkalıklı sandalyedir. Arkalığın üst yanı iki kıvrımlı bir yaya benzer; ortadaki sırt dayama yeri de ince, ahşap şeritlerle bir fiyonk deseni oluşturacak gibi biçimlendirilmiştir. Rokoko Chippendale üslubunda ince ince işlenmiş, oymalı ve yaldızlı ayna çerçeveleri, aynalı şamdanlar ve konsollar da vardır.

Katalogda yer alan Çin Chippendale'i üslubundaki mobilyalar daha çok tabak vitrinleri ve raflarıdır. Bunlar meander desenli cilalı ahşap camekân kayıtları ve pagodaya benzeyen alınlıklarıyla dikkati çeker. "Çin masası" adıyla tanınan çay masalarının kenarlarıyla sandalyelerin arkalık ve ayaklarında da böyle meander desenleri kullanılmıştır. Genellikle, Çin tarzında döşenmiş odalar için düşünülmüş Çin Chip-

pendale'i mobilyalar, verniklemeye benzeyen bir Uzakdoğu yöntemiyle lake kaplanmıştır.

18. yüzyılın sonuna doğru Chippendale tasarımlarının daha sade uygulamaları yapılmıştır. Örneğin taşra Chippendale'i denen mobilyalar, özellikle ünlü fiyonk arkalıklı sandalyelerdeki karmaşık oymaların üstesinden gelemeyip sadeleştiren taşralı ustaların yaptığı uyarlamalardır. İskemle tablasının ahşap çerçevesi kare kesitli yapılmış, düz ayaklar yatay kayıtlarla birbirine bağlanmıştır. Daha kaliteli mobilyalardaki ithal maun yerine bunlarda genellikle yerel ahşap türleri kullanılmıştır. İrlanda'da maundan yapılan ve İrlanda Chippendale'i diye bilinen mobilyalar özgün Chippendale'lerle yüzeysel bir benzerlik gösterirse de, kalite bakımından onlarla karşılaştırılamaz.

Chippendale, Thomas (v. 5 Haziran 1718, Otley, Yorkshire - ö. Kasım 1779, Londra, İngiltere), 18. yüzyılda İngiltere'nin önde gelen mobilyacılarından ve mobilyacılığın tarihindeki en ilginç kişiliklerden biri.

1748'den önceki yaşamı üzerine hiçbir şey bilinmemektedir. 1753'te St. Martin's Lane'e taşındı. Sergi salonları ve atölyeler açtığı bu semtte yaşamının sonuna değin oturdu. 1754'te çok ilgi toplayan *The Gentleman and Cabinet-Maker's Director* (Beyefendiler ve Mobilyacılar İçin Rehber) adlı kataloğu yayımladı. 18. yüzyıl ortalarına ait hemen her tür ev mobilyasının resimlerinin yer aldığı bu kitap, o güne değin İngiltere'de yayımlanmış en önemli mobilya kataloguydu. Birinci ve ikinci (1755) baskılarında 160 levha, haftalık fasiküller halinde yayımlanan (1759-62) üçüncü baskısında ise 200 levha bulunuyordu. Chippendale 1759'da Sanatçılar Derneği'ne seçildi, ertesi yıl yeniden seçilmek istemedi. Bu arada, bir döşemeci olduğu sanılan James Rannie ile ortak olmuştu. Rannie 1766'da ölünce, Chippendale 1771'e değin işi tek başına yürüttükten sonra Rannie'nin eski tezgâhtarı Thomas Haig'i ortaklığa aldı.

Önemli bir firmanın başında bulunmasına karşın, Chippendale İngiliz mobilya yapımcılarının en büyüğü değildir. Ölümünden sonra ününün bu ölçüde yayılmasına hazırladığı katalog yol açmıştır. 20. yüzyılda yapılan bilimsel bir araştırma, onun başkalarının tasarımlarını toplayan bir derlemeci olduğunu ortaya çıkarmıştır. Katalogdaki levhalarda Chippendale'in imzası bulunmakla birlikte, bugün bu tasarımların çoğunun rokoko üslubunda çalışan başka sanatçıların elinden çıkmış olduğu kabul edilmektedir. Daha önce tasarımlarını yayımlamış olan Henry Copland, müşterilerine özel tasarımlar üretmesi için Chippendale'in işe aldığı Matthias Lock bunlardan ikisidir. 18. yüzyılın ortalarından kalma mobilyaların çoğuna, hiçbir ayrım gözetilmeden Chippendale'in adı verilmektedir. Oysa gerçekte bunların içinde onun atölyesinin ürünü olanlar çok azdır. Chippendale firmanın başına geçtikten sonra, kendisi artık mobilya yapmamıştır. Katalogdaki tasarımlara benzese bile, bir ürünün onun atölyesine mal edilebilmesi için başka kanıtlar aramak gerekir. Çünkü, bu tasarımların dönemin başka mobilya ustalarına da ulaştığı (abone listelerinde adlarının bulunmasından) bilinmektedir. Katalogdaki levhalardan birinde aynen yer alan ve ilk sahibinin kataloga abone olduğu ya da Chippendale'e sipariş verdiği bilinen yapıtlar Chippendale'in tasarımı olabilir. Gloucestershire'daki Badminton Evi için yapılmış olan ve bugün Londra'daki Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan olağanüstü yatak odası takımı buna bir örnektir. Amerika'daki İngiliz kolonilerinde üretilen mobilyalarda da katalogdan çok yararlanılmıştır.

Chippendale 1760'lardan sonra, büyük İngiliz tasarımcısı Robert Adam'ın etkisi altında, yeni yeni moda olan yeni-klasik üslubu benimsemiştir. Meslek yaşamının bu son döneminde Yorkshire'daki Nostel Manastırı ve Harewood Evi için yaptığı yeniklasik üsluptaki zarif maun ve marketöri hintağacı mobilyaların eldeki faturaları, onun firmasının her türlü iç dekorasyon işini üstlendiğini göstermektedir. Chippendale'in bir Venedik penceresi (düz atkılı iki pencere arasında biraz yüksekçe konumlandırılmış kemerli küçük bir pencereden oluşan düzen) için yaptığı korniş, kanepeler ve kumaş kaplı tuvalet masaları 18. yüzyıl ortaları döşemecilik sanatının tipik örnekleridir. Thomas Chippendale II'nin yapmış olabileceği hintağacından kakmalı şifoniyerler ve Harewood Evi'ndeki başka mobilyalar Chippendale adının ününü tartışmasız biçimde perçinleyen başyapıtlardır.

Chippewa Çarpışması, 1812 Savaşı'nda ABD kuvvetlerinin İngilizlere karşı kazandığı zafer (5 Temmuz 1814). Bu zaferle ABD, askeri saygınlığını yeniden kazanmış, ama ABD'nin kuzeye ve batıya ilerlemesi için beklenen deniz kuvvetleri desteği elde edilemediğinden önemli bir kazanç sağlanamamıştır.

Temmuz 1814'ün başlarında, General Jacob Brown ve General Winfield Scott komutasında 4 bin kişiyi aşkın bir ABD ordusu, Niyagara Irmağını geçerek Erie Kalesi'ni ele geçirdi. Amerikalılar, kuzeye doğru Ontario Gölü yönünde ilerlemeyi, sonra da Burlington ve York'a (bugünkü Toronto) ulaşmayı tasarlıyorlardı.

George Kalesi'nden gelen ve Niyagara'nın aşağı kesiminde bulunan General Phineas Riall komutasında yaklaşık 2 bin kişilik düzenli İngiliz askeri ile Kanadalı milisler, Amerikalıların ilerleyişini durdurmak için güneye yöneldi. Riall, 5 Temmuz'da sayıca üstün ABD kuvvetlerine karşı Chippewa'da giriştiği saldırıda ağır bir yenilgi aldı. Bu savaşta 604 İngiliz, 335 Amerikalı öldü.

Chippewa Irmağı, ABD'de Wisconsin eyaletinin kuzeybatısındaki Sawyer ilinde (*county*), Lac-Court Oreilles Yerli Bölgesi'ndeki göllerin akıntılarıyla oluşmuş ırmak. Genellikle kuzeybatı yönünde akar. Üzerinde bir hidroelektrik santralı bulunan Chippewa Çağlayanı ile Eau Claire ve Durand'dan geçer. Wisconsin-Minnesota sınırındaki Pepin Gölünün güneydoğu ucunda Mississippi Irmağına katılır. Bir zamanlar kereste taşımacılığı açısından önem taşıyan Chippewa Irmağı 294 km uzunluğundadır; 80 km'lik bölümü ulaşıma elverişlidir.

Chiquimula, Guatemala'nın güneydoğu kesiminde il. Doğuda Honduras ve güneyde El Salvador ile çevrilidir. İlin, bütünüyle dağlık bölgelerde kalan 2.376 km²'lik alanı, kuzeye doğru akan San José ve Jocotán ırmaklarınca akaçlanır. Ipala ve Quezaltepeque yanardağları Chiquimula'dadır. Büyük çoğunluğu çiftçi olan il halkı yüksek kesimlerde mısır, buğday, fasulye ve yem bitkisi yetiştirir, hayvancılık yapar. Alçak bölgelerde kahve, şekerkamışı, muz, tütün ve pirinç yetiştirilir. Orta Amerika'nın en büyük hac merkezi Esquipulas, Chiquimula'nın güneydoğusundadır. İlin merkezi ve en büyük kenti olan Chiquimula'nın içinden demir ve kara yolu geçer. 1976 depreminde can kaybının az olmasına karşın çok sayıda yapı büyük zarar görmüştür. Nüfus (1991 tah.) 252.052.

Chiquimula, Guatemala'nın güneydoğu kesimindeki Chiquimula ilinin merkezi. Orta dağlık bölgedeki San José Irmağı kıyısında yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 424 m'dir. Sömürge döneminde kurulan kent, en önemlileri 1765 ve 1773'te olmak üzere çok sayıda depremden zarar gördü. Sömürge döneminde yapılmış bir kilisenin kalıntıları hâlâ ayaktadır. Chiquimula günümüzde meyve, tütün, şekerkamışı, mısır, buğday üretilen ve sığır yetiştirilen iç bölgelerin pazar merkezidir. Guatemala kentine kara ve demir yolu ile 200 km uzaklıktadır. Nüfus (1981) 18.965.

Chirac, Jacques (René) (d. 29 Kasım 1932, Paris), 1974-76 ve 1986-88 arasında başbakanlık yapan Fransız devlet adamı.

Bir işadamının oğluydu. 1954'te Paris'teki Siyasal İncelemeler Okulu'nu bitirdi. 1956-57'de Cezayir'de subay olarak görev yaptı. 1959'da Ulusal Kamu Yönetimi Okulu'ndan lisansüstü derecesi aldı. Ardından kamu hizmetine girdi ve hızla yükselerek il yöneticiliği ve müsteşarlık yaptı. 1967'den sonra sürekli olarak Ulusal Meclis'e seçildi. Parlamento ile ilişkilerden sorumlu devlet bakanı (1971-72), tarım bakanı (1972-74) ve içişleri bakanı (1974) olarak görev yaptıktan sonra, 1974'te yeni seçilen Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Éstaing tarafından başbakanlığa atandı. Giscard'la olan kişisel ve siyasal anlaşmazlıkları nedeniyle 1976'da bu görevinden istifa etti. Cumhuriyet İçin Demokratların Birliği (UDR) adlı de Gaulle'cü partiyi, Cumhuriyet İçin Birlik (RPR) adıyla kendi denetimindeki yeni-de Gaulle'cü bir partiye dönüştürdü. 1977'den sonra Paris belediye başkanı olarak, Fransa'nın çeşitli tutucu partileri arasında siyasal tabanını genişletme çabalarını sürdürdü. 1986'da yapılan parlamento seçimlerinde sağ kanat partileri koalisyonunun Ulusal Meclis'teki sandalyelerin yarısından biraz fazlasını kazanması üzerine, sosyalist cumhurbaşkanı François Mitterrand tarafından başbakanlığa getirildi. Böylece Beşinci Cumhuriyet tarihinde ilk kez başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı görevlerini farklı siyasal partilerden kişiler üstlenmiş oldu.

Chirac
ABC Ajansı

Bu yeni işbirliği uyarınca içişleri başbakan Chirac'a bırakılırken, Mitterrand dışişlerinin sorumluluğunu üstlenmeyi sürdürdü. Chirac ikinci başbakanlık döneminde daha önce Mitterrand'ın devletleştirmiş olduğu sanayi kuruluşlarını, bankalar ve sigorta şirketlerini yeniden özelleştirdi. RPR'nin adayı olarak katıldığı Mayıs 1988'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mitterrand karşısında yenilgiye uğrayınca başbakanlıktan istifa etti.

Chiriquí, Panama'nın batı kesiminde il. Batıda Kosta Rika, güneyde Büyük Okyanusun bir girintisi olan Chiriquí Lagünü ile sınırlanır. Yüzölçümü 8.758 km²'dir. Tabasará dağlık bölgesinden alçak kıyı bölgesine kadar uzanır. Nüfusun hemen hemen yarısı kentlerde yaşar. Kırsal kesimde hayvancılık ve kerestecilik de yaygın olmakla birlikte, bitkisel üretim temel geçim kaynağıdır. Muz, kahve, şekerkamışı, mısır ve pirinç yetiştirilir. İmalat sanayisi il merkezi ve ülkenin dördüncü büyük kenti olan David'de(*) yoğunlaşmıştır. Pan-Amerikan Karayolu ilin düzlük bölgeleri boyunca uzanır. Ayrıca Chiriquí Ulusal Demiryolu bellibaşlı büyük kentleri birbirine bağlar. Nüfus (1990 geç.) 368.023.

Chiron, kuyrukluyıldız. Bir zamanlar en uzak küçük gezegen olduğu sanılıyordu. 1977'de California'nın kuzeyindeki Palomar Gözlemevi'nde ABD'li astronom Charles Kowal tarafından keşfedilmiştir. Satürn ve Uranüs'ün yörüngeleri arasında kararsız ve dışmerkezli bir yörüngede dolaşır. Yüzeyi kayalık ve tozlu, çapı 300-400 km'dir. 1989'da astronomlar Chiron'un çevresinde bir parçacık bulutu bulunduğunu keşfettiler. Buna dayanarak, küçük gezegen değil kuyrukluyıldız olduğu anlaşıldı.

Chisos Dağları, Kayalık Dağların en güney bölümü, Texas'ın güneybatısındaki Rio Grande boyunca uzanır. Yüzölçümü 104 km²'dir. 2.370 m yüksekliğindeki Emory

Chisos Dağlarında Lost Mine Doruğu, Big Bend Ulusal Parkı, Texas
David Muench - EB Inc.

Doruğuyla eyaletin en yüksek üçüncü dağ grubudur. Chisos Dağları, Big Bend Ulusal Parkı içindedir. Patikaları, eşsiz coğrafi oluşumları ve manzaraları turistler için çok çekicidir. Chisos'un Yerli dilindeki "hayalet" ya da "ruh" anlamına gelen bir sözcükten ya da İspanyolcadaki *hechizos* (büyü) sözcüğünden geldiği sanılmaktadır.

Chitrasena, MAHENDRAVARMAN olarak da bilinir (ü. 7. yy başları, Chenla), bugünkü Kamboçya'nın temelini oluşturan Chenla Krallığı'nın sınırlarını genişleten asker ve kral (y. 600-611).

Kardeşi ya da yeğeni olduğu sanılan Bhavavarman (sonradan Kral I. Bhavavarman) ile birlikte, komşu Funan Krallığı'na karşı bir sefere girişerek (y. 550), burayı Chenla Krallığı'na bağladı. I. Bhavavarman'ın hükümdarlığı sırasında bütün askeri kuvvetlerin komutanlığını üstlendi. Sınırları Mekong Irmağı üzerindeki Kratie'den (Krâchéh) güneybatıya, Korat Platosundan güneye, kuzeyde Mun Irmağına, batıda ise Tônlé Sab'ın (Büyük Göl) ötesine uzanan ve bugünkü Kamboçya topraklarına denk düşen geniş bir bölgeyi denetim altına aldı. Bu yörelerde zaferlerinden söz eden yazıtlar bulunmuştur. Çin ve Çam kaynaklarına göre Chitrasena cesur bir savaşçı ve bir halk kahramanıydı.

Chitrasena Bhavavarman'ın ölümü (y. 600) üzerine Chitrasena tahta geçti ve "Yüce (Tanrı) Indra'nın Koruduğu" anlamına gelen Mahendravarman unvanını aldı. Hükümdarlığı sırasında komşu devletlerle barışçı ilişkiler kurmaya çalıştı. Dostluklarını pekiştirmek için kızını bir Çam kralıyla evlendirdi. Yerine geçen oğlu Işanavarman onun yayılmacı politikasını sürdürdü.

Chiu-chiang *bak.* Jiujiang

Chiu-ch'üan *bak.* Jiuquan

Chiu-ling Dağları *bak.* Jiuling Dağları

Chiu-lung Irmağı *bak.* Jiulong Irmağı

Ch'iu Ying *bak.* Qiu Ying

Ch'iung-shan *bak.* Qiongshan

Chlamydia, *Chlamydiales* takımından, hastalık yapıcı bakteri cinsi. Hücre içi asalağı olan ve hem DNA, hem RNA içeren, 250-500 milimikrometre çapındaki bu mikroorganizmalar insanda (trahom, konjunktivit gibi göz enfeksiyonları ve cinsel birleşmeyle bulaşan lenfogranülomatoz, klamidiyoz gibi üreme yolu hastalıkları) ve hayvanlarda (kuşlarda ornitoz ya da psittakoz, kedilerde akciğer iltihabı, koyunlarda poliartrit) görülen birçok hastalığın sorumlusudur.

Chlamydia enfeksiyonu *bak.* klamidiyoz

Chlamydomonas, yeşil renkli ve iki kamçılı tekhücrelileri içeren cins. Sınıflandırmadaki yeri tartışmalı olan bu canlıları botanikçiler yeşil alglerin *Volvocales* takımından, zoologlar ise bitkimsi tekhücreli hayvanların *Volvocida* takımından sayarlar. *Chlamydomonas,* evrim tarihi açısından önem taşıyan ilkel bir yaşam biçimi olarak kabul edilir. Selülozdan küresel bir zarla

Chlamydomonas
J. M. Langham

çevrili olan hücrenin bir stigması ve pigment içeren çanak biçiminde kloroplastı vardır. Fotosentez yeteneği olan bu canlılar besinlerini hücre yüzeyinden de emebilirler. Eşeysiz üreme zoosporlarla, eşeyli üreme ise gametlerin oluşmasıyla gerçekleşir. Hücrenin hareketi, eşeyliliği ve birleşmesi, hormonlar gibi düzenleyici işlevi olan bazı maddelerin (termonlar, gamonlar) üretilmesine bağlıdır. Toprakta gübre birikintilerinde ve tatlı su göletlerinde bulunan bu canlılar suya yeşil renk verebilir. *Chlamydomonas* cinsinin, kırmızı hematokrom pigmenti içeren *C. nivalis* türü, eriyen karları kırmızıya boyar. *Bak.* kanlıkar.

Chlodion, CLODION olarak da yazılır (ö. y. 447), Sal Franklarından bir kabilenin kralı. Merovenj hanedanının kurucusu olduğu kabul edilir.

Chlodion'un kabilesi 428'den sonra Roma'nın vasalı olmayı reddetti ve Scheldt Irmağını geçerek güneye, Tournai ve Cambrai'ye kadar Galya içlerine ilerledi. Tournai ile Cambrai arasında bulunan Helena'da (Hélesme) Romalı General Aetius'a yenilince kabile daha fazla yayılamadı. Chlodion bununla birlikte, Somme'a kadar bütün ülkeyi ele geçirerek Tournai'yi Sal Franklarının başkenti yaptı. Yerine daha sonra Mérovée geçti.

Chłopicki, (Grzegorz) Józef (d. 14 Mart 1771, Kapustynie, Volinya, Polonya [bugün Ukrayna'da] - ö. 30 Eylül 1854, Kraków, Polonya, Avusturya İmparatorluğu), Napoléon orduları ile birlikte savaşan ve 1830 Kasım Ayaklanması'ndan sonra kısa bir süre Polonya diktatörü olan komutan.

1875'te Polonya ordusuna katıldı ve Polonya'nın ikinci kez paylaşılmasından önceki ve sonraki savaşlarda (1792-94) çarpıştı. Daha sonra Fransızların yönetimi altındaki yeni Polonya lejyonlarında görev yaptı ve 1797 ile 1805 İtalyan seferlerinde kendini gösterdi. 1807'de Polonya'da Napoléon'un 1. Vistül Alayı'nın komutanlığını üstlendi. 1808'de İspanya'daki Yarımada Savaşı'na katıldı. Épila'da ve Zaragoza saldırısında gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Légion d'honneur nişanı aldı. 1812'de Büyük Ordu'yla birlikte Napoléon'un Moskova seferine katıldı. Polonya ordusunun Rusya yönetiminde yeniden kuruluşu (1814) sırasında general olarak bir tümenin başına getirildi, ama 1818'de Büyük Prens Konstantin Pavloviç ile bir tartışmadan sonra görevinden ayrıldı.

Polonya'daki 1830 Kasım Ayaklanması'na önceleri karışmayan Chłopicki, yapılan çağrılar üzerine 5 Aralık 1830'da diktatörlük yetkileriyle ayaklanmanın başına geçmeyi kabul etti. Savaşı kazanma umudu olmadığından Rusya ile görüşme yolları arayarak ordularını sürekli savunmada tuttu. 17 Ocak 1831'de istifaya zorlanmasına ve resmî olarak er rütbesine indirilmesine karşın, 25 Şubat 1831'de Varşova yakınlarındaki Grochów Çarpışması'nda ağır biçimde yaralanana değin askeri komuta yetkisini elinde tuttu. Grochów'dan sonra devlet işlerinden tümüyle uzaklaştırıldı.

Chlorella, tatlı sularda tek tek ya da kümeler halinde bulunan ve çanak biçiminde kloroplastları olan küresel yeşil alg cinsi. Bu algler fotosentezle ilgili araştırmalarda ve pis suların arıtılmasında çok kullanılır. Su arıtımında kullanılması, bakterilerin üremesini ve gelişmesini engelleyen bir madde (klorellin) bireşimlemesinden kaynaklanır. Çok çabuk üreyen ve gerek protein, gerek B grubu vitaminlerince zengin bir besin maddesi olan (bir yemek kaşığı kurutulmuş tozun besin değeri 28,3 gr bifteğinkine eşdeğerdir) *Chlorella* türlerinin gelecekte insanlar için hem yeryüzünde, hem uzayda değerli bir besin kaynağı olacağı umulmaktadır. Bu amaçla ABD, Japonya, Hollanda, Almanya ile İsrail'de, insanoğluna besin, su ve oksijen sağlayacak kapalı

sistemler olan *Chlorella* çiftlikleri kurulmuştur. Bu algler, hareketsiz üreme hücreleri (otospolar) aracılığıyla eşeysiz olarak çoğalır. Bazı türler (örn. *Zoochlorella*) basit yapılı hayvanlarla ortakyaşam ilişkisi kurar.

Chloromonadida, *Protozoa* filumunun *Phytomastigophorea* sınıfından fitoflagellatları (bitki benzeri tekhücreli kamçılılar) kapsayan takım. Klorofil içeren, disk biçiminde pek çok kloroplastı olduğundan, bazı uzmanlarca alglerin *Chloromonadophyceae* sınıfından sayılan bu takımın üyelerinin, biri öne doğru uzanan, öbürü arkada serbestçe sürüklenen iki kamçısı vardır. Bütün türleri öbür kamçılılara oranla daha az bulunur ve ekonomik yönden büyük önem taşımaz. Hepsinde yassı ve basık olan hücre, yağ olarak depolanmış metabolizma ürünlerini içerebilir. Bu takımın, yalancıayaklarla (sitoplazma uzantıları) donatılmış renksiz türleri kapsayan *Thaumatomastix* cinsi, kamçılılar ile *Sarcodina* üstsınıfının üyeleri arasında geçiş formu olarak kabul edilebilir. *Gonyostomum* cinsi, takımın tüm özelliklerini yansıtan en önemli temsilcisidir.

Chlorophyta, yeşil algler olarak bilinen algleri içeren bölüm. *Ayrıca bak.* yeşil algler.

Chlotar *bak.* Clotaire

Cho Lon, Güney Vietnam'da kent. Küçük bir su kanalı ile ayrıldığı Ho Şi Minh (eskiden Saygon) belediyesinin hemen batısında yer alır. 1778'de Çinli göçmenlerin kurduğu kent, daha sonra tramvay hattı, karayolu ve kanallarla birleştirildi. 1932'de önce Saygon-Cho Lon, daha sonra da Saygon ili olarak adlandırılan tek bir siyasal yönetim birimi oldu. 1976'da Ho Şi Minh kentine bağlandı.

Cho Lon, Asya'nın pirinç ve balık ürünlerinin bir dağıtım ve pazarlama merkezidir. Kentte kereste fabrikaları, tekne yapım kızakları, tabakhaneler ve (balık ağları için) ham boya atölyeleri bulunmaktadır. Yerel çamurla yapılan tuğla ve çömlekleri çok tutulur. 1978'de Vietnam'da büyük ticaretin millileştirilmesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin yurt dışındaki Çinlileri yurttaşlığa yeniden kabul edeceğini duyurması üzerine Çin kökenli binlerce Vietnamlı kenti terk etti. Kentin büyük ticaret sektörü bundan önemli ölçüde zarar gördü.

Cho Oyu, Himalayalar'da, Nepal ile Tibet (Çin) sınırında, Everest'in 30 km kadar kuzeybatısında dünyanın en yüksek dağlarından biri (8.201 m). Doruğun güneyine düşen 5.715 m yükseklikteki, Nangpa La adlı buzul geçidi, Tibet ile Khumbu Vadisi arasındaki ticaret yolunun bir bölümünü oluşturur. Buzullar ve sert iklim koşulları nedeniyle uzun yıllar kimsenin çıkmayı göze alamadığı Cho Oyu'ya ilk kez 19 Ekim 1954'te aralarında Herbert Tichy ve Sepp Jöchler ile Pasang Dava Lama adlı bir Şerpanın bulunduğu bir Avusturya ekibi tırmandı.

Choanoflagellida *bak.* yakalıkamçılılar

Chocó, Kolombiya'nın batı kesiminde il. Kuzeybatıda Panama, kuzeydoğuda Atrato Irmağı ve batıda Büyük Okyanusla çevrilidir. Yüzölçümü 46.530 km²'dir. Hemen bütün il alanı yoğun yağış alan tropik ormanlarla kaplıdır. 10.700 mm'nin üzerinde olan yıllık ortalama yağış miktarı öbür Ekvator yörelerindeki yağış miktarlarından daha yüksektir. İldeki seyrek nüfusun büyük bölümü, sömürge döneminde, Kolombiya'nın başlıca platin kaynağını oluşturan Atrato ve San Juan ırmaklarında altın arayıcısı olarak çalıştırılan kaçak kölelerin soyundan gelir. İlde kerestecilik sanayisi gelişmektedir, ayrıca tarımcılık yapılır. Atrato'nun geniş bataklık alanları, Pan-Amerikan Karayolu'nun tamamlanmasını geciktiren en büyük engeldir. Ama Darién geçidindeki yol yapımı sürmektedir. İlin merkezi Quibdó'dur. Nüfus (1985) 313.567.

Chodkiewicz, Jan Karol (d. 1560, Stary Bykhov? - ö. 24 Eylül 1621, Chocim, Polonya), Osmanlılara ve İsveçlilere karşı önemli zaferler kazanmış Polonyalı komutan.

Litvanya'da nüfuz sahibi olan Rutenyalı bir asker ailesinin oğluydu. 1601'de Livonya'yı İsveç'ten almak için savaşmak üzere yola çıkan Zamoyski'yle birlikte Litvanya'ya geldi. 1600'de Jan Zamoyski'nin komutası altında Osmanlılara karşı düzenlenen seferde kendisini gösterdi. Zamoyski'nin 1602'de Polonya'ya geri dönmesinden sonra, Chodkiewicz Litvanya orduları başkomutanlığına atandı. Polonya *Sejm*'inden (Yasama Meclisi) ve Kral III. Zygmunt'tan çok az destek görmesine ve ikmal yetersizliğine karşın, 1602'de Södermanland dükünü (sonradan IX. Karl) Riga'dan sürdü. 1603'te Dorpat'ı (Estonya dilinde Tartu) aldı, 1604'te Weissenstein yakınlarında İsveçlileri yendi ve kendi ordusunun dört katı büyüklükte bir İsveç ordusunu dağıttı.

Chodkiewicz 1606-07'deki Polonya ayaklanmasının bastırılmasına yardım ettikten ve 1609'da Riga'yı yeniden ele geçirmeye çalışan İsveçlilere karşı zafer kazandıktan sonra, Moskova'yı ele geçirmek üzere yola çıktı. Ama ücretlerinin ödenmemesi üzerine askerler ayaklandı ve Chodkiewicz, Smolensk'e çekilmek zorunda kaldı. Zygmunt'un oğlu Prens Władysław'ın desteğiyle (sonradan Kral IV. Władysław Vaza) 1617'de Dorohobuj Kalesi'ni aldı. Polonya ile Moskova arasında imzalanan Deulino Mütarekesi'nden sonra güney sınırlarını Osmanlılara karşı savunmaya gönderildi. Hotin'de Osmanlı kuşatmasını kaldırttıktan hemen sonra, kendisininkinden kat kat büyük bir kuvvete karşı başarıyla savunduğu Moldavya sınırında öldü.

Chodowiecki, Daniel (Nikolaus) (d. 16 Ekim 1726, Danzig [Gdańsk], Polonya - ö. 7 Şubat 1801, Berlin), Polonya asıllı Alman tür ressamı ve oymabaskı sanatçısı. Alman

"Sanatçının Atölyesi", Daniel Chodowiecki'nin bir oymabaskı çalışması, 1771; Oymabaskı Koleksiyonu, Berlin
Kupferstichkabinett, Berlin

orta sınıfının yaşamını ve davranışlarını büyük bir ustalıkla betimlemiştir.

Kendi kendisini yetiştiren Chodowiecki, ilk önemli başarısını Greuze etkisini yansıtan "Jean Calas'nın Ailesinden Ayrılması" (1767, Dahlem Müzesi, Berlin) adlı duygusal resmiyle elde etti. 1758'den sonra oymabaskı yapmaya başladı. Yedi Yıl Savaşı (1756-63) ile ilgili öyküleri işlediği birkaç oymabaskı çalışmasından sonra, ünlü "İsa Mesih'in Yaşamının Öyküsü" adlı yapıtını gerçekleştirdi. Prusya'da basılan pek çok kitapta metal levhaları ve iç kapak bezemeleri yer aldı. Sayıları 2 bini bulan aside yedirme baskı ile 18. yüzyıl yaşamını canlı bir biçimde belgeledi. Özellikle rahat ev içi sahnelerini betimlediği bu yapıtlarında gözlemlerini, sık sık karşılaştırıldığı William Hogarth'ın iğneleyici tavrının tersine, yumuşak bir mizah anlayışıyla yansıttı. 1797'de Berlin Sanat Akademisi müdürü oldu.

Chodsko, Çekoslovakya'nın batısında, Almanya sınırı boyunca uzanan ve şimdiki Batı Bohemya (Západočeský) iline (*kraj*) bağlı Domažlice ilçesinin (*okres*) topraklarını kaplayan tarihsel sınır bölgesi. 14. yüzyılda Bohemya kralı Johann'ın (Jan Jucemburský) Çekçe konuşan etnik bir topluluk olan Hodlara, sınır bekçileri olarak tanıdığı "Hod Ayrıcalıkları", bölgede özgün bir kültürün ve Çek milliyetçiliğinin biçimlenmesine önemli katkıda bulundu. Chodsko'nun başlıca kenti Domažlice'de Hod Şatosu'nda saklanan bu berat, 1693'te Jan Kozina'nın Habsburg hanedanının uyguladığı baskılara karşı başlattığı ayaklanmaya esin kaynağı oldu. Bölgenin stratejik önemi, Bohemya prensi I. Břetislav'ın 1040'ta İmparator III. Heinrich'in ordusunu yendiği ve Husçu birliklerin 1431'de çok daha büyük bir Katolik ordusunu korkutup kaçırtığı, Domažlice'nin güneybatısındaki Všerubsky Prumsk'ten (Wscherauer Geçidi) gelmektedir.

Chodsko'dan geçen Radbuza Irmağında altın arayıcılığı ortaçağda başladı; bu dönemde halkın geleneksel uğraşı dokumacılıktı. 18. yüzyılda Domažlice'de cam imalathaneleri kuruldu. Günümüzde tarihsel bir sit alanı olarak ulusal bir vakfın koruması altına alınmış olan Domažlice'de kumaş, ahşap oymalar, süt ürünleri, meyve şekerlemeleri, pasta türleri ve modern mekiksiz dokuma tezgâhları üretilmektedir.

Dağlık arazisinin yaklaşık beşte biri ormanlarla kaplı olan Chodsko, bir kış sporları merkezidir. Domažlice mimarisi ve şenlikleri de çok sayıda turist çeker; kentin ana meydanı Rönesans, barok ve imparatorluk dönemlerinden kalma yapıların kemerleri, balkonları ve sivri çatılarıyla çevrilidir. Alana, kuzey cephesindeki Meryem'in Doğumu adlı kilisenin yanında yükselen 13. yüzyıldan kalma kule egemendir. Chodsko Etnografya Müzesi'nin bulunduğu Domažlice'de her yıl Hod dans ve şarkı şenliği düzenlenir. Çekoslovakya'da yalnızca Hodlara ve Güney Bohemya ilindeki Strakonice'ye özgü geleneksel kostümler ve gaydalar bu şenlikte sergilenir. Yazar Jindřich Šimon Baar'ın doğduğu Klenči pod Čerchovem'in yakınında anısına dikilmiş bir heykel vardır. Domažlice, il merkezi Plzeň (Plisen) ve Almanya'ya kara ve demir yoluyla bağlanır.

Choiseul (Dükü), Étienne-François de Choiseul, STAINVILLE KONTU (1758'e değin) olarak da bilinir (d. 28 Haziran 1719, Lorraine - ö. 8 Mayıs 1785, Paris), 1758-70 arasında Kral XV. Louis'nin yönetimine yön veren Fransız dışişleri bakanı.

Stainville markisi François-Joseph de Choiseul'ün oğlu olan Choiseul, Stainville kontu unvanını alarak Fransız ordusuna girdi. Avusturya Veraset Savaşları'nda (1740-48) İngiliz ve Avusturyalılara karşı çarpışmalarda üstün yararlılıklar gösterdi. Daha sonra XV. Louis'nin çevresindeki soylular arasına katıldı. 1752'de, kralın gözdesi, Madame

de Pompadour'un bir saray entrikasına kurban gitmesini önleyerek onun sürekli himayesini kazandı. Ertesi yıl Pompadour'un desteğiyle Vatikan büyükelçiliğine atandı ve Papa XIV. Benedictus'u Gallikanlar ile Cizvitler arasındaki gerginliklerin azaltılmasına yardımcı olmaya ikna etti. Bu başarısı üzerine Mart 1757'de Avusturya'ya atanarak, Yedi Yıl Savaşı (1756-63) dolayısıyla kurulan ittifakı geliştirmekle görevlendirildi.

Kasım 1758'de Choiseul dükü unvanını aldıktan bir ay sonra, XV. Louis'nin çağrısıyla Versailles'a dönerek dışişleri bakanlığını üstlendi. Bu sırada Fransa Avrupa'da Prusya, Kuzey Amerika ve Hindistan'da da İngiltere karşısında üst üste yenilgiler alıyordu. Ağustos 1761'de İspanya ile iki ülkenin de Bourbon yönetimi altında olmasından dolayı *Pacte de Famille* (Aile Antlaşması) olarak adlandırılan askeri bir ittifak kurulması ve ardından İspanya'nın savaşa girmesi (1762), Choiseul'e İngilizlerle görüşmelerde bir pazarlık gücü kazandırdı. Sonunda imzalanan Paris Antlaşması'yla (1763) Kuzey Amerika ve Hindistan'daki Fransız sömürgelerinin büyük bölümü İngiltere'ye bırakılmakla birlikte, Choiseul'ün diplomatik manevraları Fransa'nın daha kötü duruma düşmesini önledi.

Choiseul, İngilizlere karşı misillemeye geçmek amacıyla, Fransız askeri gücünü yeniden oluşturmaya koyuldu. Deniz kuvvetleri bakanı olarak görev yaparken (1761-66) Fransız savaş gemilerinin sayısını büyük bir hızla artırdı. Savaş bakanlığı sırasında (1766-70), devrimin patlak vermesine değin süren ordu reformlarını başlattı. İç sorunlarda ise aynı cesur tutumu gösteremeyerek, ivedilik kazanan mali reform önerilerini geri çeviren *Parlement*'larla (Yüksek Mahkeme) çatışmaya girmekten kaçındı. Paris *Parlement*'ının 1762'de kralı da karşısına alarak Cizvit tarikatını dağıtması karşısında çekimser bir tutum takındı. XV. Louis, 1768-69'da Choiseul'e ve *Parlement*'lara karşı olan iki kişiyi hükümete aldı. Choiseul 1770'te İngiltere'ye savaş açma konusunu gündeme getirdiğinde bu bakanlar, kralı hükümetin böyle bir girişimi finanse edemeyecek kadar ağır borç altında olduğu konusunda ikna ettiler. Louis 24 Aralık 1770'te Choiseul'ü görevden alarak, Chanteloup'taki malikânesinde oturmaya zorladı. XV. Louis'nin ölümünden sonra, 1774'te Paris'e dönmesine izin verilen Choiseul eski siyasal gücünü bir daha kazanamadı.

Choiseul Adası, Büyük Okyanusun güneybatısındaki Solomon Adalarından biri. Bougainville Boğazıyla ayrıldığı Bougainville Adasının 50 km güneydoğusundadır. Uzunluğu 134 km, en geniş yeri ise 32 km'dir. Resiflerle çevrili, sık ağaçlı ve dağlık bir ada olan Choiseul'ün en yüksek yeri Maitabo Dağıdır (1.067 m). Kıyıdaki başlıca yerleşim merkezi Sasamungga'dır. Choiseul Adasının başlıca ürünü kopradır; ayrıca geçimlik düzeyde gölevez, tatlı patates ve yam yetiştirilir. II. Dünya Savaşı sırasında Yeni Gine'den sürülerek güneye doğru ilerleyen Japonlar 1942'de Choiseul'ü işgal ettiler ve 1945'te teslim oluncaya değin adanın kuzeyini ellerinde tuttular. Nüfus (1986) 12.549.

Cholet, Fransa'nın batısında Pays de la Loire planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Maine-et-Loire ilinde (*département*) kent. Moine Irmağı üzerindedir. Tarihsel kayıtlarda ilk kez 11. yüzyılda geçen adının yörede yetişen lahanadan dolayı Latince *cauletum* (lahana) sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Eski yapılarının, Véndee Savaşları sırasında yıkılmasından (1793-96) sonra, 19. yüzyılda bütünlükten uzak bir anlayışla yeniden inşa edildi. En yüksek yapısı olan Kutsal Yürek (Sacré-Cœur) Kilisesi, modern bir Roma-Bizans üslubu taşır. Önde gelen bir sığır pazarı olmanın yanı sıra bazı hafif sanayi dallarını da kapsar. Choletais olarak bilinen küçük bir tarihsel bölgenin (*pays*) merkezi olan kent, tarıma dayalı sanayi dallarıyla tanınır; köklü bir geçmişi olan keten dokumacılığına 19. yüzyılda pamuklu dokumacılık, yakın zamanlarda da ayakkabı, oyuncak, çocuk arabası, makine, elektronik radyo parçaları, televizyon ve radar yapımı eklenmiştir. Michelin şirketi 1970'te kentte bir otomobil lastiği fabrikası açmıştır. Nüfus (1982) 51.620.

Cholula, tam adı CHOLULA DE RIVADABIA, Meksika'nın orta kesiminde, Puebla eyaletinin kuzeybatısında kasaba. Orta Platoda, deniz düzeyinden 2.149 m yükseklikte eyalet merkezi Puebla kentinin hemen kuzeybatısında yer alır. Adı Nahua dilinde

Sanctuario de Los Remedios Şapeli, Cholula, Meksika
Victor Englebert

"kaynak yeri" anlamına gelen Cholula, İspanyolların bölgeyi fethetmelerinden önce Tanrı Quetzalcoatl'a adanmış önemli bir kentti. İspanyolların eski tapınakların üzerine inşa ettiği sayısız kubbeli kiliseleriyle tanınır. Erken Klasik dönemden (100-600) başlayarak Orta Amerika Yerli kültürünün merkezi oldu ve geç Klasik dönemde (900-1200) gelişiminin doruğuna ulaştı. 18 hektarlık bir alanı kaplayan ve 54 m yüksekliğinde olan geç Klasik dönemden kalma görkemli kerpiç piramit Orta Amerika Yerlilerinin inşa ettiği en büyük yapıdır. Bugün Sanctuario de Los Remedios adlı şapelin yer aldığı piramitin tepesindeki Quetzalcoatl tapınağından, 1519'da Montezuma'nın başkenti Tenochtitlán'ı fethetmek için ülkenin içlerine ilerleyen Hernán Cortés'in giriştiği yıkım yüzünden herhangi tarihsel veri kalmamıştır. Dokumacılık ve çömlekçilikle uğraşan ve Nahua dilini konuşan Cholulalılar İspanyol işgali sırasında Aztek imparatoru Montezuma'ya bağlıydılar.

Günümüzde bir hac ve turizm merkezi olan Cholula'da, tahıl, yöreye özgü bir *agave* türü, meyve, sebze ve hayvan ürünleri işlenir; şarap, likör, un ve dokuma üretilir. Ülkenin öteki kesimleriyle kara ve demir yoluyla bağlantısı vardır. Nüfus (1970) 15.399.

Choluteca, Honduras'ın güneyinde il. Güneyde ve doğuda Nikaragua, güneybatıda ve Fonseca Körfeziyle çevrilidir. Yüzölçümü 4.211 km²'dir. Savanlarla kaplı kıyı ovaları, Choluteca Irmağı boyunca uzanan düzlükler, kuzeydeki ve doğudaki dağlık bölgelerin yamaçları tarıma elverişlidir. Başlıca ürünler kahve, şekerkamışı ve pamuktur. Ayrıca iç tüketime yönelik olarak susam, pirinç, hayvan yemi üretilir, sığır ve domuz yetiştirilir. Orman ürünleri de il ekonomisinde önemli bir yer taşır. Kuzeybatıdaki Mina Moramulca'da altın ve gümüş çıkarılır. Düzenli aralıklarla ortaya çıkan kuraklıkların etkisini hafifletmek için, 1977'de Choluteca Irmağı üzerinde bir sulama projesi uygalamaya konmuştur. Choluteca'da demiryolu yoktur. İli batıdan doğuya kesen Pan-Amerikan Karayolu il merkezi Choluteca'dan geçer. Kıyıda uzanan bir karayolu da Chinandega ve El Triunfo'dan geçerek Nikaragua'nın içlerine uzanır. Nüfus (1991 tah.) 309.000.

Choluteca, Honduras'ın güney kesimindeki Choluteca ilinin merkezi. Choluteca Irmağı üzerindeki sıcak iklimli düzlüklerde yer alır. 1522'de madencilik merkezi olarak kuruldu, 1845'te kent statüsü kazandı. İç kesimlerde ağırlıklı olarak kahve üretilen ve sığır yetiştirilen tarım bölgelerinin ticaret ve üretim merkezi olan Choluteca'da arıcılık da yapılır. Kentte mandıralar, deri imalathaneleri, bıçkıhaneler, bir et paketleme tesisi, şeker, çimento, tel fabrikaları, kereste, tarım ilacı, mobilya, kiremit, tuğla ve içki imalathaneleri vardır. Kentte İspanyol sömürge döneminden kalma çok sayıda ilginç yapı bulunur. Choluteca, Honduras ve Nikaragua'daki önemli yerleşim merkezlerini birbirine bağlayan Pan-Amerikan Karayolu üzerindedir. Kentte bir de havalimanı vardır. Nüfus (1988 geç.) 53.799.

Chomsky, (Avram) Noam (d. 7 Aralık 1928, Philadelphia, ABD), ABD'li dilbilimci, yazar ve siyasal eylemci. Dilbilime yeni bir yön veren üretici-dönüşümsel dilbilgisi(*) kuramının kurucularındandır.

SSCB'den ABD'ye göç etmiş bir ailenin oğludur. Dilbilim çalışmalarına, tarihsel dilbilim alanında çalışmalar yapan ve İbranice uzmanı olan babasının etkisiyle başladı. Pennsylvania Üniversitesi'nde okudu ve dönemin ünlü dilbilimcilerinden Zellig Harris'in öğrencisi oldu. Dilbilim alanındaki kuramsal görüşlerini ilk kez, aynı üniversiteye sunduğu "Transformational Analysis" (1955; Dönüşümsel Çözümleme) adlı doktora tezinde ortaya koydu. 1955'te Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) dilbilim ve çağdaş diller dersleri vermeye başladı. 1961'de aynı üniversitede profesör oldu. 1966'da Ferrari P. Ward Kürsüsü'ne yabancı diller ve dilbilim profesörü olarak atandı. 1976'da da "enstitü profesörü" oldu.

Chomsky'nin ilk kez *Syntactic Structures* (1957; Sözdizim Yapıları) adlı kitabında ortaya koyduğu üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı, *Aspects of the Theory of Syntax* (1965; Sözdizim Kuramının Çeşitli Yönleri) adlı yapıtında daha kapsamlı bir kurama dönüşmüş ve başta ABD'de olmak üzere birçok ülkedeki dilbilim çalışmalarını etkilemiştir. Chomsky dili, doğuştan gelen evrensel bir yeteneğin ürünü olarak değerlendirir. Ona göre, dil üzerine geliştirdiği düşünceler, 17. yüzyıl usçu filozoflarının dil anlayışıyla yakınlık içindedir.

Chomsky 1960'larda ve 1970'lerde ABD'nin Vietnam'a müdahalesine karşı çıkışıyla adından söz ettirdi. Birçok toplumsal ve ekonomik konuda, siyasal görüşlerine de yer verdiği konferanslar verdi, kitap ve makaleler yazdı. Bunlar arasında *American Power and the New Mandarins* (1969; Amerikan Gücü ve Yeni Mandarinler), *The Political Economy of Human Rights* (1979, 2 cilt; İnsan Haklarının Siyasal Ekonomisi) ve *Towards a New Cold War* (1982; Yeni Bir Soğuk Savaşa Doğru) sayılabilir.

Chomsky'nin dilbilgisi kuramı alanındaki öteki önemli yapıtları arasında *Cartesian Linguistics* (1966; Descartes'çı Dilbilim), *The Sound Pattern of English* (1968, Morris Halle ile birlikte; İngilizcenin Ses Düzeni), *Language and Mind* (1968, genişletilmiş basım 1972; Dil ve Zihin), *The Logical Structure of Linguistic Theory* (1975; Dilbilim Kuramının Mantık Yapısı) ve *Reflections on Language* (1975; Dil Üzerine Düşünceler) vardır. *Language and Responsibility* (1979; Dil ve Sorumluluk) adlı yapıtında bilim ve düşünce tarihi, dil ve siyaset ilişkisi ve üretici dilbilgisinin dalları gibi geniş bir alana yayılmış çeşitli konular üzerinde durur. Chomsky *Pirates and Emperors* (1986; Korsanlar ve İmparatorlar), *On Power and Ideology* (1987; İktidar ve İdeoloji) ve *Language and Problems of Knowledge* (1988; Dil ve Bilgi Sorunları) gibi sonraki kitaplarında da bu konuları ele almayı sürdürdü.

Chomutov, Almanca KOMOTAU, Çek Cumhuriyeti'nin Kuzey Bohemya (Severočeský) ilinde (*kraj*) kent. Prag'ın kuzeybatısında, Almanya sınırı yakınlarındaki Erzgebirge (Krušné hory) eteklerinde yer alır. Bir olasılıkla Çek yerleşmesi olarak kuruldu. 14. yüzyılda Töton Şövalyeleri'nin yönetimindeydi. II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin Almanların elinde kaldı. Kuzey Bohemya'nın batısında bir kömür havzası ve linyit bölgesi olan kent, demiryolları kavşağında bir sanayi merkezidir. Kladno'daki hadde fabrikalarından gelen metal ürünleri burada işlenir. Nüfus (1988 tah.) 57.193.

Chon Buri, Tayland'ın doğu bölgesinde kasaba ve il (*changwat*). İlin merkezi olan Chon Buri kasabası Tayland Körfezinin doğu kıyısında, Bangkok'tan güneye doğru kıyı boyunca uzanan karayolu üzerinde yer alır. Yöre halkının Bang Pla Soi diye andığı kasabada gıda işleme fabrikalarıyla bir meteoroloji istasyonu vardır.

İlin kıyı şeridi 157 km uzunluğunda, yüzölçümü 4.363 km²'dir. Tüketilenden fazla pirinç elde edilen zengin bir tarım bölgesi ve ülkenin başlıca şekerkamışı ve manyok üretim alanlarından biridir. Kıyı boyunca balıkçılık yapılır ve tuz çıkarılır. Balık işlemenin yanı sıra şeker ve içki üretimi gelişmiş sanayi dalları arasındadır. İldeki başka kasabalar arasında Sri Racha'nın balıkçı limanı Phanat Nikhom, deniz kıyısında bir tatil merkezi olan Pattaya ve bölgenin güney ucundaki Sattahip limanı sayılabilir. Nüfus (1986 tah.) kasaba, 48.203; (1982) il, 744.183.

Chondrichthyes *bak.* kıkırdaklıbalıklar

Chondrostei, *Actinopterygii* (ışınsalyüzgeçliler) sınıfından ilkel kemiklibalıklar altsınıfı. Birçok fosil türü içeren bu altsınıfın bugün yaşayan başlıca temsilcileri mersinbalığı ile spatülbalığıdır. Afrika sularında yaşayan bişir de genellikle bu grup içinde sınıflandırılır.

Eti lezzetli, havyarı çok değerli olan mersinbalığı Kuzey Yarıküre'de yayılmıştır. Denizde yaşayan türleri Atlas Okyanusunun Amerika ve Avrupa kıyılarında, tatlı sularda yaşayan türleri ise daha çok Karadeniz ve Hazar Denizine dökülen ırmakların ağzında ve eski SSCB'nin güneyindeki ırmaklarda bulunur.

Gövdesi uzun ve konik olan mersinbalıklarının boyu, 8,5 m'yi bulan mersinmorinası (*Huso huso*) dışında genellikle 2 m'yi aşmaz. Bu balıkların gövdesi sırtta bir, yanlarda iki, alt yanlarda iki olmak üzere beş sıra kemik levhayla örtülüdür. Sivri burnunun alt yanında yer alan ağzıyla dipten beslenir. Dişsiz ağzının önündeki dört tane etli bıyıkla ırmak ve deniz diplerini karıştırarak, yiyebileceği küçük balıkları ve omurgasızları arar. Mersinbalığının denizde yaşayan türleri yumurta dökmek üzere akarsulara girer; tatlı su türleri ise göl kıyılarında yumurtlayabilir. Dişi çok sayıda küçük yumurta (havyar) bırakır ve yumurtadan çıkan yavrular hızla büyür. Mersinbalıklarının ömrü çok uzundur, örneğin mersinmorinası 100 yıl yaşayabilir.

Spatülbalığının en belirgin özelliği, genellikle hayvanın yarı boyuna ulaşan kıkırdaktan oluşmuş kürek ya da spatül biçimindeki uzun burnudur. Mississippi'de yaşayan spatülbalığının uzunluğu 2 m'yi bulmazken, Çin spatülbalığı 6 m'yi aşar. Bu balıklar yalnız planktonla beslenir; 7-8 yılda cinsel olgunluğa ulaşır ve ilkbahar taşkınları sırasında yumurta döker. Yavruların burnu, yumurtadan çıktıktan 2-3 hafta sonra uzayıp gelişmeye başlar.

Mersinbalığı ile spatülbalığının kafatası ve iskeleti *Chondrostei* altsınıfının soyu tükenmiş üyelerinden daha kıkırdaklıdır. Her iki türün de yüzgeçleri kemik dikenlerle desteklenir (ışınsal yüzgeç); yalnız mersinbalığının gövdesi pullarla kaplıyken, spatülbalığı hemen hemen pulsuzdur.

Orta Afrika'nın tatlı sularında yaşayan ve yılanbalığını andıran bişirin uzunluğu ortalama 70 cm, gövdesi silindir biçimindedir ve sert, baklava biçimi pullarla örtülüdür. Sırt yüzgeci yan yana dizilmiş küçük flamaları andıran çok sayıda keskin dikenlerden oluşur. Karnı açık renk, sırtı daha koyu tonlardadır. Akarsu kıyılarında yaşayan bişir, geceleri avladığı böcekler, solucanlar, kabuklular ve küçük balıklarla beslenir.

Chondrostei altsınıfı, başta *Palaeonisciformes*, *Tarrasiiformes*, *Haplolepiformes* olmak üzere soyu tükenmiş 16 takımı kapsar. Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) boyunca, *Holostei* ve *Teleostei* altsınıflarından kemiklibalıkların ortaya çıkmasıyla bu fosil takımların yavaş yavaş yok olduğu sanılmaktadır. *Chondrostei*'nin bilinen en eski takımı olan *Palaeonisciformes*, Orta Devoniyen Dönemden (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) başlayarak yeryüzünün hem tatlı, hem tuzlu sularında yaşamıştır. Bu takımın üyelerinin bir metreyi bulan konik ya da yassı gövdeleri genellikle sert ve baklava biçimi pullarla kaplı, kuyruk yüzgeci mersinbalığında olduğu gibi bakışımsız ve üst lobu daha büyük, çeneleri de daha ilkel ve güçsüzdü. Karbonifer Dönemde (y. 345-280 milyon yıl önce) ortaya çıkan *Tarrasiiformes* ve *Haplolepiformes* üyelerinin iskelet yapısı *Palaeonisciformes* takımınınkinden farklılaşmış, çeneleri ile çene kasları da güçlenmiştir.

Chondrostei altsınıfının yaşayan üyelerinin kafatası yapısı atalarınınkine benzer. Bişirin fosil örnekleri 65 milyon yıl, mersinbalığı ile spatülbalığınınkiler y. 100-65 milyon yıl öncesine tarihlendirilmiştir.

Chondrosteiformes, *Actinopterygii* (ışınsalyüzgeçliler) sınıfından, tuzlu sularda yaşayan, soyu tükenmiş balık takımı. Tek bir familyayı (*Chondrosteidae*) içeren bu takımın üyeleri, Alt Triyas Döneminden Üst Jura Dönemine kadar (y. 225-136 milyon yıl önce) denizlerde geniş bir dağılım gösteriyordu. Emici ağızlarıyla beslenen bazı türlerin, günümüzdeki mersinbalığının(*) atası olduğu sanılmaktadır.

Chonetes, *Brachiopoda* filumundan soyu tükenmiş deniz kabukluları cinsi. Fosillerine, Silüriyen Dönemden Permiyen Döneme (y. 430-225 milyon yıl önce) kadar oluşmuş deniz kayaçlarında rastlanır. *Chonetes* cinsi ile yakın akrabası olan türler, *Brachiopoda* filumunun en uzun süre yaşamış örnekleri-

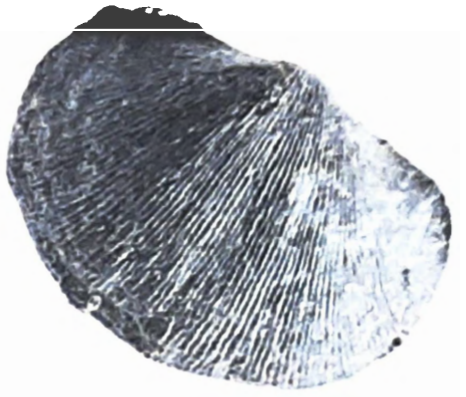

New York eyaletindeki East Bethany de bulunmuş *Chonetes coronatus* fosili
Buffalo Museum of Science, Buffalo, New York

dir. Küçük olan kabuğunun yarısı içbükey, öbür yarısı hafifçe dışbükeydir. Kabuğun yatay kenarından açı yapacak biçimde çıkan kısa dikenler, hayvanın dibe ya da bir yüzeye tutunmasını sağlar. Kabuğun iç yapısı bu cinsin tanıtıcı özelliğidir.

Chongming Adası, Wade-Giles yazımında CHUNG-MING, Çin'de, Zhejiang yönetim bölgesinde (*sheng*) Yangtze Irmağının ağzında büyük ada. Yönetsel açıdan Şanghay Belediyesi'ne (*shi*) bağlı bir il (*xian*) durumundadır.

Chongming Adası, ırmağın yukarı ve orta çığırlarından sürüklenerek gelen milin yığılmasıyla oluşmuştur. Adından ilk kez İS 7 yüzyılda söz edilen adanın o dönemde ırmağın halicinde biriken üç büyük kum yığınını kapsadığı sanılmaktadır. Bu yığınlar zamanla birleşerek bir ada biçimini almıştır.

10. yüzyıl başlarında, halicin kuzey kıyısındaki Haimen ilinin bir uzantısı olarak adanın batısında Chongming adıyla bir garnizon kuruldu. 1222'de Huaidong Tuz İdaresi'ne bağlı olarak adada bir tuz müdürlüğü oluşturuldu. Moğol hanedanı döneminde (1206-1368) 1348'de valilik düzeyine yükseltilen Chongming'in yönetim merkezi, adanın Yaoliu adlı yöresinden alınarak 1352'de doğu yöresine taşındı. Ming hanedanının (1368-1644) başa geçmesinden sonra 1369'da il düzeyine indirilen Chongming, önce Suzhou'ya, 1497'den sonra da halicin güneyindeki Taicang Özerk Bölgesi'ne (*zhou*) bağlandı. Taşkınlardan büyük zarar gören adada selleri engellemek için koruyucu setler inşa edildi. Eskiden oldukça kalabalık olan nüfusu II. Dünya Savaşı'ndan sonra gitgide azaldı. Ada halkı, balıkçılık yaparak ve soya yetiştirerek güçlükle geçimini sağlayan bir topluluğa dönüştü.

1949'dan sonra, önce su baskınlarını önlemek için kurulan setleri onarmak, koruyucu bir şerit oluşturmak üzere ağaç dikmek, daha sonra da adada üretkenliği artırmak amacıyla yoğun ve planlı bir çaba harcandı. Ama ada özellikle 1958'den sonra komünlerin kurulmasıyla büyük gelişme sağladı. Komünleşmenin daha büyük çaplı atılımlara olanak sağlaması, adayı çevreleyen ve gittikçe artan çamur düzlüklerini ekilebilir duruma getirmek ve üretimi artırmak için büyük bir projenin uygulanmasına yol açtı. 1959-60'tan başlayarak daha geniş alanlar setlerle korunmaya başlandı, sulama ve akaçlama kanallarıyla ekilebilir duruma getirildi. Toprağın aşırı alkalik özelliğine karşı önlemler alındı, ilk kez ekime açılan alanlarda önce pamuk yetiştirildi. Alkalik koşullara karşı çok dayanıklı olan pamuk üretimi yaklaşık beş yıl sürdürüldükten sonra ekim alanları tahıl yetiştirmeye elverişli duruma geldi. Şanghay kentinin gereksinimini karşı-

lamak üzere adada bugün meyve ve sebze üretilmekte, kümes hayvanı yetiştirilmektedir. Bu projenin başarıya ulaşmasından sonra, Xinan, Paiwan ve Helong gibi yakındaki çamur düzlüklerinde de benzer bir çalışma yapılmıştır. Bu alanların tarıma elverişli duruma getirilmesinde, Şanghay bölgesindeki kırsal komünlerden sağlanan yük hayvanları ile traktörlerin büyük katkısı olmuştur.

Chongqing, Wade-Giles yazımında CH'UNG-CH'ING (Çincede "İki kez kutsanmış"), CHUNGKING olarak da bilinir, Çin'de, Sichuan yönetim bölgesinin en büyük kenti. Çin'in güneybatısındaki en önemli ırmak limanı ve sanayi merkezidir.

Doğu Çin Denizinden 2.250 km içerde yer alan Chongqing'in eski kent bölümü tarih boyunca stratejik önem taşımış bir alanda kurulmuştur. Kuzeyde Chang Irmağına, doğu ve güneyde de Jialing Irmağına bakan kentin üstünde kurulduğu Jinbi Dağı, bu iki ırmağın birleşme noktasına sokulan bir burun biçimindedir. 22.341 km²'lik alan kaplayan Chongqing belediyesi (*shi*) Changshou, Jiangbei, Baxian, Qijiang, Yongchuan, Hechuan, Rongchang, Tongliang, Jiangjin Bishan, Dazu ve Tongnan illerini içine alır. Kuzeyden gelen soğuk rüzgârlardan Qinling Dağlarıyla korunduğu için yumuşak bir iklimi vardır. Kış aylarında don olayı seyrek görülür. Yazlar ise sıcak ve nemli geçer. Ekim-nisan arasında kenti bir sis tabakası kaplar.

Kentin modern sanayisinin temelleri 1938-45 arasında atılmıştır. Başlıca sanayi dalları demir-çelik üretimi, kömür madenciliği, makine, tarım aracı, savaş gereçleri ve kamyon imalatı ile gübre ve kimyasal madde üretimidir. Pamuk, ipek ve kâğıt üretimi, kumaş boyama, gıda işleme gibi hafif sanayi dallarında Chongqing ülkede ön sırada yer alır. El sanatları da ekonomiye önemli katkıda bulunur. Chongqing yalnızca Sichuan'ın değil, komşu Shaanxi, Yunnan ve Guizhou yönetim bölgeleri ile Tibet'in batı kesiminin de ticaret ve ulaşım merkezidir.

Eskiden dar ve düzensiz sokaklardan oluşmuş sıkışık bir kent olan Chongqing, II. Dünya Savaşı sırasında, Milliyetçi hükümetin başkenti olduktan sonra yürütülen sıkı modernleştirme programıyla büyük değişiklikler geçirdi. Eski kentin batısında kalan kesimler hızla gelişmeye başladı. Japonların 1938-42 arasında giriştiği ağır hava bombardımanları kentin büyük bölümünün yıkılmasına yol açtı. Bunun üzerine başlatılan yeniden inşa programı savaş sonrasındaki yıllarda da sürdürüldü. Günümüzde çevredeki sayısız sanayi kenti ve banliyö asıl kentle birleşmiştir; bu durum eski kentteki aşırı nüfus yoğunluğunun hafiflemesini de sağlamıştır. Modern Chongqing yeni bir mimari anlayışla yapılmış apartmanlar ve ticari kuruluşlar ile geleneksel evlerin yan yana bulunduğu, çelişik görüntülerle dolu bir kenttir.

Chongqing Üniversitesi ve daha birçok eğitim kurumu mesleki alanlarda ve fen, edebiyat ve beşeri bilim dallarında öğretim verir. Kentin önde gelen kültür merkezleri arasında Chongqing Kütüphanesi ve Chongqing Kent Müzesi sayılabilir.

Kent içi ulaşımda kullanılan başlıca araçlar pikap, bisiklet ve otobüstür. Dik tepelere elektrikli tramvaylarla çıkılır. Liman, yoğun akarsu trafiğini kaldıracak kapasitededir. Birkaç demiryolu hattı ve yaygın bir karayolu ağı, öteki kentlere ve yönetim bölgelerine ulaşımı sağlar. Kent havalimanından yalnızca iç seferler düzenlenir. Nüfus (1989 tah.) 2.217.500.

Chongzhen, hükümdarlık adı, Wade-Giles yazımında CH'UNG-CHEN, asıl adı ZHU YUZHEN, Wade-Giles yazımında CHU YU-CHIEN, ölümünden sonraki adı ZHUANG-LIEMIN, Wade-Giles yazımında CHUANG-LIEH-MIN, tapınak adı (MING) SI ZONG ya da (MING) YI ZONG (d. 6 Şubat 1611, Pekin - ö. 25 Nisan 1644, Pekin), Ming hanedanının (1368-1644) 16. ve son imparatoru.

Kardeşi Tianji'nin (hd 1620-27) ölümü üzerine 16 yaşında tahta çıktı ve yozlaşmakta olan Ming yönetimini düzeltmeye çalıştı. Kardeşinin hükümdarlığı sırasında saraya egemen olan hadım Weizhongxian'ı sürgüne yolladı, daha yoz birçok yöneticinin de görevine son verdi. Bununla birlikte ordu içinde ve devlet memurları arasında yaygınlaşmış olan çıkar çatışmalarına ve hizipleşmelere engel olamadı. İmparatorluğun komutanları birbirleriyle uğraşmaktan ayaklanmaları bastırmaya, kuzeydoğu sınırından sızan Mançu kabilelerini durdurmaya zaman bulamıyorlardı.

Önceki imparatorlar devlet hazinesini öylesine boşaltmışlardı ki, Chongzhen ordusunu besleyecek parayı bulamıyor ve askerleri sık sık düşman saflarına katılıyordu. Çaresiz kalan imparator, zaten yeterince ezilmiş olan halktan daha çok vergi ve asker talep etmek zorunda kaldı. Bu yükü kaldıramayan halk, gittikçe büyüyen kitleler halinde isyancılara katıldı.

Sonunda, 1644'te Chongzhen'in hadım komutanlarından birkaçı imparatora ihanet etti ve isyancıların önderlerinden Li Zicheng (1605?-45) başkent Pekin'i ele geçirdi. Li'nin kuvvetleri Pekin'e yaklaşırken, imparator bakanlarını toplantıya çağıran çanı çaldı. Hiç kimse gelmeyince, sarayının yanındaki Mei-shan'a (Kömür Tepesi) tırmanarak orada kendini astı.

Chonotrichida, *Holotrichia* altsınıfından, genellikle denizde yaşayan kirpikli tekhücreliler takımı. Biçimi vazoyu andıran bu küçük canlıların erişkinlerinde serbestçe

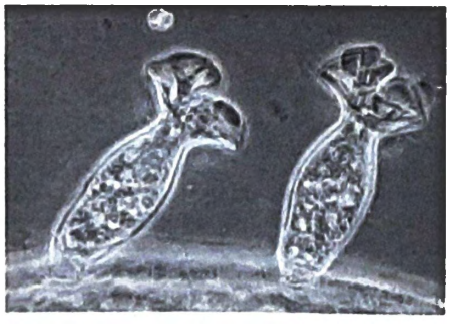

Gammarus cinsinden bir kabuklunun solungaç kapağına yapışmış *Spirochona* örnekleri
Natural History Photographic Agency - EB Inc

yüzmeyi sağlayan kirpikler bulunmadığı için, sudaki eklembacaklılara doğrudan doğruya ya da kısa saplarıyla tutunarak yaşarlar; larvaları ise serbestçe yüzebilir. *Chonotrichida* takımının üyeleri genellikle eşeysiz tomurcuklanmayla ürer; kavuşma yoluyla eşeyli üreyen türlerde iki hücre tamamıyla kaynaşır. Sarmal huni biçiminde yakası olan *Spirochona* cinsine sık rastlanır.

Chontales, Nikaragua'nın orta kesiminde il. Yüzölçümü 4.947 km²'dir. Güneybatısındaki Nikaragua Gölünü çevreleyen düzlüklerden başlayarak Amerique Dağlarının içlerine doğru uzanır. 1949'da bazı toprakları komşu Río San Juan iline bağlanmıştır. Tarım özellikle kuzey kesiminde gelişmiştir; başlıca ürünleri şekerkamışı, kahve, muz ve fasulyedir. Hayvan besiciliği ve peynir üretimi de önemlidir. Ormanlardan elde edilen kereste, sert tahta, çiklet ve kauçuk ile altın ve gümüş madenciliği de belirli bir ek gelir sağlar. Demiryolu ulaşımı yoktur. Başkent Managua'yı Antil düzlüklerine bağlayan karayolu, il merkezi Juigalpa'dan geçer. Nüfus (1985 tah.) 111.786.

Chopin, Frédéric (-François), Lehçe FRYDERYK FRANCISZEK SZOPEN (d. 1 Mart 1810 Żelazowa, Wola, Varşova yakınları-ö. 17 Ekim 1849, Paris), Polonya doğumlu romantik dönem Fransız besteci ve piyanisti. Piyano konçertoları ve aralarında 55 mazurka, 13 polonez, 24 prelüd, 27 etüd, 19 noktürn, 4 balad ve 4 *scherzo*'nun da bulunduğu solo piyano parçalarıyla tanınmıştır. Piyano parçaları dışında çok az bestesi olmasına karşılık, incelikli düş gücü ve teknik becerisiyle büyük müzik ustalarından biri olmuştur.

Polonya'ya göç etmiş bir Fransız olan babası Nicholas, soylu Polonya ailelerinin yanında özel öğretmen olarak çalışmaktaydı. Żelazowa Wola'da, böyle bir aileden gelen, ama çok varlıklı olmayan bir kadınla evlendi. Oğlunun doğumundan sonra Varşova'daki lisede Fransızca öğretmeni oldu. 1823-26 arasında Chopin de bu okula devam edecekti. Chopin ailesinin üyelerinin hepsi sanata yatkın kişilerdi. Chopin daha bebekliğinde annesi ya da en büyük ablası piyano çalarken bundan inanılmaz biçimde etkileniyordu. Altı yaşına geldiğinde artık dinlediği bir parçayı tekrarlayabiliyor, kendi de yeni melodiler çıkarıyordu. Bir yıl sonra, çok yönlü bir müzikçi olan Wojciech (Adalbert) Zywny'den piyano dersleri almaya başladı.

Kısa sürede özel akşam toplantılarında piyano çalmak üzere davetler alacak kadar ilerledi. Sekiz yaşında kamu yararına verilen bir konserde ilk kez dinleyici önüne çıktı. Üç yıl sonra da, parlamentonun açılışı dolayısıyla Varşova'da bulunan Çar I. Aleksandr'ın önünde yerel bir müzikçinin icat ettiği yeni bir tür piyano-orgu olan *aeolomelodicon*'da doğaçlamalar yaptı. Chopin'in "harika çocuk" olarak gittikçe artan bir ilgi görmesi yalnızca piyanistliğinin değil, beste çalışmalarının da bir sonucuydu. Yedi yaşında bir *Sol Minör Polonez*, hemen ardından bir marş yazdı. Grandük Konstantin, çok hoşuna giden bu marşın, kendi askeri bandosunca törenlerde çalınması için orkestra uyarlamasını yaptırdı. Chopin daha sonra başka polonezler, mazurkalar, çeşitlemeler, *écossaise*'ler (canlı İskoç dansları) ve bir rondo besteledi. Sonunda ailesi, onu 16 yaşındayken yeni açılmış olan Varşova Müzik Konservatuvarı'na yazdırdı. Chopin, okulun yöneticisi Polonyalı besteci Joseph Elsner'le birkaç yıl müzik kuramı konusunda çalışma olanağı buldu. Genç besteci için daha iyi bir

Chopin, Eugène Delacroix'nın portre çalışmasından ayrıntı; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource / EB Inc

öğretmen olamazdı, çünkü Elsner geleneksel eğitimi ısrarla sürdürdüğü halde, kendisi de romantik eğilimli bir besteci olduğu için, Chopin'in düş gücünü hiçbir biçimde akademik ölçütlerle sınırlamamak gerektiğini kavramıştı. Varşova'da müzik yaşamı oldukça canlıydı, ama Chopin'in daha zengin bir müzik deneyimine gereksinimi vardı. Her türlü özveriyi gösteren ailesi maddi yardım isteklerinin hükümetçe reddedilmesinden yılmayarak gerekli parayı buldu ve onu Viyana'ya gönderdi.

Chopin, Elsner'in verdiği tavsiye mektubuyla, Viyana'da yayımcı Tobias Haslinger'e gitti. Haslinger, reklam niteliğinde ücretsiz bir konser vermesi koşuluyla, Chopin'in Mozart'ın *Là ci darem*'i üzerine çeşitlemelerini basmayı kabul etti. Chopin Ağustos 1829'da verdiği iki konserle, çalışı biraz yadırganmakla birlikte, kesin bir başarı kazandı.

Eylülde Varşova'ya döndü. Varşova Müzik Konservatuvarı'nda okuyan herkesin beğendiği, çekici, genç şan öğrencisi Constantia Gladkowska'ya âşık oldu. Bu döneminde insan sesi (özellikle İtalyan operasındaki kullanılışıyla) onun en önemli esin kaynağı haline geldi. Chopin Mart 1830'da Varşova'daki ilk konserini verdi. Bu konserde çaldığı Opus 21 *Fa Minör İkinci Piyano Konçertosu*'nun (1829) ağır bölümünü Constantia'nın anısına yazmıştı.

Aynı yıl kasım sonunda yeniden Viyana'ya gitti. Ama orada kamuoyunun beğenisinin çok yüzeysel olduğunu gördü. Haslinger yapıtlarını yayımlamakta fazlasıyla ağır davranıyor ve kimse de onu konser vermeye çağırmak için pek istekli görünmüyordu. Bu durumda Chopin için ailesine yük olmadan eğitimini sürdürmek olanağı kalmıyordu. Hepsinden kötüsü de Polonya'da Rusya'ya karşı ayaklanma çıktığına ilişkin haberlerdi. Ailesi onun çarpışmak için ülkesine dönmesini istemiyordu; Viyana'da da kimsenin onun milliyetçi duygularından doğan çelişkisine aldırış ettiği yoktu. Chopin çok geçmeden, Paris'in daha idealist olan atmosferine sığınmaya karar verdi. Pasaportunu beklerken yurtseverlik şiirleri besteleyerek ve Opus 20 *Si Minör Scherzo* (1831-32) ya da Opus 10 *On İki Büyük Etüd* (1829-32) gibi fırtınalı solo piyano parçaları yazarak avunmaya çalıştı. Sonunda Almanya'da Stuttgart'a ulaştığı bir sırada, Varşova'nın Rusların eline geçtiğini öğrendi. Uğradığı düş kırıklığıyla neredeyse bunalıma girecekti.

Eylül 1831'de gittiği Paris'te, kentin büyüklüğü, "görkem ve pislik, erdem ve ahlaksızlık" gibi karşıtlıklar karşısında şaşkınlığa uğradı. Ama Polonya dışında hiçbir yerde buradaki kadar yakınlık duyacağı insanlar bulamayacağını da hemen anladı. Viyanalı bir dostunun tavsiye mektupları Paris'in konser çevresinin önde gelenleriyle doğrudan ilişki kurmasını sağladı. Ama çok geçmeden kendini Polonyalı göçmenler, Franz Liszt, Hector Berlioz, Felix Mendelssohn ve Vincenzo Bellini gibi genç besteciler, viyolonselci Auguste Franchomme gibi müzikçiler arasında buldu.

Paris'teki ilk aylarında meslek ve para yönünden sıkıntı çekti. Şubat 1832'de piyano yapımcısı Camille Pleyel'in salonunda ve mayısta Paris Konservatuvarı'nda verdiği iki konserden sonra, aşırı incelikli çalış tarzının büyük mekânlarda dinleyicilerin hepsine birden hitap edemediğini anladı; cesareti gittikçe kırılıyordu. Ama aynı yıl bankacı Rothschild ailesiyle tanıştırılması ona birdenbire yeni ufuklar açtı. Nazik davranışları, kibar giyimi ve duyarlı kişiliğiyle Chopin, Paris'in zengin evlerinde hem piyanist, hem de öğretmen olarak aranan, kabul gören bir kişi olmuştu. Bu dönemdeki yeni piyano yapıtları arasında şaşırtıcı ölçüde şiirsel iki etüd kitabı, *Si Minör Balad Fantezi-Impromptu* ile güçlü milliyetçi duygularının ürünü olan daha küçük boyutlu mazurka ve polonezler bulunuyordu.

1835 yılı, özel yaşamındaki olaylar nedeniyle Chopin için unutulmaz bir dönem oldu. Bohemya'daki Karlsbad (Karlovy Vary) kentinde anne ve babasıyla birlikte mutlu günler geçirdi. Daha sonra eski Polonyalı dostları Wodziński'leri görmek üzere Almanya'ya geçerek Dresden'e gitti. Orada ailenin 16 yaşındaki güzel kızı Maria'ya âşık oldu. Ama anne Wodzińska'nın, Chopin'ın sağlık durumuna ilişkin olumsuz söylentilerden endişe duyması, tasarlanan evliliği engelledi.

Derin bir üzüntüye kapılan Chopin, dostu Pleyel'le birlikte gezmek ve görülmeye değer yerleri görmek amacıyla İngiltere'ye kısa bir gezi yaptı. Paris'e döndüğünde zor bir duygusal sorunla karşı karşıya kaldı. 1836 sonbaharında Liszt ve bazı edebiyatçı dostlarının yanında görüp tanıştığı, aşırı serbest bir yaşam süren yazar George Sand ona âşık olmuş ve birlikte yaşamayı önermişti. Maria'ya duyduğu bağlılık, ailesine karşı çıkmak istememesi ve Paris dedikodularından çekinmesi, önceleri Chopin'i duraksattı. 1838 sonbaharına gelindiğinde Sand'ın, onun çok anlamsız bulduğu ahlak kaygılarına yönelttiği eleştirilere daha fazla karşı koyamaz hale gelmişti. Sağlığının bozuk olduğu bahanesini öne sürerek Sand ve onun çocukları Maurice ve Solange'la birlikte kışı geçirmek üzere Mayorka Adasına gitti. Palma yakınında küçük bir villa tuttular ve bir süre mutlu bir yaşam sürdüler. Ama bir sure sonra Chopin'in sağlığı kötüye gitmeye başladı. Onun tüberküloz olduğu söylentilerini duyan villa sahibi, evden çıkmalarını istedi. Hepsi birlikte Fransız konsolosluğuna sığındılar, sonra uzak bir köy olan Valldemosa'daki bir manastıra yerleştiler.

Soğuk, nem, kötü beslenme, köylülerin bu garip çiftin yaşamını kuşkuyla izlemesi ve iyi bir konser piyanosunun bulunmayışı gibi nedenler Chopin'in üreticiliğini engellediği gibi, zaten bozuk olan sağlığını daha da kötüleştirdi. Sand, Chopin'in yaşayabilmesinin adadan hemen ayrılmalarına bağlı olduğunu kavrayınca Mart 1839'da Marsilya'ya geçtiler. Chopin burada usta bir hekimin çabalarıyla oldukça iyileşti. Üç ay sonra da Paris'e dönmeye karar verdiler. 1839 yazını Paris'in 300 km kadar güneyindeki Nohant'ta George Sand'ın çok sevdiği sayfiye evinde geçirdiler. Başlangıçta Chopin de gullerin açtığı, bülbüllerin öttüğü bahçeyi çok sevdi; ama kır yaşamının gerçekte kendisine uygun gelmediğini artık biliyordu.

Chopin Nisan 1841'de Paris'e dönüşünü Pleyel'lerin evindeki yarı özel bir resitalle duyurmayı kabul etti. Bunu viyolonselci dostu Franchomme ve mezzosoprano Pauline Viardot ile birlikte verdiği bir konser izledi. Ayrıca Kral Louis-Philippe için çalmak üzere Tuileries Sarayı'na davet edildi. Maddi kazanç getirmekle birlikte bu konserler onda yoğun bir sinir gerginliğine de yol açıyordu. Düzenli bir geliri olması için yeniden özel öğretmenliğe başladı. Chopin'in yöntemi bilek ve kola büyük bir hareketlilik kazandırıyor ve gerekli çevikliğin sağlanabilmesi için parmak hareketlerinde alışılmışın dışına cesurca çıkmaya izin veriyordu. Böylece çok güzel, adeta şarkı söyler gibi sesler elde edebiliyordu. Bu da hemen her dönemde öncelikle aranan, beğenilen bir özelliktı. Yeni yapıtları da yavaş yavaş daha çok aranan Chopin, yayımcılarla olan pazarlıklarında giderek daha ustalaştığından, kibar bir yaşam sürdürebilecek olanakları elde edebiliyordu.

Ama sağlığı sürekli bir sorun halindeydi. Gittikçe bir anne gibi davranmaya başlayan George Sand, temiz hava alıp dinlenmesi için Chopin'i her yaz Nohant'a götürüyordu. Pauline Viardot ve ressam Eugène Delacroix gibi yakın dostlarını da sık sık davet ediyorlardı. Chopin en etkileyici ve yaratı dolu yapıtlarının çoğunu Nohant'da yarattı. Küçük parçaların yanı sıra Opus 49 *Fa Minör Fantezi* (1840-41), *Barkarol* (1845-46), Opus 61 *Polonez-Fantezi* (1845-46), Opus 47 *La Bemol Majör Balad* (1840-41), Opus 52 *Fa Minör Balad* (1842) ve Opus 58 *Si Minör Sonat* (1844) gibi daha büyük boyutlu yapıtlar da verdi. Kırsal çevrede kendisini geliştirmek için gerekli huzur ve zamanı bulabiliyordu. Özellikle müzikteki buluş ve düşüncelerini daha uzun ve karmaşık anlatımlar halinde geliştirmek istiyordu. Hatta, kontrpuan tekniğini güçlendirmek amacıyla, müzikologlarca incelenmesi için çalışmalarını Paris'e gönderdiği oluyordu. Aynı dönemde armoni bilgisi ve egemenliği de çok gelişti, ama bu, müziğinin duyulara hitap eden güzelliğinin hıçbir biçimde azalmasına yol açmadı. Chopin'in müziğin bu boyutuna verdiği önem ve değer, sanat yaşamı boyunca yapıtlarında bir "program"a işaret edebilecek açıklamalardan ya da betimleyici başlıklardan kesinlikle kaçınmasına, hatta nefret etmesine varacak kadar büyüktü. Chopin daha dengeli bir yaratılışta olsaydı, Nohant'da geçirdiği yazlardan daha çok yararlanabilir, daha da verimli olabilirdi. Oysa Sand'la ilişkisinin gerginleşmesi, onu giderek kırgın ve alıngan bir kişi yaptı. 1847 yazında artık Nohant'a gidemeyeceğini anladı, ertesi yıl da Sand'la kesin olarak ayrıldılar. Her ikisi de barışmayı ve yeniden birlikte olmayı istedikleri halde, gururları bunu engelledi.

Chopin bu ayrılığın getirdiği kırgınlığın içindeyken 1848 Devrimi başladı. Olaylar nedeniyle daha da sıkıntıya düşen Chopin, çok sevdiği İskoçyalı öğrencisi Jane Stirling'in önerisini kabul ederek İngiltere ve İskoçya'ya bir gezi yaptı. Kendisinden beklenecek bir tutumla, İngiltere'de yerleşip örneğin Filarmoni Derneği gibi kuruluşlarda görev almak yerine, Londra'da dersler vererek ve gösterişli toplantılarda piyano çalarak yıpratıcı bir çalışma sürdürdü. Sanatı yalnızca toplumsal statü simgesi olarak gören yabancılarla bir arada olmaktan sıkılıyordu. Kendisine yakın bulduğu Thomas Carlyle, Charles Dickens ve hemen her fırsatta operada görmeye gittiği Jenny Lind gibi kişilerle buluşup görüşmek bu sıkıntısını biraz hafifletiyordu. Gene de yaz ortalarında dinlenmek için İskoçya'ya gitti. Ama giderek vücutça zayıf düşmesi, sıla özlemi ve Jane Stirling'in bağlılığına karşılık verememekten duyduğu sıkıntıyla beste yapamayacak duruma geldi.

24 Kasım 1848'de Paris'e dönen Chopin'in sağlığı 1849 ilkbaharında çok kötüleştı. Chopin, Polonyalı bir rahibin kendisi için son kutsama törenini yapmasını kabul etti. Ölümünden önce tamamlanmamış elyazmalarının yok edilmesini ve cenazesinde Mozart'ın *Requiem*'inin seslendirilmesini

istedi. 30 Ekim'de Madeleine Kilisesi'nde yapılan cenaze töreninden sonra Père-Lachaise Mezarlığı'nda toprağa verildi.

Chopin, Polonya üzerine operalar yazmamakla Elsner'i, zamanının çoğunu Paris aristokrasisinin salonlarında geçirdiği için Polonyalı yurtsever şair Adam Mickiewicz'i, sanatsal değeri yalnızca büyük boyutlu akademik ürünlerde arayan eleştirmenleri düş kırıklığına uğratmıştı. Ama daha geniş görüşlü çağdaşları onun değerini anlamışlardı. Dönemin başka eleştirmenleri de, çok incelmiş bir ustalıkla göz kamaştırıcı bir özgünlüğü birleştirdiği piyano müziğini şaşkınlık ve hayranlıkla karşılamışlardı. Derinde saklı duyguları dile getiren, ama hiçbir zaman aşırı duygusallığa kaçmayan, özgün ve "kişisel" melodiler yaratmada az rastlanır bir yeteneği vardı. Temelde romantik olmakla birlikte, romantizmin bilinen süslemelerine yer vermediği müziğinde klasik bir sadelik ve titizlik görülür. Bugün artık Chopin, insan kalbinin gizli derinliklerine ulaşabilen müziği ve piyanodan elde edilebilecek yepyeni, büyülü sesleri kavrayıp ortaya koyuşuyla müziğin ölümsüz kişilerinden biri sayılmaktadır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Piyano müziği. Opus 4 *Do Minor Sonat* (1827). Opus 23 *Sol Minor Balad* (1831-35). Opus 25 *On İki Etüd* (1832-36). Opus 28 *Yirmi Dört Prelüd* (1836-39). Opus 38 *Fa Major Balad* (1836-39). Opus 31 *Si Bemol Minor Scherzo* (1837). Opus 35 *Si Bemol Minor Sonat* (1839). Opus 39 *Do Diyez Minor Scherzo* (1839). Opus 54 *Mi Major Scherzo* (1842). Orkestra müziği. Opus 11 *Mi Minor Birinci Piyano Konçertosu* (1830). Oda müziği. Opus 8 *Sol Minor Piyano Üçlüsü* (1828-29). Opus 65 *Piyano ve Viyolonsel İçin Sonat* (1845-46). Şarkı. Opus 74 *On Yedi Polonya Şarkısı* (1855).

Chopin, Kate, eö KATHERINE O'FLAHERTY (d. 8 Şubat 1851, St. Louis, Missouri - ö. 22 Ağustos 1904, St. Louis, ABD), edebiyatta yerel rengi savunan, New Orleans kültürünü işlediği yapıtlarıyla tanınmış ABD'li yazar. Kadın özgürlüğü konusuna önem vermesiyle sonraki feminist edebiyatçılara öncülük etmiş, bu yüzden de 20. yüzyılın sonlarında yapıtlarına yeni bir ilgi uyanmıştır.

1870'te Oscar Chopin ile evlenerek Louisiana'ya yerleşti. Kocasının ölümünden sonra Güney'de tanıdığı Kreol ve Cajun halkları üzerine yazmaya başladı. İlk romanı *At Fault* (1890; Hatalı) dikkat çekmedi, ama daha sonra yazdığı 100'den çok öyküsüyle üne ulaştı. Bunların ikisi, "Désirée's Baby" (Désirée'nin Bebeği) ve "Madame Celestin's Divorce" (Madam Celestin'in Boşanması) antolojilerde sık sık yer alır.

Chopin, 1899'da yayımladığı *The Awakening* (*Uyanış*, 1990) adlı gerçekçi romanında cinsel ve sanatsal açıdan bilinçlenerek ailesini terk eden ve sonunda intihar eden genç bir anneyi anlatır. Yayımlandığı zaman cinsel konulardaki açıksözlülüğü yüzünden lanetlenen kitap, daha sonra üslup güzelliği ve duyarlılığı yüzünden eleştirmenlerin övgüsünü kazandı.

Chopin'in yapıtları genellikle George Washington Cable'ın yapıtlarıyla karşılaştırılır. Cable yerel renge önem verir, ama kişilik çözümlemesinde daha edebi bir yol izler. Chopin ise daha gerçekçi ve yöresel özellikleri kadın-erkek ilişkilerini açığa çıkarmak için kullanır.

Chopin'in öykülen *Bayou Folk* (1894; Bayou Halkı) ve *A Night in Acadie* (1897; Acadie'de Bir Gece) adlı kitaplarında toplanmıştır. Per Seyersted'in yazdığı *Kate Chopin, A Critical Biography* (Kate Chopin, Eleştirel Bir Yaşamöyküsü) 1969'da yayımlanmıştır.

Choquette, Robert Guy (d. 22 Nisan 1905, Manchester, New Hampshire, ABD), Fransız asıllı Kanadalı yazar. Çığır açan yapıtlarıyla bütün genç kuşak şairlerini etkilemiştir.

Sekiz yaşındayken ailesiyle Montreal'e taşındı. İlk şiir kitabı *A travers les vents* (1925; Rüzgârların İçinden) sözdizim kurallarını önemsemeyen özgür anlatım biçimiyle dikkat çekti. 1926'da bu kitabı ile David Ödülü'nü aldı. 1931'de aynı ödülü *Metropolitan Museum* adlı şiir kitabı ile bir kez daha kazandı. Öbür şiir kitapları *Suite marine* (1953; Deniz Süiti), iki ciltlik *Oeuvres poétiques* (1956; Şiir Çalışmaları) ve *Poèmes choisis*'dir (1970; Seçme Şiirler).

İlk yayımlanan romanı *La Pension Leblanc* (1928; Leblanc Pansiyonu), sonraki radyo ve televizyon dizileri için bir temel oluşturdu. "Le Curé de Village" adlı radyo dizisindeki kişilikler *Le Curé de Village* (1936; Köy Papazı) ve *Les Velder* (1941) adlı romanlarından alınmıştır. Bunu "La Pension Velder" ve "Métropole" adlı iki dizi izledi. Choquette ayrıca düzyazı skeçlerden oluşan *Le Fabuliste La Fontaine à Montréal* (1935; Fabl Yazarı La Fontaine Montréal'de) adlı yapıtının yanı sıra *Language and Religion* (1975; Dil ve Din) ve *Moi Pétrouchka* (1980; Ben Petruşka) adlı kitaplarını yayımladı. *Le Choix de Robert Choquette dans l'œuvre de Robert Choquette* (1981; Robert Choquette'in Yapıtından Robert Choquette'in Yaptığı Seçmeler) adlı kitapta düzyazı ve şiirleri birlikte yer aldı.

Fransız-Kanada Akademisi ve Ronsard Akademisi (Paris) üyeliklerine seçilen Choquette, Bordeaux'da Kanada konsolosu (1965-68), Arjantin, Uruguay ve Paraguay'da Kanada büyükelçisi (1968-70) olarak görev yaptı.

Chordata *bak.* kordalılar

Chorley, İngiltere'nin Lancashire ilinde (*county*), Manchester metropoliten alanının kuzeybatısında ilçe (*borough*). Yüzölçümü 205 km²'dir. Batıda, tarımsal üretimin yoğun olduğu zengin Lancashire Ovasının bir bölümünü içine alır, doğuda ise Pennine kırlarına doğru yükselir. En önemli işkolları günümüzde de pamuklu dokuma ve patiska kumaş baskıcılığıdır. Öteki sanayi dalları arasında motor (British Leyland), boya ve kauçuk sanayileri sayılabilir. Chorley kenti ve çevresindeki kilise bölgeleri, özellikle yerleşim ve ulaşım olanaklarını geliştirerek yerel çevreyi güzelleştirmek amacıyla kurulan yeni kent Central Lancashire içinde kalır. Park alanı içinde Elizabeth dönemine ait bir malikâne olan Astley Hall, I. Dünya Savaşı anısına yerel yönetime armağan edilmiştir. Chorley 1881'de ilçe statüsü kazanmıştır. Nüfus (1984 tah.) kent, 35.104; (1985 tah.) ilçe, 93.500.

Choromański, Michał (d. 22 Haziran 1904, Yelizavetgrad, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 24 Mayıs 1972, Varşova, Polonya), Polonyalı romancı ve oyun yazarı.

Sovyetler Birliği'nde eğitim gördü. 1924'te Polonya'ya döndüğünde Polonyalı şairlerin yapıtlarını Rusçaya çevirdi. 1938-57 arasında Arjantin ve Kanada'da yaşadı. *Zazdrość i medycyna* (1932; Kıskançlık ve Tıp) ilk başarılı romanı oldu. Yapıtta, anlatılara dayanan deneysel yöntemler kullanarak bir aşk üçgeninde yaşanan kıskançlık ve erotizmin klinik çözümlemesini yaptı. Bir başka psikolojik yapıtı da deneme ve öykülerden oluşan *Kobieta i mężczyzna*'ydı (1959; Kadın ve Erkek). Öyküleri, nemfomani ve narkotik öfori (uyuşturucu etkisiyle kişinin kendisini aşırı dinç ve canlı hissetmesi ve bundan doğan haz duygusu) gibi psikopatolojik durumlara duyduğu ilgiyi yansıtır; bu durumları ürkütücü ve alaycı bir üslupla anlatmıştır. *Schodami w górę, schodami w dół* (1967; Yukarısı, Aşağısı), *W rzecz wstąpić* (1968; İşin Özüne İnmek) ve *Słowacki wysp tropikalnych* (1969; Tropik Adaların Słowacki'sı) geç dönem yapıtlarındandır.

Chorrillos, Peru'da, Lima-Callao metropoliten alanının güney kesiminde kent ve ilçe. 1824'te bir dinlence yerleşmesi olarak kurulduktan sonra 1856'da kasaba, 1901'de kent oldu. 1881'de Pasifik Savaşı sırasında Şili kuvvetlerince yağmalanarak yakıldı; 1940'taki bir depremde ağır hasar gördü. Orta gelir düzeyindeki grupların toplandığı bir konut bölgesi olan kentte, Lima'nın en ünlü iki halk plajı (Agua Dulce ve La Herradura) ile özel kulüpler ve bir askeri okul bulunur. Peru'nun meçhul asker anıtı kentin hemen güneyindeki bir tepededir. Nüfus (1972 geç.) kent, 57.022, (1981) ilçe, 141.881.

Chorzów, Polonya'nın güneybatısında, Katowice ilindeki (*województwo*) Yukarı Silezya Havzası (Zagłębie Górnośląskie) kentsel yığılmasının merkezinde kent. 1136'da kurulan kent, Orta Avrupa'daki çeşitli devletlerin yönetimi altına girdikten sonra, 1790'da Silezya'da (Śląsk) kömür çıkarılan ilk merkezlerden biri oldu. 1864'te belediye konumu kazandı. 1934'te çevresindeki dört kasabayla birleşti. Śląsk'ın en büyük sanayi kuruluşu Kościuszko Demir Çelik Fabrikaları (kuruluşu 1802), Kraków-Wrocław demiryolu hattı üzerindeki Chorzów'dadır. Kent ekonomisi madenciliğe ve metalurjiye dayanır. Önceleri nüfusun çoğunluğunu Almanca konuşanlar oluştururken, bu yurttaşların ülke dışına sürülmesi ve Polonyalıların yöreye göç etmesiyle 1945'ten sonra Lehçe, kentte konuşulan tek dil durumuna gelmiştir. Kentte bir tarih ve etnografya müzesi vardır. Nüfus (1990 tah.) 132.700.

Chou *bak.* Zhou

Chou HANEDANI *bak.* Zhou HANEDANI

Chou En-lai *bak.* Zhou Enlai

Chou Fang *bak.* Zhou Fang

Chou-k'ou-chen *bak.* Zhoukouzhen

Chou Kung *bak.* Zhou Gong

Chou li *bak.* Zhou li

Chou-shan Takımadaları *bak.* Zhoushan Takımadaları

Chou Tso-jen *bak.* Zhou Zuoren

Chou Tun-i *bak.* Zhou Dunyi

Chouan (Breton dilinde "cüce baykuş"), 1793'te Fransa'nın batısında ayaklanarak Vendée'li kralcılara (*bak.* Vendée Savaşları) katılan, çoğunlukla tuz kaçakçılığı ve satıcılığı yapan köylü çetelerinin üyelerine verilen ad. Sözcüğün önceleri, başarısız bir ayaklanmanın önderi Jean Cottereau'nun (1757-94) takma adı olduğu, sonra da yandaşları için kullanıldığı sanılmaktadır.

Chouan'ların ayaklanmasının nedeni monarşiye bağlılıktan çok, yeni cumhuriyetçi yönetimin *gabelle* denen geleneksel tuz vergisini kaldırarak kaçak tuz ticaretine son vermesi, kiliseye karşı sert önlemler alması ve zorunlu askerlik hizmeti getirmesine duyulan tepkiydi. Honoré de Balzac *Les Chouans* (1829; *Köylü İsyanı*, 1974, 1984/

Şuanlar, 1977) adlı romanında bu çeteleri canlı bir biçimde anlatmıştır.

Chraïbi, Driss (d. 15 Temmuz 1926, el-Cedide, Fas), Faslı romancı, oyun yazarı, radyo yapımcısı ve yorumcusu.

Once bir din okulunda, ardından Kazablanka'daki bir Fransız okulunda öğrenim gördü. 1946'da kimya mühendisliği okumak üzere Paris'e gitti; 1950'de mezun olduktan sonra nöropsikiyatri dalında lisansüstü öğrenime başladı, ama doktorasını tamamlamasına yakın, bilimsel çalışmalardan vazgeçti.

Cezayir'de çarpışmalar başlamadan önce yayımlanan *Le Passé simple* (1954; Geçmiş Zaman) adlı ilk romanı, baskıcı gelenekçiliğe karşı güçlü, keskin ve alaycı bir başkaldırıyı dile getirir. *Les Boucs* (1955; Keçiler) adlı kitabında ise, Fransa'da yaşayan Kuzey Afrikalıların uğradığı baskıları hedef almaya başladı. *L'Âne* (1956; İzmaritler) ve *La Foule* (1961; Kalabalık) adlı yapıtlarında alegorik siyasal anlatıma yönelerek açık polemiklerden kaçındı. Her iki yapıt da bağımsızlığına yeni kavuşan Üçüncü Dünya ülkelerinin yetersizlikleri ve Avrupa uygarlığının çıkmazlarıyla hesaplaşır. Delilik, şiddet ve kadınların ezilmesi temalarının iç içe geçtiği *Un Ami viendra vous voir* (1967; Seni Bir Arkadaş Görmeye Geliyor), Batılı değerlerin zayıflıklarını en belirgin biçimde işlediği yapıttır. *Succession ouvert* (1962; Geçmişin Mirasçıları) adlı ilk romanına ek olarak yazdığı kitapta ve *La Civilisation ma mère* (1972; Anam, Uygarlık) adlı kitabında Avrupa ve Kuzey Afrika'da kadın haklarının durumuna değinir. *Mort au Canada* (1975; Kanada'da Ölüm) adlı kitabı ise tutkulu aşkı irdeler. *Une enquête au pays* (Ülke Üzerine Bir Araştırma) adlı yapıtı 1981'de yayımlanmıştır. Özgürlük ve adalet tutkusu, sevgi arayışı Chraïbi'nin bütün yapıtlarında görülen ana temalardır.

Chrestien, Florent (d. 26 Ocak 1541, Orléans - ö. 3 Ekim 1596, Vendôme, Fransa), Fransız yergi ustası ve şair. Latince şiirler yazmış, özellikle Yunanca ve Latinceden yaptığı çevirilerle tanınmıştır.

Ünlü bir hekim olan ve fizyoloji alanında yazıları bulunan Guillaume Chrestien'in oğluydu. Küçük yaşta Helenizm yanlısı Henri Estieenne'den ders aldı. Henri de Navarre'ın (sonradan Fransa kralı IV. Henri) önce öğretmeni, krallığı sırasında da kütüphanecisi oldu. Bir Kalvenci olarak yetiştiyse de sonradan Katolikliği seçti.

Yunancadan Latinceye yaptığı başarılı manzum çevirilerle tanındı. Musaeus'un olduğu sanılan Hero ve Leanderos ile IS 2. yüzyılda derlenen Yunan Antolojisi'ndeki epigramlar bunların en bilinenleridir. Fransızcaya yaptığı çevirilerinde çok başarılı olmadığı, yetkin bir üsluptan çok, metne bağlı kalmaya önem verdiği görülür. *Satyre Ménippée*'nin yazımına katılması ise yergi ustası olarak anılmasına yol açtı. Öğrencisi IV. Henri yanlısı bu ünlü ve hakaret dolu yergide Kardinal de Pelvé'nin söylediği tiradı Chrestien'in yazdığı kabul edilir.

Chrétien DE TROYES (ö. 1165-80), Arthur efsanesini(*) konu alan *Erec; Cligès; Lancelot, ou Le Chevalier à la charrette* (Lancelot ya da Arabalı Şövalye); *Yvain, ou Le Chevalier au lion* (Yvain ya da Aslanlı Şövalye) ve *Perceval ou Le Conte du Graal* (Perceval ya da Kutsal Kâse Öyküsü) adlı beş romansıyla ünlü Fransız şair. Aziz Eustace efsanesine dayanan *Guillaume d'Angleterre* adlı romansın da Chrétien'e ait olduğu sanılır.

Yaşamı üzerine çok az şey bilinmektedir. Champagne kontesi Marie'nin sarayına sık sık gittiği ve İngiltere'yi ziyaret ettiği sanılmaktadır. Yapıtlarında bazen kendisinden İngilizce olarak "Troyes'lu" diye söz etmiştir. Halk diliyle yazdığı romanslar, Monmouth'lu Geoffrey'nin İngiltere'yi ve Arthur efsanesini Avrupa'ya tanıtan *Historia regum Britanniae* (1135-39; Britanya Kral-larının Tarihi) adlı yapıtının Wace tarafından *Roman de Brut* (1155; Brutus'un Romansı) adıyla Fransızcaya çevrilmesinden sonraya rastlar. Kendinden sonraki Fransız şairler tarafından taklit edilen Chrétien'in romansları bu türün bir anlatım biçimi olarak geliştiği sonraki birkaç yüzyıl içinde de çeşitli dillere çevrildi ve uyarlandı. Örneğin 14. yüzyıl romansı *Sir Gawayne and the Grene Knight* (Sir Gawayne ve Yeşil Şövalye) *Erec*'den esinlenilerek yazılmıştır.

Chrétien'in romanslarında değişik serüvenler, sağlam bir olay örgüsüne dayanan tek bir öyküde birleştirilmiştir. *Erec*, kocasına duyduğu sevgi ve bağlılığı, onun buyruklarına uymayarak kanıtlayan bir kadının öyküsüdür. *Cligès*, zorla evlendirilen bir gencin, ölmüş gibi yapıp sevgilisiyle birlikte yeni ve mutlu bir yaşama başlamasını anlatır. *Lancelot*, aşk tanrısına ve lordu Arthur'un karısı Guinevere'ye taparcasına bağlı âşığın öyküsünü, abartılı bir anlatımla ve yer yer hiciv yoluyla sergiler. *Yvain*, bir dulun, kocasının katiliyle hemen evlenmesini anlatan parlak bir fantezidir. Yarım kalmış bir yapıt olan *Perceval* ise, dinsel Kutsal Kâse temasını fantastik bir serüvenle birleştirir.

Çağının önde gelen retorik ustalarından olan Chrétien, aşkı ahlak açısından ele alırken, mizah öğelerine de yer vermiştir. Aşk öyküleriyle halk kültüründen aldığı temaları, Arthur efsanelerinin aşk ve serüven dünyasında kaynaştırarak incelikle işlenmiş şövalye romanslarının öncüsü olmuştur. Fransızları öykülü şiirin öncüsü yaptığı için, Dante, Chrétien'den övgüyle söz etmiştir. Önceleri onun romanslarının folklorik yanları daha çok ilgi çekmiş, ama 20. yüzyılda bu yapıtların yapı ve anlatım tekniklerine de yönelinmiştir.

Chrissiesmeer, Güney Afrika'da, Transvaal'ın doğusunda sığ tatlı su gölü. Ülkenin en büyük doğal tatlı su kütlesi olan gölün uzunluğu 9 km, genişliği 3 km, çevresi ise 25 km'dir. Yüzey alanı ve en çok 6 m'yi bulan derinliği mevsime göre değişir. Yaklaşık 1866'da Alexander McCorkindale'in yerleşime açtığı New Scotland adlı tarım bölgesinde yer alır. McCorkindale, göle Güney Afrika Cumhuriyeti devlet başkanı Marthinus Wessel Pretorius'un kızı Christina'nın adını verdi. Bölge daha önceleri Svazilerce Kachibibi (Büyük Göl), Boerlerce ise Matotoland olarak biliniyordu. Göl, çeşitli kuş türleri ve kıyılardaki blesbok sürüleriyle ünlüdür. Chrissiesmeer kasabası gölün kuzey kıyısındadır.

Christchurch, İngiltere'de Dorset ilinde (*county*) ilçe (*borough*). Stour ve Avon ırmaklarının birleştiği noktada, Manş Denizi kıyısındaki Bournemouth'un yanındadır. Yüzölçümü 50 km²'dir. Bölge tarihöncesi çağlarda büyük önem taşıyordu. Son Tunç-İlk Demir Çağında kıta Avrupa'sıyla ticaretin odak noktası Hengistbury Head ve Christchurch çevresiydi. Kasabanın ilk adı olan Twinham, Christchurch Twynham biçiminde uzun süre kullanıldı. İlk beratını 1150'lerde aldı. Bir Norman saray görevlisinin onarılan evinden başka, Norman özellikleri taşıyan 12. yüzyıldan kalma Augustinusçu bir tarikat kilisesini barındırır.

Günümüzde daha çok bir konut alanı olan Christchurch, aynı zamanda küçük bir limanı olan bir deniz sayfiyesidir. Red House, ilçenin sanat galerisi ve müzesidir. İlçede balıkçılığın dışında hafif sanayi kuruluşları, uçak yapım, bakım ve onarım tesisleri vardır. Nüfus (1981) kasaba, 33.529, (1986 tah.) ilçe, 41.100.

Christchurch, Yeni Zelanda'da Güney Adasının doğusunda kent. Avon Irmağı üzerinde yer alır. Edward Gibbon Wakefield'ın yönetimindeki Yeni Zelanda Kumpanyası'nın önculuk ettiği kolonileştirme projesinin en son ve en başarılı örneği olarak büyük ölçüde John Robert Godley'nin çabalarından doğan ve İngiliz kilisesi modelinde bir yerleşme oluşturmayı amaçlayan Canterbury Birliği'nce (1848) kuruldu. 1850-51'de beş gemiyle gelen ilk göçmenlerin Canterbury adıyla kurduğu yerleşmeye, sonradan Godley'nin okuduğu Oxford'daki Christ Church College'dan dolayı Christchurch adı verildi. 1862'de kent, 1868'de ilçe statüsü kazandı. 1903'te sınırları genişletildi. Bugün idari bakımdan Yeni Zelanda'nın, Manukau'dan sonra ikinci büyük kentidir.

Anglikan Katedrali ve Katedral Meydanı, Christchurch, Yeni Zelanda
New Zealand National Publicity

II. Dünya Savaşı'ndan önce ekonomisi daha çok zengin tarım alanlarına dayanıyordu. 1945'ten sonra gelişmiş ulaşım olanakları, yeterli artezyen kaynakları, bol ve ucuz hidroelektrik enerjisi sayesinde, Yeni Zelanda'nın ikinci önemli sanayi merkezi durumuna geldi. Donmuş et, yün dokuma ve tarımsal aletlere dayalı sanayiye, giyim eşyası, halı, kauçuk, kereste, mantar, ulaşım donanımı, lastik, sabun, gübre, cam, un ve ayakkabı yapımı gibi yeni dallar eklendi.

11 km güneybatıdaki doğal bir demirleme yerinde kurulan Lyttelton limanına Port Tepelerinden geçen kara ve demir yolu tünelleriyle bağlanır. İhracat ürünlerinin başında yün, et, süt ürünleri ve buğday gelir. Başlıca ithalat ürünleri ise petrol ürünleri, gübre, demir ve çeliktir. Ulaşımda uluslararası bir havalimanı ve Güney Adası Ana Demiryolu'ndan da yararlanılır.

Arazisinin sekizde birini park ve dinlenme alanları kaplar; bu nedenle "Ovaların Bahçe Kenti" olarak anılır. Ayrıca ülkenin önde gelen eğitim merkezlerinden biridir. Lincoln College, Christ's College ve Canterbury Üniversitesi (1873) buradadır. Öteki önemli yerler arasında Anglikan Katedrali, Katolik Kilisesi, Robert McDougall Sanat Galerisi, Canterbury Müzesi, botanik bahçeleri ve planetaryum sayılabilir. Çevrede kurulması tasarlanan kasabayla Güney Adasındaki öneminin daha artması beklenmektedir. Nüfus (1990 tah.) kent, 290.200; (1987 tah.) kentsel bölge, 299.400.

Christchurch Malikânesi, İngiltere'de, 1548-50 arasında Edmund Withipoll'un Suffolk'daki Ipswich'te inşa ettiği ve günümüzde Ipswich Sanat Müzesi'ne bağlı bir sanat galerisi ve müze olarak kullanılan Elizabeth dönemi yapısı. Malikânede Edward Fitzgerald ile Thomas Wollner'a ait resim ve eşyayı da içeren bir yerel antika koleksiyonunun yanı sıra, 16. yüzyıla ait nitelikli ahşap kaplama tekniği ürünleri ve Tournai'den getirilen mermer vaftiz kurnasının bir parçası da sergilenmektedir.

1931'de yapının arkasına, ölümünün 400. yıldönümü nedeniyle Ipswich'in yetiştirdiği ünlülerden Kardinal Wolsey'nin anısına Wolsey Galerisi inşa edilmiştir. Burada Gainsborough, Constable ve John Sell Cotman gibi Doğu Anglia ressamlarının önemli yapıtları sergilenmektedir.

Christensen, Lew (Farr) (d. 6 Mayıs 1909, Brigham City, Utah - ö. 9 Ekim 1984, Burlingame, California, ABD), dansçı, eğitmen ve koreograf. San Francisco Bale Topluluğu'yla birlikte yaptığı çalışmalarla ABD'nin batı kesiminde balenin kurucularından olmuştur. New York kentindeki Amerikan Bale Okulu'nda eğitim gördü. Önceleri kardeşleri William ve Harold'la birlikte vodvillerde, daha sonra da Amerikan Bale Topluluğu'nun (1935), kurucularından olduğu Bale Kervanı'nın (1936-40) ve Bale Derneği'nin (1946-52) gösterilerinde sahneye çıktı. 1937'de Igor Stravinsky'nin *Apollon Mussagets* adlı balesinin ABD'deki ilk gösterisinde başrolü oynadı. Ertesi yıl da Aaron Copland'ın *Billy Kid* balesinde Pat Garrett rolünü üstlendi.

1952'de San Francisco Balesi'ni yönetmeye başladı. Elliyi aşkın koreografisinin en etkililerini de bu topluluk için yaptı. Bale Kervanı'nca sahnelenen *Filling Station* (Benzin İstasyonu) ve San Francisco Balesi'nce sahnelenen *Con Amnore* baleleri önemli çalışmalarındandır. Yönetimi sırasında San Francisco Balesi hem ülke, hem de dünya çapında ünlendi. 1973'te yönetmen yardımcısı olarak gruba katılan Michael Smuin, bir süre sonra Christensen ile ortak yönetmenliğe getirildi.

Christensen, William, asıl adı WILLIAM FARR CHRISTENSEN (d. 27 Ağustos 1902, Brigham City, Utah, ABD), dansçı, koreograf ve öğretim üyesi. Kardeşleri Harold ve Lew ile birlikte San Francisco Bale Topluluğu'nu (1937) kurmuştur.

Büyük bale yönetmeni ve balede reformlar gerçekleştiren Michel Fokine ile çalıştı. San Francisco Opera Balesi'ne solo dansçı (1937) ve koreograf (1938-58) olarak katılmadan önce kardeşleriyle birlikte vodvillerde dans etti.

1951'de Utah Üniversitesi'nde tiyatro bale profesörü olduktan sonra, bir bale ve koreografi bölümü örgütledi, ayrıca her yıl yinelenen ve konuk sanatçıların katıldığı Bale Gala'sını (1955) ve Utah Bale Topluluğu'nu (1952) kurdu. 1963'te profesyonelliğe geçen topluluk 1968'de adını Batı Bale Topluluğu olarak değiştirdi. Christensen on yıl sonra yönetmenlikten emekliye ayrılarak yerini Bruce Marks'a bıraktı. Koreograf olarak Bach, Mendelssohn, Stravinsky, Beethoven ve Milhaud'nun müzikleriyle bale yapıtları yarattı ve *Fındıkkıran, Coppélia* ve *Kuğu Gölü* gibi bale klasiklerini yeniden yorumladı.

Christian, lakabı GENÇ CHRISTIAN, Almanca CHRISTIAN DER JÜNGERE (d. 20 Eylül 1599, Gröningen, Halberstadt - ö. 16 Haziran 1626, Wolfenbüttel, Aşağı Saksonya, Almanya), Braunschweig-Lüneburg-Wolfenbüttel dükü ve Protestan kumandan. Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) ilk yıllarında ücretli askerlik yaparak, yakıp yağmalama olaylarıyla adını duyurmuştur.

Çağdaşlarının Deli Halberstadt'lı ya da Deli Christian adını taktığı Christian, 1616'da Halberstadt piskoposluğunda yönetici oldu. Ama kısa bir süre sonra bu görevden sıkılarak, daha heyecanlı bulduğu askerliğe atıldı. 1621'de Felemenk'te İspanyollara karşı savaştıktan sonra, Pfalz elektörü V. Friedrich için bir ordu toplayarak, beş yıl boyunca Batı Almanya, Doğu Fransa ve Felemenk topraklarında savaştı; bu savaşlar sırasında imparatorluk ordusunun komutanı olan Tilly kontu Johann Tserclaes'e iki kez yenildi. Piskoposluktaki görevinden ayrıldıktan sonra geçimini Fransızların, Almanların ve İngilizlerin yardımları ve yağmalarla sağladı.

Christian I, CHRISTIERN olarak da yazılır (d. 1426 - ö. 21 Mayıs 1481, Kopenhag), Danimarka (1448-81), Norveç (1450-81) ve İsveç (1457-64, 1465-67) kralı ve Danimarka'yı 1863'e değin yöneten Oldenburg hanedanının kurucusu. İsveç'i denetimi altına almaya ve İskandinav ulusları arasındaki birliği korumaya çalışmış, ama ayaklanan İsveç soyluları karşısında 1471'de yenilgiye uğramıştır.

Christian I, sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından ayrıntı; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Danimarka

Oldenburg kontu Dietrich ile Holstein'lı Hedwig'in oğlu olan Christian, 1448'de Danimarka *Rigsråd*'ı (Devlet Konseyi) tarafından Danimarka ve Norveç kralı III. Christoffer'in yerine seçildi. Ertesi yıl III. Christoffer'in dul eşi Hohenzollernli Dorothea ile evlendi. Danimarka ve İsveç devlet konseyleri 1450'de İsveç'in Halmstad kentinde toplanarak Christian'ı Danimarka kralı ve İsveç tahtının vârisi olarak tanıdı. İsveç kralı VIII. Karl'ın buna karşı çıkması, Danimarka-İsveç Savaşı'nın (1451-57) patlak vermesine yol açtı. Karl'ın 1457'de tahttan indirilmesinden sonra İsveç kralı olan Christian, 1464'te bir grup İsveç soylusunun girişimiyle devrildi. 1465'te yeniden tahta geçtiyse de, yalnızca iki yıl başta kalabildi. İsveç üzerinde egemenlik kurma yolundaki son girişimi, 1471'de Stockholm yakınlarındaki Brunkeberg'de İsveç soylusu Sten Sture (Yaşlı) komutasındaki birliklere yenilmesiyle başarısızlığa uğradı.

1460'ta Schleswig dükünün vâris bırakmadan ölmesi üzerine Schleswig (bugün Danimarka ve Almanya arasında bölünmüştür) ve Holstein'ı (bugün Almanya'da) kendisine bağladı. Danimarka soylularının giderek artan muhalefetini yatıştırmak için 1468'de soylu temsilcilerinin oluşturduğu bir meclis toplayarak ardıllarınca sürdürülen bir geleneği başlattı. İsveç'e karşı yürütülen savaşlar ve Schleswig ve Holstein'daki toprak alımları yüzünden mali açıdan güçsüzleşince Hansa Birliği'ne bağımlı duruma geldi ve birliğe birçok ticari ayrıcalık tanıdı. Hansa Birliği tüccarlarının İngiltere'nin İzlanda'daki ticari haklarını tehdit etmeye başlamasıyla, İngiltere'yle savaşa (1469-74) sürüklendi.

Christian'ın kızı Margaret 1469'da İskoçya kralı III. James'le evlenince, Margaret'in çeyizini ödemek için Norveç'in denetimi altındaki Orkney ve Shetland adaları İskoçya'ya ipotek edilerek İskoçya'nın Hebridler ile Alan Adası için ödediği yıllık kira kaldırıldı. Christian, Papa IV. Sixtus ile bir antlaşma yaparak Danimarka Kilisesi ile ilişkilerini geliştirdi. Roma ziyaretinden (1474) bir yıl sonra aldığı papalık fermanına dayanarak 1479'da Kopenhag'da bir üniversite kurdu.

Christian II, CHRISTIERN olarak da yazılır (d. 1 Temmuz 1481, Nyborg - ö. 25 Ocak 1559, Kolundborg, Danimarka), Danimarka, Norveç (1513-23) ve İsveç kralı (1520-23). Hükümdarlığı sırasında İsveçli soyluların giriştiği ayaklanmayla Danimarka, Norveç ve İsveç'i bir arada tutan Kalmar Birliği (1397-1523) sona ermiştir.

Norveç *stadhouder*'i (vali) olarak (1502, 1506-12) görev yaptıktan sonra, 1513'te Danimarka ve Norveç kralı olan babası Hans'ın yerine geçti. Tahta çıkabilmek için soylulara geniş ayrıcalık tanıyan ve soyluların çoğunlukta olduğu *Rigsråd*'ın (Devlet Konseyi) yönetim üzerinde etkili bir denetim kurmasını öngören bir kraliyet beratı yayımlamayı kabul etti. Ama tahta çıktıktan bir süre sonra *Rigsråd*'ı saf dışı bıraktı ve tüccarlara Danimarka soyluları ile Hansa Birliği tüccarlarının haklarını çiğneyen ayrıcalıklar tanıdı.

1515'te Habsburglu Elisabeth'le evlenmesine karşın, Norveç'teyken tutulduğu Felemenkli gözdesi Dyveke ile ilişkisini sürdürdü. Devletin mali işlerini daha önce danışmanlığını yapan Dyveke'nin annesi Sigbrit Villoms'a bıraktı. 1517'de Kopenhag Kalesi valisini Dyveke'yi zehirlemekle suçladı ve bu tarihten sonra *Rigsråd*'ı ve krallık beratını tanımadı. Özel danışmanı olan Malmö belediye başkanı Hans Mikkelsen'le birlikte burjuvaların çoğunlukta olduğu bir yönetim oluşturdu; illerin yönetimini buralara vali olarak atadığı kendisine bağlı kişilere verdi.

Christian II, Jan Mabuse'ün portresi; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Danimarka

Piskoposları da dilediği gibi atamaya başladı.

1517'de, 1448'den beri sürekli olarak Kalmar Birliği'ne karşı ayaklanan İsveç'i fethetmeye karar verdi. Başpiskopos Gustav Trolle'nin önderliğindeki İsveç Birlik Grubu'yla ittifak kurdu ve iki kez başarısızlığa (1517-18) uğradıktan sonra, 1520'de İsveç kral naibi Sten Sture'un (Genç) ordularını bozguna uğrattı. 4 Kasım 1520'de İsveç kralı olarak taç giydi. Dört gün sonra, Gustav Trolle'nin heretiklikle suçladığı İsveç Milliyetçi Grubu'nun 80'i aşkın önderini idam ettirdi. Stockholm Kan Gölü olarak bilinen bu kıyım, Danimarka yönetimine karşı İsveç soylusu Gustav Vasa önderliğinde, bir bağımsızlık savaşının başlamasına yol açtı. İsveçli büyük toprak sahiplerinin ve Kuzey Almanya'nın ticaret merkezi Lübeck'in desteğini alan Gustav, 1523'te İsveç'i bağımsızlığa kavuşturdu ve I. Gustav Vasa adıyla İsveç tahtına çıktı.

Christian'ın kapsamlı ticaret reformları, Hansa Birliği'ne karşıt politikaları ve İsveç'te uğradığı yenilgi, Jutland soylularının 1523'te ayaklanarak amcası Holstein-Gottorp dükü Frederik'i kral ilan etmelerine yol açtı. Felemenk'e kaçmak zoruda kalan Christian, uzun yıllar sessiz kaldıktan sonra 1531'de krallığı yeniden ele geçirmek amacıyla Norveç'te bir askeri harekâta girişti. Ertesi yıl mücadeleden vazgeçerek Frederik'le görüşmeye çalışırken, Danimarka kuvvetlerince tutuklandı. Yaşamının geri kalan bölümünü Sønderborg ve Kalundbarg şatolarında tutuklu olarak geçirdi.

Christian III (d. 12 Ağustos 1503, Gottorp, Schleswig - ö. 1 Ocak 1559, Kolding, Danimarka), Lutherciliği Danimarka'da resmî din durumuna getiren Danimarka ve Norveç kralı (1534-59). Kilise ile krallık

Christian III, Jost Verheiden'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1554-59; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Danimarka

arasında sıkı bağlar kurarak Danimarka'da mutlakıyetçi monarşinin temellerini atmıştır.

Danimarka ve Norveç kralı I. Frederik'in oğlu olan Christian, Lutherci bir eğitim gördü. 1526'da Schleswig ve Holstein *stadhouder*'i (vali) olarak görev yaptığı dönemde Protestanlığın yaygınlaşması için çalıştı. Protestan eğilimleri, Katoliklerin çoğunlukta olduğu *Rigsråd*'ın (Devlet Konseyi) 1533'te babasının ölümü üzerine onun yerine küçük kardeşi Hans'ı tahta çıkarmasına yol açtı. Bu arada, hapisteki eski Danimarka kralı II. Christian'ı kurtarmak için Almanya'nın kuzeyindeki Lübeck kentiyle ittifak kurmuş olan Malmö ve Kopenhag belediye başkanları, Lübeck birlikleri Holstein'ı işgal edince bir iç savaş (Kont Savaşı, 1533-36) başlattılar.

Christian 1534'te Jutland'ın önde gelen soylularının ve piskoposlarının desteğini kazandıktan sonra Jutland, Fyn ve Zealand'a başarılı seferler düzenledi. Kopenhag'ın 1536'da teslim olmasıyla krallığın denetimini ele geçirdi. Ardından Katolik piskoposları tutuklattı ve Ekim 1536'da piskoposluğun mal varlığına el koyan ve Lutherciliği resmî din ilan eden Kopenhag *Diet*'ini (Meclis) topladı. Meclis, bu tarihten sonra ülkeyi kralla ittifak halinde yöneten *Rigsråd*'ın anayasal haklarını da belirledi. Norveç'in gücü giderek azaldığından, Norveç devlet konseyi kaldırıldı.

Danimarka Kilisesi, 1537'de Christian'ın danışmanı Johann Bugenhagen'ın önderliğinde yeniden örgütlendi. Tümü burjuva kökenli olan yeni piskoposlar atandı. Christian'ın yardımcısı Johan Friis kilise ile yönetici soylular arasında iyi ilişkiler kurulmasını sağladı ve yönetimin hem bölgesel, hem de ulusal düzeyde modernleşmesine katkıda bulundu.

Christian, İskandinavya tahtlarına II. Christian'ın kızlarını geçirmek isteyen Habsburg hanedanından Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'a (Şarlken) karşı Protestan Alman hükümdarlarla ittifak kurdu. 1542'de Holstein'a olan borçlarını ödedikten sonra V. Karl'a savaş ilan etti. Baltık Denizinin girişindeki Sund Boğazını Felemenk'ten denize açılan gemilere kapatması imparator için ciddi bir ekonomik darbe oldu. 1544'te Speyer'de V. Karl'la barış yaptı; bu tarihten sonra dış ülkelerdeki savaşlara karışmaktan kaçındı. V. Karl ile imparatorluğa bağlı Protestan prensliklerin ve kentlerin oluşturduğu Schmalkalden Birliği (1546-47) arasındaki savaş sırasında tarafsız tutumuyla imparatorun güvenini kazandı.

Christian IV (d. 12 Nisan 1577, Frederiksborg Şatosu, Hillerød - ö. 28 Şubat 1648, Kopenhag, Danimarka), Danimarka ve Norveç kralı (1588-1648). İsveç'e karşı iki başarısız savaşa girişmiş ve ülkesini Otuz Yıl Savaşları'na (1618-48) sürükleyerek felakete yol açmıştır. Ticaret ve gemiciliği geliştirmeye çalışmış ve ardında zengin bir mimari miras bırakmıştır.

Danimarka kralı II. Frederik ile Mecklenburglu Sophia'nın oğlu olan Christian,

Christian IV, Pieter Isaacsz'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1612; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Danimarka

1588'de babasının ölümü üzerine tahta geçti. Daha ergin olmadığından 1596'daki taç giyme törenine kadar, ülkeyi *Rigsråd*'ın (Devlet Konseyi) dört üyesinden oluşan bir naipler kurulu yönetti. Bu kurulun gözetiminde Lutherci bir anlayışla yetiştirildi ve Latince, Fransızca, İtalyanca ve Almancanın yanı sıra, matematik, denizcilik, resim, askeri komutanlık, eskrim ve dans dersleri aldı. 1597'de Brandenburglu Anna Katherina'yla evlendi. 1615'te ikinci evliliğini yaptığı Danimarka soylusu Kirsten Munk, bir Alman kontuyla ilişkisi yüzünden 1630'da saraydan uzaklaştırıldı.

Taç giydikten sonra *Rigsråd*'ın yetkilerini sınırlamayı başardı. En önemli görevleri boş bırakarak çevresinde Holstein Düklüğü'den gelen Alman memurların ve genç soylu subayların çoğunlukta olduğu özel bir maiyet oluşturdu. *Rigsråd*'ın İsveç'i yeniden Danimarka'ya bağlama tasarısına karşı çıkması üzerine, Schleswig-Holstein dükü olarak savaş açma tehdidine başvurarak, savaş planlarını onaylattı. Bu savaşı (1611-13) kazanmakla birlikte, önemli bir siyasal sonuca ulaşamadı.

Savaştan sonra çalışmalarını krallığının ekonomik gelişmesi üzerinde yoğunlaştırdı; savunmayı güçlendirici limanlar ve yeni kentler kurdu, kraliyet tersanelerini genişletti, Kopenhag'ın içinde ve çevresinde güzel binalar ve şatolar inşa ettirdi. Protestanlığın Kuzey Almanya'da güç duruma düşmesi üzerine, 1624'te danışmanlarının muhalefetine aldırmayarak Otuz Yıl Savaşları'na girdi. Bu kararı almasından Danimarka'nın Kuzey Almanya'daki çıkarlarını koruma ve İsveç kralının Avrupa siyasetinde güç kazanmasını önleme kaygısının da rolü vardı. 1625'te Almanya'da Katolik Birliği'ne yönelik bir sefere girişti. 17 Ağustos 1626'da Lutter am Barenberge'de Katolik Birliği'nin Bavyeralı başkomutanı Tilly'ye yenildi. Tilly ve Wallenstein komutasındaki birliklerin Jutland'ı istila edip yağmalaması üzerine Katoliklere karşı İsveç kralı II. Gustaf Adolf'la ittifak kurmak zorunda kaldı. İsveç-Danimarka ordusu ve filosunun Wallenstein'ı Stralsund kuşatmasını kaldırmak zorunda bırakmasından sonra, ittifakı bozdu ve İsveç'ten bağımsız olarak, Kutsal Roma-Germen imparatoruyla Mayıs 1629'da Lübeck'te bir barış antlaşması imzaladı. Bu savaş sonunda saygınlığı ve askeri yeteneğine güveni sarsılmakla birlikte, hiç toprak kaybetmedi. Savaştan sonra İsveç'in Kuzey Almanya'daki ilerleyişini durdurma ve ülkesinin Baltık ve Kuzey Denizindeki haklarını koruma yolundaki çabalarını sürdürdü. *Rigsråd*'dan bağımsız olarak gelirini artırmak için gemilerin Øresund Boğazından Baltık'a geçerken ödedikleri vergileri yükseltmesi, eski müttefikleri İngiltere ve Felemenk'le arasının açılmasına neden oldu. Felemenk'ten yardım alan İsveç, Aralık 1643'te Danimarka'ya saldırdı ve Ocak 1644'te Jutland'ı ele geçirdi. Christian savaşın başına geçerek bir süre İsveç gemilerini durdurdu. Kolberger Heide Deniz Savaşı'nda bir gözünü kaybetti. Bu savaşta kesin bir yenilgiden kurtulan Danimarka filosu, daha sonra birleşik İsveç ve Felemenk donanmasınca yok edildi. Christian Ağustos 1645'te ağır koşullar içeren bir barış antlaşması imzalayarak, Baltık, Norveç ve Skåne'deki toprakları elden çıkardı. Bu yenilgiden sonra yakın çevresinin de baskısıyla soyluların artan gücünü kabul etmek zorunda kaldı. Yıkılmış bir insan olarak ölmesine karşın, Danimarka'nın en sevilen kralları arasında yer aldı.

Daha büyük sorunları gözden kaçırma pahasına yönetime ilişkin en küçük ayrıntılarla uğraşan Christian, Danimarka'nın merkantilist politikasını belirlemekle yetinmeyip gümrük vergilerinin düzenlenmesini

de üstlendi. Devletten destek gören ayrıcalıklı ticaret şirketleri ve imalathaneler kurdu. Bu şirketlerle, hesaplarını doğrudan inceleyecek ölçüde yakından ilgilenmesine karşın, pek başarılı sonuçlar elde edemedi. Genç soylular için yeni bir akademi açtı ve üniversitedeki öğrencilere burslar verdi. Terfi zamanı gelen din adamlarının Latince bilgilerini ve dine bağlılıklarını sınama işini kendi üzerine aldı. Ayrıca yeni silah tasarımlarıyla uğraşır, silah depolarını sık sık denetler, gemilerin yüzdürülmesine doğrudan katılırdı. Önemsiz davalarda bile yargıçlık yapardı. Yeni kentler kurmaya büyük merakı vardı. Norveç'teki Kristiania (bugün Oslo) ve Kristiansand, bugün İsveç'te bulunan Kristianstad ve Kristianopel, Danimarka'daki Christianshavn ve Hamburg'a rakip olarak kurulan Holstein'deki Glückstadt onun çabalarının ürünüdür. Hâlâ saklanmakta olan 3 bini aşkın mektubu, dinmek bilmeyen enerjisini yansıtır. Canlı ve imgelerle dolu bir üslupla yazılmış bu Danca mektuplarda, Tanrı'nın yasalarından, sert biranın yapımına kadar birçok konu derinlemesine ele alınmıştır.

Christian V (d. 15 Nisan 1646, Flensburg, Schleswig - ö. 25 Ağustos 1699, Kopenhag), Danimarka ve Norveç'te mutlakıyetçi yönetimi güçlendiren kral.

1670'te babası III. Frederik'in yerine geçti. Babasının başlattığı Holstein soylularını ve halktan kişileri devlet hizmetine alma uygulamasını hızlandırarak, Danimarka aristokrasisi aleyhine mutlakıyetçi yönetimi güçlendirdi. Yönetim görevlerine getirdiği bu kişiler için yeni kontluk ve baronluk unvanları oluşturdu. Alt tabakadan gelerek yönetim kademelerinde hızla yükselen ve 1670'te Griffenfeld kontu, 1674'te de başdanışman olan Peder Schumacher, Skåne Savaşı (1676-79) sırasında gözden düştü. İsveç'e karşı bu savaşı başlatarak Danimarka'nın önemli bir kazanç sağlamadan kaynaklarını tüketmesine yol açan Christian, daha sonra bir av kazasında öldü.

Christian VI (d. 30 Kasım 1699, Kopenhag - ö. 6 Ağustos 1746, Hørsholm, Danimarka), 1730-46 arasında Danimarka ve Norveç kralı.

Danimarka ve Norveç kralı IV. Frederik ile Mecklenburg-Güstrow düşesi Louisa'nın oğluydu. Babasının ölümü üzerine 12 Ekim 1730'da tahta çıktı. Yetenekli yöneticileri işbaşına getirdi, cesur ve dürüst bir hükümdar olarak tanındı. Eşi Brandenburg-Kulmbachlı Sophie Magdalene (1700-70) gibi Alman Pietizmine bağlı olan Christian, pietist bir ulusal kilisenin kurulmasını var gücüyle destekledi. Christian'ın sarayında vakit öldürücü, hafif eğlenceler yasaklanmıştı; ama kralın ve karısının gösterişe düşkünlüğü Christiansborg Şatosu (1733-45) gibi pahalı binalar yaptırmalarına yol açtı. Christian 1733'te orduyu yeniden düzenledi. Buna karşılık toprak sahiplerinin, askere alınan köylülerin daha sonra doğdukları topraklara kiracı çiftçi olarak dönmeleri yolundaki isteğini kabul etti. Barışçı bir dış politika izleyen Christian İsveç, İngiltere ve Fransa ile ittifaklar kurdu.

Christian VII (d. 29 Ocak 1749, Kopenhag - ö. 13 Mart 1808, Rendsburg, Schleswig), 1766'dan sonra Danimarka ve Norveç kralı. Akli dengesinin bozukluğu nedeniyle, hükümdarlığı sırasında krallığın yönetimi kısa bir süre Alman hekimi Kont Johann Friedrich Struensee'nin eline geçmiştir.

V. Frederik'in oğlu olan Christian'ın akli dengesizliği, çocukluğunda ona bakan kişinin acımasızlığına ve saray uşaklarının ahlak dışı davranışlarına bağlanır. Christian, 1766'da Galler prensi Frederick'in kızı Caroline Matilda ile evlendikten sonra sefih bir yaşam sürmeye başladı. 1768-69'da yaptığı Avrupa gezisinde kendisine eşlik etmekle görevlendirilen Struensee'nin etkisi altında kaldı. Struensee 1769'da saray hekimi oldu, 1770'te ise "kont" unvanı alarak hükümet üyeliğine getirildi. Aynı yıl kraliçenin âşığı olan Struensee, bu yüzden 1772'de kralın emri üzerine tutuklandı ve öldürüldü. Ülkenin yönetimini bu tarihten sonra kralın danışmanları, 1784'ten sonra da Veliaht Prens Frederik üstlendi.

Christian VIII, tam adı CHRISTIAN FREDERIK (d. 18 Eylül 1786, Kopenhag - ö. 20 Ocak 1848, Amalienborg, Danimarka), Danimarka kralı. Mutlakıyetçi yönetime karşı

Christian VIII, L.-A.-F. Aumont'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1834; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistorske Museum paa Frederiksborg, Danimarka

liberal bir muhalefetin yükseldiği 19. yüzyılın ilk yarısında hüküm sürmüştür.

1814'te Danimarka veliahtı ve Norveç *stadhouder*'i (vali) olarak görev yaptığı sırada, Norveç'in İsveç'e bırakılmasını kabul etmeyen bağımsızlık yanlısı Norveçli bir grubun önerisini kabul ederek bu ülkenin kralı oldu. Ama İsveç'e karşı sürdürülen başarısız bir mücadeleden sonra tahttan çekilmek zorunda kaldı. Bu dönemde liberal düşüncelere yakınlık duymaya başladığı için Danimarka'ya döndükten sonra tutucu devlet adamlarınca kuşkuyla karşılandı. Bu yüzden devlet konseyine katıldığı 1831'e değin devlet işlerinden uzak kaldı.

1839'da, babası VI. Frederik'in ölümü üzerine tahta çıktı. Hükümdarlığı sırasında önceden savunduğu liberal düşünceleri bir yana bırakarak, anayasal yönetim isteklerine kesinlikle karşı çıktı. Bununla birlikte, hapishanelerde reform yaptı ve 1843'te İzlanda Parlamentosu'nu (*Althing*) yeniden düzenledi. Danimarka'da liberal ve milliyetçi muhalefetin doruğuna ulaştığı 1848'de öldü.

Christian IX (d. 8 Nisan 1818, Gottorp, Schleswig - ö. 29 Ocak 1906, Kopenhag), Danimarka kralı. Schleswig-Holstein bunalımının doruğuna ulaştığı 1863'te tahta geçmiş ve sonradan Danimarka'da tümüyle parlamentoya dayalı hükümetlerin işbaşına gelmesine karşı çıkmıştır.

Schleswig-Holstein-Sonderburg-Beck hanedanından Dük William'ın (1825'ten sonra Glücksburg dükü) oğluydu. 1835'te Danimarka ordusuna girdi ve Schleswig Savaşı'na (1848-50) katıldı. 1842'de, çocuğu olmayan Danimarka kralı VII. Frederik'in kuzeni olan, Hesse-Kassel hanedanından Louise ile evlendi. 1852'de Londra'da imzalanan bir antlaşmayla Danimarka, Schleswig-Holstein ve Lauenburg tahtlarının varisi oldu. Kasım 1863'te babası Frederik'in ölümü üzerine tahta çıktığında, halkın isteği üzerine Schleswig'i Danimarka'ya katan ve Alman devletleriyle savaşı kaçınılmaz duruma getiren Kasım Anayasası'nı onaylamak zorunda kaldı.

1864'te Danimarka'nın yenilgisiyle sonuçlanan savaşı izleyen yıllarda giderek güçle-

Christian IX, Hans Christian Jensen'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1887; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistorske Museum paa Frederiksborg, Danimarka

nen demokratik güçlere karşı, tutucu azınlık hükümetlerini destekledi. Ama 1901'de bir çoğunluk hükümeti atayarak, demokratik güçlere boyun eğmek zorunda kaldı. Bu değişim, Danimarka'da tümüyle parlamentoya dayalı hükümetlerin işbaşına gelmesini sağladı.

Christian X (d. 26 Eylül 1870, Charlottenlund - ö. 20 Nisan 1947, Kopenhag, Danimarka), 1912-47 arasında Danimarka kralı. II. Dünya Savaşı sırasında, ülkede Alman işgaline karşı verilen mücadelenin simgesi olmuştur.

Danimarka veliahtı VIII. Frederik ile İsveç ve Norveç kraliçesi Louise'nin oğluydu. 1898'de kraliyet muhafız alayının başınageçti ve Mecklenburg-Schwerin hanedanından Alexandrine ile evlendi. 1906'da babasının tahta çıkması üzerine veliaht oldu. 1911'de Danimarka'ya ait Batı Hint Adaları'nın ABD'ye satılmasına karşı yürütülen muhalefetin başını çekti. Ertesi yıl babasının ölümü üzerine tahta çıktı.

Aralık 1914'te Malmö'de, I. Dünya Savaşı sırasında İskandinav krallarının yaptığı bir dizi toplantının ilkine katıldı. Haziran 1915'te erkeklerle kadınlara eşit oy hakkı tanıyan ve iki meclisli bir parlamento oluşturulmasını öngören yeni anayasayı imzaladı. 1918'de de İzlanda'yı bağımsız bir krallık yapan federal yasayı onayladı. Temmuz 1920'de Versailles Antlaşması'yla (1919) Almanlar tarafından Danimarka'ya bırakılan Schleswig-Holstein'ın bir bölümü olan Kuzey Schleswig'de sıcak bir biçimde karşılandı.

II. Dünya Savaşı sırasında, 1940'ta Almanlar Danimarka'yı işgal etti. X. Christian işgalden sonra sık sık at sırtında Kopenhag sokaklarında dolaşarak ulusal egemenlik hakkından vazgeçmediğini gösterdi. Eylül 1942'de Nazilerin Yahudi karşıtı bir yasa çıkartılması isteğini geri çevirdi, ama Mayıs 1943'te Danimarkalıların Alman savaş gereci fabrikalarında ve demiryollarında düzenledikleri sabotajları kınamak zorunda kaldı. Almanlar ile Danimarkalı direnişçiler arasındaki çatışmaların başlamasından sonra Ağustos 1943'te işgal kuvvetlerine karşı yaptığı konuşması savaş bitene değin hapiste tutulmasına yol açtı. Ölümünden sonra yerine IX. Frederik adıyla büyük oğlu geçti.

Christian, Charlie, asıl adı CHARLES CHRISTIAN (d. 1916, Dallas, Texas - ö. 2 Mart 1942, New York kenti, ABD), caz gitaristi, elektrikli amplifikatör kullanarak doğaçlamayla başyapıtlar vermiş ilk müzikçilerden. Çok kısa süren müzik yaşamında, daha önce bir eşlik çalgısı olarak görülen gitara ağırlıklı bir solo çalgı niteliği kazandırmıştır.

Oklahoma kentinde yetişen Christian müzik eğitimini babasından aldı. Önce kontrbas gibi kişiliğine uygun olmayan bir çalgı seçtiyse de, çok geçmeden gitarda eşine az rastlanır bir yetenek olarak ün kazandı. 1939'da Benny Goodman orkestrasına katıldı. 1941'de vereme yakalandı ve ertesi yıl öldü.

Christian'ın az bulunur özgünlükte bir çalış tarzı vardı. Armonik eğilimleri de *bebop*(*) döneminin yeni üsluplarının habercisi niteliğindeydi. Christian hem swing döneminin, hem de onu izleyen *bebop* döneminin en önemli solocularından biri sayılır. Goodman'la birlikte gerçekleştirdiği göz kamaştırıcı çalışmalar dışında yalnızca birkaç plak kaydı vardır. Christian'ın ömrü yetseydi, 1940'ların sonlarında caz müziğinde devrim yapan Charlie Parker ve Dizzy Gillespie gibi müzikçiler arasında yer alması beklenirdi.

Christian, Fletcher (d. 1764?, İngiltere - ö. y. 1790-93?), William Bligh komutasındaki "Bounty" adlı İngiliz kraliyet gemisinde çıkan ayaklanmaya önderlik eden denizci.

Man Adasından Cumberland'e göç etmiş bir ailenin oğluydu. Batı Hint Adaları için ekmekağacı toplamak üzere 23 Aralık 1787'de Shithead'dan Güney Denizlerine açılan "Bounty" adlı keşif gemisinin ikinci kaptanı olduğunda kraliyet donanmasında birkaç yıllık denizciydi. 26 Ekim 1788'de Tahiti'ye varan gemi beş ayı aşkın süre burada kaldı; gemi mürettebatı bu süreyi boş oturarak geçirdi. "Bounty" 4 Nisan 1789'da Batı Hint Adalarına gitmek üzere yelken açtı. Christian'ın başını çektiği, 25 kadar küçük rütbeli subay ve denizciden oluşan grup, Bligh'ın kendilerine zalimce davrandığı ve hakaret ettiği gerekçesiyle 28 Nisan sabahı gemiyi ele geçirdi. İsyancılar, Bligh ile gemi mürettebatından 18 kişiyi bir cankurtaran sandalına bindirip akıntı ve rüzgâra terk ederek Tahiti'ye geri döndüler. Mürettebattan 16 kişiyi Tahiti'de bırakan Christian ve öteki sekiz kişi Tahitili birkaç kadın ve erkekle birlikte denize açıldı. Bu gruptan 1808'e değin haber alınamadı. 1808'de hayatta kalan tek isyancı ile isyancıların çocukları Pitcairn Adasında bulundu. Bu isyancının anlattığına göre, grup Pitcairn Adasına çıktıktan sonra "Bounty"yi yakmış, ama kendi aralarında ve Tahitililerle çıkan çatışmalar sırasında Fletcher ve öteki isyancılar ölmüştü.

Bir başka öyküye göre, Fletcher bir biçimde (bir olasılıkla 1808'de Kaptan Folger adlı birinin gemisiyle) adadan kaçmayı başarmış ve gizlice İngiltere'ye geri dönmüştür. Bu öyküye göre Fletcher 1808-09'da Cumberland'de yaşayan akrabalarını ziyaret etmiş ve Devonport sokaklarında görülmüştür.

Christian Science *bak.* Hıristiyan Bilimi mezhebi

Christian Science Monitor, The, Hıristiyan Bilimi mezhebinin himayesinde Boston'da yayımlanan günlük gazete. Mezhebin kurucusu Mary Baker Eddy'nin çabalarıyla, sansasyon peşinde koşan basına karşı bir protesto olarak 1908'de kuruldu. Özenli haberciliği ve ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeleri derinlemesine ele alan nitelikli ve geleceğe dönük değerlendirmeleriyle üne kavuştu. ABD'nin en saygın gazetelerinden biridir.

Kuruluşu sırasında bütün ülkeye seslenmeyi amaçlayan *Monitor*'un tirajı ilk 10 yılında 120 bine ulaştı. Özellikle 1940-64 arasında gazetenin yayın yönetmeni ve başyazarı olan Erwin D. Canham'ın döneminde dünya çapında saygınlık kazandı. Büyük bir titizlikle seçilen yazar ve yayın yönetmenleri arasında birçok seçkin gazeteci yer almıştır. 1965'te formatı sekiz sütundan beş sütuna indirildi ve okunurluğu artırmak amacıyla büyük puntolarla dizilmeye başladı. Görsel malzeme konusunda her zaman özenli ve seçmeci davranan gazete geleneksel sadeliğine karşın ön sayfada fotoğraf basarak daha canlı bir görünüm kazandı. 1975'te yeniden biçim değiştirerek bu kez küçük boyutlu resimli gazete olarak çıkmaya başladı. İçki ve sigara reklamlarını, müstehcen bulduğu kitap ve film ilanlarını, kuşku uyandırıcı mali yatırım ilanlarını kabul etmeyen gazete, 1980'lerin sonunda yalnızca sınırlı sayıda ulusal ilanlara yer vermeye başladı. Cumartesi ve pazar dışında her gün sabahları çıkan *The Christian Science Monitor*'ın uluslararası bir baskısı da haftalık olarak İngiltere'de yayımlanır. Gazete 1980'lerin ilk yıllarında az sayıda bölgesel baskı da yapmaktaydı. 1988'de aylık haber dergisi *World Monitor*'ın yayımına başlandı.

Christie, Dame Agatha (Mary Clarissa) (d. 15 Eylül 1890, Torquay, Devon - ö. 12 Ocak 1976, Wallingford, Oxfordshire, İngiltere), kitapları 100 milyondan fazla satmış olan polisiye roman ve oyun yazarı.

Annesinden ders alarak, okula gitmeden evde öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı sırasında hemşire olarak çalışırken polisiye romanlar yazmaya başladı. İlk romanı *The Mysterious Affair at Styles*'da (1920; *Styles' daki Esrarengiz Vak'a*, 1963 / *Katil Kım*, 1981) egzantrik ve kendini beğenmiş ünlü kahramanı dedektif Hercule Poirot'yu yarattı. Poirot, *Curtain* (1975; *Ve Perde İndi*,

Christie, 1946
UPI - EB Inc

1976, 1984) adlı romanda ilk romanın geçtiği Styles'a dönüp ölmesine değin, yaklaşık 25 roman ve öyküde yer alacaktı. Agatha Christie'nin öbür önemli kahramanlarından evde kalmış yaşlı kız Miss Jane Marple ise ilk kez *Murder at the Vicarage* (1930; Papaz Evinde Cinayet) adlı romanda ortaya çıkmıştı.

Agahta Christie ilk önemli başarısını *The Murder of Roger Ackroyd*'la (1926; *Akroyd'un Katili*, 1945 / *Roger Ackroyd Öldürüldü*, 1963 / *Roger Ackroyd Cinayeti*, 1992) kazandı; sonraki 75 romanı en iyi satan kitaplar listesine geçti. Yapıtlarının çoğu İngiltere ve ABD'de popüler dergilerde tefrika edildi. Oyunlarından *The Mousetrap* (1952; *Fare Kapanı*, 1974, 1990) aynı tiyatroda aralıksız 21 yıl sahnelenerek bir dünya rekoru kırdı. Londra'daki Ambassadors Tiyatrosu'nda, 8.862 kez sergilenen oyun daha sonra bir başka tiyatroda sahnelenmeye devam etti. Christie'nin *Witness for the Prosecution* (1953; Savcının Tanığı) adlı oyunu ise, başka birçok yapıtı gibi başarılı bir biçimde sinemaya uyarlandı (1958). Ayrıca romanlarından *Murder on the Orient Express* (1934; *Şark Ekspresinde Cinayet*, 1936, 1977 / *Doğu Ekspresinde Cinayet*, 1974, 1989) 1974'te *Death on the Nile* da (1937; *Nil Cinayeti*, 1963 / *Nil'de Ölüm*, 1985) 1978'de sinemaya uyarlandı.

Agatha Christie 1928'de ilk kocası Albay Archibald Christie'den boşanıp 1930'da arkeolog Sir Max Mallowan'la evlendikten sonra yılın birkaç ayını onunla birlikte Irak ve Suriye'de arkeolojik gezilerde geçirmeye başladı. Mary Westmacott takma adıyla *Absent in the Spring* (1944; Baharda Eksik Olan) gibi polisiye olmayan romantik romanlar da yazdı. *Autobiography* (1977; Otobiyografi) adlı yapıtı, ölümünden sonra yayımlandı. 1971'de kendisine D. B. E. (Dame of the British Empire) unvanı verildi.

Agatha Christie'nin Türkçede yayımlanan çok sayıdaki yapıtı arasında şunlar da sayılabilir: *Murder in Three Acts* (1934; *Üç Perdelik Cinayet*, 1964, 1990), *Ten Little Niggers* (1939; *On Küçük Zenci*, 1945, 1988), *Towards Zero* (1944; *Sıfıra Doğru*, 1963, 1978), *Crocked House* (1949; *Çarpık Ev*, 1964), *After the Funeral* (1953; *Cenaze Merasiminin Ardından*, 1965), *The Mirror Crack'd from Side to Side* (1962; *Ve Ayna Kırıldı*, 1986), *Elephants Can Remember* (1972; *Filler de Hatırlar*, 1973, 1990), *Sleeping Murder* (1976; *Uyuyan Ölüm*, 1976, 1985).

Christie's, tam adı CHRISTIE, MANSON & WOODS LTD., Londra'da 1766'da kurulan müzayede evi. Günümüzde dünyanın çeşitli yerlerinde büroları ve satış merkezleri vardır.

Eski bir deniz subayı olan James Christie (Yaşlı) (1730-1803) Londra'daki Pall Mall'da bir müzayede evi açarak 5 Aralık 1766'da ilk satışını gerçekleştirdi. Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi'nin 1779'a değin sergilerini aynı binada düzenlemesinden yararlanarak, Thomas Gainsborough, Sir Joshua Reynolds ve Thomas Chippendale gibi sanatçılarla dostluk kurdu. Müzayede evinin bulunduğu binayı koleksiyoncuların, satıcıların ve sosyetenin bir toplanma merkezi durumuna getirdi. Ölümünden sonra işi sürdüren oğlu James Christie (Genç) (1773-1831) Eski Yunan ve İtalyan vazoları ve heykelleri konusunda uzmanlaştı. İşletme 1823'te St. James Meydanı'na bakan King Sokağı'ndaki bir binaya taşındı. (Hâlâ merkez olarak kullanılan bu bina yalnız 1941-53 arasında, savaşın yol açtığı yıkım nedeniyle bırakıldı.) Christie'nin ölümünden sonra oğulları James Stirling ve George Henry, işletmeye William Manson'ı ve ardından onun kardeşi Edward Manson'ı ortak aldılar. Thomas J. Woods'un 1859'da ortak olmasıyla işletme bugünkü adını aldı. Christie's 1973'te halka açık bir şirket durumuna getirildi.

Christie's 18. yüzyıldan başlayarak tarihsel önemde birçok satış işini yürüttü. Bu işlerin en önde gelenleri Sir Horace Walpole'a ait sanat koleksiyonunun Rusya çariçesi II. Yekaterina'ya satılmasına arabuluculuk edilmesi (1778), Sir Joshua Reynolds'un stüdyosundaki eşyaların müzayedeye çıkarılması (1794), Madame du Barry'nin mü-

cevherlerinin satılması (1795), Buckingham ve Chandos 2. dükünün Stowe Evi koleksiyonunun satışıyla ilgili 40 günlük müzayedenin düzenlenmesi (1848), 17 gün süren Hamilton Sarayı resim müzayedesinin yürütülmesi (1882), Sir George Drummond'a ait koleksiyondaki resimlerin satılması (1919) ve izlenimci ressamların tablolarından oluşan Ford Koleksiyonu'nun satışının yürütülmesiydi (1980). Christie's son olarak 1990'da iki önemli rekor kırdı. İşletmenin satışa çıkardığı Vincent van Gogh'un "Doktor Gachet'nin Portresi" adlı tablosu 82,5 milyon dolara, Badminton Dolabı ise 15,2 milyon dolara alıcı buldu. Her iki yapıt da o zamana değin kendi alanlarında müzayedeyle satılmış en pahalı parçalardı.

Christie's koleksiyonculuğa ilişkin makalelerin ve yakında yapılacak satışlarla ilgili haberlerin yer aldığı *Christie's International Magazine* adlı dergiyi yayımlamaktadır. İşletmeye bağlı olarak çalışan kuruluşlar ise sanat yapıtlarına değer biçen Christie's Appraisals, tanınmış bir basım şirketi olan White Brothers, Londra'daki Güzel Sanatlar Kursu'na mali destek veren Christie's Education ve güzel sanatlarla ilgili kitaplar yayımlayan Phaidon/Christie's adlı yayınevidir.

Christine DE PISAN (d. 1364, Venedik - ö. y. 1430), Fransız şair ve yazar. Çeşitli türlerde verdiği çok sayıdaki yapıtı arasında şövalye aşkını işleyen şiirler, Fransa kralı V. Charles'ın yaşamöyküsü ve kadınların haklarını savunan yapıtlar vardır.

V. Charles'ın yıldız falcısı olan bir İtalyanın kızıydı. Fransız sarayında rahat bir çocukluk geçirdi ve eğitim gördü. On beş yaşında saray kâtibi Etienne du Castel ile evlendi. On yıl sonra kocası ölünce üç küçük çocuğunun geçimini sağlayabilmek için yazmaya başladı. İlk şiirleri, yitirdiği kocasına duyduğu sevgiyi anlatan baladlardı. Şiirleri ilgiyle karşılanınca, duygularını içten ve incelikli biçimde anlattığı baladlar, rondolar, lirik şiirler ve yakınmalar yazmayı sürdürdü. Koruyucuları arasında Orléans dükü Louis, Berry dükü, Burgonya dükü Cesur Philippe, VI. Charles'ın karısı Bavyeralı Elisabeth ve İngiltere'den Salisbury kontu vardı.

Épistre du dieu d'amours (1399; Aşk Tanrısının Mektubu) adlı yapıtında, Jean de Meun'ün *Roman de la rose*'daki (Gülün Romansı) yerici tutumuna karşı kadınları savundu. *Cité des dames*'da (1405; Kadınlar Kenti) kahramanlıkları ve erdemleri ile tanınan kadınları anlattı. *Livre des trois vertus* (1406; Üç Erdemin Kitabı) çeşitli toplumsal çevrelerde kadınların uyması gereken ahlak kurallarını ele alıyordu. Alegorik bir tarzda kendi yaşamını anlattığı *La Vision de Christine*'de (1405; Christine'in Görüşü) kendisini kötüleyenlere karşılık verdi.

Kral naibi Burgonya dükü Philippe'in isteği üzerine Kral V. Charles'ın yaşamöyküsünü yazdı. *Livre des fais et bonnes moeurs du sage roy Charles V* (1404; Bilge Kral Charles'ın Yapıtları ve İyi Davranışları) adlı yapıtı, V. Charles ve saray çevresinin birinci elden anlatımıdır.

Fransa'ya çok bağlı olan Christine, ülkenin iç savaşlarla çalkalandığı yıllarda yeniden birlik sağlanmasını dileyen *Lamentations sur la guerre civile* (1410; İç Savaş Üzerine Ağıtlar) ve *Livre de paix*'yi (1413; Barış Kitabı) yazdı. Fransa'nın büyük bir yenilgiye uğradığı Agincourt Savaşı'ndan (1415) sonra manastıra çekildi. Son yapıtı, Jeanne d'Arc'ın ilk zaferlerinden esinlenerek yazdığı lirik ve coşkulu bir şiirdir.

Christmas Adası *bak.* Yılbaşı Adası

Christo (Javacheff) (d. 13 Haziran 1935, Gabrovo, Bulgaristan), kumaş ve plastik kullanarak "paketleme" (*packaging*) yöntemiyle üzerinde çok tartışılan açık mekân heykelleri yapan sanatçı.

Sofya'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. Prag'da Burian Tiyatrosu'yla çalışırken 1956 Macar Devrimi başladı. Christo Prag'dan Viyana'ya geçti, orada bir yarıyıl öğrenim gördü; kısa bir süre İsviçre'de kaldıktan sonra Paris'e yerleşerek yeni-gerçekçi sanatçıların sergilerine katıldı. 1964'te yerleştiği New York kentinde yoksul sanat(*) akımı doğrultusunda yapıtlar gerçekleştirdi.

Christo'nun erken dönem heykellerinin bir bölümü buluntu nesnelerden(*), bir bölümü ise boyanmış, kâğıt, plastik ya da kumaşla sarılmış şişelerle konserve kutularından oluşuyordu. İlk büyük boyutlu yapıtları arasında "Rıhtım Paketleri" (1961, Köln), "Demir Perde" (1962, Paris) ve "Dükkân Cephesi" (1968, New York kenti) vardı. 1968'de Minneapolis'te (Minnesota) 5.600 m yüksekliğindeki "hava paketi"ni tamamladı. Aynı yıl Chicago'da Çağdaş Sanat Müzesi'ni, Spoleto'da bir çeşme ile bir ortaçağ kulesini, Bern'de de çeşitli yapıları paketledi. Daha sonraki anıtsal uygulamaları arasında Colorado'daki Grand-Hogback Vadisine gerdiği "Vadi Perdesi" (1972), California'da Marin'den Sonoma'ya uzanan "Sürekli Çit" (1976) ve Florida'da Biscayne Koyundaki adaları örtmesi (1983) sayılabilir.

Christo çok büyük heykellerini yüzlerce yardımcı kullanarak çoğunlukla açık mekânlarda gerçekleştirir. Böylece izleyicilerin, müzeleri ziyaret etmek zorunda kalmadan yapıtlarını görebilmesini sağlar; ayrıca onları, sanatın doğası üzerine görüşlerini ve estetik değerlerini yeniden değerlendirmeleri yönünde zorlar. Özellikle çevreciler arasında tartışmalara yol açmasına karşın, yapıtlarının çoğu kabul görmüştür.

Christoffer III, BAVYERALI CHRISTOPHER olarak da bilinir, Danca CHRISTOFFER AF BAYERN, İsveççe KRISTOFER AV BAYERN, Norveççe CHRISTOFFER AV BAYERN (d. 26 Şubat 1418 - ö. 5 Ocak 1448, Hälsingborg), Danimarka (1439-48), İsveç (1441-48) ve Norveç (1442-48) kralı. Yönetimi sırasında Hansa Birliği'ne bağlı Kuzey Almanya'daki ticaret merkezlerinin ekonomik baskısı ve Danimarka ile İsveç devlet konseylerinin artan siyasal otoritesi sonucunda krallığın gücü hızla azalmıştır.

Yukarı Pfalz (bugün Almanya'da) kontu Johann'ın oğlu olan Christoffer, dayısı Pomeranyalı Erik'in yerine Danimarka, Norveç ve İsveç kralı oldu. Erik, mutlakıyetçi yönetimine muhalif İsveç soylularını Hansa Birliği ve Holstein kontlarıyla savaşa karşı çıkan Danimarka devlet konseyinin de desteklemesiyle tahttan indirilmişti. III. Christoffer'ın tahta çıkışı üç İskandinav krallığında barış ve birliği yeniden sağladı.

III. Christoffer, Jutland'ın kuzeyinde patlak veren bir köylü ayaklanmasını hızla bastırdı (1441). Ama Hansa Birliği'ne bağlı kentlerin isteklerine boyun eğerek Danimarkalı tüccarların protestolarına karşın bu kentlerin İskandinavya'daki ticari ayrıcalıklarını yeniden tanıdı. Danimarka ve İsveç büyük ölçüde kendi konseylerinin denetimine girerken, Norveç de giderek Danimarka'nın egemenliğine girdi. III. Christoffer 1448'de geride bir veliaht bırakmadan ölünce İskandinav birliği bir kez daha parçalandı.

Christophe, Henri (d. 6 Ekim 1767, İngiliz Batı Hint Adaları - ö. 8 Ekim 1820, Kuzey Haiti), bağımsız Haiti'nin geçici başkanıyken muhalefetle çatışmaya girerek adanın kuzeyinde ayrı bir krallık kuran köle kökenli devlet adamı.

1791'deki bağımsızlık savaşında Toussaint-Louverture komutasında çarpıştı. Fransızların 1801'de koloniyi yeniden ele geçirme girişimlerine karşı 1802'ye değin direndi. Bağışlanması ve rütbesinin Fransız ordusunda da korunması karşılığında teslim oldu. Daha sonra Fransızları Haiti'den çıkarmak için, 1804'te ülkenin bağımsızlığını ilan eden İmparator Jean-Jacques Dessalines'in yanında yer alarak onun emrinde orduya komuta etti. Dessalines'in bir suikasta kurban gitmesinin (1806) ardından, askeri bir meclis Christophe'u ülkenin geçici başkanlığına getirdi. Christophe, ülke için en uygun yönetim biçiminin despotik bir hükümet olduğunu düşünmesine karşın, 18 Aralık 1806'da bir kurucu meclis toplanmasını sağladı.

Christophe'un iktidar için tek rakibi olan Alexandre Sabès Pétion, güneyde ve batıda muhalefet ortamını hazırladı. Böylece Pétion'un başkanlığında kurulan bir komisyonun hazırladığı anayasanın son biçimi Christophe'u yetkisiz, sembolik bir yönetici konumuna indiriyordu. Christophe, misilleme olarak ordusunu Pétion'un üzerine sürdü; ama 6 Ocak 1807'de yenilgiye uğrayarak kuzeye çekildi. Burada kurduğu krallığı 1811'den sonra Kral I. Henri adıyla yönettü. Hükümdarlığı sırasında askeri komutanlara büyük çiftlikler verdi, asker çiftçileri eski mesleklerine döndürdü ve genel bir refah sağladı. Cap-Haïtien'deki başkentin güneyinde ünlü Laferrière Kalesi'ni inşa ettirdi. Ağustos 1820'de felç oldu. Hastalığının öğrenilmesi üzerine isyanlar patlak verdi. Ülkesinde barışı sağlayamadığı için umutsuzluğa kapılan Christophe tabancayla intihar etti. Bunun üzerine krallığı Haiti Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu.

Christus, Petrus (d. y. 1420, Baerle, Brabant - ö. 1472/73, Brugge), Flaman ve

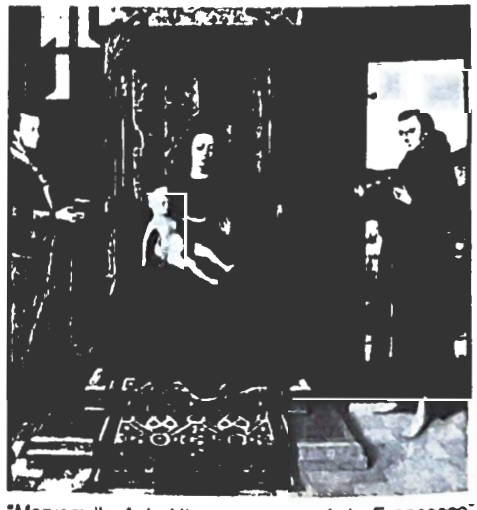

"Meryem ile Aziz Hieronymus ve Aziz Francesco". Petrus Christus'un bir resmi, y. 1457; Devlet Sanat Enstitüsü, Frankfurt am Main, Almanya
Staedelsches Kunstinstitut, Frankfurt am Main, Almanya

Felemenk sanatına geometrik perspektifi getirdiği kabul edilen Flaman ressam.

1444'te Brugge kenti yurttaşı olmuş ve ölümüne değin orada çalışmıştır. Van Eyck'ın atölyesinde eğitim gördüğü sanılır. Son derece incelikli, doğalcı ve olgun üslu-

bu, ustası van Eyck'ın üslubunun basitleştirilmiş bir uyarlaması olabilir. Ama bazı özgün örgelerinde ve kompozisyonlarında, Felemenk sanatının başlangıcındaki duyarlı ve coşkulu gelenekten açık izler vardır.

Christus'un tarihsel önemi, her şeyden önce, mekânın tanımlanması konusuna gösterdiği büyük ilgiden kaynaklanır. "Meryem ile Aziz Hieronymus ve Aziz Francesco" (Devlet Sanat Enstitüsü, Frankfurt am Main) adlı yapıtı tek kaçış noktalı perspektifle yapılmış en eski Felemenk resmidir.

Christus'un önemli resimleri arasında "Bir Chartreuse Rahibinin Portresi" (1446, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Aziz Eligius" (1449, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) ve "Meryem ve Çocuk, Azize Barbara ve Bir Chartreuse Rahibi" (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin) sayılabilir.

Christy, Edwin P. (d. 21 Mayıs 1815, Philadelphia - ö. 21 Mayıs 1862, New York kenti), ilk ve önemli minstrel topluluklarından Christy Minstrels'ı kuran (y. 1842) ve minstrel gösterisine(*) genel biçimini kazandıran ABD'li sanatçı.

Gençlik yıllarına ilişkin bilgi pek azdır. İlk gösterisini 1842'de Buffalo'da yapan topluluğuyla dört yıl sonra New York kentinde sahneye çıktı. Buradaki gösterilerini 10 yıl boyunca başarıyla sürdürdü. Bu dönemde Stephen Foster, en tanınmış şarkılarından bazısını Christy'nin gösterileri için yazdı. Topluluğun daha sonra İngiltere'de sahneye çıkmasıyla minstrel gösterileri bu ülkede de yaygınlaştı ve uzun yıllar ilgiyle izlendi. "Christy Minstrels" ve "Christys" sözcükleri, bu eğlence türüyle eşanlamlı olarak kullanılmaya başladı. 1854'te Christy ayrıldıktan sonra da topluluk etkinliğini sürdürdü. Christy ise geçirdiği bir sinir bunalımı sırasında kendini pencereden atarak intihar etti.

Chrysander, Karl Franz Friedrich (d. 8 Temmuz 1826, Lübtheen, Mecklenburg - ö. 3 Eylül 1901, Hamburg), Alman müzik tarihçisi ve eleştirmeni. G.F. Handel'in yapıtlarını derleyerek 19. yüzyıl müzikoloji çalışmalarına öncülük etmiştir.

Meslek yaşamının başlarında özel öğretmenlik yaptı. Ama müziğe karşı duyduğu yoğun ilgiyle kısa bir süre besteciliğe, sonra da müzik eleştirisine ve araştırmaya yöneldi. Yerel yayın organlarında çıkan tanıtma yazıları ve makalelerini, 1853'te yayımlanan oratoryo ve halk şarkıları konusundaki denemeleri izledi. 1855'te Rostock Üniversitesi'nde doktora yaptığı sırada Handel'in yapıtları üzerinde çalışmaya ve onun yaşamöyküsü için malzeme toplamaya başlamıştı. Çalışmanın birinci cildi 1858'de, ikincisi 1860'ta ve Handel'in 1740'a değin yaşamını kapsayan üçüncü cildin bir bölümü 1867'de yayımlandı. Ama bu yapıtın gerisi tamamlanamadı.

Chrysander 1856'da Handel'in özgün yazmalarından bütün yapıtlarının baskısını hazırlamak için edebiyat tarihçisi Gottfried Gervinus ile birlikte Handel Derneği'ni (Händelgesellschaft) kurdu. Birinci cilt yayımlandıktan (1858) iki yıl sonra dernek dağıldı. Chrysander, Gervinus'un yardımıyla çalışmayı tek başına sürdürdü ve hemen hemen bütün harcamaları karşıladı. 1860'ta Hannover kralı V. George proje için yıllık bir ödenek bağladı. 1866'da Prusya'nın Hannover'i ilhakından sonra Chrysander, Bergedorf'taki evinin bahçesinde kurduğu küçük bir atölyede bütün basım işini üstlendi. Sonuncusu 1894'te tamamlanan 95 ciltlik bu anıtsal girişimi gerçekleştirirken Handel'in elyazması partisyon ve belgelerini incelemek için Londra'ya sık sık uzun süreli geziler yaptı. Gezileri sırasında, Handel'in elyazması yapıtlarının önemli bir bölümünü Hamburg'daki müzik kütüphanesi için satın aldı. 1875'te işi yürütebilmek için gerekli parayı sağlayabilmek amacıyla kendi kitaplığının bir bölümünü bu kütüphaneye sattı.

Mali sıkıntıdan hiçbir zaman kurtulamayan Chrysander ek işler üstlenmek zorunda kaldı. 1868-71 ve 1875-82 arasında *Allgemeine musikalische Zeitung*'un, 1863 ve 1867'de ise *Jahrbuch für musikalische Wissenschaft*'ın yayın yönetmenliğini yaptı. Philipp Spitta ve Guido Adler ile bu alanda çok önemli bir yayın olan *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft*'ı kurarak (1855) yönetti. *Denkmäler der Tonkunst*'un (1869-71; Müzik Sanatının Anıtları) 6 cildinin derlenmesine katıldıktan başka 18. ve 19. yüzyıl bestecileri ve müziğin çeşitli konularıyla ilgili sayısız makale ve deneme yazdı.

Chrysaora, *Cnidaria* (kındılıler) filumunun *Scyphozoa* (denizanaları) sınıfından, Atlas Okyanusunun kıyı sularında geniş bir dağılım gösteren omurgasız cinsi. En tanınmış türü olan *Chrysaora hysoscella*'nın çana benzeyen, yaklaşık 20 cm çapındaki gövdesi kabaca yarımküre biçiminde ve düzdür. Değişik renkten örneklerine de rastlanmakla birlikte, bu cinsin üyelerinin tipik rengi krem ya da sarımsı kahverengidir. Daha koyu kahverengi ve V biçiminde 16 tane ışınsal çizgi çanın merkezine doğru uzanır. Ağız, gövdenin altında ve tam ortadadır; ağız kolları da denen dört uzun dokunaç ağzın yanından aşağıya doğru sarkar. Türlerin çoğunda, çanın kenarlarından sarkan ince uzun 24 tane daha dokunaç bulunur. Her yanı kırpıklı olan planula tipi larvalar erişkinin içinde gelişir; bir yüzeye tutunarak yaşadığı gelişme evresinden sonra serbestçe yüzebilen meduz evresine ulaşarak çan biçimindeki erişkin denizanasına dönüşür.

Chrysaora cinsinden denizanaları planktonla beslenir ve insanlara zarar vermez. Yakaladığı küçük deniz solucanlarını ve plankton hayvancıklarını ağız kolları ve gövdenin kenarındaki dokunaçlar yardımıyla ağzına götürür. Bu cinsin birkaç türü Atlas Okyanusu dışındaki sularda, özellikle Büyük Okyanus ile Hint Okyanusunda da görülmüş ancak kesin belirlemesi yapılamamıştır.

Chrysididae, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımından asalak yabanarıları familyası. Yeryüzünün hemen her yanına dağılmış çok kalabalık bir familyadır. Yalnız *Chrysis* cinsinden 1.000'i aşkın tür tanımlanmıştır. Çoğu küçük olan familya üyelerinin uzunluğu ender olarak 1 cm'yi geçer. Genellikle metal parlaklığında yeşil ya da mavi olan bu böcekler ürktüğü ya da saldırıya uğradığı zaman esnek karnının üstüne kıvrılarak top gibi yuvarlak olabilir.

Chrysididae familyasından zümrüt yeşili yabanarısı
William E. Ferguson

Topluluk oluşturmaksızın yalnız yaşayan bu familya üyelerinin büyük bölümü dış asalak, bazıları yuva ya da kuluçka asalağıdır. Birçoğu arıların ya da yabanarılarının larvalarında, *Cleptes* cinsinin üyeleri yaprakarısı larvalarında, *Mesitiopterus* cinsinin üyeleri ise cadıçekirgelerinin yumurtalarında dış asalak olarak yaşar. Kuluçka asalağı olan bazı türler ise yumurtalarını topluluk oluşturmayan arıların ya da yabanarılarının yuvasına bırakır. Yuvanın gerçek sahibi olan dişi, kendi yumurtalarını ve yumurtadan çıkacak larvaları için gerekli olan yiyecekleri koyduktan sonra yuvayı sıkıca kapatır. Yumurtalar çatlayınca, *Chrysididae* üyelerinin asalak larvaları obur larvaları ya da yuvadaki tüm yiyecekleri tüketerek obur larvaların ölümüne yol açar.

Chrysler, Walter Percy (d. 2 Nisan 1875, Wamego, Kansas - ö. 18 Ağustos 1940, Great Neck, New York, ABD), Chrysler Corporation'ın kurucusu.

Demiryolu makine atölyelerinde çırak olarak çalışmaya başlayan Chrysler, Amerikan Locomotive Company'nin işletme müdürlüğüne kadar yükseldi, ama buradaki maaşının yarısı kadar bir ücretle Buick Motor Company'nin müdürlüğüne geçti. 1916'da şirketin başkanı oldu ve Buick'i General Motors'un en güçlü birimi yaptıktan sonra 1919'da işten ayrıldı. Altı ay sonra, Willys-Overland Company ile 1925'te Chrysler Corporation'a dönüşen Maxwell Motor Company'nin yönetimini üzerine aldı. Yeni şirket, tasarımı Chrysler tarafından yapılan bir arabanın üretimini başlattı. Yüksek sıkıştırma oranlı bir motorla çalışan bu araba çok tutuldu ve Maxwell şirketi dağıldı. 1928'de Chrysler, Dodge Brothers Manufacturing Company'yi satın aldı. 1928'de Chevrolet ve Ford'la rekabet edecek olan Plymouth'u piyasaya sürdü ve şirketi de Amerikan otomotiv sanayisinin en önemli kuruluşlarından biri durumuna getirdi. Chrysler'in özgeçmişi 1937'de *Life of an American Worker* (Bir Amerikan İşçisinin Yaşamı) adıyla yayımlandı.

Chrysler Binası, ABD'de New York kentinin Manhattan Adasında, tasarımını William van Allen'in yaptığı gökdelen. *Art deco* uslubundaki gökdelenlerin en önde gelen örneği olarak anılır. Paslanmaz çelik tepesiyle hâlâ Manhattan'in silüetini oluşturan en göze çarpıcı yapılardan biridir. Yapımı 1926-30 arasında gerçekleştirilmiş, 1931'de Empire State Binası açılana değin dünyanın en yüksek yapısı (yaklaşık 320 m) olmuştur. Gerek dış cephesi, gerekse iç mekân çözümü büyük ölçüde geometriktir. Mal sahibi Walter P. Chrysler'in isteğiyle paslanmaz çelikten otomobil simgeleri (örn. Mercury otomobillerinin miğfer biçimindeki arması) yapının çeşitli yerlerinde bezeme amacıyla kullanılmıştır. Köşelerine kolon getirilmeden düzenlenmiş planı ve yalın görünümüyle 1920'lerin modern mimarlık anlayışına uygun olan yapı, 1980'lerin başlarında büyük çapta bir onarım görmüştür.

Chrysler Corporation, ABD'nin en büyük otomotiv şirketlerinden biri. Şirketin başlıca yan kuruluşları, Plymouth, Dodge, Chrysler ve Imperial marka otomobil, Dodge marka kamyon, oto parçaları ve aksesuarları üreten Chrysler Automotive Operations Inc., kredi ve yatırım hizmetleri veren Chrysler Financial, uzay araçları ve elektronik alanında çalışan Chrysler Technologies'dir. Şirketin merkezi Michigan eyaletindeki Highland Park'tadır.

Maxwell marka ilk otomobil 1904'te Jonathan Maxwell ve Benjamin Briscoe tarafından yapıldı. Bu ikilinin 1909'da katıldığı United States Motor Company uzun ömürlü olmadı. Maxwell ve Briscoe ortaklığı 1913'te bozuldu; Maxwell savaş sonrası durgunluk yıllarına değin yalnız çalıştı. 1920'de şirketi yeniden canlandırmak üzere Walter P. Chrysler, United States Motor Company'ye alındı. Maxwell'in şirketi 1922'de Chalmers Motor Car Company'yi (kuruluşu 1908) ele geçirdi. 1923'te şirketin hisselerini satın alarak denetimi ele geçiren Chrysler, 1924'te kendi adını taşıyan ilk otomobil olan 6 silindirli Chrysler 70'i üretti. 1913'te Maxwell Motor Car Company adıyla kurulmuş olan şirket 1925'te Chrysler Corporation adını aldı. 1928'de Dodge Brothers Manufacturing Company'nin (kuruluşu 1914) satın alınmasıyla ABD otomotiv sanayisinin en büyük şirketleri arasına girdi.

Chrysler 1950'lerde ve 1960'larda otomobil sanayisi içinden ve dışından birçok şirketi satın almaya başladı. 1966-67'de Fransa'da Simca'nın, İngiltere'de Hillman, Humber ve Sunbeam'ın üreticisi olan Rootes Motor Ltd.'in ve İspanya'da Barreiros Diesel'in yönetimini ele geçirdi. Daha sonra Chrysler France, Chrysler United Kingdom ve Chrysler España adlarını alan bu şirketler, 1979'da Peugeot-Citroën'in azınlık hisseleri karşılığında P. S. A. Peugeot-Citroën'e satıldı. Japon otomobil üreticisi Mitsubishi Motors Corporation 1970'te ABD pazarı için Chrysler adıyla pazarlanmak üzere küçük araba üretmeye başladı. Chrysler 1987'de pahalı spor arabalar üreten Nuova Automobili F. Lombarghini adlı İtalyan şirketi ile cip üreticisi ABD şirketi American Motors Company'yi satın aldı. 1985-87 arasında da Mitsubishi Motors Corporation ve Fransız şirketi Renault ile ortaklıklar kurarak küçük otomobiller üretti.

Satışların düşmesi ve borçların artmasıyla ciddi bir mali darboğaza giren Chrysler, 1980'de ABD hükümetinin garantisiyle toplam 1,2 milyar dolar tutarında kredi aldı. Şirket Lee A. Iacocca'nın başkanlığı döneminde 1983 sonuna değin borçlarının tümünü ödedi. 1986'da da yeniden düzenlendi.

Chrysomelidae *bak.* yaprakböcekleri

Chrysomonadida, *Protozoa* filumunun *Phytomastigophorea* sınıfından fitoflagellatları (bitki benzeri tekhücreli kamçılılar) kapsayan takım. Ayrı ayrı ya da koloniler halinde suda yaşayan ve algleri andıran bu çok küçük canlıların önde, genellikle kırmızı renkli bir stigmanın (gözbeneği) hemen yakınında bir ya da iki kamçısı vardır. Kromatoforları sarımsı ya da kahverengi pigmentler içerir. Çoğu fotosentez yapılabilirse de, bazı türler besinini yalancı ayaklarıyla (stoplazma uzantıları) sudan alır. *Chrysomonadida* üyelerinde zaman zaman kamçılar yok olur ve hücre, torbaya benzer bir görünüm alır (*palmella*). Gerek palmella biçimindeki, gerek serbestçe yüzebilen bireylerde üreme eşeysiz bölünme yoluyla gerçekleşir. Bu takımın en yaygın temsilcilerinden biri olan *Chromulina* cinsinin üyeleri aşırı çoğaldığında suyun rengini kahverengiye dönüştürebilir.

Chrysophyta, altın algler olarak bilinen algleri içeren bölüm. *Ayrıca bak.* altın algler.

Chrzanów, Polonya'nın ortaguneyinde, Katowice ilinde (*województwo*) kent. İlin merkezindeki oldukça gelişmiş Yukarı Silezya sanayi ve madencilik bölgesinin bir bölümünü oluşturur. İl merkezi olan Katowice kentinin 25 km güneydoğusunda, ormanların, çavdar ve patates tarlalarının bulunduğu Jaworzno-Chrzanów yöresindedir. Polonya'nın başlıca çinko üretim merkezlerinden biri olan kentte kömür de çıkarılır. Başka ekonomik etkinlikler gıda işleme, yapı mazlemeleri ve elektrikli makine üretimidir. İlde bulunan 10 bölge müzesinden biri de Chrzanów'dadır. Nüfus (1985 tah.) 38.400.

Chu, Wade-Giles yazımında CH'U, Çin'de İÖ 771-221 arasında iktidarı ele geçirmek için çekişen küçük devletlerin en önemlilerinden biri. Bu dönemin sonundan 20. yüzyılın başına değin egemen olan devlet sisteminin biçimlendirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Tarih sahnesine İÖ 8. yüzyıl başlarında çıkan Chu Devleti, Güney Çin'deki verimli Yangtze Vadisinde, bugünkü Hubei yönetim bölgesinin çevresinde kuruldu. O sırada bu topraklar Çin kültürünün etki alanı dışında kalıyordu. Chu yöneticilerinden bazılarının büyük olasılıkla Kuzey Çin'den gelmiş olmalarına karşın, Chu Devleti'nin kökeninin hemen tümüyle "barbar" olduğu sanılmaktadır. Chu Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra Çin'in içlerine doğru hızla yayılarak, bugünkü Hunan bölgesinin büyük bölümünü işgal etti; Chu halkı da çok geçmeden Çin dilini ve geleneklerini benimsedi. Bu dönemde Çin biçimsel olarak Zhou hanedanına bağlı bir dizi küçük devlete bölünmüştü; Zhou hanedanı uzun süredir kendine bağlı topraklar dışındaki bölgeleri denetleyemiyordu. Bu eski geleneğe karşı çıkan Chu yöneticileri *wang* (kral) unvanını alarak Zhou hanedanının egemenliğinin tanınmamasına öncülük ettiler.

Chu'nun Kuzey Çin'deki hızlı yayılışı, İÖ 7. yüzyılda, bölgedeki küçük devletlerin varlıklarını korumak için birleşmeleriyle, geçici olarak durdurulduğu. Ama Chu sonraki 400 yıl boyunca Çin'de iktidara aday başlıca güçlerden biri olmayı sürdürdü. İÖ 3. yüzyılda, Chu ile yarı barbar kökenli iki devlet olan doğudaki Qi ve batıdaki Qin, küçük devletlerin hepsini egemenlikleri altına aldılar ve Çin'in yönetimini ele geçirmek için aralarında sert bir mücadeleye girıştiler. Chu, İÖ 223'te saf dışı kaldı ve bundan iki yıl sonra Qin hanedanı Çin'de tam bir birlik sağladı.

Qin Devleti 15 yıldan daha kısa süren bir hükümdarlık döneminin ardından iktidardan düşünce, eski soylulardan Xiang Yu'nun önderliğindeki ayaklanmacılar Chu hanedanından birini imparatorluk tahtına geçirdiler. Ama bu yeni hükümdar tahtta yalnızca birkaç ay kalabildi; Xiang Yu'nun eski komutanlarından Liu Pang (Gao Zu) onu yenilgiye uğratarak tahtı ele geçirdi ve Han hanedanını (İÖ 206-İS 220) kurdu.

Chu-chou *bak.* Zhuzhou

Chu Hsi *bak.* Zhu Xi

Chu-ko Liang *bak.* Zhuge Liang

Chu Shih-chieh, edebi adı HAN CH'ING (ö. y. 1280-1303, Çin), Çinli matematikçi. Denklemler kuramına önemli katkılarda bulunmuş, ülkesinin yetiştirdiği matematikçilerin en önde gelenlerinden biri olmuştur.

Matematik çalışmalarının dışında Chu'nun yaşamına ilişkin çok az bilgi bulunmaktadır. Olasılıkla Pekin yakınlarındaki Yanshan'da doğan Chu, tanınmış bir matematikçi olarak Çin'in birçok bölgesini dolaşmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Günümüze kalan iki yapıtı, *Suanxue qi meng* (1299; Matematik İncelemelerine Giriş) ve *Siyuan yujian*'dır (1303; Dört Elementin Değerli Aynası). Birinci yapıtı, daha çok matematik öğrencileri için bir başlangıç ders kitabı özelliğindedir. Bu kitap 19. yüzyılda Çin'de kaybolmasına karşın, 15. yüzyıldan başlayarak Kore'de ve Japonya'da ders kitabı olarak yaygın bir biçimde kullanılagelmiş ve bu ülkelerdeki pek çok matematikçiyi derinden etkilemiştir.

Chu'nun ikinci yapıtı ise, 18. yüzyılın ikinci yarısında Çin'de kaybolmasına karşın, daha önemli bir incelemedir. Chu bu çalışmasında, aynı cebirsel denklemdeki bilinmeyen dört niceliği (kitabın başlığındaki "dört element" buradan gelmektedir) ifade etmekte, "gök elementi yöntemi"nden yararlanmıştır. Eşanlı denklemleri ve 14. dereceye kadarki denklemleri inceleyen *Siyuan yujian*, Çin cebrinin gelişiminin doruğunda yer alır. Chu bu ikinci türden denklemlerin çözümünde çoğunlukla, 1819'da W. G. Horner'ın yeniden bulduğu dönüşüm yöntemini (Çince *fanfa*) kullanmıştır. *Siyuan yujian* ayrıca, oldukça dikkat çekici bir sayı (Pascal) üçgeni diyagramı ve eşartanlı (aritmetik) ve eşçarpanlı (geometrik) dizilere ilişkin ilginç incelemeler içerir.

Chu Shun-shui *bak.* Zhu Shunshui

Chu Ta *bak.* Zhu Da

Chu Teh *bak.* Zhu De

Chu Van Tan (d. y. 1915, Phu Thuong köyü, Vietnam), Vietnam'ın Fransızlara karşı bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol oynayan askeri ve siyasal önder.

Çin sınırında, Vietnam'ın kuzeyindeki dağlık bölgelerde yaşayan Tho adlı etnik azınlık kabilesinin şefi olan Chu Van Tan II. Dünya Savaşı'ndan önce, halkını örgütleyerek Fransızlara karşı direnmek üzere devrimci milisler kurdu. 1940-41'e doğru savaş veteneği yüksek Vietnam Ulusal Kurtuluş Ordusu'nu oluşturarak, Kızıl Irmak (Song Hong) deltasında Fransızların komutasındaki birliklere karşı zafer kazandı. Ardından Ho Şi Minh'in yönetimindeki Vietnam'ın Bağımsızlığı İçin Devrimci Birlik (Viet Minh) kuvvetlerine katıldı. 1941'de kendi kabile müfrezelerini General Vo Nguyan Giap'ın kilerle birleştirerek Kuzey Vietnam Devrimci Askeri Komitesi'ni oluşturdu. Ho Şi Minh, Ağustos 1945'teki başarılı bir ayaklanmadan sonra, 2 Eylul 1945'te Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etti. Chu Van Tan savunma bakanlığına getirildi. Fransızlara karşı savaş sırasında (1946-54) Chu'nun ordusu, 1954'te Dien Bien Fu'da Fransızları kesin bir yenilgiye uğratan Halk Ordusu'nun çekirdeğini oluşturdu.

Chu Van Tan, 1947'de Viet Bac bölgesinin askeri komite başkanlığına getirildi ve etnik azınlık işleri ile görevlendirildi. 1953'te azınlıklar için çeşitli programları tartışmak amacıyla bir konferans düzenledi.

Kuzey Vietnam'daki kabilelerin özerkliğini ve çıkarlarını korumakla görevlendirildi. 1970'lerin ortalarında Ulusal Meclis Daimi Komitesi'nin genel sekreterliğine getirildi.

Chu Wen *bak.* Zhu Wen

Chu Yi-tsun *bak.* Zhu Yizun

Chu Yu-lang *bak.* Zhu Youlang

Chu Yü-chien *bak.* Zhu Yujian

Chuang *bak.* Zhuanglar

Chuang-tzu *bak.* Zhuangzi

Chubb, Thomas (d. 29 Eylül 1679, East Harnham, Wiltshire - ö. 8 Şubat 1747, Salisbury, Wiltshire, İngiltere), kendi kendini eğitmiş İngiliz düşünür ve yaradancılık savunucusu. Voltaire tarafından bu akımın en mantıklı savunucularından biri olarak kabul edilmiştir.

Chubb, George Beare'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1747; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Bir malt imalatçısının oğluydu. Önce bir eldivencinin yanında çıraklık yaptı, daha sonra mum yapımı işinde çalıştı. Pek çok kitap okudu ve 1700'lerin başlarında usçuluk üzerine ilk yazılarını yazmaya başladı. İlk yayını, 1715'te Ariusçu tartışmalara yanıt olarak yazdığı "The Supremacy of the Father Asserted" (Babanın Üstünlüğünün Onaylanması) adlı makaleydi. Daha sonra bir süre Londra'da yaşadı ve Evrak Dairesi başkanı Sir Joseph Jekyll'in evinde uşak olarak çalıştı. Ama bir süre sonra Salisbury'ye döndü. *Discourse Concerning Reason* (1731; Us Üzerine Konuşma), *The True Gospel of Jesus Christ Vindicated* (1739; İsa'nın Gerçek İncili'nin Doğrulanması) ve *Discourse on Miracles* (1741; Mucizeler Üzerine Konuşma) gibi yapıtları, resmî eğitim görmemiş olmasından kaynaklanan eksikliklerini ele veriyordu. Bu yüzden, daha bilgili ilahiyatçılarca sık sık hor görüldü. Dinsel yazıları Hıristiyan dinini üç temel öğretiyle sınırlamaya yönelikti: Kusursuz ve mutlak ahlak yasalarına inanç; günahlar için içten tövbe gereksinimine inanç; gelecekteki ödül ve cezalara inanç. *Discourse on Miracles* adlı yapıtı, mucizelerin, vahyin yalnızca olası bir kanıtı olduğu savını taşıyordu. İki ciltlik *Posthumous Works* (Ölümünden Sonra Yayımlanan Yapıtları) 1748'de yayımlandı.

Chubut, Arjantin'in güneyinde eyalet. Patagonya'nın bir bölümünü oluşturur. Doğudan Atlas Okyanusu, batıdan Şili ile çevrilidir. Yüzölçümü 224.686 km²'dir. Batısında, Andlar'ın ormanlarla kaplı verimli eteklerinde yer yer göller vardır. Los Alerces Ulusal Parkı'nda (187.500 ha) buzullarla kaplı dağlar, Alp tipi göller, akarsular ve ormanlar bulunur. Doğusu ise birbirinden kopuk dağ sıraları, tuz yatakları ve tuz gölleriyle kaplıdır. 690 km uzunluğundaki Chubut Irmağı, eyaleti doğu-batı doğrultusunda geçer. Eyaletin kuzeydoğusunda, Atlas Okyanusuna uzanan Valdes Yarımadası, kuzeydeki San José Körfezini güneydeki Nuevo Körfezinden ayırır. San José Körfezi, çubuklu balinaların, fil foklarının ve katil balinaların beslenmesi, doğurması ve çiftleşmesi için 1974'te koruma altına alınmıştır.

And Dağlarının eteğinde Puelo Gölü, Chubut, Arjantin
Pressner International

Çoğunlukla Galli göçmenlerin yerleştiği bölge 1884'te Chubut Ulusal Toprakları adını aldı. 1955'te eyalet oldu. Puerto Madryn, Trelew ve eyalet merkezi Rawson ilk Galli yerleşimleridir.

Başlıca ekonomik etkinlikler olan koyun yetiştiriciliği ve yün üretimi Galli göçmenlerle birlikte başlamıştır. Petrol önemli bir gelir kaynağı durumundadır; güneydeki Comodoro Rivadavia yakınlarında ülkenin en büyük petrol yataklarından biri bulunur. Arjantin'de üretilen petrolün yaklaşık beşte biri buradan çıkartılır. Nüfus (1991 geç.) 356.445.

Chugach Dağları, Kuzey Amerika'nın batısında, Pasifik Kıyı Sıradağlarının bir bölümü, Büyük Okyanus kıyısı boyunca, Cook Koyunun (Alaska Körfezi) Turnagain kolundan doğuya doğru 500 km uzanarak, ABD sınırları içinde bulunan Güney Alaska'daki Yakataga Burnuna ulaşır. Birçok doruğu 3.400 m'yi geçer; en yüksek noktası Marcus Baker Dağıdır (4.016 m). Adını bir Eskimo kabilesinden alan dağların güney yamaçları, Chugach Ulusal Ormanı içinde kalır.

Prens William Boğazının kuzeyinde Chugach Dağları, Alaska
Bradford Washburn

Chulalongkorn, PHRACHUNLACHOMKLAO olarak da bilinir, ölümünden sonra V. RAMA (d. 20 Eylül 1853, Bangkok - ö. 23 Ekim 1910, Bangkok), Siyam (bugün Tayland) kralı. Ülkesini sömürge yönetimi altına girmekten korumuş ve kapsamlı reformlar yapmıştır.

Kral Mongkut'un dokuzuncu oğluydu. Ama annesi kraliçe olan ilk erkek çocuk olduğu için tahtın vârisi ilan edildi. Ekim 1868'de babası öldüğünde henüz 15 yaşında olduğundan, ülkenin yönetimini Naip Somdet Chao Phraya Si Suriyawong üstlendi. Sonraki beş yıl içinde saraydaki çalışmaları gözleyerek krallık görevine hazırlandı; bu arada 1871'de İngiliz Malezyası ile Hollanda Doğu Hint Adalarına, 1871-72'de de Malezya, Birmanya (Myanmar) ve Hindistan'a geziler yaptı. Kasım 1873'te taç giydikten sonra önemli reformlar gerçekleştirdi. İşe köleliğin kaldırılmasından başlayıp hukuk ve maliye kurumlarını düzeltti ve atamayla gelen üyelerden oluşan yasama meclisleri kur-

Chulalongkorn
BBC Hulton Picture Library

du. Ama, Batı'dan esinlendiği ve Siyam'ın geleceği için çok önemli gördüğü bu reformlar, saraydaki tutucu çevrelerin tepkisini çekti ve iki taraf arasındaki çekişme 1875 başlarında siyasal bir bunalıma yol açtı. Eski kuşak tarafından engellenen kral, 10 yıl boyunca başka reform yapmadı, ama yavaş yavaş yetenekli ve güvenilir yöneticilerden bir kadro oluşturdu. 1880'lerin ortalarından başlayarak bu yeni kadroyla birlikte Siyam'ın eski yönetim kurumlarında düzenlemeler yaptı. Bu girişimleri 1892'de Batı'daki modellere dayanan yeni bir yönetim sisteminin kurulmasıyla sonuçlandı. Yeni sistemde eyaletlerin yönetimi savunma, dışişleri, adalet, eğitim ve bayındırlık gibi işlerden sorumlu 12 bakanlık oluşturulmuştu. Chulalongkorn, yeni düzenleme aracılığıyla keyfi yönetimi tümüyle durdurdu, uzak eyaletlerin özerkliğine son verdi, nesnel hukuk kuralını yerleştirdi ve ilköğrenim ile askerlik hizmetini zorunlu kılarak, Siyam'da çağdaş yurttaşlık anlayışının temellerini attı. Reformlar, yalnızca kralın liberal eğilimlerinden değil, aynı zamanda komşu ülkeler gibi sömürge yönetimine girmemek için, sömürgeci güçlere Siyam'ın "uygar" bir ülke olduğunu gösterme zorunluğuna inanmasından kaynaklanıyordu. Ama bu önlemler Siyam'ı yabancı etkisinden uzak tutmaya yetmedi. 1892'de Fransızların kışkırtmasıyla savaş çıktı ve savaşta yenilen Siyam 1907'ye değin yapılan bir dizi antlaş-

mayla Laos ve Kamboçya'nın batısındaki haklarından vazgeçmek zorunda kaldı. 1909'da ise Malayların yaşadığı Kelantan, Trengganu, Kedah ve Perlis eyaletleri Büyük Britanya'ya bırakıldı. Chulalongkorn, Batı'yla ilişkilerinde sömürgeci güçler arasında yansız ve dengeli bir tutum takınarak Siyam'ın öbür ülkelerle eşit haklara sahip bir devlet olarak tanınması için çalıştı. 1897 ve 1907'de Avrupa'ya yaptığı gezilerde Batılı hükümdarlarca eşit bir kral olarak karşılandı. Tayların tarihinde, tahtta en uzun kalan hükümdar olan Chulalongkorn, 1910'da öldüğünde oğlu Vaciravudh'a modern ve bağımsız bir krallık bıraktı.

Chumphon, Tayland'ın güney bölgesinde kasaba ve il (*changwat*). Kra Kıstağında, güney demiryolu üzerinde yer alan il merkezi Chumphon kenti önemli bir balıkçı limanıdır. Deniz ürünleri, meyve, mangal kömürü ve kalay bu limandan yüklenir. Dağlarla kaplı Chumphon ili kuzeybatıda Myanmar sınırı, doğuda da Tayland Körfeziyle çevrilidir. Kıyı şeridi 222 km, yüzölçümü 6.009 km²'dir. Nüfus (1980) kasaba, 13.777; il, 310.503.

Chumubi Vadisi, eskiden CHUMBI VADISI. Çin Halk Cumhuriyeti'nde, Tibet Himalayaları'nda vadi. Bhutan ile Hindistan'ın Sıkkım eyaleti arasında yer alır. Tangla Geçidinin aşağısından doğduktan sonra güneye doğru Bhutan'ın iç kesimlerine akan Khambu Irmağının oluşturduğu vadinin ortalama yüksekliği 2.900 m'dir. Yamaçları ormanlıktır; iklimi yılın büyük bölümünde ılımandır. Vadide Tibet kökenli Promovalar yaşar. Önceleri Sıkkım'ın bir parçasıyken, 1792'de Tibet'e geçti. 1904 Hindistan-Tibet Anlaşması'ndan ve Yadung'da bir İngiliz ticaret temsilciliğinin kurulmasından sonra vadi üzerinden yoğun bir yün, yak kuyruğu ve boraks ticareti başladı. 1951'de vadiyi denetim altına alan Çin Halk Cumhuriyeti, Çin-Hindistan Anlaşması'nın (1954) sona erdiği ve iki ülke arasında sınır anlaşmazlıklarının alevlendiği 1962'ye değin Hindistan'la ticaret yapmayı sürdürdü.

chung *bak.* zhong

Chung, (Raymond) Arthur (d. 10 Ocak 1918, Windsor Forest, İngiliz Guyanası), Guyana'nın ilk cumhurbaşkanı (1970-80). Londra'da Middle Temple'da (İngiltere'de hukuk staj kurumu) öğrenim gördü. 1947'de sorgu yargıcı yardımcısı, 1954'te sulh yargıcı, 1960'ta üst mahkeme sulh yargıcı oldu. 1962'de İngiliz Guyanası Yüksek Mahkemesi yargıçlığına getirildi. Bu görevini bağımsız Guyana'nın ilk cumhurbaşkanı seçildiği 17 Mart 1970'e değin sürdürdü. 12 Mart 1976'da ikinci kez cumhurbaşkanı seçildi. 6 Ekim 1980'de yerini eski başbakan Forbes Burnham'a bıraktı.

Ch'ung-chen *bak.* Chongzhen

Chung-li, Tayvan'ın kuzeybatısında, T'aoyüan iline (*hsien*) bağlı belediye (*shih*). Ülkenin kuzeyindeki dağlık kıyı bölgesinde, T'aoyüan kentinin yaklaşık 8 km güneybatısında yer alır. Hsin-chieh Irmağının batı kıyısında kurulmuştur. 17. yüzyıl sonlarında, Tayvan'ın kuzeyindeki verimli bir tarım bölgesinin toplama merkezi olarak gelişmeye başladı; bölgede bugün de pirinç, çay ve tatlıpatates üretilir. Kentteki başlıca sanayi kolları şeker ve pirinç işleme ile tekstil imalatıdır. Yaklaşık 33 km kuzeydoğudaki başkent Taipei'ye Chung-shan Otoyolu ve Batı Demiryolu hattı ile ulaşım vardır. Batı kıyısındaki kentler de 320 km güneydeki Kao-hsiung limanına bu demiryoluyla bağlanır. Chung-li'de Ulusal Merkez Üniversitesi (1968) ve Chung Yuan Hıristiyan Üniversitesi (1955) vardır. Nüfus (1990 tah.) 262.653.

Chung-li Ch'üan *bak.* Zhongli Quan

Ch'ung-ming Adası *bak.* Chongming Adası

Chung-shan *bak.* Zhongshan

Chung-yang Dağları, Tayvan'ın doğusunda kuzey-güney doğrultusunda uzanan dağ sırası. Doğudan batıya doğru sırasıyla Chung-yang, Yü ve A-li sıradağlarından oluşur. Uzunluğu 270 km'yi, genişliği ise yaklaşık 90 km'yi bulur. 3.000 m'yi aşan 27 doruğu vardır. Yü Dağı (Hsin-kao Dağı, eskiden Morrison Dağı) 3.997 m ile en yüksek noktayı oluşturur. Genellikle şist, kuvartz ve gnaystan oluşmuş sıradağlar, doğuda T'aitung yarık vadisiyle birdenbire kesintiye uğrar. Batıda ise Tayvan'ın verimli kıyı ovalarına kadar ulaşan tepelerle yumuşak biçimde alçalır. Faylarla kaplı olan A-li Sıradağlarında çeşitli yapısal çöküntüler oluşmuştur. Bu çöküntülerden birinde yer alan Jihyüeht'an'da büyük bir hidroelektrik santral kuruludur. Choshui, Tachia, Kaop'ing ve Hsinwulü ırmaklarının doğduğu sıradağlarda yağış genellikle 3.800 mm'yi geçer. Alçak kesimlerde yetişen genişyapraklı ağaçlar, daha yükseklerde yerini karışık ormanlara, 1.800-2.400 m yükseklikte ise iğneyapraklı ormanlara bırakır. Dağınık yerli toplulukları dışında yerleşim seyrektir.

Chungking *bak.* Chongqing

Chuquicamata, Şili'nin kuzeyinde, Antofagasta yönetim bölgesinde madencilik ve ergitme merkezi. Deniz düzeyinden 3.000 m yüksektedir. 1915'te açılan, 3 km uzunluğunda ve 300 m derinliğindeki açık maden

Chuquicamata'da bakır madeni, Şili
Georg Gerster Rapho-Photo Researchers

ocağı, dünyanın bilinen en geniş bakır yataklarından birinin üstündedir. Şili'nin bakır üretiminin dörtte üçü buradan sağlanır. Çıkarılan maden, dışarıya satılmak üzere demiryoluyla 240 km güneybatıdaki Antofagasta'ya taşınır. 1952'de yüzdürme ve ergitme tesislerinin kurulması ve 1968'de arıtma tesislerinin genişletilmesiyle 1970'lerde yıllık 500 bin tonluk bakır üretimine ulaşılmıştır. Yakındaki Sagasca ve Exótica maden yatakları da işletilmektedir. Madenlerin denetimi 1969'da yabancı işletmelerden alınmıştır. Nüfus (1983 geç.) 29.959.

Chuquisaca, Bolivya'nın güneydoğusunda il. Doğusunda Paraguay yer alır. 1826'da kurulan ilin yüzölçümü 51.524 km²'dir. And Dağlarının Doğu Cordillerası'nın ve doğudaki düzlüklerin bazı bölümleri ilin sınırları içindedir. Güneydoğu yönünde akan Pilcomayo Irmağı yüksek kesimleri sular. Her yıl ovalardaki sel baskınlarını aşırı kuraklıklar izler. Koloni döneminde bu bölge, o zamanlar adı Chuquisaca olan en büyük kenti Sucre'den(*) dolayı önem kazanmıştır. Yaylalarda hayvancılık yapılır, tahıl ekilir. Ovalarda ise mısır, pirinç, tütün ve tropik meyveler yetiştirilir. Bölgede altın, gümüş, demir ve bakır yatakları vardır. Kara ve demir yolları başlıca kentleri birbirine bağlar. Bir havaalanının bulunduğu Sucre hem il merkezi, hem de Bolivya'nın yargı merkezidir. Yasama ve yürütme organları başkent La Paz'dadır. Nüfus (1990 tah.) 498.000.

Church, Frederick Edwin (d. 4 Mayıs 1826, Hartford, Connecticut - ö. 7 Nisan 1900, Olana, New York kenti yakınları), Hudson Irmağı okulunun en önemli ressamlarından biri. İlk resim eğitimini New York eyaletindeki Catskill'de, aynı okulun üyelerinden Thomas Cole'dan almış ve yaşamının sonuna değin onun yakın arkadaşlarından biri olarak kalmıştır.

Alışılmışın dışında bir teknik ustalık geliştirmişti. İlk dönemlerinden başlayarak Niyagara Çağlayanı, patlayan volkanlar ve buz dağları gibi doğa harikalarını konu olarak seçti. Alman doğabilimcilerinden Alexander Humboldt'un yazılarından çok etkilendi; 1853'te Ekvador'a gittiğinde, Humboldt'un oradayken yaşadığı evde kaldı. And Dağlarının ve tropik ormanların güzelliklerini büyük bir ustalıkla betimledi. Resimlerindeki ışık ve renk düzenlemeleri, gökkuşağı, sis ve güneşin batışı gibi doğa olaylarını ele alış tarzı gerçeğe uygun ve çok etkileyiciydi. O dönemde büyük hayranlık uyandıran bu resimler yüksek fiyatlarla alıcı buldu, ABD ve Avrupa'daki koleksiyoncuların tümünün sürekli aradığı sanat yapıtları oldu. 20. yüzyılın sonlarında yapıtlarına duyulan coşkulu ilginin yeniden canlanmasıyla, Amerikalı manzara ressamlarının en önde gelenlerinden biri olarak kabul edildi.

Church 1849'da Ulusal Tasarım Akademisi'ne üye seçildi. Bellibaşlı yapıtları arasında "Niyagara" (1857), "Ekvador Andları" (1855) ve "Cotopaxi" (1862) sayılabilir. Avrupa'nın ve Ortadoğu'nun hemen her yerini dolaşan Church, ellerinde beliren ve gitgide kötüleşen romatizmadan ötürü 1877'de resmi bırakmak zorunda kaldı. Hudson Irmağı üzerindeki evi günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Church, Sir Richard (d. 1784, Cork, İrlanda - ö. 30 Mart 1873, Atina), Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Yunan kuvvetlerine komuta eden Helen yanlısı İngiliz subayı.

Bir Quaker tüccarın ikinci oğlu olan Church, okuldan kaçarak orduya katıldı. Daha sonra 13. (Somersetshire) Hafif Piyade Birliği'nde asteğmen oldu ve 1801'de Mısır'da Sir Ralph Abercromby'nin komutasında çarpıştı. 1809'da İon Adaları seferine katıldı ve burada Theódoros Kolokotronis ve sürgündeki öbür Yunanlılarla tanıştı. Öteden beri sempati duyduğu Yunanistan'ın bağımsızlığı düşüncesine daha ciddi biçimde sarıldı ve Yunanlılara askeri eğitim vermek amacıyla giderlerini İngilizlerin

karşılayacağı iki alay oluşturmak için izin aldı. Ama bu alaylar daha sonra dağıtıldı. Londra'da ve Viyana Kongresi'nde (1814-15) Yunan davasını savunması bir sonuç getirmedi. 1822'de "sir" unvanı aldı. Mart 1827'de bağımsızlık savaşında yer almak için Yunanistan'a gitti ve birkaç ay sonra Yunan kuvvetleri başkomutanlığına getirildi. 1829'da Yunanistan'ın batısında giriştiği seferlerden sonra, Kont Kapodistrias yönetimi ile çatıştığı için görevinden ayrıldı. Yunanistan'daki ilk İngiliz elçisi Sir Edmund (sonradan Baron) Lyons'un gizli danışmanı oldu ve 1843 Devrimi'nde önemli rol oynadı.

Church teoremi, CHURCH SAVI olarak da bilinir, 1936'da ABD'li mantıkçı Alonzo Church'ün ortaya koyduğu, yalnızca yinelgen fonksiyonların(*) mekanik olarak hesaplanabileceğini belirleyen ilke. Bu teorem, aritmetik yöntemlerinin, aritmetik yasalarına göre oluşturulmuş ifadelerin tutarlılığının belirlenmesinde kullanılamayacağını ortaya koyar.

Churchill, Lord Randolph (Henry Spencer) (d. 13 Şubat 1849, Woodstock yakınlarında Blenheim Şatosu, Oxfordshire - ö. 24 Ocak 1895, Londra, İngiltere), çok genç yaşlardan başlayarak Muhafazakâr Parti içinde etkili olan İngiliz siyaset adamı. Winston Churchill'in babasıdır. 1886'da daha 37 yaşındayken Avam Kamarası başkanı ve maliye bakanı olmuş, ama siyasal yaşamı yanlış kararları yüzünden aynı yıl sona ermiştir.

Marlborough 7. dükünün üçüncü oğluydu. 1874'te güzelliğiyle ünlü, New Yorklu Jeanette ("Jennie") Jerome'la (1845-1921) evlendi ve aynı yıl Avam Kamarası'na girdi. 1880'e değin, Beaconsfield kontu Benjamin Disraeli başkanlığındaki Muhafazakâr hükümete karşı yaptığı alaylı konuşmalarla hitabet yeteneğini ortaya koydu. William Ewart Gladstone'un başkanlığındaki Liberal hükümet döneminde (1880-85) Muhafazakâr Parti'den Sir Henry Drummond Wolff, John Eldon Gorst ve Arthur James Balfour ile birleşerek, Dördüncü Parti adıyla bilinen grubu oluşturdu; grup "Tory Demokrasisi" olarak adlandırılan görüşleri savunuyordu.

1876-80 arasında İrlanda kral naibi olan babasının gayriresmî sekreteri oldu. İrlanda sorununa özel ilgi duyuyordu. İrlanda'ya tam özerklik tanınmasına karşı olmakla birlikte, yerel düzeyde bağımsız yönetimlerden yanaydı ve 1880'lerdeki İrlanda bunalımından ötürü dargörüşlü İngiliz yetkililerini suçluyordu. Muhafazakâr Parti'nin çoğunluğu, Liberal hükümetin İrlanda'ya yönelik baskı politikasını onayladıysa da Churchill, Charles Stewart Parnell önderliğindeki İrlandalı milliyetçilere, 1885 genel seçimlerinde kendilerine oy vermeleri durumunda baskıya karşı çıkacaklarını anlatmayı başardı. Liberallerin bir süre sonra İrlanda'ya özerklik tanınması politikasını benimsemelerinin de bu vaadi etkisiz kılma amacını taşıdığı söylenir.

Churchill, bu dönemde halkın gerçek desteğine dayanan yeni bir Muhafazakârlık anlayışı yaratmaya ve sıradan temsilcilerin parti merkez örgütünde söz sahibi olmasını sağlamaya çalıştı. Ama, başta Salisbury 3. markisi Robert Cecil olmak üzere, yaşlı parti önderleri bu yaklaşıma karşı çıktılar ve Churchill'in 1884'te Muhafazakâr Dernekler Ulusal Birliği başkanlığına seçilmesi üzerine parti ikiye bölündü. Daha sonra Churchill ve Salisbury'nin karşılıklı ödünler vermesiyle parti yeniden birleşti ve Haziran 1885'te Salisbury başkanlığındaki Muhafazakâr hükümet güvenoyu aldı. Hindistan işlerinden sorumlu devlet bakanlığına atanan Churchill, daha önce Mısır ve başka yerlerdeki İngiliz egemenliğine karşı çıkmış olmasına karşın, III. İngiliz-Birmanya Savaşı'nı başlattı (Kasım 1885). Savaş bütün Birmanya'nın ilhak edilmesiyle sonuçlandı. Muhafazakârlarla İrlandalı milliyetçilerin arasının açılmasıyla, Avam Kamarası'ndaki İrlanda grubu Muhafazakâr Parti'den desteğini çekince Churchill, Salisbury ile birlikte 1 Şubat 1886'da görevinden ayrıldı.

Muhafazakârlar 25 Temmuz 1886'da yeniden iktidara geldi. Salisbury, Churchill'i maliye bakanlığına ve Avam Kamarası başkanlığına atadı. Hükümet başkanı olma isteğini saklamayan Churchill'in çoğu çalışma arkadaşıyla arası bozuldu. Churchill'le bir uzlaşmaya varmayı başaramayan Salisbury de onun yıpranmasını bekliyordu. Bu beklenti ilk bütçede gerçekleşti; Savaş Bakanı W. H. Smith, hizmetlere ayrılan fonun azaltılmasına karşı çıkarak bütçeyi reddetti. Churchill, savaş bakanına karşı Salisbury'den destek bulamayınca 20 Aralık 1886'da istifa etti. Başbakanın Smith'i desteklemesi üzerine de istifasını 23 Aralık'ta, Londra'da çıkan *The Times* gazetesinde yayımlattı. Büyük olasılıkla bu yoldan kamuoyunun desteğini kazanmayı umuyordu, ama bütçe mücadelesi gizli tutulmuş olduğu için halk onun davranışını gereksiz buldu.

Churchill, Avam Kamarası üyeliğini yaşamının sonuna değin sürdürdüyse de, siyasete olan ilgisini yitirdi ve zamanının çoğunu at yarışlarına verdi. Yaşamının son yılları acı içinde geçti; frengiye bağlı bir felç nedeniyle zihinsel yetisini yitirdi ve ağrılar içinde öldü.

Churchill'in, oğlu Winston (1906, 2 cilt; yb 1952), Lord Rosebery (1906) ve Robert Rhodes James (1959) tarafından yazılmış yaşamöyküleri vardır.

Churchill, William N. (ö. 1864, İstanbul), İngiliz asıllı Osmanlı gazeteci. Bugünkü Türkiye sınırları içinde çıkmış ikinci Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis*'i(*) yayımlamıştır.

Yaşamının ilk yıllarına ilişkin bilgi yoktur. Yaklaşık 1816'da Osmanlı Devleti'ne geldi ve bir süre İzmir'de kaldıktan sonra İstanbul'a yerleşti. Bir yandan ticaretle uğraşırken bir yandan da ABD'nin İstanbul orta elçisinin yanında konsolos yardımcısı olarak çalıştı (1831-33). 1833'ten sonra *Morning Herald* gibi bazı İngiliz gazetelerinin muhabirliğini yaptı. 8 Mayıs 1836'da avlanırken bir Türk çocuğunu yaraladığı için tutuklanması, bir dizi siyasal olaya ve bazı Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasal şantajlarına yol açtı. Sonunda 12 Mayıs 1836'da serbest bırakıldı ve Hariciye Nazırı Âkif Paşa görevinden alındı. Churchill'e de isteği üzerine yağ ihracı ve gazete çıkarma ayrıcalığı verildi. Hariciye nazırlığının ardından mülkiye nazırlığına getirilen Âkif Paşa'nın bu görevden de uzaklaştırılmasından sonra 1840'ta ikinci Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis*'i yayımlamaya başladı. 1864'te ölümünden sonra *Ceride-i Havadis* kapanırken, oğlu Alfred Black Churchill *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'i(*) günlük olarak yayımlamayı sürdürdü. William Churchill'e ilişkin, Orhan Koloğlu'nun *Miyop Çörçil Olayı* (1986) adlı bir yapıtı vardır.

Churchill, Sir Winston (Leonard Spencer) (d. 30 Kasım 1874, Blenheim Sarayı, Oxfordshire - ö. 24 Ocak 1965, Londra, İngiltere), İngiliz devlet adamı, başbakan (1940-45, 1951-55) ve yazar. II. Dünya Savaşı'nda ülkesini yenilginin eşiğinden döndürmüş, Roosevelt ve Stalin ile birlikte Müttefiklerin savaş stratejisini belirlemiştir

Gençliği. Savaş kahramanı Marlborough dükü John Churchill'in soyundan, Tory yanlısı parlak bir siyasetçi olan Lord Randolp Churchill'in oğluydu. Annesi Jeanette ("Jennie") Jerome ise New Yorklu bir bankerin kızıydı. Anne babasının ilgisizliği yüzünden mutsuz bir çocukluk geçirdi. Harrow'daki başarısız öğrenim döneminden sonra Sandhurst'teki Kraliyet Askeri Okulu'na (bugün Akademi) girdi. Babasının öldüğü 1895'te 4. Husar Birliği'ne katıldı.

Sir Winston Churchill,
Yousuf Karsh'ın fotoğrafı, 1941
Karsh-Wood'ın Camp and Associates

Bağımsızlık savaşı sırasında iki ay Küba'da kalarak Londra'da çıkan *Daily Graphic* gazetesi için muhabirlik yaptı. 1896'da bağlı bulunduğu alayla birlikte Hindistan'a gitti ve Kuzey-Batı Cephesi'nde hem gazeteci, hem de asker olarak görev yaptı (1897). *The Story of Malakand Field Force* (1898; Malakand Sahra Kuvveti'nin Öyküsü) adıyla genişlettiği bu haberleri geniş ilgi gördü ve ömrü boyunca aralıklarla sürdürdüğü yazarlık yaşamının başlangıcı oldu. 1897-98 yıllarında *Savrola* (1900) adlı romansını yazdı ve gene hem asker, hem de muhabir olarak Lord Kitchener'in Nil seferine katıldı. *The River War*'da (1899; Irmak Savaşı) bu seferi canlı bir dille anlattı.

1939'dan önceki siyasal yaşamı. Hindistan'daki tekdüze askerlik yaşamı Churchill için sıkıcıydı, ama sistemli bir okuma programıyla boş zamanlarını değerlendirdi. 1899'da politikaya atılmak ve yazarlık yapmak amacıyla ordudaki görevinden ayrıldı. İngiltere'ye döner dönmez Muhafazakâr Parti'den Oldham'daki ara seçimlere katıldı, ama az bir farkla seçilemedi. Güney Afrika (Boer) Savaşı'nda (1899-1902) Londra'da yayımlanan *Morning Post* gazetesi adına muhabirlik yaptı. Güney Afrika'daki ilk ayında Boerlerin pusuya düşürdüğü bir zırhlı trenin kurtarılmasında oynadığı rolle ün kazandı; kendisi ise Boerlerin eline düştü. Bir ay sonra esir kampından kaçması ününü artırdı. İngiltere'ye bir kahraman olarak döndü ve 1900'de Oldham'daki seçimleri kazanarak Parlamento'ya girdi. Bu arada yazılarından ve verdiği konferanslardan kazandığı parayla maddi durumunu düzeltti. Kısa sürede Avam Kamarası'nın dikkati çeken üyelerinden biri oldu. Siyasal yaşamında, *Lord Randolph Churchill* (1906; 2 cilt; yb 1952) adlı yapıtından da anlaşılabileceği gibi, babasını örnek aldı.

1904'te Sömürge Bakanı Joseph Chamberlain'in gümrük vergilerini açıkça savunması,

Muhafazakâr hükümette ikileme yol açtı. Serbest ticaret yanlısı Churchill "Serbest Gıda Birliği"nin kuruluşuna önayak olunca hem gümrük yanlıları, hem de kararsız parti yönetiminde dışlandı. Aynı yıl Muhafazakâr Parti'den ayrılarak Liberal Parti'ye geçti. Balfour ve Chamberlain'e karşı cüretkâr çıkışlarıyla dikkati çekti. David Lloyd George ve John Morley gibi siyasetçi arkadaşlarının etkisiyle siyasal oluşumundaki radikal öğeler öne çıktı. 1906 genel seçimlerinde Manchester bölgesinden büyük oy farkıyla seçildi. Liberallerin kurduğu yeni hükümette sömürge işleriyle ilgili devlet bakanlığı müsteşarı oldu. Güney Afrika için uzlaşma ve özyönetim politikasını yetkin bir biçimde savunarak övgü topladı. 1908'de Herbert H. Asquith hükümetinde ticaret bakanlığına getirildi ve kabine üyesi oldu. Aynı yıl Clementine Hozier ile yaptığı evlilik, fırtınalı meslek yaşamının gerisindeki huzur ve mutluluk kaynağı oldu.

Ticaret bakanlığı görevinde, Liberaller arasında *laissez-faire*'den (bırakınız yapsınlar) toplumsal reforma yönelen hareketin öncülüğünü yaptı. Önceli Lloyd George'un başlattığı, madenciler için günlük çalışma süresini sekiz saatle sınırlayan yasa çalışmasını tamamladı. Asgari ücreti saptamaya yetkili ticaret kurulları oluşturdu ve işsizlikle mücadele için devlet denetiminde iş bulma merkezleri kurdu. Bu merkezler modern toplumsal refah devletinin ön koşulu olan işsizlik sigortası sisteminin temelini oluşturdu.

Yüksek vergiler gerektiren bu program Lordlar Kamarası'nın 1909 bütçesini reddetmesine yol açınca Churchill, üst meclisin yetkilerini sınırlamayı hedefleyen Lloyd George'un en yakın müttefiki oldu. 1910'daki iki genel seçimde ve Lordlar Kamarası'nın gücünü törpüleyen Parlamento Yasası'nın (1911) Avam Kamarası'ndan geçirilmesinde yürüttüğü kampanyalarla yaygın bir halk desteği kazandı. Kabinede de içişleri bakanlığına getirildi. Cezaevi sisteminde önemli reformlar yaptıysa da bu görevinde daha çok sanayi kesimindeki huzursuzluk ve grevlerle uğraşmak zorunda kaldı. Fırsat bulduğunda dramatik tavır alma eğilimiyle kamu düzeninin bekçiliğini yapmanın sınırlarını aştı; örgütlü işgücünün hep kuşkuyla baktığı biri olarak da bunun bedelini ağır biçimde ödedi.

Ekim 1911'de Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na geçince, donanmayı her an savaşa hazır duruma getirmeyi hedefledi. Dretnotun bulucusu emekli Amiral Sir John Fisher'ın yardımıyla bir deniz savaş filosu kurmayı tasarladı. Büyüyen Alman deniz gücü karşısında üstünlük sağlayabilmek için kabinede İngiltere tarihinin en büyük donanma bütçesini başarıyla savundu. İrlanda'ya ilişkin babadan kalma görüşlerine karşın, Liberallerin özerklik politikasını yürekten benimsedi ve 1912'de birleşme yanlısı muhalefet karşısında İrlanda Yönetsel Özerklik Yasası'nı savundu.

Churchill I. Dünya Savaşı'na hazırlıklıydı. 2 Ağustos 1914'te donanmaya seferberlik emri verdi. Ekimde, Anvers'in düşmesi sırasında ise tipik bir davranışla, savunmayı düzenlemek üzere bu kente koştu. Kent düştüğünde halk yalnızca umut kırıcı bir yenilgi gördü, oysa direnişin bir hafta kadar uzaması Belçika ordusuna kaçma şansı verdiği gibi, yaşamsal önem taşıyan bazı limanların kurtarılmasını da sağladı. 1915'te Churchill Batı Cephesi'ndeki tıkanıklığa bir çıkış yolu olarak Amiral Fisher'ın muhalefetine karşın Çanakkale seferini savundu. Boğazları zorlamayı ve Rusya ile doğrudan bağlantı kurmayı amaçlayan deniz saldırısı yenilgiyle sonuçlanınca Churchill ağır siyasi saldırılara uğradı. Fisher'ın istifasıyla daha da yoğunlaşan bu saldırılara hazırlıksız yakalanan Churchill, ilk koalisyon hükümetinin kuruluş çalışmalarında yer almadı ve Muhafazakârların ısrarıyla Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndan alındı.

Kasım 1915'te hükümetten istifa ederek askerliğe döndü ve Fransa'da İskoç 6. Kraliyet Alayı'nda yarbay olarak görev aldı. 1916'da taburunun dağıtılmasından sonra başka görev almadı; bağımsız milletvekili olarak Parlamento'ya döndü. Mart 1917'de yayınlanan Çanakkale komisyonu raporunda da yenilginin tek suçlusu olmadığı belirtildi. Bununla birlikte Muhafazakârların ona karşı tutumunda bir değişiklik olmadı ve Churchill savaş sonrasına değin bütünüyle yönetsel görevlerde bulundu. Ocak 1919'da savaş bakanı yapıldı; Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) ona bağlandı. Askeri harcamaları kısarak İngiltere'nin gelecek 10 yıl boyunca hiçbir büyük savaşa katılmamasını öneren "10 yıl kuralı"nı geliştirdi. Ama bu dönemde asıl ilgilendiği konu Müttefiklerin Rusya'ya müdahalesi oldu. Ateşli bir Bolşevik karşıtı olan Churchill işçilerin sert muhalefetine karşın kabinenin bölünmüşlüğünden yararlanarak İngiltere'nin daha etkin ve uzun süreli müdahalesi için karar çıkarttı.

1921'de Sömürgeler Bakanlığı'na geçti ve Ortadoğu'daki İngiliz manda yönetimleriyle ilgilendi. Bölgede yüksek maliyetle İngiliz kuvvetlerini tutmak yerine, hava kuvvetlerinin desteğine ve İngiliz çıkarlarına uygun yöneticilerin işbaşına getirilmesine dayanan bir yapı oluşturdu. 1922'de Filistin'i Yahudilerin ulusal yurdu olarak belirlemekle birlikte Arapların haklarını da tanıyan bir rapor yayımladı. 1922 sonbaharında, Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandırmış olan Türk ordusu Çanakkale Boğazında küçük bir İngiliz kuvvetince korunan tarafsız bölgeyi işgal etmek üzere harekete geçti. Churchill direnmeyi savunduysa da hükümet böyle bir girişimi riskli buldu. Bunu izleyen siyasal çöküş, sallantıdaki koalisyon hükümetinin parçalanmasıyla sonuçlandı. En büyük kayba uğrayanlardan biri de izleyen seçimlerde ağır bir yenilgi alan Churchill oldu.

Siyasetin dışında kalınca kendisini resme ve edebiyata verdi. Resimde yetenekli bir amatörün ötesine geçememekle birlikte, edebiyat çalışmalarıyla bağımsız siyasetin gerektirdiği parasal desteği yeniden sağladı. En fazla gelir getiren çalışması, otobiyografik savaş tarihi olan *The World Crisis* (Dünya Bunalımı) oldu. Kasım 1924'te genel seçimlere Epping'den katıldı ve kolay bir zafer kazandı. Baldwin'in önerisini kabul ederek maliye bakanı oldu.

Maliyeci yanı hiç olmayan Churchill, önce altın standardını geri getirdi. Bu talihsiz önlemi izleyen deflasyon, işsizlik ve madencilerin grevi, 1926'daki genel greve yol açtı. Grevi yarı devrimci bir girişim olarak algılayan Churchill, görüşmelere dayanan bir çözümü kesinlikle reddetti. Resmî *British Gazette*'in editörlüğünü yapma fırsatını kaçırmayarak, gazeteyi abartılı hatta sık sık kışkırtıcı bir propaganda aracı olarak kullandı. Bu dönem uygulamaları arasında önceki radikal tutumunu akla getiren tek girişimi, Neville Chamberlain ile birlikte sosyal yardım programını biraz genişleterek dullara aylık bağlanmasını sağlamak oldu.

1929'da hükümet düştüğünde Tory-Liberal birleşmesini savunan Churchill, Baldwin'in İşçi Partisi azınlık hükümetini kabul etme kararına şiddetle karşı çıktı. Aralarındaki uçurum gittikçe derinleşti ve Baldwin'in Hintli liderlerle Yuvarlak Masa Konferansı'nı benimsemesinden sonra Churchill gölge kabineden istifa etti. Hindistan'a dominyon statüsü veren yasa tasarısına (1935) karşı da ateşli bir kampanya başlattı.

1931'de kurulan Ulusal Hükümet'i desteklemekle birlikte ne kuruluşunda, ne de bakanlıklarında yer aldı. Çok yetenekli, ama hiçbir partinin güven duymadığı biriydi. Bu aşamada gene kalemine sarıldı. 19. yüzyıl tarihçisi Thomas Babington Macaulay'ın yergisine karşı, atasına saygınlığını geri veren, *Marlborough: His Life and Times* (Marlborough: Yaşamı ve Çağı) adlı kitabı yazdı. Bu arada Hitler Almanyası'nın büyüyen bir tehdit haline gelmesinden endişeye düşüyordu. Atalet içindeki hükümet ve kararsız muhalefet karşısında ısrarla Alman tehdinin ciddiye alınmasını ve Luftwaffe'nin, Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) ile eşit düzeye gelmesinin önlenmesini savundu. Küçük ama kendisini canla başla destekleyen bir grup yandaş da buldu. Bunlardan fizik profesörü Frederick A. Lindemann (sonradan Cherwell lordu), Chartwell'de, sık sık hükümetinkinden daha iyi bilgi alan bir istihbarat merkezi kurmasına olanak sağladı. 1935'te başbakan olan Baldwin, Churchill'i kabineye almadıysa da hava savunmasıyla ilgili gizli komitenin üyeliğine getirdi. Bu dönemde İtalya'nın Etiyopya'yı işgali (1935) ve İspanya İç Savaşı'yla (1936-39) ilgili kararsız davranışları hep Hitler tehlikesine verdiği önemden kaynaklanıyordu. Ülke içinde ise VIII. Edward'ın tahttan feragatine yol açan bunalımda Baldwin'e karşı çıkarak kralı savundu.

Baldwin'in yerine Neville Chamberlain geçince Muhafazakârlar ile arasındaki uçurum derinleşti. Churchill'in Almanya'nın saldırgan planları ve ilerlemesi hakkında elde ettiği istihbarat sürekli doğru çıkıyor, buna karşılık uyarıları hep göz ardı ediliyordu. Alman baskısı Çekoslovakya üzerinde yoğunlaştığında, hükümetin Fransa ve Sovyetler Birliği'yle ortak bir bildiri yayınlamasında ısrar etti. 1938'de Hitler'le, Çekoslovakya'yı Nazilere bırakan Münih Anlaşması imzalandığında, bunun gerçek bir yenilgi anlamına geldiğini belirtti. Bu arada kamuoyu da Churchill'i ulusun sözcüsü olarak tanımaya ve yeniden göreve gelmesi için baskı yapmaya başlamıştı. Ama Chamberlain, barış bozulmadıkça baskıları duymazdan geldi.

II. Dünya Savaşı sırasında liderliği. İngiltere 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etti. Chamberlain Churchill'i eski görevi olan Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na atadı. ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in kutlama mesajı, iki devlet adamının uzun zaman sürdüreceği yazışmanın başlangıcı oldu. Churchill bütün çabasına karşın, Nisan 1940'ta Almanların Norveç'i istilasından önceki durgunluk döneminde İngiliz-Fransız Antantı'nı harekete geçiremedi. Deniz desteğine dayanan Narvik ve Trondheim seferlerinin başarısızlığı, I. Dünya Savaşı'ndaki Çanakkale seferini anımsattıysa da bu kez suçlanan Chamberlain oldu.

Norveç fiyaskosunun ardından Almanların 10 Mayıs 1940'ta Benelüks ülkelerini istilası büyük bir darbe oldu. İstifa eden Chamberlain'in yerini Churchill aldı. Aşırı sağ ve sol dışında bütün eğilimleri barındıran bir koalisyon hükümeti kuruldu. Hükümete beş kişilik bir savaş kabinesi başkanlık ediyordu. Churchill Avam Kamarası başkanlığının yanı sıra savunma bakanlığını da üstlendi. Oluşturulan yapı, birçok personel değişikliğine karşın savaş boyunca korundu. Kabine hızla karar alıyor, denetimi altındaki hükümet bütün grup ve partileri temsil ediyordu.

Başbakan ise doğrudan savaşın gidişiyle ilgileniyordu.

13 Mayıs'ta başbakan sıfatıyla Avam Kamarası'ndaki ilk konuşmasını yapan Churchill, "kan, mücadele, gözyaşı ve terden başka vaat edecek hiçbir şeyi olmadığını" söylüyordu. Savaş politikası, düşman Hitler Almanyası karşısında, hangi siyasi çizgiden olursa olsun her İngiliz vatandaşının tam ittifak içinde mücadeleye katılmasına dayanıyordu. ABD ise, savaşa resmen katılmasa bile vazgeçilmez müttefikti. İktidara geldikten iki hafta sonra Parlamento'dan "kişileri, hizmetlerini ve mülklerini kralın tasarrufuna" veren yasayı çıkarttı. Yasa, modern İngiltere tarihinde harhangi bir hükümete verilmiş en geniş olağanüstü hal yetkisi anlamını taşıyordu.

Müttefiklerin yenilgisi ve İngiliz kuvvetlerinin Dunkerque'i boşaltmasından sonra, Churchill Parlamento'yu işgalin gerçek bir tehlike olduğu ve kesin bir direnişle karşılanması gerektiği yolunda uyardı. Fransızların savaşta kalması için büyük çaba harcadı. Ama girişimlerinin boşa çıkmasıyla Britanya Çarpışması başladı. Churchill savaşın ortasındaydı; ağzında purosu, eliyle zafer işareti yaparak, savunma hatlarını, uçaksavar bataryalarını dolaşıyor, kendine özgü mizah anlayışını elden bırakmadan halka gerçekçi açıklamalar yapıyordu.

Churchill acı sonuçlara ve tartışmalara yol açan bazı kararları almak durumunda da kaldı. Sağlam durumda Hitler'in eline geçmesini önlemek için Fransız filosunu bombalattı. Almanya'nın yoğun bombardımanı yönünde ağır bir karar alındı. İşgal tehdidi doruğa ulaşmışken Doğu Akdeniz'deki İngiliz gücü artırıldı; Yunanistan'a kuvvet gönderildi. Daha sonra İngiliz güçlerinin Girit'i boşaltması yeni bir Gelibolu yenilgisi gibi görüldü ve Churchill Parlamento'da ağır eleştirilerle karşılaştı. Bu zor günlerde ABD İngiltere'ye askeri yardımda bulundu. Henüz dile getirilmeyen ittifak, Ağustos 1941'de Churchill ve Roosevelt'in Newfoundland'de (Kanada), Placentia Körfezinde buluşması ve ardından ABD ile İngiltere arasındaki ortak ilkeleri belirleyen Atlantik Sözleşmesi'nin açıklanmasıyla güçlendi.

Hitler Sovyetler Birliği'ne ani bir saldırı başlatınca Churchill'in yanıtı çabuk ve açık oldu, 22 Haziran 1941'deki bir radyo yayınında Ruslara yönelen tehlikenin İngilizlere yönelmiş demek olduğunu söyleyerek, Rus halkı için yardım çağrısında bulundu. Daha sonra, SSCB ile ABD'yi de içine alan "büyük ittifak"ı oluşturmaya girişti. Ama İngiltere ile SSCB arasında 20 yıllık karşılıklı yardım antlaşmasına varılması Mayıs 1942'yi buldu.

Japonların Pearl Harbor'a saldırması (7 Aralık 1941) üzerine Washington'a giden Churchill, Roosevelt ile bir dizi ortak karar aldı. Bunlar iki ülkenin askeri ve ekonomik kaynaklarının birleşik kurullara ve kurmay başkanlarına bağlanmasına, savaşın sürdüğü her cephede komuta birliğinin kurulmasına, Almanya'nın yenilgisinin Japonya'nın yenilgisinden önce geldiği biçimindeki temel strateji üzerinde anlaşmaya varılmasına ilişkindi. Churchill Roosevelt'le kurduğu yakınlıktan aldığı güçle, 1942'de Stalin ve ABD kurmaylarının baskılarına karşın, "İkinci Cephe"nin açılmasını önledi. Aynı yıl, Uzakdoğu ve Afrika'daki başarısızlıklar nedeniyle İngiltere'de de eleştirilere hedef oldu. Kabine'de sola yönelik değişiklikler yapıldı ve 1943'te Lord Beveridge'in geniş kapsamlı sosyal sigortalar planı benimsendi.

Müttefiklerin Kuzey Afrika'ya çıkmasından sonra Ocak 1943'te Churchill ve Roosevelt Kazablanka'da buluştu. Churchill'in topyekün, erken saldırı önerisi Amerikalılarca kabul görmedi. Trablus, Türkiye ve Cezayir'e giden Churchill, bu arada zatürreeye yakalandı. Bununla birlikte çalışmasını aksatmadı; mayısta Washington'da, ağustosta ise "Overlord" harekâtının planları üzerinde çalıştığı Québec'teydi. 1943'te Tahran'daki ilk "Üç Büyükler" toplantısında Roosevelt'in tümüyle birleşik bir İngiliz-Amerikan cephesine bağlılığını sağlayamadı. Roosevelt Stalin'le özel görüşme yaparken Churchill'le ikili görüşmeyi reddetti. Güney Avrupa'daki Müttefik saldırıları konusunda Churchill'in önerileri azınlıkta kaldı. 1945'teki Yalta Konferansı'nın konuları da Roosevelt ve Stalin'i ilgilendiriyordu. Churchill Doğu Avrupa'da Almanlardan boşalan yerler Rus ordularınca doldurulmadan, bir an önce Müttefik güçlerin doğuya sevkedilmesinde ısrar ettiyse de ne Roosevelt ve Truman'ı ne de öteki Amerikalı generalleri ikna edebildi. Temmuzda Potsdam'a gittiyse de çıkan kararlarda herhangi bir rol oynamadı. Partisinin seçimleri kaybetmesi üzerine de toplantı bitmeden İngiltere'ye dönmek ve istifasını sunmak zorunda kaldı.

Daha 1944'te, zaferin görünmesiyle iç politika canlanmıştı. Mayıs 1945'te, ise savaş zamanı koalisyonunda yer alan bütün partiler seçime gidilmesini istiyordu. Churchill, zaferin mimarı olarak kamuoyunun büyük sevgisini toplamasına karşın, kendini tümüyle Muhafazakârlarla özdeşleştirme hatasına düştü. İşçi Partisi'nin dikkatle hazırlanmış ekonomik ve sosyal reform programı başarılı oldu. Churchill'in kendisi parlamentoya girdi, ama Muhafazakâr Parti 640 sandalyenin ancak 213'ünü kazanabildi.

Savaş sonrası siyasal yaşamı. Parlamento'da muhalefetin lideri olmayı kabul etmesine karşın Churchill'in asıl ilgi alanı dış politikaydı. Mart 1946'da Fulton'da (Missouri), Başkan Truman'a savaş sonrası dünyaya ilişkin görüşlerinin ana temasını açıkladı: Avrupa'yı bir "demir perde"yle bölen Sovyet komünizmine karşı İngiltere ve ABD'nin barışın bekçileri olarak birleşmesinin gerekliliği. Avrupa birliği konusunu da aynı şevkle savunuyordu. Eylül 1946'da, Zürich'te "Avrupa Konseyi"nin kurulması yolunda girişimlerde bulundu ve 1949'da konseyin Strasbourg'daki ilk toplantısına katıldı. Bu arada, altı cilt*lik *The Second World War* (1948-53; *Çörçil Anlatıyor*, 1948-50, 4 cilt) adlı büyük tarih çalışmasıyla uğraşıyordu.

Ekim 1951'deki seçimlerde Muhafazakârlar az farkla da olsa çoğunluğu sağladı ve Churchill ikinci kez başbakan oldu. İç sorunlar Churchill'in fazla ilgisini çekmiyordu; iki önemli uygulama, İşçi Partisi'nin devletleştirmiş olduğu çelik sanayisi ile karayolu taşımacılığının yeniden özel kesime devredilmesi oldu. Ocak 1952'de İşçi Partisi döneminde bozulduğuna inandığı ilişkileri düzeltmek için Washington'a, oradan da Ottawa'ya gitti. Washington ziyareti, Amerikalıların İngiltere'nin Kore Savaşı'ndan çekileceğine ilişkin korkularını giderdi; Almanların yeniden silahlanmasına ilişkin yaklaşımlar arasında uyum sağladı ve Churchill'in hoşnutsuzluğuna karşın, Atlas Okyanusunun doğusunda ABD komutasının kabulüyle sonuçlandı.

Churchill 1953'te Kraliçe II. Elizabeth'ten "Order of the Garter" nişanını ve ayrıca Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı. Eski "silah arkadaşı" Dwight D. Eisenhower'ın ABD devlet başkanı olmasını sevinçle karşıladı. Stalin'in ölümünün ardından, Eisenhower'ı Ruslarla "zirve görüşmeleri"ne ikna etme umuduyla temmuzda Bermuda'da bir toplantı yapılmasını planladı. Hastalığı yüzünden ertelenen toplantı, Churchill iyileştikten sonra aralıkta yapıldı. Fransızların da katıldığı toplantı daha çok karşılıklı görüş alışverişi niteliğindeydi. 1954'te I. Çinhindi Savaşı'nın kızışması üzerine, Churchill ABD'nin Cenevre Anlaşmaları'nı tam olarak benimsemesini sağlamak umuduyla Washington'a gitti, ama amacına ulaşamadı. Süveyş'teki İngiliz kuvvetlerinin aşamalı olarak çekilmesini kabul etmesi ise Eisenhower'ı sevindirdi ve yeni bir işbirliği umuduna yol açtı. 5 Nisan 1955'te görevinden istifa ettiyse de Avam Kamarası üyeliğini korudu. 1959 seçimlerinde yeniden milletvekili seçildi. Ayrıca dört ciltlik önemli bir yapıt daha yayımladı; *A History of English Speaking Peoples* (1956-58; İngilizce Konuşan Halkların Tarihi). 9 Nisan 1963'te Amerikan Kongresi'nce fahri Amerikan vatandaşı ilan edildi. 24 Ocak 1965'te Londra'da öldü ve devlet töreniyle gömüldü.

My African Journey (1908; Afrika Gezim), *My Early Life* (1930; Gençlik Yaşamım), *The Eastern Front* (1931; Doğu Cephesi) ve *Thoughts and Adventures* (1932; Düşünceler ve Serüvenler), *Painting as a Pastime* (1948; Boş Zamanlarda Resim Yapma) gibi yapıtları bulunan Churchill'in yayımlanmış konuşmaları önemli bir hacme ulaşır. Yapıtlarından bazıları *Çörçil Diyor ki* (1941), *Bu Harbin İçyüzü* (1942) ve *Adolf Hitler* (1945) adlarıyla Türkçede yayımlanmıştır.

Churchill, Winston (d. 10 Kasım 1871, St. Louis, Montana - ö. 12 Mart 1947, Winter Park, Florida, ABD), yapıtları geniş kitlelerce okunmuş tarihsel roman yazarı.

1894'te ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'ni bitirdikten sonra kendini tümüyle yazmaya adadı. İlk romanı, *The Celebrity* (Ünlü) 1898'de yayımlandı. 1899'da yayımlanan *Richard Carvel* büyük başarı kazanarak yaklaşık 1 milyon sattı. Başkişisi John Paul Jones'un(*) komutasındaki bir deniz subayı olan roman Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasındaki Maryland'i anlatıyordu. İç Savaş'ı konu alan *The Crisis*'in (1901; Bunalım) başkişisi ise Richard Carvel'in soyundan gelen bir kadındı. Churchill, *Crossing* (1904; Geçit) adlı yapıtında, gene Bağımsızlık Savaşı sırasındaki Kentucky'li öncüleri anlattı. Amerika'nın geçmişini dile getiren bu romantik anlatılar Churchill'in en tanınmış yapıtlarıdır. Sonraki yapıtları çoğunlukla siyasal, dinsel ya da toplumsal sorunları ele alan romanlardı. Churchill, 1899'da New Hampshire'a taşınarak yaklaşık 50 yıl burada yaşadı. 1903-05 arasında eyalet yasama meclisinde çalıştı ve 1912'de valilik için İlerici Parti adayı oldu.

Winston Churchill, 1900
Brown Brothers

Churchill Çağlayanları, eskiden BÜYÜK ÇAĞLAYANLAR, Kanada'nın Newfoundland eyaletinde bir dizi çağlayan ve ivintinin bir bölümü. Labrador'un batısındaki Michikamau Gölünün güneybatısında, Churchill Irmağı üzerinde yer alır. Irmak ağzından 400 km uzaklıktadır ve 75 m yükseklikten

dökülür. Irmak, çağlayanların da yer aldığı 26 km'lik çığırı içinde 335 m yükseklik kaybeder. Çağlayanlar, yüksekliği birkaç yüz metreyi bulan dik yarlarla çevrili McLean Kanyonuna boşalır. Saniyede ortalama 850-1.100 m³'lük akışı olan çağlayanla-

Churchill Çağlayanları, Labrador, Newfoundland
George Hunter

rın yakınında Kanada'nın en önemli enerji kaynaklarından olan büyük bir hidroelektrik santral kurulmuştur.

1839'da Hudson Körfezi Kumpanyası'ndan John McLean'in keşfettiği çağlayanlar 1965'e değin Büyük Çağlayanlar adıyla bilinirdi. Bu tarihte hem çağlayanların, hem de ırmağın adı, o yıl ölen İngiliz devlet adamı Sir Winston Churchill'in anısına değiştirildi.

Churchill Irmağı, eskiden HAMILTON IRMAĞI, Kanada'nın Newfoundland eyaletinde ırmak. Labrador'un en büyük ırmağıdır. Labrador'un ortabatı kesiminde, yaygın biçimde demir cevheri bulunan bölgedeki birkaç ırmak ve gölden oluşur. 300 km boyunca menderesler çizerek Churchill Çağlayanlarına ulaşır. Burada, Kanada'nın en büyük hidroelektrik enerji kaynaklarından birini oluşturan bir dizi çağlayanla akışı kesilir. Goose Bay yakınında Churchill Çağlayanlarının aşağı kesimini geçtikten sonra, Melville Gölündeki (Hamilton Koyu) ağzına kadar, 400 km boyunca çevresindeki platodan 250 m aşağıda kalan, derin bir kanyondan akar. Akaçladığı alan yaklaşık 65.000 km²'dir.

Irmağa ilk olarak 1821'de, Newfoundland'in koloni dönemindeki ilk valisi Sir Charles Hamilton'ın adı verildi. 1965'te, Sir Winston Churchill'in anısına adı değiştirildi. Irmak, Labrador kenti ve Newfoundland'deki Wabush ile Québec'teki Schefferville'de bulunan madencilik tesislerine enerji sağlar. En önemli enerji santralları Churchill Çağlayanları Enerji Projesi (1974) ve Churchill Irmağının kollarından Ashuanipi üzerinde kurulmuş olan Menihek'teki (1954) barajdır.

Churriguera AİLESİ, 17. yüzyılın son yılları ile 18. yüzyılın ilk çeyreği arasında etkinlik göstermiş ünlü İspanyol mimar ailesi.

Ailenin çeşitli üyelerinin yapıtlarını birbirinden ayırt etmek genellikle güçtür. José Benito (1665-1725) ailenin başı ve önemli bir mimar olarak bilinir. Kardeşi Joaquín (1674-1720) 1714-24 arasında gerçekleştirdiği Salamanca Katedrali'nde ve inşaatına 1717'de başlanmış olan Salamanca'daki Calavatra Ruhban Okulu'nda yaptığı işlerle tanınır. Öbür kardeşleri Alberto ise (1676-1750) Salamanca'daki zarif Büyük Meydan'ı tasarlamıştır.

José aile mesleğini sürdürmek üzere 1670'lerde kardeşi Joaquín'le birlikte Barselona'dan Madrid'e taşındı. 1689'da II. Carlos'un ilk karısı Kraliçe Marie-Louise'in mezarı için açılan bir yarışmayı kazanarak ünlendi. 1690'da V. Felipe'nin hizmetinde bir saray görevlisi oldu. Saraydaki rakibi Teodoro Ardemáns'la aralarındaki anlaşmazlık yüzünden bu görevinden alınınca Salamanca'ya gitti. Katedralin *maestro mayor*'u (baş usta) olarak anılan José daha sonraki 50 yıl içinde Salamanca'yı Churriguera üslubunda yapılarla donattı. Koruyucusu banker Juan de Goyeneche için 1715'te Madrid'de bir saray inşa etti. Daha sonra Diego de Villanueva'nın 1773'te yeni-klasik üslupta değiştirdiği bu saray bugün San Fernando Kraliyet Akademisi olarak kullanılmaktadır. José 1709-13 arasında, Aranjuez yakınlarında bir cam üretim merkezi olacak Nuevo Baztán adlı yeni bir kent tasarladı.

Churriguera üslubunun daha gösterişli bir nitelik kazanmasında José'nin kardeşleri ve ailenin yetiştirdiği öğrenciler rol oynadılar. José uygulamalarında öteki Churriguera üslubu mimarlarının tersine abartıya daha az yer vermiş, Andrea Palladio ile Juan de Herrera'dan etkilenmiştir. Başyapıtı olan

José Benito Churriguera'nın San Estéban Kilisesi için yaptığı altar panosu, 1693-1700, Salamanca, İspanya
Archivo Mas Barselona

Salamanca'daki San Estéban Kilisesi altarında (1693) yapıtın heykel niteliklerinin alçı bezemelerin ardında kaybolmasına özen gösterdiği açıkça belli olur.

Churriguera üslubu, İspanyol mimarlığındaki süsleme ağırlıklı rokoko üslubu. Geç barok dönemde daha önceki plateresk üslubun(*) estetik anlayışına geri dönüş niteliği taşır. Bezenen yüzey üstünde öğeler (parçalanmış alınlıklar, kıvrımlı saçak silmeleri, ters volütler, parmaklıklar, alçı kabuklar, askı çelenkler vb) neredeyse üst üste binecek gibi sıkışık bir halde yer alır. İzleyiciyi etkilemek amacıyla ölçülülük bir yana bırakılmıştır. Üslubun adı mimar José Benito Churriguera'dan gelmekteyse de, Churriguera ailesinin hemen bütün üyeleri aynı anlayışta ürünler vermişlerdir.

Narciso Tomé'nin Toledo'daki katedral için tasarladığı, "Transparente" (1732)

Luis de Arévalo ve Francisco Manuel Vásquez'in Cartuja Kilisesi'nde yaptıkları Churriguera üslubundaki sakrista, 1727-64, Granada, İspanya
A Gutierrez/Ostman Agency

adıyla bilinen şapel, Churriguera üslubunun başyapıtlarındandır. Tomé'nin düzenlemesinde, kutsal su ve ekmek, gerek ana altardan, gerek ambulatuvardan görülebilen, dolayısıyla hem cemaatin, hem de ziyarete gelmiş hacıların izleyebileceği açık (İspanyolca *transparente*: "saydam") bir mekâna konabiliyordu. Şapelin bezendiği bulut figürleri, altın yaldızlı ışınlar, oyma melek grupları, ustaca yönlendirilmiş doğal ışıkla birlikte mistik ve tanrısal bir etki oluşturur.

Granada'daki Cartuja Kilisesi'nin kutsal eşyaların saklandığı *sakrista*'sında (1727-64), Luis de Arévalo ve Francisco Manuel Vásquez'in yarattıkları iç mekân, Tomé'ninki kadar zarif ve ustaca olmasa da, Churriguera üslubunun tipik örneklerindendir.

İspanyol etkisinin güçlü olduğu Güney Amerika'da, yerel sanat ile Mudéjar sanatından gelen eğilimler kaynaşarak bu üsluba zenginlik katmıştır. Burada ters koni biçimindeki sütun en yaygın mimarlık öğesidir. Churriguera üslubunun Meksika'daki en yetkin örnekleri México Katedrali (1718), Taxco'daki Santa Prisca (1758) ve San Luis Potosí'deki San Martín (1764) kiliseleridir.

Churubusco, Meksika'da, México federal bölgesinde (*distrito federal*) semt. Churubusco Irmağı üzerindedir. Mexico ile birleştiği 1970'e değin bu kentin güneydoğusunda bir banliyöydü. Azteklerce Huitzilopocho olarak anılan bölgede, İspanyol istilasından önce oldukça önemli bir kent vardı. Burada, 1768'da Fransiskenlerce, bir Aztek tapınağının yerine taştan yapılmış bir rahibe manastırı vardır. Churubusco'da, General A. L. de Santa Anna komutasındaki Meksika kuvvetleri ile General Winfield Scott komutasındaki ABD kuvvetleri arasında 20 Ağustos 1847'de bir çarpışma oldu. Üç saat süren bu kanlı çarpışmada, ABD ordusu inatla direnen Meksikalıları yendi.

Churubusco Meksika'daki film sanayisinin merkezi durumundadır. México Kent Kulübü olarak da bilinen, çok güzel golf alanları

Churubusco'daki Fransisken manastırında ana altar, Meksika
De La Torre - Plosaner International

ve tenis kortlarıyla ünlü Churubusco Kent Kulübü de buradadır. Nüfus (1970) 11.573.

Chuuk Adaları, eskiden TRUK ya da HOGOLEU, Büyük Okyanusun batı kesimindeki Caroline Adalarının bir parçasını oluşturan ada grubu. Mikronezya Federe Devletleri'ne bağlı eyaletlerden birini oluşturur. Volkanik kökenli 11 yüksek adayı kapsar. Aşınmaya uğramış adalar 69 kadar kum ve mercan adacığının oluşturduğu daire biçiminde bir setle (resif) çevrilidir. Set, 65 km çapında ve 2.129 km² genişliğindeki bir lagünü kuşatır. Chuuk Adalarının başlıcaları Wenn (Moen), Dublon, Fefan, Uman, Udot ve Tol'dur. Adaların toplam yüzölçümü 127,2 km²'dir.

İlk kez 1528'de İspanyol kâşif Álvaro Saavedra'nın gördüğü adalar, 17. yüzyılda İspanya tarafından sömürgeleştirildi. 19. yüzyılda tüccarların ve balina avcılarının uğrak yeri oldu. 1899'da öteki bir grup ada ile birlikte Almanya'ya satıldı. 1914'te Japonya tarafından ilhak edildi. II. Dünya Savaşı sırasında Müttefik kuvvetlerin saldırısına uğradı. 1947'de Mikronezya Federe Devletleri'ni oluşturan öteki adalarla birlikte ABD yönetimindeki Birleşmiş Milletler Pasifik Adaları Vesayet Bölgesi'nin bir parçası oldu ve bu konumunu 1986'ya değin korudu.

Nüfusun büyük bölümü Mikronezyalılardan oluşur ve köylerde yaşar. Halkın başlıca geçim kaynağı balıkçılık ve tarımdır. Başlıca ticari ürün kopradır. Ayrıca, gölevez, ekmekağacı, yam ve muz yetiştirilir, domuz ve kümes hayvanları beslenir. Wenn Adasında bir liman ve bir uluslararası havalimanı bulunur. Nüfus (1985 tah.) 46.159.

Chytridiomycetes, *Mycota* bölümünden, tek kamçılı zoosporlarıyla (hareketli hücreler) ayırt edilen mantar sınıfı. Daha çok tatlı sularda ve nemli topraklarda bulunan bu mikroskopik mantarların çoğu alglerin ya da hayvanların üstünde asalak olarak, bazıları da organik artıkların arasında çürükçül olarak yaşar.

Blastocladiales takımı içinde sınıflandırılan ve altı türü içeren *Allomyces* cinsi özellikle tropik bölgelerdeki topraklarda çok yaygındır. *Chytridiales* takımındaki bazı türler bitkilerde hastalık yapar. *Coelomomycetes*'in bazı türleri ise sivrisinek larvalarının asalağıdır.

CIA *bak.* Merkezi Haberalma Örgütü

CIAM, tam adı CONGRES INTERNATIONAUX D'ARCHITECTURE MODERNE (Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri) modern mimarlık sorunlarını tartışmak amacıyla 1928-56 arasında düzenlenen bir dizi kongre. Avrupa, Asya ve Afrika'dan 22 ülke ile ABD temsilcilerinin katıldığı ilk toplantı. 28 Haziran 1928'de İsviçre'nin La Sarraz kentinde yapıldı.

İmzalanan ilk bildirgede vurgulanan dört nokta daha sonra 28 yıl boyunca eğitimde, uygulamada ve araştırmalarda etkisini sürdürdü. Bunların birincisi genel ekonomi içinde mimarın ve mimarlık etkinliklerinin yeri; ikincisi kent planlamanın, Le Corbusier'nin yaptığı analitik çalışmalara dayanarak asal öğelerinin neler olduğu; üçüncüsü kamuoyu ile mimarlığın ilişkileri; sonuncusu da yönetimler ile mimarlık mesleğinin, eğitiminin ele alınış biçimi ile ilgiliydi.

Bütün olarak ele alındığında bildirge, mimarlık tarihinde daha önceki bildirgelerden farklıydı, ama bir yandan da De Stijl grubunun, Bauhaus'un, İtalyan gelecekçilerinin bildirgeleri ile Sovyet yapımcılarının anlatım özgürlüğü istekleriyle benzerlikler taşıyordu.

La Sarraz'da toplanan mimarlar 1920-30 arasının önde gelen adlarıydı. Bir önceki kuşağın temsilcileri yoktu. Bu nedenle de CIAM kongreleri ile geçmişin birikimi arasında bir kopuş oldu. Bana karşılık CIAM kongreleri çoğunlukla farklı siyasal tavırlardan kaynaklanan değişik görüşlerin özgürce ortaya konulduğu ve tartışıldığı demokratik bir platformdu.

CIAM'ın La Sarraz bildirgesi kadar önemli ikinci bir ürünü 1933'te Atina'da yapılan dördüncü toplantı sonunda varılan kararlardı. Atina Şartı olarak anılan bu kararların önemle üzerinde durduğu, kent planlamanın eğitimi ve pratiği ile bir bilimsel etkinlik durumuna gelmesi zorunluluğu ve planlamanın konusu olan kıt kaynakların akılcı dağıtımında "kamu yararı" kavramının temel ölçüt olarak alınmasının gerekliliği idi.

1937'de Paris Fuarı sırasında yapılan beşinci CIAM toplantısı Le Corbusier'nin yoğun çabaları ile ilk kez konut çevresindeki yaşamın yeniden üretim için gerekliliği ve dolayısıyla konutun bir hizmet olarak kabulünün zorunluluğuna karar verdi. Aynı toplantıda sanayileşmenin, çağdaş ulaşım teknolojilerinin çevre ve tarımsal alanlar üzerindeki olumsuz etkileri tartışılmaya başladı.

1939'da II. Dünya Savaşı'nın çıkması CIAM toplantılarını 10 yıllık bir kesintiye uğrattı; ayrıca Gropius, Giedion, Breuer, Mies van der Rohe, Moholy Nagy, Leger, Sert, Kiesler gibi CIAM toplantılarının önde gelen adları ABD'ye göç etmişlerdi. İngiltere'de Gropius ile Breuer'in öğrencisi olmuş genç mimarlar Modern Mimarlık Araştırma Grubu (MARS) adlı bir grup oluşturdular ve savaş sonrası Londra'sı için planlama çalışmalarına başladılar.

Savaştan sonra yapılan 1947'deki altıncı CIAM toplantısında Le Corbusier geliştirdiği "CIAM Grille"ini savundu. Bu, kent plancılarının planlama uygulaması sırasında kullanabilecekleri, projelerini geliştirmekte, sunmakta ve analitik çalışmalarını yapmakta yararlı olacak bir yöntemdi. Daha sonra Bergamo'da yapılan yedinci kongrede bu öneri kent plancılarının yanı sıra mühendislik dallarından katkılarla yetkinleştirildi.

1951'de yapılacak sekizinci kongrenin teması olarak "Toplumların Fiziksel ve Tinsel Kalbi Olarak Yerleşim Merkezi" önerildi. CIAM'ın sürekli çalışma grubu Modern Mimarlığın Sorunlarını Çözme Uluslararası Komitesi (CIRPAC) bir Yerleşim Anlaşması üzerinde çalışmayı ikinci bir tema olarak önerdi. Böylelikle CIAM ilk kez toplum psikolojisi ve dolayısıyla kent sosyolojisi üzerinde durmaya başlıyordu.

1953'te Aix-en-Provence'ta yapılan dokuzuncu CIAM toplantısı gerek katılım, gerekse de ele alınan konuların çeşitliliği açısından en önemli olandı.

Eylül 1955'te La Sarraz'da yapılan ara toplantıda yeni bir eğilim kendini belli etti. CIAM kongrelerinin sorumluluğunu yüklenmiş olanlar, "büyük ustalar"ın yetiştirdiği insanlardı ve savaş öncesine ait bir düşünme biçimine sahiptiler. Genç mimarlar ise aynı sorunlara büyük bir rahatlık içinde yaklaşıyorlardı. Savaş sonrasının yeni bakış açısı ile CIAM kongrelerinin özenle korumaya çalıştığı dengeleri alt üst ettiler. Daha sonra bu genç insanlar "Team 10" adlı grubu oluşturdular ve bir yandan yazdıkları ile, bir yandan da uygulamalarıyla etkili oldular.

Onuncu CIAM kongresi Ağustos 1956'da Dubrovnik'de toplandı. Oturumlar boyunca sunulan bildiriler, tartışılan konular bunun sonuncu toplantı olduğunu belli ediyordu. Çoğunlukla geçmişin değerlendirilmesine, başarıların neler olduğunun belirlenmesine çalışılıyordu. Sonunda yeni bir örgütlenmeye yönelik pek fazla umutlanılmadan dağılındı.

Yirmi sekiz yıl boyunca yoğun bir tartışma ve karar üretme odağı olarak varlığını sürdürmüş olan CIAM çalışmalarının en önemli yanı çok farklı kökenlere sahip insanların, anlayış, düşünce, inanç farklılıklarına karşın biraraya gelebilmiş ve çalışabilmiş olmalarıdır. Bu çeşitlilik bir yandan bir biçimin, bir düşüncenin, bir anlayışın egemenliği altında tek sesliliğe dönmeyi engellemiş bir yandan da o farklılıklara karşın sürdürülen birliktelikten yeni düzlemlere ulaşma olanağı yaratmıştır.

CIBA-GEIGY AG, İsviçre'de, 1970'te Ciba AG ve J. R. Geigy SA'nın birleşmesiyle kurulan çokuluslu holding. Merkezi Basel'dedir. Elli kadar ülkede yan kuruluşları ve temsilcilikleri vardır. Kimyasal madde-

ler, boyarmadde, ecza ürünleri, plastik ve katkı maddeleri, tarımda kullanılan kimyasal maddeler ve gübre, fotoğraf malzemeleri, ev ve bahçe malzemeleri, tuvalet eşyası imalatı ve pazarlamasıyla uğraşır.

1859'dan başlayarak koyu kırmızı sentetik boya imalatıyla uğraşan Alexander Clavel'in kurduğu küçük ipek boyama işletmesi, Ciba'nın çekirdeğini oluşturdu. Clavel, 1864'te fabrikasını o zamanlar Basel'in dışında bulunan Klybeck'e taşıdı, 1873'te de Bindschedler & Busch ortaklığına sattı. Bindschedler & Busch boya maddesi çeşitlerini artırdı ve 1884'te sınırlı sorumlu bir şirkete dönüşerek Gesellschaft für Chemische Industrie Basel adını aldı. Şirket, unvanının son üç sözcüğünden oluşturulan Ciba adı ile tanınmaya başladı; 1945'te ise yasal olarak Ciba AG adını aldı. 1889'da ecza ürünleri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da kozmetik ve plastik gibi kimyasal ürünlerin imalatına geçen Ciba, ürünlerinin çeşitliliğiyle tanınmıştır.

Geigy'nin temeli, 1758'de Basel'de bir dükkân açan kimyacı ve eczacı Johann Rudolf Geigy tarafından atıldı. Bunu, Geigy'nin oğlu ve torununun, tekstil sanayisi için boyarmadde imal etmek amacıyla kurdukları fabrika izledi. Geigy ailesi 1850'lerde Richen Kanalı üzerinde bir fabrika ve imalathane kurdu. 1859'da işletmenin yönetimini J. J. Müller-Pack'a devrettiler. Ama 1868'de yönetimi yeniden ele aldılar ve kurucusunun büyük torunu Johann Rudolf Geigy-Merian'ın yönetiminde şirket boya maddesi üreten başarılı bir kuruluşa dönüştü. 1901'de halka açıldı ve 1914'te J. R. Geigy SA adını aldı. 1930'lar ve 40'larda ise tarımda kullanılan kimyasal maddeler ve ecza ürünleri üretmeye başladı. Geigy'nin araştırmacılarından Paul Müller, böcek öldürücü DDT'yi geliştirdiği için Nobel Ödülü'nü kazandı.

Geigy ve Ciba, daha 1900'den önce, İsviçre dışında üretim yapmak için fabrika kurmaya ve ürünlerini pazarlamaya başlamışlardı. 20. yüzyılda, her iki şirket de Avrupa ülkelerinde, ABD'de, Hindistan'da ve dünyanın başka yerlerinde birçok fabrika kurdular ya da satın aldılar.

1918'den II. Dünya Savaşı öncesine değin Ciba, Geigy ve gene Basel'de kurulu, dünya çapında bir başka kimyasal madde üreticisi olan Sandoz bir kartel oluşturuyordu. Her biri bağımsızlığını korumasına karşın, imzaladıkları sözleşmeyle pazarları aralarında paylaşmışlar ve kimi alanlarda ortak üretime girmişlerdi. ABD'nin anti-tröst yasaları kartelin dağılmasına yol açan etkenlerden biri oldu.

cıcılık *bak.* yalancığde

cılıbıt, *Charadriiformes* takımının *Charadriidae* familyasının *Charadrius* cinsini oluşturan 30 kuş türünün ortak adı. Cılıbıtlar orta irilikte, uzunca bacaklı, kısa gagalı kuşlardır. Genellikle üst bölümleri krem rengi, alt bölümleri aktır. Üreme mevsiminde birçok türün boynunda koyu kahverengi ya da kara bir halka bulunur. Bataklıklarda, göl, ırmak ve deniz kıyılarında yaşar, başta böcekler olmak üzere omurgasızlarla beslenirler. Türkiye'de en yaygın tür olan bayağı cılıbıt (*Charadrius dubius*) 15 cm uzunluğundadır; sırtı ve tepesi açık kahverengi, karnı ve boynu aktır. Üreme mevsiminde, başında gözlerinin üstünden geçen kara bir bant, boynunda da kara bir halka bulunur.

cırcırböceği, CIRCIR ve CIRLAK olarak da bilinir, *Orthoptera* (düzkanatlılar) takımının *Gryllidae* familyasından, erkeğin çıkardığı sürekli ve tekdüze "cır cır" sesiyle tanınan böceklerin ortak adı. Bu familyadan 2.400 kadar tür tanımlanmıştır. Uzunlukları 3-50 mm arasında değişen bu böceklerin hepsinde ince duyargalar ve karın son bölütünün ucunda ince uzun iki kuyruk duyargası (*cercus*) bulunur; arka bacakları

Tarla cırcırı (*Gryllus*)
Henry C. Johnson

sıçramaya uyum sağlayacak biçimde değişikliğe uğramıştır ve ayak kemikleri üç eklemlidir. Sert ve deri görünümünde bir çift ön kanatları, zarsı yapıda, uzun ve uçmaya elverişli bir çift arka kanatları vardır.

Erkek cırcırböceği, ön kanatlarından birindeki kazıyıcı parçayı öbür ön kanadında tek sıra halinde dizilmiş olan 50-250 kadar dişin üstüne sürterek tipik cırlama sesini çıkarır. Bu sesin frekansı, saniyede sürtünen diş sayısına bağlı olarak, en iri türlerde 1.500 Hz'den en küçük türlerde yaklaşık 10.000 Hz'ye kadar değişir. Cırcırböceğinin en sık duyulan ezgileri, dişiyi erkeğin yanına çeken çağrı ezgisi, dişide çiftleşme isteği uyandıran kur yapma ya da çiftleşme ezgisi ve öbür erkeklere meydan okuyan kavga cırıltısıdır. Hem erkeğin, hem dişinin ön bacaklarında çok duyarlı ses algılama organları bulunur. Cırcırböceklerinin cırıltısı ile sıcaklık arasında doğrudan bir ilişki vardır; sıcaklık arttıkça bu böceklerin sesi de artar.

Dişi cırcırböcekleri, ince uzun yumurta borularının yardımıyla yumurtalarını genellikle toprağın ya da bitki saplarının içine yerleştirir ve bazen bitkilere büyük zararlar verir. Kuzey enlemlerde yaşayan cırcırböceklerinin çoğu sonbaharda erginleşir ve yumurta döker. Nemfler bahar aylarında yumurtadan çıkar ve 6-12 kez deri değiştirdikten sonra erişkin duruma gelir; erişkinlerin ortalama ömrü 6-8 hafta kadardır.

Gryllinae altfamilyasının başlıca örnekleri, *Gryllus* cinsini oluşturan tarla cırcırı ile ses ve biçim benzerliğinden ötürü çekirge olarak da anılan *Acheta* cinsinin iki türüdür. Bunlar kara ya da kahverengi, tıkız gövdeli, toprağın altında yüzeye oldukça yakın yuvalar kazan hepçil böceklerdir; bitki, hayvan, kumaş, kağıt parçalarını ya da birbirlerini yiyerek beslenirler. Tarla cırcırı tarla ve kırlarda bol bulunur, kimi kez yapıların içine de girer. Ocak çekirgesi de denen ev cırcırı (*Acheta domesticus*, eskiden *Gryllus domesticus*) daha açık renklidir ve başında çaprazlamasına koyu çizgiler bulunur; bina içlerinde, özellikle ocak ve fırınların yakınında yuvalanarak kalabalık sürüler oluşturabilir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kara çekirge denen *Acheta desarta* ise önemli bir ürün zararlısıdır. Dünyanın hemen her yanına yayılmış olan ev ve tarla cırcırlarının cırıltısı gün boyu sürer. Birçok şiir ve düzyazıya da konu olan bu böcekler biyoloji laboratuvarlarında kullanılmakta, ABD'de balık yemi olarak satılmaktadır.

Oecanthinae altfamilyasından ağaç cırcırı beyaz ya da yeşil renkli, saydam kanatlıdır. Yaprakbitleriyle beslendiği için insanlara yararlı böceklerden sayılırsa da, dişisi yumurtalarını bırakırken çoğu kez genç sürgünlere zarar verir. Ağaç cırcırlarının ezgisi genellikle aynı tonun uzun uzun yinelenmesi biçimindedir. Beyaz ağaç cırcırının (*Oecanthus fultoni*) 15 saniye içindeki cırlama sesi sayılıp buna 40 sayısı eklendiğinde Fahrenheit cinsinden yaklaşık hava sıcaklığı hesaplanabildiği için, bazı yörelerde bu böceğe termometre cırcırı denir. Yeşile çalan soluk sarı renkli *Oecanthus pellucens*'e Türkiye'nin hemen her yerinde rastlanır. Ağaçlarda ve çalılıklarda yaşayan cırcırböcekleri genellikle geceleri öttüğü halde, yabani otların arasında yaşayan cırcırböceklerinin sesi gece-gündüz hiç kesilmez.

Cırcırböcekleri sık sık söylence ve boşinançlara da konu olmuştur. Talih ve aklı simgeleyen bu hayvanlara kötülük yapanların felakete uğrayacağına inanılır. İri, kahverengi cırcırböceklerinin kızartması Mandalay pazarlarında satılır ve gezgin Budacı rahiplerin başlıca yiyeceğidir. Doğu ülkelerinde, ezgisini dinleyebilmek için erkek cırcırböcekleri kafeslerde beslenirken, cırcırböceği döğüşü de yüzlerce yıldır Çin'de büyük ilgi gören bir eğlence biçimidir.

cırtatan *bak.* eşekhıyarı

CISL *bak.* İtalyan Sendikalı İşçiler Konfederasyonu

cıva (Hg), periyodik tablonun IIb ya da çinko grubunda yer alan kimyasal element; olağan sıcaklıkta sıvı halde bulunan, gümüş beyazlığında bir metaldir. Çok eski tarihlerden beri bilinen ve kullanılan bu metalin alaşımları İÖ 1500 yıllarından kalma bir Mısır mezarında bulunmuş, cıvanın eski Çinliler ve Hindularca kullanıldığını gösteren belgeler saptanmıştır. 6. yüzyıl simyacıları bu metali Merkür gezegeniyle özdeşleştirmişler, gezegenin adını ve simgesini bu element için de kullanmışlardı. Batı dillerinde bugün bile Merkür gezegeninin adıyla anılan cıvanın kimyasal simgesi (Hg), Latince "sıvı gümüş" anlamındaki *hydrargyrum* sözcüğünden, dilimizdeki adı ise "hareketli, oynak, ele sığmaz" anlamındaki Farsça *cive* sözcüğünden gelmedir.

Özellikleri, kullanımı ve bulunduğu yerler. Cıva, tüm elementler arasında, oda sıcaklığında sıvı halde bulunan tek metaldir (yaklaşık olarak sezyum 28,5°C'de, galyum 30°C'de, rubidyum 39°C'de sıvılaşır). Gümüş beyazlığında ve parlaklığında olan cıva nemli havada yavaşça kararır; yaklaşık -39°C'de donarak kalay ya da kurşunu andıran yumuşak bir katıya dönüşür ve demir dışında birçok metalle, özellikle altın ve gümüşle alaşımlar (amalgam ya da malgama) oluşturur. Cıva, camı ıslatmadığı ya da cama yapışmadığı ve sıvı haldeyken düzgün genleştiği için termometre yapımına en elverişli metaldir. Yoğunluğunun ve yüzey geriliminin yüksek, buhar basıncının düşük olması da barometre ve manometrelerde kullanılmasını sağlar. Elektrik iletkenliğinin yüksek olması nedeniyle, elektrik rölelerinde ve projektör, otomobil farı gibi ışık kaynaklarında çok iyi sonuç verir. Cıva buharı içindeki bir elektrik boşalımı, morötesi ışınlarca zengin, mavimsi renkte, parlak bir ışık verir; morötesi, flüoresan ve yüksek basınçlı cıva lambalarında cıvanın bu özelliğinden yararlanılır. Isıl nötron kapımı tepkime kesiti büyük (360 barn) ve ısı iletkenliği yüksek olduğundan, nükleer reaktörlerde soğutucu ve koruyucu kalkan olarak kullanılır. Ayrıca ilaçların ve tarım zararlısı mantarlara karşı kullanılan zehirlerin hammaddesi olan cıvadan diş dolgularının yapımında ve elektroliz yöntemiyle klor ve sodyum hidroksit (sudkostik) üretiminde de yararlanılır.

Cıva, kalaydan daha az, bakır ve çinkodan hemen hemen 100 kat daha ender bulunan

bir elementtir. Yerkabuğunda, bir ton kayaç başına ortalama 0,5 gram kadar cıva bulunur. En önemli cevheri, zincifre(*) adıyla bilinen kırmızı sülfürüdür (HgS). Cıva doğada genellikle tek tek damlalar halinde, bazen de yanardağ ya da sıcak su kaynaklarının yakınında genellikle zincifreyle birlikte büyük sıvı kütleleri halinde bulunur. İspanya'daki Almaden'de, Yugoslavya'daki Avala Dağında ve İdrija'da (eskiden İtalya'ya bağlı Idria), Almanya'daki Moschellandsberg'de ve ABD'nin Texas (Terlingua) ile California (New Almaden) eyaletlerinde element halinde cıva yatakları vardır. Dünya cıva gereksiniminin yarıdan çoğunu İspanya ve İtalya karşılar. İspanya'da, Almaden maden yataklarının beş kilometre kadar güneybatısındaki El Entredicho yatakları İÖ yaklaşık 400 yılından beri işletilmekte ve dünyanın en büyük rezervi kabul edilmektedir. Yugoslavya'nın 1470'te bulunan İdrija yatakları, İtalya'da yaklaşık 1868'de üretime geçen Amiata Dağı yatakları ve Peru'da 16. yüzyılda işletmeye başlanan Santa Barbara madenleri bugün de en zengin yataklar arasındadır. Çin, Çekoslovakya, Türkiye ve Bağımsız Devletler Topluluğu da dünyanın büyük üreticileri arasında yer alır. Türkiye'de daha çok Ege Bölgesinde yoğunlaşmış olan cıva yataklarının başlıcaları İzmir'in Tire, Karaburun ve Ödemiş ilçelerinde (Halıköy yatakları), Uşak'ın Baltalı, Gürlek, Karacahisar ve Yaşamışlar köylerinde, Kastamonu'nun Bozkurt ilçesinde, Konya'nın Halıcı ve Sızma köylerindedir. Mineralojik özellikleri için *bak.* doğal elementler (tablo).

Cıvanın doğal alaşımları son derece enderdir; bunların başlıcaları, bir gümüş amalgamı olan moşelandsbergit, palladyum amalgamı olan potarit ve altın amalgamıdır. Sanayide cıva, en bol cevheri olan zincifreden elde edilir. Açık ocak yöntemiyle işletilen ve yüzdürülerek arıtılan bu cevherden metalin özütlenmesi en basit metalurji işlemlerinden biridir. Cevher fırına alınarak, cıva sülfürün süblimleşme (doğrudan doğruya katı halden buhar haline geçme) noktası olan yaklaşık 580°C'de kavrulur; açığa çıkan cıva sülfür buharları havanın oksijeniyle tepkimeye girerek kükürt dioksit ve element halinde cıva verir; daha sonra bir dizi yoğunlaştırma borusundan geçirilerek yüzde 99,9 arılıkta cıva özütlenir. Cıva özütleme yöntemlerinin temeli, metalin kolayca buharlaşma özelliğine dayanır, bununla birlikte, cıva buharları zehirli olduğundan, çevre kirliliğini önlemek amacıyla yakın yıllarda daha güvenilir üretim yöntemlerine yönelinmiştir. Bu yöntemlerin çoğu, zincifrenin sodyum hipoklorit ya da sodyum sülfür çözeltilerinde kolayca çözünmesi özelliğine dayanır; çinko ya da aluminyumla, hatta elektrolizle çökeltilen cıva, bu çözeltiden özütlenebilir.

Cıva ve bileşikleri çok zehirlidir. Buharlarının solunması, çözünür bileşiklerinin ağız ya da deri yoluyla alınması cıva zehirlenmesine yol açar.

Doğal cıva, yedi kararlı izopotopun karışımıdır: cıva-196 (yüzde 0,15), cıva-198 (yüzde 10,02), cıva-199 (yüzde 16,84), cıva-200 (yüzde 23,13), cıva-201 (yüzde 13,22), cıva-202 (yüzde 29,80) ve cıva-204 (yüzde 6,85). Dalgaboyu ölçümünde temel alınan ve başka duyarlı ölçümlerde kullanılan katışıksız cıva-198 izotopu, doğal altının (altın-197) nötron bombardımanına tutulmasıyla elde edilir.

Başlıca bileşikleri. Cıva, bileşiklerinde + 1 ya da + 2 değerlidir. Cıva II bileşikleri cıva I bileşiklerinden daha bol bulunur; çünkü, iki atomlu olan cıva I iyonu (Hg_2^{+2}) kararlıdır ve kolay kolay bileşik oluşturmaz. Bu element, IIb grubunun öbür iki elementinden (çinko ve kadmiyum) farklı olarak, ısıtıldığında oksijenle de kolayca tepkime vermez; cıva II oksit (HgO) oluşturmak üzere oksijenle birleşebilmesi için sıcaklığın en az 300-350°C'ye yükseltilmesi gerekir. Üstelik, sıcaklık 400°C dolayına çıktığında tepkime tersine döner ve bileşik yeniden elementler halinde ayrışır. Lavoisier ve Priestley, oksijenin özelliklerini incelerken bu tersinir tepkimeden yararlanmışlardı.

Cıva bileşiklerinin en çok kullanıldığı alanlar kimya sanayisi, farmakoloji, boya sanayisi ve tarımdır. Kalomel adıyla bilinen cıva I klorür (Hg_2Cl_2), tek değerli cıva bileşiklerinin en önemlilerindendir; antiseptik merhemlerin yapımında, ayrıca idrar söktürücü ve müshil olarak kullanılır. Cıvanın en bol bulunan iki değerli bileşiği, cıva biklorür ya da aksülümen adıyla bilinen cıva II klorürdür ($HgCl_2$). Suda çözünen bu renksiz ve kokusuz bileşik, son derece zehirli olmasına karşın çok kullanılan bir maddedir. Tarımda mantar ilacı olarak, tıpta 1/2000 derişikliğindeki sulu çözeltisi yerel antiseptik olarak, kimya sanayisinde vinil klorür üretiminde katalizör olarak ve öbür cıva bileşiklerinin üretiminde hammadde olarak kullanılır. Çeşitli organik cıva bileşiklerinin ve bazı inorganik cıva tuzlarının hazırlanmasında başlangıç maddesi olan element halindeki cıva, cıva II oksitten (HgO) elde edilir. Kristalli katı yapıdaki bu kırmızı ya da sarı renkli bileşik, ayrıca çinko-cıva oksit pillerinde ve cıva bataryalarında grafitle karıştırılarak elektrot olarak da kullanılır. Cıva II sülfür (HgS), özellikle boya, lastik ve plastik üretiminde renk verici olarak kullanılan kırmızı ya da sıyah, kristalli yapıda bir katıdır. Bu bileşiğin kırmızı biçimi doğada mineral (zincifre) halinde bulunur ve en önemli cıva kaynağını oluşturur. Cıva II nitrat ile alkollerin tepkimesinden elde edilen cıva fülminat patlayıcı bir maddedir ve top mermilerinde fünye olarak kullanılır.

atom numarası	: 80
atom ağırlığı	: 200,61
erime noktası	: −38,87°C
kaynama noktası	: 356,9°C
özgül ağırlığı	: 13,5 (20°C'de)
birleşme değeri	: 1 ve 2
elektronların yerleşimi	: 2-8-18-32-18-2 ya da (Xe) $4f^{14}5d^{10}6s^2$

cıva lambası, elektriksel olarak uyarılmış cıva buharı atomlarının ışık salması esası uyarınca çalışan elektrik boşalmalı lamba *Ayrıca bak.* elektrik boşalmalı lamba.

cıva zehirlenmesi, çeşitli cıva bileşiklerinin vücut dokuları ve işlevleri üzerindeki zararlı etkileri. Bazı sanayi işlemleri cıva bileşiklerinin tehlikeli düzeyde yoğunlaşmasına yol açtığından, çağdaş sanayide inorganik cıva tuzlarının kullanılmaya başlamasından sonra cıva zehirlenmesi en sık karşılaşılan meslek hastalıklarından biri olmuştur. Günümüzde, kimyasal maddelerin, boyaların, çeşitli ev gereçlerinin, böcek ve mantar ilaçlarının üretimi gibi birçok sanayi dalında geniş çapta cıva kullanılmaktadır. İnsanı zehirleyebilecek düzeyde cıva içeren çeşitli tüketim maddelerinin yanı sıra, havaya karışan cıva buharları, dumanları ve tozları ya da cıvalı sanayi atıkların sulara karışması gibi çevre kirliliği etkenleri de büyük bir tehlike yaratır. Suya karışan cıva bileşikleri, çamur çökeltilerinde bulunan bakteriler tarafından organik cıva bileşiklerine çevrilir ve insanların yediği balıkların ya da çeşitli deniz ürünlerinin vücudunda birikebilir.

Zehirlenme belirtileri, cıva bileşiğinin niteliğine ve vücuda giriş yoluna bağlı olarak değişir. Akut cıva zehirlenmesi genellikle cıva II klorür gibi çözünür cıva tuzlarının yanlışlıkla ya da intihar amacıyla yutulmasından kaynaklanır. Sindirim yollarında ağır iltihaplanmalara yol açan bu zehirlenmede, birkaç saat içinde kusma, bulantı, kanlı ishal ve kramp biçiminde karın ağrıları başlar. Dokular tarafından emilen cıva böbreklerde birikerek kanı süzen bobrek yapılarını zehirledığinden, idrar boşaltımı önce azalır, sonra tamamıyla kesilir; vucuttaki zehirli maddelerin kanda birikmesine (uremi) yol açan akut zehirlenme ölümle sonuçlanır.

Kronik cıva zehirlenmesi ise, havadaki cıva buharının, tozlarının ve uçucu organik cıva bileşiklerinin uzun süre solunmasından ya da inorganik cıva tuzlarının deri yoluyla emilmesinden ileri gelen bir meslek hastalığı sayılır. Kronik zehirlenmenin başlıca belirtileri aşırı tükürük salgısı, ağızda sürekli bir metal tadı, ağız zarlarının iltihaplanması, dişlerin gevşeyip dökülmesi, dişetlerinde mavi bir çizgi belirmesi, kol ve bacaklarda ağrı, uyuşukluk ve titreme, kilo kaybı ve iştahsızlık, ruhsal çökuntü ve içe kapanma eğilimiyle kendini gösteren kişilik bozukluklarıdır.

Tıpta idrar söktürücü olarak kullanılan bazı cıva bileşiklerine karşı özellikle astım ve ürtiker biçiminde gelişen duyarlılık tepkileri ani ölümle sonuçlanabilir. Cıvalı merhemlerin kullanılması ya da müshil ve solucan düşürücü etkisi olan kalomelle (cıva I klorür) uzun süreli bir tedavi sonucunda ateş, deri döküntüleri, dalak ve lenf düğümlerinde şişme görülebilir. Bebeklerde ve çocuklarda sinirlilik, uykusuzluk, iştahsızlık, dişlerin gevşemesi, ağız iltihapları ve deri kızartıları gibi belirtilerle tanımlanan akrodini hastalığının fenil cıva II propiyonattan ileri geldiği sanılmaktadır. Bu organik cıva bileşiği, küf mantarlarının üremesini engellemek amacıyla evlerde kullanılan boyalara katılır. Organik cıva bileşiklerinden ileri gelen zehirlenmelerin başlıca özelliği merkez sinir sisteminin yıkıma uğramasıdır. Özellikle aril ve alkil grubundan organik cıva bileşikleri bir zamanlar tarımda, boya ve kâğıt sanayisinde mantar ilacı olarak çok sık kullanılırdı. Her iki gruptan bileşikler kusma, ishal ve karın ağrısı gibi ortak belirtiler gösterirse de, aril tuzlarıyla zehirlenmede ölüm olayına rastlanmadığı halde alkil tuzlarıyla zehirlenmede ölüm oranı çok yüksektir. Beyin dokularına sızabilme özelliği taşıyan alkil tuzları en büyük etkisini merkez sinir sisteminde gösterir. Bu tür cıva zehirlenmesi, 1950'lerde Japonya'daki Minamata kentinde pek çok insanın ölümüne yol açtığı ve çevre kirliliğinden doğacak tehlikeleri ilk kez gündeme getirdiği için Minamata hastalığı olarak bilinir. Bu zehirlenme, ilerleyici kas atrofisi, görme bozukluğu ve körlük, beyin işlevlerinin bozulması, ardından felç ve bazen ölümle sonuçlanır. Minamata'daki balıkçı aileleri gibi daha çok balıkla beslenen deniz kuşlarında ve ev kedilerinde de aynı hastalığın tipik belirtileri görülmüştü. İncelemeler sonucunda, körfezden avlanan balık ve kabuklularda yüksek yoğunlukta metil cıva bileşiklerinin bulunduğu saptandı. Bu cıvanın kaynağı, atıklarını körfeze boşaltan bir fabrikaydı. Organik cıva bileşikleriyle ilaçlanmış tohumluk tahılları yiyen çiftçilerde de aynı zehirlenme belirtilerinin baş göstermesi

üzerine, birçok ülke ciddi önlemler almak zorunda kaldı. Cıvalı böcek ve mantar ilaçlarının kullanımı ve cıvalı sanayi atıklarının doğal çevreye boşaltılması yasaklanırken, yiyecek olarak tüketilen balıklardaki cıva miktarı için de tehlike sınırları saptandı.

Cıvaoğlu, İlhami (d. 2 Mart 1898, İstanbul - ö. 11 Nisan 1988, İstanbul), Türkiye'de kimya eğitiminin kurumlaşmasına katkılarıyla tanınan kimyacı.

1918'de Darülfünun Fen Fakültesi kimya bölümünde, ertesi yıl aynı fakültenin fizik bölümünde öğrenime başladı. 1920'de kimya, 1921'de de fizik bölümünü bitirdi ve Bakırköy'deki bir çimento fabrikasının müdürlüğünü üstlendi (1922). 1923'te fiziksel kimya ve radyoaktiflik dallarında uzmanlık eğitimi görmesi için Paris'e gönderilen Cıvaoğlu, Fransız fizikçi Jean Perrin'in önerisiyle Marie Curie'nin yanında çalışmaya başladı. Bu laboratuvarda, radyumun alfa taneciklerinin sayımı üzerinde bir dizi araştırma yaptı.

1926'da Türkiye'ye dönerek, Darülfünun'da M. Faillebin'ın kurduğu fiziksel kimya kürsüsüne asistan oldu. Fen Fakültesi'nde radyoaktiflik ölçüm laboratuvarını kurarak, 1929-31 arasında Yalova, Bursa, Armutlu, Kütahya, Alemdağ kaplıcalarının ve yeraltı sularının radyoaktifliğini araştırdı. 1928'de doçent, 1930'da profesör ve Faillebin'in yerine kürsü başkanı oldu. Daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) geçerek, 1956'da ordinaryüs profesörlüğe yükseltildi. Bu üniversitede uzun yıllar yönetim

Cıvaoğlu
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

görevini de üstlenen Cıvaoğlu, 1949'da Makine Fakültesi'nin dekanlığına getirildi, 1957'de de üniversitenin rektörlüğüne seçildi. 1963'te İTÜ'ye bağlı Kimya Fakültesi'nin kurulmasına öncülük ederek, 1967'ye değin iki dönem bu fakültenin dekanlığını yaptı. 1973'te İTÜ'den emekli olduğunda, İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'ne bağlı Galatasaray Mühendislik Yüksek Okulu'nda kimya kürsüsü başkanlığına getirildi. 1978'de bu görevinden ayrıldıysa da 1979'a değin ders vermeyi sürdürdü.

Bilimsel yaşamındaki araştırmalarının yanı sıra çeşitli kurumlardaki çalışmalarıyla da tanınan Cıvaoğlu, 1919'da Fizik ve Kimya derneklerinin kuruluşuna öncülük etti; 1941-62 arasında Türk Dil Kurumu ikinci başkanlığını yaptı. 1952'de Atatürk Üniversitesi'nin kurulması için rapor hazırladı. Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Ege Üniversitesi'nin kuruluşuna katkıda bulundu. Çalışmaları yurt dışında da yankı uyandıran Cıvaoğlu, 1951'de yayımlanan "İyonların Eritken Molekülleri İçindeki Dağılma İlişkileri" adlı çalışmasıyla Légion d'honneur nişanını almış, 1969'da Fransa'daki Sanayi Kimyası Derneği'nin onur üyeliğine seçilmiştir. *Şimi-Fizik* (1938), *Yanma Kimyası ve Tabii Yakacaklar* (1949), *Genel ve Teknik Kimya Dersleri* (1946-65), *Temel Operasyonlar* (1966), *Kimyanın Temel Prensipleri* (1967) başlıca yapıtlarıdır.

cıvata, iki ya da daha çok parçanın birleştirilmesinde kullanılan ve bir somun(*) ile

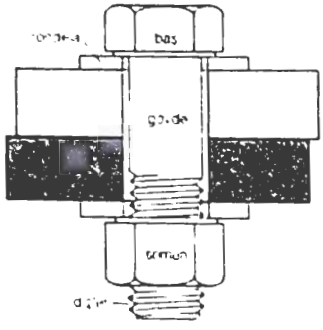

Cıvata

birlikte uygulanan mekanik bağlama elemanı. Kolayca sökülüp yeniden takılabildiklerinden, öteki mekanik birleştirme elemanlarına oranla daha yaygın olarak kullanılan cıvatalı bağlantılar, sanayi çapında üretilen malzemelerin ve çelik yapıların gelişimini önemli çapta hızlandırmıştır.

Çizimde gösterilen bağlantının bir bölümünü oluşturan cıvata, bir baş ile, belirli bir uzunluktaki kesimine diş açılmış silindir biçimindeki bir gövdeden oluşur. Grubun dişi elemanı olan somunun iç bölümüne de, cıvatadakilere oturacak biçimde diş açılmıştır. Ezilmeyi önlemek ve ilk sıkıştırma gerilimini bağlantının tüm elemanlarına dağıtmak için çoğunlukla rondela(*) (pul) kullanılır.

cıvıkmantarlar, gerçek hücre çekirdeği olan ve hem tekhücreli hayvanlara, hem mantarlara benzeyen 500 kadar ilkel canlı türünün ortak adı.

Cıvıkmantar terimi, yüzeysel benzerlikler gösteren, ama gerçekte birbirinden çok farklı olan canlıları kapsar. Gerçek cıvıkmantarlar *Myxomycetes* sınıfındandır. Bu canlıların ayırt edici özelliği, çok çekirdekli cıvık bir protoplazma kütlesine dönüştüğü bir plazmodiyum evresi geçirmesi ve spor keselerinin (sporangiyum) çok belirgin olmasıdır. Cıvıkmantarların en iri, en bol bulunan ve en tanınmış örneklerini içeren *Myxomycetes* sınıfı dışındaki öbür cıvıkmantarlar *Protostelia* (çok küçük, basit cıvıkmantarlar), *Acrasia* (hücreli cıvıkmantarlar), *Plasmodiophorina* (asalak cıvıkmantarlar) ve *Labyrinthulina*'dır (ağsı cıvıkmantarlar). Dünyanın hemen her yerinde bulunan cıvıkmantarlar, ormanların taban örtüsü gibi karanlık, serin ve nemli ortamlarda çok iyi gelişir. Temel besinleri bakteriler, mayalar, küfler ve mantarlardır; yalnız *Plasmodiophorina* lahana ve öbür turpgillerin köklerinde asalak yaşar.

Myxomycetes'in yaşam çevrimi, bazı küçük farklılıklar dışında, genel olarak cıvıkmantarların yaşam çevrimini temsil eder. Bu çevrim, çapı 4-15 mikron (1mikron = 0,001 mm) arasında değişen bir sporla başlar. Sulu ortamda çimlenen bu sporlar, kamçılı ve hareketli küçük bir sitoplazma kütlesine dönüşür ve bir yüzeye rastlayıncaya kadar suda serbestçe yüzer. Kamçılı genç hücre, sitoplazmanın uzantısı olan yalancı ayaklarıyla bir yüzeye tutunduğu anda amipe benzer bir görünüm alır ve bu evrede cıvıkamip (miksamip) adıyla anılır. Hem kamçılı genç hücre, hem cıvıkamip eşey hücresi (gamet) işlevini görür ve bu tip iki hücrenin birleşmesiyle cıvıkmantarın üreme evresi başlar. Hücre çekirdeğinin art arda bölünmesiyle döllenmiş hücre giderek büyür ve sonuçta bir plazmodiyum oluşur. Çok çekirdekli, cıvık bir protoplazma kütlesi olan bu plazmodiyum, ardışık dalgalar halinde çok ağır hareket ederek, kendine özgü yelpaze biçimini alır. Plazmodiyumu kaplayan cıvık katman bazı türlerde balgama ya da sümüğe benzer.

Daha sonra, cıvıkmantarların en ilginç başkalaşma evresi başlar ve bu şekilsiz plazmodiyum kütlesinden karmaşık yapılı bir spor kesesi ya da sporangiyum gelişir. Hücre çeperinde oluşan kabarcıklar birleşerek 1,25 cm genişliğinde ve 2,5 cm yüksekliğinde bir sapa dönüşür. Bu yeni oluşumun rengi eflatundan siyaha dönerken, uç bölümünde koyu renkli sporlarla dolu bir spor kesesi oluşur. Daha sonra bu spor kesesinin çeperi kuruyup parçalanır ve sporların rüzgârla ya da başka etkilerle çevreye dağılmasıyla aynı çevrim yeniden başlar. Cıvıkmantarların bazılarında spor keseleri sapların üstünde oluşmaz, bazılarında ise her kesede tek bir spor bulunur.

Ciano, Galeazzo, CORTELLAZZO KONTU (d. 18 Mart 1903, Livorno - ö. 11 Ocak 1944, Verona, İtalya), İtalyan devlet adamı ve diplomat. 1930'da Mussolini'nin kızı Edda ile evlendikten sonra faşist yönetimin kilit adamlarından biri olmuş ve Fransa'nın Haziran 1940'ta düşmesinden sonra İtalya'nın II. Dünya Savaşı'na katılmasında etkili bir rol oynamıştır.

1922'de faşistlerin Roma Yürüyüşü'ne katıldı. Ardından Roma Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Kısa bir süre gazetecilik yaptıktan sonra, diplomat olarak Rio de Janeiro ve Buenos Aires'te görevler aldı. Şanghay'da başkonsolosluk ve Çin'de elçilik yaptı. Edda Mussolini ile evlendikten sonra hızla yükseldi; 1933'te basın bürosu başkanı, 1934'te basın ve propaganda bakanlığı müsteşarı, sonra da partı politikasını belirleyen Faşist Yüksek Konseyi üyesi oldu. Etiyopya'ya karşı savaşta (1935-36) bir bombardıman uçağı filosunu yönetti. Roma'ya dönüşünde dışişleri bakanlığına getirildi (9 Haziran 1936). Birçoklarınca Mussolini'nin ardılı olarak görülüyordu.

Sürekli olarak İtalyan-Alman ittifakını savunmasına karşın, Almanların Eylül 1939'da birkaç ay önce Alman dışişleri bakanı Joachim von Ribbentrop'la vardığı anlaşmayı çiğneyerek İtalya'ya danışmadan Polonya'yı işgal etmesi üzerine, Hitler'e karşı sakıngan bir tutum benimsedi. Mussolini'yi savaşın dışında kalma konusunda ikna etti. Ama Fransa'nın düşmesinden sonra savaşa girmeyi savundu.

Mihver Devletleri'nin 1942'de aldığı bazı yenilgiler üzerine, Müttefiklerle ayrı bir barış yapılmasını isteyen kanat içinde yer aldı. Bu girişimi kuşkuyla karşılayan Mussolini 5 Şubat 1943'te kabineyi dağıttı ve Ciano'yu Vatikan'a elçi olarak atadı. Bununla birlikte eski yetkilerini büyük ölçüde koruyan Ciano ve öteki önde gelen faşistler, Yüksek Konsey'in 24-25 Temmuz 1943'teki tarihsel toplantısında Mussolini'yi istifaya zorladılar. Daha önce sınırsız bir servet edinmiş olan Ciano, yeni hükümetin hakkında devlet parasını çalma suçundan soruşturma açmaya hazırlandığını öğrenince Roma'dan kaçtı. Ama İtalya'nın kuzeyinde Mussolini'nin yandaşları ve Almanlarca yakalandı

Mussolini'nin emriyle vatana ihanetten yargılandı; suçlu bulunarak sırtından tek kurşunla öldürüldü. 1939-43 arasında tuttuğu günce 1946'da İngilizce olarak yayımlandı.

Ciaozuo *bak.* Jiaozuo

Ciaran (CLONMACNOISE'LU AZİZ), Latince QUERANUS, GENÇ KIERAN olarak da bilinir (d. y. 516, İrlanda - ö. y. 549, Clonmacnoise, İrlanda; yortu günü, 9 Eylül), İrlanda manastır sisteminin kuruluşundaki çabalarıyla tanınmış başkeşiş.

Aziz Columba ve Aziz Brendan ile birlikte, Başkeşiş Aziz Finnian tarafından ünlü Clonard Manastırı'nda eğitildi. Buradan İrlanda'nın batı kıyısı açıklarındaki Galway'de bulunan Aranmore Adasına gitti ve Başkeşiş Aziz Enda'nın en ünlü müridi oldu. Daha sonra İrlanda'nın orta kesimine yaptığı yolculuklarda çeşitli manastırları ziyaret etti ve sekiz arkadaşı ile birlikte Clonmacnoise'a yerleşti. 548'de burada bir manastır kurdu. Kent giderek İrlanda'nın en ünlü manastır merkezlerinden biri durumuna geldi; 9. yüzyılda artık önemli bir eğitim merkezi olmuştu. Bu kurumun etkileri bütün İrlanda'ya yayıldı ve manastırların yarısından çoğu Ciaran'a atfedilen katı çileci kurallara uymaya başladı.

Her yıl, Ciaran'ın yortu gününde, Clonmacnoise'a bir hac yolculuğu düzenlenir. Yaşamı ile ilgili günümüze ulaşan dört kaynakta onunla ilgili çok sayıda mucizeye yer verilir. Ciaran'ın kutsallığı ve manastırdaki etkinlikleri, İrlanda'nın On İki Havarisi arasında yer almasını sağlamıştır. Ciaran çoğu kez, 5 - 6. yüzyılda yaşayan ve geleneksel olarak Ossory'nin ilk piskoposu sayılan Saighirli Aziz Ciaran ("Yaşlı" ya da bazen "Ossory'li" olarak nitelendirilir) ile karıştırılmıştır.

Ciardi, John (Anthony) (d. 24 Haziran 1916, Boston - ö. 30 Mart 1986, Edison, New Jersey), ABD'li şair, eleştirmen, çevirmen ve yazar. Çocuklar için yazdığı öykülerle şiirin hem yetişkinler, hem de çocuklar arasında yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Tufts ve Michigan üniversitelerinde öğrenim gördü. 1942-45 arasında ABD ordusunda görev yaptı. 1961'e değin çeşitli üniversitelerde ders verdi. Daha sonra bütün zamanını edebiyata adadı. 1956-72 arasında *Saturday Review* adlı edebiyat dergisinin şiir bölümünü yönetti. Okuyucu ve yazar arasındaki ilişkinin önemine inanıyordu; eleştirel görüşleriyle sürekli tartışmalar açtı.

İlk şiir kitabı *Homeward to America* (Eve, Amerika'ya Doğru) 1940'ta yayımlandı. Öbür şiir yapıtları arasında, liselerde ve yüksekokullarda ders kitabı olarak okutulan *How Does A Poem Mean?* (1960, yb 1975, Miller Williams ile birlikte; Bir Şiir Nasıl Anlam Kazanır?), şiir kitabı *Person to Person* (1964; Kişi Kişiye), *The Little That Is All* (1974) ve *For Instance* (1979; Sözgelimi) yer alır. Çocuklar için düzyazı ve manzum olarak yazdığı pek çok kitap vardır.

Dante'nin *La divina commedia*'sından (*İlahi Komedya*) yaptığı çeviri (*The Inferno* [1954; Cehennem], *The Purgatorio* [1961; Araf], *The Paradiso* [1970; Cennet]) Ciardi'ye büyük ün kazandırdı. Çeviride, Dante'nin uyak düzenini korumak yerine, yapıtın asıl duygusunu gerilimli ve tutumlu bir nazım düzeni içinde yansıtmaya çalışmıştı.

Bütün yapıtlarının ortak özelliği dolaysız, açık bir anlatımdır. Son yapıtları arasında Isaac Asimov ile birlikte yazdığı *Limericks, Too Gross* (1978) ve *A Grossery of Limericks* (1981) bulunur. Ayrıca *A Browser's Dictionary and Native's Guide to the Unknown American Language* (1980; Bilinmeyen Amerikan Dili Üzerine Sözlük ve Kılavuz) ve *A Second Browser's Dictionary and Native's Guide to the Unknown American Language* (1983; Bilinmeyen Amerikan Dili Üzerine İkinci Sözlük ve Kılavuz) adlı iki kitap yazmıştır.

Cibao Vadisi, İspanyolca VALLE DEL CIBAO. Dominik Cumhuriyeti'nin kuzeyinde vadi. Batıda Manzanillo Körfezinden, doğuda Samaná Körfezine kadar yaklaşık 235 km uzanır. Kuzeyde ve güneyde, sırasıyla Kuzey Cordillera ve engebeli Orta Cordillera ile çevrilidir. İki iklim kuşağına ayrılır: Kuzey Yaque Irmağının aktığı kurak batı kesiminde yer yer bodur, dikenli çalı kümelerinin görüldüğü savan bitki örtüsü egemendir; Yuna Irmağının suladığı doğu kesimi ise nemli, verimli La Vega Real bölgesidir. Bölgenin adı Kristof Kolomb tarafından konmuştur. Başlıca ürünler batıda buğday ve modern sulama ile yetiştirilen pirinç ile muzdur; La Vega Real'deyse kahve, tütün, kakao, mısır ve pirinç yetiştirilir. Vadi ülkenin en yoğun nüfuslu bölgesidir. İlk Avrupalı yerleşimleri Kolomb'un ikinci yolculuğu sırasında, La Vega Real'de altın aradığı 1494'te başlamıştır.

Cibber, Caius Gabriel, CIBERT olarak da yazılır (d. 1630, Flensburg, Danimarka - ö. 1700, Londra), barok üsluptaki mimari ve bahçe heykelleriyle tanınan İngiliz heykelci. İngiliz oyuncu, tiyatrocu ve başşair (*poet laureate*) Colley Cibber'in babasıdır.

Danimarka kraliyet mobilyacısının oğlu olan Cibber, giderleri sarayca karşılanmak üzere İtalya'da sanat öğrenimi görmeye gönderildi. 1660'tan önceki bir tarihte İngiltere'ye gitti ve John Stone'un (1620-67) yanında ustabaşı olarak çalışmaya başladı. Bedlam Hastanesi'nin kapısı için yaptığı ünlü "Çılgınlık" ve "Melankoli Deliliği" adlı heykelleri (Guildhall Müzesi) ile Withyham'da (Sussex) Sackville ailesi için yaptığı mezar (1677) 17. yüzyıl İngiliz heykelciliğinin en önemli ürünleridir.

1688-91 arasında Chatsworth'ta (Derbyshire) çalışan Cibber ev, şapel ve bahçeler için figürler yaptı. Hampton Court'un doğu parkına bakan cephesindeki alınlığı yontmak üzere Sir Christopher Wren'in yanında işe girdi. St. Paul Katedrali'nin bazı mimari ayrıntılarını gerçekleştirdi; bu son işi tamamlayamadan öldü. Felemenk ve Roma barok heykelinin etkilerini yansıtan yapıtları genellikle usta işi olmakla birlikte taşralı bir hava taşır.

Cibber, Colley (d. 6 Kasım 1671, Londra - ö. 11 Aralık 1757, Londra), İngiliz başşair (*poet laureate*), oyun yazarı, tiyatro oyuncusu ve yöneticisi. *Love's Last Shift; or, The Fool in Fashion* (1696; Aşkın Son Hilesi ya da Modaya Uygun Aptal) adlı oyunu, yaklaşık bir yüzyıl İngiliz tiyatrosunda en önemli yeri tutan duygulu komedi(*) türünün ilk örneği sayılır. *An Apology for the Life of Mr. Colley Cibber* (1740; Bay Colley Cibber'in Yaşamının Bir Savunusu) adlı otobiyografisi, yaşadığı dönemin tiyatrosu üzerine yazılan en iyi değerlendirme ve gene o dönemin oyunculuk sanatına ilişkin çok yararlı bir incelemedir.

Danimarkalı bir heykelcinin oğlu olan Cibber iyi bir öğrenim gördü. Ailesinin karşı çıkmasına karşın, 1690'da Londra'daki Drury Lane Tiyatrosu'nda, Thomas Betterton topluluğunda oyunculuğa başladı. Üç yıl sonra evlendi. Oyunculuktan geçimini sağlayamayınca *Love's Last Shift*'i yazdı. Bu oyun hem oyuncu, hem de oyun yazarı olarak ünlenmesini sağladı. Sir John Vanbrugh bu oyunu onurlandırmak amacıyla bir devamını yazdı. *The Relapse, or, Virtue in Danger* (1696; Yoldan Sapma ya da Tehlikedeki Erdem) adlı bu yapıtta Cibber'ın Sir Novelty Fashion adlı oyun karakterinin yerini Lord Fobbington almıştı. Cibber 1700'de, Shakespeare'in aynı adlı oyununun

Colley Cibber, J.-B. Van Loo'nun resminden E. Fisher'in yaptığı oymabaskı, 1758
British Museum; fotoğraf J.R. Freeman & Co. Ltd

bir parodisi olarak yazdığı ünlü uyarlaması *Richard III*'ü sahneledi. 19. yüzyıl sonuna değin, Shakespeare'in oyununu sahnelemek isteyen birçok yönetmen Cibber'ın uyarlamasını yeğledi. Cibber daha sonra da *She wou'd and She wou'd not* (1702) ve *The Careless Husband* (1704; Dikkatsiz Koca) gibi töre komedileri yazmayı sürdürdü.

Kraliçe Anne'in ölümünden sonra siyasetle ilgilenmeye başlayarak siyasal oyunlar yazdı ve uyarlamalar yaptı. Bunlardan en ünlüsü, 1717'de Whig'leri desteklemek için Molière'in *Tartuffe*'ünden uyarladığı *The Non-Juror*'dur (Bağlılık Yemininden Kaçınan). Büyük bir ustalıkla ve coşkuyla sürdürdüğü siyasal oyunları sayesinde 1730'da başşair unvanını aldı. Vanbrugh'un 1726'da ölmesiyle yarım kalan *The Provok'd Husband*'ı (Kışkırtılmış Koca) 1728'de bitirdi. Başkadın oyuncusu Anne Oldfield 1730'da, ilk ortağı Wilks ise 1733'te ölünce, bir yıl sonra tiyatro yöneticiliğini bıraktığını açıkladı. Sahneye son kez, Shakespeare'in *King John* adlı oyunundan yaptığı uyarlamada (1745) çıktı.

Cibola'nın Yedi Altın Kenti, Kuzey Amerika'da, 16. yüzyılda İspanyol fatihlerinin (*conquistadores*) aradığı zengin ve görkemli efsanevi kentler. İlk kez 1528'de, Florida'da deniz kazası geçirdikten sonra Texas ve Kuzey Meksiya'yı dolaşan Álvar Núñez Cabeza de Vaca, bu kentlerin varlığından söz etti. Nueva España valisi Antonio de Mendoza 1539'da, Cabeza de Vaca ile birlikte kaza geçiren Siyah köle Estéban'ın yönetiminde yöreye bir keşif ekibi gönderdi. Bu geziye, Vaca'nın raporlarının doğruluğunu kanıtlamak için Fray Marcos de Niza da katıldı. Fray Marcos, Yerli bir kılavuzun söylediklerine dayanarak kentleri uzaktan gördüğünü bildirdi. Mendoza, 1540'ta kentleri aramak üzere Francisco Vázquez de Coronado'yu gönderdi. Ama Coronado, kuzeydeki toprakları Kansas'a kadar araştırmasına karşın, yalnızca bir grup Zuni Yerlisiyle karşılaşabildi.

Cibran, Halil, Arapça tam adı CUBRAN HALİL CUBRAN (d. 6 Ocak 1883, Bişerri, Lübnan - ö. 10 Nisan 1931, New York kenti), Lübnan asıllı ABD'li felsefe yazarı, romancı, mistik şair ve ressam. Arapça ve İngilizce yapıtlarıyla büyük etki yaratmıştır.

İlköğrenimini Beyrut'ta gördükten sonra, 1895'te ailesiyle birlikte Boston'a göç etti. 1898'de Lübnan'a dönerek Maruni Kilisesi'ne bağlı Me'hadü'l-Hikme'ye girdi. Burada yetkin bir Arapça öğrendi. 1903'te Boston'a dönüşünde bir Arap göçmen gazetesi olan *el-Muhacir*'de deneme türündeki ilk edebi ürünleri yayımlandı. Bu sırada bütün yaşamı boyunca ona koruyuculuk eden Mary Haskell ile tanıştı. Resim bilgisini geliştirmek amacıyla 1908-10 arasında Paris'te kaldı. 1912'de New York kentine yerleşti ve kendisini Arapça ve İngilizce edebi denemeler, öyküler yazmaya ve resim yapmaya verdi. Suriye ve Lübnan'dan gelme başka göçmenlerle birlikte er-Rabıtatü-l-Kalemiye adlı etkili bir edebiyat kulübü kurdu. ABD'de ölmesine karşın, vasiyeti üzerine Lübnan'a götürülerek gömüldü. Burada anısına bir müze açıldı.

Cibran'ın edebi ürünleri ve resimleri görünüşte oldukça romantiktir ve Kitabı Mukaddes, Nietzsche ve William Blake'ten etkiler taşır. Cibran'ın lirizmle dolup taşan ve öncelikle aşk, ölüm, doğa ve yurt özlemi gibi konuları işlediği her iki dildeki yapıtları onun dinsel ve mistik iç dünyasını yansıtır.

Arapça yazdığı başlıca yapıtlar *Araisü'l-Müruc* (1910; Vadi Perileri), *Dem'e ve İbtisame* (1914; Gözyaşı ve Gülme), *el-Ervahü'l-Mütemerride* (1920; Asi Ruhlar), *el-Ecnihetü'l-Mütekessire* (1922; Kırık Kanatlar), *el-Evasıf* (1923; Fırtınalar) ve *el-Mevakıb*'dır (1923; Oluşumlar). İngilizce yapıtları arasında ise, *The Madman* (1918; Deli), *The Forerunner* (1920; Müjdeci), *The Prophet* (1923; *Hak Erenler*, 1956 / *Mürşit*, 1969 / *Ermiş*, 1974 / *Veli*, 1984), *Sand and Foam* (1926; Kum ve Köpük) ve *Jesus, the Son of Man*'dir (1928; İsa, İnsan Oğlu) sayılabilir. Cibran'ın *The Voice of the Master* adlı yapıtı Türkçede *Sözler* (1984) adıyla yayımlanmıştır.

Cibril *bak.* Cebrail

Cibuti, resmî adı CIBUTİ CUMHURİYETİ, Arapça CUMHURİYE CIBUTİ, Fransızca RÉPUBLIQUE DE DJIBOUTI, Doğu Afrika'da, Afrika Boynuzunun kuzeydoğu kıyısında küçük ülke. Doğuda Kızıldeniz ile Aden Körfezi arasındaki Babü'l-Mendep'e bakar. Kuzeyde Eritre, batı ve güneybatıda Etiyopya, güneyde de Somali ile çevrilidir. Kıyı şeridinin uzunluğu yaklaşık 800 km'dir. Tacura Körfezi derin bir girinti oluşturarak ülkenin iç kesimlerine doğru sokulur. Cibuti'nin yüzölçümü 23.200 km², başkenti Cibuti kenti, nüfusu (1991 tah.) 541.000'dir.

Doğal yapı. Cibuti fiziksel coğrafya bakımından üç bölgeye ayrılabilir: Tacura Körfezini çevreleyen kıyı ovası, volkanik platolar ve kuzeydeki dağlık bölge. Kıyı ovasının yüksekliği iç kesimlere doğru 200 m'ye çıkar. Yer yer çökmüş ovalar ve bazıları (Assal ve Alol) deniz düzeyinin altında kalan göllerle kesintiye uğrayan iç ve güney kesimdeki volkanik platoların yüksekliği 300-1.500 m arasında değişir. Kuzeydeki sıradağlar Musa Ali'de (2.063 m) en yüksek noktaya ulaşır. Dik uçurumlar, derin vadiler, yakıcı kumlar ve dikenli çalılıklarla kaplı olan topraklar genellikle çıplak, kıraç ve ıssızdır. Yağış mevsimi dışında pek azı toprak üstünde akan akarsular denize ya da göllere dökülür. Tabanları kumla kaplı olan Sadai, Adaleyi ve İboli ırmakları dağların arasından geçer. Bir yeraltı ırmağı olan Ambuli önemli bir su kaynağıdır.

İklim son derece sıcaktır. En yüksek ortalama sıcaklık Cibuti kentinde ocakta 29°C, temmuzda ise 41°C'dir. Kasım-nisan arası göreli olarak serin geçer. Yaz sonlarından mart sonuna değin denizden esen rüzgârlar, Hint Okyanusundan yağmur bulutları taşır. Kıyı kesiminde 125 mm dolayında olan ortalama yıllık yağış miktarı, iç kesimlerde 500 mm'ye ulaşır. Nem oranı iç kesimlere doğru gittikçe düşer. Tacura Körfezine bakan Mabla ve Guda dağlarındaki birkaç ağaçlık alan ve hurma, hintyağı bitkisi, demirhindi ve sütleğenin yetiştiği alçak ovalar dışında egemen bitki örtüsünü bodur çalılıklar ve otlar oluşturur. Ülke topraklarının yaklaşık yüzde 90'ı kıraç çöllerle kaplıdır. Hayvan varlığı vaşak, çakal, antilop ve ceylan gibi türleri kapsar. Tarıma elverişli alanlar ülke topraklarının yalnızca yüzde 1'ini kaplar. Çayır ve otlak olarak kullanılan toprakların oranı ise yüzde 10 dolayındadır.

Nüfus. Ülkedeki başlıca etnik topluluklar, her ikisi de aynı Hami-Sami dilini konuşan ve ortak bir kökenden gelen Afarlar (Danakiller) ve Issalardır. Issalar arasında kentleşme oranı biraz daha yüksek olmakla birlikte her iki topluluk da genelde göçebe ve Müslümandır. Nüfusun yarıya yakın bölümünü oluşturan ve güneyde oturan Issalar, Somali'deki kabilelerle akrabadır. Abgallar, Dalollar ve Verdikler adlı üç ana topluluğa ayrılırlar. Afarlar kadar katı hiyerarşik bir toplumsal yapıları olmamakla birlikte, toplum dışına itilmiş bazı kastları vardır. En üst kabile şefi olan *ougaz* yaşam boyu görev yapmak üzere Verdikler arasından seçilir ve Etiyopya'da oturur. Nüfus içindeki oranları beşte ikiyi bulan, kuzey ve batı kesimlerinde oturan Afarlar, Adoyammaralar ve Asahyammaralar adlı iki ana topluluğa ayrılır. Bu topluluklar da kabilelere ve daha küçük birimlere bölünür. Bütün kabileler feodal nitelikli üç sultanlık biçiminde örgütlenmiştir. Bunlardan yalnızca Tacura Sultanlığı bütünüyle ülke sınırları içinde kalır; Afarların büyük bölümü Etiyopya'da yaşar. Geleneksel olarak iki aileden sırayla seçilen sultanlar yetkilerini bir vezir ve kabile meclisiyle paylaşır.

Genellikle Cibuti kentinde oturan ve nüfus içindeki oranları (1984) yüzde 8'e varan Avrupalılar içinde ağırlığı Fransızlar, Yunanlılar ve İtalyanlar oluşturur. Cibuti'de çoğu Yemenli olan Araplar, Hintli tüccarlar, Sudanlı balıkçılar, Etiyopyalı ve Somalili işçiler gibi, kalıcı olmayan topluluklar da yaşar. 1975'ten sonra Etiyopya'daki iç savaşın ve Ogaden'deki Etiyopya-Somali savaşının sonucu olarak ülkeye bir mülteci akını başlamıştır. Genellikle Cibuti, Dihil ve Ali Sabih kentlerinin içindeki ve çevresindeki kamplarda yaşayan 50 bin kadar mülteci, çevre sorunları ve ekonomi bakımından ülkeye ağır bir yük getirmiştir.

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 23,3 kişidir. Nüfusun yaklaşık dörtte üçü kentsel alanlarda yaşar; Cibuti kenti toplam nüfusun yüzde 60'ını barındırır. Nüfusun yüzde 70'ten fazlası 30 yaşın altındadır. Doğum ve ölüm oranları (1985-90) sırasıyla binde 46,5 ve binde 17,8'dir. Resmî dil Fransızca ve Arapçadır.

Ekonomi. Cibuti'de büyük ölçüde ticaret hizmetlerine dayanan, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Sınırlı ekonomik büyüme, 1970'lerin sonunda, Cibuti kentini Addis Ababa'ya bağlayan demiryolunun geçici olarak kapanmasına yol açan ve ticareti olumsuz yönde etkileyen Etiyopya-Somali çatışmasının etkisiyle kesintiye uğramıştır. 1986 verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 216.600.000 ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 475 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1986) ancak yüzde 3'ü bulan tarım kesiminde başlıca uğraş deve, koyun, keçi ve sığır yetiştiriciliğidir. Son derece sınırlı olan ticari ürünler hurma ile bazı meyve ve sebzeleri kapsar; ekimin büyük bölümü Ambuli ve Dihil'de yapılır ve elde edilen ürünlerin çoğu Cibuti kentine satılır. 1970'lerin sonunda sebze ve yeni yem ürünleri yetiştirmek amaciyla pilot bir kuyu sondajı ve sulama programı uygulamaya konmuştur. Kıyı kesiminde sınırlı ölçüde balıkçılık yapılır.

Cibuti'de tuz dışında küçük miktarda demir, bakır ve başka maden cevherleri bulunur. Bununla birlikte yatakların hiçbiri henüz işletmeye açılmamıştır. 1980'lerde Assal Gölündeki jeotermal kaynakları işletmek üzere bir enerji santralı kurmaya yönelik fizibilite çalışmaları başlatılmıştır. Sanayi yalnızca küçük çaplı birkaç kuruluşu kapsar. Cibuti'de bir serbest bölge olmasına karşın, bölgedeki siyasal belirsizlik yeni sanayilerin kurulmasını önlemektedir. Tüketim mallarının tamamına yakını ithal edilir.

GSYİH'nin yaklaşık dörtte üçü transit ticaret ve hizmetler sektöründen kaynaklanır. Uzun bir rıhtımı, birçok iskelesi, su sarnıçları, soğutma tesisleri ve yakıt depolama tankı bulunan ve Addis Ababa'ya demiryoluyla bağlanan Cibuti limanı, işlek bir boşaltma ve yükleme merkezidir. 1967-75 arasında Süveyş Kanalının, 1977-78'de demiryolunun kapanmasından olumsuz yönde

etkilenen liman, 1980'lerin başında yeniden canlanmaya başlamıştır. Büyük jet uçaklarının inmesine elverişli olan modern havalimanından Etiyopya ile öteki Doğu Afrika ülkeleri ve Fransa'ya seferler düzenlenir. Denize kıyısı olmayan bazı Afrika ülkeleri mallarını hava kargosu yoluyla Cibuti üzerinden ihraç ederler. Ülkenin para birimi Cibuti Frangı oldukça istikrarlı ve konvertibilitesi yüksek bir para olduğu, ayrıca ülkede döviz denetimi bulunmadığı için, bankacılık sektörü de giderek önem kazanmaktadır.

Bölgenin, Cibuti üzerinden ihraç edilen başlıca ürünleri kahve, tuz, deri, kuru fasulye ve tahıldır. Genellikle Cibuti içinde kalan ithal mallar makine, dokuma ve gıda maddelerini kapsar. Transit taşımacılıktan alınan vergiler ve liman resimleri dış ticaret açığının bir ölçüde kapatılmasını sağlar. Bununla birlikte Cibuti büyük ölçüde dış yardıma bağımlıdır; stratejik konumundan dolayı bu yardımı sağlamakta pek güçlük çekmez. Dış ticarette en önemli yeri Fransa, Etiyopya, İngiltere, İtalya ve Japonya tutar.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Cibuti, 65 üyeli Ulusal Meclis'in seçtiği cumhurbaşkanınca yönetilen bir cumhuriyettir. Hükümetin başında başbakan yer alır. Yönetim yapısında etnik topluluklar arasındaki siyasal dengeyi gözeten bir yöntem benimsenmiştir; yasa gereğince devlet başkanı Issalar, başbakan ise Afarlar arasından seçilir. Egemen siyasal parti 1979'da adı değiştirilerek yeniden düzenlenen İlerleme İçin Halk Kongresi'dir (RPP). Bütün kamu görevlerine bu partinin üyeleri getirilir. Hukuk sistemi geleneksel törelerin, İslam hukukunun ve Fransız medeni hukukunun karışımına dayanır. Cibuti Birleşmiş Milletler (BM), Afrika Birliği Örgütü (OAU) ve Arap Birliği'nin üyesidir.

Sağlık hizmetleri çeşitli hastane, klinik, dispanser ve sağlık ocakları aracılığıyla yerine getirilir. Ülkede işsizlik oranı yüksek, ücretler ise genellikle düşüktür. Çalışanlar arasında mevsimlik ve geçici işçiler çoğunluktadır. Ücretli kesimin büyük bölümü demiryolu ve limanda çalışır. İşverenlerden kesilen primler parasız sağlık hizmeti, kaza sigortası ve aile yardımı fonu için kullanılır. Eğitim parasız olmakla birlikte zorunlu değildir. Resmî öğretim genelde ilk, orta ve teknik düzeydeki okulları kapsar. Ülkede ayrıca iki özel yüksekokul, bir teknik yüksekokul ve birkaç uzmanlık okulu vardır. Hükümet *Le Rèveil de Djibouti* adlı bir haftalık gazete yayımlar. Merkezi Cibuti kentinde bulunan Doğu Afrika Araştırma Derneği'nin *Pount* adlı yayın organı üç ayda bir çıkar.

Kültürel yaşam. Ülkedeki sınırlı kültürel yaşamın odak noktası Cubuti kentidir. Yöreye özgü canlı el sanatları arasında hançer ve bıçak süslemeciliği, kehribar ve bakır taşından kolye yapımı, ahşap oymacılığı, bakır ve kaymaktaşından süs eşyası yapımı sayılabilir. Gümüş kuyumculuğu ve ipek dokumacılığı da yaygındır.

Tarih. Bugünkü Cibuti topraklarına İÖ 3. yüzyılda Arabistan'dan gelen göçmen Able topluluklarının büyük bölümü kuzeye, küçük bir bölümü de güneye yerleşti. Bu halkların soyundan gelenlere zamanla Afarlar dendi. Daha sonraları Somali'den gelen Issalar Afarları güneyden çıkararak kıyı kesimlerine yerleştiler. Müslümanlık bölgeye 825'te gezgin din adamları aracılığıyla girdi. Uzun yıllar bölge ticaretini ellerinde tutan Araplar, 16. yüzyılda Portekiz'in rekabeti karşısında gerilemeye başladılar. Ama Portekiz Asya'nın daha uzak bölgelerine yönelince, yeniden egemen duruma geçerek, Tacura'da Etiyopya Platosuna kervan yollarıyla bağlanan önemli bir ticaret merkezi kurdular. 1862'de Obock'u ele geçiren Fransızlar, 1888'de sınırları İngiliz Somali Protektorası'na uzanan Fransız Somalisi Kıyısı'nı oluşturdular. Cibuti kenti 1892'de bölgenin resmî başkenti oldu. 1897'de Etiyopya'yla imzalanan bir antlaşmayla bu ülkeye bazı toprakların verilmesi, bölgenin küçülmesine yol açtı. Bu arada Etiyopya'nın iç kesimlerinden denize bir çıkış sağlamak amacıyla yapımına başlanan demiryolu, 1903'te Dire Dava'ya, 1917'de de Addis Ababa'ya ulaştı. 1924-34 arasında yeni yolların açılması ve yönetsel merkezlerin kurulmasıyla bölgenin büyük bölümü denetim altına alındı. 1925'te nüfusu 15 bin olan Cibuti kenti hızla gelişmeye başladı. İtalya'nın 1936'da Etiyopya'yı işgal etmesi üzerine, bölgede yoğun bir tahkimata gidildi. 1940'ta Vichy yönetimine bağlı kuvvetlerin denetimi altına giren bölge, Özgür Fransa hükümetinin yanında yer aldığı 1942 sonuna değin abluka altında kaldı. Savaş sonrasında Cibuti kenti ticari üstünlüğünü Eritre'deki Assab limanına kaptırmaya başladı. Kentin ekonomisini canlı tutmak amacıyla Kasım 1959'da yapılan bir antlaşmayla Etiyopya'ya demiryolu hattında daha büyük bir hisse verildi.

1946'da denizaşırı toprak statüsü kazanan Fransız Somalisi, 1956'da çıkarılan bir yasayla sınırlı bir özerkliğe kavuştu. 1959'da yapılan halkoylamasında bölge halkı, Beşinci Cumhuriyet yönetimi altında oluşturulan Fransız Uluslar Topluluğu'nun bir denizaşırı toprağı olarak kalma yönünde oy kullandı. Bu doğrultuda oy verenlerin büyük çoğunluğunu Afarlar ve Avrupalılar oluşturuyordu. Fransa ile bağların koparılmasından yana olan Issalar ise oylamaya katılmama ya da olumsuz oy verme yoluna gittiler. Etiyopya ve Somali'nin bölgedeki çıkar çatışmaları yüzünden Cibuti üzerinde hak iddia etmeleri üzerine, 1967'de ikinci bir halkoylaması yapıldı. İssaların kitleler halinde ülke dışına sürülmesi nedeniyle, yüzde 60 bir çoğunlukla Fransız yönetiminin sürmesi yönünde bir karar çıktı. Sonraki yıllarda Fransız yönetimi Issa çoğunluğuna kısıtlamalar getiren yurttaşlık yasasını değiştirince, Somali'den geniş çaplı göçler başladı. Bu arada Issaların siyasal ağırlığı da giderek arttı. Bağımsızlık konusunun yeniden gündeme getirilmesi yönündeki baskıların sonucu olarak, 1977'de yapılan halkoylamasında halkın yüzde 98'i Fransa'dan ayrılma yönünde oy kullandı. 27 Haziran 1977'de Cibuti Cumhuriyeti ilan edildi. Fransız yönetimine muhalefet eden ve sonradan RPP adını alan Bağımsızlık İçin Afrika Halk Birliği'nin (LPAI) önderi Hasan Gouled Aptidon cumhurbaşkanlığına seçildi. 1980'lerin başında Afarlar ve Issalar arasında yeniden gerginlikler baş gösterdi. Bu arada Eritre ve Ogaden'deki savaş bölgelerinden gelen mülteciler yeni sorunlara yol açtı. Afarlarla hükümet arasındaki gerginlikler 1980'ler boyunca sürdü. Bir Afar olan Ali Aref Bourhan'ın Ocak 1991'deki başarısız darbe girişiminin ardından tutuklamalar birbirini izledi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Cibuti, Doğu Afrika'da, Cibuti Cumhuriyeti'nin başkenti ve liman kenti. Aden Körfezinin bir girintisi olan Tacura Körfezinin güney kıyısında yer alır. Birbirine setlerle bağlı üç plato (Cibuti, Serpent ve Marabut) üzerinde kurulmuştur. Kentin numarisi eski ile yeninin karışımını yansıtır. Menelik Meydanı'nda hükümet sarayı vardır. Anakara kesiminde ünlü bir deve pazarı bulunur. İklimi kuru ve sıcaktır. Su gereksinimi yeraltındaki Ambuli Irmağından sağlanır.

Liman tesisleri Fransız Somalisi'nin ilk valisi Léonce Lagarde döneminde kuruldu (y. 1888). 1892'de başkent olmasından sonra, Addis Ababa'yı limana bağlayan demiryolu 1917'de tamamlandı. Karayla çevrili olan liman bölgesi 65 hektarlık bir alanı kaplar; modernleştirme çalışmaları sırasında dibi taranarak derinliği 12-20 m'ye kadar indirilmiştir. 1949'da serbest liman olan

Cibuti'de Rimbaud Meydanı ve Büyük Cami, Cibuti
A. Picou - De Wys Inc

Cibuti'nin başlıca gelir kaynağı, akaryakıt ikmal merkezi ve Etiyopya ile Kızıldeniz arasında bir depo olarak kullanılmasına dayanır. Süveyş Kanalı'nın kapalı olduğu 1967-75 döneminde gerileyen ticareti, 1977'de Etiyopya-Somali Savaşı sırasında Cibuti-Addis Ababa Demiryolu'nun kısmen yıkılmasıyla daha büyük yıkıma uğradı. 1978'de resmen açılmasına karşın, demiryolu gerilla saldırılarına hedef olmaya devam etti. 1970'lerin sonlarında Etiyopya-Somali çatışması nedeniyle gelen mülteciler Cibuti'nin nüfusunu artırarak kentin ekonomisine yeni bir yük getirdi. Kentte yaşayan başlıca topluluklar Afarlar (Danakiller), Issalar, Araplar, Avrupalılar ve Asyalılardır. Nüfus (1988 tah.) 290.000.

Cicel, Cezayir'in kuzeydoğusunda il (*vilaye*). Büyük bölümü Kollo Kabiliyesi'nin batı ucundaki Küçük Kabiliye dağlık kıyı bölgesi içindedir. 1974'teki düzenlemeyle Kosantine (Konstantin) ilinden ayrılmıştır. Yüzölçümü 3.705 km²'dir. Kuzeybatıda Akdeniz, kuzeydoğuda Skikda, güneydoğuda Kosantine, güneybatıda da Setif ve Bıcaye illeriyle çevrilidir. Başlıca kentleri, bir liman ve dinlence yeri olan il merkezi Cicel ile Ferdciva ve el-Miliyye'dir. İlin başlıca ekonomik etkinlikleri ticari balıkçılık, turunçgil ve tahıl üretimi, mantar işleme ve sepiciliktir. 1980'lerin başlarında Cicel'in doğusundaki Cer Cen'de yeni bir liman ile çelik tesisleri kurulmaya başlanmıştır. İl nüfusunu Araplar ve bir Berberi grubu olan Kabiliyeliler oluşturur. Güzel manzaralı bir kıyı yolu, Cicel'den başlayarak güneydoğuya doğru 61 km boyunca uzanır. Nüfus (1987) 472.312.

Cicel, eskiden CICELLI. Cezayir'de Kollo Kabiliyesi'nin batı ucundaki Cicel ilinin (*vilaye*) merkezi ve uğrak limanı. Fenikelilerce bir alışveriş noktası olarak kuruldu. Igilgili adıyla Romalıların, daha sonra Arapların, 16. yüzyılda da Barbaros Hayreddin Paşa'nın eline geçti. Uzun süre korsan üssü olarak kullanıldıktan sonra 1839'da Fransızlarca alındı. Yerli halkın direnişi ancak 1851'de denetim altına alınabildi. Bu direnişe karşı, kentin ucunda üç kale inşa edildi ve direniş nedeniyle sömürgeciler bölgeye çok az yerleşebildi. Eski

kent 1856'da bir deprem sonucunda yıkıldı. Kuzeyde bir yarımada ve hisarla korunan, ayrıca sık mantarmeşesi ormanlarıyla çevrili olan Cicel, çınar ağaçlarının gölgelediği geniş caddelere sahip modern bir kent olarak yeniden inşa edildi. Kentteki başlıca sanayi etkinlikleri, mantar işleme, sepicilik ve çelik üretimidir. Tarım ürünleri ihracatı da önemlidir. Cicel, güzel kumsalları ve kumarhanesiyle gözde bir sayfiye kentidir. Nüfus (1987 geç.) belediye, 69.274.

Cicero, asıl adı ELYESA BAZNA (d. 1904, Arnavutluk ? - ö. 21 Aralık 1970, Münih), II. Dünya Savaşı'nın en ünlü casuslarından biri. 1939'dan sonra İngiltere'nin Türkiye büyükelçisi olan Sir Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen'in hizmetinde çalışırken bir yandan da 1943-44'te Nazi Almanyası için casusluk yapmıştır. Büyükelçilik kasasındaki gizli belgelerin fotoğrafını çekerek bunları, o sırada Ankara'daki Alman büyükelçisi olan eski Alman şansölyesi Franz von Papen'e veriyordu. Bu hizmeti karşılığında Hitler hükümetinden, çoğu Almanya'da basılmış büyük miktarda sahte İngiliz parası aldı. Çektiği fotoğrafların gerçek olmasına karşın Berlin'deki Nazi yetkililer Cicero'ya güvenmiyor ve gönderdiği bilgileri dikkate almıyorlardı. Bu bilgilerin bir bölümü Müttefiklerin 6 Haziran 1944'te Normandiya'ya yapacağı çıkartmayla ilgiliydi.

Cicero son yıllarını Münih'te gece bekçiliği yaparak geçirdi. Cicero ile Papen arasında haberleşmeyi sağlayan L. C. Moyzisch, sonradan *Der Fall Cicero* (Cicero'nun Düşüşü) adlı bir kitap yazdı. *Five Fingers* (1952; Beş Parmak) adlı film bu kitaba dayanmaktaydı. Cicero da gerçek adı Bazna'yı kullanarak, Hans Nogly ile birlikte *Ich war Cicero* (1962; Cicero Bendim) adlı bir kitap yazdı.

Cicero, ABD'de, Illinois eyaletinin kuzeydoğu kesiminde, Cook iline bağlı kent. Chicago'nun bir banliyösüdür. 1830'larda yerleşilmeye başlayan kent, adını New York eyaletindeki Cicero kentinden aldı. Chicago, Burlington ve Quincy Demiryolu'nun yapımı (1864) ve İç Savaş sonrasında arazi spekülatörleri ile çiftçilerin yöreye gelmesi kentin gelişmesini hızlandırdı. Ekonomik büyüme sürmekle birlikte, kent arazisinin bir bölümü Chicago, Berwyn ve Oak Park kentlerine verildi. Kent bir imalat merkezi olarak gelişti. İki yıllık Morton College 1902'de kuruldu. Cicero 1920'lerde gangster Al Capone'un içki kaçakçılığı ve kumarhane etkinliklerinin merkeziydi. Nüfus (1990) 67.436.

Cicero, Marcus Tullius (d. İÖ 106, Arpinum [Arpino], Latium - ö. İÖ 7 Aralık 43, Formiae [Formia], Caieta [Gaeta] yakınında, Latium), Romalı devlet adamı, avukat, bilgin ve yazar. Roma Cumhuriyeti'nin yıkılmasıyla sonuçlanan iç savaşlarda cumhuriyet ilkelerini koruma yönünde çaba harcamış, ama başarılı olamamıştır.

Siyasal yaşamı. Cicero, Arpinumlu varlıklı bir ailenin oğluydu. Roma ve Yunanistan'da öğrenim gördükten sonra İÖ 89'da Pompeius Strabo'nun (Büyük Pompeius'un babası) komutası altında askerlik görevini yaptı. Mahkemeye ilk kez İÖ 81'de Quinctius'u savunmak için çıktı. İÖ 80'de ya da 79 başında Sextus Roscius'u, baba katili olduğu yolundaki uydurma iddiaya karşı, büyük başarıyla savunması ona ün kazandırdı. Kamu görevine İÖ 75'te *quaestor* (konsül yardımcısı) olarak Batı Sicilya'da başladı.

İÖ 66'da, *praetor* (yüksek yönetici) olarak verdiği ilk önemli siyasal söylevde, Quintus Lutatius Catulus ile önde gelen Optimatların (tutucu senato aristokrasisi) tersine, Pontus kralı Mithradates'e karşı düzenlenen seferde komutanlığa Pompeius'un atanmasını savundu. Rakibi Catilina'nın devrimci düşüncelerinden korkan Optimatların oylarıyla İÖ 63'te konsül seçildi. Konsül olarak yaptığı ilk konuşmada, orada bulunmayan Pompeius'u destekleyerek Servitius Rullus'un tarım yasa tasarısına karşı çıktı. Ama asıl amacı Catilina'nın yıkıcı amaçlarını sergilemekti. Catilina, İÖ 64'te yenilgiye uğradığı halde İÖ 63'te, Cicero'nun, togasının altına zırh giyerek nezaret ettiği konsül seçimlerinde yeniden ortaya çıkmıştı. Catilina bu kez de seçimi yitirince İtalya'da silahlı ayaklanma, Roma'da kundaklama planları hazırlamaya başladı. Cicero, Senato'yu bu tehlikenin varlığına inandırmakta güçlük çekti.

Marcus Tullius Cicero, mermer büsten ayrıntı; Capitolino Müzesi, Roma
Musei Capitolini, Roma, fotoğraf, Oscar Savio

Ama adeta bir sıkıyönetim ilanı olan *Senatus consultum ultimum* (son kararname) 22 Ekim'de Senato'dan geçti. Cicero bu arada bir suikast atlattıktan sonra, 8 Kasım'da Senato'da Catilina'ya karşı ilk konuşmasını yaptı; aynı gece Catilina Roma'yı terk etti. Suikastçılar aleyhinde kesin kanıtların ele geçirilmesi üzerine Senato'da açılan tartışmada Cato (Genç) idam cezasını savunurken Julius Caesar karşı çıktı. Ama sonunda, Cicero'nun sorumluluğu altında suikastçılar idam edildi. Cicero, suikastçıların ölümünü kalabalığa *vixerunt* (yaşıyorlardı) sözcüğüyle açıkladığında bütün sınıfların coşkulu desteğiyle karşılandı. Bu olay, sonraları siyasal alanda ortaya atacağı *concordia ordinum* (sınıflar arası uyum) çağrısının da esin kaynağı oldu. Catulus'un "ülkenin babası" olarak adlandırdığı Cicero böylece meslek yaşamının doruğuna ulaştı.

Cicero İÖ 60'ın sonunda Caesar, Marcus Licinius Crassus ve Pompeius'un oluşturduğu siyasal ittifaka katılması yolunda Caesar'dan gelen çağrıyı, anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle geri çevirdi. İÖ 59'da da Caesar'ın Galya'da önerdiği bir görevi reddetti. İÖ 61'de dine saygısızlık suçlamasıyla yargılanan Clodius Pulcher aleyhine tanıklık ederek onun düşmanlığını çeken Cicero, İÖ 58'de Clodius'un *tribunus* olması üzerine zor durumda kaldı. Pompeius'tan da yardım göremeyeceğini anlayınca uğradığı düş kırıklığıyla mart ayında Roma'yı terk etti. Ertesi gün Clodius, Roma yurttaşlarının yargılanmadan idam edilmesini yasaklayan bir karar çıkarttı; ardından da, hukuksal geçerliliği kuşkulu ikinci bir yasayla Cicero'yu sürgün ilan etti. Cicero önce Makedonya'da Thessalonike'ye (Selanik), daha sonra İllyria'ya gitti. Pompeius'un ve özellikle *tribunus* Milo'nun çabaları sonucunda İÖ 4 Ağustos 57'de Roma'ya geri çağrıldı. Aynı gün Brundisium'a (Brindisi) ayak bastı; Roma'ya doğru ilerlediği bir ay boyunca halk tarafından coşkuyla karşılandı.

İÖ 57-56 kışında, Pompeius'u Caesar'dan soğutmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Cicero'nun telkinlerine kulak asmayan Pompeius, İÖ Nisan 56'da Caesar ve Crassus ile Luca'da yeniden ittifak kurdu. Cicero, Pompeius'un baskısı altında siyasal bakımdan bu üçlü yanında yer almayı kabul etti ve bu yönde yazılar yazmaya başladı. *De provinciis consularibus* (Eyalet Konsülleri Üzerine) adlı söylevi bu yeni ittifakın göstergesiydi. Doğru bulmadığı birçok savunmayı üstlenmek zorunda kalan Cicero sonunda kamu görevlerinden ayrıldı. Daha sonraki birkaç yıl içinde, *De oratore* (İÖ 55, Hitabet Üzerine) ve *De republica* (İÖ 54-İÖ 52; Cumhuriyet Üzerine) adlı yapıtlarını tamamladı, *De legibus*'a (İÖ 52; Yasalar Üzerine) başladı. Son iki yapıt, Roma tarihini Yunan siyaset kuramı açısından yorumlamaya yönelik denemelerdi. İÖ 52'de Optimatları destekleyen Titus Annius Milo'nun Clodius'u öldürmesine çok sevindi, ama Milo'yu savunma girişimi (daha sonra yayımlandığı adıyla *Pro Milone* [Milo Savunması]) büyük başarısızlıkla sonuçlandı.

İÖ 51'de Anadolu'daki Kilikya eyaletini bir yıl süreyle yönetmek üzere Roma'dan ayrılmaya razı oldu. Kilikya'da bir Pers istilası bekleniyordu; ama bu istila hiçbir zaman gerçekleşmedi ve Cicero, Amanos Dağında birkaç eşkıyayı bastırmakla yetindi. Roma'ya dönüşünde zafer törenleriyle karşılanmayı umduğu halde, Senato ona ancak bir *supplicatio*'yu (halkın kendisine şükranlarını sunacağı bir dönem) layık gördü. Ama Kilikya'yı dürüstçe yönettiğini herkes kabul etti.

Cicero Roma'ya döndüğünde, Pompeius ve Caesar iktidar için birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Caesar, Rubico'yu geçerek İÖ Ocak 49'da İtalya'yı istila ettiğinde Cicero Roma varoşlarındaydı. 17 Ocak'ta Roma'nın dışında Pompeius ile buluştu ve Campania'da asker toplama işlerini gözetme görevini üstlendi. Ama 17 Mart'ta Pompeius İtalya'yı terk ederken Cicero ona katılmadı. 28 Mart'ta Caesar ile görüşmesinde, Cicero kendi görüşlerini korkusuzca dile getirdi, Caesar'ın bundan böyle Pompeius'a karşı savaşı sürdürmemesi gerektiği yönündeki görüşünü Senato'nun onayına sunacağını bildirdi. Caesar'ın diktatörlüğünü onaylamıyordu ama Caesar'ın düşmanlarının kazanması durumunda da ilk kurbanlardan biri olacağını biliyordu. Bu savaşın sonuna değin birçok ürün verdi. İÖ 46'da yazdığı *Brutus*, *Paradoxa Stoicorum* (Stoacıların Paradoksları), *Orator* (Hatip); İÖ 45'te kaleme aldığı *De Finibus Bonorum et Malorum* (İyilerin ve Kötülerin Sınırları Üzerine) ve İÖ 44'te Caesar'ın öldürülmesinden sonra tamamladığı *Tusculanae disputationes* (Tusculum Tartışmaları), *De natura deorum* (Tanrıların Doğası Üzerine) ve *De officiis* (Ödevler Üzerine) bunlar arasındadır.

Cicero İÖ 15 Mart 44'te Caesar'a düzenlenen suikasta katılmamıştı; Caesar öldürüldüğünde de Senato'da değildi. 17 Mart'ta Senato'da genel af lehinde bir konuşma yaptı. Daha sonra yeniden felsefi yazılarına döndü, Atina'da okuyan oğlunu ziyaret etmeyi düşündüyse de ağustos sonunda Roma'ya döndü. İlkini İÖ 2 Eylül 44, sonuncusunu İÖ 21 Nisan 43'te verdiği 14 "Philippos" söyleviyle (Demosthenes'in Makedonya kralı II. Philippos'a karşı yaptığı konuşmalara benzetilerek böyle adlandı-

rılır) siyasete geri döndü. Güttüğü politikanın amacı, Caesar'ın evlatlığı Octavianus'tan (sonradan imparator Caesar Augustus) sonuna kadar yararlanmak ve uzlaşma yanlısı Senato'yu, Marcus Antonius'a karşı savaş açmaya ikna etmekti. Caesar'ın ölümünü izleyen günlerde olayları hemen denetim altına almayı başaran Antonius, Gallia Cisalpina'da suikastçılardan birini kovalamaya başlamıştı. Bu arada Cicero, Octavianus'un ince zekâsını küçümsüyordu. 14 Nisan'da Antonius'un Gallia Cisalpina'da yenik düşmesi ile ağustosta Octavianus'un konsüllüğü ele geçirmek için Roma'ya yürümesi arasında geçen sürede Octavianus'un Cicero'yu nasıl kandırdığını gösteren günümüze ulaşmış herhangi bir belge yoktur. Octavianus, Cicero'nun "genç adam övülmeli, saygınlık kazanmalı, sonra da ondan kurtulunmalı" sözlerini mayısta öğrendi. Octavianus, Antonius ve Marcus Aemilius Lepidus'un triumvira'sı (Üçler Meclisi) ise ekim sonunda oluşturuldu ve idam edilmek üzere Cicero'nun aranmasına başlandı. Cicero, Caita yakınında 7 Aralık günü ele geçirilerek öldürüldü. Başı ve elleri *rostra*'da (Roma Forumu'nda konuşmacılar için ayrılmış platform) sergilendi.

Cicero, siyasetteki karşıtlarını her zaman kötülemiş, dostlarının erdemlerini ise abartmıştı. Soylu kökenden gelmeyen bir "türedi" olduğu için, Optimatların çevresine hiçbir zaman kabul edilmedi. İÖ 63'ten sonra siyasal alandaki talihsizliğini bir ölçüde kıskançlığa, bir ölçüde de kendini beğenmiş Optimatların ilgisizliğine bağladı. Pompeius ile kurmak istediği siyasal ittifak hiçbir zaman gerçekleşmedi. *De republica*da, cumhuriyet yönetiminde istikrarı sağlamak için güçlü bir birey (belki de ülküleştirilmiş bir Pompeius'un) gerektiğini kabul etmesine karşın, Roma'daki Cumhuriyet yönetiminin iç zayıflığını gerektiği gibi saptayabilmiş değildi.

Yapıtları. Cicero'nun İÖ 67 ile İÖ Temmuz 43 arasında yazdığı ya da başkalarından aldığı mektuplardan 900'den fazlası günümüze ulaşmıştır. Cicero'nun yazdığı 835 mektuptan 416'sı dostu ve mali danışmanı *eques* (süvari) Titus Pomponius Atticus'a, 419'u arkadaşı, tanıdığı ya da akrabası olan 94 değişik kişiye seslenmektedir. Ama ilkçağda varlığı bilinen birçok mektubu bugüne ulaşmamıştır. Örneğin *Pro Sulla* (Sulla Savunması) ve *Pro Plancio*'da (Plancius Savunması), İÖ 63'ün sonlarında Pompeius'a Catilina'nın komplosunun nasıl bastırıldığını aktaran bir mektup yazdığı belirtilir. Pompeius, bu mektubun varlığını pek doğrulamamış, Cicero da bu yüzden halk arasında alaya alınmıştır. Birçok mektubu da ölümünden sonra siyasal nedenlerle yok edilmiş olmalıdır. Mektupları genellikle dört gruba ayrılır: Atticus'a (*Ad Atticum*) yazdıkları 16 kitapta, dostlarına (*Ad familiares*) yazdıkları gene 16 kitapta, kardeşine yazdıkları (*Ad Quintum fratrem*) ise 3 kitapta toplanmıştır. Dördüncü grubu Brutus'a seslenen mektuplar oluşturur. Cicero'nun mektupları, antik dünyanın hiçbir bölgesi için var olmayan zenginlikte önemli bir tarihsel kaynak niteliği taşır. Kesin tarihi başka yöntemlerle belirlenemeyecek birçok olay bu mektuplar aracılığıyla kayda geçmiştir. Gene Cicero'nun mektupları, Caesar'ın iç savaş üzerine yorumlarının yanlışlığını sergilemekte kullanılmıştır. Buna karşılık Cicero'nun olayları aktarışı, çok doğal olarak, nesnellikten uzaktır; bazı olayları kendi saygınlığını artırmak için yanlış aktarmış da olabilir.

Cicero'nun Latin şiir tarihi içindeki yeri de küçümsenmemelidir. En ünlü şiirleri, yalnızca bazı parçaları günümüze ulaşan ve ilkçağda şairin kendisini övdüğü gerekçesiyle eleştirilen *De consulatu suo* (Konsüllüğü Üzerine) ve *De temporibus suis*'tir (Dönemleri Üzerine). Cicero'nun şiirleri teknik açıdan da önemlidir. Sözcüklerdeki doğal vurguların veznin vuruşlarına uygunluğunu sağlamak için, satır sonlarında iki ya da üç heceli sözcükler kullanarak ve şiire retoriği uygulayarak *heksametros*'u (altılı ölçü) sadeleştirmiştir. Vergilius'un üstün yapıtlarının ortamını hazırlayanlardan biri de Cicero'dur.

Cicero öncelikle siyaset alanında ve mahkeme salonlarında hatip olarak ün kazandı. Genellikle savunmayı yeğler ve etkileme gücünü kullanabilmek için genellikle son konuşmayı yapardı. Ama bütün davaları, örneğin belki de en ünlü davasında Sicilya valisi Gaius Verres'e yönelttiği saldırı kadar sağlam ahlaki temellere dayanmıyordu. O dönemde Romalı hatipler, Quintus Hortensius gibi zengin ve gösterişli bir üslupla konuşan "Asyalılar" ile Caesar ve Brutus gibi dolaysız, yalın bir üslup kullanan "Attikalılar" olarak iki gruba ayrılırdı. Cicero iki okula da bağlanmayı reddetmişti. Seçmeci eğilimler taşıyan Rodoslu Molon'dan eğitim görmüştü; bir hatibin çok çeşitli üslupları beceriyle bir arada kullanması gerektiği görüşündeydi. Dinleyiciyi etkileyebilecek vezinler üzerinde özellikle de cümle sonlarındaki ses uyumu konusunda araştırmalar yaptı. Onun çalışmaları, Latincenin yazılışında da devrim yarattı. Cicero'nun retoriği karmaşık bir sanat türüydü; dinleyiciler ile sözcükler arasında bir uyum kurmayı başarmıştı. Bazıları yarım olmakla birlikte, konuşmalarından 58'i günümüze ulaşmıştır. 48 konuşmasının kaybolduğu sanılmaktadır.

Cicero, *Brutus*'ta dolaylı biçimde kendi örneğinden yola çıkarak bir hatibin taşıması gereken özellikleri şöyle sıralar: Geniş edebiyat bilgisi, sağlam felsefe temeli, hukuk uzmanlığı, tarih kültürü, rakibini köşeye sıkıştırma ve jüriyi kahkahalarla güldürme yeteneği, tekil durumlara uygulanabilen genel ilkeler ortaya atma becerisi, hiddet ve acıma duygularını kışkırtma gücü, zekâsını her an can alıcı noktaya yöneltme ustalığı. Cicero, *Pro Murena*'da (Murena Savunması) davacılar arasında yer alan Cato'yu küçük düşürmek için Stoacıları alaya alırken, mizah ustalığının en güzel örneğini verir. *Pro Caelio*'da (Caelio Savunması) ise Clodia'ya saldırısı mizahının en keskin örneğidir. Hiddet duygusunu kışkırtma yeteneği, Catilina'ya karşı yaptığı konuşmasının ilk cümlelerinde, acıma duygusunu körükleme becerisi ise *Pro Milone*'nin (Milone Savunması) son sayfasında görülebilir. Aleyhte kanıtlara karşın bir davayı kazanma tekniğine, karmaşık bir cinayet davasındaki savunması *Pro Cluentio* (Cluentius Savunması) örnektir. Cicero, "jüri üyelerinin gözlerine toz atabilmek"le de övünmüştür.

Cicero, Epikürosçu Phaedrus'un (y. İÖ 140-70), Stoacı Diodotus'un (ö. İÖ 60) ve Akademia'ya bağlı Larissalı Philon'un (İÖ 160-80) yanında felsefe öğrenimi gördü. Böylece felsefenin dört ana okulunun üçünde temel eğitim aldı. Felsefi yazılarının çoğu İÖ Şubat 45-Kasım 44 arasında kaleme alınmıştır. Kendisini "Akademialı" olarak nitelerdi; kesinliğe bağlanmaktansa olasılıkların yolunu izlemeyi yeğleyen bilgi kuramı için bu niteleme özellikle geçerliydi. Böylece kendi yapıtlarındaki çelişkiler de bir haklılık temeli buluyordu. Etik alanında dogmatik eğilimleri ağır basan Cicero kendisini Stoacılara yakın sayıyordu ama gerçekte Stoacılardan da geriye, Sokrates'e yöneliyordu. Dinsel görüşleri açısından yaşamının büyük bölümünde agnostik kaldı; ama Eleusis kentini ziyareti ve İÖ 45'te kızının ölümü bazı dinsel deneyimler geçirmesine de yol açtı. Yazılarını genellikle tanrı inancini veri alarak yazardı. Ama yazıları arasında dinsel bir coşkunun vurgulandığı tek örnek *De republica*'nın sonundaki "Somnium Scipionis"tı (Scipio'nun Düşü). Felsefe öğrenimini ovduğu *Hortensius*, Aziz Augustinus'un Hıristiyanlığı benimsemesinde etkili oldu. Yargının geciktirilmesini savunan *Academica*'da karmaşık bir felsefe sorununu işliyordu.

De officiis'in son kitabının dışında, Cicero özgünlük iddiasında bulunmadı. Atticus'a yazdığı bir mektupta, yapıtları ile ilgili olarak "Bunlar yalnızca bazı notlar, benim işim sözcükleri bir araya getirmek; bunlardan daha çok var" diyordu. Cicero'nun amacı Roma'ya bir tür felsefe ansiklopedisi kazandırmaktı. Malzemesini Stoacı, Akademiacı, Epikürosçu ve gezimci filozoflardan toplamıştı. Diyalog biçimini kullanmakla birlikte, Platon'dan çok Aristoteles ile Herakleides Pontikos'u örnek alıyordu. Cicero'nun felsefe tarihindeki önemi, Yunan düşüncesini sonraki kuşaklara aktarmasında yatar. Bu işlevi yerine getirirken, Roma'ya ve dolayısıyla Avrupa'ya felsefe dilini kazandırmıştır. Yapıtlarından yapılmış bir derleme, Türkçede *Seçmeler* (1967) adıyla yayımlanmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI: Söylevler. *Pro Quinctio* (İÖ 81, Quinctius Savunması), *Pro Roscio Amerino* (İÖ 80/79 başı; Roscius Amerinus Savunması), *Pro Roscio Comoedo* (İÖ 77? Komedyen Roscius Savunması), *In Caecilium divinatio* (Caecilius'a Kehanet), *In Verrem actio* I, *actio* II (Verres'e Karşı I, II), *Pro Tullio* (İÖ 70; Tullius Savunması), *Pro Fonteio* (Fonteius Savunması), *Pro Caecina* (İÖ 69, Caecina Savunması), *Prolege Manilia* (Manilia Yasa Savunması), *Contra Rullum* I-III (Rullus'a Karşı), *Pro Rabirio* (Rabirius Savunması), *In Catilinam* (Catilina'ya), *Pro Archia* (İÖ 62; Archia Savunması), *Pro Flacco* (İÖ 59; Flaccus Savunması), *Post reditum ad Quirites* (Quirts'e Dondukten Sonra) ve *Post reditum in Senatu* (Senato'ya Dondukten Sonra), *De domo sua* (İÖ 57; Kendi Evi Üzerine), *De haruspicum responso* (Yatıştırıcı Cevap Üzerine), *Pro Sestio* (Sestius Savunması), *In Vatinium* (Vatinium'a), *Pro Balbo* (İÖ 56, Balbus Savunması), *In Pisonem* (İÖ 55; Piso'ya), *Pro Rabirio Postumo* (İÖ 54, Rabirius Postumus Savunması), *Pro Marcello* (Marcellus Savunması), *Pro Ligario* (İÖ 46, Ligarius Savunması), *Pro rege Deiotaro* (İÖ 45, Kral Deiotarus Savunması). Eleştiriler *De inventione* (İÖ 84, Buluş Üzerine), *De optimo genere oratorum* (İÖ 52; Söylevlerin İyi Kökeni Üzerine), *Academica* I, II (Akademi ile İlgili), *De divinatione* I-II (Kehanet Üzerine), *De fato* (Yazgı Üzerine), *De senectute* (*İhtiyarlık*, 1951, 1963), *De amicitia* (*Dostluk*, 1947, 1963), *Topica* (İÖ 45-44; Aristoteles'in *Topika*'sının kısaltılmış biçimi)

Cicero dönemi, Latin edebiyatının İÖ yaklaşık 70'ten İÖ 43'e değin süren ilk parlak dönemi. Augustus dönemi(*) ile birlikte Latin edebiyatının Altın Çağı'nı oluşturur. Dönemin siyasal ve edebi ortamına ünlü devlet adamı, hatip, şair, eleştirmen ve filozof Marcus Tullius Cicero damgasını vurmuştur. Soyut ve karmaşık düşüncelere açık bir anlatım kazandıran ve düzyazıya vezni getiren Cicero, Latincenin edebi niteliklerini yetkinleştirdi. Cicero'nun Latince düzyazı üzerinde de çok büyük etkisi oldu. 19. yüzyıla değin gerek Latince, gerek başka dillerde kaleme alınan düzyazı ürünler ya onun üslubuna bir donuş ya da ona bir tepki niteliğindeydi. Cicero dönemnin öbür önemli adları siyasal söylevleri ve askeri konulardaki canlı anlatımlarıyla ünlü Julius Caesar, çiftçilikten Latinceye kadar değişik konularda yazan Marcus Terentius Varro, Cicero'nun üslubuna karşı çıkarak daha sonra Seneca, Tacitus ve Juvenalis'in de öykündüğü bir üslup geliştiren Gaius

Sallustius'tur. Cicero döneminin şairleri arasında, Latincede lirik aşk şiirinin ilk ustası Catullus ile *De rerum natura*'nın (*Evrenin Yapısı*, 1974) yazarı Lucretius sayılabilir.

cicim, Anadolu'da yer yaygılarının dokunmasında kullanılan bir teknik ve bu teknikle dokunmuş yaygı.

Havsız ve düğümsüz olup daha çok kılım dokuma tekniğine yakındır. İkisi arasındaki başlıca fark, cicimin dokunuşu sırasında değişik renkteki ipliklerin çözgüler arasından geçirilip atkılara dolanarak desen oluşturulmasıdır. Renkli iplikler, dokunmakta olan yaygının ön ve arka yüzüne geçer. Desen ve zemin, sarma tekniğinde örülen ipliklerle aynı anda ve kabartma halinde ortaya çıkar. Arkadan gelip öne geçen desen ipliklerini kolayca izleyebilmek için cicimler yaygının ters tarafından dokunur. Hatta dokuma işini hızlandırmak ve kolaylaştırmak için tezgâhın ön tarafında bir de yardımcı bulunur. Bu yardımcı dokuyucunun çözgüler arasından ön tarafa geçirdiği desen ipliklerini ona geri verir.

Cicimin dokuma tekniğinin özelliği nedeniyle kompozisyonda bitkisel örgelerden

Üstte: Geometrik desenli bir cicimden ayrıntı
Ersin Alok
altta. Püskülü bir Çukurova ciciminden ayrıntı
Erlon Emroğlu

çok geometrik ya da stilize biçimler ağırlık taşır. Ortaya çıkan desenlerde kırık çizgilerle basamaklı dış çizgiler, ok uçları ve çengel örgeleri daha yaygındır. Dokuma sırasında cicime püskül ve nazar boncukları da eklenebilir.

Çuval, yastık yüzü, yer ve sedir yaygısı olarak kullanılan cicim yün iplikle dokunur. Minder yüzü ve sofra örtüsü olacaklar, bez dokumalara yün desenler eklenerek, bir yere asmak ya da bir yeri süslemek için kullanılacaklarsa ipek iplik kullanılarak dokunur.

Ciconiiformes (leyleksiler), leylek gibi uzun bacaklı, uzun boyunlu, uzun ayaklı ve sığ sularda yürümeye uyum sağlamış 126 türü içeren kuş takımı. Beş familyaya ayrılan bu takımın başlıca üyeleri balıkçıllar ve balabanlar (*Ardeidae*), pabuçgagalar (*Balaenicipitidae* familyasının tek türü), çekiçbaşlar (*Scopidae* familyasının tek türü), leylekler (*Ciconiidae*), aynaklar ve kaşıkçılardır (*Threskiornithidae*). Bazı uzmanlar flamingoları da (*Phoenicopteridae*) *Ciconiiformes* içinde sınıflandırarak, takımı altı familyaya ayırırlar. Günümüze değin yaşamını sürdüren bu familyaların dışında, leyleksiler, yalnızca fosillerinden tanınan altı familyayı daha içerir.

Çok geniş bir dağılım gösteren bu takımın üyeleri genellikle iri, ama zarif kuşlardır; birçoğunun biçim, duruş ve hareketlerindeki zarafet hemen göze çarpar. Üstelik hemen hepsi iyi uçucudur; bazı türler bir kıtadan öbürüne göç edebilecek kadar uzun uçuşlara dayanabilir.

Genel özellikleri ve yaşam alanları. Takımın en iri kuşları olan leyleklerin boyu bazı türlerde 1,5 m'ye yaklaşır, kanat açıklığı ise 2,5 m'yi aşar. Balıkçıllar ve flamingolar da iri kuşlardır; özellikle flamingoların boynu ve bacakları çok uzundur. Orta boydaki türlerin yerden yüksekliği 60-90 cm arasında, en küçüklerininki de 30 cm kadardır. Leyleksilerin en küçük üyesi, ağırlığı 100 gr'ı bulmayan *Ixobrychus* cinsinden balabanlardır.

Ciconiiformes takımı, kutup bölgeleri dışında dünyanın her yanına yayılmıştır; ama en çok tür sayısı ılıman bölgelerde bulunur. Kuzey ılıman kuşakta üreyen bazı türler uzun göçler yaparak aşağı enlemlere doğru iner. Balıkçıllar okyanusların en uzak adalarına kadar dağılmışken, çekiçbaş (*Scopus umbretta*) hemen hemen yalnızca Afrika'da, pabuçgaga (*Balaeniceps rex*) ise tropik Afrika'nın belirli yerlerinde bulunur. *Ciconiinae* altfamilyasından leylekler Kuzey Amerika'da bulunmaz, Avustralyen ve Oryantal bölgelerde ise tek bir türü yaşar; *Mycteriinae* altfamilyasından leyleklerin Eskidünya'da üç, Yenidünya'da bir tek türü vardır. Aynaklar Yeni Zelanda dışında dünyanın hemen her yanına yayılmıştır; Avustralyen ve Oryantal bölgelerde bulunmayan flamingolar ise en çok tropik kuşakta dağılmıştır.

Kuru yerlerde yaşamayı seçen ak leylek (*Ciconia ciconia*) gibi birkaç örnek dışında, leyleksilerin hepsi su kıyılarında, özellikle de göl, ırmak gibi tatlı suların çevresinde yaşarlar. Yalnız flamingolar hafif tuzlu ya da acı suları yeğler; bu kuşların iki türüne And Dağlarının yaklaşık 4.000 m yükseltideki göllerinde rastlanır. Bu takımın bireyleri, yeryüzündeki toplam sayıları milyonları bulacak kadar kalabalıktır; bununla birlikte, kelaynak (*Geronticus eremita*) ve

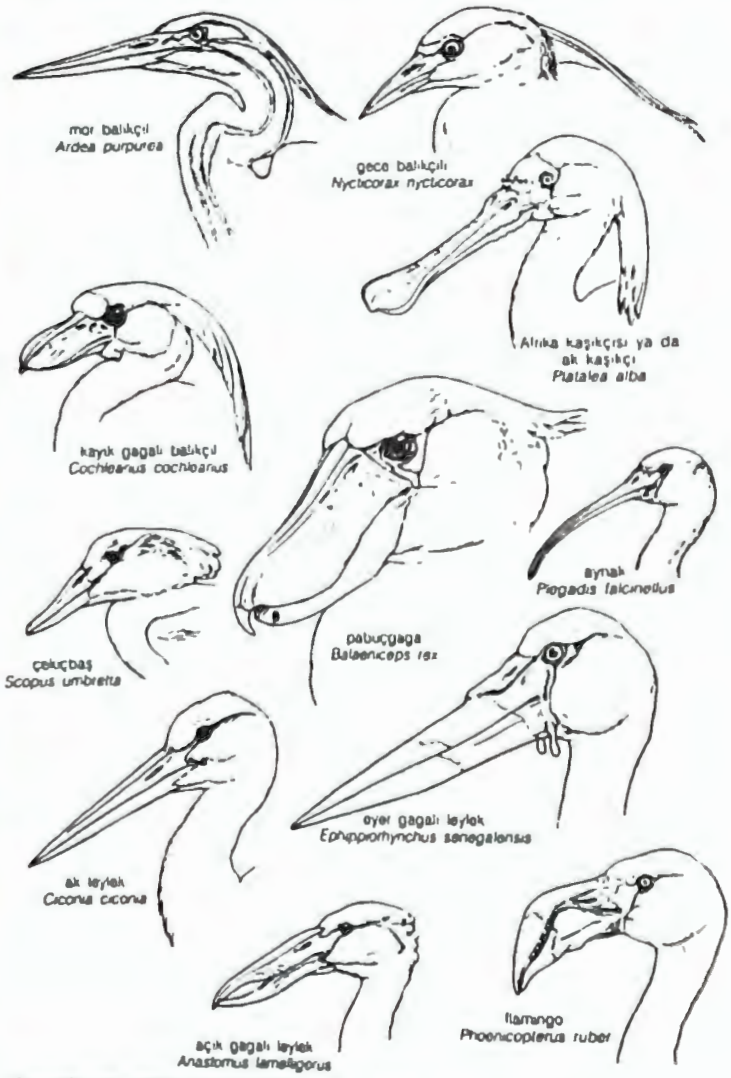

Ciconiiformes takımından kuşlarda değişik gaga yapısı

Japon aynağı (*Nipponia nippon*) gibi birkaç türün soyu tükenmek üzeredir ve bireylerinin sayısı giderek azalan yalnızca bir iki küçük koloni kalmıştır.

Beslenme alışkanlıkları ve davranış biçimleri. Leyleksilerden çoğunun beslenmesi tamamiyle ya da büyük ölçüde hayvansal gıdalara dayanır; avlarını genellikle bütün olarak yutup, sindiremedikleri maddeleri sonradan küçük topaklar halinde kusarlar. Birçok türün, özellikle büyük balıkçılların en sevdiği yiyecek balıktır; ama küçük memelileri, kuşları, sürüngenleri, amfibyumları hatta yumuşakçalar, kabuklular, böcekler ve solucanlar gibi omurgasızları da avlarlar. Buna karşılık flamingoların temel besini alglerdir (suyosunu).

Balıkla beslenen türler arasında çok ilginç avlanma yöntemlerine rastlanır. Büyük balıkçıllardan bazıları suda uzun süre hareketsiz durup avın gelmesini bekler ve yanına bir balık yaklaştığı anda uzun boynunu hızla ileriye doğru fırlatarak hayvanı yakalar. Bazıları ise sığ sularda hızlı hızlı yürüyerek ya da ayaklarıyla suyun dibini karıştırarak avını kendi arar. Bazı balıkçılların avlanma yöntemi iyice değişiktir; hayvan kanatlarını öne doğru uzatıp, başının üstünde tente gibi bir gölgelik yapar ve suyun o kesiminde karanlık ve gölgeli bir alan oluşturur. Kimi uzmanlara göre, balık bu gölgeli alanı güvenli bir sığınak sanarak balıkçılın avlanma bölgesine girer; kimilerine göre de, balıkçılın kanattan gölgeliği su yüzeyindeki ışık yansımalarını önleyerek kuşun sudaki avını kolayca görmesine yardımcı olur. Gece balıkçılları daha çok geceleri balık avına çıkarken, balıkçıların bazı türleri hiç balık yemez. Örneğin sığır balıkçılı (*Bubulcus*, ya da *Ardeola*, *ibis*) otlayan sığırların ardında uçarak, bu hayvanların ürküttüğü böcekleri avlar.

Leyleklerin besini, kurak yerlerde, bataklıklarda ya da sığ sularda yaşamalarına bağlı olarak değişir. Afrika'da kışlayan ak leylek, o yörede bol bol bulabildiği çöl çekirgeleriyle beslenir. Marabu (*Leptoptilos crumeniferus*) ve aynı cinsin öbür üyeleri bir ölçüde avcı, ama daha çok leş yiyicidir; çoğu kez hayvan leşlerinin çevresinde akbabalarla birlikte bu kuşlara da rastlanır. Aynaklar uzun gagalarıyla toprağı ya da çamurları karıştırarak, kaşıkçılar ise hafifçe araladıkları gagalarını sığ sularda iki yana hareket ettirerek küçük hayvanları avlarlar. Çekiçbaş, en sevdiği yiyecek olan kurbağaları avlamak için, suya dalmış olan suaygırlarının sırtına çıkıp çevreyi gözetler.

Hayvansal yerine bitkisel besinleri yeğleyerek takımın öbür üyelerinden ayrılan flamingoların beslenme yöntemi de leyleksilerinkine hiç benzemez; hatta bir bakıma çubuklu balinalarınkini andırır. Bu kuşların gagasında, balinaların çubuklarına (balin) benzeyen kıl gibi incecik, bir dizi boynuzsu levha vardır; gagasını kalbur gibi kullanan flamingo, ağzına aldığı suyu bu ince levhacıkların arasından süzerek boşaltır ve kalan yosun ya da bitki parçacıklarını yutar.

Bu takımın üyeleri genellikle az bağıran ve daha çok hafif gurultu sesleri çıkaran sessiz kuşlardır. İçlerinde en gürültücüleri, gagalarını birbirine vurarak sürekli takırdayan bazı leylek türleridir. Bazı balıkçıllar arada bir yüksek sesle haykırır. Erkek balabanların bahar aylarındaki haykırışı ise beş kilometre öteden duyulabilir; bu çiftleşmeye çağrı sesini çıkarabilmek için, hayvanın gırtlağı şişerek bir rezonans odası işlevini görecek biçimde değişikliğe uğramıştır. Aynakların en gürültücüsü ise, Afrika'da yaşayan ve kesik kesik çığlıklar atarak uçan hadada aynağıdır (*Hagedashia hagedash*).

Leyleksiler arasında göçmen kuşlar çoğunluktadır. Avrupa ve Kuzey Asya'nın ak leyleği uzun bir göç yolu izleyerek Güney Afrika ve Hindistan'a kadar uzanır. Kara leylek de (*Ciconia nigra*) kuzeyden güneye, Afrika'ya doğru göç eder; ama son yıllarda Mozambik'teki Zambezi Irmağının kıyılarına kadar sokulduğu kuşkuludur. Öte yandan, Güney Afrika'da yerleşik yaşayan bazı türlerin, eskiden kıtanın bu kesimine gelen göçmen türlerden bu yüzyıl içinde türediği sanılmaktadır. Tropiklerde yaşayan leyleksiler arasında bile göçmen türlere rastlanır; örneğin bazı leylekler yağmur mevsiminde Afrika'nın kuzey dönencesinde ürer, sonra ekvatora doğru göç ederler. Bilinen bu düzenli göç hareketlerinin dışında, sığır balıkçıllarının birkaç yıl önce Afrika ve Asya'dan Amerika ve Avustralya'ya doğru büyük sürüler halinde göç ettikleri gözlenmiştir.

Ciconiiformes takımının en belirgin özelliklerinden biri, hemen bütün türlerin çok kalabalık topluluklar halinde yaşamasıdır. Yiyecek bulmak için gündüzleri çevreye dağılıp tek başına avlanmaları gerektiğinde bile, hava kararınca bir araya toplanıp tüneklerine doğru birlikte uçarlar; üreme mevsiminde ise türlerin çoğu yüz binleri bulan sürüler oluşturur. Afrika'da tek bir gölün kıyısında 1 milyonu aşkın küçük flamingodan (*Phoeniconaias minor*) oluşan topluluklara rastlanmıştır. Üreme mevsiminde dağılan ak leylekler, göç zamanı geldiğinde toplanarak çok kalabalık sürüler halinde uçarlar.

Bununla birlikte, toplu yaşama eğiliminde olmayan bazı türler de vardır; örneğin renkleri kamuflaja elverişli olduğu için kendilerini güvenlikte hisseden balabanlar ile kaplan balıkçıllar pek topluluk oluşturmaz. Çekiçbaşlar ile pabuçgagalar da genellikle yalnız ya da çiftler halinde dolaşırlar.

Bu takımın üyeleri gerektiğinde hızlı koşabilir; ama genellikle karada ya da sığ sularda uzun adımlarla ağır ağır yürüyerek dolaşmayı yeğler. Flamingolar dışında hemen hepsi ağaçlarda, bazıları ise kamışlıklarda tüner. Balabanlar ve küçük balıkçıllar kamışların ya da dalların tepesine hızla tırmanabilir. Bazı türler balık avlamak için dibe dalabildiği halde, flamingolar ancak dolaşamayacakları kadar derin sularda yüzmeyi göze alabilirler.

Bu kuşların hepsi, bacaklarını geriye doğru uzatıp, geniş kanatlarıyla uzun uzun yorulmaksızın uçabilir. Balıkçıllar uçarken boyunlarını iyice geriye atar, pabuçgagalar da iri gagalarını göğüslerine doğru eğerler. *Leptoptilos* cinsinden leylekler dışındaki bütün öbür türler ise boyunlarını öne doğru uzatarak uçarlar. Düz uçuş sırasında, sürüler genellikle havada bir V oluşturur. Büyük leylekler havada ustaca döner ve yükseklere çıkmak için sıcak hava akıntılarından yararlanır.

Üreme ve yuva yapma davranışları. Birçok türün, özellikle balıkçılların çiftleşme ve üreme davranışları bütün ayrıntılarıyla incelenmiştir. Balıkçıllarda üreme davranışının ilk işareti, tüneğin yakınındaki bir yerde kuşların toplanıp çalımla yürüyerek çeşitli dans gösterileri yapmasıdır. Genellikle bu aşamadan sonra, erkek balıkçıl havada daireler çizerek uçar ve yuva olarak seçtiği yere tüneyerek uçuşunu tamamlar. Bu arada, başını ve boynunu dimdik öne doğru uzattıktan sonra başını geriye atıp sırtına değdirerek, boynundaki, yüzündeki ya da tepeliğindeki tüyleri kabartarak gösterisini sürdürür. Çiftleşme, yuvayı hazırlama ve kuluçkaya yatma aşamasında da çiftler karşılıklı bağlılık gösterileri yaparlar. Kendi türlerinden başka kuşlara karşı bölgelerini savunma görevini erkek ve dişi birlikte üstlenir.

Leyleksilerin büyük bölümü, bazen çeşitli türlerden oluşan son derece kalabalık koloniler oluşturarak ürer. Hemen hiçbir mevsimde toplu yaşama alışkanlığında olmayan kaplan balıkçıllar, balabanlar, pabuçgagalar ve çekiçbaşlar bu kuralın dışındadır.

Beslenme alışkanlıkları göz önünde bulundurulduğunda, türlerden çoğunun ağaçlarda, hatta ağaç tepelerinde yuvalanması oldukça ilginçtir. Yuvasını kamış ve sazlıkların arasında yapan balabanlar, yerde yuva kuran pabuçgagalar, genellikle sığ sularda yuvalanan flamingolar, bu özellikleriyle takımın öbür türlerinden ayrılır. Leyleklerin yuva yeri seçimi türden türe değişir. Bazı türler yüksek ağaçların, bazıları sarp kayaların ya da binaların tepesini yeğler. Genellikle insanların sevip koruduğu ak leylek insanların bulunduğu yerleri seçer ve çoğu kez bacaların tepesine yuva kurar.

Yuvalarını genellikle gevşekçe birleştirilmiş çalı çırpı ve dallardan, bataklıklarda yaşayan türler ise sazlardan yaparlar. Çekiçbaşın ağaçların alçak dallarına kurduğu yuvası, bir yanında tünel gibi bir girişi olan ve çapı bazen 1 m'yi bulan çok büyük, kapalı bir oda gibidir. Çalı çırpıdan yaptığı yuvanın içini çamur ya da gübreyle sıvar. Buna karşılık pabuçgaganın yuvası, kuru toprağın üstüne serilmiş uzun otlardan oluşur. Flamingolar göllerin kıyısında, 15-35 cm yüksekliğinde çamurdan koniler yapar, koninin tepesinde yumurtaların konulacağı hafif bir çukurluk bırakır.

Kural olarak, flamingolar tek bir yumurta, pabuçgaga ise bir ya da iki yumurta yumurtlar. Aynaklarda ve kaşıkçılarda yumurta sayısı üç ya da dört, leyleklerde ve çekiçbaşlarda üç ile altı, balıkçıllarda üç ile yedi, balabanlarda dört ile altı kadardır. Yumurtaları genellikle değirmidir ve renkli kabuğun üstünü beyaz, tebeşir görünümünde bir katman örter; kabuğun rengi genellikle uçuk mavi, yeşil ya da kirli sarı, balabanlarınki yeşilimsi kahverengi, bazı aynaklarınki ise koyu yeşilimsi mavidir. Çoğu türlerin yumurtası düz renk olduğu halde, aynaklarınkinde kahverengi benekler ya da lekeler bulunur.

Yumurtadan çıkan yavrular genellikle ince hav tüyleriyle kaplıdır ya da hemen tüylenir; ama, flamingo yavruları dışında, iyice büyüyünceye değin yuvada kalıp ana babasının yiyecek getirmesini bekler. Hav tüyleri gri, gagası ve bacakları kırmızı olan flamingo yavruları ise, yumurtadan çıktıktan iki üç gün sonra yuvadan ayrılıp çevrede dolaşmaya başlar; bu arada gagası ve bacakları siyaha döner, ama iyice büyümedikçe gagası tipik biçimini almaz.

Leyleksilerin çoğu iki ile dört yaş arasında üreme çağına girer. Yuvayı yapmak, kuluçkaya yatmak ve yavruları beslemek görevini erkek ve dişi birlikte üstlenir. Yalnızca dişinin kuluçkaya yatıp, yavrulara baktığı *Botaurus* cinsinden balabanlar ayrıksı bir örnektir.

Yapısal özellikler. Bu kuşların gaga biçimi, beslenme alışkanlığına bağlı olarak büyük bir çeşitlilik gösterir. Balıkçılların gagası uzun, düz ve sivri uçludur; kayık gagalı balıkçılın (*Cochlearius cochlearius*) yassı gagası büyük bir kepçeyi andırır. Çekiçbaşın gagası daha kısa ve ucu hafifçe eğiktir; dipteki çamurları kazarak balıkları avlayan pabuçgaganınki ise, adından da anlaşıldığı gibi çok iri, çengel gibi kıvrık ve çok

güçlüdür. Leyleklerin gagası da genellikle uzun ve güçlüdür, ama balıkçıllarınki gibi dümdüz uzanmaz; tropik Amerika'da yaşayan jabirularda (*Jabiru mycteria*) olduğu gibi hafifçe yukarıya ya da *Mycteriinae* altfamilyasındaki türlerde olduğu gibi hafifçe aşağıya kıvrılabilir. Aynakların gagası ince, uzun ve belirgin biçimde çengellidir; kaşıkçılarda ise uzun ve düz olan gaganın üstü genişleyip yassılaşarak kaşık biçimini almıştır. Flamingoların süzme çubuklarıyla donatılmış olan gagası, tam ortada iri bir tümsek yapar.

Balıkçılların tüyleri genellikle mavi, boz ve aktır; ak ve kara lekeler ise leyleklerin tipik özelliğidir. Bazı aynak türleri metal parıltısındaki tüyleriyle göz alırken, çekiçbaşların gövdesi gösterişsiz kahverengi tüylerle örtülüdür. Balabanların çoğu ve kaplan balıkçıllar alacalı renkleriyle kendilerini kolayca gizleyebilirler. Her ikisi de tropik Amerika'da yaşayan kızıl aynak (*Eudocimus ruber*) ile pembe kaşıkçı (*Ajaia ajaja*) ve bir ölçüde flamingolar kırmızı tonlarında canlı renklerle bezenmiştir.

Çiftleşme mevsiminde bazı balıkçılların hem erkeğinde, hem dişisinde, baş, boyun, göğüs ve sırttan aşağı doğru sarkan uzun tüyler çıkar. Bazı aynakların tepeliği vardır; çekiçbaşın ise başının gerisinde kümelenmiş, dikilebilen yoğun tüyler bulunur. Bazı türlerin başı ve boynu tamamiyle ya da yer yer çıplaktır; bu tüysüz bölgeler kutsal aynakta olduğu gibi kara ya da kelaynakta olduğu gibi parlak kızıl renktedir. Türlerin çoğunda, kur yaparken ya da herhangi bir heyecan anında gaganın, göz irislerinin, bacakların ve çıplak derilerin rengi iyice kızarıp belirginleşir.

Evrim ve paleontoloji. Ciconiiformes takımı genellikle ilkel bir grup olarak kabul edilir. Uzmanlar, *Phoenicopteri* ve *Balaeniceps* dışında bütün takımın tek bir soyoluş çizgisinde evrimlendiğine hemen hemen kesin gözüyle bakarlar. Ataları balıkçıllar ve leyleklerdir. En eski balıkçıl fosili (*Proherodius*) Alt Eosen Dönemine (y. 54 milyon yıl önce), en eski leylek fosili ise Geç Eosen ya da En Erken Oligosen dönemlerine kadar uzanır. En eski aynak fosili de (*Ibidopsis*) Yukarı Eosen katmanlarında bulunmuştur.

Flamingoların ve soyu tükenmiş olan akrabalarının, Alt Paleosen (y. 65 milyon yıl önce) katmanlarındaki *Scaniornis* fosiliyle başlayan çok daha uzun bir geçmişi vardır.

Cid, El, EL CAMPEADOR (Şampiyon) olarak da bilinir, asıl adı RODRIGO ya da RUY DÍAZ DE VIVAR (d. y. 1043, Vivar, Burgos yakınları, Kastilya - ö. 10 Temmuz 1099, Valencia), Kastilyalı komutan ve ulusal kahraman. El Cid (İspanya Arapçası *es-sid* "seyyid","seçkin") adı, yaşadığı dönemde kullanılmıştır. Babası Diego Laínez, Kastilya'nın küçük soylularındandı (*infanzones*). Ama Cid, sonradan halk arasında yayılan inanışın tersine, hiç de güçlükler içinde yetişmiş sayılmazdı. Annesi, büyük toprak sahibi aristokrat bir ailenin üyesiydi. Cid, Kral I. Fernando'nun sarayında kralın en büyük oğlunun (sonradan Kastilya kralı II. Sancho) yanında yetişti. 1065'te Kastilya tahtına çıkan Sancho, 22 yaşındaki Cid'i kraliyet birliğine komutan (*armiger regis*) olarak atadı. Bu önemli göreve bu kadar erken getirilmesi Cid'in daha önceden de askeri yeteneğini kanıtladığını düşündürür. Cid, 1067'de Sancho'nun Zaragoza'daki Hüdilere karşı başlattığı bir sefere katıldı. Hüdi hükümdarı Muktedir ile yaptığı görüşmeler sonucunda, Muktedir'in Kastilya kralının üstünlüğünü kabul etmesini sağladı.

I. Fernando ölmeden önce krallığını çocukları arasında paylaştırırken, León'u ikinci oğlu VI. Alfonso'ya bırakmıştı Sancho 1067'de Leon'u topraklarına katmak amacıyla Alfonso'ya karşı savaş açtı. Sancho'nun Alfonso'ya karşı düzenlediği başarılı seferlerde Cid önemli rol oynadı. Ama Sancho 1072'de Zamora'yı kuşatırken öldürülünce Cid zor durumda kaldı. Sancho'nun çocuğu olmadığı için onun yerine, tahttan indirilmiş olan Alfonso geçti. Yeni kral, Sancho'nun en güçlü destekleyicisinin bağlılığını kazanmak için büyük çaba harcadı. Cid, *armiger regis* unvanını can düşmanı Kont García Ordóñez'e kaptırmış ve saraydaki nüfuzunu yitirmişti, ama sarayda kalmasına da izin verilmişti. 1074'te, belki de Alfonso'nun yönlendirmesiyle, kralın yeğeni ve Oviedo kontunun kızı Jimena ile evlendi. Böylece evlilik yoluyla da León kraliyet hanedanına katılmış oldu, ama saraydaki durumu bu evliliğe karşın sallantıdaydı. Bir León kralınca yönetilmeyi içine sindiremeyen Kastilyalıların doğal önderi gibi görülüyordu. Bu arada, büyük toprak sahibi soyluların VI. Alfonso üzerindeki nüfuzuna da karşı çıkıyordu. 1079'da İşbiliye'nin (Sevilla) Abbadi hükümdarı Mutemid'e gönderilen bir heyette yer aldığı sırada İşbiliye'ye saldıran Granada kralına yardım eden García Ordóñez ile karşılaştı. Üstün Granada ordusunu Sevilla yakınlarındaki Cabra'da yendi, García Ordóñez'i de ele geçirdi. Ama bu zafer Cid'ın gözden düşmesinin de başlangıcı oldu. Alfonso'nun koruması altındaki Toledo Magrip krallığına 1081'de Alfonso'nun onayı olmadan bir saldırı düzenledi. Bunun üzerine Alfonso,

Cid'in vakayinamesinden iç kapak sayfası; Ulusal Kitaplık, Madrid
Biblioteca Nacional Madrid (MAS)

Cid'i krallığından sürdü. Barıştırma amacıyla başvurulan girişimlerin hiçbiri kalıcı sonuç vermedi 1081'den sonra Cid, Alfonso'ya bağlı ülkelerden hiçbirinde uzun süre barınamaz oldu.

Cid Hudilerle ilişki kurdu. Zaragoza hükümdarı Mutemin, korunmasız krallığını savunacak böyle saygın bir Hıristiyan savaşçıyı hizmetine alma fırsatını kaçırmadı. Cid, yaklaşık 10 yıl hem Mutemin'e hem de onun ardılı Mustain'e bağlılıkla hizmet etti. Cid'in bu dönemde karmaşık İspanyol-Arap siyasetı ile İslam hukuk ve geleneğinin inceliklerini kavramış olması, daha sonra Valencia'yı ele geçirmesinde ona yardımcı olacaktı. Bu arada, savaşta hiç yenilmeyen bir komutan olarak ün kazandı. 1082'de Mutemin adına Larida (Lerida) Hudilerini ve onun Barselona kontu gibi Hıristiyan müttefiklerini bozguna uğrattı. 1084'te Aragon kralı Sancho Ramirez'ın yönetimindeki büyük bir Hıristiyan ordusunu yendi.

1086'da Kuzey Afrika'dan İspanya'ya yönelen büyük Murabıt istilası başladı. 23 Ekim 1086'da Sarajas'ta istilacılar karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan VI. Alfonso, Cid'e olan nefretinin üstesinden gelerek Hıristiyanların bu en iyi komutanını sürgünden geri çağırdı. Belgelere göre Cid Temmuz 1087'de Alfonso'nun sarayındaydı. Ama kısa süre sonra yeniden Zaragoza'ya döndü. Stratejik bölgelere saldırarak bütün Hıristiyan İspanya'yı tehdit eden Murabıtlara karşı bu bölgelerde girişilen umutsuz savaşlara katılmadı. Onun niyeti, oldukça karışık siyasal manevralara girişerek zengin Valencia Amirlerinin başına geçmekti.

İlk işi, Barselona kontlarının bölgedeki nüfuzunu kırmak oldu. 1090'da Teruel yakınındaki Tebar'da II. Ramon Berenguer'ı tam bir bozguna uğrattı. Sonraki yıllarda, artık kendisine vergi ödeyen Valencia ve hükümdarı Kadir üzerindeki denetimini giderek artırdı. Ama Kadı İbn Cehhaf Ekim 1092'de Murabıtların siyasal desteğiyle ayaklandı ve Kadir'i öldürdü. Cid, ayaklanan kenti kuşatmaya alarak karşılık verdi Kuşatma aylar boyu sürdü. Murabıtların Aralık 1093'te kuşatmayı kırma girişimi başarılı olmadı. İbn Cehhaf Mayıs 1094'te teslim oldu ve Cid sonunda Valencia fatihi olarak kente girdi. Teslimi kolaylaştırmak için her zaman olduğu gibi önce İbn Cehhaf ile bir pakt imzaladı; böylece İbn Cehhaf'ı bağışlandığına inandırdı. Ama İbn Cehhaf'a ihtiyacı kalmayınca eski kadıyı tutuklattı ve diri diri yakılmasını emretti. Böylece Cid, Hıristiyanların olduğu kadar Müslümanların da en yüksek yöneticisi olarak Valencia'da doğrudan hüküm sürmeye başladı. Görünürde VI. Alfonso'yu temsil etmekle birlikte, gerçekte unvanı dışında bütün nitelikleriyle Valencia'nın bağımsız hükümdarıydı. 1096'da kentin en büyük camisi kiliseye dönüştürüldü ve yeni piskoposluk makamına Jerome adlı bir Fransız atandı, Hıristiyan kolonicilerin sayısında büyük bir artış oldu. Cid'in prenslik konumu kızlarının evlilikleriyle de pekişti. Büyük kızı Cristina, Aragon prenslerinden Monzón lordu Raminro ile, küçük kızı María ise Barselona kontu III. Ramón Berenguer ile evlendi

Cid'in ölümünden hemen sonra Valencia Murabıtlarca kuşatıldı. VI. Alfonso kurtarma harekâtına bizzat katılmak zorunda kaldı. Ama kral, Hıristiyanlar için çok daha büyük önem taşıyan başka yerleri istilacılara karşı savunmak için gerekli askeri birlikleri Valencia'ya yöneltmedikçe kenti savunamayacağını anlamıştı. Bunun üzerine kenti boşalttı ve yakılması için emir verdi 5 Mayıs 1102'de Murabıtlar Valencia'yı işgal ettiler. Kent 1238'e değin Müslümanların yönetiminde kaldı. Cid'in cenazesi Kastilya'ya götürülerek, Burgos yakınındaki San Pedro Cardena Manastırı'na gömüldü.

Cid çok kısa sürede Kastilya'nın ulusal kahramanı konumuna yükseldiği, dolayısıyla efsanelerle dolu bir yaşamöyküsü oluştuğu için, onun tarihteki gerçek yerini ve önemini saptamak tarihçiler için hep güç

olmuştur. 12. yüzyıl Kastilya destanı *El Cantar de Mio Cid* (Cid'in Şarkısı) ve Pierre Corneille'in ilk kez 1637'de sahneye konulan *Le Cid* adlı trajedisiyle efsane daha da büyütülmüştür. Cid'in yaşamı üzerine güvenilir bir Latince vakayiname olan *Historia Roderici* ile Cid'in Valencia kuşatmasına tanıklık eden Arap tarihçi İbn Alkame'nin aktardıkları, konuyla ilgili en güvenilir kaynaktır.

Cidde, Suudi Arabistan'ın batısında, Mekke yönetim bölgesinde (*mıntıka*) kent ve önemli liman. Hicaz'ın orta kesiminde, Kızıldeniz kıyısında yer alır. Bir ticaret kenti olarak önem kazanması, 646'da Halife Hz. Osman'ın Kızıldeniz'i geçerek gelen Müslüman hacılar için burada bir liman yaptırmasına dayanır. Daha sonraki gelişmesi, Osmanlı egemenliği sırasında 17. yüzyılda gerçekleşti. Hacca giden Müslümanların uğrak kenti olarak Cidde'nin önemi arttı. 1916'da buradaki Osmanlı garnizonu İngiliz kuvvetlerine teslim oldu. Ardından kent Hicaz Krallığı'nın bir bölümü oldu ve 1925'te II. Abdülaziz (İbn Suud) tarafından ele geçirildi. 1927'deki Cidde Antlaşması'yla İngilizler Hicaz ve Necd üzerindeki Suudi egemenliğini tanıdılar. Böylece Cidde, Suudi Arabistan'a katıldı. 1947'de surları yıkılan kent hızla genişlemeye başladı. "Kadın ata" ya da "büyükanne" anlamına gelen adını, kentte bulunan ve Havva'ya ait olduğuna inanılan mezardan alır. Mezar, boşinançları körüklediği gerekçesiyle 1928'de Suudi hükümetince yıktırıldı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Cidde, Suudi Arabistan'ın petrol imtiyazlarından elde ettiği zenginlik sayesinde baştan aşağı modern bir kente dönüştürüldü ve genişletildi. Büyük gemilere hizmet verebilmesi için limanı genişletildi ve 1970'lerin başlarında bir deniz suyu arıtma tesisi yapıldı; tesisin, tamamlandığı zaman dünyadaki benzerleri arasında en büyüğü olacağı düşünülmüştü. Eskiden hacıların yaptığı alışverişlere ve balıkçılığa dayanan ekonomi, çelik haddeleme işletmeleri, petrol rafinerileri, çimento, dokuma ve çömlek üretimi tesislerinin kurulmasıyla çeşitlenip büyüdü. Yörede ayrıca sığır besiciliği ve mandıracılık yapılır; pek çok küçük sanayi işletmesi de vardır. Suudi Arabistan'ın en büyük kentlerinden ve en işlek limanlarından olan Cidde aynı zamanda ülkenin diplomatik başkenti durumundadır. Suudi dışişleri bakanlığıyla yabancı devletlerin elçilik ve misyonları buradadır. 1967'de kurulan Kral Abdülaziz Üniversitesi ekonomi ve iş idaresi alanlarında lisanüstü eğitim sağlamaktadır. Kentte birkaç dilde zamanı bildiren, şafakta ve günbatımında Suudi ulusal marşını çalan, çiçek biçiminde, oldukça güzel bir saat vardır. Ama ancak yüksekten bakıldığında saatin kaç olduğu görülebilir. Kentteki klasık Magrip mimarisi modern yüksek yapılarla karşıtlık oluşturmaktadır. Mekke ve Medine'ye ulaşım sağlayan karayolları dışında Kral Abdülaziz adıyla da bilinen Cidde Uluslararası Havalimanı'yla ülke içinde ve dışında pek çok kente ulaşım sağlanır. Havalimanının, çadır biçiminde elyaf çatısı olan yeni terminal binası 1981-82'de SOM mimarlık şirketi tarafından hacıları karşılamak amacıyla yapılmıştır. Nüfus (1983 tah.) 1.500.000.

Cidde'de bir Suudi krallık sarayı
De Wys Inc

Cidde Anlaşması, Mısır ile Suudi Arabistan arasında Yemen'deki iç savaşa son vermek amacıyla imzalanan anlaşma (24 Ağustos 1965). Buna göre Suudi Arabistan Yemen'deki kralcılara yaptığı yardımı kesecek, buna karşılık, cumhuriyetçileri destekleyen Mısır da 23 Kasım 1965'ten başlamak üzere 10 ay içinde Yemen'deki tüm kuvvetlerini geri çekecekti. Ayrıca 23 Kasım 1965'te Yemen'deki bütün ulusal güçleri temsil etmek üzere Harad'da 50 kişilik bir konferans toplanacak ve en geç 23 Kasım 1966'da yapılacak bir plebisit ile halkın istediği yönetim biçimi belirlenecekti. Harad Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanması, Mısır ile Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşmayı bozdu ve Yemen'de yeniden çatışmalar başladı. Cemal Abdülnasır'ın Mısır kuvvetlerini Yemen'den çekme kararını verdiği 1967 sonbaharında hafiflemeye yüz tutan iç savaş, Nisan 1970'te cumhuriyetçiler ile kralcılar arasında yapılan bir anlaşmayla sona erdi.

Cide, Karadeniz Bölgesi'nde Kastamonu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 939 km² (1986) olan Cide ilçesi kuzeyde Karadeniz, kuzeydoğuda Doğanyurt, doğuda Şenpazar, güneyde Azdavay ve Pınarbaşı ilçeleri, batıda da Bartın iliyle çevrilidir.

İlçenin ovalık alanları oldukça sınırlıdır. Toprakları, çok sayıda çay ve derenin açtığı dar, derin vadilerle parçalanmış dağlarla kaplıdır. Güney ve güneydoğuda Küre Dağlarının uzantıları yer alır. Kuzeyde, kıyıya yakın kesimde Kestane Dağı uzanır. Isırganlı Dağı ise ilçenin doğu kesimini engebelendirir. Zengin bir orman örtüsüyle kaplı olan dağlar kıyıya doğru gittikçe alçalır. En önemli su kaynağı, ilçe topraklarına güneyden giren Devrekâni Çayıdır. Önce güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akan çay, kuzeydoğuya doğru bir yay çizdikten sonra yeniden kuzeybatıya yönelir ve ilçe merkezinin batısında Karadeniz'e dökülür. İlçe topraklarındaki öteki akarsular gibi dar ve derin bir vadi içinde akar. Oldukça düz olan ilçe kıyılarındaki başlıca çıkıntı Kerempe Burnudur.

İlçede başlıca geçim kaynakları bitkisel üretim, ormancılık ve hayvancılıktır. Bitkisel üretim, ovalık alanların darlığı nedeniyle ancak vadi tabanlarının genişlediği kesimlerde yapılabilen bahçecilikle sınırlıdır. Sebzecilik ve meyvecilik önem taşır; en çok yetiştirilen meyveler fındık ve elmadır.

Cide'den bir görünüm
Sitki Fırat

Zengin bir orman örtüsüne sahip olan Cide'de, orman köylerine yönelik çok sayıda kalkınma kooperatifi kurulmuştur. Ama bunların bir bölümü etkinlik göstermemektedir. Cide'de daha çok mera hayvancılığı yapılır. Küçük tekne yapımcılığı da geçim kaynaklarından birini oluşturur; ayrıca geleneksel tahta kaşık üretimi önem taşır. Daha önce el işçiliğine dayanırken, sonraları torna tezgâhlarında üretilmeye başlayan tahta kaşıkların yapımında hammadde olarak yörede yetişen çok sert ve dayanıklı şimşir ağacı kullanılır. Kıyı kesiminde küçük çapta balıkçılık da yapılan Cide, ekonomik olanakları oldukça kısıtlı bir ilçedir. Göç yoluyla nüfus yitirmekte olan ilçede nüfusu 1.000'i bulan hiçbir köy yoktur (1990).

Bizans yönetimindeyken, 14. yüzyıl başlarında Candaroğulları Beyliği'nin eline geçen Cide yöresi, 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı topraklarına katıldı. Bir süre kadılıkla yönetildi ve 1868'de Kastamonu vilayeti Merkez sancağına bağlı bir kaza durumuna getirildi. Bu dönemde, eski bir iskele olan Cide'de önemli bir tersane kurulmuştu.

Cide kasabası ilçenin kuzeyinde, kıyıya yakın bir yerde kuruludur. Kasabada orman ürünleri sanayisi, özellikle kereste ve parke imalatı gelişmiştir.

Cide Belediyesi 1874'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 29.355; kent, 5.128.

Ciechanów, Polonya'nın ortadoğu kesiminde il (*województwo*). 1975'te kurulan ilin yüzölçümü 6.362 km²'dir. Kuzeyde Olsztyn, doğuda Ostrołęka, güneyde Varşova, güneybatıda Płock, batıda ise Włocławek ve Toruń illeriyle çevrilidir. İlin kuzey kesiminde çavdar, patates, şeker pancarı yetiştirilir, gıda maddeleri işlenir, elektrikli makine üretilir. İlin güney kesiminde ise kâğıt hamuru işlenir, inşaat malzemeleri ve kimyasal maddeler üretilir. En büyük ırmağı, ili kuzeyden güneye boydan boya aşan Wkra'dır. Öteki ırmaklar Narew (en güneydoğuda), Sona, Mławka, Orzyc, Łydynia ve

Działdówka'dır. Varşova'dan Gdańsk'a giden ana demiryolu il topraklarını bir uçtan öbürüne aşar. İl merkezi Ciechanów, önemli bir kara ve demir yolu kavşağıdır. Nüfus (1990 tah.) 427.000.

Ciechanów, Polonya'nın ortadoğu kesiminde 1975'te kurulan Ciechanów ilinin (*województwo*) merkezi. Ciechanów kenti, ilin iç kesimindeki Ciechanów Platosu üzerinde Lydynia Kanalı ve Wkra Irmağı girintisi ile Varşova-Gdańsk demiryolu üzerindedir. Buğday, çavdar, şeker pancarı ve patates üretilen verimli bir tarım bölgesinde yer alır. 11. yüzyıldan bu yana surlarla çevrili olan kent, 13. yüzyıl başlarında Mazovya Töton Şövalyeleri'nin koruması altına verilen Hıristiyan Leh yerleşmelerinden biriydi. Nüfus (1989 tah.) 42.200.

Ciego de Ávila, Küba'nın orta kesiminde il (*provincia*). Yüzölçümü 6.321 km²'dir. Kuzeyden Eski Bahama Boğazı, batıdan Sancti Spíritus ili, doğudan Camagüey, güneyden Antil Denizinin girintisi olan Ana María Körfeziyle çevrilidir. 1976'ya değin eski Camagüey ilinin bir bölümünü oluşturuyordu. Kuzey kıyısında Camagüey Takımadalarının batı kesimini oluşturan büyük kıyı adaları yer alır. Anakaradaki geniş savanlar, ilin güney kıyısı boyunca yerini bataklıklara bırakır. Ana María Körfezinin güney sınırındaki Jardines de la Reina (Kraliçenin Bahçeleri) adlı kıyı adalarının batı yarısı yönetsel olarak ile bağlıdır. İlde şekerkamışı, tütün, turunçgiller yetiştirilir ve büyükbaş hayvancılık yapılır. Kuzeyde kahve ve kakao da yetiştirilmektedir. Şeker fabrikaları, bıçkıhaneler, damıtma ve şişeleme tesislerinden oluşan sanayi, il merkezi Ciego de Ávila'da yoğunlaşmıştır. Küba'nın en önemli kara ve demir yolu ilden geçer. Nüfus (1989 tah.) 358 059.

Ciego de Ávila, Küba'nın ortadoğu kesiminde, Ciego de Ávila ilinin merkezi. Çevresindeki ekili alanlar ve otlaklar için başlıca ticaret, imalat ve ulaştırma merkezi konumundadır. Bu alanlarda en çok şekerkamışı, ayrıca tropik meyve, balmumu, bal ve melas üretilir, sığır yetiştirilir. Kentte et kurutma ve tuzlama tesislerinin yanı sıra bıçkıhaneler ile içki ve şişeleme fabrikaları da vardır. Yörede şeker rafinerileri ve termal enerji üniteleri bulunur. Ciego de Ávila, ana karayolu ile büyük bir demiryolu hattının üzerindedir. Júcaro adlı limanı Antil Denizinde, kentin 24 km güneybatısındadır. Nüfus (1989 tah.) 86.100.

Cien, asıl adı FUCIVARA DOKAI (d. 1145 - ö. 1225, Japonya), ilk büyük Japon tarihçi olan bilge Budacı rahip.

Güçlü aristokrat Fucivara ailesinin çocuğuydu. Genç yaşlarda Budacı Tendai (Tiantai) mezhebine ait manastıra girdi ve rahiplere verilen Cien adını aldı. Kısa süre sonra "yaşamdaki değişiklikleri anlamakta güçlük çeken insanları aydınlatmak" amacıyla tarihsel yazılar yazmaya başladı. 1220'lerde tamamladığı en önemli yapıtı *Gukanşo*'da (Bir Budalanın Karalamaları), Japon tarihindeki olguları yalnızca anlatmakla kalmayıp, çözümlemeye de çalıştı.

Gukanşo'da, Budacı yasaların yozlaşmasıyla belirlenen *mappo* dönemi ele alınır. Cien'in de yaşadığı bu feodal dönem, dinsel gerileme ve Japon uygarlığının dağılma dönemi olarak değerlendirilir; bu görüş günümüz tarihçilerince de kabul edilmektedir. Cien, feodal yapıda değişiklikler yapılmasının zorunlu olduğuna inanmış ve siyasal gücün şogunda toplanmasını savunmuştur.

Ciénaga, tam adı SAN JUAN DE CIÉNAGA Kolombiya'nın kuzeyinde, Magdalena ilinde (*departamento*) kent. Antil Denizi kıyısında bir liman kentidir. Santa Marta Dağlarının eteklerinde yer alır. Fernandez Enciso 1518'de kente Aldea Grande (İspanyolcada "Büyük Köy") adını vermişti. Daha sonra yakınındaki, Antil Denizinin Magdalena Irmağının aşağı çığırındaki alüvyonlu düzlüklerde oluşturduğu girintide yer alan Ciénaga Grande (İspanyolcada "Büyük Bataklık") nedeniyle bugünkü adını aldı.

Başlıca ekonomik etkinlikler balıkçılık, mermer ocakçılığı, denizyolu taşımacılığı ile kahve, tütün, şekerkamışı, palmiye, muz, kakao ve pamuğa dayalı tarımdır. Nüfus (1985) 56.860.

Cienfuegos, Küba'nın ortagüney kesiminde il (*provincia*). Kuzeydoğuda Villa Clara, batıda Matanzas, güneydoğuda Sancti Spíritus illeri, güneyde de Antil Denizi ile çevrilidir. 1976'ya değin eski Las Villas ilinin bir parçasıydı. Cienfuegos 4.177 km²'lık alanı ile bereketli bir kıyı ovasıdır. Cienfuegos Körfezi, ovanın kıyısında çok uygun bir liman oluşturur. Güneydoğuda, Trinidad Dağlarının en yüksek tepesi olan San Juan Doruğu 1.156 m'ye yükselir. İlin çoğu yerinde şekerkamışı ekilir. Pirinç üretiminin merkezi Aguada de Pasajeros yöresidir. İlde ayrıca kahve, tütün, kenevir ve meyve üretilir, büyükbaş hayvan yetiştirilir. İl merkezi ve ülkenin önemli bir ihracat ve balıkçılık limanı olan Cienfuegos kentinde toplanmış başlıca sanayi kuruluşları, kahve ve tütün işleme fabrikaları ile içki fabrikalarıdır. İlin çoğu kesiminden demiryolları ve otoyollar geçer. Cienfuegos kenti bu yollarla Havana'ya ve Villa Clara ilindeki Santa Clara'ya bağlanır. Nüfus (1989 tah.) 358.589.

Cienfuegos, Küba'nın orta kesiminde, Cienfuegos ilinin merkezi kent. Ülkenin başlıca limanlarından biridir. Korunaklı Cienfuegos Körfezinin karşısına düşen geniş ve düz bir yarımadada yer alır. Geniş caddeleri, çok sayıdaki parkları, yaya yolları ve gösterişli yapılarıyla dikdörtgen bir planda kurulmuştur. Kristof Kolomb'un 1494'te geldiği körfezde 1738'e değin sürekli bir yerleşim kurulmadı. Körfezin girişindeki Jagua Kalesi, 1745'te korsanlara karşı korunmak amacıyla yapıldı. Kent, Fransız koloniciler tarafından 1819'da Fernandina de Jagua adıyla kuruldu. 1825'te bir kasırgada büyük zarar gördü ve yeniden yapıldı; daha sonra kuruluşuna katkıda bulunanlardan birinin adıyla anılmaya başladı. Bugün bölgenin güneyindeki bereketli topraklar için bir ticaret merkezi ve Küba'nın en zengin ve modern kentlerinden biri durumundadır.

İç kesimlerinde, büyük miktarda şekerkamışının yanı sıra önemli miktarda kahve, tütün, kenevir, pirinç, meyve ve canlı hayvan yetiştirilir. Küba'da karides avlayan trol gemilerinin büyük bölümü Cienfuegos sularında çalışır. Kentteki başlıca sanayi kolları kahve ve tütün işleme, içki damıtma ve balık konservelemedir. Ayrıca bir gübre fabrikası ile termoelektrik enerji santralı vardır. Şeker ve melas başlıca ihraç mallarıdır. Ülkedeki şeker ihracatının büyük bölümü Cienfuegos limanından yapılır. Kente demir, kara ve yerel hava yollarıyla ulaşım vardır. Nüfus (1989 tah.) 119.300.

científico'lar (İspanyolcada "bilim adamları"). Meksika'da Porfirio Díaz'ın yönetimi (1876-1911) sırasında 1890'ların başından sonra görev yapan ve Auguste Comte'un olgucu görüşlerinden etkilenen bir grup devlet görevlisi. Ulusal sorunların çözümünde araç olarak metafiziği, ilahiyatı ve idealizmi reddederek bilimsel yöntemlerin, özellikle de sosyal bilimlere ilişkin olanların maliye, sanayileşme ve eğitimle ilgili sorunlara uygulanmasını savunmuşlardır.

Grubun kurucuları, Rosenda Pineda ve Romero Rubio idi. Bir Fransız göçmeninin oğlu ve 1893'ten sonra maliye bakanı olan José Yves Limantour, 1895'te grubun önderi oldu. Devlet görevlilerini daha verimli çalışmaya zorladı ve ülkenin mali durumunu düzeltmek için büyük çaba gösterdi. Geniş bir bilgi birikimi olan Justo Sierra da eğitim bakanlığına getirildi. Comte'un öğrencisi ve Benito Juárez hükümetinin üyesi olan Gabino Barreda'nın 1870'lerde başlattığı olgucu ilkelere uygun eğitim reformlarını sürdürdü 1910'da, ulusal bağımsızlığın kazanılmasından yaklaşık yüz yıl sonra Ulusal Üniversite'yi yeniden açtı. Ordu ile *rurale*'ler (federal polis) Díaz diktatörlüğünün temelini oluştururken, *científico*'lar da anarşiye karşı bir kale olarak görüp destekledikleri bu kuruma saygın bir görünüm kazandırdılar. Ama Díaz bu aydınlarla fazla yakınlık kurmadı. *Científico*'lar nüfuzları, zenginlikleri ve yabancı sermayeye yakınlıkları nedeniyle halkın gözünden düştüler; bu arada Díaz da eğitimsiz kitlelerin güvenini kazanmaya çalışıyordu. 1911 Devrimi'yle Díaz yönetimi devrilince *científico*'ların da gücü ve etkisi silindi.

Plutarco Elías Calles'in iki dönem başkanlık yaptığı 1924-34 arasında gene *científico*'lar olarak anılan bir başka grup iktidara geldi. Bireysel zenginliğe önem veren bu grup, hem kendileri, hem de ülke için yararlı olan modern iş yöntemlerinin kullanılmasını savundu.

Olgucu hareket öteki Latin Amerika ülkelerinde de yayılarak 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Brezilya, Arjantin ve Şili'deki hükümet ve eğitim sistemleri üzerinde etkili oldu.

Cierva (Codorniu), Juan de la (d. 21 Eylül 1895, Murcia, İspanya - ö. 19 Aralık 1936, Londra, İngiltere), İspanyol uçak mühendisi. Serbest olarak dönen bir rotorun dairesel hareketiyle havada tutunan ve helikopterin öncüsü sayılan hava taşıtı otojiri(*) geliştirmiştir.

İnşaat mühendisliği öğrenimi görmesine karşın, gençlik yıllarından başlayarak havacılıkla ilgilendi. 1912-19 arasında çeşitli tipte planör ve uçakların tasarımı ve yapımı üzerinde çalıştı. 1919'da üç motorlu bir uçağının düşmesi üzerine, daha dengeli bir hava taşıtı olarak gördüğü otojirin yapımına girişti. 1923'te Getafe'de (İspanya), otojiriyle ilk başarılı uçuşu gerçekleştirdi; 1925'te çalışmalarını sürdürmek amacıyla İngiltere'ye gitti. II. Dünya Savaşı öncesinde, Cierva tipi otojirler, Fransa, Almanya, Japonya ve ABD'de yaygın olarak kullanıldı. Otojir daha sonraları yerini helikoptere bıraktı. Cierva, Londra yakınlarındaki Croydon Havaalanı'nda geçirdiği bir uçak kazasında öldü.

Cieszyn (Doğu Avrupa'da düklük) *bak.* Teschen

Cieszyn, Almanca TESCHEN Çekçe TĚŠÍN. Polonya'nın güneybatısında, Bielsko-Biała ilinde (*województwo*) kent. Karpat Dağlarının eteğinde, Olza Irmağı üzerinde yer alır. Olza, Polonya-Çek Cumhuriyeti sınırında bulunan kenti ikiye böler; Çek Cumhuriyeti yakasında daha yeni kurulan Český Těšín kenti vardır. Cieszyn, 12. yüz-

yılda önemli bir Silezya kalesiydi. 14. yüzyılda, Piast hanedanının Silezya'daki öteki prenslikleriyle birlikte Bohemya'ya bağlandı. Bohemya da, 1526'da Avusturya Habsburglarına geçti. Piast hanedanından son Cieszyn prensi 1625'te öldü. I. Dünya Savaşı'ndan sonraki toprak anlaşmazlıkları Cieszyn'in Polonya'ya bırakılmasıyla sonuçlandı. 1939'da Almanya bölgeyi tümüyle ilhak etti, ama II. Dünya Savaşı'nın sonunda kent Polonya'ya geri verildi. Başlıca imalat kolları metalurji ve elektroteknik aygıt üretimidir; ayrıca saat ve kâğıt üretilir. Kentte, zengin bir etnik giysi koleksiyonu içeren bir bölge müzesi vardır. Nüfus (1982 tah.) 34.600.

Cifare, Kuzey Afrika'da kıyı ovası. Akdeniz kıyısında Tunus'un güneydoğusunda ve Libya'nın kuzeybatı ucunda yer alır. Kabaca yarım daire biçiminde bir alanı kaplar. Tunus'ta Kabis'ten başlayarak Libya'da Trablusgarp'ın 20 km doğusuna kadar uzanır, iki ülke arasında eşit olarak bölünmüştür. Denizden 130 km kadar içeri sokulan ovanın yüzölçümü 37.000 km²'dir.

Cifare, üç ayrı bölgeden geçerek Sahra Platosuna doğru yükselir. Kuzeydeki dar ve alçak kıyı kesiminde kumsallar ve sebha denen tuz bataklıklarıyla kaplı küçük çukurlar bulunur. Deniz düzeyinden yüksekliği 50-200 m arasında değişen hafif engebeli orta kesimde bitki örtüsü bozkır özelliği gösterir. Ovanın güney, doğu ve batı kesimleri, Sahra Platosunun eteklerine kadar uzanan ve Libya'da Nefuse Dağı denen bir yükselti oluşturur. Tunus'ta bu platonun ez-Zehr ya da Dener (Arapçada "sırt") denen kuzey-güney doğrultulu bir uzantısı bulunur.

Ovanın büyük bölümü yılda 125-250 mm yağış alır; Trablusgarp yöresindeki kıyı kesiminde bu miktar 375 mm'ye çıkar. Çok sayıda hurma ağacının bulunduğu kıyıda meyve ve tahıl da yetişir. Ovanın orta kesimi yalnızca göçebelerin koyun ve keçi beslemesine elverişlidir. Libya'yı işgal altında tutan İtalyanlar 1930'ların sonlarına doğru modern kuyu açma tekniklerinden yararlanarak bu kesime ve özellikle Trablusgarp'ın güneyine çok sayıda kolonici yerleştirmiştir. Bu göçmenler Libya'nın 1951'de bağımsızlığına kavuşmasından sonra İtalya'ya geri gönderilmiştir. Deniz düzeyinden 300 m'ye kadar yükselen Cifare'nin dağ eteği kesimi dağınık vahaların görüldüğü bir çöl görünümündedir. Bu kesim Sahra Platosundan keskin sırtlar ve kayalarla ayrılır.

cifr ilmi, CEFR olarak da yazılır. İslam kültüründe, geleceğe ilişkin bilgilere ulaşma yollarını gösterdiğine inanılan ilim. Hakkındaki bütün bilgiler söylentilere dayalı olduğu için, neden cifr adını aldığı konusunda kesin bir yargıya ulaşılamamıştır. Kimilerine göre bu bilime ilişkin bilgileri içeren kitap sütten yeni kesilmiş keçi derisinden yapıldığı için; kimilerine göre de kurucusu olduğu öne sürülen Cafer Sadık'tan dolayı bu adı almıştır.

Eski kaynaklarda Hz. Ali'nin bazen *Cefr*, bazen *Camia* olarak anılan bir ya da iki kitap yazdığından söz edilir. Bir süre sonra bu kitaba birtakım gizli anlam ve işlevler yüklenmeye başlamıştır. Sözgelimi *Kitabu'l-Agani*'de Haricilerin Hz. Ali'nin torunlarının inandıkları gizli bir bilimle alay ettikleri kayıtlıdır. 9. yüzyıl başlarında Bişr bin el-Mu'temir, gene Hz. Ali'nin torunlarının aldanmalarına neden olan *Cefr*'den söz eder.

Demirî ise, Cafer Sadık'ın Hz. Muhammed'in ailesinin eğitimi amacıyla cifr üzerine bir kitap yazdığına ilişkin bilgiler verir. Ona göre sözkonusu kitap, kıyamete değin gerçekleşecek bütün olaylar hakkında, Hz. Muhammed'in torunlarının bilmesi gereken bilgileri içermekteydi. Daha sonra öbür ehl-i beyt imamları da aynı nitelikte kitaplarla birlikte anıldılar. Bundan sonra cifr ilmi büyük bir yaygınlık kazandı. Sözü edilen kitabın hiçbir zaman ortada olmamasına karşın, ondan aktarıldığı ileri sürülen bilgilere dayalı birçok kitap yazıldı; cifr ilmi, harfler bilimi (ilm-i huruf; harflerin sayısal değerlerinden yola çıkarak geleceğe ilişkin kimi bilgilere ulaşma bilimi) ve yıldızbilim (ilm-i nücum) ile de karışmıştır.

Cignani, Carlo (d. 15 Mayıs 1628, Bologna, Papalık Devletleri - ö. 6 Eylül 1719, Forlì), Bologna'da barok geleneği sürdüren son önemli ressam. Genelleştirilmiş biçimler, akıcı düzenlemeler, koyu renkler ve ışık-gölge karşıtlıkları yapıtlarının belirgin özellikleridir. Sanat öğrenimini Bologna'da, özellikle Francesco Albani'yle sürdürmüşse de, büyük ölçüde Correggio'nun etkisi altında kalmıştır. Başyapıtı, Correggio'nun Parma Katedrali kubbesindeki bir resminden esinlenerek gerçekleştirdiği Forlì Katedrali'nin kubbesindeki "Meryem'in Göğe Çıkışı" adlı freskidir.

Cigoli, Ludovico (Cardi da) (d. 21 Eylül 1559, Cigoli - ö. 8 Haziran 1613, Roma, İtalya), İtalyan sanatında Michelangelo'nun maniyerizminin çöküşüyle barok dönemin başlangıcı arasındaki karşıt eğilimleri yansıtan yapıtlar üretmiş ressam, mimar ve şair. Hem Floransa'da, hem de Roma'da çalıştı. İlk çalışmalarında ışık ve renk açısından temelde kuzey İtalya etkisi görülmekle birlikte, kendisine özgü birtakım nitelikler de göze çarpar. Üslup anlayışından çok, duygu ve düşüncede yarattığı yenilikle baroğun duygusallığının habercisi olmuştur. 1595'ten sonra yeni gerçekçi akımların etkisi altında kaldı. Bu özellikleri "İşte İnsan" (y. 1607, Pitti Sarayı, Floransa) adlı resminde açık bir biçimde görülür. Mimarlıkta, Nonfinito Sarayı avlusunda (1604, Floransa) görüldüğü gibi Palladiocu öğeler kullanmıştır.

Ciguatera zehirlenmesi, özellikle Antiller'de karşılaşılan tehlikeli bir balık zehirlenmesi. *Ayrıca bak.* balık zehirlenmesi.

ciğerotu, hodangiller (*Boraginaceae*) familyasının *Pulmonaria* cinsinden bitkilere, özellikle *P. officinalis* türüne verilen ad. Çokyıllık, otsu ve tüylü bir bitki olan

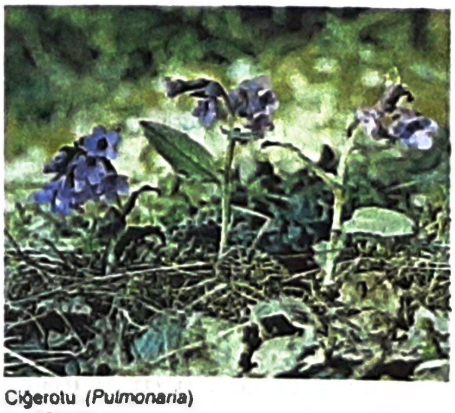

Ciğerotu (*Pulmonaria*)
Sven Samelius

ciğerotu (*P. officinalis*) Avrupa'nın ağaçlık ve çalılık yerlerinde yaygın olarak bulunur. Pembeden maviye dönen çiçekleri ve beyaz lekeli yaprakları nedeniyle bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Ciğerotunun taban yaprakları kalp biçiminde, gövde yaprakları ovaldir. Borumsu çiçekleri, yaklaşık 30 cm yüksekliğe kadar büyüyebilen bitkinin tepesinde sarkık salkımlar oluşturur. Daha küçük çiçekli ve ince yapraklı bir tür olan *P. longifolia* da benzer yerlerde yetişir. Türkiye'de de kendiliğinden yetişen bazı *Pulmonaria* türlerine rastlanır.

ciğeryosunları (*Hepatopsida*), CIĞEROTLARI olarak da bilinir, *Bryophyta* (karayosunları) bölümünden, toprak yüzeyinde yatık olarak gelişen 10 bin kadar küçük bitki

Ciğeryosunlarından *Conocephalum conicum*; eşeyli bitkilerin (gametofitler) yapraksı tallarından çıkan uzun sapların üzerinde eşeysiz bitkiler (sporofitler) oluşur
A to Z Botanical Collection EB Inc.

türünü içeren sınıf. *Anthocerotidae* ve *Hepatidae* olmak üzere iki altsınıfa ayrılır.

Yeryüzünün hemen her yanına dağılmış olan ciğeryosunları en çok tropik bölgelerde bulunur. Bazıları nemli topraklarda ya da ıslak kayaların üstünde yetişir ve şerit biçiminde, yassı ve dallanmış bir gövdesi (tal) vardır. Bazıları yapraklıdır ve nemli ormanlardaki kayalarda ya da ağaç gövdelerinde bulunur. Kimi türlerin görünümü karaciğer loblarını andırdığı için bu bitkilere ciğeryosunu denmiştir. Suda yaşayan birkaç cins dışında, ciğeryosunlarının çoğu rizoyit denen kökümsü yapılarla toprağa bağlıdır.

Ciğeryosunlarının yaşam çevriminde hem eşeyli (gametofit), hem eşeysiz (sporofit) evre vardır. Ayrıca, gemma denen küçük tomurcuklarla (özelleşmiş, eşeysiz üreme yapıları) ya da bitki gövdesinden ayrılan parçalarla üreme biçimlerine de rastlanır.

Ciğeryosunlarının insanlar için ekonomik değeri yoktur; ama başka hayvanlara besin olarak, ağaç kütüklerinin çürümesini kolaylaştırarak ve çok nem tuttuğu için kayaların parçalanıp dağılmasına yardımcı olarak doğal süreçlerde önemli rol oynar.

Soyu tükenmiş olan *Hepaticites* cinsi, Paleozoyik (Birinci) Zamanın Devoniyen Döneminde (y. 395-345 milyon yıl önce) yaşamıştır. *Marchantites* ve *Jungermannites* cinsleri ise Kretase (Tebeşir) Döneminden (136-65 milyon yıl önce) kalmadır. Triyas Döneminden (190 milyon yıldan daha önce) kalma bir tür olan *Naiadita lanceolata* aynı kayaçlarda bulunan başka fosillerin yaşını belirlemeye yarayan bir kılavuz fosildir.

cihad, Müslümanların Tanrı yolunda canları ve mallarıyla savaşmaları.

Cihad İslamın ilk döneminde (Mekke dönemi) iki yönlü bir anlam içermekteydi: Yetkinliğe ulaşma yolunda bireylerin kendi benliklerine karşı yürüttükleri manevi savaş (cihad-ı ekber ya da büyük cihad) ve kendi dışındakilere karşı yürüttükleri tebliğ, uyarma ve korkutma eylemi (cihad-ı asgar ya da küçük cihad). Hicretten sonra Medine'de kıtal (vuruşma, savaşma) anlamındaki cihada aşamalı olarak izin verilmiş, giderek kesin biçimde emredilmiştir. Günümüzde İslam düşünürlerinin çoğu Mekke dönemindeki ayrımı vurgulamakta, küçük cihadın büyük cihada bağımlı kılınması gerektiğini savunmaktadır.

İslam, cihadı her durumda belirli nedenlere ve koşullara bağlamıştır. Bütün Müslümanlar için bir görev olmakla birlikte, her Müslüman için kesin bir zorunluluk değildir. Yeterli sayıda Müslümanın bu görevi üstlenmesi durumunda, öbürlerinin üzerinden cihad yükümlülüğü kalkar. Buna karşılık düşman güçler İslam yurdunu istila ederse, erkek ve kadın bütün Müslümanlar için zorunluluk kazanır.

Cihad açılıp düşmanla karşı karşıya gelindiğinde Müslümanlar hemen savaşa başlayamazlar. Önce onları Müslüman olmaya çağırmaları gerekir. Bu çağrıya olumsuz yanıt gelmesi durumunda, bu kez de İslam devletinin egemenliğini tanıyarak vergi ödemeyi kabul etmeleri önerilir. Bu öneri de geri çevrilirse, sorunun çözümü savaşa kalmıştır.

İslam dini, cihad sırasında savaşçıların davranışlarına da çeşitli sınırlamalar getirmiştir. Buna göre, her türlü işkence ve zulüm yasaktır. Çiftçi, tüccar gibi savaşçı olmayan kişilerle, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar öldürülemez; insan ve hayvanların organları kesilemez; savaşılan tarafa karşı daha önceden verilmiş sözlere, yapılmış anlaşmalara aykırı hareket edilemez; zorunlu olmadıkça ekili alanlar, orman ve ağaçlar yakılamaz; toplu kıyım yapılamaz; tutsaklar ve rehineler öldürülemez; kadınlara tecavüz edilemez; tutsaklar bir kalkan gibi öne sürülemez ve düşman saflarında yer almış olsa bile akrabalar öldürülemez.

Ancak ümmetin önderi imam (devlet başkanı) tarafından ilan edilebilen cihad, belirli durum ve koşullarda sona erer ya da erdirilir. Bunların başında düşman tarafın Müslüman olması gelir. Bu durumda cihad kendiliğinden sona erer. Düşmanın yenilmesi, düşman topraklarının Müslümanların eline geçmesi, düşman devletin İslam devletinin egemenliğini tanıması ya da iki tarafın barış antlaşması yapmaları durumlarında da cihad sona erer.

Cihanbeyli, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 5.215 km² (1986) olan Cihanbeyli ilçesi kuzeyde Kulu ilçesi, doğuda Ankara ve Aksaray illeri, güneyde Altınekin, batıda Sarayönü ve Yunak ilçeleri, kuzeybatıda gene Ankara iliyle çevrilidir.

İlçe toprakları tümüyle Cihanbeyli Platosu üstünde yer alır. Kuzeydeki Haymana Platosundan dar bir koridorla ayrılır. Tuz Gölunun batısında, Cihanbeyli Platosunun alçaldığı kesimlerde Cihanbeyli Ovası yer alır. Uzunluğu 50 km, genişliği ise 30 km'ye ulaşan ovada Cihanbeyli Platosundan doğan ve yaz mevsiminde kuruyan bazı dereler vardır. Bunlardan başlıcası İnsuyu'dur. Az yağışlı kara iklimin etkisi altındaki ovada yerüstü kaynakları yetersiz olduğu gibi, yeraltı suyu da kullanılmaya elverişli değildir. Cihanbeyli Platosundan doğan İnsuyu, doğuya doğru akarak Cihanbeyli kentinden geçtikten sonra Tuz Gölüne dökülür. İlçede ayrıca irili ufaklı başka dereler de vardır. Batı bölümü ilçe sınırları içinde kalan Tuz Gölü, Türkiye'nin ikinci büyük gölüdür. İlçe sınırları içindeki öbür göller Kuvaterner (Dördüncü) Donemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) daha geniş alan kaplayan Tuz Gölünün daralmasından artakalan küçük göl kalıntılarıdır. Tuz Gölü gibi yazın büyük bölümü kuruyan bu göllerden başlıcaları Tersishan (Tersakan), Boluk (Bolluk ya da Bulak), Musalar ve Köpek gölleridir.

Cihanbeyli'de başlıca geçim kaynağı bitkisel üretimdir. Başta buğday olmak üzere en çok tahıl yetiştirilir. Türkiye'nin tahıl ambarı olarak bilinen Konya ilinde yetiştirilen buğdayın önemli bölümü ilçede üretilir. Üretimde makine kullanımı yaygındır. Hayvancılık bir başka geçim kaynağıdır; koyun yetiştiriciliği önem taşır.

Türkiye'nin en önemli tuz kaynaklarından Yavşan Tuzlası, Cihanbeyli ilçesindedir. Osmanlı döneminde, genellikle ağustos ayında Tuz Gölünün kuruyan bölümlerindeki tuzların kırılmasıyla elde edilen bloklar alıcılara yerinde teslim edilirdi. Bu dönemde tuz develerle taşınır ve hesaplamada birim olarak "deve yükü" kullanılırdı. Daha sonra, tuzun yerinde satılması yönteminden vazgeçilerek, ürün göl kıyısında pazarlanmaya başladı. Tuzun kuruyan yerlerden kıyıya taşınmasında, göle döşenen ve "pereli hat" denen dekovil hattından yararlanılıyordu. Bu yöntem maliyeti yükseltmekle birlikte uzun yıllar kullanıldı. Daha sonra 1970'te deniz tuzlarında kullanılan yöntem benimsenerek, tuz yoğun suların havuzlarda toplanması yoluyla üretime geçildi. Bugün Tekel tarafından işletilen Yavşan Tuzlası'nda Türkiye toplam tuz üretiminin yaklaşık yarısı elde edilir. Tuz Gölünden üretilen tuzun miktarı ve niteliği, gölde 1970'lerde başlayan kirlenme nedeniyle giderek düşmektedir. Burada rafine tuz üretim tesisleri de vardır.

Çorca Höyüğü'nde yapılan kazı çalışmalarında elde edilen buluntulardan, Cihanbeyli'deki yerleşimlerin Hititler dönemine değin uzandığı anlaşılmaktadır. Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayeti Merkez sancağının Akşehir kazasına bağlı Esb-i Keşan nahiyesi olarak yönetiliyordu. Daha sonra bir süre İnsuyu adıyla anılan yöre 30 Mayıs 1926'da ilçe yapıldı.

Cihanbeyli kenti Tuz Gölünün batısında, Cihanbeyli Platosunun doğu eteğinde kurulmuş, kırsal görünümlü bir yerleşmedir. Ankara'yı Konya'ya bağlayan karayolu kentin hemen batısından geçer. Kent bu yolla il merkezi Konya'ya 90 km uzaklıktadır.

Cihanbeyli Belediyesi 1906'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 69.952; kent, 15.071.

Cihanbeyli Platosu, İç Anadolu Bölgesi'nde plato. Tuz Gölünün batısında, kuzeyde Haymana Platosu ile güneyde Obruk Platosu arasında yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği yaklaşık 1.000 m'dir; genel olarak fazla engebeli değildir. Üstünde, yer yer tekil kütleler durumunda tepecikler yükselir. Bunların başlıcaları Nuras Dağı (1.566 m), Kırklartepe (1.736 m), Kandiltepe (1.363 m), Kırkarşıntepe (1.321 m), Bağtepe (1.043 m) ve Çayırtepe'dir (1.357 m). Doğuda Tuz Gölüne doğru yükseklik giderek azalır.

Cihanbeyli Platosunda Neojen Bölümde (y. 26-2,5 milyon yıl önce) oluşmuş tortullar geniş yer kaplar. Yer yer çakıllı, kumlu, killi tortullar, jipsli diziler ve tuzlu yapılar da olmasına karşın, plato genel olarak kalker oluşumludur. Yüzeyinde yazın genellikle kuruyan bazı akarsular bulunur. Taşkın nitelikli akarsular yüzeyde fazla derin olmayan vadiler açmıştır. Karstik bir yapıya sahip olmasından ötürü oldukça etkin bir yeraltı akarsuyu sistemi vardır. Yüzeydeki akarsular bazen çatlak ve ponorlarda kaybolarak kilometrelerce ötede yeni-

Cihanbeyli Platosu
Şemsi Güner

den yüzeye çıkar. Bazıları ise tümüyle kaybolup yeraltı akarsuyu sistemine bağlanır. Büyükçe akarsuların çoğu kuzeybatıya akarak Sakarya Irmağına dökülür. Bir bölümü ise doğuda Tuz Gölü havzasına yönelen mevsimlik akışlı akarsular durumundadır.

Platoya genelde yarı kurak kara iklimi egemendir. Yağışın az olduğu doğu, güney ve güneydoğuda cılız ot toplulukları ile tuzcul ortamda yetişen otsu bitkiler vardır. Kuzey ve kuzeybatıda ise ağaçlı stepler görülür. Nüfus oldukça seyrek (km²'ye 20 kişiden az), yerleşmeler topludur. Yerleşimler genellikle akarsu boylarında ve platonun kenarlarında kurulmuştur. Tahıl üretiminin yanı sıra küçükbaş hayvancılık yapılır.

Ankara-Konya karayolu platonun doğu kesiminden, Afyonkarahisar-Konya karayolu güneyinden, Polatlı'yı Kadınhanı üzerinden Konya'ya bağlayan yol ise batı kesiminden geçer.

Cihang Mahiyana, Pakistan'ın Pencap eyaletinde, iki ayrı kasabadan oluşan kent. Sargoda ilindeki Cihang Mahiyana ilçesinin yönetim merkezidir. Çhenab Irmağının tam doğusunda yer alır. Mahiyana bir alüvyon ovasına bakan tepelerin kenarında, Cihang ise tepelerin eteğindeki düzlüklerde kurulmuştur. İki karayolu ve Grand Trunk Yolu ile Peşaver ve Lahor'a bağlanırlar. Mahiyana Sial kabilesinin atası Megha'nın kurduğu Mahiyana, ilk olarak İS 1462'de kurulan ve bir taşkından sonra 1688'de yeniden yapılan Cihang'dan daha önemli bir konumdadır. El dokuma tezgâhlarının bulunduğu bir yün toplama merkezidir; başlıca imalat ürünleri sabun, deri, yün ve pirinç işleridir. Cihang'da devletçe işletilen bir battanıye fabrikasının yanı sıra tekstil dalında başka sanayi kuruluşları da vardır. 1867'de tek bir belediye oluşturan kasabalarda bir hastane, bir park ve Pencap Üniversitesi'ne bağlı bir devlet yüksekokulu vardır.

Cihang Mahiyana ilçesi 8.809 km²'lik alan kaplar. Çhenab Irmağının iki yakasında kurulmuştur; ırmağın Cihelum Irmağıyla birleştiği nokta da ilçe sınırları içindedir. Sulama Çhenab kanal sistemi ile yapılır. Haveli Kanalı, buğday ve pamuk ekili 400 bin hektarlık bir araziyi sulamaktadır. Kuzeydoğudaki Chiniot, ahşap oymacılığı ve ahşap kakma işleriyle ünlüdür. Güneydeki Shorkot harabelerinin, Büyük İskender tarafından İÖ 325'te fethedilen bir kent olduğu sanılmaktadır. Eskiden Sial kabilesinin yaşadığı bölge, yaklaşık 1805'te Sihlerin eline geçmiş, 1849'da ise İngilizlerce işgal edilmiştir. Nüfus (1981 geç.) kent, 195.000; ilçe, 1.962.000.

Cihangir, asıl adı SELİM (d. 31 Ağustos 1569, Fethpur Sikri - ö. 28 Ekim 1627, Lahor yolu üzerinde, Hindistan), 1605-27 arasında Hint-Türk hükümdarı.

Küçük yaşta babası Ekber tarafından tahtın vârisi ilan edildi. Ama 1599'da, Ekber Dekkan'dayken, bir an önce tahta çıkma isteğiyle ayaklandı. Ekber ölüm yatağında onun ardılı olacağını doğruladı. Babasının 1605'te ölümü üzerine Selim, Cihangir adıyla tahta çıktı.

Babasının başlattığı gelenekleri sürdürdü. Mevar'daki Racput Prensliği ile girişilen savaş 1614'te büyük kazanımlarla sona erdirildi. Ekber'in Ahmednagar'a karşı başlattığı seferler, ordunun ve diplomasinin de desteğiyle zaman zaman şiddetlenerek sürdü; ama saldırıların çoğu güçlü Habeşi Melik Amber tarafından savuşturuldu. Bununla birlikte, 1617 ve 1621'de Şehzade Hürrem (sonradan Şah Cihan[*]) zafer kazanarak barış anlaşmaları yaptı. Cihangir bağnaz bir Müslüman değildi; örneğin Cizvitlerin halkın önünde Müslüman ulema ile tartışmaya girişmelerine ve kendi dinlerini yaymalarına izin verdi.

1611'den sonra Cihangir, İranlı karısı Mihrü'n-Nisa (Nur Cihan) ile kayınpederi İtimadü'd-Devle ve kayınbiraderi Asaf Han'ın etkisi altına girdi. Şehzade Hürrem'in de aralarında olduğu bu hizip 1622'ye değin siyasal yaşama egemen oldu. Daha sonra, Cihangir'in gücünün azaldığı yıllarda Nur Cihan ile Şehzade Hürrem arasında çatışma başladı. Hürrem 1622'de ve 1625'te açıkça ayaklandı. 1626'da Cihangir, Nur Cihan grubunun başka bir rakibi olan Mehabet Han tarafından baskı altına alındı. Keşmir'den Lahor'a giderken yolda öldü.

Yönetiminin ilk yıllarında ünlü 12 hükmünü çıkararak taşradaki tımar sahiplerinin vergi toplamasını önledi. Issız yerlerde kervansaray ve mescitler, kentlerde de hastaneler yaptırdı. Kendi doğum gününde hayvan kesimini yasakladı. Miras konusunda yeni bir düzenleme getirdi. Konutlara zorla girilmesini önledi; suçluların kulak ve burunlarının kesilmesi gibi cezaları kaldırdı. Halkın elindeki topraklara beyler ve devlet yöneticileri tarafından el konmasını önledi.

"Cihangir'in Sohbeti", Rıza Abbasi'nin minyatürü, 17. yy başları; Tahran Dekoratif Sanatlar Müzesi, İran
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Ayrıca, ülkesindeki Fars kültürünün gelişmesini destekledi. Doğaya yakınlığı olan, insan kişiliği konusunda keskin bir sezgiye ve sanatçı duyarlığına sahip bir insandı. Bu niteliklerıyle minyatür sanatının korunmasını sağladı. *Tüzük-i Cihangiri* (ös 1683, yay. haz. S. Ahmed) adlı anılarında yönetiminin ilk 17 yılını anlatır. Bundan sonraki iki yıllık bölüm kâtibi Mutemed Han tarafından yazılmıştır. Ölümünü ve şehzade kavgalarını içeren bölümü ise yapıta Mirza Muhammed Han eklemiştir.

Cihannüma, Kâtip Çelebi'nin ünlü coğrafya yapıtı. Her ikisi de yarım kalmış iki bölümden oluşur. Birinci bölümde denizler, ırmaklar ve adalar; ikinci bölümde ülkeler ve kentler anlatılır.

Jouannin'in *La Turquie* adlı kitabında Edirne'de Yeni Saray'daki Kasr-ı Padişahi'yi ve tepesindeki cihannümayı gösteren bir oymabaskı, 1840
Alfa Yapım

1648'de yazımına başlanan birinci *Cihannüma*, büyük ölçüde bir kozmografyaydı; su, hava, ateş ve topraktan oluşan dört öğe temelinde kaleme alınmıştı. Klasik ortaçağ coğrafya kitaplarına göre planlanan ve Doğu kaynaklarına dayanan bu çalışmanın en önemli bölümü, topraktan söz eden bölümüydü. Ülkelerin ve alfabetik olarak kentlerin yer aldığı bu bölümde Müslüman İspanya (Endülüs), Magrip (Kuzey Afrika) ve Osmanlı ülkesi anlatılmıştır. Üç Osmanlı başkenti (Bursa, Edirne, İstanbul), Rumeli, Bosna ve Macaristan üzerine ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Yapıt, özellikle Batı ülkeleri hakkında yeterli kaynak bulunamadığı için yarım kalmıştır.

İkinci *Cihannüma*'nın yazımı 1654'te başladı. Yapıtta, Doğu kaynaklarının yanı sıra, Mercator'un *Atlas*, Batılı coğrafyacılardan A. Ortelius'un *Theatrum orbis terrarum* ve Philipp Clüver'in *Introductio in Universam Geographiam* adlı yapıtlarından da yararlanılmıştır. Yer'in yuvarlak olduğunu da kanıtlamaya çalışan fiziksel coğrafya ağırlıklı bir giriş bölümünden sonra, Kolomb ve Magalhães'in (Macellan) keşiflerinden söz edilir. Ardından Japonya'ya kadar Asya ülkeleri, Endülüs, Magrip, Balkanlar ve Anadolu tanıtılır. Bunlardaki ülkelerin tarihleri, yönetim biçimleri, ekonomileri, doğal yapıları, önemli kentleri konusunda bilgiler verir. Osmanlı ülkesine, özellikle de Bursa, Edirne ve İstanbul'a geniş yer ayrılmıştır. Bir dünya haritası ile 100 kadar ayrıntılı harita içeren yapıt, Kâtip Çelebi'nin ölümü nedeniyle yarım kalmıştır. Yapıtta anlatılan son yer Van'dır. 1732'de İbrahim Müteferrika'nın bastığı ve birincisine göre farklı biçimde planlanan ikinci *Cihannüma*, birçok coğrafyacının dayandığı Ptolemaios sistemini temel almakla birlikte, o güne değin hemen hemen hiç yararlanılmayan Batı kaynaklarını Osmanlı coğrafyacılarına tanıtmasıyla büyük önem taşır. Müteferrika baskısında Ebubekir bin Behram'ın yaptığı eklemeler de yer alır.

cihannüma (Farsça *cihan* ve *numa*: "gösteren"), bir yapının en yüksek yerine yapılan, dört bir yanın seyredilebildiği oda ya da teras. Cihannüma genellikle konakların çatısının üstüne yapılır, küçük bir kule görünümünde olurdu. Edirne'deki Yeni Saray'da, Kasr-ı Padişahi denen köşkün tepesinde de bir cihannüma yer alırdı. Köşk bugün yıkılmış olmakla birlikte, cihannümanın bulunduğu orta bölümü ayakta kalmıştır ve üstüne oturduğu duvarlarla birlikte cihannüma bir kule görünümündedir.

Cihanoğlu Camisi ve Külliyesi, Aydın'da, Köprülü mahallesinde, cami, medrese ve türbeden oluşan Osmanlı baroğu üslubunda külliye yapısı. Müderris Cihanoğlu Abdülaziz tarafından 1756'da yaptırılmıştır. Sivri kemerli, kesme taştan yüksek bir platform üstünde bulunduğundan, olduğundan daha yüksek ve anıtsal görünür. Bu platforma 15 basamaklı bir merdivenle çıkılarak son cemaat yerine ulaşılır. Dört yuvarlak sütunun taşıdığı sivri tuğla kemerli son cemaat yerinin üzerini sekizgen kasnaklı üç küçük kubbe örtmektedir. Giriş kapısı yuvarlak kemerlidir. Bunun iki yanında iki sıra pencere yer alır.

Caminin beden duvarları moloz taş ve arasında yer yer kullanılan tuğla ile inşa edilmiştir. Pencereler dört sıra halinde düzenlenmiştir. İki kademeli beden duvarlarının alt bölümünde iki, üst bölümünde ve kubbe kasnağında da birer pencere sırası yer alır. Beden duvarlarının ikinci kademesine oturan kubbe kasnağının dört köşesine ana kubbeyi destekleyen dört adet sekizgen ağırlık kulesi yerleştirilmiştir. Kuzeybatı köşesinde tek şerefeli minare yükselir.

Cihanoğlu Camisi'nin kare planlı ibadet mekânı 9,50 m × 9,50 m boyutlarındadır. Kubbenin içi ve pandantifler baştan başa malakâri barok bezemelerle kaplıdır. Bitki örgeleri ve stilize harflerden volütler, oval madalyonları çevreler. Çok yüksek tutulmuş mihrap nişi de üst yapıdaki bezeme gibi alçı kabartma ile süslenmiştir. Alçı bir bordürle çevrili mihrabın tepesinde akantus yaprakları ve böcek kabuklarından kabartma bir örge bulunmaktadır.

Külliyenin medresesi, camı avlusunu üç yönden kuşatacak biçimde, "U" planlıdır. Kuzey ve doğudaki kolları iki katlı, batıdaki kolu ise tek katlıdır. Tek katlı bu bölümün önünde sundurmalı bir revak vardır. Avlunun ortasında dokuz sütunun taşıdığı sivri kemerli ve ahşap çatılı, barok üslupta bir havuzlu şadırvan bulunmaktadır. Şadırvanın mermer işçiliği özellikle dikkati çekecek düzeydedir.

Caminin mihrap duvarı önünde kare planlı, üzeri kubbeyle örtülü Cihanoğlu Türbesi yer alır. I. Dünya Savaşı sırasında depo olarak kullanılan yapı, kent Kurtuluş Savaşı'nda Yunan işgaline uğrayınca tahrip olmuş, 1950 ve 1967'de onarılmıştır.

Cihanoğlu Camisi, 1756, Aydın
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Cihansi, Hindistan'ın kuzey kesiminde, Uttar Pradesh eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Önemli bir kara ve demir yolu kavşağındadır. Surlarla çevrili olan kent merkezi, Orçha hükümdarının 1613'te yaptırdığı bir kale çevresinde gelişti. 1732'de Marathaların eline geçen yöre, 1853'te İngiliz işgaline uğradı. Hint Ayaklanması (1857) sırasında İngiliz subay ve sivillere yönelik saldırılara sahne oldu. 1886'da İngilizlerin Gvalior'u boşaltmaları karşılığında İngiliz yönetimine geçti. Daha çok bir tarım merkezi olan kentte bir çelik haddehanesi, bir demiryolu deposu ve atölyeleri vardır. Bundelkhand Üniversitesi buradadır.

5.027 km²'lik bir alanı kaplayan Cihansi ili, kuzeydeki Ganj Ovası ile güneydeki Vindhya Sıradağları arasındaki Bundelkhand tepelik bölgesinde uzun ve düzensiz bir şerit biçiminde uzanır. Kuzeydeki kara topraklarda pamuk, yağlı tohum ve tahıl yetiştirilir. İli Betva Irmağı ve kolları akaçlar. En büyük kentler Cihansi ve *kharva* kumaşının dokunduğu Mau-Ranipur'dur. Nüfus (1991) kent, 301.304; (1981) metropoliten alan, 284.141; il, 1.137.031.

Cihanşah, tam adı MUZAFFEREDDİN CİHANŞAH (d. 1405, Mardin - ö. 10 Kasım 1467, Muş Ovası), 1438-67 arasında Karakoyunlu hükümdarı. Döneminde Karakoyunlu Beyliği en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un altı oğlundan biridir. 1415'te İran'da Sultaniye'yi alan babası tarafından, küçük yaşta buraya vali olarak atandı. Babasının 13 Kasım 1420'de ölmesi üzerine Sultaniye'den ayrılarak, Bağdat valisi olan ağabeyi Şah Mehmed'in yanına gitti. Onunla Celayirlilere karşı savaştı; ama ele geçirilen topraklar kendisine verilmeyince Bağdat'tan ayrılarak büyük ağabeyi İskender'le birleşti İskender'in Van Gölü dolaylarında kendisine verdiği yerleri yetersiz bularak ona karşı da ayaklandı; ama başarısızlığa uğrayarak kaçmak zorunda kaldı. Annesinin araya girmesiyle yeniden İskender'in yanına döndü ve Van dolaylarındaki büyük kent ve kasabaların yönetimini üstlendi. Timurlu hükümdarı Şahruh'a karşı Selman Savaşı'nda (14 Eylül 1429) ordunun sol kanadını yönetti. Bu savaşta Karakoyunlular yenilgiye uğradı. Bunu Şahruh'un yeni saldırıları ve Karakoyunlular arasındaki çekişmeler izledi. Cihanşah, kardeşlerinden Şah Mehmed'in Şahruh ve İskender'in de oğlu Şah Kubad tarafından öldürülmesinden sonra duruma egemen oldu (1438). 1440'ta Gürcistan'ın bazı kentlerini yağmaladı. 1445'te kardeşi İspend'in ölümünün ardından Bağdat'ı ele geçirdi. Şahruh'un 1447'de ölmesinden sonra da "sultan" ve "hakan" unvanlarını aldı.

Karakoyunluların egemenlik alanlarını Irak ve İran'a kadar genişleten Cihanşah, 1458'de Horasan'ı istila etti ve Timurlu hükümdarı Ebu Said'den (hd 1451-69) Herat'ı aldı. Uzun Hasan yönetimindeki Akkoyunluların güçlenmesi üzerine, Ebu Said ile İran'ı paylaşmak üzere bir anlaşma yaptı. 1467'de Uzun Hasan'la giriştiği savaşta yenilgiye uğrayarak öldürüldü.

Tebriz'de mermer ve çiçekli çinilerle bezeli görkemli bir yapı olan Gök Mescit'i yaptırdı. Hakikî mahlasıyla Farsça ve Türkçe şiirler yazdı. Şiirlerinin derlendiği *Mecmua*'da 105 Farsça ve 87 Türkçe gazeli ile 32 Türkçe rubaisi yer alır.

cihaz yöntemi, Türk Medeni Kanunu'na (TMK) göre kadının evlenirken birlikte getirdiği malların bir bölümünü, aile giderlerini karşılamak üzere kocaya bırakması. TMK'nın 236. maddesinde düzenlenmiştir. Bu mallar konusunda evlilik sözleşmesine, mal ortaklığına ya da mülkiyetin kocaya geçmesine ilişkin bir hüküm konabilir. Eğer sözleşmede açıklık yoksa, kadının kişisel malları hakkında, mal birliği yönteminde öngörülen hükümler uygulanır. Cihaz yöntemi TMK'da mal ortaklığı konusu içinde yer almasına karşın, tam anlamıyla bir ortaklık değildir.

Cihelum, Pakistan'ın Pencap eyaletinde Ravalpindi iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Cihelum Irmağının hemen batısında yer alır. Irmağın iki yakası bu noktada hem kara, hem de demir yolu ile birleşmiştir. Kent, demiryolu ve Grand Trunk Yolu ile Peşaver ve Lahor'a bağlanır. Irmağın öbür yakasındaki eski kasabanın İÖ 4. yüzyılda Büyük İskender'in kurduğu Bucehphala olduğu sanılmaktadır. 1867'de belediye olan kent, eskiden bir tuz ticareti merkeziydi. Bugün önemli bir kereste pazarı olarak dokuma fabrikaları, bıçkıhaneler, gazete kâğıdı, cam ve sigara fabrikaları barındırır. Kentte dört hastane, ordu levazım eğitim merkezi ve Pencap Üniversitesi'ne bağlı iki resmî yüksekokul vardır.

7.179 km²'lik bir alanı kaplayan Cihelum ilçesi, kuzeye doğru Tuz Sıradağları ile Potvar Platosunun bir bölümünü içine alarak Ravalpindi ilçesine kadar uzanır. Yörede alçıtaşı, mermer, tuzlu su, kayatuzu ve petrol yatakları ile bir çimento fabrikası vardır. Yukarı Cihelum Kanalı buğday ve pamuk ekimi yapılan 120.000 hektarlık bir alanı sular. Öteki önemli ürünler darı, baklagiller ve yağlı tohumlardır. Cihelum kentinin güneybatısındaki yıkık Katas tapınakları büyük olasılıkla Budacılardan (İS 8-9. yy) kalmadır. İskender ile Hint hükümdarı Porus arasındaki çarpışmanın Cihelum yakınındaki Karri Ovasında ya da Celalpur yakınındaki Mung Ovasında yapıldığı sanılmaktadır. Nüfus (1981) kent, 106.462; ilçe, 1.162.000

Cihelum Irmağı, Pakistan'ın Pencap eyaletinde, İndus Irmağına dökülen beş ırmağın en batıda olanı. Cemmu ve Keşmir bölgesinin Hindistan'a ait bölümündeki Vernag'da derin bir kaynaktan doğar. Pir Pencal Sıradağlarının kuzey yamacından kuzeybatıya doğru menderesler çizerek aktıktan sonra, Keşmir Vadisinden, Anantnag ve Srinagar'dan geçer ve Vular Gölüne ulaşır.

Srinagar'da Cihelum Irmağı, Cemmu ve Keşmir, Hindistan
Richard Abeles - Artstreet

Akışını yavaşlatan bu gölden Sopur yakınlarında çıkar ve Pir Pencal'den geçerken çok dik kenarlı, 2.100 m derinliğinde bir boğaz oluşturur. Azad Keşmir'in başkenti Muzafferâbad'da Kishanganga Irmağı ile birleştikten sonra güneye kıvrılarak Azad Keşmir ile Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti arasındaki sınırın bir bölümünü çizer. Ardından Pakistan içlerine girer. Mangla yakınında Sivalik Tepelerini geçip sekiler ve *karewa* denen göl tortularıyla parçalanmış alüvyonlu ovalara ulaşır. Irmağın aşındırdığı, Pleyistosen Bölüme (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) ait buzul tortularından memeli fosilleri ile yerleşim yeri kalıntıları çıkmıştır. Cihelum kentinde güneybatıya yönelen ırmak Tuz Sıradağları boyunca Kuşab'a doğru akar. Burada yeniden güneye kıvrılarak Trimmu yakınında Çhenab Irmağı ile birleşir. Cihelum'un toplam uzunluğu 725 km'dir.

Cihelum'un aşağı çığırından sulama ve hidroelektrik enerji üretiminde yararlanılır. Yaklaşık 1,2 milyon hektarlık alanı sulayan Mangla Barajı ve Göleti'nin 1 milyon kW'lik hidroelektrik enerji kapasitesi vardır. Yukarı Cihelum Kanalı Mangla'da ırmaktan ayrılarak doğuya doğru akar ve Kanki'de Çhenab Irmağı ile birleşir. Aşağı Cihelum Kanalı ise Resul'da başlar. Her iki kanal da sulama için kullanılır.

Cihelum kentinde ırmak üzerinde kurulan köprülerden, Lahor ve Ravalpindi arasındaki ana kara ve demir yolu hatları geçer. Ayrıca Malakval ve Kuşab'da da kara ve demir yolu köprüleri vardır.

Irmağın sağ kıyısındaki Cihelum kenti, Büyük İskender'in İÖ 4. yüzyılda kurduğu söylenen Bucefala'nın bulunduğu yerin tam karşısına düşer. Cihelum Irmağının Büyük İskender'in tarihçisi Arrhionos'un Hydaspes, Ptolemaios'un ise Bidaspes olarak sözünü ettiği ırmak olduğu sanılmaktadır. Irmağın adı Sanskrit dilinde Vitasa, İslam yapıtlarında Bihat (Vihat, Biatab), modern Keşmir dilinde ise Veth olarak geçer.

Cilacap, Endonezya'da Cava Adasının güney kıyısında, Orta Cava (Jawa Tengah) iline (*propinsi*) bağlı ilçe (*kabupaten*) ve liman. Demirleme yeri muson etkilerinden ve Hint Okyanusundaki kabarmalardan Nusa Kambangan adlı ince uzun adayla korunur. Rıhtımları su çekişi 7 m'ye kadar olan gemileri barındırabilir. 1942'de Cava Denizi Çarpışması'na sahne olmuştur. Adanın öteki kesimlerine kara ve demir yolu bağlantısı vardır. Başlıca ihraç ürünleri kopra, kauçuk, çay ve manyoktur. Nüfus (1980) ilçe, 1.333.211.

cilalama, bir cisme düzgün ve parlak bir yüzey kazandırmak amacıyla, mekanik yöntemlerle uygulanan bitirme işlemi. İşlem sırasında aşındırıcı ya da örtücü maddelerden yararlanılır. Eski çağlardan beri bilinen cilalama günümüzde çatal bıçak takımlarında, cam eşyada, çanak çömlekte, dokumacılık ve mobilyacılıkta uygulanmaktadır.

Çatal bıçak takımı üretiminde dayanıklı ve paslanmaz maddelerle kaplanan eşya, mat ve kaba görünümünün giderilmesi için çoğunlukla çeşitli aşındırıcıların yardımıyla ve elle cilalanır. Paslanmaz çelikten yapılmış çatal bıçağın bu biçimde cilalanması gümüş, gümüş kaplama ya da kaplamasız nikel alaşımlı olanlardan daha güçtür. Bu nedenle bazı ülkelerde bunlara elektroliz yoluyla cilalama uygulanır. Günlük kullanımda, paslanan ya da kararan çatal bıçak çeşitli kimyasal bileşimlerin yardımıyla temizlenerek parlatılır.

Eskiden cam eşya üretim işleminden sonra yeniden fırında pişirilerek cilalanırdı. Ama bugün çoğunlukla aşındırıcı taşlarla taşlama ya da tesviye işlemleri uygulanmaktadır. Kullanılan bir başka cilalama yöntemi de, cam eşyanın çeşitli camsı hamur ve pigment karışımlarından yararlanılarak emayelenmesidir. İki cam katmanı arasına altın varak gibi çeşitli parlak katmanların sıkıştırılması da, eski dönemlerden günümüze kalan yöntemlerdendir.

Çanak çömlek yapımında cilalama işlemi, çömlek kuruduktan sonra, ama fırınlanmadan önce uygulanır. Sert bir aletin kabın üstüne sürtülmesiyle kilin sıkışması ve böylece kabın su geçirmez hale gelmesi sağlanır. Cilladan çanak çömlek bezemesinde de yararlanılır. Örneğin kabın yüzeyi mat olarak bırakılıp cilalama işlemiyle çizgiler çekilir ya da yüzeyin tümü cilalanıp cila aletinin izleri yer yer belirgin biçimde bırakılır. Ayrıca bir kabın çeşitli parlatıcı maddeler ve pigmentlerle sıvanarak cilalandığı da olur.

Dokumacılık alanında parlatma işlemi temel olarak pamuklu dokumalara perdahlanmış malzeme benzeri bir görünüm kazandırmak amacıyla uygulanır. Bu amaçla dokuma, önce merserizeleme işleminden geçirilir, ardından da sürtünmeli haddeler arasından çekilerek parlatılır.

Mobilya üretiminde uygulanan temel cilalama işlemi ise verniklemedir. Mobilyaların yüzeylerine koruyucu ve parlatıcı bir katman halinde uygulanan vernikler, çoğunlukla sentetik reçine türleridir. Gomalağın alkol içindeki çeşitli çözeltileri, en yaygın kullanılan verniklerdir. Gomalaktan hazırlanan alkali emülsiyonlardan ayakkabıların, yer karolarının, tahta eşyanın parlatılmasında da yararlanılır.

Cilalı Taş Çağı *bak.* Neolitik Çağ

cilbend, CİLDBEND olarak da bilinir (Arapça *cild* ve Farsça *bend*: "bağ"), karton ya da mukavvadan iki levhanın bir kenarlarından birbirine tutturulmasıyla yapılan ve arasında kâğıt saklanan bir tür dosya ya da cilt kabı. Kalın bir kâğıdın ikiye katlanmasıyla da elde edilebilir. Eskiden hattat ve müzehhipler cilbend içinde boş kâğıtlarını, ebrulu kâğıtlarını ve yazdıkları yazıları saklarlardı. Nitelikli cilbendler deriden yapılırdı. Bunların kenarına, aşınmayı önlemek için ince demirden, gümüşten ya da tahtadan çubuklar takılırdı. 17. yüzyıldan sonra çok süslü yapılan cilbendlerin bazısının iç kenarlarında bezden yapılmış küçük cepler de bulunurdu. Bunlar altın varak, kalemtıraş, silgi, kalem gibi malzeme ve araçları koymaya yarardı.

Cilea, Francesco (d. 26 Temmuz 1866, Palmi - ö. 20 Kasım 1950, Cenova yakınlarında Varazze, İtalya), İtalyan besteci. Melodi zenginliği operalarının en belirgin özelliğidir.

Napoli Konservatuvarı'nda öğrenim görürken sahneye koyduğu *Gina* adlı opera, bir yayımcıdan sipariş almasına yol açtı. Alphonse Daudet'nin yapıtına dayanan *L'Arlesiana* (1897) Cilea'nın ilk önemli bestesi, tenor Enrico Caruso'nun da ilk başarısını elde ettiği opera oldu. Bunun ardından 1902'de en tanınmış yapıtı *Adriana Lecouvreur*'ü besteleyen Cilea 1916'dan 1935'e değin Napoli Konservatuvarı'nın müdürlüğünü yaptı. Operalarının yanı sıra birkaç oda müziği de besteledi.

Ciliophora, *Protozoa* filumunun, yaşam çevriminin belli bir evresinde kirpiğe benzer kısa, tüysü uzantılarıyla hareket eden tekhücreli hayvanları kapsayan altfilumu. *Ayrıca bak.* kirpikliler.

Cilo Dağı, BUZUL DAĞI olarak da bilinir, Güneydoğu Toroslar'ın en yüksek kütlesi. Hakkâri yakınında, Büyük Zap Vadisinin hemen doğusundadır. Tersiyer (Üçüncü) Dönem (y. 65-2,5 milyon yıl önce) Alp dağoluşumu sistemine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 3.500-4.000 m yüksekliğindeki doruklardan oluşur. Bu dorukların en önemlisi, aynı zamanda Türkiye'nin Büyük Ağrı Dağından sonra ikinci yüksek noktası olan ve Gelyaşin Tepesi olarak da bilinen Reşko Tepesidir. Yükseltisi 4.135 m'ye erişen bu tepe yeni bazı harita ve kaynaklarda Uludoruk adıyla geçer. Cilo Dağındaki öbür önemli yükselti, Buzul Doruğu da denen, Reşko Tepesinin batısında 4.060 m'ye erişen Suppa Durek Tepesidir. Cilo Dağı bazı kaynaklarda güneydoğusundaki Sat Dağı(*) ile birlikte Cilo-Sat Dağları ya da yalnızca Cilo Dağları olarak da yazılır.

Cilo Dağı, Alp dağoluşumu sırasında çeşitli binmeler ve gerilmeler sonucu şiddetle kıvrılmış ve kırılmış, bu nedenle de engebeli bir yapı kazanmıştır. Kütlenin temel yapısı Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) oluşuklarıdır. Bu temel üstünde Tersiyer Dönemden kalma tortullar ve volkanik kütleler yer alır. Ama bu kütlelerin de şiddetli kıvrımlar sonucu birçok yerde altüst olmasıyla uyumsuz yüzeyler ortaya çıkmıştır. Dağın jeolojik yapısı, Tersiyer Dönemin sonlarındaki yanardağ etkinliklerinin yol açtığı volkanik kayaçlardan oluşan ve birçok yerde geniş lav örtüleri ya da damarlar biçiminde yüzeye çıkan ofiyolit dizileri nedeniyle daha da karmaşık bir özellik kazanmıştır.

Cilo Dağı batıda Büyük Zap Suyu, güneyde Şemdinli Çayının kolları, kuzeydoğuda ise Nehil Çayı tarafından oldukça derin bir biçimde yarılmıştır. Bunun sonucunda yer yer 1.000 m'ye yaklaşan çok derin, sarp vadiler oluşmuştur. Batı ve kuzeydoğusu daha dik ve sarp olan Cilo Dağı, doğudaki Gevar Ovası olarak da anılan Yuksekova'ya doğru kademeli olarak alçalır.

Özellikle kış aylarında yoğun kar yağışı alan Cilo Dağında, kar kalınlığı birçok yerde 2-3 m'yi aşar. Sürekli kar sınırının 3.500 m'de başladığı dağın oldukça geniş bir kesiminde buzullar oluşmuştur. Cilo Dağı Türkiye'nin buzul oluşumu açısından en zengin yeridir. Bugüne değin belirlenebilen 21 vadi buzulu vardır. Reşko Tepesinin kuzeydoğusunda, 4 km uzunluğundaki vadi buzulu ülkenin en uzun buzuludur. Bunu, 7 km kadar batıda yer alan yaklaşık 2 km uzunluğundaki Suppa Durek vadi buzulu izler. Ayrıca Buzul Çağından kalma görkemli tekne vadiler, buzultaş (moren), çizikli ve cilalı hörgüç kayalar, buzyalakları (sirk) ve buzyalağı gölleri de dikkati çeker. Buzyalağı göllerinden en büyüğü, Reşko buzulunun 3 km kadar kuzeydoğusundaki Gelyano Gölüdür. Gelyana Gölü de denen bu buzyalağı gölünün çapı yaklaşık 300 m, sularının yükseltisi ise 3.050 m'dir. Göçer aşiretler yaz aylarında Cilo Dağında, "zoma" adını verdikleri yerleşim yerleri kurarlar. Dağın bol yeşillikli yüksek yaylaları özellikle güneyden ve Hakkâri'nin öteki kesimlerinden gelen göçerler için çok önemli bir yaylak işlevi görür. Aşağı yamaçlardaki çok seyrek meşeler dışında burada ağaç yoktur. Ama Alp tipi çayırlar geniş yer tutar.

Cilo Dağı zengin yaz ve kış turizmi olanaklarına sahiptir. 1956 ve 1972'de yapılan araştırma tırmanışlarında Varagöz Vadisi ile Sat Gölleri yakınlarında tarihöncesi çağlardan kalma 10 bini aşkın kaya resmi bulunmuştur. Cilo Dağı dağcılık sporu için oldukça elverişlidir. Tırmanışa en uygun zaman, hava sıcaklığının gündüz 18°C ve gece −2°C olduğu ağustos ayıdır.

Cilo Dağında Reşko Tepesinin (solda) ve Suppa Durek Tepesinin (sağda) kuzeyden görünümü
Ersin Alok

ciltçilik, yazma ve basma kitapların yapraklarının yıpranmaması ve dağılmadan saklanması için birbirine dikilerek koruyucu kapaklar içine yerleştirilmesi sanatı.

TEKNİK. Avrupa'da elle yapılan ciltlerde kullanılan geleneksel kapak malzemesi, esnekliği nedeniyle kitaba uygun biçime sokulabilen deridir. Cilt kapağı tümüyle deri kaplı olabileceği gibi, sırtı deri kaplı, köşeleri deri köşebentli, kapaklarıysa kâğıt ya da bez kaplı olabilir. Deriden başka, solmayan, dayanıklı kumaşlar da kullanılır. Böceklenmeye daha dirençli olan polivinil asetat yapıştırıcılar bugün ciltçilikte hayvansal kökenli tutkalların yerini almıştır.

Avrupa'da cilt yapımında kitabın yapraklarını birbirine bağlamak için formalar kat yerlerinden dikilip, bu dikiş iplikleri kitap

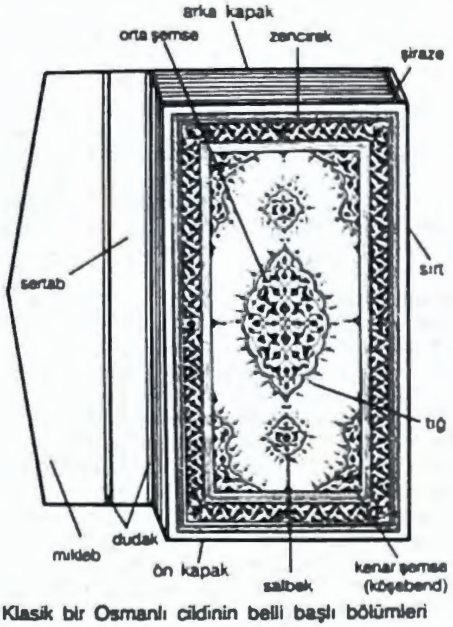

Klasik bir Osmanlı cildinin belli başlı bölümleri
Ana Yayıncılık Arşivi

sırtına dik bir açıyla gerilmiş kenevir ipliklerin ya da keten şeritlerin çevresinden geçirilir. Dikim işi bitince iplik ya da şerit uçları sırtın iki yanından 3-4 cm taşacak biçimde kesilir; bu uzantılar cildin sonradan kapaklara yapışmasını sağlar.

Ardından sırtın üstüne tutkal sürülür. Kitabın üç kenarı giyotinle kesilerek düzlendikten sonra tutkal kurumadan iki yanından mengeneye alınır ve bir çekiçle vurularak sırtı kamburlanır (bombeli hale getirilir). Bunun sonucunda ön kenar içbükey duruma gelir. Tutkalın donmasıyla kitabın bu biçimi sabitleşir. Kitap açıldığında sırt içbükey duruma geleceği için, sırta yapıştırılacak malzemenin esnek olması gerekir, yoksa kitap açılmaz. Avrupa ciltlerinde kapaklar kitap yapraklarından biraz taşacak biçimde kesilir. Kapakların sırta yakın kenarları boyunca küçük delikler açılır, sırt ipliklerinin uzun bırakılmış olan uçları taranarak tutkallanır ve bu deliklerden geçirilir, sonra iyice yatırılarak kapağın üstüne yapıştırılır. Sırtın alt ve üst başlarına, bırakılan paylarla aynı hizaya gelecek biçimde şirazeler (sırt kenarlarını koruyan örgü şerit) tespit edilir. Şiraze Avrupa ciltçiliğinde *vellum* şeritler üstüne renkli ibrişimle dikilir. Bunlar forma sırtlarından kitaba sımsıkı düğümlenerek bağlanır.

Deri, ön ve arka kapakları tümüyle kaplayacak büyüklükte kesilir. Derinin kapağın içine dönen kenarları bir falçatayla tıraşlanarak inceltilir. Kapak düzenli bir biçimde ve iyice çirişlendikten sonra, deri sırtın üstünden özenle geçirilerek yapıştırılır. Kitabın adı ve gereken yazılar, kızdırılmış metal harflerle cildin üstüne basılır. Harfler altın olacaksa, deriye yumurta akı sürülür, bunun üstüne altın varak uygulanarak kızgın harf kalıpları bastırılır. Kalıbın ısısıyla yumurta akı sertleşir ve altını yerine sabitleştirir. Altının fazlası bir silgiyle alınır.

Cilde bezeme yapılacaksa, desen kalıbı bir kâğıt üstünden deriye bastırılır. Son kat süsler oyma olabilir; benek, halka, eğri ve düz çizgiler, yaprak, çiçek vb çok kullanılan bezeme örgelerdir. Uzunlamasına çizgiler tunç bir ruloyla çekilir, tekrarlanan şerit bezemelerse, üstünde bezemenin ters oyması bulunan bir merdaneyle yapılır. Büyük amblemler ve armalar kalıp baskıyla yapılır, bunda cendere kullanılır.

Ciltler metal köşebentlerle, gümüş ya da altın kaplama parçalarla zenginleştirilir. Kürsü Kitabı Mukaddesleri gibi ağır ciltlerde deriyi sürtünmeden korumak için üstüne gümüş kabaralar çakılır.

Arap alfabesinin sağdan sola doğru okunması nedeniyle, bütün İslam uygarlıklarında olduğu gibi Osmanlı kitap ciltlerinde de üst kapak sağa, alt kapak da sola doğru açılır. Alt kapağın uzun kenarı boyunca, eni kitabın kalınlığı kadar olan ve katlanabilen bir parça vardır. Sertab adı verilen bu parçanın öbür kenarı boyunca da gene katlanabilen bir parça olan mıkleb yer alır. Sertabın alt kapağa ve mıklebe birleştiği iki kenarı boyunca katlanmasını sağlamak için yapılan ince kanala dudak denir. Mıklebin serbest kenarı düz değil, üçgen biçimindedir. Kitap kapalıyken alt kapağa dik duran sertab, sayfaların kenarını kapatarak korur; mıkleb de katlanarak en son sayfayla alt kapak arasına girer. Okunurken yarım kalan sayfayı tekrar bulmak için istenirse mıkleb bu sayfa arasına sokulabilir. Osmanlı ciltlerinde sırt kamburlaştırılmaz, düz bırakılır. Sırtla ön ve arka kapaklar arasında kalan ve açılıp kapanmayı sağlayan kıvrılma paylarına mukat payı adı verilir.

Osmanlı ciltlerinde genellikle meşin (koyun derisi), sahtiyan (keçi derisi) ve rak (ceylan derisi) kullanılmıştır. Sanatçılar, cildin dışı kadar içini de ustalıklarını gösterecek biçimde bezemişlerdir. Bezeme cildin üst kapağına, sertaba, mıklebe ve kapak içlerine yapılmış, sırt her zaman bezenmeden bırakılmıştır.

Osmanlılarda cilt yapmaya, kitabın ölçüsüne göre kapak iskeletinin hazırlanmasıyla başlanır. Bunun için malzeme olarak tahta ya da mukavva kullanılır. Pirinç, bakır ve deriden yapılan bezeme kalıplarına göre mukavva oyulur. Daha sonra cildin kaplanacağı deri istenen inceliğe göre elle tıraşlanır, yıkanır ve cam üstüne gerilerek kurutulur. Ciltçinin ustalığı, deri tıraşının inceliğinden anlaşılır. Tıraşlanan deri mukavva iskelete yapıştırılır. Hafif nemliyken, oyulmuş olan yuvaya kalıp yerleştirilerek preslenir. Gölgede ve ılık ortamda kurumaya bırakılır.

Cilt kapağı bezenirken genellikle ortasına oval ya da yuvarlak biçimiyle güneşe benzeyen bir örge olan şemse (Arapça şems: "güneş") yerleştirilir. Şemsenin uzatılan uçlarına salbek, çevresine çizilen mızrak ucu biçimindeki küçük oklara tığ, köşelere yapılan çeyrek şemselere kenar şemse denir. Kapağın kenarlarına yakın olarak, orta ve kenar şemseleri de içine alacak biçimde, zencirek adı verilen bir çerçeve yapılır. Birbirini izleyen küçük zincir halkalarından oluşan bu çerçeve, deri üstüne zencirek çivisiyle vurularak elde edildiği gibi, altın yaldızla da yapılabilir. Şemseler biçimlerine ve yapılışlarına göre değişik adlar alır. Soğuk şemsede derinin bezeme kalıbından çıktığı andaki rengi korunur. Altın ayırma şemsede, örgenin kabarık yerlerinde derinin rengi korunur, zemin boya ya da altınla renklendirilir. Üstten ayırma şemsedeyse kabarık yerler boya ya da altınla renklendirilip, zemin deri renginde bırakılır. Mülemma şemsede hem zemin, hem de kabarık yerler altınla bezenir, mülevven şemsede kabarık yerlerin üstüne farklı renklerde deri parçaları yapıştırılır. Bezeme, kâğıt ya da derinin dantel gibi oyularak işlenmesiyle gerçekleştirilirse müşebbek şemse adını alır.

Cilt kapağının bezemesi kalıp yerine deri üstünde aletle de yapılabilir. Yazma tarzında yapılan cilt kapağında kompozisyon, fırçayla boya, altın ya da gümüş sürülerek işlenir. Aynı türün yaprak ve çiçek örgeleriyle bezenmiş olanlarına zerbahar denir. Çarkûşe (çehar kûşe: dört köşe) denen bir başka cilt çeşidinde de kapak deriyle çevrelenip ortası kumaş ya da ebruyla kaplanır. Ayrıca deri üstüne ipek ya da altın iplikle el işleme ciltler de vardır. Yazma, gömme şemse, katı'(*) ve lake oldukça sık görülen bezeme tekniklerdir. Deri ve kumaş ciltlerin yanı sıra değişik malzemelerden yapılan cilt kapakları da vardır. Bunların en önemlileri lake, rugâni ya da Edirnekâri (Edirne işi) olarak adlandırılan ciltlerdir. Kâğıtların, birinin suyu öbürünün tersi yöne gelecek biçimde istenen kalınlık sağlanıncaya kadar birbirinin üstüne yapıştırılmasıyla elde edilen mukavva kapaklara, fırça ile boya ve ezme altın sürülerek bezeme yapılır. Üstüne rugâni denen ve bazen içine gümüş, altın, sedef tozu karıştırılan lak sürülür. Bağa, sedef, fildişi gibi değişik malzemelerden yapılmış kitap kapları da vardır. Murassa ciltlerde kapak inci, zümrüt, yakut, elmas vb değerli taşlarla bezenir. Bu tür ciltlerin sırtları genellikle altın zincirlidir.

Kapak hazırlandıktan sonra, sayfaları forma durumuna getirilip sıraya konan kitabın sırtı dikiş için işaretlenir. Katlama yerlerinden birbirine dikilen formalar, kitabın iki kenarının aynı yükseklikte olması için cenderede sıkılır. Kapağın hareketini sağlamak amacıyla mukat payı da bırakılarak bez yapıştırılan sırta, ayrıca formaların bütünlük taşıması ve kenar dikişinin kalıcı olması için gizli kolonlar atılır. Sırtın iki ucuna ise şiraze yastığı denen deri parçaları yapıştırılarak üstüne, değişik motifler içeren şiraze

Gömme şemse tekniğiyle bezenmiş bir Osmanlı cilt örneği, 16. yy; Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü, İstanbul
Anadolu Yayıncılık Arşivi

örgüsü yapılır. Dikiş işlemi biten kitaba cılt kapağı takılır. Osmanlı ciltçileri yapıtlarına her zaman imza atmadıkları için, ünlü ustaların adları çoğu zaman başka amaçlarla tutulmuş kayıtlardan öğrenilmektedir.

TARİH. Ciltçilik, rulonun yerini kodeksin almasıyla gelişmeye başladı. İlk cilt kapakları ahşaptı; kodeks adı da buradan geliyordu (Eski Latince *caudex*: "ağaç gövdesi"). Parşömenden yapılmış ilk kitaplar İsa'dan kısa süre önce, balmumu tabletlere rakip olarak ortaya çıktı. Daha sonra, diptik adı verilen Roma tabletleri kodeks içinde saklanmaya başladı.

Kodeks, üstüne açılmış deliklerden geçirilen sicimlerle birbirine bağlanan, tahta, kemik ya da fildişinden yapılmış dikdörtgen biçimli iki kapaktan oluşuyordu. 1. yüzyılın sonlarına doğru klasik metinler de kodeks içinde saklanmaya başladı, ama bu uygulama 4. yüzyıla değin Hıristiyan dünyasıyla sınırlı kaldı. Kodekslerde önceleri hiçbir bezeme yokken, 4. yüzyılda özellikle resmî fermanların ve konsül diptiklerinin kapakları boya ya da basit geometrik desenlerle, bazen de bir portre ile bezenmeye başladı.

Özenli bir işçilikle yapılmış ilk ciltler, kilise altarlarında kullanılan kitaplardır. Bunların günümüze değin gelen örnekleri o dönemdeki fildişi ve taş kakma, altın işleme ve nakış sanatlarını görkemli bir biçimde ortaya koyar. Genellikle kutsal bir konunun kabartma tekniğiyle işlendiği, tümüyle altın gibi değerli bir madenden yapılmış kapaklar da vardır. Münih, Siena, Venedik ve Noyon kitaplıklarında, 9-13. yüzyıllar arasında yapılmış bu tür ciltlerin olağanüstü güzellikteki örnekleri bulunmaktadır.

Deri ciltler ilk kez Mısır'daki Kopt manastırlarında yapılmıştır. 8-9. yüzyıllardan günümüze kalan ve kırmızı ya da kahverengi keçi derisinden yapılmış bu ciltler, desenlerinin olgunluğu ve çeşitlerindeki zenginlikle dikkati çeker.

Avrupa. Avrupa'da yapılmış en eski bezemeli deri ciltler, Aziz Cuthbert'in mezarında bulunan ve 7. yüzyıl sonları İngiliz işçiliğinin ürünü olduğu sanılan Stonyhurst İncilleri'dir. Gerek bu ciltte, gerek Aziz Bonifatius'a (ö. 754) ait olan ve Fulda Manastırı'nda korunan üç İncil'den birinde Kopt ve İslam ciltçiliğinin etkisi görülür.

Karolenj dönemine ait Lindau İncilleri'nin inci ve değerli taşlarla bezenmiş altın cilt kapağı; Pierpont Morgan Kütüphanesi, New York
Pierpont Morgan Library, New York

10. yüzyılda Avrupa'da gelişen ciltçilik, Kuzey Afrika ve Asya'dakinden tümüyle farklıydı; deri, aletle kabartmalar oluşturularak bezeniyordu. Alman ve Fransız manastırlarında yapılan Karolenj ve Otton ciltleri kabartmalarla bezenmiş geyik derisindendi.

11. yüzyılda, Paris'teki üniversite öğrencilerinin ders kitapları romanesk uslupta ciltlenmişti. 13. yüzyılda ise Orta Avrupa'da gotik cilt ortaya çıktı. Deri önce ahşap levhalara yapıştırılıyor, sonra bunların üstüne elle metal kalıplar bastırılarak küçük çiçek, hayvan vb örgeleri içeren bezemeler elde ediliyordu. Manastır ciltçiliği daha basit ve daha az önem taşıyan bir tekniktı; ahşap cilt kapaklarının yarıdan az bir bölümü deriyle kaplanır ve deriye sivri kemikle düz çizgi bezemeler yapılırdı. Ortaçağ Avrupa ciltçiliğinin son örneği, İstanbul'un fethinden sonra İtalya'ya yerleşen Bizanslı ustaların uyguladığı üsluptu. Öburlerinden pek farklı olmasa da bu türde, sırtlar kamburlanır ve kapağın ön yüzünün kenarlarına şerit kopçalarının tutturulacağı tunç çiviler bulunan oyuklar açılırdı.

Rönesans'ta büyük Alman basımcı Aldus Manatius'un geliştirdiği ciltçilik, teknik açısından ortaçağ ciltçiliğine dayanıyordu. Bezemeleri gotik ciltlere benzeyen bu kitaplar daha hafifti ve daha kolay taşınıyordu. Cilt kapağı tahta üstüne değil, mukavva üstüne deri kaplanarak yapılıyordu. Gene ortaçağ tekniğine dayanan ve 16. yüzyıl boyunca Avrupa'da yaygın olan bir türde ise beyaz domuz derisi kullanılıyordu. Bu tür cilt örnekleri bugün Vatikan Kütüphanesi'nde korunmaktadır.

Ciltçilik 16. yüzyılda bağımsız bir sanat olarak kendini kabul ettirdi. Bu dönem ciltlerinde görülen badem biçimli göbek süsleri, köşebentler vb Doğu'dan gelme etkilerdi. 16. yüzyılın ilk yarısında özellikle Roma'da rastlanan oldukça yalın bir başka tür de madalyonlu ciltti. Bu ciltte, deri henüz ıslak ve kapaklara yapıştırılmamış durumdayken, metal kalıpla tersinden bastırılarak bir göbek bezemesi elde ediliyordu.

16. yüzyılın ikinci yarısında Fransız cilt sanatçıları İtalyanları gölgede bıraktı. Fransız Rönesans ciltlerinde, İtalyan etkisinin yanı sıra Doğu işi ya da arabesk işlemeler, örme deri öğeler de vardı. İtalya, Fransa ve Almanya'da Reform hareketinin ciltçilik üzerindeki etkisine örnek oluşturan yapıtlar arasında en önemlileri, Saksonya saray ciltçisi Jakob Krause'nin ürünleridir.

17. yüzyılın ilk yarısında Fransız saray ciltçisi Nicolas Ève yaygın ve kalıcı etki yapan *à la fanfare* üslubunu geliştirdi. Bordürdeki geometrik çapraz örgüden vazgeçildi ve göbekteki oval ile arma, zarif bir yapraklı dal deseniyle simetrik olarak bezendi. Bu usluptan türeyen bir başka tür de, nakış işlemeli yelpazeden esinlenilerek yapılan yelpaze üslûbuydu. Yarım ya da tam açılmış bir yelpaze örgesiyle bezenen bu ciltler daha sonraki *dentelle* ciltçiliğinin öncüsü oldu.

İngiltere'de, Cromwell Cumhuriyeti döneminde çeşitlenip daha ince bezemeler içermeye başlayan ciltçilik, Restorasyon döneminde altın çağına girdi. 1760'larda Robert Adam ve James Stuart ile zarif bir yeniklasik tasarım gelişti. Rokoko bezeme öğeleri İngiliz ciltçiliğine Andreas Linde ve Alman asıllı Johann Baumgarten ile girdi.

Avrupa ciltçiliği Fransız Devrimi'nden de etkilendi. Devrimin amblemleri ve simgeleri bezemelerde yer aldı. Ardından gelen Napoléon dönemi de yeni-klasik uslubun süssüz arkeolojik beğenisini ciltçiliğe taşıdı. Arkeolojik araştırmalar ve bulgular, bu dönem ciltlerinde Pompei ve Eski Mısır görüntülerinin, sfenks gibi örgelerin kullanılmasına yol açtı. Bütün desenin cılde tek işlemde basılmasını sağlayan blok baskı da ilk kez bu dönemde kullanıldı. Bu teknik, desenin birçok kez yinelenmesine olanak vermekle birlikte, soğuk ve mekanik bir etki yaratıyor, ciltlerin özgünlüğünü ortadan kaldırıyordu.

Yeni-klasik ciltçilik 19. yüzyılda yerini çok değişik bir uslup olan romantik ciltçiliğe bıraktı. Kısa bir süre yaygınlaşan ve Rönesans ciltçiliğini anımsatan bu tür, gotik katedrallerdeki gülpencere benzeri öğeler kullanıldığı için *à la cathedral* olarak anıldı. Her zaman uyumlu olan bu uslubun yerini 19. yüzyılın ikinci yarısında mimarlık ve

III. Murad'ın *Divan*'ının murassa cıldı, y. 1588; Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul
Ersin Alok

mobilya tasarımını da etkileyen *art nouveau* üslubu aldı. Bunun ardından daha hafif, renklendirilerek canlılık kazandırılmış, bütün yüzeyin sarmal çizgiler ve asimetrik renk lekeleriyle bezendiği bir tür gelişti. Yüzyılın sonunda ise bugün de sürmekte olan resimli ciltçilik üslubu ortaya çıktı. Bu türlerde yeni öğelere pek rastlanmasa da, önceki üsluplarını taklidinde özen ve ince bir işçilik gözlenir.

Çin. Çinlilerde kitabın tarihi Zhou hanedanına (İÖ y. 1111-256/255) uzanır. Yazılarını metal yüzeylere, kemik ve bağa üstüne kazıyan Çinliler, bu dönemde küçük deri parçalarıyla birbirine bağlanmış bambu şeritlere yazmaya başladılar. Bu uygulama, imparatorluk muhafız komutanlarından Cai Lun'un kâğıdı icat ettiğini imparatora bildirmesine değin sürdü (İS 105). Çin kitabı geleneksel biçimini Han hanedanından (İÖ 206-İS 220) sonra aldı.

Geleneksel Çin kitaplarında Batı'dan farklı olarak kâğıtlar bir araya getirilmeyip üst üste katlanarak kat yerleri dışa getirilir, sonra da kâğıdın dış yüzüne ibrişimle birkaç dikiş atılırdı. Bu destenin kalınlığı çoğunlukla 2 cm'yi geçmezdi. Kapaklar da, genellikle koyu mavi ya da açık sarıya boyanmış, kitap yapraklarından biraz daha kalın iki mukavvadan oluşurdu. Bu yüzden çok kolay bozulabilen bu kitapları bir kutu içinde tutmak gerekiyordu. Tahtadan ya da mukavvadan yapılan kutu kancalarla kapatılırdı. Pahalı kitapların kutuları ipekle kaplanıp kancaları fildişinden yapılır, ucuzlarının-

daysa kemik ya da tahta kancalar kullanılırdı. Kitabın üstüne de adının yazılı olduğu dikdörtgen bir kâğıt parçası yapıştırılırdı.

Türk ve İslam ciltçiliği. İlk Türk ciltleri İslamdan önce Doğu Türkistan'da Maniciliği benimsemiş Uygur Türklerinden kalmadır (7-8. yy). 9. yüzyılda Halife Mutasım Billah döneminde (833-842) Irak'ın Samarra kentine gelen Uygur Türkleri burada ciltçiliğin gelişmesinde ve İslam dünyasına yayılmasında etkili oldular. Asya'da deri ciltçiliğin ilk geliştiği yerler Horasan ve Irak'tı. Her iki bölgede de hayvancılığın başlıca geçim kaynağı olması, cilt için gerekli derinin kolayca sağlanmasına yardımcı oluyordu.

İslam dininin yayıldığı bölgelerde Kuran'ın çoğaltılması ve saklanması gereği ciltçiliğin İslam dünyasında önemli bir sanat kolu olarak gelişmesine yol açtı. İslam ciltlerinin bilinen ilk örnekleri Mısır'da Toluniler dönemine (868-905) ait olduğu sanılan Kuran kaplarıdır. Memlûkler döneminde de (1250-1517) seçkin cilt örnekleri yapıldı. Bunlar cildin bütün dış yüzeyini kaplayan geometrik geçme örgeleriyle bezenirdi. Bu özgün yapıtlar Selçuklu, erken Osmanlı ve İlhanlı kitap kapaklarını da etkiledi. Ayrıca İran'da Timurlular, Karakoyunlu Türkmenleri, Akkoyunlu Türkmenleri, Safeviler dönemlerinde ve Buhara'da Özbekler döneminde İslam ciltçiliğinin en güzel örnekleri yapıldı.

İslam dünyasında ciltçiliğin geliştiği başka önemli merkezler Edirne ve İstanbul'du. Özellikle Kuran'ın en güzel biçimde yazılıp bezenmesinin bir ibadet gibi kabul edilmesi ciltçiliğin çok gelişmesini sağladı. Osmanlılarda "ehl-i hiref" denen maaşlı kapıkulu sanatçıları arasında mücellitler de (ciltçi) bulunuyordu. 15. yüzyılda Osmanlılar en değerli cilt örneklerini vermeye başladılar. II. Murad döneminden (1421-51) kalma cilt kapaklarında aletle yapılmış bitkisel bezemelerin yanı sıra, Memlûk etkilerini yansıtan geometrik bezemeler de görülür. Kitap sanatının koruyucusu olarak bilinen II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) Osmanlı ciltçiliği kendine özgü nitelikler geliştirmeye başladı. Bu dönemdeki cilt kapaklarının belirgin özelliği, kenarları altın ya da mavi boya ile boyanmış, iri bitkisel bezemeleri olan, alet ya da kalıpla yapılmış şemselerdi. Üç yapraklı gonca, ıtır, bulut, penç, tepelik ve tığ da sık kullanılan örgelerdi. II. Mehmed yazdırdığı ve kopya ettirdiği kitaplar için sarayda özel bir kütüphane, bezemeler için de bir nakışhane açtırmıştı. Saraydaki ilk mücellithaneyse (cilt atölyesi) II. Bayezid döneminde (1481-1512) kuruldu. Sonradan mücellitler de öteki zanaatçılar gibi loncalarda örgütlendiler. Bunlar da işe çıraklıktan başlayıp kalfalık ve ustalık düzeyine ulaşıyorlardı. Saraydaki mücellithanede de bir başmücellit ile bölükbaşı, odabaşı, başkethüda ve kethüda düzeyinde ustalar vardı.

Osmanlı ciltçiliğinin klasik sayılan evresi 16. yüzyılda, I. Süleyman (Kanuni) dönemiyle (1520-66) başladı. Artık şemseler 15. yüzyılda olduğu gibi yuvarlak değil, oval ve salbekli yapılıyordu. Kabartma örgelerde ve bu örgelerin yer aldığı zeminde oldukça ölçülü biçimde iki değişik ton altın kullanılarak sade bir zenginlik elde ediliyordu. Nar çiçeği, altılı çiçek, gül, tığ, tepelik oldukça sık kullanılan örgelerdi. Kalıpla bezenmiş şemse ve köşebentlerden oluşan bu türün en seçkin örnekleri Osmanlı kitap sanatının başyapıtlarında görülür. Ama yalnızca bu türe bağlı kalınmadı; işleme, kumaş, manzara ya da çiçek bezemeli lake, zerbahar, bağa, fildişi ve murassa ciltler de üretildi.

Evliya Çelebi 17. yüzyılda sarayda 50, dışarıda 300 kişinin ciltçilikle uğraştığını, II. Bayezid Külliyesi'nin çevresinde 100 kadar mücellithane bulunduğunu yazar. Bazı ciltler bir han ya da hamam yapmaya yetecek kadar para harcanarak altı ayda tamamlanırdı. Yazılması, bezenmesi ve ciltlenmesi birkaç yıl süren kitaplar bile olurdu. 17. yüzyılda ciltçilik tekniği aynı kalmakla birlikte, kompozisyonlar değişmeye başladı. Klasik örgeler sürdürüldü, ama yeni bezemeler de ortaya çıktı. Köşebent ve bordür gittikçe azalırken, bunların yerine yanları ve tepeleri çıkıntılı büyük dikdörtgen şemseler ortaya çıktı. Klasik kompozisyonun korunduğu ciltlerdeyse salbekler çok büyüdü ve şemseden ayrıldı. Böylece 16. yüzyıl ciltlerindeki incelik, kompozisyonlardaki ölçü ve uyum yok oldu. 18. yüzyılda güzel sanatlarda görülen canlanmayla birlikte ciltçilikte de yeni bir altın çağ başladı. Özellikle III. Ahmed döneminde (1703-30) 16. yüzyılda yapılanlarla boy ölçüşebilecek nitelik ve güzellikte ciltler üretildi. Bu dönemde, klasik tarzdaki ciltlerin yanında, lake tekniğiyle yapılmış ciltler de yaygınlaştı. Bunlar daha çok Diyarbakır, Bursa, İstanbul ve Edirne'de yapılıyordu. Bezemelerde yalnızca çiçekler değil, Batı resim anlayışında manzaralar da kullanılıyordu. 19 ve 20. yüzyıllardaki cilt bezemelerindeyse pek bir değişiklik olmadığı, eski örneklerin yinelendiği gözlenmektedir.

MAKİNE CİLTÇİLİĞİ. Günümüzde makine ciltçiliğinin gelişmesiyle ciltçilik, bir sanat olmaktan büyük ölçüde çıkmıştır. Makine ciltçiliğinde, kitabın kapak içine yerleştirilmesiyle ilgili bütün işlemler yarı ya da tam otomatik makinelerle yapılır. Basımdan gelen kâğıt tabakası, 16 sayfadan oluşan formalar biçiminde katlanır; formalar birbirine dikilir ve cilt tutkalla yapıştırılır. Ansiklopedi gibi büyük kitaplarda formalar genellikle yan yana dikilir; kenar dikişi yapan makineler kitabın kenarında diklemesine delikler açar, iplerin bu deliklerden geçmesiyle dikiş tamamlanır. Ciltlemenin öbür aşamaları presleme, kitapların aynı boyda olmasını sağlayan kenar kesme, tıraşlama, kenar boyama, kitap sırtını kamburlama ve kapağı kâğıtla kaplamadır. Karton kapaklı kitaplar da benzer işlemlerle hazırlanır. Uzmanlaşmış cilt atölyelerinde, her işlemin ayrı ayrı yapılmasına gerek bırakmayan birleşik birimler oluşturulmuştur.

Tek bir kitabın ciltlenmesi gerektiğinde bunu makinede yapmak ekonomik olmadığı ve ender bulunan kitaplar makinede hırpalanabildiği ya da bir sanat yapıtı olarak değerleri korunamadığı için böyle durumlarda hâlâ elle ciltleme yoluna gidilmektedir.

Cima da Conegliano, Giovanni Battista (d. y. 1459, Venedik yakınlarında Conegliano - ö. 1517/18, Conegliano), Venedik okuluna bağlı İtalyan ressam. Manzarayı ele alış biçimi ve kullandığı saydam, ışıklı renkler üslubunun temel özellikleridir. Vicenza'da çalışan ve ikinci sınıf bir ressam olan Bartolomeo Montagna'nın yanında yetiştiği sanılır. Sonraları büyük Venedikli usta Giovanni Bellini'nin şiirsel ve renge duyarlı üslubundan etkilendi. Olgun üslubu, tarihi belli (1489) en eski yapıtı olan altar panosunda (Vicenza Belediye Müzesi) belirgindir. 1492'de Venedik'e yerleşen Cima aynı yıl Conegliano Katedrali'nin altar panosunu yapmakla görevlendirildi. O döneme ait belgelerden, 1516'da hâlâ Venedik'te olduğu, kısa bir süre sonra ise Conegliano'ya döndüğü anlaşılmaktadır.

Cimabue, asıl adı BENCIVIENI DI PEPO ya da BENVENUTO DI GIUSEPPE (d. 1251'den önce - ö. 1302), ressam ve mozaik ustası. İtalya'da erken dönem ortaçağ resmine egemen olan Bizans üslubunun son büyük temsilcisidir. Günümüze ulaşan yapıtları arasında "Sta. Trinita Madonnası" (y. 1290, Uffizi Galerisi, Floransa) ile Assisi'deki S. Francesco Kilisesi'nin üst ve alt bölümlerindeki Yeni

"Sta. Trinita Madonnası", Cimabue'nun ahşap pano resmi, y. 1290; Uffizi Galerisi, Floransa
Alinari-Art Resource / EB Inc.

Ahit konulu freskler ve "Tahtta Oturan Madonna, Aziz Francesco ile Birlikte" (y. 1290-95) sayılabilir.

Cimabue'nun üslubu 14. yüzyılda, Giotto ve Duccio'nun sanatlarına sağlam bir temel hazırladı. İkisi de, onları etkilemiş ve belki de eğitmiş olan ustalarını daha sağlığında aştılar. Cimabue'nun önemini kavrayan çağdaşı Dante onu İtalyan sanatçıları arasında ilk sıraya koydu. Giorgio Vasari 1550'de yazdığı *Le Vite de' più eccellenti, pittori, e scultori italiani* (Ünlü İtalyan Mimar, Ressam ve Heykelcilerin Yaşamları) adlı yapıtına onun yaşamöyküsüyle başladı. Cimabue'nun sanatı ve mesleki gelişimi 14. yüzyıldan bu yana sanat tarihçilerince Batı Avrupa resminde eski ve yeni gelenek arasındaki dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

Vasari, Cimabue'nun 1240'ta doğduğunu ve 1300'de öldüğünü belirtir; ama 1302'de Piza'da çalıştığı belgelerle saptandığına göre bu tarihler yalnızca tahmini olabilir. Yaşamına ilişkin ikinci belge ise 1272'de Roma'da imzalanan bir anlaşmadır. Anlaşmada şahit ve usta ressam olarak adı geçen Cimabue'nun bu tarihte en az 21 yaşında olduğu sonucuna varılabilir. Gene belgelere göre Bencivieni di Pepo (çağdaş İtalyancada Benvenuto di Giuseppe) adıyla vaftiz edilmiştir. Kendisine takılan Cimabue adı bir yanlışlık sonucu soyadına dönüşmüştür.

İlk eğitimi konusunda bilgi yoktur. Vasari İtalya'da yaşayan Bizanslı ressamların yanında yetiştiğini ileri sürerse de bu hem üslubunu, hem böyle bir dehanın birdenbire ortaya çıkışını açıklama çabasına bağlanabilir. Cimabue'nun İtalyan-Bizans kökenli Giunta Pisano ile Coppo di Marcovaldo'nun

etkisinde kaldığı kesindir. Coppa'ya çıraklık ettiği de sanılır.

"Dikbaşlı" anlamına gelen Cimabue adı onun karakterini de yansıtır. Adı bilinmeyen bir yazar Dante'nin bir yapıtıyla ilgili 1333-34 tarihli bir metninde, kendisi ya da bir başkası herhangi bir kusur bulacak olsa, ne kadar değerli olursa olsun, Cimabue'nun o yapıtı hemen yok edecek kadar kusursuzluk düşkünü ve gururlu olduğunu söyler. Dante'nin *İlahi Komedya*'sında da Cimabue "Purgatorio"daki (Araf) gururlular arasındadır; şair dünyasal ünün geçiciliğini örneklemek içinse "Cimabue resimde en başta geldiğini sanıyordu, oysa bugün sesi çıkan Giotto'dur," der. Ama gururu ve kusursuzluk anlayışı Cimabue'yu adı bilinmeyen ortaçağ sanatçılarından ayıran bir özellik de olmuştur.

Piza Katedrali'ndeki "İncil Yazarı Aziz Yuhanna" adlı mozaiği son ve kesin olarak tarihlenen (1301-02) tek yapıtıdır. Arezzo kentindeki S. Domenico Kilisesi'nde bulunan büyük boyutlu "Çarmıha Geriliş"in 1272'den önce yapıldığı ve ilk çalışması olduğu kabul edilir. S. Francesco Kilisesi'nin üst bölümündeki freskler 1288-90 arasında yapılmış olmalıdır. 1290-95 arasında ise Floransa Sta. Croce Kilisesi'ndeki büyük boyutlu "Çarmıha Geriliş"i, "Sta. Trinita Madonnası"nı ve S. Francesco Kilisesi'nin alt bölümündeki "Tahtta Oturan Madonna Aziz Francesco'yla Birlikte" adlı yapıtını gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki 1966'daki selde çok büyük hasar görmüş, ama onarım tamamlanmıştır.

Cimabue'nun günümüze kalan az sayıdaki yapıtı haklı bir ün kazandığını göstermeye yeter. Çarmıha Geriliş sahneleri ve altar panoları gibi "resmî" çalışmalarında Bizans geleneğine bağlı kaldığı, ama bu soyut ya da stilize biçimlere yeni bir duygusal içerik kattığı görülür. Fransiskenler Cimabue'dan bu yana dramatik ve duygusal anlatımlı yapıtlar ısmarlamaya başladığı için, Assisi'de gerçekleştirdiği fresk dizisinde sanatını kabul etmeye hazır bir patron bulmuştu.

Cimabue hem insan biçimini stilize etme geleneğine uymuş, hem doğayı yakından inceleyenlerin ilklerinden olmuştur. "Sta. Trinita Madonnası" gibi biçimselliğin ağır bastığı altar panosunda, tahtın tabanına yerleştirdiği dört peygamberi ışık ve gölge etkileri kullanarak heykelsi bir anlayışla hacimlendirdiği görülür; o bu uygulamayla çağını aşmıştır. Mimariyi betimlemenin taşıdığı gizilgücü de ilk fark edenlerdendir. Resimlerindeki mimari öğeler aracılığıyla olayların geçtiği mekânı belirtmeyi ve üç boyutluluk izlenimini güçlendirmeyi amaçlar. Assisi'deki kilisenin çapraz tonozunda yer alan "Dört İncil Yazarı" adlı fresk de heykelsi bir yaklaşımla biçimlendirilmiştir, ama her figüre eşlik eden pırıl pırıl kent görünümleri yapıtın kütlesel ve üç boyutlu etkisini artırır. Örneğin Aziz Markos'a eşlik eden Roma görünümü bu kentin ilk betimlemelerinden biridir. Ayrıca yapıların kütlesel olarak verildiği ve birbirinden belirgin biçimde ayrıldığı ilk örneklerdendir. Cimabue öncesi ortaçağ resminde mekân yanılsamasına ve üç boyutlu biçimlere ilgi gösterildiğine çok ender rastlanır; Cimabue'nun öğrencisi ve rakibi Giotto'nun yapıtlarında ise bu çok tipik bir özelliktir.

Cimabue biçimsel yapıtlarında geleneğe bağlı kalmış, ama bu geleneğe dramatik bir yan da katmıştır. Bizans resminin İtalya'daki son temsilcisi olmuş, bu yalnızca yeni bir üslubun doğmasından değil, Cimabue'nun Bizans geleneğini tüketmesinden de kaynaklanmıştır. Daha teklifsiz, resmî olmayan çalışmalarında ise, Bizans geleneğini de barındırdığı, ama tam olarak geliştirmediği öyküselciliğe yer vermiştir. Ayrıca İtalyan resmine yeni bir mekân ve heykelsi bir biçim anlayışı kazandırmıştır. Cimabue kişiliği ve resme katkıları ile Vassari'nin yaptığı, Floransa'nın ve "çağdaş" zamanların ilk ressamı nitelemesini hak etmiştir.

Cimarosa, Domenico (d. 17 Aralık 1749, Aversa, Napoli Krallığı - ö. 11 Ocak 1801, Venedik), en önemli İtalyan komik opera bestecilerinden biri.

Yoksul bir ailenin oğluydu. İyi bir eğitim görmesini isteyen ailesi Napoli'ye taşınarak onu parasız bir okula yazdırdı. Cimarosa 1761'de girdiği Sta. Maria di Loreto Konservatuvarı'nda 11 yıl eğitimini sürdürdü.

Beste yapmaya *Le Stravaganze del conte* (Ünlü Sabırsızlar) adlı komik operası ile başladı. 1772'de Napoli'de, Teatro de' Fiorentini'de başarıyla sahnelenen bu operayı 1778'de Roma'da sahnelenen *L'Italiana in Londra* (Londra'da Bir İtalyan) izledi. Cimarosa 1784'ten 1787'ye değin İtalya'nın çeşitli kentlerinde yaşadı. Bestelediği ciddi ve komik operalar Roma, Napoli, Floransa, Vicenza, Milano ve Torino'da sahnelendi. 1787'de II. Yekaterina'nın çağrısı üzerine Petersburg'a giderek Giovanni Paisiello'nun yerine saray müzikçisi oldu. Petersburg'da biri 1788'de, öbürü 1789'da, iki opera sahneledi. 1791'de II. Leopold'un çağrısı üzerine Viyana'ya gitti, 7 Şubat 1792'de Burgtheater'de başyapıtı *Il matrimonio segreto*'yu (Gizli Evlilik) sahneye koydu. Bu yapıt komik operanın en başarılı örneklerinden biridir ve Cimarosa ününü bu yapıta borçludur. 1793'te İtalya'ya dönen Cimarosa'nın *Il matrimonio segreto* ve daha başka pek çok operası coşkuyla karşılandı. Bu dönemin yeni yapıtları arasında 1794'te Napoli'de sahnelenen *Le astuzie femminili* (Kurnaz Kadınlar), 1796'da Venedik'te sahnelenen ve Cimarosa'nın trajik operadaki başyapıtı olan *Gli orazi e i curiazi* (Dualar ve Papazlar) vardır.

Çoğunlukla Napoli'de yaşayan Cimarosa, 1799'da Fransız cumhuriyet ordularının kenti işgal etmesi sırasında cumhuriyete karşı sempatisini açıkça gösterdiği için, Bourbonlar yeniden başa geçince hapse atıldı. Serbest bırakıldıktan sonra sağlığı bozulmuş bir halde Napoli'den ayrıldı. Bir bağırsak hastalığından ölmesi, düşmanlarınca zehirlenmiş olduğu söylentisine yol açtı. Yapılan resmî soruşturma bu suçlamanın asılsız olduğunu kanıtladı.

Cimarosa, müziği canlı ve kusursuz melodilerle dolu üretken bir bestecidir. Başarılı tipler yarattığı operalarında komik durumlar da çok boldur. Koro yapıtları arasında, o dönemin opera prova yöntemleri üzerine bir taşlama olan *Il maestro di cappella* (Koro Şefi) kantatı da vardır. Operaları gibi hâlâ ilgi gören çalgı yapıtları arasında birçok klavsen sonatı ve bir de iki flüt için konçerto bulunmaktadır.

Cimarron Irmağı, ABD'de, New Mexico eyaletinin kuzeydoğusundan doğan ırmak. Capulin Dağı Ulusal Anıtı yakınlarından doğar ve 1.123 km aktıktan sonra Oklahoma'daki Tulsa yakınında Arkansas Irmağıyla birleşir. Kaynağından başlayarak doğu yönünde akar; 1.516 m yüksekliğindeki Black Mesa'dan sonra Oklahoma'nın tava sapı biçimindeki kuzeybatı kesiminden geçerek kuzeye kıvrılır ve Colorado'nun güneydoğu köşesi ile Kansas'ın güneybatı köşesinden geçer. Bu bölgede ırmak yatağı bahar, yaz başı ve ara sıra görülen taşkınlar dışında kurudur. Kansas'taki Coldwater'ın güneyinde ırmak, düzenli bir akarsu olarak yeniden Oklahoma'ya girer.

Adını, İspanyolcada "vahşi" anlamına gelen *cimarrón* sözcüğünden aldığı sanılmaktadır. Ulaşıma elverişli olmamasına karşın, Batı eyaletlerinin tarihinde önemli rol oynamıştır. Santa Fe Yolu Kansas'ın güneybatısında 160 km boyunca ırmak vadisini izlediği için, buradan geçen yolcular, Oklahoma'nın tava sapı biçimindeki kesimini "Kestirme Cimarron Yolu" olarak anardı.

Irmak kıyısında kurulmuş kent yoktur. Ama Oklahoma'nın Guthrie, Kingfisher, Fairview, Cushing ve Yale, New Mexico'nun da Folsom gibi kentleri kıyıya yakındır. Irmağın başlıca kolları North Folk ve Crooked çaylarıdır.

Cimcoz, Adalet (d. 1910, Çanakkale - ö. 13 Mart 1970, İstanbul), çevirmen ve dublaj sanatçısı. Ortaöğrenimini Almanya'da yaptı. 1951'de Maya Sanat Galerisi'ni kurdu ve yönetimini üstlendi. Ağabeyi Ferdi Tayfur'la birlikte uzun yıllar dublaj

Cimcoz
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

sanatçılığı yaptı, Belgin Doruk, Türkân Şoray, Filiz Akın gibi Türk sinemasının önde gelen kadın oyuncularını seslendirdi. 1950-70 arasında *Yeditepe*, *Varlık*, *Yeni Ufuklar* dergilerinde şiirler, öyküler ve kitap tanıtma yazıları yayımladı.

Bertolt Brecht, Georg Büchner, B. Traven, Franz Kafka, Tibor Dery'den yaptığı çevirilerle ünlendi. Kafka'nın sevgilisi Milena'ya yazdığı mektupların bir derlemesi olan *Briefe an Milena* (ös 1952; *Milena'ya Mektuplar*, 1961, 1967) çevirisi ile 1962 TDK Çeviri Ödülü'nü kazandı.

Cimicifuga, düğünçiçeğigiller (*Ranunculaceae*) familyasından, 15 kadar çokyıllık bitki türünü içeren cins.

Cimicifuga türleri kuzey ılıman bölge ormanlarında bulunur. Kuzey Amerika'da yetişen *C. americana* 120 cm'ye, *C. racemosa* ise 180 cm'ye kadar boylanır; her iki türün kökleri de bir zamanlar ilaç olarak kullanılmıştır. Anayurdu Avrupa ve Sibirya olan *C. foetida* bugün bile Çinliler tarafından tıpta kullanılır. Bu türlerin hepsi, büyük parçalı yaprakların üstünde yükselen beyazımsı dallı çiçek salkımları nedeniyle ağaçlık bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Cimmu, tam adı CIMMU TENNO, asıl adı KOV-YAMATO-IVARE-HIKO NO MIKOTO, Japonya'nın efsanevi ilk imparatoru ve imparatorluk hanedanının kurucusu.

Japon vakayinameleri Cimmu'nun İÖ 607'de Hyuga'dan Japon İç Denizi (Setonaikai) boyunca doğuya doğru bir sefer düzenlediğini, çevredeki kabilelere boyun eğdirerek seferini Yamato'da sona erdirdiğini ve burasını iktidarının merkezi yaptığını belirtir. Çağdaş tarihçiler tarih belirlemeleri gibi ayrıntılara katılmamakla birlikte,

batıdan doğuya doğru saldırgan bir göç akınını doğrulamışlardır.

Cimmu'nun Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun soyundan geldiği söylenir. Buna göre Amaterasu'nun yeryüzünü yönetmek üzere gönderdiği torunu Ninigi, Fırtına Tanrısı Susanoo'nun soyundan biriyle evlenmiş ve bu evlilikten Cimmu doğmuştur. Cimmu Japon hükümdarlık ailesi ile tanrısal atalar arasındaki bağı temsil etmesine karşın, Japonya'da etkili bir kült oluşturamamıştır. 1890'da gömüldüğü yer olduğuna inanılan Unebi'de bir Şinto tapınağı yapılmıştır.

Cimri Olayı, II. Keykâvus'un oğlu Alaeddin Siyavuş'un (Cimri) Karamanlı hükümdarı Mehmed Bey'in desteğinde Anadolu Selçuklu tahtını ele geçirmesi ve kısa bir süre sonra öldürülmesiyle sonuçlanan ayaklanma (1277).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması sürecinde doruğa ulaşan bunalıma III. Keyhusrev'in (hd 1266-84) başarısız yönetimi de eklenince, II. Keykâvus'un oğulları Alaeddin Siyavuş (Cimri) ve Kılıç Arslan, Türkmen topluluklara dayanarak taht mücadelesine giriştiler. Anadolu'daki İlhanlı işgaline ve İran geleneklerine dayalı Anadolu Selçuklu yönetimine tepki duyan Karamanlı hükümdarı Mehmed Bey, Siyavuş'un yanında yer aldı ve 13 Mayıs 1277'de Konya'yı ele geçirerek onu sultan ilan etti. Kendisi de vezir oldu. Siyavuş adına yayımladığı bitide (ferman), ikinci sınıf uyruk sayılan Türkmenleri yüceltici sözlere yer verdi ve Türkçeyi resmi dil sayarak Farsça yazışmaları yasakladı. Bu beklenmedik gelişmeler, İlhanlı yönetiminin sert tepkisine yol açtı. İlhanlı komutanı Şemseddin Muhammed, ayaklanmacıları yenerek Konya'dan çıkardı. III. Keyhuşrev ve veziri Sahib Ata Fahreddin Ali, İlhanlıların desteğiyle Siyavuş'u 9 Haziran 1277'de Afyonkarahisar'da bozguna uğrattı. Yakalanan Siyavuş, derisi yüzülerek öldürüldü. İçine saman doldurulan cesedi Anadolu kentlerinde dolaştırıldı ve Baba İshak'ın dervişi olduğu ileri sürüldü. Dönemin resmi tarihçileri de bu savı benimseyerek kayıtlara geçirdiler. Asıl adını unutturma ve aşağılama amacıyla Alaeddin Siyavuş'a Cimri adını taktılar. Sonraki yıllarda devlete başkaldıranlar için de sözcüğün çoğulu olan "ecamire" deyimi kullanıldı.

Cimri Olayı Türkmenlerin Orta ve Batı Anadolu'da, yönetime müdahale edebilecek bir çoğunluğa ve bilince ulaştığını gösteren önemli olaylardan biridir. Erzincanlı Yusufi, 1299'da yazdığı *Hâmuşname*'de, Alaeddin Siyavuş'un dervişliğini ve halk arasında kazandığı saygınlığı anlatmıştır.

cin, bellibaşlı dinlerde, zaman, mekân ve neden-sonuç ilişkisine dayanan maddi dünya ile madde dışı ya da tinsel dünya arasında ilişki sağladığına inanılan varlıklar ya da güçler. Batı dinlerinde çoğunlukla, iyi varlıklar olarak görülen meleklerin karşısında yer aldıklarına ve kötülüğü simgeleyen şeytan tarafından yönlendirildiklerine inanılır; bununla birlikte Batı folklorunda daha zararsız görülen cinler de vardır. Doğu'da, eski dinlerde ve yazısız kültürlerde ise bu ayrım daha az belirgindir; cinler, kötü olabilecekleri gibi, bazı durumlarda iyi varlıklar da olabilirler.

Cin sözcüğü, "göze görünmezlik" ve "örtme" anlamlarını içeren Arapça *cinn*'den türemiştir. Delilik anlamındaki "cinne" ve deli anlamındaki "mecnun" sözcükleri de aynı kökten gelir; bu durum, cinlerin insanların bedenine girip onların davranışlarını yönlendirdiği inancıyla doğrudan bağlantılıdır. Batıda ise cin kavramı önceleri "doğaötesi varlık" ya da "ruh" gibi anlamlar içerirdi. Örneğin Sokrates, kendisini gerçeği arayıp dile getirmeye yönelten cininden (*daimon*) söz etmiştir. Ama terim giderek, doğaötesi varlıklar içinde daha aşağı kategorilerde yer alan ve insanları iradeleri dışında, iyi olmayan davranışlara yönelten varlıkları içerir oldu. Yazısız kültürlerde, bireyin ya da toplumun karşılaştığı duruma göre cinlere kötü ya da iyi nitelikler yüklendiğinden bu sınıflandırma tümüyle geçerli değildir.

Cinlere yüklenen niteliklerin zamanla değişim geçirdiği de olmuştur. Örneğin Zerdüşt dinindeki *daeva*'lar kötü varlıklar olarak görülürken, eski Hindu dinindeki karşılıkları olan *deva*'lar tanrı ile özdeşleştirildi. Gene Zerdüşt dininde *ahura*'lar iyi, Hindu inanışında bunlara denk düşen *asura*'larsa kötü cinler olarak ortaya çıktı. İyi varlıklar olan meleklerle, kötü nitelikler taşıyan cinler arasındaki ayrım çoğu zaman çok basit olsa da, böyle ayrı tanımlamalar, tinsel varlıkların işlevlerini kavramak açısından önemlidir.

Cin inanışının evren anlayışıyla ilişkisi. İnsanın evreni kavrayışı cinler ve melekler konusundaki inançlarını etkilemiştir. Hindu inanışında evren, tek bir ilahi varlıktan, Brahman'dan oluşur ve tümüyle kutsaldır. İS 1-2. yüzyıllarda Yunan-Roma dünyasında ortaya çıkan ve çoğunlukla Hıristiyanlıktaki heretik bir akım olarak görülen Gnostisizmde ise ikili bir yapıya sahiptir; maddi dünya genellikle kötü, tinsel dünya ise iyi olarak görülür. Yahudilik, Zerdüşt dini, Hıristiyanlık ve İslam gibi tek tanrılı dinlerde ise evren gökte, yerde ve yerin altında bulunan üç dünyadan oluşur. Batı'daki melek ve cin inanışları kadar, bilimsel ve metafizik görüşler de bu üçüncü anlayışa dayanır. Kitabı Mukaddes'te, Helenistik inanışta ve İslam'da insan, maddi dünyada zaman, mekân, neden ve sonuç etkenleriyle sınırlanmıştır. Genellikle yedi kattan oluştuğu düşünülen gökler tanrısal ve tinsel varlıklara aittir. Yeraltı dünyasında ise kargaşa ve karanlık tinsel güçler vardır.

Gök katlarındaki en yüce varlık olan Tanrı, yeryüzünün canlısı insana varoluş nedenini ve yazgısını, habercileri olan melekler aracılığıyla gösterir. Meleklerin getirdiği haber ya da vahiy de, bu haberin kaynaklandığı yüce varlık ve insanın yazgısı üzerinde odaklanmıştır. Ama bazı melekler sahte bir vahiyle insanı yanıltmaya çalışır; her zaman cin olarak adlandırılmasa da, bunlar temelde kötüdür. Bunların başında, Hıristiyan, Yahudi ve İslam inanışlarında insana bir yılan kılığında gözükü p onu yazgısı ve yaratılışının sınırları konusunda yanıltmaya çalışan Şeytan (İblis) gelir; Kuran'da Şeytan da bir cin olarak kabul edilmiştir.

16. yüzyılda Polonyalı astronom Kopernik'ten sonra Yer artık evrenin üç parçasından biri değil, yalnızca bir gezegen olarak görülmeye başladı. Batı'da 19 ve 20. yüzyıllarda gelişen modern psikoloji ve psikanaliz de meleklerle cinlerin farklı bir gözle görülmesine yol açtı. Üç parçadan oluşan evren anlayışının yerini, toplumsal kısıtlamaları temsil eden üst benlik, bilinci temsil eden benlik ve bilinçdışı haz arayışını içeren ilkel benlikten oluşmuş üçlü bir kişilik anlayışı aldı. Bu yoruma göre cinler de, insanı toplum dışı davranışlara yönelten dürtülerin bilinçdışı yansıması olarak yeniden değerlendirildi. Bu yorum sosyal bilimlerin bakış açısından, insanı toplumsal çıkarlarına aykırı biçimde davranmaya ve düşünmeye iten çevresel ve kalıtsal güçlerin yansıtılması olarak da genişletilebilir. Böylece psikoloji, psikanaliz ve çağdaş mitolojideki simgeler, cinleri insan-hayvan karışımı olarak gösteren ortaçağ ikonografisinin yerini almıştır.

Dualist bir evren anlayışının egemen olduğu Gnostisizm ve Manicilik gibi dinlerde de iyi ve kötü güçler arasındaki sürekli bir çatışma vardır. Kötülüğün hizmetindeki cinler sürekli, insanı baştan çıkarmaya ve gerçek doğasını anlamasına engel olmaya çalışır.

Hindu dini, Caynacılık ve Budacılık gibi evreni tek bir güçle açıklayan dinlerde ise insana vahiy getiren melekler yoktur; ama cin inanışı bu dinlerde de yaygın biçimde görülür.

Bazı 20. yüzyıl uzmanlarına göre, yeryüzünde egemen olan bellibaşlı dinlerin cin olarak sınıflandırdığı varlıklar, önceki dinlerin tanrılarıydı. Bu inanışları benimseyen toplumlar başka halklarca istila edilip onların kültürel ve dinsel egemenliğine girdikçe, eski tanrılar da insanları baştan çıkarıp yeni inançlarından saptırmaya çalışan birer cin olarak görülmeye başladı. Bu görüşe göre, eski Germen, Slav, Kelt ve Roma tanrıları ya İsa'nın düşmanı olan cinler görünümünü almış ya da Hıristiyan kültleri içinde erimiştir.

İslam öncesi Arap toplumlarında da cinler çöl tanrıları olarak görülür, doğanın insan tarafından denetim altına alınamamış güçlerini simgelerlerdi. Hz. Muhammed döneminde Araplar, cinleri, kişilikleri tam belirmemiş tanrılar olarak kabul ederlerdi. Mekke Araplarınca cinlerle Tanrı arasında bir soy bağı olduğu öne sürülür, bu yüzden onlara adaklar adanıp kurbanlar kesilir ve yardım dileğinde bulunulurdu.

Çeşitli cin inanışları. Tek tanrılı olan ve üç parçadan oluşan evren anlayışına dayanan

Bir cadı ve cinleri; büyücülük üstüne bir kitaptan çizim, 1621; British Library, Londra

British Library, Londra

belli başlı dinlerde, cinlerin de melekler gibi gökte bulunduğuna ve gözle görülmediğine inanılır. Ama çoğu kez insan-hayvan karışımı ürkütücü yaratıklar ya da başka dinlerdeki idollerin karikatürü biçiminde betim-

lenmişlerdir. Zerdüşt dinindeki *daeva*'lar, Caynacılıktaki cehennem yaratıkları *naraka*'lar ve Japon dinlerinde yeraltındaki tanrılarla ilişki kurduğuna inanılan *oni* kötü cinlerdir. Bunların açlık, hastalık ve savaşa, çeşitli doğal afetlere, ölümcül kazalara yol açtığına inanılır. Bazı zihinsel hastalıklar da "cin tutması" olarak adlandırılır. Özellikle Hıristiyanlıktaki halk geleneğinde cinlerin kişiyi doğrudan denetimi altına alıp garip davranışlar göstermesine ya da hastalanmasına yol açtığına inanılır. Cin tutmasına uğrayan kişi ani şiddet gösterilerine girişir, haykırır, inler ve saçmasapan konuşmaya başlar. Dinsel görevlerini yerine getiremez olur, kutsal kişi ya da nesneler karşısında korkuya kapılır ya da küfreder. Bu belirtilerin sara, histeri, şizofreni gibi hastalıklardan kaynaklandığı bugün artık bilinmekteyse de cin çıkarmak için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Cin çıkarma Yahudi ve Hıristiyan geleneğinin bir parçasıdır. Yazısız toplumlarda kötü ruhları kovmak için yapılan törenler de, kimi zaman cadılık olarak değerlendirilmelerine karşın, cin çıkarmadır. Hıristiyanlıkta, İsa'nın cinleri tek bir sözle kovduğuna ve bunu, Tanrı'nın Krallığı'nın yaklaşmakta olduğunu gösteren bir işaret olarak nitelediğine inanılır İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda cin çıkarma gücünün din adamı olmayanlara da bağışlanabilen özel bir yetenek olduğuna inanılırdı. İS y. 250'de, cin çıkarmakla görevli bir rahip sınıfı oluştu. Aynı dönemde cin çıkarma vaftiz töreninin ön aşaması durumuna geldi. Katolik Kilisesi cin çıkarma eylemini ayrıntılı biçimde tanımlamış ve kurallarını belirlemiştir. Anadolu folklorunda da, kedi, köpek gibi hayvanların cinlerinin bulunduğu ve bunlara yok yere zarar verilirse cinlerin insanı çarpıp eğri büğrü duruma getireceği düşüncesi yaygındır. Cinlerin duvar diplerinde, ıssız yerlerde, mezarlıklarda, kuyu ve su başlarında, beşik ve eşik diplerinde, çöp, çamaşır ve bulaşık suyu dökülen yerlerde yaşadıklarına inanılır. Bu yüzden böyle yerlerden geçerken besmele çekmek ya da "destur" demek gerekir.

Bazı cin tutmalarında da hastalanan kişinin cinlerle insanlar arasında aracılık ettiğine inanılır. Anadolu'da cinlerle, perilerle evlenmiş olduğuna inanılan kimselere "cinlere karışmış" denir ve tekin olmadıkları düşüncesiyle bu kimselerden sakınılır.

Cin tutması, kişiye mistik doyum ve psikolojik rahatlama sağlayan dinsel bir kendinden geçme de olabilir. Günümüzde ortaya çıkan ve en önemli örneği Haiti'deki Vudu olan cin tutması kültleri de bu temele dayanmaktadır.

Batı folklorunda cinlerin genellikle kötü olduğuna ya da cadılar gibi başka kötü güçlerle işbirliği yaptığına inanılır. Örneğin cadıların şeytandan ya da bir başka cadıdan alıp yardımcı olarak yanında bulundurduğu cinler vardır. Bunlar genellikle kurbağa, kara kedi, köpek, böcek gibi küçük bir hayvan görünümündedir; ama bazen çeşitli türlerin karışımı olan düşsel bir yaratık biçiminde betimlenirler. Bu cinlerin, cadının gövdesindeki etbeni ya da sigil gibi kabartılardan kan emerek yaşadığına inanılırdı. Bu yüzden 15-17. yüzyılda Avrupa'da görülen cadı mahkemelerinde sanığın gövdesinde böyle kabartılar bulunması suçunun kesin kanıtı sayılırdı.

Bazı cinlerin de bebekleri kaçırıp yerine kendi sakat ya da geri zekâlı yavrularını koyduklarına inanılırdı. Efsaneye göre, kaçırılan çocuk şeytana verilir ya da cin ırkının güçlenmesi için kullanılırdı. Kaçırılan çocuğun geri gelmesini sağlamak için cinlerin bıraktığı çocuğun gülmesi ya da işkence görmesi gerektiği inancı pek çok çocuk dövme olayına neden olmuştur.

Batı folklorunda görece zararsız, hatta iyi cinler de vardır. Örneğin İngiliz ve İskoç inanışında, evlerde ve samanlıklarda yaşayan, arasıra muziplik yapsa da, genellikle

Batı folklorunda iyi cin betimlemesi; A. Pickering'in *Queen of the Goblins* adlı kitabından Olive Cockerell'in çizimi, 1892
British Museum fotoğraf: R.B. Fleming

evlerdeki günlük işleri gören çalışkan cinlere yer verilmiştir. Ayrıca söz dinlemeyen çocukları cezalandırarak ana babalara yardımcı olan cinler vardır. Bunlar, arada sırada gürültü yapmalarına, genç kızları ve geceleri yolcuları korkutmak, kapılara ve duvarlara vurup ya da uyuyan insanların geceliklerini kapıp kaçmak gibi tatsız şakalarına karşın kötü cinler değildir.

İslam halk inanışında insanlar balçıktan, melekler nurdan, cinler ise ilk insan Adem'den 2 bin yıl önce ateşten yaratılmıştır. Cinler hakkında Kuran'da geniş bilgi vardır; onlar da insanlar gibi Allah'a ibadet etmek için yaratılmış, bir cin topluluğu Hz. Muhammed'i Kuran okurken dinlemiş ve Müslüman olmuştur. Gulyabani, ifrit, sılat gibi kötü türleri olsa da, Allah'ın izni olmadan kimseye iyilik ya da kötülük yapamayacaklarına inanılır. İnsanlarla aynı fiziksel gereksinimlere sahip olmalarına, hatta öldürülebilmelerine karşın bütün fiziksel kısıtlamalardan bağımsızdırlar; canlı ve cansız nesnelerin içinde, yeraltında, havada ve ateşte yaşar, insan ya da hayvan biçimine girebilirler. İslam toplumlarında, cinlerle ilişki kurup onlardan çeşitli amaçlarla yararlanma, onları denetim altına alarak kötülük yapmalarına engel olma biçiminde bir tür büyücülük de gelişmiştir. Bu yolla kendilerinden yararlanılan cinlere "huddam" (hizmetçiler) adı verilir. İslam, cinlerle ilişkiyi açıkça yasaklamasına karşın, onların varlığını kabul etmiş ve cinlerin de insanlar gibi sonunda ya selamete kavuşacağını ya da lanetleneceğini belirtmiştir.

Kuzey Afrika, Mısır, İran ve Türk folklorunda önemli yeri olan cinler, başta *Binbir Gece Masalları* olmak üzere geniş bir halk edebiyatının da merkezini oluştururlar. Kılıktan kılığa giren, şehzadeleri ve sultanları kendilerine âşık eden cinlerle periler, periler padişahının kızı ya da oğlu değişmez masal kahramanlarıdır.

Doğu dinlerinde de cin inancı oldukça yaygındır. Hindu dininde *asura* adı verilen cinler, kendileri gibi kutsal iksir *homa*'yı (ya da *amrta*) elde etmeye çalışan *deva* adlı tanrıların düşmanıdır. Ama Mohini adlı güzel bir kadın biçimine bürünen tanrı Vişnu, *deva*'ların bu kudret verici içkiye ulaşarak *asura*'lardan daha güçlü olmasını sağlamıştır. Öteki cinler arasında, mezarlıkları lanetleyen ve insanlara aptalca hareketler yaptıran biçimsiz *raksasa*'lar ve kanlı ölüm olaylarının gerçekleştiği yerleri lanetleyen pisno'lar vardır. Budacılıkta cinler insanların aydınlanmaya ulaşmasını engellemeye çalışan güçlerdir. Mara adlı cin, kızları Rati (Arzu), Raga (Zevk) ve Tanha (Sonsuz Hareketlilik) ile birlikte Buda'nın aydınlanmaya erişmesine engel olmak istemiştir. Çin'de, *kuei-shen* adlı cinlerin doğanın her yerinde var olduğuna inanılır, aydınlıktan korkan bu cinleri uzaklaştırmak amacıyla ışık yakılır. Japonlarda da çok sayıda cin vardır. *Oni* ile *tengu* insanları cin tutmasına uğratır ve ancak rahipler bu cinleri çıkartabilir.

Asya, Afrika, Okyanusya ve Amerika'daki yazısız toplumlarda cinler, kendi doğaları gereği değil, duruma göre iyi ya da kötü nitelik taşırlar. Örneğin Nijerya'daki Yorubaların tanrısı Eshu, koruyucu bir varlık olduğu gibi, gerektiğinde düşmanlara yöneltilebilecek kötü bir güce de sahiptir. Yazısız toplumlarda, Eski Roma'da olduğu gibi felaketleri önlemek ya da bir yarar sağlamak için doğadaki güçlere saygı göstermek gerekir.

Bilim ve teknolojinin gelişmesi cinler konusundaki inançların sorgulanmasını sağladıysa da, psikolojik araştırmaların ve dinler tarihindeki mitlerin incelenmesiyle bu inançlar, ilahiyatçılar tarafından farklı bir gözle değerlendirilmeye başladı. Cinlerin ve benzeri kavramların işlevsel bir bakışla yorumlanması, günümüz insanına farklı kültürlerin insanlarıyla arasındaki bağları görme olanağı vermiştir.

cin, mayalandırılmış tahıl ve ardıç meyvelerinden (kozalak) damıtılarak elde edilen alkollü içki. Malttan hazırlanan kuvvetli Hollanda tipleri ile İngiltere ve ABD'de üretilen, farklı bitkilerle aromalandırılmış sek tipleri vardır.

Adı, Fransızca ardıç meyvesi anlamına gelen *genièvre* sözcüğünden kaynaklanır. Sözcük, Felemenkçede *genever*'e dönüşmüş, İngilizcede *gin* olarak kısaltılmış ve Türkçeye de İngilizce okunuşuyla girmiştir. Kökeni, 17. yüzyılda ardıç meyvelerini alkolle damıtarak idrar söktürücü bir ilaç hazırlayan Leiden Üniversitesi tıp profesörlerinden Franciscus Sylvius'a dayandırılır. Cin, Felemenk'ten dönen askerlerce İngiltere'ye tanıtıldı. Ucuz bir içki olduğu için 18. yüzyılda yoğun biçimde tüketilmesi, İngiliz sanatçı William Hogarth'ın "Cin Geçidi" adlı oymabaskısında betimlediği gibi toplumsal bir sorun durumuna geldi.

Hollands, Shiedam, *geneva* ya da *genever* adlarıyla bilinen Hollanda cinleri, mayalandırılmış arpa maltından üretilir. Mayalandırılmış malt damıtılarak yüzde 50-55 arasında alkol içeren bir sıvı (malt şarabı) elde edilir. Bu ürün, ardıç meyvesi ve öbür bitkilerle, alkol oranı yüzde 35 olacak biçimde yeniden damıtılır. İngiliz ve ABD cinleri, aroma maddeleri olmaksızın yüzde 90-94 oranında alkol içeren malt şarabından damıtılır. Elde edilen sıvı, aroma maddeleriyle birleştirilmiş suyla karıştırılarak yeniden damıtılır ve alkol oranı yüzde 40-47'ye düşürülür. Sek cinlerde, Hollanda cinlerinden daha fazla aroma maddesi vardır. Her üreticinin, ardıç meyvesine ek olarak meyankökü, limon ve portakal kabuğu, süsen ve melekotu kökü, tarçın, karamankımyonu, kışniş, kakule, anason ve rezene gibi aroma verici maddelerin karışımlarını içeren gizli bir formülü vardır.

ABD'de üretilen cin, bazen soluk altın rengi verene değin bekletilir. Hollanda cinleri de karamel ile boyanarak aynı renk elde edilir. Örneğin Old Tom hafifçe tatlandırılmış bir cindir; bazen de hazır cine çeşitli

aroma maddeleri katılarak meyve tadı verilir. Çakaleriği cini, çakaleriği meyveleriyle aromalandırılmış, tatlı bir likördür, yani gerçek cin değildir.

Hollanda cinlerinin çok belirgin bir tadı vardır ve başka içkilerle karıştırıldığında bu tat bozulabilir. Bu yüzden genellikle karıştırılmadan ya da suyla içilir. Londra tipi denen sek cinler ise karıştırılmadan içilebileceği gibi, martini, tonik gibi başka içeceklerle kokteyl hazırlanarak da içilir.

cin baykuşu (*Micrathene whitneyi*), *Strigiformes* takımının *Strigidae* familyasından, küçük (serçe boyunda) yırtıcı kuş. Meksika'da ve ABD'nin güneybatısında yaşar. Kaktüslü çöllerde en bol bulunan kuşlardandır,

Cin baykuşu (*Micrathene whitneyi*)
Albert E. Gilbert

ayrıca ormanlık alanlarda, bozkırlarda ve nemli savanlarda da görülür. Kaktüs ve ağaç gövdelerinin içine yuva yapar; geceleri böcek avlayarak beslenir. Baykuşların en küçüğü olan cin baykuşunun yuvarlak başı gövdesine oranla iri, gözleri büyük ve sarıdır.

Cinani, CENANI olarak da bilinir, asıl adı MUSTAFA (d. Bursa - ö. 1595, Bursa), daha çok mesnevileriyle tanınan Osmanlı divan şairi.

Medrese öğrenimi gördü. Hocası Muallimzade'nin Anadolu kazaskerliği sırasında kâtipliğini yaptı. Daha sonra Bursa medreselerinde müderris olarak görev aldı. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdı. Hikâye ve kıssa anlatmadaki başarısıyla III. Murad'ın dikkatini çekti ve onun emriyle fıkra ve latifelerden oluşan *Bedayiü'l-Âsâr* adlı yapıtını yazdı. Azeri İbrahim Çelebi'nin *Nakş-ı Hayal*'ine nazire olarak yazdığı *Riyazü'l-Cinan* adlı mesnevisi 20 bölümden oluşur. Her bölümden sonra "destan" başlıklı, günlük yaşamı konu alan bir hikâye yer alır. *Cilaü'l-Kulûb* adlı mesnevisini ise, Taşlıcalı Yahya'nın *Usulname*'sine nazire olarak yazmıştır. Ayrıca, sonradan düzenlenmiş bir *Divan*'ı vardır.

cinas, ses ve yazılış bakımından aynı, anlamca farklı sözcükleri bir arada kullanma sanatı. Cinaslı sözcüklerin bir cümlede toplanmasına da "tecnis" denir. Söz arasında, bazı ek ya da sözcüklerin de yardımıyla çokanlamlı bir sözcüğü her defasında ayrı anlama gelecek gibi tekrarlamak, sözcükleri cinaslı kullanmak demektir. Cinas uyak olarak kullanıldığı gibi dize içinde de yer alabilir.

Cınas, özellikle mizahi konularda okuyucuyu oyalar. Nükte ve inceliğe yol açarak hoş bir düşünce ve söz oyunu yaratır. Divan şiirinin önemli söz sanatlarından sayılan cinas ana çizgileriyle "tam" ve "nakıs" (eksik) olmak üzere ikiye ayrılır. Tam cinas, harflerin çeşitleri, sıraları, sayıları ve seslerinin aynı olmasıdır: "Kısmetindir gezdiren yer yer seni/Arşa çıksan akıbet yer yer seni" beytinin ilk dizesindeki "yer yer" biçimindeki tekrar grubunun, ikinci dizede eylem (yemek eylemi) ve ad (toprak) olarak kullanılması bir tam cinas oluşturur. Eksik cinas ise söz konusu iki sözcükten birinin çeşit, sayı ya da ses bakımından, farklılık göstermesidir. "Uğrarız sadmesine her gelenin/Bu da bir sadmesi bir hargelenin" beytinde böyle bir durum söz konusudur. Bazen cinaslı sözcüklerin sırasında bir farklılık görülebilir. "Doğrul ey dil sen cer istersen şehin dergâhına / Kim anın yüz bin kulu var Sencer ü Toğrul gibi" beytinde bu durum söz konusudur.

Eski şairlerin Arapça ve Farsça sözcükleri çokça kullanması, cinasın sınırlarını genişletmiştir. Böylece başında ya da sonunda fazla harf bulunan sözcükler (dem-âdem; çeşm-çeşme) ve hatta ortasında fazla ya da değişik ses bulunan sözcükler (cem-câm) ile ses farkı olan sözcükler de (nâr-yâr) cinaslı kabul edilmiştir. Cinas yaygın ve sevilen bir sanat olduğu için, özünü cınasın oluşturduğu "iştikak", "kalb", "iyham", "müşakele", "akis", "reddü'l-acz ale's-sadr" gibi yeni sanatların doğmasına da yol açmıştır.

Türk halk edebiyatında cinasın uyak olarak ayrı bir yeri vardır. Özellikle koşma ve mani türlerinde cinaslı örnekler söz sanatı bakımından önem taşır. Halk bilmecelerinin manzum olanlarında da uyakların cinaslarla kurulduğu görülür.

Âşık edebiyatında uyakları cinaslı olan koşmalara "cinaslı koşma" ya da "tecnis" adı verilir. Genellikle kalem şuarası (saz çalmayan ve şiirlerini doğaçtan söylemeyen okuryazar âşık) ve Doğu Anadolulu âşıklar tarafından söylenen tecnisler, söz ve ses oyunlarına dayanan ilginç şiirlerdir. Azerbaycanlı âşıklar da tecnis söylemeye önem verdikleri için koşma biçiminde ve çeşitli cinas oyunlarıyla yazılıp söylenen "gara (düz) tecnis", "ayaklı tecnis", "dodaq (dudak) deymez tecnis", "dil teprenmez (oynamaz) tecnis", "zincirleme tecnis", "nöqtesiz (noktasız) tecnis", "tecnis evvel âhir" gibi daha pek çok türler geliştirmişlerdir. Âşık havaları içinde cinaslı sözcüklerin anlamlarını tam verebilmek için vurguya çok özen göstermek gerektiğinden, tecnis okumanın ayrı bir önemi ve güçlüğü vardır.

Cinaslı maniler mani türünün en sanatlı örnekleri arasında yer alır. Yapı bakımından düz mani biçiminde ve cinaslı olanlar bulunduğu gibi, daha çok İstanbul'un semai kahvelerinde, külhanbeyi muhitlerinde, çalgılı meyhanelerde okunan ve "ayaklı mani" ya da "kesik mani" diye bilinen cinaslı maniler de vardır: "Zalim kasap elinden / Ne çeker dertli koyun / Bu sevdadan ölürsem / Adımı dertli koyun". Cinaslarının oldukça sağlam oluşuyla dikkati çeken bu manilerde dize sayıları artabilir. Azerbaycan'da mani türünün karşılığı olan bayatıların birçoğu, ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı illeriyle Kerkük yöresinde söylenen hoyratlar da cinas yönünden zengin halk edebiyatı ürünleridir: "Yanan yar / Tutuşan yar, yanan yar / Koyma el umuduna / Götür beni yanan (yanına) yar."

cinayet, ceza hukukunda, bir kişinin başka bir kişiyi öldürmesi. Geniş anlamda adam öldürme her zaman ağır suç sayılan bir eylem niteliğini taşımaz; bazı adam öldürme eylemleri haklı bir nedene dayanabilir. Örneğin ağır bir suç işlenmesini önlemeye ya da bir yasa temsilcisine yardımcı olmaya yönelik adam öldürme eylemi suç oluşturmaz. Meşru müdafaa gibi nedenlerle adam öldürme de yasalarda mazur görülmüştür.

Cinayet, yürürlükteki ceza yasasına göre haklı ya da mazur görülmeyen adam öldürme eylemidir. Bütün hukuk sistemlerinde cinayet türleri arasında kesin ayrımlar yapılır. Verilecek cezalar cinayeti işleyenin amacına, davranışının ne ölçüde tehlikeli olduğuna ve cinayetin işlendiği ortama göre büyük değişiklikler gösterir.

Angloamerikan ceza yasalarında cinayet birkaç ayrı suç biçiminde düzenlenmiştir; yetkili yargı makamı, her suç için öngörülmüş olan sınırlar içinde cezaya hükmeder. Bir başka ağır suçun işlenmesinden doğan ya da kasıtlı adam öldürme eylemi cinayet (*murder*) sayılır. Mağdurun kışkırtması gibi bir nedenle önceden tasarlamadan ya da şiddetli bir duygusal tepkiyle adam öldürme, kasıtsız cinayet (*manslaughter*) olarak kabul edilir. Kasıtlı cinayet idam ya da ömür boyu hapisle cezalandırılır. Buna karşılık kasıt bulunmadan (örn. ihmal ya da takrirle) işlenen cinayet için genellikle belirlenmiş bir tavana göre ağır hapis cezası verilir.

Avrupa ceza yasaları ve bunu örnek alan öteki ceza yasaları, haklı bir nedene dayanmayan bütün adam öldürme biçimlerini cinayet olarak tek bir grupta toplamakla birlikte, cinayetin işlendiği ortama bağlı olarak farklı cezalar öngörür. Bazı ülkeler kendi toplumsal koşullarından yola çıkarak bazı özel durumlara ilişkin düzenlemeler de getirmiştir. Örneğin Japonya'da kendi soyundan bir kişiyi öldürenlere en ağır ceza verilir. İtalya'da cinayeti işleyen kişinin, onurunu kurtarmaya yönelik ani ve şiddetli bir duyguyla davranmış olması durumunda, cezanın hafifletilmesi yoluna gidilebilir. Avrupa ceza yasalarında, Angloamerikan ceza yasalarında olduğu gibi, kasıtlı ve tasarlanmış adam öldürme ile düşüncesizlik, ihmal ve kışkırtma sonucu işlenmiş cinayet arasında ayrım yapılır. Bütün hukuk sistemlerinde ceza verilirken göz önüne alınan en önemli ayrım çizgisi eylemin kasıtlı olup olmaması, davranışın toplumsal bir tehlike içerip içermemesine göre belirlenir.

Angloamerikan sistemleri adam öldürmenin kasıtlı cinayet sayılması için bir kasıt ya da taammüd (tasarlama) unsurunun bulunmasını zorunlu görür. Bu, bir başkasını öldürmeye çalışırken yanlışlıkla üçüncü bir kişiyi öldürme, takrir ya da ihmal olarak yorumlanabilecek aşırı düşüncesizlik ve tehlikeli bir iş yapma sırasında adam öldürme gibi durumlarda söz konusu olan "dolaylı kasıt"ı da içerir. Hint ceza sistemi suçlunun davranışının yaratacağı tehlikeyi bilmesi gerektiği ilkesinden hareketle ihmal sonucu olarak düşüncesizce suç işlemeyi kabul etmez. Öteki yargı sistemlerinde bu konu daha belirsizdir. ABD'de birçok eyalet birinci ve ikinci derecede kasıtlı cinayet arasında ayrım yaparak, idam cezasını açık kasıtla sınırlı tutmuştur.

Kara Avrupa'sı ceza yasaları, İngiliz sistemine göre, suçlunun davranışının içerdiği tehlikeye ve suçun işlendiği ortama daha çok ağırlık verir. Bu bakımdan Avrupa ülkelerinde ölümle sonuçlanan yaralamalarda ve düşüncesizlikten çok, ihmalden kaynaklanan ölümlerde Angloamerikan sistemlerine oranla daha ağır cezalar verilir. İngiltere'de cürüm niteliğinde cinayet yalnız az sayıda ağır suçla sınırlıyken Avrupa ceza yasaları genellikle öldürücü silah kullanılması durumunda her türlü adam öldürmeyi kasıtlı cinayet olarak cezalandırır. Buna

karşılık Avrupa ceza yasalarının suç saymadığı "acıma duygusuyla öldürme" Angloamerikan sistemlerinde cinayet olarak kabul edilir.

Cinayet Şirketi, İngilizce MURDER, INC., ABD'de, 1930'larda belirli bir ücret karşılığında istenen kişiyi tehdit etmek, sakatlamak ve öldürmek amacıyla kurulan kiralık suç örgütüne halk arasında verilen ad. Resmî bir adı olmayan örgütün şefliğini önceleri Louis Buchalter (Lepke), ardından Albert Anastasia yürüttü. Örgüte belirli bir ödentiyle bağlı olan ülkenin herhangi bir yerindeki bir üye, işi düştüğünde örgüte başvurabilirdi. Yazılı olmayan bir kural uyarınca, örgüt üyelerine yönelik bir eyleme girişilmesi olanaksızdı; cezalandırılması gereken üyeler hakkında nasıl bir işlem yapılacağı örgüt içi yöntemlerle belirlenirdi.

Sonradan polis muhbiri olan Abe "Kid Twist" Reles adlı eski bir örgüt elemanı, 1940-41'de örgütü ele vererek 70 kadar cinayeti ayrıntılı biçimde açıkladı ve örgütçe işlendiğini sandığı yüzlerce cinayeti anlattı. Ayrıca cinayet, yaralama ve gözdağı vermede uzmanlaşmış birçok kabadayıya ilişkin bilgiler verdi.

Örgütün yürüttüğü işler için özel bir argo kullanılıyordu. Örneğin bir cinayetin kararlaştırılmasına "sözleşme", adam öldürmeye "esrar şıringalama", kurbana da "hedef" deniyordu.

Ülke çapında örgütlenmiş olan Cinayet Şirketi'nin, Meyer Lansky ile Bugsy Siegel'ın 1920'lerde ve 1930'ların başında New York çevresinde yönettikleri kiralık cinayet örgütünden doğmuş olması güçlü bir olasılıktır. Siegel, Cinayet Şirketi'nin önde gelen cellatlarından biriydi.

Cinchona *bak.* kınakına

cinca, Japonya'da, Şinto tanrılarının ruhlarına adanmış tapınaklara verilen ad. Geçmişte *cinca*'lar olağanüstü doğal güzellikleri olan yerlerde kurulurdu; bugün ise kentlerde pek çok *cinca* vardır. Bu tapınaklar çok sayıda yapıdan oluşabildiği gibi, yol kenarında kalmış, küçük ve gösterişsiz birer dua yeri biçiminde *cinca*'lara da rastlanır. Bununla birlikte *cinca*'lar genellikle üç birimden oluşur: 1) *Honden* (ya da *şinden*) ana tapınaktır; burası tanrının ruhunun bulunduğuna inanılan yerdir ve olağan koşullarda yalnızca rahiplere açıktır; 2) adak ve armağanların sunulduğu *heiden*'de ya da dua salonu *norito-den*'de rahipler dinsel törenleri yönetir; *kami*'yi (tapınılan güç, tanrı) çağırıp sonra geri gönderen dualar burada okunur; 3) tapınma salonu *haiden*'de ise inananlar tapınıp dua ederler. Büyük tapınaklarda tören danslarının yapıldığı *kaguraden*, yönetim odası *şamuşo*, duadan önce ellerin ve ağzın yıkandığı *te-mizu-ya* gibi başka bölümler de olur. *Cinca*'larda ayrıca koruyucu hayvanların heykelleri (*komainu*) ve sunu olarak kullanılan taş ya da tunç fenerler (*toro*) bulunabilir. Kutsal bölüm, *torii* adı verilen girişle öteki yerlerden ayrılır.

İse'deki Büyük Tapınak gibi bazı ünlü Şinto yapıları belirli aralıklarla bölüm bölüm tamamlanmış, ama her yeni inşaatta çerçeve, taban, çatı kirişleri gibi büyük mimari değeri olan özgün parçalar korunmuştur. Şinto mimarisinin belirgin bir özelliği de çatıların ön ve arka bölümlerinde, saçak pervazının sivri uçlarıyla oluşturulmuş, *çigi* adı verilen makas biçimli tepeliktir.

II. Dünya Savaşı'ndan önce Şinto tapınakları içişleri bakanlığınca yönetilir ve devletten mali destek görürdü. Şinto'nun devlet dini konumunun kaldırılmasından ve devlet yardımının anayasa yoluyla yasaklanmasından sonra *cinca*'ların mali kaynakları, tapınaklara gelenlerin sunduğu bağışlar, turizm gelirleri ve tapınakların açtığı anaokulu benzeri yerel hizmet birimleriyle sınırlandı. Bugün birçok rahip, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayabilmek için ikinci bir işte çalışmaktadır. Japonya'daki 907 bin *cinca*'nın büyük bölümü Şinto Tapınaklar Birliği'ne (Cinca Honço) aittir. 1978'de, Şinto dinine bağlı 98 milyon Japonun yüzde 70'ten çoğu birliğe üyeydi. Her tapınak, rahiplerden ve inananlardan ya da onların temsilcilerinden oluşan bağımsız bir komitenin yönetimindedir.

Cinci, Hindistan'ın Tamıl Nadu eyaletinde, erişilmesi hemen hemen olanaksız bir kalenin bulunduğu yer. Madras'ın yaklaşık 130 km güneybatısındadır. Kale, Vicayanagar İmparatorluğu'nun (y. 1347-1642) Hindu hükümdarlarınca yaptırılmıştır.

Kale, 1638'de Bicapur Müslümanlarınca, Marathaların önderi Shahci'den alındı. 1677'de Shahci'nin oğlu Şivaci kaleyi yeniden eline geçirdi. Kale 1690'da Hint-Türk İmparatorluğu'na bağlı ordularca kuşatıldı, ama 1698'e değin teslim olmadı. Büyük bir Hint-Türk ordusunu sekiz yıl boyunca oyalaması kaleye ün kazandırdı. Hint-Türk İmparatorluğu'na bağlı Karnataka *nevap*'larının eline geçen kale, 1750'de Fransız ve 1761'de İngiliz egemenliğine girdi. 1780'de Mysore'lu (bugün Karnataka) Haydar Ali'ye teslim oldu ve bundan sonra tarihte önemli bir rol oynamadı.

Cinci Hoca, asıl adı HÜSEYİN (d. Safranbolu - ö. 29 Ekim 1648, Mihalıç [bugün Karacabey]), çevirdiği entrikalarla ve Sultan İbrahim üzerindeki etkisiyle tanınan Osmanlı din adamı.

Karabaş İbrahim Efendizade Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. Genç yaşta İstanbul'da Süleymaniye'deki medreselerden birinde öğrenimini sürdürürken, bir yandan da efsunculuk yaptı. Adının sarayda da duyulması üzerine Kösem Sultan tarafından çağrılarak akli dengesi bozuk olan Şehzade İbrahim'i iyileştirmesi istendi. Şehzade İbrahim'i etkileyerek sinirlerini yatıştırmayı başardı. 1640'ta İbrahim tahta çıkınca, medrese öğrenimini yarıda bırakarak Şeyhülislam Yahya Efendi'nin muhalefetine karşın ilmiye sınıfına alındı ve kısa sürede Galata kadılığına kadar yükseldi (1643). Akli dengesi gittikçe bozulan Sultan İbrahim üzerindeki etkisinden yararlanarak büyük çıkarlar sağladı. Kazasker Karaçelebizade Mahmud Efendi'nin kızıyla evlenerek ulema arasında güç kazandı. Cinci Hoca adıyla anıldığı bu dönemde devlet görevlerinin rüşvetle dağıtılmasına ön ayak oldu. Nisan 1646'da görevden alındı. Ama Haziran 1646'da ve Ağustos 1647'de kısa sürelerle yeniden Anadolu kazaskerliğine getirildi. Rüşvet almayı sürdürdüğü için azledilerek önce İzmit'e, sonra Gelibolu'ya sürüldü. Bağışlanarak İstanbul'a döndüğünde, 1648'de tahta çıkan IV. Mehmed'in (Avcı) kapıkuluna dağıtacağı cülus bahşişi için istediği yardımı yapmayınca bütün mal varlığına el konularak Mısır'a sürüldü. Yolda hastalanınca Mihalıç'ta kalmasına izin verildi. Adamlarının İstanbul'da ayaklanan sipahilere katılması üzerine varlığı tehlikeli görülerek öldürüldü.

Cincinnati, ABD'de Ohio eyaletinin güneybatı kesiminde Hamilton ilinin (*county*) merkezi kent. Indiana sınırının 24 km doğusunda, Ohio Irmağı üzerinde, Kentucky'ye bağlı Covington ve Newport'un karşısında kuruludur. Cleveland ve Columbus'tan sonra Ohio'nun üçüncü büyük kentidir. Küçük ve Büyük Miami ırmaklarının Ohio Irmağına döküldüğü noktalar arasına yerleşmiş, 120-180 m yüksekliğinde tepelerle çevrilmiştir. Ohio'da Hamilton, Kentucky'de de Campbell ve Kenton illeriyle birlikte toplam üç eyalet ve yedi ile yayılmış metropoliten alanın merkezidir.

İlk yerleşme 1788'de Küçük Miami Irmağının ağzı yakınlarında Columbia'da kuruldu. Bunu Losantiville yerleşimi ve 1789'da yakınlarda yapılan Washington Kalesi izledi. Ertesi yıl, Kuzeybatı Toprakları valiliğine atanan General Arthur St. Clair, Cincinnati Derneği onuruna buraya yeni adını verdi ve il merkezi yaptı. (1783'te kurulan ve adını Romalı devlet adamı Lucius Quinctius Cincinnatus'tan alan derneğin üyeleri Bağımsızlık Savaşı'na katılan subaylarla onların büyük oğullarıydı.) Cincinnati, General Anthony Wayne'in Fallen Timbers'daki zaferiyle (1794) Yerli tehdidinin azalmasından sonra gelişmeye başladı. 1811'de batı sularındaki ilk buharlı gemi "New Orleans"ın Pittsburg'dan ırmak yolculuğuna başlamasından sonra da liman olarak önem kazandı. Miami ve Erie Kanalı 1832'de Dayton'a kadar tamamlandı. Küçük Miami Demiryolu'nun ilk bölümü 1843'te döşendi. 1852'de en yoğun durumuna gelen ırmak ticareti buharlı gemi yapımını ve sanayiyi özendirdi. Bu dönemde domuz eti paketleme merkezi olarak tanınması, kentin "Porkopolis" adıyla anılmasına yol açtı. İç Savaş sırasında Mason-Dixon hattı üzerindeki konumuna ve Güney'le yakın ticari ve kültürel bağlarına karşın, Kuzey saflarında yer aldı.

Günümüzde imalat sanayisi çok çeşitlenmiştir. Takım tezgâhları, sabun ürünleri, iskambil kâğıdı, org, kimsayal madde, giyim eşyası, inşaat malzemesi, mobilya, kozmetik, jet motorları ve paketlenmiş et imalatı ile basım sanayisi vardır. Kent aynı zamanda, ülkenin iç kesimlerindeki en büyük kömür limanlarından biridir.

Önemli bir kültür merkezi olan kentin bir senfoni orkestrası, opera ve bale toplulukları, sanat ve doğa tarihi müzeleri vardır. Yükseköğretim, Cincinnati Üniversitesi (1819) ve Cincinnati Teknik Yüksekokulu'ndan (1966) başka üç Katolik kurumunca sağlanır. Ohio Athenaeumu (1829), ABD'deki en eski haham okulu (1875) ve Cincinnati Kitabı Mukaddes İlahiyat Okulu (1924) kentteki öbür dinsel kuruluşlardır. Başkan William Howard Taft'ın Mount Auburn'daki doğum yeri, Harriet Beecher Stowe Evi Eyalet Anıtı ve heykelci August Von Kreling'in yaptığı Tyler-Davidson Çeşmesi (1871) ilgi çekici yerlerdendir. ABD'de kurulan ikinci hayvanat bahçesi Cincinnati'dedir ve doğal ortamın dışındaki goril doğumlarında dünya çapında rekor sahibidir. Kentin kuzeyindeki Krallar Adası (Kings Island) bir eğlence parkıdır. Onarılmış arkadan çarklı ırmak vapurları "Delta Queen" ve "Mississippi Queen" Cincinnati limanına bağlıdır. General Ulysses S. Grant'ın doğduğu Point Pleasant günümüzde müzedir. Cincinnati 1802'de kasaba, 1819'da kent olmuştur. Nüfus (1990) kent, 364.040; metropoliten alan, 1.744.124.

Cincinnati Kemeri, Paleozoyik (Birinci) Zamanda (y. 570-225 milyon yıl önce) oluşan jeolojik antiklinal kemer biçiminde yapı. İki yanı anakaranın büyük bölümünü kaplayan ve aynı zamanda okyanusla da bağlantılı olan denizlerle çevrili olmasına karşın, varlığını günümüze değin sürdüre-

bilmiş alçak bir düzlüktür. Cincinnatti Kemerinin ekseni güneye doğru, Ohio'dan Tennessee'ye kadar uzanır. Yapısal bir yüksek geçitle ikiye ayrılan Cincinnati Kemerinin güney uzantısı Nashville Domu (kubbe) olarak bilinir. Kuzeyde ise iki kola ayrılır; kuzeybatıya doğru uzananı Kankakee Kemeri, kuzeydoğuya doğru uzananı ise Findlay Kemeri adını alır.

Cincinnati Kemerinin tepesinde Ordovisiyen Dönem (y. 500-430 milyon yıl önce) kayaçları yer alır, buna karşılık kemerin iki yanını çevreleyen havzalarda Pensilvaniyen Dönem (y. 325-280 milyon yıl önce) katmanlar bulunur.

Orta Ordovisiyen Dönemde oluşmaya başlayan Cincinnati Kemeri, Silüriyen Dönemde (y. 430-395 milyon yıl önce) belirgin biçim kazanmıştır. Orta Devoniyen Dönemde (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) yer alan yükselme sırasında önemli ölçüde aşınıma uğramıştır. Misisipiyen Dönem (y. 345-325 milyon yıl önce) sonrasında yeniden yaygın kubbe oluşumları ve yükselmeler gerçekleşmiş ve bunun ardından kemer alçalmaya başlamıştır. Pensilvaniyen Dönem sırasında yeniden oluşan yükselme hareketleri de kemeri etkilemiştir.

Cincinnatus, Lucius Quinctius (d. İÖ 519?), Romalı devlet adamı. Bunalım dönemlerinde kendisini özveriyle cumhuriyete adayıp bunalım atlatıldıktan sonra iktidardan gönüllü olarak çekilmesiyle ün kazanmıştır.Gerçekten yaşamış olmasına karşın, zamanla daha çok bir efsane. kahramanı kimliğine bürünmüştür. Efsaneye göre, küçük bir çiftçiyken 458'de Roma'ya *dictator*(*) olarak atandı. Kendisinden Algidus Dağında Aequi kabilesi tarafından kuşatılan konsüllük ordusunu kurtarması isteniyordu. Düşmanı bir günde yendiği ve zaferi Roma'da kutladığı söylenir. Ama yetkilerini ancak Roma'yı tehlikeden kurtarana değin koruyabilmiş, sonra görevinden ayrılıp çiftliğine dönmüştür. Efsanede Spurius Maeilus'un monarşi hırsını dizginlemek için 439'da Cincinnatus'a ikinci kez *dictator*'luk görevi verildiği ve bunalımı sona erdirdikten sonra gene iktidarı bıraktığı söylenir. Ama tarihçilerin çoğu, ikinci diktatörlük konusunda gerçek payı olmadığı kanısındadır.

Cind, Hindistan'ın kuzeybatısında, Haryana eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. 110 km güneydoğudaki Delhi'ye giden kara ve demir yolu üzerindedir. Başka bir demiryolu hattıyla doğudaki Panipat'a bağlanır. Söylentiye göre eski adı Caintapuri olan kent, *Mahabharata* destanında sözü edilen Pandavaların kurduğu tapınağın çevresinde gelişmiştir. Günümüzde yörenin tahıl ticareti merkezidir; ayrıca çırçır fabrikaları vardır. Kentteki üç yüksekokul Kurukshetra Üniversitesi'ne bağlıdır.

3.311 km²'lik bir alanı kaplayan Cind ili, güneydeki Aravalli Dağlarının alçak tepeleri dışında, büyük bölümünü yer değiştiren kumulların kesintiye uğrattığı düz ovalarla kaplıdır. Sirhind Kanalıyla sulanan ilin başlıca ürünleri tahıl, nohut ve pamuktur. 18. yüzyılda Satlec Sih kabile şeflerinin kurduğu hükümdarlık bugünkü Cind topraklarını kapsıyordu. Nüfus (1981) kent, 56.748; il, 938.074.

cindarı *bak.* darı

Cinderella *bak.* Külkedisi

Cindoruk, Hüsamettin (d. 5 Haziran 1933, İzmir). Türk siyaset adamı. 1985-87 arasında Doğru Yol Partisi'nin (DYP) genel başkanlığını yapan Cindoruk Kasım 1991'den bu yana TBMM başkanlığı görevini yürütmektedir.

İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre serbest avukat olarak

Cindoruk
İletişim Yayıncılık Arşivi

çalıştı. 1958'de Demokrat Parti'nin gençlik kolları başkanı olarak siyasal yaşama atıldı. 27 Mayıs 1960 askeri harekâtından sonra Yassıada yargılamalarında savunma avukatı olarak bulundu. Siyasal yaşamını 1961'de kurulan Adalet Partisi'nde (AP) ve bu partiden ayrılan bir grubun 1970'te kurduğu Demokratik Parti'de sürdürdü. Yeniden AP'ye dönerek 1976'da bu partinin İstanbul il başkanlığına getirildi. 12 Eylül 1980'e değin bu görevde kaldı. 20 Mayıs 1983'te kurulan Büyük Türkiye Partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Partinin 30 Mayıs 1983'te kapatılmasından sonra Zincirbozan'da (Çanakkale) genel gözetim altında tutuldu (1 Haziran-30 Eylül 1983). Daha sonra 23 Haziran 1983'te kurulan DYP'nin merkez yönetim kurulu üyeliğine, 14 Mayıs 1985'te yapılan büyük kongrede de genel başkanlığına seçildi. 28 Eylül 1986'da yapılan ara seçimlerde Samsun milletvekili olarak TBMM'ye girdi ve partinin Meclis Grubu başkanlığına seçildi. 6 Eylül 1987'deki halkoylaması sonucunda siyaset yasağı kalkan Süleyman Demirel'in DYP genel başkanlığına getirilmesine olanak sağlamak için genel başkanlıktan istifa etti. Partinin Kasım 1990'daki kongresinde genel başkan yardımcılığına getirildi. 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde Eskişehir milletvekili seçildi. TBMM 15 Kasım 1991'de Cindoruk'u başkan seçti. Bu görevinde demokratikleşme hareketlerine katkıda bulundu.

Cinecittà, İtalya'nın en büyük ve en iyi donanımlı sinema stüdyosu ve ulusal sinema merkezi. Roma dışında önemli bir eski stüdyo olan Cines'in yıkıntıları üzerine 1935-36'da inşa edildi. Giderek İtalyan sinema sanayisinin odak noktası oldu. II. Dünya Savaşı sırasındaki bombardımanlarda büyük ölçüde yıkıldı.

Savaştan sonra stüdyoları yeniden inşa edildi ve 1950'de film yapımına açıldı. Sonraki 10 yıl boyunca Michelangelo Antonioni, Vittorio De Sica ve Federico Fellini gibi ünlü yönetmenlerin burada gerçekleştirdikleri ilk filmleriyle sinema dünyasına yön verdi. Ama özel stüdyoların çoğalması ve filmlerinin kalitesindeki düşüş giderek gerilemesine yol açtı.

cinéma-vérité, Fransa'da 1960'larda gelişen ve insanları günlük yaşamları içinde, doğal hareketleri ve gerçek konuşmalarıyla yansıtmaya dayanan sinema hareketi. Yaygın olarak kullanılan ses ve görüntüyü birlikte kaydetme tekniği yerine, sinema sanatçısı önce geçmekte olan konuşmaları, yapılan söyleşileri ve öne sürülen görüşleri ses bandına alır. Buradan en iyi malzemeyi seçtikten sonra da, genellikle elde taşınabilir bir kamerayla bu seslere en uygun görüntüleri çeker. Film daha sonra montaj odasında birleştirilir.

Cinéma-vérité, özellikle Sovyet sinema yönetmeni Dziga Vertov'un(*) kuramlarıyla yapıtlarından, İngiliz belgesel sinema hareketinden, II. Dünya Savaşı sonrası İtalya'sının yeni gerçekçiliğinden, 1950'lerde gene İngiltere'de ortaya çıkan ve sıradan durumların önemini vurgulayan Özgür Sinema(*) hareketinden önemli ölçüde etkilenerek gelişmiştir. Sanatsal anlatımdan uzaklaşıp röportaja yaklaşmakla suçlanarak eleştirilmiş, ama giderek daha da gerçekçi olmaya yönelmiş ve belgesel film yapımına farklı bir yaklaşım getirmiştir. Fransa'da *cinéma-vérité*'nin en önemli örnekleri Jean Rouch'un *Chronique d'un été* (1961; Bir Yaz Günlüğü) ve Chris Marker'ın *Le joli mai* (1962; Güzel Mayıs) adlı filmlerdir.

Ucuz sayılabilecek, elde taşınabilir, aynı zamanda da profesyonel kullanıma son derece uygun 16 mm'lik kameraların ve eşzamanlı ses kayıt sistemlerinin ortaya çıkmasıyla, hemen hemen aynı dönemde ABD'de de benzer bir hareket gelişmiştir. Bazen *cinéma-vérité*, bazen de "doğrudan sinema" (*direct cinema*) olarak adlandırılan bu hareketin amacı, kamera için herhangi bir düzenleme yapmaksızın bir insan, bir an ya da bir olaydaki gerçekliği yakalamaktır. Bu alanda ürün vermiş başlıca ABD'li sinemacılar *Primary* (1960; İlk Elden) filmini yapan Ricky Leacock, *Titicut Follies*'i (1967; Titicut Revüsü) çeken Frederick Wiseman, *Monterey Pop* (1968) filmiyle Donn Pennebaker ve *Salesman*'la (1969; Satıcı) Maysles kardeşlerdir. Bu ilginç yapıtlar daha çok okullarda ve eğitici yayın yapan televizyonlarda gösterilmiştir.

cinerama, eşzamanlı çalışan ve her biri görüntünün üçte birini yansıtan üç göstericiyle filmin geniş bir içbükey perde üstünde gösterildiği sistem. Bu sistemin, görüş açılarının tümünü doldurarak düz perdeyle karşılaştırılamayacak ölçüde bir gerçeklik duygusu yarattığı düşüncesinde olan pek çok kişi vardır. Sinema tekniği alanında çalışmalarıyla tanınan Fred Waller'ın (1886-1954) bulduğu bu sistemle gerçekleştirilmiş ilk film olan *This Is Cinerama* (İşte Cinerama) 1952'de New York kentinde gösterildi. Kısa sürede ABD'nin her yerindeki sinemalarda yinelenen gösterimler için gerekli araçlar Cinerama, Inc. adlı özel bir şirketten kiralandı. On yıl boyunca bu sistemle yapılan filmler genellikle gezi filmleriydi. İlk konulu *cinerama* filmiyse 1962 yapımı *How the West Was Won* (Batı'nın Ele Geçirilişi) oldu.

Cinerama tutulan bir yenilik olmakla birlikte, yüksek maliyeti nedeniyle 1960'larda uygulamadan kalktı. Daha sonra *cinerama* olarak geçen yöntem ise, tek gösterici ve 70 mm'lik filmle gerçekleştirilen, görüntünün sıkıştırılarak filme alındığı sinemaskop işlemidir.

Cingözoğlu *bak.* Seyit Osman

Cinna, Gaius Helvius (ü. İÖ 1. yy), mitolojik destan *Smyrna*'nın yazarı Romalı şair. Şair Catullus'un dostlarından biriydi. Hıristiyanlığın erken dönem tarihçileri Suetonius, Valerius Maximus, Appianes ve Dio Cassius, Caesar'ın cenaze töreninde (İÖ 44) Helvius Cinna adlı bir kişinin yanlışlıkla suikastçı Cornelius Cinna'nın yerine öldürüldüğünü belirtirler. Son üç tarihçi Cinna'

nın bir *tribunus*(*) olduğunu yazarken, Plutarkhos şair olduğunu söyler. Öte yandan İÖ 41 / 40'ta yazıldığı sanılan Vergilius'un dokuzuncu eglogundaki iki dize Helvius Cinna'nın o sıralarda hayatta olduğu kanısını uyandırmaktadır.

Cinna, *Smyrna* destanından başka arkadaşı Asinius Pollio'ya "veda" tarzında yazdığı *Propempticon Pollionis* adlı şiiriyle anılır. Anlaşılması güç olduğundan özel yorumlar gerektiren her iki şiir de, Vergilius'un hocası Yunanlı şair Parthenios'un (İznikli) örnek alındığı izlenimini verir.

Cinnah, Muhammed Ali, KAID-I AZAM olarak da bilinir (Arapçada "Büyük Önder") (d. 25 Aralık 1876, Karaçi, Hindistan - ö. 11 Eylül 1948, Karaçi, Pakistan), Hindistanlı Müslüman siyaset adamı, Pakistan'ın kurucusu ve ilk genel valisi (1947-48).

Cinnahbhai adlı zengin bir tüccarın yedi çocuğundan ilkiydi. İlk eğitimini evde aldıktan sonra, Medresetü'l-İslam ve Misyoner Okulu'nda okuyarak, 16 yaşında Bombay Üniversitesi giriş sınavlarını kazandı. Babası işletme öğrenimi görmesini istediği için, evlendirildikten sonra İngiltere'ye gönderildi. Ama avukat olmaya karar verdiğinden Londra'da Lincoln's Inn'e (İngiltere'de hukuk eğitimi veren kurum) girdi ve 1895'te, baroya kabul edildi. Bu arada sık sık Avam Kamarası'na giderek İngiliz siyasal sistemini inceledi. William E. Gladstone'un liberal düşüncelerinden büyük ölçüde etkilendi. Hindistan sorunları ve Hintli öğrencilerle de yakından ilgilendi. İngiltere Parlamentosu'na aday olan Hindistan'ın önde gelen milliyetçilerinden ve Farsilerin önderi Dadabhai Naoroci'nin seçim kampanyasında etkin biçimde çalıştı.

1896'da Karaçi'ye döndüğünde babasının işlerinin kötüye gittiğini görerek, geçimini sağlamak üzere Bombay'da avukatlığa başladı. Zamanla büyük ün kazandı. Uzun yıllar mesleği dışında hiçbir yan uğraşı olmadı. Din konusunda bağnazlıktan ve mezheplerle yakın bir ilişkiden kaçındı. Bu arada ailesinin ve çevresinin tepkisine aldırmayarak, Bombaylı bir Farsi milyonerin kızı olan Ruttenbai ile evlendi. Ama karısıyla mutlu olamadı.

Önceleri dominyon statüsü için mücadele eden Hindistan Ulusal Kongresi'nin (INC/Kongre Partisi) 1906'da Kalküta'da yapılan genel kuruluna katılarak etkin siyasete girdi. Dört yıl sonra Bombay'daki Müslümanların temsilcisi olarak İmparatorluk Yasama Konseyi'ne seçildi. Bu, uzun ve seçkin bir parlamento yaşantısının başlangıcı oldu. Bombay'da öteki önemli Kongre üyelerinin yanı sıra Marathaların ünlü önderi Gopal Krishna Gokhale ile tanıştı. Milliyetçi siyaset adamlarının etkisinde kalarak, "Müslümanların Gokhale'si" olma yönünde çalıştı. Siyasal yaşamının bu ilk döneminde çizgisinin temel öğeleri İngiliz siyasal kurumlarına hayranlık, Hindistan'ı uluslararası planda güçlü bir konuma yükseltme ve Hindistan halkları arasında bir ulusal bilinç yaratma isteğiydi. Bu yüzden Müslümanların çıkarlarına da Hindistan milliyetçiliği çerçevesinde bakıyordu.

Cinnah
Pakistan Embassy, Washington, DC

Oysa bu sırada Müslümanlar arasında Hinduların ağır basacağı bir Hindistan ulusu içinde erime yerine kendi farklı kimliklerini koruma düşüncesi giderek güçleniyordu. 1906'da Müslümanların çıkarlarını korumak için kurulan Tüm Hindistan İslam Birliği'nden (AIML) uzak duran Cinnah, bu örgüte ancak 1913'te Hindistan'ın siyasal kurtuluşu davasına INC kadar bağlı olduğunu kesin bir biçimde belirtmesinden sonra katıldı. Daha sonra Hindistan Yönetsel Özerklik Birliği'nin kurulması üzerine bu kuruluşun Bombay'daki başlıca örgütleyicisi oldu ve Bombay şubesinin başkanı seçildi.

Hintliler ile Müslümanlar arasında siyasal birlik sağlama çabaları, "Hindu-Müslüman birliğinin elçisi" olarak tanınmasını sağladı. INC ve AIML'nin karşılıklı danışma ve işbirliğini kolaylaştırmak amacıyla yıllık genel kurullarını birlikte yapma kararı almalarında belirleyici rol oynadı. İlk kez 1915'te Bombay'da genel kurullarını birlikte yapan iki örgüt, ertesi yıl Lucknow'da toplanan genel kurullar sırasında Lucknow Paktı'nı imzaladılar. Böylece İngiliz yönetimine karşı ortak talep olarak ileri sürülecek bir anayasal reform tasarısı üzerinde anlaşmaya vardılar. Uzun pazarlıklar ve karşılıklı ödünler sonunda imzalanan bu paktla, Müslümanlar 1909'da İngiliz yönetiminin verdiği ayrı seçim bölgesi ayrıcalığını INC'ye kabul ettirmeyi başardılar.

Bu gelişmeler olurken, Hindistan'ın siyasal yaşamında hem Hindistan Yönetsel Özerklik Birliği'ni, hem de INC'yi etkisi altına alan Gandhi'nin kişiliğinde yeni bir güç odağı ortaya çıktı. Gandhi'nin Pasif Direniş Eylemi'ne ve siyasal sorunlara Hindu bakışıyla yaklaşmasına karşı çıkan Cinnah, 1920'de bu iki örgütten de ayrıldı. Birkaç yıl süreyle önemli siyasal hareketlerin dışında kaldı. Bununla birlikte Hindu-Müslüman birliğine ve siyasal hedeflere ulaşmada anayasal yöntemlere duyduğu inancı korudu. INC'den ayrıldıktan sonra görüşlerini yaymak için platform olarak AIML'yi kullandı. 1920'lerde AIML ve Cinnah, INC ve dinsel eğilimli Müslüman Hilafet Komitesi'nin güçlenmesiyle ikinci planda kaldı.

Pasif Direniş Eylemi'nin başarısızlığı ve Hindu dinsel canlanma hareketlerinin ortaya çıkışı, Hindularla Müslümanlar arasında düşmanlığa ve çatışmalara yol açınca, AIML asıl ağırlığını Müslümanlara vermeye başladı. Cinnah bunu izleyen yıllarda AIML'yi aydınların yön verdiği ve Hindistan'ın kurtulması için mücadele eden öteki örgütlerle işbirliği yapmaya hazır bir siyasal kuruluşa dönüştürmek için çalıştı. Öte yandan siyasal bir gelişme sağlamak için öncelikle Hindu-Müslüman anlaşmazlığını çözmenin gerekliliği konusunda INC'yi de ikna etme çabası gösterdi.

1920'lerin sonunda ve 1930'ların başında böyle bir yakınlaşmayı temel hedefi olarak belirleyen Cinnah, yasama meclisinde ve Londra'daki Yuvarlak Masa Konferanslarında (1930-32) yoğun bir mücadele yürüttü. Ayrıca 14 madde altında topladığı önerilerini yayımladı. Bu belge federal yönetim biçimi, azınlıklara daha geniş haklar, Müslümanların merkezî yasama meclisinde üçte bir oranında temsil edilmesi, Müslümanların ağırlıkta olduğu Sind bölgesinin Bombay eyaletinden ayrılması, Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nde reformlar yapılması gibi öneriler içeriyordu. Cinnah bütün bu çabalarında başarısızlığa uğradı. Ayrı seçim bölgeleri ve yasama meclislerinde Müslümanlara ayrılan sandalye sayısı konusunda Nehru Komitesi önerilerinde (1928) en ufak bir değişiklik yaptıramayınca, tam bir düş kırıklığına uğradı. Karşıt eğilimlerin baskısı altında bir çıkmaza sürüklendi. Gereğinden fazla milliyetçi olduğunu öne süren Müslümanlar çıkarlarını güvenilir biçimde savunamadığını düşünürken, INC Müslümanların en ılımlı isteklerini bile karşılamaya yanaşmıyordu. Aslında AIML de kendi içinde bölünmüştü; Pencap İslam Birliği Cinnah'ın önderliğini reddederek ayrı örgütlenmişti. Bu gelişmeler üzerine umutsuzluğa kapılan Cinnah İngiltere'ye yerleşmeye karar verdi ve 1930-35 arasında Londra'da kaldı. Hindistan'ın yönetim yapısında değişiklik yapılması olasılığı belirince geri dönmesi için yapılan çağrıları kabul etti.

Bir süre sonra 1935 Hindistan Yönetim Yasası'na göre seçim hazırlıkları başladı. Cinnah, hâlâ AIML ile INC'nin işbirliği yapabileceğini ve eyaletlerde koalisyon hükümetlerinin kurulabileceğini düşünüyordu. Ama 1937 seçimleri iki örgüt arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası oldu. INC altı eyalette mutlak çoğunluğu kazanırken, AIML aynı başarıyı sağlayamadı. INC eyalet yönetimlerini oluştururken, AIML'ye hiç yer vermeme yoluna gitti. Hindularla Müslümanlar arasındaki ilişkiler giderek bozuldu ve Müslümanlar arasındaki hoşnutsuzluklar hızla arttı.

Cinnah güçlenen bağımsızlıkçı Müslüman hareketinin önderi olarak ortaya çıktı. Bundan sonra olaylar çok hızlı gelişti. Eyaletlerde INC'ye bağlı bakanların istifasından kısa süre sonra, 22 Aralık 1939'da, Cinnah Müslümanlara "Kurtuluş Günü"nden söz etti. Üç ay sonra 22-23 Mart 1940'ta Lahor'da toplanan AIML ayrı bir Müslüman devletinin, Pakistan'ın kurulması kararını aldı. INC, önceleri alaya aldığı Pakistan düşüncesinin Müslümanlar arasında hızla benimsenmesi üzerine sert bir muhalefet başlattı. Cinnah, Gandhi ve Nehru gibi tanınmış önderlerle karşı karşıya geldi. İngiliz hükümeti de görünüşte Hindistan'ın siyasal birliğinin sürdürülmesinden yana bir tutum takındı. Ama Cinnah Müslüman hareketini büyük bir ustalık ve kararlılıkla yürüterek, sonunda Hindistan'ın bölünmesinden başka bir seçeneğin kalmadığını gören INC ve İngiliz hükümetini AIML ile anlaşmak zorunda bıraktı. Böylece Pakistan 1947'de bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı.

Cinnah yeni devletin ilk genel valisi ve kurucu meclis başkanı oldu. Ciddi engellerle karşılaştıysa da, önemli sorunların üstesinden gelmeyi başardı. 1948'de yaşlılık ve hastalık nedeniyle güçten düşünceye değin ülkesi için sıkı biçimde çalıştı.

Yaşamına ve yaptığı işlere ilişkin yararlı kaynaklar arasında Gulam A. Allana'nın *Quaid-e-Azam Jinnah: The Story of a Nation* (1967; *Bir Milletin Yaratıcısı Cinnah*, 1982), Hector Bolitho'nun *Jinnah, Creator of Pakistan* (1954; Pakistan'ın Kurucusu Cinnah) ve mücadele arkadaşı M.A.H. Ispahani'nin *Qaid-e-Azam Jinnah As I Knew Him* (1966; Bildiğim Kaid-i Azam Cinnah) sayılabilir.

Cinnamomum *bak.* tarçın

Cino DA PISTOIA, asıl adı CINO DEI SIGHIBULDI (d. y. 1270, Pistoia - ö. 1336/37, Pistoia, Floransa yakınları), İtalyan şair, yazar ve hukukçu. *Dolce stil nuovo*(*) adıyla anılan

üslupla yazdığı şiirleri Dante tarafından hayranlıkla karşılanmış ve Petrarca'yı çok etkilemiştir.

Pistoia'lı soylu bir ailenin oğluydu. Bologna Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Pistoia'daki siyasal etkinlikleri yüzünden altı yıl sürgünde kaldıktan sonra Floransa'ya elçi atandı. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tacını giymek üzere 1310'da İtalya'ya gelen Germen kralı VII. Heinrich'i destekledi. 1312'de Roma'da imparatorluk tacını giyen Heinrich'in 1313'teki ölümünden sonra yeniden hukuk öğrenimine döndü. Bizans imparatoru İustinianos'un hazırlatmış olduğu yasa derlemesinin ilk kitabını oluşturan *Codex Constitutionum*'un ilk dokuz bölümünü yorumladığı *Lectura in Codicem* (Derleme Üzerine) adlı büyük övgü toplayan Latince çalışmasıyla 1314'te Bologna Üniversitesi'nde hukuk doktoru oldu. Daha sonra Siena, Bologna, Floransa, Perugia ve Napoli üniversitelerinde hukuk dersleri verdi. 1334'te Pistoia'ya döndü ve yaşamının geri kalan bölümünü orada geçirdi.

Cino, *dolce stil nuovo* (tatlı yeni üslup) şairlerinin en üretkenlerindendir. Aynı üslupta yazan Guido Cavalcanti ve Dante gibi yakın arkadaşlarından genellikle daha önemsiz bir şair sayılır. Dante *De vulgari eloquentia* (Halk Dilindeki Belagat Üzerine) adlı yapıtında Cino'dan İtalya'nın en iyi aşk şairi olarak söz ederse de, sonraki eleştirmenler bu yargıya katılmamıştır. Dante'nin esin kaynağı Beatrice'nin ölümü üzerine Cino'nun arkadaşına yazdığı lirik şiirler (*canzone*) ve bazı başka şiirleri biyografik özellikler taşır. Ama çoğu şiiri, içeriği ya da duygusal derinliği değil, incelikli üslubu yüzünden beğenilmiştir. Cino'yu ustası olarak tanımlayan Petrarca, ölümü üzerine ağıt niteliğinde bir şiir yazmış, bazı şiirlerinde de onun temalarını kullanmıştır.

Cinq-Mars (Markisi), Henri Coiffier de Ruzé (d. 1620 - ö. 12 Eylül 1642, Lyon, Fransa), Fransa kralı XIII. Louis'nin en yakın adamlarından. Kralın güçlü başbakanı Kardinal Richelieu'ye karşı girişilen komploların sonuncusuna ve başarıya en çok yaklaşanına önayak olmasıyla tanınır.

Richelieu'nün yakın dostu Effiat markisi Mareşal Antoine Coiffier-Ruzé'nin oğlu olan Cinq-Mars, babasının ölümü (1632) üzerine Richelieu'nün koruması altına girdi ve onun desteğiyle saraya girerek, 1639'da *maître de la garde robe* (kralın giyim kuşamından sorumlu saray görevlisi) unvanıyla kralın en yakın adamlarından biri oldu. Kralın yakın ilgisine karşın, barışmak için yaltaklanmayla sonuçlanan kavgalar çıkardı. Taşkın, kendini beğenmiş ve aşırı tutkulu kişiliğinden tedirgin olan Kardinalin, siyasal nüfuz kazanmasını önlemeye çalıştığını anlayınca, ondan kurtulmaya karar verdi. Soissons kontunun 1641'deki başarısız komplosuna katıldıysa da, adı açığa çıkmadığından soruşturmaya uğramadı. Ardından kralın kardeşi Orléans dükü Gaston'u ve ayaklanmalar başlatarak o sırada Fransa ile savaş halindeki İspanya'ya sınırları açmayı tasarlayan öteki yüksek soyluları da içine alan yeni bir komplonun hazırlığına girişti. 13 Mart 1642'de İspanya kralı IV. Felipe ile ayaklanma için gerekli asker ve silah desteğinin verilmesini öngören gizli bir antlaşma imzaladı. Belgenin bir kopyasının 11 Haziran'da Richelieu'nün eline geçmesinden iki gün sonra, tutuklandı ve vatana ihanetten suçlu bulunarak boynu vuruldu.

Cinque Ports, ortaçağda, İngiltere'nin güneydoğu kıyısındaki beş (Fransızca *cinque*) limanın kralın hizmetinde çalışacak gemiler ve denizciler sağlamak amacıyla oluşturduğu konfederasyon. İlk beş liman olan Hastings, New Romney, Hythe, Dover ve Sandwich'e, sonradan "baş liman" ayrıcalıkları verilen Winchelsea ve Rye adlı "eski kasabalar" da eklendi. Zamanla Kent ve Sussex illerindeki otuzdan fazla kasaba konfederasyona bağlandı. 14. yüzyıla değin kraliyet donanmasının ana kuvvetlerini sağlayan limanlar, ilk kez Kral Edward döneminde (1042-66) kıyıların ve Manş ulaşımının güvenlik altına alınmasıyla görevlendirildi. Bu limanlar 1066'daki Norman istilasından sonra daha da önem kazandı ve gemi hizmetlerine karşılık elde ettikleri ayrıcalıklar 13. ve 14. yüzyıllarda doruğuna ulaştı. Limanlara ilk ayrıcalıklar toplu olarak 1278'deki bir beratla verildi. 14. yüzyıldan sonra tekelci konumlarını yitiren limanlar, kraliyet donanmasına hizmet etmeyi sürdürdülerse de, İspanyol donanmasının 1588'deki istila tehdidi sırasında işlevlerinin kalmadığı açıkça görüldü. Denizin bazı yerlerde kıyı şeridini aşındırması, bazı yerlerde de doldurması limanların gerileyişini daha da hızlandırdı. Günümüzde bu limanlardan yalnızca Dover önemini korumaktadır.

Cinque Ports'a verilen özel yetkilerin çoğu 1855'te kaldırıldı; yalnızca Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'yla ilgili olanlar yürürlükte kaldı. Konfederasyon içinde daha önce sayılan kasabaların dışında Kent iline bağlı Lydd, Faversham, Folkestone, Deal, Tenderden, Margate ve Ramsgate kasabaları da yer almaktadır. Cinque Ports'un en yüksek yöneticisi aynı zamanda Dover Şatosu'ndan sorumlu olan ve resmen Walmer Şatosu'nda oturan limanlar yöneticisidir (*lord warden*).

cins, bazı dillerde eril, dişil ya da yansız olma özelliğini belirten dilbilgisi kategorisi.

Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca gibi çağdaş Hint-Avrupa dillerinde adlar, eril ve dişil olarak iki cinse ayrılırken, Rusça ve Almancada üç cinste toplanır; üçüncü cinsi yansız adlar oluşturur. Eril varlıkları belirten adlar hemen bütün durumlarda eril, aynı biçimde dişil varlıkları belirten adlar da dişildir. Öteki adlarda cins, rastlantısaldır.

Fransızcadan verilen şu örneklerde belgisiz tanımlık ve sıfat, niteledikleri adın eril (*poème* "şiir") ya da dişil (*pièce* "oyun") olmasına bağlı olarak biçimsel değişikliklere uğrar: *un poème intéressant* ("ilginç bir şiir"), *une pièce intéressante* ("ilginç bir oyun").

Svahili ve birçok başka dilin cins sisteminde, nesnelerin doğal cinsleriyle dilbilgisindeki cinsleri arasındaki ilişki daha kesin olarak belirlenmiştir. Bu tür dillerde canlı ve cansız varlıkları, bitkileri, hayvanları, aletleri ve belli biçimlere sahip nesneleri kapsayan cins sınıfları vardır. Türkçede cins ayrımı yoktur; sözcükler cinsle ilgili biçimsel değişikliğe uğramaz.

cinsaçı, KÜSKÜT ya da BAĞBOĞAN olarak da bilinir, *Cuscuta* cinsinden (*Cuscutaceae* familyasının tek cinsi) 150 kadar asalak bitki türünün ortak adı. Çok az klorofil içeren ve besinini başka bitkilerden sağlamak zorunda olan cinsaçı türleri, kök benzeri organlarıyla konak bitkinin dokularına girip besinini emerek bitkiyi öldürebilir.

Bütün dünyaya dağılmış olan *Cuscuta* türleri, konak bitkiler aracılığıyla yeni alanlara da yayılmıştır. Cinsaçı tohumu filizlendikten sonra köklenir ve narin bir gövde çıkar; gövde konak bitkiye sarıldıktan sonra kök çürüyerek ortadan kalkar. İpe benzeyen gövdeleri sarı, turuncu, pembe ya da kahverengidir. Düğümsü kümeler oluşturan çiçeklerin, ince sarı ya da beyaz renkli ve çana benzeyen bileşik taçyaprakları vardır.

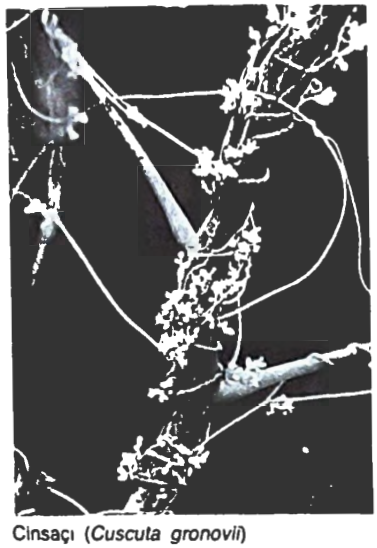

Cinsaçı (*Cuscuta gronovii*)
Russ Kinne - Photo Researchers

Yapraklar küçük pul biçimindedir. *Cuscutaceae* familyası, bazı sınıflandırmalarda, aralarındaki yakın benzerlik nedeniyle kahkahaçiçeğigiller (*Convolvulaceae*) familyasıyla birleştirilir.

cinsel birleşme, CİNSEL İLİŞKİ, CİNSEL TEMAS ya da ÇİFTLEŞME olarak da bilinir, insanda ve üstün yapılı hayvanlarda, erkeğin üreme organının dişinin üreme yoluna girmesiyle gerçekleşen üreme eylemi. Bu eylem tam olarak gerçekleştirildiğinde, erkeğin vücudundan dişininkine geçen sperma hücreleri dişi yumurtasını döller ve sonuçta yeni bir canlı oluşur (iç döllenme). Buna karşılık bazı omurgalılarda, örneğin balıklarda, dişi yumurtalarını suya bırakır ve erkeğin döktüğü spermalar bu yumurtaları vücut dışında döller (dış döllenme).

İç döllenmenin gerçekleşebilmesi için, canlının anatomik ve fizyolojik açıdan uygun bir düzeye ulaşmış olması gerekir. İnsanda, erkeğin kamışı (penis) hem boşaltım, hem üreme organıdır. Cinsel birleşmenin başlangıcındaki uyarılma evresinde, kamışı besleyen kan akımının geçici bir süre için artmasıyla, kamış büyüyüp dikleşir (ereksiyon). Normalde yumuşak ve gevşek bir organ olan kamış, bol miktarda kanı dokularında tutarak yeterince büyüyüp sertleşmedikçe, dişinin üreme yoluna kolayca giremez. Cinsel birleşme, orgazm aşamasında doruk noktasına ulaşarak sona erer. Bu aşamada erkek, dişinin yumurta hücresiyle birleşerek onu dölleyecek olan sperma hücrelerinin yanı sıra hücre besinlerini, su, tuz ve metabolitleri içeren ersuyunu (meni) dişinin dölyoluna (vajina) boşaltır. Erkeğin cinsel etkinlikte bulunabilme ve ersuyu üretip salgılayabilme yetisi, vücudunda bulunan androjen hormonlarına bağlıdır. Dişinin üreme sisteminin dış deliği dölyoluna, dölyolu da yumurtanın döllendiği ve içinde dölütün geliştiği kalın duvarlı, armut biçiminde bir organ olan dölyatağına (rahim) açılır. İnsanda, cinsel uyarılma ve birleşme sırasında bir dizi fizyolojik olay gerçekleşir. Bu olaylar, uyarılma, plato, orgazm ve gevşeme gibi birbirini izleyen dört evrede toplanır. Bu temel kalıp, özgül cinsel uyarandan bağımsız olarak, her iki cinste de birbirine benzer.

Vücudun cinsel etkinliğe hazır duruma geldiği uyarılma evresinde kaslar gerilir,

kalp atışları hızlanır, cinsel organlara giden kan miktarı arttığından erkeğin kamışı dikleşir, kadının ise klitorisi (bızır) şişerek büyür; gene kadında, kamışın kolayca girebilmesi için dölyolu duvarları özel bir salgıyla kayganlaşır ve dölyolunun içi genişler. Plato evresinde kaslardaki kasılma sürer, soluklar daha da sıklaşır; erkekte kamış başı şişer, erbezleri (testis) büyür; kadında dölyolunun dış bölümü kasılır ve klitoris içeri çekilir.

Orgazm evresinde, daha önceki evrede gerilmiş olan kaslar ve sinirler birkaç saniye içinde gevşer. Bu evrede, kadının dölyolu ritmik olarak kasılırken, erkeğin kamışı da gene ritmik kasılmalarla ersuyunu dölyoluna fışkırtır. Bunu izleyen ve bazen saatlerce süren gevşeme evresinde vücut yavaş yavaş dinlenme durumuna döner; kamış küçülerek normal boyutlarını, dölyolu ve kadının öbür cinsel organları da uyarılmadan önceki durumunu alır. Gevşeme evresinde erkek, birkaç dakika ile birkaç saat arasında değişen bir ölü döneme girdiğinden yeniden uyarılamaz; oysa dişi için böyle bir dönem söz konusu değildir ve gevşeme evresinin herhangi bir anında kolayca yeniden uyarılabilir.

Bazı hayvanlar, örneğin koyunlar ve göçmen kuşlar yalnızca belli bir mevsimde çiftleşirler. Üreme mevsiminde, erkeğin ve dişinin vücudunda üreme sistemini çiftleşmeye hazırlayan hormonlar oluşmaya başlar. Öbür dönemlerde bu hormonların kandaki düzeyi azaldığından, hayvanlar üreme ve döllenme yetilerini yitirdikleri gibi çiftleşme isteği de duymazlar.

cinsel davranış, bireyin, cinsel gereksinimlerini doyurmaya ve üremeye yönelik davranış biçimlerinin tümü. İnsanda cinsel davranışı belirleyen iki temel etken vardır: Üreme ve türünü sürdürme yolu olarak gelişen ve kalıtımla bireye aktarılan cinsel yanıt kalıpları; bireyin cinselliğini dışavuruş biçimi üzerinde toplumun yönlendirici ya da baskılayıcı etkisi.

Bir yandan toplumun koyduğu tabular, öte yandan sosyal bilimlerdeki olgunlaşmanın uzun zaman alması nedeniyle, insanın cinsel davranışını kişisel ve toplumsal boyutlarıyla incelemeye yönelik araştırmalara ancak 20. yüzyılda başlanabilmiştir. Başta Sigmund Freud olmak üzere ilk kez Avrupalı bilim adamlarının el attığı bu konu, uzun yıllar bu araştırmacıların aktardıkları birtakım bireysel öykülerden öteye gidememişti. 1897'de Berlin'de kurulan ve 1933'te Nazilerce yıkılana değin bu konudaki bilimsel araştırmaların öncüsü olan Seksoloji Enstitüsü'nü, 1938'de ABD'de Alfred Charles Kinsey'in kurduğu Cinsellik Araştırmaları Enstitüsü izledi ve yüzyılın ikinci yarısında cinsel davranış konusunda yoğun bir bilgi birikimi gerçekleştirildi.

Uzmanlar, insanın cinsel davranışını, cinsel eyleme katılan bireylerin sayısına (tek başına, iki eş arasında, grup içinde) ve cinsine (heteroseksüel, homoseksüel, biseksüel) göre sınıflandırırlar. Tek başına yürütülen en önemli cinsel etkinlik özdoyurumdur (mastürbasyon). Evrensel bir cinsel boşalma yolu olan bu davranış biçimi, ergenlik çağındaki erkekler arasında çok yaygındır ve bir eşle doyurucu bir cinsel ilişki düzeni kurulduğunda çoğu kez giderek azalır, hatta yok olur. Çoğu kültürlerde, özdoyurumun beden sağlığını bozacağına ilişkin temelsiz bir inanç yerleşmiştir. Ruhsal açıdan ise, özdoyurumun etkisi bireyin yaklaşımına bağlıdır; kimileri bu deneyi ağır bir suç ya da günah gibi görürken, kimileri bir haz kaynağı olarak yaşayabilir.

Yalnız insana özgü olduğu sanılan uykuda orgazmın nedenleri bugün bile tam olarak açıklanamamıştır. Bu olayın uzun süre boşalmamaktan ve biriken ersuyu (meni) basıncından kaynaklandığı görüşü doğru değildir, çünkü kadınlar da uykuda orgazm olabilirler. Erkeklerin büyük bölümü, kadınların pek azı uykuda orgazma ulaşır; erkeklerde ergenlik çağında başlayıp yoğunlaşan ve yaş ilerledikçe seyrekleşen bu olay, kadınlarda erişkınlık çağında ortaya çıkar.

Eşli cinsel davranışın en yaygın biçimi, tek bir erkek ile tek bir kadın arasındaki heteroseksüel ilişkidir. Bu davranış genellikle çocukluk çağında ve büyük ölçüde merak güdüsüyle, küçük cinsel oyunlar biçiminde başlar. Hemen her toplum evli çiftler arasındaki heteroseksüel ilişkiyi onayladığı halde, birçok toplum aynı ilişkinin evlilik öncesinde denenmesini ya da çokeşliliği (poligami) hoş görmez.

Gerek tekil, gerek eşli cinsel davranışta herhangi bir etkinliği cinsel sapma olarak nitelendirmek her zaman kolay değildir. Uzmanlar genellikle cinsel sapma terimini bir ahlak yargısı olarak kullanmayıp, böyle bir etkinliğin belli bir toplumda yaygın ve olağan olmadığını saptamakla yetinirler. Toplumların yapısı ve her toplumdaki cinsel davranış kalıpları değişik olduğundan, bir toplumun cinsel sapma olarak yargıladığı bir davranışa başka bir toplum normal gözüyle bakabilir. *Ayrıca bak.* cinsel sapma. Hayvanlardaki cinsel davranış için *bak.* üreme davranışı.

cinsel güdü, CİNSEL DÜRTÜ olarak da bilinir, cinsel gereksinimleri ya doğrudan doğruya cinsel etkinlikle ya da görünürde cinsellikle ilişkisi olmayan başka etkinliklere yönelerek doyurma dürtüsü. Libido kavramı ilk kez Sigmund Freud tarafından ortaya atılmış ve genelde, insan etkinliğinin en önemli güdülerinden biri olan haz arayışını kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Freud, cinsel güdüyü, türün varlığını sürdürme gereksiniminin bir parçası olarak genetik bir temele dayandırır. Bununla birlikte, libidonun doyurulması, açlık gibi öteki temel dürtülerden farklı olarak, bireyin varlığını tehlikeye düşürmeksizin ertelenebilir ya da başka bir kanala aktarılabilir. Bu nedenle, cinsel güdülerin toplumca onaylanan başka hedeflere yöneltilerek yüceltilmesi (sublimasyon) daha kolaydır.

Cinsel güdü ya da libido, bireyin yaşamının büyük bölümünde gelişmesini sürdürür. Freud, libidonun gelişmesinde bebeklikten başlayan bir dizi dönem tanımlamış ve bireyin bu olgunluk öncesi dönemlerden birinde takılıp kalabileceğini ve böylece, cinsel hazzın öncelikle cinsel organlara yönelik olduğu olgun erişkinlik cinselliğine erişemeyebileceğini öngörmüştür.

Cinsel güdü kuramını öteki insan etkinliklerine uygulayan Freud, var olan cinsellik kavramlarını, kişiye haz veren tüm etkinlikleri kapsayacak biçimde genişletmiştir. Bu yorumun ışığında, kültürel ve düşünsel başarılar, yüceltilmiş cinsel güdülerin sonucu olarak görülebilir. Freud, kuramını daha da geliştirdikçe, libidonun saldırganlık güdüsüyle çatışma içinde olduğunu görmüş ve öteki dürtülerin bu iki büyük güdü arasındaki dengeden kaynaklandığı sonucuna varmıştır.

cinsel iktidarsızlık, EMPOTANS olarak da bilinir, erkeğin, kamışının (penis) sertleşememesi ya da sertliğini yeterli süre koruyamaması nedeniyle, cinsel birleşmeyi tam anlamıyla gerçekleştirememesi. *Ayrıca bak.* cinsel işlev bozukluğu.

cinsel ilişki *bak.* cinsel birleşme

cinsel işlev bozukluğu, bedensel bozukluklar ya da ruhsal sorunlar nedeniyle, koşullar uygun olduğu halde kişinin cinsel istek duymaması ya da cinsel doyuma ulaşamaması. Cinsel işlev bozukluğunun en sık karşılaşılan biçimleri cinsel iktidarsızlık ve cinsel soğukluk olarak tanımlanagelmiştir. İktidarsızlık ve soğukluk terimleri aşağılayıcı ve yanıltıcı çağrışımlara açık olduğundan bir süredir bilimsel terminolojide yerini daha özgül terimlere bırakmışsa da, günlük dilde her iki terim de çeşitli anlam ve çağrışımlarla yüklü olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Uzmanlarca tanımlanan başlıca cinsel işlev bozuklukları şunlardır: Cinsel isteğin geç ve güç uyandığı cinsel yetersizlik; normal cinsel uyarılarla orgazma ulaşamama; cinsel birleşmeyi güçleştiren ya da engelleyen dölyolu (vajina) kasılmaları; ağrılı cinsel birleşme; kamışta (penis) sertleşme yetersizliği; erkeğin, kamışı sertleştiği ve başka yollardan orgazma ulaşabildiği halde, kadının dölyolunda orgazma ulaşamadığı boşalma yetersizliği; erkeğin ersuyunu (meni) dölyoluna girmeden önce attığı erken boşalma. Bu işlev bozukluklarından ilk ikisi, cinsel istek duymama ve orgazma ulaşamama, günlük kullanımda genellikle cinsel soğukluk adı altında birleştirilerek kadınlar için kullanılır; geniş anlamda cinsel istek eksikliğini ve erkeğin dölyolunda orgazma ulaşamamasını da kapsayan cinsel iktidarsızlık terimi ise, gene günlük kullanımda, yalnızca kamışın sertleşmemesini tanımlayacak biçimde daralmıştır.

Dölyolu kasılması ya da spazmı (*vaginismus*). Kadında üreme yollarının başlangıcı olan dölyolu ağzındaki kasların güçlü biçimde kasılması, çoğu kez kamışın girmesini, dolayısıyla cinsel birleşmeyi engelleyen bir cinsel işlev bozukluğudur. Bazen kasılmalar öylesine güçlüdür ki, dölyolunun patolojik nedenlerle tıkalı olduğu sanılabilir. Üreme yollarında hafif bir örselenme ya da yara olduğunda, dölyolu kasılması bir korunma mekanizması olarak ortaya çıkabilir. Ama çoğu kez bu olay, cinsel birleşmenin çağrıştırdığı ruhsal bir bunaltının ya da korkunun istemsiz olarak dışa vurmasıdır. Dölyolu kasılmalarının, cinsel birleşmeyi son derece güçleştirecek ya da tümüyle olanaksız kılacak kadar şiddetli olması, ağrılı cinsel birleşmeye yol açar.

Ağrılı cinsel birleşme (*disparöni*). Kadında cinsel birleşmenin çok güç ve ağrılı olması işlevsel ve yapısal nedenlere bağlanabilir. İşlevsel nedenlerin sorumlusu, cinsel birleşmeyi güçleştiren ya da engelleyen ruhsal nedenler, hormon yetersizliği ya da yaşlanmanın doğal sonucu olarak dölyolunu kayganlaştıran sıvının yeterince salgılanamaması ve daha ender olarak eşler arasındaki anatomik uyumsuzluktur; yapısal nedenler ise, üreme organlarındaki oluşum bozukluklarından, yapısal kusurlardan ya da patolojik koşullardan kaynaklanır. Çoğu kez hem işlevsel, hem yapısal nedenler bir arada bulunur. İlk cinsel birleşme deneylerinde duyulan ağrı, sonraki girişimlerde hiç ağrı duyulmasa bile, kadının cinsel birleşmeden korkmasına ve tiksinmesine yol açabilir.

Ağrılı cinsel birleşmenin temelinde genellikle duygusal ve ruhsal sorunlar yatar; en yaygın neden de ağrı duyma korkusudur. Bu korku daha çocukluk çağında, henüz cinsel birleşmenin ne olduğu bile kavranamadan çok önce yerleşebilir. Gebe kalma korkusunun, cinsel birleşme sırasında ağrı duyumu biçiminde ortaya çıkması da çok yaygındır. Çocukluk çağında yaşanan ve

olumsuz izler bırakan cinsel deneyler de ileride bastırılamayan korkular ya da suçluluk duygusuna dönüşebilir. Saldırgan yapıdaki kadınlar, boyun eğmek zorunda kaldıkları için cinsel birleşme sırasında ağrı duyabilir ya da birleşmekten tümüyle kaçınabilirler; bu tür kadınların çoğu ancak saldırgan ya da baskın kişi rolünü üstlendikleri anda cinsel birleşmeden zevk duyabilir. Benzer biçimde, geç yaşta evlenen kadınlara da cinsel birleşmedeki içli-dışlı yakınlığı benimsemek güç ya da olanaksız gelebilir.

Ağrılı cinsel birleşmenin üreme organlarındaki anatomik ya da patolojik nedenlerden kaynaklanması çok daha enderdir. Dölyolundaki kistler, urlar, açık ya da kapanmış yaralar doğal olarak ağrı duyumuna duyarlıdır. Dölyoluna yerleştirilen spiral gibi gebelik önleyici araçlar da dokuların örselenmesine yol açarak cinsel birleşme sırasında ağrı verebilir. Mikroorganizmaların etkisiyle iltihaplanıp şişmiş olan dölyolu duvarları sürtünmeyle ağrı duyumuna yol açabilir. Bunların dışında, üreme yollarındaki ya da anüsteki patolojik koşullar, örneğin basur da ağrılı cinsel birleşme nedeni olabilir.

Cinsel soğukluk (*frijidite*). Geleneksel tıp literatüründe bu terim, kadında özel bir cinsel işlev bozukluğu olarak kabul edilen orgazm yokluğunu tanımlamak için kullanılırken, tıp dışı çevrelerde ve günlük kullanımda aynı terim, davranışlardaki genel soğukluktan ya da bedensel yakınlaşmaya ilgi duymamaktan başlayıp cinsel birleşmeden tiksinmeye kadar uzanan bir dizi davranışı tanımlamak için kullanılagelmiştir. Aşağılayıcı ve küçültücü anlamıyla cinsel soğukluk, özellikle erkeklerin gözünde bugün bile, bir kadının cinsel yakınlaşmaya uygun biçimde yanıt verme yeteneğinden yoksun olmasıdır. Oysa cinsel tedavi uzmanlarına göre, benzer durumların çoğunda olduğu gibi cinsel soğuklukta da gerçek bir cinsel işlev bozukluğu söz konusu değildir. Nitekim, cinsel soğukluk teriminin çağrıştırdığı aşağılayıcı ve yanıltıcı kavramları belleklerden silip atabilmek için, cinsel tedavi uzmanlarının sözlüğünde bu terimin yerini çoktan hipojineizm terimi almıştır; bu uzmanların tanımıyla hipojineizm, koşullar uygun olmadıkça kadının cinsel doyuma ulaşamamasıdır.

Günlük kullanımda cinsel soğukluk kapsamında tanımlanan cinsel istek ya da yanıt eksikliği ise, bu uzmanların gözünde hem kadına, hem erkeğe özgü bir cinsel yetersizliktir. Kadında bu eksiklik, ağrılı cinsel birleşmede ve dölyolu kasılmasında olduğu gibi bedensel ve ruhsal nedenlerden kaynaklanabilir.

Cinsel iktidarsızlık (*empotans*). Geleneksel tıptaki geniş anlamıyla cinsel isteğin uyanmaması ve cinsel uyarılara yanıt vermeme olgularını da kapsayan, bu nedenle hem erkek, hem kadın için söz konusu olabilen cinsel iktidarsızlık (güçsüzlük) terimi, günlük dilde yalnızca erkeğe özgü cinsel işlev bozukluklarını tanımlamak için kullanılır. Cinsel soğukluk terimi karşısındaki aynı yaklaşım ve kaygıyla yola çıkan cinsel tedavi uzmanları, bu tanımın yarattığı karışıklıktan ve aşağılayıcı çağrışımlardan kaçınabilmek için iktidarsızlık terimini de teknik sözlüklerden silip atmışlardır.

Klasik tanımıyla cinsel iktidarsızlık, cinsel birleşme sırasında erkeğin kamışının sertleşememesidir; bedensel ya da ruhsal nedenlerden kaynaklanan bu olguyu uzmanlar sertleşme yetersizliği terimiyle karşılarlar. En sık rastlanan fiziksel nedenleri alkolizm, sigara alışkanlığı, iç salgıbezi ve sinir sistemi hastalıklarıdır. Ruhsal nedenlerin başında, erkeğin cinsel eşi karşısında kaygı, bunaltı ya da düşmanlık duygusuna kapılması ve cinsel ilişki dışındaki duygusal çatışmaları ya da iş dünyasındaki stresleri gelir. Yaş ilerledikçe sertleşme yetersizliği daha sık görülmeye başlar; kişi bu yetersizliği doğrudan doğruya yaşlanma süreçlerine yorumladığı halde, çoğu kez prostat bezi hastalıklarından olduğu gibi yaşlanmanın ikincil nedenlerine bağlıdır.

Boşalma yetersizliğinde erkeğin kamışı sertleşir, hatta sertliğini uzun süre korur, ama kadın orgazma ulaştıktan çok sonra bile erkek dölyolunda orgazm olamaz ve ersuyunu dölyoluna boşaltamaz. Bu yetersizlik hemen her zaman fiziksel değil duygusal nedenlere dayanır.

Cinsel birleşmedeki geçici başarısızlıklardan bazen cinsel ilişki dışındaki duygusal çatışmalar da sorumlu olmakla birlikte, çoğu zaman, yukarıda tanımlanan cinsel işlev bozukluklarından her biri kişinin cinsel eyleme ya da eşine karşı duyduğu bunaltı duygusunun yansımasıdır. Kadının ya da erkeğin cinsel rolüne ısınıp rahatlamasına yardımcı olmayı amaçlayan cinsel tedavi yöntemleri çoğu kez bunaltının üstesinden gelip bozukluğu gidermekte etkili olur; gene de böyle bir tedavinin başarı derecesi, değişik gruptan cinsel işlev bozuklukları arasında belirgin farklılıklar gösterir. Kronik alkolizm, uzun süre sigara kullanmak, iç salgı sistemi bozuklukları, üreme organlarının damar ve sinir hastalıkları, erkekte prostat bezi hastalıkları gibi özel fiziksel koşulların cinsel işlev bozukluğuna ortam hazırladığı saptanmışsa, bu koşulların tıbbi tedaviyle ortadan kaldırılması gerekir. Daha ağır ruhsal rahatsızlıklardan ya da kişilik bozukluklarından kaynaklanan cinsel işlev bozuklukları ise genellikle özel ruhsal tedavi yöntemlerini gerektirir. *Ayrıca bak.* cinsel tedavi.

cinsel kimlik, gerçek biyolojik eşeyinden (cinsiyetinden) bağımsız olarak, bireyin kendisini erkek ya da kadın olarak algılaması. Çoğu kişide cinsel kimlik ile biyolojik eşeysel özellikler özdeştir. Ama bazı durumlarda birey, eşeyi ve cinsel kimliği arasında hemen hiçbir bağlantı kuramaz; örneğin transseksüellikte(*) biyolojik eşeysel özelliklerin hiçbir karışıklığa yol açmayacak kadar belirgin olmasına karşın, kişi kendisinin karşı cinsten olduğuna ya da olması gerektiğine inanır. Yenidoğanda cinsel kimlik belirlenmemiştir; çekirdek kimlik, fizyolojik ve toplumsal etkenlerin katkısıyla erken yaşta oluşur, ama çocuk büyüdükçe toplumsal etkenlerle değişime uğrayarak gelişmesini sürdürür.

Temel cinsel kimlik, yani "ben bir oğlanım" ya da "ben bir kızım" kavramı, genellikle çocuk üç yaşına geldiğinde oluşmuştur ve bu yaştan sonra kolay kolay değişmez. Doğuştan gelme bir anormallik olarak her iki eşeyin bir arada bulunduğu çifteşeylilik durumunda, özellikle cinsel kimlik seçimi eşeysel özelliklere uygun biçimde yapılmamışsa, çocukluğun sonraki yıllarında ya da ergenlikte uygun cinsel kimliği yeniden kazandırmak hemen hemen olanaksızdır. Bunun yanı sıra, yaşamın ileri yıllarında edinilen cinsel davranışlarla çekirdek kimliğin üzerinde ikinci bir cinsel kimlik gelişebilir. Karşı cinse ya da kendi cinsine (eşcinsel) yönelme olgusu da, cinsel eş seçimine bağlı olarak sonraki yıllarda belirir.

Cinsel rolün(*) benimsenmesi gibi, cinsel kimliğin oluşmasında da örnek alınan ana baba davranışları eğitim, dil ve toplumun pekiştirici etkisi temel rol oynar. Ana baba, küçük yaştan başlayarak çocuklarına biyolojik eşeylerine uygun olarak davranmayı öğretir ve çocuk büyüyüp daha geniş bir toplumun parçası olduğunda bu davranışlar pekişir. Çocuk, anadilini öğrendikçe, "kız" ve "oğlan" arasındaki ayrımı kavrayıp, hangisinin kendisine uygun düştüğünü anlamaya başlar.

cinsel rol, toplumun erkeğe ya da kadına uygun görerek tanımladığı davranış biçimleri. Cinsel roller, geleneksel olarak erkek kişiliğinin saldırgan yönlerini, kadınların ise analık yönünü vurgulama eğilimindedir. Hırs, bağımsızlık, savaşımcılık ve güçlülük de erkeklere yüklenen geleneksel kişilik özellikleridir; kadınlar ise duygusal, bağımlı, savaşımdan kaçınan, zayıf kişiler olarak düşünülür. Uygun cinsel roller, ana babayla ve cinsel rol için model oluşturacak öbür yetişkinlerle etkileşim, yaşıtlarla oynanan oyunlar ve dil, kitaplar, televizyon gibi araçlarla çocukluğun ilk yıllarında öğrenilir. Cinsel roller, davranışların belli bir dönemde toplumca kabul edilebilir sınırlarını çizmekle birlikte, kültürel ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak zaman içinde değişime uğrar.

Cinsel rollerde gerçekleşen hızlı altüstlüklerde özellikle savaş, göç ve teknolojik gelişmelerin büyük payı vardır. Bütün bu etkenler, daha çok erkeklere açık olan mesleklerde kadınlara da olanak tanımakta, ev kadınlığı rolünün önemini azaltmakta, giyim ve toplumsal davranış biçimleri gibi konularda kadınlara daha geniş seçenekler sunmaktadır. 1970'lerdeki feminizm(*) ve öteki hareketler, kadınlara yalnızca ev kadını ve ana, erkeklere de para kazanan ve karar veren kişi rollerini uygun gören yaygın anlayışın değişmesinde etkili olmuştur. 1960 ve 1970'lerdeki toplumsal ve ekonomik gelişmeler de, öteden beri erkeğe özgü olarak görülen mesleklerin ve davranış kalıplarının kadınlara da açılmasını sağlamıştır. Örneğin boşanma oranlarındaki artış birçok kadını ev dışında çalışmaya zorlarken, erkeklerin de çocuk bakımındaki katkısını ve sorumluluğunu artırmıştır. Bu değişimlere karşın, pek çok erkek ve kadın cinsler arasındaki ayrımları geleneksel biçimde algılamayı sürdürmekte ve toplumca uygun görülen rollerin tanımı zamanın akışına uymaktadır. Gerek erkek, gerek kadın karşı cinse uygun görülen rolleri ve davranışları benimsediklerinde, çoğu kez toplumu karşılarında bulurlar. Kadınlara özgü olduğu düşünülen geleneksel özellikleri gösteren erkekler kadınsı damgası yerken, hemen herkesçe benimsenmiş toplumsal ölçülerin üstünde saldırganlık gösteren kadınlar da erkeksi olmakla suçlanabilir. *Ayrıca bak.* cinsel kimlik.

cinsel sapma, bireyin, cinsel kimliğinin belirlenmesinde, cinsel eş ya da nesne seçiminde ve cinsel haz alma yollarında olağandışı seçimlere yönelmesi.

Bir eğilimin cinsel sapma olarak nitelenebilmesi için, bu davranışın zorunlu ve yineleyici bir tutku biçiminde cinsel uyarılma ve doyum yolu olarak kullanılması gerekir. Bu açıdan, yalnızca düşlem (fantezi) ya da deneme aşamasında kalan olağandışı cinsel seçimler sapma olarak nitelenmez.

Cinsel sapmaların hemen hepsinin özünde, cinsel kimlik(*) alanındaki bir bozukluk yatar ve sapma genellikle bu bozukluğu örtmeye yarar. Cinsel kimlik alanında görülen en belirgin bozukluk, kişinin biyolojik eşeyinden (cinsiyetinden) hoşnut olmayıp ameliyatla eşeyi değiştirmeye yöneldiği transseksüelliktir(*). Bir transseksüel eş

seçimi açısından heteroseksüel, homoseksüel ya da aseksüel olabilir.

Geleneksel olarak cinsel eş seçimi konusunda bireyden beklenen, karşı cinsten bireylerle ilişki kurmasıdır (heteroseksüellik); oysa kişi kendi cinsinden bireylerle ilişki kurmayı seçebilir (homoseksüellik ya da eşcinsellik) ya da ayrım yapmaksızın her iki cinsten kişilerle de cinsel ilişki kurma eğiliminde olabilir (biseksüellik ya da çiftcinsellik). Eşcinsellik(*) tıp açısından değil, daha çok toplumsal yargı ve yasaklar nedeniyle sorun olarak görülmektedir. Ruhsal yönden, eşcinsel dürtünün, duygu ve davranışların benlikle uyumlu olup olmaması önemlidir; benlikle uyumlu eşcinsellik ruhsal bir bozukluk olarak nitelenmez. Ancak benlikte onaylanmayan ve çatışma yaratan eşcinsel eğilimler ruhsal tedavi konusu olabilir.

Çocukluktaki cinsel gelişim aşamalarında görülen aksamalar, özgül ruhsal düzenlemeler sonucunda, cinsel doyum için değişik nesne ve yolların seçilmesine yol açabilir. Ayrılık bunaltısına ve iğdişlik (hadımlık) korkusuna karşı bir korunma düzeneği olan bu yollar, yalnız cinsel değil saldırgan dürtülerin de boşalımına olanak tanır. Bu bağlamda kişi, karşıt cins gibi giyinme (*bak.* transvestizm), özel giyim eşyalarını ve benzeri nesneleri kullanma (*bak.* fetişizm), hayvanlarla (*bak.* zoofili) ya da çocuklarla (*bak.* pedofili) cinsel ilişki gibi değişik uyarım ve doyum yollarına başvurulabilir. Cinsel sapmalarda, doyuma ulaşabilmek için cinsel ilişki kurulması zorunlu değildir. Örneğin teşhircilik(*) ve dikizcilikte(*) de gösteri ve gözleme doğrudan haz kaynağıdır ve karşıdaki kişiyle cinsel ilişki amaçlanmamaktadır.

Sadizm(*) ve mazoşizmde(*) saldırganlık ve cinsellik dürtülerinin iç içe geçmesi söz konusudur; bedensel zedelenme korkusunun üstesinden gelme ya da güç kullanma gibi duygular cinsel doyumun yerine geçmiştir.

cinsel soğukluk, FRIGIDITE olarak da bilinir, kadının cinsel birleşme sırasında orgazma ulaşamaması. Cinsel tedavi uzmanları, aşağılayıcı ve yanıltıcı çağrışımlarla yüklü olan bu sözcüklerin yerine hipojineizm terimini önermişler ve bu durumu, kadının, koşullar uygun olmadıkça cinsel doyuma ulaşamaması biçiminde tanımlamışlardır.

Oysa günlük dilde bugün bile aynı çağrışımlarla kullanılan cinsel soğukluk terimi eski tanımıyla, cinsel tedavi uzmanlarının tanımladığı üç ayrı sorunu kapsar: Kadının her türlü cinsel yanıt verme yeteneğinden yoksun olması, cinsel isteğinin çok güç uyarılması ve orgazma ulaşamaması. Erkekte olduğu gibi kadında da cinsel yanıt eksikliğinin belirli fiziksel nedenleri olabilir; bu nedenlerin en önemlisi cinsel birleşme sırasında kadının ağrı duyması (disparöni) ya da dölyolunun kasılmasıdır (*vaginismus*). Benzer biçimde, cinsel ilişki dışındaki duygusal çatışmalardan ya da ilişki sırasındaki stres ve bunaltıdan kaynaklanan salt ruhsal nedenler de kadının cinsel yanıtını engelleyebilir. *Ayrıca bak.* cinsel işlev bozukluğu.

cinsel tedavi, özellikle cinsel ilişkide karşılaşılan güçlüklerin giderilmesini amaçlayan ruhsal tedavi ya da davranış değişikliği tedavisi. Cinsel tedavi uzmanları, çiftlerin cinsel yaşamını etkileyen ve bedensel nedenlerden kaynaklanmayan erken boşalma, sertleşme yetersizliği (iktidarsızlık) ve benzeri cinsel işlev bozukluklarının tedavisinde genellikle William Masters ve Virginia Johnson'ın 1960'larda geliştirmiş oldukları tekniklerden yararlanır. Masters - Johnson yönteminde önce çiftin cinsel geçmişi öğrenilir ve fiziksel incelemeden geçirilerek bedensel sorunları olup olmadığı araştırılır. Daha sonra uzmanlar, çiftlerin cinsellik konusundaki tüm kaygılarını yenmelerine yardımcı olabilmek için, duyumsal haz alıp vermelerini sağlayan çeşitli alıştırmalara başvururlar, amaçlanan hazzın ille de cinsel olması zorunlu değildir. Bu arada, özel cinsel sorunları olan çiftlerde, doğrudan bu sorunlara yönelik özel tedavi yöntemleri de uygulanabilir. Cinsel tedavi birkaç gün süren yoğun bir evlilik ortamı oluşturularak gerçekleştirilir.

Masters - Johnson yaklaşımını temel alan, çiftlerin birlikte tedavisi yönteminde, eşlerden her birinin tedavisini bir erkek ve bir kadın uzmandan oluşan iki kişilik bir ekip üstlenir. Bu yaklaşım, cinsel işlev bozukluklarının eşlerden yalnızca birine özgü bireysel bir sorun olmadığı, iki kişi arasındaki ilişki bağlamında ortaya çıktığı görüşüne dayanır. Tedaviye katılacak eşi olmayan kişilere uygulanan bireysel tedavilerde, ya geçici bir cinsel eş kullanılır ya da kişinin cinsel tepkilerini geliştirmek üzere kendi kendine uygulayabileceği alıştırmalar üzerinde yoğunlaşılır. Kişilerin cinsellik konusundaki duygularını tartıştıkları grup tedavileri ise, yalnız erkek ya da kadınlardan oluşan gruplara uygulanabileceği gibi, kadın-erkek karma gruplarla da yürütülebilir.

cinsel temas *bak.* cinsel birleşme

cinsel yolla bulaşan hastalık, çoğunlukla cinsel ilişkiyle kapılan bulaşıcı hastalıklar. *Ayrıca bak.* zührevi hastalık.

cinsellik, eşeyli üremeyle ilgili bedensel, ruhsal ve toplumsal deneyim, yaşantı ve ilişkiler bütünü. Mitolojiden doğabilimlerine kadar çok geniş bir alanda değişik anlamlarda kullanılan cinsellik teriminin kapsamı, eşey hücrelerinden düşlemlere ve mistik deneyimlere uzanacak kadar yaygındır.

Eşey ve üreme, canlı yaşamın sürekliliğini sağlama yolunda cinselliğin maddesel temelini oluşturur. Bazı canlılar tomurcuklanma, bölünme gibi eşeysiz üreme yollarıyla, evrimsel olarak erkek ve dişi biçiminde ayrımlaşmış canlılar ise eşeyli üremeyle çoğalırlar. Eşeysiz üreyen canlılar kendilerine tıpatıp benzeyen kuşaklar verirken, eşeyli üreyen canlılarda ana ve babanın özellikleri yarı yarıya karışarak yeni döllere geçer; bu da evrim açısından daha zengin bir çeşitlilik, dolayısıyla doğal seçmede türün sürmesi açısından belirgin bir üstünlük sağlar.

Tüm eşeyli üreme biçimlerinde, erkek ve dişi arasında birbirini tamamlayan bir işbölümü söz konusudur. Dişiler, döllenmeden sonra dölütün beslenmesini sağlayacak maddeleri içeren büyük ve hareketsiz hücreler (yumurta) oluştururken, erkek, yumurtayı dölleme olasılığını artıracak kadar çok sayıda küçük ve hareketli hücreler (sperma) üretir. Yumurtanın döllenmesi, türe özgü eşleşme ve cinsel birleşme kalıpları içinde gerçekleşir. Bu kalıplar, türün bedensel yapısı, yumurta ve sperma biçimi, yaşama ortamı (su, kara, vb), yaşama biçimi (tekil yaşam, toplu yaşam) ve üreme mevsimi gibi değişkenlerle uyumlu bir çeşitlilik gösterir. Bu kalıplara bağlı olarak her türün, cinsel çekiciliği sağlayan koku, salgı, ışık, ses, renk değişikliği gibi uyaranlar yayma, yılın belirli dönemlerinde çiftleşmeye ya da döllenmeye hazırlanma, dans, dövüş, kovalamaca gibi türe özgü kur yapma biçimleri vardır.

Bazı türlerde, evrimsel olarak ayrı ayrı eşeyler gelişmiş olmasına karşın iki ayrı eşey aynı bireyde bulunabilir. Erdişilik (hermafroditlik) denen bu çifteşeyli durum, yassı ve yuvarlak solucanlar, sümüklüböcekler, midyeler gibi bazı canlılarda kendi kendini dolleme olanağı yaratırsa da, genellikle bundan kaçınılır ve çapraz dollenme yeğlenir. *Ayrıca bak.* üreme.

İnsanlarda da kalıtımla kuşaktan kuşağa geçen, üremeye yönelik cinsel kalıplar vardır, toplumsal yapı, bu kalıpların yaşama aktarılmasını kendi kurallarıyla yönlendirir. İnsan, cinselliği öğrenen tek canlıdır. İnsanda doğal olarak cinsel uyarım yaratan her durum, yaşanan kültürün izin verdiği ölçü ve biçimler çerçevesinde ele alınır. Günlük yaşamda kişiler arası ilişkiler, iletişim araçları, reklamlar ve benzer yollardan, kişi sürekli olarak cinsel uyaranlarla karşı karşıyadır. Ama her cinsel uyarı cinsel eylemeye yol açmaz; kişi, uyarıyı eylemeye dökmek ile baskılamak arasında denge kurmak durumundadır. Bu konuda toplumun koyduğu sınırlar ve koşullar belirleyici rol oynar. Toplum içinde erkeklik ve kadınlık rolleri, beklentiler, yaşantılar, öğrenme ve özdeşleşim yoluyla bu sınırlar belirlenir.

Çocukluk cinselliği içindeki oyunlar, cinsel uyanış ve ilgi, ergenlik çağındaki cinsel yönelişler, evlilik kurumu ve evlilik dışı cinsel ilişkilere yönelik tutumlar kültüre bağlı olarak değişir. Örneğin, yaşadığı çevrede başka yoldan cinsel doyum olanağı bulamayan gençlerin hayvanlarla cinsel ilişki kurması bazı kültürlerde yaygındır ve olağan karşılanır; evlilik öncesi ilişki bazı toplumlarda tümüyle yasaklanmışken, bazı toplumlarda evliliğe hazırlık amacı taşıdığında hoş görülebilir. Bu konuda tekeşlilik-çokeşlilik seçimi, erkek-kadın rolleri, cinsel inanışlar ve gelenekler belirleyici olur.

Bir davranışın cinsellik taşıyıp taşımadığı amacına bağlı olarak değişir. Genelde cinsel çağrı anlamı taşıyan soyunma, tıbbi amaçla yapıldığında ya da çıplaklar kampında aynı çağrışımı yaratmaz. Öpme, cinsellik dışında bir yakınlık duygusu (annenin çocuğunu öpmesi), bir saygı ya da törensel bir eylem (Papa'nın elinin, yüzüğünün öpülmesi) anlamı taşıyabilir. Kişiler bu amacı kestirme konusunda oldukça duyarlıdır; bir selamlaşma öpücüğünün biraz uzamasına ya da bedensel yakınlaşmanın biraz ileri gitmesine hemen cinsel anlam yüklenir.

Bireyin gelişimi ve ruhsal yaşamı açısından, cinsellik yalnızca üreme organlarına bağlı bir etkinlik ve doyum olarak görülmez. Psikanaliz cinselliğe çok daha geniş bir yer verir; cinsellik, yalnızca bir amaç (cinsel birleşme) ya da bir nesne (cinsel eş) doğrultusunda boşalım gösteren bir dürtü değildir ve üreme içgüdüsüne indirgenemez. Bebeklikten başlayarak, açlık, dışkılama gibi temel gereksinimlerin doyumundan öte haz veren birçok uyarım ve eylem, cinsel olarak nitelenir ve bunlar ilerde cinsel sevginin bileşenlerini oluşturur. Bu bağlamda tüm yaşamsal enerji bir cinsel enerjidir (libido). Psikanalitik gelişme kuramında cinsellik bebeklikten başlar; libido, ağızcıl, dışkıl ve fallik dönemlerde değişik haz bölgeleri ve ruhsal kipler üzerinde yoğunlaştıktan sonra, yeterli bedensel olgunlaşmaya ulaşıldığında üreme üzerinde odaklanır.

Yaşamın ilk yılında çocukluk cinselliği ağız bölgesinin çevresinde yoğunlaşmıştır. Ağız yalnızca beslenme yolu değil, dünyayı tanıma, duyu ve haz alma organıdır. Sonraki dönemde anüs ve dışkılama işlevi önem kazanır; çocuk, içte tutma ve bırakma kiplerini dış çevrenin isteklerine uyarlar. Bu denetim kaçınılmaz olarak utanç ve özerklik duygularının gelişmesine yol açar.

Ana babalar, akranlar ve bütün toplum, çocuğu cinsellik konusunda koşullandırır ve

eğitir; örneğin çocuk, bedeninin her yanına dokunabilir, ama cinsel organlarıyla oynadığında elini çekmesi için uyarılır. Bu süreç içinde çocuk, önce kendine bir cinsel kimlik edinir: Kendisini kız ya da erkek olarak algılar ve başkalarına bu kimliğe uygun olarak davranır. *Ayrıca bak.* cinsel kimlik; cinsel rol.

Yeni doğmuş bebeklerde yalnızca dokunma yoluyla alınan uyaranlara cinsel tepki verme yetisi vardır. Çocuk giderek öbür uyaranları algılama, tepki verme, dişi ya da erkeklere karşı çekicilik kazanma, cinsel olan ve olmayan uyaranları anlamlandırma yetilerini kazanır ve kendi cinsel tepkilerini yönlendirip denetlemeyi öğrenir.

Bunu izleyen dönem, aşırı cinsel istek ve dürtülerle uyarılmış olan üreme organlarını yitirme korkusuyla yaşanır ve çocuğun ana ya da babasıyla özdeşleşmesiyle sonuçlanır (*bak.* iğdişlik korkusu; Oidipus karmaşası). Ergenlikte, toplumsal roller arasında kendi kimliğini sınama çabasına giren gençte cinsel kimlik büyük ölçüde yapılanır ve yakınlık kurma, eş bulma arayışları gelişir. Bu arayışın amacı, karşı cinsten, sevilen bir eşle karşılıklı haz almaya (orgazm) ve döl vermeye yönelik cinsel bir uyum kurmaktır. Bu süreçteki herhangi bir aksaklık cinsel işlev bozukluğuna(*) yol açabileceği gibi, cinsel yönelim ve haz alma, bastırılamayan bir tutku biçiminde, toplumun onaylamadığı doğrultuda gelişebilir. *Ayrıca bak.* cinsel sapma.

Bütün toplumlar, cinsel ilişkiyi denetleme yolunda çeşitli kısıtlama ve düzenlemeler getirmiştir. Batı toplumlarındaki düzenlemelerin temeli, Eski Yunan ve Roma kültürlerinin üstünde gelişen Musevilik ve Hıristiyanlık etkisine dayanır. Özellikle Hıristiyanlık, cinselliği, öbür dünyanın nimetlerine kavuşmayı engelleyen dünyevi bir zaaf olarak görmüştür. Ne Tanrı'nın eşi vardır, ne de Hz. İsa'nın; cinsellik ancak evlilik içinde ve döl vermek için katlanılması gereken üzücü bir zorunluluktur. Hıristiyanlıktaki bu cinselliğe karşı tutum özellikle kadınlar üzerinde yoğunlaşmış, Âdem'e yasak elmayı sunarak ilk günaha kışkırtan Havva'nın soyundan gelen kadınlar dünya zevklerine kapılan zayıf yaratıklar olarak görülmüştür.

Cinsellik olgusuna benzer biçimde yaklaşan İslam dini de yalnızca evlilik içi cinsel ilişkiye izin vermiş, bunun dışındaki her tür ilişkiyi önlemek için kadınların örtünmesi (tesettür), günlük yaşamda kadın ile erkeğin bir arada bulunmaması, evlilik dışı cinsel ilişkide taşlayarak öldürme (recm) cezası gibi çok sert kurallar koymuştur.

Toplumlarda cinselliği denetleme konusunda dört ana eğilim gözlenmiştir. Bunlardan ilki, insanları sürekli eş arama sıkıntısından kurtararak başka etkinliklere yöneltmek üzere evlilik kurumunun desteklenmesidir. İkincisi, toplumda saldırganlık, kin ve öfkenin önlenebilmesi için, zor kullanımına dayanan cinsel ilişkinin kesinlikle denetim altına alınmasıdır. Üçüncüsü, her toplum evlenecek ya da eş seçecek adaylar üzerinde belli bir denetim uygulama eğilimindedir. Aynı toplum içinden seçilmiş bir eşle evlenme (endogami) birliği güçlendirir, ama grubun yalıtılmasına ve siyasal gücünün kısıtlanmasına yol açar; toplum dışından seçilmiş bir eşle evlenme (egzogami), bireyin kendi toplumuyla bağlarını azaltmakla birlikte, toplumu genişletir ve yeni ilişkilerle gücünü artırır. Hemen her toplumda karma bir endogami-egzogami bileşimi görülür, ama kan bağı olan kişilerle cinsel ilişki kurmayı (ensest) bütün toplumlar yasaklamıştır. Bunun temelinde akraba evliliğinin genetiksel sakıncaları değil, büyük olasılıkla toplumsal yapının getirdiği zorunluluklar (bireyler arası hak, ödev, yükümlülük, miras konularını düzenleyebilme kaygısı) yatar. Dördüncü eğilim, boşanma, belli koşullarda bazı akrabalar arası (baldız, kayınbirader) evliliklere izin verme gibi kaçamak yollarla bireyler üzerinde denetim kurmaktır. *Ayrıca bak.* evlilik; evlilik hukuku.

Tarih ve antropoloji açısından bakıldığında, değişik kültürlerde çok geniş bir cinsel davranış yelpazesi gözlenir. Birçok toplum, döl vermeye yönelik olmadığı için özdoyurumu onaylamaz, ama yasaklamaz da. Cinsel düşler, bazı kültürlerin inanışına göre, geceleri insanların koynuna giren cinlerin işidir. Öpüşme de evrensel bir olay değildir; birçok toplum, yemek yemeye yarayan ağzın duygusal yaklaşımlar için hiç de uygun bir organ olmadığını düşünür. Bazı kültürlerde kadın memesi erotik bir uyaran olarak görülürken, bazılarında, örneğin, Çinlilerde hemen hiçbir önem taşımaz. Antropolojik araştırmalar, evrensel denebilecek bir cinsel davranış biçiminin tanımlanamayacağını göstermiştir; her cinsel davranış o toplum içinde değerlendirilmelidir. Hatta aynı toplumun değişik sınıfları arasında bile ayrımlar olduğu, Avrupa ve ABD'de en üst ve en alt sınıfların daha hoşgörülü, orta sınıfların daha tutucu olduğu saptanmıştır. Günümüzde kitle iletişim araçlarının etkisiyle bu ayrım giderek azalmaya başlamıştır.

Ekonomik yapıdaki değişiklikler, özellikle yoğun sanayileşme ve hızlı nüfus artışı, giderek çekirdek aile yapısının benimsenmesi, kadının iş dünyasına atılması, çocukların bakımını ev dışında sürdürme zorunluluğu, başka kültürleri tanıma olanağının artması, cinsellik anlayışında çarpıcı değişikliklere yol açmıştır. Kadının, kendisine yakıştırılan cinsel rolden uzaklaşarak özgürleşmesine ortam hazırlayan bu hızlı değişim, değer yargılarında da önemli dönüşümlere yol açmış, cinsel özgürlük ve cinsel sapmalar karşında daha hoşgörülü denebilecek tutumlar gelişmeye başlamıştır. *Ayrıca bak.* eşcinsellere özgürlük hareketi; feminizm.

Cinsellik alanındaki ilk yasal düzenlemelere İÖ 2000 yılında Yakındoğu'da rastlanır. Tektanrılı dinlerin etkisiyle değişim gösteren bu yasaların özünde şu ilkeler yatar: Kişinin cinselliğinin korunması; onayı olmaksızın cinsel ilişkiye zorlamanın ve karar veremeyecek durumda olan (zihinsel özürlü ve ruhsal sorunlu) kişilerle cinsel ilişkiye girmenin suç sayılması; topluluk içinde açık cinsel ilişki ve gösterilerin yasaklanması; evlilik dışı cinsel ilişki, fahişelik ve cinsel sapma konularını ele alan özel hükümlerle cinsel ahlakın yasal yoldan düzenlenmesi. Son yıllarda Avrupa ve ABD'de birçok tıbbi, yasal ve dinsel kurum, yasal düzenlemelerdeki ahlaki hükümlerin kaldırılması yolunda çaba göstermektedir.

cinsiyet *bak.* eşey

cinsiyet hormonları *bak.* eşey hormonları

cinsiyet kromozomları *bak.* eşey kromozomları

Cinşin-no-ran (Japoncada "Maymun Yılı Savaşı"), Japon tarihinde ilk kez sağlam askeri desteğe dayanan bir imparatorun tahta geçmesiyle sonuçlanan veraset savaşı (İS 672). Nakatomi ve Soga gibi güçlü birleşik klanların aleyhine olarak, imparatorluk ailesinin iktidarını pekiştirmiştir.

İmparator Tenci'nin İS 672'de ölmesinden sonra, onun merkezileştirme önlemlerine direnmiş olan soylu klanların çabalarıyla Prens Otomo'nun, İmparator Kobun adıyla tahta çıkarılması, çatışmaların patlak vermesine yol açtı. Ölen imparatorun oğlu Prens Oama askeri kuvvetlerini toparlayarak Otomo'yu Omi yönetim bölgesindeki (bugün Şiga yöresi) başkentinde yenilgiye uğrattı. Ardından Temmu adıyla tahta geçip Nakatomi ve Soga klanlarının etki alanının dışında kalan Yamato yönetim bölgesindeki (bugün Nara yöresi) Asuka'yı başkent yaptı.

cinya *bak.* zinya

Ciompi Ayaklanması, Floransa'da alt sınıfların çıkardığı ve Floransa tarihinin en demokratik yönetimlerinden birinin kısa süre iktidarda kalmasını sağlayan ayaklanma (1378). Bu yönetim, ayaklanmanın en radikal kanadını oluşturan yün sanayisindeki gündelikçi işçilerin (*ciompi*), tutucu kesimler karşısında yenilgiye uğramasıyla sona ermiştir.

Ayaklanma önce büyük loncalar içindeki hiziplerin çatışmasıyla başladı. Haziran sonlarında ayaklanmaya katılmaya çağrılan alt sınıflar, temmuz boyunca kendi çıkarlarını öne çıkaran bir mücadele yürüttüler. Floransa yürütme konseyi *Signoria*'ya bir dizi dilekçe vererek daha adil bir mali politika izlenmesini ve henüz örgütlenmemiş gruplara lonca kurma hakkı verilmesini istediler. 22 Temmuz'da zor kullanarak yönetimi ele geçiren alt sınıflar, yün tarakçısı Michèle di Lando'yu yürütme konseyinde en önemli makam olan *gonfaloniere di giustizia* görevine getirdi. Küçük loncaların denetiminde oluşturulan yeni yönetim, lonca statüsüne kavuşturulmuş *ciompi* de içinde olmak üzere, ilk kez toplumun bütün sınıflarını temsil ediyordu.

Ama ekonomik durumu daha da bozulan ve istekleri yeni yönetimce yerine getirilmeyen *ciompi* çok geçmeden hayal kırıklığına uğradı. Küçük loncalar ile *ciompi* arasındaki çıkar çatışması giderek belirginleşti. 31 Ağustos'ta Signoria Meydanı'nda toplanan büyük bir *ciompi* topluluğu, büyük ve küçük loncaların ortak kuvvetlerini harekete geçirmesiyle kolayca yenildi. Bu devrimci ayaklanmaya tepki olarak *ciompi* loncası dağıtıldı ve dört yıl içinde büyük loncaların egemenliği yeniden kuruldu.

cip, güç koşullara dayanıklı hafif taşıt. II. Dünya Savaşı'nda ABD Kara Kuvvetleri Levazım Dairesi'nce geliştirildi. SSCB ve öteki müttefik ülkelere de çok miktarda gönderilen bu askeri cipler 1,25 ton ağırlığındaydı; dört silindirli motorla çalışıyor ve çeyrek ton ağırlığında yük taşıyabiliyordu. Şasisi son derece dayanıklı ve yerden oldukça yüksekti; ayrıca çift diferansiyel (dört teker) çekişliydi. Bu özellikleriyle engebeli arazilerde ve sığ akarsularda kolayca seyredebiliyor, yüzde 60 eğimli sırtlara tırmanabiliyordu.

Düz yolda hızı saatte 105 km'ye kadar ulaşan ciplerden komuta ve keşif hizmetlerinin yanı sıra, hafif silah, cephane ve personel taşınması gibi çeşitli askeri alanlarda da yararlanılıyordu. Ayrıca silahlarla donatılmış olarak çarpışmalarda kullanılıyordu. Sonradan çelik gövde ve pervane takılan ciplere amfibik harekât yeteneği de kazandırıldı. II. Dünya Savaşı sonrasında cipler özellikle sivil hizmetlerde yaygın olarak kullanılmaya başladı.

Türkçeye cip olarak aktarılan İngilizce *jeep* adı, ABD ordusunda bu taşıtlar için kullanılan ve "genel amaçlı araç" anlamına gelen *vehicle, G.P.* (*general purpose*) adından gelmektedir.

Cipriani, Giovanni Battista (d. 1727, Floransa - ö. 14 Aralık 1785, Londra), İngiltere'de yeni-klasik üslubun öncülerinden olan ressam. Adını mimar ve tasarımcı Robert Adam'dan alan Adam üslubunu bezemesel duvar resmine uygulayan ilk sanatçılardan biridir. 18. yüzyıl İngiliz sanat beğenisinin yönlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Cipriani, İngiliz kökenli Floransalı ressam Ignazio Hugford'un öğrencisi oldu. 1750'de gittiği Roma'da, yeni gelişmeye başlayan yeni-klasik üslupla karşılaştı ve orada yaşayan İngilizlerle tanıştı. Mimar Sir William Chambers ve ressam Joseph Wilton onu 1755'te İngiltere'ye götürdüler. Cipriani orada daha çok özel konutlar için yanılsamacı duvar resimleri yaptı. 1757'den sonra Berkshire'daki Buckland Evi'nin kütüphane salonunun tavanı için yaptığı resimler bu tür çalışmalarına örnektir. Cipriani verimli bir çizim ustası olarak ayrıca klasik ve alegorik konulu çizimler de yapmıştır.

Circa, GIRGA olarak da bilinir, Yukarı Mısır'da Sevhac ilinde (*muhafaza*) kent. 18 ve 19. yüzyıllarda taşarak büyük zarar veren Nil'in batı kıyısında kurulmuştur. Firavunlar döneminde, Mısır'ı birleştiren 1. sülalenin (İÖ y. 3100 - y. 2890) geldiği Tis (Tni) kasabasının burası olduğu sanılmaktadır. Bugünkü adı, İngiltere'nin koruyucu azizi George'a adanmış eski Kopt manastırı Mar Girgis'ten türemiştir. İS 14. yüzyılda Araplaşmış Berberi kabilesi Hevvarelerin eline geçti. Osmanlı Mısır valisinin 1576'da bu kabileye boyun eğdirmesinden sonra Yukarı Mısır valiliğinin merkezi oldu. Mehmet Ali Paşa döneminde (1805-48) daha büyük bir yönetsel birime bağlandı, 1859'da da il merkezi konumunu Sevhac kentine kaptırdı.

Birçok güzel camisinin yanı sıra kaliteli çömlekleriyle tanınan Circa'da pamuklu dokuma, şeker ve süt işleme tesisleri vardır. Şeker fabrikasının kapasitesi 1980'lerin başında yılda 75 bin tona çıkarılmıştır. Irmağın batı kıyısındaki vadide pamuk, tahıl, hurma ve şekerkamışı yetiştirilir. Önemli bir Kopt azınlığı ve bir Kopt piskoposluğunu barındırır. Kent dışındaki Katolik manastırı Mısır'daki ikinci en eski manastır sayılır. Kentin 16 km güneyinde eski Abydos kentinin yıkıntıları vardır. Nil'in dar olan doğu yakasındaki eski Tis kenti soylularının mezarları, kireçtaşı bayırın yamacında dizilmiştir. Nüfus (1985 geç.) 70.899.

Circeo Dağı, İtalyanca MONTE CIRCEO, Latince CIRCAEUM PROMONTORIUM, İtalya'nın Tiren Denizine bakan güneybatı kıyısında, Lazio (Latium) yönetim bölgesinde dağlık burun. Gaeta'nın tam karşısında yer alır. 1,6 km genişliğinde, 6 km uzunluğunda ve 358 m yüksekliğinde kireçtaşı oluşumlu belirgin bir sırt biçimindedir. Anakaraya alüvyonlu birikintilerin oluşturduğu alçak bir geçitle bağlanır. Yaklaşık 7.500 hektarlık bölümü, ilginç bitki örtüsüyle ünlü bir ulusal parka dönüştürülmüştür. Denizden bakıldığında bir ada görüntüsü taşır. Eski çağlardan beri büyücü Circe efsanesiyle birlikte anılır. Kıyıda görülen çok sayıda mağarada Paleolitik Çağ yerleşimlerinin izlerine rastlanır. Doğu ucuna doğru yer alan San Felice Circeo köyü, İÖ 393'te Roma kolonisi olan ve imparatorluk döneminde gözde bir yazlık haline gelen Voskilere ait eski Circeii Kalesi üzerinde kurulmuştur. Ortaçağ boyunca sık sık el değiştiren San Felice Şatosu 846'da Müslüman Arapların, 1441'de de Aragon kralı V. Alfonso'nun saldırılarıyla iki kez tamamen yıkıldı. Uzun yıllar denizden gelecek saldırılara karşı papalığa bağlı bir ileri karakol işlevini gördü.

Tepenin yukarılarında büyük ve biçimsiz blokların kullanılmasına dayanan yarı kiklop duvar örme tekniğiyle yapılmış bir Roma akropolisinin kalıntıları, doruğunda ise sonraları Circe ile özdeşleştirilen Tanrıça Venüs'e adanmış tapınağın bir parçası olan yapay bir platform vardır. San Felice çevresinde ve burnun öteki ucunda birkaç büyük villa kalıntısı görülür. Bunlardan biri de Logo di Sabaudia denen lagünün kıyısında yer alan İmparator Domitianus villasıdır. Yörede çok iyi kalitede sofra şarabı üretilir.

Circus Maximus, Eski Roma hipodromlarının en büyüğü ve bugüne değin spor gösterileri için yapılmış en büyük alanlardan biri. Üç kenarında oturma yerleri olan "U" biçimde bir yapıydı. Ortasında, atlı arabaların çevresinde dönerek yarıştığı alçak bir duvar uzanırdı. Julius Caesar döneminde (İÖ 1. yy) yaklaşık 150 bin izleyici alacak biçimde yeniden yapıldı. Daha sonraki imparatorlarca da genişletildi ve Constantinus döneminde (İS 4. yy) yaklaşık 610 m × 190 m boyutlarında bir stadyum durumuna getirildi. Büyük olasılıkla 250 bin kişi alıyordu; bu sayıya sonradan yapılan stadyumların hiçbiri erişememiştir. Günümüzde, yalnızca Palatium ve Aventinum tepeleri arasında kalan yeri bellidir.

Circus Maximus (önde) ve çevresinin İS y. 4. yüzyıldaki durumunu gösteren maket; Roma Uygarlığı Müzesi, Roma
A. Trapani - M. Grimoldi

cire-perdue *bak.* yitik mum yöntemi

Cirebon, Endonezya'da, Batı Cava (Jawa Barat) ilinin (*propinsi*) kuzeydoğusunda kent (*kotamadya*) ve ilçe (*kabupaten*). Cava Denizi kıyısında yer alır. Çok eski bir İslam merkezi olan ilçe, Felemenk yönetimine karşı direnişin en güçlü odağı olmuştur. Kuzey yarısı genellikle düzlük ve bataklık, güney yarısı ise dağlıktır. Kentin güneybatısında volkanik Ciremay Dağı (3.078 m) yükselir; dağın yamaçlarında kükürt ve sıcak su kaynakları bulunur. Başlıca ürünler çay, pirinç, tütün, esans, şekerkamışı, kınakına, manyok, yerfıstığı ve baklagillerdir. Sanayi sigara, makine parçaları, kimyasal maddeler ve dokuma ürünlerini kapsar. 672 m yüksekliktekı Kuningan, at yetiştiriciliğiyle ünlü bir sayfiye yeridir.

Korunaklı bir demirleme yeri, rıhtımları ve ambarları bulunan Cirebon kenti, küçük bir havaalanı da olan bir demiryolu merkezidir. Endonezya Cumhuriyeti'nin tanınmasını öngören Hollanda-Endonezya Antlaşması (Kasım 1946) kentin hemen güneyindeki Linggadyati adlı sayfiye köyünde imzalanmıştır. Nüfus (1980) kent, 223.776; ilçe, 1.331.896.

Cirencester, İngiltere'de, Gloucestershire iline (*county*) bağlı Cotswold ilçesinde (*district*) bucak (kasaba). Churn Irmağı üzerinde yer alır. Fosse Yolu, Ermine Yolu ve Akeman Yolu olarak bilinen önemli Roma ve İngiliz yollarının kesiştiği yerde bulunan Dobuni kabilesinin başkenti Corinium'un üzerinde kurulmuştur Surların çevrelediği 100 hektarlık eski yerleşim alanında yapılan kazılarda bir bazilika, bir amfitiyatro ve birçok lüks villa kalıntısı bulunmuştur. Roma döneminde Britanya'nın, Londra'dan sonraki en büyük yerleşim yeri olan Cirencester'ın 4. yüzyılda başkent olarak kullandığı sanılmaktadır. Corinium Müzesi'nde bir Roma yapıtları koleksiyonu vardır. 577'de Saksonların eline geçen kasaba daha sonraları tahta bağlandı. II. Henry döneminde (1154-89) yerel bir Augustinusçu manastıra kiralandı. Başkeşişlerin elde ettiği beratlarla 1215 ve 1253'te ünlü yün panayırları kuruldu. VIII. Henry döneminde (1536-39) yıkılan manastırın yerine Elizabeth dönemi üslubunda bir konak yapıldı. Bu konağın kapladığı alan günümüzde halka açık bir parka dönüştürülmüştür. 1461'de üniversite hazırlık okulunun açıldığı kasabada Kraliyet Tarım Yüksekokulu vardır. Norman döneminden kalma bölge kilisesi düşey gotik üslupta yapılmıştır. Cirencester, günümüzde bir tarım ve turizm merkezidir. Nüfus (1981) 15.727.

cirit, DEĞNEK OYUNU olarak da bilinir, at üstünde koşturan iki takımın birbirine değnek atmasına dayanan eski bir oyun. Mızraktan daha kısa bir değnek olan cirit 70-100 cm uzunluğunda, 2-3 cm çapındadır. Ucu değdiği yere saplanmayacak biçimde yontulur. Anadolu'nun bazı yörelerinde meşe ve hurma dalından yapılırsa da, kuruyunca hafifledigi ve yaralama tehlikesi

Erzurum'da cirit oyunu
Şemsi Güner

daha az olduğu için kavaktan yapılanı yeğ tutulur.

Genellikle asker uğurlamalarında, düğünlerde, bahar şenliklerinde, pazar ve panayırlarda oynanır. Yakın köy ve kasaba takımlarının yanı sıra, aynı yerde oluşturulan takımlar da karşı karşıya gelebilir. Takım oluşturmada önceden geçimsizlikleri olan kişilerin rakip takımlarda yer almamasına özen gösterilir, oyun sırasında kötü niyetli davranışlarda bulunanlar bir daha takımlara alınmaz.

Aynı sayıda ciritçiden oluşan takımlar, bu iş için özel olarak eğitilmiş atlarına binmiş olarak, geniş bir alanda ve birbirlerinden 70-200 m uzakta yan yana durarak düzgün bir biçimde sıralanırlar. Bu arada oyunu başlatmak ve ciritçileri övücü sözlerle izleyicilere tanıtmakla görevli "çavuş" ile oyun alanını açmak ve seyircileri düzene sokmakla görevli "değnekçi"ler yerlerini alır. Eski ciritçilerden ve saygın kimselerden oluşan bir kurul da hakemlik görevini yerine getirmek üzere uygun bir yerde durur.

Oyun bir takımdan yaşı küçük olan bir ciritçinin davul ve zurnanın çaldığı cenk ve Köroğlu havaları içinde atını tırısa kaldırarak rakip takıma 10-15 m yaklaşmasıyla başlar. Bu oyuncu ciridini uygun bir uzaklıktan rakip dizideki oyunculardan birine fırlatır ve atını dört nala kaldırarak kendi dizisine doğru kaçar. Bu arada kendisine cirit atılan kişi de atını hızla sürerek onu kovalar; uygun gördüğü bir anda ciridini rakibine savurur. Geri dönüp kendi dizisine kaçarken ilk hücum eden takımdan başka bir oyuncu çıkarak bu kişiyi kovalar, ciridini atar. Oyun bu karşılıklı kaçıp kovalama ve hedeflere cirit atma biçiminde sürüp gider. Rakibine cirit isabet ettiren, sayı kazanır; bu sayıları toplayan kurul oyun sonunda hangi takımın kazandığını duyurur.

Ciridin ata vurulması hoş karşılanmaz ve acemilik sayılır. Usta ciritçiler rakiplerine her attıklarını isabet ettirdikleri gibi kendilerini kovalayan oyuncunun ciridinden kurtulmak için at üzerinde çok çeşitli hareketler de yaparlar. Bu hareketlerde at da büyük rol oynar; cirit atları bu durumlar için özel olarak eğitilir. Bazen attan düşme ya da cirit darbesi nedeniyle yaralananlar, sakat kalanlar ve ölenler bile olur.

Cirit, Türklerin Asya bozkırlarından Anadolu'ya taşıdıkları oyunlardan biridir. Ksenophon ve Vergilius ciride benzer bir oyundan söz etmişlerse de, bunun Türklerin oynadığı ciritle ilişkisi belirlenememiştir.

Osmanlı döneminde İstanbul'a kadar ulaşarak yaygınlık kazanan cirit, barış zamanlarında askerlerin saldırı ve savunma yeteneklerini artırmak, sefer sırasında ise askerleri çoşturmak için oynanırdı. Bu oyunlara bazen padişahların ve komutanların katıldığı da olurdu. Askerin cirit oynayarak eğitim görmesine önem veren I. Bayezid (Yıldırım) ve I. Mehmed (Çelebi) dönemlerinde Amasya ve Merzifon'da seçme ciritçilerden oluşan iki rakip bölük oluşturuldu. İstanbul'da cirit daha çok kent dışındaki büyük alanlarda ve At Meydanı'nda oynanırdı. Bu arada yeniçeriler uzağa mızrak atma yarışmaları yaparlardı. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasının ardından tehlikeli olduğu gerekçesiyle yasaklanan cirit, bir süre sonra yeniden oynanmaya başladı. Enderun ağalarının Osmanlı saraylarının geniş avlularında padişahları eğlendirmek için yaya olarak cirit oynadığı da bilinmektedir.

Günümüzde büyük ölçüde unutulmuş olan cirit, Erzurum, Kars, Artvin, Bayburt ve Konya'da, çoğu zaman gösteri niteliğinde olmak üzere yaşatılmaya çalışılmaktadır. At beslemenin eskisi kadar yaygın olmaması da bu oyunun da unutulmasına yol açmıştır.

cirit atma, cirit denen bir mızrağın uzağa atılmasına dayanan atletizm dalı. Antik Çağda Yunan Olimpiyat Oyunları'ndaki pentatlon karşılaşmalarını oluşturan beş daldan biriydi.

Bugün uluslararası erkekler karşılaşmalarında kullanılan cirit, sivri metal uçlu tahta

Cirit atmada 1983 dünya şampiyonu olan ADC'li D. Michel
ABC Ajansı

ya da metal bir mızrak biçimindedir. Uluslararası Amatör Atletizm Federasyonu'nun (IAAF) yayımladığı ayrıntılı koşullara uygun olarak üretilir. Uzunluğu en az 260 cm, ağırlığı en az 800 gr olmalıdır. Bayanlar karşılaşmalarında kullanılan cirit biraz daha kısa ve hafiftir (en az 220 cm uzunluğunda ve 600 gr ağırlığında).

Cirit, 20-25 m'lik bir pistte koşarak hız alındıktan sonra, alanda çizilmiş olan 29°'lik açı diliminin içine düşecek biçimde omuz üzerinden fırlatılır. Ciridin önce ucu yere değmelidir. Atıcı ciridi elden çıkarmadan önce tam bir dönüş (360°) yapamaz; ayrıca pistin bitimini belirleyen çizginin üstüne ya da ilerisine basmamalıdır.

Erkekler cirit atma yarışmaları uzun yıllar İskandinav atletlerin üstünlüğü ile geçti. Bu spor dalındaki ilk ulusal şampiyona 1896'da İsveç'te düzenlendi. Dünya rekoru 1953'e değin İsveçli ve Finlandiyalı atletlerin elinde kaldı. Bayanlar cirit atma yarışması Olimpiyat programına 1932'de alındı. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (atletizm); Olimpiyat Oyunları.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

---

ciro, emre yazılı senetlerin ya da çeklerin, genellikle arka yüzüne imza atılması yoluyla hak sahibi tarafından başka kişilere devrini sağlayan hukuki işlem. Ciranta (ciro eden) bu işlemle hem senet borçlusuna, hem ciro edilen kişiye yetki vermiş olur. İmza değerli kâğıda bağlı allonj (poliçenin arka yüzünün devamı olarak kabul edilen kâğıt) üstüne de atılabilir. Kısmi ciro, çizilmiş ciro geçersiz kabul edilir.

Senetten doğan hakları başka bir kişiye geçirmek amacıyla yapılan ciroya "temlik cirosu" denir. Ciro yalnızca başka bir kişinin senetten doğan hakkı senet sahibi adına kullanması için yapılmışsa, tahsil cirosu söz konusudur; bu durumda "bedeli tahsil içindir", "kabz içindir" ya da "vekâleten" gibi özel kayıtların konması gerekir. Bir rehin hakkı kurulması amacıyla yapılmış olan ciroya ise "rehin cirosu" denir. Bunun için de "bedeli rehindir", "bedeli teminattır" gibi kayıtlar gereklidir.

Temlik cirosu "tam ciro" ve "beyaz ciro" biçiminde olabilir. Tam ciroda lehine ciro yapılan kişi belirtilir. Beyaz ciroda ise ad verilmeksizin yalnızca imza atılır. Poliçeyi beyaz ciro ile devralan kişi bunu kendi ya da başkasının adına doldurabilir; ayrıca beyaz ciro ya da tam ciro yoluyla ya da olduğu gibi başkasına teslim ederek de devredebilir. Temlik cirosunun başta gelen işlevi senetten doğan hakların devrini sağlamasıdır. İkincisi ise teşhis işlevidir; poliçeyi elinde bulunduran kimse, düzgün bir ciro zinciri ile hak sahibi olduğunu kanıtlar. Temlik cirosunun üçüncü işlevi güvence işlevidir; poliçenin kabul edilmemesi ya da ödenmemesi durumunda ciranta kendinden sonra gelenlere, özellikle senedi elinde bulundurana karşı sorumlu olur. Ama ciranta daha önceden kabul ya da ödemeden sorumlu olmayacağı koşulunu koyabilir ve poliçenin yeniden ciro edilmesini yasaklayabilir.

Ciro edilen hamil cirantanın temsilcisi durumunda bulunduğundan, muhatap (senedi ödeyecek kişi) cirantaya karşı sahip olduğu defileri tahsil cirosuyla senedi devralana karşı ileri süremez. Tahsil cirosuyla senedi devralan kişi, bunu ancak yeniden tahsil ya da tevkil cirosuyla devredebilir. Rehin cirosunda da kişisel defiler ileri sürülemez; ama rehinle sağlanan alacağa ilişkin defiler ileri sürülebilir.

Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 690. maddesi, bononun niteliğine aykırı düşmemek koşuluyla uygulanacak poliçe hükümleri arasında ciroya ilişkin TTK'nın 593-602. maddelerini de saymıştır. Çekin cirosu da poliçeye benzer. Açıkça bir kişinin emrine yazılı ya da bir kişi adına yazılı, ama emre açık olmayan senetler ciro ile devredilir. Hamiline yazılı çeke yapılan ciro geçerli olmakla birlikte, senedin devir biçimini etkilemez ve cirantanın hamiline karşı sorumluluğuna yol açar. Çekin muhataba cirosu ise kural olarak makbuz hükmündedir. Poliçedeki ciro türleri çekte de uygulanır. Ama rehin cirosu yapılamaz; çünkü çek bir ödeme aracıdır.

Cirripedia (sülükayaklılar), deniz kabuklularının yaklaşık 1.000 türü kapsayan altsınıfı. Bazı uzmanlarca ayrı bir sınıf olarak kabul edilen *Cirripedia* üyelerinin erişkinlerinde gövde kalkerli levhalarla kaplıdır. Kayalara, iskele kazıklarına, teknelerin altına, sularda sürüklenen odunlara, deniz yosunlarına ya da istiridyelerden balinalara kadar birçok deniz hayvanının gövdesine baş aşağı tutunarak yaşarlar. Bacaklarında bir bölümünün başkalaşmaya uğramasıyla oluşmuş, gövde içine çekilebilen tüysü organlarıyla (sülük ayak) küçük yiyecek parçalarını yakalayarak beslenirler. Bazı türlerin erişkinleri ise, yengeç, denizanası, denizyıldızı ve öbür deniz omurgasızlarının iç asalağıdır.

Cirripedia üyelerinin erişkinleri genellikle erdişidir (aynı bireyde hem erkek, hem dişi üreme organları bulunur). Bu erdişi türlerde çoğu kez, gövdeye yapışmış durumda, belli bir biçimi olmayan çok küçük yapılı tamamlayıcı bir erkek görülür; ayrı eşeyli bazı türlerde de buna benzer bir erkek, çok daha iri ve tam oluşmuş dişiye yapışık durumdadır. Buna karşın hemen hepsi çapraz döllenmeyle ürer; kendi kendini dölleme çok seyrektir. Yumurtalar manto boşluğunda olgunlaşır; yumurtadan çıkan larvalar, öbür kabuklularda olduğu gibi, suda

serbestçe yüzebilir (*nauplius* evresi). *Thoracica* takımında, larvalar yaklaşık altı *nauplius* evresinden geçtikten sonra kitinden oluşmuş çiftçenetli bir kabuğu, birinci duyargaların üstünde yapışma bezleri ve sülük ayakları olan *cypris* biçimine dönüşür; daha sonra gövde yuvarlaklaşır, kabuk levhaları oluşur ve larva erişkin halini alır.

Bu takımın erişkinlerinde altı çift sülük ayak bulunur ve kabuklar hemen hemen tüm gövdeyi örter. *Lepas* cinsinin üyeleri

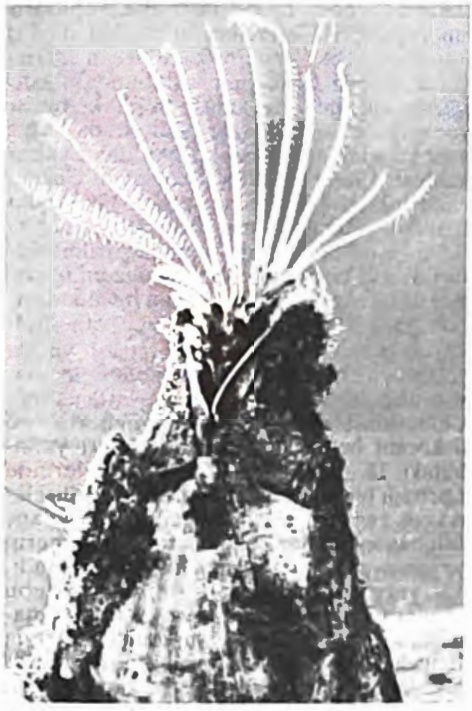

Bir *Cirripedia* türü
Anthony Mercieca. Root Resources - EB Inc

denizde sürüklenen odunların üstüne sapıyla tutunarak yaşar. Bir yüzeye sapsız bağlanan örneklerde kabuklar genellikle bakışımlıdır ve biçimi koniyi ya da fıçıyı andırır. Bunlardan *Balanus* cinsi, iskele kazıklarına ve gemi altlarına yapışan deniz canlılarının önemli bir bölümünü oluşturur.

Acrothoracica takımının üyeleri, tekeşeyli, sülük ayakları altı çiftten az olan, kabuksuz ve küçük hayvanlardır. Midye kabukları ve mercan gibi sert, kireçli maddelerin içinde yuvalanarak yaşarlar.

Rhizocephala takımının bütün üyeleri asalaktır. *Sacculina* cinsinde olduğu gibi, bu hayvanların gövde uzantıları, kabuk ve sindirim boruları kaybolmuştur. Yengeç ve benzeri deniz hayvanlarının gövdesine emici uzantılarını sokarak asalak yaşarlar; bu uzantılar konağın üremesini engeller. *Ascothoracica* takımının asalak türleri altsınıfın en ilkel üyeleridir; erişkinleri *cypris* evresindeki yarı erişkin larvaları andırır. Knidlilerin ve derisidikenlilerin içinde asalak yaşayan *Laura*, takımın en tanınmış cinsidir.

Cisalpina Cumhuriyeti, Fransızca RÉPUBLIQUE CISALPINE, İtalyanca REPUBBLICA CISALPINA, Napoléon'un Haziran 1797'de, İtalya'nın kuzeyindeki Po Irmağı vadisi ve çevresinde fethettiği topraklarda kurduğu cumhuriyet. Başlangıçta yalnızca Lombardiya'yı kapsarken, sonradan Emilia, Modena ve Bologna'yı da içine alacak biçimde genişletildi; cumhuriyetin kuruluşundan birkaç ay öncesine değin bu bölgelerin tümü birden Cispadana Cumhuriyeti(*) olarak anılırdı. Ardından Venedik'in denize uzak kesiminin ve İsviçre'nin Valtellina'daki kantonlarının bazı bölgeleri cumhuriyete katıldı. Fransa ile Avusturya arasındaki Campo Formio Antlaşması (17 Ekim 1797) ile cumhuriyet tanındı.

Anayasası ve yönetim yapısı Fransa'daki Direktuvar(*) sistemini örnek alıyordu. Görünüşte bağımsızdı ve Paris'te bir büyükelçilikle temsil ediliyordu. Ama Fransa'nın topraklarında bulundurduğu kuvvetleri ve yaptığı aylık yardımlar bu ülkeye sıkı sıkıya bağımlı olmasını sağladı. 1801'de Napoléon'un diktatörlüğünde İtalya Cumhuriyeti olarak yeniden oluşturulduysa da, 1805'te İtalya Krallığı'nın kurulmasıyla varlığı tümüyle sona erdi.

cisim, bir küme ile o kümede tanımlı iki tane ikili işlemden oluşan ve belirli postülaların geçerli olduğu cebirsel sistem. Sistemdeki ikili işlemler olarak, örneğin, "toplama" (+) ve "çarpma" (.) alındığında bu postülalar şöyle sıralanabilir: 1) Toplama ve çarpma işlemleri değişmelidir: Kümedeki her a, b öğeleri için $a+b=b+a$ ve $ab=ba$; 2) toplama ve çarpma işlemleri birleşmelidir. Her a, b, c için $a+(b+c)=(a+b)+c$ ve $a(bc)=(ab)c$; 3) her a için $a+0=0+a=a$ ve $a1=1a=a$ olacak biçimde 0 (toplamın birim öğesi) ve 1 (çarpımın birim öğesi) öğeleri vardır; 4) her a öğesi için, $a+(-a)=0$ olacak biçimde bir $-a$ öğesi (a öğesinin toplamaya göre tersi) vardır ve sıfırdan farklı her a öğesi için, $aa^{-1}=1$ olacak biçimde bir a^{-1} öğesi (a öğesinin çarpmaya göre tersi) vardır; 5) çarpma, toplama üzerine dağılmalıdır: Her a, b, c için, $a(b+c)=ab+ac$ ve $(a+b)c=ac+bc$.

Alışılagelmiş toplama ve çarpma işlemleri altında, rasyonel sayılar kümesinin, gerçek sayılar kümesinin ve karmaşık sayılar kümesinin yukardaki postülaları sağladıkları, bu nedenle bu kümelerin birer cisim oluşturdukları gösterilebilir. 4. postüla, toplama ve (sıfırdan farklı bir sayıyla) çarpma işlemlerinin terslerinin (çıkarma ve bölme) tanımlanmasına olanak verir. Cisim, en geniş anlamıyla, üzerinde (sıfıra bölme dışında) alışılmış dört işlemin tanımlanmış olduğu sayılar kümesi olarak anlaşılabilir; gerçekten de bu kavram, yukardaki aksiyomatik tanımıyla, bu tür sistemlerin özelliklerinin incelenmesi amacıyla ortaya konmuş ve önem kazanmıştır. Üzerinde alışılmış toplama ve çarpma işlemleri tanımlanmış tamsayılar kümesi (pozitif ve negatif doğal sayılar) ise bir cisim oluşturmaz, çünkü bu sistemde, (1'den farklı) hiçbir sayının çarpmaya göre tersi yoktur. Benzer biçimde, kare matrislerden(*) oluşan küme de, matris toplamı ve çarpımı altında bir cisim oluşturmaz, çünkü öteki postülalar geçerli olduğu halde, bu sistemde matris çarpımı değişmeli değildir. Cisim yapısının öteki postülalarına uyduğu halde çarpma işlemi değişmeli olmayan bir başka sistem de İrlandalı matematikçi W. R. Hamilton'un dördeyler(*) sistemidir. Sonlu sayıda öğe içeren cisimlere örnek olarak, p bir asal sayı olmak üzere, $\{0, 1, 2, \ldots, P^{1}\}$ kümesi ile bu küme üzerinde tanımlanmış modülo p toplama ve çarpma işlemlerinin oluşturduğu sistem gösterilebilir. Örneğin $\{0, 1, 2, 3, 4\}$ kümesi modülo 5 toplama ve çarpma işlemlerine göre bir cisim oluşturur. Bu cisimde; 0, 1, 2, 3, 4 sayılarının toplamaya göre tersleri sırasıyla 0, 4, 3, 2, 1 ve 1, 2, 3, 4 sayılarının çarpmaya göre tersleri de sırasıyla 1, 3, 2, 4 sayılarıdır. Bu tür cisimler ilk kez 1801'de C. F. Gauss tarafından incelenmiştir.

Cisim, aksiyomatik yapı olarak grup(*) ve halka(*) yapılarıyla ilişkilidir. Bir cisim, 1) kümedeki öğeleri toplama işlemine göre bir Abel grubu(*) oluşturan, 2) kümedeki sıfırdan farklı öğeleri çarpma işlemine göre bir Abel grubu oluşturan ve 3) çarpmanın toplama üzerine dağılmalı olduğu bir sistem olarak tanımlanabileceği gibi; çarpmaya göre birim öğesi ve sıfırdan farklı her öğenin çarpmaya göre tersi bulunan değişmeli halka olarak da tanımlanabilir.

Cisimler kuramı modern cebirin dallarından birini oluşturur. Çokterimli denklemlerin çözülebilirlik koşullarının belirlenmesi, yalnızca cetvel ve pergel kullanılarak bir açının üç eşit parçaya bölünmesinin ve alanı bir dairenin alanına eşit karenin çizilmesinin olanaksızlığının gösterilmesi gibi önemli sonuçlara varılmasını sağlayan ve adını Fransız matematikçi E. Galois'dan alan Galois kuramı, gruplar kuramına ve bir cismin normal genişlemelerinin kuramına dayanmaktadır.

Ciskei, XHOSA-CISKEI olarak da bilinir, Afrika'nın güneyinde, çoğunlukla Zosa (Xhosa) dili konuşan halkın yaşadığı cumhuriyet. Bu statüsü uluslararası düzeyde tanınmamaktadır. Güneydoğudan Hint Okyanusu, güneybatı, kuzeybatı ve kuzeydoğudan Güney Afrika Cumhuriyeti'yle çevrilidir. Güney Afrika Cumhuriyeti topraklarında yer alan parmak biçiminde bir uzantı ile kuzeydoğudaki Transkei'den ayrılır; Transkei de gene Güney Afrika Cumhuriyeti tarafından Zosa dili konuşan halk için yurtluk olarak belirlenmiş ve uluslararası planda tanınmamakla birlikte bağımsız ilan edilmiştir. Büyük Kei Irmağının güneyinde yer alan cumhuriyetin adı "Kei'nin bu yakası" anlamına gelir. Irmağın kuzey yakasına da "Kei'nin ötesi" anlamına gelen Transkei adı verilmiştir. Büyük Balık (Afrikaner dilinde: Groot-Vis) Irmağı Ciskei'nin güneybatı sınırını oluşturur. Ciskei 1980'lerin başında 5.386 km²'lik bir toprak parçasıydı. Büyük bölümü dikenli ağaçlarla kaplı engebeli savanlardan oluşan bölgeyi, Keiskama ve Siyah Kei (Swart-Kei) ırmakları akaçlar.

18. yüzyılın başlarında bugün Ciskei'yi oluşturan bölgede, yaşayan Zosalar Avrupalı çiftçilerin yerleştiği topraklara art arda saldırılar düzenlemeye başladı. Bu yüzden çıkan Kap Sınır Savaşları (1779-1879), 19. yüzyılın sonunda Ciskei'nin tümüyle Kap Kolonisi'ne katılmasıyla sonuçlandı. 1961'de Ciskei Bölgesel Yönetimi'nin oluşturulmasıyla, Ciskei, Güney Afrika Cumhuriyeti içinde ayrı bir yönetsel bölge oldu. On yıl sonra bu yönetim kaldırıldı ve yerine bir yasama meclisi ile bir yürütme konseyi getirildi. Ciskei 1972'de, başkenti King William's Town'dan 4 km uzaklıktaki Zwelitsha olan özerk bir Siyah devleti ilan edildi. İlk seçimlerde Ciskei Ulusal Bağımsızlık Partisi iktidara geldi ve parti başkanı Lennox Sebe başbakan oldu. Ciskei, Kasım 1981'de Güney Afrika Parlamentosu'ndan geçen bir yasayla 4 Aralık'tan başlayarak geçerli olmak üzere Sebe'nin cumhurbaşkanlığında bağımsız bir cumhuriyet yapıldı. Kesin sınırlarının saptanması ise bağımsızlıktan sonra yapılacak son görüşmelere bırakıldı. Kei Irmağı boyundaki dar bir arazi konusunda Transkei ile anlaşma sağlanamadı.

Geçimlik olarak yapılan ve astropik meyveler, mısır, buğday, patates, sebze gibi ürünleri kapsayan tarım başlıca ekonomik etkinliktir; ayrıca yaygın biçimde sığır ve koyun yetiştirilir. Ciskei mineral kaynaklar açısından yoksuldur. Sanayi ürünleri tekstil, giysi ve deri eşyadır. Ciskei'de yaşayanların çoğu cumhuriyet sınırlarının hemen dışındaki East London ve King William's Town'da bulunan sanayi bölgelerine her gün çalış-

maya gidip gelir. Nüfusun önemli bir bölümü de gene dışarıda sözleşmeli göçmen işçi olarak çalışıp ulusal gelirin yaklaşık üçte ikisine katkıda bulunur. Dimbaza ve Sada, sanayinin gelişmesi için merkez olarak seçilmiştir. Geçici başkent Zwelitsha'dır; Alice kentinde Fort Hare Üniversitesi vardır. 1962'de, East London'ın 24 km kuzeybatısında kurulan işçi banliyösü Mdantsane (nüfus 1986 tah. 242.823) en kalabalık kentsel yerleşimdir. Nüfus (1991 tah.) 862.000.

cismani zarar, yaralama ya da sakatlamayla sonuçlanan haksız bir eylemle insan bedenine verilen zarar. Çalışma gücünün yitirilmesi ya da eksilmesinden, ekonomik geleceğin sarsılmış olmasından ve zarara uğrayan kişinin haksız eylem sonucunda yitirdiği sağlığını yeniden kazanabilmek ve meydana gelen bedensel noksanlığı giderebilmek için yaptığı ilaç, doktor, protez vb giderlerinden doğan zararları kapsar. Cismani zarara uğrayan kişi Borçlar Kanunu'nun 46. ve 47. maddelerine dayanarak maddi ve manevi tazminat davası açabilir.

Cispadana Cumhuriyeti, İtalyanca REPUBBLICA CISPADANA, Fransızca RÉPUBLIQUE CISPADANE, General Napoléon Bonaparte'ın Aralık 1796'da Reggio ve Modena düklükleri ile papalık devletlerinden Bologna ve Ferrara'yı birleştirerek oluşturduğu devlet. Papalık, 19 Şubat 1797'de imzalanan Tolentino Antlaşması ile Romagna'yı da Cispadana cumhuriyetine bıraktı. Birleştirilen bölgeler bir anayasa oluşturmak için temsilciler seçtilerse de, Nisan 1797'de Bonaparte, Cispadana'yı Po Irmağı üzerindeki bölgelerle birleştirerek yeni bir Cisalpina Cumhuriyeti(*) kurmaya karar verdi.

Cissus *bak.* frenkasması

Cistelidae *bak.* Alleculidae

Cistercium seramiği, 16. yüzyılda üretilmiş kurşun sırlı İngiliz seramiği. Metal görünümlü siyah ya da paslı demir renginde sırlanmış koyu kırmızı ve sert seramik kaplar, Yorkshire'daki Cistercium tarikatı manastırlarında yapılan kazılarda ortaya çıkartıldığı için bu adla anılır. Kaplar manastırın bitim tarihinden (1540) daha önceye aittir. Ama 1599 tarihli bir örnek, üretimin devam ettiğini gösterir. Çoğu çeşitli biçimlerdeki içki kaplarıdır. Kaplar genellikle bezemesizdir, ama beyaz astarla yapılan halka ya da gül bezeklerin yanı sıra, yatay çizgilerle bezenmiş bazı örnekler de vardır. Bu kaplar Monmoutshire'daki Abergavenny'de, Derbyshire'daki Tickford'da ve Kent'teki Wrotham'da bulunan atölyelerde üretilmiştir.

Cistercium tarikatı, Katolik manastır tarikatı. İlk manastır 1098'de Burgonya'da Dijon yakınlarındaki Cistercium'da (bugün Cîteaux) kurulmuştur. Kurucuları Molesmeli Aziz Robert'in önderliğinde bir araya gelen bir grup Benedikten keşişidir. Molesme Manastırı'nın gevşek kurallarından hoşnut olmayan bu keşişler, Benediktenlik kurallarının katı bir yorumuna dayanan münzevi bir yaşam sürmek istediler. Robert'in ardılı Aziz Albéric'in yerini alan Aziz Stephen tarikatın ilkelerini oluşturdu. Yeni kurallar katı çileci bir yaşam öngörüyordu. Feodal gelirleri reddeden üyeler kol işçiliğini keşişliğin başlıca ilkelerinden biri haline getirdiler. İlk kadın Cistercium manastırları 1120'de kuruldu.

Cistercium yönetimi aynılık (bütün manastırlarda aynı kural ve geleneklerin uygulanması), genel toplantılar (manastır başkeşişlerinin her yıl Cîteaux'daki genel toplantıya katılması) ve ziyaret (kurucu keşişin her yıl bağlı manastırları ziyaret ederek disiplin uygulamasını denetlemesi) olmak üzere üç temele dayanıyordu. Her manastır kendi içinde özerkti. Her keşiş, yemin ederek katıldıktan sonra, yaşam boyu manastırın üyesi oluyordu. Ziyaretler ve genel toplantılar ise manastırların dışından denetlenmesini sağlıyor, böylelikle bütün manastırlarda aynı ilkeler korunabiliyor, yasalar uygulanabiliyor, kurallara uymayanlar cezalandırılabiliyordu.

1112'de Clairvaux'lu Aziz Bernard'ın erkek kardeşleri ve 25 kadar arkadaşıyla birlikte gruba katılmak üzere Cîteaux'ya gelmesiyle tarikatın kaderi değişti. 1115'te Aziz Bernard'ın kurucu keşiş olarak görevlendirilmesinden sonra tarikat hızla gelişti. Aziz Bernard öldüğünde (1153), Cistercium manastırlarının sayısı 338'i bulmuş, bunların 68'ini Clairvaux'lu keşişler kurmuştu. Tarikat, İsveç'ten Portekiz'e, İskoçya'dan Doğu Akdeniz ülkelerine kadar geniş bir alana yayılmıştı.

12. yüzyıl tarikatın altın çağı oldu. Yüzyılın sonlarına doğru birçok manastırda servet birikimine ağırlık verildi, kurallar gevşedi, en temel ilkeler çiğnenmeye başladı. Tarikatın hızla yayılması, yıllık toplantı ve ziyaret ilkelerinin uygulanmasının denetimini olanaksızlaştırdı. Üstelik manastırların kendi başkeşişlerini seçme hakkı, çoğu zaman kilise dışı yöneticiler ya da papa tarafından çiğneniyordu. Manastır gelirlerini ele geçirmeye çalışan kişiler manastır üyesi bile olmadıkları halde başkeşiş oldular. Reform hareketinden sonra Kuzey Avrupa'da neredeyse hiç Cistercium keşişi kalmadı.

Gene 16 ve 17. yüzyıllarda, Fransa'da tarikat içinde bazı reformlar yapıldı. Bunların en önemlisi, La Trappe Manastırı'nı yöneten ve 1664'te başkeşişliğe getirilen Armand de Rancé'nin başlattığı reform oldu. La Trappe başkeşişinin sessizlik, dua, kol işçiliği ve inziva ilkesini dengeli bir biçimde yeniden uygulamaya koymadaki başarısı, katı kural yanlısı çeşitli grupların Trappistler olarak adlandırılmasına yol açtı. 1960'ların sonlarına değin reformcu Cistercium keşişleri toplu olarak ve sessizlik içinde yatar, yemek yer ve çalışırlar, et, balık ve yumurta yemezlerdi. Ama artık birçok manastırda keşişler ortak yatakhanelerde yatmamakta, katı perhiz uygulamamakta ve sürekli sessizlik içinde yaşamamaktadır. II. Vatikan Konsili'nin (1962-65) reformları ve Katolik Kilisesi'nin bunu izleyen modernleşme girişimleri ile bireye daha çok önem verilmeye, çeşitli Trappist manastırlarda da değişik uygulamalar görülmeye başlamıştır.

Bugün, "İtaatkâr Cisterciumcular" adıyla anılan ilk tarikatın uzantıları, 1666'daki ılımlı bir reformdan sonra gelişmesini sürdürdü. Bu kanada bağlı bazı cemaatlerin uygulamaları katı itaatkârlardan pek farklı değildir. İki tarikatta edebiyat alanında bir canlanma görülmüştür.

Cistercium üslubu, BEMARDINE ÜSLUBU olarak da bilinir, ciddiyet, alçakgönüllülük ve katı bir disipline dayanan 12. yüzyıl Cistercium tarikatı mimarlığı. Cistercium tarikatı sanatı, birçok başka tarikatın tersine çok katı kısıtlamalar içinde uygulamış, kiliselerin heykellerle bezenmesini, el yazmalarının resimlerini, taştan kilise kulesi yapılmasını ve vitray kullanılmasını yasaklamıştı. Bu yüzyılda bütün Avrupa'ya yayılan ve çoğu ıssız yerlerde yapılmış olan 700'ü aşkın Cistercium manastırının, etkiyi yalnızlıkta arayan mimarlığı, bu katı anlayışı yansıtır.

12. yüzyıl, beşik kemerli ve tonozlu, kütlesel bir mimarlık anlayışıyla özellik kazanan romanesk sanatla yapısal gerekliliklerden başka görsel etki arayışına da karşılık veren, sivri kemer ve tonozların egemen olduğu görkemli gotik sanat arasında bir geçiş dönemi oluşturuyordu. Aynı yüzyılın öteki önemli tarikatı olan Burgonya Cluny tarikatının daha özenli mimarlık yapıtlarının çoğu gibi Cistercium mimarlığı da bu üsluplardan her ikisinin özelliklerini içerir. Daha sonraki Cistercium üslubundaki kiliselerin çoğunda romanesk beşik kemerin yerini gotik sivri kemer aldıysa da, ağır yapı kütleleri romanesk üsluba daha yakın kaldılar. Cluny tarikat kiliseleri gibi Cistercium üslubu kiliseler de, erken Hıristiyan bazilika planının tonoz örtüyle ve sayısı artan çeşitli bölümlerle zenginleştirilmesinden oluşan bir romanesk plan düzeni üzerine kuruluydu (erken Hıristiyan bazilikalarının yan nefleri, yüksek bir orta nefi ve bunun doğu ucunda bir apsisi ya da yarım daire biçimli bir çıkıntısı olan, uzunlamasına gelişmiş bir plan düzeni vardı). Ama Cluny kiliselerinin tersine ne figüratif, ne dekoratif heykellerle bezenen, aşırı yalınlıktaki 12. yüzyıl Cistercium kiliselerinde ağırbaşlı bir incelik izleniyordu. Bu kiliselerin çok geniş bir alana yayılması, gotik yapı üslubunun ilk belirtisi olan sivri kemerin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı. 12. yüzyıla ait başlıca Cistercium üslubu yapılar Cîteaux (1125-93) ve Clairvaux manastırlarıyla (1133-74) yapımına 1139'da başlanan Fontenay manastır kilisesidir.

Başlangıçta Cistercium tarikatının ve sanat ürünlerinin belirleyici niteliği olan yalınlık ve ağırbaşlılık çok kalıcı olmadı. 13. yüzyılda mimarlık anlayışı, manastır tarikatı dışındaki katedrallerin mimarlık anlayışına çok daha yakın hale geldi. Gotik üslubun tipik özelliklerinden olan kaburgalı tonozlar, uçan payandalar ve ışınsal düzenlenen şapeller yaygınlaştı. Gene de Cistercium üslubu, dönemin egemen gotik üslubunun daha ağırbaşlı ve gelişmemiş bir çeşitlemesi olarak kaldı.

Cistus *bak.* laden

Cité Industrielle *bak.* Sanayi Kenti

Cîteaux, Latince CISTERCIUM, Fransa'da, Dijon'un güneyinde, Burgonya planlama bölgesinin (*région de programme*) Côte-d'Or ilinde (*département*) manastırıyla ünlü köy. Molesme başkeşişi Aziz Robert'in 1098'de kurduğu manastır, Clairvaux'lu Aziz Bernard'ın(*) çalışmalarıyla Cistercium tarikatının(*) merkezi oldu. Cîteaux'nun görkemli geçmişinden bugüne yalnızca bir gotik manastır kalıntısı ile bazı 18. yüzyıl yapıları ulaşmıştır. Manastır 1898'de yeniden Cistercium tarikatına verilince, tarikatın Büyük Ruhani Meclisi'i buraya yerleşmiştir.

Citheronildae, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımından, yalnız Yenidünya'da yayılmış böcek familyası. Bazı uzmanlar bu familyayı, *Saturniidae* (tavuskelebekleri) familyasının içinde bir altfamilya (*Citheroniidae*) olarak sınıflandırırlar.

Citheronia regalis'in dikenli tırtılı, ürkütücü görünüşüne karşın zararsızdır. Yeşil gövdesinin üstünde kara, başının arkasında kırmızı dikenleri olan bu tırtıl en çok ceviz yapraklarıyla beslenir. Erişkinlerin açık ye-

şil renkteki ön kanatları kırmızı damarlı ve sarı benekli, kırmızımsı turuncu renkteki arka kanatları da iri sarı lekelidir. *Eades imperialis*'in kanatları sarı, gövdesi koyu

Citheronia regalis
Ray Glover - The National Audubon Society Collection / Photo Researchers

mor desenlidir; larvasının başı kahverengi, yeşil gövdesi uzun ve seyrek beyaz tüylerle kaplıdır. *Anisota* cinsinin larvaları özellikle akçaağaç ve meşe ağaçlarına büyük zarar verir.

Citicorp, eskiden (1967-74) FIRST NATIONAL CITY CORPORATION, ABD'de 4 Aralık 1967'de kurulan ve başlıca yan şirketi, City Bank of New York, National Association adlı bankacılık kuruluşu olan holding.

Geçmişi 1812'ye dayanan bankanın adı 1968'de First National City Bank, 1976'da da Citibank, N. A. olarak değişti. Kuruluşundan beri holdingin yaygın adı ve ticaret unvanı olan Citicorp ancak 26 Mart 1974'te resmî ad oldu. Merkezi New York kentindedir.

1811'de Kongre, New York gibi kentlerde şubeleri bulunan, ülkenin merkez bankası First Bank of United States'in imtiyazını yenilemeyi reddetti. 16 Haziran 1812'de First Bank'ın New Yorklu bazı hissedarları ile başka yatırımcılar eyalet izniyle City Bank of New York'u kurdular. Banka eski First Bank şubesinde etkinliklerine başladı. New York ülkenin ticari ve mali merkezi durumuna geldikçe banka da büyüdü ve 1865'te Ulusal Banka Yasası çerçevesinde tescil edilerek National City Bank of New York adını aldı. 1897'de dış ilişkiler bölümü açan ilk büyük Amerikan bankası oldu. 1915'te International Banking Corporation'ı da (kuruluşu 1902) satın alarak 13 ülke ve bölgede 21 denizaşırı şubesiyle ABD'nin en büyük uluslararası bankası oldu.

ABD'de ve yabancı ülkelerde gerçekleştirilen çok sayıda birleşmeler ve satın almalarla banka büyüdü. 1931'de The Bank of America, N. A.'yı (First Bank of United States' in uzantısı, California'daki aynı adlı bankadan ayrı) ele geçirdi. 1955'te First National Bank of the City of New York (kuruluşu 1863) ile birleştikten sonra First National City Bank of New York adını aldı.

Sonradan adı City Bank of New York olarak değiştirilen First National Bank of New York'un, yeni açılacak yan kuruluşların ve bir mali şirket ile seyahat çeki şirketi gibi bankadan ayrılan şirketlerin hisse senetlerini elde tutmak üzere 1967'de Citicorp adlı holding kuruldu. Yeni holding bankanın birikim olanaklarını artırdı ve vergiler, munzam karşılıklar ve faiz oranları konularında üstünlük sağladı. 1978'de Carte Blanche Corporation'ı, 1981'de de Diners Club, Inc.'ı satın alarak ABD kredi kartı piyasasında önemli bir pay elde etti. 1982 ve 1983'te San Francisco'da Fidelity Savings and Loan Association, Chicago'da First Federal Savings and Loan ve Florida'da New Biscayne Savings and Loan Association adlı üç önemli kredi kuruluşunu satın alarak varlığını 8,5 milyar dolardan fazla artırdı ve eyaletler arası banka işlemlerini büyük ölçüde genişletti.

cito, derebeylik Japonya'sında şogunluk denen merkezî askeri hükümetçe vergi toplamak ve yörede barışı korumak için atanan yönetici. İlk atamalar 12. yüzyıl başlarında yapıldı. Şogunluğun fermanlarını uygulamak, vergilerin hakça paylaştırılıp toplanmasını sağlamakla yükümlü olan *cito*, hizmetlerinin karşılığında üründen pay alır ve görevini oğluna devredebilirdi. Bölge yargıcı olarak da görev yapar, ayrıca kendi kullanımı için pirinç vergisi toplayabilirdi.

Cito gerektiğinde şoguna askeri hizmette bulunur, askeri valiler de (*şugo*) bunlar arasından atanırdı. 14. yüzyıla gelindiğinde, bu askeri valilerin gücü büyük ölçüde arttı; alt sınıf *cito* ise toprak sahiplerine karıştı.

Citrine (Wembly), Walter McLennon Citrine, 1. Baron, SIR WALTER CITRINE (1935-46) olarak da bilinir (d. 22 Ağustos 1887, Liverpool - ö. 22 Ocak 1983, Brixham, Devon, İngiltere), İngiliz sendika lideri. 1926-46 arasında İşçi Sendikaları Kongresi'nin (TUC) genel sekreterliğini yapmıştır.

Bir işçi ailesinin çocuğuydu. Elektrikçi olarak çalışmaya başladı ve Liverpool'daki elektrikçiler sendikasında etkinlik gösterdi. 1914'ten 1920'ye değin Elektrik İşçileri Sendikası'nın Mersey ilçesi sekreterliğini yürüttü. 1920'de bu sendikanın, dört yıl sonra da TUC'un genel sekreter yardımcısı oldu. 1926'da TUC genel sekreterliğine getirildi. 1928-45 arasında Uluslararası İşçi Sendikaları Federasyonu, 1945-46'da da Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu başkanlığında bulundu.

Genel sekreterliği sırasında başarılı bir yönetici ve usta bir örgütçü olarak ünlendi. İngiliz işçi hareketinin muhafazakâr kanadındandı; ülke içi ve dışı sendikal ilişkilerde komünizme karşı katı bir tutum izledi. *The Trade Union Movement in Britain* (1926; İngiltere'de Sendikal Hareket), *I Search for Truth in Russia* (1936; Rusya'da Gerçeği Arıyorum), *My American Diary* (1941; Amerika Güncem), *Men and Work* (1964; İnsanlar ve İş) ve *Two Careers* (1967; İki Meslek) gibi kitaplar yazdı. 1935'te "sir" unvanı verilen Citrine, 1946'da soylular arasına kabul edildi.

Citroën, Fransa'nın önde gelen otomobil üretim şirketi. Kurucusu André Citroën Fransız otomobil sanayisine seri üretim yöntemlerini getirmiştir. 1976'dan beri Peugeot SA'nın(*) bir birimi durumundadır.

Citroën, André-Gustave (d. 5 Şubat 1878, Paris - ö. 3 Temmuz 1935, Paris, Fransa), Fransız mühendis ve sanayici. Henry Ford'un üretim yöntemlerini Avrupa otomobil sanayisinde ilk kez uygulamaya koymuştur. Önceleri Mors otomobil şirketinde çalıştı ve bu fabrikanın yıllık üretimini 125 arabadan 1.200 arabaya çıkarmayı başardı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Citroën markalı küçük arabaların seri üretimini başlattı ve fabrikası kısa bir süre sonra Fransa'nın en büyük otomobil şirketlerinden biri durumuna geldi.

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Citroën, Fransız ordusunu, seri askeri malzeme üretiminin zorunluluğuna ikna etti. Kendi üstlendiği malzemelerin üretimi amacıyla kurduğu işletmeleri savaştan sonra otomobil fabrikasına dönüştürdü. 1929'daki Büyük Bunalım sırasında üretimde kısıntı yapmaya karşı çıktı ve 1934'te dönemin en gözde önden çekişli otomobili olan Citroën 7'yi

Citroën
H. Roger-Viollet

üreterek piyasaya sürdü. Ama şirketin aynı yıl iflas etmesi ve 1935'te yeniden düzenlenmesi sırasında kuruluş üzerindeki etkinliğini yitirdi.

Citroën başta 13.000 km'lik Beyrut-Pekin seferi olmak üzere bilimsel araştırma amacıyla düzenlenen birçok otomobil yolculuğunu mali açıdan destekledi, bu arada Katolik ilahiyatçı Pierre Teilhard de Chardin'in Orta Asya'da jeolojik çalışmalar yapmasına olanak sağladı. Zafer Takı'nın ve Concorde Meydanı'nın aydınlatılması da, Citroën'in Paris'e sunduğu hizmetlerdendir.

Citrohan Evi, mimar Le Corbusier'nin, modern mimarlık anlayışının temel ilkelerini ilk kez uyguladığı yapı (1920-22). *Ayrıca bak.* Corbusier, Le.

Citrus, turunçgiller (*Rutaceae*) familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen küçük ağaçların oluşturduğu bitki cinsi. Limon(*), portakal(*), turunç(*), mandalina(*), greyfurt(*), ağaçkavunu(*) ve bergamot(*) bu cinsin en önemli türleridir.

Città di Castello, İtalya'nın orta kesiminde, Umbria yönetim bölgesine bağlı Perugia ilinde kasaba. Tiber Irmağı üzerinde, Arezzo'nun doğusunda yer alır. Ostrogot kralı Totila'nın yıktığı Tifernum Tiberinum'un bulunduğu yerde kurulmuştur. Rönesans döneminde kasabayı yöneten ve sanatçıları korumalarıyla tanınan Vitelli ailesi birçok mimari anıt bırakmıştır. Günümüzde sanat galerisi olarak kullanılan 1531-32 tarihli Vitelli Sarayı (Plazzo Vitelli Della Cannoniera) ile S. Francesco Kilisesi'ndeki (1273) Vitelli Şapeli'nin (1564) mimarı Giorgio Vasari'dir. Öteki ilginç yapılar arasında katedral (1356) ve 14. yüzyıldan kalma Halk Sarayı (Palazzo Comunale) sayılabilir. Başlıca imalat ürünleri çelik mobilya, dokuma, makine ve çimentodur. Nüfus (1984 tah.) belediye, 37.918.

City University of New York (CUNY) *bak.* New York Kent Üniversitesi

Ciudad Acuña, eskiden LAS VACAS ya da VILLA ACUÑA, Meksika'nın kuzeydoğusunda Coahuila eyaletinin (*estado*) kuzeyinde kent.

Rio Grande üzerinde, ABD'nin Texas eyaletindeki Del Rio'nun karşı kıyısındadır. Bir gümrük limanı ve aynı zamanda iç kesimlerdeki tarım ürünleri için bir ticaret ve imalat merkezidir. Başlıca ürünler buğday ve fındıktır. Ayrıca sığır ve koyun yetiştirilir. Demiryolu ve karayolu ile Coahuila ile Texas'taki öteki kentsel merkezlere bağlanır. İç hatlara sefer yapılan bir de havalimanı vardır. Nüfus (1980) 38.898.

Ciudad Bolívar, Venezuela'nın güneydoğusunda, Bolívar eyaletinin merkezi kent. Orinoco Irmağının güney yakasındaki küçük bir tepede, kuzeydeki Soledad'ın karşısında yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 26-75 m arasında değişir. Yıllık sıcaklık ortalaması 29°C'dir. 1764'te San Tomás de la Nueva Guayana de la Angostura adıyla kuruldu. Ama Orinoco Irmağının 800 m'ye kadar daraldığı bir yerde bulunduğu için yaygın olarak Angostura (dar geçit) adıyla tanındı. Simón Bolívar 1819'da, Büyük Kolombiya'nın (Kolombiya Cumhuriyeti) İspanya'dan bağımsızlığını burada ilan etmişti. Kent bir süre devrimcilerin karargâhı oldu. 1846'da Venezuelalı kurtarıcı Bolívar anısına adı değiştirildi.

Ciudad Bolívar, Orinoco Irmağının akaçladığı geniş otlaklardan oluşan seyrek nüfuslu Llanos (Ovalar) bölgesinin ticari merkezi durumundadır. Llanos bölgesindeki sınırlı ticaret etkinliği birkaç ırmak limanında yoğunlaşmıştır. Bu limanların en büyüğü, büyük teknelerin, ırmağın deltasından 420 km içerilere girmesine elverişli bir ulaşım yolunun başlangıç noktasındaki Ciudad Bolívar'dır. Kentin başlıca ihraç ürünleri altın, elmas, sığır, at, deri, post ve kerestedir. 1967'de, Venezuela'nın Orinoco Irmağı üzerindeki ilk köprüsü olan Angostura'nın tamamlanmasıyla kent, ırmağın ağzından 108 km uzaklıktaki Ciudad Guayana dolayında hızla gelişen sanayi kompleksine geçit oluşturmuştur. Nüfus (1990 tah.) 266.561.

Ciudad de Dios, Peru'da, San Juan de Miraflores ilçesinde yerleşim. Lima-Callao metropoliten alanının güney kesiminde yer alır. 1954'te kurulmuş ve bugünkü yerine 1959'da taşınmıştır. Eskiden derme çatma kulübelerden oluşurken, bugün kerpiç ve tuğladan yapılmış tek ya da iki katlı evleri, çok sayıda mağaza ve hizmet binaları, kiliseleri, eğitim ve eğlence yerleriyle düzenli ve planlı bir yerleşim durumundadır. Nüfus (1981 geç.) ilçe, 167.899.

Ciudad Guayana, eskiden SANTO TOMÉ DE GUAYANA, Venezuela'da, Bolívar eyaletinin kuzeydoğu kesiminde kent ve sanayi limanı kompleksi. Guyana Platosu üstünde, Caroní ve Orinoco ırmaklarının birleştiği yerdedir. Adını, Bolívar eyaletinin geleneksel adı olan Guyana'dan (Guayana) alır. Eyalet meclisi tarafından 1961'de kuruldu. Ciudad Bolívar'ın 108 km doğusunda sanayi kompleksinin merkezi olan Puerto Ordaz, Caroní üzerinde bir liman olan San Félix, çelik merkezi Matanzas, Caruachi, El Callao altın madenleri, Caroní'nin kolları olan Macagua ve Guri ırmakları üzerindeki barajlar ve hidroelektrik enerji santralları ile Castillito'nun birleşmesiyle oluşturuldu; "demir madeni kuşağı" olarak anılan Castillito, El Pao, Bolívar Dağı, San Isidoro, Palúa ve Ciudad Piar'ı içine alır.

Bölge, ilk olarak 1532'de kâşif Diego de Ordaz tarafından İspanya'ya bağlandı. İlk yerleşim 1576'da Santo Tomé de Guayana adıyla Chirica düzlüğünde kuruldu; bağımsızlık savaşı sırasındaki San Félix Çarpışması'nda (1817) cumhuriyetçiler İspanyol kralcıları burada yenilgiye uğrattılar.

Ciudad Guayana, yaklaşık 320 km çapında bir alana yayılmış tesisleri, birbirinden ayrı yerleşim, dinlenme, ticaret ve sanayi bölgelerini kapsayan bir kent olarak planlandı. Ayrıca Caroní Irmağını kesen büyük çağlayanla Macagua Barajı arasındaki 223 hektarlık alan, ulusal park olarak ayrıldı. Kompleks, 1960'ta kurulan bir ekonomik planlama komisyonunca yönetilir.

Caroní'nin batı yakasındaki Puerto Ordaz, 1947'de Orinoco Madencilik Şirketi tarafından, 153 km güneybatıdaki Bolívar Dağında da bulunan demir madenlerine hizmet vermek amacıyla kuruldu. 1954'te, 72 km güneydeki El Pao'da bir maden açan Demir Madenciliği Şirketi de, San Félix'teki Palúa limanını kurdu ve cevherlerin gemilere yüklenmesi için kanallar açtı.

Caroní Irmağının doğu yakasında yer alan San Félix, tam karşısına düşen Puerto Ordaz'a köprülerle bağlanır. Başlangıçta El Callao altın madenlerinin yakınında, Puerto de las Tablas adıyla küçük bir ırmak limanı olarak kurulmuştu.

Puerto Ordaz'ın batısındaki Matanzas'ta 1962'de, Siderúrgica del Orinoco C. A. (SIDOR) adlı bir çelik fabrikası kuruldu; fabrika 1959'da tamamlanan Macagua Barajı'ndan sağlanan enerjiyle çalışır. Matanzas'taki Alumino del Caroní (ALCASA) ve Venalum adlı büyük aluminyum tesislerine ise, 1968'de yapılan Guri hidroelektrik santralı enerji sağlar.

Ciudad Guayana'nın 108 km batısındaki Ciudad Bolívar'da bulunan Angostura Köprüsü 1967'de tamamlanmıştır; Orinoco Irmağı üzerindeki köprü Guayana bölgesini ülkenin öteki kesimlerine bağlar. Ciudad Guayana'da ormancılık ve elmas madenciliği yapılır, ateş tuğlası, kâğıt ve kâğıt hamuru üretilir; kentte ayrıca çok sayıda küçük sanayi kuruluşu vardır. Nüfus (1990 tah.) 536.506.

Ciudad Guzmán, Meksika'nın ortabatı kesiminde, Jalisco eyaletinin ortagüneyinde kent. Zapotlán Gölünün güney kıyısı yakınlarında, Tapalpa Dağları ile Tigre Dağı arasında yer alır. Deniz düzeyinden 1.507 m yükseklikte kurulmuştur. Çevrede yetiştirilen fasulye, mısır, buğday ve öteki ürünler kentte işlenir. Ayrıca ayakkabı, sabun ve mobilya fabrikaları, bıçkıhaneler ve tabakhaneler vardır. Çevrede cıva cevheri madenciliği yapılır. Kent, 138 km kuzeydeki eyalet merkezi Guadalajara ile 134 km güneybatıdaki Colima eyaletinin merkezi Colima'yı birleştiren karayolunun üzerindedir. Nüfus (1980) 60.938.

Ciudad Mante, eskiden VILLA JUÁREZ, Meksika'nın kuzeydoğu kesimindeki Tamaulipas eyaletinin güneyinde kent. Eyalet merkezi Ciudad Victoria'nın güneydoğusunda, Mante Irmağı üzerinde yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 83 m'dir. Şeker üretilen bir bölgenin ortasında bulunur; sulama yoluyla tarımın büyük ölçüde geliştiği bölgenin ticaret ve imalat merkezidir. Başlıca ürünler domates, limon, fasulye, tahıl ve büyük miktarda şekerkamışıdır. Canlı hayvan da yetiştirilir. Kentte tabakhaneler, içki fabrikaları ve şeker rafinerileri vardır; bunların arasında, Meksika'nın en büyük şeker rafinerisi de bulunur. Bölge balıkçılık, avcılık ve yüzme gibi spor olanaklarıyla tanınır. Ciudad Mante'ye demir, hava ve kara yoluyla ulaşılır. Nüfus (1980) 70.647.

Ciudad Obregón, Meksika'nın kuzeybatısında, Sonora eyaletinin güney kesiminde kent. Yaqui Vadisinin ortasında, deniz düzeyinden 100 m yüksekliktki bir kıyı ovasında, Yaqui Irmağı yakınlarında yer alır. Adını Sonora doğumlu Meksikalı general ve başkan Álvaro Obregón'dan almıştır İklimi sıcak ve kurudur. Yaqui sulama projelerinin 1950'lerde tamamlanmasından ve yöredeki geniş tarım alanlarının ekime açılmasından sonra, modern yapı ve caddeleri, havalimanı, çırçır fabrikaları, tahıl ambarları ve ambalajlama tesisleriyle önemli bir ticaret merkezine dönüşmüştür. Başlıca ürün olan pamuk dışında buğday, pirinç, susam ve mısır da yetiştirilir. Meksika'nın en iyi av bölgelerinden birinde bulunduğundan, ördek avcılarının gözde bir merkezidir. Mexicali ve Nogales'ten México'ya uzanan kara ve demir yollarının üzerinde yer alır. Sonora Bölge Teknik Enstitüsü (1955) buradadır. Nüfus (1980) 165.572.

Ciudad Ojeda, Venezuela'nın kuzeybatısında, Zulia eyaletinde kent. Maracaibo Gölünün kuzeydoğu kıyısında yer alır. Önemli bir petrol üretim merkezidir; tam güneyinde Latin Amerika'nın en büyük petrol alanı olan Lagunillas uzanır. Karada ve gölde açılmış delme kulelerinden çıkartılan petrol, boru hatlarıyla yaklaşık 32 km kuzeydeki Cabimas ile Paraguaná Yarımadasında bulunan rafinerilere pompalanır. Ciudad Ojeda, göl kıyısındaki öteki petrol merkezlerine ve 65 km kuzeybatıda, gölün karşı yakasında yer alan eyalet merkezi ve ülkenin ikinci büyük kenti Maracaibo'ya karayoluyla bağlanır. Nüfus (1987) 94.870.

Ciudad Real, İspanya'nın ortagüney kesiminde, Castilla-La Mancha özerk bölgesine bağlı il. Geçmişte Yeni Kastilya bölgesini oluşturan beş ilden biri olan Ciudad Real, 19.749 km²'lik bir alanı kaplar. Doğu ve orta kesimindeki yüksek ovalar, Cervantes'in *Don Quijote* (*Don Kişot*) romanında da geçen yeldeğirmenlerinin bulunduğu La Mancha adlı düz ve kurak bölgenin bir parçasıdır. Güneyinde Morena, kuzeybatısında Toledo dağları vardır. Guadiana ve Guadalquivir ırmak sistemleriyle akaçlanır.

Tahıl, üzüm ve zeytin yetiştirilen ilde başlıca ürün şarap, özellikle de Valdepeñas şarabıdır. La Mancha'da koyun otlatılır. Almadén'den cıva, yakınında büyük bir sanayi kompleksi bulunan Puertollano'dan ise kömür elde edilir. Sanayi tarıma dayalı dallar dışında pek gelişmemiştir ve il merkezi Ciudad Real'de yoğunlaşmıştır. Öteki önemli kentler Puertollano, Tomelloso, Valdepeñas ve Alcázar de San Juan'dır. Nüfus (1986 tah.) 481.320.

Ciudad Real, İspanya'nın ortagüney kesiminde, Castilla-La Mancha özerk bölgesine bağlı Ciudad Real ilinin merkezi kent. Guadiana ve Jabalón ırmaklarının suladığı verimli bir ovada yer alır. 1255'te X. Alfonso (Akıllı) tarafından Villa Real adıyla kuruldu; 1420'de II. Juan döneminde *ciudad* (kent) statüsü kazandı. 15. yüzyılın sonlarında burada görev yapan Enkizisyon Mahkemesi daha sonra 105 km kuzeydeki Toledo'ya taşındı. İlginç yerleri arasında 14. yüzyıl surlarının kalıntıları; Mudejarlardan kalma ulusal bir anıt olan Toledo Kapısı (Puerta de Toledo, 1328) ve 15. yüzyıldan kalma gotik Santa María del Prado Katedrali sayılabilir. Birçok karayolunun kesişme noktası ve bir tarım ürünleri işleme ve ticaret merkezi olan kentte kereste, un ve likör de üretilir. Nüfus (1986 tah.) 53.233.

Ciudad Rodrigo, İspanya'nın batı kesiminde Castilla-León özerk bölgesine bağlı

Salamanca ilinde kent. Portekiz sınırı yakınlarında yer alır. Adını kurucusu Kont Rodrigo González'den almıştır. 1150'de Agueda Irmağına bakan bir yamacın üzerinde kuruldu. León kralı II. Fernando döneminde surlarla çevrildi ve piskoposluk merkezi oldu. Yarımada Savaşı sırasında Fransızlarca kuşatılarak ele geçirildikten (1810) sonra Wellington komutasındaki İngiliz ve İspanyol gerillalar tarafından geri alındı (1812).

Kentin ortaçağ surları içinde kalan bölümü tarihsel sit alanı ilan edilmiştir. Mimarlık yapıtlarının çoğu, zengin bezemeli plateresk (İspanyol Rönesansı) üsluptadır. İlginç yerler arasında ırmak üzerindeki Roma köprüsü, 14. yüzyılda tamamlanan ve 1538'de onarılan 12. yüzyıl katedrali ve bir ortaçağ şatosu (1382) sayılabilir. Yöredeki tarım bölgesinin ticaret merkezi durumundadır. Turizm de önemli bir gelir kaynağıdır. Nüfus (1981) 14.766.

Ciudad Victoria, Meksika'nın kuzeydoğu kesiminde, Tamaulipas eyaletinin merkezi kent. México'nun kuzeyinde, San Marcos Irmağının üzerinde ve deniz düzeyinden 321 m yüksekte yer alır. 1750'de kuruldu ve 1825'te Meksika'nın ilk başkanı Guadalupe Victoria'nın adını aldı. Ekonomisi kenevir, meyve, sebze, şekerkamışı, tahıl ve et işlemeciliğinin yanı sıra kerestecilik ve madenciliğe (gümüş, altın, kurşun ve bakır) dayanır. Aynı zamanda bir turizm merkezidir; avlanma, balıkçılık ve yüzme tesisleri vardır. Özerk Tamaulipas Üniversitesi (1956) buradadır. Bir ulaşım ağının merkezinde bulunan kente demir, hava ve kara yoluyla ulaşılabilir. Nüfus (1980) 140.161.

civanperçemi, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasının, *Achillea* cinsine, özellikle de *A. millefolium* türüne verilen ad. En çok kuzey ılıman kuşakta yayılmış olan bu bitkilerden bazılarının kendine özgü, kuvvetli bir kokusu vardır.

Binyaprakotu, arapsaçı ve kandilçiçeği olarak da bilinen civanperçemi (*A. millefolium*) Avrupa'nın hemen her yerinde, Türkiye'de ise özellikle Kuzey ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunur. Yüksekliği 10-100 cm olan bitkinin yaprakları tüylü ve parçalı, çiçekleri beyazdır. Yapraklı ve çiçekli dalları idrar ve âdet söktürücü, iştah açıcı, yaraları iyileştirici, taze yapraklarının sıkılmasıyla elde edilen sıvı basur ağrılarını tedavi edici olarak kullanılır. Ayrıca enfiye ve çay olarak tüketilir.

Civanperçemi (*Achillea millefolium*)
Dennis E. Anderson

Orta ve Doğu Anadolu'da yetişen sarı civanperçemi ya da pireotu (*A. biebersteinii* ya da *A. micrantha*) çokyıllık, sarı çiçekli bir bitkidir. Bazı yörelerde pireleri uzaklaştırmak için kullanılır. Uludağ'da yetişen ebülmülük (*A. multifida*) beyaz çiçekli bir türdür. Orta ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olan yılançiçeğinin (*A. aleppica*) iplik biçiminde parçalı ve tüylü yaprakları vardır. Ayvadana ya da ayıdanası (*A. nobilis*) soluk sarı, tilkikuyruğu ya da yılandili (*A. setacea*) ise beyaz çiçekli türlerdir.

Cividale del Friuli, İtalya'nın kuzeydoğusunda Friuli-Venezia Giulia yönetim bölgesine bağlı Udine ilinde kasaba. Natisone Irmağı üzerinde, Udine kentinin hemen kuzeydoğusunda yer alır. Roma döneminde, Julius Caesar'ın kurduğu sanılan Forum Iulii, İtalya'daki ilk Lombardiya Düklüğü Friuli'ye adını vererek merkezi oldu. 730'dan 1238'e değin Aquileia patriklerinin merkezi olarak kaldı. 1419-20'de Friuli'nin geri kalan topraklarıyla birlikte Venedik'e bağlandı. Diyakoz Paulus (y. 720-799) ve aktris Adelaide Ristori (1822-1906) burada doğdular. Kasabada sekizgen vaftizhane Sta. Maria rahibe manastırı şapeli ve S. Martino Kilisesi'nin altarı gibi 8. yüzyıldan kalma ilginç rölikler vardır. Öteki önemli yerler arasında katedral (1458 ve 1502'de yeniden inşa edildi), Ponte del Diavolo (1442; Şeytan Köprüsü), gotik ve Lombard antikaların bulunduğu ulusal arkeoloji müzesi, birkaç ortaçağ kilise ve sarayı sayılabilir. Cividale del Friuli hafif imalat sanayi kuruluşları da barındıran bir ticaret merkezidir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 11.145.

Civilis, Gaius Iulius (ö. İS 1. yy), İS 69-70 yıllarında, Ren sınırında Roma egemenliğine karşı bir ayaklanmaya öncülük eden Batavi kabile şefi ve Roma subayı. Yaşamıyla ilgili bilgiler yalnızca Tacitus'un canlı bir dille yazdığı olaylara dayanır. Ocak 69'da imparatorluğunu ilan eden Aulus Vitellius'un güvenini kazanamayan Civilis, birkaç ay sonra rakip imparator Vespasianus'un bir yandaşının baskısı altında Germen takviye birliklerinin Vitellius'a ulaşmasını önlemeyi kabul etti. Germen kabilelerin Ren üzerinden kovaladığı Batavileri kandırarak Roma lejyonlarına saldırtı. Ardından bölgenin denetimini eline geçirdi ve Vitellius'un ölümünden sonra Vespasianus'a karşı ayaklandı.

Civilis'e katılan Galyalı kabileler, bir Galya imparatorluğu ilan ettiler. Moguntiacum'un (bugün Mainz) kuzeyinde kalan bütün Roma ordugâhlarıyla birlikte Vetera da ateşe verildi. Bir bölüm Roma askeri yeni yönetime bağlılık andı içmeye zorlanırken, bir bölümü de kılıçtan geçirildi. Bu arada takviye alan Roma birliklerinin Moguntiacum'a girmesiyle durum tersine döndü. Civilis ve öteki ayaklanmacı komutanlar, Vahalis (bugün Weal) Irmağı ötesindeki Batavi bölgesinde son savunma mevzilerine çekildiler. Kaynaklardan Civilis'in elverişli koşullarla teslim olduğu anlaşılmakla birlikte, sonraki yaşamı konusunda hiçbir şey bilinmemektedir.

Civilista, Peru'da, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yönetimin askerlerin elinde olmasına karşı çıkan siyasal hareketin üyelerine verilen ad. Yasadışı iş etkinlikleriyle tanınmış, Şili ve Peru demiryollarının yapımcısı. Kuzey Amerikalı Henry Meiggs'le sıkı ilişkileri olan Başkan José Balta'nın yozlaşmış askeri yönetimine karşı mücadele eden *Civilista*'lar, Manuel Pardo'nun Nisan 1871'de kurduğu Sivil Parti'de (Partido Civilista) örgütlendi. Pardo Ekim 1871'de başkanlığa seçildi ve ertesi yaz başkanlığını engellemeye yönelik başarısız bir darbeden sonra görevine başladı.

Peru tarihinin ilk sivil başkanı olan Pardo, yönetimde ademimerkeziyetçiliği, eğitimde devlet desteğini ve ekonomide ulusal çıkarların savunulmasını öngören bir program benimsedi. Ama ordunun gücünü azaltma yönündeki ısrarlı çabaları, Pasifik Savaşı (1879-84) patlak verdiğinde Peru'yu güçlüklerle karşı karşıya bıraktı. 1879'da ordu komutanlarından Nicolás de Piérola, birçok sonuçsuz girişimden sonra yönetimi *Civilista*'lardan almayı başardı, ama 1881'de Şili'nin baskısıyla görevinden uzaklaştırıldı. 1894'teki yeni bir hükümet darbesinin ardından 1895'te başkan seçilerek, bu görevini 1899'a değin sürdürdü. Piérola'nın *Civilista*'larla bir uzlaşmaya varmasıyla göreli bir istikrar dönemi başladı. Yeteneklı bir *Civilista* başkan olan ve iki dönem (1904-08 ve 1915-19) görev yapan José Pardo y Barreda, çalışma yaşamına ilişkin reform yasalarının çıkarılmasına öncülük etti, ilköğretimi yaygınlaştırmak için büyük çaba harcadı. Maliye Bakanı Augusto B. Leguía y Salcedo'nun yürüttüğü mali reformlara destek oldu. 1908-12 arasında başkanlığı üstlenen Leguía'nın ikinci başkanlık dönemi (1919-30) giderek diktatörlüğe kaydı. Böylece sol eğilimli siyasal gruplar güçlenirken, *Civilista* hareketi siyaset sahnesinden silindi.

Civita Castellana, İtalya'nın orta kesiminde, Lazio (Latium) yönetim bölgesine bağlı Viterbo ilinde kasaba. Treia Irmağı üzerinde, Viterbo kentinin hemen güneydoğusunda yer alır. Roma'ya karşı oluşturulan Etrüsk Konfederasyonu'na bağlı Falisklerin İÖ 9. yüzyıldan kalma merkezi Falerii Veteres'in (Eski Falerii) yerinde kurulmuştur. Çok zengin olan nekropolünde Falisklere ait vazolar bulunmuştur. Romalıların kenti iki kez (İÖ 395 ve İÖ 241) yıkmasından sonra ovaya taşınan kent sakinlerinin kurduğu Falerii Novi'nin (Yeni Falerii) sur kalıntıları hâlâ ayaktadır. Katolik Kilisesi'ne verilen eski kent, 8 ve 9. yüzyıllarda yeniden yerleşime açıldı ve 990'da bir piskoposluk merkezi oldu. 998'de Papa V. Gregorius'tan *civitas* (kent-devlet) unvanını aldı. 14. yüzyılda Savelli prenslerinin yönetimine girdi. Daha sonraları Orte (1437) ve Gallese (1805) burayla birleştirildi. Önemli yapıları arasında 7. yüzyılda yapımına başlanan ve 12-13. yüzyıllarda yeniden inşa edilen katedral ile 1494'te Papa VI. Alexander'ın yaptırdığı beş köşeli görkemli Castella Kalesi yer alır. Başlıca gelir kaynakları tarım (tahıl ve şarap) ve seramik sanayisidir. Nüfus (1984 tah.) belediye, 15.736.

civitas, çoğul CIVITATES, Eski Roma'da vatandaşlık hakkı. Hem anne, hem babanın Roma vatandaşı (*civis romanus*) olduğu durumlarda doğumla kazanılırdı. İkisinden biri, çoğunlukla da anne, Roma evliliği yapma hakkına (*ius connubii*) sahip bir yabancı da (*peregrinus*) olabilirdi. Doğuştan gelmeyen vatandaşlık hakkını ise halk, sonraları da generaller ve imparatorlar verebilirdi. İÖ 3. yüzyıla gelindiğinde bütün Roma vatandaşları oy hakkına kavuşmuş, plepler, soylularla eşit oy hakkı kazanmıştı. Ama Roma meclislerinde mülkiyet temel alındığından oyların ağırlığı da zenginliğe bağlıydı. *Civitas*, gene kişisel servete dayanan *ius honorum* (kamu görevine seçilebilirlik) ve *ius militiae* (askerlik yapabilmek)

gibi hakları da içerirdi. Roma egemenliği İtalya'da yayıldıkça imparatorluğa katılan bazı Latin kentlerine vatandaşlık hakları tanındı. Roma'ya yerleşen Latin müttefiklere de oy hakkıyla birlikte tam vatandaşlık hakkı verildi. Latin Hakları (başlangıçta Latium kentlerine tanınmış bir statü) verilmiş yerleşimlerde ya da *municipium*'larda (belediye) yaşayanlar ise yerel yönetim ve çoğu vatandaşlık haklarına sahip, ama oy hakkından yoksundu. İÖ 90'dan sonra uygulamada, İS 212'de de Caracalla Fermanı ile resmen imparatorluğun bütün özgür yurttaşlarına vatandaşlık hakkı tanındı.

Önceleri *municipium*'larda Roma vatandaşları karşılıklı haklara sahipti. O dönemde Roma'ya anlaşmayla bağlı olan *socii* (müttefikler) ise genellikle vatandaşların haklarına sahip değildi, ama askerlik yapmak ve anlaşmanın koşullarına göre vergi ya da haraç ödemek zorundaydı. Romalı yargıçların İÖ 2. yüzyılda uyguladığı yoğun ve keyfi baskılar *socii*'nin ayaklanmasına yol açtı. İtalik Savaşı (İÖ 90-89) adı verilen çatışmanın ardından Roma'ya sadık kalan *socii*'ye vatandaşlık hakkı verildi. Julius Caesar'ın başa geçmesiyle (İÖ y. 48) İtalya Yarımadasının dışında koloniler ve *municipia* kurulmaya, vatandaşlık hakları da taşraya yayılmaya başladı. Taşra kökenli askerlere Roma vatandaşlığının tanınması batı bölgelerinin Romalılaşmasını hızlandırdı. Ama zorunlu askerliğin kalkması ve cumhuriyetin yıkılmasıyla oy hakkının anlamını yitirmesi, Roma vatandaşlığının da öneminin azalmasına yol açtı.

Civitas terimi Roma kurumlarının bulunmadığı kentler ve imparatorluğa bağlı özyönetimli belediyeler için de kullanılmıştır. *Ayrıca bak.* kent devleti; polis.

Civitavecchia, İtalya'da, Lazio (Latium) yönetim bölgesine bağlı Roma ilinde kasaba ve piskoposluk merkezi. Tiren Denizi kıyısında yer alır. Roma ile Orta İtalya'nın başlıca limanı olarak Sardinya Adasıyla ana feribot bağlantısını sağlar. 2. yüzyıl başlarında İmparator Traianus döneminde Centrumcellae olarak bilinen kıyı şeridinde kuruldu. Traianus limanı (Porto di Traiano) bugünkü limanın merkezinde korunmaktadır. Roma döneminin sonlarında gelişen kasaba Vandal saldırılarının ardından 828'de Sarazenlerce yıkıldı. Kasaba halkının sığındığı Allumiere Dağlarında 854'te Papa IV. Leo'nun girişimiyle surlarla çevrili bir kasaba kuruldu. Burada oturanlar daha sonra eski yere (kasabanın "eski kent" anlamına gelen adı buradan gelir) döndüler. Papa III. Paulus'un yapılmasını istediği ve Donato Bramante'nin tasarımını yaptığı iç kaleyi 1537'de Michelangelo tamamladı. Donanma tersanesinin yapımına 1508'de başlandı. Papalık Devletleri'nin en iyi tahkim edilmiş yerlerinden biri olan Civitavecchia, 1870'te İtalya Krallığı'na bağlandı. Fransız romancı Stendhal 1831'de buraya konsolos olarak atandı; kenti sıkıcı bulmasına karşın, geçirdiği 10 yıl içinde birçok ürün verdi. II. Dünya Savaşı'nda kasabanın dörtte üçü yıkıldı ve yeniden inşa çalışmaları daha geniş bir alana yayıldı. Deniz ulaşımının yoğun olduğu kasabada metal işleme atölyeleri, bir termoelektrik merkezi, mekanik laboratuvarlar ile kimyasal madde, çimento ve alkollü içki fabrikaları vardır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 50.832.

Cixi, Wade-Giles yazımında TZ'U-HSI, XIAO-QIN ya da XIAN HUANGHOU olarak da bilinir, lakabı DUL İMPARATORİÇE (d. 29 Kasım 1835, Pekin - ö. 15 Kasım 1908, Pekin), Çin imparatorlarından Xianfeng'in (hd 1850-61) karısı, Tongzhi'nin (hd 1861-75) annesi ve Guangxu'nun (hd 1875-1908) analığı. Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Çin İmparatorluğu'na egemen olmuştur. Yozlaşmış bir grup muhafazakâr görevli aracılığıyla ülkeyi yönetmiş, Qing (Mançu) hanedanı (1644-1911/12) üzerinde tam bir denetim kurarak Çin tarihindeki en güçlü kadınlardan biri durumuna gelmiştir.

İmparator Xianfeng'ın sıradan bir cariyesiyken 1856'da imparatorun tek oğlunu doğurdu. Xianfeng ölünce altı yaşındaki oğlu Tongzhi imparator oldu; devlet işleri de sekiz yaşlı görevliden oluşan naipler meclisine bırakıldı. Birkaç ay sonra Cixi ile Xianfeng'ın kıdemli eşi Cian kurnazca bir entrikayla naipliği ele geçirdiler. İki dul imparatoriçeye yardımcı olan eski imparatorun kardeşi Gong da danışman prens yapıldı.

Bu üçlü yönetim altında hükümet geçici bir canlanma dönemine girdi. Güney Çin'de büyük yıkıma yol açan Taiping Ayaklanması (1850-64) ile kuzey eyaletlerindeki Nian Ayaklanması (1853-68) bastırıldı. Yabancı dil öğrenimi veren okullar açıldı, modern gümrük sistemi kuruldu; Batı tipinde silah fabrikaları inşa edildi ve Çin'de ilk kez dışişleri bakanlığı oluşturuldu. Yönetim kademelerindeki yozlaşmaya son vermek ve yetenekli kişilere görev vermek için girişimde bulunuldu.

1873'te İmparator Tongzhi'nın reşit olmasıyla naipliğe son verildiyse de Cixi devlet işleri üzerindeki denetimini sürdürdü. Genç imparatoru aşırılıklara yöneltip kişisel yaşamını olumsuz yönde etkileyerek ölümünü hızlandırdığı bile söylendi. Tongzhi'nın ölümünün ardından Cixi, ordunun da desteğiyle veraset yasalarını hiçe sayarak, evlat edindiği üç yaşındaki yeğenini tahtın vârisi ilan etti. Önce iki dul imparatoriçe, 1881'de Cian'ın ani ölümünden sonra da tek başına Cixi naibe oldu. Üç yıl sonra da, reform programlarından çoğunu uzun zamandır baltalamakta olan Prens Gong'u görevden aldı.

1889'da kâğıt üstünde yönetimden çekilerek Pekin'in kuzeybatısında yeniden yaptırdığı görkemli yaz sarayına yerleşti. Çin-Japon Savaşı'ndaki (1894-95) ağır yenilgiden sonra 1898'de, genç İmparator Guangxu bir grup reformcunun etkisiyle yönetimi modernleştirmek ve çürümeyi önlemek için bir dizi radikal öneriyi uygulamaya koydu. Bunun üzerine muhafazakâr görevlilerin çevresinde toplandığı Cixi gene orduyu kullanarak bir darbe yaptı. Reformlar geri alındı; imparator sarayına hapsedildi ve Cixi yeniden naibeliği üstlendi. Birçok tarihçi, Çin'in barışçıl değişim için son şansını böylece yitirdiğine inanır.

Cixi, ertesi yıl yabancı düşmanı Boxer ayaklanmacılarını özendiren görevlileri desteklemeye başladı. 1900'de Boxer Ayaklanması doruk noktasına ulaştı; 100 kadar yabancı öldürüldü ve Pekin'deki yabancı temsilcilikler kuşatıldı. Ama yabancı birlikler kısa sürede başkenti ele geçirdi. Cixi kentten kaçmak ve aşağılayıcı barış koşullarını kabul etmek zorunda kaldı. 1902'de Pekin'e geri dönerek, 1898'de iptal etmiş olduğu reformların çoğunu uygulamaya koydu. İmparator Guangxu'nun ise yönetime katılmasına izin verilmedi. Cixi'nin ölümünden bir gün önce Guangxu'nun öldüğü ilan edildi; imparatorun, ölüm döşeğindeki Cixi'nin emriyle zehirlendiği sanılır.

Cizan, KIZAN olarak da bilinir, eskiden ET-TİHAME, Suudi Arabistan'ın güneybatı kesiminde, Asir bölgesinde yönetim bölgesi (*mıntıka*), kent ve liman. Kızıldeniz kıyısında Feresan Adalarının karşısında yer alır. Kuzeyden Mekke ve Asir yönetim bölgeleri, güneyden Yemen Cumhuriyeti, batıdan Kızıldeniz ile çevrilidir. Batısını Tihamet Asir Ovası, doğusunu ise Asir Platosu kaplar. Ta'if Antlaşması'yla (1934) Suudi Arabistan'a bağlı bir yönetim bölgesi olarak tanınmış olmasına karşın, 1960'larda Yemen'de başlayan iç savaştan beri Yemen Cumhuriyeti Cizan üzerinde hak önce sürmektedir. Tihame kıyı ovasının başlıca kenti olan Cizan, aynı zamanda Asir bölgesinin de ihracat ve deniz taşımacılığı merkezidir.

Devletin gerçekleştirdiği sulama projeleriyle topraklarının büyük bölümü tarıma açılan Cizan yönetim bölgesi, Suudi Arabistan'ın en önemli tarım bölgelerinden biri durumuna gelmiştir. Başlıca ürünler buğday, pirinç, arpa, darı ve kocadarıdır. İhracat işlenmemiş kocadarı, susam, kurutulmuş balık, hurma ve tuz gibi ürünleri kapsar. Öteki önemli ekonomik etkinlikler, balıkçılık, gemi yapımı, tuz madenciliğidir. Es-Sebya ve Ebu Ariş bölgenin eski yönetim merkezleridir. Bölgedeki mimari Osmanlı ve Yemen etkilerini taşır. Liman verimli iç kesime karayollarıyla bağlanır; kentteki havalimanı Suudi Arabistan'ın öteki kesimlerine ulaşım sağlar. Nüfus (1974) kent, 32.812; yönetim bölgesi, 403.000.

Cize, el- *bak.* Gize, el-

Cizhou seramiği, Kuzey Çin'de, Song (960-1279), Yuan (1279-1368) ve Ming (1368-1644) hanedanı dönemlerinde üretilen sert ve gözeneksiz seramikler. Bu tür vazo, şişe ve başka kaplar, açık krem ve kirli sarı, bazen de firuze zemin üstüne siyah, gri ya da kahverengi boyayla yalın, ama son derece kararlı bir fırça işçiliğiyle bezenmiştir. Zeminin açık rengi, kapların pişirilmeden önce ince bir astarla kaplanmasıyla sağlanır. Çarpıcı fırça vuruşları, kıvrımlar, gelişigüzel uygulanmış duygusu veren lekeler, çömleği çevreleyen serbest çizimle yapılmış bantlar, ana çizgileriyle verilmiş hayvan ve kuş figürleri tipik bezeme özellikleridir. Bir başka bezeme yöntemi ise astar üstünde çömleğin kendi karşıt rengini ortaya çıkaracak biçimde çizikler atılmasıdır.

Cizin, KISIN olarak da yazılır (Maya dilinde "Pis Kokulu"), Maya dilinde deprem ve ölüm tanrısı, ölülerin yeraltı ülkesinin yöneticisi. Birkaç ad (örn. Ah Puch, Xibalba ve Yum Cimil) ve görünümde ortaya çıkan kötü niyetli yeraltı dünyası tanrısının niteliklerinden biri olduğu da sanılır. İspanyol istilasından önceki dönemlere ait kutsal kitaplarda ya da yazmalarda insanların kurban edilmesini betimleyen sahnelerde savaş tanrısı ile birlikte gösterilmiştir. Maya dinindeki ikili yapının bir yönü, kutsal kitaplarda Cizin'in Yağmur Tanrısı Chac'ın ektiği ağaçlara zarar verişi ya da onları kökünden söküşü ile simgesel olarak betimlenmiştir. Cizin, çanak çömlek üstünde ve kutsal kitaplarda, sigara içerek dans eden bir iskelet biçiminde betimlenir. Yerinden çıkmış, sinir telleriyle sarkan gözlerden oluşan ölüm tasması ile de tanınır. İspanyol istilasından sonra, Hıristiyanlıktaki şeytan kavramıyla bütünleşmiştir.

Cizre, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Şırnak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 460 km² olan Cizre ilçesi kuzeyde Merkez ilçe, doğuda Silopi ilçesi, güneyde Suriye, batıda İdil, kuzeybatıda da Güçlükonak ilçeleriyle çevrilidir.

Genelde düz ve ovalık ilçe topraklarının büyük bölümünü kaplayan düzlükler, Dicle Irmağının vadi tabanına yığdığı alüvyonlarla oluşmuştur. Çok verimli olan bu ovanın orta kesimi ırmak yatağına doğru hafifçe eğimlidir. Dicle Irmağı ilçenin en önemli su kaynağıdır. İlçeye kuzeybatıdan giren Dicle, genelde güneydoğuya doğru akar ve doğal sınır oluşturduktan sonra ilçe sınırları dışına çıkar. Zaman zaman taşkınlara neden olarak hem ekili alanlara, hem yerleşmelere zarar veren ırmaktan sulamada sınırlı ölçüde yararlanılabilmektedir.

Cizre ilçesinde başlıca geçim kaynağı tarım ve ticarettir. Eskiden küçükbaş hayvancılıkla geçinen dokuz kadar aşiretten oluşan göçerler ekim ayında Siirt, Van ve Hakkâri illerindeki yaylalardan ilçeye gelir ve nisana

Cizre'den genel görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

değin burada kalırlardı. Cizre'de kıl keçisi ve Ankara keçisi yetiştiriciliği de önem taşır. Dokumacılıkta değerlendirilen kahverengi ve siyah renkli tiftikler başlıca hayvansal üründür. Cizre Ovasında en çok tahıl, baklagiller ve pamuk yetiştirilir.

Cizre Ovası, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamı içindedir. Dicle Irmağı üzerinde yapılacak Cizre Barajı ve Hidroelektrik Santralı'yla enerji üretimi sağlanması ve Dicle Irmağının iki yakasında yer alan Cizre, İdil ve Silopi ovalarındaki 120 bin hektarlık alanda sulu tarıma geçilmesi hedeflenmiştir. Çok eski bir ticaret merkezi olan Cizre, günümüzde de bu özelliğini sürdürmektedir. Güneydoğudaki Habur sınır kapısına ulaşan işlek transit yolu boyunca yer alan konaklama ve hizmet tesisleri ilçeye büyük gelir sağlar.

İlkçağda bugünkü Cizre kentinin 2 km doğusunda Bazebda kenti yer alıyordu. Cizre 10. yüzyılda büyük gelişme gösterdi. İlkbaharda taşan Dicle Irmağının bir ada görünümüne sokması nedeniyle, Arap egemenliği döneminde kente Cezire-i İbn Ömer adı verilmişti. Bugünkü Cizre adı da "ada" anlamına gelen Cezire'nin değişimi sonucu ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde yöreyi Selçuklulara, Eyyubilere, Memlûklere ve Akkoyunlulara bağlı olarak özerk biçimde yöneten beyler, Osmanlı döneminde de varlıklarını korudular. Cizre 19. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbekir vilayeti Mardin sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Bu konumunu Cumhuriyet döneminde de koruyan ilçe, 16 Mayıs 1990 tarihli ve 3647 sayılı yasayla kurulan Şırnak iline bağlandı. İlin en kalabalık ilçesidir.

Cizre kenti önemli bir kavşak noktasında yer alır. Bu konum kentin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Şırnak'tan, Midyat ve İdil üzerinden Mardin'den, Nusaybin'den ve Habur sınır kapısından gelen yollar kentte kesişir. Kent il merkezi Şırnak'a 48 km uzaklıktadır. Şırnak ilinde en çok nüfuslu merkez Cizre kentidir.

Cizre Belediyesi 1908'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 63.626; kent, 50.023.

Cizre beyleri, 1200-1627 arasında Cizre'yi özerk olarak yöneten Kürt aşiret beyleri.

İpek Yolu'nun Musul-Halep bağlantısında önemli bir uğrak yeri olan Cizre yöresinde yol güvenliğini sağlayan Kurkil, Birke, Eruh, Pirûz, Bâdan, Tenzeh, Finik, Tor, Hitim, Şah, Nişitil, Ermişat, Kiver, Dery kalelerinin mülkiyeti ve yönetimi eskiden beri Cizre beylerine verilmişti. Beyler, kervan yolunun güvenliğini sağlamak ve vergi vermek koşuluyla Selçuklulara, Eyyubilere ve Memlûklere bağlı kalarak bölgedeki varlıklarını korudular. Halid bin Velid'in soyundan geldiklerini ileri sürerek de halk üzerindeki etkilerine bir tür kutsallık kattılar. Bunlar Memlûkler döneminin başlarında iklim valisi, son dönemde de naibü'ssaltana sanlarını taşımaktaydılar. Timur'un Ortadoğu'ya gelmesine değin bu düzen bozulmadan sürdü. Cizre beyi I. Emir İzzeddin 1401'de yöreye gelen Timur'a geleneksel olarak bağlılığını sunduysa da, Cizre'nin işgalini önleyemedi.

15. yüzyıl başlarında Emir Süleyman'ın ölümünden sonra oğulları Abdülaziz ve Abdul'ün Finik kolunu, Emir Hacı Bedr'in de Cudî kolunu kurdukları bilinmektedir. Cudî kolu, Hacı Bedr, I. Emir Mehmed, I. Şemseddin Bey, II. Bedr, II. Mehmed, I. Ahmed Bey, II. Şemseddin, İbrahim Bey (hd ? - 1563), II. Ahmed Bey (hd 1563-82) ile sürerken, Finik kolundan da Abdülaziz, Seyfeddin, Mecdeddin, İsa, I. Abdul, I. İzzeddin, II. Abdul, II. İzzeddin, I. Şeref, I. Bedr (hd ?-1475), Kek Mehmed Bey (hd 1475-?), II. Şeref (hd 1508-?), Ali Bey (hd ?-1524), II. Bedr (hd 1524-73), I. Mehmed (hd 1573-83), II. Mehmed (hd 1583), II. Abdülaziz (hd 1583-91), III. Mehmed (hd 1591-96) beylik ettiler. II. Abdul zamanında Cizre'yi Akkoyunlular işgal ettiler, kentin yönetimini de Uzun Hasan'ın Türkmen beylerinden Çelebi üstlendi. II. Şeref, 1508'de Buhtî aşiretine dayanarak yeniden bağımsızlık kazandı. Safevi hükümdarı I. İsmail'e (Şah) karşı başarılı savaşlar veren II. Şeref, Tekeli Yağan Bey'i de yenerek ünlendi. Ondan sonra gelen Ali Bey, Şah İsmail tarafından tutuklandıysa da, 1510'da Cizre'ye dönmeyi başardı. Çaldıran Savaşı'ndan (1514) sonra İdris Bitlisi'nin açtığı biat kampanyasına katılarak Soran, Baban, Berendost, İmadiye, Bitlis, Hizan, Sason, Namran beyleriyle birlikte I. Selim'e (Yavuz) bağlılığını sundu.

Osmanlı Devleti'nin yönetim düzeninde Mardin sancağı Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanırken, İmadiye ve Palu gibi Cizre emaretinin de özel statüsü korunmaya çalışıldı. Cizre topraklarının mülkiyeti ve yönetimi beylere bırakıldı. Genç, Bitlis, İmadiye, Mahmudiye, Hakkâri, Eğil, Palu vb gibi serbest mirmiranlık olan Cizre, yıllık vergi ve asker gönderme yükümlülüklerine bağlandı. Tımar sisteminin de dışında tutuldu. Cizre beyleri 1518'den sonra "mir" unvanı taşıyan ve beratla atanan birer "hakim" niteliği kazandılar. Fermanlarda kendilerinden "cenab" olarak söz edilmekteydi. Bu beylerden II. Bedr döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlılık kökleşti, hatta Bedr'in oğlu I. Mehmed Osmanlıların doğu seferlerine katıldı. II. Abdülaziz zamanında başlayan aile çekişmeleri, Bitlis emiri Şeref'in Cizre'ye saldırısıyla daha da arttı. Bu karışıklıkları İran da körüklüyordu. Uzun süren mücadeleler, bölgedeki göçebe halkı tedirgin etti. Bey ailelerinin bireyleri ise çeteler kurarak soygunlara başladılar. Cizre hakimi beratını elde eden III. Şeref (hd 1596-1626), aynı zamanda Şehrizor beylerbeyi oldu. Ondan sonra bey olan IV. Mehmed'i (hd 1626-27) Osmanlı padişahı IV. Murad hakimlikten uzaklaştırarak geleneksel beylige son verdi.

Aziziler ve Bedirhaniler olarak aşiret beyi konumunu uzun zaman koruyan sonraki bireylerden Mansur Han, İsmail Han, Mustafa Han 18. yüzyılda ünlendiler. Mustafa Han'ın oğlu Redif Miralayı Bedirhan Bey (Paşa), Cizre ve Buhtî mütesellımı olarak 1830'da bölgeyi denetimi altına aldı. Yönetim kadrosunu, şeyhülislam, süvari kumandanı, hazine ve dahiliye nazırı gibi yardımcılarıyla genişletti. Dağınık aşiretleri toplamaya çalıştı. Ama 1846'da ayaklanınca Anadolu Ordusu müşiri Osman Paşa onu yakalayıp ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderdi.

Cizre (Dicle) Köprüsü, Şırnak'ın Cizre ilçesinde, Dicle Irmağı üzerinde 1164'te yapılmış köprü. Artukoğulları vezirlerinden Cemaleddin Mehmed Asfahani tarafından yaptırılmıştır. Ortada bir büyük, ikı yanda ikişer daha küçük olmak üzere, toplam 5 gözü vardır. Yanlardaki gözlerin yüksekliği 10 ve 15 m, ortadaki büyük gözün yüksekliği 17 m'dir. Bu nedenle köprü, ortaya doğru gittikçe yükselir. Genişliği 8,35 m'dir. İki yandaki gözlerin açıklığı 15,50 m ve 21,60 m, ortadaki büyük gözün 28 m'dir. Gözlerin aralarındaki ayak kalınlığıyla birlikte köprünün toplam boyu 141 m'yi bulur. Büyük bazalt bloklarla örülmüş köprü ayaklarının üstünde, her bıri bir burcu temsil eden hayvan figürleri vardır. Cumhuriyet döneminde Mareşal Fevzi Çakmak'ın emriyle onarılan köprüye bu nedenle Çakmak Köprüsü de denmektedir.

Cizvit porseleni, Qing (Mançu) hanedanı döneminde, Qiuenlung'un hükümdarlığı sırasında (1736-96) Batı'ya ihraç edilmek üzere üretilmiş Çin porseleni. Bezemesinde çoğunlukla Cizvit misyonerlerin Avrupa'dan getirdikleri oymabaskılar örnek alınarak Avrupa beğenisine uygun konular kullanılmıştır. Bunlardan en çok karşılaşılanlar Çarmıha Geriliş gibi Hıristiyanlıktan alınma sahneler ve mitolojik temalar, ara sıra da masonluğa ilişkin konulardır.

Bezeme çoğu kez beyaz zemin üstüne siyahla ya da bazen tek renk sepyayla yapılmış, çoğunlukla ince bir yaldız da kullanılmıştır. Çok renkli bezeme azdır. Günümüze ulaşan parçaların birçoğu 1730-50 arasına tarihlenir. Desenler özenle kopya edilmiş olmakla birlikte, çizimlerin Çin işi olduğu açıkça bellidir. Yer yer Avrupa kökenli konularla Çin fırça işçiliği arasındaki karşıtlık, ortaya neredeyse gülünç bir uyumsuzluk çıkarır.

Cizvit tiyatrosu, 16, 17 ve 18. yüzyıllarda Cizvit tarikatına bağlı okullarda eğitim ve propaganda amacıyla yürütülen tiyatro etkinliği. Cizvit okullarında Katolik Kilisesi'nin ilkelerini yaymak amacıyla girişilen bu etkinlik, 200 yıl içinde basit bir öğrenci çalışması olmaktan çıkıp sanatsal ve teknik ustalığı zaman zaman çağdaşı tiyatroya da rakip olan güzel ürünler vermiştir.

Bu konudaki en eski kayıt, ilk Cizvit tiyatrosunun 1551'de, Sicilya'daki Messina'da, yeni kurulan Mamertino İlahiyat Okulu'nda oynandığını yazar. Bundan sonra 20 yıldan kısa bir süre içinde Roma, Sevilla, Córdoba, Innsbruck, Münih ve Viyana gibi birçok Avrupa kentinde yeni kurulan çeşitli Cizvit okullarında oyunlar sahnelendi. 17. yüzyılın ortalarında Avrupa'daki 300 Cizvit okulunun hemen hemen tümü her yıl en az bir oyun sergiliyordu.

Din ve ahlak ilkelerinin dile getirildiği ilk Cizvit oyunları Latince olarak, yalın ve ağırbaşlı bir tutumla oynanır, bunlarda kadın kahraman yer almazdı. Zamanla bu kurallar da yumuşadı ve değişti. Genellikle Kitabı Mukaddes'te adı geçen azizlerin, din uğruna ölenlerin ve İsa'nın yaşamından alınan konuların yanında, Hıristiyanlık öncesi mitoloji, eskiçağ tarihi ve çağdaş olaylar da Katolik ilkeler doğrultusunda yorumlanır oldu. Oyunlar ulusal dilde ya da Latince metni açıklayan önsözlerle oynanmaya başladı. Gittikçe daha karmaşık bir nitelik kazanan Cizvit tiyatrosunda, Avrupa tiyatrosundaki teknik yenilikler de uygulanıyordu.

Müzik, basit şarkılardan, büyük orkestra ve koro gerektiren parçalara kadar, oyunların önemli bir öğesiydi. Avusturya ve Güney Almanya'da rastlanan görkemli müzikli gösteriler İtalyan operasının etkisini de, kilise müziği geleneğini de yansıtıyordu. Fransa'daki okullarda baleden bile yararlanılıyordu.

Cizvit oyunlarındaki gösteriş ve lüks ağır saldırılara uğradı. Bazı okullarda öğrencilerin bu oyunları hazırlamak ve sahnelemekten başka hiçbir şey yapmadıkları ileri sürüldü. Bu suçlamalar, 18. yüzyıl ortalarında Cizvitlere karşı gelişen olumsuz duyguları körüklemede de kullanıldı. Birçok yerde tiyatro gösterileri yasaklandı ya da kısıtlandı. 1773'te Cizvit tarikatının geçici olarak kapatılmasıyla Cizvit tiyatrosu da sona erdi.

Cizvitler, Aziz Ignacio de Loyola'nın önderliğinde kurulan Katolik tarikatın üyeleri. Eğitim, misyonerlik ve yardım çalışmalarıyla tanınan tarikat Karşı-Reform hareketinin başlıca yürütücüsü sayılmış, sonraları da kilisenin modernleştirilmesinde öncülük etmiştir. Bazılarınca korkuyla lanetlenmiş, buna karşılık, bazılarınca Katolik Kilisesi'nin en şaygın ve övülmeye değer tarikatı sayılmıştır.

Bir İspanyol subayı olan Ignacio savaşta yaralanmış, iyileşme döneminde dine dönmüştü. Yoğun bir dua döneminden sonra, insanların yürekleri ve zihinleriyle İsa'ya bağlanabilmelerini sağlamak amacıyla *Exercitia spiritualia* (Manevi Deneyler) adlı elkitabını yazdı. Paris Üniversitesi'nde tanıştığı altı genç, kitabın öngördüğü deneyden geçtikten sonra 15 Ağustos 1534'te Paris'te bir araya gelerek yoksulluk, bekâret ve Kudüs'e hac yeminleriyle ona katıldılar. Hac yeminini yerine getirememe durumunda (kı getiremediler), papanın vereceği her görevi üstleneceklerine ant içtiler. Ignacio 1539'da tarikatın örgütlenmesiyle ilgili ilk taslağı hazırladı; Papa III. Paulus 27 Eylül 1540'ta bu metni onayladı.

Cizvitler dinsel yaşama birçok yenilik getirdiler. Değişen koşullara uyabilmek ve hareket özgürlüğü kazanabilmek için zorunlu oruç, pişmanlık duaları, bir örnek giysi ve korolu ayin gibi ortaçağ uygulamalarına son verdiler. Ayrıca merkezî bir yönetim kurarak tarikat başkanının yaşam boyu görevde kalmasını, üyelerin son yeminden önce uzun bir deneme süresinden geçmesini ve sınıflara ayrılmasını, kadınların tarikata alınmamasını kabul ettiler. Boyun eğmenin, özellikle de papaya boyun eğmenin erdemini vurguladılar. Esneklik anlayışları ise Cizvitlerin dünyanın her yanındaki kilise kuruluşlarıyla birlikte çalışabilmelerini sağladı.

Hızla büyüyen tarikat, Karşı-Reform'u savunmada ve Katolikliği canlandırmada önemli rol oynadı. Eğitime ve araştırmaya hep önem veren tarikatın ilk üyeleri arasında kendilerini gençlerin, hastaların, mahkûmların, fahişelerin ve askerlerin bakımına adayan vaiz ve eğiticiler vardı. Avrupa'nın önde gelen soylu aileleri arasında günah çıkartma gibi zor bir görevi de üstlendiler. Kuruluşundan birkaç ay sonra Ignacio, en yetenekli arkadaşı Francisco Xavier'yi Doğu'ya göndererek, dış ülkelerdeki misyonerlik çalışmalarını başlattı. Eğitim dışında Cizvitler en çok misyonerlik yaptılar. Ignacio 1556'da öldüğünde Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'da çalışan Cizvit sayısı 1.000'e ulaşmıştı. 1626'da toplam Cizvit sayısı 15.544, 1749'da ise 22.589'du.

Cizvitlerin tarikatlar arasındaki seçkin yeri ve papayı desteklemeleri çeşitli düşmanlıklara yol açtı. 18. yüzyıl ortalarına gelindiğinde hem dinsel, hem de din dışı birçok grup, cemaati ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Dönemin papalığa ve din adamlarına karşı olan genel havası bu düşmanlığın en önemli nedenlerinden biriydi. Özellikle Fransa, İspanya ve Portekiz'in baskısıyla, Papa XIV. Clemens 1773'te tarikatın kapatılması emrini yayımladı. Rusya'daki siyasal koşullar, bu kararın uygulamasını engellediğinden, örgüt buradaki varlığını sürdürdü. Bu arada Kanada'daki geniş tarikat toprakları, gelirlerinin eğitim çalışmalarına harcanması koşuluyla İngiliz hükümetine verildi. Cizvitlerin, özellikle eğitim ve misyonerlik çalışmalarını sürdürmeleri yolundaki istekler yoğunlaşınca, Papa VII. Pius 1814'te tarikatın yeniden kurulmasına izin verdi. Bundan sonra bazı Cizvitler Kanada'ya döndüler; kaybettikleri topraklar karşılığında yasayla yüklü bir para aldılar. Bu paranın Protestanların eğitim kurumlarına verilen ödeneği aşması Katolikliğe karşı düşmanca duygular uyandırdı.

İkinci kez örgütlenen cemaat, gelişerek erkeklerin katılabildiği en büyük dinsel tarikat haline geldi. Her düzeydeki eğitim çalışmaları, en önemli işleri olarak kaldı. Özellikle Asya ve Afrika'da çalışan misyoner sayısı ise bütün öbür misyoner gruplarınınkini aştı. Cizvitler ayrıca iletişim, sosyal hizmet, kilise işleri ve siyaseti de içine alan çok çeşitli alanlarda etkinlik gösterdi.

cizye, İslam hukukuna göre zimmî (korunmaya layık halk) statüsündeki Müslüman olmayan erkek tebaanın ödemekle yükümlü olduğu iki temel vergiden (öbürü haraç) biri.

Eski Mısır'da, Asur, Pers, Roma, Bizans devletlerinde ve Sasanilerde de görülen 19. ve 20. yüzyılda da zaman zaman gündeme gelen baş vergisinin(*) benzeri olan cizye, İslam tarihinde ilk kez Mekke'nin fethinden (630) sonra uygulanmaya başladı. Hz. Ömer döneminde (634-644) zenginler için 4 altın dinar ya da 48 dirhem gümüş, orta halliler için 2 altın dinar ya da 24 dirhem gümüş, alt geçim düzeyindekiler içinse 1 altın dinar ya da 12 dirhem gümüş olmak üzere üçe ayrılan cizye, daha sonraki İslam devletlerinde de genellikle bu ölçüler içinde uygulandı. Temelde kişiye yönelik bir vergi olmakla birlikte, bazı dönemlerde ve yerlerde topluluk temel alınarak toplandığı da oldu. Kadınlar, çocuklar, sakat ve güçsüzlerle rahipler (Osmanlılarda kamu hizmetinde çalışanlar da) cizye yükümlüsü değillerdi.

Osmanlı Devleti'nin önemli bütçe gelirlerinden olan cizye, uzun süre âlâ (yüksek) 30 akçe, evsat (orta) 20 akçe, ednâ (aşağı) 10 akçe olarak alındı. III. Murad (hd 1574-95) alkollü içki vergilerinin de cizyeye katılmasını onaylayınca, bu miktarlar 45, 30 ve 15 akçeye çıkarıldı. Gümüş para biriminin değişimine bağlı kalınarak ve fetva yoluyla cizye oranları birçok kez değiştirildi. 17. yüzyıl sonunda yeniden 48, 24 ve 12 dirhem (ya da 4, 2, 1 cedid altını) esasına dönüldü.

Uygulamada, cizyedar denen yerel vergi toplayıcıları her yıl merkezdeki cizye defterlerine göre hazırlanıp cizye bohçası içinde kadılara gönderilen cizye kâğıtlarını muharrem ayı içinde yükümlülere dağıtarak vergiyi toplarlardı. Cizyedarlar tahsil işini genellikle ter oğlanı denen memurlara yaptırır, onların yasal olmayan birtakım harçlar da almalarına göz yumarlardı. Bu yüzden ortaya çıkan yolsuzlukları ve yakınmaları önlemek için 18. yüzyılda kurulan cizye başbakıkulluğu etkili olmadı. Dirlik sahiplerinin cizyedarlık etmeleri yasaklandıktan sonra, bu verginin öteki bütçe gelirleri gibi toplanması öngörüldü. Batılı devletlerce sık sık eleştirilen cizyenin kaldırılması 19. yüzyılda birkaç kez gündeme geldi. Mustafa Reşid Paşa 1846'da ale'r-rüus (kişi başına) yöntemi yerine an-cemaatin (topluluk yükümlülüğü) yöntemini ve Müslüman olmayan cemaatlerin, cizyeyi aralarında toplayıp hazineye ödemelerini yasalaştırdı. Cizye 1856 Islahat Fermanı ile kaldırıldı. Bunun yerine Müslüman olmayanlardan askerlikle yükümlü olmadıkları için değişik oranlarda bedel-i askeri alınmaya başladı. 1909'da ise Müslüman ve Hıristiyan her Osmanlının askerlik yükümlüsü olduğu kabul edilerek bedel-i askeri de kaldırıldı. *Ayrıca bak.* bedel.

Clactonien kültür, Avrupa'da Büyük Buzularası Kat'a rastlayan erken yonga alet kültürü. Oldukça ilkel aletler, çakmaktaşı çekirdeğine karşılıklı yönlerde vurularak yapılırdı. Kalan çekirdekler daha sonra kıyıcı olarak, çıkarılan yongalar ise düzeltildikten sonra kazıyıcı ya da bıçak olarak kullanılıyordu. Ağaçtan yapılan mızrakların düzeltilip biçimlendirildiği bir çeşit içbükey kazıyıcı bu kültürün tipik aletlerindendi. Clactonien aletler, Pakistan'daki Soan kültürüyle Doğu ve Güney Afrika'daki birkaç yerleşim biriminde bulunan aletlere benzer ve İngiltere'de en çok Essex'te Clacton-on-Sea ve Kent'te Swanscombe'daki Thames Irmağı yerleşimlerinde görülür. Bu sonuncu yerleşimde Clactonien kültürü gelişmiş bir (Orta) Acheuleen kültür izlemektedir. Clactonien kültürün farklı yapısının önemi hâlâ tam olarak ortaya konabilmiş değildir. *Ayrıca bak.* Tayacien kültür.

Cladonia, kadeh likeni(*), ren likeni(*) gibi çok bilinen türleri içeren liken cinsi.

Cladophora, sığ göllerin ve akarsuların içindeki kayaların ya da kütüklerin üstünde yaşayan yeşil alg cinsi. Denizlerde yaşayan türlerine de rastlanır. Dallanmış ipliksi bir yapısı olan bu algler, büyüklüğü bazen 10 cm'yi geçen bir küme ya da top biçiminde gelişir; iplikçiklerin, çok çekirdekli bölümleri ayıran çapraz duvarları vardır. *Cladophora*'da eşeyli ve eşeysiz üreme görülür. Eşeysiz üreme, dört kamçılı, küçük ve hareketli sporlarla (zoospor) olur. Eşeyli üreme ise iki kamçılı gametlerin birleşmesiyle gerçekleşir, ancak bazen birleşme olmaksızın da yeni bitkiler oluşabilir.

Cladoselache, *Cladoselachii* (ya da *Cladoselachiformes*) takımından, köpekbalığına benzeyen, soyu tükenmiş balık cinsi. Fosilleşmiş kalıntılarına Kuzey Amerika ve Avrupa'daki Üst Devoniyen Dönem (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanır. Çok ilkel olan bu balıkların kafatası ve iskeleti, yaşayan balıkların hiçbirinde görülmeyen ilkel özellikler taşır. Gövdenin orta çizgisi üstünde iki sırt yüzgeci, başın arkasında ve göğüs yüzgeçlerinin gövdeye birleştiği yerde iri dikenler

bulunur. Deniz hayvanlarını avlayarak beslenen yırtıcı balıklar olmalarına karşın, gövdeye geniş bir tabanla bağlanan göğüs yüzgeçlerinin, hayvanın suda hızla yön değiştirmesini büyük ölçüde engellediği sanılmaktadır.

Claes, Ernest (André Jozef) (d. 24 Ekim 1885, Zichem - ö. 2 Eylül 1968, Uccle, Belçika), Flaman romancı ve öykü yazarı. Zaman zaman Almanca yazmış, oyunu seven şakacı bir çocuğu anlattığı *De Witte* (1920; Beyaz Adam) adlı romanıyla ünlenmiştir. Yarı otobiyografik nitelikteki roman, 1934'te filme alınmıştır.

Yazılarında çok çeşitli konulara yer verdi. *Herman Coene* (1925-30), *Kiki* (1925) ve *Floere Het Fluwijn* (1950; Floere Adlı Kokarca) gibi yapıtlarında çocukları ve hayvanları, *Namen 1914*'te (1916) ise I. Dünya Savaşı'nı anlattı. *De fanfare 'De Sint-Jans-vrienden'* (1924; 'Aziz Yuhanna'nın Dostları' Şarkısı) ve *Het leven en de dood van Victalis van Gille*'de (1951; Victalis van Gille'in Yaşamı ve Ölümü) köylü yaşamını konu aldı. Genellikle yumuşak olan üslubu, bir savaş vurguncusunun acıklı öyküsü olan *De vulgaire geschiendenis van Charelke Dop* (1924; Charelke Dop'un Onursuz Tarihçesi) ile sahtekâr bir hizmetçinin öyküsünün anlatıldığı *Clementine* (1940) gibi yapıtlarında zaman zaman keskinleşir.

Claesz, Pieter, PIETER CLAESZ VAN HAARLEM olarak da bilinir (d. 1597, Burgsteinfurt, Münster Piskoposluk Bölgesi - gömülüşü 1 Ocak 1661, Haarlem, Felemenk), ölüdoğa çalışmalarında yeni bir sadeliğe ve atmosferik niteliğe ulaşmayı başaran Felemenkli ressam. Kalabalık kompozisyonlardan ve maniyerist geleneğin güçlü, yerel renk anlayışından kaçarak, daha çok tek rengin tonlarını kullanarak yalın düzenlemelere ağırlık verdi. Çoğu kez büyük bir masanın bir kenarında kurulu sade bir sofranın resmini yaptı. "Kahvaltı sahnesi" denen bu tür kompozisyonlarında bir bardak şarap, bir bıçak, içine balık ya da ekmek konmuş bir sahan, bir küse dolusu meyve gibi nesneler üstünde oluşturduğu ışık oyunları, biçimlerin gerçek niteliğini bozmadan zengin bir etki yaratıyordu. "Yanan Mumlu Ölüdoğa" (1627, Mauritshuis, Lahey) ve "Kahvaltılı Ölüdoğa" (1647, Devlet Müzesi, Amsterdam) gibi çalışmaları birbiriyle ilişkili tek renkler arasındaki yumuşak çeşitlemeleri yansıtıyordu. Onun

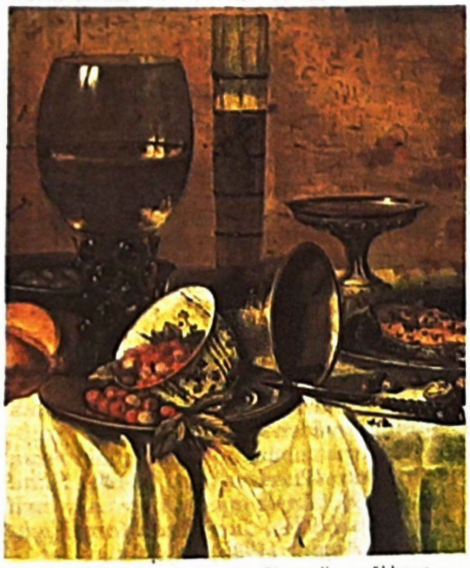

"Kahvaltılı Ölüdoğa", Pieter Claesz'in yağlıboya çalışması, 1649; Ulusal Galeri, Londra
National Gallery, Londra; fotoğraf: A.C. Cooper Ltd.

bu tutumu baroğa daha yakın sonraki resimlerinde iyice belirginleşti. 1640'tan sonra yapıtları gittikçe bezemesel bir niteliğe büründü. Bunlar arasında çok sayıda ölüdoğa vardı. Pieter Claesz'in oğlu Claes Pietersz(oon) Berchem de ünlü bir manzara ressamı oldu.

Clair, René, asıl adı RENÉ CHOMETTE (d. 11 Kasım 1898, Paris - ö. 15 Mart 1981, Neuilly-sur-Seine, Fransa), sinema yönetmeni. Hem sessiz, hem de sesli sinema

Clair, Yousuf Karsh'ın fotoğrafı
Karsh-Woodfin Camp and Associates

dönemlerinde yapıtlar vermiş, mizah ve bürlesk öğelerinin yanı sıra fantastik ve gerçeküstücü niteliklerin de yer aldığı filmleriyle tanınmıştır.

Çocukluğu Paris'te haller çevresinde geçti; buradaki anılarını sonradan filmlerinde esin kaynağı olarak kullandı. I. Dünya Savaşı'nda orduya katılarak ambulans şoförlüğü yaptı. Daha sonra gazeteci, eleştirmen ve şarkı sözü yazarı olarak çalıştı. 1920'de oyuncu olarak sinema dünyasına girdi ve Clair adını aldı. Aynı zamanda film eleştirileri yazdı ve yönetmen yardımcılığı yaptı. Senaryosunu da yazdığı ilk filmi, *Paris qui dort* (1924; Uyuyan Paris) oldu. İkinci filmi *Entr'acte* (1924; Perde Arası), öncü Fransız besteci Erik Satie'nin bir balesinin perde aralarında gösterilmek üzere yapılmıştı. Filmde Satie, Marcel Duchamp, Francis Picabia, Man Ray gibi dönemin en yenilikçi sanatçılarından bazısı rol alıyordu. Clair bu iki filmle *avant-garde* sinemacılar arasına girdi. Rus şair Vladimir Mayakovski özel olarak onun için bir senaryo yazdı. Ama bu senaryo hiçbir zaman filme çekilmedi. Clair daha sonra Eugène Labiche'in bir farsından uyarladığı *Un Chapeau de paille d'Italie* (1927; İtalyan Hasır Şapkası) gibi filmlerde *avant-garde* ile popüleri ve modernle gelenekseli özgün bir biçimde birleştirdi. Bu dönemde, entelektüel ve karmaşık bir üslupla yazdığı *Adams* (1926) adlı bir de roman yayımladı.

Clair, 1920'lerin sonlarında sesli sinemaya geçişe kolay uyum gösteremedi. Ama daha sonra sesin, sandığı gibi sinema sanatını öldürmediğini gördü. Sesi görsel ifadenin yinelenmesi olarak ya da onun yerine değil, onu tamamlayan bir öğe olarak kullanmayı öğrendi. *Sous les toits de Paris* (1930; Paris Çatıları Altında), *Le million* (1931; Milyon) ve *À nous la liberté!* (1931; Hürriyete Can Feda) filmleri sessiz sinema için bir saygı gösterisi ve yeni bir sinema için bir bildirge niteliğindeydi. Clair, görüntüleri ya da sesleri birbirinden bağımsız biçimde kullanıp tam anlamıyla komik durumlar kuruyor ve müziği, sahne müzikallerindeki gibi değil, daha çok anlatıyı geliştirmek amacıyla ustaca kullanıp yeni bir müzikal film biçimi yaratıyordu. Gerek bu filmlerindeki, gerek Almanya ve başka yerlerde yasaklanan antifaşist *Le Dernier Milliardaire* (1934; Son Milyarder) filminde kullandığı keskin yergi, Clair'i siyasal ve mali zorluklarla yüzyüze getirdi. İngiltere'de çektiği *The Ghost Goes West* (1935; Hayalet Batıya Gidiyor) İngiliz mizahıyla Fransız canlılığını çarpıcı biçimde birleştiriyordu. Uluslararası bir başarı kazanan bu filmden sonra Clair Fransa'ya döndü. Ama, II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın işgal etmesi üzerine, 1940'ta ülkesinden ayrıldı. Savaş yıllarını Hollywood'da geçirdi. Orada çektiği *The Flame of New Orleans* (1940; New Orleans Alevi) pek başarılı olamadı. Bununla birlikte *I Married a Witch* (1942; Bir Cadıyla Evlendim), en çarpıcı fantastik komedilerinden biri olan *It Happened Tomorrow* (1944; Yarın Olanlar) ve Agatha Chirstie'den uyarladığı *And Then There Were None* (Ve Sonra Kimse Kalmadı) filmleri olumlu tepkiler aldı. Savaştan sonra Fransa'ya dönen Clair, Paris'teki çocukluğunu ustaca canlandırdığı *Le Silence est d'or*'u (1947; *Sükût Altındır*) yaptı. Bu film onun sanatsal vasiyeti oldu. Faust temasını ele aldığı *La Beauté du diable* (1949; *Şeytanın Güzelliği*) ve 1914'te geçen hem ciddi, hem de komik *Les Grandes manoeuvres* (1955; *Hileli Aşk*) gibi sonraki filmleri, önemli olmakla birlikte, Fransa'da daha önce çektiği filmler düzeyinde değildi. Clair 1960'ta Académie Française'e seçildi.

René Clair, senaryo yazarları ve yönetmenlerin eleştirmenler tarafından henüz ciddi olarak dikkate alınmadığı bir dönemde yaratıcı bir sanatçı olarak kabul görmüştür. Şaşılacak ölçüde çeşitlilik gösteren dünyaya bakışı, her filmiyle daha zenginleşmiş ve canlanmıştır. Bu şiirsel evrenin merkezi genellikle Paris'tir ve Clair de "sinemacıların en Fransızı" olarak adlandırılmıştır. Clair'e göre bir film yapmak, yalnızca bir şey anlatmak değil, aynı zamanda onu sinemasal olarak keşfetmektir. Öte yandan çalışmalarını *avant-garde*'la sınırlamamıştır; günlük yaşamı alaya alan komedileri geniş izleyici kitlelerince beğenilen filmler olmuştur. Sanatında ince ve duyarlı bir entelektüellikle popülerliği birleştirmiştir.

clair-obscura *bak.* ışık-gölge

Clairaut, Alexis Claude (d. 7 Mayıs 1713, Paris - ö. 17 Mayıs 1765, Paris), gök mekaniği ve diferansiyel denklemler alanlarındaki katkılarıyla tanınan Fransız matematikçi.

Babası da bir matematikçi olan ve matematikteki yeteneği çok küçük yaşta ortaya çıkan Clairaut, henüz 10 yaşındayken matematikte yetkinleşti, 13 yaşında da ilk bildirisini Fransız Bilimler Akademisi'ne sundu. Beş yıl sonra da Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1731'de, uzay eğrilerinin analitik ve diferansiyel geometrisine ilişkin ilk yapıt olarak kabul edilen bir kitap yayımladı. 1736-37'de, 1 derecelik meridyen yayınının ölçülmesi amacıyla Fransız matematikçi Maupertuis öncülüğünde Japonya'daki Torne bölgesine düzenlenen bilimsel geziye katıldı. Bu gezi sırasında gerçekleştirilen ölçümler, Yer'in biçiminin kutuplarda basık olduğunu öne süren Newtoncu görüşü doğruladı. Clairaut'nun 1743'te yayımladığı ve akışkanların denge durumları ile dönel elipsoitlerde kütleçekim özelliklerini incelediği

Théorie de la figure de la terre (Yer'in Biçimine İlişkin Kuram) adlı yapıtı, Newton'un kütleçekimi yasasının yetkin bir uygulamasını oluşturdu. 1752'de yayımladığı *Théorie de la lune* (Ay Kuramı) adlı yapıtında, Ay'ın hareketini ve genelde üç cisim problemini(*) inceledi. Çalışmalarında diferansiyel denklemlere ilişkin önemli katkılarda bulunan Clairaut'nun adı, bu alanda günümüze, Clairaut diferansiyel denklemi olarak bilinen ve f yalnızca y'nün bir fonksiyonu olmak üzere,

$$y = xy' + f(y')$$

biçiminde ifade edilen diferansiyel denklemin yanı sıra, iki değişkenli herhangi bir $z = f(x,y)$ fonksiyonu için

$$\frac{\partial^2 z}{\partial x\, \partial y} = \frac{\partial^2 z}{\partial y\, \partial x}$$

olduğunu belirleyen Clairaut teoremiyle gelmiştir.

İngiliz gökbilimci Edmund Halley'in yaklaşık 75 yılda bir Güneş sisteminden geçeceğini öngördüğü kuyrukluyıldızın elips biçimli yörüngesinde, Jüpiter ve Satürn'ün kütleçekimi etkileriyle oluşacak değişimi hesaplayarak, Halley Kuyrukluyıldızı'nın Güneş'e en yakın noktadan geçişini, bir aylık bir yanılgı payıyla, Nisan 1759 olarak belirleyen Clairaut'nun bu kestiriminin gerçekleşmesi, Newton kuramının önemini ve gücünü kesin bir biçimde ortaya koyan bir başarı olmuştur.

Clanny, William Reid (d. 1776, Bangor, Down ili, İrlanda - ö. 10 Ocak 1850, Sunderland yakınları, Durham, İngiltere), İngiliz hekim. Kömür ocaklarında kullanılan madenci lambalarının ilk örneklerinden birini geliştirmiştir (1813). Daha sonraları Sir Humphry Davy'nin geliştirdiği modern madenci lambalarında, Clanny lambasının bazı özelliklerinden yararlanılmıştır. Edinburgh Üniversitesi'ndeki tıp eğitimini tamamlayarak hekim olan Clanny, bir süre deniz kuvvetlerinde çalıştıktan sonra özel muayenehane açarak meslek yaşamını sürdürdü.

Clanny'nin döneminde, kömür madenlerindeki grizu gazının (metan gazı ve hava karışımı) işçilerin kullandığı lambaların etkisiyle kolayca alev alması, çok tehlikeli patlamalara yol açıyordu. Clanny grizunun alev almasını önleyecek bir lamba geliştirdiyse de, son derece hantal olduğundan bu lamba madenciler tarafından kullanılamadı. Clanny daha sonraları lambanın boyutlarını küçülttü ve buluşuna, Davy'nin geliştirdiği bazı yenilikleri de (örn. metal kafes biçimindeki siperlik) kattı.

Clanvowe, Sir Thomas (ü. y. 1400), İngiliz saray mensubu ve şair. Uzun süre Geoffrey Chaucer'a ait olduğu sanılan, aşk konusunda şiirsel bir tartışma olan *The Cuckoo and the Nightingale* (Gugukkuşu ile Bülbül) adlı yapıtın yazarı kabul edilir. Şiirde iki kuş aşkın gücü üzerine karşılıklı konuşur; konuşmalarda incelikli ve çekici bahar betimlemelerine yer verilir. Üslubu, pek yetkin olmamakla birlikte Chaucer'ın etkisini taşır. Bazı yazmalarda *The Book of Cupid, God of Love* (Aşk Tanrısı Küpid'in Kitabı) olarak da anılan şiir ilk kez, William Thynne'ın yayıma hazırladığı Chaucer derlemesinde (1532) yer aldı. W. W. Skeat 1894-97 arasında Chaucer'ın yapıtlarını yeniden yayımladığı sırada en iyi korunmuş yazmanın üstünde Clanvowe'un adına rastlayınca, şairin o olduğu kabul edildi.

Şairin II. Richard ve IV. Henry dönemlerinde sarayda bulunduğu, Lancaster dükü John of Gaunt'un en büyük oğlu Somerset kontu John Beaufort ile 1390'da Kuzey Afrika'ya gittiği bilinmektedir.

Claparède, Édouard (d. 24 Mart 1873, Cenevre - ö. 29 Eylül 1940, Cenevre, İsviçre), çocuk psikolojisi, eğitim psikolojisi, kavramlaştırma, problem çözme ve uyku konularındaki araştırmalarıyla tanınan psikolog. İşlevselci psikoloji okulunun Avrupa'daki en etkili temsilcilerindendir. Düşünmenin insan organizmasına hizmet eden biyolojik bir etkinlik olduğunu vurgulayan ve psikolojinin temel ilkelerinden olan anlık ilgi yasasını geliştirmiştir.

1897'de tıp öğrenimini tamamladıktan sonra araştırma yapmak için bir yıl Paris'te kaldı. Burada, geliştirdiği zekâ testleriyle tanınan Alfred Binet ile tanıştı. Cenevre'ye döndükten sonra kuzeni psikolog Theodore Flournoy'un laboratuvarında çalışmaya başladı ve Cenevre Üniversitesi'nde ders verdi. Bu dönemde hayvan psikolojisiyle ilgilenerek karşılaştırmalı psikolojiye ağırlık verdi.

1905'te geliştirdiği biyolojik uyku kuramı Sigmund Freud'un görüşlerine temel oluşturdu. Uykuyu, organizmanın tükenmesini önlemek için etkinliği durduran bir savunma tepkisi olarak değerlendirdi. Uyku konusundaki araştırmaları onu histeriyi incelemeye yöneltti ve histeri belirtilerinin de bir savunma tepkisi olarak görülebileceği sonucuna vardı. *Psychologie de l'Enfant et Pédagogie Experimental* (1905; Çocuk Psikolojisi ve Deneysel Pedagoji) adlı kitabını yayımladıktan sonra 1906'da eğitim psikolojisi konulu bir semineri yönetti. 1908'de psikoloji profesörü oldu. 1912'de çocuk psikolojisini geliştirmek ve eğitime uygulamak amacıyla Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nü kurdu.

Çocuklarda düşünmenin geliştirilmesi konusundaki çalışmaları Jean Piaget tarafından sürdürüldü.

Türkçede yayımlanan yapıtları: *Ferdî Ruhiyat ve Çocukta Eksiklik Kaygusu* (1934), *l'Éducation fonctionnelle* (1931; *Üfulevi Terbiye*, 1934 / *Fonksiyonel Terbiye*, 1940), *Okul Çocuklarının Kabiliyetlerini Nasıl Teşhis Etmeli* (1937) ve *Yeni Psikoloji ve Pedagoji* (1936).

Clapham tarikatı, İngiltere'de 1790-1830 arasında etkili olan ve köleliğin kaldırılması için uğraşarak içerde ve dışarda misyonerlik çalışmaları yürüten Protestan topluluk. Londra'nın güneyindeki Clapham'ın papazı John Venn'in kilisesi çevresinde toplanan tarikatın, çoğu parlamenter olan üyeleri arasında William Wilberforce, Henry Thornton, James Stephen, Zachary Macaulay gibi tanınmış kişiler vardı. Tarikat köleliğin kaldırılması çalışmalarının yanı sıra cezaevi reformları, vahşi sporların yasaklanması, kumar ve şans oyunları yasasının askıya alınması gibi konularda da girişimlerde bulundu. Çeşitli misyoner kuruluşlarını ve Kitabı Mukaddes şirketlerini destekledi. Hannah More'un okullarına ve yayınlarına para yardımı yaptı; ayrıca *The Christian Observer* adlı bir dergi çıkardı. Genellikle Anglikan Kilisesi'ne bağlı varlıklı ve tutucu çevrelere dayandığından, toplum içindeki sınıf farklılıklarının korunması yönünde bir tutum benimseyerek, üst sınıfları insansever bir yaklaşımla iyilik yapmaya, alt sınıfları ise din ve terbiye kurallarına uymaya çağırdı. Birtakım "duygusal" davaları savundukları için "Azizler" lakabı takılarak alay konusu edilmelerine karşın, tarikat üyeleri İngiltere'de köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılmasında önemli rol oynadı.

Clapperton, Hugh (d. 18 Mayıs 1788, Annan, Dumfries, İskoçya - ö. 13 Nisan 1827, Sokoto yakınları, Fulani Krallığı), Batı Afrika'yı gezen kâşif. Bugün Nijerya'nın kuzeyini oluşturan bölge hakkında birinci elden bilgi sağlayan ilk Avrupalı olmuştur. Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde askerlik yaptı. Ardından Dixon Denham ve Walter Oudney adlı kâşiflerle birlikte, İngiliz hükümetince düzenlenen bir keşif gezisine katıldı. Gezi, Trablusgarp'tan başlayacak ve Sahra üzerinden güneye inilecekti. Keşfe katılanlar, 1823 başlarında Çad Gölünü ilk gören ve Sudan'ın Bornu (Borno) bölgesine (bugün Nijerya'da) ilk giren Avrupalılar oldu. Clapperton, bugün tümü Nijerya'da bulunan Kano, Katsina, Sokoto ve Zaria'yı da dolaştı. Haziran 1825'te Denham ile birlikte İngiltere'ye döndü. Hemen ardından, gemiyle yeniden Afrika'nın batı kıyısına gitti. Aralıkta, hizmetkârı ve yol arkadaşı Richard Lander ile birlikte Benin Körfezinden yola çıkarak, Nijer Irmağına ulaştı; Nijer'i geçip Kano üzerinden Sokoto'ya yöneldiler. Clapperton, Sokoto yakınlarında öldü. *Narrative of Travels and Discoveries in Northern and Central Africa in the Years 1822-1823 and 1824* (1822-1823 ve 1824 Yıllarında, Kuzey ve Orta Afrika'daki Yolculuklarla Keşiflerin Anlatımı) adlı yapıtı 1828'de yayımlandı. Lander da 1830'da *Records of Captain Clapperton's Last Expedition to Africa* (Kaptan Clapperton'ın Afrika'ya Yaptığı Son Keşif Gezisinin Notları) adlı bir kitap yayımladı.

Clapton, Eric (d. 30 Mart 1945, Ripley, Surrey, İngiltere), İngiliz gitarcı, şarkıcı ve besteci. Rahat, akıcı üslubu ve basit, ama etkileyici besteleriyle *rock* müziğinin önde gelen adlarından biri olmuştur.

Gitar çalmayı Kingston Art College'da öğrenciyken, Muddy Waters ve Chuck Berry gibi müzikçilerin etkisiyle kendi kendine öğrendi. O sırada 17 yaşındaydı. Bir yıl sonra profesyonel olarak çalışmaya başladı. 1970 yılına değin çeşitli topluluklarda yer aldı ve yetkin bir *blues* gitarcısı olarak tanındı. Bu dönemde Yardbirds'de ve İngiliz *blues* akımının öncülerinden John Mayall'ın topluluğu Bluesbreakers'da çaldı. Ama asıl ününü, 1966'da Jack Bruce ve Ginger Baker'la birlikte kurduğu Cream adlı topluluk sağladı. Üçlü 1968'de dağıldıysa da, *rock* müziği üzerindeki etkisi uzun yıllar sürdü. Ertesi yıl kurulan ve Cream'deki gibi güçlü müzikçileri (Baker, Rick Grech ve Steve Winwood) bir araya getiren Blind Faith adlı topluluk da gene kişisel uyum sorunu yüzünden birkaç ay içinde dağıldı. Clapton, 1970'te Derek and the Dominoes topluluğunu kurdu. Ama *rock* klasiklerinden sayılan "Layla"nın ortaya çıkmasına aracı olan bu girişim de ticari yönden başarısızlıkla sonuçlandı.

Clapton bunun üzerine bir süre müziği bıraktıktan sonra 1970'lerin ortalarında yeniden çalışmalarına başladı. Yavaş yavaş Amerikan folk müziğinden de esinlenen, genelde daha yumuşak yapısıyla ve kökleri *blues*'a uzanan yaklaşımıyla moda akımların dışında kalabilen bir müzikçiye dönüşerek 1980'lerde yeniden parladı. Değişik gruplarla yaptığı albümleri arasında *Fresh Cream* (1966) *Wheels of Fire* (1968), *Blind Faith* (1969), *Layla and Other Assorted Love Songs* (1971), *Just One More Night* (1979) ve *August* (1986) sayılabilir.

Clara, Max (d. 12 Şubat 1899, Völs - ö. 13 Mart 1966, Münih, AFC), Türkiye'de histo-

loji ve embriyolojinin gelişmesine katkıda bulunan İtalyan asıllı Alman histolog.

Innsbruck ve Leipzig üniversitelerinde tıp öğrenimini tamamladıktan sonra, 1924'te Bozen'de pratisyen hekim olarak çalışmaya başladı. I. Dünya Savaşı sonunda İtalya'ya gitti. 1928'de Roma Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde histoloji ve embriyoloji doçenti oldu; 1929-34 arasında da Padova Üniversitesi'nde mikroskopik anatomi dersleri verdi. Alman uyruğuna geçtikten sonra, 1935'te ordinaryüs profesör unvanıyla Leipzig Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Enstitüsü'nün başkanlığına atandı. 1942'de Münih Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Enstitüsü'nün başkanlığına getirildi. Nazi rejiminde aktif görev aldığı için II. Dünya Savaşı sonrasında bütün resmi görevlerinden uzaklaştırıldı. Bir süre özel ders verdi. Ağustos 1950'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin çağrısı üzerine histoloji ve embriyoloji kürsüsünde sözleşmeli profesör olarak çalışmaya başladı. 1965'e değin süren bu etkinliği sırasında histoloji ve embriyoloji kürsüsünde elektron mikroskopunun kullanımına öncülük etti.

Mikroskopik anatomi ve histoloji alanında önemli çalışmaları olan Max Clara, bu alanda günümüzde de kullanılan bir terminoloji oluşturdu. Kuş pankreasındaki aydınlık ve karanlık odacıkları tanımladı; 1924'te insandaki iki farklı adacık hücre tipinin tanıtıcı açıklamasını yaptı. Sindirim kanalındaki bazal granüllü hücreler üzerinde çalışarak, hücrelerin yerleşimi ve kimyasal özellikleri açısından granülleri değerlendirdi.

Dolaşım sistemi bozukluklarıyla ilgili önemli bir çalışma olan *Die arterio-venösen Anastomosen: Anatomie, Biologie und Pathologie* (1939; Atardamar-Toplardamar Geçitleri: Anatomi, Biyoloji ve Pataloji) ve embriyoloji konusundaki *Entwicklungsgeschichte des Menschen* (1938; İnsanın Oluşum Tarihi) bu alanlarda birer başvuru kaynağıdır. *Das Nervensystem des Menschen* (1952; İnsanın Sinir Sistemi) adlı yapıtı ise onun tıp dünyasında tanınmasını sağlamıştır. Clara yaşamı boyunca biriktirdiği preparat koleksiyonunu çalışma arkadaşı Türkân Erbengi'ye (Yaramancı) bırakmış, o da bunlara kendi çalışma ve bulgularını ekleyerek *Histoloji Atlası* (1969, Max Clara ile birlikte) adıyla yayımlamıştır. Max Clara'nın ayrıca *Über die Aufgaben und Ziele der Anatomie in unserer Zeit* (1935; Çağımızda Anatominin Görevleri ve Amaçları Üzerine), *Das Problem der Ganzheit in der modernen Medizin* (1940; Çağdaş Tıpta Bütünlük Sorunu), *Bestimmung des Geschlechtes beim menschen* (1944; İnsanda Cins Belirlemesi), *Histoloji I, II* (1961-70; Ü. Maskar ile birlikte), *Atlas der normalen mikroskopischen Anatomie des Menschen* (ös 1974, Herschel ve Ferner ile birlikte; Mikroskopik İnsan Anatomisi Atlası) adlı yapıtları vardır.

Clare, İrlanda dilinde AN CLÁR. İrlanda'da, Munster bölgesinde il (*county*). Yüzölçümü 3.188 km²'dir. Kuzeyden Galway, doğudan Tipperary, güneydoğudan Limerick illeri, güneyden Shannon Irmağına bağlı uzun bir haliç, batıdan Atlas Okyanusu ile çevrilidir. En büyük kentleri Kilrush ve il merkezi Ennis'tir. Ennis'te Katolik diyakozluğu, Killaloe'da ise İrlanda Kilisesi'ne bağlı bir katedral vardır.

İl toprakları üç bölgeden oluşur. Doğuda, yükseklikleri 533 m'yi bulan, turba ve bataklıklarla kaplı tepeler vardır. Bunlardan Slieve Bernagh, Cratloe ve Slieve Aughty tepeleri geniş vadilerle yarılmıştır. Orta kesimde ovalar yer alır; Shannon ve Fergus ırmaklarının haliçleri boyunca, eskiden tuzlu bataklıkların yer aldığı akaçlanmış, sekili alanlar vardır. Galway Körfezi çevresindeki kireçtaşı alanlar da orta kesimdeki ovalarla birleşir. Yüzey akaçlaması kireçtaşı alanlarla sınırlıdır; bu yüzden akarsular genellikle yeraltında kaybolur ve sular çok sayıdaki kireçtaşı oyuklarında birikip kalır.

İlin batı bölgesi platolardan ve ovalardan oluşur. Burren, neredeyse tümüyle yatay

Shannon Irmağı kıyısındaki Bunratty Şatosu, Clare, İrlanda
G.F. Allen-Bruce Coleman

uzanan kireçtaşı dilimleri ve çok az bitki örtüsüyle öteki bölgelerden ayrılır. Kıyı boyunca kireçtaşı oluşumlu bir alan uzanır. Burren'ın bitki örtüsü, Kuzey ve Güney Avrupa ile Alp bitkilerinin ender rastlanan bir karışımından oluşur. Çölü andıran taşlı bir görünümü olan Burren Platosu, bazı yerlerde dik, sekili kaya yüzeyleriyle kesilmiştir. Bazı yarların yüzeylerinde levha biçiminde katmanlara ayrılmış taşlara rastlanır; Atlas Okyanusu boyunca uzanan Moher de (183 m) bunlardan biridir.

Clare'de kışlar yumuşak, yazlar ise yağışlı geçer. Toprakların üçte ikisinden çoğu tahıl ekimi için ve otlak olarak ayrılmıştır; başlıca gelir kaynakları sığır ve koyundur. Genişliği 16-20 hektar arasında değişen çiftliklerde yulaf ve patates yetiştirilir. Yerleşmelerin çoğu, küçük ticaret merkezleridir. Lisdoonvarna bir kaplıca kasabasıdır. Shannon Irmağı üzerindeki Ardnacrusha'da büyük bir hidroelektrik enerji santralı vardır. İrlanda'nın en önemli havalimanı olan Shannon Uluslararası Havalimanı, Ennis'in 19 km güneydoğusunda, ıslah edilmiş bir alanda kurulmuştur. Aynı zamanda burada önemli sanayi tesisleri vardır. Clare ili 1960'lar ve 1970'lerde sanayide büyük gelişme göstermiştir.

Clare'de tarihöncesi yerleşimlere ilişkin pek çok kalıntı vardır. Özellikle Neolitik ve Tunç çağlarından kalan yapılar arasında pek çok megalitik (büyük taş) ve 2 bin kadar da tahkim edilmiş yer görülür. Ayrıca ilk Hıristiyanlardan kalma yuvarlak kuleli yerleşim yerleri ve en önemlisi Bunratty olan ortaçağ şatoları vardır. Clare, 12. yüzyıldaki Anglonorman yerleşimlerine karşın 16. yüzyıla değin O'Brien hanedanının elinde kalan Thomond'un (Kuzey Munster) bir parçası olarak kaldı. I. Elizabeth döneminde il (*shire*) yapıldı. 1828'de Daniel O'Connell'ın Clare'den kazandığı seçimler, İrlandalı Katoliklere özgürlük sağladı. Nüfus (1984) 91.344.

Clare, John (d. 13 Temmuz 1793, Helpston, Peterborough yakınları - ö. 20 Mayıs 1864, Northampton, İngiltere), İngiliz romantik okulundan köylü şair.

Büyük bir yoksulluk içinde büyüyen Clare, yedi yaşında çobanlık yapmaya başladı. Kitap elde edebilme olanağı sınırlı olmasına karşın, güçlü bir belleği vardı. Erken ortaya çıkan şiir yeteneğine anne ve babasından öğrendiği baladlar da önemli katkıda bulundu. İlk şiirlerini James Thomson'ın etkisi altında yazdı. Varlıklı bir çiftçi kızının aşkını geri çevirmesi, üzerinde kalıcı bir etki bıraktı.

1820'de yayımlanan ilk kitabı *Poems Descriptive of Rural Life and Scenery* (Kırsal Yaşamı ve Görüntüleri Anlatan Şiirler) edebiyat çevrelerinde heyecan yarattı. Londra'ya giderek Charles Lamb ve şair Allan Cunningham gibi kişilerle kalıcı dostluklar kurdu ve sanata ilgi duyan zengin çevrelerden maddi destek gördü. Aynı yıl, şiirlerinde "Vadi'nin Patty'si" olarak geçen komşu çiftliğin kızı Martha Turner ile evlendi.

Bunu izleyen dönemde bir dizi talihsizlik yaşadı. İkinci şiir kitabı çok az ilgi uyandırdı. Üçüncü şiir kitabı *The Shepherd's Calendar; with Village Stories, and Other Poems* (1827; Çoban Takvimi; Köy Öyküleri ve Başka Şiirler) daha iyi şiirler içermesine karşın aynı ilgisizlikle karşılaştı. Kendisine bağlanmış olan yıllık gelir kalabalık ailesini geçindirmeye yetmediğinden, ırgat olarak çalışmak ve tarla kiralamak zorunda kaldı. Yoksulluk, sorumluluklar, şiir ve içki yüzünden sağlığı iyice bozuldu. Son kitabı *The Rural Muse* (1835; Kırsal Esin) eleştirmenlerce övülmesine karşın, çok az sattı. Kuruntu ve korkulara kapıldığı için, 1837'de yayımcısının aracılığıyla High Beach'deki özel bir akıl hastanesine yatırıldı. Burada kaldığı dört yıl içinde sağlığı giderek düzeldi. Ev özlemine dayanamadığından 1841'de hastaneden kaçtı. Northborough'ya kadar olan 130 km'lik yolu beş parasız ve acıktığında yol kenarındaki otları yiyerek yürüdü. "Mary Clare" adlı hayali bir eşe yazdığı gezi notları, bu yolculuğunu etkileyici bir biçimde yansıtır. Yaklaşık yedi ay dolaştıktan sonra evine ulaşan Clare'in 1841 sonunda deli olduğuna resmen karar verildi. Yaşamının son 23 yılını geçirdiği Northampton'daki St. Andrew Akıl Hastanesi'nde, hiç dinmeyen bir coşkuyla en iyi şiirlerinden bazılarını yazdı. Eric Robenson ve Geoffrey Summerfield'in derlediği *Selected Poems and Prose* (Seçme Şiirler ve Düzyazılar) adlı yapıtı 1966'da yayımlandı.

Clare (1. Kontu), John Fitzgibbon (d. 1749, Dublin yakınları - ö. 28 Ocak 1802, Dublin), İrlanda Katoliklerine karşı baskı siyasetinin güçlü destekleyicilerinden ve 1793'ten başlayarak Büyük Britanya ile birleşmenin savunucularından olan İrlanda adalet bakanı (*lord chancellor*). III. George'a (hd 1760-1820), Katoliklerin Parlamento'ya kabulünü onaylamasının taç giyme yeminini bozma anlamına geleceğini söyleyenlerin ilki olduğu sanılır.

1778'de İrlanda Avam Kamarası'na girdi ve 1783'te başsavcı oldu. 1789'da adalet bakanlığına atandığında, Baron Fitzgibbon unvanıyla soyluluğa yükseltildi; 1795'te Clare kontu yapıldı. Hem kişisel, hem de siyasal nedenlerle karşı çıktığı İrlandalı yurtsever devlet adamı Henry Grattan'ın arazi vergisi sisteminde reform öneren tasarılarının (1787-89) kabul edilmesini önledi. İngiliz hükümetinin İrlanda'ya zorla kabul ettirdiği Katoliklere Yardım Yasası'nın (1793) Parlamento'dan geçirilmesini önerdiyse de, yasanın gerektirdiği politikaya

karşı çıktı. Radikal gösterileri sert bir biçimde kısıtlayan Toplantı Yasası'nın (1793) çıkarılmasında önemli rol oynadığı gibi, hükümetin 1798 ayaklanmasına karşı aldığı sıkı önlemleri de savundu. Bununla birlikte kişisel olarak ne zalim, ne de aşırıydı; bireylerle ilişkilerinde ılımlı davranma eğilimindeydi.

Clare 1793'te Büyük Britanya'yla İrlanda yasama meclisinin birleşmesi gerektiğine, ama bu birleşmenin yanında Katoliklere özgürlük tanınmasının söz konusu olamayacağına inanmıştı. Ekim 1798'de İngiltere'ye geçerek, Başbakan William Pitt'e (Genç) ısrarla görüşlerini benimsetmeye çalıştı. 10 Şubat 1800'de Lordlar Kamarası'na birleşme tasarısını sundu; uzun ve etkili konuşmasında 1688'den sonraki İrlanda tarihini gözden geçirerek son yılların olumsuz gelişmelerini bağımsız 1782 Anayasası'na yükledi ve Grattan'dan derin bir kişisel nefretle söz etti. Bu sırada İrlanda genel valisi Lord Cornwallis, birleşmenin özgürlük yolunu açacağını Katoliklere bildirmeye yetkili kılınmıştı, ama Clare bunu ancak yasa geçtikten sonra öğrendi ve aldatıldığını ileri sürdü. Birleşmeden sonra ise İrlanda'da herhangi bir biçimde ödün verilmesine çok daha şiddetle karşı çıktı.

Claremore, ABD'de, Oklahoma eyaletinin kuzeydoğusundaki Rogers ilinde (*county*) kent. 1907'den beri il merkezidir. Tulsa kentinin kuzeydoğusuna düşer. Delaware Yerlilerinden John Bullette 1880'

Claremore'da Will Rogers Anıtı, Oklahoma
Bob Taylor-EB Inc

de bölgeye yerleşti ve bir zamanlar burada yaşamış Oaçların reisinin anısına bölgeye Claremore adını verdi. Yerleşim 1882'de Verdigris Irmağının kıyısından bugünkü yerine, Frisco Demiryolu'nun yakınına taşındıktan sonra yöreye beyazlar gelmeye başladı. 1903'te bulunan artezyen madensuları, iyileştirici nitelikleriyle ün kazandı. Kent tarım, hayvancılık, petrol ve doğal gaz kaynaklarının yoğun olduğu bir bölgede kurulmuştur. Kimyasal madde, otomobil yedek parçası, bavul imalatı gibi hafif sanayi kolları vardır. Kentin 16 km kuzeyinde Oologah Barajı ve Göleti yer alır. Komedyen Will Rogers 1879'da yakındaki bir çiftlikte doğdu; göletin güneybatı kıyısında kurulan Will Rogers Eyalet Parkı'nda Rogers'ın doğduğu ev korunmaktadır. Claremore'daki Will Rogers Anıtı'nda (1938) da bir kütüphanenin yanı sıra Rogers'ın mezarı ve kişisel eşyası bulunur. Her yıl Will Rogers adına bir rodeo düzenlenir. Kentte Claremore Junior College (1909), bir Yerli hastanesi ve J.M. Davis Silah Müzesi vardır. Kasaba olarak 1896'da, kent olarak 1908'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 13.280.

Clarence (Dükü), Anversli Lionel, ULSTER KONTU (1346-62) olarak da bilinir (d. 29 Kasım 1338, Anvers, Felemenk - ö. 17 Ekim 1368, Alba, İtalya), İngiltere kralı III. Edward'ın sağ kalan ikinci oğlu ve IV. Edward'ın atası.

Daha dört yaşına gelmeden, Ulster kontu William de Burgh'ün (ö. 1333) kızı ve vârisi Elizabeth (ö. 1363) ile nişanlandı; böylece onun İrlanda'daki büyük mirasının resmî sahibi oldu. 1345'te babasının İngiltere'deki temsilcisi yapıldı; 1346'da bu unvanı yeniden aldı. Daha sonra Ulster kontu oldu ve 1355'te Fransa'ya düzenlenen bir sefere katıldı. Ama zamanını ve yeteneğini daha çok İrlanda işlerine ayırıyordu. İrlanda valiliğine atanarak 1361'de Dublin'e yerleşti. Kasım 1362'de Clarence dükü oldu. Ertesi yıl babası, onun İskoçya tahtının vârisi yapılması için girişimde bulunduysa da, başarılı olamadı.

Clarence'ın İrlanda'daki toprakları üzerinde etkili bir otorite kurma çabaları ancak bir ölçüde başarılı olabildi. 1366'da, Kilkenny'de topladığı parlamentodan ünlü Kilkenny Tüzüğü'nü geçirdikten sonra bezgin bir halde İngiltere'ye döndü. 28 Mayıs 1368'de Milano'da, Pavia *signore*'si Galeazzo Visconti'nin tek kızı Violante'yle evlendi; karısı, kendisine yüklü bir drahoma getirmişti. Birkaç ay süren düğün şenlikleri sırasında Clarence hastalandı ve Alba'da öldü.

İlk karısından olan tek kızı Philippa (1355-81), 1368'de March 3. kontu Edmund Mortimer'la evlendi. Clarence bu evlilik dolayısıyla IV. Edward'ın atası olmuştur.

Clarence (Dükü), George Plantagenet (d. 21 Ekim 1449, Dublin - ö. 18 Şubat 1478, Londra), kardeşi Kral IV. Edward'a (hd 1461-70 ve 1471-83) karşı çeşitli komplolara karışmış İngiliz soylusu. İktidarı ele geçirme mücadelesiyle York ve Lancaster hanedanları arasındaki Güller Savaşları'na (1455-85) yol açmış olan York dükü Richard'ın (ö. 1460) küçük oğludur.

IV. Edward'ın Mart 1461'de tahta çıkışından kısa süre sonra Clarence dükü yapıldı. 1462'de İrlanda kral naibi oldu. Ama 1468'de, kral üzerinde önceden sahip olduğu denetimi yitirmekte olan Warwick kontu Richard Neville'in etkisi altına girdi. Edward'ın muhalefetine karşın, Temmuz 1469'da kontun kızı Elizabeth'le evlendi. Mart 1470'te, Clarence ve Warwick İngiltere'nin kuzeyindeki bir silahlı ayaklanmayı gizlice destekledilerse, Edward'ın durumu anlaması üzerine Fransa'ya kaçtılarsa da, eylülde geri döndüler. Edward sürgüne gönderilince, 1461'de tahttan indirilmiş olan, Lancaster hanedanından IV. Henry'yi yeniden tahta çıkardılar. Ama Clarence çok geçmeden Warwick'in yönetim biçimini onaylamamaya başladı. Edward Mart 1471'de sürgünden döndüğünde iki kardeş barıştılar. Edward'ın yeniden tahta çıkmasını sağlayan savaşlara katılan Clarence 1472'de Warwick ve Salisbury kontu yapıldı.

Karısı 1476'da öldükten sonra Clarence, Burgonya düşesi Marie ile evlenmek istedi. Ama Edward bu evliliğe de karşı çıkınca bir kez daha kardeşine komplo hazırlamaya girişti. Clarence'ın tahtı için tehdit oluşturduğunu gören Edward, dükü hapse attırdı ve Ocak 1478'de kardeşine yönelttiği suçlamaları Parlamento'ya getirdi. Clarence krala iftira atmış, kendisine ve vârislerine bağlılık yemini ettirmiş ve yeni bir ayaklanma hazırlamıştı. Parlamento'nun her iki meclisi de idam hükmü verdi ve ölüm cezası 18 Şubat 1478'de Londra Kulesi'nde gizlice yerine getirildi. Ama çok geçmeden Clarence'ın bir şarap fıçısında boğulduğu söylentileri yayıldı.

Clarence'ın iki çocuğu olmuştu. Bunlar, Salisbury kontesi Margaret (1473-1541) ile yaşamının büyük bir bölümünü hapiste geçiren ve Kasım 1499'da boynu vurulan Warwick kontu Edward'dır (1475-99).

Clarence Dizisi, Yeni Zelanda'da Kretase (Tebeşir) Döneminde (y. 136-65 milyon yıl önce) oluşan kayaçların başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Clarence Dizisi kayaçları, Taitai Dizisi kayaçlarının üstünde ve Raukumara Dizisi kayaçlarının altında yer alır. Kumtaşı, konglomera, grovak, çamurtaşı ve bazaltlı lav akıntılarından oluşan Clarence kayaçları, daha dar zaman aralıklarına işaret eden dört kata ayrılmıştır. Bunların en altta bulunanı, çamurtaşlarından oluşan ve 300 m kalınlığındaki Koveriyen Kattır. Koveriyen'i, çamurtaşı ve kumtaşlarından oluşan 900 m kalınlığındaki Urutaviyen Kat izler. Bunun üzerinde Motuyen ve daha sonra da 600 m kalınlığındaki Ngateriyen Kat yer alır. Üst Motuyenin ve Ngateriyen'in oluştuğu bazaltlı volkanik lavlar, Yeni Zelanda'nın doğusunda bulunan Seymour Irmağı bölgesinde çökelmiştir. Clarence Dizisi, yumuşakçalar sınıfından hayvan fosilleriyle ayırt edilir.

Clarence Irmağı, Avustralya'da, Yeni Güney Galler eyaletinin kuzeydoğu kıyısında ırmak. Queensland sınırı yakınındaki McPherson Sıradağlarından doğar. Güney ve kuzeydoğu doğrultusunda 394 km akarak Grafton'un 64 km aşağısında Büyük Okyanusa boşalır. Başlıca kolları Timbarra, Mitchell ve Orara'dır. Üstünde, en büyüklen Woodford, Chatsworth ve Harwood olan çok sayıda ada vardır; adaların çoğunda taşkınlar olur. Irmak, Grafton'a kadar küçük buharlı gemilerle ulaşıma elverişlidir. Daha küçük teknelerle 56 km daha yukarılara gidilebilir. Eskiden Big River (Büyük Irmak) adıyla bilinirdi. 1820'lerde birçok kaçak mahkûm ırmağı geçerek kurtuldu. Ama ilk olarak 1831'de Richard Craig tarafından bulunduğu kabul edilir. Bugünkü adını Clarence dükünden almıştır.

Clarence Irmağı, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının doğusunda ırmak. Spenser Dağlarının doğu yamaçlarından doğup güneye doğru akar. Ardından, Kaikoura Sıradağlarının kıyı boyunca ve iç kesimlerde uzanan iki kolu arasından geçerek kuzeydoğuya yönelir. Kıyıdaki dağları yaran 11 km'lik bir boğazı geçip güney ve doğu yönlerinde aktıktan sonra, Kaikoura kentinin 32 km kuzeyinde Büyük Okyanusa boşalır. Başlıca kolu olan Acheron Irmağının ve Tennyson Gölünün sularıyla beslenen ırmak toplam 208 km uzunluğundadır ve 3.289 km²'lik bir havzayı akaçlar. Kıyılarında koyun ve sığır yetiştirilir. Dik eğimi ve yer yer akışını kesen doğal birikintiler ırmaktan hidroelektrik enerji üretiminde yararlanılmasına olanak verir.

Clarendon (1. Kontu), Edward Hyde, VİKONT CORNBURY, SİR EDWARD HYDE (1643-60), HINDON BARONU HYDE (1660-61) olarak da bilinir (d. 18 Şubat 1609, Dinton, Wiltshire, İngiltere - ö. 9 Aralık 1674, Rouen, Fransa), İngiliz devlet adamı ve tarihçi. I. Charles ve II. Charles döneminde bakanlık yapmış, *History of the Rebellion and Civil Wars in England* (İngiltere'deki Ayaklanma ve İç Savaşların Tarihi) adlı kitabı yazmıştır.

Magdalen Hall'da (Oxford) ve Londra'daki Middle Temple'da (İngiltere'de hukuk staj kurumu) öğrenim gördü. İlk eşi Anne

Ayliffe'in evliliklerinin altıncı ayında ölmesinden (1632) iki yıl sonra, yüksek bir yargı görevinde bulunan Sir Thomas Aylesbury'nin kızı Frances'le evlendi. Kayınpederinin yardımıyla baroda başarılı bir meslek yaşamından geçerek medeni hukuk mahkemesinde tezkere ve sicil görevlisi oldu. Ayrıca edebiyat ve felsefe çevrelerine katılarak oyun yazarı Ben Jonson, hukukçu ve bilim adamı John Selden, devlet adamı Lord Falkland gibi dostlar edindi.

I. Charles'ın İskoçya'ya karşı giriştiği savaşı finanse etmek için toplanan Kısa Parlamento'ya (Nisan-Mayıs 1640) ve Uzun Parlamento'ya girerek siyasete atıldı. Korsanlara karşı ticareti korumak için konan Gemi Vergisi'ni ve kralın öteki yeni politikalarını eleştirerek, kraliyet yetkilerinin kötüye kullanılmasına karşı gelişen muhalefet içinde yer aldı ve baskıcı mahkeme ve komisyonların kapatılmasında önemli rol oynadı. Bununla birlikte devlet yapısında var olan dengeyi bozacak önlemleri reddetti ve bakanların seçimi konusunda krala baskı yapılmasına karşı çıktı. Anglikan Kilisesi'nin resmen tanınmasını başından beri desteklemesine karşın, piskoposluk yönetimini ortadan kaldırma girişimini eleştirdi.

Bakanların seçimi ve kilise reformu konularında Parlamento'ya söz hakkı verilmesini isteyen Kasım 1641 tarihli Büyük Uyarı'nın (*Grand Remonstrance*) Avam Kamarası'nda kabul edilmesi, I. Charles ile Parlamento'nun uzlaşmasını daha da zorlaştırdı. Bu durumda kralın bir danışmanı olarak perde arkasında kalmayı yeğ tutan Hyde radikal grubun Avam Kamarası'ndaki desteğini zayıflatmak için ılımlı önlemler alınmasını önerdi. Charles'ın Ocak 1642'de Parlamento'nun beş üyesini tutuklama girişimiyle gerginleşen ortamda, yapıcı ve ılımlı tutumunu sürdürdü. Westminster'dan ayrılmak zorunda kalan krala Mayıs 1642'de York'ta katıldı. İç Savaş'ın başlaması üzerine kraliyet savaş konseyinde yer almakla birlikte, askeri harekâtlarda doğrudan görev almadı. 1643'ten sonra kralın özel danışmanı ve hazine sorumlusu olarak, askeri önderlerin etkisini azaltmaya çalıştı. Kralın Oxford'da bir Parlamento toplaması yönündeki girişimi bir sonuç vermeyince, Westminster'daki parlamentonun tanınmasını savundu. Ocak 1645'te Parlamento'nun, milislerin kendisine bağlanması ve kilisenin Presbiteryen ilkelerle örgütlenmesi yolundaki taleplerini yumuşatarak uzlaşma sağlama girişimi de boşa çıkınca, manevra alanı giderek daraldı ve Galler prensinin vasiliğine atanarak kralın çevresinden uzaklaştırıldı.

Nisan 1646'da Galler prensiyle birlikte Jersey Adasına geçti. Buradan Paris'e gitmeye karşı çıktı ve krala gelecek için yol gösterme umuduyla *History of the Rebellion and Civil Wars in England* adlı yapıtını yazmaya başladı. 1648'de Paris'te yeniden saray çevresine katılmasına karşın, pek etkili olamadı. Entrika ortamından kurtulmak için, yardım almak amacıyla Madrid'e gönderilen heyette görev almayı istedi.

1651 sonbaharında İngiltere'yi istila girişimi başarısızlığa uğrayan II. Charles'a yeniden katıldı ve uyruklarıyla uzlaşma yolunu kapatacağı düşüncesiyle Anglikan mezhebinden dönmesini önlemeye çalıştı. İngiltere'yi yöneten Cromwell'a karşı içerden yürütülen muhalefeti kışkırtmayı ve cumhuriyetçi grupları birleştirecek bir saldırıdan kaçınmayı savundu. Cromwell'ın 1658'de ölmesinden sonra, krallığı geri getirmek isteyen Presbiteryenlerle görüşmeleri yürüttü ve II. Charles'ın uzlaşıcı bir nitelik taşıyan Breda Bildirgesi'ni (1660) hazırlamasına yardımcı oldu.

II. Charles'ın tahta geçmesinden sonra birçok cumhuriyetçiyi cezadan kurtaran geniş bir affın çıkarılmasını ve krallığın gelirlerini artırmada acele davranılmamasını sağladı. Ordunun terhisini hızlandırdı ve dinsel önderler arasında hoşgörülü bir hava oluşturmaya çalıştı. Ama cumhuriyetçilere karşı tepkinin henüz doruğunda olduğu 1661'de seçilen Parlamento, İngiltere Kilisesi'ne karşı olanları yasalarla sindirme yoluna gitti. Dinsel baskılar aşırı noktalara ulaştı.

1661'de Clarendon kontu unvanını alan Hyde, "birinci bakan" olarak nitelendirilmesine karşı çıkmakla birlikte, yönetime büyük ölçüde egemen oldu. Ayrıca kızı Anne'ın York dükü James'le yaptığı evlilik yoluyla, kraliyet ailesiyle akrabalık kurdu. Ama monarşinin yeniden kurulmasıyla beklediklerı servete ulaşamayan kralcıların tepkileri, Dunkerque'ün Fransa'ya satılması ve karşı çıktığı II. İngiliz-Felemenk Savaşı (1665-67) gibi etkenler düşüşüne yol açtı. Bu arada kral ile arasının açılması ve çevresindeki yakın görevlilerin ölmesi yüzünden, kendisini iç savaşın felaketlerinden sorumlu tutan Parlamento'nun saldırıları karşısında savunmasız kaldı. Ağustos 1667'de adalet bakanlığından alındı ve özel bir mahkemede yargılanma tehdidi altında İngiltere'den kaçmak zorunda kaldı.

Yaşamının geri kalan bölümünü Fransa'da sürgünde geçirdi. Onunla mektuplaşmayı devlete ihanet olarak kabul eden bir yasa nedeniyle ülkesiyle bağlantısı kesildi. Suçsuzluğunu kanıtlamak amacıyla 1630'larla 1660'lar arasındaki siyasal yaşamını anlatan bir otobiyografi yazmaya başladı. 1671'de izin alarak yanına gelen oğlu Lawrence aracılığıyla, yarım kalmış olan *History of the Rebellion and Civil Wars in England* gibi çalışmalarının el yazmalarını getirtti ve yeni yazdığı otobiyografiden bölümler katarak *History*'yi tamamladı. Elinde yeterli belgeler olmadığından ve sürgün yaşamının etkisiyle sık sık nesnellikten uzaklaştığından, bu yapıtlarındaki bilgiler önemli eksiklikler ve yanlışlıklar içermektedir. Ölümünden bir ay sonra Westminster Abbey'de gömüldü.

T. H. Lister'in, Clarendon'un geniş yazışmalarından yararlanarak yazdığı *The Life and Administration of Edward, First Earl of Clarendon* (1837-38, 3 cilt; Clarendon I. Kontu Edward'ın Yaşamı ve Yönetimi) ile B.H.G. Wormald'ın *Clarendon: Politics, History and Religion 1640-1660* (1951; Clarendon: Siyaset, Tarih ve Din, 1640-1660) yapıtları yararlı bilgiler vermektedir.

Clarendon (4. Kontu), George William Frederick Villiers (d. 12 Ocak 1800, Londra - ö. 27 Haziran 1870, Londra), 1853'ten sonra değişik dönemlerde dört ayrı başbakanla birlikte görev yapmış İngiliz dışişleri bakanı. "Büyük Lord Clarendon" olarak tanınır.

Dublin ve Paris'te gümrük görevlisi olarak çalıştıktan sonra, 1833'te İngiltere'nin İspanya büyükelçisi oldu. 1838'de babasından Clarendon kontluğunun miras kalması üzerine, ertesi yıl İngiltere'ye döndü. 1839-41 arasında *lord privy seal* (başmühürdar) ve ticaret bakanı (1846-47) olarak görev yaptı. İrlanda kral naipliği sırasında (1847-52) baş gösteren kıtlığın şiddet olaylarına yol açmasını önlemek için baskıcı yasalara başvurdu ve bir etkisi görülmeyen yardım programlarına girişti. Gerçekleştirdiği toprak reformu, İngilizlerin arazi spekülasyonlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı.

Rusya ile Kırım Savaşı'nın patlak vermesinden kısa bir süre önce Şubat 1853'te Aberdeen 4. kontunun kurduğu hukumette dışişleri bakanı oldu. Savaşı önleme çabaları sonuçsuz kaldı; savaş sırasında da önemli bir iş başaramadı. Buna karşılık Lord Palmerston'un 1815'te kurduğu hukumette görev yaparken, Paris Kongresi'nde (1856) İngiltere'nin elverişli koşullarla barış yapmasını sağladı.

1858'de Palmerston'la birlikte istifa ettikten sonra, Lord John Russel (1865-66) ve William Ewart Gladstone (1868-70) hükümetlerinde de dışişleri bakanı olarak görev yaptı. İki kez kendisine önerilen Hindistan markılığını ve genel valılığını reddetti. Fransız-Alman Savaşı'nın (1870-71) başlamasından üç hafta önce, Prusya'yı silahların azaltılması konusunda ikna etme çabalarını sürdürürken öldü.

Clarendon Kararı, İngiltere kralı II. Henry'nin Clarendon'daki kraliyet av konutunda toplanan bir lordlar meclisinde koyduğu bir dizi kural (1166). Ceza hukuku alanındaki yargı işlemlerini geliştirmeyi amaçlayan kararla, büyük jüri (soruşturma kurulu) sistemi oluşturuldu. İllerde hepsi de erkek olmak üzere 12 kişiden, ilçelerde ise dört kişiden oluşan jüriler kralın gezici yargıçlarına kendi yörelerinde işlenen ağır suçları bildirecek ve "soyguncu, katil ya da hırsız olarak suçlanan ya da bu yolda adı kötüye çıkmış kişileri" bildirecekti. Bu tür kimseler yargılamadan geçirilecek ve suçlu bulunmaları durumunda taşınır mülk ve mallarına kral adına el konacaktı. Ayrıca suçluların bir ayağı kesilecekti. Adı kötüye çıkmış olanlar, aklansalar bile İngiltere dışına sürülecekti. Çığırından çıkmış yasadışı eylemleri denetim altına almaya yönelik aşırı bir tepkinin ürünü olan Clarendon Kararı, adli hatalara yol açan suçlamaların artmasına zemin hazırladı. Bu nedenle Northampton Kararı ile bazı değişikliklere uğradı.

Clarendon Tüzüğü, Kral II. Henry'nin İngiltere'de kilise ile devlet ilişkilerini belirlemek amacıyla Ocak 1164'te yayımladığı 16 madde. Kilisenin ayrıcalıklarını sınırlamayı ve kilise mahkemelerinin yetkisini daraltmayı amaçladığından, Henry ile Canterbury başpiskoposu Thomas Becket arasındaki ünlü kavgayı başlatmıştır.

Stephen'ın (1135-54) kargaşa içinde geçen yönetim döneminde kilise hukukunun gelişmesiyle güçlenen kilise mahkemeleri, din dışı konularda da yargı ayrıcalıkları elde etmişlerdi. I. Henry döneminin (1100-35) krallık geleneklerini canlandırmaya yönelik olan Clarendon Tüzüğü, geçmişe göre daha katı hükümler taşıyordu. Tüzükteki maddelerle din adamlarının ülke sınırları dışına çıkmaları ve hukuksal konularda Roma'ya başvuruda bulunmaları kralın onayına bağlandı. Kilisenin aforoz ve yasak koyma yetkileri sınırlandı ve gizli bilgilere dayanarak halktan kişilere karşı dava açması yasaklandı. Bütün boş piskoposlukların ve manastırların gelirleri ve buralara atama yapma yetkisi krala verildi. Boş bir kilise makamına aday gösterme hakkı, kilise borçları ve cemaatin tasarrufunda olan topraklara ilişkin davalar kilise dışı mahkemelere bırakıldı.

Kilise mahkemelerine kilise malları üzerinde etkili bir denetim verilmekle birlikte, halktan bir kişi ile bir kilise görevlisi arasında toprak tasarrufu konusunda ortaya çıkacak anlaşmazlıklarda yargı yetkisi kilise dışı bir seçici kurula verildi. En çok tartışmaya yol açan 3. madde, ağır suç işlemiş papazların kilise dışı mahkemelerce cezalandırılmasını öngörüyordu. Kilise mahkemelerinin suçlu papazlara genellikle hoş-

görülü davranması yüzünden konan bu hüküm Becket'in sert bir tepki göstermesine yol açtı.

Becket, Clarendon Tüzüğü açıklandığında, piskoposlarla birlikte gönülsüz olarak maddelere uyacağına söz verdi. Ama bir yıl içinde yemininden döndü ve ülke dışına kaçarak altı yıl sürgünde yaşadı. Kendisine bağlı şövalyelerin 1170'te Becket'i öldürmesi üzerine büyük tepkilerle karşılaşan Henry, din adamlarına karşı saldırılarını yumuşatmakla birlikte, tüzük maddelerinin hiçbirinden ödün vermedi. 13. yüzyıla doğru din adamlarının ancak bir suçu ikinci kez işlediklerinde kilise dışı mahkemelerde yargılanması yoluna gidildi.

Clarendon Yasaları, İngiltere'de, Clarendon 1. kontu Edward Hyde'ın yönetimi sırasında, İngiltere Kilisesi'ne karşı olan Ayrılıkçıların gücünü kırmak amacıyla çıkarılan dört yasa (1661-65). Birlik Yasası'yla (1661), yöre kiliselerinde ayinlere katılmayanların yerel yönetimde görev alması yasaklandı. Bu kişiler daha sonra Bağlılık Yasası'yla (1662) kilisede görev alma hakkından da yoksun bırakıldı. Gizli Toplantı Yasası (1662-70'te gözden geçirildi), Ayrılıkçı ibadet toplantılarını yasadışı ilan etti; aile dışında dörtten fazla kişinin yer aldığı evlerdeki ibadet toplantıları da yasa kapsamına alındı. Beş Mil Yasası (1665) Ayrılıkçı papazların daha önce görev yaptıkları kasaba ya da yere beş mil (yaklaşık 8 km) uzaklıktaki bölge içinde oturmalarını ve dolaşmalarını yasakladı. 1689 tarihli Hoşgörü Yasası'yla kısıtlamaların bazıları yumuşatılmakla birlikte, Clarendon Yasaları uyarınca çıkarılan özel yasalar 19. yüzyıla değin yürürlükten kaldırılmadı.

Clarín *bak.* Alas (y Ureña), Leopoldo

Clarion Irmağı, ABD'de, Pennsylvania eyaletinin kuzeybatısında ırmak. Elk ilindeki (*county*) Johnsonburg'da Doğu ve Batı kollarının birleşmesiyle oluşur. 177 km boyunca genel olarak güneydoğu yönünde akar. Ridgway ve Clarion kentlerinden geçip Allegheny Irmağıyla birleşir. Doğu kolu üzerinde Clarion Barajı ve Göleti vardır. İngilizce "boru" anlamına gelen adının, belli bir uzaklıktan ırmağın sesinin boru gibi tiz ve net duyulduğunu gören topografyacılar tarafından konduğu sanılır.

Clarion Kırılma Bölgesi, Büyük Okyanusun kuzeydoğu kesiminde, deniz tabanında yer alan çatlak kuşağı. Uzunluğu 5.200 km'dir. 1949'da ABD donanma gemisi "Serrano" tarafından, 1950'de de Scripps Okyanusbilim Enstitüsü'nün Orta Pasifik Keşif Seferi sırasında görülmüştür. Batı ucu Hawaii Adasının yaklaşık 530 km güneyindeki denizaltı dağ kümesi yakınlarından başlar. Buradan küçük bir çember çizerek, altı enlem derecesi kadar kuzeyde Meksika'nın Puerto Vallarta açıklarındaki kıta yamacının tabanına uzanır.

Meksika'nın güneyinde, etkin durumdaki 21 yanardağın oluşturduğu doğrusal zincir, küçük daireler çizerek ilerleme eğiliminin burada da sürdüğünü ortaya koymaktadır. Küba ve Hispaniola arasında yer alan Cayman Çukurunun da aynı genel eğilimi göstererek ilerlediğini göz önüne alan bazı jeologlar bu durumu Clarion Kırılma Bölgesinin Antiller'in içine kadar uzandığı biçiminde yorumlamıştır. Clarion Kırılma Bölgesi boyunca deniz tabanında görülen magnetik güç değişikliklerinin tümü henüz haritada gösterilmemiştir. Bununla birlikte eldeki veriler ve çatlağın olağanüstü uzunluğu göz önüne alındığında, Clarion'ın en azından 80 milyon yıl önce başlayan ve günümüzde de sürmekte olan deniz dibi yayılmasıyla bağlantılı bir dönüşüm kırığının (transform fayı) izi olduğu söylenebilir.

Clark, Alvan Graham (d. 10 Temmuz 1832, Fall River, Massachusetts - ö. 9 Haziran 1897, Cambridge, Massachusetts, ABD), ABD'li teleskop yapımcısı ve astronom. Wisconsin eyaletinde Williams Bay'deki Yerkes Gözlemevi'nde bulunan 102 cm çapındaki dünyanın en büyük merceğinin yapım çalışmalarını yönetmiş, kendi gerçekleştirdiği teleskopların yardımıyla Akyıldız'ın (Sirius) yoldaşını ve 16 tane çiftyıldızı keşfetmiştir.

Öğrenimini tamamladıktan sonra, her ikisi de teleskop mercekleri yapımcısı olan babası Alvan Clark (d. 8 Mart 1804, Ashfield - ö. 19 Ağustos 1887, Cambridge, Massachusetts) ve kardeşi George Bassett Clark'la (d. 14 Şubat 1827, Lowell - ö. 20 Aralık 1891, Cambridge, Massachusetts) birlikte çalışmaya başladı. Alvan Clark and Sons adlı şirketleri, mercekli teleskopların en çok tutulduğu dönemde ABD ve Avrupa'daki birçok gözlemevine çok üstün nitelikli mercekler sağladı. Bu şirket Yerkes Gözlemevi'nden başka California'da Hamilton Dağındaki Lick Gözlemevi'ne 91 cm'lik (1888), bugünkü Leningrad kenti yakınlarındaki Pulkovo Gözlemevi'ne 76 cm'lik (1878), Charlottesville'deki Virginia Üniversitesi'ne 71 cm'lik (1883) ve Washington, D.C.'deki ABD Deniz Kuvvetleri Gözlemevi'yle (1873) Arizona'da Flagstaff'taki Lowell Gözlemevi'ne 61 cm (1896) çapında mercekler yaptı. II. Dünya Savaşı sırasında tahrip olan Pulkovo Gözlemevi'ndekinin dışında, bugün bu teleskopların tümü de kullanılmaktadır.

Clark, Eugenie (d. 4 Mayıs 1922, New York, ABD), tropik denizlerdeki zehirli balıklar ve köpekbalıklarının davranışlarına ilişkin çalışmalarıyla tanınan balıkbilimci.

1950'de New York Üniversitesi'nden doktora derecesini alan Clark, balıklar üzerinde ilk yapay dölleme deneylerini gerçekleştirenlerden biri olarak tanınır. Batı Hint Adalarındaki çalışmaları sırasında balıklardaki görme olayını, özellikle görüntülerin bir gözden öbürüne aktarılmasını inceledi. 1948-66 arası New York'taki Amerika Doğa Tarihi Müzesi'nde uzman görevli, 1955-67 arası Florida'nın Sarasota kentindeki Cape Haze Deniz Laboratuvarı'nın yöneticisiydi. 1966-67'de New York'taki City College'da ders verdikten sonra Maryland Üniversitesi'ne geçerek 1973'te profesör oldu.

1949'da güney denizlerindeki zehirli balık türlerini tanımlayan Clark, ertesi yıl zehirli balonbalığı türlerinden örnekler derledi. 1960'ların başında köpekbalıklarının davranışlarına ilişkin araştırmalara başlayan Clark'ın *Lady with a Spear* (1953; Zıpkınlı Kadın) ve *The Lady and the Shark* (1969; Kadın ve Köpekbalığı) adlı kitapları vardır.

Clark, Joe, asıl adı CHARLES JOSEPH CLARK (d. 5 Haziran 1939, High River, Alberta, Kanada), Kanada'nın günümüze değin görev yapmış en genç başbakanı (Haziran 1979-Mart 1980).

High River Times gazetesinin sahibinin oğlu olan Clark, 1960'ta Alberta Üniversitesi'nin tarih bölümünü bitirdikten sonra, 1963'te siyaset biliminde yüksek lisans derecesi aldı ve aynı üniversitede 1965-67 arasında siyaset bilimi dersleri verdi. İlerlemeci Muhafazakâr Parti için seçim propagandası yaptığı 1957'den başlayarak siyasetle etkin biçimde ilgilendi. 1962'den 1965'e değin İlerlemeci Muhafazakâr Öğrenci Birliği'nin başkanlığını yaptı.

1967'de Peter Lougheed'in Alberta eyaleti başbakanı olduğu seçim kampanyasını örgütledi ve 1967'den 1970'e değin İlerlemeci Muhafazakârların Avam Kamarası'ndaki önderi Robert Stanfield'ın yürütme işleriyle ilgili yardımcılığını yaptı. Parlamento'ya ilk kez 1972'de Alberta eyaletine bağlı Rocky Mountain ilinin temsilcisi olarak girdi. 1976'da da parti başkanlığına seçildi.

1979'da İlerlemeci Muhafazakârlar Parlamento'da birinci parti durumuna geçince, bir azınlık hükümeti kurdu. Ama göreve başladıktan altı ay sonra bir bütçe sorunu yüzünden düşürüldü. Bunu izleyen Şubat-Mart 1980'deki genel seçimlerde partisi, Pierre Elliot Trudeau'nun önderliğindeki Liberaller karşısında ağır bir yenilgi aldı. Haziran 1983'te parti başkanlığı için yapılan seçimde yerini Mulroney'ye bıraktı.

Clark, John Bates (d. 26 Ocak 1847, Providence, Rhode Island - ö. 21 Mart 1938, New York kenti, ABD), ABD'li iktisatçı. Milli hasıladan elde edilen gelirin

John Bates Clark
Columbia University

emek, sermaye ve toprak sahipleri arasındaki bölüşümünü açıklamayı amaçlayan marjinal üretkenlik kuramıyla tanınır.

Brown Üniversitesi'nde ve Amherst College'da öğrenim gördü. Ardından Heidelberg ve Zürich üniversitelerinde okudu. ABD'ye döndüğünde çeşitli yüksekokullarda ve Columbia Üniversitesi'nde ders verdi (1895-1923).

"Eski siyasal iktisadın özüne karşı bir başkaldırı" iddiasında olan *Philosophy of Wealth* (1886; Zenginliğin Felsefesi) adlı yapıtında, insanların güdülerinde kişisel çıkarlar kadar toplumsal çıkarların da önem taşıdığını savundu. Dolayısıyla salt ekonomik rekabetin ürünlerin adilce dağılımını sağlayabileceği görüşünü reddetti. Özgün bir fayda kuramı geliştirdiği *Distribution of Wealth* (1899; Zenginliğin Bölüşümü) adlı yapıtında malların "fayda demetleri" içerdiklerini, yani her birinin nitelik olarak farklı fayda dereceleri taşıdığını savundu. Ayrıca hiçbir dinamik değişime uğramayan, tam ve "durağan" bir serbest rekabet dengesi modeli oluşturarak marjinal üretkenlik kuramını geliştirdi. Bu hayali modelden yola çıkarak, toplam milli hasılanın bölüşümü konusunda sonuçlar çıkardı. Buna bağlı olarak, yatırım mallarını da kapsayan bütün üretken girdilerin bir bedel (faiz) karşılığında geçici olarak çekildiği ve sürekli akış halinde olan geleceğe dönük gelirler biçiminde tanımladığı toplumsal sermaye kavramını ortaya koydu.

Clark, Amerikan İktisat Derneği'nin kurucuları arasında yer alarak 1893-95 arasında başkanlığını yaptı. Ayrıca *Political Science Quarterly*'nin yayın yönetmeni (1895-1911)

ve Carnegie Uluslararası Barış Fonu'nun ekonomi ve tarih bölümünün yöneticisi (1911-23) olarak görev yaptı. Son yıllarında savaşın insanlık için en büyük tehlikeyi oluşturduğu kanısına vardı ve *A Tender of Peace* (1935; Bir Barış Önerisi) adlı yapıtında barışı sağlamak için güçlü bir Milletler Cemiyeti'nin gerekliliğini savundu.

Clark, John Maurice (d. 30 Kasım 1884, Northampton, Massachusetts - ö. 27 Haziran 1963, Westport, Connecticut, ABD), tröstler konusundaki çalışmalarıyla dünya çapında ün kazanmış ve Keynes'den önce benzer düşünceleri savunmuş ABD'li iktisatçı.

Amherst College'dan 1905'te mezun oldu. Columbia Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan (1910) sonra, Chicago Üniversitesi gibi çeşitli öğretim kurumlarında görev yaptı. 1914'te, ünlü bir iktisatçı olan babası John Bates Clark'ın *Control of Trusts* (Tröstlerin Denetimi) adlı yapıtının gözden geçirilmiş bir baskısını hazırlamasına yardımcı oldu. 1926'da Columbia Üniversitesi'ne döndü ve 1957'de buradan emekli oldu.

Genellikle sanayi iktisadı ve rekabet konusundaki görüşleriyle tanınan J. M. Clark'a asıl ününü sağlayan da *Competition as a Dynamic Process* (1961; Dinamik Bir Süreç Olarak Rekabet) adlı yapıtında geliştirdiği uygulanabilir rekabet kavramıdır. Bu yapıtında sabit optimizasyon yerine, ekonomik sistemin esnekliği, piyasa etkisinin sınırları ve babasının da üzerinde durduğu potansiyel rekabetin önemini vurgular. Bütün dünyada tröstlere karşı mücadele eden yetkililerin benimsediği yaklaşımın ardında bu yapıtın etkisi görülür. Clark, sanayi alanındaki araştırmaları sonucunda kaleme aldığı *Studies in the Economics of Overhead Costs*'ta (1923; Genel Maliyet İktisadı Üzerine Araştırmalar) tüketici talebindeki dalgalanmaların var olan üretim kapasitesini sarsması durumunda, yatırım talebinde de şiddetli bir dalgalanmanın ortaya çıkabileceğini öngören hızlanma ilkesini savundu. Bu yapıtının ardından, toplam talepteki dalgalanmaların bir kaynağı olarak tüketici talebindeki değişimleri inceleyerek, daha sonra John Maynard Keynes'in ele aldığı bazı sorunları ortaya koydu.

Clark, John Pepper (d. 6 Nisan 1935, Kiagbodo, Nijerya), Nijeryalı lirik şair. Şiirlerinde, Afrika'nın doğal görüntülerini etkileyici bir dille anlatmıştır. Aynı zamanda gazeteci, oyun yazarı ve edebiyat eleştirmeni olarak da tanınır; geleneksel İjo mitleri ve efsaneleri üzerine araştırmalar yapmış ve Afrika şiiri konusunda denemeler yazmıştır.

Ibadan Üniversitesi'nde okurken, öğrencilerin şiirlerine yer veren *The Horn* adlı dergiyi yayımladı. 1960'ta İngilizce bölümünü üstün dereceyle bitirdi. Ardından, Nijerya hükümeti adına gazeteci ve yazar olarak çalışmaya başladı. Daha sonra, 1960-62 arasında Lagos'taki *Daily Express* gazetesi için makale ve başyazılar yazdı. Princeton Üniversitesi'nde bir yıllık vakıf bursuyla öğrenim gördü. Buradaki deneyimleri, kapitalizmden Siyahların yaşam biçimlerine kadar, Amerikan orta sınıfının bütün değerlerine saldıran *America, Their America* (1964; Amerika, Onların Amerikası) adlı yapıtına temel oluşturdu. Ibadan Afrika Araştırmaları Enstitüsü'nde bir yıl araştırma yaptıktan sonra Lagos Üniversitesi'nde İngilizce dersleri vermeye başladı ve *Black Orpheus* adlı edebiyat dergisini yönetti.

Poems (1962; Şiirler) ve *A Reed in the Tide* (1965; Akıntıda Bir Saz) adlı yapıtlarındaki şiirlerin çoğu, geçmişteki özel anlardan esinlenerek, belli bir duygunun etkisiyle yazılmıştır. Clark, yurttaşı Christopher Okigbo'nun ustalığını gösterememesine karşın şiirlerinde geleneksel Afrika yaşantısının görüntülerini başarıyla kullanır. *Casualties: Poems 1966-68* (1970; Kaza Kurbanları: Şiirler 1966-68) adlı yapıtı Nijerya'daki iç savaşla ilgilidir.

İlk üç oyunu, acımasız doğa ya da toplum yasalarından kaçamayan bireyleri işlediği trajedilerdir. Bir aile trajedisi olan *Song of a Goat* (1961; Bir Keçinin Şarkısı) kimi eleştirmenlere göre taklit ettiği Eski Yunan trajedilerindeki korku ve acıma duygusundan yoksundur. Gene de oyun, dramatik ustalığı ve dilinin şiirselliğinden ötürü Afrika ve Avrupa'da büyük ilgi görmüştür.

The Masquerade (1964; Maskeli Balo) gene bir aile trajedisini ele alır. En iyi tiyatro yapıtı olarak bilinen *Raft*'de (Sal) Nijer Irmağında bir salla sürüklenen dört adamın çaresizliğini anlatır. Yapıt, günümüz Nijerya'sında yaşayan insanların koşullarını ve çıkmazlarını sergiler. Çizilen kişilikler inandırıcıdır ve yapıt zengin simgesel mesajlar içerir.

1960'ların başlarında sahnelenen deneysel çalışması *The Ozidi of Atazi* (1966; Atazili Osidı) yerli köylerinde yedi gün süren geleneksel İjo ayinlerinin sahne uyarlamasıdır. Yoruba halk operası gibi müzik, dans ve mimden oluşur. Clark ayrıca bir İjo destanını İngilizceye çevirdi ve bundan, Francis Speed'le birlikte *The Ozidi Saga: Tides of the Delts* (1972) adlı bir film yaptı.

Clark, Kenneth Mackenzie, Baron Clark (Saltwood), SIR KENNETH CLARK (1938-69) olarak da bilinir (d. 10 Temmuz 1903, Londra - ö. 21 Mayıs 1983, Hythe, Kent, İngiltere), İtalyan Rönesans sanatı konusunda en önde gelen sanat tarihçilerinden biri.

Zengin bir ailenin çocuğuydu. Oxford'da, Winchester College ve Trinity College'da okuduktan sonra Floransa'da ikı yıl, dönemin başlıca sanat eleştirmeni olarak kabul edilen Bernard Berenson'ın yanında öğrenim gördü.

İngiltere'ye döndükten sonra yaşamının büyük bir bölümünü akademik araştırmalar yaparak ve kamu hizmetinde çalışarak geçirdi. 1931-34 arasında Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nde, 1934-45 arasında da Londra'daki Ulusal Galeri'de müdürlük yaptı. 1934'te kralın resimlerini denetlemekle görevlendirildi. 1953'ten 1960'a değin Büyük Britanya Sanat Konseyi'nin başkanlığını ve 1954'ten 1957'ye değin de bağımsız bir televizyon kuruluşu olan Independent Television Authority'nin birinci başkanlığını sürdürdü. İkinci görevi sırasında bu kuruluşu, ünlü sanat ürünlerinin halka ulaştırılması yönünde etkiledi. Oxford'da Slade Kürsüsü'nde güzel sanatlar profesörlüğü yaptı (1946-50, 1961-62).

Clark aynı zamanda 1969'da BBC televizyonu için yazdığı ve sunduğu "Civilisation" (Uygarlık) dizisiyle kültür ve sanat konularında usta, başarılı bir yazar ve sunucu olarak ün yaptı. Onun uluslararası alanda da tanınmasını sağlayan bu dizi ortaçağ başlarından (y. 450-750) 20. yüzyıla değin Avrupa sanatının bir panoramasını veriyordu. Ama dizi nedeniyle bazı sanat tarihçileri Clark'ı konuyu oldukça basite indirgemekle eleştirdiler.

Clark'ın sanat konusundaki ilk kitabı 1928'de yazdığı *The Gothic Revival*'dı (Gotik Canlandırmacılık). 1939'da en bilimsel ve derine inen çalışması olarak bilinen *Leonardo da Vinci*'yi yayımladı. *Landscape into Art* (1949; Sanatta Manzara) ve *The Nude* (1955; Çıplak) adlı yapıtları olumlu eleştiriler aldı ve popüler resmin gelişimine katkıda bulundu. 1969'da yayımlanan *Civilisation*, televizyondaki dizinin bir özeti niteliğindeydi. Clark ayrıca *Another Part of the Wood* (1974; Ormanın Bir Başka Bölümü) ve *The Other Half* (1977; Öbür Yarısı) adlarıyla iki cilt halinde yaşamöyküsünü yayımladı.

1938'de K.C.B (Knight Commander of the Bath), 1959'da C.H. (Companion of Honour) ve 1969'da *Life peer* (sonradan alınan soyluluk unvanı) unvanları, 1976'da da Liyakat Nişanı ile onurlandırıldı.

Clark, Tom C., asıl adı THOMAS CAMPBELL CLARK (d. 23 Eylül 1899, Dallas, Texas - ö. 13 Haziran 1977, New York kenti, ABD), 1949-67 arasında ABD Yüksek Mahkemesi üyesi.

1922'de Texas Üniversitesi Hukuk Okulu'nu bitirdi. Dallas'ta avukatlık ve ardından savcılık yaptı. Demokrat Parti çizgisinde siyasetle uğraştı. 1937'de özel yardımcı olarak Adalet Bakanlığı'na girdi. Burada çalıştığı sekiz yıl boyunca özellikle Antitröst davalarında ve savaş sırasında yapılan dolandırıcılıklarla ilgili davalarda görev aldı. 1945'te Başkan Harry S. Truman tarafından başsavcılığa atanarak Adalet Bakanlığı'nın başına getirildi. Bu görevde, yıkıcılığa karşı etkili programlar uygulanması ve FBI yetkilerinin genişletilmesi konusundaki çalışmalarıyla tanındı. 1949'da Truman tarafından Yüksek Mahkeme üyeliğine atandı. Earl Warren'ın başyargıçlığı döneminde çoğunluktaki liberallerle sık sık çelişkiye düştüyse de yurttaşlık haklarının sürekli destekleyicisi oldu. Ünlü Mapp-Ohio Davası'nda (1961) çoğunluk kararını kaleme aldı ve yasadışı yollarla elde edilen kanıtların eyalet mahkemelerinde kullanılamayacağını belirtti; böylece davalının yararlanabileceği anayasal güvencenin genişletilmesine katkıda bulundu. Abington Okul Bölgesi-Schempp Davası'nda da (1963) devlet okullarında Kitabı Mukaddes'in okutulmasını yasaklayan çoğunluk kararını kaleme aldı. 1964'te üç davada verdiği kararlar da yurttaşlık haklarıyla ilgili sonraki mücadeleler için dayanak oluşturdu. Oğlu Ramsey Clark'ın başsavcı (adalet bakanı) olması üzerine 1967'de mahkemedeki görevinden çekildi.

Clark, Walter van Tilburg (d. 3 Ağustos 1909, East Orland, Maine - ö. 10 Kasım 1971, Reno, Nevada, ABD), ABD'li roman ve öykü yazarı. Batı'da geçen yapıtlarında kovboyların serüvenlerinden yola çıkarak felsefi konuları incelemiştir.

Nevada'nın Reno kentinde büyüdü. Duyarlı bir delikanlının gelişimini anlattığı *The City of Trembling Leaves* (1945; Titreyen Yapraklar Kenti) adlı romanı bu çevrede geçer. En tanınmış yapıtı *The Ox-Bow Incident*'tır (1940; Ox-Bow Olayı). 1885'te üç suçsuz insanın linç edilmesini anlatan roman, kitle psikolojisini güçlü ve etkili bir bakış açısıyla ortaya koyar. Yapıt 1943'te sinemaya aktarılmıştır. Ahlaksal bir alegori olan *The Track of the Cat* (1949; Kedi Peşinde), karlı bir havada yapılan kara panter avını anlatır. *The Watchful Gods* (1950; Uyanık Tanrılar) ise kısa öykülerden oluşan bir derlemedir. Clark, 1960'lardan başlayarak San Francisco Eyalet Yüksekokulu'nda edebiyat dersleri vermiştir.

Clark Hava Üssü, eskiden CLARK ALANI, Filipinler'de, Luzon'un kuzeyindeki Pampanga ilinde 30 km²'lik alan kaplayan ABD askeri hava üssü. Manila'nın 77 km kuzeybatısında, Cabusilan Dağlarının eteklerinde

yer alır. 1898'deki İspanyol-Amerikan Savaşı'ndan sonra ABD 5. Süvari Alayı için askeri kamp olarak kuruldu. Adını 1918'de, I. Dünya Savaşı öncesi pilotlarından Binbaşı Harold M. Clark'tan aldı. 8 Aralık 1941'de, Tayvan'da üslenmiş Japon bombardıman uçaklarının düzenledığı saldırıların başlıca hedeflerinden biri oldu. Saldırıda, ABD ordusunun Uzakdoğudaki uçaklarının yarısından çoğu zarar görmüştü. 1941-42'de Japonlar Filipinler'i işgal ettikten sonra üssü, II. Dünya Savaşı'nın başlıca harekât merkezlerinden biri durumuna getirdiler. 1944'te Filipinler'i yeniden ele geçirmeye başlayan ABD kuvvetlerine yönelik ilk Japon Kamikaze uçuşları da buradan yapıldı. Clark Hava Üssü, Vietnam Savaşı sırasında ABD tarafından stratejik destek ve hücum filoları üssü olarak kullanıldı. ABD ile Filipinler arasında 1970'lerde başlayan Clark Hava Üssü ve ülkedeki öteki ABD askeri tesislerini kapsayan görüşmeler 1991 yılında tamamlanmak üzereyken, Pinatubo Yanardağının patlaması sonucunda çok sayıda yapı hasar gördü ve üs kalın bir kül tabakasıyla örtüldü. Bu durumda ABD üssü terk ederek Filipinler'e geri verdi.

Clarke, Alexander Ross (d. 16 Aralık 1828, Reading, Berkshire - ö. 11 Şubat 1914, Reigate, Surrey, İngiltere), İngiliz jeodezi uzmanı. Yer'in boyutları ve biçimi konusunda çalışmalar yapmış, kutuplardaki yassılığın ve Ekvator yarıçapının bugün kabul edilen değerlerine çok yakın sonuçlar elde etmiştir. 1866'da gerçekleştirdiği ikinci çalışmasından elde ettiği sonuçlar, Uluslararası Jeodezi ve Jeofizik Birliği'nin 1924'te farklı değerler kabul etmesinden sonra bile, ABD'de standart değerler olarak kullanılagelmiştir.

1847'de Kraliyet İstihkâm Birlikleri'ne atanan Clarke, 1850-51 ve 1854-81 arasında İngiliz ordusu ordonat birliklerinin Southampton'daki topografya çalışmalarını yürüttü. Britanya Adalarının ilk önemli nirengi (uzun mesafede trigonometrik yer ölçmeleri) ağının oluşturulması çalışmalarının sorumluluğunu üstlenen Clarke, Büyük Britanya'ya ait ilk jeodezi ölçümlerinden elde ettiği bulguları 1861'de yayımladı. İrlanda'dan Rusya'ya kadar uzanan uluslararası bir nirengi yayının ölçümü amacıyla uzunluk standartlarının karşılaştırılması işi de ona verildi. Clarke bu çalışmadan elde ettiği sonuçları 1866'da yayımladı. *Geodesy* (1880; Jeodezi) adlı yapıtı günümüzde de bu konudaki en iyi ders kitaplarından biridir.

Clarke, Arthur C(harles) (d. 16 Aralık 1917, Minehead, Somerset, İngiltere), İngiliz yazar. Ortaya attığı bazı bilimkurgu kavramları, daha sonraları uydularla iletişim alanında gerçekleşen gelişmelerle şaşırtıcı benzerlikler taşır.

Küçük yaşlardan başlayarak fen bilimlerine ilgi duyan Clarke, henüz çocukken kendi yaptığı bir teleskopla Ay'ın haritasını çıkarmıştı. Ama mali durumu yükseköğrenim görmeye elvermiyordu, bu nedenle bir devlet dairesinde hesap kontrolörü olarak çalışmaya başladı, boş zamanlarında da uzay konusundaki araştırmalarını sürdürdü. Bu dönemde, kendilerini İngiliz Gezegenlerarası Derneği olarak adlandıran küçük bir öncü araştırma grubuna katıldı. 1941'de Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne (RAF) çağrıldı ve burada radar eğitimcisi olarak görev yaptı. Askerlik hizmeti sırasında ilk bilimkurgu öykülerini yazdı. 1945'te *Wireless World* dergisi için kaleme aldığı "Extra-Terrestrial Relays" (Yeröte İstasyonlar) başlıklı makalesinde, dünyanın her bölgesine radyo ve televizyon sinyalleri yayacak bir uydu sistemi düşüncesi geliştirdi ve tasarısını ayrıntılı bir biçimde anlattı. Uzmanlaşmış okurlar bile bu makaleyi kuşkuyla karşıladılar. Ama 20 yıl kadar sonra uzaya fırlatılan "Early Bird" uydularıyla onun bu düşüncesi gerçeklik kazanacaktı. Clarke bir yandan da bilimkurgu yazarı olarak adını duyurdu ve özellikle *Earthlight* (1955; Yerışığı), *A Fall of Moondust* (1961; *Susuz Deniz*, 1984) ve *The Fountains of Paradise* (1979; Cennetin Çeşmeleri) romanıyla dikkatleri üzerinde topladı. Makaleleri ve ders notlarından bazıları, *Voices from the Sky* (1965; Gökten Sesler) ve *The View from Serendip* (1977; Serendib'den Görüntü) başlıklı kitaplar halinde yayımlandı.

1950'lerde Clarke, deniz altının araştırılması konusuyla ilgilenmeye başladı ve Seylan'ın (bugün Sri Lanka) başkenti Colombo'ya geçerek burada dalgıçlık ve sualtı fotoğrafçılığı yapmaya başladı. Bu dalışlarına ilişkin gözlemlerini ve başından geçenleri, ilki 1956'da *The Coast of Coral* (Mercan Kıyısı) başlığıyla yayımlanan bir dizi kitapta anlattı. Film yönetmeni Stanley Kubrick'le işbirliği yaparak, yaratıcı görüşlere yer verdiği ve sinema izleyicileri tarafından çok tutulan *2001: A Space Odyssey* (*1968; 2001: Uzay Yolu Macerası*) adlı filmi yaptı. Bu filmin konusu, Clarke'ın öyküsü "The Sentinel"den (Gözcü) alınmıştı. Daha sonra *2010: Odyssey Two* (2010: Macera İki) romanını yazdı ve bunun filmi de 1984'te yapıldı. 1987'de bu dizinin üçüncü romanı *2061: Odyssey Three*'yi (2061; Macera Üç) yazdı. Clarke uyduyla haberleşme düşüncesini geliştirmesi nedeniyle Franklin Enstitüsü'nün Altın Madalya'sıyla, bilim yazarı olarak UNESCO'nun Kalinga Ödülü'yle ve birçok başka ödülle onurlandırılmıştır. *Şafak Projesi* (1983), *Roma ile Buluşma* (1983), *Kara Güneş* (1984) ve *Son Nesil* (1984) gibi yapıtları Türkçede yayımlanmıştır.

Clarke, Charles Cowden (d. 15 Aralık 1787, Enfield, Middlesex, İngiltere - ö. 13 Mart 1877, Cenova, İtalya), İngiliz derlemeci ve eleştirmen. Özellikle Shakespeare üzerine çalışmalarıyla tanınır.

Tiyatrocu Charles Macready, yazar Charles Dickens ve besteci Felix Mendelssohn'un arkadaşıydı. Alfred Novello ile bir müzik yayınevi kurdu ve 1828'de Novello'nun kız kardeşi Mary ile evlendi. Altı yıl sonra Shakespeare ile başka oyun yazarları ve şairler üzerine halka açık konferanslar vermeye başladı. Bu konferans metinlerinden *Shakespeare Characters; Chiefly Those Subordinate* (1863; Shakespeare Karakterleri; Özellikle İkinci Derecede Olanlar) ve *Molière Characters* (1865; Molière Karakterleri) gibi bazıları yayımlandı. 1863'te George Herbert'in şiirlerini derledi; izleyen 14 yıl boyunca da hemen hemen bütün İngiliz şairlerinin yapıtlarının yeni basımlarını hazırladı.

Karısının yayımladığı *Shakespeare Concordance* (1845; Shakespeare Dizini) adlı yapıttan sonra karı koca birlikte, 1868'de tamamlanan yeni bir Shakespeare baskısı ve *The Shakespeare Key: Unlocking the Treasures of His Style* (1879; Shakespeare Kılavuzu: Üslup Hazinelerine Açılan Kapı) adlı yapıt üzerinde çalıştılar. Mary Clarke 1851-52 yıllarında *Girlhood of Shakespeare's Heroines* (Shakespeare'in Kadın Kahramanlarının Kızlık Çağı) adlı incelemesini yayımladı. Karı kocanın yapıtları, Maurice Morgan'la başlayıp William Hazlitt ve Samuel Taylor Coleridge'den A. C. Bradley'e değin uzanan karakter çözümlemesi geleneğini izler. Clarke'lar 1856'da Nice'e gitmek üzere Londra'dan ayrıldılar ve 1861'de Clarke'ın ölünceye değin oturduğu Cenova'ya yerleştiler.

Clarke, Edward Daniel (d. 5 Haziran 1769, Willingdon, Sussex - ö. 9 Mart 1822, Londra, İngiltere), İngiliz mineralog ve gezgin. Madenler, elyazmaları, Eski Yunan paraları ve heykellerinden oluşan değerli koleksiyonlar derlemiştir.

1791'de İngiltere'de, 1792 ve 1794'te İtalya'da, 1799-1802 arasında da İskandinavya, Finlandiya, Rusya, Anadolu ve Yunanistan'da araştırma gezileri yaptı. Bütün bu bölgelerden madenler topladı, bölgelerin coğrafyasını, iklimini, bitki, hayvan ve böcek varlıklarını inceledi. İsveç'ten bitki ve maden örneklerinin yanı sıra elyazması haritalar da topladı. Yalnızca Sibirya'dan topladığı madenlerin sayısı 800'ü bulur. Kahire'ye yaptığı kısa bir yolculuk sırasında *Binbir Gece Masalları*'nın özgün bir elyazmasını buldu, ama kitap, İngiltere'ye götürülürken ıslanarak tahrip oldu. Clarke, Yunanistan'dan bine yakın madeni para, vazo ve heykel topladı. Bunların en önemlisi eski Eleusis kentinden alınan çok büyük bir mermer heykeldir.

İngiltere'ye döndükten sonra 1805'te İngiltere Kilisesi'nde papaz oldu. 1808'de de Cambridge Üniversitesi'nin ilk mineraloji profesörlüğüne atandı. Cambridge'e bağışladığı Yunan mermer sanat yapıtları bugün Fitzwilliam Müzesi'ndedir. Clarke'ın ölümünden sonra Oxford Üniversitesi'ndeki Bodleian Kütüphanesi el yazması, Cambridge Üniversitesi de maden koleksiyonunu satın aldı. Başlıca yapıtı 6 ciltlik *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*'dır (1810-23; Avrupa, Asya ve Afrika'nın Çeşitli Ülkelerine Geziler).

Clarke, Frank Wigglesworth (d. 19 Mart 1847, Boston - ö. 23 Mayıs 1931, Washington, D.C., ABD), yerkabuğunun kimyasal bileşimine ilişkin ilk tahminleri yapan ABD'li kimyacı ve jeofizikçi.

1883-1924 arasında ABD Jeoloji Araştırma Kurumu'nun kimya bölümünü yöneten Clarke, bu dönemde gerçekleştirdiği çalışmalar sırasında, kalınlığını yaklaşık 16 km olarak aldığı yerkabuğunun hacmini hesapladı. Clarke'ın bu hesabına göre yerkabuğu hacminin yüzde 95'ini korkayaçlar, yüzde 4'ünü şeyller, yüzde 0,75'ini kumtaşları ve yüzde 0,25'ini kireçtaşları oluşturuyordu. Clarke ayrıca, Yer'de bulunan kimyasal elementlerin dağılımını ve oranlarını araştırdı ve *Elementary Chemistry* (1902; Temel Kimya) adlı kitabını yayımladı.

Clarke, Jeremiah (d. y. 1674, Londra - ö. 1 Aralık 1707, Londra), İngiliz orgcu ve dinsel müzik bestecisi. Solo trompet için yazdığı *Trumpet Voluntary*'nin bir zamanlar Henry Purcell'in bestesi olduğu sanılmıştır.

1703'te St. Paul Katedrali'nde koro şefi ve 1704'te William Croft ile birlikte Kraliyet Şapeli orgcusu oldu. Pek çok *anthem*'in yanı sıra John Dryden'ın "Alexander's Feast" (İskender'in Şöleni) adlı şiirini de besteledi. *Trumpet Voluntary* ya bir klavsen parçası ya da bir orkestra rondosu olarak yazılmıştı. Clarke ayrıca solo şarkılar ve oyunlar için müzikler de bestelemiştir.

Clarke, John H(essin) (d. 18 Eylül 1857, New Lisbon, Ohio - ö. 22 Mart 1945, San Diego, California, ABD), 1916-22 arasında ABD Yüksek Mahkemesi üyesi.

Babasından hukuk öğrenimi gördükten sonra Youngstown'da bir hukuk bürosu

açtı. Burada, *Vindicator*'ın bazı hisselerini satın alarak, İlerici Parti çizgisinde etkili bir yayın organı olmasını sağladı. Demiryolu davalarıyla ün kazandı ve Demokrat Parti'nin yerel çalışmalarında etkili oldu. Gümüş sorunu yüzünden doğan bir anlaşmazlık nedeniyle bir ara partiden ayrıldıysa da daha sonra geri dönerek Cleveland'ın reformcu belediye başkanı Tom L. Johnson (1901-09) ile onun ardılı Newton Baker'ı destekledi. 1903 Senato seçimlerinde Demokrat Parti'nin senatör adayı oldu, 1914'te federal bölge yargıçlığına getirildi. 1916'da Başkan Woodrow Wilson tarafından ABD Yüksek Mahkemesi'ne atandı.

Clarke'ın davalarla ilgili tutumu, genellikle öteki iki yargıç Oliver Wendell Holmes ve Louis Brandeis ile uyuşurdu. Bununla birlikte, özellikle 1919-20'deki "komünist avı" sırasında olduğu gibi, Anayasa'nın 1. Ek Maddesi'ndeki hakları çok dar yorumladığı da olurdu. Clarke'ın kimi görüşleri daha sonra Yeni Düzen (New Deal) dönemindeki antitröst davalarda örnek olarak kullanıldı. Clarke, Youngstown'da birlikte oturduğu iki kız kardeşinin ölümünden sonra 1922'de Yüksek Mahkeme yargıçlığından istifa etti ve yaşamının geri kalan döneminde uluslararası barış için çalıştı.

Clarke, Kenny, asıl adı KENNETH SPEARMAN CLARKE, KLOOK olarak da bilinir (d. 9 Ocak 1914, Pittsburgh, Pennsylvania, ABD - ö. 25/26 Ocak 1985, Montreuil-sous-Bois, Paris yakınları), ABD'li davulcu. 1940'larda modern caz akımının en önemli temsilcilerinden olmuştur.

Müziğe lise yıllarında başlayan Clarke önceleri vibrafon, piyano, trompet çaldı ve kuramsal çalışmalar yaptı. Profesyonel müzik yaşamına 1930'da davulcu olarak atıldı. Roy Eldridge, Louis Armstrong, Coleman Hawkins, Ella Fitzgerald, Benny Carter ve Red Allen'la birlikte çalıştı. 1939'da, o sıralarda henüz olgunlaşmamış modern caz sanatçılarının yer aldığı Teddy Hill topluluğuna katıldı. 1946'da Charlie Parker ve Dizzy Gillespie'yle çalıştı. Nisan 1952'de arkadaşlarıyla birlikte Modern Caz Dörtlüsü'nü kurduysa da, topluluk üne kavuşmadan ayrıldı. 1956'da Fransa'ya yerleşti ve 1960'tan 1973'te dağılıncaya değin Kenny Clarke-Francy Boland Orkestrası'nın iki önderinden biri oldu.

Clarke, temel ritmi zillere aktarıp, göbek davulu ve trampette "patlattığı" beklenmedik ataklar ve vurguları araya sıkıştırarak, solocuya verdiği müzikal cevaplarla davulculukta devrim yaratmıştır. Onun, solocunun ne çalacağını önceden sezmedeki yeteneği, küçük topluluklarla yapılan caz müziğinde davulcunun rolünü azımsanmayacak bir boyuta ulaştırmıştır.

Clarke, Marcus (Andrew Hislop) (d. 24 Nisan 1846, Londra, İngiltere - ö. 2 Ağustos 1881, Melbourne, Avustralya), İngiliz asıllı Avustralyalı yazar. Koloni dönemi Avustralya'sının en önemli edebiyat yapıtlarından sayılan *For the Term of His Natural Life* (1874; Ömrü Yettikçe) adlı romanıyla tanınır.

On yedi yaşında İngiltere'den ayrılarak Avustralya'da yargıçlık yapan amcasının yanına gitti. Kısa bir süre banka memuru olarak çalıştıktan sonra uzak bir bölgede çiftçiliğe başladı. 1867'de *Australian Magazine* için öyküler yazıyor ve *Melbourne Argus*'ta tiyatro eleştirmeni olarak çalışıyordu. *Australian Journal* tarafından mahkûmların yaşamıyla ilgili bir dizi hazırlamakla görevlendirildi; böylece başyapıtı *For the Term of His Natural Life* ortaya çıktı. Roman, haksız yere hükum giyen ve hapishanedeki aşağılayıcı koşullar altında ezilen Rufus Dawes'ın öyküsünü anlatır. Melodramatik bir hava taşıyan romanın gösterişli, ama gerçekçi bir üslubu vardır. Geniş bir toplumsal çevresi olan Clarke, Yorick Kulübü'nün kurulmasına katkıda bulundu. Kulübün üyeleri arasında dönemin ünlü edebiyatçıları da vardı. Çok sayıdaki roman ve öyküleri, *The Austral Edition of the Selected Works of Marcus Clarke* (1890; Marcus Clarke'ın Seçme Yapıtlarının Avustralya Baskısı) adlı kitapta toplanmıştır.

Clarke, Ron, asıl adı RONALD WILLIAM CLARKE (d. 21 Şubat 1937, Melbourne, Victoria, Avustralya), gelmiş geçmiş en saygın ve çok yönlü uzun mesafe koşucularından biri. 2 milden 10 mile ve 5.000 m'den 20.000 m'ye kadar çeşitli uzun mesafe koşularında 17 dünya rekoru kırmış, ama hiçbir büyük şampiyonada birinci olamamıştır.

Gençliğinde kriket ve futbol oynadı. Melbourne Lisesi'nde öğrenci olduğu sırada koşucu olarak atletizmle ilgilenmeye başladı. 1954'te bu okulu bitirdi ve 1956'da bir milde gençler dünya rekorunu kırdı. Daha sonra bir muhasebe bürosuna girdi ve ancak 1960-61 sezonunda yeniden antrenmanlara başladı. 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'nda 10.000 m'de bronz madalya kazandı. 1968 Meksiko Olimpiyat Oyunları'nda ise altıncı oldu.

Rekorları, zamanları ve elinde tuttuğu yıllar şöyle sıralanmaktadır: 2 milde, 8 da 19,6 sn (1967-71); 3 milde, 12 da 50,4 sn (1964-66); 5.000 m'de, 13 da 16,6 sn (1965-66); 6 milde, 26 da 47 sn (1963,1965); 10.000 m'de, 27 da 39,4 sn (1965-72); 10 milde, 47 da 12,8 sn (1965-68); zamana karşı 1 saat yarışında, 20.232 m (1965) ve 20.000 m'de, 59 da 28,6 sn (1965).

Clarke 1970'te atletizmi bıraktı. İşvereni olan Avustralyalı kimya şirketi ona Cambridge Üniversitesi'ndeki öğrenimi boyunca ücret ödemeyi sürdürdü. Öğrenimini tamamladıktan sonra ülkesine dönen Clarke muhasebeci olarak çalışmaya başladı. Avustralya'daki spor kuruluşlarında etkin görevler aldı.

The Unforgiving Mile (1967; Bağışlamayan Mil) adlı bir otobiyografi, uzun mesafe koşucularını anlattığı *The Lonely Breed* (Yalnız Soy) adlı bir kitap ve koşuculuk konusunda eğitsel kitaplar yazdı.

Clarke, Samuel (d. 11 Ekim 1675, Norwich, Norfolk - ö. 17 Mayıs 1729, Leicestershire, İngiltere), filozof ve ilahiyatçı, Newton fiziğinin savunucularından.

Clarke, 1698'de Norwich piskoposluğunda, 1706'da da Kraliçe Anne'in maiyetinde papaz olarak görev aldı. 1704-05'te daha sonra *A Demonstration of the Being and Attributes of God* (1705; Tanrı'nın Varlığının ve Öz Niteliklerinin Tanıtlanması) ve *A Discourse Concerning the Unchangeable Obligations of Natural Religion* (1706; Doğal Dinin Değişmez Zorunlulukları Üzerine Bir Konuşma) adlarıyla yayımlanan iki dizi konferans verdi. İlk konferans dizisinde "böyle bir konuşmanın yapısının elverdiği ölçüde matematiksel yönteme yakın" bir yöntemle Tanrı'nın varlığını tanıtlamaya çalıştı. İkincisinde, ahlak ilkelerinin matematiksel önermeler kadar kesin olduğunu, bu nedenle imanın yardımı olmadan yalnızca us aracılığıyla da bilinebileceğini öne sürdü. Clarke'ın bu yaklaşımı, bazen etik usçuluk olarak da adlandırılır. David Hume'un din eleştirisinin bir kaynağı da Clarke'ın Tanrı'nın varlığını tanıtlama çabasını yeterli bulmayışıydı. Clarke'ın *Scripture Doctrine of the Trinity* (1712, Kutsal Metinlerde Üçleme Öğretisi) adlı yapıtı da uzun süren, şiddetli bir tartışmaya yol açtı. Bu kitap yüzünden Clarke, bazı karşıtlarının Ariusçuluk suçlamasıyla karşılaştı.

Cambridge'de Isaac Newton'ın (1642-1727) arkadaşı ve yandaşı olan Clarke, Newton'ın görüşlerinin yayılmasına yardımcı oldu. Fizikçi Jacques Rohault'nun *Traite de Physique* (1671, Fizik Üzerine İnceleme) adlı yapıtını, Newton'ın Rohault'nun çalışmasını nasıl geliştirdiğini açıklayan dipnotlar ekleyerek 1697'de Latince'ye çevirdi. 1706'da Newton'ın *Opticks*'inin (1704, Optik) Latince çevirisini yayımladı. Clarke'ın 1715-16'da Gottfried Wilhelm Leibniz'e zaman ve uzayın gerçekliğini savunmak amacıyla ilettiği bir yazı 1717'de yayımlandı, daha sonra başka basımları yapıldı. Clarke'ın toplu yapıtları 1738-42 arasında dört cilt olarak yayımlandı.

Clarksville, ABD'de, Tennessee eyaletinin kuzeyindeki Montgomery ilinde (*county*) kent. 1796'dan beri il merkezidir. Kentucky sınırı yakınında, Cumberland ve Red ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Nashville'in 64 km kuzeybatısındadır. İlk yerleşim 1784'te kuruldu. Kent adını, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na da katılan, yeni yerleşim kurucularından General George Rogers Clark'tan aldı. 19. yüzyılda ırmak kıyısında bir tütün, tahıl ve kereste merkezi olarak gelişti. Günümüzde et ve süt için sığır besiciliğini de kapsayan çok çeşitli tarım etkinlikleri vardır; başlıca imalat ürünleri ayakkabı, giysi, ısıtma ve soğutma aygıtları ile makine parçalarıdır. Et ve siyah tütün işlenmesi ve pazarlanması da önemli etkinlikler arasındadır. Kentte Austin Peay Eyalet Üniversitesi (1927) vardır. Merkezi Kentucky'de olan Campbell Kalesi askeri kampı kentin hemen batısına düşer. Kuzeydoğusunda ise yeraltı ırmağı ve çok renkli kaya oluşumlarıyla tanınan Dunbar Mağarası bulunur. 45 km batıdaki Dover kentinin yakınında Donelson Kalesi Ulusal Askeri Parkı vardır. İç Savaş sırasında General Ulysses S. Grant komutasındaki ordu, burada Birlik kuvvetlerine ilk büyük zaferi kazandırmıştır (Şubat 1862). Kasaba olarak 1785'te, kent olarak 1820'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1982 tah.) kent, 59.715; (1984 tah.) metropoliten alan, 152.600.

Clasc *bak.* Latin Amerika Hıristiyan Sendikacılar Konfederasyonu

Clauberg, Johann (d. 24 Şubat 1622, Solingen, Berg Düklüğü - ö. 31 Ocak 1665, Duisburg, Brandenburg), Descartes'ın görüşlerini Almanya'da yaygınlaştıran filozof ve ilahiyatçı.

Bremen ve Groningen'de (Felemenk) öğrenimini tamamladıktan sonra Fransa ve İngiltere'yi dolaştı. Descartes'çı felsefeyle, Leiden'de Felemenkli düşünür Johan de Raey'in derslerinde karşılaştı. 1649'dan 1651'e değin Nassau'da Jean Calvin'in reformcu görüşlerini uygulayan Herborn Akademisi'nde felsefe ve ilahiyat dersleri verdi. Kısa sürede Almanya'nın önde gelen Descartes'çı düşünürü olarak ün kazandı. Retorik profesörü C. Lentz gibi meslektaşlarının tepkisiyle karşılaşması Clauberg'in 1651'de Duisburg'daki *Gymnasium*'un (lise) müdürlüğünü kabul etmesinde etkili oldu. İki yıl sonra burada felsefe ve ilahiyat öğretmeni olarak görevlendirildi, 1655'te okulun üniversiteye dönüştürulmesiyle rektör oldu.

Clauberg, Felemenkli Kalvenci şair Jacobus Revius'a ve Lentz'e karşı *Defensio Cartesiana*'da (1652; Descartes'çılığın Savunusu) Descartes'çı bilgi edinme yöntemini savundu. *Initiatio philosophi*'de de (1655; Felsefeye Giriş) Revius'un görüşlerini çürütmeye çalıştı. *Exercitationes centum de cognitione Dei et nostri*'de (1656; Tanrı'ya ve Kendimize İlişkin Bilgilerimiz Üzerine Yüz Alıştırma) Tanrı'nın varlığının sonsuzluk kavramına dayalı tanıtından yola çıkarak genellikle bilgi ve varlığa ilişkin konuları ele aldı. Bu yapıtı ile Platon'un düşünceleri arasındaki benzerlik, Descartes'çılığın ana sorunlarından ruh-beden ilişkisinin incelendiği *Corporis et animae in homine conjunctio*'da da (1663; İnsanda Beden ve Ruhun Birleşmesi) görülebilir. Clauberg, ruhun hareket yeteneği taşımadığını, dolayısıyla fiziksel dünyada herhangi bir hareket yaratamayacığını, çünkü hareketin niceliğinin değişmediğini ileri sürüyordu. Ama ruh, iradesine bağlı olarak bedensel hareketlere yol gösterebilirdi. Sonuç olarak ruhun fiziksel değil, ahlaki bir gücü vardı. Clauberg'in aranedencilik adıyla bilinen görüşüne göre beden ruhun yaratıcısı ya da nedeni değildi, ama ruhun yaratıcı bir işlev kazanması için gerekli "aranedeni" sağlıyordu. Clauberg, beden ile ruhun uyumlu etkileşimini, gene Descartes'çı bir yaklaşımla her türlü hareketin sonul nedeni olarak gördüğü tanrısal iradeye dayandırıyordu.

Clauberg, Alman filolojisini konu alan *Ars etymologica Teutonom*'un (1663; Töton Etimoloji Sanatı) yanı sıra, Descartes'ın *Meditationes de prima philosophiae* (1641; *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, 1942) ve *Principia philosophiae* (1644; *Felsefenin İlkeleri*, 1942) adlı yapıtları üzerine kolay anlaşılır yorumlar da yazdı. Ontoloji (varlıkbilim) üzerine bir tartışma olan *Ontologia sive metaphysica de ente* (Şeyler Üzerine Ontoloji ve Metafizik) adlı yapıtında, Descartes'çı öğretiler ile Descartes'çılığı benimsemeden önce yazdığı *Elementae philisophiae sive Ontosophia*'daki (1647; Felsefenin İlkeleri ve Varlığın Bilgeliği) metafizik tutumunu uzlaştırmaya çalıştı.

Claude DE FRANCE (d. 14 Ekim 1499, Romorantin - ö. 20 Temmuz 1524, Blois, Fransa), Fransa kralı I. François'nın (hd 1515-47) karısı. Kral XII. Louis ile Anne de Bretagne'ın kızıdır.

Annesi, Bretanya'yı Fransızların elinden kurtarmaya çalışıyordu. Bu amaçla 1504'te Blois Antlaşması'nın yapılmasını sağladı. Antlaşmaya göre Claude, Avusturyalı Karl ile (sonradan İmparator V. Karl) evlenecek, damat da Bretanya, Burgonya ve Blois Kontluğu'nu alacaktı. Ama antlaşma kimseden destek göremeyince bozuldu ve Claude, Angoulême'li François (sonradan Fransa kralı I. François) ile nişanlandı (1506). Annesinin Ocak 1514'te ölmesi üzerine Bretanya'yı miras aldı ve dört ay sonra (18 Mayıs 1514) François ile evlendi. François'nın ertesi yıl tahta çıkmasıyla Bretanya kesin olarak Fransa'ya bağlandı.

Claude, Albert (d. 24 Ağustos 1898, Longlier - ö. 22 Mayıs 1983, Brüksel, Belçika), canlı hücre bileşenlerinin ayrılmasına ve incelenmesine ilişkin yöntemler geliştiren Belçika-ABD'li sitoloji bilgini. Çağdaş hücre biyolojisinin gelişmesine büyük katkıda bulunan bu çalışması nedeniyle, öğrencisi George Palade ve Christian de Duve ile birlikte 1974 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır.

Claude, 1928'de, Belçika'daki Liège Üniversitesi'nden tıp diplomasını aldıktan sonra New York'taki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde (bugün Rockefeller Üniversitesi) çalışmaya başladı. Bağdokuda kötü huylu ur (sarkom) oluşumuna yol açan Rous virüsünü hücreden ayırmaya çalışırken, tavukların ur dokusundan aldığı virüslü hücre özütlerini santrifüjlediğinde ağır parçacıkların deney tüpünün dibine çöktüğünü, hafif parçacıkların ise üst katmanlarda toplandığını gördü. Karşılaştırma yapabilmek için normal hücreleri de santrifüjlemeye başlayan Claude, santrifüjle ayrılmış hücre bileşenlerini biyokimyasal çözümlemeyle incelediğinde, ayrılmış taneciklerin belirli organellerden oluştuğunu saptadı. Bu incelemeler sonucunda, hücrelerin içindeki zarımsı ağ yapıyı buldu ve mitokondrilerin solunum etkinliklerinin merkezi olduğunu açıkladı.

1942'de, biyoloji araştırmalarında o güne değin hiç kullanılmamış olan elektron mikroskopunu deneyen Claude, önce ayrılmış hücre bileşenlerini, sonra tüm hücreyi inceledi. Elektron mikroskopunun hücre biyolojisindeki önemini kanıtlayan Claude'un çalışmaları, bilim adamlarının, hücre bileşenlerinden her birinin yapısı ve hücredeki yeri ile biyolojik etkinliği arasındaki ilişkiyi saptamalarına yardımcı oldu.

1941'de ABD uyruğuna geçen Claude, 1949'da Belçika'ya döndü ve aynı yıl her iki ülkenin yurttaşı olma hakkını kazandı. 1972'ye değin Rockefeller Üniversitesi'nde, 1969'a değin Brüksel Bağımsız Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı; ayrıca 1948-71 arasında Jules Bordet Enstitüsü'nün yöneticiliğini yürüttü.

Claude, Georges (d. 24 Eylül 1870, Paris - ö. 23 Mayıs 1960, Saint-Cloud, Fransa), Fransız mühendis ve kimyacı. Reklam tabelalarının ve öteki sinyallerin ışıklandırılmasında yaygın olarak kullanılan ve flüoresan lambanın öncüsü olan neon lambasını geliştirmiştir.

1897'de asetilen gazının, aseton içinde çözülmesi durumunda güvenli bir biçimde taşınabileceğini buldu. Bu yöntem kısa sürede benimsendi ve asetilen gazı sanayisinin hızla gelişmesine katkıda bulundu. 1902'de Alman kimyacı Carl von Linde'den bağımsız olarak, sıvılaştırılmış havanın sanayi çapında üretilmesini olanaklı kılan bir yöntem geliştiren Claude, 1910'da da demirin ergitilmesinde sıvı oksijenden yararlanılması önerisini ortaya attı, ama onun bu yöntemi ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamaya kondu.

Soy gazlar üzerine çalışırken, bunlardan elektrik akımı geçirildiğinde ışık oluştuğunu ortaya çıkaran Claude, bu bulgusundan kalkarak 1910'da kentlerin aydınlatılmasında ve ışıklı tabelalarda kullanılan neon lambasını geliştirdi. Lambanın iç yüzünün flüorışıl bir maddeyle kaplanması tekniği, flüoresan lambanın geliştirilmesini olanaklı kıldı ve bu lambalar zamanla, sanayi çapındaki aydınlatmada kullanılan akkor lambaların yerini aldı, kimi evlerde de kullanılmaya başladı.

Claude 1917'de amonyak üretimi için Alman kimyacı Fritz Haber'inkine benzer bir yöntem geliştirdi. Yeni enerji kaynakları bulma yolundaki çabaları sırasında okyanus tabanı ile yüzeyi arasındaki sıcaklık farkından yararlanılarak elektrik üretilmesi üzerine deneyler yaptı.

II. Dünya Savaşı boyunca Vichy Hükümeti'ni destekleyen Claude, 1945-49 arasında Alman işbirlikçisi olmak suçundan hapis yattı.

Claude Lorrain, asıl adı CLAUDE GELLÉE (d. 1600, Champagne, Fransa - ö. 23 Kasım 1682, Roma), ideal manzara resminin en önemli temsilcilerinden sayılan Fransız ressam. Doğa görünümünü olduğundan daha güzel ve uyumlu bir biçimde vermeyi amaçlayan bu eğilimde, güzelliğin niteliği klasik kavramlar doğrultusunda belirlenir. Çoğu kez Roma çevresindeki kırsal bölgelerde bulunan antik kalıntılar ve klasik giysiler içinde pastoral figürler işlenir. 17. yüzyılda, Roma'da çeşitli uluslardan sanatçılar tarafından geliştirilen ve başka ülkelere yayılan bu anlayışa Claude da, ışığı şiirsel bir biçimde işleyerek katkıda bulunmuştur.

Yaşamı ve yapıtları. Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Çok az öğrenim gördü; yaşamöyküsünü yazan Joachim von Sandrart'a göre bir pastacının yanına çırak girdi. On iki yaşındayken annesiyle babasını yitirdi; birkaç yıl sonra Roma'ya gitti.

Orada ressam Agostino Tassi'nin öğrencisi oldu. Tassi manzara resimleri ve yanılsamacı mimari freskler yapıyordu. Claude'un onun yanında ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Belki bu sırada, belki de daha önce iki yıl kadar Napoli'de, Tassi'nin başka bir öğrencisi olan Goffredo Wals'in yanında çalıştığı sanılmaktadır. Tassi ona, içinde yapılarla küçük figürlerin yer aldığı man-

"Manzara: İshak ve Rebeka'nın Evlenmesi", Claude Lorrain'in yağlıboya çalışması, 1648; Ulusal Galeri, Londra
National Gallery, Londra

zara resimleri yapmanın temel ilkelerini öğretti. Claude'un perspektife ve manzara resmine karşı yaşamı boyunca besleyeceği sevgi böyle başladı.

Bir başka yaşamöyküsü yazarı olan Filippo Baldinucci'ye göre Claude, 1625'te Tassi'den ayrılarak Lorraine'in merkezi Nancy'ye gitti. Oradaki Karmelit Kilisesi'nin (sonradan yok olan) fresklerinin yapımında bir yıl kadar Deruet'nin yardımcısı olarak çalıştı. 1626-27 kışında yeniden Roma'ya döndü ve bu kente yerleşti. Mesleğinde ilerlemek amacıyla 1633'te Aziz Luka Akademisi'ne katıldı.

Claude'un kişiliği üzerine çok az şey bilinmektedir. Güncel olaylara pek karışmaz, daha çok sanatıyla uğraşırdı. Önceleri başka sanatçıların arasına katıldıysa da, 40 yaşlarında kendi kabuğuna çekildi. Fransız ideal manzara resminin büyük ustası Nicolas Pouissin'le dostluk etti, ama aralarında sanat konusunda bir ilişkinin kurulduğu söylenemez. Çok iyi bir öğrenim görmemişse de, resimlerinin konularından, Kitabı Mukaddes'i, Ovidius'un *Metamorphoses*'ini (*Değişişler*, 1935) ve *Aeneis*'i oldukça iyi bildiği anlaşılmaktadır. Kırları özellikle sevmekle birlikte daha çok bir kentli yaşamı sürdü. Zeki, sevimli, üretken kişiliğiyle sürekli aranan bir sanatçı olduğu için başarısını ileri yaşlarında da sürdürdü.

Claude'un 1627 öncesinden kalan hiçbir yapıtı yoktur. Büyük bir olasılıkla, manzara resmine bu tarihten sonra yönelmişti. Tarihli ilk yapıtı "Manzara: Sığır ve Köylüler"dir (1629, Philadelphia Sanat Müzesi). Claude 1630'ların başında ünlenmeye başladı. Bunda biraz da Crescenzi Sarayı için yaptığı manzara freskleri rol oynadı. Ama Baldinucci'ye göre ününün asıl nedeni güneş ışınlarının suda yansımasını canlandırmakta gösterdiği ustalıktı. 1637'den sonra çeşitli kardinallerden, Papa VIII. Urbanus ve İspanya kralı IV. Felipe'den aldığı siparişler onu İtalya'daki en önde gelen manzara ressamı durumuna getirdi. 1635-36'da *Liber Veritatis* (Gerçeklik Kitabı) adlı albümüne başladı. Bugün British Museum'da bulunan bu albüm, Claude'un kendi resimlerinden büyük bir özenle gerçekleştirdiği 195 çizimden oluşur. Çizimlerin arkasında kim ya da neresi için yapıldığına ilişkin notlar, kitabın ikinci yarısında da resimlerin tarihleri yer alır. 1635'ten önceki resimlerinin çoğunun ve sonrakilerden birkaç tanesinin içinde bulunmamasına karşın, tarih sırasına göre düzenlenmiş olan bu albüm Claude'un sanatının gelişimi ve müşterileri üzerine kesin bilgiler sağlayan değerli bir kaynaktır. Baldinucci'nin, resimlerinin sahtelerinin yapılmasını önlemek amacıyla hazırladığını söylediği bu albüm, sonradan Claude'un en değerli hazinesi haline gelmiştir. Ayrıca bunu, yeni kompozisyonları için kaynak gibi kullanmış olduğu da düşünülebilir. Sayıları 300'e vardığı sanılan yağlıboyalarından 250'si, 1000'den fazla çizimi ve 44 aside yedirme baskısı günümüze ulaşmıştır.

Üslubunun gelişmesi. Claude'un resimleri arasında yöntem ve amaç açısından temelde büyük farklılıklar yoktur. Ama gene de sanatı çeşitli evrelere ayrılabilir. İlk dönem ürünleri Tassi'den başka Flaman ve Felemenkli sanatçıların etkilerini de yansıtır. Sürpriz öğeleri taşıyan bu sevimli resimler, kalabalık, canlı ve şiirseldir. Claude'un ilk dönem resimlerinde sık sık yaptığı bir uygulama, ön planın bir köşesine koyu ve yoğun bir bitki örtüsü, öbür köşesine de karşıtlık yaratacak biçimde sisler arkasında gün ışığını yerleştirmesidir. Gene bu dönemde, iki yanda antik ya da çağdaş sarayların yer aldığı idealize edilmiş liman görüntüleri yapmıştır. Bu resimlerin en belirgin özelliği, ufuk çizgisinin biraz üzerinden gelen güneş ışığıdır. Claude güneş ışığını ilk kez resmin tümünü aydınlatacak biçimde kullanan ressamlardan biridir. Güneş ışığı ön plandan arkaya doğru görüntünün belirsizleşmesine yol açar, dolayısıyla ustaca uygulanmış bir hava perspektifi ortaya çıkar.

1640 dolaylarında Claude'un kompozisyonları daha klasik ve anıtsal bir görünüm kazanmaya başlar. Tassi'nin ve kuzeyli ressamların etkileri yerlerini Bologna manzara resminin, özellikle de Domenichino'nun etkilerine bırakır. Bu dönemde Claude yeni bir uygulamayla, kompozisyonun bir yanına yerleştirdiği yüksek ağaçları, öbür yanda arkaya doğru sıraladığı antik kalıntılar ve daha küçük ağaçlarla dengeler. Ön planda figürler yer alırken, kıvrılarak akan bir ırmak insanın bakışını çıplak topraklar boyunca ufka doğru çeker. Daha arkada da dağlar ve bir bölümü görünen deniz yer alır. Bu dönemde, daha önceki ve sonraki yapıtlara oranla ışık daha berraktır. "Manzara: İshak ve Rebeka'nın Evlenmesi" ("Değirmen", 1648, Ulusal Galeri, Londra) gibi ferah ve dingin kompozisyonlarında da ışık her yanı eşit biçimde aydınlatır.

Claude 1650'lerde (örn. "Dağda Vaaz", 1656, Frick Koleksiyonu, New York) daha büyük boyutlu ve kahramanlık konulu resimler yapmıştır. Bunu izleyen ve en önemli yapıtlarını gerçekleştirdiği 10 yıl, üslubunun bir kez daha değiştiği bir dönemdir. Sınırlı bir renk kullanımı içinde soğuk ve gümüşi tonlar ağırlık kazanırken, figürler incelip uzamıştır. Bunlar geleneksel ölçülere vurulduğunda kötü çizilmiş sayılır. Görkemli ve gizemsel olduğu kadar yüce bir şiirsellik duygusu da yaratan bu dönem resimlerinin en ünlüsü "Büyülü Şato"dur (1664, Loyd Koleksiyonu, Wantage, Berkshire).

Çizimlerindeki ustalığı. Claude'un çizimleri de tabloları kadar başarılıdır. Bunların hemen hemen yarısı tebeşir, mürekkepli kalem ve suluboyayla doğrudan doğruya doğada gerçekleştirilmiştir. Claude'un Campagna yöresindeki gezintileri sırasında yaptığı bu çizimler, tablolarından ya da atölye çizimlerinden çok daha akıcıdır. Atölye çizimlerinin bir bölümü yağlıboyaları için yaptığı taslaklar, bir bölümüyse kendi içinde bütünlüğü olan bağımsız çizimlerdir. Ayrıca kendi tablolarından yaptığı kopyalar da vardır. Claude bu çalışmalarının tümünü yaşamının sonuna değin atölyesinde saklamıştır.

Claude'un yalnızca birkaç çizimi bilinen Domenico Desiderii'den başka tek öğrencisi yaklaşık 1640-50 arasında etkinlik gösteren Angeluccio'dur. Ama o yapıtlarıyla, 1630'lar ve 1640'larda Roma'da çalışan Herman van Swanevelt, Jan Both, Claes Berchem gibi bir grup Felemenkli ressamı ve Fransız ressam Pierre Patel'i (y. 1620-76) etkilemiştir. Son dönem resimleri, yaşadığı yıllarda başka ressamların ilgisini çekmemiştir. 1750'lerde John Wootton, George Lambert ve Richard Wilson gibi İngiliz ressamlar tarafından yeniden canlandırılan üslubu, daha geniş anlamda, J.M.W. Turner ve Samuel Palmer'la başlayarak bir yüzyıl boyunca İngiliz manzara ressamlarını derinden etkilemiştir. 18 ve 19. yüzyıllarda İngiliz koleksiyoncular arasında yapıtları çok tutulmuştur. Bugün de resimlerinin büyük çoğunluğu İngiltere'deki müze ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır; çizimlerinin yaklaşık yarısı British Museum'dadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru Ruskin'in eleştirileri Claude'un ününün azalmasına yol açmıştır. Ruskin'e göre Claude'un yapıtları bilimsel doğruluk açısından bakıldığında ruhsuz ve yetersizdir. Ama Claude 20. yüzyılda önemli bir sanatçı olarak yeniden değer kazanmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI "Irmaklı Manzara" (1631, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston), "Liman Manzarası" (1634, Hermitaj Müzesi, Petersburg), "Campo Vaccino'ya Bakış" (1636, Louvre Müzesi, Paris), "Manzara: Azize Seraphia'nın Gömülmesi" (y. 1640, Prado Müzesi, Madrid), "Liman: Ulysses'in Ayrılışı" (1646, Louvre Müzesi, Paris), "Manzara: Hacar ve Melek" (1646, Ulusal Galeri, Londra), "Liman: Seba Melikesinin Ayrılışı" (1648, Ulusal Galeri, Londra), "Delphoi'de Kurban Töreni" (1650, Doria-Pamphili Galerisi, Roma), "Manzara: Davud, Adulam'ın Mağarasında" (1658, Ulusal Galeri, Londra), "Manzara: Mısır Yolunda Dinlenme" (1661, Hermitaj Müzesi, Petersburg), "Manzara: Tobias ve Melek" (1663, Hermitaj Müzesi, Petersburg), "Sahil Manzarası: Europa'nın Kaçırılışı" (1667, Buckingham Sarayı, Londra), "Manzara: Numa'ya Yas Tutan Peri Egeria" (1669, Capodimonte Ulusal Müze ve Galerisi, Napoli), "Manzara: Askanios'un Silvius'un Geyiğini Vurması" (1682, Ashmolean Müzesi, Oxford).

Claude Lorrain merceği, resmi yapılacak manzaranın görüntüsünü resmin yapılacağı yüzeye küçülterek yansıtmakta kullanılan siyah renkli, dışbükey mercek. Böylelikle ayrıntıların birbirine geçerek azalması ve renklerin hafiflemesi sağlanır; sanatçı manzarayı genel çizgileriyle ve belli bir ton bütünlüğü içinde algılayabilir.

Bu merceği 17. yüzyıl Fransız manzara ressamı Claude Lorrain'in bulduğu ileri sürülür. 17 ve 18. yüzyıllarda çok kullanılmışsa da, günümüzde pek yaygın değildir.

Claudel, Paul (-Louis-Charles-Marie) (d. 6 Ağustos 1868, Villeneuve-sur-Fère-en-Tardenois - ö. 23 Şubat 1955, Paris, Fransa), şair, oyun yazarı ve denemeci. Fransız edebiyatının 20. yüzyılın ilk yarısın-

Claudel
H. Roger-Viollet

daki en güçlü yazarlarındandır. Yapıtlarındaki kehanet havası, lirik esinler, bütünlük ve açılımlar Tanrı inancından kaynaklanır.

Claudel, Champagne bölgesinin bir köyünde, çiftçilerden ve toprak sahibi unvansız soylulardan oluşan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Ekonomik ilişkiler uzmanı olarak 1890'da dışişlerinde, parlak geçecek bir meslek yaşamına adım attı. Bu görevle New York kentinden Çin'e (14 yıl), oradan Avrupa'ya, sonra Güney Amerika'ya gitti. Tokyo'da (1921), Washington'da (1927) ve Brüksel'de (1933) Fransa büyükelçisi olarak görev yaparken, bir yandan da yazarlığı sürdürdü.

Paris'in edebiyat çevrelerinden uzakta, dünyayı gezdiği dönemde Tanrı merkezci dünya görüşü de, yapmak istedikleri de yavaş yavaş kafasında oluşmaya başlamıştı. Yaratılışın yüce düzenini lirik ve dramatik şiir yoluyla açığa vurmalıydı.

Coşkuyla ve yoğun bir çabayla evrenin gizlerini çözmeye girişmesinde, 18 yaşındayken kendisine esin kaynağı olan iki

olayın etkisi vardı: Rimbaud'nun *Illuminations* adlı yapıtını okuması ve ani bir kararla bir Noel arifesinde Notre-Dame Katedrali'ne giderek Katolik olması.

Claudel en geniş izleyici kitlesine simgeci oyunlarıyla ulaştı. Oyunlarının ruhsal havasını, atmosferinin ve laytmotifinin bir bütünlük duygusu uyandırması için bütün tiyatro öğelerini güçlü bir biçimde kaynaştırıyordu. Birkaç simgesel tipi yeni düzenlemeler içinde kullanarak hep aynı temaları yineliyordu. Oyunlarının başlıca kahramanları doğuştan dünyanın efendisi olan kişiler, generaller, fatihler, yani eylem adamlarıydı. *La Ville* (1890; Kent), *L'Echange* (yazılışı 1893; Değiştokuş) ve *Le repos du septième jour* (yazılışı 1896; Yedinci Günde Dinlenme) gibi yapıtlarının hepsinde dünyevi tutkular, gurur, açgözlülük, hırs ve vahşetle yanıp tutuşan kahramanları canlandırmıştı. Ama tensel iştahların ötesine geçerek günahlardan arınmanın yollarını da ortaya koymuştu.

Claudel 1900'de dinsel bir bunalıma düşerek yazarlığı ve diplomatlık mesleğini bırakmaya ve bir Benedikten manastırına kapanmaya karar verdi. Ama manastır yaşamını deneyince derin bir düş kırıklığına uğradı ve Fransa'yı terk ederek konsolosluk göreviyle Çin'e gitti. Bu yolculuk sırasında gemide tanıştığı evli bir Polonyalı kadınla dört yıl boyunca yasak aşk yaşadı. 1906'da başka bir kadınla evlendiyse de, bu yasak aşk *Partage de midi*'den (1906; Öğleni Paylaşma) başlayarak birçok yapıtında temel bir mit olarak yer aldı. Otobiyografik nitelikli *Partage de midi*'de Claudel, bir insana duyulan aşkla Tanrı'ya duyulan aşk arasındaki arayışını yansıtıyordu.

Bu çatışma *L'Annonce faite à Marie*'de (1912; Meryem'e Müjde) çözüme ulaştı. Bir ortaçağ gizem oyunu(*) havasındaki bu yapıtta Claudel tanrısal düzende kadının yerini açıklamaya girişmişti. Baştan çıkarıcı ve günah kaynağı Havva'nın kızı olan kadın, aynı zamanda insanoğlunun günahtan arınma arayışını başlatan Meryem Ana'nın da kızıydı. Claudel'in 1924'te yazdığı başyapıtı *Le Soulier de satin*'in (Saten Terlik) kahramanı Doña Prouhèze, böyle bir kadını simgeliyordu. Rönesans dönemi Katolik İspanyası'nda başlayan olaylar, Kolomb'u, Cizvitleri, Meksika ve Peru'nun 16. yüzyıldaki fatihlerini ele alarak dünyanın en uzak köşelerine kadar uzanıyordu. Bu görkemli çerçeve içinde, dünya zevklerine düşkünlüğü, tutkusu ve yırtıcılığıyla tipik bir Claudel kahramanı olan serüvenci Rodrigue'nin ulaşılmaz Doña Prouhèze'yi (çünkü kadın evlidir) elde etme çabaları işleniyordu. İki âşık, cinsel doyumu reddederek en büyük özveriyi kabulleniyor, Prouhèze'nin ölüme, Rodrigue'nin köleliğe mahkûm olmasıyla manevi birleşmeye ulaşıyorlardı.

Claudel'in öbür oyunları arasında tarihsel konuları işleyen *L'Otage* (1911; Esir), *Le Pain dur* (1918; Katı Ekmek) ve *Le Père humilié*'den (1920; Aşağılanan Baba) oluşan üçleme sayılabilir. Fransız Devrimi sırasında geçen bu oyunlarda papanın kişiliğinde dinsel inancın nasıl aşağılandığı gösterilmiştir. Claudel ayrıca müziğini Darius Milhaud'nun beste lediği *Le Livre de Christophe Colomb*'u (1933; Kristof Kolomb'un Kitabı) ve Arthur Honegger'in müziğiyle sahnelenen (1938) *Jeanne d'Arc* oratoryosunun sözlerini yazmıştır.

En tanınmış ve en etkileyici lirik yapıtları, bir itiraf havasını taşıyan oldukça iddialı *Cinq grandes odes*'dur (1910; Beş Büyük Od). Sonraki kitapları değişik zamanlarda yazılmış şiirlerini içerir; bunlar, odları birleştiren simgesel bütünlükten yoksundur. Claudel ilk şiirlerinde çok yönlü yaratıcılığına güçlü ve esnek bir anlatım biçimi sağlayan uzun, ölçüsüz ve genellikle uyaksız dizeyi benimsemiştir. *Verset claudélien* olarak bilinen bu dize, onun Fransız şiir tekniğine yaptığı özgün bir katkıdır.

Claudianus, tam adı CLAUDIUS CLAUDIANUS (d. y. 370, İskenderiye - ö. y. 404, Roma), klasik şiirin son önemli temsilcisi. İtalya'ya geldikten sonra Yunancayı bırakıp Latince yazmaya başladı. Probinus ve Olybrius'un konsül olmaları (395) üzerine yazdığı bir şiirle bu dildeki ustalığını da gösterdi. Üstü olan Hadrianus'u küçültücü *Deprecatio ad Hadrianum* adlı epigramı yüzünden saraydaki yeri tehlikeye düştü. Bununla birlikte, Batı Roma imparatoru Flavius Honorius'un maiyetindeki Stilicho'ya övgüler düzüp, onun (Doğu Roma imparatoru Flavius Arcadius'un sarayında bulunan) rakiplerini suçlayan şiirler yazınca *tribunus*'luğa ve *notarius*'luğa (zabıt kâtibi) yükseltildi; ayrıca *vir clarissimus* (en temiz adam) unvanı verilip, heykeli yapılarak onurlandırıldı.

Claudianus'un Stilicho'ya ilişkin şiirleri, Stilicho henüz gözden düşmeden iki kitapta toplandı (408). *Claudianus major* (Büyük Claudianus) adlı bu kitaplarda, o sırada ölmüş bulunan Claudianus'un manzum mektupları, epigramları ve idillerine de yer verilmişti. Claudianus'un uzun şiirleri, Honorius, Mallius Thedorus ve Stilicho'nun konsül olmaları üzerine yazılmış *panegyricus*'lardır (*bak.* panegyrikos). Üçüncü bir kitapta da Stilicho'nun Roma'ya girişinin övgüsünü yazan Claudianus başka yapıtları arasında Arcadius'un maiyetindekileri öven çeşitli şiirler, kendisini evlendiren Stilicho'nun karısı Serena'ya sunduğu iki şiir, *De sene Veronensi* (Veronalı İhtiyar Üzerine) ve *Gigantomachia* (Devler Savaşı) adlı iki de *epithalamion*(*) vardır.

Claudianus'a ortaçağdaki ününü sağlayan mitolojik destan *Raptus Proserpinae* (Proserpina'ya Tecavüz), *Claudianus minor* (Küçük Claudianus) adlı kitapta yer alır. Destanın ikinci kitabında Claudianus'un Eleusis Mysterion'larına(*) duyduğu ilgiyi yansıtan ve *praefectus urbi* (kent yöneticisi) olan Florentinus'a yazılmış ağıt biçiminde bir manzum mektup vardır.

Ortaçağda Statius ve Lucanus'la eşdeğerde görülen Claudianus çağdaş eleştirmenlerce, konularına göre dilinin çok süslü olması yüzünden eleştirilir. Ama yapıtları birer tarih kaynağı olarak değer taşır. Ayrıca yaratıcı buluşları ve ağır sövgülü diliyle şiirleri büyük ilgi çeker. Söyleyişi ve prozodisi kusursuzsa da, bu düzgün anlatım sık sık usandırıcı bir hale gelerek üslubundaki inceliklerin mekanik bir izlenim bırakmasına yol açar.

Claudiopolis *bak.* Bolu

Claudius, tam adı TIBERIUS CLAUDIUS CAESAR AUGUSTUS GERMANICUS, asıl adı TIBERIUS CLAUDIUS NERO GERMANICUS (d. İÖ 1 Ağustos 10, Lugdunum [Lyon], Galya - ö. İS 13 Ekim 54), İS 41-54 arasında Roma imparatoru. İmparatorluğun egemenlik alanını Kuzey Afrika'ya kadar yaymış ve Britanya'yı bir Roma eyaleti haline getirmiştir.

Gençliği. Tanınmış ve parlak bir Romalı komutan olan Nero Claudius Drusus'la Antonia'nın oğlu, İmparator Tiberius'un yeğeni ve İmparator Augustus'un karısı Livia Drusilla'nın torunuydu. Sağlığının bozukluğu, itici görünüşü; hantallığı ve kabalığı yüzünden toplum yaşamının dışında kaldı. İmparatorluk ailesince bir yük olarak görüldüğünden uzun yıllar özel çalışmaları ve eğlenceleriyle başbaşa bırakıldı. Tarihe karşı eğilimini fark eden tarihçi Titus Livius'un özendirmesiyle, bu alanda araştırmalara koyuldu. *Triumvira*'nın (Üçler Meclisi) idam ettirdiği cumhuriyetçi siyaset adamı ve hatip Marcus Tullius Cicero'yu savunan bir kitapçık kaleme aldı. Roma Cumhuriyeti'nin son yıllarındaki iç savaşlar hakkında özgürce konuşmanın güç olduğunu

Claudius, Prıverno yakınlarında bulunmuş bir büstten ayrıntı, Vatikan Müzeleri
Alinari-Art Resource/EB Inc.

görünce Augustus'un iktidara geçişiyle başlayan bir tarih yazmaya başladı. Hepsi Eski Yunanca olmak üzere Etrüsk tarihi üzerine 20 ve Kartaca tarihi üzerine 8 kitap, bir otobiyografi, Roma alfabesini tarihsel bakımdan ele alan ve yazım reformuna ilişkin öneriler içeren bir kitapçık yazdı. Düşkün olduğu zar oyunu üzerine de yazdı. Yapıtlarının hiçbiri günümüze ulaşmadığından, bunların tam bir değerlendirmesini yapmak olanaksızdır. Bununla birlikte Etrüsk kökenli ilk karısı Plautia Urgulanilla ve onun ailesi aracılığıyla Etrüsk efsanelerini yakından bildiği ve Etrüsk tarihini özgün kaynaklara dayandırdığı sanılmaktadır. Urgulanilla'dan boşandıktan sonra sırasıyla Aelia Paetina ve Valeria Messalina ile evlendi. İlk üç karısından beş çocuğu oldu; bunlardan Drusus ve Claudia imparator olmasından önce öldüler. Gençliğinde çeşitli dinsel makamlara getirilmekle birlikte, ancak büyük kardeşinin oğlu Gaius'un (Caligula) imparatorluğu sırasında (İS 37-41) konsül olabildi.

İmparatorluk dönemi. Gaius'un 24 Ocak 41'de öldürülmesinden sonra korkuya kapılarak sarayda saklanan Claudius, kendisini bulan *Cohors Praetoria* (Muhafız Alayı) askerlerince ertesi gün imparator ilan edildi. Aile gelenekleri ve eski düzene hayranlığı nedeniyle senato aristokrasisine sempati duymasına karşın, gerçek gücünü askerler ile saray görevlilerinden alıyordu. Ayrıca azat edilmiş köleler ve yabancılarla geçmişten kalma sıkı dostlukları vardı. Bu yüzden senato ilk başta kendisine karşı kuşkucu bir tutum takındı. 42'de birçok senatör Dalmaçya valisinin felaketle sonuçlanan ayaklanmasını destekledi. Sonraki yıllarda da Claudius'u ortadan kaldırmaya yönelik girişimlere bazı senatörlerin ve soyluların adı karıştı. Claudius, Senato'nun saygınlığını korumasına, Makedonya ve Akhaia'nın yönetimini yeniden Senato'ya bırakmasına ve soylulara yeni fırsatlar tanımasına karşın, kendisine karşı olan senatör ve soyluları acımasızca bastırdı. Orduyla yakın ilişkilerini sürdürmeye önem verdi.

Claudius'un Britanya'yı istila kararı almasının (43) ve seferin doruk noktasında Thames Irmağının aşılmasına ve Camulo-

dunum'un (Colchester) ele geçirilmesine doğrudan komuta etmesinin temelinde halkın sevgisini ve ün kazanma amacı yatıyordu. Ama Druid rahiplerinin Galya'daki nüfuzunu kırma isteği ve imparatorluk sınırlarını genişletme eğilimi de seferi hazırlayan önemli etkenlerdi. Camulodunum'da eski askerlerden bir koloni oluşturan Claudius eyaletin sınırlarını korumak üzere çeşitli bağımlı krallıklar kurdu. Ama bu düzenleme İken kralı Prasutagus'un 47'deki ayaklanması ve ardından karısı Boudicca'nın (Boadicea) kışkırttığı genel ayaklanma gibi sorunlara yol açtı.

Kuzey Afrika'da da yeni seferlere girişen Claudius, Mauretania'yı ilhak ederek (41-42), burayı doğuda Ceasiriensis, batıda Tingitana olmak üzere iki eyalete böldü. Küçük Asya'da (Anadolu) Likya'yı (43) ve Trakya'yı (46) imparatorluğa kattı. I. Herodes Agrippa'nın topraklarını genişletmesine yardımcı olduysa da, onun ölümünden (44) sonra Yahuda'yı bir Roma eyaletine dönüştürdü. 49'da Iturea'yı (Filistin'in kuzeydoğusu) Suriye eyaletine bağladı. İmparatorluğu Germenler ve Partlarla büyük savaşlara sokmamaya özen gösterdi.

Kamu yönetimi alanında köklü önlemlere başvuran Claudius, yargı sistemini ayrıntılı bir biçimde düzeltti. Roma yurttaşlığını sınırlı ölçüler içinde eyaletlere de yayma yoluna gitti. Bazı yabancı topluluklara *municipium* (belediye) hakkı tanıdı. Kentleşmeyi destekleyerek yeni koloniler kurdurdu. Dinsel alanda geleneklere bağlı kalarak, eski dinsel törenleri canlandırdı. 47'de Roma'nın kuruluşunun 800. yıldönümü anısına Ludi Saeculares(*) şenliğini düzenledi. 49'da yalnızca Roma tanrılarına tapınmanın serbest olduğu ve yöneticilerin askeri yetkiler taşımadığı Roma sınırlarını (*pomerium*) genişletti. Kâhinleri korudu ve Frigya tanrısı Attis'e tapınma kültünü Romalılaştırdı. Bazı kaynaklara göre Roma'da kısa bir dönem Yahudilere karşı baskılara girişmekle birlikte, genelde Yahudilerin öteden beri yararlandığı hak ve ayrıcalıkları tanıdı. Kendisine kutsal sıfatlar takılmasından hoşlanmamasına karşın, dönemin geçerli anlayışına uyarak Camulodunum'da adına bir tapınak yaptırdı. Bu arada Roma'ya tahıl sevkiyatının yeniden düzenlenmesi ve Ostia'da daha sonra İmparator Traianus'un genişlettiği yeni bir limanın yaptırılması gibi bayındırlık işleriyle de uğraştı.

Claudius izlediği politikalarla imparatorun hazine ve eyalet yönetimleri üzerindeki denetimi artırdı ve Senato'ya bağlı eyaletlerde kendi atadığı valilere mali işleri yönetme yetkisi verdi. Yönetime bağlı kuruluşları denetlemek amacıyla çeşitli onur payeleri verdiği azat edilmiş kölelerden bir tür kabine oluşturdu. Günümüze kalmış bazı resmî belgeler, Claudius'un bazı insancıl öğeler taşımakla birlikte bildiğinden şaşmayan ve engel tanımayan despotik bir yönetim anlayışıyla davrandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca ne istediğini bilen ve Roma geleneklerinin gücünü kavrayan bir kişi olduğu da anlaşılmaktadır.

Claudius, kendisine karşı açıkça tertiplere girişen ve Tacitus'a göre âşığı Gaius Silius'la herkesin önünde bir evlilik töreni düzenleyen Messalina'yı 48'de boşadıktan sonra yeğeni Agrippina'yla evlendi. Bu evlilik Roma yasalarına aykırı olduğundan, bu yasayı değiştirdi. Agrippina'nın iktidar tutkusunu tatmin etmek için, onun oğlu Lucius Domitius Ahenobarbus'u (sonradan İmparator Neron) evlat edinerek öz oğlu Britannicus'u imparatorluk hakkından yoksun bıraktı. Kendisine karşı olan saray görevlilerini çeşitli yollarla saf dışı bırakan Agrippina, Romalı tarihçilerin ortak kanısına göre, sonunda Claudius'u da zehirledi. Olayın ayrıntılarına ilişkin değişik anlatımlar olmakla birlikte, en yaygın görüş mantarla zehirlendiği yolundadır.

Claudius tahta çıktığında sürgüne gönderilen, ama Agrippina'nın isteğiyle Neron'u eğitmek üzere geri çağrılan Lucius Annaeus Seneca'nın Claudius'u ve onun tanrılaştırılmasını alaya almak için yazdığı *Apocolocyntosis divi Claudii* (Tanrısal Claudius'un Ahmaklaştırılması), sonraki Romalı tarihçilerin de Claudius'un olumsuz yanlarını öne çıkarmasına örnek olmuştur. Bu yapıt onun fiziksel görünüşünü ve kekemeliğini gülünçleştirir ve onu keyfi kararlarla yakınlarını ve görevlileri öldürten bir kişi olarak kötüler.

Tacitus, Suetonius ve Dio Cassius gibi tarihçiler de hatalarını kişiliğindeki zayıflıklara, karılarının ve azat edilmiş kölelerin etkilerine bağlarlar. Çıkarları zedelenen üst sınıfların Claudius'a beslediği düşmanlığı yansıtan bu geleneksel görüşün tek yanlı olduğu, bu dönemden kalma belgelerden ve Claudius'un yönetim işlerini yürütmede gösterdiği beceri ve çalışkanlıktan kolayca anlaşılmaktadır. Claudius'a ilişkin modern başvuru kaynakları arasında Arnaldo Momigliano'nun *L'opera dell'imperatore Claudio* (1932; İmparator Claudius'un Başarıları), Vincent M. Scramuzza'nın *The Emperor Claudius* (1940; İmparator Claudius) sayılabilir. Robert Graves'in *I, Claudius* (1934; *Ben Claudius*, 1986) ve *Claudius, the God, and His Wife, Messalina* (1934; Claudius, Tanrı ve Karısı Messalina) romanları büyük ölçüde eski tarihçilerin anlatımlarına dayanmaktadır.

Claudius GOTHICUS, asıl adı MARCUS AURELIUS VALERIUS CLAUDIUS (d. Mayıs 214, Dardania, Yukarı Moesia - ö. 270, Aşağı Sirmium, Pannonia), 268-270 arasında Roma imparatoru. Balkanlar'daki Got istilacılarını kesin bir yenilgiye uğrattığı (269) için Gothicus olarak adlandırılır.

Claudius, Roma İmparatorluğu'nun büyük bölümünün istilacı kabilelerce yakılıp yıkıldığı 260-268 döneminde İmparator Gallienus'un yönetiminde subaylık yaptı. Gallienus'un yeni oluşturulan süvari birliğinin komutanlığına getirilen Claudius, 268'de imparatorun katledilmesi üzerine tahta çıktı. Tahtı zorla ele geçirmeye çalışan Aureolus'un ayaklanmasını hızla bastırdı, ayaklanmacıların ülkeye soktuğu Alaman kabilesini İtalya'dan sürdü.

Kısa süren hükümdarlığı sırasında Claudius'un otoritesi yalnızca imparatorluğun merkezi bölgelerinde tanındı. Ren imparatorlarına boyun eğmiş olan batı eyaletlerinin bağlılığını yeniden kazanmak için başarısızlıkla sonuçlanan bir girişimde bulundu. Ama kendi bölgesinde, Moesia'daki Naissus (bugün Niš, Yugoslavya) yakınlarında büyük bir Got göçmen kuvvetini yenilgiye uğrattı. Vandallara karşı bir sefere hazırlanırken vebadan öldü. Yerine süvari komutanı Aurelianus geçti.

Claudius, Matthias (d. 15 Ağustos 1740, Reinfeld, Holstein - ö. 21 Ocak 1815, Hamburg), Alman şair, *Der Mond ist aufgegangen* (Ay Doğdu) adlı şiiriyle ünlenmiş, *Der Wandsbecker Bote* adlı derginin yayın yönetmenliğini yapmıştır.

Jena'da öğrenim gördü. 1788'de Schleswig-Holstein'da bir kurum kendisine gelir bağlayıncaya değin çeşitli yayınlarda çalıştı ve önemsiz resmî görevlerde bulundu. 1771-75 arasında hem dönemin önde gelen edebiyatçıları, hem de halk tarafından çok tutulan *Der Wandsbecker Bote*'yı yönetti. Sıradan okuru aydınlatmayı amaçlayan derginin yazarları arasında felsefeci Johann Gottfried von Herder, şair Friedrich Klopstock, eleştirmen ve oyun yazarı Gotthold Ephraim Lessing vardı. Claudius ile bu üç yazar, dönemin usçuluğuna ve klasikçiliğine karşı çıkarak edebiyatta doğallığı ve Hıristiyan öğretiye bağlılığı korumaya çalıştılar. Claudius'un şiirleri saf, çocuksu ve Hıristiyan inancına sıkı sıkıya bağlı yapıtlardır.

Claudius Caecus, Appius (ö. İÖ 4. yy sonu - 3. yy başı), Romalı seçkin devlet adamı, hukukçu ve yazar.

Patrici sınıfından gelen Appius İÖ 312'de *censor* (nüfus sayımlarını yapan ve vatandaşların ahlaksal durumlarını denetleyen devlet görevlisi) oldu. Bu görevi sırasında bir siyasal reform programı uygulamaya koydu. Program, topraksız Roma yurttaşlarının, o dönemde temel siyasal birim olan kabileler arasında paylaştırılmasını da öngörüyordu. Appius, azat edilmiş kölelerin oğullarının Senato'ya girmesine de olanak sağladı. Reformların amaçlarından biri kent zanaatçılarının ve ticaret erbabının eksiksiz siyasal haklara kavuşması, böylece yönetimde daha çok söz hakkı elde etmesiydi.

Appius Claudius'un kendi sınıfının çıkarlarıyla açıkça çelişen bu tür reformlar önermesini yorumlamak için, eski soylular adına yeni oluşan patrici-plep soylularının gücünü kırmaya çalıştığından, demagoji yoluyla iktidar için yeni bir taban yaratmak isteğine kadar çok çeşitli açıklamalar öne sürülmüştür. Ama onun başlattığı reformların bir bölümü İÖ 304'te durdurulmuş ve Appius'un İÖ 307'deki konsüllük döneminin hemen ardından, azat edilmiş bazı kölelerin Senato'ya girmesi engellenmiştir.

Appius Claudius'un bayındırlık projeleri reformlarından daha kalıcı oldu. Sabine Tepelerinden Roma'ya su getiren, Roma'nın ilk sukemeri Aqua Appia'nın inşasını o tamamladı. Roma ve Capua arasındaki askeri ve ticari amaçlı Appia Yolu'nun (Via Appia) yapımını da Appius başlattı. İki yapıya da onun adı verilerek ilk kez bir Romalı bu yolla onurlandırıldı. Appius İÖ 296'da ikinci kez *censor* oldu ve Samnium'a karşı Roma birliklerine komuta etti.

Appius'un hukuk alanındaki başlıca katkısı, *Legis actiones* (yasal yöntemler) ile mahkeme günlerinin bir listesinin yayımını başlatarak, halkın yasal yollara daha kolay başvurmasını sağlamasıdır. *De Usurpationibus* (Gasp Üzerine) adlı incelemesi kaybolmuştur. Bilinen ilk Romalı şair ve yazarlardan olduğu halde günümüze yalnızca bir şiirinden parçalar kalmıştır.

İleri yaşında gözleri kör olan Appius Claudius bu nedenle Caecus (Kör) soyadıyla anılmaya başladı. Yaşamının sonlarına doğru, Epeiros kralı Pyrrhus ile Roma arasındaki savaş sırasında, Roma'nın Güney İtalya'yı elden çıkarmasıyla sonuçlanacak barış önerilerine karşı Appius, Senato'da çok başarılı bir söylev verdi. Senato, Appius'un görüşünü benimsedi ve Roma ile Pyrrhus arasındaki savaş Epeiros kralının İtalya'dan çekilmesiyle sonuçlandı. Appius'un bu ve öteki söylevleri Cicero'nun döneminde bile korunmakta ve okunmaktaydı.

Claudius Pulcher, Appius (ö. İÖ 48), Romalı siyaset adamı. Güçlü general Julius Caesar'a karşı olan Senato grubunun önde gelen üyelerindendir.

İÖ 72-70 arasında Anadolu'da, kayınbiraderi Lucius Licinius Lucullus'un komutasında Pontus kralı VI. Mithradates'e karşı savaştı. İÖ 57'de *praetor* (yüksek yönetici), İÖ 56-55 arasında Sardinya valisi ve İÖ 54'te konsül oldu. İÖ 57'de Cicero'nun sürgünden dönmesine karşı çıktıysa da, Caesar'ın rakibi Büyük Pompeius ikisini barıştırdı. Claudius İÖ 53-50 arasında Anadolu'nun güneydoğusunda Kilikya valisiyken Cicero'yla yazıştı, ama sonradan araları bozuldu. Gene de, İÖ 51'de Cicero'nun tanıklığı Claudius'un ihanetle suçlanmaktan kurtulmasını sağladı. Claudius İÖ 50'de *censor* (nüfus sayımlarını yapan ve vatandaşların ahlaksal durumlarını denetleyen devlet görevlisi) oldu. Caesar ile Pompeius ve *Optimates* (tutucu senato aristokrasisi) arasında çıkan İç Savaş'ın (İÖ 49-45) başında ülkeden kaçtı. Pompeius tarafından Yunanistan komutanlığına atandı ve kısa süre sonra öldü. Kâhinlik üzerine bir çalışma yapmış ve bunun ilk kitabını Cicero'ya adamıştır.

Claudius Pulcher, Publius (ö. İÖ 246' dan önce), I. Kartaca Savaşı'nda (İÖ 264-241), tek ciddi yenilgiye uğrayan Roma deniz filosunun komutanı. Appius Claudius Caecus'un oğludur. Yenilgi Claudius konsülken, İÖ 249'da gerçekleşti. Drepana (bugün Trapani, Sicilya) limanında Kartaca donanmasına saldıran Claudius, 123 gemisinden 93'ünü kaybetti. Başarısızlığa uğraması halk arasında çarpışmadan önce bir günah işlemiş olmasına bağlandı: Kehanet için kullanılan tavuklar verilen yemi yemeyince, Claudius onları denize atmış ve "Su içsinler öyleyse" demişti. Yenilgisinden dolayı hainlikle suçlandı ve ağır bir para cezasına çarptırıldı.

Claudius Sabinus Inregillensis, Appius (ö. İÖ 6. yy sonu ve 5. yy başı), Eski Roma'nın en ünlü klanlarından (*gente*) Claudius'un geleneksel kurucusu. İÖ y. 504'te Sabine bölgesindeki Regillum'dan (ya da Regilli) Roma'ya göç etti. Burada patrici(*) yapıldı. Onun ardından gelenlere de Roma yurttaşlığı ve Anio (bugün Aniene) Irmağının ötesindeki topraklar verildi. Bu bölge, adını eski patrici ailelerinden almış kırsal bir *tribus* (kent bölümleri) olan Claudius'un merkezi oldu.

Clausewitz, Carl (Philipp Gottlieb) von (d. 1 Haziran 1780, Burg, Magdeburg yakınları, Prusya - ö. 16 Kasım 1831, Breslau [bugün Wrocław], Silezya), düşmanın bütün topraklarını, mülklerini ve uyruklarını saldırı hedefi sayan toptan savaş kavramını ortaya atan Prusyalı general.

Asker kökenli yoksul bir orta sınıf ailesinden geliyordu. 1792'de Prusya ordusuna girdi. 1793-94'te Fransız Devrim ordusuna karşı düzenlenen Ren seferinde görevlendirildi ve yıllarca garnizonda kaldı. Böylece kendi kendini eğitmek için yeterince zaman buldu. Kişisel çabaları sonucunda, 1801'de Berlin'deki askeri okula girmeyi başardı.

Clausewitz, Berlin'deki eğitim yılları süresince, Gerhard von Scharnhorst'un rehberliği altında askerlik bilimi ile felsefe ve edebiyat öğrenimi gördü. Temel strateji kavramlarını bu yıllarda geliştirdi. Scharnhorst, Clausewitz'i saraya takdim etti ve Prens August'un yaverliğine atanmasını sağladı. Clausewitz bu görevdeyken Jena seferine (1806) katıldı ve Prenzlau'da Fransızlara tutsak düştü. 1808'de Prusya'ya iade edilen Clausewitz, Scharnhorst'un yönetiminde Prusya ordusunda sürdürülen reform hareketinin önderlerinden biri oldu. Ama Napoléon'un Rusya'yı istilası (1812) öncesinde görevinden istifa ederek öteki Alman yurtseverler gibi Rus ordusuna girdi.

1812 seferinde Rus ordusunun kurmay subayları arasında kendini gösterdi.

Clausewitz, Wilhelm Wach'ın yağlıboya çalışmasından Franz Michelis'in yaptığı taşbaskı, 1830
Staatsbibliothek, Berlin

Rusların başarıyla geri çekilmesinin sağlanmasında ve Prusya'nın Fransızlarla işbirliğinden çekilmesinin ilk adımını oluşturan Turoggen Sözleşmesi'nin hazırlanmasında önemli katkıları oldu. 1813-14 seferleri sırasında çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Prusya ordusuna döndü. Waterloo seferinde kolordu kurmay başkanı olarak görev aldı. 1818'de generalliğe yükseltildi, Berlin'deki askeri okulun idari başkanlığına getirildi. Sonraki 12 yıl boyunca, görevinin kendisine sağladığı boş zamanlarda tarihsel incelemelerini ve başlıca strateji yapıtı *Vom Kriege*'ı (*Savaş Üzerine*, 1975 / *Harp Üzerine*, 1986) kaleme aldı. Prusya kralı II. Friedrich (Büyük) ile Napoléon'un deneyimlerinden yola çıkan Clausewitz, savaşta başarıyı belirleyen etmenleri aydınlatarak askeri dehanın işleyişini çözümledi. Vardığı sonuçlar günümüze değin uygulanabilirliğini genel olarak korudu. Yapıtında teknik tartışmalar çok sınırlı kaldığı için geniş bir okur kitlesine ulaştı. Bir strateji sistemi geliştirmeyen Clausewitz, böylece kendisinden öncekilerin görece katı ve mekanik kavramlarından uzaklaşmayı başardı. Bunun yerine, savaş koşullarının kesin olarak hesaplanmasını önleyen psikolojik ve rastlantısal etmenlerin önemini ve stratejik sorunlara eleştirel yaklaşım zorunluluğunu vurguladı. Askeri önderin karşılaşabileceği çok çeşitli durumları uzun uzadıya irdeleyerek okuyucusunda belirli bir durumla bağlantılı bütün etmenleri tartabilecek, kuramsal temellere dayalı askeri bir kavrayış yeteneği geliştirmeye çalıştı. Ona göre stratejinin üç ana hedefi olmalıydı: Düşmanın kuvvetleri, kaynakları ve savaşma isteği. Savunma savaşı, hem askeri hem de siyasal bakımdan daha güçlü bir konum sağlıyordu.

Clausewitz, *Savaş Üzerine*'yi tamamlamadan Breslau'ya gönderildi; ardından da 1830 Polonya Devrimi'ni izlemekle görevlendirilen Prusya kuvvetlerine atandı. Polonya'da koleraya yakalandı ve Breslau'ya dönüşünden kısa süre sonra 16 Kasım 1831'de öldü. Yazıları, eşi Kontes Marie von Brühl tarafından derlenerek yayımlandı.

Clausewitz'in kişiliği, yalnızca mütevazı toplumsal kökenini değil, aynı zamanda çağdaş Alman edebiyatı ile felsefesinin güçlü etkisini yansıtıyordu. Hiçbir zaman komutayı tek başına üstlenmeden hep bir kurmay olarak hizmet etti, savaşta sağlam önerileri ve yiğitliğiyle kendini gösterdi. Geçmişi ve mesleği, onu aristokratik Prusya askeri geleneğinden çok, Alman ulusal uyanış hareketleriyle özdeşleştiriyordu.

Clausewitz'in, Napoléon'un çeşitli seferleriyle ilgili geniş kapsamlı tarih kitapları yalnızca teknik bakımdan ilgi gördüğü halde, *Savaş Üzerine* çağdaş strateji kavramları üzerinde derin etkide bulundu. Yapıtın önemli katkısı, askeri sorunların siyasal yönetime bağlı kılınması gerektiği öğretisiydi. Clausewitz, "Savaş, siyasal ilişkilerin başka araçların eklenmesiyle sürdürülmesinden başka bir şey değildir" biçimindeki sözleriyle savaşın kendi başına bir amaç olmadığını vurguladı.

Clausewitz'in Alman askeri düşüncesi üzerinde büyük etkisi bulunmakla birlikte, Alman stratejisi üzerindeki etkisi abartılmıştır. *Savaş Üzerine*'nin 1853 basımıyla birlikte, kitabın strateji üzerinde hükümet denetimini savunan çok önemli bir pasajı, tam tersi anlama gelecek biçimde değiştirilmiş ve Alman askeri planlaması, gitgide artan ölçüde siyasal amaçlardan uzaklaşmıştır. Ama iki dünya savaşı arasında Clausewitz'e yönelik ilgi önemli ölçüde yeniden canlanmıştır.

Clausewitz, Almanya dışında da geniş bir okur kitlesine ulaştı. İsveçli, Hollandalı, İsviçreli ve Avusturyalı subaylar, onun görüşlerine büyük ilgi gösterdiler. Yapıtlarının çoğu Fransızcaya çevrildi. *Savaş Üzerine*'nin İngilizce çevirisi 1873'te yayımlandı. Rusça, İtalyanca, İbranice, Macarca, Sırpça ve İspanyolca basımları onu izledi. 1900'e gelindiğinde Clausewitz'in görüşleri ABD ve Japonya'da da tanınıyordu. Amerika'daki ilk çevirileri II. Dünya Savaşı sırasında yayımlandı. Marx ve Engels de Clausewitz'in yapıtını tartıştılar. Lenin İsviçre'de sürgünde bulunduğu sırada onun siyasal öğretilerini inceledi. "Emperyalist savaş" gibi kavramlarla birlikte savaşın niteliğiyle ilgili sosyalist kuram Clausewitz'den büyük ölçüde etkilendi. 20. yüzyılın ortalarında uzun menzilli yeni silah sistemlerinin ortaya çıkmasıyla, temel görüşlerinin çoğu geçerliliğini korusa da, Clausewitz'in özellikle kara savaşına ilişkin strateji kavramlarının önemi azalmıştır.

Clausius, Rudolf (Julius Emanuel) (d. 2 Ocak 1822, Köslin, Prusya - ö. 24 Ağustos 1888, Bonn), Alman fizikçi. Termodinamiğin ikinci yasasını formüle etmiş ve termodinamiği bir bilim dalı durumuna getirmiştir.

1850'de Berlin'deki Topçuluk ve İstihkâm Okulu'nda öğretim üyeliğine atanan Clausius, aynı yıl yayımladığı bir makalede termodinamiğin ikinci yasasını günümüzde bilinen biçimiyle ortaya koydu: "Isı soğuk bir cisimden sıcak bir cisme kendiliğinden geçemez". Buradan elde ettiği sonuçları ve buna

Clausius
Historia-Photo

bağlı olarak geliştirdiği entropi (olanaklı enerjinin yitirilmesi) kavramını buhar makinesi kuramına uyguladı ve ayrıntılı olarak geliştirdi. 1855'te Zürich Politeknik Okulu'nda fizik profesörü oldu. İki yıl sonra, moleküllerin sürekli olarak birbiriyle yer değiştiren atomlardan oluştuğunu ve elektrik kuvvetinin bu yer değiştirmenin nedeni olmayıp yalnızca onu yönlendirdiğini vurgulayarak elektroliz kuramına katkıda bulundu. Bu görüş daha sonra elektrolitik ayrışma kuramında (moleküllerin elektrik yüklü atomlara yani iyonlara ayrışması) temel ilke olarak kullanıldı.

1867'de Würzburg Üniversitesi'nde, 1869'da da Bonn Üniversitesi'nde fizik profesörlüğüne getirilen Clausius, molekül fiziği alanında Fransız fizikçi Sadi Carnot'nun ısı makinelerinin verimine ilişkin kuramını geliştirdi ve böylece ısı kuramının çok daha sağlam bir temele oturmasını sağladı.

Claussen, Sophus (d. 12 Eylül 1865, Helletoft, Langeland Adası - ö. 11 Nisan 1931, Gentofte, Danimarka), Danimarkalı yeni-romantik şair. Fransız sımgecilerinin etkisinde kalmış, 1940'larla 1960'ların modernist şairlerini etkilemiştir.

Hafif ve ritmik şiirlerinde estetik kusursuzluk arayışı içindedir. Danimarka'nın doğasına ilişkin izlenimlerini usta bir simgecilikle düşsel ve dinsel deneyimlere dönüştürmeye çalışmıştır. Fransız edebiyatından önemli ölçüde etkilenmesine karşın, insan varoluşuna ilişkin mitleri romantik bir oyun öğesine yer vererek mizah dolu bir anlatımla işleyen *Naturbørn* (1887; Doğanın Çocukları) ve *Pileflojter* (1899; Söğüt Çubuğu) adlı yapıtları Danimarka geleneğine bağlıdır. Şiirlerindeki çelişki duygusu, güzelliğin yitirilmesinden ve çağdaş yaşamın vahşeti ile maddeciliği karşısında sanatın anlamsızlaştığı inancından kaynaklanır. Bu tema, Claussen'in son önemli şiir kitabı olan *Heroica*'da (1925) doruğuna çıkar. Claussen ayrıca çok sayıda gezi kitabı ve Danimarka'nın küçük kent yaşamına ilişkin lirik öyküler yayımlamıştır. Shelley, Heine ve Baudelaire gibi şairlerden çevirileri de vardır.

clausula (Latincede "cümlecik"), çoğul CLAUSULAE, 13. yüzyıl müziğinde çok kesin bir biçimde ölçülendirilmiş iki ses partisi içeren çoksesli tür. Seçkin örnekleri Gregorius dinsel ezgisinin(*) *melisma*'sı (bir hecede birçok notanın seslendirilmesi) üzerine kurulu *discantus*(*) bölümleridir.

Clausula'lar, sözsüz "ikame" bölümleri olarak çok erken bir tarihte bağımsız bir tür oldular. Bu tür *clausula*'ların ilk seçkin bestecisi, adı her zaman Paris okulunun iki ses partili *organum*'u(*) ile birlikte anılacak olan Leonin'in ardılı Perotin'dir. *Clausula*'dan hemen sonra ortaya çıkan motet, aslında sözlü bir *clausula* idi. Ortaçağ sonlarının danstan esinlenen ritmik modlar sistemi, düzenli ilk uygulamasını *clausula*'da bulmuştur.

clausula rebus sic stantibus, sözleşmenin yapıldığı zamandaki durumun değişmemesi koşulu; durumun değişmesi halinde sözleşmenin hükümlerinde değişiklik yapılabilmesi ya da sözleşmenin feshedilebilmesi. İki tarafa borç yükleyen sürekli sözleşmelerde, önceden tahmin edilemeyecek bazı gelişmeler sonucunda sözleşmeden doğan borcun yerine getirilmesi borçlu için ekonomik bir yıkıma yol açabilir. Hakkaniyet ilkesi, bu gibi durumlarda borçluya sözleşmenin hükümlerinde değişiklik yapılmasını isteme hakkının verilmesini gerektirir.

Uluslararası hukukta ahde vefa(*) ya da *pacta sund servanda* (sözleşmelerin bağlayıcı gücü) ilkesinin tam karşıtı olarak kabul edilen *clausula rebus sic stantibus* ilkesine göre, bir uluslararası sözleşmenin temelli hükümlerine ilişkin koşullarda değişikliğin ortaya çıkması durumunda sözleşme tarafları bağlayıcı niteliğini yitirir. Bununla birlikte bir devletin bu ilkeye dayanarak sözleşmeden doğan yükümlülüklerinden ne ölçüde sıyrılabileceği konusu, böyle bir davranışın bazı durumlarda bir sözleşme ihlali niteliğine burünebilmesi nedeniyle, çok tartışma konusu olmuştur.

Clauzel, Bertrand, Kont, CLAUSEL olarak da yazılır (d. 12 Aralık 1772, Mirepoix - ö. 21 Nisan 1842, Secourrieu, Haute-Garonne, Fransa), Fransız mareşal ve Cezayir valisi (1835-37).

Pireneler'in doğusunda, Fransa'nın kuzeybatısında ve İtalya'da görev yaptıktan sonra, 1802'de tümen komutanlığına yükseldi ve Yarımada Savaşı'nda (1808-14) kendini gösterdi. Yüz Gün sırasında Bordeaux'lu kralcıları bastırdığı için, Napoléon'dan soyluluk unvanı aldı (1815). Restorasyon döneminde soruşturmadan kurtulmak amacıyla ABD'ye kaçtı. 1820 affıyla geri döndükten sonra, 1827'de Ariège'den milletvekili seçildi. Temmuz 1830 Devrimi'nden sonra Mareşal Bourmont'un yerine geçici olarak Cezayir komutanlığına getirildi. Bu görevden alındıktan sonra Ardennes'den milletvekili oldu (Ekim 1830). Şubat 1831'de mareşalliğe yükseltildi.

Cezayir'in olanaklarının değerlendirilmesi gerektiğine inanan Clauzel, buraya değişik ülkelerden göçmen getirtilmesini, pamuk ekimine geçilmesini, Mitice Ovasında sulama kanalları açılmasını ve yörenin gözetleme kuleleri ağıyla korunmasını önerdi. Fransız kolonisini kurup genişletebilecek yetenekteki tek kişi olduğunda direterek, sonunda valı olarak atanmasını sağladı (1835). Ama Fransız hükümeti saldırgan politikasını hoş karşılamadı. Gerekli hazırlıkları yapmadan Kosantine'ye (Konstantin) saldırıp yenilgiye uğradığında (1836) Paris'e geri çağrılarak görevinden alındı.

Claxton, Laurence, CLARKSON olarak da yazılır (d. 1615, Preston, Lancashire - ö. 1667, Londra, İngiltere), İngiltere'de Püritenliğin yükselişi sırasında ve Cromwell Cumhuriyeti döneminde radikal Ranterler tarikatının önderi.

Asıl mesleği terzilikti. Anglikan bir ailenin çocuğu olarak yetişmiş, daha sonra Presbiteryenlere, Ayrılıkçılara ve Antinomoşçulara katılmıştı. Pulham Market papazlığından alınınca Doğu Anglia'da gezici vaiz oldu. 1644'te Londra ve Suffolk'ta Baptistlere katıldı. İlk dinsel yapıtları olan *The Pilgrimage of Saints* (Azizlerin Hac Yolculuğu) ve *Truth Released* (Açığa Çıkarılan Gerçek) 1646'da yayımlandı. Ertesi yıl yayımlanan *A Generall Charge*'da (Genel Bir Görev) parlamentonun gücünü halktan alması gerektiğini savundu; vergilere ve sansüre karşı çıktı. Ranterler ile ilk kez 1649'da Londra'da tanışan Claxton, kısa zamanda onların öğretilerini benimsedi. Bunların arasında, inanç sahibinin bütün geleneksel sınırlamalardan bağımsız ve günahın yalnızca imgelemin bir ürünü olduğu ile özel mülkiyetin yanlışlığı gibi görüşler de vardı. Claxton *A Single Eye* (1650; Tek Bir Görüş) adlı kitabında Ranter ilkelerini dile getirdi. Aynı yıl hapsedilip sürgün cezasına çarptırıldıysa da serbest bırakıldı.

Daha sonra astroloji ve büyüye merak sardı ve yaklaşık 1658'de bir başka aşırı Püriten tarikatı olan Muggleton'cılara katıldı. Bir borçtan dolayı hapsedildiği Ludgate Hapishanesi'nde öldü. Dinsel yolculuğu, *The Lost Sheep Found* (1660; Kayıp Koyun Bulundu) adlı otobiyografisinde anlatılmıştır.

Clay, Cassius Marcellus *bak* Muhammed Ali

Clay, Henry, lakabı BÜYÜK BARIŞÇI ya da BÜYÜK UZLAŞTIRICI (d. 12 Nisan 1777, Hanover ilçesi, Virginia - ö. 29 Haziran 1852, Washington, D.C., ABD), ABD Temsilcileri Meclisi (1811-14, 1815-21, 1823-25) ve Senato (1806-07, 1810-11, 1831-42, 1849-52) üyesi. Köleliğin yasaklandığı ve surduğu eyaletler arasında bir denge kurmayı amaçlayan 1820 Missouri Uzlaşması, 1833 Gümrük Yasası ile 1850 Uzlaşması'nın başlıca savunucularından olmuştur. İki kez (1832, 1844) Whig adayı olarak başkanlık seçimlerine katılmış, ama seçilememiştir.

Varlıklı bir ailenin oğluydu. Hukuk öğreniminin ardından 1797'de Virginia barosuna kabul edildi. Daha sonra Kentucky eyaletinin Lexington kentine taşındı ve 1739'da kentin zengin işadamlarından birinin kızı olan Lucretia Hart ile evlendi. Kentucky barosunda çok başarılı oldu. 1806'da Güneybatı'da bağımsız bir hükümet kurma planları yaptığı iddia edilen Aaron Burr hakkında Kentucky büyük jürisinin açtığı soruşturmada Burr'un avukatlığını üstlendi.

Kentucky'ye yerleştikten kısa süre sonra eyalet anayasasının liberalleştirilmesini savunarak politikaya atıldı. Jefferson gibi köleciliğe karşı çıkarak Kentucky'deki kölelerin aşamalı olarak özgürleştirilmesini savundu. Bunun gerçekleştirilemeyeceğini anlayınca vazgeçtiyse de, vasiyetnamesine kölelerin azat edilmesi için bir hüküm koydu. Jefferson'cı Cumhuriyetçilerin Fransız yanlısı eylemlerini engellemek için yabancılara ve yıkıcı eylemlere karşı 1798'de çıkartılan bir dizi yasaya şiddetle muhalefet etmesi Kentucky'de büyük ün kazanmasına yol açtı. 1803-09 arasında yedi dönem arka arkaya Kentucky Eyalet Meclisi'ne seçildi. 1809'da Eyalet Meclisi'nin Federalist üyesi Humphrey Marshall ile bir düello yaptı; düelloda her ikisi de yaralandı.

1806 ve 1807'de iki kez Senato'da boşalan bir yeri doldurmak için Washington'a gittikten sonra 1811'de ABD Temsilciler Meclisi üyeliğine seçildi. 1811-14 arasında meclis sözcülüğünü yürüten Clay, ülkeyi İngiltere'ye karşı 1812 Savaşı'na sokan önderlerden biriydi. 1814'te Gent'de Büyük Britanya ile barış koşullarını görüşen komisyonun da üyesiydi.

İzleyen 10 yıl boyunca ABD Kongresi'nin önde gelen üyelerinden ve görev süresinin büyük bölümünde de meclisin sözcüsü oldu. Ulusal harcamalarda düzenlemeler yapılmasını, koruyucu gümrük vergilerinin konmasını, ulusal bir bankanın kurulmasını ve toprak satışlarından elde edilen gelirin eyaletler arasında paylaştırılmasını savundu. Ayrıca, sanayileşmiş Doğu ile tarımsal Batı'yı birleştirmek için Amerikan Sistemi adlı planını geliştirmeye başladı. Dışişleri bakanlığını başkanlığa giden yolda bir basamak olarak gören Clay, Başkan Monroe bu görevi John Quincy Adams'a verince çok kızdı. 1819'da Andrew Jackson'ın Florida'yı işgalini şiddetle eleştirmesi onun düşmanlığını kazanmasına yol açtı. 1820'de, köleliğin sürdüğü ve yasaklandığı eyaletler arasında bir denge sağlamayı amaçlayan Missouri Uzlaşması'nın kabul edilmesinde önemli rol oynadı; bu tarihten sonra da yandaşlarınca "büyük barışçı" olarak anılmaya başladı.

Clay'in de katıldığı 1824 başkanlık seçimlerinde adaylardan hiçbiri yeterli oy alamayınca, Temsilciler Meclisi'ne en çok oy almış iki aday olan Andrew Jackson ve John Quincy Adams'dan birini seçme görevi verildi. Meclis sözcüsü olarak güçlü bir konumda olan Clay hükümette istediği yere gelebileceği umuduyla Adams'ı destekledi. Adams başkan seçilince dışişleri bakanı olduysa da pazarlık yaptığı yolundaki suçlamalardan ömrü boyunca kurtulamadı. Dört yıl süren dışişleri bakanlığı, büyük ölçüde Jackson yanlılarının engellemeleri yüzünden başarısız ve düş kırıklığıyla dolu bir dönem oldu. Panama'daki Pan-Amerikan Kongresi'ne delege gönderme çabaları boşa çıktı. Batı Hint Adaları ticareti konusunda da Büyük Britanya ile anlaşma sağlayamadı.

1828 başkanlık seçimlerini Jackson kazanınca, Clay bir süre için Kentucky'deki çiftliğine çekildi. 1831'de yeniden Senato'ya seçildi. Senato'da Jackson Demokrasisi'ne karşı yürütülen muhalefetin başını çekti; 1816'da kuruluşuna yardımcı olduğu Second Bank of United States'in imtiyazının yenilenmesi için mücadeleye girişti. 1832'de Ulusal Cumhuriyetçiler tarafından başkan adayı gösterildi, ama büyük ölçüde banka sorunu yüzünden Andrew Jackson karşısında yenilgiye uğradı. 1833'te gümrükler konusunda uzlaşma sağlayan bir yasanın Kongre'den geçirilmesine öncülük ederek, eyaletlerin Kongre'de kabul edilen bir yasayı anayasaya aykırı ilan edebilmeleri konusunda çıkan anlaşmazlığa son verdi.

1830'ların ortalarında kurulan Whig Partisi'nin liderlerinden biri durumuna gelen Clay, 1836'da başkan adayı olmak istemedi. 1840 seçimlerinde ise güçlenen Whig Partisi'nin adayı olacağından eminken, parti General William H. Harrison'ı aday gösterdi. Clay başkan seçilen Harrison'ı, onun bir ay sonra ölmesinden sonra da yerine geçen Tyler'ı etkisi altına almaya çalıştı, ama başarılı olamadı. Desteklediği bazı yasalar hem Kongre, hem de Beyaz Saray tarafından reddedilince 1842'de Senato'dan istifa etti.

Parti başkanlığı için Tyler'la çekişen Clay üyelerin büyük çoğunluğunun desteğini kazandı ve 1844 seçimlerinde başkanlığa aday gösterildi. Ama seçimlerden önce Texas'ın Birlik'e katılmak istemesi, Clay'in de kölelik konusundaki anlaşmazlıkları körükleyeceği ve ABD ile Meksika arasında savaşa yol açacağı gerekçesiyle hemen birleşmeye karşı çıkması üzerine seçimleri Demokratların birleşme yanlısı adayı James K. Polk kazandı.

Düş kırıklığına uğramak sanki Clay'in yazgısıydı: Meksika ile savaşa karşı çıktı, ama çatışma başlayınca savaşın sürdürülmesini destekledi. 1848 başkanlık seçimlerinde aday gösterilmeyi umut ederken Whig'ler 71 yaşındaki liderlerine yüz çevirerek Meksika Savaşı kahramanı General Zachary Taylor'u aday gösterdiler; Kentucky bile onu desteklemedi.

Güneybatı topraklarının ilhakı Kuzey ile Güney arasındaki gerginliği artırmış ve Birlik'i parçalanmanın eşiğine getirmişti. 1849'da yeniden Senato'ya dönen Clay, bu tehlikeyi önlemeyi başardı. 5-6 Şubat 1850'de Senato'da yaptığı konuşmada daha sonra 1850 Uzlaşması olarak bilinen antlaşmanın ana hatlarını açıkladı ve onaylanması için bütün gücünü kullandı. Bu antlaşmayla köleliğin sürdüğü ve yasaklandığı eyaletler arasındaki sayısal denge korundu ve belki de İç Savaş 10 yıl geciktirildi.

1850 Uzlaşması Clay'in siyasal yaşamının son eylemi oldu. Daha sonra sağlığı bozuldu ve 1852'de veremden öldü.

Clayton, John Middleton (d. 24 Temmuz 1796, Dagsboro, Delaware - ö. 9 Kasım 1856, Dover, Delaware, ABD), Orta Amerika'daki ABD ve İngiliz çıkarlarını uzlaştırmayı amaçlayan Clayton-Bulwer Antlaşması (1850) görüşmelerindeki rolüyle tanınan ABD'li siyaset ve devlet adamı.

Delaware eyaleti temsilciler meclisine girerek siyasete atıldı (1824) ve Delaware eyalet yönetiminde görev aldı (1826-28). 1829'da Andrew Jackson'a karşı olan çevrelerin desteğiyle ABD Senatosu'na seçildi. 1835'te Whig Partisi'nden yeniden seçildiyse de, ertesi yıl istifa etti. 1837'de Delaware yüksek mahkeme başkanlığına getirildi. 1845'te yeniden senatör oldu. Başkan Zachary Taylor döneminde dışişleri bakanı olarak görev yaparken (Mart 1849-22 Temmuz 1850) Washington, D.C.'de, Orta Amerika'da kanal açma haklarına ilişkin anlaşmayla ilgili olarak İngiliz elçisiyle yapılan görüşmelerde önemli rol oynadı. Mart 1853'te Senato'ya yeniden seçildi.

Clayton Antitröst Yasası, ABD Kongresi'nin Sherman Antitröst Yasası'nı (1890) açıklığa kavuşturmak ve takviye etmek amacıyla 1914'te çıkardığı yasa. Belirsiz bir dili olan Sherman Yasası, büyük şirketlerin kendi başına yasaya aykırı düşmemekle birlikte, rekabeti olumsuz yönde etkileyecek biçimde tekelleşmeye yol açan bazı kısıtlayıcı ticari düzenlemelere girişmelerine elveren sayısız boşluklarla doluydu. Bu nedenle Roosevelt ve Taft yönetimlerinin yasaya dayanarak yürüttüğü çalışmalar tröstlerin gücünü kırmada pek etkili olamadı. 1913'te konuyu ele alan bir Kongre komitesi, güçlü şirketlerin daha da büyümeye devam ettiği ve ülkedeki para ve kredi kaynaklarının istedikleri zaman toplumu mali bir paniğe sürükleyebilecek çok az sayıda kişinin denetimi altında olduğu sonucuna vardı. Başkan Woodrow Wilson yürürlükteki antitröst yasaların köklü biçimde gözden geçirilmesini isteyince, Kongre buna anında uyarak Clayton Yasası'nı çıkardı.

Yalnızca tekellerin yasalara aykırı olduğunu açıklayan Sherman Yasası'na göre daha ayrıntılı hükümler getiren Clayton Yasası, tekellerin oluşmasına neden olan ya da tekellerin varlığından kaynaklanan yasadışı ticari işlemlerin değişik türlerini geniş biçimde sayar. Belirli holding türleri ile yönetim kurullarının büyük ölçüde aynı kişilerden oluştuğu şirket topluluklarının yanı sıra, navlun sözleşmelerinde ayrımcılık yapılmasını ve satış bölgelerinin doğal rakipler arasında paylaştırılmasını yasaklar. Sonraki yıllarda yasadaki bazı hükümleri güçlendirmek amacıyla bazı ekler getiren Robinson-Patman Yasası (1936) ve Celler-Kefauver Yasası (1950) çıkarıldı. Birinci yasa fiyat ve öteki yollarla tüketiciler arasında ayrım yapılmasını önlemeyi amaçlayan 2. Bölüm'ün daha etkili biçimde uygulanmasını sağladı. İkinci yasa ise bir firmanın rekabeti azaltacak biçimde bir başka firmanın hisse senetlerini ya da fabrika, donanım gibi maddi varlıklarını ele geçirmesini yasaklayan 7. Bölüm'ü daha etkili hale getirdi. Ayrıca antitröst yasaların kapsamını rekabetin önemli ölçüde düşmesi ya da bir tekel ortamının doğması sonucunu verecek bütün birleşme biçimlerine uygulanabilecek biçimde genişletti. Daha önceki yasal düzenlemeler yalnızca aynı tür malları üreten firmalar arasındaki yatay birleşmeleri sınırlıyordu. Oysa Celler-Kefauver Yasası değişik sanayi dallarındaki şirketlerin birleşmesine, bir başka deyişle holding birleşmelerine bile kısıtlamalar getirmektedir. *Ayrıca bak.* Sherman Antitröst Yasası.

Clayton-Bulwer Antlaşması, Orta Amerika'da, İngiliz ve ABD çıkarlarını uzlaştırmak amacıyla imzalanan antlaşma (19 Nisan 1850). Washington'daki İngiliz elçisi Sir Henry Lytton Bulwer ile ABD dışişleri bakanı John M. Clayton arasında yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanmış ve metnindeki belirsizliklerden ötürü İngiltere-ABD ilişkilerinin tarihindeki en tartışmalı ve sorunlu antlaşmalardan biri olmuştur.

Antlaşma, Panama Kıstağında yapımı tasarlanan kanalın, her iki ülke tarafından ortak olarak denetlenip korunması hükmünü getiriyordu. Giriş maddesi, Orta Amerika'nın tarafsız duruma getirileceğini ve antlaşmayı imzalayan taraflardan hiçbirinin bölgede "işgal, tahkim, kolonileştirme ya da herhangi bir egemenlik kurma" girişiminde bulunmayacağını güvence altına alıyordu. Bu maddenin yorumu iki ülke arasında sert tartışmalara konu oldu. ABD, maddenin "işgal" konusunda sağladığı güvencenin, İngiltere'nin bazı çıkarlarından vazgeçmesi anlamına geleceğini ileri sürdü. Örneğin İngiltere, İngiliz Hondurası ve Bahía Adalarındaki protektorası Mosquito Kıyısından çekilmeliydi. Buna karşılık İngiltere de antlaşmanın statükoyu tanıdığını öne sürüyordu. Aradan uzun yıllar geçip de kanal hâlâ inşa edilmeyince, ABD kamuoyunda, antlaşmanın bozulup kanalın ABD denetiminde yapılması isteği güçlendi. Sonuçta, 1901'de yapılan ikinci Hay-Pauncefote Antlaşması(*) Clayton-Bulwer Antlaşması'nın yerini aldı. Böylece İngiltere, kanalı ABD'nin inşa edip denetlemesini kabul ediyordu.

Clearwater, ABD'de, Florida eyaletinin batısındaki Pinellas ilinde (*county*) kent. 1912'den beri il merkezidir. Clearwater Koyunda, Tampa'nın tam batısında yer alır. Napoléon donanmasında cerrahlık yapmış olan Odet Phillippe 1830'ların ortalarında burada turunçgiller yetiştirmek için bahçeler açtı. Kıyıdaki kayalıklarda Harrison Kalesi kurulduktan (1841) sonra, James Stevens öncülüğünde çiftçiler gelip devlet topraklarını işlemeye başladılar. Böylece gelişen küçük çiftçi ve balıkçı yerleşimine, kıyı açıklarındaki berrak, kükürtlü kaynaklardan ötürü Clear Water Harbor (Berrak Su Koyu) adı verildi. Orange Belt Demiryolu'nun yapımı (1888) turizmin gelişmesini sağladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da kentleşme ve sanayileşme başladı.

Kent, Garden Memorial Geçidi ile beyaz kumlu bir kıyı adası olan Clearwater Beach'e bağlanır. Clearwater Yat Limanı'nda gezinti ve balıkçı tekneleri barınır. Meksika Körfezinde yaşayan canlı örneklerinin sergilendiği Sea-Orama (1954) adlı müze ve akvaryum da buradadır. Kentte, St. Petersburg Junior College'ın bir kampusu vardır. Kasaba olarak 1891'de, kent olarak 1915'te tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 98.784; Tampa-St. Petersburg-Clearwater metropoliten bölgesi, 2.067.956.

Cleaver, (Leroy) Eldridge (d. 1935, Wabbaseka, Little Rock yakınları, Arkansas, ABD), ABD'de Siyahların yabancılaşmasını dile getirdiği *Soul on Ice* (1968) adlı otobiyografisiyle tanınan Siyah militan.

Ortaokul yıllarından 1966'ya değin bisiklet hırsızlığından adam öldürme girişimine kadar varan çeşitli suçlar yüzünden neredeyse bütün yaşamı California'daki ıslahevlerinde geçti. Lise öğrenimi sırasında bol bol okuyarak kendini yetiştirdi ve Siyah Müslüman ayrılıkçı lider Malcolm X'in saflarına katıl-

dı. Koşullu salıverildikten sonra Kara Panter Partisi'nin haberalma işlerinden sorumlu oldu. Martin Luther King'in öldürülmesinin ardından, Los Angeles polisinin yaptığı yüzleştirmede yeniden hapse girme tehlikesi belirince, Kasım 1968'de Küba'ya kaçtı. Oradan da Cezayir'e giderek Kara Panterler'in uluslararası karargâhını kurdu. Kasım 1975'te kendi isteğiyle ABD'ye dönerek adam öldürme girişimi ve saldırı suçlarından hapse atılmamak için California'ya kefaletini gönderdi. 1968'deki çatışmayla ilgili saldırı suçunu kabul etmesi üzerine 1979'da hakkında açılan dava düştü. Hıristiyan olarak yeniden dünyaya geldiğini açıklayan Cleaver'ın beş yıl gözaltında tutulması ve bu süre içinde sosyal hizmet görmesi kararlaştırıldı.

Cleland, James (ö. 17. yy başları, İngiltere), İngiliz yazar. *The Institution of a Young Nobleman* (1607; Genç Bir Soylunun Eğitimi) adlı kitabında katı klasik öğrenim yerine, çok yönlü bir eğitimi savunmuştur. Yaşamı konusunda yeterince bilgi yoktur. İngiltere'ye yerleşmiş bir İskoçyalı olduğu, kitabı Oxford'da yayımlanmışsa da burada öğrenim görmediği ve üniversite ile herhangi bir ilişkisi bulunmadığı bilinmektedir.

Cleland'ın kitabında İngilizce yüceltilir; genç soylu Latince öğrenmeden önce kendi dilini konuşmaya çağrılır. Tarih, bir soylunun en iyi bilmesi gereken konudur, ama matematik, mimarlık, hukuk, coğrafya, felsefe, dil (özellikle Fransızca) ve sosyal bilimler de tam bir eğitim için gereklidir.

Katı klasik eğitimle sınırlanmış geleneksel eğitim yerine, geniş kapsamlı bir öğrenim programı öngören Cleland dünyayı dolaşmanın da önemini vurgulamıştır. Toplumsal davranış kalıpları, anne babaların çocuklara karşı görevleri ve öğretim yöntemleri üstünde durmuş, düşünmeyi öğretmenin ve hatta beden eğitiminin önemine değinmiştir.

Cleland, John (d. 1709 - ö. 23 Haziran 1789, Londra, İngiltere), *Fanny Hill; or Memoirs of a Woman of Pleasure* (1748-49; *Kiralık Kız*, 1970) adlı romanıyla ün yapmış romancı.

Bir süre İzmir'de konsolosluk, daha sonra da İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Bombay şubesinde temsilcilik yaptıktan sonra parasız kaldı ve oradan oraya dolaşmaya başladı. Birçok kez borçları yüzünden hapse atıldı. *Fanny Hill*'i o günlerde, 20 İngiliz altını karşılığında yazdı. Londralı bir fahişenin yaşamını ince, zarif bir dille ve cinsel duygular uyandıracak biçimde anlatan bu roman, iki yüzyıldır geniş bir kitle tarafından okunmuş ve bu türün klasikleri arasına girmiştir. İlk yayımlanışında kitap hemen toplatıldı. Bu olay daha sonra da birçok kez yinelendi ve Cleland, Özel Danışma Kurulu önünde hesap vermeye çağrıldı. Çok yoksul olduğunu ileri süren Cleland ceza görmedi. Yetenekli bir yazar olduğunu düşünen Lord Granville, kalemini olumlu yönde kullanması için ona yılda 100 sterlin tutarında bir gelir bağladı. Bundan sonra gazeteci ve oyun yazarı olarak çalışan Cleland, dilbilimle de ilgilendi.

Clematis *bak.* akasma

Clemenceau, Georges, lakabı KAPLAN, Fransızca LE TIGRE (d. 28 Eylül 1841, Mouilleron-en-Pareds - ö. 24 Kasım 1929, Paris, Fransa), Üçüncü Cumhuriyet döneminde önemli rol oynamış Fransız devlet adamı ve gazeteci. Başbakan (1917-20) olarak, İtilaf Devletleri'nin I. Dünya Savaşı'ndaki zaferine büyük katkıda bulunmuş ve savaştan sonra Versailles Antlaşması'nın çerçevesini çizenler arasında yer almıştır.

Gençliği. Köy ortamında yetişmekle birlikte, kişiliği 1789 Devrimi'ne hayran bir Voltaire'ci ve olgucu olan babası Benjamin Clemenceau'nun etkisi altında biçimlendi. Babasının aracılığıyla İmparator III. Napoléon'u devirme planları yapan kişilerle ve imparatorluk polisinin yakalamaya çalıştığı tarihçi Jules Michelet ile tanıştı. 1858'de

Clemenceau
EB Inc.

kısa süre tutuklu kalan babasıyla birlikte, Kasım 1861'de tıp öğrenimi görmek üzere Paris'e gitti.

Tıp öğrenciliği sırasında Düşündüğün Gibi Davran adlı öncü bir dernek kuran Cumhuriyetçi gençlerle tanıştı. Ardından bazı arkadaşlarıyla birlikte sonraki siyasal çizgisine yön veren görüşleri ortaya koyduğu *Le Travail* adlı bir gazete yayımlamaya başladı. Gazete Paris işçilerine 1848 Devrimi'nin 14. yıldönümünü kutlamaları için çağrıda bulunan bir ilandan dolayı kapatıldı. Clemenceau 73 gün hapis yattıktan sonra, *Le Matin*'i çıkarmaya başladıysa da, bu gazetenin yayımı da çok geçmeden durdurduldu. 1864'te öğrenimini tamamladıktan sonra ABD'ye gitti ve sonraki dört yılın büyük bir bölümünü burada geçirdi. New York kentine gittiğinde Amerikan İç Savaşı doruğuna ulaşmıştı. Amerikan demokrasisine öncülük eden siyasetçilere büyük hayranlık duydu ve o sırada Fransa'da olmayan tartışma ve ifade özgürlüğü karşısında şaşkına döndü. Babası mali yardımı kesince Connecticut eyaletinin Stamford kentindeki bir kız okulunda öğretmenlik yapmaya başladı. Bu sırada öğrencilerinden Mary Plummer ile evlendi ve ondan üç çocuğu oldu; ama yedi yıl sonra karısından boşandı.

Siyasal yaşamının ilk yılları. Clemenceau, evlendikten beş gün sonra Fransa'ya döndü ve Vendée'de doktorluğa başladı. Ama siyaset tutkusu çok geçmeden onu yeniden Paris'e çekti. III. Napoléon'un Temmuz 1870'te Almanya'ya açtığı savaş, iki aydan daha kısa bir süre içinde Fransızların yenilgisiyle noktalanınca, imparatorluk çöktü. 4 Eylül'de Bourbon Sarayı'nı işgal ederek cumhuriyet ilan eden ve radikal önder Léon Gambetta lehine gösteriler yapan kalabalığın içinde yer alan Clemenceau kısa süre sonra Paris'in 18. ilçesi (*arrondissement*) Monmartre'a belediye başkanı seçildi. 8 Şubat 1871'de Radikal Cumhuriyetçi Parti'den Seine ili (*département*) temsilcisi olarak Bordeaux'da toplanan Ulusal Meclis'e girdi. Almanya'nın öne sürdüğü ağır barış koşullarının görüşülmesine karşı oy kullandı ve Fransa'yı "utanç verici" durumdan kurtarmak için uğraşmaya karar vererek Bordeaux'dan ayrıldı.

Paris'e döndükten sonra Paris Komünü ayaklanmasına katıldı ve Komün önderleriyle Versailles'a taşınan Ulusal Meclis arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı. Başarılı olamayınca 27 Mart 1871'de belediye başkanlığı ve milletvekilliği görevlerinden istifa etti. 1876'da yeniden milletvekilliği seçimlerine katıldı ve 18. ilçeden meclise girdi. Bu dönemde aşırı solcularla birleşti; çalışkanlığı ve etkili konuşmalarıyla kısa zamanda Radikal blokun önderi durumuna geldi.

Cumhurbaşkanı Patrice MacMahon'un 1877'de hükümeti kendisine karşı sorumlu kılma girişimi yüzünden patlak veren 16 Mayıs (*le seize mai*) Anayasa Bunalımında, bir cumhuriyetçi olarak, bu uygulamaya karşı direnenlerin başında yer aldı. 1880'de Parisli Radikallerin yayın organı durumuna gelen *La Justice* gazetesini yayımlamaya başladı. Jules Grévy'nin cumhurbaşkanlığı döneminde (1879-87) tutucuların yanı sıra cumhuriyetçilere ve radikallere yönelttiği eleştirilerle tanındı. Hiçbir hükümet görevi kabul etmeyen, ama "hükümetleri düşüren" bir kişi olarak ün kazandı. Zayıflamış olan Fransa'nın kaynaklarını tüketen sömürgeci politikalara karşı çıkarak, yayılmacılığı savunanlara karşı sert bir muhalefete girişti. 1885'te Fransa'nın Kuzey Vietnam'daki küçük bir yenilgisinden yararlanarak Jules Ferry hükümetinin düşürülmesinde önemli rol oynadı. 1885 seçimlerinde hem Paris'ten, hem de Var ilinden milletvekili seçildi, ama meclise Var ili temsilcisi olarak girmeyi yeğ tuttu. Senato'da çoğunluğun desteğini sağlayamayacağı düşüncesiyle hükümet kurmayı reddetti. 1886'da kurulan Charles de Freycinet hükümetini destekledi ve cumhuriyetçi olarak tanıdığı General Georges Boulanger'nin savaş bakanı olmasını sağladı. Ama Boulanger'nin hem Bonaparte'çıların, hem de kralcıların desteklediği sorumsuz bir demagog ve milliyetçi olduğu ortaya çıkınca, Boulanger yanlılarının başlıca muhalifi durumuna geldi. Radikal reformlar için baskı yapmak amacıyla İnsan Hakları Birliği'nin kuruluşuna yardımcı oldu.

Cumhurbaşkanı Grévy'nin damadının yolsuzluklarının açığa çıkartılmasında önemli rol oynayarak, Başbakan Maurice Rouvier'nin 1887'de istifasına yol açtı. Ardından, Grévy'nin bir hükümet kurması için kendisine yaptığı öneriyi geri çevirmekle kalmayıp öteki siyasal önderlerin de hükümette görev almaması için çaba gösterdi. Bu yıkıcı tutumundan dolayı düşmanlarının sayısı hızla arttı. 1892'de Fransız Panama Kanal Kumpanyası'nın iflasıyla patlak veren skandala adının karışması, düşmanlarına, özellikle de Boulanger yanlılarına öç almaları için bulunmaz bir fırsat sağladı. Söz konusu olayla yakından ilgili olan Yahudi banker Cornélius Herz ile olan dostluğu nedeniyle kuşkuları üzerine çeken Clemenceau, daha sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın hizmetinde çalışmakla da suçlandı. Clemenceau'ya yönelik saldırılar etkili bir günlük gazete olan *Le Petit Journal* aracılığıyla yürütülüyordu. Boulanger yanlısı bir yazar olan Paul Déroulède, Ulusal Meclis'te kendisini Herz'in destekleyicisi ve koruyucusu olarak suçlayınca, Déroulède'in yalan söylediğini öne sürdü ve onu düelloya çağırdı; düellodan ikisi de yara almadan kurtuldular. Ardından kendini suçlayanlara karşı dava açtı ve bu dava sonunda mahkûm olan milletvekillerinden bazıları istifa etmek zorunda kaldı. Giderek biriken bu düşmanlıklar 1893 seçimlerinde Var ilinden aday olduğunda daha da yoğunlaştı ve her

yandan saldırılara uğradı. Yorucu ve parlak bir seçim kampanyası yürütmesine karşın yenilgiye uğradı.

Mücadeleden kolayca vazgeçecek bir kişi olmadığından, gazetecilik yaşamına atıldı. İlk başta bazı zorluklarla karşılaşmakla birlikte, zamanın önde gelen siyaset yazarları arasına girmeyi başardı. Geniş kültürlü bir düşünce adamı olarak, önde gelen yazar ve sanatçıların dostluğunu kazandı. İzlenimcilerin coşkulu bir destekleyicisi oldu. Yapıtlarını çok beğendiği Monet'nin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Tuileries Bahçeleri'ndeki Orangerie Müzesi'nde bir sergi açmasına ön ayak oldu.

Gazeteciliği sırasında daha çok siyasal ve sosyolojik kitaplar da yazan Clemenceau, oyun yazmayı da denedi. Ayrıca Henri de Toulouse-Lautrec'in resimlediği ve Yahudilerin tarihiyle ilgili öykülerden oluşan *Au pied du Sinaï*'yi (1922; Sina Dağının Eteğinde) kaleme aldı.

Bir gazeteci olarak, 1894'ten 1906'ya değin Fransız kamuoyunu sarsan Dreyfus Olayı ile yakından ilgilendi ve bu konuda çok sayıda makale yazdı. Önceleri genç Yahudi subay Alfred Dreyfus'un gizli belgeleri gerçekten Almanlara sattığına inanmasına karşın, suçsuz olduğuna ikna olduktan sonra onu desteklemek için *La Justice* ve *L'Aurore* adlı gazetelerinde sekiz yıl (1897-1905) süren bir mücadeleye girişti. Dreyfus Olayı'ndaki bu tutumuyla yeniden cumhuriyetçilerin desteğini kazandı ve yakın çevresinin ısrarları karşısında 1902 seçimlerine Var ili senatör adayı olarak katılmayı kabul etti.

Senato'ya seçilmesi siyasal yaşamında bir dönüm noktası oldu ve devlet adamı niteliklerini bu dönemde gösterdi. 1906'da içişleri bakanı olarak hükümete girdikten sonra, başta devletle kiliseyi birbirinden ayıran yeni yasanın uygulamaya konması ve çalışma yaşamıyla ilgili sorunlar olmak üzere güç sorunlarla karşı karşıya kaldı. 1906'da maden işçilerinin Pas-de-Calais'de başlattıkları grev bir karışıklık tehlikesi yaratınca, askerleri çalıştırarak grevi kırma yoluna gitti. Bu olay Sosyalist Parti'nin kendisine cephe almasına yol açtı ve yaptığı bir konuşmayla bu partiyle bütün bağlarını kopardı. Öte yandan bu olayla Fransız siyasal yaşamının "güçlü adamı" haline geldi ve Ekim 1906'da Ferdinand Sarrien hükümetinin çekilmesi üzerine başbakan oldu. 1907 ve 1908'de sürdürdüğü görüşmelerle İngiltere ile yakınlaşma politikasını pekiştirdi. Fas'ta Fransız yabancı lejyonundan kaçan Almanların Alman konsolosluğuna sığınmasından sonra Almanya ile beliren gerginlik karşısında, diplomatik yollardan çözüm arayarak Şubat 1909'da Almanya'nın ve Fransa'nın Fas'taki çıkarlarını karşılıklı olarak kabul eden bir antlaşmanın imzalanmasını sağladı. Etkili bir devlet adamı olan Théophile Delcassé ile yaptığı şiddetli tartışmanın ardından 20 Temmuz 1909'da istifa etti.

İktidarın sorumluluklarından kurtulunca, bir dış geziye çıktı. Bu fırsattan yararlanarak Arjantin, Uruguay ve Brezilya'da demokrasi üzerine çeşitli konuşmalar yaptı. "Ben bir demokrasi neferiyim" diyerek, demokrasinin "herkese eşitlik sağlayacak ve nihai amaç olan özgürlük ve adaleti birbirine yakınlaştıracak tek yönetim biçimi olduğunu" savundu.

I. Dünya Savaşı. Clemenceau, 1911'de yeniden Senato'ya seçilince, dışişleri ve savunma komisyonlarının üyesi oldu. Almanya'nın savaş hazırlığı içinde olduğuna inandığından ve Fransa'nın bir kez daha savaşa hazırlıksız yakalanmasından çekindiğinden, silahlanma konusuyla yakından ilgilendi. Bu konudaki görüşlerini yaymak amacıyla Mayıs 1913'te *L'Homme Libre* (Özgür İnsan) adlı günlük bir gazete çıkarmaya başladı.

Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı patlak verince, bütün Fransızlara mücadeleye katılma çağrısında bulundu. Gazetesi *L'Homme Libre* sorunları dobra bir üslupla dile getirdiğinden sık sık sansüre uğradı ve Eylül 1914'te kapatıldı. Ama iki gün sonra *L'Homme Enchainé* adıyla yeniden yayımlanmaya başladı. Bu gazete de başlangıçta sık sık sansüre uğramasına karşın, zamanla daha serbest hareket etme olanağı buldu. Clemenceau, bir yandan gazeteyle ilgilenirken, bir yandan da Senato'da daha fazla silah, cephane ve asker sağlanması, eldeki insan gücünün akıllıca kullanılması ve sağlık hizmetlerinin daha örgütlü ve donanımlı hale getirilmesi konusunda ateşli konuşmalar yaptı. ABD'nin savaşa katılmasını sağlamak amacıyla ABD kamuoyuna ve Başkan Woodrow Wilson'a bu yönde çeşitli çağrılarda bulundu. ABD'nin Nisan 1917'de savaşa girmesini büyük sevinçle karşıladı.

Her şeyden önce zafere yönelik sarsılmaz bir inanç yaratmak için çaba gösteren Clemenceau, savaş uzadıkça ortaya çıkan bıkkınlık, gevşeklik ve savaş karşıtı düşüncelerin tehlikesini işleyenlerin başında yer aldı. Cumhurbaşkanı Poincaré'nin çağrısı üzerine, 76 yaşında olmasına karşın, Kasım 1917'de hükümeti kurma görevini kabul etti ve başbakanlığın yanı sıra savaş bakanlığını da üstlendi. Bütün çabaların savaşı kazanma hedefine yöneltilmesini öngören bir program benimsedi; bozgunculara karşı acımasız bir tutum gösterdi. Öteden beri savunduğu ortak komutanlık görüşünü sonunda öteki İtilaf Devletleri'ne de kabul ettirdi. Mayıs 1918'deki yenilgilere karşın, savaşın sonuna değin sürdürülmesinde diretti. Savaşı sarsılmaz bir kararlılık ve acımasızlıkla sürdürdüğünden, "Zaferin Babası" unvanını kazandı.

Barış görüşmeleri. Savaş sırasında kurulan ittifakın barış zamanında da zedelenmeden sürdürülmesini savunan Clemenceau, Paris Barış Konferansı'nın (1919) en zorlu oturumlarına başarıyla başkanlık etti. Versailles Antlaşması'nın çetin, yorucu ve titiz görüşmelerle geçen hazırlık çalışmalarında Fransa'nın çıkarlarını İngiltere ve ABD'nin çıkarlarıyla bağdaştırma yollarını aradı. Fransa'nın tezlerini coşkulu ve kararlı bir biçimde savunarak, İngiltere başbakanı David Lloyd George'a ve ABD başkanı Woodrow Wilson'a görüşlerini kabul ettirmeye çalıştı. Almanya'nın silahsızlandırılması için bütün ağırlığını ortaya koydu. Duygusal bir yaklaşımla, Versailles Antlaşması'nın (28 Haziran 1919), 1871'de I. Wilhelm'in kendini Alman imparatoru ilan ettiği Versailles'daki Aynalı Salon'da imzalanmasında ısrar etti.

Bu sırada barış görüşmeleri sırasında dışlanmaktan hoşnutsuzluk duyan Ulusal Meclis'te huzursuzluklar belirmeye başlamış ve Clemenceau da artık vazgeçilmez bir kişi olmaktan çıkmıştı. 16 Kasım 1919'daki seçimlerde meclise giren milletvekillerinin çoğu, politikaları kendi başına belirlemesine tepki duyuyordu. Ayrıca, aşırı sağdaki dinci grup ile aşırı soldaki savaş karşıtı grubun da düşmanlığını çekmiş bulunuyordu. 17 Ocak 1920'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde yenilgiye uğrayınca, başbakanlıktan istifa ederek siyasal yaşamdan bütünüyle çekildi.

Son yılları. Emekliye ayrılıp Vendée'ye çekildiği sırada 80 yaşına yaklaşan Clemenceau, Bel-Ebat'da Atlas Okyanusuna bakan mütevazı bir kır evinde yaşamaya başladı. Korsika'da birlikte birkaç gün geçirdiği dostu Nicolas Piétri'yi vasiyetini yerine getirmekle görevlendirdi ve onu Hindistan'a yapmayı tasarladığı uzun yolculuğa katılmaya razı etti. Eylül 1920'den Mayıs 1921'e değin süren bu gezisi sırasında Singapur'daki bir sokağa kendi adını verdi. İleri yaşına karşın, kaplan avına çıktı; kıvrak zekâsı ve engin düşünsel merakıyla gittiği her yerde hayranlık uyandırdı. Savaşta büyük hizmetler yapmış, dünya çapında ünlü bir devlet adamı olarak sıcak bir karşılama gördü.

ABD'nin Avrupa'daki olayların dışında kalma tutumuna yönelmesi üzerine, ABD kamuoyunu tecrit politikasına karşı harekete geçirme amacıyla, Kasım 1922'de ABD'ye gitti. ABD'de üç hafta içinde yaptığı yaklaşık 30 konuşmada, halkı yeni bir savaşın patlak vermemesi için son savaşı unutmamaları yolunda uyardı.

Bu gezinin ardından Bel-Ebat'ya çekilerek zamanının büyük bölümünü özellikle Latince ve Yunanca yapıtların asıllarını okumaya verdi. Bu arada *Démosthène* (1926) ve *Au soir de la pensée* (1927; Düşüncenin Akşamında) adlı kitaplarını yazdı. Siyasal olaylara karşı ilgisini de sürdürdü ve 1926'da ABD başkanı Calvin Coolidge'e Almanya'nın istemleri karşısında İtilaf Devletleri'nin birleşmesi gerektiğini belirten sert bir mektup gönderdi. Mareşal Foch'un ölümünden sonra yayımlanan *Memorial*'ın (Anılar) tepkiyle karşıladığı bazı bölümlerini yarım kalan *Grandeurs et misères d'une victoire* (1930; Zaferin Görkemi ve Sefaleti) adlı anı kitabında yanıtladı. Resmî ve dinsel tören yapılmaksızın Vendée'de babasının yanına gömülmesini isteyen vasiyetnamesinin ardından Paris'te öldü. *Voile du Bonheur* (1901; *Saadet Perdesi*, 1940) adlı yapıtı Türkçede yayımlanmıştır.

Siyasal yaşamı ve kişiliği ile ilgili kaynaklar arasında David R. Watson'ın *Georges Clemenceau: A Political Biography* (1974; Georges Clemenceau: Siyasal Bir Biyografi), Gaston Monnerville'in *Clemenceau...* (1968) ve Georges M. Wormsler'in *La République de Clemenceau* (1961; Clemenceau Cumhuriyeti) adlı yapıtları sayılabilir.

Clemens I (AZİZ), lakabı ROMALI CLEMENS. Latince CLEMENS ROMANUS (d. Roma? - ö. İS 1. yy sonu, Roma; yortu günü, 23 Kasım), 88-97 ya da 92-101 arasında papa, ilk Apostolik Baba. İlk papa sayılan Havari Aziz Petrus'un üçüncü ardılı olduğu sanılır. Erken dönem Hıristiyan yazarlarından Tertullianus'a göre, Aziz Clemens'i Petrus takdis etmiştir. Lyon piskopusu Aziz Irenaeus'a göre de Clemens havarilerin çağdaşıdır. Buna karşılık Filistin'deki Kaisareia piskoposu Eusebios'a göre, Clemens'in papalık dönemi 92-101 arasındadır. Öldürülmesiyle ilgili çeşitli efsaneler vardır. Yeni Ahit'teki Filipililere Mektup'ta (4:3) adı geçen Klemens'le de özdeşleştirilir.

Clemens, ayrıca Korinthos Kilisesi'ne Mektup adlı metnin yazarı olarak kabul edilir. Clemens'in Birinci Mektubu olarak da bilinen bu metnin Latinceye 2. yüzyılda yapılmış çevirisi günümüze ulaşmıştır ve bir olasılıkla Hıristiyanlığın Latincedeki en eski yapıtıdır. Korinthos Kilisesi'nde genç Hıristiyanların yaşlı kilise görevlilerine işten el çektirmesiyle başlayan anlaşmazlık üzerine Roma Kilisesi'nde Korinthos'taki kiliseye yazılan bu mektupta uygulamaya karşı çıkılır. Yazar, papazların Havarilerce görevlendirildiğini, bunun da Tanrı'nın iradesi oldu-

günü öne sürer. Bu mektup 3. ve 4. yüzyıl Hıristiyanlarınca kutsal metin sayılmıştır.

Taslağını havarilerin hazırladığı kabul edilen Havariler Tüzüğü'nü (Kutsal Havarilerin Clemens Aracılığıyla İlettiği Kurallar) kiliseye Aziz Clemens'in aktardığına da uzun süre inanılmıştır. Günümüzde ise yaklaşık 380'de Suriye'de yazıldığı kabul edilen bu metin, Hıristiyanlığın ilk kilise hukuku kurallarını içeren en büyük derlemedir. Zaman zaman mektuba eklenen ve geçmişte sık sık Clemens'e atfedilen öteki metinler, kilisenin ilk dönemlerinde Clemens'e verilen önemi kanıtlar.

Bunlardan Clemens'in İkinci Mektubu, Roma'da yaklaşık 140'ta kaleme alınmış bir vaazdır. Bekâreti konu alan iki mektubun İskenderiye piskoposu Athanasios (293-373) tarafından yazıldığı sanılır.

Clemens II, asıl adı SUIDGER (d. Saksonya - ö. 9 Ekim 1047, Aposella, Pesaro yakınları, Romagna), 1046'dan 1047'ye değin papa.

Soylu bir aileden gelen Suidger, Almanya'da Bamberg piskoposuyken 1046'da III. Heinrich'in İtalya seferine katıldı. Burada üç rakip papanın (III. Sylvester, IX. Benedictus ve VI. Gregorius) bu makam üzerinde hak iddia ettiğini gören Heinrich her üçünü de saf dışı ederek Suidger'i papalığa getirdi. 25 Aralık'ta II. Clemens adıyla papalık tahtına oturan Suidger, ilk iş olarak Heinrich'e Kutsal Roma-Germen imparatoru olarak taç giydirdi.

1047'de Roma Konsili'ni toplayarak kilise görevlerinin alınıp satılmasına karşı sert kararlar alınmasını sağlayan II. Clemens, daha sonra ardıllarının da sürdürdüğü bir reform dönemi başlattı. Almanya'ya düzenlediği bir geziden döndükten kısa süre sonra ansızın ölmesi, Benedictus'un yandaşlarınca zehirlenmiş olabileceğiyle açıklanır. Bunun ardından Roma'da yeniden ortaya çıkan Benedictus, papalık makamına oturmuştur.

Clemens (III), asıl adı RAVENNALI GUIBERTO (WIBERTO), İtalyanca GUIBERTO (WIBERTO) DI RAVENNA (d. y. 1025, Parma, Lombardiya - ö. 8 Eylül 1110, Città Castellana, Papalık Devletleri), 1080-1100 arasında karşı-papa.

Soylu bir aileden geliyordu. Yaklaşık 1054-55'te Alman sarayında hizmet ettikten sonra İtalya'da imparatorluk yüksek yöneticiliği yaptı (1058-63). Bu görevdeyken Parma piskoposu Pietro Cadalus'un II. Honarius adıyla karşı-papalığa seçilmesini (1061) destekledi. IV. Heinrich tarafından atandığı Ravenna başpiskoposluğu makamı için 1073'te Papa II. Alexander'dan onay aldıysa da, onun ardılı Aziz VII. Gregorius ile çatışmaya girdi. Gregorius'un başlattığı reformlara karşı çıkan imparator yanlısı grubun İtalya'daki önderi olarak sivrilince, Gregorius tarafından aforoz edildi. Heinrich'in Brixen'de topladığı sinodun Gregorius'u papalıktan indirme kararı üzerine, 25 Haziran 1080'de III. Clemens adıyla karşı-papa seçildi. Heinrich'in 24 Mart 1084'te Roma'yı almasından sonra papalık makamına oturdu ve 31 Mart'ta Heinrich'e imparatorluk tacı giydirdi. III. Victor ile II. Urbanus'un papalık dönemleri boyunca karşı-papa olarak kaldı.

Clemens III, asıl adı PAOLO SCOLARI (d. Roma - ö. 20 Mart 1191, Roma), 1187-91 arasında papa. 19 Aralık 1187'de papa seçildiğinde Palestrina kardinal piskoposuydu. Kudüs 1187'de Salaheddin Eyyubi'nin eline geçince Clemens'in Batılı hükümdarlara çağrısıyla başlatılan III. Haçlı Seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Alman kralı VI. Heinrich'in Sicilya kralı II. Ruggiero'nun kızı Constanza ile evlenmesi, Güney İtalya'nın Almanya ile birleşmesi tehlikesini doğurdu. Clemens bunu önlemek için Sicilya *fief*'ini(*) Lecce kontu Tancredi'ye verdi. Ayrıca İskoçya Kilisesi'ni İngiltere'deki York piskoposunun denetiminden çıkardı (1188) ve doğrudan Roma'ya bağladı.

Clemens IV, asıl adı GUI FOULQUES, İtalyanca GUIDO FULCODI (d. Saint-Gilles, Languedoc - ö. 29 Kasım 1268, Viterbo, Papalık Devletleri), 1265-68 arasında papa.

Fransa kralı IX. Louis'nin (Aziz) hizmetinde tanınmış bir hukukçu olan Guido yaklaşık 1256'da karısı öldüğünde papazlık rütbesi almıştı. 1257'de Le Puy piskoposu, 1259'da Narbonne başpiskoposu, 1261'de de kardinal oldu. İngiltere'de diplomatik bir gezide bulunduğu sırada 25 Şubat 1265'te gıyabında papalığa seçildi. On gün sonra resmen papalık makamına oturdu.

Clemens, papalık ile Hohenstaufen hanedanı arasında yaklaşık 100 yıldır süregelen kavgayı kazanmak için, önceli IV. Urbanus'un hazırladığı planı uygulamaya girişti. Hohenstaufen hanedanından gelen Sicilya kralı Manfredi'ye karşı askeri ve mali destek sağlamak amacıyla, Anjou dükü Charles'ı 1266'da Napoli ve Sicilya kralı ilan etti. İtalya'da papa karşıtı Ghibellino Partisi'ni destekleyen Schwaben dükü Conradin'i Charles'ın yardımıyla 1268'de ortadan kaldırdı. Böylece Hohenstaufen soyu sona erdi.

Clemens'in İtalya ve Almanya'daki siyasal olaylara karışması ne Roma'ya, ne İtalya'ya huzur getirdi. Charles'ın kurduğu Angevin hanedanı papalığın bağımsızlığına yönelik yeni bir tehdit oluşturmaya başladı. Clemens'in ölümünden sonra papalık makamı üç yıl boş kaldı.

Clemens V, asıl adı BERTRAND DE GOT (d. y. 1260, Bordelais bölgesi - ö. 20 Nisan 1314, Roquemaure, Provence, Fransa), 1305-14 arasında papa. Papalık ikametgâhını Fransa'nın Avignon kentine taşıyarak Avignon papalığı dönemini (1309-77) başlatmıştır.

Mart 1295'te Comminges piskoposu, 1299'da da Bordeaux başpiskoposu oldu. 1305'te Fransa kralı IV. Philippe'in çabaları sonucunda Perugia'da papa seçildi. Kardinallerinin çoğunluğunu Fransızlardan atayarak kendisinden sonra da bir dizi Fransız papanın seçilmesini sağladı. Ama papalık dönemi, çoğuna Philippe'in yol açtığı büyük sorunlarla geçti.

Kiliseye dünya işlerinde hiç pay tanımayan Philippe'in zorlamasıyla Clemens, Papa VIII. Bonifatius'un çıkardığı ve ruhban zümresinin kilise dışı otoritelere para yardımında bulunmasını yasaklayan *Clericis Laicos* ile papanın üstünlüğünü tanımlayan *Unam Sanctam* (Tek Kutsal) bildirilerini iptal etti. Philippe, askeri bakımdan güçlü bir tarikat olan Templier Şövalyeleri'ni de ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Philippe'in bu tarikatı heretiklikle suçlamasından sonra Clemens konuyu karara bağlamak üzere Dauphiné'deki Vienne'de bir konsil toplanması için çağrıda bulundu. Konsil hazırlığını fırsat bilerek, 1309'da geldiği Avignon'u papalık ikametgâhı olarak belirledi; Fransa o dönemde Roma'ya göre siyasal bakımdan daha güçlü olduğundan Avignon'un kilise yönetimi için daha uygun olduğunu düşünüyordu. Vienne Konsili 1311'de toplandı. Konsilin, Fransiskenlerin mutlak yoksulluğu savunan aşırı kolu Tincileri (Fraticelli) heretiklikle suçlayan kararını Clemens onayladı. Philippe, Nisan 1312'de Clemens'ten Templier tarikatını da kapatmasını istedi. Clemens bu işi Philippe'e bırakmama endişesiyle tarikatı kendisi feshetmeyi yeğledi. Ayrıca Philippe ve yardımcıları aleyhindeki bütün yazı ve mektupları papalık kayıtlarından sıldırdı.

Clemens, VII. Heinrich'in 1308'de Alman kralı seçilmesini, 1312'de de Kutsal Roma-Germen imparatorluğuna getirilmesini destekledi. Ama Heinrich Napoli kralı Roberto'ya karşı savaş hazırlığına girişince, Clemens de Vienne Konsili'nin ve Fransızların baskısıyla Roberto'yu destekledi. Sonunda imparatora karşı keskin tutum alan Clemens, Heinrich'i aforozla tehdit ettı. Heinrich'in ölümünden sonra tahtın boş kaldığı sürede imparatorluk yönetiminde hak iddia eden Clemens, Napoli kralı Roberto'ya İtalya'da imparator vekilliği unvanını verdi.

Akrabalarını açıkça kayıran Clemens'in gizli, büyük bir hazinesi olduğu da sanılmaktadır. Becerikli ama çekingen bir papa olan Clemens yakalandığı kanser yüzünden sürekli hastaydı. Vienne Konsili ile Clemens'in hüküm ve kararlarını içeren ve 1317'de ardılı Papa XXII. Johannes tarafından yayımlanan *Clementinae*, kilise hukukuna önemli bir katkı niteliğindedir.

Clemens, Perugia'daki okulu üniversiteye dönüştürmüş ve Paris, Bologna, Oxford ve Salamanca'da (İspanya) Asya dilleri kürsüleri kurmuştur. Fransa'ya boyun eğdiği, Philippe ile işbirliği yaptığı, Heinrich'e karşı çıktığı, kilise içindeki önemli mevkileri satma suçunu işlediği ve papalığı Roma'dan Avignon'a taşıdığı için *La divina commedia*'nın (*İlahi Komedya*) "Inferno XIX" (Cehennem) bölümünde Dante, Clemens'i "alçakça işlere bulaşmış yasa tanımaz bir kılavuz" ve "yeni Iason" (İÖ 175'te Selevkos kralı IV. Antiokhos'a daha yüksek vergi vaadinde bulunarak Yahudilerin başrahibi olan din adamı) olarak niteler.

Clemens VI, asıl adı PIERRE ROGER (d. y. 1291, Corrèze, Akitanya - ö. 6 Aralık 1352, Avignon, Provence), 1342-52 arasında papa.

Fransa'da Fécamp ve La Chaise-Dieu'deki Benedikten manastırlarının başkeşişliğini yapan Pierre Roguer 1329'da Sens, 1330'da da Rouen başpiskoposu oldu. 1338'de onu kardinalliğe getiren XII. Benedictus'un ardından papalığa seçilerek 19 Mayıs 1342'de Avignon'da resmen göreve başladı. Papalığı süresince son Haçlı Seferi, Floransalı bankerlerin batması ve İtalya'daki papalık mülklerinin durumu gibi üç önemli sorunla uğraştı.

Türklere karşı Haçlı seferleri düzenlemeyi papalığın birincil görevi sayan Clemens'in girişimiyle 1344'te hazırlanan Haçlı donanması, İzmir'i (Smyrna) alarak Doğu Akdeniz'de buradan yürütülen korsanlık eylemlerine son verdi. Kentin yönetimi St. Jean Şövalyeleri'ne bırakıldı. Bu sırada Floransalı bankerlerin iflas etmesi, Clemens'i borç para bulmak için başka kaynaklar aramaya yöneltti. Ama Haçlı seferi gelir kaynaklarının yetersizliği dışındaki başka nedenlerle başarısızlıkla noktalandı.

Clemens, soylu İtalyan ailelerinin Romagna ve Marches bölgelerindeki papalık topraklarını tartışma konusu yapmaları üzerine, yeğeni Astorge de Durfot'yu papalık otoritesini yeniden sağlamak amacıyla Romagna'ya gönderdi. Bu arada kocası Andras'ın ölümünden sorumlu tutulan Napoli kraliçesi I. Giovanna, Andras'ın Napoli üzerine yürüyen kardeşi Macaristan kralı I. Lajos'un (Büyük) önünden kaçarak, kendisine ait Provence Kontluğu'na bağlı Avignon'da Clemens'in yanına sığındı. Giovanna kocasını öldürme suçundan aklanması karşılığında Avignon'u Clemens'e satmayı

kabul etti. Clemens, Roma'daki çekişmeler sırasında başlangıçta eski Roma Cumhuriyeti'ni örnek alan bir devlet kurma çabasındaki halk önderi Cola di Rienzo'yu destekledi ise de daha sonra onu aforoz etti.

Papalıkla ittifak içinde bulunan IV. Karl'ın 1346'da imparator seçilmesinde önemli rol oynayan Clemens, Fransiskenlerin her türlü maddi zenginliğe karşı çıkan aşırı kolu Tincilerle (Fraticelli) mücadele etti. Papalık sarayını büyüterek bilim adamı ve sanatçıları korudu, döneminin en aydın kişilerini çevresinde topladı. Büyük Veba Salgını (1348-50) sırasında kentte hastalığı yaymakla suçlanan Yahudilerin Avignon'da barınmasına izin verdi. Maiyetindeki görevlilerin dörtte biri veba yüzünden öldü.

Clemens (VII), asıl adı CENEVRELİ ROBERT, Fransızca ROBERT DE GENÈVE (d. 1342, Cenevre - ö. 16 Eylül 1394, Avignon, Provence), Büyük Batı Bölünmesi (*skhisma*) döneminin (1378-1417) ilk karşı-papası (1378-94).

1361'de Artois Kontluğu'nda Thérouanne piskoposu olarak göreve başladı. 1368'de Felemenk topraklarındaki Cambrai'de başpiskopos, 1371'de kardinal oldu. Papalık elçisi olarak gittiği Kuzey İtalya'da (1376-78) Cesena kentini yağmaladı. Papalığa karşı ayaklanan 4 bin kişiyi kılıçtan geçirtti.

Pek sevilmeyen İtalyan kökenli Papa VI. Urbanus'un seçilmesini geçersiz sayan kardinallerin başında Clemens de yer alıyordu. 20 Eylül 1378'de Fondi'de karşı-papa seçildi. O yılın sonunda, İngilizlerin desteklediği Urbanus'a karşı Fransa Clemens'den yana çıktı. Böylece Avrupa ülkeleri papalık yetkisi konusunda ikiye bölündü. Doğu Kilisesi de genellikle Clemens'i destekledi. Clemens, Roma'da Sant'Angelo Şatosu'nu işgal eden Fransız paralı askerlerinin yardımıyla Urbanus'u Vatikan'dan çıkarmayı umuyordu. Nisan 1379'da Sant'Angelo'nun düşmesinden sonra Napoli'ye çekildi. Orada Kraliçe I. Giovanna, Clemens'in papalığını tanıdı. Ama Napoli halkı Urbanus'tan yana olduğu için, Clemens kısa süre sonra Avignon'a yerleşti.

Kilisede iki papanın hüküm sürmesi, hangisine boyun eğeceğini şaşıran bölgelerde büyük karışıklıklara yol açtı. Fransa ve İngiltere arasında bu konuda ortaya çıkan uyuşmazlık Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) uzamasına neden oldu. Fransa İtalya'nın iç politikasına karışabilme olanağını buldu. Fransa kralı V. Charles Clemens'i yasal papa olarak tanımakla kalmadı, ölümünde onu "kilisenin gerçek önderi" ilan etti.

Clemens VII, asıl adı GIULIO DE' MEDICI (d. 26 Mayıs 1478, Floransa - ö. 25 Eylül 1534, Roma), 1523-34 arasında papa. Giuliano de Medici'nin evlilik dışı oğlu olan Giulio'yu büyükbabası Lorenzo de Medici büyüttü. Kuzeni Papa X. Leo, Clemens'i önce Floransa başpiskoposluğuna, 1513'te de kardinalliğe atadı. Clemens bu dönemde Leo'nun izlediği politikada etkili oldu. Clemens, kardinalliği döneminde Raffaello'yu Narbonne'daki (Fransa) katedralin altarı üzerine "Görünüş Değiştirme" adlı büyük tabloyu yapmakla görevlendirdi. Floransa'daki S. Lorenzo'da Sagrestia Nuova'ya yerleştirilmek üzere Medici ailesi üyelerinin heykellerini yapma görevini de Michelangelo'ya verdi. Michelangelo'nun tasarımına 1520'de başladığı bu heykeller sanatçının en güzel yapıtları arasında yer alır.

Clemens, papalık döneminde Avrupa'da üstünlük kurmaya çalışan Fransa kralı I. François ile Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (Şarlken) arasındaki siyasal mücadelelerde bir onu, bir öbürünü destekleyerek zayıf ve sallantılı bir politika izledi. Bir yandan da İtalya'daki denetimini korumaya çalışıyordu. François'nın tutsak düştüğü Pavia Savaşı (24 Şubat 1525) ile

Clemens VII, Sebastiano del Piombo'nun portre çalışmasından ayrıntı; Capodimonte Ulusal Müze ve Galerisi, Napoli
Alinari-Art Resource / EB Inc

sonuçlanan çarpışmalar sırasında Karl'ı destekledi. Ama ertesi yıl François ile ittifak kurarak, Karl'a karşı oluşturulan Cognac Birliği'ne katıldı. Clemens'in imparatorluk karşıtı bir politika izlemesi, Karl'ın Almanya'da durumunu güçleştirdiği gibi, imparatorun gelişen Reform hareketine karşı yürüttüğü mücadeleyi de güçleştirdi. Clemens'in Fransa ile işbirliği yapması, sonunda imparatorun Mayıs 1527'de Roma'yı kuşatmasına yol açtı ve papalığa bağlı *curia*(*) kurumunda yeni düzenlemelere gidilmesinin ortamını hazırladı. İmparatorluk ordusu Clemens'i Roma'da Sant'Angelo Şatosu'na hapsetti. Ama papa ile imparatorun ortak evrensel hükümdarlığı ülküsüyle bağdaşmayan bu durum Karl'ı da haksız konuma düşürdü.

Clemens'in yetkilerini kullanamaması İngiliz kralı VIII. Henry'nin Aragonlu Catherine'den boşanma isteğinin gerçekleşmesini zorlaştırdı. Fransa 1528'de İtalya'yı işgal edince Clemens, Henry'nin durumuna karar vermek üzere Kardinal Wolsey ile birlikte Kardinal Lorenzo Campeggio'yu İngiltere'ye gönderdi. Onların hakemliğini kabul etmeyen Catherine, 31 Mayıs 1529'da Roma'ya başvurarak evliliğinin geçerli sayılmasını istedi. Fransızlar birkaç hafta sonra İtalya'da yenilgiye uğradılar. Clemens Haziran 1529'da Catherine'in davasına Roma'da yeniden bakılmasına razı oldu ve Mart 1530'da, papalığın kararı açıklanıncaya değin Henry'nin yeniden evlenmesini yasakladı.

Karl'ın, kilisede bir yenilenmeye gidilmesi ya da Lutherci hareketin yol açtığı sorunları çözecek bir genel konsil toplanması yönünde hiçbir güvence elde etmeden Clemens'i serbest bırakması, Almanya'daki Reform akımını güçlendirmişti. François bu tür bir konsil toplanmasına karşıydı. Kilisede yenilenme gereksinmesi gitgide ivedileştiği halde Clemens'in harekete geçmesi sürekli engelleniyordu. Onun kararsızlığı, Henry'nin Roma'dan kopmasıyla daha da güçlenen Protestan başkaldırısının hızlanmasına yol açtı.

Önceki papalar VI. Alexander, II. Julius ve X. Leo gibi Clemens de çağdaşlarının gözünde İtalyan siyaseti, Rönesans kültürünün korunup yayılması ve aile çıkarlarıyla ilgilenen bir Rönesans prensiydi. Gene o papalar gibi savurgan ve hesapsızdı. Almanya'da kendisine karşı gelişen olumsuz tutumun derinliğini ve tehlikelerini ciddiye almadı. Papalık, Reform hareketi başladığında, otoritesinin kökten ve temelli biçimde reddedilmesine psikolojik bakımdan hazır değildi. Bu nedenle 1530'da Clemens'in Bologna'da taç giydirdiği (papalık tarihindeki son taç giydirme) Karl, Almanya'daki sorunlara yeniden yöneldiğinde çok geç kalmıştı. İngiltere'de Wolsey'in düşmesi ve kilise karşıtı grubun üstünlüğü kazanmasıyla sonuçlanan oldukça uzun bir gecikme döneminden sonra, Clemens sonunda 1533'te Henry'nin Catherine ile evliliğini geçerli sayarak İngiltere Kilisesi'nin Roma'dan kopuşunu hızlandırdı. İngiltere kralı, Kasım 1534'te Üstünlük Yasası'yla İngiltere Kilisesi'nin de başı oldu.

Clemens (VIII), asıl adı GIL SÁNCHEZ MUÑOZ (d. İspanya - ö. 28 Aralık 1446, Mayorka), 1423-29 arasında karşı-papa.

1378-1417 arasındaki Büyük Batı Bölünmesi (*skhisma*) döneminde Papa V. Martinus'a karşı hüküm süren karşı-papa XIII. Benedictus, kendisine bağlı ayrı kardinaller atamıştı. Bu kardinaller Aragon kralı V. Alfonso'nun etkisiyle 20 Haziran 1423'te Valencia'daki Peñiscola Şatosu'nda Sánchez'i VIII. Clemens adıyla karşı-papa seçtiler. Benedictus'un kardinallerinden Jean Carrier bu seçime şiddetle karşı çıkarak Sánchez'in aşağılık biri olduğunu ve seçimin hiçbir geçerliliği olmadığını öne sürdü. Bu yüzden Clemens taç giyme törenini 19 Mayıs 1426'ya değin erteledi.

Martinus'tan hoşlanmayan Alfonso, ona karşı Clemens'i kullanmıştı. Ama Alfonso daha sonra Martinus ile anlaşınca savunmasız kalan Clemens 26 Temmuz 1429'da papalıktan çekildi, bütün kararlarını geri aldı. Papalığı kabul etmesinin tek nedeninin kilisenin huzurunu korumak olduğunu ve istifayı kendisinin istediğini bildirdi. Ayrıca kiliseden Benedictus'un papalığını geçerli saymasını istedi. San Mateo'ya çekildikten sonra kardinallerinin asıl papa olarak Martinus'u kabul etmelerini sağlayarak Büyük Batı Bölünmesi'ne de son verdi. Roma tarafından bağışlanarak ayın yasağı da kaldırılan Sánchez, Mayorka piskoposluğuna getirildi.

Clemens VIII, asıl adı IPPOLITO ALDOBRANDINI (d. 24 Şubat 1536, Fano, Papalık Devletleri - ö. 5 Mart 1605, Roma), 1592-1605 arasında papa. Kilisede çeşitli görevler aldıktan sonra 1585'te Papa V. Sixtus tarafından kardinalliğe atandı. 30 Ocak 1592'de VIII. Clemens adıyla papa seçildi ve Karşı-Reform döneminin son papası olarak görev yaptı.

1562'den beri Protestanlar ile Katolikler arasında iç savaşlara sahne olan Fransa'da bu nedenle taht üzerinde de veraset anlaşmazlığı doğmuştu. Karşı-Reformu destekleyen İspanya kralı II. Felipe Fransız tahtı üzerinde hak iddia edenlerden biriydi ama papalık ondan hoşnut değildi. Clemens, IV. Henri'nin Katolikliği kabul etmesi üzerine onu Fransa'nın meşru kralı olarak tanıdı ve aforoz kararını 17 Eylül 1595'te geri aldı. İspanyol kardinallerin sayısını azaltarak, bunların gelecekte papalık seçimlerinde etken olmasını önlemeye çalıştı. IV. Henri Fransa'daki Protestanları yatıştırarak Karşı-Reformu sürdürdü.

Clemens 1598'de Ferrara Düklüğü'nü Papalık Devletleri'ne bağladı. 1605'te bütünüyle papalığa bağlanan düklük Roma'dan ekonomik yardım da görmeye başlamıştı. Clemens, Napoli Krallığı ile Venedik Cumhuriyeti'nin laik yöneticilerini kilise haklarını çiğnedikleri gerekçesiyle sık sık uyardı, ama hiçbir misillemede bulunmadı. Ruhani görevlerini her şeyin üstünde tutuyordu. 1602'de Cenevre piskoposluğuna atadığı Aziz François'nın (Sales'li) Karşı-Reform

çabalarını destekledi. Ayrıca Eski Ahit'in 4. yüzyıl Latince çevirisi Vulgata ile birçok önemli ayin ve dua kitabının basılmasını sağladı. Tanrı kayrası ve özgür irade konularında Cizvitler ile Dominikenler arasında çıkan anlaşmazlığı incelemek üzere 1597'de bir komisyon oluşturdu, ama bu konu ancak onun ölümünden sonra çözüme bağlanabildi.

Clemens IX, asıl adı GIULIO ROSPIGLIOSI (d. 28 Ocak 1600, Pistoia, Toscana - ö. 9 Aralık 1669, Roma), 1667-69 arasında papa.

1644-53 arasında İspanya'da papalık elçisi, daha sonra da Papa VII. Alexander'ın birinci sekreteri ve kardinal olarak görev yaptı. 20 Haziran 1667'de papalığa seçildi, altı gün sonra IX. Clemens adıyla resmen göreve başladı.

Clemens, ülkesinin bütünlüğü için bir tehdit saydığı dinsel ayrılıkları gidermeye kararlı olan Fransa kralı XIV. Louis ile çeşitli konularda anlaşmazlığa düştü. Louis, irade özgürlüğünün önemini küçümseyen ve İsa'nın ölümüyle ödediği kefaretin herkesi kapsamadığı görüşünü yayan Jansenci akıma karşı bir mücadele açmıştı. Clemens bunun üzerine yatıştırmacı bir politika izleyerek Jansencilere yönelik baskıların durdurulmasını öngören ve IX. Clemens Barışı diye adlandırılan bir anlaşmaya varılmasını sağladı (Ocak 1669). Ama Louis'nin, papalık yetkilerini kısıtlayarak Fransa'da bağımsız bir kilise oluşturma yönündeki girişimleri aralarının yeniden bozulmasına yol açtı. Louis, o sırada Venediklilerin elinde olan Girit'i Osmanlılara karşı savunmak için Clemens'in yaptığı yardım başvurusunu reddetti. Adanın liman kenti Candia (Kandiya, bugün Iráklion) 20 yıllık bir kuşatmanın ardından, 5 Eylül 1669'da düştü. Böylece Girit Adası Osmanlı egemenliği altına girdi. Clemens, Venedik'e yaptığı yardımlara karşın, Avrupalıları Girit'in güç durumda olduğuna inandıramadı. Candia'da öldürülen Hıristiyanlar için yas tutarken öldü.

Papalığa seçilmeden önce seçkin bir edebiyat adamı olan Clemens, şiirlerinin yanı sıra ağırlıklı olarak dinsel konulu oyunları ve librettolarıyla tanınır. Başlıca yapıtları arasında, Roma'nın ilk opera bestecilerinden birinin bestelediği dinsel opera *Il Sant' Alessio* ve Virgilio Mazzocchi ile Marco Marazzoli'nin bestelediği komik opera *Chi soffre speri* (Acı Çekmenin Ödülü Vardır) sayılabilir. Clemens komik operayı başlıbaşına bir biçim olarak geliştiren ilk sanatçı sayılır. İlk komik opera olan *Chi soffre speri* ilk kez 27 Şubat 1639'da sahneye konmuştur.

Clemens X, asıl adı EMILIO ALTIERI (d. 12 Temmuz 1590, Roma - ö. 22 Temmuz 1676, Roma), 1670-76 arasında papa.

Soylu bir aileden gelen Altieri 1623-27 arasında Polonya'daki papalık elçiliğinde görev yaptı. Daha sonra İtalya'ya dönerek Camerino piskoposu oldu. Kilisede çeşitli görevler aldı, bu arada Napoli'de papalık elçisi olarak bulundu. 1669'da Papa IX. Clemens tarafından kardinalliğe getirildi. Uzun süren bir Kardinaller Kurulu toplantısından sonra 29 Nisan 1670'te papa seçildi.

İlerlemiş yaşına karşın, Fransa'nın papalığa karşı üstünlük elde etme girişimlerine teslim olmadı. IX. Clemens gibi, Akdeniz'i tehdit eden Osmanlılara karşı Avrupa ülkelerini o da harekete geçiremedi. Bunda büyük ölçüde Fransa kralı XIV. Louis'nin rolü oldu. X. Clemens, Louis'nin, başpiskoposluk gelirlerinin kendisine ait olduğu iddiasına karşı da direndi. Papalık maliyesini yeniden düzenledi ve Osmanlı istilasına karşı Polonya'ya önemli para yardımında bulundu. Roma'da Altieri Sarayı'nı ve San Pietro Meydanı'ndaki çeşmeleri yaptırdı

Clemens X, pişmiş toprak portre büst, 1676; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

Ruhani yönü güçlü olan ve çok sevilen X. Clemens, Thiene'li Gaetano, Francisco de Borjia ve Limalı Rosa'yı (Isabel de Flores) azizler listesine kabul etti.

Clemens XI, asıl adı GIOVANNI FRANCESCO ALBANI (d. 23 Temmuz 1649, Urbino, Papalık Devletleri - ö. 19 Mart 1721, Roma), 1700-21 arasında papa.

Soylu bir aileden gelen Albani, klasik edebiyat, ilahiyat ve kilise hukuku dallarında iyi bir öğrenim gördü. Sırasıyla İtalya'nın Rieti ve Orvieto kentlerinde valilik yaptı. 1690'da Papa VIII. Alexander tarafından kardinal diyakozluğa atandı. Ertesi yıl 23 Kasım'da, papalığın siyasal ağırlığının azaldığı bir dönemde bu göreve seçildi. Habsburg hanedanının İspanya'daki son hükümdarı II. Carlos'un ölümünden sonra yerine geçen V. Felipe bu ülkedeki ilk Bourbon kralı olmuştu. Clemens'in Felipe'nin krallığını tanıması üzerine, Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Leopold papayı Bourbonlar ile Habsburglar arasındaki çatışmada Fransızları desteklemekle suçladı. Oysa, Clemens'in amacı, arabuluculuk yoluyla savaşı önlemek ve İtalya'yı kaçınılmaz bir felaketten korumaktı. Ama Fransız birlikleri, Kuzey İtalya'ya geçit veren kilit nokta Mantova'yı işgal etti. Leopold'a bağlı komutanlardan Savoie prensi Eugene de Fransızları buradan atarak İspanya Veraset Savaşı'nı başlattı (1701-14).

Leopold'un oğlu ve ardılı I. Joseph, Clemens'e daha da düşmanca davrandı. Joseph'in birlikleri Mayıs 1708'de Papalık Devletleri'ni işgal etti ve Napoli'yi ele geçirdi. Joseph 1709'da Clemens'i, kardeşi VI. Carlos'u İspanya kralı olarak tanımaya zorladı. Felipe bunun üzerine Clemens ile diplomatik ilişkisini kesti (1713-14). Savaşı sona erdiren Utrecht ve Rastatt anlaşmaları, Napoli Krallığı (Sicilya'yla birlikte) ile Parma ve Piacenza düklükleri üzerindeki papalık yetkilerini yok sayarak Clemens'e ağır bir darbe indirdi.

Önceki papalar IX. Clemens ve X. Clemens gibi XI. Clemens de Fransa'da papalık yetkilerini sınırlayarak bağımsız bir kilise kurma çabalarına karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Ayrıca özgür iradenin önemini küçümseyen ve İsa'nın ölümüyle ödediği kefaretin yalnızca seçilmiş kulları kapsadığını öne süren Jansencilikle de uğraştı. 8 Eylül 1713'te Jansencilere karşı yayımladığı *Unigenitus* adlı ferman Fransa'da 30 yıl sürecek bir huzursuzluğun doğmasına yol açtı. Bazı Fransız piskoposları bu fermanı benimsemediler. Mart 1717'de 12 piskoposun ve 3 binden çok papazın desteğini alan dört Fransız piskoposu *Unigenitus*'a resmen karşı çıktılar. Clemens 1718'de bu dört piskoposu aforoz ettiyse de Fransa'da bağımsız kilise yandaşlarını durduramadı. Bu grup Eylül 1720'de fermana karşı yeni bir başvuruda bulundu.

Clemens'in 1704'te Çin ve Malabar'daki kiliselerde uygulanan ayin usullerini suçlayan bir bildiri çıkarması, 1715'te bunu *Ex Illa Die* fermanıyla pekiştirmesi daha da tedbirsiz bir davranıştı. Çin'deki Katolik misyonerlerin, Konfüçyus onuruna ve kendi ataları için törenler düzenleyen Çinli Hıristiyanların uygulamalarını hoş görmekte haklı olup olmadıkları konusundaki anlaşmazlık bu bildiri ile doruğa ulaştı. Clemens'in bu törenleri yasaklamasıyla Çinli Hıristiyanlar kilisenin kovuşturmasına uğradılar ve gelişmekte olan birçok misyon yok oldu. Clemens'in kararı ancak 1939'da temelli kaldırılabildi.

Clemens XII, asıl adı LORENZO CORSINI (d. 7 Nisan 1652, Floransa - ö. 6 Şubat 1740, Roma), 1730-40 arasında papa.

Floransa'nın nüfuzlu prens ailelerinden Corsinilerin üyesiydi. 1691'de papalığın Viyana büyükelçisi, 1706'da kardinal diyakoz, 12 Temmuz 1730'da da papa oldu. Sağlıksız ve 1732'den sonra da tamamen kör olmasına karşın, papalığın zayıflamasını önlemek için büyük bir gayretle çalıştı. Papalığın yetkilerini kısıtlayarak bağımsız bir kilise oluşturulması yönünde Fransa'da ortaya çıkan akımın İspanya'ya da yayılmasına karşı gösterdiği tepkiler bir sonuç vermedi. Bununla birlikte, Papa XI. Clemens'in 1713'te Jansencilige karşı çıkardığı *Unigenitus* fermanını uygulamaya koyarak bu akım üzerindeki yasağı sürdürdü.

Etiyopya'ya Fransiskenlerden oluşan bir misyoner grubu gonderdi. Clemens, geniş çaplı büyük misyonerlik girişimlerini de destekledi. Ama XI. Clemens'in, Çin ve Malabar'daki kiliselerde uygulanan ve yerel dinlerden etkilenmiş ayin usullerine getirdiği yasaklamaları kaldırmadı.

Clemens 28 Nisan 1738'de *In Eminenti* fermanıyla, inanış ve törenleri Katolik Kilisesi'nce putperest ve din dışı sayılan masonluğu yasakladı. Masonlar genellikle kiliseye karşı düşmanca bir tutum içindeydi. Clemens bu fermanla masonluğu benimseyen Katoliklerin aforoz edileceğini bildirdi.

Clemens XIII, asıl adı CARLO REZZONICO (d. 7 Mart 1693, Venedik - ö. 2 Şubat 1769, Roma), 1758-69 arasında papa.

1716'da papaz rütbesi alan Rezzonico aynı yıl Papalık Devletleri'ne bağlı Reiti'nin valiliğine atandı. 1721'de Fano valisi oldu. Kilisede çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1737'de Papa XII. Clemens tarafından, kardinalliğe getirildi. XIII. Clemens adıyla 6 Temmuz 1758'de papalığa seçildiğinde, Avrupa hükümdarları arasındaki Roma karşıtı eğilim Bourbonların o dönemde nüfuzunun doruğunda bulunan Cizvit tarikatını dağıtma planlarında en açık anlatımını bulmuştu. Bu eğilim, Fransa'da olduğu gibi Almanya'da da papalığın yetkilerini kısıtlama yönündeki hareketten güç alıyordu. Clemens 21 Mayıs 1764'te yayımladığı bir bildiriyle bütün Alman piskoposlarını bu hareketi önlemeye çağırdı. Ama çağrısı her yerde aynı biçimde benimsenmedi.

Cizvit sorunu, XIII. Clemens'in ve ardılı XIV. Clemens'in papalık dönemleri boyunca önemini korudu. XIII. Clemens Jansencilerle işbirliği eden mutlakıyetçi Bourbonlar ve Katolik Kilisesi'nin putperest ve dindışı saydığı masonlar karşısında Cizvitlerin varlığını koruyabilmek için elinden

geleni yaptı. Clemens'e en büyük tepki, Cizvitlerin 200 yıldan beri en güçlü olduğu İspanya, Fransa ve Portekiz'den geldi. Bu ülkelerin yöneticileri siyasal statükoyu sürdürmenin en iyi yolunun kiliseye saldırmak olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla ilk hedefleri, papalıkla yakın ilişki içinde bulunan Cizvitler oldu.

Clemens'in papalığı döneminde Cizvitler sırasıyla Portekiz (1759), Fransa ve Fransız sömürgeleri (1764), İspanya ve İspanyol sömürgeleri (1767), Napoli Krallığı, Sicilya ve Parma Düklüğü'nden (1768) sürüldüler. Tarikatın mallarına el konuldu, Hindistan ve Uzakdoğu ile Kuzey ve Güney Amerika'da yayılmakta olan misyonları ağır darbe yedi. Clemens, sürgündeki Cizvitleri Papalık Devletleri'ne kabul ettiyse de düşmanları onları burada da rahat bırakmadı. İspanya, Napoli ve Fransa elçileri Clemens'e Ocak 1769'da kişisel başvuruda bulunarak, dünyanın her yerinde Cizvit tarikatını kapatmasını istediler. Elçilerin Roma'dan bağımsız ulusal kiliseler kurma tehditlerine karşın bu istemi reddeden Clemens kısa süre sonra bir felç geçirerek öldü.

Clemens XIV, asıl adı GIOVANNI VINCENZO ANTONIO GANGANELLI, Fransisken adı LORENZO (d. 31 Ekim 1705, Rimini yakınları, Papalık Devletleri - ö. 22 Eylül 1774, Roma), 1769-74 arasında papa.

Rimini'de Cizvitlerce eğitildikten sonra Lorenzo adını alarak Mondaino'da Fransis-

Clemens XIV, mermer büstten ayrıntı, 1766; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

kenlere katıldı. Çeşitli akademik görevler aldıktan sonra, mutlakıyetçi Bourbonların önderliğindeki uluslararası ittifakın ağır baskı altında tuttuğu Cizvitlere yakınlığı dolayısıyla 1759'da Papa XIII. Clemens tarafından kardinalliğe getirildi. 18 Mayıs 1769'da papa seçildi ama Cizvit tarikatını kapatma kararını imzalamak zorunda kaldı.

Portekiz'de Kral I. José'nin mutlakıyetçi amaçlarına engel saydığı Cizvitler ortadan kaldırılmadığı için ülke dokuz yıldır bölünmüş durumdaydı. Portekiz'e yeniden bir papalık elçisi gönderen ve Portekizli bir kardinal atayan Clemens bu bölünmeye son verdi. Ama Cizvitlere karşı harekete geçmediği için görülmemiş bir baskı altındaydı. Fransa ve İspanya'nın papalıktan resmen kopacağı korkusuyla sonunda teslim oldu. 21 Temmuz 1773'te *Dominus ac Redemptor* (Papalık Fermanı) genelgesini yayımlayarak, kuruluşundan beri papalığa hizmeti amaçlayan Cizvit tarikatını feshetti. Kararını, Cizvitlerin başlangıçta belirlenmiş olan görevlerini artık yerine getiremeyeceği ve kilise içinde barış istediği gerekçesiyle savundu. Cizvit tarikatı üzerindeki yasak 1814'e değin sürecekti. Clemens, son yılını hastalıklar, pişmanlık ve suikast korkusu içinde geçirdi. Ölümünden sonra yapılan otopsi, zehirlendiği yolundaki söylentilerin asılsızlığını kanıtladı.

Clemens (İSKENDERİYELİ AZİZ), tam adı TITUS FLAVIUS CLEMENS, KLEMENS olarak da yazılır (d. y. İS 150, Atina - ö. 211-215 arası; Batı Kilisesi'nde yortu günü, 23 Aralık; Doğu Kilisesi'nde yortu günü, 24 Aralık), Helenistik kültür ortamında Hıristiyanlığı yaymayı amaçlayan apolojist. Günümüze ulaşan yapıtlarının en önemlisi, *Protreptikos pros Ellenas* (Yunanlılara Öğüt) ve *Paidagogos* (Eğitici) ile *Stromateis*'ten (Irmak Yatağı) oluşan üçlemedir.

Yaşamı ve yapıtları. 4. yüzyıl piskoposlarından Epiphanios'a göre Titus Flavius Clemens Atinalı putperest bir ailenin oğluydu. Öğrenciliği sırasında, İtalya'nın ve Doğu Akdeniz'in çeşitli eğitim merkezlerini dolaştı. Eski bir Stoacı olan son öğretmeni Pantainos, İskenderiye'de vaftize hazırlananlara Hıristiyanlığın temel ilkelerini öğreten kateşizm okulunun bilinen ilk yöneticisiydi. Pantainos'un aracılığıyla Hıristiyanlığı benimseyen Clemens 180'de onun ardından okulun yöneticisi oldu.

Bunu izleyen 20 yıl boyunca Clemens, İskenderiye'deki Hıristiyan cemaatinin düşünsel önderliğini üstlendi, Ahlak ve ilahiyat konularında kitaplar ile Kitabı Mukaddes yorumları yazdı; *gnosis* (batıni bilgi) aracılığıyla kurtuluşa erişilebileceğini öne süren gnostikler ile mücadele etti; buna karşılık Hıristiyanlığın zihinsel bir etkinliğe dayandırılmasına kuşkuyla bakan Hıristiyanlarla da tartışmalara girdi. Bu arada, gelecekte ilahiyat araştırmalarına ve kiliseye önderlik edecek birçok öğrenci yetiştirdi.

Ünlü üçlemesinden başka günümüze ulaşan başlıca yapıtları, servet konusundaki *Tis o sodsomenos plousios* (Hangi Zengin Kurtulacak), yeni vaftiz olanlara öğütleri içeren ahlaki bir deneme, İskenderiye'nin önde gelen gnostiklerinden Valentinos'un müridi Theodotos'un deyişlerini ve Clemens'in bunlarla ilgili yorumlarını içeren *Excerpta ex Theodoto* (Theodotos'tan Seçmeler), notlar biçiminde kaleme alınmış *Eclogae propheticae* (Peygamberlerden Seçmeler) ve *Hypotyposeis* (Özetler) başlığı altında topladığı bazı Kitabı Mukaddes yorumlarıdır.

Clemens, hem Helenistik kültür ortamında doğruyu arayanlara hem de Hıristiyanlara sunduğu düşünce ve davranış ilkeleriyle, Eski Yunan felsefesi ile Yahudi geleneğinin Hıristiyan inancındaki yerinin anlaşılmasını sağlamayı umuyordu. Clemens'e göre Eski Yunanlılar için felsefe, Yahudiler için de Musa'nın koyduğu yasalar, onları Logos'ta (Söz) kişileşmiş hakikata yaklaştıran bir tür hazırlıktı. Clemens'in amacı Yunan *paideia*'sı (genel eğitim dersleri) içinde yetişmiş aydınlar için Hıristiyan inancını anlaşılır kılmak, böylece Hıristiyanlığı benimseyenlerin Helenistik kültür ortamında da bu inanca tanıklık edebilmesini sağlamaktı. Clemens, ayrıca 2. yüzyıl kültür ortamını derinlemesine kavramış bir toplumsal eleştirmendi.

Clemens'in "*Stromateis*'teki Hakikatın yolu birdir, ama sonsuz bir ırmağa karışan dereler gibi ona da başka yerlerden sular karışır" biçimindeki sözleri, Origenes'in yönetimindeki kateşizm okulunun ders programına esin kaynağı oldu. Bu program daha sonra ortaçağda *quadrivium* (dörtlü: geometri, aritmetik, astronomi, müzik) ve *trivium* (üçlü: dilbilgisi, mantık, retorik) biçiminde ikiye ayrılan *artes liberales*'in de (özgür sanatlar) temelini oluşturdu. Ama Clemens'in bu görüşü, İskenderiye'deki eğitimsiz, kuralcı Hıristiyanlarca hemen benimsenmedi; çünkü onlar eğitim görmüş kişilere, özellikle de batıni bir bilgi taşıdıklarını öne süren gnostiklere kuşkuyla bakıyorlardı. 189'da İskenderiye piskoposu olan Demetrios'un öncülüğündeki kuralcı topluluk, din yasalarını temel alan bir kurtuluş öğretisi savunuyor ve Hıristiyanların ancak *pistis* (iman) yoluyla kurtulabileceğini öne sürüyordu.

İnanç ve bilginin karşılıklı ilişkisi. Clemens, gnostikler ile kuralcı Hıristiyanlar arasında bir orta yol bulmak için *gnosis* terimini yalnızca heretik grupların kullandığı bir sözcük olmaktan çıkardı; hem eğitimsiz ama yürekli kuralcıların, hem de *paideia* ile yetiştikten sonra gitgide büyüyen topluluklar biçiminde Hıristiyanlığı benimseyen kültürlü kesimlerin gereksinimlerini karşılayacak biçimde yeniden yorumladı. Clemens'in ilahiyat kuramında *gnosis*, inancın bilgisi ve onun bir boyutu durumuna geldi. Clemens'e göre *gnosis*, "bilgisizlere şefkatle yaklaşan, onları eğiten ve bütün yaratılanlara Yüce Tanrı'yı onurlandırmayı öğreten (*Stromateis*) kişisel bir ibadetti". İnsanın, din ve ahlak yasalarına dayalı bir imanla kurtuluşa erebileceğini savunan Hıristiyanlar gibi Clemens de kurtuluşun temelinde *pistis*'in yattığını kabul ediyor; ama imanın aynı zamanda mistik ve ruhani bir bilgi olan *gnosis*'in de temeli olduğunu savunuyordu. Clemens, inananları iki farklı düzeyde görüyordu: Birinciler, kurallara ağırlık vererek yaşamlarını dinsel yasalar temelinde sürdüren inançlı Hıristiyanlar, ikinciler ise kurallarla birlikte sevgiye de ağırlık veren ve yaşamlarını doğrular üzerinde temellendiren Hıristiyanlardı. Clemens bu görüşleriyle ölümünden yaklaşık yarım yüzyıl sonra Mısır'da ortaya çıkan manastır hareketinin tohumlarını atmış oldu.

Clemens'in çabaları, ağırlıklı olarak insan yaşamını Hıristiyan doğrularına uydurmaya yönelmişti. Ama Hıristiyanların toplumsal durumu onu insan onurunu ve toplumsal konumunu etkileyen siyasal ve ekonomik güçlerle de ilgilenmeye yönelti. Bu alanda da Clemens *logos-nomos* (söz-yasa) ilişkisine koşut olarak gökyüzü devleti ve yeryüzü devleti ayrımını ortaya attı. Ondan iki yüzyıl sonra *De civitate Dei* (Tanrı Devleti Üzerine) adlı yapıtında aynı ana düşünceyi işleyen büyük ilahiyatçı Augustinus gibi Clemens de gökyüzü devleti ile kurumsal kiliseyi birbirinden ayırıyordu. Clemens'e göre öncelikle gökyüzü devletinin üyesi olan Hıristiyan, Logos'a uygun bir yaşam sürmeliydi; ikinci sırada yeryüzü devletinin uyruğu olarak da *nomos*'lara (yasa) uygun bir düzen içinde yaşamalıydı. Tanrı ile Caesar (yani devlet) arasında bir çatışma çıkarsa, Hıristiyan kişi Logos'un "üstün yasasına" başvurmalıydı. Bir bakıma Clemens, Mısır'da İsrailoğullarının başına geldiği gibi, insanları iradeleri dışında tutsak eden yönetimlere karşı açıkça başkaldırmaya izin veren haklı neden kuramını savunuyordu. Bu görüşüyle, Augustinus'un ortaçağ başlarından beri Batı uygarlığında egemen olan haklı savaş kuramına da öncülük etti. Clemens köleliğe dayanak yapılan ırkçılığa da karşıydı.

Servet üzerine. 2. yüzyıl sonlarına doğru gittikçe ağırlaşan pahalılık ve vergiler Mısır'da yalnızca yoksulları değil, görece varlıklı sayılabilecek orta sınıfı da ağır bir yük altına sokmuştu. Kitabın genel yaklaşımından anlaşıldığına göre *Paidagogos*'un seslendiği kitle çoğunlukla İskenderiye'nin orta ve üst sınıflarının üyelerinden oluşuyordu; aralarında belki yoksul kitlelerden gelmiş birkaç da aydın vardı. Kurtuluşa ulaşmak isteyen zengin bir genç adama İsa'nın verdiği "malını mülkünü sat, eline geçen parayı yoksullara dağıt" buyruğunu sözlük

anlamıyla yorumlayan kuralcı Hıristiyanlar arasında zenginliğe karşı bir tepki gelişmişti. Clemens, *Tis o sodsomenos plousios*'ta servetin tek başına olumlu ya da olumsuz bir değer taşımadığını savundu. Ona göre mülk, iyilik için olduğu kadar kötülük için de kullanılabilecek bir araç gibi görülmeliydi. *Eclogae Propheticae*'de ise şöyle diyordu: "İsa'nın sözleri, bize mal varlığına yüz çevirmeyi değil, ona aşırı düşkünlük göstermemeyi buyuruyor". Ama sadaka yükümlülüğü konusunda Clemens'in görüşleri tam tutarlı değildi. Bir yandan Hıristiyanın sadaka vereceği kişiye karşı cimrice davranıp onun buna layık olup olmadığını sorgulamasına karşı çıkıyor, öbür yandan da sadakanın gerçekten gereksinim duyanlara verilmesi gerektiğini, çünkü az çok varlıklı tembel kişilerin muhtaçların payını haksız yere alabileceğini ileri sürüyordu.

Roma imparatoru Severius döneminde 201-202'de İskenderiye'deki Hıristiyanlara karşı başlatılan kıyım nedeniyle Clemens kateşizm okulunun yöneticiliğinden ayrılarak bir başka yere sığınmak zorunda kaldı. Okuldaki görevini, sonradan en büyük Hıristiyan ilahiyatçılarından biri olan genç ve yetenekli öğrencisi Origenes üstlendi. Clemens ise, bir başka eski öğrencisi Kudüs piskoposu Aleksandros'un yanında Filistin'de güvenliğe kavuştu. Yaşamının sonuna değin de orada çalıştı.

Clemens, Jacobus, CLEMENT olarak da yazılır, CLEMENS NON PAPA olarak da bilinir (d. y. 1510, Ieper, Burgonya Flandre'ı - ö. y. 1556, Diksmuide, İspanyol Felemenki), dinsel besteleriyle ünlü müzikçi. Rönesans müziğini etkileyen Flaman üslubunun önderlerindendir. Rahip ve şair olan bir çağdaşıyla adının karışmasını önlemek amacıyla adına "non Papa"yı eklemiştir.

1544'te Brugge'deki Saint-Donatien'de stajyer koro şefliği, 1550'de 's Hertogenbosch'ta şarkıcılık ve bestecilik yaptı. 1558 tarihli bir ağıt onun vahşice öldürüldüğünü düşündürür. Ünlü *Souter Liedekens* (1556) adlı Felemenkçe yapıtı neredeyse eksiksiz bir ölçülü mezmur derlemesidir. Öbür çalışmaları arasında 16 missa, 200'den fazla motet ve 90 şanson vardır. Yapıtlarında yalın, etkileyici temalar, melodiler ve ustaca melodik taklitler kullanmıştır.

Clementi, Muzio (d. 24 Ocak 1752, Roma - ö. 10 Mart 1832, Evesham, Worcestershire, İngiltere), İngiliz piyanist ve besteci.

Clementi, 1803'te yayımlanmış bir oymabaskı
British Museum, fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd

Etüt ve sonatlarıyla piyano tekniğini büyük ölçüde geliştirmiş, bu yüzden "piyanonun babası" adıyla anılmıştır.

Çok erken gelişen Clementi, dokuz yaşında orgculuğa getirildi, 12 yaşında da bir oratoryo besteledi. *Vathek*'in yazarı William Beckford'un kuzenlerinden Peter Beckford, 1766'da babasını razı ederek Clementi'yi İngiltere'ye götürdü. Clementi, Wiltshire'da sıkı bir eğitim gördü. 1773'te Londra'ya gitti ve kısa sürede büyük bir ün kazandı. O dönemde henüz yeni bir çalgı olan piyano İngiltere'de başka yerlerdekinden çok daha fazla tutulmuştu. Piyanonun kendine özgü niteliklerini inceleyen Clementi bu yeni çalgıdan ve getirdiği olanaklardan parlak bir biçimde yararlandı. 1777'den 1780'e değin Londra'daki İtalyan Operası'nda klavsenci olarak çalıştı. 1780'de turneye çıkarak Paris, Strasbourg, Münih ve Viyana'ya gitti. Viyana'da İmparator II. Joseph'in girişimiyle Mozart'la dostça bir müzik karşılaşması yaptı.

1782'de Londra'ya döndü. Bunu izleyen 20 yılını el üstünde tutulan ve iyi kazanan bir öğretmen, besteci ve yorumcu olarak geçirdi. Sayısız öğrencileri arasında Johann Baptist Cramer, Giacomo Meyerbeer ve John Field de vardı. Clementi, Longman ve Broder müzik yayımcılık şirketine ortak oldu, ama şirketin iflasıyla büyük para kaybetti. 1799'da Longman'la ortak olarak, hem müzik yayınları yapan, hem de piyano yapımıyla uğraşan bir şirket kurdu. 1820'de ve 1821'de gene Avrupa'ya gitti. Bundan sonra kendini bütünüyle beste yapmaya verdi. Partisyonlarının çoğu kaybolmuş ya da tamamlanamamış birkaç senfonisini bu dönemde besteledi.

Clementi'ye asıl ün kazandıran yapıtları, çoğu bugün de ilgi gören uzun piyano sonatı dizileri ve ünlü piyano etütleri dizisi *Gradus ad Parnassum*'dur (1817).

Clementia, Eski Roma dininde, merhamet ve hoşgörü tanrıçası. Merhamet ve hoşgörü Gaius Julius Caesar'ın erdemleri olarak tanrılaştırılınca, Clementia'ya tapınılmaya başladı. İÖ 44'te, Senato'da Caesar ve Clementia'ya bir tapınak yapılması kararlaştırıldı ve tapınakta ikisi el ele tutuşmuş olarak betimlendi. Tiberius da aynı erdemleri anısına yaptırılan bir sunakla onurlandırıldı; Caligula'nın merhamet ve hoşgörüsüne ise her yıl kurbanlar sunulurdu. Sikkelerin üstünde Clementia genellikle bir elinde bir *patera* (kurban törenlerinde kullanılan bir çanak), ötekinde bir asa, ayakta dururken betimlenmiştir.

Clemmys, *Emydidae* familyasından, yalnız Kuzey Amerika'da yaşayan karasal ya da yarısucul dört küçük kaplumbağa türünü içeren cins. Günümüzde *Mauremys* cinsinde yer alan birkaç Avrasya türü de eskiden bu cins içinde sınıflandırılırdı.

Dişilerin yaz başında yumurtladığı 10-12 kadar yumurta güzün açılır. Türlerden üçü ABD'nin doğusunda, öbürü Büyük Okyanus kıyılarında yaşar. Kayıtlara göre, *Clemmy muhlenbergi*'nin soyu tükenmek üzeredir.

Clérambault, Louis-Nicholas (d. 19 Aralık 1676, Paris - ö. 26 Ekim 1749, Paris, Fransa), Fransız besteci ve orgcu. En önemli yapıtları incelik ve duyguyla dolu dindışı oda kantatlarıdır.

Paris'in çeşitli kiliselerinde ve Saint-Cyr'da orgculuk yaptı, XIV. Louis'nin ikinci karısı Madame de Maintenon'un müzik yöneticiliği görevinde bulundu. 1745'te Fransa veliahtı ile İspanya prensesinin düğünü için müzik yazdı.

Beş cilt olarak yayımlanan (1710 ve sonrası) kantatlarında, genellikle klasik konulardan esinlenmiştir. *Orphée, Héro et Leandre* ve *Pigmalion* bunlardan bazısıdır. Rasitatifleri Fransız üslubunda, akıcı ve güçlü, aryaları ise yaygın olan İtalyan geleneği doğrultusundadır. Çalgısal giriş müzikleri konçerto üslubundaki ustalığını ortaya koyar. En iyi yapıtlarından biri, XV. Louis'nin hastalıktan kurtuluşu nedeniyle yazılmış bir şükran duası olan *Le Soleil vainqueur*'dür (1721; Galip Güneş). Ayrıca, yaşadığı dönemin org için yazılmış en iyi parçaları arasında sayılan bestelerini bir kitapta toplamış, bir *Te Deum*'un da içinde bulunduğu kilise müziği parçaları ve bir cilt tutan klavsen parçaları bestelemiştir.

Clères Hayvanat Bahçesi, resmi adı CLÈRES ZOOLOJİ PARKI, Fransa'da, dünyanın en zengin kuş koleksiyonlarından birini barındıran hayvanat bahçesi. Ünlü kuş yetiştiricisi ve ornitolog Jean Delacour'un 1919'da Clères'deki 26 hektarlık malikânesinde kurduğu hayvanat bahçesi, 360 kadar türden 1.800 kuşu barındırır. Kuğu, kaz, ördek gibi *Anseriformes* türleri ve sülünler ağırlıkta olmakla birlikte, turnalar, güvercinler, papağanlar ve başka kuş grupları da bulunur. Palawan tavus sülünü, Küba ıslık çalan ördeği ve Hawaii kazı gibi ender bulunan birçok tür başarıyla üretilmiştir. Clères Hayvanat Bahçesi'nde araştırma önemli yer tutar; burada yapılan çalışmalar sonucunda kuşların davranışları ve üremeleri konusunda önemli bilgiler elde edilmiştir. Hayvanat bahçesinde, kuş koleksiyonunun yanı sıra, serbestçe dolaşan kara antilop ve Benett valabisi gibi memeliler de bulunur.

Cleridae (alaböcekler), *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından, 3 bini aşkın türü kapsayan böcek familyası. Başta tropikler olmak üzere dünyanın, hemen her yerinde

Charissa elegans türü alaböcek
William E. Ferguson

görülen bu böceklerin bacakları ince uzun, gövdeleri turuncu, kırmızı, sarı, yeşil, mavi gibi göz alıcı renklerle bezelidir. Uzunlukları genellikle 5-12 mm arasında değişirse de, daha küçük (3 mm) ve daha büyük (24 mm) örneklerine de rastlanır. Erişkinleri canlı renkleriyle kolayca uyum sağladığı çiçeklerin üstünde gizlenerek, avlayacağı küçük böcekleri bekler.

Türlerden bazıları hayvan leşlerine bırakılmış sinek larvalarıyla beslenir, bazıları da balarılarının yuvalarıyla beslenir, bazıları da balarılarının yuvalarında yaşar. Kırmızı bacaklı *Necrobia rufipes* depolanmış etlere dadanır; *Trichodes ve Hydnocera* cinslerinin batı türleri ise çiçektozlarıyla beslenir. Yırtıcı larvalar ağaçlara zarar veren tekeböcekleri ile kabukböceklerini yediklerinden insanlara yararlıdır. Türkiye ormanlarında görülen *Thanasimus* (*Clerus*) *Formicarius*'un larvaları, kabukböceklerinin ağaç kabuklarının altına bıraktıkları yumurta, larva ve pupalarıyla, erişkinleri de bu böceklerin bazı türleriyle beslenir.

clerihew, bir kişinin yaşamını anlatan komik şiir biçimi. Bu biçimi ilk kez *Biography for Beginners* (1905; Yeni Başlayanlar İçin Yaşamöyküsü) adlı kitabında geliştiren Edmund Clerihew Bentley (1875-1956), daha sonra *More Biography* (1929; Birkaç Yaşamöyküsü Daha) ve *Baseless Biography* (1939; Asılsız Yaşamöyküsü) adlı kitaplarında da kullandı. Şiirdeki mizah öğesi, beceriksizce yazılmış, düz ve basit bir şiirmiş izleniminin uyandırılmasından kaynaklanır; hem nazım biçimi, hem konunun ele alınışı tembel bir öğrencinin ödevi gibi gelişigüzeldir. İki uyaklı beyitten oluşan dört dizelik kıtanın ilk dizesi yaşamı anlatılan kişinin adıyla biter. Dizelerdeki vurgu sayısı düzensizdir ve dizelerden biri genellikle kulağı rahatsız edecek biçimde uzatılır. *Clerihew*'nun bir başka özelliği de beceriksizce yapılmış uyaklara yer vermesidir.

Sir Francis Meynell, W.H. Auden ve Clifton Fadiman en başarılı *clerihew* yazarlarındandır.

Clerk, Sir Dugald (d. 31 Mart 1854, Glasgow - ö. 12 Kasım 1932, Ewhurst, Surrey, İngiltere), İngiliz mühendis. Hafif motosikletlerde ve başka küçük makinelerde kullanılan iki zamanlı, Clerk çevrimli, içten yanmalı motoru geliştirmiştir.

Sir Dugald Clerk
Science Museum, Londra

Glasgow'daki Andersonian College'da ve Leeds'deki Yorkshire College'da fen bilimleri öğrenimi gören Clerk, 1876'da hidrokarbon buhanyla çalışan bir gaz motoru geliştirdi, 1881'de ise iki zamanlı motorunun patentini aldı. Clerk çevriminin, daha yaygın olan Otto çevriminden temel farkı, pistonun dört zamanlı hareketi yerine iki zamanlı hareket sonucunda ateşleme yapmasıydı. Clerk ayrıca, gazların ısıtma ve aydınlatma özelliklerine ve bu alanlarda ticari açıdan kullanılabilirliklerine ilişkin araştırmalar yaptı.

National Gas Engine Company'nin yöneticiliğini yapan Clerk, 1916'da İngiliz Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nın mühendislik araştırmalarının yöneticiliğine atandı ve 1917'de "sir" unvanı aldı. Araştırmalarının sonuçlarını *The Gas, Petrol and Oil Engine* (1909, 1. cilt; 1913, 2. cilt; Gaz, Benzin ve Yağ Motorları) adlı yapıtında topladı.

Clermont, 1807'de hizmete giren ilk buharlı yolcu gemisi. Tasarımı ABD'li mühendis Robert Fulton, yapımı ise Robert Livingstone'un mali desteğiyle Charles Brown tarafından New York kentinde gerçekleştirilmiştir. "Clermont"un uzunluğu 41 m, genişliği 5 m, draftı (omurga hizasından su hattına kadar olan düşey uzunluk) ise 2 m idi. Geminin iki yanına yerleştirilen çarklar, İngiltere'de Boulton ile Watt'ın ortak şirketleri tarafından yapılan buhar makinesiyle çalışıyordu. 7 Ağustos 1807'de gerçekleştirdiği ilk seferinde "Clermont" Hudson Irmağı boyunca New York'tan Albany'ye kadar 240 km yol kat etti ve saatte ortalama 8 km hız yaptı. Bu iki kent arasında düzenli olarak yolcu taşıyan "Clermont"la birlikte kâr amaçlı ticari buharlı gemi taşımacılığı da başlamış oldu.

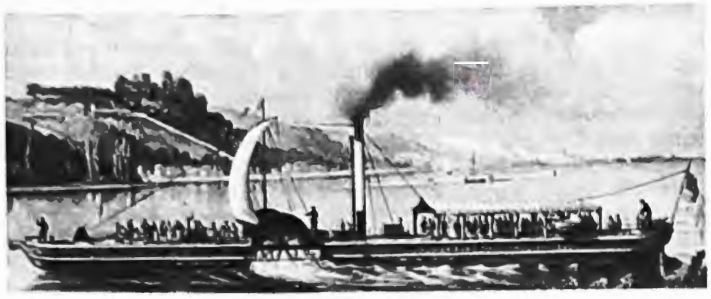

"Clermont"
Brown Brothers

Clermont-Ferrand, Fransa'nın ortagüney kesiminde kent. Auvergne planlama bölgesindeki (*région de programme*) Puy-de-Dôme ilinin (*département*) merkezidir. Lyon'un batısına düşer. 1731'de Clermont ve Montferrand'ın birleştirilmesiyle oluşturuldu. Küçük bir akarsu olan Tretaine Irmağı üzerindedir. Kuzeyi, batısı ve güneyi tepelerle çevrilidir; doğuda ise Limagne Ovasının uç noktasına bağlanır. Eski Clermont kentindeki evler ve 13. yüzyıldan kalma katedral siyah volkanik taşlardan yapılmıştır. 12. yüzyıldan kalma Notre-Dame-du-Port Kilisesi Auvergne romanesk mimarisinin güzel bir örneğidir. Rönesans döneminden kalma Mimarlar Evi, kent tarihine ve Clermont'da doğan bilgin Blaise Pascal'a adanmış olan Ranquet Müzesi'ni barındırmaktadır. Bir üniversite kenti olan Clermont-Ferrand, aynı zamanda turizm ve ticaret yollarının kesişme noktasıdır. Bu yönüyle Allier Irmağı vadisinde ve komşu platolarda kurulan yerleşimleri de etkilemiştir. Kentin zenginliği büyük ölçüde kauçuk sanayisine, özellikle de otomobil lastiği üretimine dayanmaktadır. Burada fabrika ve laboratuvarları bulunan Michelin firması, yan kuruluşu Bergougnan ile birlikte 30 binin üstünde işçi çalıştırır. Daha az önem taşıyan öteki sanayi kolları basım ve ilaç üretimidir. Aulnat yakınlarında bir havalimanı vardır.

Romalıların Augustonemetum olarak adlandırdığı Clermont, İS. 3 ya da 4. yüzyılda, Aziz Austremonius tarafından Hıristiyan yapıldı. Aziz Austremonius sonradan kentin ilk piskoposu oldu. Kent, ortaçağda piskoposluk bölgesi olduktan sonra dinsel açıdan büyük önem kazandı. Papa II. Urbanus 1095'te I. Haçlı Seferi'ni burada ilan etti. Paris'in merkezî otoritesinden uzak olması yöredeki beylerin giderek zalimleşmesine yol açınca XIV. Louis onları cezalandırmak için yargıçlar göndermişti. Kent Fransız Devrimi'nden çok az etkilendi ve 19. yüzyılda büyük bir imalat merkezi durumuna geldi. Nüfus (1990) belediye, 136.000.

Clermont-Ganneau, Charles (d. 19 Şubat 1846, Paris - ö. 15 Şubat 1923, Paris), Kitabı Mukaddes'le ilgili çalışmalar yapan Fransız arkeolog. Birçok arkeolojik sahtekârlığı ortaya çıkarmıştır.

Arkeolojik araştırmalarını, diplomatik görevleri sırasında gerçekleştirdi. Kitabı Mukaddes'ten yola çıkarak yaptığı çalışmaların en önemlisi İsrail'de bugünkü Lod (Lydda) kenti yakınındaki eski bir Kenan kenti olan Gezer'i ortaya çıkarmasıydı (1873-74). Suriye'ye (1881), Girit'e (1895), Mısır'daki Asuan Adasına (1906-08) düzenlenen çeşitli keşif gezilerini yönetti. Yakındoğu dilleri konusundaki geniş bilgisiyle Fenike ve Aram dilleriyle daha başka eski dillerde yazılmış önemli metinlerin çevirilerini yaptı. 1890'da Collège de France'ta arkeoloji ve Doğu epigrafisi profesörü oldu. Ortaya

Clermont-Ganneau, oymabaskı çalışma
H. Roger - Viollet

çıkardığı sahtekârlıklar arasında, British Museum'un 1883'te satın aldığı "dinsel yazma" olayı da vardı. İki ciltlik *Études d'archéologie orientale* (1880-97; Doğu Arkeoloji Çalışmaları) önemli yayınlarındandır.

Clermont Konsili, Papa II. Urbanus'un kilise reformu için 1095'te toplantıya çağırdığı konsil. Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un elçilerinin Türklere karşı savaşta konsilden yardım istemeleri, I. Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi sonucunu doğurdu. Papa II. Urbanus Clermont'da, Kutsal Toprakları Türklerden kurtarmaları için Fransız şövalyelerine yaptığı çağrıyı "bunu Tanrı istiyor" sözleriyle bitirdi. Bu Haçlılar için bir savaş parolası yerine geçti. Böylece ortaçağda Müslümanlara karşı yürütülen din savaşları başlamış oluyordu.

Clerodendrum *bak.* kısmetağacı

Clethra, *Clethraceae* familyasından, 30 kadar çiçekli ağaç ve çalı türünü içeren cins. Kuzey ve Güney Amerika ile Madeira Adasında yaygın olan bu bitkiler başaklar oluşturan, hoş kokulu beyaz çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Yapraklar almaşık dizilişli ve genellikle dişlidir.

C. alnifolia, C. acuminata ve *C. tomentosa* Kuzey Amerika'da yetişir. Yaklaşık 1-3 m yüksekliğindeki *C. alnifolia'nın* yaprakları sonbaharda sarıya ya da turuncuya döner. Kuzey Amerika'nın güneydoğusundaki dağlık ve tepelik bölgelerde yetişen *C. acuminata* 4,5 m yüksekliğe kadar büyür. Güzel görüntüsü ve çiçekleriyle değerli bir süs bitkisidir.

Cleve, Per Teodor (d. 10 Şubat 1840, Stockholm - ö. 18 Haziran 1905, Uppsala, İsveç), holmiyum ve tulyum elementlerini

bulan İsveçli kimyacı. Cleve 1868'de Uppsala Üniversitesi'nde, 1870-74 arası da Stockholm'deki Teknoloji Enstitüsü'nde kimya dersleri verdi. Daha sonra Uppsala Üniversitesi'nde genel ve tarımsal kimya profesörlüğüne atandı.

1874'te, geniş kapsamlı araştırmaları sonucunda, didimyum adıyla bilinen elementin gerçekte iki ayrı elementin karışımı olduğu sonucuna vardı; bu savı, 11 yıl sonra C. A. Welsbach'ın neodim ve praseodim elementlerini bulmasıyla doğrulandı. 1879'da Cleve, yeni bulunan skandiyum elementinin, daha önce D. İ. Mendeleyev'in öngörüp eka-bor olarak adlandırdığı element olduğunu gösterdi. Aynı yıl azrak toprak elementlerinden holmiyum ve tulyumu buldu. Ayrıca, dikloronaftalinin olası on biçiminden altısını ve Cleve asitleri olarak da bilinen aminonaftalinsülfonik asitlerini bularak organik kimyaya da katkıda bulundu.

1890'dan sonra, başta tatlı su algleri, planktonlar ve diyatomeler olmak üzere biyoloji alanında araştırmalara yönelen Cleve, Geç Buzul Çağı ve Buzul Çağı sonrası çökellerin yaşını ve oluşum düzenini, bu çökellerin içindeki diyatome fosillerinden yararlanarak belirlemeye dayanan bir yöntem geliştirdi. Diyatomelerin tanıtıcı fosil olarak kullanılması okyanus akıntılarının başlangıçlarını belirlemekte de yararlı oldu. Cleve'nin diyatomelere ilişkin *The Seasonal Distribution of Atlantic Plankton Organisms* (1900; Atlas Okyanusundaki Plankton Canlıların Mevsimsel Dağılımı) adlı yapıtı denizbilimin temel ders kitapları arasında yer alır.

Cleveland, İngiltere kökenli hafif yük ve koşum hayvanı olarak kullanılan at soyu. İlk kez İngiltere'nin Cleveland ilinde, koşum hayvanı olarak kullanılan yerel soydan kısraklarla İngiliz aygırlarının çiftleştirilmesiyle üretilmiştir. Dorudan başka donu olmayan Cleveland atı güçlü ve eğitilmeye yatkındır; bacakları, yelesi ve kuyruğu kara, yerden yüksekliği 163-168 cm, ağırlığı 635-680 kg kadardır.

Cleveland, ABD'de, Ohio eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Cuyahoga ilinin merkezi (1810) kent. Erie Gölünün güney kıyısında, Cuyahoga Irmağının ağzında yer

Cleveland Sanat Müzesi, Cleveland, Ohio
Ellis - Sawyer - Shostal / EB Inc

alır. St. Lawrence Suyolu'nun başlıca limanlarından biri ve eyaletin en büyük kentidir. Göl kıyısı boyunca 145 km, içerlere doğru ise 40 km kadar uzanan Cleveland metropoliten alanı Cuyahoga, Lake, Geauga ve Medina illerini ve aralarında Lakewood, Parma, Shaker Heights, Cleveland Heights, East Cleveland, Euclid, Garfield Heights ve Rocky River'ın bulunduğu 70'i aşkın banliyöyü kapsar. Kentin büyük bölümü 800 m genişliğindeki bir vadinin ikiye ayırdığı göl düzeyinden 18-25 m yüksekliktekı Flats adlı düzlükte kuruludur.

Yöreye ilk İngilizlerin gelmesinden önce, Fransızlar ile Yerliler Aşağı Cuyahoga Vadisinde alışveriş merkezleri kurmuşlardı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ardından Ohio bölgesi yerleşime açıldığında (1786), Connecticut için Ohio'nun kuzeydoğusunda 1.400.000 hektarlık bir alan (Batı Yerleşme bölgesi) ayrıldı. Connecticut Arazi Kumpanyası görevlisi Moses Cleaveland'ın, 1796'da toprak satışlarını hızlandırmak amacıyla kadastroyla birlikte yöreye gelmesinden iki ay sonra, Cleaveland kasabasının planı tamamlandı. 1832'de bir gazetenin künyesini kısaltmak için Cleaveland'ın ilk a'sını düşürmesiyle kasabanın adı Cleveland'a dönüştü. Cleveland, 1825'te Erie Gölü ve Atlas Okyanusu arasında bir suyolu bağlantısı oluşturan New York eyaletindeki Erie Kanalı'nın tamamlanmasına değin yavaş bir gelişme gösterdi. Ardından Erie Gölü ile Ohio Irmağını birleştirmek üzere Ohio eyaletinin ilk kanalının yapımına başlandı; bu proje 1830'da tamamlandı. On yıl sonra demiryollarının yöreye ulaşmasıyla ticaret ve sanayisi canlanan Cleveland, Superior ve Huron göllerini birleştiren St. Mary's Çağlayanı Kanalı'nın (Soo Kanalı) 1855'te açılmasından sonra kereste, bakır, demir cevheri, kömür ve çiftlik ürünleri taşımacılığında önemli bir aktarma noktası oldu. İç Savaş, demir-çelik, metal eşya, petrol arıtma ve kimya sanayilerinin kurulmasını özendirdi. John D. Rockefeller, Standart Oil Company'yı burada kurdu. 19. yüzyılın sonunda banliyö trenleri hizmete girdi. Kent, 1930'lara doğru, 216 m'lik Terminal Kulesi'nin bulunduğu Halk Meydanı'nda birleşen büyük caddeleriyle, modern bir metropol görünümü kazandı. Günümüzde transit yollar güneydoğudaki Shaker Heights ve güneybatıdaki Cleveland Hopkins Uluslararası Havalimanı'na kadar uzanmaktadır. 1966'da kanlı ırk çatışmalarına sahne olan kentte, ertesi yıl ABD'nin büyük kentlerinde ilk kez olmak üzere, belediye başkanlığına bir Siyah seçildi. 1970'lerde ağır sanayi üretimi ve nüfustaki düşüşün yanı sıra, bütçe sorunları ortaya çıktı.

Kent ekonomisinin temelini ağır sanayi oluşturur. Büyük bir çeşitlilik gösteren sanayi ürünleri arasında işlenmemiş çelik, alüminyum ve çelik ürünleri, emaye, metal eşya, çeşitli aletler, takım tezgâhları, traktör ve motorlu taşıtlar, petrokimya ürünleri, elektronik aksam ve uçak parçaları sayılabilir. İçlerinde Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'ne (NASA) bağlı Lewis Araştırma Merkezi'nin de bulunduğu 400'den fazla tıbbi ve sınai araştırma kurumunun merkezleri Cleveland bölgesindedir. Başlıca eğitim kuruluşları Case Teknoloji Enstitüsü (1880) ile Western Reserve Üniversitesi'nin (1826) birleştirilmesiyle kurulan Case Western Reserve Üniversitesi (1967), Cleveland Sanat Enstitüsü (1882), Cleveland Müzik Enstitüsü (1920), Cuyahoga Community College (1962), eskiden Fenn College (1923) adını taşıyan Cleveland Eyalet Üniversitesi (1964), Notre Dame College (1923) ve Ursuline College'dır (1871). John Carroll Üniversitesi (1886) University Heights banliyösündedir.

Yirmi yıllık bir nazım plan çerçevesinde geliştirilen Üniversite çevresi, Case Batı Yerleşme Bölgesi Üniversitesi yakınında, 198 hektarlık bir alanda yer alan 30'dan fazla kültürel ve dinsel kuruluşu kapsar. Bunlar arasında Cleveland Sanat Müzesi, Severance Hall (Cleveland Orkestrası'nın binası), Batı Yerleşme Bölgesi Tarih Kurumu Müzesi ve Kütüphanesi, Cleveland Doğa Tarihi Müzesi, Cleveland Sağlık Müzesi, Allen Anısal Tıp Kütüphanesi ve çeşitli parklar bulunmaktadır. Geniş parklar zincıri içinde Cleveland Hayvanat Bahçesi ve uluslararası çiçek sergileri yer alır. Kentin merkezinde ve göl kıyısı yakınlarındaki Ağaçlı Çarşı'nın içinde, çeşitli düzeydeki resmi binalar, ülkenin en zengin kütüphanelerinden biri olan Halk Kütüphanesi, Toplantı ve Kongre Salonu ve Cleveland Indians (beyzbol) ile Cleveland Browns (futbol) takımlarının sahası olan Cleveland Stadyumu yer alır. Cleveland Tiyatro Binası'nda üç ayrı tiyatro topluluğu etkinlik gösterir. Farklı ırkların sanatsal etkinliklerini sürdürdükleri bir merkez olan Karamu Binası'nda bir de tiyatro vardır. Kent merkezinin büyük bölümü 1960'lar ve 1970'lerde yeniden inşa edilmiştir. Nüfus (1990) kent, 505.616; metropoliten alan, 1.831.122.

Cleveland, İngiltere'nin kuzeydoğusunda il (*county*). 1974'te il statüsünü kazandı. Tees Vadisine egemen konumda ve bir kıyı şeridi biçiminde güneye doğru uzanan kayalık bir arazide yer alır. Adı da, İngilizcede "kayalık bölge" anlamına gelen *cliff land* sözcüklerinden türemiştir. Yüzölçümü 583 km² dir. Hartlepool, Langbaurgh, Middlesbrough ve Stockton-on-Tess adlı ilçelere (*borough*) ayrılır.

1968'de Teesside ili oluşturuluncaya değin, Tees Irmağı Kuzey Denizine kadar, tarihsel Durham ve Yorkshire illeri arasındaki sınırı çiziyordu. 1974'te yönetim birimlerinde yapılan yeni düzenlemeyle Cleveland il olunca, bitişik sanayi limanı Hartlepool da topraklarına katıldı. Ayrıca Tees Vadisi ve Cleveland Tepelerinde kurulmuş kırsal yerleşimler de Cleveland ilinin sınırları içinde kaldı. Güzel bir görünümü olan Cleveland Tepeleri ulusal park ilan edilen North York kırlarına kadar uzanır.

Demiryollarının yapılmasına, doğal durumunda ulaşıma elverişli olmayan halicin limana dönüştürülmesine ve ancak 1850'den sonra bulunan çeşitli maden yataklarının işletilmesine bağlı olarak, 1825'ten başlayarak sanayi kentleri hızla birleşip bütünleşme sürecine girmiştir. Bölge bugün çelik, ağır metal kimyası ve yakın zamanda kurulan petrokimya ve petrol arıtım tesisleriyle, ülkenin en yoğun sanayi bölgelerinden biri durumundadır.

Varlığını demiryoluna borçlu ilk kent olan Middlesbrough 1830'da kuruldu ve Stockton'ın tarımsal pazar olarak önemini korumasına karşın, bölgenin merkezi durumuna geldi. Ünlü Kaptan James Cook 1728'de Marton'da doğdu ve bugün il sınırları dışında bulunan, ama o zamanlar bölgenin ana limanı işlevi gören Whitby'de miço olarak denizciliğe başladı. Nüfus (1986 tah.) 577.600.

Cleveland, (Stephen) Grover (d. 18 Mart 1837, Caldwell, New Jersey - ö. 24 Haziran 1908, Princeton, New Jersey, ABD), ABD'nin 22. ve 24. başkanı.

Dul kalan annesine bakma zorunluluğu yüzünden üniversiteye gidemedi. Buffalo'da kâtip olarak girdiği hukuk bürosunda bir yandan da hukuk çalıştı. 1859'da baroya kabul edildikten sonra, avukatlığa başlayarak Demokrat Parti'den siyasete atıldı. Buffalo belediye başkanı (1881-82) olarak yolsuzluklara karşı verdiği mücadeleyle kısa zamanda büyük ün kazandı. 1882'de New York valisi seçildi. Siyasal çıkar çevrelerinden bağımsız davrandığı için New York kentinde Demokrat oyları elinde tutan Tammany Hall'un(*) düşmanlığını kazan-

masına karşın, 1884'te Demokratların başkan adayı olmayı başardı. Sert geçen bir kampanyanın ardından, 1.100 gibi küçük bir farkla oy çoğunluğunu kazandığı New York eyaleti sayesinde, 1856'dan sonra seçilen ilk Demokrat başkan oldu.

Başkanlığı sırasında reform ve bağımsızlık politikalarını sürdürerek, birçok kamu görevinde kişisel kollamaya dayanan atama

Grover Cleveland
Library of Congress, Washington, D.C.

sistemine son verdi ve yandaşı Demokratların devlet görevlerine atanma isteklerini genellikle geri çevirdi. Yüzlerce özel emekli aylığını veto etti; Batı'da 32.400.000 hektarlık devlet arazisini kapsayan hileli bağışları iptal etti. Hazine fazlası sağlayan korumacı yüksek gümrük tarifelerine karşı çıkarak, bu tarifelerin düşürülmesi yolunda yoğun çaba gösterdi. Bu yüzden iş çevrelerince radikal olmakla suçlandı. Cumhuriyetçilerin ağırlıkta olduğu Senato, gümrük tarifeleri ile ilgili önerilerini, tasarının özünü bozan değişiklikler getirerek engelledi.

Gümrük tarifeleri konusunun öne çıktığı 1888 seçim kampanyasında, genelde oyların çoğunluğunu almasına karşın, *electoral college*'daki ikinci seçmen oylarının ancak 168'ini kazanarak Cumhuriyetçi aday Benjamin Harrison karşısında yenilgiye uğradı. Avukatlık mesleğini sürdürmek üzere New York kentine döndü.

1892'de yalnızca Tammany Hall'ın muhalefetiyle yeniden Demokrat başkan adayı oldu. Üç adayın yarıştığı seçimde temel nokta gene gümrük tarifesiydi. Cleveland, Ulysses S. Grant'tan beri en büyük oy çoğunluğunu elde ederek, kırsal kesimin çıkarlarını savunan Halk Partisi adayı ile Cumhuriyetçi başkan Harrison'ı yenilgiye uğrattı. Demokratlar hem Temsilciler Meclisi'nde, hem de Senato'da çoğunluğu aldı. Cleveland'ın ikinci başkanlık döneminin hemen başlarında, ABD mali bir paniğin ve o güne değin yaşanmış en ağır ekonomik bunalımın içine girdi. Paniğin doğrudan nedeni olan altın rezervindeki düşüşü 1890 Sherman Gümüş Alım Yasası'na bağlayan Cleveland, Kongre'yi özel bir oturuma çağırdı. Parti disiplini kullanarak ve atamalar konusunda çeşitli ödünler vererek Sherman Yasası'nın iptalini sağladı. Bu durum Kongre içinde ve Kongre dışında Batılı ve Güneyli birçok Demokratın partiden uzaklaşmasına neden oldu.

Altın rezervi sorunu gene çözülmeyince, yönetim altın rezervini çoğaltmak amacıyla 1894-95'te üç kez tahvil çıkararak bunları, başında J. P. Morgan'ın bulunduğu bankalar birliğine sattı. Altın standardını korumak için bankerlerle iş yapılması, altın ve gümüşe dayalı ikili standardı savunan çiftçilerin tepkilerini daha da artırdı.

Bunalım, çiftçilerin yanı sıra işçiler arasında da huzursuzluk yarattı. Demiryolu işçilerinin, ortabatı demiryollarının büyük bölümünü kapsayan grevi Chicago yakınlarında şiddet hareketlerine yol açtı. Cleveland, Illinois valisi John P. Altgeld'in karşı çıkmasına aldırmayarak, postaları korumak için bölgeye federal birlikler gönderdi. Grevi bir hafta içinde kırarak iş çevrelerinin ve kamuoyunun övgüsünü kazanmakla birlikte, işçi kesiminden aldığı son desteği de yitirdi.

Dış politikada yalnızlık politikası izleyen ve yayılmacılığa karşı çıkan Cleveland, Harrison yönetimince hazırlanan ve Hawaii'nin ilhakını öngören bir antlaşmayı Senato'dan geri çekti. ABD kamuoyunun baskısına karşın, Kübalı ayaklanmacılara yardım etmeyi reddetti ve İngilizlerin Nisan 1895'te Nikaragua'daki Corinte limanını işgal etmesine hiçbir tepki göstermedi. Ama kamuoyunun ve Kongre'nin eleştirileri ve İngiliz Guyanası ile Venezuela arasındaki sınır anlaşmazlığı karşısında, Monroe Doktrini'ne başvurmak ve anlaşmazlığın hakem yoluyla çözülmesini istemek zorunda kaldı. İngiltere öneriyi reddedince, Kongre'ye İngiltere'nin geri çekilmemesi durumunda savaş açılacağı tehdidini taşıyan bir mesaj gönderdi. İngilizler bazı oyalamalardan sonra Cleveland'ın hakem önerisini ve dolayısıyla Monroe Doktrini'ni kabul ettiler.

Gümüşün serbest bırakılmasından yana olan güçler 1896'da Demokrat Parti'nin yönetimini ele geçirdiler ve William Jennings Bryan'ı aday gösterdiler.

New Jersey'deki Princeton'a yerleşen Cleveland, Princeton Üniversitesi'nin yönetiminde etkin bir rol üstlenerek burada kamu ilişkileri dersleri verdi ve mütevelli heyeti üyesi olarak görev yaptı (1901-08). Partizan kin ve düşmanlık ortamının giderek dağılmasıyla, yönetimde dürüstlüğün simgesi olarak halk arasında kazandığı sevgiye yeniden kavuştu. Yaşamına ilişkin temel başvuru kaynağı, mektuplarını *Letters* (1933; yb 1970) adıyla yayımlayan Allan Nevins'in *Grover Cleveland* (1932) adlı yapıtıdır.

Cleveland, John (d. 16 Haziran 1613, Loughborough, Leicestershire - ö. 29 Nisan 1658, Londra, İngiltere), İngiliz şair. Zamanının en sevilen şairi, daha sonra ise metafizik şairler(*) içinde en çok eleştirileni olmuştur.

Cambridge Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve öğretim görevlisi oldu. 1643'te Oxford'da kralcı orduya katıldı. 1645-46 yıllarında Newark'taki garnizonda adli müşavir olarak görev yaptı. Garnizon Parlamento Ordusu'na teslim olunca bu görevi son buldu. Sonraki yaşamını dostları arasında geçirdi ve özel dersler vererek geçimini sağladı. İskoçya ordusu, kendilerine sığınan I. Charles'ı Parlamento Ordusu'na geri verince Cleveland sert bir yergi yazdı ve İskoçları, hiçbir zaman unutamadıkları ağır bir dille eleştirdi. İlk şiirlerini topladığı *The Character of a London Diurnal* (1647; Bir Londra Günlüğünün Karakteri) adlı kitaptan sonraki çeyrek yüzyıl boyunca 20 şiir kitabı yayımladı.

Cleveland daha çok yergileriyle, özellikle de arkadaşı Samuel Butler üzerinde etkili oldu. Ama şiirin dokusuna uymayan ve havasını yapaylaştıran zorlama eğretilemeleri yüzünden Dryden'dan bu yana metafizik şairleri eleştirenlerin hedef tahtası oldu. Yapıtlarının açıklayıcı notlara da yer veren basımını, 1967'de Brian Morris ve Eleanor Withington yayına hazırladı.

Cleveland Dağı, Avustralya'da, Tasmanya'nın ortakuzey kesiminde dağ. Yüksekliği 900 m'dir. Geniş kalay yataklarına sahiptir. Kalay, ilk olarak 1900'de bulundu ve 1914'e değin madenciliği yapıldı. 1961'de yapılan yeni araştırmalar maden yatağında yaklaşık 3 milyon ton cevher bulunduğunu ortaya koydu. Yakınlardaki Luina'da bir arıtma tesisi ile lojmanlar yapıldı ve madencilik etkinlikleri 1968'de yeniden başladı. Maden 13 km güneydoğudaki Waratah'a karayoluyla bağlanır.

Cleveland Sanat Müzesi, Ohio eyaletindeki Cleveland kentinde müze. İçerdiği sanat koleksiyonları açısından ABD'nin en önemli müzelerindendir. Bellibaşlı bütün kültürlere ve dönemlere ait 45 binden çok sanat yapıtını barındırır. Eski Mısır, Yunan ve Roma kültürlerine, erken ve çağdaş Amerikan sanatına, Avrupa, Uzakdoğu, Yakındoğu, Hindistan, Afrika, Kolomb öncesi Meksika ve Orta Amerika kültürlerine ait sanat ürünlerinin sergilendiği müze 1913'te kuruldu, 1916'da halka açıldı. Almanya'nın Braunschweig bölgesinde bulunmuş olan ve 11-12. yüzyıllardan kalma kutsal eşyaları içeren Guelph Hazinesi 1931'de müzenin koleksiyonuna katıldı. 1958'de 10 milyon dolara mal olan ek binalar açıldı; 1971'de ise konferans salonu ve dershanelerin de yer aldığı bir eğitim binası hizmete girdi.

Clianthus, baklagiller (*Fabaceae*) familyasından çiçekli çalı cinsi. Yaklaşık 1-2 m yüksekliğe erişebilen bu bitkiler, bahar aylarında parlak kırmızı renkli, 7,5-10 cm uzunluğunda çiçekler açar. Gövde boyunca almaşık olarak dizilmiş tüysü yaprakları bir iki düzine kısa yaprakçıktan oluşur.

Anayurdu Yeni Zelanda olan *C. puniceus*, ılık ve kuru iklimlerde, iyi akaçlanmış topraklarda yetişen bir bahçe bitkisidir. Bazen duvar ya da çardaklara sardırılarak asma gibi yetiştirilebilir. Anayurdu Avustralya olan *C. formosus* Güney Avustralya'nın simgesidir. Doğal ortamından uzaklaştırıldığında iyi sonuç vermeyen bu bitki güneşli ve iyi havalandırılan seralarda, asılı sepetler içinde yetiştirilir. Taçyaprağının tabanında iri morumsu kara lekeler olan kırmızı çiçekleri vardır.

cliché-verre, bir cam plaka üstünde oluşturulan desenin, camın altına yerleştirilen fotoğraf kâğıdına çıkarılmasıyla yapılan baskı. Işık geçirmez bir maddeyle kaplı cam plakanın yüzü kazınarak desen yapılır. Sonra cam plakanın altına fotoğraf kâğıdı yerleştirilerek birlikte poz verilir. Böylelikle

"Orman Kenarındaki Genç Anne",
Camille Corot'nun *cliché-verre* çalışması, 1856
Art Institute of Chicago, Print and Drawing Club'ın armağanı

camın üstüne çizilmiş olan desen fotoğraf kâğıdına aktarılır. Bu baskıda elde edilen akışkan çizgiler oymabaskı çizgilerini andırır.

Cliché-verre tekniği 1850'lerde oldukça yaygındı. Camille Corot, Jean-François Millet, Théodore Rousseau ve Eugène Delacroix gibi Fransız ressamlar bu tekniği uyguladılar. *Cliché-verre* tekniğinin 20. yüzyıldaki en önemli uygulayıcısı Macar asıllı Amerikalı tasarımcı Gyorgy Kepes'tir. Kepes bu tekniğe, sonsuz değişkenlikte etkiler elde edebilmek amacıyla camı su geçirmez maddelerle boyamak gibi yenilikler de getirmiştir.

Clidastes, günümüzdeki kelerlerin akrabası olan soyu tükenmiş deniz sürüngenleri cinsi. Fosillerine Kuzey Amerika'daki Üst Kretase (Tebeşir) Döneminden (Kretase Dönemi y. 136-65 milyon yıl önce)

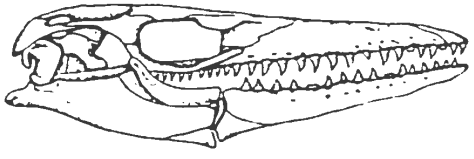

Clidastes'in kafatası
A.S. Romer, *Vertebrate Paleontology* University of Chicago

kalma deniz kayaçlarında rastlanır. Kansas'taki tebeşir yataklarında hemen hiç bozulmadan günümüze kadar gelen fosil kalıntıları bulunmuştur. *Clidastes* türleri, yalnız kafa uzunluğu 60 cm'yi bulan iri hayvanlardır. Ağızlarında kıvrık ve sivri uçlu çok sayıda diş bulunur. Boyunları kısa, gövdeleri ve kuyrukları uzun ve oldukça incedir. Asıl hareket organının kuyruk olduğu, küt ve geniş ayaklarla sonlanan az gelişmiş bacakların yalnızca yön kontrolünü sağlayarak kuyruğa destek olduğu sanılmaktadır. İyi yüzen ve başta balıklar olmak üzere soyu tükenmiş yumuşakçalardan ammonitleri avlayarak beslenen *Clidastes* üyelerinin üremek için karaya çıktığını gösteren kesin bilgi yoktur.

clientela, Eski Roma'da, varlıklı ve nüfuzlu bir efendi (*patronus*) ile özgür bir yanaşma (*cliens*) arasında, tam bir bağımlılığa karşılık koruma görevini üstlenme temelinde kurulan ilişki. Daha İÖ 5. yüzyılda yasalarda yer alan bu ilişki biçimi, İÖ 1. yüzyıla doğru babadan oğula geçen bir nitelik kazandı. Azatlı köleler doğrudan doğruya eski efendilerinin yanaşması olurlardı. Efendi yanaşmayı yanında tutarak besleyebileceği gibi, genellikle paraya dönüştürülen günlük yiyeceğini (*sportula*) sağlama yoluna da gidebilirdi. Yanaşma ise her sabah efendisinin hatırını sorma (*salutatio*) gibi davranışlarla saygı göstermek ve efendisine özel ve genel yaşamında yardımcı olmakla yükümlüydü. Efendilerin yanaşmaları üzerindeki siyasal etkisi, cumhuriyet döneminde halk meclislerinde (*comitia*) yapılan oylamalarda önemli bir rol oynardı. Mahkemelerde efendi ile yanaşma birbirine karşı tanıklık yapmazdı. İmparatorluk dönemiyle birlikte, yanaşmalar genellikle asalak kişiler olarak görülmeye başladı; bunlara *salutatio* (selam) yükümlülüğünden dolayı *salutatores* (selamlayıcılar), artık pek kullanılmayan *toga* (uzun ve dikişsiz beyaz giysi) giyme yükümlülüğünden dolayı da *togati* (*toga*'lılar) gibi adlar takıldı. *Clientela* zamanla Roma'nın yanı sıra eyaletlerde de en önemli toplumsal ilişki durumuna geldi. Sistemin yabancı halklarla ilişkiyi de kapsayacak biçimde genişlemesi, Roma'nın gücünü artırmasını ve sürdürmesini sağlayan ana etkenlerden biri oldu. Roma'daki yanaşma sınıfı zamanla pleblere karışarak ortadan kalktı.

İÖ 1. yüzyılda Pompeius ve Julius Caesar gibi etkili kişiler *clientela* aracılığıyla kentleri, halkları ve hükümdarları kendilerine bağlama yolunu buldular. İlk imparator Augustus *clientela* sistemi içine alınan birçok yabancı hükümdarı doğrudan kendine bağladı. Bu hükümdarlar ve halklar resmen Roma'nın müttefiki olmakla birlikte, gerçekte imparatora bağlı sayılıyordu. Bu sistem Romalıların imparatorluk sınırlarını güvenceye almasını ve doğrudan bir yük altına girmeksizin yabancı halkların iç yönetimini gözetim altında tutmalarını sağladı.

Clifford, Sir Hugh Charles (d. 5 Mart 1866, Londra - ö. 18 Aralık 1941, Roehampton, Londra), uzun süre Malaya'da bulunmuş İngiliz sömürge görevlisi, vali, romancı ve deneme yazarı.

Chudleigh 7. baronu Clifford'ın torunuydu. Ünlü bir general olan babasının mesleğini seçmesi bekleniyordu. Ama akrabalarından Sir Frederick Weld'in yüksek komiseri olduğu Himaye Altındaki Malaya eyaletlerinde devlet görevlisi olmaya karar verdi. 1883'te 17 yaşındayken Malaya'ya giderek Perak'taki harp okuluna girdi. Malay dilini öğrendi ve uzun süre ülkenin uzak bölgelerinde kaldı. Buradaki yaşantıya duyduğu ilgi sonucunda Malaylarla 20 yıldan çok sürecek yakın ilişkiler kurdu. 1887'den sonra iki yıl boyunca Pahang eyaletindeki İngiliz temsilcisi olarak görev yaptı. Bu dönemde egzotik olana karşı gelişen romantik yaklaşımı, 1896'dan başlayarak yayımlanan birçok deneme, öykü ve romanına yansıdı. Sonradan daha yüksek görevlere getirilmesi, eskiden olduğu gibi Malay toplumunun bütün katmanlarıyla kaynaşmasını olanaksız kıldı. Kuzey Borneo ve Labuan valiliği yaptığı kısa bir dönem dışında, 1895-1903 arasında Pahang'daki İngiliz temsilcisi oldu. 1909'da "sir" unvanı aldı.

Dostu ve akıl hocası Joseph Conrad, Clifford'ın bir kitabıyla ilgili tanıtma yazısında "insanın hem yönetici olması, hem kusursuz biçimde flüt çalması beklenemez" dediyse de, yapıtları İngiltere'de belli bir ilgi gördü. Clifford, edebi eksikliklerine karşın, hızla yok olan Malay toplumunu etkileyici biçimde yansıtıyordu. Romantik bir kararsızlığın egemen olduğu yazılarında başrollerinden birini üstlendiği bu yok oluştan büyük üzüntü duyduğu sezilir. 1903'te Malaya'dan ayrılarak Trinidad, Seylan, Altın Kıyısı ve Nijerya'da görev yaptı. Ama uzun yıllar Malaya üzerine yazmayı sürdürdü ve burada geçen pek çok öyküsünü yeniden yayımladı; hiçbir yer onu Malaya kadar etkilememişti. Son olarak 1927-29 arasında Boğaz Kolonileri valisi ve Malaya Eyaletleri'ndeki İngiliz temsilcisi görevlerini üstlendi.

Clifford, John (d. 16 Ekim 1836, Sawley, Derbyshire - ö. 20 Kasım 1923, Londra, İngiltere), Evanjelik Baptist rahip ve İngiliz işçi hareketi içinde etkinlik gösteren toplumsal reformcu. Baptist Dünya Birliği'nin (BWA) ilk başkanı olmuştur.

On yaşında bir dantel fabrikasında çalışmaya başladı. 1855'te Leicester'daki Genel Baptist Akademisi'ne gönderildi. 1858'de Paddigton'da Praed Sokağı Şapeli'ne rahip oldu. Cemaatinin büyümesi 1877'de Westbourne Park'ta yeni bir kilisenin açılmasını gerektirdi.

1888'den başlayarak Baptist Birliği'nin başkanı olan Clifford, Kitabı Mukaddes eleştirilerine karşı çıkan ve etkili bir vaiz olan C. H. Spurgeon'un heretiklik suçlamalarına karşı birliği savunmasıyla tanındı. 1891'de Genel Baptistlerin içinde yer alan yeni grubun birliğe katılmasına yardımcı oldu. 1898'de Ulusal Özgür Kilise Konseyi'nin başkanı oldu. Toplumsal reformla ilgilenmesi Liberal Parti'nin radikal kanadıyla ve James Keir Hardie (1865-1915) gibi İşçi

John Clifford, John Collier'in portresinden kimliği bilinmeyen bir sanatçının yaptığı yağlıboya çalışma; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Partisi'nin önderleriyle işbirlığı yapmasına yol açtı.

Dinsel okullar için kamu fonlarının oluşturulmasına ilişkin 1902 Eğitim Yasası'na karşı pasif direnişi savunması ülke çapında önem kazanmasına ve birçok kez kişisel mallarına el konmasına yol açtı. 1905'ten 1911'e değin Baptist Dünya Birliği'nin başkanlığını yürüttü. *The English Baptists* (1881; İngiliz Baptistleri), *The Christian Certainties* (1893; Hıristiyanlığın Kesin Doğruları) ve *The Ultimate Problems of Christianity* (1906; Hıristiyanlığın Temel Sorunları) gibi yapıtları vardır.

Clifford, Nathan (d. 18 Ağustos 1803, Rumney, New Hampshire - ö. 25 Temmuz 1881, Cornish, Maine, ABD), ABD Yüksek Mahkemesi üyesi (1858-81).

1827'de baroya kabul edildi. 1830'da Maine eyalet meclisine seçildi ve son iki dönemde başkanlık yapmak üzere dört dönem görev yaptı. Jackson'cı ilkelerin parlak bir savunucusu oldu. 1834'te eyalet başsavcılığına atandı. 1839'da ABD Kongresi'ne seçildi. 1846'da Başkan James K. Polk tarafından federal başsavcılığa getirildi ve başkanın özel görevlisi olarak México'ya giderek Meksika Savaşı'nı (1846-48) sona erdiren Guadaloupe Hidalgo Antlaşması'nı imzaladı. México'daki görevini tamamlayarak Maine'e döndükten sonra, serbest avukatlık yapmaya başladı. İki kez ABD Senato seçimlerine katıldıysa da seçilemedi. 1858'de Başkan James Buchanan tarafından ABD Yüksek Mahkemesi üyeliğine atandı.

Yirmi üç yıl süren Yüksek Mahkeme üyeliği sırasında, çoğu kendi uzmanlık alanına giren ticaret ve deniz hukuku ile Meksika toprak bağışlarıyla ilgili olmak üzere 400'ün üzerinde davada görüş bildirdi. Anayasal konulara girmekten ve kamuoyunun ilgisini çekecek değerlendirmelerden kaçındı. Başyargıç Salmon P. Chase'in 1873'te ölmesi üzerine, kısa bir süre mahkemeye başkanlık etti. 1877'deki tartışmalı Hayes-Tilden seçiminde gönderilen eyalet raporlarını soruşturmakla görevli komisyonun başkanlığını yaptı.

İç Savaş'tan kaynaklanan anayasal davalarda çoğu kez tutucu çoğunluğun yanında oy kullandı.

Clifford (Chudleigh), Thomas Clifford, 1. Baron, SIR THOMAS CLIFFORD (1664-72) olarak da bilinir (d. 1 Ağustos 1630, Exeter yakınlarında Ugbrooke, Devon - ö. 17 Ekim 1673, Ugbrooke, Devon, İngilte-

re), İngiliz devlet adamı ve II. Charles'ın Cabal (Komplocu) kabinesinde hazine bakanı.

1647'de Oxford'daki Exeter College'ı bitirdi. 1648'de Middle Temple'a (İngiltere'de hukuk staj kurumu) girdi. 1660-61 arasında Parlamento'da adalet bakanı (*lord chancellor*) Clarendon kontuna karşı Henry Bennett'i (1665'ten sonra Lord Arlington) destekledi. 1664'te "sir" unvanı alarak Danimarka ve İsveç'e büyükelçi atandı. 1665 ve 1666'da donanmada görev aldı. Daha sonra Özel Danışma Kurulu üyeliğine ve hazineyle ilgili görevlere getirildi.

Cabal kabinesinin üyesi olarak, Felemenk ve İsveç ile imzalanmış üçlü ittifaka karşın İngiltere'nin Fransa ile olan anlaşmazlığının giderilmesi için kralla birlikte çalıştı. 1670'te Fransa ile gizli Dover Antlaşması'nı yapmak üzere Arlington'ın yanı sıra görevlendirilen tek bakandı. Hem gizli anlaşmayı, hem Cabal'ın öbür üyelerine sunulan göstermelik anlaşmayı imzaladı. 1672'de Arlington ile Sir William Coventry yurt dışında iken hükümetin önde gelen bakanı oldu. Aynı yıl, İrlanda sorununa çözüm bulmakla görevlendirilen komisyon üyeliğine atandı. 22 Nisan 1672'de soylular sınıfına yükseltildi. 28 Kasım'da York dükünün girişimiyle hazine bakanı olması Arlington'ın kıskançlığına yol açtı. Devlet görevine atanabilmek için resmî dini kabul etmiş olma koşulunu getiren 1673 İnanç Bildirimi Yasası ise Clifford'ın düşme nedeni oldu ve yasa tasarısının kabul edilmesi üzerine York dükünün ardından görevden çekildi. Katolikliği benimseyerek, Haziran 1673'te hazine bakanlığından ve Özel Danışma Kurulu üyeliğinden ayrıldı. Londra'yı terk ederek Devon'daki malikânesine çekildikten birkaç ay sonra da intihar ettiği sanılır.

Clifford, William Kingdon (d. 4 Mayıs 1845, Exeter, Devon, İngiltere - ö. 3 Mart 1879, Madeira Adaları, Portekiz), İngiliz filozof ve matematikçi. İrlandalı matematikçi Sir William Rowan Hamilton'ın dördey (kuvaterniyon) kuramını genelleştirerek ikil dördeyler (bikuvaterniyon) kuramını geliştirmiş ve bunların daha genel birleşmeli cebirlerle bağlantılarını kurmuştur.

1871'de Londra'daki University College'da matematik profesörü olan Clifford, üç yıl sonra da Royal Society üyeliğine seçildi.

Riemann'ın ve Lobaçevski'nin Eukleidesçi olmayan geometrilerinden etkilenerek 1870'te "On the Space-Theory of Matter"ı (Maddenin Uzay Kuramı) yazdı. Bu yapıtta, madde ve enerjinin yalnızca farklı türden uzay eğrilikleri olduğunu ileri sürerken, Einstein'ın genel görelilik kuramının da habercisi oluyordu. Eukleidesçi olmayan uzaylarda ve bugün "Clifford-Klein uzayları" olarak bilinen bazı kapalı Eukleidesçi yüzeylerdeki hareketi incelemek amacıyla ikil dördeyleri kullandı. Sabit eğrilikteki yüzeylerin farklı topolojik yapıları olabileceğini gösterdi ve bir Riemann yüzeyinin, içinde delikler bulunan bir kutuya topolojik olarak eşdeğer olduğunu kanıtladı.

Clifford'ın, Hermann von Helmholtz ve Ernst Mach'ın düşünceleri ile koşutluk gösteren bilim felsefesi görüşlerini, İngiliz düşünürü Karl Pearson daha da geliştirdi. Felsefede Clifford'ın adı, ortaya attığı iki kavramla birlikte anılır: Zihin maddesi (bilinci oluşturan basit öğeler) ve kabile benliği. İkinci kavram, Clifford'ın etik görüşlerini anlamaya yardımcı olur. Bu görüş, vicdanı ve ahlak yasasını, birey davranışlarını kabile yararına yönelten bir benlik oluşmasıyla açıklar. Clifford, Riemann ve Lobaçevski'nin Eukleidesçi olmayan geometrilerinin, Kant felsefesinin bazı yönleri için önemli sorunlar oluşturduğunu gördü.

Clifford'ın yapıtlarının çoğu ölümünden sonra yayımlandı. Bunlar arasında iki ciltlik *Elements of Dynamic* (1878, 1887; Dinamiğin Öğeleri), *Seeing and Thinking* (1879; Görmek ve Düşünmek), *Lectures and Essays* (1879; Konferanslar ve Denemeler), *Mathematical Papers* (1882; Matematik Yazıları) ve Karl Pearson tarafından tamamlanan *The Common Sense of the Exact Sciences* (1885; Pozitif Bilimlerin Sağduyusu) sayılabilir.

Clift, (Edward) Montgomery (d. 17 Ekim 1920, Omaha, Nebraska - ö. 23

Clift
ABC Ajansı

Temmuz 1966, New York, ABD), duyarlı ve romantik tipler yaratarak sinemanın ünlüleri arasına giren sinema oyuncusu.

On dört yaşında sahneye çıktı. Broadway'de gitgide daha önemli rollerde gözüktü ve adını duyurdu. Film önerilerini bir süre geri çevirdikten sonra 1947'de Fred Zinnemann'ın yönettiği *The Search* (Arayış) filmiyle sinemaya başladı ve bu rolüyle Oscar'a aday gösterildi. Rollerine kattığı yoğun psikolojik havayla ve çizdiği sorunlu, duygusal genç tipiyle kısa zamanda sinemanın aranan oyuncularından oldu. Howard Hawks'un *Red River*'ı (1948; *Kanlı Nehir*), George Stevens'ın *A Place in the Sun*'ı (1951; *İnsanlık Suçu*), Alfred Hitchcock'un *I Confess*'i (1952; *İtiraf Ediyorum*), gene Zinnemann'ın *From Here to Eternity*'si (1953; *İnsanlar Yaşadıkça*) oyunculuk yeteneğini gösterdiği filmlerdi.

Fırtınalı bir özel yaşamı olan Clift'in alkol ve uyuşturucu düşkünlüğüne ilişkin söylentiler 1957'de *Raintree Country*'nin (*Hayat Ağacı*) çekimi sırasında geçirdiği otomobil kazasından sonra yoğunlaştı. Parçalanan yüzü estetik ameliyatlarla düzeltilmeye çalışıldıysa da, eski bakışlarını yitirdi ve orta yaşlı erkek rollerinde oynamaya başladı. Setlerde dikkatini toplamakta güçlük çekmesine karşın Elia Kazan'ın *Wild River* (1960; *Vahşi Nehir*), John Huston'ın *The Misfits* (1961; *Uygunsuzlar*) ve *Freud* (1962; *Gizli Hakikatler*) filmlerinde başarılı oldu. Kırk altı yaşında geçirdiği bir kalp krizi sonucunda öldü.

Clifton, ABD'de, New Jersey eyaletinin kuzeydoğusundaki Passaic ilinde (*county*) kent. Passaic Irmağı üzerinde, Paterson ve Passaic kentleri arasında yer alır. 1685'te Felemenkliler tarafından Lenni Lenape Yerlilerinden satın alınan Acquackanock bölgesinde kuruldu. 1917'ye değin Passaic'in bir bölümüydü, bu tarihten sonra Clifton adıyla tüzel kimlik kazandı. Yoğun bir sanayi bölgesinde yer alan kent, Paterson-Clifton-Passaic kentlerinin oluşturduğu standart metropoliten istatistik bölgesine (SMSA) bağlıdır. Başlıca sanayi ürünleri çelik, tekstil, kimyasal maddeler, elektrik ürünleri ve kartondur. Nüfus (1990) 71.742.

Climacograptus, soyu tükenmiş graptolit cinsi. İlkel kordalılarla akraba olan ve koloni oluşturarak yaşayan bu hayvanların fosillerine Orta ve Üst Ordovisiyen Dönem'in (Ordovisiyen Dönem y. 500-430 milyon yıl önce) deniz kayaçlarında rastlanır. *Climacograptus* türlerinin tanıtıcı özelliği, belli bir biçimi olmayan yüzücü gövdenin altında ince bir sapa asılı, testere gibi dişli tek bir dal bulunmasıdır. Ordovisiyen Dönem içindeki daha küçük zaman dilimlerin arasında ilişki kurmakta yararlanılan bu cinsin birçok türü tanımlanmıştır.

Climatius, ilkel omurgalılardan soyu tükenmiş çeneli balık cinsi. Fosilleri Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Devoniyen Dönem (y. 395-345 milyon yıl önce) kayaçlarında yaygındır. *Climatius* cinsi, genellikle küçük,

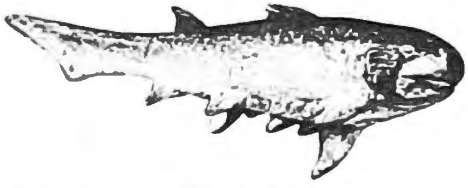

Climatius'un insan elyle yapılmış modeli
British Museum (Natural History), fotoğraf İmitor

baklava biçiminde pulları ve dikenli yüzgeçleriyle tanımlanan çivili köpekbalıklarını içeren *Acanthodii* sınıfının en eski temsilcilerindendir. Bu cinsin türlerinde iki sırt yüzgeci ve hepsi dikenli olan çok sayıda karın yüzgeci bulunur.

Climax, ABD'de Colorado'nun orta kesimindeki Lake ilinde (*county*) tüzel kimliği olmayan maden kasabası. Kayalık Dağların Park Sıradağlarındaki Fremont Geçidinde (3.490 m), Leadville'in 19 km kuzeydoğusunda yer alır. Dünya molibden üretiminin büyük bölümü, Climax Molybdenum Company'nin kuzey Amerika'daki en büyük yeraltı molibden madeni olan Bartlett Dağındaki maden ocağından çıkarılır. İlk kez 1903'te altın arayıcılarının bulduğu ve kurşun sanarak ilgilenmediği molibden madeni, daha sonra Colorado Madencilik Okulu'nda incelendi. Çeliği sertleştirici bir alaşım olarak taşıdığı değerin anlaşılmasıyla dünya çapında bir talep ortaya çıktı. Günümüzde Colorado'nun en zengin maden kasabalarından biri olan Climax'te, artıklardan pirit, monazit (ender bulunan bir fosfat minerali), kalay ve tungsten konsantreleri de elde edilmektedir.

Clinch Irmağı, ABD'de, Virginia eyaletinin güneybatısındaki Tazewell ilinden (*county*) doğan akarsu. Yaklaşık 480 km boyunca güneybatıya doğru akarak Büyük Apalaş Vadisinden geçer ve Tennessee eyaletinin doğu kesimine girer. Powell Irmağı ile birleştiği yerin yakınında Norris Baraj Gölünü besler. Ardından Watts Bar Baraj Gölünü geçerek Tennessee Irmağı ile birleşir. Adını Clinch adlı bir avcıdan aldığı söylenen ırmak, Tennessee Vadisi İdaresi (TVA) sisteminin önemli bir bölümünü oluşturur.

Clinton, Bill, tam adı WILLIAM JEFFERSON CLINTON, asıl adı WILLIAM JEFFERSON BLYTHE IV (d. 19 Ağustos 1946, Hope, Arkansas, ABD), 1993'te ABD'nin 42. başkanı olan Amerikalı siyasetçi ve eğitimci.

Doğumundan üç ay önce babası William Jefferson Blythe III bir araba kazasında öldü. Dul kalan annesinin Roger Clinton'la evlenmesinden sonra, iyi gitmeyen bu evliliği ayakta tutmak için 15 yaşında üvey babasının soyadını aldı. Lise yıllarında düşlerinin kahramanı Başkan John F. Kennedy ile tanışması siyasete ilgisinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Washington, D.C.'deki Georgetown Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler dalında öğrenim görerek 1968'de mezun oldu. Rhodes bursuyla iki yıl İngiltere'deki Oxford Üniversitesi'nde okudu. Vietnam Savaşı'na karşı protesto eylemlerine katıldı ve askere gitmemek için çaba gösterdi. Daha sonra girdiği Yale Hukuk Okulu'nu 1973'te bitirdi. Aynı yıl Arkansas Hukuk Okulu'nda ders vermeye başladı. Yale'de okurken tanıştığı Hillary Rodham'la 1975'te evlendi.

Bu arada siyasette daha etkin biçimde yer alarak 1972'de Demokrat başkan adayı George McGovern'ın Texas eyaletindeki seçim kampanyasını yönetti. Temsilciler Meclisi'ne girmek için 1974'te adaylığını koydu, ama başarısızlığa uğradı. Ardından 1976'da Jimmy Carter'ın seçim kampanyasında görev alarak Arkansas eyaletindeki çalışmaları yürüttü. Aynı yıl Arkansas eyaleti başsavcılığına seçildi. Arkansas'ta 1978'de valilik seçimini kazanarak 32 yaşında, son 40 yılın en genç valisi oldu.

İki yıllık valilik döneminden sonra 1980'de yeniden girdiği seçimden yenik çıktı. Ama 1982'de yeniden bu göreve gelmeyi başardı ve bunu izleyen üç seçimi de oldukça büyük bir farkla kazandı. Valiliği boyunca pragmatik bir siyaset güttü. Eyaletin geri kalmış eğitim sisteminde reformlar yaptı. Uyguladığı vergi politikalarıyla sanayinin büyümesini destekledi.

Başarılı bir vali olarak ülke çapında tanınmaya başlayan ve 1986-87 döneminde Ulusal Valiler Derneği'nin başkanlığını yapan Clinton, aynı zamanda ılımlı Demokrat çevrelerde önemli bir yer edindi. Demokrat Parti'nin 1988'deki kurultayında Michael Dukakis'i aday gösteren konuşmayı yaptı. Ekim 1991'de başkanlığa aday olduğunu açıkladı. Karısını aldattığı yolundaki suçlamalara ve askere gitmeyi reddetmesine yöneltilen eleştirilere karşın, etkili bir kampanya yürüterek Demokrat başkan adaylığına seçilmeyi başardı. Başkan yardımcılığına, kendisi gibi genç olan Tennessee senatörü Al Gore'u aday gösterdi. Demokrat seçmen kitlesini birleştirmesi ve kamuoyundaki tartışmalarda etkili olması, anketlerde Başkan George Bush'u geride bırakarak güçlü bir konum kazanmasını sağladı. Kasım 1992'de oyların yüzde 43'ünü alarak ve ikinci seçmenler düzeyinde Bush'u 168'e karşı 370 oyla geçerek başkan seçildi.

Clinton, DeWitt (d. 2 Mart 1769, Little Britain, New York - ö. 11 Şubat 1828, Albany, New York, ABD), Hudson Irmağıyla Büyük Gölleri birleştiren Erie Kanalının yapılması düşüncesini ortaya atan ABD'li siyaset adamı.

New York valisi George Clinton'ın yeğeni olan DeWitt Clinton, Cumhuriyetçi (Jefferson'cı) bir avukat olarak siyasete atıldı. Eyalet senatörü (1798-1802, 1806-11), ABD senatörü (1802-03), New York kenti belediye başkanı (1803-11, 1813-15) ve vali yardımcısı (1811-13) olarak görev yaptı. 1812'de başkanlığa aday olduysa da, James Madison'ın 128 oyuna karşılık 89 ikinci seçmen oyu alarak seçimi kaybetti.

1811'de New York Senatosu'na, Kuzeydoğu kıyı ticaretini Erie Gölü üzerinden Büyük Göllerle birleştirmeyi öngören bir yasa tasarısı sunarak New York eyaletinden geçecek bir kanal konusunda araştırma yapmak üzere bir komisyon atanmasını sağladı. Komisyon başkanı Gouverneur Morris ile projeye federal yardım sağlamak amacıyla Washington, D.C.'ye gittiyse de, bir sonuç alamadı. 1812 Savaşı sonrasında kanal düşüncesinin yeniden canlanmasından yararlanarak eyalet merkezi Albany'ye giderek ayrıntılı bir kanal planının kabul edilmesi için çalıştı. Uzun çabalardan sonra, eyalet yasama meclisinin kanalı eyalet projesi olarak finanse etmeyi kabul etmesini sağlayarak (Nisan 1816), ilgili komisyona atandı.

Bir süre sonra seçildiği valilik görevini uzun bir dönem (1817-23, 1825-28) sürdürdüğü için, projenin yürütülmesini denetleme olanağı da buldu. 25 Ekim 1825'te kanalın açılmasıyla New York kenti Ortabatı ile başlıca ticaret limanı olarak gelişmeye başladı.

Clinton parasız eğitim konusundaki yoğun çalışmaları, sanat ve bilime gösterdiği yakın ilgi ile de tanınır. ABD'de bilimsel bilgi birikiminin ulaştığı düzeyi özetleyen *An Introductory Discourse*'un (1814; Bir Sunuş Konuşması) yanı sıra *A Memoir on the Antiquities of the Western Parts of the State of New York* (1817; New York Eyaletinin Batı Kesimlerindeki Antik Yapıtlar Üzerine Bir İnceleme) ve *Letters on the Natural History and Internal Resources of the State of New York* (1822; New York Eyaletinin Doğa Tarihine ve Yerel Kaynaklarına İlişkin Mektuplar) adlı iki kitabı vardır. Dorothie Bobbé'nin yazdığı yaşamöyküsü 1933'te çıkmıştır.

Clinton, Sir Henry (d. 1738, Newfoundland - ö. 23 Aralık 1795, Cornwall, İngiltere), Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Amerika'daki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı.

Newfoundland valisi George Clinton'un oğlu olan Henry Clinton, 1751'de orduya girdi ve Avrupa'daki Yedi Yıl Savaşı'nın (1756-63) son üç seferinde görev aldı. 1762'de albaylığa, 1772'de ise tümgeneralliğe yükseldi. 1775'te Sir William Howe'a yardımcı olarak Kuzey Amerika'ya gönderildi. Bunker Hill ile Long Island'daki çarpışmalarda yararlıklar gösterdi. Howe'un Pennsylvania'ya gitmesi üzerine New York'ta komutan olarak kaldı. 1777'de "sir" unvanı aldı ve Howe'un emekliye ayrılmasından (1778) sonra başkomutanlığa getirildi. 1780'de Güney ve Kuzey Carolina'daki bir saldırıda ordunun ana kuvvetlerine komuta etti. Charleston'ın düşmesinden sonra New York'a dönerek sonraki harekâtların yönetimini yardımcısı Lord Cornwallis'e bıraktı. İngiliz kuvvetlerinin Yorktown'da teslim olmasından ve Amerika'nın bağımsızlığını tanıyan barış antlaşmasından sonra, 1781'de komutanlıktan istifa ederek İngiltere'ye döndü. Cornwallis'e sempatiyle bakan kamuoyunun kendisini Yorktown yenilgisinden dolayı suçladığını görünce, *Narrative of the Campaign of 1781 in North America*'yı (1783; Kuzey Amerika'daki 1781 Harekâtının Öyküsü) yazdı. Bu kitap Cornwallis'in öfkeli bir yanıt vermesine yol açtı. 1794'te Cebelitarık valiliğine atandıysa da, bu görevi fiilen yürütme fırsatını bulamadı.

Clionidae, *Porifera* filumunun *Demospongiae* sınıfından, bütün okyanuslara yayılmış sünger familyası. Bu süngerlerin başlıca özelliği, kireçtaşı, mercan, deniz yumuşakçalarının kabukları gibi kireçli maddeleri eriterek içlerine yerleşmeleridir. Larvaları bu tür kireçli maddelerin içinde galeriler açarak erişkin hale gelir.

Clionidae familyasından süngerler okyanus tabanında birikerek kalın katmanlar oluşturabilen deniz kabuklarını yok ettikleri için ekoloji açısından önem taşır. Atlas Okyanusunun New England'dan Güney Carolina'ya kadar uzanan kıyı sularında çok yaygın olan *Cliona sulphurea* açık sarı renktedir, canlı ve ölü yumuşakçaların kabuklarında yaşar ve düzensiz kütleler halinde büyür.

Ayrıca karındanayaklıların bir familyasına da *Clionidae* adı verilmiştir.

clipper, 19. yüzyılda yaygın olarak kullanılan ve zarif görünümünün yanı sıra hızıyla tanınan tam armalı yelkenli gemi. İlk olarak Baltimore'da geliştirilen *clipper*'lar, daha çok hafif posta teknelerı olarak kullanıldı. Daha sonraları ABD ve İngilteredeki tersanelerde uzun, ince ve aerodinamik yapılı, üç direği de geniş yelkenlerle donatılmış gelişkin *clipper*'lar yapıldı. Bu gemilerin en önemli üstünlüklerinden biri de, öteki yelkenlilere göre son derece hızlı olmalarıydı. Çin'de toplanan mevsimin ilk çay ürününü California'daki altın madenlerine, Kuzey Amerika üzerinden karayolu ticareti yapan öteki tüccarlardan daha önce taşımak isteyen çay tüccarlarının, hızlı *clipper*'ların geliştirilmesinde etkili olduklarına inanılmaktadır. 1851'de suya indirilen "Flying Cloud" *clipper*'ı New York ile San Fransisco arasını 89 günde, "Jam Baines" *clipper*'ı ise okyanusaşırı seferinde Boston ile Liverpool arasını 12 gün 6 saatte alarak kendi alanlarında rekor kırdılar. "Lightning" saatte 22 deniz mili hıza ulaşarak, yelkenli gemiler arasında tüm zamanların en iyi hız rekorunu eline geçirdi. 1854'te suya indirilen "Lightning", 1855'te suya indirilen "James Braines" ve "Flying Cloud", Donald McKay(*) tarafından, Doğu Boston'daki tersanelerinde yapılmıştı.

Clipperton Adası, Büyük Okyanusun doğu kesiminde Fransa'ya bağlı ada. Panama'nın 2.900 km batısında, Meksika'nın 2.090 km güneybatısında yer alır. Adada insan yaşamaz. Kabaca daire biçiminde, 5 km² yüzölçümlü bir mercan atolüdür. Üstünde 19. yüzyıldan kalma yıkık bir fener bulunan 21 m yüksekliğindeki dağlık burun dışında ortalama yüksekliği 3 m kadardır. Bitki örtüsü alçak çalılar, yabanî tütün ve birkaç hindistancevizi koruluğundan oluşur. Adada yabandomuzları ve kuşlar yaşar. Adını, burayı 1705'te sığınak olarak kullanmaya başlayan İngiliz isyancı ve korsan John Clipperton'dan aldı. Guano Yasası'nda (1856) ABD'ye ait olduğu belirtilmesine karşın, 1855'te Fransa tarafından ilhak edilmişti. Daha sonra Meksika kuvvetlerince ele geçirildi ve 1897-1917 arasında garnizon olarak kullanıldı. Panama Kanalı'nın açılmasıyla önemi arttı. 1930'da, İtalya kralı III. Vittorio Emmanuel ada konusundaki anlaşmazlıkta arabuluculuk yaparak adanın Fransa'ya verilmesini sağladı. Fransa adayı, Uluslararası Jeofizik Yılı (1957-58) süresince bilimsel araştırmalar için üs olarak kullandı. 1979'a değin Fransız Polinezyası'na bağlı olan Clipperton Adası, bu tarihten başlayarak Fransa'nın doğrudan yönetimi altına girmiştir.

Clipperton Kırılma Bölgesi, Büyük Okyanusun tabanında yer alan çatlak kuşağı. Ekvator'un kuzeydoğusunda yer alır. Scripps Okyanusbilim Enstitüsü'nün 1950'de başlattığı araştırma gezileri sırasında belirlenmiş ve haritası çıkartılmıştır. Uzunluğu 7.300 km'yi geçen kuşak doğu-

kuzeydoğu doğrultusundadır. Yaklaşık 2° kuzey enlemi ve 153° doğu boylamındaki Line Adalarının yakınlarından, Orta Amerika açıklarında 10° kuzey enleminde bulunan Orta Amerika Çukurunun yakınlarına kadar küresel küçük bir çember çizerek uzanır.

Büyük Okyanusun kuzeyinde, deniz tabanında yer alan beş büyük çatlak grubundan biridir. Bunların hepsi de, 79° kuzey enlemi ve 111° doğu boylamında bulunan ortak bir kutup çevresinde, eşmerkezli küresel küçük çemberlerden oluşur. Bu geometrik yapı, bütün çatlak kuşaklarının ortak bir geçmişi olduğunu ve Clipperton Kırılma Bölgesinin de kuzeydekiler gibi, en azından 80 milyon yıl önce başlayan deniz dibi yayılması olayıyla (*bak.* deniz dibi yayılması kuramı) bağıntılı olarak ortaya çıkan dönüşüm kırığının (transform fayı) bir izi halinde oluştuğunu göstermektedir.

Clitunno Irmağı, Latince CLITUMNUS, orta İtalya'da Umbria yönetim bölgesinde ırmak. Spoleto ile Trevi arasındaki büyük bir kaynaktan doğar ve 60 km kadar kuzeybatı yönünde aktıktan sonra Tiber (Tevere) Irmağının bir kolu olan Timia ile birleşir. Kavaklar ve salkım söğütlerle çevrilmiş berrak bir havuz olan kaynak, Virgilius ile Plinius'un (Genç) yapıtlarında betimlenmiş ve Caligula ve Flavius Honorius gibi imparatorların uğrağı olmuştur. Kaynakla özdeşleştirilen Roma tanrısının anısına dikilen antik tapınak hemen yakınlarındadır. Söylentiye göre kaynağın sularına atılan kurbanlık hayvanlar göz kamaştırıcı bir beyazlıkta su yüzüne çıkarlardı. Çevrede başka kutsal yerler de vardı. Tarihsel belgelerde yöreden Sacraria (Kutsal Yer) adlı Roma posta istasyonu olarak söz edilmektedir. Kaynağın yakınında genellikle Clitunno Tapınağı olarak adlandırılan yapı eski bir Hıristiyan şapelidir. İçindeki süslü heykeller Spoleto'da bulunan S. Salvatore'dekilerle aynı dönemden (4. yy) kalmadır.

Clive, Robert, PLASSEY 1. BARONU CLIVE (d. 29 Eylül 1725, Styche, Shropshire, İngiltere - ö. 22 Kasım 1774, Londra), Bengal'in ilk İngiliz yöneticisi olan asker. Hindistan'da İngiliz egemenliğini ilk kuranlardandır.

1743'te henüz 18 yaşındayken İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na bağlı bir görevli olarak Madras'a gönderildi. İngiliz ve Fransız Doğu Hindistan kumpanyaları arasındaki düşmanlığın ve bunların birbirine rakip Hint prenslerini desteklemelerinin yarattığı serüven ortamının etkisine kapılarak orduya katıldı ve askerlik yeteneğini kısa sürede gösterdi.

1751'de Fransızların müttefiki Çhanda Sahib'in İngilizlerle işbirliği yapan Muhammed Ali'yi Trichinopoly Kalesi'nde kuşatması üzerine, Çhanda'nın Arkot'taki üssüne karşı bir şaşırtma harekâtı yapılmasını önerdi. Toplam 200 Avrupalı ve 300 Hintli ile birlikte Arkot'u ele geçirdi ve 53 gün süren bir kuşatmaya karşı direndi. Daha sonra parlak gerilla taktikleri uygulayarak son derece başarılı oldu. 1753'te karısıyla birlikte İngiltere'ye döndü.

1755'te Parlamento seçimlerinde başarısızlığa uğradıktan sonra, St. David Kalesi yöneticisi ve yarbay olarak yeniden Hindistan'a gönderildi. Haziran 1756'da Madras'a ulaşınca, hemen Bengal'deki sorunlarla ilgilenmeye başladı. O sırada Bengal'i sembolik olarak Hint-Türk imparatoruna bağlı *nevab*'lar (mülki amir) yönetiyordu. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası da ticari etkinliklerini bunların koruması altında yürütüyordu. Öte yanda Kalkuta Madras'a rakip

Clive, N. Dance'in yağlıboya çalışmasından kopya; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

bir ticaret merkezi olarak gelişiyordu. 1756'da Kalküta'nın tahkim edilmesi konusunda baş gösteren bir anlaşmazlık üzerine, Yeni Bengal *nevab*'ı Siracü'd-Devle saldırıya geçerek buradaki kaleyi aldı. Ağustos 1756'da Madras'a Kalküta'nın düştüğü haberi ulaştı. Ekimde yardım kuvvetlerinin başında Kalküta'ya gönderilen Clive, 20 Ocak 1757'de kenti geri aldı ve *nevab*'ı kumpanyanın ayrıcalıklarını yeniden tanımak, tazminat ödemek ve İngilizlerin Kalküta'yı tahkim etmesine izin vermek zorunda bıraktı. Ardından kumpanyanın ticaretine elverişli koşullar sağlamak amacıyla, yaşlı bir komutan olan Mir Cafer'i *nevab*'lığa geçirmeye çalıştı. 23 Haziran'da yapılan Plassey Çarpışması'nda Siracü'd-Devle'yi yenerek yönetimden uzaklaştırdı ve Bengal'in gerçek yöneticisi durumuna geldi.

Kumpanya'nın resmen valiliğini tanımasından sonra, Mir Cafer'in otoritesini güçlendirmekle birlikte onu kendi denetimi altında tuttu. 1759'da Patna'da Hint-Türk veliahtının giriştiği saldırıyı püskürttü. Felemenklilerin İngiliz etkisine karşı duyulan hoşnutsuzluktan yararlanmak amacıyla Çhinsura'ya gönderdiği kuvvetleri ustaca taktiklerle yok etti. 1760'ta Mir Cafer'in Bengal ve Bihar'daki otoritesini tartışılmaz biçimde pekiştirdi. Ayrıca kuzey Sarkars'a bir kuvvet göndererek burayı Fransızların elinden aldı.

Clive, yönetim işlerinin düzenlenmesinde aynı başarıyı gösteremedi. Savaş tazminatlarına ek olarak kendisi için yüklü bir para, yıllık geliri yüksek bir arazi (*cagir*) ve bir Hint-Türk soyluluk unvanı elde etti. Bu tutumuyla daha sonra hem Bengal'i, hem de kumpanyayı yıkımın eşiğine getiren bir rüşvet salgınına yol açtı. Ayrıca kumpanyanın yanı sıra kumpanya görevlilerinin özel ticari uğraşlarından da vergi alınmamasını sağlayarak Bengal ekonomisine büyük zararlar verdi. Bu olumsuzluklara karşın, kendi gücüyle ayakta duran bir yönetim yapısı oluşturdu.

Şubat 1760'ta İngiltere'ye dönduktan sonra, 1762'de Plassey baronu, 1764'te de "sır" unvanı aldı. Shrewsbury'den parlamentoya girdi; bir malikâne satın aldı ve Hindistan'da elde ettiği servetle İngiltere'de siyasal bir konum elde etmeye çalıştı. Ama kumpanya yöneticilerinin aleyhine yürüttükleri muhalefet yüzünden amacına ulaşamadı.

1764'te Mir Cafer'in düşürülmesi ve Hint-Türk imparatoru II. Şah Âlem'in yeniden saldırıya geçmesiyle güç durumda kalan kumpanya, Clive'a karşı tutumunu değiştirdi. Vali ve başkomutan olarak kumpanya yönetim kurulunun üstünde yetkilerle donatılan Clive, 3 Mayıs 1765'te Kalküta'ya vardı. Bu sırada İngiliz kuvvetleri Baksar Çarpışması'nı kazanmış ve imparator İngilizlerin safına geçmişti. Ama Bengal ile Babür'ün başkenti Delhi arasında siyasal ve askeri bir boşluk vardı ve Bengal yönetimi karışıklık içindeydi.

II. Şah Âlem'i Delhi'de yeniden tahta çıkartarak onun adına Kuzey Hindistan'ı yönetmek için önünde hiçbir engel bulunmamasına karşın akıllıca bir kararla kumpanyanın etki alanını Bengal ve Bihar eyaletleriyle sınırladı. Bengal ile karışıklığın sürdüğü kuzeybatı bölgesi arasında tampon bir hükümdarlık olan Ayodhya'yı Şücaü'd-Devle'ye geri verdi. İmparatora yıllık bir vergi ödenmesi karşılığında, Bengal ve Bihar'da vergi toplama yetkisinin Doğu Hindistan Kumpanyası'na bırakılmasını sağladı. Mali işlerin yönetimini kumpanyanın atayacağı *nevab* yardımcısına verdi. İmparatorun temsilcisi Bengal *nevab*'ının elinde görünen kolluk ve yargı yetkileri de fiilen bu *nevab* yardımcısına geçti. Bu ikili sistemle kumpanya Hindistan'ın en zengin iki eyaletinin gerçek yöneticisi oldu.

Kumpanyanın yönetiminde önemli değişiklikler yapan Clive, Kalküta'daki yönetim kurulu üyelerini uzaklaştırarak yerlerine Madras'tan getirttiği kişileri atadı ve yeniden disiplini sağladı. Kumpanyanın bütün görevlilerine değeri bin rupiyi geçen hiçbir armağanı valinin izni olmadan almayacakları konusunda bir belge imzalattı ve özel ticaret yapmalarını yasakladı. Ücretlerin düşüklüğü nedeniyle bu önlemler sonuçsuz kalınca, tuz tekelini yönetmek üzere bir ticaret şirketi kurarak, görevlilere bu şirketin kazancından pay verme yoluna gitti. Orduda çok yüksek olan ücretleri azalttı ve bu düzenlemeye tepki gösteren subayların başlattığı Beyaz Ayaklanma'ya cesaretle karşı koydu. Ocak 1767'de çok sayıda düşman kazanmış olarak İngiltere'ye döndü.

Bu sırada Hindistan'da servet edinme çabalarının İngiliz kamu yaşamını da etkilemesinden çekinen çevreler, hükümetin buradaki yönetime müdahale etmesini istemeye başladılar. Kumpanya 1772'de iflastan kurtarılması için hükümete başvurunca, iki parlamento komitesinin yürüttüğü soruşturmalar kumpanya görevlileri arasında rüşvet ve yolsuzlukların ulaştığı boyutları açığa çıkardı. Bunun üzerine bu işin sorumlusu olarak saldırılara hedef olan Clive, parlamentoda güçlü bir savunma yaparak (1773), "ülkesine değerli hizmetlerde bulunduğu" yönünde bir karar alınmasını sağladı. Ama bu olay sırasındaki gerginliğin yarattığı sarsıntıyla, Kasım 1774'te Londra'daki evinde intihar etti.

Cloaca Maxima, Roma Forumu'ndaki antik kanalizasyon şebekesi. *Ayrıca bak.* Roma Forumu.

Clodia (ü. İÖ. 1. yy), Romalı günahkâr güzel, demagog Publius Clodius'un kız kardeşi. İÖ 63'te Quintus Matellus Celer'le evlendi, ama kocasının ölümünden (İÖ 59) sorumlu olduğundan kuşkulanıldı. Ovidius'a göre Catullus'un âşık olduğu evli kadın Clodia'ydı. Yapıtlarında ondan, "Lesbia" olarak söz eden Catullus'un yaşamında büyük etkisi oldu. Bir başka âşığı da, sonradan onu zehirleme girişiminde bulunmak iddiasıyla yargılanan Marcus Caelius Rufus'tu. Bu davada Rufus'u savunan Cicero, Clodia'yı tehlikeli bir güzel olarak betimledi.

Clodion, asıl adı CLAUDE MICHEL (d. 20 Aralık 1738, Nancy - ö. 29 Mart 1814, Paris, Fransa), yapıtlarıyla rokoko üslubunun özünü yansıtan heykelci.

1755'te Paris'e gitti ve akrabası Lambert-Sigisbert Adam'ın atölyesine girdi. Onun

"İki Putti Taşıyan Satir", Clodion'un pişmiş toprak heykeli; Walters Sanat Galerisi, Baltimore
Walters Art Gallery, Baltimore

ölmesi üzerine J. B. Pigalle'in öğrencisi oldu. 1759'da Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'nin büyük heykel ödülünü kazandı ve 1762'de Roma'ya gitti. II. Yekaterina onu Petersburg'a çağırdıysa da Clodion 1771'de Paris'e döndü. Orada sanat yaşamını başarıyla sürdürdü ve sık sık resmi Salon sergilerine katıldı.

Clodion çoğunlukla pişmiş toprak (*terracotta*) heykeller yapmıştır. Seçtiği konular arasında *nympha*'lar (su perisi), satirler, Bakhos rahibeleri ve duyumsal havada betimlenmiş çeşitli klasik figürler vardı. Ayrıca erkek kardeşleriyle birlikte kollu şamdanlar, saatler ve vazolar bezedi. Belki de heykelde anıtsallığa ilgisiz kalması nedeniyle, bir türlü Kraliyet Akademisi'ne kabul edilmedi. Bununla birlikte, Devrim yönetimi tarafından 1792'de Nancy'ye sürüldükten sonra (1798'e değin burada yaşamıştır) yeni-klasik üslupta anıtsal yapıtlar da gerçekleştirdi. Fransızların Münih'e girişini temsil eden Carrousel Zafer Takı üstündeki kabartması bu tutumuna bir örnektir.

Clodius Pulcher, Publius (d. İÖ y. 93 - ö. İÖ Ocak 52, Bovillae, Latium), Roma Cumhuriyeti'nin son yıllarında, Marcus Tullius Cicero'ya karşı amansız düşmanlığıyla tanınan yıkıcı siyaset adamı.

Seçkin bir aileden gelen Clodius, kayınbiraderi Lucius Licinius Lucullus'un komutasında IV. Mithradates'e karşı yürütülen savaşa katıldı. İÖ 68-67 kışında orduda bir ayaklanmaya ön ayak oldu. İÖ Aralık 62'de Julius Caesar'ın evinde düzenlenen ve erkeklerin katılmasının yasak olduğu Bona Dea(*) kış töreni sırasında, Clodius olduğu sanılan bir erkeğin kadın arpçı kılığına bürünerek törene katıldığı anlaşıldı. Caesar, Clodius'un törene katılmasını sağladığından kuşkulandığı karısını boşadı. Ensest suçlamasıyla Senato'da yargılanan Clodius, törenin yapıldığı gün, Roma'dan 145 km uzaktaki Interamna'da olduğunu ileri sürdü. Ama Clodius'a karşı sert suçlamalarda bulunan Cicero, bunun doğru olmadığını gösteren kanıtlar sundu. Bir olasılıkla seçici kurula rüşvet yedirildiği için aklanan Clodius, Cicero'dan intikam almanın yollarını araştırmaya koyuldu.

İÖ 59'da bir plep ailesine evlatlık olarak girdi. Ertesi yıl *tribunus*(*) seçildikten sonra, İÖ 63'te cumhuriyeti yıkmak isteyen Catilina'nın yandaşlarını yargılamaksızın idam ettiren Cicero'ya saldırı zemini hazırlamak amacıyla, Roma yurttaşlarının yargılanmadan idam edilmesini yasaklayan yasaları yeniden yürürlüğe koydu. Hakkında dava açılmasını önlemek için Roma'dan kaçan Cicero'yu ikinci bir yasayla sürgün etmeyi başardı. Sonraki iki yıl boyunca, Gnaeus Pompeius'un Caesar ile ittifakı bozarak Optimatların (tutucu senato aristokrasisi) safına geçmemesini sağlamak amacıyla Caesar'a hizmet etti. Ardından İÖ 57'de Cicero'nun sürgünden geri çağrılmasını sağlayan *tribunus* T. Annius Milo ile siyasal çekişmeye girdi. Çeteler arasındaki çatışmaların yol açtığı karışıklıklar, uzun bir süre resmi görevlilerin seçilmesini önledi. Sonunda Milo, Appia Yolu (Via Appia) üzerindeki bir kovalamacanın ardından Clodius'u öldürdü.

Clodomir, CHLODOMER olarak da yazılır (d. y. 496? - ö. 25 Haziran 524, Vézeronce, Vienne yakınları, Fransa), 511-524 arasında, Merovenj hanedanından Orléans kralı.

Kral I. Clovis ile Clotilde'in oğluydu. Krallık 511'de dörde bölününce, payına Fransa'nın batı ve orta kesimleri düştü. Clovis'in oğulları içinde, Loire Irmağının her iki yakasında da toprakları olan, tek bir coğrafi birim durumunda bir krallık kurabilen yalnızca Clodomir olmuştu. 523'te iki öz kardeşi I. Clotaire ve I. Childebert'le ittifak kurarak, doğu komşuları Burgonyalılara saldırdı. Burgonya kralı Sigismund tutsak alınıp ailesiyle birlikte öldürüldü. Ertesi yıl Clodomir, üvey kadeşi I. Theoderich ile birlikte yeniden Burgonya'ya saldırdı. Ama Sigismund'un erkek kardeşi Kral Godomer ile girdiği Vézeronce Çarpışması'nda öldürüldü. Clotaire ve Childebert, Clodomir'in oğullarından ikisini öldürerek topraklarını Theoderich ile paylaştılar. Üçüncü oğlu Clodovald ise kaçmayı başardı ve yaşamını dine adayarak Paris'te kendi adını taşıyan Saint Cloud Manastırı'nı kurdu.

Cloisonnisme *bak.* bireşimcilik

Clonmacnoise, İrlanda dilinde CLUAIN MHIC NÓIS, CLUAINMOCCU olarak da yazılır, İrlanda'da, Athlone'nin güneyinde erken Hıristiyan merkezi. Shannon Irmağının sol yakasında, Offaly ilinde yer alır. 545'te Aziz Ciaran'ın burada bir manastır kurmasından sonra, İrlanda'nın en önemli manastır kenti oldu. 9. yüzyılda ise önemli bir eğitim merkezi durumuna gelmiş, manastırda pek çok vakayiname toplanmıştı. Büyük Taş Kilise de denen katedral yaklaşık 900'de kuruldu ve 14. yüzyılda yeniden yapıldı. Kentteki öteki kiliseler, Finian, Conor, St. Ciaran, Kelly, Ri ve Dowling adlarını taşır. Piskoposluk bölgesi yapılan Clonmacnoise, 1568'de Meath bölgesiyle birleşti. Clonmacnoise'un Yedi Kilisesi olarak bilinen kiliselerin kalıntıları hâlâ ayaktadır ve ulusal anıt olarak korunurlar. Her yıl, Aziz Ciaran'ın yortu günü olan 9 Eylül'de Clonmacnoise'a dinsel ziyaret yapılır. Nüfus (1979) 308.

Clonmacnoise'da O'Rourke'un yuvarlak kulesi ile kilise ve manastır yıkıntıları, Offaly ili
Tourist Photo Library

Clonograptus, biçimi eğreltiyi andıran graptolit (ilkel kordalılarla akraba olan ve suda koloniler halinde yaşayan soyu tükenmiş küçük hayvanlar) cinsi. Sapa benzeyen

Levis Shale, Québec, Kanada'da bulunmuş *Clonograptus flexilis* fosili
Buffalo Museum of Science, Buffalo, New York

uzantılarıyla aynı merkeze tutunarak koloniler oluşturan bu hayvanların birçok türü ya da çeşidi, Ordovisiyen Dönem (y. 500-430 milyon yıl önce) kayaçlarının en önemli tanıtıcı fosillerindendir.

Cloos, Hans (d. 8 Kasım 1885, Magdeburg, Saksonya - ö. 26 Eylül 1951, Bonn, AFC), Alman jeolog. Granit tektoniği (kristalin kayaçlarda yapısal bozulma) çalışmalarını başlatmış ve kayaçların yapısal bozulma süreçlerini maket örnekler üzerinde inceleyen ilk bilim adamı olmuştur.

1919-26 arasında Breslau Üniversitesi'nde profesörlük yapan Cloos, daha sonra Bonn Üniversitesi'nde görevlendirildi. Kıtaların yapısını ve gelişimini inceledi ve kırılma olayının mekaniğini ilk kez gerçek boyutlara uygun maket örnekler üzerinde araştırdı. Başlıca yapıtları *Das Mechanismus tiefvulkanischer Vorgänge* (1921; Derin Volkanik Olayların Mekanizması) ve *Gespräch mit der Erde*'dir (1947; Yerküreyle Söyleşi).

Cloots (Baronu), Jean-Baptiste du Valde-Grâce, takma adı ANACHARSIS CLOOTS (d. 24 Haziran 1755, Cleves yakınları, Brandenburg - ö. 24 Mart 1794, Paris), Fransız Devrimi'ne katılmış radikal demokrat. Avrupa'da Fransız yayılmacılığının önde gelen savunucusu olmuştur.

Felemenk kökenli soylu bir Prusya ailesinin oğluydu. 1776'da Paris'e gitti ve Denis Diderot'nun *Encyclopédie*'sinin derleme çalışmalarına katıldı. 1784'te Fransa'dan ayrılarak Avrupa'yı gezdi. 1789 Devrimi patlak verdiğinde Paris'e döndü. Kısa zamanda

ateşli bir demokrat oldu ve Jakoben Kulübü'ne katıldı. "İnsanlık elçiliği" olarak adlandırdığı 36 yabancıdan kurulu bir delegasyonun başkanı olarak 17 Haziran 1791'de devrimci Ulusal Meclis'te yaptığı konuşmada, bütün dünyanın Fransız Devrimi'nin

Cloots, Edme Quenedey'nin minyatür portre çalışması
Bibliothèque Nationale, Paris

demokratik ideallerine bağlı olduğu görüşünü savundu. Ardından "insanlığın hatibi" unvanını aldı ve "Anacharsis" takma adını kullanmaya başladı. Daha sonra Fransız vatandaşlığına geçerek Eylül 1792'de Konvansiyon'a seçildi. Burada Fransa'nın Avrupa'nın geri kalan bölümünü "kurtarması" gerektiğini savundu. Konvansiyon da bu devrimci haçlı seferi çağrısını destekledi; böylece, zaten Avusturya ve Prusya ile savaşmakta olan Fransa, kısa zamanda Avrupa güçlerinin büyük bölümüyle çatışmaya girdi.

Haziran 1793'te Jakobenlerin yönetimi ele geçirmesinden sonra Cloots, Jacques Hébert yönetimindeki sol kanat Jakobenlerin yanında yer aldı. Aralıkta, Jakobenlerin önderi Robespierre, Cloots'u, bütün Katolik kurumları ortadan kaldırmak isteyen Hébertist "Hıristiyanlıktan koparma" hareketini desteklediği için, Jakoben Kulübü'nden uzaklaştırdı. Robespierre tarafından yabancı ajanı olmakla suçlanan Cloots, önde gelen Hébertistlerle birlikte giyotine gönderildi.

Close, Maxwell Henry (d. 23 Ekim 1822, Dublin - ö. 12 Eylül 1903, Dublin, İrlanda), İrlanda'daki buzulların jeolojik açıdan incelenmesine öncülük eden jeolog.

1848'de papazlığa atanan Close, İngiltere'nin çeşitli kiliselerinde görev yaptıktan sonra 1861'de Dublin'e döndü. 1866'da İrlanda Jeoloji Derneği'ne sunduğu "Notes on the General Glaciation of Ireland"ı (İrlanda'nın Genel Buzullaşması Üzerine Notlar), buzullaşmanın etkilerini yetkin bir biçimde anlatan ve İrlanda'daki başlıca buzul yüzey şekillerinin kara buzullarından oluştuğunu ustaca kanıtlayan bir çalışma olarak tanımlandı. Daha sonra, Dublin yakınlarındaki yüzeye yükselmiş kabuk içeren çakılların kökeni üzerine yazdığı makalede bunların, kıtanın geçici bir süre için su altında kaldığı dönemde, su üstünde yüzen buzullar tarafından biriktirildiği görüşünü ileri sürdü.

closed-shop sistemi, sendika-işveren ilişkisinde, bir işletmenin yalnız belli bir sendikanın üyelerini işe alabildiği ve işte tutabildiği sistem. *Ayrıca bak.* sendika.

Clostridium, *Bacillaceae* familyasından, çomak biçimindeki bakterileri (basilleri) içeren cins. Toprakta, ayrıca insanların ve hayvanların bağırsaklarında bulunan bu bakterilerin çoğu yalnızca oksijensiz ortamda yaşayabilir (mutlak havasızyaşar). Mikrobiyoloji açısından, bütün *Clostridium* türleri grampozitiftir ve sıcağa çok dayanıklı endosporlar oluşturabilir. Boyutları türden türe değişirse de cinsin en tipik türlerinden biri olan *C. butyricum*'un uzunluğu 3-7 mikron (1 mikron ya da mikro-metre = 10^{-6} metre), eni 0,6-1,2 mikron kadardır. *C. botulinum*'un salgıladığı toksinler, bilinen en güçlü zehirlerden biridir ve botülizm(*) denen çok ağır bir zehirlenmenin sorumlusudur. Gene mutlak havasızyaşar türlerden biri olan *C. tetani*'nin toksini ise, örselenmiş ya da ölü dokulara bulaştığında tetanos(*) hastalığına yol açar. *C. perfringens, C. novyi* ve *C. septicum* türleri insanda kangrenin, başka *Clostridium* türleri de çiftlik ve kümes hayvanlarında çeşitli akut enfeksiyonların etkenidir.

Clotaire I, CHLOTAR ya da LOTHAR olarak da bilinir (d. y. 500 ? - ö. 561, Compiègne, Fransa), Frank egemenliğinin yayılmasında önemli rol oynayan, Merovenj kralı. 551'den başlayarak Soissons ve 558'den başlayarak bütün Frank Krallığı'nın hükümdarı oldu.

I. Clovis'in krallığı 511'de paylaşıldığında, bugün Fransa ve Belçika'nın kuzeyinde yer alan ve Sal Franklarının eski yurtları olan topraklar oğullarının en küçüğü olan Clotaire'e kaldı. Kardeşi Clodomir'in 524'te ölümünden sonra yeğenlerini öldüren Clotaire, Orléans Krallığı'nı öteki kardeşleri I. Childebert ve I. Theoderich'le paylaştı. Theoderich'in torunu Theodebald'ın 555'te, Childebert'in de 558'de vâris bırakmadan ölmeleri üzerine Frank topraklarının tümü Clotaire'in egemenliği altına girdi.

Clotaire, 523'te (Childebert ve Clodomir'le birlikte) ve 532-534 arasında (Childebert'le birlikte Frank egemenliğini kurduklarında) Burgonlara karşı; 532'de (Theoderich'le birlikte) ve 542'de (Childebert'le birlikte) Vizigotlara karşı ve yaklaşık 531'de (Theoderich'le birlikte) Thüringenlilere karşı savaştı. Thüringen prensesi Radegünde'yle evlendi. Aile içi çekişmeler ve Merovenj tarihinde sık rastlanan hanedan içi düşmanlıklarda son derece acımasız tutumuyla öne çıktı. 560'ta kendisine baş kaldıran öz oğlunu bile ailesiyle birlikte öldürttü.

Clotaire II, CHLOTAR ya da LOTHAR olarak da bilinir (d. Mayıs/Haziran 584 - ö. 18

Clotaire II, altın sikke, 7. yy; Ulusal Kitaplık, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

Ekim 629), Neustria'nın (Batı Frank Toprakları) Merovenj hanedanından gelen kralı ve 613'ten sonra bütün Frankların hükümdarı. Bir yaşına gelmeden babası I. Chilpéric öldürülmüş, ama annesi Fredegund'un gücü ve amcası Burgonya kralı Guntram'ın yardımıyla tahta çıkmıştır.

Clotaire 592'de Austrasia - Burgonya kralı II. Childebert'in saldırısını geri püskürttü. 596'da Childebert'in yerine geçen II. Theodebert ve II. Theoderich'ten toprak elde ettiyse de, 599/600'de yapılan Dormelles Savaşı sonucunda topraklarının büyük bölümünü onlara bırakmak zorunda kaldı. 613'te iki kral da ölmüş, Theodebert'in yerine oğlu II. Sigebert geçmişti. Austrasialıların genç kralın büyükannesi Brunhilde'ye olan düşmanlıklarından yararlanan Clotaire, Austrasia ve Burgonya'yı ele geçirerek Frank topraklarını birleştirdi. Sigebert ve Brunhilde'yi de öldürdü.

Clotaire'in din adamlarıyla arası çok iyiydi. Kiliseyle ilişkiler Ekim 614'teki Paris Konsili'nce düzenlenmiş, uzun yıllar süren kargaşa döneminin sorunlarını çözmeye yönelik kapsamlı bir bildiri yayımlanmıştı. Burgonya'daki birkaç sorunun dışında 613 sonrası gerçek bir barış dönemi oldu. Clotaire, yönetimi birleştirmek yerine üç bölgede ayrı naiplikler oluşturarak oğlu I. Dagobert'i 623'te Austrasia kralı yaptı

Clotaire III, CHLOTAR ya da LOTHAR olarak da bilinir (ö. 10/11 Mart 673), Neustria (Batı Frank Toprakları) ve Burgonya'nın Merovenj hanedanından gelen kralı. 657'de babası II. Clovis'in yerine tahta geçti. Annesi Bathilda'nın 664 ya da 665'te manastıra çekilmesinden sonra, Neustrialı saray nazırı Ebroïn'in etkisi altına girdi.

Clotaire IV, CHLOTAR ya da LOTHAR olarak da bilinir (ö. 719), Austrasia'nın (Doğu Frank Toprakları) Merovenj hanedanından geldiği ileri sürülen kralı. Saray nazırı Charles Martel tarafından, Neustrialı (Batı Frank Toprakları) II. Childéric'in hak iddialarına engel olmak amacıyla 715/716'da tahta çıkarıldı. III. Theoderich'in oğlu olduğu sanılır, ama aralarındaki kan bağı kuşkuludur.

Clotilde (AZİZE), Almanca CHLOTHILDE (ö. 3 Haziran 545 ? Tours, Fransa; yortu günü, 3 Haziran), Frank kralı I. Clovis'in karısı. Clovis'in Katolikliği kabul etme kararında büyük rol oynamıştır.

Burgonyalı bir prenses ve koyu bir Katolikti. 493'te evlendiği Clovis'ten dört oğlu oldu: Ingomer ile sonradan kral olan Clodomir, I. Childebert ve I. Clotaire.

Kocasının pagan tanrıları bırakması ve Katolik olması için yılmadan çalıştı ve Clovis, Alamanlara karşı giriştiği bir savaşta ettiği yemini yerine getirmek için Katolikliği kabul etti (498?). 511'de Clovis'in ölümü üzerine Clotilde Tours'a çekildi; erdemli yaşamı, kiliseye bağışları ve yoksullara yardım çabalarıyla tanınır oldu. Paris'te kocasının yanına, birlikte yaptırdıkları kiliseye (sonradan Sainte-Geneviève) gömüldü.

Clouet, François (d. y. 1515/20, Tours - ö. y. 1572, Paris, Fransa), yaptığı portrelerle Valois hanedanı çevresindeki saraylıları ölümsüzleştiren Fransız ressam.

Ressam Jean Clouet'nin oğludur. Babasının lakabıyla da (Janet) tanınır. Bu durum, ikisinin yapıtlarının saptanmasında sürekli bir karışıklık yaratmıştır. François büyük bir olasılıkla 1536'da babasıyla birlikte çalışmaya başlamıştı. 1540'ta babası ölünce, onun yerine I. François'nın resmî ressamı oldu. Bu görevini II. Henri, II. François ve IX. Charles dönemlerinde de sürdürdü. Yapıtlarını gerçekleştirmesine yardımcı olan minyatürcülerin, mine ve bezeme ustalarının bulunduğu büyük bir atölyeyi yönetiyordu. Portrelerinin yanı sıra çıplak figürüne de yer verdiği tür resimleri (örn.

"Poitiers'li Diana", Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.) ve "Bir Comedia dell'arte Sahnesi" (Lugano) gibi tiyatro konulu yapıtlar da üretti. Ayrıca Fransız kralları için düzenlenen cenaze törenlerinin, zafer geçitlerinin dekorasyonlarını gerçekleştirdi.

Clouet'nin yapıtları, genelde "Poitiers'li Diana" ve "Pierre Quthe'un Portresi" (1562, Louvre Müzesi, Paris) adlı imzalı iki resmiyle, onun olduğu ileri sürülen "IX. Charles'ın Boy Portresi" (y. 1569, Louvre Müzesi, Paris) adlı üçüncü bir resme dayanılarak tanımlanabilmektedir. Sonuncu resim için yapılmış taslak ele geçtikten sonra uzmanlar Chantilly, Paris, Petersburg ve daha başka yerlerde bulunan 50 kadar portrenin Clouet'ye ait olduğunu varsaymışlardır.

François Clouet, dönemindeki hümanist çevrelerle yakın ilişki içinde olan ve Pierre de Ronsard, Joachim du Bellay gibi şairlerin övgüsünü kazanmış tipik bir Rönesans ressamıydı. Portrelerinde daha canlı ve anlık yüz ifadeleri yakalayabilmişse de, babası kadar derine inememiştir. Çizimlerindeki neredeyse kuruluğa varan doğruluk, zarif stilizasyon ve hacimsel değerler, Fransız Rönesansı'nın en tipik özellikleridir.

Clouet, Jean, lakabı JANET ya da JEHANNET (d. y. 1485 - ö. y. 1540, Paris), canlandırdığı kişilerin ifade özelliklerini derin ve duyarlı bir biçimde işleyen Fransız portre ressamı. Ressam François Clouet'nin babasıdır.

Yaşamının büyük bir bölümünü Fransa'da geçirmesine karşın, belgeler Fransız asıllı olmadığını, hiçbir zaman da Fransız yurttaşlığına geçmediğini gösterir. 1516'da I. François'nın başressamlarından biri olduğu bilinmektedir. 1523'ten sonra sarayda resmi görev alınca, dönemin önde gelen şairleri ve bilginleri gibi toplum içinde saygın bir konuma yükseldi ve iyi para kazanmaya başladı. 1520'lerin başında Tours'da, 1529'dan sonra da Paris'te yaşadı. Çoğunlukla portre yapmış, ama sanat yaşamının ilk yıllarında dinsel konuları da işlemişti ("Aziz Hieronymus", 1522; "Dört İncil Yazarı" için çizimler, 1523).

1514-40 arasındaki Fransız saraylılarını canlandıran 130 kadar taslakla (çoğu Chantilly'deki Condé Müzesi'nde ve Paris'teki Ulusal Kitaplık'ta) az sayıda minyatür ve yağlıboya resim yakın zamana değin Clouet'nin yapıtı sayılıyor, ama hiçbirinde imza bulunmadığı, elde de bir belge olmadığı için bu durum kanıtlanamıyordu. Ama "Guillaume Budé'nin Portresi"nin (Metropolitan Sanat Müzesi, New York) keşfedilip temizlenmesi, Clouet'nin üslup özelliklerinin belirlenmesine olanak verdi. Budé'nin y. 1536'da Clouet'ye poz verdiğini belirten sözleri, bu yapıtın ona ait olduğunu gösteren en önemli kanıtı oluşturuyordu. Tablonun taslağının Condé Müzesi'ndeki taslaklar arasında yer alması, onların da Clouet'nin yapıtı olduğunu bir varsayım olmaktan çıkarmıştı. Tümünde de çizim farklılıkları görülen bu portreler büyük bir olasılıkla Clouet'nin atölyesinde çıraklar tarafından tamamlanmıştır. Ama gene de, modellerin psikolojik özelliklerinin derinlemesine ve ince bir anlayışla işlenmesi, Clouet'nin 16. yüzyıldaki en iyi portre ressamlarından biri olduğunu gösterir. Basit, açık ve zarif çizimler, canlı renkli, yumuşak biçimli, özenli çalışılmış tablolar yapan Clouet'nin tekniği temelde Flaman özellikleri (büyük bir olasılıkla Brüksel'de ya da eski bir Fransız-Flaman bölgesi olan Valenciennes'de dünyaya gelmişti) taşımakla birlikte, yumuşak çizgisi, durgun hacimselliği, kişinin ayrıntılı çözümlenmesiyle Fransız resmine özgü nitelikler gösterir. Clouet gençliğinde, eski Fransız portre geleneğinin etkisi altında kalmış olabilir. Öte yandan anıtsal kompozisyonları, Fransa'da yayılmasında Andrea Solari'nin rol oynadığı İtalyan Rönesansı'na özgü portre anlayışının etkilerini yansıtır. Clouet'nin bazı portreleriyle Holbein'ın yapıtları arasında büyük benzerlik görülür. Renkli tebeşir ya da pastelle portre yapma tekniğini Holbein ondan almıştır.

Clough, Arthur Hugh (d. 1 Ocak 1819, Liverpool - ö. 13 Kasım 1861, Floransa), 19. yüzyıl ortasında İngiltere'yi kaplayan dinsel kuşku ve karmaşayı yansıtan şair. Arkadaşı Matthew Arnold, "Thyrsis" adlı elejisini onun anısına yazmıştır.

Oxford'da öğrenim görürken din adamı olmayı tasarlayan Clough Hıristiyanlığa inancı sarsılınca üniversiteden ayrıldı. 1852'de Ralph Waldo Emerson'ın çağrısı üzerine ABD'ye gitti. Birkaç ay kaldığı Massachusetts'te konferanslar verdi ve Plutarkhos'u çevirdi.

Yaşamının hiçbir dönemini yalnızca şiir yazmaya ayıramadı. Genellikle eğitim dairesi görevlisi olarak sürdürdüğü yoğun çalışmalarından artan zamanda şiir yazdı. Gene de *Poems* (1862; Şiirler) adlı kitabı büyük ilgi gördü ve ölümünü izleyen 40 yıl içinde 16 kez basıldı. En iyi şiirleri Victoria döneminden çok, 20. yüzyılın beğenisini yansıtanlardır. 1951'de yeniden yayımlanan şiirlerinin *The Poems of A. H. Clough* (A. H. Clough'un Şiirleri) adlı 1974 baskısı Mulhauser tarafından gözden geçirilmiştir.

Clouzot, Henri Georges (d. 20 Kasım 1907, Niort - ö. 12 Ocak 1977, Paris, Fransa), Fransız sinema yönetmeni. Başarılı gerilim filmleriyle tanınır.

Siyaset bilimi öğrenimi gördü ve bir süre gazete muhabiri olarak çalıştı. 1931'den başlayarak senaryolar ve zaman zaman oyunlar yazdı. E. A. Dupont ve Anatole Litvak gibi yönetmenlere asistanlık yaptı. Sağlığının bozulması yüzünden bir süre ayrıldığı sinemaya 1938'de döndü ve 1942'de *L'assassin habite au 21* (Katil 21 Numarada Oturuyor) adlı ilk uzun metrajlı filmini çekti. Alçakgönüllü bir gerilim öyküsü olan bu filmi, kendisine bütün dünyada ün kazandıran *Le Corbeau* (1943; *Karga*) izledi. Kusursuz bir gerilim filmi olan yapıt, Fransız taşra yaşamını da olanca boğuculuğu ve durağanlığıyla yansıtıyordu. Filmin yapımcıları arasında Nazilerin desteklediği bir Alman şirketinin bulunması, savaştan sonra Clouzot'nun işbirlikçilikle suçlanmasına neden oldu. Yargılanan Clouzot hapis cezasına çarptırıldı, ama cezası ertelendi.

1947'de çektiği üçüncü uzun filmi *Quai des orfèves* (*Katil Kim?*) büyük ilgi gördü ve Venedik Film Şenliği'nde birincilik ödülünü kazandı. Fransız sinemasının Hitchcock'u olarak tanımlanan Clouzot, Hitchcock'un mizahi yanının tersine, kötümser ve umutsuz bir bakışa sahipti. Cannes Film Şenliği'nde büyük ödülü alan *Le salaire de la peur* (1953; *Dehşet Yolcuları*) ile *Les Diaboliques* (1955; *Şeytan Ruhlu İnsanlar*) gibi filmleriyle ticari başarı kazandıysa da 1968'de sinemadan uzaklaştı.

Clovio, Giulio (d. 1498, Grižane, Hırvatistan, Macaristan - ö. Ocak 1578, Roma), Roma ve Verona'da çalıştığı ileri sürülen İtalyan minyatür ressamı ve rahip. Roma'da Corpus Domini (Efendinin Vücudu) geçit törenini temsil eden ve 26 resimden oluşan kitabını dokuz yılda tamamladı. Kitabın ciltlerini Benvenuto Cellini yaptı. British Museum'da Clovio'ya ait, İmparator V. Karl'ın (Şarlken) zaferlerini gösteren 12 minyatür vardır. Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan, Urbino duku Federico'nun yaşamına ilişkin yazmanın çok güzel desenlerini ve birçok başka çalışmayı da onun yaptığı

"Giulio Clovio", El Greco'nun portresi, y 1570, Capodimonte Ulusal Müze ve Galerisi, Napoli
SCALA Art Resource / EB Inc

söylenir. Clovio kitap susleme sanatında zaman zaman alışılmış sınırları aşmıştır

Clovis I, Almanca CHLODWIG (d. y. 466 - ö. 27 Kasım 511, Paris), ortaçağ başlarında Batı Avrupa'nın büyük bölümüne egemen olan Frank Krallığı'nın Merovenj kökenli kurucusu. Hıristiyanlığı kabul eden ilk Germen kralıdır.

Tournai'de hüküm süren Sal Franklarının kralı I. Childéric'in oğlu olan Clovis, 481'de babasının yerine geçtikten sonra, Kuzey Galya'yı ele geçirmek üzere güneye doğru ilerlemeye başladı. 486'da Soissons'da Galya'nın son Romalı yöneticisi Syagrius'u yenilgiye uğrattı. Böylece Somme ve Sen ırmaklarının çevresindeki toprakları ve bu bölgedeki Roma *fiscus*'unu (eyalet hazinesi) ele geçirdi. Kentlerde bir ölçüde direnişle karşılaşmasına ve öteki Frankların desteğini almada güçlük çekmesine karşın, 487-494 arasında egemenlik alanını güneyde Paris'e kadar genişletti. Batı Galya'daki Armoricalılar ile Ren bölgesinde oturan Germen kabilelerinden ise daha güçlü bir direniş gördü. Loire'da İtalya Ostrogotlarının kralı Theoderich'in koruması altındaki Vizigotlarla karşılaştı. Clovis'in bu ilk yıllarına ilişkin bilgiler, geleneksel Merovenj destanları ile kilise kayıtlarından yararlanan Tours piskoposu Gregorius'un 6. yüzyıl sonlarında yazdıklarına dayanmaktadır

Gözüpek ve acımasız bir savaşçı olan Clovis, 493'te Burgonyalı Katolik bir prenses olan Clotilde (sonradan Azize Clotilde) ile evlendikten sonra Hıristiyanlığa ilgi duymaya başladı. 496'da Orta Ren bölgesinde yaşayan Alamanlara karşı başlattığı seferde, Zülpich'de (Tolbiac) yenilginin eşiğine gelince, karısından kendi tanrısına yakarmasını istedi. Yenilgiden kurtularak zafer elde etmesine karşın, Clotilde ve Piskopos Remigius'un (sonradan Reimsli Aziz Remigius) kendisini Hıristiyanlığa döndürme çabaları ancak iki yıl sonra sonuç verdi. Tours'a giderek savaşçılarına danıştıktan sonra Reims'de vaftiz oldu. Bununla birlikte kırsal kesimdeki Frankların Paganlıktan vazgeçmesi 7. yüzyıla değin süren yavaş bir süreç içinde gerçekleşti.

Çoğunluğu Ariusçu olan Burgonyalılara yönelik birkaç başarısız sefer düzenleyen Clovis, 506'da Ren bölgesindeki Alamanları ve Thüringenlileri sindirdikten sonra, 507'de Loire'ın güneyinde Vizigotların üzerine yürüdü. Bordeaux yakınlarına kadar inmesine ve Vizigotların başkenti Toulouse'u ele geçirmek üzere oğlunun komutasında bir ordu göndermesine karşın, Gotları Septimania'dan çıkarma ya da Güney Gal-

ya'ya kendi halkını yerleştirme yoluna gitmedi. Paris'e yerleşerek, buradan batıdaki Armoricalıları, Ren bölgesindeki Thüringenlileri ve hâlâ karışıklıklar çıkaran kuzey ve doğudaki Frankları denetimi altına almaya çalıştı. Paris'te daha sonra Sainte-Geneviève adını alan bir kilise yaptırdı.

Yaşamının son yıllarına doğru Orléans'da 32 piskoposun katıldığı bir kilise konsili topladı. Ardından egemenliği altındaki Sal Frankları için "Lex Salica" adlı yasayı hazırladı. Kırsal kesimde yaşamı düzene koymayı amaçlayan 65 maddeden oluşan "Lex Salica" Clovis'in gittikçe artan otoritesini ve yönetim konusunda Galya-Roma mirasından yararlanmadaki ustalığını yansıtmaktadır. 511 sonlarında 45 yaşında Paris'te ölen Clovis, kendi yaptırdığı kiliseye gömüldü.

Tours piskoposu Gregorius'un Clovis'i ikinci bir Constantinus olarak göstermek için harcadığı çabalar abartılı olmakla birlikte, Clovis'in Batı Avrupa'da Ariusçu-Got konfederasyonuna ilk önemli darbeyi indirdiği ve değişik Frank kabileleri arasında siyasal bir birlik oluşturarak Ren Irmağının doğusundaki yayılmaya öncülük ettiği söylenebilir.

Clovis II, Almanca CHLODWIG (d. y. 634 - ö. Ekim/Kasım 657), Neustria ve Burgonya'yı yöneten Merovenj hanedanından Frank kralı. I. Dagobert'in oğludur. 639'da tahta çıktı. Krallığı, saray yöneticisi (*mayor*) Aega ve onun ardılı Erchinoald'ın egemenliği altında geçti.

Clovis III, Almanca CHLODWIG (d. 682-695), Merovenj hanedanından Frank kralı. III. Theoderich'ın oğludur. 691'de tahta çıktı. Hükümdarlığı sırasında gerçek iktidar, Austrasia sarayının yöneticisi olan, Karolenj hanedanından Herstallı II. Pepin' in elindeydi.

Clovis kültürü, Texas'ın batısı, New Mexico ve Arizona'daki düzlüklerde ortaya çıkarılan eski kültür. Adını 1932'de New Mexico'daki Clovis yakınında ortaya çıkarılan ilk önemli yerleşimden almıştır. İÖ 10.000'den önce başladığı sanılan kültür, genellikle, daha sonraki Folsom kültürünün(*) atası sayılır. Folsom gibi Clovis kültürü de eski büyük avcılık geleneğinin parçasıdır. Arizona'da, mamut kemiklerinden yapıldığı kesin olarak anlaşılan sivri uçlar bulunmuştur. En tartışmalı Clovis buluntusu, Texas'ta, bir yerleşimdeki ocaklarda ele geçen Clovis ucudur. Karbon-14 yöntemiyle tarihlenen ucun 37 bin yıldan daha eski olduğu anlaşılmıştır; bu da Clovis uçlarının yaklaşık 27 bin yıldır hiçbir değişim geçirmediği anlamına gelir. Ama arkeologların böyle bir varsayımı kabul etmesi oldukça güçtür.

Tipik Clovis ucu, paralel ve ince dışbükey kenarlarla içbükey bir saptan oluşur ve yaprak biçimindedir. Sap bölümünün kenarları, büyük olasılıkla sapın takıldığı ipin kopmasını önlemek için düzleştirilmiştir. Uzunluğu 4-13 cm arasında değişen Clovis uçları ağır ve yivlidir. Ama yivler çoğunlukla ucun yarısında son bulur. Clovis uçlarının Doğu'da bulunan ve Ohio, Cumberland ya da Suwannee adı verilen bazı çeşitleri, kökenine göre balık kuyruğuna benzer ve Uzunlukları 4-13 cm arasında değişen Clovis türüne ait kemik aletler, balta taşları, kazıma aletleri ve yivsiz uçlar da bulunmuştur.

Club des Feuillants (Fransızcada "Feuillant'lar Kulübü"), Fransız Devrimi dönemde tutucu siyasal örgüt. Toplantılarını Paris'te Tuileries yakınlarında, daha önceleri Feuillant'ların (Reform'dan sonraki bir Cistercium tarikatı) kullandığı bir manastırda yaptıkları için bu adla anılmışlardır. XVI. Louis'nin 20 Haziran 1791'de Varennes'e kaçmasından sonra, kralın değiştirilmesi yönündeki bir dilekçeye karşı çıktıkları için Jakobenlerden ayrılan, Antoine Barnave, Adrien Duport ve Alexandre de Lameth önderliğindeki bazı milletvekilleri tarafından kuruldu. Bu milletvekilleri gerçekte krallığın yıkılacağı ve özel mülkiyetin ortadan kaldırılacağı korkusuyla devrimin sürdürülmesine karşı çıkmaktaydı.

Yeni hazırlanan anayasayı yürürlüğe koymak için Eylül 1791'de seçilen Yasama Meclisi içinde önemli bir grup oluşturan Club des Feuillants üyeleri, tutucu tavırlarını göstermek amacıyla meclisin sağ kanadında oturarak, demokratik harekete karşı meşruti bir monarşiyi savundular. Ama Jakobenlerin giderek güçlenmesi karşısında ikinci plana düştüler. 10 Ağustos 1792 ayaklanmasıyla krallığın yıkılmasından sonra, Club des Feuillants ortadan kalktı.

Cluj, Romanya'nın kuzeybatısında il (*judeţ*). Yüzölçümü 6.650 km²'dir. Vadilerdeki yerleşim yerlerinin üzerinde Batı Karpatlar yükselir. İl toprakları, Someş Irmağının kolları olan Borşa, Someşul Mic, Someşu Rece ve Someşul Cald tarafından akaçlanır. İl merkezi Cluj-Napoca(*) ile Huedin'de makine parçaları, metal ürünleri, kimyasal maddeler; Turda'da ise yapı malzemeleri ve cam üretilir. Çeşitli kentlerde kereste, tekstil ve ayakkabı sanayileri vardır. Capuşu Mic'te demir, Ticu, Tâmasa, Surduc ve Cristoţel'de kömür madenciliği yapılır. Ocna Dejului'de tuz çıkartılır. Someşu Rece Irmağı üzerinde, Tarniţa yakınlarında bir hidroelektrik enerji santralı vardır; 1970'lerin sonlarında Marişel yakınlarında bir başka hidroelektrik santralın yapımına başlanmıştır.

Cluj-Napoca ve Gılan'da Neolitik Çağ, Demir Çağı ve Roma dönemi kalıntıları bulunmuştur. 1437'de bir Katolik piskoposun Gilan'da yaptırdığı kale, 1861'de çıkan yangında yok olmuştur. Turda kentinde, bölgedeki Roma yerleşiminden kalan taşlarla yapılmış bir kilise vardır. Filea de Jos köyünde ahşap bir kilise, Huedin'de bir etnografya müzesi vardır. Turda kenti yakınlarındaki Turda Boğazları (Cheile Turzii) karst oluşumuna örnektir. Cluj-Napoca'da bir üniversite ile çeşitli teknik okullar ve meslek okulları bulunur. Kara ve demir yolu bağlantıları olan Cluj-Napoca yakınlarında bir de havalimanı vardır. Nüfus (1990 tah.) 743.800.

Cluj-Napoca, Romanya'nın kuzeybatı kesiminde, Cluj ilinin (*judeţ*) merkezi kent. Transilvanya'nın tarihsel merkezidir. Bükreş'in yaklaşık 320 km kuzeybatısında, Someşul Mic Irmağı vadisinde yer alır. Romalıların *municipium* yaptıkları Napoca adlı eski bir Daçya yerleşmesi üzerine kurulmuştur.

1173'teki belgelere göre ortaçağda Culus olan kentin adı, 15. yüzyıl başlarında bir olasılıkla 1213'ten kalma küçük Clus Kalesi'nden esinlenerek Cluj olarak değiştirildi. Almancada Klausenburg, Macarcada da Kolozsvár olarak geçiyordu. Canlı bir ticaret ve kültür merkezi olan Cluj, 1405'te özgür kasaba ilan edildi. 16. yüzyılda özerk Transilvanya (Erdel) Prensliği'nin başkenti oldu. 1920'de Transilvanya'nın geri kalan kesimiyle birlikte Romanya topraklarına katıldı ve 1970'lerin ortalarında yakınındaki Napoca'yla birleşti.

Tarihsel anıtları arasında Macar kralı I. Matyas Corvin'in (hd 1458-90) doğduğu ev; Romanya'nın en büyük gotik kiliselerinden olan St. Mihai Kilisesi (1321-1444) ve bugün güzel sanatlar müzesi olan Bánffy Sarayı (1774-85) sayılabilir. Kentte Babeş-Bolyai Üniversitesi, teknik okullar ve meslek enstitüleri, Ion Andreescu Güzel Sanatlar Enstitüsü, Gheorghe Dima Konservatuvarı ve Romanya Akademisi'nin bir kolu da bulunmaktadır. Mağara bilimi enstitüsü bu dalda dünyanın ilk enstitüsü olma özelliğini

Cluj - Napoca'da St. Mihai Kilisesi, Romanya
Art Resource - EB Inc

taşır. Romanya'nın en zengin botanik bahçeleri buradadır.

Romanya'ya katıldıktan sonra sanayi alanında önemli gelişme gösteren Cluj-Napoca'da sanayi ve ev kullanımı için soğutma aygıtları, ayakkabı, deri ürünleri, porselen, sigara ve gıda maddeleri üretilir. Nüfus (1989 tah.) 317.914.

Clunies-Ross AİLESİ, Hint Okyanusunun doğusundaki Cocos (Keeling) Adalarına ilk yerleşen aile. İskoçyalı John Clunies-Ross 1827'de ailesiyle birlikte Cocos'a yerleşerek adanın doğal hindistancevizi korularını geliştirmeye koyuldu. Adalar 1857'de İngiliz egemenliğine girdiyse de, Clunies-Ross ailesi adalardaki denetimini sürdürdü ve 1886'daki bir krallık belgesiyle bu durum yasallaştı. Ailenin bütün adanın sahibi ve buradaki tek işveren oluşu, basında "Cocos Kralları" olarak anılmalarına yol açtı. 1955'te adalar Avustralya'ya verildikten sonra da durum değişmedi. 1972 sonlarında, adaya ilk gelenlerin beşinci kuşaktan varisi olan John Clunies-Ross, haklarını Avustralya hükümetine bırakmayı kabul etti. Hükümet 1978'de birkaç dönüm toprak ve aile malikânesi Oceania Evi dışındaki toprakları satın aldı.

Ailenin bir başka üyesi George Clunies-Ross, 1886'daki krallık belgesinden yararlanarak 1888'de Cocos'un 750 mil doğusuna düşen ve Büyük Okyanusun orta kesimindeki bir adayla aynı adı taşıyan Yılbaşı (Christmas) Adasında ilk yerleşimi kurdu. Oğlu Sidney Clunies-Ross, 1895-96'da adada büyük fosfatlı kireçtaşı yatakları buldu ve 1897'de işletme imtiyazı aldı. Avustralya ve Yeni Zelanda hükümetleri 1948'de Clunies-Ross ailesinin maden işletme haklarını satın aldı.

Cluny, Fransa'nın ortadoğusunda, Mâcon' un kuzeybatısındaki Burgonya planlama bölgesinin (*région de programme*) Saône-et-Loire ilinde (*département*) kasaba. Akitanya dükü Guillaume'un (Dindar) 910'da ünlü Benedikten manastırını kurması kasabanın önem kazanmasına yol açmıştır. Manastır yaşamının oldukça gevşek olduğu bir

dönemde kurulan Cluny tarikatı, Benedikten kurallarının sıkı bir biçimde uygulanmasına yönelik bir reformu başlattı. Yalnızca papanın yetkesini tanıyan manastır, Benedikten tarikatında daha önce görülmeyen bir merkezî örgütlenme geliştirdi. Cluny'de keşişlerin barındığı bütün manastır yapıları ana manastıra bağlandı. Manastır kasabanın da gelişmesine yol açtı ve Cluny 1090'da başkeşiş Aziz Hugues'dan berat aldı. 16. yüzyıldaki din savaşlarından hem kasaba, hem de manastır zarar gördü. 1790'da Fransız Devrimi sırasında ise manastır kapatıldı.

Büyük bölümü 1088-1130 arasında tamamlanan romanesk üsluptaki St. Pierre ve St. Paul Bazilikası Roma'daki San Pietro Bazilikası'nın yapılmasına değin dünyanın

Cluny'deki St. Pierre ve St. Paul Bazilikası'nın günümüze ulaşan güney kanadı, 1088-1130, Fransa
Actualit, Brüksel

en büyük kilisesi olarak kaldı. 19. yüzyılda büyük ölçüde tahrip oldu. Gene de, üstünde büyük bir çan kulesi yükselen güney kanadının kalıntıları yapının eski görkemini kanıtlamaktadır. Manastırın bazı yapıları korunmuştur. 13. yüzyıldan kalma Notre-Dame Kilisesi'nden başka kasabada birçok eski kilise, kule ve ev yer alır. Günümüzde ekonomisi tarımsal iç bölgeye hizmet eder. Bir at harası, kesimlik hayvan pazarı ve Maconnais Dağlarındaki ormanlara dayanan ağaç işleme sanayisi vardır. Sanat ve meslek yüksekokulu kültür hizmetlerinde bulunur. Nüfus (1982) 4.133.

Cluny danteli, 19. yüzyılın ortalarında Fransa'da üretilen bir dantel türü. *Ayrıca bak.* dantel.

Cluny Müzesi, Paris'te, ortaçağ sanat ve el sanatları ürünlerini barıdıran müze. Cluny başkeşişlerinin kent konutu olarak yaklaşık 1490'da inşa edilen gotik üsluptaki Hôtel de Cluny'de yer alır. 1833'te malikâneyi satın alan Alexandre du Sommerard'ın derlediği koleksiyon, müzenin temelini oluşturmuştur.

Sommerard'ın 1842'de ölmesinden sonra yapının mülkiyeti Fransız hükümetine geçti. Koleksiyon 1950'lerin başlarında yeniden düzenlenerek ortaçağ uygarlığını kapsamlı bir biçimde sergileyen bir müze haline getirildi. Müzede ortaçağdan kalma altın ve gümüş eşyanın, vitray, heykel, mücevher ve dokuma sanatlarından örneklerin yanı sıra, mutfak kapları gibi günlük kullanım eşyaları da sergilenmektedir.

Clupeiformes, hamsi, sardalye ve ringa gibi ticari değeri çok yüksek türleri içeren kemiklibalıklar takımı. *Clupeiformes* takımı, büyük bölümü tropik sularda dağılmış, yarıdan çoğu tuzlu sularda, geri kalanların yarısı tatlı sularda, yarısı hem tuzlu, hem tatlı sularda yaşayan 400'ü aşkın türü içerir; bu türlerden 20 kadarı, toplam balık nüfusunun büyük bölümünü ve bütün dünyada avlanan balıkların üçte birinden fazlasını oluşturur. Ekonomik değeri olan başlıca türler, Karadeniz faunası içinde özel bir yeri olan hamsi başta olmak üzere, ringa, sardalye, tirsi, çaça ve *Brevoortia* üyeleridir.

Bu takımın sınıflandırmasında uzmanlar arasında tam bir görüş birliğine varılamamıştır. İngiliz balıkbilimci P. H. Greenwood ile ABD'li balıkbilimciler Donn E. Rosen, Stanley H. Weitzman ve George S. Myers'ın yaptıkları son sınıflandırma, *Clupeiformes* takımını yalnızca *Clupeidae* (ringalar, sardalyeler ve akrabaları), *Engraulidae* (hamsiler), *Chirocentridae* (kurtringalar) ve az bilinen tek bir Afrika türünü içeren *Denticipitidae* familyalarını kapsayacak biçimde daraltılmıştır. Eskiden tarponlar ve kemikbalıkları, sombalıkları, alabalıklar ve turnabalıkları ile *Mormyridae* familyası da bu takım içinde sınıflandırılırdı.

Clupeiformes takımının üyeleri, gövdeleri ince, iğ biçiminde, uzunlukları genellikle 30 cm'yi aşmayan küçük balıklardır; yalnızca birkaç türün uzunluğu 50 cm'nin üstüne çıkar. 3,5 m uzunluğundaki kurtringa (*Chirocentrus dorab*), boyutları açısından takımın tek ayrıksı örneğidir. Takımın ayırt edici özellikleri, iç kulak ile yüzme kesesi arasında bağlantı kuran bir iç geçit olması, yanal çizgilerin birbirlerine ve kulaklara göre konumundaki tipik özellikler ve kuyruk iskeletinin yapısıdır. Bu balıklardan çoğunun gövdesi alttan karinalıdır; bu gövde biçimi, balığın karın bölümünün yukarıdan süzülen ışıkla keskin bir gölge yapmasını önleyerek, balığın alttan yüzen saldırganlara kolayca hedef olmamasını sağlar. Sırtın önünde, arkasında ya da tam ortasında bulunabilen sırt yüzgecinin konumu türlere göre değişir. En uzun göçlere girişen en iyi yüzücüler, yanal çizgileri çok gelişmiş ve sırt yüzgeci önde olan türlerdir. İnce, uzun ve solucanı andıran gövdesiyle erişkinlere pek benzemeyen larvaların sırt yüzgeci ise mutlaka arkada bulunur.

Bu takımdaki balıkların çoğu kıyıdan biraz uzaktaki açık sularda, kalabalık sürüler halinde yaşar. Yeryüzündeki dağılımları ve yaşam biçimleri açısından açık deniz balığı olarak kabul edilmekle birlikte, genellikle denizlerin kıyıya yakın kesimlerinde ve koylarda yaşamayı yeğledikleri için bu balıkları kıyı faunası arasında saymak gerekir; gerçekten açık deniz balığı olan ve uzun göçler yapan türler bile yumurta dökmek için kıyıya yaklaşır. Takımın coğrafi dağılımı özellikle sıcaklık ve tuzluluk derecesiyle bağlantılıdır. Türlerin yaklaşık yüzde 70'i tropik sularda yaşar. 20'den fazla tür yalnızca kutup ve kutup altı bölgelerde dağılım gösterir. Güney Yarıküre'de bulunan türlerin sayısı pek azdır. Tuzluluk derecesine göre dağılımda da, takım üyeleri üç büyük grupta toplanabilir: Yaşayan türlerin yarıdan çoğu deniz balığıdır; geri kalan bölümün yarısını yalnızca tatlı sularda yaşayan türler, öbür yarısını ise tuzlu sularda yaşadığı halde yumurta dökmek için akarsulara giren türler oluşturur.

Denizde yaşayan türlerin hepsi planktonla beslenir. Türlerden çoğunun beslenme alışkanlıklarında mevsimlik değişiklikler görülür; genel olarak, hemen hepsi baharda, yumurtlama mevsiminden önce az yiyecekle yetinip, yazın yumurta döktükten sonra çok bol beslenen balıklardır. Örneğin ringalar üreme mevsiminde tümüyle aç yaşarlar.

Kalabalık sürüler halinde yüzme alışkanlığı takımın ortak özelliklerinden biridir. Özellikle ringa ve hamsi sürüleri milyonlarca balıktan oluşur. Güneş ışıklarının aradan süzülmesini önleyip, yırtıcı balıklara yem olmamak için, sürüde küçük balıklar üstte, büyük balıklar altta yüzer. Sardalyeler birbirlerine yakın yüzerek, ringalar tehlike anında bir araya kümelenerek, hamsiler ise bir saldırgan yaklaştığında neredeyse dev bir balığa dönüşecek kadar birbirlerine sokularak kendilerini korurlar. Sürünün görünürde belli bir önderi yoktur; ama ya görme duyularıyla ya da yanal çizgileriyle algıladıkları duyumlarla bağlantı kuran kalabalık bir sürü, sanki bir önderin yönetimi altındaymışcasına birdenbire yön değiştirebilir. *Clupeiformes* takımının özelliklerinden biri de, balık sürülerinin gündüzleri genellikle derin sularda yüzüp, geceleri planktonların hareketini izleyerek suyun yüzeyine doğru dik olarak çıkmalarıdır. Balıkçılar, mehtapsız gecelerde bu balıkların su yüzeyindeki parıltılarına bakarak avın yerini kolayca bulabilirler.

Clupeiformes takımındaki deniz balıklarının çoğu yumurtalarını kıyıya yakın sığ sulara bırakır. Tatlı su balıkları sığ gölleri, üreme mevsiminde ırmaklara giren deniz türleri ise ağır akışlı akarsu yataklarını yeğler. *Clupea* ve *Pomolobus* cinslerinin yapışkan yumurtaları dipteki taşlara ya da bitkilere yapışıp kaldığı halde, çoğunun yumurtası suda serbestçe yüzer. Tatlı su türlerinin yumurtaları ise genellikle sudan biraz daha ağır olduğu için dibe çökerek kumların arasına gömülür. Kural olarak, iri türler küçük türlerden, tatlı su türleri ise aynı boyutlardaki tuzlu su türlerinden daha çok yumurta üretir. Örneğin, en küçük türlerden biri olan çaça 2 bin kadar, tirsilerin en iri türleri 300 bin, *Brevoortia* cinsinin üyeleri ise 500 bin kadar yumurta bırakır. Yumurtaların gelişme süresi bir iki gün ile iki ay arasında değişir. Dişilerin çoğu, yumurtaların çatlayıp açıldığı ay içinde yeniden üremeye başlayabilir. Yaşamın ilk yıllarında, daha büyük balıklara, öbür su canlılarına ve deniz kuşlarına yem olan bu balıklar arasında ölüm oranı çok yüksektir (bazı uzmanlara göre yüzde 99). Bununla birlikte, *Clupeiformes* üyelerinin erken olgunlaşması, çok yumurta dökmesi ve yeryüzünde geniş bir dağılım göstermesi bu yüksek ölüm oranını dengelemektedir.

Clurman, Harold (d. 18 Eylül 1901, New York kenti - ö. 9 Eylül 1980, New York kenti), ABD'nin en etkili ve saygın tiyatro yönetmen ve eleştirmenlerinden biri. Önce New York kentindeki Columbia Üniversitesi'nde okudu. Daha sonra Paris Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi yaparak 1923'te mezun oldu. Ertesi yıl New York kentindeki Greenwich Village Tiyatrosu'nda figüran olarak ilk kez sahneye çıktı. 1931'de, deneme tiyatrosu Group Theatre'ın(*) kuruluşuna katıldı ve aralarında Clifford Odets'ın *Awake and Sing!* (1935; Uyan ve Şarkı Söyle!) adlı oyununun da bulunduğu birçok yapıtı sahneledi. Yönettiği çeşitli tarzdaki oyunlarla başarı kazandı. Bunlar arasında Carson McCullers'ın *Member of the Wedding* (Düğünden Biri) adlı oyunu (1950), Jean Giraudoux'nun düşünce tiyatrosu ürü-

nü *La guerre de Troie n'aura pas lieu* (*Truva Savaşı Olmayacak*) oyununun uyarlaması (1955) ve Jean Anouilh'nin *La Valse des toréadors* (*Toréadorlar Valsi*) adlı farsı (1957) sayılabilir. Ayrıca Eugene O'Neill'in *Touch of the Poet* (1957; *Şair Ruhu*) ve Arthur Miller'ın *Incident at Vichy* (1965; Vichy'de Olay) adlı oyunlarını da yönetti. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan aldığı bir tahsisatla Japonya'ya giderek Kumo Tiyatro Topluluğu'yla O'Neill'in *Long Day's Journey into Night* (1965; *Günden Geceye*) ve *The Iceman Cometh*'ini (1968; Dondurmacının Gelişi) sahneye koydu.

1948-52 arasında haftalık *New Republic* dergisinde, 1953'ten ölümüne değin haftalık *Nation* dergisinde tiyatro eleştirileri yazdı. Ayrıca *On Direction* (1972; Yönetmenlik Üzerine), tiyatro konusundaki denemelerini içeren *The Divine Pastime* (1974; Kutsal Eğlence) ve anılarından oluşan *All People Are Famous* (1974; Bütün İnsanlar Ünlüdür) adlı kitapları da vardır.

Clusiaceae, *Theales* takımından, 40 kadar tropik ağaç ya da çalı cinsini içeren familya.

Bu familyadaki türlerin çoğu, meyvesi, reçinesi ya da kerestesi açısından ekonomik değer taşır. Genellikle deri görünümünde olan yaprakların kalın orta damarından çok sayıda ince, yatay damarlar çıkar. Reçinelı, yapışkan bir besisuyu olan bu bitkilerin çiçekleri genellikle tekeşeylidir (erkek ve dişiorganlar ayrı çiçeklerde bulunur); bazen dişi çiçeklerde verimsiz erkekorganlara da rastlanır. Çok sayıdaki erkekorganlar çoğunlukla demet biçiminde toplanmıştır.

Anayurdu Antiller olan *Clusia rose*'nin yüksekliği 10 m'yi, yapraklarının uzunluğu da 10 cm'yi bulur. Yayvanlaşarak açılan çiçeklerinin altı tane mumsu, uçuk pembe taçyaprağı vardır. Golf topu büyüklüğündeki meyvesi çok çekirdeklidir.

Anayurdu Surinam olan *C. grandiflora*'nın çiçekleri daha büyüktür ve ortalarında fildişi renginde erkekorgan kümeleri bulunur. *Clusia* cinsinin birçok üyesi, asalak olmadığı halde başka bir bitki üzerinde büyümeye başlar (epifit ya da hava bitkisi olarak) ve bazen konak bitkiden yere doğru kökler salar. Bu cinsin, Yeni Kaledonya'daki iki ve Madagaskar'daki bir türü dışında, bütün türleri (145 tür) Amerika'nın tropik bölgelerinde bulunur.

Anayurdu Amerika'nın tropik bölgeleri olan antilkayısısının (*Mammea americana*) greyfrut büyüklüğünde sert, kırmızımsı kahverengi kabuklu, yenebilir meyveleri vardır. *Mammea* cinsinin öbür üyelerinin anayurdu Madagaskar'dır.

Rheedia cinsinden bazı türler de yenebilen meyveler verir; bu cinsin, 38 türü Amerika'nın tropik bölgelerinde, dört türü ise Madagaskar'da yetişir. Anayurdu Orta Amerika olan *R. intermedia*'nın meyveleri küçük, sarı renkli ve oval biçimlidir.

Garcinia cinsinin birçok türü, örneğin mangusten (*G. mangostana*) meyveleri için yetiştirilir. Familyanın öbür üyelerinden *Calophyllum inophyllum* ve *Mesua ferrea*, tropik bölgelerin değerli süs bitkileridir.

Bazı sınıflandırmalarda *Clusiaceae* ve *Hypericaceae* familyaları *Guttiferae* familyası adı altında bir araya toplanır.

Clusius, Carolus (Latince), Fransızca CHARLES DE L'ÉCLUSE ya da LESCLUSE (d. 19 Şubat 1526, Arras, Fransa - ö. 4 Nisan 1609, Leiden, Felemenk), çağdaş botaniğin kurulmasına katkıda bulunan botanikçi.

Yeni bahçe kültürleri geliştirerek, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen lale, patates, kestane gibi bitkileri Avrupa'da yetiştirmeyi başaran Clusius, 1573-87 arasında Viyana'daki imparatorluk bahçesinin yöneticiliğini yaptı. Yaşamının geri kalan bölümünü Leiden'de öğretmenlik yaparak geçirdi ve bu kentin, botanik bahçesinde ilk kez lale yetiştirerek, Leiden'i lale soğanı sanayisinin merkezi durumuna getirdi.

Clutha Irmağı, Yeni Zelanda'da Güney Adasının en uzun akarsuyu. Denizden 340 km uzaklıktaki Güney Alpleri'nden doğar. Wanaka Gölünden çıkar ve Pomahaka, Lindis ve Manuherikia ırmaklarıyla beslenerek, dar bir vadiden güneydoğuya doğru akar. Akaçlama havzası 21.960 km², yıllık ortalama debisi saniyede 650 m³'tür. Büyük Okyanusa ulaşmadan 16 km önce ikiye ayrılıp Inch Clutha Adasının çevresini dolaşır ve okyanusa iki ağızdan birden boşalır. Irmak vadisinin yukarı kesimlerindeki yerleşimlerde koyun, et sığırı, tahıl ve meyve yetiştirilir; delta alanlarında ise sebzecilik ve mandıracılık yapılır. Başlıca yerleşim merkezleri Clyde, Cromwell, Alexandra, Balclutha ve Kaitangata'dır. Irmak ağzının 72 km yukarısında, ulaşıma elverişli bölümün sınırında, Roxburgh hidroelektrik enerji santralı ve 32 km uzunluğunda bir baraj gölü vardır. Clutha adı, Clyde Irmağının Gaelcedeki karşılığıdır. Irmağa 1860'larda pek çok altın arayıcısı gelmiştir.

Clüver, Philipp, Latince PHILIPPUS CLUVERIUS. Lehçe FILIP CLUWER (d. 1580, Danzig, Polonya - ö. 31 Aralık 1622, Leiden, Felemenk), Alman coğrafyacı. Avrupa'da coğrafya öğreniminin yeniden gelişmesini sağlamış ve tarihsel coğrafya dalını kurmuştur.

Askerliği sırasında Avrupa'nın büyük bölümünü dolaştı ve 1615'te Leiden'e yerleşti. Ertesi yıl *geographus academicus* olarak atandı ve kendisine yıllık ücret bağlandı. Coğrafya çalışmalarında tarihten ve klasik yazarlardan yola çıktı. En önemli yapıtı *Introductio in Universam Geographiam*'dır (1624; Evrensel Coğrafyaya Giriş). Yapıtın ilk altı cildi Yer hakkında genel bilgiler verir, ama Clüver'e asıl ününü kazandıran sonraki beş cilt olmuştur. Bu ciltlerde, ülkeler hakkında, insanlar ve tarihsel gelişmeler vurgulanarak kısa bilgiler verilir. *Introductio*, 18. yüzyılın ortaları boyunca en önemli başvuru kaynağı olarak kalmıştır.

Clwyd, Galler'in kuzeydoğu kesiminde il (*county*). 1974'te, eski Flint iliyle eski Denbigh ilinin büyük bölümünün birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yüzölçümü 2.426 km², yönetim merkezi Mold'dur. Alyn and Deeside, Colwyn, Delyn, Glyndŵr, Rhuddlan ve Wrexham Maelor adlı altı yönetim bölgesinden oluşur.

İl toprakları, İngiltere'nin orta kesimindeki ovalar ile Kuzey Galler'in dağlık yöresi arasında sınır oluşturur. Doğuda Dee Halici yakınlarında bulunan alçak alanlar ile batıda Clwyd Vadisi ile tepelerin oluşturduğu bölge arasında belirgin bir karşıtlık vardır.

Tunç Çağı öncesine ait tarihöncesi kalıntılar seyrek görülmekle birlikte, tepelerde Demir Çağından kalma kaleler bulunur. Bölgede kurşun madenciliği yapan Romalılar, Deva'yı (bugün Chester) bir yolla Segontium'a (bugün Caernarvon) bağladılar. Normanlar da bölgede bir stratejik denetim ağı kurdu; Flint, Rhuddlan ve Denbigh'de yaptıkları şatolar günümüze değin oldukça iyi durumda korunmuştur.

İl birbirinden çok farklı üç coğrafi bölgeye ayrılır. 19. yüzılda Kömür Katmanlar'daki yataklarının işletilmesi güney ve doğu kesimlerinin sanayileşmesini sağladı. Deeside'da demir tesisleri ve tersaneler, başka yerlerde de yakın zamanda, makine, kimya ve sentetik tekstil sanayileri kuruldu. Prestatyn, Rhyl ve Colwyn Bay gibi kıyı yerleşimleri de, Dee Halicindeki sanayileşmeye benzer biçimde, 1848'de Chester-Holyhead Demiryolu açıldıktan sonra birer dinlenme yeri olarak gelişti. Wrexham ise başlıca ticaret merkezi durumundadır; yalnızca Clwyd'in büyük bölümü değil, Cheshire ve Salop gibi komşu İngiliz illeri de bu kentteki gelişimden etkilenmiştir.

Merseyside'dan çalışmak için günübirliğine kente gelenlerle emekliler için yerleşim olanaklarının gelişmesi, öte yandan Lancashire'dan tatil yapmak amacıyla gelenlere sağlanan dinlenme ve konaklama yerleri Galler'in kuzeydoğusunda kalmış olan bu bölgenin "İngilizleşmesini" hızlandırmıştır. Nüfus (1991 geç.) 401.900.

Clwyd Irmağı, Galler'in kuzeydoğu kesiminin başlıca akarsuyu. 1974'te oluşturulan aynı adlı ilin toprakları içinde akar. Ruthin kasabasının 11 km güneybatısında doğduktan sonra Clwyd Vadisi boyunca yaklaşık 370 m alçalarak 56 km kadar yol alır. St. Asaph'den geçerek Ryhl'de İrlanda Denizine dökülür. Buzul dolgu örtüsünün altındaki yumuşak kumtaşları, Gal platolarında derin bir tekne oluşturan vadinin tabanını meydana getirir.

Clyde (Clydesdale), Colin Campbell, Baron, SIR COLIN CAMPBELL (1849-58) olarak da bilinir (d. 20 Ekim 1792, Glasgow - ö. 14 Ağustos 1863, Chatham, Kent, İngiltere), 1857'deki Hint Ayaklanması sırasında Hindistan'daki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı olan İngiliz asker.

Macliver adlı bir marangozun oğluydu. 1807'de o sırada başkomutan olan York dükü Frederick Augustus'un kendisini subay yapma sözü üzerine annesinin soyadı Campbell'i aldı. Erken yaşta asteğmen olmasına karşın, silik kişiliği yüzünden, çok yavaş terfi edilebildi. ABD'ye karşı 1812 Savaşı'nda, İngiliz Guyanası'ndaki Demerara Ayaklanması'nın (1823) bastırılmasında ve Çin'e karşı Afyon Savaşı'nda (1839-42) görev yaptı. 1848-49'daki II. Sih Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı "sir" unvanı aldı. Hint Ayaklanması'nın patlak vermesi üzerine başkomutan oldu. Her zaman adamlarının güvenliğini düşünmesinden dolayı, "Old Careful" (Tedbirli) lakabını aldı. Ayaklanma sırasındaki aşırı temkinliliğinden dolayı eleştirilmesine karşın, pek az kayıpla kesin sonuca ulaştı. 1858'de baron unvanıyla soylular arasına katıldı ve yılda 2 bin sterlinlik bir gelirle emekliye ayrıldı. Westminster Abbey'de gömüldü.

Clyde Irmağı, İskoçya'nın en ünlü ve önemli akarsuyu ve halıcı. Uzunluğu yaklaşık 170 km'dir. Ülkenin batı kıyısında Atlas Okyanusuna boşalır. Yukarı kesimi balık avlanan berrak bir deredir. Güney Yüksektilerindeki bozkırlardan doğar ve yaklaşık 48 km boyunca, akarsu sekileriyle çevrili bir vadiden kuzeye doğru akarak Biggar yakınlarına ulaşır. Burada aniden doğrultu değiştirerek kuzeybatıya yönelir. 24 km boyunca en çok 30 m alçalan ırmak, 6,5 km sonra Clyde Çağlayanına vardığında 76 m alçalır. Çağlayanın sağladığı su gücü 19. yüzyıl başlarında bölgede çırçır fabrikalarının kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bugün de birkaç küçük hidroelektrik enerji santralı vardır.

Crossford yakınlarında genişleyen Clyde Vadisinde yoğun tarım yapılır; vadi, burada yetiştirilen Clydesdale atlarıyla ün kazanmıştır. Hamilton'dan kuzeye doğru kömür madenciliği ve ağır sanayi egemendir.

18. yüzyılda, Yenidünya ile ticaretin gelişmeye başlamasıyla, Clyde Halici taranarak temizlendi, derinleştirildi ve Glasgow'un merkezine kadar gemiyle ulaşıma elverişli duruma getirildi. Glasgow böylece kısa süre içinde büyük bir sanayi kenti ve dünyanın en büyük gemi inşa merkezi oldu. Bugün de Glasgow'un 32 km aşağısına kadar ırmak boyunca sıralanan ünlü Clydeside tersaneleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı rekabetten ciddi biçimde etkilendi.

Irmak, kıyıdaki Dumbarton ve Greenock kentlerinin yakınındaki güzel görünümlü, tepelik kırlardan geçerek Clyde Halicine ulaşır. Haliç, Dumbarton'dan 10 km ilerideki küçük Ailsa Craig Adasına kadar uzanır. Bölge, güzellikleriyle eskiden beri turistleri çekmektedir. Clyde kıyısındaki limanlar Glasgow, Port Glasgow, Greenock ve Ardrossan'dır.

Clydebank, İskoçya'nın güneybatısında, Strathclyde ilinde (*region*) ilçe (*district*). 1975'te yönetsel birimlerde yapılan yeni düzenlemeyle eski Dunbarton ilinin bir bölümünden oluşturulmuştur. Yüzölçümü 52 km²'dir. Glasgow'un kuzeybatısında, Clyde Irmağının kuzey kıyısında yer alır. Güneydoğuda, ağır sanayinin gerilemekte olduğu sanayi bölgesi Clydebank ile kuzey ve batı kesimindeki kırsal bölgeleri kapsar. Kırsal alanlardaki yüksek kesimlerde koyun yetiştirilir; alçak kesimlerde ise domuz ve kümes hayvanları yetiştirilip mandıracılık yapılır. İlçenin kuzeyindeki yağışlı tepeler Glasgow bölgesinin su toplama havzasını oluşturur. İlçe merkezi Clydebank'te, tersanelere ve ağır makine imalatına dayanan sanayi ciddi bir bunalım geçirmiştir. Cunard Denizyolları'nın gemilerini inşa etmiş ve "Queen Elizabeth II"nin yapımı (1967) ile başarısının doruğuna ulaşmış olan tersane bugün, ABD'li yöneticilerin yönetiminde açık denizde petrol çıkarma donanımı üretmektedir. Nüfus (1987 tah.) 48.573.

Clydesdale, ilk kez İskoçya'nın Lanarkshire ilinde, Clyde Irmağı yakınlarında yetiştirilen ağır yük atı. Bu soy, yaklaşık 1715'te yerli kısrakların bir Flaman aygırıyla çiftleştirilmesinden elde edilmiş, sonradan Shire soyuyla melezlenmiştir.

Clydesdale, ortalama cidago yüksekliği 170-180 cm, ağırlığı 900 kg dolayında olan iri bir at soyudur. Donu genellikle doru, koyu kestane ya da karadır; beyaz alacaları ya da sekileri vardır. Yürürken ve tırısa kalktığında bacaklarını iyice kaldıran bu atların en belirgin özellikleri iyi gelişmiş bacaklarındaki uzun tüyler ve alımlı başlarıdır.

CMEA *bak.* Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi

Cnanadeva, CNANEŞVARA olarak da bilinir (d. 1275, Alandi - ö. 1296, Alandi Yadavas, Hindistan), Hintli Maharashtra mistik şairlerinin en önemlisi. *Bhagavadgita* (Efendi'nin Şarkısı) üzerine Maratha dilinde manzum bir yorum olan *Cnaneşvari*'nin yazarıdır.

Varakari (Hacı) adlı mistik inanç okulunun kurucusudur. Okulun adı, Pandharpur'daki Vitthala (ya da Vithoba, Hindu tanrısı Vişnu'nun yerel karşılığı) mabedine yapılan hac ziyaretlerine önem vermesinden kaynaklanır. Cnanadeva'nın y. 1290'da yazdığı ünlü yorumu *Cnaneşvari* dışında Upanishad felsefesi üzerine *Amrtanubhava* adlı yapıtı ve kendini adama temasını işleyen ilahileri vardır.

Araştırmacıların tam kabul etmedikleri bir efsaneye göre, Cnanadeva erkek kardeşleri Nivrttinatha ve Sopanadeva ile kız kardeşi Muktabai ile birlikte bağlı olduğu Brahmin kastınca aforoz edilmiş, dünyayı reddederek "büyük çileci" olarak bilinen tanrı Siva'ya bağlanan ve bir *sannyasin*'in (çileci) çocukları oldukları için dördü de eza görmüştü. Babaları karısının rızası olmadan dünyadan vazgeçtiğinden, gurusu yeniden aile reisi yaşamına dönmesini istemişti. Birer aziz ve şair olarak saygı gören dört çocuğu da 20'lerine geldiklerinde görevlerini yerine getirdiklerine inanarak yaşamlarına son vermiştir.

Cnidaria *bak.* knidliler

Cnidospora, asalak tekhücrelilerin, tanımlanmış 1.100 kadar türü içeren altfilumu. Bu türlerin tanıtıcı özelliği, bir ile dört arasında kutup iplikçiği olan kabuklu sporlardır. Yozlaşmadan önce sporun kapsülünü (kabuğunu) ve kutup iplikçiklerini oluşturan hücreler özelleşmiş gövde hücreleri olarak kabul edilebileceğinden, bu sporların kökeni çokhücrelidir. Gözlemler, sporun protoplazmasının (sporoplazma), boru gibi içi boş olan kutup iplikçiklerinden geçerek konağın doku hücrelerine taşındığını ve burada çok çekirdekli bir sito lazma kütlesine (plazmodyum) dönüştüğünü ortaya koymuştur.

Cnidospora altfilumu dört takıma ayrılır: Böceklerin asalağı olan *Helicosporida* (*bak. Helicosporidium*); helkalısolucanların asalağı olan *Actinomyxida*(*); eklembacaklıların asalağı olan *Microsporida*(*) ve balıkların asalağı olan *Myxosporida*(*).

CNN *bak.* Cable News Network

Coachella Vadisi, ABD'de, Colorado Çölünün bir bölümü. Sığ bir tuz gölü olan Salton'dan başlar ve California'nın güneyindeki Riverside ilinden geçerek kuzeybatı doğrultusunda 72 km uzanır. Genişliği ise 24 km'dir.

Doğuda Küçük San Bernardino Dağları ile batıda San Jacinto ve Santa Rosa dağları arasında yer alır. Özellikle Coachella Kanalından yapılan sulama ile verimli bir tarım alanı durumuna getirilmiştir. En önemli ürün hurmadır; ayrıca turunçgiller, pamuk, yonca ve bölgeye özgü başka ürünler yetiştirilir. Vadinin ortasında kurulu Coachella kenti, ürünlerin taşınmasında yükleme merkezi işlevi görür. Kuzeyde, Palm Springs gibi ilgi gören dinlenme yerleri vardır. 1900'den önce vadinin iki adı vardı: Bölgedeki Kahuilya Yerlilerinden kaynaklanan Cahuilla ve burada bulunan fosilleşmiş hayvan kabuklarına dayanan Conchilla (İspanyolcada "küçük kabuk"). Conchilla adının resmî bir haritada yanlış yazılması bugünkü adın doğmasına neden oldu.

Coahuila, Meksika'nın kuzey kesiminde eyalet (*estado*). Doğudan Nuevo León, güneyden San Luis Potosí ve Zacatecas, batıdan Durango ve Chihuahua, kuzey ve kuzeydoğudan ABD ile çevrilidir. Yüzölçümü 149.982 km²'dir. Çok sayıda sıradağ ile kesilen engebeli bir platoda yer alır. İklimi sıcak ve kurudur; az yağış alır ve ırmakları küçüktür.

Bölgedeki ilk İspanyol yerleşimi, 1575'te bugünkü eyalet merkezi Saltillo'da kuruldu. Saltillo, o zamanlar Nueva Vizcaya bölgesine bağlıydı. Coahuila ve Texas 1824'te tek bir eyalet olarak birleşmişti; ama Texas'taki ABD yurttaşları durumdan hoşnut olmayarak 1836'da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Coahuila 1857'de Nuevo León ile birleşti ve 1868'de ayrı bir eyalet oldu.

Hayvan besiciliği uzun süre başlıca geçim kaynağı olmuşsa da sulama birçok bölgede tarımın gelişmesine olanak vermiştir. Başlıca tarım ürünleri pamuk, mısır, buğday, fasulye, şekerkamışı ve üzümdür. Eyaletin güneyi yıllardır şarapları ve *brandy*'leriyle ünlüdür. Gümüş, kurşun, bakır, demir ve kömür başlıca madenlerdir. 19. yüzyılın sonunda kurulan demiryolları ve yabancı yatırımlar sanayinin gelişmesini sağlamıştır. Saltillo dışındaki önemli kentler, büyük bir demiryolu merkezi olan Parras de la Fuente, Río Grande üzerindeki Piedras Negras ve Meksika'nın en modern kentlerinden Torreón'dur. Coahuila'nın demiryolu ve hava ulaşımı çok gelişmiştir. Piedras Negras ile México arasındaki büyük karayolu, eyaleti boydan boya geçer. Nüfus (1990 geç.) 2.439.954.

Coalbrookdale Köprüsü, İngiltere'de, dünyanın ilk demir köprüsü. Kemerinin hafifçe bel vermesine karşın, 1950'lere değin trafiğe açık kalmıştır. Günümüzde ulusal anıt olarak korunmaktadır. Thomas

Coalbrookdale Köprüsü
National Monuments Record, Londra

Pritchart tarafından 43 m'lik açıklığı geçmek üzere bir beşik kemer biçiminde tasarlanmıştı. 1777-79 arasında John Wilkinson ve Abraham Darby'nin demir döküm imalathanesinde hazırlanarak Severn Irmağı üzerinde, Coalbrookdale'deki Salop'da kuruldu. Wilkinson'la Darby bu girişimle biraz da kendi reklamlarını yapmayı amaçlamışlardı. Köprünün iskeletini oluşturan yan yana beş tane kemerin her biri 21,5 m'lik iki parça halinde döküldü. (Bundan birkaç yıl önce Fransa'da da benzer bir köprü dökümü yapıldığı halde kurulmadan kalmıştı.) Birkaç yıl sonra Thomas Telford, 3-4 km uzakta bulunan Buildwas'daki demir köprüde eklemli bir kemer sistemi kullanarak Coalbrookdale tasarımını geliştirdi.

Coalport porseleni, İngiltere'de Shropshire'da John Rose'un 1795'te kurduğu imalathanede üretilen porselenler. İmalathanenin Colebrookdale'de bulunmasından ötürü zaman zaman Colebrookdale porseleni olarak da anılmıştır. Coalport fabrikasının sırlı ince porseleni oldukça aranan bir üründü, 1820'ye doğru sert beyaz porselen haline getirilince daha üstün bir nitelik kazandı. Üslup zenginliği arayışları sonucunda 1821'de kestane rengi zemine geçilinceye değin söğüt desenleri ve aktarma tekniği ile yapılan bezemeler kullanıldı. 1828'de imalathanenin başına Rose'un oğlu John Rose II geçti. Bu tarihten sonra Fransız Sèvres üslubuyla Chelsea ve Derby üsluplarını taklit edildi; bunlara özgü türkuvaz, şarap rengi ve koyu mavi renkler kullanıldı. Ayrıca yaldızlı ve Meissen taklidi kabartma çiçek örgeleri aplike edilmiş çok sayıda süs porseleni üretildi. 1830'da Coalport İngiltere'nin en önde gelen porselen imalathanelerinden biri olmuştu. 1849'da *rose du Barry* adıyla bilinen *rose Pompadour* taklidi güzel

bir Sèvres pembesinin üretilmesi çok sayıda sipariş alınmasına yol açtı. Alman Meissen porselenlerinin oldukça iyi taklitleri ile özgün damgalı Sèvres ve Chelsea kopyaları da üretildi. 1845'ten sonra yumurta kabuğu porselenler(*) yapılmaya başladı. 1860'larda Coalport imalathanesi günlük

Sèvres pembesi zemin üstüne yeni-klasik üslupta bezenmiş bir Coalport porseleni, Shropshire, İngiltere, y.1850; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra, fotoğraf, EB Inc.

mutfak eşyalarına ve daha erken tarihli sırsız porselenleri Victoria üslubunda bezemeye yöneldi. 1880'lerde canlanan nitelikli porselen üretimi günümüze değin sürdü.

Coase, Ronald (1910, İngiltere), İngiliz asıllı ABD'li iktisatçı. İşlem maliyetlerinin ve mülkiyet haklarının iş dünyasını ve toplumu hangi yollardan etkilediğini inceleyen öncü çalışmasıyla 1991 Nobel Ekonomi Ödülü'nü almıştır.

1932'de London School of Economics'i (LSE) bitiren Coase öğrenimini ABD'de sürdürdü. 1935-51 arasında LSE'de ders verdikten sonra 1951'de ABD'ye yerleşti. New York eyaletindeki Buffalo Üniversitesi'nde, ardından da Virginia Üniversitesi'nde ders verdi. 1964'te Chicago Üniversitesi'ne geçen Coase, emekli olana değin orada çalıştı.

Coase'un ABD'de öğrenimini sürdürürken yaptığı araştırmalara dayanan "The Nature of the Firm" (Şirketin Doğası) adlı makalesi 1937'de yayımlandı. Coase'a göre, şirketler çoğu durumda sözleşmeye dayalı kararlı ilişkiler kurarak piyasa ekonomisinin gerektirdiği işlem maliyetlerini en az düzeye indirebilirdi. Coase'un temel kuramını tamamlayan ikinci makalesi "The Problem of Social Cost" (Toplumsal Maliyet Sorunu) 1960'ta yayımlandı. Bu makalede, başkalarına zarar veren davranışları yasaklamak yerine, çoğunluğun yararına çözümler üzerinde durmak gerektiğini savundu. Etkin bir piyasanın önemini ve yasal kovuşturma yerine, karşılıklı görüşmeyi vurguladı. Piyasa güçlerinin bir uyuşmazlığa, tarafların güçlerine bakılmaksızın en iyi çözümü bulacağı görüşü onun adıyla, Coase Teoremi olarak anılır.

Coast, Doğu Afrika'da, Kenya'da il (*province*). Hint Okyanusu kıyısında yer alır. Tana Irmağı vadisinin batı kıyısı boyunca denizden 400 km kadar içerilere sokulur. Yüzölçümü 83.603 km²'dir. Verimli güney kıyısı dışındaki bölgeler çalılıklardan, ağaçlıklı otlaklardan ve kıyı savanlarından oluşur. Güney kıyısında geçimlik palmiye ve sisal yetiştirilir. Kuzey kıyısında ve iç kesimlerde, özellikle Tana Irmağı boylarında, başlıca geçim kaynağı sığır yetiştiriciliğidir.

İl merkezi olan Mombasa(*), Kenya'nın ikinci büyük kenti ve başlıca limanıdır. Mombasa'nın kuzeyine düşen ve öteki önemli kentler olan Malindi ve Lamu da kıyıda kurulmuştur. Nüfus (1990 tah.) 2.150.400.

Coates, Joseph Gordon (d. 3 Şubat 1878, Pahi - ö. 27 Mayıs 1943, Wellington, Yeni Zelanda), 1925-28 arasında Yeni Zelanda başbakanı. Sonradan, bayındırlık (1931-33) ve maliye bakanlığı (1933-35) yaptığı dönemlerde ekonomik bunalımı yenmek için sert önlemler almıştır.

Auckland'da çiftçilikle uğraşırken, çiftçi örgütlerinde etkinlik gösterdi ve 1911'de Parlamento'ya seçildi. I. Dünya Savaşı sırasındaki üstün hizmetlerinden sonra, 1919'da W. F. Massey'nin Reform hükümetinde adalet bakanı yapıldı ve posta hizmetlerinden sorumlu oldu. 1920-26 arasında bayındırlık, 1921-28 arasında içişleri bakanlığı yaptı. Massey'nin ölümü üzerine 1925'te başbakan oldu. Bayındırlık işlerinde makineleşmeye ağırlık verdi, hidroelektrik enerji kullanımının gelişimini hızlandırdı ve karayolu yapımında karar odaklarını tek merkezde topladı. Liderleri Sir Apirana Ngata aracılığıyla, Maorilerle ilişkileri geliştirdi. 1928 seçimlerini yitirdiyse de, 1931'de George Forbes'un koalisyon hükümetinde kilit adam olarak görev aldı.

Temelde çiftçiler yararına uyguladığı ekonomik önlemler arasında ihracat gelirlerini artırmak için Yeni Zelanda Sterlini'nin devalüe edilmesi, ucuz kredi sağlamak amacıyla bir kurum oluşturulması ve kredi denetimi için kısmen devletçe yönetilen bir merkez bankası kurulması vardı. Ayrıca faiz oranlarını da düşürdü ve 1932 Ottawa Konferansı'nda önemli rol oynayarak Büyük Britanya İmparatorluğu içindeki ülkelerle ticaretin gelişmesini sağladı. Özellikle kentlerde önlenemeyen yüksek orandaki işsizlik, 1935 ve 1938 seçimlerinde İşçi Partisi'ne yenilmesine yol açtı. Coates, savaş sırasında parti farklılıklarını bir yana bırakarak Peter Fraser'ın savaş dönemi hükümetinde görev aldı ve Ağustos 1940'tan ölümüne değin savunma ve savaş bakanlığı yaptı.

Coatlicue (Nahua dilinin Nahuatl lehçesinde "Yılan Etekli"), Aztek mitolojisinde yeryüzü tanrıçası. Yaratıcı ve yok edici özellikleriyle yeryüzünün simgesi, tanrıların

Coatlicue, taş heykel; Ulusal Antropoloji Müzesi, México
Instituto Nacional de Antropología e Historia, México

ve insanların anası olarak kabul edilir. México kentinde, Ulusal Antropoloji Müzesi'ndeki heykeli mitolojideki anlamını çok güçlü bir biçimde somutlaştırır: Yüzü birbirine dolanmış iki yılandan oluşmuş, eteği gene yılanlardan örülmüştür; yılanlar verimliliği simgeler. İnsanları ve tanrıları beslediği için göğüsleri sarkıktır. Ellerden, kalplerden ve bir kafatasından oluşan kolyesi vardır. Ayak ve el parmakları pençeyi andırır; yeryüzünün ölenleri yutması gibi o da insanlarla beslenir.

Teteoinnan (Tanrıların Anası) ve Toci (Büyük Anamız) olarak da bilinen Coatlicue, korkunç Doğum Tanrıçası Cihuacóatl (Yılan Kadın; Tonantzin Anamız olarak da bilinir) ve Kirlilik Tanrıçası Tlazoltéotl(*) olarak ortaya çıkan yeryüzü tanrıçasının bir görünümüdür.

Coats Toprakları, Antarktika'da Weddell Denizinin güneydoğu kıyısına bakan bölge. Güneybatısındaki Filchner Buzlasından doğudaki Kraliçe Maud Toprakları'na kadar yaklaşık 500 km kadar uzanır. Luitpold ve Caird kıyılarını da içine alır. İskoç kâşif William Speirs Bruce'un 1904'te Weddell Denizinde araştırma yaparken keşfettiği bölgeye, sefere mali destek veren kişilerden dolayı Coats Toprakları adı verildi. Bölgede bir İngiliz araştırma istasyonu vardır. Norveç bölgenin doğu, ABD orta, Arjantin ise batı kesimi üzerinde hak iddia etmektedir.

Coatzacoalcos, eskiden PUERTO MÉXICO, Meksika'nın ortagüney kesiminde, Veracruz eyaletinin güneydoğusunda kent. Campeche Koyuna boşalan Coatzacoalcos Irmağının ağzında, Tehuantepec Kıstağının en dar noktasında yer alır. Bir ulaşım merkezi durumundadır. Veracruz'u Campeche ve Mérida'ya bağlayan ana demir ve kara yolunun üzerinde bulunur ve Tehuantepec'i boydan boya kateden tren hattının kuzeydeki son durağıdır. Ayrıca önemli bir ırmak ve deniz limanıdır. Minatitlán'dan gelen petrol ürünleri, ırmak yoluyla güneye sevk edilir. Bölgeden elde edilen sert odun, tahıl ve imalat ürünleri de, Yucatán'a yollanır. Nüfus (1980) 127.170.

Cobalt Dizisi, Kuzey Amerika'da Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanı ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Huroniyen Sistemin orta dizisini oluşturan Cobalt Dizisi, Bruce Dizisinin üstünde ve Animikie Dizisinin altında yer alır. İyi gelişmiş olduğu Huron Gölü bölgesinde, başka yerlerde ve özellikle Gowganda Tilliti'nde, Cobalt Dizisi kayaçları önemli oranda doğal gümüş çökelleri içerir. Cobalt Dizisi, 4.000 m'lik konglomeralar, kuvarsitli arkozlar, demirce zengin çakmaktaşlı kayaçlar, kireçtaşları ve dolomitlerden oluşur. Cobalt kuvarsitleri çoğu kez küçük dalga izleri ve gelişkin çapraz katmanlaşmalar gösterir. Cobalt Dizisinin taban kayaç birimi olan Gowganda Tillit Oluşuğu, 1.100 m'lik ayrışmamış konglomeralardan oluşur. Gowganda Tilliti'ndeki kaba çakılların çoğunda çiziklere rastlanır; bu ve başka kanıtlar, Gowganda'nın, Prekambriyen Zamanda Kanada Kalkanı üzerinde yaygın bir buz örtüsünün oluşmasıyla ortaya çıkan bir buzul çökeli olduğunu gösterir. Konglomeraların üstünde, çok ince gri grovak katmanları yer alır. Bunlar büyük olasılıkla modern buzul rejimlerinde oluşan varvlı katmanlara benzeyen eski varvlı çökelleri simgeler. Cobalt kayaçlarının birikimi bir yükselme ve dağ oluşumu döneminin başlamasıyla birlikte sona erdi. Bu zaman içinde yoğun olarak sıcak magma sokulmaları gerçekleşti, gabro, granit ve diyabaz damar katmanları (sil) ve setler (dayk) Cobalt kayaçlarını kesip geçti.

Cobb, Frank I(rving) (d. 6 Ağustos 1869, Shawnee ili, Kansas - ö. 21 Aralık 1923, New York kenti, ABD), ABD'li gazeteci.

Joseph Pulitzer'den sonra *New York World*'ün başyazarlığını yapmış ve "kavgacı" yazılarıyla tanınmıştır.

1890'da genç bir lise müdürüyken ilgisi gazeteciliğe yöneldi. Okulu bırakarak Michigan'da çıkan *Grand Rapids Herald*'a muhabir oldu. 1893'te *Grand Rapids Eagle*'a, ertesi yıl da *Detroit Evening News*'a geçti. 1899'da artık *Detroit Free Press*'in başyazarıydı.

Kendisinden sonra *New York World* gazetesinin başyazarı olacak kişiyi bulmak için bütün ABD'yi araştıran Joseph Pulitzer, Detroit'te artık 60'ına yaklaşmakta olan Cobb'u buldu. Onu günlerce sınadıktan sonra bu göreve getirdi. Böylece 1904'te başmakale yazarı olarak gazeteye giren Cobb, 1911'de Pulitzer'in ölümü üzerine başyazar oldu. Ölünceye değin sürdürdüğü görevi sırasında, Pulitzer'in öngördüğü liberal çizgiyi korudu. 1919'da ABD Basın Dairesi üyesi olarak Paris Barış Konferansı'na katıldı. Başkan Woodrow Wilson'ın arkadaşı, danışmanı ve güvendiği az sayıdaki gazeteciden biriydi.

Cobb, John (d. y. 1710 - ö. 1778), özenli işçiliğiyle tanınmış ve seçkin tasarımcı Robert Adam doğrultusunda yeni-klasik üslupta yapıtlar üretmiş İngiliz mobilyacı. Bir zamanlar Thomas Chippendale'in gölgesinde kalmışsa da, bugün İngiltere'nin en büyük mobilya ustası olarak nitelenmektedir.

1750-65 arasında William Vile ile ortak yürüttükleri firma, Londra'nın en önemli mobilya atölyelerinden biri oldu. Vile, İngilizleştirilmiş rokoko üslubunda çalışırken Cobb 1770'lerde yeni-klasik üslupta zarif mobilyalar gerçekleştiriyordu. 1765'te Vile emekliye ayrıldı. Cobb işi yalnız başına sürdürdü. Firma o zamana değin İngiliz kralı III. George'un mobilyalarını yapıyordu; Vile'ın çekilmesinden sonra Cobb, büyük bir olasılıkla krallık ailesi için çalışmayı bıraktı. Firmanın tutmuş olduğu kayıtlar azdır. Ama Northamptonshire'daki Edgcote Evi'nde bulunan bir kayıt defterinden 1758'de firmaya bin sterlini aşan bir ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. 1770'te Cobb, İngiliz uzman ve edebiyatçı Horace Walpole'a da mobilya yapmıştır. 1772 tarihli bir faturadan Wiltshire'daki Corsham Malikânesi için üstünde yaldız kaplamalı tunç kabartmalar olan bir marketöri komodin, bir çift vazo sehpası yaptığı anlaşılmaktadır. Londra'da Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan benzer bir komodin de onun elinden çıkmış olabilir. Vile'la birlikte olduğu dönemde saraya yaptığı üstün nitelikli mobilyalar arasında, Kraliçe Charlotte için gerçekleştirdiği fildişi kakmalı, maun mücevher dolabı ile bir yazı masası vardır. 1761'e tarihlenen her iki parça da bugün Buckingham Sarayı'ndadır.

Cobb, renkli ve ağırbaşlı kişiliğiyle Kral George'un da hayranlığını kazanmıştı. Sanat alanındaki başarısı kadar zenginliğiyle de ün yapmıştı. O zamanlar Londra'nın mobilyacılık merkezi olan St. Martin Yolu üzerinde, ayrıca Highgate ve Islington gibi gözde semtlerde evleri vardı. 1776'da hazırladığı son vasiyetinden ise firmasının 22 bin sterlinlik hisse senedinin sahibi olduğu anlaşılmıştır.

Cobb, John Rhodes (d. 2 Aralık 1899, Esher, Surrey, İngiltere - ö. 12 Eylül 1952, Loch Ness, Inverness, İskoçya), otomobil ve deniz motoru yarışçısı. Karada saatte 640 km hıza ulaşan ilk insandır. 16 Eylül 1947'de ABD'de Utah eyaletindeki Bonneville Tuzlalarında, motor boyutları sınırlanmamış A sınıfı otomobillerle bir milde 634,399 km/saat ve bir kilometrede 633,802 km/saat yaparak dünya hız rekorlarına ulaştı. 1964'e değin kırılamayan bu rekorlar mil ve kilometre cinsinden uzunluğu belirlenmiş bir turda ulaşılan ortalama hızlardı. Bir millik turda dönüş yolunda Cobb'ın hız ortalaması 648,785 km/saat olarak ölçüldü. Her iki rekor da, 1939'da Cobb'ın kendi koyduğu standartları aşıyordu. Cobb, deniz motoruyla bir dünya hız rekoru denemesi sırasında, jet motorlu teknesinin 370,4 km/saat hızla giderken parçalanması sonucunda öldü.

Cobb-Douglas üretim fonksiyonu, iktisatta, emek ve sermaye gibi üretim faktörleriyle, bunların kullanılması sonucunda elde edilen ürün arasındaki ilişkiyi gösteren özel bir tür üretim fonksiyonu. Charles W. Cobb ile Paul H. Douglas'ın 1930'larda ortaya attığı ve onların adıyla anılan fonksiyon $Q = AL^{\alpha} K^{\beta}$ denklemiyle gösterilir. Denklemde, L emek, K sermaye, Q ürün miktarını, A ise teknolojinin belirlediği bir katsayıyı gösterir. α emeğin, β ise sermayenin üretimden aldıkları paylardır ve $\alpha + \beta = 1$'dir. Fonksiyon, bir üretim faktörünün hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın ötekinin yerine kullanılabileceği ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarına dayanır. Bu nedenle, girdi olarak kullanılan emek ve sermaye bileşimi belirli bir oranda artırıldığında ürün de aynı oranda artar. Fonksiyonun bir başka özelliği, üretim faktörlerinden herhangi birine yapılan ödeme belirli bir oranda arttığında o faktör kullanımının aynı oranda azalmasıdır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu gerek mikro, gerek makro iktisatta yaygın biçimde kullanılmış, ama dayandığı varsayımların gerçekçi olmaması ve bölüşümü bütünüyle üretim teknolojisine bağlaması nedeniyle yoğun eleştiriye uğramıştır. *Ayrıca bak.* üretim fonksiyonu.

Cobbett, William, takma adı PETER PORCUPINE (d. 9 Mart 1763, Farnham, Surrey - ö. 18 Haziran 1835, Londra, İngiltere), Sanayi Devrimi'nin yol açtığı değişikliklere karşı

Cobbett
Library of Congress, Washington, D.C.

İngiltere'nin tarıma dayalı geleneksel yapısını savunarak siyasette önemli rol oynayan gazeteci.

Babası küçük bir çiftçi ve han sahibiydi. On dokuz yaşında Londra'ya gitti, ama toprakla olan ilişkisi yaşamını etkilemiş, onda mutlu çocukluk anıları bırakmıştı. Sanayi Devrimi'nin hızla dünyanın en gelişmiş sanayi ülkelerinden birine dönüştürdüğü İngiltere'de önce gazeteci, yaşamının son üç yılında da Avam Kamarası üyesi olarak kırsal toplum idealini yeniden canlandırmaya çalıştı.

Bazı ileri siyasal görüşlerine karşın temelde tutucu, hatta gericiydi. Bencil bir azınlık yönetimi olarak değerlendirdiği düzeni köktenci yöntemlerle yıkarak, hayalindeki eski İngiltere'yi yaratmak istedi. Onun İngiltere'sinde siyasal partiler, iç ve dış borçlanma ve fabrikalar olmayacak, bütün sınıflar toprağı işleyerek uyum içinde yaşayacaktı. Bakış açısı geriye dönük olsa da açık ve etkileyici anlatımı, özellikle de hızlı ekonomik değişikliklerin ve Fransa'yla savaşın yarattığı bunalım ortamında geçmişe duyulan büyük özlemi dile getirmesi Cobbett'e geniş bir okur kitlesi kazandırdı.

Yirmi bir yaşında orduya katıldı ve zamanla başçavuşluğa yükseldi. Kendi başına İngilizce dilbilgisi öğrenerek gazetecilik mesleğine geçişinin temelini hazırladı. Kanada'da görev yaptıktan sonra, 1791'de İngiltere'ye döndü ve daha önce birlikte çalıştığı bazı subayları yolsuzlukla suçladı. Gerçekte hem orduda, hem de öbür kamu kuruluşlarında rüşvet çok yaygındı. Karşı tarafın da onu suçlaması üzerine Cobbett, askeri mahkemede yargılanmamak için Fransa'ya kaçtı. Ama devrim sarsıntıları içindeki Fransa'da kalamadı; Amerika'ya geçerek, Philadelphia'ya yerleşti. Ailesinin geçimini sağlamak için Fransız göçmenlere İngilizce ders vermeye başladı.

1794'te, İngiltere'den ayrılan radikal bilim adamı Joseph Priestley'nin Amerika'da cumhuriyetçiler tarafından büyük coşkuyla karşılanması Cobbett'in bir tartışmaya sürüklenmesine yol açtı. *Observations on the Emigration of Joseph Priestley* (Joseph Priestley'nin Göçü Üzerine Düşünceler) adlı kitapçığında Priestley'nin bir hain olduğunu ileri sürdü. Yapıt gazetecilik yaşamının başlangıcı oldu. İzleyen altı yıl içinde Amerikan demokrasi ruhu ve uygulamasına karşı yazdıkları 12 cildi buldu. Gazeteciliği sırasında sert eleştirileriyle birçok düşman kazandı ve "Peter Porcupine" (Kirpi Peter) olarak adlandırıldı. İftira ettiği gerekçesiyle yargılanıp ağır bir tazminat ödedikten sonra 1800'de İngiltere'ye döndü.

William Pitt başkanlığındaki muhafazakâr Tory hükümeti, Cobbett'ı çok iyi karşıladı ve güçlü kalemini rahatça kullanabilmesi için parasal destek sağlamak istedi. Ama tümüyle kişisel, satın alınamayacak bir gazetecilik anlayışı olan Cobbett öneriyi reddetti. 1802'de yayımlamaya başladığı *Political Register* adlı haftalık dergiyi yaşamının sonuna değin yönetti. Dergide önceleri hükümeti desteklediyse de, Fransa'yla yapılan Amiens Anlaşması'na (1802) şiddetle karşı çıkarak savaşın sürdürülmesini istedi. İngiliz dış politikasına yön veren ticari çıkarların, ülkedeki bütün kötülüklerin kaynağı olduğuna inanıyordu. 1805'te İngiltere'nin, özgürlüğü yozlaştıran, aristokrasinin ve İngiltere Kilisesi'nin temellerini sarsan ve zengin toprak sahiplerini neredeyse ortadan kaldıran bir "Düzen"in kurbanı olduğunu ileri sürdü. Ertesi yıl parlamento seçimlerinde görülen yolsuzluklar bu inancını pekiştirdi ve Cobbett Tory'leri desteklemekten vazgeçti. Sorunları köktenci yöntemlerle çözme isteği, onun reformcularla birlikte anılmasına neden oldu. Oysa gerçekte, değişik amaçlar güden radikallerle yakınlık kurması olanaksızdı.

Cobbett, en büyük başarılarını hep belirli bir yolsuzluk ya da haksızlığın üstüne gittiğinde kazandı. Haksız ücret kesintisini protesto eden milislerin kırbaçlanmasına karşı çıktığı için iki yıl hapis yattı (1810-12) ve 1.000 sterlin para cezası ödedi. Yoksulların hükümetin ileri sürdüğü gibi İngiliz toplu-

munu yıkmak için değil, işsizlik ve açlık yüzünden ayaklandıklarını gördü. Ekonomik bunalıma çare olarak Parlamento reformunu ve iç borçlanmada faizlerin düşürülmesini savundu. 1816'da *Political Register*'ın ucuz baskısını çıkartarak gazetelerin ödediği ağır vergilerden kurtulmayı ve en etkili olduğu bu dönemde geniş kitlelere ulaşmayı başardı; bu girişimi *Register*'a "Cobbett'in iki penilik paçavrası" denmesine de yol açtı. En ılımlı değişiklik önerilerini bile kışkırtma olarak gören hükümet ise muhaliflere baskı uygulamaya başladı. Ertesi yıl Cobbett tutuklanmamak için ABD'ye kaçmak zorunda kaldı.

New York eyaletinde Long Island'a yerleşerek bir çiftlik kiraladı. İngiltere'de yandaşlarınca yayımlanan *Political Register*'ı buradan yöneterek yazılar göndermeyi sürdürdü. 1819 sonunda İngiltere'ye döndüğünde iflas etmiş ve etkisini yitirmişti. 1820'lerde hem eski gücünü kazanmak için hem de siyasal ve ekonomik düzenin kendi istediği yönde değişmesine katkıda bulunacağını umduğundan birçok atılımı destekledi. Avam Kamarası üyeliği için 1820'de Coventry'den 1826'da da Preston'dan seçimlere katıldı, ama kazanamadı. 1821'de kırsal bölgelere yaptığı ünlü gezisine başladı; kırsal kesimi betimleyen eşsiz yapıtı *Rural Rides* (Köy Gezileri) bu geziler sonucunda ortaya çıktı.

Parlamento'nun liberal kanadını oluşturan Whig'lerden hoşlanmamakla birlikte, 1832'de onların önerdiği Reform Yasası'nı destekledi. Yeni yasanın büyük bir değişikliğe yol açmayacağını biliyordu, ama o koşullarda daha iyisinin beklenemeyeceğine inanıyordu. 1830'da İngiltere'nin güney kesimindeki tarım işçileri düşük ücret düzeyini protesto etmek için ayaklanmış, Cobbett çok sevdiği bu insanları savununca, kışkırtmalara göz yummayacağını göstermek isteyen Whig hükümeti tarafından 1831'de mahkemeye verilmişti. Savunmasını kendi yaptı ve serbest bırakıldı; ama yeni bir hapis cezasına yol açabilecek bu olay Parlamento reformu konusunda Whigleri desteklemesini engellemedi.

1832'de, 69 yaşındayken Oldham milletvekili olarak Avam Kamarası'na seçildi. Temelde bireyci bir eylem adamı olan ve erken kalkıp sabahları çalışmaya alışan Cobbett, Parlamento'nun gece oturumlarına uyum sağlayamadı. Avam Kamarası'nın başarısız ve genellikle saygı duyulmayan bir üyesi oldu. Doğasına ters düşen çalışma saatlerine dayanamadı ve 1835'te gripten öldü.

Tutku ve önyargıyla yazan Cobbett'ın etkileyici, alaycı ve kendine özgü bir anlatımı vardı. Ele aldığı karmaşık konuları kuramsal olarak kavramıyordu. İdeal toplum anlayışı da geriye dönüktü. Ama acımasız yasalar, düşük ücretler, yerinde bulunmayan din adamları, yozlaşma ve aşırılıklar gibi konularla ya da bir başka deyişle İngiltere'deki bütün bozukluklarla ilgili eleştirilerinde, kimsenin ulaşamadığı ölçüde başarılı oldu.

Cobden, Richard (d. 3 Haziran 1804, Dunford Çiftliği, Midhurst yakınları, Sussex - ö. 2 Nisan 1865, Londra, İngiltere). Tahıl Yasaları'nın kaldırılması (1846) için yürüttüğü başarılı mücadele ve serbest ticareti savunmasıyla tanınan İngiliz politikacı.

Yoksul bir çiftçinin 11 çocuğundan dördüncüsüydü. Yakınları tarafından büyütüldü. İkinci sınıf bir yatılı okula gittikten sonra amcasının Londra'daki deposunda çalışmaya başladı. 1828'de iki genç arkadaşıyla birlikte toptan patiska ticaretine başladı ve 1831'de sanayi kenti Lancashire'da bir basma fabrikası kurdu. Yurt dışına gidebilecek kadar para kazanarak 1833-39 arasında Fransa, Almanya, İsviçre, ABD ve Ortadoğu'ya gitti. Bu dönemde yazdığı *England, Ireland, and America* (1835; İngiltere, İrlanda ve Amerika) ve *Russia* (1836; Rusya) adlı iki kitapçıkta dış politikanın güç dengesini koruma girişimleri yerine işgücünün ve malların serbest dolaşımıyla sağlanacak uluslararası ekonomik genişlemeye dayandırılması gerektiğini savundu. Bu etkili kitapçıklardan sonra da yaşamı boyunca serbest ticaret yanlısı görüşler ileri sürdü.

1839-46 arasında İngiliz politika sahnesinin önde gelen kişilerinden oldu. Enerjisinin büyük bölümünü ekonomik açıdan yıkıcı, ahlaksal açıdan da yanlış bulduğu Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasına harcadı. Yasaların yalnızca, orta ve emekçi sınıflarının zararına zenginleşmekte olan toprak sahiplerini koruduğunu düşünüyordu. Kurduğu Tahıl Yasaları Karşıtları Birliği örgütlemedeki ustalığını gösterdi. 1839'da ulusal bir nitelik kazanan örgüt 19. yüzyılda ülkede oluşturulan baskı gruplarının en etkili ve başarılısı oldu. Cobden 1840'ta Galler'den Catherine Williams'la evlendi. Ertesi yıl da Parlamento'ya girdi ve kampanyasını yalnızca kamuoyunu harekete geçirerek değil, Başbakan Sir Robert Peel ile doğrudan tartışmaya girerek yürütmeye başladı. 1846'da Peel'in görüş değiştirerek Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasına karar vermesinde önemli rol oynadı. Peel yasaların kaldırılmasında herkesten çok Cobden'in payı bulunduğunu belirterek onu övdü.

Cobden bu yedi yıllık mücadeleden ünlü ama beş parasız biri olarak çıktı. 1847'de açılan bağış kampanyasının gelirinin bir bölümüyle Sussex'te doğduğu evi satın aldı. Yaşamının sonuna değin karısı ve beş kızıyla (tek oğlu 1856'da ansızın öldü) burada oturdu. Görüşlerini paylaşan radikallerin çoğundan farklı olarak İngiltere'nin güneyinden geliyordu; radikallerin çoğu gibi İngiltere Kilisesi'ne karşı da değil, bu kilisenin üyesiydi. Gene de Quaker'lardan John Bright'la birlikte, Manchester okulu olarak bilinen ve devlet müdahalesine yer vermeyen bir ekonomik sistemle serbest ticareti benimseyen görüşün önderi oldu. 1847-57 arasında Yorkshire'daki West Riding'den, 1859'dan ölümüne değin de Bright'ın doğduğu Rochdale'den parlamentoya seçildi.

Cobden, Bright'la yakın işbirliği içindeydi. İkisi de serbest ticaretin silahlanmayı azaltacağına ve uluslararası barışa katkıda bulunacağına inanıyordu. Vergilerin azaltılması ve imparatorluğun yayılmasının denetim altına alınması konusunda da anlaşıyorlardı. En etkili kitapçıklarından biri olan *1793 and 1853, in Three Letters*'da (1853; Üç Mektupta 1793 ve 1853) Cobden, çağdaşlarını eski yanlışları yinelememeye ve Fransa ile savaşa girmemeye çağırdı. İzleyen üç yıl boyunca, hatta Kırım Savaşı (1853-55) başladıktan sonra bile İngiltere'nin Rusya'ya dostça davranması gerektiğini savundu. Savaş sırasında bu görüşlerinden ötürü acımasız saldırılara hedef oldu; Bright'la ikisi savaş yanlısı kamuoyunun önünde yalnız kalmış gibiydi. 1857'de Avam Kamarası'nın her görüşten üyelerini bir araya getirerek Başbakan Lord Palmerston'ın saldırgan Çin politikasını yeren bir önergeyi desteklemelerini sağladı. İzleyen ilk genel seçimde ise Palmerston ülke çapında büyük başarı kazanırken, Cobden seçilemedi.

Hedef olduğu saldırılar ve uğradığı yenilgi iç sorunlarda daha radikal bir tutum almasına ve Palmerston'ı destekleyen orta sınıfı açıkça küçümsemesine yol açtı. 1860'ların başındaki durgunluk döneminde siyasal reformlara ilginin iyice azalması Cobden'i rahatsız ediyordu. 1861'de emekçi sınıfları aralarından bir önder çıkartıp kendilerine siyasal işkence uygulayanlara karşı ayaklanmaya çağırdı. Herkese açık bir eğitim sistemi oluşturulmasını istedi. Başta biraz duraksamakla birlikte, Amerikan İç Savaşı'nda (1861-65) Kuzeylilerin güçlü bir savunucusu oldu. 19. yüzyıl İngiltere'sinde Amerika'nın geleceğine onun kadar güvenle bakan kimse yoktu. Köleliğin kaldırılması yanlısı Amerikalı devlet adamı Charles Sumner'la yazışmaları İngiltere ile ABD arasında resmî olmasa da önemli bir ilişki kurulmasını sağladı.

Son yıllarında Cobden Fransa-İngiltere ilişkilerini düzeltme girişiminde bulunmuş ve başarılı olmuştur. Aralarındaki siyasal görüş ayrılıklarına karşın Palmerston 1859'da geniş tabanlı kabinesinde Cobden'e Ticaret Kurulu başkanlığını önermiş, ama Cobden öneriyi reddetmişti. Gene de 1860'ta Fransa ile bir ticaret anlaşmasının gerçekleşmesi için canla başla çalıştı. Anlaşmada yer alan "en ziyade müsaadeye mazhar ülke kaydı" tarafların birbirine öbür ülkelere uygulamadıkları hiçbir dışalım ya da dışsatım yasaklaması getiremeyeceklerini hükme bağlıyordu. Aynı hüküm sonradan başka ülkelerle yapılan pek çok anlaşmada da yer aldı. Cobden serbest ticaret umutlarının söndüğünü görecek kadar uzun yaşamadı; ilkelerini yaşatmak amacıyla kurulan Cobden Kulübü ise onun görüşlerini savunmayı sürdürdü. Uzayıp giden İngiltere-Fransa görüşmelerinin yarattığı gerginlik sağlığının bozulmasına ve aylarca Londra'dan uzak kalmasına yol açtı. Son bir gayretle hasta yatağından kalkarak Parlamento'da ulusal savunma harcamalarını artıran yasaya karşı oy kullandıktan sonra öldü.

J. Bright ve J. E. Thorold Rogers'ın derlediği konuşmaları *Speeches on Questions of Public Policy* (1870, 2 cilt; Kamu Yönetimi Sorunları Üzerine Konuşmalar) adıyla yayımlandı. J. A. Hobson'ın *Richard Cobden* (1918) adlı yapıtı J. Morley'nin yazdığı *The Life of Richard Cobden* (1881) adlı klasik yaşamöyküsünü tamamlayıcı niteliktedir.

Cobenzl (Kontu), (Johann) Ludwig (Joseph) (d. 21 Kasım 1753, Brüksel - ö. 22 Şubat 1809, Viyana), Avusturyalı diplomat ve dışişleri bakanı. Polonya'nın Üçüncü Taksimi'nde (1795) ve Napoléon Fransası ile yapılan çeşitli antlaşmalarda önemli rol oynamıştır.

Avusturya şansölyesi Wenzel Anton von Kaunitz'in koruması altındaydı. 1779'da Petersburg ortaelçisi oldu. 1795'te, Polonya'nın Üçüncü Taksimi'nde, Avusturya'nın İkinci Taksim'in dışında bırakılmasına karşılık ülkesi için büyük topraklar elde etti. Campo Formio (1797), Rastatt (1797-99) ve Lunéville'de (1801) Fransa ile yapılan barış görüşmelerinde Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Ren'in batı yakasını Fransa'ya bıraktı. 1800'de dışişleri bakanı olan Cobenzl, Fransa ile gergin olan ilişkileri yumuşatmak amacıyla 1804'te Napoléon'un imparatorluğunu tanıdı. Ama Napoléon'a karşı III. Koalisyon Savaşı'na (1805) girdi. Savaş Avusturya'nın Napoléon karşısında bir kez daha yenilgiye uğramasıyla sonuçlandı. Cobenzl, 1805'in sonunda Austerlitz Savaşı'nda uğranan büyük yenilgiden birkaç hafta sonra görevinden alındı.

Cobergher, Wenceslas, WENSEL COEBERGER olarak da bilinir (d. 1557/61, Anvers -

ö. 24 Kasım 1634, Brüksel), Roma okulunun İtalyan barok üslubundaki erken dönem yapıtlarını temel alarak Flaman barok mimarlığının gelişmesinde öncü olmuş mimar, ressam ve oymabaskı ustası. Ayrıca arkeoloji üzerine yazıları da vardır.

Resim öğrenimini 1583-1604 arasında Maarten de Vos'un atölyesinde çalışarak ve Paris, Roma, Napoli gibi merkezlerdeki sanat yapıtlarını inceleyerek yaptı. 1605'ten ölümüne değin İspanyol Felemenki yöneticilerinin hizmetinde ressam, mimar ve muhendis olarak çalıştı. İtalya ve Flandre'da birçok kilisenin altar panolarını gerçekleştirdi. Ama resimleri, bugün yalnızca birkaçı ayakta kalan mimarlık ürünlerine oranla daha önemsizdir. En tanınmış yapıları arasında, 1615'te yapılmaya başlayan St. Augustin Kilisesi (Anvers) ile Montaigu'deki Notre Dame Kilisesi (1609) vardır. Notre Dame Kilisesi gerek planı, gerek kubbesiyle Roma'daki San Pietro Bazilikası'ndan izler taşır.

Cobitidae, genellikle ince uzun gövdeli, küçük tatlı su balıkları familyası. Bilinen 200'ü aşkın türden çoğunun anayurdu Orta ve Güney Asya'dır; familyanın Avrupa'da üç türü, Kuzey Afrika'da ise tek bir türü

Palyaçobalığı (*Botia macracanthus*)
Jane Burton - Bruce Coleman Ltd.

bulunur. Bu balıkların tanıtıcı özelliği, gövdelerinin çok küçük pullarla kaplı olması ve ağızlarının çevresinde üç ile altı çift kadar bıyık bulunmasıdır. Ayrıca bazı türlerde, örneğin Avrasya'da yaşayan *Cobitis taenia*'da her iki gözün yakınında kısa, hareketli birer diken bulunur.

Cobitidae familyasının üyeleri hem durgun, hem akıntılı sularda yaşayan güçlü ve dayanıklı balıklardır. Genellikle geceleri avlanır, suların dibini bıyıklarıyla karıştırarak buldukları solucanları, böcek larvalarını ve benzeri küçük hayvanları yerler. Sığ ve durgun göllerde yaşayan türler suyun yüzeyine çıkarak hava yutabilir; alınan oksijen bağırsaklarda soğurulur ve solunuma yardımcı olur.

Asya türlerinin çoğu akvaryumların gözde balıkları arasında yer alır. Bunlardan en sevilenleri, yaklaşık 8 cm uzunluğunda, yılanbalığı gibi ince uzun gövdeli, pembe üstüne çok sayıda düşey kara bantlarla bezenmiş akvaryum çöpçübalığı (*Acanthophthalmus kuhlii*) ile yaklaşık 13-30 cm uzunluğunda diklemesine üç kara ve kalın bandı olan portakal rengindeki palyaçobalığıdır (*Botia macracanthus*). Yaklaşık 13 cm uzunluğunda, sarı ve kahverengi üstüne benekli *Cobitis taenia* Avrupa'da, Türkiye'nin birçok bölgesinde ve Asya'nın kuzeyinde bulunur. Türkiye'de *Cobitis, Noemacheilus* ve *Turcinoemacheilus* cinsleriyle temsil edilen *Cobitidae* üyeleri genellikle çöpçübalığı adıyla tanınır. *Misgurnus* cinsinin Avrupa'da yaşayan türü (*M. fossilis*) 25 cm uzunluğunda, kahverengi bantları ve benekleri olan sarımsı bir balıktır. Bu balık ve aynı cinsin Japonya'daki türü (*M. anguillicaudatus*), barometre basıncındaki ani değişikliklere son derece duyarlıdır, fırtına öncesinde büyük bir telaşla sağa sola yüzerek patlayacak fırtınayı haber verdikleri için, bu türlere bazı ülkelerde barometrebalığı denir.

Coblentz, William W(eber) (d. 20 Kasım 1873, North Lima, Ohio - ö. 15 Eylül 1962, Washington, D.C., ABD), kızılötesi spektroskopisi alanındaki çalışmalarıyla tanınan ABD'li fizikçi ve astronom. Coblentz, yıldızlardan, gezegenlerden ve bulutsulardan gelen kızılötesi ışınımları ölçtü ve kara cisim ışınımının sabitlerini kesin bir biçimde ilk kez belirleyerek Planck yasasını doğruladı. 1905-45 arasında ABD Ulusal Standartlar Bürosu'nda (NBS) Radyometri Bölümü'nün başkanlığını yaptı ve radyometri standartlarının belirlenmesi çalışmalarını yönetti. 1937'de Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi tarafından Rumford Altın Madalyası'yla ödüllendirilmiştir.

COBOL, yönetim programlarının özel gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak geliştirilen bir bilgisayar programlama dili. Probleme yönelik (yüksek düzeyli) dil türlerinden biri olan COBOL, *COmmon Business Oriented Language* (Genel Yönetim Yönelimli Dil) sözcüklerinin baş harfleriyle adlandırılmıştır.

COBOL'la yazılan programların en önemli üstünlükleri, açık ve kolayca öğrenilebilen sözcüklerle ve deyimlerle yazılması; teknik uzmanlığı olmayan ama bilgi işlem konusunda az da olsa temel bilgisi bulunan kişilerce kolayca okunup anlaşılabilmesi; belirli bir tipten bilgisayar için yazılan bir programın çok az bir uyarlamayla başka tip bilgisayarlarda da kullanılabilmesi; programlama için gereken eğitim süresinin görece kısa olması; program sınamasının basit olması ve bu sınamanın asıl programcının dışındaki kişilerce de yapılabilmesidir. COBOL, birçok önemli dosya düzenleme özellikleri içerir ve değişik uzunluktaki verileri işleyebilir.

Cobourg Yarımadası, COBURG olarak da yazılır, Avustralya'da, Kuzey Toprakları'ndaki Arnhem Bölgesinin kuzeybatı ucu. Timor Denizindeki Melville Adasından Dundas Boğazı ile ayrılır. Boğazdaki Don Burnuna doğru 100 km uzanan ince bir boyun durumundadır. Melville Adası, kuzeyden ve doğudan Van Diemen Körfezini kuşatır. Alçak, kıvrımlı bir platodan oluşan yarımadanın kuzey kıyıları derin koylarla yarılmıştır. Bunların içinde en büyüğü, eski bir yerleşim merkezi olan Port Essington'dır (30,5 km × 11 km). Yarımada ilk kez 1818'de, Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde görevli İngiliz Kaptan Phillip Parker King tarafından görüldü. Adı, Kraliçe Victoria'nın dayısı Saksonya-Coburg hanedanından Prens Leopold'dan gelir. Bugün, yabanıl bitki ve hayvan varlığıyla bir doğal koruma bölgesi yapılmıştır.

Coburg, KOBURG olarak da yazılır, Almanya'nın orta kesiminde Bavyera eyaletinin (*Land*) kuzeyinde kent. Thüringen Ormanının eteklerinde, Itz Irmağı üzerindedir. 10. yüzyılda imparatorluk mülkü olan bu topraklardan ilk kez 1056 tarihli bir belgede söz edilmektedir. 1248'de Henneberg kontlarına geçen kent, 1331'de berat aldı. 1353'ten 1918'e değin, Wettin ailesinden gelip 1826'dan sonra Saksonya-Coburg-Gotha dükleri unvanını alan Meissen kontlarının elinde kaldı. Bu ailenin üyelerinden birçoğu çeşitli Avrupa ülkelerine kral oldu. 15. ve 16. yüzyıllarda Coburg, işlek bir ticaret yolu üzerinde kurulmuş güçlü şatosu nedeniyle büyük önem taşıyordu. 1530'da Martin Luther burada kaldı. Şato 17. yüzyılda,

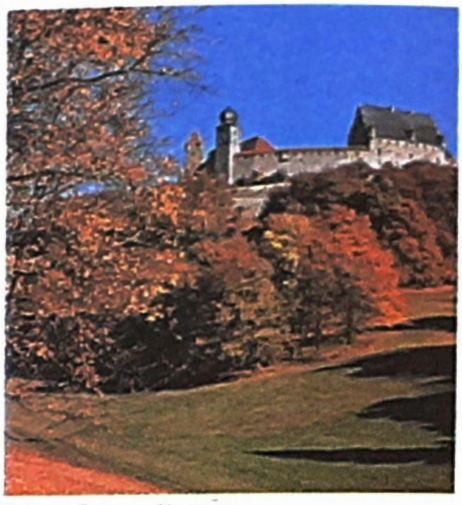

Coburg Şatosu, Almanya
Schuster - De Wys Inc.

Otuz Yıl Savaşları (1618-48) süresince birçok kuşatmaya başarıyla karşı koydu. 1909-24 arasında bütünüyle yenilendi. İçinde dükler tarafından toplanmış bir sanat koleksiyonu ve bir doğa tarihi müzesi bulunmaktadır. Düklük konutu Ehrenburg, Reform hareketi sırasında el konup 1543'te yenilenen eski bir manastır yapısıdır; içinde bir kitaplık ve birçok koleksiyon vardır. Öteki önemli yapılar, her ikisi de 16. yüzyıldan kalma hükümet ve belediye binalarıdır. Çevredeki şatolar arasında, İngiliz kraliçesi Victoria'nın kocası Prens Albert'in doğduğu ve düklerin kır şatosu olarak kullandıkları Rosenau da bulunmaktadır.

Coburg'da gelişen sanayiler arasında kereste ve kâğıt yapımı, bira fabrikaları ve cam, makine, elektroteknik araç, kumaş ve oyuncak yapımı sayılabilir. Nüfus (1989 tah.) 43.233.

Coburn, Alvin Langdon (d. 11 Haziran 1882, Boston - ö. 23 Kasım 1966, Rhos-on-Sea, Denbighshire, Galler), ABD asıllı İngiliz fotoğraf sanatçısı. İlk soyut fotoğrafları çekmiştir.

Fotoğraf çekmeye sekiz yaşında, yaşgünü hediyesi olarak alınan bir fotoğraf makinesiyle başladı. Ama fotoğrafa ciddi olarak, 1899'da ünlü fotoğrafçı Edward Steichen'la karşılaşmasından sonra eğildi. Aynı yıl iki önemli sergiye katıldı. 1902'de çalışmalarını sergilemek üzere New York kentinde bir stüdyo açtı, ABD'li fotoğrafçıların kurduğu, fotoğrafın bir sanat olarak kabul edilmesi için çaba gösteren Photo-Secession Grubu'na(*) seçildi. Ertesi yıl da, daha önce bir grup İngiliz fotoğraf sanatçısının aynı amaçla oluşturdukları Linked Ring(*) adlı topluluğa katıldı. Bir yıl kadar Photo-Secession Grubu'nun önde gelenlerinden Gertrude Käsebier'in New York'taki stüdyosunda çalıştıktan sonra Boston'a döndü. Orada Japon sanatçı Sesşu'nun mürekkeple yaptığı resimleri gördü ve çok etkilendi.

1904'te ünlü kişilerin fotoğraflarını çekmek üzere bir anlaşma yaparak Londra'ya gitti. Unutulmaz portreleri arasında George Meredith (1904), Auguste Rodin (1906) ve Henry James'in (1906) fotoğrafları sayılabilir. Ayrıca Rodin'in ünlü heykeli "Düşü-

nen Adam"a benzer biçimde çıplak olarak poz veren George Bernard Shaw'un da fotoğrafını çekti (1906). Coburn'ün portreleri *Men of Mark* (1913; Ünlüler) ve *More Men of Mark* (1922; Başka Ünlüler) adlı kitaplarda yayımlandı. 1913'te "New

"Ahtapot, New York", Alvin Langdon Coburn'ün fotoğrafı, 1912
The International Museum of Photography George Eastman House

York'a Tepeden Bakış" adlı, yukarıdan çekilmiş sokak görünümlerinden oluşan beş fotoğraflık bir sergi açtı. Bu fotoğraflarda, özellikle de "Ahtapot, New York" adlı yapıtında perspektifi yeni bir biçimde kullanıyor ve soyut modele ağırlık veriyordu. Kısa bir süre sonra bütünüyle soyut fotoğrafa yöneldi. Bu fotoğraflarını, kendisi gibi kübizmden ve gelecekçilikten etkilenmiş bir grup vortisizm yanlısı İngiliz yazar ve ressamına bir gönderme yaparak vortograf(*) diye adlandırdı. Bu resimler, fotoğrafçıların da aynı kübist ressamlar ve heykelciler gibi, uzayı soyut kompozisyonlara bölebileceklerini kanıtlama girişimiydi.

İngiltere'ye yerleşen Coburn 1920'lerde gittikçe daha çok gizemcilikle ilgilenmeye başladı. Tinsel amaçlar uğruna bıraktığı fotoğrafçılığa 1950'lerde yeniden döndü, "Ağaç İçi" (1957) ve "Yansımalar" (1962) gibi gizemli, anlaşılması güç yapıtlar verdi.

cobweb teoremi *bak.* örümcek ağı teoremi

Coca-Cola Company, The, 1892'de kurulan ABD şirketi. Bugün öncelikle Coca-Cola yapımında kullanılan şurup ve konsantrenin üretimi ve satışıyla uğraşır. Aynı zamanda alkolsüz içecek yapımında kullanılan şurup ve konsantreler, meyve suyu, sulandırılmış meyve özü üretimi ve satışı da yapar. Merkezi Georgia eyaletindeki Atlanta'dadır.

Coca-Cola adı verilen içecek, ilk kez 1886'da Atlantalı eczacı John S. Pemberton (1831-88) tarafından, kendi şirketi Pemberton Chemical Company'de üretildi. İçeceğin adını ve bugün hâlâ kullanılan hareketli logosunu, şirketin muhasebecisi Frank Robinson buldu. Pemberton, koka bitkisinin yapraklarından elde ettiği kokain (1905'te Coca-Cola formülünden çıkarıldı) ve kafein açısından zengin kola tohumu esansıyla hazırladığı içeceği başlangıçta, sık rastlanan sıradan hastalıklara karşı rahatlatıcı olarak tanıttı. Bölgedeki büfelere satılan içecek, reklamın da katkısıyla çok tutuldu. Ardından bir dizi yeni yatırımcı, yeni fabrikalar ve yeni pazarlar ortaya çıktı. 1891'e doğru bir başka Atlantalı eczacı, Asa Griggs Candler (1851-1929) Coca-Cola şirketinin tamamını, toplam 2.300 ABD Doları nakit ve bazı mülkiyet hakları karşılığında ele geçirdi. Ertesi yıl Coca-Cola Company anonim şirket oldu.

Candler'ın yönetiminde 1890'da yaklaşık 34 bin lt olan meşrubat satışı 1900'de 1,4 milyon lt'ye yükseldi. Bu 10 yıl içinde, Dallas, Los Angeles ve Philadelphia gibi Atlanta dışındaki yerlerde de fabrikalar kuruldu ve satışlar bütün ABD ile Kanada'ya yayıldı. 1899'da Coca-Cola Company ilk olarak bağımsız bir şişeleme şirketiyle sözleşme imzalayarak, şurubu satın alıp, Coca-Cola'yı üretme, şişeleme ve dağıtma izni verdi. Bu ve benzeri lisans sözleşmeleri, günümüzde de ABD meşrubat sanayisinin hemen hemen tümünü kapsayan benzersiz dağıtım sisteminin temelini oluşturmuştur.

1892'de anonim şirket olduğunda sermayesi 100 bin ABD Doları olan Coca-Cola Company 1919'da, Atlantalı işadamı Ernest Woodruff'ın başını çektiği bir grup yatırımcıya 25 milyon dolara satıldı. Ernest Woodruff'ın oğlu Robert Winship Woodruff, şirketi yaklaşık 30 yıl (1923-55) yönetti.

Savaş sonrası yıllarda Coca-Cola'nın hem ambalajı çeşitlilik kazandı, hem de kalitesi geliştirildi; ayrıca piyasaya yeni alkolsüz içecekler çıkartıldı. 1946'da şirket, önceden Almanya'da geliştirilmiş olan Fanta adlı içeceğin haklarını satın aldı. 1961'de Sprite, 1963'te Tab adlı içecekleri piyasaya sürdü. 1960'ta Minute Maid Corporation'ı satın alarak meyve suyu pazarına girdi. Coca-Cola Company 1982'de, film, televizyon programı, reklam filmi yapımı ve dağıtımıyla uğraşan Columbia Pictures'ın hisselerinin yarısından çoğunu satın alarak denetimini ele geçirdi. Ama 1989 yılında bu hisseleri Sony Corporation'a sattı.

"Coca-Cola" markası ABD Patent Dairesi tarafından 1893'te tescil edildi. İlk kez 1941'deki reklamlarda kullanılan "Coke" markası 1945'te, Coca-Cola şişesinin 1916'da geliştirilen biçimi ise 1960'ta tescil edildi.

Cocceius, Johannes, Almanca JOHANNES COCH ya da KOCH (d. 9 Ağustos 1603, Bremen - ö. 5 Kasım 1669, Leiden, Felemenk), Felemenkli ilahiyatçı, Kitabı Mukaddes uzmanı ve yazar. Reform Kilisesi'nin savunucusu, Tanrı ile insan arasındaki sözleşmeye önem veren dinsel düşünce okulunun önde gelen temsilcilerindendir.

Kitabı Mukaddes dilleri eğitimi gördü. 1630'da Bremen'de Gymnasium Illustre'de Kitabı Mukaddes filolojisi profesörlüğüne atandı. Altı yıl sonra Franeker Üniversitesi'nde İbranice öğretmek üzere Felemenk'e gitti. 1650'de Leiden'e yerleşerek ölümüne değin burada ders verdi.

Kitabı Mukaddes yorumu hem yazılarının çoğunun temel konusu, hem de sistematik ilahiyat görüşlerinin hareket noktasıdır. *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei* (1648; Sözleşme ve Ahit Öğretileri) adlı yapıtında Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin hem ilk günah öncesinde, hem de sonrasında bir sözleşme niteliği taşıdığını ileri sürer. Buna göre ilk Cennet'te boyun eğmeye karşılık kurtuluş vaat eden bir sözleşme vardı. İnsan günah işleyip boyun eğmez hale gelince bunun yerini Tanrı'nın inayetine dayalı sözleşme aldı ve kurtuluş Tanrı'nın hediyesi olarak sunuldu. Bu yeni ahit, Üçleme içinde Baba ile Oğul arasındaki antlaşma biçiminde ortaya çıktı ve Tanrı'nın ölümsüz krallığında son bulan tarihsel aşamalarla gerçekleşti. İnsanoğlunun vicdanında yer eden ve iyi işler yapmaya dayanan ilk sözleşme, yaşamın toplumsal ve siyasal yanlarının ilahiyat açısından değerlendirilmesinin temelini oluşturur. İkincisi ise Eski Ahit'teki birçok işaretin Yeni Ahit'teki İsa imgesinin ön biçimleri olarak yorumlanmasına olanak verir. Cocceius böylelikle Kitabı Mukaddes'e bağlılığı güçlendirebilmiş ve skolastik Reform ilahiyatına bınyılcılığı da içeren kurtuluş tarihi düşüncesini katabilmiştir.

Cocceius'un toplu yapıtları *Opera Omnia* (1673-75, 12 cilt) adıyla yayımlanmış, yaşamı ve yapıtları G. Schrenk'in *Gottesreich und Bund im älteren Protestantismus vornehmlich bei Johannes Coccejus* (1923; Cocceius'un Ele Aldığı Biçimiyle Eski Protestanlıkta Tanrı'nın Krallığı ve Ahit) adlı yapıtında incelenmiştir.

Coccidia, *Protozoa* filumunun *Sporozoa* (sporlular) altfilumundan ya da sınıfından asalak tekhücreliler kapsayan altsınıf. Bu altsınıfın koksidyum olarak da bilinen üyeleri hem omurgalıların, hem omurgasızların asalağıdır ve özellikle bağırsakların iç yüzünü döşeyen hücrelere yerleşerek koksidiyoz(*) hastalığına yol açar. Bu canlıların yaşam çevrimi iki ana evreden geçer; biri, bu asalakların konağı olan hayvanların dışkıyla attığı serbest yaşayışlı oositler (kapsülsüz zigot), öbürü konak hayvanının vücudunda hücre içi asalağı olarak yaşayan sporozoitlerdir. Üreme hem eşeyli, hem eşeysiz evrelerde gerçekleşir. Bu altsınıfın en önemli cinsleri *Isospora*(*), *Eimeria*(*), *Plasmodium*(*) ve *Babesia*'dır.

Cochabamba, Bolivya'nın orta kesiminde yönetim bölgesi. 1826'da kurulmuştur. Andlar'a bağlı Cordillera Real'den doğudaki düzlüklere kadar uzanan 55.631 km²'lik bir alanı kaplar. Genellikle Bolivya'nın gıda ambarı olarak adlandırılır. Batıdaki Altıplano bölgesine oranla daha yumuşak olan iklimi, dağlık kesimde tahıl, patates ve kahve, düzlüklerde ise şekerkamışı, kakao, tütün ve meyve yetiştirilmesine olanak verir. Arjantin'den getirtilen Holstein ırkı sığırlarla süt besiciliği daha da geliştirilmiştir. Yörede kalay, altın, gümüş, tungsten ve bakır çıkartılır. 1954'te Camiri petrol alanından Cochabamba kentindeki rafineriye giden boru hattının tamamlanması, bölge ekonomisine önemli bir katkıda bulunmuştur. Cochabamba-Santa Cruz Karayolu'yla ovalara, bir başka karayoluyla Trinidad'a, demiryoluyla Oruro ve dağlık kesime, Oruro üzerinden de kara ve demir yoluyla La Paz'a bağlanır. Nüfusunun büyük bölümünü Keçuva Yerlileri oluşturur. Nüfus (1990 tah.) 1.098.000.

Cochabamba, Bolivya'da, Cochabamba yönetim bölgesinin merkezi. Deniz düzeyinden 2.553 m yükseklikte, yoğun nüfuslu

14 Eylül Meydanı, Cochabamba, Bolivya
Walter Aguiar - EB Inc

ve verimli Cochabamba Havzasında yer alır. İspanyol fatihlerden (*conquistador*) Sebastián Barba de Padilla tarafından Villa de Oropeza adıyla 1574'te kuruldu. 1786'da kent statüsü kazandı ve yörenin Keçuva dilinde "küçük göllerle dolu ova" anlamına gelen adının (Khocha Pampa) İspanyolcalaştırılmış biçimi olan Cochabamba adını aldı. Yumuşak iklimi ve çekici konumu sayesinde Bolivya'nın üçüncü büyük kenti durumuna geldi. Yönetim bölgesinin siyasal, ekonomik ve kültürel merkezidir. 1826'da kurulan San Simón Üniversitesi buradadır. Ayrıca bir müzesi, belediye kitaplığı, katedrali ve hükümet sarayı vardır. Boru hattıyla Oruro, Sucre ve Santa Cruz'a bağlanan petrol arıtım tesisi dışında yerel pazara dönük çeşitli küçük sanayi kuruluşlarını barındırır. 354 km kuzeybatıdaki başkent La Paz ve dağlık kesim ile hava, kara ve demir yolu bağlantısı vardır. Sucre, Santa Cruz'a ise karayoluyla bağlanır. Başlıca uydu kentleri Vinto, Quillacollo, Sipesipe ve Sacaba'dır. Nüfus (1990 tah.) 413.274.

Cochem, Almanya'nın batı kesiminde, Rheinland-Pfalz eyaletinde (*Land*) kent. Koblenz'in güneybatısında, Mosel (Moselle) Irmağı üzerindedir. Tarih kayıtlarında ilk kez 866'da adı geçti. Bir imparatorluk şatosunun çevresinde gelişti ve 1332'de berat aldı. 1294'te Trier başpiskoposlarına verilen şato, 1689'da Fransızlar tarafından yıkıldı ve 1869-77 arasında yeniden yapıldı. Kentteki Kapuçin Kilisesi 1628'de, belediye binası 1739'da yapıldı. Yakınlarda, eskiden Metternich ailesinin konutu olan Winneburg Şatosu'nun (13.yy) kalıntıları bulunur. Şaraplarıyla ünlü Cochem'de küçük çapta tekstil sanayisi de vardır. Nüfus (1989 tah.) 5.094.

Cochet, Henri (d. 14 Aralık 1901, Lyon - ö. 1 Nisan 1987, Saint-Germain-en-Laye, Fransa), Fransız tenisçi. Dünya tenisinde önemli bir yeri olan ve "Dört Silahşörler" diye anılan dört tenisçiden biridir (öbür üçü Jean Borotra, René Lacoste ve Jacques Brugnon). Fransa'nın 1927 Davis Kupası'nda, ABD'nin uzun yıllar süren üstünlüğüne son vermesini sağlamıştır.

Babası yerel bir tenis kortunun yöneticisiydi. Cochet de kortta top topluyor ve kortun boş olduğu zamanlarda tenis oynuyordu. 1921'de gittiği Paris'te salon tenis turnuvası şampiyonalarını kazandı ve 1922'de Fransa şampiyonu oldu. "Dört Silahşörler"in öbür üyeleriyle birlikte Davis Kupası'nı 1927'den başlayarak altı kez art arda Fransa'nın kazanmasında rol oynadı. 1928'de dünyanın en iyi tenisçilerinden biri olarak kabul edildi. Ayrıca Fransa tenis şampiyonasında beş kez (1922, 1926, 1928, 1930 ve 1932), Wimbledon'da da iki kez (1927 ve 1929) birinci oldu.

Cochet en ünlü maçlarından birini 1926 ABD şampiyonasında Bill Tilden'la yaptı. Bu maçı kazanarak Bill Tilden'ın ABD şampiyonasını aralıksız yedi kez kazanmasını engelledi. 1920'lerin sonunda birkaç çiftler şampiyonluğu da kazandı. 1933'te profesyonel olduysa da, 1945'te yeniden amatörlüğe döndü. 1976'da "Dört Silahşörler"in öbür üyeleriyle birlikte Uluslararası Tenis Ünlüleri Evi'ne seçildi. Tenis konusunda birkaç kitap yayımladı, tenis tarihi üzerine bir film yaptı ve yaşamının son yıllarında bir spor mağazası işletti.

Cochin, Charles-Nicolas (GENÇ) (d. 22 Şubat 1715, Paris - ö. 29 Nisan 1790, Paris), 18. yüzyılın ünlü Fransız oymabaskı sanatçısı.

Oymabaskı sanatını babası Yaşlı Charles Nicolas'tan (1688-1754) öğrendi. Daha sanat yaşamının başlarında üne kavuştu, 1751'de Akademi üyeliğine kabul edildi, 1752'de de kralın resimlerinin sorumlusu oldu. Resmi görevleri, döneminin sanat beğenisini yönlendirmesine yol açtı. En ünlü yapıtları arasında La Fontaine'in masalları için yaptığı resimler, XV. Louis'nin verdiği şölenleri canlandıran oymabaskılar, gene oymabaskıyla hazırlanmış başlık süsleri ve portreler vardır.

Cochise (ö. 8 Haziran 1874, Çırıkahuva Apaş Kampı, Arizona, ABD), Çırıkahuva Apaşlarının reisi. 1860'larda beyazların Güneybatı'da giriştikleri saldırılara karşı Yerli direnişini yönetmiştir. Arizona'nın en güneydoğudaki ili onun adını taşır.

Yaşamının ilk yıllarına ilişkin hiçbir bilgi yoktur. 1850'lerde Çırıkahuva Apaşları bölgeye yerleşen beyazlarla barış içinde yaşıyor ve hatta Apaş Geçidi posta arabası durağında odun kesme işinde çalışıyorlardı. 1861'de bir grup yağmacı, bir beyaz hayvan yetiştiricisinin sığırlarını çalarak çiftlik işçilerinden birinin çocuğunu kaçırınca sorunlar başladı. Deneyimsiz bir subay, Cochise'i ve beş Yerli reisini daha sorgulamaya çağırdı. Israrla suçlamaları reddeden reisler yakalanarak tutuklandı. Biri olay yerinde öldü. Cochise üç kurşun yarasına karşın kapatıldığı çadırdan kaçtı ve federal yetkililerce idam edilen arkadaşlarının öcünü almak için hemen hazırlığa girişti. Apaş çetelerinin giriştiği acımasız baskınlar karşısında, askerler çevreye yerleşmiş beyazlar ve tüccarlar bölgeden kaçmak zorunda kaldı. Ardından, birliklerin İç Savaş'a (1861-65) katılmak üzere geri çekilmesiyle, Arizona Apaşlara terk edilmiş oldu.

1862'de General James Carleton komutasında 3 bin kişilik California gönüllü birliği Büyük Okyanus kıyılarıyla Doğu arasındaki ulaşımı açmak amacıyla Apaş Geçidine yürüdü ve havan toplarının yardımıyla Yerlileri geri çekilmek zorunda bıraktı.

Cochise, savaşı birlikte yönettiği Mangas Coloradas'ın ölümü üzerine Apaşların büyük reisi oldu. Bu tarihten sonra Yerlilere karşı bir soykırım başlatıldı. Cochise ve 200 adamı Arizona'nın Dragoon Dağlarında gizlenerek baskınlarını sürdürdüler ve 10 yılı aşkın bir süre ele geçmemeyi başardılar.

Haziran 1871'de Arizona Bölgesi'nin komutanlığına getirilen General George Crook, Apaşların bir bölümünü kılavuzluk yapmak üzere yanına çekmeyi başardı. Apaşların büyük bir bölümünü de yerleştirme kamplarında toplayarak etkisiz hale getirdi. Eylülde teslim olan Cochise, adamlarının New Mexico'daki Tularosa Yerli Kampı'na gönderilmesine direnerek 1872 baharında kaçtı. Aynı yılın yazında Çırıkahuva Yerli Kampı kurulunca yeniden teslim oldu.

Cochise kültürü, Kuzey Amerika'da 9 bin yıl önce varlığını sürdürmüş eski bir Yerli kültürü. Adını eski Cochise Gölünden alır. Bugün kuru bir çöl havzası olan bölgede (Willcox Playa) önemli bulgular ortaya çıkarılmıştır. Bir çöl kültürü olan Cochise, Batı New Mexico ve Arizona'daki yerleşim merkezlerinde yayılmıştır. Doğudaki büyük avcı kültürlerinin tersine (*bak.* Clovis kültürü; Folsom kültürü), Cochise Yerlileri avlanmaktan çok yabani bitkileri toplamayı yeğlemişlerdir. Daha sonraki aşamalarda, tarımın başladığına ilişkin kanıtlar vardır.

Cochise kültürü, üç gelişim evresine ayrılır. Kükürt Kaynağı adıyla anılan ilk evre İÖ 7000 ya da 6000'den, İÖ 4000'e değin sürer ve çeşitli kazıyıcıların, yabani çekirdekleri öğütmek için değirmentaşlarının kullanılmasıyla öbür evrelerden ayrılır. Avcılığın varlığına işaret eden hayvan kalıntılarına karşın, uç, bıçak vb gibi kesiciler yoktur.

İkinci evre olan Chiricahua İÖ 4000-İÖ y 500 arasına tarihlenir. Bu evrede çeşitli uçların ortaya çıkması, avlanmaya karşı ilgimin arttığını gösterir. Mısırın kalıntıları da çiftçiliğin başladığına işaret etmektedir. Toplayıcılık hâlâ önemlidir.

Son evre San Pedro adıyla anılır. Bu evre İÖ 500'den İsa'nın doğumuna değin sürmüştür. Değirmentaşlarının yerini dibek ve tokmak almış, çukur evler (çukurlar üzerine yapılan direkli ve toprak evler) ortaya çıkmıştır. San Pedro evresi boyunca, Mogollon Yerlileri bölgesinde (*bak.* Mogollon kültürü) çömlekçilik görülür. Cochise geleneği, güneybatıdaki daha geç çeşitli Yerli kültürlerine temel oluşturmuştur.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Cochlaeus, Johannes, asıl adı JOHANNES DOBENECK ya da DOBNECK (d. 1479, Wendelstein, Nürnberg yakınları - ö. 10 Ocak 1552, Breslau, Silezya), Alman hümanist. Martin Luther'e karşı Katolik muhalefetin önderlerindendir.

Köln Üniversitesi'ndeki eğitiminden (1504-10) sonra Nürnberg'deki St. Laurentius Latin Okulu'nun rektörü oldu. Burada yazdığı kitaplarla eğitim yöntemlerinin geliştirilmesine önemli katkıda bulundu. 1517-19 arasında bulunduğu Roma'da papazlığa atandı. Almanya'ya dönünce Reform tartışmalarına ilk kez katıldığı Frankfurt am Main'da başrahip, Mainz'da katedral heyeti üyesi (1526) ve Saksonya dükü Georg'un maiyet papazı oldu (1529). İngiltere kralı VIII. Henry'ye karşı yazdığı broşür Meissen'e atanmasına yol açtı (1535). 1539'da ölen Saksonya dükü Georg'un yerine Lutherci kardeşi Heinrich'in geçmesi üzerine güvenlik kaygısıyla Saksonya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Breslau'da katedral heyeti üyesi oldu (1539). Bir süre Eichstätt ve Mainz'da görev yaptıktan sonra 1549'da Breslau'ya döndü.

Cochlaeus, önceleri yakınlık duyduğu Luther'i 1520'lerde acımasızca eleştirmeye başladı. Papalık elçilerinin, dinsel ve kilise dışı önderlerin danışmanı olarak katıldığı dinsel bölünmeyi gidermeye yönelik birçok meclisteki etkili oldu. Worms (1521), Nürnberg (1522-23), Speyer (1526) ve Augsburg meclislerinde (*Diet*) (1530) bulundu; Lutherci Augsburg İtikatnamesi'ni çürütmek için seçilen ilahiyatçılar arasında yer aldı. Kesin bir sonuca varılamayan Worms'daki ünlü konferansa da katıldı (1540).

Kendini tümüyle savunduğu davaya adayan Cochlaeus döneminin en çalışkan ilahiyatçıları arasında sayılır. Dinsel tartışmaları konu alan sayısız makalesinden başka Husçuluğun tarihine ilişkin bir yapıtı (1549) vardır. En çok bilinen kitabı ise *Commentaria de actis et scriptis Luther* (1549; Luther'in Eylem ve Yazıları) adlı tarihsel çalışmasıdır.

Cochlospermum, *Cochlospermaceae* familyasından, 15-20 kadar tropik ağaç türünü içeren cins. Orta Amerika'da ve Batı Hint Adalarında yetişen *C. vitifolium*'un yaklaşık 10 cm çapında, parlak sarı renkli

çiçekleri vardır; bazı bölgelerde bu türün gövde kabuklarından halat yapılır. Anayurdu Afrika olan *C. angolense* türünün

Cochlospermum gossypium
Ivan Polunin - EB Inc

tohumlarından kırmızı, *C. planchoni*'nın köklerinden de sarı bir boyarmadde çıkarılır.

Cochran, Sir Charles Blake (d. 25 Eylül 1872, Lindfield, Sussex - ö. 31 Ocak 1951, Londra, İngiltere), iki dünya savaşı arasındaki dönemde özellikle müzikal revüleriyle tanınmış emprezaryo ve tiyatro yapımcısı. Renkli bir şovmen olarak uzun ve çok yönlü meslek yaşamı boyunca bir pire sirki kurmuş, boks maçları, rodeo ve sirk gösterileri düzenlemiş, gezginci ilaç satıcılığı yapmıştır.

On yedi yaşında oyunculuğa başladı. I. Dünya Savaşı'ndan önce Max Reinhardt'ın sahnelediği *Mirakel* (1911; Mucize) gibi masraflı gösterileri üstlenebilen bir girişimci ve yapımcı oldu. Savaş sırasında, Londra'da Ambassador Tiyatrosu'nda daha küçük ölçekli bir yapım olan *Odds and Ends* (1914; Ufak Tefek Şeyler) adlı revü gösterisini sundu. Daha sonra London Pavillion adlı tiyatroda düzenlediği daha gösterişli şovlarla Beatrice Lillie, Noël Coward, Eleonora Duse, Sacha Guitry gibi yıldızları tanıttı. *This Year of Grace* (1928; Bu Miladi Yıl), *Private Lives* (1930; Özel Yaşamlar) ve *Cavalcade* (1931; Geçit Töreni) gibi oyunları Coward ile birlikte hazırladı. Londra'da 128 oyun ve revü düzenledi. Ayrıca New York'ta da birkaç yapım gerçekleştirdi. 1948'de Cochran'a "sir" unvanı verildi.

Cochran, Jacqueline, evlendikten sonra JACQUELINE COCHRAN ODLUM (d. 1910?, Pensacola, Florida - ö. 9 Ağustos 1980, İndio, California, ABD), ABD'li kadın pilot. Döneminin en çok sayıda hız, uzaklık ve yükseklik rekoru kıran pilotu olmuş, 1964'te saatte 2.300 km hıza ulaşarak o güne kadarki en hızlı kadın pilot unvanını kazanmıştır.

Küçük yaştayken öksüz ve yetim kalan Cochran, yoksul bir aile tarafından evlat edinilerek yetiştirildi. Sekiz yaşında Georgia'daki bir çırçır atölyesinde çalışmaya başladı, daha sonraları ise bir güzellik salonunun yöneticiliğini yaptı, makyaj malzemeleri üzerinde çalıştı ve sonunda kendine ait bir şirket kurdu. 1932'de, biraz da kurduğu kozmetik şirketinin reklamını yapmak amacıyla uçmayı öğrendi. 1936'da, sanayici ve banker Floyd Odlum'la evlendi.

Cochran, iş yaşamında elde ettiği başarılarının yanı sıra, havacılık tarihine geçen rekorlarıyla da adını duyurdu. 1938'de, yarış için uyarlanmış bir "P-35" tipi uçakla, o yıl kırılan iki hız rekorundan birini elde etti. 3 Eylül 1938'de "P-35 Pursuit" benzeri bir uçakla, Kuzey Amerika'yı 10 sa 12 da 55 sn'de kat etti. Bu kadın pilotlar arasındaki en iyi zamandı. 1935'te Bendix Kıtalararası Hava Yarışı'na katılan, 1938'de de bu yarışı kazanan ilk kadın pilot oldu. II. Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Kuvvetleri Yardımcı Birlikleri'nde yüzbaşılık yapan Cochran, askeri uçakları, üretildikleri yerlerden Avrupa'nın her bölgesindeki kullanım yerlerine sevkeden kadın pilotlar grubunu yönetti. ABD Müttefiklerin yanında savaşa katılınca Cochran, ABD'li kadınlara askeri yük uçağı kullanmasını öğretmeye başladı. 1943'te Hava Kuvvetleri Kadın Pilotları Örgütü'nün yöneticiliğine getirildi.

1953'te Sabre tipi bir jetle, 100 km'lik parkurda saatte 1050,151 km, 500 km'lik parkurda saatte 950,003 km ve 15 km'lik parkurda saatte 1087,035 km hız yaparak, erkekler ve kadınlar arası dünya hız rekorlarını kırdı. 1953'te 1 March'tan (ses hızından) daha hızlı uçan ilk kadın oldu. 1961'de gene, 100 ve 500 km'lik parkurlarda kendi rekorlarını kırdı ve 2 Mach hızında (ses hızının iki katıyla) uçmayı başardı. 1970'te Hava Kuvvetleri Yedekleri'nden albay rütbesiyle emekliye ayrılan Cochran, daha sonra, Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'nde (NASA) özel danışmanlık yaptı. Otobiyografisi *Stars at Noon* (*Öğle Vakti Yıldızlar*, 1955) adıyla 1954'te yayımlandı.

Cochran, Welker (d. 1897 - ö. 26 Temmuz 1960, Belmont, California, ABD), ABD'li ünlü bilardo oyuncusu. Bilardo oyununda 20. yüzyılın ilk 30 yılı, Cochran ile rakipleri Willie Hoppe ve Jake Schaefer, Jr.'ın egemenliği altında geçmiştir.

Cochran bilardo oynamaya 13 yaşında, Iowa eyaletindeki Manson'da babasının işlettiği bilardo salonunda başladı. Chicago'da Lanson W. Perkins'in yanında bu oyunun inceliklerini öğrendi. On yedi yaşındayken Hoppe'ten başka bütün öbür oyunculardan üstün duruma gelmişti. 1925 ve 1927'de çizgili bilardo şampiyonluğunu kazandı. 1930'larda çizgili bilardo gözden düşünce Cochran üç bantlı bilardoya başladı ve bu dalda da 1933, 1935 ve 1936'da şampiyon oldu. 1936'dan 1940'a değin bir bilardo okulu işletti. Hoppe'a kaptırmış olduğu üç bantlı bilardo şampiyonluğunu 1944'te geri aldı.

Cocitsu, Çince CHENG-SHI, Japonya'da Budacı felsefeye bağlı küçük bir düşünce okulu. İmparatorluk başkentinin Nara'da bulunduğu sırada (İS 710-784) Çin'den Japonya'ya yayılmıştır. Ne insanın ne de zihinsel ve maddi dünyayı oluşturan öğelerin kalıcı, değişmez gerçeklikleri olduğunu, bu yüzden de gerçek varlıklar olarak kabul edilemeyeceklerini savunur.

Okul adını, bu görüşü en iyi biçimde yansıtan *Cocitsu-ron* (Sanskrit dilinde *Satyasiddhi-şastra*: "Gerçeğe Ulaşma Risalesi") adlı metinden alır. Metnin, Hinayana ve Mahayana gelenekleri üzerine incelemeleri olan 3-4. yüzyıl Hint bilgini Harivarman'a ait olduğu sanılmaktadır. Öğretiyi, 7. yüzyılda Japonya'da ilk kez tanıtan Koreli bilgin ve rahip Ekvan oldu. Bugün Japonya'da Sanron (Üç Risale) okulunun alt bölümü olarak varlığını sürdüren okul Çin'de tümüyle yok olmuştur.

Cockaigne, COCKAYNE olarak da yazılır, özellikle ortaçağ Avrupa kültüründe insanların lüks içinde, çalışmadan yaşadığı hayal edilen ülke. Efsaneye göre Cockaigne'de şarap ırmakları, pasta ve şekerlemeden yapılmış evler, hamur işiyle döşenmiş sokaklar vardır. Dükkânlarda herkese parasız mal verilir. Ortalıkta dolaşan kızarmış kazlar insanları kendilerini yemeye çağırırken, gökten de tereyağlı tarlakuşları yağar.

Cockaigne sözcüğünün kökeni konusunda anlaşmaya varılamamışsa da bütün versiyonlarının sözcük anlamı "Pastalar Ülkesi"ne yakındır. Efsanenin eski İrlanda kültüründeki versiyonu *Aislinge Meic Conglinne* (Mac Conglinne'in Hayali), oburluk cininin hükmettiği bir kralın, Cockaigne'in hayalini görerek iyileşmesini anlatan geleneksel bir parodidir. Bir 13. yüzyıl Fransız fablı olan *Cocagne*'ın, efsanevi kutsanmışlar adası Avalon'la alay etmek için yazıldığı sanılır. 16. yüzyıla ait bir İngiliz şiiri olan *The Land of Cockaygne* (Cockaygne Ülkesi) manastır yaşamını yerer. Cockaigne yerine 17. yüzyılda "Lubberland" deyimi kullanılmaya başlamıştır. ABD'de gezici rençperlerin folklorunda adı geçen Big Rock Candy Mountain (Koca Kaya Şekerleme Dağı) aynı kavramı anlatır.

Cockburn, Sir Alexander James Edmund, 10. BARONET (d. 24 Aralık 1802 - ö. 21 Kasım 1880, Londra), 24 Haziran 1859'da *Queen's Bench* (Kraliyet Yargı Kurulu) başyargıcı, 1874'te de İngiltere başyargıcı olan ve ölümüne değin bu görevleri sürdüren İngiliz hukukçu. Sir Edward Coke'tan (1613-16) sonra *Queen's (King's) Bench* başyargıçlarınca gayrı resmi olarak kullanılan İngiltere başyargıcı unvanını resmen alan ilk kişidir. İskoç-Fransız kökenli tanınmış bir aileden gelen Cockburn, 1829'da baroya kabul edildi. Duruşma avukatı ve dava raportörü olarak büyük ün kazandı. Avam Kamarası üyeliği (1847-56), başsavcı yardımcılığı (1850-51), başsavcılık (1851-56) ve *Court of Common Pleas* (Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi) (1856-59) başyargıçlığı yaptı. Ardından Başbakan Lord Palmerston tarafından *Queen's Bench* başyargıçlığına atandı. Bu arada 1858'de ölen bir amcasından dolayı "baronet" unvanı aldı.

1868'de Regina-Hicklin Davası'nda müstehcenliğin ölçütünü "müstehcen olmakla suçlanan metnin bu tür etkilere açık olanlar ve ellerine böyle bir yayın geçme olasılığı bulunanları baştan çıkarma kastı taşıyıp taşımaması" biçiminde ele alarak müstehcenliğin tanımında yeni bir çığır açtı. (İngiltere'nin yanı sıra ABD'de temel alınan bu ölçüt, James Joyce'un *Ulysses* adlı yapıtıyla ilgili davada federal yargıç John Woolsey'nin tanımı reddetmesine değin [1933] yürürlükte kaldı.) Cockburn'ün aynı önemde bir başka davası da Sir Robert Peel'in sekreterini kendisi sanarak öldüren kişiyi başarıyla savunduğu McNaghten Davası'dır (1843). Bu davadan sonra İngiltere ve ABD'deki cinayet davalarında sanığın akli dengesinin yerinde olup olmadığının araştırılması ilkesi gelenek haline geldi.

Cockburn 188 gün süren ve 400 tanığın dinlendiği ünlü Regina-Castro Davası'nda (1873-74) Tichborne baronetliği unvanı ve mülkü üzerinde hak iddia eden davacıya yalan beyandan dolayı 18 günlük hapis cezası vermesiyle de tanınır. Öte yandan 1871 ve 1872'de Alabama anlaşmazlığını(*) ele alan uluslararası hakemler kurulunda İngiltere'yi temsil etmiştir.

Yaşamı boyunca hiç evlenmeyen Cockburn'ün baronetlik unvanı ölümü üzerine sona erdi.

Cockcroft, Sir John Douglas (d. 27 Mayıs 1897, Todmorden, Yorkshire - ö. 18 Eylül 1967, Cambridge, İngiltere), İngiliz fizikçi. Parçacık hızlandırıcılarının atom çekirdeğinin incelenmesinde kullanımını başlatan çalışmalarıyla, 1951 Nobel Fizik Ödülü'nü İrlandalı fizikçi Ernest T. S. Walton ile paylaşmıştır.

Manchester Üniversitesi'nde ve Cambridge'deki St. John's College'da öğrenim gördükten sonra, 1939-46 arasında Cambridge Üniversitesi'nde Jackson doğa bilimleri profesörü olarak çalıştı. 1932'de Walton ile birlikte Cockcroft-Walton üretecini geliştirdi ve bu aygıttan lityum atomlarını proton bombardımanıyla parçalamakta yararlandı. Bu parçacık hızlandırıcısının en yararlı hızlandırıcı türlerinden biri olduğu dünyanın çeşitli yerlerindeki laboratuvarlarda denenerek anlaşıldı. Cockcroft ve Walton araştırmalarını başka atomların parçalanması üzerine de sürdürdüler ve çekirdek fiziği araştırmalarında hızlandırıcı kullanılmasının önemini ortaya koydular. Cockcroft, II. Dünya Savaşı sırasında Kanada Ulusal Araştırma Kurulu Atom Enerjisi Bölümü'nün yöneticisi olarak görev yaptı. 1946'da Donanım Bakanlığı'na bağlı olan Harwell'daki (Berkshire, İngiltere) Atom Enerjisi Araştırma Kurumu'nun yöneticisi oldu; 1952-54 arasında da Savunma Bakanlığı'nda bölüm başkanlığı görevinde bulundu. 1948'de kendisine "sir" unvanı verilen Cockcroft, 1953'te K.C.B. (Knight Commander of Bath) nişanını aldı. 1960'ta Cambridge Üniversitesi'nde yeni kurulan Churchill College'ın yöneticiliğine atandı.

Cocker, Edward (d. 1631 - ö. 1675, Londra), ünlü *Cocker's Arithmetic* (Cocker Aritmetiği) ders kitabını yazdığı kabul edilen İngiliz yazar. Bu kitabın geniş bir okur kitlesince tanınması sonucu, "oldukça doğru" anlamına gelen "Cocker'a göre" deyimi ortaya çıktı. Usta bir oymacı olarak yaptığı çalışmalardan Samuel Pepys'in *Diary*'sinde (Günlük) övgüyle söz edilir. Cocker'ın öteki çalışmaları arasında kaligrafiye ilişkin elkitapları, kopya edilmek ve çevrilmek için şiirler ve bir İngilizce sözlük sayılabilir.

1657'de Londra'da yaşayan Cocker, yazı ve aritmetik dersleri verdi. İlk kez 1678'de yayımlanan *Arithmetic*'in yüzün üzerinde baskısı yapıldı. Bir 19. yüzyıl yazarı, bu kitabın asıl yazarının Cocker değil, 1678 baskısının yayımcısı John Hawkins olduğunu öne sürmüştür.

Cockerill, William (d. 1759, Lancashire, İngiltere - ö. 1832, Aachen, Prusya), Belçika'da Sanayi Devrimi'nin başlamasına öncülük eden İngiliz mucit ve imalatçı.

Gençlik yılları sırasında İngiltere'de, çok sayıda makine tasarımı geliştirerek mekanik alanındaki olağanüstü yeteneklerini açığa vurdu. 1794'te Rusya'ya giderek zanaatçılık yapmaya başladı, iki yıl sonra da İsveç'e geçerek hükümet adına savak kapakları imal etti, ama asıl uzmanlık konusu olan eğirme makinelerine ilgi sağlayamadı. 1799'da Fransa'daki Verviers'e (bugün Liège, Belçika) yerleşerek Simonis ve Biolley Kumpanyası için, kara Avrupa'sının ilk yün tarama ve eğirme makinelerini üretmeye başladı. 1807'de, iki oğluyla birlikte Liège'de, eğirme ve dokuma makineleri üretmek üzere fabrikalar kurdu ve önceleri İngilizlerin tekelinde bulunan bu sanayi dalının Avrupa'da yaygınlaşmasına öncülük etti. 1812'de iş yaşamından çekildi.

Cockpit Country, Jamaika'nın içlerinde, Montego Bay'in güneydoğusunda, yaklaşık 1.300 km²'lik bir alanı kaplayan bölge. White Limestone (Beyaz Kireçtaşı) Platosunun bir bölümüdür. Çöküntü ve çukurların üstünde yüzlerce metre yükselen, sık bodur ağaçlarla kaplı koni ve yarımküre biçiminde sayısız tepeleri ve dik yamaçlarıyla tipik bir karst alanıdır. Yerleşmeye elverişsiz bu zorlu topraklar, 1665'te İngilizler Jamaika'yı ele geçirdiğinde kaçan ve amansız bir çete savaşı veren *cimarrone*'lere (İspanyolcada "kaçan köle") sığınak olmuştur. İngilizlerin *Maroon* adını verdiği bu boyun eğmeyen kölelerin çocukları bölgedeki azat edilmiş kölelerle ve Aravak Yerlileriyle evlenmişlerdir. Bugün Cockpit'te yaşayan 5 bin kadar *cimarrone* kökenli büyük ölçüde, hükümet müdahalesinin dışında kalabilmektedir. Toplumsal örgütlenme birimi aile değil tüm topluluktur ve toprakların tamamı topluluğun malıdır. Vergi ödemezler. Merkezî hükümetin müdahalesi çok ender görülen cinayet olaylarıyla sınırlıdır.

Coclé, Panama'nın ortabatı kesiminde il. Güneyde Parita Körfeziyle çevrilidir. Dağlık ve düzlük kesimlerden oluşan 5.035 km²'lik alanı kaplar. Panama'nın en verimli tarım bölgelerinin bazıları buradadır. Şeker, kahve, kauçuk, kakao, pirinç, mısır ve meyve gibi tarım ürünlerinin büyük bölümü Panama Kanalının yakınındaki kentlere gönderilir. En büyük kasabası, güneydeki kıyı düzlüklerinde bulunan Aguadulce'dir. Zaratî Irmağı ile Pan-Amerikan Karayolu'nun üzerinde yer alan il merkezi Penonomé, bir ticaret ve imalat (sabun ve Panama şapkaları) merkezidir. Nüfus (1990 geç.) 172.165.

Coco Irmağı, İspanyolca RIO COCO, Honduras'ın güneyinde ve Nikaragua'nın kuzeyinde ırmak. Honduras'ın güney kesimindeki Choluteca ilinde, San Marcos de Colón'un batısından doğar. Genellikle doğu yönünde akarak Madriz ilinden (Nikaragua) geçer; Madriz ile Jinotega ve Nueva Segovia ile Jinotega arasındaki sınırları çizer. Orta ve aşağı çığırlarında genellikle kuzeydoğuya yönelir. Sonunda bir delta oluşturarak Gracias a Dios Burnunda üç ana yataktan Antil Denizine boşalır. Uzun süren bir uyuşmazlığın ardından, 1961'de ırmağın orta ve aşağı çığırlarının Honduras ile Nikaragua arasındaki uluslararası sınırı oluşturduğu ilan edilmiştir. Toplam uzunluğu 780 km olmasına karşın, yalnızca 225 km'lik aşağı bölümü ulaşıma elverişlidir. Yatağında yer yer altın çıkarılmasına ve Antil düzlüklerindeki sık ormanlardan kesilen tomrukların yüzdürülmesinde kullanılmasına karşın, ekonomik açıdan büyük bir önem taşımaz.

Cocoa-Rockledge, ABD'de Florida eyaletinin orta kesimindeki Brevard ilinde (*county*) ikiz kent. Atlas Okyanusu kıyısındadır. İndian Irmağını (Atlas Okyanusu Suyolunun bir bölümü) aşan yükseltilmiş yolla Merritt Adasına, Cape Canaveral'a ve Cocoa Beach kentine bağlanır. Rockledge y. 1875'te kurulmuş, 1925'te kent olmuştur; adını kıyı boyunca uzanan raflar halindeki kabuklu kireçtaşı oluşumundan alır. Adı yörede yetişen hindistancevizinden gelen Cocoa 1895'te kasaba, 1911'de de kent olarak tüzel kimlik kazanmıştır. Balıkçılık, hayvan besiciliği ve turunçgil üretimiyle gelişen kentler bugün çoğunlukla konut alanlarıdır. Ekonomi turizme, büyük bir meyve pazarına ve John F. Kennedy Uzay Üssü'nün yol açtığı uzay sanayisine dayanır. Cocoa'daki Brevard Community College 1959'da kurulmuştur. Nüfus (1990) Cocoa kenti, 17.722, Rockledge kenti, 16.023.

Cocos Adaları, KEELING ADALARI olarak da bilinir, Hint Okyanusunun doğusunda Avustralya'ya ait adalar. Avustralya'daki Darwin kentinin 3.685 km batısında, Singapur'un ise 1.280 km batı-güneybatısında yer alır. Toplam yüzölçümü 14,4 km²'dir. İki atol grubundan oluşur. Güneydeki atol grubu 26 küçük adacığı, kuzeydeki ise yalnızca Kuzey Keeling Adasını kapsar. Yönetim merkezi güneydeki atol grubunda bulunan West Adasıdır. Nüfus (1990 tah.) 700.

Doğal yapı. Kuzey Keeling Adası, Güney Keeling Adalarının sayısız çıkıntısıyla çevrili ana lagünün 24 km kadar kuzeyindedir. Güney Keelingler'i oluşturan başlıca adalar,

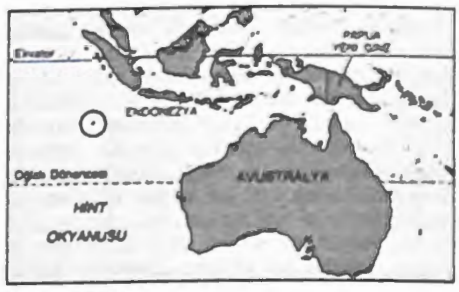

Cocos Adaları

aynı zamanda en büyük ada olan, 10 km uzunluğundaki West Adası ile South, Home, Direction ve Horsburgh adalarıdır. Büyük adaların deniz düzeyinden yüksekliği 3-6 m arasında değişir. En düşük sıcaklık 22°C, en yüksek sıcaklık ise 32°C'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı 2.300 mm'yi bulur. Yılın ilk aylarında bazen çevreye zarar veren siklonlar görülür ve belirli aralıklarla deprem olur. Bitki örtüsü büyük ölçüde hindistancevizi palmiyelerinden oluşur; Kuzey Keeling ve Horsburgh adaları yabanıl otlarla kaplıdır. Yöreye özgü memeliler bulunmamakla birlikte, birçok deniz kuşuna rastlanır.

Nüfus. Adalarda yaşayanların büyük bölümü İskoçyalı John Clunies-Ross'un 1827-31 arasında aileleriyle birlikte buraya getirdiği çoğu Malay kökenli işçilerin soyundandır. Daha çok Cocos Malayları olarak bilinen adalılar, Home Adasında Clunies-Ross ailesinden gelenlerle birlikte yaşar. Günümüzde büyük bölümü Avustralya yurttaşıdır. Çoğu Müslümandır ve bir Malay lehçesi konuşurlar. Adaların giderek kalabalıklaşması yüzünden, 1950'lerin ortalarından sonra birçok adalı başta Batı Avustralya eyaleti olmak üzere Avustralya'ya göç etmeye başlamıştır. Nüfusun geri kalan bölümü toprakların yönetimi için Avustralya'dan aileleriyle birlikte gönderilen görevlilerden oluşur ve çoğunlukla West Adasında yaşar. Halkın büyük bölümü Home ve öteki adalardaki hindistancevizi plantasyonlarında çalışarak geçimini sağlar.

Ekonomi. Cocos Adalarının başlıca gelir kaynağı kopra üretimi ve ihracatıdır. 1979'da kurulan Cocos Adaları Kooperatif Şirketi kopra üretimini yönetmenin yanı sıra inşaat, yapı onarımı, yükleme ve istif işlerine bakar. Balıkçılık ve bahçeciliğin de gelişmiş olmasına karşın, yakıt ve tüketim mallarının yanı sıra gıda maddelerinin de büyük bölümü dışarıdan getirtilir.

1945'te West Adasında inşa edilen küçük havaalanı 1967'ye değin Avustralya'daki Perth ile Güney Afrika'daki Johannesburg arasındaki uçuşlarda durak olarak kullanılmıştır. Bugün adalar ile Perth ve Yılbaşı Adası arasında özel tarifeli uçak seferleri düzenlenmektedir. Cocos Adalarıyla ilgili meteorolojik raporlar Hint Okyanusundaki geniş bir alana ilişkin hava durumu tahminlerinde önemli rol oynar.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. 1955'te Avustralya'ya bağlı toprak statüsü kazanan Cocos Adaları, 1984'te Avustralya'nın bir parçası yapılmıştır. Avustralya genel valisinin atadığı yönetici adalardaki en yüksek hükümet yetkilisidir. 1979'da Home Adasında

oturanların kurduğu Cocos Adaları Meclisi, yöneticiye yerel konularda danışmanlık yapan ve seçimle işbaşına gelen bir yerel yönetim organıdır. Adaların kendi posta hizmeti vardır; buna karşılık eğitim, tıbbi bakım ve ilaç gibi hizmetler Avustralya hükümetince karşılanır.

Tarih. Adaları 1609'da, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nda görevli bir denizci olan William Keeling keşfetti. 1826'da İngiliz serüvenci Alexander Hare, Malay kadınlarından oluşan haremi ve köleleriyle birlikte adalarda ilk yerleşimi kurdu. 1827'de ailesiyle birlikte adalara yerleşen John Clunies-Ross, doğal hindistancevizi korularını ıslah etti ve kopra üretimi için hindistancevizi toplamada işçi olarak çalıştırmak amacıyla adaya Malayları getirdi. İngiliz doğabilimci Charles Darwin 1836'da buradaki mercan resiflerinde gözlemler yaptı.

1857'de İngiliz toprağı ilan edilen Cocos Adaları, 1878'de Seylan (bugün Sri Lanka) valiliğine bağlandı. 1886'da Boğaz Kolonileri'nin yönetimi altına girdi ve mülk olarak Clunies-Ross ailesine bağışlandı. 1903'te ise bir İngiliz kolonisi olan Singapur'a bağlandı. I. Dünya Savaşı sırasında Avustralya kruvazörü "Sydney", Kuzey Keeling Adasının kıyısında Alman kruvazörü "Emden"i imha etti (1914). Adalar 1955'te İngiliz kolonisi Singapur'dan Avustralya'ya geçti. Adaların sahibi John Clunies-Ross Eylül 1978'de plantasyonlarını Avustralya'ya satarak yönetim hakkından vazgeçti. Böylece adalarda Avustralya parası kullanılmaya başladı ve Cocos Malaylarına özerk yönetim verilmesi yolunda adımlar atıldı. Nisan 1984'te yapılan halk oylamasında adalılar Avustralya'yla birleşmeyi seçti.

Cocos Adası, İspanyolca ISLA DEL COCO. Büyük Okyanusta, Kosta Rika'daki Osa Yarımadasının yaklaşık 480 km güneyinde ada. Deniz düzeyinden yüksekliği 850 m'yi bulur. Uzunluğu 8 km, genişliği 4,8 km, toplam yüzölçümü ise 24 km²'dir. Yapı olarak Cocos Sıradağlarının bir parçası olarak güneydeki Galápagos Adalarına bağlıdır.

Engebeli ve ıssız adanın kuzey kıyısında Wafer Koyu ve Chatham Koyu denen iki doğal demirleme yeri vardır. Sömürgecilik döneminde korsanların sığınağı olarak kötü bir ün yaptığından, her yerinde gömülü hazineler bulunduğu söylentisi yaygındır. Ama 500'e yakın kazı yapılmasına karşın, hiçbir şey bulunamamıştır. Panama Kanalına yakın olması nedeniyle stratejik önem taşır.

Cocteau, Jean (d. 5 Temmuz 1889, Maisons-Laffitte, Paris yakınları - ö. 11 Ekim 1963, Milly-la-Forêt, Paris yakınları), Fransız şair, libretto yazarı, romancı, oyuncu, film yönetmeni ve ressam. En önemli yapıtları arasında şiir kitabı *L'Ange Heurtebise* (1925), oyunu *Orphée* (1926; Orpheus), romanları *Les Enfants terribles* (1929; *Müthiş Çocuklar*, 1961) ve *La Machine infernale* (1934; *Saatli Bomba*, 1967) ile gerçeküstücü filmleri *Le Sang d'un poète* (1930; Şairin Kanı) ve *La Belle et la Bête* (1946; Güzel ve Çirkin) yer alır.

Müzik, resim ve edebiyata düşkün Parisli bir burjuva aileden geliyordu. Çocukluğu Paris'te geçti; eğitimiyle, düşünceleriyle, konuştuğu dil ve alışkanlıklarıyla kendisini her zaman bir Parisli olarak gördü.

Cocteau'nun sanatçı kimliği, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, siyasal karışıklıkların görülmediği ve incelmiş zevklerin egemen olduğu yıllarda gelişti. Küçük yaşta tiyatroyla ilgilendi; 19 yaşında da ilk şiir kitabı *La Lampe d'Aladin*'i (Alaaddin'in Lambası) yayımladı. Tiyatro dünyasını asıl

Cocteau, 1939
Gisele Freund

keşfi, Sergey Diaghilev yönetimindeki Rus Balesi ile başladı. Bale yazma isteğini dile getirdiğinde Diaghilev, "Étonne-moi" (Şaşırt beni) diyerek onu kışkırtmıştı. Bu ünlü söz, yalnızca müziğini Erik Satie'nin yaptığı *Parade* (1917; Geçit Töreni) ile gene müziğini Darius Milhaud'nun yaptığı *Le Boeuf sur le toit* (1920; Damdaki Sığır) gibi bale yapıtlarında değil, oyun ve filmlerinde de Cocteau'ya esin kaynağı oldu. I. Dünya Savaşı'nda Belçika cephesinde ambulans şoförü olarak görev yaptı. Oradaki gözlemlerini, sonradan *Thomas l'Imposteur* (1923; Düzenbaz Thomas) adlı romanında kullandı. Pilot Roland Garros ile dost oldu; havacılıktan esinlenerek yazdığı ilk şiirlerini *Le Cap de Bonne-Espérance* (1919; Ümit Burnu) adlı kitapta toplayarak ona ithaf etti. 1916 ve 1917'de zaman zaman gelebildiği Paris'te gelişmekte olan modern sanat dünyasına katıldı; kentin bohem Montparnasse semtinde, Picasso ve Modigliani gibi ressamlar, Max Jacob ve Guillaume Apollinaire gibi şairlerle arkadaşlık kurdu.

Savaştan sonra Max Jacob, Cocteau'yu geleceğin şair ve romancılarından Raymond Radiguet ile tanıştırdı. Süssüz, açık ve basit bir estetiği savunan 16 yaşındaki bu delikanlı Picasso'nun grubundaki herkes için bir dahiydi; estetik anlayışı da Cocteau'nun yapıtlarının temel özelliği oldu. Radiguet, Cocteau için çok değerliydi. 1923'te 21 yaşında öldüğünde, Cocteau sürekli düşünce alışverişi, karşılıklı yüreklendirme ve duygu aktarımına dayalı bir dostluktan yoksun kaldı.

Radiguet'nin ölümünden duyduğu acı yüzünden afyona alışan Cocteau bir süre tedavi gördü. Fransız Tommasocu filozof Jacques Maritain, onu ilk kez sanatoryumda ziyaret etti. Maritain'in etkisiyle kısa bir süre için dine yöneldi. Bu karmaşık deneyimler yaşamında yeni bir dönem başlattı; en önemli yapıtlarından bazılarını bu sırada yazdı. Uzun şiiri *L'Ange Heurtebise*'de (1925) şair, yapıtlarında tekrar tekrar ortaya çıkacak bir melekle şiddetli bir çatışma içindedir. İlk kez 1926'da sahnelenen oyunu *Orphée* şairliğin derinlemesine bir yorumuydu; oyun çağdaş tiyatroda trajedinin yeniden canlanmasında rol oynadı. Mart 1929'da üç haftada yazdığı *Müthiş Çocuklar*'da, Paul ve Elisabeth adlı iki kardeşin kapalı dünyalarını inceledi. 1950'de bu romanı senaryolaştırdı; filmdeki açıklayıcı metinleri de kendisi seslendirdi.

İlk filmi *Le Sang d'un poète* (1930) kendi özel mitolojisinin bir yorumuydu. O dönemde güç anlaşılır, kişisel ve şaşırtıcı olarak değerlendirilen temaları, sonradan birçok başka yapıtta ele alındı; kişisel olmaktan çıkarak çok daha evrensel bir nitelik kazandı. Gene 1930'ların başında Cocteau, Oedipus temasını özgün bir yorumla ele alan ve birçoklarınca en önemli oyunu kabul edilen *Saatli Bomba*'yı yazdı.

1940'larda önce senaryo yazarı, daha sonra da yönetmen olarak yeniden film çalışmalarına döndü. Çocuk masallarına dayanan bir fantezi niteliğindeki *La Belle et la bête* (1946) ile ölüm ve şiir temalarını yeniden ele aldığı *Orphée*'yi (1950) yönetti. Görsel sanatlarda da başarılı olan Cocteau 1950'de, Saint-Jean-Cap-Ferrat'daki Santo Sospir Villa'sının dekorasyonunu yaptı ve bir dizi önemli grafik çalışmasına başladı. Bunlar arasında Menton'daki Belediye Binası'nın, Villefranche-sur-Mer'deki Saint Pierre Şapeli'nin ve Milly-la-Forêt'deki Saint-Blaise-des-Simples Kilisesi'nin freskleri sayılabilir. Cocteau'nun son filmlerinde rol alan evlatlığı ressam Édouard Dermit, sanatçı 74 yaşında öldüğünde tamamlayamamış olduğu Fréjus'deki şapelin dekorasyonunu sürdürdü.

Cocteau'nun ölümü, yapıtlarına ve hakkında gelişen efsaneye yeni bir boyut kazandırdı. Sağlığında çok farklı biçimlerde değerlendirilmişti. *Saatli Bomba* örneğinde görüldüğü gibi Yunan tragedyasını yeniden canlandırdığı, *Les Parents terribles* (1938; *Müthiş Aile*) örneğinden anlaşıldığı gibi de orta sınıf yaşamını anlatan bir burjuva oyunu yazarı olduğu vurgulandı. *Müthiş Çocuklar* romanıyla klasikçi, bazı şiirlerinde ise gerçeküstücü olarak nitelendirildi. Bazı eleştirmenler onu melodrama ve klişeye düşkün bir sanatçı olarak görürken, bazıları yaşadığı dönemin derin dramını dile getiren bir sanatçı olarak kabul ettiler. Oxford Üniversitesi onursal doktorluğu (1956), Belçika Kraliyet Fransız Dili ve Edebiyatı Akademisi (1955) ve Académie Française (1955) üyeliği gibi en saygın unvanlara layık görüldü.

Cocteau 20. yüzyıldaki çok yönlü sanatçıların önde geleni olarak nitelendirilmiştir. Ama birçok yapıtının zor anlaşılır olması yüzünden önemi, yaşadığı sürece tartışılmış ve yeniden değerlendirilmiştir. Sonunda, uzun sanat yaşamındaki temel güdünün şaşırtmak ya da eğlendirmek hevesinden çok, sanatçının doğal yeteneğine yön veren doğaüstü bir güce duyduğu derin inanç olduğu kabul edilmiştir.

Cocteau'nun Türkçeleştirilen yapıtları arasında *La Voix humaine* (1930; *İnsan Sesi*, 1940), *L'Aigle à deux têtes* (1946; *İki Başlı Kartal*, 1949, 1962) ve 1967'de Türkiye'de sahnelenen *Le Bel indifférent* (*Kaygısız*) vardır.

Coço (ö. 1057, Japonya), Budacı Japon heykelcı. Birleştirme ahşap (*kiyoseho*) tekniklerini geliştirmiştir.

Ünlü heykelcı Koso'nun oğlu ya da öğrencisiydi. Coço daha çok, o dönemde Japonya'nın fiili hükümdarı olan Fucivara Miçinaga ve ailesi için çalıştı. Kyoto'da, Hoco-ci (Hojo Tapınağı) için yaptığı çeşitli heykellerden ötürü 1022'de, o zamana değin bir Budacı heykelcı için görülmemiş bir onur sayılan *hokkyo* unvanıyla ödüllendirildi. Daha sonra Fucivaraların Nara'daki aile tapınağı Kofuku-ci için yaptığı heykelleriyle daha büyük bir unvana hak kazandı.

Coço, "Busşo" ya da Budacı heykelciler atölyesi olarak adlandırılan bir lonca kurarak Budacı heykelcilerin toplumdaki konumunu düzeltmeye çalıştı.Günümüze ulaşan tek yapıtı Kyoto yakınlarındaki Uji'de bulunan Byodo-in Tapınağı'na ait "Hoo-do Amidası"dır. 1053 tarihli bu yapıtın sakin ve zarif görünümü, Coço'nun birleştirme ahşap tekniğini kullanmadaki ustalığını gösterir.

Cod Burnu, İngilizce CAPE COD, ABD'de Massachusetts eyaletinin güneydoğusundaki Barnstable ilinde çengel biçiminde yarımada. Buzul Çağında oluşmuş kumlu bir alanda Atlas Okyanusuna doğru 105 km uzanır; genişliği 1,5-32 km arasında değişir. Kuzey ve batıda Cod Burnu Körfezi, batıda Buzzards Körfezi, güneyde de Vineyard ve Nantucket boğazlarıyla çevrilidir. Yarımadanın dip kesiminden geçen 13 km uzunluğundaki Cod Burnu Kanalı, anakarayla bağlantısını keser. Atlas Okyanusu Suyolunun bir parçasını oluşturan bu kanal, New York kenti ile Boston arasındaki denizyolunu 75 mil kısaltır. 1602'de yarımadanın kıyılarını dolaşarak büyük miktarda morina (İngilizce *codfish*) yakalayan İngiliz kâşif Bartholomew Gosnold yarımadaya Cod Burnu adını verdi. 1620'de Amerika'da ilk koloniyi kuran göçmenler bugünkü Provincetown'ın bulunduğu yerde karaya çıktılar. Sıcak Gulf Stream akıntısına doğru uzanan yarımadada, anakaraya göre daha ılıman bir iklim görülür; kışları daha sıcak, yazları ise daha serin geçer. Barnstable, Bourne, Chatham, Dennis, Eastham, Falmouth, Harwich, Hyannis, Provincetown, Sandwich, Truro ve Woods Hole gibi kıyı kasaba ve köyleri, yazın kalabalık sayfiye yerleri ve işlek balıkçı limanları kimliğine bürünür. Bourne ve Sandwich'teki Otis Hava Kuvvetleri Üssü'nün ekonomik yaşamı canlandırıcı bir etkisi vardır. Yarımadanın çengel biçimindeki kuzey ucu kumullar, bataklıklar, göller ve çam korularıyla kaplı bir dinlenme alanıdır.

Codé Napoléon *bak.* Fransız Medeni Kanunu

codex, Roma hukukunda 3. yüzyılın sonundan başlayarak imparatorluk emirnamelerini bir araya toplayan yapıtlara verilen ad. Bu yapıtların en önemlileri *Codex Iustinianeus, Codex Gregorianus* ve *Codex Theodosianus*'tur. Büyük Roma hukukçusu Gaius'un ünlü yapıtı *Institutiones*'ten (Düzenlemeler), Roma bankerlerinin tuttuğu yevmiye defterlerine de *codex accepti et expensi* dendiği anlaşılmaktadır. *Codex* sözcüğü Eski Roma'da çeşitli kâğıt ve parşömenlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan forma ya da "cüz" anlamına da gelmekteydi.

Codex Alimentarius Komisyonu, BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) ortak komisyonu. 1963'te gıda kalitesi standartları için uluslararası bir kod geliştirmek amacıyla kuruldu. İlk 20 yılda yüzlerce gıda maddesi ve katkı maddelerinin tanımlarını, böcek ilaçları artıkları limitlerini de kapsayan gıda bileşimlerindeki sınırlamaları ve etiketlerde bulunması gereken nitelikleri liste halinde derledi. Yüz yirmiyi aşkın üye ülke komisyonun belirlediği koşulları yasalar çıkararak bağlayıcı hale getirdi. 1970'lerin sonlarında, Üçüncü Dünya ülkelerinde gıda kalitesinin izlenmesi ve denetlenmesi amacıyla komisyona bağlı çeşitli komiteler oluşturuldu.

Codex Cumanicus, Hıristiyanlığı benimsemiş Türk boyu Kumanlardan (Kıpçaklar) kalma sözlük ve metin derlemesi. Tek yazma nüshası Venedik'teki San Marco Kütüphanesi'ndedir. Yazma nüshadaki 1303 tarihinin ilk yazıldığı tarih mi, yoksa kopya edildiği tarih mi olduğu bilinmemektedir.

Codex Cumanicus, sonradan ciltlenmiş iki defterden (82 yaprak) oluşur. Birinci bölüm Latince bir girişle başlar; sonra üç sütun olarak düzenlenmiş alfabetik Latince-Farsça-Kumanca sözlük yer alır. Bu bölümde Kumanca eylem çekimleri, adlar, sıfatlar, adıllar ve belirteçler verilmiştir. Anlamlarına göre öbeklendirilen ikinci sözlükte ise her öbeğin başına türüne göre başlık konmuştur. Birinci ve ikinci bölümde 2.680 sözcük vardır. İtalyancanın yazım özelliklerinin ağır bastığı bu bölüme "İtalyanca Codex" adı da verilir.

Codex Cumanicus'un ikinci bölümü Kumanca-Almanca sözlük ile başlar; bu bölümü Kumanca-Latince sözlük izler. Burada da Kumancanın kimi dil özelliklerine yer verilmişse de birinci bölümdeki kadar düzenli değildir. Metinler Latin, Got ve bazen de Yunan harfleriyle yazılmıştır. "Almanca Codex" adıyla da anılan bu bölümde otuza yakın başlık bulunmaktadır. Başlıklar, Kumanca-Almanca ve Kumanca-Latince sözcükler, Kumanca Hıristiyan duaları, vaazlar, ilahiler, azizlerle ilgili menkıbeler, İncil'den çeviriler ve 47 tane bilmeceyi kapsar. Son 10 başlık Kumancanın eklerine ayrılmıştır.

Codex Cumanicus'un, Kumanlarla ilişki kurmak isteyen tacirlere ve Hıristiyan din adamlarına Kumancayı öğretmek, Kumanlar arasında Hıristiyanlığı yaymak gibi amaçlarla düzenlendiği sanılmaktadır ama nerede ve kimler tarafından derlendiği belli değildir. Bazı verileri değerlendiren bilim adamları "İtalyanca Codex"in Karadeniz'in kuzeyindeki kolonilerden birinde, Almanca Codex'in de Kıpçak bozkırları yakınlarında yazıldığını ileri sürmüştür.

Codex Cumanicus, Kumanların dilleri ve yaşam biçimleri üzerine önemli bilgiler sağlar. Yapıttaki yazım biçimi, Kumancanın ses yapısını aydınlatmaktadır. Sekiz ünlünün yanı sıra uzun ünlüler ile kapalı *e* ünlüsü de kullanılmıştır. Sözcük dağarcığında, hazırlanış amacına uygun dinsel kavramlar ile ticarete ilişkin sözcüklerin yoğunluğu dikkat çeker.

Codex Cumanicus'u Alman doğubilimci H. J. Klaproth bilim dünyasına tanıttı (1828). Géza Kuun (1880) ve Kaare Grønbech de (1936-42, 2 cilt) yapıtı yayımladılar. Ayrıca, W. Bang, A. von Gabain, A. Tietze, V. Drimba, D. Drüll gibi Türkologlar bu derleme üzerine araştırmalar yaptılar.

Codex Iuris Canonici (Latincede "kilise hukuku yasası"), İngilizce CODE OF CANON LAW, Latin dinsel törenlerini uygulayan Katolikler için ilk kez 1917'de, daha sonra 1983'te gözden geçirilmiş olarak yürürlüğe konan, kilise hukukuna ilişkin resmî derleme. Doğu dinsel törenlerini uygulayan Katoliklerin yalnız özellikle kendileriyle ilgili ya da bütün Katolikler için geçerli olduğu açıkça belirtilen hükümlere uymasını öngörür.

Trento Konsili'ni (1545-63) izleyen dönemde düzenleyici kilise hukukunun bir yasa altında toplanması gereği kabul edilmekle birlikte bu konudaki ilk somut girişim ancak yüzyıllar sonra ortaya kondu. 19 Mart 1904'te Papa X. Pius izlenecek yönteme ilişkin planını açıklayarak, çalışmaları denetlemek için Pietro (sonradan Kardinal) Gasparri başkanlığında bir kardinaller komisyonu atadı. Bütün Katolik piskoposlar, dinsel tarikatların başrahipleri ve Katolik üniversitelerin öğretim kadroları çalışmalara katılmaya çağrıldı. Papa XV. Benedictus hazırlanan ilk yasayı 27 Mayıs 1917'de Pentekostes'te yürürlüğe koydu.

Yasa çeşitli konu başlıkları altında beş kitapta toplanan 2.414 kuraldan oluşuyordu. Metinden ayrıca daha önceki kilise yasalarından alınma 26 bin kadar aktarma da yer alıyordu. Bu aktarmaların yaklaşık 8.400'ü 12. yüzyıla ait *Decretum Gratiani*'den (Gratianus Kararı), 1.200'ü genel kilise konsillerinden, 4.000'i papaların yayımladığı resmî kararlardan, 11.200'u Curia Romana'nın yönetsel organları olan Roma kongregasyonlarının benimsediği kurallardan ve 800'ü dinsel ayin kitaplarından alınmaydı. Kardinal Gasparri ile Macar kilise hukukçusu ve Esztergom başpiskoposu Jusztinian Serédi, 1923-39 arasında yasanın hazırlanmasında yararlanılan kaynakları içeren dokuz ciltlik bir yapıtı *Fontes Iuris Canonici* (Kilise Hukukunun Kaynakları) adı altında yayımladılar.

İlk yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, belirli aralıklarla *Acta Apostolicae Sedis*'te (Papalık Makamından Çıkan Yasalar) yayımlanan kilise yasaları giderek birikince, bir gözden geçirme gereği ortaya çıktı. Papa XXIII. Johannes 25 Ocak 1959'da yasada gerekli değişiklikleri yapmak üzere kardinallerden ve uzmanlardan oluşan bir papalık komisyonu oluşturdu. Papa II. Johannes Paulus'un 25 Ocak 1983'te imzaladığı ikinci *Codex Iuris Canonici* 27 Kasım 1983'te yürürlüğe girdi.

Latince yazılmış olan ikinci yasa yedi kitapta toplanmış 1.780 kuraldan oluşur. I. ve II. kitaplarda din adamlarının ve kilise dışındaki kişilerin konumları ile sorumlulukları tanımlanır. III. Kitap eğitim konularını da içeren kilise duyuruları, vaazlar ve kilisenin kitle iletişim araçlarıyla ilişkilerine ayrılmıştır. IV. Kitap başta evlilik töreni olmak üzere kutsal törenlerin yönetilmesine ilişkin yol gösterici kurallara yer verir. V. Kitap kilisenin para, mülkiyet ve öteki dünya mallarıyla ilgili tutumunu açıklar. Aforozu gerektiren edimlerin sayısını 37'den 7'ye indiren VI. Kitap aforoz konusuyla ilgilidir. VII. Kitap kilise mahkemelerinin kuruluşuna ve iç uyuşmazlıkların çözülmesine ilişkin genel bir çerçeve çizer.

İkinci yasanın en önemli özelliklerinden biri kiliseyi bir kurumdan çok "Tanrı'nın kulları" biçiminde tanımlamasıdır.

Codhpur, Hindistan'ın kuzeybatı kesiminde, Racasthan eyaletine bağlı Codhpur ilinin merkezi kent. 1459'da Racput (savaşçı kast) hükümdarı Rao Codha'nın kurduğu kent, uzun yıllar Codhpur hükümdarlığının başkenti olarak kalmıştır. Bir bölümü, 18. yüzyıldan kalma surlarla çevrilidir. Saray ile bir tarih müzesinin bulunduğu kale kente egemen kayalık bir çıkıntı üstünde kurulmuştur. Marvar'ın eski başkenti Mandor'un 4. yüzyıldan kalma yıkıntıları kentin hemen kuzeyinde yer alır.

Önemli bir kara ve demir yolu kavşağı olan Codhpur, günümüzde yün, sığır, tuz, deri ve tarımsal ürünlere dayalı bir ticaret merkezidir. Makine ve demiryolu atölyelerinin yanı sıra pamuklu dokuma, pirinç ve demir kaplar, bisiklet, mürekkep ve polo malzemeleri üreten sanayi kuruluşları vardır. Ayrıca fildişi eşya, cam bilezik,

çatal-bıçak takımı, boyanmış kumaş, lake ahşap işleri, keçe ve deri ürünleri, mermer işleri ve halı dokuma gibi el sanatlarıyla da ünlüdür. Racasthan'ın ikinci büyük kenti ve eyalet yüksek mahkemesinin merkezidir.

Codhpur kenti ve kalesi, Racasthan, Hindistan
Kaypse-Shostal/EB Inc

Kentte bir hava harp okulu, askeri havaalanı, Codhpur Üniversitesi (1962) ve Racasthan Üniversitesi'ne bağlı bir tıp yüksekokulu vardır.

22.860 km²'lik alanı kaplayan Codhpur ili, büyük ölçüde, Marvar (ölüm bölgesi) denen yüksek kum tepelerinin örttüğü verimsiz topraklardan oluşur. Kuzey ve kuzeybatı kesimi Büyük Hint Çölünün (Thar Çölü) bir parçasıdır. Bölgenin tek ırmağı olan Luni güneyde akar. Başlıca tarım ürünleri *bacra* (hintdarısı), baklagiller, *covar* (kocadarı), yağ tohumları, *mung* (bir Asya fasulyesinin yenilebilir tohumları) ve mısırdır. Ayrıca pamuk ve buğday da yetiştirilir. Linyit, demir cevheri, tungsten, grena taşı, camkumu ve alçıtaşı çıkartılır. Kümes hayvanı çiftliklerinde koyun, sığır ve deve de beslenir.

İngiliz yönetimi sırasında Racputana ilindeki en büyük hükümdarlık olan Codhpur, bugünkü Codhpur ilinin yanı sıra Nagaur, Pali Calor ve Barmer illerini de kapsıyordu. 1212'de kurulduktan sonra Rao Maldeo'nun (hd 1532-69) yönetiminde gücünün doruğuna ulaştı. 1561'de Hint-Türk imparatoru Ekber'in istilasından sonra Hint-Türk İmparatorluğu'na bağlandı. İmparator Evrengzib 1679'da Marvar'ı istila ederek, halkının Müslümanlaştırılması için çalışmalar başlattı. Ama Codhpur, Caipur ve Udaipur hükümdarlıkları ittifak kurarak Müslümanların egemen olmasını önlediler. Daha sonra Codhpur ve Caipur hükümdarları Hint-Türk egemenliğini tanıdıkları için yitirdikleri Udaipur ailesiyle evlenme ayrıcalığını yeniden elde ettiler. Bu anlaşmada öngörülen Udaipur prenslerinden olma çocukların tahta geçmede ilk sırayı alması koşulu çeşitli kavgalar ve sonunda bir Hindu savaşçı kastı olan Marathaların bölgede üstünlük kurmasına yol açtı. 1818'de İngiliz egemenliğine giren Codhpur 1949'da Racasthan eyaletine bağlandı. Nüfus (1991) kent, 648.621; (1981) il, 1.667.791.

Codium, denizlerde, genellikle kayalık kıyılardaki durgun sularda bulunan yeşil alg cinsi. İpliksi yapıdaki dalları, çoğu kez iç içe geçerek yumuşak, yalancı bir tal oluşturur; bu yalancı talin uzunluğu 30 cm'yi aşabilir. Eşeyli üremede, bir ya da iki kloroplast içeren erkek gametler iki kamçılı ve küçük, çok sayıda kloroplast içeren dişi gametler daha büyüktür. Bu algler bazı deniz salyangozlarının temel besinini oluşturur.

Codo (Japoncada "Arı Toprağa Giden Yol"), Japon Budacı mezhebi. Buda Amida ülküsüne ve tanrısal ödüle inancı vurgular. *Ayrıca bak.* Arı Toprak Budacılığı.

Codona AİLESİ, Ringling Kardeşler Sirki'nde ün kazanmış trapezci aile.

1890'larda Güney Meksika'da kendilerine ait küçük bir sirk işletiyorlardı. Ailenin en ünlü üyesi Alfredo Codona (1893-1937) ilk kez yedi buçuk aylıkken, gösteriye çıkmıştı. Uçucu olan babası Edward bir numarasında ona da yer vermişti. Codonalar Avustralya'daki Wirth Kardeşler Sirki'nde dört yıl çalıştıktan sonra 1917'de Ringling Kardeşler Sirki'ndeki Siegrist-Silbon Trapezciler Grubu'na katıldılar. Edward işi bıraktıktan sonra, Alfredo ve kız kardeşi Victoria uçucu, erkek kardeşleri Lalo tutucu olarak,

Alfredo Codona
Circus World Museum, Baraboo, Wisconsin

"Üç Codonalar" adıyla bilinen gösterilerine başladılar. Victoria ayrılınca yerine Vera Bruce geçti.

Olağandışı gözüpekliği ve zarif hareketleriyle Alfredo çok geçmeden bir akrobasi yıldızı oldu. Çok zor bir numara olan havada üçlü saltoyu ilk gerçekleştiren, yerin eğiminin, trapezin sallanma kavsini değiştirdiğini ve numaranın zamanlamasını etkilediğini ilk bulan kişi oydu. 1928'de akrobat Lillian Leitzel'le (1893-1931) evlendi. Leitzel'in gösterisi, sağ bileğinden bir ipe asılı olarak havada en çok 249, ama genellikle 150 dönüş yapmaktı. Bir gün çalıştığı zincirin kopması üzerine düştü ve iki gün sonra öldü. Alfredo bir süre sonra Vera Bruce ile evlendi ve numaralarına yeniden başladı. Ama artık gözünü budaktan hiç sakınmıyordu. Bir gün düştü, omzundaki bağ liflerinin kopmasıyla meslek yaşamı sona erdi. 1937'de Vera Bruce boşanma davası açında, Alfredo önce onu, sonra da kendisini vurarak öldürdü. Kardeşi Lalo, uçucu Clayton Behee ve Rose Sullivan ile gösteri yapmayı sürdürdü. Kasları yırtılınca o da işi bırakmak zorunda kaldı.

Codreanu, Corneliu (Zelea) (d. 13 Eylül 1899, Iaşi [Yaş] - ö. 30 Kasım 1938, Bükreş yakınları, Romanya), Rumen siyasal ajitatör. Ülkedeki en önemli faşist hareket olan Demir Muhafızlar'ın kurucusu ve önderi.

Gençliğinde antisemitizmden (Yahudi düşmanlığı) etkilendi. Iaşi'deki üniversite yıllarında antikomünist ve antisemitik etkinliklere katıldı (1919-22). 1922'de Hıristiyan Öğrenci Derneği'nin kuruluşunda görev aldı. Derneğin 1923-27 arasında, antisemitik profesör A. C. Cuza'nın önderliğindeki Ulusal Hıristiyan Savunma Birliği'ne (LANC) bağlı kalmasını sağladı. 1923'te "hainler"i ölümle tehdit etmek suçundan tutuklanarak hapse atıldı; 1925'te cinayetle suçlanarak gene tutuklandıysa da aklandı. 1927'de LANC'dan ayrılarak Başmelek Mikael Lejyonu'nu kurdu. 1930'da Demir Muhafızlar adıyla yeniden örgütlenen hareket, komünizm ve Yahudilik karşıtı mistik bir dinsel heyecan taşıyordu. Sonradan Herşey Vatan İçin Partisi adını alan örgüt, devlet baskısına ve düzenlediği terör eylemlerine karşın 1937'de ülkenin üçüncü büyük partisi olmuştu. Ama ülkeyi diktatörlükle yöneten Kral II. Carol, seçimlerde kazandığı başarıdan ürkerek Ocak 1938'de partiyi dağıttı. Nisanda Codreanu hapse atıldı. 30 Kasım 1938'de Codreanu ve 13 arkadaşı bir hapishaneden ötekine nakledilirken kaçma girişiminde bulundukları gerekçesiyle önce boğularak öldürüldüler, sonra kurşuna dizildiler.

Codrington, R(obert) H(enry) (d. 15 Eylül 1830, Wroughton, Wiltshire - ö. 11 Eylül 1922, Chichester, Sussex, İngiltere), Anglikan rahip ve antropolog. Melanezya toplumu ve kültürü üzerine ilk sistemli çalışmaları yapmıştır. Gözlemlerini sunduğu yapıtları etnografya klasiklerinden sayılır. 1855'te Oxford'daki Wadham College'ın öğretim kadrosuna alındı ve 1857'de kilise tarafından takdis edilerek papaz oldu. 1860'ta Yeni Zelanda'daki Nelson'a giderek Melanezya Misyonu'na katıldı. 1871-77 arasında misyona önderlik etti. Zamanının büyük bölümünü Norfolk Adasındaki misyon okulunda ders vererek geçirmesine karşın, bütün Melanezya'yı dolaştı; Yeni Hebridler, Solomonlar ve ikisi arasında yer alan küçük adalarda incelemeler yaptı. Başta akrabalık, evlilik, mülkiyet, gizli topluluklar, folklor, büyü, ayinler ve özellikle de din olmak üzere yaşamın bütün temel yönlerine ilişkin geniş çapta veri topladı.

İngiltere'ye döndükten sonra Sussex'te Wadhurst piskopos yardımcılığı (1888-93) ve Chichester piskoposunun denetleyici papazlığı (1894-1901) görevlerini yürüttü. Bu dönemde kendisini, yazılarına temel oluşturacak bilimsel çalışmalara adadı. Yazılarında, Avrupa kültürüyle ilişkiye girmeden önce adalarda egemen olan yaşantıyı anlatmaya çalıştı. Yeni Hebridler, Solomonlar, Torres Boğazı Adaları, Loyalty ve öteki adalarda konuşulan dillerin sesbilgisi, dilbilgisi ve sözcük dağarcığını incelediği *Melanesian Languages* (1885; Melanezya Dilleri) adlı yapıtı, Malezya-Polinezya (Avustronezya) dilleri konusunda hâlâ önemli bir kaynak durumundadır. Öteki dilbilimsel yapıtı, J. Palmer ile birlikte yazdığı *A Dictionary of the Language of Mota, Sugarloaf Islands, Banks' Islands*'dır (1896; Mota, Sugarloaf Adaları ve Banks Adaları Dili Sözlüğü). *The Melanesians: Studies in Their Anthropology and Folklore*'da (1891; Melanezyalılar: Antropoloji ve Folklorları Üzerine Araştırmalar) *mana*(*), büyü ve bunlarla ilgili başka kavramlar ile toplumsal yapı, gizli gruplar ve toplulukları ayrıntılı biçimde inceler.

Cody, William F(rederick), lakabı BUFFALO BILL (d. 26 Şubat 1846, Scott ili, Iowa - ö. 10 Ocak 1917, Denver, Colorado, ABD), ünlü bizon (İngilizce *buffalo*) avcısı. Orduda keşif görevlisi olarak çalışmış ve Yerlilerle savaşmıştır. Batı'nın gerçekleri ve atmosferi onun yaşamında ifade bulmuş, düzenlediği Vahşi Batı gösterileri sonradan Buffalo Bill'in Vahşi Batısı ve Dünya At Terbiyecileri Kongresi adını alarak uluslararası bir düzenleme durumuna gelmiştir.

1857'de, 11 yaşındayken babası ölünce Kansas'ta bir yolcu, posta ve yük taşımacılığı firmasının desteklediği Pony Express'te atlı ulak olarak çalışmaya başladı. Daha 20'sine girmeden iyi bir sığırtmaç ve avcı olmuş, ayrıca Yerlilere karşı çarpışmalarda deneyim kazanmıştı.

İç Savaş'a (1861-65) katıldıktan sonra, ABD ordusunda sivil keşif görevlisi olarak çalışmaya başladı ve Kansas'taki Ellsworth

Cody, 1916
Library of Congress, Washington, D.C.

Kalesi'nin habercisi (1866-67) oldu. 1867-68'de Birleşik Pasifik Demiryolları'nın yapımında çalışan işçilerin yiyecek gereksinimini karşılamak üzere bizon avlamaya başladı. Sekiz ayda 4.280 bizon öldürüp Ovalar Yöresinin en büyük bizon avcısı olarak ün kazandı.

Yalnızca nişancılığıyla değil, dolaştığı geniş bölgeleri çok iyi tanıması, Yerlilerin gelenekleri hakkındaki bilgisi, cesareti ve dayanıklılığıyla da ün kazandı. Özellikle ABD 5. Süvari Birliği, 1868-76 arasında Mississippi Irmağının batısından Yerlileri ezmek amacıyla girişilen seferlerde, sık sık keşif görevlisi ve kılavuz olarak Cody'ye gereksinim duyuyordu. Cody, 1872'de Onur Madalyası'yla ödüllendirildi, ama resmî ordu görevlisi olmadığı gerekçesiyle 1916'da madalyası geri alındı. ABD Kara Kuvvetleri ölümünden sonra 1989 yılında Onur Madalyası'nı iade etti.

Cody, Yerlilerle yapılan 16 çarpışmaya katıldı. Bunların arasında, Nebraska'daki Sioux ilinde yapılan ve Şayen savaşçısı Sarı Saç'ın (yanlışlıkla Sarı El diye çevrilmiştir) kafaderisinin yüzüldüğü ünlü çarpışma da (17 Temmuz 1876) vardı. Bu konu yalnızca gazeteciler için değil ucuz romancılar için de iyi bir malzeme oldu; böylece usta binici, hızlı silahşör Cody kısa sürede Batı'nın halk kahramanına dönüştü. Buffalo Bill konusunu işleyen ilk yazarlar Ned Buntline (takma adı E. Z. C. Judson) ve Prentiss Ingraham' dı. Batı'nın tiyatroya aktarılmasının sağlayacağı kazancın farkına varan Cody 1872'de, Buntline'ın yazdığı *The Scouts of the Prairie* (Çayırdaki Öncüler) adlı oyunda başrol oynamayı kolayca kabul etti. Yetenekli bir oyuncu olmamasına karşın, çok usta bir şovmendi; izleyicileri onu coşkuyla selamlıyordu. Tiyatro dönemi sona erdiğinde de Doğulu zenginler ve Avrupalı soylular için Batı'da düzenlenen av partilerine katılırdı.

1883'te ilk Vahşi Batı gösterisini düzenledi. Gösteride nişancılık numaraları, bizon avı, Güney Dakota'daki "Deadwood" posta arabasının ele geçirilmesi, Pony Express ile gezinti, usta binici kovboylar ve savaş çığlıkları atan Yerliler yer alıyordu. Gösterinin yıldızları arasında ünlü nişancı Annie Oakley ve Yerli reisi Oturan Boğa da vardı. Gösteriler ABD'de ve dışında büyük ilgi görüyordu. Ama son dönemlerdeki kötü yönetimden ötürü Cody gösterilerden elde ettiği serveti yitirdi. Son gösterisini ölümünden iki ay önce Virginia'daki Portsmouth'ta yaptı. Cody üzerine yazılan yaşamöyküleri arasında R. Croft-Cooke ve W. S. Meadmore'un *Buffalo Bill: The Legend, the Man of Action, the Showman*'i (1952; Buffalo Bill: Efsane, Eylem Adamı, Şovmen) ile Don Russell'ın *The Lives and Legends of Buffalo Bill: A Study in Heroics* (1960; Buffalo Bill'in Yaşamı ve Efsaneleri: Kahramanlık Üzerine Bir Çalışma) adlı yapıtı sayılabilir. Robert Altman'ın 1976'da çektiği *Buffalo Bill and the Indians* (Buffalo Bill ve Kızılderililer) adlı filmde Cody'yi Paul Newman oynamıştır.

Coeck, Pieter, COCK, KOCK, COECKE, KOECK ya da COEKE olarak da yazılır, COEKE VAN AELST olarak da bilinir (d. 14 Ağustos 1502, Aelst [bugün Aalst] - ö. 6 Aralık 1550, Brüksel), Flaman ressam, heykelci, mimar, goblen tasarımcısı ve sanat yazarı.

1517-21 arasında Brüksel'de Bernaert van Orley'nin atölyesinde öğrenim gördükten sonra 1527'de Anvers Loncası'na girdi. İtalya'ya yaptığı bir gezinin ardından 1533'te Brükselli goblen dokumacısı Van der Moeyen'in desteğiyle İstanbul'a gitti ve orada bir yıl kadar kaldı. Bir kaynağa göre I. Süleyman'ın da (Kanuni) bir portresini yaptı. İstanbul'da çizdiği resimleri ölümünden üç yıl sonra karısı bastırdı. Coeck'ün ağaç baskı tekniğinde yedi oymabaskısını içeren bu kitabın bilinen tek eksiksiz nüshası Londra'da British Museum'dadır. Sir William Stirling Maxwell 1873'te Londra'da aynı oymabaskıların daha küçük boydaki bir tıpkıbasımını *The Turks in MDXXXIII, A Series of drawings made in that year at Constantinople by Peter Coeck of Aelst and published from woodblocks by his widow at Antwerp in MDLIII...* (1533'te Türkler, Aelstli Peter Coeck'ün Bu Tarihte İstanbul'da Yaptığı ve Dul Karısının Ahşap Bloklardan Yararlanarak 1553'te Anvers'te Yayımladığı Bir Dizi Çizim) başlığı altında ve 100 adetlik özel baskı olarak yayımlanmıştır. Coeck'ün oymabaskıları Osmanlı yaşamını ve geleneklerini de gösteriyordu. Bunlardan bir tanesi Atmeydanı'ndaki bir tören alayını, alayı izleyen I. Süleyman'ı ve çevredeki yapıları göstermesi bakımından önemli bir belge niteliği taşır.

1534'te Anvers'e geri dönen Pieter Coeck, İmparator V. Karl'ın (Şarlken) saray ressamlığına getirildi. Bu arada üçüncü evliliğini yaparak minyatür ressamı Maeyken Verhulst'la evlendi. 1537'de Anvers Loncası'nın başkanı oldu. Halı dokumacılığına katkılarından dolayı 1541'de Anvers kenti adına ona yıllık maaş bağlandı. Resim sanatının daha sonraki büyük ustalarından Yaşlı Pieter Bruegel 1540'larda Coeck'ün yanına çırak girmiş, 1563'te de kızı Mayken' le evlenmişti.

Coeck'ün, Vitruvius ve Serlio'nun mimarlık konusundaki kitaplarını çevirmesi, İtalyan Rönesans mimarlığının Felemenk'te daha iyi anlaşılmasını ve yaygınlık kazanmasını sağladı. Coeck'ün heykellerinden ve mimarlık yapıtlarından günümüze pek bir şey kalmamıştır. Viyana'daki Albertina Grafik Koleksiyonu'nda, Londra'da British Museum'da ve Petersburg'da Hermitaj Müzesi'nde bazı çizimleri bulunmaktadır. Onun olduğu sanılan dinsel konulu birkaç yağlıboyadan başka, elinden çıktığı kesinlikle belirlenmiş hiçbir tablo yoktur.

Coehoorn (Baronu), Menno (d. Mart 1641, Lettinga Devleti, Felemenk Cumhuriyeti - ö. 17 Mart 1704, Lahey), Felemenk asker ve askeri mühendis. 1689-97 arasındaki Büyük İttifak Savaşı sırasında İngiltere kralı III. William'ın (1689'dan önce Oranj prensi) ve müttefiklerinin yanında üst rütbelerde görev yapmış ve silah imalatı ve kuşatma savaşı yöntemleri alanlarında birçok buluş gerçekleştirmiştir.

Bir piyade subayının oğlu olan Coehoorn, 1667'de yüzbaşı oldu ve 1672-78 arasında Fransız kralı XIV. Louis'ye karşı girişilen Felemenk Savaşı'nda görev aldı. 1674'teki Grave kuşatması sırasında, daha sonraları kendi adıyla anılmaya başlayan son derece etkili bir tunç havan geliştirdi. 1682'de kuşatma tekniği üzerine ilk kitabı, 1685'te de en önemli ve en yaygın olarak çevrisi yapılan yapıtı *Nieuwe vestingbouw* (Yeni Kale Yapımı) yayımlandı. Felemenk gibi yüzey şekilleri düz olan ülkelere uygun bir tahkimat sistemi geliştirdi ve birliklerin daha kolay açılıp yayılması amacıyla yeni bir kale savunma stratejisi geliştirdi.

Büyük İttifak Savaşı'nın ilk yılında, Bonn' un ele geçirilmesiyle sonuçlanan çarpışmalara katılan Coehoorn, 1690'da Fleurus Çarpışması'nda savaştı. 1695'te topçu birlikleri başkomutanlığına yükseltildiğinde birçok Felemenk kentinin tahkimini üstlendi.

Coei Şikimoku, Japon tarihinde, Kamakura şogunluğunun, bağımlı uyruklarına yasaları adil ve tarafsız biçimde uygulayacağı sözünü verdiği yönetsel kurallar bütünü (1232). Yürürlüğe girdiği *Coei* yılının adıyla anılan yönerge (*şikimoku*), hükümdarlık mahkemelerine yol göstermeyi amaçlayan bir kurallar derlemesiydi; dinsel konularda, toprak anlaşmazlıklarında ve ağır suçlarda izlenecek yollara yer veriyordu. Özellikle şogunluğun eski düşmanlarına karşı yumuşak bir tutum benimsemesi ve başında imparatorun bulunduğu ayrı bir yönetim sistemini tanıması açısından ılımlı ve uzlaştırıcı bir nitelik taşıyan *Coei Şikimoku*, genellikle üst sınıflar için uygulandı.

Coelacanthus, *Crossopterygii* (saçakyüzgeçliler) takımından soyu tükenmiş balık cinsi. Fosillerine Permiyen Dönemin sonları (y. 225 milyon yıl önce) ile Jura Döneminin sonları (y. 136 milyon yıl önce) arasında çökelmiş kayaçlarda rastlanır. Bu cinsin üyelerinde kemikleşmenin giderek gerilediği ve önceleri tatlı sularda yaşayan bu balıkların zamanla deniz yaşamına geçtiği sanılmaktadır. *Ayrıca bak.* koelakant.

Coelenterata (sölentereler) *bak.* knidliler

Coello, Claudio (d. y. 1642, Madrid - ö. 20 Nisan 1693, Madrid), 17. yüzyıldaki ünlü Madrid okulunun son önemli ustası sayılan İspanyol ressam. Velázquez ve Juan Carreño de Miranda'dan etkilenmiş, İspanyol sanatında başlayan düşüşü engellemeye çalışmış, yapıtları döneminde büyük övgülerle karşılanmıştır.

Portekizli ünlü heykelci Faustino Coello' nun oğluydu. Francisco Rizi'nin yanında çalıştı. Önceleri yeni yaygınlaşmaya başlayan abartılı bir üsluptan etkilendi. Carreño ile olan dostluğu sayesinde kraliyet resim koleksiyonlarını görme olanağını elde etti, bu arada Tiziano'nun, Rubens'in ve başka ustaların yapıtlarını inceledi. Büyük bir olasılıkla fresk tekniğini öğrendiği Josef Donoso ile Madrid'deki kiliselerin ve sarayların bezenmesinde birlikte çalıştı. 1671'de Toledo Katedrali'nin giriş bölümünün tavanını bezedi, 1683'te de Zaragoza'daki bir Augustinusçu tarikat kilisesinin fresklerini yaptı. 1684'te Kral II. Carlos'un ressamı oldu. 1691'de Toledo Katedrali'ne ressam olarak atandı. Ama sarayın, 1692'de El Escorial'i bezemek üzere çağrılan İtalyan ressam Luca Giordano'yu desteklemesi

üzerine başarısı gölgelendi. Son yıllarını düş kırıklığı içinde geçirdi.

Coello'nun başyapıtı El Escorial'ın *sacristia*'sındaki (kutsal mekân) "Komünyona Tapınma"dır (1685-90). Barok üslupta başarılı bir mekân düzenlemesinin görüldüğü

"Komünyona Tapınma", Claudio Coello'nun yağlıboya çalışması; El Escorial'in *sacristia*'sı, Madrid
Archivo Mas, Barselona

bu resimde aralarında II. Carlos'un da bulunduğu 50 kadar portre yer alır. Derin dinsel duygularla gerçekçi bir portre anlayışının yetkin bir bireşimini ortaya koyan bu tablo, Velázquez'le Carreño'nun yapıtlarını andırır. Renkleri çok güçlü, işçiliği çok yetkindir. Madrid okulunun bu son büyük yapıtı bir dua sahnesi, tarihsel bir görüntü ve görkemli bir portreler dizisi olarak nitelenir.

Coelodonta *bak.* tüylü gergedan

Coelogyne, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, yaklaşık 200 türü içeren orkide cinsi. Asya'da ve bazı Pasifik Adalarında kayalıklar ve ölü ağaçlar üstünde yetişir. Bütün türlerin yalancı soğanları (soğan benzeri gövdeler), bir ya da iki yaprağı ve salkım biçiminde kümelenmiş çiçekleri vardır.

Anayurdu Himalayalar olan *C. cristata* beyaz çiçekli bir türdür; çiçeklerin sorguçlu dudaklarının üstünde altın sarısı tüyler bulunur. *C. pandurata* ise yeşilimsi sarı renkte çiçekler verir.

Coen, Jan Pieterszoon (d. 8 Ocak 1587, Hoorn, Holland - ö. 21 Eylül 1629, Batavia, Hollanda Doğu Hint Adaları), Felemenk'in Doğu Hint Adalarındaki ticaret imparatorluğunun önde gelen kurucusu ve Hollanda Doğu Hint Adalarının dördüncü genel valisi. Portekizlileri bölgeden çıkararak ve İngilizlerin sızmalarını önleyerek, Endonezya Takımadalarında tahkim edilmiş bir ticaret merkezleri zinciri oluşturmuştur. Japonya'dan Hindistan'a uzanan geniş bir deniz imparatorluğu kurma düşünü hiçbir zaman gerçekleştirememekle birlikte Endonezya'da kurduğu Felemenk yönetimi 400 yıl ayakta kalmıştır.

Katı Kalvenci bir ortamda yetişen Coen, ticaret alanındaki ilk deneyimini Roma'daki

Coen, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 17. yüzyılın ilk yarısı; Devlet Müzesi, Amsterdam
Rijksmuseum, Amsterdam

bir Flaman şirketinde edindi. 1607'de, Felemenk hükümetinden Güney Amerika'nın doğusunda Ümit Burnundan başlayan bir bölgede geniş ticaret ve taşımacılık ayrıcalıkları elde eden Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası'nın (VOC) Pieter Verhoeff yönetimindeki filosuyla Endonezya'ya gitti. Verhoeff ve 50 adamının Banda Adaları şefleriyle yapılan görüşmeler sırasında öldürülmesi üzerine 1610'da geri dönerek, kumpanya yöneticilerine Güneydoğu Asya'daki ticaret olanaklarına ilişkin önemli bir rapor sundu. 1612'de baş tüccar olarak yeniden denizaşırı ülkelere gönderildi. Ağustos 1613'te Maluku (Baharat) Adalarına bir yolculuktan sonra kumpanyanın Cava'daki Banten (Bantam) ticaret merkezinin başına getirildi. Kasım 1614'te kumpanyanın Asya'daki ticaretinin genel yöneticiliğine atandı.

Endonezya hükümdarlarına yerel düşmanları ve öteki Avrupa devletleri karşısında destek vererek, kumpanyaya önemli ticari tekeller elde etti. Böylece yüklü askeri harcamalara karşın, bölgenin zengin baharat ticaretini giderek denetim altına aldı. 1614-18 arasında Maluku'da karanfil, Banda Adalarında küçük hindistancevizi tekelini sağladı. Banten sultanının biber ticaretini ele geçirme girişimine karşı koyması üzerine, daha serbest hareket edebilmek amacıyla merkezini Cayakerta'ya (sonradan Batavia, bugün Cakarta) taşıdı. Ekim 1617'de bölgenin genel valisi olarak atandı.

Bu sırada Felemenk'in Hint Adalarındaki tekelini tehdit eden İngilizlerle ilişkiler bozulmaya yüz tuttu. 1618 sonunda Sir Thomas Dale komutasındaki filoyla Cakarta'ya gelen bir İngiliz kuvveti, burada bir kale kurma hazırlıklarına koyuldu. Değerli mallarla yüklü birkaç gemiyle giriştiği deniz çarpışmasından bir sonuç alamayan Coen, Felemenk kalesini İngilizlere ve Cakartalılara karşı bütün olanakları kullanarak savunma emrini verdikten sonra, donanmasını yeniden örgütlemek üzere Maluku'daki Amboina'ya (Ambon) çekildi.

Mayıs sonunda Çakarta'ya döndüğünde, Banten sultanının İngilizleri çekilmeye zorlayarak Felemenk kalesini kuşatma altına aldığını gördü. 30 Mayıs'ta Bantenleri Cakarta'dan çıkararak kenti yaktı ve yıkıntıları üzerine Felemenk kenti Batavia'yı kurdu. Ardından takımadalara dağılmış olan İngiliz filosunun izlenmesi emrini verdi. Surlarla tahkim ettiği Batavia'yı kısa sürede Felemenklilerin Asya'daki başlıca merkezi durumuna getirdi.

Mart 1620'de Felemenk ve İngiliz kumpanyaları Londra'da bir anlaşmaya vardılar. Buna göre her iki kumpanya var olan yerleşmelerde karşılıklı ticarete izin verecek ve ortak düşmanlara karşı birleşik bir filo oluşturacaktı. Uğraşlarının önemli ölçüde boşa gittiğini gören Coen, kumpanyanın "Cakarta Krallığı" sınırlarının bütün Cava topraklarını kapsayacak biçimde Cava'nın güneyindeki denize kadar uzandığını ilan etti. Böylece İngilizlerin Cava toprakları üzerindeki hak iddialarını fiilen geçersiz hale getirdi.

Ocak 1621'de eski ticaret anlaşmalarına uymadıkları için Bandalıları cezalandırma gerekçesiyle ve bütünüyle Felemenk gemilerinden oluşan bir filoyla Banda Adalarına karşı bir fetih seferi düzenledi. Yerlilere karşı toplu bir kıyım ve köleleştirmeye girişti. Bu acımasızlık Avrupa'da büyük tepkiler uyandırdığından kumpanya yöneticilerinden sert bir uyarı aldı. 1622'de Çin kıyılarına büyük bir sefer düzenledi ama ummadığı bir direnişle karşılaştı. Bununla birlikte Tayvan'da Japonya ve Çin'le kazançlı ticareti yürütmek için daha sağlam bir dayanak oluşturan bir Felemenk yerleşmesi kurmayı başardı.

Bütün bu gelişmeler sonunda kumpanya Japonya'dan Hindistan'ın batı kıyısındaki Surat'a kadar uzanan ve genellikle ayrıcalık bölgesi dışında kalan geniş bir alanda birçok yerleşme edindi. Ayrıca Arabistan ve İran'la yaygın bir ticaret ilişkileri ağı kurdu. Felemenkli göçmenleri bölgeye çekme zamanının geldiğini düşünen Coen, Batavia'yı Amsterdam'ın doğudaki kopyası haline getirme, Avrupa'yla uzun mesafeli ticareti kumpanyanın denetimi altına alarak Asya'nın güney ve doğu kıyılarına yerleşecek koloniciler aracılığıyla iç kesimlerle ticareti yürütme düşüne kapıldı. Planlarını kumpanya yöneticilerine kabul ettirmek için Şubat 1623'te Felemenk'e gitti. Başlangıçta bazı ilerlemeler sağladıysa da, bu sırada Batavia'da İngilizlere karşı girişilen Amboina Katliamı'yla(*) planları suya düştü. Bu olaylardan sorumlu tutulduğundan ve İngiltere ile dostça ilişkileri sürdürme eğilimi ağır bastığından, Doğu Hint Adalarına dönmesi geçici olarak yasaklandı. 1627'de takma adla Felemenk'ten çıkmayı başardı. Ama kumpanyanın koloniciler serbest ticaret ayrıcalığı tanımama kararı yüzünden, göçmenleri bölgeye çekme çabaları sonuçsuz kaldı. Mataram sultanının saldırıları karşısında Batavia'dan çıkamadı. Bir Cava ordusunun Ağustos 1629'da kente karşı giriştiği ikinci kuşatmada, büyük olasılıkla dizanteriden öldü.

Cœur, Jacques (d. y. 1395, Bourges, Fransa - ö. 25 Kasım 1456, Sakız [Khios] Adası?), Fransa kralı VII. Charles'ın danışmanlığını yapan zengin ve nüfuzlu Fransız tüccar. Yüz Yıl Savaşları'nı (1337-1453) izleyen Fransa'nın yükseliş döneminin başlarında tüccarlar arasında gelişen girişimciliğin çarpıcı örneklerinden biridir.

Dokumacılık ve ticaret kenti Bourges'lu bir kürkçünün oğlu olan Cœur, mali işlerle uğraşarak ve Ortadoğu'ya bir ticaret gezisi yaparak kendi kendini yetiştirdi. III. Charles'ın Paris'i İngilizlerden kurtarmasından sonra, kralın güvenini kazanarak, önce *argentier* (krallık kâhyası ve saray bankeri), ardından Kraliyet Konseyi üyesi oldu. Languedoc *états provinciaux*'sunda *commissaire* (krallık müfettişi) ve tuz vergisi genel müfettişi olarak vergi toplama işiyle görevlendirildi. Diplomatik görevlerle İspanya ve İtalya'ya da gönderildi. 1441'de soyluluk unvanı aldı. Kızının soylu biriyle evlenmesini, oğlu Jean'ın Bourges başpiskopos-

luğuna, kardeşinin ise Luçon piskoposluğuna getirilmesini sağladı. Geniş topraklar edindi ve Bourges'da gotik dönemin en güzel sivil mimari anıtları arasına giren bir saray yaptırdı.

İş fırsatlarını yakalama becerisi sayesinde önüne çıkan her olanağı ve aracı kullanarak varlığını artırdı. *Argentier*'lik görevinden yararlanarak çeşitli yerlerle ticari ilişkiler kurdu. Tours'da giysi, ipek, mücevher, zırh ve baharat dükkânları açtı. Loire ve Ren ırmaklarında tuz, Akitanya'da buğday ve İskoçya'da yün ticaretine girdi. Montpellier kentinde bir tür tüccar borsası (*loge*) kurarak Akdeniz ticaretine açıldı. Floransa'da bir ipek işleme atölyesi kurdu ve İpekçiler Loncası'na (Arte della Seta) üye oldu. Kalabalık bir gezgin satıcı, arabacı ve gemi sahipleri topluluğunu çalıştırarak yaygın bir iletişim ve taşıma ağı oluşturdu. Bu arada Akdeniz'de çalışan yedi gemi edindi. İtalyan örneğini izleyerek her ticaret dalı için ayrı bir şirket kurdu. İşlerinin finansmanında Cenova, Avignon, Floransa ve Roma'daki pazarlarda topladığı kredi senetleri ile kraldan aldığı para tahsil belgelerini kullandı. Aragon kralı V. Alfonso ile Cenova, Floransa ve Barselona kentlerinin, ayrıca İskenderiye'de Müslümanlarla ticaret yapmasına izin veren papalığın siyasal desteğini arkasına almayı başardı.

Malvarlığı, lüks yaşam biçimi, unvanları, nüfuzu ve kişisel dinamizminin yarattığı etkileyici görünüme karşın, Cœur'ün ulaştığı zenginlik düzeyi pek güvenli değildi. Çevresinde iş bilenlerin sayısı azdı. Denizyoluyla ticaretin riski yüksekti ve özellikle Montpellier'deki rakipleri son derece acımasızdı. Büyük miktarlarda borç dağıtmıştı. Satın alma ve borçluların mallarına el koyma yoluyla sermayesinin büyük bölümünü üretime yönelik olmayan mallara ve az kâr getiren tarımsal mülklere bağlamıştı. Sürekli nakit para sıkıntısı içinde görünmesine karşın, 1450'de Normandiya'nın yeniden ele geçirilmesi için krala gerekli mali desteği sağlayabilecek kadar zengindi. Ayrıca birçok aristokratın kredi kaynağı durumuna geldi. Bütün bunların sonucu olarak bir kıskançlık çemberi içine girdi.

1451'de VII. Charles'ın gözdesi Agnès Sorel'i zehirlemeye kalkışmak ve yasadışı mali işlere karışmakla haksız yere suçlanarak tutuklandı. Arkadaşlarının yardımıyla hapisten kaçtı ve önce Floransa'ya, 1455'te de Roma'ya sığındı. Kasım 1456'da Osmanlılara karşı Papa III. Calixtus'un düzenlediği bir deniz seferine komuta etti. Bir olasılıkla Ege'deki Sakız Adasında öldü. Ölümünden sonra, XI. Louis, babası VII. Charles'ın Cœur hakkındaki kararını düzelterek mallarından bir bölümünü oğullarına geri verdi. Ayrıca Lyon'da ipek atölyeleri açma ve Ortadoğu'da bir kumpanya kurma gibi girişimlerinin sürdürülmesini sağladı.

Jacques Cœur öteki çağdaşları gibi nişanlar, soyluluk unvanı ve toprak gibi geleneksel tutkuların peşindeydi. Ama yaptığı ticaretin hacmi ve kapsamı, atılganlığı, kararlılığı, özgüveni, kendini sevdirme yeteneği ve özellikle de fırsat yakalama önsezisi ile sıradan çağdaşlarından ayrılıyordu. Döneminin iş olanaklarını çok iyi kavramakla birlikte, pek uzak görüşlü değildi. Deneyimlerinden yola çıkarak geliştirdiği basit bankacılık yöntemlerine karşın, hesap işleri hâlâ ilkel bir yapı taşıyordu. Kişiliğinde tüccar orta sınıfın yükselişini temsil eden Cœur, Lyon ve Tours'da sonraki kuşaklara da örnek oldu.

Çok değişik yönleri olan Jacques Cœur efsanesinin tarihteki değerlendirmeleri de birbirinden çok farklıdır. Cœur'e uzun yıllar kendi çıkarları için krallığın gelirini sömüren ve kralı aldatan bir serüvenci olarak bakıldı. Yeni zenginlere düşman olan halk arasında da aşağılanarak büyücülükle suçlandı. Aydınlanma çağında ise despotizmin kurbanı olarak görüldü. Cœur'e sonraki yüzyılların güçlü burjuva sınıfının öncüsü olarak bakan ilk kişi ünlü 19. yüzyıl tarihçisi Jules Michelet oldu. Öteki yapıtlara da kaynaklık eden temel yaşamöyküsü kitabı P. Clément'ın yazdığı *Jacques Cœur et Charles VII*'dir. (1866, 2 cilt).

Coeur d'Alene ayaklanmaları, ABD'de, Idaho eyaletinin kuzeyinde, Coeur d'Alene çevresinde gümüş ve kurşun madenlerinde 1890'larda çıkan bir dizi şiddet hareketi. 1892 yazında sendikalı maden işçileri greve gittiğinde işverenler sendikasız işçi çalıştırmaya başladılar ve onları korumak için silahlı muhafızlar tuttular. Grevdeki işçilere karşı mahkemeden bir karar çıkartmayı da başardılar. 11 Temmuz'da grevciler madene saldırarak silahlı muhafızlarla çatışmaya girdiler. Bu arada bir makine dinamitlendi. Bunun üzerine sıkıyönetim ilan edildi; eyalet birlikleri ve federal kuvvetlerce düzen sağlandı. 1894 ve 1899'da maden grevlerini bastırmak için yeniden federal kuvvetlere başvuruldu.

Coeur d'Alene Dağları, ABD'de, Idaho eyaletinin kuzeyinde, Kuzey Kayalık Dağlarının bir bölümü. Kabaca bir üçgen biçiminde, güneye doğru Montana sınırı boyunca Pend Oreille Gölünden St. Joe Irmağına kadar, yaklaşık 100 km uzanır. En yüksek doruklar (1.800-2.100 m) doğu bölümündedir. Idaho'da çıkan gümüş, kurşun ve çinkonun büyük bölümü bölgedeki madenlerden sağlanır. Coeur d'Alene Ulusal Ormanı sıradağın büyük bölümünü kaplar.

Coeur d'Alene Gölü, ABD'de Idaho eyaletinin kuzey kesimindeki Kootenai ilinde (*county*) göl. Washington'daki Spokane'in 45 km doğusundadır. Spokane Irmağı üstündeki Coeur d'Alene Gölü Barajı, Coeur d'Alene ve St. Joe ırmaklarıyla beslenir. Uzunluğu 48 km, genişliği 1,5-3,5 km'dir. 175 km'lik bir kıyı şeridi vardır. Güzel bir dağ manzarasına sahip olduğundan dinlenme merkezi olarak önem kazanmıştır. Dinlenme ve spor tesislerine ek olarak yakınlarda bir lunapark vardır. Her yıl Kootenai İl Fuarı ve İl Rodeosu düzenlenir. Gölün kuzey kıyısında yer alan Coeur d'Alene kenti, ormanları ve maden kaynaklarıyla önem taşıyan bölgenin batı ucunu oluşturur. Coeur d'Alene adı Fransızlarca bir Yerli kabilesine verilmiştir, ama kökeni belirsizdir.

Coffin, Levi (d. 28 Ekim 1789, New Garden, Kuzey Carolina - ö. 16 Eylül 1877, Cincinnati, Ohio, ABD), "Yeraltı Hattı'nın Başkanı" adıyla tanınan Köleliğin Kaldırılması Akımı yanlısı. Binlerce kölenin kaçarak özgürlüğe kavuşmasına yardımcı olmuştur.

Bir çiftlikte büyüdüğü için resmî eğitim olanaklarından yoksun kaldı. Gene de öğretmen olmayı başardı ve 1821'de New Garden'da, pazar günleri kölelere kilise eğitimi veren bir okul açtı. Ama korkuya kapılan köle sahiplerinin, kölelerinin okula gitmesini yasaklamasıyla okul kapandı.

İnançlı bir Quakçr olan Coffin, Güney'de yetişmesine karşın köleliğe karşıydı. 1826'da Indiana'daki Newport'a (bugün Fountain kenti) taşındığında kentin, kölelerin Güney'den Kanada'ya kaçmak için kullandığı Yeraltı Hattı'nın güzergâhı üstünde bulunduğunu gördü. Bunun üzerine evini bir ambar durumuna getirdi ve ticaretten kazandığı servetin büyük bölümünü kuzey "yolcuları"nı saklayıp taşımak için harcadı. Böylece komşularına da örnek oldu ve kaçışlarında onun evini uğrak yeri olarak kullanan 3 bini aşkın köleye yiyecek ve giyecek yardımı yapmalarını sağladı.

1847'de Cincinnati'ye taşındı ve burada yalnızca özgür işçilerce üretilen malların

Levi Coffin
Library of Congress Washington, D.C.

satıldığı bir dükkân açtı. Yeraltı Hattı ile ilişkisini İç Savaş'ın başlamasına değin sürdürdü; daha sonra da özgürlüğüne kavuşmuş kölelere yardım için çalıştı. 1864'te özgürlüğüne kavuşmuş köleler için bağış toplamak amacıyla İngiltere'ye gitti. 1867'de ise Paris'te düzenlenen Uluslararası Kölelikle Mücadele Konferansı'na delege olarak katıldı. Yaşamının son yıllarında yazdığı *Reminiscences of Levi Coffin* (1876; Levi Coffin'in Anıları) adlı otobiyografisi, ABD'deki Köleliğin Kaldırılması Akımı üzerine önemli bir kaynaktır.

Coffin, Robert P(eter) Tristram (d. 18 Mart 1892, Brunswick, Maine - ö. 20 Ocak 1955, Portland, Maine, ABD), New England'daki çiftçilerin ve denizcilerin yaşamını işleyen ABD'li şair. Yapıtlarında sevecen bir yaklaşımla iyilik temasını işlemiştir.

Coffin şiir sanatını yaşamın iyi yanlarını ortaya çıkararak insanları iyi düşüncelere yöneltecek bir araç olarak görüyordu. Canlı bir konuşma diliyle Maine'deki gençlik yıllarını anlattığı şiirlerinde bütün Amerikalıların paylaşabileceği deneyimlerini aktarmayı amaçlamıştı. *Strange Holiness* (1935; Garip Kutsallık) adlı yapıtıyla 1936 Pulitzer Şiir Ödülü'nü kazandı. *Saltwater Farm*'da (1937; Tuzlu Su Çiftliği) Maine üzerine şiirlerini bir araya getirdi.

Coffin ayrıca ABD'de şiir sanatına karşı ilgiyi artırmak amacıyla konferanslar düzenledi, sayısız seminere katıldı. New York eyaletindeki Aurora'da bulunan Wells College'da (1921-34), Maine eyaletindeki Brunswick'te bulunan Bowdoin College'da (1934-55) dersler verdi. 1937-39 arasında *Yankee*'nin kitap eleştirisi ve şiir sayfalarının yönetmenliğini yaptı.

Red Sky in the Morning (1935; Sabah Vakti Kırmızı Gökyüzü) adlı romanında Maine kıyılarını anlattı. Amerikan ırmakları üzerine yazdığı *Kennebec* (1937) ve New England'daki yaşamı konuşma diliyle anlattığı *Maine Doings* (1950; Maine'de İşler) öbür yapıtlarıdır.

Cogan üslubu, Japonya'da erken Heian dönemindeki (794-897) heykel üslubu. Bu dönem anıtlarının çoğunu Budacı heykeller oluşturur. Sütunu andıran dimdik, simetrik ve çok dengeli bu figürler tek bir ağaç bloktan oyularak yapılmıştır. Bıçağın kesim yerleri yumuşatılmadığından, malzeme doğal görünümünü korumaktadır. Ablak

yüzlü, kalın dudaklı, basık burunlu, iri gözlü, göğüs kasları sarkık ağır vücutlar, etli ve hantaldır. Bütün bu öğeler basitleştirilerek neredeyse geometrik biçimlere indirgenmiştir. Boyutları ve yalın dış çizgileriyle

"Oturan Şaka Nyorai", Cogan üslubunda ağaçtan oyulmuş heykel, erken Helan dönemi; Muro-ci, Nara
International Society for Educational Information Tokyo

bu heykeller ürkütücü bir anıtsallık duygusu yaratır.

Cogan üslubunun en tipik özelliği *hompa* (dalga) adı verilen giysi kıvrımlarıdır. Kumaş katları basit, ölçülü bir düzende derinlemesine oyulmuştur. Bu teknik, Orta Asya'dan Hindistan'a giden hac yolu üstündeki Bamyan'da (Afganistan) bulunan anıtsal Buda figürünün kumaş kıvrımlarını akla getirir. Ülkelerine geri dönen Çinli ve Japon hacılar yanlarında Cogan üslubunda yapılmış figürler de getirmişler, giderek bunlardan oralardaki kutsal figürlerin ilk biçimleri türemiştir. Cogan üslubundaki kumaş kıvrımları aslında maniyerizme doğru gelişmenin bir basamağıdır.

Bu dönemde Budacı heykellerin yanı sıra, Şinto tanrılarının daha basit, daha kütlesel görünüşlü heykelleri de üretilmiştir.

Coggan, (Frederick) Donald, Baron (d. 9 Ekim 1909, Londra), 1974-80 arasında Canterbury başpiskoposu, ilahiyatçı ve eğitimci. Yaklaşık bir yüzyıldan bu yana kilisenin tinsel önderliğini üstlenen ilk Evanjelik Anglikandır.

Londra'da Merchant Taylors Okulu'nda ve Cambridge'de St. John College'da öğrenim gördü. 1935'te papazlığa atandı. Manchester Üniversitesi'nde (1931-34) ve Toronto'da Wycliffe College'da (1937-44) ders verdi. 1944-56 arasında Londra İlahiyat Yüksekokulu'nun müdürlüğünü yaptı. 1956'da Bradford piskoposu, 1961'de York başpiskoposu, daha sonra da Michael Ramsey'nin ardından Canterbury başpiskoposu oldu. 1980'de Sissinghurst ve Canterbury baronu unvanıyla soyluluğa yükseltildi. Coggan'ın yazıları arasında *The Ministry of the Word* (1945; Sözün Vaizliği), *The Glory of God* (1950; Tanrı'nın Şanı), *Stewards of Grace* (1958; Tanrı'nın Hizmetkârları), *Christian Priorities* (1963; Hıristiyanlığın Öncelikleri), *Convictions* (1975; İnançlar), *The Name above All Names* (1981; En Yüce Ad) ve *Mission to the World* (1982; Yeryüzündeki Misyon) sayılabilir. Yeni İngilizce Kitabı Mukaddes ile ilgili çalışmalara da katılmıştır.

Cognac, Fransa'nın batı kesiminde, Charente iline *(département)* bağlı kent. Poitou-Charentes planlama bölgesinde (*région de programme*), Angoulême'in kuzeybatısındadır. Burada damıtılan ve bütün dünyaya satılan *brandy*'ye adını vermiştir. *Brandy* imalatı başlıca ekonomik etkinliktir; variller ve şişeler de burada üretilir. Kral I. François'nın (hd 1515-47) doğum yeri olan Cognac, Din Savaşları sırasında anlaşmazlık konusu oldu. Kentte hava kuvvetlerine ait bir pilot okulu bulunur. Nüfus (1982) 20.247.

coğrafya (Yunanca *geo* "Yer" ve *graphein* "yazmak"), Yer'in yüzeyini, insana ve fiziksel yapıya ilişkin mekânsal görünümler ile farklılaşmaları ve bunların gerçekleştiği ortamı inceleyip tanımlayan disiplin. Yeryüzündeki mekânsal görünümler insana ve doğaya ilişkin çeşitli süreçlerden etkilendiği için jeoloji, meteoroloji, ekoloji, biyoloji, demografi, ekonomi, siyasetbilimi, sosyoloji, tarih gibi başka pek çok disiplinle ilişki içindedir. Coğrafi verilerin toplandığı başlıca kayıt harita olduğundan, topografya ve haritacılık da coğrafyanın sürekli yararlandığı alanlardır.

Tarihte coğrafyacılar pek çok farklı rol üstlenmiş, bilinmeyen bölgeleri tanımlayan kâşifler, coğrafi olguları kaydeden haritacılar, yeni araştırmalar için kullanılacak bilgileri derleyip düzenleyen bilginler, insanların yaşadıkları dünyayı daha iyi tanıyıp anlamalarına yardımcı olan öğretmenler olarak görülmüşlerdir.

Coğrafya yüzyıllarca haritacılık ve keşiflerle bir arada ele alındı. Bugün haritacılık hâlâ coğrafya için büyük önem taşımasına karşın, ayrı bir disiplin oluşturur. Keşiflerse artık sona ermiş, yeryüzünde bulunacak yer kalmamıştır. Günümüzde coğrafyanın yararlandığı başlıca yöntemler karmaşık istatistiksel çözümlemeler, matematiksel modeller, uydular ve elektronik aygıtlar aracılığıyla toplanan bilgilerin bilgisayarla değerlendirilip karşılaştırılması, nüfus sayımları, sosyal araştırmalar, alan ve arşiv çalışmalarıdır.

TARİHSEL GELİŞİM

ANTİK ÇAĞ. İsa'dan yüzyıllar önce Babilliler kil tabletler üstüne haritalar yapardı. Bu haritaların bulunan en eski örneği İÖ 2300'den kalmadır. Ama harita yapımının çok daha eskilere uzandığı ve ilk olarak yazısız toplumlarda başladığı da düşünülmektedir. İnsanların, çevreleri hakkında coğrafi bilgi edinmek ve bu bilgiyi iletmek amacıyla, izledikleri yolları, bulundukları yerin konumunu ve çevredeki olası tehlikeleri önce toprak üstünde, sonra da ağaç kabuklarına ve hayvan derisine çizerek gösterdikleri sanılır. Özellikle göçebe yaşam biçimi, izlenecek yolların, yazlık ve kışlık otlakların, su kaynaklarının konumlarının bu yolla belirtilmesini gerekli kılmıştır. Amerika Yerlilerinin de, yaşadıkları bölgenin coğrafyası üzerine ayrıntılı bilgi sahibi oldukları ve harita yaptıkları bilinir. Kuzey Amerika'daki Pavniler, gece yollarını bulabilmek için geyik derisi üstüne çizilmiş yıldız haritaları kullanırlardı. Aztek hükümdarı Montezuma'nın da İspanyol istilacı Cortés'e bütün Meksika Körfezi bölgesini gösteren bir harita verdiği söylenir. İnkalar, yüzey şekillerini üç boyutlu gösterebilmek için taş haritalar, Eskimolar da deri, tahta ve kemik üstüne yapılmış haritalar kullanmıştır.

Babil ve Mısır'da coğrafya araştırmaları büyük olasılıkla aynı dönemlerde ve birbirine paralel gelişti. Eski Mısır mezarlarında bulunan arazi çizimleri ve resimler Babil tabletleriyle aynı dönemlerden kalmadır. Yaşadıkları ırmak vadilerindeki verimli alanlar her iki toplum için de büyük önem taşıyordu. Bu yüzden yerleşimler kurulur kurulmaz önce arazide araştırmalar yapılır, sonra kanal, yol ve tapınak yapımı için uygun yerler belirlenirdi.

Irak'ta bulunan, İÖ y. 1000'den kalma bir tablette Yer, çevresi suyla kaplı bir tekerlek biçiminde gösterilmiştir ve merkezinde Babil vardır. Gök ve Yer yedişer kattan oluşur ve yeryüzünde bazıları güneşli, bazıları karanlık yedi iklim bölgesi gösterilmektedir. Ama bu örnek dışında Babil ve Mısır'daki coğrafya çalışmaları Yer'i betimlemekten çok, arazi sınırlarının belirlenmesi gibi pratik gereksinimlere yöneliktir. Yer'in yapısını anlama çabaları Eski Yunanlı coğrafyacılarla başlar.

Eski Yunan. Coğrafya bilgisinin gelişmesine Eski Yunanlıların büyük katkısı oldu. Kendi ülkelerinde tarıma elverişli toprakların yetersiz oluşu Yunanlıları denizaşırı araştırmalara, ticarete ve koloniler kurmaya yöneltti. İÖ 600'de Miletos coğrafya araştırmalarının merkezi olmuştu.

Miletoslu bilgin Hekataios'un İÖ 500'de yazdığı kitabın ilk coğrafya yapıtı olduğu sanılır. Herodotos da çeşitli bölgelere yaptığı gezilere dayanarak sonradan yapıtı geliştirmiştir. Herodotos Fenikelilerin, Afrika kıtasının çevresini denizden dolaştığını belirtti ve yeryüzünün o dönemde bilinen bölgelerinin biçimleri ve konumları üzerine daha doğru bilgiler sağladı. Ayrıca Hazar Denizinin, o zamana değin sanıldığı gibi "kuzey okyanusları"nın bir parçası değil, bir iç deniz olduğunu bildirdi. Hekataios, Yer'in okyanusla çevrili bir tekerlek biçiminde olduğunu öne sürmüştü. Herodotos ve öteki bilginlerse bu görüşü sorgulayarak başka olası biçimler üzerinde durdular. Günümüz uzmanları, Yer'in küre biçiminde olduğu varsayımının ilk olarak Pythagoras (İÖ 6. yy) ya da Parmenides (İÖ 5. yy) tarafından geliştirildiğini öne sürerler. İÖ 4. yüzyılın ortalarında artık bu varsayım Yunanlı bilginler arasında genel kabul görüyordu.

İÖ y. 300'de, Aristoteles'in öğrencilerinden Dikaiarkhos, karaların yönünü belirtmek için Yer haritasına doğu-batı doğrultulu ve Cebelitarık ile Rodos'tan geçen bir eksen ekledi. Eratosthenes, Surlu Marinus ve Ptolemaios da paraleller ve meridyenlerden oluşan sistemin gelişmesine katkıda bulundular.

Coğrafya ve haritacılığın gelişiminde en büyük rol oynayan kişi, astronom ve matematikçi Klaudios Ptolemaios'tu (ö. İS 127-145). Dönemin en önemli bilgi kaynağı olan İskenderiye Kütüphanesi'nde çalışarak hazırladığı sekiz ciltlik *Geographike hyphegesis* (y. 150; Coğrafya Kılavuzu) adlı yapıtında yeryüzündeki yaklaşık 8 bin bölgenin adları ile enlem ve boylamlarını veriyordu. Yapıtın son cildi, harita yapım tekniği, matematiksel coğrafya ve temel haritacılık ilkeleri gibi konularda sağladığı bilgilerle coğrafya çalışmalarına önemli bir katkı oldu. Yapıttaki Yer haritası ise Eski Yunan haritacılığının ulaştığı düzeyi göstermesinin yanı sıra, Yer'in yüzey şekilleri konusunda o güne değin edinilen bilgi birikimini de ortaya koyuyordu (*bak.* Ptolemaios).

Eski Yunanlı coğrafyacıların en ünlülerinden biri de Pontuslu Strabon'du (İÖ 63/64-İS 23?). Strabon, 17 ciltlik *Geographika* (*Coğrafya*, XII. ve XIV. kitapları, 4 cilt,

1969-81, 1987) adlı yapıtında Anadolu üzerine ayrıntılı bilgiler verdi ve özellikle "yanık ülke" olarak adlandırdığı Kula ve çevresindeki yanardağ etkinliği izlerini açıkladı.

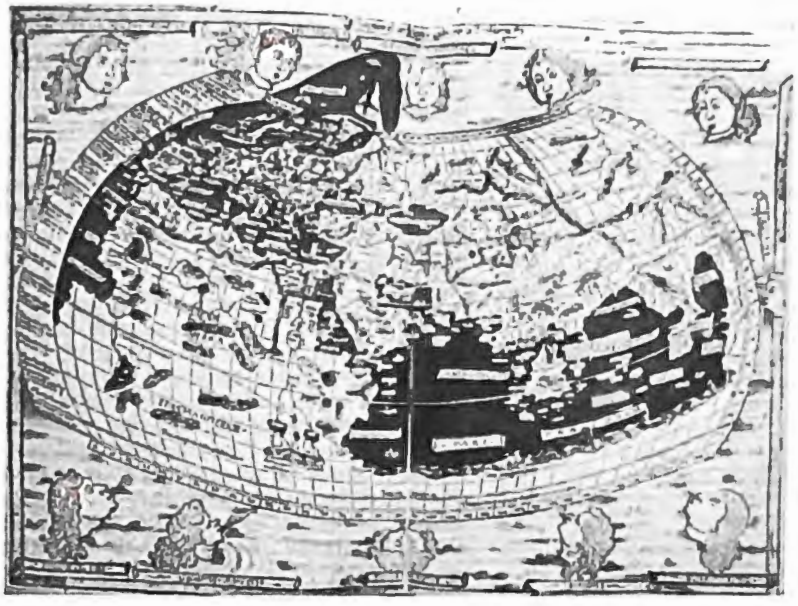

Ptolemaios'un Ulm'da yayımlanan dünya haritası, 1482
Library of Congress, Washington, D.C.

Roma. Coğrafyayı, "bilinen dünyanın tümünü ve buradaki olguları resim aracılığıyla göstermek" biçiminde tanımlayan Ptolemaios, Roma Dönemindeki coğrafyacıları da derinden etkiledi ve coğrafyanın soyut ya da felsefi yönlerinden çok harita yapımının ağırlık kazanmasına yol açtı. Ama Romalılar, Yunanlıların tersine matematiksel coğrafyaya daha az ilgi göstererek coğrafya çalışmalarını askeri seferler, yönetsel bölünüm gibi konularda kullanılacak haritaların yapımına yoğunlaştırdılar. Yer'in daire biçiminde gösterildiği haritalar bu amaçlara daha uygun olduğu, ayrıca daha kolay okunup anlaşıldığı için de eski tekerlek biçimli Yer kavramına geri dönüldü.

Romalı komutan Marcus Vipsanius Agrippa (İÖ 63? - 12), Ptolemaios'tan önce, askeri yollardaki araştırmalara dayanan bir Yer haritası yapmıştı. Roma'daki yolları gösteren, parşömen üstüne yapılmış Peutinger Haritası'nın(*) da Agrippa'nın bu çalışmasına dayandığı sanılır. Ama Roma Döneminde yapılan haritaların pek azı ortaçağı aşıp günümüze değin gelebilmiştir.

İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda gerçekleşen siyasal olaylar o güne değin oluşmuş bilgi birikiminin korunması açısından olumsuz etkiler yaptı ve öteki alanlarda olduğu gibi coğrafyadaki gelişmeler de kesintiye uğradı. Romalıların matematiksel yaklaşımdan uzaklaşarak haritacılığa yönelme eğiliminin de gösterdiği gibi, Ptolemaios'tan sonra coğrafyada gerileme başladı. Sonraki dönemlerde de Ptolemaios ile Strabon'un yapıtları dışındaki bellibaşlı coğrafya çalışmalarının çoğu kayboldu. O dönemden günümüze kalan birçok haritanın özgün yapıt mı, yoksa ortaçağ bilginlerince yapılan kopyalar mı olduğu belirsizdir.

ORTAÇAĞ. Avrupa. Ortaçağın başlarında Avrupa'da coğrafya ve haritacılık alanlarında önemli bir gelişme olmadı. Bu dönemde kilisenin yoğun baskısı vardı ve bilimsel çalışmalar dinsel dogmalara ve Kitabı Mukaddes yorumlarına uygun olmak zorundaydı. 6. yüzyılda Antiokheialı (Antakyalı) Constantinus Yer'i yassı bir tekerlek biçiminde betimleyen bir "Hıristiyan topografyası" oluşturmuştu; yani Hıristiyanlığın ilk zamanlarında da Romalıların Yer kavramı geçerliğini korudu.

Sonraki ortaçağ haritacıları ise Yer'in küre biçiminde olduğunu biliyordu. Ama bu dönemde de haritalar küçük ve yüzeyseldi, genellikle T ve O işaretleri temel alınarak hazırlanırdı. T, kıtaları birbirinden ayıran büyük okyanusu, O ise bütün Yer'i çevreleyen okyanusu gösteriyordu.

İlk denizciler kıyıları izleyerek yolculuk yaptığından haritaya gereksinim duymuyorlardı. Magnetik pusulanın icadından sonra açık denizlere yolculuk yapma olanağı doğdu ve denizcilik haritaları yapılmaya başladı. İlk denizcilik haritası, 1270'te VIII. Haçlı Seferi'ne katılan Fransa kralı IX. Louis'ye gösterilmişti. Yaklaşık 1275'te yapılan ve Piza'da bulunduğu için Carta Pisana (Piza Haritası) adıyla anılan bir başka harita da günümüze değin korunabilmiş en eski denizcilik haritasıdır. Bugün Paris'teki Ulusal Kütüphane'de bulunan yapıt koyun derisi üstüne elle yapılmıştır ve bütün Akdeniz'i gösterir. Bu ve benzeri haritalar denizcilik yollarını, liman ve rıhtımların adını da içerdiğinden ticaret ve denizcilikte giderek daha çok aranır oldu. Pusulayla yapılan araştırmaların da katkısıyla sürekli yenilenip zenginleşen bu haritalar doğruluk ve güvenirlik açısından zamanla daha önceki çalışmaları geride bıraktı. 16. yüzyılda ise seri olarak üretilmeye başladılar.

Ortaçağ sonlarındaki bir başka önemli gelişme 1270'ler ve 1280'lerde Marco Polo'nun yaptığı yolculuğun yarattığı heyecandı. Uzak ülkeler hakkında bilgi edinme isteği haritaların satışını da artırdı. Ayrıca Marco Polo'nun deneyimleri yolculuk ve keşif yapma dürtüsünü geliştirerek Keşifler Çağını başlatan en önemli etkenlerden biri oldu.

Ancak ortaçağda Kuzey Avrupa'daki durum daha farklıydı. Kilise baskısına girmeyen Vikingler, Keşifler Çağından çok önce, 9. yüzyılda küçük tekneleriyle denize açılarak İzlanda'yı buldular ve daha sonra Kuzey Amerika kıyılarına kadar ulaşmayı başardılar.

Doğudaki İslam dünyası ile batıdaki Hıristiyan Avrupa arasında yer alan Bizans'ta da coğrafya daha çok gelişmişti. Bizans'ın, Orta Asya, Hindistan ve Çin'in yanı sıra İslam ve Arap dünyasıyla da yoğun ilişkisi vardı. Ama Bizans'ta ortaya konan coğrafya yapıtlarının çok azı günümüze değin korunabilmiştir. Korunabilmiş yapıtlardan kilise vakayinameleri Anadolu'daki tarımsal ürünlerin miktarı, kuraklık, deprem, sel gibi doğal afetler hakkında önemli bilgiler sağlar.

Çin ve İslam uygarlıkları. Avrupa'da bilimin kilise baskısında olduğu dönemde Çin'de ve İslam ülkelerinde coğrafya altın çağını yaşadı. Çin'de öteki sanat ve bilim dalları gibi haritacılık da bağımsız biçimde gelişti; bilinen en eski harita yaklaşık 1137'de yapılmıştı. Bugünkü Çin topraklarını oluşturan bölgenin çoğu haritada gösterilmişti. 16. yüzyılda Çin'e giden Cizvit misyonerler burada bir atlas hazırlamaya yetecek kadar çok bilgi buldular. Bu dönemden sonra da Çin'deki coğrafya ve haritacılık çalışmaları Batı'nın etkisi altında gelişti.

Türk, Berberi ve İranlı bilginlerin de katkısına karşın, İslam uygarlığı içinde coğrafyayı geliştiren Araplar oldu. Araplar Ptolemaios'un çalışmalarını kendi dillerine çevirerek onun başlattığı geleneği sürdürdüler. Arap bilgin İbn Havkal'ın 10. yüzyılda yazdığı *el-Mesalik ve'l-Memalik* (Yollar ve Ülkeler) adlı yapıt sonraları haritalarla zenginleştirilmişti. El-İdrisi'nin 1154'te Sicilya kralı Ruggerio için hazırladığı Yer haritası Asya'daki bölgeler hakkında o güne değin bilinenlerden çok daha geniş ve doğru bilgiler içeriyordu. Bağdat'taki astronomlar Avrupalılardan çok önce pusula kullanıyorlardı; meridyen ölçümleri de yapan bu bilginlerin geliştirdiği 360 dereceli sistem haritacılıkta hâlâ kullanılmaktadır.

Coğrafya alanında Arap bilginlerin verdiği öteki önemli yapıtlar 9. yüzyılda Belhi'nin yazdığı *Suverü-'l-Ekâlim* (İklim Türleri), 10. yüzyılda Mesudi'nin yazdığı *el-Müruc ü'z-Zeheb* (Altın Çayırlar) ve 14. yüzyılda İbn Battuta'nın yazdığı *Tuhfetü'n-Nuzzarfi Garaibi'l-Emsar* adlı seyahatnamedir. Tanca'dan başlayıp kuzeyde Kazan toprakları, doğuda Çin'e kadar büyük bir bölgeyi dolaşan İbn Battuta, bu seyahatnamesinde Anadolu'yu da kapsayan pek çok bölgeyi ekonomik etkinlikleri ve gelenekleriyle ayrıntılı biçimde anlatır. Yapıt, Anadolu'nun tarihsel coğrafyası açısından da çok değerli bir kaynak oluşturur. Ptolemaios'un, *Kitabü'l-Macesti* adıyla Arapçaya çevrilen yapıtı *Megale Syntaxis* de ortaçağ İslam coğrafyasının ve haritacılığının gelişmesinde etkili olmuştur.

KEŞİFLER ÇAĞINDA AVRUPA. Bizans'ın Osmanlılarca fethedilmesinden sonra pek çok bilgin, Ptolemaios'un *Geographike*'sinin de aralarında bulunduğu birçok Eski Yunan yazmasıyla birlikte İtalya Yarımadasına sığındı. Bu büyük yapıtın Avrupa'ya gelişi, haritaların ve coğrafya çalışmalarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan basım sanayisinin gelişmesiyle çakışıyordu. Bu durum Avrupa'da bilim ve sanat alanında görülen canlanmayla birleşince coğrafyanın altın çağı başladı.

Ptolemaios'un yapıtı yaklaşık 1405'te Latinceye çevrildi. 1477'de Bologna'da, çeşitli haritalarla da tamamlanmış olan yapıtın 500 kadar kopyası üretildi; bunu Almanya ve İtalya'da yapılan öteki baskılar izledi. Basım tekniğinin yanı sıra, denizcilik, gemi tasarımı ve yapımı gibi alanlardaki ilerlemeler, gözlem ve astronomi aygıtlarının geliştirilmesi ve pusula kullanımının yaygınlaşması keşifleri yüreklendirerek coğrafyanın da yeniden gelişmesini sağladı. 15 ve 16. yüzyıllarda coğrafya bilgisi büyük ölçüde genişledi. Kolomb, da Gama, Vespucci, Cabot ve Magalhães'in (Macellan) keşifleriyle zenginleşen haritalar Ptolemaios'un yapıtının yeni baskılarına eklenmeye başladı. Giderek Ptolemaios'un klasik savları aşıldı

ve Yer'in coğrafyası üzerine daha kesin bilgiler elde edildi. 16. yüzyılda, coğrafya, astronomi, tarih, doğabilimleri gibi konuları kapsayan, haritalar ve şekillerle zenginleştirilmiş başvuru kitapları yazılmaya başladı. *Cosmographia* adı verilen bu kitapların ilki 1524'te Petrus Apianus tarafından hazırlanmıştı. Sebastian Münster'in 1544'te yayımlanan kitabı ise, özellikle coğrafya alanındaki bilgi açlığını yansıtacak biçimde, yüzyılın sonlarına değin sürekli aranan bir yapıt oldu. Keşifler Çağının önde gelen haritacılarından biri de Gerardus Mercator adıyla tanınan Flandre'li Gerhard Kremer'di. Usta bir harita ve küre yapımcısı olan Mercator, 1544'te yayımlanan Avrupa haritası ve kendi adını taşıyan izdüşüm sistemiyle ün kazandı. Mercator izdüşüm sistemi, düz çizgilerin kerteriz alınmasına olanak vererek denizcilikteki önemli bir soruna çözüm getirdi.

Anversli Abraham Ortelius 1570'te ilk dünya atlasını yaptı. Kolomb'un gemisi "Santa María"nın sahibi Juan de la Cosa da 1500'de, Kolomb'un keşfettiği yerleri, Amerika kıtasında karanın ilk görüldüğü yer olan Brezilya'daki Cabral'ı, Cabot'ın Kanada'ya yaptığı yolculuğu ve da Gama'nın Hindistan'a giderken izlediği yolu gösteren bir harita hazırlamıştı. Kuzey ve Güney Amerika'yı Asya'dan ayrı birer kara parçası olarak gösteren ilk harita ise 1507'de Martin Waldseemüller tarafından yapıldı. 12 yapraktan oluşan, 1,4 × 2,4 m boyutlarındaki bu dev harita büyük olasılıkla Amerika adının ilk kez geçtiği coğrafya çalışmasıydı ve Waldseemüller'in Floransalı denizci Amerigo Vespucci'den etkilendiğini açıkça gösteriyordu. Kaptan John Smith'in 1612'de Londra'da yayımlanan Virginia ve New England haritaları ise Amerika'daki İngiliz kolonilerini gösteren ilk çalışmalardı. Büyük koloni güçleri olan Portekiz, İspanya, İtalya'daki devletler, Ren bölgesi, Felemenk, İsviçre, İngiltere ve Fransa kısa sürede coğrafya çalışmalarının ve haritacılığın Avrupa'daki başlıca merkezleri durumuna geldiler.

18. YÜZYIL SONRASI AVRUPA. 18. yüzyıldan başlayarak coğrafya ve haritacılık çalışmalarına daha bilimsel bir yaklaşım egemen oldu. Eskiden haritaları süsleyen canavarlar, aslanlar ve boş sözler ortadan kalktı; haritalar, yalnızca olgulara ilişkin giderek genişleyen bilgileri ve bazı açıklayıcı notları içermeye başladı. Özellikle Fransa'da haritalar, saray ya da Académie Française tarafından desteklenen gerçek bilim adamlarınca hazırlanıyordu. Bu eğilim giderek bütün Avrupa'ya yayıldı. Artık coğrafya yeni tekniklere ve aygıtlara dayanıyordu. Teleskop, astronomi gözlemlerinin güvenilirliğinin artmasında önemli rol oynadı; kronometre de boylam hesaplamalarının kolaylaşmasını sağladı.

Kalıcı orduların, profesyonel askerler ve mühendisler gibi kadroların ortaya çıktığı ulus devletlerinde topografya çalışmaları da 18. yüzyılda büyük bir ivme kazandı. Avrupa'da önceleri yalnızca askeri amaçlarla oluşturulan resmi topografya kurumları artık sivil nitelik kazanmaya başlamıştı. ABD'de ise askeri savunma ön planda olmadığından coğrafya ve haritacılık kurumlarında başlangıçtan beri sivil bir örgütlenme geçerli olmuştu; ABD ordusu ancak II. Dünya Savaşı'yla birlikte bu alanda örgütlenmeye başladı.

Gene 18. yüzyıldan başlayarak coğrafyacıların başlıca işlevi Yer'in yapısına ilişkin bilgi toplamak oldu. Coğrafyanın bağımsız bir disiplin olarak üniversitelerde okutulması da bu yüzyıldaki filozofların etkisiyle başladı. Alman yazar Johann Wolfgang von Goethe, şair Friedrich Schiller ve filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel doğaya

Pirî Reis'in ceylan derisi üstüne çizdiği, Atlas Okyanusu çevresini gösteren haritası, 16. yüzyılın ilk yarısı, Topkapı Sarayı Müzesi
Ara Güler

duydukları ilgiyle; Fransız filozof Baron Charles de Montesquieu *L'Esprit des lois* (1748; *Kanunların Ruhu Üzerine*, 1963) adlı kitabında çevrenin uluslar üzerindeki etkisi konusunda sunduğu görüşleriyle; Alman filozof Immanuel Kant "bilgi kuramının bir parçası" olarak gördüğü fiziksel coğrafya üzerine verdiği konferanslarla coğrafya çalışmalarını etkilediler.

18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında iki Alman, doğabilimci Alexander von Humboldt ile tarihçi Carl Ritter, akademik coğrafyacılar olarak yazan ve ders veren ilk kişiler oldu. Humboldt *Kosmos* (Evren), Ritter de *Die Erdkunde* (Coğrafya) adlı yapıtlarında coğrafya bilgisini sistemli biçimde düzenlemeye çalışarak modern coğrafyanın temellerini attılar. Humboldt coğrafyanın, yeryüzündeki canlı ve cansız varlıkları kapsadığını öne sürerek coğrafyanın bir bütün olduğu ilkesini geliştirdi. Ritter ise coğrafyayı tarih ile birleştirerek, hatta zaman zaman tarihi öne çıkartarak coğrafi olguları inceledi.

OSMANLILAR VE CUMHURİYET DÖNEMİ. Osmanlı Devleti, önceki Anadolu uygarlıklarından, İslamdan ve Selçuklulardan kaynaklanan zengin bir bilgi hazinesine sahipti. Bununla birlikte 15. yüzyıla değin coğrafyaya ilgi gösterilmedi. Bu dönemdeki tek coğrafya çalışması Ali bin Abdurrahman'ın *Acaibü'l-Mahlûkat* adlı yapıtıydı. Yapıtta Yer'in yuvarlak olduğu, bir bölgesinde Türk soyundan gelen Yecüc ve Mecüc tayfasının yaşadığı öne sürülüyor ve bazı dağlar, ırmaklar ve kentler hakkında bilgi veriliyordu. 15. yüzyıl ortalarında, bilime, özellikle de coğrafyaya ve haritalara büyük ilgi duyan II. Mehmed (Fatih) döneminde coğrafya gelişme gösterdi. Batıdaki birçok yapıt Osmanlıcaya çevrildi. İstanbul'un bir planı yapıldı, Fatih Camisi'nin çevresindeki medreselerde İstanbul'un topografyası hakkında bilgi toplandı. Bu dönemde coğrafya çalışmalarına katkıda bulunan en önemli kişiler, Ptolemaios'un coğrafyasına ilgi duyan astronom Mirim Çelebi ile Osmanlı topraklarının coğrafyası, burada yaşayan insanlar, gelenekler ve toplumsal durum hakkında bilgiler sağlayan Yahya bin Mehmedü'l-Gaffari idi.

16. ve 17. yüzyıllarda denizcilikteki gelişmelerle coğrafya ve haritacılık da büyük ilerleme gösterdi. Bu dönemde Atlas Okyanusundan Hint Okyanusuna kadar uzanan Osmanlı denizcileri, yolculuklarında edindikleri bilgileri çeşitli yapıtlarda topladılar. Bu denizciler arasında en önemlileri Pirî Reis ile Seydî Ali Reis'tir. Pirî Reis'in en önemli ürünleri, Atlas Okyanusunun iki kıyısında yer alan ülkeleri gösteren ünlü haritası ile *Kitab-ı Bahriye* adlı yapıtıdır. Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan harita, Kristof Kolomb'un 1489'da yaptığı ve sonradan kaybolan bir haritanın kopyasıydı. Pirî Reis, harita üstünde birçok açıklama yapmış, çeşitli ülkelerin özellikleri, madenleri, hayvanları hakkında bilgiler vermişti. I. Süleyman'a (Kanuni) armağan edilen *Kitab-ı Bahriye* ise 1521'de yazılmış ve 1525'te genişletilmişti. Yapıtın önsözünde Pirî Reis'in kendi yaşamı, fırtınalar, pusulalar ve denizler hakkında bilgi verilir. Ardından Pirî Reis'in gezdiği yerler kendi gözlemlerine ve başka kaynaklara dayanarak anlatılır; Yer'in küre biçiminde olduğu sık sık vurgulanır ve Amerika'nın keşfinden söz edilir.

Seydî Ali Reis'in Hint Okyanusunun özelliklerini anlatan iki önemli yapıtı vardır: Gezi notlarını içeren *Miratü'l-Memâlik* ve coğrafi bilgiler veren *Muhit*. 16. yüzyıldaki bir başka önemli yapıt da, 1559'da, Tunuslu Hacı Mehmed tarafından tahta üstüne çizilmiş, yürek biçimli Yer haritasıdır; haritada başlangıç meridyeni Kanarya Adalarıdır. Ali Macar Reis de bu dönemin ünlü deniz coğrafyacılarındandır. Topkapı Müzesi'nde ona ait olduğu sanılan 7 haritadan oluşmuş bir atlas vardır. Haritalar, bugün başka adlarla tanıdığımız birçok adaya o dönemde Osmanlıların verdiği adları içermesi açısından ilginçtir.

17. yüzyılın en önemli coğrafya bilgini ise Kâtip Çelebi'ydi. 1648'de yazmaya başladığı en önemli yapıtı *Cihannüma*'da(*), 5 yerine 6 kıtadan söz ediyordu; bunlar Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Maccolonika (Avustralya) ve kutup bölgeleriydi. Amerika'ya geniş yer ayrılan yapıtta Japonya'dan ve Anadolu'nun doğusundan da söz ediliyordu. Evliya Çelebi ise Anadolu, Azerbaycan ve Orta Avrupa'ya yaptığı gezileri 10 ciltlik *Seyahatname*'sinde topladı. Yapıt, tarihsel coğrafya açısından önem taşır.

18. yüzyılda coğrafyaya en büyük katkısı olan kişi, Osmanlı Devleti'nde basım sanayisini kuran İbrahim Müteferrika'ydı. Jeofizik ve astronomi çalışmalarının yanı sıra coğrafyaya da büyük ilgi duyan bilgine İbrahimü'l-Coğrafi adı takılmıştı. İbrahim Müteferrika, başta yeni gelişmeleri de ekleyerek bastığı *Cihannüma* olmak üzere birçok coğrafya çalışması yayımladı. Bu yayınlar dışında, *Atlas Minor* ve *Atlas Maior* gibi önemli yabancı yapıtların Osmanlıcaya çevrilmesi de coğrafyanın gelişmesini olumlu etkiledi. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetname* adlı yapıtı da, matematiksel coğrafya, Yer'in biçimi, bir zamanlar yeryüzünün sularla kaplı olduğunu gösteren fosiller, kıtalar, Amerika'nın keşfi, iklimle insan sağlığı arasındaki ilişkiler gibi konularda değerli bilgiler sağlıyordu.

18. yüzyılın sonlarında haritacılık ve coğrafya öğretimine önem verilmeye başlandı. İstanbul'daki Hasköy Mühendishanesi'nde uygulamalı coğrafya ve harita dersleri kon-

du ve Fransız ağırlıklı yabancı bir öğretim kadrosu oluşturuldu. 19. yüzyıldaki Batılılaşma çabaları da, Fransız, İngiliz ve Alman bilginlerin ülkeye çağırılıp askeri okullara haritacılık ile coğrafya dersleri konması sonucunu verdi. Ayrıca Avrupa'da yayımlanmış coğrafya yapıtları Osmanlıcaya çevrildi ve pek çok telif yapıt yayımlandı. Bunların en önemlileri Mehmed Enveri'nin *Coğrafya* (1865), Sami Paşazade Abdülhalim'in *Beyan-ı Nakş-ı Cihan* (1871), Hamdı Bey'in *Usul-i Coğrafya-i Tabii*, Ahmed Cevad Paşa'nın *Malûmatü'l-Kâfiye fi Memaliki'l-Osmaniye* (1872), Esad Hüseyin'in *Coğrafya Lügatı* (1876), Hasan Fehmi'nin *Coğrafya-i Ticari* (1884) ve *Coğrafya-i Sinai ve Ticari* (1890) ve Binbaşı Hüseyin'in *Memalik-i Osmaniye Ziraat Coğrafyası* (1887) adlı yapıtlarıdır. Şemseddin Sami'nin *Kamusü'l-Alam* adlı altı ciltlik coğrafya ansiklopedisi ise bu dönemin en önemli çalışmasıdır.

19. yüzyılın sonlarındaki reform hareketleri bilimsel kurumlara da yansıdı ve 1915'te Coğrafya Darülmesaisi kuruldu. 1915-33 arasında yurtdışından çağrılan bilim adamlarının verdiği fiziksel, beşeri ve bilimsel coğrafya dersleri kondu, Coğrafya Darülmesaisi'ne bağlı Tetkikat-ı İklimiye Encümeni oluşturuldu, süreli yayınları da kapsayan zengin bir kitaplık kuruldu ve gerek telif, gerek çeviri birçok yapıt yayımlandı. 1933-41 arasında ise modern coğrafyanın kavram ve yöntemlerine dayanan, öğretimin yanı sıra araştırmaya da ağırlık veren iki coğrafya enstitüsü kuruldu.

Bugün Türkiye'deki pek çok üniversitede coğrafya öğretimi verilmektedir. Bunlar arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü sayılabilir. 1982'de kurulan İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü ise bu dalda lisansüstü öğrenim veren bir kurumdur.

GÜNÜMÜZDE COĞRAFYA

Çağdaş coğrafya disiplini, yeryüzündeki mekânlar ile gerek doğal, gerek insan ürünü çevresel oluşumlar arasındaki ilişkileri, farklılık ve benzerlikleri inceler. Yer, birbirinden bağımsız tekil alanlardan değil, farklı özellikleri olan, ama birbiriyle ilişkili bölgelerden oluşur. Çeşitli insan topluluklarının toplumsal, ekonomik, siyasal etkinlikleri ve iklimde, yüzey şekillerinde, bitki örtüsünde farklılaşmaya yol açan temel fiziksel ve biyolojik süreçler bu yapıya büyük bir çeşitlilik kazandırmıştır. Coğrafyanın amacı da bu karmaşık yapıyı örgütlü ve tutarlı bir bütünlük içinde ele almaktır. Ama coğrafyanın temel konusu başka pek çok disiplinin de ilgi alanına girer. Bu durum, yalnızca coğrafya ve başka disiplinler arasında değil, coğrafya ve insanların gündelik yaşamlarında edindiği deneyimler arasında da yaygın bir örtüşmeye yol açmış, bu da coğrafyanın giderek farklı disiplinlere bölünme eğilimini güçlendirmiştir.

Örtüşme sorunu günümüzde iletişimin ve toplumsal hareketliliğin oldukça ileri boyutlara varmış olmasından kaynaklanmaktadır. Giderek daha çok sayıda insan, sistemli ve bilimsel biçimde olmasa da, artık bölgesel farklılıkları yerinde öğrenip inceleyebilmektedir. Böylece farklı bölgelere ve ortamlara ilişkin bilgi ortaçağlardaki gibi coğrafyacıların tekelinde olmaktan çıkmıştır. Coğrafyanın pek çok konuyu birden kapsaması da öteki bilim dalları ve disiplinlerle büyük ölçüde örtüşmesini sağlar; çoğu zaman bir konuya coğrafyacıların gerçek katkısını ayırt etmek güçtür. Coğrafyanın, siyasal coğrafya, biyocoğrafya gibi farklı dallara ayrılması bu sorunu bir ölçüde çözmüştür.

Günümüz bilginleri için coğrafya "başı çeken" değil, "izleyen" bir disiplindir. Eski çağlarda doğabilimlerinin ve sosyalbilimlerin "anası" olmuşsa da, coğrafyanın içinde gelişen pek çok disiplin bugün farklı birer alan olmuştur. Jeodezi ve haritacılık bu bölünmenin klasik örnekleridir. Bu yüzden günümüzde sık sık "yeni coğrafya" deyimi kullanılır, bu niteleme coğrafyanın amacında gerçekleşen temel bir değişimi değil, teknik ve yöntembilimsel yenilikleri belirtmektedir. Bütün bu değişimler sonucunda artık coğrafyanın tanımlayıcı işlevinden çok, uygulama olanaklarına ağırlık verilmektedir.

BEŞERİ COĞRAFYA. Coğrafya kabaca iki dala ayrılır: Beşeri coğrafya ve fiziksel coğrafya. Beşeri coğrafya büyük kentsel yığılmalardan, tarımdaki belli teknolojik yeniliklerin dağılım alanına kadar, insanların çeşitli mekânsal örgütlenmelerini ve bunların dağılımını kapsar. 20. yüzyılda coğrafyanın bu dalında önemli değişimler olmuş, insanların yeryüzündeki dağılımını incelemekte kavramsal yöntemler ile sayısal tekniklerden de yararlanılmaya başlamıştır. Model yapımı ve benzetim (simulasyon) tekniklerinin kullanımı da deneysel çalışmaya olanak sağlamaktadır.

Beşeri coğrafyanın yararlandığı öteki disiplinler demografi, sosyal ve kültürel coğrafya, tarihsel coğrafya, siyasal coğrafya, ekonomik coğrafya ve kent coğrafyasıdır. Demografi, insan nüfuslarının yaş, cinsiyet, medeni durum ve öteki değişkenlere göre dağılımı ile ölüm, doğum, göç olayları hakkında bilgi sağlar. Temelde sayısal verilere dayanmasına karşın çeşitli siyasal, toplumsal ve biyolojik etkenlerle bağıntılıdır. Sosyal ve kültürel coğrafya, insan nüfuslarının yaş ve cinsiyet etkenlerine göre dağılımı, kırsal toplulukların etnik kökeni, din ve dil gibi kültürel özelliklerin dağılımındaki değişiklikler hakkında bilgi sağlar. Gelişkin haritacılık teknikleri ve sayısal yöntemlerin kullanımı ile bu kültürel özellikler daha açık biçimde belirlenip gösterilebilmektedir. Siyasal coğrafya, özellikle siyasal sınırları ve toplumların siyasal işleyişini tanımlar. Siyasal bölünümleri ya da bunun çevresel etkilerini inceleyerek mekânsal çözümlemelere katkıda bulunur. Ekonomik coğrafya, malların, hizmetlerin ve ekonomik işlemlerin üretimi ve tüketimi hakkında bilgi sağlar. Böylece tahıl, pamuk, altın gibi malların ya da enerji üretiminin yeryüzündeki dağılımı hakkında bilgi edinilebilir. Kent coğrafyası ise daha farklı olarak, tekil coğrafi süreçleri değil, kent olarak tanımlanan özgül coğrafi bölgelerin incelenmesidir. Ayrıca kent türlerinin sınıflandırılması, kentleşmenin boyutları ve getirdiği sorunlar, kentlerin toplumsal ve ekonomik özelliklerinin birbiriyle karşılaştırılması gibi konular kent coğrafyasının kapsamına girer. Tarihsel coğrafya ise geçmişteki yeryüzü görünümlerinin incelenerek zamanla mekânsal alanda ortaya çıkan değişimlerin belirlenmesidir. Avrupalı coğrafyacıların tarihle yakından ilişkili oluşu sonucunda tümüyle ayrı bir disiplin durumuna gelmiştir.

FİZİKSEL COĞRAFYA. Fiziksel coğrafya beşeri coğrafyaya göre çok daha erken gelişmiştir. Bunda coğrafyacıların eskiden beri sayısal verilerin çözümlenmesinde kullanılan tekniklerden yararlanmasının yanı sıra, yeryüzündeki fiziksel süreçlerin insan etkinliklerinden ve siyasal karar verme sürecinden çok daha az etkilenmesinin, sonuçta da fiziksel yapıların daha kalıcı olmasının rolü

vardır. Fiziksel coğrafya, jeomorfoloji, iklimbilim, biyocoğrafya gibi alanlardan yararlanır. Fiziksel coğrafyanın en önemli dallarından olan jeomorfoloji(*) coğrafyacıların yanı sıra jeologların da katkısıyla gelişmiştir. Yüzey şekillerini ve yanardağ etkinlikleri gibi bunları etkileyen süreçleri inceler. Yüzey şekillerinin tanımlamasını yapar, bunları kökenine göre sınıflandırır ve zaman içindeki değişimlerini inceler. İklimbilim(*) Yer üzerindeki iklim biçimlerinin mevsimlere göre değişiminin incelenmesidir. Temelde meteorolojiye dayanmasına karşın fizik ve hidrodinamik ile de ilişkilidir. Coğrafi yaklaşım ise iklim süreçlerinin yol açtığı mekânsal değişiklikler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bitki ve hayvanların coğrafi dağılımını kapsayan biyocoğrafya(*) bölgesel tanımlamalar ve biyosferdeki değişikliklerin açıklanmasından çok, bitki ve hayvanların çevresel ilişkilerini kapsar. Bununla birlikte ekolojiyle de yakından ilgilidir. Ekosistem kavramının coğrafi dağılımlara uygulanmasıyla, herhangi bir alan içindeki biyolojik veriler ve bunların geçirdiği değişimler sayısal olarak tanımlanabilmektedir.

Cohan, George M(ichael) (d. 4 Temmuz 1878, Providence, Rhode Island - ö. 5 Kasım 1942, New York kenti, ABD), oyuncu, popüler şarkı sözü ve oyun yazarı, müzikal komedileriyle ünlü yapımcı. "Yankee Doodle Dandy" adıyla tanınmıştır.

Küçük yaşta annesi, babası ve kız kardeşleriyle birlikte sahneye çıktı. Daha sonra vodvillerde ve çeşitli oyunlarda komik roller aldı. Kısa vodviller ve popüler şarkılar yazdı. İlk uzun oyunu 1901'de New York'ta sahnelendi. İlk deneyimlerini ve ailesiyle birlikteki sahne yaşamını *Twenty Years on Broadway and the Years It Took to Get There* (1925; Broadway'de Geçen Yirmi Yıl ve Başarıya Ulaşmak İçin Geçen Yıllar) adlı otobiyografisinde anlattı.

Cohan'ın yapımlarından bazısı *The Governer's Son* (1901; Valinin Oğlu), *Forty-five Minutes from Broadway* (1906; Broadway'den Kırk Beş Dakika), *The Talk of New York* (1907; New York'un Dilindeki), *Get-Rich-Quick Wallingford* (1910; Köşe Dönücü Wallingford), *Broadway Jones* (1912), *Seven Keys to Baldpate* (1913; Dazlaklığa Yedi Çözüm Yolu), *The Tavern* (1921; Meyhane), *The Song and Dance Man* (1923; Şarkı Söyleyen ve Dans Eden Adam) ve *American Born*'dur (1925; Amerikalı). Başarılı olduğu roller arasında *Ah, Wilderness!* (1933; Ah Vahşi Doğa) ve *I'd Rather Be Right* (1937; Haklı Olmayı İsterdim) oyunlarındaki rolleri sayılabilir. "You're a Grand Old Flag", "Mary's a Grand Old Name", "Give May Regards to Broadway", "I'm a Yankee Doodle Dandy" ve I. Dünya Savaşı yıllarının ünlü melodisi "Over There" bestelediği sayısız şarkıdan birkaçıdır. Bu sonuncu şarkı nedeniyle 1940'ta Kongre ona özel bir madalya vermiştir.

Cohan'ın sanat yaşamı, onu James Cagney'nin canlandırdığı *Yankee Doodle Dandy* (1942) filmine ve *George M!* (1968) adlı Broadway müzikaline konu olmuştur.

Cohen, Ernst Julius (d. 7 Mart 1869, Amsterdam, Hollanda - ö. y. 5 Mart 1944, Auschwitz, Polonya), Hollandalı kimyacı. Metallerin, özellikle kalayın ayrı biçimlenmesi (allotropi) üzerine kapsamlı çalışması ve piezokimya ve elektrokimyasal termodinamik alanlarındaki araştırmalarıyla tanınır.

Amsterdam Üniversitesi'nde J. H. van't Hoff'un öğrencisi olan Cohen, 1893'te doktora çalışmasını tamamladıktan sonra bir süre Paris'te Henri Moissan'la birlikte çalıştı, daha sonra Amsterdam'a dönerek kimya dersleri vermeye başladı.

1902'de Utrecht Üniversitesi'nin kimya laboratuvarının yönetimini üstlendi. Avrupa ve ABD'de dersler verdi ve deneysel araştırmaları üzerine pek çok çalışma yayımladı. Aynı zamanda tıp ders kitapları ve ünlü kimya araştırmacılarının yaşamöykülerini yayımladı. Cohen 1939'da öğretmenlikten emekli oldu, ama 1944'te Nazi işgal kuvvetlerince tutuklanana değin çalışmalarını sürdürdü. Auschwitz toplama kampında öldü.

Cohen, Hermann (d. 4 Temmuz 1842, Coswig, Anhalt - ö. 4 Nisan 1918, Berlin), Yahudi asıllı Alman filozof ve Yeni-Kantçı(*) Marburg felsefe okulunun kurucusu. Metafizikten çok "saf" düşünceye ve etiğe ağırlık vermiştir.

Yahudi bir kantorun oğlu olan Cohen, Breslau Yahudi İlahiyat Okulu'nda ve Berlin Üniversitesi'nde okudu. 1865'te Halle Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1873'te doçent olarak Marburg Üniversitesi'ne atandı. Çalışmalarıyla dikkati çekerek üç yıl içinde profesör oldu. 1912'ye değin ders verdiği bu üniversitede Yeni-Kantçı Marburg felsefe okulunun ilkelerini geliştirdi.

Yetmiş yaşında Marburg Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra, Berlin'e yerleşti ve Yahudilik Bilimi Enstitüsü'nde Yahudi felsefesi üzerine dersler verdi. Bu dönemde Tanrı ile insan arasındaki ilişkilere bakışı önemli bir değişikliğe uğradı ve gerçekliğe ilişkin köklerin insan aklından çok, Tanrı'da bulunduğu kanısına vardı. Böylece dine ve Yahudi inancına yöneldi.

Cohen, Hegel'in etkisiyle oluşan idealist ve metafizik ağırlıklı görüşlere karşı çıkarak bilimselliği vurgulayan Yeni-Kantçılık sistemi içinde Kant'ın görüşlerinin aşılmadığı ve felsefenin Kant'tan esinlenerek yöntemli eleştirel bir tutum içinde yeniden sağlam temeller üzerine kurulabileceğini ileri sürmüştür. Cohen'in felsefe görüşü mantık ağırlıklıdır; ilerlemeci bir bilim anlayışına dayandığından, metafiziğe karşıdır. Buna bağlı olarak varlık, ancak düşünülebildiği kadarıyla vardır; "kendi başına şey" yoktur. Bilgi deneyimle var olabilir. Etik ise deneyimden bağımsızdır; çünkü deney ancak olanın bilgisini sağlar, olması gerekeni konu edinemez. Ahlaklılığın temeli, bilgide değil, "ödev" kavramında bulunur. Ama ahlak yasasını koymak, gene bilimin görevidir.

Cohen'in kitaplarının en önemlileri, Yeni-Kantçılığın temel yapıtlarından sayılan *Kants Theorie der Erfahrung* (1871; Kant'ın Deney Kuramı) ile 1902-12 arasında yayımladığı üç bölümlük *System der Philosophie* (Felsefe Sistemi), *Logik der reinen Erkenntnis* (1902; Saf Bilginin Mantığı), *Die Ethik des reinen Willens* (1904; Saf İradenin Etiği) ve *Ästhetik des reinen Gefühls*'dür (1912; Saf Duygunun Estetiği). Son yıllarındaki düşünsel değişimini yansıtan en iyi yapıtı ise *Die Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums*'tur (1919; Yahudiliğin Kaynaklarından Çıkan Akıl Dini).

Cohen, Leonard (Norman) (d. 21 Eylül 1934, Montreal, Kanada), Kanadalı şair, yazar, besteci, şarkıcı ve gitarcı. 1960 ve 1970'lerdeki folk ve folk-rock akımları içinde özgün bir müzikçi-şair olarak önemli bir yer edinmiştir.

İngiliz edebiyatı öğrenimi gördü. Öğrenciliği sırasında yazdığı şiirlerini *Let Us Compare Mythologies* (1956; Mitolojileri Karşılaştıralım) adlı kitabında topladı. *The Favorite Game* (1963; En Sevdiğim Oyun) ve *Beautiful Losers* (1966; Güzel Yenikler) adlı romanlarıyla büyük ün kazandı. Folk müziğine de ilgi duyan ve amatör olarak gitar çalan Cohen'in profesyonel müzik yaşamı, Judy Collins'in 1967'de çıkan *In My Life* albümünde yer alan klasik bestesi "Suzanne"le başladı. Bir süre sonra ABD ve başka ülkelerde çeşitli konser turnelerine çıktı. 1967 sonunda ilk albümü *The Songs of Leonard Cohen*'i tamamladı. Bu albümün kazandığı başarının ardından "Bird on a Wire" ve "You Know Who I Am" gibi önemli parçalarının yer aldığı ikinci albümü *Songs from a Room* (1969) geldi. 1969 ve 1970'te büyük dinleyici kitleleri önünde konserler verdi. 1973'te ilk konser albümü *Live Songs* piyasaya çıktı. 1974 albümü *New Skin for the Old Ceremony*'de rock'a biraz daha ağırlık veren Cohen, sonraları yeniden ilk albümlerindeki çizgisine yöneldi.

Düz ve melankolik bir tonla söylediği, son derece kişisel parçalarıyla tanınan Cohen'in öteki albümleri arasında *Songs of Love and Hate* (1971), *Death of a Ladies' Man* (1977) ve *Recent Songs* (1979) sayılabilir.

Cohen, Stanley (d. 17 Kasım 1922, Brooklyn, New York kenti, ABD), insan vücudunda deri ve sinir dokularının gelişimini etkileyen maddeler üzerine yaptığı araştırmalar nedeniyle 1986 Fizyoloji ya da Tıp Ödülünü Rita Levi-Montalcini ile paylaşan ABD'li biyokimyacı.

Cohen, 1943'te Brooklyn College'i bitirdikten sonra 1945'te Oberlin College'de lisansüstü öğrenimini, 1948'te de Michigan Üniversitesi'nde biyokimya dalındaki doktora çalışmasını tamamladı. 1952'de Saint Louise'deki Washington Üniversitesi'nde Levi-Montalcini'nin araştırma grubuna katıldı. Biyokimya bilgisiyle, Levi-Montalcini'nin sinir hücreleri ve liflerinin büyümesini uyardığını kanıtladığı doğal bir madde olan "sinir büyüme etkeni"nin ayrıştırılmasına katkıda bulundu. Cohen bu maddenin yeni doğmuş sıçanların gözlerinin açılmasını ve dişlerinin zamanından birkaç gün daha önce çıkmasını sağladığını buldu. Epiderm Büyüme Faktörü adını verdiği (EGF) bu maddeyi arıtlaştırmayı ve kimyasal yapısını tümüyle çözümlemeyi başardı. Cohen ve çalışma arkadaşları bu maddenin vücutta birçok büyüme sürecini etkilediğini kanıtladılar. Öte yandan, EGF'nin hücre içine alınış ve hücreyi etkileyiş yöntemlerini de açıkladı.

Araştırmalarını 1959'a değin Washington Üniversitesi'nde sürdüren Cohen, bu tarihten sonra Tennessee'deki Vanderbilt Üniversitesi'ne geçti ve 1967'de biyokimya profesörü oldu.

Cohl, Émile, asıl adı ÉMILE COURTET (d. 4 Ocak 1857, Paris - ö. Ocak 1938, Paris), Fransız çizgi film sanatçısı ve karikatürcü. Canlandırma sinemasının öncülerindendir.

Küçük yaşta kuyumcu çırağı olarak çalışmaya başladı. Askerliği sırasında karikatürler çizdi. Askerden sonra çeşitli yayın organlarında siyasal karikatürleri yayımlandı. Ünlü karikatürcü André Gill'in öğrencisi oldu. Bir gün karikatürlerinden birinin bir film afişinde kullanılmasına öfkelenerek Gaumont şirketine gitti. Şirketin yöneticisi ona sinemada çalışmasını önerdi. Öneriyi kabul eden Cohl, Gaumont için kısa film senaryoları yazdı. 1907 sonunda yönetmenliğe başladı. İlk çizgi filmi *Fantasmagorie*'yi ertesi yıl tamamladı. 1908-18 arasında her kareyi tek tek çekme yöntemiyle (resimleri de kendisi çizerek) 100'e yakın çizgi film yaptı.

Değişik yöntemler uygulayarak canlandırma sinemasının öncüleri arasına giren Cohl'ün çizgileri basit ve şematik olmakla birlikte, özgün bir mizah havası ve canlılık taşıyordu. Cohl 1910'da Pathé Frères'e, 1912'de Eclair'e geçti. O yıl ABD'ye giderek "Baby Snookums" dizisi üzerinde çalıştı. 1914'te ülkesine döndüğünde eski çalışma koşullarını bulamadı. 1918'den sonra da film yapmadı. 81 yaşında, yoksulluk içinde yaşadığı evinde sakalının mum alevinden tutuşması üzerine ağır yaralandı ve kısa süre sonra öldü. Cohl, Fantoche tipiyle ilk sürekli çizgi film karakterinin de yaratıcısıdır.

Cohn, Edwin Joseph (d. 17 Aralık 1892, New York kenti - ö. 1 Ekim 1953, Boston, ABD), kan plazmasının ayrılmasına ve plazma proteinlerinin parçalanmasına ilişkin çalışmalarıyla tanınan ABD'li biyokimyacı.

Cohn, 1917'de Chicago Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı ve Connecticut Tarımsal Araştırma İstasyonu'nda Thomas B. Osborne ile birlikte proteinler üzerine çalışmaya başladı. Bu konudaki araştırmalarını ömür boyu sürdüren Cohn, 1919'da, ünlü protein kimyacısı S. P. L. Sørensen ile çalışmak üzere Kopenhag'a gitti. 1922-49 arası Harvard Tıp Okulu'nun fiziksel kimya bölümünde öğretim görevlisi olarak çalıştı; ayrıca 1935'ten 1949'a değin aynı bölümün başkanlığını yürüttü. Proteinlerin kimyasal özelliklerine, özellikle de çeşitli ortamlardaki çözünürlüklerine ilişkin araştırma programları geliştirdi.

1930'larda, proteinlerin temel yapıtaşları olan aminoasitleri ve peptitleri incelemeye başladı. Cohn'un ve başka araştırmacıların çalışmaları; proteinlerin molekül yapıları ile fiziksel özellikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, proteinler konusundaki daha ileri araştırmaların temeli oldu.

II. Dünya Savaşı sırasında ABD Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kurumu'nun desteğiyle, Cohn'un başkanlığında kimyacılar, hekimler ve tıp bilginlerinden oluşan bir araştırma ekibi kuruldu. Yaralıların tedavisinde kullanılmak üzere büyük çapta kan plazması üretmeyi amaçlayan bu ekip, kan plazmasının serum albümini, gammaglobülin, fibrinojen ve fibrin gibi yaşamsal önem taşıyan bileşenlerini üretme olanağı veren yöntemler geliştirdiler. Cohn, ayrıca ABD Deniz Kuvvetleri'nin serum albümin programını da yönetti. Sonraki yıllarda, Cohn ve yardımcılarının geliştirdiği yöntemlerin sanayi çapında uygulanmasına geçildi ve üretilen kan plazması bileşenleri önce silahlı kuvvetlerin, daha sonra sivil hekimliğin kullanımına sunuldu.

Cohn, Ferdinand (Julius) (d. 24 Ocak 1828, Breslau - ö. 25 Haziran 1898, Breslau, Silezya, Prusya), algler ve mantarlar konusundaki çalışmalarıyla tanınan ve bakteriyolojinin kurucuları arasında anılan Alman doğabilimci ve botanikçi.

Cohn, Breslau'nun Yahudi mahallesinde, bir Yahudi tüccarın oğlu olarak dünyaya geldi. Küçük yaşta oğlunun yeteneğini sezen babası, bu ilk çocuğunun eğitimi için hiçbir şeyi esirgemedi. Ama, zayıf yapılı ve çekingen bir çocuk olan Ferdinand, bunaltıcı bir çalışma temposu içinde geçen çocukluk yıllarının mutsuz anılarını ömür boyu taşıdı. Çalışmalarını aksatacağı kaygısıyla yaşıtlarıyla oynamasına izin verilmiyordu, üstelik işitme güçlüğü çektiğinden insanlarla kolay ilişki kuramıyordu. Gene de kısa süren ergenlik döneminin dışında, derslerinde her zaman başarılı oldu.

Cohn, üniversite öğrenimine Breslau'da başladı; ama sonradan, Yahudilere doktora hakkı tanımayan bu çevreden ayrılarak, daha liberal olan Berlin Üniversitesi'ne

Ferdinand Cohn
Johns Hopkins Institute of the History of Medicine, Baltimore, Maryland

geçti. Doktorasını bitirdiğinde (1847) henüz 19 yaşındaydı. Aynı yıl, 25 yaşında olan Louis Pasteur de Paris'te doktorasını tamamlamıştı. İlerde her biri kendi yöntemiyle mikrobiyolojinin temellerini atacak olan bu iki genç adam, çalışmalarını, siyasal yönden huzursuz bir ortamda sürdürdüler. Berlin Üniversitesi de birçok üniversite gibi siyasal liberalizmin merkeziydi. Fransa'daki 1848 Devrimi Louis-Philippe'i taht tan indirmiş ve öbür Avrupa başkentlerinde devrimci hareketleri kızıştırmıştı. Berlin'deki ayaklanmalarda, liberal düşünceli Cohn tutuklanmaktan kıl payı kurtuldu.

Tartaratlar üzerindeki incelemeleriyle Pasteur'e ışık tutan ünlü kimyacı Eilhardt Mitscherlich, hayvan fizyolojisinin en büyük bilginlerinden biri olan Johannes Müller ve tekhücreli hayvanlar üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Christian Gottfried Ehrenberg gibi seçkin bilim adamlarının öğrencisi olan Cohn, 1850'de Breslau Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1857'de profesörlüğe yükseltilmesine karşın, istediği laboratuvarı kurabilmek için 20 yıl bekledi. Rotiferler, ışıldayan solucanlar, tohum fizyolojisi ve patates proteinleri gibi çeşitli konularda başarılı çalışmalar yaptı.

Cohn, tüm çekingenliğine karşın, halka açık konferanslarında şiirsel dili ve engin bilgisiyle ilgi çekmeyi bilen bir konuşmacıydı. 1867'de, dinleyicilerinden olan genç bir hanımla evlendi.

1868'de bakteriler üzerinde çalışmaya başlayan Cohn, o çağın gelişmemiş mikroskoplarıyla çok sağlıklı gözlemler yaptı ve o dönemin en büyük bakteriyoloji bilginleri arasında yerini aldı. 1870'te yeni kurulan *Beiträge zur Biologie der Pflanzen* adlı derginin yayın yönetmeni oldu. Bu görevinde öylesine başarılıydı ki, bir süre sonra dergi "Cohn's Beiträge" (Cohn'un Katkıları) olarak tanınmaya başladı.

Aynı yıllarda, bakteriyolojinin başlangıç noktası sayılan *Untersuchungen über Bakterien*'in (1872; Bakteriler Üzerine Araştırmalar) ilk bölümünü ve *Über Bakterien, die kleinsten lebenden Wesen* (1881; Bakteriler, En Küçük Canlılar Üzerine) adlı küçük kitabını yayımladı. 1875'te, Louis Pasteur'ün bakterilerin parlak yuvarlar oluşturduğunu gözlemlemesinden sonra, *Bacillus subtilis*'te endosporların oluşumunu açıkladı. İki yıl sonra, ıslatılıp çürütülmüş samanların sterilizasyonunda sıcaklığın etkisini araştırırken, endosporların sıcaklığa dayanıklı olduğunu ve kendiliğinden türeme olayında rol oynadığını buldu.

1876'da, sonradan tıbbi bakteriyolojinin kurucusu olan, ama o yıllarda tanınmayan Robert Koch şarbon hastalığının etkeni olan *Bacillus anthracis* ile ilgili araştırmasını Cohn'a gönderdi. Bu makaleyi "Cohn's Beiträge"de yayımlayan Cohn, sonraki yıllarda Koch'un en büyük desteği oldu.

Avrupa'nın büyük bir bölümünü dolaşarak çağın önde gelen bilim adamlarıyla dostluk kuran Cohn'a yaşlılık yıllarında mutluluk veren en büyük olay, Breslau Üniversitesi'nde kurduğu Bitki Fizyolojisi Enstitüsü'nün giderek etkin duruma gelmesiydi.

Cohn'un bilime en büyük katkısı, bakterilerin morfolojik ve fizyolojik özelliklerine göre sınıflandırılabileceğini öngörmesi ve bakteri endosporlarını bulmasıdır. Bu buluşu, kendiliğinden türeme kuramının yıkılmasında olduğu kadar sterilizasyon tekniklerinin gelişmesinde de çok önemli rol oynamıştır.

Cohn, Harry (d. 23 Temmuz 1891, New York kenti - ö. 27 Şubat 1958, Phoenix, Arizona, ABD), ABD'li film yapımcısı. Kardeşi Jack Cohn ve Joe Brandt'le birlikte Columbia Pictures(*) film şirketini kurmuş, başkanlığını ve yapım yönetmenliğini yürütmüştür.

ABD'ye göç eden Polonya Yahudisi bir terzinin oğluydu. Küçük yaşta okulu bıraktı ve çeşitli işlerde çalıştı. Daha sonra vodvillerde ve sinemalarda şarkıcılık yaptı. New York kentindeki bir film dağıtımcısının yanında çalışarak sinemacılığa başladı. 1920'de kardeşi Jack ve Brandt'le birlikte C. B. C. Film Sales Company adlı şirketi kurdu ve yapım işine başlamak üzere Hollywood'a gitti. 1924'te yeniden düzenlenen şirket Columbia Pictures adını aldı.

Columbia Pictures, Cohn'un katı yönetiminden dolayı en çok personel değiştiren stüdyo olmasına karşın, 1930'lar ve 1940'larda sinema piyasasının önde gelen kuruluşları arasında yer aldı. Yeni yetenekleri keşfetmede usta olan Cohn, Rita Hayworth ve Kim Novak gibi pek çok yıldızın ünlenmesini sağladı. Yönetmen Frank Capra *It Happened One Night* (1934; *İki Gönül Bir Olunca / Bir Gecede Oldu*), *Mr. Deeds Goes to Town* (1936; *Bay Deeds Şehre Gidiyor/Şehre Dönüş*), *Lost Horizon* (1937; *Gaip Ufuklar*) ve *It's a Wonderful Life* (1946; *Şahane Hayat*) gibi en önemli filmlerini Columbia için yaptı. Cohn'un döneminde yapılan öteki klasikleşmiş Columbia filmleri arasında *All the King's Men* (1949; *Saltanat Hırsı/Kralın Bütün Adamları*), *Born Yesterday* (1950; *Dünkü Çocuk*), *From Here to Eternity* (1953; *İnsanlar Yaşadıkça*), *On the Waterfront* (1954; *Rıhtımlar Üzerinde*) ve *The Bridge on the River Kwai* (1957; *Kwai Köprüsü*) sayılabilir.

Dünkü Çocuk'taki zengin ve güçlü adam ile *The Big Knife* (1955; Büyük Bıçak) filmindeki sert sinemacı karakterlerinin Cohn'dan esinlenerek çizildiği öne sürülmüştür. Bob Thomas'ın yazdığı *King Cohn* (Kral Cohn) adlı yaşamöyküsü 1967'de yayımlanmıştır.

Cohnheim, Julius Friedrich (d. 20 Temmuz 1839, Demmin - ö. 15 Ağustos 1884, Leipzig, Prusya), deneysel patolojinin öncüsü olan Alman tıp bilgini. Başta iltihaplanma ve verem olmak üzere çeşitli hastalıkların dokulardaki yıkıcı etkilerinin belirlenmesine katkıda bulunmuştur.

Cohnheim, 1865-68 arası Berlin Patoloji Enstitüsü'nde, patolojinin kurucusu olan Rudolf Virchow'un en başarılı öğrencilerindendi. Wirchow'un asistanlığını yaptığı o yıllarda, iltihaplanmanın nedenleri üzerine geniş araştırmalara girişti. 1867'de, kılcal damarların duvarlarından geçerek dokulara giren akyuvarların iltihaplanmaya yol açtığını, irinin de büyük ölçüde akyuvarların parçalanmasıyla oluşan yıkım ürünlerini içerdiğini kanıtlayarak ilk sezgilerini doğruladı. Bu konudaki bulgularını *Neue Untersuchungen über die Entzündung* (1873, İltihaplanma Konusunda Yeni Araştırmalar) adlı yapıtında derledi.

Cohnheim, 1868-72 arasında Kiel Üniversitesi'nde, 1872-78 arasında da Breslau Üniversitesi'nde patoloji profesörlüğü yaptı. Breslau'daki görevi sırasında şarbon basilinin (*Bacillus anthracis*) dokulara nasıl

Cohnheim
The Bettmann Archive

bulaştığını göstermek üzere Robert Koch'un yaptığı ünlü deneye de (1876) tanık oldu. Cohnheim'ın, bir tavşanın gözünün ön boşluğunda veremi tanımlaması, Koch'un bir yıl sonra verem basilini bulmasına yardımcı olmuştur. Cohnheim'ın *Vorlesungen über allgemeine Pathologie* (1877-80, 2 cilt; Genel Patoloji Dersleri) adlı yapıtı, konusunda çağdışı kalmaksızın önemini çok uzun süre korumuştur. Mikroskopla incelenecek dokuları, ince kesit almadan önce dondurma yöntemi de Cohnheim'ın buluşudur ve bugün bile temel klinik işlemler arasında geçerliliğini korumaktadır.

Cohors Praetoria *bak.* Praetoria Muhafız Alayı

Coiba Adası, QUIBO olarak da yazılır, İspanyolca ISLA DE COIBA ya da QUIBO. Büyük Okyanusta, Orta Amerika'daki Panama'nın Veraguas iline bağlı ada. Kıyıdan 24 km uzaklıktadır. Anakaradan doğuda Montijo, kuzeybatıda Chiriquí körfezleriyle ayrılır. Kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 32 km, doğu-batı doğrultusunda genişliği 16 km'dir. Yüzölçümü 494 km², en yüksek noktası ise 425 m'dir. Adada bir cezaevi ve bir gözlemevi vardır. Nüfus (1980) 809.

Coihaique, Şili'de Aisén bölgesinin merkezi kent. Şili'nin güneyinde, Puerto Aisén'den 80 km içeride ve Arjantin sınırının 40 km batısındadır. 1912'de buraya gelen bir grup Alman göçmen grubu tarafından kurulan kent, Coihaique ve Simpson ırmaklarının arasındaki otluk bozkırların ortasında, Şili Patagonyası'nın sık ormanlarla kaplı ve son derece yağışlı (yıllık yağış ortalaması 1.485 mm'ye ulaşır) kıyı bölgesindedir. Yakın çevresinde bir miktar buğday, arpa, yulaf, patates ve meyve yetiştirilmekle birlikte, kentin son yıllarda gösterdiği büyüme başta sığırcılık ve koyunculuk olmak üzere hayvancılık sanayisindeki hızlı gelişmeye bağlanabilir. 1974'te bölgenin merkezi olan Coihaique 1980'lerin başında hem bölgedeki en büyük kent, hem de ticaret ve bankacılık hizmetleri sunan, hafif

sanayiyi destekleyen bir ekonomik merkez haline geldi. Puerto Montt, Quellón ve Puerto Chacabuco'ya karayolu bağlantısı vardır. Nüfus (1982 geç.) 31.167.

Coimbra, Portekiz'in ortakuzey kesiminde, il ve il merkezi kent ve belediye (*concelho*). Mondego Irmağının kuzey kıyısında yer alır. İS 4. yüzyıldan kalma Latince bir metinde Aeminium adıyla belirtilmiştir; bugünkü Coimbra'nın 13 km güneybatısındaki Condeixa ise, o dönemde Conimbriga ya da Conimbrica olarak bilinirdi. Aeminium, 100 yılı aşkın süre Magriplilerin kalesi oldu. 878'de Asturias ve Leon kralı III. Alfonso tarafından geri alındı ve

Coimbra Üniversitesi'nin eski binaları, Portekiz
CIRI - EDISTUDIO

kuzeyden getirilen Galicialılar buraya yerleştirildi. Conimbriga piskoposluğu buraya taşınınca, piskopos eski adı kullanmayı sürdürdüğünden Coimbra olarak anılmaya başladı. 1064'te Kastilya kralı I. Fernando tarafından fethedildi ve Portekiz'in Magriplilerden geri alınması için girişilen seferlerde 100 yılı aşkın süre üs olarak kullanıldı.

1139'da Portekiz'in başkenti oldu, ama 1260'ta yerini Lizbon'a bıraktı. Ortaçağdaki altı kral (I. ve II. Sancho, II. ve III. Afonso, I. Pedro ve I. Fernando) ve 16. yüzyıl şairlerinden Francisco de Sá de Miranda'nın doğduğu kenttir. 1290'da Lizbon'da kurulan Portekiz'in en eski üniversitesi, 1537'de buraya taşınarak Coimbra Üniversitesi adını aldı. Üniversite şapelinin görkemli bir oymalı kapısı (1517-22) ve barok üslupta zengin bezemeli bir kitaplığı (1716-23) vardır. Kitaplıkta 1 milyon cilt kitap, 3 bin de yazma bulunur. Luís de Camões'in *Os Lusíadas* (1572; Lusitanlar) adlı epik şiirinin ilk baskısı da bunlar arasındadır. 16. yüzyıl başlarında kent çok sesli müziğin merkezi oldu ve bu müzik türü gezginlerce Etiyopya ile Kongo'ya kadar taşındı.

Öteki önemli yapıtlar, romanesk üsluptaki eski katedral (1170), São Salvador Kilisesi (12. yy), yapımı 1598'de başlayan yeni katedral, eski piskoposluk sarayında bulunan ve 1592'de onarılmış olan Machado de Castro Müzesi, I. Afonso döneminde yapılıp 1520'de yenilenen Santa Cruz Kilisesi, Romalılardan kalma temeller üstüne yeniden yapılan São Sebastião sukemerleri (1568-70) ve I. Sancho'nun kızı Beata Sancha'nın yaptırdığı Celas Manastırı'dır (12. yy). Mondego Irmağının öbür kıyısındaki Santa Clara banliyösü, Coimbra'ya bir taş köprü ile bağlanır. Burada eski (13. yy) ve yeni (17. yy) Santa Clara rahibe manastırları vardır; Kral I. Pedro'nun gözdesi Inez de Castro'nun da Santa Clara'da öldürüldüğü söylenir.

Başlıca sanayi ürünleri çanak çömlek, bira, şarap, kâğıt, dokuma ve deridir. 19. yüzyılda bir yayınevi açılmıştır. Coimbra, Porto-Lizbon arasındaki karayolu ve elektrikli tren hattı üzerindedir. Ayrıca, kentin yakınından geçerek doğuda, Guarda ve İspanya'ya uzanan bir kara ve demir yolu vardır.

Coimbra ilinin yüzölçümü 3.956 km²'dir. Başlıca ekonomik etkinlikler, tahıl, zeytin, pirinç ve meyve üretimini kapsayan tarım ile balıkçılıktır. Önemsiz petrol yatakları bulunmuşsa da, işletilmemiştir. Coimbra'dan 55 km uzakta, Mondego Irmağı üzerindeki Agueira/Raiva hidroelektrik enerji santralının yapımına 1972'de başlanmıştır. Nüfus (1981) kent, 79.799; belediye 144.471; il, (1990 tah.) 446.700.

Coín, İspanya'nın güneyinde, Andalucia özerk yönetim bölgesindeki (*junta de la communidad autónoma*) Málaga ilinde kent. Costa del Sol kıyı tatil yöresi yakınındadır. Bölgeye ilk yerleşenler Turdetanolar adlı İber kabilesiydi. Daha sonra bölgeyi istila eden Romalılar, Lacibis kentini kurdular. 713'te Araplar kenti ele geçirdi. Bu dönemlerde kent Dakuan ya da Castro-Dakwan olarak da bilinirdi. Sonradan Magriplilerin kalesi oldu ve 1485'te Kastilya kralı V. Fernando (ya da Aragon kralı II. Fernando) tarafından alındı.

Kent bugün bir tarımsal ticaret merkezidir. Başlıca ürünler turunçgiller, üzüm, buğday, zeytinyağı, tel şehriye ve sucuktur. Ayrıca kireçtaşı ve mermer ocakları işletilir. Nüfus (1981) 20.852.

Coindre, André (d. 26 Şubat 1787, Lyon - ö. 30 Mayıs 1826, Blois, Fransa), İsa'nın Kutsal Yüreği Kardeşleri (Fratres a Sacratissimo Corde Iesu) adlı Katolik tarikatın kurucusu. Tarikat daha çok ilk ve ortaöğrenimle ilgilenen bir misyonerlik kuruluşudur.

İlk gençlik yıllarında, kilisenin Fransız Devrim güçlerinin baskısından kurtulma çabalarına tanık oldu. Bu deneyimin etkisiyle sonradan Fransız kilise kurumlarının yenilenmesinde belirleyici rol oynadı. Argentière ve Lyon'daki Katolik okullarında eğitim gördü (1809-12). Lyon'da papazlığa atandıktan sonra Bourg'da göreve başladı. 1813'te Napoléon, Lyon'daki Saint-Jean Katedrali'nde vaaz vermesini istedi.

Vaazlarıyla ünlenen Coindre 1806'da Kardinal Fesch'in kurduğu ve merkezi Lyon'da bulunan Chartreuse Misyonerleri'nden aldığı çağrı üzerine vaazlar verdi, çeşitli misyoner gruplara önderlik etti ve piskoposluk konferanslarına başkanlık yaptı. 1818'de kızların eğitimi için İsa'nın ve Meryem'in Kutsal Yüreği Rahibeleri (1891'den sonra İsa ve Meryem Dindarları) adlı tarikatın kurulmasında Claudine Thévenet'ye yardımcı oldu. 1820'den önce de kimsesiz erkek çocuklar için Lyon yakınlarında bir Pieux-Secours adlı yetimhane ve meslek okulu kurdu. Okulun kazandığı büyük başarı 23 Eylül 1821'de, seçtiği 10 öğrencisiyle kendi dinsel cemaatini kurmasına yol açtı ve topluluk kendini Katolik eğitimine adadı. Ertesi yıl yeni bir okul kurduktan başka Monistrol-sur-Loire Manastırı'nda bir grup misyonerin örgütlenmesine yardımcı oldu; grup sonradan İsa'nın Kutsal Yüreği Birliği adını aldı. Coindre da manastıra yerleşti ve aynı yıl Pieux-Secours'dan yetişen rahip adaylarını yanına aldı.

1824 ve 1825'te altı okul daha açtı. Bu arada cemaat de büyümüş, 14 Ekim 1824'te Coindre'ın başkanlığında ilk genel meclis toplanmıştı. 1826'da Blois'da bir okul açmaya çağrılan Coindre'ın ani ölümünden sonra çalışmalarını kardeşi Vincent yürüttü. Papa XI. Pius 1927'de tarikatı resmen onayladı. 1950'de merkez Roma'ya taşındı ve misyonerlik çalışmaları bütün dünyaya yayıldı.

Coipasa Tuzlası, Bolivya'nın rüzgârlara açık Altiplano (yüksek ovalar) bölgesinde tuzla. Şili sınırı yakınında, Oruro kentinin 160 km güneybatısında, deniz düzeyinden 3.680 m yüksekte yer alır. 2.218 km²'lik alanıyla, Bolivya'nın Uyuni'den sonra ikinci büyük tuzlasıdır. Hemen kuzeyinde bulunan Coipasa Gölü düzenli bir akışı olmayan Lauca Irmağından beslenir ve Lacajahuira Irmağıyla doğudaki Poopó Gölüne bağlanır.

Coiter, Volcher, soyadı COYTER ya da KOYTER olarak da yazılır. (d. 1534, Groningen, Felemenk - ö. 1590 ?), osteoloji (kemikbilim) alanındaki karşılaştırmalı çalışmaları başlatan ve ilk kez beyin-omurilik menenjitini tanımlayan hekim. Groningen belediyesinin parasal desteğiyle İtalya ve Fransa'da tıp öğrenimi görerek Fallopius, Eustachius, Arantius ve Rondelet'in öğrencisi oldu. 1569'da Nürnberg'de hekimlik yapmaya başladı, daha sonra Prens Johann Casimir'in ordusunda askeri cerrahlığa atandı.

Otopsi çalışmaları da yapan Coister, hayvanların kemik yapısını karşılaştırmalı olarak incelemiş, insan embriyolojisini tanımlamış, ayrıca duyu organları ve sinir sistemi üzerinde araştırmalar yapmıştır.

Cojedes, Venezuela'nın kuzeybatı kesiminde eyalet. Kuzeyde Yaracuy ve Carabobo, doğuda Guárico, güneyde Barinas, batıda da Portuguesa eyaletleri ile çevrilidir. Sığır besiciliği sömürge döneminden beri ekonomisinin temelini oluşturur. Büyük bölümü Llanos (Ovalar) içinde kalan 14.800 km²'lik bir alanı kaplar. En yüksek yeri 210 m'nin altındadır. Orinoco Irmağının kolları ile akaçlanır. Aşırı yağışların ve kuraklıkların belirlediği tropik iklimi sığır besiciliğine büyük güçlükler çıkarır. Mayıstan eylül ya da ekime değin süren yağış mevsiminde ortalama 1.000 mm yağış alır. Kuzeydeki alçak tepelerde kahve, sulamadan yararlanılan güneydeki topraklarda ise mısır, pamuk, şekerkamışı ve manyok yetiştirilir. Eyalet merkezi San Carlos ile Tinaquillo kentleri başlıca pazar merkezleridir. Nüfus (1990 tah.) 196.526.

Coke, Sir Edward (d. 1 Şubat 1552, Mileham, Norfolk - ö. 3 Eylül 1634, Stoke Poges, Buckinghamshire, İngiltere), İngiliz hukukçu ve siyaset adamı. Stuartların krallık ayrıcalıklarına karşı gelenek hukukunun (*common law*) üstünlüğünü savunarak, İngiliz hukuku ve anayasasının gelişimine büyük katkıda bulunmuştur.

Norwich'te ve Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da öğrenim gördükten sonra, Inner Temple'da hukuk okudu. 1578'de baroya kabul edildi ve kısa sürede büyük ün kazandı. Norfolk papazı Edward Denny'nin Lord Cromwell'a (Henry) yönelttiği ayaklanma kışkırtıcılığı suçlaması üzerine açılan iftira davası ve İngiliz arazi hukuku tarihinde önemli bir yer tutan Shelley Davası'nda avukatlık yaptı. I. Elizabeth'in birinci bakanı Lord Burghley'nin (William Cecil) yardımıyla kamu hizmetine girdi ve hızla yükseldi. 1589'da Aldeburgh'dan Parlamento'ya seçildi. 1592'de Londra başsavcı yardımcısı (*solicitor general*) ve yargı kayıtları sorumlusu (*recorder*) oldu. Bir yıl sonra Avam Kamarası başkanlığına getirildi. Kraliçe Elizabeth'in politikası doğrultusunda Avam Kamarası üyelerinin kiliseyle ilgili konuları tartışma çabasını ustalıkla önledi. 1593'te başsavcılık (*attorney generalship*) makamının boşalmasından sonra, Essex kontunun desteğiyle bu göreve gelmek isteyen Francis Bacon ile çatışmaya başladı. 1594'te bu göreve atanınca, bazı

kaynaklara göre Bacon'ın başsavcı yardımcısı olmasına engel oldu. İlk karısı Bridget Paston'ın ölümünden (1598) dört ay sonra Bacon'ın da kur yaptığı Lady Elizabeth Hatton ile evlendi.

Başsavcılık döneminde tahtın ve taht ayrıcalıklarının savunucusu oldu. Birçok önemli ihanet davası açarak Essex ve Southampton kontları (1600-01), Sir Walter Raleigh (1603) ve 1605'te Barut Komplosu'na katılan suikastçılar hakkındaki soruşturmaları

Sir Edward Coke, Paul van Somer'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Inner Temple, Londra
Inner Temple, Londra; fotoğraf, Courtauld Institute of Art

yürüttü. Bu davalar sırasında aşırı sert yöntemlere başvurdu.

1606'da *Court of Common Pleas* (Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi) başyargıçlığına atandı. Bu sırada Başpiskopos Richard Bancroft, gelenek hukuku mahkemelerinin kilise mahkemeleri üzerindeki denetimini kırmak için uğraşıyordu. Bu çatışma, Coke'un gelenek hukukunun üstünlüğünden hareketle kralın herhangi bir davayı mahkemelerden geri çekme yetkisi bulunmadığını ve "kralın kişisel olarak hiçbir dava hakkında karar veremeyeceğini" öne sürerek I. James'in öfkesini üzerine çektiği Fuller Davası'nda (1607-08) doruğuna çıktı. 1610'da kraliyet konseyi önünde kralın gelenek hukukunun hiçbir bölümünü değiştiremeyeceğini ve daha önceden suç olmayan bir davranışı bir bildirge ile suç sayamayacağını söyleyerek bir kez daha kralla karşı karşıya geldi. Aynı yıl *Court of High Commission*'ın (Kraliyet Kilise Divanı) zina suçları için hapis cezası verme hakkı olmadığını savundu ve James'in 1611'de kendisini bu mahkemeye atama önerisini geri çevirdi. James, dürüst ve saygıdeğer bir kişi olarak gelenek hukukunun simgesi haline gelen Coke'la baş edemeyeceğini görünce, Ağustos 1613'te onu payelerle "satın almak" yoluna gitti. Tahtı gözeteceği düşüncesiyle Coke'u *Court of King's Bench* (Kraliyet Yargı Kurulu) başyargıçlığına ve Özel Danışma Kurulu üyeliğine atadı. İngiltere başyargıcı unvanını kullanmaya başlayan Coke, yeni görevlerinde de güçlü konumunu koruyarak, gelenek hukukunun Parlamento dışında bütün kişi ve kurumların üzerinde olduğunu savunmaya devam etti. James'in, mahkeme üzerindeki etkisini kırmak amacıyla Peacham Davası'nda yargıçlardan tek tek görüş alma yöntemine başvurmasını protesto etti. Ama 1615'te Adalet Bakanı Ellesmere'in, *Court of Chancery*'nin (Uyuşmazlık Mahkemesi) başkanı olarak gelenek hukuku mahkemelerinin kararlarına karışma ve dolaylı olarak bu kararları iptal etme yetkisi olmadığı konusunda başlattığı mücadelede yenik düştü. *Court of King's Bench* kararına karşı *Court of Chancery*'ye başvuran bazı davacıları cezalandırma girişiminde başarısızlığa uğraması ve bir saray entrikasına kurban olan Sir Thomas Overbury ile ilgili cinayet davasında yüksek yerlerdeki kişilere üstü kapalı suçlamalarda bulunması konumunu daha da sarstı. Ardından kralın din adamlarına birden çok arazi geliri bağlama yetkisinin olmadığını öne sürerek I. James ile yeni bir çatışmaya girdi. Kralın görüşünü almadan, bu yetkiye ilişkin bir davaya bakılmaması yolundaki kraliyet emrine öteki yargıçları da yanına alarak uymadı. Bunun üzerine *Court of King's Bench* üyeleri kralın ve kraliyet konseyinin önüne çıkarılarak emre uymaları konusunda uyarıldılar. Öteki yargıçların boyun eğmesine karşın, Coke dürüst ve adil bir yargıcın yapması gerekeni yapacağını bildirdi.

Haziran 1614'te Bacon'ın kışkırttığı Özel Danışma Kurulu, Coke ile ilgili üç ayrı suçlamada bulundu. Bunların ilki hiçbir zaman kanıtlanamayan dayanaksız bir rüşvet iddiasıydı. Öteki suçlamalar *Court of Chancery*'nin yetki alanına karışması ve birden çok arazi geliri konusunda kralın emrini dinlememesiyle ilgiliydi. Davalara girmesi yasaklandı ve *Reports* adlı yapıtında yer alan "yanlışlıkları" düzeltmesi istendi. Ardından 14 Kasım 1616'da görevden alındı. Bunun üzerine etkili bir dost kazanma düşüncesiyle kızını Buckingham dükünün kardeşi Sir John Villiers'le evlendirmek istedi. Karısı, Bacon'ın da desteğiyle buna karşı çıktı ve henüz 14 yaşında olan kızı sakladı. Coke kızını zorla kaçırdı ve gönülsüz olmasına karşın Villiers ile evlendirdi. Bu evlilikten sonra yeniden kamu yaşamına dönerek, 1617'de Özel Danışma Kurulu'na ve Star Chamber Mahkemesi'ne girdi.

1620'de kral yandaşı görünerek Cornwall ilçesinden Parlamento'ya girdi. Ama Taşra Partisi'nin önde gelen üyeleri arasında yer aldı. Prens Charles'ın bir İspanyol prensesi ile evlendirilmesine karşı çıktı. Bacon'a karşı öne sürülen rüşvet suçlamalarında önemli rol oynadı. 1621'de Parlamento'nun hakları konusundaki konuşmalarından dolayı dokuz ay hapis tutulduysa da, hakkında dava açılmasını sağlayacak hiçbir kanıt bulunamadı. Konuşmalarında savunduğu görüşler 1628'de yayımlanan Haklar Dilekçesi'nin temelini oluşturdu. Magna Carta gibi eski örneklerden yola çıkarak kralın ayrıcalıklarını sınırlandıran bir özgürlük bildirgesi kaleme aldı ve aynı yıl emekliye ayrıldı. Ölümünden sonra bütün yazılı belgelerine hemen el kondu ve aralarında vasiyetnamesinin de bulunduğu bazı belgeler bir daha ele geçirilemedi.

Davranışlarındaki bazı aşırılıklara karşın, Coke'un hukuk bilgisi eşsizdi. Ortaçağın teamüllerini ustalıkla yorumlayarak 17. yüzyıl gelenek hukukunun dayanağı haline getirdi. *Reports* adlı yapıtında mahkeme kararları arasında bağlantılar kurarak ve çeşitli yorumlar yaparak İngiliz hukukunun ilkelerini sistemleştirdi. Öteki yapıtlarının en ünlüsü dört ciltlik *Institutes of the Lawes of England*'dır (İngiltere Yasalarının Temelleri).

Coke, Thomas (d. 9 Eylül 1747, Brecon, Brecknockshire, Galler - ö. 3 Mayıs 1814, Liverpool-Seylan deniz yolculuğu sırasında), Metodist Kilisesi'nin misyonerliklerinin kurucusu ve ilk piskoposu İngiliz din adamı. Metodist Kilisesi'nin kurucusu John Wesley'nin yakın arkadaşıdır.

1772'de Anglikan papazı olan Coke, 1776'ya değin Somerset'e bağlı South Petherton'da vaiz olarak görev yaptı. Wesley ile tanıştıktan sonra onun önerdiği biçimde açık yerlerde ve evlerde vaaz verdiği için görevden alındı.

1777'de resmen Metodistlere katıldı. 1782'de toplanan İrlanda Metodist Konferansı'nın ilk başkanı oldu. İki yıl sonra Kuzey Amerika'ya gönderilen yeni misyonerliklerin başına getirildi.

Amerika'ya yaptığı dokuz geziden birinde, Wesley'nin muhalefetine karşın "piskopos" unvanı aldı (1787). Başkanlığını yaptığı 1797 ve 1805'teki İngiliz konferanslarında İngiliz Metodistlerine de bu unvanı benimsetmeye çalıştı. Bu isteği geri çevrilince, Başbakan Liverpool'dan Hindistan'daki Anglikan Kilisesi'ne piskopos olarak atanmasını istedi. Ama bu girişimi de boşa çıktı. Daha sonra kendi Metodist misyonerliği için para toplayarak Hindistan yolculuğuna çıktı, ama yolda öldü.

Aynı zamanda verimli bir yazar olan Coke'un yapıtları arasında *Commentary on the Old and New Testaments* (1801-03, 5 cilt; Eski ve Yeni Ahit Üzerine Yorumlar), *A History of the West Indies* (1808-11; Batı Hint Adaları Tarihi) ve *Life of John Wesley* (Henry Moore ile birlikte, 1792; J. Wesley'nin Yaşamı) ve çeşitli vaaz kitapları sayılabilir. Ateşli bir kölelik karşıtı olan Coke, Metodist ve Anglikan mezheplerini yakınlaştırmaya çalışan bir kilise adamı olarak da tanınır.

Cola *bak.* kola

Cola DI RIENZO, asıl adı NICOLA DI LORENZO (d. 1313, Roma - ö. 8 Ekim 1354, Roma), Eski Roma'nın görkemini geri getirmeye çalıştığı için "14. yüzyıl Mazzini'si" olarak da anılan İtalyan halk önderi. Bulwer-Lytton'un *Rienzi* (1835) adlı romanı ve Wagner'in *Rienzi* (1842) operası gibi birçok edebiyat ve müzik yapıtına konu olmuştur.

Lorenzo Gabrini adlı Romalı bir hancının oğluydu. Annesinin 1323'te ölmesinden sonra Anagni'deki yakınlarının yanına yerleşti. Roma'ya 20 yaşında öğrenci olarak döndü. 1343'te Roma'da yönetimi ele geçiren halk partisinin görüşlerini Papa IV. Clemens'e sunmak üzere Avignon'a gönderildi. Papanın kendisini Roma hazine noterliğine atamasından sonra, 1344'te geri döndü ve Roma'yı eski görkemine kavuşturacak bir devrim için çalışmaya koyuldu. 20 Mayıs 1347'de halkı Capitolino Tepesinde bir toplantıya çağırdı. Burada soyluları hedef alan çeşitli kararnameleri okuyarak halkın alkışları arasında diktatörlük yetkileri üstlendi. Birkaç gün sonra da *tribunus*(*) unvanı aldı.

Vergi, hukuk ve siyasal yapıya ilişkin bir dizi reformu yürürlüğe koyduktan sonra, bütün dünyaya barış ve adaleti yayacak birleşmiş bir İtalya yaratma ve Roma'yı yeniden başkent yapma tasarısını gündeme getirdi. 1 Ağustos 1347'de toplanan bir kardinaller meclisinde bütün İtalya kentlerine Roma yurttaşlığı hakkını verdiğini açıkladı ve ertesi yıl İtalya'ya bir Roma imparatoru seçmek için hazırlıklara başladı. Orsini ve Colonna ailelerinin önderliğindeki Romalı soyluların giriştiği ayaklanmayı Porta San Lorenzo'da kanlı bir biçimde bastırdı (20 Kasım 1347). Ama çok geçmeden halk arasında artan hoşnutsuzluklarla desteği zayıfladı. Soylular toparlanıp yeniden örgütlenmeye başlarken, onu cani, putperest ve sapkın olarak niteleyen bir papalık bildirisi yayımlandı. İkinci bir ayaklanma üzerine 15 Aralık 1347'de istifa etmek zorunda kaldı. Abruzzi bölgesindeki Maiel-

la Dağlarında yaşayan münzevilere katılarak, iki yıl onlarla birlikte kaldı.

1350'de IV. Karl'dan yardım almak için gittiği Prag'da destek görmediği gibi, Prag başpiskoposuna teslim edildi. Temmuz 1352'de heretiklik suçlamasıyla yargılanmak üzere Papa Clemens'e gönderildi. Enkizisyon'da aklandıktan sonra serbet bırakıldı. IV. Innocentius'un emriyle Roma'da papalık otoritesini yeniden sağlamaya çalışan Kardinal Gil Albornoz'a yardım etmek üzere İtalya'ya gönderildi. Bu kez senatör unvanı alarak, 1 Ağustos 1354'te Roma'ya görkemli bir dönüş yaptı.

Ama yeniden kazandığı saygınlığı kısa sürdü. Colonna ailesinin sürekli baskıları ve parasızlık yüzünden zor duruma düştü ve keyfi bir yönetim izlemeye başladı. 8 Ekim 1354'te patlak veren bir karışıklık sırasında halka bir konuşma yapmak isteyince taş yağmuruna tutuldu. Kılık değiştirerek kalabalığa karışmak istediyse de yakalandı ve öldürüldü.

Colbert, Jean-Baptiste (d. 29 Ağustos 1619, Reims - ö. 6 Eylül 1683, Paris, Fransa), Fransa kralı XIV. Louis döneminde maliye başmüfettişi ve deniz kuvvetlerinden sorumlu devlet bakanı. Fransa'yı Avrupa'nın bir numaralı devleti durumuna getiren ekonomik yeniden inşa programının mimarı ve uygulayıcısıdır.

Tüccar bir ailenin çocuğu olan Colbert, çeşitli yönetsel görevlerde bulunduktan

Colbert. A. Coysevox'nun yaptığı bir büstten ayrıntı, 1677; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon-Art Resource/EB Inc.

sonra, Fronde ayaklanmaları (1648-53) sırasında Paris'ten kaçmak zorunda kalan Başbakan Kardinal Mazarin'e günlük siyasal gelişmeleri bildirme işini üstlenerek göze girmeyi başardı. Mazarin'in yeniden iktidara geçmesi üzerine, onun özel yardımcısı oldu. Kendisi ve yakınları için kazançlı görevler elde etti. Varlığını artırmanın yanı sıra Scignelay baronu unvanını aldı. Mazarin'in ölüm döşeğinde kendisini XIV. Louis'ye tavsiye etmesiyle, kısa sürede kralın güvenini kazandı.

Ekonominin yönetimini ele geçirmek amacıyla, maliye başmüfettişi (*surintendant des finances*) olarak büyük bir güç kazanmış olan Nicolas Fouquet'nin hesaplardaki yolsuzluklarını ve büyük çıkarlar sağladığı mali işlemleri açığa çıkararak kralın gözünden düşmesini sağladı. XIV. Louis, Vaux-le-Vicomte'taki görkemli şatosunda onuruna gösterişli bir ağırlama düzenleyerek kuşkularını daha da artıran Fouquet'yi tutuklattı. Üç yıl süren davada yasal bir konumu olmamakla birlikte etkin bir rol oynayan Colbert, yeni oluşturulan maliye kurulunun en etkili üyesi oldu. 1665'te de başmüfettişliğe getirildi.

Bu sırada bankerler ve vergi toplama hakkını satın alanlar devlet hazinesine verdikleri borç ve avanslar sayesinde çok büyük kârlar elde etmiş bulunuyorlardı. Colbert, bunların kazançlarının bir bölümünü geri almak amacıyla yeni mahkemeler kurdu. Çektikleri bütün sıkıntılardan bankerleri sorumlu tutan kamuoyunun desteğini kazanan bu önlem, devlet borçlarından doğan yükü hafifletti. Bazı devlet tahvillerinin iptal edilmesi, bazılarının da faizsiz olarak ödenmesi, borçların daha da azalmasını sağladı. Bu düzenlemelerden kişisel servetler büyük zarar gördüyse de, hiçbir karışıklık çıkmadı. Kral saygınlığını yeniden kazandı.

Colbert, bundan sonraki çabalarını ortaçağdan devralınmış olan vergi sistemi karmaşasını düzeltmeye yöneltti. Krallığın başlıca gelir kaynağı vasallardan ve köylülerden alınan *taille* adlı vergiydi. Bu vergi bazı bölgelerde kraliyet görevlilerince, öbürlerinde ise il temsilcilerince belirlenip toplanıyordu. Ruhban sınıfı ve soyluların yanı sıra çok sayıda kişi bu vergiden bütünüyle bağışıktı. Bütün yükümlülerden bu vergiyi toplamak için harekete geçen Colbert, sahte soyluluk unvanı kullananları ortaya çıkarmak amacıyla kapsamlı bir gözden geçirme çalışması başlattı. Ayrıca daha adil bir dağılım getirerek vergi yükümlüleri üzerindeki baskıyı azaltmaya çalıştı. Verginin toplam tutarında indirim yapmakla birlikte, uygun bir süre içinde tamamen ödenmesini zorunlu hale getirdi. Vergi toplama sırasında ortaya çıkan yolsuzlukları önlemek için vergi borcunu zamanında ödemeyenlerin mallarına, köylülerin hayvan ve ev eşyalarına el konması, ödenmesi gereken vergiyi zamanında toplayamayan vergi memurlarının hapsedilmesi gibi önlemlere başvurdu. Bu düzenlemeler ve ilgili görevlilerin sıkı denetim altına alınması devlet hazinesine büyük miktarda gelir sağladı. Bu arada öteki vergiler artırıldı ve 1664'te korumacı önlemler çerçevesinde gümrük vergisi sistemi değiştirildi. Çeşitli illerdeki özel vergilerin kaldırılmasına karşın Orta Fransa'da bir ölçüde tekörneklik sağlandı.

Sanayi ve ticaretin yeniden düzenlenmesi için de büyük bir çaba harcayan Colbert, Fransa'nın uluslararası ticaret içindeki payını artırma ve özellikle Felemenk'in ticari üstünlüğüne son verme hedefine yöneldi. Bunun için yabancı ürünlerle rekabet edebilecek yüksek nitelikte mal üretiminin yanı sıra bunları taşıyacak bir ticaret filosunun da kurulması gerekiyordu. Colbert, yabancı kalifiye işçileri Fransa'ya çekmek için özendirici önlemler aldı. Bir yandan özel sanayi kuruluşlarına ayrıcalıklar tanırken, bir yandan da devlet işletmeleri kurdu. Ürünlerin işçilik düzeyini standart hale getirmek amacıyla her çeşit imalat için yönetmelikler hazırladı. Sahte ve eksik mal üretenler için para cezası ve boyunduruğa bağlama gibi ağır cezalar koydu. Gemi yapımı şirketlerinin kurulmasını özendirdi ve Fransa'nın ticaret kumpanyaları aracılığıyla dış ticaret tekelleri elde etmesi için çalıştı. 1664'te kurulan Fransa Doğu Hindistan ve Batı Hindistan kumpanyalarını, Doğu Akdeniz ve Kuzey Avrupa'yla ticaret yapan başka kumpanyalar izledi. Ama Colbert'in yürüttüğü akıllıca propagandaya karşın, bu kumpanyalar yeterli sermaye toplayamadıklarından güç duruma düştüler. Ulusal sanayiyi koruma amacıyla yabancı mallara konan gümrük vergileri çok geçmeden başka ülkelerin de Fransız mallarına gümrük vergisi koymalarına yol açtı. Gümrük vergisi çatışması Felemenk Savaşı'nın (1672-78) başlıca nedenlerinden biri oldu.

Colbert'in sıkı denetim sistemi, kendi bağlarına hareket etmek isteyen tüccarların ve müteahhitlerin tepkileriyle karşılaştı. Sermaye çevrelerinde sanayiye yatırım yapmak yerine, toprak alım satımı ve para spekülasyonuyla uğraşma eğilimi hâlâ güçlüydü. Ayrıca bütün dünyada fiyatların genel bir düşüş içine girdiği bir dönem yaşanıyordu. Bu etkenlerden dolayı, Colbert umduğu başarıyı elde edemedi. Ama önüne çıkan bu engellere karşın önemli başarılar elde etti. İmalat sanayisinde üretimi artırdı; ticaret alanlarını genişletti; yeni ve kalıcı sanayi dalları kurdu; Fransa'yı baştan başa geçen kara ve su yollarından oluşan bir ulaşım ağı geliştirdi.

Colbert zamanla mali sorunlardan, XIV. Louis'nin evlilik dışı çocuklarına ad bulmaya kadar birçok işle uğraşmaya başladı. 1668'de deniz kuvvetlerinden sorumlu devlet bakanı olunca Fransa'yı denizlerde büyük bir güç durumuna getirme politikası çerçevesinde, bir savaş filosu oluşturma, krallığa ait gemiler yapıp donatma, limanları tahkim etme ve ticaret filolarını destekleme hedefine yöneldi. Atlas Okyanusundaki filo yelkenli gemilerden, Akdeniz filosu ise kadırgalardan oluşuyordu. Atlas Okyanusundaki filoya gemici bulmak için profesyonel denizcileri kralın hizmetine girmeye zorladı. Kadırgaların insangücü gereksinimini karşılamak için, yargıçları adi suçluları bu gemilerde çalışmaya mahkûm etmeye yöneltti. Siyasal suçlular, Protestanlar, Afrika ve Kanada'dan getirtilen köleler gibi başka insan gücü kaynaklarını kullanmada bir an bile duraksamadı.

Toulon'daki tersane ve atölyeleri onararak, Rochefort'da yeni bir liman ve tersane yaptırdı. Rochefort, Dieppe ve St. - Malo' da denizcilik okulları açtı. Calais, Dunkerque, Brest ve Le Havre limanlarını tahkim ettirdi. Gemi yapımında gerekli keresteyi karşılamak amacıyla, o zamana değin yüzüstü bırakılmış olan ormanların yönetimini yeni bir düzene bağladı (1669). Yabancıları etkilemek açısından Fransız gemilerinin güzel bir görünüm taşımasına özen gösterdi ve gemileri süslemek üzere Pierre Puget gibi en iyi ressamları görevlendirdi. Ticaret filosuna dönük gemi yapımını özendirmek amacıyla yurt içinde yapılan gemilere destek pirimi verme, yurt dışında yaptırılan gemilere ise vergi koyma yoluna gitti. Fransız ustaların dış ülkelere göç etmesini yasakladı ve yabancı gemilerde çalışacak Fransız denizcilerine ölüm cezası getirdi.

XIV. Louis 1669'da Colbert'e, saraydan sorumlu devlet bakanı olarak, ülkenin düşün ve sanat yaşamıyla da ilgilenme görevini verdi.

Académie Française'in üyesi olan Colbert, kralın kazandığı zaferleri yüceltmek için yapılan madalya ve anıtlara uygun yazıtları seçmek üzere Edebiyat ve Yazıtlar Akademisi'ni (1663), fen bilimlerinden nasıl yararlanılabileceğini araştırmak üzere Fransız Bilimler Akademisi'ni (1666) ve Fransız işçiliğine ilişkin kurallar koymak ve işçilik düzeyini yükseltmek üzere Kraliyet Mimarlık Akademisi'ni (1671) kurdu. Ayrıca zamanının büyük ustalarının yönetiminde ressamların eğitildiği Roma'daki Fransa Akademisi ile Doğu dillerinin öğretildiği Gençler Dil Okulu gibi pratik amaçlı okullar da açtı. Halı dokuma, dantel, çorap, ayna, maden ve kimya sanayisi alanında açtığı yeni atölyelerle kraliyet imalathanelerinin sayısını 68'den 113'e çıkarttı. XIV. Louis'nin İtalyan gökbilimci Gian Cassini'nin yönetimindeki Paris Gözlemevi'ni kurmasında önemli rol oynadı. İtalyan mimar G. L. Bernini'yi Louvre Sarayı'nın planlarını çizmek üzere Fransa'ya çağırttıysa da, bu

tasarının uygulanmasının çok pahalıya mal olacağını görünce Fransız mimarların yaptığı planları benimsedi.

Toplum yaşamıyla da ilgilenen Colbert, Nouvelle France (Yeni Fransa) kolonisinin oluşturulabilmesi için Kanada'ya göçü özendirdi. Birçok konuda yeni yasalar çıkarılmasına ön ayak oldu. Bunlar arasında 1670'teki ceza yönetmeliği (*Ordonnance criminelle*), ticaret yasaları, kölelerin çalıştırılmasına ilişkin Siyah Yasası sayılabilir. Tarım alanında genel ekonomik politikasına uygun düştüğü ölçüde köylüleri korumaya, at ve koyun cinslerini iyileştirmeye ve yeni ürün türlerini geliştirmeye çalıştı. Ekonomik gelişmeyi önleyeceği düşüncesiyle, iş yaşamında önemli bir yer tutan Protestanlara yönelik baskı önlemlerine karşı çıktı. Koyu bir Katolik olmakla birlikte işgücü kaybına yol açan manastırlara ve kilise dışı dinsel uğraşlara karşı eleştirici bir tutum takındı.

Colbert, yaşamının son yıllarını düş kırıklığı içinde geçirdi. Öngördüğü geniş kapsamlı reformların uygulanabilmesi için ülkenin barışa gereksinimi vardı. Bu nedenle XIV. Louis'nin ulusal kaynakları hızla tüketen bir dizi savaşa girmesini olumlu karşılamadı. Ama kişiler arasında hiçbir ayrım yapmadan ve kamuoyuna aldırış etmeden otoriter yöntemleri etkin biçimde uygulayarak krallığı güçlendirmekten de geri kalmadı. Devlet yönetimine getirdiği düzen uzun yıllar ayakta kaldı.

Colbert'in en büyük oğlu Seignelay markisi Jean-Baptiste, babasının vârisi olarak donanmadan sorumlu devlet bakanlığını üstlendi. İkinci oğlu Jacques-Nicholas, Rouen Başpiskoposu oldu; Dördüncü oğlu Ormoy markisi Jules Armand bayındırlık bakanlığına (*surintendant des bâtiments*) getirildi. Kızlarından üçü de düklerle evlendi.

Colbert, geride *Mémoires sur les affaires de finance de France* (Fransa'nın Mali Sorunları Üzerine Anılar) ve *Particularités secrètes de la vie du Roy* (Kralın Özel Yaşamı) gibi yapıtlar bıraktı. Bazı yazıları da P. Clement'ın derlediği *Lettres, instructions et mémoires de Colbert*'de (1861-82; Colbert'in Mektupları, Yönergeleri ve Anıları) yer almıştır. Yaşamına ilişkin önemli kaynaklar arasında C. J. Cignoux'nün *Monsieur Colbert*'i (1942) ve G. Mongredien'in *Colbert, 1619-1683*'ü (1963) sayılabilir.

Colbert danteli, 19. yüzyılın ortalarında Fransa'nın Bayeux kentinde, 17. yüzyıl Alençon dantelinden(*) esinlenilerek üretilen iğne danteli. *Ayrıca bak.* dantel.

Colburn, Irving Wightman (d. 16 Mayıs 1861, Fitchburg, Massachusetts - ö. 4 Eylül 1917, Massachusetts, ABD), levha halde düz cam üretimi yöntemini geliştiren mucit ve cam üreticisi. Buluşuna dayalı üretim yapmak üzere Libbey-Owens Sheet Glass Company'yi kurdu, ama bir süre sonra başarısızlığa uğrayarak işleminin patent haklarını 1912'de Ohio'daki Toledolu finans çevrelerine sattı. Çalışmalarını bu çevrelerin yardımlarıyla sürdürdü ve ölümünden bir yıl önce işlemini yetkinleştirmeyi başardı.

Colby, Frank Moore (d. 10 Şubat 1865, Washington, D. C. - ö. 3 Mart 1925), ansiklopedi yayın yönetmeni ve deneme yazarı. Columbia Üniversitesi'ndeki Amherst College'da ve New York Üniversitesi'nde tarih dersleri verdi. Ek gelir elde etmek için ansiklopedilere madde yazmaya başladı. 1898'de *International Year Book*'un (sonradan *New International Year Book*) yayın yönetmeni oldu. 1900-03 arasında Daniel Colt Gilman ve Harry Thurston Peck ile birlikte *New International Encyclopedia*'nın yayın yönetmenliğini yaptı. 1913-15 arasında Talcott Willams ile ansiklopedinin ikinci basımının yayımını yönetti.

Colby, başta *Bookman, The New Republic* ve *Vanity Fair* olmak üzere birçok derginin yazarıydı. Nükteli denemeleri okurlar arasında çok tutulmuştu. Dergilerdeki yazılarından seçmeleri *Imaginary Obligations* (1904; Düşsel Yükümlülükler), *Constrained Attitudes* (1910; Zorlama Davranışlar) ve *The Margin of Hesitation* (1921; Tereddüdün Sınırı) adlı kitaplarında topladı. Ölümünden sonra Clarence Day Jr.'ın yayıma hazırladığı *The Colby Essays*'in (Colby'nin Denemeleri) çıkması ününü daha da artırdı.

Colchester, İngiltere'de Essex iline bağlı ilçe (*borough*). Colne Irmağı kıyısında 334 km²'lik bir alanı kaplar. Roma öncesi dönemde Belgaeli hükümdar Cunobelinus'un

Colchester Şatosu, Essex
A.F. Kersting

başkentiyken Camulodunum olarak anıldı ve sikkelere geçti. İS 60'ta Britanya kraliçesi Boudicca'nın başkaldırısı sırasında yakıldı. İzleyen Roma döneminde ise Britanya'nın başlıca kentlerinden biri haline geldi. Bu dönemden kalma surlar ve kapılar günümüze ulaşmıştır. Saksonyalıların Colneceaste adını verdiği kent, I. William'ın (Fatih) yaptırdığı çok yönlü bir genel kadastro çalışmasının kayıtlarını içeren Domesday Kitabı'nda (1086) Colcestra olarak anıldı; kitapta 276 kentliden (*burgess*) ve ortak kent topraklarından *commune burgensium* söz edilmesi, ortaçağ kent örgütlenmesinin belirmekte olduğunu düşündürür. 1189'da ilk beratı verilen Colchester'da 1080'de yapılan iç kale İngiltere'deki benzerlerinin en büyüğüdür ve bugün Roma dönemi yapıtlarının sergilendiği bir müzeyi barındırır. Kutsal Trinity Kilisesi'nde (1050) bir geç dönem Sakson kulesi vardır. Augustinusçu St. Botolph Manastırı'nın Normanlardan kalan orta nefi, arkadları ve batı yüzünün bir bölümü korunmuştur. Colchester 13. yüzyılda önemli bir liman kenti oldu. I. Elizabeth ve I. James'in özendirmesiyle kente yerleşen Flaman dokumacılar kaba kumaş dokumacılığını geliştirdi. Giysi üretimi bugün de önemlidir. Colne Irmağından çıkartılan istiridye ticaretinin geçmişi çok eskilere dayanır.

İlçenin doğu kıyısındaki kumsal ve haliçlerden Dedham yöresine kadar uzanan pitoresk görünümler John Constable'ın manzaralarına konu olmuştur. Başlıca sanayi dalları arasında basımcılık ile elektrikli gereçler, dizel motorları, torna ve mil yatağı üretimi sayılabilir. 1961'de kurulan Essex Üniversitesi de Colchester'dadır. Nüfus (1981) kent, 88.847; (1986 tah.) ilçe, 145.100.

Colditz Şatosu, II. Dünya Savaşı'nda Alman tutsak kampı. Burada tutulan Müttefik subayları birçok kez kaçmayı denemişlerdir. Leipzig'in 48 km güneybatısında, içinden Mulde Irmağının geçtiği küçük bir Sakson kasabası olan Colditz'e egemen konumdaki sarp bir tepenin üstünde kuruludur. Adı ilk kez 1014'te, Saksonya krallarının av seferlerinde konakladığı bir yer olarak geçer. Yüzyıllar boyunca birçok kez onarıldı 1753'ten sonra kral konutu olmaktan çıkan şato 1800'den sonra hapishane, 1828'de akıl hastanesi, 1933'te toplama kampı. 1934'ten sonra da Hitler Gençliği kampı olarak kullanıldı. 1939'dan önce Polonyalı, daha sonra da Belçikalı subaylar için tutsak kampına dönüştürüldü. 1940'ta, kaçmaya eğilimli Müttefik subaylar için çok sıkı güvenlik önlemleri alınmış bir özel kamp (*Sonderlager*) haline getirildi. İki yüz kişi alacak büyüklükte olmasına karşın, kampta genellikle daha fazla savaş tutsağı kalmıştır.

Kentin 76 m yukarısında kalan yapı ve avlular, toprak düzeyinde kalınlığı 2 m'yi geçen taş duvarlarla çevriliydi. Çok sayıda silahlı muhafız ve karmaşık güvenlik önlemleri, tutsakların Colditz'den kaçarak 650 km ötedeki dost topraklara ulaşmasını olanaksız kılıyordu. Ama gene de, başta tünel kazmak olmak üzere, çeşitli yöntemler deneyen tutsaklar, giriştikleri 130 denemenin birkaçında şatonun dışına çıkmayı başarmışlar, toplam 30 kişi de (14 Fransız, 9 İngiliz, 6 Hollandalı ve 1 Polonyalı) yakalanmadan sınıra ulaşmıştı. Colditz, Nisan 1945'te Amerikan birliklerince ele geçirildi.

Cole, Fay-Cooper (d. 8 Ağustos 1881, Plainwell, Michigan - ö. 3 Eylül 1961, Santa Barbara, California, ABD), Malezya halkları ve kültürleri konusunda uzman ABD'li antropolog. Evrim ve kültürlerin gelişmesi üzerine birçok popüler kitabı vardır; ayrıca modern arkeolojinin kurucularından biridir.

1903'te Kuzeybatı Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Chicago, Berlin ve Columbia üniversitelerinde lisansüstü çalışmalar yaptı, 1914'te Columbia Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı.

Filipinler'de, özellikle de Mindanao'da, Chicago Field Doğa Tarihi Müzesi adına zaman zaman alan çalışması yaptı. Aynı zamanda doktora çalışması olan *A Study of Tinguian Folklore* (1914; Tingian Folkloru Üzerine Bir İnceleme) başlıklı ilk önemli monografisinde Tingian efsanelerine yansıyan eski kültürle bugünkü Tingian kültürünü karşılaştırdı ve zamanla ortaya çıkan değişiklikleri açıkladı. Daha sonra Field Müzesi'nde Malay etnolojisi ve fiziksel antropolojisiyle ilgili bölümün müdür yardımcısı oldu.

Cole, 1924'te Chicago Üniversitesi'ne girdi, burada Edward Sapir ve Robert Redfield ile birlikte bir antropoloji lisansüstü programı oluşturdu. Üniversite bu antropoloji programıyla büyük ün kazandı. Antropolojinin dilbilim dışında her dalında ders veren Cole, Chicago'da çok sevilen bir öğretmen ve konuşmacıydı. Illinois'a ilişkin bir arkeolojik inceleme başlattı, Ortabatı arkeolojisinin gelişmesiyle ilgilendi. 1948'de emekli olduktan sonra da ders vermeyi sürdürdü.

Cole, insanın evrimi ve kültürün gelişimi üzerine herkesin okuyabileceği türde kitaplar kaleme aldı. Bunlar arasında *The Long Road from Savagery to Civilization* (1933; Vahşilikten Uygarlığa Giden Uzun Yol) ve *The Story of Man* (1937, Mabel Cook Cole ile birlikte; İnsanın Öyküsü) sayılabilir.

Cole, Sir Henry, takma adı FELIX SUMMERLY (d. 15 Temmuz 1808, Bath, Somerset - ö. 18 Nisan 1882, Londra, İngiltere),

İngiliz devlet görevlisi, sanat koruyucusu ve eğitimci. Victoria dönemi üslubunun oluşturulmasında büyük katkısı vardır. Sanatla sanayinin birleştirilmesinin önemini ilk fark edenlerden oluşu nedeniyle sanayi tasarımı tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

On beş yaşında arşiv dairesinde çalışmaya başladı; daha sonra burada başyardımcılığa kadar yükseldi. 1847'de ressam ve heykelcilerin sanayi tasarımları hazırlamalarında aracılık yapmak üzere Summerly Sanat İmalatçıları adlı bir kuruluş oluşturdu. 1849'da ressam Richard Redgrave ile birlikte "19. yüzyıl İngiltere'sinin kendine özgü üslubunu oluşturması için ilk tohumları atmak" amacıyla *The Journal of Design and Manufactures*'ı yayımlamaya başladı. Cole'un 1848'de ortaya attığı, bütün ülkelerin sanayi kuruluşlarının katılacağı büyük bir sergi düşüncesi 1851'de gerçekleşti ve "sanayiye uyarlanmış sanat"ın ilk kez ortaya konduğu Londra'da düzenlenen 1. Dünya Sergisi büyük başarı kazandı.

Bu serginin başarısı İngiltere'de tasarım eğitiminin üzerinde daha çok durulmasına yol açtı. 1852'de Ticaret Kurulu bir uygulamalı sanat (sonradan uygulamalı bilim ve sanat) bölümünü oluşturarak sekreterliğine Cole'u getirdi. 1873'e değin sürdürdüğü bu görevi sırasında Cole, Victoria ve Albert Müzesi'nin çekirdeğini oluşturdu. 1875'te kendisine K. C. B. (Knight Commander of the Bath) nişanı verildi.

Cole, Nat King, asıl adı NATHANIEL ADAMS COLE, asıl soyadı COLES (d. 17 Mart 1919, Montgomery, Alabama - ö. 15 Şubat 1965, Santa Monica, California), ABD'li müzikçi. Önceleri caz piyanisti olarak dikkati çekmiş, ama asıl büyük ününü yumuşak,

Nat King Cole
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

pürüzsüz sesiyle söylediği baladlarla kazanmıştır. Chicago'da büyüdü. 1937'de, Siyahlardan oluşan bir müzikal revü ile turneye çıktıktan sonra Los Angeles'taki caz kulüplerinde piyano çalmaya başladı. 1939'da orada gitarcı Oscar Moore ve basçı Wesley Prince'le birlikte King Cole Üçlüsü'nü kurdu.

Cole, caz düzenlemelerinde piyanoyu yoğun, senkoplu destek akorları ve ölçülü, yalın müzik cümleleriyle bir ritim çalgısı olmaktan çok bir solo çalgısı olarak öne çıkardı. Ama ticari açıdan büyük başarısını şarkıcılığıyla kazandı. "Straighten Up and Fly Right" (1943) adlı parçasından sonra yavaş yavaş caz piyanistliğini bıraktı ve sesini kullandığı popüler parçalara ağırlık verdi. Çeşitli ülkelerde konserler verdi ve birkaç filmde de rol aldı. Ünlü şarkıları arasında "Nature Boy", "Mona Lisa", "Too Young" ve "Unforgettable" sayılabilir. İlk döneminde gerçekleştirdiği caz kayıtlarından seçmeleri içeren *From the Very Beginning* adlı bir albümü de vardır.

Cole, Thomas (d. 1 Şubat 1801, Bolton-le-Moors, Lancashire, İngiltere - ö. 11 Şubat 1848, Catskill, New York, ABD), Hudson

"Mimarın Düşü", Thomas Cole'un yağlıboya çalışması, 1840; Toledo Sanat Müzesi, Ohio
Toledo Museum of Art, Florene Scott Libbey'nin armağanı

Irmağı okulunun kurucularından romantik manzara ressamı.

1819'da ABD'ye göç eden ailesi önce Philadelphia'ya, daha sonra da Ohio eyaletindeki Steubenville'e yerleşti. Cole önce Stein adlı gezgin bir portre ressamının öğrencisi oldu. Ardından iki yıl Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. 1825'te Albay John Trumbull ve ressam Asher B. Durand, New York'ta bir mağazanın vitrininde gördükleri Cole'un manzaralarını satın aldılar. Onun resimlerine daha başka alıcılar da bularak çalışmalarını sürdürebilmesine yardımcı oldular.

Cole 1826'da New York'ta Hudson Irmağının batı kıyısındaki Catskill köyüne yerleşti. Kurşunkalem manzara çalışmaları yapmak için sık sık Kuzeydoğu'ya yaya geziler yapıyordu. Kış boyunca da atölyesinde bu taslaklardan yararlanarak resimlerini oluşturuyordu. Cole'un Hudson Irmağı vadisini konu aldığı resimleri, Kuzey Amerika ormanlarının ıssızlığını ve gizemini yansıtır. Figürler manzara içinde ikincil konumdadır ve çoğu kez doğanın ürkütücü görünümü altında ezilmiş gibidir.

Cole 1829-32 arasında ve 1841-42'de yaşamını yurtdışında, çoğunlukla İtalya'da geçirdi. Amerikalı heykelci Horatio Greenough ile birlikte bir süre Floransa'da kaldı. ABD'ye döndükten sonra "İmparatorluğun Gidişi" (1836) adlı beş büyük tuvalden oluşan diziyi gerçekleştirdi. İnsanlığın gelişimi konusunda alegorik bir çalışma olan bu resimler Volney'nin *Ruines, ou méditations sur les révolutions des empires* (1791; Harabeler ya da İmparatorluk Devrimleri Üzerine Düşünceler) adlı yapıtından esinlenilerek yapılmıştı. Cole'un 1839'da başladığı ikinci dizisi "Yaşam Yolculuğu" dört resimden oluşuyor ve çocukluktan yaşlılığa uzanan simgesel bir yolculuğu betimliyordu. Ölümünden kısa bir süre önce Cole, dinsel bir anlam taşıyan "Dünyanın Çarmıhı" adlı yeni bir diziye başlamıştı.

Durand'ın "Kardeş Ruhlar" (1849; New York Halk Kütüphanesi) adlı resmi, Cole'un ölümünden bir yıl sonra, onun şair William Cullen Bryant ile yakın dostluğunun anısına yapılmıştır.

Colebrook, Leonard (d. 2 Mart 1883, Guildford, Surrey, İngiltere - ö. 29 Eylül 1967), İngiliz tıp araştırmacısı. Doğum ya da düşük sonrasında mikroorganizmaların bulaşmasından ileri gelen loğusa hummasının tedavisinde Prontosil'in kullanımını başlatmış, ayrıca yanıklara bağlı enfeksiyonlar üzerine önemli çalışmalar yapmıştır.

Colebrook 1907'de, St. Mary Hastanesi'nde Almroth Wright'ın araştırma ekibine katıldı. Wright o yıllarda aşılama ve bağışıklık konusunda araştırmalar yapıyordu, ama Colebrook bu laboratuvardaki araştırmalarını yıllarca belli bir alanda uzmanlaşmaksızın sürdürdü. 1926'da, yeni doğum yapmış kadınlarda loğusa humması denen ateşli hastalığın çok yaygın olması ilgisini çekmeye başladı. Dokuz yıl sonra, sülfonamit grubu ilaçların ilk örneği olan Prontosil'i loğusa hummasından ölmek üzere olan bir kadına uyguladı. Hastasının iyileşmesi üzerine aynı ilacı bu kez septisemiden (kan zehirlenmesi) ölmek üzere olan bir kadında başarıyla kullandı. 1945'te ilacın yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla loğusa humması sorun olmaktan çıktığı gibi, başta akut zatürree olmak üzere çeşitli hastalıkların tedavisinde de Prontosil'le olumlu sonuçlar alındı.

II. Dünya Savaşı başladığında, Colebrook yanıkların tedavisiyle ilgilenmek üzere Fransa'ya geçti. 1917'de, tıp dergisi *Lancet*'de yayımlanan bir yazısında, yanıkların tedavisinde deri nakli tekniğinin daha yaygın biçimde uygulanmasını önerdi, ama doku reddi sorununa henüz bir çözüm getirememişti. O yıllarda P. B. Medawar doku reddi sorununa eğilirken, Colebrook da yanıklardan mikroorganizmaların bulaşmasını önlemek üzere araştırmalara girişti. 1942-43'te Glasgow'da Kraliyet Hastanesi'nin Yanık Araştırma Birimi'nde, 1944-48 arasında Birmingham'da İlkyardım Hastanesi'nde müdür olarak görev yaptı. Yanıkların sargıları değiştirilirken çevreye yayılan bakterilerin yeniden yaraya bulaşmasını önleyebilmek için, hastanelerdeki yanık birimlerinin havalandırma sistemleriyle donatılmasını öngören de Colebrook'tur.

Colebrook-Cameron Komisyonu, İngiliz hükümetinin sömürge yönetimi konusunda araştırma yapmak ve yönetsel, mali, ekonomik ve adli reformlar için tavsiyelerde bulunmak üzere 1829-32 arasında Seylan'a (bugün Sri Lanka) gönderdiği kurul. Komisyonun tavsiyelerinin çoğu benimsenerek Seylan'da ilk kez anayasal bir yönetim oluşturulmuş, ekonominin modernleştirilmesine, adalet, eğitim ve kamu yönetiminde bütün ülkeyi kapsayan bir sistemin kurulmasına doğru ilk adımlar atılmıştır.

Komisyonun tavsiyelerine göre: 1) Yargı, yasama ve yürütme erkleri birbirinden ayrı-

larak Seylan valisinin mutlak iktidarı sınırlanacak; vali, kurulması öngörülen Yürütme Konseyi'yle birlikte karar verecek; Yasama Konseyi'ne de yerli halktan temsilciler katılacaktı. 2) Seylan tek bir yönetim altında birleştirilecekti. 3) Devlet görevlerinde yerli halka daha çok yer verilecekti. 4) Seylanlı ve Avrupalı ayrımı gözetmeksizin herkese yasalar önünde eşit davranılmasını sağlamak ve etkinliği artırmak için tek bir adli sistem kurulacaktı. 5) Racakariya denen geleneksel toprak mülkiyeti sistemi ve devlet ticaret tekelleri kaldırılacaktı. 6) Eğitim dili İngilizce olmak üzere birörnek eğitim sistemi oluşturulacaktı.

Coleman, James S(amuel) (d. 12 Mayıs 1926, Bedford, Indiana, ABD), matematiksel sosyolojinin öncülerinden ABD'li sosyolog.

Purdue Üniversitesi'nden mezun olduktan (1949) sonra, Uygulamalı Toplumsal Araştırma Merkezi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştığı (1953-55) Columbia Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı (1955). Yaratıcı problem-çözümü yöntemini geliştirirken Paul Felix Lazarsfeld'in çalışma tarzından ve yeteneklerinden önemli ölçüde etkilendi. Bu etkilenmenin izleri *Introduction to Mathematical Sociology* (1964; Matematiksel Sosyolojiye Giriş) ve *Matematics of Collective Action* (1973; Kolektif Eylemin Matematiği) adlı önemli yapıtlarında açıkça görülür.

1955-56 yıllarında California'daki Palo Alto'da Davranış Bilimleri Yüksek Araştırma Merkezi'nde öğretim üyeliği yaptıktan sonra, Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri verdi (1956-59). Ardından Johns Hopkins Üniversitesi'nin toplumsal ilişkiler bölümünde yardımcı profesör ve profesör olarak görev yaptı (1959-73). Chicago Üniversitesi'ne döndüğünde, Columbia Üniversitesi'ndeki Uygulamalı Toplumsal Araştırma Merkezi düzeyinde olan Ulusal Kamuoyu Araştırma Merkezi'nin yöneticisi oldu.

Önemli yapıtları arasında *Union Democracy* (1956, Seymour Lipset ile birlikte; Birlik Demokrasisi), *The Adolescent Society* (1961; Genç Toplum), *Youth: Transition to Adulthood* (1973; Gençlik: Yetişkinliğe Geçiş), toplumsal konuları ele alan *Models of Change and Response Uncertainty* (1964; Değişim Modelleri ve Tepki Bilinmeyeni), *Resources for Social Change* (1971; Toplumsal Değişimin Kaynakları), *Power and Structure of Society* (1973; Toplumun Gücü ve Yapısı) ve *The Asymmetric Society* (1982; Bakışımsız Toplum) sayılabilir.

Coleman, Ornette (d. 19 Mart 1930, Fort Worth, Texas, ABD), caz saksofoncusu, besteci ve orkestra şefi. 1950'lerin sonunda ortaya çıkan *free jazz*(*) akımının temsilcilerindendir.

Saksofon çalmaya 14 yaşında başladı. Birkaç yıl içinde yarı profesyonel bir müzikçi olarak çalışmaya başladı. 1949'da önce gezici bir eğlence topluluğuyla, ardından da bir *rhythm and blues* orkestrasıyla turnelere çıktı. Bir süre New Orleans'da yaşadı. 1950'de Texas'a döndü. Sonraki birkaç yıl boyunca sık sık müzikle ilgili olmayan işlerde çalışması ve gene sık sık Fort Worth'a dönüp bir köşeye çekilmesi, kurallara karşı çıkan üslubunun bir göstergesi olarak değerlendirilir.

1950'lerde Los Angeles'ta asansörcülük yaparken, bir yandan da müziğin kuramsal yanını öğrenmek için çalışmaya başladı. 1950'lerin sonlarında trompetçi Don Cherry, davulcu Billy Higgins ve basçı Charlie Haden ile bir topluluk kurarak *Something Else* (1958) ve *The Shape of Jazz to Come* (1959) adlı ilk plaklarını yaptı. 1959'da New York kentinde *free jazz* kavramını geliştirdi. Bu yaklaşımda, yalnızca açılış teması önceden belirlenen bir parça, melodi, armoni ve ölçüsü sınırlanmadan, doğaçlamalarla sürdürülüyordu. Coleman, *Free Jazz* (1960) adlı bir de albüm çıkardı. 1959'da Massachusetts'te Lenox'taki Caz Okulu'na devam etti. 1960'ların ortalarında ABD'de ve Avrupa'da turnelere çıktı. 1965 Berlin Caz Günleri gibi şenliklere katıldı. Bu arada kendi kendine trompet ve keman çalmayı öğrendi.

İki kez Guggenheim Bursu aldı. Bunların ilkiyle gerçekleştirdiği ve uzun bestelerinden biri olan *Skies of America*, bir dörtlü ve senfoni orkestrası tarafından çalınmak için yapılmış bir çalışmadır. 1972'de Londra Senfoni Orkestrası'nın eşliğinde plağa alınan yapıtta, Coleman'ın 1970'lerin başlarında geliştirdiği bir kavram olan ve tonalitede değişıklik yapmaksızın dizi içinde modülasyona yer veren *harmelody* de kullanılır. Coleman 1970'lerin ortalarında Ornette Coleman Yedilisi'ni, daha sonra da elektrikli çalgıların kullanıldığı Prime Time adlı topluluğu kurdu. Bu topluluğun müziğinde rock, funk, *harmelody, rhythm and blues* kaynaştırılıyordu.

Coleman'ın üslubu yalnızca saksofonculari değil, bütün caz müzikçilerini etkilemiştir. A. B. Spellman'ın 1966'da *Four Lives in the Bebop Business* adıyla yayımlanan ve 1970'te *Black Music, Four Lives* adıyla yeniden basılan kitabında Coleman'ın yaşamöyküsüne yer verilmiştir.

Colenso, John (d. 24 Ocak 1814, St. Austell, Cornwall, İngiltere - ö. 20 Haziran 1883, Durban, Natal), Zulular a Hıristiyanlığı benimsetme çabalarıyla tanınan liberal Anglikan Natal piskoposu. Bu girişimleri sırasında verdiği bazı dinsel ödünler heretiklikle suçlanarak yargılanmasına neden olmuştur.

1846'da Norfolk'ta Forncett St. Mary Kilisesi papazlığına atandı. 1853'te Natal piskoposu oldu ve ölünceye değin burada kaldı. Katı bir mantıkçıydı; Hıristiyanlığı kabul eden Zulular ın soruları Eski Ahit'in ilk beş kitabında oluşan Tora'nın tarihsel gerçeklere uygunluğu konusunda kuşku duymasına yol açtı. Tora'nın o dönemdeki Yahudi yaşamının gerçeklere sadık bir tarihinden çok, sürgün sonrasında yazılmış sahte bir metin olduğunu, Tekvin'de görülen rakam tutarsızlıklarının da Kitabı Mukaddes'in tarihsel doğruluğuna gölge düşürdüğünü ileri sürdü. *Pentateuch and Book of Joshua Critically Examined* (1862-79; Tora ve Yeşu Kitabının Eleştirel İncelenmesi) adlı kitabında ortaya koyduğu bu görüşleri, günahkârların ebedi cezaya mahkûm olduğu yolundaki öğretiye karşı çıkması ve Zulular arasında yaygın olan çokeşliliğe göz yumması yüzünden 1863'te Cape Town piskoposu Robert Gray tarafından heretiklik suçlamasıyla yargılandı. Ertesi yıl suçlu bulunup mahkûm olduysa da 1865'te kilisenin İngiltere'deki Özel Danışma Kurulu'na bağlı adli komitesinin talebi üzerine serbest bırakıldı. Komitenin kararına göre kralın, bağımsız yasaları bulunan bir koloniye piskopos atama yetkisi olmadığı için kraliyet mahkemeleri Gray'in kararını yasal kabul edemezdi.

1866'da Colenso'nun piskoposluk gelirini alma hakkı onaylandı. Ama bu zaferlerinin fazla önemi olmadı. Güney Afrika'da krallığın üstünlüğü tanınmamaya başladı. Gray yasal yetkilerini yitirirken dinsel açıdan güçlendi. Güney Afrika'da kilise özerkliğini kazanınca, İngiliz piskoposlar 1869'da Colenso'nun görevine son verdiler. Yeni atanan piskoposun yanında kalan Colenso, sayıları gittikçe azalan yandaşlarına hizmet verdi. Zulu dilinde bir dilbilgisi kitabı ile bir sözlük yazdı. Yeni Ahit'i de bu dile çevirdi.

Coleophoridae (keseliguveler ya da torbalıgüveler), *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımından, tırtılı (larvası) torba gibi bir kılıf içinde yaşayan gece kelebekleri familyası.

Coleophora viadiflorella'nın larva kılıfı
William E. Ferguson

Gövdesi açık kahverengi, başı daha koyu renk olan tırtılları, elma, kiraz, huş ve söğüt ağaçlarının yapraklarıyla beslendikten sonra, tüm gövdesini kılıf gibi saran bir kese örer. Hem korunmaya, hem de yaprakların arasında gizlenmeye yarayan bu keseyi dallara, meyvelere, yapraklara ya da surgunlere düşey olarak asar ve yaprakları yemek için başını kılıftan dışarı çıkarır. Özellikle meyve ağaçlarına büyük zarar verebilen tırtıllar kış aylarını, yaprak, sürgün, ipek lifleri ve dışkıdan yaptıkları puro ya da tabanca gibi değişik biçimlerdeki bu kılıfların içinde geçirir. Erişkin kelebeklerin rengi genellikle soluk kahverengi ya da gridir. Uzun, saçak gibi tüylerle süslü olan kanatları sivri uçlu ve dardır; kanat açıklığı genellikle 12 mm'yi aşmaz.

Coleoptera *bak.* kınkanatlılar

Coleraine, Irlanda dilinde CUIL RAITHIN Kuzey Irlanda'da ilçe (*district*) ve ilçe merkezi kasaba. 1973'te kurulan ilçenin toprakları eskiden Antrim ve Londonderry illerine (*county*) yayılmıştı. Kasaba Bann Irmağının ağzına yakındır. Yörede bulunan İÖ y. 7000'den kalma çakmaktaşı aletler İrlanda'da ilk insan yerleşiminin kanıtını oluşturur. Irmağın doğu kıyısındaki asıl kasaba Diamond adlı meydandan dışa doğru ışınsal olarak yayılır. Bugünkü Coleraine 17. yüzyılda Ulster'in yerleşime açılması programı çerçevesinde Londonderry'de bir koloni kurmayı üstlenen City of London meslek örgütlerinin girişimleri sonucunda kuruldu. Bugün bir kara ve demir yolu kavşağı, Yeni Ulster Üniversitesi'nin de (kuruluşu 1965) merkezidir. Sentetik lif üretiminin yanı sıra tarımsal ürün işleme ve hafif makine sanayileri ile bir som balığı dalyanı vardır. Limanda küçük tekneler demirleyebilir.

İlçenin yüzölçümü 490 km²'dir. Batıdan Limavady, güneyden Magherafelt, doğudan Ballymoney ve Moyle ilçeleriyle, kuzeyden de Atlas Okyanusuyla çevrilidir. Batıdaki tepelik ve ormanlık toprakları, doğuda Bann Irmağı vadisine doğru alçalır. Doğu Coleraine ise zengin bir tarım bölgesidir. Burada arpa ekilir; kümes hayvanları ile domuz ve koyun beslenir. Bann Irmağının Atlas Okyanusuna döküldüğü noktanın kuzeydoğusunda yer alan Portrush ve Portstewart gözde tatil kasabalarıdır. Kıyı açıklarında da Skerries adıyla bilinen bir dizi kayalık vardır. Nüfus (1971) kasaba, 14.903; (1981 geç.) ilçe, 47.524.

Coleridge, Samuel Taylor (d. 21 Ekim 1772, Ottery St. Mary, Devonshire - ö. 25

Temmuz 1834, Highgate, Londra yakınları), İngiliz lirik şair, eleştirmen ve filozof. William Wordsworth ile birlikte yayımladıkları *Lyrical Ballads* (Lirik Baladlar) adlı yapıt, İngiliz romantizminin habercisidir. *Biographia Literaria* (1817; Edebi Yaşamöyküsü) adlı kitabı da, romantik dönemde İngiltere'de genel edebiyat eleştirisi alanında yazılmış en önemli yapıtlardan biridir.

Gençliği ve ilk yapıtları. Coleridge'in babası, Ottery papazı ve aynı bölgedeki ilkokulun müdürüydü. Coleridge çocukluğundan başlayarak kendini okumaya vermişti. 1781'de babasının ani ölümünden sonra Londra'daki Christ's Hospital'a girerek ortaöğrenimini tamamladı. 1791'de Cambridge Üniversitesi'ndeki Jesus College'a yazıldı. Lisede ve daha sonra üniversite öğrenciliği sırasında, özellikle düşsel öğelerin ağır bastığı kitapları yutarcasına okuyor ve önsezinin ağır bastığı felsefi görüşlere büyük bir ilgi duyuyordu. Üçüncü sınıfta okurken mali sıkıntılar yüzünden Londra'ya gitti ve Silas Tomkyn Comberbache takma

Samuel Taylor Coleridge
Bibliothèque Nationale, Paris

adıyla ağır süvari olarak askere yazıldı. Oradaki yaşama uyum gösterememesine karşın, dostları izini buluncaya değin durumuna katlandı; sonra ağabeylerinin orduya tazminat ödemesi üzerine yeniden üniversiteye başladı.

Geri döndükten sonra kabına sığamayan biri olmuştu. Fransız Devrimi çevresinde oluşan entelektüel ve siyasal hareketlilik, toplumun doğası üzerine yoğun ve zorunlu bir tartışmayı başlatmıştı. Kışkırtıcı bir kitapçık yayımlayan William Frend'in 1793'teki yargılanması, üniversitede olaylara yol açmıştı. Frend'i destekleyen öğrencilerin önderlerinden biri olan Coleridge, Fransız Devrimi'nin idealizmine zarar veren yıkıcı şiddeti önleyecek tasarılar üzerinde kafa yoruyordu; kendi kendine örgütlenecek küçük bir topluluk oluşturulacak ve çocukların eğitimi, mevcut toplumsal ilkelerden daha üstün ilkelere göre düzenlenecekti. Coleridge rastlantı sonucu şair Robert Southey ile tanıştı. Birlikte, Pennsylvania'da Susquehanna Irmağı kıyısında, "pantisokrasi" adını verdikleri bir şemaya göre, 12 erkek ve 12 kadından oluşacak bir topluluk kurmayı tasarladılar. Coleridge bu amaç uğruna bir daha dönmemek üzere Cambridge'den ayrılıp Southey ile birlikte Bristol'da halka açık konferanslar vermeye başladı. 1795'te Southey'nin de etkisiyle, yöredeki bir okul müdiresinin kızı olan Sara Fricker ile evlendi.

Southey bir süre sonra "pantisokrasi" tasarısından çekildi, Coleridge'i de, aslında sevmediği bir kadınla evli olarak bıraktı. Bir bakıma bu darbenin Coleridge'in yazarlığı üzerindeki etkisi hiçbir zaman silinmedi. Gene de düşünsel yaşamı bu dönemde olağanüstü bir gelişme gösterdi. Coleridge'in insan zihninin doğası üzerine giriştiği araştırmaya, 1795'te tanıştığı William Wordsworth de katıldı. İki şair birlikte, İngiliz edebiyatının en etkili yaratıcılık dönemlerinden birine adım attılar. Coleridge'in entelektüel coşkusu ve bütün insanlarda güçlü bir "yaşama bilinci" olduğu konusundaki inancı, Wordsworth'ü başından geçen son olayların yol açtığı ruhsal çöküntüden kurtardı ve (1798'de yayımlanacak olan) *Lyrical Ballads*'daki şiirlerinde açıkça görülen yeni doğa anlayışına varmasını sağladı.

Bu arada Coleridge, kalıplaşmış biçimlerden uzak, yeni bir şiir tarzı geliştirmekteydi. Şiire bir bütünlük kazandırmak amacıyla konuşma tonundan ve ritminden yararlanıyordu. Bu dönemde, öğrencilik yıllarında olduğu gibi önseziye dayanan felsefeyle ilgilenmeye başladı. Karşılaştırmalı din ve mitoloji yapıtlarını inceleyerek, Tanrı'nın birliği ve ruhun ölümsüzlüğü inancına dayanan bütün din ve mitoloji geleneklerinin (özellikle insan dehası olgusunda ifade bulan) evrensel bir yaşam bilincinden kaynaklanamayacağını araştırıyordu. Bu düşüncelerle yoğun biçimde ilgilendiği bir sırada, Somersetshire'daki Culbone yakınlarında ıssız bir çiftliğe çekildi ve (kendi belirttiğine göre hafif bir uyuşturucunun etkisi altında) "Kubla Khan" adıyla bilinen, gizemli şiir parçasını yazdı. Kendisinin bu şiirin konusu üzerine pek konuşmaması ve şiiri sonradan bir "psikolojik merak" ürünü olarak tanımlaması, büyük bir olasılıkla, son kıtada yer alan aşırı savlar yüzündendir. Burada, şairin bir tür güneş tanrısına dönüştüğü "mutlak deha" durumu betimlenir. Bazı eleştirmenler bu yapıtı anlamsız bir düş ürünü olarak görürken, bazıları insan dehasının karmaşık bir incelemesi olarak değerlendirmiştir.

Coleridge 1797-98 sonbahar ve kış döneminde yazdığı "The Rime of the Ancient Mariner" (İhtiyar Denizcinin Türküsü) şiirinde aynı tema öbeğini, daha az içe dönük bir biçimde ele almayı başardı. Bu en tanınan şiiri için balad biçimini seçmişti. Ana anlatı, bir albatrosu öldürerek yaşam ilkesine karşı suç işleyen bir denizcinin çektiği fiziksel ve ruhsal acıları işler; denizci bu acılar aracılığıyla, nasıl bir suç işlediğinin bilincine varır. Gemideki bütün arkadaşları ölmüş, tek başına kalmıştır ve rüzgâr olmadığı için hiçbir yere gidemez. Hareket, hatta zaman duygusunu yitirir. Yaşam ile hiçbir bağı kalmadığı için, artık bir cehennemdedir. Sonunda, bir raslantı sonucu karanlığın içinden altın bir ateş gibi ışıldayan su yılanlarının görünmesiyle denizcinin kalbinde bir sevgi doğar ve bu olay yaratıcılık sürecini yeniden başlatır. Denizci kısa bir an evrenin içsel birliğini görür; birbirleriyle uyum alışverişi içindeki bütün canlılar, kendi kökenlerini haykırırlar. Denizci ülkesine geri döndükten sonra da, yaşadıklarının etkisi altında kalır, ama en azından karabasandan kurtulmuştur; artık insan yaşamının bütün olağan süreçlerindeki yüce gönüllüğü ve mucizeyi kavrayan yepyeni bir bakış edinmiştir. Bu iki nitelik, canlılığı ve duyarlılığı çok güzel birleştiren şiirde yansır.

"The Rime of the Ancient Mariner" *Lyrical Ballads* kitabındaki ilk şiirdi; böylece Wordsworth'ün kitaba katkılarının belirgin bir özelliğini oluşturan, sıradan yaşam içindeki mucize duygusunu anlaşılır kılacak bir bağlam yaratılmak istenmişti. Kitap baskıdayken, Coleridge bu şiiri tamamlayıcı nitelikteki bir başka şiire başladı. "Christabel" adlı bu gotik baladda masum aşk ruhu ile ilişkiye geçen yalın enerjinin, günahtan arınabileceğini göstermeyi amaçlıyordu.

Sorunlu yıllar. 1798'in başlarında Coleridge kendini yeniden siyasal konuların içinde buldu. İsviçre Konfederasyonu devletleri Fransa'nın egemenliği altına girmişti. Olay, ideolojik açıdan büyük önem taşıyordu, çünkü Fransız hükümetinin, Devrim'in ilkelerine ters düşen bir biçimde, keyfi davrandığı ilk kez açık olarak görülüyordu. Coleridge üzüntüsünü, "France: An Ode" (Fransa: Bir Od) başlıklı bir şiirde dile getirdi.

Kendi özel yaşamında da bir bunalım döneminden geçiyordu; bütün başka işlerini bırakarak Shrewsbury'de bir Üniteryen papazı olmayı kabul etme noktasına gelmişti. Josiah ve Thomas Wedgwood kardeşlerin ona bir gelir bağlamaları üzerine, verdiği karardan vazgeçti ve bu yeni bağımsızlık fırsatından yararlanarak Almanya'ya bir gezi yaptı. Almanya o günlerde ilginç edebi ve zihinsel etkinliklere sahne oluyordu. Coleridge Göttingen Üniversitesi'nde derslere katıldı. Bu dersler ve okuduğu kitaplar, daha ileriki yıllarda bile İngiltere'de pek az bilinen Alman bilim dünyasındaki gelişmeleri öğrenmesine yardımcı oldu.

Coleridge İngiltere'ye döndüğünde, kendisini yeni zorluklar bekliyordu. William Wordsworth ve kız kardeşi Dorothy Wordsworth ile yakınlığı, karısı için uzun süreden beri tedirginlik kaynağı olmuştu. 1799'un sonuna doğru, Wordsworth'ün gelecekteki baldızı Sara Hutchinson'a âşık olunca, evliliklerindeki gerilim daha da arttı. Bir yandan da sağlığı bozuldu ve afyona daha bağımlı hale geldi. Bu arada ek gelir sağlamak için gazetelere siyasal yazılar yazıyordu. 1800'de Schiller'in *Piccolomini* (1800; *Piccolomini'ler*, 1947) ve *Wallensteins Tod* (1800; *Walenstein'ın Ölümü*, 1952) adlı oyunlarını çevirerek yayımladı. Gene de zamanının çoğunu, insan bilgisi üzerine yeni bir bakış edinebilme umuduyla, daha ileri düzeyde psikolojik araştırmalara ve kuramsal düşüncelere ayırıyordu. Bu dönemde ortaya koyduğu başlıca ürünler arasında, "Christabel" şiirinin yeni bölümü vardı. 1802'de Coleridge, evdeki mutsuzluğunun etkisiyle "Dejection: An Ode" (Keder: Bir Od) şiirini yazdı. Yapıt aslında, Sara Hutchinson'a gönderilmiş uzun bir manzum mektuptu. Mektupta Coleridge, sevgisiz bir aile yaşamından ötürü, entelektüel etkinlikleri bir kaçak gibi yaşamanın yıpratıcılığından yakınıyordu. Daha önce bazı şiirlerinde uyguladığı konuşma tekniğine başvurmuş ve o şiirlerinde kullandığı duyarlı ritim ve dize yapısını, içinde bulunduğu zihinsel çöküntüyü dile getirebilmek için bu şiirinde büyük bir ustalıkla işlemişti.

Coleridge, Sara'ya karşı duyduğu platonik aşk ile karısı ve çocuklarına bağlılığını bir arada yürütmeyi istiyordu. Wordsworth, Sara'nın kız kardeşi Mary ile evlendikten sonra, onlardan bu konuda yardım görmeyi umuyordu. Ama sağlığının gitgide daha çok bozulması üzerine, bir süre daha sıcak iklimli bir ülkede kalmaya karar verdi ve 1804'ün sonlarına doğru Malta vali vekilinin kâtipliği görevini kabul etti. Daha sonra, uzunca bir süre İtalya'da kalarak gezilere çıktıysa da, sağlığı düzelmedi. Ama Malta günleri, kendisiyle yeniden hesaplaştığı bir dönem olmuştu. Sonunda kesin olarak karısından ayrılmaya, bir süre için Wordsworth'lerle birlikte yaşamaya karar verdi.

Coleridge'in Malta'da geçirdiği süre, İngiltere'nin o günlerdeki dış politikasının temelindeki kararsızlığı anlamasını sağlamıştı. Wordsworth'ün gittikçe artan siyasal sorumluluk duygusuna kendisini kaptırarak *The Friend* adlı bir dergi çıkarmaya karar verdi. Dergide, siyasetçilerin ve benzer işlerle uğraşan kişilerin, beşeri olayları

düzenlerken başvurabilecekleri bir ilkeler toplamı sunmayı amaçlıyordu. Çeşitli mali sıkıntılara karşın dergi Haziran 1809'dan Mart 1810'a değin yayımlandıktan sonra, sekreterliği üstlenmiş olan Sara, Coleridge ile ilişkinin yarattığı gerilime dayanamayarak ağabeyinin Galler'deki çiftliğine çekilince kapandı. Sara'nın bu kararında, hem karısının hem de baldızının masraflarını karşılamak zorunda kalan Wordsworth'ün payı olabileceğini düşünen Coleridge, bu yüzden ona küstü ve çok geçmeden yeniden Londra'ya yerleşmeye karar verdi.

Bu olaydan hemen sonraki dönem, Coleridge'in yaşamının en karanlık dönemidir. Bir süre Londra'da kalarak acılarını dindirmeye çalışan Coleridge bu sırada çok az ürün verebildi. Afyon bağımlılığı da sürüyordu. Bu dönemden kalan yazılarında, kendine acımaya kadar varan aşırı bir duygusallık ve büyük bir mutsuzluğun yanı sıra, yavaş yavaş yeniden canlanmanın izlerine de rastlanır. Bu canlanışta, o günlerde Londra'da esen yeni bir havanın da katkısı vardı. 1811'de Galler prensi George'un kral naibi olmasıyla birlikte sanata karşı yeni bir ilgi uyanmıştı. Napoléon Savaşları'nın sona ermesiyle bu ilgi daha da güçlendi. Coleridge gözde biri olmanın ne demek olduğunu ilk kez bu yıllarda anladı. 1811-12 kışında Shakespeare üzerine verdiği bir dizi ders, geniş bir dinleyici kitlesinin ilgisini çekti. Yıllar önce yazdığı bir oyun olan *Osorio*, Drury Lane Tiyatrosu'nda *Remorse* (Vicdan Azabı) adıyla 1813'te sahnelendi. Ama bütün bu başarılar onu, insanlar için sevgi ve düş gücüne dayanan yeni bir yaşam anlayışı geliştirme yolunda William ve Dorothy Wordsworth ile birlikte yürüttüğü çalışmaların sona ermesinden duyduğu boşluğu dolduramadı.

Yaşamının son yılları ve son yapıtları. Coleridge huzura hiç beklenmedik bir biçimde kavuştu. 17. yüzyıl din adamı Başpiskopos Robert Leighton'ın Aziz Petrus'un Birinci Mektubu üzerine yazdığı yorumda, sevecenlik ile kutsallığın kendisini derinden etkileyen bir bileşimini buldu. Yorumda, yaşama karşı, onun benimseyebileceği bir tavır öneriliyordu. Bu keşif, Coleridge'in entelektüel ilgileri arasında kurduğu dengede önemli bir değişmeye yol açtı. Hıristiyanlık o zamana değin yalnızca dayanak noktalarından biriyken, birden "resmi" inancı olmuştu. Anglikan Kilisesi'nin 17. yüzyıla rastlayan en yetkin dönemiyle kendini özdeşleştirerek, hem çağının muhazakâr Hıristiyanları ile iletişim kurmayı (ve böylece, küçük bir dostlar topluluğundan bile gelse, her zaman gereksinme duyduğu toplumsal onaya kavuşmayı), hem de İngiliz Kilisesi'ne zihinsel ve duygusal açıdan yeniden canlılık kazandırmaya yarayabilecek bir Hıristiyanlık bireşimine ulaşma amacıyla daha önceki zihinsel araştırmalarını sürdürmesine olanak verecek sağlam bir dayanak noktası bulmayı umuyordu.

Zihinsel ve duygusal yaşamı için böyle bir temeli benimsemesi sayesinde kendisini özgür hissederek yeniden kapsamlı yapıtlar vermeye başladı. 1817'de şiirlerini *Sibylline Leaves* (Kehanet Yaprakları) adlı kitapta topladı. Ayrıca, kendi düşüncesinin geçirdiği evrimi ana çizgileriyle özetlediği ve Wordsworth'ün şiirlerinin kapsamlı bir eleştirisini geliştirdiği *Biographia Literaria*'yı yazdı.

Yeni oyunu *Zapolya* 1817'de basıldı. Aynı yıl Coleridge, yeni çıkacak olan *Encyclopaedia Metropolitana* için, *Prospectus* adlı yapıtında özetlediği, yeni bir sistematik taslağı çıkardı. Biraz da para kazanmak için girdiği bu etkinliklere karşın, sürekli bir işte çalışmaya ya da tasarladığı büyük yapıtıyla ilişkisi olmayan projelere pek yanaşmıyordu. Bu büyük yapıtında, Tanrı'nın yaratıcı "söz"ü olan *logos*'un, evrenin bilgisini elde etmekteki tek anahtar olduğunu kanıtlamayı umuyordu. Bu yapıtının elyazması taslakları sonradan bulunduysa da, bu büyük umutları ve savları doğrular nitelikte bilgilere rastlanmadı.

Bu yıllar, Coleridge'in daha düzenli bir yaşam sürdüğü yıllardı. 1824'te Kraliyet Edebiyat Derneği'ne üye seçilmesi ona, saygınlıktan başka bir de yıllık gelir sağladı. 1830'da *On the Constitution of the Church and State* (Kilisenin ve Devletin Oluşumu Üzerine) adlı kitabıyla Katoliklere özgürlük verilmesi konusunda ortaya çıkan tartışmaya katıldı. Bu kitabında kilise ile devletin, tıpkı bir sarmaşıkla ağaç gibi birbirlerine gereksinimi olduğunu öne sürüyordu. Kitabı Mukaddes'in her parçasının aynı derecede esin dolu olduğuna inanmanın gerekli olmadığını savunduğu bir başka yapıtı *Confessions of an Inquiring Spirit* (Araştıran Bir Ruhun İtirafları) ölümünden sonra yayımlandı.

Coleridge'in son yıllarında, yeğeni ve damadı Henry Nelson Coleridge, daha sonraki şiir derlemelerinin hazırlanmasına yardım etti ve onun ünlü sohbetlerini kaydetti.

Değerlendirme. Coleridge'in, çağdaşı edebiyatçılar üzerinde derin bir etkisi olmuştu. Charles Lamb, William Hazlitt ve Thomas De Quincey gibi Coleridge'i kişisel olarak tanıyan yazarlar, ona çok şey borçlu olduklarını kabul etmişlerdi. Coleridge'in şairler üzerindeki etkisi daha da derindi. Lord Byron, "Christabel"de örtük bir biçimde, "Kubla Khan"daysa açıkça dile getirilmiş olan enerji ve cazibe duygusunu kendisine yakın bulmuştu. 1819'da Coleridge'in Highgate yakınlarında bir yolda, bülbülün şarkısı üzerine yaptığı konuşmayı dinleyen John Keats, kısa süre sonra "Ode to a Nightingale"i (Bülbüle Od) yazmıştı. Keats bundan çok önce de, Coleridge'in konuşma şiirleriyle gündeme gelmiş olan biçim olanaklarını araştırmaktaydı. Coleridge ile hiç tanışmayan Percy Bysshe Shelley de, onun yazdıklarını büyük bir açlıkla okumuş ve onun sevdiği temalarla ilişkilendirilebilecek, önseziye dayanan bir metafiziği benimsemişti. Ayrıca Coleridge'in ilahiyat konulu yazılarındaki liberal tavır, o dönemde bu alana egemen olan kuru usçuluğa karşı gerekli bir karşı ses oluşturduğu için, özellikle ABD'de çok beğenilmişti. Yüzyılın sonuna doğru, Walter Pater ve Algernon Charles Swinburne gibi yazarların hayranlıkları, Coleridge'in şiirinin, duyumsal ve müzikal niteliklerini öne çıkaran "estetik" bir yorumunu gündeme getirmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Poems on Various Subjects* (1796; önemli değişikliklerle 2. bas., 1797; Çeşitli Konularda Şiirler), "Fears in Solitude" (1798; Yalnızlık Korkuları), "Frost at Midnight" (1798; Geceyarısı Kırağısı), "The Pains of Sleep" (1816; Uykunun Acıları).

Coleridge-Taylor, Samuel (d. 15 Ağustos 1875, Londra - ö. 1 Eylül 1912, Croydon, Surrey, İngiltere), 20. yüzyılın başlarında büyük ün kazanan İngiliz besteci.

Babası Batı Afrikalı bir hekimdi. Ama mesleğinde ilerleme çabaları ırkçı önyargılarla engellenince, oğlunu ve İngiliz eşini bırakarak ülkesine geri dönmüştü. Samuel beş yaşındayken keman çalmaya başladı. Croydon'da bir Presbiteryen kilisesinin korosuna katıldı. Bu kilisede H. A. Walters, onun gelişmesine yardım ederek 1890'da Kraliyet Müzik Yüksekokulu'na kabul edilmesini sağladı.

Coleridge-Taylor daha öğrenciyken birkaç *anthem* (İngilizce ilahi) bestelemişti; ama yaratıcı yeteneği çalgı için bestelediği yapıtlarda çok daha iyi ortaya çıkıyordu. 1896'da Croydon'da amatör bir orkestranın yönetmeni oldu. Karısı ve ikı çocuğunu geçindirmek için bir yandan da öğretmenlik, konuk şeflik ve resital çalışmaları yapıyordu. Ayrıca müzik şenliklerinin seçici kurullarında görev aldı. Aynı zamanda beste yapmayı da sürdürdü. Gloucester Şenliği'nde orkestra için yazdığı *La Minör Balad*'la (1898) ilk büyük başarısını kazandı. Bunu *Hiawatha's Wedding Feast* (1898; Hiawatha'nın Düğün Şenliği), *The Death of Minnehaha* (1899; Minnehaha'nın Ölümü) ve *Hiawatha's Departure* (1900; Hiawatha'nın Ayrılışı) adlarıyla solo, koro ve orkestra için yazdığı Longfellow üçlemesi izledi. Koro yapıtları ve *Keman Konçertosu*'yla (1911) birlikte daha birçok yapıtında Dvořák, Çaykovski ve Grieg'in etkilerinin yanı sıra, iyi bilip değerlendirdiği Siyah halk müziğinden gelen bir doğallık da izlenir. Coleridge-Taylor 1904, 1906 ve 1910'da çıktığı Amerika turnelerinde de büyük ilgi görmüştür.

Colet, Louise, eō REVOIL (d. 15 Ağustos 1810, Aix-en-Provence - ö. 9 Mart 1876, Paris, Fransa), yapıtlarının yanı sıra, döneminin önde gelen yazarlarıyla arkadaş olmasıyla da tanınan Fransız şair ve romancı.

Bir işadamının kızı olan Louise, 1834'te Hippolyte Colet adlı bir müzikçi ile evlendi

Louise Colet, Grégoire et Deneux'nün taş baskı çalışması
J P Zolo

ve 1836'da ilk şiiri "Fleurs du Midi"yi (Öğlen Çiçekleri) yayımladı.

Paris'teki salonu, edebiyat dünyasının en parlak kişilerinin, özellikle de sekiz yıl boyunca fırtınalı bir aşk yaşadığı Gustave Flaubert'in buluşma yeri haline geldi. Flaubert'in "Ilham Perisi" Madame Colet'ye yazdığı *Lettres* (Mektuplar) bu dönemin ürünüydü. İlişkilerinin sona ermesinden sonra Colet, sansasyon yaratan acı romanı *Lui*'yi (1859; O) yazdı. Colet'nin öbür dostları arasında şair Alfred de Musset ve Alfred de Vigny de vardı. Bir başka dostu filozof Victor Cousin resmi ilişkileri kanalıyla çeşitli ödüller kazanmasında ve emekli aylığı bağlanmasında ona yardımcı olmuştu. Colet'nin, *La Jeunesse de Mirabeau* (1841; Mirabeau'nun Gençliği) ve *Les Cœurs brisés* (1843, Kırık Kalpler) adlı iki romanı daha vardır. Şiir dalında en tanınmış yapıtları arasında *Penserosa* (1840), *Ce qui est dans le cœur des femmes* (1852; Kadınların Kalbinde), *Ce qu'on rêve en aimant* (1854; Aşkta Ne Düşlenir) ve *Le Poème de la femme* (Bir Kadının Dizeleri) yer alır.

Colette (AZIZE) (d. 13 Ocak 1831, Corbie, Fransa - ö. 6 Mart 1447, Gent; azizler listesine kabulü, 1807; yortu günü, 6 Mart), Azize Chiara tarikatında yenilikler yapan ve bu tarikatın kendi adıyla anılan kolunu kuran başrahibe.

Corbie Manastırı'nda bir marangozun kızı olarak dünyaya gelen Colette, 17 yaşında yetim kaldı. Fransisken tarikatına girerek manastır başkeşişinin verdiği bir hücrede yaşamaya başladı. Aziz Francesco'nun ona göründüğü ve Azize Chiara tarikatını eski sert kurallarına uygun biçimde yeniden düzenlemesi için yönlendirdiği söylenir. 1406'da karşı-papa XIII. Benedictus'u ziyaret edip desteğini alan Colette, Aziz Francesco'nun kendisine verdiği görevi yerine getirdi. Başlangıçta karşı çıkıldıysa da, yaptığı reform zamanla Savoie, Burgonya, Fransa, Flandre ve İspanya'da yayıldı; Colette'in ölümünden sonra daha da etkili oldu.

Colette, (Sidonie-Gabrielle) (d. 28 Ocak 1873, Saint-Sauveur-en-Puisaye - ö. 3 Ağustos 1954, Paris, Fransa), 20. yüzyılın ilk yarısının önde gelen Fransız kadın yazarı. Çoğunlukla aşkın haz ve acılarını işlediği

Colette, 1937
Charles Leirens - Black Star / EB Inc

romanlarında ses, koku, tat, dokunma gibi duyularla renkleri kusursuz bir biçimde canlandırmıştır. Burgonya'da bir köyde büyüyen Colette, şefkatli ve akıllı bir kadın olan annesinin etkisiyle "filizlenen, çiçeklenen ve uçan" şeylerin mucizevi dünyasına girmiş, dünyayı olduğu gibi kabul ederek, biraz saf, biraz kurnaz bir yaklaşım ve (romanlarının 50 yıl boyunca beğenilmesini sağlayan) keskin bir gözlemcilikle aşkı ve doğayı anlatmıştır. Yaşamındaki skandallara karşın bu başarısıyla, kadınlara çok ender verilen birçok unvanı elde etmiştir. Belçika Kraliyet Akademisi'ne (1935) ve Fransız Goncourt Akademisi'ne (1945) üye seçilmiş, Légion d'honneur nişanı ile onurlandırılmıştır.

Yirmi yaşındayken yazar ve eleştirmen Henri Gauthier-Villars'la evlendi. Onun aracılığıyla Paris'in kibar fahişelerinin dünyasını tanıdı. Onun yazarlık yeteneğini keşfeden Gauthier-Villars, "Claudine" dizisinin dört romanını (1900-03) kendi takma adı olan Willy imzasıyla yayımladı. Bu dizide Colette, serbest bir genç kadının anılarına yer veriyordu. Daha sonraki yıllarda masum bir yosmanın yarı otobiyografik serüvenlerinden vazgeçerek, hayvanların dünyasını duyarlı bir anlatımla ele alan kitaplar yazdı. Erkeklerin düş kırıcı dünyalarına karşı hayvanlarla dayanışma içine girmek istemişti. Ayrıca bitkilerin yaşamına karşı da animist bir sevgi beslemeye başladı.

1906'da boşandıktan sonra müzikhollerde sahneye çıktı. Bu avarelik yıllarında bağımsız bir kadın olarak var olma çabası, *La Vagabonde* (1910; *Avare Kadın*, 1957, 1965) ve *L'Envers du music-hall* (1913; Müzikhollerin İçyüzü) gibi kitaplarına esin kaynağı oldu. 1912'de, tiyatro günlüklerini ve öykülerini yayımlayan *Le Matin* gazetesinin genel yayın yönetmeni Henri de Jouvenel ile evlendi. Güzel bir hayvan öyküsü olan *La Paix chez les bêtes*'teki (1916; Hayvanlar Âlemihde Barış) Bel-Gazou'da, bu evlilikten olan kızını (d. 1913) canlandırdı.

Bütün bu yapıtları, *Mes Apprentissages* (1936; Çıraklık Yıllarım) adlı kitabında çıraklık yılları olarak nitelediği döneme aittir. Asıl başyapıtlarını 1920'den sonraki yıllarda ortaya koydu. Bunların bir bölümü I. Dünya Savaşı sonrasının hafif yozlaşmış gençliğini konu alır. *Chéri* (1920; *Cicim*, 1955, 1991) ve *La Fin de Chéri*'de (1926; Cicimin Sonu) ahlaksız bir genç adamın kendinden daha yaşlı bir kadınla ilişkisini, *Le Blé en herbe*'de (1913; Yeşeren Buğdaylar) gençlerin aşkla duyarlı ve acı bir biçimde tanışmalarını anlatır. Daha başka yapıtlarında ise yüzeysel aşk ilişkilerinin hazlarını ve düş kırıklıklarını bir yana bırakarak, büyülü çocukluk yıllarının kırsal dünyasına geri döner. *La Maison de Claudine* (1922; *Claudine'in Evi*, 1960) ve *Sido* da (1930) çocukluk yılları üzerine şiirsel düşüncelerdir.

Colette, Jouvenel'den boşandıktan bir yıl sonra 1935'te yazar Maurice Goudeket ile evlendi. Ama bu mutlu evlilik II. Dünya Savaşı'nda kocasının Gestapo tarafından hapsedilmesiyle sona erdi. Goudeket'den geriye kalan, Colette'le birlikte geçirdikleri yılları anlatan anıları *Près de Colette* (1955; Colette'in Yanında) oldu.

Colette'in daha sonraki yapıtlarının konuları çok çeşitlidir. *La Chatte* (1933; *Dişi Kedi*, 1954, 1991) ve *Duo*'da (1934; İkili) kıskançlık ele alınmıştır. *Gigi* (1944), iki ablası tarafından kibar fahişe olmak üzere yetiştirilen bir kızın öyküsüdür. Hem sahneye, hem sinemaya uyarlanmış, ayrıca müzikal filmi de (1958) çok tutulmuştur.

Mizah dolu ve duyarlı bir gerçekçi olarak Colette, kadının var oluşunu incelemiş, koca avcısı ya da yaşlanmış ve gözden düşmüş metres gibi geleneksel kadın tiplerini eleştirel olmayan bir gerçekçilikle ele almıştır. Daha çok novella türünde ürün vermiştir. İnceliklerle doğal bir anlatımı birleştiren, sezgisel kavrayış ve tensel hazlarla örülü bir üslup yaratmıştır. Yaşamının son dönemlerinde bir efsane kişisi haline gelmiştir. 1949'dan sonra eklem iltihabı yüzünden kötürüm olmuş, son günlerini Paris'i tepeden gören Palais-Royal'deki dairesinde, herkesten uzak, çok sevdiği kedilerinin arasında geçirmiştir.

La Retraite sentimentale (1907; *Hissi İnziva*, 1958 / *Uzaktan*, 1959 / *Duygusal Sürgün*, 1991) adlı kitabı da Türkçeye çevrilen yapıtları arasındadır.

Coleus *bak.* kolyoz

Coligny, Gaspard II de, CHÂTILLON SENYÖRÜ (d. 16 Şubat 1519, Châtillon-sur-Loing - ö. 24 Ağustos 1572, Paris, Fransa), Fransa amirali ve Din Savaşları'nın (1562-98) ilk yıllarında Huguenot'ların önderi.

Châtillon komutanı I. Gaspard de Coligny ile Louise de Montmorency'nin oğluydu. Yirmi iki yaşında saraya girdi ve Guise 2. dükü François de Lorraine'le dostluk kurdu. 1544'teki İtalya seferine katıldı; daha sonra da piyade orgeneralliğine getirildi. 1552'de Fransa amirali olduktan sonra İspanyollara karşı savaştı ve iki yıl onların elinde tutsak kaldı.

1555'te güvenlik içinde bir koloni kurmaları için Huguenot'ların Brezilya'ya gönderilmeleri tasarısından yana çıktıysa da, Reform'u desteklediğini 1560'a değin resmen açığa vurmadı. O yıl akrabası Montmorency'nin korumasına girdi; kendisi de Fransa'daki dindaşlarını korumaya başladı. Huguenot'lara dinsel hoşgörü isteminde *chancelier* (adalet bakanı) Michel de L'Hospital'in ve bir süre için de Catherine de Médicis'nin desteğini kazandıysa da güçlü Guise ailesinin düşmanlığını üstüne çekti. Coligny'nin mezhep değiştirmesi daha çok siyasal nedenlere dayanıyordu. Kalvenci düşünceyi benimsiyor, ama Protestanlığı

Gaspard de Coligny (ortada) ve kardeşleri, oymabaskı; Condé Müzesi, Chantilly
Giraudon

temelde düzen, disiplin ve adaleti sağlamanın aracı olarak görüyordu.

1562'de başlayan iç çatışmalara biraz duraksamayla katıldı. En iyi komutanlardan biri değildi, savaştan hiç hoşlanmazdı. Condé 1. prensi Louis de Bourbon'un 1569'da ölmesi üzerine Huguenot'ların tek önderi haline geldi. Moncontour'da ağır bir yenilgiye uğramasına karşın (Ekim 1569), Güney Fransa'da bir ordu topladı ve Yukarı Sen Vadisine kadar ilerleyerek karşıtlarını Saint-Germain Antlaşması'na (Ağustos 1570) zorladı. Barış Huguenot davasına büyük yarar sağladı.

1571'de saraya dönen Coligny, IX. Charles'ın gözüne girdi ve kralın politikaları üzerinde önemli ölçüde etkili olmaya başladı. Felemenk'te İspanyollara karşı birlikte savaşmak üzere Fransız Katolikleriyle Huguenot'lardan bir ordu kurulmasını önerdi. Böylelikle Huguenot'ların Fransa'ya hizmet etmelerine olanak sağlamayı ve krallıktaki konumlarını güvenceye almayı umuyor, İspanyolların Flandre'dan sürülmelerine ise ancak ikinci derecede önem veriyordu. Bu başarıyla ayrıca krala daha da yakınlaşacağını düşünüyordu.

Catherine de Médicis ile Guise ise müttefikleri İspanya'yla savaşa tutuşmak istemiyor ve kral üzerindeki etkilerini yitirmekten korkuyorlardı. Catherine'in kışkırtmasıyla 22 Ağustos 1572'de Paris'te Coligny'ye karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu. IX. Charles onu ziyaret ederek çok yönlü bir soruşturma açmaya söz verdi. Suikasttaki rolünün açığa çıkacağını anlayan Catherine, oğlu IX. Charles'ın vehimli oluşundan ve dengesizliklerinden yararlanarak Huguenot'ların misillemede bulunmak üzere kendisine komplo düzenlediklerini söyledi. Bir öfke nöbetine tutulan IX. Charles aralarında Coligny'nin de bulunduğu Huguenot önderlerinin katledilmeleri buyruğunu verdi ve Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı(*) başladı.

24 Ağustos'ta şafak vaktinde Henri de Guise'in paralı askerleri Coligny'ye evinde saldırıp onu ağır biçimde dövdükten sonra pencereden aşağı attılar; daha sonra da

Guise'in uşaklarından biri tarafından kafası kesildi.

Colijn, Hendrikus (d. 22 Haziran 1869, Haarlemmermeer, Hollanda - ö. 16/18 Eylül 1944, Ilmenau, Almanya), Hollandalı devlet adamı ve Karşıdevrimci Parti'nin (ARP) önderi. Başbakanlık döneminde (1933-39) ekonomik bunalıma karşı izlediği tutucu ekonomi politikalarıyla geniş destek görmüştür.

Açe Savaşı (1873-1904) sırasında Sumatra'nın kuzeyinde sömürge ordusunda askerlik yaptı. Daha sonra sivil yönetici olarak burada kaldı. Yönetim yapısının örgütlenmesine ve kauçuk plantasyonlarının düzenlenmesinde görev aldı. 1909'da katı Kalvenci ARP'ın üyesi olarak parlamentoya girdi ve savaş bakanı (1911-13) oldu. Bir askeri kalkınma programı başlattı ve 1911'de Vlissingen'de yeni bir istihkâm oluşturarak kıyı savunmasını güçlendirdi. 1914-22 arasında, sonradan Royal Dutch Petroleum Company (Shell) adını alan şirketin yöneticiliğini yaptı. 1922'de ARP'ın önderi ve partinin gazetesi *De Standaard*'ın yayın yönetmeni olarak Abraham Kuyper'in yerini aldı.

Charles-Joseph-Marie Ruys de Beerenbrouck hükümetinde maliye bakanlığı görevi sırasında (1923-25), hükümet harcamalarını kısmaya yönelik politikalar uyguladı. Ama Endonezya'daki çıkarlar açısından deniz kuvvetlerinin geliştirilmesini savundu. 1925 ve 1926'da kısa bir başbakanlık döneminden sonra 1933'te yeniden bu göreve geldi. Genel yaşam düzeyinin düşürülmesine yönelik bir "uyum sağlama" politikasını izleyerek, devalüasyonu erteleme yoluna gitti. Katolik bloku koalisyon hükümetinden uzaklaştırması üzerine, Temmuz 1939'da istifaya zorlandı. 1940'taki Alman işgalinden sonra *De Standaard*'ın yönetmeni olarak Hollanda'da kaldı. Temmuz 1941'de tutuklandı ve son yıllarını Nazilerin gözetimi altında geçirdi.

Colima, Meksika'nın ortabatı kesiminin Büyük Okyanusa bakan kıyısında küçük eyalet. Batıdan ve güneyden Büyük Okyanus, kuzey ve kuzeydoğudan Jalisco ve doğudan Michoacán eyaletleriyle çevrilidir. Kıyıdan 800 km açıktaki Revillagigedo Adaları ile birlikte yüzölçümü 5.191 km²'dir. Büyük bölümü dar kıyı düzlüklerinde yer alan eyaletin toprakları kuzeydoğuda volkanik Sierra Madre eteklerine doğru yükselir. Topraklarını akaçlayan Armería ve Coahuayana ırmaklarından sulamada yararlanılır. Colima, topraklarının verimliliğine karşın ulaşım yetersizlikleri yüzünden gelişememiştir. İklimi sıcak ve nemli, dağlık yörelerde ise daha kuru ve sağlığa elverişlidir. Ekonomi tarıma dayalıdır. Yüksek yörelerde hayvancılık yapılır; şekerkamışı, pirinç, mısır, palmiye yağı ve Meksika'nın en iyi kahvesi olduğu söylenen dağ kahvesi yetiştirilir. Demir, bakır ve kurşun yatakları vardır. Kıyıdaki Cuyutlán'da tuz elde edilir. México ve Guadalajara'dan gelerek eyalet merkezi Colima'dan Manzanillo liman kentine ulaşan kara ve demir yolları eyaleti kat eder. Balıkçılığı ve plajları ile tanınan Manzanillo, Büyük Okyanus kıyısında önemli bir tatil kentidir. Nüfus (1990 geç.) 424.656.

Colines, Simon de (d. 1450 - ö. 1546), Fransa'da italik harfleri ilk kez kullanan matbaacı. Paris'in önemli yayınevlerinden birinin kurucusu olan Henri Estienne'in ortağı olarak çalışmıştır.

Estienne'in 1520'de ölmesinden sonra Colines onun eşiyle evlendi ve Estienne'in oğlu I. Robert'in 1526'da baba mesleğine başlamasına değin basımevinin yönetimini üstlendi. Ondan sonra da çalışmalarını, kurduğu kendi basımevinde sürdürdü. 1528'de italik harfleri kullanmaya başladı. Pek çok Yunan ve Latin klasiğini yayımladı. Estienne firmasının bilimsel yayın alanını, doğa bilimleri, kozmoloji ve astroloji konularını da katarak genişletti.

Aziz Augustinus'un *Sylvius*'u için sonradan Garamond harflerinin türetildiği Roma yazı karakterini hazırladı (1531). 1525'te süslemelerini Geoffroy Tory'nin yaptığı *Grandes Heures de Simon de Colines* (Simon de Colines'in Büyük Anları) adlı ünlü yapıtını yayımladı.

college, genellikle ortaöğrenim sonrası eğitim veren öğrenim kurumu. Birden çok anlamda kullanılan sözcük Latince *collegium*'dan(*) gelir ve zaman zaman ortaöğrenim kurumu anlamını taşır. 14. yüzyılda İngiltere'de kurulan Winchester College ile Eton College gibi 1539-1773 arasında Cizvitlerin Katolik ülkelerde ve sömürgelerde kurduğu *collegium*'lar, Fransa'da Napoléon sonrası dönemde merkezi hükümete bağlı *lycée*'lerin (lise) bulunmadığı yerlerde belediyelerin kurduğu *collège*'ler ve 19. yüzyıldan başlayarak özel ortaöğrenim kurumları olarak Türkiye'de kurulan kolejler (*bak.* lise) buna örnektir.

Ortaçağın sonlarından başlayarak Avrupa ülkelerinde üniversite öğrencilerini barındıran *college*'lar kuruldu. Bunlardan Paris, Oxford ve Cambridge üniversitelerinde kurulanlar çok gelişti. Daha 13. yüzyılda her üç üniversitede de *college*'lar kurulmuş, Paris'te Sorbonne, Oxford'da Merton ve Cambridge'de Peterhouse önem kazanmıştı. 15. yüzyıl başında hemen hemen bütün üniversite öğrencileri *college*'larda yaşıyor, kitaplık ve bilimsel araçlardan yararlandıkları gibi düzenli maaş, zaman zaman da kürsü verilen bir öğretim kadrosuyla mezuniyet sınavlarına hazırlanıyordu. Sonunda *college*'lar eğitimi tümüyle üstlendi; üniversitede kürsüsü olan profesörlerin işlevi ise çeşitli *college*'larda yetiştirilmiş öğrencilere sınav vermekle sınırlandı.

Paris ve Avrupa kıtasının başka yerlerindeki *college*'lar Fransız Devrimi ve Napoléon dönemlerinde ortadan kalktı. Oxford ve Cambridge'dekiler korunduysa da eğitim kadrolarıyla kaynaklarını hem kendi aralarında, hem de üniversitelerle paylaşmaya başladılar. Günümüzde İsveç'teki *nation* ve İspanya'daki *colegio*'lar eski sistemin sağladığı bazı olanaklardan yararlanma yolunda çağdaş girişimler olarak görülebilir.

Dublin Üniversitesi ile Trinity College 1591'de kuruldu ve başka *college* kurulmadığından iki kurum neredeyse bütünleşti. Kurumun biraz uzağındaki Magee College da sonradan üniversiteye bağlandı.

19. yüzyıl İngiliz eğitim sisteminde *college*'lar öğrenciyi yetiştirir, üniversite ise sınava alıp diploma verirdi. 1820'lerde Londra'da iki *college*, 1836'da ise buralarda yetiştirilen öğrencilere diploma veren Londra Üniversitesi kuruldu. Çoğu birbirine uzak birçok başka *college*'ın öğrencileri de diploma sınavları için bu üniversiteye bağlandı. 1837'de öğrencilerin kalabileceği yurtlardan ve dersliklerden oluşan çeşitli *college*'larıyla Oxford'u örnek alan Durham Üniversitesi kuruldu; sonradan bir bölümü sömürgelerde olmak üzere başka yerlerdeki bazı *college*'lar da Durham Üniversitesi'ne bağlandı. 1850'lerde İrlanda'da Katolikler üniversite *college*'ları kurdular; 1908'de İrlanda Ulusal Üniversitesi kurulana değin buralarda yetişen öğrenciler diploma sınavlarına var olan üniversitelerde giriyorlardı. *College*'lardan başka üniversiteler de kurulmakla birlikte 1879'dan sonraki İngiliz üniversitelerinde genellikle bu model benimsenmedi, yeni kurulanlara da günlük dilde "kırmızı tuğla" üniversiteler dendi. İskoçya'daki dört üniversitenin ikisinde *college* yoktur.

Kanada'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki eyaletleriyle Ontario'da 18. yüzyıl sonlarından beri *college*'lar vardır, ama ülkenin İngilizce konuşulan kesimindeki *college*'ların çoğu çeşitli üniversitelere bağlıdır. 19. yüzyılda Kap Kolonisi'nde kurulan *college*'ların çoğu sonradan üniversite oldu. Avustralya'da 19. yüzyılda kurulan üniversitelerde *college*'lar yoktu, ama ülkede lisans diploması veren yüksek öğretmen okullarıyla bazı yükseköğrenim kurumları *college* adıyla anıldı. Yeni Zelanda'da benzer bir öğretmen okulu dışındaki tek *college* bir üniversiteye bağlıdır. Afrika'daki İngiliz sömürgelerinde bağımsızlıktan önce çoğunlukla yalnızca *college*'lar vardı. Bağımsızlıktan sonra ise çoğu Londra Üniversitesi'ni örnek alan üniversiteler kuruldu.

ABD'de *college* terimi, lisans diploması veren dört yıllık yükseköğrenim kurumları ya da iki yıllık bir öğretimden sonra sertifika veren *junior college, community college* gibi okullar için kullanılır. Dört yıllık *college* bağımsız ya da yönetim açısından bir üniversiteye bağlı olabilir. Ama ABD'de yalnızca bir dalda lisans diploması veren kuruluşlara üniversite denebildiği gibi, birden çok düzeyde diploma veren kurumlara *college* dendiğine de rastlanır. Meslek ya da lisansüstü diploması veren üniversite bölümleri genellikle *school* (okul) ya da *graduate school* (lisansüstü okulu) adını taşır. Enstitü sözcüğü ise çoğunlukla mühendislik diploması veren kurum adlarında yer alır.

1783'te ABD'de lisans diploması verebilen dokuz *college* vardı; bunlar resmen değilse de üniversite adıyla anılıyordu. Bağımsızlıktan sonra eyaletlerde bu *college*'ları andıran üniversiteler kuruldu; eyaletlerin eski kurumları yeniden düzenleme girişimi ise verilmiş beratların bir sözleşme niteliği taşıdığı gerekçesiyle 1819'da ABD Yüksek Mahkemesi tarafından engellendi. Kurulan çok sayıdaki özel *college* ve üniversitenin çoğu sonradan kapandıysa da bir bölümü varlığını sürdürdü. *College* adıyla çeşitli yükseköğrenim kurumları, özellikle de öğretmen ve tarım yüksekokulları da kuruldu. 1861'de Yale College'da lisansüstü diploma verilmeye başladı; lisans ve lisansüstü öğrenim de ayrıldı. 1865'te New York eyaletindeki Ithaca'da kurulan Cornell Üniversitesi farklı düzeylerde öğrenim için ayrılmış *college*'lardan oluşan ilk üniversite oldu. Johns Hopkins Üniversitesi'nin kurucuları ise alışılmış biçimde ders verme zorunluluğu olmayan profesörlerin araştırmaları yönettiği Alman modelinden etkilenmişti. 1874'te kurulduğunda üniversitenin yönetsel olarak ayrılmış bir *college*'ı, bir de lisansüstü okulu vardı; lisansüstü okuluna daha sonra bir tıp okulu eklendi. Çok geçmeden birçok eyalet üniversitesi Johns Hopkins'i örnek aldı; 1890'larda Yale ve Harvard gibi başka *college*'lar da aynı modeli benimsedi. Tayvan Ulusal Üniversitesi gibi Batı dünyası dışındaki birçok kurum da Johns Hopkins modeline göre kuruldu.

Fransa'da öncülleri 1518'lere uzanan Collège de France(*) ise diploma vermeyen bir yükseköğrenim kurumudur. Québec'teki *collèges classiques* orta ve yükseköğrenim veren üniversitelere bağlı kurumlardır. Almanya'da programında teknik konularda derslere yer veren bazı kurumların adında da *Kollegium* sözcüğüne rastlanır.

Collège de France, Paris'te devletçe desteklenen araştırma ve yetişkinler için yükseköğrenim kurumu. I. François tarafından 1530'da kuruldu. Yunanca, Latince ve İbranice öğretimini amaçladığından başlangıçta Collegium Trilinguae (Üç Dilde Yükseköğrenim Kurumu) adıyla anıldı. Programı seçkin bilim adamlarının akademik unvan gözetilmeden, kendi uzmanlık alanlarında verdiği ders ve konferanslardan oluşur. Profesörlük kadroları sürekli değildir. Eğitimde ağırlık verilecek alanlar bir ölçüde zamanın gereksinmelerine göre saptanır. Collège de France diploma ya da sertifika vermediği gibi kayıt olma ve harç ödemeyi de gerektirmez. Kurumda Jules Michelet, Ernest Renan, Henri Bergson, Paul Valéry ve Claude Lévi-Strauss gibi birçok ünlü ders vermiştir.

collegia pietatis (Latincede "Tanrı'ya bağlılık toplulukları"), Hıristiyanların, dinsel yapıtları ve kutsal metinleri incelemek üzere bir araya geldikleri kapalı toplantılar. Kavramı ilk kez Strasbourg'da Jean Calvin'le birlikte çalışan Alman Protestanı Martin Bucer ortaya attı. Bir yüzyıl sonra Philipp Jakob Spener bu uygulamayı yeniden canlandırdı. Amacı, kilisenin yozlaşmasına karşı çıkmak, Kitabı Mukaddes öğrenimi, manevi alıştırma ve bireysel ibadet çevresinde gelişen bir reform programı uygulamaktı. Bu uygulama birçok Alman devletinde dinsel bir canlanmaya yol açarak kilisenin yanı sıra bütün toplumu etkiledi. Tanrı'ya bağlılık (Latince *pietatis*) temeline dayalı bir yaşam biçimini benimsedikleri için Spener ve yandaşlarına "Pietistler" adı verildi.

collegium, çoğul COLLEGIA. Roma hukukunda ortak bir iş yapmak üzere bir araya gelen insanların oluşturduğu topluluk. Ortaçağda bu terim loncalardan, Kutsal Roma-Germen imparatorunu seçen kurullara kadar çok çeşitli kurumlar için kullanılmıştır. Bu dönemde Bologna'da öğrenci topluluğuna *üniversitas*, öğretim kadrosuna *collegium* denmiş, bazı öğrenciler ise gene *collegium* adı verilen yerlerde yaşamaya başlamıştı. Ortaçağın sonlarında terim çoğu Avrupa üniversitesinde lisans ve lisansüstü öğrenim gören öğrencilere ayrılan kalacak yer anlamına geliyordu. Yükseköğrenim kurumlarına verilen *college* adı Latince *collegium* sözcüğünden gelir.

Collett, (Jacobine) Camilla, eö WERGELAND (d. 23 Ocak 1813, Kristiansand - ö. 6 Mart 1895, Kristiania [bugün Oslo], Norveç), romancı ve kadın hakları savunucusu. Kadınların konumuna eleştirel bir bakış getiren ilk Norveç romanını yazmıştır. Roman, kadın özgürlüğü konusunun en çok gündemde olduğu 19. yüzyıl sonlarında İbsen, Bjørnson, Jonas Lie ve Alexander Kielland gibi yazarları da etkilemiştir.

Collett, Norveç'in sevilen şairlerinden Henrik Wergeland'ın kızıydı. Gençliğinde babasının en büyük rakibi J. S. Welhaven'e âşık oldu. Ama bu aşk mutsuz bir biçimde sonuçlandı. Collett'in sonradan evlendiği Peter Jonas Collett, yazma konusunda onu yüreklendirdi.

Collett, kocasının, annesiyle babasının ve erkek kardeşinin birbirini izleyen ölümlerinin ardından yazdığı *Amtmandens døttre* (1854-55; Valinin Kızı) adlı romanıyla büyük ün kazandı. Bu yapıtta, iki cins arasında var olan eşitsizliğe ve ataerkil egemenliğe dayalı geleneksel evlilik ve yuva kavramlarına saldırıyordu. Daha ılımlı bir havadaki ikinci romanı *I de lange nætter*'de (1862; Uzun Gecelerde) çocukluk ve gençlik anılarına yer vermişti. Bundan sonraki yapıtlarında kadınların toplumsal ve bireysel yönden özgürleşmesi konusuna ağırlık verdi.

Collier, Arthur (d. 12 Ekim 1680, Langford Magna, Wiltshire, İngiltere - ö. Eylül 1732), idealist filozof ve ilahiyatçı.

Öğrenimini Oxford'da Pembroke ve Balliol College'da tamamladıktan sonra 1704'te Langford Magna'da papaz oldu. İdealist düşünür George Berkeley gibi Collier de zihnin kavramlarından bağımsız bir dış dünyanın varlığını yadsıyordu. Başlıca yapıtı *Clavis Universalis*'te (1713; Evrensel Anahtar) dışımızdaymış gibi algılanan her nesnenin gerçekten dışımızda olduğu sonucuna varılmaması gerektiğini, çünkü zihnin dışındaymış gibi gözüken bazı nesnelerin (örn. sanrı) aslında zihnin içinde olduğunu ileri sürdü. Ona göre, görülen ve imgelenen nesne arasındaki ayrım, görülen nesnenin bir dışsallık niteliği taşımasında değil, imgelenen nesneye göre daha canlı algılanmasında yatıyordu. Bu ayrım, görülen nesnenin algılayan özneden bağımsız varlığını tanıtlamak için yetersizdi.

Collier savını daha da ileri götürerek, zihnin dışında var olan bir dünya düşüncesinin kendi içinde çelişik olduğunu savundu. Ona göre, insanın algıladığı nesneler, yalnızca onun zihniyle ilişkisi içinde vardı. Zihin, içerdiği düşüncelerin nedeni değildi ama dış dünyadaki nesnelerin var oluşu, algılayan öznenin zihinsel durumuna bağımlıydı. Dolayısıyla Collier, dış nesnelerin varlığını yadsımıyor, yalnızca o nesnelerin zihinden bağımsız bir var oluş taşıdığı görüşüne karşı çıkıyordu. Collier'e göre, her şeyin ancak tek ve en yüce töz olan Tanrı'ya bağımlılığı ölçüsünde var olduğunu kavrayabilmek için bu yaklaşım zorunluydu. Yayımlanmayan "Confession" (1709; İtiraf) adlı çalışmasında özetlediği metafizik görüşlerini *A Specimen of True Philosophy* (1730; Gerçek Felsefenin Bir Modeli) ve *Logology* (1732; Söz Bilimi) adlı yapıtlarında ilahiyat bağlamında dile getirdi.

Collier, Jeremy (d. 23 Eylül 1650, Stow by Quy, Cambridgeshire - ö. 26 Nisan 1726, Londra, İngiltere), 1689'da III. William ile II. Mary'ye bağlılık yemini etmeyi reddeden İngiliz din adamlarının piskoposu. İngiliz tiyatrosundaki ahlaki yozlaşmaya yönelik saldırılarıyla da tanınır.

1669'da Cambridge'de Caius College'a gitti. 1677'de papaz rütbesini aldı. Dul Dorset kontesinin maiyetinde rahip olarak görev yaptı. 1679'da Bury St. Edmunds yakınlarındaki Ampton'ın bölge papazı oldu. 1685'te Gray's Inn'de vaazlar verdi, ama daha sonra görevinden ayrıldı ve II. James'i destekleyen bir broşür yazdığı gerekçesiyle Newgate'e gönderildi. Bir süre yargılanmadan tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. James ile yazışmalarında devlete ihanet ettiği kuşkusuyla Kasım 1692'de yeniden hapsedildi, ama 10 gün içinde serbest bırakıldı. 1696'da, III. William'ı öldürme girişiminde bulunmaktan idama mahkûm edilen Sir John Friend ile Sir William Parkyns'in günahlarını bağışlayarak büyük cüret gösterdi. Tutuklanmamak için kaçtı ve bir süre yasadışı yaşadı. Siyasal fırtına dinince yeniden Londra'ya döndü.

Ünlü yapıtı *A Short View of the Immorality and Profaneness of the English Stage*'de (1698; İngiliz Tiyatrosundaki Ahlaksızlığa ve Dine Saygısızlığa Karşı Bir Bakış) Wycherley, Dryden, Congreve, Vanbrugh ve D'Urfey'i ahlaksızlık, dine saygısız bir dil kullanmak, ruhban zümresine hakaret ve yozlaşmayı sevimli göstererek kamu ahlakını zayıflatmakla suçladı. Bunu izleyen karşılıklı yazışma savaşı 1726'ya değin dönem dönem canlanarak sürdü.

Collier, 1713'te aynı görüşleri paylaşan grubun yaşayan tek piskoposu George Hickes tarafından piskoposluğa getirildi. *Reasons for Restoring Some Prayers* (1717; Bazı Duaları Düzeltme Nedenleri) adlı yapıtında Anglikan komünyon ayininde bazı törenlerin yeniden uygulanmasını önerdi. Konuyla ilgili tartışmalar grup içinde bölünmelere yol açtı ve sonuçta grubun dağılmasına neden oldu.

Collier's Encyclopedia, 24 ciltlik genel kültür ansiklopedisi. İlk kez 1950'de ABD'de basıldı ve sürekli yenilendi. Orta ve yükseköğrenim programları düzeyine yönelik saygın bir yapıttır. Son 10 yılda daha bilimsel bir nitelik kazanan ansiklopedinin rahat okunur ve özlü bir üslubu vardır. Maddelerinin çoğu dünyaca ünlü bilim adamlarınca yazılmıştır.

Collings, Jesse (d. 9 Ocak 1831, Littleham-cum-Exmouth, Devon - ö. 20 Kasım 1920, Edgbaston, Birmingham, Warwickshire, İngiltere), İngiliz siyasetçi, eğitim ve tarım reformcusu. "Bir buçuk dönüm tarla

Collings
BBC Hulton Picture Library

ve bir inek" sloganıyla özetlediği toprak reformu politikasıyla tanınır.

Birmingham'daki bir ticaret şirketinin ortaklarından olan (1864-79) Collings, belediye reformu programına yardımcı olduğu Joseph Chamberlain'dan sonra, 1878'de belediye başkanlığına seçildi. 1880'de Avam Kamarası'na girerek 1918'e değin parlamenterlik yaptı. Bu arada yerel yönetim bakanlığı parlamento sekreterliği (1886) ve içişleri bakanlığı müsteşarlığı (1895-1902) görevlerinde bulundu.

1869'da mezheplerden bağımsız, parasız ilkokulların açılmasını savunan etkili bir kurum olan Ulusal Eğitim Birliği'nin sekreterliğine getirildi. Ardından Kırsal Emekçiler Birliği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Joseph Arch'ın Ulusal Tarım İşçileri Sendikası'nda mütevelli heyeti üyesi oldu. Tarım işçilerinin çiftliklerde pay sahibi olmasını ve tarımsal bölgelerde mesleki eğitim verilmesini savundu. 1884'te Kraliyet Konut Komisyonu'na atandı. 1919'da çıkarılan Arazi Yasası'nda düşüncelerinin çoğuna yer verildi.

27 Ocak 1886'da İrlanda'yla ilgili bir baskı yasası tasarısına İngiliz küçük toprak sahipleri lehine bir madde eklenmesini sağlayarak Muhafazakâr Lord Salisbury hükümetinin düşmesine neden oldu. İki ay sonra yeni hükümeti kuran Liberal William Ewart Gladstone'un İrlanda Yönetsel Özerklik Yasası önerisini protesto amacıyla, o sırada yerel yönetim bakanı olan Chamberlain ile birlikte bakanlık sekreterliğinden istifa etti.

Collingwood, Cuthbert Collingwood, 1. Baron (d. 24 Ekim 1748, Newcastle upon Tyne, Northumberland, İngiltere - ö. 7 Mart 1810, İngiltere'ye giderken denizde), Trafalgar Deniz Savaşı'nda (21 Ekim 1805) Horatio Nelson'un yardımcılığını, savaştan sonra da Akdeniz donanmasının komutanlığını yapmış İngiliz deniz subayı.

Daha 12 yaşındayken gemilerde görev aldı. Uzun yıllar merkez üste görev yaptıktan sonra 1774'te Kuzey Amerika üssüne gönderildi. Bunker Hill Çarpışması'nda görev alarak yüzbaşı rütbesine yükseldi (17 Haziran 1775). Ertesi yıl Batı Hint Adalarındaki "Hornet" solopasının komutanı oldu. Bu sırada Nelson'la yakın bir dostluk kurdu.

1786'da İngiltere'ye döndü ve kısa süreli bir görev dışında 1792'ye değin burada kaldı. Fransa ile savaşın başlaması üzerine, sancak gemisi kaptanlığına atandı ve 1794'te 1 Haziran Çarpışması'nda(*) görev aldı. Ardından Toulon ablukasına katıldı ve Sir John Bloomfield Jervis'in São Vicente Adası açıklarında kazandığı zaferde önemli bir rol oynadı (Şubat 1797). 1799'da tümamiral oldu ve 1802'deki Amiens Antlaşması'na değin "Triumph" ve başka gemilerde görev yaptı. 1803'te savaşın yeniden patlak vermesi üzerine, Brest ablukasında görev aldı. Mayıs 1804'te koramiralliğe yükseltildi ve Mayıs 1805'te Nelson'ın komutasındaki Akdeniz donanmasını takviye etmek üzere oluşturulan küçük bir filonun komutanlığına getirildi. Cádiz açıklarında demirleyerek, burada Nelson'ın donanmasına katıldı. Trafalgar Deniz Savaşı'nda ikinci komutan olarak parlak başarılar gösterdi. Kaçış yolunu kapatmak için on beş gemiyle düşman gemilerinin gerisine saldırmaya hazırlanırken, Nelson'ın ölmesi üzerine komutanlığı üstlendi. Donanmayı ve ganimetleri savaş sonrasında kopan fırtınadan kurtarmak gibi güç bir görevi gerçekleştirdi. Hizmetlerinden dolayı baron unvanı aldı. Ayrıca yılda 2 bin sterlinlik bir gelirle ödüllendirildi.

Trafalgar zaferinin büyüklüğüne ulaşacak bir başarı göstermemekle birlikte, Akdeniz donanmasını seçkin bir beceriyle yönetti. Denizde öldü ve St. Paul Katedrali'nde Nelson'ın yanına gömüldü.

Collingwood, R(obin) G(eorge) (d. 22 Şubat 1889, Cartmel Feel, Lancashire - ö. 9 Ocak 1943, Coniston, Lancashire, İngiltere), 20. yüzyılda felsefe ile tarihi uzlaştırma çabalarına öncülük eden tarihçi ve filozof.

Collingwood, ressam ve arkeolog olan babasından büyük ölçüde etkilendi. On üç yaşına değin evde öğrenim gördü. Yaşamı boyunca birçok beste ve resim yaptı. Rugby School'da beş yıl okuduktan sonra 1908'de Oxford'a girdi. 1912'de Oxford'da felsefe dersleri vermeye başladı. 1941'de emekli olana değin orada kaldı. 1911-34 arasında Britanya'nın Roma dönemini konu alan arkeoloji yapıtlarıyla konunun başlıca uzmanı olarak ün kazandı. Bu yapıtlarından en ünlüleri *The Archaeology of Roman Britain* (1930; Roma Dönemi Britanyası'nın Arkeolojisi) ile *Oxford History of England* (1936) adlı dizi içinde yayımlanan *Roman Britain and the English Settlements*'tır (Roma Dönemi Britanyası ve İngiliz Yerleşimleri).

Collingwood'un felsefi görüşleri de bu dönemde gelişti. Özellikle İtalyan düşünürü Benedetto Croce'nin(*) etkisi altında kaldı. *Religion and Philosophy*'de (1916; Din ve Felsefe) deneysel psikolojiyi eleştirerek, dini bir tür bilgi biçimi olarak inceledi. *Speculum Mentis*'te (1924; Zihnin Aynası) ise zihnin birliğini vurgulayan bir kültür felsefesi önerdi; sanat, din, bilim, tarih ve felsefeden oluşan beş deneyim biçimi bağlamında bilgi basamaklarının bir sentezini gerçekleştirmeye çalıştı. Sonraki yıllarda, tarih araştırmasına dayalı felsefi sorgulama kavramını ortaya attı. *Essay on Philosophical Method* (1933; Felsefe Yöntemi Üzerine Deneme) ve *An Essay on Metaphysics* (1940; Metafizik Üzerine Bir Deneme) adlı yapıtlarında, uygarlığın dayandığı varsayımların tarihsel nitelik taşıdığını öne sürdü ve metafizik incelemenin, bu varsayımları öncesiz ve sonrasız doğrular olarak değil, tarihsel bakımdan tanımlanmış kavramlar biçiminde değerlendirdiğini savundu. Son kitabı *The Idea of History*'de (1946; *Tarih Tasarımı*, 1990) tarihi, kişinin zihninde geçmişi yeniden yaşadığı bir bilgi dalı olarak tanımladı. Kültür ve uygarlıkların anlamlı örüntülerini ve dinamiklerini ortaya çıkarabilmek için, tarihçinin,kendisini olayların ardındaki zihinsel edimler içine yerleştirmesi, geçmişi kendi deneyimleri bağlamında yeniden düşünmesi gerektiğini vurguladı. Tarihin yönlendirici güçlerini açıkça entelektüalist bir tutumla çözümlediği savıyla eleştirilen Collingwood'un tarih ile felsefeyi bütünleştirme girişimi önemli bir katkı sayılır. *An Autobiography* 1939'da yayımlanmıştır.

Collins, Michael (d. 16 Ekim 1890, Clonakilty, Cork ili - ö. 22 Ağustos 1922, Bealna-Blath, Cork ili, İrlanda), İrlanda bağımsızlık mücadelesi kahramanlarından.

Michael Collins, 1922
BBC Hulton Picture Library

İngiltere-İrlanda Savaşı'nın (1919-21) şiddetlendiği bir sırada yürüttüğü gözüpek gerilla savaşı stratejisiyle tanınır.

1906'da, Londra'ya giderek İngiliz devlet memuru olarak çalışmaya başladı. 1916'da İrlanda'ya döndü ve Paskalya Ayaklanması'na katıldı. Tutuklanarak Merioneth'teki Frongoch'ta hapse atıldıysa da, Aralık 1916'da serbest bırakıldı. Aralık 1918'de, İrlanda Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan eden *Dáil Éireann*'ın (İrlanda Meclisi) Dublin'deki toplantısında hazır bulunan 27 Sinn Féin İşçi Partisi (SFWP) üyesi arasında yer aldı. Meclise seçilen 73 Sinn Féin üyesinin büyük bölümü hapisteydi. Sinn Féin başkanı Eamon de Valera ile başkan yardımcısı Arthur Griffith de tutuklu olduğundan, çalışmaların yürütülmesinde büyük sorumluluk üstlenen Collins, içişleri bakanı De Valera'nın Lincoln hapishanesinden kaçmasını sağladıktan (Şubat 1919) sonra da maliye bakanı olarak görev yaptı. Ancak asıl ününü gönüllü ordusunun generali ve İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun (IRA) istihbarat yöneticisi olarak kazandı. Devrimci hareketin önde gelen örgütleyicisi olduğundan, İngilizlerce başına konan 10 bin sterlinlik ödülle arananlar listesinin birinci sırasında bulunuyordu.

Temmuz 1921'de varılan ateşkesin ardından Griffith ile birlikte barış görüşmelerini (Ekim-Aralık 1921) yürütmek üzere Londra'ya gönderildi. Büyük tepki göreceğini bilmesine karşın, var olan koşullar çerçevesinde İrlanda için elde edilebilecek en iyi sonuç olduğu inancıyla 6 Aralık 1921 İngiltere-İrlanda Antlaşması'nı imzaladı. İrlanda'ya dominyon statüsü veren antlaşmanın İngiltere tahtına bağlılık yeminı ve İrlanda'nın bölünmesini öngören hükümleri De Valera ve öteki cumhuriyetçi önderlerin sert eleştirileriyle karşılaştı. Collins'ın ikna yeteneği antlaşmanın *Dáil Éireann*'da küçük bir çoğunlukla benimsenmesini sağladı. Griffith devlet başkanı oldu ve Collins geçici hükümetin başbakanlığına getirildi. Ama antlaşmaya karşı çıkan cumhuriyetçilerin engellemeleri nedeniyle etkili bir yönetim oluşturulamadı. Önceleri eski yoldaşlarına karşı harekete geçmekten kaçınan Collins, IRA içindeki muhalif kanadın Dublin'deki Four Courts'u (Adliye Binası) ele geçirmesiyle iç savaş kaçınılmaz hale gelince, ordunun komutasını üstlendi. Griffith'in ölümü üzerine (12 Ağustos) devlet başkanı oldu. On gün sonra bir askeri denetleme gezisi sırasında Cork'un batısında pusuya düşürülerek öldürüldü.

Collins, Michael (d. 31 Ekim 1930, Roma, İtalya), ABD'li astronot. "Gemini 10" uçuşunun yardımcı pilotluğunu ve Ay'a yapılan ilk insanlı uçuş olan "Apollo 11"in komuta modülünün pilotluğunu yapmıştır.

New York eyaletindeki West Point'teki ABD Askeri Akademisi'nden mezun olan Collins, daha sonra Hava Kuvvetleri'ne geçti ve California'daki Edwards Hava Kuvvetleri Üssü'nde deneme pilotu oldu. 1963'te uzay programına katıldı.

10 Temmuz 1966'da Collins ve John W. Young, "Gemini 10"la uzaya çıkarak yörüngede bulunan "Agena"yla kenetlendiler. Daha sonra "Agena"nın motorlarından da yararlanarak ilk kez yörüngede 764 km yüksekliğe eriştiler. Burada Collins uzay aracını terk ederek göktaşı parçacıklarına ilişkin olarak gerçekleştirilecek deney için gerekli aygıtları "Gemini"nin arkasından dışarı çıkardı, ama bunları "Agena"ya taşımayı başaramadı. Bu arada "Gemini"nin yakıtı azalmaya başladığından çalışmalarını yarıda bırakmak zorunda kaldı. "Gemini 10", 21 Temmuz'da Yer'e döndü.

Collins, Neil A. Armstrong ve Edwin E. Aldrin, Jr. ile birlikte, "Apollo 11" seferine de katıldı. 20 Temmuz 1969'da, Armstrong ve Aldrin Ay'a indiklerinde, Collins komuta modülünde kalarak 97 ile 121 km'ler arasındaki yüksekliklerde Ay'ın çevresinde dönmeyi sürdürdü. Armstrong ve Aldrin'in 21 Temmuz'da Collins'e katılmalarından bir gün sonra astronotlar Ay yörüngesinden ayrılarak 24 Temmuz'da Büyük Okyanusa indiler. Collins'in bu inişin öyküsünü anlattığı *Carrying the Fire* (Ateşi Taşırken) adlı kitabı 1974'te yayımlandı. "Apollo 11" seferi Collins'in son uzay görevi oldu; 1969'un sonlarında dışişleri bakanı halkla ilişkiler yardımcılığına atandı. 1971'de Washington kentindeki Smithsonian Institution'ın yönetim kadrosuna katıldı.

Collins, (William) Wilkie (d. 8 Ocak 1824, Londra - ö. 23 Eylül 1889, Londra), polisiye romanın ilk ustalarından. Bu türde yazan ilk İngiliz romancıdır.

Manzara ressamı William Collins'in (1788-1847) oğluydu. Daha öğrenciyken öykü yaratma yeteneği gelişmişti. Genç yaşta başladığı çay ticaretinde başarılı olamadı. Lincoln's Inn'de hukuk öğrenimi gördükten sonra 1851'de baroya kabul edildiyse de, hukuk alanında ticaretten daha başarılı olamadı. Ama başka konularla severek

uğraşıyordu: Bir tarihsel roman yazdı, resimle uğraştı (bir tablosu çok beğenilerek Kraliyet Akademisi'nde sergilendi), tiyatroyla ilgilendi, Paris'e bir gezi yaptı. Yayımlanan ilk kitabı babasına ilişkin anılarını

Wilkie Collins, J. Millais'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1850; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

topladığı *Memoirs of the Life of William Collins, Esq., R. A.* (1848; William Collins' in Yaşamına İlişkin Anılar) oldu. Bunun hemen arkasından *Antonina; or, the Fall of Rome* (1850; Antonina ya da Roma'nın Çöküşü), *Basil* (1852) gibi romanlarını yayımladı. *Basil*, o dönemin orta sınıfı arasında geçen, içinde keskin bir gerçekçilikle yazılmış bölümlerin yer aldığı, hayali bir baştan çıkarma ve intikam öyküsüydü. Dickens'la 1851'de başlayan dostluğunun meslek yaşamı üzerinde yapıcı etkisi oldu. Birbirlerine karşılıklı hayranlık duyuyorlardı. Collins, Dickens'ın etkisiyle karakter yaratma, mizah, halkın beğeneceği biçimde yazma gibi konularda ustalığını geliştirdi. Dickens ise *A Tale of Two Cities* (1859; *İki Şehrin Hikâyesi*, 1956), *Great Expectations* (1860-61; *Büyük Ümitler*, 1947) gibi romanlarının daha ustaca ve gerilimli yapılarını Collins'e borçludur. Collins, Dickens'ın çıkardığı *Household Words* dergisinde tefrikalar yazmaya başladı. İlk önemli yapıtı olan *The Woman in White* (1860; *Beyazlı Kadın*, 1949, 1976), gene Dickens'ın yönetimindeki *All the Year Round*'da çıktı. Daha sonra yazdığı en başarılı kitapları arasında *No Name* (1862; Adsız), *Armadale* (1866), *The Moonstone* (1868; *Ayıaşı*, 1969) sayılabilir.

Collins, polisiye romanın ilk ve en büyük ustalarından biri olarak çok taklit edilmiştir. Örneğin *Ayıaşı*'ndaki bir putun gözlerinden çalınan lanetli mücevherler, başka yazarlarca sık sık tekrarlanmış bir motiftir. *Beyazlı Kadın*'daki Kont Fosco ise, birçok kitaptaki cesur ve zeki kötü adam tipinin ilk örneğidir.

Collins, William (d. 25 Aralık 1721, Chichester - ö. 12 Haziran 1759, Chichester, Sussex, İngiltere), romantizm öncesi İngiliz şair. Kısa süren edebiyat yaşamına ve az sayıdaki yapıtlarına karşın, 18. yüzyılın en iyi İngiliz lirik şairlerinden biri kabul edilir. Lirik odları, biçim bakımından yeniklasik kurallara uymakla birlikte, tema ve duygu yönünden romantik özellikler gösterir.

Winchester College'da öğrenim gördü. İniş çıkışlarla dolu yaşamının en kalıcı ve en verimli ilişkilerinden biri olan şair Joseph Warton'la dostluğu bu yıllarda başladı. Daha 17 yaşındayken Pope'un *Pastorals*'ının (Pastoral Şiirler) etkisiyle dört eglogdan oluşan *Persian Eclogues*'u (1742; İran Eglogları) yazdı. İkinci baskısı *Oriental Eclogues* (1757; Doğu Eglogları) adıyla çıkan bu kitap, Collins'in yaşamı sırasında değeri bilinen tek yapıtı oldu. 1744'te manzum yapıtı *Epistle: Addrest to Sir Thomas Hanmer on his Edition of Shakespeare's Works* (Hazırladığı Shakespeare Basımıyla İlgili Sir Thomas Hanmer'a Mektup) yayımlandı. İnce bir ustalığın ürünü olan "Dirge from Cymbeline" (Cymbeline'den Ağıt) bu yapıtta yer alır.

Collins, Oxford Üniversitesi'ndeki Magdalen College'ı bitirdikten (1743) bir yıl sonra Londra'ya gitti. Kendisine kalan bir mirasa amcasının yaptığı yardım da eklenince Londra'da rahat ve renkli bir yaşam sürmeye başladı. Onun yeteneklerini takdir eden, ama daha sonra geleceği konusunda kaygı besleyen Dr. Johnson'la dost oldu. 1746'ya gelindiğinde, gösterişli ve savurgan yaşamı yüzünden aşırı borçlanmıştı. Warton'la birlikte bir şiir kitabı çıkarmayı kararlaştırdılarsa da, o yılın sonunda kitapları ayrı ayrı yayımlandı (Collins'in kitabı 1747 tarihini taşıyordu). Warton'un şiirleri beğenildi, ama Collins'in *Odes on Several Descriptive and Allegorical Subjects* (Çeşitli Betimleyici ve Alegorik Konular Üzerine Odlar) adını verdiği şiirleri pek önemsenmedi. Düş kırıklığına uğramakla birlikte Collins "Ode to Simplicity" (Sadeliğe Od) adlı şiirinde ortaya koyduğu üslubu geliştirmeye devam etti.

1749'da amcası öldü; ondan kalan miras Collins'i borçlarından kurtardı. Bundan sonraki birkaç ay içinde, romantik şairlerin ilgi alanlarının ve tavırlarının habercisi olan "Ode on the Popular Superstitions of the Highlands of Scotland" (İskoç Yaylalarındaki Yaygın Boşinançlar Üzerine Od) şiirini yazdı. 1751'den sonra içine düştüğü ruhsal bunalımla fiziksel güçsüzlüğü yolculuklara çıkarak yenmeye çalıştıysa da, 1754'de bir akıl hastanesine kapatıldı. Daha sonra kız kardeşinin bakımına bırakıldı. Chichester'da, onun ölmüş olduğunu sanan edebiyatçı arkadaşları tarafından terk edilmiş ve unutulmuş olarak beş yıl daha sefalet içinde yaşadı.

Collitz, Hermann (d. 4 Şubat 1855, Bleckede, Lüneburg yakınları, Hannover, Almanya - ö. 13 Mayıs 1935, Baltimore, ABD), Hint-Avrupa dilleri üzerine çalışmalarıyla ün kazanmış Alman asıllı ABD'li dilbilimci. Sanskrit dilindeki ünsüzler, Germen dillerindeki ses değişimleri ve Yunancanın lehçeleri gibi çeşitli konularda dilbilime katkılarda bulunmuştur.

Göttingen Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezinde (1878) Hint-İran dillerindeki damaksıl ünsüzlerin kökenlerini araştırdı ve Sanskrit dilinin gelişiminin ilk dönemlerinde gerçekleşmiş, fazla üzerinde durulmamış ve nedenleri ortaya konamamış bir ses değişiminin açıklığa kavuşmasını sağladı. Halle Üniversitesi'nde Sanskrit ve karşılaştırmalı dilbilim dersleri verdiği yıllarda (1885-86) başka dilbilimcilerle birlikte *Sammlung der griechischen Dialektinschriften*'i (1884-1915, 4 cilt; Yunan Lehçe Yazıtları Derlemesi) yayımlamaya başladı. Sözcük dağarcığını kapsayan listelere ve dilbilgisi incelemelerine de yer veren bu yapıt, karşılaştırmalı Yunanca dilbilimi alanındaki en önemli katkılardan biridir.

1886'da *Die neueste Sprachforschung*'u (Son Dilbilim Araştırmaları) yayımlayan Collitz, ABD'ye yerleşerek Pennsylvania'daki Bryn Mawr College'da Alman dili doçenti olarak görev aldı ve buradaki çalışmalarını Germen dillerinin tarihsel ve karşılaştırmalı incelemesi üzerinde yoğunlaştırdı. Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde Germen dili ve edebiyatı profesörü olarak görev yaptığı sırada (1907-27) *Das schwache Präteritum und seine Vorgeschichte* (1912; Düzenli Di'li Geçmiş Zaman ve İlk Biçimleri) adlı kitabını yazdı.

Collodi, C., asıl adı CARLO LORENZINI (d. 24 Kasım 1826, Floransa - ö. 26 Ekim 1890, Floransa), İtalyan yazar ve gazeteci. Maceralarıyla bütün dünya çocuklarını eğlendiren kukla çocuk Pinokyo'nun yaratıcısıdır.

Collodi gençliğinde ilahiyat okulunda okudu. Ama Avusturya'ya karşı yürütülen mücadelede Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketini desteklemek için gazeteciliğe başladı. 1848'de siyasal bir mizah gazetesi olan *Il Lampione*'yi çıkardı. 1861'de İtalya Krallığı kurulunca, o da gazeteciliği ve silahlı eylemleri bırakarak çocuklar için yazmaya başladı.

Yapıtlarından *Giannettino* 1876'da, *Minuzzolo* 1878'de yayımlandı. Pinokyo'nun (*Pinokyo*, 1944, 1991) ilk bölümleri 1880'de *Giornale dei bambini* adlı çocuk dergisinde çıktı ve çok beğenildi. Collodi bütün yapıtlarında çocuk kahramanlarını gerçekçi bir biçimde yansıtmış, onlara çocukların kendilerine kolayca yakıştırdıkları afacanlıklar yaptırmıştır.

Collot d'Herbois, Jean-Marie (d. 19 Haziran 1749, Paris - ö. 8 Ocak 1796, Sinnamary, Fransız Guyanası), Terör Dönemi'nde (1793-94) Fransa'yı yöneten Kamu Güvenliği Komitesi üyesi radikal demokrat.

Parisli bir kuyumcunun oğluydu. Bir süre profesyonel oyuncu ve komedi yazarı olarak çalıştıktan sonra, 1787'de Lyon'daki bir

Collot d'Herbois, C. Minatelli'nin oymabaskı çalışması, 18. yy
Bibliothèque Nationale, Paris

tiyatronun yöneticiliğine getirildi. 1789'da Paris'te oyunlar sahnelemeye başladı. Devrimle birlikte Jakoben Kulübü'ne katıldı. 1791'de meşruti monarşinin ilkelerini ortaya koyan *Almanach du Père Gérard* (Gérard Baba'nın Yıllığı) oyunuyla ün kazandı.

Oyunculuk yeteneği sayesinde Paris'in alt tabakaları arasında etkili bir ajitatör olmayı başardı. Yeni kurulan "devrimci Komün"ün üyesi olarak, 10 Ağustos 1792'de krallığı yıkan halk ayaklanmasının örgütlenmesine katıldı. Ardından Konvansiyon'a seçildi. XVI. Louis'nin ölüm cezasına çarptırılması yönünde oy kullandı. Daha sonra arkadaşı Jean-Nicolas Billaud-Varenne ile birlikte, Jacques Hébert'in başını çektiği aşırı demokratlara katıldı. Eylül başında Hebertistlerin baskısıyla Kamu Güvenliği Komitesi'ne atandı.

30 Ekim 1793'te Joseph Fouché ile birlikte bir süre önce karşı devrimci bir ayaklanmanın bastırıldığı Lyon'a gönderildi. Burada burjuvalara karşı giriştiği toplu idamlarla acımasız bir kan dökücü olarak tanındı. Aralık 1793'te Paris'e döndü. Hebertistlerin yönlendirmesi altında Katolik kurumlara

karşı saldırılar düzenleyen çevreleri desteklediği için Robespierre ile arası açıldı. Robespierre'in Mart 1794'te önde gelen Hebertistleri giyotine göndermesi üzerine, Billaud-Varenne ile birlikte sağ kanat Jakobenlerin önderi Georges Danton'un da saf dışı edilmesi için baskı yaptı. 23 Mayıs 1794'te bir suikast girişimine hedef olduktan sonra, konumu daha da güçlendi. Jakoben Grubu içinde radikal demokratik değişiklikleri ısrarla savunması, Robespierre'in olası rakibi olarak öne çıkmasına ve aralarındaki çekişmenin daha da artmasına neden oldu. Konvansiyon'un başkanı olarak Robespierre'e şiddetle karşı olduğunu açıkça ilan etti ve 27 Temmuz 1794'te (9 Thermidor) devrilmesini sağlayan gelişmelerde önemli rol oynadı. 1 Nisan 1795'teki (12 Germinal) Jakoben ayaklanmasının başarısızlığa uğramasından sonra Guyana'ya sürüldü ve burada sarıhummadan öldü.

Colman (LINDISFARNE'LI AZİZ) (d. y. 605, İrlanda - ö. 8 Ağustos 676, Inishbofin Adası, yortu günü; Adalarda ve Argyll İskoç piskoposluk bölgesinde 18 Şubat, başka yerlerde 8 Ağustos), ilk İrlanda Kilisesi'nin önemli piskoposlarından ve Kelt manastırlarının kurucularından. Northumbria'daki Anglosakson Krallığı'na bağlı kilisenin, Katolik ya da Kelt geleneklerinden hangisinin izleneceği konusunda bir karar almak için toplantıya çağırdığı Whitby Sinodu'nda (663-664) Keltlerin başkanlığını yapmıştır.

Argyll'deki İç Hebrid Adalarında bulunan ünlü Iona Manastırı'nda keşişti. Daha sonra, 661'de Aziz Finan'ın yerine, Northumbria'nın en büyük piskoposluk bölgesi olan Lindisfarne Adası (Kutsal Ada) üçüncü piskopos ve başkeşişliğine atandı. Piskoposluk dönemi İngiltere'de Hıristiyan Kilisesi'nin gelişiminde bir dönüm noktasına rastladı.

Northumbria'da halkın çoğunluğunun, Kelt misyonerlerinin çabasıyla Hıristiyanlığı benimsemiş olmasına karşın, 662'de özellikle Paskalya zamanının hesaplanmasında Katolik Kilisesi geleneklerine uymak isteyen etkili bir grup ortaya çıktı. Whitby Sinodu, Katolik Kilisesi'nden yana bir karar aldı. Colman İngiltere Kilisesi'ni Avrupa'ya daha yakınlaştıracak olan sinod kararlarına karşı çıktı. Piskoposluk görevinden ayrıldı ve Lindisfarne'daki bütün İrlandalı keşişlerin yanı sıra 30 kadar İngiliz keşişle birlikte Iona'ya döndü. 665-667 arasında birçok İskoç Kilisesi kurduktan sonra yandaşlarıyla birlikte İrlanda'ya gitti. İrlanda'nın batı kıyısı açıklarındaki Inishbofin Adasına yerleşti ve 668'de orada bir manastır kurdu. Daha sonra Mayo'da İngiliz keşişler için ayrı bir manastır kurdu. Ölünceye değin iki manastırın da başkeşişliğini yürüttü.

Aziz Bede'in *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (İngiliz Halkının Kilise Tarihi) adlı kitabı Colman'ın Lindisfarne'daki yaşamı konusunda en iyi kaynak sayılır. Bede bu kitapta, Kelt geleneklerini onaylamamakla birlikte, Colman'dan da övgüyle söz eder. İrlanda şehitleri listesinde adı geçen Colman adlı öteki azizlerden ayırmak için Lindisfarne'lı Colman olarak anılır.

Colman, George (YAŞLI) (d. Nisan 1732, Floransa - ö. 14 Ağustos 1794, Londra), yaşadığı dönemde önde gelen İngiliz komedi yazarı ve tiyatro yöneticisi. Elizabeth dönemi tiyatrosunu yeniden canlandırmak için çaba göstermiş, bu amaçla Beaumont ile Fletcher ve Ben Jonson'ın oyunlarından uyarlamalar da yapmıştır.

Toscana grandüküne elçi olarak yollanan Francis Colman'ın oğluydu. 1733'te babasının ölümünden sonra, amcası William Pulteny'nin (sonradan 1. Bath kontu) vesayetine girdi. Edebiyat ve tiyatro uğruna hukuk mesleğini bıraktı. İlk oyunu *Polly Honeycombe* (1760), o dönemdeki aşk romanları okuma tutkusunun bir yergisiydi ve Londra'nın Drury Lane Tiyatrosu'nda büyük aktör ve yapımcı David Garrick tarafından bir art oyun olarak sahnelendi. Henry Fielding'in *Tom Jones* (*Tom Jones*, 1945-1946) romanının uyarlaması olan Colman'ın ikinci oyunu *The Jealous Wife* (1761; Kıskanç Zevce) o dönemin en iyi komedilerinden biriydi ve yaklaşık bir yüzyıl boyunca tiyatro repertuvarlarında yer aldı. Colman, ince duygularla yergiyi çok iyi birleştiren (ve bugün de sahnelenebilecek nitelikte olan) *The Clandestine Marriage* (1766; Mahrem Evlilik) adlı oyununda, Garrick'le birlikte çalıştı. 1767'de, yedi yıldan beri yönetmekte olduğu Londra'daki Covent Garden tiyatrosunun hisselerinin dörtte birini satın aldı. Bu yedi yıl boyunca tiyatronun düzeyini gözle görülür biçimde yükseltmişti. 1776'da Londra'nın Haymarket semtinde yazlık bir tiyatro olan ve onun yönetimi altında ününün doruğuna ulaşan Little Theatre in the Hay'i satın aldı. 1785'te felç geçirdi ve bundan sonra bir daha tam olarak iyileşemedi.

Colman, Ronald (d. 9 Şubat 1891, Richmond, Surrey, İngiltere - ö. 19 Mayıs 1958, Santa Barbara, California, ABD), İngiliz asıllı ABD'li sinema oyuncusu.

I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusundaki askerlik görevinden sonra Londra'daki

Ronald Colman
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

başarılı sinema ve tiyatro yaşamını bırakarak ABD'ye göç etti. Onu bir oyunda izleyen sessiz sinema yıldızı Lillian Gish, *The White Sister* (1923; Beyaz Hemşire) adlı filminde birlikte oynamak istedi. 1920'lerde, en önemlisi *Beau Geste* (1926) olmak üzere bir dizi sessiz filmde oynayan Colman hızla yıldızlığa yükseldi. Yakışıklılığı, kibar tavırları, özellikle de eğitilmiş, etkileyici sesi, 1920'lerin sonlarında sesli sinemaya geçildikten sonra da başarılı olmasını sağladı.

1929'da *Bulldog Drummond* ile başladığı sesli filmleri arasında *Arrowsmith* (1932), *A Tale of Two Cities* (1935; *İki Şehrin Hikâyesi*), *Lost Horizon* (1937; Gaip Ufuklar), *The Prisoner of Zenda* (1937; *Zenda Mahkûmları*), *If I Were King* (1938; Kral Olsaydım), *The Light That Failed* (1939; Sönmüş Işık), *Random Harvest* (1942; *Unutulan Yıllar*) ve *The Late George Apley* (1947) yer alır. Colman *A Double Life* (1947; Çifte Hayat) filminde çizdiği, Othello rolünün etkisinde kalan oyuncu kompozisyonuyla Oscar kazandı. Ayrıca 1954'te *The Halls of Ivy* (Sarmaşıklı Salonlar) adlı televizyon dizisinde başrolü oynadı.

Kızı Juliet Benita Colman'ın yazdığı *Ronald Colman, A Very Private Person* (Ronald Colman, Çok Özel Bir İnsan) adlı yaşamöyküsü 1975'te yayımlandı.

Colmar, Fransa'nın kuzeydoğusunda, Alsace planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Haut-Rhin ilinin (*département*) merkezi kent. Strasbourg'un 68 km güneybatısında, Ren Irmağının 16 km batısında ve Almanya sınırında yer alır. Birkaç kilometre batısından Vosges Dağları başlar. Colmar, Strasbourg'dan Mulhouse'a ve İsviçre'deki Basel'e giden ana demiryolunun üzerindedir ve bu üç kente kanallarla bağlanır.

Adı ilk olarak, Charlemagne'ın imparatorluğu döneminde (800-814) Saksonlarla yaptığı savaşlar sırasında tutulan vakayinamelerde geçer. 1226'da Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich tarafından kente imparatorluk kenti statüsü verildi ve çevresine surlar yapıldı. Kral I. Rudolf (Rudolf von Habsburg) 1278'de kente yurttaşlık hakları bağışladı. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında İsveçlilerce işgal edildi (1632). 1635'te Fransa kralı XIII. Louis'nin koruması altına girdi ve 1648-78 arasında Fransa tarafından aşamalı olarak ilhak edildi. Almanya, ilki 1871-1919 arasında, ikincisi de II. Dünya Savaşı sırasında olmak üzere iki kez Colmar'ı ilhak etti.

Kent, çok sayıdaki çeşmeleri, eski kiliseleri ve Alsace'ta ortaya çıkan Rönesans üslubundaki evleriyle bir turizm merkezi durumuna gelmiştir. Eski bir rahibe manastırı olan Unterlinden Müzesi, 16. yüzyıldan kalma Isenheim Altar Panosu'nu barındırır. Pano, dinsel konuları işleyen Alman ressam Matthias Grünewald'ın başyapıtı sayılır. New York kentindeki "Özgürlük Heykeli"nin sanatçısı heykelci Frédéric-Auguste Bartholdi de 1834'te burada doğmuştur; Bartholdi'nin evi bugün müzedir. Colmar aynı zamanda bir şarap ticareti merkezi ve Ren Irmağı üzerinde bir sanayi limanı bölgesidir. Metalurjinin yanı sıra tekstil sanayisi de gelişmiştir. Nüfus (1982) 61.560.

Colomb, Philip Howard (d. 29 Mayıs 1831, İskoçya - ö. 13 Ekim 1899, Botley, Hampshire, İngiltere), denizlere egemen olma konusundaki yenilikçi kuramlarıyla tanınan İngiliz deniz subayı ve tarihçi.

1846'da 15 yaşındayken İngiliz donanmasına katıldı. Akdeniz, Çin, Birmanya (Myanmar) ve başka pek çok bölgede görev aldı. Gemilerin geceleri işaretleşmesi için geliştirdiği sistem, 1867'den başlayarak bütün İngiliz donanmasında uygulandı. 1886'da fiili deniz hizmetinden ayrıldı; 1892'de koramiral yapıldı.

Buharlı gemiler için denizcilik taktikleri üzerine bir çalışması olan Colomb'un en önemli yapıtı *Naval Warfare*'dir (1891, 8 cilt; Deniz Savaşı). Colomb, bu uzun tarihsel incelemede, Britanya'nın kolonilerini ve öteki Avrupa devletleri karşısında jeopolitik üstünlüğünü koruyabilmesi açısından deniz gücünün önemini vurgulamıştır.

Colombe, Michel (d. y. 1430, Bretanya - ö. y. 1512, Tours, Fransa), Fransa'daki son önemli gotik dönem heykelcisi. İlk yapıtlarının hiçbiri günümüze ulaşmadığı gibi, yaşamına ilişkin bilgiler de çok azdır.

Bretanyalı II. François ile karısı Foix'lı Marguerite'in Nantes Katedrali'ndeki mezarı (1502-07) başyapıtıdır. Mezarın genel tasarımını heykelci Jean Perréal yapmış,

uygulamasını Colombe gerçekleştirmiştir. Mezarın üstündeki uzanmış insan figürleriyle köşelerde yer alan dört erdemin simgeleri, Burgonya gotik üslubunun ya da İtalyan

"Aziz George ve Ejder", Michel Colombe'un yaptığı mermer kabartma, 1508-09; Louvre Müzesi, Paris
Cliche Musées Nationaux, Paris

Rönesans sanatının etkisinden çok, Fransa'nın Loire Vadisinde gelişen geç gotik sanatın izlerini taşır.

Colombe'un elinden çıktığı kesinlikle bilinen ikinci yapıt "Aziz George ve Ejder" (1508-09, Louvre Müzesi, Paris) adlı mermer kabartmadır. Yapıtın perspektif ve kompozisyon düzeni İtalyan Rönesans etkisini yansıtmakla birlikte, gerek ince ince işlenmiş ayrıntılar, gerek ejderin ele alınışındaki düş gücü, Colombe'a özgü gotik üslubu ortaya koyar.

Colombina (İtalyanca "küçük kumru"), *commedia dell'arte*'de(*) 1530'larda ortaya çıkmış sırnaşık ve becerikli hizmetçi kız tipi. Kostümü bir kep, önlük ve arada bir kullandığı maskeden oluşurdu. Genellikle

Colombina, Maurice Sand'ın aside yedirme baskı çalışması, 1860
British Museum, fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd

Toscana lehçesiyle konuşurdu. Pantalone(*), Arlecchino(*), Pedrolino(*) gibi tipler karşısında çeşitli rollerde gözükürdü. Fransız tiyatrosunda bu tip, hanımefendinin hizmetçisi ve gizli işlerinde yardımcısı kimliğine büründü. İngiliz komedilerinde ise, genellikle Pantaloon'un (Pantalone'nin karşılığı) kızı, Harlequin'in de (Arlecchino'nun karşılığı) âşığı oldu. 20. yüzyıl müzikal komedilerindeki cilveli hizmetçi kız tipi Colombina'nın bir çeşitlemesidir.

Colombo, Sri Lanka'nın (eskiden Seylan) yönetsel başkenti. (Yasama ve yargı işleri bakımından başkent Sri Jayawardenepura'dır.) Ülkenin batı kıyısında, Kelani Irmağının hemen güneyinde yer alır. Hint Okyanusundaki başlıca limanlardan biridir.

Limana ilişkin bilinen en eski yazılı belgede, İS 5. yüzyılda yaşamış Çinli gezgin Faxian buradan Gaolanbu olarak söz eder. Seylanlıların limana Kolamba demesinden yola çıkan Portekizliler, bu adın Seylan dilindeki *kola* (yapraklar) ve *amba* (mango) sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetildiği kanısına varmışlardı. Gerçeğe daha yakın bir açıklama, kentin adının Seylan dilinde "liman" ya da "kıyı" anlamına gelen *kolamba* sözcüğünden geldiği biçimindedir.

Arap tüccarlar İS 8. yüzyılda bugünkü limanın bulunduğu yerin yakınlarına yerleştiler. 16. yüzyıldan başlayarak sırayla adaya egemen olan Portekizliler, Felemenkliler ve İngilizler limanı daha da geliştirdiler. Seylanlı kabile şeflerinin 1815'te Seylan'ın tam ortasındaki Kandy'nin kralını devirerek topraklarını İngilizlere bırakmasından sonra, Colombo adanın başkenti oldu. Sri Lanka'nın bağımsızlığına kavuştuğu 1948'den bu yana, kente egemen olan Batı etkisi silinmeye yüz tutmuştur.

Kentin en eski semtleri, limana en yakın kesimleri içine alan kale ve Pettah mahalleleridir. Kale hâlâ yönetim ve ticaretin odak noktası olmakla birlikte, geçmişe göre önemini yitirmiştir. Adı, Tamil dilinde "kale dışındaki kent" anlamına gelen *pettai* sözcüğünden gelen Pettah, günümüzde küçük dükkânların, çarşıların ve Doğu pazarlarına özgü bütün özellikleri yansıtan kaldırım tezgâhlarının yer aldığı canlı bir mahalleye dönüşmüştür. Konutların toplandığı tarçın bahçeleri, Felemenk yönetimi sırasında önemli bir tarçın yetiştirme bölgesiydi.

Özellikle alçak yapılardan oluşan kentte Parlamento Binası, eski Valilik Binası, Belediye Binası, St. Lucia Katedrali'nin kubbesi, Dor üslubundaki sütunlarıyla bir tepe üstündeki Yüksek Mahkeme Binası ve Galle Face Oteli yükseklikleriyle hemen göze çarpar. Öteki ilginç yapılar arasında Felemenklilerin 1749'da yaptığı Wolvendahl Kilisesi, hastaneler sitesi, Colombo Üniversitesi, çeşitli Budacı ve Hindu tapınaklar ile devlet başkanlığı ve başbakanlık konutları sayılabilir.

İmalat sanayisi, liman üzerinden gelen hammaddelerin işlenmesine dayanır. Kamu kuruluşlarının elinde olan makine yapım sanayisi motorlu taşıtlar ile başka makinelerin montajı, onarımı, bakımı ve satışı gibi işleri kapsar. Başlıca hafif sanayi ürünleri işlenmiş gıda, içecek ve sigaradır. Sayısız fabrika kentin dış kesimlerine kadar yayılmıştır.

Colombo aynı zamanda adanın ticaret merkezidir. Yerli ve yabancı bankaların merkez şubeleri, sigortacılık alanında tekel konumunda olan sigorta şirketi, komisyonculuk kuruluşları ve kamu şirketlerinin hepsi buradadır.

Adanın öteki önemli kentlerine demiryoluyla bağlanan Colombo'dan adanın her yanına karayoluyla gidilebilir. Kent içi ulaşım büyük ölçüde otobüslerle yapılır. Katunayaka ve Ratmalana'da iki tane uluslararası havalimanı vardır.

Kentteki sayısız park ve oyun alanlarından en önemlileri deniz kıyısındaki Galle Face Yeşil Alanı, Vihara Maha Devi Parkı ve golf sahasıdır. Kriket ve futbol sahaları kentin her yanına yayılmıştır, tenis ve atletizm de gözde sporlar arasında yer alır. Mount Lavinia Kumsalı bir yüzme ve sörf merkezidir. Kentin güney sınırının yakınlarında Dehiwala Hayvanat Bahçesi bulunur. Nüfus (1988 tah.) 609.000.

Colombo, Bartolomeo, İspanyolca BARTOLOMÉ COLÓN, İngilizce BARTHOLOMEW COLUMBUS (d. 15. yy ortaları, Cenova - ö. 1514/15, Santo Domingo, Hispaniola), İtalyan kâşif, haritacı ve kozmografya uzmanı. Kardeşi Kristof Kolomb'un Yer'in çevresini gemiyle dolaşma projesine katkıda bulunduğu sanılır.

1488'de İngiltere kralı VII. Henry'yi ziyaret ederek kardeşiyle birlikte keşfetmek istedikleri toprakları gösteren bir Yer haritası sundu. 1496'da Santo Domingo kentini kurdu. Kentin ilk valisi ve askeri valisi (*capitán general*) oldu. 1503'te Kristof Kolomb bir koloni kurmak için Bartolomeo'yu Panama'da bıraktı, ama Yerli saldırılarına karşısında sefer başarısızlıkla sonuçlandı.

Colombo, Cristoforo *bak.* Kolomb, Kristof

Colombo, Diego, İspanyolca DIEGO COLÓN, İngilizce DIEGO COLUMBUS (d. 1479/80, Porto Santo, Madeira Adaları - ö. 23 Şubat 1526, Montalbán, İspanya), Kristof Kolomb'un büyük oğlu ve Hint Adaları genel valisi. Yaşamının büyük bölümünü babasının bulduğu topraklar üzerindeki haklarını elde etmeye yönelik yasal mücadelelerle geçirmiştir.

Babası 1492'de büyük keşif yolculuğuna çıktığında, görevli olarak İspanyol sarayına girdi. Babasının ölümünden (1506) sonra Hint Adalarında elde ettiği ayrıcalıkları devralmak için uzun bir mücadeleye girişti. Kral Fernando'nun kuzeni Alba dükünün yeğeni Toledolu María Álvarez ile yaptığı evliliğin ardından, 1508'de Hint Adaları valiliğine atandı. Temmuz 1509'da Hispaniola'ya ulaştı. Babasının öteki haklarını da elde etmek için sürdürdüğü çabalar sonunda Mayıs 1511'de anakara dışta kalmak üzere adaların genel valisi ilan edildi. Yönetimine giren bölgede bir *audiencia*(*) oluşturulması ile *residencia*(*) yönetimine başvurulması gibi yetkilerini sınırlamaya yönelik uygulamaları sürekli protesto etti. 1515 ve 1523'te haklarını savunmak üzere birkaç kez İspanya'ya gitti, ama kesin bir sonuç alamadan öldü. Haziran 1536'da sağlanan uzlaşma çerçevesinde, oğlu Luis'e Hint Adaları amirali unvanı verildi ve yılda 10 bin dukalık bir gelir bağlanması, Veragua dükü ve Jamaika markisi unvanlarıyla birlikte Panama Kıstağında yaklaşık 45 bin hektarlık bir malikâne ve Jamaika Adası topraklarını işleme hakkı karşılığında bütün öteki haklarından vazgeçmesi kararlaştırıldı.

Colombo, Joseph A., Sr. (d. 16 Haziran 1923, New York kenti - ö. 22 Mayıs 1978, Newburgh, New York, ABD), yasadışı çalışmalarının soruşturulmasını önlemek için İtalyan asıllı Amerikalıların medeni haklarını korumaya yönelik bir birlik kuran Brooklynli gangster şefi.

Babası Anthony 1938'de çeteler arası bir çatışmada öldürüldüğünde henüz 15 yaşındaydı. II. Dünya Savaşı'nda Sahil Koruma Birliği'nde askerlik yaptıktan sonra, adi suçlular dünyasına girdi. Zamanla örgütlü suçlara karışarak, New York'un Beş Ailesi'nden birinin başına geçti. 1964'te Joseph Profaci'den boşalan başkanlığı devraldı ve örgüt içindeki bir çete savaşını geçici olarak bastırmayı başardı. Yasadışı bahis oynatmak, soygunculuk, adam kaçırma, çalınmış mallar satın alma ve tefecilik gibi işlerle uğraşmanın dışında New York kentinde en az 20 yasal işletmede de hisse sahibi oldu

FBI'ın kendisini ve ailesini sürekli rahatsız etmesi karşısında 1970'te İtalyan-Amerikan Medeni Haklar Birliği'ni kurdu. Oğlu Andrew'u birliğin başkan yardımcılığına getirdi. 28 Haziran 1971'de Colombus Meydanı'nda yapılan İtalyan asıllı Amerikalıların bir toplantısında konuşurken yaklaşık 10 yıldır çete savaşı yürüttüğü Joseph Gallo'nun adamlarının düzenlediği sanılan bir suikasta uğradı. Kendisine ateş açan genç Siyah anında öldürüldü. Vurulduktan sonra vücudunun büyük bölümü felç olan Colombo, yedi yıl sonra bitkisel yaşama girerek öldü.

Colombo, Matteo Realdo (d. 1516?, Cremona - ö. 1559, Roma, İtalya), İtalyan anatomi bilgini ve cerrah. İngiliz anatomi bilgini William Harvey'nin büyük kan dolaşımını açıklamasından önce, kalp ile akciğerler arasındaki küçük kan dolaşımını ayrıntılarıyla tanımlamıştır.

Padova Üniversitesi'nde, Rönesans'ın büyük anatomi bilgini Andreas Vesalius'un

Matteo Colombo, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması
Alinari - Art Resource / EB Inc.

1540'ta öğrencisi olan Colombo, 1543'te hocasının görevini devralarak cerrahi profesörlüğüne getirildi. 1546'da Piza Üniversitesi'nin, 1548-59 arasında Roma'daki Sapienza ya da Papalık Üniversitesi'nin ilk anatomi profesörü oldu ve Roma'dayken Papa III. Julius'un cerrahlığını da üstlendi.

Tek yapıtı olan *De re anatomica* (1559; Anatomi Üzerine), canlı hayvanlar ve insan kadavraları üzerindeki incelemelerinden kaynaklanan özgün gözlemlerini içerir. Göğüs boşluğunda, akciğerler arasındaki organ ve dokuları içeren ortazar (mediyasten), akciğer zarı (plevra) ve karın boşluğundaki organları saran karın zarına (periton) ilişkin tanımlamaları, o güne değin yapılanların en iyisi sayılır. Ama en önemli çalışması, kalp kasının gevşemesi (diyastol) sırasında kanın kalp karıncıklarına dolduğunu ve kasılma (sistol) sırasında karıncıklardan atıldığını saptayarak, kalbin genel işlevini doğru olarak tanımlamasıdır. Kalbin sağ karıncığından çıkan kirli kanın akciğer atardamarıyla akciğerlere ulaştığını ve burada havanın içindeki bir "öz" ile karışıp temizlenerek akciğer toplardamarıyla kalbin sol karıncığına döndüğünü (küçük kan dolaşımı ya da akciğer dolaşımı) bütün ayrıntılarıyla açıklamıştır.

Küçük kan dolaşımı daha 13. yüzyılda İbnü'n-Nefis tarafından açıklanmıştı ama 16. yüzyılda henüz Arap hekimlerin çalışmalarından haberi olmayan Batı tıbbı, başta William Harvey olmak üzere, Colombo'yu bu buluşun öncüsü olarak kabul etti.

Colombo Planı, tam adı ASYA VE PASİFİK'TE EKONOMİK VE TOPLUMSAL KALKINMA İÇİN COLOMBO İŞBİRLİĞİ PLANI, eskiden (1951-77) GÜNEY VE GÜNEYDOĞU ASYA'DA EKONOMİK KALKINMA İÇİN COLOMBO İŞBİRLİĞİ PLANI, Güney ve Güneydoğu Asya'da ekonomik kalkınma planlarını görüşmeyi ve kalkınma projelerine teknik ve mali yardım sağlamayı amaçlayan düzenleme. Hindistan, Pakistan, Seylan (bugün Sri Lanka), Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiltere hükümetlerinin yürüttüğü görüşmeler sonunda 1951'de Colombo'da oluşturuldu. Plana daha sonra ABD, Japonya ve öteki bazı Güneydoğu Asya ülkeleri de katıldılar. Güneydoğu Asya'da sosyalist yönetime giren ülkelerin üyelikten ayrılmalarından sonra adı değiştirildi.

Kalkınma planlaması ve sorunları yıllık toplantılarda görüşülür. Teknik yardımlaşma için sürekli bir organ bulunmasına karşın, borç ve yardımlar için merkezi bir fon yoktur. Kalkınma projelerinin finansmanı hükümetler arasında ya da Dünya Bankası ile yapılan ikili görüşmelerle kararlaştırılır.

Colón, Honduras'ın kuzeydoğu kesiminde il. Kuzeyde Antil Denizi ile çevrelenir. Yüzölçümü 8.875 km²'dir. Merkezi dağlık bölgelerin, Esperanza Dağları gibi en kuzeydeki sıraları ilin yağmur alan alçak ovalarını böler. Nüfusun çoğu verimli ve kurak sayılabilecek Aguán Irmağı vadisi ile kuzeybatıdaki kıyı düzlüklerinde yaşar. İlin her yerinde yetişen sert tahtalı ağaçlar iç tüketim ve ihracat için başlıca kereste kaynağıdır. Olancho Ormancılık Projesi'ne bağlı olarak üç bıçkıhane 1979'da üretime başlamıştır. Özellikle kuzeybatı yöresinde pirinç, manyok, tatlıpatates ve muz üretilir. Bu ürünler il merkezi Trujillo ile Puerto Castilla limanlarından ihraç edilir. Önceleri büyük bir muz üreticisi olan Standard Fruit Company, Aşağı Aguán plantasyonlarını 1975'te tümüyle elinden çıkarmıştır. Millileştirmenin ardından muz, turunçgiller ve Afrika palmiyesi üretimi ile hayvan besiciliği kooperatifler tarafından ele alınmıştır. Kereste endüstrisinin gelişmesi amacıyla Olancho ilini Limón ve Puerto Castilla limanlarına bağlayan yeni bir karayolu yapılmıştır. Nüfus (1991 tah.) 164.000.

Colón, Panama'nın kuzey kesiminde, Antil Denizi kıyısında il. San Blas özel yönetim birimiyle (*comarca*) birlikte 8.167 km²'lik bir alanı kaplar. Panama Kanalının ikiye ayırdığı topraklarını Chagres ve Kuzey Coclé ırmakları akaçlar. And Dağlarının kuzey çıkıntısının geçtiği güney kesimi engebelidir; doğu ve kuzey kesiminde ise tropik tepeler ve ovalar bulunur. İç kesimlerinde civa, kurşun, demir, manganez ve kömür gibi henüz işletilmeyen büyük maden yatakları vardır. Panama Kanalı çevresinde toplanmış olan nüfusun büyük bölümü kentlerde oturur. Daha çok kanal ile ilgili olan sanayi ve hizmet kuruluşları il merkezi Colón ile yakınındaki liman kenti Cristóbal'de yoğunlaşmıştır. Kanal çevresinde muz, kakao ve hindistancevizi yetiştirilir ve hayvan beslenir. Nüfus (1990 geç.) 167.873.

Colón, Panama'nın ortakuzey kesiminde, Colón ilinin merkezi. 1850'de ilk Panama demiryolunun Atlas Okyanusuna ulaştığı yerde kurulan kente önce demiryolu yapımcılarından Aspinwall'un adı verildi. Bugünkü Colón adı Columbus'un (Kolomb), yakındaki Cristóbal limanının adı da Cristóforo'nun (Kristof) İspanyolca karşılıklarından gelmektedir. Demiryolunun 1855'te tamamlanmasından sonra, Panama'nın Antiller'deki eski limanlarını gölgede bırakan Colón, kanal yapımına ilişkin ilk planların gündeme gelmesiyle daha da önem kazandı. Üstünde kurulduğu Manzanillo Adasının bataklık olmasından kaynaklanan kötü sağlık koşulları, kanal yapımı sırasında sağlık işlerinden sorumlu olan Albay William C. Gorgas'ın yeni su dağıtım ve kanalizasyon şebekeleri kurması ve çevredeki bataklıkları kurutmasıyla önemli ölçüde düzeldi.

ABD'nin bugün artık Colón'un bir banliyösü durumuna gelen Cristóbal'deki eski Kanal Bölgesi'nde inşa ettiği büyük liman tesisleri ve doklar, Colón'un Antil Denizinin en önemli limanlarından biri olmasını sağlamıştır. Kent nüfusunun çoğunluğunu, kanalın yapımı sırasında İngiliz Batı Hint Adalarından getirtilen işçilerin soyundan gelen Siyahlar oluşturur. Panama kentine uzanan karayolunun üzerinde bir turizm merkezi olan kentte havalimanı, gümrük binası, büyük resmi binalar, kiliseler ve birçok modern otel vardır. Nüfus (1989 tah.) 58.479.

Colonia, Uruguay'ın güneybatı kesiminde il. Batıda Uruguay Irmağı, güney ve güneybatıda da Río de la Plata ile sınırlanır. 6.105 km²'lik bir alana yayılan toprakları hem tarihsel, hem ekonomik açıdan önemlidir. İl merkezi Colonia del Sacramento bölgedeki ilk sürekli yerleşim yeriydi. İspanyollar savunma merkezlerini, 1726'da daha stratejik bir bölgede kurdukları Montevideo'ya taşıdılar.

Ticari amaçlı sebzeciliğin yanı sıra ilk kez İsviçreli göçmenlerin ülkeye tanıttığı mandıracılık, ayrıca tekstil ürünleri üretimi, Colonia'yı Uruguay'ın en yoğun nüfuslu ve zengin illerinden birisi haline getirmiştir. Bölgede bıldırcın, akbaba ve sinekkuşu yaşar. Kıyılarda balıkçılık yapılır. Colonia ile Montevideo arasındaki 177 km'lik Pan-Amerikan Karayolu'nun bir bölümü il sınırlarından geçer. Nüfus (1985) 112.717.

Colonna AİLESİ, 10. yüzyıldaki Tusculum kontlarına dayanan, köklü ve önemli Romalı soylu aile. Colonna (de Columna) adını alan ilk üyesi, Tusculum kontu Gregorio'nun oğlu Piero'ydu. Piero, babasının 1064 dolaylarında ölümü üzerine Palestrina ve başka birçok yerin yanı sıra Alban Tepelerindeki Colonna Kalesi'ni de miras almıştı. Öbür büyük Roma aileleri gibi papalığın kayırmasıyla güç ve zenginlik kazanan Colonna ailesi, 13. yüzyılda Roma'ya senatörler ve kardinaller göndermeye başladı. Daha sonra Roma kentinde ve kilise siyasetinde çok önemli konuma geldi. Ailenin tarihi neredeyse bütün Lazio'nun ve Roma'nın tarihini oluşturur.

Colonna ailesi, ortaçağ boyunca en güç denetlenen ve en etkili Romalı hanedanlardan biri oldu. Caetani ve Orsini aileleriyle giriştikleri mücadeleler, feodal beylere uzun süre baş eğdirilemeyen bu bölgenin tarihinde önemli yer tutar. Caetani ailesinden Papa VIII. Bonifatius ile girdikleri mücadeleyse bölgenin sınırlarını aşan bir öneme sahiptir. Ailenin kökünü kazımayı amaçlayan papa onların, kendisine düşman olan Fransa kralı IV. Philippe (İyi) ile ittifaka girmesine yol açtı. 7 Eylül 1303'te Anagni'de, Bonifatius'a karşı Sciarra Colonna (ö. 1329) önderliğinde bir silahlı saldırı düzenlendi. Papanın ölümünden sonra aile eski topraklarını ve nüfuzunu yeniden kazandı. Sonraki yıllarda Orsini ailesiyle giriştikleri iktidar mücadelesi, Romalı soyluları birbirine düşman iki gruba ayırarak uzun süre kargaşa yarattı. Sonuçta, 20 Kasım 1347'de Roma hazine noteri Cola di Rienzo, halkın desteğiyle Romalı soylular ve özellikle Colonna karşısında kanlı bir zafer kazanarak diktatörlüğünü ilan etti. Cola di Rienzo'nun diktatörlüğü soylu sınıfın denetim altına alınmasını sağladıysa da bu durum uzun

sürmedi; Colonna ailesinin gücü eksilmemişti. Kardinal Oddone Colonna'nın Konstanz'da V. Martinus adıyla papa seçilmesi ailenin, kısa sürede yeniden güçlenmesini sağladı. Martinus, papalığı süresince (1417-31) ailesine İtalya'nın güneyinde *fief*'ler(*) sağladı ve papalığa ait topraklardan Frascati, Paliano, Genazzano gibi birçok yeri de elde etti.

Martinus'tan sonra papa olan IV. Eugenius Colonna ailesinin gücüne karşı tehdit oluşturdu ve aile yaklaşık yüz yıl boyunca papalarla arasında çıkan anlaşmazlıklarla uğraştı. Ama 16. yüzyıl sonlarından başlayarak papalıkla aile arasındaki ilişkiler düzeldi; ailenin birçok üyesi yüksek rütbeli din adamı, asker ve devlet adamı olarak özellikle İspanya'da önemli yerlere geldi. Ailenin bazı kolları günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Colorado, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin ortabatı kesiminde Kayalık Dağları iki yandan kuşatan 269.594 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde Wyoming ve Nebraska, doğuda Nebraska ve Kansas, güneyde Oklahoma ve New Mexico, batıda Utah eyaletleri ile çevrilidir. Yönetim merkezi Denver'dır.

Colorado'nun ilk sakinleri başta Arapaho, Şayen ve Yutalar olmak üzere Ova ve Büyük Havza Yerlileriydi. İspanya'nın 1706'da üzerinde hak iddia ettiği bölge Napoléon'un 1802'de İspanya'yı denetim altına almasıyla Fransa'ya geçti. Bölgenin doğusu 1803'te Louisiana Alımı çerçevesinde, Fransa'dan satın alındı. Öteki kesimi ise önce İspanya'nın yönetiminde, 1848'e değin de Meksika'nın elinde kaldı. 1859'da altın bulunmasıyla büyük bir nüfus patlaması olduysa da, 1890'lara doğru yatakların tükenmesi yüzünden ilk maden bölgesinin büyük bölümü boşaldı. Bu arada bölge 1876'da eyalet statüsü kazandı.

Colorado doğal yapı açısından üç bölgeye ayrılabilir: Suyun kıt, arazinin düz ve çayırlık olduğu, yaşama elverişsiz doğu kesimindeki yüksek ovalar; nüfusun büyük bölümünün yaşadığı orta kesimdeki Colorado Piedmont; geniş vadiler ile derin ve dar kanyonların parçaladığı sıradağların ve yüksek platoların yer aldığı batı kesimindeki Kayalık Dağlar. Kayalık Dağların Colorado'daki bölümünün çekirdeğini yüksekliği 4.399 m'ye ulaşan Sawatch Sıradağları oluşturur.

İklimin sıcak ve kurak olduğu doğu kesimindeki yüksek ovalar, yılda yalnızca 380-510 mm yağış alır. Piedmont'ta daha da azalan yağışın büyük bölümü yaz aylarında düşer. Yaz ortalama sıcaklığı her iki kesimde de 25°C dolayındadır. Kışın ovalarda sıcaklık 4°C-16°C arasında değişirken, Piedmont'ta ocak ayı ortalaması −2°C'ye kadar düşer. Her iki kesimde de aşırı sıcaklık değişimleri görülür. Eyaletin en yağışlı kesimi yılda 500-1.300 mm yağış alan Kayalık Dağlardır.

Colorado nüfusu fazla çeşitlilik göstermez. Eyalette çok az sayıda Siyah ve Yerli yaşamaktadır. Çoğu Meksikalı olan İspanyol kökenliler, nüfusun yüzde 12'sini oluşturur. Halkın yaklaşık yüzde 80'i Piedmont'ta yaşar. Yüksek ovalarda nüfus yoğunluğu km² başına ancak 13 kişiyi bulur. Nüfus yoğunluğu düşük bir başka kesim olan Kayalık Dağlarda ise nüfus giderek artmaktadır. 1980'de toplam nüfusun yüzde 81'i kentlerde yaşamaktaydı. Batıdaki öteki eyaletler gibi nüfusun hızla arttığı Colorado'da 1970 ile 1980'lerin ortası arasında ülke ortalamasının üç katına yaklaşan bir artış hızı gerçekleşmiştir. Colorado ekonomisinde önemli bir yer tutan tarım büyük ölçüde sulama gerektirir. Başlıca tarım ürünleri yonca, buğday, şeker pancarı, mısır ve kocadarıdır. Sığır besiciliğinde birinci sırada bulunan Colorado'da çok sayıda koyun ve domuz da yetiştirilir.

Colorado'nun önemli madenleri arasında molibden, petrol, kömür, kum ve çakıl sayılabilir. Ama 19. yüzyıldaki altın madenlerinin parlak dönemi sona erdikten sonra, Colorado'daki madencilik çalışmaları çok gerilemiştir.

Sanayi, ekonominin en gelişmiş sektörüdür. 1972-82 arasında sanayide çalışanların sayısı, ülke ortalamasının çok üzerinde artış göstermiştir. Başlıca sanayi dalları makine yapımı, gıda işleme ve bağlı sanayiler ile askeri donatım araçları üretimidir. Turizm önemli bir gelir kaynağıdır. Başlıca kış sporu kayaktır; hızla artan talebi karşılamak için ulaşım, konaklama ve telesiyej hizmetleri geliştirilmektedir. Yat turizminin odağını ulusal parklar ile eyalet parkları oluşturur. Yeniden düzenlenen Kayalık Dağlar Ulusal Parkı'nı yılda ortalama 8,5 milyon kişi gezer.

Colorado 130 bin km uzunluğundaki karayolları ve kırsal yollarıyla ulaşım açısından en gelişmiş dağlık eyalettir. Dağlardaki sayısız geçitlerin en yükseği, Kayalık Dağlar Ulusal Parkı'nda bulunan Trail Ridge Road'dur (3.713 m). Denver'da bir uluslararası havalimanı vardır. Demiryollarının toplam uzunluğu 5 bin km'ye yakındır.

Eyalette birçok üniversite ve bilimsel araştırma merkezi bulunmaktadır. ABD Hava Kuvvetleri Akademisi Colorado Springs yakınlarındadır. Red Rocks Park Colorado'nun en ünlü tiyatrosudur. Kent Merkez Opera Binası 1878'de kurulmuştur. Nüfus (1991 tah.) 3.377.000.

Colorado'da Kayalık Dağlar
Nuzhet Dalfes

Colorado Çölü, ABD'de Sonora Çölünün bir bölümü. California'nın güneydoğu kesimindeki San Gorgonio Geçidinden başlayarak 264 km boyunca Meksika'nın kuzey kesimindeki Colorado Irmağı deltasına kadar uzanan kıraç bir çöküntü alanıdır. Batıdan Pasifik Kıyı Sıradağları, doğudan kuzeye doğru San Bernardino, Cottonwood, Chuckawalla ve Chocolate dağları ve Colorado Irmağıyla, güneyden de California Körfeziyle çevrilidir. Tipik bitki örtüsü çöl çalılıklarıdır. Kuzeybatı kesiminde ve Algodones'te rüzgârla yer değiştiren kumullar, doğudaysa kum tepeleri yer alır. Salton Gölü, çölün ortasındaki Salton Çukurunun dolmasıyla oluşmuştur. Salton Gölünün kuzeybatısı ve güneydoğusu boyunca çöle adını vermiş olan Colorado Irmağından alınan kanallarla sulanan verimli Coachella ve Imperial vadileri uzanır. Çöl alanı içinde çeşitli Yerli yerleştirme kampları, Salton Gölü Ulusal Yabanıl Yaşamı Koruma Alanı ile Palm Springs gibi ünlü dinlence yerleri bulunmaktadır.

Colorado humması, *Dermacentor andersoni* türü kenelerin ısırmasıyla insana bulaşan akut virüs hastalığı. Hastalığın etkeni olan virüs, yaşam çevriminin bir bölümünü omurgalı bir konakta geçirdikten sonra eklembacaklılarla taşınan ve taşıyıcısına zarar vermeyen arbovirüs(*) grubundandır. Colorado hummasında, başta *Citellus lateralis* türü sincaplar olmak üzere memeli konaklarda gelişmesini tamamlayan virüs, ABD'nin batısında, özellikle Colorado'da çok yaygın olan taşıyıcı kenelerle insana bulaşır. Bu kenelerin en etkin olduğu mevsim bahar ve yaz başlangıcı olduğundan, hastalık en çok bu aylarda görülür.

Kenenin ısırmasından birkaç gün sonra ateş birdenbire yükselir, hasta genellikle ışıktan rahatsız olur, baş ağrısı ve aşın bitkinlikten yakınır. Kısa sürede bütün vücuda yayılan ağrılar özellikle kasları ve eklemleri tutar. Genellikle iştahsızlık, bulantı ve kusma görülür. Bu ilk nöbet iki gün kadar sürer. Hastalığın tüm izleri ve belirtileri silindikten iki gün sonra, çoğu kez ilkinden daha da şiddetli ikinci bir nöbet görülebilir. Küçük çocuklarda seyrek olarak gelişen beyin iltihabı (ensefalit) görülürse de, hastalık genellikle hiç iz bırakmadan iyileşir ve yaşam boyu bağışıklık sağlar. Colorado hummasının özgün bir ilaç tedavisi yoktur.

Colorado Irmağı, Kuzey Amerika'nın bellibaşlı akarsularından biri. Colorado'da Kayalık Dağlardan doğarak California Körfezine kadar batı ve güneye doğru 2.333 km boyunca akar. Yedi eyalete (Wyoming, Colorado, Utah, New Mexico, Nevada, Arizona ve California) yayılan su toplama havzası 632.000 km² genişliğindedir. Meksika ile Arizona arasındaki sınırın 27 km'sini oluşturduktan sona, denize dökülene kadar Meksika topraklarında da 128 km akar. Amerika kıtasının en geniş ve en kıraç bölgelerinin suyunu toplayan Colorado Irmağı, benzersiz bir ırmak sistemidir. Dünyadaki hiçbir akarsu, toprağı böylesine çok yerde, böylesine derin oymamıştır. Bunların en büyük ve dikkati çeken örneği Büyük Kanyon'dur(*).

İzlediği yol ve doğal çevre. Colorado Irmağı 1.600 km boyunca derin boğazlardan geçer. Batıdan aldığı Virgin, Kanab, Paria, Escalante, Fremont, San Rafael, Price,

Duchesne ve Green ırmakları ile doğudan aldığı Küçük Colorado, San Juan, Dolores ve Gunnison ırmaklarının her birinin de kanyonlardan geçmesi nedeniyle, Colorado Havzasının üst ve orta bölümleri derin boğazlardan oluşan bir labirent görünümündedir. Bu kanyonların en uzunu, Paria Irmağı ağzından Grand Wash'a kadar yaklaşık 445 km uzanan Büyük Kanyon'dur.

Aşağı Colorado'nun California tarafındaki batı kesiminde, California Körfezinden kuzeybatıya doğru 240 km boyunca uzanan büyük bir çöl olan Salton Havzası yer alır. Eski jeolojik dönemlerde, California Körfezi kuzeybatıda karaya çok daha fazla giriyordu. Colorado Irmağının yüksek dağ ve tepelerden sürükleyerek getirdiği birikintiler zaman içinde büyük bir doğal baraj oluşturarak kuzeydeki suları güneydeki sulardan ayırdı. Colorado kendine zamanla bir kanal açarak aşağı körfeze döküldü. Denizle ilişkisi kesilen kuzeydeki suların buharlaşmasıyla da, deniz düzeyinin 72 m altında kalan büyük bir çöl alanı ortaya çıktı. Arizona tarafında da buna benzer, ama zaman zaman dağlarla kesilen çöllük ovalar oluştu.

1905'te California-Meksika çizgisinin 5 km kadar aşağısında ortaya çıkan bir çatlak, ırmağın bütün suyunun Salton Çukuruna akmasına ve 777 km²'lik bir alana yayılan Salton Gölünün oluşmasına yol açtı. Verimli bir tarım alanı olan Imperial Vadisi ile yöreden geçen ana demiryolunun bu çatlak yüzünden sular altında kalma tehlikesi belirince, demiryolu şirketi çatlağı kapattı ve 1907'de taşkınları önleyecek bir dizi set yaptırdı.

Irmaktan yararlanma. Colorado Irmağı sistemi, suyun çok amaçlı kullanımı (enerji üretimi, sulama, taşkınları denetleme, gemicilik ve dinlence gibi) anlayışının uygulandığı ilk su toplama havzasıdır. 1922'de bu havza içinde bulunan yedi eyalet Colorado Irmağı Sözleşmesi'ni imzaladılar. Bu eyaletler sözleşmeye göre, ırmağın ortası kabul edilen Arizona'daki Lees Ferry'nin aşağısındakiler (Arizona, Nevada, California) ve yukarısındakiler (Wyoming, Utah, Colorado, New Mexico) olmak üzere ikiye ayrıldı. Lees Ferry'de yaklaşık 21 milyar m³ olarak belirlenen akıntının yaklaşık 18,5 milyar m³'ü bu iki grup eyalet arasında eşit olarak dağıtıldı. 1944'te bu alanda imzalanan bir anlaşmayla Meksika'ya da bir su rezervi ayrıldı.

Colorado Irmağının kullanımı konusundaki ilk önemli gelişmeler, Kongre'nin 1928'de Boulder Kanyonu Projesi Yasası'nı kabul etmesiyle başladı. Yasa çok amaçlı bir su depolama projesi kapsamında Boulder Barajı'nın (bugün Hoover Barajı[*]) yapımını öngörüyordu. Boulder Barajı, zamanının önemli bir mühendislik başarısı oldu. Projenin tamamlandığı 1936'dan bu yana baraj ve arkasında oluşan Mead Gölü yörenin en önemli turizm merkezlerinden biri haline geldi.

Colorado Irmağı üzerinde daha sonra birtakım ek projeler de gerçekleştirildi. Bunların en önemlileri, Powell Gölünü oluşturan Glen Kanyon Barajı ile, California'da Los Angeles ve San Diego'nun su gereksinmesinin karşılandığı Havasu Gölünü oluşturan Parker Barajı'dır.

1945'te ABD'deki ilk federal havzaiçi derivasyon projesi olan Colorado-Big Thompson Projesi tamamlandı. Kayalık Dağlar Ulusal Parkı'ndaki kıta bölünümünün altından tünellerle aktarılan suyla Colorado'nun kuzey kesiminde 284.000 hektarlık tarım toprağının sulanması sağlandı.

Colorado ve kolları üzerinde kurulmuş olan 20'den fazla baraj, artık ırmağın California Körfezine ulaşmasını engellemektedir. Irmağın güneyindeki son baraj olan, Meksika-Arizona sınırındaki Morelos derivasyon barajı, kalan suyu Mexicali Vadisindeki sulama kanallarına ve Meksika'nın Mexicali ve Tijuana sınır kentlerine akıtmaktadır.

Colorado Irmağı, ABD'de, Texas'ın batı kesiminde, Lamesa'nın kuzeyindeki Dawson ili topraklarında bulunan Llano Estacado'dan çıkan akarsu. Güneydoğu yönünde akarak engebeli çayırlık ve tepeleri, kanyonları aşıp Colorado kentini ve Highland Göllerini ardında bırakarak Austin'e ulaşır. Buradan sonra kıyı ovasını da geçerek Matagorda Koyunda (Meksika Körfezinde küçük bir koy) denize dökülür. 1.439 km uzunluğundaki ırmak, tümü Texas sınırları içindeki akarsuların en uzunudur ve Concho, San Saba, Llano, Pedernales ve Pecan Bayou ırmakları ile beslenerek 103.350 km²'lik bir alanı akaçlar. Üzerinde çeşitli taşkın önleme, enerji üretme, sulama ve dinlence tesisleri vardır.

Colorado Irmağı, İspanyolca RÍO COLORADO, Arjantin'in orta güney kesiminde akarsu. İki ana kolu olan Grande ve Barrancas ırmakları Andlar'ın doğu yamaçlarından güneye doğru akıp Mendoza ve Neuquén eyaletlerinin sınırında bulunan Buta Ranquil'in kuzeyinde birleşerek Colorado Irmağını oluşturur. Patagonya'nın kuzey kesimi boyunca güneydoğu yönünde akan Colorado, birçok eyaletin sınırlarını çizer. Irmağın aşağı ucu Buenos Aires eyaletinin en güneyini keserek iki kola ayrılır ve Blanca Körfezinin güneyinden Atlas Okyanusuna dökülür. Colorado Irmağının toplam uzunluğu yaklaşık 850 km'dir.

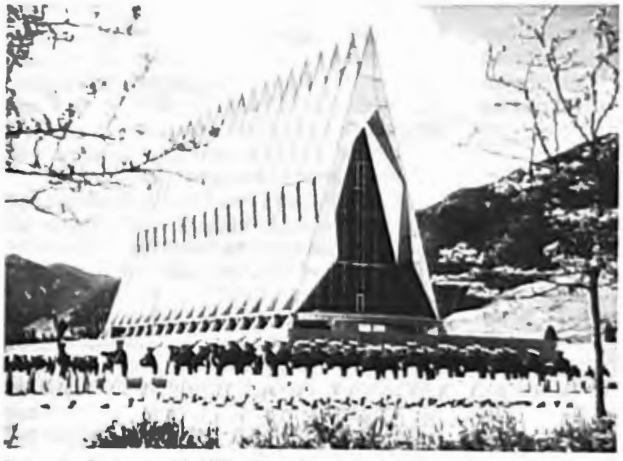

Colorado Springs'deki ABD Hava Kuvvetleri Akademisi Şapeli, Colorado
U. S. Air Force Academy

Colorado Platosu, ABD'nin güneybatısında, Kayalık Dağlar sisteminin parçası. Utah'ın güneydoğusu, Colorado'nun batı ve güneybatı ucu, New Mexico'nun kuzeybatısı ve Arizona'nın kuzey yarısı boyunca uzanır. 337.000 km²'lik bir alana yayılan yöre, doğu ve kuzeyde Kayalık Dağlar, batıda Büyük Havza ve güneyde de Sonora Çölü ile çevrilidir. Görkemli kanyonların kestiği, dere ve sel yataklarının parçaladığı Colorado Platosunda geniş sığ havzalar, çöl çukurları, sonsuz düzlükler, sarp yamaçlar, üstü düz, yanları dik tepeler (*mesa*), ormanlar ve ender olarak da yeşil vadi parçaları görülür. Arizona'daki Büyük Kanyon'da 600 m olan yükseklik, Utah'taki La Sal Dağlarında 3.875 m'nin üstüne çıkar.

Colorado Irmağı sisteminin yol açtığı erozyon, jeolojik olduğu kadar görüntü açısından da ilginç özellikler taşıyan Büyük Kanyon gibi renkli ve sarp oluşumlara yol açmıştır. Platoda Yerliler için yerleştirme kamplarından başka, ulusal park, orman ve anıt olarak koruma altına alınmış birçok yer vardır. İklimin kuruluğu ve ulaşım zorlukları yörede turizmden başka önemli bir gelişme olmasını engellemiştir.

Colorado Springs, ABD'de, Colorado eyaletinin orta kesiminde El Paso ilinin (*county*) merkezi (1873) kent. Monument ve Fountain çaylarının birleştiği noktada, deniz düzeyinden 1.831 m yüksekte yer alır. Pikes Doruğunun doğu eteklerindeki üstü düz, yanları dik bir tepede (*mesa*) kurulmuştur. Pike Ulusal Ormanı'nın doğusuna düşer. Denver ve Rio Grande Batı Demiryolu'nun yapımcısı General William J. Palmer'ın Fountain Colony adıyla 1871'de kurduğu ilk yerleşmeye, sonradan çevredeki Manitou madensuyu kaynaklarından dolayı Colorado Springs adı verildi. Yerleşme 1872'de kasaba, 1886'da kent tüzel kimliği aldı. 1890'larda Cripple Creek'te altın bulunmasından ve turizm-sağlık merkezi olarak geliştirilmesinden sonra önem kazandı. 1917'de El Dorado kenti (1859) adıyla kurulan Colorado kenti ile birleşti. Askeri tesislerin kuruluşu, yörenin gelişmesini daha da hızlandırdı. Kuzey Amerika Hava Savunma ve Uzay Savunma komutanlıklarının karargâhı Peterson Alanı'ndaki Ent Hava Kuvvetleri Üssü'ndedir. Kentin güney ucundaki Carson Kalesi (1942), ABD 4. Piyade Tümeni'nin merkezidir. ABD Hava Kuvvetleri Akademisi'yse (1954) kuzeydeki Rampart Sıradağlarının eteklerine kurulmuştur. Görülmeye değer yerler arasında yekpare kırmızı kumtaşı sütunlarının yer aldığı bir doğal park olan Tanrıların Bahçesi (Garden of the Gods), Kuzey ve Güney Cheyenne kanyonları ve Will Rogers'ın (mizah yazarı ve oyuncu, 1879-1935) anısına dikilmiş Güneş Tapınağı sayılabilir.

Başlıca öğretim kuruluşları Colorado College (1965), Colorado Üniversitesi (1874'te Colorado College olarak kuruldu), Nazaren Kitabı Mukaddes Yüksekokulu (1967) ve Colorado Springs Ticaret Yüksekokulu'dur (1969). Nüfus (1990) kent, 281.140; metropoliten alan, 397.014.

Colorado Ulusal Anıtı, ABD'de Colorado'nun ortabatı kesiminde ulusal anıt. Colorado Irmağı yakınındaki Grand Junction'ın (Büyük Kavşak) hemen batısında, Uncompahgre Platosunun bir bölümünü oluşturur. 1911'de anıt ilan edilen yöre 83 km²'lik bir

alanı kaplar. Rüzgârların aşındırdığı renkli kumtaşı oluşumları, yekpare taş sütunları ve dik yamaçlı kanyonlarıyla ünlüdür. Yörede taşlaşmış ağaç gövdeleri ile dinozor fosilleri bulunmuştur. Çevre Kaya Yolu (Rim Rock Drive) denizden yükseklikleri 2.000 m'yi bulan Red, Ute, No Thoroughfare ve Anıt kanyonlarının yamaçlarından

Colorado Ulusal Anıtı ile uzakta Colorado Irmağı vadisinin genel görünümü
Paul Briol-Black Star / EB Inc.

kıvrılarak iner. Yöredeki ilginç yerler arasında Balanced Rock (Dengede Duran Kaya), Coke Ovens (Kok Ocakları), Sentinel Spire (Nöbetçi Kulesi), Independence Monument (Bağımsızlık Anıtı) ve Window Rock (Pencere Kayası) sayılabilir. Kanyonlarda ardıç, fıstıkçamı ve yabani çiçekler yetişir, çok sayıda geyik, vaşak ve tilki yaşar.

Colosimo, James, lakabı BÜYÜK JIM (d. 1877, Cosenza, İtalya - ö. 11 Mayıs 1920, Chicago, ABD), 1902'den ölümüne değin Chicago'yu haraca kesmiş gangster. Birçok lüks genelevin, kumar salonunun ve bir gece kulübünün sahibiydi. 1895'te İtalya'dan göç etmiş, beş parasızken küçük çapta suçlar işleyerek, kadın satarak birçok genelev sahibi olmuştu. 1909'da, New Yorklu Johnny Torrio'yu gangsterlerinin başına getirdi. Torrio 1920'de Colosimo'yu öldürerek örgütün denetimini ele geçirdi. Colosimo'yu, o sırada Torrio'nun adamı olan Al Capone'un öldürdüğü öne sürülmüştür.

Colosseum, Roma'da Flavius hanedanı döneminde yapılan ve önceleri Flavius Amfitiyatrosu olarak bilinen dev yapı. Colosseum'un yapımına, Vespasianus döneminde (70-72) başlandı; 80'de 100 gün süren çe-

Colosseum, tamamlanışı İS 82, Roma
Alinari - Art Resource / EB Inc

şitli gösterilerin de yer aldığı bir törenle, Titus tarafından resmen açıldı. Daha sonra 82'de, Domitianus en üst katı ekleyerek yapıyı tamamladı.

Taştan ve bir tür betondan yapılmış olan Colosseum'un planı, eksenleri yaklaşık 190 m ile 155 m olan bir elips biçimindedir. Yüksekliği 55 m'yi geçer. Dış yüzü, kemer sıralarından oluşan dört kata bölünmüştür. Bu kemerlerin ayaklarında en alt katta Dor, ikinci katta İon, üçüncü katta Korint düzeninde gömme sütunlar (pilastr) vardır. Sonradan eklenen dördüncü katın gömme sütunları karmaşık düzendedir. Yapının adı da zamanında bu dış yüzü süsleyen, ama bugün kaybolmuş olan dev (Latince *colosseros*; Yunanca *kolossos*) heykellerinden gelmektedir. İçerisi, en üst kattan başlayarak aşağı doğru inen oturma basamakları halinde düzenlenmiştir. Burası 50 bin kişi almaktadır. En ortada gösterilerin yapıldığı arena denen bir alan bırakılmıştır. Bunun altında koridor ve mahzenlerden oluşan geniş bir bodrum vardır. Yapının üstü açıksa da, büyük bir tente gerilerek izleyiciler güneşten korunmaktaydı. Burada başta gladyatör dövüşleri olmak üzere, hayvanlarla insanlar arası mücadeleler, oluşturulan yapay bir göl içinde deniz savaşları gibi gösteriler düzenlenirdi.

Colosseum ortaçağda yıldırım ve deprem gibi doğa olayları, daha da önemlisi insanların bilinçli tahribatı nedeniyle büyük zarar görmüştür. Rönesans'ta birçok yapı buradan alınan taşlarla yapılmıştır. Mermer oturma basamakları ve bezeme öğeleri de bugün yerinde değildir.

Colt, Samuel (d. 19 Temmuz 1814, Hartford, Connecticut - ö. 10 Ocak 1862, Hartford, ABD), kendi adıyla anılan altıpatlar tabancayı geliştiren ABD'li silah yapımcısı. Colt tabancası, Vahşi Batı'nın simgelerinden biri durumuna gelmiştir.

On altı yaşında denizciliğe başlayan Colt, gemideki boş zamanlarda ahşaptan oyarak geliştirdiği bir toplu tabanca modelini daha sonraları gerçek bir silah olarak imal etti ve 1835'te bu buluşunun patentini aldı. Silahın çekici geri tepmeli olarak çalışıyor ve böylece yeniden kurulan horoz, mermileri taşıyan silindiri döndürerek bir sonraki merminin namlunun ağız hizasına gelmesini sağlıyordu. Kullanımı son derece pratik olmasına karşın, tek namlulu Colt tabancaları ve tüfekleri hemen benimsenmedi ve yapımcı şirket 1842'de dağıldı. Colt'un ertesi yıl geliştirdiği elektrikle patlatılan deniz mayını, uzaktan kumandalı patlayıcı kullanılan ilk silah oldu. Colt ayrıca, su altına telgraf hattı döşeme çalışmalarını da yönetti.

1846'da başlayan Meksika Savaşı sırasında toplu silahların yaygın olarak kullanılmaya başlaması üzerine Colt, 1847'de yeniden silah yapımı işine atıldı ve 1855'te Hartford'da, bugün Colt Industries tesislerinin bulunduğu yerde, özel sektöre ait dünyanın en büyük silah fabrikasını kurdu. Ayrıca, sökülüp takılabilir parçaların üretimini başlattı ve üretim zinciri (bant sistemi) yöntemini uygulamaya koyan ilk sanayici oldu. Buluşu, onu dünyanın en zengin kişilerinden biri yaptı.

Colton, Gardner Quincy (d. 7 Şubat 1814, Georgia, Vermont - ö. 9 Ağustos 1898, Rotterdam, ABD), diazot monoksitin anestezik özelliklerini bulan ABD'li anestezi uzmanı ve mucit.

Colton New York'ta tıp öğrencisi olduğu yıllarda, solunduğu zaman insanları neşelendirdiği için "güldürücü gaz" olarak da anılan diazot monoksitin bu özelliğini halka tanıtmak üzere kent kent dolaşmaya başladı. 1844'te, öğrenimini yarım bırakarak sürdürdüğü bu gösterilerinden birini izleyen diş hekimi Horace Wells, kendisine güldürücü gaz verip dişlerinden birini çekmesi için Colton'a öneride bulundu. Sonuçtan memnun kalan ve diş çekiminde hastalarına diazot monoksit anestezisi uygulamaya başlayan Wells'in bu uygulamada öncü olduğunu öne sürmesi tartışmalara yol açtı. Bu arada, gazın anestezik etkisine başlangıçta çok güvenmeyen Colton ve 1863'te tanıştığı başka bir diş hekimi güldürücü gaz anestezisiyle bir ay içinde binden fazla diş çektiler. Colton'ın, John Allen ile ortak olarak New York kentinde açtığı Colton Dişçilik Kurumu ağrısız diş çekiminde başarı kazandı ve altı kentte daha şube açtı.

Coltrane, John (William) (d. 23 Eylül 1926, Hamlet, Kuzey Carolina - ö. 17 Temmuz 1967, Huntington, New York, ABD), ABD'li caz saksofoncusu ve besteci. 1960'larla 1970'lerin caz müziği üzerindeki etkisi en az Charlie Parker'ın 1940'larla 1950'lerdeki etkisi kadar güçlü olmuştur.

Philadelphia'da yetişti. Eddie Vinson, Dizzy Gillespie, Earl Bostic ve Johnny Hodges'la birlikte çalıştı. 1955-60 arasında dönem dönem Miles Davis'le, 1957'de de kısa bir süre için Thelonious Monk'la ortaklaşa doldurduğu plaklarla dikkatleri çekti. O dönemde tenor saksofonda geniş bir alana yayılan zengin bir tını elde etmişti. Güçlü sololarında notaların akışı, "Giant Steps" adlı zor parçasındaki ustaca yorumunda doruğuna ulaşan akor dizilerine olan düşkünlüğünü ortaya koyuyordu.

Coltrane 1960'ların başlarında, geri planda sürekli aynı motifi tekrarlayan tek ya da iki

Coltrane, y. 1966
down beat

notalı bir eşlikle çalınan sololardan oluşan modal doğaçlamaya ağırlık verdi. Bu teknikle yaptığı plaklara tipik bir örnek Rodgers ve Hammerstein'in "My Favorite Things"idir. Coltrane 1960-65 arasında, davulcu Elvin Jones, piyanist McCoy Tyner ve basçı Jimmy Garrison'la oluşturduğu, büyük övgü toplayan kendi dörtlüsüyle çaldı. Bu sırada Hindistan ve Afrika müzikleri konusunda yaptığı incelemeler de, yaygınlık kazandırdığı soprano saksofondaki üslubuna yansıdı. Bütün bu etkiler, davulla girilen benzersiz bir etkileşim ve basla piyanonun basit ve sürekli eşliğiyle birleşince Coltrane dörtlüsü 1960'ların en önemli caz topluluklarından biri haline geldi.

Coltrane dörtlüsü 1965'ten sonra dağıldı. Ama Coltrane'in yaşamının son iki yılı tonal merkezler çevresinde toplanan ve önceden düzenlenmiş gamlara dayalı, serbest, kolektif bir doğaçlama anlayışıyla önemli yapıtlar verdiği bir dönem oldu. Bu dönemdeki müziğini en iyi yansıtan albümleri *Ascension* ve *Meditations*'dır.

J. C. Thomas'ın yazdığı *Chasin' the Trane: The Music and Mystique of John Coltrane* ve C. O. Simpkins'ın yazdığı *Coltrane: A Biography* adlı yaşamöyküleri 1975'te, Bill Cole'un *John Coltrane* adlı yapıtı da 1976'da yayımlanmıştır.

Colubridae, 1.500'ü aşkın türüyle dünyadaki bütün yılanların üçte ikisini kapsayan ve yeryüzünde en geniş dağılımı gösteren yılan familyası. Bu familya üyelerinin tanıtıcı özellikleri arka bacak kalıntılarının ve sol akciğerlerinin olmaması, üstçene kemiğinin ön orta bölümünde (premaksilla) dişlerin bulunmaması, yüz eklemlerinin genellikle gevşek, baş pullarının daha az sayıda, karnı örten pullarının ise çok geniş olmasıdır. Türlerden çoğunun dişleri sert ve koni biçimindedir; zehir dişi pek azında bulunur. Bu türlerin zehri genellikle felç yapıcı niteliktedir, ama oluklu zehir dişleri üstçene kemiğinin arkasında yer aldığı ve ağızları küçük olduğu için ısırmalar genellikle insanlar için tehlikeli değildir. Yalnızca birkaç türde zehir dişlerinin yeri hemen hemen gözün altındaki bölüme rastlar; bu türler tek bir ısırışta zehrini akıtabilir. Türkiye'de, *Colubridae* familyasının zehirsiz türlerini içeren yedi cinsi (*Coluber, Coronella, Eirenis, Elaphe, Natrix, Rhynchocalamus* ve *Spalerosophis*) ile zehirli türleri içeren iki cinsi (*Malpolon* ve *Telescopus*) tanımlanmıştır.

Colubridae familyasından yılanların büyük bölümü yumurtlayarak çoğalır; yalnız bazı türler, özellikle suda yaşayan örnekleri doğurur. Bu familyanın üyeleri çok değişik yaşam ortamlarına uyum sağlamıştır; örneğin soğuk bölgelerde yalnızca *Colubridae* familyasından yılanlara rastlanır.

Familyadaki başlıca türler ve gruplar üzerine daha ayrıntılı bilgi için *bak.* ağaç yılanı; bağ yılanı; boğmaklı yılan; boyunduruklu yılan; çivit yılanı; dal yılanı; Dasypeltis; domuz burunlu yılan; ev yılanı; kahverengi yılan; kedi yılanı; kızıl yılan; kral yılanı; kukri yılanı; kurt yılanı; mangrov yılanı; Mehelya; öküz yılanı; salyangoz yılanı; sıçan yılanı; su yılanı; taçlı yılan; Thamnophis; uçan yılan; yaprakburun yılan; yeşil yılan.

Colum, Padraic (d. 8 Aralık 1881, Longford, İrlanda - ö. 11 Ocak 1972, Enfield, Connecticut, ABD), İrlanda asıllı ABD'li şair. İrlanda köylerinin geleneklerini ve folklorunu yansıtan lirik şiirler yazmıştır.

20. yüzyıl başında Dublin'deki Kelt kültürünü yeniden canlandırma hareketinden etkilendi. 1907'de *Wild Earth* (Vahşi Toprak) adını verdiği bir şiir kitabı yayımladı. 1911'de *Irish Review* dergisinin kurucuları arasına katıldı. Üç yıl sonra ABD'ye yerleşti. 1912'de evlendiği tanınmış eleştirmen Mary Colum ile (1887?-1957) birlikte bir anı kitabı olan *Our Friend James Joyce*'u (1959; Dostumuz James Joyce) yazdı. Başka yapıtları arasında *Dramatic Legends* (1922; Dramatik Efsaneler) ve *Creatures* (1927; Yaratıklar) gibi şiir kitapları, *Broken Soil* (ilk temsili 1903; Verimsiz Toprak) gibi oyunlar sayılabilir. Ayrıca romanlar, folklor antolojileri ve çocuk kitapları yazmıştır.

Columba (AZİZ), COLUM ya da COLUMCILLE olarak da bilinir (d. y. 521, Donegal Kontluğu, İrlanda - ö. 8/9 Haziran 597, Iona, İç Hebridler, İskoçya; yortu günü, 9 Haziran), İskoçya'nın Hıristiyanlığı benimsemesinde başlıca rolü oynadığı kabul edilen misyoner.

Moville'li Aziz Finnian ile Clanard'lı Aziz Finnian'ın yanında öğrenim gördü ve y. 551'de papazlığa atandı. Columba'nın bu dönemde kurduğu kilise ve manastırlar arasında en ünlüleri Derry'deki Daire Calgaich ile Durrow'daki Dair-magh manastırlarıdır.

Columba ile 12 müridi, İskoçya'da Hıristiyanlığın yayılmasında merkez olarak kullanmak üzere y. 563'te Iona Adasında bir kilise ile bir manastır kurdular. Bu kurumlar zamanla İskoç Kilisesi'nin ana ocağı konumunu kazandı ve Iona başkeşişleri piskoposların da üstünde birer kilise yöneticisi sayılmaya başladılar. Columba, Dunnadd'li Aidan MacGabrain'ı Dalriada kralı ilan ederek kutsadı.

Columba, 575'te Aidan ile birlikte İrlanda'ya gitti ve Dalriada hükümdarının İrlanda kralı karşısındaki konumunu belirlemek üzere Druim Cetta'da toplanan konsilde önemli rol oynadı. Yaşamının son yıllarını, bir aziz düzeyinde saygı gördüğü Iona'da geçirdi. Columba ile yardımcıları ve ardılları, Hıristiyanlığı yaymakta İngiltere'deki öteki çağdaşlarından çok daha etkili oldular.

Latince üç ilahiyi Columba'nın kaleme aldığı sanılır. Columba'nın yaşamıyla ilgili başlıca kaynak, Iona'nın dokuzuncu başkeşişi Aziz Adamnan'ın yazdığı ve 1894'te J. T. Fowler'ın yayımladığı *Vita S. Columbae*'dir (Aziz Columba'nın Yaşamı) 1958 ve 1959'da yapılan kazılar, Columba'nın yaşadığı hücreyi ve ilk manastırın özgün planını ortaya çıkarmıştır.

Columbanus (AZİZ) (d. y. 543, Leinster, İrlanda - ö. 23 Kasım 615, Bobbio, İtalya; yortu günü, 21 Kasım), Kelt Kilisesi'nin en önemli misyonerlerinden. Kara Avrupa'sında manastırlarda ve manastır dışında ruhani yaşam biçimini yeniden canlandırmıştır.

Down Kontluğu'ndaki Bangor Manastırı'nda öğrenim gören Columbanus, Aziz Attala, Aziz Gall ve Aziz Columbanus (Genç) gibi 12 keşişle birlikte y. 590'da İrlanda'dan ayrıldı. Önce Annegray'de Vosges Dağlarında, sonra da Galya'da yerleşecek yer buldu. Kendisini izlemeye gelen keşişler için Luxovium ve Fortaines manastırlarını kurdu.

Burgonya sarayında ve yerli din adamları arasında gözlediği yozlaşmaya karşı sert çıkışlarda bulunduğu için tepki toplayan Columbanus, 603'te Fransız piskoposlardan oluşan bir kilise sinodu önünde sorguya çekildi ve Paskalya Yortusu'nu Kelt geleneklerine göre kutlamakla itham edildi. Bunun üzerine Papa I. Gregorius'tan yardım istedi. Bu arada Kral II. Theoderich'in sarayında Columbanus'un aleyhinde bir komplo hazırlanmıştı. Luxovium'daki manastırdan zorla çıkarıldıktan sonra 610'da, Gall ve öteki keşişlerle birlikte İsviçre'ye geçti ve orada putperest Alamanlara Hıristiyanlığı yaymaya çalıştı. Buradan da ayrılmaya zorlanınca İtalya'ya giderek Bobbio Manastırı'nı kurdu (y. 612-14). Orada yaygın bir nüfuz kazandı.

Columbanus'un ürünleri arasında şiirler, mektuplar, vaazlar, bir manastır yönergesi ve bir pişmanlık duası bulunmaktadır. Yazılarından, onun Latin ve Yunan klasiklerini yakından tanıyan, kültürlü bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Columbia, ABD'de, Güney Carolina eyaletinin ve 1799'dan beri Richland ilinin (*county*) merkezi kent. Eyaletin orta kesiminde, Congaree Irmağının doğu yakasında, Broad ve Saluda ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. 1786'da eyalet meclisinin, Charleston'ın yerine yeni bir eyalet merkezi kurulmasına karar vermesiyle oluşturuldu. Kararın amacı, eyaletin Up Country (Yukarı Bölge) denen kesimindeki küçük çiftçiler ile Low Country'deki (Aşağı Bölge) büyük çiftlik sahipleri arasında var olan çelişkiyi uzlaştırmaktı.

İç Savaş sırasında kent bir ulaştırma merkezi ve Konfederasyon'a bağlı birçok örgütün üssü oldu. 1865'te Birlik kuvvetlerince işgal edildi ve çıkan yangında neredeyse tümüyle yok oldu. Eyalet Yönetim Binası'nın kuzey ve batı duvarlarındaki tunç yıldızlar General William Tecumseh Sherman'a bağlı Birlik topçularının ateşi sonucu açılan delikleri gösterir. Savaştan sonra yeniden inşa edilen kentte devlet sektörüne, sanayiye ve tarıma dayalı çeşitlenmiş bir ekonomi gelişti. Kent bir toptancılık ve dağıtım merkezi oldu. Pamuk, şeftali ve tütün başta gelen ürünlerdir. İşlenmiş mallar arasında sentetik elyaf, tekstil ürünleri inşaat çeliği ve uzay gemilerinin donanımı sayılabilir.

Aynı zamanda önemli bir eğitim merkezi olan kentte 1805'te yüksekokul olarak kurulan Güney Carolina Üniversitesi, Columbia College (1854, Metodist), Columbia Kitabı Mukaddes Yüksekokulu (1928), Lutherci Güney İlahiyat Okulu (1830), Benedict College (1870, Baptist), Allen Üniversitesi (1880, Metodist) ve Midlands Teknik Yüksekokulu (1963) bulunur. Küçük bir yerel tiyatro kuruluşu olan Town Theatre 1919'dan bu yana etkinlik göstermektedir. Columbia Bilim ve Sanat Müzesi'nde İtalyan Rönesansı'na ait bir resim koleksiyonu bulunur. Tarihsel önemi olan öteki yerler, ABD başkanlarından Woodrow Wilson'ın çocukluğunun geçtiği ev (1930'dan bu yana müze) ile Washington, D. C.'deki George Washington Anıtı'nın tasarımını yapan Robert Mills'in yaptığı ve Ainsley Malikânesi'ni de içine alan Robert Mills Tarihsel Evi ve Parkı'dır. Yapımına 1855'te başlanan Eyalet Yönetim Binası İtalyan Rönesans üslubunda granit bir yapıdır.

Columbia, Francis Marion ve Sumter Ulusal ormanlarının da yönetim merkezidir. I. Dünya Savaşı'nda kurulan Jackson Kalesi günümüzde bir piyade eğitim kışlasıdır. Üzerinde Saluda Barajı bulunan Murray Gölü kentin kuzeydoğusunda yer alır. 1805'te köy, 1854'te kent olarak tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 98.052; metropoliten alan, 453.331.

Columbia Buz Alanı, Kanada'da, İngiliz Kolumbiyası ve Alberta eyaletleri arasındaki sınırın iki yanında uzanan Kayalık Dağlarda bulunan en geniş buz alanı. Bir bölümü Jasper Ulusal Parkı içinde kalır. Kuzey Amerika'nın kolayca ulaşılabilen buzul bölgelerinden biridir. Aşınma sonucunda dev bir kütleye dönüşmüş düz bir

plato üstündeki yüksek bir buz takkesi görünümündedir. Batıda Columbia Dağından (3.747 m) doğuda Athabasca Dağına (3.491 m) kadar uzanır.

Buz alanının doğu bölümüne, 160 km güneydeki Banff'tan ve 128 km güneydoğudaki Calgary'den karayolu ile ulaşılır. Doruğunu oluşturan platodan dış bölümlerdeki pek çok buzulun bitim noktasına kadar yaklaşık 500 km²'lik alan kaplamasına karşın, Alaska-Kanada sınırındaki başka buz alanlarıyla karşılaştırıldığında oldukça küçük kalmaktadır. Bunlar arasında, Alaska eyaletinin merkezi Juneau yakınındaki Juneau Buz Alanı ya da Ellesmere Adası ve Grönland'daki Kuzeydoğu Kutup Bölgesi buz katmanları sayılabilir.

Genel tanım. Karayolundan bakıldığında buz alanının plato bölümü, Athabasca Buzulu doruğunun ufuk çizgisinde görülür. Bazı bölümleri de Snow Dome (Kar Kubbe), Kitchner Dağı ve Stutfield Dağı üstündeki buz kayalıkları biçiminde seçilir. Athabasca ve Saskatchewan buzulları doğu ve kuzeydeki iki ana uzantıdır.

Ana kaynağı (buzkar) kıta bölünümünde yer aldığından Columbia Buz Alanına "ırmakların anası" adı verilmiştir. Athabasca Buzulunun erimesiyle ortaya çıkan sular, Athabasca Irmağı yoluyla Alberta'nın kuzeydoğusundaki Athabasca Gölüne boşalır; oradan da Slave Irmağı ve Büyük Slave Gölü yoluyla Mackenzie Irmağına karışır. Ardından Yukon Toprakları'ndan geçerek kuzeye doğru yaklaşık 4.000 km'lik bir yol kateder ve Kuzey Buz Denizine dökülür.

Saskatchewan Buzulunun suları ise, Saskatchewan Irmağıyla doğu yönünde akar ve yaklaşık 2.560 km boyunca Alberta, Saskatchewan ve Manitoba eyaletlerinden geçerek Atlas Okyanusunun bir girintisi olan Hudson Körfezine dökülür. Buz alanının kuzeybatı ucundan akaçlanan buzul suları da Fraser ve Columbia ırmaklarıyla Büyük Okyanusa boşalır. Oregon ile Washington arasında dolambaçlı biçimde ilerleyen Columbia Irmağı, denize kavuştuğu noktaya kadar 1.920 km'lik yol kateder.

Ana buzul yüzeyi dik kesitlerle derin kanyonlara ayrılır; alt buzul katmanlarında yer yer 30 m derinliğinde buzul çatlakları oluşmuştur. Buz alanını çevreleyen vadiler bölgesinde zümrüt rengi göller ve sık bodur ormanlar vardır. Buradaki büyük vadi buzullarının yumuşak eğimi dağcıların doruk bölgesine fazla güçlük çekmeden ulaşabilmelerine olanak verir. Dorukta buz takkesinin ortalama yüksekliği 3.000 m'ye yaklaşır. En yüksek kesimlerdeki buzların da, yüzey eğimlerine bakarak, yaklaşık 130 m kalınlıkta olduğu tahmin edilmiştir.

Bilimsel çalışmalar. 1950'lerin başından beri araştırmalar özellikle Athabasca ve Saskatchewan buzulları üzerinde yoğunlaşmıştır. Athabasca Buzulu yaklaşık 30 km²'lik alan kaplar. Bitim noktasındaki buzultaşların incelenmesiyle elde edilen bilgiler Kayalık Dağların Kanada kesimindeki buzulların çoğu için geçerlidir. Özellikle birkaç yüzyıl boyunca yaşanan iklim değişikliğine bağlı olarak buzulların geçirdiği hacim değişimleri hakkında bu yoldan bilgi sağlanmıştır. Tarihsel kayıtlar, harita çalışmaları ve fotoğraflardan elde edilen bilgiler 1897'ye değin uzanır. Buz cepheleri yakınında bulunan ağaçların gövde halkalarının incelenmesiyle yüzyıllar öncesine uzanan önemli bilgiler sağlanmıştır. Örneğin 1715 dolaylarında, bu tarihten en az 350 yıl öncesine göre daha geniş bir alanı kaplayan buzul ilerlemesinin Athabasca Buzulu üstünde durduğu anlaşılmıştır.

1715'teki bu ilerlemeden sonra buz alanı geri çekilmiş, 19. yüzyılın başlarında yeniden ilerlemeye başlayarak yaklaşık 1840'ta, neredeyse öncekiyle aynı büyüklükte bir alana yayılmıştır. Daha sonra, değişen iklim koşulları alt buzul katmanlarının çözülmesine ve beslenme bölgesindeki kar miktarının azalmasına yol açmıştır. Athabasca Buzulunun gerileyişi kısa duraklamalar dışında sürmektedir. 19. yüzyıl ortasından 20. yüzyıl sonlarına değin buz cephesi yaklaşık 1,6 km gerilemiştir. Ama buzul çözülmelerinde bugün bir azalma olduğunu gösteren belirtiler vardır. Bu da, 21. yüzyılda buz katmanında kalınlaşma ve yeniden ilerleme olasılığını göstermektedir.

59 km²'lik alanı ile Saskatchewan Buzulu, Columbia Buz Alanı içindeki en geniş buzuldur ve Athabasca Buzulunun tersine, karayolundan gözükmez. Bitim noktasında daha yumuşak bir kesitle yükselen yüzeyi, buz alanının yüksek kesimlerine ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Buz kalınlığı 442 m'ye kadar ulaşır. Akma, birikme ve yüzeyde erime hızı Athabasca ve öteki büyük buzullarınkine yakındır.

Buzulların hareketi ve konumuna ilişkin topografya çalışmalarına ve havadan çekilen fotoğraflar aracılığıyla haritalama dışında buz alanında yapılan çalışmalar, buzulun iç yapısının ayrıntılı biçimde incelenmesini; sıcaklık ölçümlerini; yüzeyaltı sularının araştırılmasını; deprem etkinliği, yerçekimi ve elektriksel direnc ilişkin jeofizik araştırmalarını; buzulların bitim noktasında oluşan göllerdeki tortulların incelenmesini; buzuldan çıkan ırmakların debisinin ölçülmesini ve yıllar önceki kışların görece serinlik ve sıcaklıklarını saptamak amacıyla çeşitli derinliklerdeki buz örneklerinden elde edilen oksijen-izotop oranları hakkındaki çalışmaları kapsar. Buz alanının altını akaçlayan büyük bir yeraltı ırmak sisteminin keşfi buradaki ilginç bulgular arasındadır.

Columbia Dağları, Kanada'da, İngiliz Kolumbiyası eyaletinin güneydoğusunda dağ sırası. Doğudan Kayalık Dağlar çukuru, güneyden Columbia Irmağı, batıdan İç Plato, kuzeyden Fraser Irmağı ile çevrilidir. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 240 km boyunca, Kayalık Dağların Kanada'daki kesimine paralel uzanır ve kimi zaman bu dağların batı uzantısı sayılır. Fiziksel olarak, yüksekliği 3.000 m'yi geçen dört ayrı sıradağdan oluşur: Cariboo, Monashee, Selkirk ve Purcell. Kuzey Thompson Irmağı ile öteki sıradağlardan ayrılan Cariboo Dağları, sistemin en kuzeydeki kolunu oluşturur. Columbia Dağlarının güney bölümü ise, göllerin doldurduğu derin çukurlarla birbirinden ayrılan Monashee, Selkirk ve Purcell adlı paralel üç sıradağı kapsar. Önemli bir dinlenme yeri olan dağlarda iki ulusal park ile dört eyalet parkı vardır. Ayrıca önemli altın, gümüş, bakır, kurşun ve çinko yatakları bulunur.

Columbia Encyclopedia, tam adı THE NEW COLUMBIA ENCYCLOPEDIA, New York kentinde yayımlanan tek ciltlik ansiklopedi. Uluslararası konularda doğru bilgiler içermesiyle saygınlık kazanmıştır.

İlk olarak 1935'te yayımlandı. Columbia Üniversitesi'yle dolaylı, ama önemli bir ilişki içindeydi. 1950 ve 1963'te yeniden gözden geçirildi. 1975'te bugünkü başlığıyla yayımlanan dördüncü baskısı, köklü bir düzeltme gereksinimiyle yeniden gözden geçirilerek, içerdiği bilgiler açısından 1974 sonuna değin geçerli duruma getirildi. Alfabetik sıralamaya göre düzenlenen ansiklopedi, ayrıntılı göndermelerle 7 bin konuyu kapsar. Haritalar ve çizimlerle zenginleştirilmiş 50 bin madde vardır. Maddelerin yaklaşık üçte biri coğrafyayla ilgilidir ve dünyanın bütün ülkelerini kapsar. Yarıya yakın bölümü de, başta siyasal önderler olmak üzere, geçmişte ve günümüzde yaşayan kişilerin tanıtıldığı yaşamöyküleriyle oluşur. Geriye kalan bölümü, Yüksek Mahkeme, konut, akademik özgürlük, denizcilik hukuku gibi özgül konularda, bilimsel ve tarihsel bir yaklaşımla temel bilgiler verir.

Columbia Irmağı, su hacmi açısından, Kuzey Amerika'dan doğup Büyük Okyanusa dökülen akarsuların en büyüğü olan ırmak. Kayalık Dağların, Kanada'nın İngiliz Kolumbiyası eyaletindeki bölümünden doğar; ABD'nin Washington eyaletinin ortadoğu kesiminden geçerek Oregon'daki Astoria'da Büyük Okyanusa boşalır. Denize ulaşıncaya kadar olan 480 km'lik bölümü Washington-Oregon sınırını oluşturur. Su toplama havzası 668.000 km²'dir. 741 km'lik bölümü Kanada'da, 1.213 km'lik bölümü ABD'de olmak üzere toplam uzunluğu 1.954 km'dir. Başlıca kolları Kootenay, Snake, Pend Oreille, Spokane, Okanogan, Yakima, Cowlitz ve Willamette ırmaklarıdır. Bütün kıtada, yalnızca Mississippi, Mackenzie ve St. Lawrence ırmaklarının debisi Columbia'nınkinden fazladır. Columbia Irmağı dünyanın en büyük hidroelektrik enerji kaynaklarından birini oluşturur.

Columbia'yı 1792'de Bostonlu tüccar Robert Gray keşfetti ve ırmağa gemisinin adını verdi. Lewis ve Clark Keşif Seferi'ne katılanlar 1805-06'da ırmak ağzında kışladı. Irmağın büyük bölümünü Kuzeybatı Kumpanyası adına araştıran İngiliz coğrafyacı David Thompson, 1811'de ırmak ağzına ulaştı; yol üzerinde bulabildiği tek yapı Astoria Kalesi oldu. Irmağın yukarı havzası da 1807-11'de Kuzeybatı Kumpanyası adına araştırıldı.

Columbia'nın ana kolunun yatağı eski tekniklerle sulamada yararlanılamayacak kadar derindi, ama ırmak iç kesimlere ulaşan tek suyolu olduğu için, demiryolu gelene değin ana ulaşım bağlantısı olma niteliğini korudu. Kürk tüccarlarının ve ilk göçmenlerin kullandığı kano ve mavnalar 1850'lerde yerini buharlı gemilere bıraktı. Snake Irmağının ağzına kadar olan kesimde sayısı 21'e ulaşan ivinti yerleri ırmak ulaşımını güçleştiriyordu. Washington'da yapılan ilk demiryolu, en çok güçlük yaratan ivinti yerlerinden birinin aşılmasını sağladı. Bu 2 km'lik tahta raylı, katırlı tramvayın yerini 1863'te 10 km'lik bir buharlı demiryolu hattı aldı. Columbia Irmağı havzasındaki yoğun tarım ürünleri ve maden ticareti, ırmakta işleyen gemileri ve bunlara bağlı olarak yapılan iskeleleri de tekelinde bulunduran Portland'ın elindeydi. 1887'de Kuzey Pasifik Demiryolu'nun Cascade Sıradağlarını aşarak doğrudan Puget Boğazındaki Tacoma'ya ulaşmasıyla Columbia Irmağı hattı üzerindeki tekel sona erdi.

Irmaktaki sombalığının bolluğu ilk kâşiflerin de ilgisini çekmişti. İlk konserve fabrikası 1866'da açıldı; 1881'e değin ırmak kıyısında, başta Büyük Britanya olmak üzere dünya pazarına sombalığı konservesi satan yaklaşık 30 fabrika kuruldu. Sombalığı ağ, kapan ve çarklarla yakalanıyordu. Günümüzde barajların yapılması ve çevre kirliliği, sombalığının önemli ölçüde azalmasına yol açarak balıkçılık sanayisini tehlikeye atmıştır.

Columbia Irmağının çok amaçlı kullanımını belirleyen birçok tartışma oldu; bunlar özellikle sorumlulukların devlet ve özel sektör arasında paylaşılması, bunun ırmak-

taki balık varlığı üzerine etkileri, bir Columbia Irmak Vadisi İdaresi kurulması yolundaki öneriler, federal yatırımlara uygulanacak faiz oranı ve ırmağın İngiliz Kolumbiyası'nda kalan yukarı kesimindeki göletlerdeki enerji gelirleri ve maliyetlerinin Kanada ile paylaşımının düzenlenmesi gibi konuları içeriyordu.

Irmağın çok amaçlı kullanıma yönelik gelişimi 1930'larda, ABD hükümetince Büyük Coulee ve Bonneville barajlarının yapımıyla başladı. 50 yıl içinde, ırmağın ABD'deki kesiminin büyük bölümünde toplam 11 baraj yapıldı. Columbia Irmağındaki en büyük ve gelişkin baraj olan Büyük Coulee Barajı, enerji gereksiniminin en yüksek olduğu kış aylarındaki düşük akışın artmasını sağlamıştır. Kuzeybatıdaki en büyük tek sulama projesi olan ve Columbia Irmağını sulama amacıyla geniş çapta ilk kez kullanan Columbia Havzası Sulama Projesi için gereken su, Büyük Coulee Barajı'nın oluşturduğu Franklin D. Roosevelt Baraj Gölünden pompalanır. Projenin kapsamına giren ve daha önce çalı gibi çöl bitkileriyle kaplı olan topraklara ilk su dağıtımı 1952'de yapılmıştır.

Irmak üzerinde yer alan bütün elektrik santralları yüksek voltajlı federal nakil hatlarına bağlıdır. Bu hatlar, Kuzeybatı'nın Büyük Okyanus kıyısındaki bölgelerinde bulunan tesislerin oluşturduğu dev enerji ağının da belkemiğini oluşturur. Columbia sistemini California ile Güneybatı'ya bağlayan Pasifik Kuzeybatı-Güneybatı Bağlantı Sistemi Projesi 1964'te ABD Kongresi'nde onaylandı. İçişleri bakanlığı, yerel enerji idareleri ve ilgili şirketler arasında varılan anlaşma ile Columbia Irmağından elde edilen enerji fazlasının yazın Güneybatı'ya, buhar gücünün de kışın Kuzeybatı'ya satılması sağlandı.

Columbia Irmağı Antlaşması, Columbia Irmağındaki enerjiden ortaklaşa yararlanmak ve bu enerjiyi depolamak için tesisler geliştirmek amacıyla ABD ve Kanada arasında yapılan antlaşma (17 Ocak 1961). Antlaşma, ABD'nin Montana'nın kuzeyinde Libby Barajı'nı, Kanada'nın da İngiliz Kolumbiyası'ndaki üç ayrı noktada baraj yapmasını öngörüyordu. Böylece ABD'nin kuzeybatıdaki dört eyaleti ile Kanada'nın güneybatıdaki iki eyaletine hidroelektrik enerji sağlanacaktı. Ülkelerden birinin üretilen enerjiden daha çok yararlanmasına karşı iki taraflı önlemler getiren antlaşma, 16 Mart 1961'de ABD, 16 Eylül 1964'te de Kanada hükümetlerince onaylandı.

Columbia Pictures, ABD'nin önde gelen film şirketlerinden. 1924'te Harry Cohn tarafından kuruldu. Onceleri ikinci sınıf filmler yaparken, giderek en önemli Hollywood yapımevleri arasına girdi. 1930'larda ve 1940'larda küçük bütçeli, aceleye getirilmiş filmlerin yanı sıra Frank Capra komedilerinin yapımcılığını da üstlendi. Bu filmlerin en ünlülerinden biri, 1934'te en iyi film Oscar'ını kazanan *It Happened One Night*'tı (*İki Gönül Bir Olunca/Bir Gecede Oldu*).

Columbia, 1950'ler ve 60'larda ödül kazanan bazı filmler yaparak konumunu yükseltti. *From Here to Eternity* (1953; *İnsanlar Yaşadıkça*), *On the Waterfront* (1954; *Rıhtımlar Üzerinde*), *The Bridge on the River Kwai* (1957; *Kwai Köprüsü*), *Lawrence of Arabia* (1962; *Arabistanlı Lawrence*) ve *A Man for All Seasons* (1966; *Her Devrin Adamı*) bu filmlere örnektir. Şirket 1969'da yeniden örgütlenerek Columbia Pictures ve Screen Gems (sonradan Columbia Pictures Television) adlı iki büyük koluyla Columbia Pictures Industries adını aldı. 1982 yılında The Coca-Cola Company tarafından satın alındı; 1989'da ise Sony Corporation'ın eline geçti.

Columbia Platosu, ABD'nin kuzeybatısında coğrafi bölge. Dağlar arasında yer alan platoların bir parçasıdır. Doğudan Kuzey Kayalık Dağları, batıdan Sierra Nevada-Cascade Sıradağları bölgesiyle çevrilidir. Washington, Oregon ve Idaho'da yaklaşık 260.000 km²'lik bir alan kaplar ve büyük çeşitlilik gösteren yüzey şekilleriyle tanınır. Bütünüyle bazaltik lav akmalarıyla kaplı olmasına karşın, önemli çökme ve kırılmalar sonucunda, deniz düzeyinden yükseklikleri 60-1.500 m arasında değişen oluşumlar ortaya çıkmıştır. İklim yarı kuraktır, bitki örtüsü büyük ölçüde çalılık ve çayırlardan oluşur. Bölgeyi Columbia ve Snake ırmakları akaçlar.

Columbia Üniversitesi, ABD'nin önde gelen yükseköğrenim kurumlarından. New York kentinde önemli bir düşünsel ve kültürel merkezdir. 1754'te King's College adıyla kuruldu. Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra 1784'te yeniden açıldığında Columbia College, 1912'de ise Columbia Üniversitesi adını aldı. Günümüzde lisans düzeyinde öğretim yapan Columbia College erkek, 1889'da kurulup 1900'den bu yana üniversiteye bağlı olan ve gene lisans düzeyinde öğretim yapan Barnard College ise kız öğrenci alır. Derslerin çoğu ve kültürel kaynaklardan yararlanma her iki okulun öğrencilerine de açıktır. Barnard College'ı bitiren öğrenciler Columbia Üniversitesi'nden diploma alır.

New York kentinin hareketli dinamik kültürüyle yoğrulan üniversite, Doğu'nun aynı ölçüde köklü ve saygın öbür özel üniversitelerine göre geleneksel yapıdan daha az etkilenmiştir. İlk kuruluşundan beri doğa bilimleri, ticaret, tarih, siyaset ve denizcilik gibi konulara daha çok ağırlık vererek öteki yüksekokullardan ayrılmıştır. Ayrıca birçok değerli lisansüstü öğretim kurumu ve meslek okulu ile çeşitli araştırma ve uzmanlık kurumları oluşturarak evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bütün kente öğretmen yetiştiren Öğretmen Yüksekokulu ülke çapında üne sahiptir. Hekimlik ve Cerrahi Yüksekokulu ise, New York kentindeki Presbiteryen Hastanesi ve kendisine bağlı öteki kurumlarla birlikte büyük bir tıp merkezinin çekirdeğini oluşturur.

Columbidae (güvercingiller), *Columbiformes* takımından güvercinleri ve kumruları kapsayan kuş familyası. *Ayrıca bak.* güvercin; kumru.

Columbiformes, güvercinleri, kumruları, soyu tükenmiş olan dodoları ve bağırtlakları kapsayan kuş takımı.

Columbiformes takımı iki alttakıma ayrılır: *Columbae* ve *Pterocletes*, *Columbae* alttakımının iki familyasından *Columbidae*, güvercin ve kumruların yaşayan ve soyu tükenmiş türlerini, *Raphidae* ise soyu tükenmiş olan dodoları ve gene soyu tükenmiş iki türü kapsar. *Pterocletes* alttakımı ise yalnızca bağırtlakları içerir.

Columbidae familyasından güvercinler ve kumrular kutup bölgeleri ve bazı okyanus adaları dışında bütün dünyaya yayılmış olduğu halde, bu familyadan birkaç türün soyu geçen yüzyıllarda tükenmiştir. Bunlardan en iyi bilineni Kuzey Amerika'da yaşayan göçmen güvercindir (*Ectopistes migratorius*). Yüz binlerce kuşun oluşturduğu çok kalabalık sürüler halinde uçan ve 19. yüzyıl boyunca kitleler halinde avlanan göçmen güvercinlerin sonuncusu 1914'te, Ohio'daki Cincinnati Hayvanat Bahçesi'nde ölmüştür.

Hint Okyanusundaki adalara dağılmış olan *Raphidae* familyasından ise bugüne ulaşan tek bir tür yoktur. Yaşadıkları adalarda da yırtıcı hayvan bulunmadığı için kendilerini güvenlikte hissederek zamanla uçma yeteneklerini yitiren ve hindi kadar irileşen bu kuşlardan, Mauritius Adasında yaşayan dodonun (*Raphus cucullatus*) soyu, bu adaya yerleşen insanların ve getirdikleri evcil hayvanların elbirliğiyle 1681'de yok edilmiştir. Réunion Adasında yaşayan *R. solitarius* ile Rodrigues Adasında yaşayan *Pezophaps solitaria*'nın son örnekleri de ancak 1791'e değin yaşayabilmiştir.

Asya ve Afrika'nın kurak bölgelerinde yaşayan bağırtlakların en eski fosilleri, Fransa'daki Eosen Bölüm (y. 54-38 milyon yıl önce) katmanlarında bulunmuştur. Bilinen en eski güvercin fosili ise Erken Miyosen Bölümden (y. 26-7 milyon yıl önce) kalmış olan ve Fransa'da bulunan *Gerandia calcaria*'dır.

Columbiformes takımının yaşayan üyelerinin çoğu orta irilikte, küçük başlı, uzun sivri kanatlı kuşlardır. Yerde beslenmeye uyarlanmış olan *Gallicolubma* cinsinin türlerinde bacaklar biraz daha uzun, kanatlar daha kısa ve küttür. Takım üyelerinin gaga biçimi beslenme alışkanlığına bağlı olarak değişir. Tohumla beslenen türlerin gagaları incedir; meyveyle beslenenlerinki ise (örn. *Treron* cinsi) daha kalın ve kancalıdır. *Didunculus strigirostris* türü güvercin yaprak, meyve gibi bitkisel besinleri yutmadan önce, iri gagasının tırtıklı kenarlarıyla küçük parçalara ayırır. Kural olarak, tohumla beslenen güvercinlerin bağırsakları uzun, taşlıkları da bu sert tohumları öğütecek kadar güçlüdür. Buna karşılık meyveyle beslenen türlerde bağırsaklar daha kısadır, taşlıkların da bu kadar güçlü olması gerekmez. Güvercinlerde, yemek borusunun üzerinde yer alan ve besinleri depolamaya yarayan bir kursak gelişmiş olduğundan, bu kuşlar her lokmada yutmak için zaman yitirmeyip besinlerini hızla kursaklarına atarlar.

Yalnızca *Columbidae* üyelerinde görülen benzersiz bir özellik, yavrularını beslemek üzere güvercin sütü (kuş sütü) olarak bilinen bir madde salgılamalarıdır. Hipofiz bezinin salgıladığı prolaktin hormonunun uyarısıyla kursak çeperinden salgılanan bu besleyici maddenin bileşimi memelilerin sütüne oldukça yakındır. Gene *Columbidae* üyelerine özgü olan başka bir özellik de, öbür kuşlarınkine benzemeyen su içme biçimleridir. Bütün öbür kuşlar gagalarına bir yudum su alıp başlarını kaldırarak yuttukları halde, güvercinler yemek borusundaki kasların yardımıyla memeliler gibi suyu emerek içerler. Aynı özelliğin bağırtlaklarda da bulunduğu söylenir, ama bu kuşlar suyu yutmak için gene başlarını kaldırmak zorundadırlar.

Avustralyen bölgede, başta *Treron*, *Ptilinopus* ve *Ducula* cinsleri olmak üzere, meyveyle beslenen çok sayıda güvercin türü yaşar. Bu kuşların dünyanın bu yöresinde böylesine yayılmış olması, bir ölçüde, Güney Asya, Güney Amerika ve Afrika'da olduğu gibi ağaçlarda yaşayıp meyve yiyerek besinlerine ortak olan maymunların bulunmamasına dayanır. Meyve güvercinlerinin çoğunda hiç değilse yer yer yeşil renk egemendir.

Üreme mevsiminde birçok türün erkeği, aynı türün öbür erkeklerine karşı savunulan bir üreme bölgesi seçer. Bölgeyi savunmaya yönelik tehdit gösterileri bir işe yaramazsa ardından saldırıya geçilir. Erkek, ya seçtiği bir dişiyi kendi bölgesine çeker ya da

bölgesine giren ilk dişiye kur yapar. Çeşitli gösterilerden sonra erkekle dişi arasında kurulan bağlılık, birbirlerinin baş ve boyun tüylerini gagalarıyla düzeltmeleriyle daha da güçlenir. Güvercinler çoğu zaman yılda birkaç kez kuluçkaya yatar, ama hiçbiri her çiftleşmede ikiden fazla yumurta yumurtlamaz. Meyve güvercinlerinin çoğu ise tek yumurta yumurtlar. Bağırtlaklar, toprağa açtıkları sığ bir çukura üç yumurta bırakırlar.

Güvercinler genellikle ağaçlarda ya da kayalıklarda, çalı çırpıdan basit yuvalar yaparlar. Birçok türde kuluçkaya yatmayı ve yavruların bakımını erkek ve dişi birlikte üstlenir. Kuluçkaya yatıldığı anda güvercin sütü salgısı da başlar Önceleri ana ya da baba yavruların üstünde sürekli olarak yatar. Yavrular, gagalarını ana-babanın gagasına sokup yarı sindirilmiş besinleri kusmalarını sağlayarak beslenirler.

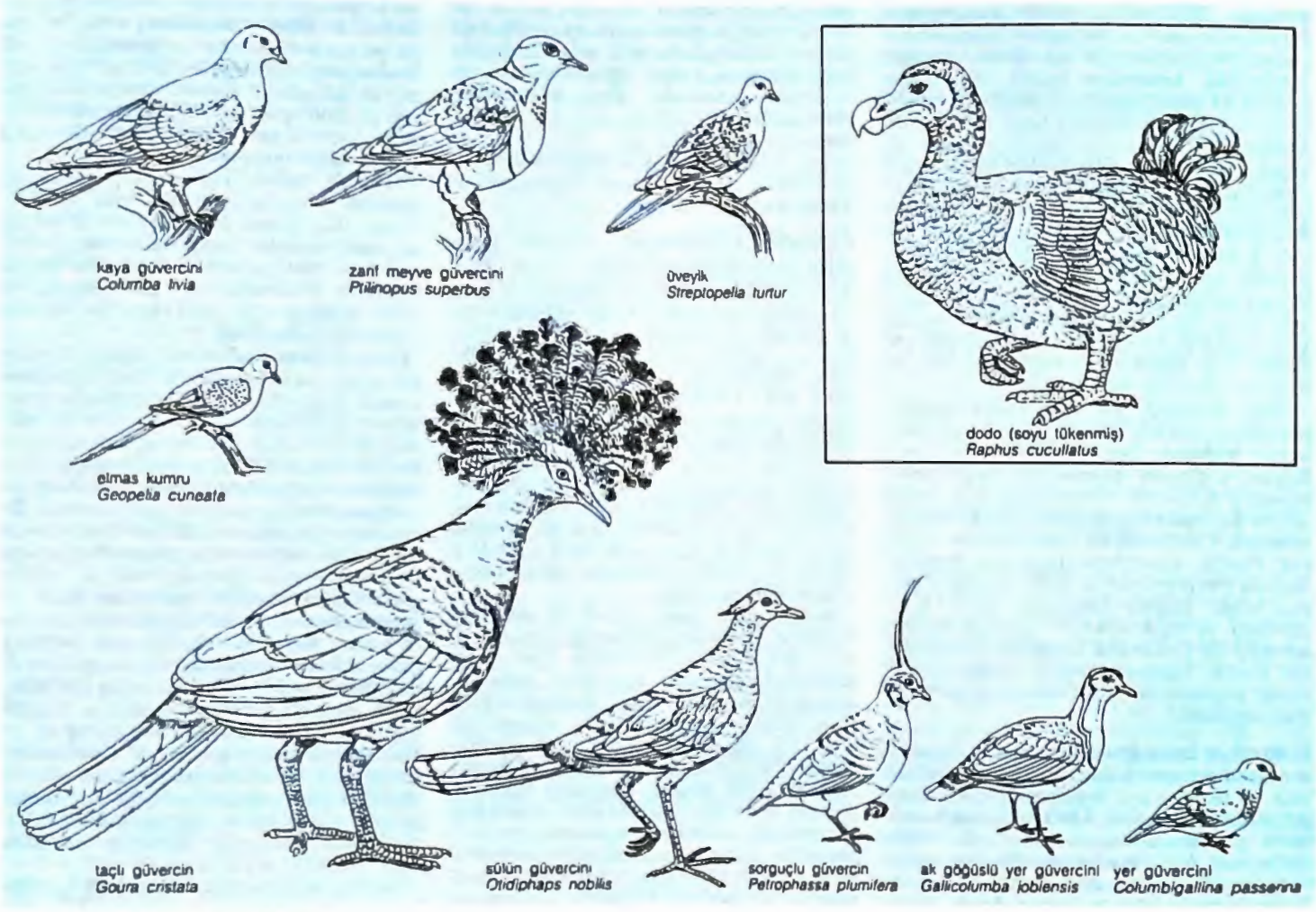

Columbiformes takımının temsili üyeleri

Columbus, ABD'de, Georgia eyaletinin batısında kent. 1971'de Muscogee iliyle (*county*) birleşmiştir. Chattahooche Irmağı üzerindeki ulaşımın başlangıç noktasında, Alabama'daki Phoenix kentinin karşı kıyısında yer alır. 1827'de kuruldu; bölge eskiden yabanıl bir doğal çevrede yer alıyordu. 1840'a değin, ırmaktaki çağlayanlardan sağlanan enerjiye dayanan güçlü bir tekstil sanayisinin geliştiği, pamuk ticaretine yönelik önemli bir iç liman durumuna geldi. İç Savaş sırasında Konfederasyon'un başlıca ikmal merkezlerinden biriydi; Mississippi'nin doğusundaki son çarpışma da 16 Nisan 1865'te burada gerçekleşti ve General James H. Wilson önderliğindeki Birlik kuvvetlerinin kenti ele geçirmesiyle sonuçlandı. Kentteki Güney Eyaletleri Deniz Müzesi, çatışma sırasında ırmakta ateşe verilerek batırılmış olan "Muscogee" adlı savaş gemisinin enkazını barındırır. 1866'da Columbuslu kadınlar, 26 Nisan'ı Konfederasyon şehitlerini anma günü olarak kabul ettiler.

Bugün büyük ölçüde sanayileşmiş olan Columbus, Güney'in en büyük tekstil merkezlerinden biridir. Barajlar ve gemi havuzları ırmak trafiğine canlılık kazandırmıştır. Tam güneyde yer alan ve Konfederasyon'a bağlı generallerden Henry L. Benning'in adını taşıyan Benning Kalesi (1918), ABD Ordusu Piyade Müzesi'ni barındırır. Columbus College 1958'de açılmıştır. Kent 1828'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 179.278; metropoliten alan, 243.072.

Columbus, ABD'nin Ohio eyaletinde, Fairfield ve Franklin illerinde (*county*) kent. 1816'dan beri Ohio'nun, 1824'ten beri de Franklin ilinin merkezidir. Eyaletin orta bölümündeki düz ve tarıma elverişli bir ovanın üstünde, Scioto ve Olentangy ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Cleveland'dan sonra Ohio'nun ikinci büyük kenti ve Grandview Heights, Upper Arlington, Worthington, Bexley ve Whitehall'u kapsayan bir metropoliten alanın merkezidir. 1812'de Ohio Genel Meclisi tarafından bir yönetim merkezi olarak planlandı ve Kristof Kolomb'un anısına kente kâşifin Latince adı verildi. Eyalet yönetimi 1816'da Chillicothe'dan buraya taşındı. Kent 1834'te, daha eski bir yerleşim olan yakındaki Franklinton'ı da (kuruluşu 1797) içine aldı. 1840'a doğru, Maryland'den gelen Ulusal (Cumberland) Karayolu'nun Columbus'a ulaşması, Ohio ve Erie Kanalının bir kolunun kentten geçmesi büyük bir gelişme sağladı. Kente ilk demiryolu 1850'de ulaştı. 1900'de, Columbus artık nüfusu 125 bini aşan önemli bir ulaşım ve ticaret merkezi olmuştu. 1913'teki taşkında uğranan zararlardan sonra, Scioto Irmağı genişletildi ve ırmak kıyısına setler, istinat duvarları ve köprüler yapıldı. Böylece ırmak boyunca yeni gelişim olanakları doğdu.

Columbus'da Eyalet Yönetim Binası, Ohio
Ellis - Sawyer - Shostal / EB Inc

1940'tan sonra hızlı bir sanayileşme yaşandı. Bu gelişmeyi başlatan olgu bölgede büyük bir uçak fabrikasının yapılmasıydı. Ayrıca, birçok şirketin kente yönelmesi de bunda etkili oldu. Çevre yerleşimleri ilhak etme politikasıyla kent büyük ölçüde genişledi. Uygun coğrafi konumunun yanı sıra ana demiryolu hatları, geniş bir karayolu ağı ve havaalanı da kentin çekiciliğini artırdı. Günümüzde metropoliten alanın ekonomisi büyük oranda, sanayi işletmeleri, resmî kuruluşlar, eğitim ve araştırma enstitülerinin desteğine dayanır. Büyük çeşitlilik gösteren imalat ürünleri arasında

uçak ve uzay araçları donanımı, otomobil parçaları, elektrikli aygıtlar, makineler, cam, yalıtkanlı dokumalar, ayakkabı, işlenmiş gıda ve basım ürünleri sayılabilir.

Başlıca öğrenim kurumları Ohio Eyalet Üniversitesi (1870), Franklin Üniversitesi (1902), Başkent Üniversitesi (1850), Ohio Dominiken Yüksekokulu (1911; eskiden College of the St. Mary of the Springs, 1868), Otterbein College (1847), Pontifical College Josephinum (1894), Columbus Sanat ve Tasarım Yüksekokulu (1879), Columbus Teknik Enstitüsü (1963), Ohio Teknoloji Enstitüsü (1952) ve körler ile sağırlara yönelik eyalet okullarıdır. Araştırma kuruluşları arasında Battelle Anısal Enstitüsü (1929, metalurji ve maden sanayileri), Orton Seramik Vakfı ve Kimyasal Özütler Şirketi sayılabilir. Rickenbacker Hava Kuvvetleri Üssü ve başka tesislerin yanı sıra federal hükümete ait büyük bir askeri depo bulunur. Ayrıca birçok eyalet yardım kurumu ve bunların şubesi, bir eyalet ıslahevi (eskiden Ohio Cezaevi) ve eyalet sergi alanı da vardır. Görülmeye değer yerler, McKinley Anıtı, Camp Chase Konfederasyon Mezarlığı, Ohio Tarih Kurumu (1970), Bilim ve Sanayi Merkezi, Battelle Gözlemevi ve 44 katlı LeVeque Lincoln Gökdeleni'dir. Bir sanat müzesi ve bir senfoni orkestrası vardır. Belediye Merkezi, belediye binasını, bir toplantı salonunu ve Central High School'u (Merkez Lise) kapsar.

Parklar ve dinlenme yerleri, Griggs (1905), O'Shaughnessy (1925), Hoover (1955) gibi göletlerin çevresinde gelişmiştir. Scioto Downs ve Beulah Parkı'nda arabalı ve safkan at yarışları yapılır. Eyalet fuarı, Kolomb Günü Kutlaması ve kent merkezinin güneyindeki bir 19. yüzyıl Alman köyünden kaynaklanan Oktoberfest (Ekim Şenliği) her yıl düzenlenen etkinliklerdir. Kent, 1834'te tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 632.910; metropoliten alan, 1.377.419.

Columella, Lucius Iunius Moderatus (d. İS 1. yy, Gades, İspanya), Eski Romalı asker ve çiftçi. Çiftçiliği ve basit bir yaşam tarzını sevdirmek amacıyla tarım ve benzeri konularda çeşitli yazılar yazmıştır. Gençliğinde Suriye'deki lejyon birliklerinde *tribunus* oldu. Ama ne askerlikte yükselmek, ne de hukukçuluk mesleği ona çekici geliyordu. Sonunda İtalya'da çiftçilik yapmayı seçti.

Günümüze kalan yapıtlarından 12 kitap halindeki *De re rustica* (Köy Yaşamı Üzerine) ayrıntılı bir biçimde çiftçilik ve köy yaşamını konu edinir. *De arboribus* ise (Ağaçlar Üzerine) daha önceki bir yapıtının parçasıdır.

Colwyn, Galler'in kuzeydoğusundaki Clwyd ilinde (*county*) ilçe (*district*). 1974'te kurulmuştur. Yüzölçümü 533 km²'dir. İrlanda Denizinin, Colwyn Bay ve Knmel Bay bölgeleri arasında uzanan kıyı şeridinden başlayarak yaklaşık 80 km içerideki Maerdy kentine kadar uzanır. Batıdan Aberconwy, güneyden Meirionnydd, doğudan Glyndwr ve Rhuddlan ilçeleriyle çevrilidir. Llanddulas köyünün tam güneyindeki tepelerde bulunan Pen-y-Corddyn adlı kale Demir Çağında bölgede yerleşim kurulduğunu göstermektedir. Ayrıca Romalıların işlettiği kurşun madenlerine ait izlere rastlanır. Northumberland kontunun II. Richard'a ihanet etmesinden sonra Richard, Henry Bolingbroke tarafından 1399'da Llanddulas'ta ele geçirilmiştir.

İlçe nüfusunun büyük bölümü turizmin başlıca uğraş olduğu kıyı şeridinde yoğunlaşmıştır. Colwyn Bay 1974'te ilçenin yönetim merkezi oldu. Colwyn Bay'in doğusundaki Abergele, Kuzey Galler'de denize girmenin bir eğlence olarak yaygınlık kazandığı ilk yerlerdendir. Bugün ise haftada bir kurulan sığır pazarlarıyla zenginleşip büyüyen bir pazar merkezi durumundadır. İç bölgenin büyük bölümü otlakları da kapsayan tarım alanlarından ve güzel görünümlü tepelerden oluşur. Yakın zamanda tamamlanan Llyn Brenig Göleti kırsal alanın merkezinde yer alır ve gelişmekte olan bir su sporları merkezidir. Bir demiryolu ile bir karayolu kıyı boyunca ilçenin kuzey kesimini kat eder. Nüfus (1984 tah.) 50.300.

Colwyn Bay, Galler'de, Clwyd iline (*county*) bağlı Colwyn ilçesinin (*district*) merkezi ve deniz kıyısında dinlenme yeri. İrlanda Denizinin Kuzey Galler kıyısında yer alır. 19. yüzyılda kurulan kent I. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla büyüyerek, eskiden 5 km uzunluğunda bir kumsalla bağlı olduğu Old Colwyn ve Rhôs-on-Sea ile birleşti. Bir dinlenme yeri olma özelliğini de koruyarak Kuzey Galler'in en büyük kentlerinden biri durumuna geldi. Önemli yerler dinlenme tesislerinin bulunduğu Eirias Parkı, rıhtımdaki ve başka yerlerdeki tiyatrolar, Pwllychrochan Ormanları, Gal Dağları Hayvanat ve Botanik Bahçeleri ve Rhôs-on-Sea'deki Harlequin Kukla Tiyatrosu'dur. Nüfus (1981) 27.683.

Colymbiformes, eski sınıflandırmada, dalgıçlar ve batağanlar gibi su kuşlarını içeren takım. Sonraki araştırmalar bu iki grup arasında ilişki bulunmadığını ortaya koymuş ve ornitologlar yaptıkları yeni sınıflandırmada bu kuşları iki ayrı takımda toplamışlardır: Dalgıçları içeren *Gaviiformes* ve batağanları içeren *Podicipediformes* (ya da *Podicipitiformes*) takımları. Uluslararası Zooloji Terimleri Komisyonu, *Colymbiformes* takım adını ve bazı dalgıçlar ile batağanlara verilen *Colymbus* cins adını uygulamadan kaldırmıştır. Bu iki gurup arasındaki benzerlikler evrimsel geçmişlerinin ortak olmasından değil, benzer yaşam ortamlarına uyum sağlayabilmek için kazandıkları yapısal benzerliklerden kaynaklanır. *Ayrıca bak.* batağan; dalgıç.

Coma Berenices *bak.* Berenike'nin Saçı

Comăneci, Nadia (d. 12 Kasım 1961, Gheorghe, Gheorghiu-Dej, Romanya), Olimpiyat Oyunları'nda, jimnastikte ilk kez 10 tam puan alan Rumen jimnastikçi.

Comăneci
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Sonradan Rumen jimnastik takımının antrenörü olan Bela Karolyi'nin özendirmesiyle altı yaşında jimnastiğe başladı. İlk kez 1969'da Romanya gençler şampiyonasına katıldı ve 13. oldu. 1970'teki şampiyonada ise birinci oldu. 1972'de yalnızca sosyalist ülkelerin katıldığı Olimpiyat-öncesi gençler yarışmalarında üç altın madalya kazandı. 1973 ve 1974'te yarıştığı bütün dallarda gençler şampiyonu oldu. Büyükler kategorisindeki uluslararası yarışmalara ilk kez 1975'te katıldı. Daha önce beş kez Avrupa şampiyonu olan Sovyet Lyudmila İvanova Turişçeva'dan daha iyi bir derece elde etti ve dört altın, bir gümüş madalya kazandı. 1976'da New York'ta Amerika Kupası'nı kazandı. Bu yarışmada asimetrik paraleldeki hareketini tamamlarken geriye doğru çift salto atan ilk bayan jimnastikçi oldu.

Montreal'de yapılan 1976 Olimpiyat Oyunları'nda yedi kez tam puan aldı; dengede ve asimetrik paralelde altın madalya kazandı. 1978'deki Dünya Şampiyonası'nda beklenmeyen bir dördüncülük aldı. Elindeki bir iltihaplanmadan dolayı 1979'da yarışmaların çoğuna katılamadı. Moskova'daki 1980 Olimpiyat Oyunları'nda, dengede ve yer hareketlerinde (bu dalda birinciliği Sovyet jimnastikçi Nelli Kim ile paylaştı) altın madalya kazandı. Ayrıca takım olarak kazandıkları ikincilikten dolayı bir gümüş madalya aldı. Bütün dallardaki yarışmalar sonunda, bireysel sıralamada ADC'li Maxi Gnauck ile birlikte ikinci oldu. 1984'ten sonra yarışmalara katılmadı. 1976 Olimpiyat Oyunları'ndan sonra Sosyalist İşçi Kahramanı unvanını aldı. 1989'da ABD'ye iltica etti.

Comayagua, Honduras'ın ortabatı kesiminde il. Kuzeybatısında Yojoa Gölü yer alır. Yüzölçümü 5.196 km²'dir. Toprakları Montecillos Sıradağlarından başlar ve Humuya Irmağı vadisini aşarak doğuda Comayagua Dağlarına kadar uzanır. Vadinin orta kesimindeki verimli topraklar Kolomb öncesinde ve İspanyol koloni döneminde önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Verimli vadilerde kahve, tütün, pirinç, şekerkamışı, manyok, fasulye, mısır ve pamuk üretilir; sığır, domuz ve kümes hayvanları yetiştirilir. 1970'lerde kereste üretimi başlamıştır. İl merkezi Comayagua'dan geçen Okyanuslar Arası Karayolu, ili kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda kat eder. Nüfus (1991 tah.) 257.000.

Comayagua, Honduras'ın ortabatı kesimindeki Comayagua ilinin merkezi. Verimli bir vadide akan Humuya Irmağının sağ kıyısında yer alır. 1537'de Valladolid de Santa María de Comayagua adıyla kuruldu, İspanyol kolonisi Honduras'ın merkezi yapıldı. 19. yüzyılda Honduras'taki siyasal ayaklanmalarla yıkıma uğradı ve başkent olma konusunda kendisine rakip olarak gelişen Tegucigalpa karşısında önemi azaldı. 1880'de Tegucigalpa başkent oldu. Koloni döneminden kalma başlıca yapılar barok üslupta bir İspanyol katedrali (1715), 16. yüzyıldan kalma dört kilise ve eskiden Orta Amerika'nın ilk üniversitesini (1632) barındırmış olan yapıdır. İlaç, ayakkabı, reçine,

Comayagua'da katedral, Honduras
Charles May - Shostal / EB Inc

çimento ürünleri ve seramik üretilen kent ülkenin batı kesiminin ticaret merkezidir. Ulusal Tarım Merkezi de burada bulunur. Okyanuslar Arası Karayolu kentin içinden geçer. Kentteki uçak pisti 1980'lerin başında askeri hava üssüne dönüştürülmüştür. Nüfus (1988 geç.) 36.414.

Combe, William (d. 1741, Bristol, Gloucestershire - ö. 19 Haziran 1823, Londra, İngiltere), düzyazıları ve manzum yergileriyle tanınan İngiliz yazar. *Tour of Dr. Syntax in Search of the Picturesque* (1812; Şiirselliği Arayan Dr. Syntax'ın Gezisi) adlı şiiri 19. yüzyıl başlarında İngiltere'de en çok okunan yapıtlardan biriydi. Combe gerek bu yapıtında, gerek bunu izleyen *The Second Tour of Dr. Syntax in Search of Consolation* (1820; Avuntuyu Arayan Dr. Syntax'ın İkinci Gezisi) ve *The Third Tour of Dr. Syntax in Search of a Wife* (1821; Bir Eş Arayan Dr. Syntax'ın Üçüncü Gezisi) gibi kitaplarında, gezi yazılarında ahlak dersleri veren, yapay heyecanları dile getiren, duygusal aşk serüvenlerini sıralayan birçok 18. ve erken 19. yüzyıl yazarının yergisini yapıyordu. Combe'un kazandığı başarıda, yapıtları resimleyen Thomas Rowlandson'ın da katkısı vardı. Rowlandson, onun en iyi şiirlerinden bazısının yer aldığı *The English Dance of Death*'i (1815; İngiliz Ölüm Dansı) ve *The Dance of Life*'ı (1816-17; Yaşam Dansı) resimlemişti.

Combe, kendi başından geçenleri Dr. Syntax'ın saçma sapan maceralarında malzeme olarak kullandı. Bir mirasa konmuş, bu sayede bol keseden harcayarak Londra sosyetesini şaşırtan bir yaşam sürmüş, yurt dışına geziler yapmıştı. Daha sonra boğazına kadar borca gömüldüyse de, askerlik, garsonluk, öğretmenlik ya da aşçılık gibi işler yaparak gezilerine devam etti. Yaşamını 1771'den sonra Londra'da yazarlıkla kazandı.

Combes, (Justin-Louis-) Émile (d. 6 Eylül 1835, Roquecourbe - ö. 25 Mayıs 1921, Pons, Fransa), Dreyfus Olayı'nın ardından devlet ve din işlerinin ayrılmasını sağlayan Fransa başbakanı (1902-05).

Gençliğinde bir ilahiyat öğrencisi olan Combes, doktora tezi *La Psychologie de*

Combes, M. Manuel'in fotoğrafı; Ulusal Kitaplık, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

saint Thomas d'Acquin'i (Aquino'lu Aziz Tommaso'nun Psikolojisi) 1860'ta yayımladıysa da, papazlığa atanmadan kiliseden ayrıldı. Tıp öğrenimi gördükten sonra Pons'a yerleşti ve 1875'te belediye başkanlığına seçildi. 1885'te Charente-Inférieure ilinden (*département*) Senato'ya seçildi ve kilise karşıtı Radikal grubun yanında yer aldı.

1895'te Léon Bourgeois hükümetinde eğitim bakanı oldu. Nisan 1896'da bakanlıktan ayrıldıktan sonra da siyasetle etkin biçimde uğraşmayı sürdürdü. Pierre Waldeck-Rousseau'nun devlet ve kilise arasındaki ilişkilerin yeniden belirlenmesi için yürüttüğü çalışmaları destekledi. 1902'de Waldeck-Rousseau'nun yerine başbakan oldu. Bütün dinsel tarikatları yasaklayan ve kilisenin başta eğitim olmak üzere kamu işlerindeki rolünü önemli ölçüde sınırlayan yasaların çıkarılmasını benimsedi. Bu durum Fransa ile Papalık Makamı arasındaki diplomatik ilişkilerin kopmasına yol açtı. Bu sırada militan bir kilise karşıtı olan Savaş Bakanı General Louis André'nin, kuşku uyandıran gerici ve kilise yanlısı subaylar hakkında Mason gruplarından rapor almakla suçlanmasının neden olduğu bunalım hükümetin düşürülmesiyle sonuçlandı. Devlet ile kilise işlerinin ayrılmasını öngören yasa, Combes hükümetinin düşürülmesinden hemen sonra çıktı (Aralık 1905).

Combes başbakanlıktan ayrılmasından bir süre sonra *Une Campagne laïque* (Laiklik Kampanyası), *Une Deuxième Campagne laïque* (1905; İkinci Bir Laiklik Kampanyası) ve *Mon Ministère* (1906; Başbakanlığım) adlı yapıtlarını yazdı. Cumhuriyetçi çevrelerde büyük saygınlığı olduğundan, Ekim 1915'te ilerlemiş yaşına karşın Aristide Briand hükümetine devlet bakanı olarak girdi.

Comden, Betty ve Green, Adolf, Comden'ın asıl adı ELIZABETH COMDEN, es KYLE (sırasıyla d. 3 Mayıs 1919, Brooklyn, New York; d. 2 Aralık 1915, Bronx, New York), pek çok Broadway gösterisi ve Hollywood müzikal filmi için libretto, senaryo ve şarkı sözleri yazan müzikal komedi ikilisi. Broadway tarihinin en uzun süre birlikte yazan ekibini oluşturmuşlardır.

Babası avukat, annesi öğretmen olan Comden, tiyatro öğrenimi gördüğü New York Üniversitesi'ni 1938'de bitirdi. Green, New York'ta çeşitli devlet okullarında okudu ve Büyük Bunalım sırasında ilk kez çalışmaya başladığında bulduğu iş, Wall Street çığırtkanlığı oldu. 1938'de, her ikisi de tiyatro ajanlarını dolaşırken tanıştılar. Greenwich Village'daki bohem gece kulübü Village Vanguard o sıralarda yeni bir gösteri sahnelemek istiyordu. Revuers adıyla tanınacak olan ve Comden, Green, Judy Tuvin, Alvin Hammer ve John Frank'ten oluşan grup böylece sahneye çıktı. Yergi öğesinin ağır bastığı şarkılar, danslar ve kısa oyunlardan oluşan gösterileriyle büyük başarı kazandılar ve Vanguard'dan ayrılarak Manhattan'ın kuzey kesimindeki gece kulübü ve tiyatrolarda da kendilerini tanıttılar. Radyo programlarına çıktıkları gibi, kısa bir süre de Hollywood'da çalıştılar. (Judy Tuvin Hollywood'a yerleşerek Judy Holliday adıyla 1950'lerin en parlak komedyenlerinden biri oldu.)

New York'a dönen Comden ve Green, 1944'te besteci Leonard Bernstein ve Koreograf Jerome Robbins'le birlikte sonradan MGM tarafından da gene *On the Town* (1949; *Denizciler Geliyor*) adıyla filme alınan müzikalin sahnelenmesinde çalıştılar. 1951'de *Two on the Aisle* (Koridorda İki Kişi) ile besteci Jule (ya da Jules) Styne ile uzun sürecek bir işbirliğine başladılar. Gösterilerinin çoğunun müziğini Styne yaptı. Bunlar arasında *Peter Pan* (1954), *Bells Are Ringing* (1956; Çanlar Çalıyor), *Say Darling* (1958; Söyle Sevgilim), *Do Re Mi* (1960), *Subways are for Sleeping* (1961; Metrolar Uyumak İçindir), *Fade Out-Fade In* (1964; Kararma-Açılma), *Hallelujah, Baby!* (1967), *Applause* (1970; Alkış) ve *Lorelei* (1973) sayılabilir. Comden ve Green'in Leonard Bernstein ile birlikte yazdıkları bir başka müzikal olan *Wonderful Town* (1953; Şahane Kent) onlara ilk Tony ödüllerini kazandırdı. *Hallelujah, Baby!*, *Applause* ve *On the 20th Century* (1978; 20. Yüzyıl Üzerine) müzikalleriyle üç Tony ödülü daha kazandılar. Senaryosunu yazdıkları filmlerden *Singin' in the Rain* (1952; *Yağmur Altında*) daha sonra Amerikan Sinema Enstitüsü tarafından gelmiş geçmiş en iyi müzikal seçildi. Comden ve Green 1980'de Şarkı Yazarları Ünlüler Evi'ne seçildiler.

Comecon *bak.* Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi

comedia de capa y espada *bak.* pelerin ve kılıç oyunu

Comédie-Française, eskiden LE THÉÂTRE-FRANÇAIS, LA MAISON DE MOLIÈRE (Molière'in Evi) olarak da bilinir, Fransız ulusal tiyatrosu. Dünyadaki en eski ulusal tiyatrodur. Molière'in ölümünden (1673) sonra, oyuncularının Théâtre du Marais'de oynayan bir

Victor Louis'nin tasarımını yaptığı Comédie - Française, 1786-90, Paris
Giraudon - Art Resource / EB Inc

toplulukla birleşmesiyle Théâtre Guénégaud diye bilinen topluluk ortaya çıktı. 1680'de de bu topluluk Hôtel de Bourgogne'da oynayan toplulukla birleşince dönemin Paris'teki tek profesyonel Fransız topluluğu olan Comédie-Française kurulmuş oldu.

Fransız Devrimi toplulukta bölünmelere yol açtı. 1791'de büyük oyuncu François-Joseph Talma önderliğindeki bir grup Comédie-Française'in bugünkü yerine, günümüzde Place de Théâtre-Français olarak adlandırılan Richelieu Sokağı'ndaki yapıya geçti. Daha tutucu olan grup da René Molé'nin önderliğinde Théâtre de la Nation adıyla eski yerinde kaldı. İkinci topluluğun halkın değerlerine ters düşen tutumu iki gösteri sırasında seyircilerin ayaklanmasına yol açtı ve olayları kışkırtan oyuncular bir yıla yakın hapis cezası aldılar. Comédie-Française 1803'te Napoléon yönetimi sırasında yeniden düzenlendi. Napoléon 1812'de Moskova'da bulunduğu sırada çıkardığı bir kararnameyle Comédie-Française'in çalışma ilkelerini saptadı.

Comédie-Française'in örgütlenmesinde, 1402'de dinsel oyunlar sunmak amacıyla Parisli esnaf ve tüccarların kurduğu Confrérie de la Passion(*) adlı birliğin yapısı örnek alınmıştır. Günümüze değin gelen bu örgütlenme biçiminde her üye görev ve sorumlulukların paylaşıldığı demokratik bir düzen içinde kârdan pay alır. Üyelik liyakat temeline dayanır. Bir yıllık bir deneme süresi geçiren (ve bu arada topluluktaki ilk oyunlarına çıkan) oyuncular, bu süre sonunda *pensionnaire* (koşullu üye) olurlar ve sabit bir ücret almaya başlarlar. Kesinlikle belirlenmemiş bir süre sonundaysa (bu süre birkaç haftadan birkaç yıla değin değişebilir), ölen ya da emekliye ayrılan bir üyenin

yerini alarak *sociétaire* (tam üye) olma hakkını kazanırlar. Maaşlı olarak emekliye ayrılabilmek için 20 yıl hizmet etmek gereklidir. Comédie-Française uzun tarihi boyunca Fransız tiyatrosunun, sanatının ve edebiyatının gelişimini derinden etkilemiş, Adrienne Lecouvreur, François-Joseph Talma, Sarah Bernhardt, Jean-Louis Barrault gibi dünyaca ünlü oyuncular yetiştirmiştir. Eski gelenekler üzerine kurulmuş bir tiyatro olma özelliğini korumasına karşın, 1970'te Pierre Dux'nün yöneticiliğe getirilmesinden sonra yeni oyun yazarları, yönetmenler ve sahne tasarımcılarının çalışmalarına da yer vermeye başlamıştır.

Comédie-Italienne, Fransa'da 1680'den sonra Comédie-Française'den(*) ayırt edilebilmeleri için İtalyan *commedia dell'arte*(*) topluluklarına verilen ad. İtalyan *commedia dell'arte* toplulukları Fransa'da 16. yüzyıldan beri gösteriler yapıyorlardı. Bunları, saraylılar İtalyanca bildikleri için, halk da doğaçlama soytarılıklardan ve pantomimlerden hoşlandığı için severek izliyordu. Ama 1697'de, yergileri fazla saldırgan bulunan bu topluluklar Fransa'dan uzaklaştırıldı.

"İtalyan Komedyenler", Antoine Watteau'nun Comédie-Italienne tiplerini konu alan yağlıboya çalışması, 1720; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington, D.C., Samuel H. Kress Collection

1697'den önce İtalyan toplulukları, Fransız izleyicilerin ısrarı üzerine oyunlarına Fransızca sözcükler, deyimler, hatta bazen tümüyle Fransızca sahneler sokmaya başlamıştı. En sonunda, topluluklardan birinin başında bulunan ve Dominique adıyla tanınan Giuseppe Domenico Biancolelli oyunların Fransızca oynanması için XIV. Louis'den resmî bir izin elde etti. Böylece İtalyan toplulukları, Fransız oyun yazarları için de yeni bir iş alanı haline geldi.

1716'da, topluluklar Fransa'ya yeniden kabul edildikten sonra Fransız oyun yazarlarının oyunlarını oynamaya başladılar. Bu tarihten sonra ise *commedia dell'arte*'nin ruhu yalnızca kullanılan küfürlü ve kaba dilde, mizah ve pantomim öğelerinde ve bazı karakterlerde yaşatıldı.

Zamanla Fransız oyuncular İtalyanların yerini aldılar. Arlecchino(*) rolüne çıkan Carlin Bertamazzi (1710-83) son büyük İtalyan oyuncu oldu. Oyunlar da giderek hafif operalara dönüştü. 1801'de Comédie-Italienne'in, eski rakiplerinden Théâtre Feydeau ile birleşerek Opéra-Comique adlı topluluğa katılmasından sonra İtalyan toplulukları dağıldı.

comédie larmoyante *bak.* acıklı komedi

Comendador, eskiden ELÍAS PIÑA. Dominik Cumhuriyeti'nin batısında kent. Haiti sınırı yakınındaki San Juan Vadisinde yer alır. 1930'a değin Comendador adıyla biliniyordu; 1942'de il merkezi olarak Elías Piña adını aldı. 1970'lerin başında yeniden eski adı verildi. Yönetsel işlevinin yanı sıra, çevrede yer alan ve şekerkamışı, pamuk, kahve, meyve yetiştirilen tarımsal bölgeler için bir ticaret merkezi durumundadır. Karayoluyla başkent Santo Domingo'ya bağlanır. Comendador'u çevredeki öbür kentlere bağlayan ikincil yollar da vardır. Nüfus (1981) 5.962.

Comenius, Johann Amos *bak.* Komenský, Jan Amos

Comeragh Dağları, İrlanda'da, Waterford ilinde (*county*) dağ sırası. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, Clonmel yakınlarındaki Suir Irmağı vadisinden Stradbally'nin kuzeyindeki kıyı ovalarına kadar uzanır. Dorukları 600 m'yi geçer; en yüksek doruk 792 m'dir. Yoğun buzullaşma sonucunda dağların üst kesimlerinde dik duvarlı büyük buzul çukurları oluşmuştur. Bunlardan Coumshingaun, bir gölü çevreleyen 305 m yüksekliğindeki sarp kayalardan oluşur. Kumtaşı oluşumlu olan dağlar yakındaki Monavullagh Dağlarıyla birlikte tek bir sıradağ oluşturur.

Comfort, Alex(ander) (d. 10 Şubat 1920, Londra, İngiltere), İngiliz gerontolog ve şair. Cinsel davranışlarla ilgili kitaplar da yazmıştır.

Cambridge Üniversitesi'nde ve Londra Hastanesi'nde tıp eğitimi gördü. Yayımlanan ilk şiir kitabı *France and Other Poems*'dir (1942; Fransa ve Başka Şiirler). İnançlarına karşı olduğu için II. Dünya Savaşı sırasında askere gitmeyen Comfort'ın *The Song of Lazarus* (1945; Lazarus'un Şarkısı) adı altında yayımlanan şiirleri, devletin bireyler karşısındaki güçlü konumuna karşı çıkar ve bireylerin kendi ahlaki değer yargılarıyla hareket etmelerini savunur.

Comfort, yaşlanmayla ilgili kuramlarına *The Biology of Senescense* (1956; Yaşlılığın Biyolojisi) ve *The Process of Aging* (1964; Yaşlanma Süreci) adlı yapıtlarında yer verdi. Cinsel yaşamdaki özgürlüğün psikolojik ve sosyolojik yönlerine değindiği *Sexual Behaviour in Society* (1950; Toplumda Cinsel Davranış), *Joy of Sex* (1972; Cinsel Yaşamın Zevki) ve *More Joy* (1974; Daha Çok Zevk) adlı yapıtlarında daha geniş bir cinsel özgürlüğü savundu. *Sex in Society* (1975; Toplumda Cinsel Yaşam) ve *Sexual Consequences of Disability* (1978; Sakatlığın Cinsel Sonuçları) adlı yapıtları ise cinsel sorunlar ve alışkanlıklarla ilgilidir.

Comici Confidènti (İtalyancada "Kendine Güvenen Komedyenler"), iki ayrı İtalyan *commedia dell'arte*(*) topluluğunun adı. Doğaçlamaya dayalı bu tiyatro biçiminin Avrupa'da yayılıp tanınmasında önemli rol oynamışlardır.

İlk topluluk, *commedia dell'arte* oyuncularından Vittoria Piisimi ile kocası Giovanni Pellesini tarafından yaklaşık 1574'te kuruldu. İtalya'dan başka Fransa ve İspanya'da da gösteriler yaptı. Pellesini, Pedrolino(*) tipinin yaratıcısıydı. 17. yüzyıl başlarında önde gelen *commedia dell'arte* topluluğu Compagnia dei Gelosi'nin(*) dağılmasından sonra Comici Confidènti, Mantova sarayının gözdesi oldu.

Daha çok İtalya içinde dolaşan ikinci Comici Confidènti topluluğu, yaklaşık 1610'da Giovanni de' Medici'nin korumasında ve Compagnia dei Gelosi'nin de kurucusu olan Flaminio Scala tarafından kuruldu. Yaklaşık 1621'de dağılan topluluğun oyuncuları, *commedia dell'arte*'nin bir uzantısı olan Paris'teki Comédie-Italienne'e(*) geçtiler.

comitas gentium, uluslararası hukukta, hukuksal açıdan uyulması zorunlu olmamakla birlikte, devletlerarası iyi ilişkilerin sürdürülmesine katkısı olan görgü (nezaket) kurallarının bütünü. Devletlerarası kutlamalar, törenlere temsilci gönderme, açık denizde gemilerin birbirlerini selamlaması gibi davranışlar bu kapsama girer. Bu kurallara uyulmaması, uluslararası bir anlaşmazlığın çıkmasına neden olmasa da, saygısızlık olarak nitelendirilir. Uluslararası görgü kuralları örf ve âdet kurallarından farklı olarak bağlayıcılık niteliğinden yoksundur. Ama bir ülkenin hukukunun uygulanmasıyla elde edilmiş olan hakların öteki ülkelerde de geçerli sayılmasına yardımcı olur.

comitatus (Latincede "maiyet"), Roma Cumhuriyeti'nde ordu komutanlarına eşlik eden seçkin topluluk. Başlangıçta, önde gelen meclis üyelerinden birinin düşman topraklarına yönelik bir akında maiyete gereksinim duyduğunu bildirmesi üzerine oluşturulurdu. Bu çağrıyla genellikle varlıklı savaşçılar ilgilenir ve gönüllü olarak hizmetlerini sunarlardı. Önceleri akın dönemiyle sınırlı olan önder ile *comites* denen maiyeti arasındaki ilişki, zamanla kalıcı bir nitelik kazandı. Önderler barış dönemlerinde de *comitatus* üyelerini besleyip çevrelerinde tutmaya, at ve silah gibi donanımları sağlamanın yanı sıra savaş ganimetlerini de paylaşmaya başladılar. Böylece, öbür savaşçıların çok az denetleyebildiği ya da hiç denetleyemediği bir askeri güç ortaya çıktı. Önderleri için ölünceye değin savaşmaya gönüllü olan *comitatus* üyeleri, onun ardından sağ kalmayı utanç sayarlardı.

Roma devletinin başlangıcında aristokratik karakterdeki meclisin içinden çıkan komutanların çevresinde oluşan bu silahlı maiyet tipi, birçok başka kabile toplumunun çözülüşü ve devletin doğuşu sürecinde görülen benzer oluşumların ilk örneğidir. Bu toplumlarda, soylulaşan üst katmandan savaş şefleri etrafında, kendi kandaşlık birimlerinden koparak ganimet ve toprak kazancı umuduyla ve kişisel bir bağla halkalanan seçkin savaşçı grupları oluşmuştur. *Ayrıca bak.* alp; gazi.

comitia, Roma Cumhuriyeti'nde yüksek bir görevlinin belirli işleri yürütmek üzere topladığı seçici ve yasa koyucu halk meclisi. Kâhinlerin belirlediği uğurlu günde (*comitialis*) uygun bir yerde (*comitium*) toplanırdı. Yalnızca bir grubun çağrıldığı meclise *concilium*, bütün halkın çağrıldığı meclise ise *contio* denirdi.

Oylama grup grup yapılır ve her gruptaki çoğunluk o grubun oyunu belirlerdi. Roma halkı başlıca üç değişik biçimde, topluluklar halinde örgütlenmişti: *Curia*'lar (Romulus'un Roma halkı arasında yaptığı ayrıma dayandırılan ve her biri 10 soydan oluşan topluluklar), *centuria*'lar (başlangıçta Roma'nın temel askeri birimleri olan 100 kişilik topluluklar) ve *tribus*'lar (kabileler). Bu grupların her birine denk düşen başlıca üç *comitia* ise, *Comitia Curiata* (Halklar Meclisi), *Comitia Centuriata* (Yüzler Meclisi) ve *Comitia Tributa* (Kabileler Meclisi) idi. *Comitia*'nın oylayacağı kararların önceden Senato'da patricilerin resmî onayından geçmesi gerekiyordu.

Geçmişi Roma kralları dönemine değin inen *Comitia Curiata*'nın Cumhuriyet dönemindeki başlıca işlevleri yüksek görevlilere *imperium* (devlet iktidarını kullanma, emretme yetkisi) vermek, vasiyetlere ve evlat edinmelere tanıklık etmek, rahiplerin resmen göreve başlaması için onay vermekti. Cumhuriyetin son yıllarında giderek önemini yitirdi.

Comitia Centuriata, İÖ 450'lerde askeri bir meclis olarak kuruldu. Savaş ve barış kararları almak, yasaları yürürlüğe koymak, yüksek görevlileri seçmek ve Roma yurttaşlarıyla ilgili ağır ceza davalarına bakmak gibi işlevleri vardı. Örgütsel yapısı, yoksullardan çok zenginlerin temsiline olanak sağlıyordu. Oylama işlemi *centuria*'ların öncelik sırasına göre yapıldığından, önce atlılar (*eques*) ve ardından birinci sınıf vatandaşlar oy kullanıyordu. Bu topluluklar blok olarak oy kullandıklarında, açık bir çoğunluk oluşturuyorlardı. İlk oyu (*praerogative*) veren *centuria* genellikle daha sonra oy kullananları etkiliyordu.

Comitia Tributa, başlangıçta bir *concilium* niteliğindeydi. İÖ 287'de "Lex Hortensia"nın kabul edilmesiyle bu meclisin kararları (*plebiscita*), Senato'nun onayına gerek kalmaksızın bağlayıcı bir nitelik kazandı. Bileşimi *Comitia Centuriata* ile aynı olmakla birlikte daha esnek bir yapı taşıyan *Comitia Tributa*, zamanla birçok alanda öne çıkarak *tribunus plebis*'leri (Eski Roma'da plebleri yöneticilerin keyfi eylemlerinden korumakla görevli memurları) ve *aediles plebci*'leri (pleblerin bayındırlık görevlileri) seçmeye başladı. *Tribunus*'ların bir görevi de meclisi toplantıya çağırmak ve yönetmekti. Önceleri dışta bırakılan patriciler sonradan meclis üyesi olarak kabul edildi. Kabileler zenginlik temelinde örgütlenmediğinden, *Comitia Tributa*, *Comitia Centuriata*'ya oranla daha demokratikti. Ama daha kalabalık olan kırsal varlıklı sınıflar egemen durumdaydı.

İmparatorluk döneminde Roma topraklarının aşırı genişlemesi uzak yörelerdeki Roma vatandaşlarının *comitia*'lara katılmasını giderek güçleştirdi. İmparator Augustus'un Roma dışındaki vatandaşlara bulundukları kentlerde oy verme kolaylığı getirmesine karşın *comitia*'lar önemlerini büyük ölçüde yitirdi. Atama, yasama ve yargı işleri imparatorun yetki alanı içine girmeye başladı. *Comitia*'ların kayıtlara geçen en son yasası, İS 98'de İmparator Nerva'nın uyguladığı tarım yasasıdır.

Municipium'lar (belediye) ve kolonilerde yüksek görevlileri seçen ve yerel konularla ilgili yasaları çıkaran *comitia*'lar da imparatorluk dönemiyle birlikte gerilemeye başladı.

commedia dell'arte (İtalyancada kabaca "profesyonel oyuncuların komedisi"), 16. yüzyılda ortaya çıkarak 18. yüzyıla değin Avrupa'nın her yanına yayılan İtalyan halk tiyatrosu. İtalya dışında en çok Comédie-Italienne(*) adıyla Fransa'da yaygınlaşmıştır. İngiltere'de de *commedia dell'arte* öğeleri çeşitli oyun türlerine girmiş ya da yeni oyun türleri yaratmıştır.

Commedia erudita'dan (*) farklı olmasına karşın, *commedia dell'arte*'de de metin olarak klasik edebiyat kaynakları kullanılırdı. Oyuncuları arasında usta profesyoneller olduğu kadar, amatörler de vardı. Doğaçlama uygulanırdı, ama bu, kendine özgü gelenek ve metinlere dayanan tiplerle ve belirli değişmez durumlarla saptanan kesin bir çerçeveyle sınırlandırılmıştı. Elde çeşitli metinler bulunmasına, tiplerin tanınmasına, belirli oyunların sunuluşu üzerine araştırmalar yapılmasına karşın, bugün *commedia dell'arte*'nin ne olduğu konusundaki bilgiler, bir Shakespeare oyununun ilk sahnelenişine ilişkin bilgilerden daha açık ve kesin değildir.

Kökeni ve gelişimi. Commedia dell'arte'nin kökeninin Eski Yunan'daki Klasik dönem (hatta daha öncesinin) mim ve fars oyunlarından geldiğini kanıtlayabilmek ve klasik *fabula Atellana*'dan(*) 16. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan *commedia dell'arte*'ye kadar ulaşan sürekli bir çizginin varlığını ortaya koyabilmek için pek çok çaba harcandıysa da, olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Ama İtalya'da 16. yüzyıl başlarında yerel ağızlarla farslar oynandığı kesindir. Örgütlenmemiş gezginci oyunculardan, akrobatlardan, sokak çalgıcılarından ve bazen de iyi öğrenim görmüş birkaç serüvenciden oluşan profesyonel toplulukların halkın beğenisini göz önünde tutarak giriştikleri denemelerle, oyunların yerel halk ağızlarıyla oynanması (*commedia erudita*'da halkın çoğunluğunun kolayca anlayamadığı bir İtalyanca ya da Latince kullanılıyordu), komik olayların çokluğu, bir de gerçek ya da kurmaca, ama akılda kolayca kalabilen abartılı ve komik kalıp tipler yaratılması gibi *commedia dell'arte*'nin belibaşlı öğeleri gelişip belirginlik kazanmıştı. Bu, *commedia dell'arte*'nin itici gücünü ve özelliklerini belirleyen temel öğenin oyuncular olduğu anlamına geliyordu. Oyuncular kostüm ve dekordan çok az yararlanıyor, tipleri canlandırma ve atmosfer yaratmada kendi yetenek ve zekâlarından güç alıyorlardı. Bu durumda maske kullanılması çok önem kazanıyordu. Tiyatro toplulukları arasındaki rekabet ve entrikalara ilişkin ayrıntılar, tiyatro tarihinden çok toplumsal tarih alanına girer.

İlk *commedia dell'arte* topluluklarının en ünlüsü Francesco Andreini'yle (1548-1624) karısı Isabella'nın (1562-1604) yönetimindeki Gelosi Kumpanyası'ydı (Compagnia dei Gelosi). Ünlü Arlecchino(*) Tristano Martinelli'nin (y. 1557-1630) yer aldığı Desiosi Kumpanyası (Compagnia dei Desiosi), Comici Confidènti ve Drusiano Martinelli ile karısının (ö. 1580-94) yönetimindeki Uniti Kumpanyası (Compagnia degli Uniti) aynı dönemin başka topluluklarıydı. İkinci bir Comici Confidènti topluluğunu da Flaminio Scala ("Flavio"; ö. 1600-21) yönetti. Daha sonra ortaya çıkan topluluklar arasında Accesi Kumpanyası ile (Compagnia degli Accesi) en büyük *commedia dell'arte* oyuncularından biri olan ve Lelio adıyla da bilinen Giambattista Andreini'nin de (y. 1578-1654) yer aldığı Fedeli Kumpanyası (Compagnia dei Fedeli) önemliydi. Fransa'da bu topluluklardan ilk kez 1570-71'de söz edilir. Kral III. Henry'nin 1577'de Blois'ya çağırdığı Gelosi Kumpanyası daha sonra Paris'e gitti. Fransa'da Comédie-Italienne diye adlandırılan İtalyan toplulukları 1697'ye değin etkinliklerini sürdürdüler. İngiltere, İspanya ve Bavyera'da da İtalyan oyuncular ünlüydü.

Bir *commedia dell'arte* topluluğunun bir düzine kadar oyuncusu olur ve elinde hazır senaryolar, monologlar, nükteli konuşmalar içeren defterler bulunurdu. Oyuncuların çoğu kendi oynadıkları tiplere ait maskeleri ya kendileri "yaratır" ya da başkalarınınkileri taklit ederlerdi. Bu durum çeşitliliğe olanak tanıdığı gibi, gelenekselliğin korunmasına da yardımcı oldu. Capitano(*) tipini "yarattığı" sanılan Francesco Andreini ve Scaramuccia(*) tipini "yarattığı" söylenen Tiberio Fiorillo (1608-94) gibi belirli bir rolle özdeşleşen ve maskesiz oynayan oyuncuların bulunmasına karşın, *commedia dell'arte*'yi anlayabilmek için maskelerin oyunculardan daha önemli olduğunu unutmamak gerekir.

Maskeler ve karakterler. Tipik bir senaryoda yer alan kişiler şöyle sıralanırdı: İki yaşlı erkek, bir âşık ile sevdiği kadın, iki *zanni*(*), bir hizmetçi kız ve birkaç figüran. Böylece roller, anne baba gibi "koruyucu tipler", maskesiz oynayan ve gerçek *commedia dell'arte* tipleri sayılmayan âşıklar (izleyicinin bunları tutması güzelliklerine, zarifliklerine, konuşmalarındaki akıcılığa ve olay örgüsü içindeki yerlerine bağlıydı), uşaklar ve çeşitli figüranlar ya da "tuhaf kişiler" arasında bölünmüştü. Anne baba tipleri öbür tiplerden belirgin biçimde farklıydı. Pantalone(*) ciddi, komikliğinin far-

Commedia dell'arte oyuncuları, Jacques Callot'nun *Balli di Sfessania*'da yayımlanan oymabaskı çalışması, 1632
British Museum, Londra

kında olmayan, uzun tiratlar atmaya, öğüt vermeye düşkün Venedikli bir zengindi. Dottore Gratiano (*bak.* Dottore) saflığı, zamparalığı, sözcükleri yanlış yerde kullanmasıyla ünlü Bolognalı bir avukattı. (Bu son özellik *commedia dell'arte*'nin başlangıç dönemlerinde bile sözcüklerle oynamaya büyük ağırlık verildiğini gösterir.) Âşıklar *commedia dell'arte*'de değil, İngiltere'deki *harlequinade* adı verilen oyunlarda geliştirildi. Ama Colombina(*) tipi 17. yüzyıl sonlarında Paris'te, maskeli olarak ortaya çıktı. Colombina'nın *commedia dell'arte*'deki benzeri ve *zanni*'lerden biri olan Arlecchino'yu Tristano Martinelli yaratmıştı. Arlecchino bir uşak olarak zeki, hazırcevap ve neşeliydi; bir âşık olarak ise huysuz ve genellikle kalpsizdi. *Commedia dell'arte*'nin başlangıcında âşıklar Pantalone ile Dottore'nin serüven düşkünü çocuklarıydı. Capitano, uzak ülkelerdeki kahramanlıklarını abartarak anlatırken yakındaki tehlikelerden kaçan, övünmeyi seven bir İspanyol askerinin karikatürü olarak gelişti. *Zanni*'lere Panzanino, Buratino, Pedrolino, Scapino, Fritellino, Trappolino, Brighella gibi çeşitli adlar verilirdi. Ama en ünlü *zanni*'ler Arlecchino ile Pulcinella'ydı. Hele Pulcinella, Capitano gibi maskesini "aşarak" başlıbaşına bir karakter haline gelmişti. Pulcinella'yı, daha önce de ünlü bir Capitano tipi olan Capitano Mattamoros'u yaratan Silvio Fiorillo'nun (ö. y. 1632) yarattığı sanılır. *Zanni*'ler komik köylü ve zeki soytarı tipleri olarak ayrılırdı. Kişiliklerinin belirgin özellikleri bencillik ve kurnazlıktı. Başarıları, büyük ölçüde doğaçlama hareketlere ve güncel şakalara dayanırdı.

Gerileme. Commedia dell'arte'nin gerilemesinin ardında yatan nedenler de ortaya çıkma süreci gibi kolayca açıklanamaz. Gözden düşmesinde, Carlo Goldoni(*) gibi oyun yazarlarının İtalyan tiyatrosunda gerçekleştirmeye çalıştıkları reformların bir ölçüde etkisi olmuştur. Ama *commedia dell'arte*'nin, canlılığını ve popülerliğini koruyamadığı için varlığını sürdüremediği söylenebilir. Birçok oyun yazarının bu türe sırt çevirdiği dönemde Carlo Gozzi(*) oyunlarında *commedia dell'arte* tekniklerini kullanmış, izleyiciler de bu yeni komedileri hayranlıkla karşılamışlardır.

Commedia dell'arte'nin son izleri, İngiltere'de 1702'de John Weaver'in pantomimlerinde görüldü; John Rich bu tarzı daha da geliştirdi. Bu oyunlar 1801'de İngiltere'den Kopenhag'a geçti ve orada Tivoli Bahçeleri'ndeki gösterilerde 20. yüzyıl ortalarına değin varlığını sürdürdü. Özellikle 1960'larda Napoli'de Peppino de Filippo'nun yönetimindeki bir topluluk, Prag'da kukla tiyatroları, Bristol ve Londra'da öğrenci ve repertuvar tiyatroları *commedia dell'arte*'yi yeniden canlandırmaya giriştiler.

Bu canlandırma çabaları kadar gözle görülür olmasa da, daha önemli bir *commedia dell'arte* mirası, 20. yüzyıl tiyatrosunda doğalcılığa karşı oluşan çeşitli tepkilerde izlenir. Tiyatroyu daha "tiyatro" haline getirmek isteyenler, *commedia dell'arte*'nin doğaçlama sanatı, tiplerin gruplandırılması, komik jestler ve stilize maskeler gibi özelliklerini çağdaş oyunlara uyarlayarak kullanmışlardır.

commedia erudita (İtalyancada "bilgiye dayalı komedi"), 16. yüzyılda ortaya çıkan İtalyan tiyatrosu. Aynı dönemdeki doğaçlamaya dayanan halk tiyatrosu *commedia dell'arte*'den(*) farklı olarak *commedia erudita*'da Eski Roma ve İtalyan yazarlarının bilimsel yapıtları örnek alınarak hazırlanan Latince ya da İtalyanca metinler kullanılıyordu. Halkın kolayca anlayamayacağı bir dille yazılan bu oyunlar, genellikle profesyonel olmayan oyuncular (*dilettanti*) tarafından soylular için oynanıyordu. Plautus ve Terentius gibi Romalı oyun yazarlarının oyunlarıyla 14. yüzyıl İtalyan hümanisti Giovanni Boccaccio'nun yapıtları *commedia erudita*'ya kaynaklık etmişti. İtalya'da yerel dille yazılmış komedilerin en büyük ustası ve bu türün oluşmasına en büyük katkıyı yapan Ludovico Ariosto, keskin yergileriyle ünlü filozof ve oyun yazarı Giambattista della Porta ve yüzyılın en güzel komedilerinden biri olan *La mandragola*'nın (1524; *Adamotu*, 1951) yazarı Niccolò Machiavelli de *commedia erudita* için oyunlar yazmışlardı.

Commedia dell'arte de *commedia erudita*'da kullanılan tema, motif, durum ve kalıplaşmış tiplerden önemli ölçüde etkilenmiştir. *Commedia dell'arte* özellikle Kuzey İtalya'da, üç birlik kuralına(*) dayalı oyunlarıyla *commedia erudita*'ya büyük bir benzerlik gösterir.

Commelinales, kapalıtohumluların birçeneklilerden sınıfından, çoğunlukla tropik ve astropik bölgelerde yetişen zayıf gövdeli, otsu bitkilerin oluşturduğu dört familyayı içeren bitki takımı.

Commelinaceae bu takımın en kalabalık ve en önemli familyasıdır. 38 cinsi ve yaklaşık 700 türü kapsayan bu familyanın evlerde ve

Commelinales
Üstte: *Rhoeo spathecea*
Walter Dawn
altta: *Commelina*
Alvin E. Staffan The National Audubon Society Collection / Photo Researchers

bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen başlıca cinsleri telgrafçiçeği(*) (*Tradescantia*), *Commelina*, *Dichorisandra*, *Rectanthera* ve *Zebrina*'dır. Telgrafçiçeği cinsi, en tanınmışları *T. virginiana* ve *T. fluminensis* olmak üzere 20'yi aşkın türü içerir. *Commelina* cinsinin 100 kadar türünden yalnızca uçu (*C. coelestis*, *C. diffusa* ve *C. erecta*) mavi çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Dichorisandra* cinsinin 30 türü içinde en sevilen süs bitkileri mavi çiçekli *D. mosaica* ile *D. thyrsiflora* türleridir. İki türü içeren *Rectanthera* (eskiden *Spironema*) cinsinin *R. fragrans* türü hoş kokulu beyaz çiçekleri ve sarkan yapraklarıyla beğenilen bir salon bitkisidir. İki türü içeren *Zebrina* cinsinin bazen telgrafçiçeği olarak da anılan *Z. pendula* türü ile mor yapraklı bir saksı bitkisi olan *Rhoeo spathecea* (ya da *R. discolor*) da bu familyanın tanınmış süs bitkileri arasında yer alır.

Takımın ikinci büyük familyası olan *Xyridaceae*'nin *Xyris* cinsi 250 türü, *Achlyphila* cinsi ise tek bir türü içerir. Ekonomik açıdan pek önemli olmayan bu familya, daha çok Amerika'nın tropik ve astropik bölgelerinde yetişen küçük, demetler halindeki, saza benzeyen bataklık bitkilerini kapsar.

Rapateaceae familyası, Güney Amerika'nın ve Batı Afrika'nın tropik bölgelerindeki sık ormanlarda yetişen 16 cinsi ve yaklaşık 80 türü içerir. Etli köksaplardan (rizom) büyüyen bu çokyıllık bitkilerin en önemli özellikleri 90°'lik bir açıyla kıvrılmış olan yapraklarıdır. En kalabalık cinsleri *Stegolepis* (23 tür), *Rapatea* (20 tür) ve *Saxofridericia*'dır (9 tür).

Takımın en küçük familyası olan *Mayacaceae*'nin tek cinsi *Mayaca*'dır. ABD'nın güneydoğusunda, Orta Amerika'da ve Güney Amerika'nın kuzeyindeki tatlı sularda yetişen yosun benzeri 10 kadar otsu bitki türünü içeren bu cinsin bir türüne Afrika'nın tropik bölgelerinde rastlanmıştır.

Commerzbank AG, Almanya'nın büyük ticari bankalarından biri. İç ve dış finans ve bankacılık alanında çeşitli bağlı şirket ve ortaklıkları vardır. Merkezi Düsseldorf'tadır.

1870'te Hamburg'da Commerz-und Disconto-Bank adıyla kuruldu. İki kez adını değiştirdikten sonra, 1952'de üç ayrı kuruma bölündü. Commerzbank Bankverein AG, Commerz und Credit-Bank AG ve Commerz und Disconto-Bank AG. Bu bankalar 1958'de bugünkü ad altında yeniden birleşti. Ticari bankacılığın bütün dallarında etkinlik göstermekle birlikte, uluslararası iş ilişkileri, krediler ve menkul kıymetler ticareti ve yatırımları alanında uzmanlaşmıştır. Almanya'daki çeşitli iş kuruluşlarına dönük yatırımlarının yanı sıra, bazı yabancı ülkelerdeki banka ve mali kuruluşlarda da hissesi vardır.

commesso *bak.* Floransa mozaiği

Commodianus (ö. İS 3-5. yy arasında), Afrika kökenli olduğu sanılan Hıristiyan Latin şairi. *Carmen apologeticum* (Savunma Şiri) adlı yapıtında, Yaratılış, Tanrı'nın kendini insana göstermesi, Deccal ve kıyamet günü gibi konuları ele alarak Hıristiyan öğretisini açıklamıştır. Seksen şiirini *Instructiones* (Düzenlemeler) adı altında iki kitapta toplamıştır. Bu şiirlerin, ikisi dışında hepsi akrostiş biçimindedir. Commodianus bu biçimi hiç kuşkusuz, kolay akılda kaldığı için seçmiştir. Yapıtlarında pagan tanrılara saldırmış, Yahudileri eleştirerek Hıristiyanlara öğütler vermiştir. Yapıtları şiir değeri taşımaz, daha çok Latincenin Roman dillerine ayrıştığı bir dönemde halkın kullandığı Latince hakkında bir fikir vermesi bakımından ilginçtir.

Commodus, tam adı CAESAR MARCUS AURELIUS COMMODUS ANTONINUS AUGUSTUS, asıl

adı (İS 180'e değin) LUCIUS AELIUS AURELIUS COMMODUS (d. 31 Ağustos 161, Lanuvium, Latium - ö. 31 Aralık 192), 177-192 arasında Roma imparatoru. Acımasız ve kötü yönetimiyle, imparatorluğun 84 yıllık istikrar ve refah dönemini sona erdiren iç kargaşaya yol açmıştır.

177'de babası İmparator Marcus Aurelius'a (hd 161-180) ortak-hükümdar ve vâris ilan edildi. Marcus'un Tuna boyunca, istilacı Germen kabilelerine karşı açtığı sefere katıldı, ama onun ölümünden (Mart 180) sonra kısa sürede Germenlerle uzlaştı.

Tek başına imparatorluğun başına geçtikten sonra adını Marcus Aurelius Commodus Antoninus olarak değiştirdi. 182'de kız kardeşi Lucilla bir grup senatörle birlikte

Herakles biçiminde betimlenen Commodus'un mermer büstü; Capitolino Müzesi, Roma
Anderson-Alinari, Art Resource/EB Inc

Commodus'a karşı suikast girişiminde bulundu. Girişim başarısızlıkla sonuçlandı ve Commodus önde gelen bazı senatörleri öldürterek buna karşılık verdi. Bundan sonra yönetimi giderek daha çok keyfileşti ve bozuldu. 186'da orduyu yatıştırmak için baştemsilcisini idam ettirdi; üç yıl sonra da onun yerine geçen temsilcinin ayaklanan bir kalabalık tarafından öldürülmesine izin verdi. Daha sonra siyasal nüfuz, imparatorun gözdesinin ve iki danışmanının ellerine geçti. Bu arada Commodus aklını yitirmeye başlamıştı. Roma'ya Commodus'un Kolonisi (Colonia Commodiana) diye yeni bir ad verdi ve kendisini Tanrı Herakles sanarak arenaya girip gladyatör gibi dövüşmeye, ok ve yayla aslanları öldürmeye kalkıştı. Sonunda, gladyatör kılığına girip, 1 Ocak 193'te konsüllüğü üstleneceğini ilan edince halk öfkeye kapıldı. Bu tarihten bir gün önce danışmanları onu şampiyon bir güreşçiye boğdurdular. Durumdan hoşnut kalan Senato, Roma valisi Publius Helvius Pertinax'ı imparator ilan etti, ama imparatorluk hızla iç savaşa sürüklendi.

Commons, John R(ogers) (d. 13 Ekim 1862, Hollandsburg, Ohio - ö. 11 Mayıs 1945, Fort Lauderdale, Florida, ABD), 20. yüzyılın ilk yarısında, ABD'deki çalışma yaşamı konusunda en büyük otorite sayılan iktisatçı.

Oberlin College ve Johns Hopkins Üniversitesi'nde okudu ve Wisconsin Üniversitesi'nde ders verdi (1904-32). *A Documentary History of American Industrial Society* (1910-11, 10 cilt; Amerikan Sanayi Toplumunun Belgesel Tarihi) ve *History of Labour in the United States* (1918-35, 4 cilt; ABD'de İşçi Sınıfının Tarihi) adlı yapıtlarıyla ünlendi.

Commons'ın Amerikan işçi hareketinin gelişmesini pazarın yapısı ile açıklayan kuramı önemli tartışmalara yol açmakla birlikte genelde büyük bir kabul gördü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra *Legal Foundations of Capitalism*'in (1924; Kapitalizmin Yasal Te-

Commons
University of Wisconsin-Madison

melleri) ve bu yapıtın devamı niteliğindeki *Institutional Economics*'in (1934; Kurumsal İktisat) yayımlanmasıyla ünü daha da yaygınlaştı. Bu yapıtlarında bireysel eylemin bir düzen çerçevesinde toplumsal eyleme dönüşmesinde grup denetimi ve kurallarının önemini vurguladı.

Wisconsin eyaleti için hazırladığı reform yasalarıyla başka eyaletlere de örnek oldu. Ayrıca federal hükümetin devlet memurluğu, kamu hizmetleri, iş kazası tazminatı ve işsizlik sigortası gibi konularda çıkardığı yasalara da önemli katkıda bulundu.

Commonwealth, The *bak.* Uluslar Topluluğu

Commynes, Philippe de, COMINES olarak da yazılır (d. y. 1447 Comines, Flandre - ö. 18 Ekim 1511, Argenton Château, Fransa), *Mémoires* (1524; Anılar) adlı yapıtıyla ortaçağın en büyük tarihçileri arasına giren devlet adamı.

Altınpost tarikatı üyesi bir şövalyenin oğluydu. Vaftiz babası Burgonya dükü Philippe le Bon'un (III. Philippe) sarayında yetişti. 1464'te Philippe'in oğlu Charolais Kontu Charles'ın (Charles le Téméraire) maiyetine girdi. 1465'te Fransa kralı XI. Louis'ye karşı girişilen savaşa katıldı ve Liège'e düzenlediği ilk seferinde (1466-67) Charles'a eşlik etti. Charles'ın 1467'de Burgonya Düklüğü'nün başına geçmesi üzerine danışmanlığa getirildi ve elçi olarak İngiltere, İspanya ve Bretanya'ya gönderildi. 1468'de Charles'ın XI. Louis'yi fiilen tutsak olarak bulundurduğu Peronne'daki ünlü toplantıda hazır bulunarak, bir anlaşmaya varmalarını sağladı.

Diplomatlık yeteneğinden etkilenen Louis'nin çağrısı üzerine, 1472'de Charles'ın yanından ayrılarak mabeyinci (*chamballan*) ve özel danışman olarak Fransız sarayına girmeyi kabul etti. Bu davranışın karşılığında cömertçe ödüllendirildi. Louis'nin 1483'te ölmesinden sonra, naibeliği üstlenen Anne de Beaujeu'nün danışmanlarından biri oldu. Ama Orléans düküyle (sonradan XII. Louis) birlikte yönetime karşı entrikalar çevirdi ve Anne ile dük arasındaki "Çılgın Savaş"a karıştı. Bu girişiminden dolayı birkaç ay hapis kaldıktan sonra 1489 sonlarında VIII. Charles'ın kendisini bağışlamasıyla yeniden göze girdi. İtalya seferinin (1494-95) başlarında görüşmeci ve ardından elçi olarak Venedik'e gönderildi. XII. Louis döneminin başlarında herhangi bir yönetim görevi almamasına karşın, sonraları Louis'nin İtalya politikasını biçimlendirmesinde önemli rol oynadı.

Mémoires adlı yapıtındaki keskin psikolojik gözlemleri, çarpıcı betimlemeleri ve canlı anlatımı oldukça yetenekli bir yazar olduğunu ortaya koymaktadır. XI. Louis'ye karşı beslediği önyargılara karşın, tarafsız kalmayı başarmıştır. Ama yapıtı olaylara ilişkin birçok yanlışlık ve eksikler içermektedir.

Como, Latince COMUM, İtalya'nın kuzey kesiminde Lombardiya yönetim bölgesine bağlı Como ilinin merkezi kent. Milano'nun kuzeyinde, Como Gölünün güneybatı ucunda dağlarla çevrilmiş bir alanda yer alır. Galyalıların kurduğu eski Comum yerleşmesi, İÖ 196'da Romalıların eline geçti ve Julius Caesar döneminde bir Roma kolonisi oldu. İS 379'da piskoposluk merkezi yapıldı. 11. yüzyılda Lombardlara ve Franklara karşı yürütülen mücadelenin ardından özerk bir komün oldu. 1127'de Lombardiya Birliği ile I. Friedrich (Barbarossa) arasındaki çatışmada imparatoru desteklediği için Milanoluların saldırısına uğrayarak yıkıldı. 1183'te Milano ile barış yaptı. 1335'ten sonra Visconti ailesinin ve Milanolu Sforzaların yönetimi altına girdi. Bu dönemde ipek sanayisi ve yün ticaretiyle Milano ekonomisinde önemli bir rol oynadı. Daha sonra öteki Lombardiya kentleriyle birlikte sırasıyla İspanyol, Fransız ve Avusturya yönetimi altında kaldı. 1859'da İtalyan halk önderi Guiseppe Garibaldi tarafından kurtarılarak İtalya Krallığı'na bağlandı.

Ortaçağda Lombard üslubunu bütün Avrupa'ya yayan gezgin taş ustası mimar ve dekoratörler genellikle Como'dan çıktıklarından *maestri comacini* (Como'lu ustalar) adıyla tanınırdı. Günümüzde Katalonya'dan Almanya'ya kadar birçok eski yapı, bu ustaların ördükleri tuğla ve taş kaplama tuğla duvarların, kullandıkları üstün nitelikli harcın, öteki yapı ve üslup becerilerinin izlerini taşır. Kentin merkezinde, göle doğru uzanan ve göl kıyısındaki gezinti yerini doğu ve batı olarak ikiye ayıran Cavour Meydanı yer alır. İlginç yapılar arasında

Como'da S. Abbodino Kilisesi, İtalya
SCALA-Art Resource/EB Inc

gotik ve Rönesans üsluplarının uyumlu bir kaynaşmasını yansıtan Sta. Maria Maggiore Katedrali (14-18. yy), Komün Kulesi (1215, ön cephesi 1435'te yeniden yapılmıştır), eski belediye binası ve 1095'te 8. yüzyıldan kalma bir kilisenin bulunduğu yer üzerinde inşa edilen S. Abbodino Kilisesi sayılabilir. Romalıların ticaret tanrısı Mercurius adına 4. yüzyılda yapılmış bir tapınağın yerine inşa edilmiş olan S. Carpoforo Kilisesi ile

12. yüzyıla ait bir bazilika olan S. Fedele kentin en eski yapılarındandır. Eski surlardan günümüze kalmış kulelerin en ünlüsü Vittoria Kapısı Kulesi'dir (1192). Önemli arkeolojik koleksiyonların bulunduğu kent müzesinden başka bir de Risorgimento (Yeniden Yükseliş) Müzesi vardır.

Como'nun en eski sanatlarından biri de kitap basımıdır. Baldassare di Fossato, Alberico da Rosate'nin *Opus statutorum*'unu (Yasalar Kitabı) 1477'de, *Vita di S. Giovanni de Capistrano*'yu (Capistranolu Aziz Giovanni'nin Yaşamı) ise 1479'da burada basmıştır. Romalı bilginlerden Plinius'ların her ikisi de Comum doğumludur; fizikçi Alessandro Volta'nın anısına Volta Tapınağı (1928) dikilmiştir.

Bir demiryolu kavşağı ve turizm merkezi olan Como köklü bir geçmişi bulunan ipek sanayisiyle ünlüdür. Ulusal İpek Enstitüsü büyük atölyeler ile laboratuvarların yanı sıra çeşitli mesleki eğitim kuruluşlarını barındırır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 90.799.

Como Gölü, İtalyanca LAGO DI COMO, LARIO olarak da bilinir, Latince LACUS LARIUS, İtalya'nın kuzey kesimindeki Lombardiya'da göl. Milano'nun 40 km kuzeyinde, denizden 199 m yükseklikte bir çöküntüde yer alır. Yüksekliği güneyde 600, kuzeydoğuda 2.400 m'yi bulan kireçtaşı ve granit dağlarla çevrilidir. Her biri yaklaşık 25 km uzunluğundaki üç koldan oluşur. Kollardan biri kuzey yönünde Calico'nun ötesine, biri güneybatıdaki Como kentine, öteki de güneydoğuya doğru Lecco'nun ötesine uzanır; bu kol Lecco Gölü olarak da bilinir. Ana gölden ayrıldığı noktada Bellagio Burnu vardır. Como Gölünün uzunluğu 50 km, genişliği 4 km kadardır; 145 km²'lik alan kaplar ve en derin yeri 411 m'dir. Calico yakınlarında Adda Irmağını alır; ırmak Lecco'da gölden ayrılır. Başta Mera olmak üzere göle başka akarsular da karışır. Sık sık taşkına uğrayan gölde sabahları kuzeyden esen *tivano* ile akşamüstü güneyden esen *breva* rüzgârları egemendir. Gölün kuzeydeki kolunun eskiden büyük olasılıkla Chiavenna'ya kadar uzandığı ve bugün Mezzola Gölünün bulunduğu bölgeyi de içine aldığı sanılır. Vergilius, Yaşlı ve Genç Plinius, Claudianus gibi klasik yazarlar yapıtlarında gölden söz etmiştir.

Kıyıları, üzüm bağları, zeytin, incir, nar, kestane ağaçları ve zakkumlardan oluşan zengin bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Gölde alabalık, yılanbalığı ve bir tür ringa olan *agoni* avlanır, ama çevre kirliliği balık sayısını önemli ölçüde azaltmıştır. Göl, çevredeki doğal güzellikler ve kıyılarında yer alan villalarla ünlüdür. Kıyısında Como, Lecco, Bellagio, Tremezzo, Menaggio ve Varenna gibi dinlenme yerleri bulunur ve pek çok kente gemiyle bağlantı sağlanır.

Comodoro Rivadavia, Arjantin'in güneydoğusundaki Chubut eyaletinde liman kenti. San Jorge Körfezinde yer alır. 130 km kuzeybatıda bir çiftlik olan Colonia Sarmiento'nun ürünlerini pazarlamak için Atlas Okyanusunda bir limana gereksinim duyan Francisco Petrobelli adlı işadamı tarafından 1901'de kuruldu. Adı, Arjantin deniz kuvvetlerine bağlı Comodoro (Kaptan) Martín Rivadavia'dan (1852-1901) gelir. 1907'de liman yakınında petrol bulunana değin, kurak ve rüzgârlı iç kesimlerdeki tek etkinlik koyun besiciliğiydi. Ulusallaştırılmış bir şirketin yönettiği petrol kuyularından Arjantin'in toplam üretiminin beşte biri çıkartılır. Kent 1.600 km kuzeydeki Buenos Aires'e ve La Plata'ya kara ve hava yollarıyla bağlanır. Bu bölgelere tankerlerle petrol, boru hatlarıyla da doğal gaz gönderilir. Kentte Arjantin Hava Kuvvetleri'nin büyük bir üssü vardır. Nüfus (1980) 96.817.

Compagni, Dino (d. y. 1255, Floransa - ö. 1324, Floransa), Floransalı memur ve tarihçi. Modern tarihsel çözümleme yönteminin ilk örneklerinden biri olan ve Floransa'nın siyasal geçmişini konu alan bir vakayiname yazmıştır.

Varlıklı bir tüccar ailesinden gelen Compagni, ipekçiler loncası yöneticiliği (1280), kent meclisi üyeliği (1282-99), kamu yöneticiliği (1289, 1301), adliye memurluğu (1293) gibi çeşitli görevlerde bulundu. Bağlı olduğu Beyaz Guelfo adlı siyasal grubun yenilgisi üzerine etkisini yitirdi. 1310'da, Guelfolar ile Ghibellinolar arasındaki siyasal çatışmanın ve 1280'den sonra Guelfolar içinde baş gösteren Siyah ve Beyaz kanatlar arasındaki çekişmenin gelişimini gizlice yazmaya başladı. Bu çalışmanın ürünü olan *Cronica delle cose occorrenti ne'tempi suoi* (Günümüz Olaylarının Tarihi), ahlaki ve dinsel bir bakış açısıyla yazılmış olmasına karşın, doğru bilgiler içermekte ve döneme ilişkin en güvenilir belge olma özelliğini korumaktadır. Olayları, kişileri ve davranışlarına yön veren nedenleri ayrıntılı bir biçimde yansıtması açısından, Rönesans'ın ilk bilimsel yapıtları arasında sayılır. Bununla birlikte ilk kez yayımlandığı 1726'ya değin pek az çevrenin ilgisini çekmiştir.

Compagnia dei Gelosi, İtalya'da 16. yüzyılda kurulmuş ilk ve belki de en ünlü *commedia dell'arte*(*) topluluğu. Topluluğun "Rakip Tanımayanlar Kumpanyası" anlamına gelen adı *Virtù, fama ed honor ne fèr gelosi* ("Erdem, şan ve şeref yolunda rakip tanımayız") biçimindeki parolasından kaynaklanıyordu.

Kimliği bilinmeyen bir sanatçının Isabella Andreini'yi ve Compagnia dei Gelosi'yi betimlediği sanılan yağlıboya çalışması, y. 1580; Carnavalet Müzesi, Paris
CFL - Giraudon, Art Resource / EB Inc

Yaklaşık 1568'de Flaminio Scala önderliğinde Milano'da kuruldu. Bütün İtalya'da büyük ün kazandı ve soylular tarafından korunan ilk tiyatro topluluğu oldu. 1574'te Venedik'i ziyaret eden Fransa kralı III. Henri'nin huzurunda oynadıktan sonra ünü yurtdışında da yayıldı. 1577'de Henri onları Fransa'ya sarayına çağırdı. Topluluk bundan sonra Fransa, Polonya, İspanya ve Almanya'da temsiller vererek *commedia dell'arte*'yi Avrupa'da yaydı. Turneye çıkma geleneğini de yerleştiren topluluğu kısa süre içinde başka İtalyan toplulukları izledi. Başoyuncuları Francesco ve karısı Isabella Andreini'ydi. Bilgili ve yetenekli bir oyuncu olan Francesco Andreini, Capitano(*) ve Dottore(*) rollerinde çok başarılıydı. Isabella da dönemin en güzel ve ünlü kadın oyuncularındandı. Onun ölümüyle 1604'te topluluk da dağıldı.

Compagnies Républicaines de Sécurité (CRS), Fransa'da özel çevik polis kuvveti. Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak 1944'te kurulduktan sonra, Paris emniyet müdürlüğüyle birleştirilerek 1966'da Kamu Güvenliği Müdürlüğü'ne dönüştürüldü. Bu kuruluş da içişleri bakanının yönetimi altında olan Ulusal Polis Örgütü'ne bağlandı. 10 bin ve daha fazla nüfuslu kentlerin güvenliğinden sorumlu olan Ulusal Polis Örgütü kadrosunun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan CRS, kamu düzeninin sağlanmasında kullanılan bir yedek kuvvet niteliğindedir.

Fransa'nın askeri bölgelerine denk düşen 10 bölgesel gruba ayrılır. Birlikler Paris'in banlıyölerinde ve bölgelerin önemli kentlerinde üslenir. Hareket yeteneği yüksek bir kuvvet olarak, karışıklıkların denetim altına alınmasında, doğal afetler sırasında düzenin sağlanmasında ve gerekli durumlarda Ulusal Polis Örgütü'nün öteki bölümlerine yardımda kullanılır. 1960'lardan sonra gençlerin suça yönelmesini önleme konusuyla da ilgilenerek, bir dizi gençlik kampının ve kulüplerinin kurulmasını desteklemiştir.

Companions of Honour, Order of the, 1917'de V. George'un seçkin ulusal hizmetlerde bulunmuş kişileri ödüllendirmek amacıyla oluşturduğu İngiliz onur nişanı ve kurumu. Genellikle kültürün geliştirilmesinde üstün yararlılık göstermiş sanatçılara verilen bir nişandır. Yabancıların da "onursal üye" olabildiği kuruma seçilmede yaş sınırı 65'tir. İngiliz Uluslar Topluluğu'na üye ülkelerin başbakanları da nişan için aday gösterebilirler.

Nişanı alan kişi herhangi bir unvan ya da "sir" payesi kazanmaz; ama adına nişanın kısaltılmış biçimi olan C. H. sözcüklerini ekleyebilir. Nişan rozetinde kraliyet armasının çevrelediği bir meşe ağacı, ata binmiş zırhlı bir şövalye ve süslü bir biçimde yazılmış "Davranışları sadık, onuru temiz" sözleri yer alır.

Compère, Loyset (d. y. 1455, Flandre - ö. 16 Ağustos 1518, Saint-Quentin, Fransa), Fransız-Flaman okulunun önemli bestecilerinden. Öğretmeni Jean d'Ockeghem ile öğrencisi Josquin des Prez arasında bir köprü oluşturmuştur.

Saint-Quentin Katedrali çocuk korosunda şarkı söyledi ve 1486'da VIII. Charles'ın hizmetinde şarkıcı olarak çalıştı. Sonradan, Saint-Quentin'de katedral özel kurulu üyesi oldu. Günümüze ulaşan yapıtları arasında 26 motet, 52 şanson, 2 missa, 2 *magnificat*

yer alır. Şansonlarından birkaçı Ottaviano dei Petrucci'nin *Odhecaton* (1501) adlı yapıtına alınmıştır.

Compiègne, Fransa'nın kuzey kesiminde, Picardie planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Oise ilinde (*département*) kent Oise Irmağı üzerinde, Compiègne Ormanı'nın kuzeybatı ucunda yer alır.

Romalılarca kurulan kentten, 557'den kalma belgelerde Compendium adıyla söz edilir. "Kestirme yol" anlamına gelen bir sözcükten türetilen bu ad kentten geçen yolun, Beauvais ile Soissons arasındaki ulaşımı kolaylaştırdığı için verilmiştir. Kent ortaçağda büyük önem kazandı. Merovenj kralları zamanında meclisler ve konseyler burada toplandı; 833'te I. Ludwig (Dindar) burada tahttan indirildi. II. Karl (Kel) kenti genişleterek bugün belediye kütüphanesinin bulunduğu Saint-Corneille Manastırı'nı kurdu. Compiègne 1153'te bucak (*commune*) oldu. Kentte, 1430'da Burgonyalılar tarafından burada ele geçirilen Jeanne d'Arc için dikilmiş bir anıt vardır.

Cephesinde bir çan kulesi bulunan, geç gotik dönemde yapılmış belediye binası kentin odağını oluşturur. Saint-Antoine ve Saint-Jacques kiliseleri 13-16. yüzyıllar arasından kalma yapılardır. Saint-Antoine Kilisesi pencereleriyle ünlüdür. 18. yüzyılda XV. Louis tarafından yaptırılan ve sonra I. Napoléon döneminde yenilenen saray bugün güzel sanatlar müzesi olarak kullanılmaktadır.

Bu saray çeşitli tarihsel olaylara sahne olmuştur. Richelieu kardinali ve dükü Armand-Jean du Plessis'ın 1624'te Felemenk'le ittifak antlaşması imzalaması, Avusturya arşidüşesi Marie-Louise'in gelecekteki kocası Napoléon ile buluşması, Rus Çarı I. Aleksandr'ın XVIII. Louis tarafından konuk edilmesi ve 1832'de Belçika kralı I. Leopold ile Orléans hanedanından Louise'in evlenmesi bu sarayda gerçekleşti. III. Napoléon döneminde de saray çevresi av mevsimini burada geçirirdi.

Compiègne, 1870-71'de Fransa'yı işgal eden Alman ordusunun karargâhı oldu. I. Dünya Savaşı'nda da Almanlarca işgal edildi. 11 Kasım 1918'de, Mareşal Ferdinand Foch'un kentin kuzeydoğusundaki bir yan hatta bulunan özel vagonunda ateşkes antlaşması imzalandı. Vagon tarihsel değeri nedeniyle korundu ve II. Dünya Savaşı sırasındaki Fransız-Alman ateşkes antlaşması Hitler'in de katılmasıyla gene bu vagonda imzalandı (22 Haziran 1940). Almanlar vagonu Almanya'ya götürdüler; Nisan 1945'te de ilerleyen Müttefik kuvvetleri tarafından ele geçirilmesini engellemek amacıyla yok ettiler.

Compiègne önemli bir turizm merkezidir. Başlıca sanayi dalları petrol, maden dökümcülüğü ve sabun, cam, makine, otomobil lastiği imalatıdır. Nüfus (1982) 39.909.

Compiègne Ateşkes Anlaşması, II. Dünya Savaşı başlarında Almanya ile Fransa arasında imzalanan ateşkes anlaşması (22 Haziran 1940). Hollanda ve Belçika'yı işgal ettikten sonra Fransa'ya yönelerek 14 Haziran 1940'ta Paris'i alan Almanlar karşısında direnmekten yana olan Başbakan P. Reynaud, İngiltere ve ABD'den istediği yardımı alamayınca başbakanlıktan çekilmek zorunda kaldı. Yeni hükümeti kuran barış yanlısı Mareşal Pétain, hemen Almanlarla ilişkiye geçerek 17 Haziran'da resmen ateşkes anlaşması istedi. Bunun üzerine General Kuntziger'in başkanlığındaki Fransız delegasyonu 21 Haziran'da Compiègne Ormanında bir tren vagonunda Hitler tarafından kabul edildi. Bir gün süren görüşmelerden sonra anlaşma imzalandı ve ateşkesin yürürlüğe girme tarihi 25 Haziran olarak belirlendi. Anlaşmanın imzalandığı vagon daha sonra Berlin'e götürüldü. Böylece Almanya I. Dünya Savaşı'nda uğradığı yenilgiden sonra aralarında Fransa'nın da bulunduğu İtilaf Devletleri ile aynı yerde, gene bu vagonda imzalamaya zorlandığı Rethondes Ateşkes Anlaşması'nın öcünü almış oluyordu.

compiler *bak.* derleyici

Complete Peerage, The (İngilizcede "Bütün Soylular Kitabı"), A HISTORY OF THE HOUSE OF LORDS AND ALL ITS MEMBERS FROM THE EARLIEST TIMES (Lordlar Kamarasının ve Bütün Üyelerinin İlk Zamanlardan Beri Tarihi) olarak da bilinir, İngiliz soylularıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içeren 13 ciltlik katalog. Soybilim alanında İngilizlerin en önemli ürünü sayılır. İlk basımı (1887-98), Clarenceux arma sahibi George Edward Cokayne tarafından Londra'da gerçekleştirildi. Yenilenen ve büyük ölçüde genişletilen ikinci baskı ise 1910-59 arasında yapıldı. Bu baskı, altbaşlığında da belirtildiği gibi, İngiltere, İskoçya, İrlanda, Büyük Britanya ve Birleşik Krallık'taki yaşayan, ölmüş ya da o güne değin bilinmeyen bütün soyluları kapsar. Oldukça ayrıntılı verilen yaşamöyküleri, soyluların aileleri, doğumları, alınan ödüller ve onur sanları, evlilik, siyaset ve kamu hizmetleri, ölüm, gömülme gibi konularda bilgi verir. Ayrıca pek çok kaynaktan alıntı yapılmıştır. Veraset sıralaması da belirtilmesine karşın, soy zinciri ve soylular arasındaki akrabalık ilişkileri verilmemiştir.

Composita, *Brachiopoda* filumundan deniz omurgasızlarının soyu tükenmiş cinsi. Fosillerine Mississippiyen Dönem ile Permiyen Dönem arasında (y. 345-225 milyon yıl

Composita
British Museum (Natural History) fotoğraf, İngiltere

önce) çökelmiş deniz kayaçlarında, özellikle Permiyen Dönem çökellerinde çok sık rastlanır. Bu cinsin üyelerinin kabukları düz ve oldukça küçüktür; çenetlerinde bulunan bir kıvrım ile bir oluk ve tutunma bacaklarının çıktığı yuvarlak açıklık bu hayvanların tanıtıcı özelliğidir.

Compositae *bak.* Asteraceae

Compsognathus, Avrupa'nın Üst Jura Dönemindeki (Jura Dönemi y. 190-136 milyon yıl önce) fosilleriyle tanınan küçük, yırtıcı dinozor cinsi. Bir dinozor için son derece küçük ve hafif yapılı olan *Compsognathus* ancak bir tavuk büyüklüğündeydi ve güçlü iki arka bacağı sayesinde hızla hareket edebiliyordu. Ön bacakları ise kavramaya uyum sağlayacak biçimde gelişmişti.

Compton, Arthur Holly (d. 10 Eylül 1892, Wooster, Ohio - ö. 15 Mart 1962, Berkeley, California, ABD), ABD'li fizikçi. X ışınlarının elektronlarla çarpışması durumunda dalgaboylarının değiştiğini belirleyerek bunun nedenini açıklamış ve bu çalışmalarıyla 1927 Nobel Fizik Ödülü'nü İngiliz fizikçi C. T. R. Wilson'la paylaşmıştır. Sonradan Compton etkisi olarak adlandırılan bu dalgaboyu değişiminin nedeni fotondan elektrona doğru enerji aktarımıdır. 1923'te gerçekleştirilen bu buluş, elektromagnetik dalgaların hem dalga, hem parçacık niteliği taşıyan ikili yapısına ilişkin görüşü doğrulamıştır.

Fizikçi Karl T. Compton'un küçük kardeşi olan Arthur H. Compton, doktora çalışmasını 1916'da Princeton Üniversitesi'nde tamamladı ve 1920'de St. Louis'deki Washington Üniversitesi'nin fizik bölümünün başkanı oldu. 1923'te Chicago Üniversitesi'ne fizik profesörü olarak atandı. 1942-45 arasında bu üniversitenin Metalurji Laboratuvarı'nı yönetti ve bu dönemde çekirdek enerjisinin denetimli olarak elde edilmesi yolunda önemli bir adım olan ilk kendi kendini sürdüren zincirleme çekirdek tepkimesinin gerçekleştirilmesi çalışmalarına katıldı. Compton, 1945'te Washington Üniversitesi rektörlüğüne getirildi ve burada 1953'ten 1961'e değin doğa bilimleri profesörü olarak görev yaptı.

Compton, Karl Taylor (d. 14 Eylül 1887, Wooster, Ohio - ö. 22 Haziran 1954, New York, ABD), atom bombasının geliştirilmesine yönelik çalışmalarıyla tanınan ABD'li eğitimci ve fizikçi.

Nobel ödüllü fizikçi Arthur Holly Compton'un ağabeyi olan Karl T. Compton, doktora çalışmasını 1912'de Princeton Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Portland'daki (Oregon) Reed College'da öğretim görevlisi oldu. Daha sonra Princeton Üniversitesi'nde fizik dalında yardımcı profesörlüğe atandı. I. Dünya Savaşı nedeniyle akademik çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. Savaştan sonra Princeton'a dönerek atom fiziğinin temel problemleri üzerindeki araştırmalarını sürdürdü ve yüksek lisans programının geliştirilmesine çaba harcadı. 1930'da Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün (MIT) rektörlüğüne seçildi. Bu üniversitenin ders programlarını modernleştirdi; programa beşeri ve sosyal bilimlerle ilgili dersler ekledi. 1948'de MIT'nin rektörlüğünden çekildi ama 1954'e değin bu kuruluşu yöneten şirketin başkanlığını yürüttü.

Compton, kamusal, akademik ve endüstriyel birçok danışma kurulunda görev aldı. 1948-49 arasında Ulusal Askerlik Kurumu (ABD Savunma Bakanlığı'nın öncülü) araştırma ve geliştirme kurulunun başkanlığını yaptı. Benzer çeşitli kuruluşlarda, bu arada 1941-47 arasında Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Dairesi'nde üyelik görevinde bulundu. Gerek araştırma gerekse yönetim konularındaki zengin deneyimleriyle atom bombasının ve radarın geliştirilmesinde önemli bir rol oynadı.

Compton-Burnett, Dame I(vy) (d. 5 Haziran 1884, Pinner, Middlesex - ö. 27 Ağustos 1969, Londra, İngiltere), İngiliz yazar. Edward dönemi orta sınıf ailesinin kişisel ilişkilerini incelemek amacıyla neredeyse tümüyle diyaloglara dayalı bir roman tarzı geliştirmiştir.

Kendisi de romanlarına konu olan kalabalık ailelerden birinin çocuğuydu. Çocukluğu çeşitli kentlerde geçti. Evde özel öğretmen-

lerden eğitim gördükten sonra Londra Üniversitesi Kraliyet Holloway Yüksekokulu'na girdi ve 1906'da mezun oldu.

İlk romanından 14 yıl sonra yayımladığı *Pastors and Masters* (1925; Papazlar ve Efendiler) adlı ikinci romanında, kendisini üne kavuşturan üslubu geliştirdi. Romandaki kişilerin yaşamını dolduran güç mücadelesi kısa ve kesin diyaloglarda açığa çıkar. Bilmeden üvey kardeşi ile evlenen dirençli bir kadının anlatıldığı *Brothers and Sisters* (1929; Erkek ve Kız Kardeşler) adlı romanıyla anlatımda olgunluğa ulaştı. *Men and Wives* (1931; Erkekler ve Karıları) adlı romanının başkişisi acımasızlığı yüzünden sonunda oğlu tarafından öldürülen bir kadındır. *More Women Than Men*'de (1933; Erkeklerden Çok Kadınlar) bir kez daha cinayet teması işlenir. Roman, yeğenini sürekli baskı altında tutan ve sonunda onu öldüren bir kadını anlatır. *A House and Its Head*'deki (1935; Ev ve Reisi) zorba bu kez bir babadır. Compton-Burnett, romanlarında birbirinden çok farklı kişilikler çizmiştir. *Manservant and Maidservant*'ta (1947; Uşak ve Hizmetçi) uşak Bullivant öne çıkar; *Two Worlds and Their Ways*'de (1949; İki Dünya ve Yaşam Biçimleri) ise romanın kahramanı olan çocuklar etkili biçimde anlatılmıştır. Compton-Burnett 1967'de D. B. E. (Dame of the British Empire) unvanını aldı.

Compton etkisi, elektronlar tarafından esnek biçimde saçılıma uğratılan X ışınlarının ve başka yüksek enerjili elektromagnetik ışınımların dalgaboylarında ortaya çıkan artış. Compton etkisi, ışınım enerjisinin

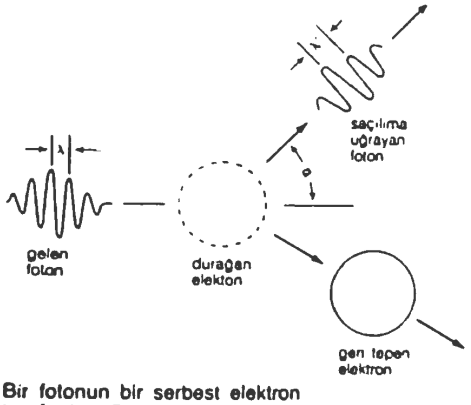

Bir fotonun bir serbest elektron tarafından Compton saçılımına uğratılması

madde içinde soğurulmasının en temel biçimidir.

Bu olayın bulunuşu, maddenin ve ışınımın hem dalga, hem parçacık yapısında olduğunu ortaya koymuş ve kuvantum mekaniğinin temel taşlarından birini oluşturmuştur.

1923'te ABD'li fizikçi Arthur Holly Compton, X ışınlarının, foton adını verdiği kesikli (ayrık) elektromagnetik enerji darbelerinden (kuvantalardan) oluştuğunu varsayarak, dalgaboyunda görülen artışı açıkladı. Tıpkı maddesel parçacıklar gibi enerji ve momentumları bulunan fotonlar, ayrıca dalgaboyu ve frekans gibi dalgaya özgü nitelikler de taşırlar. Fotonların enerjisi, frekanslarıyla doğru orantılı, dalgaboylarıyla ters orantılıdır. Daha düşük enerjili fotonların frekansları daha küçük, dalgaboyları ise daha büyüktür.

Compton etkisinde, fotonlar, tümüyle serbest ya da atomlardaki zayıf bağlı elektronlarla çarpışırlar. Çarpışmaya giren bir foton, enerji ve momentumunun bir bölümünü çarpıştığı elektrona aktarır, elektron da geri teper. Çarpışma anında daha az enerjili ve momentumlu yeni fotonlar ortaya çıkar. Bu fotonlar da, değeri, geri tepen elektronlara aktarılan enerji miktarına bağlı olan bir açıyla saçılırlar.

Enerji ile dalgaboyu arasındaki ilişkiden ötürü, saçılan fotonların dalgaboyları daha büyüktür. Bu dalgaboyu, ayrıca, X ışınlarının sapma açısına da bağlıdır. Buna karşılık dalgaboyundaki bu artış (Compton kayması), gelen fotonların dalgaboyundan bağımsızdır.

Compton's Encyclopedia and Fact-Index (Compton Ansiklopedisi ve Olgu-Dizini), eskiden (1922-68) COMPTON'S PICTURED ENCYCLOPEDIA, daha çok ortaöğrenim düzeyindeki gençler ile ailelerin genel kullanımı için tasarlanmış ev ve okul ansiklopedisi.

Yirmi beş ciltte yaklaşık 5 200 ana madde içerir; 26. ciltte, ana maddelerde değinilmemiş konulara ilişkin, 26 bini aşkın sözlük türü kısa açıklamanın, ana maddelerde geçen terimlere ilişkin 300 bin dolayında girişin ve çapraz göndermenin yer aldığı Olgu-Dizini bulunur.

Compton's Pictured Encyclopedia ilk kez 1922'de, sekiz cilt olarak yayımlandı. Kurucusu Frank E. Compton, 1912'de *Student's Cyclopedia*'nın yayın haklarını satın almış, böylece ansiklopedi yayımcılığı konusunda deneyim kazanmıştı. Cilt sayısı 1974'te 26'ya çıkarıldı. F. E. Compton & Company ürünlerinin yayın haklarını 1961'de Encyclopædia Britannica, Inc. satın aldı.

Çizim ve fotoğrafın metinle bir arada kullanıldığı ilk ansiklopedi olan *Compton's Pictured Encyclopedia*'nın adından 1968 basımında *Pictured* (Resimli) sözcüğü çıkarıldı. Ama gene de bol görsel malzeme içeren ansiklopedinin son basımlarında, 22.500'den fazla resimle yaklaşık 2 bin haritaya yer verilmiştir. Düzenli olarak sürdürülen gözden geçirme çalışmaları ve her yıl yayımlanan *Compton's Yearbook* (Compton Yıllığı) ansiklopedinin güncel kalmasını sağlamıştır.

1990'da, kişisel bilgisayarlarda kullanılmak için CD-ROM (Yalnız Okunabilir Bellek Kompakt Diski) üzerinde *Compton's MultiMedia Encyclopedia* (Compton Çokortamlı Ansiklopedisi) piyasaya sürüldü. Bu, metin, çizim ve fotoğraflarla canlandırma ve sesi bir araya getiren ilk gerçek çokortamlı ansiklopediydi.

Compton's Encyclopedia 1991-94'te *Britannica Compton's* adıyla Türkçede yayımlanmıştır.

Comsat, tam adı COMMUNICATIONS SATELLITE CORPORATION, 1962'de ABD Kongresi'nce ticari haberleşme uydu sistemleri geliştirmekle görevlendirilen özel şirket. 1963'te hisselerinin yüzde 50'si halka, geri kalanı da özel haberleşme kuruluşlarına satılarak tüzel kimlik kazandı.

1964'te, bütün dünyayı kapsayacak bir ticari iletişim ağı kurmak amacıyla Comsat ve 17 ülkeden haberleşme şirketlerinin katılmasıyla Intelsat(*) adlı konsorsiyum oluşturuldu. Konsorsiyumun yönetimini de üstlenen Comsat, 1965'te ilki "Early Bird" olmak üzere uzaya bir dizi haberleşme uydusu gönderdi. Ayrıca, ABD içinde kullanılmak üzere başka ileri haberleşme uyduları geliştirildi.

Comstock, Anna Botsford, eö BOTSFORD (d. 1 Eylül 1854, Otto, New York - ö. 24 Ağustos 1930, Ithaca, New York, ABD), doğa çalışmalarıyla ünlü kitap ressamı.

Doğa bilimlerine ilişkin çalışmaları 1878'de entomoloji (böcekbilim) uzmanı John Henry Comstock'la (1849-1931) evlenmesinden sonra başladı. Kocasının laboratuvarında çalışarak onun ders notları ve böcekler üzerine yazdığı kitaplar için resimler yaptı. Bu kitapları daha iyi resimleyebilmek amacıyla ağaç baskı tekniğini öğrendi.

1895'te New York Eyaleti Tarım Çalışmalarını Geliştirme Komitesi'nde görevliyken Westchester ilinde ilk kez yapılan bir doğa incelemeleri kursunu yönetti. Daha sonra Ithaca'daki Cornell Üniversitesi'nde doğa incelemeleri dersleri verdi. Amerikan Doğa İncelemeleri Derneği ve Amerikan Doğa Kurumu'nda yaptığı çalışmalarla bu alandaki eğitim politikalarının biçimlenmesine yardımcı oldu.

1917-23 arasında *Nature Study Review*'nun yayın yönetmenliğini yaptı, ayrıca bu alandaki ilk kitaplardan bazılarını yazdı. En önemli çalışması olan *Handbook of Nature Study* (1911; Doğa Çalışmaları Elkitabı) 24 baskı yaptı ve sekiz dile çevrildi. Comstock'un eşiyle birlikte yazdığı kitaplar arasında da *Insect Life* (1897; Böceklerin Yaşamı) ve *Ways of the Six-Footed* (1903, Altı Ayaklı Böcekler) sayılabilir.

Comstock, Anthony (d. 7 Mart 1844, New Canaan, Connecticut, - ö. 21 Eylül 1915, New York kenti, ABD), ABD'de müstehcenliğe karşı sansür uygulamasının önde gelen savunucularından. Kırk yılı aşkın süre edebiyat ve öteki anlatım biçimlerinde müstehcenlikle mücadele etmiş ve adı ahlaki sansür uygulamalarıyla özdeşleşmiştir.

İç Savaş sırasında Birlik ordusunda yer aldı. 1872'de New York kentindeki Genç Erkekler Hıristiyan Birliği'ne (YMCA) katıldı. 1873'te Comstock Yasası olarak bilinen ve müstehcen yayın ve malzemenin posta ile gönderilmesini yasaklayan, federal yasanın kabul edilmesi için başarılı bir lobi çalışması yürüttü. Bu tarihten ölümüne değin, Amerikan Posta İdaresi'nin özel temsilcisi olarak çalıştı ve bu görev için 1906'ya değin ücret almadı. 1873'te New York Fuhuşla Savaş Derneği'ni kurdu. Comstock, genellikle ciddi yapıtlar dışında kalan ticari pornografiyle mücadele ettı. Ama kimi zaman "sanat ya da edebiyat değil, önce ahlak" ilkesiyle, edebiyat alanında kabul görmüş çağdaş ve klasik yapıtlara karşı saldırıya geçtiği de oldu. "Ahlak düşkünlüğüne" karşı kişisel bir kin duyan Comstock'un, intihara sürüklediği kişilerin sayısıyla övündüğü söylenir. Hileli bankacılığı, posta dolandırıcılıklarını ve tıptaki şarlatanlıkları önleme çabaları, kendisine daha çok saygınlık kazandırmıştır.

Comstock, John Henry (d. 24 Şubat 1849, Janesville, Wisconsin - ö. 20 Mart 1931, Ithaca, New York, ABD), entomoloji (böcekbilim) alanındaki öncü çalışmalarıyla tanınan ABD'li araştırmacı ve eğitimci.

John Henry Comstock
Cornell University Archives, Ithaca, New York

Kelebeklere ve kabuklubitlere (koşnil) ilişkin çalışmaları, bu böceklerin sınıflandırılmasına temel olmuştur.

Ithaca'daki Cornell Üniversitesi'nde ve Yale Üniversitesi'nde öğrenim gören Com-

stock, sonradan çalışmalarını Leipzig Üniversitesi'nde sürdürdü. 1875'te Cornell Üniversitesi'nde öğretim görevine başladı ve ABD Tarım Bakanlığı'nda baş entomolog olarak çalıştığı dönem (1879-81) dışında bütün meslek yaşamını bu üniversitede geçirdi.

Entomoloji alanında verimli bir yazar olan Comstock'un başlıca yapıtları *Introduction to Entomology* (1888; Entomolojiye Giriş), karısı Anna Botsford Comstock ile yazdığı *A Manual for the Study of Insects* (1895; Böcek Araştırmaları İçin Elkitabı), Vernon Kellogg ile yazdığı *The Elements of Insect Anatomy* (1895; Böcek Anatomisinin Temelleri), *How to Know Butterflies* (1904; Kelebekler Nasıl Tanınır), *The Spider Book* (1912; Örümcek Kitabı) ve *The Wings of Insects*'tir (1918; Böcek Kanatları).

Comstock Damarı, ABD'nin Nevada eyaletinde zengin gümüş damarı. Haziran 1859'da keşfedilen damar, yöredeki toprak sahiplerinden Henry Comstock'un onuruna bu adı aldı. Damarın bulunmasıyla birlikte çevrede bir yerleşim patlaması oldu, Virginia City ve Washoe gibi pek çok yeni kent kuruldu. On yıl içinde, damardan elde edilen gümüş miktarı Carson City'de bir federal darphane kurulmasına (1893'te kapatıldı) yetecek düzeye ulaşmıştı. Bu arada, Birlik'e bağlı bir eyalet daha kazanmayı amaçlayan Cumhuriyetçiler, damarın binlerce kişiyi buraya çekebileceği gerekçesiyle 1864'te Nevada'nın bir eyalet konumunu kazanarak Birlik'e katılmasını sağladılar. Üretimde doruk yılları olan 1876-78 arasında madenden yılda yaklaşık 36 milyon dolar değerinde gümüş çıkarıldı. Ama bu tarihten sonra üretim birdenbire düştü ve damarın zengin alt tabakaları 1882'de su baskınına uğradı. Virginia City ve öbür madencilik kentleri ortaya çıktıkları gibi yok oldular; bazıları turistik eğlence merkezlerine dönüştü.

Comtat-Venaissin, COMTAT ya da VENAISSIN olarak da bilinir, Fransa'nın eski illerinden biri ve papalığa bağlı özel bölge. Kuzeydoğuda Dauphiné bölgesi, güneyde Durance Irmağı, doğuda Provence bölgesi,

Comtat-Venaissin ili, 1789

batıda ise Rhône Irmağıyla çevrilidir. Bugünkü Vaucluse ilini (*département*) içine alır. Comtat-Venaissin'in merkezi Carpentras'dır. Çok çekici doğal güzellikleri bulunan yöre, Rhône, Durance ve Sorgue ırmaklarının oluşturduğu kanallarca sulanan geniş ovalardan Alpler'in eteklerine kadar uzanır.

İlkçağda Galyalı Cavares halkının yaşadığı dönemde Comitatus Venassinus adıyla bilinen topraklar önce Provence, ardından da Toulouse kontlarının mülkü oldu. 1218'de Toulouse kontu VII. Raimond, 1274'te ise III. Philippe (Cesur) tarafından iki kez papaya bağışlandı. Ancak 1791'de Fransız Devrimi sırasında Fransa'ya bağlanabildi.

İlkçağda Comtat-Venaissin'den ayrı bir kent olan Avignon 14. yüzyıl başlarında Papa VI. Clemens tarafından Comtat-Venaissin'le birleştirildi. 1. yüzyıldan beri bir piskoposluk merkezi olan Avignon 1475'te başpiskoposluk merkezine dönüştürüldü. Carpentras da 483-1805 arasında piskoposluk merkezi oldu.

Comte, Auguste, tam adı ISIDORE-AUGUSTE-MARIE-FRANÇOIS-XAVIER COMTE (d. 19 Ocak 1798, Montpellier - ö. 5 Eylül 1857, Paris, Fransa), sosyoloji terimini ilk kez kullanan ve çağdaş sanayi toplumunda siyasal örgütlenmenin dayandırılabileceği

Comte, Tony Toullion'un çizimi, 19. yy; Ulusal Kitaplık, Paris
H. Roger - Viollet

düşünce ve bilgi sistemi olarak olguculuğu kuran Fransız filozof.

Comte'un doğum yeri, tarihsel ve edebi açıdan önemli bir merkezdi. İspanya'nın Napoléon'a karşı direnişine yakından tanık olan, İspanya, İtalya ve Paris'ten gelen yolların birleştiği noktada yer alan Montpellier daha 1289'da üniversiteye kavuşmuş ve canlı bir düşünce merkezi olmuştu. Petrarca, Rabelais, John Locke ve Laurence Sterne kente gelen seçkin kişiler arasındaydı.

Aile ortamının da Comte'un gelişiminde önemli etkisi oldu. Vergi memuru olan babası Louis Comte ile annesi Rosalie Boyer, koyu kralcı birer Katolikti; Fransa'da yayılmakta olan cumhuriyetçiliğe ve şüphecilik akımına da karşıydılar. Bu çatışmaları yaşayan Comte erken yaşta tutumunu belirleyerek kralcılığa ve Katolik Kilisesi'ne karşı çıktı.

Zayıf, çelimsiz ve biçimsiz bedeni, miyopluğu ve mide hastalığı, onu yaşamı boyunca rahatsız etti. Ama fiziksel yetersizlikleri kişiliğini etkilemedi. Düşünme yeteneği zamanından önce gelişti.

Anne babasının tuttuğu yaşlı bir adamdan okuma yazma ve Latince dersleri aldıktan sonra dokuz yaşında ortaokula başladı. Yatılı okul, annesini çok seven Comte için mutsuz bir deneyim oldu. Sonraki yazılarında küçük yaşta evden ayrılmanın kendisini çok üzdüğünü anlattı ve yatılı okul uygulamasına karşı çıkarak çocuğun öğrenim süresi boyunca ailesiyle kalmasını savundu. Zihinsel gelişimi yaşının ilerisinde olduğundan, derslerinde çok başarılıydı. Başkaldırı eğiliminde de inatçılığının payı vardı. On yaşlarındayken bütün sınıfın önünde İspanyolların Napoléon'u ülkelerinden atacaklarını umduğunu söyledi. Öğretmenlerinin önceleri dinsel hoşgörü yanlısı Voltaire'i destekleyip sonradan Napoléon'un isteğine uyarak Katolik Kilisesi'ni savunmalarını açıkça kınadı. Devlet görevlilerinden nefret ederdi.

On dört yaşında önemli bir kararla Katolik Kilisesi'nden ayrıldı ve bunu ailesine bildirdi. Okulda ilgilendiği her konuda en başarılı öğrenciydi. On beş yaşında Paris Politeknik Okulu giriş sınavlarında ilk sıralarda yer aldıysa da yaşı küçük olduğu için okula kabul edilmedi. Lise son sınıfta, matematik öğretmeni hastalanınca onun yerine ders verdi. Kurduğu dostluklara büyük önem verirdi. Öğretmenlerinden Daniel Encontre'a duyduğu yakınlığı, son önemli yazılarından *Synthèse subjective*'i (1856; Öznel Sentez) ona adayarak gösterdi. Gene Montpellier'den okul arkadaşı Paul Valat ile olan dostluğu uzun yıllar sürdü. Comte'un yaşamıyla ilgili bilgilerin büyük bölümü, Valat ile yazışmalarından elde edilmiştir.

Ekim 1814'te Paris'te Politeknik Okul'a girmesiyle başlayan yeni dönem, baş eğmez yaradılışı yüzünden iki yılda sona erdi. Sabah 5.30'da davul sesiyle başlayıp akşam 21.15'te sona eren, sıkı sıkıya düzenlenmiş bu günlük yaşam "Düşünür" adıyla anılan Comte'a göre değildi. Gece tam 21.30'da okulda olmaları gerekirken 150 öğrenci ile birlikte tiyatrodan 23.00'te dönmesi, Napoléon Elbe Adasından kaçtığında ondan nefret etmesine karşın, Paris'i yabancı işgalinden kurtarmak için savaşmak isteyen öğrenci arkadaşlarına katılması, geceleri tek başına okuldan kaçıp Paris sokaklarında dolaşması, bir öğretmenin görevden çekilmesi için dilekçe hazırlayarak imza toplaması, Comte'un polis gözetiminde Montpellier'ye gönderilmesine neden oldu. Cumhuriyetçi eğilimlerinden kuşkulanılan okul da yönetimce kapatıldı.

Comte artık uzun süre Paris'ten uzak kalamazdı. Tanımaya başladığı bu mutsuz ve düzensiz toplumu iyice anlamak, toplumsal yenilenmeye yardımcı olmak isteğiyle 1816 sonunda, 18 yaşında Paris'e döndü. Bağımsız yaşamının güçlüklerle dolu ama başarılı ilk dönemi de böylece başladı. Bu dönemde özellikle felsefe ve tarih kitapları okudu; toplumların tarihsel gelişmesinin bir düzen içinde olduğunu düşünen ve bu düzenli gelişmeyi ortaya çıkarmaya çalışan düşünürlerin etkisinde kaldı. 18. yüzyıl Fransız düşünürlerinden Montesquieu, Condorcet, Turgot ve Joseph de Maistre'in görüşlerinden yararlanarak, kendi düşüncesini geliştirdi. Çalışmaları usun ve bilginin niteliği üzerine İngiltere'de David Hume'un, Almanya'da da Immanuel Kant'ın geliştirdiği görüşlerle bağlantılıydı. Bütün bu öğeleri zamanla yeni bir sentez içinde bir araya getirdi. Yeni geliştirdiği insan ve toplumbilimi kuramına bağlı olan bu sentez insan toplumunun gereksinim duyduğu yeni siyasal düzenin temeli olabilirdi. Yoksulluk içinde geçen bu yıllarında ara sıra ders verdi ve gazetelere yazı yazdı. Bu arada edindiği yeni dostların da düşünce yapısı üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri oldu.

Tanıştığı kişilerin en önemlisi, çağdaş toplumda ekonomik örgütlenmenin önemini ilk anlayan Fransız reformcu ve sosyalizmin kurucusu Henri de Saint-Simon oldu. Saint-Simon'un düşüncelerini paylaşan Comte'un ilk makalelerinin bir bölümü onun yayınları içinde yer aldı. Astronom Jean Delambre ve zoolog Henri de Blainville ile dostluğu da önemliydi; Comte toplumsal konularla uğraşırken bir yanda da matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyoloji çalışmalarını sürdürdü.

Mayıs 1821'de her zamanki akşam gezintilerinden birinde Caroline Massin adlı genç

bir fahişeyle tanıştı, kısa bir süre sonra onunla evlendi. Çalışma programı artık belirginleşmiş olduğundan karısını alarak huzurlu bir ortamda yaşamak ve yazmak umuduyla Montpellier'ye gitti. Ama eski dostlarca hiç iyi karşılanmayan çift iki hafta sonra Paris'e döndü.

Comte, Nisan 1826'da başlayacak bir dizi konferansla "olgusal felsefe sistemini" günün en seçkin düşünürlerinden oluşan özel bir dinleyici grubuna açıklamaya karar verdi. Ama aklı dengesinin bozulması yüzünden ancak iki konferans verebildi. Bir süre akıl hastanesinde kaldıktan sonra Paris'teki dairesine döndü. Burada Caroline ile yalnız kalan ve kendisini yararsız görmeye başlayan Comte, bunalıma girdi. 1827 başlarında Pont Des Arts'da köprüden Sen Irmağına atladı. Yoldan geçen bir asker tarafından kurtarıldıktan sonra sağlığına kavuşmaya başladı. Tam olarak 1827 yazında iyileşti ve tek başına Montpellier'deki ailesini görmeye gitti. Paris'e dönünce Caroline ile birlikte yeni bir daireye taşındı. Babasıyla iyiliksever bir fabrikatörün yardımları ve ara sıra verdiği derslerden kazandığı parayla, basit ve yoksul bir yaşam sürdüler.

1829'da yarım kalan konferans dizisine yeniden başladı. Dizinin başarısı konuşmalarını 1829-30'da Kraliyet Athenaeumu'nda yinelemesine yol açtı; izleyen 12 yılda da bunları yayımladı *Cours de philosophie positive* (1830-42, 6 cilt; Olgusal Felsefe Dersleri), çağdaş sanayi toplumuna uygun bir siyasal örgütlenmeye temel olabilecek eksiksiz bir düşünce sistemini ortaya koyuyordu. Comte'un "üç hal yasası"na göre insanın zihinsel gelişimi tarihsel olarak üç aşamadan geçmişti. Dinsel aşamada dünya ve insanın bu dünyadaki yazgısı, tanrılar ya da ruhlarla açıklanmıştı. Metafizik aşamada, tanrıların yerini "öz", "son neden" gibi soyut kavramlar almıştı. Bugün varılan olgusal aşamada ise, insan bilgisinin sınırlılığı anlaşılmıştı. Bilgi ancak insan türünün doğasına ve değişen toplumsal tarihsel koşullara bağlı, dolayısıyla da göreli olabilirdi. Bu nedenle mutlak açıklamaları bir yana bırakmak ve olgular arasındaki düzenli ilişkileri ya da yasaları bulmaya yönelmek gerekiyordu. Comte bütün olgusal bilgi türlerini "bilimler sıralaması" içinde sınıfladı; her birinde izlenecek yöntemi açıklığa kavuşturdu; hepsini birleştiren yeni sosyoloji bilimini de özellikle vurguladı.

Yapıtın yayımlandığı 1830-42 döneminde yazarlık dışı etkinliklerde de bulunan Comte 1830'da, Ulusal Muhafız Birliği'ne katılmak istemediği için üç gün hapsedildi. 1830-48 arasında her yıl programlı olarak işçilere ücretsiz ders verdi. Politeknik Okul'da 1832'de matematik öğretmeye, 1836'da sınavlar vermeye başladı. Ama görevlilerle çatışması ve *Philosophie positive*'in altıncı cildinde bir görevliye açıkça saldırması, okuldaki görevine son verilmesine yol açtı. 1837'de annesinin öldüğünü öğrendi. Caroline ile evliliği de gerçekte sona ermişti. Comte artık yalnız yaşıyordu. Çok sevdiği operaya gidiyor, Vergilius, Dante, Shakespeare, Cervantes gibi sınırlı bir grup yazarın klasik yapıtlarını okuyordu. Çağdaş yayın sayısının çok artması yüzünden okuyacağı kitapları dikkatle saptamaya çalışıyordu. "Beyin sağlığını" korumak amacıyla uyguladığını söylediği bu tutumu, alay konusu oldu. Her zaman titiz ve dakik bir öğretmendi. 1838'de kitabı *The Edinburgh Review*'da ciddi bir biçimde incelendi. 1840'tan sonra İngiliz bilim adamları onunla yazışmaya başladı; bazıları da ziyaretine geldi. Ağustos 1842'de Caroline kesin olarak evden ayrıldı ve bir daha karşılaşmadılar.

Bundan sonraki üç yılda iyi ve kötü günleri oldu. Politeknik Okul'daki görevini yitirmişti ama, John Stuart Mill'in çabasıyla üç İngilizden para yardımı almaya başladı. İşçilere verdiği dersler de gittikçe daha çok beğeniliyordu. 1845'te bir grup işçi evine gelerek ona teşekkür etti.

1844'te yaşamının en mutlu, en acı ve onu en çok etkileyen ilişkisi başladı. Öğrencilerinden Maximilien Marie'yi görmeye gittiğinde kız kardeşi Clotilde de Vaux ile tanıştı. O da mutsuz bir evlilik yaşamıştı ve Comte'un idealist duygularını paylaşıyordu. Clotilde de yazardı ve Paris gazetelerinden birinde kısa bir romanı yayımlanmıştı. Sık sık mektuplaşmaya başladılar. Ağustos 1845'te Maximilien'in çocuğuna vaftiz annesi ve babası oldular. Bundan sonra ilişkileri derinleşti. Clotilde kararsız davranıyor, sevgilerinin platonik bir düzeyde kalmasını istiyordu. Yeni bir ahlak, yeni bir din ve yeni bir evlilik anlayışı üzerine konuşuyorlardı. Nisan 1846'da Clotilde veremden öldü. Büyük bir acı içine gömülen Comte, yeni bir güçle *Systeme de politique positive* (1851-54, 4 cilt; Olgusal Siyasal Sistem) adlı yapıtına başladı.

İzleyen sekiz yılını ayırdığı bu yapıtında sosyoloji tanımını tamamladı. Kitabın "toplumsal statik" konusuna ayırdığı bir cildinde toplumun yapısını, bir cildinde de "toplumsal dinamik", yani toplumsal değişmenin tarihini inceledi. Ayrıca "birey olarak insan" konusunu da ana çizgileriyle ele aldı. Yapıtta bilginin ve insan uğraşının temel konusunun ahlak ve ahlaki ilerleme olduğunu vurgulayarak bunun gerektirdiği siyasal örgütlenme biçimini açıkladı.

Yapıtı yazarken çok düzenli bir yaşam sürmeye başladı. Evinde çalışan Sophie Bliaux, ailesiyle birlikte Comte'un yanına yerleşerek ona titizlikle hizmet etti. Artık yazıları çok geniş bir kitleyi etkiliyordu. Birçok İngiliz aydını yapıtlarını çevirdi ve çalışmalarını daha geniş çevrelere duyurdu. Fransa'daki yandaşlarının sayısı arttı ve dünyanın her yanındaki olgucu gruplarla yazışmaya başladı. Olgucu dostları ve meslektaşları her hafta evinde toplanıyor, sinirli tiklerine, sulanan gözlerine ve eskiden beri çekici olmayan dış görünüşüne karşın, onu görmeye gelenler Comte'un güleryüzlü ve dinginlik veren yeni bir hava içinde olduğunu söylüyordu. Mayıs 1857'de, eski bir arkadaşının cenaze töreninde yakalandığı soğuk algınlığından kurtulamadı ve izleyen eylülde öldü.

Üstün bir zekâ düzeyine sahip olan Comte, bir yandan insanları peşinden sürüklerken, bir yandan da alay konusu olmuştu. Birçokları aşırı tutumlarını yapmacık, abartılı ve gülünç buluyordu. Ama önemli bir düşünce sistemi geliştirmiş ve dikkate değer bir sentez yaratmıştı. Alay konusu olan ve bir yazarın "Hıristiyan olmayan Katoliklik" adını verdiği yitirilen duyguları yeniden uyandırmaya yönelik ayrıntılı yöntemleri bile çağdaş toplumun temel bir sorunuyla ilgiliydi: Bilimsel sanayi uygarlığının içinde bulunduğu bunalımlı dönemde, paylaşılan kesin inançlar ve zorlayıcı kurumlar olmayınca toplumun istikrarı ve kişilerin doyumu için gereken duygular nasıl oluşturulacaktı? Comte'un bu soruya verdiği yanıt en az başkaları kadar dikkate değerdi.

Con Son, CON DAO olarak da bilinir, Vietnam'da adalar grubu ve kent. Güney Çin Denizindeki Ca Mau Yarımadasının 100 km güneydoğusunda yer alan 13 volkanik ada ve adacıktan oluşur. 21 km uzunluğunda ve 8 km genişliğinde olan sık ağaçlıklı Con Son Adasının kıyıları girintili çıkıntılıdır. Ada 1976'da Cuu Long iline (*tinh*) bağlanmıştır. Siyasal tutuklular için geçmişte hapishane olarak kullanıldığı için Cezaevi Adası adıyla da anılır.

Con Son kenti Con Son Adasının merkezinde doğuya bakan bir koyda yer alır. Bir hastanesi, bir hapishanesi ve Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan kalma eski bir kalesi vardır. Adanın kuzey ucunda ticari bir havaalanı yapılmıştır. 1787'de, o dönemde Poulo Condore olarak bilinen adalar topluluğu Nguyan Anh (sonradan İmparator Gia Long) tarafından Da Nang (Tourane) ile birlikte Fransa'ya bağışlanmış, 1862'de ise İmparator Tu Duc tarafından bu ülkeye resmen verilmiştir. Ekonomik etkinlikler arasında kerestecilik, tütün, yerfıstığı ve kahve üretimi sayılabilir. Nüfus (1972 tah.) ada, 3.300.

Conakry, KONAKRY olarak da yazılır, Batı Afrika'da, Gine'nin başkenti, en büyük kenti ve Atlas Okyanusu kıyısındaki başlıca limanı. Ülkenin batı kesiminde Tombo (Tumbo) Adası ile Kaloum Yarımadası üstünde yer alır. Conakry iliyle aynı alanı kaplar; yüzölçümü 308 km²'dir. Adını Susuların oturduğu yöredeki bir köyden almıştır. 1884'te Fransızlarca kurulduktan sonra, sırasıyla Rivières du Sud Protektorası'nın (1891), Fransız Gineyi'nin (1893) ve bağımsız Gine'nin (1958) başkenti oldu. İlk yerleşmenin bulunduğu Tombo Adası, yarımadaya 300 m'lik bir geçitle bağlanır. Kentin 11 m su çekişli gemilerin yanaşmasına elverişli açık deniz limanı buradadır. Bu limandan alumina (işlenmiş boksit), muz, portakal, ananas, kahve, hurma ürünleri ve balık ihraç edilir. Iç kesimlerden gelen çeşitli karayolları, Kankan'dan gelen 661 km'lik demiryolu ve Fria'dan gelen 145 km'lik bir yan hat limana kadar uzanır. Ülkenin tek uluslararası havalimanı kentin 15 km kuzeydoğusundadır.

Conakry, 1950'lerde Kaloum Yarımadasındaki demir madenciliğinin gelişmesi ve yakınındaki Los Adalarında bulunan boksit yataklarının işletilmesiyle sanayileşmeye başlamıştır. Yerel sanayi meyve konserveciliği, balık ambalajlama, basımcılık, otomobil montajı ile aluminyum ve plastik eşya yapımı gibi dalları kapsar. Önemli sanayi kuruluşları kentin kuzeydoğusuna düşen yerleşmelerde toplanmıştır. Sanouya'da dokuma, Wassawassa'da tütün ve kibrit, Sofoniya'da mobilya, Kobala'da tuğla, Simbala'da patlayıcı maddeler, Camp Alpha Yaya'da ise ayakkabı ve giyim eşyası fabrikaları vardır.

Ülkenin eğitim merkezi olan Conakry'de bir fen, mühendislik ve kamu yönetimi yüksekokulu olan Politeknik Enstitü'nün (1963) yanı sıra yüksek öğretmen okulları, meslek okulları, hemşirelik ve ebelik okulları ve askeri okullar vardır. Kent müzesi, kütüphanesi ve ulusal arşiv 1960'ta kurulmuştur. Bir konut alanı olan Camayenne'deki botanik bahçesi ise Fransız dönemindeki kalmadır. İlginç yapılar arasında Ulusal Meclis Binası (Palais du Peuple), 28 Eylül Stadyumu (Stade du 28 - Septembre), bağımsızlık şehitleri anıtı, merkez camisi ve Katolik katedrali sayılabilir. Kentin en önemli semtleri ticari kuruluşların bulunduğu kent merkezi, güzel manzaralı balıkçılık limanının çevresindeki Boulbinet ve kamu binalarının toplandığı yönetim merkezidir. Nüfus (1983) il, 705.280.

Conant, James B(ryant) (d. 26 Mart 1893, Dorchester, Massachusetts - ö. 11 Şubat 1978, Hanover, New Hampshire, ABD), ABD'li bilim adamı ve eğitimci. Harvard Üniversitesi'nin rektörü ve

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin AFC'deki yüksek komiseri olarak görev yapmıştır.

Conant, lisans eğitimini ve doktora çalışmasını (1916) Harvard Üniversitesi'nde yaptı. I. Dünya Savaşı sırasında bir süre hükümetin kimyasal savaş dairesinde araştırmacı olarak çalıştıktan sonra öğretim üyeliği göreviyle Harvard'a döndü. Parlak bir kimya araştırmacısı olarak ün kazanan Conant, daha 38 yaşındayken bölüm başkanı oldu. Serbest kökler, klorofilin kimyasal yapısı ve organik tepkimelerin nicel çözümlemesi gibi konularda uzmanlaştı.

8 Mayıs 1933'te Harvard Üniversitesi'ne rektör seçildi. Bu görevdeyken, üniversitenin lisans ve meslek okullarının coğrafi ve

Conant
Harvard University Archives

toplumsal bileşim bakımından daha geniş bir öğrenci kitlesine açılmasına çalıştı. Daha 1930'ların sonlarından başlayarak Müttefiklere yardım edilmesini savunan Conant, II. Dünya Savaşı'nda ABD'de bilimsel etkinliklerin, atom bombasının geliştirilmesi gibi savaş amaçları doğrultusunda yönlendirilmesini sağlayan bilim adamlarının başında geliyordu. Savaştan sonra Ulusal Bilim Vakfı ile Atom Enerjisi Komisyonu'nda (AEC) yüksek danışman olarak çalıştı. 1953'te AFC'ye ABD yüksek komiseri, 1955'te de büyükelçi olarak atandı. Yeni kurulan Almanya'da demokrasi ruhunun savunucusu olarak tanındı. 1957'de ABD'ye döndü. Halk eğitimi sorununa yönelerek ortaöğretim üzerinde araştırmalara girişti.

Conant'ın yapıtları arasında N. H. Black ile birlikte yazdığı *Practical Chemistry* (1920; Pratik Kimya) ve *Chemistry of Organic Compounds* (1933; Organik Bileşikler Kimyası) adlı iki ders kitabı da vardır. Bilimsel eğitim görmemiş okurlar için kaleme aldığı başarılı bilimsel yapıtlar arasında *On Understanding Science* (1947; Bilimi Anlamak Üzerine) sayılabilir. Eğitim politikasını konu alan başlıca yapıtları *Education and Liberty* (1953; Eğitim ve Özgürlük), *The American High School Today* (1959; Günümüzde Amerika'da Ortaöğretim), *Slums and Suburbs* (1961; Kenar Mahalleler ve Banliyöler) ve *The Education of American Teachers*'dır (1963; Amerikalı Öğretmenlerin Eğitimi). *My Several Lives* (Benim Birkaç Yaşamım) adlı otobiyografisi 1970'te yayımlanmıştır.

Conca, Sebastiano (d. y. 1680, Gaeta, Napoli Krallığı - ö. 1764, Napoli), geç barok dönem ressamı. Büyük ve canlı kompozisyonları renk ve anlatım açısından göz kamaştırırsa da, derin bir içerik taşımaz.

Conca, Napoli'de Francesco Solimena'nın öğrencisi oldu. Kendisine yardımcılık eden erkek kardeşiyle birlikte 1706'da Roma'ya yerleşti. Koruması altına girdiği Kardinal Pietro Ottoboni onu Papa XI. Clemens'le tanıştırdı. Papa, Conca'yı S. Clemens ve S. Giovanni in Laterano kiliselerinin fresklerini yapmakla, Sta. Cecilia in Trastevere Kilisesi'nde de "Azize Cecilia'nın Yüceltilmesi" (1725) konulu resmi hazırlamakla görevlendirdi. İspanyol, Portekiz, Polonya kral aileleriyle Köln elektörü de Conca'nın "görkemli üslup" (*grand manner*) örnekleri olan resimlerinin müşterileri arasındaydı. 1751'de Napoli'ye dönen Conca, Sta. Chiara Kilisesi'ndeki "Süleyman ve Saba Melikesi" gibi dinsel konulu freskler gerçekleştirdi.

Concepción, Paraguay'ın ortakuzey kesimindeki Concepción ilinin merkezi. Paraguay Irmağının doğu kıyısında yer alır. 1773'te kurulan ve Paraguay'ın en büyük 10 kentinden biri olan Concepción, Chaco Boreal bölgesinin ekonomik merkezidir. Birçok yolun kavşağında bulunduğu için taşımacılığın da odak noktasıdır. General Bernadino Caballero Karayolu, Pedro Juan Caballero'ya ve Brezilya'ya kadar uzanır. Ulaşıma elverişli Paraguay Irmağı kent limanında ticari gemicilik etkinliklerine olanak verir. Concepción'da kereste fabrikaları, un değirmenleri, çırçır tesisleri, şeker fabrikaları, hintyağı rafinerileri ve bölgede yetiştirilen hayvanların derilerini işleyen tabakhaneler vardır. Concepción ayrıca Brezilya ile ticarete yönelik bir serbest limandır. Chaco piskoposluğu burada bulunduğu için aynı zamanda dinsel bir merkez olan kentte Sales'li Aziz François tarikatına bağlı bir Katolik okulu ile bir kilise bulunur. Concepción'da bir küçük havaalanı da vardır. Nüfus (1982 geç.) 22.866.

Concepción, tam adı CONCEPCIÓN DE LA MADRE SANTÍSIMA DE LA LUZ, Şili'nin ortagüney kesimindeki Concepción ilinin ve Bío-Bío bölgesinin merkezi. Bío-Bío Irmağı ağzının yakınlarında yer alır. Bugün Şili'nin üçüncü büyük kenti olan Concepción ilk kez 1550'de bugün Penco olarak bilinen yerde kuruldu. Kuruluşundan kısa süre sonra Arokan Yerlilerince iki kez yakılıp yıkıldı. Çok sayıda deprem geçiren kent 1730 ve 1751'de depremin ardından yükselen suların baskınına uğradı. 1754'te ırmağın ağzından 10 km kadar içeriye, denizden yüksekliği 13 m olan bugünkü yerine taşındı.

Concepción, sık sık yinelenen depremlere karşın önemli bir ticaret ve sanayi merkezi oluşunu coğrafi konumuna borçludur. Kuzeydeki Concepción Körfezi geniş ve korunaklıdır. Bío-Bío Irmağı kıyıya paralel uzanan dağlar arasında bir koridor oluşturarak, iç kesimlerde tarım ve ormancılığın hayli gelişmiş olduğu bir vadi bölgesiyle bağlantı

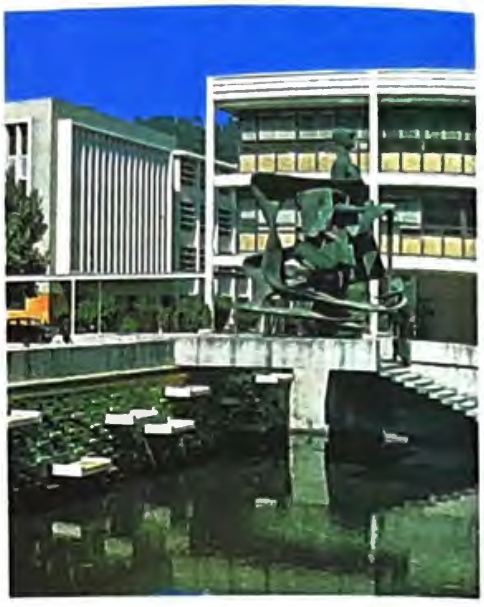

Concepción'da üniversite kampusundan bir görünüm, Şili
Charles May - Shostal / EB Inc

sağlar. Irmağın su hacmi ve hidroelektrik enerji potansiyeli, gelecekte sanayinin bölgesel gelişmesini ve yerel gereksinimleri rahatça karşılayabilecek düzeydedir. Şili'de çıkartılan kömürün yüzde 90'ı kent yakınlarındaki ocaklardan elde edilir. Bellibaşlı ocakları birbirine bağlayan demiryollarının yanı sıra Bío-Bío ve Itata ırmaklarının yataklarını izleyerek kıyıyı hinterlanda bağlayan demiryolları da Concepción'da son bulur. Itata demiryolu Concepción Körfezinin doğu kıyısındaki sanayi ve dinlence merkezlerini, körfezin güneybatısındaki ikinci bir bölgesel demiryolu ise Talcahuano(*) limanını, Huachipato'yu ve San Vicente'yi Concepción'a bağlar. San Vicente hem bir dinlence kenti, hem 420 km güneydoğudaki başkent Santiago'ya taze ve konserve deniz ürünleri sağlayan bir merkez durumundadır. Concepción'daki başlıca sanayi kolları olan dokumacılık, gıda işleme, ahşap işçiliği, camcılık ve bira üretimine, 1950'de işletmeye açılan Huachipato çelik tesisleri, 1966'da kurulan bir petrol rafinerisi ve 1970'lerin başında kurulan kimya tesisleri eklenmiştir. Irmağın güneyinde bir kâğıt fabrikası, yukarı kesimlerinde ise bir çırçır fabrikası bulunur. Piskoposluk merkezi olan Concepción'da bir istinaf mahkemesi ve 1919'da kurulmuş bir üniversite vardır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 307.626.

Conception Körfezi, Kanada'da, Newfoundland'in güneydoğu kesimindeki Avalon

Conception Körfezinde bir balıkçı köyü, Newfoundland
George Hunter

Yarımadasının kuzey kıyısında Atlas Okyanusunun oluşturduğu girinti. Bu kıyılara 8 Aralık 1500'de Günahsız Doğum (Conception) Yortusu'nda ulaşan Portekizli kâşif Gaspar Côrte-Real, körfeze yortunun adını verdi. Körfez yaklaşık 50 km uzunluğunda, 20 km genişliğindedir. Kıyı kesimleri, Newfoundland'in en eski ve en yoğun yerleşim bölgeleridir. Güneybatı kıyısındaki Cupids, 1610'da John Guy'ın kurduğu ilk İngiliz yerleşimidir. Kıyıdaki önemli kentler arasında Harbour Grace, Carbonear ve körfezin güneydoğu bölümünde yer alan Bell Adasındaki Wabana sayılabilir. Bölgede ayrıca sombalığı, morina, ıstakoz konserveciliği yapan çok sayıda küçük balıkçı yerleşimi ile Holyrood gibi kumsal ve dinlenme yerleri vardır. Körfezin bir bölümü demir cevheri açısından zengindir. Bell Adasındaki maden ocakları 1966'ya değin işletilmiştir.

conceptismo (İspanyolca *concepto*: "zorlama eğretileme"), 17. yüzyıl İspanyo deneme yazarlarının, özellikle de yergicilerin geliştirdiği yapmacıklı üslup. Başlıca özelliği, kısa ve özlü olarak ifade edilen ya da uzun uzun geliştirilen çarpıcı eğretilemelere yer vermesidir. Gene 17. yüzyılda yaygınlık kazanan *culteranismo*'nun(*) dille oynaması gibi *conceptismo* da düşüncelerle oynar.

Görüntülerin arkasında yatanı nükteli bir üslupla gösteren *conceptismo*'nun en iyi örnekleri yergi türündeki denemelerdir. Bu üslubun önde gelen temsilcileri, *Los sueños* (1627; Düşler) adlı yapıtıyla çağının en büyük yergi yazarı sayılan Fransisco Gómez de Quevedo y Villegas ve *Agudeza y arte de ingenio* (1642; Zekâ ve Yaratıcılık Sanatı) adlı yapıtıyla *conceptismo*'nun ilke ve kurallarını sistemleştiren ve bu üslubun kuramcısı sayılan Baltasar Gracián'dır. *Conceptismo*, 17. yüzyılın ortasına doğru başlangıçtaki canlılığını yitirmiş ve belli kurallara sıkı sıkıya bağlı katı bir üslup haline gelmiştir.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

---

conchero, Meksika dinsel tören dansı. Kolomb öncesi dönemdeki dinsel törenlerin birçok öğesini korur. İspanyolların Chichimec kabilesini boyunduruk altına almasından sonra, 1522'de eski dinsel töreni sürdürmenin bir aracı olarak ortaya çıktığı sanılmaktadır. Dansçılar, askeri bir hiyerarşi içinde örgütlenmiş bir kabile içi toplumunun üyesidirler ve ant içerek üye olurlar. Pek çok dinsel dans toplumunun tersine *conchero*'lara kadınlar da kabul edilir. Topluluk üyeleri, özellikle México'nun kuzey (Villa de Guadelupe), doğu (Amecameca), güney (Chalma) ve batı (Los Remedios) yönlerine düşen kesimlerde mevsim festivallerinde dans ederler. Bu yerler, dört ana yönün eski dinde taşıdığı önemi yansıtır. Danstan önce tören alayları ve yakarı duaları yapılır. Törenlerde kullanılan donanımda çiçek bezemeleri, sancaklar ve armadillo kabuğundan yapılmış küçük lavtalar olan *conchero*'lar bulunur. *Conchero* lavtası ile müzikte İspanyol etkisi görülür; buna karşılık dansın içerdiği simgeler ve ayak figürleri çoğunlukla Kolomb öncesi dönemden kalmadır.

Conchidium, *Brachiopoda* filumundan deniz omurgasızlarının soyu tükenmiş cinsi. Alt ve Orta Silüriyen Dönemden (Silüriyen Dönem y. 430-395 milyon yıl önce) kalma deniz kayaçlarının en önemli tanıtıcı fosili-

Conchidium
British Museum (Natural History); fotoğraf, Imitor

dir. Orta büyüklükteki kabuğun her iki parçası da dışbükeydir ve üzerinde belirgin, kabarık çizgiler bulunur.

Conchos Irmağı, İspanyolca RÍO CONCHOS. Meksika'nın kuzey kesimindeki Chihuahua eyaletinde ırmak. Batı Sierra Madre'deki Pandos Dağından İç Platoya doğru doğu yönünde indikten sonra Boquilla Barajı'nın oluşturduğu Boquilla Gölünün içinden geçer. Daha sonra eyalet içinde kuzeybatı yönünde ilerleyerek Ojinaga kentinin hemen kuzeyinde Rio Grande ile birleşir. Eyaletteki tek önemli ırmak olan Conchos'un sularından, platonun kuru ama verimli topraklarını sulamakta yararlanılır. Boquilla Barajı'nda ve başka bazı yerlerde hidroelektrik tesisleri vardır. Irmağın toplam uzunluğu yaklaşık 560 km'ye ulaşır.

Concini, Concino, ANCRE MARKİSİ, ANCRE MAREŞALİ olarak da bilinir (d. Floransa - ö. 24 Nisan 1617, Paris), İtalyan serüvenci. Kral XIII. Louis'nin hükümdarlığının (1610-43) ilk yedi yılında Fransız hükümetini etkisi altına almıştır.

Floransalı bir noterin oğluydu. Marie de Médicis henüz İtalya'dayken onunla dostluk kurdu ve Kral IV. Henri (hd 1589-1610) ile evlenmek üzere Fransa'ya giderken kendisine eşlik etti. 1601'de, artık kraliçe olan Marie de Médicis'nin süt kardeşi Leonora Dori Galigai ile evlendi. Kraliçe üzerindeki büyük etkisi birkaç kez, IV. Henri tarafından saraydan kovulmakla tehdit edilmesine neden oldu. Kralın öldürülmesinden sonra, artık Ancre markisi olan Concini ile karısı, Marie'nin baş danışmanlığını üstlendiler. Marie, dokuz yaşında kral olan oğlu XIII. Louis'ye naibelik yapıyordu. Concini'ler Louis'yi küçük gördüler ve Fransa'nın zararına kendilerini zenginleştirmeye koyuldular.

Concini, hiçbir savaşa katılmamış olmasına karşın 1613'te mareşal yapıldı. Condé 3. prensi Henri II de Bourbon'un önderliğindeki soylular, Concini'nin halk arasında sevilmemesinden yararlanarak iki ayaklanma başlattılar. Concini, 1616'da Condé prensini tutuklatmayı başardı. Sonradan kardinal olan Richelieu gibi yetenekli yöneticileri başa getirerek bir süre için konumunu güçlendirdi. Ama 1617'de soylular yeniden tehdit oluşturmaya başladı. XIII. Louis'nin gözde adamlarından Charles d'Albert de Luynes, bu sırada Concini'ye karşı suikast düzenledi. Concini, Louvre Sarayı'nın açılır köprüsü üstünde krallık muhafızlarınca vuruldu ve cesedi kalabalık tarafından parçalandı. Ölümünden sonra karısı da büyücülükten ölüme mahkûm edildi. 8 Temmuz 1617'de boynu vurulduktan sonra yakıldı.

Concord, ABD'de California eyaletinin Contra Costa ilinde (*county*) kent. 1868'de Rancho Monte del Diablo üzerinde Todos Santos (Bütün Azizler) adıyla kuruldu. 1869'da Massachusetts'deki Concord kentinin adını aldı. 1912'de Oakland, Antioch ve Doğu Demiryolu hattının tamamlanmasından sonra meyvecilik ve kümes hayvancılığı yapılan bir merkez durumuna geldi. Bugün büyük bölümü yerleşime ayrılmıştır. Çevre Yolları ve Körfez Bölgesi Hızlı Ulaşım (BART) sistemiyle San Francisco-Oakland bölgesine bağlanır. Kentte deniz silahlarına ayrılmış bir ABD donanma merkezi vardır. Concord Pavyonu ise çeşitli gösteriler ve sergiler düzenlenen bir sanat merkezidir. 1905'te tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 111.348.

Concord, ABD'de, Kuzey Carolina eyaletinin ortagüney kesimindeki Cabarrus ilinin (*county*) merkezi kent. Piedmont bölgesinde yer alır. Concord (uyum) adı, bir toprak anlaşmazlığının barışçı yoldan çözülmesi nedeniyle verilmiştir. Kent 1793'te kuruldu ve altı yıl sonra 16 km güneydoğuda Reed altın madeninin keşfedilmesiyle Kuzey Carolina'da altına hücum dönemi başladı. Altın arama çalışmaları 1850'lere doğru hızını yitirdi. Kent, çok çeşitli pamuklu kumaş üretilen bir tekstil merkezi

Concord'da il mahkeme binası, Kuzey Carolina
Mit ve Joan Mann, CameraMann

durumuna geldi. Tarım hayvan yetiştiriciliğine dayanır. Barber-Scotia College (1867) Concord'dadır. Güney Eyaletleri Anısal Binası'nda (1941) İç Savaş'tan kalma yapıtlar korunmaktadır. 1837'de kasaba, 1853'te kent olarak tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 27.347.

Concord, ABD'de Massachusetts eyaletinin doğusundaki Middlesex ilinde (*county*) ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). Boston'ın 32 km kuzeybatısında, Concord Irmağı üzerinde yer alır. 1635'te Musketaquid adıyla kurulup tüzel kimlik kazandı. Kıyı bölgesinden ve okyanus ticaretinden uzakta, kıtanın iç kesiminde kurulan ilk Püriten yerleşimiydi. Yerlilerle yapılan barış anlaşmaları nedeniyle sonradan Concord (uyum) adını aldı. 1774'te Massachusetts'i imtiyaz haklarından ve kendi yargı yetkililerini seçme hakkından yoksun bırakan Dayanılmaz Yasalar'ı kınamak üzere ilk yerel toplantı burada yapıldı. Bunu birinci ve

ikinci Massachusetts kongreleri izledi. Concord, Lexington'la birlikte, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın askeri evresini başlatma onurunu taşır.

Yakınlardaki Lexington'da başlayan ilk silahlı çatışmaların ardından 19 Nisan 1775'te, İngiliz askerleri halkın depoladığı silah ve cephaneleri yok etmek için Concord'a girdi. Ama durumu önceden haber alan halk donanımın çoğunu saklamıştı. İngilizlerle onları Kuzey Köprüsü'nde karşılayan gönüllü hazır kuvvetler arasında başlayan çatışma, transandantalist filozof Ralph Waldo Emerson'ın "Concord Hymn" (Concord İlahisi) adlı yapıtında "dünyanın dört bir yanından duyulan silah sesi" olarak ölümsüzleşmiştir.

19. yüzyılda Ralph Waldo Emerson'ı, şair, yazar ve filozof Henry David Thoreau'yu, heykelci Daniel Chester French'i, yazar Louisa May Alcott'ı ve yazar Nathaniel Hawthorne'u barındıran Concord, önemli bir kültür merkezi durumuna geldi. Bu ünlülerin hepsi bugün Sleepy Hollow Mezarlığı'nda gömülüdür. Louisa May Alcott'ın babası A. Bronson Alcott tarafından

Concord'da Nathaniel Hawthorne'un evi, Massachusetts
J. Lafta - Photo Researchers

1879'da kurulan Concord Felsefe Yaz Okulu, 1888'e değin çalışmalarını sürdürdü. 1850 dolaylarında Ephraim Bull, ABD'de ilk kez, meyve olarak tüketilmek amacıyla yetiştirilen üzümlerin ticari ekimini Concord'da başlattı.

Getit tesislerinin kurulduğu 1660'lardan bu yana sanayinin var olmasına karşın, Concord 20. yüzyılın başına değin küçük bir tarımsal yerleşim olma özelliğini korumuştur. Bugün de bazı küçük sanayi kuruluşları barındıran, ama temelde konut ağırlıklı bir kenttir. Erken Amerikan görünümünü koruyan kent turizm açısından önem taşır. Önemli yapılar, yeniden yapılan Kuzey Köprüsü ile French'in tunçtan yapılmış ünlü hazır birlik milisi (*minuteman*) heykelini barındıran Hazır Birlik Milisi Ulusal Tarihsel Parkı, Emerson'ın çalışma odasının da bulunduğu Antik Yapıtlar Müzesi, Walden Gölü Eyalet Yerleştirme Kampı ile Emerson'ın, Hawthorne'un ve Alcott'ların evleridir. Great Meadows Ulusal Yabanıl Yaşamı Koruma Alanı da yakındadır. Nüfus (1990) 17.076.

Concord, ABD'de 1808'lerden beri New Hampshire eyaletinin, 1823'ten beri de Merrimack ilinin (*county*) merkezi kent. Manchester'ın yukarısındaki Merrimack Irmağı üzerinde yer alır. Bugün kentin bulunduğu topraklar Penacook Plantasyonu adıyla, 1725'te Massachusetts Koyu Koloniği tarafından bağışlandı. 1727'de yerleşilen bölge, 1733'te Rumford adıyla Massachusetts'e bağlandı. 1741'de New Hampshire Kolonisi'nin yetki alanı içinde olduğuna karar verildi. Ama bu konuda kesin anlaşma sağlanamaması sonucunda İngiltere'deki Özel Danışma Kurulu'na başvuruldu ve anlaşmazlık 1762'ye değin sürdü. 1765'te yeniden New Hampshire'a bağlanan kente, sınır anlaşmazlığının barışçı yoldan çözülmesini vurgulamak amacıyla Concord (uyum) adı verildi. 1775'ten beri sürekli yer değiştiren New Hampshire yasama meclisi 1808'de burada yerleşti.

Kentin büyümesinde önemli etkisi olan basım sanayisi, sonradan araba yapımının gelişmesi ve granit ocaklarının işletilmesiyle geri planda kaldı. 19. yüzyıl sonlarına değin çok sayıda demiryolu ve atölye kurulmuştu. Bugünkü çeşitlilik gösteren ekonomi, elektrikli aygıt, deri eşya, ahşap ve tekstil ürünlerine dayalı imalat sanayisini; sigortacılığı; mandıralara ve elma bahçelerine bağlı tarımsal etkinlikleri kapsar. Granit ocakları da hâlâ işletilmektedir. Eyalet Yönetim Binası (1819) ve Washington, D. C.'deki Kongre Kitaplığı, Concord'dan çıkarılan granitle yapılmıştır.

New Hampshire Tarih Derneği Müzesi'nde eski Amerikan yaşamı sergilenmektedir. New Hampshire Güzel Sanatlar ve El Sanatları Birliği, evde yapılan ürünlerin satıldığı bir mağaza işletir. ABD başkanı olmadan önce Concord'da avukatlık yapan Franklin Pierce'ın evi korunmuştur. Hıristiyan Bilimi akımının kurucusu Mary Baker Eddy yakınlarındaki Bow'da doğmuştur. New Hampshire Teknik Enstitüsü (1965) kentte, St. Paul Okulu (1853) kentin 3 km kadar batısında yer alır. Kent 1853'te tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 36.006.

Concord Çarpışması *bak.* Lexington ve Concord çarpışmaları

Concorde, İngiliz-Fransız ortak yapımı, ilk ticari sesüstü yolcu uçağı. Saatte yaklaşık 2 Mach (ses hızının iki katı ya da saatte 1.920 km) hızla uçabilen "Concorde", düzenli ticari seferlerine 21 Ocak 1976'da başladı. Her biri 17.259 kg itmeli 4 adet Rolls Royce/SNECMA Olympus 593 Mk 602 türbojet motoru olan ve 128-144 yolcu taşıyabilen "Concorde"un delta tipi kanatlarının açıklığı 25,55 m'dir. En yüksek uçuş hızı saatte 2.179 km'dir. Kalkış ve inişlerde burun bölümü aşağı düşerek pilota en rahat görüş olanağını sağlar.

Sesüstü hızla uçan uçakların ulaşabildikleri hızlar arttıkça, sürtünmeden kaynaklanan sıcaklıklar da yükselmekte ve bu da hava taşıtlarının özel türden malzemelerle yapılmasını zorunlu kılmaktadır. 2 Mach'lık bir hızda, uçağın burun ve kanatlarındaki sıcaklık 130°C'ye kadar yükseldiğinden, "Concorde"un gövde bölümü 150°C'ye kadar dayanabilen özel bir alüminyum alaşımından yapılmıştır. 2 Mach'a kadar olan hızlarda sürtünmeden kaynaklanan sıcaklık artışları alüminyumun dayanıklılığını kaybetmeye başlayacağı sıcaklık düzeyinin altındadır. Buna karşılık 3 Mach'a yaklaşıldığında sıcaklık daha kritik bir düzeye ulaşır (390°C) ve bu nedenle malzemenin daha dirençli olması gereklidir. Aynı sorun uçağın türbojetleri için de geçerlidir. Bu yüzden "Concorde'un türbojetlerinin yapımında nikel ve titanyum alaşımlarından yararlanılmıştır.

"Concorde", en ünlü ticari sesüstü uçaklardan biri olmasına karşın, çok gürültülü çalışması, rota yetersizlikleri ve aşırı yakıt tüketimi gibi nedenlerle giderek daha az kullanılır oldu. Bugün birçok havayolu şirketi "Concorde"ları seferlerinden çıkarmıştır.

Concorde Köprüsü, Paris'te Concorde Meydanı'nı Sen Irmağının öbür yakasına birleştiren kemerli taş köprü. Jean-Rodolphe

Concorde Köprüsü, Paris
Paul Almasy

Perronet tarafından 1772'de tasarlandıysa da, bu tasarımın dönemin tutucu bürokratlarınca fazla cüretli bulunması yüzünden yapımına ancak 1787'de başlanabildi. Perronet ilerlemiş yaşına karşın, yapımı kendisi yöneterek 1791'de tamamladı. Bu arada başlayan Fransız Devrimi köprü yapımını engellemedi. Perronet, devrim sırasında yıkılan Bastille'in taşlarını köprüde kullandı. Köprünün ve yanındaki meydanın adı başlangıçta XV. Louis iken, önce Devrim, daha sonra da Concorde biçiminde değiştirilmiştir.

Bir "Concorde" Heathrow Havaalanı'ndan kalkış sırasında, 14 Eylül 1970, Londra
The Press Association Ltd

Concorde Meydanı, Paris'te, Sen Irmağının kıyısında meydan. Mimar Jacques-Ange Gabriel'in(*) yeni-klasik üsluptaki tasarımına göre 1754-55 arasında yapılmıştır. O zaman XV. Louis Meydanı olan adı, Fransız Devrimi'nden sonra Devrim Meydanı'na çevrilmiş, 1795'te bugünkü adını almıştır. Champs-Élysées Bulvarı batıdan, Rue Royale de kuzeyden meydana açılır. Doğusunda Tuileries Bahçeleri, güneyinde Concorde Köprüsü ve Sen Irmağı yer alır. Paris kentinin iki önemli ekseni, Zafer Takı'ndan başlayıp Champs-Élysées Bulvarı ve Tuileries Bahçeleri üzerinden geçerek Louvre Sarayı'na ulaşan batı-doğu ve Bourbon Sarayı'ndan başlayıp Concorde Köprüsü ve Rue Royale üzerinden Madelaine Kilisesi'ne ulaşan güney-kuzey aksı Concorde Meydanı'nda kesişir.

Tuileries Bahçeleri'nin meydana bakan ucunda Jeu de Paume ve Orangerie müzeleri yer alır. Köşelerde Louis Philippe'in yaptırdığı Fransa'nın sekiz büyük kentini simgeleyen heykeller vardır.

Meydan bugünkü görünümüne 1838-40 arasında mimar Jakob Ignaz Hittorf'un (1792-1867) düzenlemesiyle kavuşmuştur. Bu düzenleme sırasında meydandaki havuzlar yapılmış ve orta yere Luksor'dan getirilen obelisk (dikilitaş) dikilmiştir.

Concorde Meydanı Fransa tarihinin önemli olaylarına da sahne olmuştur. 14 Temmuz 1792'de Bastille'in ele geçirilip mahkûmların serbest bırakılmasından sonra cumhuriyet Concorde Meydanı'nda ilan edilmiştir. Ocak 1793'te Kral XVI. Louis burada kurulan giyotinde idam edilmiştir. Yönetime gelen Napoléon, sarayını meydana bitişik Tuileries Bahçeleri'ndeki saraya taşımıştır. Louvre Sarayı'nın iki kolunu birleştiren Tuileries Sarayı 1871'de Paris Komünü sırasında yakılmıştır.

Concordia, Eski Roma dininde, Roma devletinin sınıfları ya da uyrukları arasındaki "uyum"u (Latince *concordia*) kişileştiren tanrıça. Roma'da onun adına birçok tapınak yapılmıştır. Bunlardan en eskisi ve en önemlisi, İÖ 4. yüzyıl ortalarında Roma Forumu'nda yapılmış, Gaius Gracchus'un ölümünden sonra ve Augustus tarafından iki kez onarılan tapınaktır. Concordia, sikkelerin üzerinde genellikle sol elinde bereket boynuzu, sağ elinde ise bir zeytin dalı ya da patera (kurban törenlerinde kullanılan bir çanak) bulunan olgun bir kadın biçiminde betimlenir.

Concordia, Arjantin'in kuzeydoğu kesimindeki Entre Ríos eyaletinin kuzeydoğusunda kent. Uruguay Irmağı üzerinde, Uruguay'ın Salto kentinin karşısında yer alır. 1832'de kurulan kent bölgenin başlıca ticaret ve imalat merkezidir. Tabakhaneler, kereste fabrikaları, un ve pirinç değirmenleri ve kireç ocaklarının yanı sıra çok çeşitli alanlarda üretim yapan sanayi kuruluşları vardır. Tahıl ve narenciye Brezilya, Paraguay ve Uruguay'a olduğu gibi, denizaşırı ülkelere de ihraç edilen başlıca ürünlerdir. Concordia, Uruguay'ın yukarı kesimine sefer yapan sığ kademeli gemilerin aktarma limanlarından biridir. Arjantin ve Uruguay işbirliğiyle yapılan Salto Grande hidroelektrik santralı, yeni bir uluslararası yol ile Concordia'nın 32 km kuzeyindeki Uruguay Irmağını geçen bir demiryolunun yapılmasını sağlamıştır. Kentte çeşitli dinlenme alanları da vardır. Uruguay Irmağındaki dorado ve sombalığı avcılığı turist çeken uğraşlardır. Karayolu, demiryolu ve vapur ile Buenos Aires'e ulaşılabilir. Concordia'da bir havalimanı vardır. Nüfus (1980) 94.222.

Condé (2. Prensi), Henri I de Bourbon (d. 29 Aralık 1552, La Ferté-sous-Jouarre - ö. 5 Mart 1588, Saint-Jean-d'Angély, Fransa), babası Condé 1. prensi Louis I de Bourbon'un başlattığı Huguenot önderliğini sürdüren Condé prensi.

Babasının ölümü üzerine, kuzeni Navarre'lı Henri (sonradan Kral IV. Henri) ile birlikte Huguenot'ların (Fransız Protestanları) önderliğini üstlendi. Saint-Germain Antlaşması'ndan (1570) sonra, Béarn'a çekildi ve Marie de Clèves ile evlendi. 1572'deki Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı(*) sırasında Paris'te bulunduğundan Katolikliğe dönmeye zorlandı. Görünüşte Picardie valiliğine atanarak sıkı bir gözetim altına alındı. Karısı Marie'nin kızları Catherine'i (1574-95) doğurduktan hemen sonra öldüğü 1574'te Alsace'a kaçtı ve Huguenot'lar için asker toplamaya başladı. Alençon dükü (sonradan Anjou dükü Hercule-François) ile birleşmek amacıyla Fransa'ya saldırdıysa da, Alençon dükünün yönetimle anlaşmaya varması (1576) üzerine hayal kırıklığına uğradı. Bunu izleyen iç savaşlar sırasında fanatik Huguenot gruplarının başına geçerek Navarre'lı Henri için yük oldu. 1580'de yardım sağlamak için yaptığı dış geziden ve 1585'te Fransa'nın batısında giriştiği seferden hiçbir sonuç alamayınca Guernsey'e kaçtı. 1586'da Fransa'ya döndükten sonra, onun için Katoliklikten dönen Charlotte de La Trémoille (1565-1629) ile evlendi. Bu evlilikten Éléonore (1587-1619) adlı bir kızı oldu. Coutras Çarpışması'nda (Ekim 1587) yaralandıktan birkaç ay sonra öldü.

Condé (3. Prensi), Henri II de Bourbon (d. 1 Eylül 1588, Saint-Jean-d'Angély - ö. 26 Aralık 1646, Paris), Condé 2. prensinin, ölümünden sonra doğan oğlu. Annesi Charlotte de La Trémoille'ın kocasını zehirlediğine ve Henri I de Bourbon'un gerçek babası olmadığına ilişkin söylentilere karşın Kral IV. Henri tarafından XIII. Louis'nin doğumuna değin tahtın vârisi olarak kabul edilmiştir.

1596'da Kalvencilikten dönen annesinin etkisi altında bir Katolik olarak yetişti. 1609'da Charlotte de Montmorency (1594-1650) ile evlendi. IV. Henri'nin ilgisini fazlaca çeken karısını yurt dışına gönderdikten sonra kendisi de kralın öfkesine uğramamak için kaçtı. IV. Henri'nin öldürülmesinden sonra Fransa'ya geri döndü (Haziran 1610). Öteki prens ve soylulardan geri kalmamak için, kral naibesi Marie de Médicis'den çeşitli taleplerde bulundu. Bunların reddedilmesi üzerine iki kez ayaklanma çıkararak Sainte-Menehould (Mayıs 1614) ve Loudun (Mayıs 1616) antlaşmalarıyla büyük miktarda para ve bazı önemli kalelerin yönetimini elde etti. Eylül 1616'da tutuklandı ve Ekim 1619'a değin hapiste kaldı.

Serbest kaldıktan sonra sarayla uzlaşan Condé, 1620'de prenslere, 1621 ve 1627-29'da Huguenot'lara karşı askeri harekâtlara girişti. İspanya'ya yönelik seferlerde görev aldıysa da 1638'de Fuenterrabia'da kesin bir yenilgiye uğradı. Bu hizmetleri karşılığında Burgonya'nın yönetimini (1631) ve 1632'de idam edilen kayınbiraderi Henri de Montmorency'nin el konan mülklerinin büyük bölümünü aldı. Anne d'Autriche'in naibeliği döneminde Kardinal Mazarin'i destekledi.

Condé (5. Prensi), Henri-Jules de Bourbon, ENGHIEN DÜKÜ (1646-86) olarak da bilinir (d. 29 Haziran 1643, Paris - ö. 1 Nisan 1709, Paris), Condé 4. prensinin en büyük oğlu. Babasıyla birlikte çeşitli askeri harekâtlara katılmıştır. Fronde ayaklanmaları sırasında (1648-53) annesiyle birlikte çeşitli yerlerde dolaşmak zorunda kaldı sonunda babasıyla sürgüne gönderildi 1659'da Fransa'ya geri döndü ve 1663'te Pfalz prensi Eduard'ın kızı Bavyeralı Anne ile evlendi. Aynı dönemde Polonya tahtı için gösterilen adaylar arasında yer aldı. İyi bir asker olmasını isteyen babasıyla birlikte 1666-93 arasındaki seferlere katılmasına karşın, bu konuda başarılı olamadı. Babasının ölümünden (1686) sonra, kendisini ailenin Picardie'deki başlıca kırsal konağı Chantilly'nin geliştirilmesine verdi. Sanat ve bilimle uğraşmayı seven, konuksever ve ince bir kişiliği olmasına karşın, kötü şakalar yapma, karısı ile çocuklarına karşı şiddet uygulama gibi garip yanları da vardı. Son yıllarında aklı dengesi giderek bozuldu. Dokuz çocuğundan beşi kendisinden önce öldü. Çocuklarının en tanınmışı Maine düşesi Anne-Louise Bénédicte'tir (1676-1753).

Condé (1. Prensi), Louis I de Bourbon (d. 7 Mayıs 1530, Vendôme - ö. 13 Mart 1569, Jarnac, Fransa), Fransız Din Savaşları'nın (1562-98) ilk 10 yılında Huguenot'ların (Fransız Protestanları) askeri önderliğini yapan Fransız prensi. Vendôme dükü Charles ile Françoise d'Alençon'un en küçük oğlu olan Louis de Bourbon kamburdu. Huguenot'lar arasında yetişti ve 1551'de bir Huguenot olan Eléonore de Roye ile evlendi. 1551-57 seferleri sırasında II. Henri'nin ordularına katıldıysa da göze girecek bir başarı gösteremedi. Henri'nin ölümü (1559) üzerine, önemli bir siyasal konum edinmek amacıyla Huguenot'ların askeri önderi olarak ortaya çıktı.

Huguenot'lar Condé'nin şehvet düşkünlüğünü ilkelerine ters bulmakla birlikte, ağabeyi Navarra kralı Antoine de Bourbon'dan daha kararlı bir koruyucuya gerek duydukları için bu önderliği benimsediler. Huguenot'ların Mart 1560'ta Amboise Şatosu'nu kuşatarak kralı ele geçirme planının başarısızlığa uğraması üzerine saraydan kaçmak zorunda kalan Condé, Orléans'da II. François'nın huzuruna çıktığında tutuklandı ve 26 Kasım'da ölüme mahkûm edildi. Ama kralın 5 Aralık'ta ölmesi yaşamını kurtardı. Yeni kral naibesi Catherine de Médicis, Guise düklerinin artan gücünü dengelemek için Condé ile işbirliğine gitti. Ağustos 1561'de Guise dükleriyle uzlaşmaya varan Condé, Vassy'deki Huguenot kıyımının (Mart 1562'de) ardından Orléans'ı işgal ederek Paris üzerine yürüdü. Ama yenilgiye uğradı ve Dreux'de François de Guise'e tutsak düştü (19 Aralık).

Amboise Barışı'nı (Mart 1563) izleyen üç yıl boyunca Huguenot'ları düzenlemeye çalışarak yönetimle işbirliği yaptı. 1564'te ilk karısı ölünce, 1565'te Françoise d'Orléans ile evlendi. Ama naip yardımcısı olma umudunun boşa çıkması ve yönetimin İspanya ile ilişkileri geliştirmesi üzerine, yeniden saraydan ayrıldı (Temmuz 1567) ve Huguenot'ların başına geçerek Paris'e karşı ikinci bir saldırı başlattı. Saint-Denis'deki çarpışmada (10 Kasım) yenilgiye uğradıysa da, başarılı bir biçimde geri çekildi. Kuvvetlerini Alman paralı askerleriyle takviye ettikten sonra Chartres'ı kuşattı (Şubat 1568). Amiral Coligny'nın öğüdüne uymayarak Longjumeau Barışı'nı imzaladı (Mart 1568). Ağustosta savaş yeniden patlak verince, Fransa'nın batısında kuvetleriyle birlikte sıkıştı. Jarnac'ta Coligny'i kurtarmak için çarpışırken öldürüldü.

Condé (4. Prensi), Louis II de Bourbon, lakabı BÜYÜK CONDÉ, Fransızca LE GRAND CONDÉ, ENGHIEN DÜKÜ olarak da bilinir (d. 8 Eylül 1621, Paris - ö. 11 Aralık 1686,

Büyük Condé, Robert Nanteuil'ün oymabaskı çalışması, 1662
Bibliothèque Nationale, Paris

Fontainebleau, Fransa), son Fronde ayaklanmasının önderi. Daha sonra Kral XIV. Louis'nin en ünlü komutanlarından biri olmuştur. Condé 3. prensi Henri II de Bourbon ile Charlotte de Montmorency'nin büyük oğlu olan Louis de Bourbon, Cizvitlerin yanında ve Paris'teki Kraliyet Akademisi'nde sıkı bir eğitim gördükten sonra, 1636'da babasıyla birlikte ailenin yönetiminde olan Burgonya Düklüğü'ne gitti. Picardie ordusuna katılmadan önce babasının isteği doğrultusunda Kardinal Richelieu'nün yeğeni Claire-Clémence de Maillé-Brézé ile nişanlandı. Dönüşünde 1641'de gönülsüz olarak evlendi.

İlk önemli askeri başarısını Rocroi'da İspanyollara karşı kraliyet ordusunun komutanı olarak kazandı (19 Mayıs 1643). Bunu Ren bölgesinde Thionville ve Sierck'te sağladığı başarılar izledi. Mareşal Turenne ile birlikte Freiburg, Philippsburg, Mainz ve Nördlingen'de zaferler kazandı. Flandre'da çok parlak bir askeri harekâta da komutanlık etti (1646).

Babasının ölümü (26 Aralık 1646) üzerine prenslik unvanının yanı sıra büyük bir serveti devraldı. Kardinal Mazarin güçlü prenslere her zaman kuşkuyla baktığından, İspanyollara karşı çarpışmak üzere hemen Katalonya'ya gönderildi. 18 Haziran 1647'de Lérida'da yenilgiye uğradı. Flandre'a geri çağrıldıktan sonra Lens'de büyük bir zafer kazandı (19-20 Ağustos 1648).

Fronde parlementaire (İlk Fronde) sırasında yönetimin yanında yer alarak Paris'i kuşatan (Ocak-Mart 1649) orduya komutanlık etti. Ama kendisini "kurtarıcı" gibi göstermeye kalkınca, Mazarin'in emriyle 18 Ocak 1650'de kardeşi ve kayınbiraderi Longueville dükü (Henri II d'Orléans) ile birlikte tutuklandı. Bunun üzerine yandaşları *Fronde des Princes*'i (İkinci Fronde) başlattılar. Bu ayaklanma Condé'nin serbest bırakılması ve Mazarin'in kendi isteğiyle sürgüne gönderilmesiyle sonuçlandı. Bir süre sonra naibelik görevini yürüten Kraliçe Anne d'Autriche ile anlaşmazlığa düşerek güneybatıda bir ayaklanma başlatan (Eylül 1651) Condé, İspanya ile ittifak kurdu ve Paris üzerine yürüdü. Turenne'in komutasındaki kraliyet ordusuna karşı bir süre başarıyla direndiyse de, siyasal ve askeri açıdan zayıflayınca Paris'ten ayrıldı (Ekim 1652), İspanyolların hizmetine girerek baş-komutan oldu. 25 Kasım 1654'te Fransız yönetimince gıyabında ölüme mahkûm edildi.

Kraliyet ordusuna karşı dört yıl çarpıştıktan sonra, Dunes Çarpışması'nda (14 Haziran 1658) kesin bir yenilgiye uğradı. Pireneler Barışı'nın imzalanmasından sonra (1659) Paris'e döndü. Bağlılığıyla XIV. Louis'nin gözüne girdiyse de uzun süre askeri görevlerden uzak tutuldu. Bu arada Polonya kralı seçilme girişiminden Louis'nin desteğine karşın bir sonuç alamadı. Sonunda 1668'de İspanyolların elindeki Franche-Comté'ye yönelik bir sefere komuta etmekle görevlendirildi. On beş gün gibi kısa bir süre içinde Artois, Besançon, Dôle ve Gray'yi aldı. Böylece XIV. Louis'nin tam güvenini kazanarak Turenne ile birlikte Felemenk Cumhuriyeti üzerine gönderilen ordunun komutanlığına getirildi (1672). Arnhem yakınlarında Ren Irmağını geçerken yaralanmasına karşın, savaşı sürdürerek Alsace'ı saldırılara karşı savundu. 11 Ağustos 1674'te İspanyol Felemenki'ndeki Seneffe'de Orange prensinin ordusunu durdurdu, ardından Oudenarde'deki kuşatmaya son verdi. Ertesi yıl Turenne'in ölümüyle saldırı tehdidiyle karşı karşıya kalan Alsace'a yeniden gitti. Avusturya'nın ünlü komutanı Raimondo Montecuccoli'yi Haguenau kuşatmasını kaldırmaya ve Ren Irmağının gerisine çekilmeye zorladı. Bu, son seferi ve zaferi oldu. Sağlığının bozulması üzerine Chantilly sarayında sakin bir yaşam sürdürdü ve ailesini, dostlarını ve çok sevdiği yazar ve ressamları çevresine topladı.

Condé (6. Prensi), Louis III, BOURBON DÜKÜ, lakabı MONSIEUR LE DUC (d. 10 Ekim 1668, Paris - ö. 4 Mart 1710, Paris), Felemenk Savaşları'nda üstün yararlılıklar gösteren Condé prensi. Condé 5. prensinin ikinci oğlu ve ardılıdır.

Kısa boyuna göre oldukça iri kafası ve sarı teniyle çirkin bir görünümü olan Condé, başkalarına zarar vermekten hoşlanan saldırgan mizacıyla kötü bir ün yapmıştı. 1685'te XIV. Louis'nin daha önce Mlle de Nantes olarak bilinen evlilik dışı kızlarından Louise Françoise de Bourbon ile evlendi. 1688'den sonra asker olarak çeşitli görevler aldı, özellikle Steinkerk (1692) ve Neerwinden (1693) çarpışmalarındaki gözüpekliğiyle sivrildi. Babasının ölümü üzerine, Condé ailesi kan bağıyla birinci dereceden prenslik payesini yitirdiğinden, Condé prensi unvanını kullanamadı ve Monsieur le Duc olarak anıldı.

Condé (7. Prensi), Louis-Henri, BOURBON DÜKÜ, lakabı MONSIEUR LE DUC (d. 18

Condé 7. Prensi Louis-Henri, Pierre Gobert'in portre çalışmasından Louis Jacob'un yaptığı oymabaskı, 18. yy
Bibliothèque Nationale, Paris

Ağustos 1692, Versailles - ö. 27 Ocak 1740, Chantilly, Fransa), 1723-26 arasında Kral XV. Louis'nin (hd 1715-74) başbakanı.

Condé 6. prensi Louis III de Bourbon ile Kral XIV. Louis'nin gayrimeşru kızı Louise-Françoise de Bourbon'un oğlu olan Louis-Henri, XIV. Louis'nin ölümünden (1 Eylül 1715) sonra, Bourbon dükü olarak naipler konseyi başkanlığına atandı. Ama yönetsel görevlerini bir yana bırakarak, mali spekülasyonlar ve avla uğraşmaya koyuldu.

Orléans dükü II. Philippe'in Aralık 1723'te ölümünden sonra, hanedanın en büyük prensi olarak başbakanlığa atandı. Tutkulu bir kişi olan gözdesi Markiz Prie'nin tavsiyesiyle mali danışmanlığa atadığı Duverney'nin vergileri artırma girişimi yaygın bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Muhalefeti bastırmak için giriştiği polisiye önlemler yönetimine karşı tepkileri daha da artırdı.

Condé'nin başlıca amacı, hasta olan XV. Louis'nin ölmesi durumunda tacın kraliyet ailesinin Orléans koluna geçmesini önlemekti. Louis'nin 1721'de nişanlandığı İspanyol prensesi Mariana bir vâris vermek için çok genç olduğundan, bu nişanı bozarak tahttan uzaklaştırılmış Polonya kralının 21 yaşındaki kızı Maria Leszczyńska ile evlenmesini sağladı (Eylül 1725). Bu hareket İspanya'da öfke uyandırdı ve Fransa'nın geleneksel düşmanı Avusturya'yla İspanya arasında bir ittifak kurulmasına yol açtı. Condé daha sonra sarayda büyük nüfuz kazanmış olan Louis'nin özel öğretmeni André-Hercule de Fleury'nin görevden alınmasını sağlamak için tertiplere girişti. Ama, Haziran 1726'da yerini Fleury'ye bırakmak üzere başbakanlıktan uzaklaştırıldı. Chantilly'ye sürüldükten sonra, ölümüne değin bilimsel çalışmalarla uğraştı.

Condé (9. Prensi), Louis-Henri-Joseph, BOURBON DÜKÜ (d. 13 Nisan 1756, Paris - ö. 27 Ağustos 1830, Saint-Leu, Fransa), Condé prenslerinin sonuncusu.

1770'te Louise-Marie-Thérèse d'Orléans (1750-1822) ile evlendi. 1772'de tek oğlu Enghien dükü Louis-Antoine'ı doğuran karısından 1780'de ayrıldı. Fransız Devrimi'nin patlak vermesi üzerine babası Condé 8. prensi Louis-Joseph ile birlikte yurt dışına kaçtı. 1795'te İngiltere'ye giderek Artois kontunun (sonradan Kral X. Charles) başarısız Vendée seferinin hazırlıklarına katıldı. 1814'te Fransa'ya döndü. Yüz Gün(*) sırasında Anjou'da bir direniş örgütlemeye çalıştı. Ardından İspanya'ya kaçarak İkinci Restorasyon'a değin burada kaldı. 1818'de babasının ölümü üzerine miras kalan Condé prensi unvanını kullanmadı. Tek mirasçısı olan oğlu Louis-Antoine 1804'te Napoléon'un emriyle vatana ihanet suçundan yargılanarak kurşuna dizildiğinden, gözdelerine yüklü bir bağışta bulunduktan sonra mirasının geriye kalan bölümünü Aumale dükü Henri d'Orléans'a bıraktı. Saint-Leu'deki görkemli malikânesinde kapısı içerden sürgülenmiş yatak odasının penceresinde asılı bulundu.

Condé (8. Prensi), Louis-Joseph, BOURBON DÜKÜ (d. 9 Ağustos 1736, Paris - ö. 13 Mayıs 1818, Paris), Fransız Devrimi sırasında yurt dışına kaçan Fransız prenslerinden biri.

Bourbon dükü Louis-Henri ile Charlotte'un (Hesse-Reinfeldli) tek oğluydu. Babasının 1740'ta ölmesi üzerine Condé prensi unvanını aldı. 1753'te Godefride de Rohan-Soubise (ö. 1760) ile evlendi. Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) asker olarak yararlı hizmetlerde bulundu. Bastille'in düşmesinden sonra yurt dışına kaçan ilk prensler arasında yer aldı. 1791'de Worms'a yerleşe-

rek topladığı göçmen "Condé ordusu" 1792-96 arasındaki karşıdevrimci seferlere katıldıysa da önemli bir rol oynamadı. Fransa ve Avusturya'nın 1797'de barış antlaşması imzalamasından sonra, Rusya'ya gitti ve 1799'da Rus ordusunda görev aldı. 1800'de yeniden Avusturya'ya dönerek, ertesi yıl İngiltere'ye geçti. Fransa'ya ancak 1814'te dönebildi.

Condillac, Étienne Bonnot de (d. 30 Eylül 1715, Grenoble - ö. 2/3 Ağustos 1780, Flux, Fransa), Fransız filozof, mantıkçı ve iktisatçı. İngiliz filozof John Locke'un görüşlerinin Fransa'daki başlıca sözcüsüdür.

1740'ta Katolik Kilisesi papazlığına atandı. Aynı yıl, ağabeyi Jean'ın özel öğretmeni

Condillac, Pierre-Nicolas Ransonnette'in oymabaskı çalışması
Bibliothèque Nationale Paris

olan Jean-Jacques Rousseau ile yaşam boyu sürecek bir dostluk kurdu. Paris'e taşınarak, Denis Diderot'nun önderliğinde *Encyclopédie* çevresinde bir araya gelen gruba katıldı. Paris'te yayımladığı iki kitabı *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1746; *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme*, 1954, 1989) ve *Traité des systèmes* (1749; Dizgeler Üzerine İnceleme) ile yazın çevrelerinde sağlam bir yer edindi. 1752'de Berlin Akademisi üyeliğine seçildi. *Traité des sensations* (1754; *Duyumlar Üzerine İnceleme*, 1954, 1989) ve *Traité des animaux* (1755; Hayvanlar Üzerine İnceleme) adlı yapıtlarının yayımlanmasının ardından 1758'de genç Parma prensi Ferdinand'ın özel öğretmenliğine getirildi. 1768'de Académie Française üyeliğine seçilen Condillac, daha sonra *Le Commerce et le gouvernement considérés relativement l'un à l'autre*'u (1776; Göreli Konumları Bakımından Ticaret ve Devlet Yönetimi) yayımladı. Parisli aydınların dine karşı tutumunu saldırgan bulan Condillac, son yıllarını Beaugency yakınlarındaki Flux'de tek başına geçirdi.

Condillac, *La Logique* (1780; Mantık) ve *La Langue des calculs* (1798; Hesap Dili) adlı yapıtlarında, dilin mantıksal usavurmadaki önemini vurguladı. Matematiksel hesap temeline dayalı ve bilimsel yöntemlerle oluşturulmuş bir dilin gerekliliği üzerinde durdu. *Le Commerce et le Gouvernement*'da sergilediği iktisat kuramı, değerin emeğe değil, faydaya dayandığı savını vurguluyordu. Ona göre değerin kaynağı, yarar sağlayan nesnelere duyulan gereksinimdi; fiyatlar ise değer biçilmiş nesnelerin değişiminden kaynaklanıyordu.

Bir filozof olarak Condillac, John Locke'un Fransa'da daha önce Voltaire'in yaygınlaştırdığı görüşlerine sistematik bir anlatım kazandırdı. Locke gibi Condillac da duyu algılarından kaynaklanan gözlemlerin bilginin kaynağı olduğu ilkesine dayalı deneyci bir duyumculuğu benimsemişti. *Essai*'de Locke'un düşüncelerine benzer görüşler savunduysa da bazı noktalarda Locke'tan ayrılıyordu. En önemli yapıtı *Traité des sensations*'da Locke'un duyumların sezgisel bilgi sağladığı yolundaki öğretisini sorguladı. Örneğin insan gözünün, nesnelerin biçimleri, ölçüleri, konumları ve uzaklıklarıyla ilgili doğru yargılar üretebileceğinden kuşku duyuyordu. Her duyunun sağladığı bilgileri inceledikten sonra, bütün bilgilerin biçim değiştirmiş birer duyum olduğu sonucuna vardı. Locke'un tersine, düşünceyi ek bir bilgi kaynağı olarak değerlendirmedi.

Condillac'ın insan ruhunu doğalcı bir yaklaşımla incelemesine karşın, dinin niteliğiyle ilgili görüşleri din adamı kişiliğiyle bağdaşıyordu. Condillac'a göre, ruhun gerçek olduğu inancı, *Essai*'nin girişindeki "Cennet'e de yükselsek, Cehennem'e de insek, kendi dışımıza çıkamayız, algıladıklarımız hep kendi düşüncelerimizdir" sözleriyle çelişiyordu. Bu öğreti, Fransa'da *Idéologie* adıyla anılan felsefe akımının temelini oluşturdu ve Fransız okullarında 50 yılı aşkın bir süre okutuldu.

condominium, modern eşya hukukunda, çok meskenli bir binada arazi ve binanın ortaklaşa kullanılan öteki bölümleri üzerinde bölünmez mülkiyet payını da içeren kişisel mesken mülkiyeti. Bir tür birlikte mülkiyet olarak *condominium*, Avrupa'da ortaçağ sonlarından beri değişik biçimler altında var olmuştur. ABD'de ise 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkarak özellikle kalabalık kentsel alanlarda yaygınlık kazanmıştır.

Roma hukukunda *condominium* iki ya da daha fazla kişinin aynı mülke ilişkin bölünmez paylar üzerindeki ortak mülkiyeti (iştirak halinde mülkiyet) anlamına gelmekteydi. Bu terim sonradan iki ya da daha çok devletin aynı topraklar üzerinde ortak egemenliği ya da yönetimi anlamında kullanılmaya başladı.

Condon, Edward U(hler) (d. 2 Mart 1902, Alamogordo, New Mexico - ö. 26 Mart 1974, Boulder, Colorado, ABD), ABD'li fizikçi. Fizikteki Franck-Condon ilkesine adını vermiş, atomun ve atom çekirdeğinin yapısının araştırılmasına kuvantum mekaniğini uygulamıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında hem atom enerjisinin hem de radarın geliştirilmesine önemli katkılarda bulunan Condon, 1943'te New Mexico'daki Los Alamos'ta ilk atom bombası yapımını gerçekleştiren ekibin oluşturulmasında J. Robert Oppenheimer'a yardımcı oldu. 1946'da Atom Enerjisi Komisyonu'nu (AEC) oluşturan yasa tasarısını hazırlayan Senato komitesinde danışmanlık yaptı.

Atom enerjisini sivil yönetimin denetimine vermek amacıyla sürdürülen mücadele sonunda, sivil denetime şiddetle karşı çıkan Amerika'ya Karşı Etkinlikleri Soruşturma Komitesi'nce ağır biçimde suçlandı. 1945-51 arasında Ulusal Standartlar Bürosu'nun yöneticiliğini yapan Condon, 1946'da Amerikan Fizik Derneği'nin, 1953'te Amerikan Bilim Geliştirme Derneği'nin başkanlıklarında bulundu. 1966'da Hava Kuvvetleri Bilimsel Araştırma Dairesi Condon'u uçan dairelerle (Kimliği Belirlenememiş Uçan Cisimler/UFO) ilgili bir araştırma projesinin yöneticiliğine getirdi. Bu araştırmanın sonunda "Condon Raporu" olarak da bilinen *The Scientific Study of Unidentified Flying Objects* (1969; Kimliği Belirlenememiş Uçan Cisimler Üzerine Bilimsel İnceleme) başlıklı bir rapor yayımlandı.

Cóndor Dağları, İspanyolca CORDILLERA DEL CÓNDOR. And Dağlarının doğu sırası Ekvador ve Peru arasında anlaşmazlık nedeni olan güneydoğu sınırı yakınındadır. Büyük bölümü Ekvador'da bulunan dağ sırası Cuenca'nın güneydoğusunda 260 km boyunca uzanır ve Tres Cruces'de en yüksek noktasına (3.243 m) erişir. Santiago ve Cenepa ırmaklarının birçok kolu Cóndor Dağlarından doğar.

Condorcet (Markisi), Maria-Jean-Antoine Nicolas de Caritat (d. 17 Eylül 1743, Ribemont - ö. 29 Mart 1794, Bourg-la-Reine, Fransa), Aydınlanma çağının en önemli düşünürlerinden. İnsanlığın sınırsız bir yetkinleşmeye açık olduğu yönündeki ilerleme ülküsünü ortaya atan devrimcilerin başında gelir.

Condorcet, Reims'daki Cizvit okulundan sonra Paris'te gittiği Collège de Navarre'da

Condorcet, J.-A. Houdon'un yaptığı büstten ayrıntı; Versailles Müzesi, Paris
Cliché Musées Nationaux Paris

seçkin bir matematikçi olarak ün kazandı. 1769'da Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine getirildi, matematik ve başka dallardaki yazılarıyla bu kuruluşun çalışmalarına katkıda bulundu.

Döneminin bütün seçkin kişileriyle dostluk kuran Condorcet, Fransız yazın ve felsefe çevrelerinde güncel olan ilerici düşüncelerin yaygınlaşması için var gücüyle çalıştı. Filozof ve matematikçi d'Alembert'in koruması altında ünlü *Encyclopédie*'nin hazırlanmasında etkin görev aldı. 1777'de Bilimler Akademisi'nin sürekli sekreterliğine getirildi, 1782'de Académie Française'e seçildi; Avrupa'daki öbür akademilere de üye oldu. 1785'te yayımlanan *Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions rendues à la pluralité des voix* (Çoğunluk Kararlarının Olasılığına Analiz Yönteminin Uygulanması Üzerine Bir Deneme), olasılık kuramı tarihinde seçkin yeri olan önemli bir incelemeydi. Bu yapıtın yeniden gözden geçirilip büyük ölçüde genişletilmiş ikinci basımı 1805'te *Éléments du calcul des probabilités et son application aux jeux de hasard, à la loterie et aux jugements des hommes* (Olasılık Hesabının Öğeleri ve Bunların Şans Oyunlarına, Çekilişlere ve İnsan Kararlarına Uygulanması) adıyla yayımlandı.

Condorcet 1786'da dönemin en güzel kadınlarından biri olduğu söylenen Sophie de Grouchy (1764-1822) ile evlendi. O sırada darphane genel müfettişi olarak Hôtel des Monnaies'de oturuyordu; eşinin burada düzenlediği edebiyat ve felsefe toplantıları çok ünlüydü.

Condorcet 1786'da *Vie de M. Turgot* (Turgot'nun Yaşamı), 1789'da da *Vie de Voltaire* (Voltaire'in Yaşamı) adlı iki kitap yayımladı. İki dostunu konu alan bu yaşamöyküleri, Fransız Devrimi'nden önce Fransız halkının çektiği sıkıntıları azaltmaya çalışan Turgot'nun iktisat kuramına ve Voltaire'in kilise karşıtı tutumuna duyduğu yakınlığı gösteriyordu. Yaygın bir okur kitlesine ulaşan bu iki kitap, salt edebi açıdan belki de Condorcet'nin en güzel yapıtlarıydı.

Condorcet, coşkuyla karşıladığı Fransız Devrimi'nin patlak vermesi üzerine canlı bir siyasal etkinlik içine girdi. Paris temsilcisi olarak Yasama Meclisi'ne seçildi; bu organın sekreterliğine getirildi; eğitim reformu çalışmalarında görev aldı; 1791'de Avrupa devletlerine yöneltilen çağrıyı kaleme alanların başında bulundu. 1792'de meclise devlet eğitim sistemiyle ilgili bir tasarı sundu; bu tasarı daha sonra kabul edilen metnin temelini oluşturdu. Cumhuriyet ilanını ilk savunanlardan biri olan Condorcet, 1792'de krallığın askıya alınmasının ve Konvansiyon'un toplantıya çağrılmasının gerekçesi niteliğindeki bildiriyi hazırladı. Konvansiyon'da Aisne ilini (*département*) temsil etti ve anayasa komisyonu üyesi oldu. Devrimin ılımlı kanadı Jirondenleri temsil eden Condorcet'nin yeni anayasa tasarısı reddedildi; onun yerine Robespierre'in önderliğindeki köktenci Jakobenlerin hazırladığı tasarı benimsendi. Concordet XVI. Louis'nin yargılanması sırasında ölüm cezasına karşı çıktı. Ama devrim ilerledikçe Robespierre'in köktenci yöntemlerinin başarısı karşısında Condorcet'nin bağımsız tutumu tehlikeli olmaya başladı. Jirondenlerin tutuklanmasına karşı çıkınca yasaları çiğnemekle suçlandı ve yakalanmamak için gizlenmek zorunda kaldı.

Saklandığı dönemde bazı arkadaşlarının yönlendirmesiyle en ünlü yapıtı *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*'i (1795; *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı*, 1944,1966) yazmaya başladı. Kitabın temel görüşü, insan soyunun kusursuz bir yetkinliğe doğru sürekli bir ilerleme içinde olduğuydu. Condorcet'ye göre, beden yapısı dışında öteki hayvanlar karşısında hiçbir üstünlüğü olmayan insan, vahşiliğin en alt basamaklarından yükselerek girdiği aydınlanma, erdem ve mutluluk yolunda kesintisiz biçimde ve hızla ilerliyordu. İnsanlık o güne değin dokuz aşamadan ya da büyük tarihsel dönemden geçmişti; artık önünde 10. aşama vardı. Yapıtın en özgün bölümü bu aşamaya ayrılmıştı. Geçmişte geçerli olan genel yasaların, gelecekle ilgili genellemelere de temel oluşturduğunu ileri süren Condorcet'ye göre geçmişteki şu üç eğilim, gelecekte de insan toplumunun gelişmesini belirleyecekti: 1) Uluslar arasındaki eşitsizliğin ortadan kalkması, 2) sınıflar arasındaki eşitsizliğin ortadan kalkması, 3) bireylerin ilerlemesi, insan doğasının düşünsel, ahlaksal ve fiziksel açıdan sınırsız bir yetkinleşmeye açık oluşu. Condorcet'ye göre ulusların ve bireylerin yöneldiği eşitlik, mutlak eşitlik değil, özgürlüklerde ve haklarda eşitlikti. Uluslar ve insanlar ancak eşit ölçüde özgür olurlarsa eşit olabilirlerdi; bütün uluslar ve bütün insanlar, özgürlük eğilimi taşıdıkları için eşitlik eğilimi de taşıyorlardı.

Condorcet, sınırsız yetkinleşmeyi savunurken, insanlığın yapısının ve çevre koşullarının ilerlemeyi koşullandırdığını da hiçbir zaman yadsımadı. Ama sonsuz ilerlemeyle bu koşulların da değiştirilebileceğini, bilgi ve erdemdeki yükselişe, hatta insan yaşamını uzatma çabasına insan zihninin sınır koyamayacağını ileri sürdü. Bu kuramı, Condorcet'nin ilerlemeyi sağlayacak kesin çözüm saydığı halk eğitimine verdiği önemi de açıklıyordu. Kitap, bütün dinlere, özellikle de Hıristiyanlığa ve krallık yönetimine karşı yoğun bir tepkiyi dile getiriyordu. Aşırı iyimser yapısıyla, yazıldığı koşullara bağlı olarak ayrıntı düzeyinde birçok yanlış içeriyordu. Ama yapıtın önemi savunduğu genel düşüncelerdeydi. Toplumsal duyguları ve duygudaşlık dürtülerini vurgulayan Condorcet'nin ahlak görüşleri Auguste Comte üzerinde büyük etkide bulundu. Jirondenleri desteklediği için arandığı sırada, bazı yazıları arkadaşlarınca basıldı, bazıları ise ölümünden sonra yayımlandı.

Siyasal olaylara yönelik ilgisini yitirmeyen Condorcet, saklandığı evin gözetlendiği kuşkusuyla buradan da kaçtı ve üç gün çalılıklarda, hendeklerde saklandıktan sonra, 27 Mart 1794 akşamı Clamart köyüne geldi. Görünüşüyle kuşku çektiği için yakalanarak Bourg-l'Égalité'ye (Bourg-la-Reine) götürüldü ve orada hapsedildi. 29 Mart sabahı ölü bulundu. Güçsüz düştüğünden mi, yoksa zehirlenerek mi öldüğü anlaşılamadı. Tam bir Aydınlanma düşünürü olan Condorcet, ekonomik özgürlük, dinsel hoşgörü, hukuk ve eğitim reformu ve köleliğin kaldırılması için çalıştı. Usun egemenliğini toplum yaşamına da uygulamak istedi. İnsan davranışını, o güne değin denendiği gibi yalnız ahlaki ya da yalnız fiziksel bilimlerle açıklamak yerine, bu iki bilim dalını giderek toplumbilime dönüşücek biçimde birleştirmeye çalıştı. Condorcet'nin *Mémoirs sur l'instruction publique* (*Milli Eğitim Üzerine İncelemeler*, 1971) adlı kitabı da Türkçede yayımlanmıştır.

condottiere, İtalyan devletleri arasında 14. yüzyıl ortalarından 16. yüzyıla değin süren sayısız savaşlarda çarpışmak üzere tutulan ücretli asker çetelerinin reislerine verilen ad. Terimin kökeni bu reislerin bir kentin ya da feodal beyin hizmetine girmek için imzaladıkları sözleşmenin İtalyancadaki karşılığı olan *condotta* sözcüğüne dayanır.

Genellikle serbest bölükler olarak adlandırılan İtalya'daki ilk ücretli ordular yabancılardan oluşuyordu. Bunların ilk örneği güneydeki hanedan savaşlarında çarpışan Katalanların yer aldığı orduydu (1303). 14. yüzyıl ortalarında genellikle Alman ve Macar ücretli askerlerden oluşan Büyük Bölük, ülkede bir terör dalgası estirerek Romagna, Umbria ve Toscana bölgelerini büyük yıkıma uğrattı. Provence'lı bir serüvenci olan Montreal d'Alborno'nun kurduğu bu bölük, düzenli bir örgütlenmeye ve sıkı bir disipline dayanan ilk ücretli orduydu. İtalyan kökenli olmayan *condottiere*'lerin en ünlüsü olan İngiliz Sir John Hawkwood, Yüz Yıl Savaşları'nın durgunluk içine girdiği 1360'larda İtalya'ya gelerek, karışık bir yapı kazanmış olan Kuzey İtalya'daki savaşlarda 30 yıl boyunca Beyaz Bölük denen ücretli orduya komuta etti.

14. yüzyılın sonuna doğru İtalyanlar ücretli ordular toplamaya başladılar ve çok geçmeden yeni *condottiere*'ler kendi adlarına devletler fethetmeye giriştiler. 15. yüzyıl başlarında Napoli'nin hizmetinde olan Muzio Attendolo Sforza ile Perugia'nın hizmetinde olan rakibi Braccio da Montone'nin komutası altında ücretli bölüklerin örgütsel yapısı yetkin bir düzeye ulaştı. 1450'de Milano'yu denetim altına alan Muzio'nun oğlu Francesco Sforza, bütün *condottiere*'ler içinde en başarılı olanıydı.

Bir başka büyük *condottiere* olan Carmagnola, bir süre Milano'daki Visconti ailesine hizmet ettikten sonra, Venedik'in safına geçerek eski efendilerine karşı savaşmaya başladı. Ama sonunda Venedik oligarşisinde kuşkular uyandırdığından 1432'de San Marco Sarayı'nın önünde idam edildi. Büyük kentlerin adım adım küçük devletleri yutarak güçlendiği ve İtalya'nın Avrupa'daki genel siyasal gelişmelerin etkı alanına girerek güçlü İspanyol, Fransız ve Alman ordularının savaş alanı haline geldiği 15. yüzyılın sonuna doğru, Fransız jandarma kuvveti ve askeri gücü artan İtalyan birlikleri karşısında yetersiz kalan *condottiere*'ler birer birer ortadan kalkmaya başladı.

Condottiere'lerin komutasında çarpışan askerler büyük ölçüde ağır zırhlı süvarilerden oluşuyordu; en ayırt edici özellikleri açgözlü ve başıbozuk davranışlarıydı. Kişisel kazançtan başka bir hedefi olmayan bu ordular sık sık saf değiştirdiğinden, girdikleri çarpışmalarda çok az kan dökülürdü.

conductus (Latince *conducere*: "bir araya getirmek" ya da "ilerlemek"), ortaçağ müziğinde tek, iki ya da üç ses için yazılmış, törensel nitelikte, ölçülü Latince şarkı. *Conductus* sözcüğü ilk olarak 12. yüzyılın ortalarına ait elyazmalarında, ayin alayı için yazılmış parçalardan söz edilirken kullanılmıştır.

13. yüzyılda *conductus*, Fransız çoksesli müziğinde egemen olan üç türden biriydi. Bununla birlikte, mevcut dinsel ezgilere dayanan motet ve *organum*'un tersine *conductus*, serbest olarak bestelenmiş, ölçülü tek bir Latince metinden oluşmaktaydı. *Conductus*'un sonraki gelişmeler açısından özellikle önem taşıyan yanı (seslerin hepsinin aynı ritim temposunda ya da modern bakış açısından "akor yürüyüşü" ile ilerlediği) eşsesli dokusuydu. Bu doku, 15. yüzyıldaki Burgonyalı çoksesli müzik bestecilerinin elinde çok kullanışlı bir çıkış noktası olacaktı.

13. yüzyılda, Kölnlü yorumcu Franco *conductus*'u *cum littera* (sözlü) ve *sine littera* (sözsüz) olmak üzere iki türe ayırdı. Bunlardan birincisinin hece ölçüsünde yazılmış basit sözleri olmasına karşılık, sözsüz olan ikinci türün bazı örnekleri oldukça süslüydü. Bu nedenle de, daha sade yapıtlara eklenen *cauda* adlı uzun, canlı parçalar biçiminde kullanılmaya uygundu.

Condylarthra, daha gelişmiş otçul toynaklıların atalarını da kapsayan soyu tükenmiş toynaklı memeliler takımı. Böcekçiller de gelişmiş toynaklılar arasında bir geçiş halkası olan bu takımın üyeleri asıl Paleosen Bölümde (y. 65-54 milyon yıl önce) yaşamıştır, ama Eosen Bölüm (y. 54-38 milyon yıl önce) boyunca, hatta Alt Oligosen Bölümde de (y. 38-26 milyon yıl önce) varlığını sürdüren örnekleri vardır. Kökenlerinin ise Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) değin uzandığı sanılır; Üst Kretase örneklerini kapsayan *Protungulatum* cinsi bilinen en eski toynaklı grubudur. Eosen Bölümde yaşayan ve bugünkü tapir iriliğinde olan *Phenacodus* cinsi de iyi bilinen örneklerdendir.

Condylarthra takımının üyeleri, değişik yaşam koşullarına uyum görterecek biçimde değişik özellikler geliştirmiştir. Bazıları daha küçük, bazıları oldukça iri yapılıdır. Bazı türlerin dişleri hemen hemen etçillerinkine benzer.

Cone, Fairfax M(astick), lakabı FAX CONE (d. 21 Şubat 1903, San Francisco - ö. 20 Haziran 1977, Carmel, California, ABD). 20. yüzyılın önde gelen ABD'li reklam yöneticilerinden. Foote, Cone & Belding'in (FCB) kurucusu ve başkanıdır.

Babası maden mühendisi, annesi öğretmendi. On iki yaşına değin evde annesinden öğrenim gördü. Lise öğrenimini California'nın Oakland kentinde yaptı. Mezun olduktan sonra bir şileple deniz yolculuğuna çıktı. Ardından California Üniversitesi'ne girdi. Birkaç kez bölüm değiştirdikten sonra İngilizce okumaya karar verdi ve başarılı bir öğrenci oldu. Üniversitedeyken yazları *San Francisco Bulletin*'de çalıştı. Mezun olduktan sonra, *San Francisco Examiner*'ın küçük ilanlar bölümünde üç yıl boyunca kâtip, yazar ve çizer olarak çalıştı. 1929'da, Lord & Thomas'ın San Francisco bürosunda metin yazarı olarak çalışmaya başladı. 1939'da büronun yöneticisi oldu; iki yıl sonra da New York'a giderek Lord & Thomas grubunun en büyük müşterisi American Tobacco Company'nin ürettiği Lucky Strike sigaralarının tanıtımını üstlendi. 1942'de Lord & Thomas'ın Chicago'daki merkez bürosunda yönetim kurulu başkan yardımcısı oldu. Aynı yıl şirketin sahibi Albert Lasker, işten çekilerek şirketi Cone ile öteki başkan yardımcısı arkadaşları Emerson Foote ve Don Belding'e devretmeye karar verdi. Böylece Lord & Thomas dağılarak yerine Foote, Cone & Belding kuruldu. 1959'da, Foote ve Belding emekli oldu. Cone, 1970'te kendisi de emekliye ayrılıncaya değin FCB'yi yönetti ve şirketin sürekli büyümesini sağladı.

Cone'un, süpermarket müşterisinin yargısına büyük saygısı vardı ve reklamcılıkta açıklık ve yansızlık için çabaladı. Reklamın aldatıcı ya da çirkin olmasını hoşgörmez, nükteli ya da "yutturmaca" reklamlardan hoşlanmazdı. Dürüstlüğünün yanı sıra, emekli olduktan sonra da sürdürdüğü birçok eğitim ve yardım projesiyle tanınmıştı.

Conemaugh Dizisi, ABD'de Pensilvaniyen Dönemde (y. 325-280 milyon yıl önce) oluşan kayaç dizisi ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Adını Pennsylvania'daki Conemaugh Irmağı boyunca saptanan yüzey oluşumlarından alır. Ayrıca, Ohio, Maryland, Virginia ve Batı Virginia'da da rastlanan Conemaugh Dizisi, Allegheniyen Dizi kayaçlarının üstünde, Monogahela Dizisi kayaçlarının altında yer alır; kömür yatakları, deniz şeylleri, kireçtaşları, kumtaşları, kırmızı katmanlar ve bazı tatlı su kireçtaşlarından oluşur. Kömürler, deniz şeylleri ve kireçtaşları dizinin alt bölümlerinde, buna karşılık diziye egemen durumdaki kara çökelleri üst bölümlerde yer alır. Conemaugh, Maryland'de yaklaşık 274 m kalınlığındadır, ama batıya doğru gidildikçe incelir ve Ohio'da yalnızca 122 m'ye kadar iner. Conemaugh Dizisinin en tanınan kılavuz yatağı olan Ames kiraçtaşı katmanı, dizinin strafigrafik dizilişinin ve katmanları arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde temel başvuru kaynağıdır ve istiridyeler, *Brachiopoda* filumundan deniz omurgasızları ve salyangozların egemen olduğu zengin bir fosil faunası içerir.

Coney Island, ABD'de, New York kentindeki Brooklyn ilçesinin güneyinde eğlence alanı. Atlas Okyanusu kıyısında yer alır. Felemenkliler, başlangıçta bir ada olan bu topraklara Konijn Eiland (Tavşan Adası) adını verdiler. Bir olasılıkla bu ad İngilizceye Coney Island (Coney Adası) biçiminde geçti. Coney Island Çayının biriktirdiği kumlarla kuzeyde Gravesend, doğuda Sheepshead ve güneyde Lowern koyları arasında yaklaşık 8 km uzunlukta ve 400-1.600 m genişlikte bir kıyı dili oluşunca ada Long Island ile birleşti. 1920'de metronun gelmesi burayı gözde bir eğlence merkezi yaptı. Coney Island, kumsal boyunca uzanan 5 km'lik gezinti yeriyle ABD'nin en ünlü eğlence alanlarından biridir. Araba gezintileri, sergileri, anı eşya dükkânları ve lokantaları ile çeşitli olanaklar sunar. Batı ucundaki Sea Gate bölgesi bir konut alanıdır. Luna Park için büyük bir yerleşim projesi geliştirilmiştir. New York Akvaryumu (1957) gezinti yeri üzerindedir.

Confrérie de la Passion (Fransızcada "Pasyon Kardeşliği"), dinsel oyunlar oynamak üzere Parisli esnaf ve tüccarlar arasından çıkan amatör oyuncuların kurduğu birlik. 1402'de VI. Charles'ın kentte gizem oyunları düzenleme iznini vermesinden sonra birliğin gösterileri çok tutulmaya başlamış, verilen bu ayrıcalığın 1518'de yenilenmesi, Confrérie dışında hiç kimsenin oyun düzenleyememesine ve birliğin Paris'te tiyatro tekelini eline geçirmesine yol açmıştır.

Sonraki yıllarda birliğin gösterileri dinsel konuları hafife almaları yüzünden din adamlarının gittikçe artan saldırılarına uğradı. Birlik, oyunları uzatmak için uydurma dinsel öğeler eklemekle ve yapımlarında ahlaka aykırı farsları ve pantomimlere yer vermekle suçlandı. Gösteri sezonlarını altıyedi aya kadar uzattıkları ve insanları işlerinden alıkoydukları da öne sürüldü. İlk kullandığı salondan atılan birlik, yapımı 1548'de tamamlanan Hôtel de Bourgogne adlı kendi tiyatrosuna yerleşti. Ama aynı yıl dinsel oyunlar oynaması yasaklandığından zamanla oyunculuğu bırakarak salonunu, aralarında İtalya ve İngiltere'den gelen trupların da bulunduğu gezginci kumpanyalara kiralamaya başladı. Kiracılarla sık sık çıkan çekişmelerden sonra tiyatro kalıcı bir kumpanyaya kavuştu. 1673'e değin Hôtel de Bourgogne'da kalan bu kumpanya, sonraları öbür topluluklarla birleşerek Comédie-Française'i oluşturdu.

Birliğin Paris'te oyun sahneleme tekeli, öteki profesyonel tiyatro topluluklarını 1595'e değin engelledi. Bu tarihte taşra aktörleri Saint-Germain ve Saint-Laurent panayırlarında oyun sahneleme izni aldılar. Confrérie 1676'da çıkarılan bir fermanla dağıtıldı.

cong, Çin'de Shang (İÖ 18. yy - 12. yy) ve Zhou (İÖ 1111-255) hanedanları döneminde yeşimden yapılan simgesel eşya. Dikdörtgen bir kılıf içinde içi boş bir silindir ya da tepesi kesilmiş bir koni biçiminde olan *cong*'un boyu çok kısa ya da çok uzun olabilir. Düz dış yüzeyler genellikle çizgiler ve soyut desenlerle, köşeler ise yatay parçalarla bezelidir. *Cong*, *xuanji*(*) ile birlikte bir gökbilim aracı, "yeryüzü"nün simgesi ya da bunlardan bütünüyle farklı, bilinmeyen bir amaç için kullanılmış olabilir.

Kahverengi ve siyah yeşimden yapılmış bir *cong*, Han hanedanı (İÖ 206-İS 220); Field Doğa Tarihi Müzesi, Chicago
Field Museum of Natural History, Chicago

Cong Tum, eski adı KOSTUM Vietnam'ın ortaguney kesimindeki yayla bölgesinde yer alan Gia Lai-Cong Tum ilinin merkezi. Katolik Fransız misyonerleri 1851'de Vietnam'daki ilk yerleşim yerini Hue'nin 225 km güneydoğusunda, Cong Tum yakınlarında kurdular. Deniz düzeyinden 524 m yükseklikteki kent hayvan postu, at ve susam ticareti yapılan geleneksel bir merkezdir. Pleiku'nun yanı sıra, yayla bölgesindeki en önemli iki merkezden birini oluşturur. 72 km güneyindeki Pleiku'ya büyük bir karayoluyla bağlanan Cong Tum'da birkaç hastane ve büyük bir havalimanı vardır. İkinci bir karayolu Cong Tum'dan başlayarak Choung Nghia ve Kon Plong üzerinden kuzeydoğuya yönelir. Nüfus (1971 tah.) 33.554.

Congaree Irmağı, ABD'de Güney Carolina eyaletinin orta kesiminde ırmak. Broad ve Saluda ırmaklarının Columbia'da birleşmesiyle oluşur. Bir bölümü Richland ve Calhoun arasındaki sınırı oluşturan 84 km uzunluğundaki Congaree, Columbia'nın güneydoğusunda Wateree'ye katılarak Santee Irmağı adını alır. Congaree adını bir Yerli kabilesinden alan ırmak ulaşıma elverişlidir. Columbia'nın 32 km güneydoğusunda bulunan Congaree Bataklığının yüzölçümü 28.340 hektardır. Bu alan, Güney'in el değmemiş en son bataklık ormanlarından biridir. 700 yıllık servi, dev çam ve meşe ağaçları "şampiyonlar ormanı, Doğu'nun kırmızı ormanları" olarak nitelenir.

Congleton, İngiltere'de Cheshire ilinin güneydoğu köşesinde ilçe (*borough*). Yüzölçümü 211 km²'dir. Toprakların büyük bölümü, Cheshire Ovasına özgü düzlük tarım bölgelerinden oluşur. Doğu kenarında, yüksekliği yer yer 305 m'ye varan tepeler vardır. İlkel Metodizmin ilk ortaya çıktığı yer olan Mow Cop da bunlardan biridir. 1752'de başlanan ipek ipliği üretimini, 1784'te pamuk ipliği izledi. İpek sanayisi 19. yüzyılın ilk yarısında önemini yitirmişse de tekstil imalatı hâlâ önem taşır. Bugün, makine imalatı ve kâğıt ticaretini içeren hafif sanayi de gelişmiş durumdadır. İlçeye bağlı 20'den çok bucak vardır; bunlar arasında Alsager, Middlewich ve Sandbach sayılabilir. Middlewich'in adı, Cheshire'daki *wich* ya da *wych* diye biten kentlerin ortasında (*middle*: "orta") yer almasına dayanır. Bucak Roma döneminde tuz üretimiyle önem kazanmıştı. Bugün de Middlewich ve Sandbach çevresinde büyük miktarlarda tuz üretilir. İlçenin merkezi olan Sandbach'ta ticari amaçlı motorlu araç üretilir.

İç kesimlerdeki kırsal alanlarda çok sayıda mandıra vardır. Ayrıca pazara yönelik bahçecilik de önemlidir. Bu bölgede şirin köyler ve İngiltere'deki en güzel siyah-beyaz evlerden Little Moreton Binası'nı da içeren güzel yapılar vardır. Jodrell Bank Gözlemevi'nin radyoteleskopları ilçenin kuzeyinde yer alır. Nüfus (1981 geç.) kent, 23.834; (1982 tah.) ilçe, 80.600.

Congressional Quarterly (*CQ*), tam adı CONGRESSIONAL QUARTERLY SERVICE, ABD Kongresi'nin etkinliklerini ve siyasetini duyurmak amacıyla Washington, D.C.'de basılan süreli yayınlar grubu. 1945'te, Florida'daki St. Petersburg'da yayımlanan *The*

Times'ın yazar ve yayımcıları Henrietta ve Nelson Poynter tarafından kuruldu. Önceleri yılda dört kez yayımlanan *CQ*, 10 yıl içinde, haftada bir çıkan *Weekly Report*, üç ayda bir çıkan, *Quarterly Index*, yılda bir kez yayımlanan *Almanac* ve haber servisinden oluşan bir gruba dönüştü. Kısa zamanda, yayın kuruluşları için Kongre haberleri konusunda vazgeçilmez bir kaynak durumuna geldi.

Her cumartesi abonelere postalanan *CQ Weekly Report*, bir önceki haftanın olaylarını, tartışmalarını ve komite çalışmalarını özenle hazırlanmış bir özet biçiminde okuyucularına ulaştırır. Her bahar yayımlanan *CQ Almanac*, Kongre'nin yıllık toplantılarında kabul edilen yasaların özetini kapsamaktadır. Buna ek olarak, zaman zaman hükümetin önemli etkinliklerine ve belli olaylara (örn. Watergate Skandalı) ayrılan özel sayılar ve diziler de yayımlanmaktadır. Sözleşmeli olarak dışarıya araştırma da yapan *CQ*'nun çoğunluğunu gazetelerin oluşturduğu abonelere yönelik bir bilgi servisi vardır. Ayrıca, güncel olaylar hakkında ayrıntılı bilgi sağlayan *Editorial Research Reports*'u yayımlar. Haber kuruluşları dışındaki *CQ* müşterileri kütüphaneler, lobiciler ve Kongre'yi de içeren pek çok devlet kuruluşudur.

Congreve, Richard (d. 4 Eylül 1818, Leamington, Warwickshire - ö. 5 Temmuz 1899, Londra, İngiltere), Auguste Comte'un izleyicilerinden olgucu filozof. Londra'daki İnsanlık Kilisesi'nin kurucusudur.

Comte'un ölümünden sonra Comité Positiviste'in (Olgucular Komitesi) başkanı olan Pierre Laffitte'in yetkilerini reddederek 1878'de olgucular arasında bölünmeye yol açtı. Congreve daha sonra özellikle olgucu dinin törensel gelişimi ile ilgilendi. Olgucu yazıları arasında *The New Religion in Its Attitude Toward the Old* (1859; Yeni Dinin Eskisine Karşı Tutumu), *Essays, Political, Social and Religious* (1874-1900, 3 cilt; Siyasal, Toplumsal ve Dinsel Denemeler), *Human Catholicism* (1876-77; İnsani Katoliklik) ve Comte'tan yaptığı çeviriler sayılabilir. *Historical Lectures* (Tarih Dersleri) adı altında toplanan tarih yazılarından başka Aristoteles'in *Politika*'sının (*Politika*, 1944, 1975) 1855'te yayımlanan bir çevirisi de vardır. İngiltere'yi Cebelitarık ve Hindistan'ı boşaltmaya çağıran, güncel olaylarla ilgili broşürler de yazmıştır.

Congreve, William (d. 24 Ocak 1670, Bardsey, Leeds yakınları, Yorkshire - ö. 19 Ocak 1729, Londra, İngiltere), İngiliz edebiyatında yeni-klasik dönemin ünlü oyun yazarı. Çağının yapmacık davranışlarını keskin bir gözlem gücü ve ironik bir bakışla ele alan, tanınmış kişilerin yaşamını alaycı bir gözle yansıtan oyunları ve ustaca kurulmuş komik diyaloglarıyla İngiliz töre komedisine(*) biçim vermiştir. *The Old Bachelour* (1693; Müzmin Bekâr), *The Double-Dealer* (1693; Sahtekâr), *Love For Love* (1695; Aşk Uğruna Aşk) ve *The Way of The World* (1700; Dünyanın Halı) en önemli oyunlarıdır.

Gençliği. Babası 1674'te orduda görev aldı ve İrlanda'daki Youghal garnizonuna gönderildi. Aile Carrickfergus'a taşındıktan sonra Congreve, 1681'de İrlanda'nın önde gelen ortaöğretim kurumlarından Kilkenny'de okula başladı. 1686'da Dublin'deki Trinity College'a girdi (1696'da aynı okuldan yüksek lisans diplomasını aldı). Burada ünlü St. George Ashe'in öğrencisi oldu. Ömür boyu dost kalacağı Jonathan Swift okul arkadaşıydı. 1691'de hukuk okumak için Middle Temple'a gönderildiyse de derslerini hiçbir zaman ciddiye almadı. 1692'de, Cleophil takma adıyla, daha 17 yaşındayken tasarladığı sanılan *Incognita: or, Love and Duty reconcil'd* (Kılık Değiştiren Kadın ya da Aşkla Görevin Uzlaştırılması) adlı bir roman yazdı. Parodi türüne çok yaklaşan bu yapıtında ustaca bir kıvraklıkla günün modası olan aşk öykülerini alaya alıyordu. Edebiyat çevrelerinde kısa sürede adını duyurdu ve şiirleri aynı yıl bir

William Congreve, Sir Godfrey Kneller'in yağlıboya çalışması, 1709; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

derleme kitabında yayımlandı. Yazar John Dryden'ın koruması altına girdi ve gene aynı yıl Dryden'ın Juvenalis ve Persius'un yergilerinden yaptığı çevirileri üzerinde onunla birlikte çalıştı. 1693'te yayımlanan kitapta Congreve'in, Dryden'ı öven "To Mr. Dryden" (Bay Dryden'a) adlı şiiri de yer aldı.

Edebiyat yaşamı. Congreve, 1693'te Drury Lane Tiyatrosu'nda sahnelenen *The Old Bachelour* ile ün kazandı. Övgülerinde her zaman cömert olan Dryden, oyunun Londra modasına tam uymadığını belirtmekle birlikte, genç bir yazarın ilk yapıtı olarak çok başarılı olduğunu söyledi. Aralıksız 15 gün sergilenen oyun umulmadık bir başarı kazandı. Aynı yıl gene Drury Lane Tiyatrosu'nda sahnelenen ikinci oyunu *The Double Dealer*, ilkinden daha iyi olmasına ve yayımlandıktan sonra Dryden tarafından göklere çıkarılmasına karşın, aynı ölçüde beğenilmedi. Sahnelenmeye en elverişli oyunu sayılan *Love For Love*, 1695'te Lincoln's Inn Fields'de açılan yeni tiyatroda sergilendi ve ilk oyunu gibi büyük bir başarı kazandı. Oyuncular arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle Drury Lane Tiyatrosu'nun içine düştüğü bunalımın ardından, bu yeni tiyatroya da izin belgesi verilmesinden sonra Congreve, yeni tiyatronun yöneticileri arasına girdi ve her yıl bir oyun yazacağına söz verdi.

1695'te özel olaylar üzerine şiirler yazmaya başladı. Kraliçe II. Mary'nin ölümü üzerine yazdığı pastoral şiir *The Mourning Muse of Alexis* (1695; Alexis'in Yaslı Esin Perisi) ve *Pindarique Ode, Humbly Offer'd to the King on his taking Namure* (1695; Namur'un Alınması Üzerine Krala Sunulan Pindarus Tarzı Naçizane Od) bunlardan bazılarıdır. "Letter Concerning Humour in Comedy" (Komedide Mizah Üzerine Mektup) adlı denemesi de, o zamanlar genç bir eleştirmen olan John Dennis'in yaptığı *Letters upon Several Occasions* (1696; Çeşitli Konular Üzerine Mektuplar) adlı derlemede yer aldı. Artık Congreve edebiyat çevrelerinde yerini sağlamlaştırmış ve göstermelik bir görev karşılığında devlet tarafından kendisine yıllık bir gelir bağlanmıştı.

Congreve, Lincoln's Inn tiyatrosu için her yıl bir oyun yazma sözünü yerine getiremediyse de, 1697'de *The Mourning Bride* (Yaslı Gelin) adlı oyununun bu tiyatroda sahnelenmesine izin verdi. Büyük bir başarıya ulaşan trajedi, yazarına olağanüstü bir ün kazandırdı ve onun en sevilen oyunu oldu. 1700'de çok iyi bir oyuncu kadrosuyla aynı tiyatroda sahnelenen başyapıtı *The Way of The World*, Congreve'in günümüzde sık sık sahneye konan tek yapıtı olmasına karşılık o günkü seyirci tarafından beğenilmedi. Congreve, bundan sonra tiyatroya tümüyle sırt çevirmediyse de başka oyun yazmadı. İki operanın librettolarını yazdı. 1704'te Lincoln's Inn tiyatrosunda sahnelenen Molière'in *Monsieur de Pourceaugnac* (1669; *Mösyö de Pourceaugnac*, 1943) adlı oyununun çevrilmesine katkıda bulundu. 1705'te kısa bir süre Queen's Theatre ya da İtalyan Operası için çalışan oyun yazarı ve mimar Sir John Vanbrugh'la birlikte çalıştı ve bu tiyatroda sergilenen ilk oyunun sondeyişini yazdı.

Bundan sonraki yıllarda oyunlarının gelirı, pek zamanını almayan devlet görevlerinden aldığı para ve özel gelirleriyle rahat bir yaşam sürdü. Toplumsal konuları ele alan hafif şiirler ve Pindarus tarzında odlar yazdı. Ayrıca Homeros, Juvenalis, Ovidius ve Horatius'tan titiz ve ustaca çeviriler yaptı. Odlarını ve "Discourse on the Pindarique Ode" (1706; Pindarus Tarzı Od Üzerine Tartışma) adlı yazısını içeren kitabıyla, şair Abraham Cowley'den beri gelişigüzel kullanılan od biçiminin ilkelerinin belirlenmesinde önemli rol oynadı.

Congreve'in İrlanda'daki eski arkadaşlarından, edebiyat dünyasının ünlü kişilerine uzanan geniş bir dost çevresi vardı. Swift'le gençlik yıllarında İrlanda'da başlayan dostlukları, daha sonra da aynı sıcaklıkla sürdü. Ayrıca John Gay, Alexander Pope, Sir Richard Steele gibi dönemin ünlü yazarları da, Congreve'e bağlılıklarını dile getirmişlerdi. Congreve, yazarlığının yanı sıra alçakgönüllülüğü ve bir centilmene yakışır tavırlarıyla da övgü toplamıştı. Voltaire 1726'da İngiltere'yi ziyaret ettiğinde, bu büyük İngiliz komedi yazarını tanımak istemiş, yorgun, hasta ve gözleri az gören Congreve ise kendisini komedi yazma sanatının ya da 30 yıl önce yazmış bulunduğu bir oyunun inceliklerini tartışacak durumda görmediği için, derin eleştirel bilgisini ve ustalığını sergileyerek bilgiçlik taslamaktansa genel konulardan, kendi deyimiyle, "bir centilmene uygun konular"dan söz etmek istediğini söylemişti.

Değerlendirme. İngiliz Restorasyon dönemi edebiyatının(*) önde gelen komedi yazarlarından ve İngiliz töre komedisinin ustalarından olan Congreve, birçok özelliğiyle o dönem tiyatrosunun öteki yazarlarından ayrılır. Çoğunlukla saray çevresinden oluşan, Püritenliğin katı ahlak kurallarına karşı olan seyirci sınıfının davranışlarını ve yaşam tarzını konu edinmiş, Fransız özentisi davranışları, kendisini zeki sanan yapmacık tavırlı kişileri ve çeşitli aşırılıkları ele almıştır. Ama oyunlarının ana teması, başta Kral II. Charles olmak üzere birçok saray mensubunun sürdürdüğü cinsel yaşam ile buna eşlik eden özgürlük ve yeni deneyimlere açık olma felsefesidir. Restorasyon döneminin bütün komedi yazarları, toplum yaşamını

eleştirmeyi, çağın "aşırılıklarını sağduyunun kılıcıyla düzeltmeyi" amaçlıyordu. Congreve bu amaçları paylaşmakla birlikte ince sezgileri ve yetkin anlatımıyla çağdaşlarını geride bırakmıştır.

The Old Bachelour oyununun ilk bölümündeki konuşmalar, Congreve'in yetkin anlatımının çarpıcı örneklerini oluşturur. Seyircinin alışık olduğu bir konuyu, yeni ve parlak bir üslupla işlediği için çok tutulan bu oyunda bazı ucuz ya da basmakalıp espriler varsa da, bunlar çağın özelliğini yansıtır. Sonraki oyunlarındaki konuşmalarda ise daha ölçülü, daha müzikal ve uyumlu bir üslup görülür. Ama Congreve yetkinliğe ancak son oyunu *The Way of the World* ile ulaşabilmiştir. Olay örgüsündeki yapay entrikalar dışında kusursuz sayılabilecek bu oyunda, çağının toplumuna yön veren düşünce ve davranışları alaya almanın ötesine geçebilmiştir. Artık aşkı yalnızca bedensel bir haz ya da iki cins arasındaki bir savaş olarak görmez; aşkı nükte konusu yapmanın ötesine geçerek duygusal açıdan değerlendirir ve "usçu" bir açıdan ele almaya karşı çıkar. Çağdaşlarından daha derin, bireye karşı daha duyarlı ve daha usta bir yazardır. İngiliz yazar George Meredith, onu "Molière'le boy ölçüşebilecek bir yazar" olarak nitelendirmiştir. Sonuç olarak Congreve, Molière'in çapına ulaşamasa da ona en çok yaklaşabilen İngiliz yazar olmuştur.

Congreve'in yapıtları, *The Works of Mr. William Congreve* (1710, 3 cilt, der. Leigh Hunt; Bay William Congreve'in Yapıtları) adı altında toplanmıştır. Yapıtlarının öteki baskıları arasında *The Comedies of William Congreve* (1895, 2 cilt, der. G.S. Street; William Congreve'in Komedileri), *The Complete Works of William Congreve* (1923; yb 1964, 4 cilt, der. Montague Summers; William Congreve'in Bütün Yapıtları) vardır. Congreve'in ilk kapsamlı yaşamöyküsü, Edmund Gosse'un *Life of William Congreve* (1888; yb 1924; William Congreve'in Yaşamı) adlı kitabıdır. John C. Hodges'ın *William Congreve, the Man* (1941; Bir İnsan Olarak William Congreve) adlı kitabı ise, bu konudaki en kapsamlı ve en doğru yapıttır. Kathleen M. Lynch'in *A Congreve Gallery* (1951; Congreve Galerisi) adlı yapıtında da kısa bir yaşamöyküsünün yanı sıra yetkin bir kaynakça yer alır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *The Judgement of Paris* (1701; Paris'in Kararı, mask), *Semele* (1710'da toplu yapıtları içinde yayımlandı; opera), *The Birth of the Muse* (1698; Esin Perisinin Doğuşu; şiir), *Amendments of Mr. Collier's False and Imperfect Citations* (1698; Bay Collier'in Yanlış ve Eksik Aktardığı Pasajların Düzeltisi), *A Hymn to Harmony* (1703; Uyum İçin İlahi), *The Tears of Amaryllis for Amyntas. A Pastoral* (1703; Amaryllis'in Amyntas İçin Döktüğü Gözyaşları: Bir Pastoral Şiir), *A Pindarique Ode on the Victorious Progress of Her Majesties Arms* (1706; Kraliçenin Kuvvetlerinin Muzaffer İlerleyişi Üzerine Pindarus Tarzı Od), *An Impossible Thing* (1720; İnanılmaz Şey; öykü), *A Letter from Mr. Congreve to the Viscount Cobham* (1729; Bay Congreve'in Cobham Vikontuna Mektubu).

Congreve, Sir William, 2. BARONET (d. 20 Mayıs 1772, Londra, İngiltere - ö. 16 Mayıs 1828, Toulouse, Fransa), kara barutlu roketlerde çok büyük gelişme sağlayarak bu silahların Avrupa'da kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunan mucit.

Topçu subayı olan Congreve, Hint prensi Haydar Ali'nin 1792 ve 1799'da Seringapatam'da İngilizlere karşı kullandığı roketleri tasarımlarına temel aldı. 1805'te 103 cm uzunluğunda, 4,9 m destek çubuklu ve 1,8 km erimli bir roket geliştirdi. Congreve'in roketleri, Napoléon Savaşları sırasında Boulogne, Kopenhag ve Danzig'in bombalanmasında ve 1814'te İngilizlerin Baltimore yakınındaki McHenry Kalesi'ne düzenledikleri saldırılarda kullanıldı. Congreve, roketlerinin erimini ve isabet yeteneğini sürekli olarak geliştirdi. Bunun sonucunda, birçok Avrupa ülkesinde topçu birliklerine bağlı roket birlikleri kurulmaya başladı. Topçuluğun ve cephane teknolojisinin gelişmesiyle çağdışı kalan bu roketlerden, sonraları uyarı fişeği ve gemi kurtarma roketi olarak yararlanıldı.

Congreve ayrıca savaş gemilerinin top ateşine karşı zırhla donatılmasını öneren (1805) ilk mucit sayılır. Bunlar dışında kılcal hareketten yararlanan ilginç bir devridaim makinesi ile bir saat eşapman mekanizması tasarlamış, 1818'de de kâğıda renkli filigran verme yöntemini geliştirmiştir. 1814'te babasının ölümü üzerine baronet unvanını devralan Congreve, Woolwich Silahhanesi Kraliyet Laboratuvarı'nın denetmenliğine getirildi. 1818'den sonra, yaşamının sonuna değin Parlamento'da Plymouth'u (Devon) temsil etti.

Coninxloo, Gillis van (d. 24 Ocak 1544, Anvers?- gömülüşü 4 Ocak 1607, Amsterdam), manzara resminde maniyerizmden erken barok üsluba geçişi temsil eden Flaman ressam.

Başta Pieter Coeck olmak üzere çeşitli ressamların yanında çalıştı. Fransa'ya kısa bir yolculuk yaptıktan sonra Anvers'e döndü ve 1570'te Ressamlar Loncası'na kabul edildi. 1585'te dinsel inançlarından ötürü mahkûm olmamak için Anvers'ten ayrıldı, 1595'e değin Almanya'nın Frankenthal kentinde yaşadıktan sonra Amsterdam'a yerleşti.

Coninxloo'nun üslubunun gelişmesinde üç dönem vardır. Bu dönemler onun yaklaşık Anvers'te (1570-88), Frankenthal'da (1588-95) ve Amsterdam'da (1595-1606) yaşadığı yıllara denk düşer. İlk dönem resimleri dinsel ya da mitolojik figürlerin yer aldığı düşsel manzaralardır. Bunlar Flaman manzara ressamı Paul Brill'den etkiler taşır. Sonraki yapıtlarıysa renklerin uyumlu bir atmosferik ton oluşturacak biçimde bir araya getirildiği daha doğalcı manzara resimleridir.

Conklin, Edwin Grant (d. 24 Kasım 1863, Waldo, Ohio - ö. 21 Kasım 1952, Princeton, New Jersey, ABD), ileri teknoloji karşısında toplumun aldığı tavrı eleştiren ve insan evrimi üzerindeki çalışmaları ile tanınan ABD'li biyoloji uzmanı.

Conklin, y. 1948
Princeton University Archives

1908'de Princeton Üniversitesi'nde biyoloji profesörü oldu. 1933'te emekliye ayrıldıktan sonra da gene aynı üniversitede dışardan ders verdi ve bağımsız araştırmacı olarak çalıştı. Omurgasızlar embriyolojisi üzerine yaptığı araştırmalarda, yumurta hücresini inceledi ve organların oluşumlarını izledi. Ayrıca hücre bölünmesinin fiziksel işleyişini araştırdı. İnsan evrimi konusunda uzman ve saygın bir bilim adamı olarak, bilimsel buluşların toplum üzerindeki etkilerinin yol açtığı sorunlar üzerinde durdu ve ileri düzeyde gelişmiş teknoloji karşısında ilkel toplumsal davranışları sürdürmenin tehlikelerine işaret etti. II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yaptığı bu açıklamalar, gelecekte çıkması olası savaşlarda nükleer silahların kullanılabileceğine ilişkin yaygın korku ve kaygıların daha da abartılmasına yol açtı. Bilimsel yayınları arasında, *Heredity and Environment in the Development of Men* (1915-21; İnsanoğlunun Gelişiminde Kalıtım ve Çevre), *Direction of Human Evolution* (1921; İnsan Evriminin Yönü) ve *Problems of Organic Adaptation* (1921; Organik Uyum Sorunları) adlı yapıtları sayılabilir.

Conn CÉTCHATHACH (İrlanda dilinde Yüz Çarpışmanın Conn'u) (ö. İS 2. yy), İrlanda'da 11. yüzyıla değin hüküm süren bir hanedanın kurucusu olduğuna inanılan kral. Conn'un, adının kuzey yarısının büyük bölümünü kaplayan bir krallığı yönettiği söylenir. Serüvenleri yalnızca kahramanlık destanlarında yer aldığı için bazı tarihçiler onu efsanevi bir kişilik sayarlar. Bu görüşe karşı çıkan tarihçiler ise, Conn'un gerçekten yaşadığını ve İrlanda'nın bugünkü Dublin kentinin kuzeyinde kalan kesimini yönettiğini ileri sürerek Gaelcedeki *Leth Cuinn* (Conn'un Yarısı) deyimini buna kanıt gösterirler. Bu görüşü savunanlara göre, Conn'un egemenliği İrlanda'nın ortadoğu kesimindeki Meath ve Connaught'un çevresinde yoğunlaşmıştı. Ama Conn, Eóghan'ın (ya da Mog Nuadat) yönettiği, İrlanda'nın *Leth Moga* (Mog'un Yarısı) olarak bilinen güney kesiminin bağlılığını kazanmayı başaramadı. İrlanda tarihinde Conn, İrlanda'nın en büyük hanedanı Uí Néill'in kurucusu Dokuz Tutsaklar'dan Niall'in (hd 379-405) atası sayılır.

Connarales, *Connaraceae* familyasını ve bu familyanın tropik bölgelere dağılmış ağaç, çalı ve çalımsı tırmanıcı bitkilerin oluşturduğu 25 cinsini içeren ikiçenekli bitki takımı. Genellikle erdişi olan çiçeklerin beş çanakyaprağı, beş taçyaprağı, beş ya da on erkekorganı ve ayrı ayrı, tek odacıklı, her biri iki tohumtaslağı taşıyan meyveyaprakların (karpel) oluşturduğu, üst durumlu, bir, dört ya da genellikle beş dişiorganı vardır. Bu meyveyapraklarından yalnız biri olgunlaşarak meyveye, tohumtaslaklarından da yalnızca biri tohuma döner. Meyve, bir dikiş boyunca açılan kuru kapsül biçimindedir (folikül).

Batı Afrika'da yaygın olan *Jollydora* cinsi, çiçekleri ve meyveleri doğrudan doğruya gövdeden ya da geniş dallardan çıkan altı türü içerir. Takımın en kalabalık cinsleri ise *Connarus* (130 tür), *Rourea* (80-90 tür), *Agelaea* (50 tür), *Cnestis* (40 tür) ve *Byrsocarpus*'tur (20 tür).

Connarales takımının ekonomik açıdan önem taşıyan birkaç bitkisi arasında en önemlisi, Guyana'da yetişen ve kerestesi değerli olan *Connarus guianensis*'tir. *Rourea volubilis, R. glabra* ve *Cnestis polyphylla* gibi birçok türün zehirli meyveleri, tohumları ya da yaprakları vahşi köpek ve kurtları zehirlemek için kullanılır. Bazı türler ise halk arasında ilaç olarak kullanılır; örneğin, Madagaskar'da *Aglaea emetica*'nın yapraklarından kusturucu olarak, Batı Afrika'da *A. villosa*'nın yapraklarından dizanteri tedavisinde ve gene Madagaskar'da *A. lamarckii*'nin yapraklarından

belsoğukluğu tedavisinde yararlanılır. *Rourea glabra*'nın sepicilikte kullanılan kabuğu, hayvan derilerine parlak mor bir renk verir.

Connaught, CONNACHT olarak da yazılır, İrlanda'nın beş eski krallığından ya da eyaletinden biri. Adanın batı ve kuzeybatı kesiminde, günümüzdeki Mayo Sligo, Leitrim, Galway ve Roscommon illerinin bulunduğu toprakları içine alıyordu. Connaught krallarının ilk kolunun yerine İS 4. yüzyılda ülkenin iç kesimlerinden gelen ve merkezleri Tara'da bulunan hükümdarlar geçti. Tara hanedanının üyelerinden Brian ve Fiachra, Ui Briúin ve Ui Fiachrach olarak bilinen klanları kurdular. Connaught'u 5-12. yüzyıllar arasında yöneten hükümdarların tümü bu iki klandan birinin üyesiydi. Turloch (Toirdelbach) O'Connor (ö. 1156) ve oğlu Rory (Ruadri; ö. 1198), İrlanda kralı sayılabilecek kadar güçlü hükümdarlardı. Ama 12. yüzyıl ortalarındaki Anglonorman istilası güçlerini kırdı. Rory'nin kardeşi Cathal Crovderg, 1224'te ölünceye değin Connaught kralı olarak tanındı. Ama İngiltere kralı III. Henry, Connaught'u 1227'de Norman baronu Richard de Burgh'a bağışladı. Richard de Burgh'un torunları, Connaught ile Ulster Kontluğu'nu, bu topraklar 1461'de krallık ailesine geçene değin ellerinde tuttular. Connaught toprakları bundan sonra, Burgh sülalesinin sonradan Clanricarde ve Mayo Burkes olarak bilinen iki yeni kolu tarafından yönetildi. Connaught 1576'da kontluklara bölündü, ama gene de İrlanda'nın en çok Kelt ve Norman özellikleri gösteren bölgesi olmayı sürdürdü.

Connaught ve Strathearn (Dükü), Arthur William Patrick Albert (d. 1 Mayıs 1850, Buckingham Sarayı, Londra - ö. 16 Ocak 1942, Bagshot Park, Surrey, İngiltere), Kraliçe Victoria ile kocası Prens Albert'in üçüncü oğlu. Victoria'nın gözde oğlu olan Prens Arthur, 1874'te Connaught ve Strathearn dükü unvanını aldı, 1866'da Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi'ne girdi. Orduda başarı göstererek 1893'te ordu komutanı, 1902'de de mareşal oldu. 1882'de Mısır'da Tellü'l-Kebir'deki 1. Muhafız Tugayı'na komuta etti. Ardından Hindistan'a gitti ve 1886-90 arasında Bombay komutanlığı yaptı. İngiltere'ye döndükten sonra, İrlanda orduları komutanlığı (1900-04), ordu genel müfettişliği (1904-07) ve Akdeniz ordular komutanlığı (1907-09) gibi çeşitli askeri görevlerde bulundu. Kanada genel valiliği (1911-16) sırasında, Kanada'nın askeri işlerine müdahale etme girişiminde bulunması, bir anlaşmazlığın doğmasına yol açtı. Uzun yıllar çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra 1928'de köşesine çekildi.

Connecticut, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. ABD'nin kuzeydoğu kesiminde, New England bölgesindeki, Long Island Boğazı üzerinde yer alır. Batıda New York, kuzeyde Massachusetts, doğuda Rhode Island eyaletleriyle çevrilidir. Başkenti Hartford'dur.

Connecticut yöresinde başlangıçta Algonkin Yerlileri yaşıyordu. 1630'larda Massachusetts Koyu Kolonisi'nden gelen Püritenlerce yerleşime açıldı. Hartford, Wethersfield, Windsor ve Saybrook gibi Connecticut Irmağı vadisindeki yerleşimler 1635'te kuruldu. New Haven'daki yerleşim ise 1638'de oluştu. İki yerleşim grubu 1662'de bir kraliyet beratıyla birleştirildi. 19. yüzyıl başında dokuma fabrikaları kuruluncaya ve 1850'de sanayide çalışan işçi sayısı tarım kesimindeki istihdamı geçene değin Connecticut tarımsal bir bölgeydi. Eyalet bugün de bir sanayi merkezidir.

Connecticut 12.997 km²'lik yüzölçümüyle ABD'nin üçüncü en küçük eyaletidir. Üç bölgeye ayrılır: Kuzeybatı ucunda 700 m yüksekliğe ulaşan ve Berkshire Tepeleri olarak da adlandırılan Batı Yükseltileri, eyaletin en yüksek kesimlerini içine alır. Orta Düzlük, kumtaşı ve şistlerin doldurduğu bir çöküntü alanıdır; bu kesimde çok sayıda küçük sırt ve geniş ırmak vadileri bulunur. Eyaletin üçüncü bölgesini oluşturan Doğu Yükseltileri, Batı Yükseltileri gibi çok sayıda ırmağın akaçladığı engebeli bir yapı gösterir.

Eyalette iklim ılımandır; kış ayları sıcaklık ortalaması 0°C'nin biraz altına düşerken, yaz aylarında 21°-24°C arasında değişir. Yağışlar düzenlidir. Connecticut'ın havasının en belirgin özelliği değişkenliğidir; haftadan haftaya, hatta günden güne soğuk dalgasının yerini sıcak dalgası ya da fırtınalı havanın yerini açık hava alabilir.

Eyalete yerleşen ilk koloniciler İngiliz Püritenleriydi. Püritenlerin Kongregasyon Kilisesi 1818'e değin varlığını korudu. 19. yüzyılda Avrupa'nın güney ve doğu kesiminden buraya yönelen göç hızlandı. 1900'den 1970'e değin nüfusun büyüme hızı ülke ortalamasının üstündeyken, sonraki 10 yılda belirgin bir düşüş göstererek ortalamanın altında kaldı.

Bugün eyalette Siyahlar nüfusun yalnızca yüzde 7'sini oluşturur. Eyalet büyük ölçüde kentleşmiştir ama büyük kent yoktur. Çoğu kentsel alanın başlıca özelliği olan yoğun nüfus toplanması Connecticut'ta görülmez.

Tarımın eyalet ekonomisinde küçük bir yeri vardır. Connecticut'ta çiftlik sayısında olağandışı bir düşüş görülmüştür. Ama mandıracılık bugün de önemini koruduğu gibi, yerel tüketime yönelik sebze de yetiştirilir. Tek önemli ihraç ürünü, ağırlıkla puro üretiminde sarma yaprağı olarak kullanılan tütündür. Eskiden önemli bir gelir kaynağı olan balina avcılığı artık yapılmamakta, istiridye avcılığı ise sürdürülmektedir.

Son demir madeni ocaklarının 20. yüzyıl başlarında kapatılmasıyla, madencilik büyük gerileme göstermiştir. Yörede bugün yalnızca kum, çakıl ve taş çıkarılır. Başlangıçta ormanlık bir bölge olan Connecticut'ın özgün orman örtüsü, kesimler sonucunda bütünüyle yok olmuştur. Bugün eyaletin üçte ikisini kaplayan karışık ormanlar sonradan ağaçlandırma yoluyla oluşmuştur.

Eyalet ekonomisi, işgücünün üçte birini istihdam eden imalat sanayisine dayanır. Silah ve askeri donanım, iğne, saat, gümüş eşya, dikiş makinesi, bakır ve pirinç eşya başlıca ürünleridir.

ABD Sahil Koruma Akademisi'nin bulunduğu New Haven, New England'ın en büyük limanlarından biridir. Boston ile New York arasındaki yoğun ulaşım koridoru üzerinde yer alan kara ve demir yolları eyaleti boydan boya aşar. Az sayıdaki karayolu kıyı kesimlerindeki ve Connecticut Irmağı Vadisindeki yoğun nüfuslu yerleşimlere hizmet verir. Eyalet tarihsel önem taşıyan yerler ve anıtlar açısından zengindir. Connecticut'ta çok sayıda eyalet ormanı ve parkı vardır. Tiyatro, kültürel etkinliklerin önemli bir bölümünü oluşturur. Stratford'daki Amerikan Shakespeare Festival Tiyatrosu, New Haven'daki Long Wharf başlıca etkinlik merkezleridir. Yale Üniversitesi'ne bağlı, 1701'de kurulan Yale Tiyatro Okulu ülkenin en ünlü okullarından biridir. Nüfus (1990) 3.287.116.

Connecticut Irmağı, ABD'de, New England bölgesinin en uzun ırmağı. New Hampshire'ın kuzey kesimindeki Connecticut göllerinden doğar. New Hampshire içinde 14 km kadar yol aldıktan sonra New Hampshire ile Vermont arasındaki sınırı oluşturur. Ardından Massachusetts ve Connecticut'tan geçerek 655 km'lik çığırının sonunda Long Island Boğazına dökülür. Irmağın akaçlama alanı 28.710 km²'dir. Irmağın 23 ana kolunun çoğu, küçük enerji barajları, su depolama havuzları ve fabrikaların serpiştirildiği dar vadilerden akan, çoğunlukla kısa ve hızlı akarsulardır. Irmağa sağdan katılan kollar arasında Passumpsic, White, Deerfield ve Farmington, soldan katılanlar arasında ise Ammonoosuc ve Chicopee ırmakları sayılabilir. Connecticut Irmağı, ABD'nin hidroelektrik enerji üretimi bakımından eksiksiz değerlendirilen akarsularından biridir. 1936'daki sel felaketinden sonra 20 baraj ve su bendinin yapımını öngören bir federal proje uygulamaya konmuştur. Vermont eyaletindeki Wilder'da bulunan bir barajın su setinin uzunluğu 74 km'dir. Irmağın 97 km'lik aşağı çığırında gelgit olayı görülür. Connecticut adının Mohikan Yerli dilinde "uzun ırmak" anlamına gelen bir sözcükten türediği sanılmaktadır.

Connelly, Cornelia, eö CORNELIA AUGUSTA PEACOCK (d. 15 Ocak 1809, Philadelphia - ö. 18 Nisan 1879, St. Leonards, Sussex, İngiltere), Kutsal Çocuk İsa Derneği'ni kuran ve kilise içinde sert tartışmalara konu olan başrahibe.

Episkopal kiliseye bağlı olarak yetişti; 1831'de de Episkopal din adamı Pierce Connelly ile evlendi. 1836'da birlikte Katolik oldular. 1840'ta kocası rahip olmaya karar verdi; dört çocuk annesi Cornelia'yı da rahibe olmaya çağırdı. 1844'te ayrıldılar. Cornelia ile çocuklar Roma'da Trinità dei Monti'nin Kutsal Yürek Manastırı'na taşındı. Pierce Connelly de ertesi yıl papazlığa atandı.

1846'da piskopos Nicholas Wiseman Cornelia'yı, İngiliz kızlarına eğitim verecek bir tarikat kurması için İngiltere'ye çağırdı. Tarikatın ilk evi Derby'de açıldı. 1847'de rahibe olan Cornelia, Kutsal Çocuk İsa Derneği'nin başına getirildi. Cornelia, kocasının bu yeni dinsel örgüte katılmasına izin vermeyince, Pierce Connelly evlilik haklarını öne sürerek İngiliz mahkemelerinde dava açtı.

Pierce Connelly davayı kaybetti. Katolik Kilisesi'nden ayrılarak kiliseye ve Cornelia Ana'ya karşı iftira kampanyasına başladı, 1883'te ölene değin de bunu sürdürdü. Böylelikle yayılan kötü ünü yüzünden, Cornelia Ana'nın yaptıkları ve erdemleri bir süre unutuldu; 1959'da ise kutlular arasına kabul edilmesi için öneride bulunuldu.

Connelly, Marc, asıl adı MARCUS COOK CONNELLY (d. 13 Aralık 1890, McKeesport, Pennsylvania - ö. 21 Aralık 1980, New York kenti, ABD), ABD'li oyun yazarı, gazeteci, eğitimci, oyuncu ve yönetmen. 1920'lerde George S. Kaufman ile birlikte yazdığı komedilerle tanınmıştır.

Annesiyle babası, tiyatro oyuncusuydu. Connelly doğmadan bir yıl önce, oyuncuların uğrak yeri olacak bir otel işletmek üzere McKeesport'a yerleşmişlerdi. Connelly babasının ölümünden sonra, Pennsylvania'da Washington'daki Trinity College'da yatılı okudu (1902-07). Ailesinin mali sorunları nedeniyle eğitimi yarıda kaldı. 1917'ye değin Pittsburgh'ta gazete muhabirliği yaptı. Aynı yıl New York kentindeki *Morning*

Telegraph gazetesine girdi ve tiyatro haberleri yazmaya başladı. Oradayken, *The New York Times*'ın tiyatro sayfasında yazan Kaufman ile birlikte çalışmaya başladı. İlk başarılı oyunları olan ve başrolünü ünlü oyuncu Lynn Fontanne için yazdıkları *Dulcy*'yi (1921), Helen Hayes için yazdıkları *To the Ladies* (1922; Bayanlara) izledi. Daha sonra burjuva değerlerinin egemen olduğu bir toplumun sanatı tehdit edişini anlattıkları, Alman dışavurumculuğundan izler taşıyan *Beggar on Horseback*'i (1924; At Sırtındaki Dilenci) yazdılar.

Connelly ve Kaufman, Hollywood üzerine bir yergi olan *Merton of the Movies* (1922; Sinemanın Merton'ı) ile *Helen of Troy, New York* (1923; Troyalı Helen, New York) ve *Be Yourself* (1924; Rol Yapma) gibi müzikaller yazdıkları dönemde, Algonquin Oteli'nde toplanan ve Algonquin Yuvarlak Masası olarak bilinen, New York kentinin tiyatrocu ve yazarlarının oluşturduğu sanat çevresi içinde yer alıyorlardı. Connelly, meslek yaşamının bu dönemini *Voices Offstage: A Book of Memoirs* (1968; Sahne Dışından Sesler: Bir Anı Kitabı) adlı kitabında anlattı.

Connelly'nin en ünlü oyunu, Roark Bradford'un *Ol' Man Adam an' His Chillun* (1928; Koca Âdem ve Çocukları) adlı kitabından yola çıkarak yazdığı *Green Pastures* (Yeşil Çayırlar) oldu. İlk kez 1930'da sahnelenen *Green Pastures* hem oyun, hem de film (1936) olarak büyük başarı kazandı. Ama 1951'de yeniden sahnelendiğinde, Siyahlar konusunda kabul edilmez türden kalıplaşmış yargıları yaşattığı ileri sürülerek eleştirildi.

Frank Elser ile birlikte yazdığı ve 19. yüzyılda Erie Kanalı çevresindeki yaşamı anlatan *The Farmer Takes a Wife* (1934; Çiftçi Evleniyor) adlı komedi, Connelly'nin Broadway'deki son başarısı oldu. Connelly 1946-50 arasında Yale Üniversitesi'nde oyun yazarlığı üzerine ders verdi. *A Souvenir from Quam* adlı romanı 1965'te yayımlandı.

Connemara, İrlanda'nın Galway ilinde (*county*) bölge. Galway kenti ile Corrib ve Mask göllerinin batısında yer alır. Büyük bölümü turbalıklarla kaplı, buzların aşındırdığı kayalık bir arazi yapısı vardır. Galway kenti ile 30 km kadar batısındaki Bertaghboy Körfezi arasında kalan alan kıyı düzlüğünden başlayıp kademeli yükselerek 355 m'yi aşar; bu bölge geleneksel olarak Iar

Connemara'da Twelve Ben Sıradağları ve Ballynahinch Irmağı, Galway, İrlanda
Colour Library International

(Batı) Connaught olarak adlandırılır. Körfezdeki sayısız adacığın en büyükleri olan Lettermore, Gorumna ve Lettermullan, anakaraya karayoluyla bağlıdır. Asıl Connemara, Bertaghboy Körfezinin batısından başlar ve çeşitli görünümler sunan bir kıyı şeridi ile birçok ada, turbalık ve gölü kaplar. Yalçın, heybetli görünümleri, Connemara midillileri ve tüvitleriyle tanınır. Clifden-Galway yolunun kuzeyinde, 610 m'yi aşan sayısız doruklarıyla sivri tepeli, kuvarsit Twelve Ben ve Maumturk sıradağları yer alır. Ekonomik bakımdan yoksul olan bölgenin nüfusu dar bir kıyı kuşağında yoğunlaşmıştır. Kıyı kuşağındaki ekilebilir alanlar kum, deniz yosunu ve başka gübrelerle zenginleştirilmiş, tarlalar yüksek taş duvarlarla korunmuştur. Bölgenin tek kenti olan Clifden, eskiden küçük bir liman, 1895-1935 arasında da bir hafif raylı hattının son durağıydı. Roundstone deniz kenarında, küçük bir dinlence köyüdür. Nüfus (1981) 19.519.

Connemara, İrlanda'nın Connemara bölgesinde yetiştirilen midilli soyu; erişkinler ve çocuklar için binek midillisi, ayrıca

Connemara midillisi
Sally Anne Thompson-EB Inc

gösteri hayvanı olarak kullanılır. Ayaklarını yere sıkıca basan bu tıknaz gövdeli, uysal ve dayanıklı midillilerin uzunluğu 137-152 cm'dir. Çok değişik donları olabilir. Connemara midillisi, soyun özelliklerini değiştirmek için İngiliz atlarıyla ve başka soylarla da çiftleştirilmiştir.

Conner Dağı, Avustralya'nın orta kesimindeki dev kayalıkların en doğuda olanı. Kuzey Toprakları'nın güneybatı kesiminde, Amadeus Gölünün güneydoğusundaki çöl üzerinde yükselen Olgalar (Olga Kayaları) ile bölge Yerlilerinin Uluru adını verdiği Ayers Kayasını içine alır. Düz doruklu ve at nalı biçimindeki Conner Dağı deniz düzeyinden 760 m yüksekliğe ulaşır. 152 m'nin altındaki aşağı bölümü döküntülerin oluşturduğu yamaçlarla kaplıdır. En tepedeki 91 m'lik kesim ise dik uçurumlardan oluşur. Çakılkaya ve kuvarsit oluşumun boyutları 3 km'ye 1,2 km'dir. Kumtaşı ve kireçtaşı sırtlar tabandan 2,4 km kadar dışarıya uzanır. Kadastro uzmanı William Gosse 1873'te buraya uğramış ve dağa Güney Avustralyalı siyaset adamı M. L. Conner'ın adını vermiştir. Dağı, Artilla olarak adlandıran bölge Yerlileri, soğuk havayı yaratan buz adamların burada yaşadığına inanırlar.

Connolly, Cyril (Vernon) (d. 10 Eylül 1903, Coventry, Warwickshire - ö. 26 Kasım 1974, Londra, İngiltere), İngiliz eleştirmen, romancı ve edebiyatçı; 1939-50 arasında İngiltere'de etkili olan edebiyat dergisi *Horizon*'ın kurucusu ve yayın yönetmeni. Eleştirilerinde sistematik olmaktan uzak, kişisel ve seçmeci bir tutum izlemekle birlikte, kendine özgü görüşleri keskin ve ince bir üslup taşır.

Eton College ve Oxford'a bağlı Balliol College'da eğitim gördü. 1927'den başlayarak *New Statesman, The Sunday Times, The Observer* ve başka süreli yayınlara makaleler yazdı. Riviera'daki bir sanat çevresinde yaşayan genç bir İngilizin düşünü anlatan *The Rock Pool* adlı tek romanı 1936'da yayımlandı. En tanınmış yapıtları, denemelerini topladığı *The Condemned Playground* (1945; Kapatılan Çocuk Parkı) ile aynı zamanda otobiyografik bir bölüm içeren *Enemies of Promise* (1938; Vaat Düşmanları) ve ruh çözümlemelerine dayanan notlardan oluşan *The Unquiet Grave*'dir (1944; Huzursuz Mezar). Ayrıca *Previous Convictions: Selected Writings of a Decade* (1963; Eski İnançlar: On Yılın Seçme Yazıları) ve denemelerden oluşan *The Evening Colonnade* (1975; Akşam Sütunları) gibi yapıtları vardır.

Connolly, James (d. 5 Haziran 1868, Edinburgh - ö. 12 Mayıs 1916, Dublin), İrlanda'nın ilk önemli Marksist sendika önderi. Dublin'de, İngiliz yönetimine karşı başlatılan Paskalya Ayaklanması'nın (24-29 Nisan 1916) önderlerindendir.

Dublin'e 1896'da geldi. Kısa süre sonra, İrlanda Sosyalist Cumhuriyetçi Partisi'nin

James Connolly, Sean O'Sullivan'ın çizimi, 1936; İrlanda Ulusal Müzesi, Dublin
National Museum of Ireland, Dublin

kuruluşuna katıldı. 1903-10 arasında New York kentinde yaşadı. ABD'de bulunduğu yıllarda Dünya Sanayi İşçileri Birliği'nin (IWW) örgütlenme çalışmalarına katıldı. 1912'de Tipperary ilindeki Clonmel'de, James Larkin'le birlikte İrlanda İşçi Partisi'ni kurdu. İrlanda Ulusal Taşıma ve Genel İşçi Sendikası'nın örgütlenmesinde Larkin'in en önemli yardımcısıydı; sendika, öteki işkollarındaki anlaşmazlıklarda da destek grevleri düzenliyordu. 1913'te Dublinli sanayicilerin, sendikalı işçilere karşı lokavt ilan etmeleri üzerine başlayan işçi gösterileri acımasızca bastırıldı. Connolly bu dönemde, düzensiz bir örgütlenme olan Yurttaş Ordusu'nun komutanı oldu. I. Dünya Savaşı başlayınca (Ağustos 1914), o sırada ABD'de bulunan Larkin'in yerine sendika başkanı oldu. Barışın ancak kapitalist devletlerin yıkılmasıyla sağlanabileceğini savunarak İrlandalı işçileri İtilaf Devletleri'ne karşı mücadeleye çağırdı.

Connolly'nin bir an önce Dublin'de bir ayaklanma başlatma isteği, İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşlik Birliği'nin 23 Nisan 1916 Pazar günü Paskalya Yortusu'nda gerçekleştirmeyi planladığı ayaklanmayı tehlikeye düşürdü. Planın uygulanmasında son anda bazı terslikler oldu; Connolly'nin bir şeyler yapılması yolundaki ısrarları olmasaydı plandan belki de tümüyle vazgeçilecekti. Connolly, şair Joseph Plunkett ile birlikte

ayaklanmanın son ayrıntılarını planladı. Ayaklanmacılar, Paskalya Yortusu'nun başlamasından sonraki pazartesi günü, Dublin'deki Genel Posta İdaresi'ni ele geçirerek İrlanda Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Ayaklanma kanlı biçimde bastırıldı. Çarpışmalar sırasında ağır yaralanan ve yarası sonunda kangrene dönüşen Connolly, bir koltuğa oturtularak kurşuna dizildi. Connoly'nin *Selected Writings* (*Seçme Yazılar*, 1980) adlı kitabı Türkçede yayımlanmıştır.

Connolly, Maureen Catherine, lakabı KÜÇÜK MO (d. 17 Eylül 1934, San Diego, California - ö. 21 Haziran 1969, Dallas, Texas, ABD), ABD'li tenis oyuncusu. 1953'te İngiltere (Wimbledon), ABD, Avustralya ve Fransa tek bayanlar turnuvalarını kazanarak teniste granşilem yapan ilk kadın oyuncu olmuştur. Tenis oynamaya 10 yaşında başladı. On dört yaşında Ulusal Genç Bayanlar Turnuvası'nı kazanan en genç tenisçi oldu. Ulusal Bayanlar Turnuvası'nı da ilk kez 1951'de kazandı.

Temmuz 1954'te ata binerken geçirdiği bir kazada sağ bacağı ciddi biçimde yaralandı. Bundan sonra turnuvalardan çekilen Connolly tenis öğretmenliği yaptı.

Connors, Jimmy, asıl adı JAMES SCOTT CONNORS (d. 2 Eylül 1952, East Saint Louis, Illinois, ABD), 1970'lerin önde gelen tenisçilerinden.

Tenis oynamayı daha çocukken annesinden öğrendi. ABD yıldızlar şampiyonasına

Connors
ABC Ajansı

katıldığında sekiz yaşındaydı. 1972'de daha önce okuduğu California Üniversitesi'nin (Los Angeles) tenis takımına girdi. 1974'te Dört Büyük Turnuva olarak anılan turnuvalardan üçünü (ABD, Avustralya ve Wimbledon) kazandıktan sonra, dördüncü büyük turnuva olan Fransız Açık Tenis Turnuvası'na alınmadı. Bunun üzerine kurallara aykırı olarak turnuvaya alınmadığını ileri sürerek Profesyonel Tenis Oyuncuları Birliği'ni (ATP) dava etti. 1975 Wimbledon şampiyonasında Artur Ashe'e yenilince bu davadan vazgeçti. 1976 ve 1978'de finalde Björn Borg'u, 1982 ve 1983'te Ivan Lendl'ı yenerek ABD tek erkeklerde dört kez şampiyon oldu. Ayrıca beş salon turnuvasını (1973-75, 1978 ve 1979), Wimbledon ve ABD çiftler şampiyonluğunu (1975'te Ilie Nastase ile birlikte) ve 1982 Wimbledon tek erkekler şampiyonluğunu kazandı.

Conoco *bak*. Continental Oil Company

Conopidae, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımından böcek familyası. Uzunlukları 6-25 mm arasında değişen bu sinekler kahverengidir ve gövdelerini genellikle sarı renk kuşakları süslediğinden görünümleri yabanarısını andırır; başları göğüs bölümünden daha geniştir.

Bazı türlerin ince uzun hortumu (beslenme organı) kıvrıktır. Dişiler yumurtalarını konakçı böceklerin (örn. erişkin yabanarıları, toprak yabanarıları, çekirgeler) üstüne ya da içine bırakır ve yumurtadan çıkan larvalar bu böceklerde asalak yaşar.

conquistador (İspanyolcada "fatih"), çoğul CONQUISTADORES ya da CONQUISTADORS. 16. yüzyılda Amerika'ya, özellikle de Meksika ve Peru'ya yönelik İspanyol fetihlerinin önderlerine verilen ad.

Azteklerin yaşadığı Meksika'ya düzenlenen seferin yöneticisi Hernán Cortés, ülkenin iç kesimlerine doğru harekete hazırlanmak amacıyla 1519'da Veracruz'da kamp kurdu. Yaklaşık 400 kişiyle yola çıktı ve bağımsız Tlaxcala kentiyle ittifak kurarak onların desteğiyle Azteklerin başkenti Tenochtitlán'ı (bugün México) ele geçirdi. 1522-24 arasında Michoacán ve Büyük Okyanus kıyı bölgeleri fethedildi. 1524'teki seferlerin komutanlarından Pedro de Alvarado, Mayaların yaşadığı Guatemala'ya, Cristóbal de Olid ise Honduras Körfezine gönderildi.

İnkaların yaşadığı Peru'nun fethini, Francisco Pizarro ile Diego de Almagro yönetti. Pizarro ve Almagro daha önceden İspanya'dan gelerek Panama'ya yerleşmiş iki serüvenciydi. Pizarro 1531'de 180 kişi ve 37 at ile Peru'ya doğru yola çıktı. Yerliler arasındaki iç savaştan yararlanarak İnka kralı Atahualpa'yı ele geçiren Pizarro, Almagro Panama'dan gelince de Kasım 1533'te başkent Cuzco'yu aldı; 1535'te yeni başkent olarak Lima'yı kurdu. Bu arada Alvarado, Quito'yu ele geçirmek amacıyla Guatemala'dan gelmişti. Ama sonunda, ordusunu ve gemilerini Almagro ile Pizarro'ya satmaya razı oldu. Sonradan Almagro ile Pizarro arasında çıkan anlaşmazlık 1538'de bir iç savaşa dönüştü. Bu savaşı kazanan Pizarro da 1541'de öldürüldü.

İspanyol egemenliğinin alanı, Peru merkezli bir dizi seferle genişletildi. Bugünkü Kolombiya'ya yönelik seferi gerçekleştiren Sebastián de Belalcázar, bu toprakların yönetimini, Antil Denizi kıyılarından iç kesimlere doğru yürüyüşe geçmiş bulunan Jiménez de Quesada ile paylaşmak zorunda kaldı. Bu arada Pedro de Valdivia Şili'yi keşfetti ve 1541'de başkent Santiago'yu kurdu. Yönetimle uğraşmaktan çok savaşa ve altın aramaya önem veren *conquistador*'ların yerini, kısa sürede İspanya'dan gelen yöneticiler ve göçmenler aldı.

Conrad, Charles, Jr. (d. 2 Haziran 1930, Philadelphia, ABD), ABD'li astronot. "Gemini 5"te yardımcı pilot, "Gemini 11", "Apollo 12" ve "Skylab 2"de uçuş komutanı olarak birçok kez uzay uçuşlarına katılmıştır.

1953'te ABD Deniz Kuvvetleri'ne katılan Conrad, deneme pilotu ve uçuş öğretmeni oldu. 1962'de, ikinci grup astronotlar arasına seçildi. İlk uzay uçuşunu 1965'te L. Gordon Cooper, Jr.'ın komutası altında "Gemini 5"le gerçekleştirdi. Çeşitli yeni deneylerin yapıldığı bu görev sırasında Cooper ve Conrad, 190 saat 56 dakika uzayda kalarak insanlı uçuş rekorunu kırdılar.

Conrad, ikinci uçuşuna 12 Eylül 1966'da Richard F. Gordon Jr. ile birlikte, "Gemini 11"le çıktı. İlk yörüngesindeki Agena aracıyla kenetlenen "Gemini 11", 1.370 km yüksekliğe çıkarak insanlı yörünge rekorunu kırdı.

Conrad, 14 Kasım 1969'da Gordon ve Alan J. Bean ile birlikte, "Apollo 12"yle Ay uçuşuna çıktı. Üç uzay adamı, 19 Kasım'da Ay Modülü'nü, Nisan 1967'de insansız olarak Ay'a gönderilen "Surveyor 3" aracının 183 m yakınına indirmeyi başardılar. Modül Ay yüzeyinde toplam 31 saat 31 dakika kaldıktan sonra yeniden "Apollo 12"yle kenetlendi ve Yer'e dönüş yolculuğu 24 Kasım'da tamamlandı.

25 Mayıs-22 Haziran 1973 arasında gerçekleştirilen "Skylab 2" görev uçuşunda, Conrad, Joseph P. Kerwin ve Paul J. Weitz, "Apollo" uzay gemisini, 14 Mayıs'taki fırlatılışı sırasında hasar gören ve yörüngede bulunan "Skylab"e kenetlediler. Astronotlar, Yer'e dönerken aşırı ısınmasını önlemek amacıyla "Skylab" üzerinde onarımlar yaptılar, ayrıca aracı, uzayda gerçekleştirecekleri deneyler için gerekli enerjiyi sağlayacak duruma getirdiler.

1974'te Deniz Kuvvetleri'nden ve uzay programından ayrılan Conrad, önce Colorado'daki Denver American Television and Communications Corporation'da, 1978'de de California'daki Long Beach'te McDonnell-Douglas Corporation'da yönetici olarak çalıştı.

Conrad, Frank (d. 4 Mayıs 1874, Pittsburgh - ö. 11 Aralık 1941, Miami, ABD), telsiz telefonla yaptığı çalışmalarla ilk ticari amaçlı radyo istasyonunun kurulmasına öncülük eden ABD'li elektrik mühendisi.

1890'da Pittsburgh'daki Westinghouse Electrical and Manufacturing Company'de çırak olarak çalışmaya başlayan Conrad, herhangi bir mesleki öğrenim görmemesine karşın yeteneklerini kısa sürede açığa vurdu ve 1921'de başmühendis yardımcılığına yükselmeyi başardı. 1919'da Wilkinsburg'daki (Pennsylvania) evinde yöredeki dinleyicilere müzik ve eğlence programları yayımlayan amatör bir radyo istasyonu kurdu. Yöredeki bir mağazanın Conrad'ın yayınlarını alan radyo alıcı aygıtlarının reklamını yapmaya başlaması üzerine Westinghouse şirketinin yetkilileri radyonun ticari potansiyelini gördüler. Bir süre sonra KDKA radyo istasyonu adına lisans almak için başvurdular ve 2 Kasım 1920'de ABD başkanlık seçimi sonuçlarını yayımlayarak ticari yayıncılığa resmen başladılar.

Conrad, Westinghouse'ta şebeke radyo yayınlarının ara istasyonlar yardımıyla iletilmesini olanaklı kılan araştırmalar yaptı, ayrıca radyo vericilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürdü. Günümüzde evlerde yaygın olarak kullanılan döner elektrik sayaçları, elektrikli saatler, otomobillerde kullanılan marş, ateşleme ve aydınlatma donanımları ve elektrikli trenlerin havai hattan enerji almasını sağlayan pantograf biçimli arşe gibi 200'ü aşkın buluşun patentini almıştır.

Conrad, Joseph, asıl adı JÓZEF TEODOR KONRAD KORZENIOWSKI (d. 3 Aralık 1857, Berdiçev, Polonya, Çarlık Rusyası - ö. 3 Ağustos 1924, Canterbury, Kent, İngiltere), Polonya asıllı İngiliz roman ve öykü yazarı. Çoğunlukla denizdeki yaşamı anlatan yapıtlarında, doğanın değişmez kayıtsızlığı ile karşı karşıya kalan bireyin içinde bulunduğu konumu yansıtır. *Lord Jim* (1900; *Lord Jim*, 2 cilt, 1946; 1986), *Nostromo* (1904; *Nostromo*, 2 cilt, 1946-48), *The Secret Agent* (1907; Gizli Ajan) ve *Under Western Eyes* (1911; *Razumov'un Öyküsü: Batı Gözüyle*, 1986) romanları ve "Heart of Darkness" adlı öyküsü (1902; *Karanlığın Yüreği*, 1976, 1984) en önemli yapıtları arasındadır.

Babası Apollo Nalçcz Korzeniowski, şair ve ateşli bir yurtseverdi. 1863'te Rusya'ya karşı Polonya ayaklanmasını düzenleyen Ulusal Merkez Komitesi'nin çekirdeği olan gizli Varşova Komitesi'nin kurucuları arasındaydı. 1861'de Ruslar tarafından tutuklanarak Rusya'nın kuzeyindeki Vologda'ya sürüldü. Korzeniowski'nin ardından ailesi de oraya gitti. Vologda'nın öldürücü soğuğu yüzünden dört yaşındaki Conrad yolda ölüm tehlikesi atlattı. Veremli annesinin sağlığı da gittikçe bozuluyordu. Ailenin daha ılıman bir yere gitmesine izin verildiyse de, anne 1865'te

Joseph Conrad, 1904
Beinecke Rare Book and Manuscript Library
Yale University

öldü. Eşinin ölümü ve Polonya ayaklanmasının başarısızlığa uğraması üzerine yıkılan Apollo, Conrad'a göre "umutsuzlukla karışık bir gizemcilik" içine düştü. Sağlığının gittikçe bozulması ve yaratıcı yeteneğinin zayıflaması üzerine çeviriye yöneldi ve özellikle Shakespeare ve Hugo'nun yapıtlarını çevirdi. Conrad, ABD'de *Some Reminiscences* (1912; Bazı Anılar) adıyla yayımlanan *A Personal Record* (1912; Kişisel Notlar) adlı kitabında İngiliz edebiyatıyla ilk kez sekiz yaşında, babasının yaptığı çevirilerle tanıştığını anlatır. Babasıyla birlikte geçirdikleri bu yalnızlık döneminde Sir Walter Scott, James Fenimore Cooper, Charles Dickens ve William Makepeace Thackeray'in yapıtlarını Fransızca ve Lehçe çevirilerinden okudu. Annesi gibi vereme yakalanan babası, 1869'da öldü.

Bundan sonra Conrad'ın bakımını üstlenen dayısı hukukçu Tadeusz Bobrowski, çok sevdiği yeğenine ömrünün sonuna değin her bakımdan destek oldu. Kraków'da bir okula başlayan Conrad, çok geçmeden okuldan sıkılarak denize açılmak istediğini söyledi. Bir yıl sonra dayısı, onu "bu aptalca romantik isteğinden caydırmak"la görevlendirdiği özel bir öğretmenle birlikte İsviçre'ye gönderdi. Uzun tartışmalardan sonra Conrad'ı "iflah olmaz, inatçı bir Don Kişot" olarak niteleyen öğretmen geri döndü. Conrad, 1874'te Marsilya'ya gitmek üzere yola çıktı.

Denizcilik yılları. Dayısı Conrad'a yılda 2 bin frank harçlık bağladı ve Delestang adlı bir tüccarla bağlantı kurmasını sağladı. Böylece Delestang'ın gemileriyle, Fransız ticaret filosuna bağlı olarak denize açılan Conrad, ilk kez, yolcu olarak bindiği "Mont-Blanc" gemisiyle Martinik'e gitti. İkinci yolculuğunda miço olarak çalışmaya başladı. 1876'da "Saint-Antoine" gemisiyle, bu kez kamarot olarak gene Batı Hint Adalarına gitti. On sekiz ay süren bu yolculuk sırasında başından neler geçtiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, yasadışı işlere karıştığı, büyük bir olasılıkla silah kaçakçılığı yaptığı ve *Nostromo* romanında anlatıldığı gibi Venezuela açıklarında dolaştığı anlaşılmaktadır. Geminin ikinci kaptanı Korsikalı Dominic Cervoni, romanın başkişisi için esin kaynağı olmuş ve Conrad'ın yaşamını ve yapıtlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Conrad'ın seferler arasındaki zamanlarda Delestang ailesiyle ve Marsilya'dakı sanat çevreleriyle yakın ilişkiler kurduğu anlaşılmakta, ama kentin neresinde oturduğu bilinmemektedir. Yeğeninin yaralandığını ve para istediğini haber alan dayısının 1878'de Conrad'ı görmeye gittiği de bilinmiyor. Herkese, Conrad'ın bir düelloda yaralandığını söyleyen dayısı, babasının bir arkadaşına yazdığı mektupta, onu borç içinde ve kendi açtığı bir yaradan dolayı hasta bulduğunu anlatır. Bu sırada Conrad yüklü bir borç altına girmişti. Ayrıca Fransız ticaret filosunda çalıştığı için, yaşı geldiğinde askere alınması söz konusuydu. 1878'de İstanbul'a kömür taşıyan "Mavis" adlı bir İngiliz şilebine tayfa olarak yazıldı. Aynı yıl, ketentohumu yüklü olarak Lowestoft limanına yanaşan bu gemiyle ilk kez İngiltere'ye ayak bastı. Burada hiç tanıdığı yoktu ve İngilizce bilmiyordu. Uç hafta Londra'da kaldıktan sonra Lowestoft'la Newcastle arasında gidip gelen bir kıyı ticaret gemisine girdi ve altı sefer yaptı. Ardından, Londra'dan Sidney'e yün taşıyan bir gemiye tayfa olarak yazıldı.

İngiliz ticaret filosunda toplam 16 yıl çalıştı. 1880'de ikinci kaptan yardımcılığı sınavını verdi ve iki ay sonra ilk kez gemi güverte subayı olarak Avustralya'ya yün taşıdı. Ertesi yıl Londra'ya dönerek "Palestine" adlı 425 tonluk bir gemiyle ilk kez Uzakdoğu'ya gitti. Sonradan romanlarında işleyeceği sorunlar ve sıkıntılarla dolu bir yolculuk geçirdi. Birkaç kez fırtınaya yakalanan "Palestine" aylar sonra Cava'ya yaklaştığında kömürler alev aldı ve herkes sandallara atlayıp kaçtı. Conrad, sandalla 13,5 saat süren bir yolculuktan sonra Sumatra açıklarında bir adaya çıktı. "Palestine"de geçirdiği bu deneyimi, bazı küçük değişikliklerle 1898'de yayımlanan ve genç bir gemi kaptanının ilk seferini konu alan "Youth" (Gençlik) adlı öyküsünde anlattı.

Bir yolcu gemisiyle Londra'ya dönen Conrad, 1883'te ikinci kaptan olarak "Riversdale" adlı gemiye yazıldı. Madras'ta bu gemiden ayrılarak Bombay limanında bekleyen "Narcissus"a bindi. Bu yolculuk, gemide hastalanarak ölen bencil bir Siyah tayfanın öyküsünü anlatan *The Nigger of the "Narcissus"* (1898; *Ölüm Seferi*, 1982) romanına kaynaklık etti. 1884 kışında Londra'da birinci kaptan yardımcısı olabilmek için sınavlara hazırlandı. Nisanda Singapur'a giden bir gemiye yazıldı. Buradan, Cardiff'te yaşayan Polonyalı bir göçmen arkadaşına gönderdiği mektup, bilinen ilk İngilizce yazılarındandır. Conrad bu mektupta denizcilikten hoşnut olmadığını, balina avı ya da ticaret yapmak istediğini belirtir. Londra'ya döndükten kısa bir süre sonra, 19 Ağustos 1886'da İngiliz yurttaşı oldu, kasımda da kaptanlık belgesi aldı.

1887'de birinci kaptan yardımcısı olarak "Highland Forest" gemisiyle Cava'daki Semarang'a gitti. Gemi kaptanı John McWhirr'i, daha sonra *Typhoon*'daki (Tayfun) "Nan Shan" gemisinin cesur, ama dargörüşlü kaptanının kişiliğinde canlandırdı. Yolculuk sırasında üzerine bir direğin düşmesiyle yaralanınca, Singapur'da hastaneye kaldırıldı. Hastaneden çıktıktan sonra, Asya'nın güneydoğusundaki takımadalar arasında işleyen "Vidar" gemisine yazıldı. Dört buçuk ay süren sefer sırasında *Almayer's Folly* (Almayer'ın Budalalığı) ve *An Outcast of the Islands* (Adalar Sürgünü) adlı ilk romanlarında, *Lord Jim*'de ve bazı öykülerinde canlandıracağı dünyayı keşfetti.

"Vidar"dan ayrıldıktan sonra, beklenmedik bir anda ilk kez kaptanlık yapma fırsatını buldu. Bangkok'tan yola çıkan "Otago" gemisinde güçlükler içinde geçen yolculuğu, "The Shadow-Line" (Gölge Hattı) ve "Falk" adlı öykülerine konu oldu. Gemi, 800 millik yolu, rüzgâr olmadığı için uç haftada alarak Singapur'a vardığında Conrad ve aşçıdan başka herkes hummaya yakalanmıştı. Conrad geminin eski kaptanının gemideki tüm kininı sattığını ancak o zaman anladı. Singapur'da tayfaları değiştirdi ve Sidney'e, oradan da Mauritius ve Melbourne'a gitti. Bir buharlı gemiyle, yolcu olarak İngiltere'ye döndü.

Afrika gezisi. Conrad, 1889 yazında Londra'da, Thames yakınlarında bir ev tuttu ve yeni bir görev beklerken *Almayer's Folly*'yı yazmaya başladı. Bu sırada yaşamının en ilginç, belki de en önemli olaylarından biri gerçekleşti. Bu sırada dördüncü yılını dolduran Kongo Bağımsız Devleti, emperyalist sömürünün acımasızca işlediği bir bölge olarak kötü bir ün salmıştı. Çocukluğundan beri Kongo'ya gitmek isteyen Conrad'ın bu düşü, Kongo Irmağına giden bir gemiyi yönetme tutkusuna dönüştü. Bu amaçla elindeki bütün olanakları kullanarak Brüksel'e gitti ve Afrika'da bir görev almayı başardı. En güzel, en karmaşık ve en tanınmış öyküsü *Karanlığın Yüreği*'nde Kongo'da yaşadıklarını ve oradaki duygularını yansıtır. 1902'de *Youth: A Narrative, and Two Other Stories* (Gençlik, Bir Anlatı ve İki Başka Öykü) adlı kitabında yayımlanan bu öyküsünde Conrad, yalnızca kara Afrika'nın yüreğini değil, aynı zamanda kötülüğü, tüm değerleri hiçe sayan, yoz ve kötücül olan her şeyi ve belki de insan yüreğini anlatır. Conrad'ın yapıtlarını ve bakış açısını belirleyen bu öykü Kongo deneyiminin onu derinden sarstığını gösterir. "Kongo'ya gitmeden önce hayvandan farksızdım" deyişi abartılı gibi görünse de, romanın kahramanı Kurtz'un ölürken "Dehşet! Dehşet!" diye haykırışının gerçekte Conrad'ın duygularını yansıttığı düşünülebilir. Conrad Kongo'da psikolojik, manevi ve hatta metafizik bir şok geçirdi, beden sağlığı da bozuldu. Bu yolculuktan sonra sık sık hummaya ve damla hastalığına tutuldu.

Kongo'da dört ay kalan Conrad, 1891'de İngiltere'ye döndü. Birkaç hafta hastanede yattıktan sonra Cenevre yakınlarındaki bir kaplıcaya gitti. Sinirleri bozuk olduğundan yolculuğa çıkamadığı yaz aylarını, Londra'da bir ambarda müdürlük yaparak geçirdi; bu iş, sıkıntısını daha da artırdı. Bir süre sonra, o günlerin en ünlü yolcu gemilerinden, 1.300 tonluk "Torens"e birinci kaptan yardımcısı olarak yazıldı ve Avustralya'daki Adelaide'e gidip 1893'te Londra'ya döndü. Bu sırada Ukrayna'daki dayısından, mutlaka onu görmeye gelmesini isteyen bir mektup aldı. Ama oraya vardığında yeniden hastalandı. Londra'ya döndüğünde yeniden yazmaya ve yolculuğa çıkacağı bir gemi aramaya başladı. Kanada'ya göçmen götürecek bir gemiye birinci kaptan yardımcısı olarak girdi; ama yolcular gelmediğinden 1894'te yeniden Londra'ya döndü.

Denizcilik yaşamının sona erişi. Henüz farkında olmamakla birlikte, deniz yaşamından giderek kopan Conrad, 1894 ilk-

baharında *Almayer's Folly*'yi Londralı yayımcı Fisher Unwin'e gönderdi. Kitabı okuyan eleştirmen Erward Garnett, Conrad'ı yeni romanlar yazmaya zorladı. Conrad, daha sonra yakın dostu olan Garnett'ın anısına ithaf ettiği *Almayer's Folly* yayımlanmadan *An Outcast of the Islands* üzerine çalışmaya başladı. Korzeniowski adının İngilizlere güç geldiğini bildiği için "Conrad" takma adını kullandı ve daha sonra da ilk romanlarında kullandığı bu adla tanındı.

1895'te, 22 yaşındaki Jessie George ile evlendi ve iki oğulları oldu. Arada bir yurt dışına çıktıysa da, artık İngiltere'nin güneydoğu köşesinde kapalı bir yaşam sürerek bozulan sağlığının ve yoksulluğun gittikçe ağırlaştırdığı koşullarda yazarlığını sürdürmek zorunda kaldı. En iyi romanları sayılan *Lord Jim* ve siyasal serüven romanları *Nostromo, The Secret Agent* ve *Razumov'un Öyküsü*'nü yazdıktan sonra parasal açıdan biraz rahatladı. Kraliçe kendisine 100 sterlinlik bir ödenek bağladı. ABD'li koleksiyoncu John Quinn, elyazmalarını satın aldı. 1910'da *New York Herald* gazetesi, tefrika edilmek üzere bir roman yazmasını istedi. Bunun üzerine beş yıl önce başladığı *Chance* (Fırsat) romanını bitirdi. Tefrika yayımı Ocak 1912'de başladı. İki yıl sonra Londra'da kitap olarak basılan roman, ABD'deki gibi büyük ilgi gördü. 1915'te yayımlanan *Victory* (*Zafer*, 1982) adlı romanı da oldukça beğenildi.

Conrad I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde önce Kraków'a, ardından Avusturya'ya gitti. Viyana'daki ABD elçisinin yardımıyla İngiltere'ye dönmeyi başardı. Savaşta etkin bir görev alamayacak kadar yaşlı ve hastaydı; yazmakta da giderek güçlük çekiyordu. Bununla birlikte savaşın deniz cephesiyle ilgili makaleler yazabilmek için bir mayın temizleme gemisiyle kısa geziler, hatta deniz uçağıyla uçuşlar yaptı. Savaşın bitmesiyle duyduğu rahatlık, Başkan Woodrow Wilson'ın savaş sonrası planlarının "gerçeklerden kopukluğu" karşısında duyduğu hayal kırıklığıyla, çok geçmeden gelecekle ilgili bir karamsarlığa dönüştü. Barış konferansına Bolşevik delegelerin de çağrılmasını korkunç bir olay olarak nitelendirdi.

1919'da Canterbury yakınlarındaki Bishopsbourne'a bağlı Oswalds'a yerleşti. 1923'te yayınevinin davetlisi olarak ABD'ye gitti ve New York kentinde, yaşayan en büyük romancı olarak kazandığı üne yaraşır bir biçimde ağırlandı. Bu yıllarda sağlığı iyice bozulmuştu. 1924'te Conrad'ın heykelini yapan Sir Jacob Epstein, otobiyografisinde Conrad'dan "romatizmanın sakatladığı, huysuz, sinirli ve hasta" olarak söz eder. Conrad Başbakan Ramsay McDonald'ın "sir" unvanı önerisini geri çevirdikten kısa bir süre sonra öldü.

Conrad, yalnızca roman tekniğine getirdiği ustaca yeniliklerle değil, aynı zamanda bu teknik aracılığıyla yansıttığı insan anlayışıyla da kendisinden sonraki romancıları derinden etkilemiş bir yazardır. *A Personal Record*'a yazdığı önsözde, "Beni okuyanlar, bu geçici dünyanın, çok basit ve bu yüzden de dağlar kadar eski bir iki ülküye, özellikle de bağlılık üzerine kurulu olduğu yolundaki inancımı bilirler" diyordu. Conrad'a göre bağlılık, insanın hiçliğe, yozlaşmaya ve onu yutmaya çalışan ve bir anlamda bilmeden içinde taşıdığı sinsi kötülüğe karşı koymak için yarattığı bir engeldi. Bağlılık duygusunun yenilgiye uğrayıp, engelin yıkılması ve insanın dışındaki kötülüğün, içindeki kötülük tarafından da onaylanması, Conrad'ın en başarılı romanlarının ana temasıdır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Roman. *The Inheritors* (1901, F. M. Ford ile birlikte; Mirasçılar), *Romance* (1903, F. M. Ford ile birlikte; Aşk Öyküsü), *The Arrow of Gold* (1919; Altın Ok), *The Rescue* (1920; Kurtarma), *The Rover* (1923; Korsan), *The Nature of A Crime* (1924, F. M. Ford ile birlikte, Bir Suçun Niteliği). Öykü. *Tales of Unrest* (1898; Kargaşa Öyküleri), *Typhoon and Other Stories* (1903; Tayfun ve Başka Öyküler), *A Set of Six* (1908; Altı Kişilik Grup), *Twixt Land and Sea* (1912; Denizle Kara Arasında), *Within the Tides* (1915; Sular Alçalıp Yükselirken), *Tales of Hearsay* (1925; Söylentiler). Anı ve deneme. *The Mirror of the Sea, Memories and Impressions* (1906; Denize Tutulan Ayna: Anılar ve İzlenimler), *Notes on My Books* (1921, Kitaplarım Üzerine Notlar), *Last Essays* (1926; Son Denemeler).

Conrad von Hötzendorf, Franz (Xaver Josef), Kont (d. 11 Kasım 1852, Penzing, Avusturya - ö. 25 Ağustos 1925, Mergentheim, Almanya), Avusturya-Macaristan'da hüküm süren Habsburg monarşisinin I. Dünya Savaşı sırasındaki askeri harekâtlarını planlayan ünlü strateji uzmanı. Ülkede tutucu eğilimin en etkili savunucularından olmuştur.

Avusturya-Macaristan ordusunda hızla yükselen Conrad, aynı askeri görüşleri paylaştığı Veliaht Arşidük Franz Ferdinand'ın önerisiyle 1906'da genelkurmay başkanlığına getirildi. Koyu bir tutucu olan Conrad, hem Avusturya'nın müttefiki İtalya'nın, hem de Sırbistan'ın yayılmacı eğilimlerinden endişe duyuyor ve iki ülkeye karşı da önleyici savaş açılması gerektiğini savunuyordu. 1911'de İtalya'ya karşı benimsediği saldırgan tutum nedeniyle geçici olarak görevden alındıysa da 1912'de yeniden genelkurmay başkanlığına döndü. Doğuda çıkabilecek bir savaş için iki plan hazırladı: Eğer Rusya tarafsız kalmayı yeğlerse, kuvvetlerin büyük bölümünü Sırbistan üzerine sürecek, ama Rusya savaşa katılırsa o zaman bu kuvvetler Rus cephesine yığılacaktı.

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'na katılması üzerine Avusturya ordusunun büyük bölümü Rus Cephesi'nde savaştı. Bu nedenle, Conrad'ın Sırbistan'ı istila planı gerçekleşemedi. Bu ülkeyi ancak 1915'in sonlarına doğru, üstelik Almanya'nın yardımıyla denetim altına alabildi. Conrad'ın Rus Cephesi'ndeki saldırıları da geri püskürtüldü. Stratejisi doğru olmakla birlikte, Rusya'yı yenecek kadar büyük bir ordusu yoktu. Avusturya'yı ancak Almanya'nın savaşa katılması felaketten kurtarabildi. 1915'te Conrad'ın planladığı Avusturya-Almanya ortak saldırıları başarıya ulaştıysa da, Avusturya ordusu bu arada yavaş yavaş Alman genelkurmayının etkisine girerek bağımsızlığını yitirmişti. 1916'da Conrad'ın İtalya üzerine yönelttiği saldırılar başarıya yaklaştı; ama kuvvetlerin güç durumdaki Rus Cephesi'ne yollanması zafer kazanmasını gene engelledi. Tahta yeni çıkan İmparator I. Karl 1916'da ordunun komutasını ele alınca, kendi iradesini egemen kılmak isteyen Conrad'ı görevden azletti. 1918 yazına değin İtalyan Cephesi'nde bir birliğe komuta eden Conrad, savaş bittikten sonra emekliye ayrılarak *Mein Anfang 1878-82* (1925; Başlangıç Yıllarım 1878-82) ve *Aus meiner Dienstzeit 1906-18* (1921-25, 5 cilt; Hizmet Yıllarım 1906-18) adları altında anılarını yayımladı. Yetenekli, ama talihsiz bir asker olan Conrad'ın başarısızlığının nedeni, insan öğesine ve I. Dünya Savaşı öncesi siyasal gerçeklere gözlerini kapayarak acımasız askeri çözümleri savunmasıydı.

Conrart, Valentin (d. 1603, Paris - ö. 23 Eylül 1675, Paris), edebiyatçı, dilbilgisi ve üslup uzmanı. Académie Française'in kuruluşunda oynadığı rolden ötürü Fransa'da klasikçiliğin başlatıcısı olarak tanınır.

Valenciennes'li Protestan bir tüccarın oğluydu. Çok sıkı dinsel disiplin içinde, Latince ve Yunanca öğretilmeden yetişti. Daha sonra babasına bağımlılıktan kurtulunca İtalyanca ve İspanyolca öğrendi. 1627'de kralın danışman sekreterliği makamını satın alarak kendini edebiyat çevrelerine tanıttı ve büyük bir kütüphane kurdu.

1629'dan sonra dönemin yazarları her hafta Conrart'ın evinde buluşmaya başladılar. Bu toplantılar 1634-35'te kurulan Académie Française'in çekirdeğini oluşturdu. Conrart da akademinin sürekli sekreterliğine getirildi. Kendinden çok daha yaratıcı yazarların yapıtlarının taslak ve baskı provalarını dilbilgisi, sözdizim ve yazım açısından düzelterek Fransız dilinde son sözü söyler hale geldi. Kendi yazıları arasında Kardinal Mazarin'in hükümetine karşı düzenlenen Fronde ayaklanmaları (1648-53) sırasında Paris'teki olayların kayıtları ile edebi ve tarihsel kişilikler üzerine yazdığı birkaç uzun not ilgi çekicidir. Conrart'ın, Paris'te Arsenal Kütüphanesi'nde korunan dosyaları o dönemle ilgilenen araştırmacılar için değerlidir.

Conroy, Jack, asıl adı JOHN WESLEY CONROY, takma adı TIM BRENNAN ya da JOHN NORCROSS (d. 5 Aralık 1899, Moberly yakınları - ö. 28 Şubat 1990, Moberly, Missouri, ABD), 20. yüzyıl başlarında Amerikalı işçilerin yaşamını konu alan romanları ve belgesel yapıtlarıyla "proleter edebiyatı"nın gelişmesine katkıda bulunmuş ABD'li solcu yazar.

Bir kömür madeninde doğdu. 1920'lerde göçmen işçi olarak çalıştı. 1933'te işçi sınıfını anlattığı *The Disinherited* (Yoksun Bırakılanlar) adlı romanıyla tanındı. Büyük ölçüde otobiyografik olan roman, 1929 Büyük Bunalımı günlerinde büyüyen bir madenci çocuğunu anlatıyordu. Conroy 1931-41 arasında *Rebel Poet, Anvil* ve *New Anvil* adlı dergileri çıkardı. Bu dergilerde Erskine Caldwell, Langston Hughes ve William Carlos Williams gibi yazar ve şairlerin yapıtlarına yer verdi. Daha sonra Curt Johnson ile birlikte bu yazıları *Writers in Revolt: The Anvil Anthology* (1973; Başkaldıran Yazarlar: Anvil Antolojisi) adı altında topladı.

1938'de Chicago'ya taşınan Conroy, yazar Nelson Algren'in önerisiyle Çalışmayı Geliştirme İdaresi'nin Yasalar Projesi üzerinde çalışmaya başladı. Arna Bontemp ile birlikte gençliği konu alan *The Fast-Sooner Hound*'u (1942), ayrıca Siyah göçleri ve yerleşimlerinin tarihini ünlü Siyahların yaşamöyküleriyle birlikte aktaran *They Seek a City* (1945; Bir Kent Arıyorlar) adlı yapıtları yayımladı. *They Seek a City*'nin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basımı *Anyplace But Here* (1966; Burası Dışında Her Yer) Watts ayaklanmaları gibi çağdaş olaylarla ilgili bilgiler içeriyordu.

Conroy aynı zamanda gençlere yönelik çeşitli kitapların yazılmasına katıldı, folklor konulu konferanslar ve yazarlık dersleri verdi, folklor derlemeleri ve çeşitli ansiklopediler yayımladı. 1966'da, doğup büyüdüğü kasabaya çekilen Conroy'un toplu yapıtları 1980'de *The Jack Conroy Reader* (Jack Conroy Kitabı) başlığıyla yayımlandı.

Conscience, Hendrik (d. 3 Aralık 1812, Anvers - ö. 10 Eylül 1883, Brüksel), Belçikalı romantik romancı. Flaman romanının doğuşu ve gelişimindeki etkilerinden ötürü "halkına okumayı öğreten adam" olarak anılır.

Babası Fransız, annesi Flamandı. Annesinin 1820'de ölümünden sonra babasıyla birlikte kent dışında yaşamaya başlayınca

doğayı keşfetti. Ona her zaman avunma sağlayan doğa, önemli yapıtı *Enige bladzijden uit het boek der natuur*'a (1846; Doğa Kitabından Birkaç Yaprak) esin kaynağı oldu. Birkaç yıl yardımcı öğretmenlik yaptıktan sonra 1831'de askere gitti. Fransız romantizminin etkisiyle Fransızca şiirler yazmaya başladı; o zamanlar Flamanca, edebiyat dili olarak çok kaba bulunuyordu. 1836'da askerliği bitince Anvers'teki edebiyat ve sanat çevresine katıldı. Bu dönemde ülkesinin tarihinden etkilenerek Flamanca yazmaya başladı. *In't wonderjaar*'da (1837; Mucizeler Yılında) 16. yüzyılda geçen bir dizi tarihsel olaya yer verdi. *De leeuw van Vlaanderen* (1838; Flandre Aslanı) ise Flaman kentlerinin Fransa'ya karşı ayaklanmasının ve Flaman milislerinin Altın Mahmuzlar Çarpışması'nda (1302) kazandığı zaferin destanıydı. Avrupa romantizminin en önemli tarihsel romanlarından sayılan bu yapıtıyla Conscience, Flaman romanının öncüsü oldu.

Yazıcılık ve bahçıvan yardımcılığı yaparak geçimini sağlarken siyasal etkinliklere de katıldı. 1840'tan sonra giderek kırsal gerçekçiliğe yöneldi; kent ve köy yaşamını konu alan romanlarla öyküler yazdı. Bazı eleştirmenlerce fazla duygusal bulunan bu yapıtlar genellikle bir ahlak dersi verir. Bunlar arasında, *Wat een moeder lijden kan* (1844; Bir Ana Neler Çeker), *Houten Clara* (1850; Tahta Clara) ve *De arme edelman* (1851; Yoksul Beyefendi) ile *Blinde Rosa* (1850; Kör Rosa), *De Loteling* (1850; Kura Neferi), *Rikke-tikke-tak* (1845'te tefrika edilmiş, 1851'de kitap olarak basılmıştır) gibi köy idilleri sayılabilir. Bu dönemde, *Jacob van Artevelde* (1849) gibi yapıtlarıyla tarihsel romanda da olgunluğa ulaştı. Artık yaratıcılığının doruğundaydı ve başka dillere çevrilen yapıtları ona dış ülkelerde de büyük ün kazandırmıştı. 1856'da Kortrijk yerel yöneticisi, 1868'de Brüksel Wiertz Müzesi'nin müdürü oldu. Ama savurgan yaşam biçimi ve ailesinin aşırı harcamaları zaman zaman üslubunu bozacak kadar çok yazmasına neden oldu. Bu son döneminde yazdığı pek çok kitabın en önemlileri, ilk Flaman serüven romanı olan *Het Goudland* (1862; Altın Ülkesi) ve *De Kerels van Vlaanderen* (1871) adlı tarihsel romandır. 1881'de 100. kitabının basımı Brüksel'de eşi görülmemiş gösterilerle kutlandı ve 1883'te Anvers'de heykeli dikildi.

Conscience, 19. yüzyılda Flaman edebiyatında ve ulusal bilincinde gerçekleşen uyanışın en önemli kişisidir. Anlatı sanatındaki ustalığı, düş gücü, insanlara ve olaylara ilişkin canlı betimlemeleri ve çok yönlü duyarlığı yapıtlarındaki dil bozukluğunu ve kısıtlı anlatım olanaklarını dengeler.

Conseil de l'Entente (Fransızcada "Uyum Konseyi"), Fransız Batı Afrikası'nda 1959'da kurulan kalkınma örgütü. Örgütün öngördüğü kalkınma araçları fon oluşturmak, kredilere karşılık güvence göstermek, ticaret ve yatırım alanlarında özendirici önlemler uygulamaktır. Etkinliğini, merkezi Fildişi Kıyısı'nın başkenti Abidjan'da bulunan Karşılıklı Yardımlaşma ve Kredi Garanti Fonu aracılığıyla sürdürür. İlk kez Dahomey (bugün Benin), Fildişi Kıyısı, Nijer ve Yukarı Volta'nın (bugün Burkina Faso) üye olduğu örgüte Togo 1966'da katılmıştır.

Conseil d'État *bak.* devlet şûrası

consejo real (İspanyolcada "kraliyet kurulu"), İspanya'da ortaçağda soylular ile kilise yetkililerinden oluşan danışma kurulu. İlk *consejo real*'in yapısını 1386'da Kastılya kralı I. Juan resmen belirleyerek, 8 üyeden oluşan önceki kurula genellikle hukukçulardan oluşan 4 üye daha ekledi. II. Juan, bir danışma organı ile bir yargı organı olmak üzere *consejo real*'i ikiye ayırdı. Katolik hükümdarlar döneminde (1479-1516) bu kurul bir piskopos, üç soylu ve sekiz ya da dokuz hukukçudan oluşuyordu. Soyluların oy hakkını yitirmesiyle, daha yoksul ve krala daha bağımlı durumda olan hukukçular oy hakkı bulunan çoğunluğu oluşturdu. Bu dönemde *consejo real*, kralın politikalarının uygulanmasına aracılık eden bürokratik bir organ olmaktan öteye gidemedi. Ayrıca Enkizisyon, şövalyelik tarikatları ve *hermandad*'lar konusunda yetkili üç kurul daha oluşturuldu. 1630'a gelindiğinde, her yasanın *consejo real*'ın yargı ve danışma organlarınca onanması zorunlu duruma getirilmişti. 18. ve 19. yüzyıllardaki Bourbon hanedanı döneminde *consejo real*'ın yetkileri azaltıldı. Kurul üyeleri ise, devlet, bağış ve adalet, savaş ve maliye, donanma ve Hint Adaları bakanları olarak anılmaya başladı. Zamanla *consejo real* adı da kullanılmaz oldu ve çağdaş bakanlık kuruluşları oluştu.

Considérant, Victor-Prosper (d. 12 Ekim 1808, Salins - ö. 27 Aralık 1893, Paris, Fransa), Charles Fourier'nin ölümünden sonra (1837) Fourier yanlısı ütopyacı akımın önderi olan Fransız sosyalist. Akımın

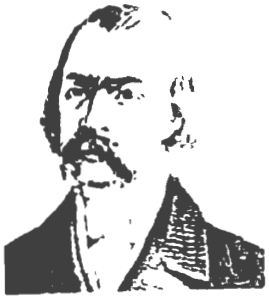

Considérant, A. Lacauchie ve J. Rebel'in oymabaskı çalışmasından ayrıntı, 19. yy ortaları
H. Roger Viollet

kuramsal organı *La Phalange*'ın yayımını sürdürmüştür.

Paris'teki Politeknik Okul'da öğrenim gören Considérant, istihkâm subayı olarak Fransız ordusuna girdi ve yüzbaşılığa kadar yükseldi. 1831'de görevinden ayrılarak, o dönemde gittikçe yaygınlaşan Fourier'ci akıma katıldı. 1848 Devrimi'nden sonra Kurucu Meclis'e seçildi. Ama 1849'da siyasal eylemleri yüzünden Fransa'dan ayrılmak zorunda kaldı. Brüksel'e yerleşti ve birkaç kez Amerika'ya gitti. ABD'yi ikinci ziyareti sırasında, Dallas'ta La Réunion (Birleşme) adıyla kısa ömürlü komünist bir koloni kurdu (1855-57). 1869'da Paris'e döndü. Kitapları arasında yer alan *Destinée sociale* (1834-38; Toplumsal Yazgı), Fourier'ci okulun en önemli yapıtlarından biri sayılır.

consistorium, kilise üyelerinin adaleti yerine getirmek ya da yönetim sorunlarını görüşmek için yaptığı toplantı. Özellikle papanın başkanlığında toplanan Kutsal Kardinaller Kurulu için kullanılır. *Ayrıca bak.* kilise örgütlenmesi.

Consolat de Mar, Libre del (Deniz Konsolosluğu Kitabı), Akdeniz'deki denizcilik gelenek ve kurallarını içeren, 1494'te Katalan dilinde yayımlanmış ünlü derleme. Kitabın adı Akdeniz kıyısındaki kentlerde deniz ticareti davalarına bakan yargıçlara verilen konsolos adından gelmektedir. Kitapta Aragon krallarının konsolos mahkemelerine yol göstermek amacıyla çıkardıkları yargı usullerine ilişkin yasanın yanı sıra eski denizcilik geleneklerinden oluşan bir derleme ve savaş gemilerinin uyacakları düzene ilişkin çok sayıda kural ver almaktadır.

constable, ortaçağdan bu yana Batı Avrupa ülkelerinde devlet memuru ve Büyük Britanya ile ABD'deki bir yasal yürütme görevlisi. *Comes stabuli* unvanı Roma, özellikle de Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu'nda 15. 5. yüzyıldan başlayarak, saray ahırlarının baş sorumlusu anlamında kullanıldı. Franklar da bu unvanı benimsediler ve Batı Avrupa'daki Merovenj ve Karolenj krallıkları döneminde *comes stabuli*, astı *marescallus*'la (mareşal) birlikte kraliyet ahırlarından sorumlu memur oldu.

11. yüzyılda Fransa'da *connetable* (başkomutan) beş yüksek devlet görevlisinden biriydi. Ayrıca sınırlı yargı yetkisi de vardı ve suvari sınıfının komutanıydı. Askeri görevleri ve hukuksal yetkileri giderek artan *connétable* 14. yüzyıl ortalarında ordudaki en yüksek komutan hâline geldi. Ama 1523'te, Charles de Bourbon'un ihanetı üzerine kralların gözünde güvenilirliği sarsılan bu makam 16. yüzyılda yıllarca boş kaldı. Lesdiguières düku François de Bonne'un ölümünden sonra 1627'de kaldırılan *connétable*'lık, I. Napoléon'un, kardeşi Louis Bonaparte'ı bu göreve getirmesiyle yeniden kuruldu. Ama Bourbonların tahta geçmesiyle *connétable*'lık bir kez daha ve kesin olarak kaldırıldı.

İngiltere'de I. Henry'nin krallığı (1100-35) sırasında görülen *constable*'lık Norman İstilası'ndan önce ahırlardan sorumlu görevlilere verilen *staller* unvanına benziyordu. *Constable* ve mareşalın temel görevi orduya komuta etmekti. Şövalye Mahkemesi olarak da bilinen ve askeri disiplinle ilgili davalara bakan Constable ve Mareşal Mahkemesi'nin kuruluşu, en azından I. Edward dönemine (1272-1307) değin geri gider. Lord unvanı taşıyan *constable*'lar günümüzde yalnızca taç giyme törenlerine katılmaktadır.

Önemli askeri yetkileri olan ya da garnizon ve şatolara komuta eden subaylar da *constable* olarak anılırdı. Örneğin, Windsor, Dover, Caernarvon (Caernarfon), Conway, Harlech, Flint şatolarının ve Londra Kulesi'nin *constable*'ları vardı. *Constable*'lık bazen, yasaların uygulanmasında polis şefine yardımcı olan sulh yargıcı unvanıyla birlikte verilirdi. Böylece *constable*, yargı yetkisine de sahip oldu. 1285'teki Winchester Yasası'yla sivil ve askeri örgütler birleştirildi.

Her yerel bölgedeki (yani, kendi mahkemesi olan küçük yönetim birimlerindeki) en yüksek rütbeli *constable*, ayaklanmaları bastırmak, şiddet suçlarını önlemek ve gerektiğinde kendisine yardımcı olmaları için askerleri silahlandırmakla yükümlüydü. Köylere ve kilise bölgelerine ise, *constable*'ın altında yer alan ve ast-*constable* denebilecek görevliler bakardı. Gerek *constable*, gerek ast-*constable*, 1839 ve 1840 II. Polis Yasaları ile belirli yargıçlara ücretli polis örgütü kurma izni verilene değin, il çapında yasal yürütme memuru olarak kaldılar. İskoçya'da, ayaklanmaları bastırmak amacıyla kurulan ve üst düzey *constable*'lardan oluşan örgütler, Edinburgh, Leith, Perth ve devlet işlerinde önemli bir yeri olan Holyroodhouse'da hâlâ görülmektedir.

ABD'nin kırsal bölgelerinde *constable* 1842'de çıkartılan yasaya değin İngiltere'dekiyle aynı statüdeydi. Ama, 20. yüzyıl boyunca adli konulardaki yetkilerinin çoğu-

nu giderek resmî polise bıraktı ve daha çok mahkeme emri, celpname ve seçim duyurularının iletilmesiyle görevli hale geldi.

Constable, Archibald (d. 24 Şubat 1774, Carnbee, Fife - ö. 21 Temmuz 1827, Edinburgh, İskoçya), Edinburgh'un Augustus döneminin en yetenekli yayımcı ve kitapçısı. On yılı aşkın süreyle *Encyclopædia Britannica*'nın sahibi olmuştur.

Constable 14 yaşında Edinburghlu kitapçı Peter Hill'in yanına çırak olarak girdi. Daha

Archibald Constable, Sir Henry Raeburn'ün resminden kimliği bilinmeyen bir sanatçının yaptığı portre
BBC Hulton Picture Library

sonra kendi dükkânını açmak üzere buradan ayrılarak dinsel ve siyasal broşürler yayımlamaya başladı. Sydney Smith ve Francis Jeffrey 1802'de Constable'ı *The Edinburgh Review*'nun yayımcılığına getirdiler.

Constable 1805'ten 1808'e değin ve 1814'ten sonra Sir Walter Scott'ın yapıtlarının büyük bölümünü yayımladı. Ama kısa süre sonra *Encyclopædia Britannica*'yı ele geçirmek için çalışmaya başladı. 1814'te ansiklopedinin tek sahibi oldu ve altıncı basımı (1820-23) için hazırlığa başladı. Ayrıca dördüncü, beşinci ve altıncı basımlar için de altı ciltlik bir ek tasarladı. Yazarlarına karşı beslediği hayranlık ve cömertlik yüzünden mali kaynaklarını aşan harcamalar yaptı. Constable ve şirketi 1826'da iflas etti.

Constable, John (d. 11 Haziran 1776, East Bergholt, Suffolk - ö. 31 Mart 1837, Londra, İngiltere), 19. yüzyılda J.M.W.

John Constable'ın karakalem ve suluboyayla yaptığı kendi portresinden ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Turner ile birlikte İngiliz manzara resminin çizgisini belirleyen ressam. Doğrudan doğadan yaptığı taslaklardan yola çıkarak İngiltere'nin kırsal alanlarını büyük bir doğruluk ve sıcaklıkla betimlemiştir.

Gençliği. Olağanüstü doğal güzellikteki bir yörede doğan Constable bundan çok etkilenmiş, kırsal yaşamın gerçekleri sanat yaşamı boyunca bütün resimlerine yansımıştır. Babası değirmenleri olan varlıklı bir insandı. Ailesi Constable'ın din adamı olmasını düşünüyordu; ama sonradan bu düşünceden vazgeçilince, babasının işinde çalışmak üzere yetiştirildi. Oysa bu sırada resme karşı büyük bir ilgi duymaya başlamıştı. Yörede camcılık ve lehimcilik yapan amatör ressam John Dunthorne'un bu ilginin uyanmasında etkisi büyüktü. Sanat meraklısı ve manzara ressamı Sir John Beaumont'un da yüreklendirdiği Constable, resmi meslek olarak benimsemeye karar verdi. 1799'da, 23 yaşındayken Kraliyet Akademisi Okulları'na aday öğrenci olarak kabul edildi.

Sanatının gelişimi. Constable'ın okuldaki çalışmaları geleceğe yönelik bir umut vermiyordu. Uygulamaları zorlamalı, modelden yaptığı çizimler akademik açıdan zayıftı. Ama ne tür resim yapmak istediğini çok iyi bilen Constable, teknik yetersizliklerini gidermek için aralıksız çalıştı. Eğitimine başladıktan yedi ya da sekiz yıl sonra, İngiltere kırlarından edindiği yaşantıları, kendinden önceki ressamlara göre nasıl daha gerçekçi ve içerikli bir biçimde resme aktarabileceğini bulmuştu. Kendi kendini yetiştirdiği bu dönemde bazı küçük başarılar da elde etti. 1802'den sonra (1804 dışında) Kraliyet Akademisi'nin bütün yıllık sergilerine düzenli olarak katıldı. 1801 ve 1806'da Derbyshire ve Göller Bölgesi'ne giderek taslaklar yaptı; Suffolk ve Essex çiftçilerinin ve karılarının portrelerini çizdi. 1805'te ABD asıllı ressam Benjamin West'in üslubunda "İsa Çocukları Kutsarken" adlı bir altar panosu yapmayı denedi. Bu sıralarda gerek konu, gerek üslup açısından fazla dağıldığını düşünerek kendisini, çocukluğunu geçirdiği yöreyle sınırladı.

1809-16 arası Constable'ın sanatında ustalaştığı ve özgün üslubunu bulduğu dönem oldu. Ama mesleği gereği kırlardan uzak Londra'da yaşaması, onu oldukça huzursuz yapıyordu. Ayrıca 1809'da âşık olduğu Maria Bicknell'le evlenmelerine kızın ailesinin izin vermemesi ve kendi ailesinde ortaya çıkan sağlık sorunları, üzüntülerini artırıyordu. 1815'te annesi, ertesi yıl da babası öldü. Aynı yıl Maria ile evlenen Constable Londra'ya yerleşti. O zamana değin gerçekleştirdiği "Dedham Ovası: Sabah" (1811, Sir Richard Proby Koleksiyonu, Elton Evi, Derbyshire), "Flatford Değirmeni Yakınlarında Tekne Yapımı" (1815, Victoria ve Albert Müzesi, Londra) ve "Stour Vadisi ve Dedham Köyü" (1815, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston) gibi resimleri Constable'ın üslubunu bulma döneminin ürünleridir. Gene aynı döneme ait olan çok sayıda küçük yağlıboya taslakları ve çizimleri de vardır. Constable en önemli resimlerini ve olgunluk dönemi üslubunu bunlardan yola çıkarak geliştirmiştir. 1808'den sonra sayıları artan bu taslakları açık havada, doğrudan konunun karşısında, çoğunlukla 30 cm enindeki kâğıtlara yağlıboyayla yapıyordu. Bunlarda manzaranın biçimini, egemen renkleri, atmosferin geçici özelliklerini ve ayrıntılar üzerindeki ışık yansımalarını saptıyordu. Günümüzde en özgün ürünleri olarak nitelendirilen bu taslakları o belli bir amaca yönelik olarak çiziyordu. Asıl amacı Suffolk kırlarından edindiği izlenimleri, Kraliyet Akademisi'nin yıllık yaz sergilerinde etki yaratabilecek kadar büyük boyutlu ve anıtsal bir dizi resimde canlandırmaktı. Bu yoldaki ilk denemesini, 1817'de sergilediği "Stour Irmağı Üzerinde Flatford Değirmeni"yle (Tate Galerisi, Londra) yaptı.

Olgunluk dönemi yapıtları. "Flatford Değirmeni"ni, bugün Constable'ın en tanınmış ve yetkin yapıtları arasında sayılan altı resimlik bir dizi izledi: "Beyaz At" (1819, Frick Koleksiyonu, New York), "Stratford Değirmeni" (1820, Sir Reginald ve Lady Macdonald-Buchanan Koleksiyonu, Cottesbrooke Evi, Northamptonshire), "Saman Arabası" (1821, Ulusal Galeri, Londra), "Dedham Yakınlarında Stour Irmağı Görünümü" (1822, Huntington Kütüphanesi ve Sanat Galerisi, San Marino, California), "Kanal Seddi" (1824, özel koleksiyon, İngiltere) ve "Sıçrayan At" (1825, Kraliyet Sanat Akademisi, Londra). Bu resimlerde Constable bulut oluşumlarını, çayırlıkların ve ağaçların rengini, ışığın yapraklarda ve sudaki titreşimlerini, kırların gerçek görünümlerini olduğu kadar bütün bunların kendinde uyandırdığı duyguları da yansıtıyordu.

Constable 1823'te yaptığı "Piskoposun Yerinden Salisbury Katedrali'nin Görünüşü"yle (Victoria ve Albert Müzesi) Stour görünümlerine ara verdi. Temelde mimari bir anıtın belgesi niteliğindeki bu tablo, sivri kilise kulesinin tepede bitişen ağaçlarla çevrelenmesi, gotik taş duvarların üzerindeki ışık-gölge oyunları ve yağmur öncesi gökyüzünün ele alınışıyla, Constable'ın resim dilinin gerçek bir örneğiydi. Konunun romantik bir biçimde işlenmesi piskoposu memnun etmediyse de, yeğeni ve Constable'ın arkadaşı Başdiyakoz John Fischer resme hayran oldu. Daha önce de Constable'ın yapıtlarını beğenen Fischer 1819'daki sergide "Beyaz At"ı satın almıştı.

Constable bu dönemde Fransa'da oldukça ün kazanmıştı. Yapıtları romantik dönem Fransız ressamlarını derinden etkilemiş, 1821'de sergilenen "Saman Arabası" Théodore Géricault'nun hayranlığını kazanmış, "Dedham Yakınlarında Stour Irmağı Görünümü" ise Paris 1824 Salon Sergisi'nde yalnızca büyük bir coşku yaratmakla kalmamış, Delacroix'nın, "Sakız Adası Katliamı" adlı yapıtının bazı bölümlerini yeniden ele almasına yol açmıştı. Constable'ın İngiltere'de tanınması daha yavaş oldu; Kraliyet Akademisi listesine 1819'da alınmasına karşın, üyeliği 10 yıl geciktirildi.

Constable, sağlığı gittikçe bozulan karısını hava değişikliği için 1819'dan sonra Hampstead, 1824'ten sonra da Brighton'a götürdükçe, bu yörelerin görünümlerini konu alan resimler de yapıyordu. 1828'de, 41 yaşında yitirdiği eşinin acısını hiç unutamadı. Huzursuzluğu, "Hadleight Şatosu" (1829, Paul Mellon Koleksiyonu, Virginia) ve "Salisbury Katedrali'nin Çayırlıktan Görünüşü" (1831, Hyde'li Lord Ashton Koleksiyonu, Moreton-in-Marsh, Gloucestershire) gibi resimlerinin kırık renk vurgularında, koyu tonlarında ve fırtınalı gökyüzünde yansıyordu. 1829'da *İngiltere Manzaraları* adlı albümü üzerinde çalışmaya başladı. Bu albümdeki baskıları onun resim ve çizimlerine dayanarak David Lucas gerçekleştirdi. Constable'ın renklerle elde ettiği dramatik ışık-gölge karşıtlığı, mezzotint tekniğiyle yapılmış bu baskılarda ustaca siyah-beyaza aktarılmıştı.

1820'lerde, Constable'ın ünlü çağdaşı ve manzara resmindeki büyük rakibi J.M.W. Turner'ın renk kullanımı daha atak ve engel tanımaz bir nitelik kazanmaya başlamıştı. Constable'ın "Waterloo Köprüsü'nün Açılışı" (1832, özel koleksiyon, İngiltere) gibi son resimlerinde görülen canlı renklerde Turner'ın bu gelişiminin etkisi olduğu düşünülebilir. Bu dönemde suluboyayı gittikçe daha çok kullanan Constable, 1834'te geçirdiği ağır bir hastalıktan sonra, Kraliyet Akademisi sergilerine artık yağlıboya yapıtlarla katılmadı. 1836'da Kraliyet Akademisi sergisine verdiği "Coleorton'da Kenotaf" adlı yapıtı, sağlığında sergilediği son resmi oldu. Ölümünden bir gün önce

üzerinde çalışmakta olduğu "Arundel Değirmeni ve Şato" (Toledo Sanat Müzesi, Ohio), bir sonraki Kraliyet Akademisi sergisinde gösterilebilecek kadar tamamlanmış durumdaydı.

Constable öldüğünde ünü sınırlıydı. Ona karşı duyulan hayranlık zamanla arttı ve sonradan ortaya çıkan taslaklarındaki tazelik ve içtenliğin anlaşılmasıyla daha da yaygınlaştı. Yaşamöyküsünü yazan C.R. Leslie, *Memoirs of the Life of John Constable* (1843; John Constable'ın Yaşamından Anılar) adlı kitabında onu "İngiliz manzara resminin en yaratıcı ressamı" olarak nitelendirmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Malvern Evi, Warwickshire" (1809?, Tate Galerisi, Londra), "Wivenhoe Parkı, Essex" (1816, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Dedham Kanal Seddi ve Değirmen" (1820, Victoria ve Albert Müzesi, Londra), "Mısır Tarlası" (1826, Ulusal Galeri, Londra), "Chain Pier, Brighton" (1827, Tate Galerisi, Londra), "Dedham Ovası" (1828, İskoçya Ulusal Galerisi, Edinburgh), "Hampstead Heath: Branch Hill Havuzu" (1828, Victoria ve Albert Müzesi, Londra), "Hampstead'de Amiralin Evi" (1832, Ulusal Galeri, Londra), "East Bergholt'ta Bir Köy Evi" (y. 1835, Lady Lever Sanat Galerisi, Port Suhlight, Cheshire), "Stoke-by-Nayland" (1830 sonrası, Chicago Sanat Enstitüsü).

Constans I, asıl adı FLAVIUS IULIUS CONSTANS (d. y. 323 - ö. 350, Galya), 337-350 arasında Roma imparatoru. I. Constantinus'un (hd 306-337) dördüncü ya da beşinci oğluydu. 333'te babası tarafından "caesar" ilan edildi. 337'de Constantinus ölünce, Constans ile kardeşleri II. Constantius ve II. Constantinus, her biri "augustus" unvanı alarak imparatorluğu paylaştılar. Constans İtalya, Afrika ve Illyria'yı denetimi altına aldı. İspanya, Galya ve Britanya'nın hükümdarı olan II. Constantinus 340'ta Kuzey İtalya'yı istila ettiyse de Aquileia'da Constans'ın ordusuna yenildi ve öldürüldü. Savaş sırasında Naissus'ta (bugün Niš, Yugoslavya) bulunan Constans, bu zaferle imparatorluğun bütün batı bölümünün denetimini ele geçirdi. İmparatorluğunu 341'de Franklara karşı başarıyla savunan Constans, iki yıl sonra Britanya'ya gitti. 350'de tahtı zorla ele geçiren Magnus Magnentius tarafından devrilerek Galya'da öldürüldü.

Kurallara bağlı, ateşli bir Hıristiyan olan Constans, İsa'nın tanrısal doğasına karşı çıkan Ariusçuluğa ve putperestliğe de şiddetle direnmiştir.

Constant, Benjamin, tam adı HENRI-BENJAMIN CONSTANT DE REBECQUE (d. 25 Ekim 1767, Lozan, İsviçre - ö. 8 Aralık 1830, Paris), Fransız kökenli İsviçreli romancı ve siyaset yazarı. Çağdaş psikolojik romanın öncüsü sayılan *Adolphe* (1816; *Adolf*, 1935, 1973) ve *Adolphe*'un yayımlanışından yaklaşık 150 yıl sonra ortaya çıkarılan *Cécile* adlı yapıtlarıyla tanınır.

Fransız kökenli bir aileden gelen, Felemenk ordusunda görevli İsviçreli bir memurun oğluydu. Almanya'daki Erlangen'de, kısa bir süre Oxford'da ve Edinburg'da öğrenim gördü. 1787'de Paris'te kendisinden 27 yaş büyük Madame de Charrière ile ilk ilişkisini yaşadı. Birkaç yıl Brunswick dükünün mabeyincisi olarak çalıştıysa da, cumhuriyetçi görüşlerine ters düştüğü için görevini hiçbir zaman benimsemedi. 1794'te görevinden ayrılıp bir soylu olan karısından da boşanarak Fransız Devrimi saflarına katıldı. Bu kararında Madame de Staël'in büyük etkisi olmuştu; fırtınalı ilişkileri 1806'ya değin sürdü. 18 Brumaire Darbesi'nden (1799) sonra meclis üyeliğine atandı; ama çok geçmeden Madame de Staël gibi o da Bonaparte'çı rejimin muhalifleri arasına katıldı. 1802'de meclis üyeliğinden çıkartılarak Madame de Staël'den bir yıl sonra sürgüne yollandı. Sürgünde zamanını Madame de Staël'in Cenevre yakınlarında bulunan Coppet'deki evinde ya da Almanya'da geçiriyordu. Almanya'da en sık gittiği yer olan Weimar'da Goethe ve

Constant, Hercule des Roches'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1830; Carnavalet Müzesi, Paris
J.E. Bulloz

Schiller'le tanıştı. Romantik düşüncenin öncülerinden Friedrich ve August von Schlegel kardeşlerin yakın dostuydu ve onlarla birlikte Madame de Staël'in yapıtı *De l'Allemagne*'a (1810; *Almanya'ya Dair*, 1945, 3 cilt) esin kaynağı oldu.

Sürgündeyken, dinsel duygunun tarihsel bir çözümlemesi olan *De la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements* (1824-31, 5 cilt; Kaynakları, Biçimleri ve Gelişmeleri Kapsamında Din Üzerine) adlı yapıtı üzerinde çalıştı. Yapıtta, kendi iç dünyasını olanca açıklığıyla anlattı. Aynı yaklaşım, uzun süre gizli kalan güncelerinde, özellikle kuzeni Rosalie ile yazışmalarında ve 1806'da Madame de Staël'den kopuşunu üstü örtülü biçimde anlattığı *Adolf*'ta da görülür. *Journaux intimes* (İçten Günceler) adlı yapıtı ilk kez 1952'de tümüyle yayımlandı. Yapıt, Constant'ın *Cahier Rouge*'da (1907; *Kırmızı Defter*, 1949) çizdiği otobiyografik portrenin devamı niteliğindedir.

Constant, 1808'de Charlotte von Hardenberg ile gizlice evlendi. Ama Madame de Staël ve Coppet'deki grupla düşünsel bağlarını hiç koparmadı. Bourbon monarşisi yeniden kurulunca bir liberal olarak büyük düş kırıklığına uğradı. Bir başka büyük aşkı Madame Récamier'nin etkisiyle Yüz Günlük Napoléon İmparatorluğu ile uzlaşmaya çalıştı. Kısa bir sürgün döneminden sonra Paris'e döndüğünde liberal gazetecilliğin öncülerinden biri oldu. 1819'da milletvekili seçildi. 1830 Temmuz Devrimi'nden sonra devlet konseyi başkanlığına atandı, ama aynı yıl içinde öldü.

Bütün yapıtları 1957'de basıldı. 1951'de ise *Cécile*'in ilk baskısı yayımlandı.

Constanţa, Romanya'nın güneydoğusunda il (*judeţ*). Güneyde Bulgaristan, batıda Karadeniz, doğuda Tuna Irmağıyla çevrilidir. Yüzölçümü 7.055 km²'dir. Tuna, Constanţa'yı kuzey yönünde akaçlar; büyük bölümü ovalarla kaplı olan ilde birkaç da göl yer alır. İl merkezi Constanţa kenti Romanya'nın başlıca limanıdır. İlde hayvancılığın yanı sıra, tahıl ekimi ve bağcılık yapılır. Constanţa ile ilin öteki kentlerinde üretilen başlıca sanayi ürünleri makine, madeni eşya, inşaat malzemesi, tekstil ve kâğıttır. Eforie Sud ve Mangalia'daki arkeoloji müzelerinde Neolitik Çağ ile Yunan ve Roma istilalarından kalma yapıtlar (amforalar, kandiller, sikkeler, mermer ve kireçtaşından yarım kabartmalar) bulunur.

Mangalia, İÖ 6. yüzyılda Yunanlılarca kurulmuş bir kentin kalıntıları üzerindedir. Mangalia'da 15. yüzyıl yapısı bir Osmanlı camisi ile İS 4. yüzyıldan kalma bir mezar da vardır. Murfatlar'da birbirinin üzerine inşa edilmiş üç kilise ve 10. yüzyıla ait Kiril yazıtlarının yer aldığı yeraltı geçitleri bulunmuştur. Kentte ayrıca bir bahçecilik ve bağcılık araştırma merkezi vardır. Tuna Irmağı üzerindeki bir adada, Ostrov yakınında yapılan kazılarda 10. yüzyıla ait bir Bizans kenti ortaya çıkarılmıştır. Adamclusi kenti, Romalıların Scythia Minor (Küçük İskit Ülkesi) zaferinden (İS 2. yy) sonra inşa ettiği Tropaeum Traiani anıtıyla ünlüdür. İldeki birçok Karadeniz kıyı yerleşiminden biri olan Eforie Nord, kırmızı granit ve kireçtaşından bir yarın üzerinde yer alır ve bir açık hava tiyatrosu vardır. Agiga'da deniz canlılarını araştırma amacıyla 1926'da bir merkez kurulmuştur. Constanţa kentinden çeşitli yönlere uzanan kara ve demir yolarının yanı sıra Mihail Kogălniceanu'da bir havalimanı vardır. Nüfus (1990 tah.) 735.000.

Constanţa, KÖSTENCE olarak da bilinir, Romanya'nın güneydoğusundaki Constanţa ilinin merkezi. Bükreş'in 200 km doğusunda Karadeniz kıyısında yer alan kent ülkenin

Constanţa'da Romalı şair Ovidius'un heykelinin bulunduğu meydan
Kurt Scholz-Shostal-EB Inc

başlıca limanıdır. Năvodari'den Mangalia'ya kadar kıyı boyunca uzanan ve 8 km kuzeyde Karadeniz'deki başlıca dinlence kenti Mamaia'yı da içine alan konurbasyon (bitişik kentler kümesi) 1960'tan bu yana Constanţa'dan yönetilmektedir.

Yöredeki ilk yerleşim, Anadolu'daki Miletos'tan gelen Yunanlıların İÖ 7. yüzyılda kurduğu antik Tomi kentiydi. Romalılar, Scythia Minor (Küçük İskit Ülkesi) adını verdikleri bölgeyi İÖ 1. yüzyılda kendi topraklarına kattılar. İS 4. yüzyılda İmparator Constantinus'un yeniden inşa ettiği Tomi'nin adı Constantiana biçiminde değiştirildi. Kent İS 9-17 arasında Romalı şair Ovidius'un sürgün yeriydi. 6. yüzyıldan, 15. yüzyıl başlarındaki Osmanlı fethine değin bölgenin tümü Gotların, Hunların,

Avarların, Gepitlerin ve başka halkların istilalarına uğradı. Osmanlı yönetiminde Köstence adını alan kent, bu dönemde 2 bin nüfuslu küçük bir yerleşim durumuna geldi. Bölgenin 1878'de Romanya topraklarına katılmasından sonra gelişerek çağdaş bir sanayi ve ticaret merkezi oldu.

Bir sanat ve kültür merkezi olan Constanţa'da çok sayıda müze ve tiyatro vardır. Arkeoloji müzesindeki önemli kalıntılar arasında Roma döneminden kalma büyük mozaik taban önem taşır. Modern liman ve dok tesisleri Ploeşti yöresindeki petrol sahasına boru hattıyla bağlanır. İşlek bir liman olan Constanţa'dan Bağımsız Devletler Topluluğu, Türkiye ve Akdeniz'e düzenli vapur seferleri vardır. Başlıca sanayi ürünleri kâğıt ve kâğıt hamuru ile prefabrike betondur. Constanţa'da gıda sanayisi de gelişmiştir. Nüfus (1989 tah.) 315.917.

Constantine I (ö. 877, Inverdovat, İskoçya), 862-877 arasında Piktler ile İskoçların birleşik krallığı Alba'nın kralı.

Amcası Donald'ın ardından tahta çıktı. Constantine'in hükümdarlık yılları Norslarla yapılan savaşlarla geçti. Dublin'in Dan kralı Olav (Beyaz) her yıl Piktlerin ve Britonların topraklarına saldırılar düzenleyerek buraları yakıp yıktı. Güneyde ise Dan önderi Halfdan, Northumberland ile Galloway'i harabeye çevirdi. Constantine, Fife'daki Inverdovat'da patlak veren savaşta kuzeyli bir çapulcu çetesince öldürüldü. Kardeşi ve ardılı Aed bir yıl sonra İskoçlarca öldürülünce, Constantine'in yeğenlerinden Eochaid tahta çıktı.

Constantine II (ö. 952), 900-943 arasında Alba kralı. Hanedan kavgaları ve dış istilalarla geçen bir dönemde uzun yıllar tahtta kalmayı başarması, güçlü bir hükümdar olduğunu göstermektedir.

Viking saldırıları, Constantine'in hükümdarlığının ilk yıllarında da sürdü. Constantine'in krallığının üçüncü yılında Vikingler Dunkeld'i ve bütün Alba'yı yakıp yıktılar, ama ertesi yıl Strathearn'de geri püskürtüldüler. Dublin'in Dan kralı Rongwald, Ottir ve Oswle Crakaban kontlarıyla birlikte 908'de Dunblane'i yerle bir etti. Constantine, bu hükümdarları altı yıl sonra Tyne'deki bir çarpışmada yenilgiye uğrattı. Bu savaşın yeri ve nasıl geçtiği konusunda çelişik öyküler anlatılır; ama Constantine'in ülkesini daha sonra Vikinglerden gelen ciddi saldırılara karşı koruduğu kesindir.

Constantine, bir yandan bu savaşları sürdürürken, bir yandan da kilisede ve başka alanlarda çeşitli reformlara girişti. Pikt krallarının yasakladığı İskoç Kilisesi'ni 906'da yeniden kurdu. İki yıl sonra Strathclyde'daki Britonların kralı Donald ölünce, Constantine kendi kardeşi Donald'ı bu ülkeye kral seçtirmeyi başardı.

Ardından, daha güçlü bir düşmanla, sürekli olarak kuzeye doğru ilerleyen Batı Saksonlarının saldırılarıyla karşılaştı. Öteki kuzeyli krallarla ittifaka giren Constantine, 937'de Brunanburh Çarpışması'nda Batı Sakson kralı Athelstan karşısında kesin bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgiyi korkunç bir katliam izledi: Constantine'in oğullarından biri, dört kral ve yedi kont öldürüldü. Constantine İskoçya'ya kaçtı ve orada ileri yaşına karşın keşiş olmak için tahttan çekildi. St. Andrews Manastırı'na çekilen Constantine'in yerine yeğeni I. Malcolm geçti.

Constantine III (ö. 907), 995-997 arasında Alba kralı. I. Malcolm'un oğlu olan kuzeni II. Kenneth'in öldürülmesi üzerine tahta çıktı. İki yıl süren kısa bir hükümdarlık döneminden sonra öldürüldü. Constantine'i, ardılı III. Kenneth'in ya da I. Malcolm'un gene Kenneth adındaki gayrimeşru oğlunun öldürdüğü sanılır.

Constantine, Learie (Nicholas), Baron, CONSTANTINE (MARAVAL VE NELSON) (d. 21 Eylül 1901, Diego Martin, Trinidad - ö. 1 Temmuz 1971, Londra), Trinidadlı profesyonel kriket oyuncusu ve devlet memuru. Irkçılıkla mücadeleye katılmıştır.

Haziran 1928'de Londra'daki Lord Kriket Alanı'nda ortaya koyduğu başarılı oyunla İngiliz seyircilere Batı Hint Adalarında kriketin ulaştığı düzeyi gösterdi. Aynı yıl İngiltere'de bir sezonda 1.000 koşu (*run*) ve 100 *wicket* (*bak.* kriket) birden yapan Batı Hint Adalarından ilk oyuncu oldu. Olağanüstü bir vurucu (*hitter*) ve gelmiş geçmiş en hızlı top yuvarlayıcılarından (*bowler*) biriydi.

Gençliğinde bir avukatın yanında çalışmıştı. 1955'te Trinidad barosuna kabul edildi. Ertesi yıl bayındırlık ve ulaştırma bakanı oldu. Trinidad ve Tobago'nun İngiliz Uluslar Topluluğu içinde bağımsız bir devlet olduğu 1962'den 1964'e değin Londra'da ülkesinin yüksek komiseri olarak görev yaptı. 1966'da, ulusal düzeyde etkinlik gösteren Irk İlişkileri Kurulu adlı İngiliz örgütüne üye oldu. 1968'den sonra Fife'daki St. Andrews Üniversitesi'nin rektörlüğünü ve BBC'nin yöneticiliğini yaptı. Kriket üzerine çeşitli kitaplar ve ırk sorununa ilişkin *Colour Bar* (1954; Renk Engeli) adlı bir kitap yazdı. 1962'de "sir" unvanı, 1969'da kendi yaşamıyla sınırlı soyluluk unvanı aldı.

Constantinus I, lakabı BÜYÜK CONSTANTINUS, Latince tam adı FLAVIUS VALERIUS CONSTANTINUS (d. 27 Şubat 280 sonrası, Naissus [Niš], Moesia - ö. 22 Mayıs 337, Nikomedeia [İzmit] yakınlarında Ancyrona, Bitinya), Hıristiyanlığı kabul eden ilk Roma imparatoru. Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyan bir devlete dönüşmesine önayak olmanın yanı sıra Bizans ve Batı Avrupa ortaçağ uygarlığının gelişmesine yol açan özgün bir Hıristiyan kültürün temellerini atmıştır. Sonradan I. Constantius (Solgun) adıyla "caesar" unvanı alan Romalı bir komutanın oğlu olan Constantinus, Doğu Roma imparatoru Diocletianus'un sarayında yetişti. Genç bir subay olarak Aşağı Tuna bölgesindeki başarılı bir seferde yer aldı. 305'te Batı Roma imparatoru olan babasının yanına giderek Britanya seferine katıldı. Ertesi yıl babasının ölmesi üzerine ordu tarafından imparator ilan edildi. Bir dizi karmaşık iç savaşın ardından, 312'de Roma'ya girdi. 316'da Doğu Roma sınırları içinde kalan Balkanlar'ın bir bölümünü kendisine bağladı. 324'te Doğu Roma impartoru Licinius'u yenilgiye uğratarak tek imparator oldu.

I. Constantinus'un büstü
Ana Yayıncılık Arşivi

Dinsel çekişmelerin de öne çıktığı iç savaş ortamında Hıristiyanlığı benimseyen Constantinus, Roma'da imparatorluğunu ilan eden Maxentius'a karşı giriştiği seferde (312) askerlerinin kalkanına işlettiği işaretle Hıristiyanlığını açıkça ortaya koydu. 313'te Licinius'la buluşarak Hıristiyanlara daha geniş bir hoşgörü tanıyan Milano Fermanı'nın çıkarılmasını sağladı. Roma piskoposluğuna imparatorluğun mülkü Laterano'yu bağışlayarak Constantinus Bazilikası'nın (bugün S. Giovanni in Laterano Kilisesi) inşa edilmesine yardımcı oldu. Kilise ve din adamlarına mali ve hukuki ayrıcalıklar tanıdı. Kamu görevlilerini kiliseye yardımcı olmaya çağırdı. Kuzey Afrika'da ortaya çıkan Donatusçuluk(*) akımının bir bölünmeye yol açmaması için çalıştı.

Licinius'u yenilgiye uğrattıktan sonra Doğu'da Ariusçuluk (*) akımının yol açtığı dinsel tartışmalara son vermek amacıyla I. Nikaia (İznik) Konsili'nin (325) toplanmasını sağladı. Ama katı Hıristiyanlık inancını korumaya yönelik olan konsil kararlarını Ariusçulara kabul ettirme çabalarında bir sonuç alamadı. Aynı yıl imparatorluğunun 20. yıldönümünü kutlamak için yapılan şenliklerde piskoposlar da yer aldı. 326'da benzer bir şenlik için Roma'ya gitti. Bu arada, henüz açıklığa kavuşturulamamış bazı nedenlerle, karısı Fausta ile Doğu'da imparator yardımcısı olarak bıraktığı en büyük oğlu Crispus'u öldürttü. Pagan törenlerine katılmayı kabul etmediği için halkın tepkisiyle karşılaştığı Roma'da fazla kalmayarak hemen ayrıldı.

Dönüşünde Konstantinopolis adını verdiği Bizans kentini sürekli oturacağı "ikinci bir Roma" yapmak için geniş çaplı bir inşa çalışmasına girişti. Başta "Tanrısal Bilgelik" (ilk Ayasofya) ve Havariyyun kiliseleri olmak üzere birçok kilise yaptırdı. Önemli merkezlerdeki kiliselerin inşa edilmesiyle de yakından ilgilendi. Kudüste Kutsal Kabir'in bulunması üzerine, burada yeni ve büyük bir bazilika yapılması için emir verdi ve geniş yardımlarda bulundu. Din adamlarıyla da yakın ilişkiler kurarak dinsel metinlerin derlenmesine destek oldu. Hıristiyan ayinlerine ve törelerine ilişkin birçok yasa çıkardı ve çarmıha germe, dağlama gibi cezaları kaldırdı. Hıristiyan din adamlarının ayrıcalıklarını genişletirken, paganlara belirli kısıtlamalar getirdi.

Şeria Irmağında vaftiz edilme tasarısını gerçekleştirme fırsatını bulamayan Constantinus, Perslere karşı bir sefere hazırlandığı sırada, Helenopolis'te hastalandı. Konstantinopolis'e dönerken Nikomedeia'da yatağa düştü ve ölmeden kısa bir süre önce vaftiz oldu. Kendi yaptırdığı Havariyyun Kilisesi'ne gömüldü.

Hıristiyanlığa son derece bağlı olmasına karşın, köklü ve hızlı bir değişikliğin toplumu sarsmasından çekinen Constantinus, Hıristiyanlığı adım adım resmî dine dönüştürürken, paganları yatıştırıcı bir denge siyaseti izlemeye de özen gösterdi. Bu nedenle Roma geleneklerinin çeşitli biçimlerde sürdürülmesine izin verdi ve paganlıkla sıkı bir ilişkisi olan klasik eğitim ve kültür kurumlarına dokunmadı. Zamanının büyük bölümünü dinsel konulara ayırmakla birlikte, devlet yapısında da önemli değişiklikler gerçekleştirdi. Bu alandaki bazı reformlarda, daha önceki imparatorların yaptığı çalışmalardan da büyük ölçüde yararlandı. Saraydaki yönetim hiyerarşisini belirli bir düzene bağlarken, sınır garnizonları siste-

mından vazgeçerek hareket yeteneği yüksek savaş ordularına dayandı. *Solidus* adlı yeni bir altın sikke çıkararak kalıcı bir para sistemi oluşturdu. Yerel *praefectura praetorio*'ları sivil mali konularda en üst makam durumuna getirdi; buna karşılık askeri konulardaki yetkilerini yeni süvari ve piyade kuvveti üst yöneticilerine (*magistri*) devretti. Ticaret ve iş çevrelerinden beş yılda bir toplanmak üzere *collatio lustralis* adlı yeni bir vergi koydu. Pagan tapınaklarından elde edilen hazineleri ve vergi gelirlerini kullanarak savurgan bir harcama politikası izledi ve yandaşlarına karşı son derece cömert davrandı.

İç savaşlar sırasında cesur bir strateji ustası olduğunu gösteren Constantinus, Frank, Sarmat ve Gotlara karşı seferlerinde de sürekli başarılar kazandı. Siyasal düşmanlarına karşı aşırı acımasız davranarak, sert yasalar çıkardı. İmparatorluğu üç oğluna bırakarak, yeniden bir hanedan çizgisine dönülmesini sağladı. Ama bu gelişme ölümünden hemen sonra girişilen bir dizi siyasal cinayetle gerçekleştirilebildi.

Constantinus'un en önemli katkısı Hıristiyanlığı benimsemiş bir yönetici sınıf oluşturarak bu dine ayrıcalıklı bir konum kazandırmasıydı. Bu durum klasik kültürün yanı sıra özgün bir Hıristiyanlık kültürünün doğmasını ve aydınlar ile din adamları arasında yeni köprülerin kurulmasını sağladı. Böylece Bizans İmparatorluğu'na ve ortaçağ Avrupa'sına damgasını vuran yönetim yapısının oluşmasında önemli bir rol oynadı. Constantinus Ortodoks Kilisesi'nce aziz olarak kabul edilmiştir.

Constantinus II (d. Şubat 317, Arelate, Viennensis - ö. 340), 337-340 arasında Roma imparatoru.

I. Constantinus'un (hd 306-337) ikinci oğludur. 1 Mart 317'de babası tarafından "caesar" unvanı verildi. I. Constantinus 337'de ölünce, oğulları II. Constantinus, Constans ve II. Constantius "augustus" unvanını alarak imparatorluğu aralarında bölüştüler. Constantinus Galya, Britanya ve İspanya'nın hükümdarı oldu. Kısa süre sonra, Constans'ın yönetimi altındaki İtalya ve Afrika üzerinde hak iddia etmeye başladı ve 340 başında ansızın İtalya'yı işgal etti. Aquileia içlerine kadar ilerleyen Constantinus'un karşısına Constans'ın öncü kuvvetleri çıktı. Constantinus, Constans'ın birlikleriyle çıkan çatışma sırasında öldürüldü.

Constantinus (d. Suriye - ö. 9 Nisan 715, Roma), 708-715 arasında papa.

Constantinus, papalığa başkaldıran Ravenna başpiskoposu Felix'e karşı Roma'nın üstünlüğünü savundu. Onun döneminde Roma'ya bir hac yolculuğu yapan Mercia kralı Cenred 709'da burada keşiş oldu. Constantinus, Bizans imparatoru II. Justinianos'un 692'de Trullo (Quinisext) Konsili'nin Roma geleneklerine aykırı yönde aldığı kararları onaylamadı. Justinianos 710'da Constantinus'u Konstantinopolis'e (İstanbul) çağırarak Trullo Konsili'nin kararlarını onaylaması için onu büyük övgülerle karşıladı.

İmparatorun 711'de öldürülmesinden sonra Constantinus, Justinianos'un tahtına el koyarak onun yerine geçen Philippikos Bardanes'i Monotelitlikle (İsa'nın tek bir iradesi olduğunu öne süren öğreti) suçladı. Ama Bizans imparatoru II. Anastasios'un Phlilippikos'u 713'te tahttan indirerek ortodoks kuramı yeniden egemen kılması, sorunun büyümesini önledi.

Constantinus (II) (d. Nepi?; ü. 8. yy; ö. Roma?, İtalya), 767-768 arasında karşıpapa.

Bir asker olan Constantinus, Roma yakınlarındaki Nepi piskoposluk bölgesinin dükü olan kardeşi Toto'nun desteğiyle, I. Paulus'un (Aziz) ardılı olarak 5 Temmuz 767'de papa seçildi. Bunun üzerine, Constantinus'a karşı olanlar Lombardlara sığındılar. Ne Karolenj kralı III. Pepin'in (Kısa), ne de Frankların desteğini sağlayabilen Constantinus ertesi yıl Lombard ordusu tarafından devrildi. Görevden alınışı, İtalyan ve Frank piskoposlarından oluşan bir konsilin de kararıyla onaylandı. 769'dan sonra adı duyulmadı. Constantinus'un kısa süren papalığı, hükümdarların papalık makamını denetim altına alma çabalarını açığa çıkardı.

Constantinus AFRICANUS (d. y. 1020, Kartaca ya da Sicilya - ö. 1087, Monte Cassino Manastırı, Cassino yakınları, Benevento Prensliği), Arapça tıp kitaplarının Latinceye çevrilmesi sürecini başlatarak Batı düşüncesini derinden etkileyecek bir gelişmeye yol açan ortaçağ tıp bilgini.

Constantinus Yunanca, Latince ve Arapçayı çok iyi bildiği gibi Suriye, Hindistan, Etiyopya, Mısır ve İran'a yaptığı uzun yolculuklarda bazı Doğu dillerini de öğrenmişti. Avrupa'nın ilk düzenli tıp okulu olan Salerno Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve Aziz Benedictus'un 529'da kurduğu Monte Cassino Manastırı'na girdi. Manastırda Arapçadan Latinceye 37 kitap çevirdi. Bunlar arasında Fatımi Döneminin en büyük hekimi İshak bin Süleyman el-İsraili'nin (Isaac Israeli) iki incelemesi de vardı. Constantinus'un en büyük katkısı İslamın Eski Yunan tıbbına ilişkin geniş bilgi birikimini Batı'ya aktarmasıydı. 10. yüzyılda yaşamış İranlı hekim Ali bin Abbas el-Mecusi'nin (Haly Abbas) *Kitabü'l-Meliki* adlı yapıtından aktardığı *Pantekhne*'nin (Tüm Sanat) ve Eski Yunan hekimleri Hippokrates ile Galenos'un yapıtlarının Arapça basımlarından yaptığı çevirilerin özellikle büyük etkisi oldu.

Constantinus'un ölümünden hemen sonra, aslına daha sadık, daha süslü çeviriler yapıldıysa da Avrupalı bilginler 16. yüzyıla değin onun çalışmalarını kullandılar.

Constantinus, Flavius Claudius (ö. Eylül 411, Arelate, Viennensis), Batı Roma tahtını zorla ele geçirmeye çalışarak 409'da İmparator Flavius Honorius tarafından imparatorluğa ortak edilen komutan.

407'de Britanya'daki ordusu tarafından imparator ilan edilen Constantinus, Britanyalı birliklerden oluşan bir orduyla kara Avrupa'sına geçti. Aynı yılın sonlarına doğru Galya'nın doğusunu denetim altına aldı. Honorius'un gönderdiği bir ordu onu Valentia'da (bugün Valence, Fransa) kuşattıysa da kısa süre sonra geri çekildi. Constantinus, bunun üzerine Arelate'ye yerleşti. İspanya'dan gelen Roma birlikleri de kendisine katılınca oğlu Constans'ı "caesar" ilan etti ve onu Honorius'un akrabalarının yönettiği bir ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Honorius'un komutanı ve Batı Roma'nın fiili hükümdarı olan Stilicho'nun 408'de devrilmesi üzerine Constantinus İtalya'yı istila etme tehdidinde bulundu. Honorius 409'da onu ortak hükümdar olarak tanımak zorunda kaldı. İki yıl sonra Constantinus İtalya'ya girdi, ama Arelate'ye doğru geri püskürtülerek Honorius'un komutanlarınca kuşatıldı. Sonunda teslim oldu ve öldürüldü.

Constantinus-Silvanus, MANANALILI CONSTANTINUS olarak da bilinir (ö. y. 684), dualist Hıristiyan mezhebi Paulusçuluğun Ortadoğu'daki kolunun kurucusu sayılan ilahiyatçı.

Constantinus-Silvanus'un, Suriye'nin Samosata (bugün Samsat) yakınlarındaki Mananalı (Mananalis) kentinden geldiği söylenir. Adına Silvanus'u ekleyerek, Aziz Paulus'un yandaşlarından Silas'ı onurlandırmak istemiştir. Sonraki Paulusçu önderler de Constantinus gibi ikinci adlar almışlardır. Constantinus, ünlü bir öğretmen olduktan sonra, Bizans imparatoru II. Konstans döneminde (641-668) Koloneia (Şebinkarahisar) yakınlarındaki Kibossa'da Paulusçu bir cemaat oluşturdu ve yaşamının sonuna değin bu cemaatin önderliğini yürüttü. İmparator IV. Konstantinos'un (hd 668-685) Paulusçu cemaatleri dağıtmak amacıyla gönderdiği askerlerce tutuklandı ve taşlanarak öldürüldü. Konstantinos'un gönderdiği birliklerin başında bulunan Symeon-Titus, Paulusçuluğu benimseyince 690'da o da öldürüldü. Constantinus-Silvanus kendi yorumladığı biçimiyle Yeni Ahit'in tek yazılı kılavuz olması gerektiğinde ısrar ettiği için hiçbir yazılı metin bırakmadı.

Constantius I CHLORUS (Solgun), asıl adı AURELIUS VALERIUS CONSTANTIUS (ö. 306 yazı, Eboracum, Britanya), Roma imparatoru, Büyük Constantinus'un babası. İmparator

Constantius I Chlorus'un mermer bustü. Capitolino Müzesi, Roma
Alinari-Art Resource-EB Inc

Diocletianus'un oluşturduğu Dörtlü Yönetim'de (*Tetrarchia*) 293-305 arasında "caesar", 305-306'da ise "caesar augustus" olarak yer almıştır.

Illyria kökenli olan Constantius, seçkin bir askeri hizmet dönemi sonunda Dalmaçya (bugün Yugoslavya'da) valisi oldu. 289'da karısı (Constantinus'un annesi) Helena ile ilişkisini keserek İmparator Maximianus'un üvey kızı Theodora ile evlendi. Maximianus Constantius, dört yıl sonra Constantius'u evlat edindi ve kendi "caesar"lığına atadı. İkisi, Diocletianus ve onun "caesar"ı Galerius'la birlikte dörtlü yönetimi oluşturdular.

Galya yöneticiliğine getirilen Constantius, Britanya'yı ele geçirmiş olan Marcus Aurelius Carausius'u sindirmekle görevlendirildi. 293'te Carausius'un anakaradaki üssü Gesoriacum'u (bugün Boulogne, Fransa) aldı. Üç yıl sonra Britanya'yı istila etti; Carausius'u öldürüp onun yerine geçmiş olan Allectus'u yenerek öldürdü. Bundan sonra Constantius sınırlarındaki savunmayı güçlendirmeye girişti. Frank ve Sakson korsanlığına karşı sert önlemler aldı. 298'de Galya'da Alamanları yendi. Diocletianus'un Hıristiyanlara karşı çıkardığı fermanları (303) bilerek gevşek bir biçimde uyguladı, bazı kiliseleri yıktıysa da inananlara dokunmadı. Diocletianus ve Maximianus 1 Mayıs

305'te yönetimi bırakınca Constantius Batı Roma'nın en kıdemli imparatoru oldu. Ertesi yıl öldü ve onun ordusu, Constantinus'u imparator ilan etti.

Constantius II, asıl adı FLAVIUS IULIUS CONSTANTIUS (d. 7 Ağustos 317, Sirmium, Savia - ö. 3 Kasım 361, Mopsucrenae, Honorias), 337-361 arasında Roma imparatoru. Önce iki kardeşiyle iktidarı paylaşmış, bunlardan II. Constantinus 340'ta, I. Constans da 350'de ölünce 353'ten sonra tek başına hüküm sürmüştür.

I. Constantinus ile Fausta'nın üçüncü oğlu olan II. Constantius 323-337 arasında babasının yanında *caesar* olarak görev yaptı. I. Constantinus 22 Mayıs 337'de ölünce, söylentiye göre Constantius'un yönlendirdiği askerler, imparatorun yakınlarından pek çoğunu kılıçtan geçirdiler. Ardından imparatorluğu kardeşleriyle paylaşan Constantius Trakya, Makedonya, Yunanistan, Asya ve Mısır'ı kapsayan doğu eyaletlerini aldı. 338-350 arasında, Pers kralı II. Şahpur ile sonuçsuz kalan ama çok kanlı savaşlara girişti.

Constantius, imparatorluğa bağlı bölgelerde bağımsız yönetimler kurmaya girişen iki komutanla savaşmak üzere 350'de Avrupa'ya döndü. Tuna kuvvetlerine komuta eden Vetranio, Illyria'da hüküm sürmeye başlamıştı. Avrupa'nın geri kalan bölümü ise 350'de I. Constans'ı öldüren barbar kökenli Roma subayı Magnentius'un elindeydi. Constantius, Naissus'ta (bugün Niš, Yugoslavya) Vetranio'yu imparatorluğa bağlı kalmaya ikna etti. 351'de de Mursa'da (bugün Osijek, Hırvatistan), Magnentius'un kuvvetlerini ezdi. Bu savaş sırasında Constantius, yeğeni Gallus Caesar'ı imparatorluğun Doğu kesiminin yöneticiliğine atamıştı. Ama despotça hüküm süren Caesar'ı 354'te geri çağırarak idam ettirdi. Constantius, Tuna boylarında 357-358'de Sarmatlara, Suevlere ve Quadi kabilelerine karşı düzenlediği seferlerden sonra, imparatorluğunun doğu sınırına saldırılarını yineleyen II. Şahpur'la savaşmak üzere 359'da doğuya döndü. Galya valisi Iulianus'un ayaklanması üzerine 361'de batıya çağrıldı, ama yolda hastalanarak öldü.

Ariusçuluğu destekleyen II. Constantius putperestliğe karşı yasalar çıkarmış ve pek çok Katolik piskoposu sürgüne göndermişti.

Constantius III (d. Dalmaçya - ö. 2 Eylül 421, Ravenna), 421'de Roma imparatoru.

Constantius; Moesia eyaletindeki Naissus'tan (bugün Niš, Yugoslavya) geliyordu. Batı Roma imparatoru Flavius Honorius'un (hd 393-423) yanında *magister militum* (askeri yüksek görevli) olarak görev yaptığı 411'de, tahtı zorla ele geçiren Flavius Cladius Constantinus'un Arelate'de (bugün Arles, Fransa) bozguna uğratılmasına yardımcı oldu. 415'te Vizigotları Galya'nın güneyinden İspanya'ya sürdü; ama daha sonra bu kabileyi geri çağırarak Galya'nın güneybatısına yerleştirdi. 417'de imparatorun üvey kız kardeşi Galla Placidia ile evlendi. 8 Şubat 421'de "augustus" unvanıyla imparatorluğa ortak ilan edildi. Ama Doğu Roma imparatoru II. Theodosius'un onu resmen tanımasından önce öldü. Constantius'un Placidia'dan olan oğlu, 425-455 arasında III. Valentinianus adıyla Batı Roma imparatoru olarak hüküm sürdü.

Constellaria, *Bryozoa* filumundan yosunhayvanlarının (koloniler halinde yaşayan, gövdeleri kalsiyum karbonatla örtülü küçük hayvanlar) soyu tükenmiş cinsi. Özellikle Ordovisiyen Dönemde (y. 500-430 milyon yıl önce) çökelmiş deniz kayaçlarının tanıtıcı fosili olan, dallanmış yapıdaki *Constellaria* kolonilerine bazen tortul kayaçlarda ya da başka hayvanların kabukları üzerinde de rastlanır.

Constellaria florida'nın Cincinnati'deki Maysville oluşumlarında bulunmuş fosili
Buffalo Museum of Science, Buffalo New York

Constitution, Amerikan tarihinde ünlü savaş gemisi. ABD Donanması için yapılan ilk fırkateynlerdendir. 1797'de Boston'da suya indirildi. Uzunluğu 62 m, ağırlığı 2.200 ton ve toplarının erimi 1.100 m'ydi. Keresteleri bağlayan cıvatalar ve tekne üzerindeki bakır kaplamalar Paul Revere tarafından üretildi. Bordası 44 top alabilecek biçimde yapılmasına karşın 50 topla donatıldı ve 450'yi aşkın mürettebatla hizmete girdi. Geminin gerçek maliyeti topları ve donanımıyla birlikte üç yüz bin doları aştı.

Amiral Edward Preble'ın yönettiği "Constitution", 1801-05 arasında Trablusgarp korsanlarıyla yapılan savaşta çarpışmaların kaderini belirledi ve barış antlaşması bu gemide imzalandı. 1812 Savaşı sırasında ABD donanmasının en etkili gücünü oluşturdu. 19 Ağustos 1812'de Albay Isaac Hull komutasında, İngiliz gemisi "Guerrière"e karşı parlak bir zafer kazandı. Bu çarpışma sırasında İngiliz top mermilerinin geminin ağaç gövdesini delemediğini gören Amerikalı denizciler gemiye "Old Ironsides" (Eski Demir Bordalı) adını taktılar.

1828'de geminin artık eskidiğine karar verildi ve parçalanması istendi, ama Oliver Wendel Holmes'un "Old Ironsides" şiiri kamuoyunda "Constitution"a yönelik bir duyarlık uyandırdı ve gemi korumaya alındı. 1927-31 arasında sürdürülen bakım ve onarım çalışmalarından sonra yeniden denize indirildi ve 90 ABD limanını gezdi. Daha sonra sürekli olarak Boston'da demirleyen ve halkın ziyaretlerine açılan gemi, bugün de ABD Donanması listesindedir.

"Constitution" 1812 Savaşı sırasında, F.C. Muller'in bir resminden ayrıntı
US Navy

constitutiones principum, Eski Roma imparatorlarının çıkardığı yasa ve emirnameler. İmparatorun koyduğu başlıca yasalar, yönetici olarak yayımladığı bildiriler (*edictum*), başta eyalet valileri olmak üzere kendisine bağlı görevlilere gönderdiği yönergeler (*mandatum*), kendisine danışan görevlilere ya da öteki uyruklara verdiği yazılı yanıtlar (*rescriptum*) ve yargıçlık yaptığı davalarda aldığı kararlardı (*decretum*). İmparator, belli bir konuda alınan *decretum*'un bütün benzer durumlarda uygulanmasını emredebildiğinden, bunlar yürürlükteki hukukta önemli yeniliklere yol açtı. Ayrıca yasa niteliği ve gücü de kazandıklarından varlıklarını uzun zaman sürdürdüler.

constitutum debiti *bak.* üçüncü kişinin borcunu taahhüt

Consus, Eski Roma dininde, bolluğu simgeleyen Tanrıça Ops ile birlikte tapınılan tanrı. Adı Latince *condere* (biriktirmek) sözcüğünden gelen Consus'un Ambar Tanrısı olduğu sanılır. Consus'a Aventinum'da bir tapınak adanmıştı. Sonraları, görece soyut kimlik taşıyan ikincil bir tanrı düzeyine düştü. Ağustos ve aralık aylarında Consus'un adına düzenlenen törenler sırasında atlar ve katırlar çelenklerle süslenir, işe koşulmazdı. Ağustosta *flamen Quirinalis* (Tanrı Quirinus'un rahibi) kurban sunar, *pontifices* de (rahipler kurulu) at ve araba yarışlarına başkanlık ederdi. Bu törenlerde, atların yerini katırlar alırdı.

Contarini AİLESİ. Venedik tarihinin önde gelen ailelerinden biri. 697'de Venedik'in ilk dükünü seçen 12 aile arasında yer alan Contarini ailesi, sekiz dük ve çok sayıda seçkin insan yetiştirmiştir.

Ailenin dük seçilen ilk üyesi Domenico'nun yönetimi (1043-70) sırasında Dalmaçya zaptedildi ve S. Marco Kilisesi'nin yeniden yapımına başlandı. 1368-82 arasında dük olan ve Ceneviz donanmasını Chioggia'da yenerek iki kent devleti arasındaki savaşa son veren Andrea, devlet yararına altın ve gümüş eşyalarını eriterek mülklerini ipotek eden ilk kişiydi. Kardinal ve diplomat olan Gasparo (1483-1542), papalık elçisi sıfatıyla katıldığı Regensburg Meclisi'nde (*Diet*) Protestanlara ayrıcalık tanınmasını savundu.

Contarini ailesinin, bir dönemde 18 kolu vardı. Bunların en önemlilerinden biri, Kıbrıs kraliçesi Caterina Cornaro'ya verdiği hizmetler karşılığında Yafa ve Suriye kontluklarını alan Contarini dallo Zaffo (ya da di Giaffa) idi. Ailenin bir başka önemli kolu, büyük serveti dolayısıyla Contarini degli Scrigni (İtalyanca *Scrigni*: "hazine") olarak anılıyordu. Ailenin birçok üyesi, cumhuriyet yönetiminin hizmetinde ve Osmanlılara karşı savaşlarda kendini gösterdi. Örneğin İnebahtı Deniz Savaşı'nda (1571) en az yedi Contarini savaşmıştı. Ailenin öteki üyeleri arasında ünlü tüccarlar, piskoposlar, edebiyatçılar vardı. Müzikçileri korumasıyla ünlü Marco Contarini'nin (1631-89), Piazzola'daki villasında bir araya topladığı çok sayıda elyazması müzik yapıtı bugün Venedik'te Murciana Kütüphanesi'ndedir. Contarini ailesinin Venedik'in

çeşitli yörelerinde birçok taşınmaz mülkü vardı. Venedik'te birkaç sokak bugün de Contarini ailesinin adını taşımaktadır.

Conté, Nicolas-Jacques (d. 4 Ağustos 1755, Aunou-sur-Orne, Sées yakınları - ö. 6 Aralık 1805, Paris, Fransa), Fransız mucit. Bugün kullanılmakta olan kurşunkalemlerin yapımını olanaklı kılan yöntemi geliştirmiştir.

On dört yaşında portre ressamlığına başlayan Conté, bu çalışmalarından önemlice bir gelir elde etti. Ama asıl ilgisi mekanik ve fen bilimleri alanlarındaydı ve bu konulardaki yaratıcılığını Fransız Devrimi sırasında göstermeye başladı. Kalem yapımında kullanılan ve yalnızca İngiltere'de çıkartılan kurşunlu grafitin Fransa'ya ithali savaş nedeniyle kesintiye uğrayınca, kil ve grafitten özel bir karışım hazırladı; onun bu buluşundan, günümüzde kullanılan kurşunkalemlerin üretiminde de yararlanılmaktadır.

1798'de Napoléon, Conté'yi Mısır seferine katılan baloncu birliklerinin komutanlığına getirdi. Fransız ordusu Temmuz 1799'da Abukir Savaşı ve Kahire ayaklanması sırasında yenilgiye uğrayınca, elindeki aletlerin ve savaş gereçlerinin çoğunu da yitirdi. Bunun üzerine Conté, artakalan birkaç tezgâh ve makineyi son derece yaratıcı bir biçimde uyarlayarak bunları, ekmek, kumaş, silah ve savaş gereçleri, istihkâm birlikleri için ölçüm aygıtları ve cerrahlar için ameliyat aletleri üretebilir duruma getirdi. Conté, gerekli olan her şeyi imal edebiliyor, tasarımlar, maketler yapıyor, üretim sürecini örgütlüyor ve yönetiyordu. 1802'de Fransa'ya dönünce, hükümet kendisinden Mısır seferine ilişkin geniş bir yapıt hazırlamasını istedi. Conté, yapıtın basım işini kolaylaştırmak için bir oyma klişe makinesi icat etti ama buluşunun gerçekleşmesini göremeden öldü.

conté kalemi, Fransızca CRAYON CONTÉ. 18. yüzyıl sonlarında Fransız bilim adamı Nicolas-Jacques Conté tarafından geliştirilen çizim kalemi. Oldukça sert olan *conté* kalemi, elde edilmek istenen sertlik derecesine bağlı olarak değişen oranlardaki grafit ve kil karışımından elde edilir. Çoğunlukla siyah, kırmızı ya da kahverengi renklerde üretilir ve bu renklerin karışımıyla yapılan çizimlerde kullanılır.

"Kadın Palyaço", Toulouse-Lautrec'in *conté* kalemiyle yaptığı bir çizim, y. 1899; özel koleksiyon

Conti (Prensi), François de Bourbon (d. 1558 - ö. 13 Ağustos 1614, Paris, Fransa), Condé 1. prensi Louis I de Bourbon'un üçüncü oğlu.

Önceleri Conti markisi unvanını taşırken, 1581-97 arasında prensliğe yükseltildi. Katolik olduğu halde, büyük olasılıkla 1587'ye değin Din Savaşları'na katılmadı. Bu tarihte, Guise 3. dükü Henri'ye duyduğu güvensizlik nedeniyle, Katolik Birliği'ne karşı olduğunu ilan etti ve Navarre'lı Henri'yi (sonradan Fransa kralı IV. Henri) desteklemeye başladı. III. Henri'nin 1589'da öldürülmesi üzerine IV. Henri'nin krallığını tanıyan bildiriyi imzalayan iki prensten biri de Conti'ydi. 1590'da Bourbon kardinali Charles'ın ölümünden sonra adının tahtın adayları arasında geçmesine karşın, Henri'yi desteklemeyi sürdürdü. Bonnétable vârisi olan ilk karısı Jeanne de Cöeme'in ölümünden (1601) sonra, 1605'te Guise dükü Henri ile Clevesli Catherine'in kızı Lorraineli Louise-Marguerite (1574-1631) ile evlendi. 1614'te ölen Conti'nin tek çocuğu Marie daha önce öldüğü (1610) için prenslik unvanını sürdürecek kimse kalmadı.

Conti'nin dul eşi Louise-Marguerite bir süre sonra gizlice François de Bassompierre'le evlendi ve yakın dostu Marie de Médicis'nin etkisi altında eşiyle birlikte Kardinal Richelieu'yü devirmeye yönelik komploya katıldı. Komplonun açığa çıkarılmasından sonra Amiens yakınlarındaki Eu'de bulunan malikânesine sürgüne gönderildi ve 30 Nisan 1631'de orada öldü. Prenses, *Aventures de la cour de Perse* (İran Sarayı'nın Serüvenleri) adlı kitabında, hayali adlar ve sahneler ardında döneminin tarihini anlatmıştır.

Conti (Prensi), François-Louis de Bourbon, ROCHE-SUR-YON PRENSI (1685'e değin) olarak da bilinir, lakabı BÜYÜK CONTI, Fransızca LE GRAND CONTI (d. 30 Nisan 1664, Paris - ö. 22 Şubat 1709, Paris, Fransa), Louis Armand I de Bourbon'un küçük kardeşi.

Doğuştan gelen yeteneklerini kusursuz bir eğitimle pekiştiren Conti, özgür düşünme yeteneği ve herkesçe beğenilen tavırlarıyla sivrildi. Ama bu yüzden de XIV. Louis'nin tepkisini çekti, 1683'te Macaristan'da imparatorluk yanlılarına yardım etti. Oradan yazdığı mektuplarda Louis'yi *le roi du théâtre* (tiyatro kralı) biçiminde nitelemesi, Fransa'ya döndüğünde bir süre Chantilly'ye sürgün edilmesine yol açtı. Conti, amcası Condé 4. prensi Louis II de Bourbon'un (Büyük Condé) gözde adamıydı; 1688'de onun torunu Marie Thérèse de Bourbon'la (1666-1732) evlendi. 1689'da yakın dostu Mareşal Luxembourg'un Felemenk'e düzenlediği sefere katıldı ve Fransızların Fleurus, Steinkirk ve Neerwinden'de kazandığı zaferlerde önemli rol oynadı. Kuzeni Longueville dükü Jean-Louis Charles'ın ölümü üzerine, kuzeninin isteğine uyarak, dükün kız kardeşi Nemours düşesi Marie'ye karşı Neuchâtel Prensliği üzerinde hak iddia etti. Ama İsviçre'den askeri yardım sağlayamadı ve mahkemelerin lehte karar vermesine karşın, kralın emri üzerine bu toprakları Marie'ye bırakmak zorunda kaldı.

Conti, saraydaki saygınlığını artırıp veliaht prensin sevgisini kazanınca kralın tepkisi iyice şiddetlendi. Kral, Conti'den kurtulmak için onun Polonya tahtına aday olmasını destekledi, Conti 27 Haziran 1697'de Polonya kralı seçildi. Saint-Simon'un aktardığına göre, Orléans dükü II. Philippe'in karısı ve XIV. Louis'nin kızı olan Françoise'a duyduğu yakınlık yüzünden Conti yeni krallığına doğru oldukça isteksiz yola çıktı. Danzig'e (Gdańsk) ulaştığında, rakibi olan Saksonya elektörü II. August'un Polonya'da tahta çıkmış olduğunu öğrenince Fransa'ya döndü. Fransız ordularının İspanya Veraset Savaşı'nın (1701-14) ilk yıllarında uğradığı yenilgiler üzerine Louis, yeteneklı bir asker olarak tanınan Conti'yi İtalya'daki birliklerin komutanlığına atadı. Ama Conti daha cepheye gidemeden hastalanarak öldü.

Conti (Prensi), Louis-François de Bourbon (d. 13 Ağustos 1717, Paris - ö. 2 Ağustos 1776, Paris, Fransa), Conti prensi II. Louis-Armand'ın ikinci oğlu.

Askerlik öğrenimi gören Louis-François 1740'ta Avusturya Veraset Savaşı patlak verince Belle-Isle dükü Charles Louis'nin Bohemya'ya düzenlediği sefere katıldı. Buradaki hizmetlerinden dolayı İtalya'daki ordunun komutanlığına atandı. İtalya'da Villafranca'yı geçerek ve 1744'te Coni Çarpışması'nı kazanarak kendini gösterdi. 1745'te imparatorluk yanlılarını sindirmek üzere Almanya'ya gönderildi. ertesi yıl Felemenk'te görevlendirildi. Burada Mareşal Saxe ile arasında doğan kıskançlık yüzünden 1747'de istifa etmek zorunda kaldı.

1747'de bir grup Polonyalı soylu Conti'ye, kötü sağlığı nedeniyle tahttan çekilmesi beklenen III. August'un yerine geçmesini önerdi. Conti, tahta çıkmak için Fransa kralı XV. Louis'nin de kişisel desteğini kazandı. Oysa Fransız hükümeti, August'un kızı Fransa veliahtının karısı olduğu için, Polonya'da Sakson hanedanını kurmaktan yanaydı. Bunun üzerine XV. Louis, Conti'yi tahta çıkarmak için Doğu Avrupa'daki büyükelçileriyle gizliden ilişkiye geçerek, sonradan *secret du roi* (kralın sırrı) olarak adlandırılan bir politika uygulamaya başladı. Conti, Polonya tahtını hiçbir zaman ele geçiremedi, ama 1755'e değin kralın himayesinde kaldı. Bu tarihte, Pompadour markizi Jeanne-Antoinette-Poisson'un etkisiyle kralın desteğini yitirdi. 1756'da Yedi Yıl Savaşı başlayınca Ren Ordusu komutanlığı Conti'ye verilmedi. Conti bunun üzerine yönetime karşı muhalefete girişti ve kral kendisinden "muhalif kuzenim" biçiminde söz etmeye başladı. Conti, devlet yönetiminde önemli ağırlığı olan Maupeou'ya karşı 1771'de girişilen muhalefetin başını çekti. Bu dönemde, hükümete karşı *Parlement*'ları (yüksek mahkeme) destekledi ve Turgot'ya karşı sert bir muhalefete girişti. Conti'nin bu tutumu, 1775'te Dijon'daki ayaklanmaya yardımcı olduğu yolunda kuşkular uyandırdı.

Babasından ince bir edebiyat beğenisi almış olan Conti, başarılı ve cesur bir komutan, yorulmak bilmez bir askeri tarih araştırmacısıydı. Boufflers kontesinin yönetimindeki evi birçok edebiyatçının toplanma yeriydi. Conti, Jean-Jacques Rousseau ile Beaumarchais'nin de koruyucusuydu.

Conti (Prensi), Louis-François-Joseph de Bourbon (d. 1 Eylül 1734, Paris, Fransa - ö. 10 Mart 1814, Barselona, İspanya), Conti hanedanının son prensi. Önceki Prens Louis-François de Bourbon'un tek yasal oğludur.

Conti, yetenekli bir asker olduğunu Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) gösterdi. Maupeou ile Parlamento arasındaki çekişmede Maupeou'yu destekledi ve 1789'da anayasanın bütünlüğünün korunması gerektiğini savundu. 1789 Devrimi başladığında, XVI. Louis'nin devrimciler karşısındaki güçsüzlüğü

nedeniyle ülkesini terk ettı. Ama Fransa'yı işgal etme planlarına katılmayı reddederek 1790'da ülkesine döndü. 1793'te Konvansiyon'un emriyle kralcı olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Bir süre sonra serbest bırakıldı ama mallarına el konulduğu için tam bir yoksulluk içine düştü ve hükümetin kendisine bağladığı maaşla geçinmeye başladı. Ardından Direktuvar yönetimince Fransa'dan sürüldü. Kralcıların komplolarına katılmaya yanaşmadı ve yaşamının sonuna değin Barselona'da yaşadı. Ölümü üzerine Conti hanedanı sona erdi.

Conti, Niccolò dei (d. y. 1395, Chioggia?, Venedik yakınları - ö. 1469, Venedik?), Güney Asya'ya yaptığı 25 yıl süren yolculuğunu gerçekçi ve canlı bir üslupla öyküleştiren Venedikli tüccar.

Şam'dakı gençlik yıllarında Arapça öğrendi. 1414'te Bağdat'a gitmek üzere Şam'dan ayrıldı. Dicle Irmağını izleyerek Basra Körfezinin güney ucu yakınlarındaki Hürmüz'e ulaştı. Basra kıyısındaki bir ticaret merkezi olan Calacatia'ya geçerek Farsça öğrendi ve sonraki gezilerinde kendisine eşlik eden bazı İranlı tüccarlarla ortaklığa girdi. Conti'nin Hindistan'da bir Hintli kadınla evlendiği sanılır. Ülkenin kuzeyindeki Kambay Prensliği'ni Goa'nın yaklaşık 240 km doğusundaki Vicayanagar'ı (bugün Hampi, Karnataka eyaleti) ve Maliapur'u (bugün Hylapore, Madras) ziyaret etti. Havari Aziz Tomas'ın mezarının bulunduğu yer olarak kabul edilen Maliapur, Hindistan Hıristiyanlarının en kutsal kentiydi. Conti daha sonra gittiği Sumatra'da yamyamlarla karşılaştı ve ticaretini yapabileceği biber ve altın buldu. Tenasserim'e (bugün Myanmar'da) ve Ganj Deltası bölgesine de gitti. Birmanya'da Irrawaddy Irmağı boyunca yelken açarak zengin Pegu kentine ulaştı.

Conti'nin ulaştığı en uzak nokta Cava'ydı. Ciampa (bir olasılıkla bugünkü Tayland) ve belki de Seylan üzerinden, Hindistan'ın güneybatı ucundaki Quilon'a (Kollam) gitti. Hindistan'ın Malabar Kıyısı boyunca yaptığı yolculuk sırasında Koçin ile Kalikut'ta (bugün Kojikod) mola verdi. Arabistan Yarımadasının güney kıyılarına ve Aden kentine gitmeden önce, yeniden Kambay'ı ziyaret etti. Mekke'nin limanı Cidde'de de bir süre konakladı. Venedik'e dönmeden önce (1444) karayolu ile Kahire'ye ve Sina Dağına uğradı. Yolculuğu sırasında Hıristiyanlıkla bağını koparmanın kefareti olarak başından geçenleri Papa IV. Eugenius'un yazmanı bilgin ve Hümanist Gian Francesco Poggio Bracciolini'ye anlatması istendi. Bu Latince seyahat notları 15. yüzyıldaki Güney Asya hakkında önemli bilgiler içerir.

Continental Oil Company (Conoco), ABD'de petrol şirketi. 1875'te Continental Oil and Transportation Company adıyla kurulmuş, 1981'de E. I. du Pont de Nemours & Company tarafından satın alınarak Continental Group adıyla yeniden örgütlenmiştir.

Ogden'da (Utah) kurulan ilk şirket iki yıl sonra California'da yeniden tüzel kimlik kazandı. 1885'te Continental Oil Company adıyla Standart Oil tröstünün parçası oldu. Başlangıç yıllarında temel etkinliği, özellikle California'da ve Kayalık Dağlar bölgesinde petrol ve ilgili ürünlerin pazarlamasıydı. ABD Yüksek Mahkemesi'nin Standart Oil birliğini dağıtmasından iki yıl sonra 1913'te şirket bağımsız olarak tekrar kuruldu. 1929'a gelindiğinde şirketin 1.800 petrol kuyusu vardı ve Kayalık Dağlar eyaletlerinde tüketilen toplam petrolün yarısını Conoco satıyordu. O yıl, Oklahoma'dan Maryland'e kadar bir dizi petrol kuyusu bulunan Maryland Oil Company (kuruluşu 1917) ile birleşti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Louisiana, Kanada, Libya, Dubai, Kuzey Denizi ve Endonezya'da petrol alanları ve rafineriler elde ettı. 1966'da ABD'nin en büyük ikinci kömür şirketi Consolidation Coal Company'yi ele geçirdi ve kısa süre sonra uranyum ve bakır çıkarma işine girdi.

contredanse, birkaç çiftin birlikte yaptığı bir dans türü. İngiliz *country* danslarının(*) Fransa'da geliştirilmiş biçimidir. 19. yüzyılda Fransız, İngiliz, Alman soyluları ve burjuvaları arasında yaygınlaştı. *Contredanse*'larda da önceleri, *country* danslarındaki *longways* düzeni uygulanıyordu. Bu düzende erkekler bir yanda, kadınlar karşı yanda olmak üzere her çift dans ederek sıra başına doğru ilerliyor, başa ulaşan çift, yerini bir sonrakine bırakmadan önce bir düet yapıyordu. Avrupa'da daha sonraları *contredanse*'larda, *country* danslarındaki kare düzeni uygulanmaya başladı ve bundan da halk arasında yaygın olan kotyon ve kadril(*) biçimleri gelişti. *Contredanse*'ların çeşitlı geometrik figürlerini yapabilmek için çiftler arasında uyum gerekliydi, çünkü adımlar çoğunlukla belirlenmemişti. Bu nedenle de *longways* düzeninde her çift değişik biçimde dansederdi.

$\frac{2}{4}$'lük ya da $\frac{6}{8}$'lik ölçüyle yazılmış müzik biçimi olarak *contredanse*'ı Beethoven'la Mozart da kullanmışlardır.

Contreras Çarpışması, ABD'nin, México'nun güneybatısındaki küçük bir köyde kazandığı zafer (19-20 Ağustos 1847). Tümgeneral Winfield Scott'un komutasındaki ordu, bu çarpışmayla Meksika Savaşı'nın (1846-48) son harekâtını başlatmıştır.

Acapulco'dan México'ya giden yolun, General Antonio López de Santa Anna'nın ordusuna bağlı birliklerce kesildiğini gören Scott, Chalco Gölünün güneyindeki lav yataklarından geçen çetin yolu seçti. Bu yol, Contreras'ın kuzeyindeki Padierna Tepesini işgal eden General Gabriel Valencia tarafından tutulmuştu. Scott, 19 Ağustos'ta 20 dakikadan kısa süren bir çatışma sonucunda Valencia'yı Contreras'tan sürerek México'ya giden birkaç yolu denetim altına aldı. Başkente doğru ilerlemeden önce, Acapulco yolu üzerinde bulunan Meksikalılara saldırdı. 20 Ağustos'ta Churubusco'da Santa Anna'nın ana ordusunu tutsak aldı.

Converse, Frederick Shepherd (d. 5 Ocak 1871, Newton, Massachusetts - ö. 8 Haziran 1940, Westwood, Massachusetts, ABD), 20. yüzyılın ilk yarısında ünlenen besteci. Özünde romantik olan müziği, izlenimci öğelerle renklenmiştir.

Converse, Alman etkisindeki tutucu ABD'li besteciler grubunun iki ünlü üyesi olan John Knowles Paine ve George Chadwick'le çalıştı. Daha sonra eğitimini Münih'te sürdürdü. 1901-07 arasında Harvard Üniversitesi'nde ve 1899-1901 ile 1930-38 arasında New England Müzik Konservatuvarı'nda ders verdi. Bir Amerikalının yazdığı ilk opera olan *The Pipe of Desire* (1906; Arzu Çubuğu) adlı yapıtı 1910'da Metropolitan Operası'nda sahnelendi. İlk çalışmalarındaki geleneğe bağlı tutumuna karşın, Converse 10 milyonuncu Ford otomobilinin üretilmesini kutlamak için yazdığı *Flivver Ten million* (1927; On Milyonuncu Hurda) adlı senfonik fantezisinde ılımlı modern bir anlatımı benimsedi. Ayrıca altı senfoni, oda müziği ve birçok şarkı besteledi.

converso (İspanyolcada "dönme"), 14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başlarında girişilen şiddetli baskılardan ve 1490'larda Yahudi din adamlarının İspanya'dan kovulmasından sonra Hıristiyanlığı benimseyen İspanyol Yahudilerine verilen ad. Kentlerde Yahudi topluluklar içinde kaldıklarından ve İspanyol Yahudilerinin tekelinde olan ticaret, doktorluk ve terzilik gibi meslekler le uğraştıklarından, Katolik din görevlilerinin gözünde genellikle Yahudilerle özdeş tutuluyorlardı. Bu durum çoğu Hıristiyanların *converso*'ları kilise içinde yıkıcı bir güç olarak görmelerine yol açıyordu.

1499'da katı ve fanatik bir Katolik olan Pedro-Sarmiento *Sentencia-Estatuto* (Ceza Yasası) adlı yapıtıyla, *converso*'ların kamu ve kilise görevleri almasını ve hukuk mahkemelerinde Hıristiyanlara karşı tanıklık yapmasını yasaklayan bir yasanın çıkarılmasına ön ayak oldu. 16. yüzyılda bunu Yahudi kökenlilere karşı ayrımcılığı daha da pekiştiren ve ırkçı yanı daha ağır basan, kan bağı saflığına (*limpieza de sangre*) ilişkin yasalar izledi. Yahudilere yönelik, önyargıya dayalı yasal ayrımcılık ancak 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yumuşatıldı.

Convolvulaceae (kahkahaçiçeğigiller), *Polemoniales* takımından, 50 kadar cinsi ve en az 1.400 türü içeren bitki familyası. Tropik ve ılıman bölgelerde çok yaygın olan bu familyanın üyeleri, birkaç ağaç ve çalı dışında, genellikle sarılıcı otsu bitkilerdir. Pek çok tür, huni biçimindeki güzel renklı çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Örneğin *Ipomoea*(*) cinsinin kahkahaçiçeği(*) olarak bilinen bazı türleri sarılıcı süs bitkileridir, ama aynı cinsin bir türü olan tatlıpatates(*) (*I. batatas*) ekonomik bakımdan değerli bir besin kaynağıdır. *I. violacea* ile *Rivea corymbosa*'nın halüsinojen etkili tohumları öteden beri uyuşturucu olarak, mahmudeotunun(*) (*Convolvulus scammonia*) kökleri ise müshil olarak kullanılır.

Bu familyadaki bitkilerin yaprakları almaşık dizili, basit ya da bileşiktir. Çiçeklerin taçyaprakları huni biçiminde birleşmiştir. Türlerin çoğu lateks (sütümsü sıvı) içerir. Genellikle saçak köklüdür, bazen köksaplara (rizom) ya da yumrulara da rastlanır.

Conway, Moncure Daniel (d. 17 Mart 1832, Stafford ili, Virginia, ABD - ö. 15 Kasım 1907, Paris, Fransa), ABD'li kölelik karşıtı din adamı ve yazar.

Köle sahibi Metodist bir aileden geliyordu. Carlisle'deki (Pennsylvania) Dickinson College'dan 1849'da mezun oldu. Metodist bir kilisede görevliyken Üniteryenizmi benimsedi. Ama, 1856'da Washington, D.C.'de köleliğe karşı görüşlerini açıkça dile getirdiği için rahiplik görevine son verildi. Ohio'dan Cincinnati'ye taşındı ve kölelik karşıtı hareketlerde etkin oldu. Yellow Springs'de (Ohio), kaçak köleler için bir yerleşim bölgesi bile kurdu.

1862'de Boston'da kölelik karşıtı bir yayın organı olan *Commonwealth*'in yardımcı yönetmeni oldu. İç Savaş sırasında Kuzey'in görüşlerini yansıtan konferanslar vermek üzere İngiltere'ye gitti. İngiltere ve ABD'de çeşitli dergilerde yazıları çıktı, çok çeşitli konularda 70'i aşkın kitap ve broşür yazdı. Akademik yapıtları arasında *Life of Thomas Paine* (1892, 2 cilt; Thomas Paine'in Yaşamı) ve *Collected Works of Thomas Paine* (1894-96, 4 cilt; Thomas Paine'in Toplu Yapıtları) sayılabilir. *Autobiography*'si (1904; Otobiyografi) 19 yüzyılın önemli kişilerinin portrelerini içerdiği için değer taşır.

Conway (Allington), William Martin Conway, Baron (d. 12 Nisan 1856 Rochester, Kent - ö. 19 Nisan 1937, Lon-

dra, İngiltere), İngiliz dağcı, kâşif ve sanat tarihçisi. Avrupa, Güney Amerika ve Asya'da çok sayıda araştırma gezisi düzenlemiştir. Conway dağcılığa 1872'de Alpler'deki Breit Doruğuna çıkarak başladı. 1892'de Himalayalar'daki Karakurum Dağlarının 5 bin km²'den çok bir bölümünün haritasını çıkardı. Bu başarısından dolayı üç yıl sonra Conway'e şövalyelik unvanı verildi. Bu seferinin öyküsünü *Climbing and Exploration in the Karakoram-Himalayas* (1894; Himalayalar'da Karakurum'a Tırmanış ve Araştırmalar) adlı yapıtında anlattı. 1894'te Alpler'in Viso Dağından Grossglockner'e kadar uzanan sırtlarını geçişini ise *The Alps from End to End*'de (1895; Bir Uçtan Öbürüne Alpler) aktardı. *The First Crossing of Spitsbergen* (1897; Spitsbergen'den İlk Geçiş) 1896-97'de Spitsbergen Adasında yaptığı araştırmaların öyküsüdür. Conway, 1898'de Bolivya Andları'na tırmanarak batı yarıküreninin en yüksek noktası olan Aconcagua (6.959 m) ile Illampu (6.421 m) ve Illimani (6.322 m) doruklarına çıktı. Ayrıca Tierra del Fuego Takımadalarını keşfetti. 1901'de dağcılığı bıraktı.

Conway, Cambridge Üniversitesi'nde Slade Kürsüsü güzel sanatlar profesörü (1901-04) ve parlamento üyesi (1918-31) olarak da görev yaptı. 1931'de "baron" oldu. Üretken bir yazar olan Conway'in yapıtları arasında, Pennine Alpleri'ne çıkış kılavuzu *The Zermatt Pocket Book* (1881; Zermatt Cep Kitabı), *Early Tuscan Art* (1902; Erken Dönem Toskana Sanatı) ve *Mountain Memoirs* (1920; Dağ Anıları) sayılabilir.

Conwy, CONWAY olarak da yazılır, Galler'de, Gwynedd ilinin (*county*) Aberconwy ilçesinde (*district*) kent. Kuzey Galler kıyısında, Conwy Irmağı halici üzerinde yer alır.

İngiliz kralı I. Edward'ın, o dönemde yeni istila edilen Kuzey Galler'de kurduğu müs-

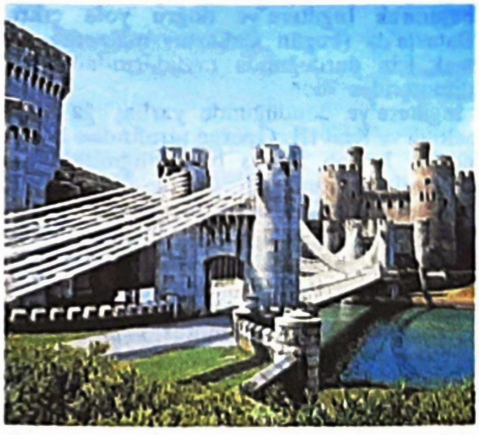

Conwy'de kale ve Thomas Telford'un Conwy Irmağı üzerine yaptığı asma köprü, Gwynedd
J. Allan Cash-EB Inc

tahkem kentlerden biri de Conwy idi, (1283). Kral Edward, kentin kurulacağı yerdeki Cistercium manastırını ırmağın yukarısında kalan Maenan'a taşıdı; ama manastır kilisesini ilçenin bölge kilisesi olarak korudu. Kent, ırmak kıyısındaki kule güneydoğu köşesine gelecek biçimde, arazinin olanak verdiği ölçüde bir ızgara plana göre kuruldu. Kalenin bir bölümü 1665'te yıkıldıysa da kentin surları, 21 kulesi ve üç kapısıyla neredeyse hiç bozulmadan kaldı. Conwy, ortaçağ kale kentlerinin Avrupa'da ayakta duran en iyi örneklerinden biridir. Kentteki 16. yüzyıl yapıları arasında, Aberconwy Malikânesi (y. 1500), bugün Cambria Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi olan Plâs Mawr (Büyük Ev, 1577-80) ve yolcu hanı Black Lion (1582) sayılabilir. Conwy Halicinin karşı yakasındaki Deganwy, 6. yüzyıl yapısı Gal kalesiyle çok daha eski bir yerleşimdir. Ama Deganwy'nin surlarının çok küçük bir bölümü bugüne ulaşabilmiş, Conwy kurulduktan sonra Deganwy yeni kentin yanında ikincil konumda kalmıştır.

19. yüzyılda ulaşımın gelişmesi sonucunda Conwy'de, Thomas Telford'un zarif asma köprüsü (1826) ile Robert Stephenson'ın tüp biçimindeki demiryolu köprüsü (1848) kuruldu. 1958'de modern bir karayolu köprüsü inşa edilerek kent surlarında üç yeni kapı açıldı. Conwy günümüzde turizm merkezi olarak tanınır. Nüfus (1981) 13.462.

Conybeare, William Daniel (d. 7 Haziran 1787, St. Botolph, West Sussex - ö. 12 Ağustos 1857, Itchen Stoke, İngiltere), İngiliz jeolog ve paleontolog. İngiltere ve Galler'deki Karbonifer Dönem (y. 345-280 milyon yıl önce) katmanlarını incelediği klasik yapıtıyla tanınır.

1836-44 arasında Axminster'da papazlık yaptı. Ardından Galler'deki Llandaff'ta başrahip oldu. 1822'de William Phillips ile birlikte *Outlines of the Geology of England and Wales* (1822; Ana Hatlarıyla İngiltere ve Galler Jeolojisi) adlı klasik yapıtlarını yayımladılar. Tortul kayaçların yaşını belirlemede fosillerden yararlanarak hazırlanan yapıt, Büyük Britanya'daki Karbonifer Dönem jeolojik katmanlarının bir özetiydi.

İrlanda'nın jeolojik yapısının açıklanmasına katkıda bulunan Conybeare aynı zamanda, yüzeyaltı yapıların açıklanmasında jeolojik kesitlerden yararlanan ilk kişi oldu. Öteki çalışmaları, *On the Origin of a Remarkable Class of Organic Impressions Occuring in Nodules of Flint* (1814; Çakmaktaşı Yumrularında Görülen Organik İzlerin Önemli Bir Türünün Kökeni Üzerine), *Hydrographical Basin of the Thames* (1829; Thames'in Hidrografik Havzası) ve *Ichthyosaurus* adlı fosilleşmiş canlının ilk kez tanıtıldığı *Ichthyosaurus*'tur (1821).

Coogan, Jackie, asıl adı JOHN LESLIE COOGAN (d. 26 Ekim 1914, Los Angeles - ö. 1 Mart 1984, Santa Monica, California, ABD), Hollywood'un sessiz sinema döneminde ün kazanmış ilk çocuk yıldızı. Charlie Chaplin'in *The Kid* (1921; *Yumurcak*) filmindeki mahzun bakışlı kimsesiz çocuk rolüyle anımsanır.

Annesiyle babası da oyuncu olan Coogan *Skinner's Baby* (1916) adlı ilk filminde rol aldığında henüz 18 aylıktı. Daha sonra bir oyunda Chaplin'in dikkatini çekti ve altı yaşındayken oynadığı *Yumurcak* filmiyle bir anda bütün dünyada üne kavuştu. Bunu *Peck's Bad Boy* (1921; Peck'in Kötü Oğlu), *My Boy* (1921; Oğlum), *Trouble* (1922; Bela), *Oliver Twist* (1922), *Daddy* (1923; Baba), *Circus Days* (1923; Sirk Günleri), *Long Live the King* (1923; Yaşasın Kral), *A Boy of Flanders* (1924; Flandre'lı Bir Çocuk), *Little Robinson Crusoe* (1924; Küçük Robinson Crusoe), *Old Clothes* (1925; Eski Giysiler), *The Bugle Call* (1927; Boru Sesi), *Tom Sawyer* (1930) ve *Huckleberry Finn* (1931) gibi filmler izledi. Coogan 1923-24'te haftada 22 bin dolar kazanıyor, filmlerinden elde edilen kârın da yüzde 60'ını alıyordu.

1935'te, aralarında babasının da bulunduğu dört kişinin ölümüyle sonuçlanan bir otomobil kazasından tek kurtulan Coogan oldu. 1938'de annesini ve üvey babasını (eski menajeri) dava ettiyse de, sonuçta eline geçen, milyonlarca dolarlık servetinin neredeyse tümünün ailesi tarafından harcanıp bittiğini öğrenmek oldu. Bu davanın daha geniş boyutlu bir sonucu da, California eyalet meclisinin çıkardığı ve halk arasında "Coogan Yasası" olarak bilinen Çocuk Oyuncular Yasası oldu. Bu yasayla çocuk sinema oyuncularına, kontratlarının mahkemelerce onaylanması, gelirlerinin mali kurumlarca denetlenmesi gibi haklar

Jackie Coogan Charlie Chaplin'le birlikte *Yumurcak* filminde, 1921
ABC Ajansı

veriliyordu. Coogan II. Dünya Savaşı sırasında ABD Hava Kuvvetleri'nde görev yaptı. Sonraki yıllarda çeşitli filmlerde ve televizyon programlarında karakter rollerine çıktı. Bunların en önemlisi *The Addams Family* (1964-66; Addams Ailesi) adlı televizyon dizisindeki rolüydü.

Cook, Arthur James (d. 22 Kasım 1883, Wookey, Somerset - ö. 2 Kasım 1931, Londra, İngiltere), İngiliz işçi önderi. 1920'lerde kömür madeni sahiplerinin ücretleri düşük tutma ve işgününü uzatma çabalarına karşı işçilerin yürüttüğü kararlı ama başarısız mücadelenin simgesi olmuştur.

On altı yaşında kömür madenlerinde işçi olarak çalışmaya başlayan Cook, 1911'de

Arthur Cook, 1926
BBC Hulton Picture Library

Londra'daki Merkez İşçi Yüksekokulu'ndan burs kazandı. Ertesi yıl, Güney Galler Madenciler Federasyonu'nun reform komitesinin "The Miners' Next Step" (Maden İşçilerinin Bundan Sonraki Adımı) başlıklı raporunun yazılmasına katkıda bulundu. I. Dünya Savaşı sırasında sözünü sakınmayan bir barış yanlısıydı. Grevci işçilere önderlik ettiği için 1918 ve 1921'de hapse girdi. 1924'te Büyük Britanya Madenciler

Federasyonu'nun sekreteri seçildi. 1926 maden işçileri grevinde ve aynı yıl mayıs ayında İngiltere'deki genel grevde etkin rol oynadı. Işçi Sendikaları Kongresi (TUC) genel grevden vazgeçince, Cook maden işçilerinin işlerine dönmelerini önerdi. Ama işçilerin bunu reddetmesi üzerine, grevleri sonuna değin yönetti. Daha sonra, o dönemde Avam Kamarası'nda İşçi Partisi milletvekili olan (sonradan İngiliz Faşistler Birliği'nin başkanı) Sir Oswald Mosley'nin planlı ekonomi önerilerini (Aralık 1930) destekledi.

Cook, Frederick Albert (d. 10 Haziran 1865, Hortonville, New York - ö. 5 Ağustos 1940, New Rochelle, New York, ABD), ABD'li hekim ve kâşif. 1908'de Kuzey Kutbu'nu bulduğunu ileri sürerek tartışmalara yol açmışsa da, genellikle bu işi 1909'da başardığına inanılan ABD'li kâşif Robert E. Peary bu savı yalanlamıştır.

1890'da New York Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra hekimlik yapmaya başladı. Kısa bir süre sonra, Peary'nin yaptığı Kuzey Kutup keşif gezisine katılarak, cerrah olarak çalıştı (1891-92) ve McKinley Dağının keşfine ve dağa tırmanılmasına öncülük ederek kâşif olarak ünlendi. 1908'de yaptığı bir sefer sırasında Kuzey Kutbu'na ulaştığı yolundaki savı, Peary'nin sert tepkisiyle karşılaştı. Daha sonra, gezisi sırasında Cook'a rehberlik yapan Eskimolar onun kutuptan birkaç yüz kilometre güneyde durduğunu ve gezi fotoğraflarının gerçekte Kuzey Kutbu'ndan çok uzak bölgelerde çekildiğini öne sürdüler. I. Dünya Savaşı'na değin süren Cook-Peary tartışmasında, Cook'un savı giderek halkın desteğini yitirdi. Daha sonra sahtekârlık yapmakla suçlanarak 1923'te hapse atılan Cook, 1929'da şartlı tahliyeden yararlanarak serbest bırakıldı. 1940'ta ABD başkanı tarafından bağışlandı.

Cook, George Cram (d. 7 Ekim 1873, Davenport, Iowa, ABD - ö. 14 Ocak 1924, Delphoi, Yunanistan), romancı, şair ve oyun yazarı. Karısı Susan Glaspell'le birlikte 1915'te Amerikan tiyatrosuna atılım getiren Provincetown Oyuncuları'nı kurmuştur.

1893'te Harvard Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Avrupa'ya giderek 1894'te Heidelberg, ertesi yıl da Cenevre Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. ABD'ye dönünce Iowa Üniversitesi'nde (1895-99) ve California'daki Stanford Üniversitesi'nde (1902) İngiliz edebiyatı dersleri verdi. Daha sonra üniversiteden ayrıldı ve ailesinin Davenport'daki malikânesinde bir bahçıvan kulübesine yerleşerek çiftlikten sağladığı gelirin de yardımıyla yazarlık yapmaya başladı. İmparator Maximiliano döneminde Meksika'da geçen bir aşk serüvenini konu alan ilk romanı *Roderick Taliaferro*'da Nietzsche'nin etkisi görülür.

Cook, bir tarım işçisi olan ve sonradan romanlar yazan Floyd Dell'in etkisiyle sosyalizmi benimsedi. (Dell'in 1920'de yazdığı *Moon-Calf* adlı romandaki Tom Alden odur.) *The Chasm* (1911; Uçurum) adlı romanında Amerikalı bir kızın Rusya ve ABD'de Nietzsche'ci aristokratik bireycilikle sosyalist düşünce arasında yaşadığı çelişkiyi ele alarak sosyalist düşüncenin üstünlüğünü savundu.

Cook, Dell ile birlikte *Chicago Evening Post*'un edebiyat sayfasının yönetmenliğini yaptı. 1913'te kendisi gibi Davenportlu olan romancı ve oyun yazarı Susan Glaspell'le evlendi. Karı koca 1915'te Provincetown'da yazlıktayken, birlikte yazdıkları, psikanalizi yeren tek perdelik *Suppressed Desires* (1920; Bastırılmış Arzular) adlı oyunu sahneye koymak amacıyla eski bir balıkhanede Provincetown Oyuncuları'nı kurdular. Cook tiyatroyla ilişkisini, New York kentindeki Greenwich Village'da ABD'li yazarların oyunlarını sahneleyen Oyun Yazarları Tiyatrosu adlı toplulukla çalışarak sürdürdü. Bu topluluğun başarılı olmasına karşın ABD'deki kültürel yaşamı yetersiz buluyordu. 1921'de Yunanistan'a taşınarak üç yıl köylülerle birlikte yaşadı. 1925'te *Greek Coins* (Yunan Sikkeleri) adlı şiir kitabı ve ertesi yıl Atina'da *The Athenian Women* (Atinalı Kadınlar) oyunu yayımlandı.

Cook, James (d. 27 Ekim 1728, Marton-in-Clevaland, Yorkshire, İngiltere - ö. 14 Şubat 1779, Kealakekua Koyu, Hawaii), İngiliz denizci ve kâşif. Kanada kıyılarını (1759, 1763-67) keşfetmiş ve Büyük Okyanusa üç keşif seferi (1768-71; 1772-75; 1776-79) düzenleyerek, Antarktika'nın buzul alanlarından Bering Boğazına, Kuzey Amerika'dan Avustralya ve Yeni Zelanda'ya kadar uzanan bölgeyi dolaşmıştır.

James Cook, J. Webber'ın yağlıboya çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

İlk yıllar. İskoç göçmeni bir tarım işçisinin oğlu olan Cook, 12 yaşına değin babasının patronunun mali desteğiyle öğrenim gördü. Okuldan ayrıldıktan sonra uzun yıllar babasıyla birlikte çalıştı. Whitby'nin kuzeyindeki bir kıyı köyünde bir mağazada çıraklık yaptığı sırada denize ve gemilere ilgi duymaya başladı. 1746'da, Whitby'li tanınmış bir Quaker olan John Walker'ın Kuzey Denizine kömür taşıyan gemilerinden birinde iş buldu. Denize dayanıklı, 300-400 tonluk barkolarla Kuzey Denizine yaptığı zorlu yolculuklar onun için iyi bir deneyim oldu. Gemilerin bakım ve onarım amacıyla kızağa çekildiği kış aylarında, kendi çabasıyla matematik bilgisini geliştirdi.

1752'de ikinci kaptan olan Cook, üç yıl sonra barkolardan birinin kaptanlığına getirildi. Kendisini parlak bir geleceğin beklemesine karşın bir süre sonra görevinden ayrıldı ve güverte onbaşısı rütbesiyle daha çok deneyim kazanacağını düşündüğü Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne girdi. Komutanlık yeteneğiyle kısa sürede üstlerinin dikkatini çekti ve hızla yükseldi.

Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde ikinci kaptan ve lostromo olarak çalıştıktan sonra, 29 yaşındayken "Pembroke" kraliyet gemisinin kaptanlığına getirildi. İngiltere ile Fransa arasındaki Yedi Yıl Savaşı (1756-63) sırasında Biskay Körfezinde çarpıştı; Nova Scotia'daki Louisburg kuşatmasına ve Québec'in ele geçirilmesiyle sonuçlanan harekâta katıldı. St. Lawrence Irmağının ulaşılması güç kesimlerinin haritasını çıkartarak, General Wolfe'un buralarda karaya çıkabilmesini sağladı. Kış aylarında ise Halifax'ta sürdürülen topoğrafya çalışmalarını yönetti. 1763-68 arasında, komutasındaki "Greenville" adlı uskunayla Newfoundland kıyılarını dolaşarak buraların haritalarını çıkardı. 1766'da izlediği bir Güneş tutulması üzerine hazırladığı raporu Londra'daki Royal Society'ye gönderdi.

Keşifler ve geziler. 1768'de Royal Society ve Kraliyet Deniz Kuvvetleri tarafından düzenlenen, Büyük Okyanus bilimsel araştırma seferinin komutanlığına getirildi. Hemen yüzbaşı rütbesine yükseltildi ve emrine "Endeavour" adlı gemi verildi; dört yıl önce yapılan bu gemi, 368 ton ağırlığında ve 30 m uzunluğundaydı. Cook'un görevi, bilim adamlarını, Venüs gezegeninin Güneş önünden geçişini izlemeleri için Tahiti'ye götürmekti. Aralarında İsveçli botanikçi Daniel Solander'in de bulunduğu bilim adamları grubuna zengin ve yetenekli bir kişi olan Joseph Banks başkanlık ediyordu. 3 Haziran'da Venüs'ün geçişinin izlenmesinden sonra Cook, düşünürlerin kuzey yarıküredeki dengeyi sağlamak için güneyde var olması gerektiğini öne sürdükleri efsanevi Terra Australis kıtasını aramaya koyuldu. İlk seferinde kronometre kullanmayan Cook yalnızca pirinçten yapılmış bir sekstanttan ve deniz almanağından yararlandı. Tahiti'den güneye yönelen Cook, Yeni Zelanda'yı keşfetti ve altı aylık bir çalışmadan sonra bu bölgenin haritasını çıkardı. Daha sonra Tasman Denizini geçti ve 19 Nisan 1770'de Avustralya'nın güneydoğu kıyılarına ulaştı. Buradan kuzeye yönelerek Avustralya'nın 3.200 km uzunluğundaki doğu kıyılarını dolaştı. Denizcilik açısından dünyanın en tehlikeli geçitlerinden biri olan Büyük Set Resifinde gemisi bir mercan kayalığına oturduysa da, gemiyi yüzdürmeyi başararak İngiltere'ye doğru yola çıktı. Batavia'da (bugün Cakarta) malzeme almak için durduğunda tayfalarından 30'u dizanteriden öldü.

İngiltere'ye döndüğünde yarbaylığa yükseltildi ve Kral III. George tarafından kabul edildi. Joseph Banks başkanlığındaki ilk bilimsel araştırma gezisinin başarısı, bu tür seferlere duyulan ilgiyi arttırmıştı. Cook çok geçmeden Antarktika'ya düzenlenen bir bilimsel araştırma seferinin komutanlığına atanarak, "Resolution" ve "Adventure" adlı gemilerle denize açıldı.

Temmuz 1772'den Temmuz 1775'e değin süren bu sefer sırasında 70 güney enleminin ötesine geçmesine karşın Terra Australis'in izine rastlamadı. Ama batıdan doğuya doğru ilerleyerek dünyanın çevresinde dolaştı, Paskalya ve Tonga adalarını buldu ve bunların haritalarını çıkardı. Büyük Okyanustaki Yeni Kaledonya'yı, Atlas Okyanusundaki Güney Sandwich Adaları ile Güney Georgia Adasını keşfetti. Ayrıca, efsanevi Terra Australis kıtasının Avustralya, Yeni Zelanda ve güneydeki donmuş kara parçalarından başka bir şey olamayacağını gösterdi.

İngiltere'ye döndüğünde albaylığa yükseltildi, Royal Society'ye seçildi ve iskorbüt hastalığı üzerine hazırladığı raporla bu derneğin en büyük ödülü olan Copley Madalyası'nı aldı. Cook, 18. yüzyılda deniz yolculuklarının en büyük sorunu olan iskorbüte karşı, temizlik ve havalandırmanın yanı sıra lahana, tereotu ve portakal özünden oluşan bir beslenme yöntemi uygulayarak tayfalarının bu hastalığa yakalanmalarını önlemişti.

Bu dönemde bilim adamları Kuzey Amerika'nın ya da Asya'nın kuzeyinde Büyük Okyanusu ve Atlas Okyanusunu birleştiren bir geçit olduğunu sanıyorlardı. Bu konuyu araştırmak için bir sefer düzenlemekle görevlendirilen Cook, Temmuz 1776'da "Resolution" ve "Discovery" adlı gemilerle yola çıktı. Ama, ne kuzeydoğuda ne de kuzeybatıda böyle bir geçit bulamadı. Cook, Hawaii'de bir filikanın çalınması

Kaptan Cook'un seferleri

üzerine Kealakekua Koyu kıyılarında Yerlilerle çıkan çatışmada öldürüldü.

Keşif çalışmaları, denizcilik, haritacılık, mürettebatın bakımı ve Yerlilerle ilişkiler konularına yeni anlayışlar getiren Cook, dünya haritalarını barışçıl yöntemlerle en büyük değişikliğe uğratan kişi olarak da tarihe geçmiştir.

Cook, Thomas (d. 22 Kasım 1808, Melbourne, Derbyshire - ö. 18 Temmuz 1892, Leicester, İngiltere), Thomas Cook and Son adlı dünya çapındaki seyahat acentasının kurucusu, rehberli tur uygulamasının öncüsü.

On yaşında okulu bıraktıktan sonra, çeşitli işlerde çalıştı. 1828'de Baptist misyoneri oldu. 1841'de 5 Temmuz'daki içki aleyhtarı toplantılar için Midland Counties Demiryolu Şirketi'nin Leicester ve Loughborough arasında özel bir tren çalıştırmasını sağladı. Üç yıl sonra demiryolu şirketi yetkilileri, Cook trenler için yolcu sağlamayı başarabilirse bu turları sürekli kılmaya karar verdi. Cook, 1855 1. Paris Dünya Sergisi sırasında Leicester ile Fransa'nın Calais kenti arasında turlar düzenledi. Ertesi yıl ilk büyük Avrupa turuna çıktı.

1860'ların başlarında, kişisel turlar düzenlemeyi bırakarak yurt içi ve yurt dışı seyahat biletlerinin satışına ağırlık verdi. Cook'un şirketi 1880'lerde İngiltere ile Mısır arasındaki askeri taşımacılık ve posta servis hizmetlerini üstlendi. Ölümü üzerine şirketin yönetimi, 1864'ten beri ortağı olan tek oğlu John Mason Cook'a (1834-99) geçti.

Thomas Cook
Thos Cook and Son Ltd

Cook Adaları, Büyük Okyanusun güneyinde, Yeni Zelanda'ya bağlı, içişlerinde özerk adalar. Yeni Zelanda'nın 3.000 km kuzeydoğusunda yer alır. Toplam yüzölçümü 236 km²'dir. Nüfus 1991'de 17.300 olarak tahmin edilmiştir. Yönetim merkezi, Rarotonga Adasındaki Avarua'dır.

Doğal yapı. Yaklaşık 1.450 m boyunca uzanan Cook Adaları, güneyde sekiz, kuzeyde yedi adadan oluşan iki gruba ayrılır. Güneydeki adalardan Rarotonga, Mangaia, Mauke, Atiu ve Mitiaro'nun iç kesimleri yanardağ oluşumludur. Engebeli bir yüzey yapısı olan Rarotonga, jeolojik olarak en genç adadır ve Cook Adalarının en yüksek doruğu olan Te Manga'da yüksekliği 653 m'ye ulaşır. Dorukların ve öteki dört adada bulunan engebeli tepelerin eteklerinde, *makatea* adı verilen eski bir kireçtaşı temel üstünde yükselmiş mercan resiflerinin çevrelediği bataklık kaplı düzlükler yer alır. Bu oluşumların yüksekliği, Mangaia'da 60 m'den, Rarotonga ve Atiu'da 3,5 m'ye ve yoğun biçimde aşınmaya uğramış Mitiaro'da yaklaşık 2 m'ye kadar değişir. Sarp yarlar, girintili çıkıntılı resiflerle kaplı dar kumsallara dik yamaçlarla iner. Mitiaro ve Mangaia'daki yarların içinde bulunan bataklık bölgelerde küçük göller oluşmuştur. Aitutaki ise, büyük ölçüde aşınmaya uğramış ve kısmen sulara gömülmüş, yanardağ oluşumlu bir adadır. Buradaki resif, derin biçimde oyularak bir lagün ve atol oluşturmuştur. Güneydeki grupta yer alan Manu'ae ve Takutea ile kuzey adaların tümü (Penrhyn, Manihiki, Rakahanga, Pukapuka [Danger], Nassau, Suwarrow [Suvarov] ve Palmerston) gerçek atoller, yani resif adalarıdır. Yalnızca yanardağ oluşumlu yüksek adalarda hızlı akışlı ırmaklar bulunur; bunlar da bataklıklara karışarak, akışlarını kireçtaşı yarların altından sürdürürler. Atiu ve Mangaia'daki ırmaklar, bugün sarkıt ve dikitlerle kaplı olan mağaralar oluşturmuştur. Yıllık yağış miktarı Rarotonga'da 2.000 mm'den, kuzeydeki adalarda 3.250 mm'ye kadar değişir. Yağışın düzensiz biçimde dağıldığı kuzey adalarda toprak geçirgen olduğundan, her zaman yeterli su sağlayabilmek için yağmur suyu toplama havzaları açılmıştır. Ortalama sıcaklıklar ise güney adalarında gece 15°C, gündüz 33°C; kuzeydeki adalarda gece 21°C, gündüz 33°C'dir. Aralıktan marta değin süren yağmur mevsiminde tayfunlar görülür. Atollerde başta hindistancevizi ve *Pandanus* cinsinden tropik ağaçlar olmak üzere yaklaşık 50 bitki türü görülürken, Rarotonga Adası'nda yetişen bitki türü sayısı 500'ü aşar. Hayvan varlığı keler ve kuşlarla sınırlıdır; Suwarrow Adası bir kuş sığınağıdır. Mangaia'da bulunan manganez ve bazı mercanadalardaki fosfat yatakları mineral kaynakları oluşturur.

Nüfus. Çoğunluğunu Polinezyalıların oluşturduğu adalar nüfusu, Yeni Zelanda'daki Maorilerle yakın akrabadır. Ama Pukapukalılar etnik olarak Samoalılar ve Tokelaualılarla bağlantılıdır. Palmerston Mercanadasında yaşayanlar Polinezyalı-İngiliz karışımıdır; bunlar adaya 1862'de yerleşen William Marsters ve Polinezyalı üç karısının soyundan gelirler. Polinezya Maori dili geleneksel dil olmasına karşın, İngilizce de konuşulur; Palmerston'da yaşayanlar İngilizceyi Gloucestershire aksanıyla konuşurlar. Nüfusun yüzde 94'ü Hıristiyandır. Başlıca mezhepleri, Cook Adaları Hıristiyanları (yüzde 70), Katolikler (yüzde 15) ve Yedinci Gün Adventistleri (yüzde 7) oluşturur. Nüfusun neredeyse yüzde 90'ı güneydeki adalarda yaşar; özellikle Rarotonga Adasının nüfus yoğunluğu çok yüksektir. 1986 verilerine göre binde 24 olan doğum oranı ve binde 5,2 olan ölüm oranı gelişmiş ülkelerdeki oranlara yakındır. Ama göçler nedeniyle nüfus artış hızı, 1973'ten beri yılda yüzde 0,1 oranında azalmaktadır.

Ekonomi. Serbest girişim temelinde gelişmekte olan ekonomi tarım, hafif sanayi ve turizme dayanır. 1988 verilerine göre gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) 40 milyon ABD Doları, kişi başına GSYİH ise yaklaşık 2.200 ABD Doları'dır. Toprak kullanımı hâlâ geleneksel modellere dayanır ve insanlar topraklarını kolay kolay satmazlar. Top-

rağın verimli olduğu yanardağ oluşumlu güney adalarında ticarete yönelik tarım yapılır. Başlıca ürünler turunçgiller, ananas, domates, pamuk, kahve, muz ve tropik bitkilerdir. Hindistancevizi ve kopra, kuzeydeki atollerin başlıca ticari tarım ürünleridir. Geçimlik ürünler ise gölevez, tatlıpatates, yam ve ekmekağacıdır. Ayrıca domuz, keçi ve tavuk beslenir; Rarotonga ve Mauke adalarında eti ve derisi için sığır yetiştirilir.

Balıkçılık temelde iç tüketime yöneliktir. Mitiaro'daki gölde avlanan *itiki* (Mitiaro yılanbalığı) adaların en beğenilen su ürünlerindendir. Manihiki'deki lagünde avlanan ve *paua* adı verilen istiridye de tuzlanarak iç pazara satılır. Penrhyn ve Suwarrow'da çıkarılan istiridyelerden inci elde edilir.

Rarotonga'da yoğunlaşmış olan imalat sanayisi meyve konserveciliği, dokuma ve yerel el sanatlarını kapsar. Adalarda basılan pullar ve madeni paralar da önemli bir gelir kaynağıdır. Mitiaro, kurutulup muz kabuğuna sarılan *piere* adlı muz ürünü, Rakahanga ve Manihiki dokumaları, Pukapuka da, küçük tahta parçalarının iple bağlanmasıyla üretilen geleneksel kanolarıyla ünlüdür. Tümüyle termik santrallara dayanan

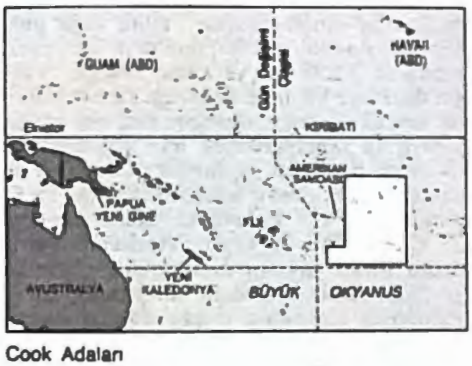

Cook Adaları

elektrik enerjisi üretimi 1989'da 15 milyon kW/sa idi. Otel yapımıyla birlikte gelişen turizm sıkı biçimde denetlenmektedir.

İşgücünün büyük bölümü tarım, balıkçılık, devlet memurluğu ve Rarotonga'daki sanayilerde istihdam edilmiştir. Pek çok adalı çalışmak için Yeni Zelanda'ya göç etmektedir; öteki adalardan Rarotonga'ya da yoğun bir göç vardır.

Adalardaki karayollarının toplam uzunluğu 280 km'dir. Bunun altıda birini Rarotonga'daki ring hattı oluşturur; hat, 11. yüzyıl şeflerinden Toi'nin yaptırdığı sanılan ve hâlâ kullanılan Ara Metua adlı taş yolu çevreler. Adalar arasında sefer yapan gemiler için, Rarotonga'daki resiflerde Avarua ve Avatiu adlı iki liman yapılmıştır. Suwarrow, Manihiki, Rakahanga ve Penrhyn'deki lagünlere denizden ulaşım vardır. Öteki adalarda ise, malların resiflerin açığında demirlemiş gemilere taşınması için layterler kullanılır. Avarua'da bir uluslararası havalimanı, Aitutaki, Penrhyn, Atiu, Mitiaro ve Mangaia'da ise iç hatlara sefer yapan havalimanları vardır.

Konservelenmiş turunçgiller, ananas suyu, meyve, dokuma ve kopraya dayanan ihracat, gıda, tekstil ve yakıtı kapsayan ithalatın yedide birini oluşturur. Başlıca ticaret ortağı olan Yeni Zelanda'nın sağladığı yardımlar ve burada çalışan adalıların sağladığı gelir ticaret açığının kapatılmasına katkıda bulunmaktadır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. 1981'de bazı değişikliklere uğrayan 1965 tarihli özerklik anayasasına göre, Yeni Zelanda genel valisinin seçtiği bir görevli adalarda Büyük Britanya hükümdarını ve Yeni Zelanda'yı temsil eder. Bu görevli, kabineye başkanlık eden başbakanı atar ve seçimle gelen 23 üyeden oluşmuş Yasama Meclisi'nden geçen yasaları onaylar. Seçimler genel oy hakkı ilkesine dayanır. Geleneksel şeflerden oluşan Ariki Meclisi de Yasama Meclisi'ne danışmanlık yapar. Adalardaki yerel yönetimden ada konseyleri sorumludur.

Adalarda sağlık hizmetleri ücretsizdir; ayrıca öğrencilere ücretsiz diş bakımı sağlanır. Rarotonga'da bir hastane, yerleşim bulunan her adada da dispanser ve sağlık kuruluşları vardır. Tropik hastalıklar denetim altına alınmıştır. Pul satışlarından elde edilen gelirle yaşlılık sigortası ve emekli aylığı sağlanır.

Eğitim 6-15 yaşlar arasında zorunlu ve ücretsizdir. Rarotonga'daki Nikao'da bulunan öğretmen okulu ve 6 yıllık yüksekokulun yanı sıra, devlete ve kiliseye ait pek çok ortaöğrenim kurumu vardır. Adalılar, Yeni Zelanda ve Fiji'deki üniversitelerde öğrenim görebilir. Adaların tek radyo yayını ve günlük gazetesi devletçe yönetilmektedir. Adalarda bulunan iki siyasal parti de haftalık gazete yayımlamaktadır.

Toprak kullanımı, Ariki kurumu, geleneksel el sanatları, danslar ve şenlikler (*umukai*) güçlü biçimde Maori geleneklerinin etkisi altındadır. Aitutaki'deki dans toplulukları Tahiti'de düzenlenen yıllık şenliklere katılır. Cook Adalarının yetiştirdiği yazar Julian Dashwood, Mauke doğumludur.

Tarih. Geleneksel ve dilbilimsel veriler, Cook Adalarına ilk yerleşenlerin Tonga ve Samoa'dan gelen Polinezyalılar olduğunu göstermektedir; bunlar daha sonra Yeni Zelanda'yı kolonileştirmiştir. Rarotonga'daki Ara Metua yolu ve başka kalıntılar, İS 1100 dolaylarında burada oldukça örgütlü bir topluluğun yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde adaların çoğu bağımsızdı, ama Atiu'nun şefi (*arika*) Mauke ve Mitiaro'yu da denetliyordu. 1595'te, İspanyol denizci Alvaro de Mendaña de Neira, Pukapuka'yı gördü. Ardından bazı adalar, İspanyollar, Ruslar ve Fransızlarca görüldü. İngiliz kaptan James Cook, 1773, 1774 ve 1777'de yaptığı üç yolculukta grubu oluşturan pek çok adayı keşfetti ve sonradan adalara onun adı verildi. Kaptan William Bligh da "Bounty" adlı gemisiyle Rarotonga ve Aitutaki'yi gördü. 1821'de Londra Misyoner Derneği'nden John Williams'ın bölgeye gelişiyle adalarda Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Geleneksel şefler, 1880'lere değin güneydeki adaları misyonerlerle birlikte yönetti. 1888'de İngilizlerin Rarotonga'da kurduğu protektora 1892'ye değin güney adalarına kadar genişletildi. Daha sonra federal bir parlamento oluşturuldu ve her ada özerk yönetime sahip oldu. Başta Manihiki ve Penrhyn olmak üzere kuzey adaları 1860'larda Perulu kölelerin akınlarından zarar görmüştü. Yeni Zelanda, 1901'de adaların tümünü ilhak etti. 1915'te de adalara bir yönetici ve bir vali atadı. I. Dünya Savaşı sırasında pek çok adalı Yeni Zelanda birliklerinde yer aldı. 1946'da kurulan Yasama Konseyi, 1957'de Yasama Meclisi'ne dönüştürüldü. 1962'de Yasama Meclisi'nin danışma organı olarak kurulan Yürütme Komitesi ile sınırlı bir özerk yönetim getirildi. 1965'te, Birleşmiş Milletler gözetiminde yapılan seçimde halkın oylarıyla kurulan ilk meclisle birlikte komite de kabineye dönüştü. Meclis, Yeni Zelanda'ya bağlı, içişlerinde özerk bir yönetim doğrultusunda oy kullanıldı.

Cook Boğazı, Yeni Zelanda'nın Kuzey ve Güney adalarını ayıran boğaz. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda Tasman Denizinden Büyük Okyanusun güneyine uzanır. En dar yeri yaklaşık 23 km, ortalama derinliği 128 m'dir. Her iki kıyısında dik yarlar yükselir. Güney Adası kıyısı derin körfezlerle oyulmuştur. Tehlikeli akıntılar ve güçlü fırtınalar boğazdaki deniz ulaşımı için ciddi tehlike oluşturur. Kuzey Adasındaki Wellington'la Güney Adasındaki Blenheim arasında ulaşım daha çok demiryolu feribotu ve havayoluyla sağlanır. Boğazın tabanına haberleşme ve elektrik kabloları döşenmiştir.

1642'de boğazın batı ucuna giren Felemenkli denizci Abel Tasman, burasının bir körfez olduğunu sandı; 1770'te Kaptan James Cook, gerçekte boğaz olduğunu keşfetti.

Cook Dağı, Yeni Zelanda'nın en yüksek dağı. Güney Adasının ortabatı kesimindeki

Tasman Dağı ve Cook Dağının (sağda) Pukaki Gölünde yansıması, Yeni Zelanda
Robin Smith-Photographic Library of Australia

Güney Alpleri'nde yer alır. Çevresinde, yükseklikleri 3.000 m'yi aşan 22 doruk vardır. Sürekli karla kaplı olan Cook Dağı ise, 3.764 m'ye ulaşır. Batıdan Hooker Buzulu, doğudan Tasman Buzulu ile kuşatılır.

İlk kez 1642'de Felemenkli denizci Abel Tasman tarafından görüldü. Önceleri Aorangi (Maori dilinde "bulut delen") olarak adlandırıldı; 1851'de Kaptan James Cook'un adını aldı. Doruğuna ilk kez 1894'te çıkılan Cook Dağı, Christchurch'ün 338 km güneybatısındaki Cook Dağı Ulusal Parkı'nın odağını oluşturur.

Cooke, (Alfred) Alistair (d. 20 Kasım 1908, Manchester), Amerikan tarihi ve kültürü üstüne yaptığı derin ve ilginç incelemeleriyle tanınan İngiliz asıllı ABD'li gazeteci ve eleştirmen.

Metodist bir vaizin oğludur. Cambridge Üniversitesi Jesus College'da okurken edebiyat ve tiyatroyla ilgilendi. 1930'da *summa cum laude* (en üstün başarı) derecesiyle mezun oldu. İki yıl sonra İngiliz Uluslar Topluluğu Fonu'nun bir bursunu kazanarak gittiği ABD'de önce Yale (1932-33), sonra Harvard (1933-34) üniversitelerinde tiyatro eğitimi yaptı. Aynı yıllarda yazları ülkeyi geziyordu. Bu geziler daha sonraki yazarlık yaşamını büyük ölçüde etkiledi.

Hollywood'da kısa bir süre senaryo yazarlığı yapmayı denedikten sonra İngiltere'ye dönerek BBC'de (British Broadcasting Company) film eleştirmeni oldu. Daha sonra NBC'nin (National Broadcasting

Company) Londra muhabirliğini yaptı. 1937'de ABD'ye dönerek, New York kentine yerleşti. 1941'de Amerikan uyruğuna geçti. 1930'ların sonuna doğru BBC'ye ve bazı büyük İngiliz gazetelerine Amerika'dan haberler gönderdi, yorum yazıları yazdı. Hazırladığı 15 dakika süren haftalık radyo programı "Letter from America" (Amerika Mektubu) 1946'da başladı ve 30 yıl boyunca yayımlandı. Bu yayınların metinlerini *One Man's America* (1952; Tek İnsanın Amerika'sı) ve *Talk About America* (1968; Amerika'yı Anlatmak) adlı kitaplarında topladı. 1956'dan 1961'e değin birçok yayımcılık ödülü kazanan haftalık televizyon programı "Omnibus"ı hem yayına hazırladı, hem de sunuculuğunu yaptı.

Cooke'un Amerikan yaşam biçimi üzerine bir denemesi olan BBC yapımı televizyon dizisi *America* (1972-73) 1970'lerin başlarında büyük ilgi topladı. ABD'nin çeşitli yerlerinde çekilen 13 bölümlük dizide Cooke, Amerikan tarihinin 500 yıllık geçmişini biraz derleme niteliğinde ve kişisel de olsa, tutarlı bir biçimde anlattı. Ödül kazanan bu programdan yapılan *Alistair Cooke's America* (Alistair Cooke'un Amerika'sı) ABD'de en çok satan kitaplar arasına girdi. 1970'lerde ve 80'lerde sunuculuğunu yaptığı "Masterpiece Theatre" adlı dizide BBC televizyon programları aracılığıyla ABD'li seyircilere İngiliz kültürünü tanıttı.

Cooke'un başka kitapları arasında eleştirel bir yaşamöyküsü olan *Douglas Fairbanks: The Making of a Screen Actor* (1940; Douglas Fairbanks; Bir Sinema Sanatçısının Doğuşu), ünlü bir meclis soruşturması üstüne yazdığı *Generation on Trial: USA v. Alger Hiss* (1950; Bir Kuşak Yargılanıyor: ABD-Alger Hiss Davası), *The Vintage Mencken* (1955; Seçkin Mencken) ve Robert Cameron ile birlikte yazdığı *The Americans* (1977; Amerikalılar) sayılabilir.

Cooke, Jay (d. 10 Ağustos 1821, Sandusky, Ohio - ö. 18 Şubat 1905, Ogontz, Pennsylvania, ABD), Amerikan İç Savaşı sırasında federal hükümetin mali kaynak sağlamasına aracılık eden banker.

On sekiz yaşında Philadelphia'daki E. W. Clark and Co. bankacılık şirketinde çalışmaya başladı. Üç yıl sonra aynı şirketin ortağı oldu. 1861'de Philadelphia'da kendi bankasını kurdu ve Pennsylvania eyaletine savaşta kullanılmak üzere 3 milyon dolarlık kredi açtı. 1862'de 500 milyon dolar değerinde bir tahvil satışında aracılık etmek üzere ABD Hazine Dairesi ile anlaştı. 1865'te toplam 830 milyon dolar değerinde üç senet serisini piyasaya sürdü. Cooke'un şirketi 1870'te Kuzey Pasifik Demiryolu'nun inşaat finansmanını yüklendi. Ama 1873'te doruğuna ulaşan mali bunalım yüzünden başarısız oldu. 1880'e gelindiğinde şirket tüm borçlarını ödemiş ve yeniden güçlenmişti.

Cooke, Sir William Fothergill (d. 4 Mayıs 1806, Ealing, Middlesex - ö. 25 Haziran 1879, Surrey, İngiltere), elektrikli telgrafın geliştirilmesinde Charles Wheatstone ile birlikte çalışan mucit. Mesajların tel aracılığıyla iletilmesine ilişkin bir gösteriye katılan Cooke, bu tasarıdan esinlenerek 1836'da telgraf üzerine deneyler yapmaya girişti. Kısa bir süre sonra da, aynı konuda çalışmakta olan Wheatstone ile ortaklık kurdu.

1837'de Cooke ve Wheatstone ilk patentlerini aldılar, ama gerçekleştirdikleri modelin maliyeti çok yüksekti. Bu buluşun kime ait olduğu konusunda aralarında çıkan anlaşmazlık 1841'de dostça halledildiyse de birkaç yıl sonra bu anlaşmazlık yeniden alevlendi. Telgrafın tarihi açısından genellikle Wheatstone'un daha önemli olduğu düşünülmektedir, ama Cooke da üstün işadamı yetenekleriyle buna katkıda bulunmuştu. 1845'te de, birkaç magnetik ibre yerine tek bir ibre kullanan ve en önemli icatları olan elektrikli telgrafın patentini aldılar. Cooke'a 1869'da "sir" unvanı verildi; 1871'de de Saray Ödeneği'nden emekli aylığı bağlandı.

Cookworthy, William (d. 12 Nisan 1705, Kingsbridge, Devonshire - ö. 17 Ekim 1780, Plymouth, Devonshire, İngiltere), İngiliz porselen üreticisi. İngiltere'de ilk kez Çin ve Alman porselenlerine benzeyen, gerçek sert hamurlu porseleni üretmiştir.

On dört yaşında bir eczanede çırak olarak çalışmaya başlayan Cookworthy daha sonra ustasının da yardımıyla Plymouth'ta bir atölye kurdu. 1745'te, ABD'li porselen üreticisi Andrew Duché'nin etkisiyle porselen üretimine yöneldi. İngiltere'de yumuşak hamurdan porselen üreten ilk fabrikalar da bu tarihlerde kurulmuştu. Cookworthy birkaç yıl sonra kaolin (arıkil) ve porselen taşının İngiltere'deki tek kaynağını Cornwall'daki St. Austell'de buldu. Uzun yıllar bu maddeler üzerinde denemeler yaptıktan sonra, sonunda sert porselen hamurunun gizini çözdü ve 1768'de patentini aldıktan sonra Pymouth Porselen Fabrikasını kurdu.

cool jazz, WEST COAST JAZZ ("Batı kıyısı cazı") olarak da bilinir, ABD'de 1940'ların sonlarına doğru ortaya çıkmış jazz üslubu. İngilizcede "serin" anlamına gelen *cool* terimini gazeteciler, Miles Davis, Gerry Mulligan, Lennie Tristano gibi sanatçılarla Modern Caz Dörtlüsü gibi toplulukların müziğinde sezdikleri hafif ve yumuşak duyguyu ifade etmek için kullanmışlardır. Bu müzikte ses renkleri soluklaşmış, vibratolar yavaşlamış ya da bütünüyle ortadan kalkmış, davul ise *bop, hard-bop* ve başka modern üsluplara oranla daha yumuşak ve daha az etkileyici çalmaya başlamıştır. Melodi çalgılarının kontrapuntal toplu doğaçlamalarına karşı ilgi yeniden artmıştır. Ama üslup içinde duygusallık boyutu, karmaşıklık düzeyi ve çalgılar açısından önemli farklılıklar vardır. Örneğin *cool* terimi hem New Yorklu piyanist Lennie Tristano'nun karmaşık ve yoğun müziği, hem de Los Angeles'lı saksofoncu Dave Pell'in melodik ve neşeli müziği için kullanılmıştır.

1950'lerin başlarında ve ortalarında California'ya yerleşmiş bulunan Gerry Mulligan, Dave Brubeck, Shorty Rogers gibi beyaz cazcılar pek çok plak doldurmuşlar, ünleri de yayılmaya başlamıştı. Batı kıyısı cazı adı bu yüzden verildi; oysa icracılarının büyük bölümü orada doğmadıkları gibi, uzun süre orada yaşayan kimseler de değillerdi. *Cool jazz*'ı derinden etkilemiş olan tenor saksofoncu Lester Young'ın ve gene bu üslubun öncüsü sayılan trompetçi Miles Davis'in Siyah ya da beyaz öğrencilerinin sayısı, *hot jazz* denen modern üslupta saksofon çalan Charlie Parker ya da trompetçi Dizzy Gillespie'nin öğrencilerinden daha çok değildi. Gerçekten de Los Angeles'ta bir yanda Gerry Mulligan ve Art Pepper gibi beyaz saksofoncular Batı kıyısı üslubunda ün yaparken, bir yanda da Dexter Gordon ve Wardell Gray (her ikisi de Parker'dan etkilenmiştir) gibi başta gelen Siyah saksofoncular çalıyorlar, ama yaptıkları müzik Batı kıyısı cazı sayılmıyordu. Buna karşılık Boston'da çalan beyaz saksafoncu John LaPorta ve trompetçi Herb Pomeroy da Batı kıyısı cazı sayılan bir tür *cool* müzik yapıyorlardı.

Cooley, Charles Horton (d. 17 Ağustos 1864, Ann Arbor, Michigan - ö. 8 Mayıs 1929, Ann Arbor, Michigan, ABD), toplumun anlaşılması için sosyo-psikolojik bir yaklaşım benimseyen ABD'li sosyolog.

Tanınmış hukukçu Thomas McIntyre Cooley'nin oğlu olan Charles Cooley, 1894'te

Charles Cooley
Michigan Historical Collections of the University of Michigan, Ann Arbor

Michigan Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri vermeye başladı. Toplumsal gerçekliğin fiziksel gerçeklikten farklı nitelikte ve bu nedenle de daha az ölçülebilir olduğuna inandığı için, çalışmalarını araştırmadan çok kuram düzeyinde sürdürdü.

Human Nature and Social Order (1902; yb 1956; İnsan Doğası ve Toplumsal Düzen) adlı kitabında, bireyin benliğinin öteki bireylerle karşılıklı etkileşim sonucu belirlendiği görüşünü işler. Cooley'ye göre, benlik duygusu, bireyin kendi deneyimleri ve aynı zamanda başkalarının kendisi hakkındaki düşüncelerini tasarlaması aracılığıyla oluşur. Bu kavramdan yola çıkarak zihnin toplumsal ve toplumun da zihinsel bir kurgu olduğu yolundaki temel kuramını geliştirir.

Social Organization (1909; yb 1956; Toplumsal Örgütlenme) adlı kitabında psikolojik görüşlerinin nesnel sonuçlarını inceler. Toplumun sadakat, adalet, özgürlük gibi nitelikleri gerektiren ahlaksal birliğinin aile, komşular, çocukların oyun çevresi türünden küçük toplumsal birimler içinde, yüz yüze ilişkilerden doğduğunu öne sürer. Son önemli yapıtı *Social Process*'te (1918; yb 1966; Toplumsal Süreç), doğal seçim ve çevreye uyum sağlama gibi Darwinci ilkeleri toplu yaşama uygular.

Michigan Üniversitesi'ne bağlı bilim adamlarının Cooley'nin yüzüncü doğum yılı nedeniyle verdikleri konferansların yer aldığı *Cooley and Social Analysis* (Cooley ve Toplumsal Analiz) 1968'de yayımlanmıştır.

Cooley, Denton A(rthur) (d. 22 Ağustos 1920, Houston, Texas, ABD), özellikle kalp nakli ameliyatlarıyla tanınan ABD'li cerrah ve eğitimci. Ayrıca ilk kez bir hastanın kalbini yerinden çıkarmaksızın destekleyici yapay kalp takarak bu uygulamayı başlatan kişidir. Cooley, Nisan 1969'da, 47 yaşındaki bir hastasının kalp kasındaki hasta bölümleri çıkardıktan sonra kalbin görevini yerine getiremeyeceğini anladı ve kalbi desteklemesi için hastasına silikondan yapılmış yapay bir kalp taktı. Kalp nakli için uygun bir verici bulununcaya değin bu yapay organ 65 saat boyunca kalbin işlevini üstlendi. Ne var ki, hasta kalbin çıkarılıp, bulunan sağlam kalbin nakledildiği ikinci ameliyattan 38 saat sonra zatürree ve böbrek yetmezliği nedeniyle yaşamını yitirdi.

Cooley, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladı (1944) ve 1954'te Houston'daki Baylor Üniversitesi Tıp Yüksekokulu'nda çalışmaya başladı. 1969'da bu üniversiteden ayrılarak

Texas Kalp Enstitüsü'nu kurdu ve başcerrahlığını üstlendi. 1975'ten sonra ayrıca Houston'daki Texas Üniversitesi Tıp Okulu'nda klinik cerrahi profesörü olarak görev yaptı.

Cooley Boğası Destanı, İngilizce THE CATTLE RAID OF COOLEY, İrlanda Gaelcesinde TÁIN BÓ CUAILNGE, eski İrlanda edebiyatında destansı öykü. Boz Cooley boğasını ele geçirmek için Ulster ile Connaught krallıkları arasındaki çatışmayı konu alan Ulster kahramanlık öykülerinin en uzunudur. Arasına manzum bölümler serpiştirilmiş bir düzyazı metinden oluşan öykü, büyük olasılıkla, Romalı şair Vergilius'un yapıtı *Aeneis* gibi destanları okumuş bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. *The Book of the Dun Cow*'da (y. 1100; Boz İnek Kitabı) bazı bölümleri korunmuş olan öykü, ayrıca *The Book of Leinster* (y. 1160; Leinster Kitabı) ile *The Yellow Book of Lecan*'da (14. yy sonları; Lecan'ın Sarı Kitabı) yer alır. Erken dönem kısa İrlanda öykülerinin en yetkinlerini andıran canlı anlatımına ve nükteli diyaloglarına karşın tutarlı bir sanat yapıtı sayılamaz. Ayrıca düzeltmeler ve eklenen bölümler destan metnini bozmuştur. Yapıt üzerinde sonradan yapılan oynamalar İrlanda üslubundaki yozlaşmaya örnektir. Bu yüzden edebiyat tarihçileri için özel önem taşır.

Destanda, Connaught'un savaşçı kraliçesi Medb (Maeve) ile kocası Ailill, birbirlerinin serveti üzerinde anlaşmazlığa düşerler. Ailill, ak boynuzlu boğanın sahibi olarak üstünlüğünü güvenceye alınca, Medb ondan daha da ünlü olan boz Cooley boğasını Ulster'lıların elinden almaya karar verir. Bir kadın bilici, gelecek felaketlere karşı Medb'i uyardığı halde, Connaught ordusu Ulster üzerine yürür. Bir beddua yüzünden bir süre Ulster savaşçılarının eli kolu bağlanır; ama bedduadan etkilenmeyen Ulster'lı genç kahraman Cú Chulainn tek başına Connaught ordusunu durdurur. Savaşın doruk noktası, Cú Chulainn ile Connaught'ta sürgünde bulunan dostu ve süt kardeşi Fer Díad arasında üç gün süren dövüştür. Cú Chulainn dövüşü kazanır; aldığı yaralardan ve yorgunluktan ölmek üzereyken Ulster ordusu yardıma gelerek düşmanı bozguna uğratır. Ama boz boğa, Connaught'un eline geçmiş ve Ailill'in ak boynuzlu boğasını yenmiştir. Bunun üzerine barış yapılır.

Medb'in biliciyle konuşması ve Cú Chulainn'in Connaught öncü güçleriyle karşılaşması gibi bazı olağanüstü dramatik sahneler, öykünün gevşek yapısı sayesinde bozulmadan korunabilmiştir. Hiç kuşkusuz destanın en güzel bölümü, Connaught sarayında Ulster'lı bir sürgün olan Fergus'un geçmişe dönerek Medb ve Ailill'e Cú Chulainn'in gençliğinde gösterdiği yiğitlikleri anlattığı sahnedir.

Cooley kansızlığı *bak.* Akdeniz kansızlığı

Coolidge, (John) Calvin (d. 4 Temmuz 1872, Plymouth, Vermout - ö. 5 Ocak 1933, Northampton, Massachusetts. ABD), ABD'nin 30. başkanı (1923-28). Tutucu Cumhuriyetçi politikasıyla iç ve dış sorunlar karşısında yönetimin tepkisiz kalmasına yol açmış, bu eylemsizlik çizgisi I. Dünya Savaşı ile 1929 Büyük Bunalımı arasındaki dönemin en belirgin özelliği olmuştur.

Coolidge 1897'de Northampton'da avukatlığa başladı ve iki yıl sonra kent meclisi üyesi olarak siyasete atıldı. Daha sonra Northampton belediye başkanlığı, eyalet senatörlüğü ve vali yardımcılığı yaptı. 1918'de vali seçildi. Eylül 1919'da Boston' daki polis grevinin yol açtığı iki günlük kargaşayı bastırmak için eyalet muhafızlarını çağırarak bir anda bütün ülkenin dikkatini üzerine çekti.

1920'de Cumhuriyetçi Parti'nin Ulusal Kurultayı'nda delegeler, başkan adaylığına

Calvin Coolidge
EB Inc.

Warren G. Harding'i seçen parti önderliğine karşı kendiliğinden bir tepki biçiminde ilk oylamada Coolidge'i başkan yardımcılığı için aday gösterdiler. Cumhuriyetçiler, "Normale dönüş" programıyla seçimi kolayca kazandı. Harding'in beklenmedik ölümü (2 Ağustos 1923) üzerine başkanlığı üstlenen Coolidge, bölünmüş bir parti, hiziplere ayrılmış bir Kongre, skandallar yüzünden saygınlığını yitirmiş bir yönetim ile iç ve dış politikada zor sorunlar devraldı. Dikkatli, sessiz ve ustaca manevralarla yürütme organını yeniledi. Yönetim organlarındaki yolsuzluklara son verdi ve partisi üzerinde denetim kurdu. Böylece 1924'te yeniden seçimleri kazanması zor olmadı. Sorunları küçümsemesi, geleneksel güvenlik ve bağlılık kurumlarını yüceltmesi ile sakın ve becerikli yöneticiliğin simgesi durumuna geldi. 1924 seçim kampanyasında, Coolidge, özellikle üçüncü parti (İlerici) adayı Robert LaFollette'nin "tehlikeli radikalliğini" hedef aldı.

Coolidge dönemi, ekonomik bunalımların da, gösterişli siyasal önderliğin de olmadığı, görünüşte refahın yaygınlaştığı bir dönemdi. Ekonomiye karışmamak, onun döneminde yönetimin en önemli ilkesi oldu. Eskiden ekonomiyi düzenleyen kurumlar, yatırımcıların danışman kuruluşları durumuna geldi, vergi indirimleri programlarıyla sermaye desteklendi, yüksek gümrük vergileriyle sanayi ve tarım koruma altına alındı. Coolidge tarımda destek alımlarına ve I. Dünya Savaşı'ndan dönen askerlere tazminat ödenmesine kesinlikle karşı çıktı. Ama onun vetosuna karşın Kongre tazminat yasasını kabul etti (1924). Coolidge, McNary-Haugen'in tarımda destek alımları yasa önerisini iki kez veto etti (1927-28). Uluslararası alanda, dönemin Amerikan kamuoyunu yansıtan bir tutumla kuramsal düzeyde barışçı ilişkilerden ve silahsızlanmadan yanaydı, ama bu amaçla uluslararası sorunlara karışmaktan da kaçındı.

1928'de başkan adayı olmayı kabul etmedi, otobiyografisini yazmak üzere Northampton'a çekildi. Siyasal sorunlarla ilgili birkaç makalesi de bu dönemden kalmadır.

Coolidge, Julian Lowell (d. 28 Eylül 1873, Brookline, Massachusetts - ö. 5 Mart 1954, Cambridge, Massachusetts, ABD), kuramsal matematik üzerine yapıtlarıyla tanınan ABD'li matematikçi ve eğitimci.

Bostonlu köklü bir aileden gelen Coolidge'in babaannesi, Thomas Jefferson'un torunuydu. Aile geleneği uyarınca önce Exeter Academy'de ardından da Harvard College'da öğrenim gören Coolidge, 1895'te en üstün başarı (*summa cun laude*) derecesiyle mezun oldu. Daha sonra öğrenimini Oxford'da sürdürdü ve 1897'de bu üniversitenin verdiği ilk lisans derecesini aldı. İki yıl kadar Groton Okulu'nda matematik dersleri verdi, 1899'da da Harvard'ın matematik bölümüne atandı. 1902'de Bonn Üniversitesi'ne geçerek doktora çalışmalarına başladı ve iki yıl sonra çalışmasını tamamlayıp yeniden Harvard'daki hocalık görevine döndü. 1908'de yardımcı profesör, 1918'de de profesör oldu. Bundan sonraki 40 yıl boyunca Harvard'daki öğretim görevini sürdüren Coolidge, 1927'de matematik bölümünün başkanlığına atandı ve Harvard'ın rektörü A. Lawrence Lowell'ın gerçekleştirdiği reformlar sırasında, onunla yakın işbirliği yaptı. 1930'da ailesiyle birlikte Lowell House'a yerleşti ve yaşamının geri kalan bölümünü burada geçirdi.

Coolidge'ın başlıca yapıtları, *Elements of Non-Euclidean Geometry* (1909; Eukleidesçi Olmayan Geometrinin Temelleri), *The Geometry of the Complex Domain* (1924; Karmaşık Alan Geometrisi), *Introduction to Mathematical Probability* (1925; Matematiksel Olasılığa Giriş), *A History of Geometrical Methods* (1940; Geometrik Yöntemler Tarihi), *Conic Sections and Quadric Surfaces* (1945; Konik Kesitler ve İkinci Dereceden Yüzeyler) ve *The Mathematics of Great Amateurs*'dür (Büyük Amatörlerin Matematiği).

Coolidge, William Augustus Brevoort (d. 28 Ağustos 1850, New York kenti, ABD - ö. 8 Mayıs 1926, Grindelwald, İsviçre), ABD doğumlu İngiliz tarihçi ve dağcı. İsviçre, Fransa ve İtalya Alpleri'ne yaklaşık 1.750 kez tırmanarak bu dağları ilk kez sistemli olarak keşfetmiştir.

Oxford Üniversitesi'ni bitirdikten sonra bir süre burada ders verdi. 1883'te İngiltere Kilisesi'nde papazlığa atandı. 1885'ten sonra İsviçre'de oturmaya başladı. Önemli tırmanışlarını 1865-98 arasında gerçekleştirdi. 1874'te İsviçre'de 4.158 m yüksekliğindeki Jungfrau'ya ilk kez kış mevsiminde tırmandı. Bir tarihçi olarak da araştırma ve yayınlarında gösterdiği titizlikle tanınır. Kitapları arasında *Guide to Switzerland* (1901; İsviçre Rehberi) ve *The Alps in Nature and History* (1908; Doğada ve Tarihte Alpler) sayılabilir.

Coolidge, William D(avid) (d. 23 Ekim 1873, Hudson, Massachusetts - ö. 3 Şubat 1975, Schenectady, New York, ABD), ABD'li mühendis ve fiziksel kimyacı. Tungsten filamanları geliştirerek günümüzde kullanılan akkor lambaların ve röntgen (X ışını) lambasının yapımını olanaklı kılmıştır.

1897'de Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Estitüsü'nde (MIT) ders vermeye başlayan Coolidge, 1899'da Leipzig Üniversitesi'ne geçti, ama 1900'de gene Cambridge'e döndü ve 1908'de de General Electric Araştırma Laboratuvarı'ndaki araştırma grubuna katıldı. Aynı yıl tungstenin sünekliğini artırıcı bir yöntem geliştirerek akkor lambaları daha kullanışlı duruma getirdi; böylece haddelenmiş sünek tungsten filamanlar çağdaş aydınlatma aygıtlarının temel öğesi durumuna geldi.

1916'da, önceden belirlenmiş miktarlarda ışınım sağlayan bir X ışını lambasının patentini aldı. Onun çığır açıcı bu buluşu, modern röntgen lambasının ilk örneğini oluşturdu.

I. Dünya Savaşı sırasında, kanser tedavisinde ve sanayide kalite kontrol işlemlerinde kullanılmak üzere 1 milyon ve

2 milyon voltluk X ışını makinelerinin geliştirilmesi üzerinde çalıştı. Ayrıca Irving Langmuir ile birlikte, ilk başarılı denizaltı tespit sistemini geliştirdi. 1932'de General Electric Araştırma Laboratuvarı'nın yöneticiliğine getirilen Coolidge, 1940'ta aynı şirketin başkan yardımcısı ve araştırma müdürü oldu. 1944'te emekli olmakla birlikte, danışman ve emekli yönetici olarak çalışmalarını sürdürdü.

coolie *bak.* kuli

Coomaraswamy, Ananda Kentish (d. 22 Ağustos 1877, Colombo, Seylan [bugün Sri Lanka] - ö. 9 Eylül 1947, Needham, Massachusetts, ABD), Hint sanatının Batı'da tanınmasını sağlayan sanat tarihçisi. Bu kültürün Batı'daki en önemli uzmanı sayılır. Geleneksel kültür içinde bir sanat yapıtının taşıdığı anlamla ve sanatta belirli bir üsluba yol açan dinsel ve felsefi inançlarla ilgilenmiştir. Ayrıca Hint sanatı araştırmalarını bir sanat tarihi çerçevesine oturtan da odur.

Seylanlı ve İngiliz karışımı bir anne babanın çocuğuydu. Wycliffe College'da öğrenim gördü ve Londra Üniversitesi'nde jeoloji doktorası yaptı. 1903'te Seylan'daki maden araştırmalarının başına getirildi. Ama ilgili alanı bir süre sonra Seylan ve Hint sanatına kaydı. 1910-11'de Allahâbad'daki (Hindistan) büyük Birleşik Eyaletler Sergisi'nin sanat bölümü sorumlusu oldu. Altı yıl sonra Dennison W. Ross Koleksiyonu, Boston Güzel Sanatlar Müzesi'ne bağışlandığında Coomaraswamy de müze tarafından Hint, İran ve İslam sanatları konusunda araştırma yapmakla görevlendirildi. Bu görevini yaşamının sonuna değin sürdürdü. Bir yandan müzenin Hint koleksiyonlarını geliştirirken, bir yandan da kendi araştırmalarını sürdürdü ve dünyadaki birçok bilimsel yayın organına yazılar yazdı.

Yayınları Hint müziğini, dansını, Veda edebiyatı ve felsefesini de kapsıyordu. Ayrıca İslam ve Uzakdoğu araştırmalarına da katkıda bulunan Coomaraswamy'nin *Catalogue of the Indian Collections in the Museum of Fine Arts, Boston* (Boston Güzel Sanatlar Müzesi'ndeki Hint Koleksiyonu Katalogu) adlı çalışması 1923-30 arasında 5 cilt olarak yayımlandı. *History of Indian and Indonesian Art* (1927; Hint ve Endonezya Sanatı Tarihi) alanında temel bir kaynak niteliğindedir. *The Transformation of Nature in Art* (1934; Sanatta Doğanın Dönüşümü) ve *Figures of Speech or Figures of Thought* (1946; Mecazlar ya da Düşünceler), Coomaraswamy'nin sanatla yaşamın ilişkisi, geleneksel sanat, Rönesans öncesi Batı sanatıyla Doğu sanatının ideolojik parelellikleri üzerine düşüncelerini yansıttığı toplu denemeleridir.

Coon, Carleton (Stevens) (d. 23 Haziran 1904, Wakefield, Massachusetts - ö. 6 Haziran 1981, Gloucester, Massachusetts, ABD), fiziksel ve kültürel antropoloji ve arkeolojiye önemli katkılarda bulunan ABD'li antropolog. Tarihöncesi tarım topluluklarından Ortadoğu, Patagonya ve Hindistan'ın dağlık kesimindeki çağdaş kabile topluluklarına kadar birçok alanda çalışmalar yapmıştır.

1928'de doktorasını tamamladığı Harvard Üniversitesi'nde ders verdi (1927-48). II. Dünya Savaşı sırasında Afrika'da Stratejik Hizmetler Dairesi'nde çalıştı. 1948'de Pennsylvania Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak girdi. Aynı yıl Philadelphia'daki Üniversite Müzesi'nin etnoloji bölümüne müdür oldu. 1963'e değin iki görevi birlikte sürdürdü. Daha çok *The Story of Man* (1954; İnsanın Öyküsü) ve Ortadoğu arkeoloji tarihini ele alan *The Seven Caves* (1957; Yedi Mağara) gibi genel çalışmalarıyla tanınır. Öteki yapıtları arasında *Caravan* (1951; Kervan), *Origin of Races* (1962; Irkların Kökeni) ve *The Hunting Peoples* (1971; Avcı Halklar) sayılabilir.

Cooper, Sir Astley Paston, 1 BARONET (d. 23 Ağustos 1768, Brook, Norfolk - ö. 12 Şubat 1841, Londra), İngiliz cerrah. 1816'da, karın boşluğundan geçen kesiminde torba gibi şişerek duvarları incelmiş anevrizmalı bir aortu ilk kez cerrahi girişimle keserek iki ucunu birbirine bağlamıştır. Cerrahide antisepsi uygulamasının başlangıcından önceki dönemde, fıtık ameliyatı ve boyundaki ana atardamarın (şahdamarı) bağlanması gibi önemli ameliyatları gerçekleştirdiğine ilişkin kayıtlar vardır. Uyguladığı fıtık ameliyatını *The Anatomy and Surgical Treatment of Hernia*'da (1. Bölüm, 1804; 2. Bölüm, 1807; Fıtığın Anatomisi ve Cerrahi Tedavisi), şahdamarını bağlama girişimini ise kurucularından olduğu Tıp ve Cerrahi Derneği'nin kayıtlarının 1. cildinde açıklamıştır.

Cerrahi çalışmalarını Londra'da Henry Cline ve John Hunter ile, daha sonra Paris ve Edinburgh'da sürdüren Cooper, 1800'de Guy Hastanesi'nin cerrahlığını, 1813'te de Kraliyet Cerrahlık Yüksekokulu'nda karşılaştırmalı anatomi profesörlüğünü üstlendi. Kral IV. George'un cerrahlığına atanan Cooper'a 1821'de "baronet" unvanı verildi.

Cooper, Gary, asıl adı FRANK JAMES COOPER (d. 7 Mayıs 1901, Helena, Montana - ö. 13 Mayıs 1961, Los Angeles), ABD'li sinema oyuncusu. Canlandırdığı saf karakterlerle sinemada sıradan insanın ideal simgesi haline gelmiş, Hollywood'un, ünü hiç eksilmeyen ve en sevilen yıldızlarından biri olmuştur.

Gary Cooper *Aslan Yürekli Çavuş* filminde, 1941
United Artists Corp

Bir hukukçunun oğluydu. 1924'te Iowa'daki Grinell College'dan ayrılarak Hollywood'a gitti. Babasının çiftliğinde kazanmış olduğu deneyimle, yaşamını kovboy rollerinde figüranlık yaparak kazanmaya başladı. Ajanının adını değiştirmesinden sonra, genellikle gişe başarısı sağlayan küçük bütçeli *western* filmlerinde başrollere yükseldi. Bunlar arasında ilk sesli filmi *The Virginian* (1929; Virginialı) ve *western* kahramanları Calamity Jane ile "Wild Bill" Hickok üzerine çevrilen bir dizi filmden biri olan *The Plainsman* (1936; *Maceralar Kralı*) sayılabilir.

Mr. Deeds Goes to Town (1936; *Bay Deeds Şehre Gidiyor*/*Şehre Dönüş*) filminde canlandırdığı, doğru olduğuna inandığı şey uğruna mücadele eden saf taşra insanı, Cooper'ın tipik rollerinden biriydi. Daha sonraki önemli filmleri arasında *Sergeant York* (1941; *Aslan Yürekli Çavuş*), *For Whom the Bell Tolls* (1943, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*), en başarılı rolünü oynadığı film ve en büyük *western*'lerden biri olarak kabul edilen *High Noon* (1952, *Kahraman Şerif*) sayılabilir.

Cooper 1941 ve 1952'de en iyi oyuncu Oscar'ını kazandı. 1960'ta da meslek yaşamındaki başarılar ve sinemaya olan katkılarından ötürü özel bir Oscar'la ödüllendirildi. Larry Swindell'ın yazdığı *The Last Hero* (Son Kahraman) adlı yaşamöyküsü 1980'de yayımlandı.

Cooper, Dame Gladys, es DAME GLADYS MERIVALE (d. 18 Aralık 1888, Lewisham, Londra - ö. 17 Kasım 1971, Henley-on-Thames, Oxfordshire, İngiltere), İngiliz tiyatro sanatçısı. Dans gruplarında başladığı 66 yıllık meslek yaşamını tiyatro sanatının saygın bir ustası olarak tamamlamıştır.

Tiyatroya 16 yaşındayken, turnede oynanan *Bluebell in Fairyland* adlı oyunla başladı. Londra'da ilk kez *The Belle of Mayfair* (1906) adlı oyunda sahneye çıktı. Daha sonra Gaiety Theatre'ın emprezaryosu George Edwardes'ın yanında koroya çıkmaya ve dublör olarak çalışmaya başladı.

Müzikal dışında bir oyunda oynamak için gösterdiği çaba sonunda elde ettiği *The Importance of Being Earnest*'taki (1911; *Ciddi Olmanın Önemi Üzerine*) Cecily rolünde başarı kazandı. Fransa'daki askeri birlikleri eğlendirmek üzere düzenlenen bir turneden (1914) sonra, Londra'daki Playhouse Theatre'ın yapımcısı Frank Curzon'la birlikte çalışma önerisi aldı (1917). *The Second Mrs. Tanqueray* (1922; İkinci Mrs. Tanqueray) oyunundaki Paula rolüyle yıldız oldu. Somerset Maugham'ın *The Letter* (1927; *Mektup*) oyununun ilk sahnelenişinde Leslie rolündeki başarısı ile Playhouse'ın altı yıl süreyle tek kiracısı olma hakkını elde etti.

ABD'de ilk kez *The Shining Hour* (1934) oyunuyla sahneye çıktı. *Kitty Foyle* (1940) adlı filmindeki rolüyle sinema oyuncusu olarak da gücünü gösterdi. 1942, 1943 ve 1964'te yardımcı kadın oyuncu dalında Oscar'a aday gösterildi. *Rebecca* (1940; *Rebecca*), *The Song of Bernadette* (1943; Bernadette'in Şarkısı), *Green Dolphin Street* (1947; Yeşil Yunus Sokağı), *Separate Tables* (1958; *Ayrı Masalar*) ve *The List of Adrian Messenger* (1963) oynadığı önemli filmler arasındadır.

Savaştan sonra özellikle Noël Coward'ın yazıp yönettiği ve Londra'da uzun süre sahnelenen *Relative Values* (1951; Görece Değerler) oyunundaki Felicity rolüyle, Enid Bagnold'ın *The Chalk Garden* (1955) oyununun ilk sahnelenişinde canlandırdığı Mrs. St. Maugham rolünde büyük başarı kazandı.

Cooper anılarını *Gladys Cooper* (1931) ve *Without Veils* (1953; Gizlemeden) adlı iki kitapta topladı. 1967'de kendisine D.B.E (Dame Commander of the Order of the British Empire) unvanı verildi. Ira Wallach'ın *Out of the Question* adlı oyununda oynarken 80. yaşını kutladı.

Cooper, James Fenimore (d. 15 Eylül 1789, Burlington, New Jersey - ö. 14 Eylül 1851, Cooperstown, New York, ABD), ilk büyük Amerikan romancısı. Natty Bumppo ya da Hawkeye (Şahingöz) diye tanınan kahramanının başından geçenleri anlattığı, "Leatherstocking" (Deri Çorap) öyküleri olarak tanınan serüven romanlarıyla ünlüdür.

Gençliği. Annesi Elizabeth Fenimor, New Jersey'li saygın bir Quaker ailesinden geliyordu. Babası William Cooper, Susquehanna Irmağının kaynağında bir yerleşim merkezi kurmuş (bugün Cooperstown, New York), ayrıca George Washington ve John

James Fenimore Cooper, John Wesley Jarvis'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Yale Üniversitesi Sanat Galerisi
Yale University Art Gallery Edward S. Harkness in armağanı

Adams döneminde Federalist Parti'den Kongre üyeliği yapmıştı. James, Albany'de özel öğrenim gördükten sonra 1803'ten 1805'e değin Yale'e devam etti. Ailesinin izniyle donanmaya katıldı. 1811'de evlendi ve donanmadan ayrıldı.

On yıl boyunca tarım, siyaset gibi konularla ve çeşitli kuruluşlarla ilgilenerek hareketli, ama amaçsız ve verimsiz bir yaşam sürdü. Jane Austen'ın İngiliz orta sınıf yaşam tarzını işleyen romanlarının kötü bir taklidi olan ilk romanı *Precaution* (1820; İhtiyat) fazla başarılı değildi. İkinci romanı *The Spy* (1821; Casus) Sir Walter Scott'ın 17. ve 18. yüzyıl İskoçya'sında geçen aşk ve serüven öykülerinden oluşan "Waverley" romanlarından esinlenmişti. Ama Cooper, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı konu alan romanında belirgin bir Amerikalı karakteri yaratarak bu alanda bir yenilik getirdi. Scott'ın İskoçya romanları gibi *The Spy* da, olaylar dizisinin, derin ruhsal çatışmaları yansıtıp açığa çıkardığı, çatışan bağlılıklarla çıkarların ele alındığı dramatik bir yapıttı; Cooper'a kısa sürede servet ve uluslararası ün kazandırdı.

Romanları. Cooper ünlü "Leatherstocking" öykülerinin birincisi *The Pioneers*'da (1823; Öncüler) *The Spy*'ın başarılı yapısına bağlı kalarak ondaki ana çatışmaları yineledi ve bir kez daha aile geleneklerini konu aldı. Amerikan edebiyatında vahşi topraklardaki yaşamın en güzel ayrıntılarıyla anlatıldığı ilk yapıt olan *The Pioneers*, aynı zamanda ilk özgün Amerikan romanıydı.

Okuyucunun gösterdiği ilgiden cesaret alan Cooper, vahşi topraklarda iz süren Natty'nin yaşamını konu edinen başka romanlar da yazdı. *The Last of the Mohicans*'da (1826; *Mohikanların Sonu*, 1971, 1981) Natty'nin, gücünün doruğunda olduğu orta yaşlarını, Fransız ve Yerli Savaşı yıllarını canlandırdı. Bunu izleyen *The Prairie*'de (1827; Çayır) iyice yaşlanan ve bir bilge kişi haline gelen Leatherstocking'in son nefesini verişini anlattı. (Diziyi oluşturan beş roman, anlatılan olayların sırasına göre yazılmamıştır.) Yok olan vahşi topraklarla ve bu toprakların yerlileriyle özdeşleştirilen öykü kahramanı Leatherstocking, başlangıçta hüzünlü bir kişilikti. *The Pioneers*'in devamı niteliğindeki öbür romanlarında Cooper vahşi toprakları daha şiirsel ve romantik vermek amacıyla gerçekçi anlatımı bıraktı. Böylece Leatherstocking tipine dokunmadan, ama onu bir ölçüde idealize ederek, Amerikan Yerlileriyle İskoçyalı şair James Macpherson'ın destansı yapıtı *Ossian*'daki umutsuz Kelt kahramanları arasındaki benzerlikleri yansıttı.

Cooper, yıllar sonra, Leatherstocking'in yaşamında daha eski günlere döndü. *The Pathfinder*'da (1840; İz Sürücü) onun delikanlılığa geçiş çağını, *The Deerslayer*'da da (1841; *Geyik Avcısı*, 1981) gençliğini anlattı. Natty'nin ilk kez romantik açıdan ilgi çekmeye başladığı bu romanlarda Cooper, idealleştirmeyi daha da ileri götürdü. *The Pathfinder*'da Natty'yi açıkça bir Amerikan Ademi olarak tanımlarken, *Geyik Avcısı*'nda onu bir dizi ahlak sınavından geçirerek bir savaşçı-ermiş düzeyine getirdi.

Cooper'ın, dördüncü romanı *The Pilot*'la (1823; Kılavuz) başladığı deniz romanları dizisi de Leatherstocking öyküleri kadar sevilip tutuldu. Herman Melville ve Joseph Conrad, bu dizideki *The Red Rover* (1827; Kızıl Korsan) ve *Sea Lions* (1849; Deniz Aslanları) gibi daha gerçekçi romanlardan etkilendiler. Cooper'ın bu romanlarında deniz ilk kez yalnızca bir dekor olmaktan çıkmış, insanoğlunun cesaret ve becerisini yüceltirken, onun doğaya boyun eğişini de gösteren bir başoyuncu haline gelmişti. Deniz romanı, Cooper'ın ve sonradan Melville'in geliştirdikleri biçimiyle ruh ve ahlak durumlarının araştırılmasında güçlü bir araç oldu. Deniz yaşamını kurgusal öykülerde ele almakla yetinmeyen Cooper, son derece ayrıntılı araştırmalara dayanan ve çok sürükleyici bir yapıt olan *History of the Navy of the United States of America* (1839; Amerika Birleşik Devletleri Donanmasının Tarihi) adlı bir de inceleme yazdı.

Kültürel ve siyasal bağları. Cooper 1822-26 arasında New York'ta yaşarken kentin entelektüel yaşamına da katıldı; üyeleri arasında şair Fitz-Greene Halleck ve William Cullen Bryant'ın, ressam ve mucit Samuel F. B. Morse'un, federal yargıç James Kent'in de bulunduğu Bread and Cheese Club'ı (Peynir Ekmek Kulübü) kurdu.

1826'da çocuklarının eğitimi için Avrupa'ya giderek 1833'e değin kaldı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın da kahramanlarından olan Fransız generali Lafayette ile kurduğu dostluk, ona Avrupa'daki siyasal gelişmeleri yakından izleyebilme olanağını veriyordu. Başta *The Bravo* (1831) olmak üzere romanlarıyla ve tartışma yazılarıyla Avrupa'daki oligarşik rejimlerin kokuşmuşluğuna ve zorbalığına saldırdı. Toplumsal eşitliğin değilse de, demokrasi ilkelerinin etkin sözcüsü olduğu bu dönemde, Amerika'da gittikçe daha az okunur olmasını, okur kitlesini oluşturan ve kendisinin de üyesi olduğu varlıklı sınıflar arasında demokrasi duygusunun zayıflamasına bağlıyordu.

Amerika'ya dönüşü. Cooper, Amerika'ya dönünce önce New York kentinde oturdu, sonra da Cooperstown'a yerleşti; yaşamının bundan sonrasını orada geçirdi. Daha eşitlikçi bir demokrasiden yana olan Başkan Andrew Jackson'a karşı çıkan oligarşi yanlısı Whig Partisi'ne muhalefetiyle dikkati çekti. Ama 1837'de ailesine ait bir arazide yöre halkının piknik yapmasına izin vermeyince kamuoyu karşısında iyice zor duruma düştü. Bu olay Whiglerle Cooper arasında hakarete varan suçlamalara ve karşılıklı davalara yol açtı. Onun vahşi topraklarda ve denizlerde geçen serüvenlerini göklere çıkartan halk, duyarlı siyasal incelemesi *The American Democrat*'a da (1838; Amerikan Demokratı), *The Monikins* (1835) ve *Home As Found* (1838; Bulduğumuz Yurt) gibi siyasal taşlamalarına da ilgi göstermedi. *Mercedes of Castile* (1840) ve *Jack Tier* (1846-48) gibi son romanları artık yalnızca para için yazılmış yapıtlardı. Cooper'ın Türkçede *Kurnaz Tilki ile Uçan Geyik* (1945) ve *Yarım Kalan Yolculuk* (1980) adlı kitapları da yayımlanmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Roman. *The Wept of Wish-ton-Wish* (1829; Wish-ton-Wish'li Wept), *The Water Witch, or, The Skimmer of the Seas* (1830; Su Perisi ya da Denizler Büyücüsü), *Homeward Bound* (1838; Yurda Dönüş), *The Two Admirals* (1842; İki Amiral), *The Wing-and-Wing; or, Le Feu-follet* (1842; Pupa Yelken ya da Alev Parlaması), *Wyandotté; or, The Hutted Knoll* (1843; Wyandotté ya da Kulübeli Tepecik), *Ned Myers* (1843), *Afloat and Ashore* (1844; Denizde ve Karada), *Satanstoe; or, The Littlepage Manuscripts* (1845; Stanstoe, ya da Littlepage Elyazmaları,), *The Chain-Bearer* (1845; Pranga Mahkûmu), *The Redskins: or, Indian and Injun* (1846; Yerliler), *The Crater: or, Vulcan's Peak* (1847; Krater ya da Yanardağın Doruğu), *The Ways of the Hour* (1850; Saatin Yolları). Başka yapıtlar. *Notions of the Americans: Picked Up by a Travelling Bachelor* (1828; Amerikalıların Düşünceleri: Gezgin Bir Bekârın Kulağına Gelenler), *A Letter to His Countrymen* (1834; Yurttaşlarına Mektup), *Sketches of Switzerland* (1836; İsviçre'den Çizgiler), *Gleannings in Europe* (1837; Avrupa'dan Seçmeler).

Cooper, John M(ontgomery) (d. 28 Ekim 1881, Rockville, Maryland - ö. 22 Mayıs 1949, Washington, D.C., ABD), Katolik din adamı, sosyolog ve etnolog. Güney Amerika'nın güney ve Kuzey Amerika'nın kuzey kesimleri ile öteki bölgelerde varlığını sürdüren "marjinal halklar" konusunda uzmanlaşmıştır. Cooper'e göre, sonraki göçler yüzünden verimsiz topraklara sürülmüş olan bu halklar, tarihöncesi kültürün yaşayan temsilcileridir.

1905'te papaz olan Cooper 1909'da Washington D.C.'deki Amerika Katolik Üniversitesi'nde yarım zamanlı öğretim üyeliği görevine başladı. Etnoloji alanındaki ilk yapıtı *An Analytical and Critical Bibliography of the Tribes of Tierra del Fiego and Adjacent Territory* (1917; Tierra del Fuego ve Çevre Bölgeler Kabilelerinin Analitik ve Eleştirel Kaynakçası), marjinal kültürleri konu alan çalışmaların başlangıcıydı. 1917-25 arasında grup içi sosyal hizmet ve başka sosyolojik sorunlarla ilgilenen Cooper, 1928'de sosyoloji profesörü olduktan sonra ABD'de bir Katolik üniversitesinde kurulan ilk antropoloji bölümünün başkanlığını üstlendi (1934-49).

Güney Amerika'nın güneyinde yaşayan Yerliler konusunda uzman sayılmasına karşın, bu halkların yaşadığı bölgelere hiç gitmemişti. Ama Kanada'nın kuzeydoğusu ile Büyük Ovalarda yaşayan ve Algonkin dillerini konuşan kabileleri birçok kez yerinde inceledi ve onların maddi kültürü, toplumsal gelenekleri, büyü ve dinleri üzerinde birçok makale yazdı. Özellikle nüfus dağılımı ve marjinal halkların tarihiyle ilgilenen Cooper, *Temporal Sequence and the Marginal Cultures* (1941; Zamansal Ardışıklık ve Marjinal Kültürler) adlı kitabında marjinal kültürler kuramını daha da geliştirdi. *Primitive Man* (1953'ten sonra *Anthropological Quarterly*) dergisinin kurucusu olan Cooper, Kuzey Amerika Yerlileri üzerine bir çalışma olan son kitabı *The Gros Ventres of Montana*'da (1957; Montana'da Yaşayan Gros Ventres Yerlileri) din ve ayinleri incelemiştir.

Cooper, Kent (d. 22 Mayıs 1880, Columbus, Indiana - ö. 31 Ocak 1965, West Palm Beach, Florida, ABD), ABD'li gazeteci. Associated Press'in (AP) müdürü olarak ün kazanmıştır.

Babası Demokrat Partili tanınmış bir siyaset adamıydı. Gençliğinde okuldan kalan

zamanlarda yerel bir gazetede çalıştı. Indiana Üniversitesi'nde iki yıl öğrenim gördükten sonra, babasının ölümü üzerine çalışmak zorunda kaldı ve Indianapolis'te çıkan *Press* gazetesinin muhabiri oldu. Bir süre United Press'in (UP) öncüsü olan Scripps-McRae Press Association'da çalıştı. Daha sonra kendi kurduğu ajansta yaptığı yenilikler dikkati çekince daha iyi bir konumda eski ajansına döndü. 1910'da AP'ye geçti ve 1912'de ajansın trafik bölümü şefi oldu. 1920'de genel müdür yardımcılığı görevine getirildi. AP'nin dünyadaki haber ajansları arasında birinci sırayı almasında önemli rol oynadı. Haberlerin geçilmesinde çok hızlı telgraf baskı makinelerinin ve tellerle haber fotoğrafı geçiren ilk sistemin kullanılması gibi yenilikleri başlattı. 1935'te kurulan ikinci sistem daha sonra Wide World Photos, Inc. adını aldı.

Uluslararası düzeyde basın özgürlüğünün kararlı bir savunucusu olan Cooper'ın *Barriers Down* (1942; Barikatlar Yıkılsın), *Anna Zenger, Mother of Freedom* (1946; Anna Zenger, Özgürlüğün Anası), *The Right to Know* (1956; Bilme Hakkı) ve *Kent Cooper and The Associated Press* (1959) gibi kitapları vardır.

Cooper, L(eroy) Gordon, Jr. (d. 6 Mart 1927, Shawnee, Oklahoma, ABD). ABD'li astronot. İnsanlı uzay uçuşları için oluşturulan ilk yedi kişilik astronot grubunda yer

L. Gordon Cooper
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

almıştır. 15-16 Mayıs 1963'te, "Mercury" insanlı uzay uçuşları programının altıncı ve son uçuşunu gerçekleştirdi ve "Faith 7" aracıyla Yer çevresinde 22 kez döndü. Toplam 34 saat 20 dakika süren bu uçuşun sonunda otomatik kumanda sistemi bozulunca, uzay aracını kendi başına yönetti ve aracı yerdeki ana kurtarma gemisinin 8 km açığına indirmeyi başardı. Ağustos 1965'te sekiz gün süren dayanıklılık deneyi uçuşunda, "Gemini 5"in komuta pilotluğunu yaptı.

ABD Deniz Piyadesi'nde kısa bir hizmet süresinden sonra, 1946-49 arasında ABD ordusu görevlisi olarak Hawaii Üniversitesi'nde öğrenim gören Cooper, daha sonra Hava Kuvvetleri'ne geçti. 1956'da Ohio'daki Wright-Patterson Hava Kuvvetleri Üssünde bulunan Hava Kuvvetleri Teknoloji Enstitüsü'nün havacılık dalından mezun olan Cooper, 1959'a değin California'daki Edwards Hava Kuvvetleri Üssü'nde deneme pilotu olarak görev yaptı. 1970'te Hava Kuvvetleri'nden ve uzay programından çekilerek, iş yaşamına atıldı.

Cooper, Leon, N. (d. 28 Şubat 1930, New York kenti), ABD'li fizikçi. John Bardeen ve John Robert Schrieffer ile birlikte geliştirdiği üstüniletkenliğe ilişkin BCS (üç kuramcının adlarının baş harflerinden gelir) kuramıyla 1972 Nobel Fizik Ödülü'nü onlarla paylaşmıştır. Ayrıca kendi adıyla anılan elektron çiftleri kavramını geliştirmiştir.

Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gören Cooper, 1954'te doktora çalışmasını tamamladı ve Columbus'taki Ohio Eyalet Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1958'de Rhodes Island'daki Providence'ta kurulu olan Brown Üniversitesi'nin öğretim kadrosuna katıldı ve aynı üniversitede 1966'da Henry Ledyard Goddard Kürsüsü profesörlüğüne, 1974'te de Thomas J. Watson, Sr. Kürsüsü fen bilimleri profesörlüğüne getirildi.

Cooper'ın BCS kuramına başlıca katkısı, 1956'da, normal koşullar altında birbirini iten elektronların üstüniletkenlerde birbirini çektiğini bulması oldu. Üstüniletkenlerde birbirine bağlanan serbest elektronlar, Cooper elektron çiftleri olarak adlandırılır.

ABD dışındaki birçok ülkede de konferanslar veren Cooper, beşeri bilimler dalında öğrenim gören öğrencilere fizik dersleri vermeye özel bir ilgi duydu. Başlıca yapıtları *An Introduction to the Meaning and Structure of Physics* (1968; Fiziğin Anlamı ve Yapısına Giriş), *Introduction to Methods of Optimization* (1970; Optimizasyon Yöntemlerine Giriş) ve *Methods and Applications of Linear Programming*'dir (1974; Doğrusal Programlama Yöntemleri ve Uygulamaları).

Cooper, Peter (d. 12 Şubat 1791, New York kenti - ö. 4 Nisan 1883, New York kenti, ABD), "Tom Thumb" lokomotifini yapan ABD'li mucit, işadamı ve hayırsever. Bilim ve sanatı geliştirmek için New York kentinde açılan Cooper Union adlı yüksekokulun kurucusudur.

Bağımsızlık Savaşı'nda çarpışan bir subayın oğlu olan Cooper, yalnızca bir yıl kadar resmi öğrenim görmesine karşın, New York'ta art arda birçok işte çalışarak genç yaşta ticareti öğrendi. On yedi yaşındayken yanına çırak olarak girdiği fayton yapımcısı, Cooper'ın çalışmasından memnun kaldı ve çıraklık dönemi bittiğinde, kendi işini kurması için ona ödünç para verdi. Genç Cooper, faytonculuk yerine dokuma makinelerinin üretimi ve satışı işine girdi. Birkaç yıl sonra, başka bir sanayi dalına geçerek, hızla büyüyen yapıştırıcı ve ince mika pazarlarına mal üretmek amacıyla büyük bir şirket kurdu. 1828'de bu işi oğlu Edward ve damadı Abram S. Hewitt'e bıraktı ve başka bir yatırıma girişti. Baltimore'da 1.200 hektarlık bir alan üzerine kurduğu Canton Iron Works şirketinin başlıca görevi, yeni kurulan Baltimore and Ohio Railroad Company'nin (B&O) gereksinimlerini karşılamaktı. Ancak bu şirketin kurduğu demiryolu çok tepelik ve engebeli bir araziden geçtiğinden İngiliz mühendisler böyle bir yolda çalışabilecek bir lokomotifin yapımı konusunda oldukça ümitsizdiler. Cooper, hemen uygun bir lokomotifin yapımına girişti ve 1830'a doğru küçük ama güçlü "Tom Thumb"ı üretti. Denemeler sonucunda "Tom Thumb"ın saatte 16 km hızla 40 kişiyi taşıyabileceği kanıtlandı.

Baltimore and Ohio Railroad Company'nin aldığı başarılı sonuçlar Cooper'ın gelirini hızla artırarak servetinin büyümesini sağladı. 1854'te New Jersey'deki Trenton'da kurduğu yeni fabrikasında, binalarda kullanılan ilk yapı çeliği ingotlarının haddelenmesini gerçekleştirdi. Cyrus Field'in Atlas Okyanusuna kablo döşeme tasarısını, bu iş başarıyla sonuçlanana dek ısrarla destekledi ve North American Telegraph Company'ye başkan oldu. Aynı dönemde gerçekleştirdiği çamaşır makinesi, feribotlar için basınçlı havayla çalışan motor, kanal mavnalarının hareketi için su gücüyle işleyen aygıtlar ve bunun gibi daha birçok aygıt onun buluş yeteneğinin çarpıcı ürünleri oldu.

Cooper'ın toplumsal açıdan da uzak görüşlüydü. New York Belediye Meclisi'nin bir üyesi olarak, ücretli polis ve itfaiye, parasız resmî okullar ve geliştirilmiş halk sağlığı örgütü gibi yenilikleri savundu. 1859'da bilim, mühendislik ve sanat konularında ücretsiz kursların verildiği Cooper Union'ı kurdu. 1876'daki başkanlık seçimlerinde, deflasyon doktrinine karşı olan görüşlerini ortaya koymak amacıyla, azınlıktaki Greenback Partisi'nden adaylığını koydu. Yaşlılık yıllarında onuruna verilen bir davette felsefesini; "yaşamın amacının iyi olanı yapmak olduğunu her zaman anımsamaya çalıştım" sözleriyle özetledi.

Cooper, Samuel (d. 1609 - ö. 5 Mayıs 1672, Londra), en iyi İngiliz minyatür ressamlarından biri. Çağdaşı İngiliz sanatçılarının en tanınmışı olduğu sanılmaktadır.

Minyatür ressamı Alexander Cooper'ın küçük kardeşiydi ve ağabeyi gibi, amcaları John Hoskins'in öğrencisi olmuştu. Hem Oliver Cromwell'a, hem de ondan sonra yeniden kurulan krallığa hizmet etti. Minyatür portreleri, özellikle renk kullanımındaki anlatımcı barok tavrı, incelikli fırça işçiliği ve modellerinin kişiliğini yansıtmadaki başarısıyla dikkati çeker.

Cooper, Thomas, COUPER olarak da yazılır (d. y. 1517, Oxford - ö. 29 Nisan 1594, Winchester, Hampshire, İngiltere), İngiliz piskopos ve sözlük yazarı.

Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Bir süre Magdalen College'da ders verdikten sonra Oxford'da hekimlik yaptı. En önemli yapıtı *Thesaurus Linguae Romanae et Britannicae*'nin (Latince-İngilizce Sözlük) ilk baskısı 1565'te çıktı. Bunu 1573, 1578 ve 1584 baskıları izledi.

Kraliçe I. Elizabeth, *Cooper's Dictionary* (Cooper'ın Sözlüğü) adıyla tanınan sözlüğü çok beğendi. 1559'da papaz olan Cooper, 1567'de Oxford'daki İsa Kilisesi'nin başpapazlığına getirildi. İki yıl sonra Gloucester başrahibi, 1571'de Lincoln piskoposu, 1584'te de Winchester piskoposu oldu. İngiltere Kilisesi'nin uygulamalarını ve öğretisini hem Katoliklere, hem de Martin Marprelate'in yazılarına ve Püritenlere karşı savundu.

Cooper, Thomas (d. 20 Mart 1805, Leicester - ö. 15 Temmuz 1892, Lincoln, İngiltere), İngiliz yazar. İngiltere'nin ilk işçi sınıfı hareketi olan Chartism doğrultusunda mücadele vermiş, hapse girmiş, siyasal destanı *The Purgatory of Suicides*'da (İntiharların Arafı) bu hareketin ilkelerini manzum biçimde ortaya koymuştur.

Yaşamını kunduracılıkla kazandığı günlerde bir yandan da bol bol kitap okuyordu. 1827'de öğretmen, 1829'da da Metodist vaizi oldu. *Leicestershire Mercury* gazetesinde çalışırken Chartism doğrultusundaki görüşleri yüzünden işten çıkartıldı (1841). Bunun üzerine Chartismi savunan çeşitli haftalık gazeteler yayımlamaya başladı. 1842'de genel greve destek sağlamak için çanak çömlek imalathanelerini dolaştı. 1843'te isyana kışkırtma suçundan hüküm giyerek iki yıl hapis yattı. Manzum destanını hapiste yazdı. Chartist önder Fergus O'Connor'la kavga etmesinden sonra siyasal coşkusu azaldı. 1856'dan sonra yazılarında çoğunlukla Hıristiyanlığı savundu.

Cooper Çayı, BARCOO IRMAĞI olarak da bilinir, Avustralya'nın ortadoğu kesiminde kesintili akarsu. Geniş taşkın ovalarıyla ve ırmaklarla kaplı Channel Country bölgesin-

de yer alır. Queensland eyaletinde, Warrego Sıradağlarının kuzey yamaçlarından doğar ve kuzeybatıya Blackall'a doğru akar. Bu diliminde, Barcoo adıyla anılır. Alice Irmağı ile birleştikten sonra güneybatıya doğru uzanarak Isisford'dan geçer ve en büyük kolu Thomson ile birleştiği noktada Cooper Çayı adını alır. Güney Avustralya eyalet sınırını aşan Cooper Çayı, ancak yağışlı yıllarda Eyre Gölüne su taşır. Currareva'da yıllık su akımı ortalaması, saniyede 82 m^3'tür. Cooper Çayının oluşturduğu iç akaçlama sisteminin toplam uzunluğu 1.420 km'dir. Akarsuyun 296.000 km^2'lik havzası, taşkınlardan sonra otlak olarak kullanılır. Ama yöredeki evlerde ve hayvancılıkta kullanılan suyun en büyük kaynağı, Büyük Artezyen Havzasındaki yeraltı sularıdır. Cooper Çayı, Charles Sturt ve Sir Thomas Livingstone tarafından 1845-46'da bulunmuştur.

Cooper Havzası, Avustralya'da, Güney Avustralya eyaletinin kuzeydoğu kesiminde çorak çöküntü bölgesi. Bir doğal gaz ve petrol alanıdır. Cooper Havzasındaki Gidgealpa doğal gaz kaynağı 1963'te ortaya çıkarıldı. Kısa bir süre sonra yöredeki Moomba'da da büyük bir doğal gaz kaynağı bulundu. Moomba-Adelaide doğal gaz boru hattı 1969'da tamamlandı; 1976'da da ikinci bir boru hattıyla Sidney bölgesine doğal gaz gönderilmeye başlandı. 1980'lerde yapılan petrol araştırmaları sonucunda hem petrol, hem de gaz bulundu. 1980'lerde işletilebilir petrol ve gaz rezervleri 103.700.000 m^3 dolayındaydı. Tirrawirra, Fly Gölü ve Moorari petrol sahalarında sismik araştırmalar, sondaj çalışmaları ve mühendislik çalışmaları başlatıldı. Moomba'dan Güney Avustralya'daki Stony Point'e uzanan petrol boru hattı 1982'de tamamlandı.

Cooper Union, tam adı COOPER UNION FOR THE ADVANCEMENT OF SCIENCE AND ART New York kentinde lisans diploması veren ücretsiz yüksekokul. 1859'da Peter Cooper tarafından "bilim ve sanatı geliştirmek" amacıyla bir vakıf olarak kuruldu. Daha sonra Hewitt ve Carnegie ailelerinin katkılarıyla parasal kaynakları arttı. 1941'de eğitim ve dinlence-eğlence ek üniteleri için New Jersey eyaletindeki Ringwood'da Green Camp adı verilen 400 hektarlık bir arazi alındı. 1955'te mühendislik okulu için ilk binanın bitişiğindeki arsa alındı; okul 1960'ta tamamlandı.

Okulun gündüz ve gece bölümleri zekâ ve yetenek sınavlarında başarılı olan her öğrenciye açıktır. Cooper Union'da birçok ulusal yardımlaşma örgütü kurulmuş, birçok ABD başkanı da burada konuşma yapmıştır. 1897'de açılan Dekoratif Sanatlar Müzesi, tasarımcılar için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Cooper Union'ın kütüphanesi ise New York kentinde açılan ilk ücretsiz halk kütüphanesidir.

Coosa Irmağı, ABD'de Georgia'nın kuzeybatısı ile Alabama'nın doğusundan geçen ırmak. Etowah ve Oostanaula ırmaklarının Georgia'daki Rome'da birleşmesiyle oluşur. Apalaş Dağları ve vadisinden geçerek 460 km boyunca güney yönünde akar ve Alabama'nın kıyı ovalarında Wetumpka'ya ulaşır. Başlangıçtaki akış yönü güneybatıya, Alabama'nın Cherokee iline doğrudur. Coosa burada Chattooga Irmağıyla birleşerek Gadsen, Childersburg ve Talladega Springs'den geçer ve daha sonra güneybatı yönünde yol alır. Wetumpka'nın 6,4 km güneybatısında ve Montgomery'nin 16 km kuzeyinde Tallapoosa Irmağıyla birleşen Coosa, Alabama Irmağını oluşturur. Yükseltme havuzları ve barajlar, mavnaların Rome'a ulaşmasını sağlar. Barajlar Wetumpka ile Talladega Springs arasında bulunur. Coosa adı, bir Yerli kabilesinin adından gelir.

Copán, Honduras'ın kuzeybatı kesiminde il. Kuzeyde ve batıda Guatemala ile çevrilidir. Yüzölçümü 3.203 km^2'dir. İl toprakları dağ ya da tepelerden oluşmakla birlikte, ekonomik bakımdan önem taşır. Ülkenin toplam tütün üretiminin yaklaşık üçte ikisini Copán karşılar. İlde ayrıca tomruk, mısır, şeker, fasulye, pirinç ve kahve üretilir, sığır, domuz ve kümes hayvanları beslenir. Guatemala sınırı yakınındaki antik Maya kenti Copán'la havayolu bağlantısı vardır. İli baştan başa geçen karayolunun bir kolu da Copán'a uzanır. İl merkezi Santa Rosa de Copán, ilin güneydoğu kesiminin tarım merkezidir. Nüfus (1991 tah.) 226.000.

Copán, Honduras'ın batısında, Guatemala sınırı yakınında kalıntıları bulunan eski Maya kenti. Mayaların önemli sanat ve astronomi merkezlerinden biridir. Steller ve

Copán'da portre kabartmalı stel, Honduras
Walter Aguilar EB Inc

bazı binalardaki frizler üzerinde bulunan portre kabartmalarıyla ünlüdür. Kentin merkezindeki alandan bir tapınağa çıkan taş merdivenin 63 basamağından her birinin dikey bölümüne hiyeroglifler kazılmıştır. Merdivenlerin iç bölümünde yer alan tanrı ya da rahip heykelleri yaklaşık ikişer metre boyundadır. Merdivenin yanları kuş-yılan canavar kabartmalarıyla bezelidir. Copán'da ayrıca başka tapınaklar, piramitler ve geleneksel bir top oyununun (*tlachtli*) oynandığı bir alan vardır.

Copán, en parlak çağını Klasik dönemde (İS y. 300-900) yaşadı. İS 700'lere gelindiğinde, Copán'daki astronomi bilginleri Mayaların o güne değin kullandığı en doğru güneş takvimini geliştirmişti. Kentin kalıntıları 16. yüzyıl başlarında İspanyol kâşiflerince bulundu. Kalıntılar 1936-50 arasında Washington Carnegie Kurumu ile Honduras hükümetinin ortak projesiyle restore edildi.

Cope, Edward Drinker (d. 28 Temmuz 1840, Philadelphia - ö. 12 Nisan 1897, Philadelphia, ABD), ABD'li paleontolog ABD'de 1.000 kadar soyu tükenmiş omurgalı hayvan türünü saptamış ve Lamarck'ın

Edward Drinker Cope, y. 1889
Margaret W. Cope

evrim kuramının yeniden canlandırılmasında öncülük etmiştir.

Cope, Pennsylvania'daki Haverford College'da karşılaştırmalı zoloji ve botanik profesörü olarak görev yaptığı kısa bir dönemden (1864-67) sonra, meslek yaşamının 22 yılını keşif ve araştırmaya adadı. Bu amaçla, özellikle soyu tükenmiş balık, sürüngen ve memelileri saptayıp tanımlayabilmek için ABD'nin batısında, Texas'tan Wyoming'e kadar uzanan bölgeyi taradı. ABD Jeolojik Araştırma Kurumu'nda paleontolog olarak çalışan Cope, Wyoming'de Ferdinand Hayden Araştırma Kurumu'nca toplanan fosilleri Joseph Leidy ile birlikte tanımladı. Atın ve öbür memelilerin dişlerindeki evrim süreçlerini inceledi. ABD'deki dinozor fosillerini birbirlerinden önce bulabilmek için yarışan Cope ile meslektaşı Othniel Marsh arasındaki rekabet, her iki araştırmacının da ününe gölge düşüren acı bir kavgayla sonuçlandı. 1889-97 arasında, parasal güçlükler nedeniyle araştırmalarına son veren Cope, Pennsylvania Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliği görevini kabul etmek zorunda kaldı. Cope, "hayvanların doğal hareketleri, hareket organlarındaki değişiklik ve gelişmeleri etkiler" düşüncesine dayanan kinetogenez kuramını ortaya attı. Bu kuramdan yola çıkarak, o yıllarda paleontologlar arasında benimsenen Lamarck'ın kazanılmış özelliklerin kalıtımına dayanan evrim kuramını açıkça destekledi. Dinozor soyunun tükenişi (y. 65 milyon yıl önce) ile insanın ortaya çıkışı (y. 2,5 milyon yıl önce) arasına rastlayan Tersiyer (Üçüncü) Dönemde yeryüzünde beliren omurgalılara ilişkin bilgilerin zenginleşmesine büyük katkıda bulundu. Sayıları 1.200'ü bulan kitap ve makaleleri arasında en önemlileri *Reptilia and Aves of North America* (1869-70; Kuzey Amerika'nın Sürüngenleri ve Kuşları) ve *Relation of Man to Tertiary Mammalia*'dır (1875; İnsan ile Tersiyer Dönemi Memelilerinin İlişkisi).

Cope, Jack, asıl adı ROBERT KNOX COPE (d. 3 Haziran 1913, Mooirivier, Natal, Güney Afrika), Güney Afrikalı yazar. Öykü ve romancılığının yanı sıra Güney Afrika edebiyatını destekleyip geliştiren bir yayımcı olarak da tanınmıştır.

Bir çiftlikte büyüdü ve Durban High School'da öğrenim gördü. Durban'da ve ardından Londra'da gazetecilik yaptı. Savaş karşıtı görüşlerinden dolayı İngiltere'de tutulmayınca, 1940'ta Güney Afrika'ya dönerek çiftçilik, köpekbalığı avcılığı ve yazarlık yaptı. 1902 Zulu Ayaklanması çevresinde gelişen bir aile tarihi olan *The Fair House* (1955; Güzel Ev) adlı ilk romanını *The*

Golden Oriole (1958; Sarıasma Kuşu), *The Road to Ysterberg* (1959; Ysterberg Yolu), *Albino* (1964), *The Dawn Comes Twice* (1969; Şafak İki Kez Söker), *The Students of Zend* (1972; Zend'in Öğrencileri) ve *My Son Max* (1977; Oğlum Max) izledi. Kısa öykülerini *The Tame Ox* (1960; Evcil Öküz), *The Man Who Doubted* (1967; Kuşkulanan Adam) ve *Alley Cat* (1973; Sokak Kedisi) kitaplarında topladı.

Bütün yapıtlarında tutarlı ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Romanlarında anlattığı çeşitli sınıflara, ırklara ve bireylere derin bir kavrayışla yaklaşır. Zaman zaman Güney Afrika toplumunun isteklerine ve bu toplumda varlığını kabul ettiği kötülüklere aşırı duyarlılık göstermekle eleştirilmesine karşın, sürgün yaşamının kendisine sağlayabileceği bağımsızlığı aramamış ve Güney Afrika'da kalmayı yeğ tutmuştur. Ama bütün özenine karşın sansürden kurtulamamış ve *The Dawn Comes Twice* adlı yapıtı 1970'lerde yasaklanmıştır. İki dilde yayımlana *Contrast* gazetesini kuran Cope pek çok yazarın yapıtlarını yayımladı ve çevirdi. 1982'de *The Adversary Within: Dissident Writers in Afrikaans* (İç Muhalefet: Afrikan Dilinde Muhalif Yazarlar) adlı kitabını yayımladı.

Copeau, Jacques (d. 4 Şubat 1879, Paris - ö. 20 Ekim 1949, Beaune, Fransa), Fransız oyuncu, edebiyat eleştirmeni, tiyatro yönetmeni ve 20. yüzyıl başlarının gerçekçi tiyatrosuna karşı bir tepki gelişmesine önderlik eden tiyatro adamı.

Kısa bir süre sanat yapıtları alıp sattıktan sonra 1904-06 arasında da *L'Ermitage* ve 1907-10 arasında da *La Grand Revue* için tiyatro eleştirileri yazdı. 1909'da André Gide, Jean Schlumberger ve birkaç başka yazarla birlikte *La Nouvelle Revue Française*'i kurdu ve 1911'e değin derginin yayın yönetmenliğini yürüttü. Jean Croué ile birlikte yazdığı Fyodor Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* uyarlaması 1911'de sahnelendi.

1913'te Copeau, Théâtre du Vieux-Colombier'yi (1961'den sonra Théâtre du Vieux-Colombier-Jacques Copeau) kurdu ve burada Shakespeare'den Claudel'e kadar pek çok tiyatro yazarının yapıtını sahneledi. Tiyatrosunu, ön sahnesi olmayan, mekânı basit perde ya da bölmelerle belirten Elizabeth dönemi tiyatroları gibi düzenledi. Max Reinhardt gibi o da oyuncu ile izleyici arasındaki sınırı kaldırmak için çaba harcadı. Oyunlarında atmosfer yaratmak için yararlandığı başlıca araç ışıktı.

Sahne hilelerinden çok oyunun kendisi üzerinde duran Copeau oyuncu eğitimine çok önem verdi ve sonunda Konstantin Stanislavski'nin ünlü Moskova Sanat Tiyatrosu'yla boy ölçüşebilecek düzeyde bir oyuncu kadrosu oluşturdu. 1917'de topluluğunu New York kentine götürdü. 1924'te Vieux-Colombier'den ayrılarak, genç oyuncular için açtığı okulu Burgonya'ya taşıdı. Genç oyuncular orada oyunculuk eğitimi görmenin yanı sıra, köylerde çeşitli işlerde çalışarak yöre halkının ilgisini çektiler. Köylüler onlara "Les Copiaux" (Copeau'cular) adını takmıştı. Bu adla ilk kez 1926'da Basel'de sahneye çıktılar. Kendi oyun yazarları (André Obey) olan ve Avrupa turnelerine çıkan yeni topluluğun yönetimini 1930'da Michel Saint-Denis üstlendi. Copeau'nun tiyatroya en önemli katkılarından biri, modern yapımlarda oyun boyunca olabildiğince az değişen sahne düzeni kurma düşüncesi olmuşur. Coupeau'nun *Müellifle Aktör* (1945) adlı kitabı Türkçede yayımlanmıştır.

Copeland, İngiltere'nin kuzeybatısında, Cumbria iline (*county*) bağlı ilçe (*borough*). İlin güneybatısında, İrlanda Denizi kıyısında 737 km²'lik bir alan kaplar. Cumbria Dağlarındaki Göller Bölgesi Ulusal Parkı'nın güneybatı bölümüne bitişiktir. göller, dağlar ve vadilerle bezenmiş manzarasıyla ünlüdür. Kıyı boyunca dar bir şerit biçiminde ovalar uzanır. Denizden 978 m yükseklikteki Scafell Pike, İngiltere'nin en yüksek noktasıdır ve ilçenin kuzeydoğusunda yer alır. Kuzeybatı kıyılarındaki Whitehaven limanı yakınlarından çıkarılan kömür ve 8 km güneydoğudaki Egremont ile güneydeki Millom'da çıkarılan demir, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında, Whitehaven'ın 13 km kuzeyindeki Workington demir-çelik tesislerinin gelişmesini sağlamıştır. Günümüzde madenlerden yalnızca biri açık durumdadır; bundan da ancak az miktarda yüksek nitelikli hematit çıkarılmaktadır.

İlçe merkezi Whitehaven, morina ve sardalye alışverişinin ağır bastığı bir balıkçı limanıdır. İlçenin çeşitli yerlerinde, eskiden Roma ve Viking yerleşimleri bulunduğunu gösteren belirtiler vardır. Günümüzde Copeland'ın sanayi etkinlikleri oldukça çeşitlenmiştir. Whitehaven yakınında elde edilen anhidrite dayalı modern bir kimya sanayisi vardır. İngiltere'nin ilk nükleer santralı, Whitehaven'ın 16 km güneyindeki Sellafield'da (eskiden Calder Hill) 1956'da kurulmuştur. Onun bitişiğindeki Windscale nükleer enerji araştırma merkezi ise 1981'de hükümet kararıyla kapatılmış ve bir nükleer reaktörün parçalanmasında deney alanı olarak kullanılmıştır. Nüfus (1989 tah.) 71.700.

Copepoda *bak.* kurekayaklılar

Copernicus, Nicolaus *bak.* Kopernik, Mikołaj

Copiapó, Şili'nin kuzeyindeki kurak Atacama bölgesi ile Copiapó eyaletinin merkezi. Büyük Okyanus kıyısına 56 km uzaklıkta, verimli Copiapó Irmağı Vadisinde yer alır. Genellikle Atacama Çölünün güney sınırı sayılan bu vadi, sürekli sulanan bir vahadır. İspanyolların 1540'ta bölgeye yerleşmesinden önceki İnka döneminden bu yana vadide tarımın sürdürüldüğü sanılmaktadır. Yerleşim 1744'te *villa* (kent) konumuna getirilerek San Francisco de la Selva de Copiapó adını aldı. 19. yüzyılda altın ve gümüş madenlerinin bulunmasıyla önemli bir madencilik ve yönetim merkezi oldu. Güney Amerika'nın ilk demiryolu hatlarından biri olan Caldera-Copiapó hattı 1850-51'de yapıldı. 1875-1925 arasında yaşanan gerileme döneminden sonra, bakır madenlerinin gelişmesiyle kent ekonomisi canlandı. 1950'de yöredeki Paipote'de bir dökümhane kuruldu. Copiapó, 80 km kuzeybatıdaki liman ve dinlence merkezi Caldera ile Santiago'ya ve bitişik illere kara ve demir yoluyla bağlıdır. Ayrıca And Dağlarını aşarak Arjantin'e giden bir yol da vardır. Nüfus (1990 tah.) 80.241.

Copland, Aaron (d. 14 Kasım 1900, Brooklyn, New York - ö. 2 Aralık 1990, North Tarrytown, New York, ABD), Amerikan temalarını modern anlatımcı bir üslupla müziğe aktaran besteci. Amerika'ya göç etmiş bir Rus Yahudisinin oğluydu. Ablasından piyano çalmayı öğrendi ve 15 yaşına geldiğinde besteci olmaya karar verdi. İlk adım olarak da mektupla ders veren bir kursa katılarak armoni öğrenmeye çalıştı. Sanata pek uygun olmayan bir ortamda, çeşitli aksaklıklara karşın, amacına ulaşmak için çaba gösterdi.

1921 yazında Paris'te Fontainebleau'da Amerikalılar için yeni açılan okula devam ederken, bütün bir Amerikalı besteciler kuşağına yön vermiş olan başarılı müzik öğretmeni Nadia Boulanger'den etkilendi. Bir süre daha Paris'te kalmayı kararlaştırdı ve Boulanger'nin ilk Amerikalı kompozisyon öğrencisi oldu. Paris'te kaldığı üç yıl boyunca müziği gittikçe deneysel bir nitelik kazandı. Copland 1924'te New York kentine önemli bir sipariş ile döndü. Nadia Boulanger ondan, Amerika konserleri için bir org konçertosu yazmasını istemişti. Bir yandan Pennsylvania'daki bir yazlık otelin üçlüsünde piyano çalarken, bir yandan da *Org ve Orkestra İçin Senfoni*'yi besteledi. Yapıt ilk kez Carnegie Hall'da Walter Damrosch yönetiminde New York Senfoni Orkestrası'nca seslendirildi.

Copland'ın besteci olarak gelişimi, döneminin belli başlı eğilimlerini ortaya koyar. Paris'ten dondukten sonra bestelediği *Music for the Theatre* (1925, Tiyatro İçin Müzik) ve *Piyano Konçertosu* (1926) adlı yapıtlarında caz ritimlerini kullandı. Bunu, büyük ölçüde Igor Stravinsky'nin yeni-klasik tutumunun etkisinde kaldığı bir dönem izledi. Kendisinin "ses gürlüğü (sonorite) bakımından daha tutumlu, doku bakımından daha denetimli" olarak tanımladığı soyut bir üsluba yöneldi. Bu yaklaşım *Piyano Çeşitlemeleri* (1930), *Kısa Senfoni* (1933) ve *Statements for Orchestra* (1933-35; Orkestra İçin Söylevler) gibi yapıtlarında belirgindir. Bu sonuncu yapıtının ardından yönelişinde ortaya çıkan değişiklik, Copland'ın sanatındaki en verimli dönemin açılmasına neden oldu. Copland ayrıca radyo, fonograf ve sinema gibi yeni iletişim araçlarıyla modern müziğe yatkın bir izleyici kitlesinin yaratıldığının da farkındaydı. 1930'lardan sonra, geniş bir dinleyici kitlesine seslenebilmek amacıyla müziği basitleştirme çabalarına katıldı.

Bunu izleyen 10 yıl içinde bestelediği ve en önemlileri Amerikan halk müziğine dayanan *Billy the Kid* (1938), *Rodeo* (1942) ve *Appalachian Spring* (1944, Apalaş Dağlarında Bahar) adlı üç bale olan yapıtları, dünya çapında ün kazanmasını sağladı. Meksika melodi ve ritimlerine dayanan bir orkestra parçası olan *El salon México* (1936), ikisi de lise öğrencileri için yazılmış *The Second Hurricane*'le (1937, İkinci Kasırga) *An Outdoor Overture* (1938, Bir Açıkhava Uvertürü) adlı "oyun-opera"lar ve en ünlüleri *Of Mice and Men* (1939, *Fareler ve İnsanlar*), *Our Town* (1940; Bizim Şehir), *The Red Pony* (1948; *Al Midilli*) ve *Heiress* (1948, *Miras*) olan bir dizi film müziği de bunların arasındaydı. Copland II. Dünya Savaşı yıllarında, Lincoln'ın söylevlerinden aldığı sözlerle hazırladığı bir metni kullanarak anlatıcı ve koro için *Lincoln Portrait* (1942; Lincoln'ın Portresi) ile *Letter from Home* (1944,

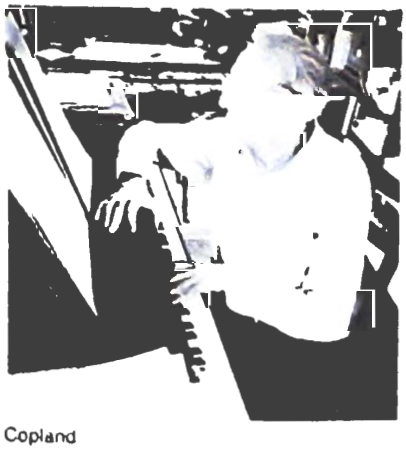

Copland

Yurttan Gelen Mektup) adlı iki büyük yapıt besteledi. Gerek bunlar, gerek melodik zenginliğiyle dikkati çeken *Üçüncü Senfoni* (1946) Copland'ın üslubunun tipik örnekleridir.

Copland daha sonraki yıllarda Amerika'ya özgü öğeleri daha incelmiş bir şekilde işlemeye yöneldi. Bu yeni dönemin yapıtları arasında *The Tender Land* (1954; Sevecen Toprak) adlı opera, insan sesi ve piyano için *Twelve Poems of Emily Dickinson* (1950; Emily Dickinson'un On İki Şiiri) ve çekici müziğiyle *Dokuzlu* (1960) yer alır. Copland bu yıllarda, besteci Arnold Schönberg'in öncülük ettiği oniki ton müziğinin dizisel tekniklerine gittikçe yakınlık duyduğunu gösteren yapıtlar da verdi. Bunlardan en dikkat çekicileri yalın ve dissonant özellikler taşıyan *Piyano Fantezisi* (1957), New York kentindeki Lincoln Uygulamalı Sanatlar Merkezi'nin açılışı için sipariş edilmiş olan *Connotations* (1962; Çağrışımlar) ve *Inscape*'ti (1967; İçe Kaçış).

Kırk yıl boyunca besteci, eğitimci, müzik yazarı, konser ve müzik gösterileri düzenleyicisi ve çok aranan bir orkestra şefi olan Copland otuzdan fazla onursal unvan kazandı. 80. doğum yıldönümü nedeniyle New York kenti bir Copland'a Saygı Günü düzenledi. Copland'ın Vivian Perlis'in yardımıyla yazdığı otobiyografisinin birinci cildi *Copland: 1900 Through 1942* (1900'den 1942'ye Copland) 1984'te, ikinci cildi *Copland: Since 1943* de (1943'ten Sonra Copland) 1989'da yayımlandı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Bale: *Dance Panels* (1959; yb 1962; Dans Panoları). Orkestra müziği: *Birinci Senfoni* (1928), *İkinci Senfoni* (1933), arp ve piyano eşliğinde *Klarnet ve Yaylı Sazlar Orkestrası İçin Konçerto* (1948). Caz orkestrası için *Variations on a Shaker Melody* (1956; Bir Shaker Melodisi Üzerine Çeşitlemeler). Senfonik caz orkestrası için: *Amblemler* (1964). Oda müziği: *Yaylılar Dörtlüsü İçin İki Parça* (1928), *Piyanolu Dörtlü* (1950). Koro müziği: İki diziden oluşan *Old American Songs* (1950, 1952; Eski Amerikan Şarkıları), *Canticle of Freedom* (1965; Özgürlük Ilahısı), *The Promise of Living* (1965; Yaşama Vaadi). Film müziği: *The City* (1939; Kent), *North Star* (1943; Kutupyıldızı), *The Cummington Story* (1945; Cummington Öyküsü), *Something Wild* (1961; Vahşi Bir Şey).

Copley, John Singleton (d. 3 Temmuz 1738, Boston - ö. 9 Eylül 1815, Londra), gerçekleştirdiği portreler ve tarihsel konulu resimlerle tanınan ABD'li ressam. Koloni dönemi Amerikan sanatının en önemli sanatçısı olarak kabul edilir. Giderek gelişen koloni portre okulu içinde yetişen Copley, sanatının doruğuna portreleriyle erişmiştir. Boston'da yaptığı portreler, bir yandan New England'ı ve burada yaşayanları yakından tanıdığını ortaya koyarken, bir yandan

"Copley Ailesi", John Singleton Copley'nin yağlıboya çalışması, 1776-77; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington, D.C. Andrew Mellon Fund

da onun insanları ve fiziksel çevreyi oldukları gibi yansıtmadaki ustalığını gösterir. Grafik sanatlarla tanışması, çizim ve oymabaskı ustası olan üvey babası Peter Pelham aracılığıyla oldu. İngiliz ressam Joseph Blackburn'den edindiği rokoko portre üslubuna, kendi düş gücünü ve o dönemde Amerikan resminde hiç kimsenin ulaşamadığı teknik yeteneğini kattı. Portre yaparken, rokoko üslubunda olduğu gibi, insanları günlük yaşamlarında kullandıkları şeylerle birlikte (*portrait d'apparat*) betimledi. Bu yaklaşım, yapıtlarına 18. yüzyıl Amerikan resminde pek sık görülmeyen bir canlılık ve hareketlilik kazandırdı.

Bu dönemde hiç durmadan Boston'daki orta sınıftan kişilerden aldığı siparişleri karşılayan Copley, kendini New England'da geçerli taşra ölçütlerinden çok, daha zorlu değerlendirmelerle sınamak istiyordu. Bu nedenle 1766'da "Sincaplı Çocuk" adlı yapıtını Londra Sanatçılar Derneği'nde sergiledi. Resmi hem Sir Joshua Reynolds, hem de vatandaşı Benjamin West beğenerek ödüler. Bu iki sanatçının sürekli üstelemesiyle Copley 1774'te İngiltere'ye gitti; 1779'da da Kraliyet Akademisi'ne üye seçildi. İngiltere'ye yerleştikten sonra portrecilikle kalmayıp o dönemde daha gözde olan tarihsel konulu resimde başarı kazanmak istedi. Bu alandaki ilk önemli çalışması "Watson ve Kopekbalığı" (1778, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.) daha sonraki 19. yüzyıl romantizm akımının en önemli temalarından birini, insanla doğa arasındaki mücadeleyi işliyordu. Copley'nin İngiltere'deki resimleri akademik açıdan daha gelişmiş olmakla birlikte, Boston'da yaptığı portrelerdeki olağanüstü canlılık ve yalın gerçekçilikten yoksundur.

Coppée, François (d. 26 Ocak 1842, Paris - ö. 23 Mayıs 1908, Paris), yoksulların yaşamını biraz duygusal bir tavırla ele alan Fransız şair, roman ve oyun yazarı.

Savaş Bakanlığı'nda çalışırken yazdığı *Le Passant* (1869; Yolcu) adlı oyunla başarı kazandı. En tanınmış şiir kitabı *Les Humbles* (1872; Alçakgönüllüler) üslup özelliklerini en iyi yansıtan derlemedir. 1884'te Académie Française'e kabul edilen Coppée 1898'de önemli bir hastalık geçirdikten sonra yeniden Katolikliği benimsedi. *La Bonne Souffrance* (1898; Tatlı Istırap) adlı romanı bu deneyimin sonucunda ortaya çıktı.

Coppée'nin milliyetçi ve ırkçı siyasal hareketlere katılması ününe gölge düşürdü. Dine dönüşü, yurtseverlik duygularını da güçlendirmiş gibiydi. İhanet suçu ile yargılanan Yahudi subay Alfred Dreyfus'ün davası nedeniyle ikiye bölünen Fransa'da Coppée, sanığın cezalandırılması yönünde etkinlik gösterdi. Daha sonra da Yahudi karşıtı bir örgüt olan Fransız Anayurt Birliği'nin kurulmasına katkıda bulundu.

Coppée'nin *Le Passant*'ı Geçici (1910) ve *Yolcu* (1937) adlarıyla, *Le Luthier de Cremone* (1876) adlı yapıtı da *Kremon'lu Kemancı* (1947) adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Copperbelt, eskiden BATI İLİ, Zambia'nın orta kesiminde il. Kuzey ve doğuda Zaire, güneyde Orta ili, batıda ise Kuzeybatı iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 31.328 km²'dir. Yüksekliği 900-1.500 m arasında değişen ve yer yer tekil tepelerle ayrılan hafif engebeli Orta Afrika Platosunun doğu kesimini kaplar. Zambezi Irmağının kolu olan Kafue Irmağı genelde güney yönünde akarak ili boydan boya geçer; ırmağın ve sayısız kollarının kıyılarında bataklık alanlar oluşmuştur. Platonun büyük bölümü fundalık, ağaç ve yüksek otların oluşturduğu karışık bir bitki örtüsüyle kaplıdır.

Gwisho'daki kazılarda Güney Afrika'da Kalkolitik Çağa denk düşen ve İÖ 3000'lere tarihlenen Wilton uygarlığının kalıntılarına ışık tutan buluntular elde edilmiştir. İlde Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ ile İlk Demir Çağı sit alanlarının yanı sıra İS 500-1750 arasındaki dönemden kalma bir dizi kaya resmi bulunmuştur. 17. yüzyıl başlarında bölgede Lamba, Lima ve Lala halklarının ağırlıkta olduğu ortaya çıktı. Bir dizi akın sonunda Çikundaların yerleştiği bölge, 1890'lardaki antlaşmalarla İngiliz Güney Afrika Kumpanyası'nın yönetimine girdi. 1924'te beyazların çoğunlukta olduğu bir yasama meclisince yönetilen Kuzey Rodezya kolonisinin bir parçası oldu. Kuzeydeki maden kasabalarında yaşayan Siyahların sömürgeci yönetime karşı duyduğu hoşnutsuzluk özellikle Kuzey ve Güney Rodezya Federasyonu'nun oluşturulmasından (1953) sonra Kenneth Kaunda'nın önderliği altında etkili bir bağımsızlık mücadelesine dönüştü. 1964'te bağımsızlığın kazanılması üzerine, bölge yeni Zambia devletinin bir ili oldu.

İleri düzeyde sanayileşmiş ve kentleşmiş bir il olan Copperbelt'te günümüzde ağırlıklı olarak Bembalar, Lambalar ve Svahililer yaşar. Yerel tüketime dönük başlıca tarım ürünleri mısır, tütün, yerfıstığı, patates ve yoncadır. Kentsel merkezlerin çevresinde toplanmış olan ticari çiftçilik sığır ve domuz besiciliğine dayanır. Zaire sınırı yakınındaki Kongo-Zambezi su bölümü çizgisi boyunca uzanan Copperbelt sanayi bölgesinde çeşitli maden yatakları vardır. İl merkezi Ndola'nın yanı sıra hepsi kara, demir ve hava yoluyla birbirine bağlanan Chambishi, Kalulushi, Chililabombwe, Mufulira, Chingola, Kitwe ve Luanshya'da bakır çıkarılır. İşlenen öteki madenler arasında kobalt ve uranyum sayılabilir. Başlıca sanayi ürünleri içki, metal eşya, pil, kimyasal maddeler, tel ve kablo, çimento ve dokumadır. Nüfus (1989 tah.) 1.945.900.

Coppermine Irmağı, Kanada'da, Kuzeybatı Toprakları'na bağlı Mackenzie ilinde (*district*) akarsu. Büyük Slave Gölünün kuzeyinde, bir kutupaltı çayır bölgesi olan

Kuzeybatı Toprakları'ndaki Barren Grounds bölgesinde akan Coppermine Irmağı, Kanada
Ted Grant - National Film Board of Canada Photothèque

Barren Grounds'daki küçük bir gölden doğar. Gras, Point, Itchen, Takıyuak ve Dismal gibi birçok gölden beslenerek 845 km boyunca kuzey yönünde akar. Copermine adlı Eskimo yerleşiminin yakınlarında Kuzey Buz Denizinin bir kolu olan Coronation Körfezine dökülür. İngiliz kâşif Samuel Hearne tarafından 1771'de bulundu ve İngilizcede "bakır madeni" anlamına gelen adı, kıyılarında bulunan bakırdan ötürü verildi. Çok sayıdaki çağlayanlar ve yılın büyük bölümünde buz tutması ırmağı ulaşıma elverişsiz kılar. Irmakta, Kuzey Buz Denizinde yaşayan ve üremek için bölgedeki tatlı sulara gelen, alabalık benzeri *Salvelinus alpinus* avlanır.

Coppino Yasası, İtalya'da dinsel eğitimi yasaklayan ve ilköğretimin ilk iki yılını zorunlu kılan 15 Temmuz 1877 tarihli yasa.

Coppola, Francis Ford (d. 7 Nisan 1939, Detroit), ABD'li sinema yönetmeni, senaryo yazarı ve yapımcı. Başarılı destan filmlerinden küçük çaplı karakter incelemelerine kadar çok çeşitli yapıtlar vermiştir.

Dokuz yaşında çocuk felci olunca, yatakta kendini eğlendirmek için kukla gösterileri

Coppola
ABC Ajansı

yapmaya başladı. Los Angeles'daki California Üniversitesi'nde sinema öğrenimi gördükten sonra bir süre yönetmen Roger Corman'ın küçük bütçeli korku filmlerinde çalıştı. İlk bağımsız yönetmenlik denemesini *Tonight for Sure* (1961; Bu Gece Mutlaka), *Dementia 13* (1963) ve *You're a Big Boy Now*'la (1967; Artık Büyüdün Oğlum) yaptı. Farklı tepkiler alan bu filmlerden sonra çektiği *Finian's Rainbow* (1968; *Finian'ın Gökkuşağı*) adlı müzikalle başarılı oldu. 1970'te, tartışmalı bir savaş kahramanının öyküsü olan *Patton* (1969; *General Patton*) filminin senaryosuyla Oscar kazandı.

Mario Puzo'nun romanından uyarladığı ve yeraltı dünyasının işleyişinden toplumdaki daha geniş ölçekli çürümüşlüğe göndermeler yaptığı *The Godfather* (1972; *Baba*) hemen bütün eleştirmenlerce övüldü, pek çok ödül kazandı ve gişe rekorları kırdı. Bunu, bir adamın elektronik dinleme aletleriyle yürütülen bir casusluk işine bulaşmasının derinlemesine işlendiği *The Conversation* (1974; *Konuşma*) adlı film izledi. Aynı yıl çektiği *The Godfather, Part II* (*Baba-II*) yedi Oscar birden kazandı. Filmin devamı olan *Godfather, Part III* (*Baba-III*) 1990'da çekildi.

Coppola'nın en tartışmalı ve en pahalı filmi *Apocalypse Now* (1979; *Kıyamet*), Joseph Conrad'ın "Heart of Darkness" (*Karanlığın Yüreği*, 1976) adlı öyküsünün Vietnam Savaşı dekoruna uyarlanmasıydı. Daha sonraki çalışmaları arasında, tümü stüdyoda kurulmuş bir Las Vegas dekorunda çektiği *One from the Heart* (1982; *Yürekten Biri*) müzikaliyle olanakları sınırlı gençlik temasını ele aldığı *Rumble Fish* (1983; *Siyam Balığı*) ve *The Outsiders* (1983; *Sokaktakiler*), *The Cotton Club* (1984), *Gardens of Stone* (1987; Taş Bahçeleri), *Tucker: The Man and His Dream* (1988; Tucker: Adam ve Düşü) filmleri sayılabilir.

Coprinus, lamellimantarlar (*Agaricales*) takımından, 100 kadar yaygın mantar türünü içeren cins. Ağaçlık yerlerde ve gübre yığınlarının üstünde yetişen bu mantarların şapkalarında, sporları dağıldıktan sonra mürekkebimsi bir sıvı oluşur; eskiden bazı ülkelerde yazı yazmak için kullanılan bu koyu renkli sıvı nedeniyle *Coprinus* türlerine mürekkepli mantarlar da denir.

Coprinus atramentarius
Sven G. Anderson Tiofoto

C. atramentarius ve *C. comatus* türleri, şapkalarının altındaki lameller kararmadan önce toplanıp körpeyken yenebilir.

copyright *bak.* telif hakkı

Coquelin, Benoît-Constant (d. 28 Ocak 1841, Boulogne, Fransa - ö. 27 Ocak 1909), çok değişik rollerde başarı gösteren Fransız oyuncu.

1859'da konservatuvarda oyunculuk öğrenimi gördü. 1860'ta Comédie-Française'de sahneye çıktı. Yirmi üç yaşındayken topluluğun tam üyesiydi. Molière'in *l'Étourdi ou les Contretemps*'ındaki (1655; *Şaşkın*, 1944, 1965) Mascarille ve Figaro gibi hazır-

Coquelin Cyrano rolünde, J. Guth'un suluboya çalışmasından H. Dujardin'in yaptığı fotogravür
Bibliothèque de l'Arsenal, Paris, fotoğraf J.E. Bulloz

cevap, taşkın uşak tipleri klasık repertuvardaki en ünlü rolleriydi; ama romantik âşık ya da yaşlı öğretmen rollerinde de başarılı oldu.

1886'da istifa ederek Avrupa ve ABD'de turneye çıktı. 1890'da Comédie-Française'e döndüyse de iki yıl sonra bir daha dönmemek üzere ayrıldı ve kendi topluluğuyla Avrupa başkentlerinde turneye çıktı. 1895'ten 1897'ye değin Paris'teki Rönesans Tiyatrosu'nun üyesiydi. 1897'de Théâtre de la Porte-Saint-Martin'in yönetmeni oldu ve burada Rostand'ın *Cyrano de Bergerac* adlı oyununda Cyrano'yu canlandırdı (1897). 1900'de Sarah Bernhardt'la ABD turnesine çıktı. Son yıllarında Sarah Bernhardt Tiyatro Topluluğu'nda oynadı. Rostand'ın *Chantecler* oyununun provaları sırasında öldü.

Coquelin'in oyunculuk mesleği üzerine üç incelemesi vardır: *L'Art et le comédien* (1880; Sanat ve Komedyen), *Les Comédiens par un comédien* (1882; Komedyen Gözüyle Komedyenler) ve *L'Art du comédien* (1894; Komedyenin Sanatı). Oğlu Jean da (1865-1944) oyuncu oldu. Coquelin *cadet* (küçük erkek kardeş) adıyla tanınan kardeşi Ernest-Alexandre-Honoré Coquelin (1848-1909) 1879'dan ölümüne değin Comédie-Française üyesiydi.

Coquimbo, Şili'nin kuzeyinde yönetim bölgesi. Doğusunda Arjantin, batısında Büyük Okyanus yer alır. Doğu-batı doğrultusunda vadilerin ve çalılıklarla kaplı sırtların sıralandığı Norte Chico (Küçük Kuzey) adlı yörede yer alır. Batıda kurak olan iklim, doğuya doğru yarı kurak bir nitelik kazanır. Coquimbo, Şili'nin 1826'da kurulan ilk

Coquimbo bölgesindeki Andacollo Tespihli Madonna Kilisesi, Şili
Peter L. Gould

sekiz eyaletinden bırıdır. 1929'da çizilen sınırlara göre bugünkü yüzölçümü 39 647 km²'dir. İç yönetim organları 1974'te oluşturulmuştur. Elqui, Copiapó ve Choapa illerini içine alır.

Bölgede hayvancılık da yapılmakla birlikte Elqui, Limarí ve Choapa'daki vadilerde yoğunlaşmış olan kuru ve sulamalı tarım ekonomik bakımından daha önemlidir. Setli bahçelerde, özellikle iç piyasa için astropik meyveler, şarap yapımı için üzüm, tahıl ve kaba yonca ekilir. Demir, altın, manganez, bakır ve başka madenler dağınık olarak işlenir. Ama bölge merkezi La Serena'da büyük ölçekli maden işletmeleri vardır.

Bölgeyi baştan başa aşan Pan-Amerikan Karayolu ile kuzey-güney demiryolu, Coquimbo kenti ile La Serena'nın da içinden geçer. Nüfus (1990 tah.) 486.500.

Coquimbo, Şili'nin kuzeyinde, Coquimbo yönetim bölgesindeki Elqui ilinde kent. 1850'de kurulmuştur. Bölgenin başlıca limanı ve ikinci büyük kentidir. Coquimbo Körfezinde, La Serena'nın 11 km güneybatısında yer alır. Kentin dış limanı ve rıhtımı hem Şili donanmasının kış mevsimindeki sığınağı, hem de çimento, fosfatlı yapay gübre, tarım ürünleri ve çeşitli madenlerin yükleme yeridir. Pan-Amerikan Karayolu ve kuzey-güney doğrultulu ana demiryolu hattı kentin içinden geçer. Nüfus (1990 tah.) belediye, 115.158.

Cor Caroli *bak.* Alfa Avköpekleri

Coraciiformes, başta yalıçapkını, todi, motmot, arıkuşu, gökkarga, ibibik ve boynuzgaga olmak üzere, genellikle ağaçlarda yaşamaya uyum sağlamış 191 kadar kuş türünü kapsayan takım.

Bu takımı oluşturan on familya dünyanın bütün ılıman ve tropik bölgelerine yayılmıştır; ama tür ve birey sayısı açısından en zengin bölgeler Afrika, Güney Asya ve Papua-Yeni Gine'dir. Yalnızca yalıçapkınları (*Alcedinidae* familyası) hem Eskidünya'da, hem Yenidünya'da bulunur. Buna karşılık motmotların (*Momotidae* familyası) ve todilerin (*Todidae* familyası) dağılımı Yenidünya'nın tropik bölgeleriyle, arıkuşlarının (*Meropidae* familyası), gökkargaların (*Coraciidae* familyası) ve ibibiklerin (*Upupidae* familyası) dağılımı ise Eskidünya'nın ılıman ve tropik bölgeleriyle sınırlıdır. Boynuzgagalar (*Bucerotidae* familyası) Afrika

ve Asya'nın tropik bölgelerine dağılmışken, ormanibibikleri (*Phoeniculidae* familyası) yalnızca Afrika'nın güneyinde, *Brachypteriacidae* ve *Leptosomatidae* familyaları da yalnızca Madagaskar'da yaşar.

Coraciiformes takımındaki kuşların gövde uzunluğu, küçük bir serçe büyüklüğündeki todilerde 10 cm'den başlayıp bazı boynuzgagalarda 100 cm'yi aşar. Büyük başlı, tıknaz gövdeli, geniş kanatlı ve kısa bacaklı olan bu kuşların bazı parmakları kısmen kaynaşmıştır. Kuyruk uzunluğu türden türe çok değişmekle birlikte, gagaları genellikle iridir. Yalıçapkınlarının uzun ve düz gagasına karşılık, boynuzgagaların çok iri ve yanlardan basık gagası üstte büyük bir tümsek yapar. Gaganın bu biçimi, kuşun ağaçların uç dallarındaki meyvelere ulaşabilmesini sağlar.

Bu kuşların tüyleri sık ve genellikle çok renklidir. Özellikle arıkuşları, yeşil, sarı, kırmızı, mavi ve kara gibi birçok rengi bir arada barındıran tüylerinin renk zenginliğiyle hemen hemen tüm kuşları geride bırakır. Yalıçapkınları da, metal parlaklığındaki mavi ve yeşile çalan tüyleri, turuncu ya da kızıl gagalarıyla göz alıcı kuşlardır. Boynuzgagaların genellikle ak ve kara karışımı olan tüyleri pas rengi ya da sarı nakışlıdır; bazı türlerin yüzünde mavi, kırmızı, sarı gibi canlı renklerle bezenmiş tüysüz bölümler bulunur.

Çok değişik ortamlarda yaşayan bu kuşların beslenme ve üreme gereksinimleri, türlerin dağılımını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu takımın üyeleri, temel besinlerine ve beslenme davranışlarına göre dört gruba ayrılabilir. Yalıçapkınları, motmotlar ve todilerde görülen beslenme davranışı, kuşun çok uzun süre tüneğinde sessizce av bekleyip, yaklaştığı anda hızla uçarak avını havada yakalamasıdır. Arıkuşları ve gökkargalar genellikle havada beslenen kuşlardır, ama tünekte bekledikleri de çok olur. Boynuzgagaların iri türleri ile ormanibibiklerinin küçük türleri yiyeceklerini ağaç dalları arasında dolaşarak ararlar. İbibikler, boynuzgagaların birkaç türü ve *Brachypteriacidae* üyeleri, avlarını yerde dolaşarak arayan yer kuşlarıdır. *Coraciiformes* takımının üyeleri temel olarak, solucanlar, salyangozlar, kabuklular, böcekler, balıklar, amfibyumlar, sürüngenler, küçük kuşlar ve memeliler gibi hayvansal besinleri yeğler, buna karşılık bazı türler genellikle ağaçlardan, ara sıra da yerden topladıkları meyvelerle beslenirler. Gökkargalar ve arıkuşları, çayır yangınlarında alevlerin ulaşamadığı yerlerde toplanarak kaçışan böcekleri beklerken, kimi boynuzgagalar yangın söndükten sonra yanık otların arasında dolaşarak yiyecek ararlar.

Bu takımın bazı türleri, gerek beslenme, gerek yuva kurma davranışlarında ileri derecede toplumsaldır. Örneğin arıkuşları koloniler halinde yuva kurar; çiftlerin ayrı ayrı yuva kurmayı yeğlediği boynuzgagalar ve ormanibibikleri ise üreme mevsimi dışında küçük gruplar oluşturarak yiyecek aramaya çıkarlar.

Çeşitli ötüş biçimlerini ve uçuş gösterilerini kapsayan, kur yapma davranışları içinde en ilginci, gökkargaların kur uçuşu sırasında takla atmalarıdır. Bu takımın kuşları yuvalarını mutlaka bir kovuğun içine yaparlar; bu kovuk bir ağaçta, bir akarsu kıyısında, bir duvarda ya da sarp bir yamaçta bulunabilir. Yuva oyuğunun içini döşeyen tek tür ibibiktir (*Upupa epops*). Dişinin tek başına kuluçkaya yatıp erkeğin ona yiyecek getirdiği boynuzgagalar ile ibibikler dışındaki bütün türlerde erkek ve dişi kuluçkaya yatma görevini birlikte üstlenirler.

Boynuzgagaların üreme davranışı, takımın öbür türlerinden çok daha değişiktir. Dişi, yumurtlamaya başlayacağı zaman yuvaya girer ve erkeğin getirdiği çalı-çırpı ve çamurlarla yuvanın girişini kapatarak yalnızca gagasını çıkarabileceği küçük bir boşluk bırakır. Erkek, bütün kuluçka süresince yiyecek taşıyarak dişiyi bu delikten besler. Bazı türlerde, yavrular biraz büyüdüğü zaman dişi yuvanın ağzını açarak dışarı çıkar ve yiyecek bulma işinde erkeğe yardımcı olur ama, ana kuşun yuvadan ayrılmasından sonra duvarı yeniden ören yavrular bir süre daha içerde barınır. Afrika'da yaşayan boynuzgaga türlerinin dişisi, yavruları iyice palazlanıncaya kadar yuvadan ayrılmaz.

Türlerin çoğunda, yumurtadan yeni çıkan yavrular tüysüz ve bütünüyle ana-babaya bağımlıdır; yalnız ibibiğin ve bazı yalıçapkınlarının yavrularında ince hav tüyleri bulunur. Kuluçka süresi 18-22 gün, yavruların yuvada kalma süresi ise 25-28 gün arasında değişir; yuvadaki bakım dönemi daha iri türlerde çok daha uzundur. Yavruları genellikle erkek ve dişi birlikte besler; yalnız boynuzgaga ve ibibiklerde yiyeceği bulup yuvaya getiren erkek, yavruları besleyen ise dişidir.

Coraciiformes üyeleri yılda bir kez, üreme mevsiminden hemen sonra uçma tüylerini yenilerler. Bunun tek ayrıksı örneği, yavrusuyla birlikte yuvada kapalı kaldığı süre içinde bütün tüylerini değiştiren dişi Afrika boynuzgagalarıdır.

Yalıçapkınları, arıkuşları, ibibikler ve ormanibibikleri gibi Afrika'da yaşayan *Coraciiformes* türleri, kuluçka asalağı olan balkılavuzları (*Indicatoridae* familyası) tarafından konak olarak kullanılır. Balkılavuzları, hem kendi yumurtalarını konakçının yuvasına bırakırken yuva sahibinin yumurtalarını kırarak, hem de yumurtadan çıkan yavru balkılavuzları besini bölüşmemek için konakçının yavrularını öldürerek konaklarına büyük zararlar verir.

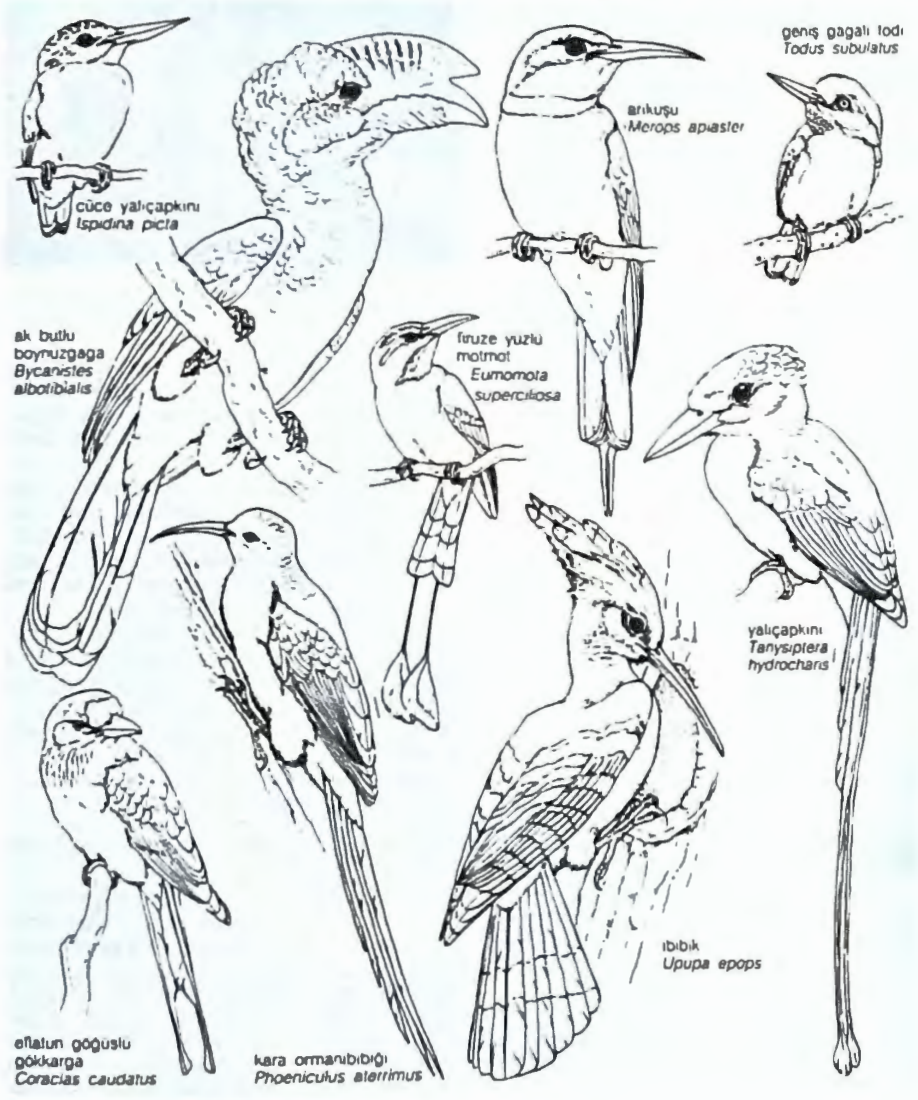

Coraciiformes takımının temsili üyeleri
R. Keane

Corallorhiza, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, fotosentez yapamayan ve daha çok ölü organik maddelerin üstünde yaşayan, hemen hemen yapraksız 13 kadar türü içeren orkide cinsi. Bu türlerden yalnız birinin anayurdu Avrasya, öbürlerininki Kuzey ve Orta Amerika'dır. Bu bitkilerin en belirgin özelliği kırmızımsı köksaplarıdır (rizom). ABD'nin birçok yöresinde yaygın olan *C. maculata*'nın çiçeklerinin dudak bölümü beyaz renklidir ve pek çok çeşidi üretilmiştir.

Corbeil Antlaşması, Fransa kralı IX. Louis'nin, feodal haklarını ve topraklarını güvence altına almak ve öbür Hıristiyan krallarla iyi ilişkiler kurmak amacıyla yaptığı düzenleme (11 Mayıs 1258). Aragon kralı I. Jaime ile imzalanan bu antlaşma uyarınca Louis, daha önce Fransa krallarına bağlı olan Pireneler'deki Roussillon'u ve Barselona Kontluğu'nu Jaime'ye verdi. Buna

karşılık Jaime de Pireneler'in kuzeyinde Provence ve Languedoc üzerindeki iddialarından vazgeçerek, öteden beri Aragon krallarının mülkü olan Montpellier'de vergi toplama hakkını korumakla yetindi.

Corbeil-Essonnes, Fransa'nın ortakuzey kesiminde Île-de-France planlama bölgesinde (*région de programme*) Essonne ilinde (*département*) kent. Paris'in hemen güneydoğusunda, Sen ve Essonnes ırmaklarının kavşağında yer alır. Önceleri iki ayrı kent olan Corbeil ve Essonnes 1951'de birleştirildi. Corbeil'de (eskiden Corbilium) 14. yüzyıldan kalma bir kent kapısı ile ortaçağda manastır olarak yapılmış Saint-Spire Kilisesi bulunur. Karolenjler döneminde bağımsız bir kontluk olan Corbeil 1108'de VI. Louis tarafından Fransa topraklarına katılmıştır. 1123-36 arasında Canterbury başpiskoposu olan William'ın da bu kasabada doğduğu sanılır. Fransız kralı IX. Louis ile Aragon kralı I. Jaime arasındaki antlaşma 1258'de Corbeil'de imzalanmıştır. Kentin başlıca sanayi kuruluşları un ve kâğıt fabrikaları, basımevleri ve dökümhanelerdir. Un fabrikaları Fransa'nın bütünü bakımından önem taşır. Demiryolu gereci ve elektronik araç üretimi de ekonomiye katkıda bulunur. Yakındaki Evry'de yeni bir kent kurulmaktadır. Nüfus (1982) 37.741.

Corbett, James J(ohn), takma adı KIBAR JIM (d. 1 Eylül 1866, San Francisco - ö. 18 Şubat 1933, New York kenti, ABD), ağır sıklette dünya boks şampiyonu. 7 Eylül 1892'de New Orleans'da John L. Sullivan'ı 21. rauntta nakavtla yenerek kazandığı unvanı, 17 Mart 1897'de Nevada'daki Carson City'de Robert Fitzsimmons'a 14. rauntta nakavtla yenilerek yitirdi. Boksa getirdiği ustalıkla daha sonraları teknik boks olarak adlandırılan yöntemin gelişmesine katkıda bulundu. 1903'te ringlerden ayrıldı.

Corbett, Queensberry kuralları yürürlüğe girdikten sonra tam bir başarı kazanan ilk boksördü ve boks tarihinin en teknik sporcularından biriydi. Zevkli giyimi ve kişiliği onu sevilen bir boksör yaptı; bu yönüyle profesyonel boksun kamuoyunda benimsenmesinde önemli bir rol oynadı. Menajeri, tiyatro sahibi William A. Brady idi. Shaw'un *Cashel Byron's Proffession*'ı (Cashel Byron'ın Mesleği) gibi birkaç oyunda başrolde oynayan Corbett, yetenekli bir oyuncu sayılıyordu.

Corbett Ulusal Parkı, Hindistan'ın kuzeyindeki, Uttar Pradesh eyaletinde ulusal park. 525 km²'lik alan kaplar. 1935'te Hailey Ulusal Parkı adıyla kuruldu, 1954'te Ramganga kentinin, 1957'de de ünlü İngiliz sporcu ve yazar Jim Corbett'in adını aldı. Ramnagar kentinin yaklaşık 50 km kuzeybatısında Himalayalar'ın eteklerindedir. Parkın büyük bölümünü Patlidoon Vadisi oluşturur; batı yönünde akan Ramganga Irmağı bu vadiden geçer. Orman örtüsü sal (*Shorea*) tik, meşe, ak göknar, ladin, servi ve huşağaçlarından oluşur. Parkın kuruluşundaki başlıca amaç kaplanların korunmasıdır. Ulusal parklardaki kaplanları korumak üzere 1973'te geliştirilen Hindistan Kaplan Projesi burada başlatılmıştır. Parkta ayrıca langur, tembel ayı, kuyruksüren, saz kedisi, fil, yaban domuzu, munçak, nilgai, kara çaylak, şikra, ak sırtlı akbaba, turaç, yaban tavuğu ve tavus gibi hayvanlar yaşar; fille gezinti için yollar ve *maçhan* adı verilen gözlem kuleleri bulunur. Hayvanlara doğal sığınak sağlamak üzere bir sazlık oluşturulmuştur; parkın batısındaki büyük yapay gölde amatör balıkçılık yapılır.

Corbulo, Gnaeus Domitius (ö. İS 67), Anadolu'nun doğusunda Roma egemenliğini yeniden kuran komutan. Corbulo, İS 47'de Ren Irmağı kıyısında Germen kabilesi Frizleri yenerek onların yeniden haraca bağlanmasını sağladı. İmparator Neron 54'te Corbulo'yu Galatya ve Kapadokya'ya elçi olarak gönderdi. Ardından Corbulo

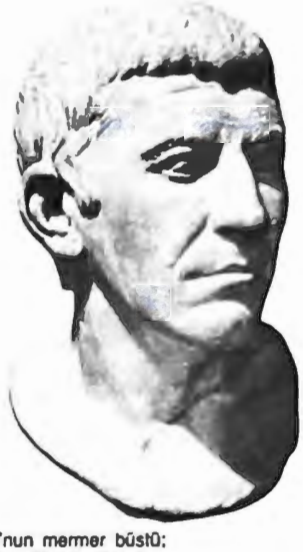

Corbulo'nun mermer büstü; Capitolino Müzesi, Roma
Alinari - Art Resource / EB Inc

Doğu Anadolu'yu Part kralı Vologases'in kardeşi Tiridates'ten almasını emretti. Yöreyi 58'de kuşatan Corbulo, Roma'ya bağlı vasallardan Tigranes'i tahta çıkardı.

Tigranes 61'de yeni Part saldırısını kışkırtınca, Neron yöreye general Lucius Caesennius Paetus'u gönderdi ve Corbulo'ya Suriye'yi savunmasını emretti. Paetus 62'de Partlara teslim oldu. Bunun üzerine Corbulo bölgeyi kuşatarak yeniden Roma egemenliğini kurdu. 66'ya değin Suriye'de kaldı. Bu tarihte Corbulo'nun damadı Annius Vinicianus, Neron'a karşı düzenlenen bir suikast girişiminde yakalandı. Corbulo da Roma'ya geri çağrıldı ve kendini öldürmek zorunda bırakıldı.

Corbusier, Le, asıl adı CHARLES-ÉDOUARD JEANNERET (d. 6 Ekim 1887, La Chaux-de-Fonds, İsviçre - ö. 27 Ağustos 1965, Cap Martin, Fransa), tasarımlarında çağdaş mimarlığın işlevci anlayışını cüretli ve heykelsi bir dışavurumculukla bağdaştıran İsviçre asıllı mimar ve kent plancısı. Uluslararası Üslup olarak bilinen akımın hem ilk kuşak temsilcilerinden, hem de çeşitli yazılarıyla en güçlü savunucularındandır. Yapılarında kuşağının işlevci amaçlarını güçlü bir dışavurumculukla birleştirmiş, çıplak betonu ilk kez bilinçli biçimde uygulayan mimar olmuştur.

Le Corbusier, Yousuf Karsh'ın fotoğrafı, 1954
Karsh-Woodfin Camp and Associates

Öğrenimi ve gençliği. Le Corbusier, İsviçre'nin dağlık Jura bölgesinde, 18. yüzyıldan beri dünya ölçeğinde bir saat üretim merkezi olan küçük bir kasabada doğdu. On üç yaşında ilkokuldan ayrılarak baba mesleğini, yani saat kadranı yapmayı öğrenmek üzere La Chaux-de-Fonds'daki Dekoratif Sanatlar Okulu'na girdi. Orada Charles L'Eplattenier'den çizim, sanat tarihi ve *art nouveau* üslubunun doğalcı estetiğini öğrendi.

Üç yıllık sanat eğitimini tamamladıktan sonra L'Eplattenier onun mimar olmasına karar verdi; mimarlık konusunda ilk pratik bilgileri öğreterek bazı küçük projeler üzerinde çalışmasını da sağladı. 1907-11 arasında Le Corbusier, gene öğretmeninin salık vermesi üzerine, mimarlık eğitiminde kesin bir rol oynayacak bir dizi gezi yaptı. Orta Avrupa ve Akdeniz ülkelerini dolaştığı, Türkiye'ye de gittiği bu yıllarda başlıca üç mimari keşifte bulundu. Toscana'nın Galluzzo kasabasında kaldığı pansiyonda, geniş ortak mekânlarla "kişisel yaşam birimleri" arasındaki karşıtlık ilgisini çekti ve konut yapıları konusunda geliştireceği görüşe temel oluşturdu. İtalya'nın Veneto bölgesinde Andrea Palladio'nun yapılarını inceleyerek 16. yüzyıl geç Rönesans mimarlığını, Yunanistan'daki antik yerleşmeleri inceleyerek klasik oranları keşfetti. Son olarak da, Akdeniz ülkeleri ve Balkan Yarımadasındaki halk mimarlığından geometrik biçimlerin zenginliğini, ışığı kullanmayı ve mimari bir fon olarak doğa görünümlerinden yararlanmayı öğrendi.

Otuz yaşında Paris'e yerleşti. Bir yıl sonra, kendisine çağdaş sanatın inceliklerini gösterecek olan tasarımcı ve ressam Amédée Ozenfant ile tanışması, Le Corbusier'nin biçimlenmesini belirleyen etmenlerin sonuncusu oldu. Ozenfant, Le Corbusier'ye pürizmi(*) aşıladı. Bu yeni resim anlayışı, kübizmin karmaşık soyutlamalarını benimsemeyip gündelik nesneleri saf, basit geometrik biçimlere indirgemeye yöneliyordu. Ozenfant ile Le Corbusier 1918'de "Après le cubisme" (Kübizmden Sonra) başlıklı bildiriyi birlikte kaleme alıp yayımladılar. 1920'de ise şair Paul Dermée'yi de aralarına alarak *L'Esprit Nouveau* (Yeni Anlayış) adlı polemikçi *avant-garde* sanat dergisini çıkarmaya başladılar. Sanat ve beşeri bilimler alanlarında çok değerli kişilerin katkılarıyla bu dergi, mimarlık ve kent planlaması üzerinde daha önce Adolf Loos ve Henri van de Velde'nin dile getirdikleri düşünceleri sunuyor, tarihselci üsluplara ve yapılarda strüktürel niteliği olmayan abartılı bezemelere karşı çıkarak işlevciliği savunuyordu.

Ozenfant'la dostluğu Le Corbusier'nin ressamlık ve yazarlık yaşamının başlangıcını oluşturdu. Her ikisi de *L'Esprit Nouveau* için takma adlar altında makaleler yazdılar. Ozenfant, büyükannesinin adı olan Saugnier'yi kullanıyordu. O zamanlar henüz Jeanneret olarak bilinen arkadaşına da, baba tarafından dedelerinin taşıdığı Le Corbusier adını önerdi. Le Corbusier'nin bu makaleleri sonradan toplanarak *Vers une architecture* (Mimarlığa Doğru) adıyla yayımlandı. Çeşitli dillere de çevrilen kitap, onun uzun yazarlık yaşamında hep sürdürdüğü konuşma üslubunda yazılmıştı. Kitaptaki ünlü sloganlardan bazısı şöyleydi: "Konut bir barınma makinesidir", "eğri sokak keçiyoludur, düz sokak ise insanların caddesidir." Le Corbusier'nin *Urbanisme* (1925;

Şehircilik), *Quand les cathédrales étaient blanches* (1937; Katedraller Beyazken), *La Charte d'Athènes* (1943; Atina Şartı), *Propos d'urbanisme* (1946; Şehircilik Üzerine), *Les Trois établissements humains* (1945; Üç Yerleşim) ve *Le Modulor* (1948) gibi, içinde yer alan düşünceleri 45 yıl boyunca hemen hiç değiştirmediği, temel çizgilerini gezi ve konuşmalarında oluşturduğu başka ünlü kitapları da, sonraki mimar kuşaklarının başucu yapıtları oldu.

L'Esprit Nouveau, Le Corbusier'nin mimarlık uygulamasına başlaması için bir sıçrama tahtası yerine geçti. 1922'de kuzeni Pierre Jeanneret ile birlikte bir atölye kurdular. Ortaklıkları 1940'a değin sürdü. Bu dönem, Le Corbusier'nin meslek yaşamında II. Dünya Savaşı ile birbirinden ayrılan iki ana dönemden ilkidir. İkincisi ise 1944'ten, ölüm yılı olan 1965'e değin uzanan yılları kapsar.

İlk dönem. 1922-40 arası Le Corbusier için gerek mimarlık, gerek kent planlaması açısından oldukça zengin geçti. İnşa edilmemiş projeleri yayımlanır yayımlanmaz, tamamlanmış yapılar kadar ilgi uyandırıyordu. Le Corbusier 1922 tarihli Salon d'Automne (Güz Salonu) sergisinde toplumsal çevre anlayışını dile getiren, bu dönemdeki bütün çalışmalarının özü niteliğinde iki proje sundu. Bunlardan Citrohan Evi, Le Corbusier'nin beş yıl sonra kendine özgü modern mimarlık anlayışını tanımlamak üzere ortaya koyacağı 5 ünlü ilkesini gösteriyordu: Yapı ayaklar üstünde kaldırılarak altındaki alan serbest bırakılmakta; çatı, bahçeye dönüştürülebilen bir teras biçiminde ele alınarak evin temel birimlerinden biri haline getirilmekte; açık plan anlayışı egemen kılınmakta; cephede bezemeye yer verilmemekte ve pencereler yatay şeritler biçiminde düzenlenerek taşıyıcı iskeletin duvarlardan bağımsızlığı vurgulanmaktaydı. İçerde, açık, iki kademeli yaşama alanının karşısına hücreye benzeyen yatak odaları konarak mekânsal bir karşıtlık sağlanmıştı. Bu projenin yanında sergilenen bir kent tasarımında yer alan bir gökdelen grubu ile altındaki yeşil alan ve bahçeler de zamanına göre ileri düşüncelerin ürünüydü.

Her yıl düzenlenen yarı resmi nitelikli Salon d'Automne'da ortaya konan bu kent tasarımı düşüncelerinin işlenip geliştirildiği Paris Dekoratif Sanatlar Sergisi'ndeki (1925) pavyon, *Esprit Nouveau*'nun bir bildirgesi niteliğindeydi. İç duvarlarının, ressam Fernand Léger'nin etkisiyle soğuk renklere boyandığı bu küçük dupleks apartman dairesinde, Le Corbusier ilk endüstri ürünü mobilyalarını sergiledi.

Bu yıllarda Le Corbusier'nin eline toplumsal ideallerini gerçekleştirmek için iki fırsat geçti. Bunlardan birincisi, 1925-26'da bir sanayicinin maddi desteğiyle, Bordeaux yakınındaki Pessac'ta Citrohan Evi üslubunda 40 konutluk bir işçi yerleşmesi inşa etmesiydi. Ama yapılarda yörenin geleneklerine aldırılmaması ve hiç alışılmadık renklerin kullanılması yerel yöneticileri yerleşmeye su bağlamayı reddedecek ölçüde kızdırdı. Bu nedenle Pessac altı yıl boş kaldı ve Le Corbusier bu tepkiyi hiç unutmadı. Alman Werkbundu'nun 1927'deki uluslararası sergisine katılarak Stuttgart'ta bu sergi nedeniyle kurulan Weissenhof yerleşmesinde (dönemin başka ileri gelen mimarlarının yanı sıra) iki tane ev inşa etmesi de Le Corbusier'nin eline geçen öbür fırsattı.

Le Corbusier'nin en baştan beri aklında olan, toplu konutlar gerçekleştirmek düşüncesiydi. Ama savaş öncesi dönemde daha çok, bağımsız evler sipariş eden ayrıcalıklı kişiler için projeler yapabildi. Bunlar işlevsel planlı, temel geometrik biçimlerden oluşan, yalın görünümlü evlerdi. İlkini 1922'de Ozenfant için yaptığı bu bir dizi yapı arasında İsviçreli koleksiyoncu Raoul La Roche'un, 1968'de Le Corbusier Vakfı yapılan Paris'teki evi (1923), fovizm ve kübizmin destekleyicisi Amerikalı yazar Gertrude Stein'ın kardeşi Michael Stein'ın villası (1927) ve Poissy'de, kırlar arasında beton ayaklar üstüne oturtulmuş Savoi Villası (1929-30) bulunuyordu.

1927'de Le Corbusier, Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'de yapılacak yeni merkezi için açılan proje yarışmasına katıldı. Yalıtıcı ve ısıtıcı cam duvarlara yer verdiği önerisi, işlevsel çözümleme ustalığının en başarılı örneklerindendi. Bu projeyle dünyada ilk kez bir siyasal örgüt için, yeni-klasık üslupta bir tapınak görünümünde olmayan ve gerek strüktürü, gerekse biçimlenişi bütünüyle işlevsel çözümlemeden çıkan bir yapı ortaya konuyordu. Le Corbusier'nin projesi, daha sonra Birleşmiş Milletler için yapılan bütün yapılarda örnek alındı. Ama büyük bir olasılıkla birinci ödülü kazanabilecek olan bu proje, yarışma şartnamesinde istendiği gibi çini mürekkebiyle çizilmediği için elendi. Pessac'taki başarısızlıktan sonra, seçiciler kurulundaki tutucu üyelerin hazırladığı neredeyse kesin olan bu komplo, Le Corbusier'nin kurumsal mimarlık çevrelerine karşı olumsuz bir izlenim edinmesine yol açtı. Bununla birlikte, önerisinin elenmesiyle oluşan skandal, onun *avant-garde* mimarlıkla özdeşleştirilmesi ve ününün yayılması sonucunu getirdi. Cenevre olayının bir olumlu sonucu da, 1928'de İsviçre'nin La Sarraz kentinde Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri'nin (CIAM[*]) toplanması oldu. Kongrenin ilk amacı, Cenevre'de yenilgiye uğratılan *avant-garde* mimarlık değerlerini savunmaktı. CIAM 1930'daki toplantısında kent planlama kuramına yöneldi. CIAM'ın Fransa bölümü sekreterlerinden olan Le Corbusier savaş öncesinde toplanan beş kongrede, özellikle de çağdaş mimarlığın bazı temel ilkelerini ayrıntılı biçimde ortaya koyan bir bildiri ile sonuçlanan 1933'teki dördüncü kongrede etkili bir rol oynadı.

Cenevre yarışmasının sağladığı ün, Le Corbusier'ye Güney Amerika'da konferanslar verme ve Moskova'ya bir gezi yapma olanağı sağladı. Güney Amerika'da verdiği konferansları sonradan *Précisions sur un état présent de l'architecture et de l'urbanisme* (1930; Günümüzde Mimarlık ve Şehirciliğin Durumu Üzerine Gözlemler) adlı kitabında topladı. Moskova'daysa *avant-garde* yapımcılık hareketinin önde gelen mimarlarıyla ilişki kurdu ve Tsentrosoyuz Binası (1929-35) için açılan proje yarışmasını kazandı.

Le Corbusier aynı yıllarda Paris'te iki önemli yapı gerçekleştirdi. Bunlar Salvation Army Yurdu ile Üniversite Sitesi'ndeki İsviçre Öğrenci Yurdu'ydu (1931-32). Birinci yapıda açılmayan, ama "nefes alan" cam duvarlar kullanmış ve bunu bir klima sistemi ekleyerek desteklemişti. Ama bu deneme hem teknolojik, hem de ekonomik açıdan başarılı olmadı. İkinci yapıda ise, ayrı bir birim içine yerleştirdiği ortak hizmet alanlarını yatakhane bloğundan ayırmış, ve iki bölümü bir merdiven kulesiyle birbirine bağlamıştı. Dış duvarların büyük bölümü çıplak bırakılmış, büyük boyutlu taşıyıcı ayaklara ilk kez heykelsi bir değer kazandırılmıştı. Bütün bunlar Le Corbusier'nin akılcı işlevci tutumuna artık anlatımcı bir kaygının da eklenmeye başladığını gösteriyordu.

Le Corbusier 1930'ların sonlarında en ünlü projelerinden bazısını gerçekleştirdi. Cezayir (1938-42) ve Buenos Aires (1938) kentleri nâzım planları, danışmanlık ettiği Rio de Janeiro Eğitim ve Sağlık Bakanlığı (1937-43) ve Fransız Kuzey Afrikası'nda Philippeville kentindeki istendiği kadar genişletilebilen müze tasarımı (1938) bunlardan bazısıydı. 1935'te Le Corbusier ABD'ye de bir gezi yaptı.

Le Corbusier'nin değişik etkinlikleri, özellikle benimsenmiş bir yaşam biçiminin ürünleriydi. O, ünlü meslektaşı Walter Gropius gibi bir öğretmen değil, bir "patron"du. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen ve aralarından bazısı sonradan ünlü mimarlar olan yardımcıları hep bir arada çalışır, o ise odasında tek başına oturur, atölyeye yalnız öğleden sonraları gelirdi. 1925'te Ozenfant'dan ayrılmasına karşın, resmi bırakmamıştı; genellikle sabahları evinde resim yapardı. 1930'ların ortalarındaki resimlerinde, sayılı yakın dostlarından biri olan Fernand Léger'nin etkisi belirgindir.

Savaş yılları. II. Dünya Savaşı ve Almanların Fransa'yı işgali Le Corbusier'nin meslek uygulamalarına ve gezilerine ara verdirdiği gibi, Fransız Direniş hareketine katılan Pierre Jeanneret ile 20 yıl süren ortaklığını da sona erdirdi. Aslında o, Vichy Hükümeti'yle çalışmaya hazırdı, ama o günlerde Fransa'da yapı etkinliği en aza inmişti. Bu nedenle de Le Corbusier resim yapmaktan, yazı yazmaktan ve düşünceler üretmekten başka bir şey yapamıyordu.

Mimarlık öğelerinin insan boyutlarına göre oranlandığı bir ölçü sistemi olan "Modulor" kavramının temel ilkelerini bu dönemde

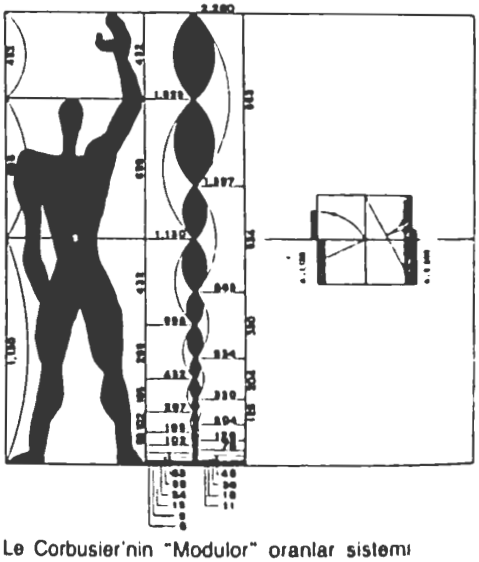

Le Corbusier'nin "Modulor" oranlar sistemi

geliştirdi ve 1950'de son biçimini verdiği bu sistemi, daha sonra tasarladığı bütün yapılarda kullandı. Amacı yapılarına bu yolla "insan ölçeği"ni getirmekti. Savaş sona erdiğinde, geleneksel mimarlığın temsilcilerinin kendisine yönelttikleri saldırıları bu mite dönüştürmeyi başardı. Halkın gözünde mimarlığın Picasso'su, mimarlık öğrencileri için de modernizmin simgesi olmuştu.

İkinci dönem. Le Corbusier planlama konusundaki kuramlarını en sonunda, Fransa'nın savaştan sonra yeniden inşasında uygulayabileceğini düşünüyordu. 1945'te, Saint Dié ve La Pallice-Rochelle kentleri için iki plan hazırladı. Vosges Dağlarındaki Saint Dié'de, savaşta yıkılan kentin 30 bin kişilik nüfusunu beş gökdelene yerleştirmeyi önerdi. Bu planlar onay görmedi, ama içerdikleri düşünceler sonradan bütün dünyada yayılarak bir mimarlık öğretisi durumuna geldi. Le Corbusier önerisinin gen

çevrilmesine çok içerlemişti. New York kentinde yapılacak Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nin tasarlanmasının kendisinden istenmeyip, açılan yarışmada seçiciler kurulu üyeliğine getirilmesi, kızgınlığını daha da artırdı.

Sonunda, Fransız hükümetinin sağladığı sınırsız destek sayesinde, büyük bir özel yerleşim alanı yapma olanağına kavuştu. Bu, Marsilya'da, toplumsal bir çevre yaratma konusundaki anlayışını gerçekleştirebileceği bir konut siparişiydi.

Konut Birimi (*Unité d'Habitation*) diye anılan Marsilya projesi, 18 katlı "düşey bir mahalle"ydi. 1.800 kişi, 23 ayrı tipteki dupleks apartman dairelerine yerleştirilmişti. Yapının içinde dükkân, okul, otel gibi ortak hizmet alanlarıyla iki "iç cadde" yer alıyor, çatıda bir kreş, bir ana okulu, bir spor salonu ve açık hava tiyatrosu bulunuyordu. Apartman daireleri, beton çerçeve içine rafa dizilen şişeler gibi sıralanmış özel "villalar" olarak düşünülmüştü. Marsilya dakinin tamamlanmasından (1952) sonra, Fransa'da Nantes ve Briey'de, ayrıca Batı Berlin'de daha başka *unité*'ler yapıldı. *L'Art Sacré* dergisinin kurucusu ve Dominiken tarikatının önderlerinden olan Couturier 1950'lerde Le Corbusier'ye Fransa'da iki dinsel yapı projesi sipariş edilmesini sağladı. Bunlardan Ronchamp'daki, lirik nitelikler taşıyan Notre-Dame-du-Haut Kilisesi'nde (1950-51) Le Corbusier'nin ünlü işlevselcilik ilkesinden ödün verdiği izlenir. Dış duvar, görsel etki sağlamak uğruna gerektiğinden iki kat daha kalın tutulmuş, asma gibi görünen çatı, aslında çok sayıda kirişle gerçekleştirilmiştir. Lyon yakınlarında bulunan Eveux-sur-Arbresle'daki Sainte-Marie-de-la-Tourette Manastırı ise, daha kaba ve yalın görünümlüdür. Kare planlı yapı, doğal çevrenin içinde betondan bir kaleyi andırır. Le Corbusier yapının üç katlı cam cephesine "müzikal" aralıklarla yerleştirdiği cam panellerle lirik bir etki yaratmayı amaçlamıştır.

Le Corbusier'nin yaptığı Sainte-Marie-de-la-Tourette Manastırı, Eveux-sur-Arbresle, Fransa
Ana Yayıncılık Arşivi

Le Corbusier Fransa dışındaki büyük işlerini de ancak 1950'den sonra gerçekleştirebildi. Yeni başkent Çhandigarh'ın yapımına girişen Pencap hükümeti, 1951'de onu mimarlık danışmanlığına getirdi. Böylece Le Corbusier yaşamında ilk kez, kent planlama ilkelerini metropoliten ölçekte uygulama olanağını buldu. Yüksek Mahkeme, Hükümet Binası ve Eyalet Meclisi'nin tasarımlarında yerel geleneklerle hiçbir ilişki kurmamıştı. Brüt beton duvarlar, betondan dev boyutlu güneş kırıcılarla korunmuş pencereler, heykel gibi işlenmiş cepheler, kıvrımlı saçaklar ve anıtsal rampaların kullanıldığı bu yapılar, çok geçmeden dünyanın her yanındaki mimarları etkiledi. Le Corbusier 1960'larda da Tokyo'da Batı Sanatı Ulusal Müzesi'ni (1960), Harvard Üniversitesi'ne bağlı Carpenter Görsel Sanatlar Merkezi'ni (1964) gerçekleştirdi. Zürih için tasarladığı (1964) Sergi Pavyonu ölümünden sonra yapıldı.

Le Corbusier, mimarlığının geç de olsa geniş ölçüde onay görmesinden çok fazla etkilenmemişti. Yalnız ve dışlanmış dâhi imgesini yeğliyor gibiydi. Sonuna değin yeni tasarımlar üretmeyi sürdürdü. Yaşadığı sürece değerinin hiç bilinmediğine inanmıştı. Ama 1965'te Akdeniz'de yüzerken ölmesinden sonra onun için ulusal bir cenaze töreni düzenlendi, 1968'de de adına bir vakıf kuruldu.

Corci Zeydan *bak.* Zeydan, Corci

Corcoran Sanat Galerisi, 1870'te Kongre'nin aldığı bir kararla ve banker William W. Corcoran'ın desteğiyle Washington, D.C.'de kurulan müze. Koloni döneminden günümüze Amerikan resim sanatından örnekleri kapsayan koleksiyon, müzenin o zaman yapılmış olan klasik canlandırmacılık üslubundaki yapısında sergilenmektedir.

Senatör William A. Clark'ın, 1926'da bağışladığı özel koleksiyonu da ayrı bir kanatta ver almaktadır. Bu koleksiyon özellikle Fransız ve Felemenk resmi ile bezeme sanat örnekleri açısından önem taşır.

Corcovado Dağı, Portekizce MORRO DO CORCOVADO, Brezilya'nın Carioca Sıradağlarında, Rio de Janeiro'ya yakın dik ve kayalık tepe (704 m). "Kambur" anlamına gelen Corcovado adı, doruğun biçimini betimler. Tepenin dar doruğunda 30 m yükseklikte heybetli bir İsa heykeli bulunur. Tepeye karayolu ve dişli raylı demiryoluyla çıkılabilir.

Cord, Errett Lobban (d. 20 Temmuz 1894, Warrensburg, Missouri - ö. 2 Ocak 1974, Reno, Nevada, ABD), önden çekişli araçların yaygınlaşmasını sağlayan ABD'li otomobil üreticisi.

Önceleri yarış arabası tamirciliği ve sürücülüğü yapan Cord, 1924'de Indiana'daki Auburn Automobile Company'nin (kuruluşu 1900) başkanlığına getirildi. İki yıl sonra Duesenberg Motor Company'yi (kuruluşu 1920) kendi şirketine bağladı; Fred ve August Duesenberg kardeşler Auburn için Model J ile kendi adlarını taşıyan otomobillerin tasarımlarını yaptılar. 1929'da Auburn şirketi, piyasaya çok miktarlarda sürülen ilk önden çekişli otomobil olan Cord L-29'un üretimini başlattı. 1935'te aerodinamik yapılı Model 810, 1937'de de Model 812 üretildi.

1929 Büyük Bunalımı nedeniyle Auburn, Cord ve Duesenberg modeli otomobillerin üretimi 1937'de durduruldu.

Cordaitales, *Coniferophyta* sınıfından (ya da bölümünden), Karbonifer Dönemde (y 345-280 milyon yıl önce) yeryüzüne yayılmış olan fosil bitki takımı. Bugünkü *Coniferales* takımının atası olduğu kabul edilen bu takımın üyelerinin çoğu, şerit biçiminde büyük, derimsi yaprakları olan, 30 m yüksekliğinde ağaçlardı. *Cordaitales* takımı içinde sınıflandırılan *Pityaceae*, *Poroxylaceae* ve *Cordaitaceae* familyalarından en iyi bilineni *Cordaitaceae*'dır; bu familyanın *Cordaites* ve *Cordaianthus* cinslerinden günümüze yaprak, dal ve gevşek yapılı kozalak fosilleri kalmıştır. Bu fosiller üzerindeki araştırmalar, *Coniferales* takımından ilkel bir familya olan *Lebachiaceae* yoluyla *Cordaitales*'ten *Coniferales*'e kadar uzanan evrim zincirinin aydınlatılmasına yardımcı olmuştur (*bak.* Lebachia). Erken Karbonifer Dönemde ortaya çıkan *Pityaceae* familyası ile daha geç jeolojik dönemin bitkileri olmalarına karşın odun yapıları daha ilkel olan *Poroxylaceae* familyası birçok yönüyle tohumlu eğreltilere yakındır. Sınıflandırmada değişikliğe yol açacak kanıtlar bulununcaya değin, bu bitkilere geçici olarak *Cordaitales* takımında yer verilmiştir.

Corday, Charlotte, tam adı MARIE-ANNE-CHARLOTTE CORDAY D'ARMONT (d. 27 Temmuz 1768, Saint-Saturnin, Séez yakınları, Normandiya - ö. 17 Temmuz 1793, Paris, Fransa), Fransız Devrimi'nin önderlerinden Jean-Paul Marat'nın katili.

Soylu bir aileden gelen Corday, Caen kentindeki bir rahibe manastırında öğrenim gördü. Duyguları krallıktan yana olmakla birlikte, Aydınlanma ülkülerine de açıktı. Mayıs-Haziran 1793'te Jirondenlerin kovulmasından sonra Konvansiyon'a karşı gelişen "federalist" hareket Caen'de odaklaştığında Corday burada teyzesiyle birlikte oturuyordu. Jironden mülteciler arasında özellikle Charles Barbaroux'dan etkilenen Corday, Jirondenler hesabına çalışmak üzere Paris'e gitti. Burada, gazetesinin kamuoyu üzerindeki etkisinden dolayı Marat'dan bir randevu istedi. Sonunda 13 Temmuz'da Marat onu banyosunda kabul etti. Corday, ona Normandiya'daki Jakoben karşıtlarının adlarını verdi; Marat bunları not aldı ve giyotine gönderileceklerine söz verdi. Corday bundan sonra elbisesinin altından bir bıçak çıkararak Marat'nın kalbine sapladı.

Charlotte Corday, J.-J. Hauer'in portre çalışmasından E.-L. Baudran'ın yaptığı oymabaskı
Bibliothèque Nationale, Paris

Olay yerinde tutuklanan Corday yargılandı ve 16-17 Temmuz'da Devrim mahkemesince ölüm cezasına çarptırıldı. Hemen ardından da Devrim Meydanı'nda (bugün Concorde Meydanı) giyotinle idam edildi.

Cordeiro da Matta, Joaquim Dias (d. 25 Aralık 1857, Icolo-e-Bengo - ö. 2

Mart 1894, Barra do Cuanza, Angola), Angolalı şair, romancı, gazeteci, pedagog, tarihçi, filolog ve halkbilimci. Coşkulu yaratıcılığı ve araştırmalarıyla Angola'da Kimbundu kültür ve geleneğinin saygınlığa kavuşmasına katkıda bulunmuştur.

Odun ticaretiyle uğraşırdı. Portekizce yazarken yerli bir edebiyatın yaratılmasını savunan ilk Angolalılardan biri oldu. Kendi kendini eğitmişti. Çok sayıda şiir ve iki yayımlanmamış roman yazdığı halde elyazmalarının çoğu kaybolmuş, günümüze yalnızca şiir kitabı *Delírios* (1887; Hezeyan) ile *Almanach de Lembranças*'daki bazı şiirleri ulaşmıştır. Asıl ününü ise atasözü araştırmacısı ve sözlük yazarı olarak yaptı; 1891'de *Filosofia Popular em Provérbios Angolenses* (Halk Felsefesi ve Angola Atasözleri), 1893'te de Kimbundu-Portekizce sözlüğü yayımlandı.

Cordeiro da Matta Angola'da edebiyat etkinliklerinin canlılık kazandığı 1880'ler kuşağının üyesiydi. Yeni yeni gelişen basın yayın organları, Siyah ve *mulatto* (Avrupalı-Afrikalı karışımı) yazarların kültürel ve siyasal olaylarla ilgilenen bir okuryazar kitlesine ulaşmasını sağladı. İsviçreli Protestan misyoner ve etnolog Heli Chatelain'in desteklediği Cordeiro da Matta, halkının tarihini, efsanelerini ve dilini araştırmaya başladı. Günümüze ulaşmayan *A Verdadeira História Da Rainha Jinga* (Kraliçe Jinga'nın Gerçek Tarihi) adlı önemli yapıtında 17. yüzyılda Portekiz yayılmacılığına karşı direnen efsanevi Bambundu kraliçesinin yaşamını konu aldı. *O Arauto Africano*, *O Policia Africano* ve *O Futuro de Angola* gibi gazetelerde de yazdı. Afrika halkının kendi tarihini ve ulusal geleneklerini anlaması gerektiğine, Afrikalı aydının görevinin de halkını eğitmek olduğuna inanıyordu. Cordeiro da Matta Angola edebiyat ve kültür yaşamının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Cordeliers Grubu, resmî adı SOCIÉTÉ DES AMIS DES DROITS DE L'HOMME ET DU CITOYEN (İnsan ve Vatandaş Hakları Savunucuları Derneği), CLUB DES CORDELIERS (Cordeliers Kulübü) olarak da bilinir, Fransız Devrimi sırasında ortaya çıkan halk örgütlenmelerinden biri. 1790'da politik gücün kötüye kullanılmasını ve "insan haklarının ihlal edilmesini" engellemek için kuruldu. Grubun yaygın adı, Paris'teki ilk toplantılarını kamulaştırılmış bir Frasisken kuruluşu olan Cordeliers Manastırı'nda yapmalarından gelir. Grup, Jean-Paul Marat ve Georges Danton'un önderliğinde politik bir güç haline geldi. XVI. Louis'nin Varennes'e kaçışından (Haziran 1791) sonra, Thionville Meydanı'nda (bugün Dauphine Meydanı) bulunan Salle du Musée'de toplanan Cordeliers Grubu kralın tahttan indirilmesini istedi ve bu isteklerini kamuoyuna duyurmak için Champ-de-Mars'daki ünlü gösteriyi (17 Temmuz) düzenledi. Ulusal Muhafız Birliği tarafından dağıtılan gösteri, 50 göstericinin ölümü ve grubun geçici olarak dağılmasıyla sonuçlandı.

Monarşinin devrilmesinden (Ağustos 1792) sonra Danton ve arkadaşları önderliği, Jirondenlerin düşürülmesinde önemli rol oynayan ve kulübü gittikçe radikalleştiren Antoine-François Momoro ve Jacques-René Hébert gibi kişilere devretti. Kulüp yerel özerkliği, doğrudan demokrasiyi, halk hareketini daha da güçlü kılmak için "Devrim Ordusu" kurulmasını ve Paris Komünü'nün ateist programını savundu. Başarısızlıkla sonuçlanan 1794 ayaklanması sonucunda, Hébert ve arkadaşları tutuklanarak idam edildiler; grup da önemini yitirdi.

Cordemoy, (Louis-) Géraud de (d. y. 1620, Paris - ö. 8 Ekim 1684, Paris), Fransız tarihçi ve filozof. Fizik kuramının genel ilkelerinin geliştirilmesine özgün katkılarda bulundu. Birlik ile töz kavramlarını birleştirerek, René Descartes'ın mekanik sistemine yeni bir atomcu yaklaşım getirdi. Bu görüşe göre madde türdeş olmakla birlikte, her biri ayrı birer töz olan birçok çeşitli cisimler içeriyordu. Yapıtları arasında *Le Discernement du corps et de l'âme* (1666; Ruh ile Beden Arasındaki Ayrım) ve *Lettre à un savant religieux de la Comp. de Jésus* (1668; İsa'nın Yoldaşlarından Bir Din Bilginine Mektup) sayılabilir.

Cordia, hodangiller (*Boraginaceae*) familyasından, Eski ve Yenidünya'nın çoğunlukla ılıman bölgelerine yayılmış 250 kadar ağaç ve çalı türünü kapsayan cins. Türlerden birçoğu, kâğıt görünümündeki beyaz, sarı ya da kırmızımsı turuncu renkli çiçek salkımları nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir; ayrıca yenebilen meyvelerinden ve mobilyacılıkta değerli olan kerestesinden yararlanılır. Yaprakları basit ve almaşık dizilişli, yüzeyleri de genellikle pürüzlüdür.

Amerika'nın tropik bölgelerinde yetişen ve yüksekliği 10 m'ye ulaşabilen *C. sebestena*'nın pürüzlü yaprakları bu yörelerde zımpara kâğıdı yerine kullanılır. Büyük salkımlar oluşturan parlak kırmızımsı turuncu renkli ve 6-7 loplu gösterişli çiçekler veren bu ağacın yeşilimsi renkli ekşi meyveleri de yenebilir.

cordillera (eski İspanyolca *cordillera*: "şerit" ya da "küçük ip"), birbirine paralel, uzun ve yalçın dağ sıralarına verilen ad. Amerika ve Avrasya'da çok yaygın bir yüzey şeklidir. Kuzey Amerika'daki Kayalık Dağlar ve Sierra Nevada ile bunların arasındaki öbür dağlar topluca *cordillera*'lar adını alır. Afrika'daki *cordillera*'lar oldukça küçüktür. Avustralya'da ise *cordillera*'lar yalnızca kesintili ada dizileri olarak görülür.

Cordillera, La, Paraguay'ın orta kesiminde il. Kuzeybatıdan Paraguay Irmağıyla sınırlanır. Önceleri Caraguatay adını taşıyan il, bugünkü adını batıda Paraguay Irmağına ulaşan Los Altos Cordillerası'nı da kapsayan Brezilya Platosundaki dağlardan (*cordillera*) alır. Yüzölçümü 4.948 km²'dir. Güneybatıdaki il merkezi Caacupé asfalt bir yolla Asunción'a bağlanır. Paraguay Savaşı (1864-70) sırasında önemli bir çarpışmaya sahne olan (1869) Pribebuy kenti, şekerkamışı, portakal, tütün yetiştirilen ve sığırcılık yapılan verimli bir tarımsal bölgede kuruludur. Ypacaraí Gölü kıyısındaki San Bernardino, Paraguay'ın en ünlü turistik merkezidir. Caacupé'den geçerek Asunción'a giden anayol, ilin güneyini kat eder. Nüfus (1990 tah.) 222.200.

Córdoba, Arjantin'in orta kesiminde eyalet. Yüzölçümü 168.766 km²'dir. Batıda 2.884 m yüksekliktekî Sierra Grande'den doğuya doğru alçalarak Pampa bölgesine iner ve Primero, Segundo, Tercero, Cuarto ve Quinto ırmaklarınca akaçlanır. Paraná Irmağına ulaşabilen Tercero dışındaki ırmaklar bataklıklarda ya da kuzeydoğudaki tuzlu Mar Chiquita Gölünde son bulur.

İspanyol yerleşmeleri, 16. yüzyılda, Bolivya ve Şili'yle ticaret yapıldığı sırada kuruldu. Bağımsızlık savaşı sırasında İspanyol direnişinin en sert olduğu bölgeler arasında yer alan Córdoba, 1816'da Arjantin Konfederasyonu'na katıldıktan sonra, 1852-62 arasında Buenos Aires'in egemenliğine karşı yürütülen mücadelede önemli rol oynadı. Rosario'dan başlayan demiryolunun 1869'da tamamlanmasıyla doğuyla ilk önemli bağlantısı kuruldu.

Sömürge döneminden beri sürdürülen sığır besiciliği ile buğday, mısır ve soya fasulyesi ekimi büyük ekonomik önem taşır. Granit ve kireçtaşı ocaklarının yanı sıra dağlık kesimde tungsten mika ve berilyum madenleri vardır. Gıda işlemeciliği ve dokumacılığa dayanan başlıca sanayi merkezleri, eyalet merkezi Córdoba, Río Cuarto ve Villa María'dır. Dağlardaki önemli turistik merkezler arasında, her yıl bir folklor şenliğinin yapıldığı Cosquín, Villa Carlos Paz ve La Falda sayılabilir. Eyaletin demir, kara ve hava yollarından oluşan gelişmiş bir ulaşım ağı vardır. Nüfus (1990 geç.) 2.764.176.

Córdoba, Arjantin'in ikinci büyük kenti ve Córdoba eyaletinin merkezi. Deniz düzeyinden 472 m yüksekte kurulu olan kent, Primero Irmağı üzerinde, Pampa bölgesinin kuzeybatı kenarında, Córdoba Dağları eteklerinin ovalarla birleştiği noktada yer alır. Haziran 1573'te, Tucumán valisi Jerónimo Luis de Cabrera'nın İspanya'dan Atlas Okyanusu yoluyla ulaşılabilecek bir merkez olarak kurduğu yerleşmeye, İspanya'daki kent ve bölgenin adından esinlenerek Córdoba de la Nueva Andalucía adı verildi. Kıyı ile iç kesimdeki yerleşmeleri arasında bulunduğundan, kısa sürede büyüdü. Peru genel valiliğine bağlı bir kent olarak hızla gelişti ve 17. yüzyıl sonunda Tucumán'ın en zengin kenti durumuna geldi. 1599'da Yerlileri dinsel konularda eğitmek ve birlikte çalışmak üzere kente yerleşen Cizvitler, 1613'te ülkenin ilk üniversitesini kurdular. 1622'de Buenos Aires'le iç bölgelerdeki yerleşmeler arasında kaçak ticareti önlemek için bir gümrük dairesi açıldı. 1776'da merkezi Buenos Aires olan Río de la Plata genel valiliğinin (bugün Arjantin, Uruguay, Paraguay ve Güney Bolivya) oluşturulmasından sonra, ekonomisi gerilemeye başladı. 1783'te İspanya'daki Bourbon yönetiminin *intendente*(*) sistemini kurarak genel valilik içinde sekiz merkezî yönetim bölgesi oluşturması üzerine, bu bölgelerden birinin merkezi oldu. 1810 Mayıs Devrimi sırasında, eski Genel Vali Santiago de Liniers önderliğindeki kral yanlıları, sürgündeki VII. Fernando'yu destekleyen Buenos Aires cuntasına karşı Córdoba'da toplandılar. Direnişin bastırılmasına ve direnişe önderlik eden Liniers ve Córdoba bölge valisi Juan Gutiérrez de la Concha'nın idam edilmesine karşın, Córdoba merkezî yönetime karşı muhalefeti sürdürdü. Bu durum 1860'lara değin sayısız şiddet olaylarına yol açtı.

Doğuyla demiryolu bağlantısının tamamlanması (1869) ve Primero Irmağı üzerinde Güney Amerika'nın ilk büyük barajlarından biri olan Dique San Roque'nin inşa

Córdoba'da katedral ve kent meydanı, Arjantin
E V Harris - EB Inc

edilmesi (1866), ticaret ve sanayinin gelişmesini sağladı. Setlerle çevrilmiş olan baraj göleti, kentin temiz su gereksiniminin yanı sıra meyve bahçeleri ile tahıl tarlalarının sulanmasında kullanılır. Ayrıca kentteki deri, dokuma, otomobil, cam ve gıda fabrikalarına hidroelektrik enerji sağlar.

Córdoba, dinsel tutuculuğu ve Katolik Kilisesi'ne bağlılığı nedeniyle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları boyunca tutucu görüşlerin merkezi olarak kaldı. Kent halkı 1880'lerde eğitimi laikleştirmeye yönelik yasalara şiddetle karşı çıktı. 20. yüzyılda da kiliseye bağlılık bütünüyle ortadan kalkmadı. Peróncuların kiliseye karşı giriştiği şiddet hareketleri, General Eduardo Lonardi'nin 1955'te Córdoba'yı ele geçirmesi için gerekli zemini hazırlayarak Başkan Juan Perón'un devrilmesiyle noktalanan olayları başlattı. 20. yüzyılda aynı zamanda yoğun bir işçi hareketi merkezi olan kentte, 1912'den sonra Radikaller etkili olmaya başladı. Mayıs 1969'da işçilerle öğrencilerin katıldığı direniş eylemi (Cordobazo) burada başladı. Bütün Arjantin'e yayılan grevler Juan Carlos Onganía hükümetinin devrilmesine ve 1973'te Perón'un yurt dışından dönmesine yol açtı.

Córdoba'nın sömürge döneminden kalma zengin mimari mirasının başlıca örnekleri eski *cabildo* (kent meclisi) binası, genel valinin sarayı (18. yy), katedral (1758) ve yapımına 1714'te başlanan Santa Teresa Kilisesi ve Manastırı'dır. San Martín Meydanı Arjantin'in kurtarıcısının anısına yapılmıştır. Tarihsel zenginlikler ve yakındaki dağlarda bulunan yazlık sayfiyeler, canlı bir turizmin gelişmesini sağlamıştır. Orta Arjantin'in kara ve demir yolları merkezi olan Córdoba, Pampa bölgesini kuzeybatının önemli merkezlerine bağlar. Modern Pajas Blancas Havalimanı kentin yakınındadır. Nüfus (1980) 968.829.

Córdoba, İspanya'nın ortagüney kesiminde, Andalucia özerk bölgesinde il. Yüzölçümü 13.718 km²'dir. Guadalquivir Irmağı, kuzeyde Morena Dağlarının bulunduğu dağlık alan ile güneyde La Campiña olarak bilinen verimli ova olmak üzere il topraklarını ikiye böler. İldeki başlıca sanayi kolu, kuzeyde sürdürülen kurşun, kalay ve kömür madenciliğidir. Güneydeki başlıca ekonomik etkinlikler, tahıl, zeytin ve üzüm üretiminin yanı sıra at ve boğa yetiştiriciliğidir. İlin tarihsel merkezi Córdoba (Kurtuba) gözde bir turizm merkezidir. Öbür önemli kentler Lucena, Puente-Genil, Montilla, Priego de Córdoba, Cabra ve Baena'dır. Nüfus (1982 tah.) 684.974.

Córdoba, KURTUBA olarak da bilinir, İspanya'nın güneyindeki Andalucia özerk yönetim bölgesinde Córdoba ilinin merkezi.

Córdoba'nın eski mahallelerinden bir görünüm, İspanya
Doğan Kunk

Sevilla'nın kuzeydoğusunda, Guadalquivir Irmağının kıyısında yer alır.

Kartacalılarca kurulduğu sanılan Córdoba, bazı uzmanlarca Kitabı Mukaddes'teki Tarşiş kentiyle özdeşleştirilir. Roma egemenliği altında gelişen kent, 6. yüzyıl ile 8. yüzyıl başları arasında hüküm süren Vizigotlar döneminde geriledi. 711'de Müslümanların eline geçtikten sonra büyük yıkıma uğradı. Emevi hanedanından gelen I. Abdurrahman'ın İspanya'da Müslümanların başına geçerek Kurtuba'yı 756'da başkent yapmasına değin, kabileler arası düşmanlıklar nedeniyle kent bir türlü canlanamadı. I. Abdurrahman'ın yaptırdığı Kurtuba Camisi(*), ardıllarınca genişletildi ve 976 dolaylarında Ebu Âmir el-Mansur tarafından tamamlandı. Kent zaman zaman ayaklanmalar yüzünden sarsılmakla birlikte Emevi egemenliği altında hızla gelişti. 929'da halife unvanını alan III. Abdurrahman'dan sonra da Avrupa'nın en büyük, kültürel açıdan büyük olasılıkla en gelişmiş kenti oldu. İpek dokumaları, incelikle işlenmiş orokar deri ve mücevherleri bütün Avrupa'da ve Doğu'da ün salmıştı. Kadın hattatların elinden çıkmış din kitapları Hıristiyan keşişlerinin benzer ürünleriyle boy ölçüşüyordu. Halifelik 11. yüzyıl başlarında iç savaş yüzünden parçalanınca Córdoba, İspanya'daki Müslüman devletçikleri arasındaki iktidar mücadelesinin odağı durumuna geldi. 1236'da Kastilya kralı III. Fernando'nun eline geçti ve Hıristiyan İspanya'nın parçası oldu.

Córdoba, Granada'ya karşı sürdürülen sınır savaşında askeri üs olarak kullanıldı. 1492'de Granada'nın düşüşü ertesinde, şarapları, atları ve kadınlarının güzelliğiyle ünlü, aristokrat evlerinin, tapınakların ve manastırların toplandığı sakin bir kente dönüştü. Luis de Góngora y Argote'nin (1561-1627) egzotik şiirleri kentin şiir sanatındaki ününü 17. yüzyılda kısa süre için de olsa yeniden canlandırdı.

Córdoba, bağımsızlık hareketinin buradan kışkırtıldığı gerekçesiyle 1808'de Fransızlarca yıkılıp yağmalandı. İspanya İç Savaşı'nda (1936-39) Franco'cu güçlerin işgal ettiği ilk kentlerden biri Córdoba'ydı.

Córdoba, Magrip etkisini yansıtan binaları ve tapınakları, özellikle de Büyük Cami dolayısıyla gözde bir turizm merkezidir. Kentin dokuma ürünleri ile içki sanayisi de ünlüdür. Nüfus (1990 tah.) belediye, 307.275.

Córdoba, Kolombiya'nın kuzeybatısında il. Andlar'ın Batı Cordillerası'nın kuzeyine düşen Antil kıyı düzlüklerini kaplar. 1951'de oluşturulmuştur Yüzölçümü 25.020 km²'dir. 1534'teki ilk büyük İspanyol istilası sırasında yöredeki yoğun Yerli nüfusu azaldığından, sömürge dönemi boyunca genellikle seyrek nüfuslu bir bölge olarak kaldı. Günümüzde ülkenin en önemli sığır besicilik merkezlerinden biridir. Sinú Irmağı kolları boyunca uzanan geniş çiftliklerde pamuk, pirinç ve mısır ekilir. Montelíbano yakınında nikel yatakları vardır. İl merkezi Montería, Medellín ve Cartagena'ya günlük uçak seferleri, Cartagena ile Aşağı Sinú limanları Cereté ve Lorica'ya da ırmak gemileriyle bağlanır. Nüfus (1985) 1.013.247.

Córdoba, Meksika'nın ortadoğu kesiminde, Veracruz eyaletinde kent. Deniz düzeyinden 924 m yüksekte, San Antonio Irmağı üzerinde ve sönmüş Citlaltépetl Yanardağı yakınında yer alır. 1618'de Villa de Córdoba adıyla kuruldu. Meksika'yı İspanyol egemenliğinden kurtarıp bağımsızlığa kavuşturan Córdoba Antlaşması (24 Ağustos 1821) burada imzalandı Tropik bir doğal ortamla çevrili olan kent, sömürge havasını günümüzde de korumaktadır Yörede yetişen kahve, şekerkamışı, tütün ile muz ve başka meyvelerin işlendiği bir merkezdir Ayrıca bir kara ve demir yolu kavşağıdır Ağustos 1973'te meydana gelen ve merkezi Córdoba yakınında olan deprem, bütün Orta Meksika'da olduğu gibi Córdoba kentinde de büyük yıkıma yol açmıştır Nüfus (1979 tah) 118.000

Córdoba Antlaşması, İspanya'dakı son Müsluman hanedanı olan Nasrilerin hukümdarı XI. Ebu Abdullah Muhammed (Boabdil) ile Kastilya kralı V Fernando arasında yapılan antlaşma (1483) Bu antlaşma uyarınca Nasriler hukumdarlarının serbest bırakılması karşılığında Granada'yı (Gırnata) teslim edeceklerdi

Córdoba Camisi *bak*. Kurtuba Camısı

Córdoba Katalogu, tam adı CORDOBA DURCHMUSTERUNG (CD), güney gökküresinde 23° yükselimin üstündeki yaklaşık 580 bın yıldızın konumlarını ve görünürdeki kadırlerini gösteren yıldız katalogu. Arjantın'de, Córdoba'daki Ulusal Gözlemevi tarafından derlenen ve 1930'da tamamlanan Córdoba Katalogu, kuzey gökküresindekı yıldızları içeren Bonn Katalogu'nun(*) eki olarak kabul edilir. *Ayrıca bak*. Cape Katalogu.

Cordobés, El (İspanyolcada "Córdobalı Adam"), asıl adı MANUEL BENÍTEZ PÉREZ. MANOLO olarak da bilinir (d. bır olasılıkla Mayıs 1936, Palma del Río, Córdoba, İspanya), İspanyol boğa gureşçısı. Boğa

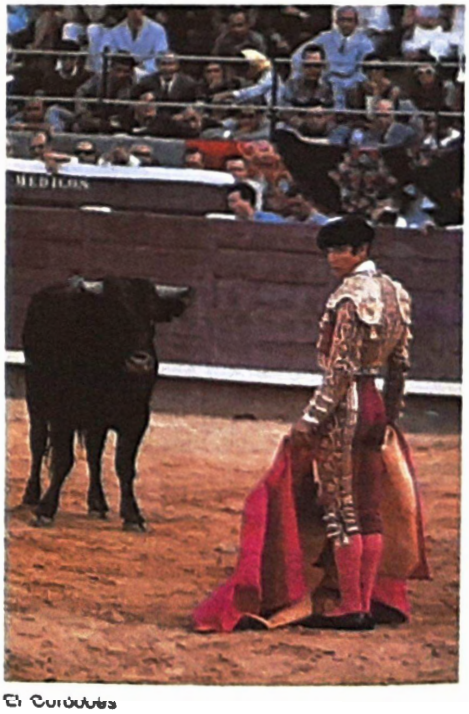

El Cordobés
Michael Kun Black Star EB Inc

güreşi tarihinde en yüksek ücret alan *torero*'dur. Olağandışı refleksleri, zaman zaman canını hiçe saymaya kadar varan cesareti ve izleyicileri büyüleyen hareketleriyle tekniğindeki kabalığı dengelemiştir.

Doğduğu kentteki bir öksüzler yurdunda büyüdü. Önce yiyecek çalmaktan, daha sonra da arenalara izinsiz girmekten iki kez hapse atıldı. 1950'lerin sonunda askere alınana değin okuma yazma bılmıyordu. 1959'da, büyük matador Manolete için Cor-

doba'da yapılan anıttan etkilenerek boğa güreşine başladığı söylenir. 1960 sezonunda henüz bir *novillero* (acemi boğa güreşçisi) iken bütün Andalucia'da dikkatleri çekti. 1963'te tam anlamıyla matador olmamışken bile büyük ün kazanmıştı. 1965'te, bir sezonda 111 *corrida*'ya (boğa güreşi) katılarak Juan Belmonte'nin 109 *corrida*'lık rekorunu (1919) kırdı. 1965'te, yalnızca ağustos ayı içinde 64 boğa öldürerek 35 milyon peseta (yaklaşık 600 bin ABD Doları) kazandığı sanılmaktadır.

El Cordobés'in güreşleri çok büyük bir izleyici kitlesi çekiyordu. Ayrıca İspanya'da, ilki *Aprendiendo a morir* (1962; Ölmeyi Öğrenmek) olan birçok filmde rol aldı. 1972'de bıraktığı boğa güreşine 1979'da yeniden başladı.

Cordylidae, *Sauria* (kelerler) alttakımından, yalnızca Afrika'nın güneyinde ve Madagaskar'da dağılmış küçük ve orta uzunluktaki türleri içeren sürüngenler familyası. Yaklaşık 10 cinsi ve 50'den fazla türü olan bu familya üyelerinin gövdesi, dikenli ya da levhamsı koruyucu pullarla örtülüdür.

Cordylus nigra
Heather Angel

Türlerin çoğu, iyi gelişmiş bacaklarıyla karada yaşamaya uyum sağlamıştır ve böcekçildir. Bu familya, canlı doğuran kuşak kuyruklu kelerler ve yumurtlayan levhalı kelerler olmak üzere iki altfamilyaya ayrılır.

CORE *bak.* Irk Eşitliği Kongresi

Corea, Chick, asıl adı ARMANDO ANTHONY COREA (d. 12 Haziran 1941, Chelsea, Massachusetts, ABD), ABD'li caz piyanisti ve besteci. Klasik bir müzik eğitimi görmüştür.

1960'ların ortalarında Blue Mitchell, Willie Bobo, Cal Tjader ve Herbie Mann ile birlikte, 1960'ların sonlarında ise Stan Getz ve Miles Davis ile çaldı. 1970'lerde kurduğu Circle ve Return to Forever adlı grupların şefliğini yaptı. Bill Evans, Horace Silver, McCoy Tyner ve bir ölçüde Paul Hindemith'in etkisiyle geliştirdiği piyano üslubu 1970'ler ve 1980'lerde pek çok genç piyaniste örnek oldu. Corea'nın sol eliyle çaldığı dörtlü aralıklar üslubunun önemli özelliklerindendir. "Spain" ve "La Fiesta" adlı çok popüler parçalarında olduğu gibi, bestelerinin ve doğaçlamalarının çoğunda bir İspanyol havası sezilir. "Windows" adlı parçası ise caz klasikleri arasına girmiştir.

Chick Corea, 1987
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Hafif ve kıvrak melodilerini *synthesizer* ve çeşitli elektrikli klavyeli çalgıları kullanarak seslendiren, bunlara *rock* ve İspanyol ritimlerini de katan Corea, caz çevresinin sınırlarını çok aşan bir dinleyici kitlesi kazanmıştır. 1985'te 13. ve 1987'de 15. Uluslararası İstanbul Festivali'nde de konserler vermiştir.

Coreidae, *Heteroptera* (yarımkanatlılar) takımından böcek familyası. Bu kalabalık familya, yeryüzünde geniş bir dağılım gösteren ve çoğu bitki zararlısı olan 2.000'i aşkın türü kapsar. Çok değişik ortamlarda yaşayan, genellikle 10 mm'den daha uzun ve donuk renkli olan bu böceklerin büyüklükleri, biçimleri ve renkleri türden türe değişir. Kanatları genellikle sırtlarındaki bir yuvaya yerleşmiştir. Bazı türleri yalnız bitkiyle, bazıları böceklerle, bazıları da hem bitki, hem böceklerle beslenir.

Kuzey Amerika'da yaygın olan yaklaşık 15 mm uzunluğundaki *Anasa tristis* türü, bal kabağı, helvacı kabağı, kavun ve karpuzlara dadanan önemli bir bitki zararlısıdır. Sarı renkli gövdesi çok sayıda küçük, kara beneklerle örtülü olan bu böceğin larvaları bitkinin toprak altındaki bölümleriyle beslenir; erişkin duruma geldiği kış aylarını toprağın üstündeki döküntülerde ya da buna benzer korunaklı yerlerde geçirdikten sonra baharda, genç bitkilerin yapraklarına büyük yığınlar halinde yumurtalarını bırakır ve her mevsimde birkaç döl verir.

Coreidae familyasından *Euthocina galeator*
William J. Jahoda

Coreidae familyasından birçok türün (örn. Kuzey Amerika'daki *Leptoglossus phyllopus* ile Avustralya'daki *L. membranaceus*) bacakları geniş ve yassı uzantılarla son bulur. Bezelye, fasulye, patates ve domates gibi ürünlerin özsuyunu emerek beslenen bu böceklerin uzunluğu yaklaşık 6 mm, gövdeleri kahverengidir ve ön kanatlarında çaprazlamasına beyaz bir şerit bulunur. Kışı erişkin olarak geçiren bu türler, ılıman iklimlerde yılda iki kez döl verebilir. Doğu ülkelerinde pirinç ve darı ürünlerine büyük zararlar veren *Leptocorisa varicornis* türü de bu familyadandır.

Corelli, Arcangelo (d. 17 Şubat 1653, Fusignano, Imola yakınları, Papalık Devletleri - ö. 8 Ocak 1713, Roma), İtalyan kemancı ve besteci. Keman üslubunun gelişmesinde rol oynamış, sonatları ve konçerto grosso biçiminin ortaya çıkmasını sağlayan Opus 6 *12 Konçerto Grosso*'suyla tanınmıştır. Annesi Santa Raffini ona, doğmasından beş hafta önce ölen babası Arcangelo'nun adını vermişti. İlk öğrenimi konusunda kesin bilgi olmayan Corelli'nin Fusignano dışındaki San Savino köyü papazının yardımcısından ders aldığı sanılır. Daha sonra gittiği Faenza ve Lugo'da müzik kuramının temel öğeleriyle tanıştı. 1666-67'de Bologna'daki San Petronio Şapeli'nin kemancısı Giovanni Benvenuti'den keman konusunda ilk bilgileri aldıktan sonra kemancı Leonardo Brugnoli ile çalışarak eğitimini ilerletti.

Arcangelo Corelli, Hugh Howard'ın portre çalışması; İrlanda Ulusal Galerisi, Dublin
National Gallery of Ireland, Dublin

Bologna'da dört yıl kaldı, ardından Roma'ya geçti. Buradaki ilk beş yılı konusunda gene güvenilir bilgi yoktur, ama Teatro Tordinona'da keman çaldığı, 1677'de Almanya'ya gidip 1680'de Roma'ya döndüğü sanılır. 3 Haziran 1677'de *Keman ve Lavta İçin Sonat* adlı bir bestesini Faenza kontu Fabrizio Laderchi'ye gönderdi.

3 Şubat 1675'e gelindiğinde Roma'daki San Luigi dei Francesi Şapeli'nin orkestrasında üçüncü kemancıydı; ertesi yıl ikinci kemancı oldu. 1681'de, Roma'da bir konutu bulunan İsveç kraliçesi Kristina'ya ithaf ettiği Opus 1 *Sürekli Bas Org Eşliğinde İki Keman ve Viyolonsel İçin 12 Üçlü Sonat*'ı yayımlandı. 1682-85 arasında San Luigi dei Francesi orkestrasının birinci kemancısıydı. 1685'te Opus 2 *İki Keman, Viyolone ve Viyolonsel ya da Klavsen İçin 12 Oda Üçlüsü Sonatı* yayımlandı.

Corelli Eylül 1687'den Kasım 1690'a değin Pamphili Sarayı'nın müzik yöneticiliğini yaptı; önemli konserlerde de kemancı ya da orkestra şefi olarak yer aldı. Orkestra yönetmede özel bir yeteneği olan, modern orkestra şefliğinin öncülerinden sayılabilecek biriydi. Özel konserlerin düzenlenmesi ve yönetilmesinde sık sık görev alıyordu. Bunlardan belki de en önemlisi, İngiltere kralı II. James'in Kraliçe Kristina'nın desteğiyle Papa XII. Innocentius'un taç giyme töreni nedeniyle Roma'ya gönderdiği İngiltere büyükelçisi onuruna verilen konserdi. Bu konserde Corelli 150 yaylı çalgıdan oluşan büyük bir orkestrayı yönetti. 1690'da Giovanni Lulier'in *Santa Beatrice d'Este* (Esteli Aziz Beatrice) oratoryosu yorumlanırken, gene kalabalık bir orkestrayı (33 keman, 10 viyola, 17 viyolonsel) yönetti. Aynı yıl Kardinal Pietro Ottoboni'nin hizmetine girdi ve ölümüne değin bu görevde kaldı.

1689'da Modena dükü II. Francesco'ya (1689-90'da Modenesi kontu) adadığı Opus 3 *Sürekli Bas Org Eşliğinde İki Keman ve Baslavta İçin 12 Kilise Üçlüsü Sonatı*, 1694'te de Kardinal Ottoboni'nin akademisi için yazdığı Opus 4 *İki Keman ve Viyolone ya da Klavsen İçin 12 Oda Üçlüsü Sonatı* yayımlandı.

Corelli'nin Roma'daki Alman Enstitüsü'nde de ders verdiği sanılıyor. 1700'de Cancelleria Sarayı'ndaki konserlerde birinci kemancı ve şef olarak yer aldığı ise kesindir. Gene 1700'de, Brandenburg hanedanından Sophie Charlotte'ye adadığı Opus 5 *Keman ve Viyolone ya da Klavsen İçin 12 Sonat*'ını yayımladı.

1702'de Napoli'ye giden Corelli, Napoli kralının huzurunda İtalyan besteci Alessandro Scarlatti'nin bir yapıtını seslendirdi. 1707 ve 1708'de Roma'da bulunan George Frideric Handel ile ilişki kurduğu sanılmaktadır; ama her iki konuda da kesin belgeler yoktur. Corelli 1706'da İtalyan besteci Bernardo Pasquini ve Scarlatti'yle birlikte Arcadia Akademisi'ne kabul edildi ve bu nedenle bir konser yönetti.

Corelli'nin Opus 6 *12 Konçerto Grosso*'su ölümünden bir yıl sonra Amsterdam'da yayımlandı.

Corelli, Marie, asıl adı MARY MACKAY (d. 1855, Londra - ö. 21 Nisan 1924, Stratford-upon-Avon, Warwick, İngiltere), İngiliz yazar. Çok geniş bir okuyucu kitlesine seslenen 28 romantik melodram yazmıştır. İlk kitabı *A Romance of Two Worlds*'de (1886; İki Dünyanın Romansı) işlediği ruhsal yaşam temasına sonraki pek çok romanında da yer verdi. İlk başarılı kitabı Çarmıha Geriliş temasını yaygın beğeniye göre ele aldığı *Barabbas: A Dream of the World's Tragedy*'dir (1893; Barabbas: Dünyanın Trajedisi Düşü). Gene melodram tarzında dinsel bir temayı ele aldığı *The Sorrows of Satan*'ı (1895; Şeytan'ın Çektikleri) izleyen *The Murder of Delicia* (1896) ile ününün doruğuna ulaştı.

Corelli sonraki dönemde duygusallığı ve zevksizliği yüzünden sık sık eleştirildi. Edindiği servetle 1901'de Stratford-upon-Avon'a yerleşti ve buranın modernleştirilmesine şiddetle karşı koydu.

Coreopsis *bak.* kızgözü

Corey, Elias James (d. 12 Temmuz 1928, Methuen, Massachusetts, ABD), büyük karmaşık moleküllerin bireşimini kolaylaştıran "retrosentetik çözümleme" tekniği alanındaki çalışmaları nedeniyle 1990 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan ABD'li kimyacı.

Corey 1948'de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nü bitirdi; 1951'de de doktora çalışmasını tamamladı. 1951-59 arasında Champaign-Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nde ders verdi. 1959'da Harvard Üniversitesi'nde profesör oldu. 1968'de Harvard'da Sheldon Emory Kürsüsü'ne atandı. Harvard'da lisansüstü öğrencileriyle birlikte, o zamana değin yalnız doğada rastlanan 100 kadar molekülü bireşim yoluyla elde etti. Corey'e ün kazandıran ilaç grubu, hormona benzeyen ve kısırlığı tedavi ederek doğum yapmayı sağlayan bileşikler olan bireşimsel prostaglandinlerdir. Corey'in ürettiği başka bir madde de astım ve dolaşım bozuklukları tedavisinde kullanılan ve doğada mabetağacında bulunan etkin kimyasal madde ginkgolittir.

Corey'in geliştirdiği retrosentetik çözümlemede, kimyacılar önce hedef molekül üzerinde çalışarak yapısını çözümlerler ve molekülü parçalara ayırırlar. Hedef molekülün büyük bileşiklerini birbirine bağlayan kimyasal bağları sistemli biçimde çözen kimyacılar sonunda bir dizi basit maddeye ulaşırlar. Bu maddeler daha sonra en kısa yoldan, en basit kimyasal tepkimelerle birleştirilir; daha hızlı yoldan, daha ucuza ve daha etkili bir bireşime ulaşılır.

Cori, Latince CORA. İtalya'nın orta kesimindeki Lazio (Latium) yönetim bölgesinde Latina iline bağlı kent. Lepini Dağlarının güney eteklerinde, Roma'nın 45 km güneydoğusunda yer alır. Latinlerce kurulduğu sanılan Cora, Roma'nın Volsk ve Aurunci kabileleriyle giriştiği ilk savaşlarda etkin rol oynadı. İÖ 312'de Romalılarca döşenen Appia Yolu'nun (Via Appia) kentin 10 km güneybatısından geçmesi üzerine, büyük ölçüde önemini yitirdi. 15. yüzyılda kilise yönetimine bağlı olarak bir zenginlik dönemi daha yaşadıysa da 18. yüzyıl sonlarında gerilemeye başladı. Kentin yukarı bölümünde Herakles'e adanmış küçük bir Dor tapınağı (İÖ 89-80) vardır. Aşağı bölümünde, tepenin yamacına doğru eşmerkezli üç sur bulunur. Surlar iri taşlarla, harç kullanmadan yapılmıştır. Surların aynı tarihte örüldüğü neredeyse kesin olarak bilindiği halde, işçilik niteliği üç değişik dönemi yansıtır. Bunlardan sonuncusu, büyük olasılıkla, Roma'nın Cora'yı Volskilerden son kez aldığı İÖ y. 330 ertesindeki dönemdir. Kentte tek kemerli bir Roma köprüsü de vardır. Sta. Oliva Kilisesi'nin inziva bölümü iki katlı, zarif bir yapıdır (1466-80). Cori aynı zamanda bir tarım merkezidir. Nüfus (1989 tah.) belediye, 10.345.

Cori, Carl ve Gerty, tam adları, sırasıyla CARL F(ERDINAND) CORI ve GERTY T(HERESA) CORI, eö RADNITZ (sırasıyla, d. 15 Aralık 1896, Prag - ö. 20 Ekim 1984, Cambridge, Massachusetts, ABD; d. 15 Ağustos 1896, Prag - ö. 26 Ekim 1957, St. Louis, Missouri, ABD), Çekoslovak asıllı ABD'li karıkoca biyokimyacılar. Basit şekerlerden glikozun fosfat içeren biçimini keşfederek, bu bileşiğin karbonhidrat metabolizmasındaki önemini açıklamaları, hayvan vücudunda şeker ve nişastaların birbirine dönüşmesindeki hormon etkisinin anlaşılmasına ışık tutmuştur. Cori'ler, bu buluşları nedeniyle 1947 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Bernardo Houssay ile paylaşmışlardır.

Prag'daki Alman Üniversitesi'nde öğrenciyken tanışan ve tıp diplomalarını aldıkları yıl (1920) evlenen Cori'ler 1922'de ABD'ye göç ederek, 1931'e değin New York'un Buffalo kentindeki Kanser Araştırma Enstitüsü'nde çalıştılar. 1931'de öğretim üyesi olarak göreve başladıkları St. Louis'teki Washington Üniversitesi Tıp Okulu'nda yaptıkları çalışmalar, bugün "Cori esteri" olarak bilinen ve aktif bir ara ürün olan glikoz 1-fosfatı (belirli bir karbon atomuna bağlanmış fosfat içeren glikoz molekülü) bulmalarıyla sonuçlandı (1936). Cori'ler glikoz 1-fosfatın, hayvanların karaciğerinde bol miktarda depolanan karbonhidrat yapısındaki glikojenin glikoza dönüşmesinde ilk basamak, kandaki glikozun glikojene dönüşmesinde ise (tersinir tepkime) son basamak olduğunu gösterdiler.

Altı yıl sonra, glikojen-Cori esteri tepkimesinde katalizör rolü oynayan enzimi ayırıp arıttılar ve 1943'te bu enzimle ilk kez deneysel olarak glikojen bireşimini gerçekleştirdiler. Glikoz-glikojen dönüşümüne ilişkin çalışmaları sonucunda, karaciğerdeki glikojenin kan glikozuna dönüştüğünü, daha sonra glikozun kaslarda yeniden glikojene dönüşerek, kas kasılması için gerekli enerjiyi sağlayan laktik aside parçalandığını açıklayan "Cori çevrimi"ni tanımladılar. Bu çevrimin son ürünü olan laktik asidi, vücut, karaciğerde yeniden glikojen oluşturmak için kullanır. Hormonların, hayvanlardaki karbonhidrat metabolizmasını nasıl etkilediğini inceleyen Cori'ler, epinefrinin, glikojenin aktif glikoza dönüşümünü kolaylaştıran bir fosforilaz enziminin oluşmasına yol açtığını, insülinin ise glikoza fosfatın bağlanmasını kolaylaştırarak kandaki şeker düzeyinin düşürülmesini sağladığını gösterdiler.

Carl Cori, karısının ölümünden sonra araştırmalarını, glikojenin laktik aside parçalanmasında rol oynayan enzimlerin fizikokimyasal etkileri üzerinde yoğunlaştırdı.

Cori hastalığı *bak.* Forbes hastalığı

Corineus, İngiltere'nin güneybatısındaki Cornwall iline adını veren efsanevi kahraman. Monmouth'lu Geoffrey'nin *Historia regum Britanniae*'sına (y. 1136; Britanya Krallarının Tarihi) göre Troyalı bir savaşçı olan Corineus, İngiltere'nin efsanevi kurucusu Troyalı Brutus'a Britanya'ya kadar eşlik eder. Corineus, Cornwall'da yaşayan en büyük dev Goëmagot'u (Yecüc) bir uçurumdan aşağı atarak öldürür. Devon'da Totnes yakınındaki bir uçurum bugün de Giant's Leap (Devin Atlayışı) adıyla anılır.

Corinth, Lovis (d. 21 Temmuz 1858, Tapiau, Doğu Prusya - ö. 12 Temmuz 1925, Zandvoort, Hollanda), Alman sanatına farklı bir izlenimcilik anlayışı getiren ressam. Güçlü renkleri ve serbest fırça vuruşlarıyla daha sonraki Alman dışavurumculuğunu etkilemiştir.

1876-80 arasında Königsberg Akademisi'nde, 1883'ten sonra da Münih'te öğrenim

"Ölüm Figürüyle Kendi Portresi", Lovis Corinth'in yağlıboya çalışması, 1896; Lembachhaus Devlet Galerisi, Münih
Stadtische Galerie, Münih, fotoğraf: Joachim Blauel

gördü. 1884-87 arasında Paris'te Fransız ressam Adolphe-William Bouguereau'nun yanında çalıştı. Bu dönemde hem Rubens'in yapıtlarından, hem de Fransız izlenimcilerinden etkilendi. 1900'de Berlin'e yerleştikten sonra koyu tonlu resimleri izlenimciliğin etkisiyle parlaklık, Rubens'in etkisiyle de canlılık kazandı.

Max Slevogt ve Max Liebermann ile birlikte Berlin'deki akademik yönelişe karşı Sezession akımının önderliğini yaptı. 20. yüzyılın başlarında, o günlerde yeni yeni belirmeye başlayan dışavurumculuğa karşı çıktı. Oysa bu akımın gelişmesine bilmeden katkıda bulunmuştu. Bir süre sonra bu yeni üslubun önemini kavrayıp birçok özelliğini kendi çalışmalarında uyguladıysa da, hiçbir zaman izlenimci bir maniyerist tutumdan bütünüyle kopamadı.

1911'de sağ kolunun felç olmasından sonra sol eliyle çalışmaya başladı. En ünlü resimleri bu tarihten sonra gerçekleştirdiği portreleri ve Walchen Gölü manzaralarıdır. Bunların gerek tekniğinde, gerekse anlatımında Corinth'in ruhsal bunalımı yansır. Corinth "Golgota" (1909-11, Tapiau) adlı altar panosunda olduğu gibi, şiddet öğesinin ağır bastığı bazı dinsel konulu resimler de yapmış, ayrıca aside yedirme ve taş baskı teknikleriyle çalışmıştır ("Kıyamet", 1921). Özellikle oymabaskıları onun dışavurumcu anlayışını resimlerinden çok daha iyi ortaya çıkartır.

Corinth Çarpışması, Amerikan İç Savaşı'nda, Birlik kuvvetlerinin Mississippi'nin kuzeydoğusunda Konfederasyon kuvvetleri karşısında aldığı kesin bir zafer (3-4 Ekim 1862). Stratejik bir önem taşıyan Corinth'in alınmasıyla Corinth-Memphis demiryolu hattı üzerindeki Birlik mevzilerinin yanlacağı ve böylece Birlik generallerinden Ulysses S. Grant'ın Tennessee'nin batısından çekilmek zorunda kalacağı düşüncesinden hareket eden Konfederasyon generalleri Earl Van Dorn ile Sterling Prince, 22 bin askerle bu kasabaya karşı saldırıya geçti. 3 Ekim'deki sonuçsuz çarpışmaların ardından, 4 Ekim'de Corinth yakınlarında bir saat süren şiddetli çarpışma sonunda General William S. Rosecrans komutasındaki Birlik kuvvetleri, Konfederasyon askerlerini püskürterek bütünüyle geri çekilmeye zorladı. Bu kanlı çatışmada Birlik 2.520, Konfederasyon ise 4.233 kayıp verdi.

Coriolanus, Gnaeus Marcius, Romalı efsanevi kahraman. İÖ 6. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başlarında yaşamış bir soylu olduğu söylenir. Shakespeare'in *Coriolanus* adlı oyununa konu olmuştur. Efsaneye göre, Volsklara karşı yürütülen savaş sırasındaki Corioli kuşatmasında (İÖ 493) gösterdiği yiğitlikten dolayı Coriolanus soyadını almıştır. Coriolanus, 491'de Roma'da kıtlık baş gösterince, *tribunus*'luğun(*) ortadan kalkmasını onaylamadıkça halka tahıl verilmemesini önerir. Bu yüzden *tribunus*'lar tarafından sürgün edilir. Bunun üzerine Volsk kralının yanına sığınarak Volsk ordusunun başında Roma üzerine yürür. Annesinin ve karısının ısrarları üzerine geri dönen Coriolanus, Volsklar arasında ölür.

Bu efsanenin doğruluğu çok kuşkuludur. Ama en azından, İÖ 5. yüzyıl başlarında Roma'nın Volsk'ların baskısına uğradığını ve tahıl kıtlığıyla karşılaştığını göstermektedir.

Coriolis, Gustave-Gaspard (d. 21 Mayıs 1792, Paris - ö. 19 Eylül 1843, Paris, Fransa), dönen cisimler üzerindeki hareketi etkileyen Coriolis kuvvetini ilk kez tanımlayan Fransız mühendis ve matematikçi. Coriolis kuvveti, meteoroloji, balistik ve okyanusbilim alanlarında büyük önem taşır.

1816-48 arasında Paris'teki Politeknik Okul'da öğretim üyeliği yapan Coriolis, ilk önemli yapıtı olan ve kuramsal ilkeleri uygulamalı mekaniğe uyarlama amacını güden *Du calcul de l'effet des machines* (1829;

Coriolis, Jean Roller'nin resminden yararlanarak Zéphirin Belliard'ın yaptığı portreden ayrıntı, 19. yy; Fransız Bilimler Akademisi, Paris
Archives de l'Académie des Sciences de Paris, fotoğraf, J. Colomb-Gerard, Paris

Mekanik Etkinin Hesaplanması Üzerine) adlı yapıtında iş ve kinetik enerji kavramlarını çağdaş bilimsel anlamıyla ilk kez kullandı.

1835'te yayımladığı "Sur les équations du mouvement relatif des systèmes de corps" (Cisim Sistemlerinin Göreli Hareket Denklemleri Üzerine) adlı makalesinde, dönen bir yüzey üzerinde hareket eden bir cismi etkileyen kuvvetlere ek olarak, cismin hareket doğrultusuna dik doğrultuda bir eylemsizlik kuvvetinin varlığını ortaya koydu. Bu kuvvetin etkisiyle, aslında bir doğru üzerinde hareket edecek olan cisim, eğri bir yörünge izler. Coriolis kuvveti, Yerküre yüzeyinde rüzgârların genel yönlerini belirler, ayrıca kasırgalar ile hortumlardaki dönme hareketinin nedenini oluşturur. Coriolis'in öteki yapıtları arasında *Traité de la mécanique des corps solides* (1844; Katı Cisimlerin Mekaniği Üzerine İnceleme) ve *Théorie mathématique des effets du jeu de billiard* (1835; Bilardonun Matematiksel Kuramı) sayılabilir.

Coriolis kuvveti, klasik mekanikte, Fransız mühendis ve matematikçi Gustave-Gaspard Coriolis'nin tanımladığı bir eylemsizlik kuvveti. 1835'te Coriolis, dönen bir referans sisteminde Newton'un klasik hareket yasalarının kullanılması durumunda, hareket denklemlerine katılması gereken bir eylemsizlik kuvvetinin bulunduğunu; bu kuvvetin, referans sistemi saat yönünde dönerken cismin soluna doğru, referans sistemi saatin tersi yönünde dönerken de cismin sağına doğru etkidiğini kanıtlamıştır.

Coriolis kuvveti, dönen bir koordinat sistemi içerisinde hareket eden bir cismin yörüngesinde görünürde bir sapmaya yol açar. Cisim gerçekte yörüngesinden sapmaz, ama koordinat sisteminin hareketinin etkisiyle sapıyor gibi görünür.

Coriolis kuvvetinin etkisi en açık biçimde boylam çizgisi üzerinde hareket eden bir cismin yörüngesinde görülür. Yerküre üzerinde kuzey-güney doğrultusunda, yani boylam çizgisi boyunca hareket eden bir cisim, Kuzey Yarküre'de sağa doğru, Güney Yarküre'de ise sola doğru, görünürde bir sapmaya uğrar. Bu olayın iki nedeni vardır. Birincisi, Yerküre doğuya doğru döner; ikinci olarak da, Yer üzerindeki bir noktanın teğetsel hızı, noktanın enleminin bir fonksiyonudur (bu hız, kutuplarda sıfırdır, Ekvator'da ise en yüksek değerine ulaşır). Bu nedenle, Ekvator üzerindeki bir noktadan kuzeye doğru bir top ateşlenirse, top mermisi, ulaşması gereken hedefin daha doğusundaki bir yere düşer. Bunun nedeni, merminin, Ekvator'da, kuzeydeki hedeften daha hızlı bir biçimde doğuya doğru gitmesidir. Benzer biçimde, top, Kuzey Kutbu'ndan Ekvator'a doğru ateşlenirse, mermi gene kendi gerçek yörüngesinin sağına düşecektir. Bu durumda, hedef noktasının doğuya doğru hızı merminin kinden daha fazla olduğundan, mermi bu noktaya ulaşmadan önce hedef doğuya kaymış olacaktır. Mermi herhangi bir yönde atılsa da aynı hedeften sapma olayı gene gözlenecektir.

Coriolis sapması, cismin hareketi ile Yer'in hareketine ve enleme bağlıdır. Bu etkinin büyüklüğü $2v\omega \sin \varphi$ olarak verilir. Burada v cismin hızı, ω Yer'in açısal hızı, φ ise enlemdir.

Coriolis etkisi astrofizikte ve gökcisimleri dinamiğinde büyük önem taşır. Örneğin, bu etki, Güneş lekelerinin dönme yönlerinde önemli bir etkendir. Ayrıca bu etki yer bilimlerinde, özellikle meteorolojide, fiziksel jeolojide ve okyanusbilimde de önemlidir. Bu konularda, Yer dönen bir referans sistemidir ve Yer yüzeyi üzerindeki hareketlerde, belirtilen kuvvetin yol açtığı ivmelenme söz konusudur. Bu açıdan Coriolis kuvveti, atmosfer dinamiği çalışmalarında önem taşır. Bu kuvvet, atmosferde, hâkim rüzgârları etkiler ve fırtınaların dönme hareketine yol açar; hidrosferde de, okyanus akıntılarının dönmesine neden olur. Ayrıca bu etki balistikte de özellikle uzay araçlarının fırlatılmasında ve yörüngeye oturtulmasında önemlidir. Çağdaş fizikte, Coriolis kuvvetine benzer bir nicelik elektrodinamik alanında görülür. Dönen elektrik makinelerinde oluşan ani gerilimlerin hareketli referans sistemine göre hesaplanması gereklidir. Göz önüne alınması gereken bu farka Christoffel gerilimi denir.

Corippus, Flavius Cresconius (ö. İS 6. yy), destan ve yiğitlik şiirleriyle tanınmış Latin şairi.

Afrikalı olan Corippus, sonradan Konstantinopolis'e (İstanbul) yerleşti. Sekiz kitaptan oluşan *Iohannis* adlı destanı Bizanslı komutan İoannes Troglita'nın asi Mauretanialılara karşı giriştiği seferi anlatır. Yaklaşık 550'lerde yazılan şiir, Afrika'da klasik geleneğin hâlâ yıkılmadığını ve Vandal yönetimi sırasında şiirde görülen canlanmanın sürdüğünü gösterir. Konstantinopolis'e gittikten sonra yazdığı, I. İustinianos'un ardılı II. İustinos'u öven dört kitaplık *In laudem Iustini*, abartılı betimlemeler ve aşırı ayrıntılar içermekle birlikte, İustinianos'un ölümü, ardılının tahta çıkışı ve Avarların gönderdiği elçiler üzerine verdiği bilgiler bakımından ilginçtir.

Corixidae, *Heteroptera* (yarımkanatlılar) takımından 300'ü aşkın türü kapsayan böcek familyası. Uzunlukları genellikle 13 mm'nin altında olan bu böcekler, kayık

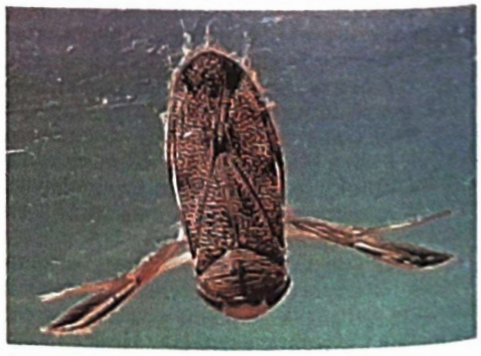

Suda yüzen bir *Corixidae* türü
E. S. Ross

biçimindeki yassı gövdeleri, küreği andıran uzun ve saçaklı arka bacaklarıyla suda yüzmeye çok iyi uyum sağlamıştır. Çok değişik örnekleri içeren *Corixidae* familyasının üyelerine, Himalaya Sıradağları kadar yüksek ve Ölüm Vadisi kadar çukur bölgelerdeki hem tatlı, hem hafif tuzlu sularda rastlanır.

Sudan hafif olan bu böcekler, genellikle durgun ya da akarsuların dibindeki bitkilere yapışarak, gövdelerinin çevresinde ve kanatlarının altında depoladıkları havayla solunum yaparlar. Böceğin bir hava kabarcığından içine çektiği oksijen, suda yayınım yoluyla yenilenir; gene kabarcığın içine solunumla verdiği karbon dioksit ise suda çözülerek dağılır.

Corixidae üyeleri, suda hızlı ve kesintili hareketlerle yüzerken, kaşık biçimindeki saçaklı ön ayaklarıyla algleri ve küçük su canlılarını toplayarak beslenir. *Heteroptera* takımının öbür üyeleri gibi çeneleri sert olmadığından su bitkilerini ısırarak koparamaz. Birçoğu yumurtalarını su altı bitkilerinin üstüne, yalnız *Ramphocorixa acuminata* türü kerevitlerin üstüne bırakır. Erkek böceklerden çoğu, ön ayaklarının üstündeki pürüzlü yüzeyleri birbirine sürterek cırlamaya benzer bir ses çıkarır.

Bazı yörelerde insanların yediği ya da kuş yemi olarak kullandığı bu böceklerin yumurtaları ya havyar olarak satılır ya da erişkin böceklerle birlikte öğütülerek un haline getirilir.

Cork, İrlanda dilinde CORCAIGH (Bataklık), İrlanda'nın Munster bölgesinde il (*county*). 7.460 km²'lik yüzölçümüyle İrlanda'nın en büyük ilidir. Güneyde Atlas Okyanusu, doğuda Waterford ve Tipperary, kuzeyde Limerick ve batıda Kerry illeri ile çevrilidir. Doğu-batı doğrultusundaki uzun sırtlar, bir dizi yayla ve tepe oluşturur. İl alanının yüzde 30'a yakın bölümünü otlaklar kaplar. Tarım alanları 245 m yüksekliğe kadar çıkar ve Blackwater, Bride, Lee, Bandon gibi doğu yönünde akan ırmakların vadileri boyunca uzanır. Cork'un orta ve doğu kesimindeki geniş vadiler ile alçak bölgelerin yerini batıda dar vadiler ile yüksek dağların arkaladığı kıyı düzlükleri alır. Bantry ve Dunmanus koyları çevresinde, Beare Yarımadası gibi uzun ve güzel manzaralı dağlık burunlar vardır. Bantry Koyunun içindeki Glengariff'te ılık geçen kışlar astropik bir bitki örtüsüne olanak sağlar.

Vikinglerin kurduğu Cork kenti yüzyıllar boyunca bağımsız bir bütün olarak kaldı. Kentin dışında ve yakın çevresinde ise İrlandalılar geleneksel yaşam biçimlerini sürdürdüler. Munster Krallığı'nın bir bölümü olan Desmond Krallığı, 12. yüzyıldaki Anglonorman istilasına değin MacCarthy'lerin denetimindeydi. Bu istila sonucunda kenti ele geçiren Fitzgerald'lar Desmond kontları unvanını aldılar.

Cork'taki büyük toprak mülkleri 1586'da Munster'in tarıma açılması amacıyla, Sir Walter Raleigh gibi İngiliz "girişimci"lerine tahsis edildi. Ama 1598'de çıkan savaş bu uygulamayı durdurdu. Ulsterli Hugh O'Neill'e yardım eden İspanyol kuvvetleri 1601-02'de Kinsale Savaşı'nda yenilgiye uğradı. Munster'in büyük ölçüde zarar gören tarım alanlarının bir bölümü, daha sonra Cork kontu olan Richard Boyle tarafından satın alındı. Cork, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yoğun karışıklıklara sahne oldu.

İl nüfusunun üçte birini aşkın bölümü Cork kenti ile banliyölerinde yaşar. Öteki büyük kentler Cobh, Youghal, Mallow ve Fermoy'dur. Yönetim, bir il yöneticisi ve il meclisince yürütülür; ama Cork kentinin ayrı bir yönetimi vardır. Hem İrlanda Kilisesi'nin, hem de Katolik Kilisesi'nin Cork, Cloyne ve Ross olmak üzere üç piskoposluk bölgesi bulunur.

İlin orta ve doğu kesimlerinde yer alan çiftliklerin çoğu, en az 30 ha genişliğindedir. Buralarda tahıl ve yumru bitkiler yetiştirilir. Ama ilin temel gelir kaynağı, et ve süt üretimine yönelik hayvancılıktır. İlin güneybatı ucundaki çiftlikler oldukça küçüktür; ama Skibbereen çevresi ve güney kıyılarında verimli tarım alanları vardır. Irmaklarda sombalığı avlanır. Cork yakınındaki köy imalathanelerinde tüvid üretilir. Cork limanındaki Whitegate'te büyük bir petrol rafinerisi vardır. Kıyı kesimleri ve Blarney'deki(*) ünlü şato çok turist çeker. İl demiryolları, Cork'tan gelip Mallow üzerinden Dublin ve Limerick'e bağlanır. Mallow'dan, doğuda Waterford'a, batıda Killarney ile Tralee'ye uzanan hatlar da vardır. Bir teknik yüksekokul bütün bölgeye hizmet vermektedir. Cork kenti dışında nüfus (1986) 412.735.

Cork, İrlanda dilinde CORCAIGH (Bataklık), İrlanda'da Cork ilinin merkezi, il konumunda kent (*county borough*) ve liman. Cork Körfezinin iç kesiminde, Lee Irmağı üzerinde yer alır. Eski kent merkezi, Lee Irmağı üzerindeki bir adadadır. İlk yerleşim büyük olasılıkla St. Fin Barr Katedralı yakınında kuruldu. 7. yüzyıldan kalma bir manastırın alanında 1735'te inşa edilen bir yapının yerine kurulan St. Fin Barr Protestan Katedrali 1880'de tamamlandı. Katolik Katedrali ise 1808'de yapıldı. 1849'da açılan Queen's College 1908'de Ulusal Üniversite'ye bağlı bir yüksekokul durumuna getirildi.

Vikingler 821, 846 ve 1012'de Cork'u yağmaladıktan sonra buraya yerleşerek bir ticaret merkezi kurdular. Surlarla çevrilen kent ilk beratını 1172'de aldı. Daha sonra uzun bir dönem boyunca İngilizlerin egemenliği altında kaldı. 1919-20'de askeri baskı karşısında bir direniş merkezi oldu. İki belediye başkanının öldürülmesi sonucunda gelişen olaylarda, bir konvoyun pusuya düşürülmesine misilleme olarak belediye binası ile kentin ticari merkezi İngilizlerce yakıldı. 1921'de İngilizlerle varılan antlaşmanın sonucu, İrlandalılar için yıkım oldu.

Cork limanı Avrupa'daki en elverişli doğal limanlardan biridir. Nitekim dünyanın ilk yat kulüplerinden biri 1720'de Cork'ta kurulmuştur. Dış limanın iç kesiminde Cobh limanı yer alır. Tahıl, inşaat malzemesi ve hammadde ithal eden kent 17. yüzyılın başlarından bu yana tereyağı üretimiyle ün kazanmıştır. Çok çeşitli gıda işleme ve imalat sanayi kolları arasında yeni bir sanayi bölgesinde kurulan otomobil ve traktör montaj tesisi de yer alır. Bölgede ayrıca tahıl siloları, petrol depolama tankları ve bir enerji santralı vardır. Öteki sanayi tesisleri kentin batısında ve güneyinde yer alır. Nüfus (1986) 133.271.

Cork (1. Kontu), Richard Boyle (d. 13 Ekim 1566, Canterbury, Kent, İngiltere - ö. 15 Eylül 1643, Youghal, Cork ili, İrlanda), Munster'ı (Güneybatı İrlanda) yerleşime açan İngiliz. 17. yüzyılda İrlanda'nın en kudretli toprak sahibi ve sanayicilerinden biri olmuştur.

Cambridge Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1588'de İrlanda'ya gitti. Burada mülkiyeti yeniden krallığa geçen topraklarla ilgili görevlinin yardımcısı oldu ve konumunu kişisel servet edinmek için kullandı. 1598'deki Munster ayaklanmasında mülklerini kaybedip İngiltere'ye döndü ve İrlanda'da zimmetine mülk geçirmekle suçlanarak hapse atıldı. Bir kraliyet mahkemesince suçsuz bulununca 1600'de Kraliçe I. Elizabeth tarafından Munster konseyine atandı.

İki yıl sonra Sir Walter Raleigh'in Cork, Waterford ve Tipperary'deki topraklarını satın aldı. İngiltere'den getirilen göçmenleri çalıştırarak topraklarında yerleşim yerleri, dökümhaneler ve başka sanayiler kurdu. Biriktirdiği büyük servet yoluyla unvanlar kazandı ve politikada söz sahibi oldu. 1620'de Cork kontu oldu. 1629'da baş yargıçlığa, 1631'de baş haznedarlığa atandı. Sir Thomas Wentworth'un (sonradan Strafford kontu) 1633'te İrlanda temsilcisi olmasından sonra bazı mülklerine usulsüz tapu çıkardığı için ağır para cezasına çarptırıldı ve bu olaydan sonra da siyasal etkisi azaldı.

Cork ile eşi Catherine'nin sekiz kızı ve aralarında ünlü kimyacı Robert Boyle ile devlet adamı ve oyun yazarı Orrery 1. kontu Roger'ın da bulunduğu yedi oğlu oldu.

Corleone, İtalya'da, Sicilya'nın batısında Palermo iline bağlı kent. İS 9. yüzyıla ait Arap kaynaklarında adı Kurliyun olarak geçer; önceleri bir Bizans yerleşmesi olduğu sanılır. 10. yüzyıldan sonra Hohenstaufenlerin yönetimi altında askeri bir merkez olduktan sonra, İspanyol yönetimine girdi. İspanyol baskısına karşı sık sık ayaklanarak, sonunda eski kent ayrıcalıklarını yeniden elde etti. 1820 ve 1848'deki Bourbon karşıtı ayaklanmalarda etkin bir rol oynadı. Sicilya'nın İtalya Krallığı'na bağlandığı 1861'de Garibaldi'nin yanında yer aldı. Günümüzde bir tarım ve hayvancılık bölgesinin merkezidir. Bazı gıda işleme tesisleri de vardır. Nüfus (1989 tah.) belediye, 11.554.

Cormack, Allan Macleod (d. 23 Şubat 1924, Johannesburg, Güney Afrika), Güney Afrika asıllı ABD'li fizikçi. Bilgisayarlı eksenel tomografi adıyla bilinen yeni bir tanı tekniğinin geliştirilmesindeki katkıları nedeniyle, 1979 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Godfrey Hounsfield ile paylaşmıştır. Cormack, Nobel ödülleri tarihinde, tıp ya da herhangi bir bilim dalında doktora yapmamış olan tek kişidir.

1944'te Cape Town Üniversitesi'ni bitirdikten sonra önce bu üniversitede, daha sonra Cambridge Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenim gören Cormack, 1950-56 arasında Cape Town Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Bir yılık bir araştırma bursuyla Harvard Üniversitesi'nde bulunduktan sonra, fizik dalında öğretim görevlisi olarak Tufts Üniversitesi'ne geçti. Araştırmalarını temel parçacıkların etkileşimi üzerinde yoğunlaştırdığı bu üniversitede 1964'te profesörlüğe yükseltilen ve 1966'da ABD uyruğuna geçen Cormack, 1968-76 arasında bu okulun fizik bölümünün başkanlığını yaptı ve 1980'de emekliye ayrıldı. Cormack, Cape Town'daki Groote Schuur Hastanesi'nin Radyoloji Bölümü'nde yarı zamanlı fizikçi olarak çalışırken, yumuşak dokuları ya da değişik yoğunluktaki doku katmanlarını X ışınlarıyla görüntüleyebilme sorunuyla ilgilenmeye başlamıştı. Aralıklı olarak ele aldığı bu konuyu, 1970'lerin başlarında bilgisayarlı beyin taramasının (*bak.* tomografi) fiziksel ve matematiksel temellerini atarak çözüme kavuşturan Cormack, 1979'da İsveç Radyoloji Derneği'nin onur üyeliğine, 1980'de de Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'nin üyeliğine seçildi.

Corn Maiden *bak.* Mısır Ana

Cornales, ikiçeneklilerin(*) 10 familyayı, yaklaşık 350 cinsi ve 3.700'den fazla türü içeren takımı. Bu bitkiler bütün dünyaya yayılmış olmakla birlikte, daha çok Kuzey ılıman kuşakta bulunur. Türlerin yüzde 80'ini kapsayan maydanozgiller (*Apiaceae* ya da *Umbelliferae*) familyası dışında, bu

Cornales takımı
üstte : Kızılcık (*Cornus mas*)
Karlene Schwartz
altta . *Aucuba japonica*
G. E. Hyde, Natural History Photographic Agency-EB Inc

takımdaki bitkilerin çoğu ağaç ya da çalıdır. Maydanozgillerin otsu türleri güneşli yerlerde, öbür familyaların odunsu türleri ise genellikle ormanlarda yetişir.

Cornales takımının besin değeri taşıyan bitkilerinin hemen hepsi maydanozgiller familyasındandır. Bu familya içinde sınıflandırılan 275 cinsten 47'sindeki bitkilerin tanımı yapılır. Bunlardan kereviz (*Apium graveolens*), karakavza (*Pastinaca sativa*) ve havuç (*Daucus carota*), ticari açıdan önemli sebzelerdir ve bahçelerde yaygın olarak yetiştirilir. Karamankimyonu (*Carum carvi*), kişniş (*Coriandrum sativum*), anason (*Pimpinella anisum*), kimyon (*Cuminum cyminum*), dereotu (*Anethum graveolens*) ve maydanoz (*Petroselinum sativum*) gibi çeşitli türlerin meyveleriyle yaprakları da baharat olarak kullanılır. Buna karşılık, başta *Cicuta* cinsinin üyeleri olmak üzere, maydanozgillerin bazı türleri çok zehirlidir. Örneğin anayurdu Avrupa olan baldıran (*Conium maculatum*), eski Yunan'da ölüm cezalarında kullanılırdı.

Kızılcıkgiller (*Cornaceae*) familyası, Kuzey Amerika kıyılarında ve Asya'nın doğusunda yaygın olan Florida kızılcığı (*Cornus florida*) ve *Aucuba japonica* gibi odunsu süs bitkilerini içerir. Daha çok Avrupa ve Batı Asya'da yayılmış olan kızılcık ağacının (*Cornus mas*) ekşimsi meyveleri yenir; *C. macrophylla* ile *Curtisia* cinsinin türlerinden ise mobilyacılıkta kullanılan bir kereste elde edilir.

Sarmaşıkgillerin (*Araliaceae*) 55 cinsinden 26'sı insan eliyle yetiştirilir. Bu familya, ormanlarda yetişen küçük, çiçekli bitkilerden Güney Amerika ve Batı Hint Adalarında yetişen 11 m yüksekliğindeki *Dendropanax arboreum* gibi ağaçlara kadar çok çeşitli bitkileri içerir. Çin'de yetişen ve küçük bir ağaç olan *Tetrapanax papyriferum*'dan, ameliyat elbiselerinin ve suluboya resim kâğıtlarının yapımında kullanılan pirinç-kâğıdı elde edilir. Anayurdu Akdeniz Havzası olan duvarsarmaşığı (*Hedera helix*) bu familyanın en önemli süs bitkisidir; gölgelik yerlerde duvarları kaplamak amacıyla birçok çeşidi yetiştirilmiştir. Eğreltiye benzer büyük ve bileşik yaprakları olan *Aralia* türleri de gene süs bitkisi olarak kullanılır. Kuzey Amerika'nın doğusunda kendiliğinden yetişen ginseng (*Panax quinquefolium*), köklerinin ve köksaplarının (rizom) tıbbi amaçlarla kullanıldığı Doğu ülkelerine satılmak üzere zaman zaman insan eliyle yetiştirilir. Anayurdu Kore ve Mançurya olan Asya ginsengi (*P. schinseng*) de gene bir ilaç hammaddesidir.

Cornales takımındaki türlerin büyük bölümü tohumdan çoğaltılır; bununla birlikte bazı türler, örneğin *Arracacia xanthorhiza* yaprak sapının tabanındaki tomurcuklarla, *Tetrapanax* cinsinin üyeleri ise toprakaltı bölümleriyle çoğaltılmaktadır.

Takımın ve maydanozgiller familyasının karakteristik çiçekdurumlarından biri şemsiyedir. Şemsiye, ana ekseni çok kısalmış olan ve saplı çiçekleri ortak bir noktadan çıkan bir çeşit salkımdır. Kızılcıkgillerin ve sarmaşıkgillerin bazı türlerinde de bu çiçekdurumu görülür.

Cornales takımının üyelerinde çiçek yapısı oldukça çeşitlilik gösterir. Çiçekler erdişidir ya da erkek ve dişi çiçekler ayrı bitkilerde bulunur. Bazı bitkilerde ise erkek, dişi ve erdişi çiçekler bir arada bulunabilir. Tozlaşma genellikle böcekler aracılığıyla olur. Tozlaşma ve döllenmeden sonra tohumtaslağı tohuma, yumurtalık da meyveye dönüşür. Genellikle yumurtalığın odacıklarından her birinde bir tohumtaslağı bulunur.

Maydanozgillerin meyvesi, olgunlaştığında bölmelerinden yarılarak her biri bir tohumlu kısmı meyveye ayrılan kuru meyve (şizokarp) biçiminde, *Cornus* ve *Nyssa* cinslerinin meyvesi ise eriksi meyve biçimindedir. Takımın öbür familya ve cinslerinde başka meyve tiplerine de rastlanır.

Corneille, Pierre (d. 6 Haziran 1606, Rouen - ö. 1 Ekim 1684, Paris, Fransa), Fransız şair ve oyun yazarı. Klasik Fransız trajedisinin yaratıcısı sayılır.

Gençliği ve ilk yapıtları. Norman kökenli, varlıklı bir orta sınıf ailesinin çocuğudur. Dedesi, babası ve amcası hukukçu, öbür amcası ve kardeşi din adamı, kardeşi Thomas ünlü bir şair ve oyun yazarıydı. Pierre, doğduğu kentteki Cizvit okuluna gitti. Latince yazdığı şiirlerle iki kez ödül kazandı ve daha sonra avukat olarak çalışma izni aldı. 1628-50 arasında, kentin suyolları ve orman dairesinde kralın danışmanı olarak çalıştı.

İlk oyunu *Mélite*'i yazdığında 20 yaşına varmamıştı. Bu zarif ve nükteli komedinin, kendi başından geçen bir aşk öyküsüne dayandığı sanılır. İlk kez 1629'da Rouen'da sahnelenen oyun, ertesi yıl Paris'te oynanınca yazarının bile beklemediği bir başarı kazandı. İzleyen yıllarda *Clitandre* (1631), *La Veuve* (1632; Dul Kadın), *La Galerie du palais* (1632; Sarayın Koridoru), *La Suivante* (1634; Nedime), *La Place royale* (1634; Krallık Mevkii) ve *L'Illusion comique* (1635; Gülünç Yanılsama) adlı komedileri sahnelendi. Corneille'in yeteneğini fark eden Fransa'nın ünlü devlet adamı Kardinal Richelieu, onu oyun yazdırtmak üzere kurduğu ve bir anlamda yönlendirdiği *les cinq auteurs* (beş yazar) topluluğuna aldı. Ama yaradılışı bu toplu çalışmaya uymayan Corneille, *La Comédie des Tuileries* (1635; Tuileries Komedisi) oyununda, kendisine ısmarlanan üçüncü perdeyi Richelieu'nün istediği gibi yazmayınca araları açıldı. Gerçekte Corneille'in oyuna katkısı büyük sanat değeri taşıyordu.

Bu sıralarda, klasik tiyatrodan yola çıkarak üç birlik kuralı temelinde trajediye bir düzen vermek isteyen anlayış güçleniyordu. İtalya'dan kaynaklanan bu kurama göre, bir oyunun gündoğumundan günbatımına değin geçen süre içinde (zaman birliği), aynı yerde (mekân birliği) geçmesi ve birkaç olay ya da durumu birden ele almak yerine, tek bir olay üzerinde yoğunlaşması (eylem birliği) gerekiyordu. Gerçekte bu kuram, Aristoteles'in, trajedinin nasıl bir sanat türü olduğunu tanımlamaya çalıştığı *Peri poetikes* (*Poetika*) kitabının yanlış anlaşılmasından kaynaklanıyordu. Üç birlik kuralına göre yazılan ilk trajedi, Jean Mairet'nin çok beğenilen *Sophonisbe* (1634) adlı oyunuydu. Trajediye bu anlamda bir düzen verme çabası içinde olmamakla birlikte Corneille, *Sophonisbe*'in etkisiyle *Médée*'yi (1635; Medea) yazarak trajedi türünü denedi. Bu oyunu, önce trajikomedi, sonra trajedi olarak adlandırılan ve 1637 başında sahnelenen *Le Cid* izledi.

Pierre Corneille, Charles Le Brun'o atfedilen bir yağlıboya çalışmadan ayrıntı, 1647; Versailles ve Trianon Ulusal Müzesi, Fransa
Cliche Musées Nationaux, Paris

Günümüzde Fransız tiyatro tarihinin en önemli oyunu sayılan *Le Cid* büyük ilgi topladı. Corneille ile rakip yazarlar Mairet ve Georges de Scudéry arasında oyun yüzünden başlayan kuramsal tartışmalar, karşılıklı suçlama yazılarıyla sürdü. Bunun üzerine Richelieu, o sıralarda yeni kurulan Académie Française'in bu konuda bir karar vermesini istedi. Üç birlik kuralına uyulması gerektiğini savunan eleştirmenlerden Jean Chapelain başkanlığında, çok dikkatli bir dille yazılan *Les Sentiments de L'Académie française sur la tragi-comédie du Cid* (1637; Académie Française'in Le Cid Trajikomedisi Üzerine Görüşleri) adlı belgede oyunun estetik açıdan başarılı, ama tiyatro tekniği açısından yanlış, ahlaki açıdan ise yetersiz olduğu belirtildi. Richelieu, Académie Française'in bu görüşüne dayanarak, *Le Cid*'in sahnelenmesini yasakladı.

Corneille, *Le Cid*'de gerçekten üç birlik kuralına uymamıştı. Gene de oyun, klasik Fransız trajedisinin ilk ürünü olarak değerlendirilmiştir. Çünkü 17. yüzyıl klasik Fransız tiyatrosunun en iyi oyunlarının temel özelliği kurallara uymaları değil, bir ahlaki

ikilem ve kahramanların içine düştükleri bu ikilemin derinliğini kavradıkları an üzerinde yoğunlaşmalarıdır. Corneille *Le Cid*'in konusunu, 17. yüzyıl İspanyol yazarı Guillén de Castro y Bellvis'ten almıştı. Ama uzun, aşırı süslü ve şiddet dolu bu oyunda olduğu gibi konuyu dağıtmak yerine, tutkulu aşk ile aile bağlılığı ya da onurı arasındakı çatışma üzerinde yoğunlaşmıştı. Böylece *Le Cid*, "klasik" anlayıştakı yoğun trajık an kavramının en olgun ve en yetkın anlatımını bulduğu Racine'in "saf" trajedilerinin de habercisi olmuştur.

Başlıca trajedileri. Le Cid'e yöneltilen eleştirilerden etkilendiği anlaşılan Corneille, üç yıl oyun yazmadı. 1640'ta sahnelenen *Horace* (Horatius) ve 1941'de sahnelenen *Cinna* ya da tam adıyla *Cinna, ou La Clémence d'Auguste* (Cinna ya da Augustus'un Merhameti) adlı oyunlarıyla yeniden tıyatroya döndü. İlki 1641'de, ikincisi 1643'te yayımlanan oyunlar, konularını Roma tarihinden alıyordu. Corneille, 1641'de Marie de Lampérière'le evlendi ve bu evliliğinden yedi çocuğu oldu.

Corneille'in en güzel oyunları *Le Cid, Horace, Cinna* ve 1643'te sahnelenen *Polyeucte martyr*'den (Şehit Polyeucte) oluşan "klasik dörtleme"dir. *Horace*, Romalı tarihçi Livius'un, Roma'yı temsil eden Horatii ailesiyle Alba'yı temsil eden Curiatii ailesi arasındakı efsanevi savaşla ilgili öyküsüne dayanır. Corneille, oyunu yurtseverlerden birinin, savaşa karşı olan kız kardeşini öldürmesi üzerinde yoğunlaştırır. Daha sonra olay kralın huzurunda tartışılır. Her ne kadar Corneille artık oyunlarında klasik kurallara uymaya başlamışsa da, kendisinin de belirttiği gibi bu oyununda bir yerine iki olaya yer vererek eylem birliğine uymamıştır. *Cinna*, muhaliflerini öldürmek yerine bağışlayarak üstünlüğünü göstermeye çalışan ilk Roma imparatoru Augustus'a karşı düzenlenen bir komployu anlatır. Pek çok eleştirmence Corneille'in en iyi oyunu sayılan *Polyeucte*'ün kahramanı, Hıristiyanlığı benimser ve öbür dünyada ün uğruna neredeyse bir asker gibi dövüşerek şehit olmak ister. Karısı ise, evliliğin gereklerinin dinin gerekleri kadar önemli olduğunu savunur.

Bu dört oyun Corneille'e özgü güç ve canlılığı yansıtır. İncelikli, belagatli ve yüceltılmiş bir dille aktarılan düşünceler sağlam ve etkileyicidir. Genellikle 12 hecelik aleksandren ölçüsüyle yazan Corneille, bu ölçüyü şaşırtıcı bir esneklikle kullanarak, monologlarda, epigram ve hazırcevap sözlerle dolu konuşmalarda, öfkeye ya da ironiye yer veren pasajlarda bütün anlam ve anlatım inceliklerini yansıtmayı başarmıştır. Dili karakterleri açıklamaktan çok, kavram çatışmalarını şiddetlendirmek amacıyla kullandığı için, şiir "cümleleri" oyundakı bağlamlarının dışında da önem kazanmıştır. Olaydan çok kararlar, duygular ve çekilen acılar üzerinde durur; bu yüzden oyunlardakı asıl eylem, karakterlerin olaylara gösterdiği tepkilerdir. Biçimsel açıdan simetri ilkesini temel alır, aynı zamanda bir hukukçu olan Corneille, olayların bir yönünü gösterdikten sonra öbür yönünü ve her tutumun ya da durumun ardından onun karşıtını gösterir.

Komediye katkısı. "Klasik dörtleme"siyle kazandığı ün, Corneille'in tıyatro alanındakı çokyönlülüğünü gölgelemiş, bu yüzden Fransız komedisine katkıları gerektiği gibi değerlendirilememiştir. Corneille, konusunu Roma tarihinden alan oyunlardan sonra birkaç trajedi daha yazdı; *La Mort de Pompée*'yi (1643; Pompeius'un Ölümü), en başarılı oyunlarından *Rodogune, princesse des Parthes* (1645; Part Prensesi Rodogune), ilk başarısız oyunu *Théodore* (1646) ve *Héraclius* (1647) izledi. Ama 1643'te komediye yönelerek *Le Menteur* (Yalancı) ile başarı kazandı. Bunu izleyen *La Suite du Menteur* (1643-44; Yalancının Sonu) adlı komedisi ise o kadar tutulmadı. Her ıkı oyun da İspanyol tıyatrosundan uyarlanan canlı entrika komedileriydi. *Le Menteur*, Molière'ın oyunlarından önce yazılmış en önemli komedidir ve Fransız komedisindekı yeri, *Le Cid*'in Fransız trajedisindekı yeri ile eşdeğerdedir. Corneille'ın çağdaşı genç Molière de, bu oyundan etkilendiğini kabul etmiştir.

Corneille 1647'de ailesiyle birlikte Paris'e taşındı. Daha önce Paris'te oturmadığı gerekçesiyle iki kez üyeliği reddedilen Académie Française'e kabul edildi. Çağdaş sıyasal olaylardan izler taşıyan *Don Sanche d'Aragon*'u (1649), kullanılan sahne aygıtlarıyla dikkatı çeken *Andromède* (1650; Andromeda) adlı çarpıcı oyunu ve *Nicomède*'ı (1651) Fronde ayaklanmaları (1648-53) dönemınde yazdı. 1651 ya da 1652'de *Perharite* adlı oyunu çok olumsuz eleştırıler alınca sekız yıl oyun yazmadı. St. Thomas à Kempıs'ın *Imitatio Christi* (İsa'ya Öykünme) yapıtının manzum bir çevirisini (1656) yaptı. Bu dönemde kendi oyunları üzerine yazdığı eleştirel yazılar, toplu yapıtlarının 1660 basımında yayımlandı.

Son dönemi. Corneille, sanatçıları koruyan devlet adamı Nicolas Fouquet'nin yüreklendirmesiyle 1659'da yazdığı *Oedipe* (Oedipus) adlı oyunuyla tıyatroya döndü. Bundan sonrakı 14 yıl boyunca, hemen her yıl bir oyun yazdı. Bunlardan *Sertorius* (1662) ve *Attila*'da (1667) şiddet dolu ve şaşırtıcı olaylara yer verdi.

Olay örgüsü son derece karmaşık ve duygusal açıdan trajıkomik olan son oyunları, klasik trajedilerinden çok, 1640'larda yazdığı oyunlara yakındır. *La Toison d'or* (1660; Altın Post), *Sophonisbe* (1663), *Othon* (1664), *Agésilas* (1666; Agesilaus) ve *Pulchérie* (1672; Pulcheria) bu dönem oyunları arasındadır. Ayrıca Molière ve Philippe Quinault'yla birlikte bale bölümleri ile müziğe yer veren ve lırık bır yumuşaklık taşıyan *Psyché*'yi (1675) yazdı. Bundan bır yıl önce yazdığı *Tite et Bérénice* (Titius ve Berenike) ile, aynı konuda bir oyun yazan Racine'den üstün olduğunu göstermek istemişti. Ama Racine'in oyununun daha çok beğenilmesi, halkın Corneille'den çok, bu genç oyun yazarını tuttuğunu gösterdi.

Son oyunu *Suréna* (1674), eskı oyunlarında görülmeyen bir incelik ve duygusallık taşır. Corneille bundan sonra, oyunlarının yeniden canlandırılmasını isteyen XIV. Louis'ye teşekkür etmek için yazdığı şiirler (1676) dışında ürün vermedi. Yoksul düşmediyse de zengin değildi. 1640'ta, *Horace*'ı yazdıktan bir süre sonra Richelieu'nün kendisine bağladığı gelir bir süre için kesilince, durumu güçleşti. Paris'te, Argenteuil Sokağı'ndakı evinde öldü ve Saint-Roch Kilisesi'ne gömüldü.

Değerlendirme. Corneille yaşadığı dönemde değeri bilinmiş bir yazardır. *Le Cid*'e yöneltilen saldırılar kamuoyunu etkılememiştir. Yaşadığı dönemın önde gelen adları onun ateşli hayranlarıdır; Balzac tarafından övülmüş, Molière onu oyun yazarlarının en önde geleni ve kendi ustası olarak gördüğünü açıklamış, Racine, onun kendisinden "yüz kat daha güzel" dizeler yazdığını söylemiştir. 18. yüzyılda, büyük ölçüde Voltaire'in etkisiyle Racine Corneille'den üstün tutulmuşsa da 18. yüzyıl sonunda romantik eleştırmenler, Corneille'e yeniden gerçek değerini vermişlerdir.

Gene de Corneille'in sıkıcı, sıradan dizeleri de vardır. Molière bu durumu şöyle değerlendirmişti: "Dostum Corneille'e, dunyanın en guzel dizelerini yazdıran bir esin perisi var. Bu peri arada bir onu kendi başına bırakınca, Corneille kotu şeyler yazıyor." Buna karşın Corneille ın, klasik Fransız tıyatrosunun gelişiminde oynadığı oncu rolün onemi ortadadır ve en iyi urunleri goz onune alındığında buyuk bir oyun yazarı olduğu kesindir.

Pierre Corneille 40 yıl boyunca, Fransız sarayı ve Parislı orta tabaka için buyuk çeşitlilik gösteren oyunlar yazmakla kalmamış, 17 yuzyılda butun Avrupa'nın ulaşmaya çalıştığı, bir olay ya da duşunceyi çatışmalar yoluyla canlı bir bıçımde yansıtan dramatik tiyatronun da temelini atmıştır. Ayrıca dramatık tıyatronun yalnız oncusü değil ustası da olmayı başarmıştır. Oyun yazmadakı ustalığının, kişisel ve ahlaki güçleri çatışma içinde gosterebilmesinde yattığı ileri sürülmuştür. Oyunlarının pek çoğunda, dramatık durumların ardından karşıt goruşler dengeli bir bıçımde tartışılır. Ikilemlerini buyuk bir enerjiyle yaşayan ve çözümleyen oyun kahramanları aracılığıyla çoğu kez irade ve kendine hâkim olma gucu yüceltılır. Corneille, insanın çektığı acıların ve dayanma gücunun sınırlarını zorlayarak seyırcıde acıma ve korku duyguları uyandırmaktan çok, seyırcının kahramanlarına hayran olmasını amaçlar. Bu yüzden yalnızca bırkaç oyununda trajık bir heyecanı ele almıştır. Gene de en ünlü yapıtı *Le Cid*'den oturu genellikle klasık Fransız trajedısinin "baba"sı olarak adlandırılmış, komedinin gelişmesine yaptığı katkılar ise aynı ölçüde onemsenmemiştir. Gunumuzde ise yalnızca trajedi türündekı ustalığıyla degil, genel olarak tıyatro alanındakı ustalığıyla degerlendirilmektedir.

Corneille'in yapıtlarının yaygınlıkla kullanılan temel basımı Charles Martylaveaux'nun yayıma hazırladığı 13 cıltlık *Oeuvres de P. Corneille*'dir (1862-68; P. Corneille'in Yapıtları). Yapıt, bugün de guvenilir basımlardan bırı sayılmakla birlikte, Maurice Rat (1962-66) ve Jacques Maurens'in (1968) hazırladıkları yeni basımlar, oyunların çeşitli tarihsel özellıklerı üzerine yapılan çağdaş araştırmalardan ve tarıhlendırme çalışmalarından yararlandıkları için daha yeni bilgiler içerir. Ayrıca André Stegmann'nın hazırladığı *Oeuvres complètes* (Bütün Yapıtları) gibi, bir ıki cıltlık yeni basımlar da vardır.

Corneille'in *Le Cid*'i ilk kez 1891'de Ahmed Midhat tarafından *Sid'in Hulasası* adıyla düzyazı olarak ve kısaltılarak Türkçeye çevrilmiş, daha sonra *Seyyid* (1938) ve *Le Cid* (1961, 1974) çevirileri yayımlanmıştır. Ayrıca *Nicomède* de (*Nikomed*, 1938) Türkçeleştirilmiştir. *Horace* ise 1926'da Mehmet Ali Tevfik tarafından *Horas* adıyla okullar için özet olarak yayımlanmıştır. Ayrıca *Le Cid* (*Seyyid*) ve *Nicomède* (*Nikomed*) oyunları Türkiye'de sahnelenmiştir.

Corneille, Thomas (d. 20 Ağustos 1625, Rouen - ö. 8 Aralık 1709, Les Andelys, Fransa), Fransız manzum oyun yazarı. Ünlü Fransız klasik oyun yazarı Pierre Corneille'in küçük kardeşidir. Yapıtlarıyla Fransız klasik tiyatrosunun niteliğinin belirlenmesine yardımcı olmuştur.

1656-78 arasında 16 trajedisi sahnelendi. Bunların ilki olan *Timocrate* (1656) yüzyılın en başarılı tiyatro yapıtlarındandı. En iyi oyunu ise *Ariane* (1672) adlı trajedisidir. Corneille, *Le Geôlier de soi-même* (1655; Kendi Kendinin Gardiyanı) adlı oyununda olduğu gibi o donemde gozde olan İspanyol

tarzı komediyi, ayrıca opera ve lirik tiyatroyu da denedi.

İyi bir zamanlama duygusu vardı; dâhice düşünülmüş tiyatro efektleri yaratmada da

Thomas Corneille, M. Desbois'nın oymabaskı çalışmasından ayrıntı
J. P. Ziolo

ustaydı. Tiyatroya özgün katkılarından biri, trajedinin alanını genişletme amacıyla, son dönem yapıtlarında sahne aygıtlarının olanaklarından geniş ölçüde yararlanmasıdır. 1685'te Académie Française'e seçilen Corneille, ansiklopedik bir sözlüğün hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.

Cornelia (ö. İÖ 2. yy), Romalı reformcular Tiberius ve Gaius Sempronius Gracchus'un anneleri.

Kültürlü bir kadın olan Cornelia, Kartaca Savaşı'nın (İÖ 218-201) kahramanı Publius Cornelius Scipio Africanus Major'un ikinci kızıydı. Tiberius Sempronius Gracchus ile yaptığı evlilikten 12 çocuğu oldu. Cracchi kardeşlerin dışında erginliğe yetişen tek çocuğu Sempronia Scipio Aemilianus ile evlendi.

Kocasının ölümünden (İÖ 154) sonra, Mısır kralı VIII. Ptolemaios Euregetes'in önerisini bile redderek hiç evlenmedi ve kendisini bütünüyle oğullarının eğitimine verdi. Daha sonraları bazı çevrelerce oğullarını "radikal" reformlar yapmaya yönelttiği öne sürülmüşse de, başka kaynaklara göre oğullarını daha ileri gitmekten alıkoyan bir rol oynadı. Gaius'un İÖ 121'de öldürülmesinden sonra Misenum'a (bugün Miseno, İtalya) çekildi. Cicero'nun üslubundan övgüyle söz ettiği Cornelia'ya ait mektupların Cornelius Nepos'un (İÖ 1. yy) yazmalarında yer alan iki bölümünün gerçekliği tartışma konusudur.

Cornelius (AZİZ) (d. Roma - ö. 253, Centumcellae, İtalya; yortu günü, 16 Eylül), 251-253 arasında papa.

Romalı bir papaz olan Cornelius, İmparator Decius dönemindeki (249-251) Hıristiyan kıyımının yumuşadığı bir dönemde, Papa Aziz Fabianus'un öldürülmesiyle boşalan papalık makamının bir yılı aşkın süre boş kalmasının ardından papalığa seçildi. Cornelius'un papalık dönemi, kilise içindeki bölünmeler yüzünden büyük güçlüklerle geçti. Bölünme nedenlerinden biri, Romalı papaz Novatianus'un kendisini (papalık tarihinde ikinci kez) karşı-papa ilan etmesi, bir başka neden ise kıyımlar yüzünden Hıristiyanlıktan dönenlere karşı kilisenin tutumu konusunda çıkan görüş ayrılıklarıydı. Kartaca piskoposu Aziz Cyprianus ile birçok Afrikalı ve Doğulu piskopos Cornelius'u destekledi.

Hıristiyanlara yönelik kıyım 253'te yeniden başlayınca Cornelius, Centumcellae'ye sürüldü. Orada ya çetin yaşam koşulları yüzünden öldü ya da boynu vuruldu. Mektuplarının bir bölümü, bu arada Cyprianus'a yazdığı bazı mektuplar günümüze ulaşmıştır.

Cornelius, Peter (d. 24 Aralık 1824, Mainz, Hessen-Darmstadt - ö. 26 Ekim 1874, Mainz, Almanya), Alman besteci ve yazar. *Der Barbier von Bagdad* (Bağdat Berberi) adlı komik operasıyla ünlüdür. Annesiyle babası tiyatro oyuncusuydu. Cornelius da gençliğinde Mainz ve Wiesbaden'de sahneye çıktı. 1845'te bestecilik öğrenimi gördü, sonra Berlin'de çıkan iki gazetede müzik eleştirmenliği yaptı. 1853-58 arasında Weimar'da Liszt ve Prenses Sayn-Wittgenstein'ın bulunduğu çevrelerde yaşadı; *Neue Zeitschrift für Musik* için Berlioz ve Liszt'in yazılarını çevirdi. 1857'de *Binbir Gece Masalları*'ndan yola çıkarak yazdığı libretto ile *Der Barbier von Bagdad*'ı besteledi. Ertesi yıl Weimar Operası'nda sahnelenen yapıtın başarısız olması, orkestrayı yöneten Liszt'in istifa etmesine yol açtı. Ama opera 1884'te, Felix Mottl'un yeniden yaptığı orkestra düzenlemesiyle bir kez daha sahnelendi ve başarı kazandı. Cornelius 1859'dan 1864'e değin Viyana'da yaşadı. Orada dost olduğu Wagner'le 1865'te Münih'e gitti ve II. Ludwig'e öğretmenlik etti, kraliyet müzik okulunda ders verdi. 1865'te, librettosu Corneille'in oyunundan alınmış olan *Der Cid* adlı bir opera daha besteledi. Librettosu eski İzlanda edebiyatının *edda* metinlerinden uyarlanan *Gunlöd* adlı operası ise ölümünden sonra tamamlandı.

Cornelius aynı zamanda iyi bir şairdi. Yazdığı şiirlerin çoğunu bestelemişti. *Weihnachtslieder* (Noel Şarkıları), *Brautlieder* (Gelin Şarkıları) ve ölümünden sonra yayımlanan *Vätergruft* (Babanın Mezarı) bu bestelerinin önemlilerindendir. Cornelius, Heinrich Heine, Friedrich Hölderlin ve Annete von Droste-Hülshoff'un şiirlerinden de besteler yapmıştır.

Cornelius, Peter von (d. 23? Eylül 1783, Düsseldorf - ö. 6 Mart 1867, Berlin), 19. yüzyıl Alman sanatında fresk tekniğinin yeniden canlanmasına katkıda bulunan ressam. İlk çalışmaları yeni-klasik anlayış doğrultusunda, pek başarılı olmayan örneklerdir. Ama daha sonra çeşitli kaynaklardan etkilenmiş, üslubu giderek değişmiştir. Onu etkileyen şeyler, Alman gotik sanatından Alman romantizminin yazarlarına, Dürer'in İmparator Maximilian'ın dua kitabı için hazırladığı kenar süslerine kadar, çok çeşitlidir.

1811'de Roma'ya giden Cornelius, orada Franz Pforr ve J.F. Overbeck'in öncülüğündeki genç Alman ressamların oluşturduğu Nazarenlere katıldı. Bavyera veliaht prensinin (sonradan Kral I. Ludwig) yeni yaptırdığı klasik heykel müzesini (Glyptothek) süslemek üzere 1819'da Münih'e çağrıldı. 1824'te Münih Akademisi müdürü oldu. Münih'teki Ludwigskirche'nin doğu duvarını tümüyle kaplayan ve gerek niteliği, gerekse öğretici mesajıyla dikkati çeken "Son Yargı" (1829-40) adlı resmi yaptı. 1841'de IV. Friedrich Wilhelm, Cornelius'u Berlin'e çağırdı. Ondan, Piza'daki Campo Santo örnek alınarak yapılmış mezarlığın duvarlarını fresklerle bezemesi isteniyordu, ama bu tasarı gerçekleşemedi.

Yaklaşımı romantizmin etkisinde olsa da, Cornelius aslında akademik bir sanatçıydı. Gene de büyük boyutlu dogmatik resimlerini özlü kılan ve kompozisyonlarına düzen getiren keskin zekâsı ile önemli bir sanatçı olmuştur.

Cornell, Ezra (d. 11 Ocak 1807, Westchester Landing, New York - ö. 9 Aralık 1874, Ithaca, New York, ABD), Cornell Üniversitesi'nin kurulmasına ön ayak olan ABD'li işadamı. 1828'de Ithaca'ya yerleştikten sonra, 1842'de Samuel F. B. Morse ile ortak oldu. 1844'te Baltimore'la Washington, D. C. arasında açılan Amerika'nın ilk telgraf hattının yapımının denetiminde görev aldı. ABD'nin her tarafına telgraf hatları kurarak önemli bir servet elde etti. Western Union Telegraph Company'nin (1855) kurucuları arasında yer aldı ve bir süre bu şirketin en büyük hissedarı oldu.

Daha sonra Ithaca yakınlarında bir çiftliğe yerleşerek tarımı geliştirme konusuyla ilgilenmeye başladı. 1862'de tarım okullarına federal destek sağlanmasını öngören Morrill Yasası'nın çıkması üzerine, Ithaca'da bir üniversitenin kurulmasına öncülük etti. 1868'de kendi adıyla öğrenime açılan üniversiteye 3 milyon dolardan fazla bağışta bulunarak, ABD üniversiteleri arasında birinci sırada yer almasına yardımcı oldu. Ayrıca Cornell Kütüphanesi'ni de kurdu ve kampustan kent içine ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla demiryolları yaptırdı.

Cornell, Joseph (d. 24 Aralık 1903, Nyack, New York - ö. 29 Aralık 1972, New York kenti), ABD'li sanatçı. Birbirinden farklı nesneleri alışılmadık bir bütün oluşturacak biçimde bir araya getirerek heykel sanatında birleştirme(*) yöntemini ilk uygulayanlardandır.

Kendi kendini yetiştirmiş bir sanatçı olan Cornell 1930'lar ve 1940'lar boyunca gerçeküstücü sanatçı ve yazarlarla birlikte oldu. Bilinçaltını açığa çıkarmayı amaçladığı çalışmaları ilk kez 1932'de New York'ta açılan gerçeküstücüler sergisinde yer aldı.

Cornell'in birçok yapıtı camlı kutular biçimindedir. Bunların içinde, birleştirme yoluyla gizemli ve şiirsel bir biçimde bir araya getirilmiş çeşitli nesneler yer alır. Astronomi, müzik, *commedia dell'arte*, kuşlar, deniz kabukları, kırık kristaller vb Cornell'in sürekli tekrarladığı tema ve motiflerdir. 1950 tarihli "Çukulata Menier" adlı çalışması, yırtılmış etiketlerle eski yüzeylerin bir araya getirildiği düşsel bir kolaj paketidir. 1974'te Dore Ashton tarafından bir Joseph Cornell albümü yayımlanmıştır.

Cornell, Katharine (d. 16 Şubat 1893, Berlin - ö. 9 Haziran 1974, Vineyard Haven, Martha's Vineyard, Massachusetts, ABD), 1920'lerden 1950'lere değin ABD'nin en tanınmış kadın oyuncularından "Amerikan tiyatrosunun bir numaralı kadını" olarak adlandırılmıştır.

New York eyaletindeki Buffalo kentinden bir doktorun tek kızıydı. Berlin'de cerrahi öğrenimi gören babası daha sonra doktorluğu bırakarak tiyatro yöneticisi oldu. Cornell de okul yıllarında oyunculuğa başladı. 1916-18 arasında Washington Square Oyuncuları adlı tiyatro topluluğunda yer aldı. 1919'da Jessie Bonstelle tiyatro topluluğunun Buffalo ve Detroit turnelerine katıldı. Aynı yıl Londra'da sahnelenen *Little Women* (Küçük Kadınlar) oyunundaki Jo rolüyle olumlu eleştiriler aldı. 1921'de de *Nice People* (Hoş İnsanlar) oyunuyla ilk kez Broadway'de sahneye çıktı. O yıl yönetmen ve yapımcı Guthrie McClintic (1893-1961) ile evlendi.

Gene 1921'de sahnelenen *A Bill of Divorcement*'ta (Boşanma Belgesi) oynadığı saf kız rolü Cornell'in tiyatrodaki ilk büyük başarısı oldu. Bunu çeşitli oyunlardaki baş rolleri izledi. Arthur Wing Pinero'nun *The Enchanted Cottage* (1923; Büyülü Kulübe), George Bernard Shaw'un *Candida* (1924, *Candida*), Somerset Maugham'un *The Letter* (1927; *Mektup*), Rudolf Besier'ın Elizabeth Barrett ile Robert Browning'in aşkını

konu alan *The Barretts of Wimpole Street* (1931, 1945), Sidney Howard'ın *Alien Corn*, Shakespeare'in *Romeo ve Juliet* (1934), Maxwell Anderson'ın *The Wingless Victory* (1936; Kanatsız Zafer), Anton Çehov'un *Üç Kız Kardeş* (1942) ve Jerome Kilty'nin *Dear Liar* (1960; Sevgili Yalancı) adlı oyunları bunlar arasında sayılabilir.

1931'de rol aldığı oyunların yapımcılığını da üstlenmeye başladı. 1925'ten sonraki oyunlarının hemen hepsini kocası yönetmişti. Onun ölümü üzerine Cornell 1961'de tiyatroyu bıraktı.

I Wanted To Be an Actress (Oyuncu Olmak İstiyordum) adlı otobiyografisi 1939'da yayımlanmıştır.

Cornell Üniversitesi, ABD'de, New York eyaletine bağlı Ithaca'da yükseköğrenim kurumu. Devlet ve özel kuruluşlarca desteklenir. Üniversite kampusu, Cayuga Gölü ile çevresindeki çiftliği ve bir kuş sığınağını da içeren geniş bir koruma ve dinlenme alanına egemen tepelerde yer alır; yaklaşık 300 hektarlık alan kaplar. 1862 Morrill Yasası'na göre bağışlanmış topraklarda kuruldu. Temel maddi kaynaklarını Ezra Cornell sağlarken, diplomat ve eğitimci Andrew D. White da yapısını belirledi. 1865'te kuruluş beratı alan üniversite, 1868'de öğrenime açıldı ve ilk rektörü White oldu. Üniversite kuruluşundan başlayarak herhangi bir mezhebe bağlı kalmadı; gününün yükseköğrenim kurumlarına göre çok daha geniş bir ders programı sundu ve yararlı görülen her türlü araştırma ile derse programında yer vermeye çalıştı. 1872'de kurulan Oberlin College ile, kadın öğrencilere kapılarını açan ilk üniversite oldu; bugün de kadınlara yönelik bir program vardır.

Üniversite, teknolojik buluşlarıyla da geniş ölçüde saygınlık kazandı; 1876'da, kuruluşunun üzerinden 10 yıl geçmeden okullarından birinde yeni bir buhar makinesi yapıldı. Bir tarım okulu olarak kurulan Cornell'de, hâlâ çok sayıda öğrenci tarım öğrenimi görmektedir. Ama en çok öğrencisi olan okul, özel kuruluşlarca desteklenen Sanat ve Bilim Yüksekokulu'dur. Özel kişi ve kuruluşların desteklediği öteki bölümler de, mimarlık, sanat, planlama, mühendislik ve otelciliktir.

Giderleri devletçe karşılanan bölümlerse, Sanayi ve İşçi-İşveren İlişkileri Okulu ile Tarım ve Yaşam Bilimleri Yüksekokulu'dur. İşletme ve kamu yönetimi, hukuk, veterinerlik dallarında lisansüstü öğrenim programları vardır. Cornell Üniversitesi Tıp Yüksekokulu, New York kentindeki New York Hastanesi'ni de kapsayan, tıp eğitimi ve araştırmalarına yönelik bir dizi kurumun oluşturduğu kompleksin bir parçasıdır. Ayrıca New York kentinde bir Hemşirelik Okulu vardır. Üniversite, barış araştırmaları, kırsal gelişme, uluslararası nüfus, Afrika araştırmaları gibi alanlardaki özel programların yanı sıra, bilim, teknoloji ve sosyal bilimleri kapsayan disiplinlerarası bir program da sunar.

Cornford, Frances (Crofts) (d. 30 Mart 1886, Cambridge - ö. 19 Ağustos 1960, Cambridge, İngiltere), İngiliz şair. Öbür şiirlerini gölgede bırakarak ün kazanan "To a Fat Lady Seen from a Train" (Trenden Görünen Şişman Bir Hanıma) adlı komik ve hüzünlü şiiriyle tanınır. Charles Darwin'in torunudur. Şiirleri 1954'te *Collected Poems* (Toplu Şiirler) adıyla yayımlanan Cornford, 1959'da Kraliçe Şiir Madalyası'nı almıştır.

Cornforth, Sir John Warcup (d. 7 Eylül 1917, Sidney, Avustralya), Britanyalı kimyacı. Atomların moleküllerdeki uzamsal yerleşme düzeninin kimyasal bir bileşiğin özelliklerini nasıl etkilediğini araştırarak stereokimyaya yaptığı katkılar nedeniyle 1975 Nobel Kimya Ödülü'nü Vladimir Prelog ile paylaşmıştır.

Çocukluk çağında başlayan ve giderek ilerleyen işitme güçlüğüyle sonunda tamamıyla sağır olan Cornforth, 1937'de Avustralya'daki Sidney Üniversitesi'ni bitirdi, 1941'de de Oxford Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Aynı yıl, birlikte çalıştığı ve insanlarla anlaşmasında büyük desteğini gördüğü organik kimyacı Rita Harradence ile evlendi. II. Dünya Savaşı yıllarında penisilinin merkezi molekülünün yapısını araştıran Cornforth 1946'ya değin Oxford Üniversitesi'nde, o tarihten 1962'ye değin de Londra'daki Ulusal Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde çalıştı. Daha sonra Sittingbourne'daki (Kent) Shell Research Ltd.'ye bağlı Milstead Kimyasal Enzimoloji Laboratuvarı'nın yöneticiliğini 1962-68 arasında ortaklaşa olarak, 1968-75 arasında da tek başına üstlendi. 1965'ten 1971'e değin Warwick Üniversitesi'nde doçent, 1971-75 arasında Sussex Üniversitesi'nde konuk profesör, o tarihten 1982'ye değin de Sussex Üniversitesi'nin Moleküler Bilimler Okulu'nda Royal Society araştırma profesörü olarak bulundu. Cornforth'un, Robert Robinson, George Popják, H. Eggerer ve başka araşırmacılarla birlikte yaptığı çalışmalar enzim süreçlerinin stereokimyasına, özellikle sterollerin ve terpen grubu bileşiklerin vücutta bireşimlenmesine (biyosentez) ilişkin bilgi birikimine büyük bir katkıdır.

Cornforth 1972'de C.B.E. (Commander of the British Empire) unvanını aldı ve 1977'de de Knight Bachelor yapıldı. 1973'te Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'ne, 1978'de de Ulusal Bilim Akademisi'ne yabancı üye seçildi.

Cornplanter, JOHN O'BAIL olarak da bilinir, O'Bail, O'BEEL ya da ABEEL olarak da yazılır (d. y. 1732, New York? - ö. 18 Şubat 1836, Warren, Pennsylvania, ABD), beyazların ABD'nin doğusundaki Yerli topraklarına yayılmasına yardımcı olan Seneka Yerlilerinin reisi.

Babası John O'Bail adında İngiliz ya da Felemenk kökenli beyaz bir tüccar, annesi ise bir Seneka Yerlisiydi. Yaşamının ilk yıllarına ilişkin çok az bilgi vardır. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngilizlerin safında çarpıştı, New York ve Pennsylvania'daki Amerikan yerleşim bölgelerine saldırılar düzenledi. Savaştan sonra Yerlilere ait geniş toprakların ABD hükümetine bırakılmasını öngören üç önemli antlaşmanın (1784, 1789 ve 1794) görüşmelerine katıldı. Beyazların yayılmasına karşı direnmemeyi savunduğundan ve Pennsylvania eyaletinin bağışladığı arazıyi kabul ettiği için kabilesinin düşmanlığını kazandı. 1791'e doğru reislikten alınarak, yerine daha militan olan Kızıl Ceket geçirildi. Bunun üzerine Pennsylvania'daki topraklarına çekildi ve bir süre ABD hükümetinden maaş aldı. Söylentilere göre, yaşamının sonuna doğru beyazlar ve ABD hükümetiyle yakın ilişkisini kesti.

cornu (Latincede "boynuz"), Eski Roma'da orduda ve törenlerde kullanılan büyük metal korno. Uzunluğu 3 m'den biraz fazla olan "G" biçimindeki çalgının ağırlığı, çapraz bir çubukla çalgıcının omzuna binerdi. Pompei harabelerinde iki örneği ele geçmiştir. Fransız Devrimi sırasında *tuba curva* adıyla yeni bir biçimi ortaya çıkmış ve besteci André-Ernest-Modeste Grétry, Voltaire'in Panthéon'a gömülme töreni için yazdığı müzikte bunu kullanmıştır.

Cornu, Paul (d. 1881, Lisieux, Fransa - ö. 1944), insan taşıyan ilk helikopterin tasarımını ve yapımını gerçekleştiren Fransız mühendis. 13 Kasım 1907'de, Lisieux yakınlarındaki Coquainvilliers'de 24 BG'lik, çift pervaneli aracıyla bir süre uçmayı başardı. Daha öncelerı de benzer araçlar üzerinde çalışmalar yapılmış, hatta Fransa'da helikopterin öncüsü sayılabilecek bir ciroplan geliştirilmişti, ama bunların hıçbırı insanlı uçuşa uygun değildi ve ancak yerden yönetilebiliyordu. Cornu'nun geliştirdiği araç havacılık tarihi açısından önem taşımakla birlikte, pratik kullanıma uygun olmadığından yaygınlık kazanamadı.

Cornutus, Lucius Annaeus (d. Leptis, Libya; ö. İS 54-68), Romalı stoacı filozof. Ölümünden sonra yergilerini basıma hazırladığı şair Persius'un öğretmeni ve arkadaşı olarak tanınır.

Yaşamının büyük bölümünü Roma'da geçirdi. Neron'un destan biçiminde bir Roma tarihi yazma tasarısını dolaylı olarak alaya aldığı için, 66 ya da 68'de sürgüne gönderildi ve bu tarihten sonra adı unutuldu. Retorik üzerine Yunanca ve Latince çeşitli yapıtlar yazdı. Günümüze kalmış felsefi incelemesi *Theologiae Graecae compendium* (Yunan Teolojisinin Özeti), halk mitolojisine etimolojik açıdan stoacı bir yorum getirir. Simplikios ve Porphyrios, Cornutus'un karşıt görüşlü Athenodoros'a karşı Aristoteles'in felsefesini savunduğu *Antigraphe pros Athenodoron* adlı kitapçıkta Aristoteles'in *Kategoria* (Kategoriler) adlı yapıtı üzerinde yaptığı yorumdan söz ederler. *De enuntiatione vel orthographia* (Yazım Kuralları Üzerine Açıklamalar) adlı kitapçığının bazı bölümleri Cassiodorus'un derlemelerinde yer almıştır. Ortaçağda bazı eleştirel yapıtlar yanlışlıkla Cornutus'a atfedilmiştir.

Cornwall, İngiltere'nin güneybatısında il (*county*). Atlas Okyanusuna uzanan bir yarımadayı içine alır. Geleneksel il merkezi Bodmin'dir; ama bugün yerel yönetim büyük ölçüde Truro'dan yürütülmektedir.

3.564 km²'lik alan kaplayan Cornwall, İngiltere'nin en uzak ilidir. Tamar Irmağını izleyen ve Londra'ya 320 km'den daha uzak olan doğu sınırı yüzyıllardır hiç değişmemiştir. Cornwall'un en batıdaki kenti Penzance, Londra'dan 128 km daha uzakta. Büyük Britanya'nın geleneksel güneybatı ucu Lands End'in yakınında yer alır. İlin yönetsel yapısı, 1974'te altı ilçenin oluşturulmasıyla yeniden düzenlenmiştir. İlçelerin en büyüğü olan North Cornwall'dur; ötekiler Caradon, Carrick, Kerrier, Penwith ve Restormel'dir.

İç kesimde yer alan başlıca yükseltiler, turbalıklar oluşturan bir dizi granit sokulmadır. Yakın bir jeolojik zamanda deniz düzeyinin yükselmesi, Cornwall'un güneyinde ırmak vadilerinin sular altında kalmasına yol açmıştır. Bunların başlıcaları Tamar, Fowey ve Fal halıçlerdir. Kıyıdaki doğal oluşumların çekicilliği, dinlence ve turizm talebini gitgide yoğunlaştırmaktadır. Bugün kıyının büyük bölümü National Trust'ın (İngiliz Ulusal Vakıf Kurumu) mülkiyeti altındadır; geri kalan kesimi ise ticari gelişmeye karşı korunmaktadır.

Cornwall'un iklimi denizin yakınlığından çok etkilenir. Kuvvetli rüzgârlar ve deniz sisleri yaygındır; özellikle yüksek yerlerde yağmur sık ve şiddetlidir. Yazlar ılık, kışlar görece yumuşak geçer. Bu nedenle özellikle korunaklı kıyı alanlarında bitki örtüsü çok

zengindir. Yöredeki maden cevherleri ve özellikle kalay daha tarihöncesi dönemde Cornwall'un granit tabakaları çevresindeki maden bölgelerinde yerleşimler kurulmasını sağlamıştır. Bu nedenle yöre megalitik (büyük taş), dolmen, monolit, halka gibi taş rölikler bakımından çok zengindir. Daha sonra Romalıların ve Saksonların İngiltere'ye yerleşmesi, Hıristiyan Keltlerin Cornwall'a göç etmesine yol açtı. Cornwall, İngiltere'nin Saksonlara boyun eğen son bölgesiydi. İlin öteki yerleşimlerden uzaklığı, Cornwall dili olarak anılan Kelt dilinin uzun süre yaşamasına olanak sağladıysa da bu dil 18. yüzyıldan sonra, yaşayan bir dil olma özelliğini yitirdi. Yörede Keltçe yer adları çoktur. Norman İstilası'nın (1066) ardından, Cornwall yerlilerinin mülkleri bir kontluk alanı oluşturacak biçimde el değiştirdi. 1337'den beri bu topraklar, geleneksel olarak İngiliz hükümdarının, Cornwall dükü unvanını taşıyan en büyük oğluna aittir.

Ekonomi temelde kırsal kaynaklara dayanır. Vadiler süt sığırları için kusursuz birer otlaktır. Korunaklı kıyı ilçelerinde pazara yönelik bahçecilik önem taşır. Kışların yumuşak geçmesi, özen gerektiren ürünlerin ekimine ve turfandacılığa olanak tanır. Doğal çevrenin çekiciliğine dayalı turizm bugün özellikle kıyı kesiminde temel gelir kaynağıdır. Kıyı boyundaki St. Ives, Newquay, Polperro gibi çok sayıda küçük balıkçı limanı canlı birer dinlence yeri durumuna gelmiştir. Tatillerini burada geçiren nüfus ve gene buraya yerleşen emekliler, kırsal kesimin toplumsal bileşiminde köklü değişikliklere yol açmaktadır. Başta Falmouth, Penzance ve Fowey olmak üzere birçok kıyı kenti hareketli birer limandır. Aşınmış granitten elde edilen porselen kili ve granit tabakayla bağlantılı olan kalay en önemli yeraltı kaynaklarıdır. St. Austell çevresinde porselen kili, Camborne-Redruth bölgesinde ise kalay çıkarılır. Özellikle 19. yüzyıl sonlarından beri görülen dalgalanmalara karşın, her iki madencilik etkinliği de ekonomik önemini korumaktadır. Bununla birlikte Cornwall, yatırımları çekmek, ekonomiyi çeşitlendirmek, işsizlik oranını düşürmek ve yaşlı nüfus göçünü azaltmak amacıyla hükümetten ekonomik yardım alır. Nüfus (1990 tah.) 469.300.

Küçük bir balıkçı limanı ve dinlence yeri olan Polperro, Cornwall
Paul Popper Ltd

Cornwall dili, eskiden Britanya'nın güneybatısındaki Cornwall'da konuşulan, Kelt dillerinin Briton öbeğine bağlı dil. 18. ya da 19. yüzyılda yerini İngilizceye bırakmıştır. En yakın ilişki içinde olduğu Kelt dili, Fransa'nın kuzeybatısındaki Bretanya'da konuşulan Bretoncadır.

Cornwall dili, ortaçağdan başlayarak İngilizceden büyük ölçüde etkilendi; sonradan yazım kurallarında ve sözcük dağarcığında da İngilizcenin etkisi görüldü. 17. yüzyıl başında artık yalnızca Cornwall'ın batı ucunda konuşuluyordu. 19. yüzyılın başlarında ise tümüyle ölü bir dil haline geldi. Ölü dilleri canlandırmaya çalışan çağdaş araştırmacılar, bazı yapıtlardan yola çıkarak Cornwall dilini yeniden kurdular. Bu dili öğrenenler olmuşsa da, bugün geçerli bir kullanımı yoktur.

Cornwall Düklüğü, İngiltere'de, hükümdarın yaşayan en büyük oğlunun elinde bulunan ve çeşitli arazi, ayrıcalık, hak ve kazançları kapsayan özel mülk. Düklüğe ait toprak ve gelir kaynakları bugünkü Cornwall ilinin yanı sıra İngiltere'nin güneybatısındaki Devon, Somerset ve başka yerlerde de bulunur.

İngiltere'nin en eski düklüğü olan Cornwall Düklüğü 7 Mart 1337 tarihli kraliyet beratıyla III. Edward'ın oğlu Edward (Kara Prens) için oluşturuldu. Berat tahta geçecek sonraki krallara da benzer bir düzenleme yapma hakkını tanıyordu. VI. Hery hükümdarın ilk oğlunun doğduğu anda Cornwall dükü unvanını almasını karara bağladı. Bu tarihten sonra kralın yaşayan en büyük oğlu doğduğu ya da tahtın vârisi ilan edildiği anda başka bir işleme gerek kalmadan dük unvanını almaya başladı. İngiltere tarihinde Cornwall dükü olmayan tek taht vârisi dedesi II. George'un ardılı olan III. George'dur. Hak sahibi bir erkek çocuğun bulunmadığı dönemlerde tahta geçen düklük, koşullara uygun bir erkek çocuğun doğmasına değin taht mülkü olarak kalır.

Parlamento 1863'te çıkardığı bir yasayla düklüğün yönetimini düzenleyerek belli kurallara bağlamıştır. Buna göre düklüğü kalay madenleri sorumlusunun başkanlığındaki bir konsey yönetir. Cornwall şerifini ise dük atar.

Cornwallis, Charles Cornwallis, 1. Marki ve 2. Kont (d. 31 Aralık 1738, Londra, İngiltere - ö. 5 Ekim 1805, Gazipur, Hindistan), İngiliz asker ve devlet adamı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın son önemli çarpışması (28 Eylül-19 Ekim 1781) sırasında Yorktown'da uğradığı yenilgiyle tanınır. Ama Hindistan genel valiliği (1786-93, 1805) ve İrlanda naipliği (1798-1801) sırasında büyük başarı kazanmıştır.

Yedi Yıl Savaşı'na (1756-63) katılan Cornwallis, bu savaş sırasında 1762'de babasının yerine kont oldu. Kuzey Amerika'daki kolonileri kışkırttığı gerekçesiyle İngiltere'nin Amerika politikasına karşı çıktıysa da Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı engellemek için çalıştı. 1776'nın sonlarında General George Washington komutasındaki Amerikan ordusunu New Jersey'den sürdü. Ama Washington 1777 başında bu eyaletin bir bölümünü yeniden ele geçirmeyi başardı. Haziran 1780'den başlayarak Güney'deki İngiliz birliklerinin komutanı olan Cornwallis, General Horatio Gates komutasındaki Amerikan ordusunu 16 Ağustos 1780'de Camden'da (Güney Carolina) büyük bir yenilgiye uğrattı. Ardından Kuzey California'nın doğu kesiminden Virginia'nın içlerine doğru ilerleyerek Yorktown limanında karargâh kurdu. Washington, Rochambeau kontunun yönetimindeki ABD-Fransa birlikleri ve Grasse kontunun yönetimindeki bir Fransız filosuyla birlikte Yorktown'ı kuşatınca, Cornwallis teslim olmak zorunda kaldı.

Yorktown yenilgisiyle üstünlüğün Amerikan ordusuna geçmesine karşın, Cornwallis ülkesindeki saygınlığını korudu. 23 Şubat 1786'da Hindistan genel valisi oldu ve bu görevi 13 Ağustos 1793'e değin sürdürdü. Hindistan'da görev yaptığı dönemde, başta Cornwallis Düzenlemesi (1793) adıyla bilinen düzenlemeler olmak üzere, bir dizi yasal ve yönetsel reformu uygulamaya koydu. Devlet memurlarının yeterli maaş almalarını sağlamak ve özel kuruluşlarda çalışmalarını yasaklamak yoluyla Hindistan'daki İngiliz yöneticilerinin yasalara saygılı davranmaları, rüşvetten uzak kalmaları geleneğini yerleştirdi. Ama Hintlilerin kendi kendilerini yönetebileceklerine inanmıyordu. Öte yandan, çeşitli bölgelerdeki mahkemelerin ve Bengal'deki gelir sisteminin yeniden örgütlenmesi gibi bazı uygulamalarının tedbirsizce düzenlemeler olduğu ortaya çıktı. Dört aşamada gelişen Mysore Savaşları'nın üçüncüsünde (1790-92) Mysore eyaletinin Büyük Britanya'ya karşı tutum alan yöneticisi Tipu Sultan'ı geçici olarak yenilgiye uğrattı (1792). Hindistan'daki hizmetlerinin karşılığında 1792'de marki unvanını aldı.

İrlanda naipliği sırasında (1798-1801) militan Protestanların (Orange Order) ve Katoliklerin güvenini kazandı. 1798'de İrlanda'da patlak veren önemli bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra, yalnızca ayaklanmanın önderlerinin tutuklanmasını sağlamaya çalıştı. Aynı yıl 9 Eylül'de bir Fransız işgal birliğini yenilgiye uğrattı. Hindistan'da olduğu gibi, İrlanda'da da İngiliz memurlar arasında rüşveti ortadan kaldırmaya çalıştı. Ayrıca Büyük Britanya ve İrlanda parlamentolarının birleşmesini (1 Ocak 1801) ve Katoliklere siyasal haklar tanınmasını destekledi. Kral III. George, Katoliklere siyasal haklar tanınmasını reddedince 1801'de istifa etti.

Fransa'yla imzalanan Amiens Antlaşması'nda (27 Mart 1802) tam yetkili elçi olarak Büyük Britanya'yı temsil etti. 1805'te yeniden Hindistan genel valiliğine atandı, ama Hindistan'a gittikten kısa süre sonra öldü.

Cornwallis Adası, Kuzey Buz Denizindeki Parry Adalarından biri. Kanada'nın Kuzeybatı Toprakları'nda, Franklin ilinin sınırları içindedir. Devon ve Bathurst adalarının arasındaki Barrow Boğazının kuzeyinde yer alır. Uzunluğu 115 km, genişliği 48-96 km, yüzölçümü ise 6.996 km²'dir. Özellikle kuzeybatı kıyıları görece düzdür, en yüksek noktasına (411 m) doğu kıyısında ulaşır. Güney kıyısındaki Resolute Körfezinde bir yerleşim yeri ve Kanada'ya ait bir meteoroloji istasyonu vardır. Bu körfez, kuzey manyetik kutbuna en yakın yerleşimdir; ayrıca Yüksek Kutup hava ulaşım ağının merkezi ve son durağıdır. Ada 1819'da Sir William Parry tarafından keşfedilmiş ve Sir William Cornwallis'in adını almıştır.

Cornwallis Düzenlemesi, İngiliz Hindistanı genel valisi Lord Cornwallis'in, ülkede geçerli yönetsel çerçeveyi oluşturan kurallara yasal bir biçim vermek amacıyla yaptığı yönetmelik (1793). Önce Bengal'de uygulanan Cornwallis (Bengal) Sistemi, 1 Mayıs 1793'te çıkarılan bir dizi yönetmelikle Hindistan'ın kuzey kesimini de kapsayacak biçimde genişletildi ve sonradan bazı bakımlardan değişikliklere uğradı. 1833 tarihli Berat Yasası'nın çıkarılmasına değin, İngiliz Hindistanı'nın yönetim yapısı fiilen bu yönetmeliklere dayandı.

Sistem, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın yaptığı işlerin maliye, yargı ve ticaret olarak üç bölüme ayrılmasını sağladı. İlk iki bölümde görev yapanların özel ticaretle uğraşmaları yasaklandı; buna karşılık bu görevlileri kapsayacak yeni ve dolgun bir ücret çizelgesi getirildi. Gelirlerin başlıca kaynağını oluşturan arazi vergilerini belirleme yetkisi, sürekli olmak üzere *zamindar*'lara (babadan oğula geçme tahsildarlar) bırakıldı. Bu *zamindar*'lar, yönetime vermekle yükümlü oldukları parayı zamanında ödemek koşuluyla, toprak sahibi gibi kabul edilmeye ve biçilen vergi değerini yükselterek kazançlarını artırma ve boş toprakları ekme haklarından yararlanmaya başladılar. Buna karşılık yönetim ve kolluk görevleri ellerinden alınarak yeni oluşturulan yönetime bağlı polis kuvvetine verildi. Bengal'den sağlanan gelirlerin önemli bir bölümünden vazgeçerek ulaşılan bu "kalıcı çözüm", İngilizlerin, yönetimlerini destekleyecek toprak sahibi bir sınıfa dayanmasını sağladı. Bu arada yerel yönetim, vergi toplayıcılarına bırakıldı. Yargı sistemi de yeni baştan düzenlendi; geniş yetkilerle donatılan ilçe yargıçları hukuk davalarında il mahkemelerinin, ceza davalarında da gezici mahkemelerin denetimine bağlandı. Görevliler ile sıradan yurttaşların resmi ve özel işlemlerinden dolayı adliye mahkemeleri önünde aynı ölçüde sorumlu olacağı, temel bir hukuk kuralı olarak benimsendi. Hindu ve İslam özel hukuku ile bir ölçüde değiştirilmiş İslam ceza hukukuna dayanan bir hukuk sistemi oluşturuldu. Kamu işlerindeki üst makamlara yalnızca Avrupalıların getirilebileceği ilkesi konarak, Hintlilerin sorumlu bir göreve gelmesi önlendi.

Sistem bir bütün olarak Bengal'e toplumsal ve siyasal istikrar getirmekle birlikte, bunu küçük mülk sahipleri ile küçük kiracıların haklarını gözetmeme ve Hintlileri yönetim sorumluluğunun dışında tutma pahasına gerçekleştirebildi.

Coro, Venezuela'nın kuzeybatısındaki Falcón eyaletinin merkezi. Paraguaná Yarımadasını anakaraya bağlayan kıstağın güney ucunda yer alır; denizden yüksekliği 32 m'dir.

Coro, İspanya kralının, bölgedeki köle avcılığını bastırma girişiminde bulunduğu sırada 1527'de kuruldu. Başlangıçtaki adı Santa Ana de Coriana, bölgenin ilk sakinleri Koros Yerlilerinden geliyordu. Bu yerleşim, İspanya kralı V. Carlos'un 1528-46 arasında Batı Venezuela'yı ipotek ettiği Alman banker ailesi Welserlerin başlıca iş merkezi oldu. Efsanevi altın ülkesi Eldorado'yu arayanlar da buradan yola çıkıyordu. Sömürgeyi İspanyol egemenliğinden kurtarmak isteyen "bağımsızlık habercisi" Francisco Antonia Gabriel Miranda ilk girişimini 1806'da Coro'da gerçekleştirdi. Ülkenin en eski kiliselerinden bazıları Coro'dadır. Kent, Venezuela'daki ilk piskoposluğun da (1531) merkezidir.

Coro'nun sulanabilen hinterlandında tütün, kahve, kakao ve hintyağı üretilir. Kentte ise hamak, sabun, ayakkabı ve puro üretimi yapılır. Kent yakınlarında tuz yatakları ve kömür ocakları vardır. Yarımadada petrol rafinerilerinin gelişimi, kentteki ticari etkinliği artırmıştır. Coro, 11 km kuzeydoğuda, Antil Denizi kıyısındaki limanı La Vela'ya kara ve demir yoluyla, Venezuela'daki başlıca kentsel merkezlere de kara ve hava yoluyla bağlıdır. Nüfus (1990 tah.) 134.780.

Coronado, Francisco Vázquez de (d. y. 1510, Salamanca, İspanya - ö. 22 Eylül 1554, Meksika), İspanyol kâşif. Kuzey Amerika'nın güneybatısında yaptığı gezilerde, aralarında Büyük Kanyon'un da bulunduğu pek çok önemli coğrafi bölgeyi keşfetmiş, ama aradığı hazinelerle dolu kentleri bulamamıştır.

1535'te, İspanyol genel valisi Antonio de Mendoza'yla birlikte, bir bölümü bugün Meksika sınırları içinde kalan Nueva España'ya (Meksika) gitti. Yerlilerle çatışmaya girmeden anlaşma sağlamasıyla kısa sürede kendini gösterdi. 1538'de Nueva Galicia valiliğine atandı. 1539'da Mendoza tarafından bir keşif gezisi için kuzeye gönderilen Fray Marcos de Niza, Cíbola'nın Yedi Altın Kenti'nde büyük hazineler bulunduğu yolunda haberlerle geri döndü. Bu bölge aslında, bugün New Mexico sınırları içinde kalan Zuni Puebloları'ydı (*bak.* Pueblo Yerlileri). Mendoza, hazine bulma tutkusuyla bölgeye bir keşif seferi düzenledi. Sefere, 300 kadar İspanyol; yüzlerce Yerli ve bölge halkından köle, atlar, koyun, domuz ve sığır sürüleri, ayrıca, Hernando de Alarcón komutasında iki gemi katılıyordu. Alarcón daha önce, 26 Ağustos 1540'ta, Colorado Irmağının denize döküldüğü yeri bulmak amacıyla California Körfezine yelken açmıştı. Bu arada bir de yan sefer düzenlendi ve García López de Cárdenas, bugün Arizona sınırları içinde bulunan ve Colorado Irmağının aktığı Büyük Kanyon'u gören ilk beyaz oldu.

Şubat 1540'ta Coronado önderliğindeki ana keşif gücü Compostela'dan ayrıldı ve Meksika'nın batı kıyısını izleyerek Culiacán'a ulaştı. Buradan yola çıkıp kuzeye yönelen küçük bir grup, Temmuz 1540'ta Zuni Puebloları'nı ele geçirdi; ama umulduğu gibi bir zenginlik ya da hazineyle karşılaşmadı. İki grup buluşarak kışı Rio Grande üzerindeki Kuana'da (bugün Santa Fe yakınında) geçirdi. Burada birkaç Yerli topluluğu onlara saldırdıysa da, ağır bir misillemeyle karşılaşarak geri çekilmek zorunda kaldılar.

1541 baharında keşif gücü Texas'taki Palo Duro Canyon'a ulaştı. Coronado, adamlarının çoğunu burada bırakarak atlı 30 adamıyla kuzeye doğru Kansas'taki Quivira'ya ilerledi. Burada da efsanevi zenginlikte bir ülke yerine yalnızca yarı göçebe bir Yerli topluluğunun yaşadığı bir köyle karşılaştı.

Keşif seferinden sonra olağan olarak yapılan *residencia*'da (görev dönemi sonundaki yargısal denetim) Coronado sefer sırasındaki davranışları dolayısıyla suçlandı. Ama Meksika *audiencia*'sı (krallık vasallarını uygulayan mahkeme) Şubat 1546'da onu suçsuz buldu. Coronado, valiliğe atanmasından sonra yapılan *residencia*'da gene suçlandı ve bu kez hem para cezasına çarptırıldı, hem de *encomienda*'sının(*) önemli bölümü elinden alındı. Bununla birlikte ölünceye değin México Kent Meclisi üyeliğini korudu.

Coronado Körfezi, İspanyolca BAHÍA DE CORONADO. Büyük Okyanusta körfez. Kuzey, doğu ve güneydoğuda, Kosta Rika'nın güneybatısındaki Puntarenas iliyle çevrilidir. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundaki uzunluğu 40 km'yi bulan körfez, Quepos kentinden güneydoğuya doğru, Osa Yarımadasındaki San Pedro (Llorona) Burnuna kadar yaklaşık 97 km boyunca uzanır. Grande de Térraba (Diquís) Irmağının ağzında birçok ada vardır. Kıyı açıklarında ise Caño Adası yer alır. Coronado Körfezine doğru uzanan Dominical Burnundaki Dominical kenti, körfezdeki başlıca limandır.

Corot, (Jean-Baptiste-) Camille (d. 16 Temmuz 1796, Paris - ö. 22 Şubat 1875, Paris), manzaralarıyla izlenimcilere esin kaynağı olan ve bir ölçüde bu anlayışa

Corot, Eugène Dutilleux'nün Arras'da çektiği fotoğraf, 1871, Fransa
Gernsheim Collection, Humanities Research

öncülük eden Fransız ressam. Berrak renkli, serbestçe çalışılmış yağlıboya taslakları da, en az bunlardan gerçekleştirdiği tabloları kadar değerli sayılır.

Corot halı vakti yerinde bir burjuva ailesinin oğluydu. Kötü bir öğrenci olduğu gibi, yerleştirildiği baba mesleği tuhafiyecilikte de başarı kazanamadı. Sonunda 25 yaşında babasının bağladığı harçlıkla, her zaman düşlediği ressamlığı meslek olarak seçti.

Her genç Fransız ressam gibi o da zamanının çoğunu Louvre Müzesi'ndeki resimleri inceleyerek geçirdi. Ayrıca yeni-klasik manzara ressamı Pierre-Henri de Valenciennes'in izleyicileri Achille-Etna Michallon ve Jean-Victor Bertin'den resim dersleri aldı. Ama başından beri açık havada çalışmayı, gördüğü şeyleri çizmeyi ve her şeyi doğrudan deneyerek öğrenmeyi seviyordu.

1825 sonbaharında gittiği Roma'da yaşamının en önemli üç yılını geçirdi. Kentin ve

çevresindeki Campagna kırlarının resimlerini yaptı. Napoli ve Ischia'yı gezdikten sonra Venedik yoluyla Paris'e döndü.

Bundan sonra bütün yaşamı boyunca sürdüreceği bir çalışma düzeni kurdu. İlkbahar ve yaz aylarını açık havada, doğadan çizimler ve küçük yağlıboya taslaklar yaparak geçiriyordu. Böylece sanatının temelini oluşturan ton ilişkilerini düzenlemekte ustalaştı. Onun için açık ve koyu tonların dengesi ve sıralanması, renk seçiminden çok daha önemliydi. Kış gelince Paris'teki atölyesine çekiliyor, her yıl mayısta açılan resmî Salon Sergisi için büyük boyutlu resimlerini hazırlıyordu.

Corot'nun "Narni Köprüsü" (1826-27, Kanada Ulusal Galerisi, Ottawa) adlı ilk önemli yapıtı İtalya'da bulunduğu sırada, 1827 Paris Salon Sergisi'nde yer aldı. 1833'te sergilediği büyük boyutlu bir Fontainebleau Ormanı görünümü gümüş madalyayla ödüllendirildi. Bu ona, resimlerinin seçici kurulun onayına sunulmadan sergilenmesi hakkını kazandırıyordu.

Corot, 1834'ün yazında yaptığı ikinci İtalya gezisi sırasında Volterra, Floransa, Piza, Cenova ve Venedik'te, ayrıca göller bölgesinde hem resim, hem de yaşamının sonuna değin yetecek kadar çok taslak yaptı. Bundan sonra İtalya'ya bir de 1843 yazında gitti.

Corot'nun yaşamı İtalya gezileri dışında son derece olaysız geçti. Gençliğinde Fransa'nın pek çok yerini gezdi ve her gittiği yerde taslaklar yaptı. Fransa'da en çok sevdiği yerler Fontainebleau Ormanı, Bretanya, Normandiya kıyıları, Paris yakınlarındaki Ville-d'Avray'de bulunan ailesine ait arazi ve daha sonra da yakın arkadaşlarının yaşadığı Fransa'nın kuzeyindeki Arras ve Douai idi.

Corot yaşamı boyunca bazen topografik manzaralar da yaptı. 1830'da Chartres Katedrali (Louvre Müzesi, Paris) ile 1871'de Douai'deki çan kulesini konu aldığı bu tür resimlerinde gördüğü şeyleri olduğu gibi tuvale geçirdi. Ama asıl uğraşı doğa karşısında yaptığı küçük taslaklarla Salon sergileri için hazırladığı büyük boy tablolardı. O dönemde taslaklar ne sergilerde gösterilecek kadar ciddiye alınıyor, ne de müşteri buluyordu. Bitmiş manzara resimleri yeğleniyor, içinde efsanevi, edebî ya da dinsel kahramanlarla özdeşleştirilebilecek birkaç küçük figür bulunanlarsa daha da ciddi ve ağırbaşlı sayılıyordu. Bu yüzden Corot'nun da Salon sergilerine katıldığı resimleri "Hagar Kırda" (1834-35, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Actaeon'un Şaşırttığı Diana" (1836, Bordeaux Güzel Sanatlar Müzesi), "Homeros ve Çobanlar" (1845, Saint Lô Sanat Müzesi), "İsa Zeytin Bahçesinde" gibi adlar taşımaktaydı.

Corot aslında bu tür konulara ilgi duymuyordu. Yüzyılın ortalarına doğru değişen anlayışla birlikte bu konulardan vazgeçti. Manzaralarına çoban kılığındaki genç ve güzel kızları yerleştirmeyi yeğledi. Bazen daha da ileri giderek, banyo yapan yarı çıplak ya da çıplak kızlara yer verdi. 1860'larda "anılar" adını verdiği yeni bir manzara türü geliştirdi. Hafif bir hüzün duygusu uyandırmak amacıyla bu kompozisyonlarında, standartlaştırdığı bazı öğelerden yararlanıyordu; örneğin sık sık gri tonlarla verilmiş bir göl ve arkası görülen narin ağaçlar kullanıyordu. Yaşamının sonuna doğru bir dizi portre ve figür çalışması da yaptı. Bunlar çoğunlukla atölyesinde poz vermiş, elinde çiçek ya da bir müzik aleti tutan, bazen de resim sehpasındaki manzara resmini seyreden genç kızlardı. Kendine ayırdığı bu resimlerini hemen hiç sergilemedi.

1830'larda Salon sergilerine düzenli olarak katıldı ve iyi eleştiriler aldı. Ama resimleri çok az satıldığı için babasının bağladığı aylığa hâlâ gereksinim duyuyordu. 1840'ta "Küçük Çoban" (Metz Müzesi) adlı resmini devlet satın aldı. Şair ve sanat eleştirmeni Charles Baudelaire 1845'teki Salon Sergisi üzerine yazdığı bir yazısında onu çağdaş manzara okulunun en başta gelen sanatçısı olarak övüyordu. 1846'da Légion d'honneur nişanının "chevalier" unvanı verilen Corot, ertesi yıl babası öldüğü zaman, ressam olmakla ailesinin kendisine yaptığı maddi desteği boşa harcamadığına artık inanmıştı.

Koleksiyoncuların 1850'lerde resimlerinin peşine düşmesinden sonra Corot bir daha para sıkıntısı çekmedi. Salon sergilerine gönderdiği büyük boy resimleri de yüksek fiyatlarla alıcı buluyordu. 1855 1. Paris Dünya Sergisi'nde resim dalında altın madalya ile ödüllendirildi, III. Napoléon bir resmini satın aldı. 1867'de Légion d'honneur nişanının "officer" unvanı verilen [Corot]nun bu arada resim anlayışı da değişmekteydi. Koleksiyoncular onun küçük boy ve taslak niteliğindeki yapıtlarını da satın almaya başladılar. Üretken bir sanatçı olan Corot 3 binden fazla resim yapmasına karşın, bu istekleri karşılayamayacak durumdaydı. Bu yüzden taklit edildi, resimlerinin sahteleri ortaya çıktı. 20. yüzyılda ise sanat yaşamının başlarında gerçekleştirdiği doğalcı ve şiirsel taslakları değer kazandı. Değerleri kabul edilmekle birlikte, büyük boyutlu Salon resimleri aynı ilgiyi görmedi.

Başarı, alışkanlıklarını titizlikle koruyan Corot'yu değiştirmedi. İşini çok sevdiğinden, her zaman çok çalışıyordu. Bu da ona başka şeylerle ilgilenmek için çok az zaman bırakıyordu. Yaşlılığında tutulduğu gut hastalığı dışında sağlığı da yerindeydi. Hiç gazete okumadığı gibi, politikaya karşı da ilgisizdi. Döneminde gerçekleşen devrimlere ve rejim değişikliklerine kayıtsız kaldı. Fazla okumamasına ve entelektüel merakları olmamasına karşın, müziğe çok düşkündü. Özellikle Haydn, Mozart, Gluck ve Beethoven'a tutkundu. Paris'te bulunduğu sıralarda düzenli olarak konserlere giderdi. Özellikle son dönem resimlerinin müziksel çağrışımlar yaptığı izlenir. Corot çağdaş dünyayı bütünüyle resimlerinin dışında tuttu. Manzaralarındaki figürler çoğu kez belirli bir zamana oturtulamayacak köylüler, edebiyat ya da mitolojiden alınmış karakterlerdi. Yapıtlarında dönemin sanayi ve ticaret alanındaki gelişmelerinin hiçbir izine rastlanmaz.

Çağdaşı ressamlarla iyi ilişkiler kuran Corot başta Jean-François Millet, Théodore Rousseau ve Charles-François Daubigny olmak üzere Barbizon okulu ressamlarının yakın arkadaşıydı. Honoré Daumier gibi daha az başarılı arkadaşlarına, gösteriş yapmadan yardım ederdi. Desteklediğini açıkça belirtmese de genç ressamlara ilgi gösterdi. Başta, sonradan izlenimciliği benimseyen Camille Pissarro ve Berthe Morisot olmak üzere birçok gence resim dersleri verdi, çok sayıda izleyicisi oldu. Son yıllarındaki cömertliği ve değişmez nezaketi nedeniyle herkesin sevdiği bir kışıydı.

Corot'nun 19. yüzyıl resim tarihi içinde önemli bir yeri vardır. Bugün artık büyük bir usta olarak görülmese de, resim sanatına katkıları yadsınamaz. O resme başladığı dönemde manzara taslakları, daha ayrıntıyla yürütülecek bir çalışmanın hazırlık aşaması olarak kabul ediliyor ve bir sanat değeri taşımadığına inanılıyordu. Corot bir taslağın, doğayı içerdiği canlılık ve kendiliğindenlikten dolayı, bitmiş bir resimden daha doğru yansıtabileceğini kanıtlayan ilk ressamlardan biri oldu. Corot'nun öldüğü sıralarda taslak baş tacı edilirken, manzara resminde ustalık ve yapaylıklar kuşkuyla karşılanır hale gelmişti. İzlenimci manzara resminin yolunu açan Corot'yu izlenimciler saygı ve sevgiyle andılar.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI "29 Yaşındayken Kendi Portresi" (1825, Louvre Müzesi, Paris), "Farnese Bahçeleri'nden Forum'un Görünüşü" (1826, Louvre Müzesi, Paris), "Yaşlı Adam Corot'nun Roma'daki Atölyesinde" (1826, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston), "Roma Çevresinde Claudianus Sukemen" (1826-28, Ulusal Galeri, Londra), "Okuyan İtalyan Rahibi" (1827, Albright-Knox Sanat Galerisi, Buffalo), "Cenova Manzarası" (1834, Chicago Sanat Enstitüsü), "Volterra Yakınlarında Manzara" (1835, Ulusal Sanat Galerisi, Washinton, D. C.), "Fontainebleau Ormanı" (1846, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston), "Nympha'ların Dansı" (1850, Louvre Müzesi, Paris), "La Rochelle Limanı" (1851, Yale Üniversitesi Sanat Merkezi, New Haven, Connecticut), "Macbeth ve Cadılar" (1859, Wallace Koleksiyonu, Londra), Montefontaine Anısı" (1864, Louvre Müzesi, Paris), "Atölye" (1865-68, Louvre Müzesi, Paris), "İncili Kadın" (y. 1868-70, Louvre Müzesi, Paris), "Mademoiselle de Foudras" (1872, Glasgow Sanat Galerisi ve Müzesi), "Mavili Kadın" (1874, Louvre Müzesi, Paris).

Corps Législatif, Fransa'da 1795'ten 1814'e değin yasama organı. Direktuvarlık döneminde (1795-99) Beş Yüzler Konseyi (*Conseil de cinq-cents*) ile Yaşlılar Meclisi'nden (*Conseil des Anciens*) oluşan iki meclisli bir yasama organı niteliğindeydi. Napoléon'un konsüllüğü sırasında yasama gücü üç organ arasında bölüştürüldü: Yasa tasarılarını öneren ve tartışan *Tribunat*, yasa önerilerini tartışmadan onaylayan ya da reddeden ve bu yüzden *Assemblée de Muets* (Dilsizler Meclisi) de denen 300 üyeli *Corps Législatif* ve "anayasayı koruyan" *Sénat Conservateur* (Koruyucu Senato). Yasama organının önceleri belli sınırlar içinde yasama yetkilerini kullanmasına karşın, Bonaparte işleyişin çok ağır olduğu gerekçesiyle bakanlarına doğrudan buyruklar vererek yasama organını aşmaya başladı. Imparatorluğu kuran XII. Yıl Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden (1804) sonra öbür organlar gibi *Corps Législatif* de gücünü yitirdi ve yalnızca ad ve biçim olarak ayakta kaldı. 1814'te XVIII. Louis yönetimi sırasında çıkarılan anayasayla (*charte constitutionnelle*) sistem yürürlükten kaldırıldı.

Corpus Christi, ABD'de, Texas eyaletinin güneyindeki Nueces ilinin merkezi olan liman kenti. Nueces Irmağı ağzındaki Corpus Christi Körfezinde, San Antonio'nun 233 km güneydoğusunda yer alır. Mustang ve Padre adalarıyla Meksika Körfezinden ayrılır. Albay Henry Lawrence Kinney tarafından 1838'de bir ticaret merkezi olarak kuruldu ve 1846'da körfezin adını aldı. Meksika Savaşı harekâtlarına ve İç Savaş çarpışmalarına sahne oldu. Yöreye demiryolunun gelişi (1881-1909) toprağın aşırı değer kazanmasına yol açtı. Gaz işletmesi (1923), derinsu limanının geliştirilmesi (1926) ve Saxtet petrol yatağının bulunuşu (1939) modern bir kent için gereken ekonomik temeli oluşturdu. Körfez Kıyı Suyolu üzerindeki limanda tahıl, pamuk, maden filizi, petrol ve çeşitli hammaddeler yüklenir. Ekonomi aynı zamanda petrokimya ürünleri, alüminyum, cam, tarım, deniz ürünleri ve turizme de dayanır. Körfezde ve açıktaki set adalarında, bu arada güneye doğru neredeyse Brownsville'e kadar 182 km boyunca uzanan Padre Adası Ulusal Kıyıları'nda balıkçılık ve su sporları gibi dinlence olanakları vardır. Corpus Christi Deniz Kuvvetleri Hava Üssü (1941) ve asken

cephanelik de ekonomiye katkıda bulunur. Corpus Christi Eyalet Üniversitesi (1973) ve Del Mar College da (1935) buradadır. Nüfus (1990) kent, 257.453; metropoliten alan, 349.894.

Corpus Christi Körfezi, Meksika Körfezinin oluşturduğu girinti. ABD'nin Texas eyaletinin güneyindeki Corpus Christi kenti için bir derinsu limanı niteliğindedir. Uzunluğu 40 km, genişliği 5-16 km'dir; doğudaki Mustang Adası Corpus Christi'yi Meksika Körfezinden ayırır. Corpus Christi, Körfez Kıyı Suyolu ile kuzeyde Aransas Körfezine, güneyde de Madre Lagününe bağlanır. Meksika Körfezine Mustang Adasının kuzeyindeki Aransas Geçidinden girilir. Nueces Irmağı, Corpus Christi Körfezinin batı uzantısı olan Nueces Körfezine dökülür. Körfezden çıkarılan istiridye kabuğu kimya sanayisinde kullanılır. Körfezden ayrıca petrol, kimyasal maddeler ve tarıma dayalı sanayi ürünleri yüklenir. Bölge, balık ve su kuşları avcılığı ile tekne sporlarına uygun oluşu nedeniyle gözdedir. İspanya adına bölgede hak iddia eden Alonso de Pineda, 1519'da Corpus Christi Yortusu'nda körfeze girmiştir.

Corpus Christi Yortusu, Katolik Kilisesi'nde, Komünyon ayininde kutsanan ekmek ve şarapta İsa'nın bedeninin (*corpus*) gerçekten var oluşunu kutlamak amacıyla düzenlenen yortu. Pentekostes'i izleyen pazar günü kutlanan Kutsal Üçleme Yortusu'ndan sonraki perşembe (bazı ülkelerde pazar) günü kutlanır. Liège piskoposu Robert de Torote'un emriyle, 1246'da ilk kez bu piskoposluk bölgesinde kutlanmaya başladı. Liège başdiyakozu Jacques Pantaléon'un IV. Urbanus adıyla 1261'de papa olmasıyla kutlamalar yaygınlaştı. Papa 1264'te bütün kiliselerde bu yortunun kutlanmasını istedi. Urbanus'un fermanı 1311-12'de Viyana Konsili'nde Papa V. Clemens tarafından onaylandı. 14. yüzyılın ortalarında yaygınlaşan yortu, 15. yüzyılda Katoliklerin başlıca yortusu haline geldi.

Yortunun en önemli özelliği devlet görevlileri ile lonca üyelerinin yanı sıra, krallar ve prenslerin de katıldığı gösterişli geçit töreniydi. 15. yüzyılda geçit töreninden sonra genellikle lonca üyeleri, mucizeleri ve gizemleri canlandıran oyunlar sahnelerdi.

Reform döneminde, kutsanan ekmek ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına gerçekten dönüştüğü yönündeki öğretinin reddedilmesinden sonra, Protestan kiliselerinde bu kutlamalara son verildi.

Corpus Iuris Canonici (Latincede "Kilise Hukuku Metinleri"), ortaçağdan *Codex Iuris Canonici*'nin(*) yürürlüğe girdiği 1917'ye değin Katolik Kilisesi'nde hukuksal düzenin temel kaynağını oluşturan yasa derlemeleri. Dört resmi ve iki özel derlemeden oluşur. Resmi derlemeler, 1141-50 arasında yazılan *Decretum Gratiani* (Gratianus Kararı), Papa IX. Gregorius'a ait *Decreta* (1234; Kararlar), Papa VIII. Bonifatius'a ait *Liber Sextus* (1298; Altıncı Kitap) ve Papa V. Clemens'e ait *Clementinae*'dir (1317). Özel derlemeler ise Papa XXII. Johannes'e ait *Extravagantes* (1325) ile VIII. Bonifatius ile IV. Sixtus arasında görev yapan papaların kilise yönetimiyle ilgili özel sorunlar karşısında verdikleri kararları ve yanıtları içeren *Extravagantes communes*'tir; her iki metni de, 16. yüzyıl başında Paris Üniversitesi'nde kilise hukukçusu olan Jean Chappius derlemiştir. *Corpus Iuris Canonici* başlığı, ilk kez 1580'de, Papa XIII. Gregorius'un hazırlanan yeni bir baskıdaki metinlerin doğruluğunu onayladığı *Cum pro munere* adlı belgede kullanıldı.

Bu derlemelerin kilise içinde yeni yasalar getirilmesini yasaklayan, gelişmeye kapalı bir yasalar bütünü olmamasına karşın, *Clementinae* ile Trento Konsili (1545-63) arasındaki dönemde kilise yasalarına ilişkin resmi hiçbir derleme yapılmadı. Trento Konsili'ne katılan piskoposlar, Kutsal Metinler'in, ayin kitaplarının ve *Corpus Iuris Canonici*'nin gözden geçirilmiş yeni basımlarının yapılmasını istediler. Bunun üzerine kardinallerden ve kilise hukukçularından oluşan bir komisyon, 1560-82 arasında *Corpus*'un bilimsel ve eleştirel bir basımını hazırladı. XIII. Gregorius 1582'de *Corpus*'un yeni metnini yayımlayarak kilise hukuku eğitimi veren okullarda ve kilise mahkemelerinde kullanılmasını istedi. *Corpus*, Katolik Kilisesi'nde en geçerli kaynak olma özelliğini 1917'ye değin korudu. Kilisenin ve kilise hukukunun sürekliliği ilkesine bağlı kalan Protestan Kilisesi için *Corpus*, günümüzde de ikincil nitelikte bir hukuk kaynağı değerini taşımaktadır.

Corpus Iuris Civilis *bak.* İustinianos Yasa Derlemesi

Correggio, tam adı ANTONIO ALLEGRI (d. Ağustos 1494, Correggio, Modena - ö. 5 Mart 1534, Correggio, Modena), Parma okulunun yetiştirdiği en büyük Rönesans ressamı. Son dönem yapıtlarıyla birçok barok ve rokoko sanatçısının üslubunu etkilemiştir.

"Jüpiter ve Io", Correggio'nun yağlıboya çalışması, y. 1530; Sanat Tarihi Müzesi, Viyana
Kunsthistorisches Museum, Viyana

Gençliği ve sanatının gelişimi. Babası, Correggio adlı küçük bir kasabada tüccarlık yapan Pellegrino Allegri'ydi. Doğduğu bu kentin adını alan Antonio, çoğunlukla ileri sürüldüğü gibi kendi kendini yetiştirmiş değildi. Daha ilk dönem yapıtlarına bakıldığında optik, perspektif, mimarlık, heykel ve anatomi konularında bilgisi olduğu anlaşılır. Bu da onun belli bir eğitimden geçtiğini gösterir. İlk resim derslerini Correggio'da, sıradan bir ressam olan amcası Lorenzo Allegri'den aldığı sanılır. 1503 dolaylarında Modena'da resim çalıştı, ardından da Mantova'ya geçti. Büyük olasılıkla buraya Erken Rönesans'ın en ünlü sanatçısı Andrea Mantegna'nın ölümünden önce vardı. Mantegna 1506'da ölünce, S. Andrea Kilisesi'ndeki Mantegna ailesi şapelinin bezemelerini onun tamamlamış olduğu kabul edilir. "İsa'nın Mezara Konması" ve "Madonna ve Azizler" adlı ıkı yuvarlak resmin (*tondı*) genç Correggio'nun elinden çıktığı kesindir. Erken dönem yapıtlarından Mantegna'nın sanatını çok ıyı bıldığı anlaşılırsa da, üslubu aslında, Kuzey İtalyan Rönesans ressamlarının hemen hemen hepsini etkileyen Leonardo da Vinci'ye daha yakındır. Mantegna biçimi katı bir çizgiyle tanımlarken Correggio, ışık-gölgeyi Leonardo gibi, dış çizgileri yumuşatacak ve belli bir atmosferik etki yaratacak biçimde kullanmayı yeğler. Onun sanat yaşamının başlarında Roma'ya gittiğine ve Michelangelo ile Raffaello'nun Vatikan'daki fresklerinden etkilendiğine kesin gözüyle bakılmaktadır.

Correggio Mantova'dan ayrıldıktan sonra çalışmalarını Parma ve Correggio'da sürdürdü. Correggio'daki S. Francesco Kilisesi için 1514'te yaptığı "Aziz Francesco Madonnası" adlı altar panosu, ona ait olduğu belgelenen ilk yapıttır. Gençlik döneminin en tanınmış yapıtları dinsel tutkuyu yansıtan ve renkleri gittikçe tatlılaşan bir dizi resimdir. "İsa'nın Doğumu" (Brera Resim Galerisi, Milano), "Müneccim Kralların Tapınması" (y. 1514, Brera Resim Galerisi, Milano) ve "İsa Annesine Veda Ederken" (1514-17, Ulusal Galeri, Londra) adlı resimler bunlar arasında yer alır.

Olgunluk dönemi resimleri. Parma'daki S. Paolo Rahibeler Manastırı'ndaki başrahibenin kabul salonunun tavanındaki, büyük bir olasılıkla 1518-19'da gerçekleştirilmiş olan resimler Correggio'nun olgunluk döneminin ilk ürünleridir. Mantegna'nın 1494'te Mantova'daki kalede yaptığı duvar resimlerinden izler taşımakla birlikte bu resimler genelde bütünüyle özgün ürünlerdir. Başrahibe Giovanna de Piacenza daha sonra Correggio'nun, gene Parma'daki S. Giovanni Evangelista Kilisesi'nin kubbesinin resimlenmesi gibi çok önemli bir işi almasını sağladı. Correggio'nun 1520-23 arasında gerçekleştirdiği "İsa'nın Göğe Çıkışı" adlı kubbe freskini, aynı kilisenin apsis bezemesi izledi. 1587'de yok olan bu sonuncu yapıttan geriye yalnızca "Meryem'in Taç Giymesi" (Ulusal Galeri, Parma) adlı parça kalmıştır.

Parma Katedrali kubbesindeki "Meryem'in Göğe Çıkışı" (1526-30) Correggio'nun fresk alanındaki ustalığının doruğu sayılır. Barok dönemin yanılsamacı tavan resimlerinin ilk örneklerinden biri olan dev boyutlu bu fresk, kilisenin kubbesini gökkubbeyle (Cennet) özdeşleştirir. Bulutlar arasındaki figürlerin resim mekânından taşıyormuş gibi verilmesi ise kısaltımın (rakursi) o döneme göre çok cesur ve şaşırtıcı boyutlarda kullanılmasının bir örneğidir.

Correggio'nun bunlar dışında, yalnızca birkaçının tarihi saptanabilen en ünlü yapıtları üçe ayrılır: Büyük boyutlu altar panoları ile az sayıda büyük boyutlu dinsel kompozisyon, kişisel tapınmayı gösteren ince ince işlenmiş küçük boyutlu resimler ve birkaç tane de mitolojik konulu lirik ve duyumsal sahne. Correggio'nun altar panolarının birçoğu ikinci bir adla anılacak kadar çok tanınmıştır. Örneğin "Çobanların Tapın-

ması" (y. 1530, Resim Galerisi, Dresden) "Gece"; "Aziz Hieronymus Madonnası" ise (Ulusal Galeri, Parma) "Gün" adıyla bilinir. Son dönem altar panoları, özellikle idealleştirilmiş figürlerin yarattığı, günlük yaşama özgü sıcak atmosferleriyle dikkati çeker. Bu içten ve sıcak şiirsellik, Correggio'nun "Meryem'in Çocuk İsa'ya Tapınması" (Uffizi Galerisi, Floransa) ya da "Sepetli Madonna" (1520-26, Ulusal Galeri, Londra) gibi kişisel tapınmayı konu alan küçük boyutlu resimlerinin de en belirgin özelliğidir. Buna karşılık "Azize Caterina'nın Mistik Evliliği", 16. yüzyıl ortalarının ideal kadın güzelliğinin görsel bir tanımıdır. Boya dokusunun duyumsal güzelliğine tutkun olan Correggio bu son dönem çalışmalarında yağlıboya resmin bütün olanaklarından yararlanmış, aralarında "Danae" (Borghese Galerisi, Roma) ve "Ganymedes'in Kaçırılışı" ile "Jüpiter ve Io"nun da (Sanat Tarihi Müzesi, Viyana) bulunduğu bir dizi mitolojik resminde inanması zor sonuçlar elde etmiştir. Boyanın tuvale hafifçe sürülmüş izlenimi uyandırmasından ötürü konunun duyumsal niteliği daha da zenginlik kazanmaktadır.

Correggio'nun, başta Parmigianino'nun (1503-40) maniyerist üslubu olmak üzere, kendinden sonraki Parma resmini etkilediği görülür. Çok taklit edilmiştir, ama kendi yetiştirdiği önemli bir öğrencisi yoktur. 17. yüzyılın barok ressamları, özellikle de tavan resimleriyle tanınan Parmalı Giovanni Lanfranco (1582-1647) onun bezeme konusundaki düşüncelerini benimsemişlerdir. Fransız rokoko sanatçılarının neredeyse koruyucu bir tanrı katına yükselttikleri Correggio'nun büyük boyutlu altar panoları 18. yüzyıldaki gezici ressamların İtalya'da en çok kopya ettikleri yapıtların başında yer alır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Aziz Francesco Madonnası" (1514, Resim Galerisi, Dresden), "Madonna" (Chicago Sanat Enstitüsü), "Dört Aziz" (1514-17, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Campori Madonnası" (1514-17, Estense Galeri ve Müzesi, Modena), "İşte İnsan" (1520-26, Ulusal Galeri, Londra), "Aziz Sebastiano Madonnası" (1520-26, Resim Galerisi, Dresden), "Taslı Madonna" (y. 1525, Ulusal Galeri, Parma), "Kutsal Aile Aziz Giacomo ile Birlikte" (y. 1525, Hampton Court, Middlesex), "Aşk Okulu" (y. 1532, Ulusal Galeri, Londra), "Erdemler" (y. 1530, Doria-Pamphili Galerisi, Roma), "Erdemler" (y 1530'lar, Louvre Müzesi, Paris), "Leda" (y 1530'lar, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin)

Correggio AİLESİ. 11. yüzyıldan 17. yüzyıla değin İtalya'da Reggio Emilia yakınlarındaki Correggio'yu yöneten feodal aile. Correggiolar, Guelfoların önderi olarak 13. yüzyıl boyunca Parma'nın siyasal yaşamına egemen oldular. 1303'te kentin lordu ilan edilen Ghiberto da Correggio 1316'ya değin kenti yönetti. Ghiberto'nun oğlu Azzo, 1341'de Parma'nın denetimini yeniden ele geçirdi, ama üç yıl sonra kenti Ferraralı Este ailesine sattı. Azzo'nun dostu olan Petrarca, *De remediis utriusque fortunae*'yi (Yazgıya Karşı Çareler) ona atfetmişti. Correggio bölgesi ise bağımsızlığını korudu; 1452'de kontluk, 1616'da da prenslik düzeyine yükseltildi. Kısa süre sonra Siro da Correggio, değeri düşük kötü para bastığı gerekçesiyle Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Ferdinand tarafından ağır bir para cezasına çarptırıldı (1630) ve ceza tutarını toplayamadığı için Correggio'yu Modenalı Este ailesine bırakmak zorunda kaldı (1634). Correggio ailesi Camillo'nun 1711'de ölmesiyle son buldu.

corregidor, çoğul CORREGIDORES (İspanyolcada "yönetici", sözlük anlamı "düzeltici"), İspanya'da yönetim ve yargı yetkileri ile kentlere atanan devlet memuru. İlk atamaları 14. yüzyılda Kastilya kralı XI. Alfonso yapmış, sonradan Amerika'daki İspanyol kolonilerinde de *corregidor*'lar görevlendirilmiştir. Aragon kralı II. Fernando ve Kastilya kraliçesi I. Isabel'in hükümdarlığı sırasında bu görevliler yerel güçleri bastırmak ve krallığın otoritesini sağlamlaştırmak için kullanıldı. Önceleri *corregidor*'lara yardım eden *alcalde mayor*'lar (belediye başkanları) 18. yüzyıl ortalarında bunların yerini aldı. İspanyol Amerikası'nda *corregidor de indios* yerli halkların yönetiminden sorumluydu; görevi genellikle satın alır ve baskıcı yöntemleriyle tanınırdı. Pedro Antonio de Alarcón *El sombrero de tres picos* (1874; *Üç Köşeli Şapka*, 1946) adlı romanında bu zorba ve entrikacı görevlileri hicvetmiştir.

Corregidor Adası, Filipinler'de, Luzon Adasındaki Bataan ilinin tam güneyinde kayalık ada. Manila Körfezinin girişinde, stratejik bir noktada yer alır. II. Dünya Savaşı'nda, ABD ve Filipin güçleri ile Japonlar arasında geçen çarpışma nedeniyle ulusal değer taşır.

Cavite iline bağlı olan adanın yüzölçümü 5 km²'dir. Uzun süre doğal bir kale işlevi gördü. 18. yüzyılda İspanyollarca tahkim edildi ve körfeze giren gemilerin kayıt yeri (*corregidor*) olarak kullanılmaya başladı. İspanyol-Amerikan Savaşı'ndan (1898) sonra ABD askeri üssü oldu ve karmaşık bir tünel ve tabya ağı kuruldu. Japonlar Filipinler'i işgal ettiğinde (Aralık 1941), General Douglas MacArthur, Bataan'ı ve Corregidor Adasını ana savunma mevzileri olarak seçti. Bataan'ın 9 Nisan 1942'de düşmesiyle Corregidor, adalardaki örgütlü direnişin son karakolu oldu. Korgeneral Jonathan Wainwright ve birlikleri 27 gün boyunca Japon saldırılarını püskürttülerse de, 6 Mayıs 1942'de adayı Korgeneral Homma Masaharu'ya teslim etmek zorunda kaldılar. 1945'te ada yeniden ABD güçlerinin eline geçti.

Adadaki önemli yapılar Pasifik Savaşı Anıtı, çok sayıda top tabyası ile General MacArthur'un karargâhı, hastane ve teçhizat deposu olarak kullanılmış Malinta Tüneli'dir. 1950'lerin ortalarından bu yana, kontrgerilla manevralarında kullanılan bir askeri eğitim kampı vardır.

Correns, Carl Erich (d. 19 Eylül 1864, Münih - ö. 14 Şubat 1933, Berlin), Alman botanik ve genetik bilgini. 1900'de, biyoloji bilginleri Erich Tschermak von Seysenegg ve Hugo de Vries ile aynı zamanda, ama onlardan habersiz olarak, Gregor Mendel'in kalıtım ilkelerini açıkladığı tarihi makalesini bularak gün ışığına çıkarmıştır.

Correns, Tübingen Üniversitesi'nde botanik dersleri verdiği yıllarda (1892-1902) bezelyeler üzerinde araştırmalar yapmış ve Mendel'le aynı sonuçlara varmıştı. Bu konudaki yazılı kaynakları tararken, Mendel'in 34 yıl önce yayımlanan ve o yıllarda bilim dünyasının ilgisini çekmeyen ünlü makalesini buldu. Leipzig (1902-09) ve Münster (1909-14) üniversitelerinde çalıştığı yıllarda Mendel'in tezini destekleyecek çok güçlü kanıtlar bulan Correns, bazı özelliklerin yeni kuşaklara her zaman birlikte aktarılmasını açıklamak üzere genetik etkenlerin fiziksel olarak eşleştiğini öne sürdü ve bu varsayımıyla ABD'li genetik bilgini Thomas Hunt Morgan'ın geliştireceği gen bağlantısı (linkaj) kavramının öncüsü oldu. Mendel yasalarının her örnekte geçerli olup olmadığını sınamak amacıyla gecesefası (*Mirabilis jalapa*) gibi alacalı bitkilerde Mendelci olmayan klasik bir kalıtım çalışmasına girişerek, 1909'da bu bitkiyi, soyun belirli özelliklerinin dişi eşey hücresinin sitoplazmasındaki etkenlerce belirlendiği, kromozomlarla ilişkisi olmayan kalıtımın ilk kesin örneği olarak bilim dünyasına tanıttı. 1914'te Kaiser Wilhelm Biyoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğine atanan Correns, ölünceye değin bu görevi sürdürdü.

Corrèze, Fransa'nın ortagüney kesimindeki Limousin planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Massif Central'ın batı kıyısında, tarihsel Limousin bölgesinin güney kesiminde yer alır. Yüzölçümü 5.857 km²'dir. Başta güneybatı kesiminin sularını akaçlayan Dordogne olmak üzere birçok ırmak il topraklarını sular. 90 km uzunluğundaki Corrèze Irmağı, il merkezi Tulle ile başlıca kent olan Brive-la-Gaillarde'dan geçer. Birçok yerde 900 m'nin üzerine yükselen kuzeydeki Millevaches Platosu, Loire ve Garonne havzalarını birbirinden ayırır. Özellikle koyunlar için otlak olarak kullanılan kuzeydoğu kesiminde iklim soğuk ve nemli, çok sayıda verimli vadinin yer aldığı güneybatıda ise yumuşak ve ılımandır.

Yörede temel ekonomik etkinlik tarımdır. Sığır, domuz ve kümes hayvanları yetiştirilir; ayrıca geniş kestane ormanları vardır. Brive-la-Gaillarde önemli bir tarım pazarıdır. Başlıca sanayi etkinlikleri, mekanik ve elektrikli aletler üretimi ile gıda işlemedir. Tulle'da ateşli silahlar üreten bir fabrika vardır. Eskiden gelişmiş bir sanayi dalı olan dantel yapımı hemen bütünüyle kaybolmuştur. Tulle, Brive-la-Gaillarde ve Ussel olmak üzere üç ilçesi (*arrondissement*) bulunan il, eğitsel bölünüm bakımından Limoges içinde yer alır. Nüfus (1990) 237.920.

Corrientes, Arjantin'in kuzeydoğusunda eyalet. Kuzey ve batıda Paraná, güneydoğuda ise Uruguay ırmakları ile çevrilidir. Paraná Irmağı, Corrientes'i kuzeyde Paraguay'dan, Uruguay Irmağı ise Uruguay ve Brezilya'dan ayırır. Yüzölçümü 88.199 km² olan eyalet, Arjantin'in Mezopotamya'sı olarak bilinen bölgenin bir parçasıdır. Alçak astropik bir bölge olan Corrientes ovalar, kanallar, göller ve bataklıklarla doludur. Arazi doğuya doğru hafifçe yükselir. Ortakuzey kesimindeki geniş Iberá Bataklıkları (Esteros del Iberá) doğal yapıyı belirleyen başlıca öğedir.

16. yüzyılda yöreye yerleşen Cizvitler, burada Yerli yerleşmeleri (*reducciones*) kurdular. Eyaleti 1865'te ele geçiren Paraguay birlikleri, eyalet başkenti Corrientes'te bozguna uğratıldı.

Corrientes'te ekonomik yaşam tarıma (pirinç, pamuk, turunçgiller, tütün ve büyükbaş hayvancılık) dayalıdır. Tomrukçuluk da önemli bir uğraştır. Eyalet çapındaki turistik amaçlı avcılık ve balıkçılık olanakları ek bir gelir kaynağıdır. Sanayi etkinlikleri önemsizdir. Kuzeydoğudaki ana ulaşım kanalı ırmaklardır; ama önemli kentler arasında kara ve demir yolu bağlantıları vardır. Nüfus (1991 geç.) 780.778.

Corrientes, Arjantin'in kuzeydoğusundaki Corrientes eyaletinin merkezi. Paraná Irmağının doğu kıyısında bir ırmak limanıdır, batı kıyısındaki Resistencia'nın karşısında yer alır. Río de la Plata valisi Juan Torres de Vera y Aragón'un 1588'de burada bir kale yaptırmasıyla kuruldu. Irmağın yukarı çığırındaki yedi ivinti yeri nedeniyle kaleye San Juan de Vera de las Siete Corrientes (yedi akıntı) adı verildi. Kent 1865'te Paraguay işgal kuvvetlerinin kesin yenilgisine

sahne oldu. Kent ekonomisi pamuk, pirinç, tütün, yakacak odun ve turunçgiller gibi tarım ürünlerinin işlenmesine ve ihracatına dayanır. Kentin limanı Buenos Aires ile Paraguay Irmağının yukarı kesimleri arasında işleyen buharlı gemiler açısından önemlidir.

Corrientes'te koloni dönemine ait mimari yapıların çoğu korunmuştur. Bir hac merkezi olan ve 16. yüzyıldan kalma Torres de Vera haçını barındıran La Cruz Kilisesi bunlar arasındadır. Kilise, 1945'te ulusal bir anıt olarak düzenlenen Juan Torres de Vera y Aragón Meydanı'ndadır. 1957'de kurulan Kuzeydoğu Ulusal Üniversitesi de burada yer alır. Graham Greene'in *Honorary Consul* (1950; Fahri Konsolos) adlı romanındaki olaylar bu kentte geçer. Nüfus (1980) 180.612.

Corrientes Burnu, İspanyolca CABO CORRIENTES, Meksika'nın ortabatı kesimindeki Jalisco eyaletinin güneybatısında, Büyük Okyanusa doğru uzanan burun. Corrientes Burnunu oluşturan ve deniz düzeyinden 154 m'ye kadar yükselen topraklar, Batı Sierra Madre'nin güney ucundaki Cuale Dağlarının uzantısıdır. Burunda, hemen kuzeydeki Banderas Körfezinin girişini belirten bir fener vardır.

Corriere della Sera Milano'da basılan günlük sabah gazetesi. İtalya'nın önde gelen gazetelerinden biridir. Dış haberleri ve bağımsızlığıyla tanınmış, II. DünyaSavaşı'ndan sonra uzun yıllar İtalya'nın en seçkin gazetesi olmuştur.

1876'da bir akşam gazetesi olarak kurulduktan sonra sabahları çıkmaya başladı ama eski adını korudu. 1885'te zengin tekstil sanayicisi Crespi ailesince satın alındı; yeni sahipleri gazeteye yazı işlerinde tam bir bağımsızlık tanıdı. Gazete, Faşistlerin iktidarda olduğu dönem dışında, 1970'lere değin bağımsız-merkezci bir yayın politikası izledi. İşçi-işveren anlaşmazlıklarının egemen olduğu, editörlerin ve sahiplerinin değiştiği 1970'lerde gazete sola kaydı. Yazı işleri çalışanlarından bir grup *Corriere della Sera*'nın merkezci rakibi *Il Giorno*'ya geçti.

Ciddi ve edebi üslubuyla gazete yukarı ve orta sınıftan okuyucuları kendine çekmiştir. Özel muhabirleri ve uzman yazarlarıyla iyi araştırılmış, güzel yazılmış haberler ve birçok özel bölüm sunar. Bütün bir sayfayı tek bir konuya ayırmak gibi alışılmamış özellikleri de vardır. İtalya'nın her yanına yayılmış 600 muhabiri, 20 yabancı kentte de burosu vardır.

Corrigan, Sir Dominic John, BARONET (d. 1 Aralık 1802, Dublin - ö. 1 Şubat 1880, Dublin), İrlandalı hekim. Kalp hastalıkları konusundaki yayınlarıyla tanınan Corrigan'ın aort yetmezliğine ilişkin makalesi (1832) hemen hemen bütün tıp dünyasında bu hastalığın klasik tanımı olarak kabul edilir. Çeşitli konulardaki çalışmaları da bugün tıp literatüründe Corrigan'ın adıyla anılan birçok kavramın (Corrigan belirtisi, Corrigan sırozu, Corrigan nabzı) yerleşmesine yol açmıştır.

Corrigan, Dublin yakınlarındaki Maynooth College'da öğrenim gördü ve tıp konusundaki ilk bilgilerini o yörede çalışan bir hekimden edindi. 1825'te Edinburgh Üniversitesi'nden tıp diplomasını alarak Dublin'deki Jarvis Street Hastanesi'nde hekim olarak çalışmaya ve klinik patoloji konusunda araştırmalara başladı. 1829'da Dublin Düşkünler ve Yoksullar Yurdu'nda görev aldı; aynı yıllarda Tıp Enstitüsü ve Klinikleri'nde ders verdi. 1840-66 arasında çeşitli hastanelerde çalışan, ayrıca Avam Kamarası'nda Dublin temsilcisi olan Corrigan'a 1866'da baronet unvanı verildi.

Aort yetmezliğinin nedenlerine ve tedavisine ilişkin makalesinden başlayarak, Corrigan'ın tüm yayınları, Dublin hastanelerindeki gözlemlerine dayanır. Akciğer sırozu (1838), aort iltihabına bağlı anjina pektoris (1837) ve mitral darlığı (1838) konusundaki çalışmaları en tanınmış yayınlarıdır. "Corrigan belirtisi" deyimi yüksek ateşli hastalarda solunumun hafiflemesini, "Corrigan nabzı" ise aort kapağı yetmezliğinde geri dönen kanı yeniden atmak için kalbin ani ve etkili kasılmasıyla, su borularındaki gurultüyü andıran düzensiz nabız atımını tanımlamak için kullanılır. Corrigan ayrıca 1847'de İrlanda'da görülen "açlık humması"nı tanımlayan bir makale de yazmıştır.

Corrigan-Maguire, Mairéad (d. 27 Ocak 1944, Belfast, Kuzey İrlanda), Kuzey İrlandalı toplumsal hizmetler uzmanı. Betty William'la birlikte Ulster'da mezhep çatışmasını sona erdirmeyi amaçlayan Katolik ve Protestan yurttaşların katıldığı Barışçı Halk Örgütü'nü kurmuştur.

Genç kızlığında yoksullara yardım amacıyla kurulmuş bir Katolik halk örgütüne katıldı; Belfast'ın Katolik semtlerinde çocuklar ve gençler arasında yürütülen toplumsal çalışmalarla çok yakından ilgilendi. Ağustos 1976'da tanık olduğu bir olay Kuzey İrlanda'da artan şiddet olaylarına karşı harekete geçmesine yol açtı. Olayda, İrlanda Cumhuriyet Ordusu'ndan (IRA) birinin kullandığı otomobil, sürücüsü İngiliz askerlerince vurulunca denetimsiz kalmış, Corrigan-Maguire'nin kız kardeşinin üç çocuğuna çarparak öldürmüştü. Tanıklardan biri de Betty Williams'dı. İki kadın sonraki günlerde şiddeti kınayarak halkı karşı koymaya çağırdı. Binlerce Katolik ve Protestan kadının katıldığı yürüyüşler düzenlendi. Bir süre sonra kurulan Barışçı Halk Örgütü gerçek uzlaşmanın ve şiddet eylemlerinin önlenmesinin okulların, yerleşim alanlarının ve spor kulüplerinin karma bir yapıya kavuşturulmasıyla sağlanabileceği inancına dayanıyordu. Örgüt dünyadaki yardım kuruluşlarının parasal destekleriyle 15 günde bir *Peace by Peace* (Barış Yoluyla Barış) adlı dergiyi çıkarmaya başladı ve tutuklu ailelerine Belfast'taki cezaevlerine gidiş gelişleri için otobüs servisi sağladı. 1980'de Betty Williams örgütten ayrıldı; Corrigan-Maguire ise grubun etkin bir üyesi olarak barış için geliştirilecek yeni programları destekledi.

Corse-du-Sud, Akdeniz'de, Korsika'nın güneyinde Fransa'ya ait il (*département*). 1976'da oluşturuldu; yüzölçümü 4.014 km², merkezi Ajaccio'dur. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu yüksek dağlar il topraklarını iki bölüme ayırır; batıda kristalin korkayaçlardan oluşmuş, *Banda di fuoro* (Ateş Kuşağı) adlı sıradağlar, doğuda ise *Banda di dentro* (Diş Kuşağı) adlı çok kıvrımlı, tortul tepeler vardır. Yıllık yağış miktarı yüksektir; genellikle 1.500 mm'yi aşar. Nüfusun yarısı Ajaccio'da yaşar. Ajaccio'ya göç hinterlandın geri kalmasına yol açmışsa da, burada oturan pek çok ailenin kırsal kesimde de evi vardır. Kamu hizmetleri, Ajaccio ve öteki merkezler olan Sartène, Propriano, Vico dışında gelişmemiştir. Fransa'ya göç nüfus artış oranını düşürmektedir; 1975'ten bu yana nüfus çok az artmıştır. Ekonomi, buğday ve zeytin üretimini kapsayan tarıma dayanır. Hayvan yetiştiriciliği de önemlidir; yörede elde edilen koyun sütü rokfor peyniri yapımında kullanılır. Korsika Tarımını Değerlendirme Kurumu (SOMIVAC) tarımın, Korsika Turistik Donanım Kurumu (SETCO) ise turizmin gelişmesine katkıda bulunur. Adada konuşulan Korsika dili güçlü Toscana etkileri gösterir ve Ajaccio'da oturanların dörtte üçü tarafından konuşulur. Corse-du-Sud'da konuşulan Korsika dili, Korsika'nın kuzeyinde konuşulandan farklıdır. Ajaccio'da, her ağustosta Napoléon'un doğum günü kutlanır. Nüfus (1990) 118.493.

Corsini AİLESİ Floransalı soylu aile. Bilinen ilk ataları 13. yüzyılda yün ticaretiyle zengin olmuştur. Ortaçağ sonlarında Floransa'yı yönetmiş zengin tüccarlardan (*popolo grasso*) olan Corsiniler, din adamı ve büyükelçi olarak da görev yapmıştır.

Filippo Corsini (1334-1421) 1371'de Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Karl tarafından palatin kontu ilan edildi. Corsinilerden Andrea (1349) ve Neri (1374) Fiesole piskoposu, Piero (1363) ve Amerigo da (1411) Floransa piskoposu oldu. Bazı Corsiniler Medicilere karşı olmakla birlikte, aile Medici yönetiminde de ticaret ve siyasette güçlenip unvan, toprak ve devlet görevi elde etti. Bartolomeo (1545-1613), Sismano, Casighano ve Civitella'nın senyorluklerini satın aldı. Onun oğlu olan ve ailenin Roma'daki işlerini yürüten Filippo (1578-1636), sonradan Papa VIII. Urbanus tarafından bu bölgelerin markisi ilan edildi. Bartolomeo dı Filippo da (1622-85) Granduk II. Ferdinando de Medici tarafından Laiatico ve Orciatico markisi, İspanya kralı tarafından da Giovagollo ve Tresana markisi yapıldı.

Lorenzo Corsini 1730'da XII. Clemens adıyla papa seçildikten sonra, yeğeni Bartolomeo (1683-1752) Sismano prensi oldu ve İspanyol sarayından "grande" soyluluk unvanını aldı. Lorenzo, bugün Roma'daki Accademia dei Lincei'de bulunan Corsini Kütüphanesi'ni kurdu. Corsiniler, Napoléon dönemi boyunca ve İtalya'nın birleşmesine değin Toscana'nın siyasal yaşamında etkili oldular. Aile 20. yüzyılda da varlığını korudu.

Corso, Gregory (Nunzio) (d. 26 Mart 1930, New York kenti), ABD'li şair. 1950'lerin ortalarında Beat hareketinin(*) önde gelen adlarından olmuştur.

On bir yaşına değin yetimhanede ve kendisini evlat edinen bir ailenin yanında kaldı. Babası yeniden evlenince onu yanına aldıysa da, sık sık evden kaçması üzerine ıslahevine gönderildi. On yedi yaşındayken hırsızlık suçundan üç yıl hapis cezası aldı ve New York eyaletindeki Dannemora'da Clinton Hapishanesi'ne gönderildi. Burada edebiyatla ilgilenmeye başladı. 1950'de New York kentindeki Greenwich Village'da şair Allen Ginsberg ile tanıştı, onun yardımıyla bir yazar ve "kurum dışı bir insan" olarak eğitimini sürdürdü. 1951-52'de *Los Angeles Examiner*'da çalıştı, sonra Güney Amerika ve Afrika'yı gezdi. Massachusetts eyaletindeki Cambridge'de oturduğu sırada ilk şiir kitabı *The Vestal Lady on Brattle*'ı (1955) yayımladı.

1956'da Ginsberg'in yaşadığı San Francisco'ya gitti. Beat hareketi de burada, barlarda ve kahvehanelerde halka açık şiir okumalarıyla doğdu. Corso'nun en tipik şiirleri *Gasoline*'de (1958; Benzin) toplanmıştır; bunların sesli okunduğunda çok etkili olan ritmik ve büyüleyici bir üslubu vardır. *The Happy Birthday of Death* (1960, Nice Yıllara Ölüm) adlı kitabında ise konuşma havasını yansıtan, daha kolay bir üslup göze çarpar. Bunu *Long Live Man* (1962, Yaşasın İnsan), *The Mutation of the Spirit*

(1964; Ruhun Değşinimi), *Selected Poems* (1962; Seçme Şiirler) ve *Elegiac Feelings American* (1970; Hüzünlü Amerikan Duyguları) adlı şiir kitapları izledi. Corso ayrıca *This Hung-Up Age* (1955; Bu Takıntı Çağı) adlı bir oyun ve *The American Express* (1961) adlı bir roman yazmıştır.

Cort, Henry (d. 1740, Lancaster, Lancashire - ö. 1800, Londra, İngiltere), pik demiri dövme demire dönüştürmekte yararlanılan *puddle* işlemini geliştiren İngiliz demir-çelik üreticisi.

On yıl kadar Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde sivil memur olarak çalışan Cort, bu dönemdeki tasarruflarıyla 1775'te Plymouth yakınlarında bir dökümhane satın aldı. 1783'te, demir çubuk üretiminde çekiçle dövme ya da haddelenmiş levhalardan çubuklar kesme işlemlerinden daha hızlı ve ekonomik olan, kütüklerin oluklu haddelerden çekilmesi yöntemini geliştirdi ve bu buluşunun patentini aldı. Ertesi yıl *puddle* işlemini buldu. Bu işlemde pik demir bir yansımalı (döner alevli) fırın içinde karıştırılıyor, bu arada fırın içinde dolaşan hava eriyikteki karbonu gideriyordu. Bu iki buluş demir sanayisi üzerinde olağanüstü bir etki yaparak, sonraki 20 yıl içinde İngiltere'deki demir üretiminin dört katına çıkmasını sağladı.

Ortaklarının, şirkete yasadışı yollardan elde ettikleri paraları yatırdıklarının ortaya çıkması üzerine, patentleri elinden alınan ve böylece iflasa sürüklenen Cort'a sonradan geçimine yetecek bir aylık bağlandı.

Cortázar, Julio, takma adı JULIO DENIS (d. 26 Ağustos 1914, Brüksel - ö. 12 Şubat 1984, Paris), Arjantinli romancı ve öykü yazarı. Latin Amerika edebiyatının önde gelen yazarlarındandır. Yapıtlarında toplumsal konularla deneysel yazım tekniklerini kaynaştırmıştır.

Arjantin'de öğrenim gördü; orada ortaokul öğretmenliği ve çevirmenlik yaptı. Perón hükümetinin uygulamalarından ve ülkesinde orta sınıfa egemen olan genel siyasal durgunluktan duyduğu düş kırıklığıyla Arjantin'i terk ederek Paris'e yerleşti. İlk öykü kitabı *Bestiario* (1951; Hayvan Öyküleri) Paris'e yerleştiği yıl yayımlandı. 1981'de Fransız uyruğuna geçti; ama Arjantin yurttaştığından da ayrılmadı. Paris'te yaşamakla birlikte birçok geziye çıktı.

Final del Juego (1956; Oyunun Sonu) adlı ikinci öykü kitabını, *Las armas secretas* (1958; Gizli Silahlar) izledi. *Las armas secretas*'taki öykülerden "El perseguidor" un (Sürdüren) kahramanını, caz sanatçısı Charlie Parker'ın yaşamından esinlenerek yaratmıştı. Sonraki öykülerinde çizdiği birçok karakterinde de bu kahramanın özelliklerine rastlanır. Cortázar'ın en çok ilgilendiği temalar, sanatsal yetkinlik arayışının ve zamanın akıp gidişi karşısındaki çaresizliğin doğurduğu metafizik acı ile 20. yüzyıl değerlerine karşı çıkıştır. Bu doğrultudaki "Las babas del diablo" (1958; *Büyüdükçe*, 1985) adlı öyküsü, Michelangelo Antonioni'nin *Blow-up* (1966; *Cinayeti Gördüm*) adlı filminin esin kaynağı olmuştur.

Cortázar'ın başyapıtı *Rayuela* (1963; *Seksek*, 1988) geleneksel romanın olay örgüsünü ve biçimini bozmasıyla Yeni Roman(*) tarzına yaklaşan, belirli bir sona bağlanmayan açık uçlu bir romandır. İçinde okurdan, romanın değişik bölümlerini daha önce yazar tarafından açıklanmış bir plana göre yeniden düzenlemesi istenir. Cortázar, 1952-59 arasında yazdığı, mizah ve oyun öğelerine yer veren bir dizi öyküsünü *Historias de cronopios y de famas*'ta (1962) toplamıştır. Öteki önemli yapıtları arasında *Todos los fuegos el fuego* (1966), *Libro de Manuel* (1973; Manuel'in Kitabı) ve *Queremos tanto a Glenda y otro realtos* (1980; *Mırıldandığım Öyküler*, 1985), *Alguien que anda por ahí* (1977) ve *Octaedro* (1974) vardır. Yapıtlarının çoğu birçok yabancı dile çevrilmiş olan Cortázar, Edgar Allan Poe'nun yapıtlarını İspanyolcaya çevirmiştir. Son yapıtı, eski dostu Carol Dunlop'la (ö. 1982) birlikte yazdığı *Les Autonautes de la Cosmoroute*'dur (1982).

Cortázar son yıllarında, kendini insan hakları davasına adamış ve UNESCO'da çalışmıştır. Öykülerinden yapılan bir derleme Türkçede *Ayakizlerinde Adımlar* (1991) adıyla yayımlanmıştır. Türkçede yayımlanan bir başka yapıtı da *Cehennem Otoyolu*'dur (1991).

Cortés, Honduras'ın kuzeybatı kesiminde il. Kuzeyde Omoa Koyu, kuzeybatıda Guatemala ve güneyde Yojoa Gölü ile çevrilidir. Kuzey yönünde akan Ulúa Irmağının akaçladığı 3.954 km²'lik Cortés ilinin büyük bölümü kıyı ovalarından ve alçak arazilerden oluşur. Topraklarının verimli oluşu ve yılda 1.500-2.000 mm yağış alması nedeniyle bölge tarımsal bakımdan oldukça üretkendir. United Fruit Company'nin Sula Vadisindeki plantasyonlarında üretilen muz önde gelen ihracat ürünüdür. Yörede ayrıca pirinç, şekerkamışı ve tatlıpatates üretilir; kümes hayvanları ile büyükbaş hayvan da yetiştirilir. Sula Vadisi demiryolunun kuzeydeki son durağı Potrerillos'ta, 1976'da büyük bir çimento fabrikası işletmeye açılmıştır. Yojoa Gölünün kuzeyinde ve Lindo Irmağı üzerinde, Honduras'ın elektrik üretiminin yaklaşık dörtte üçünü sağlayan, ülkenin en büyük hidroelektrik barajı yer alır. 1979-80'de El Cajón'da ikinci bir barajın yapımına başlanmıştır. Okyanuslar Arası Karayolu, ülkenin en büyük limanı Puerto Cortés'i, Cortés ilinin merkezi ve Honduras'ın en büyük sanayi kenti olan San Pedro Sula ile başkent Tegucigalpa'ya bağlar. Puerto Cortés ile San Pedro Sula arasında da demiryolu bağlantısı vardır. Nüfus (1991 tah.) 706.000.

Cortes (İspanyolca ve Portekizcede "Parlamento"), Katalan dilinde CORTS, ortaçağda İber krallıklarındaki temsili meclislere, günümüzde ise İspanya ve Portekiz'deki yasama meclislerine verilen ad.

Cortes, ortaçağda özgür kent temsilcilerinin *Curia Regis*'in (Kral Meclisi) belirli konulardaki kararlarında söz sahibi olma hakkını elde etmeleriyle oluştu. Kent temsilcilerine bu hakkın tanınmasının nedeni, krallığın geleneksel vergileri dışında yeni mali kaynaklara duyduğu gereksinimdi; kral yeni vergileri uygulamaya koyabilmek için kentlerin onayını almak zorundaydı.

13. yüzyılın başlarına gelindiğinde hem Leon'da, hem de Kastilya'da, işlevleri ve işleyişleri birbirine benzeyen iki ayrı *Cortes* kurulmuştu. Bu iki krallığın 1230'da birleşmesinden sonra, *Cortes*'ler de toplantılarını genellikle ortak yapmaya başladılar. Bu uygulama 1301'den sonra düzenli bir biçim aldı. Ayrıca, Katalonya (1218), Valencia (1283), Aragon (1274) ve Navarra'da da (1300) *Cortes*'ler kuruldu. Leon ve Kastilya *Cortes*'i üç ayrı sınıfın temsilcilerinden oluşuyordu: Soylular, din adamları ile tahkim edilmiş kentleri (*conceyos*) temsil eden ve seçmenlerin yazılı yetki belgelerini (*podere*) taşıyan *procurador*'lar. *Cortes*, ancak kralın istediği zamanda ve istediği yerde toplanabiliyordu. Kralın gereksinim duyduğu yeni vergileri onaylama yetkisi olan *procurador*'lar 14. yüzyılda *Cortes*'te ağırlık kazanmaya başladı. Bununla birlikte oturumlar gerçek bir tartışmadan çok, pazarlık görüşmeleriyle geçiyordu.

Kastilya'da *comuneros* olarak bilinen kentlilerin başarısız ayaklanmasından (1520-21) sonra *Cortes* içinde yalnızca *hidalgo*'lar (alt soylular) ayakta kalabildi; ama bunlar da gerçek anlamda bir güç olmaktan çıktılar. Portekiz'de Avis hanedanının ve II. Felipe'nin tahta geçişini onaylayan *Cortes*, 1640'ta bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra da etkinliğini sürdürdü. İspanya'da ise Katalonya *Cortes*'i, 1640'taki ayaklanmadan, Valencia *Cortes*'i 1645'ten, Kastilya *Cortes*'i ise 1685'ten sonra bir daha hiç toplanmadı. Aragon ve Valencia *Cortes*'leri 1709'da Kastilya *Cortes*'i ile birleşti. 1724'te Katalonya *Cortes*'i de bunlara katıldı. *Cortes*'in işlevi yalnızca tahtın vârislerini onaylamakla sınırlı kaldı. Portekiz *Cortes*'i 18. yüzyıl boyunca hiç toplanmadı.

1812'de Cádiz'de toplanan İspanyol *Cortes*'i, ilk liberal anayasayı kabul etti. 1814'te kapatıldıysa da 1820'de yeniden açıldı, aynı yıl Portekiz'deki *Cortes* de toplandı. Bu tarihten sonra *Cortes* sözcüğü, her iki ülkede de ulusal Parlamento anlamında kullanılmaya başladı.

Cortés, Hernán, OAXACA MARKİSİ (d. 1485 Medellín, Mérida yakınları, Extremadura, Kastilya - ö. 2 Aralık 1547, Castilleja de la Cuesta, Sevilla yakınları), Aztek İmparatorluğu'nu yıkıp Meksika topraklarını İspanyol tahtına kazandıran fatih (*conquistador*).

Köklü ailelerden gelen Martín Cortés de Monroy ile Doña Catalina Pizarro Altamarino'nun oğluydu. Sonradan sekreteri olan Francisco López de Gómara'nın dediğine göre, "varlığı az, ama onuru yüksek olan" ailesi, "giriştiği her işte zekâsını ve becerikliliğini gösteren" Cortés'i 14 yaşına geldiğinde öğrenim görmesi için İspanya'nın ortabatı kesimindeki Salamanca'ya gönderdi. Gómara'nın "anne ve babasının başına sürekli dert açan, kavgacı, acımasız, haylaz ve kibirli bir genç" olarak tanımladığı Cortés, "kadınlara da oldukça düşkündü". Taşra yaşantısının dar sınırlarına sığmıyor ve Kolomb'un bir süre önce keşfettiği Batı Hint Adalarına ilişkin öykülerden büyük heyecan duyuyordu. Sonradan Batı Hint Adalarının valisi olan (1501-09) Nicolás de Ovando ile birlikte denize açılmaya karar verdi. Ama evli bir kadının evinden kaçarken, yıkılan bir duvarın altında kalıp yaralanınca, bu tasarısını gerçekleştiremedi. Ardından, İtalyan Yarımadasındaki savaşlarda çarpışmak düşüncesiyle doğudaki Valencia limanına doğru yola çıktı. Ama savaşa katılmak yerine, "yaklaşık bir yıl boyunca

Cortés, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1530; Nasıralı İsa Hastanesi, México
Hospital de Jesus, México

aylak aylak dolaştı". Zamanının büyük bölümünü İspanya'nın güneyinde, Batı Hint Adalarından dönen gemilerin demirlediği limanlarda geçirdi. Sonunda 1504'te, 19 yaşındayken Hispaniola Adasına gitmek üzere denize açıldı.

Hispaniola ve Küba'daki yılları. Hispaniola'da çiftçiliğe başladı ve kent meclisi noteri oldu; buradaki ilk altı yılında durumundan hoşnuttu. Frengiye yakalandığı için, 1509'da Diego de Nicuesa ve Alonso de Ojeda'nın komutasında Güney Amerika anakarasına düzenlenen ve talihsizlikle noktalanan seferlere katılamadı. İyileştikten sonra, Küba'yı fethetmek için 1511'de Diego Velázquez'le birlikte yola çıktı. Adanın fethinden sonra Velázquez Küba genel valisi, Cortés de hazine kâtibi oldu; ayrıca kendisine bir *repartimiento* (toprak ve Yerli kölelerden oluşan armağan) ve yeni kurulmuş başkent Santiago'da yapılan ilk ev verildi. Cortés artık belirli bir nüfuza sahip olduğundan, kolonideki muhalif unsurların önderlik için umut bağladığı bir kişi durumuna geldi. Catalina Juárez ile girdiği gönül ilişkisi, aynı sırada Velázquez'in de Catalina'nın kız kardeşine kur yapıyor olması bir dizi gülünç olaya yol açtı: Cortés evlilik sözünü tutmadığı için zindana atıldı. Buradan kaçarak sığınacağı bir yer ararken yakalanıp bir geminin bordasında zincire vuruldu. Uşak kılığında yeniden kaçtı ve bir ırmağı yüzerek geçip kurtulmayı başardı. Sonunda Catalina'yla evlenerek Velázquez ile barıştı.

Cortés, iki kez Santiago kentinin *alcalde*'liğine (idari ve adli başkan) seçildi. Artık, "görünümü, davranışları, konuşması, yemek yiyişi ve giyimiyle, kısacası her şeyiyle önemli ve soylu biri izlenimi uyandırıyordu". Bu yüzden Grijalva'nın anakarada bir koloni kurma girişimlerinde ilerleme sağladığına ilişkin haberler üzerine ona yardım gönderilmesi kararlaştırıldığında, Velázquez'in aklına gelen ilk kişi Cortés oldu. Velázquez, Ekim 1518'de yeni yapılacak seferin komutanlığına Cortés'i atadı. Geçirdiği deneyimlerle, Yenidünya'daki siyasal ortamın hoyrat ve değişken yapısını bilen Cortés, Velázquez kararını değiştirmeden harekete geçmek için hemen çalışmaya başladı. Silahlı ve kalabalık bir topluluk oluşturarak, üstünde "Kardeşler, Yoldaşlar! Kutsal Haç'ın bize gösterdiği yolu imanla izleyelim. Bu yol bizi fetihlere götürecektir" sözleri yazılı sancaklar açtı. Kitleleri etkileme gücü, uzun yıllar yöneticilikte edindiği deneyim, birçok başarısız seferin oluşturduğu bilgi birikimi ve hepsinden öte hitabet yeteneğiyle, bir aydan kısa bir süre içinde 6 gemi ve 300 adam topladı. Velázquez buna tepki göstermekte gecikmedi; kıskançlığa kapılarak, seferin önderliğine başkasını getirmeye karar verdi. Ama Cortés hemen denize açılarak Küba'nın öteki limanlarından daha çok gemi ve adam toplamaya koyuldu.

Meksika seferi. 18 Şubat 1519'da Yucatán kıyılarına doğru yelken açtığında, yanında 11 gemi, 508 asker, 100 kadar gemici ve en önemlisi 16 at vardı. Ama Velázquez'in düşmanlığını yeniden kazanmış ve bu durum donanması içinde hoşnutsuzluk yaratmıştı. Donanmada karışıklık çıkmasını önlemek amacıyla, Velázquez'in eski komutanlarından Diego de Ordaz'ı yiyecek bulmakla görevlendirerek yanından uzaklaştırdı. Anakaraya vardıklarında da daha önce hiçbir sefer önderinin yapmadığı bir şeyi yaptı: Ordusunu eğitimden geçirip disiplinli ve birleşik bir güç durumuna getirdi. Adamları arasındaki hoşnutsuzluğun üstesinden gelme konusundaki kararlılığını göstermek için de gemilerini yaktı. Böylece geri dönüş olanaklarını ortadan kaldırarak kendisini ve adamlarını, kurtulabilmek için fetihler yapmaya mahkûm etmiş oldu.

Seferin başarıyla sonuçlanmasını sağlayacak temel etken, Aztek İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasal bunalımdı. Yetenekli bir önder olarak durumu hemen kavrayan Cortés, 200 binden çok Yerlinin desteğini kazandı. Bir başka şansı da, Azteklerin dili Nahuvayı konuşabilen tutsak bir prensesle karşılaşması oldu. Cortés'in "dil"i, Yerliler ile ilişkilerinde danışmanı ve sonradan sevgilisi olan prenses, kurnazlıkla Montezuma'nın aklını çelerek gönüllü teslim olmasını sağladı. Cortés'in Azteklere karşı düzenlediği iki sefer değerlendirilirken, bu olağanüstü kadının bağlılığını kazanma becerisi de önemli bir etken olarak göz önünde tutulmalıdır. İspanyollar prensese Doña Marina adını taktı, ama Aztekler, Cortés ile ikisini aynı adla, "Malinche" olarak andılar.

Cortés, parlak meslek yaşamının her aşamasında İspanyolların, siyasal çıkarlardan ve kıskançlıktan kaynaklanan engellemeleriyle karşılaştı. Başlangıçta tek sorun Velázquez idi. Cortés, Meksika kıyılarında yeni kurduğu Veracruz kentine askeri vali (*capitán general*) ve başyargıç seçilmeyi başararak bu sorunun üstesinden geldi. Ancak hukuktan ve devlet işlerinden anlayan birinin düşünebileceği bu basit çözüm sayesinde, Küba valisi tarafından atanmış olmanın yükünden kurtulup gücünü İspanyol tahtına bağlı bir kentin iradesine dayandırmış oldu. Ama bu durum da engellemelerle karşılaşmasını önleyemedi. Aztek başkenti Tenochtitlán'ı ele geçirdiği 1520'nin ortalarında, Küba'dan Pánfilo Narváez komutasında bir ordu Meksika'ya yollandı. Cortés, bir gece saldırıya geçerek Narváez'i yenilgiye uğrattı. Ama zorunlu olarak kıyıya doğru yürüyüşe geçip Tenochtitlán'ın yönetimini en dikkatsiz komutanı Pedro de Alvarado'ya bırakması, "hazin gece" (*noche triste*) denen olaya yol açtı; kentte ayaklanma çıktı ve İspanyollar bozguna uğrayarak kentten çekilmek zorunda kaldılar. Ama Cortés, bununla başa çıkabilecek durumdaydı.

Velázquez'in Piskopos Juan Rodríguez de Fonseca ve Batı Hint Adaları Konseyi aracılığıyla İspanya'da başlattığı siyasal saldırı çok daha sinsi bir tehdit niteliğindeydi. Cortés'in Tenochtitlán'ı sokak sokak, kanal kanal savaşarak ele geçirdiği ve böylece Antiller'den Büyük Okyanusa kadar uzanan geniş toprakların mutlak yöneticisi durumuna geldiği 1521'de, İspanyol siyasal düzeni ve bürokrasideki aksaklıklar, yavaş yavaş iktidarını yıpratmaya başlamıştı. Siyasal iktidarın merkezinden 8 bin km uzaktaki bir fatihin, başarılı da olsa, kolayca yönetimin gözünden düşürülebileceğinin farkında olan Cortés, V. Karl'a (I. Carlos) uzun ve ayrıntılı beş mektup gönderdi. Yerlilere kendini kabul ettirmesi ve yumuşak bir yönetici olarak kazandığı ün sayesinde, Meksika'da bağımsız bir krallık kurabilirdi. Zaten Batı Hint Adaları Konseyi'ni korkutan da buydu. Ama, krala mutlak bağlılık duyulan feodal bir ortamda yetişmiş olması, Cortés'i böylesi bir girişimden alıkoydu.

Son yılları. Keşif ve fetih dürtüsü hiç azalmayan Cortés, 1524'te güneye, Honduras'taki yağmur ormanlarına bir sefer düzenledi. Bu talihsiz seferde geçirdiği iki çetin yıl hem sağlığının bozulmasına, hem de konumunun sarsılmasına yol açtı. Yönetici olarak Meksika'da bıraktığı görevliler mal varlığına el koymuş, acımasız yönetimleri ve bunun yol açtığı kargaşaya ilişkin haberler de İspanya'da büyük kaygı uyandırmaya başlamıştı. İmparatora gönderdiği beşinci mektupta Cortés düşüncesizliğini haklı göstermeye çalışıyor ve "gerçekleri Majestelerinin gözlerinden saklayan güçlü rakiplerle düşmanları" sert bir dille suçluyordu. Ama onun talihsizliği, karşısındaki kişinin yalnızca İspanya kralı değil, Avrupa'nın büyük bölümüne egemen olan ve hazinesine katkıda bulunmadıkları sürece uzaktaki kolonilerle ilgilenmeyen bir imparator olmasıydı. İspanya'dan gönderilen soruşturma heyetinin başkanı Luis Ponce de León'un Meksika'ya varır varmaz ölmesi de, Cortés'in onu zehirlemekle suçlanarak malikânesine çekilmek zorunda kalmasına yol açtı.

Cortés davasını imparatorun huzurunda savunmak için, 1528'de İspanya'ya doğru yola çıktı. Kalabalık bir topluluk oluşturan adamlarını ve elde ettiği görkemli hazineyi de yanında götürüyordu. V. Karl, kendisini Toledo'daki sarayında kabul etti ve valı olarak değilse bile, askeri valı olarak tanıdı. Cortés, Oaxaca markisi unvanını aldı ve bir dük ailesinin kızıyla evlendi. 1530'da Nueva España'ya (Meksika) döndüğünde, ülkeyi kargaşa içinde buldu ve çeşitli suçlamalarla karşılaştı; aynı yıl ölen ilk karısı Catalina'yı onun öldürttüğü söylendi. Konumunu yeniden sağlamlaştırıp bir ölçüde düzeni sağladıktan sonra, bugünkü Mexico'nun yaklaşık 50 km güneyinde bulunan Cuernavaca'daki malikânesine çekildi. Burada bütün zamanını sarayının yapımına ve Büyük Okyanusta keşif seferleri tasarlamaya ayırdı.

Sonunda Meksika'ya bir genel valı atanması üzerine, 1540'ta düş kırıklığı içinde İspanya'ya döndü. "Artık yaşlı, yoksul ve borçlu bir adamım... Majestelerinden daha önce de pek çok kez rica ettiğim gibi..." diye başlayan mektupların etkisiyle, sonunda Meksika'ya dönmesine izin verildi. Ama daha Sevilla'ya bile ulaşamadan yolda öldü.

Cortés üzerine başlıca kaynaklar, sekreteri Gómara'nın 1928'de J. Bayard Morris tarafından *Hernando Cortés: Five Letters, 1519-1526* (Hernando Cortés: Beş Mektup, 1519-1526) adıyla İngilizceye çevrilen yapıtı ve Salvador de Madariaga'nın, *Hernan Cortez, Conqueror of Mexico* (1941; Meksika Fatihi Hernán Cortés) adlı kitabıdır.

Corti, Luigi, Kont (d. 24 Ekim 1823, Gambarana, Lombardiya - ö. 19 Şubat 1888, Roma, İtalya), Benedetto Cairoli hükümetinde (1878-88) dışişleri bakanı olan İtalyan diplomat. Berlin Antlaşması'nı (1878) hazırlayan kongreye İtalyan temsilcisi olarak katılmış, bu görevi sırasında haksız sayılabilecek eleştiriler almıştır.

Corti, diplomatlığa 1846'da Sardinya Krallığı'nın (Piemonte-Sardinya Krallığı) hizmetinde başladı. Ama 1848'de Piemonte ile Avusturya arasındaki savaşa gönüllü katılmak üzere görevinden ayrıldı. Savaştan sonra, önce Piemonte, ardından da İtalyan ortaelçisi olarak Londra'ya atandı (1850). 1864'te Stockholm elçisi olana değin Londra'daki görevini sürdürdü. Ardından bir dizi diplomatik görevde bulunduktan sonra Mart 1878'de sol eğilimli Cairoli hükümetinde dışişleri bakanı oldu. Ama Cairoli hükümetiyle ilgili kuşkuları olduğundan bu görevi isteksizce kabul etti.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne dayattığı Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı (3 Mart 1878) gözden geçirmek amacıyla Avrupa devletlerince Berlin'de düzenlenen kongrenin (13 Haziran 1878) öncesinde, Corti'nin Balkanlar'daki durum üzerinde İngiltere'yle yürüttüğü bir dizi görüşme sonuçsuz kaldı. Corti ve meslektaşları, Berlin'deki görüşmeler sırasında, Avusturya'nın

Bosna-Hersek'i işgalini önleyemedikleri gibi, sonraki yıllarda Fransa'nın da Tunus'u işgalini önleyecek adımlar atamadılar. Corti'nin İtalya'da tepki uyandıran bu çabaları büyük ölçüde Carioli hükümeti ile arasındaki iletişim yetersizliğinden etkilenmişti.

Corti Kasım 1878'de görevinden istifa etti. 1880'de Osmanlı Devleti'ne elçi olarak atandı. 1886'da Londra'ya gönderilen Corti, Kasım 1887'de Roma'ya geri çağrıldı ve birkaç ay sonra burada öldü.

Corti organı, içkulak salyangozunun (koklea) dolambaçlı kanalını döşeyen taban zarının yüzeyindeki sinir epitelyumunun oluşturduğu, ses titreşimlerini alan karmaşık yapı. İlk kez 1851'de İtalyan anatomi bilgini Alfonso Corti'nin (1822-76) tanımladığı Corti organı, ince kıl gibi uzantıları olan duyu hücreleri ile çabuk ya da sütun biçimindeki destek hücrelerden oluşur. Duyu hücreleri, havadan kulak zarına, oradan da ortakulaktaki üç küçük kemikçik aracılığıyla içkulak sıvısına iletilen ses titreşimlerini alıp elektrik impulslarına dönüştürür; bu impulslar da salyangoz kanalındaki sinirler aracılığıyla beyne iletilir. İki sıra halinde dizilerek Corti yayı ya da tüneli denen yapıyı oluşturan çubuk hücreler, Corti organının temel desteğidir; bu hücreler, tünelin içinde yer alan daha iri, hemen hemen armut biçimindeki bir sıra duyu hücresi ile tünelin dış yüzünde birçok sıra oluşturan daha küçük ve silindirimsi duyu hücrelerini birbirlerinden ayırır. *Ayrıca bak.* içkulak.

cortile, arkadla çevrili iç avlu. Rönesans'tan başlayarak İtalyan saray (*palazzo*) yapılarının tipik bir öğesi oldu. İlk örnekleri 15. yüzyılda Floransa'da inşa edilen Medici-Riccardi ve Strozzi saraylarında görüldü. Pitti Sarayı'nın *cortile*'si (1560) Floransa maniyerist mimarlığının en önemli örneklerinden biridir. Bu tür avluların asıl gelişmesi Roma'da olmuştur. Burada Donato Bramante'nin tasarımını yaptığı Cancelleria Sarayı'nın *cortile*'si (yapımına 1486'da başlandı) Rönesans döneminden kalma ilk saf örnektir. En anıtsal olanı ise Michelangelo'nun da katkıda bulunduğu 1547'de tamamlanan Farnese Sarayı'nın(*) *cortile*'sidir.

Michelozzo tarafından yapılan Medici-Riccardi Sarayı'nın *cortile*'si, 1444-59, Floransa
Alinari-Art Resource/EB Inc

Cortina d'Ampezzo, İtalya'nın kuzeyindeki Veneto yönetim bölgesinin Belluno ilinde dinlence kenti. Belluno kentinin kuzeyinde, Ampezzo Vadisinin ortasında, manzarasıyla ünlü bir havzada yer alır. Boite ve Bigontina ırmaklarının kavşağında kurulmuştur. Dolomitler'in göz alıcı dorukları Cortina d'Ampezzo'yu kuşatır. Kentin en büyük yapısı, modern gotik üsluptaki kilisedir. Kilisenin kulesindeki çanlar, Londra'daki Westminster Abbey ile aynı melodiyi çalar. Olimpik buz sporlarına ayrılmış büyük stadyum ile iki yapay buz pisti, 1956'da burada düzenlenen VII. Kış Olimpiyat Oyunları için yapılmıştır. Kentin yakınındaki Zuel'de de olimpik kayakla atlama pisti vardır. Yaz ve kış tatillerinde Dolomitler'deki en gözde dinlence yerlerinden biri olan Cortina d'Ampezzo'da çok sayıda büyük otel ve villa bulunur. Dolomitler ile Avusturya Alpleri'ndeki *belvedere*'lere(*) ise vagonlu ve iskemleli teleferiklerle çıkılır. Kentte dövme demir, telkâri, ahşap kakma işleri yapılır, özellikle guguklu saat üretilir.

Cortina d'Ampezzo'dan genel görünüm, İtalya
Italian Government Travel Office, Chicago

Cortina, ortaçağdaki özerk Büyük Ampezzo bölgesini oluşturan kentlerden biridir. Bugün de yerel giysilerini kullanan halk Raetia (Ladin) dilini sürdürmektedir. Nüfus (1988 tah.) belediye, 7.645.

Cortona, İtalya'nın orta kesimindeki Toscana yönetim bölgesinin Arezzo ilinde kent. San Egidio Tepesinin güney etekleri üzerinde, Trasimeno Gölünün hemen güneyindedir. Umbrialılarca kurulduğu sanılan kentin Romalılar dönemindeki adı Corito'ydu. Etrüskler döneminde önemli bir yönetim merkezi oldu. Uzun süre gölgede kalan Cortona, 1202'de bağımsız bir yerleşim olarak yeniden ortaya çıktı. Yakınındaki Arezzo kentine bağlı kuvvetlerce 1258'de yağmalanan kent, zamanla bu yağmanın etkisinden kurtularak kendi adına para basmaya başladı, 1325'te de piskoposluk merkezi oldu. Uzun süreli bir barış döneminden sonra 1529'da Papa VII. Clemens ile İmparator V. Karl'ın kuvvetleri kenti kuşattılar. Cortona bundan sonra Toscana Grandüklüğü'ne katıldı.

Cortona'da Etrüskler döneminin duvar kalıntıları ile ortaçağdan kalma surlar iç içedir. İÖ 4. yüzyıl yapısı bir Etrüsk mezarı olduğu halde, yanlışlıkla Eski Yunanlı filozof ve matematikçi Pythagoras'a ait sanılan bir mezar da günümüze ulaşmıştır. 13. yüzyıldan kalma Pretario Sarayı'nda bugün Etrüsk müzesi bulunmaktadır. Ortaçağdan kalan önemli kiliseler arasında romanesk üslupta yapılmış ve birçok kez yenilenmiş olan katedral, bugün piskoposluk müzesi olan Gesù Kilisesi ve gotik S. Domenico, S. Francesco, Sta. Margherita ve Madonna del Calcinaio kiliseleri sayılabilir. Müzede ve kiliselerin çoğunda, Fra Angelico ile Cortonalı Luca Signorelli'nin seçkin resimlerinden bazıları bulunmaktadır.

Kentteki en önemli ekonomik etkinlik tarım ve hayvan yetiştiriciliğidir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 22.281.

Cortot, Alfred-Denis (d. 26 Eylül 1877, Nyon - ö. 15 Haziran 1962, Lozan, İsviçre), orkestra şefi, öğretmen ve özellikle son dönem romantik bestecileri yorumlamasıyla tanınan seçkin Fransız piyanist.

Paris Konservatuvarı'nda piyano eğitimi gördü. Bayreuth'ta yardımcı yönetmen olarak deneyim kazandıktan sonra 1902'de Wagner'in *Götterdämmerung* (Tanrıların Günbatımı) adlı müzik dramının Fransa'daki ilk yorumlanışında orkestrayı yönetti. Paris Filarmoni Orkestrası'nı ve Konser Topluluğu'nu kurdu ve çağdaş Fransız bestecilerinin birçok yapıtını tanıttı. 1905'te kemancı Jacques Thibaud ve viyolonselci Pablo Casals'la birlikte uluslararası alanda ün yapan bir üçlü oluşturdu. 1918'de Paris'te kurduğu Müzik Öğretmen Okulu'ndaki piyano dersleri yankılar uyandırdı. Piyano tekniği ve Fransız piyano müziği tarihi konularında incelemeler yayımladı; Schumann ile Chopin'in yapıtlarını yayına hazırladı. Ayrıca elyazması müzikleri toplayarak en iyi özel koleksiyonlardan birini oluşturdu. Yaklaşık 1950'den sonra yaşamını Lozan'da sürdürdü.

Coruña, La, İspanya'nın kuzeybatısındaki Galicia özerk bölgesinde il. Eski Galicia Krallığı topraklarını içine alan bölge valiliğinden ayrılarak 1833'te kuruldu. Batısında Atlas Okyanusu, kuzeyinde ise Cantabria Denizi yer alır. Yüzölçümü 7.876 km²'dir. İspanya'nın en çok yağış alan ilidir. Galicia Dağları, La Coruña'nın iç kesiminden geçer. Kayalıklar ve derin girintilerle dolu kıyıları ise, denizin doldurduğu vadilerden (*ria*) oluşmuştur. Bunlar arasında, tümü korunaklı birer liman özelliği taşıyan Santa María, El Ferrol del Caudillo, La Coruña, Corcubión ve Arosa sayılabilir. Atlas Okyanusu kıyısında çok büyük bir granit kitlesi olan Finisterre Burnu (Roma döneminde Finisterre Promunturium Nerium) Avrupa'nın başlıca burunlarından biridir.

La Coruña'nın önde gelen ekonomik etkinlikleri balıkçılık ve balık işlemedir. Bu etkinlikler de öteki hafif sanayi kolları gibi çoğunlukla il merkezi La Coruña'da toplanmıştır. La Coruña'da ayrıca tahıl, meyve, patates ve sebze yetiştirilir; kerestecilik ve sınırlı olarak da madencilik (kalay, bakır, linyit çıkarımı) yapılır. Önemli limanlar

La Coruña ve El Ferrol del Caudillo, iç kesimdeki en önemli kent ise Santiago de Compostela'dır. Nüfus (1982 tah.) 1.068.088.

Coruña, La, CORUNNA olarak da bilinir, Fransızca LA COROGNE, eskiden GROYNE, İspanya'nın kuzeybatı ucunda, Galicia özerk bölgesindeki La Coruña ilinin merkezi. Atlas Okyanusuna bakan La Coruña Koyunda yer alır. Romalılar döneminde Brigantium adını taşıyan bir liman kentiydi. Bugünkü adının ise ortaçağdaki Coronium adından geldiği sanılır. La Coruña 8, 9 ve 10. yüzyıllarda Magriplilerin, 14. yüzyılda ise Portekizlilerin egemenliği altında kaldı. İspanyollar 15. yüzyılda burayı kesin olarak geri aldılar. Lancaster dükü Gaunt'lı John 1386'da Kastilya tahtı üzerindeki iddiasını gerçekleştirmek üzere burada karaya çıktı. 26 Temmuz 1588'de fırtına nedeniyle La Coruña limanına sığınan İspanyol donanması, İngiltere'ye karşı savaşmak üzere buradan hareket etti. Ertesi yıl Sir Francis Drake ile Sir John Norris, komutaları altındaki İngiliz filosuyla La Coruña'ya gelerek limandaki gemileri yaktılar ve limanın aşağı bölümünü yağmaladılar. İspanya, 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı sonunda Küba ile Porto Riko'yu elinden çıkarınca, bu kolonilerle büyük çapta ticaret yapan La Coruña önemli sarsıntı geçirdi.

La Coruña, Avrupa'nın, kuzeybatısı ile Güney ve Orta Amerika arasındaki önemli denizyoluna yakınlığı nedeniyle Kuzey İspanya'nın önde gelen limanlarından biridir. Limandan tarım ürünleri (özellikle soğan ve patates) ihracatı ile kömür, tuz ve sanayi ürünü ithalatı yapılır. La Coruña, ayrıca ülkenin ikinci büyük balıkçılık merkezidir; kentte balık tuzlama ve konserve fabrikaları da bulunur. La Coruña'nın güney banliyösü Santa Lucia'da bir sigara fabrikası, limanda ise balıkçı gemileri yapan bir tersane vardır. La Coruña'daki turistik kıyı tesisleri de günden güne gelişmektedir.

Yerleşmenin Eski Kent (Ciudad Vieia) ve Yeni Kent (Ciudad Nueva) olmak üzere iki bölümü vardır. Eski Kent, Orzán ve La Coruña koyları arasındaki yarımada üzerinde yer alır. Yeni Kent ise, anakara ile dar bir kıstağı içine alır. Kentin banliyöleri de gelişmektedir. La Coruña'daki evlerin tipik özelliği, rüzgâra karşı camekânlarla korunmuş pencereli balkonlarıdır (*miradores*). Eskiden bir kale ile askeri bir cezaevinin bulunduğu doğudaki San Antón Adasında bugün bir arkeoloji müzesi vardır. Kentteki önemli yapılar arasında, Romalılardan kalma Herakles Feneri ile (İmparator Traianus döneminde [İS 98-117] yapıldığı halde, yaygın bir efsaneye göre Fenikelilerden kaldığına inanılır) Santiago (12. yy), Santa María del Campo (13. yy) ve Santa Domingo (18. yy Galicia baroğu üslubunda) kiliseleri sayılabilir. Santa Domingo Kilisesi'nin güneyinde, limana bakan San Carlos Bahçesi'nde, Sir John Moore'un granitten yapılmış mezarı bulunur. Moore'un 1809'da Yarımada Savaşı (1808-14) sırasında ölmesi üzerine İrlandalı şair Charles Wolfe "The Burial of Sir John Moore" (Sir John Moore'un Toprağa Verilişi) adlı şiirini yazmıştır. La Coruña'da denizcilik ve tarım okulları ile bir cephanelik ve bir garnizon vardır. İspanyol romancı Emilia Pardo Bazán da burada doğmuştur. Nüfus (1990 tah.) belediye, 256.579.

coruri, Japon edebiyatı ve müziğinde bir resitatif türü. *Bunraku*(*) adlı geleneksel kukla tiyatrosunda müzik eşliğinde söylenen dramatik öyküdür. Terim, 15. yüzyıl romantik baladı *Corurihime monogatari*'nin kadın kahramanı Coruri'nin adından türemiştir. Önceleri dört telli Japon lavtası *biva* eşliğinde söylenirdi. 16. yüzyılda Ryukyu Adalarından gelen üç telli Japon lavtası *samisen*, hem müziğin, hem de metinlerin gelişmesine yol açtı. 16. yüzyıl sonunda gösteriye kuklaların da katılmasıyla *coruri* ilk basit resitatiflerde görülmeyen dramatik niteliğini kazandı. Bağlılık, intikam, ana babaya saygı, aşk ve dinsel mucizeler gibi temalara yer verildi. Diyalogların ve anlatıcıların önemi arttı. Önceleri (şarkıcı, söz yazarından daha önemliydi) 17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl başında en büyük Japon oyun yazarlarından Çikamatsu Monzaemon'un ortaya çıkışı bu durumu değiştirdi. Çikamatsu ile şarkıcı Takemoto Gidayu (1651-1714) arasındaki 30 yıllık işbirliği kukla tiyatrosunu üstün bir sanat düzeyine yükseltti. Gidayu'nun ünü, *gidayu-buşi* (Gidayu müziği) adıyla bilinen uslubunun neredeyse *coruri* ile eşanlamlı kullanılmasına yol açtı.

Genellikle bir *samisen* eşliğinde gene bir şarkıcının (*tayu*) söylediği *coruri*, dünyanın en gelişmiş anlatısal müzik biçimlerinden biridir, tiyatro öğesinden ayrıldığı durumlarda bile hâlâ büyük ilgi çekmektedir.

Corvallis, ABD'de, Oregon eyaletinin batısındaki Benton ilinin merkezi. Portland'ın 137 km güneyinde, Willamette Irmağı üzerinde ulaşımın başlangıç noktasında yer alır. 1851'de Marysville adıyla kuruldu ve il merkezi oldu. 1853'te Corvallis (Latincede "Vadinin Kalbi") adını aldı. Eyalet meclisi 1855'te kısa bir süre için burada toplandı. 1868'de Corvallis College adıyla kurulan bugünkü Oregon Eyalet Üniversitesi, aynı zamanda kentin başlıca istihdam kaynağını oluşturur. İş olanağı sağlayan öteki etkinlikler arasında, teknik proje ve danışmanlık hizmetleri ile büro makineleri imalatı sayılabilir. Tarım, kerestecilik, bahçecilik yörenin tümüne özgü etkinliklerdendir. Siuslaw Ulusal Ormanı'nın yönetim merkezi Corvallis'tedir. 1857'de üniversiteye bağlı olarak kurulan Horner Müzesi'nde, Büyük Okyanus kıyılarının kuzeybatı bölgesinde ortaya çıkarılan tarihsel buluntular sergilenmektedir. Nüfus (1990) 44.757

corvée, hukuki tanımıyla, Avrupa'da, ortaçağda bir vasalın efendisine, sonraki dönemlerde de bir yurttaşın devlete ödemekle yükümlü olduğu, karşılığı ödenmemiş emek. Verginin yerine ya da vergiye ek olarak konurdu.

Ortaçağ Avrupa'sında *corvée*'nin en tipik ve yaygın biçimi, serf olarak da bilinen bağımlı köylülerin manor lordlarına karşı angarya(*) yükümlülüğüydü (*bak.* manor; serflik). Özellikle erken ortaçağda, serfler, kendi küçük çiftlerinde yıl boyu çalışıp elde ettikleri mahsulün bir bölümünü ayni (ürün-rant) olarak manor beyine teslim etmenin yanı sıra, beyin kendi işletmesi olarak ayrılmış "hassa çiftlik" (İngilizce *demesne*, Fransızca *réserve seigneuriale*) topraklarında da karşılıksız olarak çalıştırılırlar; böylece belirli bir emek-rant senyöre intikal ederdi (*bak.* rant). Bu yaygın uygulama 11. yüzyıldan başlayarak "hassa çiftlik"lerin parçalanıp köylülere kiralanması ve angarya yükümlülüğünün, para-ranta dönüştürülmesiyle zamanla ortadan kalktı. *Ayrıca bak.* bedensel hizmet yükümlülüğü; zorla çalıştırma.

Corvidae *bak.* kargagiller

Corvo Adası, Portekizce ILHA DO CORVO, Kuzey Atlas Okyanusunun ortadoğu kesiminde, Asor Adalarının en kuzeyindeki volkanik ada. Yüzölçümü 17,6 km² olan adanın yüksekliği Gordo Dağında 777 m'ye ulaşır. Flores Adasının 16 km kuzeyinde yer alan Corvo'ya, yılın dokuz ayında gemilerin yanaşmasını zorlaştıran kötü hava koşulları nedeniyle ulaşım olanaksızdır. Portekiz'in Horta ilinin bir parçasını oluşturan adanın kuzeydoğusunda, Vila Corvo adlı tek bir yerleşme vardır. Yün üretimi yapılan Corvo'nun adı Portekizcede "kuzgun" anlamına gelir. Nüfus (1987 tah.) 400

Corwin, Edward Samuel(d. 19 Ocak 1878, Plymouth yakınları, Michigan - ö. 29 Nisan 1963, Princeton, New Jersey, ABD), siyaset bilimci ve anayasa hukuku uzmanı. Michigan Üniversitesi'nden mezun olduktan (1900) sonra, Pennsylvania Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı (1905). Daha sonra Princeton Üniversitesi'ne girdi ve burada 1946'ya değin hukuk kuramı dersleri verdi. Princeton Üniversitesi'nde bulunduğu yıllarda anayasa hukuku üzerinde çalışmaya başladı ve okulun siyaset bölümünün kuruluşuna yardımcı oldu. Davaların yasalara uygun biçimde ele alınması, kazanılmış hak, hukukun üstünlüğü ve temyiz gibi hukuk kavramları üzerine yeni ufuklar açan incelemeler kaleme aldı. Corwin, anayasal gelişmenin tarihsel bağlamını vurgulayan ilk bilim adamlarından bıriydi ve ABD Yüksek Mahkemesi'ne yönelik etkili eleştirileriyle de ün kazandı.

Corwin'in kitaplarının çoğu bugün klasikleşmiş sayılır. Başlıca yapıtları *The Doctrine of Judicial Review* (1914; Temyiz Doktrini), *The Constitution and What It Means Today* (1920; Anayasa ve Bugünkü Anlamı), Jack W. Peltason'la birlikte kaleme aldığı *Twilight of the Supreme Court* (1934; Anayasa Mahkemesinin Başarısızlığı), *Understanding the Constitution* (1949; Anayasayı Anlamak) ve Louis Koenig'le birlikte yazdığı *The Presidency Today*'dır (1956; Günümüzde Başkanlık).

Corwin, Thomas (d. 29 Temmuz 1794, Bourbon ili, Kentucky - ö. 18 Aralık 1865, Washington, D.C., ABD), Amerikan İç Savaşı öncesinde yaşamış siyaset adamı. Kuzey ile Güney arasında kölelik sorunu yüzünden çatışma çıkacağını önceden sezmiş, ama çatışmayı önleme çabaları sonuçsuz kalmıştır.

Üç yıl Ohio Eyalet Meclisi'nde görev yaptıktan sonra 1831'de Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Whig Partisi (Liberal Parti) yandaşı olarak Temsilciler Meclisi üyeliği (1831-40), Ohio valiliği (1840-42) ve senatörlük (1845-50) yaptı.

1847'de Meksika Savaşı'nı (1846-48) haksız olduğu gerekçesiyle yeren ünlü konuşmasında, ABD'de bir iç savaş çıkacağı görüşünü ortaya attı. Başkan Millard Fillmore döneminde hazine bakanı olarak görev yaptıktan (1850-53) sonra, 1859'da Cumhuriyetçi Partı'den Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1861'de Güney eyaletlerinin Birlik'ten ayrılmaya başlamaları üzerine patlak veren bunalım sırasında, Kuzey ile Güney arasında uzlaşma arayan Otuzüçler Komitesi'ne başkanlık ettı. Corwin'in son görevi ABD'nin Meksika elçiliğiydi (1861-64). Bu görevi sırasında, Güneylilerin Meksika hükümetinden destek sağlamasını engellemekte etkili oldu.

Corydalidae, *Megaloptera* takımından böcek familyası. İnce ağ gibi damarlı, çok büyük iki çift kanadı olan bu böcekler Kuzey ve Güney Amerika'da, Asya'da Avustralya ve Afrika'da dağılmıştır.

Corydalus cornutus, kanat açıklığı yaklaşık 13 cm'yi bulan en iri türlerden biridir. Erkeğin dişiden çok daha büyük olan çene-

leri 2,5 cm'yi aşar. Dişiler akarsuların yakınına 3 bin kadar beyaz yumurta bırakır; yumurtalardan çıkan koyu renkli larvalar akarsuya yönelir ve hızlı akışlı ırmaklarda taşların altında yaşayarak iki-üç yıl içinde gelişmesini tamamlar. Gelişme sürecinde

Corydalus cornutus
Henry C Johnson

uzunluğu bazen 8 cm'yi bulan ve çeşitli su böcekleri ile küçük omurgasızları avlayarak beslenen bu larvaların ısırıcı ağız parçaları çok güçlüdür; ısırığı insana da ağrı verebilir. Olgunlaşan larvalar, pupa evresini geçirip erişkin duruma gelmek üzere sudan çıkıp, kıyıdaki çamur, yosun ya da çürüyen bitkilerin üstüne yerleşirler. Balıkçılar bu larvaları bazı tatlı su balıkları, özellikle tatlı su levrekleri için yem olarak kullanırlar.

Corydalis, şahteregiller (*Fumariaceae*) familyasından; 300 kadar türü içeren bitki cinsi. Anayurdu kuzey ılıman bölgeler ve Afrika'nın güneyi olan bu türlerin çoğu, toplu ya da parçalı yaprakları ve toprakaltı yumruları olan ince gövdeli, çokyıllık bahçe bitkileridir. İngiltere'de yetişen ve biryıllık bir bitki olan *C. claviculata*'nın krem renginde borumsu çiçekleri vardır. Anayurdu Avrupa olan *C. lutea* ise çokyıllık bir bitkidir ve sarı renkteki borumsu çiçekleri nedeniyle bahçelerde yaygın olarak yetiştirilir. Kuzey Amerika'da yetişen ve her ikisi de biryıllık tür olan *C. sempervirens* 60 cm uzunluğunda ve pembe çiçekli, *C. aurea* ise 15 cm uzunluğundadır. Kazgagası adıyla bilinen *C. solida*'nın yumruları solucan düşürücü ve âdet söktürücü olarak kullanılır.

Corydon, ABD'de, Indiana eyaletinin güneyindeki Harrison ilinin (*county*) merkezi. Kentucky eyaletindeki Louisville kentinin 40 km batısında yer alır. Indiana Toprakları

Eyalet Meclis Binası
Corydon, Indiana
Robert McCullough

valisi (1800-12) General William Henry Harrison'ın mülkü olan arazide yaklaşık 1805'te kuruldu. General Harrison bu yerleşime, o günlerin gözde şarkısı "Pastoral Elegy"de (Kırsal Ağıt) adı geçen çobanın adını verdi. 1808'de Harrison ilinin merkezi olan kent 1813-16 arasında Indiana Toprakları'nın merkeziydi. 1816'dan sonra da Indiana eyaletinin merkezi oldu ve bu konumunu, 1825'te eyalet merkezinin Indianapolis'e taşınmasına değin korudu.

Corydon, kümes hayvancılığı, sığır yetiştiriciliği ve tütün üretimi yapılan bir tarım bölgesinin işleme ve dağıtım merkezidir. Sanayi etkinlikleri arasında mobilya ve cam eşya yapımı sayılabilir. Corydon'da her yaz açılan Harrison İli Fuarı, eyaletin en eski fuarıdır. ABD'deki kireçtaşı oyuklarının en büyüklerinden olan Wyandotte Mağarası kentin 19 km kuzeyindedir. Nüfus (1990) 2.661.

Corydoras, *Callichthyidae* familyasından, Güney Amerika'daki tatlı sularda yaşayan balık cinsi. Gövdelerinin her iki yanında birbiri üstüne binmiş iki sıra kemiksi levha

Corydoras julii
Gene Wolfsheimer

bulunan, genellikle 7-7,5 cm uzunluğundaki bu küçük ve bıyıklı balıklar, hem dayanıklı ve uysal oldukları, hem de akvaryum artıklarını temizledikleri için özellikle tropik akvaryumların temel öğesidir.

Corydoras cinsi 100'ü aşkın türü içerir. Akvaryumlarda beslenen başlıca türleri şunlardır: Gövdesinde koyu renkli büyükçe bir benek bulunan, metal parlaklığında kahverengi ya da yeşil renkli *C. aeneus*; 4 cm uzunluğunda çok küçük, hareketli bir balık olan ve iki yanında kara birer şerit uzanan *C. hastatus*; gümüş renginde, çok sayıda kara benekler ve çizgilerle bezeli *C. julii*; üstünde koyu benekler ve çizgiler olan uçuk sarı ya da kahverengi *C. paleatus*. Türkiye'de bu balıklar, bıyıklarından kaynaklanan bir benzetmeyle kedibalığı olarak da tanınır.

Corylaceae *bak.* Betulaceae

Corylus *bak.* fındık

Coryphodon, ilkel toynaklı memelilerin soyu tükenmiş cinsi. Fosillerine Kuzey Amerika'daki Üst Paleosen Bölüm (y. 65-54 milyon yıl önce) ve Alt Eosen Bölüm (y. 54-38 milyon yıl önce) çökellerinde, ayrıca Asya'nın doğusundaki ve Avrupa'daki Alt Eosen Bölüm çökellerinde rastlanır. Soyu tükenmiş *Pantodonta* takımı içinde sınıflandırılan *Coryphodon* cinsinin üyeleri, bugünkü tapirlerin büyüklüğünde, hantal gövdeli hayvanlardı. İskeletleri ağır, bacakları güçlü, ayakları geniş ve beş parmaklı, kafatasları iri ve oldukça yassıydı. Kafataslarında, güçlü boyun kaslarının bağlandığı arka bölüm dışında herhangi bir çıkıntı olmadığı gibi boynuzları da yoktu. Üst köpekdişleri büyük olan bu hayvanların ağzında öbür ilkel memelilerde olduğu gibi 44 diş bulunuyordu. Bugünkü tapirler gibi daha çok bitkilerin yaprak ve sürgünlerini yiyerek beslendikleri sanılmaktadır.

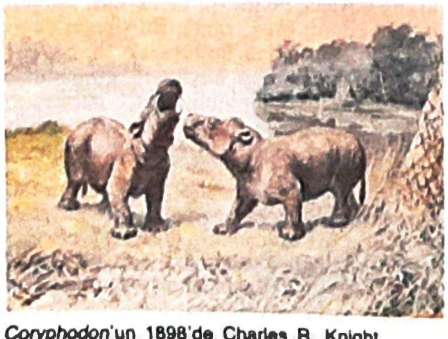

Coryphodon'un 1898'de Charles R. Knight tarafından yapılmış temsili resmi
American Museum of Natural History, New York

Cosenza, Latince COSENTIA, İtalya'nın güneyindeki Calabria yönetim bölgesinin kuzeydoğu kesiminde Cosenza ilinin merkezi. Crati Irmağı üzerinde ırmağın Busento ile birleştiği noktada yer alır. İÖ 204'te Romalılarca ele geçirilmeden önce, İtalyan kabilesi Bruttii'nin başkentiydi. Vizigot kralı Alaric'in, 410'da burada öldükten sonra, Roma'dan yağmaladığı hazine ile birlikte Busento Irmağının yatağına gömüldüğü söylenir. Daha sonra Bizanslılar, Araplar, Normanlar, Angevinler (Anjou hanedanı) ve İspanyollar tarafından ele geçirilen kentte 1799'da cumhuriyet ilan edildi. Bourbonların yönetimindeki İki Sicilya Krallığı döneminde Cosenza, İtalya'nın bağımsızlığını amaçlayan ayaklanmalara sahne oldu. Bu ayaklanmaların sonuncusu ve en büyüğü, 1844'te Bandiera kardeşlerin başlattığı başarısız girişimdi. Kent 1783, 1854, 1870 ve 1905'te depremlerden, II. Dünya Savaşı sırasında da Müttefik bombardımanlarından zarar gördü. Kentin başpiskoposluk merkezi olduğu dönemden kalma başlıca anıt yapılar bugün onarılmıştır. Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich ile Angevinlerin genişlettiği Norman şatosu ile romanesk katedral bunlar arasındadır. Ortaçağdan kalma kiliselerde değerli sanat yapıtları bulunur. Cosenza'da bir de kent müzesi vardır.

Kent Paola, Sibari, Crotone ve Catanzaro'ya (Latince Catacium) demiryolu ile bağlanır. Tarımsal etkinlikler (tahıl, şarap, zeytinyağı, ham ipek ve meyve üretimi) yanı sıra mobilya, yünlü dokuma ve tannik asit üretimi de sürdürülmektedir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 105.349.

Coser, ZOSER ya da HORUS NETERHET olarak da bilinir, Mısır'da 3. sülalenin (İÖ y. 2686-2613) ikinci kralı. Büyük teknolojik yeniliklerin gerçekleştiği hükümdarlığı sırasında ilk taş piramit gurubunu yaptırmıştır. 2. sülelenin son hükümdarı ile anne tarafından akrabaydı. Erkek kardeşinin ardından tahta çıktı. Aynı zamanda bakanı ve doktoru da olan ünlü mimar İmhotep'e Memphis (Memfis; bugün Kahire'nin güneybatısı) dışındaki Sakkara'da zarif bir mezar yaptırdı. Yapının bütünüyle taştan olması, mezar yapımında bir yenilikti. Ama en büyük ilerleme, anıt biçiminin bütünüyle değişmesiydi. Üst üste dört kademe halinde yükselen, bir süre sonra iki kademe daha eklenen bu piramit Basamaklı Piramit adıyla anılır. Çevresinde çok sayıda taş tapınak ve krallık ayinlerinde kullanılan yapılar vardı. İki toprağın birliğini ortaya koyacak biçimde düzenlenen bu yapılar, Aşağı ve Yukarı Mısır'ı temsil ediyordu. Mezarın mimari üslubu, Mısır'daki yararcı yapı tarzında kullanılan tahta, saz ve tuğla formlarını en küçük ayrıntısına kadar kopya etmişti. Bu formlar mezarın, böylesine büyük bir taş yapı inşa etme konusundaki ilk girişim olduğunu açıkça gösterir. Yapılar, çok sayıda kapısı olan bir duvarla çevrilmişti. Çoğu bilgin bu duvarın, krallık başkenti Memphis'in duvarlarından kopya edildiğine inanmaktadır. Coser, 2. sülalenin iç sorunları karşısında Memphis'i krallığın tek başkenti yaptı. Kente, Eski Mısır Krallığı'nın siyasal ve kültürel merkezi olma yolunu açanın da Coser olduğu sanılır.

Coser, Mısır'da ilk büyük kültürel gelişimi sağlayan kral olarak ün kazandı. Adı, İmhotep'le birlikte, klasik çağlara değin anıldı. On dokuz yıl hüküm sürdüğü sanılmaktadır.

Cosgrave, Liam (d. Nisan 1920, Templeogue, Dublin ili, İrlanda), Şubat 1973-Temmuz 1977 arasında başbakanlık yapan İrlandalı siyaset adamı.

Serbest İrlanda Devleti'nin kuruluşunu izleyen ilk 10 yıl boyunca hükümet ve Yürütme Konseyi başkanlığı yapan W. T. Cosgrave'in (1922-32) büyük oğludur. Dublin'deki Castlenock College ile King's Inns'de hukuk öğrenimi gördü ve 1943'te İrlanda barosuna kabul edildi. Aynı yıl İrlanda Meclisi'ne (*Dáil Éireann*) girdi ve siyasetten çekildiği 1981'e değin meclis üyeliğini sürdürdü. Ülkeyi 16 yıl boyunca yönetmiş olan De Valera'nın Fianna Fáil adlı partisi 1948 seçimlerini yitirince, İrlanda'nın ilk partilerarası hükümeti kuruldu. Cosgrave, başbakanın (*taoiseach*) ve sanayi ve ticaret bakanının parlamento sekreteri oldu. Yalnızca üç yıl ayakta kalabilen hükümet, 1951'de iktidardan düştü. Ama 1954'te üç yıllık bir dönem için yeniden iktidara gelince, Cosgrave dışişleri bakanı oldu ve 1956'da BM Genel Kurulu'na gönderilen ilk İrlanda heyetine başkanlık etti.

1965'te James Dillon'un yerine Fine Gael adlı partinin başkanlığına getirildi. Sekiz yıl sonra, İrlanda İşçi Partisi ile bir koalisyon hükümeti kurulunca başbakan oldu. Ama, Cosgrave'in başkanlığındaki Ulusal Koalisyon hükümeti, enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik sorunlar nedeniyle Haziran 1977 seçimlerinde yenilgiye uğradı.

Cosgrave, William Thomas (d. 6 Haziran 1880, Dublin - ö. 16 Kasım 1965, Dublin), İrlandalı devlet adamı ve Serbest İrlanda Devleti'nin ilk başkanı (1922-32).

Gençliğinde İrlanda milliyetçi hareketi Sinn Féin'e yakınlık duydu. 1909'da Dublin Kurulu'nun üyesi oldu ve daha sonra Sinn Féin adına bu kurula yeniden seçildi. İngiltere I. Dünya Savaşı'na girdiğinde İrlanda Gönüllüleri'ne katıldı. Ama bu grup 1914'te Ulster'lılar ve Güneyliler olarak ikiye bölününce, Sinn Féin'de, İrlandalı ılımlı önder John Redmond'ın askere alma politikasına karşı çıkan azınlığın yanında yer aldı.

1916'da Paskalya Ayaklanması'na katıldı. Sinn Féin'in 1918 seçimlerinde büyük başarı kazanması üzerine kurulan ilk İrlanda Meclisi'ne (*Dáil Éireann*) girdi. İlk cumhuriyetçi hükümette yerel yönetim bakanlığına getirildi; İngiliz yönetimine karşı başlatılan mücadele sırasındaki görevi Dublin'deki yerel kuruluşların İngilizlerle işbirliğini engellemek için çalışmalar yapmaktı. İngiliz yönetiminin yasadışı ilan ettiği bu hükümetin öteki üyeleri gibi Cosgrave de kovuşturmaya uğradı ve birçok kez hapse girdi.

Büyük Britanya'yla 1921'de yapılan antlaşmayı destekledi ve antlaşma mecliste tartışılırken yaptığı konuşmayla dikkatleri üzerine çekti. Antlaşmayı destekleyen öteki meclis üyeleriyle birlikte, ileride Fine Gael (Birleşik İrlanda Partisi) adını alacak olan Gael Birliği'ni (Cumann na Gaedheal) kurdu. Daha sonra geçici bir hükümet kurulunca yerel yönetim bakanı oldu. 12 Ağustos 1922'de Yürütme Konseyi başkanı Arthur Griffith'in ansızın ölmesi üzerine onun yerine Michael Collins seçildi; Cosgrave de geçici hükümetin başkanı oldu. On gün sonra Collins vuruldu; böylece Cosgrave, var olma mücadelesi veren bir devletin başkanı oldu. Yeni seçilen meclis toplanır toplanmaz, artık bireysel önderlik günlerinin sona erdiğini ve bunun yerini ekip çalışmasının alması gerektiğini açıkladı.

Serbest İrlanda Devleti Yürütme Konseyi başkanı olarak Ekim 1926'daki İmparatorluk Konferansı'nda İrlanda'yı temsil etti. Bundan bir ay önce yapılan Milletler Cemiyeti toplantısına da ilk İrlanda sözcüsü olarak kabul edilmişti.

Ardından hükümette düzenlemeler yaptı. Eamon De Valera önderliğindeki grup, 1921 Antlaşması'nda öngörülen andı içmeyi reddederek Meclis'e gelmediği için ciddi bir muhalefetle karşılaşmadı. Ama düzeni sağlamak amacıyla sert önlemler alması, vergilerin ağırlığı ve sıkı biçimde denetlenmesi nedeniyle, halkın desteğini kazanamadı. Bununla birlikte, başka seçenek olmadığı için uzun yıllar görevinde kaldı. Temmuz 1927'de, genel seçimlerden kısa süre sonra, başkan yardımcısı Kevin O'Higgins'in öldürülmesi bir bunalıma yol açtı. Siyasal derneklere karşı anayasaya aykırı, çok sert yasalar çıkartıldı ve bağlılık andı içerek meclisteki oturumlara katılacağını açıkça ilan etmeyen hiçbir adayın seçimlere kabul edilmemesini öngören bir kararname yayımlandı. De Valera ve yandaşlarının bu önlemler üzerine oturumlara katılmaya başlamaları mecliste köklü bir değişime yol açtığından Cosgrave meclisi dağıtma yoluna gitti. Eylül 1927'de yapılan seçimlerde Cosgrave'in partisi en çok sandalyeyi kazanmakla birlikte, mutlak çoğunluğu elde edemedi. De Valera'nın 1932 genel seçimlerindeki zaferine değin Cosgrave görevde kaldı. Bu yıllarda, İngiliz Uluslar Topluluğu içindeki ilişkilerin yeniden düzenlenmesine önemli katkılarda bulundu. Cosgrave 1944'te Fine Gael'in başkanlığından çekildi.

Cosimo I, tam adı COSIMO DE' MEDICI, lakabı BÜYÜK COSIMO, İtalyanca COSIMO IL GRANDE (d. 12 Haziran 1519 - ö. 21 Nisan 1574, Castello, Floransa yakınları), Floransa'nın ikinci dükü (hd 1537-74) ve Toscana'nın ilk grandükü (hd 1569-74).

Cosimo de' Medici, Medici ailesinin Floransa'da prens olarak hüküm süren ikinci kolunun kurucusu Cosimo'nun (Yaşlı) kardeşi Lorenzo'nun (Yaşlı) torununun torunuydu. Dolayısıyla Medicilerin, aile içinde etkin olmakla birlikte, siyasal ağırlığı bulunmayan bir kolundan geliyordu. Ama uzaktan kuzeni olan Floransa dükü Alessandro'nun öldürüldüğünü duyar duymaz Floransa'ya doğru yola çıktı. Ocak 1537'de Floransa Cumhuriyeti'nin başkanlığına seçildi; yönetime ayrıca senato, meclis ve konsey de katılıyordu. Bu seçim Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (Şarlken) tarafından da onaylandı. İmparatora bağlı generallerden Alessandro Vitelli, Montemurlo'da bir grup sürgünün Cosimo'ya karşı topladığı bir orduyu 2 Ağustos'ta yenilgiye uğrattı. Cosimo, eline geçirdiği tutsakların elebaşılarını idam ettirdi ve Eylül 1537'de Karl'in onayıyla dük unvanını kullanmaya başladı. Senato, meclis ve konsey Cosimo karşısında çok geçmeden etkisiz duruma düştü.

1539'da Toledolu Eleanora ile evlenen Cosimo, imparatorun koruması altında olduğundan Papa III. Paulus'un ve Fransa kralı I. François'nın düşmanlıklarına göğüs gerebildi. Floransa üzerinde denetim sağlayan Cosimo artık topraklarını genişletmeye girişebilirdi. 1540'larda Lucca ve Piombino'yu ilhak tasarısını gerçekleştiremediyse de, Floransalı sürgünleri barındıran Fransa yanlısı Siena Cumhuriyeti'ne karşı girişiminde başarılı oldu. 1554'te Siena'ya yönelik bir saldırı başlattı; Piero Strozzi'nin komutası altındaki Fransız ordusunu Marciano yakınlarında Scanganallo'da yendi ve kent 1555'te uzun bir kuşatmanın ardından teslim oldu. İspanya kralı II. Felipe, V. Karl'in İtalya'daki ardılı sıfatıyla, 1557'de Siena lordluğunu Cosimo'ya *fief(*)* olarak vermek zorunda kaldı. Medicilerin Milano kolundan gelen IV. Pius 1559'da papa oldu ve Pius'un, Floransa Medicilerine duyduğu yakınlık nedeniyle Cosimo daha da güçlendi. Pius 1560'ta Cosimo'nun oğlu Giovanni'ye, Giovanni'nin ölümünden sonra da 1563'te öteki oğlu Ferdinando'ya kardinal başlığı giydirdi.

Hemen bütün Toscana'yı denetimi altına sokmuş olan Cosimo, despotik gücünü ülkesinin refahını artırmak için kullandı. Toscana'nın yönetiminde enerjik ve tutumlu bir politika izledi. Cosimo'nun verimlilik tutkusu onda, tüm kamu hizmetlerini tek bir yapıda toplamak gibi dönemi için çok ileri bir düşünce uyandırdı. Bütün devlet dairelerini, Giorgio Vasari'nın hem görkemli, hem de pratik tasarımıyla inşa edilen Uffizi'de (Daireler) topladı. Yapı tutkusunu doyurmak için Vasari'yi yapılarının başmufettişliğine getirdi ve Vecchio Sarayı'nın iç dekorasyonunu ona yeniden yaptırdı. Eleanora'nın 1549'da bitmemiş halde satın aldığı Pitti Sarayı'nı kendi ikametgâhı durumuna getirdi. Buradaki kapsamlı genişletme çalışmalarını mimar ve heykelci Bartolommeo Ammannati yürüttü. Cosimo ve Vasari 1564'te Ponte Vecchio'yu kullanarak bir saraydan öteki ne geçişi sağlayan galerinin yapımına girişti. Pitti Sarayı'nın arkasındaki Boboli Tepesinin uçsuz bucaksız yamaçları, Cosimo'ya, Tribolo'nun yardımıyla, gene Medicilerden miras aldığı bir başka tutkuyla ünlü bahçeleri tasarlama olanağını verdi.

Güzel sanatları koruma konusunda Cosimo giderek artan güçlüklerle karşılaşmaya başlamıştı. Çünkü Floransa'da başyapıtların yaratıldığı *officina* (atölye) dönemi son bulmak üzereydi. Michelangelo bütün ısrarlara karşın Sagrestia Nuova mezarlarını ve Medici-Lorenzo Kitaplığı'nı yarım bırakarak 1534'te Floransa'dan ayrılmış ve Roma'ya gitmişti. Ama Cosimo, Michelangelo'nun cesedini 1564'te geri getirterek Santa Croce'de büyük bir törenle kendisi toprağa verdi. Öte yandan sarayın resmi portre ressamları Bronzino ile Jacopo Pontormo'yu ve 1557'deki taşkından sonra Santa Trinita Köprüsü'nü yeniden yapan Ammannati'yı yanında tutmayı başardı. Arkeolojiye büyük merakı olan Cosimo, bu alanda da gerçek bir öncüydü. "Hatıp" ve "Ejder" gibi dünyaca ünlü parçaların çıkartıldığı Etrüsk yerleşim alanlarındaki kazıları başlattı. Son olarak da ciddi dilbilim araştırmalarıyla tanınan Floransa Akademisi'ni kurdu.

Altı yıl içinde (1557-62) karısını ve iki kızı ile iki oğlunu kaybeden Cosimo çok sarsıldı. Düşmanları da bu fırsattan yararlanarak Cosimo'nun ailesiyle ilgili iftiralar yaydılar. Cosimo, 1 Mart 1564'te düklük unvanını ve bazı yetkileri elinde tutarak, topraklarının gerçek yönetimini büyük oğlu Francesco'ya bıraktı. Aralık 1565'te Francesco'yu Avusturya arşidüşesi Joanna (Joan) ile evlendirdi. Bu evlilik, büyük şenliklerle kutlanan diplomatik bir başarı oldu.

Papa V. Pius 27 Ağustos 1569'da, Cosimo'yu Toscana grandükü ilan etti. Ama bu unvan Habsburglar ve öteki İtalyan dükleri tarafından tanınmadı. Cosimo, Pius'u hoşnut etmek için, uzun süredir gözdesi olan Camilla Martelli ile 1570'te evlendi.

Cosimo II, tam adı COSIMO DE' MEDICI (d. 12 Mayıs 1590 - ö. 28 Şubat 1621), Toscana'nın dördüncü grandükü (hd 1609-20). Medici ailesinin 400 yıldır sürdürdüğü bankacılık ve ticaret etkinlikleri onun döneminde son bulmuştur.

1609'da babası I. Ferdinando'nun yerine geçti. Annesi Lorraine'li Christine ile Belisario Vinta'nın yönlendirmesi altında babasının izinden yürüyerek Fransa ile İspanya arasında bir denge kurmaya çalıştı. 1611-12'de Fransa ile İspanya arasındaki görüşmeleri destekledi. Bu görüşmeler sonucunda, Fransa kralı XIII. Louis ile Anne d'Autriche'in ve İspanya'nın gelecekteki kralı IV. Felipe ile Fransa kralı IV. Henri'nin kızı Élisabeth'in evlilikleri gerçekleşti. Cosimo'nun donanması, Amiral Jacopo Inghirami ile Amiral Guilio di Montauto'nun komutasında Akdeniz'de Osmanlıları durdurmayı başardı. Cosimo, Dürzi emiri II. Fahreddin ile kurduğu dostça ilişkiler sayesinde, Toscanalılara Doğu Akdeniz bölgesinde ticari ayrıcalıklar sağladı.

Galilei'yi 1610'da Piza'ya "ilk felsefe ve matematik profesörü" olarak atayan Cosimo'ydu. Aynı yıl Jupiter'in dört uydusunu keşfeden Galilei bu uydulara "Medicia Sidera" (Medici Yıldızları) adını verdi. Mimar Matteo Nigetti, Medici Şapeli üzerinde gene Cosimo döneminde çalıştı. Şapeli I. Cosimo'nun, askerliği ve diplomatlığıyla da ünlü olan küçük oğlu Giovanni tasarlamıştı. Heykelci Pietro Tacca da aynı dönemde I. Ferdinando anıtı için tunç çalışmalarına başladı. Cosimo, küçültücü ve saptırıcı uğraşlar olarak gördüğü ve siyasal yönetimle bağdaşmadığını düşündüğü için, kendisi adına yürütülen bütün bankacılık ve ticaret etkinliklerine son verdi.

Cosimo III, tam adı COSIMO DE' MEDICI (d. 14 Ağustos 1642 - ö. 31 Ekim 1723), Toscana'nın altıncı grandükü (hd 1670-1723), Medicilerin en uzun süre hüküm süren üyesi. Onun döneminde Toscana gücünü büyük ölçüde yitirmiştir. Cosimo'nun, çok gezmesine ve özellikle kilise yararına cömertçe harcamada bulunmasına karşın evlilik, siyaset ve hanedan ilişkilerindeki düş kırıklıkları yüzünden çekingen bir tutumu vardı. Bu nedenle kendini gitgide daha çok dine verdi. Sürekli olarak evliliğini geçersiz kılmaya çalışan hafifmeşrep karısı Orléans'lı Marguerite-Louise 1675'te onu terk ederek Fransa'ya geri döndü. III. Cosimo, Toscana'yı XIV. Louis dönemindeki Avrupa anlaşmazlıklarının dışında tutabilmek için onur kırıcı birçok duruma katlanmak zorunda kaldı. Francesco Morosini'nin Osmanlılara karşı kazandığı zaferde Cosimo'nun donanmasının da payı olması bu ezikliğini bir ölçüde giderebildi (1684).

Kardeşinin ve iki oğlunun çocuk sahibi olamayacağı anlaşılınca, Cosimo ve dirayetli başbakanı Carlo Rinuccini, hanedanının sona ermesi durumunda uygulanacak çözümü gündeme almak zorunda kaldılar; hatta bir ara Toscana'da yeniden cumhuriyet yönetimine geçilmesini bile önerdiler. Ama Cosimo'nun yerine göz diken Avrupalı devletler onun karşı çıkışlarını görmezlikten geldiler. Büyük Britanya, Fransa ve Felemenk ile İmparator VI. Karl'ın arasında oluşturulan Dörtlü İttifak, Londra Antlaşması'yla (1718) Medicilerin erkek soyunun sona ermesi durumunda Toscana grandüklüğünün Parma ve Piacenza'yla birlikte Don Carlos de Borbón'a (sonradan İspanya kralı III. Carlos) geçmesine karar verdiler. Ama Cosimo'nun oğlu ve vârisi Gian Gastona 1737'de ölünce Toscana grandüklüğü Lorraine düklerine geçti.

Cosimo (YAŞLI) *bak.* Medici, Cosimo de'

Cosin, John (d. 30 Kasım 1594, Norwich, Norfolk - ö. 15 Ocak 1672, Londra, İngiltere), İngiltere Kilisesi'ndeki Anglikan Katolikliğin babaları arasında sayılan ilahiyatçı, Durham piskoposu.

1619'da Durham Katedrali'nde papazlığa atandı. Kral I. Charles'ın, ondan saray için gündelik bir dua kitabı yazmasını istemesi üzerine ünlü *Collection of Private Devotions*'ı (Özel Dualar Derlemesi) kaleme aldı. 1634'te Cambridge'de Peterhouse'un başkanlığına getirildi, gotik sanatın ve mimarinin yeniden canlandırılmasına öncülük etti. Cromwell Cumhuriyeti döneminde Paris'e sürgüne gönderildiyse de, II. Charles'ın yeniden tahta çıkması üzerine Durham piskoposluğuna atandı (1660). *The Book of Common Prayer*'ın (Toplu Dua Kitabı) 1662'de gözden geçirilerek Anglikan ibadetinin kılavuzu durumuna getirilmesinde Cosin'in büyük etkisi oldu. Durham Katedrali'nde görevli olduğu sırada yapılan yeni-gotik oymalar ve mobilyalar, İngiltere'de bugüne ulaşan en güzel örneklerdir.

Cosmati mozaiği, İtalya'da 12. ve 13. yüzyıllarda özellikle Roma ve Napoli kentlerinde çok uygulanmış bir tür mozaik. Bu teknikte çeşitli renkli taşlardan kesilmiş

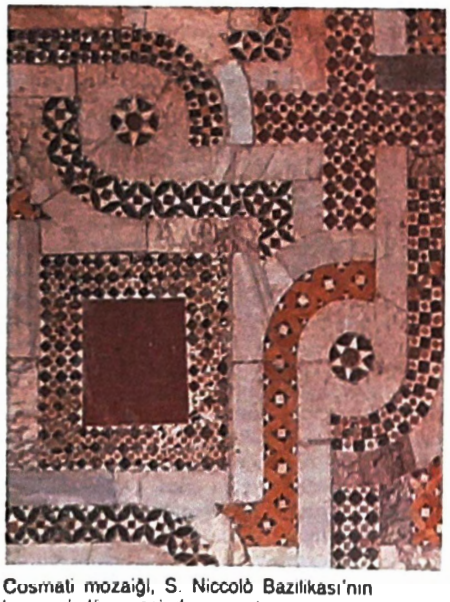

Cosmati mozaiği, S. Niccolò Bazilikası'nın koroyeri döşemesinden ayrıntı (y. 1085-1132), Bari, İtalya
SCALA-Art Resource/EB Inc

üçgen ve kare biçimli küçük parçalarla gene taştan kesilmiş büyük diskler ve çıtalar cam hamuruyla birleştirilerek geometrik desenler oluşturulur. Cosmati mozaiği mimari yüzeylerde, kiliselerin bezenmesinde kullanılmıştır.

Cosmati sözcüğü Cosma adından gelmektedir. Bu sanatla uğraşan birçok ustanın bu adı taşıdığı bilinmektedir. Cosmati tekniği çeşitli kaynaklardan türemiş olabilir. Ama en çok, daha eski bir Bizans mozaiği olan *opus Alexandrinum*'la benzerliği vardır. Netlik, yalınlık, anıtsallık gibi Eski Roma geleneğine özgü nitelikleri izleyen Cosmati mozaiğini İtalya'da o dönemde yaygın olan birçok başka mozaik tekniğinden ayıran özellik, girift bezemelerle taşın düz yüzeyi arasında ustaca kurduğu görsel dengedir. Yaklaşık 200 yıl boyunca uygulanmasına karşın, zaman içinde temel özelliklerini korumuştur. 14. yüzyılda papalık geçici olarak Fransa'da Avignon'a taşınınca, İtalya'da Cosmati tekniği uygulanmaz olmuş, daha sonra yeniden ortaya çıkmışsa da, niteliği aynı düzeye erişememiştir.

Cosmos (botanikte) *bak.* kozmos

COSPAR, tam adı COMMITTEE ON SPACE RESEARCH (Uzay Araştırmaları Komitesi), Uluslararası Bilimsel Birlikler Konseyi'nin (ICSU) bir organı olarak uluslararası düzeyde uzay araştırmaları yapmak üzere 1958'de oluşturulan komite. Aynı yıl Büyük Okyanusta yapılan nükleer silah denemelerinin yapay titreşim kuşakları yaratarak araştırma uydularının çalışmalarını aksatması üzerine kurulmuştur. Merkezi Paris'tedir.

Komiteye 35 ülkenin bilim akademilerinin temsilcileriyle uluslararası bilim kuruluşlarının seçtiği temsilciler katılır. Uzay araştırmalarının bilimsel sonuçlarını gözden geçirerek değerlendirmenin dışında, uzay çalışmalarının uzayı kirletmesi gibi zararlı sonuçlara engel olma yollarını da araştırır. Komitenin statüsünde yer alan hükümlere göre üye devletler uzaya fırlatacakları cisimleri ve uzayda bazı zararlı sonuçlar yaratabilecek deneyleri daha önce bir uzay uyarma sistemi (*spacewarn*) yoluyla birbirlerine bildirecek ve bu konuda komite toplantılarında danışma yoluna gideceklerdir.

Komite ayrıca uzay uçuşları tekniğinin geliştirilmesi, uzayın ve uzaydan yararlanma yollarının araştırılması, uzay teknolojisinin pratik uygulamalarının saptanması, uzay cisimlerinin tanımlanmasına yarayacak karakteristik verilerin sistemleştirilmesi gibi görevleri üstlenmiştir.

Cospicua, Malta Adasının doğusunda kent. Cospicua ile birlikte komşu Senglea ve Vittoriosa yerleşmeleri "Üç Kentler" olarak adlandırılır. Grand Koyunda yer alan kent öbür kıyıdaki Valletta'ya bakar. 16. yüzyılda Vittoriosa'nın banliyösü olarak kurulduktan sonra Bormla adıyla hızlı bir gelişme gösteren Cospicua, Osmanlıların 1565'teki Büyük Malta Kuşatması sırasında büyük yıkıma uğradı. Daha sonra yeniden inşa edilen kentin surları da güçlendirildi. Cospicua, St. Jean Şövalyeleri'nin gemicilik etkinliklerinden büyük ekonomik yararlar sağladı. Konut alanının büyük bölümü ve pek çok eski yapı II. Dünya Savaşı sırasında yıkıma uğradıysa da şövalyelerden kalma kadırga sığınağı, kilise (1637) ve yanındaki şapel (1731) günümüze ulaşmıştır. Kentte gemi onarım tezgâhları da vardır. Nüfus (1983 tah.) 9.855.

Cossa, Francesco del (d. 1436, Ferrara, Ferrara Düklüğü - ö. 1478, Bologna, Emilia), Ferrara okuluna bağlı erken Rönesans ressamı. Bologna'da kaldığı yedi yıl boyunca Bologna resmini derinden etkilemiştir. Sert ve ağır giysi kıvrımları ve karmaşık yüzeylerdeki keskin çizgisellik, üslubunun belirgin özellikleridir.

En iyi bilinen yapıtı, üzerinde 1469'da çalışmaya başladığı sanılan Ferrara'daki Schifanoia Sarayı'nın freskleridir. Cossa tutarlı ve canlı üslubunu burada geliştirmiştir. Hümanist konuları ele aldığı bu fresklerde üç sıra halinde alegorik sahneler, ayların astrolojik simgeleri ve Ferrara'nın yöneticisi Borso d'Este'nin günlük yaşamından görünüşler canlandırmıştır. Mart, nisan ve mayıs ayını simgeleyen doğu duvarındaki freskleri tek başına yapmıştır.

Bologna'da S. Petronio Kilisesi'ndeki çok kanatlı Griffoni altar panosunun kanatlan

ayrılmış durumdadır. Yaklaşık 1474'e tarihlenen ve bugün Milano'daki Brera Resim Galerisi'nde bulunan panolar, Cossa'nın bu alandaki en başarılı yapıtları sayılır.

Costa, Isaäc da (d. 14 Ocak 1798, Amsterdam - ö. 28 Nisan 1860, Amsterdam), Hollandalı yazar ve şair. Tutucu ve Kalvenci siyaset ve edebiyat topluluğu Réveil'in (Uyanış) önde gelen temsilcilerinden biri olarak tanınır.

Portekiz Yahudisi bir aileden gelmedir. Daha önce Latince şiirleri de yayımlanmış olmasına karşın, Leiden Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan şair Willem Bilderdijk'in dikkatini Felemenkçe yazdığı ilk şiiri *De lof der dichtkunst* (1813; Şiire Övgü) ile çekti. Bilderdijk'in etkisinde kalarak Kalvenci oldu. Bundan sonra liberal ve devrimci düşüncelerin bastırılması için çalıştı.

1823'te Fransız Devrimi'nin ilkelerinde somutlaşan çağın ahlak anlayışına karşı bir saldırı niteliği taşıyan *Bezwaren tegen den geest der eeuw* (Çağın Ruhuna İtirazlar) adlı yapıtını yayımladı. Ardından Amsterdam'a yerleşerek ilahiyat ve başka konularda konferanslar vermeye başladı. 1834-40 arasında *Nederlandsche Stemmen*'in yönetmenliğini yaptı. 1839'da Kraliyet Enstitüsü'ne üye oldu. Amsterdam'da bulunan İskoçya Özgür Kilisesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'nde müdür ve öğretim üyesi olarak çalıştı.

Yapıtlarının büyük bölümü dinsel ve siyasal tartışmalarla ilgilidir. Yaşamının son yıllarını Willem Bilderdijk'in yaşamöyküsünü yazmak ve şiirlerini 15 cilt halinde yayıma hazırlamakla geçirdi.

Costa, Lúcio (d. 27 Şubat 1902, Toulon, Fransa), yeni başkent Brasília(*) için hazırladığı nazım plan ile tanınan Brezilyalı mimar.

1924'te Rio de Janeiro'daki Ulusal Güzel Sanatlar Okulu'nu bitirdikten sonra, Brezilya'daki modern mimarlık hareketinin ilk savunucularından Rus kökenli mimar Gregori Warchavchick ile ortak oldu. 1931'de Vargas devriminin ardından, mimarlık bölümünün de bağlı bulunduğu Güzel Sanatlar Okulu'nun yöneticiliğine atandı. Kendisine sipariş edilen Rio'daki Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'nın (1937-43) tasarımını bir ekiple birlikte yaptı. Oscar Niemeyer'in de içinde bulunduğu bu ekibin danışmanlığını o sırada Brezilya'da bulunan Le Corbusier üstlendi. Özellikle cephesindeki hareketli güneş kırıcı elemanlarla tanınan bu yapı Brezilya'da modern mimarlığın benimsenmesi açısından bir dönüm noktası olmuş, Latin Amerika'daki modern yapıların da en iyilerinden biri sayılmıştır. Costa gene Niemeyer'le birlikte 1939 New York Dünya Fuarı için Brezilya Pavyonu'nu tasarladı. Kurulduğu 1937'den başlayarak da Rio de Janeiro'daki Tarih ve Sanat Mirası Ulusal Enstitüsü'nde etkin görev alarak sanat değeri taşıyan anıtların onarım çalışmalarını yürüttü.

1956'da Brasília kenti için düzenlenen yarışmayı kazandı. Planında yönetim ve kamu binalarının üzerinde sıralandığı düz şerit, konutların yer aldığı eğrisel bantla kesişiyordu.

Costa Alegre, Caetano da (d. 26 Nisan 1864, São Tomé, Portekiz Afrikası - ö. 18 Nisan 1890, Alcobaça, Portekiz), Portekizce yazan ve Siyah insan temasını işleyen ilk tanınmış Afrikalı Siyah şair. Ateşli bir üslup kullanan sonraki çağdaş Siyah şairlerin öncüsü sayılır.

Melez bir ailenin çocuğuydu. 1882'de Portekiz'e giderek Lizbon Tıp Okulu'na girdi. Okulu bitirip deniz kuvvetlerinde doktor olarak çalışma arzusunu gerçekleştiremeden, 26 yaşında veremden öldü. 1916'da gazeteci arkadaşı Cruz Magalhães şiirlerini toplayıp *Versos* adı altında yayımlayana değin adı duyulmadı.

Costa Alegre'nin şiirlerine egemen olan tema insan derisinin rengidir. Sevdiği Portekizli kadından yüz bulamadığı için Siyah olmaktan yakınmakla birlikte, Siyah kadınları yüceltir. En ünlü şiirlerinden birinde "Siyah rengim / Yas ve kederi anlatır" dizeleriyle duygularını açığa vurur. Yurdundan ve Afrika'daki köklerinden kopmuş olmanın acısını çeker. Kendi ırkına yabancılaşmasını ve çektiği kişisel acıları işlerken, bazen ince alaya da başvurur. Şiirleri biçim açısından 19. yüzyılda Portekiz şiirine egemen olan romantik tarza dayanır. Dönemin geleneksel imgelerini kullanan lirik bir şair olarak, aşkı güle, sevgilisini de kumruya benzetir. "Aurora" ve "Longe" gibi şiirlerinde sone formunu seçen Costa Alegre'nin, içini dökmeye dönük kişisel üslubu, Afrika'nın sözlü geleneksel şiirlerinden çok uzaktır. Gene de São Tomé ve Portekizceye dayalı Afrika edebiyatının gelişimine büyük katkıda bulunmuş bir şairdir. Kendi iç dünyasına eğilme, Siyahlığı ciddi bir edebiyat konusu olarak görme ve doğduğu tropik ülkedeki mutlu günleri anma gibi özellikleri sonraki romancı ve şairlerce de benimsenmiştir.

Costa Brava, İspanya'nın kuzeydoğusundaki, Katalonya (Cataluña) özerk bölgesinin kıyı bölümü. Fransa sınırındaki Port-Bou'dan dinlence kenti Blanes'e kadar

Costa Brava'da bir dinlence kasabası olan Puerto de la Selva, İspanya
Hans Huber

Akdeniz kıyısında 120 km boyunca uzanır ve Geronia ilinin kıyılarını oluşturur. İspanya kıyılarının önceleri turistlerce pek bilinmeyen bu bölümü, kara içlerine kadar sokulan küçük koyları, yalçın kayalarla süslü kıyıları, ılık denizi ve yumuşak iklimi ile 1920'lerden sonra ün kazandı. Bugün hepsi de kalabalık birer turizm merkezi olan güzel manzaralı kasabaları arasında, 100'ü aşkın oteliyle Lloret de Mar, San Felíu de Guixols, Palamós ve Port-Bou sayılabilir. Yöre, tarım bakımından İspanya'nın en verimli bölgelerinden biridir. Costa Brava ülkede en çok mantarmeşesi yetiştirilen bölgelerden biridir; burada elde edilen mantarlar çeşitli ülkelerdeki şarap üreticilerine gönderilir.

Costa-Gavras, asıl adı KONSTANTINOS GAVRAS (d. 12 Şubat 1933, Loutra-Iraias, Yunanistan), Yunan asıllı Fransız sinema yönetmeni. Siyasal filmleriyle dünya çapında ün kazanmıştır.

Rus asıllı bir babayla Yunanlı bir annenin oğludur. 1952'de Atina'dan ayrılarak Paris'e gitti. Sorbonne Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi gördü. Yazar olmak istiyordu, ama üniversiteyi bitirdikten sonra bir başka tutkusuna, sinemaya yöneldi. Paris'teki ünlü sinema okulu Yüksek Sinema Araştırmaları Enstitüsü'nde (IDHEC) okudu. Yves Allégret, René Clair, René Clément ve Jacques Demy gibi sinema yönetmenlerinin asistanlığını yaptı.

İlk yapıtı *Compartiment tueurs* (1966; *Caniler Ekspresi*) bir polisiye gerilim filmiydi. II. Dünya Savaşı'nı konu alan ikinci filmi *Un homme de trop* ile (1966; *On Üçüncü Adam*) olumlu eleştiriler aldı. Ama asıl ününü Yunanistan'da sosyalist milletvekili

Costa-Gavras
ABC Ajansı

Lambrakis'in öldürülmesi olayından yola çıkarak gerçekleştirdiği *Z* (1968; *Ölümsüz*) adlı filmiyle yaptı. Dünya çapında övgü toplayan ve Oscar Ödülü kazanan bu yapıtı, bu kez Çekoslovakya'da siyasal baskıları konu alan ve Artur London'un(*) gerçek öyküsü olan *L'Aveu* (1970; *İtiraf*) ve Uruguay'da şehir gerillaları arasında geçen *L'État de siège* (1972; Sıkıyönetim) izledi.

Costa-Gavras'ın filmleri hem izleyiciler, hem de eleştirmenler arasında büyük tartışmalar yaratmış, çok farklı yorumlar ve tepkiler almıştır. Daha sonraki filmleri arasında *Section spéciale* (1974; Özel Bölüm), *Missing* (1982; *Kayıp*), *Hanna K* (1983), *Betrayed* (1988; *Kara Utanç*) ve *Music Box* (1989; *Müzik Kutusu*) sayılabilir. Şili'de 1973 darbesi sırasında ortadan kaybolanları (*desaparecidos*) konu alan *Kayıp*, 1982 Cannes Film Şenliği'nde büyük ödülü, Şerif Gören'in *Yol* filmiyle paylaştı.

Costa Mesa, ABD'de, California eyaletinin Orange ilinde (*county*) kent. Büyük Okyanusa bakan kıyı platosunda, Santa Ana Irmağının ağzında yer alır. Newport Beach ile birlikte "Liman Alanı"nı (Harbor Area) oluşturur. Kentin bulunduğu yer, önceleri Rancho Santiago de Santa Ana ile Irvine Ranch'in bir parçası iken, daha sonra Fairview'nun kaplıca bölgesi oldu. 1906'da Harper adıyla kurulan kente, kıyıda bulunması nedeniyle 1921'de, İspanyolcada kıyı platosu anlamına gelen bugünkü adı verildi. 1950'lerde yörede otoyollarının yapılması kentin daha çok ikametgâh yeri olarak gelişmesine neden oldu. Kentteki hafif sanayi planlamayla geliştirilmiştir. Kentte her yıl Orange İli Fuarı düzenlenir. Orange Kıyısı Yüksekokulu (1947) ve Güney California Yüksekokulu (1920'de Pasadena'da kurulmuş, 1950'de buraya taşınmıştır) gibi eğitim kurumları vardır. San Juan Capistrano Misyonerliği'nin merkezi olan Estancia (1818) tarihsel bir anıt olarak korunmaktadır. Briggs Cunningham Otomotiv Müzesi'nde çeşitli otomobil türleri sergilenmektedir. Nüfus (1990) 96.357.

Costain, Thomas B(ertram) (d. 8 Mayıs 1885, Brantford, Ontario, Kanada - ö. 8 Ekim 1965, New York kenti), Kanada doğumlu ABD'li tarihsel roman yazarı.

Uzun yıllar Kanada gazetelerinde çalıştı ve *The Saturday Evening Post*'un yayın yönetmenliğini yaptı (1920-34). 17. yüzyılda İngiltere ile İspanya arasındaki çekişmeyi konu alan ilk edebi yapıtı *My Great Folly*'yi (1942; En Büyük Aptallığım) 57 yaşında yayımladı. Kısa sürede başarıya ulaşan bu kitabı, hemen hemen yılda bir yayımladığı tarihsel serüven öyküleri izledi. Bunların en tanınmışları, ortaçağda geçen ve Kubilay Han'ın yönetimindeki Çin'e kadar giden bir İngilizi anlatan, *The Black Rose* (1945; Siyah Gül) ile Roma'daki İlk Hıristiyanları anlatan *The Silver Chalice*'tir (1952; Gümüş Kadeh).

Costanza, Almanca KONSTANZE (d. 1154 - ö. 27 Kasım 1198, Palermo), Sicilya kraliçesi (1194-98) ve Kutsal Roma-Germen imparatorunun karısı (1191-97). Yaptığı evlilikle Alman Hohenstaufen hanedanının Sicilya tahtı üzerinde hak öne sürmesine temel oluşturmuş ve ustaca siyasal manevralarla oğlunun başa geçmesini sağlamıştır.

Sicilya kralı II. Ruggiero'nun kızıydı. 1186'da evlendiği VI. Heinrich ile birlikte Roma'da taç giydi (1191). Yeğeni II. Guglielmo'nun ölümünden (1189) sonra Sicilya tahtı üzerinde hak öne sürdü. Ama Sicilyalıların desteklediği evlilik dışı yeğeni Lecceli Tancredi'ye yenilerek tutsak düştü. 1194'te Tancredi'nin ölmesi üzerine, kocasıyla birlikte Sicilya tahtını ele geçirdi.

Heinrich'in 1197'de ölmesinden sonra Sicilya Krallığı'ndaki konumunu güçlendirmeye yöneldi. Papa III. Innocentius'un desteğini kazanarak oğlunun Nisan 1198'de Sicilya kralı ilan edilmesini sağladı. Oğlu, sonradan II. Friedrich adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru oldu.

Costello, Frank, asıl adı FRANCESCO CASTIGLIA (d. 26 Ocak 1891, Cosenza, İtalya - ö. 18 Şubat 1973, New York kenti, ABD), ABD'li ünlü gangster ve Lucky Luciano'nun yakın arkadaşı.

Calabria'dan (İtalya) göç eden anne ve babasıyla birlikte, dört yaşındayken New York kentine geldi. Doğu Harlem'de büyüdü ve sokak serserisi İtalyan gençlerinden oluşan 104. Cadde Çetesi'nin başına geçti. 1915'te gizli silah taşımak suçundan bir yıl hapis yattı; serbest bırakıldıktan sonra Lucky Luciano ile çalışmaya başladı. 1920'lerde New York, Florida ve başka eyaletlerde kumar işlerine el attı. Yeraltı dünyasının patronlarından Giuseppe Masseria ile Salvatore Maranzano'nun ölümünden sonra, 1931'de Luciano'nun en yakın yardımcısı oldu. 1946'da patronlar patronu Luciano sınırdışı edilerek İtalya'ya gönderilince, Costello onun yerine geçti. Las Vegas kumarhanelerinden haraç topluyor, New Yorklu siyaset ve işadamlarıyla ilişki kuruyordu.

Costello 1951'de ABD hükümetiyle yıllar sürecek kavgasına başladı. Estes Kefauver'in başkanlık ettiği Senato soruşturma komisyonunun sorgulamalarında kimi soruları yanıtlamayı reddetti. Bunun üzerine, komisyona karşı saygısızlıktan yargılanarak 18 ay hapis cezasına çarptırıldı. Daha sonra vergi kaçırma suçundan, ayrıca beş yıl ceza aldı. 1957'de kefaletle serbest bırakıldığında, bu kez de New York'un yasadışı işler kartelini ele geçirmeye çalışan baş rakibi Vito Genovese'nin saldırısını göğüslemek zorunda kaldı. 2 Mayıs 1957 gecesi, Genovese'nin adamlarından Vincente Gigante tarafından otelinin lobisinde vuruldu; başından yara almasına karşın ölmedi. Aynı yıl yeniden büyük jüriye hakaret suçundan yargılandı; aldığı çeşitli cezalar yüzünden birkaç yılını daha hapiste geçirdi. 20 Haziran 1961'de özgürlüğüne kavuştu. Ama şebeke içindeki gücünü artık yitirmişti. 1969'da Genovese'nin ölümünden sonra, gönülsüzce de olsa, giderek çökmekte olan New York haraç işinin başına geçmeye çalıştı. Ama etkinliği günlük operasyonların çok dışında, yol gösterme ve anlaşmazlık durumunda arabuluculuk gibi işlevlerle sınırlıydı. 1973'te bir kalp krizi sonucunda öldü.

Costello, John A(loysius) (d. 20 Haziran 1891, Dublin - ö. 5 Ocak 1976, Dublin, İrlanda), 1948-51 ve 1954-57 dönemlerinde İrlanda başbakanı (*taoiseach*).

Costello, başsavcılık görevinde bulunmuş zengin bir avukattı. 1948'de Eamon de Valera'nın partisi Fianna Fáil'e karşı birleşen çeşitli siyasal partilerin ve önde gelen bağımsız siyaset adamlarının katıldığı koalisyon hükümetinin başkanlığına getirildi. İlk başbakanlığı sırasında, İrlanda Meclisi'ne (*Dáil Éireann*) İrlanda'nın İngiliz Uluslar Topluluğu'ndan ayrılmasını öngören İrlanda Cumhuriyet Yasası'nı (1948) sundu. İkinci başbakanlığı döneminde yasadışı İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun (IRA) düzenlediği şiddet eylemlerinde büyük bir artış oldu. 1959'da De Valera cumhurbaşkanı, Sean Lemass ise başbakan olunca, Costello muhalefet önderliğinden ayrıldı.

Costello, Lou *bak*. Abbott, Bud ve Costello, Lou

Coster, Charles (-Théodore-Henri) de (d. 20 Ağustos 1827, Münih - ö. 17 Mayıs 1879, Brüksel), Belçika ulusal bilincini uyandırarak özgün bir yerel edebiyatın temelini atan romancı.

Yaşamının büyük bölümünü yoksulluk içinde geçirdi. Başyapıtı olan *La légende et les aventures héroïques, joyeuses, et glorieuses d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandres et ailleurs*'ü (1866; Ulenspiegel ve Lamme Goedzak'ın Flandre Ülkesi ve Başka Yerlerdeki Görkemli ve Eğlenceli Kahramanlık Serüvenleri ve Destanı) 10 yılda tamamladı. Bu yapıtında halk kahramanları Till Eulenspiegel (Ulenspiegel) ile Lamme'ın geleneksel öykülerini serbest bir biçimde uyarlayarak, öyküsünün konusunu 16. yüzyılda Enkizisyon baskısının doruğa çıktığı bir dönem içine oturtur. Öyküde kahramanın babası kilisenin öğretilerine karşı geldiği gerekçesiyle kazıkta yakılarak öldürülür ve Ulenspiegel onun öcünü almak için ant içer. Çizilen kişiliklerde kahramanlık özellikleri ile tipik Belçika gerçekçiliği iç içe geçmiştir. Rabelais, Montaigne ve 16. yüzyıl tarihçilerinin etkisini taşıyan üslup son derece renkli ve arkaiktir. Baskıya karşı direnmeyi temel alan temasından dolayı "Flandre Kitabı Mukaddesi" ve "özgürlük duası" olarak nitelendirilen yapıtta yer alan iç karartıcı ölüm sahneleri ve tüyler ürpertici işkenceler ile felsefe yapma eğiliminin yol açtığı ağır hava, *La légende*'ın "coşku dolu, neşeli bir sanat ve edebiyat yapıtı" olmasını engellemez. *La légende* ile aynı dönemde yazılan sıradan romanlar arasında keskin ve çarpıcı bir karşıtlık vardır.

Coster, Laurens Janszoon, KOSTER olarak da yazılır (d. y. 1370, Felemenk - ö. 1440?, Haarlem?), baskı makinesini Gutenberg'den önce geliştirdiği savunulan Felemenkli mucit. Yaşamına ilişkin bilinenler çok azdır. 1417-34 arasında tutulan kayıtlardan Coster'in belediye meclisi üyesi, vergi memur ve hazine görevlisi olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. Karısının 1440'ta kayıtlara dul olarak geçmesi, Coster'in o yıllarda Haarlem'de görülen veba salgınında öldüğü kanısını uyandırmaktadır.

Coster'in, daha 1430'da tek tek hazırlanmış harflerden ve öteki karakterlerden oluşturduğu klişelerle baskı yaptığı ileri sürülmekle birlikte, bu iddiayı kanıtlayacak kesinlikte delillere rastlanmamıştır. Günümüze gelen basım örneklerinden kendisine mal edilenlerin hiçbiri onun imzasını taşımamaktadır, ama aynı durum Gutenberg için de söz konusudur. Buna karşılık, Coster'in yaşamına ilişkin olarak bilinenler Gutenberg'e oranla çok daha azdır ve basımcılık alanındaki başarıları, ancak ölümünden bir yüyzıl sonra kayıtlara geçebilmiştir. Öte yandan Coster'in hurufat dökümünde kullandığı, ahşap kalıplarla kum döküm yöntemi ise, Gutenberg'inkinden daha geri bir tekniğe dayanıyordu.

costumbrismo (İspanyolca *costumbre*: "töre"), belirli bir yöre halkının günlük yaşama ilişkin gelenek ve törelerine ağırlık veren İspanyol edebiyat tarzı.

Costumbrismo'nun kökleri, İspanyol edebiyatında Altın Çağ olarak bilinen 16 ve 17. yüzyıllara değin uzanır. Yaygın bir tür haline gelmesi ise, 19. yüzyılın ilk yarısında *cuadros de costumbres* (töresel sahneler) denen ve çoğu kez alaycı ve filozofça bir yaklaşımla yazılan kısa manzum ve düzyazı anlatılarla olmuştur. Genellikle nostaljik bir içerik taşıyan bu anlatılar, belirli bir yöreye özgü tipik karakterlerin ve toplumsal davranışların ayrıntılı tasvirleri üzerinde yoğunlaşıyordu.

İlk *costumbrismo* yazarları, Madrid'i anlatan Mariano José de Larra ve Ramón de Mesanero Romanos ile Andalucia'yı konu alan Serafín Estébanez Calderón'du. 19. yüzyılın ikinci yarısında bu tarzı benimseyen önemli yazarlar arasında, Andalucia'daki yoksulları konu alan *Cuadros de costumbres* (1852; Töresel Sahneler) adlı romanın yazarı Fernán Caballero, gene Andalucia'da geçen *Cosas que fueron*'un (1871; Bir Zamanlar Olan Şeyler) yazarı Pedro Antonio de Alarcón ve Kastilya'nın kuzeyindeki dağlık bölgeleri anlatan *Escenas montañesas* (1864; Dağ Sahneleri) ile tanınan José María de Pereda sayılabilir.

Costumbrismo'nun İspanyol ve Latin Amerika bölgesel romanının gelişimini etkilemesi açısından daha sonraki yıllarda kalıcı bir etkisi olmuştur.

Cosway, Richard (d. Kasım 1742, Tiverton, Devonshire - ö. 21 Temmuz 1821, Edgware, Middlesex, İngiltere), minyatür ressamı.

On iki yaşına gelmeden önce Londra'ya, Thomas Hudson'ın yanına gönderildi. Ondan yağlıboya tekniğini öğrendi. 1770-1806 arasında yapıtları Kraliyet Akademisi'nde sergilendi. Minyatürün o dönemde üstün bir sanat dalı olarak kabul edilmemesine karşın, 1770'te Kraliyet Akademisi'ne aday, 1771'de de tam üye seçildi. Yapıtlarında fildişi zemin üstünde saydam suluboyayla çalıştı. Böylece fildişi, boyanın altından seçilebiliyordu. Bu, 16 ve 17. yüzyıl minyatür ustalarının saydam olmayan renk kullanımından değişik bir anlayıştı. Galler prensinin koruması altında çalışan Cosway 1781'de, kendisi gibi bir minyatürcü ve yağlıboya ressamı olan Maria Hadfield'la evlendi.

Coşar, Ömer Sami (d. 1919, İstanbul - ö. 28 Mart 1984, Boğsak köyü, Silifke), gazeteci ve yazar. Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı (1940). Gazeteciliğe

1941'de Anadolu Ajansı'nda muhabir olarak başladı. Kısa bir süre sonra *Son Posta* gazetesine geçti. *Cumhuriyet* gazetesinde dış politika yazarı (1950-60) ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı. 1956-59 arasında İÜ Gazetecilik Enstitüsü'nde meslek ahlakı ve meslek terbiyesi dersleri verdi. 1960'ta *Milliyet* gazetesine geçti. 1961'de basın temsilcisi olarak Kurucu Meclis'e girdi. 1962'de bir süre Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi basın müşavirliği görevinde bulundu. 1968'de *Yeni İstanbul* gazetesinde çalışmaya başladı ve bu gazetenin eki olarak Kurtuluş Savaşı'nı kronolojik olarak ele alan "İstiklal Harbi Gazetesi"ni yayımladı (1969). Daha sonra gene *Milliyet*'te çalıştı; ayrıca serbest gazeteci olarak çeşitli gazetelere dizi yazılar hazırladı. Bir süre İÜ Gazetecilik Enstitüsü'nde basın tarihi dersini okuttu. Emekliye ayrılınca Taşucu'nun (Silifke) Boğsak köyüne yerleşti ve burada öldü. *Milli Mücadele Basını* (ty), *İhtilalin İçyüzü* (1965, A. İpekçi ile birlikte), *Troçki İstanbul'da* (1969), *Topal Osman* (1971) ve yarım kalmış bir çalışma olan *Atatürk Ansiklopedisi* (1973-74, 2 cilt) başlıca yapıtlarıdır.

Coşkun, Talibî, asıl adı HACI BEKTAŞ COŞKUN (d. 1904?, Tonus [bugün Altınyayla], Şarkışla, Sivas - ö. 12 Mart 1976, Ankara), gezgin âşık. Ahmet Kutsi Tecer'in 1931'de düzenlediği Sivas Halk Şairleri Bayramı'nda kendini gösterdi. Bu tarihten sonra ünü giderek yayıldı. Rüyasında bade içerek, kendi köyünden Emine adlı bir kıza âşık oldu. İlk şiirini ona söyledi. Aşkını *Talibî ve Keklik Emine* (ty) adıyla tüzenlediği türkülü öyküde anlattı. Türkiye'nin her yanını dolaştı; okullarda, kahvehanelerde, askeri birliklerde başından geçenleri ve aşkını şiirlerle süsleyerek anlattı. Toplumsal olaylarla ilgili destanları, sevmediği kişileri mizah diliyle yerdiği şiirleri de vardır. Deyişlerini *Ankara Destanı* (1939), *Büyük Ölüm Acısı-Atatürk'ün Ölümüne Ağıt* (1939), *Dolaştı Dünyayı Aldı Diline* (1946), *Seher Yeli Gibi* (1946), *Trakya Destanı* (1948), *Erciyes Yaylası* (1949), *Çukurova Sesleniyor* (1950), *Trabzon'da Coşan Gönül* (1957) gibi küçük kitaplarda topladı.

coşkunluk akımı, Almanca STURM UND DRANG (Fırtına ve Şiddet), 18. yüzyıl sonlarında Almanya'da ortaya çıkan ve doğayı, duyguları ve insanın bireyselliğini yücelterek Aydınlanma çağının uşçuluk kültünü ortadan kaldırmayı amaçlayan edebiyat akımı. Goethe ve Schiller edebiyat yaşamlarına bu akımın önde gelen üyeleri olarak başlamışlardır.

Coşkunluk akımının temsilcileri, varoluşun temel hakikatlerinin inanç ve duyumsal deneyimler yoluyla kavranabileceğini savunan Rousseau ve Johann Georg Hamann'ın düşüncelerinden büyük ölçüde etkilendiler. Genç yazarlar ayrıca İngiliz şair Edward Young'ın yapıtlarının, İskoç şair James Macpherson'ın 3. yüzyılda İrlanda'da yaşamış şair Ossian'a(*) ait olduğunu ileri sürdüğü epik şiir çevirilerinin ve Shakespeare'in Almancaya yeni çevrilen yapıtlarının etkisi altında kaldılar.

Coşkunluk akımının genç Goethe ile yakın bir ilişkisi vardır. Goethe, Strasbourg'da öğrenciyken Hamann'ın eski öğrencilerinden Johann Gottfried von Herder ile tanışmış ve onun etkisiyle gotik mimarî, Alman halk şarkıları ve Shakespeare ile ilgilenmişti. Herder'in düşüncelerinden esinlenerek büyük bir yaratıcılık dönemine girdikten sonra, 16. yüzyılda yaşamış bir Alman şövalye üstüne yazdığı oyunu *Götz von Berlichingen*'i (1773; *Demir Elli Şövalye von Berlichingen*, 1933), ayrıca Herder ve başka yazarlarla birlikte coşkunluk akımının bir çeşit bildirisi sayılan "Von deutscher Art und Kunst"u (Alman Tarzı ve Sanatı Üzerine) yayımladı. Akımın temel özelliklerini yansıtan *Die Leiden des Jungen Werther* (1774; *Genç Werther'in Acıları*, 1935) adlı romanıyla dünya çapında üne kavuştu ve pek çok yazarın aynı konuyu işlemesine önayak oldu.

Coşkunluk akımı en tipik ürünlerini tiyatro alanında verdi. Gerçekte akımın adı da, Friedrich Maximilian von Klinger'in bir oyunundan kaynaklanmıştı. Shakespeare'den esinlenen Klinger bu oyununda, eleştirmen Johann Christop von Gottsched'in Alman edebiyatına aktardığı Fransız yeniklasikçiliğini reddediyor ve karakterleri öne çıkararak oyunun yapısal özelliklerini ikinci plana atıyordu. Schiller'in *Die Räuber* (1781; *Haydutlar*, 1958) adlı oyununun sahneye konmasından sonra coşkunluk akımı çevresinde gelişen tiyatro yeni bir aşamaya girdi.

Özdisiplinden yoksun olan coşkunluk akımı, çok geçmeden tükendi. Ama akımın en yetenekli temsilcileri Goethe ve Schiller, klasik Alman edebiyatının temelini ve ruhunu oluşturan büyük yapıtlar vermeyi sürdürdüler.

Cotabato, Filipinler'de, Mindanao Adasının güneyinde, Maguindanao ilinde kent. Mindanao Irmağının kolu Cotabato Irmağının güney kıyısı yakınında, bataklık bir alanda yer alır. Moro Körfezinden biraz içeridedir. 1914-60 arasında Cotabato ilinin merkeziydi. Sonradan 1973'te oluşturulan Maguindanao iline bağlandı. Bugün ilin en büyük kenti ve Mindanao Adasının güneybatı kesimindeki başlıca ticaret ve alışveriş merkezidir. Yörede pirinç, mısır, hindistancevizi, şekerkamışı, kahve ve muz yetiştirilir. Adalar arasında sefer yapan gemilerin uğradığı küçük bir limanı ve bir havalimanı vardır. Ayrıca ada içlerine giden karayolunun son durağıdır. Nüfus (1990) 127.000.

Côte d'Azur, Fransa'da, Alpes-Maritimes iline (*département*) bağlı Menton ve Cannes arasındaki Fransız Rivierası'nı içine alan ve güneyde Var iline kadar uzanan kültürel bölge. Bölge nüfusunun büyük bölümü kentsel alanlarda yaşar. Kıyıdan içerde, Alpes-Maritimes ilinde kalan tarihsel kentler arasında Gourdon, Èze, Utelle ve Peille sayılabilir. Kayalıklar üzerindeki bu kentlerin dar yolları kaldırım taşlarıyla döşenmiştir. Taştan yapılmış evlerin çatıları, yuvarlak kiremitlerle kaplıdır. Büyük evlerin kapılarında ince süslü tunç tokmaklar ve dövme demirden menteşeler göze çarpar. Ovalardaki geleneksel çiftlik evlerinde (*mas*) oturma ve ambar bölümleri aynı çatı altındadır. Yaz sıcağının girmesini engellemek amacıyla pencereler küçük tutulmuştur. Alpes-Maritimes ilinin kıyı şeridine yönelik emekli akını nedeniyle bölge nüfusunun yaş ortalaması yükselmiştir. Fransa'nın eski sömürgelerinden gelen göçmenlerin çoğu Nice çevresine yerleşmiştir.

Côte d'Azur'de küçük bir dinlence kasabası olan Villefranche-sur-Mer, Fransa
Fuat Şenturk

Bölgede nüfusun çoğunluğu Katoliktir. Var ilinde kalan Sıgnes'de her yıl temmuzun dördüncü haftasında Azız Eligius; Antibes'li gemicilerce de gene her yıl temmuz ayının sonunda Aziz Petrus anılır. Şubat ayında yapılan limon şenliklerinde sallar limon ve portakallarla süslenir.

Bölgeye özgü yemeklerde zeytinyağı ve sarmısak çok kullanılır. Örneğin mayonez zeytinyağı ve sarmısak ile yapılır. Bir Nice yemeği olan *Pissaladiera* ançüez, siyah zeytin ve baharat katılmış soğan böreğidir. Bir başka Nice yemeği *Ratatouia* domates, patlıcan ve yeşil biberle yapılan bir çeşit yahnidir.

Côte-d'Or, Fransa'nın orta kesiminin doğusundaki Burgonya planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Yüzölçümü 8.763 km²'dir. "Altın sırt" anlamındaki adını, üzüm bağlarıyla örtülü tepelerden alır. İlin güneyinde uzanan bu tepelerin ortalama yüksekliği 460 m'dir. Sen Irmağı ilin kuzeyindeki Langres Platosundan doğar. Côte-d'Or'un güneydoğusunda Yukarı Saône Ovasının bir bölümü uzanır. Fransa'nın en önemli karayolu olan Güney Karayolu, il merkezi Dijon'un 35 km güneybatısındaki Beaune'dan geçer. Burgonya'nın önde gelen bir şarap bölgesi, Côte-d'Or'un alçak yamaçları boyunca uzanır. Beaune ve Nuits olmak üzere iki bölümden oluşan bağlardan en ünlü Burgonya şarapları elde edilir. Bu şaraplar arasında Clos-Vougeot, Gevrey-Chambertin, Nuits-Saint-Georges ve Pommard sayılabilir. Hospices de Beaune'da her yıl kasım ayında şarap satımı için düzenlenen açık artırma, dünyada geliri hayır işlerine ayrılan en büyük açık artırmadır. Côte-d'Or'un büyük bölümünde tarımsal etkinlikler (tahıl, patates, şeker pancarı ve az miktarda tütün üretimi) önde gelir. Eskiden Burgonya Düklüğü'nün başkenti olan ve bugün il nüfusunun yüzde 40'ını barındıran Dijon'da canlı bir sanayi etkinliği vardır. Tarihsel yapılar arasında, günümüze değin en iyi biçimde korunmuş büyük Cistercium yapısı Fontenay sayılabilir. İlin Dijon, Beaune ve Montbart olmak üzere üç ilçesi (*arrondissement*) vardır. Nüfus (1990) 493.931.

Côtes-du-Nord, Fransa'nın kuzeybatı kesimindeki Bretanya planlama bölgesinde (*région de programme*) kıyı ili (*département*). Tarihsel Bretanya bölgesinin kuzey bölümünü kaplar. Yüzölçümü 6.878 km²'dir. İlin güney yarısında batı-doğu doğrultusunda uzanan ve yüksekliği 300 m'yi aşan Kara Dağlar (Montagnes Noires), kuzeye doğru Manş Denizine ve güneye doğru Biskay Körfezine akan ırmaklar arasında su bölümü çizgisini oluşturur. Atlas Okyanusunun yağmur taşıyan kuvvetli rüzgârlarına açık iç platolar, sığır ve at otlatmaya elverişlidir. Kıyı şeridinde domuz ve sığır yetiştirilir; ayrıca buğday, yulaf, patates ve meyve üretilir. Eskiden ekonomide önemli yer tutan balıkçılık gerilemiştir. Arduvaz ve yapı taşı ocakları işletilir. Sepicilik, gemi yapımı, bıçkıcılık gibi sanayi etkinlikleri önemli boyutta değildir. Güzel manzaralı Côte d'Émeraude'un büyük bölümünü kaplayan kayalık ve girintili kıyı boyunca dinlence kasabaları dizilmiştir. İç kesimdeki kentlerin çoğu ortaçağdan kalmadır. İl

merkezi Saint-Brieuc'de surlarla çevrili bir katedral vardır. Côtes-du-Nord'un dört ilçesi (*arrondissement*) Dinan, Guingamp, Lannion ve Saint-Brieuc'dür. İl, Rennes eğitim bölümüne bağlıdır. Nüfus (1990) 538.393.

cotillion *bak.* kotiyon

Cotingidae *bak.* kotingagiller

Cotman, John Sell (d. 16 Mayıs 1782, Norwich, Norfolk - ö. 24 Temmuz 1842, Londra, İngiltere), Norwich okulundan suluboya manzara ressamı ve oymabaskı sanatçısı. Doğada gördüğü kesin ve kusursuz düzeni, ayrıntıyı yok ederek soğuk renklerle ve denetimli düz fırça vuruşlarıyla yapıtlarına yansıtmıştır.

Yaklaşık 1798'de öğretim için gittiği Londra'da ressam J.M.W. Turner ve Thomas Girtin ile tanıştı. 1800-06 arasında Kraliyet Akademisi'nde suluboyaları sergilendi. Bu dönemdeki yapıtlarından bazısı en güzel İngiliz manzara resimleri arasında sayıldı. Belki de en tanınmış yapıtı olan "Greta Köprüsü" (y. 1805), Yorkshire'daki Greta'da yaşadığı sırada yaptığı resimlerine bir örnektir. Resmin kompozisyonu, neredeyse bütünüyle düz renk alanlarından oluşur, ışık-gölge karşıtlığından ve çizgisel anlatımdan kaçınılmıştır. 1806 sonlarında Londra'dan Norwich'e dönen Cotman, orada resim öğretmeni olarak çalıştı ve düzenli olarak Norwich Sanatçılar Derneği'nin sergilerine katıldı. 1812'de gittiği Yarmouth'ta uzun süre arkeolojik çizimler yaptı. 1823'te Norwich'e, 1834'te de Londra'ya döndü. Son yıllarında üslubunu tümüyle değiştirdi; suluboyayı pirinç hamuru ile karıştırarak elde ettiği kalın boya hamuruyla (*impasto*) çalıştı. Aside yedirme yöntemiyle gerçekleştirdiği oymabaskılarının çoğunda tebeşir ya da kurşunkalemle yapılmış çizimleri anımsatan yumuşak zeminli (*vernis mou*) baskı yöntemini uyguladı.

Cotoneaster *bak.* dağmuşmulası

Cotonou, Batı Afrika'da liman kenti, Benin'in (eskiden Dahomey) fiili başkenti ve Atlantique ilinin merkezi. Gine Körfezinde yer alır. Ülkenin iç kesimlerine uzanan ve Parakou'da sona eren 439 km'lik Benin-Nijer Demiryolu'nun başlangıç noktasıdır. Parakou'dan sonra 320 km'lik bir karayoluyla, ulaşıma elverişli Nijer Irmağına mal taşınabilir. Hem Benin'e, hem de Togo'ya hizmet verebilen Cotonou'nun modern yapay liman tesisleri 1965'te tamamlanmıştır.

Cotonou Benin'in ekonomik merkezi ve en büyük kentidir. Başlıca sanayi kolları biracılık ve dokumacılıktır, ayrıca palmiye yağı işlenir. Resmî radyo istasyonu, Yüksek Mahkeme ve Ulusal Meclis buradadır. Benin Ulusal Üniversitesi Cotonou yakınındadır. Nüfus (1982 tah.) 487.020.

Cotopaxi, eskiden (1939'a değin) LEÓN, Ekvador'un ortakuzey kesiminde il. Dağlık bir bölgede bulunan il, Andlar'ın Orta ve Batı Cordilleraları'nı içine alır. Yüzölçümü 5.198 km²'dir. Etkin Cotopaxi Yanardağı, ilin kuzeydoğu sınırındadır. Yerleşim Latacunga Havzasında yoğunlaşmıştır.

İl ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca ürün patatestir; ayrıca tahıl, sebze ve elyaflı bitkiler yetiştirilir. Sütü için sığır beslenir; yüksek otlaklarda ayrıca koyun da yetiştirilir. İldeki bakır yatakları II. Dünya Savaşı boyunca işletilmiştir. Guayaquil-Quito Demiryolu ile Pan-Amerikan Karayolu, il merkezi Latacunga'dan geçer. Nüfus (1990 geç.) 283.236.

Cotopaxi Yanardağı, And Dağlarının Orta Cordillerası'nda volkanik dağ. Ekvador'un orta kesiminde Cotopaxi ile Pichincha illerinin sınırında yer alır. 5.897 m'ye ulaşan yüksekliğiyle dünyada etkin yanardağların en yüksegidir. Buhar bulutları fışkırtan geniş kraterinde sürekli olarak lavlar kaynar. 1738'den bu yana 15 yılı aşkın aralarla patlamaktadır; en son patlamaları (1970'lerin sonuna göre) 1928 ve 1944'te oldu. Patlamaların çoğu çevredeki alanlarda büyük hasar yapmıştır. Cotopaxi'ye ilk kez 1872'de Alman bilim adamı ve gezgin Wilhelm Reiss tırmanmıştır.

Cotopaxi Yanardağı, Ekvador
Shostal-EB Inc

Cotswold, İngiltere'nin ortagüney kesimindeki Gloucestershire ilinde (*county*) ilçe (*district*). Yüzölçümü 1.142 km² olan Cotswold, ilin doğusunda yer alır. Cotswold Tepelerinin(*) yumuşak bir eğimle 305 m'den 180 m'ye indiği doğu etekleri boyunca yayılır. Bugün neredeyse soyu tükenmiş olan Cotswold cinsi koyunlar 14-18. yüzyıllarda yöredeki yün ve kumaş tüccarlarına büyük servet kazandırdı. Dalgalı Cotswold Platosunun aşağı doğu kenarı boyunca dizilmiş köy ve kasabalardaki kilise ve yapılarda bu zenginliğin izleri görülür. Bölgenin başlıca yerleşimleri arasında, orta kesimdeki Bourton-on-the-Water, Stow-on-the-Wold, Bibury, Lower Slaughter ve Nortleach, kuzeydeki Chipping Camden ve güneydeki ilçe merkezi Cirencester sayılabilir. Bu kasabalardaki eski evler, genellikle yöreden çıkarılan kireçtaşından inşa edilmiştir ve taş ya da kiremitle örülmüş beşik çatıları vardır. Çarşı binaları, Tudor evleri, özellikle düşey gotik (1350-1600) üslubunda yapılmış kiliseler, bölgenin eski zenginliğini yansıtır. Cirencester'in 13 km doğusunda Fairford'da bulunan St. Mary Kilisesi'ndeki 15-16. yüzyıl yapısı 28 adet vitray pencere Flaman ustalarınca yapılmıştır ve bu dönemin yetkin örneklerindendir.

Bölgenin verimli topraklarında ağırlıklı olarak arpa, buğday ve mısır yetiştirilir. Eskiden koyun yetiştirilirken bugün daha çok sığır beslenmektedir. Süt inekleri, Thames Irmağının, ilçenin güney sınırı boyunca uzanan 90 m yükseklikteki kil vadisinde otlatılır. Cotswold ilçesi kuzeyde Evesham Vadisinin içine kadar uzanır. Vadi, piyasa için yetiştirilen Brüksel lahanası, kuşkonmazı ve bezelyesi ile ünlüdür. Nüfus (1985 tah.) 71.600.

Cotswold Tepeleri, İngiltere'nin Midlands bölgesinin batı kesiminde 80 km kadar uzanan kireçtaşı tepeler. Ülkeyi güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda kesen, Jura Döneminde (y. 190-136 milyon yıl önce) oluşmuş yükseltilerin bir bölümüdür. Severn Irmağının aşağı çığırı ile bu ırmağın kolu Avon'un (Yukarı Avon) kil vadisinden diklemesine yükselir. Doğu yönünde, Oxford kil vadisine doğru yumuşak bir eğimle iner. Genellikle 180-210 m olan yüksekliği Cheltenham üzerindeki Cleeve Cloud'da 330 m'ye ulaşır. Oolitik kireçtaşları bölgedeki inşaatlarda yapı taşı olarak kullanılır. Ortaçağda Cotswold Tepeleri koyunlar için açık otlak olarak kullanılırdı. Yün satışından, daha sonra da yöredeki kumaş sanayisinden elde edilen gelirin boyutları, bölgedeki önemli binalardan, özellikle köy ve kentleri süsleyen kiliselerden anlaşılabilir. Otlakların çitlerle çevrilmesinden sonra bölge toprakları ekime açılmıştır.

Cotta AİLESİ, Alman yayımcı ailesi. En önemli üyesi Cottendorf baronu Johann Friedrich Cotta, Goethe ve döneminin öbür yazarlarıyla ilişkileri yüzünden tanınmıştır. Yayınevinin kurucusu Johann Georg Cotta (1631-92) Württemberg'e yerleşerek 1659'da evlilik yoluyla Philipp Brunn'un Tübingen'deki kitap alım satım ve yayımcılık işini devraldı; J.G. Cottasche Buchhandlung'u (Cotta Yayınevi) kurdu. Ölümünden sonra firma, oğlu Johann Georg'a, daha sonra da onun en büyük oğlu Johann Georg'a geçti. Torun Johann Georg'un oğlu Christoph Friedrich Cotta (1730-1807) Stuttgart'ta saraya iş yapan bir basımevi kurdu. Onun oğlu Johann Friedrich ise batmakta olan aile şirketini kurtarıp geliştirerek Cotta'ların en ünlüsü oldu.

Johann Friedrich Cotta, bir taş baskıdan ayrıntı; Schiller Ulusal Müzesi, Marbach am Neckar, Almanya
Schiller-Nationalmuseum, Marbach am Neckar, Almanya

Cottendorf baronu Johann Friedrich Cotta (d. 27 Nisan 1764 - ö. 29 Aralık 1832), Tübingen'de öğrenim görerek avukat oldu. Ama Tübingen'deki aile şirketinin elden çıkarılmak üzere olduğunu öğrenince şirketi kurtarmayı üstlendi. 1794'te Schiller ile birlikte tasarladığı *Die Horen* adlı dergiyi yayımlamaya başladı. 1797'ye değin çıkan dergi kısa yayın yaşamına karşın Alman edebiyatında önemli bir yer edindi. Schiller'in aracılığıyla Goethe ile tanışan Cotta gittikçe daha çok sayıda edebiyatçıyla ilişki kurdu. Zamanla yalnız Goethe'nin değil, Herder, Wieland, A.W. Schlegel, Tieck, Jean Paul, Kleist, Hölderlin, Uhland ve daha başkalarının da yayımcısı oldu. Ayrıca Humboldt kardeşler ve Fichte, Hegel ve Schelling gibi düşünürlerin yapıtlarını yayımladı. 1798'de *Allgemeine Zeitung* (*) adlı gazeteyi yayımlamaya başladı. 1811'de firma Stuttgart'a taşındı. Cotta 1823'te Augsburg'da, 1827'de de Münih'te bir şube açtı. Bu süre içinde yayınevini Almanya'nın en büyük ve önde gelen yayınevlerinden biri haline getirmişti. Alman kitapçıları adına Viyana Kongresi'ne katılarak basın özgürlüğü isteğinde bulundu. Bilimsel gelişmelere de ilgi duyan Cotta, 1824'te Augsburg şubesinde Bavyera'nın ilk buharlı baskı makinesini kullandı.

Oğlu Cottendorf baronu Johann Georg Cotta (1796-1863), 1839'da Leipzig'de G.J. Göschen'in ve 1845'te Landshut'ta Vogel'in firmalarını satın alarak aile şirketini genişletti. Aynı yıl Stuttgart ve Münih'te Kitabı Mukaddes yayımlayan şubeler açıldı.

Johann Georg'dan sonra şirketi oğlu Karl ve yeğeni Hermann Albert von Reischach devraldılar. Stuttgart şubesini ve Augsburg'daki *Allgemeine Zeitung* bürosunu korudular, ama öbür şubeler birer birer ayrıldı. 1889'da Adolf ve Paul Kröner şirketi satın aldı. Yapıları II. Dünya Savaşı sırasında önemli hasar gördüyse de firma daha sonra yeniden kuruldu.

Cottbus *bak.* Kottbus

Cotte, Robert de, COSTE olarak da yazılır (d. 1656, Paris - ö. 14 Temmuz 1735, Passy, Fransa), günümüzde rokoko konut mimarlığının en ilginç örnekleri kabul edilen yapılar gerçekleştirmiş mimar.

Mimar Jules Hardouin-Mansart'ın öğrencisi, sonra da yardımcısı oldu, 1683 dolaylarında da kız kardeşiyle evlendi. 1708'de Mansart'ın ölümünden sonra, onun yerine kraliyet mimarlığına getirildi. Mansart'ın son dönem başyapıtlarından ikisi olan Hôtel des Invalides'in şapeli ile Versailles Şapeli'ni tamamladı.

De Cotte'un ilk bağımsız çalışması Hôtel de Lude idi (1710). Bunu, birçoğu bugün yıkılmış olan sayısız özel konut yapısı izledi. Bunlar arasında Hôtel des Mousquetaires, Hôtel du Maine ve bugün Bağımsız Devletler Topluluğu Büyükelçiliği olarak kullanılan Hôtel d'Estrées (1713) izledi.

De Cotte'un günümüzde ayakta kalan yapılarının en önemlisi, 1728'de başlanan Strasbourg'daki piskopusluk sarayıdır (Palais de Rohan). Sarayın tipik 17. yüzyıl özellikleri taşıyan planı, uzunlamasına eksenli bir yapıdan ve bunu keserek avlu ile bahçeyi birleştiren bir giriş bölümünden oluşur. De Cotte böylece uzunlamasına hareketi kısıtlayarak daha zengin bir iç mekân yaratırken, ön cephedeki zarif simetriyi de korumuştur. Bu nedenle cephe, iç mekânın düzenini tam olarak yansıtmamakta, daha çok dekoratif bir kabuk olarak kalmaktadır. Yapı, rokoko üslubundaki sarayların ve *noble simplicité* (soylu basitlik) kavramının çarpıcı bir örneğidir.

De Cotte birçok yabancı ülkeden de siparişler almış, Brühl, Frankfurt am Main ve Bonn kentlerinde saraylar ve şatolar, Torino'da bir kraliyet av köşkü yapmıştır.

Cottington (Hanworth), Francis Cottington, Baron (d. y. 1579, Pitcombe, Somerset?, İngiltere - ö. 19 Haziran 1652, Valladolid, İspanya), İngiliz hazine bakanı ve büyükelçi. İngiliz İç Savaşı'ndan (1642-51) önceki 10 yıl boyunca, Kral I. Charles'ın sarayındaki İspanyol ve Katolik yanlısı hizbe önderlik etmiştir.

Kral I. James döneminde 1616-17'de İngiltere'nin İspanya büyükelçisi olarak görev yaptı. I. Charles tahta çıkınca Cottington'ı maliye bakanı yaptı, ardından büyükelçi olarak yeniden İspanya'ya gönderdi. Cottington, iki yıl sonra İspanyollarla imzaladığı gizli antlaşmanın ödülü olarak Charles'dan baron unvanını aldı. Charles'ın danışma kurulundaki ağırlığı ve Katolikler ile İspanyollara duyduğu yakınlık nedeniyle, Parlamento'daki Püritenlerin düşmanlığını kazandı. Püritenlerin, Strafford kontu Thomas Wentworth'a yönelttiği saldırılara karşı çıkarak, kontun idam edilmesi yolundaki isteklere kralın boyun eğmemesini sağlamaya çalıştı. Ama bu girişiminde başarılı olamadı. Ocak 1642'de maliye bakanlığı görevinden uzaklaştırıldı.

Kral Charles ile Parlamento yanlısı güçler arasında İç Savaş'ın patlak vermesinden sonra, Cottington hazine bakanlığına getirildi (Ekim 1643). Charles'ın ordularının 1646'da teslim olması üzerine kara Avrupa'sına kaçtı. İspanyolların, kralı desteklemesini sağlamak için 1649'da başarısız bir girişimde bulundu. Ardından Valladolid'e yerleşti ve orada öldü. Bütün çocukları kendisinden önce öldüğü için, baronluğu sürdürülmedi.

Cottolengo, Giuseppe (Benedetto) (AZİZ) (d. 3 Mayıs 1786, Bra - ö. 30 Nisan 1842, Chieri, Sardinya Krallığı, azizler listesine kabulü, 1934; yortu günü, 29 Nisan), Piccola Casa (Küçük Ev) Cemaatleri ile 14 başka dinsel cemaatin kurucusu.

Torino'da papazlık yaptığı sırada, ölüm döşeğindeki bir kadın için son ayini yerine getirmek üzere çağrılan Cottolengo, o yörede hastane bulunmadığını öğrenince çok şaşırdı. Hastaların bakımını sağlamak amacıyla bazı girişimlerde bulundu. Bu amaçla Valdocco'da kıraladığı birkaç oda kısa süre içinde, Piccola Casa adıyla anılan bir hastaneye dönüştü. Cottolengo, bunun ardından tövbekâr kadınlar, saralılar, sağır ve dilsizler, yetimler, yaşlılar, akıl hastaları ve başka hastaların bakımı için çok sayıda cemaat kurdu.

Cotton, Sir Arthur Thomas (d. 15 Mayıs 1803, Woodcote, Oxfordshire - ö. 14 Temmuz 1899, Dorking, Surrey, İngiltere), İngiliz sulama mühendisi. Uyguladığı sulama projeleriyle Güney Hindistan'da kıtlığı önlemiş ve ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunmuştur.

1820'de Hindistan'daki Madras'a giderek buradaki İngiliz mühendisler grubu ile birlikte çalışmaya başlayan Cotton, I. İngiliz Birmanya Savaşı'na (1824-26) katıldıktan sonra, 1828'de sulama çalışmalarına başladı. Kaveri, Koleron ve Godavari ırmakları çevresinde çeşitli sulama tesisleri kurdu. 1836'da Koleron ve 1847-52 arasında da Godavari üzerinde kurduğu barajlarla geniş arazilerin sulanmasını olanaklı kıldı.

Godavari Barajı'nın yapım çalışmalarına başlamadan önce, bugün Tancavur olarak bilinen, Tancor ile çevresindeki bölgeler susuzluktan yok olmak üzereydi. Barajın işletmeye alınmasından bir süre sonra, bugün Tamil Nadu eyaleti olarak bilinen Madras'ın bu bölgesi, ülkenin en zengin kesimlerinden biri durumuna geldi. Hintliler için bir hidrolik mühendisliği okulu da açan Cotton, 1861'de "sir" unvanı aldı ve 1862'de devlet memurluğundan emekliye ayrıldı.

Cotton, Charles (d. 28 Nisan 1630, Beresford Hall, Staffordshire - ö. 16 Şubat 1687, Londra, İngiltere), İngiliz şair. Daha çok İzaak Walton'ın *The Compleat Angler or the Contemplative Man's Recreation* (1653; Usta Balıkçı ya da Düşünen İnsanın Dinlenmesi) adlı yapıtına katkısından ötürü tanınmıştır.

Cotton çok sayıda Fransızca yapıtın çevirisini yaptı; bunlardan *Essays of Michael Seigneur de Montaigne* (1685; Montaigne'in Denemeleri) birçok kez basıldı. Ayrıca Corneille'den *Horace*'ı (1671) ve çeşitli tarihsel ve felsefi yapıtları çevirdi. Fransız modasını izleyerek Vergilius'un *Aeneis*'inin 1 ve 4. kitapları üzerine *Scarronides* (1664, 1665) adlı kaba bir bürlesk ile *Burlesque Upon Burlesque... Being Some of Lucians Dialoques Newly put into English Fustian* (1675; Taşlama Üstüne Taşlama... Lucianus'un Bazı Diyaloglarının İlk Kez Abartılı İngilizceye Çevrilmesi) adlı yapıtı yazdı.

Tam bir taşra beyi olan Cotton toprakla uğraşarak, spor yaparak, yönetime katılarak ve konuk ağırlayarak o bölgenin yaşamını bütünüyle benimsedi. Yazılarında bu yaşamın izleri açıkça görülür *The Compleat Gamester* (1674; Usta Oyuncu), *The Planter's Manual* (1675; Çiftçinin Elkitabı) ve Walton'ın önerisi üzerine *The Compleat Angler*'ın 5. basımına eklediği sinekle balık avlamaya ilişkin ikinci bölümde kişisel deneyimlerini aktardı. 1675'te Dove Irmağı yanında bir balıkçı kulübesi yaptırdı; kapının üstüne de Walton ile kendi adının ilk harflerinin iç içe geçmesiyle oluşan bir monogram astı.

Topografya özelliklerini konu alan ve 18. yüzyıl boyunca yaygın ilgi çeken uzun şiir *The Wonders of the Peake* (1681, Doruğun Harikaları) ile ölümünden sonra izinsiz yayımlanan *Poems on several occasions* (1689; Çeşitli Olaylara İlişkin Şiirler) onun yaşam sevgisini ve yaşamdan aldığı tadı çok iyi yansıtır. Şiirleri Wordsworth, Coleridge ve Lamb tarafından beğenilmiştir.

Cotton, Sir Robert Bruce, 1 BARONET (d. 22 Ocak 1571, Denton, Lancashire - ö. 6 Mayıs 1631, Londra?, İngiltere), antika koleksiyoncusu, Cotton Kütüphanesi'nin kurucusu ve I. Charles döneminin önde gelen parlamenterlerinden.

Cambridge'deki Jesus College'da öğrenim gördü. 1585'te okulu bitirdikten sonra, Westminster'daki Old Palace Yard yakınlarında bir ev alarak burada el yazması, kitap ve para koleksiyonu yapmaya başladı. Yaşamı boyunca bu koleksiyona yeni malzemeler ekleyen Cotton'ın evi, kütüphanesinden rahatça yararlanabilen bilim adamlarının buluşma yeri durumuna geldi.

İskoçya kralı I. Robert'ın soyundan gelen Cotton'ın atalarıyla gururlanmasını takdirle karşılayan I. James, tahta çıkınca ona "sir" unvanı verdi. Cotton 1611'de krala *Inquiry into the Crown Revenues* (Kraliyet Gelirleri Araştırması) adlı tarihsel bir yapıt sundu. Bu yapıtta, bir baronetlik unvanı oluşturulması ve hazineye gelir sağlamak için bu unvanın para karşılığında dağıtılması görüşünü destekledi. Aynı yıl kendisi de "baronet" unvanı aldı.

Ama bu olaydan sonra, devlete ait çok sayıda belgeye sahip olması kuşku uyandırdığından, saraydaki saygınlığı azalmaya başladı. 1615'te, kendisini korumasına alan Somerset kontu Robert Carr'la ilgili skandala adı karıştığı için tutuklandı. Resmi yargılamadan geçmediği ve sekiz ay sonra bağışlandığı halde, saraydaki eski saygınlığına hiçbir zaman kavuşamadı. Bu arada, Stuartların vergi politikasına da gitgide daha çok karşı çıkıyordu. *Inquiry into the Crown Revenues*'da, gümrük vergilerinin yalnız savaş zamanında toplanması gerektiğini savunmuştu. 1601'de parlamentoya giren Cotton'ın görüşleri 1625'te Avam Kamarası'ndaki fon yaratma tartışmaları sırasında etkili oldu ve bu vergiyin yalnızca bir yıl için toplanması kararının alınmasında büyük rol oynadı. Cotton'ın *The Reign of Henry III* (III. Henry'nin Saltanatı) adlı yapıtı, hükümetin basımcılar aleyhinde dava açma tehdidine karşın 1627'de yayımlandı.

Son olarak, 1628'de *The Danger wherein the Kingdom now standeth and the Remedie* (Krallığın Bugün İçinde Bulunduğu Tehlike ve Çaresi) adlı siyasal bir broşür yayımlaması ve *Proposition to Bridle Parliament* (Parlamentoyu Dizginlemek İçin Öneri) adlı bir başka kitapçığı dağıtmaya başlama-

sı, Cotton'ın 1629'da hapsedilmesine ve kütüphanesinin kapatılmasına yol açtı. Duruşması bir şans eseri, veliahtın (sonradan Kral II. Charles) doğduğu güne rastlayınca bu olayın onuruna serbest bırakıldı. Ama kütüphanesi açılmadı. Cotton'ın ölümünden sonra oğlu Sir Thomas (1594-1662) mülkiyetini yeniden ele geçirdiği kütüphaneyi daha da zenginleştirdi. kütüphane, 1700'de 4. Baronet Sir John tarafından kamuya açıldı.

Cottrell, Frederick Gardner (d. 10 Ocak 1877, Oakland, California - ö. 16 Kasım 1948, Berkeley, California, ABD), ABD'li eğitimci, bilim adamı ve mucit. Akış halindeki gazları, asıltı durumunda bulunan par-

Cottrell
U.S. Department of Agriculture

çacıklardan temizlemekte kullanılan elektrostatik çökelticiyi geliştirmiştir.

1902-11 arasında Berkeley'deki California Üniversitesi'nde kimya dersi veren Cottrell, 1906'da elektrostatik çökelticiler üzerinde çalışmaya başladı. 1912'de, yüksekokullar ile üniversitelerdeki temel araştırmaları desteklemek amacıyla Araştırma Kurumunu kurdu ve geliştirdiği çökelticinin patent haklarını bu kuruma bağışladı.

1911-20 arasında ABD Maden Ocakları Dairesi'nin kimya ve metalurji bölümlerinin, daha sonra da tüm kuruluşun yöneticisi olarak çalıştı. Doğal gazlardan helyum elde edilmesine yönelik araştırmalara yardımcı oldu ve dairenin maden güvenliği bölümünün kurulması çalışmalarına katıldı. 1922-27 arasında ABD Tarım Bakanlığı'na bağlı Sabit Azot Araştırma Laboratuvarı'nın yöneticiliğini yaptı ve burada, Haber-Bosch yöntemine dayalı sentetik amonyak üretiminin geliştirilmesi ve bir sanayi dalı durumuna getirilmesi çalışmalarına yardımcı oldu.

Coty, René (-Jules-Gustave) (d. 20 Mart 1882, Le Havre - ö. 22 Kasım 1962, Le Havre, Fransa), Dördüncü Cumhuriyet'in son cumhurbaşkanı (1954-59).

René Coty, y. 1949
H. Roger-Viollet

Felsefe ve hukuk öğrenimi gördükten sonra siyasete atıldı. 1923'te Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Mecliste Sol Cumhuriyetçilerin yanında yer aldı ve özellikle ticari gemicilik ve hükümet reformu konularıyla ilgilendi.

Aralık 1930'da kısa bir süre içişleri bakanlığı müsteşarı olarak görev yaptıktan sonra, Senato'ya girmek için Meclis'ten ayrıldı. II. Dünya Savaşı sırasında arka planda kaldı. 1945'te yeniden milletvekili seçildi. Ertesi yıl Robert Schumann'ın hükümetinde imar ve kentleşme bakanı oldu. Daha sonra Senato'ya geri döndü ve 23 Aralık 1953'te 13. tur sonunda cumhurbaşkanı seçilinceye değin Senato başkan yardımcılığı yaptı.

Görevinin gereklerini yerine getirmekle birlikte, siyasal gelişmeleri yönlendirmede önceki cumhurbaşkanı Vincent Auriol kadar başarılı olamadı. Mayıs 1958'de ortaya çıkan bunalım sırasında istifa tehdidinde bulunması, General Charles de Gaulle'ün başbakan seçilmesine zemin hazırladı. 8 Ocak 1959'da yerini Beşinci Cumhuriyet'in ilk cumhurbaşkanı olan de Gaulle'e bıraktı.

Coua, *Cuculidae* (guguklar) familyasından, Madagaskar'da yaşayan 10 kadar kuş türünü içeren cins. Bu cinsin üyeleri, 45-60 cm

Coua cristata
H. John Janosik

uzunluğunda, genellikle, uzun kuyruklu, pek iyi uçamayan kuşlardır. Yerde yaşar, böceklerle ve öbür guguklardan farklı olarak meyveyle beslenirler.

Coubertin (Baronu), Pierre (d. 1 Ocak 1863, Paris - ö. 2 Eylül 1937, Cenevre), Fransız eğitimci. Yaklaşık 1.500 yıllık bir aradan sonra Olimpiyat Oyunları'nın yeniden başlatılmasını sağlamıştır.

Ailedeki askerlik geleneğine uymayarak, eğitim yöntemlerini incelemek üzere ABD ve Avrupa'yı dolaştı. Bu arada eski Olimpiyat alanını ortaya çıkarmaya yönelik arkeolojik kazıların yürütüldüğü Yunanistan'a gitti. 1892'de, kurulmasına katkıda bulunduğu Atletik Sporlar Birliği'nin bir toplantısında Modern Olimpiyat Oyunları'nın düzenlenmesini önerdi. İki yıl sonra Paris'te toplanan uluslararası atletizm kongresinde, 1896'da Atina'da Olimpiyat yarışmalarının düzenlenmesine oybirliğiyle karar verildi. Coubertin, Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin (IOC) ilk başkanı oldu (1896-1925).

Okullarda beden eğitimi derslerinin savunucularından biri olarak, bu konuda birçok kitap yazdı. Amatör sporcular arasındaki uluslararası yarışmaların dünyadaki siyasal gerilimi azaltacağını savundu.

Coucy, tam adı COUCY-LE-CHÂTEAU-AUFFRIQUE, Fransa'nın Aisne ilinde (*département*) kasaba. Laon'un 29 km güneybatısında yer alır. Ortaçağda, şatosu ve yörede hüküm süren senyör ailesiyle önem taşıyordu. 1196'da komün durumuna gelen köy sağlam duvarlarla çevrilmişti; dışarı açılan tek kapı, büyük Laon Kapısı'ydı (Porte de Laon). 10. yüzyılda yapımına başlanan ve 13. yüzyılda yeniden kurulan kale 19. yüzyılda onarım gördü. I. Dünya Savaşı'nda Almanlarca dinamitlendi.

Coucy hanedanının kurucusu Enguerrand de Boves (ö. 1115) Haçlı seferlerindeki rolüyle sivrildi. Onun oğlu Thomas de Marle'ın başını çektiği ayaklanmalara karşı Fransa kralı VI. Louis iki kez asker göndermek zorunda kaldı. III. Enguerrand, Bouvines'de II. Philippe Auguste'ün yanında savaştı 14. yüzyılda, IV. Enguerrand hiç vâris bırakmadığı için Coucy el değiştirerek yeğenlerinden Enguerrand de Guynes'e geçti. VI. Enguerrand 1346'da Crécy'de öldürüldü; Macarların Osmanlılara karşı düzenlediği Haçlı seferine katılan oğlu VII. Enguerrand da Nikaia'da (İznik) tutsak düştü ve 1397'de Anadolu'da öldü. Kızı Marie 1400'de Coucy'yi Orléans dükü Louis de Franco'ya sattı. Coucy üç kez daha sahip değiştirdikten sonra 1673'te Orléans dükü Philippe'e geçti ve 1789 Devrimi'ne değin Orléans hanedanının mülkü olarak kaldı. Nüfus (1982) 1.011.

Coué, Émile (d. 26 Şubat 1857, Troyes - ö. 2 Temmuz 1926, Nancy, Fransa), Fransız eczacı. 1920'de Nancy'deki kliniğinde, "her gün, her yönden daha iyiye gidiyorum" cümlesinin sık sık yinelenmesine dayanan ve bugün kendi adıyla anılan bir öztelkin yöntemi geliştirmiştir.

1882-1910 arasında Troyes'de eczacılık yapan Coué, 1901'de hipnozun önde gelen temsilcilerinden Ambroise-Auguste Liébeault ve Hippolyte Bernheim ile birlikte çalışmaya başladı. Coué, aslında hastaları tedavi etmeyip yalnızca onlara kendi kendilerini nasıl iyileştireceklerini öğrettiğini vurgulamasına karşın, öztelkin yönteminin organik değişikliklere yol açabileceğini de savunmuştur. Coué'nin *Nefse Hakimiyet* (1940) ve *Telkin Usulile Kendine Hâkim Olmanın Yolları* (1942) adlı kitapları Türkçede yayımlanmıştır.

Coues, Elliot (d. 9 Eylül 1842, Portsmouth, New Haven - ö. 25 Aralık 1899, Baltimore, ABD), Kuzey Amerika kuşlarıyla ilgili çalışmalara ve sınıflandırmalara önemli katkılarda bulunan ABD'li kuşbilimci.

Askeri hekim (1864-81) olan Coues, aynı zamanda ABD Kuzey Sınırı Komisyonu'nda (1873-76) ve ABD Jeolojik ve Coğrafi Bölgeler Taraması (1876-80) programında doğabilimci olarak çalıştı. En önemli yapıtlarını bu dönemde yayımladı. Kuşların anahtarlara göre düzenlenmiş taksonomik sınıflandırmasını içeren ilk yapıt olan *Key to North American Birds* (1872; Kuzey Amerika Kuşları Anahtarı), bu alanda çok değerli bir kitaptır. Öbür önemli yapıtlar arasında *A Check List of North American Birds* (1873; Kuzey Amerika Kuşlarının Listesi), *Field Ornithology* (1874; Arazi Ornitolojisi) ve biri ABD'nin kuzeybatısında, öbürü Colorado Irmağı vadisinde yaşayan kuşlar üzerine yazılmış iki monografi sayılabilir.

Coughlin, Charles E(dward), lakabı FEDER COUGHLIN (d. 25 Ekim 1891, Hamilton, Ontario, Kanada - ö. 27 Ekim 1979, Bloomfield Hills, Michigan, ABD), 1930'larda radyo konuşmalarıyla ilk kez geniş ve sadık bir dinleyici kitlesi kazanan Katolik papaz.

Coughlin'in babası Büyük Göller'de gemici olarak çalışıyordu; annesi ise terziydi.

Liman kenti Hamilton'da büyüyen Coughlin, Toronto'da St. Michael's College'da okudu. Bir ara siyasete atılmayı düşündüyse de din adamlığını yeğledi ve 1923'te Detroit'te papazlığa atandı. 1926'da Michigan'daki Royal Oak'ta göreve başladı. 1930'da radyodan vaazlar vermeye ve çocuklar için konuşmalar yapmaya başladı. Bu sırada Coughlin'in siyasal ve ekonomik görüşleri de kendini gösterdi. Başkan Herbert Hoover'a karşı çıktı. 1932'de Franklin D. Roosevelt'in başkan seçilmesinden sonra yeni başkanı destekledi. Coughlin'in dinleyicilerinin sayısı hızla artıyordu. Ama zamanla siyasal tutumu değişti; Roosevelt'e ve onun Yeni Düzen (New Deal) politikasına karşı çıkan konuşmalarını antisemitik cümlelerle süsledi. Kendi kurduğu *Social Justice* dergisinde komünizme, Wall Street'e ve Yahudilere bütün gücüyle saldırdı. Derginin, Casusluk Yasası'nı ihlal ettiği gerekçesiyle postayla dağıtımı yasaklandı ve 1942'de yayımı durdurdu. Aynı yıl Katolik Kilisesi yetkilileri de Coughlin'den radyo konuşmalarına son vermesini istediler.

Coughlin'in kitapları *Christ or the Red Serpent* (1930; İsa ya da Kızıl Yılan), *By the Sweat of Thy Brow* (1931; Alnının Teriyle) ve *The New Deal in Money*'dir (1933; Parada Yeni Düzen).

coulomb, KULON olarak da bilinir, elektrik yükünü ölçmekte kullanılan SI birimi. Adını Fransız fizikçi Charles-Augustin de Coulomb'dan alan ve C simgesiyle gösterilen *coulomb*, içinden bir amperlik akım geçen bir telin herhangi bir kesitinden bir saniye içinde geçen elektrik yükü miktarı olarak tanımlanır ve yaklaşık olarak $6{,}24\times10^{18}$ elektrona eşittir. *Ayrıca bak.* elektrik yükü.

Coulomb, Charles-Augustin de (d. 14 Haziran 1736, Angoulême - ö. 23 Ağustos 1806, Paris, Fransa), Fransız fizikçi. İki elektrik yükü arasındaki kuvvetin, yüklerin

Coulomb'un tunç büstünden ayrıntı
H. Roger - Viollet

çarpımıyla doğru, yüklerin arasındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğunu belirleyen Coulomb yasasını geliştirmiştir. Coulomb kuvveti, atomlar arası tepkimelerde yer alan başlıca kuvvetlerden biridir.

Batı Hint Adalarında dokuz yıl askeri mühendis olarak çalışan Coulomb, sağlığının bozulması üzerine Fransa'ya döndü. Fransız Devrimi patlak verince Blois'da küçük bir malikâneye çekilerek tüm zamanını bilimsel araştırmalara ayırdı. 1802'de halk eğitimi müfettişliğine getirildi. Coulomb, kendi adıyla anılan yasayı, İngiliz fizikçi Joseph Priestley'nin elektrik yüklerinin birbirini itmesine ilişkin bulgularını incelemek amacıyla başlattığı çalışmaları sonucunda geliştirdi. Bu amaca yönelik olarak, Priestley yasasında belirtilen elektrik kuvvetlerini ölçmeye yarayan duyarlı aygıtlar yaptı ve elde ettiği sonuçları 1785-89 arasında yayımladı. Ayrıca, benzer ve zıt magnetik kutupların birbirini itmesi ve çekmesine ilişkin ters kare yasasını buldu. Bu yasa, Siméon-Denis Poisson'un geliştirdiği matematiksel magnetik kuvvetler kuramının temelini oluşturdu. Coulomb, makinelerdeki sürtünmeye, yeldeğirmenlerine, metal ve ipek elyafların esnekliğine ilişkin araştırmalar da yaptı. Elektrik yükü birimi, onun onuruna, *coulomb* olarak adlandırıldı.

Coulomb etkileşimi *bak.* Coulomb kuvveti

Coulomb kuvveti, COULOMB ETKİLEŞİMİ olarak da bilinir, elektrik yüklü parçacıkların ya da cisimlerin birbirini çekmesi ya da itmesi. Temel fiziksel kuvvetlerden biri olan Coulomb kuvveti adını, 1785'te bu kuvveti nicel olarak tanımlayan Fransız fizikçi Charles-Augustin de Coulomb'dan alır.

Her ikisi de artı ya da eksi olan iki benzer elektrik yükü, merkezlerinden geçen bir doğru boyunca birbirini iter. Biri artı, öteki eksi olan iki zıt yük ise merkezlerini birleştiren bir doğru boyunca birbirini çeker. Yükler arasındaki elektrik kuvveti etkisini 10^{-16} m'yekadar ya da atom çekirdeği çapının yaklaşık onda birine kadar olan uzaklıklarda duyurur. Çekirdek içindeki protonlar, artı yüklü olduklarından birbirlerini iterler; ama bir başka temel fiziksel kuvvet olan güçlü etkileşim (çekirdek kuvveti) elektrik kuvvetinden daha güçlü olduğundan, çekirdek dağılmayarak yapısını korur. Gezegenler ve yıldızlar gibi kütlesi çok büyük olan ama elektrik yükü bulunmayan gökcisimlerini yıldız sistemlerinde ve gökadalarda tutan temel fiziksel kuvvet ise kütleçekimidir. Her zaman çekme özelliği gösteren bu kuvvet, elektrik kuvvetinden çok daha zayıf olmakla birlikte etkisini büyük uzaklıklarda duyurur. Bu aşırı örneklerin dışında kalan uzaklıklarda, örneğin günlük yaşamın alışılmış uzaklıklarında önem taşıyan tek fiziksel kuvvet elektrik kuvveti ile bu kuvvetin, magnetik kuvveti de içeren çeşitli türleridir.

Elektrik kuvvetinin (F) büyüklüğü, bir elektrik yükü (q_1) ile öteki elektrik yükünün (q_2) çarpımına doğru orantılı ve bunların merkezleri arasındaki uzaklığın (r) karesiyle ters orantılıdır. Coulomb yasası olarak adlandırılan bu bağıntı k sabiti ile birlikte, $F = kq_1q_2/r^2$ denklemiyle gösterilir. Santimetre-gram-saniye (CGS) sisteminde, k sabiti vakumda 1 olarak kabul edilir ve birim elektrik yükü Coulomb yasasıyla tanımlanır. Vakumda birbirinden 1 cm uzaklıkta bulunan birbirine eşit iki elektrik yükü arasında bir birimlik (bir din) bir elektrik kuvveti ortaya çıkarsa, her bir yükün miktarına bir elektrostatik birim (esb) ya da statcoulumb denir. Metre-kilogram-saniye (MKS) ve SI sistemlerinde, kuvvet birimi (newton), yük birimi (coulomb) ve uzaklık birimi (metre), Coulomb yasasından bağımsız olarak tanımlanır; bu nedenle, k sabiti bu tanımlarla tutarlı bir değerle sınırlandırılarak vakumda, coulomb karede $8{,}98\times10^9$ newton-metre kare olarak kabul edilir. k için bu değerin seçilmesi, amper ve volt gibi yaygın kullanılan elektrik birimlerinin, metre ve kilogram gibi alışılmış metrik birimlerle aynı sistemde kullanılmasını olanaklı kılar.

coulomb ölçümü, KULOMETRİ olarak da bilinir, bir maddenin niceliğini (miktarını) belirlemeye yarayan analitik kimya yöntemi. Bu yöntem, kimyasal bir değişmenin kapsamı ile bu değişimi sağlamak için tüketilen elektrik miktarının doğrudan orantılı olduğunu belirten Faraday yasasına dayanır. Ölçülecek maddenin miktarı, bu maddeyi bir elektrot üzerinde çökelterek ya da bu maddeyle tepkimeye girecek olan belli miktarda başka bir maddeyi elektroliz yoluyla çözeltide üreterek doğrudan belirlenebilir. Bu son yöntem, hacimsel titrasyon yöntemiyle aynıdır.

Council Bluffs, ABD'de, Iowa eyaletinin güneybatı kesimindeki Pottawattamie ilinin (*county*) merkezi. Missouri Irmağı kıyısında, Nebraska'ya bağlı Omaha kentinin karşısında yer alır. 1804'te buradan geçen Lewis ve Clark Keşif Seferi'nde Yerlilerle toplantı düzenlenen yer Council Hill (Toplantı Tepesi) ya da Council Bluff (Toplantı Kayalığı) olarak adlandırıldı. Bu toplantının anısına daha sonra bir anıt dikildi. Irmak kıyısındaki sarp uçurumların karşısına düşen toplantı yerine 1846'da yerleşen Mormonlar buraya Millers Hollow, Council Point gibi değişik adlar verdiler. Brigham Young'ın önerisi üzerine Mormonlara göçleri sırasında yardımcı olan Albay Thomas Kane'in onuruna kente 1848'de Kanesville adı verildi. Mormonların buradan ayrılıp Utah'a gitmesinden sonra kent 1853'te tüzel kimliğe kavuşurken Council Bluffs adını aldı. Abraham Lincoln, 1859'daki ziyaretinden sonra kenti Birleşik Pasifik Demiryolu'nun doğudaki başlangıç noktası olarak belirledi (başkanın bu kararı açıkladığı yerde granit bir anıt vardır). 1870'e gelindiğinde sekiz ayrı hat burada birleşiyordu. Ekonomi demiryolu taşımacılığına ve tarıma dayalıdır. Ayrıca dökme demir boru, mobilya ve çocuk parkları için oyun aracı üretilir. Akarsu taşımacılığı da gelişmektedir. Iowa Western Community College'a bağlı Council Bluffs Kampüsü 1966'da açılmıştır. Nüfus (1990) 54.315.

country and western, 20. yüzyılda ABD'de populer müzik türlerinden biri. *Country and western* müziği uzun bir süreçte oluşmuş ve ilk kez 1950'lerde bugünkü adıyla anılmaya başlamıştır. Terim olarak ABD'nin güneyine ya da kırsal bölgelerine özgü bir atmosfer içeren her tür şarkı ya da yorumu kapsar. Kökeninde Güney'in İngiliz balad geleneği bulunmasına karşın, bu türden belirli ölçülerde farklılaşmıştır. Örneğin şarkı sözlerinin çoğu boşanma, uçak ya da kamyon yolculuğu nedeniyle ayrılış gibi 20. yüzyıl yaşamına özgü temalar içerir.

Fiddlin' John Carson, Gid Tanner, Riley Puckett ve Ernest "Pop" Stoneman gibi kırsal bölge müzikçilerinin daha erken tarihlerde yapılmış tek tük silindir plakları bulunmasına karşın, Güney'in dağ yörelerine özgü geleneksel yaylı çalgılar topluluklarının yaptığı müziğin ticari amaçla kaydedilmesi 1920'lerin başlarına rastlar. Şarkı sözleri daha çok Kalvenci katı bir ahlak anlayışını yansıtan trajik yaşamöykülerini konu alır. Kırsal bölge şarkılarının güçlü ve gerçekçi içeriği, günümüz popüler müziğinin çoğu kez ağdalı duygusallığı ile belirgin bir karşıtlık içindedir.

Country müziğinin gelişimine radyo yayınlarının katkısı plaklardan daha fazla oldu. 1920'lerde Güney ve Ortabatı'da bellibaşlı kentlerde ortaya çıkan küçük radyo istasyonları yayın zamanlarının bir bölümünü kırsal bölgelerdeki dinleyicilerine yönelik, canlı ya da önceden kaydedilmiş müzik yayınlarına ayırmaya başladılar. Bunların arasında, 1924'te Chicago'dan yayınlanmaya başlayan "National Barn Dance" ile bir yıl sonra Nashville'den yayınlanmaya başlayan "Grand Ole Opry" adlı düzenli programlar özellikle etkili oldu. Bu tür programların derhal büyük ilgi görmesi plak yapımı-

nın hızlanmasına ve dağlık yörelerdeki yetenekli sanatçılara yönelik ilginin artmasına yol açtı. Bunların arasında daha sonraki sanatçıları önemli oranda etkileyecek olan Carter Ailesi de bulunuyordu. Büyük Bunalım ve II. Dünya Savaşı yıllarında büyük yığınların Güney'den kuzeydeki kentsel merkezlere göç etmesiyle birlikte bu müzik de yeni yörelere taşındı ve yeni etkilere açıldı.

Ticari gelişim müzik türü üzerinde de değişiklikler yaptı. Baladlardan ve *country* dansları ezgilerinden oluşan ilk plaklarda gitar ve bançoyla sağlanan ritmik bir temel üzerinde başı çeken çalgılar keman ve gitardı. Bu plaklar bir olasılıkla, türü ortaya çıktığı haliyle yansıtıyordu. Ara sıra santur, armonika ve mandolinden de yararlanılmakta, vokaller ise tek sesle ya da çok yakın armoni içinde yapılmaktaydı. 1930'larda "şarkı söyleyen kovboy" tipini canlandıran bir dizi film yıldızı, genel olarak *mountain* (dağ) ya da *hillbilly* müziği olarak bilinen türü alıp uygun şarkı sözleri de ekleyerek bir çeşit düzmece *western* müziğine dönüştürdüler. Bu türün en ünlü adı Gene Autry idi. Texas ve Oklahoma bölgesi, buraya ilk yerleşenlerin dağlardan birlikte getirdiği müziğin *blues*, caz ve Louisiana ile güneydoğu eyaletlerine özgü Cajun (Acadialı Fransız) müziğinin etkisine açılmasıyla, *country* müziğinin ikinci ve daha güçlü bir etkiyle değiştiği ve yeni bir çeşitlemesinin doğduğu yöre oldu. Bob Wills, Ernest Tubb gibi sanatçıların geliştirdiği, güçlü bir dans ritminin yanı sıra Hawaii gitarı ve elektrogitarların kullanılması gibi özelliklere dayanan bu tür, *western swing* ya da *honky-tonk* olarak adlandırılır.

1940'lara gelindiğinde *country* müziğinin geçirdiği değişim, özgün değerlerini canlandırmak amacıyla ortak bir çaba gösterilmesini sağlayacak bir boyuta ulaşmıştı. Mandolinci Bill Monroe pek çok eski ezgiyi yeniden canlandırmanın yanı sıra, Blue Grass Boys adlı kendi yaylı çalgılar topluluğu için geleneksel üslupta yeni ezgiler de besteledi. Sonradan benimsenmiş ritimleri ve çalgıları bir yana bırakarak, çok yakın armoniyi ve kemanı yeniden öne çıkardı. Monroe'nun orkestrasında banço çalan Earl Scruggs, üstün bir teknik başarı sağlayan, üç parmakla çekerek çalma üslubunu geliştirdi ve o güne değin bir arka plan çalgısı olan bançoyu başı çeken çalgı konumuna yükseltti. Eskiyle yeninin yaratıcı bir karışımı olan bu müzik türü kendine özgü bir üslup olarak benimsendi ve türe Monroe'nun orkestrasından dolayı *bluegrass* adı verildi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, *country and western* ile onun bir türevi olan *bluegrass* ABD çapında ve hatta başka ülkelerde de popüler olmaya başladı. "Grand Ole Opry"nin kurulmasından sonra *country* müziğinin merkezi olan Nashville'deki (Tennessee) büyük plak şirketlerinin dev stüdyolar açmasıyla birlikte, *country and western* müziği başlıbaşına bir sanayi haline geldi. Bu müzik türüyle egemen popüler müzik arasındaki uçurum daraldı. Popüler müzik sanatçıları Nashville türü plaklar yapmaya giriştiler; *country and western* plaklarında orkestralar zengin bir fon müziği olarak kullanılmaya başladı. Bütün bunlara karşın *country and western* gene de kendine özgü sesini, üslubunu ve ABD kökenli müzik türleri içindeki yerini korumayı sürdürdü.

country dansları, birkaç çiftin toplu olarak yaptığı dans türü. Britanya Adaları halk ve saray danslarının temel biçimidir. *Country* sözcüğü yaklaşık 1550'den sonra İngiltere'de üst sınıfların yaptığı bir dans için kullanılıyordu; kırsal yöreler halkı arasında da benzer danslar vardı ve halk geleneği içinde yerini koruyordu.

Country dansları üç düzende yapılırdı: 1) Çok sayıda çiftin dans ettiği daire düzeni, 2) bir yanda erkeklerden, bir yanda kadınlardan oluşan iki sıra halinde yapılan uzunlamasına (*longways*) düzen, 3) çoğunlukla iki, üç ya da dört çiftle uygulanan (kare, üçgen gibi) geometrik düzenler. Dans eden çiftler art arda değişik figürler yaparlar. İlerleyici-uzunlamasına düzenlerde çiftler sürekli birbirlerinin yerine geçerler; sıra başına her kez başka bir çift gelerek belirli figurleri yineler. Halk geleneğinde daire ve uzunlamasına düzenlerdeki danslar ağır basar. Saray danslarında ise uzunlamasına ve geometrik düzenler daha çok görülür.

İngiliz *country* danslarındaki figür kalıpları, İrlanda danslarıyla İskoçların *reel* ve *strathspey* gibi *country* danslarınınkine benzer. Ama İngiliz danslarında ayak hareketleri daha basittir, tavırlar da o kadar resmi olmaz. İngiliz *country* danslarının izleri, Portekiz ve Danimarka gibi ülkelerin geleneksel danslarında da vardır. İngiliz kolonicilerin Amerika'ya taşıdığı *country* dansları orada yeni bir halk dansı geleneğinin başlamasına yol açtı. *Contra* ya da *longways* dansı (örn. Virginia *reel*'i) ve değişik biçimiyle Amerikan *square* (kare) dansı bunların bazısıdır.

İngiltere'den başka ülkelere saray dansları da yayıldı. İtalya'da 15. yüzyılda uzunlamasına ve geometrik düzenlerde danslar ortaya çıkmıştı. 18. yüzyıl Fransız *contredanse*'ı(*) İngiliz *country* dansından türemişti; daha sonra kendine özgü çeşitleri gelişti. 19. yüzyıla gelindiğinde Almanya'da da yayılmış ve ilk çıktığı yer olan İngiltere'ye sıçramıştı. *Country* dansının bir halk dansı olarak ortaya çıkmasına karşılık, figürleriyle müziği İtalyan (15-16. yy), İngiliz (16-19. yy) ve Fransız (18. yy) kentlerinden ve saraylarından kaynaklanır. Bu konuda, yayımı 1650'de başlayıp genişletmeler ve ek ciltlerle 1728'e değin süren John Playfort'un *English Dancing Master* (İngiliz Dans Ustası) adlı yapıtında geniş bilgi yer almaktadır.

İngiliz Halk Dansları Derneği'nin kurucusu Cecil Sharp (1859-1924), yaptığı kapsamlı derlemeyle *country* danslarının unutulup gitmesini önlemiştir. 20. yüzyılda gerek Playfort saray danslarının, gerekse kırsal bölgelerin geleneksel danslarının yeniden canlanmasını sağlayan da odur. Popüler *country* dansları arasında Nonesuch, Hundson House, Morpeth Rant, Corn Rigs ve Old Mole vardır.

county, Britanya Adaları ile eskiden Büyük Britanya İmparatorluğu'na bağlı olan bazı ülkelerde kullanılan ve genellikle "il"e denk düşen bölgesel ve yönetsel birim.

Britanya Adalarında *county* ya da *shire* denen birimler, ülkenin siyasal, yönetsel ve başka amaçlarla oluşturulan ana alt bölümleri niteliğini taşır. *County* sistemi Britanya Adalarından gelen göçmenlerin yerleştiği ülkelerde bazı değişikliklerle benimsenmiştir. Kanada'da *county* sistemi yalnızca belirli bölgelerde geçerlidir; buralardaki *county* meclisleri genellikle İngiltere'dekilerden çok daha küçüktür. Yeni Zelanda'da 1876'dan bu yana *county* meclisleri vardır. Avustralya'da ise yönetsel birimlere daha çok *shire* denir; *county* terimi yalnızca büyük birimler için kullanılır.

ABD'de *county*'ler kolluk, yargı, yol yapımı ve bakımı, yoksullara yardım ve hukuksal belgelerin tutulması gibi işlerden sorumludur. Özellikle güneydeki bazı eyaletlerde *county*'ler okulların yönetiminde de önemli bir rol oynar.

Couper, Archibald Scott (d. 31 Mart 1831, Kirkintilloch - ö. 11 Mart 1892, Kirkintilloch, Dunbartonshire, İskoçya), August Kekule'den bağımsız olarak, karbonun dört değerli olduğunu ve karbon atomlarının birbirine bağlanabileceğini öne süren İskoçyalı kimyacı. Bu savını güçlü kanıtlarla destekleyerek açıkladığı makalesinin geciktirilerek yayımlanması ve aynı savı ortaya atarak kimyada çığır açan Kekule'nin makalesinden yaklaşık iki ay sonra bilim dünyasına sunulması, buluşun öncelik hakkı konusunda tartışmaya yol açtı. Organik moleküller arasındaki yapısal ilişkileri noktalı ya da kesiksiz çizgilerle gösteren formülleri ilk kullanan kişi olmasına karşın, Couper'ın savı ve makalesi gereken ilgiyi görmedi. Couper övgü beklemiyordu ama, başarısının göz ardı edilmesinden sonra fiziksel ve ruhsal yönden tam anlamıyla yıkılarak ölümüne değin inzivada yaşadı.

Couperin, François, lakabı BÜYÜK COUPERIN (d. 10 Kasım 1668, Paris - ö. 12 Eylül 1733, Paris, Fransa), besteci ve klavsenci. 17 ve 18. yüzyıllarda etkinlik göstermiş müzikçi Couperin ailesinin en ünlü üyesi ve Louis Couperin'in yeğenidir. Daha çok, sayısı 254'ü bulan klavsen yapıtlarıyla tanınırsa da, org parçaları, motetler, başka dinsel müzik ve oda müziği parçaları da yazmıştır.

Babası Charles Couperin öldüğünde henüz 11 yaşındaydı. Paris'teki Saint-Gervais Kilisesi yöneticileri, babasından boşalan orgculuk görevini 18 yaşına gelene değin François için saklı tuttular. Orgcu Jacques Thomelin ona ikinci bir baba gibi davrandı. On sekizine bastığında babasının yerine geçecek düzeye gelebilmesi için, annesi büyük paralar harcayarak ona müzik, klavsen ve org dersleri aldırdı. Couperin, 18 yaşına gelmeden babasından boş kalmış olan göreve geçti. 1693'te de kraliyet kilisesinin dört orgcusundan biri oldu. 1694'te kral ailesinin çocuklarının klavsen öğretmenliğine getirildi. 1702'de Lateran Nişanı'nın "chevalier" unvanını aldı. 1717'de, saray klavsencisi Jean-Henri d'Anglebert'den boşalacak yere geçme hakkını kazandı. Buna *survivance* deniyordu.

1723'te hastalığı nedeniyle Saint-Gervais'deki *survivance* hakkını kuzeni Nicholas'a bıraktı, d'Anglebert'in *survivance* hakkı da 1730'da kızı Marguerite-Antoinette'e geçti. Marguerite-Antoinette, sağlığı engelleyinceye değin babasının işini sürdürdü. Couperin sağlığının kötü olmasına karşın, olağanüstü bir hızla çalışarak besteler ve derlemeler yapıyordu. 1724-26 arasında, 1728'de ve 1730'da önemli yapıtlarını yayımladı. Bunlar, günümüze kalan yapıtlarının yarısıdır. Amcası Louis Couperin gibi o da en önce, klavsen için yazdığı parçalarla tanınır. Bu tür müzik onun adını bütün Avrupa'ya tanıttığı gibi, uygar inceliğin de bir göstergesi kabul edilmiştir. Couperin'in klavsen için yazdığı 254 parçadan çoğunun özel bir başlığı vardır. Bunlar, bugün kimliğini bilmemize olanak bulunmayan kişiler ya da şeyler düşünülerek yazılmıştır. Hepsi canlılıkla dolu, klavsenin serinkanlı, duru ve parlak sesinde çağlarının renklerini yansıtan yapıtlardır.

BAŞLICA YAPITLARI. Kuramsal çalışmalar: *L'Art de toucher le clavecin* (1716 ve 1717; Klavsen Çalma Sanatı). Kilise müziği. 3 *Leçons de ténèbres* (y. 1714-15), *Élévations* (Yükselişler), çeşitli motetler. Oda müziği. 4 *Kraliyet Konçertosu* (basımı 1722), *Les Goûts réunis*(1724; Paylaşılan Beğeniler), *Le Parnasse ou l'Apothéose de Corelli* (1724), *Apothéose de Lully* (1725), *Les nations* (1726; Uluslar). Klavsen müziği. *Livres de clavecin* (1713, 1. kitap, 1717, 2. kitap; 1722, 3. kitap; 1730, 4. kitap, Klavsen Kitapları, her biri aynı majör ya da minör tonda düzenlenmiş 27 bölümden oluşur).

Couperin, Louis (d. y. 1626, Chaumes-en-Brie - ö. 29 Ağustos 1661, Paris, Fransa), besteci, orgcu ve klavsenci. 17 ve 18. yüzyıllarda etkinlik göstermiş müzikçi Couperin ailesinin ilk önemli üyesi ve Büyük lakabıyla anılan François Couperin'in amcasıdır.

Chaumes-en-Brie'de tüccar ve küçük toprak sahibi olan babası, yörenin manastır kilisesinin orgculuğunu da yapıyordu. Louis ve kendisinden küçük iki kardeşi François (y. 1631-1708/12) ve Charles (1638-79) keman, viyola da gamba, klavsen ve org çalmayı öğrendiler. 1650 dolaylarında bir yaz, Fransa'nın en büyük klavsencisi Jacques Champion de Chambonnières, Chaumes-en-Brie yakınlarındaki evinde ad gününü kutlarken Couperin kardeşler birkaç arkadaşlarıyla birlikte bu büyük sanatçıya bir serenatla saygılarını sundular. Bu jestten çok hoşlanan Chambonnières, serenadı Louis'nin beste lediğini öğrenince, onun Paris'e gitmesi için ısrar etti. 1653'te Louis Sen Irmağının sağ yakasında ve Notre-Dame Katedrali'nin karşısında bulunan Saint-Gervais Kilisesi'nin orgculuğuna atanmış ve bu göreve getirilen ilk Couperin olmuştu. Ayrıca sarayda da soprano viyola da gamba çalıyordu. Ama klavsen çalmadaki üstün yeteneği nedeniyle, daha çok klavsenci olarak tanındı. 1960'ta 70 org parçasından oluşan koleksiyonu keşfedilinceye değin bilinen yapıtları 123 klavsen parçası ile viyola ve org için birkaç besteydi. Couperin'in 35 yaşındaki erken ölümüyle 17. yüzyılın en büyük müzik yeteneklerinden biri yitirilmiş oldu. O, gelenekleşmiş müzik formlarında, Chambonnières'i bile aşacak kadar yaratıcılık, bilgi ve tutku katmıştı.

Louis'nin ardından iki kardeşi de Paris'e gittiler ve daha az ünlü, ama başarılı müzikçiler oldular. "Büyük müzikçi ve büyük sarhoş" olarak tanınan François'nın hiçbir bestesi yoktur, ama çocukları Couperin adını 19. yüzyıla taşımıştır. Öbür kardeş Charles, Louis'den sonra Saint-Gervais'nın orgculuğuna getirilmiştir. Babasından miras olarak bir miktar toprak kalınca, kendisine Sieur de Crouilly adını takmıştır. Büyük Couperin lakabıyla anılan tek oğlu François da Louis kadar büyük bir müzikçi olmuştur.

Couperus, Louis Marie Anne (d. 10 Haziran 1863, Lahey - ö. 16 Temmuz 1923, De Steeg, Hollanda), Hollandalı romancı. 1880'lerde edebiyatta görülen canlanmada önemli rol oynamıştır.

Hollanda Doğu Hint Adalarında bulunan Batavia'da (bugün Cakarta) büyüdü. Hollanda'ya döndükten sonra İtalya'ya yerleşti. I. Dünya Savaşı sırasında Lahey'e döndü; daha sonra Afrika ve Doğu Asya'yı gezdi. Gezi izlenimlerini gazetelerde dizi olarak yayımladı.

Romanlarında değişik tür ve üslupları kullanan Couperus, ilk ve en ünlü romanı *Eline vere*'de (1889) Fransız etkisi taşıyan bir gerçekçilik anlayışıyla Lahey'deki yaşamı anlattı. *Extaze* (1892; Vecd) ve *De berg van licht* (1906; Işık Dağı) romanlarında ise yüzyıl sonundaki lüks ve yozlaşmış yaşam tarzını yansıttı. İtalya'da geçirdiği uzun yılların etkisiyle romantik ve izlenimci bir üslubu benimsemesine karşın, sanatçı özgünlüğünü korudu. Sonraları gizli kuvvetlere ve Doğu'nun kader anlayışına ilgi duymaya başladı. Bu konular başta *Van oude menschen, de dingen die voor-voorbijgaan*'ın (1906; Yaşlı İnsanlar ve Geçici Şeyler) olmak üzere birçok romanının temasını oluşturdu. Yapıtlarında gerekli havayı yaratmak için yeni sözcükler türetme yoluna giden Couperus'un ince bir mizah anlayışı ve olağanüstü bir anlatım ustalığı vardır.

Cour de Cassation (Fransızcada "Yargıtay"), Fransa'da, ceza ve hukuk davalarında alt mahkemelerin kararlarını bozma yetkisi (*casser*) olan en üst temyiz mahkemesi. Önüne gelen davaları yalnızca alt mahkemelerin yasaları doğru uygulayıp uygulamadıkları açısından inceler, davanın özüne ilişkin konular üzerinde durmaz ve davayı yeniden görmez. *Cour de Cassation*'un asıl amacı bütün Fransız mahkemeleri arasında yasaların yorumlanmasında tekörneklik sağlamaktır. ABD Yüksek Mahkemesi, Japonya Yüksek Mahkemesi (*Saiko Saibanso*) ve Federal Almanya Anayasa Mahkemesi (*Bundesverfassungsgericht*) gibi bir yasanın anayasaya uygunluğu konusunda karar verme yetkisi yoktur.

Cour de Cassation resmen Fransız Devrimi sırasında kuruldu. Ama, kökleri kendilerine haksızlık yapıldığı kanısında olanlara krallıyet mahkemelerine başvurma hakkının tanındığı ortaçağa değin uzanır. 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına değin mahkeme kararlarına ilişkin temyiz başvurularına Özel Danışma Kurulu'nun bir bölümünü oluşturan özel danışma konseyinde bakılırdı. 17. yüzyıl sonlarına doğru konseyin yetkileri hukuka aykırı mahkeme kararlarını iptal etmekle sınırlandırıldı. Fransız Devrimi'nin getirdiği yeni yönetim anlayışı bu sınırlamayı daha da pekiştirdi; devlet erklerinden birinin ötekinin yetki alanına karışmaması gerektiği görüşünden yola çıkılarak, yargı organının yasama organının kararlarını iptal etmesini önleyici hükümler getirildi. Bu uygulama, yargı organına yasama ve yürütme organlarının işlemlerini sınırlama konusunda belirli yetkiler tanıyan ABD Anayasası'nın öngördüğü kuvvetler ayrılığı ilkesinin çok daha katı bir yorumuna dayanmaktaydı.

1967'den sonra kavuştuğu yapısıyla *Cour de Cassation*, bir ceza hukuku dairesi ile özel olarak mali ve ticari davalar ve sosyal güvenlik hukukuna ilişkin davalara bakan daireleri de kapsayan beş medeni hukuk dairesinden oluşur. Mahkemede ayrıca bütün dairelerin üstünde yer alan bir birinci başkan ile birkaç yardımcısı olan bir başsavcı (*procureur général*) görev yapar. Temyiz için başvuru dilekçeleri doğrudan ilgili dareye gider ve bu daire davaya bakıp bakmayacağına karar verir. Davaların çoğu taraflardan birinin temyiz için başvurmasıyla mahkemenin önüne gelir. Bununla birlikte alt mahkemelerin kararlarını sürekli gözleyen başsavcı da, tartışmaya açık bulduğu davalara yeniden bakılmasını önerebilir.

Davayı üstlenen daire, tartışma konusu özel hukuk hükümleriyle ilgili savları dinler. Başka hiçbir sorun gündeme getirilemez; başsavcının hukuki durum açısından değerlendirilmesinde yarar gördüğü kanıtlar dışında da hiçbir yeni kanıt sunulamaz. Mahkeme kararı doğru bulmazsa, bozulan dava ilk kararı veren alt mahkemeye denk bir başka mahkemeye gönderilir. Bu davaya yeni baştan bakan alt mahkeme *Cour de Cassation*'un bozma kararına karşı çıkarsa, dosya ikinci kez temyiz için gönderilir. Eskiden bu ikinci temyiz başvurusu bütün dairelerin katıldığı birleşik oturumda ele alınırdı. Ama mahkemenin zamanla büyümesiyle bu oturumlara katılanların sayısı çoğalınca, 1967'de yeniden inceleme görevi birinci başkan, daire başkanları ve genellikle her daireden seçilen az sayıda kıdemli üyeden oluşan bir kurula devredildi. Bu kurulun kararı yeniden bozması durumunda, dava ilk mahkemeye denk üçüncü bir alt mahkemeye gönderilir. Bu son mahkeme *Cour de Cassation*'un verdiği karara uymak zorundadır. *Cour de Cassation* son yıllarda verdiği kararlarla Avrupa Topluluğu hukukunun Fransa'da doğrudan uygulanması sürecine önemli katkılarda bulunmuştur.

Courant, Richard (d. 8 Ocak 1888, Lublinitz, Prusya, Almanya - ö. 27 Ocak 1972, New Rochelle, New York, ABD), özgün bir fonksiyonlar kuramı ve değişkenler hesabı geliştiren ABD'li matematikçi ve eğitimci.

Almanya ve İsviçre'de öğrenim gören Courant, doktora çalışmasını 1910'da Göttingen Üniversitesi'nde tamamladı. 1910-14 arasında Göttingen'de matematik dersleri verdi, ama öğretim ve araştırma çalışmaları I. Dünya Savaşı nedeniyle 1914'te kesintiye uğradı. Savaşın sonunda Göttingen'e dönen Courant, bu üniversitede kurduğu matematik enstitüsünün yöneticiliğini yaptı (1920-33). Bu süre içinde Alman matematikçi David Hilbert'le yakın işbirliğinde bulundu. İkisi birlikte matematiksel analizi fiziğe uygulayan bir yapıt olan *Methods of Mathematical Physics*'i (1924, 1937, 2 cilt, Matematiksel Fizik Yöntemleri) yazdılar.

1933'te Nazilerin iktidara gelmesi üzerine Courant, Almanya'dan ABD'ye kaçtı. Ertesi yıl New York Üniversitesi'nde matematik profesörlüğüne atandı ve 1958'de emekli oluncaya değin bu görevde kaldı. Courant, New York Üniversitesi'nde de Göttingen'de kurup yönettiği enstitüye benzer bir matematik enstitüsü kurmayı amaçladı. James J. Stoker ve Kurt O. Friedrichs ile birlikte kurduğu bu enstitü, Amerika'nın en saygın uygulamalı matematik enstitülerinden biri oldu. Emekli olduktan sonra, enstitüye, Courant'ın adı verildi. Courant ayrıca, *Differential and Integral Calculus* (1927, 1929, 2 cilt; Diferansiyel ve İntegral Hesap) ve H. Robbins ile birlikte *What is Mathematics?* (1941; Matematik Nedir?) adlı yapıtları yazmıştır.

courante, COURANT olarak da yazılır (Latince *currere*: "koşmak"), çiftler halinde yapılan saray dansı. 16. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış, sonraki 200 yıl boyunca Avrupa, özellikle de Fransız ve İngiliz soyluları arasında moda olmuştur. Koşar adımlarla yapılan bir İtalyan halk dansından doğduğu söylenir. Saray dansına dönüştüğünde ileri geri küçük sıçramalı adımlarla yapılırdı; daha sonra bunların yerini yavaş ve edalı, kayar gibi atılan adımlar aldı. Çiftler ileri geri giderken el ele tutuşur, yüz yüze gelmek ya da dönmek için ellerini bırakırlardı. Saraylardaki ilk biçiminde danstan önce üç çiftin kur yapması pantomimle canlandırılırdı.

Müzikte, Fransız *courante*'ı ve İtalyan *corrente*'si olmak üzere iki biçimi vardır. Telemann, Handel, Bach ve öbür barok besteciler orkestra ve klavyeli çalgı süitlerinde her ikisini de kullanmıştır. *Courante*, salon dansında olduğu gibi bu süitlerde de *alemand*'ı(*) izler.

Courantyne Irmağı, Felemenkçe CORANTIJN, (Guyana'da) CORENTYNE ya da (Surinam'da) COERONI, Güney Amerika'nın kuzey kesiminde ırmak. Acarai Dağlarından doğarak 700 km yol aldıktan sonra Surinam'daki Nieuw Nickerie yakınında Atlas Okyanusuna dökülür. Surinam ile Guyana'yı birbirinden ayıran ırmakta, Guyana vatandaşlarının seyir hakkı olmakla birlikte, avlanma hakkı yoktur. Su kesimi 4,25 m'nin altında olan açık deniz tekneleri Orealla'daki ilk ivinti yerine kadar 72 km çıkabilirler. Courantyne Havzası az gelişmiştir ve çoğunlukla balta girmemiş ormanlarla kaplıdır. 1970'lerin başında Surinamlı ve Hollandalı müteahitlerce başlatılan Courantyne Irmağı

projesi Maratka Irmağından hidroelektrik enerji ve sulama sağlar.

Courbet, Gustave (d. 10 Haziran 1819, Ornans, Fransa - ö. 31 Aralık 1877, La Tour-de-Peilz, İsviçre), gerçekçilik akımının öncüsü Fransız ressam. Döneminin romantik resim anlayışına karşı çıkarak, günlük olayları işlemiştir. "Sanatçının Atölyesi" (1855, Louvre Müzesi, Paris) gibi

Courbet'nin kendisini de sehpa başında gösterdiği "Sanatçının Atölyesi" adlı yağlıboya çalışması, 1855; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon-Art Resource/EB Inc

sağlam figür gruplarıyla oluşturduğu büyük boyutlu, gölgeli resimleri, geleneksel sanat çevrelerinden sert eleştiriler almıştır. Courbet 1860'lardan sonra daha duyumsal ve renkli bir tutum benimsemiştir.

Gençliği ve yapıtları. Varlıklı bir çiftçi ailesinin oğluydu. Besançon'daki Collège Royal'a ve güzel sanatlar okuluna devam ettikten sonra 1841'de hukuk okumak üzere Paris'e gitti. Ama orada kendini Louvre Müzesi'ndeki ustaların resimlerini incelemeye kaptırdı. Courbet'nin hukukçu değil de ressam olmak istemesine babası karşı çıkmadı.

Babasının desteğiyle para sorunundan kurtulan Courbet kendini bütünüyle sanata verdi. Velázquez ve Ribera gibi 17. yüzyıl İspanyol ressamlarının yapıtlarını kopya ederek tekniğini yetkinleştirdi. Birçok başarısız girişimden sonra 1844'te "Courbet ve Siyah Köpek" (1842, Petit Palais Müzesi, Paris) adlı kendi portresi Kraliyet Akademisi'nin düzenlediği resmi Salon Sergisi'ne kabul edildi. Sonraki yıllarda, alışılagelmişin dışındaki üslubu ve cüretkâr konuları nedeniyle yapıtları sergi seçiçi kurulu tarafından üç kez geri çevrildiyse de yılmadı ve Salon'a resim vermeyi sürdürdü.

Gerçekçiliğin gelişmesi. 1848 Devrimi, İkinci Cumhuriyet'e güzel sanatları da etkileyen yeni bir liberal ruh getirmişti. Courbet'nin 1849 Salon Sergisi'ne kabul edilen ilk dönem yapıtlarını gerek halk, gerek eleştirmenler oldukça olumlu karşıladılar.

Courbet aynı yıl, Paris'in yorucu yaşamından uzaklaşmak amacıyla Ornans'a, ailesinin yanına gitti. Doğduğu yer olan bu bölgenin doğasından esinlenerek "Taş Kıranlar" (1849, Louvre Müzesi, Paris) ve "Ornans' da, Cenaze" (1849, Louvre Müzesi, Paris) adlı en ünlü resimlerinden ikisini gerçekleştirdi. Çıplak bir arazide çalışan iki figürün gerçekçi bir biçimde betimlendiği "Taş Kıranlar" da, köydeki bir cenaze törenine katılan 40 figürün canlandırıldığı "Ornans'da Cenaze" de hem yeni-klasik üslubun, hem romantizm akımının daha denetimli ve idealleştirilmiş resimlerinden bütünüyle farklıydı. İki resimde de soylu kişilerin değil, sıradan köylülerin yaşamı ve duyguları gerçekçi bir çarpıcılıkla ele alınmıştı. Courbet'nin köylüleri yüceltmeksizin, olanca çıplaklıklarıyla cesurca sunması, sanat dünyasında şiddetli bir tepki yarattı.

Yeni gelişen gerçekçiliğin önderi. Aralarında Charles Baudelaire ve Pierre-Joseph Proudhon da olmak üzere, birçok yazar ve filozofla yakın arkadaş olan Courbet, zamanla, döneminin öbür anlayışlarının önüne geçen gerçekçilik anlayışının önderi oldu. Onun bu yaklaşımı benimsemesindeki en önemli etkenlerden biri, Ornans'ın gelenek ve göreneklerine olan bağlılığıydı. Kısa bir İsviçre gezisi yaptıktan sonra döndüğü Ornans'da, 1854'ün sonuna doğru, "Sanatçının Atölyesi" adlı dev boyutlu resmine başladı. Bu resim onun sanat yaşamını etkileyen her şeyin, toplumun her kesiminden seçilmiş figürlerle temsil edildiği alegorik bir çalışmaydı. Yapıt 1855'teki 1. Paris Dünya Sergisi'nin seçici kurulu tarafından geri çevrilince, Courbet bir arkadaşının sağladığı maddi destekle, sergi alanına yakın bir yerde kendine ait bir gerçekçilik pavyonu açtı. Gerçekçi ressamlara resimlerini ilk kez bir arada sergileme olanağı verecek bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Yalnızca ressam Eugène Delacroix günlüğünde Courbet'nin cesaret ve yeteneğinden övgüyle söz etti. Courbet 1867'de bu doğrultuda bir girişimde daha bulunduysa da gene başaramadı.

1856'da gittiği Almanya'da meslektaşları tarafından sıcak bir ilgiyle karşılandı. Ülkesinde kendisine yöneltilen ağır eleştirilere aldırmaksızın çalışmasını sürdürdü. Üç yıl içinde, sanatsal esinlenmeye engel olarak gördükleri geleneksel anlayışlara sırt çeviren yeni kuşak ressamların tartışılmaz ustası ve önderi olmuştu. Çok çeşitli konulara yönelen Courbet, çıplakları inanılmaz bir sıcaklık ve duyumsallıkla işledi, hayranlık uyandıran portreler yaptı. Ama her şeyden önce, doğup büyüdüğü yerlerin doğasını ölümsüzleştirdi. 1865'te Étretat, Deauville, Trouville gibi İkinci İmparatorluk döneminde moda olan mesire yerlerinin sarp kayalarını betimledi. Rüzgârı, fırtınalı gökyüzünü dikkatle inceleyerek gerçekleştirdiği bir dizi deniz manzarasında fırtınanın yapısını başarıyla yakaladı. Sanat dünyasını şaşırtan bu olağanüstü yapıtlar, nesnelerin çizgisel yapısını vermek yerine, üzerlerinde yansıyan ışığı ve rengi betimleyen izlenimci resme doğru atılmış büyük bir adımdı.

Siyasal etkinlikleri. 1870'te Fransız-Alman Savaşı çıktıktan sonra İkinci İmparatorluk çöktü, Üçüncü Cumhuriyet ilan edildi. Hem Fransa'daki Almanlar'a, hem de düşmanla onursuz bir ateşkes anlaşmasına varan Versailles Ordusu'na karşı savaşmak üzere 18 Mart 1871'de Paris Komünü kuruldu. Sanatçılar Birliği başkanlığına seçilerek müzelerin yeniden açılması ve Salon sergilerinin düzenlenmesiyle görevlendirilen Courbet, Komün'ün devrimci etkinliklerine katıldı. Paris'in Alman bombardımanı tehlikesine açık olması nedeniyle, müzeleri açmak yerine başta Sèvres porselen imalathaneleri ve Fontainebleau Sarayı olmak üzere, belli başlı anıtların korunmasına karar verdi. Ama Komün'ün aşırı davranışlarından telaşa düşerek 2 Mayıs'ta görevinden istifa etti.

Komün, Napoléon Bonaparte'ın Büyük Ordu'su anısına dikilmiş Vendôme Meydanı'ndaki sütunu yıkma kararı aldı ve 16 Mayıs'ta bunu uyguladı. Versailles Ordusu, 28 Mayıs'ta Paris Komünü'nü bozguna uğrattı. Courbet 7 Haziran'da bir arkadaşının evinde yakalandı. Sütunun yıkılmasından sorumlu tutulduğu için askeri bir mahkemede yargılandı. Yıkıma katılmadığı halde, sütunun temsil ettiği militarizme karşı beslediği hoşnutsuzluğu sık sık dile getirmiş olduğu için bu eylemin fikir babası olmakla suçlandı. Ama suçsuz olduğunu ileri sürmesine ve İngiltere'ye kaçan gerçek sorumluların protestolarına karşın, bir kez kurban olarak seçilmişti; altı ay hapse mahkûm oldu. Araya yetkililerin girmesiyle bir süre sonra serbest bırakıldı. Ama konu kapanmadı, bu kez sütunun yeniden dikilmesi için gerekli giderlerin Courbet'den tazmin edilmesi için dava açıldı. Belirlenen cezayı ödeyemeyeceğini anlayan Courbet 23 Temmuz 1873'te İsviçre'ye kaçtı. Bir süre Fleurier, ardından da Velvey'de yaşadıktan sonra La Tour-de-Peilz'e yerleşti. Beden ve ruh sağlığı bozulmuş olarak orada 58 yaşında öldü.

Courbet'nin ünü ölümünden sonra daha da arttı. Karşıtları, onun siyasal görüşlerinin, yardımseverlik ve acıma duygularının bir uzantısı olarak biçimlendiğini görmezlikten gelerek, sanatını sosyalist bir bakış açısı çerçevesinde değerlendirdiler. Courbet'nin sanatı kendinden sonraki çağdaş akımlar üzerinde bir hayli etkili oldu. Daha sonraki kuşakların ressamlarına, yeni bir teknik değilse bile, yeni bir felsefe devretti.

Daha önceki resim okullarının ileri sürdüğünün tersine onun sanatının amacı, gerçeği idealleştirmek ya da süslemek değil, doğru olarak yansıtmaktı. Courbet resmi sanatsal klişelerden, kurnazca oluşturulmuş idealizmden ve zamanla eskimiş formüllerden arındırdı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Pipolu Adam" (y. 1846, Fabre Müzesi, Montpellier), "Ornans'da Öğle Yemeği Sonrası" (1849, Güzel Sanatlar Müzesi, Lille), "Köy Güzelleri" (1851-52, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Yıkananlar" (1853, Fabre Müzesi, Montpellier), "Günaydın Bay Courbet (Karşılama)" (1854, Fabre Müzesi, Montpellier), "Sen Irmağı Kıyısında Uyuyan Kızlar" (1856, Petit Palais Müzesi, Paris), "Süslenen Gelin" (1859, Smith College Sanat Müzesi, Northampton, Massachusetts), "Geyiklerin Kavgası" (1861, Louvre Müzesi, Paris), "Papağanlı Kadın" (1866, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Étretat'da Kayalar" (1870, Louvre Müzesi, Paris), "Regis Courbet'nin Portresi" (1874, Petit Palais Müzesi, Paris).

Courci, John de (ö. Eylül 1219?), Ulster'i ele geçiren Anglonorman fatih.

Oxfordshire ve Somerset çevresinde ünlü bir Norman ailesinden geliyordu. II. Henry 1176'da Courci'yi William FitzAldelm'le birlikte İrlanda'ya gönderdi. Courci, Dublin'den Ulster'a hemen bir sefer düzenledi ve 1177'de başkent Down'u (bugün Downpatrick) ele geçirdi. Bunun sonucunda Ulster'ın doğu kesimi üzerinde sağlam bir denetim kurdu. Courci'nin kararlı yönetimi,

bölgenin başlangıçtaki zenginliğinin kaynağıydı.

John de Courci'nin, İrlanda'da egemenlik peşinde koşan öteki Anglonorman ailesi, de Lacy'lerle arasında eski bir kan davası vardı. Genç Hugh de Lacy (sonradan Ulster 1. kontu) 1204'te Courci'yi yakalayarak kısa bir süre için hapse attı. De Courci, belki de bağlılık bildirimi yapmadığı için Kral John'un öfkesini üzerine çekmişti. John Mayıs 1205'te Ulster'ı kontluk unvanıyla birlikte Hugh'ya verdi. De Courci, kayınbiraderi olan Man (Man Adası) kralı Reginald'la birlikte Rath (bir olasılıkla Dundrum) Şatosu'nu kuşattıysa da Hugh'nun ağabeyi Meath lordu Walter de Lacy onu geri püskürttü. Bundan sonra, 1207'de İngiltere'ye dönmesine izin verilinceye değin ortadan kayboldu. 1210'da İrlanda seferinde Kral John'a eşlik etti; bu tarihten sonra da anlaşıldığı kadarıyla kralın gözüne girdi.

John de Courci ile karısı Affreca kilise hayrına çalışan kişilerdi. Ulster'da manastırlar kurdular. John, Down Manastırı'ndaki din adamlarının yerine, Chester'daki St. Werburgh's Manastırı'nın Benedikten keşişlerini getirdi.

Cournand, André F(rédéric) (d. 24 Eylül 1895, Paris - ö. 19 Şubat 1988, Great Barrington, Massachusetts, ABD), Fransız hekim ve fizyolog. Kalp hastalıklarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan araştırmaları nedeniyle 1956 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Dickinson W. Richards ve Werner Forssmann ile paylaşmıştır.

Cournand, 1930'da Paris Üniversitesi'nden tıp diplomasını aldıktan sonra New York'taki Bellevue Hastanesi'nde çalışmaya başladı. Burada tanıştığı D. W. Richards ile birlikte, akciğer ve kalp üzerinde klinik araştırmalar yaptı; ayrıca dirsekteki bir toplardamardan kalbe sonda gönderilmesine dayanan Forssmann yöntemini geliştirdi. Hasta kalbin çalışmasını inceleme olanağı veren ve bugün kalp kateterizasyonu olarak bilinen bu yöntem, kalp hastalıklarına yol açan yapısal bozuklukların daha kesin ve doğru olarak saptanmasını sağladı. Cournand ve Richards, akciğer atardamarının incelenmesinde de sonda kullanarak, akciğer hastalıklarının tanısını kolaylaştırdı.

1934'te Columbia Üniversitesi Hekimlik ve Cerrahi Yüksekokulu'nda çalışmaya başlayan Cournand 1964'te emekli profesör oldu ve hastalanıncaya değin özel seminerler vermeyi sürdürdü. 1941'de de ABD uyruğuna geçti.

Cournot, Antoine-Augustin (d. 28 Ağustos 1801, Gray - ö. 31 Mart 1877, Paris, Fransa), matematiksel iktisatın öncüleri arasında yer alan Fransız iktisatçı ve matematikçi. Her iki alandaki yetkin bilgisini kullanarak, iktisat sorunlarına matematiksel yöntemlerle yaklaşan ilk iktisatçıdır. İktisat alanındaki başlıca çalışması *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*'dir (1838; Zenginlik Kuramının Matematiksel İlkeleri Üzerine Araştırmalar). Bu yapıtında, değişim sürecine katılanların kâr maksimizasyonu amacıyla hareket eden üretici ya da tüccarlar oldukları varsayımından yola çıkarak kısmi piyasa dengesini çözümlemeye çalışır. Dolayısıyla fayda kavramını bir yana bırakır. En önemli katkıları arz-talep eğrileri ile tekel, ikili rekabet ve tam rekabet altında piyasa dengesinin oluşumu konusundaki görüşleri, üretim maliyetindeki değişmeler biçiminde ele aldığı vergi oynamalarına ilişkin çözümlemesi ve uluslararası ticaretin sorunları üzerindeki görüşleridir.

Courrèges, André (d. 9 Mart 1923, Pau, Fransa), Fransız moda tasarımcısı. 1960'ların Paris moda dünyasında gelecekçi, gençliğe yönelik modelleriyle ün kazandı.

Courrèges, sanatçı olmak istiyordu. Ama varlıklı bir İngiliz ailesinin yanında uşak olan babasının yönlendirmesiyle başarılı bir mühendis oldu. Genc de 1948'de Paris'teki küçük bir modaevinde çalışmaya başladı ve sekiz ay sonra moda terzisi Cristóbal Balenciaga'nın yanına ütücü olarak girdi. On bir yıl sonra Balenciaga'nın başyardımcısı oldu.

1961'de kendi adına bir modaevi açan Courrèges, önceleri ustası Balenciaga'nın etkisinden kurtulmakta güçlük çekti. Ama 1964'e gelindiğinde, Paris'in en özgün modacılarından biri olarak kendini kabul ettirmişti. Koleksiyonunda oranları düzgün, iyi kesimli pantolonlar, üstünde paralel çizgiler ya da geometrik desenler bulunan kısa etekli giysiler, beyaz yarım çizme ve büyük, koyu gözlük gibi aksesuvarlar yer alıyordu. Beyaz renk, simgesi haline gelmişti.

Basit tasarımları yaygın biçimde taklit edildiği için Courrèges 1965'te modellerinin üretiminde sıkı bir denetim oluşturdu. 1967'de kendi butiği Couture Future için hem tek defaya özgü giysiler, hem de hazır giyim tasarımları sergiledi. Bu tasarımların dağıtımı yetkili kanallar aracılığıyla denetleniyordu.

Courrèges'in her zaman çarpıcı basitlikte olan tasarımlarında eskiyi çağrıştıracak en küçük bir iz bile bulunmaz. Boyundan askılı, kalçayı saran pantolonlar, saydam bluzlar, payetli tulumlar, vinil parçalarla bezeli takım ve ceketler, defilelerinde hareketli *rock* müziği eşliğinde sunduğu yeniliklerdir.

Court, Margaret, eö SMITH (d. 16 Temmuz 1942, Albury, Yeni Güney Galler, Avustralya), Avustralyalı tenisçi. 1960'lardaki bayanlar tenis karşılaşmalarında üstün başarı gösterdi. Büyük tenis şampiyonalarında 66 kez birinci geldi. 1970'te, aynı yıl içinde İngiltere (Wimbledon), ABD, Avustralya ve Fransa turnuvalarını kazanarak 1953'te aynı başarıya ulaşmış olan Maureen Connolly'den sonra teniste granşilem yapan ikinci bayan tenisçi oldu. 1963'te de Kenneth Fletcher ile birlikte dört büyük turnuvayı kazandığından, hem teklerde, hem çiftlerde granşilem yapan ilk tenisçi sayılır.

Margaret Smith Court
Millar Services Ltd

Smith ilk kez 1960'ta teklerde Avustralya birinciliğini kazanarak dikkatleri çekti. Teklerde sonraki altı yıl üst üste Avustralya Turnuvası'nı, 1963, 1965 ve 1970'te Wimbledon'ı, 1962, 1965, 1969, 1970 ve 1973'te ABD Açık Tenis Turnuvası'nı, 1962, 1969, 1970 ve 1973'te Fransa Turnuvası'nı kazandı. 1967'de Barrymore Court ile evlendikten sonra tenisi bıraktıysa da, kısa bir süre sonra yeniden turnuvalara katılmaya başladı. 1969 ve 1970 ABD Açık Tenis Turnuvası da içinde olmak üzere pek çok turnuvada çiftler birincilliğini kazandı.

Court güçlü servis ve volelerinin yanı sıra olağandışı dayanıklılığıyla da ünlüydü. 1973'te 55 yaşındaki Boby Rigis ile yaptığı gösteri maçını kaybetti. 1962-65, 1969-70 ve 1973'te dünyanın en iyi bayan tenisçisi olan Court, 1979'da Uluslararası Tenis Ünlüler Evi'ne seçildi.

Court Leet, İngiltere'de hafif suçlarla ilgili davalara bakan ceza mahkemesi. Belirli bir arazi ve yargı bölgesi anlamına gelen *leet* sözcüğü, ilk kez Domesday Kitabı'ndaki (1086) Doğu Anglia ile ilgili kayıtlarda ve I. Edward'ın (hd 1272-1307) saray tutanaklarında kullanıldı. 14. yüzyılda İngiltere'nin her yanında geçerli bir birim haline geldi. Daha önce şeriflerin elinde olan yargı yetkisi de yörenin feodal beyine geçti ve ortaya çıkan mahkemeye *Court Leet* adı verildi. Mahkemenin başkanı kralın temsilcisi sayıldığından, *Court Leet* özünde bir kraliyet mahkemesi niteliğindeydi.

Yılda iki kez toplanan mahkemenin başkanlığını feodal beyin işlerini yöneten *steward* (kâhya) yapardı. *Steward*'lar 13. yüzyıl sonlarına doğru genellikle meslekten avukatlar arasından seçildiğinden yargıçlık görevini kolaylıkla yürütebiliyorlardı. Mahkemenin başlıca görevi, her özgür erkeğin bütün yöre halkının davranışlarından sorumlu tutulması (*frankpledge*) ilkesini gözetmek ve Clarendon Kararı (1166) uyarınca oluşturulan jürilerin suç ihbarlarını değerlendirmekti. Zamanla ciddi davaların gezici yargıçlara bırakılmasıyla, küçük ve yerel mahkemelerin yargı yetkileri yalnızca hafif suçlarla sınırlandırıldı. Ünlü 17. yüzyıl hukukçusu Sir Edward Coke, *Court Leet*'lerin hapis cezası veremeyeceğini, yalnızca para ve benzeri maddi tazminat cezaları verebileceğini savundu. Zaman içinde bu mahkemelerin verdikleri hükümleri uygulamaya geçirme güçleri de zayıfladı. 16. yüzyıldan sonra *Court Leet*'in görevleri sulh yargıçlarına devredildi. Ama feodal beyler kendi çıkarlarını korumak açısından bu mahkemeleri ayakta tutma yoluna gittiler. Bazı ilçelerde de mahkemeler yerel yönetim çerçevesinde görev yapmaya devam etti. Önemini sürekli yitiren *Court Leet*'in günümüzde bütünüyle ortadan kalktığı söylenebilir.

Court of Appeal (İngilizcede "Temyiz Mahkemesi"), İngiltere ve Galler'de, ceza ve hukuk davalarıyla ilgili kanun yolu başvurularında Lordlar Kamarası'ndan önceki son merci olarak görev yapan üst mahkeme.

Mahkeme, Hukuk Dairesi (*Civil Division*) ve Ceza Dairesi (*Criminal Division*) denen iki bölüme ayrılır. Hukuk Dairesi, Yüksek Adalet Divanı (*High Court of Justice*) ile il mahkemelerinden gelen davalara bakar. Dört yargı görevlisi, konumlarından dolayı bu dairenin doğal üyesi sayılır. Bunlar *Court of Chancery*'nin(*) başkanı olan adalet bakanı *Court of Queen's (King's) Bench*'in(*) başkanı olan başyargıç, *Family Division of High Court*'un (Yüksek Adalet Divanı Aile İşleri Dairesi) başkanı ve Evrak Dairesi müdürüdür (*Master of Rolls*). Dairenin ayrıca *lord justice of appeal* (temyiz yargıcı) denen 14 sürekli üyesi vardır.

Ceza Dairesi bir başkan (başyargıç ya da bir temyiz yargıcı) ile "doğal" üyeler olarak davalara bakan öteki Yüksek Adalet Divanı

yargıçlarından oluşur. Başvurular bir alt merci olan Yüksek Adalet Divanı'ndan ya da Kraliyet Mahkemesi'nden (*Crown Court*) gelir.

Alt mahkemede verilen hükme karşı *Court of Appeal*'a yapılan başvurular genelde hukuksal bir gerekçeye dayandırılır. Bazı durumlarda, duruşma yargıcının ya da *Court of Appeal*'in izniyle, öze ilişkin bir sorun ya da hem öze, hem hukuka ilişkin bir sorun da istinaf konusu yapılabilir.

Court of Appeal alt mahkemenin kararını onaylayabileceği gibi kararı bozma ya da cezayı değiştirme yoluna da gidebilir. Ama yeni hüküm ilk verilen hükümden daha ağır olamaz. Pek sık olmamakla birlikte, adaletin yerine gelmesi için yeniden yargılamaya da hükmedebilir. Ayrıca başsavcı (*attorney general*) için bir danışma organı görevini de görür.

Lordlar Kamarası'nın *Court of Appeal*'in kararına karşı yapılan temyiz başvurusunu reddetmesi durumunda, karar kesinleşmiş olur.

Court of Chancery, İngiltere'de 15. yüzyılda gelenek hukuku mahkemelerinin yasal bir çözüm getiremediği davalara bakmak amacıyla adalet bakanının (*lord chancellor*) başkanlığında oluşturulan hakkaniyet mahkemesi. Günümüzde *High Court of Justice*'a (Yüksek Adalet Divanı) bağlı bir dairedir. Bununla birlikte İngiliz Uluslar Topluluğu içindeki bazı yerlerde ve ABD'nin bazı eyaletlerinde hakkaniyet mahkemeleri ayrı bir yargı mercii olarak korunmuştur.

İngiltere'de gelenek hukuku (*common law*) mahkemeleri, kraliyet adaletini temsil eden başlıca organlar olma özelliğini 14. yüzyılda kazandı. Ama önceki dönemlerde gelenek hukuku kurallarının çerçevesini çizmede ve bunları uygulamada geniş bir yargı yetkisinden yararlanmış olan bu mahkemeler artık yaratıcı niteliklerini yitirmeye başladı. Bu arada büyük bölümü biçime ilişkin çok sayıda kural konmuştu. Bu yüzden gelenek hukuku giderek katı ve esneklikten uzak bir yapıya büründü. Hukuk davalarında başvurulan çözümler büyük ölçüde zararın ödetilmesi ve arazi ile taşınır malların geri verilmesi ile sınırlı kalıyordu. Mahkemeler yeni ve karmaşık durumların üstesinden gelmek için değişik çözüm yollarına gitmekten kaçınıyor, yasaların sözüne bağlı kalmakta direttikleri için, taraflar arasında adil ve dengeli bir uyuşma sağlamada yetersiz kalıyorlardı. Bu dönemdeki hoşnutsuzlukların bir başka kaynağı da, 15. yüzyılın artan siyasal kargaşası içinde, güçlü yerel beylerin rüşvet ya da gözdağıyla jüriyi elde ederek ya da mahkeme kararlarını dinlemeyerek yargıyı işlemez hale getirmeleriydi.

Haklarını alamayan davacılar adalet isteyen dilekçelerle krala başvurmaya başladılar. Bu dilekçelerin gereğini yerine getirmekle görevlendiren adalet bakanı, adaleti sağlamaya yönelik bir dizi karar ile bunların uygulanması için önlem almaya yöneldi. Yargı yetkisini kullanmada gelenek hukuku yargıçları gibi teamüllere bağlı kalmak zorunda olmadığından, geniş yetkilerini usule ilişkin biçimsel kurallarla kısıtlamadan dilediği gibi kullanma olanağı buldu. Daha işlek, verimli ve adil olan bu mekanizma, 15 ve 16. yüzyıllarda gelenek hukuku mahkemelerinin zararına olağanüstü bir gelişme gösterdi. 17. yüzyılda gelenek hukuku mahkemeleri ve Parlamento, gelenek hukuku mahkemelerinin yetki alanının çiğnenmesine tepki göstermeye başladılar. Adalet bakanı yoğun baskılar karşısında gelenek hukuku çerçevesinde yeterli bir çözüm getirilmiş davalara bakmamayı kabul etti.

16. yüzyıl başlarında bir teamül sisteminin gelişmesi, hakkaniyet temelinde çözüm bulmayı kısıtlayan ikinci bir etken oldu. Adalet bakanlarının din adamlarından çok avukatlar arasından seçilmesiyle, yeni geliştirilen dava raporu yöntemi kullanılmaya başladı. Bu durum mahkeme kararlarının belirlenmiş bir dizi kurala bağlanması sonucunu doğurdu. 17. yüzyılın ortalarına doğru *Court of Chancery*'nin verdiği kararlar, ülkede geçerli hukuk sisteminin, uyulması zorunlu bir parçası haline geldi. 1873'te çıkarılan Yargılama Yasası'yla sürekli çekişme içindeki birbirinden kopuk gelenek hukuku ve hakkaniyet mahkemeleri kaldırılarak bunların yol açtığı pahalı, gecikmiş ve eksik adalet sorununa son verildi.

Court of Common Pleas (İngilizce "Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi"), İngiltere'de, II. Henry'nin 1178'de *Curia Regis*'in (Kral Meclisi) beş üyesini, tahtın taraf olduğu davalar dışında kalan bireyler arasındaki hukuk davalarına bakmakla görevlendirmesiyle ortaya çıkan hukuk mahkemesi. İlk başta *curia regis*'ten bağımsız, ayrı bir organ değildi. Magna Carta'da hukuk yargı yetkisinin, belli bir yerde toplanan bir kurula verilmesi kabul edilince, ayrı bir kimlik kazandı ve Westminster Hall'a yerleşti. 1223'te ayrı kayıt tutmaya başladı, 1272'de mahkemeye bir başyargıç atandı.

Court of Common Pleas, ortaçağ sonlarında gelenek hukuku mahkemeleri içinde en üst merci olmamakla birlikte en etkili organdı. Yargı yetkisi hukuk davalarının büyük bölümünün yanı sıra yerel mahkemelerin denetlenmesini de kapsıyordu. Bununla birlikte verdiği hükümler *Court of Queen's (King's) Bench*'in(*) denetimine bağlıydı.

15. yüzyıldan sonra gelenek hukuku alanında *Court of Common Pleas* ile *King's Bench* ve *Court of Exchequer* (Maliye Komisyonu Mahkemesi) arasında bir çekişme baş gösterdi. Bunun sonucu olarak yargı kurulları arasında karışıklık ve çelişmeler büyük boyuta ulaştı. 19. yüzyılda yargı sisteminin içinden çıkılmaz bir duruma düşmesi üzerine, Yargılama Yasası'yla (1873) bu üç gelenek hukuku mahkemesi ile *Court of Chancery*'nin(*) yerine geçmek üzere *Supreme Court of Judicature* (Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi) oluşturuldu. Bu mahkeme günümüzde de İngiltere ve Galler'de genel yargı mahkemesi olarak görev yapmaktadır.

Court of Queen's (King's) Bench (İngilizcede "Kraliyet Yargı Kurulu"), İngiliz yüksek mahkemesi. *Curia Regis*'in (Kral Meclisi) yasama ve yürütmenin yanı sıra yargı işlevini de yerine getirdiği dönemde, bu kurumun bir parçası olarak hükümdarın huzurunda (*coram rege*) toplanan mahkemeden doğmuştur. Önceleri hükümdarı ve yalnızca hükümdarın huzurunda yargılanma ayrıcalığı olan önemli kişileri ilgilendiren davalara bakardı. Ayrıca bütün öteki mahkemelerin yanlış ve eksiklerini giderme yetkisi vardı. III. Henry dönemindeki (1216-72) iç savaşların sona ermesinin ardından daha çok ağır ceza ve benzeri davaları ele almaya başladı. 1268'de atanmış bir başyargıcın başkanlığında toplanmaya başladıysa da, ayrı bir gelenek hukuku mahkemesine dönüşmesi çok uzun bir süreyi gerektirdi.

1830'a değin, aralarında *Court of Common Pleas*'in de (Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi) yer aldığı bütün mahkemelerin üstünde bir yargı mercii durumundaydı. Bütün ceza ve hukuk davalarında en üst derecede genel yargı yetkisi vardı. Bu tarihte üç gelenek hukuku üst mahkemesi ile Parlamento arasında, *Court of Exchequer Chamber* (Maliye Komisyonu Mahkemesi) adıyla yeni bir ara temyiz mahkemesi oluşturuldu. *Queen's Bench*'in İrlanda'daki en üst mahkemenin kararları konusundaki temyiz başvurularına bakma yetkisi de 18. yüzyıl sonuna değin sürdü. Öte yandan ihzar emri (*habeas corpus*), *certiorari*(*), yasaklama emri (*prohibition*) ve yazılı emir (*mandamus*) gibi özel ilamlar aracılığıyla devlet görevlileri ve öteki mahkemelere emir verme yetkisi vardı. 1873'te çıkarılan Yargılama Yasası'yla *High Court of Justice* (Yüksek Adalet Divanı) bünyesinde bir daireye dönüştürüldü. Günümüzde İngiltere başyargıcı unvanını da taşıyan bir başyargıç ile atanmış 24 yargıçtan oluşur. Alt mahkemelerden gelen temyiz başvurularına mahkemenin iki ya da üç yargıcından oluşan dairelerinde bakılır.

Courtauld Enstitüsü Galerileri, sanat tarihi araştırma ve incelemelerini özendirmek amacıyla 1931'de Londra Üniversitesi'ne bağlı bir bölüm olarak kurulan müze ve okul. Samuel Courtauld'un bağışladığı Home House'ta bulunmaktadır. Courtauld ayrıca izlenimci ve art-izlenimci Fransız ressamların seçkin resimlerinden oluşan özel koleksiyonunun korunması için burada bir de vakıf kurmuştur.

Daha sonra galeriye Cranach, Rubens, Goya vb gibi eski ustaların yapıtlarından oluşan Lee koleksiyonu, eski İtalyan ressamlarının yapıtlarını içeren Gambier-Perry koleksiyonu ve erken 20. yüzyıl Fransız ve İngiliz resimlerinden oluşan Roger Fry koleksiyonu da eklenmiştir. Sir Robert Witt'in çizim koleksiyonu ile Spooner'ın İngiliz ressamlarının suluboya manzaralarından ve çizimlerinden oluşan koleksiyonu kurumun elindeki başka önemli yapıtlardır.

Courteline, Georges, asıl adı GEORGES-VICTOR-MARCEL MOINEAU (d. 25 Haziran 1858, Tours - ö. 25 Haziran 1929, Paris, Fransa), 19. yüzyıl sonunda orta ve aşağı sınıf halkın yaşamını yapıtlarında ustalıklı bir mizahla ortaya koyan yazar.

Babası onun edebiyatçı olmasını istemiyordu. Bu yüzden Courteline, İçişleri Bakanlığı'nda çalışmak zorunda kaldı. Bu arada kısa oyunlar ve öyküler yayımlamaya başladı. 1891'den sonra André Antoine'ın Théâtre-Libre'i gibi Paris'in bazı önde gelen tiyatrolarına farslar yazdı. 1894'ten sonra bütün zamanını edebiyata ayırdı. 1899'da kendisine Légion d'honneur nişanı verildi.

Courteline tam bir yergici olamayacak kadar yumuşak yürekliydi. Yarattığı devlet memuru, subay, yargıç ya da kapıcı gibi tipler bugün artık kalmamışsa da, *Messieurs les ronds-de-cuir*'deki (1893; *Kalem Efendileri*) öyküleri, *Boubouroche* (1893; *Kapatma*) ve *La Paix chez soi* (1903; *Dirlik Düzenlik*) gibi farsları onun büyük Fransız yergi ustaları arasında yer alması için yeterlidir.

Courtney (Penwith), Leonard Henry Courtney, Baron (d. 6 Temmuz 1832, Penzance, Cornwall - ö. 11 Mayıs 1918, Londra, İngiltere), radikal İngiliz siyaset adamı. Parlamento'da nispi temsili savunmuş, emperyalizme ve militarizme karşı çıkmıştır.

Avukat, gazeteci ve ekonomi-politik öğretmeniydi. 1876'da Avam Kamarası'na seçildi. 1882'de Başbakan W. E. Gladstone tarafından hazine mali sekreterliğine atandı. 1884'te hükümet, parlamento reformu

yasa tasarısı kapsamında nispi temsile yer vermeyi reddedince istifa etti. 1883'te Fabian Sosyalistlerinden Beatrice Webb'in kız kardeşi Kate Potter'la evlendi.

Transvaal'ın ilhak edildiği 1877'den başlayarak imparatorluğun Afrika'daki yayılmacı politikasını sürekli eleştirdi. Güney Afrika Savaşı'nı (1899-1902) kınaması 1900'de Avam Kamarası'ndaki sandalyesini yitirmesine yol açtı. Başlangıçta (1886) Gladstone'un İrlanda'ya özyönetim hakkı tanınmasına ilişkin yasa tasarısına karşı çıktıysa da İngiltere-İrlanda ilişkilerini İngiliz emperyalizmi çerçevesinde görmeye başladıktan sonra, İrlanda'da özerk yönetimi savunmaya başladı. 1908 sıralarında, Avrupa'da savaşa yol açabileceği gerekçesiyle İngiliz dış politikasına saldırmaya başladı. I. Dünya Savaşı sırasında barışın görüşme yoluyla sağlanması yanlısıydı; vicdani gerekçelerle askere gitmeyi reddedenleri de korkusuzca savundu. 1906'da baron olduysa da çocuğu olmadığından ölümünden sonra baronluğu sürdürülmedi.

Courtois, Bernard (d. 8 Şubat 1777, Dijon - ö. 27 Eylül 1838, Paris, Fransa), iyot elementini bulan Fransız kimyacı.

Courtois, Fransız ordusunda eczacılık yaptıktan sonra babasının güherçile işinde çalışmaya başladı. 1811'de, güherçile üretiminin temel hammaddesi olan deniz yosunları külüne çok miktarda sülfürik asit ekleyerek, yoğunlaştığı zaman koyu renkli kristaller veren menekşe renginde bir buhar elde etti. Bu yeni elementin özelliklerini inceledi, ve çeşitli bileşiklerini hazırladı; 1813'te, bulgularının yayımlanmasından sonra bu elemente iyot adı verildi.

Courtois, Napoléon Savaşları'ndan sonra güherçile fabrikasının iflas etmesi üzerine iyot üretimine başladıysa da, bu işte de başarısızlığa uğradı ve yoksulluk içinde öldü.

Cousin, Jean (YAŞLI) (d. 1490, Sens - ö. 1560/61, Paris, Fransa), Fransız ressam ve oymabaskı ustası. Ayrıca duvar halısı, vitray, heykel ve kitap resimlemesi gibi alanlarda da ürünler vermiştir.

Çok yönlü bir kişi olan Cousin 1526'da doğum yeri Sens'da arazi ölçüm uzmanı olarak çalıştı. 1530'da Courgenay kentinin surla çevrilmesi için bir tasarı hazırladı, Sens Katedrali'ndeki bozuk bir saatle bir Meryem resmini onardı. Aynı katedraldeki Saint-Eutrope ve Notre-Dame de Lorette şapellerinin pencere vitraylarını yaptı. 1540'ta gittiği Paris'te usta bir ressam olarak tanındı ve kentin hemşehriliğine kabul edildi. Aynı yıl Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın (Şarlken) Paris'e gelmesinde düzenlenecek törenin hazırlıklarına katıldı. 1541'de Aziz Geneviève'in yaşamını canlandıran üç duvar halısının örneklerini çizdi. 1543'te de Aziz Mammès'nin yaşamını konu alan sekiz duvar halısının örneklerini yaptı. II. Henri'nin Paris'e girişi onuruna Chatelet'nin önünde bir tak kurdu. Ayrıca Aziz Germain'in yaşamına ilişkin resimler de çizdi. 1557'de, Paris kuyumcularının inşa ettirdiği bir hastanenin pencere vitraylarını yapmakla görevlendirildi. Paris'te uzun süre kalmasına ve çok iş yapmasına karşın, doğum yeri olan Sens kentinin işlerini yetiştirmekten de geri kalmadı.

Günümüze onun elinden çıkmış olabilecek yalnızca birkaç yapıt ulaşmıştır. Bugün Louvre'da bulunan "İlk Pandora Havva" adlı resmin onun yapıtı olduğu kabul edilir. Gerek yüz çizgileri, gerekse ışık ve kompozisyon açısından Leonardo da Vinci ve Albrecht Dürer'den izler taşıyan bu resim, Cousin'in o dönemin sanatına egemen olan Fontainebleau okulundan etkilenmediğini gösterir. Cousin 1560'ta yazdığı *Traité de perspective* (Perspektif Üzerine) adlı kitabında sanat, bilim ve geometri konusunda bilgiler vermiştir.

Cousin, Jean (GENÇ) (d. 1522, Sens - ö. 1594, Paris, Fransa), resimleri, oymabaskıları, vitrayları, heykel ve kitap resimleriyle tanınan sanatçı. Babası Yaşlı Jean Cousin gibi çok yönlülüğü ve bağımsız üslubuyla tanınmıştır.

Babasının ardından Paris'e giderek onun yanında çalışmaya başladı. 1560/61'de babası ölünce atölyeyi devraldı. Daha genç bir sanatçıyken usta ressam sanını kazandı. Zaman zaman Paris'ten ayrılarak başka yerlerde çalıştı. 1563'te IX. Charles'ın tahta çıkış töreninin hazırlıkları için Sens'a gitti, orada kral ailesinin bir dizi portresini yaptı. Gene aynı yıl Château de Fleurigny Şapeli'nde pencere vitrayları ve heykeller gerçekleştirdi. 1565'ten 1572'ye değin Amiral Chabot için bir anıtmezar üzerinde çalıştı. Bu yapıta katkısı tartışmalı olmakla birlikte, bezeme bordürünün onun elinden çıktığı kabul edilmektedir.

Cousin genel olarak babasının üslubuna sadık kalmıştır; bu nedenle onların tarih taşımayan yapıtlarının çoğunu birbirinden ayırmak zordur. Genç Jean Cousin'in günümüze ulaşmış en önemli çalışması "Son Yargı" (Louvre Müzesi, Paris) adlı resmidir. İnsan yaşamının değersizliğinin işlendiği bu yapıtta hem Floransa maniyerizminin, hem de Flaman resminin etkileri görülür. Onun çizim üslubunu en iyi yansıtan yapıtı 1568 tarihli "Kader Kitabı"dır. Başka önemli resimleri arasında "Musa Halka Yılanı Gösteriyor" adlı oymabaskısı, "Süleyman'ın Adaleti" (1586) adlı vitrayı ve Ovidius'un *Metamorphosis*'i (Başkalaşım) için yaptığı kitap resimleri sayılabilir.

"İlk Pandora Havva", Jean Cousin'in pano resmi, y. 1550; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon-Art Resource/EB Inc

Cousin, Victor (d. 28 Kasım 1792, Paris - ö. 13 Ocak 1867, Cannes, Fransa), filozof, eğitim reformcusu ve tarihçi. Sistematik seçmeciliğiyle, yaşadığı dönemin en ünlü Fransız düşünürü olmuştur.

Victor Cousin, L.-M. Mouchot'nun yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Versailles ve Trianon Ulusal Müzesi, Fransa
Cliche Musées Nationaux, Paris

Cousin 1811'de Yüksek Öğretmen Okulu'nda (École Normale Supérieur) bulunduğu sırada P. Laromiguière, E.B. de Condillac ve John Locke gibi filozofların çalışmalarından etkilendi. Daha sonra, İskoç felsefesinin Sağduyu okulunun ve François Maine de Biran ile Pierre-Paul Royer-Collard'ın etkisinde kaldı. Kısa bir süre Öğretmen Okulu'nda ders verdikten sonra Almanya'ya gitti (1817-18), orada G.W.F. Hegel ve Friedrich Schelling ile tanıştı. Fransa'da antiliberal siyasal eğilimlerin artması üzerine 1820'de asistanlıktan uzaklaştırıldı, Öğretmen Okulu da 1822'de kapatıldı. Cousin bunun üzerine Almanya'ya gitti; günümüze değin anlaşılamamış siyasal bir suçlama nedeniyle orada altı ay hapis yattı (1824-25). 1820'lerin başında *Fragments philosophiques*'i (1826; Felsefe Parçaları) yazdı. Yeni-Platoncu Yunan filozofu Proklos ile René Descartes'ın yapıtlarını baskıya hazırladı, Platon'un yapıtlarını çevirmeye başladı.

1826'da yeniden açılan Öğretmen Okulu'nda 1828'de bir kez daha göreve başlayan Cousin, burada verdiği felsefe dersleriyle halk arasında o güne değin eşi görülmemiş bir ün kazandı. Sonraki 20 yıl içinde Fransa'da felsefe alanında egemenlik kurdu. Kamu Eğitimi Konseyi (1830), Académie Française (1831) ve Manevi ve Siyasal Bilimler Akademisi (1832) üyesi, 1834'te de Öğretmen Okulu'nun müdürü oldu. Eğitim yöntemlerini incelemek üzere çıktığı Almanya gezisinden dönüşte hazırladığı yasa tasarısını François Guizot parlamentoya sundu. Bu yasa ile Fransız ilköğrenim sisteminde çığır açıcı reformlar yapıldı. Guizot 1840'ta başbakan olunca Cousin'i de kamu eğitimi bakanlığına getirdi.

Cousin, bütünüyle kendine özgü bir felsefe sistemi geliştirmek yerine, başkalarının yapıtlarından derlenmiş bir sistem kurdu. Ama Fransız felsefesinde ağırlığın maddecilikten idealizme kaymasını sağladı. Yaratıcı bir tanrı kavramını dünyanın birbirine uzak yönlerini birleştiren bir ilke olarak görüyor, ama Tanrı'nın dünyaya müdahalesine kanıt bulmak için tarihsel olayları başvuruyordu. Bu nedenle özellikle Katoliklerce tanrısal vahyi yadsımakla suçlandı. Ayrıca bütün felsefeyi basitleştirici bir tutumla duyumculuk, idealizm, kuşkuculuk ve mistisizm adlı dört sistematik türe ayırdığı için de

eleştiriye uğradı. Cousin'e göre bu sistemlerin her birinde doğruluk payı vardı. Kendi çalışmalarında duyum, us ve duygu alanlarını kavramak gerektiğini vurgulayan Cousin, öteki düşünürlerden kendi amacına uygun öğeleri aktardı.

Cousin'in öbür yapıtları arasında şunlar sayılabilir: *De la métaphysique d'Aristote* (1835; Aristoteles'in Metafiziği Üzerine), *Du vrai, du beau et du bien* (1836; Doğru, Güzel ve İyi Üzerine), *Cours d'histoire de la philosophie moderne* (1841-46; Çağdaş Felsefe Tarihi Dersleri) ve *Des Pensées de Pascal* (1843; Pascal'ın Düşünceleri Üzerine). Cousin ayrıca 17. yüzyıl kadınları üzerine de bir dizi inceleme yazdı: *Jacqueline Pascal* (1845), geniş ekler içeren *La Jeunesse de Madame de Longueville* (1853; Madam de Longueville'in Gençliği), *Madame de Sablé* (1854) ve *Madame de Chevreuse et Madame de Hautefort* (1856).

Cousin-Montauban, Charles-Guillaume-Marie-Apollinaire-Antoine, PALIKAO KONTU (d. 24 Haziran 1796, Paris - ö. 8 Ocak 1878, Versailles, Fransa), İkinci İmparatorluğun çöküşü sırasında kısa süre hükümet başkanlığı yapan Fransız general. Çin'e yollanan bir birliğin komutanı olarak 1860'ta Pekin'i ele geçirmiştir.

1815'te orduya giren Cousin-Montauban, kurmay okulunda okuduktan sonra VII. Fernando'yu yeniden tahta çıkarmayı amaçlayan 1823 seferiyle İspanya'ya gitti. 1831'den 1857'ye değin Cezayir'de görev yaparak hızla yükseldi ve 1855'te general oldu.

1857-60 arasında Fransa içinde üç ayrı yerde komutanlık ettikten sonra 1860'ta Çinlileri Tianjin Antlaşması'na (1858) uymaya zorlamak için düzenlenen ortak İngiliz-Fransız seferinde Fransız birliklerine komuta etmek üzere Çin'e gönderildi. 21 Eylül'de Pekin yakınlarında Baliqiao'da (Fransızca Palikao) büyük bir Çin kuvvetini yenilgiye uğrattı ve 12 Ekim'de Çin başkentine girdi. Cousin-Montauban'ın komuta ettiği birliklerin, Pekin dışındaki yazlık sarayları ölçüsüzce yağmalayıp ateşe vermesi bütün dünyada öfke uyandırdı. Ama general, ülkesinde bir kahraman olarak karşılandı ve aralıkta Senato'ya atanarak 1862'de III. Napoléon tarafından Palikao kontu unvanıyla ödüllendirildi.

Fransız-Alman savaşının başlamasının ardından, İmparatoriçe Eugénie, Palikao kontunu 9 Ağustos 1870'te başbakanlığa getirdi. Bir ay bile sürmeyen hükümet dönemi İkinci İmparatorluğun çöküşüne tanık oldu. Fransa'yı savunmak üzere yeni kuvvetler seferber etme girişimlerine karşın, Cousin-Montauban 1-2 Eylül'de Sedan'daki büyük yenilgiyi önleyemedi. 4 Eylül'de Cumhuriyet yanlısı devrim sonucunda hükümet devrildi. Cousin-Montauban Belçika'ya kaçarak köşesine çekildi.

Cousins, Norman (d. 24 Haziran 1912, Union Hill, New Jersey - ö. 30 Kasım 1990, Los Angeles, California, ABD), ABD'li deneme yazarı ve yayımcı. Uzun süre çalıştığı *Saturday Review*'daki başyazılarında etkin ve sorumlu bir kamuoyunun daha iyi bir toplum yaratabileceğini savunmuştur.

Yayımcılığa 1935'te başladı. 1942'den 1972'ye değin *Saturday Review*'nun yayın yönetmenliğini yaptı. 1940'ta edebiyat ile güncel olaylar arasında bağlantılar kuran denemeler yazmaya başladı. Bu yazılarla birlikte derginin tirajı yüzde 50 arttı. Sözünü sakınmayan bir kişi olarak bazen sert bir dil kullanmasına ve ABD yönetimine eleştiriler yöneltmesine karşın, Amerika'da büyüme için eşsiz bir potansiyel olduğu görüşünü elden bırakmadı. Bu düşünceyi irdelemek üzere *The Good Inheritance: The Democratic Chance*'ı (1942; İyi Miras: Demokrasi Olanağı) yazdı. Çağdaş sorunların ortak bir sesin eksikliğinden ve Amerikalıların toplumsal ve siyasal ikilemleri açık olarak görememelerinden kaynaklandığını savundu. 1972'de *Saturday Review*'dan ayrıldı, ama bir yıl sonra geri döndü. 1980'de, emekli oldu ve yayın yönetmeni unvanını yaşamının sonuna değin koruması kararlaştırıldı.

Çok değişik konularda yazan Cousins'ın yapıtları arasında Albert Schweitzer'in yaşamöyküsü ve atom çağında insan soyu üzerine düşüncelerini kapsayan *Modern Man Is Obsolete* (1945; Modası Geçmiş Bir Kavram: Çağdaş İnsan) sayılabilir. 1979'da yayımlanan *Anatomy of an Illness* (Bir Hastalığın Anatomisi) geçirdiği ölümcül bir hastalığı temel alan ve insan aklının iyileştirici yeteneğini irdeleyen bir kitaptır. Son yıllarda yazdığı önemli yapıtlar *Human Options* (1981; İnsanın Seçenekleri), *The Physician in Literature*'dır (1982; Edebiyatta Hekimler) ve *The Pathology of Power*'dır (1987; İktidarın Patolojisi).

Cousins, Samuel (d. 9 Mayıs 1801, Exeter, Devon - ö. 7 Mayıs 1887, Londra, İngiltere), mezzotint oymabaskı ustası. Sir Thomas Lawrence'ın portrelerinin oymabaskı yorumlarıyla ünlüdür. Cousins daha çırakken Sir Joshua Reynolds'ın yapıtlarının oymabaskı örneklerini oluşturmak amacıyla hazırlanan 360 küçük mezzotint baskının en iyilerinden birçoğunu yapmıştı. Lawrence yorumları içinde en başarılılarından sayılan "Usta Lambton" gibi yapıtlarında özgün resmin parlaklığını ve etkisini tam olarak yansıtmıştır. Oymacılıkta çelik kullanımına geçilmesinden sonra yaklaşık 1823'te Cousins ve çağdaşları sert çelik levhalarla çalışmak zorunda kaldılar. O zamana değin mezzotint tekniğinde kullandıkları yumuşak bakır levhalarla çok sayıda nitelikli baskı yapamıyor, bu nedenle de öbür yöntemlerle gerçekleştirilen oymabaskılarla rekabet edemiyorlardı. Ama çeliğin sertliği Cousins'ın geç dönem çalışmalarında resimsel niteliklerin yok olmasına yol açtı. Kazıma işlemi o kadar zorlaşmıştı ki, Cousins noktalı oyma ve aside yedirme tekniklerini kullanmaya başladı. Bu karma üsluba daha sonra, başka aletlerle elde ettiği dokuları da kattı. Cousins'ın bu yolla yaptığı baskılar mekanik bir etki yaratıyordu; ama çok yayılıp tutulduğu için mezotint tekniğinin varlığını sürdürmesinde de rol oynadılar.

Cousteau, Jacques-Yves (d. 11 Haziran 1910, Saint-André-de-Cubzac, Fransa), kapsamlı sualtı araştırmalarıyla tanınan Fransız deniz subayı ve okyanusbilimci.

Cousteau
UPI-EB Inc.

1948'de Fransız Deniz Kuvvetleri'nde binbaşılığa yükselen Cousteau, 1950'de Fransız Okyanusbilim Seferleri kurumunun yöneticisi ve "Calypso" araştırma gemisinin komutanı oldu. 1957'de Monako Okyanusbilim Müzesi'nin yöneticiliğine getirildi.

Cousteau, Toulon'daki Denizaltı Araştırmaları Grubu'nun ve Marsilya'daki Denizaltı Araştırmaları Bürosu'nun (1968'den sonra İleri Deniz Çalışmaları Merkezi) kuruculuğunu yaptı. Sualtı dalışlarında kullanılan suciğeri donanımını geliştiren ve sualtında televizyon kullanımına yönelik yeni bir yöntem bulan Cousteau, 1957'de yönetimini üstlendiği "Précontinent" dalış programı çerçevesinde, kıta sahanlıkları boyunca derinliklerde uzun süreli yaşama ve çalışma koşulları geliştirmeye yönelik deneyler yaptı. *Par 18 mètres de fond* (1946; 18 Metre Derinlikte), *Paysages du silence* (1947; Sessizliğin Görüntüleri), *Le Monde du silence* (1963; *Sessiz Dünya*, 1969, 1983) ve *La mer vivante* (1963; *Yaşayan Deniz*), *Three Adventures: Galápagos, Titicaca, the Blue Holes* (1973; Üç Macera: Galápagos, Titicaca ve Mavi Delikler), *Dolphins* (1975; Yunuslar) ve *Jacques Cousteau: The Ocean World* (1985; Jacques Cousteau: Okyanus Dünyası) yazdığı çok sayıda yapıttan bazılarıdır. Okyanusları konu alan filmleri sinema ve televizyon izleyicilerinden büyük ilgi görmüştür.

Coustou, Guillaume (d. 1677, Lyon - ö. 1746, Paris), saray için pek çok yapıt üretmiş Fransız heykelci. Rokokoyu çağrıştıran oldukça pitoresk bir üslubu vardır.

Önce amcası Antoine Coysevox'nun yanında çalıştı, sonra öğrenimini Roma'da

"Marly'nin Atları", Guillaume Coustou'nun çalışması, 1740-45; Champs-Elysées, Paris
Jacques Verroust

sürdürdü. 1703'te Paris'e döndü ve "Hercules Odun Yığını Üstünde Yakılırken" adlı heykeliyle Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'ne kabul edildi. Akademi'ye yönetici olarak atandığı 1735'e değin bu kurumdan sürekli destek gördü.

Coustou genellikle kardeşi Nicolas'la (d. 1658, Lyon - ö. 1733, Paris) birlikte çalıştı. İkisinin üstlendikleri en önemli işlerden biri Versailles'daki kraliyet yapılarının dekorasyonuydu. Coustou'nun son yapıtlarından biri, Marly Parkı için 1740-45 arasında gerçekleştirdiği "Marly'nin Atları"dır. Bu heykel grubu bugün Paris'teki Champs-Elysées'nin girişini süsler. Coustou, aralarında kardeşininki de olmak üzere, çok sayıda büst yapmıştır.

Cousy, Bob, COOZ olarak da bilinir, asıl adı ROBERT JOSEPH COUSY (d. 9 Ağustos 1928, New York kenti), ABD'li profesyonel basketbol oyuncusu ve koçu. Ulusal Basketbol Birliği'nde (NBA) oynayan top kontrolü en

yüksek gardlardan biri olarak sayı yapma ve oyun kurmadaki ustalığıyla tanınır.

1949-50 Massachusetts'teki Kutsal Haç Yüksekokulu'nda okurken All-American takımında oynadı. 1950'de Boston Celtics'e geçti. 1953-60 arasında en iyi assist yapan (sayı atılmasını sağlayan pas veren) oyuncu unvanını elinde tuttu. 1959'da bir maçta elde ettiği 28 assist rekoru (1959) 1978'e değin kırılamadı. Celtics'in

Cousy (sağda), 1962
AP/Wide World Photos

şampiyon olduğu beş sezon (1959-63) boyunca takımın oyun kuruculuğunu yaptı. 1963'te Celtics'ten ayrıldıktan sonra Boston College'ın koçu oldu (1963-69) ve takımının beş kez sezon sonu turnuvasına katılmasını sağladı. 1969'da Cincinnati Royals'ın (1972'de Kansas City-Omaha Kings adını aldı) baş koçu olarak profesyonel basketbola geri döndü. Bu görevi 1973'e değin sürdürdü. 1975'te Amerikan Futbol Ligi (American Soccer League) komisyonu üyesi oldu ve 1979'a değin bu görevde kaldı. Daha sonra Celtics'in maçlarında televizyonda spor yorumculuğu yaptı.

1970'te Basketbol Ünlüler Evi'ne, 1980'de de gard olarak gelmiş geçmiş en iyi NBA karmasına seçildi.

Coutances, Fransa'nın kuzeybatısında, Aşağı Normandiya planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Manche ilinde (*département*) kasaba. Manş Denizi yakınlarında Soulle Irmağının üzerinde kurulludur. Romalılardan önceki dönemde eski Kelt kabilelerinden Unelli'nin oturduğu önemli bir yerleşim merkeziydi. Cosedia olan adı surlarını tahkim eden İmparator I. Constantius'un (Chlorus) anısına Constantia olarak değiştirildi ve Constantinus bölgesinin (Cotentin) merkezi oldu. Ortaçağda vikontluk merkezi olduktan sonra, 11. yüzyıldan başlayarak birçok kez kuşatmaya uğradı. 17. yüzyılda tuz vergisinin konması üzerine patlak veren Nu-Pieds (Çıplak Ayaklılar) ayaklanmasının odağı oldu.

5. yüzyıldan beri piskoposluk merkezi olan kasabanın en ilginç yapısı 1090'lardan kalma bir kilisenin yerine inşa edilen Notre-Dame Katedrali'dir. Katedralin büyük bölümü 13. yüzyıl gotik üsluptadır ve büyük kulelerin etrafını demet halinde çevreleyen küçük ve ince kuleleriyle dikkat çeker. İç mekândaki gülpencereler 14. yüzyıl vitrayları ile bezenmiştir. Temmuz 1944'te Saint-Lô'da cepheyi yaran Müttefiklerin ele geçirdiği ilk kasabalardan biri olan Coutances, II. Dünya Savaşı sırasında büyük yıkıma uğradı. Katedral ise önemli bir hasar görmeden kurtuldu. Halkın başlıca geçim kaynağı mobilya imalatı ve sepiciliktir. Kasabada ağır ceza, asliye ve ticaret mahkemeleri ile savcılık vardır. Nüfus (1982) 9.600.

Coutchiching Dizisi, Minnesota ve Ontario'nun kuzey kesimlerinde, Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) çökelen kayaç bölümü. Coutchiching Dizisi kayaçları, bazı bölgelerde Keewatin Dizisinin altında yer alır ve başkalaşım sürecinden geçtiği için çeşitli derecelerde değişime uğramış çok sayıda tortul kayaç içerir. Bazı jeologlar Coutchiching Dizisi kayaçlarının Keewatin Dizisi kayaçlarından daha eski olduğunu düşünmektedirler. Ne var ki, Coutchiching ve Keewatin katmanları arasındaki stratigrafik ilişkiler henüz tam olarak belirlenememiştir. Coutchiching Dizisinin önemlice bölümleri ile, Keewatin Dizisi kökenli lav akıntılarının birleşerek üst üste katmanlaştığı ve iki dizinin belirli bölümlerinin aynı yaşta olduğu düşünülmektedir. Radyometrik tarihleme yöntemleri, Coutchiching Dizisinin 2,6 milyar yıllık olduğunu göstermektedir.

"Roma'nın Çöküşü", Thomas Couture'ün yağlıboya çalışması, y. 1847; Louvre Müzesi, Paris
Musée du Louvre, Paris; Cliché Musées Nationaux

Coutinho, Afrânio (d. 5 Mart 1911, Salvador, Brezilya), gazeteci, deneme yazarı ve edebiyat eleştirmeni. Edebi metinleri "ayrıntılı okuma"nın savunuculuğu yapmış ve Yeni Eleştiri(*) akımının 1950'lerde Brezilya'ya girmesinde etkili olmuştur.

Lise ve üniversitelerde uzun yıllar edebiyat dersi verdi. 1942-47 arasında ABD'de oturarak, *Reader's Digest*'in Portekizce baskısının yazı işlerinde görev yapt. 1962'de Brezilya Edebiyat Akademisi'ne üye seçildi ve *Cadernos Brasileiros* adlı edebiyat gazetesinin yayın yönetmeni oldu. En tanınmış eleştiri yapıtları arasında *Aspectos da literatura barroca* (1950; Barok Edebiyatın Özellikleri), *A filosofia de Machado de Assis* (1940; Machado de Assis'in Felsefesi), Pascal'ın 19. yüzyıl Brezilya edebiyatı üzerindeki etkisini inceleyen *Por uma crítica estética* (1953; Estetik Eleştirisine Doğru) ve *Da crítica e da nova crítica* (1957; Eleştiri ve Yeni Eleştiri Üzerine) sayılabilir. Ayrıca altı ciltlik *A literatura no Brasil*'i (1957-71; Brezilya Edebiyatı) yayıma hazırlamıştır.

Couturat, Louis (-Alexandre) (d. 17 Ocak 1868, Paris - ö. 3 Ağustos 1914, Paris), Fransız felsefeci ve mantıkçı. Felsefe tarihi ve matematik felsefesi araştırmaları için evrensel bir dil ve simgesel mantık sistemi oluşturmaya çalışmıştır.

Esperanto ve İdo gibi yapay dillerdeki "ussal sezgi"ye dayandırdığı uluslararası dili yaygınlaştırmak amacıyla, Uluslararası Felsefe Kongresi'nin (1900) düzenlenmesine, *Vocabulaire techniques et critique de la philosophie*'nin (1926; Felsefenin Teknik ve Eleştirel Sözlüğü) hazırlanmasına ve İdo dilinde yayımlanan aylık *Progresso* (1908) dergisinin kurulmasına yardımcı oldu.

Yüksek Öğretmen Okulu'nda (Ecole Normale Supérieure) felsefe ve matematik öğrenimi gördükten sonra Toulouse Üniversitesi'nde ve Collège de France'ta profesör oldu. Daha sonra kendini özel araştırmalarına adadı. *De l'Infini mathématique* (1896; Matematiksel Sonsuzluk Üzerine), *La Logique de Leibniz* (1901; Leibniz'in Mantığı), *Histoire de la langue universelle* (1903; L. Leau ile birlikte, Evrensel Dilin Tarihi), *L'Algèbre de la logique* (1905; Mantığın Cebiri) ve *Les Principes de mathématiques* (1905; Matematiğin İlkeleri) adlı yapıtlarını yazdı.

Couture, Thomas (d. 21 Aralık 1815, Senlis - ö. 30 Mart 1879, Villiers-le-Bel, Fransa), portreleri ve 1847 Salon Sergisi'nde büyük heyecan yaratan "Roma'nın Çöküşü" (1847, Louvre Müzesi, Paris) gibi tarihsel tür resimleriyle tanınan ressam.

Couture portrecilik alanındaki ustalığını ressam Baron Antoine-Jean Gros'nun yanında geliştirdi. Akademik eğilimli bir ressam olarak en önemli yapıtlarında 18. yüzyılın yumuşak renk anlayışı ile 19. yüzyılın katı klasikçiliğini ustaca bütünleştirdi. Tonal değerlerini karşıtlık içinde kullanmasıyla en önemli öğrencilerinden Édouard Manet'yi büyük ölçüde etkilediği sanılır. Puvis de Chavannes ve Henri Fantin-Latour da onun öğrencisi olmuşlardır.

Covadonga, İspanya'nın kuzeybatısında, Asturias özerk bölgesine (*communidad autónoma*) bağlı Oviedo ilinde köy. Cantabria Dağlarının en yüksek noktasında ve Deva

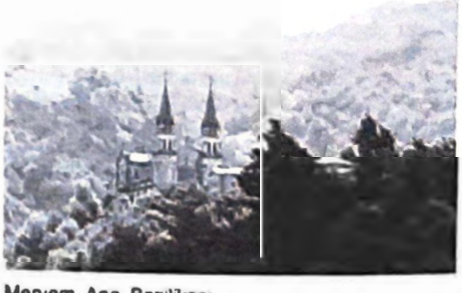

Meryem Ana Bazilikası, Covadonga, İspanya
Ministry of Information and Tourism

Irmağı vadisinin başında yer alır. Asturias'ın ilk Hıristiyan kralı Pelayo'nun Covadonga Çarpışması'nda (y. 718-725) Magriplileri yendiği yer olarak ünlenmiştir. Hıristiyanların İspanya'yı yeniden fethinin başlangıcı sayılan bu çarpışmadan dolayı, ulusal bir tapınak ve hac yeri olmuştur. Pelayo ve

yandaşlarının saklandıkları söylenen yeraltı odasında kralın, karısının ve kız kardeşinin mezarlarının yanı sıra Meryem Ana Şapeli vardır. Meryem Ana Bazilikası, 1877-1901 arasında inşa edilmiştir. Köyün güneydoğusunda 1918'de kurulan Montana de Covadonga Ulusal Parkı vardır; sık ağaçlarla kaplı olan park 169 km²'lik bir alanı kaplar ve dağ keçisi, yaban kedisi, geyik ve çok sayıda kuş barındırır. Nüfus (1970) 15.

Covarrubias, Miguel (d. 1904, México - ö. 4 Şubat 1957, México), Meksikalı ressam, yazar ve antropolog.

Çok az öğrenim gördü. 1923'te bir hükümet bursuyla New York kentine gittikten sonra *Vanity Fair* gibi dergilerde iğneleyici karikatürleri görülmeye başladı. 1925'te, karikatürlerini topladığı *The Prince of Wales and Other Famous Americans* (Galler Prensi ve Başka Ünlü Amerikalılar) adlı albümünü yayımladı. Birçok kitap ve dergiyi resimledi. Bu resimler onun çeşitli ırklardan tiplere karşı duyduğu ilgiyi gösterir. 1930 ve 1933'te karısıyla birlikte Doğu ülkelerini gezdikten sonra *Island of Bali* (1937; Bali Adası) adlı kitabını yazdı. San Francisco'daki Golden Gate Uluslararası Sergisi için yaptığı ve Büyük Okyanus kıyılarının kültürlerini resimlerle anlattığı altı duvar haritası 1939'da *Pageant of the Pacific* (Pasifik Gösterisi) adıyla yayımlandı.

Covarrubias Meksika'ya döndükten sonra Thuantepec bölgesi izlenimlerini, kendi resimlediği *Mexico South*'ta (1946; Güney Meksika) anlattı. Son kitabı *The Eagle, The Jaguar and The Serpent* (Kartal, Jaguar ve Yılan) Kuzey Amerika Yerlilerinin kültürlerini konu alıyordu. Covarrubias ayrıca sahne tasarımları, yağlıboya resimler, oymabaskılar yapmış ve sanat tarihi dersleri vermiştir. Görsel sanatlar alanındaki ürünlerinde yetkin bir işçilik ve sezgi gücünün yanı sıra süslemeci bir eğilim de görülür.

Covasna, Romanya'nın ortadoğu kesiminde il (*judet*). Yüzölçümü 3.705 km²'dir. Vadilerdeki yerleşim alanları Vrancei ve Baraoltului dağlarını da kapsayan Doğu Karpatlar'la çevrilmiştir. Güneydoğu yönünde akan Piatra Negru ve Olt ırmaklarınca akaçlanır. İl merkezi Sfintu Gheorghe ile Baraolt, Covasna ve Tîrgu Secuiesc gibi kasabalarda kereste, dokuma ve gıda maddeleri üreten sanayi kuruluşları vardır. Căpeni ve Vîrghiş'te linyit, Bixad kasabası yakınlarında andezit çıkarılır.

Bir Daçya-Roma yerleşmesi üzerine kurulmuş olan Sfintu Gheorghe ortaçağda Macar işgali altında kalmıştır. Buradaki bölge müzesinde Neolitik çanak çömlek örnekleri, Daçya sikkeleri ve Macar döneminden kalma kapılar vardır. Roma yerleşmesi Praetoria Augusta'nın kalıntıları üzerine inşa edilmiş Tîrgu Secuiesc kasabası ortaçağda el sanatları merkeziydi. Bugün sanayileşmiş olan kasabada küçük bir müze vardır. Covasna kasabası bir sayfiye yeridir. Sfintu Gheorghe, Arcuş, Ghidfala ve Iliene'de tahkim edilmiş kiliseler bulunur. Sfintu Gheorghe'den geçen kara ve demir yolları Oituz Geçidi (855 m) üzerinden Bacău ilinin içlerine uzanır. Nüfus (1990 tah.) 238.900.

Covent Garden, 300 yılı aşkın bir süredir Londra metropolünün meyve, sebze ve çiçek çarşısı olan alan. Bir yanında, ulusal opera ve bale topluluklarını barındıran Kraliyet Operası Binası bulunur. Eskiden Westminster'lı Benedikten rahibelere ait bir manastırın bahçesiydi. Adı da, İngilizcede "rahibe manastırı bahçesi" anlamına gelen *convent garden*'a dayanır.

17. yüzyılda, Londra ve Westminster kentlerinin Thames Irmağının kuzey kıyısı boyunca genişlediği dönemde, Bedford 4. kontu Francis Russell alanı geliştirmeye çalıştı. 1630-33 arasında Inigo Jones'un(*) tasarımıyla yerleşim alanı durumuna getirildi.

1670'te kurulan çarşı, 1830'da yeniden yapıldı. 1974'te Thames Irmağının güneyindeki Nine Elms'de bulunan daha geniş bir alana taşındı.

Alanda 1732'de açılan ilk tiyatroda oyunlar, pantomim gösterileri ve operalar sahneleniyordu. George Friderich Handel'in müzik yönetmeni olduğu 1734-37 arasında opera ön plana çıktı, ama daha sonra ağırlık oyunlara kaydırıldı. 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında yöneticiler arasında George Colman (Yaşlı), John Philip Kemble ve Charles Kemble gibi seçkin aktörler vardı. Tiyatro 1808'deki yangından sonra, 1809'da yeniden yapıldı.

1847'de ünlü orkestra şefi Michael Costa ve daha sonra Frederick Gye'ın yönetimi altında İtalyan Kraliyet Opera Binası oldu. 1856'da bir yangın daha geçirdi ve 1858'de yerine yeni bir bina yapıldı. İtalyan Kraliyet Operası'nın 1884'te başarısızlığa uğraması üzerine yerini 1888'de Augustus Harrin ve daha sonra Maurice Grau yönetimindeki Kraliyet Operası aldı. Repertuvarı büyük ölçüde İtalyan operalarından oluşuyordu.

Bina 1. Dünya Savaşı sırasında kapatıldı ve 1919'da yeniden açıldı. 1933-39 arasında topluluk orkestra şefi Sir Thomas Beecham tarafından yönetildi. II. Dünya Savaşı'nda yeniden kapatılan opera binası, iktisatçı John Maynard Keynes'in kurduğu bir vakfın çabalarıyla 1946'da açıldı. Sonradan Kraliyet Balesi adını alan Sadlers Wells Balesi (kuruluşu 1931) bu dönemde tiyatroya taşındı.Katı bir biçimdeuygulanmamakla birlikte, operaların İngilizce olarak ve İngiliz oyuncularla sahnelenmesi ilkesi benimsendi. Savaş sonrası müzik yönetmenleri Rafael Kubelík, Georg Solti ve Colin Davis gibi orkestra şefleriydi.

Coventry, İngiltere'de West Midlands ilinin metropoliten alanı içinde ilçe (*district*) ve kent. Yüzölçümü 97 km²'dir.

Saksonlar döneminde kurulduğu sanılır. Saksonlara ait Osburga rahibe manastırının

Coventry'de Godiva Anıtı ile Kutsal Üçleme Kilisesi (solda) ve St. Michael Katedrali'nin eski kulesi (sağda), West Midlands
Shostal-EB Inc

1016'da Danlarca yağmalanması üzerine 1043'te, Mercia kontu Leofric ve karısı Godiva (Godgifu) burada bir manastır kurdular. Godiva, beyaz bir atın üstünde kentte çıplak dolaştığına ilişkin efsaneyle ünlüdür. Manastır, kentte ticareti canlandırdı ve refah getirdi. 15. yüzyıl ortalarında Coventry, öbür ürünlerinin yanı sıra özellikle ipliği ile tanınan, önemli bir yünlü tekstil merkezi durumuna gelmişti.

18. yüzyılda önde gelen sanayi ipek kurdela dokumacılığıydı; sonradan saat yapımı da gelişti. 1860'ta ipek kurdela sanayisi çöktü ve dokumacıların büyük bölümü kentten ayrıldı. 1868'de bisiklet imalatına geçilmesiyle yeni bir refah dönemi başladı. Yıkılmakta olan saat sanayisinde çalışan işçiler, makine ustaları olarak bisiklet sanayisine geçtiler ve giderek motosiklet imalatı gelişti. 1896'da, Daimler fabrikasında ilk otomobilin üretilmesiyle de otomobil sanayisi başladı. 20. yüzyılda önce reyon (suni ipek), daha sonra da radyoelektronik parça ve askeri malzeme imalatı gelişti.

II. Dünya Savaşı'nda kent büyük zarar gördü; 1940-41'deki hava akınları sırasında St. Michael Katedrali'nin kuleleri ve Grey Friar Kilisesi dışında, kentin büyük bölümü yıkıldı. Savaştan sonra kent merkezi yeniden yapılırken, yayaların motorlu araç trafiğinden ayrı tutulması için gerekli önlemler alındı ve yeni kent merkezini çevreleyen bir yol yapıldı. Tasarımını Sir Basil Spence'in yaptığı ve 1962'de açılan yeni St. Michael Katedrali, savaştan sonra yapılan binaların en ünlüsüdür. Eski katedral kulesinin ve yıkılmış nefinin tam yanına yapılmıştır.

Savaş sonrası dönemde, imalat sanayisinin yeniden gelişmesiyle kente çok sayıda işçi geldi ve büyük konut alanları yapıldı. Bugün motorlu taşıt, makine ve takım tezgâhı imalatı, istihdamın en yüksek olduğu sanayi dallarıdır. Ayrıca tekstil ve telekomünikasyon sanayileri de önem taşır. Kent, geçmişi eskiye dayanan orta dereceli iki okulu ve yakın zamanda kurulmuş yükseköğretim kurumlarıyla önemli bir eğitim merkezi durumundadır. Warwick Üniversitesi 1965'te berat almış, Lanchester Politeknik Okulu da 1970'te kurulmuştur. Nüfus (1988 tah.) 306.000.

Coventry, Sir John (ö. 1682), Coventry Yasası (1671) ile ilişkisinden dolayı tanınan İngiliz siyaset adamı. Uzun Parlamento'nun kralcı üyelerinden Sir John Coventry'nin (ö. 1652) oğlu, krallık mühürdarı Thomas Coventry'nin torunudur.

1660'ta "sir" unvanı aldı ve 1667'de Parlamento'ya girdi. Amcaları Sir William ve Henry Coventry'nin sarayın önde gelen kişilerinden olmasına karşın, parlamenter muhalefete katılmayı yeğledi. Ekim 1670'teki bir tiyatro vergisi tartışması sırasında Kral II. Charles'ın sahneye duyduğu ilginin kadın sanatçılardan öteye gitmediğini ima edince, Sir Thomas Sandys'in başında bulunduğu bazı subaylarca pusuya düşürülerek burnu kesildi. Parlamento, kişilerin bedenlerini sakatlamaya yönelik saldırıların din adamları da bağışık tutulmaksızın ağır cezaya çarptırılmasını öngören Coventry Yasası'nın çıkartılmasına değin bütün işlerini durdurdu. Bu tartışmalar sırasında, kralın bağışlama yetkisinin elinden alınması bile gündeme getirildi. Avam Kamarası'nda çoğunluğu oluşturan kralcı grup krala yönelik tepkilerin daha ileri gitmesini önledi.

Coventry (Aylesborough), Thomas Coventry, 1. Baron (d. 1578, Croome, Worcestershire - ö. 14 Ocak 1640, Londra, İngiltere), İngiliz avukat ve 1625-40 arasında İngiltere krallık mühürdarı.

Balliol College ve bir hukuk staj kurumu olan Inner Temple'da eğitim gördüğü sıralarda Sir Edward Coke'tan etkilendi. Francis Bacon'ın muhalefet etmesine karşın, 1616'da Londra yargı kayıtları sorumlusu

(*recorder*), 1617'de de başsavcı yardımcısı oldu. Buckingham 1. dükü George Villiers'in koruması altında hızla yükseldi. 1621'de başsavcılığa, 1625'te krallık mühürdarlığına atandı. 1628'de baron unvanı aldı. I. Charles'a bağlı bir kişi olarak Gemi Vergisi gibi konularda kraliyet ayrıcalıklarını sıkı bir biçimde destekledi. Ama hukukçu yanı daha ağır bastığından saray yönetiminin üst kademelerinde pek etkili olamadı. Star Chamber'ın(*) verdiği ağır hükümleri yumuşatmaya, donanma için zorla adam toplayan görevlilere karşı koyanların astırılması gibi yasa dışı uygulamaları önlemeye çalıştı. Krallık mühürdarı olarak *Court of Chancery*'nin (Uyuşmazlık Mahkemesi) yolsuzluklarını gidermek için çaba gösterdi. Star Chamber'ın aşırılıklarından bir ölçüde sorumlu tutulmakla birlikte, çağdaşlarının çoğundan saygı görmüştür.

Coverdale, Miles (d. 1488?, York - ö. 20 Ocak 1569, Londra, İngiltere), basılan ilk İngilizce Kitabı Mukaddes'in çevirisini yapan Exeter piskoposu. Latince ve Yunancası pek iyi olmadığından, oldukça serbest bir çeviri yapmıştır.

1514'te Norwich'te papazlığa atandı. Cambridge'deki Augustinusçu Pederler tarikatına girdikten sonra başrahip Robert Barnes'ın etkisiyle Lutherci görüşleri benimsedi ve kendisini Kitabı Mukaddes çalışmalarına verdi. 1528'de kilisede görevli olmaksızın papazlık yaptığı Essex'te tasvirler ve ayinler aleyhine vaazlar vermeye başladı. 1529'da, Hamburg'da William Tyndale'e Tevrat çevirisinde yardım etti ve ardından Anvers'e yerleşerek Kitabı Mukaddes'i çevirdi. Daha sonra İngiltere'ye döndü ve Reform yanlısı dinsel broşürler çevirdi. VIII. Henry'nin, her bölge kilisesinde İngilizcedeki en büyük Kitabı Mukaddes baskısının bulunması emrine uyularak hazırlanan Kitabı Mukaddes'i yayıma hazırladı (1539). Bu baskıya, sayfalarının büyüklüğünden dolayı Büyük Kitabı Mukaddes adı verildi.

1540'ta VIII. Henry'nin izlediği dinsel politikalar yüzünden kaçmak zorunda kalan ve Strasbourg'a yerleşen Coverdale, Henry'nin ölümünden sonra İngiltere'ye geri döndü. Yeni dinsel politikaları desteklediği için Exeter piskoposluğuna getirildi (1551). Katolik olan Kraliçe Mary döneminde piskoposluktan alındı. Danimarka'dan gelen çağrılara uyarak İngiltere'den ayrıldığı için yakılmaktan kurtuldu. 1555-57 arasında Strasbourg yakınlarında Bergzabern'de, ardından İsviçre'de kaldı. 1559'da İngiltere'ye döndü ve Matthew Parker'ın başpiskoposluğa atanmasına yardımcı oldu. Dışarda geçirdiği yıllarda güçlenen Püriten görüşleri nedeniyle Exeter piskoposluğuna yeniden getirilmedi. St. Magnus'taki kısa bir görev (1564-66) dışında, kilise makamları için yapılan bütün önerileri geri çevirdi. Bununla birlikte büyük ilgi toplayan vaazlarını sürdürdü.

Covilhã, Portekiz'in ortadoğu kesiminde, Castelo Branco iline bağlı kent ve belediye (*concelho*). Coimbra ilinin doğusunda, Estrela Dağlarının güneydoğu yamaçlarında yer alır; Zêzere Irmağına egemen bir konumdadır. Romalılarca Silia Hermia adıyla kuruldu. Magriplilerce yıkıldı ve 1186'da I. Sancho tarafından yeniden yaptırıldı. 1870'te çıkartılan bir kararnameyle kent statüsü kazandı. Bugün, özellikle yünün önem taşıdığı büyük bir tekstil merkezi ve verimli Cova de Beira Havzasının pazarlama noktası durumundadır. Ayrıca, Portekiz'de kış sporları yapılan az sayıdaki merkezlerden biridir. Covilhã'da bir politeknik enstitüsü vardır. Nüfus (1981) kent, 21.689; belediye, 60.916.

Covilhã, Pêro da, PEDRO DE COVILHAM ya da COVILHÃO olarak da yazılır (d. y. 1460, Covilhã, Portekiz - ö. 1526 sonrası), Portekizli ilk Afrika kâşiflerinden. Portekiz ile Habeşistan (bugün Etiyopya) arasında ilişki kurulmasını sağlamıştır.

Gençliğinde altı-yedi yıl kadar Sevilla'da, Medina-Sidonia dükü Alonso Pérez de Guzmán'ın hizmetinde çalıştı. 1474 sonlarında ya da 1475 başlarında dükün kardeşiyle birlikte Portekiz'e döndükten sonra Kral V. Afonso'nun hizmetine girdi. Önce silahtar yardımcısı, sonra da silahtar olarak kralın atlarından ve silahlarından sorumlu oldu. V. Afonso'nun, Kastilya tahtında hak öne sürmesi ve Plasencia'da kendini Kastilya kralı ilan etmesi sırasında Pêro da yanındaydı. Ayrıca Toro Çarpışması'na katıldı. XI. Louis'den (hd 1461-83) yardım istemek için yapılan, ama sonuçsuz kalan Fransa yolculuğunda da krala eşlik etti. V. Afonso öldükten sonra kral olan oğlu II. João'nun hizmetinde krallık muhafız silahtarı oldu ve gizli haberci olarak İspanya'ya gönderildi. Ayrıca iki kez Kuzey Afrika'ya gitmekle görevlendirildi. Birinde tacir kılığında Tlimsen hükümdarıyla dostluk kurmaya çalıştı; öbüründe ise, Dom Manuel'e (sonradan Kral I. Manuel) at satın almak için Fez'e gitti.

II. João, Hindistan'la baharat ticareti yapmak ve Habeşistan'ın, yarı-mitolojik Keşiş Yohannes ile özdeşleştirilen Hıristiyan hükümdarıyla ilişki kurmak istiyordu. Habeşler önceden Roma'yı ve İber Yarımadasını ziyaret etmişlerdi. II. João, daha önce Diogo Cão'yu Afrika'nın batı kıyısının aşağı bölümlerine göndermiş, Cão da Kongo Irmağını keşfedip gemiyle daha ötelere gitmişti. Ama, Afrika'nın güney ucundaki burna ya da çok yakınına ulaştığı yolundaki kanısında yanıldığı anlaşılınca, II. João, Bartolomeu Dias'ı Cão'nun keşiflerini sürdürmekle görevlendirdi. Ayrıca Hindistan ile Habeşistan'ın yerlerini ve ticari durumlarını araştırıp bildirmeleri için karadan da gezginler göndermeye karar verdi. II. João)nun bu kararını, 1486'da Afrika'nın batı kıyısındaki Dahomey Krallığı'ndan (bugün Benin) gelen haberlerde, Uzakdoğu'daki büyük bir hükümdardan söz edilmesi üzerine aldığı sanılır. Sonuçta, Hindistan'a gitme görevi Pêro'ya verildi. Arapça bilen silahtar Afonso de Paiva ise Keşiş Yohannes'i aramak ve Gine'den Habeşistan'a giden bir yol bulmakla görevlendirildi. Her ikisi de Mayıs 1487'de İtalyan bankerlerin kredi mektupları ile Portekiz'den ayrıldı. | Barselona) ya ulaştıktan sonra denizyoluyla Napoli'ye ve Rodos'a, oradan da bal tüccarı kılığında İskenderiye'ye gittiler. Burada hastalandılar ve mallarına el kondu. Ama başka mallar satın alıp, Aden'e giden kuzey Afrikalı bir grupla birlikte Kahire'ye vardılar. Burada yolları ayrıldı. Pêro, Hindistan'da Kananor, Kalikût (Kojikod) ve Goa'ya ulaştı. Sonra, Ekim 1489 ile Mart 1490 arası bir zamanda İran'daki Hürmüz'e döndü. Bu arada Afonso de Paiva da Habeşistan'a ulaşmıştı. İkisi Kahire'de buluşmayı kararlaştırmışlardı. Pêro Kahire'ye 1490 sonunda ya da 1491 başlarında vardı ve arkadaşının öldüğünü öğrendi. Öte yandan II. João, Pêro'ya görevi bittiğinde dönmesini bildirmek üzere Kahire'ye iki haberci göndermişti. Pêro, II. João'ya deneyimlerini anlatan bir mektup yazıp Habeşistan'a doğru yola çıktı. Habercilerden biri de Hürmüz'e kadar ona eşlik etti. Pêro, Kızıldeniz'i geçerek Müslüman kılığında Mekke ve Medine'yi ziyaret etti. Ayrıca 1492 ya da 1493'te Seylac'a giderek Sina Dağını gördü. Ardından kervanla Habeşistan'a gitti ve yaşamının sonuna değin burada kaldı.

Pêro, Habeşistan hükümdarı İmparator İskender tarafından kabul edildi, kendisine iyi davranıldı ve bir ile vali atandı, ama ülkeden ayrılmasına izin verilmedi. Birkaç yıl sonra, Habeşistan naibesi Kraliçe Helena, Matteos adlı bir Ermeniyi Portekiz'e gönderdi. Matteos 1512'de, Goa'da Afonso de Albuquerque'e (Büyük) yetişti ve 1514'te Portekiz'e vardı. Bunun ardından, Habeşistan'a bir Portekiz elçisi gönderilmesine karar verildi. Gönderilen ilk elçi öldü. Ondan sonraki elçi Dom Rodrigo de Lima ve maiyeti, 1517'de Hindistan'dan yola çıkarak uzun bir yolculuktan sonra Aralık 1520'de İmparator İskender'in karargâhına ulaştılar ve Pêro'yu buldular. Pêro artık yaşlanmış olmasına karşın hâlâ dinçti; rehber ve çevirmen olarak onlara yardım etti.

Elçi ve maiyeti 1524'te Portekiz'e dönmek üzere yola çıktığında Pêro, karısı ve çocuklarıyla bir süre gruba eşlik etti. 23 yaşındaki oğlunu da Portekiz'de eğitim görmesi için Dom Rodrigo ile gönderdi.

Coward, Sir Noël (Peirce) (d. 16 Aralık 1899, Teddington, Londra yakınları, İngiltere - ö. 26 Mart 1973, St. Mary, Jamaika), oyun yazarı, oyuncu ve besteci. İnceden inceye işlenmiş töre komedileriyle tanınır.

Coward'ın yapıtlarında I. Dünya Savaşı'ndan çıkan kuşağın düş kırıklığı ile kısa ve

Coward
Ernest Reshovsky

kesik konuşma üslubu görülür. Şarkıları ve revü parçaları da dönemin bezgin havasını yansıtır. Geçmişe dönük romantik müzikallerinde ve yurtseverlik gibi "ciddi" temaları işlediği oyunlarında ise duygusal ama tiyatro tekniği açısından etkili bir başka üslup kullanır. Tiyatronun hemen her alanında çalışmış, yapımcılık, yönetmenlik, senaryo yazarlığı yapmış, dans etmiş, titrek ama berrak ve etkili bariton sesiyle şarkı söylemiştir. Ayrıca sinema oyunculuğu, yazarlığı ve yönetmenliği yapmıştır.

Profesyonel oyunculuğa 12 yaşında başladı. Oyunculuğun yanı sıra *I'll Leave It to You* (1920; Onu Sana Bırakıyorum) ve *The Young Idea* (1923; Genç Düşünce) gibi hafif güldürüler yazdı. Oyun yazarı olarak asıl ününü *The Vortex* (1924; *Ömür Törpüsü*) adlı ciddi oyunuyla kazandı; Londra'da sahnelenen oyun çok beğenildi. *Hay Fever* (Saman Nezlesi) 1925'te New York'ta, ertesi yıl da Londra'da sahnelendi ve yazarın ilk kalıcı güldürüsü oldu. Coward ilk 10 yıllık yazarlık yaşamını müzikal oyunları arasında en sevileni olan *Bitter Sweet* (1929; Tatlı Sert) ile tamamladı.

Coward'ın sık sık sahnelenen klasikleşmiş güldürülerinden biri de *Private Lives*'dır (1930; *Hepimiz Paris'te*). *Design for Living* (1933; Bir Yaşam Tasarımı) adlı oyununda

olduğu gibi bu yapıtında da dünyaya ilişkin değerleri, birlikte yaşayamayan ama birbirinden vazgeçemeyen insanları anlatır. İngiliz tarihiyle ilgili *Cavalcade* (1931; *Resmigeçit*, 1953), bir İngiliz ailesini Güney Afrika Savaşı'ndan (1899-1902) I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin izler ve yurtsever bir duyarlığı yansıtır. *Tonight at Eight-Thirty* (1936; Bu Gece Sekiz Otuzda) adlı tek perdelik oyunlar dizisi de başarılı yapıtlarındandır. Coward bu oyunlarda sık sık birlikte rol aldığı Gertrude Lawrence ile oynamıştır. *Still Life* (Ölüdoğa) adlı kısa oyununu *Brief Encounter* (1946; *Kısa Tesadüfler/Kısa Buluşma*) adıyla bir film senaryosu olarak yeniden yazmıştır. *Present Laughter* (1939; Bugünün Kahkahası) ve 1945'te filme alınan *Blithe Spirit* (1941; *Ruhlar Gelirse/Ben Çağırmadım*) adlı yapıtları da en iyi güldürüleri arasında sayılır.

1962'de yayımlanan *Collected Short Stories*'i (Toplu Kısa Öyküler) gene bir öykü derlemesi olan *Bon Voyage* (1967; İyi Yolculuklar) izledi. 1960'ta *Pomp and Circumstance* (Görkem ve Koşullar) adlı hafif romanı, 1967'de de *Not Yet the Dodo* (Henüz Dodo Değil) adlı şiir kitabı çıktı. Yaşamının 1931'e değin olan bölümünü kapsayan *Present Indicative*'i (1937; Şimdiki Zaman Bildirme Kipi) sonraki yılları anlatan *Future Indefinite* (1954; Belirsiz Gelecek Zaman) izledi. Dizinin üçüncü cildi *Past Conditional* (Koşullu Geçmiş Zaman) yazarın ölümünde henüz tamamlanmamıştı.

Coward'ın kolay unutulmayacak şarkıları arasında "Mad Dogs and Englishman", "I'll See You Again", "Some Day I'll Find You", "Poor Little Rich Girl", "Mad About the Boy" ve "Marvellous Party" vardır. "Noël Coward's Sweet Potato" (New York, 1968, Noël Coward'ın Tatlı Patatesi) ve "Cowardy Custard" (Londra, 1972, Coward Kreması) revülerinde daha eski parçaları kullanmıştır.

Coward'a 1970'te "sir" unvanı verildi. Son yıllarını daha çok Antil Adalarında ve İsviçre'de geçirdi. Cole Lesley'nin yazdığı *Remembered Laughter* (Anımsanan Gülüş) adlı yaşamöyküsü 1976'da yayımlandı. Coward'ın *Red Peppers* (1934; *Kırmızı Biberler*), *Fallen Angels* (1915; *Sözde Melekler*) adlı oyunları da Türkiye'de oynanmıştır.

Cowbridge, Galler'de, South Glamorgan iline (*county*) bağlı Vale of Glamorgan ilçesinde kasaba. İlçenin tam ortasında yer alır. 14. yüzyılda kuruldu. Bölgedeki nüfusun büyük bölümünü barındırması ve başlıca pazar merkezi olması kısa sürede zenginleşmesini sağladı. Dikdörtgen biçimindeki planı ve çevrede Roma sikkelerinin bulunması Romalılara ait Bovium askeri üssünün burada kurulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Doğuda, Gal önderi Owen Glendower'ın 1405'te IV. Henry'ye karşı zafer kazandığı tarihsel alan bulunur. 19. yüzyılda limanların ticarette önem kazanmasıyla, Barry ve Cardiff adlı komşu liman kentleri Cowbridge'i gölgede bıraktı. Cardiff ve Swansea arasında ulaşımı sağlayan M4 Otoyolu kasabanın tam kuzeyinden geçer. Nüfus (1981 geç.) 1.166.

Cowdray (Midhurst), Weetman Dickinson Pearson, 1. Vikont, MIDHURST BARONU COWDRAY (1910-17) olarak da bilinir (d. 15 Temmuz 1856, Shelley Woodhouse, Yorkshire, İngiltere - ö. 1 Mayıs 1927, Dunecht House, Aberdeen, İskoçya), Meksika petrol sanayisinin gelişmesine katkıda bulunan İngiliz mühendis.

On dokuz yaşına geldiğinde ailesinin müteahhitlik şirketine ortak olan Cowdray, İspanya ve ABD'de ihaleler alarak şirketin etkinlik alanlarını genişletti. Aralık 1889'da Meksika'ya geçerek burada bataklık kurutma, demiryolu, enerji hattı, suyolu ve liman yapım çalışmalarına girişti, bu arada zengin petrol yatakları içeren araziler satın aldı. Şirketin lokomotiflerine yakıt sağlamak amacıyla petrol sondaj çalışmalarını başlattı ve 20. yüzyılın ilk 20 yılı içinde Meksika petrol sanayisinin büyük bölümünü denetim altına aldı. Cowdray'nin şirketi, Londra'da Thames Irmağı içinden geçen Blakcwall Tüneli'ni ve New York kentindeki, East River'ı alttan geçen çeşitli demiryolu tünellerini yaptı, İngiltere'deki Dover limanını genişletti ve 1926'da Sudan'da Mavi Nil üzerinde büyük bir baraj kurdu.

1895'te parlamentoya seçilen Cowdray 15 yıl milletvekilliği yaptı. 1910'da baron, 1917'de de vikont unvanını aldı.

Cowell, Henry (Dixon) (d. 11 Mart 1887, Menlo Park, California - ö. 10 Aralık 1965, Shady, New York, ABD), ABD'li besteci. Charles Ives ile birlikte 20. yüzyılda ABD'

Cowell
The Bettmann Archive

nin en yenilikçi bestecilerinden biri olmuştur.

Çocukluğu önce San Francisco'da, sonra Kansas, Iowa ve Oklahoma'daki çiftliklerde yoksulluk içinde geçti. On dört yaşındayken bir piyano edindi ve ertesi yıl San Francisco'da kendi deneysel piyano kompozisyonlarından oluşan bir konser verdi. On yedi yaşında California Üniversitesi'ne girerek Charles Seeger'ın öğrencisi oldu ve onun etkisiyle geleneksel Avrupa müziği tekniklerini sistemli olarak incelemeye başladı. Gene hocasının uyarısı üzerine yeniliklerini kuramsal bir temele dayandırmak amacıyla 1919'da *New Musical Resources* (1930; Yeni Müzik Kaynakları) adlı kitabı yazdı. Erich von Hornbostel'den karşılaştırmalı müzikoloji dersleri aldığı sıralarda başka kültürlerin müzikleriyle de ilgilenmeye başladı. Daha sonra Doğu ve Ortadoğu kültürlerinin müziklerini inceledi ve pek çok yapıtında bu müziklerden motifler kullandı. 1932-52 arasında New York'taki New School for Social Research'te, 1949'dan sonra da Columbia Üniversitesi'nde ders verdi.

Yenilikçi tavrı özellikle 1912-30 arasında yazdığı piyano yapıtlarında görülür. Yeni sesler arayışı içinde olan Cowell, yan yana duran piyano tuşlarına, örneğin kolla, aynı anda basılarak elde edilen "ses salkımları" adını verdiği akorları geliştirdi. Üçlü aralığa dayanan geleneksel armoni anlayışının tersine, ikili aralığa dayandıkları için, daha sonra bunlara ikilik (*secondal*) armoniler adını verdi. Bu armonileri *Piyano Konçertosu*'nda (1930), ilk piyano parçalarından *The Tides of Manaunaun*'da (1912; Manaunaun Gelgitleri) ve orkestra ve trompet için yazdığı *Synchrony*'sinde (1931) kullandı. *Aeolian Harp* ve *The Banshee* gibi bazı piyano bestelerini ise doğrudan doğruya piyanonun telleri üzerinde seslendirilmek üzere yaptı. Bu durumda el ya da başka bir cisim tellere sürtülüyor, vuruluyor, teli çekerek ya da başka bir yolla ses çıkarılıyordu.

Cowell'ın *Mozaik Dörtlüsü* ise müziksel biçim üzerine deneysel bir çalışmaydı; verilen müzik bölümlerini sanatçılar istedikleri sırayla seslendirebiliyordu. Ayrıca Rus mühendis Leon Theremin ile birlikte *rhythmicon* adını verdikleri, aynı anda 16 değişik ritim üretebilen elektronik bir çalgı yaptı.

Cowell, kırsal Amerika ilahilerini, İrlanda folkloru ve müziği ile Batılı olmayan çeşitli müzikleri konu alan pek çok yapıt verdi. Yeni bestecilerin yapıtlarını basmak amacıyla 1927'de kurduğu *New Music Quarterly* adlı derginin 1936'ya değin yayın yönetmenliğini yaptı. Ayrıca *American Composers on American Music* (1933; Amerikalı Bestecilerin Amerikan Müziği Hakkındaki Görüşleri) adlı kitabı yayına hazırladı ve eşi Sidney Cowell ile birlikte *Charles Ives and His Music*'i (1955; Charles Ives ve Müziği) yazdı.

Cowes, İngiltere'de, Wight Adası ilinin kuzey ucundaki Medina ilçesinde yerleşim. Southampton'ın 18 km güneyindedir. Medina Irmağının halici, yerleşimi East Cowes ve Cowes olarak ikiye ayırır.

Cowes Şatosu (1540) VIII. Henry tarafından kıyı savunması için yaptırıldı. 1856'dan bu yana Büyük Britanya Kraliyet Yat Filosu'nun (kuruluşu 1815) karargâhıdır. Yakınlarda, 1845'ten başlayarak Kraliçe Victoria'nın deniz kıyısındaki konutu olan Osborne Evi vardır. Kraliçe 1901'de burada öldü. Ağustos başındaki Cowes Haftası'nda her yıl yelken yarışları düzenlenir. Cowes, Wight Adası ilinde sanayinin en gelişmiş olduğu bölgedir. Başlıca imalat ürünleri hoverkraft, yat ve yelkenli gemidir. Nüfus (1981 geç.) 19.663.

Cowl, Jane, JANE COWLES olarak da bilinir, asıl adı GRACE BAILEY (d. 14 Aralık 1883, Boston - ö. 22 Haziran 1950, Santa Monica, California, ABD), ABD'li oyun yazarı ve oyuncu. Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gördü. İlk kez 1930'da New York kentinde öğretmeni David Belasco'nun tiyatrosunda sahnelenen *Sweet Kitty Bellairs*'de (Tatlı Kitty Bellairs) sahneye çıktı. Leo Ditrichstein'in yazdığı ve Belasco'nun sahneye koyduğu *Is Marriage a Failure?*'daki (1909; Evlilik Bir Başarısızlık mı?) Fanny Perry başrolüyle adını duyurdu. *Lilac Time*'daki (1917; Leylak Zamanı) Jeannine ve 1.170 kez sahnelenen *Smilin' Through*'daki (1919-22; Gülümseyerek) Moonyean Claire ve Kathleen Dungannon rolleri de en başarılı tiplemeleri arasında sayılabilir. Alan Langdon Martin (Cowl ve çalışma arkadaşı Jane Murfin'in ortak takma adı) imzasını taşıyan bu iki oyunun yapımcısı *The New York Times*'ın tiyatro eleştirmeni olan kocası Adolph Klauber'di. Murfin'le birlikte yazdığı *Information Please* (1918; Bilgi Lütfen) ile *Daybreak* (1917; Şafak), Reginald Lawrence'la birlikte yazdığı *Hervey House* (1935) ve Theodore Charles ile birlikte yazdığı *Jealous Moon* (1928; Kıskanç Ay) adlı oyunlar başarılı yapıtlarındandır. Ayrıca yedi filmde oynadı; bunların ikincisi Samuel Goldwyn'in yapımcısı olduğu *The Spreading Dawn* (1917; Dağılan Şafak), sonuncusu ise *Payment on Demand* (1951; Talep Üzerine Ödeme) idi.

Cowles AİLESİ, *Look* ve başka kitle dergileri ile ABD'nin iki önemli bölgesinin önde

gelen günlük gazetelerini çıkaran yayımcı aile.

John Cowles (d. 14 Aralık 1898, Algona, Iowa - ö. 25 Şubat 1983, Minneapolis, Minnesota, ABD), küçük bir kasaba bankerinin oğluydu. Phillips Exeter Academy ve Harvard Üniversitesi'nde öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı sırasında ABD Kara Kuvvetleri'nde bir yıl görev yaptıktan sonra 1921'de Harvard'dan mezun oldu. Iowa'ya dönerek babasının daha önce satın aldığı küçük bir gazetenin başka bir gazeteyle birleşmesinden doğan *Register and Tribune*'un reklam bölümünde çalışmaya başladı. Mesleği öğrenmek için çeşitli bölümlerden geçerek sonunda genel müdür oldu. 1930'larda ve 1940'larda Associated Press'in (AP) yönetim kurulunda yer aldı. Dört yıl boyunca Tiraj Denetim Bürosu'nun başkanlığını yaptı. Kardeşi Mike ile birlikte babasını mali zorluklar içinde olan *The Minneapolis Star*'ı almaya ikna etti. 1937'de bu gazetenin başına geçmek için Minneapolis'e yerleşti. Daha sonra da *Minneapolis Tribune*'u satın aldı.

Yönetim işlerinde de görev alan John Cowles 1954 ve 1955'te Beyaz Saray Eğitim Konferansı Komitesi üyeliği yaptı. 1962-69 arasında ABD Silahların Denetimi ve Silahsızlanma Dairesi'ne bağlı Genel Danışmanlık Komitesi'nde yer aldı.

Mike Cowles olarak da bilinen Gardner Cowles, Jr. (d. 31 Ocak 1903, Algona, Iowa - ö. 8 Haziran 1985, Southampton, New York), ağabeyi gibi Phillips Exeter Academy ve Harvard Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Öğrenciliği sırasında *Crimson* gazetesini çıkardı. 1925'te mezun olunca Des Moines'e dönüp *Register and Tribune*'un kent haberleri yönetmeni oldu. Ertesi yıl haber müdürlüğüne getirildi ve çeşitli kademelerden geçtikten sonra 1931'de gazetenin yöneticisi oldu. *Register and Tribune*'u Iowa eyaletinin bir numaralı gazetesi durumuna getirdi.

1937'de kurduğu *Look* dergisini bir süre Des Moines'de çıkardıktan sonra 1941'de New York'a taşıdı. Henry Luce'un *Life* dergisini ciddi biçimde zorlayan *Look*, 1960'larda ulaştığı yüksek tiraja karşın, üretim ve dağıtım giderlerinin artması ve televizyonun rekabeti karşısında yayınını durdurmak zorunda kaldı. Gardner Cowles 1937-71 arasında Cowles Communications'ın genel yayın yönetmenliğini ve yönetim kurulu başkanlığını yaptı. 1946'dan 1956'ya değin Gardner Cowles, Jr. ile evli kalan Fleur Fenton Cowles (d. 20 Ocak 1910, Montclair, New Jersey, ABD) evliliği süresince yayın işlerinde etkin rol oynadı. Daha önceki reklam yazarlığı deneyiminden yararlanarak kendi işini kurdu. *New York World-Telegram*'da haftalık köşe yazarlığı yaptı. Ayrıca *Look* için çalıştı. 1949'da kısa ömürlü *Quick* dergisinin, 1950-51'de ise varlıklı kesimlere seslenen şık ve zarif görünümlü *Flair* dergisinin yayımlanmasına ön ayak oldu.

John Cowles, Jr. (d. 27 Mayıs 1929, Des Moines, Iowa) de aile geleneğini izleyerek Phillips Exeter Academy ve Harvard Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1951'de Harvard'dan mezun oldu. 1953'te *The Minneapolis Star* ve babasının satın almış olduğu *Minneapolis Tribune*'da çalışmaya başladı. İşi öğrenmek için çeşitli bölümlerde görev aldı. 1961'de yayın yönetmeni oldu; 1973'ten 1979'a değin yönetim kurulu başkanlığı yaptı. 1982'de yeniden iki gazetenin yönetimini üstlendi. 1980'lerdeki ekonomik durgunluk yüzünden *The Minneapolis Star* ile *Minneapolis Tribune*'u birleştirdi. Mali güçlüklerin üstesinden gelemeyince gazetenin başından çekilmek zorunda kaldı.

Cowles, Henry Chandler (d. 27 Şubat 1869, Kensington, Connecticut - ö. 12 Eylül 1939, Chicago, ABD), bitki ekolojisinin öncülerinden olan ABD'li botanikçi.

Cowles, 1890'larda kumulların bitki örtüsü üzerindeki çalışmaları sonucunda ekolojik süreklilik kavramını geliştirdi. Canlı topluluklarının, çevre koşullarına en iyi uyum sağlayan, en gelişmiş topluluğa ulaşılıncaya değin, kendisinden sonrakiler için daha uygun yaşama ortamı yaratacak biçimde sürekli birbirini izlediğini belirten bu kavram, çağdaş ekolojinin temel ilkesi oldu ve canlı topluluklarının devingen yapısına dikkat çekti.

Cowles, meslek yaşamının büyük bölümünü Chicago Üniversitesi'nde geçirdi (1897-1934). Ekolojik süreklilik kavramını genel çizgileriyle açıkladığı *Vegetation of Sand Dunes of Lake Michigan* (1899; Michigan Gölündeki Kumulların Bitki Örtüsü) adlı yapıtından sonra Chicago Üniversitesi ABD'nin ilk ekoloji araştırmaları merkezi olarak tanındı.

Cowley, Abraham (d. 1618, Londra - ö. 28 Temmuz 1667, Chertsey, İngiltere), Pindaros odu olarak bilinen türü İngiliz şiirine uyarlayan şair ve deneme yazarı.

Westminster'dan sonra Cambridge'de eğitim görerek aynı okulda öğretim üyesi oldu. İç Savaş sırasında Parlamento tarafından okuldan atıldı (1643). Bunun üzerine Oxford'da kralın maiyetine katıldı. 1645'te şifre sekreteri olarak kraliçeyle birlikte İngiltere'den ayrıldı, 1656'da İngiltere'ye dönünceye değin kralcılar adına çeşitli görevler üstlendi. Cromwell Cumhuriyeti'yle uzlaşmış bir kişi olarak görüldüğünden, II. Charles'ın tahta geçmesinden sonra pek ilgi görmedi. Chertsey'e çekilip kendini yazmaya ve çiçek yetiştirmeye verdi.

Cowley, duygularını aktarmaktan çok süslemeye önem veren, son derece incelikli ve içe dönük bir şiir dili kullanmıştır. Gençlik şiirlerinin yer aldığı *Poeticall Blossomes*'da (1633, 1636, 1637; Şiir Çiçekleri), 16. yüzyıl şairi Edmund Spenser'ın karışık uyak oyunlarına özenir. *The Mistress*'te (1647, 1656; Gözde) John Donne'un alışılmadık karşılaştırmalarla okuyucuyu sarsma anlayışını aşırı noktalara kadar götürür. *Pindarique Odes* (1656; Pindaros Odları) adlı yapıtında ise değişik uzunlukta dizeler ve çok daha aykırı şiirsel gariplikler aracılığıyla Latin şairlerinin coşkulu tavrını taklit etmeye çalışır.

Davideis (1656) adlı yarım kalmış bir destan da yazan Cowley'nin sahne komedisi *The Guardian*'da (1641; Muhafız) yer alan züppe Puny karakteri Restorasyon dönemi komedisinin temel kişiliklerinden biri olmuştur. Amatör bir bilim adamı olarak Royal Society'nin kurulmasını destekleyen ve *A Proposition for the Advancement of Experimental Philosophy* (1661; Deneysel Felsefenin İlerlemesi İçin Bir Öneri) adlı bir yapıt yayımlayan Cowley, Chertsey'e çekildikten sonra Montaigne'i anımsatan ağırbaşlı denemeler yazdı.

Cowley, metafizik şairler ile 18. yüzyıl klasik şairleri arasında bir geçiş şairi olarak görülür. Kendi zamanında herkesçe beğenilmesine karşın, 18. yüzyılda giderek unutulmuştur. En etkili şiiri, şair dostu Richard Crashaw'un ölümü üzerine yazdığı ağıttır.

Cowley, Malcolm (d. 24 Ağustos 1898, Belsano, Pennsylvania - ö. 28 Mart 1989, New Milford, Connecticut, ABD), ABD'li edebiyat eleştirmeni ve toplum tarihçisi. 1920'lerin Yitik Kuşağı ve onlardan sonraki yazarlar üzerine çalışmalarıyla tanınır. Kültürel konulardaki sol tutumuyla, *The New Republic*'in yayın yönetmeni olduğu 1929-44 arasında Büyük Bunalım yıllarının edebi ve siyasal tartışmalarında önemli rol oynamıştır.

Pittsburgh'da büyüdü. I. Dünya Savaşı'nda Harvard Üniversitesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakıp Fransa'daki Amerikan Ambülans Servisi'nde ve kısa bir süre için de ABD ordusu topçu subay eğitim okulunda çalıştı. 1920'de Harvard Üniversitesi'ni üstün başarıyla bitirip lisansüstü öğrenim için Fransa'daki Montpellier Üniversitesi'ne gitti (1922). Paris'teki ABD'lilerce yayımlanan *Secession* ve *Broom* dergilerine katkıda bulundu ve Parisli öncü sanatçıları yakından tanıma olanağı buldu. 1923'te ABD'ye döndü. Connecticut'taki Sherman'a yerleşti ve sonraki beş yıl boyunca süreli yayınlara dışarıdan yazı yazıp çeviri yaparak geçimini sağladı. *Exile's Return. A Narrative of Ideas* (1934, yb 1951, Sürgünün Dönüşü: Düşünceler Anlatısı) adlı yapıtı, 1920'lerde Avrupa'daki ABD'li yazarların toplumsal ve edebi yaşamları konusunda önemli bir kaynaktır. *Portable Faulkner* (1946; Faulkner Cep Kitabı) adlı yapıtı ise Faulkner'a olan ilgiyi canlandırmıştır.

Cowley'nin öbür yapıtları arasında, ABD'li yazarın toplumdaki rolünü incelediği *The Literary Situation* (1954; Edebi Durum), eleştiri ve yorumlarını topladığı *Think Back on Us* (1967; Bizi Anımsayın) ve *A Many-Windowed House* (1970; Çok Pencereli Bir Ev) sayılabilir. Faulkner'la yazışmaları 1966'da, *The Faulkner-Cowley File: Letters and Memories, 1944-1962* (Faulkner-Cowley Dosyası: Mektuplar ve Anılar, 1944-1962) adlı kitapta toplanmıştır. Cowley'nin yayımladığı pek çok derleme arasında, *After the Genteel Tradition: American Writers Since 1910* (1937; yb 1964; Soylu Geleneğin İzinden: 1910'dan Bu Yana Amerikan Yazarları) ve *Books That Changed Our Minds* (1939; Düşüncelerimizi Değiştiren Kitaplar) sayılabilir. *And I Worked at the Writing Trade* (1976; Ve Yazarlık Mesleğinde Çalıştım) ise edebiyat tarihi ile otobiyografiyi birleştirir.

Cowpens Çarpışması, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda (1775-83) Amerikalıların Güney Carolina'nın kuzey sınırında İngilizlere karşı kazandığı parlak zafer (17 Ocak 1781). Lord Cornwallis'ın Kuzey Carolina'ya saldırısını geciktiren çarpışmanın öncesinde, Güney'deki yeni Amerikan komutanı General Nathanael Greene, Charlotte'taki (Kuzey Carolina) karargâhında ordusunu ikiye bölerek General Daniel Morgan komutasındaki 1.000 kadar askeri Cornwallis'in ilerlemesini durdurmak için güneybatıya göndermişti. Morgan Albay Banastre Tarleton komutasındaki 1.150 İngiliz askerini Cowpens'te karşılayarak beklenmedik bir yenilgiye uğrattı. İngilizler 600 kayıp verirken, Amerikalılar yalnızca 72 ölü verdi. Cornwallis, bu yenilgiyi "beklenmedik ağır bir darbe" olarak nitelendirmesine karşın, Kuzey Carolina'ya doğru ilerleyişini sürdürdü.

Cowper, William (d. 26 Kasım 1731, Great Berkhamstead, Hertfordshire - ö. 25 Nisan 1800, East Dereham, Norfolk, İngiltere), döneminin en çok okunan İngiliz şairlerinden. *The Task* (Görev) ve kısa lirik şiiri "The Poplar Trees" (Kavak Ağaçları) gibi özgün yapıtlarıyla 18. yüzyıl doğa şiirine yeni ve dolaysız bir anlatım getirmiştir.

Günlük yaşamın mutlulukları ve sıkıntıları üzerine yazdı; çitleri, hendekleri, ırmakları, ot yığınlarını, tavşanları anlatmaktan hoşlanıyordu. Doğa görüntülerine karşı ilgisi,

yoksullara ve ezilenlere duyduğu yakınlık ve dilinin yalınlığından ötürü 18. yüzyıl şiir anlayışına başkaldıran şair olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Burns, Wordsworth ve Coleridge'e öncülük ettiği ileri sürülür.

William Cowper, Lemuel Abbott'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1792; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Şiirleri genelde ince bir mizah taşısa da, her zaman koruduğu trajik duygu, özellikle "The Castaway" (İtilmişler) adlı şiirinde belirgindir.

Cowper Anglikan bir rahibin oğluydu. Altı yaşında annesi ölünce bölgedeki bir yatılı okula gönderildi. Daha sonra Londra'daki Westminster Okulu'na gitti ve 1750'de hukuk öğrenimine başladı. 1754'te baroya kabul edildi, 1757'de ise, Londra'daki Middle Temple'da yargıçlığa başladı. Öğrencilik yıllarında kuzeni Theodora Cowper'a âşık olmuş ve bir süre nişanlı kalmışlardı. Ama Cowper, yaşamı boyunca yakasını bırakmayan akli dengesizliğin ilk belirtilerini göstermeye başladı. Babası 1756'da, ardında büyük bir servet bırakmadan ölmüştü; Cowper'ın Lordlar Kamarası'nda resmî sınav gerektiren iki göreve alınmasını sağlamak için ailesi nüfuzunu kullandı. Cowper, bu olaydan duyduğu rahatsızlık yüzünden intihara kalkıştı. On sekiz ay boyunca tutulduğu akıl hastanesinde, yazgısının lanetlenmek olduğu düşüncesiyle sürekli dinsel kuşkular ve korkular içinde yaşadı.

Bununla birlikte din aynı zamanda Cowper'ın belli bir dinginliğe kavuşarak iyileşmesine yardımcı oldu. Hastaneden çıktıktan sonra Huntingdon'da birlikte kaldığı rahip Morley Unwin ve ailesi dönemin İngiltere'sinde önemli bir toplumsal güç oluşturan Evanjelik akımı destekliyordu. 1767'de Morley Unwin ölünce, Cowper onun ailesiyle birlikte Buckinghamshire'daki Olney'ye yerleşti. Burada, akımın öncülerinden papaz John Newton, Cowper'ı dini, yaşamına uygulamaya yöneltti. Ama Cowper bunun için fazla iradesizdi; kısa sürede eski kuşkuları yeniden canlandı ve umutsuzluğa kapıldı. Burada Newton'la birlikte hazırladığı ve dinsel şiirlerden oluşan kitap 1779'da *Olney Hymns* (Olney İlahileri) adıyla yayımlandı.

1773'te, rahip Unwin'in dul karısı Mary Unwin'le evlenme düşüncesi, Cowper'ın yeniden delirme belirtileri göstermeye başlaması üzerine son buldu. Bir yıl sonra sağlığına kavuştuğunda ise dinsel heyecanı sönmüştü. Newton 1780'de Londra'ya gidince, Cowper yeniden şiir yazmaya başladı; "The Progress of Error" (Hatanın Gelişimi) başlıklı altı ahlaki yergiden oluşan yapıtının esin kaynağı Mary Unwin'di. "Conversation" (Konuşma) ve "Retirement" (İnziva) gibi öteki yapıtları, o sırada içinde bulunduğu görece neşeli ruh durumunu yansıtır.

Cowper, arkadaşlık kurduğu dul komşusu Lady Austen'ın kendisine anlattığı bir öyküden yola çıkarak "The Journey of John Gilpin" (John Gilpin'in Yolculuğu) adlı baladı yazdı; 1783'te yayımlanmasından sonra, Londra'nın her yerinde bu balad söylenmeye başladı. Austen'ın şaka olsun diye bir kanepe hakkında şiir yazmasını önermesiyle de *The Task* ortaya çıktı. Bu uzun ve konudan konuya atlayan şiir, "kırsal yaşamın kolaylığını ve rahatlığını salık vermek amacıyla" yazılmıştı; 1785'te yayımlanınca kısa sürede büyük ilgi gördü. Cowper daha sonra, yakındaki Weston köyüne taşınarak Homeros çevirmeye başladı. Ama sağlığı bu zorlu çalışmaya dayanamadı; akıl hastalığı zaman zaman yeniden ortaya çıktı. Sağlığının kötüye gitmesi yüzünden 1795'te Mary Unwin'le birlikte Norfolk'ta bir akrabasının yanına, sonra da East Dereham'a yerleşti. 1792'den beri yatalak olan Mary Unwin 1796'da ölünce Cowper koyu bir umutsuzluğa kapıldı ve bir daha toparlanamadı.

Robert Southey, 1835-37 arasında Cowper'ın yapıtlarını 15 ciltte topladı. Cowper, İngiliz dilindeki en iyi mektup yazarlarından biri olarak da tanınır. "God Moves in a Mysterious Way" (Tanrı'nın Gizemli Hareketi) ve "Oh! For a Closer Walk with God" (Ah! Tanrı'ya Biraz Daha Yakın Yürüyebilmek) gibi bazı ilahileri, İngiliz Protestan halk edebiyatının bir parçası olmuştur. James King ve Charles Ryskamp'ın derlediği *The Letters and Prose Writings* (Mektuplar ve Düzyazı Yapıtlar), 1979-80 arasında iki cilt olarak yayımlandı.

Cowper, William Cowper, 1. Kont, VIKONT FORDWICHE, WINGHAM BARONU COWPER (1706-18) olarak da bilinir (d. 1665 - ö. 10 Ekim 1723, Colne Green, Hertfordshire,

William Cowper, S.F. Ravenet'ın oymabaskı çalışması
British Museum, fotoğraf: J.R. Freeman & Co. Ltd

İngiltere), İngiliz avukat ve Whig siyaset adamı. Büyük Britanya'nın ilk adalet bakanı (*lord chancellor*) olarak görev yapmıştır.

2. Baronet Sir William Cowper'ın büyük oğludur. St. Albans Okulu'nda eğitim gördü ve 1688'de baroya kabul edildi. III. William'a bağlılığından dolayı 1694'te Colchester yargı kayıtları sorumlusu (*recorder*) yapıldı; 1695-1705 arasında da Avam Kamarası'nda yer aldı.

Kardeşi Spencer'a (şair William Cowper'ın büyükbabası) yöneltilen cinayet suçlamasının yol açtığı tepkilerin yatışmasından sonra, 1705'te krallık mühürdarı oldu. 1706'da babasının baronetliğini devraldı. 1707'de, İngiltere'nin İskoçya'yla birleşmesinden sonra Büyük Britanya'nın ilk adalet bakanı olarak atandı ve bu görevi 1710'da istifa edene değin sürdürdü. Kraliçe Anne'in ölümü üzerine ülkeyi yönetmekle görevlendirilen yargıçlar kurulunda yer aldı. Ardından, I. George'a yol göstermek amacıyla *An Impartial History of Parties* (Tarafsız Bir Partiler Tarihi) adlı kitabını yazdı. 1714'te yeniden adalet bakanlığına getirildi. 1715'te Lord Oxford hakkında soruşturma açılmasını destekledi. 1716'da *lord high steward* olarak Jakobusçu Ayaklanma'ya (1715) karışmakla suçlanan soyluları yargılayan mahkemeye başkanlık etti. 1718'de vikont ve kont unvanlarını aldıktan kısa bir süre sonra, Galler prensiyle (sonradan II. George) yakınlığının I. George'un düşmanlığını çekmesi üzerine istifa etti. Yaşamının sonuna değin Lordlar Kamarası'nın etkin bir üyesi olarak kaldı. Ölümünden sonra soyluluk unvanları oğlu William'a geçti.

Cowper bezleri, erkekte, prostat bezinin altında yer alan bezelye tanesi büyüklüğünde bir çift salgı bezi. Yaklaşık bir santimetre çapındaki Cowper bezleri birer kanalla doğrudan doğruya, ersuyu ve idrarın geçiş yolu olan siyeğe (üretra) açılır ve ersuyu atımı(*) sırasında, sperma hücrelerinin içinde yüzeceği sıvıya salgısını boşaltır. Bu bezler, iç içe geçmiş ince borucuklardan ve kesemsi yapılardan oluşur; borucukların ve keseciklerin içindeki hücrelerde yoğun bir protein bileşiği olan mukus damlacıkları, borucukların arasında da bezlere yapısal destek sağlayan kas ve esnek doku lifleri bulunur. Bu bezlerin salgıladığı koyu kıvamlı ve berrak sıvı hem kayganlaştırıcıdır, hem de ersuyu atımından önce siyeği temizler ve spermaların canlı kalabilmesi için elverişli bir ortam hazırlar.

Cowper sobası, yüksek fırına gönderilen havanın ısıtılmasında kullanılan aygıt. Yüksek fırınlarda, verimliliği önemli ölçüde artıran önceden ısıtılmış hava kullanılması yöntemini 1828'de Glasgow'da James Beaumont Neilson bulmuştu; ama bu amaca uygun ilk kullanışlı sıcak hava sobasını 1860'ta İngiliz demirci ustası Edward Alfred Cowper geliştirdi. Çelik kule biçimindeki Cowper sobalarının ateş tuğlasıyla örülmüş iç bölümü, yüksek fırından ve koklaştırma bölümünden gelen gazların yakıldığı yanma odası ile yanmış gazlarla ısıtılan tuğla istiflerinin bulunduğu gerikazanma odasından oluşur. Yüksek fırınlarda çoğunlukla üç

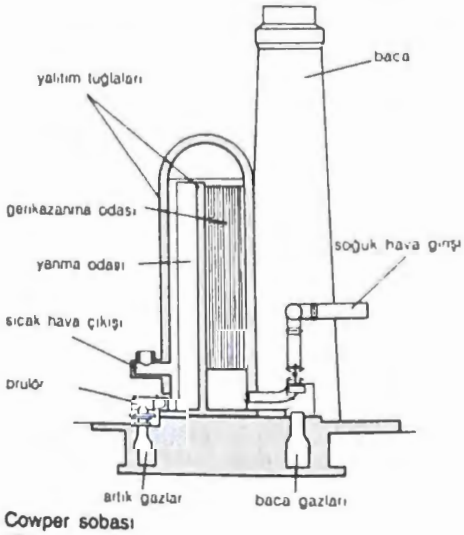

Cowper sobası
EB Inc

Cowper sobasından oluşan bir batarya düzeneğinden yararlanılır; bu sobalardan ikisi ısıtılırken, üçüncü sobanın gerikazanma odasından geçirilen sıcak hava yüksek fırın tüyerlerine beslenir. Soğuk havayla çalışan yüksek fırınlarda, bir ton demir üretmek için 8 ton kok kömürü gerekirken, önceden

ısıtılmış hava kullanımıyla, aynı üretimi bir tondan daha az kömürle gerçekleştirmek olanaklı duruma geldi. Bazı modern Cowperlarda, yanma odası sobanın dışına yerleştirilmektedir.

Cox, Jacob Dolson (d. 27 Ekim 1828, Montreal - ö. 8 Ağustos 1900, Magnolia, Massachusetts, ABD), Amerikan İç Savaşı sırasında Birlik (Kuzey) Ordusu'nun önemli "sivil" komutanlarından biri olan ABD'li siyaset adamı. Aynı zamanda ülkenin önde gelen askeri tarihçilerindendir.

Bir süre ilahiyat ve eğitim konularıyla ilgilendikten sonra, 1853'te Ohio barosuna kabul edildi. 1859-61 arasında eyalet senatosunda yer aldı. 1860'ta uç milis kuvveti komutanlığından birine atanınca taktik, strateji ve askeri tarih üzerinde araştırmalar yaptı. Ardından Birlik Ordusu için asker topladı ve gönüllüler tugayının komutanlığına atandı. 1861'de Batı Virginia'ya düzenlenen askeri harekâta katıldı ve 1862 baharından ağustos ayına değin, Kanawha bölgesinin başkomutanlığını yaptı. Daha sonra askerleriyle birlikte, Virginia'da bulunan General Ambrose E. Burnside komutasındaki 9. Kolordu'ya katıldı. 17 Eylül 1862'deki Antietam Savaşı (Sharpsburg Savaşı) sırasında bu kolorduya komuta etti. Nisan-Aralık 1863 arasında Ohio bölgesi komutanlığı yaptı ve 1864'te Atlanta seferine katıldı.

İç Savaş'tan sonra Cumhuriyetçilerin safında siyasete atıldı; ayrıca avukatlık ve üniversite yöneticiliği yaptı. 1866'da Ohio valisi seçildi. 1869-70 arasında Başkan Ulysses S. Grant yönetiminde içişleri bakanlığı yaptı. Bu görevi sırasında patronaj sistemine etkili biçimde karşı çıktı. Son resmi görevi, 1876'da seçildiği Temsilciler Meclisi üyeliğiydi. İç Savaşı konu alan sayısız yapıtı arasında *Military Reminiscences of the Civil War* (1900, 2 cilt; İç Savaşa İlişkin Askeri Anılar) önemli bir yer tutar.

Cox, Kenyon (d. 27 Ekim 1856, Warren, Ohio - ö. 17 Mart 1919, New York kenti, ABD), duvar resimleri ve bezeme çalışmalarıyla ün yapmış ressam ve eleştirmen.

1877'den 1882'ye değin Paris'te Carolus Duran ve J. L. Gérôme'un öğrencisi oldu. New York'a dönüşünden sonra Sanat Öğrencileri Birliği'nde başarılı dersler verdi. Tanınmış çalışmaları arasında New York'ta Appellate Mahkemesi'nin salonundaki kabartma friz, Maine eyaletinin Brunswick kentindeki Bowdoin College'da bulunan Walker Sanat Galerisi'nin ve Minnesota eyaletindeki St. Paul kenti meclis binasının iç bezemeleri sayılabilir. Yazdığı kitaplarda yeni akımlara karşı bir tutumla "klasik bakış açısı"nı savunmuştur.

Cox, Sir Percy (Zachariah) (d. 20 Kasım 1864, Herongate, Essex - ö. 20 Şubat 1937, Melchbourne, Bedfordshire, İngiltere), I. Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz mandası altına giren Irak'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynayan İngiliz diplomat.

Sandhurst'deki Kraliyet Askeri Akademisi'nde eğitim gördükten sonra, 1884'te Hindistan'daki İngiliz ordusunda görev aldı. 1890'da ordudan ayrılarak sivil yönetimin hizmetine girdi. 1893'ten 1914'e değin, İran'da ve Basra Körfezi çevresindeki bölgede çeşitli siyasal görevlerde bulundu. 1911'de "sir" unvanı aldı. I. Dünya Savaşı sırasında Hindistan Sefer Güçleri'nin en üst siyasal yetkilisi olarak İngiliz işgali altındaki Irak'ta yerel yöneticilerle ilişkileri yürüttü. 1918'den 1920'ye değin İran'da İngiliz elçisi olarak görev yaptı.

İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin İngiliz mandası altına aldığı yeni Irak devletine İngiliz yüksek görevlisi olarak atanarak Ekim 1920'de Bağdat'a gitti. Burada bütünüyle Iraklı bakanlardan oluşan bir hükümet kurdu ve İngilizlerin denetimi altında geçici bir yönetim oluşturdu. Irak ordusunu örgütledi ve Emir Faysal'ın I. Faysal adıyla kral seçildiği referandumu yönetti. 23 Ağustos 1921'de taç giyen Faysal ile sıkı bir işbirliği yaparak, anayasanın ve siyasal yapının oluşturulmasında ortaya çıkan sorunların üstesinden gelinmesine yardımcı oldu. 10 Ekim 1922'de İngiltere ve Irak arasında 20 yıllık bir ittifakın kurulmasını öngören İngiliz-Irak Antlaşması'nı imzaladı. Irak, bu antlaşmayı öngörülen ittifak süresinin dört yıla indirilmesinden sonra, 1924'te onayladı. Cox Mayıs 1923'te emekliye ayrıldı.

Cox, Richard (d. 1500, Whaddon, Buckinghamshire - ö. 22 Temmuz 1581, Ely, Cambridgeshire, İngiltere), Ely piskoposu, Anglikan din adamı. Reform hareketinin İngiltere'deki önde gelen savunucularındandır.

1547'te Oxford Christ Church'e dekan olarak atanan Cox, iki yıl sonra Westminster Abbey başrahibi oldu. 1549-52 arasında Anglikan dua kitaplarının düzenlenmesine önemli katkıda bulundu. Oxford Üniversitesi'nde rektor olduğu sırada (1547-53) Pietro Martire Vermigli gibi Avrupalı ilahiyatçıların yapıtlarını İngiltere'de tanıttı; üniversitedeki kitap, yazma her türlü eşya ve giyside Katolik Kilisesi'nin etkilerini yok etmeye çalıştı. Katolik Kraliçe Mary'nin 1553'te tahta çıkması üzerine Katolikliğe karşı görüşleri nedeniyle kısa süre hapsedildi. Bir yıl sonra, Avrupa'da sığınak bulmak için İngiltere'den ayrıldı ve Frankfurt'a yerleşti. Burada onu destekleyenlerle aşırı Puriten bir ibadet biçimini benimseyen dinsel reformcu John Knox ve William Whittingham'ın yandaşları arasındaki tartışma, Knox'un kiliseden ihracı ve 1552 dua kitaplarına dönülmesiyle sonuçlandı.

1558'de Mary ölünce Cox İngiltere'ye döndü. Önce Norwick piskoposluğu, sonra da 1580'de istifa edene değin Ely piskoposluğu yaptı. Kullanılan ışıklarda ve çarmıhta açıkça belli olan Katoliklik artıklarını ileri sürerek Kraliçe Şapeli'nde görev yapmayı reddetmesi yüzünden, hoşgörüsüzlüğü ile ün kazandı. Piskoposluk mallarına göz diken saray mensuplarıyla çıkan anlaşmazlıkta I. Elizabeth araya girip Holborn'daki sarayını sadık adamı Christopher Hatton'a bağışlamasını isteyince piskoposluğu bıraktı. 1568 Piskoposlar Kitabı Mukaddesi için İncilleri, Resullerin İşleri'ni ve Romalılara Mektup'u çevirmiştir.

Coxey'nin Ordusu, 1894 bunalımı sırasında Washington, D.C.'ye yürüyen bir grup işsiz. ABD başkentine doğru yola çıkan çeşitli heyetlerden yalnızca bu grup hedefine varabilmiştir. Yaklaşık 100 kişilik bir grup, işadamı Jacob S. Coxey'nin önderliğinde 25 Mart 1894'te, Ohio'daki Massillon'dan yola çıktı. 1 Mayıs'ta Washington, D.C.'ye ulaştıklarında sayıları 500'e yaklaşmıştı. Coxey, işsizlere iş sağlanması amacıyla, maliyeti dolaşımdaki para miktarının artırılmasıyla karşılanacak büyük bir bayındırlık programını Kongre'ye kabul ettireceğini umuyordu. Ama kamuoyunun gösterdiği büyük ilgiye karşın, devlet politikasında etkili olamadı. Coxey ve bazı arkadaşlarının Kongre binasının çimenlerine basmak suçundan tutuklanmalarıyla girişim utanç verici biçimde sona erdi.

Coxsackie virüsü, pikornavirus(*) ailesinden, insanda çok çeşitli hastalıklara yol açan virüs grubu. Coxsackie virüslerinden ileri gelen başlıca hastalıklar: dokuntulu farenjit ya da kabarcıklı angin gibi solunum yolları iltihaplanmaları; virüs kökenli menenjit (beyni ve omuriliği saran zarların iltihaplanması). Bornholm hastalığı olarak da bilinen salgın plorodini(*); perikardit (kalp zarının iltihaplanması) ve soğuk algınlığıdır.

Coyoacán, Meksika'da Federal Bölge'nin ortakuzey kesiminde yönetim birimi. Meksico'nun ortagüneyinde ve Magdalena Irmağı üzerinde yer alan konut ağırlıklı bir yerleşmedir. İspanyol Hernan Cortes'in Aztek başkenti Tenochtitlan'a (bugün Mexico) karşı saldırıya geçtiği Kolomb öncesi bir yerleşme üzerinde kurulmuştur. Nuevo España'nın (Meksika) da ilk başkentiydi. Adı Nahualt dilinde "kır kurtlarının yeri" anlamına gelir. Sömürge döneminden kalan en önemli yapılar San Juan Bautista Kilisesi (1583) ve Dominiken manastırı (1530), Meksika Özerk Ulusal Üniversitesi'nin (1551) kampüsü, yakındaki Villa Obregon'dur. Nüfus (1970) 31 045.

Coypel, Antoine (d. 11 Mart 1661, Paris - ö. 7 Ocak 1722, Paris), Fransız sanatına barok üslubun yerleşmesinde önemli rol oynamış ressam.

Sanatçı yeteneği çok küçük yaşta ortaya çıktı. On bir yaşında, Roma'daki Fransız

Versailles'daki Şapelin Antoine Coypel tarafından yapılan tavan resimleri, 1708-09
Eddy van der Veen

Akademisi'ne müdür olarak atanan babası Noel Coypel'le birlikte bu kente gitti. Roma'da üç yıl geçirdikten sonra bir yıl da Kuzey İtalya'da dolaşarak Bologna ve Venedik okulu ressamlarının ve Correggio'nun resimlerini inceledi. 1676'da Paris'e döndü. Bologna okulunun etkisini gösteren ve rokoko üslubunun uçarı ve canlı estetiğini yansıtan "XIV. Louis Nymegen Barışı'ndan Sonra Dinlenirken" adlı çalışmasıyla 1681'de Fransız Kraliyet Akademisi'ne üye olarak kabul edildi. Coypel'in üslubu eklektik bir biçimde gelişmiştir. "Democritus" (1692) adlı yapıtında Rubens'e duyduğu hayranlık açıkça görülürse de bunu izleyen yıllarda Poussin'in etkisi altına girmiştir. Kitabı Mukaddes'i konu aldığı büyük boyutlu kompozisyonlarında bu etkilerin bileşimi izlenir.

XIV. Louis'nin erkek kardeşi Coypel'e 1700'de Cupido ve Psyche öykusunun canlandırılacağı bir dizi pano resmi ısmarladı. Bir ölçüde rokoko üslubunun hafifliğini yansıtan bu yapıtlar, baroğun ağır etkisiyle

de yüklüdür. Orléans dükü Philippe 1702'de Coypel'den kraliyet sarayındaki büyük galerinin tavanını Aineias'ın öyküsüyle resimlemesini istedi. Bu tavan Fransız barok üslubunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Coypel'in 1708'de Roma baroğu etkisiyle gerçekleştirdiği Versailles Sarayı'ndaki şapelin tavanı ise daha da cesur bir tutumu ortaya koyar. 1714'te Kraliyet Akademisi müdürlüğüne, bir yıl sonra da kralın başressamlığına atanan Coypel'in "Yudit" ve "Bakire ile Çocuk" gibi tanınmış heykelleri de vardır.

Coypel, Charles-Antoine (d. 11 Temmuz 1694, Paris - ö. 14 Mart 1752, Paris), Fransız ressam ve oymabaskı sanatçısı. Kraliyet Akademisi'ndeki başarılı yönetim ve eğitim çalışmalarıyla tanınır.

İlk öğretmeni babası Antoine Coypel'di. Bu nedenle de onun katı sayılabilecek üslubunu sürdürdü. Babasının 1722'de ölmesinden sonra ressam ve tasarımcı olarak onun saraydaki görevlerini devraldı, Orléans dükü Philippe'in başressamı oldu, Louvre'da kendisine verilen daireye yerleşerek geri kalan ömrünü orada geçirdi. 1747'de Kraliyet Akademisi'nin müdürlüğüne ve kralın başressamlığına getirildi. Versailles'da ve Trianon Şapeli'nde resimler yaptı, kralın gözdesi Madame de Pompadour için çalıştı. 1747'de Polonya kraliçesinden çeşitli tiyatro oyunlarından sahnelerin yer alacağı bir dizi duvar halısı tasarımı siparişi aldı. XV. Louis'nin, Orléans dükünün, çeşitli siyaset ve din adamları ile tiyatro oyuncularının portrelerini yaptı.

Yapıtlarının çoğu güç ve özgünlükten yoksundur. Ayrıca teatral etkiler yansıtan resimlerinde doğa gözlemleri de oldukça yetersizdir. Don Kişot'tan bazı sahnelerin canlandırıldığı büyük boy tablosu (1716), başyapıtı sayılır. Yazar olarak da ünlenen Coypel düzyazı ve şiir türünde ürünler vermiş, iki trajedi ve çeşitli komediler kaleme almıştır, Louvre'da sergilenen yapıtlar üzerine 1747-51 arasında eleştiriler yazmıştır.

Coypel, Noël (d. 1628, Paris - ö. 1707, Paris), tarihsel konuları işleyen Fransız barok dönem ressamı. Antoine Coypel'in babası, Charles-Antoine Coypel'in büyükbabasıdır.

1672-76 arasında Roma'daki Fransız Akademisi'nin müdürlüğünü yaptı. 1695'te Paris'teki Kraliyet Akademisi'nin müdürlüğüne atandı. XIV. Louis için Tuileries, Louvre ve Versailles saraylarında yaptığı dekoratif resimlerle tanındığı gibi, Notre Dame Katedrali'nde bulunan "Aziz Yakub'un Şehit Edilmesi" ve benzeri dinsel nitelikteki resimleriyle de ünlüdür. Üslup açısından erken tarihli resimlerinde Poussin'in, olgunluk dönemi resimlerindeyse Charles Le Brun'ün etkisi izlenir. Poussin'den etkilenmesi, zaman zaman "Coypel le Poussin" diye anılmasına yol açmıştır.

Coysevox, Antoine (d. 29 Eylül 1640, Lyon - ö. 10 Ekim 1720, Paris), özellikle Versailles Sarayı'ndaki bezeme işleriyle ve konu aldığı kişilerin çizgilerini keskinleştirerek verdiği portre büstleriyle tanınmış Fransız heykelci. İspanyol kökenliydi. 1666'da Kral XIV. Louis'nin heykelcisi oldu ve 1679'da Versailles Sarayı'nda görevlendirildi. Önce Aynalı Salon'la Elçiler Merdiveni'ni bezedi, ardından y. 1688'de Savaş Salonu için kralı at üstünde gösteren bir kabartma yaptı. Kraliyet bahçelerinin süslenmesi için birçok heykel üretti. Bunların içinde en önemlileri 1700-02 arasında gerçekleştirdiği "Ün" ve "Merkür" adlı yapıtlardır. Öbür önemli çalışmaları arasında, Maliye Bakanı Jean-Baptiste Colbert'in (1685-87, Saint-Eustache, Paris) ve Kardinal Mazarin'in (1689-93, Louvre Müzesi, Paris) mezar heykelleriyle, Notre-Dame Katedrali'nin ana altarındaki XIV. Louis adak heykelleri grubu vardır. Coysevox'nun bu yapıtlarında da, resmi nitelikli portre büstlerinde görülen barok üsluba özgü nitelikler belirgindir. Burgonya düşesini Diana olarak betimlediği yapıtında (1710, Louvre Müzesi, Paris) olduğu gibi, daha az resmi nitelikli portre büstlerinde Bernini'nin gösterişli tavrı ile rokoko üslubunun doğalcı ve incelikli nitelikleri egemendir. Aralarında yeğenleri Nicolas ve Guillaume Coustou'nun da bulunduğu öğrencileri, özellikle 18. yüzyıl Fransız portre heykelciliği alanında onun etkisini sürdürmüşlerdir.

Cozens, Alexander (d. 1717, Petersburg, Rusya - ö. 23 Nisan 1786, Londra), döneminin en önde gelen suluboya ressamlarından biri ve çizim ustası.

Rus çarının gemi yapım ustası Richard Cozens'ın oğlu olan Alexander 1746'da Roma'ya yaptığı bir yolculuktan sonra İngiltere'ye yerleşti ve orada ünlü bir çizim ustası oldu. *Vathek* adlı romanın yazarı William Beckford, Alexander Cozens'in öğrencisiydi ve onunla ilgili her türlü belgeyi büyük bir özenle korudu. Cozens'in sistemleştirmeye olan düşkünlüğü, ressamlar için yayımladığı birçok kitabında kendini gösterir. 1785 tarihli *A New Method of Assisting the Invention in Drawing Original Compositions of Landscape* (Manzara Resminde Yaratıcılığa Yardımcı Olacak Yeni Bir Yöntem) adlı kitabında, düzenlemeler oluşturabilmek için mürekkebin malzeme olarak serbest bir biçimde kullanılması gerektiğini savundu; bu tarzda yaptığı lekesel nitelikli resimleri en etkileyici çalışmalarındandır. Cozens, İngiliz suluboya resminin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Suluboya resimlerinde çoğu kez tek rengin çeşitli tonlarını kullanarak uçucu ve atmosferik bir etki elde etmiştir.

Cozens, John Robert (d. 1752, Londra - ö. Aralık 1797, Londra), suluboyaları ile kendisinden sonra gelen birçok İngiliz manzara ressamını etkilemiş ressam ve çizim ustası.

Suluboya ressamı Alexander Cozens'ın oğludur. Resimlerini 1767'de Sanatçılar Derneği üyeleriyle birlikte sergilemeye başladı. 1776-79 ve 1782-83 arasında Avrupa'ya yaptığı iki uzun yolculuk, sanat yaşamının biçimlenmesinde önemli bir rol oynadı. İlk yolculuğunda İsviçre üzerinden İtalya'ya giden Cozens, uzun bir süre Roma'da kaldı. İkinci yolculuğunda, babasının resim öğrencisi olan yazar William Beckford da ona katılarak Napoli'ye kadar eşlik etti. 1793'te hastalanan Cozens, yaşamının bundan sonrasını bir akıl hastalıkları uzmanı ve amatör ressam olan Thomas Munro'nun gözetimi altında geçirdi.

"Campagna di Roma'ya Bakış", John Cozens'ın suluboya çalışması, 18. yüzyıl sonu; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra fotoğraf: A.C. Cooper Ltd

Cozens konularını Alp Dağlarından ve Roma çevresindeki Campagna Ovasından (Campagna di Roma) almıştır. Mavinin, yeşilin ve grinin açık tonlarını kullandığı suluboyalarında irkiltici, zaman zaman da melankolik bir şiirsellik egemendir. Thomas Girtin ve J. M. W. Turner sanat yaşamlarının ilk yıllarında Cozens'ın resimlerinden kopyalar yapmışlar ve suluboyanın anlatımcı niteliklerini ilk kez onun yapıtlarından öğrenmişlerdir.

Cozumel Adası, Antil Denizinde, Meksika'nın Yucatán Yarımadasının doğu kıyısına 16 km uzaklıkta ada. Yönetim açısından Quintana Roo eyaletine bağlıdır. Yüzölçümü 489 km²'dir. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 46 km uzanır; ortalama genişliği 14 km'dir. Yucatán Yarımadasının açıklarındaki adaların en büyüğüdür. Bu yarımada ile benzer jeolojik özellikler taşıyan Cozumel, alçak tepelerle bölünmüş ve kumsallarla çevrilmiş bir ova görünümündedir. Başlıca ürünleri abonoz, meyve, heneken, mısır ve manyoktur. En büyük kasabaları San Miguel de Cozumel, Cedral ve Colombia'dır.

1518'de İspanyol kâşif Juan de Grijalva'nın keşfettiği adaya, ardından İspanyol fatihi Hernán Cortés geldi. Bugün Meksika'nın önde gelen sayfiyelerinden biri olarak, güzel kumsallarıyla, balıkçılığa, gemi gezilerine ve dalgıçlığa elverişli kıyılarıyla çok sayıda turist çeker. Askeri amaçlarla inşa edilmiş havaaları, adaya denizyolunun yanı sıra havadan da ulaşımı sağlar. Nüfus (1970) 5.858.

Cozzens, James Gould (d. 19 Ağustos 1903, Chicago - ö. 9 Ağustos 1978, Stuart, Florida, ABD), Amerikan orta sınıfının yaşamını konu alan ABD'li romancı.

New York'taki Staten Adasında büyüdü 1922'de Connecticut'taki Kent Okulu'nu bitirdikten sonra iki yıl Harvard Üniversitesi'nde okudu. Küba'da öğretmenlik yaptığı bir yıl, *Cockpit* (1928) ve *The Son of Perdition* (1929; Yokoluşun Çocuğu) adlı kısa romanlarına malzeme oluşturdu. *S. S. San Pedro* adlı uzun öyküsüyle 1931 Scribner Ödülü'nü alınca dikkatleri üzerine çekti. Bundan sonra giderek daha karmaşık bir yapıya ulaşan romanlar yayımladı; başkişileri çoğunlukla mesleklerinde uzmanlaşmış kimselerdi. *The Last Adam*'ın (1933; Son Adem) kahramanı bir doktordu; *Men and Brethren*'da (1936; İnsanlar ve Kardeşler) bir Episkopal papazın yaşamını anlattı; *Just and Unjust* (1942; Adil ve Adil Olmayan) ile *By Love Possessed* (1957; *Aşk Hükmedince*, 1958) avukatları, *Guard of Honor* (1948; Şeref Muhafızı) ise hava kuvvetlerindeki subayları ele alıyordu. *Ask me Tomorrow* (1940; Bana Yarın Sor) otobiyografik bir romandır. *Children and Others* (1964; Çocuklar ve Öbürleri) ise kısa öykülerini içerir.

Cozzens'ın yapıtları, siyasal ve toplumsal açıdan tutucu bir felsefeyi yansıtır. Başlangıçta, tutucu görüşleri yüzünden yapıtlarının eleştirmenlerden ilgi görmeyeceği öne sürülmüştü. Ama 1949'da *Guard of Honor*'la roman dalında Pulitzer Ödülü'nü, 1960'ta da *By Love Possessed* ile Amerikan Sanat ve Edebiyat Akademisi'nin verdiği Howells Madalyası'nı kazanınca büyük ilgi gördü. *By Love Possessed*, okuyucuların da ilgisini çekti. Son yapıtları, özellikle son romanı *Morning Noon and Night* (1968; Sabah, Öğle ve Gece) kurgu ve üslup açısından

daha güç anlaşılır bir yapıdadır. Toplu yapıtları eleştirel yorumlarla birlikte *Just Representations*'da (1978) yer alır.

Cozzi porseleni, y. 1764-1812 arasında Venedik'te Geminiano Cozzi'nin ürettiği Meissen taklidi yumuşak hamurlu porselen. *Ayrıca bak.* Meissen porseleni.

Cömert, Bedrettin (d. 27 Eylül 1940, Vezirköprü, Samsun - ö. 11 Temmuz 1978, Ankara), sanat tarihçisi, sanat eleştirmeni, dilbilimci. Estetik ve sanat kuramları üzerine çalışmış, sanata bakışta nesnel gerçekçiliği savunmuştur.

Sivas Lisesi'nde okurken edebiyatla uğraşmaya başladı. İlk şiirleri *Varlık* dergisinde

Bedrettin Cömert
İletişim Yayıncılık Arşivi

yayımlandı. 1960'ta liseyi bitirdi ve İtalyan hükümetinin bir bursu ile yükseköğrenim için İtalya'ya gitti. 1967'de Roma Üniversitesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi.

Aynı yıl Türkiye'ye döndü ve Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1971'de burada doktorasını tamamladı. 1972'de başladığı ikinci doktorasını da 1974'te tamamladı. Hacettepe Üniversitesi'nde estetik, eleştiri tarihi, mitoloji ve ikonografi dersleri verdi. 1977'de doçent oldu. Aynı yıl Gombrich'in *The Story of Art* adlı kitabının 1972 tarihli 12. baskısından yaptığı *Sanatın Öyküsü* adlı çevirisi ile TDK Çeviri Ödülü'nü kazandı ve kurum üyeliğine seçildi. 11 Temmuz 1978'de görevine giderken siyasi bir cinayete kurban gitti.

Cömert, sanat tarihinin betimleme ve arşivciliğe dayanan geleneksel yöntemine karşı çıkmıştır. Sanat yapıtının ülkenin tarihini yorumlamaktaki rolü üzerinde durmuş, estetik biliminin gerçeklikten kopuk olmaması gerektiğini savunmuştur. Başlıca yapıtları *Estetik I* (1975), *Giotto'nun Sanatı* (1977), *Mitoloji ve İkonografi* (ös 1980) ve *Eleştiriye Beş Kala*'dır (ös 1981). Akademik ve kuramsal çalışmalarının yanı sıra, İtalyan edebiyatı ve dilbilimi, edebiyat ve plastik sanatlar üzerine çok sayıda eleştiri, deneme ve çevirileri yayımlanmıştır.

cönk, DANADİLİ, SIĞIRDİLİ olarak da bilinir, genellikle âşık edebiyatı ve çeşitli folklor ürünlerinin toplandığı, meraklılar tarafından tutulmuş, uzunlamasına açılan mecmua(*). Cava dilinde bir tür yük ya da balıkçı gemisi için kullanılan *conk* sözcüğünden geldiği ileri sürülür. Cönklerin boyutları ve yaprak sayıları değişiktir.

Günümüzde daha çok âşık edebiyatı araştırmacılarının kaynak olarak kullandığı cönkler, sahiplerinin ilgisine göre her türlü bilgiyi içeren, çoğu kez kim tarafından tutulduğu belli olmayan mecmualardır. Bazı cönklerde sahibinin kimliğine ilişkin bilgiler de bulunabilir. Âşıkların, tekke şairlerinin ve az da olsa divan şairlerinin yapıtları, ağızdan yazıya geçirme ve yazılı kaynaklardan kopya etme yoluyla cönk sayfalarına aktarılır. Cönklerde âşık metinleri dışında maniler, türküler, ilahiler, nefesler, atasözleri, halk öyküleri, Karagöz fasılları, çeşitli dualar, büyü ve ilaç uygulamaları, düş yorumları, cönk sahibiyle ilgili doğum, ölüm ve askerlik tarihleriyle borç ve alacak listeleri vb de yer alır.

Bir kitap biçimi olarak cönkler, 15. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Bugün kitaplıklarda ve kişilerin elinde bulunan cönklerin çoğu 17-20. yüzyıllardan kalmadır. Pek çoğu da iyi korunmadıkları için ya yok olmuş ya da yararlanılamayacak kadar yıpranmıştır. Cönk biçiminde basılmış Türkçe, Arapça ve Farsça dinsel kitaplara, *Kâbe İlahisi* ve *Mektep İlahisi* gibi küçük ilahi mecmualarına da rastlanmaktadır.

Genellikle iyi işlenmemiş deriyle ciltlenmiş ve düşük nitelikli kâğıtlara yazılmış olan cönkler elden ele çok gezdiği için çabuk yıpranır. Bazı cönklerdeyse değişik renkte kâğıtlar kullanıldığı, cilt ve kâğıt yönünden niteliğe önem verildiği görülür. Çoğu bozuk bir yazı ve imla ile tutulmuştur, bu yüzden cönk okumak ve değerlendirmek günümüzde bir uzmanlık durumuna gelmiştir.

Cöntürk, Hüseyin (d. 1918, İzmir), eleştirmen. Çağdaş Türk edebiyatında nesnel eleştirinin öncülerinden biri olmuştur. İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirdi (1941). Karayolları Genel Müdürlüğü'nde inşaat mühendisi olarak çalıştı ve aynı kuruluştan emekli oldu.

İlk yazısı 1954'te *Kaynak* dergisinde yayımlandı. Daha sonra *Pazar Postası, Yeniyük, Yeni Ufuklar, Türk Dili, Ataç, Varlık* dergilerindeki eleştiri yazılarıyla dikkatleri çekti. Anglosakson kökenli araştırma yöntemlerinden esinlenerek, edebiyat dışı öğelerden de yararlanan nesnel bir eleştiri anlayışını geliştirmeye çalıştı. Bu tutumu toplumbilimsel verileri dışladığı, sanatçının öznel konumunu göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştirildi. Yazılarında daha çok genç şairlerin ürünlerine eğilen Cönturk, Asım Bezirci ve Turgut Uyar'la birlikte *Dönem* dergisini (Ekim 1963-Haziran 1965) ve genç yazarlarla birlikte *Yordam* (Ocak 1965-Eylül 1968) dergisini çıkardı. Genç yazarların ve şairlerin çıkardıkları birçok dergiyi parasal yönden destekledi. 1960'ların sonlarında şiirden ve eleştiriden uzaklaşarak, kendini daha çok müziğe verdi.

Başlıca yapıtları *Eleştirmeden Önce* (1958), *Çağının Şairi* (1960), *Turgut Uyar* (1961), *Günlerin Getirdiği Götürdüğü* (1962, Asım Bezirci ile birlikte), *Behçet Necatigil ve Edip Cansever Üstüne*'dir (1964).

CP bozulması, parçacık fiziğinde, yük eşlenimi (C) ve pariteye (P) ilişkin birleşik korunum yasalarının, atom çekirdeğinin bozunmasına neden olan zayıf çekirdek etkileşimleriyle geçersiz duruma gelmesi. Yük eşlenimi (konjügasyon), bir temel parçacığın yükünün işaretini değiştiren matematiksel bir işlemdir. Yük eşlenimi, her yüklü parçacık için zıt yüklü bir karşıt parçacık ya da karşıt madde bulunduğu anlamına gelir. Elektriksel olarak nötr olan bir parçacığın karşıt parçacığı, nötr pion (pi mezon) örneğinde olduğu gibi bu parçacıkla özdeş ya da karşıt nötron (antinötron) örneğinde olduğu gibi bundan ayrı olabilir. Uzay evirtimi ya da parite (eşlem), bir parçacığın ya da parçacık sisteminin uzay koordinatlarının bir aynadan yansırcasına tersine çevrilmesidir; yani, x, y ve z gibi uzay koordinatlarının sırasıyla $-x$, $-y$ ve $-z$ olmasıdır. Daha somut bir ifadeyle paritenin korunumu, bir atom çekirdeğinin bozunum ürünlerini yukarıya olduğu sıklıkta aşağıya, sağa olduğu sıklıktı sola fırlatması olgusu dikkate alındığında, sağ ile solun ve üst ile altın birbirinden ayırt edilemeyeceği anlamına gelir.

Uzunca bir dönem, yük eşlenimi ve paritenin, elektromagnetik, güçlü ve zayıf etkileşimlere ilişkin temel süreçlerin tam bakışımları (simetri) olduğu varsayıldı. Aynı şekilde, hareketin zaman içinde tersine çevrilmesi anlamına gelen zaman tersinimi (T) için de geçerli olduğuna inanıldı. Zaman çevresindeki değişmezlik, fizik yasalarına göre olanaklı bir hareketin tersi olan hareketin de aynı yasalara göre olanaklı olduğu anlamına gelir. 1950'lerin ortalarından başlayarak gerçekleştirilen bir dizi buluş, C, P ve T'nin korunumuna ilişkin varsayımlarda da önemli değişikliklerin yapılmasına yol açtı. Yüklü kaonların (K mezon) bozunuma uğrayarak iki ya da üç pion'a dönüştüğünün ve böylece paritenin korunumu yasasının geçersiz duruma geldiğinin görülmesi üzerine, Çin asıllı ABD'li kuramsal fizikçiler Chen Ning Yan ve Tsung-Dao Lee paritenin deneysel temellerini araştırmaya girişti-ler. 1956'da zayıf etkileşimlerde paritenin değişmezliğini destekleyecek herhangi bir kanıtın bulunmadığını gösterdiler. Ertesi yıl gerçekleştirilen deneyler, zayıf etkileşimli beta bozunumunda paritenin bozulduğunu kesin bir biçimde açığa çıkardı. Üstelik bu bozunum sürecinde, yük eşlenimi bakışımının da bozulduğu belirlendi. Öte yandan, zayıf etkileşimlerde yük eşlenimi ve paritenin korunumu yasalarının ayrı ayrı geçersiz kaldığının anlaşılması üzerine, doğanın bakışımını birleşik bir CP ilişkisiyle kurmaya yönelik bir kuramın geliştirilmesine yol açtı. Fizikçiler, CP'nin değişmez olması durumunda, T zaman tersinimimin de değişmez kalması gerekeceğini düşünüyorlardı. Ama 1964'te gerçekleştirilen yeni deneyler, üç pion'a ayrılacağı sanılan nötr kaonların bir zaman kesitinde bozunarak yalnızca iki pion'a dönüştüğünü ve böylece CP bakışımının bozulduğunu gösterdi. CP bozulması, uzun yıllardan beri kabul edilen CPT teoreminin geçerli olması koşuluyla, T'nin korunumunun olmadığı anlamına geliyordu. Kuvantum alanlar kuramının(*) temel ilkelerinden birini oluşturan bu teoremde, yük eşlenimi, parite ve zaman tersinimi birlikte uygulanır. Birleşik halde bu bakışımlar, bütün temel etkileşim türlerinin tam bir bakışımını oluştururlar.

CP bozulmasının doyurucu bir açıklaması henüz ortaya konmuş değildir. Bu etkinin büyüklüğü yalnızca binde iki oranında olduğundan, bu olguyu açıklamak amacıyla "aşırızayıf" kuvvet olarak adlandırılan yeni bir kuvvetin varlığını öngören bir kuram geliştirildi. Zayıf çekirdek kuvvetinden çok daha zayıf olan bu kuvvetin yalnızca kaon sisteminde ya da yüklü bileşenler arasındaki ayrılmanın ortalama büyüklüğünü ve yönünü ölçen, nötronun elektriksel çiftkutup momentinde gözlenebileceği kabul edilir. Kobayaşi-Maskava modeli olarak adlandırılan bir başka kuram ise, CP bozulmasının nedenini, kuvarklar arasındaki zayıf kuvvette görülen bazı kuvantum mekanik etkilerle açıklar.

Aşırızayıf kuvvet modelinin ilgi çekici yanı, her şeyi açıklamak için tek bir değişkenden, kuvvetin büyüklüğünden yararlanmasıdır. Ayrıca bu model, bütün CP bozulması ölçümleri ve özellikleriyle tutarlılık içindedir. Kobayaşi-Maskava modeli ise

daha karmaşıktır, ama CP bozulmasını bilinen kuvvetlerle açıklar.

CP bozulmasının önemli kuramsal sonuçları vardır. CP bakışımının bozulması, CPT teoreminin bir çeşit kanıtı olarak kabul edildiğinde, madde ile karşıt madde arasında mutlak bir ayırım yapma olanağı sağlar. Madde ile karşıt madde arasındaki ayırım, kozmoloji açısından büyük önem taşır. Fiziğin çözülmemiş kuramsal sorularından birisi de, evrenin neden temel olarak maddeden oluştuğudur. Tartışmaya açık olsa bile akla yakın bir dizi varsayımla, gözlenen madde (-) karşıt madde oranının, evrenin oluşumuyla sonuçlandığı düşünülen "büyük patlama"dan sonraki birkaç saniye içinde ortaya çıkan CP bozulmasıyla oluştuğu düşünülebilir (*bak*. büyük patlama modeli). *Ayrıca bak*. bakışım; korunum yasaları; temel parçacıklar.

CPD *bak*. Cape Katalogu

Crabbe, George (d. 24 Aralık 1754, Aldeburgh, Suffolk - ö. 3 Şubat 1832, Trowbridge, Wiltshire, İngiltere), günlük yaşamı gerçekçi ayrıntılarla anlatan manzum öyküleriyle tanınmış İngiliz şair.

Yoksul bir kıyı köyünde büyüdü. On dört yaşında bir cerrahın yanına çırak verildi. Bu deneyimden pek az şey öğrenmesine karşın, 1775'te Aldeburgh'da kendi başına cerrahlığa başladı. Çevresindeki sıradan yaşam biçimine ve pek başarılı olamadığı mesleğine dayanamadığından, 1780'de borç aldığı birkaç sterlinle Londra'ya gitti. 1781'de bir mektupla Edmund Burke'e başvurdu. Yazılarını okuyan Burke'ün araya girmesiyle, James Dodsley *The Library* (Kütüphane) adlı didaktik şiirini yayımlamayı kabul etti. Gene Burke'ün aracılığıyla 1782'de Belvoir Şatosu'nda Rutland dükünün özel papazı oldu.

1783'te *The Village* (Köy) adlı yapıtıyla şairlik yeteneğini ortaya koydu. Bir ölçüde Goldsmith'in *Deserted Village*'daki (1770; Terk Edilen Köy) duygusal ve pastoral anlatımına tepki olarak yazdığı bu şiirle kırsal yaşamın gerçekçi bir betimlemesini sundu. Şiirinde doğup büyüdüğü kasvetli kırsal yörenin dar yaşamı üzerine ayrıntılı gözlemlerini ustalıkla yansıttı. Büyük başarı kazanan bu yapıtını pek önemli olmayan *The Newspaper* (1785; Gazete) izledi. Ulaştığı rahat yaşamın da etkisiyle 22 yıl boyunca başka hiçbir şiir yayımlamadı. 1807'de oğlunun artan eğitim giderleri üzerine yeniden yayın dünyasına döndü. Kırsal bir topluluğun yaşamını anlatmak amacıyla doğum, ölüm ve evlilik kayıtlarını kullandığı yeni yapıtı "The Parish Register" (Kilise Kaydı) ile birlikte eski şiirlerini yeniden bastırdı. Bunu *The Borough* (1810; Kasaba), *Tales in Verse* (1812; Manzum Öyküler) ve *Tales of the Hall* (1819; Salon Öyküleri) gibi manzum öyküler izledi.

Genellikle Augustus Dönemi yazarlarının sonuncusu olarak nitelendirilen Crabbe, Dryden, Pope ve Johnson'ı örnek alarak kullandığı bir vurgusuz, bir vurgulu beşli ölçüyle yazılmış uyaklı beyitlerde büyük bir ustalık göstermiştir. İlk yapıtlarını Augustus Dönemi geleneğinin gerilediği bir sırada, sonraki yapıtlarını da romantiklerin öne çıktığı bir dönemde vermesine karşın, özgün görüntülerinde ve günlük yaşamdan alınmış yerel renklerinde kendilerine yakın bir hava bulan romantiklerin de övgüsünü kazanmıştır. Dönemin şairlerinin kullandığı ince fantezilere karşı çıkması ve şairlerin insan yaşamının sefaletini ve sıradan gerçekleri de anlatabileceğini savunması açısından romantiklerle bazı ortak yanları olduğu söylenebilir.

Cracticidae, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımından, tümü Avustralya'da yaşayan kasapkuşu(*), kuravong(*) ve çıngırak saksağanı(*) türlerini içeren familya.

Craddock, Charles Egbert, asıl adı MARY NOAILLES MURFREE (d. 24 Ocak 1850, Murfreesboro yakınları, Tennessee - ö. 31 Temmuz 1922, Murfreesboro, ABD), yapıtlarında yerel renkleri yansıtan ABD'li yazar. Tennessee'nin dağlık bölgelerindeki yaşamı betimlediği öyküleriyle tanınır.

Appleton's Journal ve *The Atlantic Monthly*'de çıkan öykülerinde Charles Egbert Craddock takma adını kullandı. Gerçek kimliği ancak, öykülerini topladığı ilk kitabı *In the Tennessee Mountains* (1884; Tennessee Dağlarında) yayımlandıktan sonra ortaya çıktı. Çoğu öyküsünde, uygarlığın gerisinde kalan dağlıların sınırlı ve katı yaşamlarını anlatır.

Craggs, James (v. 10 Haziran 1657, Wolsingham, Durham - ö. 16 Mart 1721, İngiltere), İngiliz siyaset adamı. Devlet borçlarının büyük bölümünü üstlenen Güney Denizi Kumpanyası'na ait hisselerle ilgili büyük bir spekülasyon olayı olan Güney Denizi Olayı'na (1720) karışmıştır. Kumpanyanın parlak sözlerine kanan yatırımcılar ellerindeki vadesiz devlet tahvillerini, yapay biçimde aşırı değer kazandırılmış hisse senetleriyle değiştirmeye yöneldiler. 1720 yazında piyasa değeri 1.000 düzeyine fırlayan hisse senetleri, aralıkta 124'e kadar düştü. Olayın açığa çıkmasından sonra, Craggs ve öteki hükümet yetkililerinin kumpanyadan büyük rüşvetler aldığı öğrenildi.

Craggs, Norfolk 7. dükünün hizmetinde kâhya olarak çalıştıktan sonra, Marlborough 1. dükünün aile çevresine girmeyi başardı. Dükün karısının yardımıyla 1702'de Avam Kamarası'na seçildi. Birkaç değişik görevde bulunduktan sonra, 1715'te Cornwallis 4. baronu ile birlikte posta genel müdürü oldu. Güney Denizi Kumpanyası yöneticileri Craggs'a en az 30 bin sterlin değerinde hisse senedi vermişlerdi. Spekülasyon ortaya çıktıktan sonra Craggs, çözüm yolu bulmak için hükümetle ve İngiltere Merkez Bankası'yla görüşmeye çalıştı. Bir parlamento komitesince sorguya çekilme kararı karşısında yılgınlığa kapıldı. Duruşmadan önceki gece gizemli biçimde ölmesi de çoğu kimse tarafından intihar olarak, dolayısıyla da suçunu kabul ettiği biçiminde yorumlandı. Dışişleri bakanı olan oğlu Genç James Craggs de komitenin önüne çıkamadan çiçek hastalığından öldü.

Craig, Edward Gordon (d. 16 Ocak 1872, Stevenage, Hertfordshire, İngiltere - ö. 29 Temmuz 1966, Vence, Fransa), İngiliz oyuncu, tiyatro yönetmeni, sahne tasarımcısı, yapımcı ve tiyatro kuramcısı.

Gençliği. İngiltere'nin en ünlü kadın oyuncularından Ellen Terry ile mimar, tiyatro eleştirmeni ve tasarımcı Edward William Godwin'in ikinci çocuğuydu. Kendisine konan Craig adını daha sonra soyadı olarak kullandı. İlk kez 28 Eylül 1899'da, Londra'daki Lyceum Tiyatrosu'nda Henry Irving'in topluluğuyla sahneye çıktı. Irving'le birlikte çalıştığı dokuz yıl boyunca çok çeşitli rollerde oynadı. Lyceum Tiyatrosu'nun sezon aralarında da turne topluluklarında çalıştı. Bütün bu deneyimler, onun estetik kuramlarını oluşturmasında çok önemli bir yer tutacaktı.

Craig, yüz çizgileri ince, yakışıklı bir gençti. Bu nedenle ona Romeo, Cassio, Hamlet, Lorenzo ve Malcolm gibi roller veriliyordu. Ama o "oyuncu tipli" olmaktan ve yüzünün bir kız yüzünü andırmasından rahatsızlık duyuyordu. Oyunculuğun yanı sıra yönetmenliğe de el attı. İlk çalışmalarında Irving'in etkisi açıkça görülüyordu. 1893'te May Gibson ile evlendi. Dört çocukları oldu, ama evlilikleri yürümedi.

Bu arada Craig, aralarında William Rothenstein, James Pryde ve William Nicholson gibi ressamların bulunduğu başka sanatçılarla da arkadaş olmuştu. Pryde ve

Edward Gordon Craig, 1890
Mander and Mitchenson Theatre Collection

Nicholson ona ağaç baskı aletlerini kullanmayı öğrettiler. Arkadaşları arasında Max Beerbohm gibi edebiyatçılar ve Martin Shaw gibi müzikçiler de vardı. Bu yeni arkadaşları, Craig'in tiyatroya olan ilgisinin öteki sanat dallarını da kapsayacak biçimde genişlemesini sağladılar. Örneğin Shaw, onu Purcell Opera Derneği'ne soktu. Craig 1900'de *Dido and Aeneas*'ı (Dido ile Aineias) bu derneğin desteğiyle sahneledi. Bu yapım, tiyatro sanatına getirdiği yeni yaklaşımla tartışmalara yol açtı. Craig dekorda, kostümde, ışıklandırmada ve harekette yalınlık ilkesinden hareket etmişti. 1901'de *The Masque of Love* (Aşk Maskesi) ile yeniden sahnelenen *Dido*'yu 1902'de Handel'den *Acis and Galatea* (Akis ile Galateia) ve Laurence Housman'dan İsa'nın doğumunu konu alan *Bethlehem* (Beytlehem) izledi. Craig 1903'te Henrik Ibsen'den *Haermaendene paa Helgeland*'ı (Helgeland Savaşçıları) ve Shakespeare'den *Much Ado About Nothing*'i (*Kuru Gürültü*) sahneledi. Bu son iki oyunda annesiyle birlikte çalışmıştı.

Oyuncuların ve ışığın hareketinin vurgulandığı bu oyunların da belirleyici özelliği, yalınlık ve bütünsellikti. Kısa bir süre sonra Craig'in kafasında hareketli dekor düşüncesi oluştu. Bu düşünce sonunda, duygusal tepkinin izleyicide dekor ve ışığın hareketiyle oluşturulacağı, oyuncusuz ve sözsüz bir tiyatro görüşüne ulaştı. Ama bu tür yapımları, sanatsal etkilerine karşın, ticari yönden başarısızlığa uğradı. Craig, düşüncelerini geliştirmesini ve deneylere girişmesini sağlayacak mali desteği İngiltere'de bulamadı. Bu nedenle 1904 sonlarına doğru, Weimar sarayının sanat konularında danışmanı olan Kont Harry Kessler'den daha önce gelmiş olan bir çağrıyı kabul ederek Almanya'ya gitti. Aynı yılın aralık ayında dansçı Isadora Duncan ile tanıştı ve onunla kısa süren bir aşk ilişkisi yaşadı.

Sonraki birkaç yıl Craig'in en verimli olduğu dönemlerden biriydi. 1905'te, geliştirdiği kuramlarını ilk kez ortaya koyan *The Art of the Theatre* (Tiyatro Sanatı) adlı yapıtını yayımladı. 1906'da, dünyaca ünlü İtalyan oyuncu Eleonora Duse için Ibsen'in

Rosmersholm oyununu sahneledi. 1907'de hareket konusunda daha önceki düşüncelerine döndü. Artık bu düşüncelerini aside yedirme baskı yoluyla da belgeleyebiliyordu. Hayran kaldığı bu teknikle iki ay içinde 15 madeni levha yaptı. Geliştirdiği yeni tiyatro anlayışına göre sahnenin tumu, her parçasıyla hareketli olmalıydı. Hem tavan, hem de yer karelerden oluşacak, sürekli değişen bir ışık düzeni içinde, bu kareler istendiğinde tek tek ya da gruplar halinde aşağı ve yukarı hareket ettirilebilecekti. Craig bu biçimlerin soyut hareketinin izleyicide duygusal bir tepki yaratmasını bekliyordu. Sahne tasarımına ilişkin bu düşüncelerini görselleştirdiği aside yedirme baskılarını 1908'de Floransa'da sergiledi. Bunları daha sonra bir makaleyle birlikte *Scene* (1923; Sahne) adlı yapıtında topladı.

Craig "hareketli sahne"yi dikey hareketleriyle birlikte kafasında çok net canlandırdığı halde, teknik bilgisinin yetersizliği yüzünden düşündüklerini uygulayamadı. Bir yandan da bu düşüncelerinin çalınacağından gittikçe artan bir korku duyuyordu. Bu nedenle sergilemekten kaçındığı bu buluşunun yerine başka bir buluşunu, yatay olarak hareket eden perdeleri ortaya attı. Birkaç yıl süreyle perdeleri maketler üzerinde denedikten sonra 1911'de, İrlandalı şair ve oyun yazarı William Butler Yeats'ın Dublin'deki Abbey Tiyatrosu'na bu tür perdeli dekoru uygulamasına izin verdi. Bu dekor 1951'e değin kullanıldı. Craig 1912'de Rus tiyatro yönetmeni Konstantin Stanislavski ile birlikte Moskova Sanat Tiyatrosu'nda *Hamlet*'i sahneledi. Bu, hareketli perdeleri kendinin kullandığı ilk ve tek yapım oldu. Oyun aynı zamanda, Craig'in öncü kuramlarını uygulamaya koyma çabalarının da sonuncusuydu.

Tutucu ve geleneksel ticari tiyatro yöneticileri onun gelişmiş düşüncelerine önem vermedikleri için Craig ticari olmayan tiyatroların desteklediği birkaç yapım dışında mali destek bulamadı. Ama aldığı red cevapları da bir avantaj oluşturuyor, onun yaratıcı gücünü, içinde büyülü bir tiyatronun geliştiği sınırsız bir sahneye dönüştürüyordu. Düşüncelerini ifade edebilmek ve yaymak için grafik sanatlara ve yazmaya gittikçe daha çok yöneldi. *Woodcuts and Some Words* (1924; Ağaç Baskılar ve Birkaç Söz) ve *Nothing; or The Bookplate* (1925; Hiçbir Şey ya da Kitap Resimleri) adlı kitaplarında topladığı ağaç baskı ve aside yedirme baskı çalışmaları açıkça teatraldı. Baskının yapıldığı ağaç baskı blokları ve madeni levhaları, karanlık sahne boşluğuna tiyatro ışığını nasıl vermeyi düşünüyorsa, aynı biçimde oymuştu. 1898-1903 arasında, bütün sanatlara yer veren *The Page* adlı bir dergi yayımladı. *The Art of the Theatre* adlı kitabını genişleterek *On the Art of the Theatre* (1911; *Tiyatro Sanatı Hakkında*, 1946) adıyla yeniden yayımlayan Craig, yazma konusundaki yeteneğini de keşfediyordu.

Olgunluk dönemi. Yazdığı *Towards a New Theatre* (1913; Yeni Bir Tiyatroya Doğru), *The Theatre Advancing* (1919; Gelişen Tiyatro) gibi bir dizi kitap ve yüzlerce dergi makalesine ek olarak, 1908'de *The Mask* adlı dergiyi çıkarmaya başladı. 1929'a değin yayımlanan bu dergi, yalnızca ilk tiyatro dergisi olmakla kalmayıp aynı zamanda da Craig'in yerleşik anlayışlara karşı çıkan düşünceleri için bir platform oluşturdu. Başyazılar, tiyatro tarihine ilişkin yazılar ve kitap tanıtma yazılarının yanı sıra Craig dergide kendi adının yanında 100'e yakın da takma ad kullanarak, geleceğin tiyatrosunu bütün yönleriyle ele alan tartışmalı yazılar yazdı. Öncü düşünceleri arasında, oyuncunun akademik uslupçuluğunun ve dekor ve kostümlerdeki süslemelerin reddedilmesi de vardı. Craig, böylece tiyatroya yeniden sanat boyutu katılacağını ve tiyatronun kendisine yakın sanatlar arasında uygun yerini alacağını savunuyordu. Bu amaçla 1903'te tiyatro eğitimi veren bir okul kurdu. İlk girişim başarısız olunca okul 1913'te Floransa'da yeniden açıldı. Ama bu kez de I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle ertesi yıl kapandı. Craig'in okulunun işlevi yalnızca gelecek için yeni bir tiyatro tasarlamak değil, eğitim programının bir bölümü olarak tiyatro tarihi okutarak, tiyatroya ilişkin daha geniş bir anlayış ve kavrayış geliştirmekti. Ona göre bir oyunun sahnelenmesinde, yapımın sanatsal denetiminden yalnızca bir kişi sorumlu olmalıydı. Biçim, renk, değişebilir ışık kullanımı ve en önemlisi hareket vurgulanmalıydı. Hareket, yatay olarak hareket eden perdelerle sağlanabilirdi, çünkü Craig hiçbir zaman bütün bölümleri hareket edebilen sahne sorununu çözememişti.

1914'ten sonra daha çok İtalya'da yaşadı. 1900'de tanışmış olduğu Elena Meo ve ondan olan iki çocuğuyla birlikte kentten kente dolaştı. 1926'da Kopenhag Kraliyet Tiyatrosu'nun çağrısı üzerine İbsen'in *Kongsemnerne* (Tahtta Hak Arayanlar) adlı oyununu sahneledi. Danimarka kralı X. Christian, Danimarka tiyatrosuna hizmetlerinden ötürü onu ödüllendirdi. [Craig] in son oyunu 1928'de New York'ta sahnelenen Shakespeare'in *Macbeth*'i oldu. Ama Craig ABD'ye gitmeyi reddetti, hazırladığı sahne tasarımları ve ışıklandırma başkaları tarafından uygulandı. Sahne mekânının kullanılması bakımından bu oyunların ikisinde de Craig'in daha önceki yaratıcılığı yoktu.

Craig 1931'de yerleşmek üzere Fransa'ya gitti. 1948'de de ülkenin güneyine yerleşti. Orada, 1872-1907 arasındaki anılarından oluşan *Index to the Story of My Days* (1957; Günlerimin Öykusüne Dizin) adlı kitabı yazdı ve ölümüne değin çeşitli yazılarını düzenlemeyi ve düzeltmeyi sürdürdü.

Craig'in "uygulanması zor" pek çok buluşu o günden bu yana genel uygulamalar haline gelmiştir ve bir zamanların "başkaldırıcı"sına da günümüzde bir kâhin olarak bakılmaktadır. Modern teknolojinin onu aştığı alanlarda bile, temeldeki estetik düşüncesi hâlâ geçerlidir. Yaşamı boyunca kendini tiyatro sanatına adamış olan Craig'e 1956'da Kraliçe II. Elizabeth tarafından C.H. (Companion of Honour) unvanı verilmiştir.

Craigavon, Kuzey İrlanda'da, Belfast'ın güneybatısında yeni kent ve ilçe. 1965 tarihli Yeni Kentler Yasası çerçevesinde eski Lurgan ve Portadown kasabalarını birleştirecek bir yönetim, ticaret, hafif sanayi merkezi olarak 1966'da kurulan Craigavon yeni kenti, adını Craigavon 1. vikontu ve Kuzey İrlanda'nın ilk başbakanı (1921-40) James Craig'ten almıştır. Kentin planlamasında kırsal kesimde düz yollarla birbirine bağlanan ve kolayca ulaşılabilen kentsel bir alan oluşturma hedefi göz önünde tutulmuştur. 1980'lerde Belfast dışında önemli bir ekonomik gelişmenin merkezi durumuna gelmiştir.

1973'te eski Antrim, Down ve Armagh illerinden bazı toprakların ayrılmasıyla oluşturulan Craigavon ilçesi Neagh Gölünün güneyinde 388 km²'lik bir alan kaplar. Batıda Dungannon, güneybatıda Armagh, güneydoğuda Banbridge, doğuda da Lisburn ilçeleri ile çevrilidir. Yönetim merkezi Portadown'dadır. İlçenin kuzeyinde, Neagh Gölünün kıyısına yakın yerlerde büyük ölçüde turbalıklardan oluşmuş düzlükler uzanır. Güneyde yükselerek engebeli bir görünüm alan düzlükler arasında yer yer *drumlin*'ler (yumurtamsı uzun tepecikler) görülür. Önemli bir meyvecilik merkezi olan ilçede sığır kümes hayvanı ve domuz da beslenir. Başlıca sanayiler metal eşya yapımı, gıda işleme, ilaç üretimi ve motorlu araç aksamı imalatıdır. Belfast'tan gelen ulusal karayolu Craigavon üzerinden Dungannon kasabasına ulaşır. Nüfus (1981) yeni kent, 10 195, (1982 tah.) ilçe, 73 000.

Craigavon, James Craig, 1. Vikont (d. 5 Ocak 1871, Sydenham, Belfast, Antrim, İrlanda - ö. 24 Kasım 1940, Glencraig, Down, Kuzey İrlanda), İrlanda ve Büyük Britanya arasında birliğin sürdürülmesini savunan ve Kuzey İrlanda'nın ilk başbakanı (1921-40) olarak görev yapan İrlandalı devlet adamı ve asker.

Bir süre borsa komisyonculuğu yaptıktan sonra bir İrlanda birliğiyle Güney Afrika Savaşı'na (1899-1902) katıldı. 1906'da Birlikçilerin adayı olarak katıldığı seçimleri kazanarak Parlamento'ya girdi. 1910'dan sonra İrlanda'ya yönetsel özerklik verilmesi tartışmaları sırasında, Sir Edward Carson'la birlikte Ulster'i özerklik kapsamının dışında bırakmak için çalıştı. Geçici bir Ulster hükümeti kurma tehditlerindeki rolünün dışında silah kaçakçılığı işine karıştı ve bir Ulster gönüllü birliğinin kurulmasına ön ayak oldu.

I. Dünya Savaşı sırasında asker toplayarak, 36. Tümen'i (Ulster Tümeni) oluşturdu. İngiltere'de çeşitli hükümet görevlerinde bulunduktan sonra, 1920'de İrlanda Yönetim Yasası'nın çıkarılmasından sonra Kuzey İrlanda başbakanı oldu. On dokuz yıl boyunca Birlik Partisi'nin başkanlığını yaparak, partinin her genel seçimde çoğunluğu elde etmesini sağladı.

Özgür İrlanda Devleti'nde başlayan iç savaşın Kuzey İrlanda'ya da sıçraması ve bombalama, siyasi cinayet ve kundakçılık eylemlerinin yaygınlaşması üzerine, 1925'te İrlanda sınırını koruyabilmek için Serbest İrlanda Devleti ve İngiltere'yle bir antlaşma imzaladı. Ayrıca alt mahkemelerin yeniden düzenlenmesi, karayolu taşımacılığının devletleştirilmesi, eğitim alanında ve tarım ürünlerinin pazarlanmasında yeni sistemlerin geliştirilmesi gibi reformlar gerçekleştirdi. 1918'de baronet, 1927'de de vikont unvanı aldı.

Craigie, Sir William Alexander (d. 13 Ağustos 1867, Dundee, Angus, İskoçya - ö. 2 Eylül 1957, Watlington, Oxfordshire, İngiltere), İskoçyalı sözlükçü, dil ve edebiyat uzmanı. 1901-33 arasında *The Oxford English Dictionary*'nın (Oxford İngilizce Sözlüğü) yayın yönetmenleri arasında yer almış, 1923-36 arasında da dört cilthk *Historical Dictionary of American English*'in (Tarihsel Amerikan İngilizcesi Sözlüğü) yayın kurulu başkanlığını yapmıştır.

St. Andrews Üniversitesi'nde okudu ve Kopenhag'da İskandinav dilleri öğrenimi gördü. Bir süre St. Andrews Üniversitesi'nde ders verdikten sonra, 1897'de Oxford sözlüğünün hazırlanmasında görev aldı. 1905'ten sonra Oxford Üniversitesi'nde ders verdi. İngiliz, İskandinav ve İskoç dili ve edebiyatı üzerine birkaç yapıtı vardır.

Crailsheim, Almanya'nın güneyinde, Baden-Württemberg eyâletinde (*Land*) kent. Heilbronn'un doğusunda, Jagst Irmağı üzerinde yer alır. 6. ve 7. yüzyıllarda bir Frank yerleşmesi olan Crailsheim, 1320'de tüzel

kimlik kazandı. 1399'da Hohenzollern, 1810'da da Württemberg yönetimine girdi. Eski kentin büyük bölümü tarihsel binalarıyla birlikte II. Dünya Savaşı'nda yıkıldıktan sonra, romanesk üsluptaki St. Johann Kilisesi ve 14. yüzyıldan kalma Meryem Ana Şapeli onarılmıştır. Bir kara ve demir yolu kavşağı olan kentte makine, giyim eşyası, konserve ve ahşap eşya üretilir. Nüfus (1989 tah.) 26.678.

Craiova, Romanya'nın güneybatısında, Dolj ilinin (*judeţ*) merkezi kent. Jiu Irmağı yakınlarında ve Bükreş'in 185 km batısında yer alır. Eski bir yerleşim merkezi olan kentin yakınlarında yapılan kazılarda Roma imparatoru Traianus döneminde inşa edilmiş bir kalenin kalıntıları bulunmuştur. Askeri valilik merkezinin Strehaia'dan buraya taşındığı 1475'ten sonra önem kazandı. 1790'daki depreme, 1795'teki veba salgınına ve Osmanlı saldırısının yol açtığı 1802'deki yangına karşın bölgesel bir ticaret merkezi olarak gelişti. Günümüze kalmış en eski yapısı, 1652'de inşa edilen ve birkaç kez yenilenmekle birlikte hâlâ ilk biçimini koruyan St. Dimitru Kilisesi'dir.

Kentte bir üniversite (1966), bir devlet filarmoni orkestrası ve tiyatrosu, bir bölgesel müze vardır. Başlıca sanayi ürünleri dizel lokomotif, transformatör, madencilik donanımı, takım tezgâhları ve işlenmiş gıda maddeleridir. Nüfus (1989 tah.) 300.030.

Cram, Donald J(ames) (d. 22 Nisan 1919, Chester, Vermont, ABD), canlı sistemlerdeki moleküllerin kimyasal davranışını taklit eden moleküller yaratan çalışmasıyla 1987 Nobel Kimya Ödülü'nü Charles J. Pedersen ve Jean-Marie Lehn'le birlikte kazanan ABD'li kimyacı.

Cram, Florida'daki Rollins College'da ve Nebraska Üniversitesi'nde öğrenim gördü, organik kimya dalında doktora çalışmasını 1947'de Harvard Üniversitesi'nde tamamladı. Aynı yıl Los Angeles'taki California Üniversitesi'nde çalışmaya başladı ve 1956'da profesör oldu.

Cram, Pedersen'in taç eterlerinin bireşimi üzerindeki çalışmalarını genişletti. Taç eterleri, bazı metal elementlerin iyonlarını ayırabilen ve bunlarla seçici olarak tepkimeye girebilen iki boyutlu organik bileşiklerdir. Cram, bu kimyasal bileşikleri üç boyutlu yapan molekülleri bireşimleyerek, tamamlayıcı üç boyutlu yapıları sayesinde öbür kimyasal maddelerle seçici bir tepkimeye girebilen alaşımlar yarattı. Cram'in bu çalışması, özgün yapıları nedeniyle özel kimyasal davranışlar gösteren enzimlerin ve doğal moleküllerin, laboratuvarda üretilen işlevsel taklitlerinin bireşimlenmesine yönelik büyük bir adım oldu.

Cram, Ralph Adams (d. 16 Aralık 1863, Hampton Falls, New Hampshire - ö. 22 Eylül 1942, Boston, ABD), ABD'deki gotik canlandırmacılık üslubunun savunucularından olan mimar ve yazar.

Victoria döneminde İngiltere'deki beğeni anlayışını biçimlendirmek için büyük çaba gösteren eleştirmen ve sanatçı John Ruskin ile Fransız mimar Viollet-le-Duc'ten esinlenen Cram, giderek hem İngiliz, hem de Fransız gotiğinin ateşli bir savunucusu ve uzmanı oldu. 1889'da Boston'da bir büro açtı ve önce B. G. Goodhue, daha sonra da F. W. Ferguson ile ortaklık kurdu. Bu ekip New York kentinde St. Thomas Kilisesi'ni, Cleveland'da Euclid Caddesi Presbiteryen Kilisesi'ni, Pittsburgh'da İlk Baptist Kilisesi'ni ve West Point'te (New York) ABD Askeri Akademisi'nin bazı yapılarının tasarımlarını gerçekleştirdi. Washington Katedrali'nin danışman mimarlığını da yapan Cram ve Ferguson, New York kentinde romanesk üsluptaki St. John Katedrali'ni bir gotik yapıya dönüştürdüler.

Cram, teknolojik uygarlığı dengeleyecek nitelikte manevi değerler taşıyan bir çevre yaratmaya çalıştı. Eğitim yapılarının gotik üslupta yapılması gerektiğini ısrarla savundu ve Princeton Üniversitesi'nin lisansüstü yüksekokuluyla (1913) şapelini (1929) bu üslupta tasarladı. Gelenekselci tutumu, onu başka eski üslupları da denemeye yöneltti. Boston'daki ikinci Üniteryen Kilisesi'ni klasikçi üslupta, Virginia'daki Sweet Briar College'ın yapılarını da koloni dönemi üslubunda biçimlendirdi. 1914'ten 1921'e değin Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün (MIT) mimarlık bölümünde ders verdi. Cram'ın mimarlık, estetik ve sosyoloji konusunda birçok kitabı vardır. *The Gothic Quest* (1907; Gotik Araştırma), *The Ministry of Art* (1914; Sanat Hizmeti), *The Substance of Gothic, Lowell Lectures* (1916; Gotiğin Özü, Lowell Konferansları), *The Nemesis of Mediocrity* (1918; Bayağılığın Cezası), *My Life in Architecture* (1936; Mimarlık Yaşamım) ve *The End of Democracy* (1937; Demokrasinin Sonu) bunların bazısıdır.

Cramer, Johann Baptist (d. 24 Şubat 1771, Mannheim, Rheinland-Pfalz - ö. 16 Nisan 1858, Londra), klasikçilikten romantizme geçiş döneminin önde gelen piyanistlerinden, besteci ve Londra'daki Cramer & Company müzik yayınevinin (1824) kurucusu.

1772'de ünlü bir kemancı olan babasıyla birlikte İngiltere'ye gitti. Ünlü piyanist ve besteci Muzio Clementi gibi öğretmenlerden piyano dersi aldı. Yorumcu olarak Avrupa çapında ün kazanmasını sağlayan üstün yetenekleri de Clementi'nin öğretmenliğinde gelişti. Cramer'in pürüzsüz ve berrak çalış biçimi, son dönem romantik piyanistlerin *bravura* (gösterişli ve hünerli) çalışlarına göre daha sadeydi. Beethoven, piyano etütleriyle tanınan ve verimli bir besteci olan Cramer'ın yorumculuğu kadar besteciliğini de beğenirdi.

Cramer yöntemi, doğrusal ve çokdoğrusal cebirde, eşanlı doğrusal denklem sistemlerini, determinantlar yardımıyla çözme yöntemi (*bak.* determinant; doğrusal denklem). Eğer, n bilinmeyenli n tane eşanlı doğrusal denklemden oluşan

$$a_{11}x_1+\ldots+a_{1n}x_n=b_1$$

$$a_{n1}x_1+\ldots+a_{nn}x_n=b_n$$

sisteminde, det A, i'inci sırasındaki öğeleri, sistemdeki denklemlerden i'incisinin a'_{ij} katsayılarından oluşan katsayılar matrisi A'nın determinantı ise; det B_i de, A matrisinin i'inci sütunundaki öğelerin, $b_1,\ldots,b_n$ sabitler sütunu öğeleriyle değiştirilmesi sonucu elde edilen B_i matrisinin determinantı ise, sistemin çözümü

$$x_i=\det B_i/\det A;\ i=1, 2,\ldots,n$$

olarak verilir.

Eğer det A sıfıra eşitse, sistemin tek çözümü, yani denklemlerin tümünü sağlayan $x_1,\ldots,x_n$ çözüm kümesi yoktur.

Cranach, Lucas (YAŞLI), asıl adı LUCAS MÜLLER (d. 1472, Kranach, Bamberg Piskoposluk Bölgesi - ö. 16 Ekim 1553, Weimar), Alman resim ve oymabaskı sanatlarının 16. yüzyıldaki en önemli ve etkili sanatçılarından. Gerçekleştirdiği birçok resim, ağaç baskı ve bezeme işleri içinde en önemli ürünleri altar panoları, saray ve çevresindekilerle Reform önderlerinin portreleri ve sayısız kadın resmidir. Çıplak ya da şık giyimli kadınların konu edildiği bu son gruptaki resimler Kitabı Mukaddes ya da mitolojiden alınmış başlıklar taşır.

Gençliği. Cranach resmi 1495-98 arasında babasının yanında çalışarak öğrendi. 1501'de Coburg'da olduğu saptanmıştır. Bugüne kalan ilk yapıtlarını verdiği y. 1502 tarihinde de Viyana'da olduğu bilinmektedir. Müller soyadını bırakıp Cranach'ı alma-

Cranach'ın pano üstüne tempera tekniğiyle yaptığı kendi portresi, 1550; Uffizi Galerisi, Floransa
Alinari-Art Resource/EB Inc

sı bu tarihlere rastlar. "LC" (Lucas Cranach) imzasının görüldüğü ilk yapıtı, 1504 tarihli "Mısır Yolunda Dinlenme" (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin) adlı resmiydi. Cranach gerek resimleri, gerek ağaç baskıları ile Tuna okuluna önemli katkılarda bulundu. Viyana'da İmparator I. Maximilian'ın koruması altında üniversite çevresindeki hümanistlerle dostluk kurdu ve "Johannes Stephen Reuss" (1503, Alman Ulusal Müzesi, Nürnberg) ile "Johannes Cuspinian" (y. 1502-03, Oskar Reinhart Resim Koleksiyonu, Winterthur) gibi bilim adamlarının portrelerini yaptı.

Wittenberg dönemi. Cranach'ın Saksonya elektörü Akıllı Friedrich'in saray ressamlığına getirildiği haberini Viyana'dayken aldığı sanılmaktadır. Bu görev için kendisinden önceki saray ressamından iki buçuk kat fazla ücret aldığına göre, o günlerde oldukça ünlü bir ressam olması gerekir. Cranach, Wittenberg'e 1505'te gitti ve tam 45 yıl orada kaldı. Bu süre içinde birbirini izleyen üç elektör için resim yaptı, birçok sanatçının Wittenberg'e gelmesine neden oldu; kent onun sayesinde bir sanat merkezi haline geldi.

Cranach'ın adı 1507'den sonra birçok belgede sık sık geçer. Birçok yerde adının başında hiçbir tanımlayıcı sözcüğün bulunmaması, halkın onu çok iyi tanıdığını gösterir. Arkadaş canlısı, eliaçık ve kibar kişiliğiyle Cranach, her sınıftan ve inançtan insanla iyi geçinmiş, Protestanlardan olduğu kadar Katoliklerden de çok sayıda resim siparişi almıştır.

Bu dönemde yakın arkadaşı Martin Luther'in yazılarına süsleme resimleri hazırlamış, ayrıca onun karısının, anne ve babasının portlerini yapmıştır. Bu resimler bugün

Luther ve çevresindekiler konusunda değerli belgelerdir. Yarattığı saray resminden sonra, bu kez de Reform hareketinin önderlerinin resimlerini yaparak yeni bir dinsel sanatın öncüsü olmuştur.

Cranach'ın büyük atölyesinde sıradan bezeme işlerinden saray salonları resimlemeye kadar çok farklı ürünler gerçekleştirilmiştir. Cranach duvar halıları, madalyalar, sikkeler, saray giysileri, armalar, top süsleri ve cam boyamalar da yapmıştır. Yapıldıkları dönemdeki önemlerini bugün de koruyan en ünlü yapıtları ise hem Katolik, hem Protestan kiliseleri için gerçekleştirdiği altar panoları ile dinsel ve güncel yaşamı konu alan pano resimleri ve portrelerdir. Pek çok tablosundan başka 100'ü aşkın ağaç baskısı, gene ağaç baskıyla hazırladığı kitap resimleri, altı tane de oymabaskısı vardır.

Cranach'ın Wittenberg'deki yaşamı uzun yıllar boyunca hep aynı çizgiyi izledi. 1508-09'da büyük bir olasılıkla diplomatik bir görevle Anvers'te bulundu. 1512'de, 40 yaşına geldiği halde, daha evlenmemiş olduğu sanılır. 1513'te pazar alanına bakan bir ev satın aldı. Yapıyla birlikte, burada şarap satma hakkını da elde etmişti. Burası öyle görkemli bir yerdi ki, 1523'te Kral II. Karl bile konuk olmuştu. Cranach, kapitalizmin ilk yıllarındaki tipik bir girişimci gibi, bir saray ressamının görevlerini aşan etkinlikler içindeydi. Yalnızca şarap satışından gelir sağlamakla kalmıyor, ayrıca 1520'de satın aldığı bir eczacı dükkânını da kirayla işletiyordu. Yaklaşık 1524'te bir baskı makinesiyle bir kitap ve kırtasiye dükkânının sahibiydi. 1528'de Şansölye Brück'ten sonra Wittenberg'deki en zengin insan oydu.

Bu dönemde Reform hareketinin önderleriyle prenslerden başka halkın da güvenini kazanmıştı. 1519-20'de belediye meclisi üyeliği, 1537-38, 1540-41 ve 1543-44 arasında da Wittenberg belediye başkanlığı yaptı. Kendisi gibi ressam olan oğlu Hans'ı 1537'de, karısı Barbara'yı da 1541'de kaybetmesi yaşamının acı olaylarıydı.

Son yılları. 1547'de dinsel anlaşmazlıklardan ötürü çıkan Schmalkalden Savaşı, İmparator V. Karl'ın (Şarlken) Protestan prenslerini yenmesi ile sonuçlandı. Bu arada Saksonya elektörü de tutsak oldu. 1508'de, daha küçük bir çocukken, bir portre için Cranach'a poz vermiş olan V. Karl, bu kez de onu Wittenberg yakınındaki karargâhına çağırdı. Cranach 1550'de Augsburg'da V. Karl'ın yanında tutuklu bulunan eski efendisi Saksonya elektörüne katıldı, bir yıl sonra da onunla birlikte İnsbruck'a gitti. Orada tanıştığı Tiziano'nun bir portresini (sonradan kayboldu) yaptı. Sonunda 1552'de yakılıp yıkılmış ülkesine dönmeyi başaran Elektör Johann Friedrich, yeni sarayını Weimar'da kurdu ve 80 yaşındaki Cranach'ı yeniden saray ressamlığına getirdi. Cranach 81 yaşında bu kentte öldü.

Değerlendirme. Cranach resimlerini adıyla imzalamamıştır. İmza yerine 1504'ten sonra kullanmaya başladığı "LC" harflerini de çeşitli dönemlerde çeşitli biçimlerde yazmıştır. Ondan fazla yardımcının çalıştığı büyük atölyesinde üretilen yapıtların hepsinde bu imza bulunur. Oğlu Genç Lucas da bu imzayı kullanmıştır. Bu durum hangi yapıtın kimin elinden çıktığı konusunda bugüne değin çözülememiş bir dizi sorun yaratmıştır. Yalnızca birkaç yapıtının tarihli olması ise Cranach'a ilişkin doğru bir zamandizini oluşturmayı daha da güçleştirir. Cranach 30 yaşındayken derin bir dinsel inançla yaptığı resimlerde, Alp Dağlarının eteklerinde rüzgârla eğilmiş ağaçlar, yapı kalıntıları çizmiştir. Daha sonraki yapıtlarındaki klasik mitoloji kökenli sahneleri, duyumsal çıplakları ve maniyerist oranlar içinde betimlediği zarif figürleri bile bir masalcı gibi ele aldığı izlenir. "Havuz Başında Uzanmış Irmak Perisi" (1518, Görsel Sanatlar Müzesi, Leipzig), "Âdem ile Havva" (1526, Courtauld Enstitüsü Galerileri, Londra), "Hercules ve Antaeus" (y. 1530, özel koleksiyon, Garmisch-Partenkirchen) gibi resimlerinin yanı sıra, Salome ya da Yudit gibi Kitabı Mukaddes kökenli güzellerle, "Lucrecia" ve "Paris'in Seçimi" (1530, Sanat Salonu, Karlsruhe) gibi klasik temaları da zaman zaman yineleyerek ele almıştır. Azizeleri, dönemin son modasına göre giyinmiş, mücevherler takınmış şık ve güzel kadınlar olarak betimlemiştir. Yapıtlarında kutsal ve dünyasal sanat arasındaki ayrım belirsizdir. Cranach'ın yapıtları arasında çizim çok azdır. Önemli çizimleri arasında 1515'te İmparator Maximilian'ın dua kitabı için yaptığı sekiz tane kenar süsü gelir. Geriye kalan çizimleri, duvar resimleri, altar panoları ve portreler için yaptığı taslaklar ya da aklındaki yeni işlerin krokileridir.

Pictor celerrimus (ressamların en hızlısı), olarak nitelenen Cranach, çalışma hızıyla çağdaşlarını her zaman şaşırtmıştır. Ama hızı, bir bakıma sanatının da sınırlılığını belirtir. Cranach'ın başarısı, kompozisyon ve anlatımdan çok, özellikle güncel ve pastoral sahnelerin betimlenmesinde görülen yaratıcılığından kaynaklanır. Ölümünden sonra, Genç Lucas Cranach Wittenberg bölge kilisesi için yaptığı triptik altar panosunda (1555) dinsel bir sahne içinde babasını da çizmiş, boylece Cranach ölümünden sonra başka hiçbir Alman ressamının erişemediği bir onura ulaşmıştır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Azız Hieronymus İnzivada" (1502, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana), "İsa Çarmıhta" (1503, Eski Pinakotek, Münih), "Azize Catherine Altar Panosu" sağ kanat (1506, Resim Galerisi, Dresden), "Kutsal Akrabalık" (1510-12, Görsel Sanatlar Akademisi Resim Galerisi, Viyana), "Bakire ve Çocuk İsa, Azize Anna ile Birlikte" (y. 1515-20, Eski Pinakotek, Münih), "İsa'nın Doğumu" (y. 1515-20, Resim Galerisi, Dresden), "Bir Saksonya Prensi" ve "Bir Saksonya Prensesi" (y. 1516-18, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Martin Luther, Azız Georg Pozunda" (y. 1521, Sanat Koleksiyonu, Weimar), "Davud ve Saba Melikesi Belkıs" (1526, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin), "Brandenburg Kardinalı Albert, Azız Hieronymus Pozunda" (1526, John ve Mable Ringling Sanat Müzesi, Sarasota, Florida), "Dr J. Scheyring'in Portresi" (1529, Krallıyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel), "Elektör Akıllı Friedrich'in Geyik Avı" (1529, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana), "Cennet" (1530, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana), "Apollon ve Diana Ormanda" (1530, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin), "Venüs ve Cupido" (y. 1530, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin), "Herodes'in Ziyafeti" (1531, Wadsworth Atheneum, Hartford, Connecticut), "Yaşlı Aşık" (1531, Görsel Sanatlar Akademisi Resim Galerisi, Viyana), "Kendi Portresi" (1550, Uffizi Galerisi, Floransa).

Cranbrook (1. Kontu), Gathorne Gathorne-Hardy (d. 1 Ekim 1814, Bradford, Yorkshire - ö. 30 Ekim 1906, Hemsted Park, Kent, İngiltere), İngiltere'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na müdahale etmesini savunan Muhafazakâr siyaset adamı.

1840'ta avukat oldu. 1856'da Parlamento'ya girerek usta bir tartışmacı ve sadık bir Muhafazakâr olarak ün kazandı. 1858-59'da İçişleri Bakanlığı müsteşarlığı yaptı. W.E. Gladstone ile giriştiği kıyasıya bir çekişmenin ardından, 1865'te Oxford Üniversitesi'nin adayı olarak katıldığı seçimleri kazanarak milletvekilliğini sürdürdü. Derby 14. kontunun hükümetinde Yoksullara Yardım Yasası Kurulu başkanı (1866) olarak görev aldı, 1867'de Spencer Walpole'un yerine içişleri bakanı oldu

1870'lerin başında Avam Kamarası'nda genellikle Disraeli'nin yardımcısı olarak görev yaptı. Savaş bakanlığı (1874-78) sırasında Kraliçe Victoria'nın tam güvenini kazandı. 1870'lerin sonunda Disraeli'nin Rusya'ya karşı izlediği Osmanlı yanlısı politikayı güçlü biçimde destekledi. Hindistan işleriyle ilgili devlet bakanı olduktan sonra, 1878'de vikont unvanı alarak Lordlar Kamarası'na geçti. Salisbury 3. markisinin ilk iki hükümetinde (1885-86; 1886-92) danışma kuruluna başkanlık etti. 1892'de kamu görevinden çekilince kont unvanı aldı.

Cranbrook Sanat Akademisi, Michigan eyaletinin Detroit kenti yakınlarında, mimar Eliel Saarinen'in yaptığı küçük müze. Çağdaş sanat yapıtlarını barındıran müzede ayrıca Carl Milles'in heykelleriyle Saarinen'in çizimleri de bulunmaktadır. Detroitli gazeteci George G. Booth 1904'te kurduğu müzeye İngiltere'de babasının doğduğu kentin adını vermiştir. 1940-41'de inşa edilen ve 1942'de halka açılan müze yapısı, Detroit kent merkezinin biraz dışında kurulmuş olan bu kültür kompleksinin bir parçasıdır ve çevresi heykeller, çeşmeler ve ağaçlıklı yürüyüş yollarının yer aldığı güzel bahçelerle donatılmıştır.

Crandall, Prudence (d. 3 Eylül 1803, Hopkinton, Rhode Island - ö. 28 Ocak 1890, Elk Falls, Kansas, ABD), 1830'larda Siyah kızları okutma girişimi tartışmalara yol açan kadın öğretmen.

Rhode Island Providence'taki Quaker okulunda öğrenim gördükten sonra Connecticut eyaletindeki Plainfield'da öğretmenliğe başladı. 1831'de Canterbury'de kızlar için özel bir yüksekokul kurdu. Okulu eyaletin en iyilerinden biri olmakla birlikte, bir Siyah öğrenciyi aldığı için, Crandall velilerin desteğini yitirdi. William Lloyd Garrison ve Samuel J. May'in öğüdü üzerine, Mart 1833'te "Siyah genç hanımlar" için bir okul açtı. Bu yüzden toplumca dışlandı. Sonunda eyalet meclisi, Connecticut'ın hiçbir kent ve kasabasında, eyalet dışından gelen Siyahlar için yerel yöneticilerden onay almaksızın okul açılamayacağını öngören Siyah Yasası'nı çıkardı (yasa 1838'de kaldırıldı). Bu yasaya uymayı reddeden Crandall tutuklandı ve mahkemece suçlu bulundu, ama bu hüküm Temmuz 1834'te temyiz mahkemesince bozuldu. Bunun üzerine yerel düzeyde Crandall'a yönelik tepkiler daha da arttı ve Eylül 1834'te okulu kapatmak zorunda kaldı. Aynı yıl evlendiği Baptist din adamı Calvin Philleo ile birlikte Illinois'a taşındı. Kocasının ölümünden sonra Kansas'ta kardeşinin yanına yerleşti.

Crane, (Harold) Hart (d. 21 Temmuz 1899, Garrettsville, Ohio, ABD - ö. 27 Nisan 1932, denizde), düşsel yoğunluk taşıyan lirik şiirlerinde yaşamın zenginliğini yücelten ABD'li şair. En önemli yapıtı *The Bridge*'de (1930; Köprü), Amerikan yaşantısının destansı bir mitini yaratmaya çalışmıştır. Bir bütün olarak başarısız bulunmasına karşın, destandaki tek tek lirik şiirlerin çoğu ABD şiirinin 20. yüzyıldaki en iyi örnekleri arasında sayılır.

Cleveland'da büyüdü. Anne ve babasının mutsuz evliliği yüzünden sorunlu bir çocukluk geçirdi; 17 yaşındayken annesi ile babası boşandı. Yaşamı boyunca huzursuz bir iç dünyadan ve kendine karşı yıkıcılıktan kurtulamayarak, eşcinsel ilişkilere ve alkole sığındı. New York ve Cleveland'da çeşitli işlerde çalıştı. Şiirleri küçük dergilerde ya-

yımlanmaya başladıktan sonra, 1923'te New York'a yerleşti.

İlk kitabı, *White Buildings*'i (Beyaz Binalar) 1926'da yayımladı. T. S. Eliot'ın *The Waste Land* (1922; Çorak Ülke) adlı yapıtında bulduğu kültürel kötümserliğe karşı yazdığı uzun şiiri "For the Marriage of Faustus and Helen"a (Faust ve Helen'in Evliliği İçin) bu kitapta yer verdi.

Crane *The Bridge* adlı yapıtını babasının ve sanatsever Otto H. Kahn'ın mali yardımlarıyla tamamladı. Bir ölçüde Brooklyn Köprüsü'nden esinlenerek yazılmış olan ve geçmişle bugünü birleştiren insanın yaratıcı gücünü anlatan şiir 15 bölümlük bir senfoni tarzında yazılmıştır.

Guggenheim Bursu ile Mexico'ya giden Crane, burada Meksika'yı konu alan bir başka manzum destan yazmayı düşünüyordu. Yaşamındaki gerginlikler giderek dayanılmaz bir biçim aldığından tasarısını gerçekleştiremedi. Ama "The Broken Tower" (1932; Yıkık Kule) adlı başarılı bir şiir yazdı. Gemiyle ABD'ye dönerken Antil Denizine atlayarak intihar etti. *Collected Poems* (Toplu Şiirler) 1933'te yayımlandı. 1966'da yayımlanan *The Complete Poems and Selected Letters and Prose*'da (Bütün Şiirler ve Seçilmiş Mektuplar ile Düzyazılar) daha önceki derlemede bulunmayan bazı yazılarına yer verildi.

Crane, Stephen (d. 1 Kasım 1871, Newark, New Jersey, ABD - ö. 5 Haziran 1900, Badenweiler, Baden, Almanya), ABD'li romancı, öykü yazarı, şair ve gazeteci. *Maggie: A Girl of the Streets* (1893; Sokak Kızı Maggie) ve *The Red Badge of Courage* (1895; *Cesaret Madalyası*, 1958, 1964) gibi romanları ve "The Open Boat" (Açıktaki Sandal), "The Bride Comes to Yellow Sky" ve "The Blue Hotel" (Mavi Otel) adlı öyküleriyle tanınır.

Metodist bir rahibin 14'üncü çocuğuydu. Claverack College adlı hazırlık okuluna devam ettikten sonra iki yıl kadar kolej öğrenimi gördü, ardından New York kentine gitti. Orada tıp öğrencilerinin kaldığı bir yurda yerleşti, bir yandan da serbest yazarlığa başladı. Bowery'nin batakhanelerinde incelemeler yaparak yazdığı ilk kitabı *Maggie: A Girl of the Streets*, böyle bir çevrede büyüyen masum bir genç kızın, gördüğü kötü muameleyle fahişeliğe ve sonunda intihara sürüklenişini sevecen bir bakışla ele alıyordu.

Crane, o dönemde şok etkisi yapacak *Maggie*'yi, annesinden kalan kömür madeni hisselerini satarak Johnstan Smith adı altında kendi parasıyla bastırdı. Kitap satılmadı, ama Crane'e eleştirmen William Dean Howells ve Hamlin Garland'ın dostluğunu kazandırdı. Crane 1895'te *Cesaret Madalyası* romanının ve ilk şiir kitabı *The Black Riders*'ın (Kara Biniciler) yayımlanmasıyla birdenbire uluslararası düzeyde ün kazandı. *Maggie*'den çok farklı bir havası ve tekniği olan *Cesaret Madalyası* vahşi savaş ortamında gerçeği arayan genç bir askerle ilgili, incelikli, izlenimci bir yapıttı. Yapıtın kahramanı Henry Fleming, bir iç savaş sırasındaki karmakarışık bir çarpışmada korkusunu ve kibrini aşıp cesaret, alçakgönüllülük ve bilgeliği keşfediyordu. Henüz bir savaşta bulunmamış olan Crane gerçek bir çarpışma duygusunu aktarmadaki başarısıyla büyük övgü topladı. İç Savaş'ı ilk kez romantik olmayan bir tutumla ele alan ve çok tutulan yapıt, dönemin savaş romanı geleneğini tümüyle değiştirdi.

Bundan sonraki birkaç yıl, Crane için oldukça karışık ve zor geçti. Törelere uymayışı ve ezilenlere duyduğu yakınlık, hakkında birçok dedikodunun çıkmasına, uyuşturucu bağımlısı olmak ya da Şeytan'a tapmakla suçlanmasına yol açtı. Savaş yazarı olarak ün yapması, savaş psikolojisini gerçekten yansıtıp yansıtmadığını görme isteği, ölüm ve tehlikeye karşı beslediği ilgi onu savaş muhabiri olarak Yunanistan'a, ardından da Küba'ya sürükledi.

1897'de Küba'daki ayaklanmayı izleme girişimi neredeyse felaketle sonuçlanıyordu. Bindiği gemi yolda batınca önce öldüğü sanıldı. Ama gemiden kurtulan üç kişiyle birlikte bir sandalla karaya çıkmayı başardı.

Stephen Crane, C.K. Linson'ın bir çalışmasından ayrıntı, 1896
University of Virginia Library, Barrett Library of American Literature

En güzel öykülerinden biri olan "The Open Boat" bu olaydan kaynaklanır.

Crane Küba'ya gidemeyince Yunanistan'a geçerek, New York'ta çıkan *Journal* gazetesine Osmanlı-Yunan Savaşı'yla ilgili haberler göndermeye başladı. Jacksonville'de randevuevi işleten ve Crane'e âşık olduktan sonra ilk kadın savaş muhabiri olan Cora Taylor da ona eşlik ediyordu. Savaştan sonra ikisi İngiltere'ye yerleştiler. Crane Batı'ya ilişkin en güzel öykülerini burada yazdı. 1898'de gene gazeteci olarak Küba'daki İspanyol-Amerikan Savaşı'nı izlemeye gitti. Savaş bitince Havana'da saklanırken, Osmanlı-Yunan Savaşı'nı konu alan *Active Service*'i (Etkin Hizmet) yazmaya başladı. Dokuz ay sonra İngiltere'ye döndü. Cora ile birlikte Sussex'te 14. yüzyıldan kalma büyük bir malikâneye yerleştiler. Orada, Joseph Conrad, Ford Madox Ford, H. G. Wells, Henry James ve Crane'in İrlanda'yla ilgili romansı *The O'Ruddy*'yi (1903) tamamlayacak olan Robert Barr gibi pek çok ünlü yazarı ağırladılar. Bu yüzden mali durumları bozuldu; son dönemleri borç ve sıkıntı içinde geçti.

Crane bundan sonra zamana, hastalığa ve borçlara karşı umutsuz bir savaşa girişti. Bowery'de ve muhabirlik yaptığı sırada karşı karşıya kaldığı kötü yaşam koşullarına, sağlığını neredeyse hiç önemsemeyişi de katılınca, onu genç yaşta öldüren hastalığın gidişi hızlandı. Küba'da tutulduğu sıtmayla vücudu iyice güçsüz düştü, sonunda yakalandığı veremden kurtulamayarak öldü.

Cesaret Madalyası'ndan sonra Crane roman alanında pek önemli ürünler vermemiş, ama *The Little Regiment* (1896; Küçük Alay), *George's Mother* (1896; George'un Annesi), *The Monster and Other Stories* (1899; Canavar ve Başka Öyküler) ve *Whilomville Stories* (1900; Whilomville Öyküleri), *Wounds in the Rain* (1900; Yağmurdaki Yaralar) gibi kitaplarında öykü türünde usta işi yapıtlar ortaya koymuştu. Bu öyküleri renkli arka planlar, dramatik olaylar ve duyarlı karakter çizimleriyle insan doğası ve yazgısı üzerine hicivli birer araştırma niteliğindeydi. Özgün ve parlak şiirsel anlatımını *War Is Kind*'da (1899; Savaş Sevecendir) topladığı uyaksız ve ritmik "serbest" şiirlerinde sürdürdü.

Crane yayımlandığı dönemde "ahlaksızca" bulunan *Maggie*'deki keskin gerçekçiliğiyle, sonraki kuşakların edebi eğilimlerini etkilemiştir. Frank Norris, Theodore Dreiser ve James T. Farrell'ın sosyolojik romanlarında bu etki görülür. Crain'in savaş muhabiri, gazeteci, romancı, öykü yazarı ve şair olarak başarısının sırrı, alay ve acıma, gerçek ve yanılsama arasındaki gerilimi ya da umut ve umutsuzluk gibi karşıt duyguları başarıyla ele alışında yatar. O, büyük bir üslup ustası olduğu gibi, karşıt etkiler yaratmada da çok başarılıdır.

Crane, Walter (d. 15 Ağustos 1845, Liverpool - ö. 14 Mart 1915, Horsham, Sussex, İngiltere), özellikle çocuk kitapları için hazırladığı hayali çizimlerle tanınan İngiliz ressam, tasarımcı ve ilüstratör. Minyatür ve portre ressamı Thomas Crane'in (1808-59) oğludur.

1859-62 arasında Londra'da ağaç oyma ustası W. J. Linton'ın yanında çırak olarak çalışan Crane, burada hem eski İtalyan ustalarının, hem de çağdaşları D. G. Rossetti ve John Millais'in yapıtlarını inceleme olanağını buldu. Sanatında görülen en önemli teknik gelişme, 1869-75 arasında çocuklar için hazırladığı oyun kitaplarında kullandığı yöntemdir. Renkli Japon baskılarından esinlenerek geliştirdiği bu yöntem, sanat çevrelerinde yeni bir akım olarak değerlendirilmiştir. "Shalott'lu Bayan" (1862, Kraliyet Akademisi) gibi ilk çalışmaları John Ruskin ve Ön-Raffaellocu hareketin düşünce ve ilkelerinin etkilerini yansıtır. Sonraki çalışmalarında ise akademik tutumları bütünüyle reddettiği görülür. Crane 1864'te renkli basım ustası Edmund Evans'ın isteği üzerine çocuk şiirlerini içeren oyun kitapları resimledi. Uzun bir İtalya gezisinin ardından *Kurbağa Prens* (1873) ile başlayan ve Japon etkisinin yanı sıra 15. yüzyıl Floransa etkisini de yansıtan yeni bir dizi gerçekleştirdi.

Birkaç yıl *Justice* ve *Commonweal* gibi süreli sosyalist yayınlar için haftalık çizgi-romanlar hazırladı. Çalışmalarının çoğunda güçlü öğretici ve ahlaksal öğeler göze çarpar. Bu tür çalışmalarının çoğu *Cartoons for a Cause* (1896; Bir Dava İçin Çizgi Romanlar) adı altında toplanmıştır. Art Workers Guild (Sanat İşçileri Loncası) adlı grubun kurucu başkanı olan Crane, 1888'de Arts and Crafts Sergi Derneği'ni kurdu. Giderek uluslararası bir yaygınlık kazanan *art nouveau* üslubunda kumaş ve duvar kâğıdı tasarımı ile ilgilendi. Öğretmen olarak oldukça geniş bir etkisi oldu. Önce Manchester Sanat Okulu (1893-96), ardından da Reading College'da (1896-98) müdürlük, 1898-99'da South Kensington'daki Kraliyet Sanat Yüksekokulu'nda yöneticilik yaptı. En önemli ürünlerini, niteliğinin yükselmesine yardımcı olduğu kitap resimleme alanında verdi. 1894'te Kelmscott Basımevi'nin 16. yüzyıl Alman ve İtalyan ağaç baskıları üslubunda hazırladığı *The Story of the Glittering Plain* (Parıltılı Ovaların Öyküsü) adlı kitabın sayfa düzenlemesinde William Morris ile birlikte çalıştı. Resimlediği kitaplar arasında en tanınmış olanları Edmund Spenser'ın alegorisi *Faerie Queene* (1895-97) ve *The Shepheardes Calender* (1897; Çoban Kızın Günlüğü) adlı yapıtlarıdır.

Cranko, John (d. 15 Ağustos 1927, Rustenburg, Güney Afrika - ö. 26 Haziran

1973, Dublin), Stuttgart balesindeki çalışmalarıyla ünlenen dansçı, koreograf ve bale yönetmeni.

Bale eğitimine Cape Town Üniversitesi Bale Okulu'nda başladı. Burada koreografisini de yaptığı ilk balesi *The Soldier's Tale*'de (1942; Askerin Öyküsü) dans etti. 1946'da Sadler's Wells Balesi'ne (sonradan Kraliyet Balesi) girdi ve koreografluğu sürdürdü. *Pineapple Poll* (1951) ve *The Prince of the Pagodas* (1957; Pagodalar Prensesi) başarı kazanan ilk yapıtları oldu. Koreografi yapma olanaklarını kısıtlı bulduğundan, 1961'de Stuttgart Balesi'nin yöneticisi olmak üzere ülkesinden ayrıldı.

O sıralarda az tanınmış bir topluluk olan Stuttgart Balesi'ni dünyanın önde gelen bale topluluklarından biri durumuna getirmeyi başardı. Kendi yapıtlarının yanı sıra birçok klasik bale yapıtının da koreografilerini yeniden yaptı. 1968'den 1971'e değin Bavyera Devlet Opera Balesi'nin baş koreografı olarak da çalıştı. Topluluğuyla birlikte başarılı bir ABD turnesinden dönerken geçirdiği bir kalp krizi sonucu genç yaşta öldü.

Cranmer, Thomas (d. 2 Temmuz 1489, Aslacton, Nottinghamshire - ö. 21 Mart 1556, Oxford, İngiltere), Canterbury'nin ilk Protestan başpiskoposu (1533-56), İngiltere kralları VII. Henry ile VI. Edward'ın danışmanı. Başpiskoposluğu sırasında bölge kiliselerinde İngilizce Kitabı Mukaddes'in kullanılmasını sağlamış, *Book of Common Prayer*'ı (Toplu Dua Kitabı) düzenlemiş ve bugün de sürdürülen bir toplu dua türünü geliştirmiştir. Protestanlığı yaydığı gerekçesiyle Katolik Kraliçe I. Mary tarafından heretiklikle suçlanmış ve kazığa bağlanarak yakılmıştır.

Cranmer, yaşamı boyunca etkilerini taşıdığı katı bir okul müdürünün denetiminde öğrenim gördükten sonra 1503'te Cambridge'e gitti. 1510/11'de Jesus College'da öğretim üyeliğine seçildi; ama evlendikten sonra görevinden ayrılmak zorunda bırakıldı. Bu arada Buckingham (sonradan Magdalene) College'da ders vererek geçimini sağladı.

Karısı doğum yaparken ölünce, Jesus College'da öğretim üyeliğine yeniden kabul edildi. Bu dönemde kiliseye giren Cranmer, zamanla çağının önde gelen ilahiyatçıları arasına girdi. 1520'lerde, Luther'in Katolik Kilisesi'ne başkaldırmasının doğurduğu dinsel sorunları tartışan bir gruba katıldı "Küçük Almanya" adıyla anılan grupta, ilerde İngiltere'de Reform hareketinin önderleri arasında yer alacak William Tyndale, Robert Barnes ve Thomas Bilney de vardı. Cranmer, 1525'ten sonra kendi kilisesinde papalığın İngiltere'de etkisiz kılınması için de dua ettirmeye başladı. Ülkedeki çekişmeli siyasal ortam içinde Cranmer'ın reform çalışmaları bilimsel düzeyde kalamazdı. 1527'den sonra VIII. Henry'nin Anne Boleyn ile evlenebilmek için ilk karısı Aragonlu Catherine'den boşanmak amacıyla başvurduğu girişimler Cranmer'a kadar uzandı. Ağustos 1529'daki veba salgını sırasında hastalıktan korunmak için Essex'e gitmişti. O sırada yörede geziye çıkmış olan kralın başdanışmanlarından Stephen Gardiner ile Edward Fox, Cranmer'ın kaldığı yere gelerek onunla kralın karısından boşanma isteğini görüştüler. Cranmer, kralın bu isteğini olumlu karşıladı ve ülkede yetişmiş ilahiyatçılara güvenilmesi gerektiğini savundu.

VIII. Henry bunun üzerine Cranmer'ı çağırdı ve yalnızca bu sorunla ilgilenebilmesi için öbür uğraşlarını bir yana bırakmasını istedi. Cranmer, bu amaçla Anne Boleyn'in babası Wiltshire kontunun Durham'daki evinde bir süre kaldı. Bu arada Taunton başdiyakozluğuna atandı ve kralın rahipleri arasına girdi. Kral yanlısı görüşlerini savunmak üzere Oxford ve Cambridge üniversitelerine çağrıldı. Wiltshire kontunun başkanlığında 1530'da Roma'ya giden elçilik kurulunda yer aldı. Papa, Cranmer'ı büyük bir nezaketle kabul etti. Ama tartışmaların sonunda, boşanmayla ilgili geçerli bir sonuca varılamadı.

Cranmer 1532'de Almanya'ya İmparator V. Karl'a resmî elçi olarak gönderildi. Aynı zamanda oradaki Lutherci prenslerle de ilişki kurması istendi. Nürnberg'de tanıştığı Andreas Osiander'in, Luthercilik ile kuralcılık arasındaki orta yolu yansıtan görüşleri Cranmer'ın ilgisini çekti. Osiander'in yeğeni Margaret ile 1532'de evlendi. Bu yıllarda Reform yanlısı görüşleri giderek daha çok belirginleşmeye başladı.

Canterbury başpiskoposu William Warham Ağustos 1532'de öldü. Önceleri, krallık hazinesini güçlendirebilmek amacıyla bu makamı bir süre boş tutmak biçimindeki

Cranmer, G. Fliccius'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1546; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

geleneksel uygulamaya uyulduysa da, yıl sonuna doğru gene boşanma sorunu dolayısıyla başpiskoposluğa atama yapma gereği ortaya çıktı. Thomas Cromwell'in kiliseyle ilgili konularda başdanışmanlığa atanmasıyla bu alanda daha etkin bir tutum izlenmeye başlanmıştı. Ocak 1533'te Roma'ya başvuruyu engelleyen bir yasa tasarısı hazırlandı. Bu sırada Anne Boleyn de hamileydi. Başpiskopos adaylarından Stephen Gardiner gözden düşünce, kral bu makama Cranmer'ı seçti. Cranmer, Mart 1533'te takdis edildi. Roma'ya bağlılık yemini dolayısıyla kendisini papaya bağlı saymadığını açıkladıktan sonra Canterbury'deki makamına oturdu. Mayısta Dunstable'de başpiskoposluk kurulunu toplayarak, kralın Aragonlu Catherine ile evliliğinin baştan beri geçersiz olduğunu ve buna karşılık Anne Boleyn ile evliliğinin geçerli olduğunu ilan etti.

Cranmer, 1536'da Anne ile ilgili kesinleşmemiş ihanet savlarının doğruluğunu kabul ederek, bu kez de aynı evliliği geçersiz ilan etti. 1540'ta Henry'nin, dördüncü eşi Cleves'li Anne'den boşanmasına yardımcı oldu. 1542'de Catherine Howard'ın vatana ihanet suçundan idama mahkûm edildiği yargılamada ağırlığını kullanmak zorunda kaldı. İlahiyat alanında birçok değişiklikten yana inançlı bir reformcu olan Cranmer, Anglikan Kilisesi'ne yeni bir biçim verme girişimlerinde VIII. Henry'den pek destek görmedi. Cromwell ile işbirliği yaparak, Kitabı Mukaddes'in İngilizce yayımlanmasını ve bölge kiliselerinde kullanılmasını sağladı. Cranmer daha VIII. Henry ölmeden (1547) Protestanlık yönünde zaten epey yol almıştı. 1538'de Komünyon'da kutsanan ekmekle şarabın İsa'nın kanına ve etine dönüştüğü (tözdönüşümü) yolundaki Katolik öğretiyi reddetti; ama İsa'nın Komünyon sırasında ayin yerinde gerçek varlığıyla bulunduğu görüşünü gene de korudu. Daha 1536'da kuzeydeki isyancıların önderi sayılıyordu. Bu nedenle, 1539'da rahiplerin evlenmesini savunanlara ve tözdönüşümüne inanmayanlara karşı çıkarılan Altı Madde Yasası'nın kabulü ve 1540'ta Cromwell yönetiminin sona erişi ile durumu güçleşti.

Henry'nin son yıllarında Cranmer'ın düşmanları üç ayrı komplo düzenleyerek onu heretiklikle suçladılar. Ama her seferinde, Henry'nin Cranmer'a duyduğu ilginç bağlılık yüzünden başarısız kaldılar. Henry'nin üçüncü karısı Jane Seymour'dan olan tek oğlu VI. Edward'ın 1547'de tahta çıkmasıyla, Cranmer'ın yıldızı iyice parladı. Edward tahta çıkar çıkmaz, genç kralın koruyucusu Somerset dükü Edward Seymour, Anglikan Kilisesi'ni Protestanlaştırma niyetini belli etti. Sonradan Northumberland dükü olan ve 1549'da Seymour'un yerini alan John Dudley, dinsel reform yolunda daha da ileri adımlar atılmasını kararlaştırdı.

Bütün bu değişikliklerin gerektirdiği kuramsal çalışmalarda Cranmer önemli ve yönlendirici görevler aldı. Reform yanlısı olmayan din adamlarının vaazlarının yetersiz olduğu yolundaki kaygıları gidermek üzere 1547'de *Book of Homilies*'in (Vaazlar Kitabı) yayımını üstlendi. Ilımlı bir Protestanlık etkisini yansıtan ve 1549'da yayımlanan ilk dua kitabının ardından 1552'de yayımlanan ikincisi iyice Protestanlık etkisi taşıyordu. Cranmer, bu kitapları büyük ölçüde tek başına hazırlamıştı; ama VI. Edward döneminin İngiltere'sinin çekimine kapılarak ülkeye gelen bazı yabancı ilahiyatçıların da yardımını almıştı. Bunların içinde en etkin olanı Strassburg'dan gelen Martin Bucer idi. Bucer'in Komünyon'la ilgili tutumu örneğin ikinci dua kitabına yansımıştı. Ama Cranmer'ı belirsiz bir Luthercilikten uzaklaştırmayı başaranlar, Polonyalı Genç Jan Laski ile İngiliz Nicholas Ridley'di. O yılların coşkulu ortamının etkisi altında, dönemin dinsel uyuşmazlıkları karşısında Anglikan Kilisesi'nin tutumunu yansıtan, Cranmer'ın 42 Maddesi adlı yapıt 1553'te ortaya çıktı. Bütün din adamları, okul yöneticileri ve üniversite öğrencileri bu kurallara uymak zorundaydılar. Sonradan 39'a indirilen bu kuralları Anglikan Kilisesi de resmen benimsedi.

Gene aynı dönemde Cranmer, İngiliz kilise hukukunu da yeniden düzenleme girişiminde bulundu. Bu girişimi sonuçlanmadıysa da, hazırladığı tasarı 1571'de *Reformatio Legum Ecclesiasticarum* (Kilise Reform Yasaları) adı altında yayımlandı. Devlet işleri üzerinde ciddi bir etkisi olmamasına karşın Cranmer din devrimini, bilgisi, zekâsı ve yeteneği ile yönlendirdi. Kilise öğretisi, ayin biçimleri ve kilise hukuku süreklilik kazandı.

VI. Edward'ın ölümünün yaklaşması (1553) Cranmer'ı sonunda kaçınılmaz biçimde siyasete itti. Ölüm döşeğindeki kralın baskılarına uzun süre direnmesine karşın, gelenekleri, yasaları ve VIII. Henry'nin vasiyetini değiştirmeyi amaçlayan bir belgeyi onaylamak zorunda kaldı.

Bu belgeye göre taht, Henry'nin Aragonlu Catherine'den doğan kızı Prenses Mary'nin yerine, Henry'nin büyük yeğeni ve Northumberland dükünün gelini Lady Jane Grey'e geçecekti. Lady Jane Grey bu belgeyle kraliçe ilan edildiyse de, dokuz gün sonra tahttan indirilerek yerine I. Mary geçti. Bu komplonun başarısızlığı sonucunda ihanetle suçlanan Cranmer, Kasım 1553'te I. Mary'nin hükümetince suçlu bulundu.

Mary'nin tahta çıkmasıyla İngiltere'deki Reform hareketleri bir süre için durdu. Cranmer'ın baş düşmanı Stephen Gardiner cezaevinden çıkarılarak danışmanlığa yükseltildi; Aralık 1554'te Kardinal Reginald Pole başpiskoposluk görevini devralmak ve heretik davranışları bastırmak amacıyla Canterbury'ye geldi. Cranmer'ın vatana ihanet suçuyla yargılanması gerçekte bir bahaneydi. Kraliçe ve danışmanlarının asıl amacı, uzun süredir Protestanlığı yaydığı için Cranmer'ı ortadan kaldırmaktı. Ama bunun için Parlamento'nun VIII. Henry'nin ve VI. Edward'ın yasalarını geçersiz kılması ve devletin heretikleri yakmasına yeniden izin veren yasayı onaylaması gerekiyordu. 1554'ün sonlarına doğru heretiklerle ilgili yasalar yeniden düzenlendi ve Eylül 1555'te Cranmer yargılanmaya başladı. 14 Şubat 1556'da piskoposluk ve rahiplik görevlerinden alınan Cranmer, sıradan bir kimse olarak yönetimin ellerine teslim edildi.

Ama görüşlerini halk önünde yadsıyan heretik bir başpiskoposu yakmak çok daha etkili olabilirdi. Bu yüzden, Cranmer'ın direncini kırmak için türlü yollara başvuruldu. Sonunda Cranmer, inançlarından döndüğünü gösterdiği öne sürülen beş ayrı belge imzaladı. Cezasının yerine getirilmesi geciktirilince, içinde zayıf da olsa bir bağışlanma umudu doğdu. Sonunda tüm geçmişini yadsıyan ve kendisini küçük düşüren altıncı belgeyi de imzaladı.

Hükümete göre, Cranmer'ın inançlarından döndüğünün halka duyurulmasıyla, Protestanlık İngiltere'den silinip gidecekti. 21 Mart 1556'da Cranmer yakılmaya götürüldü ve o sırada inançlarından döndüğünü halka ilan etmesi istendi. Kurtuluş umudunun kalmadığını anlaması, Cranmer'a hem inancını, hem de onurunu yeniden kazandırdı. İnançlarını yadsımaktan caydığını, papanın gücünü kötüye kullandığını, tözdönüşümünün doğru olmadığını büyük bir coşkuyla ilan etti. Böylece bir tek davranışıyla, hükümetin o ana değin yürüttüğü tüm propagandayı yıkmış oldu.

Krala boyun eğmek gerektiği inancı, Cranmer'ın dinsel görüşlerinin bir parçasıydı. Ama o devlete hiçbir zaman taparcasına bağlanmamış, yalnızca bir ilke sorunu olarak devlete hizmet etmişti. VIII. Henry'nin danışmanları arasında yalnızca Cranmer, zaman zaman o dönemde gözden düşen kişileri savundu. Herkes Northumberland dükünden korkarken ona karşı çıkan tek kişi Cranmer'dı. Cranmer, ilahiyat alanında da Skolastik ortaçağın kısır mirasını bir yana itmiş, onun yerine kutsal metinlere ve ilk kilise babalarının yazılarına dönmüştü. Kralların, devleti olduğu kadar kiliseyi de yönetmekte tanrısal bir hak taşıdıkları inancı ile Kitabı Mukaddes'i temel alan ilahiyat anlayışı, onu hem düşünsel hem de manevi bakımdan İngiltere'de reformcu kilisenin kurucusu durumuna getirmiştir.

craps, daha çok ABD'deki kumar salonlarında oynanan bir zar oyunu. Oyuncu sayısında hiçbir sınırlama yoktur. Her oyuncu sırayla bir çift zar atar. Oyunda ancak belirli zar kombinezonları kazanır.

Oyuncu, ilk zarı atmadan önce ortaya bir miktar para koyar. Obür oyunlar bu miktarı geçmemek koşuluyla para koyarak bahse girerler; bir miktarı karşılayacak kadar bahse girilmezse, oyuncu kalan miktarı geri alır. Oyuncu kazanırsa yeniden zar atmaya ve ortaya istediği miktarda para koyarak bahse girmeye hak kazanır; isterse zar atmaktan da vazgeçebilir. Zar atan kaybederse, öbür oyuncular bahis için koydukları miktarın iki katını alırlar. Öbür oyuncular kendi aralarında zar atanın daha sonraki atışlarında kazanıp kazanmayacağı ya da belirli kombinezonların gelip gelmeyeceği üzerine de bahse girebilirler. *Bank craps* gibi bazı zar oyunlarında ise oyuncular yalnızca kumarhaneye karşı bahse girebilirler.

Oyuncu ilk atışında 7 ya da 11 atarsa kazanır. 2, 3 ya da 12 (*craps*) atarsa kaybeder. Bahisler ödendikten sonra oyuncu devam etmeye karar verirse, bahis için ortaya yeniden bir miktar para koyar. Devam etmek istemezse zarları solundaki oyuncuya geçirir ve oyun devam eder. Oyuncu ilk atışında 4, 5, 6, 8, 9 ya da 10 atarsa, bu sayı onun "hedef"i olur ve yeniden aynı sayıyı ya da 7 atana değin oyuna devam eder. Hedefi bulduğunda bahsi kazanır; 7 atarak hedefi şaşırdığında ise bahsi ve zar atma sırasını kaybeder. Öbür oyuncular, oyuncunun 4, 5, 6, 8, 9 ya da 10 atıp atamayacağı ve hedefi bulup bulmayacağı konusunda bahse girebilirler.

Crashaw, Richard (d. y. 1613, Londra, İngiltere - ö. 21 Ağustos 1649, Loreto, İtalya), İngiliz şair. Canlı bir üslup ve parlak bir zekânın egemen olduğu dinsel şiirleriyle tanınır.

İnançlı ve bilgili bir Püriten rahibin oğluydu. Cambridge'de öğrenim gördü ve Latince, Yunanca, İbranice, İspanyolca, İtalyanca öğrendi. Okulu bitirdiği 1634'te, *Epigrammatum Sacrorum Liber*'i (Kutsal Epigramlar Kitabı) yayımladı. Yapıtta, Kitabı Mukaddes'teki konular üzerine yazdığı Latince şiirlerini topladı. Cambridge'de, Anglo-Katolik düşüncenin merkezi olan Peterhouse'da araştırma bursu aldı ve daha sonra papaz oldu.

Katolikliğe eğilimi giderek arttığı için I. İç Savaş (1642-51) sırasında Peterhouse'daki durumu güçleşti. Sonunda Püritenler görevine son vermeden kendisi buradan ayrıldı. 1646'da, *Steps to the Temple. Sacred Poems, with Other Delights of the Muses* (Tapınağa Giden Basamaklar. Kutsal Şiirler ve Esin Perilerinin Öbür Hazları) adlı kitabını yayımladı. Yapıtta Latince ve İngilizce yazdığı dinsel ve dindışı şiirlerini bir araya getirdi.

1644'te Fransa'ya gitti ve Katolik oldu. İngiltere kralı I. Charles'ın karısı Henrietta Maria iki yıl sonra maiyetiyle birlikte Paris'e gittiğinde Crashaw'un, arkadaşı şair Abraham Cowley ile birlikte sefalet içinde yaşadığını gördü. Kraliçe, Crashaw'u papaya yazdığı bir tavsiye mektubu ile birlikte Roma'ya yolladı. Ama Crashaw'un emrine verildiği kardinal onu maiyetine almakla yetindi. Crashaw ancak ölümünden birkaç ay önce Santa Casa Katedrali'nin kilise heyeti üyesi olabildi.

İngilizce yazdığı dinsel şiirleri 1652'de, *Carmen Deo Nostro* (Hazreti İsa'ya İlahiler) başlığı ile Paris'te yeniden yayımlandı. Yapıtta Crashaw'un 12 deseni de yer alıyordu. Ayrıca Avilalı Azize Teresa üzerine yazdığı "The Flaming Heart" (Yanan Yürek) şiirine eklediği ve en iyi ürünlerinden sayılan dizeler de ikinci baskıda yer aldı.

Crashaw, İtalyan ve İspanyol mistik şairlerinden etkilenmişti. Yapıtları, çağdaşı olan İngiliz metafizik şairlerinden çok, kara Avrupa'sının aşırı süslü betimlemeler kullanan barok şairleriyle benzerlik gösterir.

Craspedacusta, *Cnidaria* (knidliler) filumunun *Hydrozoa* (hidralar) sınıfından, suda serbestçe yüzen (medüz biçimindeki) tatlı su hayvanlarını içeren cins. Bu cinsin üyelerine bazen "tatlı su denizanaları" denirse de, gerçek denizanaları yalnızca denizlerde yaşar.

Kuzey yarıküredeki tatlı sularda çok bol bulunan *Craspedacusta sowerbyi* yaklaşık 2 cm çapındadır ve çan biçimindeki gövdesinin kenarlarında, saçak gibi sarkan yüzlerce kısa dokunaç bulunur.

Hayvan, medüz biçimine ulaşmadan önce, ancak bir yüzeye tutunarak yaşayabilen, silindir biçimindeki bir polip evresinden geçer. Yaklaşık 2 mm uzunluğundaki bu polip tomurcuklanarak, herhangi bir yere tutunmaksızın suda serbestçe yüzebilen medüz biçimini oluşturur. Medüz ya erkektir ya da dişi (çifteşeyli değildir) ve eşeyine göre yumurta ya da sperma üretir. Döllenme sonucunda, suda serbestçe yüzen bir larva (planula) oluşur, bu larva bir yüzeye tutunarak polip biçimini alır. Polip evresindeki *Craspedacusta*'nın başlıca özelliği dokunaçlarının bulunmamasıdır.

Crassulaceae (damkoruğugiller), *Saxifragales* takımından, 30 kadar çokyıllık alçak çalı ya da otsu bitki cinsini içeren familya. Sıcak ve kurak bölgelerde yaygın olan bu bitkilerin birçok türü saksılarda, kaya bahçelerinde ve bahçe kenarlarında süs bitkisi

Crassulaceae
Üstte : Damkoruğu (*Sedum*)
Eb Memmler-EB Inc
altta : Herdemtaze (*Sempervivum*)
Grant Heilman-EB Inc

olarak yetiştirilir. Yaprakları etli, salkım halindeki çiçekleri kırmızı, sarı ya da beyazdır. Familyanın en iyi bilinen cinsleri damkoruğu (*Sedum*), herdemtaze (*Sempervivum*), *Kalanchoë*, *Monanthes*, venusgöbeği (*Umbilicus*), *Bryophyllum*, *Echeveria*, *Crassula* ve *Cotyledon*'dur.

Crassus, Lucius Licinius (d. İÖ 140 - ö. İÖ 91), Romalı hukukçu ve siyaset adamı. Marcus Antonius'la (İÖ 143-87) birlikte, Roma'nın Cicero'dan önceki en büyük iki konuşmacısından biri sayılır. Cicero'nun *De oratore* (İÖ 55; Hitabet Üzerine) adlı yapıtında Crassus ve Antonius çok canlı biçimde anlatılır.

Crassus hukukçuluğa İÖ 119'da, Gaius Papirius Carbo hakkında zorbalık ya da devlete ihanet suçundan açılan davada yaptığı başarılı iddianamesiyle başladı. Ama bundan çok daha önce, hitabet yeteneğiyle yaygın bir ün kazanmıştı. Bu nüfuzu kullanarak Narbo'da (bugün Narbonne, Fransa) bir koloni kurulmasını sağlamıştı.

Crassus konsül olarak İÖ 95'te "Lex Licinia Mucia"yı destekledi. Bu yasa, Roma yurttaşı olduğu yolunda gerçek dışı iddiada bulananların yargılanmasını sağlıyordu. Yasa, Roma Devleti'yle tam olarak birleşmemiş İtalyalı müttefikleri kızdırdı ve gerginliği artırarak İÖ 90-88'de müttefiklerin ayaklanmasına yol açtı. Crassus çok geçmeden görüşünü değiştirdi. İÖ 91'de *tribunus* Marcus Livius Drusus'un, İtalyan müttefikleri yurttaşlığa kabul etme ve bir yargı reformu yapma yönündeki başarısız girişimini destekledi. Crassus'un söylevlerinin ancak bazı bölümleri bugüne ulaşmıştır.

Crassus, Marcus Licinius (d. y. İÖ 115 - ö. İÖ 53), Romalı siyaset adamı. Roma Cumhuriyeti'nin son yıllarında, Senato'nun gücünü kırabilmek için Julius Caesar ve Pompeius'la birlikte birinci triumvirliği (üçler meclisi) kurmuştur.

Gaius Marius İÖ 87'de Roma'yı ele geçirince, Crassus kentten kaçtı. Genç bir subayken Lucius Cornelius Sulla ile Marius'un yandaşları arasındaki iç savaşta (İÖ 83-82) Sulla'yı destekledi. İÖ 82'de Roma'ya döndüğünde Sulla'nın güç kazanmasına yardım etti. Büyük olasılıkla Sulla'nın açıkça Pompeius'u yeğlemesi nedeniyle, Pompeius ile Crassus arasında düşmanlık doğdu. Crassus İÖ y. 73'te *praetor*'luğu(*) ele geçirdi ve İÖ 72-71'de Pompeius'un yararlanmasına fırsat vermeden Spartacus'un önderliğinde gelişen köle ayaklanmasını bastırdı. İÖ 70'te Crassus ve Pompeius, konsüllüğe seçilebilmek için işbirliği yaparak Senato'ya baskıda bulundular. Bu göreve seçildikten sonra ilk olarak Sulla Anayasası'nın çeşitli hükümlerini yürürlükten kaldırdılar.

İÖ 60'larda Pompeius İtalya dışında askeri zaferler elde ederken, Crassus da Roma'da siyasal yandaş kazanıyordu. Önemli bölümünü, Sulla'nın kamulaştırdığı malların satışından elde edilen gelirin oluşturduğu büyük servetini borçlu senatörlere kredi dağıtmak için kullandı. İÖ 62'de genç Julius Caesar'a da bu biçimde yardım edildi. Crassus İÖ 65'te *censor*(*) oldu.

Crassus, İÖ 60'ta birinci triumvirliği kurmak üzere Pompeius ve Caesar'la birleşti. Resmî olmayan bu koalisyona bir ölçüde, Asya'daki riskli ticari yatırımlarına yardımcı olacak yasaların Senato'dan geçmesini sağlayabilmek için katılmıştı. İÖ 58'den İÖ 56'ya değin, Pompeius'un gücünü kırmak için harcanan çabaları destekledi. İÖ 56'da üç önderin Etruria'daki Luca'da yaptığı görüşmede Pompeius'la barıştı ve İÖ 55'te ikisi de yeniden konsül oldu. Crassus İS 54'te Suriye valisiyken, doğudaki Parthia'ya gerekçesiz bir sefer düzenleyerek askeri ün kazanmaya girişti. Ama sonunda yenik düşerek Güney Anadolu'daki Carrhae Çarpışması'nda(*) öldürüldü.

Crassus Dives Mucianus, Publius Licinius (d. y. İÖ 180 - ö. İÖ 130), Romalı siyaset adamı *Tribunus* Tiberius Gracchus'un tarım reformlarını desteklemiştir.

Hatip ve hukukçu Publius Mucius Scaevola'nın kardeşi olan Crassus, Licinius klanına kabul edildi. Reformcu Gaius Gracchus'un kayınpederiydi. Tiberius Gracchus İÖ 133'te öldürülünce Crassus, Gracchus'un reformlarını uygulayan toprak komisyonunda onun yerini aldı ve tutucu devlet adamı Scipio Aemilianus'a tutarlı biçimde karşı çıktı. Daha sonra başrahip (*pontifex maximus*) seçilen Crassus İÖ 131'de konsüllüğe getirildi.

İtalya dışında bir askeri harekâta komuta eden ilk başrahip olan Crassus İÖ 130'da Anadolu'nun kuzeybatısında Pergamonlu (Bergamalı) Aristonikos karşısında yenilgiye uğradı ve öldürüldü.

Crataegus *bak.* alıç

Crater Gölü, ABD'nin Oregon eyaletinin güneybatı kesimindeki Cascade Sıradağlarında, volkanik bir kaldera içinde yer alan derin göl. 10 km çapındaki krater, Mazama Dağının kalıntısı üzerindedir. 6 bin yıl önce ortaya çıkan bir patlama, yüksekliği çok daha fazla olan (olasılıkla 3.650 m) Mazama Dağının üst kesimlerini yok etti. Kaldera tabanındaki koni biçimli lav kalıntıları daha sonraki küçük patlamalar sonucunda oluşmuştur. Bu kalıntılardan birisi olan Wizard Adası su düzeyinin üstüne yükselir. 600 m derinliğindeki koyu mavi göl ve çevresindeki alan 1902'de 647 km²'lik bir ulusal park oldu.

Koyu mavi rengi ve üstündeki Wizard Adası ile ün kazanan Crater Gölü, Oregon
Ray Atkuson-EB Inc

Bölgede yaşayan başlıca hayvan türleri geyik, ayı, kartal, şahin ve baykuştur. Özellikle yaz aylarında böcek yiyen ve ötücü çok sayıda kuş çevreyi sarar. İnsanlar tarafından göle sonradan salınmış az sayıda balık da vardır. Bitki örtüsü yazları yabani çiçeklerle kaplanan çayırlar ile çam ve göknar ağaçlarıdır.

Craveirinha, José, asıl adı JOSÉ G. VETRINHA, MARIO VIEIRA olarak da bilinir (d. 28 Mayıs 1922, Lourenço Marques, Portekiz Doğu Afrikası), gazeteci, öykü yazarı ve şair.

Babası Portekizli, annesi ise Mozambikli bir Siyah olan Craveirinha, Portekiz'e karşı bağımsızlık savaşı sırasında Frelimo Örgütü'nü ateşli bir biçimde desteklediği için 1966'da hapse atıldı. Siyah şiirinin Mozambik'teki öncülerinden biri oldu. Şiirlerinde eski Afrika geleneklerinin irdelenmesi, Mozambiklilerin sürgündeki öbür Afrikalılarla karşılaştırılması ve Afrika değerlerine dönülmesi üzerinde durdu. Mozambik şiirinde ortaya çıkan bu yeni akıma yerel bir dans şenliğinden esinlenerek "Msaho" adı verildi.

Craveirinha şiirlerinde, Afrika'nın doğal görüntülerine, Afrika dillerine ve hepsinden öte Afrikalıların yöneteceği bir Afrika'ya duyulan özlemi yansıtan imgeler kullanır. Afrika ritim anlayışı ile Portekizcenin genizsil seslerinin birleştirildiği "Eu Sou Carvao" (Ben Kömürüm) adlı şiiri, öfkeli bir insanın sömürgeciliğe karşı çığlığını andırır; Mozambik sözlü anlatım geleneğinin yaygın bir özelliği olan tekrarların ve çekimlerin çeşitli düzeylerde yan yana getirildiği olağanüstü dengeli bir yapı gösterir. Genellikle siyasal bir nitelik taşıyan yapıtları çeşitli antolojilerde ve *Chigubo* (1965), *Cantico a un dio di Catrane* (1966; Kara Bir Tanrıya Dinsel Şarkı), *Karingana ua Karingana* (1974) ve *Cela 1* (1980; 1 No'lu Hücre) gibi kitaplarda toplanmıştır. Öbür yapıtları arasında *Noticias da Beira*, *O Brado Africano*, *Voz de Moçambique* ve *Caliban* sayılabilir.

Craven, İngiltere'nin Northshire iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Yüzölçümü 1 176 km²'dir. Craven adı, geleneksel olarak Pennine Alpleri'nin kireçtaşından oluşan orta kesimi için kullanılır. Bu kesimde değirmentaşı kaplı Ingleborough, Pen-y-Ghent ve Whernside tepelerinin yüksekliği 610 m'yi aşar. Greta, Ribble, Aire ve Wharfe ırmaklarının yukarı vadilerinin parçaladığı platolar ilçe merkezi Skipton'ın bulunduğu güneydeki Ribble-Aire Geçidine açılır. Korunmasız kireçtaşı platoları Yorkshire Dales Ulusal Parkı'nın parçasıdır; birer turizm merkezi olan taş binalı köyleriyle (örn. Malham) bu kesimin kırsal niteliği ağır basar.

Yörede tarihöncesinde bazı dağınık yerleşimlerin kurulduğuna ilişkin belirtiler vardır. Pennineler'in üst bölümlerindeki kurşun yataklarının çevresine yerleşen Romalılardan ise çok az iz kalmıştır. Aire Vadisinden bölgeye gelen Angılların alçak vadilerde başlattığı köy yaşamı kuzeyden gelen Danlarca sürdürüldü. Manastırların çok geniş alanlar üzerindeki mülkiyeti yün üretimini hızlandırdı. Aile işletmelerine dayalı dokumacılık 14. yüzyılda gelişti.

Su enerjisiyle çalışan fabrikalarda yün, keten ve pamuk iplik üretimi 18. yüzyılda vadi kesimlerine yayıldı. 19. yüzyılda ise bu sanayi kolu Liverpool-Leeds Kanalıyla bağlantılı Skipton yakınlarında buhar enerjisiyle çalışan fabrikalarda yoğunlaştı. Küçük ölçekli maden işletmeciliği de eskiden yaygındı; evlerde ve küçük kireç fırınlarında kullanılmak üzere düşük kaliteli kömür çıkarılır, taşocaklarının ürünü yerel inşaatlarda kullanılırdı. Özellikle Wharfedale'deki Grassington çevresinde kurşun çıkarımı önemli düzeydeydi. Koyun yetiştiriciliğine ve mandıracılığa dayanan çiftçilik bugün de yörede en önemli etkinliktir. Nüfus (1982 tah.) 47.800.

Craven, Frank (d. 1880?, Boston - ö. 1 Eylül 1945, Beverly Hills, California), ABD'li oyuncu, yönetmen, oyun yazarı ve yapımcı. Sahneye koyduğu Thornton Wilder'ın *Our Town* (1938; *Bizim Şehir*) adlı oyunundaki sahne amiri roluyle ve kendi oyunu olan *The First Year* (1920; İlk Yıl) adlı aile komedisiyle anımsanır.

Tiyatrocu bir aileden gelen Craven, ilk kez çocukken Boston'da sahneye çıktı. Eğitimini tamamladıktan sonra turnelere katıldı. New York'taki ilk başarısını G. H. Broadhurst'ün *Bought and Paid For* (1911; Satın Alınmış ve Ödenmiş) oyununda James Gilley rolüyle elde etti. Bu rolü Londra'da da yineledi.

1914'te, yazdığı pek çok komedinin ilki olan *Too Many Cooks* (Bir Sürü Ahçı) oyununda sahneye çıktı. Birkaç oyunda daha rol aldı. 1929'dan sonra sinema çalışmalarına yöneldi, senaryo yazarlığı, yapımcılık ve oyunculuk yaptı.

Crawford, Isabella Valancy (d. 25 Aralık 1850, Dublin, İrlanda - ö. 12 Şubat 1887, Toronto, Kanada). Kanada'nın ilk önemli kadın şairi. Kanada'nın doğal görüntülerini canlı bir biçimde betimlemiştir.

Kanada'ya 1858'de göç eden bir hekimin kızı olan Crawford, genç kızlığının büyük bölümünü Ontario'nun güzel manzaralı Kawartha Gölleri bölgesinde geçirdi. İyi bir

Isabella Valancy Crawford, taşbaskı
Queen's University Archives Kingston Ontario

özel öğrenim gördü. Klasikleri, İtalyan ve Fransız edebiyatını geniş ölçüde okuma olanağı buldu. 1875'ten ölümüne değin Toronto'da bir bakkal dükkânı işleterek kendinin ve annesinin geçimini sağladı.

İngiliz romantiklerinden ve Victoria dönemi edebiyatından etkilenen Crawford'un hayattayken yayımlanan tek kitabı olan *Old Spookses' Pass, Malcolm's Katie and Other Poems* (1884; Eski Hayaletler Geçidi, Malcolm'un Katie'si ve Başka Şiirler), canlı bir ritim ve cesur imgelerle yüklü olağanüstü güzellikte bölümler içerir. Sonradan şiirlerinden yapılan bir derleme 1905'te yayımlandı.

Crawford, Joan, asıl adı LUCILLE LESUEUR (d. 23 Mart 1908, San Antonio, Texas - ö. 10 Mayıs 1977, New York kenti), ABD'li sinema oyuncusu. Sinemaya 1920'lerin neşeli, özgür davranışlı genç kız tiplerini oynayarak başlamış, daha sonra psikolojik melodramlarda genellikle lüks giysiler ve kürkler içindeki başarılı meslek kadınını canlandırdığı büyüleyici kompozisyonlar çizmiştir.

Önceleri Billie Cassin adıyla gece kulüplerinde dans etti. 1920'lerin başlarında Broadway müzikallerinde görünmeye başladı. 1925'ten sonra *Our Dancing Daughters* (1928; Dans Eden Kızlarımız), *Dance, Fools, Dance* (1931; Dans Edin Çılgınlar, Dans Edin) ve *Dancing Lady* (1933; Dans Eden Kadın) gibi filmlerde dans etti. Dansçılık dışında ilk rollerini aldığı *The Women* (1939; *Kadınlar*), *Susan and God* (1940; Susan ve Tanrı), *Strange Cargo* (1940; Garip Yük) ve *A Woman's Face* (1941; Bir Kadının Yüzü) gibi filmlerde de başarı kazandı.

Joan Crawford, y. 1934
Museum of Modern Art Film Still Archive New York

Ona Oscar Ödülü getiren *Mildred Pierce* (1945; *Ömre Bedel Kadın*) filmindeki rolü, meslek yaşamında da bir dönüm noktası oldu. Garsonluktan başlayıp bir lokantalar zincirinin sahibesi konumuna yükselen duygulu ve hırslı bir kadını anlatan bu filmi, *Humoresque* (1947; *Ölüm Melodisi*), *Sudden Fear* (1952; *Çıldırtan Takip*), *Johnny Guitar* (1954; *Johnny Guitar*), *Autumn Leaves* (1956; *Son Aşk*) ve *The Story of Esther Costello* (1957; Esther Costello'nun Öyküsü) gibi nitelikli filmler izledi. Crawford daha sonra *Whatever Happened to Baby Jane?* (1962; *Küçük Bebeğe Ne Oldu?*) ve *The Caretakers*'ta (1963) başarılı kompozisyonlar çizdi.

İlk üç evliliğini sinema oyuncularıyla yapan Crawford 1929-33 arasında Douglas Fairbanks, Jr., 1935-39 arasında Franchot Tone ve 1942-46 arasında da Phillip Terry ile evli kaldı. Dördüncü kocası Pepsi-Cola şirketinin başkanı Alfred Steele 1959'da ölünce Crawford şirketin yönetiminde yer aldı. Evlat edindiği kızı Christina, Crawford'un öteki evlatlığıyla birlikte geçirdikleri acı çocukluk yıllarının öyküsünü *Mommie Dearest* (1978) adlı kitabında anlattı. Kitap 1981'de sinemaya uyarlandı.

Crawford, Thomas (d. 22 Mart 1814, New York - ö. 10 Ekim 1857, Londra), Washington, D.C.'de, Capitol'ün kubbesin-

"Ormandaki Bebekler", Thomas Crawford'un yaptığı mermer heykel; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art New York
Hamilton Fish'in armağanı 1894

deki dev boyutlu "Özgürlük" figürü ile tanınan yeni-klasik heykelci. Yapıt Crawford'un ölümünden sonra tunca dökülmüş, düzenlenen büyük bir şenlikle 1860'ta yerine yerleştirilmiştir.

Crawford New York'ta heykelcı olarak yetiştikten sonra 1835'te Roma'ya gitti. Yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği bu kentte Danimarkalı yeni-klasik heykelci Bertel Thorvaldsen'den ders aldı. Öldüğünde Hiram Powers ve Horatio Greenough kadar büyük bir üne ulaşmıştı. Romancı Francis Marion Crawford'un babasıdır.

Crawfurd, John (d. 13 Ağustos 1783, Islay Adası, Argyll, İskoçya - ö. 11 Mayıs 1868, Londra, İngiltere), Büyük Britanyalı doğubilimci ve Doğu Hindistan Kumpanyası görevlisi. Bilimsel ve diplomatik yeteneklerini başarıyla bütünleştirmiştir.

Edinburgh'da tıp öğrenimi gördü. 20 yaşında Hindistan'ın Kuzey-Batı eyaletlerine atandı. 1808'de Malakka Yarımadasının batı kıyısı açıklarında bulunan Pinang'a gönderildi. Burada, sonraki bilimsel çalışmalarına önemli ölçüde ışık tutan Malay dili, kültürü ve tarihine karşı derin bir ilgi duymaya başladı. İngilizler 1811'de Felemenk'ten Cava'yı alınca, Endonezya halklarını yakından tanıdığı için işgal dönemi boyunca bir dizi yönetsel ve siyasal göreve atandı. Cakarta'da İngiliz temsilcisi olarak sultanın sarayında bulundu. Bu arada Güneydoğu Asya adaları üzerine çalışmalarını sürdürdü. 1817'de izinli olarak İngiltere'ye dönünce, *History of the Indian Archipelago* (1820, 3 cilt; Hint Okyanusundaki Takımadaların Tarihi) adlı büyük yapıtını yazdı.

1820'de yeniden Hindistan'a gitti. Hastings markisi tarafından, o dönemde haklarında pek az şey bilinen Tayland ve Vietnam'a giden diplomatik ve ticari bir heyete başkanlık etmekle görevlendirildi. Bu geziye ilişkin zengin bilgiler aktaran notlarını *Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin China* (1828; Hindistan Genel Valisi Tarafından Siyam ve Cochinchine Saraylarına Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin Günlüğü) adıyla yayımladı. 1823'te yeni yerleşime açılan Singapur'a Sir Stamford Raffles'ın yerine temsilci olarak atandı. Hızlı bir nüfus artışının yaşandığı ülkeyi, 1826'ya değin kararlılık ve doğrulukla yönetti. İ. İngiliz-Birmanya Savaşı (1824-26) bittikten sonra, Birmanya (Myanmar) ile ilişkilerde büyük sorunların yaşandığı 1827'de, İngiliz temsilcisi olarak Ava sarayına gönderildi. Burada kısa bir süre kalmasına karşın, krallığa ilişkin önemli bilgiler aktaran *Journal of an Emsassy to the Court of Ava* (1829; Ava Sarayındaki Bir Elçilik Heyetinin Günlüğü) adlı kitabını yayımladı.

Emekliye ayrılıp İngiltere'ye döndükten sonra, 1830'larda dört kez adaylığını koymasına karşın Parlamento'ya giremedi. Yaşamının geri kalan bölümünü, Güneydoğu Asya üzerine kesintisiz biçimde sürdürdüğü bilimsel çalışmalarına adadı. Bu arada *Grammar and Dictionary of the Malay Language* (1852, 2 cilt; Malay Dili, Dilbilgisi ve Sözlüğü) ile Güneydoğu Asya'daki kıyı ülkelerinin 19. yüzyıl başlarındaki durumu üzerine bugün de önemli bir kaynak olan *Descriptive Dictionary of the Indian Islands and Adjacent Countries*'i (1856; Hint Okyanusundaki Adalar ve Komşuları Üzerine Tanıtıcı Sözlük) yayımladı.

Crawley, İngiltere'nin West Sussex ilinde (*county*) ilçe (*borough*) ve yeni kent. Yüz-

Crawley'de alışveriş merkezi, West Sussex
Kenneth Scowen

ölçümü 36 km²'dir. Eski Crawley kenti 1202'de Kral John'dan berat aldı. Ortaçağa ve 18. yüzyıla özgü yerleşme özellikleri planlı yeni kentsel gelişme içinde hemen bütünüyle erimiştir. Gene de bazı ortaçağ yapıları ayaktadır. Londra metropoliten alanının ikinci en büyük havaalanı Gatwick buradadır. Yeni gelişen sanayi kolları makine, elektrikli araç ve plastik madde üretimi ile basımcılık ve gıda işlemedir. Yaklaşık 53 km kuzeyde yer alan Londra'da oturan pek çok kişinin işyeri Crawley'dedir. Nüfus (1981) yeni kent, 72.684; (1985 tah.) ilçe, 84.000.

Craxi, Bettino, asıl adı BENEDETTO CRAXI (d. 24 Şubat 1934, Milano, İtalya), ülkesinin ilk Sosyalist başbakanı olan (1982-87) İtalyan siyaset adamı.

Bir Avukatın oğluydu. Genç yaşta Sosyalist Gençlik Hareketi'ne katıldı. 1957'de İtalyan Sosyalist Partisi (PSI) Merkez Komitesi'ne, 1960'ta Milano kent meclisine, 1968'de de Temsilciler Meclisi'ne seçildi. 1970'te PSI'nin üç genel sekreter yardımcısından biri oldu. Sosyalistler 1976 genel seçimlerinde başarılı olamayınca genel sekreterliğe getirildi. Ilımlı bir sosyal ve ekonomik politika izleyerek hiziplere bölünen partiyi birleştirmeye çalıştı. Ayrıca PSI'den çok daha büyük bir parti olan İtalyan Komünist Partisi'yle yapılan işbirliğini bozmak için çaba gösterdi. PSI'yi koalisyon hükümetlerinde anahtar rol oynayan, önemli seçimlerde aldığı oylardan çok daha büyük bir parti durumuna getirdi. Sosyalistler 1980'le 1983 arasında kurulan altı koalisyon hükümetinin beşinde yer aldılar. Craxi'nin Nisan 1983'te Hıristiyan Demokrat ağırlıklı koalisyonu devirme kararı hazıranda genel seçimlere gidilmesine yol açtı. Craxi seçimlerin ardından Hıristiyan Demokratlar ve birkaç küçük, ılımlı partiyle bir koalisyon hükümeti kurdu. Başbakanlığı sırasında enflasyonu denetim altına almayı amaçlayan bir maliye politikası izledi; dış politikada ise ABD yanlısı bir çizgiyi benimsedi. 1986'da yeni bir koalisyon hükümeti kurduysa da 1987 başında başbakanlıktan istifa etti.

Cray, Seymour R. (d. 1925, Chippewa Falls, Wisconsin, ABD), süperbilgisayar olarak adlandırılan büyük, yüksek hızlı bilgisayarların önde gelen tasarımcılarından olan ABD'li elektronik mühendisi ve bilgisayar tasarımcısı.

1950'de Minnesota Üniversitesi'nden elektrik mühendisi olarak mezun olan Cray meslek yaşamına, ilk kuşak ticari elektronik sayısal (dijital) bilgisayar olan UNIVAC I üzerinde çalışan bir bilgisayarcı olarak başladı. 1957'de, sonradan büyük bir bilgisayar şirketi haline gelen Control Data Corporation'ın kuruluş çalışmalarına katıldı. Bu şirket için, CDC 6600 ve CDC 7600 gibi yüksek işlem hızlarına ulaşan birçok büyük ölçekli bilgisayarın tasarımını yaptı.

1972'de Control Data'dan ayrılan Cray, dünyadaki en hızlı bilgisayarları üretmek amacıyla Cray Research Incorporation'ı kurdu. 1976'da piyasaya sürdüğü ilk süperbilgisayarı Cray-1, saniyede 240 milyon işlem yapabiliyordu. Dönemin en hızlı bilgisayarı olan Cray-1, bilgisayar alanında kesin bir teknolojik üstünlük sağladı ve devlet kurumları ile üniversitelerce satın alınarak karmaşık fiziksel olguların benzetimi gibi büyük ölçekli bilimsel uygulamalarda kullanılmaya başladı. Cray bir süre sonra işlem hızı daha da yüksek Cray 1-M ve Cray X-MP süperbilgisayarlarını üretti. Başkanı olduğu şirketten 1981'de ayrıldı ve aynı şirket için sözleşmeli olarak çalışmaya başladı. Chippewa Falls'daki laboratuvarında daha da hızlı bilgisayarlar geliştirdi. 1985'te Cray-2 piyasaya çıktı; sıvı azotla aşırısoğutulan bu bilgisayar, saniyede 1,2 milyar işlem yapabiliyordu. Cray, paralel işlemleri daha etkili kılan devre tasarımlarının da öncülüğünü yaptı.

Crayer, Caspar de, GASPARD olarak da yazılır (d. 18 Kasım 1584, Anvers - ö. 27 Ocak 1669, Gent), büyük ölçüde yakın dostu Peter Paul Rubens'ın etkilerini yansıtan Flaman ressam.

Bruksel'de Raphael Coxcie'nin yanında yetişen de Crayer, 1607'de Ressamlar Loncası'nda usta oldu ve 1664'e değin bu kentte saygın bir kişi olarak yaşadı. Gent kentine girişini kutlamak için bir zafer takı tasarımı yaptığı Kardinal Ferdinand'ın sarayına 1635'te saray ressamı olarak atandı. Ferdinand'ın 1641'de ölümünden sonra kralın ressamı unvanını aldı ve 1664'te Gent'e yerleşti.

De Crayer'in çok sayıdaki yardımcısıyla birlikte gerçekleştirdiği altar panoları Belçika ve başka Avrupa ülkelerindeki müze ve kiliselerde varlığını bugüne değin korumuştur. Dindışı resimleri oldukça azdır. Uslupsal gelişimi büyük ölçüde Rubens'le koşutluklar taşır, ama gerek kompozisyondaki ustalığı, gerek incelikli tavrı ile Rubens'in birçok öğrencisini geride bırakır. Yaptığı portreler büyük övgü kazanmıştır.

creacionismo (İspanyolcada "yaratımcılık"), 1916'da Paris'te Şilili şair Vicente Huidobro'nun önculuk ettiği ve Avrupa ile batı yarıküredeki İspanyol yazarlar arasında kısa bir dönem etkili olan deneyci edebiyat akımı. Huidobro'nun aynı yıl tanıştığı Fransız şair Pierre Reverdy'nin de akım üzerinde etkisi oldu. II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin daha çok Fransa'da kalan Huidobro, buradan İspanyol şairler Gerardo Diego Cendoya ve Juan Larrea'yı da etkiledi.

Creacionismo akımına bağlı şairlere göre, şairin görevi doğal dünyayı betimlemekten çok, son derece kişisel ve düşsel bir dünya yaratmaktı. İmgeleri ve eğretilemeleri cesurca yan yana getiren bu şairler, genellikle özgün bir sözcük dağarcığı kullanmanın yanı sıra sözcükleri sık sık garip ya da akıldışı bir biçimde birleştiriyorlardı. *Creacionismo* I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemde Fransa, İspanya ve Latin Amerika'daki öncü şairler kuşağı üzerinde güçlü bir etki yarattı. Akımın en önemli şairi olarak Huidobro kabul edilir.

Crébillon, Claude - Prosper Jolyot, (OĞUL) (d. 14 Şubat 1707, Paris - ö. 12 Nisan 1777, Paris), yapıtlarında 18. yüzyıl Fransız yüksek sosyetesini yergili, canlı ve uçarı bir dille anlatan Fransız romancı.

Ünlü bir şair ve oyun yazarı olan babası Prosper Jolyot de Crébillon'dan bütünüyle farklı bir yaradılıştaydı. Bununla birlikte babası gibi Mme de Pompadour'dan destek gördü. Romanlarındaki yergili dokundurmalardan dolayı taşraya sürgün edildiği iki dönem dışında bütün yaşamını Paris'te geçirdi. En tanınmış romanları *L'Écumoire* (1733; Kevgir), *Les Égarements du cœur et de l'esprit* (1736; Ruh ve Gönül Serkeşliği) ve *Le Sopha, conte moral*'dır (1742; Sofa: Ahlak Masalı). Romanlarında, tutarlı bir mantık çizgisi izlemeyen kendi anlatı biçimine yakın özellikler bulan Laurence Sterne'in övgüsünü kazandı. Edebi etkinliklerinin yanı sıra, arkadaşlarıyla birlikte akşam yemeklerini yediği ve nüktelı konuşmalarıyla büyük ün kazandığı *café*'nin adını taşıyan Caveau Derneği'nin (1729) kurucuları arasında yer aldı.

Crébillon, Prosper Jolyot, (BABA) (d. 13 Ocak 1674, Dijon - ö. 17 Haziran 1762, Paris), Fransız oyun yazarı. Belli bir ustalık ve özgünlük taşıyan yapıtlarıyla döneminde Voltaire'in rakibi olarak görülmüştür.

Başyapıtı sayılan *Rhadamiste et Zénobie* (1711) adlı trajedisini izleyen bir dizi başarısız yapıttan sonra Crébillon 1721 de edebiyat dünyasından çekildi. Ama 1726'da *Pyrrhus* ile geri dönerek yeniden başarıya ulaştı ve 20 yıl daha yazmayı sürdürdü. 1731'de Académie Française'e seçildi. 1735'te tiyatro sansürcüsü oldu.

Crébillon trajedilerinde, örnek aldığı Seneca'nın yapıtları gibi melodrama yaklaşmıştı. Başta gelen özelliği, dehşete verdiği önemdi. *Atrée et Thyeste*'e (1707) yazdığı önsözde belirttiğine göre, izleyicide korku yoluyla acıma duygusu uyandırmayı amaçlamıştı. Özel yaşamını da, neredeyse boş bir evde kuşları ve başka hayvanlarıyla tek başına sürdüren tuhaf bir adamdı.

Crécy Çarpışması, Yüzyıl Savaşları'nın ilk 10 yılında İngilizlerin Fransızlara karşı zafer kazanmalarını sağlayan çarpışma (26 Ağustos 1346).

İngiltere kralı III. Edward, Temmuz 1346'da 4 bin ağır silahlı süvari ve 10 bin okçu ile Cotentin Yarımadasına çıktı. Ardından Sen'in batısındaki Aşağı Normandiya bölgesini yağmaladı ve Paris'in hemen dışındaki Poissy'ye kadar geldi. Edward'ın hangi yönde ilerleyeceğini tam kestiremeyen Fransa kralı VI. Philippe 12 bin ağır silahlı süvari ve çok sayıda askerle Edward'a karşı harekete geçti. Kuzeydoğuya dönen Edward, Poissy'de Sen'i ve Abbeville'de Somme ırmağını geçtikten sonra Crécy-en-Ponthieu'de savunma durumuna geçti. Ağır silahlı adamlarını atsız olarak ortaya, oğlu Edward komutasındaki süvarileri sağa, Arundel ve Northampton kontlarının komutasındaki süvarileri sola, okçuları da her iki kanada yerleştirdi. İngilizlere karşı ilk saldırıyı başlatan Philippe'in ordusundaki İtalyan okçular bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Fransız süvari birlikleri defalarca İngiliz ordusunun merkezine saldırdıysa da İngilizler yerlerini korudu. Art arda gelen Fransız süvari birlikleri, iki taraftan ilerleyen İngiliz okçularının atışlarıyla durduruldu. Bu savaş sırasında Philippe'in kardeşi Alençon kontu II. Charles de Valois ile müttefikleri Bohemya kralı Jan Lucembursky ve Flandre kontu II. Lodewijk'in yanı sıra 1.500'e yakın şövalye öldü. Philippe ise yaralandı ve savaş alanından kaçtı. Edward kuzeye doğru ilerleyerek Calais'yi kuşattı.

Crédit Mobilier Skandalı, ABD'de Birleşik Pasifik Demiryolu'nun yapımını (1865-69) üstlenen inşaat ve yatırım şirketinin hileli sözleşmeler yaparak düzenlediği yolsuzluk. Credit Mobilier of America bu olayla İç Savaş sonrasındaki yolsuzlukların simgesi durumuna gelmiştir.

Crédit Mobilier'nin çalışma tarzı, 19. yüzyıl ABD tarihinin "Büyük Parti" (Great Barbecue) olarak adlandırılan alabildiğine serbest döneminde demiryolu inşaatıyla uğraşan öteki şirketler için de geçerliydi. Ama sansasyonel gazete haberleri ve Kongre'nin incelemeleri dikkatlerin Crédit Mobilier üzerinde yoğunlaşmasına yol açtı. Demiryolu işletmecilerinin geçmiş deneyimleri, demiryollarının yapımını üstlenmenin, yapımı tamamlanmış demiryollarını işletmekten çok daha fazla kazanç getirebileceğini göstermişti. Bu kural Birleşik Pasifik De-

miryolu'nun yapımı için bir kat daha geçerli olacağa benziyordu. Çünkü yapımı devlet kredileri ve toprak bağışlarıyla desteklenen Birleşik Pasifik Demiryolu, Missouri Irmağı üzerindeki Omaha ile Büyük Tuz Gölü arasında çok geniş ama boş bir araziden geçeceği için işletme döneminde kısa sürede çok gelir sağlayamazdı.

Crédit Mobilier'nin bir bölümünü oluşturduğu karmaşık düzenlemeye göre, birkaç kişi demiryolunun yapımını ya kendileri üstlenmiyor ya da bu yükümlülüğü vekillerine devrediyordu. Bazı yatırımcı vekilleri ve spekülatörler bu sözleşmeler sayesinde büyük kazançlar elde ederken, demiryolu büyük zarara girdi. Kongre'deki Massachusetts temsilcisi Oakes Ames'in de bu yolsuzluğa karıştığı ortaya çıkınca, Temsilciler Meclisi yolsuzlukla ilgili bir soruşturma açarak Ames'i ve bir meslektaşını suçlu buldu. Aralarında Başkan Yardımcısı Schuyler'in de bulunduğu öteki birkaç kişi ise aklandı.

Creel, George (Edward) (d. 1 Aralık 1876, Lafayette, Missouri - ö. 2 Ekim 1953, San Francisco, ABD), I. Dünya Savaşı sırasında ABD Kamu Enformasyon Komitesi'nin başkanı olarak tanıtım ve propagandaya ilişkin sonraki hükümet programlarının biçimlendirilmesinde önemli rol oynayan ABD'li yazar ve gazeteci.

Creel
Library of Congress, Washington, D.C.

Meslek yaşamına 1894'te *Kansas City World*'ün muhabiri olarak başladı. 1899'da kendi gazetesi *Kansas City Independent*'ı çıkardı. Bir süre *Denver-Post*'a yazdıktan sonra (1909-10), 1911'de *Rocky Mountain News*'un yayın yönetmeni oldu. Titiz bir araştırma muhabiri olarak ün kazandı. 1917'de Başkan Woodrow Wilson yönetiminin propaganda ve tanıtım işlerinin başına getirildi. Bunu izleyen ikı yıl boyunca uyguladığı tarafsız habercilikle, körükörüne bir Alman düşmanlığının önünü almaya ve genel toplantılarda konuşan ve "Dört Dakikalık Adamlar" denen 18 bin kişilik gönüllüler ordusu aracılığıyla halkın savaş çabalarına katkıda bulunmasını sağlamaya çalıştı.

Savaştan sonra da kamu hizmetinde kalarak, 1933'te San Francisco Bölgesel Çalışma Kurulu'nda görev aldı. 1935'te Çalışma Projeleri İdaresi Ulusal Danışma Kurulu'na başkanlık etti. 1934'te Demokrat Parti'den California vali adayı olmak için romancı Upton Sinclair'le giriştiği mücadeleden yenik çıktı. Son yıllarını daha çok yazmakla geçirdi ve aralarında radyo oyunu haline getirilen *War Criminals and Punishment*'ın da (1944; Savaş Suçluları ve Ceza) bulunduğu 15 kitap yayımladı.

Creeley, Robert (White) (d. 21 Mayıs 1926, Arlington, Massachusetts, ABD), ABD'li şair. 1950'lerde Black Mountain şairlerinin(*) temsil ettiği şiir akımının öncülerindendir.

Harvard Üniversitesi'nden son sınıfta ayrılan Creeley, American Field Service'te (AFS) görev alarak Hindistan ve Birmanya'da bir yıl kamyon sürücülüğü yaptı. 1945'te dönüşünden kısa bir süre sonra New Hampshire'da bir tavuk çiftliğine yerleşti ve kendi ifadesine göre, zamanının büyük bölümünü caz dinlemekle geçirdi. Boston radyosunda rastlantıyla duyduğu bir şiir programının etkisiyle, küçük dergilere şiirlerini göndermeye başladı. 1950'lerin başlarında Fransa'da yaşadıktan sonra, İspanya'nın Mayorka Adasına yerleşti ve Divers Press'i kurdu. 1955'te Black Mountain College'ı (Kuzey Carolina) bitirerek, aralarında Charles Olson'ın da bulunduğu öğretim kadrosuna katıldı. Üç yıl *Black Mountain Review*'nun yayın yönetmenliğini yaptı. Dergide o sırada ünü pek yaygın olmayan Creeley'nin yanı sıra başka öğretim üyelerinin ve şairlerin ürünleri de yayımlandı.

Creeley'nin 1950'ler ve 60'larda yazdığı şiirlerde, William Carlos William'ın etkisi görülür. 1950-60 arasında yazdığı şiirlerini topladığı *For Love* (1962; Aşk İçin) biçim alanındaki ustalığını yansıtır. Şiirleri William'ınkiler gibi kısa ve özlüdür. Daha sonra yayımlanan şiir kitaplarında, özellikle *Pieces*'da (1968; Parçalar) yer alan şiirleri de aynı özelliği taşır. Kestirme ve kesin bir dil konusundaki özeni, her şeyi hafife alan alaycı tavrı sonraki şairlerin çoğunu etkilemiştir.

Creeley birçok üniversitede şiir dersleri verdikten sonra, 1967'de Buffalo'da New York Eyalet Üniversitesi'ne girdi. 1976'da *Selected Poems* (Seçme Şiirler) adlı yapıtını yayımladı.

Creevey, Thomas (d. Mart 1768, Liverpool - ö. 5 Şubat 1838, Londra, İngiltere), İngiliz siyaset adamı. Günceleri ile yazışmalarından oluşan *The Creevey Papers* (1903; Creevey Yazıları) ile ünlüdür. George döneminin son yıllarındaki siyasal ve toplumsal yaşamın canlı ve zengin bir görüntüsünü çizen bu yazılar, Pepys'in üslubuna yaklaşan bir açıksözlülükle kaleme alınmıştır.

Creevey, Cambridge'de Queens' College'da öğrenim gördü ve 1789'da buradan yedincilikle mezun oldu. Bir süre Inner Temple'da hukuk stajı gördükten sonra 1791'de Gray's Inn'e geçti ve 1794'te baroya kabul edildi. Norfolk dükünün adayı olarak 1802'de Parlamento'ya girdi. Ardından, altı çocuklu zengin bir dul olan Eleanor Ord ile evlendi.

Creevey siyasete Charles James Fox'un yandaşı bir Whig olarak atıldı. Parlak zekası ve girişkenliğiyle bu çevrenin önderleriyle yakın dostluk kurmayı başardı. 1806'da kısa ömürlü "Üstün Yetenekler" hükümeti kurulduğunda, Denetleme Kurulu sekreterliğine getirildi. Partisinin ikinci kez iktidara geldiği 1830'da, Parlamento'daki sandalyesini yitirmiş olan Creevey ordu ikmal dairesi saymanı oldu. 1834'te, Lord Melbourne tarafından Greenwich Hastanesi saymanlığına getirildi. Karısının ölümünden (1818) sonra geliri de çok düştü.

Creevey'nin keskin bir siyasal sezgisi ve çevresini şenlendirmekte eşsiz bir yeteneği vardı. Creevey'nin canlı kişiliğini yansıtan *The Creevey Papers*, John Wilson Croker'ın (1780-1857) Tory'lerin bakış açısıyla kaleme aldığı günce ve mektuplardan derlenmiş *The Croker Papers*'ı (1884) tamamlayan ve düzelten bir belge niteliğini de taşır. Creevey'nin ayrıca yaşamının 36 yılını kapsayan "zengin bir günce" tuttuğu da bilinmektedir. Ama güncedeki bilgilerin açığa çıkmasından korkan dostlarının, ölümünden bir süre sonra bu günceyi yok ettiği sanılmaktadır.

Creighton, James Edwin (d. 8 Nisan 1861, Pictou, Nova Scotia - ö. 8 Ekim 1924, Ithaca, New York, ABD), idealist felsefeci ve Amerikan Felsefe Birliği'nin kurucu başkanı (1902). Leipzig ve Berlin'de öğrenim gördükten sonra Ithaca'da Cornell Üniversitesi'nde doktora yaptı (1892). 1889'da Cornell'de ders vermeye başladı, yaşamının sonuna değin burada kaldı. *Kantstudien*'in (1896-1924) ABD'deki yayın yönetmenliğini ve *Philosophical Review*'nun genel yönetmenliğini (1902-24) üstlendi. Pragmatizme, yeni-gerçekçiliğe, maddeciliğe ve Berkeley'ci felsefeye karşı idealizmi savundu.

Creil, Fransa'nın kuzeyindeki Oise ilinde (*département*) kent. Oise Irmağının kıyısında, Paris'in kuzeyinde yer alır. Gotik üsluptaki Saint-Médard Kilisesi'nin içi 13. yüzyıldan, kulesi 16. yüzyıldan kalmadır. Kral V. Charles'ın Creil'de 14. yüzyılda yaptırdığı büyük şato bugün yıkılmıştır. VI. Charles da burada birkaç yıl yaşamıştır. Şatonun avlusundaki Galle-Juillet Evi'nde 19. yüzyıl yapısı mobilya, seramik ve resimler sergilenir. Creil, Paris'e ve Fransa'nın kuzeybatısına kara, demir ve iç su yollarıyla hizmet veren etkin bir sanayi merkezidir. Kentte madeni eşya üretilir. Ayrıca büyük demiryolu atölyeleri vardır. Nüfus (1982) 34.332

Crelle, August Leopold (d. 11 Mart 1780, Eichwerder, Brandenburg - ö. 6 Ekim 1855, Berlin, Almanya), Alman matematikçi ve mühendis. Dönemindeki birçok genç matematikçinin çalışmalarına yön göstermiş ve katkılarda bulunmuş, günümüzde *Crelle's Journal* olarak bilinen *Journal für die reine und angewandte Mathematik* (Uygulamalı ve Uygulamasız Matematik Dergisi) adlı dergiyi kurmuştur.

1828'e değin Prusya hükümetinin hizmetinde inşaat mühendisi olarak çalışan Crelle, daha sonra karayolları yapımında görev aldı, ayrıca Almanya'daki ilk demiryolunun döşenmesi çalışmalarını yöneterek 1838'de hattın yapımını tamamladı.

Ama Crelle'in asıl ilgisi eğitim alanındaki sorunlara ilişkindi, bu nedenle 1828'de hükümet hizmetinden ayrılarak Din İşleri ve Halk Eğitimi Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. Çok sayıda ders kitabı yayımladı, ayrıca yayımladığı çarpım tabloları da yaygın olarak kullanılmaya başladı. Yapıtlarının birçoğu yeniden basıldı. Crelle'in matematiğe en önemli katkısı, 1826'da *Crelle's Journal*'ı kurmasıydı. Ünlü matematikçilerden Norveçli Niels Abel ve İsviçreli Jakob Steiner, Crelle'in bu çabasını desteklediler ve ilk sayıların başlıca yazarları oldular. Crelle, birinci sınıf bir matematikçi olmamakla birlikte, dehaları farketmekte keskin bir sezgiye sahipti. Crelle'in desteği ve yüreklendirmesi olmasaydı, Abel'ın en büyük yapıtlarını hiçbir zaman bitiremeyeceğine inanılmaktadır.

Crema, İtalya'nın kuzey kesiminde, Lombardiya yönetim bölgesinin Cremona ilinde kent. Milano'nun güneydoğusunda, Serio Irmağı kıyısındadır. Keltlerin kurduğu sanılan Crema 1159'da I. Friedrich (Barbarossa) tarafından yağmalandı, 1185'te yeniden inşa edildi. 1338'de Visconti ailesinin eline ge-

çen kent, 1860'ta İtalyan birliğini sağlayıncaya değin Milano, Venedik, Fransa ve Avusturya egemenliğinde kaldı. Gotik üslup taki Lombardiya Katedrali (1284-1341) ve Rönesans sarayları ilginçtir. Bir tarım ürünleri pazarı ve sanayi merkezi olan

Crema yakınlarında, tasarımı Giovanni Battagio'ya ait Santa Maria della Croce Kilisesi, y. 1490, İtalya
John G. Ross-Photo Researchers

Crema'nın çeşitli ürünleri arasında makina, keten ve kenevir dokuma ve gıda ürünleri yer alır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 34.610.

Crémazie, (Joseph) Octave (d. 16 Nisan 1827, Québec - ö. 16 Ocak 1879, Le Havre, Fransa), Fransız Kanada şiirinin babası sayılan şair.

Québec İlahiyat Okulu'nda öğrenim gördü. 1848'de etkili bir edebiyat çevresinin merkezi haline gelen bir kitabevi açtı. 1860'ta yakın arkadaşlarıyla birlikte Québec'in ilk edebiyat okulunu kurdu. 1861'de Fransız Kanadası'nın folklorunu korumak amacıyla *Les Soirées Canadiennes* adlı aylık bir edebiyat ve tarih dergisi yayımlamaya başladı. Ayrıca 1854'ten başlayarak *Journal de Québec*'te de şiirlerini yayımladı.

1862'de daha iyi ekonomik koşullar elde etme umuduyla Fransa'ya gitti. Ama yaşamının geri kalan bölümünü Jules Fontaine takma adıyla büyük yoksulluk içinde geçirdi. Bu dönemde "Promenade des trois morts" (Üç Ölünün Promenadı) adlı bitiremediği kötümser bir şiir yazdı. Ayrıca 1870 kuşatmasını anlatan *Siège de Paris* (Paris Kuşatması) adlı bir günce tuttu. Yurtseverlik ve Kanada doğasına tutkunluk şiirlerinin en önemli özelliğidir. Arkadaşları tarafından toplanan şiirleri 1882'de *Oeuvres complètes* (Tüm Yapıtları) adı altında yayımlandı.

Cremer, Sir (William) Randal (d. 18 Mart 1838, Fareham, Wiltshire - ö. 22 Temmuz 1908, Londra, İngiltere), İngiliz sendikacı ve savaş karşıtı. Uluslararası hakemliği savunma doğrultusundaki çalışmalarından dolayı 1903 Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır.

Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar Derneği'nin (1860) kurucuları arasında yer aldı. Uluslararası Emekçiler Birliği'nin (I. Enternasyonal) İngiltere seksiyonu sekreteri oldu. Başka bir yöneticiyle anlaşmazlığa düştüğü için bu görevden çekildi. Fransız-Alman Savaşı (1870-71) sırasında İngiltere'nin tarafsız kalmasını savunmak amacıyla bir emekçiler komitesi oluşturdu. Bu topluluktan doğan Emekçiler Barış Birliği'nin sekreterliğini ölümüne değin sürdürdü. 1885-95 ve 1900-08 arasında Avam Kamarası üyeliği yaptı. 1907'de "sir" unvanı aldı.

Crémieux, (Isaac-) Adolphe, asıl adı ISAAC MOÏSE (d. 30 Nisan 1796, Nîmes - ö. 10 Şubat 1880, Paris, Fransa), Fransız siyaset adamı ve Yahudi önderi. 1848 Devrimi ve Paris Komünü (1871) sırasında etkin rol oynamıştır.

Nîmes'de hukukçu olarak ün kazandıktan sonra, 1830'da Paris'teki bölge temyiz mahkemesi avukatlığına atandı. Burada mesleki yeteneği ve hitabet gücüyle ününü daha da artırdı. 1842'de İndre-et-Loire ilinden (*département*) Temsilciler Meclisi'ne seçildi ve kısa sürede radikal solun önde gelen adlarından biri oldu. 1848'deki devrimci hareketlerde önemli rol oynadı ve 1848-49'daki geçici hükümette adalet bakanlığı yaptı. Louis-Napoléon'un devlet başkanlığına aday gösterilmesi yönünde oy kullandı. Daha sonra Louis-Napoléon'dan desteğini çekince tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra avukatlık mesleğine ve sol kanat içindeki siyasal çalışmalarına döndü. 1869'da Paris'e bağlı bir seçim bölgesinden yeniden meclise girdi. İkinci İmparatorluğun çökmesi üzerine, Ulusal Savunma Hükümeti'nde (1870-71) adalet bakanı olarak yer aldı. Ardından Cezayir kenti milletvekilliği (1871-75) ve senatörlüğü (1875-80) yaptı.

Crémieux, aynı zamanda Fransız Yahudi cemaatinin önemli bir önderiydi. Fransa ve Cezayir'deki Yahudilerin yaşam koşullarını düzeltmeye yönelik birçok kampanyada

Crémieux, L.-E. Coedès'in taşbaskı çalışması
Bibliothèque Nationale, Paris

siyasal nüfuzunu kullandı. Bu arada Kuzey Afrika'daki Yahudilere yurttaşlık hakkı verilmesini destekledi. Etkili bir örgüt olan İsrail Yandaşları Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı ve 1863-80 arasında bu örgütün başkanlığını yaptı.

Cremona, İtalya'nın kuzeyinde, Lombardiya yönetim bölgesine bağlı Cremona ilinin merkezi kent. Milano'nun güneydoğusunda, Po Irmağının kuzey kıyısında yer alır. İÖ 218'de Kenomanlara ait eski bir Galya köyü üzerinde Romalılarca kuruldu. Romalı şair Virgilius burada öğrenim gördü. Roma İmparatorluğu'nun gerileme döneminde sık sık Got ve Hun akınlarına uğradı. 7. yüzyılda Lombardlarca yeniden inşa edildi. 9. yüzyılda piskoposluk merkezi, 1098'de özerk bir kent oldu. Milano ile olan çekişmeden dolayı önceleri Lombardlara karşı İmparator I. Friedrich'in (Barbarossa) yanında yer aldıysa da, 1167'de Lombardiya Birliği'ne katıldı. Uzun yıllar Visconti ailesinin denetiminde kaldı. 1334'ten sonra kısa süreli Venedik yönetimi (1499-1509) dışında Milanolu Sforza ailesince yönetildi. 1535'te İspanya'nın, 1707'de Avusturya'nın egemenliğine girdi.

Kent merkezindeki alanın çevresinde zarif bir orantıyla inşa edilmiş romanesk katedral (1190), İtalya'nın en yüksek (y. 120 m) çan kulesi olan Torrazzo (y. 1250), sekiz kenarlı vaftizhane (1167), Belediye Binası (1206-45) ve Loggia dei Militi (1292) bulunur. Sayısız kilise ve saraylarının çoğu 15-16. yüzyıl Cremona okulu ressamlarının ünlü fresklerıyle süslenmiştir. S. Agostino (1339) ve S. Pietro al Po (1563) kiliseleriyle Rönesans Fodri, Raimondi ve Stanga sarayları kentin önemli yapılarından yalnızca birkaçıdır. Operayı bir sanat dalı konumuna getiren bestecilerden Claudio Monteverdi 1567'de burada doğmuştur.

Cremona 16-18. yüzyıllar arasında Amati ailesi ve onların öğrencileri Guarnerler ile Antonio Stradivari'nin yaptığı keman ve viyolalarıyla da ünludur. Sanat Galerisi'nde Keman ve Viyola Yapımcıları Okulu'na bağlı bir antik telli çalgılar müzesi vardır. Müzik paleografisi okulu, bu alanda İtalya'nın tek okuludur. Ayrıca önemli bir tarım ve mandıra ürünleri merkezi olan Cremona'da tarım makineleri, ipekli dokuma, tuğla ve piyano üretilir. Nüfus (1981 geç.) 80.758.

Cremona, (Antonio) Luigi (Gaudenzio Giuseppe) (d. 7 Aralık 1830, Pavia, Lombardiya - ö. 10 Haziran 1903, Roma, İtalya), denge durumundaki kuvvetleri grafik yöntemlerle inceleyen grafik statiği geliştiren İtalyan matematikçi.

1860'ta Bologna Üniversitesi'nde yüksek geometri profesörü olarak çalışmaya başlayan Cremona, iki yıl sonra yayımladığı "Introduzione ad una teoria geometrica delle curve piane" (Düzlemsel Eğrilerin Geometrik Kuramına Giriş) başlıklı tezinde, düzlemlerdeki ve uzaydaki dönüşümleri (uzaydaki bir nokta ile aynı uzaydaki bir ya da birkaç nokta arasındaki bağıntılara ilişkin kurallar) inceledi. Adının kısa sürede tanınmasını sağlayan bu tezıyle, aynı zamanda Steinerci sentetik geometri okulunun izleyicisi olduğunu da ilan ediyordu. 1863'te yayımladığı "Sulle transformazioni geometriche delle figure piane" (Düzlem Şekillerin Geometrik Dönüşümleri Üzerine) adlı yapıtı, dönüşümler üzerindeki en önemli çalışması oldu.

1866'da Milano Politeknik Enstitüsü'ne yüksek geometri ve grafik statik profesörü olarak atandı. Bu görevi sırasında en verimli çalışmalarını gerçekleştirdi ve *Le figure reciproche della statica grafica* (1872, Grafik Statiğin Ters Şekilleri), *Elementi di geometria proiettiva* (1873; İzdüşümsel Geometrinin Öğeleri) ve *Elementi di calcolo grafico*'yu (1874; Grafik Hesap Öğeleri) yayımladı. 1873'te Roma'da yeni kurulan Mühendislik Politeknik Okulu'nun müdürlüğüne atandı. Bu görevi nedeniyle matematik araştırmalarını bir süre bırakmak zorunda kaldı. 1877'de Roma Üniversitesi'nin yüksek matematik kürsüsünün başkanlığına getirildi ve 1879'da Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine kabul edildi, aynı yıl senator olarak parlamentoya girdi.

Creodonta, soyu tükenmiş ilkel, etçil hayvanlar takımı. Fosillerine ilk kez Moğolistan'ın Üst Kretase (Tebeşir) Dönemi (Kretase Dönemi y. 136-65 milyon yıl önce)

çökellerinde rastlanan bu hayvanlar, gene Üst Kretase Döneminde ortaya çıkan memelilerden (*Deltatheridia*) evrimlenmiş, birey sayısı ve tür çeşitliliği açısından en üst düzeye Eosen Bölümde (y. 54-38 milyon yıl önce) ulaşmıştır. Atalarından kalma birçok ilkel özelliği taşıyan bu hayvanların beyni küçük ve ilkel, kafatası oldukça uzun ve basıktır. Kafatasındaki belirgin çıkıntılar, iyi gelişmiş çiğneme kaslarının bağlantı yeridir. *Creodonta* takımı başlıca iki familyaya ayrılır: *Oxyaenidae* ve *Hyaenodontidae*. Uzun gövdeli, kısa bacaklı, gelinciğe benzer hayvanlar olan *Oxyaenidae* familyasının üyeleri ilk kez Genç Paleosen Bölümde (54 milyon yıldan daha önce) ortaya çıkmış, Eosen Bölümün sonlarında yok olmuştur. *Hyaenodontidae* familyası birey ve tür sayısı açısından bir önceki familyadan daha zengindi. Bacakları da daha uzun olan bu familya üyelerinin birkaç türü giderek irileşmiş ve *Machairodontinae* altfamilyasının üyeleri gibi daha geç jeolojik çağlarda yaşayan, daha gelişmiş etçillerinkine paralel bir evrimlenme göstermiştir. Çok yırtıcı olan bu hayvanların varlığı *Oxyaenidae* familyasının üyelerinden daha uzun sürmüş, gerçek etçillerle boy ölçüşebilen bazı türleri Pliyosen Bölüme (y. 7-2,5 milyon yıl önce) değin ulaşmıştır. Bu familyanın en iyi bilinen cinsleri *Sinopa* ve *Hyaenodon*'dur.

Crepidula, *Prosobranchia* (öndensolungaçlılar) altsınıfının *Calyptraeidae* familyasından deniz salyangozları cinsi. Sırtı düz ya da tümsekli olan kabuklarının alt yüzünde,

Atlas Okyanusu'nda yaşayan üst üste binmiş dört *Crepidula fornicata*
Lynwood M Chace -The National Audubon Society Collection / Photo Researchers

kabuk açıklığını yarı yarıya örten güverte gibi düz bir bölme bulunur. Bu bölme nedeniyle alttan görünümleri terliği andıran *Crepidula* üyeleri, dünyanın her yerindeki sığ sularda bulunur. Erişkinleri kayalara tutunarak ya da başka yumuşakçaların boş kabuklarına girerek yaşar. Rengi sarımsı, uzunluğu 4 cm kadar olan *C. fornicata* türü Atlas Okyanusunda, özellikle Nova Scotia ile Texas arasındaki kıyılarda çok boldur. Ayrıca Avrupa kıyılarındaki istiridye yataklarının da istenmeyen konuklarıdır.

crepuscolarismo (İtalyancada "alacakaranlık okulu"), 20. yüzyıl başlarında, dolaysız ve yalın bir üslupla yazdıkları yapıtlarında düş kırıklığı, eskiye özlem ve basit şeylerden tad alma gibi temaları işleyen bir grup İtalyan şairinin temsil ettiği akım. Bu şairler İtalyan yazar Gabriele D'Annunzio'nun aşırı süslü retoriğine tepki olarak ortaya çıkmışlardır. Avrupa'daki çöküşün etkisini yansıtma ve terk edilmişlik duygusunu işleme bakımından yakın oldukları gelecekçilik akımından, daha edilgin bir çizgi izlemeleriyle ayrılırlar. Birçoğu sonradan gelecekçilik akımı içinde yer almıştır.

Akımın adı, onda D'Annunzio şiirinin sönüşünü gören eleştirmen Giuseppe Borgese'in 1910'da yazdığı "Poesie Crepuscolara" (Alacakaranlık Şiirleri) başlıklı makalesinden gelmektedir. Önde gelen şairleri Guido Gozzano, Fausto Maria Martini, Sergio Corazzini, Marino Moretti ve Aldo Palazzeschi'dir. Moretti ve Palazzeschi daha sonra öykü yazarı olarak ün kazandılar. Güçlü bir anlatım ve üslubu, mizah duygusuyla birleştiren Gozzano (ö. 1916) akımın en tanınmış şairiydi. Öbürlerinin çoğu, yalnızlıklarını, bıkkınlıklarını ve can sıkıcı yaşamlarını tema olarak seçen duygusal ve nostaljik şairlerdi.

Crepuscolarismo 1920'lerde dağılmaya yüz tutmakla birlikte, İtalyan şiirinin yalın bir dile ve basit konulara dönmesinde önemli bir rol oynadı.

Crerar, John (d. 8 Mart 1827, New York kenti - ö. 19 Ekim 1889, Chicago, ABD), ABD'li demiryolu sanayicisi. 1889'da kurduğu bilim, teknik ve tıp kütüphanesini

Crerar, bir oymabaskı çalışma
John Crerar Library Chicago

(bugün John Crerar Kütüphanesi) Chicago kentine bağışlamıştır.

1862'de Chicago'ya yerleşen Crerar, demiryolu donanımları üreten bir kuruluşun yöneticiliğini üstlendi. 1867'de kurulan Pullman Palace Car Company'ye katıldı. Ayrıca bir bankanın ve bir demiryolu şirketinin müdürlüğünü yaptı. Vasiyetinde Chicago kentine bağışladığı kütüphanede yalnızca bilimsel yapıtların yer almasını öngörmemekle birlikte, insan ahlakını bozduğuna inandığı bazı romanların ve başka kitapların kütüphaneye alınmaması yolundaki isteğini açıkça belirtti. Bugün Chicago Üniversitesi'nin bünyesinde bulunan kütüphanede, fizik, doğa, tıp bilimleri ile öteki alanlarda yazılmış yaklaşık 1 milyon kadar kitap vardır. Gene Crerar'ın vasiyeti üzerine, Augustus Saint-Gaudens'in yaptığı ünlü Abraham Lincoln heykeli Chicago'daki Lincoln Parkı'nda yer alır.

Cres, İtalyanca CHERSO, Adriya Denizinde, Hırvatistan'ın kuzeybatısındaki Kvarner Körfezinde ada. Istria Yarımadası doğu kıyısı açıklarında yer alır. Yüzölçümü 404 km²'dir. Yüksekliği Gorice'de 60 m'ye ulaşır. 75 km²'lik bir alanı kaplayan Lošinj (İtalyanca Lussino) Adasından, ilk kez Roma döneminde yapılan ve 16. yüzyılda yenilenen güneydeki bir kanalla ayrılır. Kanalın üzerinden biri karayolu köprüsü geçer. Her iki ada da jeolojik yapı bakımından Istria kireçtaşı platosunun parçasıdır. Cres'in iç kesimindeki tatlı su gölü Vrana, her iki adanın su gereksinimini karşılar. Bağcılığın önemini yitirdiği Cres'te balıkçılık ve meyvecilik başlıca ekonomik uğraşlardır. İtalyan yönetimi (1921-47) sırasındaki durgunluğun ardından her iki ada da önemli birer turizm merkezi olmuştur. Cres'te Roma kalıntıları, bir Rönesans saat kulesi ve 15-16. yüzyıllara ait bir kilise vardır.

Roma'nın çöküşünden sonra 998'e değin Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olan Cres, sırasıyla Hırvatistan Krallığı, Venedik, Macaristan-Hırvatistan ve yeniden Venedik (1409-1797) yönetimi altında kaldı. Ardından Avusturya, Fransa, yeniden Avusturya (1814-1921) ve İtalya yönetimine girdi. II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslav partizanlar ile İngiliz kuvvetlerinin işbirliğiyle işgalden kurtuldu. Nüfus (1981 geç.) Cres ve Lošinj, 10.361.

Crescas, Hasdai ben Abraham (d. 1340, Barselona? - ö. 1410, Zaragoza, İspanya), Yahudi düşüncesindeki Aristotelesçi geleneğe karşı çıkan İspanyol düşünürü, Talmud bilgini, Aragon sarayının başhahamı.

Tüccar olan Crescas, 1367'de Barselona'daki Yahudi cemaatinin önderliğine getirildi. I. Juan tahta çıktıktan (1387) sonra Aragon sarayıyla yakın ilişki kurdu ve "maiyet üyesi" unvanıyla onurlandırıldı. Krallık emriyle, Yahudi cemaati üzerindeki Yahudi yasalarına göre yargı yetkisini üstlendi ve hükümdarlığın başhahamı olarak Zaragoza'ya yerleşti.

Crescas'ın bilinen ilk kitabı 1391'de Barselona'da oğlunun da ölümüyle sonuçlanan Yahudi kırımını konu alan vakayinamedir. Bu kitap Avignon'daki (bugün Fransa'da) Yahudi cemaatine yönelik bir mektup biçiminde yazılmıştır. Crescas, İspanya'da Yahudileri hedef alan zulüm sırasında Yahudiliğin ilkelerini savunmak ve Hıristiyanlığın 10 ilkesini eleştirmek amacıyla 1397-98'de Hıristiyanların İlkelerine Reddiye adlı incelemeyi kaleme aldı.

Özellikle 12. yüzyıl filozofu İbn Meymun'un temsil ettiği Aristotelesçi Yahudi geleneğinin titiz bir eleştirisi, Crescas'ın 1410'da tamamlanan *Or Adonai* (Efendi'nin Işığı) adlı yapıtında yer alır. Tevrat'ın çeşitli boyutları üzerine bir yorum olan bu çalışmada Crescas, Tanrı'nın varlığına ilişkin geleneksel tanıtları reddeder ve Tanrı'nın varlığının kesin kanıtının yalnızca Kitabı Mukaddes'teki "Dinle, ey İsrail: Allahımız Rab bir olan Rabdır" (Tesniye 6:4) ifadesine dayandığını vurgular.

Crescentii AİLESİ, İtalyanca CRESCENZI, Romalı tanınmış bir aile, 10. yüzyıl ortalarından 11. yüzyıl başlarına değin Roma ve papalık tarihinde önemli bir rol oynamış ve daha çok Sabina bölgesinde olmak üzere geniş mülkler edinmiştir. Ailenin iki kolu olan Crescentii a Cabollo Marmoreo ve Crescentii de Theodora'nın, adına ilk kez 901'de rastlanan Crescentius adlı bir kişinin soyundan geldiği sanılmaktadır. I. Crescentius (Crescenzio) de Theodora (ö. 984?), 974'te Papa VI. Benedictus'a karşı bir ayaklanmaya öncülük etti. Sant'Angelo Kalesi'nde(*) hapsedilen papanın öldürülmesinden sonra Crescentii ailesinin desteğiyle karşı-papa seçilen VII. Bonifatius, yeni "imparatorluk" papası VII. Benedictus karşısında ayakta kalamadı. Bu nedenle Crescentii ailesi VII. Benedictus'un papalığı sırasında (974-983) siyasal bakımdan önemli ölçüde geriledi.

İmparator II. Otto'nun ölümünden sonra aile yeniden güçlü bir konum elde etti. Crescentius'un oğlu olduğu sanılan I. Giovanni *patrici*(*) unvanını alarak XV. Johannes'in 985'te papa seçilmesini sağladı.

I. Giovanni'nin kardeşi olduğu sanılan Crescentius 996'da Papa V. Gregorius'a karşı bir ayaklanmaya öncülük etti. Ama papanın kuzeni İmparator III. Otto, V. Gregorius'u 998'de yeniden papalığa geçirdikten sonra, Sant'Angelo Şatosu'nda Crescentius'u 29 Nisan 998'de idam ettirdi. Crescentius'un oğlu II. Giovanni, III. Otto'nun ölümünden (1002) sonra *patrici* olarak Roma'yı fiilen yönetimi altına aldı. Ama 1012'de ölmesinden sonra ailenin siyasal nüfuzu sona erdi.

I. Crescentius de Theodora'nın kız kardeşi Stefania'nın soyundan gelen Stefaniani kolu sonraki yıllarda güçten düşünce, II. Giovanni'nin eniştesi Octavianus'un soyundan gelen Ottaviani kolu 12. yüzyıl başına değin Sabina bölgesinin yönetimini elinde tuttu.

Crespi, Daniele (d. y. 1595, Busto, Arsizio, Milano Düklüğü - ö. 1630, Milano), İtalyan barok dönem ressamı. Dinsel konulu resimlerinde yalın bir kompozisyon ve dolaysız bir duygusal çekicilik görülür.

Yapıtlarında idealleştirilmiş bir güzelliği betimleyen ressam Giulio Cesare Procaccini ile çalışmış olmasına karşın Crespi daha çok, akrabası olduğu sanılan Giovanni Battista Crespi'nin (Il Cerano) etkisinde kaldı. Bu etki onun Trent Konsili'nin (1545-63) savunduğu gerçekçi resim anlayışını kesin olarak benimsemesine yol açtı. "Aziz Carlo Borromeo Akşam Yemeğinde" (y. 1628, Santa Maria della Passione Kilisesi, Milano) gibi en tanınmış çalışmaları, yukarıdan gelen ışığın oluşturduğu sert gölgelerle dikkati çeker.

"Aziz Carlo Borromeo Akşam Yemeğinde", Daniele Crespi'nin yağlıboya çalışması, y. 1628; Santa Maria della Passione Kilisesi, Milano
Anderson - Alinari, Art Resource / EB Inc.

Crespi, Giovanni Battista, IL CERANO olarak da bilinir (d. 1575/76, Cerano, Novara yakınları, Milano Düklüğü - ö. y. 23 Ekim 1632, Milano), en önemli 17. yüzyıl Lombardiya ressamlarından. Yapıtları erken dönem Lombardiya gerçekçiliğinin önemli örneklerindendir.

Crespi önceleri lirik eğilimli maniyerist taşra ressamı Gaudenzio Ferrari'nin etkisinde kaldı. 1586'da, 1595'e değin kalacağı Roma'ya gitti. Burada şiirsellikle maniyerizmi kaynaştıran başka ressamların yapıtlarını inceledi; bunlara eşdeğer sayılabilecek ürünler verdi. Roma'da bulunduğu sırada, sonradan koruyucusu olan Milanolu kardinal Federigo Borromeo ile dost oldu ve onunla birlikte Milano'ya gitti. Milano o dönemde kardinalin amcası Başpiskopos Carlo Borromeo'nun desteği ile eski kültürel canlılığına yeniden kavuşmuştu. Crespi özgün üslubunu bu kültürel ortamın ve ilk sanat öğreniminin etkileri altında geliştirdi. Bu dönem yapıtları, soluk ve gri tonların ağırlıkta olduğu renkleri ve figürlerin yansıttığı mistik gevşeklik açısından maniyerizmin etkilerini yansıtmakla birlikte, sağlam figürleriyle maniyerizmi aşar. Crespi'nin figürü idealleştirmeden gerçekçi ayrıntılarla işlediği yapıtlarının hemen hepsi acı dolu bir tınsellik taşır. Crespi'nin gerçekleştirdiği kilise siparişleri arasında 1610'da azizler listesine kabul edilen Carlo Borromeo'nun yaşamından sahneler (1610, Milano Katedrali), "Aziz Augustinus'un Vaftiz Edilmesi" (1618, S. Marco Kilisesi, Milano) ve geç 16. yüzyıl Venedik okulu ressamlarından Tintoretto'yu anımsatan, cesur, özgür bir kompozisyonla yorumladığı "Aziz Gregorius'un Cemaati" (1615-17, S. Vittorein Varese Bazilikası) vardır. Crespi'nin 1610-20 arasında yaptığı resimler, "Tespihli Madonna"da (y. 1615, Brera Resim Galerisi, Milano) görüldüğü gibi, dinsel deneyimlerin cisimleştirilmesindeki başarıları ve sadelikleri nedeniyle çok etkileyicidir.

1620'de Kardinal Borromeo, Crespi'yi Milano'da kurduğu resim akademisinin yöneticiliğine atadı; 1629'da da katedralin cephe bezemelerini denetlemekle görevlendirdi. Cephedeki kapıların üstüne yerleştirilecek heykellerin modellerini yapan Crespi bu çalışması ile sıkışık bir alana figürlerin yerleştirilme sorununu ustaca çözdü. Crespi mimar, oymabaskı ustası ve yazar olarak da etkinlik göstermişti.

Crespi, Giuseppe Maria, takma adı LO SPAGNOLO (İtalyancada "İspanyol") (d. 16 Mart 1665, Bologna - ö. 16 Temmuz 1747, Bologna, Papalık Devletleri), doğrudan bir anlatıma ulaşmak amacıyla akademik gelenekten dramatik biçimde uzaklaşan İtalyan barok dönem ressamı. Genellikle gündelik yaşamı işlediği tür resimleriyle tanınan Crespi yenilikçi tutumunu dinsel konulu resimlerinde de sürdürmüş ve etkileyici sonuçlar elde etmiştir.

Bir süre, her ikisi de Bologna'lı olan Carlo Cignani ve Domenico Maria Canuti ile çalıştı. Venedik'e ve Kuzey İtalya'ya yaptığı geziden sonra erken barok sanatın akıcı üslubundan etkilenerek bu iki ressamın yüksek barok klasikçiliğini bütünüyle reddetti. Kısa bir süre sonra kendi üslubunu bulmaya başlamasıyla neredeyse katışıksız bir gerçekçiliği benimsedi. Dinsel konulu çalışmalarında, portrelerinde ve günlük yaşamı yansıtan resimlerinde dolaysız bir anlatım egemendir. En tanınmış çalışmalarından biri "Pire" (Uffizi Galerisi, Floransa) adlı resmidir. Daha geç yapıtlarından olan "S. Giovanni Nepomuceno'nun Bohemya Kraliçesine Itirafları" (1743, Belediye Müzesi, Torino) Crespi'nin doğalcı üslubunun bir örneğidir. Crespi'nin Bologna'da önemli bir izleyicisi olmadı, ama tur resimlerindeki incelikli yaklaşımı, öğrencisi olan iki Venedikli ressamı, Giovanni Battista Piazzetta ve Pietro Longhi'yı etkiledi

Cressent, Charles (d. 16 Aralık 1685, Amiens - ö. 10 Ocak 1768, Paris, Fransa), Fransız mobilya ustalarının en yaratıcılarından biri. 18. yüzyıl Avrupa sanatında önemli bir yeri vardır ve ürünleri bugüne değin yapılmış en güzel Fransız mobilya örnekleri arasında yer alır.

Mobilya ustası olan dedesinden ve heykelci olan babasından bu sanatların her ikisini öğrendi, ayrıca çok yetenekli bir metal işleri ustası da oldu. 1710 dolayında Paris'e gitti ve orada önce André-Charles Boulle'un adını sürdüren atölyede çalıştı.

Tasarımcı Gilles Marie Oppenordt ile ressam François Watteau'nun etkisi altında kaldı, heykelci François Girardon'la arkadaş oldu. 1715'te kral naibi Orléans dükünün resmi mobilyacılığına atandı. 1719'da Aziz Luka Akademisi'ne seçildi, bu ona pek çok iş olanağı getirdi. Portekiz, Bavyera gibi yabancı saraylara ve aralarında Madame de Pompadour'un da bulunduğu varlıklı Fransız soylularına mobilyalar yaptıysa da, Fransa kralı XV. Louis için çalışmadığı sanılır. Buna karşılık, naibin oğlu için, bugün Paris'teki Ulusal Kitaplık'ta bulunan ve başyapıtlarından biri sayılan ünlü madalyon dolabını yaptı. Kendisi için bir resim ve sanat yapıtları koleksiyonu oluşturdu. İçindeki bazı resimlerin 15-16. yüzyıl İtalyan ressamlarından Raffaello ve Tiziano'ya, Alman ressam Dürer'e ve başka sanatçılara ait olduğu sanılan bu koleksiyon, Cressent'in iflasın eşiğinde olduğu bir sırada satılmaktan son anda kurtarıldı. Cressent koleksiyonunu ölümünde kâhyasına bıraktı.

Cressent'in XIV. Louis üslubundaki ilk yapıtları Boulle'unkilerle benzerlik gösterir. Bunu izleyen dönemdeyse (y. 1730-50) sanatı, inceliğini koruyan ve rokokonun aşırılıklarına gitmeyen dengeli bir nitelik kazanmıştır. Bu dönem yapıtlarında rastlanan *espagnolette*'ler (genellikle masa köşelerine yerleştirilen kadın figürleri) bunun en güzel örnekleridir. 1750 sonrası yapıtlarındaysa bir eskiye dönüş izlenir. Cressent mobilyalarının tasarım ve yapımından başka yaldızlı bronzdan göz alıcı süslerini de kendisi yapmıştır (sanatı bu yönden ünlü çağdaşı Jacques Caffiéri ile karşılaştırılabilir). Ama onun alışılagelmiş uygulamanın dışına çıkan bu tutumu, sonunda loncasıyla çatışmaya girmesine yol açtı. 1722'de Bronz Dökümcüleri ve Süslemecileri Loncası'nın ona karşı açtığı dava kral naibinin araya girmesiyle kapatıldı. 1735 ve 1743'te açılan iki yeni davada da onu kurtaran naibin oğlu Orléans dükü oldu.

Cressent'in en önemli yanı, baroktan rokokoya geçiş dönemini oluşturan rejans üslubunun önde gelen temsilcisi olmasıdır. Bu üslupta, Louis'nin saltanatının ilk dönemlerindeki anıtsallık, yerini daha hafif ve akıcı eğrisel çizgilere bırakmıştır. Cressent'in mobilyalarında kullandığı ve 18. yüzyıl Fransız mobilyacılığında büyük önem taşıyan altın taklidi pirinç süsler, en azından dönemin kakma süslemeciliği kadar

önemlidir. Cressent ayrıca abanoz ya da siyah renk verilmiş ağaçtan yapılan kakmaların yerini almaya başlayan renkli ahşap kakmaların tanınmasında da etkili olmuştur.

Cresson, Edith, eö CAMPION (d. 27 Ocak 1934, Boulogne-Billancourt, Paris yakınları, Fransa), Mayıs 1991-Nisan 1992 arasında Fransa'nın ilk kadın başbakanı olarak görev yapan siyasetçi. Bir devlet memurunun kızıydı. Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu'nu bitirdi; demografi konusunda doktora yaptı. 1959'da Peugeot otomobil fabrikası yöneticilerinden Jacques Cresson'la evlendi. 1965'te Sosyalist Parti'ye girdi. Aynı yıl Mitterrand'ın başarısızlıkla sonuçlanan seçim kampanyasında çalıştı. 1975'te milletvekili seçimlerine katıldıysa da başarılı olamadı. 1977'de Thuré belediye başkanı oldu. 1979-81 arasında Avrupa Parlamentosu üyeliğinde bulundu. 1983'te Châtellerault belediye başkanlığına seçildi. Mitterrand'ın 1981'de cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından tarım, turizm ve dış ticaret, sanayi ve dış ticaret, Avrupa işleri bakanlıklarında bulundu. Bakanlıkları sırasında çiftçiler, işadamları ve Japonlar gibi yabancı rakipler karşısındaki mücadeleci tavırlarıyla dikkati çekti.

1986'da Sosyalist Parti'nin adayı olarak katıldığı seçimleri kazanarak Vienne milletvekili oldu. 1988'de Groupe Schneider adlı dev imalat kuruluşunda çalıştı. Michel Rocard 1991'de başbakanlıktan istifa edince Mitterrand tarafından başbakanlığa atandı. Bu görevi sırasında bir yandan sosyal eşitsizlikleri azaltmaya çalışırken, bir yandan da Fransız sanayasinin rekabet gücünü artırmak için çaba gösterdi. 28 Mart 1992'deki yerel seçimlerde Sosyalistler oy kaybedince 2 Nisan 1992'de başbakanlıktan istifa etti.

Cresta kızak yarışı, SKELETON KIZAK YARIŞI olarak da bilinir, *Cresta skeleton* (iskelet) kızağıyla yapılan kış sporu. Üzerinde sürgülü bir oturma yeri (*toboggan*) olan yüksekçe bir şasiye bağlı çelik ayaklardan oluşan kızağa, baş önde olmak üzere yüzükoyun yatılarak binilir. Bu, Kuzey Amerika'da yaygın olarak kullanılan çelik ayaklı kızaklara binış biçimidir. Cresta kızak yarışı önceleri yalnızca İsviçre'nin St. Moritz köyünde bulunan 1.213 m uzunluğundaki Cresta Pisti'nde yapılırdı. 1884'te inşa edilen bu pistte 1885'ten beri her yıl Büyük Ulusal Şampiyona düzenlenmektedir. Yarışmalar sırasında ulaşılan ortalama hız saatte yaklaşık 80 km'dir. St. Moritz Toboggan Kulübü'nce organize edilen bu spor, St. Moritz'de düzenlenen Kış Olimpiyat Oyunları'nda (1928 ve 1948) yer almıştır.

Creston, Paul, asıl adı GIUSEPPE GUTTOVEGGIO (d. 10 Ekim 1906, New York kenti - ö. 24 Ağustos 1985, San Diego, California), ABD'li besteci. Özellikle müziğindeki canlı ritim ve zengin armonik yapı ile tanınır. Müzik üslubu ses uyuşumsuzluğu ve çok ritimlilik gibi modern öğeler içermesine karşın oldukça tutucudur.

Piyano ve org çalmayı öğrenen Creston 1934'te New York'taki St. Malachy Kilisesi'nin orgcusu oldu. Müzik kuramı konusunda hiçbir eğitim görmemiş olmasına karşın, orkestra yapıtlarının notalarını inceleyerek ve okuyarak kendi kendine besteciliği öğrendi. 1956-60 arasında Amerikan Bestecileri ve Orkestra Yöneticileri Ulusal Derneği'nin başkanlığını yaptı. 1960'ta ABD Dışişleri Bakanlığı'nca Türkiye ve İsrail'e gönderildi. Besteciliğinin yanı sıra yönetmenlik ve öğretmenlik de yaptı.

Threnody (1938; Ağıt) ve *Koro İçin İki Dans* (1938) adlı orkestra yapıtlarıyla üne kavuştu. Bazıları programlı müzik yapıtlarını andıran senfonilerinin en ünlüleri *Üçüncü Senfoni* (1950) ile *Lancaster Senfonisi*'dir (1970). *Üçüncü Senfonisi*'nde olduğu gibi *Corinthians XIII* (1963) adlı yapıtında da Gregorius dinsel ezgisinin temalarına rastlanır. Şarkı ve dansı müziğin temeli olarak gören Creston'ın bu inancını en iyi biçimde yansıtan yapıtları orkestra için yazdığı *Invocation and Dance* (1953; Dua ve Dans), iki bölümlü *Yaylılar, Piyano ve Vurmalı Çalgılar İçin Janus* (1959) ve iki bölümlü *İkinci Senfoni*'dir (1945). Öbür yapıtları arasında *Whitman Valsi* (1951) senfonik şiiri, oniki ton dizisiyle yazılmış *Pavan Çeşitlemeleri* (1966), saksofon ve org için *Rapsodi* (1976), marimba için bir konçerto, piyano, saksofon ve keman konçertoları, solo piyano parçaları ve sözlü dinsel yapıtlar sayılabilir.

Creswell, Keppel Archibald Cameron (d. 13 Eylül 1879, Londra - ö. 8 Nisan 1974), çalışmalarını özellikle erken İslam sanatı üzerinde toplamış İngiliz sanat tarihçisi. İslam sanatı konusunda bütün konu ve yöreleri belli bir sistematik içinde ele alan geniş bir kaynakça derlemiştir.

Creswell, The City and Guilds Technical College'da yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra İslam sanatı çalışmalarına başladı. 1913'te Kraliyet Asya Kurumu'nda ilk konferansını verdi. I. Dünya Savaşı sırasında kurmay subay olarak gittiği Mısır'da (1916) ilk kez İslam sanatını yakından inceleme fırsatını buldu. 1919'da *Bulletin de l'Institut Français d'Archeologie Orientale* için *A Brief Chronology of the Monuments of Egypt* (Mısır Anıtlarının Kısa Bir Kronolojisi) adlı çalışmayı hazırladı. Aynı yıl Suriye bölgesi müfettişi olarak gittiği Halep'te İslam sanatına ilişkin araştırmalar yaptı. Savaş bitince önce Mısır'a, oradan da İstanbul'a geçerek araştırmalarına devam etti. Londra'ya döndükten sonra, Süveyş sorunu çıkana değin her yıl yaz aylarını Kahire'de geçirdi. 1931'de Kahire Kral Fuad Üniversitesi'nden İslam sanatı ve mimarlığı profesörü, Princeton Üniversitesi'nden de edebiyat onur doktoru unvanlarını aldı. 1956'da Kahire Amerikan Üniversitesi'nin Yakın Doğu Araştırmaları Okulu'na profesör oldu.

Çalışmalarını Mısır ve Suriye'deki İslam sanatı konusunda yoğunlaştıran Creswell'in yapıtları, bu konuların temel kaynakları sayılır. *A Provisional Bibliography of Painting in Muhammedan Art* (1922; İslam Resim Sanatı Ön Bibliyografyası), *A Map of Cairo Showing Mohammedan Monuments to A. D. 1517* (İS 1517'ye Değin Kahire'deki İslam Anıtları Haritası), *Early Muslim Architecture* (1932-1940, 2 cilt; Erken Dönem İslam Mimarlığı), *The Muslim Architecture of Egypt* (1952; Mısır İslam Mimarlığı), *A Bibliography of Painting in Islam* (1953; İslam Resim Sanatı Bibliografyası), *A Bibliography of the Muslim Architecture of Egypt* (1955; Mısır İslam Mimarlığı Bibliyografyası), *A Bibliography of Arms and Armour in Islam* (1956; İslam Silah ve Zırhları Bibliyografyası), *A Short Account of Early Muslim Architecture* (1958; Erken Dönem İslam Mimarlığının Kısa Bir Dökümü), *The Muslim Architecture of Egypt* (1959, 2 cilt; Mısır İslam Mimarlığı), *Bibliography of the Architecture, Arts and Crafts of Islam to 1st Jan. 1960,* (1961; 1 Ocak 1960'a Değin İslam Mimarlığı ve Küçük El Sanatları Bibliyografyası) bunların belli başlılarındandır.

Creswell Kayalıkları, İngiltere'de Derbyshire'ın kuzeydoğusundaki Creswell yakınlarında, uzunluğu 450 m olan koyak. Koyaktaki mağaralarda bulunan türü yok olmuş omurgalı hayvan kalıntıları ve paleolitik avcı aletleri Britanya'da bu konudaki en önemli örneklerdir. Creswell Kayalıklarında ilk kazı 1875'te yapılmış ve Kazılar 1960'a değin aralıklı olarak sürdürülmüştür. Mousterien kültüre ait buluntulara rastlanmışsa da, insanların burada yaşadığına ilişkin en güçlü kanıt Creswellien kültürden(*) kalan aletlerdir. Mağaralarda ren geyiği, tüylü gergedan, mamut ve yabanıl at gibi memeli hayvan kalıntıları da vardır.

Creswellien kültür, Güney İngiltere'de, Derbyshire'ın kuzeydoğusundaki Creswell Kayalıklarında izlerine rastlanan Paleolitik Çağ kültürü. Bu kültüre özgü aletler büyük trapezler, eğik kör uçlu dilgiler ve küçük sırtlı dilgilerden oluşur. Bunların benzerleri Kuzey Almanya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'daki Tjongerian/Federmesser kültürlerinde de yaygın olarak görülür. Bazı nesnelerinse Hamburgien ve Magdalenien kültürlerle paralelliği gözlemlenir.

Creswellien kültür temel olarak İÖ 9850-8850 arasına, Son Buzul Çağında iklimin ılımanlaşıp ormanların oluşmaya başladığı döneme (Allerød Oscillation) tarihlenir. York'taki Anston Mağarasından alınan üç karbon-14 örneklemesi ise İÖ y. 7900 tarihlerini vermiştir.

Cret, Paul Phillippe (d. 21 Ekim 1876, Lyon, Fransa - ö. 8 Eylül 1945, Philadelphia, Pennsylvania, ABD), mimar ve mimarlık eğiticisi. ABD'de canlılığını koruması için uğraş verdiği Beaux-Arts (Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu) tasarım anlayışının son yandaşlarından biridir.

Mimarlıkla amcası Johannes Bernard'ın bürosunda ilgilenmeye başlayan Cret, mimarlık eğitimini Lyon'da ve daha sonra Paris'teki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda yaptı. 1903'te Pennsylvania Üniversitesi'nde açık olan bir öğretim üyeliği kadrosuna getirildi ve 1937'de emekli olana değin bu okulda çalıştı.

Cret sayısız mimari proje yarışması kazandı; ilk olarak 1907'de Albert Kelsey'yle birlikte tasarladıkları, Washington, D.C.'deki Pan American Union Binası projesiyle ödül aldı. Güney ve Kuzey Amerika'nın mimari üsluplarını eklektik bir anlayışla birleştirdiği bu yapı, Cret'nin en iyi yapısı olarak değerlendirilir.

Modern mimarlık akımlarının tümüyle dışında kalmasına karşın, hem bir mimarlık eğiticisi hem de modern çelik kafes konstrüksiyon tekniklerini uyguladığı yalın ve sağlam görünüşlü klasikçi yapıların mimarı olarak saygı gördü. Büyük bir iş hacmine sahip olan bürosunda genellikle eski öğrencilerini çalıştırdı. Yapıları arasında, Indiana eyaletinin Indianapolis kentindeki Halk Kütüphanesi (1915), Detroit Sanat Enstitüsü (1922), Washington, D.C.'deki Folger Shakespeare Kütüphanesi (1929) ve Philadelphia'daki Rodin Müzesi (1928) sayılabilir.

Cret'nin mimarlık bürosu özellikle Philadelphia bölgesinde pek çok köprü yapımıyla uğraştı. 1930'larda aralarında "Santa Fe Super Chief", "Empire State", "Zephyr" ve "Silver Meteor"un da bulunduğu birçok ünlü yolcu treninin iç tasarımlarını yaptı.

Creuse, Fransa'nın orta kesimindeki Limousin planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Tarihsel Marche bölgesinin büyük bölümünü içine alan il, Massif Central'in kuzeybatı sınırındadır. Yüzölçümü 5.565 km²'dir ve Creuse

Irmağı havzasının büyük bölümünü kaplar. 260 km uzunluğundaki bu ırmak güneydoğudan kuzeybatıya doğru akar ve il merkezi Guéret yakınındaki Aubusson'dan geçer. İl topraklarının yüksekliği güneydoğuya doğru 900 m'yi aşar. Bölge şiddetli yağmur ve kar yağışı alır. Vadilerde ve kenar platolarda iklim daha serttir. Kışın sıcaklık ortalaması donma noktasının biraz üzerindedir. İlin önde gelen ekonomik etkinliği büyükbaş hayvancılıktır; bölgeden Fransa'nın çeşitli yerlerine hayvan gönderilir. Güneydoğuda tahıl, patates ve çok miktarda kestane üretilir. Madencilik, taşocakçılığı, iplikçilik, madeni eşya ve gıda işlemeden oluşan sanayi kolları dağınık ve az gelişmiştir. Creuse'ün ilçelerinden (*arrondissement*) birine adını veren il merkezi Guéret, nüfusu 10 bini geçen tek yerleşmedir. Aubusson, duvar halılarıyla ünlü bir kenttir. Öteki eski ve güzel kasabaların arasında Auzances, Felletin, La Souterraine ve kaplıca merkezi Évaux-les-Bains sayılabilir. İl Limoges eğitim bölümünün içinde yer alır. Nüfus (1990 tah.) 131.349.

Creuzer, Georg Friedrich (d. 10 Mart 1771, Marburg an der Lahn, Hessen - ö. 16 Şubat 1858, Heidelberg, Almanya), ilkçağ araştırmaları uzmanı. Homeros ve Hesiodos'un yapıtlarında yer alan mitolojik öykülerin Doğu kökenli olduğunu ve bu öykülerin Helenistik dönem öncesinde Ege kıyılarında yaşayan Pelasglar aracılığıyla Yunanistan'a geçtiğini savunmuştur. Creuzer Yunan mitolojisinin, eski dinlerin vahiylerinden alınmış simgesel öğeler taşıdığını da öne sürmüştür.

Creuzer, 1804-45 arasında hemen hiç aralık vermeden Heidelberg Üniversitesi'nde filoloji ve ilkçağ tarihi profesörlüğü yaptı. Kuramını, ilk ve en ünlü yapıtı olan 4 ciltlik *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen*'de (1810-12; Antik Çağ İnsanlarında, Özellikle Yunanlılarda Mitoloji ve Simgecilik) ortaya koydu. Tartışmalı olan savları, genellikle sert eleştirilere hedef oldu. Yayımladığı öbür yapıtlar arasında Cicero'nun kitaplarından bir bölüm ve Plotinus'un bir kitabı bulunmaktadır.

Crèvecœur, Michel-Guillaume-Jean de, HECTOR SAINT-JOHN DE CRÈVE-CŒUR ya da J HECTOR SAINT JOHN (özellikle ABD'de) olarak bilinir (d. 31 Ocak 1735, Caen - ö. 12 Kasım 1813, Sarcelles, Fransa), yapıtlarında Yenidünya'daki yaşamın zengin bir portresini çizen Fransız asıllı Amerikalı yazar ve doğabilimci.

Cizvit okullarında öğrenim gördü. Kanada'da Montcalm ile birlikte harita çizimcisi ve memur olarak dört yıl çalıştıktan sonra Amerika'ya yerleşmeye karar verdi (1759). Ohio ve Büyük Göller bölgesinde yolculuklar yaptı. 1765'te New York'ta yurttaşlık belgesi aldı. Orange'da çiftçiliğe başladı ve 1769'da Mehitable Tippet ile evlendi.

Karısı krala bağlı bir aileden geldiğinden ve karşıt grupta bazı dostları yer aldığından, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında güç durumda kaldı. Her iki tarafın baskıları karşısında ülkeden ayrılmaya karar verdi. New York kentindeki İngiliz askeri hapishanesinde aylarca tutuklu kaldıktan sonra 1780'de oğullarından biriyle Avrupa'ya doğru yola çıktı. 1782'de Londra'da J. Hector St. John adını kullanarak 12 denemesini *Letters from an American Farmer* (Amerikalı Bir Çiftçiden Mektuplar) başlığı altında yayımladı.

İyimser bir bakış açısı ve sevimli bir üslubu olan kitap iki yıl içinde beş ülkede sekiz kez basıldı. Crèvecœur doğabilimci Comte de Buffon, Benjamin Franklin ve Mme D'Houdetot gibi tanınmış kişilerden destek gördü. Fransız Bilimler Akademisi'ne üye oldu. Ardından ABD'nin üç yeni eyaletine konsolos olarak atandı. 1784'te konsolosluk görevine fiilen başlamadan önce, ilk yazdığı 12 denemeyi bazı eklerle Fransızcaya çevirerek iki cilt olarak *Lettres d'un cultivateur Américain* adıyla yayımladı.

Amerika'ya döndüğünde savaşta evinin yandığını ve karısının öldüğünü öğrendi. Boston'da yabancı bir aileyle kalan kızı ile ortanca oğlunu yanına aldırdıktan sonra, ABD ile Fransa arasında bir posta servisi kurdu. Botanikle ilgili çalışmalarını sürdürerek tarım ve tıp üzerine çeşitli makaleler yayımladı. Avrupa'da yaptığı iki yıllık yolculuğun ardından, mektuplarının genişletilmiş üç ciltlik Fransızca baskısını hazırladı (1790). Konsolosluk görevinden alındığı aynı yıl içinde Amerika ile ilgili uç ciltlik *Voyage Dans La Haute Pennsylvanie et Dans l'État de New York* (1801; Yukarı Pennsylvania ve New York'a Yolculuk) adlı kitabını yazdı. Ölümüne değin Fransa ve Almanya'da sakin bir yaşam sürdü.

Crèvecœur yayımladığı mektuplarla Amerika'yı anlatan yazarların en çok okunanı olmanın yanı sıra Charles Lamb ve Thomas Campbell gibi romantiklerin ve Jacques-Pierre Brissot gibi devrimcilerin de gözdesi durumuna geldi. 1920'lerde Fransa'da bir tavan arasında bulunan yayımlanmamış İngilizce denemeleri ile ünü daha da arttı. Bu yazılar *Sketches of Eighteenth Century America or More Letters from an American Farmer* (1925; 18. Yüzyıl Amerika'sından Görüntüler ya da Amerikalı Bir Çiftçinin Yeni Mektupları) başlığı altında yayımlandı. Crèvecœur yapıtlarında yeni göçmenlerin geçirdikleri aşamaları ana çizgileriyle ortaya koyarak Yenidünya'daki dinsel sorunları irdeler. Ayrıca Nantucket'taki balina avcılarının yaşamını, Bağımsızlık Savaşı'nın dehşetini ve Yerlilerin özelliklerini geniş biçimde anlatır ve kolonici çiftçinin psikolojik yapısını ve günlük yaşantısını pek çok çağdaş yazardan daha bütünsel ve kapsamlı olarak yansıtır. ABD'nin değişik unsurları eriten bir "pota" olduğuna ilişkin kuramını anlattığı ve "Amerikalı nasıl bir insandır?" sorusuna yanıt verdiği bölümler birçok yazarca yaygın biçimde kullanılmıştır. Tarihçiler çantıların(*) zengin çiftlik evlerine dönüşmesini belgelerle anlatan yazılarından büyük ölçüde yararlanmışlardır.

Crewe-Nantwich, İngiltere'nin Cheshire ilinde (*county*) ilçe (*borough*). Yüzölçümü 431 km²'dir. Crewe, çok eskiden beri demiryolu kavramıyla özdeşleşmiştir ve bugün de bir sanayi ve demiryolu merkezidir. Nantwich, tarihsel bağlantılarıyla ve mimari açıdan ilginç yapılarıyla ünlüdür. İlçenin geniş kırsal hinterlandı siyah-beyaz yarı ahşap yapı örnekleriyle doludur. Zengin bir mandıracılık bölgesi olan bu kesimde üretilen sütün büyük bölümü Cheshire peyniri yapımında kullanılır. Nüfus (1982 tah.) 98.500.

cribbage, tahta çivileri özel bir tahta levhada ilerleterek hesaplanan belirli sayı kombinezonları oluşturmaya dayanan iskambil oyunu. Genellikle iki kişiyle oynanır. Dört kişiyle oynanan biçimi de yaygındır; bazen üç kişiyle de oynanabilir. Özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde en gözde iskambil oyunlarından biridir. Başlangıçta *çribbidge* olarak bilinen oyunu 17. yüzyıl İngiliz şairi Sir John Suckling özel bir puanlama tahtasının kullanıldığı daha eski bir oyun olan *noddy*'den geliştirmiştir. Özgün oyunun kurallarında yapılan en önemli değişiklik, eskiden her oyuncuya beşer kâğıt dağıtılırken, modern ikişilik oyunda altışar kâğıt dağıtılmasıdır.

Cribbage tahtası, üzerinde her oyuncu için 60 sayı deliği (her sırada 30 delik olmak üzere iki sıra), kazanılan eli belirtmek üzere birer oyun deliği ve çoğu zaman da oyunda olmayan tahta çivileri koymak ve kazanılmış elleri işaretlemek için fazladan birkaç delik bulunan bir levhadır. Oyun 121'de (tahtanın deliklerini iki kez dolaşmak için 120 ve oyun deliği için 1) tamamlanır; daha az yaygın olan *once around* (tahtanın deliklerinin bir kez dolaşılması anlamında) oyununda bitiş sayısı 61'dir. Her oyuncunun iki çivisi vardır. Kazanılan her puan en arkadaki çivinin öbürünün üzerinden atlatılmasıyla işaretlenir. Böylece toplam puan ve en son alınan puan bir arada görülmüş olur. *Cribbage* tahtasının oyunun ayrılmaz bir parçası olduğu gibi yanlış bir kanı yeleşmişse de, puanlar bir kalem ve kâğıtla ya da fiş ve markayla da tutulabilir. Gerçekte puanları eldeki markaların çıkarılması yoluyla hesaplamak çok daha basit ve pratik bir yöntemdir.

Oyunda geleneksel 52 kâğıtlık iskambil destesi kullanılır. Kâğıtların değeri papazdan asa doğru sıralanır. Papaz, kız, vale ve onlular 10 sayı değerindedir; öteki kâğıtlar ise üzerlerindeki yazılı değeri taşır. En küçük kâğıdı çeken oyuncu ilk dağıtıcı olur ve dağıtıcı her el değişir. Dağıtan oyuncu, öbür oyuncuya ve kendine sırayla altışar kâğıt verir. Daha sonra her oyuncu *crib*'i (ortada duran kâğıtlar) oluşturmak üzere ikişer kâğıdı kapalı olarak ortaya koyar. *Crib*, dağıtan oyuncuya puan kazandırdığından, öbür oyuncu puan alıcı kombinezonu oluşturma olasılığı en az olan "engelleyici" kâğıtları atmaya özen gösterir. Ikişer kâğıt ortaya atıldıktan sonra, dağıtıcı olmayan oyuncu destenin dağıtılmamış bölümünü keser; alttaki bölümün en üstündeki kâğıt yeniden birleştirilen destenin en üstüne açık olarak konur ve bu kâğıda *starter* (başlatıcı) denir. Eğer *starter* vale ise dağıtıcı hemen iki puan alır; buna "valenin topukları için 2 puan" denir. Eğer *starter* başka bir kâğıtsa, elinde bu kâğıdın renginde vale bulunan oyuncu "valenin başı için" 1 puan kazanır; ama puan hemen yazılmaz. Bundan sonra asıl oyuna geçilir.

Dağıtıcı olmayan oyuncu elinde bulunan kâğıtların herhangi birini açık biçimde önüne koyarak ve sayı değerini bildirerek oyunu başlatır. Daha sonra dağıtıcı bir kâğıt oynar ve iki kâğıdın toplam sayı değerini söyler. Her oyuncu kâğıtlarını ayrı bir yere koyar; böylece herkesin ilk dağıtım sırasındaki eli daha sonraki gösterme aşamasına değin korunmuş olur. Toplam sayı 31'e ulaşıncaya ya da bir oyuncu toplamı 31'i aşmayacak biçimde oynamayacak duruma gelinceye değin oyun karşılıklı olarak sürdürülür. Eğer bir oyuncu toplam sayı 31'i aşmayacak biçimde oynayamıyorsa, rakibi elindeki kâğıtlardan 31'i aşmaksızın oynayabileceği bir ya da daha fazla kâğıt oynamalıdır. Her seride son oynayan oyuncu bir *go* puanı (eğer tam 31'e ulaşmışsa 2 puan, 31'den daha az bir toplamda kalmışsa 1 puan) kazanır. Bir go'dan sonra sayma yeniden sıfırdan başlar.

Go'ya ek olarak, art arda oynanan kâğıtların belirli kombinezonları için de puan alınır. Bu kombinezonlar, iki oyuncunun karşılıklı oynaması durumunda olduğu gibi, öteki oyuncunun oyun dışı kalması nedeniyle bir oyuncunun tek başına oynaması

durumunda da elde edilir. Her iki durumda da attığı kâğıtla kombinezonu tamamlayan oyuncu puan alır. Araya başka bir kâğıt girmeden bir kombinezona ekleme yapan oyuncu yeni kombinezonun değerini puan olarak kendine yazar. Puan getiren kombinezonlar toplam 15 sayısını bulmak (2 puan), aynı değerde iki kâğıdı (iki 7 ya da iki kız gibi) oynayarak çift yapmak (2 puan), aynı cinsten üçlü yapmak (6 puan) ve aynı cinsten dörtlü yapmaktır (12 puan). Ayrıca üçüncü ya da sonraki kâğıdı açarken kâğıt rengine ve sırasına bakmaksızın bir seri oluşturulursa kâğıt başına 1 puan kazanılır.

Puanlamanın ikinci aşaması göstermedir. Eldeki dört kâğıdın tamamı oynandıktan sonra sırayla dağıtıcı olmayan oyuncunun eli, dağıtan oyuncunun eli ve *crib* olmak üzere her elin değeri hesaplanır. *Starter* her üç elde de beşinci kâğıt olarak kabul edilir. Toplamı 15 eden iki ya da daha çok kâğıtla yapılan kombinezon 2 puan, her çift iki puan, üç ya da daha çok kâğıttan oluşan her dizi kâğıt başına 1 puan, aynı renkten dört kâğıt 4 puan (*starter* da aynı renktense, *crib*'de *starter* ile birlikte aynı renkten bir beşli olması koşuluyla, 5 puan) alır. Eldeki kâğıtların *starter* ile birlikte yapacağı olası her gruplama için ayrı ayrı puan alınır, ama dört ya da beş kâğıtlık bir dizi yalnızca bir kez sayılır ve bunun içindeki üçlü dizi ayrıca hesaba katılmaz.

Puanlama sırası şöyledir: 1) Valeli *starter* için alınan puan; 2) oyunda çeşitli kombinezonlarla alınan puan; 3) *go* için alınan puan. 4) dağıtıcı olmayan oyuncunun eline verilen puan; 5) dağıtıcının eline verilen puan; 6) *crib*'e verilen puan. Bitiş sayısı olan 121'e (61'e) ulaşan ya da bu sayıyı geçen ilk oyuncu oyunu kazandığından, puanlama sırası büyük önem taşır. Dağıtıcı olmayan oyuncu gösterme sırasında puanları tamamlarsa, dağıtıcının *crib*'i kullanarak ya da kullanmadan daha büyük bir toplama ulaşacak durumda olmasının hiçbir önemi kalmaz. Kaybeden oyuncunun puanı, rakibi 121'e (ya da 61'e) ulaştığı ana kadar kazanmış olduğu puanlardır. 61'den (ya da 31) daha az puan toplamışsa "mars" olur ve oyun paralı oynanıyorsa iki kat para kaybeder. Bazı *cribbage* oyunlarında eğer bir oyuncu hak ettiği puanı almayı unutursa, rakibi *muggins* (ahmak) diyerek bu puanları kendisine yazabilir. Her oyuncu dörder kâğıdını oynadıktan ve gösterme işlemi de bittikten sonra bu kâğıtlar desteye geri konur. Deste karıştırılarak yeniden dağıtılır.

Beş kâğıtla oynanan eski *cribbage*'da her oyuncu iki kartı *crib* için ayırır ve geriye yalnızca üç kâğıt ve bir *starter* kalır. İlk elin başlangıcında, dağıtıcı olmayan oyuncuya dağıtıcının avantajlı durumunu ortadan kaldırmak için üç puan verilir. Oyun 61'de biter.

Dört kişilik *cribbage*, ikişer ortaklı iki tarafla oynanır ve ortaklar birbirlerinin karşısına oturur. Dağıtıcı her oyuncuya beşer kâğıt dağıtır ve oyuncular *crib* için birer kart bırakırlar. Göstermede alınan puanlar genellikle biraz daha az olur, ama oyunda tarafların ortalaması yaklaşık 9 puan dolayında gerçekleşir. Oyun her zaman 121'de biter.

Üç oyunculu *cribbage*'da her oyuncuya beşer kâğıt dağıtılır. Her oyuncu *crib* için birer kâğıt bırakır; desteden rasgele seçilen bir kâğıtla dörde tamamlanan *crib* dağıtıcıya aittir. Her oyuncu kendisi için oynar. Önce kâğıdın son dağıtıldığı (dağıtıcının solundaki) oyuncunun eli hesaplanır.

Cricetidae, *Rodentia* (kemiriciler) takımından, yaklaşık 100 cinsi ve 570 türü içeren memeli familyası. Dünyanın hemen her yerine yayılmış, değişik özellikteki kemiricileri kapsayan bu familyanın en iyi bilinen ya da ekonomik açıdan önem taşıyan başlıca üyeleri şunlardır: Ak ayaklı fare(*); çekirge faresi(*); çeltik faresi(*); gerbil(*); hasat faresi(*); keseğen(*); lemming(*); misk sıçanı(*); ormankemesi(*); pamuk faresi(*); yeleli fare(*).

Crichton, James (d. Ağustos 1560, Eliock House, Dumfries, İskoçya - ö. Temmuz 1582, Mantova), İskoçyalı hatip, dilbilimci ve edebiyatçı. Bilim adamlarınca "Olağanüstü" Crichton olarak adlandırılır. Genellikle İskoçya aydının ideal bir modeli olarak

Crichton, sanatçısı bilinmeyen bir yağlıboya çalışmadan ayrıntı; Holyrood Kraliyet Koleksiyonu, Edinburgh

görülmesine karşın, yaşamına sığdırdığı öne sürülen bütün işleri kendisinin yapmadığına ilişkin kuşkular da vardır. Bir devlet memuru olan babası Robert Crichton'a ve Beith soyundan gelen annesi Elizabeth Steward'a dayanarak kral soyundan geldiğini iddia etmiştir.

Normal eğitim süresi iki yıl olan St. Andrews Üniversitesi'ni bir yılda bitirdi (1575). Ardından, Paris'e gitti ve Collège de Navarre'daki çalışmalarıyla adını duyurdu. 1580'de Venedik'te basılan bir el ilanında sporun her dalında, silah kullanmada ve binicilikte usta olduğu, 10 dil bildiği, Skolastik ve Hıristiyan felsefesi konusunda ansiklopedik bir bilgi dağarcığı olduğu ve her konuda tartışabilecek olağanüstü bir yeteneği olduğu belirtilen Crichton'ın Avrupa'da bilinen ilk etkinliği, Temmuz 1579'da Cenova'da düklük sarayında verdiği söylevdir. Ertesi yıl, el ilanını yazan kişi olduğu sanılan Venedikli yayımcı Aldo Manuzio ile tanıştı. Manuzio aracılığıyla kentin ileri gelen hümanistleri ile tanıştı ve üstün yetenekleriyle onlar üzerinde de derin bir etki bıraktı.

1581'de Padova'da katıldığı iki tartışma ile ününü daha da yaygınlaştırdı. Manuzio, Crichton'ın başarılarına karşılık olarak Romalı yazar Cicero'nun *Paradoxa* (Paradokslar) adlı kitabını ona ithaf etti. Ertesi yıl Mantova dükünün hizmetine giren Crichton, kendisini kıskanan dükün oğlu Vincenzo Gongaza'nın ön ayak olduğu ve bazı kaynaklara göre doğrudan katıldığı bir tertip sonucunda öldürüldü.

Kısa yaşamında büyük başarılar elde etmiş olmasına karşın, Sir Thomas Urquhart'ın *The Discovery of a Most Exquisite Jewel* (1652; Değerli Bir Mücevherin Keşfi) adlı kitabında çizdiği portresi biraz abartılmıştır. Yayımlanan mektupları, en zayıf yanlarından birinin sürekli bir borçluluk duygusu altında ezilmesi olduğunu göstermektedir. Gene de John Johnston'ın 1603'te *Heroes Scotici* (İskoçya Kahramanları) adlı kitabında Crichton'ın felsefe bilgisi, güçlü belleği, dili kullanma yeteneği ve tartışmalarda gösterdiği ustalıktan dolayı ilk kez kullandığı "olağanüstü" sıfatını hak ettiği söylenebilir.

Criciúma, Brezilya'nın güneyinde, Santa Catarina eyaletinin güneydoğu kesiminde kent. Deniz düzeyinden 47 m yükseklikte bir kıyı ovasında yer alır. 1925'te belediye merkezi oldu. Gelirinin çoğunu, sanayi kömürü çıkarımı ile ihracatından sağlar. Eyalet merkezi Florianopolis ile Rio Grande do Sul eyaletinin merkezi Pôrto Alegre'ye karayoluyla bağlanır. Demiryolu, kuzeyde Laguna limanına kadar uzanır. Nüfus (1980 geç.) 74.003.

Crick, Francis Harry Compton (d. 8 Haziran 1916, Northampton, İngiltere), İngiliz biyofizikçi. Tüm yaşamsal işlevlerin kalıtımından sorumlu temel kimyasal madde olan dezoksiribonükleik asidin (DNA) molekül yapısını aydınlatan çalışmaları nedeniyle, 1962 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü James Watson ve Maurice Wilkins ile paylaşmıştır. Bu başarı, geniş çevrelerce 20. yüzyıl biyolojisinin en önemli buluşlarından biri olarak değerlendirilmiştir.

Fizik öğrenimi gören Crick, II. Dünya Savaşı sırasında doktora çalışmalarını yarıda bırakarak, deniz savaşlarında kullanılacak mıknatıslı mayınların üretimi üzerinde çalıştı. Savaştan sonra, Cambridge Üniversitesi'ndeki Strangeways Araştırma Laboratuvarı'nda biyolojiye yönelerek (1947), canlılardaki büyük moleküllerin üçboyutlu yapısını araştırmaya başladı ve 1949'da aynı üniversitenin Cavendish Laboratuvarı'na bağlı Tıbbi Araştırma Konseyi Birimi'ne geçti.

1951'de, ABD'li biyolog James Watson Crick ile aynı laboratuvarda çalışmaya başladığında, her hücrenin yapısal ve işlevsel özelliklerinin kalıtım yoluyla belirlenmesinde gizemli nükleik asitlerin, özellikle DNA'nın temel rol oynadığı biliniyordu. Watson, DNA'nın üçboyutlu yapısı çözümlendiği an bu maddenin kalıtımdaki rolünün de anlaşılacağına inanarak Crick'in ilgisini bu konuya yöneltti. Wilkins'in X ışınları kırınımıyla DNA üzerinde yaptığı incelemelerden yararlanarak Watson ve Crick, DNA'nın bilinen bütün fiziksel ve kimyasal özelliklerine uyan molekül modelini hazırlamayı başardılar. Bu model, sarmal biçimde birbiri üzerine kıvrılan iki şeker-fosfat ipliği ile sarmalın iki kolu arasında yatay bağlar kuran düz organik bazlardan oluşuyordu. Watson ve Crick bu kollar birbirinden ayrıldığında her birinin bir kalıp görevini üstleneceğini ve hücredeki küçük moleküllerle öbür yarının aynısı olan yeni bir sarmal kolun oluşacağını öne sürdüler. Bölünen hücrelerde genlerin ve kromozomların birer kopyasının bulunması bu süreçle açıklanabiliyordu. Watson-Crick modeli ayrıca, DNA molekülündeki baz dizilişinin genetik bir kod oluşturduğunu ve hücredeki özel bir mekanizmanın bu kodu okuyarak, hücrenin kendisine özgü yapı ve işlevlerinden sorumlu olan özgül proteinlere dönüştürdüğünü ortaya koydu.

Crick, 1961'de, DNA sarmalının tek bir kolundaki üçlü baz gruplarından her birinin, bir protein molekülünün iskeletindeki özgül bir aminoasitin konumunu belirlediğini gösteren kanıtlar elde etti. Ayrıca, proteinlerin yapısında bulunan 20 aminoasitten her birini kodlayan üçlü baz gruplarının belirlenmesine ve hücrenin DNA mesajından yola çıkarak proteinleri nasıl oluşturduğunun açıklanmasına yardımcı oldu. Başlıca yapıtları, moleküler biyolojideki devrimin

sonuçlarını irdeleyen *Of Molecules and Men* (1966; Moleküller ve İnsanlar Üzerine) ile yeryüzündeki yaşamın Güneş sistemi dışından gelen bakterilerden kaynaklanabileceğini öne sürdüğü *Life Itself*'dir (1981; Yaşamın Kendisi).

Cricklade, İngiltere'de, Wiltshire ilinin (*county*) North Wiltshire ilçesinde (*district*) kent. Thames Irmağının yukarı çığırındaki ulaşımın başlangıç noktasında, ırmağın Roma döneminde yapılmış olan ve Silchester ile Cirencester'ı birbirine bağlayan Ermine Yolu'nu kestiği yerdedir. Romalılar İS 69'da burada askeri keşif amacıyla bir kale kurdular. Saksonya kralı Büyük Alfred 871'de yerleşmeye ilçe statüsü verdi. 10. yüzyıl başında ilçe, darphane kurulacak kadar önem kazanmıştı. II. Henry 1155'te kente ticari ayrıcalıklar tanıdı. III. Henry (hd 1216-72) burada bir hastane, haftalık bir pazar ve üç günlük bir panayır kurulmasını sağladı. Kent 14. yüzyılda İngiliz kraliçelerinin drahomasının bir bölümüydü. Saksonların 9. yüzyılda inşa ettiği bir yapının üzerine kurulan St. Sampson Kilisesi 12-16. yüzyıla tarihlenir. Başlıca sanayi kuruluşları eldiven fabrikası, çömlekçi atölyeleri, kent dışında kurulu süthane ile konserve fabrikalarıdır. Nüfus (1981) 3 737.

Crigler-Najjar sendromu, glukuronil transferaz enziminin eksikliğinden ileri geldiği sanılan kalıtsal karaciğer hastalığı. Bir safra pigmenti olan bilirubinin vücuttan atılabilecek biçime dönüştürülmesine yardımcı olan bu enzimin eksikliğinde, dokularda sınır düzeyin üstünde bilirübin birikir, bu da kronik sarılığa yol açar.

Crile, George Washington (d. 11 Kasım 1864, Chili, Ohio - ö. 7 Ocak 1943, Cleveland, Ohio, ABD), cerrahı şok konusundaki çalışmalarıyla tanınan ABD'li cerrah.

Crile, Ohio Kuzey Üniversitesi'ni bitirip Wooster Üniversitesi Tıp Okulu'ndan tıp diplomasını aldıktan sonra Londra, Viyana ve Paris'te çalıştı. Daha çok solunum sistemi cerrahisi alanında uzmanlaşan Crile, sinir iletisini durduran anestezi yöntemini geliştirdi ve kan nakli için alıcı ile verici arasında doğrudan bağlantı yöntemini tasarladı. I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'daki bir Amerikan askeri hastanesinin yöneticiliğini yaptı, ayrıca Cleveland Klinik Vakfı'nı kurdu. Başlıca kitapları *An Experimental Research into Surgical Shock* (1899; Cerrahi Şok Üzerine Deneysel Araştırma), *Blood-Pressure in Surgery* (1903; Cerrahide Kan Basıncı) ve *Hemorrhage and Transfusion*'dır (1909; Kanama ve Kan Nakli).

Crimmitschau, KRIMMITSCHAU olarak da yazılır, Almanya'nın doğusundaki Saksonya eyaletinin (*Land*) Chemnitz ilinde (*Bezirk*) kent. Pleisse Irmağı kıyısında, Zwickau'nun hemen kuzeybatısında yer alır. Kumaş, triko, iplik ve dokuma fabrikalarının bulunduğu kent 18. yüzyıldan bu yana bir sanayi merkezidir. Bu özelliğiyle 19. yüzyılda işçi sınıfı hareketinin merkezi olmuştur. Crimmitschau dokuma işçilerinin Ağustos 1903'ten Ocak 1904'e değin sürdürdükleri grev, bütün Almanya'da dokuma işçilerini harekete geçirdi. Crimmitschau kadın işçilerinin önderlerinden biri de ünlü sosyalist Clara Zetkin'di. Kentte bugün dokuma makineleri de üretilmektedir. Nüfus (1989 tah.) 24.003.

Crinoidea (denizlaleleri), *Echinodermata* (derisidikenliler) filumundan deniz omurgasızları sınıfı. Bu sınıfın üyelerinde, kuşların telek tüylerini andıran beş ışınsal kol ya da dokunaç bulunur; bu kolların kenarlarındaki ince tüysü uzantılar (*pinnula*) hem üreme organlarını, hem de duyu organı işlevini gören çok sayıda tüpsü ayağı taşır. Dokunaçların üstünde ayrıca, yakaladıkları besin parçacıklarını ağza ileten kirpiklerin (kıl gibi ince uzantılar) boylu boyunca dizildiği üstü açık oluklar vardır.

Crinoidea sınıfının soyu tükenmiş binlerce türü, kendilerine özgü yapıdaki kireçli iskeletleriyle Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) en önemli tanıtıcı fosilleridir. Günümüzde, daha çok derin sularda bulunan 700 kadar yaşayan türü bilinmektedir. Bu sınıfın yaşayan türleri ve grupları üzerine ayrıntılı bilgi için *bak.* denizlalesi; tüyyıldız.

criobolium, Anadolu'nun eski bir dinsel geleneğinde, inanç sahibi kişinin kurban edilen bir koçun kanı içinde yıkanması. *Ayrıca bak.* Taurobolium.

Criollo, Arjantin, Brezilya ve öteki Güney Amerika ülkelerinde damızlık ya da binek hayvanı olarak kullanılan at soyu. Bu soy, İspanya'dan getirilip 300 yıl boyunca Arjantin'de yabanıl yaşama terkedilen atlardan

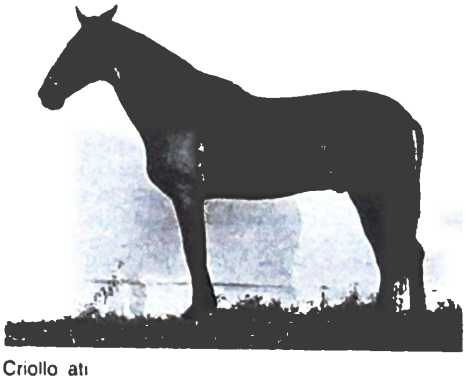

Criollo atı

Serviço de Remonta e Veterinária do Exército Rio de Janeiro fotoğraf: Carneiro Lima

üretilmiştir. 1920'de bir yabanıl at sürüsü yakalanarak üretme programına başlanmış ve denetimli çiftleşmelerle, çok dayanıklı olan Criollo'lara istenen özellikler kazandırılmıştır. Küçük yapılı olan bu atların yüksekliği 137-150 cm, en beğenilen donları boz, altın sarısı ve aldır. *Ayrıca bak.* midilli.

Crippen, Robert Laurel (d. 11 Eylül 1937, Beaumont, Texas, ABD), ilk uzay mekiğinin yörüngedeki uçuşuna komuta eden ABD'li astronot. 1960'ta Austin'deki Texas Üniversitesi'nin uzay mühendisliği bölümünden mezun olan Crippen, 1966'da Savunma Bakanlığı İnsanlı Yörünge Laboratuvarı programına katıldı ve 1969'da astronotlar grubuna seçildi. Birkaç yıl sonra, Skylab Tıp Deneyleri Yükseklik Denemesi komutanlığına atandı ve "Skylab 2", "3" ve "4" ile, Apollo-Soyuz Deneme Projesi'nin uçuş mürettebatı destek kadrosunda yer aldı.

12 Nisan 1981'de, yeniden kullanılabilen ilk uzay aracı olan "Columbia" uzay mekiği, Crippen ve John W. Young'ın yönetiminde fırlatıldı. İki astronot, Yer'in çevresinde 36 kez döndükten sonra, uzay aracını 14 Nisan'da bir uçak gibi kullanarak yere indirdiler. Crippen, daha sonra uzay mekiği "Challenger"ın ikinci uçuşunu yönetti. 18-24 Haziran 1983'te gerçekleşen bu uçuş, Dr. Sally K. Ride'ın uzaya çıkan ilk Amerikalı kadın; Crippen'ın da, iki mekik seferi gerçekleştiren ilk astronot olmalarını sağladı.

Cripple Creek, ABD'de, Colorado eyaletinin orta kesimindeki Teller ilinin (*county*) merkezi. Colorado Springs'in batısındaki granit bir çukurlukta, Pisgah Dağı eteklerinde yer alır. Pike Ulusal Ormanı'nın kenarındadır. Deniz düzeyinden yüksekliği 2 980 m'dir. 1891'de Robert Womack adında bir sığır çobanı kent yakınlarındaki Poverty Gulch'ta, marangoz Winfield Scott Stratton da gene yakınlardaki Victor'da altın buldular. 1893-1901 arasında Cripple Creek'e üç demiryolu hattı geldi.

1894'te kent bir yangın sonucunda büyük zarar gördü. 1903-04'teki işçi-işveren anlaşmazlıkları sırasında ölenler oldu. Kent 1899'da il merkezi yapıldı. 1920'den sonra altın üretimi azalınca Cripple Creek neredeyse bir hayalet kente dönüştü. 1901'de 50 bin olan kent nüfusu 1960'ta binin altına düşmüştü. Günümüzde kent ekonomisi turizme dayanır; az miktarda altın da üretilir. 1970'lerin son yıllarında dünyada altın fiyatlarının yükselmesi kentin durumunu iyileştirmiştir. Bölge müzesinde, kentte canlı bir yaşam olduğu dönemden kalma rolikler sergilenir. Florissant Fosil Yatakları Ulusal Anıtı hemen kuzeybatıdadır. Nüfus (1990) 584.

Crispi, Francesco (d. 4 Ekim 1819, Ribera, Sicilya - ö. 12 Ağustos, 1901, Napoli), İtalyan devlet adamı. Devrimci etkinlikleri yüzünden Napoli'den ve Sardinya-Piemonte Krallığı'ndan sürülmüş, İtalya'nın birleşmesinden sonra başbakan olmuştur.

Crispi, doğup büyüdüğü Sicilya'da hukuk öğrenimi gördü. Buradaki koşullardan hoşnut olmadığı için, Napoli'ye giderek cumhuriyetçi hareket'e katıldı. Sicilya'daki başarılı 1848 ayaklanmasının planlanmasında etkin rol oynadı. İki Sicilya'nın Bourbon kralı II. Ferdinando'nun 1849'da adayı yeniden ele geçirmesine değin yeni yönetimde milletvekili olarak yer aldı.

1849'da Torino'ya kaçarak gazetecilige başladı. 1853'te Milano'daki bir ayaklanmaya katıldığından kuşku duyulduğu için buradan sürüldü. Londra'ya giderek İtalya'daki cumhuriyetçi hareketin önderi Giuseppe Mazzini ile tanıştı. Cumhuriyetçiler Sicilya'dan başlayacak bir devrimle İtalya'yı birleştirmeyi umuyorlardı. Crispi yeni bir ayaklanma örgütlemek amacıyla 1859'da sahte pasaportla iki kez Sicilya'ya gitti. Uzun uğraşlardan sonra Mayıs 1860'ta, Giuseppe Garibaldi'yi, Sicilya'daki halk ayaklanmasına yardımcı olmak üzere Binler Seferi(*) olarak bilinen gönüllü birliğiyle adayı işgal etmeye ikna etti. Kısa sürede bütün adayı ele geçirerek kendisini diktatör ilan eden Garibaldi, Crispi'yi içişleri bakanlığına getirdi.

Crispi bu önemli görevdeyken, gene Garibaldi'nin fethettiği Napoli ve Sicilya'yı ilhak etmek isteyen Sardinya-Piemonte başbakanı Kont Cavour ile çatıştı. Bunun üzerine istifa etmeye zorlandı; Ekim 1860'ta Napoli ile Sicilya yeni oluşturulan İtalya Krallığı'na katıldı.

1861'de Sicilya temsilcisi olarak yeni yönetime seçilen Crispi sinirli, uzlaşmaz ve diplomatik incelikten yoksun olduğu için çok sayıda siyasal düşman kazandı. Bir hükümdar yönetiminde bile olsa İtalya'nın birleşmesinin, cumhuriyet kurmaktan daha önemli olduğu görüşüne vardığı için, 1865'te eski dostu Mazzini ile ilişkilerini kopardı. Ama geçmişinden dolayı kralcılarca da kuşkuyla karşılandı.

Solcular iktidara gelince 1876'da Crispi meclis başkanlığına getirildi. 1877'de yabancı

devlet başkanlarıyla görüşmek için yaptığı bir dış gezinin ardından, İtalya'nın Almanya ile ittifak kurması gerektiğini savunmaya başladı. Aralık 1877'de, Agostino Depretis hükümetinde içişleri bakanı olması önerildi. Birkaç ay sonra, evli olduğu halde ikinci kez evlendiği suçlamasıyla meclis başkanlığından çekilmeye zorlandı.

Depretis'in ölümünden sonra Crispi Ağustos 1887'de ilk hükümetini kurdu. Liberal reformlardan yana olan bu hükümet döneminde ülkede bir ekonomik bunalım yaşandı. Başbakanlığın yanı sıra içişleri ve dışişleri bakanlıklarını da üstlendiği için, Crispi'nin diktatörlük eğilimi taşıdığı öne sürülüyordu. Daha da önemlisi, Avusturya-Macaristan ve Almanya ile 1882 ittifakını yenilediği, ayrıca Fransa ile ticari ilişkileri keserek (1889) büyük ekonomik sıkıntılara yol açtığı için dış politikası ülkede derin hoşnutsuzluk yaratmıştı. Büyük bütçe açığını kapatmak için vergileri artırma yoluna giden hükümet 1891'de devrildi. Crispi Aralık 1893'te yeniden başbakan oldu. Ekonomik durumu büyük ölçüde düzeltmekle birlikte, giderek daha baskıcı bir politika izledi, Sicilya'daki bir sosyalist ayaklanmayı acımasızca bastırdı. Ayrıca sonu felaketle biten bir dış politika yürütmeye başladı. İtalya'nın Kızıldeniz'deki topraklarını Eritre adıyla tek bir sömürge olarak birleştirdi, İtalya'yı Afrika'da sömürgeci bir devlet durumuna getirmeye çalıştı. İtalyan ordusunun 1896'da Etiyopya imparatoru II. Menelik karşısında Adowa'da uğradığı ağır yenilginin ardından Crispi, mecliste güvensizlik oyu alarak aynı yılın mart ayında başbakanlıktan çekildi.

Crispus Caesar, tam adı FLAVIUS IULIUS CRISPUS (ö. 326, Pola, Venezia), I. Constantinus'un en büyük oğlu. Bilinmeyen bazı nedenlerden dolayı babasının buyruğuyla idam edilmiştir.

Constantinus, Crispus'un annesi Minerva'dan (Minervina) 307'de boşandı. İmparator, eğitimini Hıristiyan yazar Firmianus Lactantius'tan alan Crispus'a 1 Mart 317'de "caesar" ve Galya hükümdarlığı unvanlarını verdi. Crispus, babası ile imparatorluk tahtını paylaşan Licinius arasındaki ikinci savaşta (324) babasının donanmasına komuta ederek Hellespontos'ta (Çanakkale Boğazı) önemli bir zafer kazandı. Ama Constantinus'un tahta çıkışının 20. yıldönümünü kutlamak üzere onunla birlikte Roma'ya giderken Pola'da öldürüldü. Kısa süre sonra üvey annesi Fausta da idam edildi.

Cristóbal, Panama'nın ortakuzey kesimindeki Colón ilinde, Atlas Okyanusu kıyısında Colón kentine bitişik liman. Gerek Cristóbal gerek Colón, Kristof Kolomb'un (İspanyolca Cristóbal Colón) onuruna bu adları almışlardır. Cristóbal, Manzanillo Adasını anakaraya bağlayan yapay dolgu bir kıstak üzerinde yer alır. Panama Kanalının yapımında kullanılacak malzemeler için gümrük limanı olarak 1914'te kuruldu. Daha büyük bir kent olan Colón Panama'ya bırakılırken, Cristóbal eski Kanal Bölgesinin parçası olarak 1979'a değin ABD'ye bağlı kaldı. Dalgakıranlarla korunan Limón Koyundaki elverişli demirleme yerleri yanında, modern geniş dokları ve öteki deniz hizmetleri Cristóbal'ı Antil Denizinin en önemli limanları arasına sokmuştur. Nüfus (1980) bucak (*corregimento*), 7.959.

Cristofori, Bartolomeo (di Francesco) (d. 4 Mayıs 1655, Padova, Venedik Cumhuriyeti - ö. 27 Ocak 1731, Floransa), İtalyan klavsen yapımcısı. Yaşadığı dönemde *gravicembalo col piano e forte* ya da "hem hafif, hem şiddetli ses veren klavsen" olarak adlandırılan piyanonun mucidi kabul edilir. Bu ad piyanonun tuşlarına uygulanan basınçla ses şiddetinin değişebilmesinden kaynaklanır; klavsende ise bu özellik yoktur. Cristofori klavsendeki tel çekme mekanizmasının yerine tellere az ya da çok güçle vurabilen bir çekiç düzeneği koymuştur.

Yaşamı konusunda çok az bilgi vardır; buluşu da yaşadığı dönemde yaygınlaşmamıştır. Yaklaşık 1690'da yetenekli bir klavsenci olan Prens Ferdinando de' Medici'nin isteği üzerine Padova'dan Floransa'ya gitmesi, daha o zamanlar yapımcılıkta ünlenmiş olduğunu gösterir. (Cristofori'nın yaptığı sanılan ve Ferdinando'nun armasını taşıyan 1702 tarihli üç klavyeli klavsen Michigan Üniversitesi'nde, Stearns Koleksiyonu'ndadır.) Piyanoyu 1709 sıralarında bulduğu sanılır; çağdaş kaynaklara göre de 1711'e değin dört piyano yapmıştı. 1713'te Ferdinando ölünce Cristofori, Grandük III. Cosimo'nun hizmetinde kaldı. 1716'da Ferdinando'nun oluşturduğu 84 çalgılık bir koleksiyonun bakımıyla görevlendirildi; bunların yedisi kendi yaptığı klavsen ya da epinetlerdi.

1726'da Cristofori'nin piyanosu modern piyanonun bütün temel özelliklerini taşır duruma gelmişti. Klavsen tarzındaki ahşaptan yapılmış şasiler, tellerin sonraki piyanolardaki gibi daha güçlü tonlara olanak verecek ölçüde gerilmesine dayanacak güçte değildi. Gene de, Leipzig ve New York kentindeki örneklerden yola çıkarak Cristofori'nin piyanolarının iyi ses verdiği, geniş, hareketli bir ses dizisi bulunduğu söylenebilir.

Crithidia, *Kinetoplastida* takımından kamçılı tekhücrelileri (zooflogellat) içeren cins. Omurgasızların asalağı olan bu canlılar en çok eklembacaklıların, özellikle de böceklerin bağırsaklarında yaşar ve bir kist içinde, dışkıya karışarak bir konaktan öbürüne bulaşır. *Crithidia* üyeleri aslında çok biçimlidir, ama yakın cinslerin üyelerinde de geçici olarak görülen ığ biçimine çok sık rastlanır.

Crivelli, Carlo (d. y. 1430/35, Venedik - ö. y. 1493/95), 15 yüzyıl Venedik Okulu ressamları içinde, geliştirdiği özgün üslubuyla tanınan sanatçı. Bu yaklaşımıyla Rönesans'a özgü biçimleri alışılmışın dışında bir anlatımcılıkla sunmuştur.

Jacopo Crivelli adlı bir ressamın oğlu olduğu sanılır. Sanat yaşamının başlarında Venedik'te yaşayan Padovalı Antonio ve Bartolomeo Vivarini kardeşlerden etkilendi. Vivariniler yumuşak, yuvarlatılmış figürlere yer verdikleri resimlerini net bir biçimde hacimlendiriyor, gerçekçi ayrıntılarla ve ağır bezemelerle çalışıyorlardı. Daha sonra, Padova okulunun çizgisel tutumunun etkisi altında kalan Crivelli'nin büyük olasılıkla bu okulun 15. yüzyıldaki en önemli ressamı olan Andrea Mantegna'nın yapıtlarını gördüğü düşünülmektedir. Crivelli 1457'de evli bir kadını baştan çıkartmaktan mahkûm oldu. Hapisten çıktıktan sonra bir daha geri dönmemek üzere Venedik'i terk etti. Bu tarihten sonra çalışmalarını, Venedik'in güneyindeki Ancona bölgesindeki kentlerde sürdürdü ve önemli sanat eğilimlerine pek ilgi göstermedi. En çok dinsel konulu resimler yaptı.

Crivelli klasik, gerçekçi figürleri ve simetrik düzenlemeleriyle Rönesans resim geleneğini sürdürmüşse de, genel yaklaşımıyla bu öğeleri duyumsal ve gotik bir ruh taşıyan oldukça kişisel bir anlatıma dönüştürmüştür. Onun son derece ayrıntılı işlenmiş brokar giysiler içindeki figürleri çok süslü mekânlarda, birbirine yakın ve kalabalık topluluklar halinde, dinsel bir kompozisyon içinde betimlenmiştir. Biçimleri keskin dış çizgilerle sınırlaması ve figürlerinin kusursuz tenlerine getirdiği aşırı solgunluk, resimlerine bir alçak kabartma niteliği kazandırır. Bu yaklaşım, figürleri insancıl kavramların da dışında tutar. Yüzlerdeki abartılmış duygusallık çoğu kez dalgın ve hülyalı, bazen de yoğun bir acıyla yüklüdür. İnce uzun ellerle parmaklar ise aşırı üslupsal bir yaklaşımla biçimlendirilmiştir. Tüm bu özellikler Rönesans sanatının ağırbaşlı akılcılığından çok, gotik üslubun yoğun dinselliğine daha yakındır.

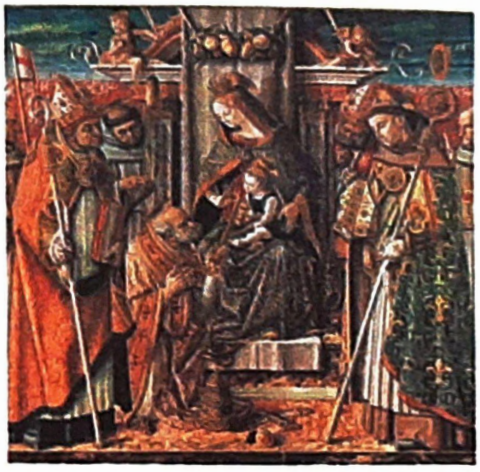

"Çocuk İsa ile Tahtta Oturan Meryem ve Azizler", Crivelli'nin yapıtı, 1491; Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi Resim Galerisi, Berlin
Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie Berlin

Kişisel üslubunun pek az belirgin olduğu "Pasyon Madonnası" (y. 1457, Castelvecchio Müzesi, Verona), "Pietà" (1485, Boston Güzel Sanatlar Müzesi) ve olgun üslubunun başyapıtları sayılan "Çocuk İsa ile Tahtta Oturan Meryem ve Azizler" (1491, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi Resim Galerisi, Berlin) ile "Meryemin Taç Giymesi" (1493, Brera Resim Galerisi, Milano) Crivelli'nin en önemli resimleridir.

1490'da Napoli kralı Ferdinando tarafından şövalye ilan edilen Crivelli'nin doğrudan etkilediği önemli bir izleyicisi olmamıştır.

Crna Gora *bak.* Karadağ

Cro-Magnon insanı, Üst Paleolitik Çağda (y. 35-10 bin yıl önce) yaşamış insan ırkı. 1868'de, Fransa'nın güneyindeki Dordogne bölgesinde, Les Eyzies-de-Tayac yakınlarındaki Cro-Magnon'da ortaya çıkartılan birkaç Tarihöncesi iskeletine dayanır.

Cro-Magnon'daki bir mağarada kazı yapan Fransız jeolog Louis Lartet, külle kaplı beş arkeolojik katman ortaya çıkardı. En üst katmanda bulunan insan kalıntıları ile işlenmiş çakmaktaşları ve bugün soyu tükenmiş olan hayvan türlerine ait kemikler Üst Paleolitik Çağa tarihlendiyse de, bunların hangi Üst Paleolitik kültürüne ait oldukları kesin biçimde tanımlanamadı. Mağarada tipik Aurignacien ürünlerin ortaya çıkartılması, Cro-Magnon bulgularının geleneksel olarak Aurignacien kültür içinde sınıflandırılmasına yol açmıştır, ama daha yakın bir döneme de ait olabilirler. Bir çalışma buluntuların yaklaşık olarak Aurignacien ile aynı zamana rastlayan Perigordien kültürle ilintili olduklarını, dolayısıyla İÖ 25000'lere tarihleneceklerini öne sürmektedir.

Cro-Magnon bulgularına ve 1856'da ortaya çıkartılan Neanderthal insanı kalıntılarına dayanarak 1882'de Tarihöncesi insanına ilişkin genel bir değerlendirme yapıldı. Buna göre, Cro-Magnon kalıntılarının bir Cro-Magnon ırkını temsil ettiği öne sürüldü.

Fosil kanıtları. Cro-Magnon'daki ilk bulgular yaklaşık 15 bireyin kalıntılarından oluşuyordu. Bugüne değin yalnızca altı bireye ait kalıntılar korunabilmiştir; bunlar arasında 50 yaşlarındaki bir erkeğin kafatası ve altçene kemikleri de vardır. Cro-Magnon tipinin temsilcisi sayılan bu erkek "Yaşlı Cro-Magnon Adamı" olarak anılır. Ayrıca, dört başka bireye ait kafatası kalıntıları, bir dölüte ya da yeni doğmuş bir bebeğe ait kemik parçaları ve öteki bireylere ait olduğu sanılan çeşitli kemikler vardır.

Cro-Magnon ırkının tipik örneği olan Yaşlı Cro-Magnon Adamı'nın kafatası uzun, yüzü beşgen biçimli, yankafa kemikleri çıkıktır. Alnı düz, kaş kemerleri hafifçe çıkık, kafatasının tepesi belirgin biçimde düz ve kafası arkaya doğru uzamış durumdadır. 1.600 cm³'ü bulan kafatası hacminin büyük olduğu söylenebilir. Kafatası görece uzun ve dar olmasına karşın, yüz geniş ve basıktır. Bu bileşim, Cro-Magnon ırkının ortak özelliğidir. Üstçenenin öne çıkık oluşu da belirgin bir özelliktir. Göz çukurları alçak, geniş ve biçimleri kareye yakındır; burun delikleri ise dar ve belirgin biçimde öne uzamış durumdadır. Güçlü altçene kemiği iri bir uzantıyla kafatasına bağlanır; kasların çeneye sağlam biçimde yapıştığı anlaşılmaktadır ve çene öne çıkıktır.

Yaşlı Cro-Magnon Adamı'nın çenesinde yalnızca bir azıdişinin kökü bulunabilmiştir; bu da yaşı hakkında bilgi sağlamaktadır. Ama dişlerinin büyük bölümü ölümünden sonra da dökülmüş olabilir. Cro-Magnon'da bulunan öteki bireylerin dişleri de, bu ırka ait olduğu saptanan insan fosillerinin dişlerine benzemektedir. Bütün bu bulgular, Cro-Magnon insanındaki diş gelişiminin neredeyse günümüz insanıyla aynı olduğunu ortaya koyar. Ama dişlerin çoğu, özellikle de son azıdişleri, bugünkü insanların çoğunda olduğundan daha büyüktür. Zaman zaman çürük dişlere rastlanır ve dişlerdeki aşınma ileri boyutlardadır.

Kazı yerinde bulunan kalıntıların çoğu eksik olduğu ve iyi korunamadığı için, Cro-Magnon iskeletinin geri kalan bölümlerine ilişkin tam bilgi yoktur. Ama başka kazı yerlerinden çıkartılan ve Cro-Magnon ırkından olduğu sanılan iskelet bulguları, Cro-Magnon ırkının iri bir gövdeye ve sağlam kas yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Kolun dirsek ile el arasındaki bölümü ve uyluklar görece uzun, uyluk üstündeki büyük kasların yapışma yüzeyi oldukça belirgin, kaval kemiği arkadan öne doğru yassılaşmıştır. El iri, el parmakları kısa, topuk ise çıkıktır.

Yapılan ilk araştırmalar Yaşlı Cro-Magnon Adamı'nın yaklaşık 1,90 m boyunda olduğunu gösteriyordu. Ama sonraki çalışmalar, özgün Cro-Magnon kalıntılarının boylarının 1,66-1,71 m arasında olduğunu ortaya koydu. İtalya'da, Fransa sınırı yakınındaki Grimaldi Mağaraları'nda bulunan ve Cro-Magnon insanıyla yakından ilişkili olan kalıntılar ise ortalama 1,77 m boyundaydı. Bütün bu bulgulardan, Cro-Magnon ırkının görece uzun boylu olduğu sonucuna varılabilir.

Cro-Magnon iskeletinin kalıntılarında görülen doku bozulmalarının, önceleri alınan yaralardan kaynaklandığı sanılmıştı. Ama bir çözümlemeye göre bunlar patolojik kökenliydi ve *Actinomyces israeli* adlı zehirli mantardan kaynaklanıyordu.

A. de Quatrefages ve Ernest Hamy adlı iki Fransız Tarihöncesi bilgini 1882'de, Cro-Magnon fosillerinin, bir Cro-Magnon (ya da Les Eyzies) ırkının prototipi olduğunu kabul ettiler. Böylece Cro-Magnon'un Neanderthal (ya da Cannstadt) ırkının tersine, *Homo sapiens*'in en eski biçimi olduğu sonucuna varıldı. 1868'den önce İngiltere'nin Glamorganshire bölgesindeki Paviland'de, Belçika'daki Engis'de ve Fransa'daki La Madeleine ile Bruniquel'de bulunmuş olan başka kalıntıların da Cro-Magnon ırkını temsil ettiğine karar verildi. Daha sonra bulunan insan iskeletleriyle, Cro-Magnon insanının coğrafi dağılım alanı, Avrupa'nın büyük bölümünü içine alan ve Asya ile Kuzey Afrika'ya kadar uzanan bir bölgeyi kapsayacak biçimde genişletildi.

Evrim içindeki yeri. Cro-Magnon insanının erken *Homo sapiens* biçimleriyle ilişkisi hâlâ kesin olarak bilinmemektedir. Cro-Magnon insanının ortaya çıkmasından binlerce yıl öncesine, Orta Pleyistosen Bölüme (y. 500-100 bin yıl önce) ait kalıntılarda, günümüz insanına özgü kimi özellikler gözlenmiştir. Ama bu kalıntılar ender olarak ve çoğunlukla parça parça ele geçmiştir. Bu da, çoğunlukla *Homo sapiens*'in erken bir biçimine ve Avrupa'da Cro-Magnon ırkından önce yaşamış Neanderthal insanlara ait olduğu sanılan Orta Pleyistosen kalıntılarla Cro-Magnon insanı arasındaki ilişkilerin tam olarak anlaşılmasına olanak vermemektedir.

Aynı ölçüde karmaşık olan bir başka sorun da, Cro-Magnon kültürünün varlığını ne kadar sürdürdüğü ve nasıl yok olduğudur. Cro-Magnon ırkının ya da tipinin, Avrupa'da daha sonra ortaya çıkan toplulukların içinde eridiği varsayıldığından, kültürün nasıl ortadan kalktığı, genetik biliminden çok antropolojinin alanına girer. Portekiz'deki Muge'de bulunan Mezolitik Çağ (Avrupa'da, İÖ 8000-y 5000) yerleşimlerinde ve başka yerlerdeki Neolitik (Avrupa'da, İÖ 5000- y. 2000) yerleşimlerde, Cro-Magnon insanına benzeyen bireylere ait kalıntılar ortaya çıkartılmıştır. Bugün de, bir ölçüde homojen bir yapıya sahip insan toplulukları içinde, en azından kafatası yapısı açısından Cro-Magnon insanıyla önemli benzerlikleri olan örneklere rastlanır. Fransa, İngiltere, İspanya ve Kuzey Afrika'da bu tür topluluklar incelenmiştir. Ama bunlar arasında en çok dikkat çekeni, İsveç'teki Dalecarlia'da (bugün Dalarna) yaşayan Dal ırkı ve Kanarya Adalarındaki Guanşlardır; bunlar, Cro-Magnon ırkının görece katışıksız örneklerini temsil ederler.

Kültürel özellikler. Başta Cro-Magnon olmak üzere, taş ve kemik aletlere göre sınıflandırılan Üst Paleolitik kültürler (örn. Chatelperronien, Aurignacien, Gravettien vb) ile *Homo sapiens* arasındaki bağlar tam olarak bilinmemektedir. Bu dönemin fiziksel tipleri ve kültürleri üzerine bir genelleme yapmak bugün için olanaksızdır. Gene de, Pleyistosen Bölümün son dönemlerinde Batı Avrupa'da yaşamış topluluklar ile görece daha yakın zamanlarda aynı bölgede yaşamış topluluklar arasındaki farklar, Orta ya da Doğu Avrupa topluluklarına göre daha ayırt edicidir.

Cro-Magnon kültürü genellikle Aurignacien kültürdeki(*) alet yapımı ile, bir olasılıkla da (Üst Perigordien olarak da bilinen) Gravettien kültür(*) ile örtüşür. Aurignacien alet yapımı, ince işlenmiş yaprak aletler, kazıma uçları ve sivri uçlar, oyma kalemleri ve dipleri yarılmış, uzun, yassı mızrak uçları başta olmak üzere, ince işlenmiş kemik aletlerle ayırt edilir. Bunların yanında, kemikten ya da ren geyiği boynuzundan yapılmış başka aletler de vardır. Gevik boynuzundan ya da kemikten yapılmış delikli çubukların işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte, bunlar ok ya da mızrakları düzleştirmek amacıyla kullanılmış olabilirler.

Cro-Magnon insanları çoğunlukla mağaralarda ve tek parça bir kayadan tavanı olan sığınaklarda yaşıyordu. Ama kulübe yaptıklarına ilişkin kanıtlar da vardır. Bazı kulübeler kaya duvarlara dayanmış basit yapılardır; bununla birlikte, bulunan temel taşları ve ev biçiminde döşenmiş taşlar, bugün anladığımız biçimde kulübelerin de kullanıldığını göstermektedir. Ama bu kulübeleri ilk olarak Cro-Magnon insanı geliştirmemiştir. Neanderthal insanına ve Orta Pleyistosen Bölümde yaşamış daha eski insanlara ait kalıntılarda da benzer yapılar bulunmuştur. Cro-Magnon insanının büyük ölçüde yerleşik bir yaşam sürdüğü sanılmaktadır. Yerleşim yerlerinde ve burada ele geçen bulgularda yapılan incelemeler, kaya sığınaklarında belli bir mevsim süresince değil, bütün bir yıl boyunca oturulduğunu göstermektedir. Bu Paleolitik avcılar, ancak avlanma ya da çevresel koşullar zorunlu kıldığında evlerini değiştirmiştir.

Cro-Magnon insanının yaşadığı dönemlerde, Avrupa'nın yerleşilebilir bölgelerinde iklim görece soğuktu. Hayvan varlığı ve bitki örtüsü çoğunlukla tundra ve bozkır ortamlarına özgü türleri kapsıyordu. Yerleşimlerde bulunan kemik kalıntıları, Cro-Magnon insanının bizon, ren geyiği, yaban atı, hatta mamut avladığını göstermektedir. Ama avlanma yöntemlerine ilişkin çok az bilgi vardır; örneğin toplu olarak mı, yoksa tek başına mı avlandıkları, yay ya da kapan gibi araçlar kullanıp kullanmadıkları bilinmemektedir. Gene de ele geçen hayvan kalıntıları, avlanma tekniklerinin verimli olduğunu ortaya koyar.

Dinsel uygulamalar ve sanat Cro-Magnon öncesi insanlarda da gelişmişti; örneğin Neanderthal insanları ölülerini gömerdi. Bu uygulama Cro-Magnon insanınca ve daha sonra ortaya çıkan insanlarca da sürdürülmüştür. Tarihöncesine ait ilk sanat ürünleri ise Cro-Magnon insanından kalmadır. Ele geçen bulgular arasında küçük oymalar, kabartmalar, hayvan heykelciklerinin yanı sıra, daha geç dönemlere ait birkaç fildişi ya da taş biblo ve taşa oyulmuş kadın figürleri sayılabilir. Kadın figürleri çoğunlukla iri göğüslü, geniş kalçalı ve birçoğu da gebedir. Bunların, bereketi artırmak amacıyla dinsel törenlerde ya da büyü sırasında kullanılan bereket simgeleri olduğu sanılır. Fransa ve İspanya'daki mağara duvarlarında bulunan hayvan resimlerinin de genellikle büyü amacıyla yapıldığı düşünülür; büyü, avın bereketini korumaya ya da kolayca yakalanmasını sağlamaya yönelik olabilir. Ama bu Tarihöncesi insanları için sanatın yalnızca büyüye ya da dine ilişkin bir anlam içermediği de kesindir. Aletlerde ve silahlarda sık sık rastlanan hayvan resimlerinin ve basit geometrik desenlerin de gösterdiği gibi, Cro-Magnon insanı sanata bir süsleme aracı olarak da önem veriyordu. Ardındaki gerçek güdü ne olursa olsun, sanat ürünlerinin ulaştığı yetkinlik şaşırtıcıdır. Mağara ressamlığının kusursuz bir bileşimi ya da oyma ve boyama yöntemleriyle elde edilmiş bir nesne olabilen sanat ürünlerindeki gerçekçilik ve hareketlilik, bunların bir sanatçının ilk çabaları değil, başyapıt düzeyindeki olgunluk ürünleri olduğunu göstermektedir. "Brassempouy Venüsü", Le Mas d'Azil'de (Ariège) bulunan kişneyen at başı ya da La

Madeleine'de bulunan bizon gibi yapıtlar, Cro-Magnon sanatının en güzel örnekleri arasındadır.

Croagh Patrick, İrlanda dilinde CRUACH PHADRAIG, İrlanda'nın Mayo ilindeki (*county*) Westport Koyunda kuvarsit doruk.

Aziz Patrick'in heykeli ve arkada Croagh Patrick, İrlanda
Tourist Photo Library

Westport'un batısında 250-340 m yükseklikteki bir platoda yer alır. Yüksekliği 765 m'dir. Aziz Patrick'in (ü. 5. yy) dağı ziyaret ettiği söylenir. Bir kaynağa göre de Aziz Patrick papazlık görevine burada başlamıştır. Croagh Patrick bugün de her yıl temmuz ayının son pazar gününde ziyaret edilen bir hac yeridir. Ziyaret gününde kimileri dağa çıplak ayakla tırmanır. Doruğunda küçük bir kilise vardır.

Croce, Benedetto (d. 25 Şubat 1866, Pescasseroli - ö. 20 Kasım 1952, Napoli, İtalya), 20. yüzyılın ilk yarısının en önemli İtalyan filozoflarından, estetikçi ve tarihçi.

Benedetto Croce
H. Roger-Viollet

Croce, İtalya'nın Abruzzi bölgesinde geniş toprakları olan ama Napoli'ye yerleşmiş bir ailenin çocuğuydu. Dindar, krallık yanlısı ve tutucu bir çevrede büyüdü. Hemen bütün ömrünü geçirdiği Napoli'nin yaşam biçimini titizlikle gözleyerek yerel kahramanların yaşamlarını inceledi. Croce'nin, otobiyografisinde büyük bir alçak gönüllülükle dile getirdiği yaşamı kabaca dört evreye ayrılabilir. Her evre, Croce'nin, bir yandan düşünsel ve ahlaki gelişimi ilerlerken, öbür yandan da İtalyan ulusunun manevi özellikleri ve yazgısıyla gitgide daha çok özdeşleştiğini gösterir.

Croce'nin yaşamının 1900 öncesindeki ilk evresi çeşitli acılar ve zorluklar içinde geçti. 1883 Casamicciola depreminde kardeşi Alfonso ile birlikte yetim kaldı, yaşamı kendi deyimiyle "kötü bir düşe" dönüştü. Bundan sonra, dışadönük bütün etkinliklerine karşın yaşamını yalnız bir insan olarak sürdürdü. Kurtuluşu çalışmakta bulan genç Croce üniversitede de düş kırıklığına uğradı. Sıkı bir çalışma planı hazırlayarak kendi kendini yetiştirdi. Evrensel bir kavrayışın ürünü olan bu dönem yazıları büyük ilgi uyandırdı. Sınırlı bir alana dönük de olsa yazılarında dengeli bir üslup, zeki, alaycı ve keskin bir polemik dokusu vardı. Siyasetle çok ilgili gözükmemekle birlikte, birkaç temel davranış biçimi de bu yıllarda oluştu. Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketini izleyen dönemin milliyetçi liberal önderleri onu düş kırıklığına uğratmıştı. O da ahlakçı demokratik ve liberal bir hükümetin nasıl oluşturulması gerektiği konusunda kendi düşüncelerini geliştirmeye başladı. Otobiyografisinde anlattığına göre sosyalizm ve Marksizmle "flört" ederek geniş bir araştırma ve ciddi bir eleştiriden sonra iki görüşten de uzaklaşmıştı.

Croce, siyasal kırgınlıklarından 1903'te *La Critica*'nın kurulmasıyla uzaklaşabildi ve böylece yaşamının ikinci dönemi başladı. Kültürel eleştiri dergisi *La Critica*'da 41 yıl boyunca hemen bütün yazılarını ve o dönemde Avrupa'da üretilen en önemli tarihsel, felsefi ve edebi çalışmalar üzerine değerlendirmelerini yayımladı. Bu arada, en önemli düşünsel ürünü olan "Tin Felsefesi"ni de sistematik biçimde sergilemeye başladı.

Bu terim, Croce'nin düşüncesinin farklı ama birbiriyle ilişkili iki yönünü belirtiyordu. Birincisi, klasik Romantik felsefenin uşçuluğunu örnek alan bir felsefi sistem kurmayı amaçlıyordu. Burada temel ilke, tinin, sistemin yapısı ve tarihsel zaman içindeki "daireselliği" idi. Tek gerçek tindi ve tin, kendini iki kuramsal, iki de pratik basamak içinde diyalektik biçimde geliştiriyordu. Bu basamaklar şöyle sıralanmıştı: a) Sezgi (estetik basamak), b) bütünün tek olanla sentezi (mantıksal basamak), c) bireyin istemi (ekonomik basamak), d) bütünün istemi (etik basamak). İlk iki kuramsal basamak iki tür kuramsal bilginin ortaya çıkmasını sağlıyordu: Sezgisel bilgi ile mantıksal bilgi. Sezginin işlevi, nesnenin tekliği ile karşı karşıya gelmenin yolunu açmaktı; kavram ise nesneleri sınıflandırma aracıydı. Kavramlara dayanmayan sezgiler olabilir, ama sezgilere dayanmayan kavramlar olamazdı; dolayısıyla ancak sezgisel, yani estetik bilgi mantıksal bilginin temelini oluşturabilirdi.

Croce'nin estetiğinin temelini oluşturan tasarımlama ve dışavurum ayrımı da kavram ve sezgi arasındaki ayrımla çakışıyordu. Croce'ye göre kavramsal olan tasarımlama, bu nedenle tanımlayıcıydı ve nesneleri ortak özelliklerine göre sınıflandırma işlevini görüyordu; dolayısıyla estetiğin ve sezginin dışındaydı. Buna karşılık dışavurum sezgiseldi; amacı belirli bir konuyu (bir "sezgiyi") somut gerçekliği içinde sunmaktı. Dışavurumun içerdiği "ayrımında olma" durumu, özneyi estetik deneyimin çekirdeğini oluşturan somut birime götürüyordu.

Croce'ye göre, tinin gelişmesinin eyleme yönelik son iki basamağı iki tür etkinliğin ortaya çıkmasını sağlıyordu: Bireysel olan ekonomik etkinlik ve evrensel olan etik etkinlik. Birincisi yarar ilkesinden yola çıkarken, ikincisini belirleyen "iyi" idi. Genel bir "iyi"yi isteyen birey, aynı zamanda kendisi için yararlı olanın peşindeydi. Tin her seferinde daha yeni ve daha yüksek evrelerden geçerek bu basamakları aşıyordu. Croce, *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale* (1902; *İfade Bilimi ve Genel Linguistik Olarak Estetik*, 1969, 1983), *Logica come scienza del concetto puro* (1909; Saf Kavram Bilimi Olarak Mantık), *Filosofia della practica. Economia ed etica* (1909; Eylem Felsefesi: Ekonomi ve Etik) ve *Teoria e storia della storiografia* (1917; Tarih Yazıcılığının Kuramı ve Tarihi) adlı yapıtlarında bu görüşleri sergiledi.

Croce'nin "Tin Felsefesi"nin ikinci yönü, açıkca belirtmese de tarihteki yöntem sorunları dolayısıyla bu şematik yaklaşımdan vazgeçmesiyle ortaya çıktı. Yeni yaklaşımına göre, tinin basamakları tarihsel eylem ve düşüncenin akışında somutlaşarak ortaya çıkıyordu. Dolayısıyla tarih, tinin tüm basamakları için biricik dolayım ilkesiydi; tin, yani insan bilinci ise tümüyle kendiliğinden bir gelişme izliyordu ve önceden belirlenmiş bir yapısı yoktu. *La storia come pensiero e come azione* (1938; Düşünce ve Eylem Olarak Tarih) Croce'nin düşüncesindeki bu değişikliğin ilk işaretiydi. Bazıları onun bu dönemine tarihsel olguculuk adını verirken, Croce mutlak tarihselcilik olarak adlandırıyor ve düşüncesinin son biçimi olarak tanımlıyordu. Tin felsefesi sistematik olmayan biçimiyle *Filosofia, poesia, storia* (1951; Felsefe, Şiir, Tarih) antolojisi gibi sonraki çalışmalarında etkili bir yönteme dönüştü.

Croce, *La Critica*'da İtalyan kültürüne doğrudan hizmet ettiğine inanıyordu. Gerçekten de İtalya'nın siyasal birliğini sağlama çalışmalarında *La Critica*'nın rolü büyük oldu. Ama ulus ya da ırk kavramını yaşamın ve tarihin merkezine yerleştiren, bireyi ve haklarını dikkate almayan faşizmin ortaya çıkmasıyla, Croce'nin *La Critica* ile yerleştirmeye çalıştığı değerler büyük bir sınavla karşılaştı. Croce önceleri faşizmi, I. Dünya Savaşı'nın serbest bıraktığı sınırsız bireysel özgürlüğe yönelik sol eğilimlere karşı, onları durdurabilecek bir sağ akım olarak değerlendirdi. Ama rejimin özellikleri açığa çıktıkça faşizme karşı sert bir muhalefete girişti, İtalya'da ve İtalya dışında faşizme karşı muhalefetin bir simgesi durumuna geldi. Artık faşizm Croce için yalnızca siyasal zulmün yeni bir biçimi değil, aynı zamanda egoizmin yurttaşlık bilincini öldürdüğü, hitabetin şiirin ve doğruluğun yerini aldığı, sahteciliğin özgünlüğü kovduğu bambaşka bir İtalya'nın da doğuşunun işaretiydi.

Croce'nin, İtalya'nın ahlak öğretmeni olduğuna ilişkin inancı iyice pekişmişti. Bunun üzerine büyük tarih yapıtlarını kaleme almaya başladı: 19. yüzyıl Avrupa tarihi, 1871-1915 arası İtalya tarihi ve Napoli Krallığı tarihi. Yapıtlarının bildirisi çok açıktı: Croce, İtalya'nın tarihsel yolunun nasıl *la via smarrita*'ya (yitik yol) dönüştüğünü göstermek istiyordu. Bunlardan çıkarılacak ders gerçekte Avrupa'ya ve bütün Batı dünyasına yönelikti. Faşizm sonrasında gelişen yeni ve demokratik İtalya gerçekten Croce'nin öğretmenliğinden esinlenmişti.

Toplumsal görevini yerine getirdiğine inanan Croce çok sevdiği araştırmalarına döndü. Kendi alanında Avrupa'nın en iyi koleksiyonlarından birini barındıran kütüphanesinde İtalyan Tarihsel Araştırmalar Enstitüsü'nü kurdu. Yaşamının sonuna değin barışık bir ortamda yoğun çalışmalarını sürdürdü.

ÖBÜR YAPITLARI. *Materialismo storico ed economia marxista* (1900; Tarihsel Maddecilik ve Marksist İktisat), *Cioche o cio che e morto nella filosofia di Hegel* (1907; Hegel'in Felsefesinde Yaşayan ve Ölü Yönler), *La Filosofia di Giambattista Vico* (1911; Giambattista Vico'nun Felsefesi), *Breviario d'estetice* (1913; Estetik Özeti), *Storia del Regno di Napoli* (1925; Napoli Krallığının Tarihi).

Croce, Giovanni, CHIOZZOTTO olarak da bilinir (d. y. 1557, Chioggia, Venedik yakınları - ö. 15 Mayıs 1609, Venedik), Andrea ve Giovanni Gabrieli ile birlikte zamanının önde gelen Venedikli bestecilerinden.

1585'te papazdı. Yaklaşık 1593'te San Marco Bazilikası'nda koro yönetmen yardımcısı, 1603'te koro yönetmeni oldu. Yedi kitap olarak yayımlanan madrigalleriyle *canzonetta*'ları (1585-1607) tutucu üslubuna karşın hafif ve canlı ritimleri ile beğenildi. 1591-1622 arasında yayımlanan dinsel müzikleri düzgün dokulu Palestrina üslubundan, o dönemin modern Venedik üslubuna doğru bir gelişim gösterir; bunlarda çoksesli koro, solo sesler, canlı çalgısal ritimler ve sürekli bas kullanmıştır.

Crockett, Davy, asıl adı DAVID CROCKETT (d. 17 Ağustos 1786, Tennessee'nin doğusu - ö. 6 Mart 1836, San Antonio, Texas, ABD), efsanevi bir kişilik kazanmış ABD'li sınır adamı ve siyasetçi.

Babasının maddi durumunun pek iyi olması nedeniyle, daha küçük yaşta, yerleşime yeni açılmış topraklardaki daha varlıklı çiftçilerin yanında ücretli işçi olarak çalışmaya başladı. Çocukluk öğrenimi bir komşudan toplam 100 gün kadar aldığı özel derslerle sınırlı kaldı. Tennessee'nin orta kesimlerinde birbirini izleyen Batı yönündeki göçlere katılarak Krik Savaşı'nın (1813-14) yapıldığı bölgeye kadar ulaştı. 1813'ten 1815'e değin çeşitli çarpışmalarda gösterdiği yararlılıklarla adını duyurdu. 1821'de katıldığı seçimlerde ilginç öyküler ve özgün benzetmelerle süslü konuşmalarıyla halkın sevgisini kazanarak Tennessee eyalet meclisine girmeyi başardı.

1823'te eyalet meclisine ikinci kez seçildikten sonra, ABD Temsilciler Meclisi'nde 1835'e değin aralıklı olarak görev yaptı. Yeniden Batı'ya yönelik göçlere öncülük ederek Texas'a gitti. Burada askeri kuvvetlere katıldı ve General Santa Anna komutasındaki Meksika ordusunun Alamo Kalesi'ne karşı giriştiği kıyım hareketinde öldü.

Temsilciler Meclisi'ndeki birinci döneminde Tennessee'nin batısındaki boş toprakları işgal eden sürü sahiplerine ayrıcalık tanınmasını istediği için başkan Andrew Jackson ve yeni kurulmuş Demokrat Parti'yle çatışmaya giren Crockett, kendisini kazanmaya çalışan Whig Partisi'yle işbirliğine yöneldi. Jackson'ı dengeleyebilecek, "rakun postundan şapka giyen" halktan bir siyaset adamı yaratmayı amaçlayan Whig Partisi'nin açtığı tanıtma kampanyası çerçevesinde, 1834'te Doğu'da Whig kalesi sayılan yerlerde bir propaganda gezisine çıktı ve büyük başarı elde etti. Kongre'de bulunduğu yıllarda gazete ve kitaplarda kendisiyle ilgili olarak anlatılan sayısız öyküler, ayı avlayan ve Yerlilerle çarpışan tuhaf, ama zeki sınır adamı efsanesinin hızla yayılmasını sağladı.

Gerçekte sınır bölgesinde daha çok iş girişimleriyle uğraşan Crockett konuşmalarında oldukça klasik bir İngilizce kullanırdı. 1835-56 arasında yayımlanan bir dizi Crockett yıllığı, Eskidünya halk destanlarının özelliklerini taşıyan bir efsanenin doğmasına yol açtı. Crockett'ın 1834'te Temsilciler Meclisi'nin Kentucky üyesi Thomas Chilton ile birlikte yazdığı *Autobiography* adlı yapıtı, daha çok yerleşime yeni açılmış topraklardaki yaşam üzerinde durur ve siyasal konulara pek girmez. Bu kitap Amerikan edebiyatında canlı ve gerçekçi yeni bir yazı üslubunun gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Crockford, William (d. 1775, Londra - ö. 24 Mayıs 1844, Londra, İngiltere), İngiltere'nin ünlü kumarhanelerinden birinin kurucusu ve sahibi.

Gençlik yıllarında babasının mesleği olan balıkçılıkla uğraştı. Kumar oynayarak ya da kumarhane işleterek büyük bir servet (bir söylentiye göre 100 bin sterlin) elde ettikten sonra, 1827'de Londra'nın St. James Sokağı'nda lüks bir kumarhane açtı. Yalnızca seçkin kişilere açık özel bir kulüp olarak düzenlediği kumarhane kısa zamanda büyük ilgi gördü; Wellington dükünden başlayarak hemen her ünlü İngiliz, yabancı elçiler ve İngiltere'deki öteki tanınmış yabancılar Crockford'un kulübüne üye olmak için sıraya girdiler. Oyunlarda büyük paraların döndüğü kumarhanenin en sevilen oyunu bir tür zar oyunu olan *hazard*'dı. Crockford, çağdaşlarından birisinin ifadesiyle, "o dönemin kuşağının elinde bulunan paraları kazandıktan" sonra, 1840'ta kumarhane işinden çekildi. Ama 1,2 milyon sterlini bulan servetinin büyük bölümünü spekülatif işlerde kaybetti. Kumarhanesinin bulunduğu bina daha sonra Devonshire Kulübü oldu.

Crocodilia (timsahlar), *Reptilia* (sürüngenler) sınıfından 21 türü içeren takım. Takım üyeleri üç familyaya ayrılır: *Crocodilidae* familyası gerçek timsahları içeren 13 türden, *Alligatoridae* familyası alligator ve kaymanları içeren 7 türden, *Gavialidae* familyası gavyal adlı tek bir türden oluşur. Sürüngenler sınıfının en iri örneklerinden olan bu takımın üyeleri yapı olarak kelerleri andırır. Derileri kalın ve sert pullarla örtülü, parmaklarının arası perdeli, çeneleri çok güçlü, dişleri koniktir. Bütün türler etçildir. Yaşamlarının büyük bölümünü suda geçirir, suda avlanırlar; ama karada uzun yolculuklar yaptıkları da olur. Takımın 18 türü yalnızca tropik bölgelerde yaşarken, öbür üç tür kuzey ve güney yarıkürenin astropik kuşaklarına da yayılmıştır. Takım üyeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için *bak.* alligator; gavyal; kayman; timsah.

Crocus *bak.* çiğdem

Croft, William (d. 30 Aralık 1678, Nether Ettington, Warwickshire - ö. 14 Ağustos 1727, Bath, Somerset, İngiltere), İngiliz orgcu ve barok üslupta kilise müziği bestecisi.

John Blow'un öğrencisiydi. 1700-12 arasında Soho'daki St. Anne Kilisesi'nin, 1707'den sonra Kraliyet Şapeli'nin ve 1708'den sonra da Westminster Abbey'nin orgculuğunu yaptı. 1700'de Blow Jeremiah Clarke, Francis Piggot ve John Barrett ile birlikte *Klavsen ya da Epinet İçin Seçme Parçalar* adlı yapıtı hazırladı. 1724'te yayımladığı *Musica sacra*'da (Kutsal Müzik) 30 ilahinin yanı sıra İngiltere Kilisesi'nde hâlâ kullanılan cenaze töreni müziği de yer alır. Özel günler için yazdığı "I Will Always Give Thanks" (1704; Daima Hamdedeceğim) gibi ilahiler en iyi yapıtlarındandır. Ayrıca keman, insan sesi ve klavsen için çeşitli yapıtları vardır.

Crofts, Freeman Wills (d. Haziran 1879, Dublin, İrlanda - ö. 11 Nisan 1957, Worthing, Sussex, İngiltere), dünyaca ünlü İrlandalı polisiye roman yazarı. Sağlam olay örgüleri ve ayrıntıları titizlikle işleyişiyle polisiye roman kurgusuna yeni ölçütler getirmiştir.

Belfast'ta öğrenim gördü ve Kuzey İrlanda'da demiryolu makinisti olarak çalıştı (1899-1929). Geçirdiği bir hastalığı izleyen uzun iyileşme döneminde ilk romanı *The Cask*'ı (1920; Varil) yazdı. Polisiye türünün klasikleri arasına giren bu yapıtı, 30'u aşkın yeni roman izledi. Bunların çoğunda dedektif kahraman, Scotland Yard müfettişi French'tir.

Croghan, George (d. y. 1720, Dublin yakınları - ö. 31 Ağustos 1782, Passyunk, Philadelphia yakınları), Amerikalı koloni tüccarı. Yerli kabilelerin güvenini kazanarak İngiliz hükümeti adına Yerlilerle birçok dostluk antlaşmasını gerçekleştirmiştir.

1741'de İrlanda'dan göç eden Croghan, batı sınırındaki Carlisle (Pennsylvania) yakınlarına yerleşti. Yerlilerle ticarette kısa zamanda başarıya ulaştı. Dillerini ve geleneklerini çabuk kavrayarak Yerlilerin dostluğunu kazandı. Çok geçmeden ticaret ilişkilerini Ohio Toprakları'na kadar genişletti. 1740'larda Pennsylvania'nın Yerli temsilcisi olarak atandıktan sonra, bölge Yerlilerini Fransızlardan uzaklaştırmayı başardı ve Miamilerle Lancaster Antlaşması'nı (1748), Delaware, Şavni, Irokua ve Viyandot kabileleriyle Logstown Antlaşması'nı (1752) imzaladı.

Fransız-Yerli Savaşı'nın (1754-63) patlak vermesinden sonra, geniş bir alana yayılmış olan ticari işleri bozuldu. Bunun üzerine 1756'da kuzeydeki Yerlilerle ilişkilerin yürütülmesinden sorumlu İngiliz denetçisi Sir William Johnson'ın başyardımcılığına atanmayı kabul etti. On altı yıl süren bu görevi sırasında, kürk ticaretindeki dolandırıcılıklardan ve beyaz göçmenlerin topraklarına tecavüz etmesinden yakınan Yerli kabileleriyle uzun görüşmelerde bulundu. Pontiac Savaşı'nı (1763-64) sona erdiren görüşmeleri yürüttü ve 1765'te Ottavaların asi şefi ile anlaşmaya vardı.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında yurtseverlerin yanında yer aldı. Arazi spekülasyonları ve ticari girişimleri nedeniyle 18. yüzyıl haritalarındaki birçok yere adını vermesine karşın, yoksulluk içinde öldü.

Crohn hastalığı, ILEUM İLTİHABI olarak da bilinir, genellikle incebağırsağın son bölümünde (*ileum*) iltihaplanma ve derin yaralarla tanımlanan kronik sindirim sistemi hastalığı. Bağışıklık tepkimesindeki çeşitli aksaklıklardan kaynaklanan en önemli bulgularından biri, kalınbağırsağın kolon bölümündeki bakterilere ve süt proteinlerine karşı antikor oluşumudur. Karaciğerde, deri ve eklemlerde görülen çeşitli yan etkileri, antijenler ile antikorlar arasındaki tepkimeden doğan bağışıklık bileşiklerinin birikmesine bağlı doku yıkımından ileri gelir. Birleşen antijen-antikor kompleksleri kan dolaşımına karışır ve karaciğer ya da retikuloendoteliyal sistemin (vücudun, fagositoz hücreleri de içeren savunma sistemi) başka bir bileşeni tarafından vücuttan atılmadığı sürece, kan damarlarının iç yüzeylerinde, deride, eklemlerde, böbreklerde ve başka dokularda birikerek hastalığa yol açar. Bağırsakta hastalığın görüldüğü bölümlerde bağdokusu artışına bağlı darlıklar ya da daha az rastlansa da yakın dokulara fistül oluşumu ile açılma olursa tehlikeli sonuçlar görülebilir. *Ayrıca bak.* bağırsak iltihabı.

Croissy (Markisi), Charles Colbert (d. 1625, Paris - ö. 28 Temmuz 1696, Versailles, Fransa), Fransız dışişleri bakanı (1679-96). Fransa'yı Avrupa'nın öbür büyük devletlerine karşı Büyük İttifak Savaşı'na (1689-97) sürükleyen ilhakçı politikayı geliştirmede Kral XIV. Louis'ye yardım etmiştir. XIV. Louis'nin ünlü maliye bakanı Jean-Baptiste Colbert'ın küçük kardeşidir.

1656'da Alsace kraliyet temsilciliğine atandı. 1657'de Alsace kraliyet konseyi başkanlığına getirildi. 1662-63'te Metz *Parlement*'ı (Yüksek Mahkeme) başkanı olarak görev yaptı. 1668'den 1674'e değin Londra'da büyükelçi olarak bulundu. XIV. Louis'nin Felemenklilere karşı sürdürdüğü savaşı (1672-78) sona erdiren Nijmegen Antlaş-

ması görüşmelerine katıldı. 1679'da ağabeyinin yardımıyla dışişleri bakanlığına getirildi.

Alsace ve Metz'deki görevleri sırasında Fransa'nın doğu sınırına kararlı bir yapı kazandırmak için stratejik önemi olan bazı kentleri ve toprakları almak gerektiği kanısına varan Croissy, geliştirdiği bütünleşme (*réunion*) politikası çerçevesinde XIV. Louis'nin Fransa'ya bağlı olan Alsace, Franche Comté, Metz, Toul ve Verdun bölgelerindeki bütün feodal mülkler üzerinde egemenlik iddiasında bulunmasını sağladı. Metz, Besançon ve Breisach'ta oluşturduğu bütünleşme meclisleri (*chambres de réunion*) aracılığıyla ilhak edilecek toprakları belirledi. Fransız askerlerinin işgalleriyle gerçekleştirilen bu ilhakların hukuksal açıdan tartışmalı olması nedeniyle, XIV. Louis'den temkinli bir çizgi izlenmesini istedi. Ama kralın daha ileri giderek Strassburg'u (Strasbourg) Eylül 1681'de meşru olmayan biçimde Fransa'ya bağlaması Avrupa'daki büyük devletlerin tepkilerine yol açtı. Uzlaşma yanlısı bir tutum takınan Colbert de Croissy küçük Alman devletlerinin birçoğuyla ittifak kurduysa da, büyük devletlerin birleşerek Fransa'ya savaş açmasını önleyemedi.

Croissy, Hyacinthe Rigaud'nun bir resminden Gérard Edelinck'in yaptığı oymabaskı
Bibliothèque Nationale Paris

Croix de Guerre Nişanı (Fransızcada "Savaş Haçı"), Fransa'da verilen askeri nişan. I. ve II. Dünya savaşlarında kahramanlık gösteren kişi ya da grupları ödüllendirmek için 1915 ve 1939'da konmuştur. Ordunun herhangi bir üyesine, ordunun bildirdiği Fransız yurttaşlarına ve yabancılara, bazı özel durumlarda da askeri birimlere ve kentlere verilir. II. Dünya Savaşı sırasında birbirine ters düşen birçok nişan konmuştu. 1941'de Vichy Hükümeti'nden Mareşal Pétain, 1943'te ise Kuzey Afrika'daki Özgür Fransız kuvvetlerinden General Henri Girard birer Croix de Guerre nişanı çıkarttılar. Fransa Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin 7 Ocak 1944'teki kararıyla, 1939'da çıkartılan Croix de Guerre nişanı, II. Dünya Savaşı için geçerli tek nişan kabul edildi.

Fransız ordusunda, ödüllendirilecek olan kahramanlığa hangi düzeyde resmî yazışmada yer verildiğine göre değişen Croix de Guerre dereceleri vardır. Ordu düzeyindeki yazışma ile kararlaştırılan nişanla birlikte bronz bir madalya, kolordu düzeyinde gümüş yaldızlı bir yıldız, tümen düzeyinde gümüş bir yıldız, tugay ya da alay düzeyinde ise bronz bir yıldız verilir. Bazen savaş gemilerine verilen nişanın üstünde nişanla aynı renkte bir flama bulunur.

Nişanın tasarımı bronzdan yapılma büyük bir Malta Haçı (dört kolu eşit ve çentikli) biçimindeki çapraz kılıçlardan oluşur. Bir yüzünde cumhuriyetin simgesi olan kadın başı ve altında *République Française* (Fransa Cumhuriyeti) yazısı, öbür yüzünde ise "1914-1918" ya da "1939-1945" tarihleri bulunur; ender olarak yalnızca "1939" tarihine rastlanır.

1921'de, barış zamanında, Fas, Cezayir, Çinhindi gibi yabancı ülkelerde görev yapan sömürge kuvvetlerine verilmek üzere Croix de Guerre des Théâtres d'Opérations Extérieures (Yabancı Harekât Alanları Croix de Guerre Nişanı) çıkartılmıştır.

Croker, Thomas Crofton (d. 15 Ocak 1798, Cork, İrlanda - ö. 8 Ağustos 1854, Londra, İngiltere), eski halk şarkılarını ve efsaneleri derleyerek İrlanda ulusal edebiyatını canlandıran yazarlar için en önemli kaynağı oluşturan İrlandalı eski yapıt meraklısı, araştırmacı ve derlemeci.

1812-16 arasında İrlanda'nın güneyini dolaşırken, efsaneler, halk şarkıları ve ağıtlar topladı. Bunların çoğunu şair Thomas Moore'a gönderdi. Moore, *Irish Melodies* (İrlanda Ezgileri) adlı kitabında, Croker'ın bu katkısından çok yararlandığını belirtir.

Thomas Croker, sanatçısı bilinmeyen bir portreden ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Aynı derleme Croker'ın da *Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland* (1825-28; Güney İrlanda Peri Masalları ve Gelenekleri) adlı kitabının çekirdeğini oluşturur. Yapıt Grimm Kardeşler tarafından Almancaya çevrilmiştir. Sir Walter Scott da Croker'ın bu kitabını çok beğenenler arasındadır.

1818'den sonra Londra'da yaşayan Croker, 1850'ye değin Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nda memur olarak çalışmıştır. *Popular Songs of Ireland* (1839; İrlanda Halk Şarkıları) son yapıtlarından biridir.

Croker Adası, Avustralya'da Kuzey Toprakları eyaletine bağlı ada. Arafura Denizinde, Cobourg Yarımadasının 2 mil açığında yer alır ve yarımadadan Bowen Boğazıyla ayrılır. Bataklıkla kaplı, düz bir yüzeyi vardır; denizden yüksekliği yalnızca 15 m'dir. Uzunluğu 48 km, genişliği 6,5 km ve yüzölçümü 326 km²'dir. Yaklaşık 1818'de, İngiliz Kraliyet Donanması'ndan Kaptan Phillip Parker tarafından keşfedildi. Adının, İngiliz Deniz Kuvvetleri komutanı John Wilson Croker'a dayandığı sanılır. Yönetim merkezinin önce burada kurulması düşünüldüyse de, sonradan anakarada kuruldu. Ada bugün, Arnhem bölgesinde, Avustralya Yerlilerine ayrılan yerleşme alanının bir parçasıdır. Ayrıca bir Metodist misyonerliği vardır. Ekonomik etkinlikler tropik meyve ve sebze yetiştiriciliği ile kerestecilikten ibaret. Nüfus (1976) 244.

Croll, James (d. 2 Ocak 1821, Cargill yakınları - ö. 15 Aralık 1890, Perth yakınları, İskoçya), İskoçyalı bilim adamı. Buzul çağlarının oluşumuna, Yer'in ılım noktalarının yalpalamasının ve yörünge merkezinin değişmesinin neden olduğunu ileri süren bir kuram geliştirmiştir. Kendi kendini yetiştiren Croll, 1859'da Glasgow'daki Anderson Müzesi'nin yöneticiliğine getirildi, 1867-80 arasında da İskoçya jeoloji araştırmaları dairesinin Edinburgh bürosunun sorumlusu olarak çalıştı. İklimler üzerine yazdığı birkaç yapıtı vardır.

Croly, Herbert David (d. 23 Ocak 1869, New York kenti - ö. 17 Mayıs 1930, New York kenti), ABD'li yazar, yayımcı ve siyaset felsefecisi. Harvard Üniversitesi'ne devam etti. Önceleri çeşitli mimarlık dergileri çıkardı ve mimarlık konusunda makaleler yayımladı. 1914'te liberal görüşlü bir haftalık dergi olan *The New Republic*'i kurdu. Derginin sütunlarında, Amerikan kendini beğenmişliği olarak gördüğü davranış biçimini eleştirdi. Demokratik kurumların değişen koşullara uydurulabilmesi için sürekli gözden geçirilmesi gerektiğini öne sürdü.

Kitapları arasında, toplumsal ve siyasal sorunlara eğildiği ilk kitabı *The Promise of American Life* (1909; Amerikan Yaşam Tarzı Vaadi) en önemlisidir. Yapıt ABD başkanlarından Theodore Roosevelt'i ve Woodrow Wilson'ı etkilemiştir. Croly yaşamının son yıllarında daha çok felsefe ve dinle ilgilendi.

Cromarty, İskoçya'da, Highland iline (*region*) bağlı Ross-Cromarty ilçesinde kasaba ve liman. Karayla korunan bir

Cromarty'de liman bölgesi, Ross-Cromarty, İskoçya
Color Library International

koyda yer alır. 17. yüzyılda Cromarty kontlarının dağınık topraklarından oluşan ve batı kıyısındaki Ross-shire'ı da içine alan bir kontluğun en önemli kasabasıydı. 18. yüzyılın sonlarında George Ross tarafından satın alındı. Burada bir liman yaptıran Ross, bira, dantel ve kumaş fabrikaları da kurarak kasabanın gelişmesine katkıda bulundu. Kuzey Denizindeki petrol çıkarma çalışmaları da çevre alanların gelişmesini sağladı. Nüfus (1981 geç.) 685.

Crome, John (d. 22 Aralık 1768, Norwich, Norfolk - ö. 22 Nisan 1821, Norwich, Norfolk, İngiltere), Norwich okulunun kurucusu ve en büyük temsilcisi sayılan İngiliz manzara ressamı. Oğlu John Bernay Crome'dan (1794-1842) ayırt etmek için genellikle "Yaşlı" lakabıyla anılır.

Bir badanacının yanında çırak olarak çalıştığı dönemde, boş zamanının tümünü doğa karşısında taslaklar yaparak geçiriyordu. Varlıklı ve sanatsever bir arkadaşının etkisiyle resim öğretmeni oldu ve bu mesleği yaşamının sonuna değin sürdürdü. 1803'te Norwich Sanatçılar Derneği kurulduktan sonra Crome bu topluluğun başkanı ve en etkin üyesi oldu.

Yapıtlarının büyük bölümünde çok yakından tanıdığı Norfolk'u işledi. Özellikle Hobbema ve Ruisdael gibi Felemenkli ressamları inceleyerek onların üslubunu anımsatan bir teknik yarattı. Doğayı betimlemek en büyük tutkusuydu. Romantik bir yaklaşımla aydınlık ve atmosfer etkilerinin egemen olduğu bir üslup geliştirdi. En ünlü yapıtları "Poringland'deki Meşe" ve "Yare Bataklıkları Üzerinden Ayın Doğuşu"dur. Yaptığı çok sayıdaki aside yedirme baskı içinde en ünlüsü "Norfolk'un Pitoresk Görünümleri" adlı dizidir.

Cromer (1. Kontu), Evelyn Baring, HEXHAM VİKONTU ERRINGTON, SIR EVELYN BARING (1883-92), CROMER BARONU (1892-99) ya da CROMER VİKONTU (1899-1901) olarak

Lord Cromer, John Singer Sargent'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1902; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery Londra

da bilinir (d. 26 Şubat 1841, Cromer Hall, Norfolk - ö. 29 Ocak 1917, Londra, İngiltere), İngiliz devlet adamı ve diplomat. 1883-1907 arasında Mısır'da İngiliz temsilcisi ve başkonsolosu olarak bulunmuştur.

İlk yılları ve Hindistan yöneticiliği. Siyaset ve bankacılık çevrelerinde tanınmış bir aileden geliyordu. Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi'nde öğrenim gördü. Okulu 17 yaşında bitirdikten sonra, Kraliyet Topçu Birliği'ne katılarak Korfu, Malta ve Jamaika'da görev yaptı. 1868'de Kurmay Yüksekokulu'na girdi ve okulu bir yıl sonra sınıf birincisi olarak bitirdi. Bir süre Savaş Bakanlığı'nda görev yaptı. Ama askerliği sevmediğinden 1872'de Hindistan genel valiliğine yeni atanmış olan kuzeni Lord Northbrook'un önerisini kabul etti ve onun başkâtibi olarak Hindistan'a gitti.

Hindistan'da yönetici olarak gösterdiği beceriyle kısa sürede ün yaptı ve üstlerinin övgüsünü kazandı. Ama yönetme becerisi ve işbilirlik gibi özellikleriyle çalışma arkadaşlarının tepkisini çekti. Kendisiyle aynı düzeydeki kişilere karşı soğuk, altındaki görevlilere ve "uyruk ırklar" diye nitelediği yerli halka karşı da küçümser bir tutum içindeydi. Kendisine ve ülkesine olan güveniyle tipik bir Victoria dönemi sömürge yöneticisiydi.

Hindistan'daki deneyimleri sonucunda, eskiden sömürge halkları için savunduğu kendi kaderini tayin hakkı düşüncesini bırakarak ezilen köylülere ancak güçlü bir yönetim ve reform programlarıyla yardım edilebileceğine inanmaya başladı. Mısır'da geçirdiği yıllar, yerli yöneticilerin zalimliğine ve İngilizlerce yürütülecek reformların gerekliliğine ilişkin düşüncelerini daha da pekiştirdi. Sağlam bir mali sistem kurmaya yönelik reform anlayışı, zamanla Baring'in yöneticilikteki uygulamalarına yön veren bir ilke durumuna geldi.

Baring Mısır'a ilk kez 1877'de, yeni kurulmuş olan Mısır Kamu Borçları Komisyonu'nda Mısır tahvillerine sahip İngilizlerin temsilcisi olarak gitti. Komisyon, Hıdiv İsmail Paşa'yı mali güçlüklerden kurtarmak ve aynı zamanda tahvil sahiplerinin çıkarlarını korumak amacıyla kurulmuştu. Mısır maliyesinin düşündüğünden de kötü durumda olduğunu gören Baring, bir mali soruşturma komisyonu kurulmasına ön ayak oldu. Önerileri İsmail Paşa tarafından geri çevrilince istifa ederek İngiltere'ye döndü. Ama İsmail Paşa 1879'da görevinden alındı ve Baring İngiliz borçlar müfettişi olarak Mısır'a çağrıldı. 1880'de Hindistan'daki genel valilik konseyinde mali işlerle ilgili üyeliğe getirildi. Mısır'ın 1882'de İngilizlerce işgal edilmesinden sonra, 1883'te tam yetkili İngiliz temsilcisi ve başkonsolosu olarak ikinci kez Mısır'a gitti. Bu arada "sir" unvanı aldı.

Mısır'daki manda yöneticiliği. Baring'in Mısır'daki görevi, bir süre önce siyasal kargaşa ve ardından yabancı işgali yaşamış olan, iflas etmiş durumdaki ülkede, kapsamlı yönetsel reformlar yapmak ve sonunda buradaki İngiliz birliklerinin çekilmesini sağlamaktı. Baring çok geçmeden reformların ve askerleri geri çekmenin birbiriyle bağdaşmadığı sonucuna vardı; reformlar Mısır halkının büyük bölümü için daha kalıcı bir değer taşıyordu, askerlerin geri çekilmesi ise, ancak Mısırlıların kendi kendini yönetmeyi öğrenmiş olacağı uzun bir gelecekte gündeme getirilebilirdi. Böylece Baring, sonradan "Örtülü Protektora" diye adlandırılan bir yönetim biçimi kurdu. Hindistan'da eğitim görmüş bir grup İngiliz yöneticiyi hükümette kilit noktalara yerleştirip Mısırlı yöneticileri dolaylı olarak yönlendirmesine dayanan bu sistem aracılığıyla Mısır'ın gerçek yöneticisi oldu. Güçsüz bir yönetici olan Hıdiv Tevfik Paşa bütün sorumluluğu İngilizlere bıraktığı için, sistem ilk 10 yıl boyunca iyi işledi. Mısır 1887'de bütün borçlarını ödeyebilecek duruma geldi. Ama Sudan'da el-Mehdi önderliğinde başlatılan dinsel ayaklanma nedeniyle bu ülke üzerindeki denetim yitirilmişti. İngilizlerin zorlamasıyla Mısır hükümeti Sudan'ı işgal girişiminden vazgeçti; böylece ülkede bir barış ve istikrar dönemi başladı. Baring'in kamu harcamalarını kısıp sulamaya dönük bayındırlık çalışmaları ile öteki tarımsal projeleri özendirmesi, refah düzeyinin kısa sürede yükselmesini sağladı.

1892'de yeni ve genç Hıdiv Abbas Hilmi Paşa (II. Abbas) Örtülü Protektora sisteminden kurtulmak için gelişmekte olan milliyetçi harekete destek vermeye başladı. Bu arada Lord Cromer adını almış olan Baring, daha önceki hıdivlerle olduğu gibi genç Abbas Hilmi Paşa ile ilişkilerinde de katı bir tutum takındı ve onu yıldırmayı başardı.

Mısır'da bulunduğu süre içinde dışişleri bakanlığındaki birçok görevlinin saygısını kazanarak bu kişilerin Mısır ile ilgili konularda genellikle kendi görüşleri doğrultusunda davranmalarını sağladı. Daha genç bir subayken Fransızca ve İtalyancanın yanı sıra Yunanca ve Latince de öğrenmişti. Sonraki yıllarda Mısır'daki seçkin Türk-Çerkes topluluğun kullandığı Türkçeyi de öğrendi. Ama Mısır'da çok uzun bir süre kalmasına karşın, Arapça öğrenmek için hiçbir çaba göstermedi ve ne çok iyi tanıdığını öne sürdüğü köylülerle, ne de yeni bir milliyetçi kuşak yetiştirmekte olan orta sınıfla iletişim kurabildi. "Şapşal" bulduğu Doğulu kafasından hoşlanmıyor ve tersini öne sürmesine karşın Doğuluları çok az tanıyordu. Yaşlandıkça gerçeklerden kopukluğu daha da arttı ve genç milliyetçi hareketi önemsiz görerek önlem alma yoluna gitmedi. Bunun yerine Fransa'yla İngiltere arasında, Mısır'daki kalıcı İngiliz işgalini onaylayan Entente Cordiale'in (1904) imzalanması için çalıştı.

Emekliliği. 1907'de Dinşvey adlı Mısır köyünde bir İngiliz subayının öldürülmesi üzerine, olaya karışan köylüler acımasız biçimde cezalandırıldı. Bu skandal hem Mısır'da, hem de Avam Kamarası'nda sert tepkilerle karşılandı ve Sir Henry Campbell-Bannerman başkanlığındaki Liberal hükümetin Mısır'a karşı daha uzlaşmacı bir tutum benimsemesine yol açtı. Olaylar sırasında izinli olarak İngiltere'de bulunduğundan uygulanan cezalarla pek ilgisi olmayan Cromer, bu olayın bir yönetim değişikliğine yol açabileceğini gördü ve sağlık durumu da bozulmuş olduğundan aynı yıl görevinden çekildi.

İngiltere'ye döndükten sonra zamanının büyük bölümünü yazmaya ayırdı. Bu arada Lordlar Kamarası'nda serbest ticaretin önde gelen savunucusu oldu. 1916'da Çanakkale Boğazı Komisyonu'na başkanlık etti. Bu görevde yaşadığı aşırı gerginlik onu fazlasıyla yordu ve Ocak 1917'de öldü.

Yapıtları arasında, *Modern Egypt* (2 cilt, 1909; Modern Mısır) ve *Abbas II* (1915) sayılabilir. Cromer üzerine başlıca kaynaklar, Lord Zetland'ın *Lord Cromer* (1932) adlı yaşamöyküsü, Afef Lütfi es-Seyyid'in *Egypt and Cromer* (1968; Mısır ve Cromer) adlı yapıtı ve John Marlowe'un *Cromer in Egypt*'idir (1970; Mısır'daki Cromer).

Crommelynck, Fernand (d. 19 Kasım 1885, Brüksel - ö. 17 Mart 1970, Saint-Germaine-en-Laye, Fransa), sıradan insan zaaflarının büyük saplantılara dönüştüğü farslarıyla tanınan Belçikalı oyun yazarı.

Tiyatroyla ilişkisi olan bir ailenin çocuğuydu, tiyatro oyuncusu olarak yetiştirildi. *Nous n'irons plus au bois* (1906; Bir Daha Ormana Gitmeyeceğiz) gibi, gençlik yıllarında yazdığı oyunlarla Belçika'da tanındıktan sonra, 1920'de Paris'te sahnelenen *Le Cocu magnifique* (Muhteşem Boynuzlu) adlı oyunuyla uluslararası üne kavuştu. 1921'de Jean-Louis Barrault'nun sinemaya uyarladığı bu oyun, birçok kez sahnelendi ve

o dönemde yazılıp günümüzde de hâlâ büyük ilgi gören sayılı Fransız tiyatro yapıtı arasına girdi. Crommelynck'in fars olarak nitelediği oyun, gerçekte cinsel kıskançlık konusunu ustaca ve derinlemesine işler. Oyunda, kıskançlığın pençesine düşen genç koca, kuşkularını bir türlü yenemez. Sonunda karısını, kendisine ihanet etmek zorunda bırakır ve böylece kuşkulanmaktan kurtulur.

Crommelynck'in daha sonra yazdığı oyunlardan en çarpıcı olanı *Tripes d'or*'dur (1926; Bağırsaktaki Altın). Crommelynck burada da farsla derin bir ciddiyeti birleştirerek, Fransız tiyatrosunun klasik temalarından birini, para hırsı ve açgözlülüğü ele alır. Oyundaki cimri (Hermides), sevdiğini söylediği kıza gereken ilgiyi göstermez; onun oyun boyunca sık sık düşündüğü bu kız da sahnede hiç görünmez. *Une famme qui a le coeur trop petit*'de (1934; Küçücük Kalpli Kadın) aşırı erdemli ve kusursuz olma saplantısıyla, kocasının kendisine duyduğu sevgiyi öldüren bir kadın tipi çizen Crommelynck, *Chaud et froid* ile (1934; Sıcak ve Soğuk) evlilikte bağlılık temasına yeniden dönmüştür.

Crommelynck'in *Le Cocu magnifique*'i 1928-29'da *Deyyus* adıyla Darülbedayi'de oynanmıştır.

Crompton, Rookes Evelyn Bell (d. 31 Mayıs 1845, Thirsk, Yorkshire - ö.15 Şubat 1940, Ripon, Yorkshire, İngiltere), elektriğin gelişmesine katkıda bulunan İngiliz mucit.

Askerlik görevini Hindistan'da yapan Crompton, bu ülkede buharlı taşımacılığın gelişmesine öncülük etti. 1875'te Essex'teki Chelmsford'da kurulu bir makine yapım şirketine ortak oldu ve şirketin etkinlik alanını genişleterek elektrik üreteci ve ark lambası üretimini başlattı; ayrıca aydınlatma donanımları kurmaya girişti. 1878'de gölgelenmeyi azaltmak amacıyla tepeden asılan bir ark lambası geliştirdi; daha önceki ark lambaları, elektrotlarının altından desteklendiği için, lambanın aydınlattığı bölgenin önemlice bir kesimi gölgeleniyordu.

Crompton, adını daha çok döşediği aydınlatma tesisatlarıyla duyurdu. 1879'da Porchester Gardens'daki evine elektrik hattı çekerek, konutların özel aydınlatma araçlarıyla donatılmasına ön ayak oldu. Ayrıca Adalet Sarayı, Buckingham Sarayı ve Viyana Opera Binası'nın aydınlatmasını yaptı. 1886'da da Londra'daki Kensington Court'ta ilk güç kaynağı istasyonunu kurdu. Elektrik dağıtım sistemlerinde alternatif akım kullanılmasını savunan Ferranti'ye(*) karşı çıkarak, doğru akımdan yararlanılması gerektiğini ileri sürdü. Bu düşüncesi daha sonraları yaygın biçimde benimsendi. Crompton kara taşımacılığının geliştirilmesiyle de ilgilendi. 1860'ta buharlı bir kara taşıtı geliştirdi. I. Dünya Savaşı sırasında tasarladığı zırhlı "karagemisi", modern tankların ilk örneği olarak kabul edilir.

Crompton, Samuel (d. 3 Aralık 1753, Firwood, Bolton yakınları, Lancashire - ö. 26 Haziran 1827, Bolton, İngiltere), yüksek nitelikli ipliğin sanayi çapında üretilmesini olanaklı kılan iplik eğirme vargelini geliştiren İngiliz mucit.

Gençlik yıllarında ailesine katkıda bulunmak amacıyla bir "Jenny" çıkrığında pamuk ipliği eğiren Crompton, oldukça yavaş çalışan ve yetersiz olan bu tezgâhı geliştirme çabalarına girişti. Bütün boş zamanlarını ve biriktirebildiği parasını bu yolda harcayarak, 1779'da pamuk liflerini hem çeken, hem büken bir makine yaptı. Böylece elle ayrı ayrı yürütülen eğirme işlemleri birleştiriliyor ve mekanik olarak gerçekleştiriliyordu.

Kısa sürede yüklü siparişler almasına karşın, makinesinin patentini almak için gerekli mali kaynağı bulamadı. Bu nedenle buluşunun sırlarını, kendisine yüksek paralar ödeme sözü veren bazı iplik üreticilerine

Samuel Crompton, C. Allingham'ın bir portre çalışmasından J. Morrison'ın yaptığı oymabaskı, 19. yy
Science Museum, Londra

açıkladı. Buna karşılık elde ettiği gelir yalnızca 60 sterlin oldu. Geliştirdiği "Jenny" vargelleri kısa sürede bütün iplik sanayisine yayıldı ve yaklaşık 360 fabrikada 4,6 milyon tezgâh hizmete girdi. Sonunda İngiliz parlamentosunca 5.000 sterlinle ödüllendirildi. Bu parayla ağartıcılık, pamuk ticareti ve eğirmencilik gibi alanlarda girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı.

Cromwell, Henry (d. 20 Ocak 1628, Huntingdon, - ö. 23 Mart 1674, Spinney Manastırı, Cambridgeshire, İngiltere), 1657-59 arasında İrlanda'nın İngiliz yöneticisi. Oliver Cromwell'in dördüncü oğludur.

Cambridge Üniversitesi'nde ve Londra'daki Gray's Inn'de öğrenim gördü. İngiliz İç Savaşları sırasında bir ara babasının komutasındaki Parlamento Ordusu'na katılarak İngiltere ve İrlanda'da savaştı. Ağustos 1654'te tümgeneral rütbesiyle İrlanda'daki İngiliz kuvvetlerinin başına geçti. Eylül 1655'te İrlanda başkomutanı ve yönetici lordu Charles Fleetwood'un görevinden ayrılması üzerine ülkenin yöneticiliğini üstlendi. Ama yönetici lordluğa ancak 1657'de resmen atandı. Fleetwood'un İrlandalılara yönelik zalim tutumunun tersine, ılımlı bir yönetici oldu. İngiliz Protestan askerlerinin kuracağı yerleşimler için İrlandalı Katolikleri toprak vermeye zorlama politikasını sürdürmekle birlikte, komutanların, daha önceden İrlanda'ya yerleşmiş olan İngilizlere uyguladığı baskıya son verdi. Eylül 1658'de kardeşi Richard kral vekilliğine atanınca, İrlanda genel valisi ve askeri yöneticisi oldu. Mayıs 1659'da Richard'ın bir grup subay tarafından görevinden alınmasından sonra İngiltere'ye çağrıldı ve hemen görevinden ayrılarak Cambridgeshire'daki malikânesine çekildi.

Cromwell, Oliver (d. 25 Nisan 1599, Huntingdon, Huntingdonshire - ö. 3 Eylül 1658, Londra), İngiltere İç Savaşı sırasında Parlamento Ordusu'na komuta eden ve 1653-58 arasında İngiltere, İrlanda ve İskoçya *lord protector*'ı (kral vekili) olan asker ve devlet adamı.

Kral I. Charles'a karşı savaşan Parlamento'nun önde gelen generallerinden biri olarak Stuart monarşisinin devrilmesine yardımcı olmuş, *lord protector*'lığı sırasında, Kraliçe I. Elizabeth'in ölümünden sonra gerilemeye başlayan ülkesini Avrupa'nın önde gelen güçlerinden biri durumuna getirmiştir. Koyu bir Kalvenci olmakla birlikte, dinsel hoşgörünün değerine derinden inanmış, yetenekleri ve güçlü kişiliğiyle modern Avrupa tarihinin en dikkate değer devlet adamlarından biri olmuştur. Yurt içinde ve dışında kazandığı zaferler, yakın zamanlara değin hem Britanya'da, hem de Kuzey Amerika'da, siyasal ve toplumsal yaşamı etkileyen Püriten düşünce yapısının yayılıp güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Gençliği ve siyasal yaşamının ilk dönemi. Robert Cromwell ile Elizabeth Steward'ın tek oğulları olarak dünyaya geldi. Babası, I. Elizabeth döneminde Parlamento üyeliği yapmış, bir toprak sahibi ve sulh yargıcı olarak da yerel sorunlarla ilgilenmişti. Oliver Huntingdon'daki üniversite hazırlık okulunun ardından Cambridge Üniversitesine bağlı Sidney Sussex College'da bir yıl öğrenim gördü. Babasının ölümünden sonra annesi ve kız kardeşi ile ilgilenmek için Cambridge'den ayrıldı. Londra'daki bir hukuk eğitimi kurumu olan Lincoln's Inn'de bir süre öğrenim gördüğü sanılmaktadır. Ağustos 1620'de Londralı tüccar Sir James Bourchier'in kızı Elizabeth ile evlendi. Bu evlilikten beş oğlu ve dört kızı oldu.

Protestan bir ailenin çocuğu olarak yetişen Cromwell hem Huntingdon'daki, hem de Sidney Sussex College'daki coşkulu Kalvenci öğretmenlerinden etkilendi. Çok çalışkan bir öğrenci olmamakla birlikte Kitabı Mukaddes'i dikkatle okurdu. Evliliğinin ilk yıllarında babası gibi yerel sorunlarla yakından ilgilendi; yurttaşlarına karşı sorumluluğunun bilincindeydi. Ama bu yıllar aynı zamanda zihnini bulandıran ve sağlığını bozan ruhsal ve psikolojik bir mücadele dönemi oldu. Kalvenciliği benimsediğinde neredeyse 30 yaşındaydı.

Cromwell, miras yoluyla dayısının Ely'deki mülkünü edindiği 39 yaşına değin para sıkıntısı çekti. 1628'de Huntingdon ilçesinden Parlamento üyesi seçildiyse de Kral I. Charles 1629'da Parlamento'yu feshetti ve 11 yıl süreyle bir daha toplamadı.

Bu ara dönemde kırsal kökenli beylerin hoşnutsuzluğu artmaya başladı. Bu tür ailelerden birinin üyesi olan Cromwell, bir ölçüde Ely'deki toplumsal konumunun önemi, bir ölçüde de "Fens lordu" olarak ün yapmış olması yüzünden 1640 ilkbaharında Cambridge ilçesinden Parlamento'ya seçildiğinde, kendini başlarında Somersetli deneyimli politikacı John Pym'in bulunduğu ve monarşiyi şiddetle eleştiren dostlar arasında buldu. Bu kısa Parlamento üç hafta sonra dağıtıldıysa da Kasım 1640'ta gene Cambridge'den Uzun Parlamento'ya seçilmesi, Cromwell'in uzun siyasal yaşamının başlangıcı oldu.

Parlamento üyeliği. Cromwell, daha 1628-29 Parlamentosu'nda I. Charles'ın piskoposlarına karşı bir saldırı başlatan ateşli ve biraz kaba bir Püriten olarak tanınmıştı. Devlet kilisesine karşı olmamakla birlikte, İngiltere Kilisesi'nin her kademeden üyelerine beslediği güvensizlik yüzünden piskoposluk kurumunun lağvedilmesi ve ayinlerde tek bir kurallar bütününe uyma zorunluğunun kaldırılması gerektiğini savunmuştu. Öbür üyelerin vergi, tekeller ve öteki yükümlülüklere ilişkin hoşnutsuzluğunu paylaşmakla birlikte Cromwell'in krala ilk karşı çıkışı dinsel inançları yüzündendi.

Kasım 1641'de John Pym ve dostları Kral I. Charles'a 200'ü aşkın maddeden oluşan Büyük Uyarı'yı (*Grand Remonstrance*) sundular. Metnin bir maddesi piskoposları ve kendi "dinsel zorbalık ve kokuşmuşluk"larını sürdürmek amacıyla "biçimselliğe ve boş inançlara ağırlık veren yoz din adamları"nı kınıyordu. Kralın uyarıya uymaması Avam Kamarası'ndaki karşıtlarıyla arasındaki uçurumu derinleştirdi. 1642'de kral, asker

toplamak amacıyla Londra'dan ayrıldığında ve iç savaş olasılığı arttığında ise, Cromwell yalnızca içten bir Püriten olarak değil, aynı zamanda örgütlemeye ve önderliğe yetenekli bir eylem adamı olarak da öne çıkmaya başladı. Temmuz 1642'de Avam Kamarası'ndan Cambridge'in savunması için silahlı birlikler oluşturma yetkisini elde etti. Savaş 22 Ağustos'ta başladı. Huntingdon'da bir süvari birliği kuran Cromwell savaşa ilk kez Edgehill Çarpışması'nın (23 Ekim 1642) sonlarına doğru yüzbaşı olarak katıldı.

Oliver Cromwell, Robert Walker'ın resmi; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Askeri ve siyasal önderliği. Cromwell, 1643 boyunca askeri örgütleme ve savaştaki başarılarıyla ün yaptı. Parlamento saflarına katılacakların titizlikle seçilmesi ve iyi eğitilmesi gerektiğine inanıyor, toplumsal konum ya da dinsel inançların değil, bağlılığın önemli olduğunu düşünüyordu. Şubatta albaylığa getirilmesinin ardından birinci sınıf bir süvari alayı örgütlemeye girişti. Adamlarına iyi davranıyor ve düzenli ödeme yapıyor ama katı bir disiplin uyguluyordu.

Yakından tanıdığı ve Parlamento yanlılarının güçlü olduğu doğu bölgelerinde görev yaptı. Ama, savunmada kalmak istemediğinden, Yorkshire'lı Kralcıların doğu illerine sızmalarını engellemek amacıyla karşı saldırıya geçme kararı aldı. 28 Temmuz'da Lincolnshire'daki Gainsborough Çarpışması'nı kazandı. Aynı gün, Cambridgeshire'daki Ely'ye vali olarak atandı. Burası bataklık bir arazinin üzerinde yükselen tepeliklerden oluşuyordu ve ilerleyen Kralcılara karşı güçlü bir savunma merkezi olabileceği düşünülmüştü. Ama General Sir Thomas Fairfax'ın yanında savaşan Cromwell, Kralcıların saldırılarını daha kuzeyde, Lincolnshire'daki Winceby'de durdurmayı başardı ve ardından Nottinghamshire'daki Newark'ı ele geçirdi. Bu zaferlerden sonra Avam Kamarası'nı Yeni Örnek Ordu'nun kurulması konusunda ikna etti. Yeni Örnek Ordu 1644 başlarında Manchester 2. kontu Edward Montagu'nun komutası altında kuruldu. Manchester'i komutanlığa öneren Cromwell de korgeneral rütbesiyle komutan yardımcılığına atandı. İskoçya'yla ittifak yapıldıktan sonra İç Savaş'ın bütün stratejisinden sorumlu Her İki Krallık Komitesi üyeliğine de atandı.

Mayıs-Temmuz 1644 dönemindeki çarpışmalarda kral yanlıları yenilgiye uğratıldı ve Marston Moor Çarpışması'yla İngiltere'nin kuzeyi Parlamento'nun denetimine geçti. Çarpışmalardaki başarısıyla bir kez daha dikkatleri üzerinde toplayan Cromwell, zaferiyle yetinerek doğuya dönen üstü Manchester'i ağır davranmakla suçladı. Bu çekişme uzlaşmayla sonuçlandıysa da Manchester'in Newbury'de Cromwell'in süvarilerini desteklememesinin yol açtığı yenilgi üzerine yeniden alevlendi. Cromwell, Aralık 1644'te gerek Avam Kamarası, gerek Lordlar Kamarası üyelerinin gelecekte silahlı kuvvetlerde görev almalarına izin verilmemesini önerdi. Öneri kabul edildi; Sir Thomas Fairfax yönetiminde yeni bir ordunun oluşturulması konusunda da anlaşmaya varıldı. Fairfax'ın hayranı olan Cromwell, bir Parlamento üyesi olarak dışında kalacağı yeni ordunun planlanmasıyla uğraştı. Ama komutan yardımcılığı boş bırakıldı ve İç Savaş'ın doruğuna ulaştığı 1645 yazında Fairfax ısrarla Cromwell'in bu göreve atanmasını istedi. Cromwell bundan sonra I. Charles'ın son iki ordusunun yok edildiği Naseby ve Langport çarpışmalarına katıldı. Ocak 1646'da komutan yardımcılığı görevi 6 ay daha uzatılınca Oxford'u kuşatan Fairfax'ın yanında yer aldı. Oxford'un teslim olmasıyla savaşın birinci evresi sona ermiş, ama I. Charles son anda kaçarak kurtulmuştu.

Avam Kamarası artık orduyu en az masrafla ve en kısa zamanda terhis etmek istiyordu. Düş kırıklığına uğrayan Cromwell bundan sonra Parlamento'yu ordu ile uzlaştırma çabalarına ağırlık verdi ve ordunun İrlanda'da yürütülecek savaşa kendi isteğiyle katılacak olanların dışında dağıtılabileceği biçimindeki öneriyi hazırlayan Parlamento komisyonuna üye olarak atandı. Avam Kamarası'ndaki sivil önderler orduya güvenemeyecekleri kararına vararak dağıtılmasını emrettikleri ve bir İskoçya ordusunu Parlamento'yu korumakla görevlendirdikleri zaman Cromwell bunu İngiliz askerleri açısından onur kırıcı buldu; 4 Haziran 1647'de Londra'dan ayrılarak askerlerinin yanında yer aldı.

Arabuluculuk ve II. İç Savaş dönemi. Ordu gittikçe daha çok sabırsızlanıyordu. Cromwell'in Londra'dan ayrıldığı gün bir grup asker I. Charles'ı ele geçirdi. Cromwell ile damadı Henry Ireton kralla iki kez görüşerek sonradan Parlamento'ya sunmayı düşündükleri meşrutiyetle yönetim konusunda onu ikna etmeye çalıştılar. Bu dönemde Cromwell'in temel sorunu ordunun hem krala hem de Parlamento'ya duyduğu güvensizliği ortadan kaldırmaktı. General Fairfax ordu kademelerinden gelen baskıyla birliklerini Londra'daki Parlamento binasına yönelttiğinde, Parlamento'nun üstünlüğü konusunda ısrar etti; ama anarşiye yol açabileceği endişesiyle monarşinin ve Lordlar Kamarası'nın lağvedilerek daha demokratik bir anayasa yapılması gibi aşırı önlemlere de karşı çıktı.

Cromwell'in ordu, Parlamento ve kralın arasını bulma çabaları I. Charles'ın, onuru korunarak gözaltında tutulmakta olduğu Hampton Court'tan kaçıp, kendisini yeniden tahta geçirmeyi öneren İskoçyalı yöneticilerle pazarlığa girişmek üzere Wight Adasına gitmesiyle sonuçsuz kaldı. Arabulucuktan vazgeçen Cromwell, 3 Ocak 1648'de Parlamento'nun kralla resmî ilişkilerin kesilmesi yönündeki kararına katıldı. Kralın İskoçyalılarla anlaşmasından ve Cromwell'in Parlamento ile orduyu uzlaştırma konusundaki başarısızlığından cesaret alan Kralcılar ise yeniden silaha sarıldılar ve II. İç Savaş başladı.

General Fairfax Cromwell'i önce bir ayaklanmayı bastırmak üzere Galler'e, ardından haziran ayında İngiltere'ye girmiş olan İskoç ordusuna karşı savaşmak üzere kuzeye yolladı. Cromwell, daha kalabalık İskoçyalı ve Kralcı orduları Lancashire'daki çarpışmada yenilgiye uğrattıktan sonra İskoçya'ya girerek düzeni sağladı. Ardından Yorkshire'a döndü ve Pontefract kuşatmasını üstlendi.

O kuzeyde oyalanırken, güney ordusundaki Ireton ve öbür subaylar kralın yargılanmasını istedi. Tutacağı yol konusunda hâlâ kararsız olan Cromwell de ordusunun güneydeki orduyla aynı görüşte olduğunu kabul etti. Fairfax bunun üzerine Londra'ya dönmesini emretti. Cromwell Londra'ya geldiğinde kralla görüşmelerin sürdürülmesi yanlısı bütün üyeler Ireton ve çevresince Avam Kamarası'ndan çıkarılmıştı. Cromwell, Ireton'ın etkisiyle sonunda Charles'ın yargılanmasını kabul etti. Yüksek Adalet Divanı'ndaki (*High Court of Justice*) 135 görevli arasında yer aldı ve kral savunma yapmayı reddettiği zaman, ölüm kararını imzaladı.

Konsey başkanlığı. Cumhuriyetin ilanından sonra Oliver Cromwell, tek meclisli yeni Parlamento'nun yürütme organı olan Devlet Konseyi'nin ilk başkanı oldu. Bununla birlikte, I. Charles'ın idamını izleyen üç yıl süresince daha çok İrlanda ve İskoçya'daki Kralcılara karşı yürütülen harekâtlarla ilgilendi. Cumhuriyet Ordusu içinde de zengin ve yoksul kesim arasındaki farkın yok edilmesini savunan aşırı Püriten Leveller'ların görüşlerinden esinlenen isyanı bastırmak zorunda kaldı. İrlandalılara karşı acımasız bir harekâta girişti. Mayıs 1650'de Londra'ya döndüğünde II. Charles'ın yeni kral olarak tanındığı İskoçya'ya gidecek bir ordunun başına geçmesi emredildi. Fairfax, bu görevi üstlenmeyi reddetmişti; Cromwell 25 Haziran'da onun yerine komutan atandı. Güçlüklerle dolu sefer sırasında hastalandıysa da küçük bir orduyla İskoçyalıları 3 Eylül 1650'de Dunbar'da yenilgiye uğrattı.

Ertesi yıl da II. Charles'ın İngiltere'nin içlerine doğru ilerleyen ordusunu Worcester'da yok etti.

Bu çarpışmayla İç Savaş sona erdi. Artık Cromwell barış ve siyasal çözüme ulaşmayı, toplumsal reformları gerçekleştirmeyi umuyordu. Parlamento'dan bir af yasası çıkarmayı başardıysa da ordu Parlamento'ya güvenmiyor, yeni bir Parlamento'nun toplanmasını istiyordu. Cromwell bir kez daha arabuluculuk yapmaya çalıştı. Sonunda askerlerin yanında yer alarak 20 Nisan 1653'te Artık Parlamento adıyla bilinen bu meclisi dağıttı; birkaç ay sonra da yeni bir meclis atadı. Ama çok geçmeden Barebones Parlamentosu(*) olarak bilinen bu atanmış meclisin de fazla aceleci ve fazla radikal olduğunu düşünmeye başladı. Aralık 1653'te Tümgeneral John Lambert ve öbür subaylar tarafından planlanmış bir darbeden sonra Parlamento üyelerinin çoğunluğu iktidarı Cromwell'in ellerine teslim etti. Parlamento'nun seçtiği başkomutan olarak ülkedeki tek yasal otorite olduğu inancıyla Cromwell, Lambert ve arkadaşlarının kaleme aldığı ve kendisini İngiltere, İskoçya ve İrlanda'yı her üç yılda bir toplanacak Parlamento ve Devlet Konseyi'nin öğüt ve yardımlarıyla yönetecek *lord protector* olarak atayan Yönetim Belgesi'ni kabul etti.

Cromwell, 3 Eylül 1654'te ilk Protektora Meclisi'ni toplamadan önce Devlet Konseyi ile birlikte 80'den fazla kararname çıkardı. Amacı yasalarda reform yapmak, bir Püriten Kilisesi kurmak, kilise dışında kalanlara hoşgörülü davranılmasını sağlamak, eğitimi geliştirmek ve yönetimi yerelleştirmekti. Konseydeki bazı üyelerin direnişine karşın Yahudileri yeniden ülkeye kabul etti. Eğitim sorunlarıyla ilgilendi. Oxford Üniversitesi'nde onursal bir görev olan rektörlüğü en iyi biçimde yürüttü; Durham'da bir *college* kurdu ve üniversite hazırlık okullarının büyük ölçüde yaygınlaşmasına çalıştı.

1654'te iki Püriten ülke arasında sürmekte olan I. İngiliz-Felemenk Savaşı'nı sona erdirdi. İspanya'ya karşı Fransa ile ittifaka girme kararı aldı. İspanyol Batı Hint Adalarına bir çıkarma düzenledi ve Mayıs 1655'te Jamaika ele geçirildi. İspanyol Flandre'ında Fransızlara destek göndermesinin karşılığında Dunkerque limanının denetimini elde etti. İskandinavya'yla da ilgilendi. Bazı konuşmalarında Protestan çıkarlarını vurguladıysa da dış politikasını yönlendiren temel öğe dinsel değil, ulusal çıkarlardı.

Ekonomi politikasında çoğunlukla geleneksel çizgiyi izledi. Ama ülkede sevilmeyen ve Kraliçe Elizabeth ile ilk iki Stuart döneminde yalnızca saraylılara yaramış olan tekellere karşı çıktı. Borçlanma sorunlarını çözecek uygun yöntemler henüz bilinmediğinden mali konularda zamanın hemen bütün Avrupa hükümetleri gibi güçlüklerle karşılaştı.

Parlamento ile ilişkiler. Cromwell, bazı konulardaki radikal davranışlarına karşın monarşinin yıkılmasının siyasal parçalanmaya yol açabileceği korkusuyla gittikçe muhafazakâr bir tutum takındı. Yeni seçilmiş Parlamento'nun önderleri durumuna gelen cumhuriyetçiler de Cromwell hükümetinin temelini bütünüyle sorgulamaya başladı. Cromwell ise yeni yönetimin "dört temel ilkesini" kabul etmeleri konusunda ısrar etti; bunlar yönetimin tek bir kişi ve Parlamento tarafından üstlenilmesi, Parlamento seçimlerinin düzenli olarak yapılması, "vicdan özgürlüğünün" korunması ve silahlı kuvvetlerin denetiminin *lord protector* ve Parlamento arasında paylaşılmasına ilişkindi. Yüz inançlı cumhuriyetçi dışında Parlamento üyeleri bu isteğe uydular. Ama yasalarda reform yapmaktan çok anayasanın yeniden yazılması çabalarının sürmesi üzerine Cromwell, 22 Ocak 1655'te ilk meşru fırsatta Parlamento'yu dağıttı. Bununla birlikte 1656'da topladığı ikinci Parlamento'da da aynı güçlükle karşılaştı ve yeniden Parlamento'ya giren cumhuriyetçiler Protektora yönetimini yıkmaya çalıştılar. Bunun üzerine Cromwell Şubat 1658'de bir kez daha Parlamento'yu dağıtma kararı aldı.

İrlanda seferinden sonra Cromwell'in sağlık durumu kötülemişti. En sevdiği kızı Elizabeth'in kanserden öldüğü Ağustos 1658'de sıtmaya yakalandı ve 3 Eylül'de Whitehall'da öldü. Naaşı 10 Kasım'da gizlice Westminster Abbey'ye getirilerek toprağa verildi; 13 gün sonra da devlet töreni yapıldı. Kral II. Charles yeniden tahta çıkınca, 1661'de Cromwell'in tahnit edilmiş cesedi mezardan çıkarılarak suçluların idam edildikleri Tyburn'da asıldı ve darağacının altına gömüldü. Kafası ise Westminster Hall'un tepesinde bir kazığa geçirildi ve II. Charles'ın hükümdarlığı bitinceye değin bu kazıkta kaldı.

Değerlendirme. Cromwell *lord protector*'lığı sırasında ateşli Püriten gençlik yıllarında olduğundan çok daha hoşgörülüydü Piskoposluklar feshedilip cemaatler kendi temsilcilerini seçme hakkını kazanınca rahatlamıştı. İngiltere'deki Katolikler onun yönetimi sırasında öncekinden daha iyi koşullarda yaşadı. Birçok aşırı Püriten Quaker huzuru bozdukları gerekçesiyle hapishanelere atılmakla birlikte, Cromwell, Quaker hareketini başlatan Friends derneğinin kurucusu George Fox ile dostça ilişkiler içindeydi.

Siyasette "keyfi yönetim"e karşı olmanın dışında hiçbir düşüncenin katı savunucusu olmadı. 1657 ilkbaharında kral olması konusunda Parlamento'nun çoğunluğunun onayladığı teklifin etkisinde kaldıysa da sonunda kral olmayı reddetti. Ama Cromwell'e parlamentolu yönetim de parlamentosuz yönetim kadar güç geliyordu.

17. yüzyılın sonlarında her ne kadar cesur ama kötü bir adam olarak lanetlenmişse de, İngiltere'yi büyük bir ülke haline getirdiği kabul edilmiştir. Öte yandan 18. yüzyılda tiksindirici bir riyakâr, 19. yüzyılda da yazar ve tarihçi Thomas Carlyle'ın da etkisiyle I. Charles'ın mutlakıyetçiliğini yıkan anayasa reformcusu olarak kabul edilmiştir. Günümüzde ise daha ince ayrımlar yapılmakta, örneğin Tanrı'ya olan inancı psikolojik açıdan ele alınmakta, ordu içindeki radikal hareketi bastırması ve Leveller'ların politikalarına karşı çıkması yüzünden Marksistlerce devrime ihanetle suçlanmaktadır. Gene de diktatör denebilecek bir yanı olmakla birlikte, daha çok İç Savaş'tan sonra siyasal istikrarı kuran, anayasal hükümetin ve dinsel hoşgörünün gelişmesine katkıda bulunan yurtsever bir yönetici olarak görülmektedir.

Cromwell, Thomas, ESSEX KONTU, OKEHAM BARONU CROMWELL (d. y. 1485, Putney, Londra yakınları - ö. 28 Temmuz 1540, Londra), İngiltere kralı VIII. Henry'nin başdanışmanı (1532-40). İngiltere'de Reform hareketinin resmen benimsenmesinde, manastırların kapatılmasında ve krallık yönetiminin güçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Düşmanlarının kışkırtmaları sonunda heretiklik ve hainlikle suçlanarak tutuklanmış ve idam edilmiştir.

İktidara yükselişi. Gençliği hakkında fazla bilgi yoktur. Genç yaşta ülke dışına çıktığı ve bir süre İtalya'da kaldığı anlaşılmaktadır. 1510'dan sonra birkaç yıl kaldığı Felemenk'te Merchant Adventurers şirketiyle yakın ilişki kurduğu sanılır. 1520'de avukat olarak Kardinal Wolsey'nin hizmetine girdi; bundan sonraki meslek yaşamı ayrıntılarıyla bilinmektedir. 1525'te Wolsey'nin bazı küçük manastırların kapatılmasında görevlendirdiği Cromwell bu işi yerine getirirken birçok düşman kazandı. Ama Wolsey onu desteklemeyi sürdürdü; çok geçmeden de özel danışmanlığına getirdi.

Wolsey 1529'da gözden düşünce Cromwell Parlamento'ya girdi ve yetenekleriyle kralın dikkatini çekti. Yaklaşık üç yıllık bir çaba sonunda kralın gözüne girmeyi başardı. 1530 başlarında VIII. Henry'nin hizmetine girdi. Aynı yılın sonlarına doğru yemin ederek krallığın danışma kurulunda, ertesi yıl da özel danışmanlardan oluşan dar çevre içinde yer aldı. Bu süre içinde Avam Kamarası'ndaki nüfuzunu da artırdı. 1532'de sarayın mücevherat görevlisi, 1534'te başyazman ve evrak dairesi yöneticisi, 1536'da da mühürdar oldu. Son göreviyle birlikte soyluluğa yükseltildi ve Wimbledon lordu Cromwell unvanını aldı.

Cromwell ve Reform hareketi. Cromwell'in İngiltere'deki Reform hareketinde oynadığı rol geniş tartışmalara konu olmuştur. Önceleri 1529 gibi erken bir tarihte VIII. Henry'ye kapsamlı bir eylem planı sunduğuna, daha sonra ise kralın yürütmede en yetenekli temsilcisi olmanın ötesinde bir özellik taşımadığına inanıldı. Gerçekte Cromwell'in 1532 başlarına değin bu konuda söz sahibi olmadığı, ancak kralın papayı uzlaşmaya zorlama siyaseti sonuç vermeyince yönetimi üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte papaya dayanmaksızın kralı amacına ulaştıracak açık bir öneri getirdi ve VIII. Henry'nin zaman zaman sözünü ettiği ama henüz belirli bir içerik taşımayan kralın üstünlüğü ilkesini gerçekleştirmeye yönelik bir politika izledi. Papanın İngiltere'deki etkisini kırarak kralın kiliseye üstünlüğünün sağlanmasını önerdi. Papalığa yönelik ilk saldırıları (1532) planladığı gibi piskoposların ilk yılki gelirlerini papaya vermelerini önleyen yasayı da hazırladı. Din adamlarının yasama konularında krala boyun eğmesini, evlilik ve vasiyet konularında papaya başvurulmasını önleyen Roma'ya Başvuruların Kısıtlanmasına İlişkin Yasa'nın yürürlüğe girmesini sağladı (1533). Yasanın giriş bölümünde egemen ulusal devlet anlayışına yer verdi. Bundan sonra yönetimi tam anlamıyla eline geçirdiyse de kral adına hareket eder görünmeye özen gösterdi 1534'te yürürlüğe giren Üstünlük Yasası'yla kralın üstünlüğü ilkesini tam olarak yerleştirdi.

Manastırlara karşı bir saldırıya girişilmesi siyasal ve mali açıdan en kestirme yol

Thomas Cromwell, Genç Hans Holbein'in bir resminden ayrıntı; Frick Koleksiyonu, New York
The Frick Collection, New York

olarak görününce Cromwell manastırlara bağlı bütün kurumları denetlemek ve düzene sokmakla görevlendirildi. Özellikle kuzeydeki ciddi muhalefete karşın görevi acımasızca yerine getirdi. 1536-40 arasında baskı ve ikna yöntemleriyle büyük manastır kuruluşlarının boyun eğmesi sağlandı; sonunda bütün manastırlar ortadan kaldırılarak mülkleri krallığa devredildi. Cromwell ve öteki krallık görevlilerine ödül olarak değerli araziler bağışlandı.

Baron unvanını aldıktan hemen sonra 1536'da Cromwell kralın vekili olarak kilisenin başına getirildi. Dinsel görüşleri pek bilinmeyen, temelde laik eğilimli ve siyasal kaygıları dinsel kaygılara ağır basan biriydi. Ama daha çok dış sorunlar yüzünden zamanla köktenci bir reform politikasını ve Reform hareketini benimsedi. Reform hareketinin kritik dönemi 1533-36 arasında Fransa ve İspanya'nın birbirine düşmanlığı İngiltere'ye bir yabancı müdahaleyi önlemişti. Ama bu tarihten sonra İngiltere'ye karşı bir ittifak tehlikesi belirdi. Cromwell'in açıksözlülüğü dış ilişkilerde VIII. Henry'nin ustaca fırsatçılığı kadar başarılı değildi. Luthercilerle ittifak kurması da Katolikliğin kurallarına bağlı kalmak isteyen kralın hoşnutsuzluğuna yol açtı. 1539'da VIII. Henry'yi kendi yanına çekmek için Anne of Cleves ile evlenmeye zorlayarak da önemli bir hata işledi. Kral, dördüncü karısı Anne'den hep nefret etti; üstelik bu evlilikle amaçlanan Alman prensleriyle kurulacak ittifakın gereksizliği de Şubat 1540'ta açıkça ortaya çıktı. Cromwell hızla gözden düştü. Kısa bir süre için eski konumuna dönmeyi, Nisan 1540'ta da Essex kontu unvanını alarak başmabeyinci olmayı başardıysa da haziran başlarında düşmanları, VIII. Henry'yi, vekilinin bir heretik ve hain olduğuna inandırdılar. 10 Haziran'da tutuklandı ve yargılanmadan mahkûm edilerek 28 Temmuz'da idam edildi. Cromwell'in düşmesinden sonra Reform hareketi sürdüyse de VIII. Henry'nin krallığında güçlü hükümet ve bilinçli politikalar dönemi sona erdi.

Değerlendirme. Cromwell'in düşüncesinin temelinde, papalığın etkisine son vererek yerleştirmeyi başardığı egemen ulusal devlet anlayışı yatmaktaydı. Bir zamanlar öne sürüldüğü gibi Machiavelli'nin yapıtlarını tanımış olması kuşkuluysa da siyaset kuramına büyük ilgi duyduğu bilinmektedir. Krallığı, kralın Parlamento'daki yasama üstünlüğüne dayalı bir devlet biçimi olarak düşünüyor, bir başka deyişle onay koşuluyla sınırlanmış olan kralın egemenliğini sınırsız hale getirmeyi amaçlıyordu. Parlamento'da seçimleri düzenleme, yasa tasarıları hazırlama ve yasama etkinliklerinde yol gösterme gibi çalışmalarıyla da İngiliz parlamenter devlet adamları geleneğinin ilk örneği oldu. Aynı zamanda devlet yönetiminde pratik çözüm bulma gereğini kavrayarak sorunların bütün ayrıntılarına nüfuz eden ilk yönetici oldu. Ülke yönetiminin saray çevresince üstlenilmesi yerine, kralın kişiliğinden bağımsız devlet görevlilerine ve dairelerine dayanan ulusal bir yönetim sistemi kurmaya girişti ve bunu büyük ölçüde tamamladı. Bu kalıcı çalışması 19. yüzyıldaki büyük değişimlere değin çeşitli reformlarla sürdürüldü.

Cromwell sandalyesi, 17 yüzyılın ortalarında İngiltere'de imal edilen ve oturma yeri ile arkalığı deriyle kaplanan sağlam görünümlü sandalye. Adını Oliver Cromwell'den almıştır. *Ayrıca bak.* farthingale sandalyesi.

Cronaca Il, asıl adı SIMONE DEL POLLAIUOLO ya da POLLAIOLO (d. 1457, Floransa - ö. 1508, Floransa), Rönesans mimarı. Yüzeylerin ve çizgisel tasarımın öne çıktığı ağırbaşlı üslubuyla tanınmıştır.

Antonio ve Piero Pollaiuolo ile hıçbir akrabalığı yoktur. Vasari'ye göre mimar olarak yetiştiği Roma'da, bu kentin gorkemli yapıtlarını aslına en uygun biçimde betimlediği için "Il Cronaca" (Vakanuvis) takma adıyla tanındı. 1480'de Floransa'ya döndü ve Strozzi Sarayı'nın avlusuyla anıtsal saçak silmesini tasarladı. Bu silme onun Eski Roma mimarlığı konusundaki bilgisini yansıtır. Il Cronaca'nın ayrıca Giuliano da Sangallo'nun tasarımına dayanarak S. Spirito'nun *sacristia*'sını (kutsal mekân) inşa ettiği sanılır. Ama en önemli yapıtı, Michelangelo'yu da etkileyen Floransa'daki S. Salvatore al Monte Kilisesi'dir.

Cronin, A(rchibald) J(oseph) (d. 19 Temmuz 1896, Cardross, Dumbartonshire, İskoçya - ö. 6 Ocak 1981, Montreux, İsviçre), İskoç hekim ve romancı. Gerçekçiliği romantik bir hava ve toplumsal eleştiriyle birleştiren romanları, dünya çapında ilgi görmüş ve pek çok kez filme alınmıştır.

Glasgow Üniversitesi'nde öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde cerrah olarak görev yaptı. Bir süre Güney Galler'de çalıştıktan sonra (1921-24) maden ocaklarında sağlık müfettişi oldu ve bu işkolundaki meslek hastalıklarını inceledi. 1926'da Londra'da hekimlik yapmaya başladı, ama sağlığı bozulunca işi bıraktı ve zamanını yazmaya ayırdı. Bu dönemde yazdığı ilk romanı *Hatter's Castle* (1931; *Kâbus Şatosu*, 1948, 1973) idi. Büyük başarı kazanan roman 1941'de filme alındı. Galler'deki bir maden bölgesinde geçen *The Stars Look Down* (1935; *Yıldızlar Bakarken*, 1943, 1978) ise Cronin'e uluslararası ün kazandırdı ve 1939'da filme alındı. *The Citadel* (1937; *Şâhika*, 1941, 1985), ekonomik baskıların, başarılı bir doktorun yaşamını nasıl altüst ettiğini anlatıyordu. Tartışmalara yol açan yapıt 1938'de filme alındı. *Jupiter Laughs* (Jüpiter Gülüyor) adlı oyunu, 1940'ta hem Londra'da, hem de New York kentinde sahnelendi ve ertesi yıl *Shining Victory* (Parlak Zafer) adıyla filme alındı. 1944'te filme alınan *The Keys of the Kingdom* (1942; *Cennetin Anahtarları*, 1945, 1964) en çok ilgi gören romanlarındandır. 1946'da filme alınan *The Green Years* (1944; *Yeşil Yıllar*, 1945, 1986) ve devamı *Shannon's Way* (1948; *Pembe Yıllar*, 1948, 1981), İskoçya'da büyüyen İrlandalı bir çocuğun öyküsüdür. *Adventures in Two Worlds* (1952; İki Dünyada Serüvenler) ise Cronin'in hekimlik yıllarını anlatır.

Öbür yapıtları arasında, *Spanish Gardener* (1950; *İspanyol Bahçıvanı*, 1954, 1973), *The Northern Light* (1958; *Kuzey Yıldızı*, 1974), *The Judas Tree* (1961; *Erguvan Ağacı*, 1962, 1982), *A Song of Sixpence* (1964; Altı Kuruşluk Şarkı) ve *The Minstrel Boy* (1975; *Yapayalnız*, 1975) sayılabilir.

Cronin, James Watson (d. 29 Eylül 1931, Chicago, ABD), ABD'li nükleer fizikçi, zamanın doğrultusunun tersine çevrilmesinin, kimi temel parçacık tepkimelerinin doğrultusunda mutlaka değişikliğe yol açmayacağını gösteren 1964'te gerçekleştirdiği deneyiyle, 1980 Nobel Fizik Ödülü'nü Val Logsdon Fitch'le paylaşmıştır. Cronin ve Fitch'in bu buluşlarından önce, temel parçacıklar arasındaki etkileşimlerin, zaman tersinimine göre bakışımlı olduğuna inanılmaktaydı.

1951'de Dallas'taki Güney Metodist Üniversitesi'nden mezun olan Cronin, 1955'te Chicago Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. Daha sonra New York'taki Brookhaven Ulusal Laboratuvarı'nda çalışmaya başladı ve 1958'de Princeton Üniversitesi'nde profesör oldu. 1971'de de Chicago Üniversitesi'ne fizik profesörü olarak atandı. Cronin, Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi ile Ulusal Bilim Akademisi'nin üyeliğine seçilmiştir.

Cronstedt, Axel Fredrik (d. 23 Aralık 1722, Turinge - ö. 19 Ağustos 1765, Sater İsveç), metal elementlerin kimyası üzerindeki çalışmaları ve yeni bir mineraloji sisteminin oluşturulmasına yönelik çabalarıyla tanınan İsveçli mineralog ve kimyacı. Ayrıca, minerallerin kimyasal bileşimlerinin incelenmesinde, hamlaç (ufleç) alevinden yararlanan yeni bir deneysel yöntem geliştirmiştir.

1751'de nikeli ilk olarak ayırmayı başaran Cronstedt, ayrıca daha önceleri bilinmeyen yüksek özgül ağırlıklı kalsiyum tungstat mineralinin bileşimini ayrıntılı bir biçimde inceledi, jipsin (alçıtaşı) ve zeolit olarak adlandırdığı hidratlı mineralin özellıklerini belirledi. Bu deneylerle minerallerin iç yapılarını belirleyen kimi yasaları ortaya çıkaran Cronstedt böylece basit mineraller ile birkaç mineralin karışımından oluşan kayaç mineralleri arasında ayrım yapmayı olanaklı duruma getirdi.

Cronyn, Hume ve Tandy, Jessica (sırasıyla, d. 18 Temmuz 1911, London, Ontorio, Kanada; d. 7 Haziran 1909, Londra, İngiltere), "Amerikan tiyatrosunun ilk çifti" olarak tanınmış karı koca oyuncular.

Oldukça farklı çevrelerden geliyorlardı. Zengin bir ortamda yetişen Cronyn, Kanadalı bir politikacının oğluydu. Amerikan Tiyatro Sanatları Akademisi'ne devam etti ve 1934'te *Hipper's Holiday* adlı oyunla Broadway'de ilk kez sahneye çıktı. Broadway'deki ilk yılları, *High Tor* (Yüksek Kayalık) oyunundaki Elkus (1937) ve *Üç Kız Kardeş* oyunundaki Andrei (1939) gibi başarılı karakter rolleriyle geçti. 1964'te John Gielgud'ın yönettiği *Hamlet*'te Polonius rolündeki büyük başarısından ötürü Antoinette Perry Ödülü'nü kazandı.

Cronyn, *Brute Force* (1947) ve *The Arrangement* (1968; *Kader Değişmez*) gibi birçok filmde de rol aldı. New York kentinde yönettiği oyunlar arasında *Now I Lay Me Down to Sleep* (1949-50; Şimdi Kendimi Uykuya Bırakıyorum), *Hilda Crane* (1950) ve *The Egghead* (1957; Entel) sayılabilir.

Tandy, gezgincı bir satıcının kızıydı. Londra'da büyüdü ve Ben Greet Akademisi'nde oyunculuk eğitimi gördü. Londra'da ilk kez *Rumour* (1929; Dedikodu) adlı oyunla, New York kentinde de *The Matriarch* (1930) ile sahneye çıktı. Tennessee Williams'ın *A Streetcar Named Desire* (1947; *İhtiras Tramvayı*) oyunundaki Blanche DuBois kompozisyonuyla büyük övgü topladı ve 1948'de Antoinette Perry Ödülü'nü kazandı. 1954'te ABD uyruğuna geçti. Sinemada *The Birds* (1962; *Kuşlar*) ve *Butley* (1973) gibi filmlerde rol aldı.

1942'de evlenen Cronyn ile Tandy *The Fourposter* (1951; Dört Direklı Karyola), *Madame Will You Walk* (1953), *The Honeys* (1955; Sevgililer), *A Day By the Sea* (1955; Deniz Kıyısında Bir Gün), *The Man in the Dog Suit* (1958, Uydurma Giysili Adam), *The Physicists* (1964; Doktorlar), *A Delicate Balance* (1966; Hassas Denge), *Noel Coward in Two Keys* (1974), *The Gin Game* (1977), *Foxfire* (1980) gibi birçok oyunda birlikte rol aldılar. Çeşitli ülkelerde iki yıl boyunca oynanan *The Gin Game*

1978'de Pulitzer Ödülü'nü, Tandy de bu oyundaki başarısıyla Tony Ödülü'nü kazandı.

Radyo ve televizyon programlarına çıkan çift birlikte sinemada da çalıştılar. Rol aldıkları filmlerden bazıları, Cronyn'in Oscar'a aday gösterildiği *The Seventh Cross* (1944; Yedinci Haç), *The Green Years* (1946; Yeşil Yıllar), *The World According to Garp* (1982; Garp'a Göre Dünya), *Cocoon* (1985; *Koza*), devamı olan *Cocoon: The Return* (1988; Koza: Dönüşü) ve *Batteries Not Included*'dır (1987; Piller Hariç). 1990 yılında, Tandy *Driving Miss Daisy* (1989; Bayan Daisy ve Şoförü) filmiyle en iyi kadın oyuncu dalında Oscar Ödülü; Cronyn de televizyon filmi *Age-Old Friends*'deki (1990; Eski Dostlar) başrolüyle Emmy Ödülü aldı.

Crookes, Sir William (d. 17 Haziran 1832, Londra - ö. 4 Nisan 1919, Londra, İngiltere), talyum elementini bulan İngiliz kimyacı ve fizikçi. Atom fiziğinin gelişmesi-

Crookes
BBC Hulton Picture Library

ne temel olan katot ışınlarına ilişkin çalışmalarıyla da tanınır.

Londra'daki Kraliyet Kimya Yüksekokulu'nda öğrenim gören Crookes, 1854'te Oxford'daki Radcliffe Gözlemevi'nin meteoroloji bölümünün başına getirildi. Ertesi yıl Chester'daki Bilim Yüksekokulu'nda öğretim görevine başladı. 1856'da babasından yüklü bir miras kalınca öğretim görevinden ayrılarak, Londra'daki özel laboratuvarında kendini bütünüyle bilimsel araştırmalara adadı. Seyreltik gazlar içindeki elektrik boşalmalarını incelerken, katotun çevresinde, bugün kendi adıyla anılan karanlık bir bölge oluştuğunu gözlemledi. Katot ışınlarının düz bir çizgi boyunca yol aldığını, bazı maddelere çarptığında fosforışıma ve ısı çıkardığını kanıtladı. Katot ışınlarının özelliklerini incelemek için birçok aygıt tasarladı, ama ışıyan madde ya da maddenin dördüncü hali kuramı birçok yönüyle yanlış çıktı.

Bunsen ve Kirchhoff'un geliştirdikleri tayf çözümleme tekniğini selenyum bileşikleri üzerindeki çalışmalarında kullanan Crookes, 1861'de bazı selenyum-demir cevherlerinde talyumu buldu. Bu yeni element üzerindeki çalışmalarını sürdürerek, talyumu arıttı, özelliklerini araştırdı ve 1873'te atom ağırlığını saptadı.

Bu çalışmaları sırasında, ışık ışınlarını dönme hareketine dönüştüren Crookes radyometresinin çalışma ilkesini ortaya koydu. Duyarlı ölçüm aletlerinin geliştirilmesinde bu radyometre büyük yararlar sağlamıştır. Crookes'a 1897'de şövalye unvanı verildi.

Cros, (Émile-Hortensius-) Charles (d. 1 Ekim 1842, Fabrezan - ö. 10 Ağustos 1888, Paris, Fransa), çalışmaları çeşitli alanlarda bir dizi önemli buluşun yapılmasına ışık tutan ya da aynı dönemde gerçekleştirilen kimi buluşlarla benzerlik taşıyan Fransız mucit ve ozan. 1869'da üç renkli fotoğraf çekimine ilişkin bir kuram geliştirdi; aynı yıl Louis Ducos du Hauron benzer ama teknik açıdan daha gelişkin düşünceler ortaya attı. 1869'da yayımladığı *Études sur les moyens de communication avec les planètes* (Gezegenlerle Haberleşme Yolları Üzerine İncelemeler) adlı yapıtında Cros, odak uzaklığı Yer ile Mars ya da Venüs arasındaki uzaklığa eşit olan çok büyük bir içbükey ayna tasarımı geliştirdi. Aynayla odaklanacak Güneş ışınlarının yardımıyla gezegenin yüzeyi eritilerek çeşitli geometrik biçimler verilecek; böylece uzaydaki gelişkin uygarlıklarla haberleşme olanağı doğacaktı. 1877'de Cros, bir ses kayıt aygıtı (*paléophone*) geliştirdi; aynı yıl Amerika'da Thomas A. Edison ilk ses kaydını gerçekleştirdi.

Cros'un en önemli şiir çalışması olan ve simgeci bir anlayışla yazdığı *Le Coffret de santal* (1873; Sandalağacından Kutu) Paul Verlaine tarafından övülmüş ve büyük bir olasılıkla Arthur Rimbaud'yu ve 20. yüzyıl simgecilerini etkilemişti. Henri Parisot tarafından hazırlanan ve şiirlerini kapsayan *Poèmes et proses* antolojisi 1944'te yayımlanmıştır.

Crosby, Bing, asıl adı HARRY LILLIS CROSBY (d. 2 Mayıs 1904, Tacoma, Washington, ABD - ö. 14 Ekim 1977, Madrid yakınları, İspanya), ABD'li şarkıcı ve oyuncu. Mikrofona çok yakın, alçak sesle, yumuşak ve içten şarkı söyleme tarzıyla, sesli sinema ve yeni ses kayıt tekniklerinin getirdiği koşullarda hızla gelişen bir şarkıcı tipinin ilk örneği olmuştur. Sahnedeki rahat tavırları ve şarkı söyleyişi birçok pop şarkıcısını etkilemiş, onu da dönemin eğlence dünyasının en popüler adı yapmıştır.

Spokane kentindeki, Gonzaga Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördüğü sırada şarkı söylemeye ve davul çalmaya başladı. 1927'de Paul Whiteman Orkestrası'nda çalıştıktan sonra ilk sesli filmlerden *King of Jazz*'de (1931; Caz Kralı) rol aldı. Bundan sonra art arda filmlerde oynadı ve kısa sürede uluslararası düzeyde bir yıldız oldu. Beste çalışmaları da yaptı. Bunlardan ikisi, "A Ghost of a Chance" ve radyodaki programının şarkısı olan "When the Blue of Night" adlı ortak çalışmalardır. Birkaç filmde trompetçi Louis Armstong ve trombonu Jack Teagarden'la birlikte oynayan Crosby'nin ilk plaklarının çoğunda da bu müzikçiler ve daha başka önemli cazcılar çaldı. Crosby'nin "White Christmas" adlı parçası yüzyılın en sevilen şarkılarından biri haline geldi; bu plağın rekor düzeydeki satışını aşan tek plak da gene onun "Silent Night"ı oldu. Crosby 1940'larda, çeşitli sanatçılara yer verdiği, ilgiyle izlenen bir radyo programı hazırladı.

Bing Crosby
Brown Brothers

1944'te *Going My Way* (*Yolumda Giderken/Benim Yolum*) filmiyle Oscar Ödülü kazandı. 1940'larda Bob Hope ve Dorothy Lamour'la birlikte oynadığı *Road to Singapore* (1940; *Singapur Yolu*) filminin tutulması üzerine çekilen bir dizi "Yol" filmindeki rolleriyle ününü artırdı. Öteki filmleri arasında *The Emperor Waltz* (1948; *Şahane Vals*), *Little Boy Lost* (1953; *Kayıp Çocuk*), *White Christmas* (1954; *Eğlenceler Otelil Beyaz Yılbaşı*), *The Country Girl* (1954; *Taşra Kızı*), *High Society* (1956; *Yüksek Sosyete*) ve *Stagecoach* (1966; *Belalılar Postası*) sayılabilir. *Call Me Lucky* (Bana Şanslı De) adlı otobiyografisi 1953'te yayımlandı. Sporculuğuyla da tanınmış olan Crosby, golf oynarken kalp kirizi geçirerek öldü.

Crosby, Stills, Nash and Young, ABD'li *folk* ve *rock* topluluğu. Dört üyesi de gitarcı, şarkıcı ve bestecidir.

Topluluk, daha önce Byrds topluluğunda çalışan David Crosby (d. 14 Ağustos 1941, Los Angeles, California), Buffalo Springfield'de çalışan Stephen Stills (d. 3 Ocak 1945, Dallas, Texas) ve Hollies'de çalışan Graham Nash'in (d. 1942, Blackpool, Lancashire, İngiltere) 1968'de bir araya gelmesiyle kuruldu. Adını daha çok solo çalışmalarıyla duyuran Neil Young (d. 12 Kasım 1945, Toronto, Ontario, Kanada) üçlüye 1970'te katıldı. Topluluk, Young'ın aralarında kısa süre kalmasına karşın, genellikle dörtlü olarak anılır.

Crosby, Stills, Nash and Young vokal armonilerinde sağladığı başarıyla dikkatleri çekti. Crosby ile Nash'in rahat, Stills'in yer yer deneysel, Young'ın ise buruk ve gerilimli üslupları, topluluğun *Déjà Vu* adlı albümünde başarılı bir bireşime ulaştı. Ama bu üslup farklılıkları gitgide kopukluklara yol açınca, bütün üyeler 1972'de solo ya da ikili (özellikle Crosby ve Nash) çalışmalara ağırlık vermeye başladılar. Topluluk daha sonra bir kez 1977'de, bir kez de 1982'de üçlü olarak çalışmalar yaptı.

Cross, Hardy (d. 10 Şubat 1885, Nansemond ili, Virginia - ö. 11 Şubat 1959, Virginia Beach, Virginia, ABD), ABD'li inşaat mühendisi ve öğretim üyesi. Karkas yapılardaki sürekli kiriş sistemlerinde oluşabilecek eğilme momentlerinin hesaplanması için bir yöntem geliştirmiştir.

1930'da Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nde yapı mühendisliği dersleri vermeye başlayan Cross, yedi yıl sonra Yale Üniversitesi'ne profesör olarak atandı ve 1951'de emekliye ayrıldı. Birçok ödülün yanı sıra İngiliz Yapı Mühendisleri Kurumu'nun altın madalyasını aldı.

Cross'un kendi adıyla tanınan moment dağıtma yöntemi, birbirini izleyen kestirimlerle hesaplama tekniğine dayanır; böylece yapıdaki sabit geçme sayısı kadar değişken içeren çok sayıdaki eşzamanlı denklemi çözme zorunluluğu ortadan kalkar. Cross, ayrıca kentlerin su şebekeleri gibi boru hatlarına ilişkin problemlerin çözümünde matematiksel yöntemlerden yararlanma uygulamasını başlatmıştır. Daha sonra bu yöntemler gaz şebekesi ve benzeri boru hatlarında da kullanılmıştır.

Cross (Broughton-in-Furness), Richard Assheton Cross, 1. Vikont (d. 30 Mayıs 1823, Red Scar, Preston yakınları, Lancashire - ö. 8 Ocak 1914, Eccle Riggs, Broughton-in-Furness, Lancashire, İngiltere), İngiliz devlet adamı. İngiltere'de kentsel yenilenmeye yönelik ilk düzenleme olan Usta ve İşçi Konutlarını Islah Yasası'nın (birinci Cross Yasası) kabul edilmesini sağlamıştır.

Avukat ve bankacı olan Cross, 1857-62 ve 1868-86 dönemlerinde Avam Kamarası'nın

Muhafazakâr üyeleri arasındaydı. 1874'te Başbakan Benjamin Disraeli tarafından içişleri bakanlığına atandı. Gecekonduları satın alıp yıkma ve kiralık ev inşa etme konusunda belediyelere yetki veren Cross Yasası 1875'te çıkarıldı. Bunu, gene konut yapımını konu alan 1879 tarihli ikinci Cross Yasası izledi. Cross ayrıca 1875'te dokuma fabrikalarındaki kadın ve çocukların çalışma koşullarını düzenleyen Fabrika Yasası ile kapsamlı bir sağlık yönetmeliği olan Genel Sağlık Yasası'nı çıkarttı. Gladstone'un 1871 tarihli sendika yasalarını sendikalar lehine yeniden yorumlayan iki hükmü Parlamento'dan geçirdi.

1880'de Disraeli'yle birlikte görevinden ayrılan Cross, Salisbury 3. markisinin 1885-86'daki kısa süreli başbakanlığı sırasında yeniden içişleri bakanlığı yaptı. 1886'da vikont oldu ve bu tarihten 1892'ye değin Hindistan'dan sorumlu devlet bakanlığında bulundu. 1895'te başmühürdar (*lord privy seal*) oldu ve bu görevi 1900'e değin sürdürdü.

Cross Irmağı, Batı Afrika'da, büyük bölümü güneydoğu Nijerya'da kalan ırmak. Kamerun'un batısındaki yaylalarda bulunan Bamenda'nın güneydoğusunda birkaç koldan doğar. Batıya doğru akarak Kamerun'daki Oban Tepelerinin kuzeyi ile Nijerya arasında büyük bir yay çizer. Nijerya'da Aya Irmağı ile birleştikten sonra güneybatıya yönelerek Udi Platosundan Batı Aboine Irmağını alır ve güneye yönelir. Afikpo'nun limanı Ndibi Kumsalından sonra yoğun tropik yağmur ormanını, yağ palmiyelerinden oluşan ağaçlığı ve mangrov bataklıklarını geçer. 489 km'lik yolunu tamamladıktan sonra Gine Körfezine dökülür. Körfeze girerken Calabar Irmağı ile birlikte, bir haliç oluşturur. Haliçte hiç sığlığın bulunmaması ve gelgit aralığının küçüklüğü (Calabar'da 3 m) ırmağın önemli bir suyolu olmasını sağlar. Palmiye yağı ve tohumu, kereste, kakao gibi ihraç ürünleri Calabar Irmağı üzerinde, ırmağın halice girişinden 8 km yukarıda bulunan Calabar kentine kauçuk botlarla gönderilir. Cross Irmağı, Cross Irmağı eyaleti içinde Itu'ya kadar bütün mevsimlerde, Ikom'a kadar hazirandan kasıma değin, Mamfe'ye (Kamerun) kadar da ağustos ve eylülde ulaşıma elverişlidir. Ayrıca Calabar'dan Ikom, Mamfe ve Bansara'ya (Aya üzerinde) kargo servisi vardır. Irmağı Oku Iboku'da, yapımı 1978'de tamamlanan bir köprüyle geçen karayolu, Calabar'ı Nijerya'nın öteki bölümlerine bağlar.

Irmağın aşağı bölümünü 15. yüzyılda Portekizli denizciler keşfetti. Benin ve Biafra körfezlerinden sorumlu İngiliz konsolosu John Beecroft ise 1840'ların başında ırmakta akıntıya karşı serüvenli bir yolculuk düzenledi.

Cross River eyaleti, eskiden GÜNEYDOĞU eyaleti, Nijerya'nın güneydoğusunda eyalet. 1967'de eski Doğu Bölgesi'ndeki bazı toprakların ayrılmasıyla oluşturulmuş ve 1976'da bugünkü adını almıştır. Eyalete adını veren Cross Irmağı Kamerun Dağlarından doğduktan sonra eyaleti boylamasına baştan başa geçer ve yağışlı mevsimlerde önemli bir ticari suyolu işlevini görür. Yüzölçümü 27.237 km² olan eyalet kuzeyde Benue, batıda Anambra ve Imo, güneybatıda ise Rivers (Irmaklar) eyaletiyle çevrilidir. Doğusunda Kamerun, güneyinde Biafra Körfezi yer alır. Büyük bölümü tuzlu su bataklıkları, mangrov ormanları, palmiye ağaçları ve sık tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Ülkenin orman kaynaklarının önemli bir bölümünü barındırır. İhracata ve iç pazara dönük, sanayi amaçlı kereste üretiminin oldukça büyük bir bölümünü karşılar.

Nüfus güneyde yaşayan İbibiolar ve Efikler ile kuzeyde yaşayan Ekoilerden oluşur. Ekilen başlıca gıda ürünleri tatlıpatates, manyok, gölevez ve mısırdır. Kıyılardaki denizaltı balıkçılığı ve karides avcılığı da ekonomik açıdan önem taşır. Başlıca maden kaynakları petrol, kireçtaşı, kalsiyum, kil, tuz, kalay, kurşun ve çinkodur. Eyalet merkezi ve önemli bir deniz limanı olan Calabar'dan palmiye yağı ve çekirdeği, kereste, kakao ve kauçuk ihraç edilir. Cross River eyaleti ülkenin kauçuk üretiminde ikinci sıradadır. En önemli sanayi ürünleri arasında çimento, petrol ürünleri, asbest boru ve çatı levhaları ve ekmeklik un sayılabilir. İç kesimlerde ulaşımda büyük ölçüde akarsulardan yararlanılır. Calabar-Oron, Itıgıdı-Ediba, Ikot-Utuma arasında ve Atimbo'dan liman dışına çok sayıda feribot işler. Eyaletin başlıca yükseköğretim kuruluşları Calabar'daki devlet üniversitesi, bir yüksek teknikokul ve bir dizi yüksek öğretmen okuludur. Calabar'ın dışındaki önemli kentsel merkezler iç kesimdeki Ikot-Ekepene, Ogoja ve Uyo ile kıyıdaki Opobo ve Oron'dur. Calabar-Ikot-Ekepene karayolu Nijerya'nın öteki kesimlerine de kolayca ulaşılmasını sağlar. Nüfus (1991 tah.) 2.073.200.

Crossopterygii *bak.* saçakyüzgeçliler

Crothers, Rachel (d. 12 Aralık 1878, Bloomington, Illinois - ö. 5 Temmuz 1958, Danbury, Connecticut, ABD), oyun yazarı. Yapıtlarında, Amerikan kadınının içinde bulunduğu durumu, çağdaş yazarların hepsinden daha doğru yansıtmıştır.

1892'de Illinois Eyalet Okulu'nu (bugün Illinois Eyalet Üniversitesi) bitirdikten sonra, Boston'da ve New York kentinde üniversiteye devam ederek sahne sanatları okudu, New York kentinde tiyatroda oynadı. *The Three of Us* (1906; Üçümüz) adlı ilk uzun oyunu başarı kazandı. Bunu izleyen 30 yıl boyunca, her sezon en az bir oyunu Broadway'de sahnelendi. Çoğu hem halk tarafından tutulan, hem de eleştirmenlerin övgüsünü kazanan bu oyunlarıyla ABD'li hiçbir kadın oyun yazarının erişemediği bir başarıya ulaştı.

Crothers yapıtlarında arada bir ciddi, ama çoğu zaman şakacı bir tutumla güncel sorunları ele almıştır. *A Man's World*'de (1909; Bir Erkeğin Dünyası) çifte standart sorununu, *Young Wisdom*'da (1914; Genç Aklı) deneme evliliklerini, *Nice People*'da (1921; İyi İnsanlar) genç kuşak sorununu, *Expressing Willie*'de (1924; Willie'yi Açıklarken) Freud'culuğu, *As Husbands Go* (1931; Kocalar Giderken) ve *When Ladies Meet*'te (1932; Kadınlar Karşılaşınca) boşanmayı konu etmiştir. Crothers'in başarıya ulaşan bütün oyunlarının belirgin özellikleri, olay örgülerinin basitliği, mutlu sonla bitmeleri ve ustaca işlenmiş diyaloglarının hem eğlendirici, hem de eğitici olmasıdır. Komedilerinde, her zaman ılımlı ve aklı başında davranmak gerektiğini savunmuştur.

Crothers, hemen bütün oyunlarını kendisi sahnelemiş, bunu yaparken de hep günün en başarılı oyuncularını seçmiştir. Tiyatro kuramı konusundaki en güzel, en öğretici yazısı, bu konudaki denemelerinin toplandığı *The Art of Playwriting* (1928; Oyun Yazma Sanatı) adlı kitabında yer alan "The Construction of a Play"dir (Bir Oyunun Kuruluşu).

Croton Barajı, New York kentine su sağlayan sistemin bir parçası. New York'un Westchester ilinin kuzeyindeki göleti kentin ilk yapay su kaynağıdır. Croton Irmağı üzerindeki eski baraj ise ABD'deki ilk örme barajdır (1837-42). İkinci barajın (1893-1906) suları altında kalmış olan bu granit yapının tasarımını John B. Jervis

Croton Barajı savağı
Ewing Galloway

yapmıştır. Gene Jervis'in tasarımı olan ilk suyolu 1839-42 arasında, bugün de kullanılmakta olan yeraltı suyolu ise 1885-93 arasında yapılmıştır.

Crotone, Latince CROTON. İtalya'nın güneyinde, Calabria yönetim bölgesine bağlı Catanzaro ilinde liman kenti. Catanzaro'nun kuzeydoğusunda, Taranto Körfezindeki Colonne Burnunun kuzeybatısında yer alır. Ortaçağdan sonra adının Cotrone olarak kullanılmasına karşın 1928'de eski adının İtalyanca biçimi verilmiştir.

Myscellus'un önderliğindeki Akalıların kurduğu (İÖ y. 710) kent, Tarentum (Taranto) ile Rhegium (Reggio di Calabria) arasındaki tek liman olduğu için güçlü bir konum kazanarak zenginleşti. Olimpiyat Oyunları'ndaki başarıları ve tıp okuluyla büyük ün yaptı. İÖ 530 dolaylarında filozof Pythagoras, aristokratik yönetimi destekleyen 300 yandaşıyla birlikte buraya yerleşti. Ama Sybaris kentinin yenilgiye uğratılmasından (İÖ 510) hemen sonra kentten çıkarılmalarıyla demokrasi yeniden kuruldu. İÖ 4. ve İÖ 3. yüzyıllarda Syrakusalı Dionysios'un (Yaşlı), Bruttiler'in ve Syrakusalı Agathokles'in saldırılarına hedef oldu. İÖ 280-278 ve İÖ 275'te Epeiros (Epir) kralı Pyrrhos'un saldırılarında büyük yıkıma uğradı. İÖ 277'de Roma yönetimi altına girdi. II. Kartaca Savaşı (İÖ 218-201) sırasında Roma'ya karşı ayaklandı. 1955'te başlanan kazılarda, Lacinia Burnundaki Hera Lacinia tapınağının kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

1860'ta İtalya ile birleşene değin Napoli Krallığı'na bağlı kalan Crotone, günümüzde bir tarım merkezi olmasının yanı sıra Calabria'nın kimyasal madde ve çinko ergitme gibi en önemli sanayi kuruluşlarını barındırır. Yakınlarında hidroelektrik santralları ile kükürt madenleri vardır. Nüfus (1988 geç.) belediye, 61.326.

Crousaz, Jean-Pierre de (d. 13 Nisan 1663, Lozan - ö. 22 Şubat 1750, Lozan, İsviçre), İsviçreli ilahiyatçı ve düşünür. Çok değişik kişilere yazdığı mektuplar, dönemının düşünsel ortamına ilişkin geniş bilgi verir.

1700-24 (iki kez rektör olarak) ve 1738-49 dönemlerinde Lozan Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Aradaki sürede, dinsel görüş ayrılıkları nedeniyle İsviçre'den ayrılarak iki yıl Groningen'de (Felemenk) bir kürsüyü yönetti, ayrıca Hesse-Kassel prensi Friedrich'e özel ders verdi (1726-32). Matematik ve felsefe üzerine çeşitli yapıtlar kaleme aldı. *Traité du beau*'da (1714; Güzellik Üzerine) estetik bakış açılarındaki öznel farklılıkları açıklamaya çalıştı. Kardinal Fleury'nin desteğiyle Fransız filozofu Pierre Bayle ve Alman filozofu Gottfried Wilhelm Leibniz'in tezlerini çürütmeye çalıştı. Alexander Pope'un *Essay on Man*'i (İnsan Üzerine Deneme) üzerine yazdığı eleştiri, Samuel Johnson tarafından İngilizceye çevrildi (1742).

Crouse, Russel *bak.* Lindsay, Howard ve Crouse, Russel

Crow, APSAROKE (Yerli dilinde "karga halk" ya da "kuş halkı") olarak da bilinir, Kuzey Amerika'da, Siu dili konuşan ve Yukarı Missouri Irmağı çevresindeki Hidatsalarla tarihsel akrabalığı olan Yerli halk. Ova Yerlileri grubu içinde sayılırlar. Yellowstone Irmağı ve kolları çevresinde, özellikle de Powder, Wind ve Bighorn ırmaklarının vadilerinde otururlardı. At ticaretiyle uğraştıkları sanılan Crow yerlileri Hidatsalarla baş gösteren çatışma üzerine 18. yüzyıl başlarında Batı'ya göç etmeye başladılar. 1740'larda köylerde oturan Yerlilere at, yay, giysi ve deri eşya, bunun karşılığında aldıkları tüfek ve metal eşyaları da Idaho'daki Şoşonlara satarak geçimlerini sağlıyorlardı.

Üç kola ayrılan Crow Yerlilerinin yaşamında en önemli yeri bizon ve at tutuyordu. Bizondan yiyecek, giyecek, ip, çadır bezi, mızrak, kalkan ve kap kacak elde ediyorlardı. Kadınlar evin bakımıyla uğraşırken, erkekler at çalmak için yapılan savaşlara katılırdı. Şef olmak için aranan koşullar şunlardı: 1) Bir baskını can kaybı vermeden yönetmek; 2) bir düşman köyünden ehlileştirilmiş bir at çalmak; 3) bir düşmana büyü değneğiyle vurmak; 4) bir düşmanın elinden silahını almak.

Crow dininin temel bir öğesi inzivaya çekilerek oruç tutma, hiç hareketsiz oturma ve vücuda şiş batırma yoluyla doğaüstü düş dünyasına ulaşmaktı. Bunu başaranlar doğaüstü bir gücün "koruma"sı altına girer ve onun gösterdiği nesneleri toplayarak şifalı bir çıkın edinirlerdi. Düş dünyasına giremeyenlere bu gizli gücün bir bölümünü ve şifa çıkınlarının bir örneğini verebilirlerdi. Crow Yerlileri düşmanlarını alt etmek için gizli güçlerce verildiğine inandıkları tütünü törenle yetiştirirlerdi. Tütün ekme işine girmek için belirli bir giriş bedeli ödenir ve oldukça ayrıntılı bir törenden geçirilirdi.

Karaayak ve Dakota Yerlileriyle giriştikleri savaşlarda sürekli kayıp veren Crow Yerlileri, 1860 ve 1870'lerde beyazların yanında yer aldılar. 1868'de Montana'nın güneyinde eski kabile toprakları üzerinde oluşturulan bir yerleştirme kampında oturmayı kabul ettiler. Günümüzde sayıları ancak 5 bini bulur; bunların çoğu da yerleştirme kampının dışında yaşar.

Crowfoot, özgün Yerli adı SAHPO MUXIKA (d. y. 1836 - ö. 24 Nisan 1890, Calgary yakınlarındaki Karaayak Geçidi, Alberta, Kanada), barışı ve beyazlara boyun eğmeyi savunan Karaayak Yerlilerinin büyük şefi.

İlk baskınına 13 yaşında katıldı. Zamanla savaşçı özellikleriyle büyük ün yaparak Karaayakların büyük şefi oldu. Kabileler arasındaki savaşları önlemeye çalıştı ve öteki Yerli kabilelerin Kuzeybatı Atlı Polisi'ne yönelttikleri saldırılara katılmayı reddetti. 1883'te kadastro ekiplerinin Kanada'nın batı kesimindeki çalışmalarında saldırıya uğramamalarını sağlamak için Canadian Pacific Railway Company tarafından parayla tutuldu. 1885'te Avrupa ve Yerli melezi Metisler ile Yerlilerin, Kanada hükümetine karşı giriştiği Kuzeybatı Ayaklanması sırasında, kabilesinin ve evlatlığı Poundmaker'ın ayaklanmaya katılması için yaptığı bütün baskılara karşı koydu. 1866'da Kuzeybatı Toprakları'nda oturan düşman Kri Yerlilerinin tutsak ettiği rahip Albert Lacombe'yi kurtardı.

Crowley, Robert (d. y. 1518, Gloucestershire - ö. 18 Haziran 1588, İngiltere), İngiliz Püriten, toplumsal reformcu ve Hıristiyan sosyalist. Anglikan din adamlarının giydiği cüppelerin Katolik papazların giysilerine benzerliği konusunda I. Elizabeth döneminde çıkan tartışmalarda ün kazanmıştır.

Oxford'daki Magdalen College'da öğrenim gördü ve daha sonra aynı okulda öğretim üyesi oldu. Bir süre kendi basımevinde hazırladığı broşürleri yayımladı, ama 1551'de papazlığa atanınca basımcılığı bıraktı. Katolik kraliçe I. Mary'nin hükümdarlığı sırasında Frankfurt am Main'a sürgüne gönderildi. I. Elizabeth'in tahta çıkmasından sonra Londra'daki çeşitli bölge kiliselerinde görev aldı. Ama 1566'da din adamlarının kullandığı cüppelere karşı çıkarak, korosunun bunları giymesini yasaklayınca görevden alındı ve hapsedildi.

Crowley, *The Way to Wealth* (1550; Servetin Yolu) adlı yapıtında, varlıklı kesimin kamuya ait topraklara el koyma girişimini ele almış ve hükümetin bu olayları durdurmamasını varlıkların örgütlü direnişine bağlamıştır. Öteki yapıtları, toprak sahipleri ile döneminin kapitalistlerini "tiranlıkla" suçladığı *An informacion and Peticion agaynst the oppressours of the pore Commons of this Realme* (1548; Ülkenin Yoksul Halkına Eziyet Edenler Hakkında Bilgi ve Onlara Karşı Başvuru) ile *A briefe discourse against the outwarde apparell and Ministring garmentes of the popishe church* (1566; Katolik Din Adamlarının Kilise İçinde ve Dışında Kullandığı Giysilere Karşı Bir Söylev) ve üç manzum yapıttan oluşur.

crown camı, özellikle optik alanında kullanılan soda camı türü. Elle yapılan *crown* camının üretim tekniği, eski çağlardan beri aynı kalmıştır. Macun kıvamındaki erimiş cam üflenerek armut biçiminde şişirildikten sonra yassılaştırılır ve ardından sıcak cama biçim vermekte kullanılan camcı çubuğuna aktarılır. Burada yeniden ısıtılan malzeme hızla döndürülerek, 1,5 m çapında dairesel bir levha haline getirilir. Daha sonra çeşitli bitirme işlemlerinden geçirilerek parlatılır ve ateşte cilalanır. Elde edilen ürünün yüzeyinde, döndürme işleminden kaynaklanan eşmerkezli çember çizgileri oluşur. *Crown* camı hafif dışbükey biçimdedir ve camcı çubuğunun geçtiği merkez bölümü kısa odaklı bir mercek oluşturacak biçimde daha kalıncadır. Önceleri, ürün kusuru olarak görülen bu merkez bölümü kesilerek çıkartılırdı, ama daha sonraları cam işinin antika değerini gösteren bir özellik olarak kabul edilmeye başladı. 17. yüzyılda geliştirilen dökme ve haddeleme yöntemleriyle daha ucuz ve bol miktarlarda silindirik cam üretimi olanaklı duruma geldiyse de, çok daha nitelikli ve saydam olan *crown* camına talep azalmadı. Suriye'den kaynaklandığı sanılan *crown* işlemi Avrupa'da 14. yüzyılda yaygınlaştı. Bu dönemde cam sanayisinin merkezi Normandiya'daydı ve burada birkaç cam üreticisi aile tüm üretimi tekelleri altına alarak bir tür soylular grubu oluşturmuşlardı. 17. yüzyılın ortalarından sonra *crown* camı işleminin yerini, daha büyük düz cam üretme yöntemleri aldı.

Optik özellikleri bulunan *crown* camı, kırma indisi daha yüksek olan *flint* camı(*) ile birlikte, renkser sapıncı giderici merceklerin yapımında kullanılır. Çeşitli katkı maddelerinin eklenmesiyle, özel optik niteliklere sahip *crown* camları da üretilir.

Crown Court (İngilizcede "Kraliyet Mahkemesi"), İngiltere ve Galler'de genellikle ceza davalarına bakan mahkemeler sistemi. 1966-69 arasında Richard Beeching başkanlığındaki bir kraliyet komisyonu ülke çapında artan dava yükünü karşılamak amacıyla var olan geçici mahkemelerin bir *Crown Court* sistemine dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğini inceledi. Komisyonun tavsiyeleri 1971 Mahkemeler Yasası'nın çıkarılması sonucunu doğurdu. Bu yasayla oluşturulan *Crown Court*, Liverpool ve Manchester'daki *Crown Court*'lar ile Londra'daki Merkezi Ceza Mahkemesi (Old Bailey) ve öbür geçici mahkemelerle üç ayda bir açılan sulh mahkemelerinin yerini aldı.

Crown Court, birinci derece mahkemesi ya da istinaf mercii olarak davalara bakar. Altı yargı bölgesinden oluşur: Güneydoğu (merkezi Londra), Galler ve Chester (merkezi Cardiff), Batı (Bristol), Midlands ve Oxford (Birmingham), Kuzeydoğu (Leeds) ve Kuzey (Manchester). *Crown Court*, adalet bakanının (*lord chancellor*) onayı çerçevesinde başyargıç (*lord chief justice*) tarafından yönetilir.

Crown Point, ABD'de, New York eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Essex ilinde (*county*) ilçe düzeyinde yönetim birimi (*township*). Ticonderoga'nın hemen kuzeyindeki Champlain Gölü kıyısında yer alır. Amerikan Bağımsızlık Savaşı kahramanı Israel Putnam'ın adını taşıyan Putnam Çayı ilçenin içinden geçer. Fransız kâşif Samuel de Champlain'in 1609'da burada İrokua Yerlilerine karşı giriştiği savaş, Fransızlar ile Kuzey Amerika Yerlilerinin konfederasyonu Beş (sonradan Altı) Ulus arasındaki düşmanlığı başlattı. Felemenkli ve İngiliz tüccarlar sonraları bu çevrede dolaştılar. Fransızlar, Couronne (Taç) Noktası adını verdikleri yarımadada, 1731'de, taştan bir yapı olan Saint-Frédéric Kalesi'ni kurdular. İngilizlerin ve koloni güçlerinin Crown Point'e yönelik saldırılarına karşın yerleşme 1759'a değin Fransızların elinde kaldı. Bu tarihte, Sir Jeffrey (sonradan Lord) Amherst komutasındaki kuvvetler ilçeyi kuşattı. Amherst, eski Saint-Frédéric Kalesi yakınında daha büyük bir kale yapımına başladı; garnizon bölümü inşa edildiyse de kalenin yapımı hiç tamamlanamadı. Crown Point, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın (1775-83) patlak vermesiyle Albay Seth Warner'in eline geçti. Kale 1777'de İngiliz generali John Burgoyne'a bağlı İngiliz ordusunca kuşatıldığı kısa süre dışında, Amerikalıların elinde kaldı. Kalenin yıkıntıları bugün ulusal sit alanı olarak düzenlenmiştir. Champlain Anıt Feneri (1909) 12 km kuzeydoğudadır. Bugün bir tatil beldesi olan Crown Point, 1868'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) 1.963.

Crowther, Samuel (Adjai) (d. 1809, Oshogbo, Yoruba bölgesi - ö. 31 Aralık 1891, Lagos, Güney Nijerya), Kilise Misyoner Derneği'nin papazlığa atadığı ilk Afrikalı. 1864'te Nijer piskoposu olarak takdis edilmiştir.

On iki yaşında köle olarak satılmışken bir İngiliz kruvazörünce kurtarıldı. Sierra Leone'de misyoner okulunda vaftiz edilerek eğitim gördü. 1842'de Londra'da Kilise Misyoner Yüksekokulu'na girdi ve papazlığa atandı.

Yoruba bölgesine döndükten sonra 1843-51 arasında misyoner olarak çalıştı. Nijer'deki

Crowther, kimliği bilinmeyen bir sanatçının kömür kalem çizimi
The Mansell Collection

birkaç sefere katıldıktan sonra yaşamının son yıllarında, Nijer'de kendi kurduğu piskoposluk bölgesindeki yönetsel işlerle uğraştı.

Croydon, İngiltere'de, Londra metropoliten alanının güney ucunda dış ilçe (*borough*). Yüzölçümü 87 km²'dir. İl statüsündeki eski Croydon ilçesinin (*county borough*) komşu Coulsdon-Purley ilçesi (*district*) ile birleştirilmesiyle 1965'te kurulmuştur.

Wandle Irmağının doğduğu tebeşir tepelerinin eteklerinde kurulan Croydon malikânesini, I. William (Fatih), Başpiskopos Lanfranc'a armağan etmişti. Bugün kız okulunun bir bölümünü oluşturan başpiskoposluk sarayını Lanfranc kurdu. Bu saray 1086-1758 arasında Canterbury başpiskoposlarının yazlık konutu olarak kullanıldı. Başpiskoposlar, 1808-96 arasında bugün Kraliyet Kilise Müziği Yüksekokulu olan yakındaki Addington Sarayı'nda oturdular. Altı Canterbury başpiskoposu, bu arada kendi adını taşıyan okul ile yoksullarevinin kurucusu John Whitgift de Croydon'daki St. John Kilisesi'nde gömülüdür.

Croydon, eskiden Londra-Brighton yolu üzerinde, Surrey'e bağlı bir pazar kentiydi. Modern ulaşımın gelişmesi sonucunda, güneye doğru yayılan Londra banliyölerinin bir parçası oldu. Croydon'un Londra'nın merkeziyle kusursuz bir ulaşım bağlantısı vardır. Banliyö tren hattının ana istasyonlarının birleştiği kent merkezi, çok katlı işyeri binalarının, büyük bir alışveriş merkezinin ve teknik okul, konser salonu ve tiyatro gibi kültür merkezlerinin yapımıyla 1956'dan bu yana büyük ölçüde değişmiştir. İlçe, Londra'nın merkezi dışında, işyerlerinin en yoğun olduğu alandır ve West End'den sonra Londra'nın en büyük alışveriş ve kültür merkezidir. Daha çok konut ağırlıklı bir ilçe olmakla birlikte özellikle makine ve elektronik dallarında geniş bir hafif sanayisi vardır. Croydon ile Wandsworth'ü bağlayan demir raylı Surrey Demiryolu (1803) İngiltere'de kamuya ait malların atlı vagonlarla taşındığı ilk demiryoluydu. Ardından 1809'da Croydon Demiryolu, 1839'da ise aynı yolun bir bölümünü içine alan Londra-Croydon Demiryolu hattı açıldı. 1915'te inşa edilen Croydon Havalimanı, Londra'nın sivil hava ulaşımını Heathrow Havalimanı'nın üstlenmesiyle 1959'da kapatılmıştır. Nüfus (1982 tah.) 321.500.

Crozet Adaları, Hint Denizinin güneyinde, Antarktika kıyılarının 1.500 mil açıklarında takımada. Yönetsel olarak Fransız Güney ve Antarktika Toprakları'na bağlıdır. Tümü küçük ve ıssız olan bu adalar volkanik bir kütleden oluşur. Kaptan Nicolas-Thomas Marion-Dufresne'in 1772'de keşfettiği adaların yüzölçümü 505 km²'dir. Possession Adasının yüksekliği 2.000 m'ye ulaşır. Sarp kayalıklardan oluşan Crozet Adaları birçok deniz kazasına sahne olmuştur. Crozet Adaları, ulusal koruma bölgesi olarak düzenlenmiştir.

Crucé, Émeric (d. y. 1590 - ö. 1648), uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde tahkim yöntemini savunan öncü Fransız yazarı. Keşiş olduğu da öne sürülür. Başlıca yapıtı *Le Nouveau Cynée*'de (1623; Yeni Kineas) kendisini, Epeiros kralı Pyrrhos'un (İÖ 319-272) başdanışmanı barış yanlısı Kineas olarak betimler. Kitapta, uluslararası anlaşmazlıkları çözmek üzere prensler ya da onların temsilcilerinden sürekli bir kurulun oluşturulmasını önerir. Crucé'nin tasarladığı biçimiyle bu kurul sorunları çözerken daha çok manevi baskıdan yararlanacak, çok ender durumlarda yaptırımlara başvuracaktı. Kurul, Avrupa'nın yanı sıra Asya ve Afrika ülkelerini de kapsayacaktı. Crucé serbest ticaretin de ilk savunucularındandı.

Cruciferae *bak.* Brassicaceae

Cruden Bay, İskoçya'da, Grampian ilinin (*region*) Aberdeen ilçesinde (*district*), Kuzey Denizi kıyısında tatil köyü. Cruden Koyunun kıyısındadır. Slains Şatosu (1664) köye egemen konumdadır. 3 km kuzeyindeki ünlü Bullers of Buchan 60 m yükseklikte, 15 m genişlikte çatısız bir mağaradır. Kuzey Denizinde, North Sea Oil şirketine ait Forties tesislerinden 1975'te pompalanmaya başlanan petrol için Cruden Bay karadaki ilk istasyondur. Petrol, Cruden Bay'den karadaki bir boru hattıyla Forth Körfezindeki Hound Point'e, oradan da Grangemouth'taki bir rafineriye pompalanır. Nüfus (1981) 1.453.

Cruikshank, George (d. 27 Eylül 1792, Londra - ö. 1 Şubat 1878, Londra), İngiliz karikatürcü ve ressam. Sanat yaşamına siyasal yergi türünden karikatürlerle başlamış, daha sonra güncel yapıtları ve çocuk kitaplarını resimleyerek bu alanda en üretken ve beğenilen ustalardan biri olmuştur.

Tanınmış bir ressam ve karikatürcü olan Isaac Cruikshank'in (1756?-1811) oğluydu. Çocukluğunda babasına yardım ederek yeteneklerini geliştirdi. 1811'de, daha 19 yaşındayken *The Scourge, a Monthly Expositor of Imposture and Folly* adlı aylık dergiye çizdiği bir dizi siyasal karikatürle önemli bir başarı kazandı. Bu yayın, Cruikshank'in bir önceki kuşağın önde gelen karikatürcüsü James Gillray'ye rakip olmaya başladığı 1816'ya değin sürdü. Daha sonraki 10 yıl içinde Cruikshank karikatürlerinde hem Muhafazakârların, hem de Liberallerin politikalarını ince bir alaycılıkla yerdi.

1825'lere değin siyasal karikatürlerini tek tek ya da aylık dergilerde yayımlamayı sürdürdü. 1820'de kitap resimlemeye de başladı. Bu çalışmaları onun daha güleryüzlü bir yanını ortaya koyuyordu. Çocuk kitaplarına, mizah içeren, canlı bir nitelik kazandıran ilk sanatçılardan biri oldu. 850'den fazla kitabı resimlediği sanılır. Bunların en tanınmışları Charles Dickens'ın *Sketches by "Boz"* (1836-37) ve *Oliver Twist* (1838) adlı yapıtlarıdır. Cruikshank'in kendisi de, en önemlisi *The Comic Almanack* (1835-53; Komik Yıllık) olan birkaç kitap yayımlamıştır. 1840'ların sonlarına doğru alkollü içkilere karşı coşkulu bir propagandaya başlayan Cruikshank, sekiz değişik baskıdan oluşan *The Bottle* (1847; Şişe) dizisini, ardından da onun devamı olan ve gene sekiz değişik baskıdan oluşan *The Drunkard's Children* (1848; Sarhoşun Çocukları) dizisini yayımladı. 1860-63 arasında yaptığı "Bacchus'a Tapınma" (Tate Galerisi, Londra) adlı dev boyutlu resmi küçük sahnelerden oluşuyordu

cruise füzesi, 1960'larda ve 70'lerde ilk olarak ABD ve Sovyetler Birliği tarafından geliştirilen stratejik füze. Nükleer ya da konvansiyonel bir savaş başlığı taşıyabilir. Çok alçak bir radar kesiti olan cruise füzesi, göreli olarak düşük bir hızla ve yere yakın olarak hedefine seyredecek biçimde tasarlandı.

ABD'de üretilen tek kademeli ve türbofan jet itmeli cruise füzelerinin seyir hızları saatte 885 km'dir ve her birinin ağırlığı 1.200 kg ile 1.800 kg arasında değişir. Füzeler, eylemsizlikle güdüm sistemiyle yönetilmektedir. Sistemin bilgisayar belleğinde depolanan çevre eğrisi haritalarını kullanan ve Tercom (arazıyi haritayla karşılaştırma) adı verilen bir teknikle, uçuş sırasında sistemin komutası yeniden düzenlenebilmektedir. Boyu 6,3 m, menzili 2.500 km olan havadan atılan cruise füzesi (ALCM), "B-52" bombardıman uçağına konabilecek biçimde tasarlanmıştır. Tomahawk denizden atılan cruise füzesinin (SLCM) ve Tomahawk yerden atılan cruise füzesinin (GLCM) boyu 6,4 m, çapı 53 cm'ydi ve bu füzelerin 2.500 km menzili vardı.

Sovyetler Birliği'nde de denizden, havadan ve yerden atılan cruise füzeleri üretilmiştir. Türbojet motorlu Sovyet cruise füzelerinin boyları yaklaşık 7 m ve menzilleri de yaklaşık 3.000 km idi.

Crumb, George (Henry) (d. 24 Ekim 1929, Charleston, Batı Virginia, ABD), canlı sesleri kullanma konusunda yenilikçi teknikleriyle tanınan besteci. Bu sesler son derece çeşitli çalgılardan ve ses efektlerinden elde edilir ve örneğin ıslık, fısıltı, dil şaklaması ve belirli yerlerde bağırma gibi öğeleri de kapsar. Crumb 1968'de orkestra için olan çalışması *Echoes of Time and the River* (Zamanın ve Irmağın Yankıları) ile Pulitzer başta olmak üzere pek çok ödül kazanmıştır.

Ancient Voices of Children (1970; Çocukların Eski Sesleri) adlı yapıtında olduğu gibi, vokal müziklerinin çoğunda Federico Garcia Lorca'nın şiirlerini besteledi. Öteki çalışmaları arasında elektriklı telli çalgılar dörtlüsü için *Black Angels* (1970; Kara Melekler), dört şefin yönetimini gerektiren büyük koro ve orkestra yapıtı *Star-Child* (1977; Yıldız Çocuk), *Celestial Mechanics, Makrokosmos IV* (1978; Göksel Mekanizma, Makrokosmos IV) ve *Apparition* (1980; Görüntü) sayılabilir. Crumb, 1959-64 arasında Colorado Üniversitesi'nde, 1965'ten sonra da Pennsylvania Üniversitesi'nde ders vermiştir.

Crusca Akademisi, İtalyanca ACCADEMIA DELLA CRUSCA (Katışık Sözcükler Akademisi), İtalyan Rönesansı'nın edebiyat dili olan Toscana lehçesini arındırmak amacıyla 1582'de Floransa'da kurulan İtalyan edebiyat akademisi. 16 ve 17. yüzyıl İtalyan edebiyatında, özellikle Petrarca ve Boccaccio'nun kullandığı biçimiyle Toscana lehçesinin örnek alınmasında etkili olmuştur.

Floransa Akademisi'nin beş üyesi tarafından, katışık dili (*crusca*: "kepek", "çöp") arı dilden ayırmak amacıyla kuruldu. Kısa sürede dönemin edebiyatında son söz sahibi

olma savıyla ortaya çıktı. Akademi üyeleri dil kullanımında kendilerine örnek aldıkları Petrarca ve Boccaccio üzerine sayısız çalışma yaptılar. Ayrıca bu yazarlardan alınma geçerli deyim ve anlatım biçimlerinden oluşan sözlük ve listeler derleyerek birçok yapıtı arı Toscana lehçesine çevirdiler. Giderek dilde tutuculuğun temsilcisi olarak görülmeye başladılar. İlk kez 1612'de çıkartılan ve akademinin resmî sözlüğü olan *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (Crusca Akademiler Sözlüğü) günümüzde de yayımlanmaktadır.

18. yüzyılda kapatılan akademi, 1808'de Napoléon'un emriyle yeniden oluşturuldu ve 1811'de özerk bir yapı kazandı. İtalyan hükümetinin 20. yüzyıl başlarında çıkarttığı bir yasayla akademinin yayınları, klasik yazarların yapıtları, dilbilimsel belgeler ve süreli yayınlarla sınırlandı.

Crustacea *bak.* kabuklular

Cruveilhier, Jean (d. 9 Şubat 1791, Limoges - ö. 10 Mart 1874, Sussac, Fransa), patolojik anatomi alanında birçok değerli eser yazmış olan Fransız hekim, patolog ve anatomist.

Montpellier Üniversitesi'nde tıp eğitimini tamamlayan Cruveilhier, 1825'te Paris Üniversitesi'nde anatomi profesörü oldu. Paris'te 1836'da kurulan ilk patoloji kürsüsünün eğitime açılışında başkanlığa getirildi. Çalışmalarını ölüler üzerindeki anatomi araştırmalarında yoğunlaştıran Cruveilhier bu konuda bir dizi kitap yayımladı. Bu yapıtların en önemlisi olan iki ciltlik patoloji atlası *Anatomie pathologique du corps humain* (1829-42; İnsan Vücudunun Patolojik Anatomisi), içinde bulunan renkli çizimlerin güzelliği ile tanınır ve günümüze değin yayımlanmış resimli tıp kitapları arasında tartışmasız en değerli yapıt olarak kabul edilir. "Patolojik Anatomi" adlı kitabında ise, multipl skleroz hastalığını ilk kez tanımlamış, çeşitli mide ülseri türlerini çizmiş, ilerleyici kas atrofisi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir ve bu nedenle bu kas hastalığı bazen Cruveilhier hastalığı ya da Cruveilhier atrofisi olarak adlandırılır. Fransızcada adı, doğumsal karaciğer sirozu ve aşırı asit salgılanmasına bağlı mide ülserlerinin adlandırılmasında kullanılmıştır.

Crux *bak.* Güneyhaçı

Cruz, Sor Juana Inés de la, asıl adı JUANA INÉS DE ASBAJE (d. 12 Kasım 1651, San Miguel Nepantla - ö. 17 Nisan 1695, México, Meksika), şair, bilgin, rahibe. Koloni döneminde Meksika'nın önde gelen lirik şairidir.

Dâhi bir çocuktu; sekiz yaşında Kutsama Ayini için bir *loa* (karşılıklı konuşma biçiminde kısa şiir) yazdı. Aynı zamanda, Meksika Üniversitesi'nde okuyabilmek için ailesinden, erkek kılığına girmesine izin vermelerini istiyordu. Ama evde büyükbabasının kitaplarını okumakla yetinmek zorunda kaldı. Dokuz yaşında México'ya gitti; burada Latince öğrenmeye başladı ve 20 derste bu dili söktü. Cruz'un yeteneklerini duyan genel vali onu saraya davet etti. Cruz burada zekâsı, güzelliği ve çekici kişiliğiyle herkesin sevgisini kazandı. On yedi yaşındayken genel valinin 40 öğretmen çağırarak düzenlediği sözlü bir sınavda bilgisiyle herkesi şaşırttı.

Yaşamını okuyup öğrenmeye adamak istediği için evlenmedi. 1669'da San Jerónima Manastırı'na girdi. Burada, kurduğu kitaplık için 4 bin kitap topladı; bilimle uğraştı; şiirler, dinsel ve dindışı oyunlar yazdı. Ama çalışmalarını engellemek isteyenler de oldu. Ünlü Brezilyalı Cizvit António Vieyra'nın bir vaazına yönelttiği yürekli eleştiriler üzerine, Rahibe

Sor Juana Inés de la Cruz, Agustín Velázquez Chávez'in portre çalışmasından ayrıntı, 18. yy; Ulusal Tarih Müzesi, México
Museo Nacional de Historia, México

(Sor) Filotea takma adıyla kendisine bir mektup gönderen Pueblo başpiskoposu onu, çalışmalarını din üzerine yoğunlaştırması için uyardı.

Cruz 1691'de, kadınların okumak ve düşünmek gibi işlerle uğraşmalarının iyi karşılanmadığı bir dönemde yazdığı ve yaşamıyla ilgili açıklamalar da içeren *Respuesta a Sor Filotea* (Rahibe Filotea'ya Yanıt) adlı uzun mektubunda, çeşitli konularda bilgi edinme isteğini savundu. "Hombres necios que acusses" ([Kadınları] Suçlayan Aptal Erkekler) adlı şiiriyle ün kazandı. Ama iki yıl sonra dünyayla ilişkisini kesti; kendi kanıyla imzaladığı bir itirafname yazarak bütün kitaplarını, teknik araçlarını, çalgılarını sattı, parasını yoksullara dağıttı ve kendini tümüyle dine adadı. Manastırdaki hasta rahibelere bakarken yakalandığı bir bulaşıcı hastalıktan öldü.

Yapıtlarının üç cildi İspanya'da basıldı: *Inundación castálida* (1689; Esin Pınarlarından Taşan Sular) Madrid'de; *Segundo volumen de las obras de Soror Juana Inés de la Cruz* (1692; Rahibe Juana Inés de la Cruz'un Yapıtlarının İkinci Cildi) Sevilla'da; *Fama y obras pósthumas de Fénix de México y Décima Musa* (1700; Meksikalı Anka Kuşu ve Onuncu Şiir Perisinin Ünü ve Ölümünden Sonra Yayımlanan Yapıtları) ise gene Madrid'de yayımlandı. 18. yüzyıl boyunca yapıtlarının birçok basımı yapıldı. Öbür yapıtları da ayrı ayrı basıldı. Bazı şiirlerinde İspanyol barok şairi Góngora'nın abartılı üslubunun etkisi görülür, ama lirik şiirlerinin çoğu yalın bir güzellik taşır ve doğrudan duygulara seslenir.

Cruz e Sousa, João da (d. 24 Kasım 1861, Desterro - ö. 19 Mart 1898, Sítio, Brezilya), Brezilya'nın önde gelen simgeci şairlerinden.

Sonradan özgür olan bir köle ailesinin oğluydu. Bir tiyatro topluluğunda çalıştığı ve kölelik karşıtı etkinliklere katıldığı gençlik yıllarında bütün Brezilya'yı dolaştı. İlk şiirleri 1877'de yayımlandı. Ama mesleğindeki atılımı, Rio de Janeiro'daki edebiyat çevresine girdikten kısa süre sonra, 1890'da yaptı. En tanınmış üç şiir kitabı 1890'larda yayımlanan *Broquéis* (1893; Kalkanlar), *Missal* (1893; şiirsel düzyazı kitabı) ve *Faróis*'tir (ös 1900; Fenerler).

Çağdaşları tarafından *Cisne Negro* (Siyah Kuğu) diye anılan Cruz, yakalandığı verem hastalığı yüzünden oldukça kısa süren yaşamı boyunca, simgeci hareketin en büyük şairi ve kuramcısı oldu. Kişisel acılarından ve ilgilendiği toplumsal sorunlardan yola çıkarak seçtiği temaları Fransız simgecilerinin geliştirdiği teknik ilkelere uygun olarak işledi. Gerek kendi ülkesindeki genç şairler, gerek Latin Amerika'da modernist hareket içinde yer alanlar tarafından örnek alındı.

Crüger, Johannes (d. 9 Nisan 1598, Gross-Breensen, Guben yakınları, Aşağı Lausitz - ö. 23 Şubat 1663, Berlin), Alman besteci ve kuramcı. Derlediği ve düzenlediği bazı önemli koro koleksiyonlarıyla tanınır. Bunların en ünlüsü, daha sonra pek çok kez basılan *Praxis pietatis melica*'dır (günümüze ulaşan en erken baskı 1647). Crüger, *Jesu, meine Freude* (Mesih, Benim Sevincim), *Nun danket alle Gott* (Herkes Tanrı'ya Şükretsin) ve *Herzliebster Jesu, was hast du verbrochen* (Gönüller Efendisi Mesih, Neydi Taksiratın) gibi pek çok tanınmış özgün koro melodisini bu koleksiyona kazandırmıştır. En etkili olmuş kuramsal çalışması *Synopsis musicae*'dir (1630; 1654'te genişletilmiş baskısı; Müzik Özeti). Crüger 1622'den ölümüne değin Berlin'de Nikolaikirche'deki kantorluk görevini sürdürmüştür.

Cryptanthus, ananasgiller (*Bromeliaceae*) familyasından, Güney Amerika'ya özgü 10-20 kadar türü içeren cins. Gövdesi olmadığı için başka bitkilere tutunarak yaşayan ve hava kökleriyle beslenen bu bitkilerin kenarı dikenli yaprakları doğrudan doğruya köklerden çıkar ve birer rozet oluşturur. Genellikle beyaz olan çiçekleri de rozetin ortasında, sapsız, sık demetler biçimindedir.

C. acaulis ve *C. zonatus* gibi bazı türleri, gösterişli yaprakları nedeniyle evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; bu iki türün de, alt yüzü gümüş beyazı, kenarları dalgalı yaprakları vardır. *C. acaulis* 15 cm uzunluğa kadar büyür. Uzunluğu 22 cm'ye ulaşan *C. zonatus*'un yeşilimsi kahve ya da bakır rengindeki şeritsi yapraklarının üstünde kahverengi çizgiler bulunur.

Cryptoblastus, bugünkü denizlaleleriyle akraba olan ilkel *Blastoidea* sınıfından derisidikenlilerin soyu tükenmiş cinsi. Fosille-

Burlington Limestone'dan (Iowa) derlenmiş bir *Cryptoblastus* fosili
British Museum (Natural History) fotoğraf İmitor

rine Missisipiyen Dönem (y. 345-325 milyon yıl önce) deniz kayaçlarında rastlanır.

Cryptolithus, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Ordovisiyen Dönem (y. 500-430 mil-

yon yıl önce) kayaçlarında fosillerine rastlanan trilobit (soyu tükenmiş eklembacaklılar) cinsi. Kolayca ayırt edilen biçimleri nedeniyle Ordovisiyen Dönemin ve bu dönemde çökelmiş kayaçların başlıca tanıtıcı fosillerinden olan bu cinsin üyelerinin,

Cryptolithus
British Museum (Natural History) fotoğraf İmitor

kenarları girintili çıkıntılı olan büyük bir baş bölgesi ve yan kenarlardan geriye doğru uzanan iki uzun dikeni vardır. Erişkinlerinde göz bulunmaz.

Cryptomeria *bak.* japonçamı

Cryptomonadida, bazen *Cryptophyceae* sınıfından algler olarak sınıflandırılan küçük tekhücreli kamçılılar takımı. Bu grup üyeleri hem tatlı, hem de tuzlu sularda bulunur. Yalnız kırmızı ve mavi-yeşil alglerde rastlanan pigmentleri vardır. Bazen zarar vermeden başka canlıların içinde zooksantella olarak yaşarlar. *Cryptomonas* bu grubun fotosentez yapabilen tipik bir cinsidir. Bunların yassılaşmış oval biçimli hücrelerinin bir ucuna eşit olmayan iki kamçı bağlıdır. *Chilomonas* cinsinde ise kromotoforlar, yani pigment içeren yapılar yoktur. Bu cins üyeleri dış ortamdan organik maddeler alır ve belirli koşullar altında yalnız mineral maddelerle yaşayabilir. *Cryptomonadida* üyeleri çevrelerinde selülozdan küre biçimli bir kapsül oluşturur ve hareketli ya da hareketsiz evrelerinde eşeysiz olarak ürerler. *Ayrıca bak.* zooksantella.

Cryptophagidae, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından, 800 kadar türü içeren böcek familyası. Erişkinlerinin uzunluğu 1-5 mm arasında değişen ve oval biçimli gövdeleri ince, ipeksi tüylerle kaplı olan bu sarımsı kahverengi böcekler genellikle mantarlarla ve çürüyen bitkisel maddelerle beslendiği için bazı ülkelerde ipeksi mantar böceği adıyla tanınır. Familyanın bazı türleri arıların ya da yabanarılarının yuvalarında yaşar. En tanınmış cinsi olan *Cryptophagus*'un birçok türü ise şarap mahzenlerinin sürekli konuğudur.

Cryptostomata, Ordovisiyen ile Permiyen Dönem arasında (y. 500-225 milyon yıl önce) çökelmiş kayaçlarda fosil olarak bulunan yosunhayvanları takımı. Bu hayvanların fosilleşmiş kolonileri kısa, ayrı ayrı borucuklardan oluşur; kolonide, her birinin tek bir hayvanı barındırdığı sanılan çok sayıda delik vardır. Koloninin olgunlaşmamış bölümündeki borucukların çeperleri olgun bölümdekilerden daha incedir.

Crysler's Farm Çarpışması, 1812 Savaşı'nda Montreal'in ABD kuvvetlerince ele geçirilmesini önleyen İngiliz zaferi (11 Kasım 1813). Çarpışmaya General John Boyd komutasındaki yaklaşık 1.600 ABD askeri ile Albay J. W. Morrison komutasındaki 600 İngiliz askeri katılmıştır.

Crysler's Farm Çarpışması'nın geçtiği alan bu olayın anısını yaşatmak için 1961'de bir park olarak düzenlenmiştir.

Crystal Palace *bak.* Kristal Saray

crystallo ceramie *bak.* kamayö kristal

Csokonai Vitéz, Mihály (d. 17 Kasım 1773, Debrecen - ö. 28 Ocak 1805, Debrecen, Macaristan), Macar Aydınlanması'nın önde gelen şairi.

Gençliğinde çağının devrimci eğilimlerine yakınlık duyması, Napoléon'un Avrupa'yı işgaliyle birlikte yükselen gerici hareket karşısında durumunu güçleştirdi. Kısa bir süre Debrecen'deki Kalvenci okulda yardımcı öğretmenlik yaptıktan sonra işten çıkartıldı. İşsiz kaldıktan sonra şiir yazmaya başladı. Şiirlerinde adı "Lilla" olarak geçen zengin bir kızı seviyordu. Onunla evlenebilmek için sürekli bir iş bulmaya çalıştı. Ama küçük bir kentte iş bulabildiğinde, kız çoktan evlenmişti. Csokonai, yoksulluk içinde ve vereme yakalanmış olarak Debrecen'e döndü. Şiirlerinin yayımlandığını göremeden burada öldü.

Macaristan'ın ilk prozodi kuramcılarından olan Csokonai, özellikle şiir biçimleri üzerinde durdu. Batı Avrupa'nın uyaklı ölçülerini Macar nazım biçimlerine başarıyla uyguladı. Şiirlerinde, Aydınlanma ruhunu dile

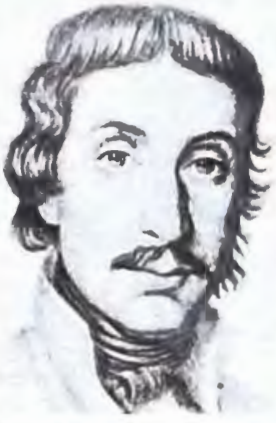

Csokonai Vitéz, Félegyházi'nın kömür kalem çizimi
Interfoto MTI Macaristan

getirdi. Oyunlar da yazan Csokonai'ın en çok okunan yapıtı, ilk Macar komik destanı sayılan *Dorottya*'dır (1804).

Csongrád, Macaristan'ın güneydoğusunda il (*megye*). Yüzölçümü 4.263 km²'dir. Büyük Macaristan Ovasının güney kesiminde yer alır. Ovadaki bataklık kurutma çalışmaları sonucunda ekilebilir geniş alanlar kazanılmış ve su toplama tesisleriyle, şiddetli kuraklıktan doğan ürün kaybı azaltılmıştır. Alüvyonlu topraklar ile sıcak ve kuru geçen yazlar paprika üretimine olanak verir; öteki önemli ürünler arasında mısır, çavdar, soğan ve meyve sayılabilir. Ayrıca kümes hayvancılığı ve yapay göller ile Tisza Irmağında tatlısu balıkçılığı yapılır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Macaristan'daki ilk toprak reformu 1945'te Pusztaszer'de gerçekleştirildi. 1970'lerdeki gelişmeler sonucunda bölgede yaygın olarak petrol çıkartılır. Kiskunhales ve Algyő'deki petrol yatakları işletilmektedir ve 1980'ler için hazırlanan planlarda Szeged kentinin altında bir dizi eğimli petrol kuyusunun açılması öngörülmüştür. Szeged, ilin merkezi olmakla birlikte yönetsel olarak bağımsızdır. Öteki önemli kentler Szentes, Hódmezővásárhely, Csongrád ve Makó'dur. Nüfus (1990) 438.862.

CSU *bak.* Hıristiyan Sosyal Birlik

Ctenizidae, *Araneida* (örümcekler) takımından, toprakta açtıkları oyukların içinde yaşayan ve yuvalarının girişini ipek salgısından menteşelerle tutturulmuş kapakçıklarla örten örümcekler familyası. Tropik ve astropik bölgelerde yayılmış olan *Ctenizidae* familyasının Türkiye'de yaşayan üç türü saptanmıştır. Uzunlukları en az 2,5 cm, bacakları oldukça kısa, renkleri genellikle soluk kahverengi olan bu familya üyelerinde toprağı kazmaya uyarlanmış bir dizi diş bulunur. Bazen tek bir tünelden oluşan, bazen dallanan yeraltı yuvasının uzunluğu 15 cm'yi bulabilir. Yuvanın ağzına, genellikle dışarıdan görülmeyecek biçimde gizleyerek yerleştirdikleri kapının genişliği de çoğu kez, 2,5 cm'yi aşar. Bazen ana tunel-

Bir kapakçıkla örttüğü yeraltı yuvasının girişinde *Bothnocyrtum californicum*
Ruth Cardner Root Resources—EB Inc

den ayrılan yan yollara da kapılar yerleştiren ve yalnızca avlanmak için dışarıya çıkan bu ürkek örümcekler, korktukları zaman hızla yuvalarına kaçarlar.

Japonya ve Kuzey Amerika'da yaşayan *Antrodiaetidae*, Afrika, Avustralya ve Arjantin'de yaşayan *Actinopodidae* ve Güney yarıkürenin ılıman bölgelerinde yaşayan *Migidae* familyasından bazı örümceklerde de yuvalarının girişini kapıyla örtme davranışı görülür.

Ctenophora *bak.* ktenoforlar

Cua, Paulus, asıl adı HUYNH TINH CUA (d. 1834, Barıa - ö. 1907, Saygon, Vietnam), Vietnamlı bilgin. Gerek edebi, gerek bilimsel çalışmalarında Çin harflerinden oluşan geleneksel yazım biçimi yerine, 17. yüzyılda Alexandre de Rhodes'un Vietnam dilini Latin harfleriyle yazmak için geliştirdiği Quoc-ngu(*) sistemini kullanmış, böylece bu sistemin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Hıristiyanlığı benimseyen ilk Vietnamlılardandı. Penang'daki (bugün Pinang, Malezya) bir Fransız misyonunda öğrenim gördükten sonra, çevirmen olarak sömürge yönetiminde çalıştı. Resmi sömürge gazetesi *Gıadinh Bao*'yu da Quoc-ngu sistemine göre yazdı. Mandarin sınavlarını vererek, Vietnam sarayının Konfüçyüsçülüğe dayanan geleneksel hiyerarşisi içinde yer aldı. Daha sonra mandarın adaylarının Vietnam dili ve Çince bilgilerini sınayan bir kurulun üyesi oldu.

Yapıtları arasında, tümü de Quoc-ngu sistemine göre yazılan romanlar, matematik kitapları ve bir sözlüğün yanı sıra oyunlar da bulunur. Ayrıca, Vietnam halkının gelenekleri ve ahlak anlayışı üzerine ayrıntılı bilgiler içeren etnolojik yapıtları vardır.

Konfüçyüsçülük etkisindeki aile atası kültünü inceleyen *Rites familiaux* (1886; Aile Törenleri) en tanınmış kitapları arasındadır.

Cuauhtémoc, GUATIMOZIN olarak da bilinir (d. y. 1495 - ö. 26 Şubat 1522), 11. ve son Aztek hükümdarı. II. Montezuma'nın yeğeni ve damadıdır.

1520'de, Montezuma'nın ardılı Cuitláhuac'ın ölümü üzerine imparator oldu. Aynı dönemde Hernán Cortés, güçlü Yerli müttefikleriyle birlikte Aztek başkenti Tenochtitlán'a saldırıya geçti. Cuauhtémoc'un sınır kuvvetleri 1521'de geri çekilmek zorunda kaldı. Cuauhtémoc, dört ay süren kuşatma boyunca başkentini savundu; sonunda kentin büyük bölümü yıkılmış ve ancak birkaç Yerli sağ kalmıştı. İspanyollar, Cuauhtémoc'u ele geçirdiklerinde ona önce saygı gösterdiler, ama daha sonra gizli Aztek hazinelerinin yerini söyletmek için işkence yaptılar. Cuauhtémoc, işkenceye karşı direnci ve konuşmayı reddetmesiyle efsaneleşti. Cortés, Honduras'a giderken imparatoru geride bırakırsa başına geleceklerden korktuğu için onu da yanına aldı. Yolda, İspanyollara karşı bir komplo hazırlandığını öğrenince Cuauhtémoc'u astırdı.

1949'da, Meksika'daki Ixcateopan'da Cuauhtémoc'a ait olduğu öne sürülen kemikler bulundu.

Cuba, Sudan'ın güneyinde, Güney Bölgesinin ve el-İstivaiyetü'ş-Şarkiye (Doğu İstivaiye) ilinin (*müdiriye*) merkezi kent. Deniz düzeyinden yüksekliği 460 m'dir. Bor'un yaklaşık 140 km güneyinde, Bahrü'l-Cebel'in batı yakasında yer alan bir limandır. Çevredeki tarım bölgelerinde yetiştirilen tütün, kahve ve kırmızı biberin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Sudan'daki ırmak ulaşımının güneydeki son durağı ve Uganda, Kenya ve Zaire'ye uzanan karayollarının kesişme noktasıdır. Kentte, iç hatlara sefer yapan bir havaalanı ile üç bankanın şubesi vardır. 1975'te kurulan Cuba Üniversitesi'nin merkezi de buradadır.

1947'de Cuba'da yapılan bir konferansta Sudan'ın Kuzey ve Güney kesimlerinin temsilcileri, birleşme konusunda anlaşmaya vardılar. Böylece, ülkenin Güney bölümünü Uganda topraklarına katmak isteyen İngiltere'nin umutları boşa çıktı. Güney kesiminin merkezi olan Cuba, ülkede üstünlük kurmaya çalışan Kuzey'e karşı Güney'deki direnişe de öncülük etti. 1955'te Güney birliklerinin Cuba'da ayaklanmasıyla başlayan karışıklıklar, sonunda iç savaşa yol açtı. Savaş ancak 1969'da sona erdi. Nüfus (1973) 56.737.

Cubatão, Brezilya'nın güneydoğu kesimindeki São Paulo eyaletinin doğusunda kent. Atlas Okyanusu kıyısındaki ovalık bölgede, Santos limanının 26 km kuzeybatısında yer alır. Denizden 3 m yüksekliktedir. 1948'de Santos'un birkaç belediyesinin birleşmesiyle kurulan Cubatão önemli bir sanayi merkezi olduğu kadar, eyaletin muz üretilen başlıca merkezlerindendir. Ülkenin en büyük petrol rafinerilerinden biri Cubatão'dadır. Burada akaryakıtın yanı sıra asfalt, plastik maddeler, suni kauçuk, propan ve bütan gazı üretilir. Cubatão'da ayrıca büyük bir çelik fabrikası ile iki önemli hidroelektrik santralı vardır. Kent, Santos'a karayolu, kuzeydeki eyalet merkezi São Paulo'ya da kara ve demir yoluyla bağlıdır. Nüfus (1985 tah.) 98.322.

Cubba Irmağı, CUBA olarak da yazılır, GANANE ya da GENALE olarak da bilinir, İtalyanca GUIBA, Somali dilinde WEBI JUBBA, Afrika'nın kuzeydoğusunda Somali'nin en önemli ırmağı. Etiyopya'nın güneyindeki Mendebo Dağlarından doğan kaynakların birleşmesiyle oluşur. Etiyopya sınırındaki Doolow'dan başlayıp yaklaşık 875 km boyunca akarak Somali'nin en önemli üç limanından biri olan Kismaayo'nun tam kuzeyinde Hint Okyanusuna boşalır.

Kaynak bölgesindeki yağmurlu mevsimin aşağı çığırındaki kurak mevsimle çakışması nedeniyle bütün yıl boyunca bölgeye su sağlayan tek akarsudur. Aralıktan nisan ortasına ve hazirandan ekime değin su düzeyinin düşük olmasına karşın, ağzından Baardheere'nin (Bardera) yaklaşık 32 km kuzeyine kadar sığ sularda gidebilen gemilerle ulaşıma elverişlidir. Kaynak sularının bulunduğu dağlık bölgenin aşağısında, ırmak kıyılarında yetişen bitkiler dışında neredeyse tümüyle kıraç bir araziden geçer. Aşağı çığırında topraklar tebeşirli ve mineral açısından zengidir; yer yer ormanlara da rastlanır. İç bölgelere 480 km kadar uzanan dar, verimli kuşakta pamuk, yerfıstığı, mısır, sisal, susam, muz ve başka meyveler yetiştirilir. Ayrıca kıyılarında avcılık yapılır.

Cubbaiye, Ebu Ali Muhammed bin Abdülvehhab el-Cubbai'nin (850-915) kurduğu Mutezile kolu. Eş-Şahham'ın öğrencisi, Eş'ari'nin de öğretmeni olan ve görüşleri Eş'ari'nin aktardığı bilgilerden öğrenilen el-Cubbai'ye göre, Tanrı'nın zatı, doğası bakımından öbür zatlara benzer. Ama zorunlu oluşu, tam bir bilgi ve güce sahip oluşu ile onlardan ayrılır.

El-Cubbai, Tanrı'nın zatına ilişkin sıfatlarla fiili sıfatları arasındaki ayrımı kabul eder. Ona göre Tanrı'nın fiili sıfatları Tanrı'nın geçici eylemleri ile ilgili nitelik ve adlardır. Buna karşılık zata ilişkin nitelikleri doğrudan zatta içkindir. Tanrı'ya bazı adların verilip verilemeyeceği söz konusu olduğunda Kuran'dan ölçüler çıkarmaya çalışmak boşunadır; sorun doğrudan akıl ve dille çözülebilir. Bilgi ya zorunlu ya da kazanılmıştır. Kazanılmış bilginin temelinde zorunlu bilginin bulunması gerekmez. Tanrı konusundaki kanıtlara dayalı bilgi zorunlu bilgi değildir. Buna karşılık, mütevatir (başkasından duyulan) habere dayanan bilgi zorunludur.

İnsan iyilik-kötülük ve Tanrı bilgisine akıl-la ulaşabilir. Tanrı'yı bilmemek günah, bilmek ödevdir. Bazı dinsel olgular ise ancak Tanrı'nın bildirmesiyle (vahiy) bilinebilir. İnsan, suçlarını cezalandıracak bir yaratıcının bilgisine ulaşıncaya kadar yaptıklarından sorumlu değildir. Tanrı insanı sorumlu kıldığı için ona akıl, bilgi ve güç vermiştir. Onda kötü tutkular yarattığı için de, kötü olandan kaçınma nedenlerini hazırlamıştır. Cehennem için iyilikten, kazançtan, acımadan söz edilemez; burada söz konusu edilebilecek tek şey adalet ve hikmettir.

Tövbesiz büyük günah, kişiyi Cehennem'e götürür. Yinelenen küçük günahlar birikerek büyük günah haline gelir. Bütün günahlar terk edilmedikçe, işlenen bir tek günah için yapılan tövbe kabul edilmez. Öbür dünyada iyi ve kötü işler tartılır, çıkan sonuca göre kişi ya ödüle, ya da cezaya hak kazanır.

Tanrı'nın koyduğu yasakları çiğnemekten çekinmeyen günahkâr (fasık) kişilerin siyasal otoritelerini tanımak yanlıştır. Ümmetin başkanı (imam) Kureyş'ten olmalı ve en az beş kişi tarafından seçilmelidir. Ümmetin güvenoyunu (biat) almak koşuluyla başka birisi de başkanlık görevini zorla ele geçirebilir.

Cubbaiyenin görüşleri daha sonra el-Cubbai'nin oğlu Ebu Haşim Abdüsselam tarafından geliştirilerek Behşemiye(*) adıyla sürdürülmüştür.

Cubeyl, el-, Suudi Arabistan'ın doğusunda, eş-Şarkiya yönetim bölgesinde (*mıntıka*) liman kenti. Basra Körfezinde Dhahran'ın (ez-Zehran) kuzeyinde ve Abdülaziz deniz üssü yakınlarında yer alır. Palmiye plantasyonlarıyla çevrilidir. Önceleri balıkçılık ve inci avcılığı yapılan küçük bir köydü. 1973'te önemli petrol yataklarına yakınlığından dolayı, Suudi Arabistan yönetimince yeni bir sanayi kenti kurulmasına karar verildi. İki Suudi devlet kuruluşu Genel Petrol ve Mineral Örgütü (PETROMIN) ile Suudi Temel Sanayisi (SABIC) 16 birincil sanayi dalında üretim yapan tesisler kurdular. Bunlar arasında başlıcaları benzin, dizel yakıtı, yağlayıcı üreten rafineriler, çelik, petrokimya, kimyasal gübre fabrikalarıdır. Bu sanayi dallarını destekleyen ikincil sanayi alanlarında da fabrikalar açıldı. Tüm sanayi alanı 132 km²'yi bulur. İşçiler için yapılan konutların bulunduğu kesim, tuzu alınmış deniz suyuyla sulanan bir yeşil alanla sanayi bölgesinden ayrılmıştır. Konut ve sanayi alanlarının tümü 945 km²'dir. Ana karayollarıyla Dhahran ve ed-Demmam'a bağlanır. Ayrıca bir havalimanı vardır.

Cuchilla Grande, Uruguay'ın doğu kesiminde granit tepelerden oluşmuş sıradağ. Negro Irmağı havzasının doğusunda yer alır; bu havza ile Brezilya-Uruguay sınırındaki Merin Gölü arasında su bölümü çizgisini oluşturur. İspanyolcada "Büyük Bıçak" anlamına gelen Cuchilla Grande, Brezilya sınırından güneye doğru yaklaşık 350 km boyunca uzanır ve neredeyse Atlas Okyanusu kıyısına kadar iner. Genellikle 180 m'yi aşmayan yüksekliği Aceguá'da 370 m'yi bulur. Cuchilla Grande'nin sırtlarında toprağı yarıp çıkan alçak ama sivri kurşunî kayalar göze çarpar. Batıdaki uzantısı Cuchilla Grande del Durazno, Negro (kuzey) ve Yi (güney) havzalarını birbirinden ayırır.

Cuci, COÇI, ÇOÇI olarak da yazılır (d. 1182 - ö. Şubat 1227), Cengiz Han'ın büyük oğlu. Yaşamının son yıllarına değin babasının seferlerine katılmış, kardeşi Çağatay gibi o da ulus (yönettiği kabileler), yurt (ulus toprakları) ve incu (kişisel malikâne) almıştır.

Cuci'nin annesi Börte, Cengiz'le evlendikten sonra Merkitler tarafından kaçırıldı ve Merkit önderlerinden Tokta'nın kardeşi Çilegir'le evlendirildi. Cuci, Cengiz'in Börte'yi kurtarmasından bir süre sonra doğdu. 1200'den sonra Cengiz'in seferlerine katılan Cuci, 1207'de babasının sağ kanat ordusuyla Baykal Gölünün batı kıyısındaki Oyratlara, yöredeki öteki boylara, daha batıda Kırgızlara boyun eğdirdi. Bu başarısıyla babasının takdirini kazandı ve onun Kuzey Çin'in kuzeyindeki Jin İmparatorluğu üzerine yaptığı seferlere de katıldı. 1211'de Shanxi (Şansi), 1213'te Bottai (Çihli) ve Henan (Honan) seferlerinde kardeşleri Çağatay ve Ögedey ile birlikte savaştı. 1216'da batıya çekilen Merkitleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Cengiz 1218'de batı seferine çıkmadan önce yerine Cuci'yi bırakmak isteyince, Çağatay onun Merkitlerden geldiğini öne sürerek buna karşı çıktı. Cengiz de yerine öteki oğlu Ögedey'i atadı. Babasına ve kardeşlerine bu nedenle kırılan Cuci ile Çağatay arasındaki çekişme, sonraki dönemlerde de sürdü.

Türkistan seferinde de etkin görevler alan Cuci, ordusuyla Seyhun (Sirderya) boylarına gönderildi. Sığnak, Özkent, Barçınlıkkent ve Aşnas'ı art arda ele geçirdi. Nisan 1220'de Cend kentini aldı, babası geri

çağırıncaya değin bu bölgedeki harekâtı sürdürdü. Daha sonra Çağatay ve Ögedey ile birlikte Harezm yöresinin en önemli kenti Gürgenç üzerine gönderildi. En büyük oğul olması nedeniyle orduya komuta eden Cuci, Harezm'in kendisine verileceğini düşünerek kentin yakılıp yıkılmadan alınmasını istedi. Çağatay'ın buna gösterdiği tepki üzerine Cengiz, Ögedey'i komutan atadı. Büyük ölçüde yıkıma uğratılan Gürgenç, Nisan 1221'de düştü. Cuci, 1222'den sonra babasının seferlerine katılmadı.

Cengiz daha ölmeden, topraklarının bir bölümünü oğullarına vermişti. Gelenek, en büyük oğula en uzak yurdu vermeyi gerektirdiğinden, Cuci'ye de İrtiş Irmağının batısında kalan bozkır alanlar düşmüştü. Batı Sibirya'yı, Deşt-i Kıpçak'ı ve Harezm'i içine alan bu topraklar Karadeniz kıyılarına kadar uzanıyordu. Cuci, Gürgenç alındıktan sonra, bayındırlık hareketlerine girişti. Gürgenç yakınında kurduğu Orgenç kenti önemli bir ticaret merkezi oldu. Cuci'nin kendi topraklarında ayrı bir yönetim kurması yüzünden babasıyla arasının açıldığı ve Cengiz'in Cuci üzerine yürümeyi düşündüğü bilinmektedir. Ama Cuci'nin bir av sırasında geçirdiği kaza sonucu ölmesiyle bu anlaşmazlık son bulmuş oldu.

Cuci'nin ölümünden sonra, Cuci'ye verilen topraklarda Altın Orda Devleti kuruldu.

Cucujidae, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından, 500 kadar türü içeren böcek familyası. Dar ve yassı gövdeleriyle kolayca tanınan bu böcekler dünyanın hemen her yerine yayılmıştır; renkleri genellikle kahverengi, yalnız bazı türleri kırmızıdır.

Bu familyadaki türlerin çoğu örneğin *Cucujus* ve *Catogenus* cinsinin üyeleri ağaç kabuklarının altında yaşar, larvalar ve akarlarla beslenir. Yalnızca birkaçı, örneğin tahıl tanelerini yiyen pas rengindeki *Cryptolestes ferrugineus*, depolanmış ürünlere dadanan tarım zararlılarıdır. Bu familyanın en iri örneklerinin uzunluğu 12 mm'yi bulur. *Cucujidae* familyasının üyelerine çok benzeyen *Silvanidae*(*) familyasından kınkanatlılar da bazen yassı kınkanatlılar ortak adıyla bu familya içinde sınıflandırılır.

Cuculiformes (guguksular), *Cuculidae* (guguklar) ve *Musophagidae* (muzcullar) familyalarını içeren kuş takımı.

Gugukların yaklaşık 127 türü, Antarktika ve bazı Okyanusya adaları dışında yeryüzünün hemen her yerine yayılmıştır; turako adıyla da bilinen muzculların 20 türü ise yalnızca tropik Afrika'da yaşar. Guguklar, doğu ve batı yarıkürelerin tipik ağaççıl guguklarını, ABD'nin güneybatısı ile Meksika'da yaşayan koşar gugukları (*Geococcyx*) ve Afrika ile Avustralya'da yayılmış olan kukalları (*Centropus*) içerir.

Cuculidae familyasının en küçük üyeleri 15 cm uzunluğundaki zümrüt guguklardır (*Chrysococcyx* cinsi); buna karşılık yer gugukları (*Carpococcyx* cinsi) ile bazı kukalların uzunluğu 90 cm'yi bulur. Bu ince gövdeli kuşların kanatları ve kuyrukları oldukça uzundur. Gagaları genellikle ince ve aşağı doğru kıvrık yalnız yer gugukularında ve kukallarda oldukça kalın, anilerde (*Crotophaga* cinsi) ise çok iri ve yanlardan basıktır. Koşar guguklar dışında, bütün guguksuların bacakları oldukça kısadır. Dıştaki parmağın geriye doğru kıvrılmış olması takım üyelerinin ayırt edici özelliğidir. Türlerin çoğunda tüyler boz ve kahverengidir; yalnız bazı türlerde parlak, yanardöner yeşil, mor ve sarı renklere de rastlanır.

Musophagidae familyasının bütün üyeleri oldukça iri kuşlardır. Uca doğru genişleyen çok uzun kuyrukları ve oldukça kısa, yuvarlak kanatları vardır. Bacakları uzun, gagaları güçlü, kısa, aşağı doğru kıvrık ve genellikle canlı renklerdedir. Ormanlarda yaşayan türlerin büyük bölümü yanardöner yeşil ve mor gibi göz alıcı renklerle bezenmiştir. Fundalıklarda yaşayan türler, örneğin *Crinifer* cinsinin üyeleri ise genellikle boz tüylüdür. *Musophaga* ve *Tuaraco* cinslerinin kanat tüylerinde yalnızca bu kuşlara özgü iki pigment bulunur: Bakırlı kızıl bir pigment olan turasin ile yeşil bir pigment olan turakoverdin. Muzculların hemen hepsinin tepesini tüylü, büyük ibikler süsler.

Cuculiformes takımı üyelerinin çoğu orman kuşlarıdır; yalnız bazı türler daha değişik ortamlarda da bulunur. Örneğin *Cuculus* cinsinden guguklar, ormanlık alanlarda yaşadığı halde, Güney Amerika'daki *Guira guira* ile Eskidünya'daki *Clamator* ve *Chrysococcyx* cinsinden bazı gugukların yaşam alanı tek tük ağacın bulunduğu savanlardır. Yalnızca koşar guguklar ağaç ya da ağaççıkların bulunmadığı yerlerde yaşayabilir. Ilıman bölge gugukları göçmendir; bunların bazı türleri 3.200 km'yi aşan uzun göç yolculuklarına çıkabilir.

Guguklar hemen hemen tümüyle böcekçil kuşlardır; tüylü tırtılları yiyebilen ender kuşlar arasında birkaç guguk türü de bulunur. Gugukların daha iri türleri böceklerin yanı sıra kertenkeleleri, yılanları, hatta küçük kuşları bile yiyebilir. Guguklar arasında meyveyle beslendiği bilinen tek örnek Madagaskar'da yaşayan *Coua* cinsinin üyeleridir. Oysa muzcullar, ara sıra avladıkları böcekler dışında, hemen hemen yalnızca meyveyle beslenen kuşlardır.

Toplu halde yuva yapan *Crotophaga* (aniler) ve *Guira* cinsi dışında yalnız yaşamayı seçen ürkek ve çekingen guguklara karşılık, muzculların çoğu gürültücü sürüler halinde dolaşır ve bir saldırganla karşılaştıklarında inanılmayacak kadar uyumsuz, kulak tırmalayıcı sesler çıkarırlar. Bu kuşların tipik ötüşü, gülmeyi ya da havlamayı andıran bir dizi notadan oluşur. Guguklar da, kimisi melodik kimisi çok uyumsuz notalardan oluşan çeşitli haberleşme ötüşleri, uyarı çığlıkları ve bölgeyi savunma bağırtılarıyla oldukça sesli kuşlardır. Bayağı guguğun (*Cuculus canorus*) bilinen ötüşünü yalnız erkek kuş çıkarır.

Gugukların üreme davranışlarındaki en ilginç yön yaklaşık 50 türün kuluçka asalağı

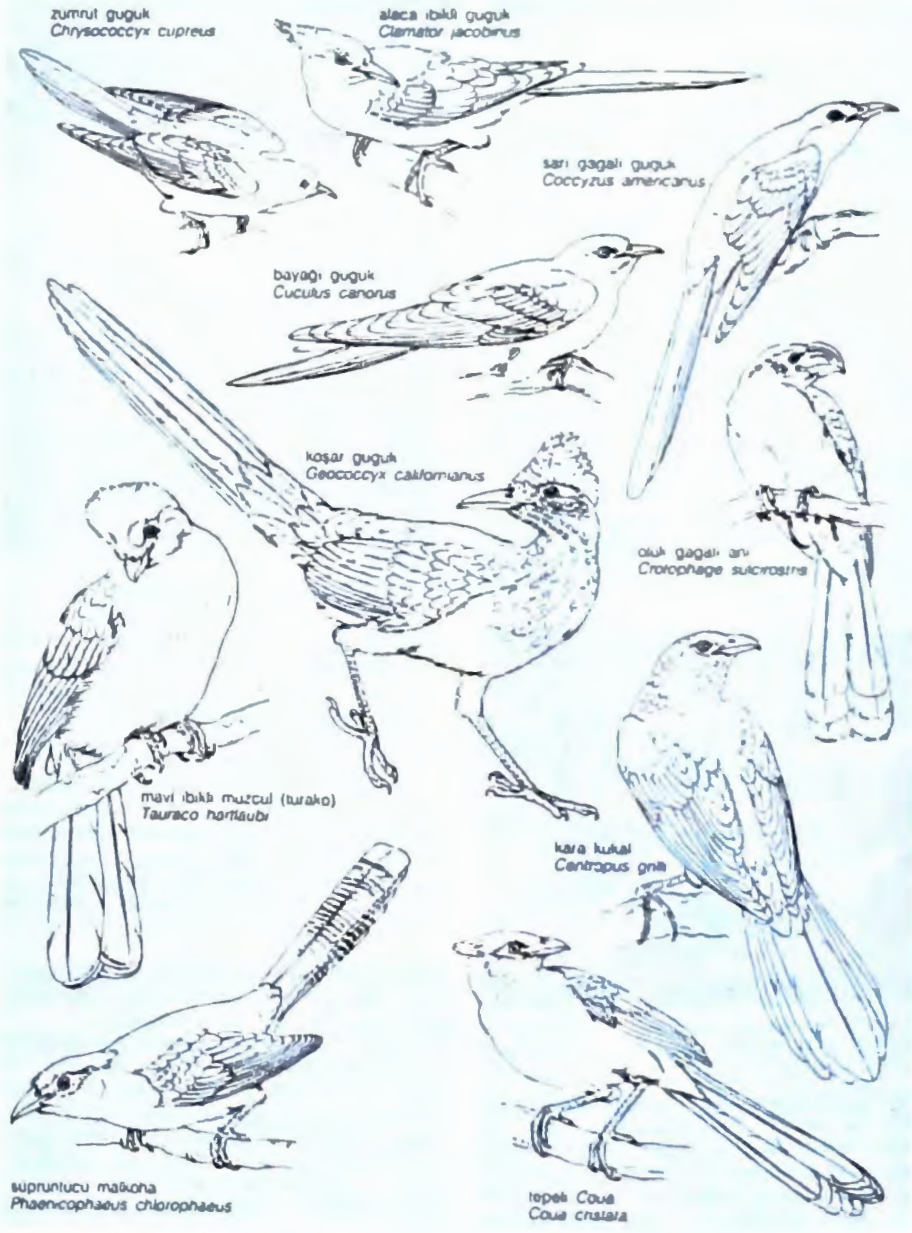

Cuculiformes takımının temsili üyeleri
R. Keane'nin çizimi

olmasıdır; bu kuşlar yumurtalarını başka türlerin yuvalarına bırakır, böylece yavru gugukların bakımını üyev anababa üstlenir. Kuluçka asalaklığı *Cuculinae* altfamilyasının bütün türlerinde ve *Neomorphinae* altfamilyasının üç türünde görülür. Gugukların geri kalan bütün türleri ile muzculların tümü normal olarak yuvalarını kendileri yapar ve yavruların bakımını kendileri yürütürler.

Muzculların yuvası ağaçların tepesinde, ince dallardan yapılmıştır. 16-18 günlük kuluçka süresinden sonra yumurtadan çıkan yavrular ince hav tüyleriyle kaplıdır. Anababanın kustuğu meyve özüyle beslenen bu yavruların tüyleri yaklaşık altı haftada çıkar.

Asalak gugukların dişisi, yumurtalarını bırakmak için kendi bölgesinde uygun bir konak yuva bulmak zorundadır. Konak yuvanın sahibi olan dişi kuşun yumurtlamaya başlamasını bekleyip, kuluçkaya yatmasından önceki zamanı kollayarak, değişik yuvalara genellikle birer yumurta bırakır. Yuvalarında yabancı yumurta bulan kuşlar çoğu kez yeni bir yuva yaptıkları ya da yabancı yumurtaları yuvadan attıkları için, bazı guguklarda yumurta taklitçiliği gelişmiştir. Örneğin, belirli bir türü konak olarak kullanan asalak gugukların konağınkilere benzeyen yumurtalar yumurtlaması, asalak yumurtaların yuvada kalma şansını artırır. Yumurta kabuğunun niteleyici renk ve desenleri, erkeğin eşey hücrelerinden bağımsız, yalnızca dişiden gelen bir niteliktir.

Asalak türlerin yavruları, yumurtadan çıktıktan kısa bir süre sonra, henüz kör ve tüysüzken, üyev anababanın getirdiği yiyecekleri yuvanın gerçek sahibi olan yavrularla bölüşmemek için, konağın yuvasındaki yumurtaları ve yavruları yuvadan dışarı atarlar. Bu davranışın asalak gugukların bütün türlerinde, örneğin tepeli guguklarda (*Clamator* cinsi) görülmemesi çok şaşırtıcıdır.

Cucurbita *bak.* kabak

Cucurbitaceae, *Cucurbitales* takımından, 100 cinsi ve 850 kadar türü içeren familya. Anayurdu ılıman ve tropik bölgeler olan bu familya, kabak, hıyar, kavun, karpuz gibi

Cucurbitaceae (kabakgiller) familyasından çeşitli türlerin meyveleri
Walter Chandoha

ekonomik değeri olan çeşitli bitkilerin yanı sıra, süs bitkisi olarak yetiştirilen türleri de içerir. Genellikle sürünücü ya da tırmanıcı olan türlerden çoğunun donma noktasına yakın sıcaklıklara aşırı duyarlı olması, bu bitkilerin coğrafi dağılımını ve tarım alanlarını kısıtlar.

Kabakgiller çok çabuk büyüyen bitkilerdir. Gövde boyunca almaşık olarak dizilmiş uzun saplı ve elsi yaprakları, türlerin çoğunda yaprakların koltuğundan çıkan, beyaz ya da sarı renkli beş taçyapraklı, beş çanakyapraklı ve tek eşeyli çiçekleri vardır. Biryıllık türlerin yaprak saplarının yanından, basit ya da dallanmış sarmal biçimli kıvrık sülükler çıkar. Erkek çiçeklerde beş başçık (anter), dişi çiçeklerde beş meyveyaprağı (karpel) bulunur. İçinde çok sayıda tohum barındıran sert kabuklu, etli ve iri meyveleri vardır.

Cúcuta, tam adı SAN JOSÉ DE CÚCUTA. Kolombiya'nın doğu kesimindeki Norte de Santander ilinin merkezi. Venezuela sınırında yer alır. San José de Guasimal adıyla 1733'te kuruldu, 1793'te San José de Cúcuta

Cúcuta'da San José Katedrali, Kolombiya
Carl Frank

adını aldı. 1875'te bir deprem sonucunda yıkılan kent, parkları ve geniş caddeleriyle yeniden inşa edildi. Hayvancılık ve tarımla (ağırlıklı olarak kahve ve tütün üretimi) geçinen bir bölgenin merkezi durumundaki Cúcuta'da ayrıca çok sayıda küçük sanayi kuruluşu vardır. Cúcuta kuzeydeki petrol tesislerine en yakın kentsel yerleşimdir. Francisco de Paula Santander Üniversitesi (1962) Cúcuta'dadır. Bir kaçakçılık merkezi olarak da tanınan kentin, Kolombiya'nın öbür kentlerine ve Venezuela'ya kara (örn. Pan-Amerikan Karayolu) demir, su ve hava yolu bağlantıları vardır. Nüfus (1985) 357.026.

Cucuteni-Tripolye kültürü, Avrupa'da, izlerine Ukrayna bölgesinde, Seret ve Bug arasında rastlanan bir Neolitik Çağ kültürü. İÖ 3000'lerde Dinyeper Irmağına kadar yayılmıştı. Bu kültüre özgü kırmızı ya da turuncu renkteki tipik çanak çömlek, boyama ya da kazıma yoluyla oluşturulmuş eğrisel çizgilerle bezenirdi. İnsanlar eşmerkezli daireler oluşturacak gibi dizilmiş, dikdörtgen planlı evlerde yaşarlardı; ortada büyükbaş hayvanların barındığı çitle çevrili bir alan yer alırdı. Tripolye insanları ancak ilkel bir tarım uygularlar, bu nedenle de sürekli yer değiştirerek yeni yerleşimler kurarlardı.

Cûda, Mahmut (d. 1904, Meğri [bugün Fethiye] - ö. 26 Mart 1987, İstanbul), gerçekçi anlayışta çalışan ressam.

Ortaöğrenimini Fatih Merkez Rüştiyesi ve Darüşşafaka'da yaptı. 1918'de Sanayi-i Nefise Mektebi'nin hazırlık sınıfına girerek Hikmet Onat'ın öğrencisi oldu, kısa bir süre sonra İbrahim Çallı'nın atölyesine geçti. 1923'te Münih'e gitti; bir buçuk yıl süreyle Hans Hofmann'ın atölyesinde çalıştı. 1924'te Türkiye'ye döndü ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitimine devam etti. 1925'te mezun oldu, devlet sınavını kazanarak Paris'e gitti ve Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda Prof. Lucien Simon'un atölyesine girdi. 1928'de Türkiye'ye döndükten sonra Güzel Sanatlar Akademisi öğretmen yardımcılığına atandı. 1928'de Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kuruluşuna katıldı. Bu yıllarda bir süre Bursa ve Kırklareli'nde resim öğretmenliği yaptı. 1935'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü kartografluğuna atandı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin düzenlediği yurt gezileri kapsamında 1938'de Trabzon'a, 1942'de Bitlis'e gitti. 1942'de Türk Ressamlar ve Heykeltıraşlar Cemiyeti'nin kuruluşuna katıldı. 1949'da TBMM için resim yapmak üzere Edirne'ye gitti. Ressamlar ve Heykeltraşlar Cemiyeti kapanınca Ressamlar Birliği'nin kurulmasında etkin rol oynadı. 1952'de sekiz ay süreyle *Güzel Sanatlar Dergisi*'ni yayımladı. 1956'da mimar Fazıl Aysu ile birlikte "Serbest Sanat Kurları" adında özel bir yüksekokul açtı, ama diploma veremeyen bu okul iki yıl sonra kapandı.

Mahmut Cûda, İbrahim Çallı, Hans Hofmann ve Lucien Simon'un yanında sağlam bir sanat temeli edinmiş, sanat-doğa ilişkisini gerçekçi doğrultuda, kendine özgü bir duyarlılıkla işlemiştir. Üç boyutlu mekânın belirgin olduğu yapıtlarında, doğal ve rastlantısal görünümlere karşın, kompozisyonun geometrik bir düzeni vardır. Cûda bu düzenlemelerinde uyumu, renk değerlerini dengeli bir biçimde dağıtarak sağlamıştır. Düz ve kesişen çizgilerin tekdüzeliğini yuvarlak ve kıvrak çizgilerle kırarak resimlerine dinamik bir görünüm kazandırmıştır. İnceltilmiş boyayla çalışarak elde ettiği saydam renklerin güçlü bir duygusal ve görsel etki uyandırmasından yararlanmıştır.

"Heykelli Natürmort", 1942; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

1975'ten sonra ışığı daha belirgin biçimde, en koyu gölgelerde bile dışa vuran bir aydınlık olarak kullanmıştır.

Mahmut Cûda, başta ölüdoğa olmak üzere, manzara ve figür üzerine çalışmıştır. Ölüdoğalarında meyveleri, çiçekleri, kumaşları ve gündelik eşyayı, mekân içinde duygulu bir atmosfer yaratacak biçimde düzenlemiştir. Portrelerinde insanların fiziksel özelliklerini, yaşlarını, kişiliklerini duyarlı bir anlatımla yansıtmıştır. Manzaralarındaysa genellikle tarihsel ve kültürel değerleri gerçekçi bir biçimde işlemiştir.

Cüda resmin yanı sıra karikatür, kitap resimleme, heykel, edebiyat gibi sanat dallarıyla da ilgilenmiştir. 1929'dan sonra gerçekleştirdiği karikatürlerinde kişilerin tipik yönlerini abartarak yansıtmıştır. 1942-50 arasında *Yeni Adam* dergisi için kapak ve sayfa resimleri yapmıştır.

Heykel çalışmalarına 1929'da, küçük boyutlu çıplak ve büstlerle başlamıştır. Heykelleri, doğal biçim değerleri ve güçlü hacimlendirmeyle özgün sanat anlayışını yansıtır.

Kılavuzun Böylesi (1973) ve *Bir Bardak Yağmur Suyu İçiverin Gitsin* (1973) adlı, Türk resim çevrelerine yönelttiği eleştirileri içeren iki de küçük kitabı bulunan Cüda 1944 Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik ödülü kazanmış, 1979'da kendisine Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mezunlar Derneği tarafından Onur Belgesi verilmiştir.

Cudeyde, Tel el-, Akdeniz Bölgesi'nin güneydoğu kesimindeki Amik Ovasında höyük. 1932-36 arasında Chicago Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsü adına Robert J. Braidwood başkanlığında bir ekipçe kazılmıştır. Neolitik ve Kalkolitik çağları temsil eden kültür kolları içermesi ve Amik Ovasının katmanlaşmasını vermesi bakımından önemlidir.

Kazılarda ana toprağa kadar inilmiş, ana toprağın hemen üstünde (XIV. kat) Neolitik Çağa (İÖ 6000-5000) ait buluntulara rastlanmıştır. Amuk A ve B olarak adlandırılan bu ilk iki Neolitik evrede gelişkin bir köy yerleşmesi izlenir.

A evresindeki (İÖ 6000-5500) mimarlık buluntuları ana topraktaki su nedeniyle yok olmuştur. Bu dönemde, kaba hamurlu ve sade, yaşken üstüne baskı bezekler yapılmış, bir de koyu yüzlü ve açkılı olmak üzere üç tür çanak çömlek yaygındır. Bulunan aletlerin çoğu çakmaktaşından yapılmıştır; doğal cam (obsidyen) aletler de vardır. El baltaları, boncuklar ve kaplar öbür taş buluntuları oluşturur. Bu evrede çizgi bezemeli damga mühürler de ele geçmiştir.

B evresindeyse (İÖ 5500-5000) temelleri taştan, duvarları kerpiç ya da tüften, dikdörtgen planlı yapılar dikkati çeker. Yontma taş aletler A evresindekilerin devamı niteliğindedir. Koyu yüzlü, açkılı kaplar hâlâ önemini korumaktadır, ayrıca ilk kez açkı bezeme de ortaya çıkmıştır. Kaba hamurlu çanak çömleklerde de çizgi bezeme görülür.

Amuk C evresinde (İÖ 5000-4500) ilk kez Tel Halaf çanak çömleği ortaya çıkmıştır. Amuk D evresine (İÖ 4500-4000) ait buluntu yoktur.

Amuk F evresinde (İÖ 3500-3000) kerpiç yapı kalıntılarına, çark yapımı çanak çömleğe, bazı maden aletlere, oraklara, taş kap ve baltalara, taş damga mühürlere rastlanmıştır.

Amuk G evresinde (İÖ 3000-2750) ilk kez madenin yoğun biçimde kullanıldığı görülür. Yontma taş aletler F evresindekilerle aynıdır. Yapılar dikdörtgen ya da daire planlı ve kerpiç duvarlıdır. Saklı astar bezemeli çanak çömleğin yanı sıra, çift fırça darbeli boyalı kaplar da yaygındır. Burada ayrıca madenden insan heykelcikleri, bakır iğneler, damga ve silindir mühürler, çeşitli mızrak uçları vb ele geçmiştir.

Amuk H evresinde (İÖ 2750-2500) gene dikdörtgen planlı kerpiç yapıların içinde peykeler, döşemeye özenle yerleştirilmiş tekneler dikkati çeker. Kirbet Kerak çanak çömleği(*) adıyla anılan kırmızı siyah açkılı çanak çömlek ortaya çıkmıştır. Saklı astar bezemeli çanak çömlek de vardır. Yontma taş aletler F ve G evrelerindekilerle aynıdır. Bu evrede kilden hayvan heykelcikleri, madenden çeşitli nesneler, damga ve silindir mühürler, taş boncuklar, kemikten bız ve başlı iğneler de bulunmuştur.

Amuk I evresindeyse (İÖ 2500-2000) H evresi çanak çömleği devam etmektedir, ama ilk kez yaş sıvazlamayla yapılmış, boya bezekli kaplar da vardır. Daha sonra Suriye'de yaygınlaşacak olan insan heykelcikleri ilk kez bu evrede ortaya çıkmıştır. Madenden yapılmış eşyada azalma görülür. Obsidyen ortadan kalkmış, yontma taş aletlerin tümü çakmaktaşından yapılmıştır. Silindir mühürler ve fayans boncuklar da oldukça yaygındır.

Cudi Dağı, Şırnak ile Silopi kentleri arasında efsaneye konu olmuş kutsal sayılan dağ. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin komşu olduğu bir kesimde yer alan dağın yüksekliği 2.114 m'dir. Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait tortul kütlelerin üstünde yükselen Cudi Dağı daha genç kalkerlerden oluşmuştur. Cudi Dağının doğu kesiminden geçen doğu-batı doğrultusundaki kırık (fay) çizgisi bu kesime oldukça sarp ve engebeli bir görünüm verir. Güneye, Suriye düzlüklerine doğru basamaklar halinde alçalan dağın batısını Dicle Irmağının kollarından küçük bir dere derin biçimde yarmıştır. Güney kesimi gene Dicle Irmağına dökülen birçok akarsu tarafından parçalandığından engebelidir; kuzey kesimi ise Şırnak doğrultusunda plato içinde silikleşir. Cudi Dağı bu yönden bakıldığında çok yüksek görünmez.

Cudi Dağı
Ergun Akça

Buna karşılık güneyden ve batıdan bakıldığında oldukça heybetli bir görünümü vardır.

Yarı kurak bir iklim bölgesi içinde bulunmasına karşın, yükselti nedeniyle 500 mm'nin biraz üzerinde yağış alır. Bu nedenle özellikle 1.500-2.000 m dolaylarında seyrek meşe ve ardıç toplulukları dikkati çeker. Ama bitki örtüsü birçok yerde tahrip edilmiştir. Ormanlık alanlar daha çok dağın kuzey yamacındadır. Güney yamacın yukarılarında ağaçlı stepler ve yer yer seyrek bodur meşeler, aşağılarındaysa stepler bulunur.

Cudi Dağı efsanelere konu olmuş, yöre halkınca kutsal sayılan bir dağdır. Nuh Peygamber'in gemisinin tufandan sonra bu dağın doruğunda karaya oturduğu söylenir. Ayrıca çevrede Asurlara ait olduğu sanılan bazı tarihsel kalıntılar vardır.

Cudworth, Ralph (d. 1617, Aller, Somerset - ö. 26 Haziran 1688, Cambridge, İngiltere), İngiliz ilahiyatçı ve ahlak filozofu. Cambridge Platoncularının önde gelen sistematik temsilcisidir.

Cudworth, bir Püriten olarak yetiştirilmişti. Ama İngiltere Kilisesi'ne karşı çıkanların, kilise yönetimi ile ibadetin otoriteye değil, bireye dayanması gerektiği yolundaki görüşlerini zamanla benimsedi. 1639'da Cambridge de ders vermeye başladı. Üç yıl sonra ilk kitabı *A Discourse Concerning the True Notion of the Lord's Supper* (Komunyon Ayinini Doğru Anlamak Üzerine Söylev) ile *The Union of Christ and the Church* (İsa ile Kilisenin Birliği) başlıklı kısa bir inceleme yazdı. 1645'te Cambridge de Clare Hall'un başkanlığına getirildi ve kralılık bağışıyla kurulan İngilizce kürsüsünün profesörlüğüne oybirliğiyle seçildi. Hükümetin Puriten tutumuna karşı gitgide artan tepkisini, Mart 1647'de Avam Kamarası'nda verdiği, daha sonra pek çok basımı yapılan vaazında dile getirdi. 1650'de Somerset'te, North Cadbury'de rektörlük yapmak üzere Cambridge'den ayrıldı; ama 1654'te Christ's College'a başkan olarak geri döndü ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

Cudworth'un ilk önemli yapıtı *The True Intellectual System of the Universe. The First Part: Wherein All the Reason and Philosophy of Atheism is Confuted and its Impossibility Demonstrated* (1678, Evrenin Gerçek Duşunsel Sistemi. Birinci Kısım. Ateizmin Bütün Mantık ve Felsefesinin Çürütülmesi ve Olanaksızlığının Tanıtlanması) ilahiyatçılar arasında önemli tepkiye yol açtı. Çünkü kitapta Tanrı'nın varlığına karşı sunulan kanıtların, bunları çürüttüğü öne sürülen savlardan daha güçlü olduğu düşünülüyordu. Yapıtın yayımlanmamış ikinci ve üçüncü bölümleri "Of Moral Good and Evil" (Ahlaki İyi ve Kötü Üzerine) ile "Of Liberty and Necessity"den (Özgürlük ve Zorunluluk Üzerine) bugüne yalnızca el yazması bazı parçalar kalmıştır. Cudworth'un yayımlanmamış iki kısa çalışması *A Treatise Concerning Eternal and Immutable Morality* (1731; Ölumsüz ve Değişmez Ahlak Üzerine Bir İnceleme) ile *A Treatise of Freewill*'in (1838, Özgür İrade Üzerine Bir İnceleme) ikinci ve üçüncü bölümlerin bir özeti olduğu anlaşılmaktadır.

Cudworth *A Treatise Concerning Eternal and Immutable Morality*'de Püriten Kalvencilliğe, Descartes'ın Tanrı'nın her şeye kadir olduğu görüşüne ve ahlaki yurttaşlık görevlerine indirgeyen Hobbes'çı anlayışa karşı çıkar. Kalvenci-Descartes'çı tanrısal yasa anlayışının ya da Hobbes'ın laik hükümdar kavramının tersine, Cudworth her olay ya da eylemin kendi içinde taşıdığı doğal iyiliği ya da doğal kötülüğü vurgular. "Şeyler ne ise odur; bunu belirleyen İrade değil Doğa'dır" önermesi Cudworth'ün etik sisteminin temelini oluşturur. Bu sistem iyi yaşamın ussallığını, kendiliğindenliğini ve çıkar gütmezliğini vurgular.

Cudworth'ün kızı Lady Masham *Discourse Concerning the Love of God* (1696, Tanrı Sevgisi Üzerine Bir Konuşma) adlı yapıtıyla babasının ahlak ve din üzerindeki görüşlerinin yayılmasına yardımcı olmuştur.

cueca *bak.* marinera

Cuenca, tam adı SANTA ANA DE CUENCA. Ekvador'un orta-güney kesimindeki Azuay ilinin merkezi. Dağlar arasında uzanan bir havzada (*cuenca*), Paute Irmağının kolu Matadero'nun kıyısında yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 2.596 m'dir. 15. yüzyılda Quito Krallığı'nı ele geçiren İnka kralı Huayna Capac'ın eski konutunun bulunduğu yerde, İspanyol fatih (*conquistador*) Gil Ramírez Davalos tarafından 1557'de kurulmuştur.

Ekvador'un üçüncü büyük kenti olan Cuenco, ülkenin güney kesiminin büyük bölü-

mü için bir ticaret merkezidir. Başlıca ticaret konuları, tarımsal ürünler, büyükbaş hayvan, mermer ve deridir. Önemli sanayi ürünleri Panama şapkası, çeşitli dokuma, dantel, deri eşya, mücevher ve gıdadır. Haftada bir açılan Yerliler pazarı, önemli ekonomik işlevler taşımasının yanı sıra turistlerin de yoğun ilgisini çeker. Cuenca'nın batısında düşük kaliteli bakır yatakları bulunmuştur.

İspanyol sömürge mimarisinin ilginç örnekleri arasında 1599'da inşa edilen Günahsız Doğum (La Concepción) Manastırı ile

Cuenca'da katedral, Ekvador
Loren McIntrye-Audio Visual Productions

1682'de yapılan Çıplak Ayaklı Karmelitler Manastırı sayılabilir. Öteki önemli yapılar gotik katedral, 1802'de Alman coğrafyacı ve gezgin Alexander von Humboldt'un kaldığı Hükümet Binası ile Belediye Müzesi'dir. Cuenca 1786'da piskoposluk bölgesi, 1957'de de başpiskoposluk bölgesi konumunu kazandı. Kentte Cuenca Üniversitesi (1868) ile bir Katolik Üniversitesi (1970) bulunur. Guayaquil-Quito demiryolunun güneye inen 146 km'lik bölümü Cuenca'ya kadar uzanır. Pan-Amerikan Karayolu da Cuenca'dan geçer. Nüfus (1986) 193.000.

Cuenca, İspanya'nın ortadoğu kesimindeki Castilla-La Mancha özerk bölgesinde il. Yeni Kastilya Krallığı'nın eski topraklarının bir bölümü üzerinde 1833'te kuruldu. Meseta Central'ın (Orta Plato) güneyinde yer alır. Yüzölçümü 17.061 km²'dir. Arazinin dağlık oluşu nedeniyle nüfusun yoğunluğu düşüktür; toprağın büyük bölümü işlenmez. Doğu ve orta kesimlerinde büyük dağ blokları, çam ormanları ve çayırlardan oluşan Serranía de Cuenca yer alır. İl merkezi Cuenca'nın yakınında, aşınmış kireçtaşı oluşumlu bölgedeki derin vadilerin içinde Tagus ve Júcar ırmakları akar. Bu bölge, kayalıkların bir kenti andıran fantastik biçimi nedeniyle Ciudad Encantada (Büyülü Kent) olarak adlandırılır.

İlin kuzeyinde yılda ortalama 500 mm'nin altında yağmur alan kıraç Alcarria tepeleri uzanır. Güneyde La Mancha düzlükleri başlar. Batıda Altamira Dağları bulunur. Cuenca'da tahıl, şarap, zeytinyağı, safran ve meyve üretimi temel ekonomik etkinlik-

Cuenca'dan bir görünüm, İspanya
Doğan Kınık

tir. Buna karşılık gelir getirici en önemli doğal kaynak, varil yapımı ile marangozluk ve inşaat işlerinde kullanılan kerestedir. Çiftliklerde koyun ve keçi beslenir. Bal, balmumu, keçi peyniri ve yün ihraç edilir. Nüfus (1982 tah.) 215.975.

Cuenca, İspanya'nın ortadoğu kesimindeki Castilla-La Mancha özerk bölgesinde Cuenca ilinin merkezi. Júcar ile Huécar ırmaklarının kavşağında piramit biçiminde bir tepenin üstünde yer alır. Romalılarca Conca adıyla kuruldu. Kastilya kralı VIII. Alfonso 1177'de kenti Faslılardan aldı ve piskoposluk bölgesi olarak düzenledi. Kent ortaçağ boyunca bir kültür ve dokumacılık merkeziydi. 19. yüzyılda çevresindeki ovaya doğru yayıldı ve giderek yukarı (eski) ve aşağı (yeni) kent olmak üzere ikiye ayrıldı. Aşağıdan bakıldığında havada asılıymış gibi gözüken eski kentin yapıları Casas Colgantes (Asılı Evler) olarak adlandırılır.

Kentteki en önemli yapı romanesk-gotik üsluptaki 13. yüzyıl katedralidir. Asılı Evler'in bir bölümü bugün Ulusal Soyut Sanat Müzesi'ni barındırmaktadır. Kentte ayrıca bir de İl Arkeoloji Müzesi vardır.

Kentte sanayi çok az gelişmiştir. Sepicilik ve bıçkıcılığın yanı sıra kâğıt, un, mobilya, sabun, deri ve yünlü eşya üretilir. Nüfus (1982 tah.) 39.860.

Cuenca halısı, İspanya'da Madrid'le Valencia arasındaki Cuenca kentinde, özellikle

Cuenca halısı, 17. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art New York, J.F. Ballard'ın armağanı. fotoğraf Otto E. Nelson - EB Inc

17. ve 18. yüzyıllarda yapılmış el dokuması yer yaygısı. Daha geç tarihlerde yapılanları da vardır. Alcaraz halılarından daha kaba ve ağır olan bu halıların çözgü ve atkılarında kaba bitkisel iplikler kullanılmıştır. Bazı geç dönem örnekler İspanyol düğümü yerine Gördes düğümüyle yapılmıştır. 18. yüzyıla değin nitelikli kırmızı boyaya yer verilmemiştir, bundan sonra parlak bir kırmızı rengin görüldüğü olur. Renkler genellikle sınırlı ve birbiri içine geçmiş gibidir. Geç tarihli bazı halılarda daha canlı renklere rastlanır.

Erken dönem örneklerinde Lotto halılarının(*) desenleri sık sık taklit edilmiş, ama çok değişik renk düzenlemeleri yapılmıştır. Cuenca halılarının birçoğunda kadife örnekleri kullanılmışsa da, bunlar Alcaraz halılarından oldukça farklıdır. Göbeğinde bir hanedan arması bulunan birçok Cuenca halısında, Transilvanya halılarının bazı örgeleri kopya edilmiştir. Genellikle küçük boyutlu örneklerdeyse yazıya ve bu arada Cuenca sözcüğüne yer verildiği görülür.

cuerda seca (İspanyolca "kuru iplik"), İspanyol çini sanatında uygulanan ve mozaik ya da bölmeli mine izlenimi veren bir teknik. Yaklaşık 1500'lerde ortaya çıkmıştır. Çini üstündeki desenlerin kenar çizgileri, kullanılacak renkli sırlardan daha yüksek sıcaklıkta eriyen bir bileşimle çizilir; desenlerin içi çeşitli renkli sırlarla doldurulur. Çizgiler pişirme sırasında kabarıp yükselerek sırların birbiri içine akmasını önler. Renkli sırların sertleşmesinden sonra çizgilerdeki bileşim de eriyerek kaybolur. Başlarda desenler, aynı işi görmek üzere ipliklerle belirlenirdi. Tekniğin adı buradan gelmektedir.

Cuernavaca, Meksika'nın ortagüney kesiminde, Morelos eyaletinin merkezi kent. México'nun 60 km güneyinde, Ajusco Dağındaki Cuernavaca Vadisinde kuruludur.

Cortés Sarayı, Cuernavaca, Meksika
Wallace Kirkland - Rapho / Photo Researchers

Tlahuica Yerlilerinin merkezi olan yerleşmeyi ele geçiren İspanyol fatih (*conquistador*) Hernán Cortés, Cuauhnáhuac olan adını Cuernavaca olarak değiştirdi. Sömürge döneminde Oaxaca Vadisi markizliğinin merkeziydi.

Bugün Morelos Eyalet Yönetim Binası olan Cortés Sarayı (y. 1531) Diego Rivera'nın 1929'da yaptığı duvar resimleriyle süslüdür. Kentteki bir başka tarihsel yapı da yapımına 1529'da başlanan Fransisken katedralidir. Hemen yakınında Kolomb öncesi dönemden kalma Teopanzolco ve Tepozteco'nun yıkıntıları ile Tepoztlán köyü vardır.

18. yüzyılda gümüş kralı José de la Borda, buraya yerleşerek, İmparator Maximiliano ve karısı Carlota'nın gözde dinlenme yeri olan Borda Bahçeleri'ni düzenledi. Kent daha sonraları zengin Meksikalıların ve uluslararası ünlülerin uğrak yeri olarak gözde bir dinlenme merkezi durumuna geldi.

Aynı zamanda bir tarım ve sanayi merkezi olan Cuernavaca'nın çevresinde mısır, fa-

sulye, buğday ve çeşitli meyveler yetiştirilir. Çiçekçilik ve arıcılık da oldukça önemlidir. Başlıca sanayi kuruluşları şişe, un, çimento ve dokuma fabrikalarıdır. Morelos Üniversitesi 1953'te kurulmuştur. México'ya otobanla bağlanır. Ayrıca México Río Balsas demiryolu hattı üzerindedir. Nüfus (1980) 192.770.

cuesta *bak.* kuesta

Cueva (de Garoza), Juan de la (d. y. 1550, Sevilla - ö. 1609, İspanya?), İspanyol oyun yazarı ve şair. Klasik biçimlerden vazgeçerek konularını ulusal tarihten alan ilk İspanyol yazarlarındandır. *Primera parte de las comedias y tragedias* (1588; İlk Bölüm Komedi ve Trajediler) adlı derlemede yer alan *Tragedia de Ayax Telamón* (Ajax Telamon Trajedisi) ve *Tragedia de la Muerte de Virginia*'da (Virginia'nın Ölümü Trajedisi) gibi oyunlarında Yunan-Roma temalarını ele aldı. Geleneksel İspanyol efsanelerinden ve baladlarından yola çıkarak yazdığı *Tragedia de los siete infantes de Lara* (Lara'nın Yedi Çocuğunun Trajedisi) ve *La muerte del rey don Sancho* (Kral Don Sancho'nun Ölümü) sonradan Lope de Vega ve romantik yazarlar tarafından kullanılmıştır. Lope de Vega *Arte nuevo de hacer comedias en este tiempo* (Günümüzde Komedi Yazmanın Yeni Sanatı) adlı yapıtında Cueva'nın *Ejemplar poético*'sundan (1609; Örnek Şiir) büyük ölçüde etkilenmiştir. Mitolojik bir fars olan *El saco de Roma* (Roma'nın Yağmalanması) ve *El infamador* (1581; İftiracı) Cueva'nın öteki önemli oyunlarındandır.

Cugnot, Nicolas-Joseph (d. 25 Eylül 1725, Poid - ö. 2 Ekim 1804, Paris, Fransa), ilk otomobilin tasarımını ve yapımını gerçekleştiren Fransız askeri mühendis. Yedi Yıl Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ordusunda görev yapan Cugnot, 1763'te Paris'e döndü ve tüm zamanını askeri makaleler yazmaya ve savaş sırasında tasarladığı kimi buluşları gerçekleştirme çalışmalarına ayırdı. İlki 1769'da, ikincisi ise 1770'te olmak üzere, top taşımakta kullanılan iki buharlı çekici araba yaptı. Bu arabalardan ikincisi bugün Paris'teki Ulusal Sanat ve Meslek Konservatuvarı'nda (CNAH) saklanmaktadır. Cugnot, Thomas Newcomen ve James Watt'tan ayrı olarak geliştirdiği bu iki pistonlu buhar makinesini, Fransız fizikçi Denis Papin'in kuramsal bulgularına dayanarak tasarımlamıştı. Cugnot'nun makinesi, yüksek basınçlı buharın yoğunlaşmadan genleştirilmesi işlemine dayalı olarak çalışan ilk aygıttı. Üç tekerlek üzerine yerleştirilen arabanın öndeki tek tekerleği, hem yön verici, hem devindirici işlev görüyordu. Aracın, su sağlama ve buhar basıncını sürekli kılma açılarından önemli yetersizlikleri vardı, ama gene de buhar gücüyle çekmenin gerçekleşebileceği böylece kanıtlanmıştı.

Cui, César, Rusça TSEZAR (ANTONOVİÇ) KYUİ (d. 18 Ocak 1835, Vilna, Litvanya, Rus Çarlığı - ö. 24 Mart 1918, Petrograd, Rusya), besteci ve müzik eleştirmeni. Borodin, Balakirev, Mussorgski ve Rimski-Korsakov'la birlikte Rus Beşleri(*) adıyla bilinen grubu oluşturmuştur.

Napoléon'un 1812'deki seferi sırasında tutsak düşen ve savaştan sonra Rusya'da kalan bir Fransız subayının oğluydu. Annesi Litvanyalıydı. Cui, daha küçük bir çocukken Chopin'i taklit ederek beste yapmaya başlamış ve kompozisyon dersleri almıştı. 1851'de Petersburg'da mühendislik okuluna, 1855'te Askeri Mühendislik Akademisi'ne girdi. 1857'de bu akademide ders vermeye başladı, 1878'de de tahkimat öğretmeni oldu (öğrencileri arasında, Osmanlı-Rus Savaşı'na katılan General M. D. Skobelev ile Çar II. Nikolay da vardı). Tuğgeneral rütbesiyle emekliye ayrıldı.

Balakirev'le ve başka bir milliyetçi besteci olan A. S. Dargomıjski'yle kurduğu dostluk Cui'nin ilgisini müziğe yöneltti. Arka arkaya besteler yapmaya başlayan Cui, hiç Rus kanı taşımadığı halde, gazetelere yazdığı yazılarında Rus milliyetçiliğinin ateşli bir savunucusu oldu. 1864'ten 1877'ye değin *St. Petersburgskiye vedomosti* gazetesinin müzik eleştirmenliğini yaptı. Sonra Belçıka ve Fransa'da, özellikle *La Musique en Russie* (1881; Rusya'da Müzik) adlı yapıtıyla Rus müziğinin başarılı bir propagandacısı haline geldi. Kendi bestelerinde pek az Rus havası vardır. On operasından yalnızca üç tanesinde Rusya'ya özgü konuları işlemiştir. Bunlar, her üçünü de Puşkin'in yapıtlarından uyarladığı *Kafkasya Mahkûmu* (başlanması 1857), tek perdelik *Salgın Zamanında Şölen* (1901) ve *Yüzbaşının Kızı*'dır (1911). Cui, Victor Hugo, Jean Richepin, Alexandre Dumas (Baba), Guy de Maupassant ve Prosper Mérimée gibi Fransız yazarlarının yapıtlarına daha severek eğilmiştir. Ama onun en başarılı olduğu alan küçük müzik formları, özellikle kısa piyano parçaları ve şarkılardır.

Cuiabá, Brezilya'da, Mato Grosso eyaletinin merkezi kent. Paraguay Irmağına dökülen Cuiabá Irmağı üzerinde ve deniz düzeyinden 165 m yüksekte yer alır. Altın arayıcıları tarafından 1719'da kuruldu. 1727'de kasaba, 1818'de kent statüsü aldı. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır; ayrıca kauçuk ve palmiye tohumlarının toplanma merkezidir. Yöresinde termik ve hidroelektrik enerji santralları vardır. Mato Grosso Federal Üniversitesi (1970) buradadır. 640 km güneybatısındaki Corumbá'ya ırmak gemileri, 880 km güneydoğusundaki Campo Grande'ye karayoluyla bağlanır. Ayrıca Brasília'dan Pôrto Velho ve Rio Branco'ya giden karayolu üzerindedir. Nüfus (1980 geç.) 167.894.

Cuiabá Irmağı, Portekizce RIO CUIABA. Brezilya'da, Mato Grosso eyaletinin orta kesiminde ırmak. Amazon ve Paraguay ırmaklarının havzaları arasındaki Rosário Oeste'nin kuzeydoğusundan doğar. Güneybatıya doğru 480 km akarak São Lourenço Irmağıyla birleşir. İki ırmağın birleşmesinden oluşan ve bazen Cuiabá olarak da adlandırılan yeni ırmak, Paraguay taşkın ovasını bir ağ biçiminde geçerek Corumbá'nın kuzeyinde Paraguay Irmağına katılır. Cuiabá Irmağı Mato Grosso ve Mato Grosso do Sul eyaletleri arasındaki sınırın bir bölümünü oluşturur. Irmağı besleyen sularda altın birikintileri vardır.

Cuillin Tepeleri, COOLIN ya da CUCHULLIN olarak da bilinir, Atlas Okyanusundaki İç Hebrid Adalarından Skye'ın ortaguney kesiminde dağ sırası. İskoçya'nın Highland bölgesinde yer alır. Birleşik Krallık'ın en sarp dağları arasındadır. 900 m'nin üzerinde 15 doruğu vardır. İki ana sıradan oluşur. Black Cuillin'in bazı doruklarına 19. yüzyıl sonlarına değin çıkılamamıştır. Red Cuillin ise güneyde Coruisk Gölünü çevreler.

Cuitláhuac, QUETLAVACA olarak da bilinir (ö. 1520, Tenochtitlán, México yakınları), 10. Aztek hükümdarı. Temmuz 1520'de kardeşi II. Montezuma'nın yerine geçti. İspanyolların Tenochtitlán'ı işgal etmesi üzerine bir ayaklanma başlattı. *Noche triste* (İspanyolca "hazin gece") olarak anılan 30 Temmuz 1520 gecesi kentten geri çekilen Hernán Cortés'in kuvvetlerini yok etti. Dört aylık yönetimi sırasında İspanyollara karşı bir federasyon kurmaya çalıştıysa da, öbür Yerli halkların Azteklere duyduğu nefret yüzünden başarısızlığa uğradı. İspanyolların Tenochtitlán'a karşı girıştiği kuşatma sırasında çiçek hastalığından öldü. Yerine son Aztek hükümdarı olan yeğeni Cuauhtémoc geçti.

Cuitzeo Gölü, İspanyolca LAGO DE CUITZEO Meksika'nın orta kesimindeki Michoacán eyaletinde göl. Merkezi platoda, deniz düzeyinden 1.821 m yüksekliktedir. Eyalet merkezi Morelia'nın 31 km kuzeyindeki bir tarım bölgesinde yer alır. Su düzeyi, yağmur miktarına göre yükselip alçalır; ama gölün yüzölçümü genel olarak 410 km²'dir. Gözde bir dinlence yeri olan bölgeye kara ve demir yolu ile ulaşılır.

Cukor, George (Dewey) (d. 7 Temmuz 1899, New York kenti - ö. 24 Ocak 1983, Los Angeles) ABD'li sinema yönetmeni. Oyuncu yönetmedeki ustalığı ve ayrıntılar

Cukor
Keystone

konusundaki titizliğiyle tanınmış, 50 yıl boyunca niteliklı filmler yapmıştır.

Önceleri tiyatroyla ilgilendi. 1918'de sahne amiri yardımcısı olarak çalışmaya başladı. Daha sonra New York eyaletindeki Rochester'da ve New York kentinde tiyatro yönetmenliği yaptı. Sesli sinemanın başladığı 1929'da Hollywood'a gitti. *River of Romance* (1929; Aşk Irmağı) ve *All Quiet on the Western Front* (1930; *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*) filmlerinin diyalog yönetmenliğini yaptı. Yönettiği ilk film *Tarnished Lady* (1931; Lekeli Kadın) oldu. İlk büyük başarısıysa 1933'te *Little Women*'le (*Küçük Kadınlar*) geldi. Hem ticari, hem de sanatsal yönden başarılı olan bu dönem filmleri arasında *Dinner at Eight* (1933; Saat Sekizde Akşam Yemeği), *David Copperfield* (1935), *Sylvia Scarlett* (1935), *Camille* (1936; *Kamelyalı Kadın*), *Romeo and Juliet* (1936; *Romeo ve Juliet*), *Holiday* (1938; *Tatil*), *The Women* (1939; *Kadınlar*), *The Philadelphia Story* (1940; *Philadelphia Hikâyesi*) ve *Gaslight* (1944; *Işıklar Sönerken*) sıralanabilir. Cukor savaş sonrası dönemde, özellikle Spencer Tracy ve Katherine Hepburn'ün oynadığı *Adam's Rib* (1949; *İki Ateş Arasında/Adem'in Kaburga Kemiği*) ve *Pat and Mike* (1952; *Pat ve Mike*) gibi komedilerde başarılı oldu.

Cukor, Hollywood'da kadın oyuncuları en iyi yöneten sinemacı olarak ün yapmış, gerçekten de Katherine Hepburn, Greta Garbo, Ingrid Bergman, Joan Crawford gibi pek çok yıldız unutulmaz kompozisyonlarını onun filmlerinde çizmişlerdir. Cukor'un öteki yapıtlarından bazıları *A Star Is*

Born (1954; *Bir Yıldız Doğuyor*), *Les Girls* (1957; *Üç Dünya Güzeli/Kızlar*), *Let's Make Love* (1960; *Gel Sevişelim/Milyarderin Aşkı*), en iyi yönetmen Oscar'ını kazandığı *My Fair Lady* (1964; *Benim Tatlı Meleğim*), *Justine* (1969; *İkili Oyun*), *Travels With My Aunt* (1973; Teyzemle Yolculuklar) ve *Rich and Famous*'tur (1981; Zengin ve Ünlü).

Cukunlar, Nijerya'da Benue Irmağının üst kesiminde yaşayan halk. Ortaçağ sonlarındaki en güçlü Sudan krallıklarından Korofa'nın soyundan geldiklerine inanılır. Cukunların bugün yaşadığı bölgenin kuzeydoğusunda geçmişte büyük bir yerleşim bulunduğunu gösteren kalıntıların eski krallık başkentine ait olduğu sanılmaktadır. Ama bu savın doğruluğu arkeologlarca henüz yeterince araştırılmamıştır. Nijerya'da kabile yöneticisi konumundaki ailelerden çoğu, kökenlerini bu bölgeye ve Cukunların kral ailesine dayandırır.

Cukunlar, Nijer-Kongo dil ailesinin Benue-Kongo koluna giren bir dil konuşurlar. Çokkarılı geniş aileler başat birim olarak gözükürse de, Cukun halkı her biri farklı temelde örgütlenmiş pek çok küçük gruptan oluşur.

Cukunların siyasal ve dinsel düzeydeki resmi örgütlenmesi çok karmaşıktır. Ruhban sınıfı, ayin ve kurban törenlerinin günlük ve yıllık döngülerle yinelendiği karmaşık bir dinin uygulayıcısıdır. Aka Uku olarak adlandırılan Cukun kralı, daha önce yarı-kutsal rahip-kralların tipik bir örneği iken, 1947'de Nijerya'nın kuzeyindeki şefler meclisinin üyesi olmuştur.

Culebra Adası, İspanyolca ISLA DE CULEBRA. Porto Riko'da, Porto Riko Adasının doğusunda ada. Virgin Adalarından St. Thomas'ın 30 km batısında yer alır. Kuzeyde Atlas Okyanusu, güneyde ise Antil Denizini okyanusa bağlayan Vieques Boğazı ile çevrilidir. Yüzölçümü 26 km²'dir. Kireçtaşı ve volkanik kütlelerden oluşan kıraç arazi Resaca Dağında 197 m yüksekliğe ulaşır. Adanın güneybatısındaki derin Puerto Grande Koyu 1975'e değin ABD tarafından deniz üssü olarak kullanıldı. Ada, seyrek ve ince bir toprakla örtülüdür. Sürekli bir akarsuyu yoktur. Küçük nüfusunun önde gelen ekonomik uğraşı balıkçılık ve otlakçılıktır. Başlıca kent Culebra, güneydeki yarımadanın burnunda yer alır. Ada bir kuş sığınağıdır. Nüfus (1984 tah.) 1.300.

Culhwch and Olwen, KULHWCH AND OLWEN olarak da yazılır, Arthur efsanesini(*) konu alan romansların bilinen en eski örneği (y. 1100). Mitoloji, halk edebiyatı ve tarihten alınan temaları ustaca birleştiren, Galce yazılmış neşeli bir düzyazı öyküdür. *The Red Book of Hergest* (y. 1375-1425; Hergest'in Kırmızı Kitabı) adlı yapıtta yer alır. Culhwch'in, Olwen'in gönlünü kazanıp onunla evlenmek amacıyla yaptıklarını konu alır. Culhwch üvey annesinin kızıyla evlenmeyi reddedince, üvey annesi ona, kötü dev Ysbadadden Pencawr'ın kızı Olwen'in gönlünü kazanmadıkça hiç evlenemeyeceğini söyler. Kuzeni Kral Arthur, Culhwch'i bir grup şövalyeyle birlikte Olwen'i aramaya gönderir. Kızı evlenirse kendisi öleceği yollu bir kehanet yüzünden, Olwen'in babası önce Culhwch'i öldürmeye çalışırsa da, Culhwch'in 40 güç işin üstesinden gelmesi koşuluyla evliliğe razı olur. Culhwch bunların 16'sını başardıktan sonra, babasını öldürüp Olwen'le evlenir. Arthur romanslarının Sir Gawain, Sir Kay (Cei) gibi başka kahramanları da bu öyküde yer alır.

Culiacán, Meksika'nın batısında, Sinaloa eyaletinin merkezi kent. Culiacán Irmağı üzerinde kuruludur. Batı Sierra Madre'nin eteğindeki küçük bir kıyı ovasında ve deniz düzeyinden 84 m yüksekte yer alır. 1531'de kurulduktan sonra, kolonileşmenin ilk yıllarında İspanyol seferleri için bir üs rolü oynadı. Vadideki gelişkin sulama sistemi mısır, şekerkamışı, tütün, çeşitli meyve ve sebze gibi değişik ürünler yetiştirilmesini sağlar. 1941'de kurulan ve 1965'te yeniden düzenlenen Özerk Sinaloa Üniversitesi buradadır. California Körfezindeki Guaymas limanına demiryoluyla bağlanır. Pan-Amerikan Karayolu'nun üzerindedir. Nüfus (1980) 304 826.

Culion Adası, Filipinler'in ortabatı kesiminde ada. Palawan ilinin yer aldığı Calamian Adalarından(*) biridir. Yüzölçümü 389 km²'dir. Cüzam tedavisi için 1906'da kurulan Culion Kampı buradadır. Tıbbi hizmetler ve hastane harcamaları ulusal olarak karşılanmakla birlikte, yerel yönetim ada halkına aittir. Adada pirinç ve hindistancevizi yetişir. Asıl yerleşim merkezi kuzeydoğu kıyısındadır. Nüfus (1960) 4.785.

Cullen, Countée (Porter) (d. 30 Mayıs 1903, New York kenti - ö. 9 Ocak 1946, New York kenti), ABD'li şair, Harlem rönesansının(*) en iyi şairlerinden biridir.

On sekiz yaşındayken Harlem'in en büyük cemaatlerinden biri olan Salem Metodist Episkopal Kilisesi'nin vaizi F. A. Cullen tarafından evlat edinildi. Öğrenciliği sırasında birçok akademik ödül ve kent çapında düzenlenen bir şiir yarışmasını kazandı; ödül alan dizeleri de birçok yerde yayımlandı. New York Üniversitesi'nde Witter Bynner Şiir Ödülü'nü kazanarak başarılı öğrencilerin kabul edildiği Phi Beta Kappa adlı derneğin üyeliğine seçildi. Şiirleri belli-başlı Amerikan edebiyat dergilerinde düzenli olarak yayımlandı. Üniversiteyi bitirmeden yayımlanan *Color* (1925; Renk) adlı ilk şiir kitabı olumlu eleştiriler aldı.

1926'da Harvard Üniversitesi'nden yüksek lisans diplomasını aldı. 1928-30 arasında burslu olarak Fransa ve İngiltere'de bulundu. Bu yıllarda birçok önemli yazarla görüşme olanağı buldu. 1934'te New York kenti devlet okullarında başladığı öğretmenliği yaşamının sonuna değin sürdürdü.

Cullen'ın en önemli yapıtları arasında *Copper Sun* (1927, Bakır Güneş), *The Ballad of the Brown Girl* (1928; Kahverengi Kızın Türküsü), *The Black Christ and Other Poems* (1929; Siyah İsa ve Başka Şiirler) ve *The Medea and Some Poems* (1935; Medea ve Bazı Şiirler) sayılabilir. En büyük isteği "Zenci şair" olarak değil, "şair" olarak tanınmaktı.

Cullen, Paul (d. 29 Nisan 1803, Ballitore yakınları, Kildare ili - ö. 24 Ekim 1878, Dublin, İrlanda), Dublin başpiskoposu ve kardinalliğe yükselen ilk İrlandalı.

Carlow'da Quaker Okulu'nda eğitim gördü. Roma'da İnanç Yayma Kurumu'na katıldı ve 1829'da papazlığa atandı. Roma'daki İrlandalı din adamları topluluğunun başına getirildi. 1848 Mazzini devrimi sırasında İnanç Yayma Kurumu'nun başpapazıydı. 1850'de İrlanda'da Armagh başpiskoposluğuna atandı. O dönemde İrlanda'nın önemli sorunu olan eğitim konusunda katı bir tutum izleyerek 1850-52 ulusal hareketinde öncü bir rol oynadı. Mayıs 1852'de gittiği Dublin'de aşırı milliyetçilerle arasında görüş ayrılığı çıktı. Ulusal harekete güvensizliği gittikçe arttı ve 1853'te kendisine bağlı din adamlarının siyasal yaşama katılmalarını yasakladı. 1866'da kardinalliğe atandı ve I. Vatikan Konsili'nde (1869-70) papanın yanılmazlığı öğretisini savunmasıyla ün saldı. İrlanda Katolik Üniversitesi onun çabalarının anısına kurulmuştur.

Cullen, William (d. 15 Nisan 1710, Hamilton, Lanarkshire - ö. 5 Şubat 1790, Kirknewton, Edinburgh yakınları, İskoçya), tıp öğretiminde yenilikçi yöntemleriyle tanınan İskoçyalı hekim ve tıp profesörü.

Cullen, Glasgow Üniversitesi ile Edinburgh Üniversitesi Tıp Okulu'nda öğrenim gördükten sonra Hamilton'a dönerek sekiz yıl boyunca pratisyen hekimlik yaptı. 1740'ta Glasgow Üniversitesi'nde tıp doktorasını tamamladı ve Büyük Britanya'da ilk kez özel izinle üniversitede bir dizi tıp konferansı verme hakkını elde etti. 1751'de Glasgow Üniversitesi Tıp Kürsüsü'nün başkanlığına seçilen Cullen, 1755'te Edinburgh Üniversitesi'ne döndü ve bir süre sonra tıp kuramı enstitüsünün başkanlığına getirildi. Ölümünden kısa bir süre öncesine değin, bu üniversitenin tek tıp profesörü olarak görevini sürdürdü.

Yaşamı sinirsel enerjinin bir etkinliği, kasları ise sinirlerin devamı olarak gören Cullen, kendi tıp kuramını oluşturarak hastalıkları dört ana gruba ayırdı: Ateşli hastalıklar, sinirsel hastalıklar, beslenme bozukluğuna bağlı hastalıklar (kaşeksi) ve bölgesel (lokal) hastalıklar. Bununla birlikte, Cullen her şeyden önce tıp öğretimine getirdiği yeniliklerle tanınır. Öğrencilerini toplumsal açıdan kendisiyle eşit görmüş, çoğu kez yoksul öğrencilerden ders ücreti almamış, üniversite öğrencilerinin ücretsiz tedavi edilmesi gerektiğini ilk savunanlardan biri olmuştur. Ayrıca Latince yerine İngilizce ders veren ilk eğitimcilerden olan Cullen, uygulamalı dersleri hastanede yapmış ve ders kitapları yerine kendi hazırladığı ders notlarını okutmuştur. Deneysel çalışma konusundaki görüşleriyle çağının çok ötesinde olan Cullen, öğrencilerini, laboratuvar çalışmalarına yöneltmiş ve tıbbın dışında tarım, madencilik, sanayi gibi değişik alanlarda da kimya yöntemlerinin uygulanmasını savunmuştur.

Cullinan elması, 1905'te Güney Afrika'daki Transvaal'de ana maden ocaklarında bulunmuş olan dünyanın en büyük elması. İşlenmeden önce ağırlığı 3,106 kırattı. Adını, bulunduğu madeni keşfeden (1902) Sir Thomas Cullinan'dan almıştır. Renksiz bir taş görünümündeki elmas Transvaal hükümeti tarafından satın alındı ve 1907'de İngiltere kralı VII. Edward'a armağan edildi. Cullinan, ondan önceki en büyük elmas olan Excelsior'u da (*bak*. Excelsior elması) tıraş etmiş olan ünlü I. J. Asscher and Company of Amsterdam tarafından dokuz büyük ve 100 küçük parçaya bölündü. Tümü de kusursuz olan bu parçalar bugün Birleşik Krallık'a ait çeşitli eşya üstünde bulunmaktadır. En büyük iki parça (Afrika Yıldızı [Cullinan I] ve Cullinan II) dünyadaki işlenmiş en büyük elmaslardır. Bunların daha iri olanı armut biçimindeki Afrika Yıldızı (530,2 kırat) imparatorluk asasının, Cullinan II ise (317 kırat) imparatorluk tacı üstündeki en değerli taşlardır.

Cullman, ABD'de, Alabama eyaletinin kuzeyindeki Cullman ilinin (*county*) merkezi (1877). Brindley Dağı üzerinde, Johann Gottfried Cullman'ın önderliğindeki bir Alman göçmen grubunca 1873'te kuruldu. Yakındaki St. Bernard'da bulunan Güney Benedikten Yüksekokulu, St. Bernard Col-

lege (1892) ile Cullman College'ın (1940) birleşmesiyle 1976'da oluşturulmuştur. Rütbesiz Benedikten keşişi Joseph Zoettl'ın yaptığı minyatür kiliseleriyle ünlü Ave Maria Grottosu buradadır. Tarım ve kümes hayvancılığının yanı sıra, özellikle elektrikli araç ve madeni eşya üreten imalat sanayisi kentin başlıca geçim kaynaklarıdır. L. M Smith Gölü ve Barajı güneybatıdadır. Nüfus (1990) 13.367.

Culloden Çarpışması, DRUMMOSSIE ÇARPIŞMASI olarak da bilinir, Cumberland dükü William Augustus komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin, Charles Edward(*) önderliğindeki Jacobusçuları yenik düşürdüğü "Kırk Beş Ayaklanması"nın son çarpışması (6 Nisan 1746).

İskoçya'nın Inverness ilinin (*county*) 9,5 km doğusunda, Drummossie Turbalığının kuzeydoğu kesimini oluşturan Culloden'da yalnızca 40 dakika süren çarpışmada, sayıca azınlıkta olan İskoçlar için ağır bir yenilgi aldılar. Charles Edward'ın, açlıktan kırılmış İskoçlardan topladığı 5 bin kişilik ordunun beşte biri öldürülürken, Kırmızı Ceketlilerden oluşan 9 bin kişilik İngiliz birliği yalnızca 50 kayıp verdi. Çarpışmanın başlangıcında İngiliz topçusunun salvo atışı, ardından da İskoç saldırısı sırasında Kırmızı Ceketlilerin uyguladığı taktik, çarpışmanın sonucunu belirledi. İngilizlerin taktiği, her askerin doğrudan kendi karşısındaki İskoç askerine saldırması yerine, onun sağındaki düşman askerinin vücudunun korunmasız kalan yerini süngülemesiydi. Sonuçta dağılan İskoç askerleri kaçmaya başladılar. Bu çarpışmayı izleyen haftalarda İngiliz askerlerinin takibi sonucunda bin İskoç daha öldürüldü. Prens Charles, asker ve casus takibi altında beş ay kadar İskoçya'nın çeşitli yerlerinde saklandıktan sonra Fransa'ya kaçtı.

Culloden Çarpışması ile, Jacobusçuların Stuart hanedanını yeniden İngiliz tahtına çıkartma girişimleri de son bulmuş oldu.

George Frideric Handel, "See the Conquering Hero Comes" (Bakın Kahraman Fatih Geliyor) adlı yapıtını, bu çarpışmada zafer kazanan Cumberland dükü William Augustus onuruna bestelemiştir. Hüsnüyusuf çiçeğinin İngilizcedeki adı *sweet* (tatlı) *william* Cumberland dükünün adından gelir. Ama aynı çiçeğe İskoçya'da bugün de *stinking* (pis kokulu) *Willie* ya da *sour* (acı) *Billy* denmektedir.

Cullundur, Hindistan'ın kuzeybatısında, Pencap eyaletine bağlı il ve il merkezi kent. Cullundur kenti İS 7. yüzyılda Racput Krallığı'nın başkentliğini yapmış eski bir yerleşmedir. Eyaletin üçüncü büyük kenti olarak önemli bir kara ve demir yolu kavşağı, ayrıca tarımsal ürünlerin toplandığı bir ticaret merkezidir. Başlıca sanayi dalları imalat, sepicilik, dokumacılık ve halıcılıktır; spor eşyaları imalatı da oldukça yaygındır. Çevresinde birçok banliyö, güneyinde büyük bir kışla, 14 km doğusunda da bir havaalanı bulunur. Guru Nanak Dev Üniversitesi'ne bağlı 13 yüksekokulunun yanı sıra çeşitli eyalet yönetimi dairelerini barındırır.

Satlec (Şutudri) Irmağının kuzeyinde 3.396 km²'lik bir alanı kaplayan Cullundur ili, düz ve verimli bir alüvyonlu ova üzerinde yer alır. Topraklarının yüzde 80'i ekilidir. Başlıca tarım ürünleri buğday, mısır, pamuk, şekerkamışı ve nohuttur. Nüfus (1991) kent, 519.530; (1981) il, 1.734.574.

Culmann, Carl (d. 10 Temmuz 1821, Bergzabern, Rheinland-Pfalz, Almanya - ö. 9 Aralık 1881, Zürich, İsviçre), Alman mühendis. İnşaat mühendisliği ve mekanik alanlarında yaygın olarak kullanılan grafik yapısal çözümleme yöntemini geliştirmiştir. 1841'de Bavyera inşaat hizmetleri dairesinin Hof demiryolu yapımı bölümünde stajyer köprü mühendisi olarak çalışmaya başladı. 1855'te Zürich'teki İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü'ne mühendislik bilimleri profesörü olarak atandı ve bu görevini 1881'e değin sürdürdü. İsviçre'de, baharlarda denetlenmesi oldukça önemli sorunlar yaratan taşkın dağ ırmakları üzerindeki incelemelerini 1864'te yayımladı. Culmann'ın en önemli yapıtı olan ve statik problemlerin grafik yöntemle nasıl çözüleceğini kapsamlı bir biçimde incelediği *Die Graphische Statik* (1865; Grafik Statik) adlı kitabı grafik yöntemin bir bilim dalı olarak gelişmesinin temellerini atmıştır.

Culpeper Ayaklanması, Kuzey Amerika tarihinde, Carolina'nın kuzeyindeki Albemarle kesiminde, mülk sahiplerinden oluşan yönetimin İngiliz Denizcilik Yasalarını uygulama girişimine karşı gelişen halk ayaklanması (1677-79). İngiliz Denizcilik Yasaları, kolonilerde yaşayanların İngiltere dışındaki ülkelerle serbest pazar ilişkisine girmesini engelliyor ve ağır gümrük vergileri getiriyordu. Koloni sakinlerinin tepkisi, aynı zamanda vergi toplayıcısı olan vali yardımcısı Thomas Miller üzerinde yoğunlaştı. John Culpeper ve George Durant önderliğindeki isyancılar, Thomas Miller ile öteki hükümet görevlilerini hapsederek kendi yasama meclislerini oluşturdular; Culpeper'i vali seçtiler ve iki yıl boyunca yönetimi ellerinde tuttular. Ama mülk sahipleri sonunda Culpeper'i görevden uzaklaştırdılar. Culpeper vatana ihanet ve zimmetine para geçirmek suçlarından yargılandıysa da cezalandırılmadı.

Culross, İskoçya'nın Fife ilinde, Forth Körfezinin kuzey kıyısında yer alan küçük ve güzel görünümlü kasaba (1588). Kelt azizleri Servan ve Mungo'nun (5. yy) etkisiyle erken bir dönemde dinsel birliklerin kurulduğu kasabada, 1217'de Cistercium tarikatına ait bir manastır inşa edildi. Manastırın kulesi ve koroyeri bugün kasaba kilisesi olarak kullanılmaktadır. 16 ve 17. yüzyıl İskoç mimarisinin en çarpıcı örneklerinden biri olan kasabada kırmızı çatılı evler, parke taşı döşeli dik sokakların çevresinde düzensiz bir biçimde dizilmiştir. Bu evler arasında Saray (y. 1597 ve 1611), Manastır Evi, Tolbooth ile içinde yerel mobilyalar ve çömlekler bulunan Study (Kitaplık) sayılabilir. Nüfus (1981) 4.793.

culteranismo, İspanyol edebiyatında, şiir dilinin ve temalarının düzeyini yükseltmek amacıyla klasik edebiyata göndermeler, klasik sözcük dağarcığı, sözdizimi ve sözcük düzenini kullanmaya dayanan kapalı yazı üslubu.

Luis Carrillo y Sotomayor'un 1611'de *Libro de la erudición poética* (y. 1946; Şiir Öğrenme Kitabı) adlı yapıtında bir kuram olarak ortaya attığı *culteranismo*, 17. yüzyılda Luis De Góngora y Argote'nin şiirleriyle doruk noktasına ulaştı. Góngora, *Soledades* (1613; Yalnızlıklar) adlı yapıtında karmaşık imgeler, alışılmamış dilbilgisi yapıları ve anlaşılması güç mitolojik göndermelerle *culteranismo*'yu uç noktasına vardırdı. Öyle ki *Gongorismo* (Góngoracılık) terimi, İspanyolcaya edebi yapmacıklığın karşılığı olarak yerleşti. Góngora'ya öykünen, ama onun kadar yetenekli olmayan şairler yapıtlarında bilerek kapalı bir üslup kullandılar. Böylece *culteranismo*'nun evrensel ve bütün çağlar için geçerli bir şiir yaratmaya yönelik amacını gölgeledilar.

Neredeyse 300 yıl boyunca herkesin alaya aldığı bu üslup, 20. yüzyılın başında öncü İspanyol şairlerince yeniden keşfedilerek, verimli bir şiirsel anlatım yolu olarak değerlendirildi. Çağdaş eleştirmenlerin yeni bir gözle ele aldıkları Góngora, İspanya'nın yetiştirdiği en büyük şairlerden biri olarak kabul edildi.

Culver, ABD'de, Kalifornia'nın Los Angeles ilinde (*county*) kent. 1914'te Harry H Culver'ın çizdiği plana göre kuruldu. 1917'de kent tüzel kimliğini kazandı. Metro-Goldwyn-Mayer ve Hal Roach stüdyolarının bulunduğu bir film merkezi olarak gelişti. Önceleri RKO, daha sonra Desilu adı verilen stüdyolarda televizyon programları yapıldı. Kentte petrol, uçak ve elektronik sanayi kuruluşları vardır. Batı Los Angeles Yüksekokulu (1968) buradadır. Nüfus (1990) 38.793.

Culverwel, Nathanael (d. 1618?, Londra - ö. 1651?), ussal ilkeleri etik sorunlarına uygulayan ve John Locke üzerinde etkili olduğu sanılan deneyci İngiliz filozofu.

Yaşamının ayrıntıları belirsiz olmakla birlikte, 1642'de Cambridge'de ders verdiği ve son yıllarının ruhsal bunalım içinde geçtiği bilinmektedir. Altı vaazı *Spiritual Opticks* (1651; Tinsel Bakış) adı altında, öteki bütün yapıtları ise bir cilt halinde (1652) ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Culverwel'in en ünlü denemesi *An Elegant and Learned Discourse of the Light of Nature*'i (1652; Doğanın Işığı Üzerine İncelikli ve Bilgili Bir Konuşma) daha geniş bir çalışmaya giriş olarak tasarlamıştı. Bu yapıtta Culverwel'in amacı, aşırı düşmanlarına karşı usu savunurken, uşçuluğun indirgemelerine karşı da inancı savunmaktı. Kalvencilliğin katı ruhanı ortamında yetişen Culverwel'in, uşçuluğu bütünüyle benimsemesi olanaksızdı. Ona göre us, vahyin ve tanrısal yasaların gereklilliğini göstermesi bakımından kaçınılmazdı. Ama iyiyi ve kötüyü ayıran kural ustan çok Tanrı'nın iradesiydi. Culverwel bu tutumuyla Cambridge Platoncularından ayrılıyordu. Platoncuların tersine, insan usunun tanrısal ustan pay almadığı, onu yalnızca bulanık bir biçimde yansıttığı görüşündeydi.

cuma, İslam dininde erişkin ve hür erkekler için zorunlu olan namaz ve bu namaz nedeniyle öne çıkıp kutsallık kazanan gün. Cahiliye dönemi Arap toplumunda bu güne "el-Arube" denirdi. Sonradan "toplamak" ya da "içinde toplanılan" anlamında "el-cumua" ve "el-cum'a" denmiştir.

İslam geleneği, cuma gününe kimi ayrıcalık ve özellikler yüklemiş, çoğu namaza ilişkin hazırlık niteliğinde davranış ve titizlikler öngörmüştür. Bir rivayete göre cuma namazı Mekke döneminde farz kılınmakla birlikte, müşriklerin baskısı nedeniyle uygulamaya konamamıştır. Ama Hz Muhammed Medine'deki Müslümanların kılmalarını emretmiş ilk cuma namazı Esad bin Zurare tarafından kıldırılmıştır. Hz Muhammed ise ilk cuma namazını Medine'ye Hicret sırasında, Medine yakınlarında Rauna Vadisindeki bir namazgâhta kıldırmıştır. İslam bilginlerinin bazısı bu uygulamaya bakarak cuma namazının Hicret'in ilk yılında farz kılındığını kabul etmişlerdir.

Cuma namazı erişkin, akıl ve ruh sağlığı yerinde, hür, namazın kılındığı yerde oturan ve geçerli bir özrü bulunmayan erkekler için farzdır.

Cumanın vazgeçilmez öğelerinden biri de hutbedir. Cuma namazından önce, iki bö-

lüm halinde okunan hutbede Müslümanlara öğütler, çeşitli toplumsal konu ve sorunlara ilişkin bilgiler verilir.

Cuma namazı iki rekâttır ve öğle vakti kılınır. Cumanın kılınması durumunda öğle namazı yükümlülüğü kalkar. Farz olan iki rekâttan başka, önce iki rekât "tahiyetü'l-mescid" namazı, eğer zaman varsa bir miktar nafile namaz kılınması sünnettir. Cumadan sonra iki, dört ya da altı rekât namaz kılınması da sünnettir.

Bugün birçok yerde, cumanın farz ve sünnetlerinden ayrı olarak "zuhr-i ahir" adıyla dört, "vaktin sünneti" adıyla da iki rekât namaz kılınmaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinde örneğine rastlanmayan bu namaz sonradan uydurulmuş (bid'at) ve dine katılmıştır.

Cuma Camisi *bak.* İlyas Bey Camisi

cuma divanı, HUZUR MURAFAASI olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde sadrazamın başkanlığında kurulan divan. Sadrazam başkanlığındaki en yüksek yargı kuruluydu.

Fatih Kanunnamesi'ne göre şer'i ve örfî davalara, padişahın mutlak vekili olan sadrazamın huzurunda bakılır ve karara bağlanırdı. Cuma divanı önceleri Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı'nda, bazen de Arz Odası'nda toplanırdı; daha sonra sadrazam konağına taşındı.

Davanın görülmesi, davacı ile davalının yüzleştirilmesi ve dinlenmesi biçiminde olurdu. Dava tek celsede karara bağlanır ya da yeterli kanı oluşmazsa ilâm çıkarılarak yerel mahkemeye havale edilirdi. 18. yüzyılda ise sadrazamlar resmi işlerinin yoğunluğundan ötürü divanlara katılmamaya başladılar. Sadrazamın başkanlığında bakılan davalar için "huzur-ı asafide görülmek" deyimi kullanılır, kazaskerlerin başkanlık ettiği oturumlara da "huzur murafaası" ya da "kazasker divanı" denirdi. *Ayrıca bak.* huzur murafaası.

cuma selamlığı, CUMA ALAYI, SELAMLIK RESM-İ ALİSİ olarak da bilinir, İslam hükümdarlarının cuma namazı kılmak için camiye gidiş gelişlerinde yapılan özel tören.

Cuma selamlığı, İslam devletlerinde yaygın bir gelenekti ve (hükümdarın halkla aynı cemaat içinde yer alması nedeniyle) Tanrı önünde herkesin eşit olduğunu simgeleyen bir gösteri sayılırdı. Osmanlı padişahları da kendilerinden önceki İslam hükümdarları gibi at üstünde ve çok görkemli bir tören alayının ortasında büyük camilerden birine giderek cuma namazı kılmayı benimsemişlerdi. Cuma selamlığının en belirgin kuralı, saray dışındaki bir camiye gidilmesiydi. Bunun için, erkenden hazırlıklar yapılarak önce sırık alayı (padişahın sırığının camiye götürülmesi) düzenlenir ve yol boyunca halkın toplanması sağlanırdı. Sarayda yerlerini alan devlet ricali törene katılmak üzere sıraya girerdi. Padişahın maiyetini oluşturan çavuşlar, peykler (önceleri baltacılar, sonra hademe-i hassa, hademe-i rikâb-ı hümayun) düzenli kollar halinde selamlık yürüyüşüne katılırlardı. Cuma selamlığının bir başka özelliği de alkıştı. Çavuşlar ve hademeler, gidiş müdürünün saray kapısında görünmesiyle alkışa başlarlar ve camiye kadar yer yer "uğrun hayır ola, yaşın uzun ola, yolun açık ola, saltanatına mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var" sözlerini yüksek seslerle yinelerler, halk da "padişahım çok yaşa" diye bağırırdı. Cumiye gelen padişah, cuma namazını hünkâr mahfilinde, şehzadeleri ve güvendiği kişilerle birlikte kılar, namazdan sonra burada bazı kabullerde de bulunurdu. Çıkışında yoksullara sadaka dağıtılır, geliş-teki tören yinelenerek saraya dönülürdü. Cuma selamlığına sadrazam, şeyhülislam ve bütün devlet ileri gelenleri katılmak zorundaydı. Bazen de cami önünde askeri birlikler kısa bir geçit töreni yapardı.

Osmanlı padişahlarının aksatmaksızın sürdürdükleri cuma selamlığı, yalnızca sipahilerin sarayı bastığı 1593'ten 1595'e değin yapılmamıştır. Saray teşrifatında, kılıç alayından ve bayram töreninden sonra üçüncü derecede bir sultanlık töreni olan cuma selamlığı, Tanzimat döneminde daha da renklendi, şehzadelerin de kendi maiyetleri ile bu törene katılmalarına izin verildi. Saray kadınları da özel arabalarla cami avlusunda töreni izlemeye başladılar. II. Abdülhamid'in 16 Aralık 1876 tarihli cuma selamlığından sonra, padişahların törene saltanat arabasıyla katılmaları gelenek haline geldi.

Cumacea, *Peracarida* üsttakımından, değişik gövde yapılarıyla kolayca ayırt edilen küçük deniz kabukluları takımı. Bükülgen ve hareketli olmayan şişkin baş ve göğüs bölümüne karşılık, arka ucunda uzun ve çatallı bir kuyruk bulunan karın bölümü ince, silindir biçiminde ve esnektir. Bilinen 1.000 kadar türden çoğunun gövde uzunluğu 2-10 mm arasında değişirse de, Kuzey Kutup bölgesinde yaşayan *Diastylis goodsiri*'nin uzunluğu 30 mm'yi aşar. Bu hayvanlara bazen gelgit sınırları içinde ve derin denizlerde de rastlanmakla birlikte, asıl yaşam ortamları kıyıdan uzak sığ sulardır. Bazı türler kuma ya da çamura gömülü olarak yaşar, mikroorganizmalarla ya da dibe çökelmiş organik maddelerle beslenir. Bununla birlikte hemen hepsi, özellikle erkekler iyi yüzücüdür ve geceleri sürüler halinde su yüzeyine çıkarlar. Yumurtalar ve yumurtadan yeni çıkan yavrular karındaki kuluçka kesesinde taşınır.

Cumae, Napoli'nin yaklaşık 19 km batısında antik kent. Yunanistan anakarasının batısındaki büyük olasılıkla en eski Yunan kolonisi olan Cumae'de bir kadın kâhinin (*bak.* sibylla) yaşadığı mağara günümüze değin bozulmadan kalmıştır.

İÖ 750 dolayında Khalkisli Yunanlıların kurduğu Cumae zamanla Campania Ovasının en verimli yörelerini denetim altına aldı. İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı ile İÖ 5. yüzyılın ilk yarısında Cumae'li Yunanlıların başlıca düşmanı Etrüsklerdi. Ama İÖ 440'ta Etrüsk egemenliğine son veren Samnililer, İÖ 428 ya da İÖ 421'de Cumae'ye üstün geldiler. Bu tarihten sonra kentin Yunanlı özelliği birçok alanda sürdüyse de, Yunan kültürünün temel boyutları yok edildi. Cumae'ye özgü zarif sikkeler artık yapılmaz oldu, Yunancanın yerini İtalyan kökenli Osk dili, daha sonra da Latince aldı. İS 338'de Roma İmparatorluğu'na katılan Cumae bu dönemde sakin bir taşra kenti oldu, 1205'te de yıkıldı. Bütün bu dönemlerden kalma kale ve mezar kalıntıları kentin akropolis tepesi ile yöredeki çeşitli yerlerde düzenlenen kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Cumalı, Necati (d. 1921, Florina, Yunanistan), şair, öykücü, roman ve oyun yazarı. Ürün verdiği türlerin hepsinde başarı göstermiştir. Oyunları en çok sahnelenen Türk yazarlarından biridir.

Ortaöğrenimini İzmir Atatürk Lisesi, yükseköğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1941). Millî Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nde (1945-48) çalıştı. İzmir ve Urla'da avukatlık (1950-57), ardından iki yıl Paris Basın Ataşeliği'nde memurluk ve İstanbul Radyosu'nda redaktörlük yaptı (1959-63). 1965'ten sonra yalnızca yazarlığı uğraş edindi.

İlk şiiri 1939'da yayımlandı. Garip akımı ve 1940 Kuşağı'nın öbür şairlerinden kendisini ayıran yalın, aydınlık anlatımlı, lirik şiirler yazdı. Sevgi, sevinç, özlem gibi bireyin güncel kaygılarıyla birlikte, çağın toplumsal sorunlarını da ele aldı.

1955'ten sonra öykü, roman ve tiyatro türlerine yöneldi. Şiirsel dili ve ayrıntıları

Necati Cumalı
İsa Çelik

ustaca kullanmasıyla kendini kolayca okutturan Cumalı, roman ve öykülerinde özellikle Ege yöresindeki kasaba ve kırsal kesim insanlarının sorunlarını işledi. *Tütün Zamanı* (1959; *Zeliş* adıyla 1971, 1989), *Yağmurlar ve Topraklar* (1973), *Acı Tütün* (1974, 1991) adlı romanları bu ürünlerin en başarılılarındandır. *Ay Büyürken Uyuyamam*'da (1969, 1986) topladığı öykülerindeyse Anadolu insanının cinsel bir tablosunu çizdi.

Cumalı'nın öykü, roman ve oyunlarından bazısı sinemaya da uyarlandı. *Yağmurlu Deniz* adlı kitabıyla 1969 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü, *Bütün Şiirleri*'nin 1. cildi olan *Tufandan Önce*'yle 1984 Yeditepe Şiir Armağanı'nı, *Yalnız Kadın* ile 1957, *Makedonya 1900* ile 1977 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı, *Dün Neredeydiniz* adlı oyunuyla 1981 Kültür Bakanlığı Tiyatro Ödülü'nü kazandı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI Şiir: *Kızılçullu Yolu* (1943), *Harbe Giderken Şarkıları* (1945), *Mavi Ay Notları* (1947), *Güzel Aydınlık* (1951), *İmbatla Gelen* (1955), *Güneş Çizgisi* (1957), *Başaklar Gebe* (1970), *Ceylân Ağıdı* (1974), *Aç Güneş* (1980), *Bozkırda Bir Atlı* (1981), *Yarasın Beyler* (1982), *Aşklar Yalnızlıklar* (toplu şiirler 1, 1985), *Kısmeti Kapalı Gençlik* (toplu şiirler 2, 1986). Öykü: *Değişik Gözle* (1956, 1987), *Susuz Yaz* (1962), *Kente İnen Kaplanlar* (1976), *Dilâ Hanım* (1978), *Revizyonist* (1979), *Yakubun Koyunları* (1979), *Aylı Bıçak* (1981), *Uzun Bir Gece*, (1981, 1991). Roman: *Aşk da Gezer* (1975, 1990). Deneme: *Niçin Aşk* (1971), *Senin İçin Ev Demokrasi* (1976), *Eriler Mektupları* (1982). Oyun: *Oyunlar 1: Boş Beşik, Ezik Otlar, Vur Emri* (1969), *Oyunlar 2: Susuz Yaz, Tehlikeli Güvercin, Yere Çıkan Şarkılar* (1969), *Oyunlar 3: Nalınlar, Masallar, Kaynana Ciğeri* (1969), *Oyunlar 4: Derya Gülü, Aşk Duvarı, Zorla İspanyol* (1969), *Oyunlar 5: Gomü, Bakanı Bekliyoruz, Kristof Kolomb'un Yumurtası* (1973), *Oyunlar 6: Mine, Yürüyen Geceyi Dinle, İş Karar Vermekte* (1977), *Yaralı Geyik* (1981). Günlük: *Yeşil Bir At Sırtında* (1990)

Cumaná, Venezuela'nın kuzeydoğusunda, Sucre eyaletinin merkezi kent. Manzanares Irmağı kıyısında, ırmağın Antil Denizine döküldüğü Puerto Sucre'den 1,6 km içeride yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 16 m ve ortalama sıcaklığı 28°C'dir. 1523'te Nueva Córdoba adıyla kuruldu. Güney Amerika karasında Avrupalılara ait en eski yerleşim merkezi sayılır. Korsan saldırılarına ve depremlere karşın, sömürge döneminde

Cumaná'daki Doğu Üniversitesi, Venezuela
Carl Frank - Photo Researchers

çevredeki yerleşmeler ve İspanya ile yaptığı ticaretten önemli kazançlar elde etti. Kahve, kakao, şekerkamışı, tütün, fasulye ve çeşitli meyveler yetiştirilen tarımsal bir hinterlandın ticaret ve imalat merkezi konumundadır. Yakınlarında büyük bir çırçır fabrikası vardır. Sardalye konservesi yapılan tesisleri de önemlidir. Doğu Üniversitesi (Universidad de Oriente) 1958'de kurulmuştur. 90 km güneybatıdaki Barselona'ya karayoluyla bağlanır. Bir havalimanı da vardır. Nüfus (1989 tah.) 227.411.

Cumaova, Karadeniz Bölgesi'nin en batı kesiminde Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Düzce'ye bağlı Gümüşova bucağı 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca Cumayeri ve Gümüşova kasabaları birlikte merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Cumaova (Cumayeri) Belediyesi 1968'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe,. 26.499; kent, 10.244.

Cumayanı Mağarası, Karadeniz Bölgesi'nin batı kesiminde mağara. Zonguldak kentinin doğusunda yer alan Çatalağzı kentindeki Cumayanı mahallesi yakınlarındadır. Toplam uzunluğu yaklaşık 10 km olan Kızılelma-Cumayanı yeraltı deresinin sifon yaptığı bölüm ile suyun yüzeye çıktığı ağız kısmı arasında yer alır. Cumayanı Mağarası, Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) ait kalkerler içinde oluşmuştur. Günümüze değin aradaki sifon geçilemediğinden uzunluğu 6.250 m olan Kızılelma Mağarası ile bağlantısı kurulamamıştır.

Kolları ile birlikte uzunluğu 1.085 m olan mağara ilk olarak 1975'te Türkiye Mağara Araştırma Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından araştırılmıştır.

cumba, yapılarda zemin katın üstündeki katlarda cepheden dışa doğru çıkıntı yapan, genellikle üç yanı pencereli bölüm.

Bir İstanbul yalısında cumba
Ersin Alok

Terim yalnızca Anadolu Türk evi(*) bağlamında kullanılır; cumbanın Batı'daki benzerleri çıkma pencere (*bay window*) diye adlandırılır. Cumbayla en çok eski İstanbul evlerinde karşılaşılır. Anadolu Türk evinde genellikle odalar sokağa doğru bütün bir cepheleri boyunca çıkma yaptığından, cumba oluşmaz. Taş konsollar ya da ahşap eliböğründelerle desteklenen, bazen de bindirmelikler üstüne oturtulan ve genellikle dikdörtgen planlı olan cumba, bulunduğu oda mekânını bölüp hareketlendirdiği gibi, içinde oturanın dış mekânı üç yönden görmesine de olanak verir.

Cumberland, ABD'de Maryland'in kuzeybatısında, Allegany ilinin merkezi (1789) kent. Pennsylvania ve Batı Virginia ile olan eyalet sınırları arasında yer alır. Apalaş Dağlarını Ohio Vadisine bağlayan Cumberland Boğazının girişinde, Potomac Irmağı ve Wills Çayı ile çevrili, çanak biçiminde bir vadide kurulmuştur. Ohio Kumpanyası'nın 1750'de bir ticaret noktası olarak kurduğu yerleşmenin Will's Creek olan adı, Albay James Imes'in 1754'te inşa ettiği ve General Braddock ile o sırada teğmen rütbesinde olan George Washington'ın Fransız ve Yerli Savaşı'nda (1754-63) merkez olarak kullandıkları kaleden dolayı Cumberland olarak değiştirildi (1763). Bugün kalenin yerinde Emmanuel Piskoposluk Kilisesi (1851) bulunmaktadır. Cumberland Yolu'nun doğudaki Chesapeake-Ohio Kanalının batıdaki varış noktası olan Cumberland, 1842'de Baltimore ve Ohio Demiryolu'nun da gelmesiyle önemli bir ulaşım merkezi oldu. 1815'te kasaba, 1856'da kent tüzel kimliği kazandı. İç Savaş sırasında Kuzeyli birliklerin işgali altına girdi. Kuzeyli komutanlardan Benjamin Kelley ve George Crook, 21 Şubat 1865'te burada NcNeill'in birliklerine tutsak düştü. Günümüzde başlıca geçim kaynağı olan kömür madenciliğinin yanı sıra, kauçuk, dokuma, kâğıt ürünleri, cam ve demiryolu donanımı üretilir. Allegany Community College 1961'de kurulmuştur. Nüfus (1990) kent, 23.706; metropoliten alan, 101.643.

Cumberland, Richard (d. 15 Temmuz 1631, Londra - ö. 9 Ekim 1718, Peterborough, Cambridgeshire, İngiltere), İngiliz ilahiyatçı, Anglikan piskoposu ve çok etkili bir ahlak felsefecisi.

1658'de Cambridge'de sürdürdüğü tıp eğitimini yarıda bırakarak Northamptonshire'da Brampton House papaz evinde çalışmaya başladı. Üç yıl sonra Cambridge'deki 12 resmi vaizden biri oldu. 1667'de Stamford'da Allhallows bölgesinde görev aldı; 1691'de Peterborough piskoposluğuna atandı.

Cumberland o dönemde Cambridge'de yaygın araştırma konusu olan eski İbrani uygarlığı ile ilgilendi. 1686'da *An Essay Toward the Recovery of the Jewish Measures and Weights, Comprehending Their Monies: by the Help of Ancient Standarts Compared with Ours of England*'ı (Eski Standartları, İngiltere'de Bizim Kullandığımız Standartlarla Karşılaştırarak Yahudi Ölçüleri ve Ağırlıklarının Yeniden Ele Alınmasına, Para Sistemlerinin Anlaşılmasına Yönelik Bir Deneme) yayımladı. *Origines Gentium Antiquissimae: or Attempts for Discovering the Times of the First Planting of Nations* (1724; Eski Soyluların Kökenleri: ya da Ulusların İlk Oluştuğu Zamanları Keşfetme Çabaları) ve *Sanchoniatho's Phoenician History* (1720; Sanchoniatho'nun Finike Tarihi) de Eski Ahit'teki tarihsel olaylara ışık tutma girişimleridir. Her iki kitap da ölümünden sonra damadı Squier Payne tarafından basıldı.

Cumberland'in asıl ünü ise *De Legibus Naturae, Disquisitio Philosophica* (1672; Doğa Yasaları Üzerine Felsefi Araştırma) adlı yapıtına dayanır. Thomas Hobbes'ın görüşlerine bir saldırı olduğu açıklanan kitap, Felemenkli hukukçu ve ilahiyatçı Hugo Grotius'un görüşlerinin ele alınmasıyla başlar. Grotius, doğa yasalarının güvenilirliğinin, uygar ulusların ortak kararlarına bağlı olduğunu ileri sürmüş. Cumberland ise bu ortak anlaşma öğretisinden daha sağlam bir felsefi temel bulmaya çalışmıştır. Ona göre ancak insanın düşünce, gözlem ve deneyimleriyle bilincine vardığı doğa yasalarından söz edilebilir. Hobbes gibi insanın kendi özel çıkarlarını güttüğünü savunmak yerine ortak çıkarların peşine düşmeyi çekici hale getiren, yerleşik doğa yasalarının varlığını göstermeye çalışmıştır.

Cumberland'in düşüncesinin temel bir özelliği de, ahlak felsefesinin matematiksel niteliklerine olan inancıydı. Ortak çıkar gütmenin ussal varlığın doğasına uygun olduğunu düşünüyordu. Bu uygunluk kavramı ile matematikteki benzeşim kavramı arasında bir koşutluk vardır. Yarı-matematiksel ahlak ya da "ahlak matematiği" anlayışını geliştiren ilk filozoflardan olan Cumberland, Jeremy Bentham, Francis Hutcheson, Samuel Clarke, Spinoza ve Leibniz gibi filozofları etkilemiştir.

Cumberland, Richard (d. 19 Şubat 1732, Cambridge - ö. 7 Mayıs 1811, Londra, İngiltere), İngiliz oyun yazarı. Oyunlarında 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz edebiyatında önemli rol oynayan duygusallığa yer vermiştir. Sahne tekniklerinde usta, insanlar ve davranışları konusunda iyi bir gözlemciydi. Günümüzde ise daha çok Richard Brinsley Sheridan'ın *The Critic: or a Tragedy Rehearsed* (Eleştirmen ya da Bir Trajedi Provası) adlı oyunundaki Sir Fretful Plagiary karakterine örnek oluşturmasıyla tanınır.

Cambridge'deki Trinity College'dan ayrıldıktan sonra 1761'de Başbakan Newcastle'ın bakanlarından Halifax kontunun özel sekreteri oldu. Ardından başka hükümet görevlerinde bulundu. *The Brothers* (1769; Kardeşler) adlı ilk başarılı oyunu, olay örgüsü Henry Fielding'in romanı *Tom Jones*'u (1749) andıran duygusal bir komediydi. Çok sayıda oyun yazan Cumberland'ın *The West Indian* (1771; Batı Hint Adalı) adlı oyunun ilk yapımcısı büyük oyuncu ve yönetmen David Garrick oldu; oyun 18. yüzyıl sonuna değin sahnede kaldı. *The Fashionable Lover* (Modaya Uygun Sevgili) adlı duygusal komedisi de 1772'de başarı kazandı.

Cumberland yalnızca başarının değil, görkemli bir üslubun peşindeydi. İlk dönem yapıtlarından *Tiberius in Capreae* (Tiberius Capri'de) adlı trajedisini başyapıtı olarak değerlendirdi ama bu oyunu sahneleyecek bir yönetmen çıkmadı. Shakespeare'den uyarladığı *Timon of Athens* (Atınalı Timon) gibi ciddi yapıtlarında genellikle başarısız, bunlardan yalnızca *The Jew* (1794; Yahudi) ve *The Wheel of Fortune*'da (1795; Talih Çarkı) başarılı oldu. Eleştiri kaldıramayan bir yazardı; tiyatroda duygusallığa karşı olan Sheridan ve Oliver Goldsmith gibi birçok ünlü çağdaşıyla arası açıktı.

1780'de İspanya'da üstlendiği gizli bir hükümet görevinin ilginç öyküsünü de içeren *Memoirs of Richard Cumberland Written by Himself* (1806-07; Richard Cumberland'in Kaleminden Anıları), Garrick ve tiyatro yöneticisi Samuel Foote ile ilgili anıları açısından dikkat çekicidir.

Cumberland (Dükü), William Augustus (d. 15 Nisan 1721, Londra - ö. 31 Ekim 1765, Londra), 1745'teki Jakobusçu ayaklanmayı sert bir biçimde bastırdığı için "Kasap" lakabını alan İngiliz komutan. Bu olayı izleyen askeri başarısızlıkları babası Kral II. George'la (hd 1727-60) arasının açılmasına neden olmuştur.

Avusturya Veraset Savaşları (1740-48) sırasında müttefik orduları komutanı oldu (1745) ve 11 Mayıs 1745'teki Fontenoy Çarpışması'nda Fransız Mareşal Maurice de Saxe'ın karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Aynı yılın sonlarında, tahttan uzaklaştırılan II. James'in torunu Charles Edward'ın önderlik ettiği Jacobusçuları durdurması için İngiltere'ye çağrıldı. 6 Nisan 1746'da Inverness Kontluğu'nda yapılan Culloden Çarpışması'nda(*) Charles'ı kesin yenilgiye uğrattı. Çarpışma sırasında yaklaşık 1.000 İskoçyalı öldü.

Ardından Fransa'ya karşı sürdürülen Avusturya Veraset Savaşı'nda komutanlık görevini yeniden üstlendi. Temmuz 1747'de Lauffeld Çarpışması'nda Saxe'a yenildi. Bunu Yedi Yıl Savaşı (1756-63) sırasında, II. George'un mülklerinden biri olan Hannover'de yapılan Hastenbeck Çarpışması'nda (Temmuz 1757) Fransızlara karşı uğradığı yenilgi izledi. Hannover'i boşaltmaya söz verdiği Klosterzeven Sözleşmesi'ni (Eylül 1757) imzalaması, antlaşmayı tanımayan babasının kendisini reddetmesine yol açtı. Bu arada, William Pitt başbakanlıktan uzaklaştırılmadıkça, başkomutanlık görevini kabul etmemesi, Pitt hükümetinin Nisan 1757'de düşmesine neden olmuştu.

Cumberland Adaları, Avustralya'da, Queensland'in doğu kıyısı açıklarında, Büyük Set Resifinde takımada. Başta Whitsunday, Lindeman, Brampton, Molle, Long, Hook, Dent ve Hayman olmak üzere 70'i aşkın kara yakını (mercan adası olmayan) adadan oluşur. Geçmişte "işgalci" sürü sahipleri (*squatters*) ile kerestecilerin yaşadığı bu yüksek yarlı ve ormanlık adalar günümüzde bir koruma alanına dönüştürülmüştür. Kaptan James Cook'un 1770'te keşfettiği bölgenin haritasını 1820'de Kaptan Phillip King çıkarmıştır. Adını III. George'un kardeşi Cumberland dükünden (Henry Frederick) almıştır.

En büyük ada olan Whitsunday Büyük Set Resifindeki mercan oluşumlar ile Whitsunday Boğazı arasında yer alır. Uzunluğu 19 km, genişliği 12 km, yüzölçümü 98 km²'dir. Volkanik kayaçlardan oluşmuş dik yarları Whitsunday Dağına (435 m) doğru yükselir. Cumberland Adalarını anakaradan ayıran boğazdan ilk kez 1802'de kâşif Matthew Flinders geçmiştir.

Cumberland Boğazı, ABD'de Maryland'in kuzeybatısında, Allegany ilinde boğaz. Cumberland'in yakınında başlar; derinliği 305 m'dir. Wills Çayının kestiği boğaz Wills ve Apalaşlar'ın ötesindeki Haystack Dağları arasında doğu-batı doğrultusunda doğal bir yol oluşturur. Önceleri Yerlilerin kullandığı bir patikaydı. 1754'te General Edward Braddock komutasındaki İngiliz ordusuna bağlı bir öncü kolunun, Fransızları Ohio Vadisinden kovmak ve dağların batısına geçmek amacıyla başlattıkları harekât sırasında keşfedildi. Daha sonra geliştirilerek Cumberland Karayolu (Ulusal Karayolu) haline geldi. Devletçe finanse edilen ilk karayoludur. Kongre'nin 1806'daki onayıyla Cumberland ile Batı Virginia'daki Wheeling arasında inşa edilmiştir. Bugün New Jersey ile California'yı birleştiren 40 No'lu Yol'un bir bölümüdür.

Cumberland Geçidi, ABD'nin doğusundaki Cumberland Platosunda doğal geçit. Bugün kurumuş olan bir akarsuyun kazdığı geçidin deniz düzeyinden yüksekliği 500 m'dir. Kentucky, Virginia ve Tennessee eyaletlerinin Middlesboro (Kentucky) ile Cumberland Gap (Tennessee) kasabaları arasındaki birleşme noktasının yakınında yer alır. Burasını 1750'de Thomas Walker keşfetti. Geçit boyunca uzanan Wilderness (Vahşi Doğa) Yolunu Daniel Boone yaptırdı. Adını III. George'un oğlu olan Cumberland dükünden alan geçit, Allegheny Dağlarının ötesine giden göçmenlerin geçtiği ana yol oldu; göç sonucunda Kuzeybatı Toprakları yerleşime açıldı ve 13 koloninin batı sınırı Mississippi Irmağına kadar genişledi. Stratejik önemi nedeniyle ABD İç Savaşı süresince Konfederasyon ve Birlik kuvvetlerinin arasında el değiştirdi.

1955'te geçidin çevresinde, platonun 83 km²'lik bölümünü içine alan Cumberland Geçidi Ulusal Tarih Parkı kuruldu.

Cumberland House, Kanada'da Saskatchewan'ın doğusunda tüzel kimliği olmayan yerleşme ve tarihsel yer. Manitoba sınırının yakınında, Nipawin'in 137 km kuzeybatısında ve Cumberland Gölünün (eskiden Saskatchewan Irmağı sisteminin bir parçası olan Pine Island Gölü) güney kıyısında yer alır. Hudson Körfezi Kumpanyası'nda görevli Samuel Hearne'ın 1774'te yörede yaptırdığı bina, kumpanyanın iç kesimde kurduğu ilk önemli ticaret noktası ve bugün Saskatchewan'ı oluşturan ilk beyaz yerleşmesinin odak noktası oldu. Adını kumpanyanın ilk yöneticisi olan Cumberland dükü Prens Rupert'tan (1617-87) aldığı sanılmaktadır.

Cumberland Irmağı, ABD'de, Kentucky'nin güneyinde doğan akarsu. Cumberland Platosunda Harlan ilindeki Poor ve Clover ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Tennessee'nin kuzeyinden menderesler çizerek geçer ve 1.106 km'lik bir yol aldıktan sonra Tennessee Irmağının kaynağından 19 km uzaklıktaki Smithland'de (Kentucky) Ohio Irmağına dökülür. Kaynağından Whitley (Kentucky) sınırları içinde kalan 21 m'lik Cumberland Çavlanına (Büyük Çavlan) kadar olan bölümü yazın çok az su taşır; kış ve bahar aylarında ise taşkınlara neden olur. Çavlanın ilerisindeki Williamsburg (Kentucky) ile Kentucky-Tennessee eyalet sınırı arasında, Cumberland Platosundaki doğal bir seti aşar ve 90-120 m yükseklikteki uçurumların oluşturduğu bir boğazdan geçer. Daha sonra Tennessee'nin orta kesimindeki kireçtaşı havzasına girer. Burada kuzeye dönerek Kentucky'nin batısındaki ovayı geçer ve Ohio Irmağına ulaşır. Bir noktada Tennessee Irmağının aşağı çığırına 3 km kadar yaklaşır. Akaçlama alanı 46.830 km²'dir.

Çavlandan sonraki çığırında birleştiği başlıca kolları arasında Kentucky'deki Laurel, Rockcastle ve Southfork, Tennessee'deki Obey, Caney, Fork, Stones, Harpeth ve Red ile Kentucky'nin batısındaki Little Irmağı sayılabilir. Irmağın geçtiği en büyük kent Tennessee'deki Nashville'dir. Öteki önemli kentler Kentucky'nin doğusundaki Pineville, Barbourville ve Williamsburg, Tennessee'deki Carthage, Clarksville, Dover ve Kentucky'nin batısındaki Eddyville'dir.

ABD İstihkâm Kolordusu'nun Tennessee Vadisi İdaresi (TVA) sistemi çerçevesinde yürüttüğü çalışmalar sonunda Cumberland üzerinde bir dizi yapay göl oluşturulmuştur. Taşkın denetimi ve enerji üretimi amacıyla 1952'de Kentucky'deki Russel ilinde inşa edilen Wolf Creek Barajı'yla oluşan Cumberland Gölü, Cumberland Çavlanına kadar uzanır. Irmağın kollarından Celina (Tennessee) yakınındaki Obey Irmağı üzerinde Dale Hollow Barajı (1953), Carthage'ın güneydoğusundaki Caney Irmağı üzerinde de Center Hill Barajı (1951) kurulmuştur. Nashville'in yukarısındaki Old Hickory Barajı, ırmak sularının suyolu ulaşımının başlangıcı olan Carthage'da toplanmasını sağlar. Cheathem Barajı Clarksville'in yukarısındadır. 1966'da açılan Barckley Barajı ırmağın aşağı çığırındaki su akışını denetler. Tennessee'nin kuzeyinde Cumberland üzerinde yer alan Donelson Kalesi Ulusal Askeri Parkı, Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında Tennessee Irmağını Birlik kuvvetlerine açan çarpışmanın anısına kurulmuştur.

Cumberland Körfezi, Kanada'nın Kuzeybatı Toprakları'na bağlı Franklin ilinin güneyinde, Davis Boğazının (Atlas Okyanusu) Baffin Adasının güneydoğu kıyısında oluşturduğu körfez. 270 km uzunluğunda, 160 km genişliğindedir. İngiliz denizci John Davis'in Atlas Okyanusunu Kuzey Kutup Takımadaları üzerinden Büyük Okyanusa bağlayan Kuzeybatı Geçidini bulmak için giriştiği bir seferde keşfedildi (1585). Körfezdeki Blacklead Adası, 19. yüzyıl sonlarına doğru önde gelen balina avcılığı merkezlerinden biri oldu. Anglikan Kilisesi 20. yüzyıl başlarında geçidin kuzey kıyısında Pangnirtung gibi birçok yerleşmede misyonerlikler kurdu. Bugün bir ticaret merkezi olan ve Auyuittuq Ulusal Parkı'nın (21.470 km²) girişinde yer alan Pangnirtung'da bir sağlık merkezi ve hastane, bir radyo ve meteoroloji istasyonu ve Kanada Kraliyet Atlı Polisi'ne bağlı bir karakol vardır. Ekonomik etkinlikler arasında fok avcılığı, balıkçılık, avcılık ve el sanatlarının yerel kooperatif aracılığıyla pazarlanması sayılabilir.

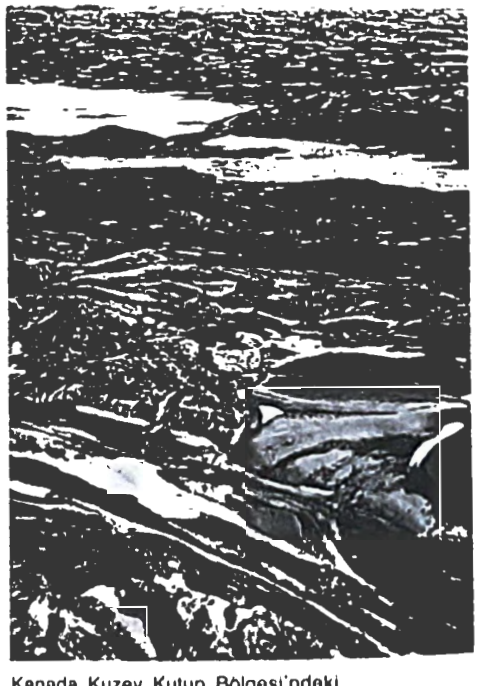

Kanada Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki Baffin Adasında Cumberland Körfezini dolduran şeyl tortulları
J.L. Stage/Photo Researchers

Cumberland Platosu, ABD'de, Apalaş Dağlarının en batıdaki bölümü. Batı Virginia'nın güneyinden başlar ve güneybatı yönünde Alabama'nın kuzeyine doğru 725 km uzanır. Genişliği 65-80 km arasında değişir. Doğusunda Apalaş sistemine bağlı sırt ve vadiler, batısında ise engebeli ovalar yer alır. Kuzeyde Allegheny Platosu, güneyde Körfez Kıyı Ovasıyla birleşir. Cumberland ve Kentucky ırmaklarını oluşturan kaynaklar ve Tennessee Irmağının kollarıyla parçalanmıştır. Alabama'nın kuzeyindeki Tennessee Irmağı vadisinde, Tennessee Vadisi Idaresi'nce (TVA) yapılmış göletler vardır. Platodaki öteki önemli yüzey şekilleri arasında Cumberland, Pine, Lookout ve Sand dağları ile Cumberland Geçidi ve Walden Sırtı sayılabilir.

Platonun en engebeli ve yüksek bölümünü oluşturan ve dar bir şerit biçiminde 225 km uzanan sırtlar, platonun Kentucky'nın doğusu ile Tennessee'nin kuzeydoğusundaki doğu sınırını belirler. Genellikle Cumberland Dağları olarak bilinen bu bölgenin yüksekliği 600-1.263 m arasında değişir, en yüksek noktasını ise Big Black Dağı oluşturur. Platoda çimento yapımında kullanılan kireçtaşı, inşaat ve dekorasyon işlerinde kullanılan ince taneli kumtaşı ve geniş kömür yatakları bulunur. Önemli bir doğal kaynak oluşturan sertodunlu ağaçlar daha çok Kentucky'deki Daniel Boone Ormanı ve Jefferson Ormanında toplanmıştır. Platonun özellikle Kentucky ve Tennessee bölümlerindeki engebeli yüzey şekilleri, birbirinden kopuk yerleşim merkezlerinin doğmasına ve yerel ekonominin iç tüketime dönük tarıma dayanmasına yol açmıştır.

Bugün ulusal bir tarih parkı olan Cumberland Geçidi, ilk göçmenlerin batıya geçiş yolunu oluşturmanın yanı sıra Amerikan İç Savaşı'nda stratejik bir önem taşımıştır.

Cumbernauld, İskoçya'nın güneybatısındaki Strathclyde ilinde (*region*), Cumbernauld-Kilsyth ilçesinin (*district*) merkezi olan yeni kent. Glasgow'un hızla artan nüfusunu yerleştirmek üzere, Glasgow'un 22 km doğusundaki Forth-Clyde Vadisinde 1956'da kuruldu. Liman tesisleri ile Glasgow ve Edinburgh kentlerine ulaşım kolaylığı olan vadi İskoçya'nın en önemli sanayi bölgesidir. Cumbernauld, çoğunlukla Glasgow'dan gelecek 50 bin kişilik bir nüfusu barındırabilecek biçimde planlanmış, bu sayı daha sonra 100 bine çıkarılmıştır. Korunmasız bir yamaçta yer alan yerleşimin kuzeybatısında kömür, güneydoğusunda ise ateş kili çıkarılır. Bu dar yerleşim alanı, kentteki konutların yeni yerleşimler için alışılmamış yoğunlukta inşa edilmesine yol açmıştır. Tepedeki kent merkezi de çok katlı binalardan oluşur. Kuzeydoğu ve güneybatı kenarındaki düz alanlar sanayi tesisleri için ayrılmıştır. Tasarımının özgünlüğü, çok zor koşullara uyarlanmış mimarisi, yaya ve taşıt yollarının ayrılmış olması, kente birçok ödül kazandırmıştır. Kent, yüzde 80'i Glasgow'dan gelen sakinlerinin yanı sıra yeni sanayi kollarını da kendine çekmeyi başarmıştır. Başlıca imalat dalları, elektrikli araç ve büro eşyası yapımı ile halıcılıktır. Nüfus (1982 tah.) 49.100.

Cumbrae Adaları, İskoçya'da, Clyde Körfezinde iki ada. Bute Adası ile anakarada bulunan Strathclyde iline bağlı Cunninghame ilçesi arasında yer alır. Büyük Cumbrae (11,5 km²), kumtaşından oluşmuştur, yüksekliği 126 m'ye ulaşır. Toprağın yaygın olarak işlendiği adada deniz biyolojisi merkezi ve müzesinin bulunduğu Millport sayfiyesi vardır. 1849'da inşa edilen kilise, 1876'da Argyll ve Adalar bölgesinin piskoposluk katedraline dönüştürülmüştür. Büyük Cumbrae'den 800 m genişliğindeki Tan Boğazıyla ayrılan Küçük Cumbrae'nin yüzölçümü 2,5 km², yüksekliği ise 142 m'dir. Adaların büyük ölçüde Millport'ta toplanmış olan nüfusu 1981'de 1.618 idi.

Cumbria, İngiltere'nin kuzeybatısında il. Yüzölçümü 6.810 km²'dir. Allerdale, Barrow-in-Furness, Carlisle, Copeland, Eden ve South Lakeland ilçelerini kapsar. Eski Cumberland ve Westmorland illerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur.

Morecambe Körfezinden Solway Halicine doğru İrlanda Denizi kıyıları boyunca uzanır. Derin bir biçimde yarılmış eski bir volkan konisi ile arduvaz kayaçların oluşturduğu dağ dorukları ve göllerle dolu vadileriyle güzel bir manzara sunan Göller Bölgesi'ni de içine alır. Carlisle Ovasının düzlükleri ile Eden ve Kent ırmaklarının vadilerini yüzeye yeni çıkmış kireçtaşı ve kumtaşı oluşumları çevreler. En doğuda uzanan Cross Fell ve Knock Fell gibi kayalık tepeler, Kuzey İngiltere'nin "belkemiği" olarak nitelenen Pennine Sıradağlarının bir parçasıdır.

Bölgede insan yerleşimi Neolitik Çağa tarihlenmektedir. Ehenside adlı küçük dağ golunun çevresinde bu dönemden kalma bir sit, Great Langdale'de de bir taş balta "atölyesi" vardır. Tunç Çağı bulguları İrlanda ve Penninelerle'e giden önemli yolların buradan geçtiğini gösterir. Daha çok askeri bir nitelik taşıyan Roma işgali döneminden çeşitli yollar, Brough ve Crackenthorpe gibi kaleler ve görkemli bir yapı olan Hadrianus Duvarı(*) kalmıştır.

Hıristiyanlığın 4. yüzyıl sonlarında Aziz Ninian'ın çalışmalarıyla yayıldığı bölge, 7. yüzyılda Northumbria'nın denetimine girdi. Daha sonraki Viking akınlarının izleri İskandinav dillerinden gelen birçok yer adında görülebilir. 945'ten sonra, İskoçyalılar ile İngilizler arasında sürekli el değiştiren kuzey kesimi 1157'de kesin olarak İngiliz yönetimine geçti. 19. yüzyıl başlarında Göl şairleri olarak anılan William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge ve Robert Southey sayesinde ün kazandı. Günümüzde gelişen demir ve kara yolu ulaşımı, Keswick ve Kendal'da yoğunlaşan turizmin canlanmasını sağlamıştır. Göller Bölgesi Ulusal Parkı da ilin sınırları içindedir.

Kırsal kesimde başlıca geçim kaynağı, yaylalardaki engebeli otlaklarda sürdürülen koyun besicilliği ile daha verimli alçak ovalarda yapılan tarımdır. Eden, Derwent ve Esk ırmakları, önemli sombalığı yataklarıdır. Sanayi büyük ölçüde madenciliğe bağlıdır. 12. yüzyıldan bu yana Alston'da kurşun ve gümüş, Egremont'ta demir cevheri çıkarılmaktadır. Anhidrit ve alçıtaşı da önemlidir. Eskiden yaygın olan kömür madenciliği bugün yalnızca ilin kuzeybatısında sürdürülmektedir.

Yoğun nüfus merkezleri Carlisle, Penrith, Keswick ve Kendal ile Workington ve Whitehaven limanlarıdır. İskoçya'ya giden ana batı demiryolu hattı Penrith ve Carlisle'dan geçer. Nüfus (1991 tah.) 486.900.

cumhurbaşkanı, cumhuriyetle yönetilen parlamenter rejimlerde devlet başkanı. Devlet başkanı olarak hem devletin birliğini ve bütünlüğünü hem de yürütme organını temsil eder. İki sıfatın aynı kişide toplanması, İngiltere'de temsili monarşinin gelişmesinin ürünüdür. Cumhuriyetle yönetilen parlamenter ülkelerde ise devlet başkanlığı, krallık yerine seçime dayalı cumhurbaşkanlığı kurumuna dönüşmüştür.

Parlamenter rejimlerdeki cumhurbaşkanı, başkanlık rejimlerindeki başkandan farklı olarak yürütme işlevini üstlenmez; bu işi onun adına başbakan ve bakanlardan oluşan bakanlar kurulu yerine getirir. Böylece parlamenter rejimde cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu olmak üzere iki ayrı yürütme organı yer alır.

Cumhurbaşkanının seçiminde bugüne değin değişik yöntemler uygulanmıştır. En yaygın üç yöntem cumhurbaşkanının parlamento tarafından seçilmesi, genişletilmiş parlamento tarafından seçilmesi ya da halk tarafından seçilmesidir. Seçilme biçimi cumhurbaşkanının rejim içindeki işlevini büyük ölçüde etkiler. Fransa ve Portekiz örneklerinde olduğu gibi halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı rejim içinde etkin bir rol oynayabilmektedir. Cumhurbaşkanını parlamentonun seçtiği İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde ise genellikle cumhurbaşkanı parlamentoya karşı yetersiz bağımsız ve rejim içinde etkin olamamaktadır.

Türkiye'de cumhurbaşkanlığı kurumu 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı ile benimsenmiş ve cumhurbaşkanını parlamentonun seçmesi kabul edilmiştir. Aynı seçim yöntemi 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında da korunmuş, ama 1924 ve 1982 anayasa uygulamalarında cumhurbaşkanı başka etmenlerin de katkısıyla rejim içinde etkin rol oynarken 1961 uygulamasında pasif kalmıştır.

1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 40 yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış üyeler ya da bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliğine sahip Türk vatandaşları arasından seçilir.

Parlamenter rejimlerde devletin birliğini ve bütünlüğünü temsil eden cumhurbaşkanının bağımsız ve tarafsız olması gerekir. Bunu sağlayacak düzenlemelerden biri, cumhurbaşkanının, onu seçen organdan daha uzun süre görevde kalabilmesidir. Bu süre 1961 ve 1982 anayasalarında yedi yıldır. Ayrıca bazı anayasalarda cumhurbaşkanının tarafsızlığını sağlamak amacıyla aynı kişinin yeniden bu göreve seçilebilmesine ilişkin kısıtlamalar getirilmiş, bazılarında da hem tarafsızlık ilkesi, hem de siyasal planda hakemlik misyonu göz önünde tutularak, devlet başkanlığı ile bağdaşmayan görevlerden alıkonmuştur. 1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sona erer; ayrıca bir kimse iki kez cumhurbaşkanı seçilemez.

1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının devletin birliği ve bütünlüğünün temsilcisi sıfatıyla sahip olduğu yetkilerin yanında yürütmenin başı sıfatıyla sahip olduğu, başbakanın ve ilgili bakanın katılımı söz konusu olmaksızın kullanabileceği yetkileri vardır. Bunlar yürütme, yasama ve yargı alanına ilişkin olmak üzere üç grupta toplanır. Yürütme alanına ilişkin yetkileri başbakanı ve başbakanın isteği üzerine bakanları atamak; parlamentonun güvenini kaybetmiş olan başbakanı ve başbakanın isteği üzerine bakanları azletmek, kararname, kanun hükmünde kararname ve tüzük gibi bakanlar kurulunun düzenlemelerini imzalamak, bazı kamu kurumlarının üst düzey sivil ve asker yöneticilerini atamak, gerekli gördüğünde bakanlar kuruluna başkanlık etmek, yabancı devletlere temsilci göndermek ve yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek, milletlerarası antlaşmaları onaylamak, silahlı kuvvetlerin kullanılmasına karar vermek gibi yetkilerdir. Yasama alanına ilişkin yetkileri ise

anayasada öngörülen koşulların gerçekleşmesi halinde parlamentoyu feshetmek; kanunları yayımlamak ve yeniden görüşülmek üzere parlamentoya geri göndermek; referanduma başvurmak; gerektiğinde parlamentoyu toplantıya çağırmak olarak gösterilmiştir. Yargı alanına ilişkin yetkileri arasında hastalık, sakatlık ve yaşlılık gibi nedenlerle kişilerin cezalarına özel af çıkarmak; bazı yüksek mahkeme üyelerini ve hakimleri atamak ile yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi için anayasa mahkemesine başvurmak sayılabilir.

Parlamenter rejimlerde cumhurbaşkanı, yürütme organının iki başından birisi olmaktan çok, yürütmenin öbür kanadı olan bakanlar kurulu ile parlamento arasındaki uyuşmazlıklarda hakem rolüyle önem kazanır. Bunun için cumhurbaşkanı hem bakanlar kurulundan, hem de parlamentodan bağımsız olmalıdır. "Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu" ilkesi de bu bağımsızlığı sağlamaya yöneliktir. Cumhurbaşkanı sorumlu tutulur ve parlamentoda tartışma konusu yapılırsa hakemlik niteliğinin kaybolacağı düşünülmüştür. Ama bu, monarşilerdeki gibi salt sorumsuzluk olmaktan çıkartılarak sınırlandırılmıştır. Yasama dokunulmazlığı güvenceleri bir yana bırakılırsa, cumhurbaşkanı görevi ile ilgili olmayan konularda her vatandaş gibi hukuki ve cezai sorumluluk taşır. Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu "yalnızca görev ve yetkileriyle ilgili olarak" ve "kural olarak" "siyasal sorumsuzluktur". Parlamento, cumhurbaşkanını görev ve yetkilerini kullanışından dolayı sorumlu tutamaz. Bununla birlikte cumhurbaşkanının siyasal sorumsuzluğunu kabul eden anayasalar, yalnızca "vatan hainliği" ya da "anayasayı kasten ihlal" hallerinde sorumlu tutulabileceğini hükme bağlamışlardır. Vatana ihanet ya da anayasayı kasten ihlal durumunda, parlamentonun suçlaması, yüce divan sıfatıyla anayasa mahkemesi ya da yüksek adalet divanının yargılaması kabul edilmiştir. İlk başta cezai gibi görünen bu sorumluluk, suçlu bulunması durumunda cumhurbaşkanının görevden alınmasına ve dolayısıyla siyasi sorumluluğuna da yol açabilir.

Cumhurbaşkanının parlamento önünde sorumlu olmaması, yetki ve sorumluluğun birbirinden ayrılamayacağı biçimindeki hukukun genel ilkesi uyarınca yetkilerini kullanabilmek için sorumluluğu kabul eden kişi ya da kişiler bulmasını gerektirir ve uygulamada cumhurbaşkanının yetkilerinin çoğunu parlamentoya karşı sorumlu bakanlar kurulu kullanır. Bu yetki kullanımı, cumhurbaşkanına ait kararnamelerin başbakan ya da ilgili bakanca imzalanması biçiminde belirir. Hatta uygulamada devlet etkinliklerinde ilk girişim başbakan ya da bakanlarca yapılmakta, hazırlanan kararnameler cumhurbaşkanının imzasına sunulmaktadır.

Parlamenter rejimlerde cumhurbaşkanının bütün işlemlerinin başbakan ya da ilgili bakanca imzalanması kural olmakla birlikte, Fransa ve Portekiz örneklerindeki gibi son yıllarda yapılan ve cumhurbaşkanını halkın seçmesini kabul eden anayasalarda, sorumsuzluğuna karşın cumhurbaşkanının tek başına yani tek imza ile yetkili kılındığı birçok duruma yer verilmiştir. Türkiye'de 1961 Anayasası'yla cumhurbaşkanının bütün işlemlerinin başbakan ya da ilgili bakanca imzalanması öngörülürken, 1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı yetkilerinin çoğunu tek başına kullanabilmektedir. *Ayrıca bak.* başkanlık sistemi.

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, cumhurbaşkanının yetkilerini kullanması ve görevlerini yerine getirmesine yardımcı olan hizmet örgütü. 1982 Anayasası'na göre kuruluşu, örgütlenmesi, çalışma ilkeleri ve personel atama işlemleri cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenir (m. 107). Kararnameye göre Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği örgütü, cumhurbaşkanına anayasada verilen yetkilerin kullanılmasında ve görevlerin yerine getirilmesinde gerekli her türlü hizmeti yürütmek üzere kurulan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ile görev yönünden cumhurbaşkanına doğrudan bağlı Cumhurbaşkanlığı Başyaverliği, Cumhurbaşkanlığı Danışmanlığı, Devlet Denetleme Kurulu Başkanlığı, Güvenlik İstihbaratı Danışmanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü'nden oluşur.

Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri, cumhurbaşkanının anayasa ve yasalarla belirlenen görevlerinin yerine getirilmesi ve yetkilerinin kullanılması için gerekli işlemleri yapar; hukuksal, yönetsel, mali işleri ve öbür hizmetlerini yürütür; bu hizmetlere ilişkin çalışmalar yapar ve cumhurbaşkanına sunar.

Cumhurbaşkanlığı başyaveri, cumhurbaşkanının yakın güvenliğini sağlar, emirlerini yerine getirir ve görevlendirilmesi halinde cumhurbaşkanını temsil eder. Cumhurbaşkanlığı danışmanı, hukuk, siyaset, askerlik, ekonomi gibi uzmanlık gerektiren konularda incelemeler yapar ve görüşlerini cumhurbaşkanına bildirir.

Güvenlik istihbaratı danışmanı, güvenlik istihbaratı konusunda cumhurbaşkanına danışmanlık yapar, cumhurbaşkanının korunmasına ilişkin genel önlemleri ve devletin açık ya da gizli kaynaklarından gelen bilgileri derleyerek cumhurbaşkanına sunar.

Cumhurbaşkanlığı özel kalem müdürü, cumhurbaşkanının emirlerini yerine getirir ve yazışmalarını yapar.

Cumhurbaşkanlığı Konseyi, 1982 Anayasası'yla altı yıllık geçici bir süre için oluşturulan cumhurbaşkanına yardımcı kurul.

1982 Anayasası'nın geçici 2. maddesi uyarınca kuruldu. Madde 6 Kasım 1983 genel seçimlerinin ardından TBMM'nın toplanıp göreve başlamasından sonra, Milli Güvenlik Konseyi'nin(*) altı yıllık geçici bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne dönüşmesini ve Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin de Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını almalarını öngörüyordu. Üyeleri, Kara Kuvvetleri eski komutanı emekli orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri eski komutanı emekli orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri eski komutanı emekli oramiral Nejat Tümer ve Jandarma eski genel komutanı emekli orgeneral Sedat Celasun'dur. Bu üyeler, TBMM üyelerine tanınmış olan özlük haklarına ve dokunulmazlığa sahiptir.

Konseyin başlıca görevleri anayasada belirtilen temel hak ve hürriyetler ile ödevlere, laiklik ilkesine, Atatürk devrimlerinin, milli güvenliğin ve kamu düzeninin korunmasına, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu'na, uluslararası antlaşmalara, dış ülkelere silahlı kuvvet gönderilmesine ve yabancı kuvvetlerin Türkiye'ye kabulüne, olağanüstü yönetime, sıkıyönetim ve savaş durumuna ilişkin yasalar ile cumhurbaşkanınca gerekli görülen öbür yasaları cumhurbaşkanına tanınan 15 günlük sürenin ilk 10 günü içinde incelemek; cumhurbaşkanının istemi üzerine ve onun saptayacağı süre içinde, milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesine, olağanüstü yönetim yetkisinin kullanılmasına ve alınacak önlemlere, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu'nun yönetim ve gözetimine, gençliğin yetiştirilmesine ve Diyanet İşleri'nin düzenlenmesine ilişkin konuları inceleyip görüş bildirmek; cumhurbaşkanının istemine göre, iç ve dış güvenlik ile gerekli görülen öbür konularda inceleme ve araştırma yapmak ve sonuçlarını cumhurbaşkanına sunmaktır.

Bu yetkileriyle Cumhurbaşkanlığı Konseyi, kendi başına hukuksal sonuçlar yaratacak kararlar alabilen bağımsız bir kuruluş niteliği taşımamaktadır. Daha çok, cumhurbaşkanının isteği üzerine harekete geçebilen, araştırma ve incelemelerinin hukuksal sonuç doğurması cumhurbaşkanının iradesine bağlı olan bir kuruluştur.

Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Çankaya'da Clemens Holzmeister'in 1931-32'de gerçekleştirdiği cumhurbaşkanlığı resmi konutu. *Ayrıca bak.* Holzmeister, Clemens.

Cumhurbaşkanlığı Kupası, futbolda, Türkiye Ligi ve Federasyon Kupası (eskiden Türkiye Kupası) şampiyonları arasındaki karşılaşmanın galibine verilen kupa. İlk kez 1965-66 futbol sezonunda konmuştur. Resmî futbol mevsiminin son karşılaşması olan bu kupada tek karşılaşma yapılır. Hem ligi, hem de kupayı aynı takımın kazanması durumunda Cumhurbaşkanlığı Kupası için lig şampiyonu ile lig ikincisi karşılaşır. Arka arkaya 3 yıl kazanan takım, kupaya sahip olur.

Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (CSO), kökeni bakımından günümüzdeki benzerleri arasında dünyanın en eski müzik topluluklarından biri olan Türk senfoni orkestrası. Düzenli konserleri ve turneleriyle Türkiye'de çoksesli müziğin gelişmesinde önemli rol oynamış, yurtdışında Türk bestecilerin yapıtlarını ve Türk icracıları tanıtmıştır.

II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın ve ona bağlı Mehterhane'nin dağıtılması (1826) üzerine yeni oluşturulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin gereksinimlerini karşılamak üzere Batı çalgılarından oluşan bir bando takımı kuruldu ve şefliğine İstanbul'daki yabancı uyruklulardan Fransız Manguel atandı. Onun başarılı olamaması üzerine 1828'de II. Mahmud İtalya'dan Giuseppe Donizetti'yi (besteci Gaetano Donizetti'nin ağabeyi) çağırtarak bu topluluğun başına getirdi. 1831'de Muzika-yı Hümayun adını alan bando, Donizetti Paşa'nın yönetiminde Mehterhane ve Ende-run'dan alınıp yetiştirilen müzikçilerle bir saray orkestrası olarak yeniden düzenlendi. Donizetti Paşa'nın 1856'da ölmesinden sonra Abdülmecid, onun yerine gene bir İtalyan olan Callisto Guatelli'yi şefliğe atadı. Birçok genç müzik öğrenimi için Avrupa'ya gönderildi. II. Abdülhamid döneminde Muzika-yı Hümayun komutanlığına getirilen Ahmed Necib Paşa kadroyu daha da genişletti. Yaşlanmış olan Guatelli'nin yerine bandoyu Mehmed Ali Bey, orkestrayı da d'Arenda Paşa yönetiyordu. Koronun başına ise M. Zati Bey (Arca) getirilmişti. Safvet Bey'in (Atabinen) şefliği sırasında çalışmalarını hızlandıran ve gelişen orkestra, Zeki Bey'in (Üngör) yönetiminde Aralık 1917-Ocak 1918 arasında Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a turneye gidebilecek bir düzeye erişti.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'ya taşınan topluluk Riyaseticumhur Musiki Heyeti adı altında etkinliğini sürdürdü. 1933'te Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası ve Riyaseticumhur Armoni Muzikası olarak ikiye ayrıldı. 1934'te orkestranın başına Ahmet Adnan Saygun getirildi. Riyaseticumhur Armoni Muzikası ise 1935'e

değin Veli Kanık'ın, etkinliğine son verildiği 1963'e değin de İhsan Künçer'in yönetiminde çalıştı.

1935'te müzik incelemelerinde bulunmak üzere Türkiye'ye gelen Paul Hindemith'in önerisiyle Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası'nın şefliğine getirilen Praetorius, topluluğun gelişmesine büyük katkıda bulundu. Praetorius'un 1946'da ölmesinden sonra orkestra Hasan Ferit Alnar, Hans Hoerner, Hermann Scherchen, Hans Rosbaud, van Remoortel, Norman Delmar, Robert Lawrence, Bruno Bogo, Walter Goehr, George Weldon, Robert Wagner, Haymo Tauber, Helmuth Thierferder, Hans Benda, Cemal Reşit Rey, Ulvi Cemal Erkin ve Otto Masserath gibi şeflerle çalıştı. 1957'de çıkarılan kuruluş yasasıyla adı Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na dönüştürüldü. 1963-71 arasında Gotthold Ephraim Lessing'in yönetiminde repertuarını yabancı ve Türk bestecilerin yapıtlarıyla geliştirdi ve yurtdışı konserlerinde Türk bestecilerin yapıtlarını çalarak tanıttı. 1972'de Jean Perisson, 1974'te de Tadeusz Strugala CSO'nun birinci şefliğine getirildi. Şef yardımcısı olan Hikmet Şimşek ve Gürer Aykal'ın yönettiği konserlerde de birçok yerli ve yabancı yapıtı başarıyla seslendirildi. Ankara'da 29 Ekim 1961'de açılan Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Konser Salonu'nda o günden beri düzenli konserler verilmektedir. Her yıl yurt içi ve dışında turnelere çıkan CSO, İdil Biret, Suna Kan, Ayla Erduran, Verda Erman gibi yorumcuların da katıldığı yankı uyandıran konserler vermektedir.

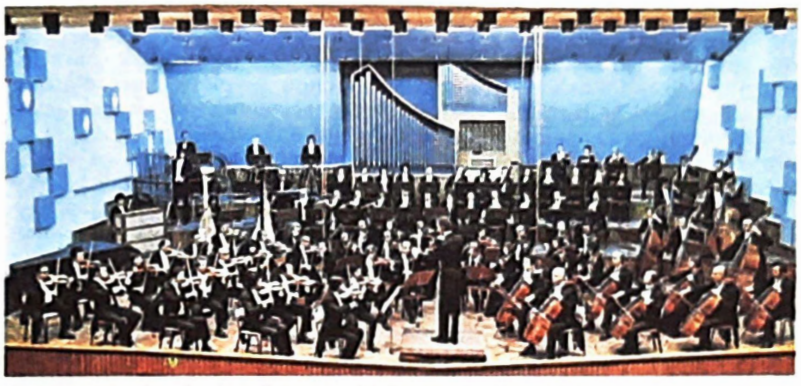

Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası bir konser sırasında
Anadolu Yayıncılık Arşivi

cumhuriyet, egemenliğin bir tek kişinin elinde olmadığı ve oy hakkına sahip yurttaşlarca seçilen temsilciler eliyle yasalara uygun biçimde kullanıldığı yönetim biçimi.

Cumhuriyet sözcüğü, Arapçada toplu durumda bulunan kavim ya da ulus anlamına gelen "cumhur"a dayanır. Latincedeki *respublica* (*res* "şey, olay, olgu" ve *publica* "halk, kamu") sözcüğü de devletin kamusallığını, bir kamu organı olduğunu belirtir. Bu geniş anlamıyla "cumhuri devlet" ya da yalnızca "cumhuriyet", egemenliğin yurttaşlar topluluğuna ait olduğu hükümet biçimi demektir.

Günümüzde dar anlamda "cumhuriyet" kavramı devlet başkanının belirli bir süre için, doğrudan ya da dolaylı olarak halk tarafından seçilmesine dayanan hükümet biçimini içerir. Ama bu dar anlamda cumhuriyet olarak nitelenemeyecek bir yönetim biçimi, geniş anlamdaki cumhuriyet tanımına uyabilir. İngiltere örneğinde olduğu gibi, egemenliğin seçilmiş organlar aracılığıyla halkın elinde bulunduğu bir ülke geniş anlamda cumhuriyet olmakla birlikte, devlet başkanlığı soydan geçiyorsa dar anlamda cumhuriyet değildir. Eğer egemenlik yalnızca bellı bır sınıfın elindeyse buna aristokratik cumhuriyet, yani seçkinler cumhuriyeti denir; egemenlik bütün halka aitse demokratik cumhuriyet ya da halk cumhuriyeti adı verilir.

Cumhuriyetin bir devlet biçimi mi, yoksa hükümet biçimi mi olduğu öteden beri tartışılagelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924, 1961 ve 1982 anayasalarının birinci maddelerinde, "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir" ifadesiyle, cumhuriyet bir devlet biçimi olarak kabul edilmektedir. Oysa, Türkiye'de cumhuriyetin ilanına ilişkin 29 Ekim 1923 tarihli yasa, "Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti cumhuriyettir" ifadesiyle cumhuriyeti bir hükümet biçimi olarak öngörüyordu. Fransız anayasaları da cumhuriyeti bir hükümet biçimi olarak kabul etmiştir. Türkiye'de 1924 Anayasası'nda cumhuriyetin bir devlet biçimi olarak yer alması, saltanatın ve hilafetin kaldırılmasından sonra, geriye dönüş özlemleri olan çevrelere karşı bir önlem niteliğindedir. Bu nedenle, 1924 Anayasası'nda devlet biçimi olarak cumhuriyetin, hukuksal olmaktan çok siyasal bir anlamı vardır; amaç, devlet başkanlığının bir hanedana ait olup soydan geçmesini, yani saltanatı önlemektir. 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında yer alan, "devlet şeklinin cumhuriyet olduğunun değişmezliği" ilkesi de bunun bır kanıtı olarak kabul edilebilir. Anayasa hukuku açısından devlet biçimi teknik bir konudur; burada söz konusu olan devletin tek yapılı mı, yoksa federal mi olduğudur. Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında yer alan "Türkiye Devleti, ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bir bütündür" ifadesiyle devlet biçiminin tek yapılı olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan, teknik anlamda cumhuriyetin bir hükümet biçimi olarak anlaşılması gerekir.

Ayrıca demokrasi ve cumhuriyet kavramları da birbirine karıştırılmamalıdır. Cumhuriyet bir biçimi, demokrasi ise içeriği ifade eder. 1982 Anayasası'nda, "Türkiye Devleti bır cumhuriyettir" ifadesiyle yetinilmemiş, cumhuriyetin nitelikleri başlığı altında, Türkiye Cumhuriyeti "... demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir" denerek, cumhuriyetin içeriği de belirtilmiştir. Çünkü, İngiltere'deki gibi, monarşik bir yönetimin demokratik olabilmesine karşılık, cumhuriyet yönetimi de antidemokratik olabilir.

Cumhuriyet, İstanbul'da yayımlanan günlük siyasal gazete. Yunus Nadi Abalıoğlu tarafından kurulmuş, adını Mustafa Kemal'in önerisiyle almıştır. İlk sayısı 7 Mayıs 1924'te çıktı. Gazete yeni rejimi savunma ve halka benimsetme amacını taşıyordu. Başyazılarını, ölümüne değin Yunus Nadi, ondan sonra da oğlu Nadir Nadi yazdı. Yunus Nadi bir süre sonra Cumhuriyet devrimlerini yabancılara tanıtmak amacıyla Fransızca *La République*'ı (6 Temmuz 1925 - 30 Haziran 1952) yayımlamaya başladı. II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya yanlısı görüşlere ağırlık verdi, çok partili döneme geçişte Demokrat Parti'yi destekledi; başyazarı Nadir Nadi de 1950'de DP listesinden bağımsız milletvekili seçildi. Ama 1954'ten sonra DP iktidarına karşı sert bir muhalefet yürüttü. 27 Mayıs'tan (1960) 12 Mart (1971) dönemine değin genelde asker-sivil aydın kesimin ilerici görüşlerini dile getiren etkili bir yayın organıydı. 12 Mart döneminde bir ara yönetimin el değiştirmesi sonucu tutucu bir gazete görünümü aldı. 1973'te yeniden eski çizgisine döndü. Çıktığı tarihten başlayarak Kemal Salih Sel, Hikmet Munif Ülgen, Cevat Fehmi Başkut, Ecvet Güresin, Oktay Kurtböke ve Hasan Cemal'in yönetiminde yayımlanan *Cumhuriyet*'in son dönemdeki başlıca koşe yazarları İlhan Selçuk, Oktay Akbal, Uğur Mumcu, Mehmed Kemal, Mustafa Ekmekçi ve Ali Sirmen'di. 20 Ağustos 1991'de Nadir Nadi'nin ölmesinden sonra bir yandan ortaya ekonomik sıkıntılar çıktı, bir yandan da yayın kurulu içinde anlaşmazlık baş gösterdi. Yayın yönetmeni Hasan Cemal'in politikasını beğenmeyen ve sermaye çevrelerine yaklaşıldığını ileri süren İlhan Selçuk ve Uğur Mumcu gibi yayın kurulu üyesi köşe yazarlarıyla onları destekleyen Cüneyt Arcayürek, Ali Sirmen, Ergun Balcı, Oktay Akbal, Melih Cevdet Anday'ın da aralarında bulunduğu 80 kişi 5 Kasım 1991'de gazeteden ayrıldı. Olayı protesto eden bir bölüm okurun gazete almamaya başlaması üzerine günlük satış ortalaması Aralık 1991'de 56 bine kadar düştü. Bu durum üzerine Hasan Cemal ile yazı işleri müdürü Okay Gönensin *Cumhuriyet*'ten ayrıldı. Bir süre sonra ayrılanların bir bölümü geri döndü. 8 Nisan 1992'de yeni yayın kurulu oluşturuldu; Özgen Acar genel yayın yönetmenliğine, Füsun Özbilgen de yazı işleri müdürlüğüne getirildi.

Cumhuriyet'in 7 Mayıs 1924 tarihli ilk nüshası
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi - Ara Güler

Cumhuriyet 1946'dan beri "Yunus Nadi Armağanı Yarışması"nı düzenlemekte, her yıl belli bir bilim ya da sanat konusuna ayrılan yarışmada özgün araştırmalar desteklenmektedir.

Cumhuriyet Bayramı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği günün (29 Ekim 1923) yıldönümlerinde kutlanan ulusal bayram. 19 Nisan 1925'te, 628 sayılı Cumhuriyet'in İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Millî Bayram Addi Hakkında Kanun ile

kabul edildi. Bu yasayla 29 Ekim günü Türkiye içinde ve yurt dışındaki temsilciliklerde ulusal bayram töreni yapılacağı hükmü getirildi. 21 Nisan 1925 tarihli ve 1805 sayılı Milli ve Sair Bayramlarda İfa Olunacak Merasim Hakkındaki Talimatname ile de kutlamaların düzenlenmesine ilişkin ilkeler belirlendi.

27 Mayıs 1935 tarihli ve 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'a göre 28 Ekim öğleden sonrası ile 29 ve 30 Ekim günleri tatil sayıldı. 17 Mart 1981'de, 2739 sayılı yasayı geçersiz kılan 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile yeniden düzenlenen Cumhuriyet Bayramı tatili, 28 Ekim öğleden sonrası ile 29 Ekim günü olarak belirlendi. Bu süre içinde resmî daire ve kuruluşların tatil edilmesi, özel işyerlerinin de zorunlu olarak kapatılması hükme bağlandı. Cumhuriyet Bayramı, Türkiye içinde Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim, Kültür ve Turizm bakanlıklarınca hazırlanan törenlerin yanı sıra, yurtdışındaki temsilciliklerde de resmen kutlanan tek ulusal bayramdır.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), eskiden (1924'e değin) HALK FIRKASI. (1924-35) CUMHURİYET HALK FIRKASI. Cumhuriyet döneminin ilk siyasal partisi. 1923-50 arasında aralıksız iktidarda kalmış ve 1946'ya değin genelde tek parti yönetimini uygulamıştır.

Halk Fırkası (HF), Kurtuluş Savaşı'nın zafere ulaşmasından sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin(*) siyasal bir partiye dönüştürülmesiyle kuruldu. Buna ilişkin karar 9 Eylül 1923'te açıklanmışsa da, HF'nin resmî kuruluş tarihi 11 Eylül 1923'tür. Kuruluşunda resmî bir programı bulunmayan ve siyasal çalışmalarında Dokuz Umde'yi(*) temel alan partinin genel başkanlığına Mustafa Kemal (Atatürk), genel başkan vekilliğine İsmet (İnönü) Bey ve genel sekreterliğine de Recep (Peker) Bey seçildi. HF nizamnamesinde ulusal egemenliğin halk tarafından ve halk için uygulanmasına yol gösterme, Türkiye'yi çağdaşlaştırma ve hukuk devletini egemen kılma gibi amaçlar yer alıyordu.

HF'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, İsmet (İnönü) Bey ile Başbakan Fethi (Okyar) Bey arasında baş gösteren anlaşmazlık, HF'nin Meclis grubunda tartışmalara yol açtı. Ortaya çıkan siyasal bunalım Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923) ve Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle son buldu. Bu arada İsmet (İnönü) Bey de başbakanlığa atandı. Ama partı içindeki tartışmalar durulmadı. Halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra, Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay), Refet (Bele), Ali Fuat (Cebesoy) ve Adnan (Adıvar) beyler ile birlikte bir grup milletvekili HF'den ayrılarak 17 Kasım 1924'te, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı(*) (TpCF) kurdular. Bu arada HF de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını aldı (10 Kasım 1924). Bu iki partili dönem, Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said Ayaklanması'nın(*) ardından çıkarılan Takrir-i Sukûn Kanunu'na(*) dayanılarak 3 Haziran 1925'te TpCF'nin kapatılmasıyla son buldu.

CHF, nizamnamesinin demokratik bir nitelik taşımasına karşın, ilk yıllarında örgütlenmede merkeziyetçi bir model uyguladı. Ülkeyi 14 mıntıkaya ayırarak, her mıntıkaya merkezden birer müfettiş atadı. Ayrıca il örgütlerinin başında bulunan mutemedleri ve belediye başkanlarını merkezden belirledi.

Sivas Kongresi'ni (1919) 1. Kurultay sayan CHF, 15 Ekim 1927'de II. Kurultay'ı topladı. Bu kurultayda cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması (laiklik) hiçbir nedenle değiştirilemeyecek temel ilkeler olarak benimsendi. Değişmez genel başkan seçilen Mustafa Kemal, büyük nutkunu bu kurultayda okudu ve bir bildiriyle partinin temel amaçlarını yeniden duyurdu (*bak.* Nutuk).

CHF, 1929 Büyük Bunalımı'ndan sonra ekonomide "liberal" politikayı bırakıp devletçiliğe yöneldi. Bu arada toplumsal muhalefeti denetim altında tutmak için 12 Ağustos 1930'da, Ali Fethi (Okyar) başkanlığında, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın(*) (SCF) kurulmasıyla yeniden iki partili sisteme dönüldüyse de, bu uzun sürmedi. Muhalefetin istenmeyen bir çizgiye kayması ve hızla gelişme göstermesi üzerine SCF baskılar sonunda kendini feshetti (17 Kasım 1930). 10 Mayıs 1931'de CHF'nin III. Kurultayı toplandı ve partinin ilk programı kabul edildi. Parti ilkelerine devletçilik ve inkılapçılık da (devrimcilik) eklenerek CHF'nin Altı Ok(*) adıyla anılan temel ilkeleri belirlenmiş oldu. SCF deneyinden sonra devletçilik anlayışının da etkisiyle daha sert ve müdahaleci bir politika izlemeye başlayan CHF'de, bu değişiminin bir sonucu olarak genel sekreterliğe Saffet (Arıkan) Beyin yerine Recep (Peker) Bey getirildi. Aynı yıl Türk Ocakları kapatıldı ve 19 Şubat 1932'de partiye bağlı bir kitle örgütü olarak Halkevleri(*) kuruldu. Parti ekonomik konulara daha da ağırlık verdi. Tek parti dönemi devletçiliğinin başlıca uygulayıcılarından Celal Bayar(*) iktisat vekilliğine getirildi.

9 Mayıs 1935'te toplanan IV. Kurultay, parti ile devleti daha da bütünleştirdi. Kurultayda liberalizme karşı devletçilik anlayışı bir kez daha vurgulanırken, devlete özel girişimleri denetleme ve yönlendirme yetkisi verildi. Bu arada "fırka" yerine "parti" sözcüğü benimsendi. 18 Haziran 1936'da İnönü imzasıyla yayımlanan genelgeyle parti-devlet özdeşliği kuruldu; içişleri bakanı parti genel sekreteri ve valiler de il başkanı kabul edildi. 1937'de Altı Ok bir anayasa maddesi oldu ve kurultay sonrasında parti yönetimi ile devlet organlarının birleştirilmesi sağlanarak ülkede tek partı egemenliği tam anlamda yerleştirildi.

Atatürk döneminin sonlarında Atatürk-İnönü anlaşmazlığı CHP'de önemli bir görev değişimine yol açtı. Kuruluşundan başlayarak partinin genel başkan vekili olan İnönü görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve yerine Celal Bayar getirildi. Aynı zamanda başbakanlığa atanan Bayar'ın döneminde, sınırlı bir devletleştirme dışında ekonomi politikalarda önemli bir değişiklik yapılmadı. Atatürk'ün ölümünden sonra, 26 Aralık 1938'de toplanan I. Olağanüstü Kurultay İnönü'yü değişmez genel başkan ve "Milli Şef" seçti. Bayar genel başkan vekilliğine, Refik Saydam da genel sekreterliğe getirildi. Aynı zamanda başbakanlığa atanan Bayar'ın Ocak 1939'da istifa etmesinden sonra kabineyi kurmakla Refik Saydam görevlendirildi. Boşalan genel sekreterliğe de Fikri Tüzer atandı.

29 Mayıs 1939'da toplanan V. Kurultay'da parti-devlet özdeşliğini azaltma yönünde bir adım atıldı ve genel sekreterin içişleri bakanı olması uygulaması kaldırıldı. Parti içinde denetimi sağlamak amacıyla da Müstakil Grup(*) adı altında yapay bir muhalefet grubu kuruldu. Bu girişim CHP'nin çok partili sisteme geçmek için attığı ilk adım sayılabilir. Bu kurultayda alınan önemli kararlardan biri de ulusal eğitim ile ilgiliydi. Alınan kararları ertesi yıl Köy Enstitüleri'nin(*) kurulması izledi. 1942'de Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakanlığa ve genel başkan vekilliğine Şükrü Saracoğlu getirildi. Memduh Şevket Esendal da genel sekreter oldu. 18 Haziran 1943'te çalışmalarına başlayan VI. Kurultay ise, tek partili dönemin son kurultayıydı. II. Dünya Savaşı sırasında toplandığı için kurultayda tartışılan başlıca konular ulusal savunma, dış ilişkiler oldu ve parti programında bu konulara ilişkin bazı değişiklikler yapıldı.

1923-45 arasında TpCF ve SCF deneyleri dışında Türkiye'nin tek partisi olan CHP içinde 1940'larda belirmeye başlayan muhalefet, 1945'te bütçe görüşmeleri sırasında örgütlü ve sistemli bir yapıya dönüştü. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes, CHP Meclis Grubu'na Dörtlü Takrir(*) diye adlandırılan bir önerge verdiler. Parti tüzüğü ve yasalarda değişiklikler yapılmasını isteyen önergenin grup çoğunluğunun oylarıyla reddedilmesinden sonra, önerge sahipleri CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'yi(*) (DP) kurdular. Bu arada CHP'nin 10 Mayıs 1946'da toplanan II. Olağanüstü Kurultayı değişmez genel başkanlık kurumunu kaldırdı ve "Milli Şef" ifadesini tüzükten çıkardı. Genel sekreterliğe de Nafi Atuf Kansu getirildi. Parti 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimleri kazanarak iktidar partisi olma özelliğini korudu. Ardından hükumeti kurmakla görevlendirilen Recep Peker, 1946'da 7 Eylül Kararları'nı(*) alarak daha liberal bir ekonomi politikasına yöneldi. İktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine partilerüstü bir cumhurbaşkanı rolünü üstlenen İnönü, 1947'de yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesi(*) ile muhalefet partilerine serbest çalışma güvencesi verdi.

Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri TBMM'nin bir oturumunda
Ara Güler

1946-50 arasında, II. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan Milli Korunma, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi yasalarla kurulan katı ekonomik sistem yumuşatılmaya çalışılırken, CHP de liberalleşmeye ve demokratikleşmeye başladı. Bununla birlikte parti içinde sertlik yanlısı grupla ılımlı grup arasında çatışma doğdu. Bu çatışma kısa zaman içinde İnönü-Peker çatışması biçimine dönüştü. İnönü'nün de desteğini alan ılımlı grubun (35'ler) girişimleri, Peker'in parti içindeki otoritesini yitirmesine yol açtı. Peker 9 Eylül 1947'de başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı ve hükümeti kurmakla Hasan Saka görevlendirildi. Bu arada parti örgütüne de yönetim açısından daha geniş yetkiler tanındı. 17 Kasım 1947'de toplanan ve partinin iktidardaki son kurultayı olan VII. Kurultay'da valilerin il başkanlığı yapma uygulamasına son verildi ve cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı ilişkisinin gevşetilmesi bizzat İnönü tarafından savunuldu. Bu kurultaydan sonra genel başkan vekilliğine Hilmi Uran, genel sekreterliğe de Tevfik Fikret Sılay getirildi.

CHP, 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerde oyların ancak yüzde 39,98'ini alınca, 27 yıllık iktidarını yitirdi. Seçimi kazanan DP'nin ardından ikinci parti oldu ve böylece 1960'a değin sürecek olan muhalefet dönemi başladı. Haziran 1950'den Eylül 1959'a değin partinin genel sekreterlik görevini Kasım Gülek yürüttü. Parti 1954 genel seçimlerinde yüzde 34,28, 1957 genel seçimlerinde de 40,86 oranında oy aldı. DP iktidarına son veren 27 Mayıs harekâtından sonra oluşturulan Kurucu Meclis büyük ölçüde CHP ve CHP yanlılarının denetimindeydi. Parti bu yolla Kurucu Meclis'in en önemli görevi olan yeni anayasanın muhalefet yıllarında ortaya koyduğu siyasal görüşler doğrultusunda biçimlenmesinde etkili oldu. Bu arada askeri harekât ile CHP arasında bağlantı olduğu iddialarının ileri sürülmesi üzerine İnönü yaptığı açıklamada böyle bir ilişkinin olmadığını, ama 27 Mayısçılar ile CHP arasında görüş ve inanç birliği olduğunu belirtti.

CHP, 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde oyların yüzde 36,7'sini alarak birinci parti oldu. Ama kazandığı sandalye sayısı tek başına iktidar olmasına yetmedi. İnönü'nün başkanlığında 20 Kasım 1961'de Adalet Partisi (AP) ile; 25 Haziran 1962'de Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve bağımsızlarla; 25 Aralık 1963'te de bağımsızlarla koalisyon hükümetleri kuran CHP bütçenin meclisteki reddedilmesi üzerine 13 Şubat 1965'te iktidardan düştü. Bu arada parti genel sekreterliğine İsmail Ruştu Aksal'ın yerine Kemal Satır getirildi.

1965 seçimleri öncesinde "ortanın solu"nda yer aldığını açıklayan CHP, sosyal demokrat görünümlü yeni bir çizgiye yöneldi. 10 Ekim 1965 genel seçimlerinde aldığı yüzde 28,75 oranındaki oy CHP'yi AP'nin ardından ikinci parti konumuna düşürürken, parti içinde de çeşitli tartışmalara yol açtı. Ekim 1966'da toplanan XVIII. Kurultay'da genel sekreterliğe seçilen Bülent Ecevit'in önderlik ettiği ve İnönü'nün de desteklediği "ortanın solu" hareketi güçlenirken, CHP içinde önemli bir ağırlığı olan Turhan Feyzioğlu'nun başı çektiği bir grup partiden ayrılarak Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni kurdu.

CHP'nin 1965 genel seçimlerindeki başarısızlığı 12 Ekim 1969 genel seçimlerinde de sürdü. Parti oyların yalnızca yüzde 27,36'sını alabildi. Aynı yıl parti içinde "Ecevitçiler" ve "Satırcılar" olarak nitelenen hizipler arasında yoğun bir çekişme baş gösterdi. 3 Temmuz 1970'te toplanan XX. Kurultay'da Ecevitçiler parti meclisinde çoğunluğu ele geçirdiler. CHP 12 Mart döneminde Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu başkanlıklarında kurulan "partilerüstü koalisyon" hükümetlerine katıldı. Bu arada 12 Mart hareketine karşı alınması gereken tavır konusunda İnönü ile Ecevit arasında görüş ayrılığı belirdi. Askeri müdahaleyi onaylamaya ve koalisyon hükümetlerinde yer almaya karşı çıkan Ecevit, genel sekreterlikten ayrıldı. İnönü-Ecevit uyuşmazlığına çözüm bulmak amacıyla 5 Mayıs 1972'de toplanan V. Olağanüstü Kurultay'da Ecevit yanlısı parti meclisi güvenoyu alınca, İnönü genel başkanlıktan ayrıldı; 14 Mayıs 1972'de toplanan Genel Başkanlık Seçimi Özel Kurultayı'nda genel başkanlığa Ecevit getirildi. Ardından Kemal Satır ve grubu partiden ayrılarak Cumhuriyetçi Parti'yi kurdu.

CHP 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde oyların yüzde 33,3'ünü alarak birinci parti oldu. Ama çıkardığı milletvekili sayısı tek başına iktidar olmaya yetmedi ve Ecevit başkanlığında Milli Selâmet Partisi (MSP) ile bir koalisyon hükümeti kuruldu. (6 Şubat 1974) Bu ortaklık yoğun iç ve dış gelişmeler karşısında izlenecek politikalarda önemli görüş ayrılıkları doğması ve hükümet programının uygulanmasında çıkan anlaşmazlık üzerine 18 Eylül 1974'te son buldu. Bu arada ilk kez 1970'te CHP gençlik kollarının düzenlediği bir forumda kullanılan "demokratik sol" kavramı, 28 Haziran 1974'te toplanan Tüzük Kurultayı'nda parti tüzüğünün ilkeleri arasına alındı. Ancak bu kez de bu yeni kavram partiyi içinde tartışmalara yol açtı ve 14 Aralık 1974'te toplanan XXII. Kurultay'ın başlıca konusunu oluşturdu. Kurultayın sonunda yayımlanan bildiride CHP'nin demokratik sol bir partiyi olduğu açıklandı.

CHP, 5 Haziran 1977 genel seçimlerinde yüzde 41,4 oranında oy aldı. Bu, CHP'nin çok partili dönemdeki en büyük başarısı oldu. Buna karşın Millet Meclisi'nde çoğunluğu sağlayamadı. 21 Haziran'da Ecevit başkanlığında kurulan azınlık hükümeti güvenoyu alamadı. II. Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde (Temmuz-Aralık 1977) ana muhalefet partisi olarak kalan CHP, Aralık 1977'de bir gensoru önergesi vererek hükümeti düşürdü. Ocak 1978'de gene Ecevit başkanlığında Demokratik Parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve AP'den ayrılan bağımsızlar ile koalisyon hükümeti kuruldu. CHP 14 Ekim 1979 senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimlerinde oy kaybına uğrayınca hükümet 16 Ekim'de görevden çekildi. 12 Eylül harekâtından sonra, öbür siyasal partilerle birlikte CHP'nin de etkinlikleri durdurulduğu. Ecevit genel başkanlıktan istifa etti. CHP 16 Ekim 1981'de Milli Güvenlik Konseyi'nin kararıyla kapatıldı ve 1982 Anayasası ile üst düzey yöneticilerine 10 yıllık siyaset yasağı getirildi.

Yeni siyasal partilerin kurulmasına izin verildiği 1983'ten sonra CHP'nin mirası üzerinde kurulan Halkçı Parti (HP) ve Sosyal Demokrat Parti (SODEP) 1985'te Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) adıyla birleşti. Bu gelişmelerin dışında kalan Ecevit, yakın çevresinin kurduğu Demokratik Sol Parti'yi (DSP) destekledi ve Eylül 1987'de 10 yıllık siyaset yasağının halkoylamasıyla kaldırılmasından sonra bu partinin genel başkanlığına seçildi. 1992'de, 12 Eylül 1980'den sonra kapatılan partilerin açılması gündeme gelince CHP'nin son yönetim kurulu, toplanarak yeniden örgütlenme çalışmalarına başladı.

Türk siyasal tarihinin en uzun ömürlü partisi olan CHP, öteki büyük partilerin doğmasına kaynaklık etmenin yanı sıra kendi içinde de önemli değişiklikler geçirdi. Kurtuluş Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal'in kurduğu Halk Fırkası, tabanı ve kadroları açısından büyük ölçüde İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğindeydi. İlk iki önderinin asker kökenli olmasına ve zamanla bir devlet partisi olarak biçimlenmesine karşın, özellikle muhalefette geçen dönemde sivilleşme yönünde önemli adımlar attı. 1961 sonrasının göreli özgürlükçü ortamında benimsediği ekonomik politikalar ve demokratik taleplerle yeni bir kimlik kazanmaya başladı. Bu durum kadrolarında ve oy tabanında da yapısal bir değişiklik getirdi. Dışındaki sol parti ve gruplarla ayrımı vurgulamak için "demokratik sol" kavramına büyük önem verdi. 1970'lerin ortalarında parti yönetimine ağırlığını koymak isteyen değişik hizipleri ortaya çıkması ve sosyal demokrat çizgi ve programa ilişkin görüş ayrılıklarının belirmesi CHP'yi etkileyen önemli sorunlar yarattı. Batılı anlamda özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasiyi savunan CHP çalışan kesimlerin ve dar gelirlilerin çıkarlarına ağırlık veren planlı bir karma ekonomiden yanaydı. Kırsal kesimle ilgili programı toprak reformuna, yaygın ve güçlü bir kooperatifçilik hareketinin oluşturulmasına, kamu ve altyapı hizmetlerinin yoğunlaşacağı köykentlerin kurulmasına dayanıyordu. Sanayi alanında ise Kamu İktisadi Teşekküllerinin modernleştirilmesini ve sermayenin tabana yayılmasını sağlayacak bir "halk sektörü"nü öngörüyordu.

1992'de çıkarılan bir yasadan yararlanan CHP 9 Eylül 1992'de yeniden açıldı ve genel başkanlığa Deniz Baykal seçildi. Baykal ve arkadaşları SHP'den ayrılarak TBMM'de 21 üyeli bir CHP grubu oluşturdular.

Cumhuriyet İçin Birlik, DE GAULLE'CÜLER olarak da bilinir, Fransızca RASSEMBLEMENT POUR LA REPUBLIQUE (RPR) ya da GAULLISTES. Fransa'da, Charles de Gaulle geleneğini sürdürme savıyla 1976'da Jacques Chirac tarafından kurulan siyasal parti. Charles de Gaulle ve Georges Pompidou'nun yönetimlerinde (sırasıyla 1958-69 ve 1969-74) çeşitli adlar altında, Beşinci Cumhuriyet'in siyasal yaşamına egemen olan de Gaulle'cü koalisyonların doğrudan mirasçısı sayılır.

Geçmişi, de Gaulle'ün, Fransız Halkının Birliği'ni (RPF) kurduğu 1947'ye uzanır. Başlangıçta, de Gaulle'un partisi siyasetine karışmadan görevini sürdürmesini sağlayacak bir araç olarak düşünülmüştü. Bu yüzden, siyasetin ve parti kavgalarının dışında görünerek öbür partilerin bazı kesimlerinin ve seçmenlerin desteğini sağlamak umuduyla, parlamento dışı bir organ olarak örgütlendi. 1951 genel seçimlerinde, Ulusal Meclis'te en çok sandalye kazanan grup oldu. Bununla birlikte bir hizip olarak kaldı ve 1953'te de Gaulle tarafından dağıtıldı.

1953-58 arasında de Gaulle'cüler pek çok küçük grup içinde örgütlendiler. 1958'de de Gaulle Cezayir bunalımını çözebilecek tek kişi olarak iktidara geldi. Yandaşları üç ana grupta toplanmıştı. Bunlardan Yeni Cumhuriyet İçin Birlik (UNR) 1958 seçimlerinde oyların yüzde 26'sını alarak seçimden en başarılı ve en önemli siyasal grup olarak çıktı.

1962'de UNR, Demokratik İşçi Birliği'ndeki sol kanat de Gaulle'cülerle ittifak kurdu. 1967'de iki parti birleşti ve başka grupları da kendisine çekti. 1968 seçimlerin-

de parlamentoda mutlak çoğunluğu elde eden grup, seçimlerin ardından Cumhuriyet İçin Demokratların Birliği (UDR) adını aldı. 1974 seçimlerinde partinin cumhurbaşkanı adayı kazanamadı, parlamentodaki mutlak çoğunluk da basit çoğunluğa indi. Cumhuriyetçi Parti'den Valéry Giscard d'Estaing'in cumhurbaşkanı olduğu bu seçimlerde, de Gaulle'cü Jacques Chirac başbakan oldu, ama 1976'da uyuşmazlık nedeniyle görevinden ayrıldı. Aynı yıl de Gaulle'cüleri yeniden örgütleyerek sıkı biçimde denetlediği Cumhuriyet İçin Birlik'i (RPR) kurdu. RPR 1978 seçimlerinde parlamentodaki sağ çoğunluğun büyük partisi olmayı başardı. Ama 1981'de sosyalist çoğunluk karşısında muhalefete düştü. 1986'da RPR'nin öncülüğündeki sağ ittifakın parlamentoda çoğunluğu kazanması üzerine Chirac, bu kez sosyalist François Mitterrand'ın cumhurbaşkanlığı döneminde yeniden başbakan oldu. Chirac 1988'de Mitterrand'a karşı katıldığı cumhurbaşkanlığı seçimini kaybetti; ardından yapılan genel seçimlerde sağ ittifak azınlığa düştü. 1990'da RPR ile Fransız Demokrasisi İçin Birlik'in (UDF) birleşmesiyle Fransa İçin Birlik (UPF) adlı yeni bir parti kuruldu.

Cumhuriyet Konseyi, Fransızca CONSEIL DE LA REPUBLIQUE, 1946 Fransız Anayasası'nın öngördüğü ikinci meclis. Yasama organının ikinci kanadını oluşturan bu meclis, Fransa'da III. Cumhuriyet döneminde kurulan senatonun uzantısı niteliğini taşıyordu. Başlangıçta kent ve köy temsilcilerinden eşit oranda oluşurken, 1948'de seçim mevzuatında yapılan değişiklikle köy temsilcilerine sayısal üstünlük tanındı. Konseyde Cezayir'in yanı sıra denizaşırı eyaletlerin ve yabancı ülkelerde yaşayan Fransızların temsilcileri de yer alıyordu. Her üç yılda bir üçte biri yenilenen konsey üyeleri 1948 reformuyla senator unvanını taşımaya başladılar. Konsey yalnızca danışma organı niteliği taşıdığından üyeleri soru ve gensoru gibi parlamenter denetim yollarına başvuramazdı. Hükümet de bu meclisten güvenoyu isteme durumunda değildi: 1958'de kabul edilen Beşinci Cumhuriyet Anayasası bu meclisi kaldırarak yerine Senato'yu öngörmüştür.

Cumhuriyet Üniversitesi, 5 Nisan 1973'te çıkarılan 1701 sayılı, Cumhuriyetin 50. Yılını Kutlama Kanunu ile Sivas'ta kurulan üniversite. Yasada 29 Ekim 1973'te öğretime başlaması öngörülmüştü. Ama çalışmaların yavaş ilerlemesi nedeniyle üniversite ancak 9 Şubat 1974'te kurulabildi. 28 Mart 1983'te çıkan 2809 sayılı yasa gücündeki kararnameyle yeniden örgütlendi. Bu yasayla Yerbilimleri Maden Fakültesi, Modern Diller Yüksekokulu, Temel Bilimler Yüksekokulu kaldırılırken, yeni fakülte, enstitü ve yüksekokullar kuruldu. Bugün Cumhuriyet Üniversitesi Tıp, Fen-Edebiyat, Mühendislik, Tokat Ziraat fakültelerinden; Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Sağlık Bilimleri enstitülerinden; Hemşirelik, Sivas, Tokat ve Divriği Meslek yüksekokullarından oluşmaktadır. *Ayrıca bak.* üniversite.

Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Milli Güven Partisi (MGP) ile Cumhuriyetçi Parti'nin birleşmesinden (3 Mart 1973) doğan siyasal parti.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde 1965 başlarında Genel Sekreter Bülent Ecevit'in öncülük ettiği ve Genel Başkan İsmet İnönü'nün de desteklediği "ortanın solu" hareketi, parti yönetiminde anlaşmazlıklara yol açtı. Turhan Feyzioğlu'nun(*) başını çektiği bir grup, 1965 genel seçimler sonrasındaki tartışmalar sırasında, yeni parti yönetimine ve politikasına açıkça karşı çıktı. CHP Parti Meclisi'nde sekiz üyeyle temsil edildiğinden "Sekizler" olarak anılan muhalefet, parlamentoda 63 üyeden destek görüyordu. Bu mücadele, partinin 28 Nisan 1967'de toplanan IV. Olağanüstü Kurultayı'nın gündemini oluşturdu.

Kurultayda Sekizler'in azınlıkta kalması üzerine 47 milletvekili ve senatörden oluşan bir grup 30 Nisan 1967'de CHP'den ayrılarak 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni (GP) kurdu. Parti genel başkanlığına Feyzioğlu getirildi. Partinin adı 29 Ocak 1971'de Milli Güven Partisi olarak değiştirildi.

GP, 12 Ekim 1969 genel seçimlerinde oyların yüzde 6,58'ini aldı ve 15 milletvekili çıkararak üçüncü büyük parti oldu. 12 Mart döneminde kurulan I. ve II. Nihat Erim hükümetlerinde MGP genel başkan yardımcısı Ferit Melen(*) milli savunma bakanı olarak görev aldı. 16 Mayıs 1972'de de başbakanlığa atanarak yeni hükümeti kurdu (22 Mayıs 1972).

Bülent Ecevit'ın 14 Mayıs 1972'de CHP genel başkanı seçilmesinden sonra, Kemal Satır önderliğinde 58 milletvekili ve senatörden oluşan bir grup, CHP'den ayrılarak 4 Eylül 1972'de Cumhuriyetçi Parti'yi (CP) kurdu. Partinin genel başkanlığına Kemal Satır getirildi. Kısa bir süre sonra MGP ile CP, Cumhuriyetçi Güven Partisi adı altında birleşti (3 Mart 1973). Feyzioğlu partinin genel başkanlığına seçilirken, Kemal Satır da genel başkan yardımcısı oldu. 15 Nisan 1973'te kurulan Naim Talû hükümetine altı bakan vererek katılan CGP, 12 Mart döneminin olağanüstü koşulları altında kurulan "partiler-üstü hükümet" formülü ile meclisteki üye sayısıyla kıyaslanamayacak siyasal bir ağırlık kazandı.

14 Ekim 1973 genel seçimlerinde yüzde 5,3 oranında oy alarak 13 milletvekili çıkaran CGP, Mart 1975'te Süleyman Demirel'in başkanlığında kurulan I. Milliyetçi Cephe hükümeti içinde yer aldı. 5 Haziran 1977'de yapılan erken genel seçimlerde büyük bir oy kaybına uğradı ve aldığı yüzde 1,9 oranındaki oyla ancak üç milletvekili çıkarabildi. Aynı yıl Ağrı milletvekili Mikail Aydemir'in partiden istifa etmesi üzerine TBMM'deki üye sayısı ikiye düştü.

CGP 5 Ocak 1978'de Ecevit başkanlığında kurulan koalisyon hükümetine katıldı. Turhan Feyzioğlu başbakan yardımcısı, Salih Yıldız da devlet bakanı oldu. Feyzioğlu Eylül 1978'de hükümetten çekildi. Parti 10 Ekim 1979 milletvekili ara ve senato üçte bir yenileme seçimlerinde hıçbir varlık gösteremedi. 19 Kasım 1979'da Salih Yıldız da partiden istifa edince, TBMM'de yalnızca bir üyesi kaldı. 25 Kasım 1979'da kurulan Demirel başkanlığındaki azınlık hükümetini dışarıdan destekledi. 12 Eylül harekâtından sonra Milli Güvenlik Konseyi'nin kararıyla 16 Ekim 1981'de kapatıldı.

CGP, "ortanın solu"na kayan CHP'yi Atatürkçülükten uzaklaşmakla suçladı ve kendisinin sağda bir merkez partisi olduğunu açıklayarak Atatürk'ün sol yorumuna karşı sağ bir Atatürkçülük anlayışı geliştirmeye çalıştı.

Cumhuriyetçi Halk Hareketi, Fransızca MOUVEMENT RÉPUBLICAIN POPULAIRE (MRP), büyük ölçüde Avrupa Hıristiyan Demokrat geleneğine paralel politikalar izleyen sosyal reformcu Fransız partisi.

II. Dünya Savaşı'nda, Alman işgalinin hemen ardından, 26 Kasım 1944'te kuruldu. 1940'larda yapılan bütün seçimlerde genellikle yüzde 25 dolayında oy aldı ve Dördüncü Cumhuriyet'in ilk hükümetlerinde söz sahibi oldu. Bir merkez partisi olduğundan, Soğuk Savaş dönemindeki siyasal kutuplaşma sırasında hem sağ, hem de sol gruplara oy kaptırdı. 1951 seçimlerinde oyların ancak yüzde 12,6'sını alabildi ve başlangıçtaki gücüne bir daha erişemedi.

Ekim 1965'te, başkan adayı Jean Lecanuet'yi desteklemek için öteki merkez-sağ partilerle ittifak kurdu. Ama Jean Lecanuet, Charles de Gaulle ve solun adayı François Mitterand'ın ardından ancak üçüncü olabildi. Ardından, kendisini destekleyen partileri bir merkez partisinde toplamak için Şubat 1966'da, MRP'yi de içine alan Demokrat Merkez'i (CD) kurdu. Ama 1967 ve 1968 milletvekili seçimleri, her ikı seçimlerde de oyların yüzde 13'ünden fazlasını alamayan merkez için yeni yenilgiler getirdi. 1967'nin sonlarında MRP'nin siyasal etkisi iyice azalmıştı.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi'nin birleşmesiyle 16 Ekim 1958'de kurulan siyasal partı.

Türkiye Köylü Partisi, 19 Mayıs 1952'de Demokrat Parti'den ayrılan bir grup milletvekili tarafından kuruldu. Kurucuları Remzi Oğuz Arık(*), Cezmi Türk, Yusuf Ziya Eker ve Süreyya Endik'ti. Arık partinin genel başkanlığına, Ethem Menemencioğlu da fahri genel başkanlığına seçildi. Programında köylünün yaşam düzeyini yükseltmeyi ve tarımsal kalkınmaya ağırlık vermeyi amaçlayan Türkiye Köylü Partisi, 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerde oyların ancak yüzde 0,43'ünü alabildi ve milletvekili çıkaramadı. 27 Ekim 1957 genel seçimlerine de katılmadı. 16 Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi(*) ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne dönüştü. Partinin genel başkanlığına da Osman Bölükbaşı getirildi.

27 Mayıs harekâtından sonra kurulan Kurucu Meclis'te 25 üye ile temsil edilen ve ikinci parti durumunda olan CKMP, 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde oyların yüzde 14'ünü alarak 54 milletvekili çıkardı ve üçüncü parti oldu. Seçim sonrasında İsmet İnönü başkanlığında kurulacak koalisyon hükümetine katılıp katılmama konusunda çıkan tartışmalarda Bölükbaşı hükümete katılmaya karşı çıkarak genel başkanlıktan istifa etti ve yerine Ahmet Tahtakılıç seçildi. CKMP 1962'de İnönü'nün kurduğu ikinci koalisyon hükümetine altı bakanla katıldı. Bu durum partı yönetiminde anlaşmazlıklara yol açtı. Bölükbaşı bir grup milletvekili ile birlikte partiden ayrıldı ve 13 Haziran 1962'de Millet Partisi'nı kurdu. CKMP 27 Kasım 1963'te ikinci İnönü koalisyonundan ayrılarak hükümetin düşmesine neden oldu.

Bu gelişmeler karşısında parti yönetimi, gittikçe zayıflayan CKMP'nin güçlenmesi için yeni girişimlerde bulundu. 22-23 Şubat 1964'te Alparslan Türkeş yanlısı bir grubun partiye katılmasından sonra kongreye gidildi ve genel başkanlığa Ahmet Oğuz getirildi. 31 Mart 1965'te de, 27 Mayıs harekâtından sonra Milli Birlik Komitesi'nde yer alıp daha sonra tasfiye edilen Ondörtler'den Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er ve Dündar Taşer partiye katıldılar. Bunları 19 Haziran 1965'te Mustafa Kaplan, Fazıl Akkoyunlu, Şefik Soyuyüce ile Numan Esin izledi. 20 Şubat 1965'te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan koalisyon hükümetine katılan CKMP'nin yönetimi, Türkeş ve yandaşlarının eleştirilerine hedef oldu. Bunun üzerine Ahmet Oğuz genel başkanlıktan istifa etti ve toplanan olağanüstü kongrede Alparslan Türkeş genel başkan seçildi (1 Ağustos

1965). Buna tepki olarak 6 milletvekili ve senatörün yer aldığı bir grup partiden ayrıldı. CKMP, 10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde oyların yüzde 2,24'ünü alarak 11 milletvekili çıkardı. 8 Şubat 1969'da toplanan büyük kongrede Milliyetçi Hareket Partisi(*) adını aldı.

Cumhuriyetçi Millet Partisi, 1954-58 arasında etkinlik gösteren siyasal parti. 27 Ocak 1954'te kapatılan Millet Partisi'nin(*) yerine kurulmuştur. Kurucuları arasında Osman Bölükbaşı, Ahmet Tahtakılıç, Enis Akaygen ve Suphi Batur yer alır.

9 Şubat 1954'te kuruldu. Genel başkanlığına Osman Bölükbaşı getirildi. Programında ikinci bir meclisin ve mecliste kabul edilen yasaları yürürlüğe koyan bir anayasa mahkemesinin kurulması öngörülüyordu. Ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) destekledi. Dinsel temele dayalı olduğu gerekçesiyle mahkeme kararıyla kapatılan Millet Partisi'nin devamı olmasına karşın daha laik bir çizgi izlemek zorundaydı. 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerde oyların yüzde 4,8'ini alarak 5 milletvekili çıkardı. 27 Ekim 1957 genel seçimlerinde ise 7,19 oranında oy aldı ve TBMM'de 4 milletvekili ile temsil edildi. 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin(*) kuruluşunda yer aldı.

Cumhuriyetçi Parti (ABD), İngilizce REPUBLICAN PARTY, GRAND OLD PARTY (GOP; Eski Büyük Parti) olarak da bilinir, ABD'nin başlıca iki siyasal partisinden biri. Amblemi fildir.

Parti, Temmuz 1854'te Michigan eyaletindeki Jackson'da eski Whig'lerden, Demokratlardan ve Özgür Toprak Partisi üyelerinden oluşan bir grubun Cumhuriyetçi adını benimsemesiyle ortaya çıktı. Başkan Jefferson'ın "cumhuriyetçilik" anlayışını anımsatan bu ad, ulusal çıkarların bölge ve eyalet çıkarlarına üstünlüğünü savunanlara da çekici geldi. Kurucular köleliğe, özellikle de Federasyon'a yeni katılan topraklarda köleliğin yaygınlaştırılmasını öngören Kansas-Nebraska Yasa tasarısına karşıydı. Partinin 1856'daki ilk ulusal kongresinde, ABD Kongresi'nin yeni topraklarda köleliği tanıma yetkisi bulunmadığı, buna karşılık köleliği kaldırmaya yetkili olduğu ve bunu yapması gerektiği kabul edildi. Kuzey'deki yaygın görüş de bu doğrultudaydı.

Kuruluşunu izleyen dört yıl içinde yeni parti Kuzey'de Demokratların başlıca muhalifi olarak Whig'lerin yerini aldı. 1856'da partinin ilk başkan adayı olan John C. Frémont başkanlık seçimini kaybettiyse de, 11 eyaletin oyunu toplamayı başardı. 1860'ta ise partinin tarihindeki ikinci başkan adayı Abraham Lincoln 18 Kuzey eyaletinin oylarıyla ABD başkanı seçildi.

Güney eyaletlerinin ayrılması Cumhuriyetçilerin federal hükümeti tümüyle ele geçirmelerine yol açtı. Ama Parti içindeki Radikal Cumhuriyetçiler 1861'de, köleliğin kaldırılması konusunda ısrarlı bir çaba göstermediği ve gerçek bir ilerleme kaydedilmediği gerekçesiyle Lincoln'dan uzaklaştılar. İç Savaş'ın uzamasıyla da yeniden seçilme şansı azalan Lincoln, daha geniş bir tabanın desteğini sağlamak için 1864 seçimlerinde savaş yanlısı Demokrat Andrew Johnson'ı başkan yardımcılığına aday gösterdi. Savaşın bitmesinden ve Lincoln'ın ölümünden sonra Johnson başkan oldu. Lincoln'ın Yeniden İnşa Dönemi (1865-77) politikalarını onaylamayan Radikal Cumhuriyetçiler, Johnson'ı etkisiz bırakarak Güney'in yeniden inşasında başkandan çok kongrenin yetkili olmasını sağladılar.

İç Savaş'ın ardından Cumhuriyetçi Parti'nin uzun iktidar dönemi başladı. Partinin Birlik'le ve kazanılan zaferle özdeşleştirilmesi Kuzeyli ve Ortabatılı çiftçilerin desteğini getirdi. Korumacı gümrük politikası ve büyük sermayeyle uzlaşan tutumu da birçok Kuzey kentinin ve güçlü işadamlarının desteğini kazandırdı. 1860-1932 arasındaki 18 başkanlık seçiminin 14'ünü Cumhuriyetçiler kazandı. Ama parti içinde, katı parti denetimine ve küçük, oligarşik liderlik çevresine karşı çıkılmaya başlamıştı. 1872'de Liberal Cumhuriyetçiler grubu Başkan Ulysses S. Grant yönetiminin yolsuzluklarını protesto ederek partiden ayrıldı. 1880 ve 1890'ların başlarındaki çekişmeli seçimlerden sonra Cumhuriyetçiler 1896'da hem başkanlığı, hem de Senato ve Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu ele geçirdiler. Demokratların gümüş para basımının serbest bırakılmasını ve popülizmi savunanların etkisiyle ekonomik radikalizmi benimsemesi de Cumhuriyetçi Parti'nin ABD'nin en büyük partisi durumuna gelmesine ve 1910'a değin hem Senato, hem de Temsilciler Meclisi'nde çoğunluk sağlamasına yol açtı.

1901'de Başkan William McKinley bir suikast sonucu ölünce yardımcısı Theodore Roosevelt başkan oldu ve partinin ilerici kanadının önderi haline geldi. Roosevelt, iş dünyasındaki tekel ve sömürü uygulamalarına savaş açtı; işçilerle uzlaşma yanlısı bir tutum benimsedi ve doğal kaynakların korunmasına özen gösterdi. Ama ardılı Cumhuriyetçi Başkan William Howard Taft'ın tutucu politikalarından duyduğu hoşnutsuzluk yüzünden 1912'de partiden ayrıldı ve kurduğu İlerici Parti'nin başkan adayı oldu. Oyların bölünmesi Demokratların hem başkanlığı, hem de Temsilciler Meclisi ve Senato'da çoğunluğu ele geçirmesine yol açtı. 1920'lerin ekonomik refah döneminde ise Cumhuriyetçiler 1920, 1924 ve 1928 seçimlerini kazandılar. Bu yıllarda parti belirgin biçimde tutucu ve sermaye yanlısı politikalar izledi. Ama 1929'da başlayan Büyük Bunalım'la mücadelede yönetsel önlemlere başvurmaktan çekinmesi parti açısından ciddi sonuçlar doğurdu. Cumhuriyetçi Başkan Herbert Hoover 1932 seçimlerini Demokrat Franklin D. Roosevelt'e karşı kaybetti. 1932'den başlayarak art arda üç kez başkan seçilen Roosevelt'in 1945'te ölümü üzerine yardımcısı Harry S. Truman başkan oldu ve 1948 başkanlık seçimini de kazandı. Böylece Cumhuriyetçiler Dwight D. Eisenhower'ın başkan seçildiği 1952'ye değin iktidardan uzak kaldılar. Bu 20 yıl boyunca çoğu kez Senato ve Temsilciler Meclisi'nde de çoğunluk sağlayamadılar. Cumhuriyetçilerin çoğu uzun yıllar Roosevelt'in Yeni Düzen (New Deal) politikalarına şiddetle karşı çıktı, ama 1950'lerde Cumhuriyetçi Parti artık federal hükümetin müdahaleci politika ve yetkilerini büyük ölçüde kabul etmişti.

1952'de ılımlı-liberal Cumhuriyetçi Eisenhower'ın parti adaylığını kazanıp başkan seçilmesi Senatör Robert A. Taft'ın önderliğindeki tutucu kanadın parti içinde ağırlığını yitirdiğini gösteriyordu. Ama antikomünist dış politikası, ekonomide devlet müdahalesini azaltması, üst gelir gruplarının vergilerinin düşürülmesi ve medeni haklara ilişkin yasalara karşı tutumuyla Cumhuriyetçi Parti temelde gene tutucu bir program izledi. Büyük ve küçük sermayenin desteğini koruduğu gibi, banliyölerde oturan orta sınıf, en çok da Demokratların 1960'lardaki bütünleşmeci politikalarından rahatsız olan Güneyli beyazlar arasında artan sayılarda yandaş kazandı. 1956'da Eisenhower yeniden başkan seçildi. 1960'ta ise ılımlı Cumhuriyetçi Richard M. Nixon, başkanlığı az farkla demokrat John F. Kennedy'ye kaptırdı. Muhafazakâr Cumhuriyetçiler 1964'teki ulusal kongrede partinin denetimini ele geçirdiler, ama başkan adayları Barry M. Goldwater o yılki seçimleri 50 eyaletin yalnızca 6'sının oylarını alarak çok büyük farkla kaybetti. 1968'e gelindiğinde partinin ılımlı kanadı yeniden denetimi ele geçirmişti ve 1968 başkanlık seçiminde Nixon bir kez daha aday gösterildi. O yıl çok az farkla seçimi kazanan Nixon, 1972 seçimlerinde büyük oy farkıyla yeniden başkan seçildi. Ama Cumhuriyetçi Parti, Kongre, eyalet ve yerel seçimlerde aynı başarıyı gösteremedi ve Kongre'de çoğunluğu sağlayamadı. Nixon, Watergate Skandalı'nın ardından Ağustos 1974'te istifa edince, yerini ilk atanmış başkan yardımcısı olan Gerald R. Ford aldı. 1976'da Ford, Güneyli Demokrat Jimmy Carter karşısında başkanlık seçimini kaybetti.

1980 seçimlerini ise, Barry Goldwater'ın 1964'teki yenilgisinden sonra tutucu kanadın önderliğini üstlenen eski California valisi Ronald W. Reagan kazandı. Reagan seçmenler üzerindeki kişisel etkisini kullanarak 1984'te şaşırtıcı bir zaferle ikinci kez ABD başkanı seçildi. Merkezdeki oyların büyük bölümünün Cumhuriyetçi Partı'ye bağlı kalması, Reagan'la birlikte başkan yardımcılığına seçilen George Bush'un 1988'de başkanlığa seçilmesini sağladı. Ama Kongre'de çoğunluk Demokratlarda kaldı.

Cumhuriyetçi Parti (Fransa), Fransızca PARTI RÉPUBLICAIN (PR). 1966'da Valery Giscard d'Estaing tarafından kurulan Bağımsız Cumhuriyetçiler Ulusal Birliği'nin (FNIR), Mayıs 1977'de öbür küçük gruplarla birleşmesiyle ortaya çıkan siyasal parti. Toplumsal ve ekonomik açıdan tutucu, NATO ve Avrupa birliği yanlısı politikalar izler.

Giscard, Georges Pompidou'nun ölümünden sonra, Mayıs 1974'te cumhurbaşkanlığına seçildi. Yönetimini, FNIR, de Gaulle'cüler, Radikal-Sosyalistler ve obur merkez-sol gruplardan oluşan bir koalisyonla sürdürdü. Ama de Gaulle'cüler ile Giscard'cılar arasında ortaya çıkan gerek kişisel, gerekse izlenecek politikalara ilişkin çatışmalar, 1976'da de Gaulle'cü başbakan Jacques Chirac'ın istifasına yol açtı. Chirac aynı yıl Cumhuriyet İçin Birlik'i(*) (RPR) kurdu. İki grup arasında açık bir mücadelenin görüldüğü 1978 seçimlerinde Cumhuriyetçilerin de Gaulle'cüler dışındaki müttefikleriyle oluşturdukları Fransız Demokrasisi İçin Birlik (UDF) sağ çoğunluğun ikinci büyük partisi oldu. 1981'deki cumhurbaşkanlığı seçiminde ise Giscard, Sosyalist aday François Mitterrand karşısında başarılı olamadı. Parlamentoda da çoğunluğu kazanan Sosyalistler karşısında Cumhuriyetçiler 1986'ya değin muhalefette kaldılar. 1986 seçimlerinden sonra Chirac'ın kurduğu hükümete katıldılar; 1988'de de Sosyalist azınlık hükümetine bakan verdiler. 1990'da UDF'nin RPR'yle birleşmesi sonucunda Fransa İçin Birlik (UPF) adlı yeni bir parti kuruldu.

Cumhuriyetçi Parti (TC), Eylül 1972'de, Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan Kemal Satır önderliğinde kurulan siyasal parti. Daha sonra Milli Güven Partisi'yle birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi adını aldı. *Ayrıca bak.* Cumhuriyetçi Güven Partisi.

Cummings, Bruce Frederick, takma adı WILHELM NERO PILATE BARBELLION (d. 7 Eylül 1889, Barnstaple, Devon - ö. 22 Ekim 1919,

Gerard's Cross, Buckinghamshire, İngiltere), İngiliz yazar. 1903-17 arasında tutulmuş günlüklerden derlenen *The Journal of a Disappointed Man* (1919; Düş Kırıklığına Uğramış Bir Adamın Günlüğü) adlı yapıtıyla tanınır. Yapıt, ölümünden birkaç ay önce yayımlanmış ve büyük ilgi görmüştür. Cummings'in zooloji ve müziğe duyduğu tutkuyu canlı biçimde dile getirmesinin yanı sıra, duygulu ama nesnel birinin başarısızlıklarının ve engellenmiş arzularının acı bir dışavurumudur.

Çocukluktan gelme doğa sevgisi, Cummings'i doğabilimci olmaya yöneltti. Yıllarca bir yandan gazetecilik yaparken, kendi başına doğabilimi çalışmalarını da sürdürdü. Sonunda hiçbir zaman ısınamadığı gazeteciliği bırakarak British Museum'a bağlı Doğa Tarihi Müzesi'nde bir iş buldu. Ölümünden sonra yayımlanan kitapları *Enjoying Life and Other Literary Remains* (1918; Yaşamın Tadına Varmak ve Başka Yayımlanmamış Yazılar) ile *A Last Diary*'dir (1920; Son Günlük).

cummings, e. e., tam adı EDWARD ESTLIN CUMMINGS (d. 14 Ekim 1894, Cambridge, Massachusetts - ö. 3 Eylül 1962, North Conway, New Haven, ABD), ABD'li şair ve ressam. Edebiyatta çeşitli yeniliklerin denendiği bir dönemde kendine özgü noktalama ve sözdizimiyle dikkati çekmiştir.

Harvard Üniversitesi'nde öğrenim gördü; 1915'te lisans, 1916'da da yüksek lisans diplomasını aldı. I. Dünya Savaşı sırasında gönüllü gittiği Fransa'da bir sağlık birliğinde cankurtaran şoförlüğü yaptı. Fransız sansür kurulunun mektuplarını sakıncalı bulduğu bir Amerikalıyla arkadaşlığı yüzünden üç ay bir kampta tutuklu kaldı. Resmî görevlilere güvensizliğini artıran bu deneyimi *The Enormous Room* (1922; Koca Oda) adlı yapıtına temel oldu.

1920'lerde ve 1930'larda zamanının bir bölümünü resim çalışmaya başladığı Paris'te, bir bölümünü de New York'ta geçirdi. İlk şiir kitabı *Tulips and Chimneys*'i (1923; Laleler ve Bacalar), *XLI Poems* (XLI Şiir) ve *&* (1925) izledi. Aynı yıl Amerikan edebiyatına katkılarından ötürü Dial Şiir Ödülü'nü aldı. 1927'de *him* (o) adlı oyunu New York kentinde Provincetown Oyuncuları tarafından sahnelendi. Bu yıllarda sergilediği resimler, yazıları kadar ilgi çekmedi. Deneysel düzyazılardan oluşan *Eimi* (1933) adlı yapıtında SSCB'ye yaptığı 35 günlük gezisinin izlenimlerini ve kolektivizmle hiç bağdaşmayan bireyciliğini yansıttı. Harvard'da Charles Eliot Norton kürsüsü profesörü olarak verdiği şiir derslerini (1952-53) *i: six nonlectures* (1953; ben: ders olmayan altı ders) adıyla yayımladı. 1955'te Ulusal Kitap Ödülü Komitesi'nin özel ödülünü ve 1957 Bollingen Şiir Ödülü'nü aldı. Yazdığı 12 şiir kitabı 1968'de *Complete Poems* (Bütün Şiirleri) adı altında yayımlandı. Ayrıca *Tom: A Ballet* (1935; Tom: Bir Bale) ve *Santa Claus: A Morality* (1946; Noel Baba: Bir İbret Oyunu) adlı iki oyun daha yazdı.

New England'ın yerleşik kurumlara başkaldırma ruhunu ve Emerson'ın "kendine güven" ilkesini benimseyen cummings şiirlerinde kent sokaklarında konuşulan dile yer vermiştir. Noktalama işaretlerini yalnızca özel durumlarda kullanmış, hecelerin bölünme biçimlerine aldırmadan dize yapılarını bozmuştur. Büyük harf kullanmayı reddederek adının küçük harflerle yazılması için yasal yollara başvuracak kadar ileri gitmiştir. Sözdizim kurallarını hiçe sayıp fiilleri ad, adları fiil biçiminde kullanması ve fonetik yazım yöntemine başvurması şiirinin öbür özellikleridir. Erotizm ve aşk temalı şiirleri çocuksu bir içtenlik ve canlılık taşıyan cummings sone ve öbür klasik formları da kullanmıştır. Zaman zaman yergi dolu ve haşin olan edası, zaman zaman da yumuşak ve şakacıdır. Ayrıca bürlesk ve sirk gösterilerinden malzemeler de kullanmıştır.

cummings'in şiirlerinden yapılmış bir derleme Türkçede *Hişt* (1986) adıyla yayımlanmıştır.

Cumnock-Doon Valley, Güneybatı İskoçya'da, Strathclyde bölgesinde ilçe. 1975'te yapılan yeni yönetsel düzenlemede eski Ayr ilinin bir kesimi ayrılarak oluşturuldu. Yüzölçümü 881 km²'dir. Daha çok kırsal nitelikli ilçedeki başlıca merkezler Cumnock ve Holmhead kentleridir. Yüksek yörelerde yapılan sığır ve koyun besiciliği ile alçak bölgelerde yapılan mandıracılık ana tarımsal etkinliklerdir. Dokumacılık ve kömür madenciliği, Cumnock, Muirkirk ve Dalmellington gibi küçük kentlerdeki önde gelen sanayi uğraşlarıdır. Kuzeybatıdaki Mauchline, ünlü İskoçyalı şair Robert Burns'ün 1784-88 arasında yaşadığı yer olarak ünlüdür. İlçenin yönetim merkezi, komşu Kyle-Carrick ilçesindeki Ayr'dır. Nüfus (1989 tah.) 43.010.

Cumont, Franz (-Valéry-Marie) (d. 3 Ocak 1868, Aalst - ö. 25 Ağustos 1947, Brüksel, Belçika), Belçikalı arkeolog ve dilbilimci. Özellikle çağdaş Protestan okulunun dinler tarihi konusundaki görüşlerinden etkilenerek, Eski Roma pagan kültleriyle ilgili çalışmalar yaptı. Suriye ve Türkiye'de yürüttüğü astroloji araştırmalarında anıtlar üzerindeki çizim ve yazıtlardan yola çıkarak bir Akdeniz kültü olan Mitra ile Doğu'ya özgü Mazdekçilik arasındaki önemli ilişkiyi ortaya çıkardı. Başlıca yapıtları *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra* (1894-1901; Mitra Ayinlerine İlişkin Metinler ve Anıtlar), *Les religions orientales dans le paganisme romain* (1929; Roma Paganizminde Doğu Dinleri), *After Life in Roman Paganism* (1922; Roma Paganizminde Ölümden Sonraki Yaşam) ve *L'Egypte des astrologues*'dur (1937; Müneccimlerin Mısır'ı).

cun (Çince "buruşuk"), Çin resim sanatında resim yüzeyine dokusal özellikler kazandıran fırça vuruşları ya da dokunuşları. Çinli sanatçılar ışık-gölge oyunlarına dayanan, yanılsamalı hacimlendirme yöntemine başvurmadan, yüzeyi dokulandırarak biçimlere hacim kazandırırlardı. Bu yöntemde önce dış çizgilerle biçim belirlenir, sonra da ıçi, dokuyu yaratan fırça vuruşlarıyla doldurulurdu.

Çağlar boyunca Çinli ressamlar ve eleştirmenler *cun*'u (25'i temel olmak üzere) farklı başlıklar altında sınıflandırdılar; ağaçlar, kayalar, yağmur damlaları, dağlar ve hemen hemen her çeşit doğa olayı için ayrı ayrı doku yaratan fırça vuruşları vardı. Pek çok ressam kendi yarattığı ya da uzmanlaştığı türde ünlendi, böylece sanatçının kullandığı "doku yöntemi" (*cun-fa*), onun kişiliğini ve anlatmak istediklerini yansıtır hale geldi.

Cunagadh, Hindistan'ın ortabatı kesimindeki Gucerat eyaletinin güneybatısında ilçe ve kent. Kathiavar Yarımadasındaki Girnar Dağları yakınındadır. Çevredeki çok sayıda tapınak ve cami kentin uzun ve karmaşık tarihini sergiler. Eski Hindu kalesi Uparkot, Budacıların İÖ 3. yüzyıldan kalma mağaraları ve İmparator Aşoka'nın taş üzerine kazınmış fermanları doğu kesimindedir. Cayna tapınakları Girnar Dağlarının doruklarını süsler. 15. yüzyıla değin bir Racput kalesi olan Cunagadh'ı 1472'de Guceratlı Mahmud Begara ele geçirdi. Mahmud Begara kentin adını Mustafâbad olarak değiştirdi ve bugün yıkık durumda bulunan bir cami yaptırdı. Günümüzde ticaret ve imalat merkezi olan kentin birçok demir ve kara yolu bağlantısı vardır.

Kathiavar Yarımadasının güneybatı kesimini kaplayan Cunagadh ilçesinin yüzölçümü 10.607 km²'dir. Güneybatıda Umman Denizine kıyısı vardır. Arazi Girnar Dağları ile Hindistan'da vahşi kaplanların yaşadığı tek yer olan Gir Dağları dışında genellikle engebesiz bir ova niteliğindedir. Başlıca tarım ürünleri pamuk, tahıl, baklagiller, yağlı tohumlar ve şekerkamışıdır. İlçede, Porbandar başta olmak üzere pek çok liman vardır. Cunagadh kenti, ilçeden geçen demir ve kara yollarının da merkezidir. Nüfus (1981) ilçe, 2.100.709; kent, 118.646.

Cunagadh'da kayaya oyulmuş Budacı mağaraları, Gucerat, Hindistan
Kaydır - Shostal EB Inc

Cunard, Sir Samuel, 1. BARONET (d. 21 Kasım 1787, Halifax, Nove Scotia - ö. 28 Nisan 1865, Kensington, Londra), Atlas Okyanusundaki ilk düzenli buharlı gemi seferlerini başlatan İngiliz tüccar ve armatör.

İngiltere ile Kuzey Amerika arasında bir posta servisi kurmayı ve Liverpool'dan Halifax'a, oradan da Boston'a gemi seferleri düzenlemeyi 1830'larda tasarlayan Cunard, 1838'de İngiltere'ye gitti. Ertesi yıl Glasgow'dan Sir George Burns ve Liverpool'dan David MacIver'ın da katılmasıyla, daha çok Cunard Denizyolları olarak bilinen British and North American Royal Mail Steam Packet Company'yi kurdu. 1859'da baronet oldu.

Cunda Adası *bak.* Alibey Adası

Cundinamarca, Kolombiya'nın orta kesiminde il (*departamentos*). And Dağlarının Doğu Cordillerası üzerinde yer alır. Batıda Magdalena Irmağı ile çevrilidir. 22.623 km²'lik alanın büyük bölümünü, denizden yüksekliği 2.400-2.700 m arasında değişen dağ arası havzaları kaplar. Bu kesimde iklim yer yer ılıman, yer yer serindir. Bu havzaların verimli ama kötü akaçlanan topraklarında, nitelikli ve safkan Avrupa ırkı süt inekleri beslenir, meyve ve tahıl yetiştirilir. Cundinamarca'nın bir bölümü ise sıcak ve kurak Magdalena Irmağı vadisindedir. Bu iki bölge arasında kalan yoğun nüfuslu sırtlar ise özellikle kahve plantasyonları ile ünlüdür. İl topraklarında geniş bitümlü kömür yatakları vardır. Ülkenin toplam kömür rezervlerinin yarısının, Bogotá çevresinde 190 km yarıçaplı bir alanda toplandığı hesaplanmaktadır.

Cundinamarca, geçmişte Çıpçaların kurduğu devletin merkezlerinden biriydi. Bogotá, 1538'de kuruluşundan başlayarak, sonradan Kolombiya adını alan Nueva Granada Genel Valiliği'nin en önemli kenti

oldu; iç kesimlerde, ulaşıma elverişsiz bir konumda bulunmasına karşın Kolombiya'nın ekonomik, kültürel ve siyasal merkezi olarak işlevini sürdürdü. 1955'te yönetsel amaçlarla Cundinamarca'dan ayrıldıysa da il merkezi konumunu korudu. Bogotá Irmağı ile Guatavitá Gölü (Laguna de Guatavitá) kıyısında yer alan 90,4 m yükseklikteki Tequendama Çavlanı, Eldorado (Altın Adam) efsanesi dolayısıyla yoğun turist çekmektedir. Nüfus (1985) 1.512.928.

Cundube, SUKU L-ARBA ya da SUKU L-ARAB A olarak da bilinir, Tunus'un kuzeybatısında, il (*vilaye*) ve il merkezi kent. Cundube kenti Mecerde Irmağının orta çığırında yer alır. Bugün bir tahıl (özellikle buğday) üretim ve ihraç merkezidir. Tunus'un Fransız protektorası altında bulunduğu sırada (1881-1955) Tunus-Cezayir demiryolu üzerinde gelişmiştir. Yaklaşık 8 km kuzeyinde, önce Numidya, daha sonra Roma kenti olan Bulla Regia'nın kalıntıları vardır.

3.102 km²'lik bir alana yayılan Cundube ili iki ayrı bölgeden oluşur. Kuzeydeki Krumiri, çok yağış alan, mantar meşesi ağaçlarıyla kaplı, yoksul, dağlık bir alandır. Güneyindeki Orta Mecerde Vadisinin birikinti ovası ise tahıl yetiştirmeye elverişli sıcak ve kuru bir bölgedir. Cundube kenti ile istiridye ve mantar ihraç edilen liman kenti Teberke, ilin başlıca merkezleridir. Nüfus (1989 tah.) il, 396.600; (1984) kent, 23.249.

Cuneo, Fransızca CONI. İtalya'nın kuzeybatısındaki Piemonte yönetim bölgesinde, Cuneo ilinin merkezi. Torino'nun güneyinde, Stura di Demonte ve Gesso ırmaklarının birleşerek oluşturduğu kama (*cuneo*) biçimli plato üzerinde yer alır. İmparator I. Friedrich'in Milano'yu yıkmasından sonra, baronlar arasındaki çatışmalardan kaçanlar ve Lombard mültecileri tarafından 1198'de kuruldu. 1259'da Anjou hanedanına bağlı bir kontluk merkezi oldu ve bu konumunu Savoie hanedanının eline geçtiği 1382'ye değin sürdürdü. Güçlü surlarıyla 16-18. yüzyıllar arasında yedi kuşatmaya direndi. Cherasco Ateşkes Antlaşması (1796) ile Fransa'ya verildiyse de 1814'te yeniden Savoie'ya geçti.

Eski ve yeni kentler Stura di Demonte üzerindeki büyük bir viyadükle (Viadotto Soleri) birbirine bağlıdır. 10. yüzyılda yapıldıktan sonra 18. ve 19. yüzyıllarda onarılmış gotik katedral, S. Francesco Kilisesi (1227) ve 18. yüzyıl yapısı belediye binası ile belediye müzesinin yer aldığı gene 18. yüzyıldan kalma Audiffredi Sarayı başlıca tarihsel yapılardır. Bir demiryolu kavşağı olan Cuneo, önemli bir ham ipek ve kestane pazarıdır. Gıda işleme, damıtım, metalürji ve ipek ipliği üretimi başlıca sanayi dallarıdır. Nüfus (1988 geç.) belediye, 55.807.

Cunguli, Sudan'ın güney kesiminde il (*müdiriye*). Doğuda Etiyopya, kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatıda Ealiü'n-Nil ili, batıda ise el-Buheyre iliyle çevrelenir. Eski Ealiü'n-Nil ilinin bir bölümünden 1975'te oluşturulan ilin yüzölçümü 121.164 km²'dir. İl toprakları, es-Sud bölgesinin killi ovalarının doğu kesimini kaplar. Bu killi ovaları oluşturan Bahrü'l-Cebel Irmağı il merkezi Bor yakınlarında Cunguli iline girer ve batı sınırı boyunca uzanır. Irmak, sayısız kolları ile birlikte, yerleşimi ve ırmak ulaşımını büyük ölçüde engelleyen sazlıklar ve papirüs bataklıkları oluşturmuştur.

Bahrü'l-Cebel kıyılarında Neolitik yerleşimlerin izine rastlanır. Yunanlı bilgin Agatharkhides (İÖ 2. yy) burada yaşayanları bataklık sakinleri olarak tanımlar. Yore 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısırlıların eline geçti. Mısırlılara karşı bir ayaklanma başlatan din reformcusu ve siyasal önder el-Mehdi kısa süre Cunguli'yi yönettiyse de, Mehdi yanlıları 1898'de yenik düştü ve İngiliz-Mısır ortak yönetimi başladı. Cunguli, 1930-47 arasında İngiliz-Mısır yönetiminin oluşturduğu, bölünmüş Güney Sudan'ın bir parçası oldu. Sudan'ın 1956'da bağımsızlığını kazanmasından sonra, hükümet ayrı bir Güney Sudan kurulması istemlerini dizginlemeyi başardı, Arapça ile İslam dininin yayılmasını hızlandırdı. Hükümet ile güneyli ayrılıkçılar arasında 1972'de güney illerinin daha özerk olmasını sağlayan bir anlaşmaya varıldı. Nüfus (1983) 797.251.

Cunha, Euclides (Rodrigues Pimenta) da (d. 20 Ocak 1866, Santa Rita do Rio Negro - ö. 15 Ağustos 1909, Rio de Janeiro, Brezilya), Brezilyalı yazar ve gazeteci. Brezilya'nın sınır bölgelerinde yaşayan insanların unutulmuşluğu üzerine bir prostesto niteliğinde olan *Os Sertões* (1902) adlı tarihsel yapıtıyla tanınır.

Mühendis olarak çalıştığı ordudan ayrılıp önce inşaat mühendisliği, daha sonra da gazetecilik yapmaya başladı. Muhabir olarak, 1896-97'de orduyla birlikte Bahia eyaletindeki Canudos köyüne gitti. Kurtarıcı olarak görülen Antônio Conselheiro (Danışman), burada yandaşlarıyla birlikte kendi "imparatorluğunu" kurmuştu. Sonuna değin direnen isyancıları bastırmak için hükümet art arda beş askeri sefer düzenledi. Cunha, tanık olduğu ayaklanmayı ve devlet güçlerinin misillemesini bir roman canlılığıyla anlattı. Amatör bir coğrafyacı ve jeolog, aynı zamanda başarılı bir toplumsal gözlemci olarak geliştirdiği kavrayış yeteneğiyle, ayaklanmayı tek başına ele almayıp, yaşamın alabildiğince güç olduğu sınır bölgelerinin ve burada yaşayan kaba saba insanların ülkenin yaşamı içindeki önemini de vurguluyordu. Melez ırkların aşağılık olduğunu öne süren ve Brezilya edebiyatına da sıkça konu olan bilim dışı 19. yüzyıl inanışına karşı çıkarak geri kalmış bölgelerde yaşayan halkın Brezilya'nın genel yaşamı içinde kaynaştırılmasını savundu.

Kişisel bir kavga sırasında vurularak trajik biçimde öldü. Her ağustosta Brezilyalılar onun anısına Euclides Haftası'nı kutlarlar.

Cunibert (AZİZ) (d. y. 590, Moselle, Austrasia - ö. y. 663, Köln; yortu günü, 12 Kasım), Austrasia kralı III. Sigebert'in başrahibi olan Köln piskoposu.

Frank kralı II. Clotaire'in sarayında ve daha sonra başdiyakoz olduğu Trèves'de (Trier) öğrenim gördü. 623'te Köln piskoposluğuna atandı. Clichy (626-627) ve Reims (627-630) sinodlarına katıldı. Karolenj kralı I. Pepin'e (Yaşlı) ve oğlu Sigebert'in özel öğretmenliğini yaptığı Kral I. Dagobert'e danışmanlık etti. Özellikle Sigebert yönetiminde Merovenj sarayında önemli siyasal nüfuz kazandı. Frizlere misyonerler gönderilmesini destekledi, büyük bir coşkuyla sayısız manastır ve kilise kurdu.

Cunningham, Sir Alexander (d. 23 Ocak 1814, Londra - ö. 28 Kasım 1893, Londra), İngiliz subay ve arkeolog. Sarnath ve Sançi başta olmak üzere Hindistan'da birçok yerde kazılar yapmış ve Hindistan Arkeolojik Yüzey Araştırmaları projesinin ilk yöneticisi olmuştur.

On dokuz yaşındayken Bengal İstihkâmcıları adı verilen askeri birliğe katıldı. Yirmi sekiz yıl İngiliz ordusunda çalıştıktan sonra 1861'de tuğgeneral olarak emekliye ayrıldı. Mesleğinin ilk yıllarında İngiliz numizmat (sikke uzmanı) ve bilgin James Prinsep'le tanışması, onu Hint tarihi ve sikkeleriyle ilgilenmeye yöneltti. 1837'de Varanasi (Benares) yakınlarındaki Sarnath'ta Budacılığın en kutsal yerlerinden birinde kazılara başladı. Burada bulduğu heykellerin özenli çizimlerini gerçekleştirdi.

1850'de Hindistan'ın en eski yapılarının bulunduğu Sançi'de kazı yaptı. Keşmir'de tapınak mimarisi konusundaki bir incelemesinden (1848) ve Ladakh üzerine hazırladığı bir yapıtından (1854) sonra yayımladığı *The Bhilsa Topes* (1854; Bhilsa Budacı Tapınakları) adlı kitap, Budacılığın tarihini mimari kalıntılardan yola çıkarak araştıran ilk ciddi çalışmaydı.

Cunningham, 1861'de Hindistan Arkeolojik Yüzey Araştırmaları projesinin yöneticiliğini kabul etti ve 1865'te sona erene değin bu projede çalıştı. 1870'te proje yeniden başlatılınca yöneticilik görevini bir daha üstlendi ve bunu izleyen 15 yıl boyunca Kuzey Hindistan'daki kalıntıları araştırmayı sürdürdü. 1871'de yayımladığı *The Ancient Geography of India* (Hindistan'ın Eski Coğrafyası) İÖ 3. yüzyıl Hint imparatoru Aşoka'nın fermanlarının derlendiği ilk yapıtı *The Stûpa of Bharhut* (Bharhut Stupası), 1879'da yayımlandı. Hindistan'da geçirdiği uzun yıllar boyunca Cunningham büyük bir sikke koleksiyonu oluşturdu, bunların en iyilerini British Museum satın aldı. Cunningham 1885'te yüzey araştırmalarını bırakarak çalışmalarını Hint sikkeleri üzerinde sürdürdü ve bu konuda iki kitap yazdı. 1887'de kendisine "sır" unvanı verildi.

Cunningham, Allan (d. 7 Aralık 1784, Keir, Dumfriesshire, İskoçya - ö. 30 Ekim 1842, Londra, İngiltere), İskoç şair. 1820'lerin başındaki en parlak döneminde *London Magazine*'e katkıda bulunan, aralarında Thomas de Quincey, Charles Lamb, William Hazlitt, John Keats, Thomas Hood'un da bulunduğu yazarlar çevresinin üyesidir.

On bir yaşında bir duvarcı ustasının yanına çırak verildi. Robert Burns ve James Hogg gibi şairlerle daha çocukluğunda yakınlık kurmuştu. Bu arada özellikle Scott'ın yapıtlarını okuyordu. Bazı şiirlerini, eski baladlar gibi göstererek *Remains of Nithsdale and Galloway Songs* (1810; Nithsdale ve Galloway Şarkılarından Kalanlar) adıyla yayımladı. Ardından Londra'ya gitti; 1814-41 arasında heykelci Sir Francis Chantrey'nin yardımcısı ve sağ kolu oldu. Boş zamanlarında yazılar yazıyor ve derliyordu. Topladığı eski balad ve öyküleri *Traditional Tales of the English and Scottish Peasantry* (1822; İngiliz ve İskoç Köylülerinin Geleneksel Masalları) ve *The Songs of Scotland, Ancient and Modern* (1825; Eski ve Çağdaş İskoçya Şarkıları) adlı yapıtlarında yayımladı. 1829-33 arasında, *The Lives of Most Eminent British Painters, Sculptors, and Architects* (En Seçkin İngiliz Ressam, Heykelci ve Mimarların Yaşamı) adlı 6 ciltlik

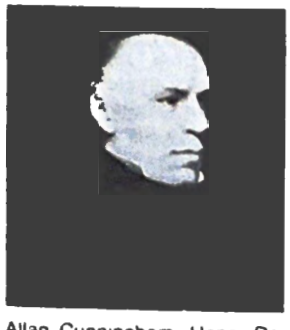

Allan Cunningham, Henry Room'un portre çalışmasından ayrıntı, Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

yapıtı yayımlandı. *The Works of Robert Burns* (1834; Robert Burns'ün Yapıtları) adlı derlemesine, Burns'ün yaşamına ilişkin o güne değin bilinmeyen bilgileri içeren bir de önsöz ekledi. Ayrıca daha az önemli bazı romansları ve dramatik şiirleri vardır. Lirik şiirler gerçek baladların doğallığından yoksunsa da, ritimleri ve etkileyici sözleriyle anılmaya değer niteliktedir.

Cunningham, Imogen (d. 12 Nisan 1883, Portland, Oregon - ö. 24 Haziran 1976, San Francisco), ABD'li kadın fotoğrafçı. Bitki fotoğraflarıyla ve portreleriyle tanınmıştır.

Fotoğraf çekmeye, mektupla fotoğrafçılık kursuna yazıldığı 1901'de başladı. "Şafakta Bataklık" (1901) gibi ilk dönem çalışmaları, 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başı akademik resmini örnek alan bir fotoğrafçılık tarzı olan romantik şiirsellik geleneği içinde yer alıyordu.

Almanya'nın Dresden kentinde fotoğraf kimyası öğrenimi gördükten sonra ABD'ye dönen Cunningham, Washington eyaletinde Seattle'da bir portre galerisi açtı; bir süre sonra ülke çapında tanınan bir fotoğrafçı

"İki Kala Çiçeği", Imogen Cunningham'ın yapıtı, y. 1929
Imogen Cunningham

oldu. Ticari yanı ağır basan çok net fotoğraflar çekerken, "Dünyanın Ötesindeki Orman" (y. 1912) gibi, odağı biraz kaydırıp netliği hafifçe bozarak elde ettiği alegorik çalışmalarını da sürdürdü. Evlendikten sonra San Francisco'ya yerleşti. Çektiği bitki fotoğraflarından on tanesi, tanıştığı ünlü fotoğrafçı Edward Weston'ın salık vermesi üzerine, Alman tasarımcı ve mimarların oluşturduğu Alman Werkbundu'nun desteğiyle açılan "Film und Foto" sergisine (1929) alındı.

Cunningham 1932'de Batı kıyısı fotoğrafçılarının oluşturduğu Grup *f*.64(*) adlı topluluğa katıldı. Grubun öteki üyeleri gibi o dönemde yaygınlaşan netliği hafifçe bozuk, yumuşak, duygusal fotoğrafa karşı çıkarak, doğadaki duyumsal güzelliği yansıtan net fotoğrafı savundu. Bu anlayışla gerçekleştirdiği çalışmalarına iyi bir örnek "İki Kala Çiçeği" (y. 1929) adlı yapıtıdır.

Grup *f*.64'ün dağılmasından sonra bir portre galerisi işletti ve San Francisco Sanat Enstitüsü'nde dersler verdi. 1974'te *Imogen! Imogen Cunningham Photographs, 1910-1973* adını taşıyan retrospektif bir monografisi, 1977'de de son dönem fotoğraflarını içeren *After Ninety* (Doksanından Sonra) adlı bir kitabı yayımlandı.

Cunningham, Merce (d. 16 Nisan 1919, Centralia, Washington ABD), modern dansçı ve soyut dans akımının yeni biçimlerini geliştiren koreograf.

Dans eğitimine 12 yaşındayken başladı. Liseden sonra iki yıl Washington eyaletinde

Merce Cunningham
Jack Mitchell

Seattle'daki Cornish Güzel Sanatlar ve Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda, Mills College'da Lester Horton'ın yanında (1938) ve Martha Graham'ın çağrısı üzerine gittiği Bennigton College'da (1939) eğitim gördü. Orada Martha Graham grubunun solisti olarak pek çok önemli rolü canlandırdı.

1943'te Graham'ın desteğiyle koreografi çalışmalarına başladı. İlk çalışmaları arasında *Root of an Unfocus* (1944) ve *Mysterious Adventure* (1945; Garip Serüven) yer alır. 1945'te Graham'ın topluluğundan ayrılan Cunningham besteci John Cage'le çalışmaya başladı. Birlikte New York'ta yıllık resitaller verdiler, *Seasons* (1947; Mevsimler) ve *Inlets* (1978; Girintiler) gibi yapıtlar hazırladılar. Cunningham 1952'de kendi topluluğunu oluşturdu.

Duygusal çağrışımlardan olabildiğince arınmış saf hareketlere önem veren Cunningham "raslamsal koreografi" tekniğini geliştirdi. Bu teknikte, belirli hareketlerin sırası yazı tura atmak gibi raslamsal yöntemlerle saptanıyordu. *Sixteen Dances for Soloist and Company of Three*'yi (1951; Solist ve Üçlü Topluluk için Onaltı Dans) oluşturan dansların sırası böyle belirlenmiş, *Suite by Chance*'te (1952; Raslamsal Suit) hareket kalıpları bu yöntemle düzenlenmişti. Müziği Christian Wolff'tan uyarlanmış olan *Suite by Chance* aynı zamanda elektronik müzik eşliğindeki ilk modern dans gösterisiydi. Pierre Schaeffer ve Pierre Henry'nin besteleri eşliğindeki *Symphonie pour un homme seul* (1952; Yalnız Bir Adam İçin Senfoni; sonradan *Collage* [Kolaj] olarak adlandırıldı), aynı zamanda somut müziğin(*) ABD'deki ilk seslendirilişiydi.

Cunningham'ın soyut dansları taşıdıkları hava açısından çok değişkendir, ama hareketlerde genellikle ani değişmeler ve karşıtlıklar göze çarpar. Birçok yapıtı dadacılık, gerçeküstücülük ve varoluşçuluğa özgü motifler taşır. 1974'te Cunningham, topluluğunun 20 yıllık bir dönemde oluşturulmuş repertuvarından vazgeçerek yerine "Olaylar" adıyla andığı programı koydu; bunlar eski ve yeni dansların iki ya da daha çok bölümünden oluşuyordu. Televizyon için özel koreografi hazırlaması bir başka yenilikti; *Blue Studio: Five Segments*'ı (1976; Mavi Stüdyo: Beş Bölüm) buna örnektir. Ayrıca film çalışmalarına da başlamış, *Localé* (1979) adlı filmi yapmıştı.

James Kosty'nin yayına hazırladığı *Merce Cunningham* 1975'te yayımlandı. Cunningham'ın sonraki dansları arasında *Duets*(1980; İkililer), *Fielding Sixes* (1980; Fielding Altılıları) *Channels/Inserts* (1981; Kanallar/Ekler) ve *Quartets* (1983; Dörtlüler) sayılabilir.

Cunningham, William (d. 29 Aralık 1849, Edinburgh - ö. 10 Haziran 1919, Cambridge, İngiltere), İngiliz iktisatçı ve din adamı. İngiliz üniversitelerinde iktisat tarihinin ders programına alınmasını sağlamıştır.

1873'te İngiltere Kilisesi'nde papazlığa atandı. 1887'de Cambridge'deki Büyük St. Mary Kilisesi'nde papaz, 1906'da da Ely başdiyakozu oldu. Bu arada, 1891'den

William Cunningham, Eric Kennington'ın portre çalışmasından ayrıntı, 1908
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery Londra

1897'ye değin Londra'daki King's College'da iktisat dersleri verdi. İngiltere'nin ilk sistematik iktisat tarihi çalışmalarından biri olan *The Growth of English Industry and*

Merce Cunningham'ın hazırladığı *Summerspace*'ten bir sahne; müzik, Morton Feldman; kostüm ve dekor, Robert Rauschenberg; Merce Cunningham Dans Topluluğu
Merce Cunningham and Dance Company fotoğraf Jack Mitchell

Commerce (1852; İngiliz Sanayi ve Ticaretinin Büyümesi) adlı kitabı, daha sonra uç cilt halinde yayımlanmış ve bir temel başvuru kaynağı durumuna gelmiştir.

Cunninghame, İskoçya'nın güneybatısındaki Strathclyde ilinde (*region*) ilçe (*district*). 1975'teki yeni yönetsel düzenleme ile, eski Ayr ve Bute illerinin bir bölümünden oluşturuldu. Yüzölçümü 878 km²'dir. Ayr'in kuzey kesimini ve anakaradan Clyde Körfezi ile ayrılan Arran Adasını içine alır. Arran'ın ekonomisi hayvancılık ve turizme dayalıdır. Bozulmamış dağ manzaraları, zengin av hayvanı ve balık kaynakları, özellikle de Glasgow konurbasyonuna (bitişik kentler kümesi) yakınlığı turizmin gelişmesini sağlamıştır. Cunninghame'in kara kesiminin ekonomisi ise Ayr, Troon Saltcoats ve Largs sayfiyelerin çevresindeki ekili kıyı ovaları ile daha yüksek iç kesimlerde yapılan koyun yetiştiriciliği arasında bir karşıtlık sergiler. Liman yerleşimi Ardrossan, petrol rafinerisi ve tersaneleri ile aynı zamanda bir sanayi kentidir. West Kilbride yakınlarındaki Hunterston'da bir nükleer enerji santralı ve yeni planlanan bir çelik kompleksi bulunur. İlçenin yönetim merkezi olan yeni kent Irvine'de, yeni gelişen çok çeşitli hafif sanayi dalları vardır. İskoçya'nın en önemli uluslararası havalimanı olan Prestwick, eski il merkezi Ayr'in güneyinde yer alır. Nüfus (1987 tah.) 137.265.

Cuno, Wilhelm (Carl Josef) (d. 2 Temmuz 1876, Suhl - ö. 3 Ocak 1933, Aumühle, Almanya), Alman siyasetçi ve işadamı. Hamburg-Amerika Hattı'nın genel müdürlüğünü, Fransız-Belçika kuvvetlerinin Ruhr'u işgali (1923) sırasında da Weimar Cumhuriyeti'nin şansölyeliğini yapmıştır.

1907'de imparatorluk hazine dairesinde vergi görevlisi olan Cuno, daha sonra *Reichstag*'da (Parlamento) görüşülecek yasa tasarılarını hazırlayıp sunmakla görevli hükümet danışmanlığına getirildi. I. Dünya Savaşı'nın başlarında atandığı tahıl idaresi başkanlığını Temmuz 1916'ya değin sürdürdü. Ardından gıda bakanlığında ve savaş ekonomisi genel danışmanı olarak hazine dairesinde görev yaptı. Ateşkes ve barış görüşmelerinde ekonomi uzmanı olarak yer aldı. Alman gemicilik sektörünün büyük patronu Albrecht Ballin'in intihar etmesi üzerine, Aralık 1918'de en büyük Alman gemicilik şirketi olan Hamburg-Amerika Hattı'nın başına geçti. Bu görevi sırasında çoğu kez Alman dış politikasının gayriresmi sözcüsü gibi davrandı.

Weimar Cumhuriyeti hükümetlerinde yer alma önerisini iki kez geri çevirdiyse de, Kasım 1922'de şansölyeliği kabul etti. Uluslararası alandaki saygın konumuna ve Alman işadamları ile sanayicilerinin güçlü desteğine karşın, savaş tazminatları ödemelerinin yeniden düzenlenmesi ve enflasyonun durdurulması konularında başarılı olamadı. Tazminat ödemelerinin yerine getirilmemesini gerekçe gösteren Fransız-Belçika kuvvetlerinin Ruhr'u işgal etmesi (Ocak 1923) üzerine, pasif direniş politikası izlemeye yöneldi. Bu politika bazı yönlerden başarıya ulaşmakla birlikte, kötü durumda olan ekonominin kaldıramayacağı bir yüke yol açtı. Sosyal Demokrat Parti'nin *Reichstag*'da verdiği güvensizlik oyu üzerine, Ağustos 1923'te çekilmek zorunda kaldı. Yeniden Hamburg-Amerikan Hattı yönetim kurulunda görev alarak, 1926'da yönetim kurulu başkanı seçildi.

Cunobelinus (ö. İS y. 42), İS 10-42 arasında Britanya'nın güneydoğusunda geniş bir bölgeyi yöneten hükümdar. Shakespeare, *Cymbeline* adlı oyununun aynı adı taşıyan başkahramanını Cunobelinus'tan esinlenerek yaratmıştır; ama oyunun konusunun, Cunobelinus'un hükümdarlık yıllarındaki olaylarla ilgisi yoktur.

Cunobelinus, günümüzde Londra'nın bulunduğu yerin kuzeyinde üslenmiş olan Catuvellauni kabilesinin şefi Tasciovanus'un oğluydu. Babasının yerine geçmesinden kısa süre önce ya da hemen sonra, Trinovantes bölgesini (bugün Essex) işgal ettı. Camulodunum'u (Colchester) başkent yaptı ve burada bir darphane kurdu. Nufuzu ve gücü Britanya'nın her yerine yayıldığı için, Romalı biyografi yazarı Suetinius onu *Britannorum rex* (Britanya kralı) olarak anıyordu. Cunobelinus'un İS y. 40'ta ülkeden kovduğu oğlu Adminius, Roma'ya kaçarak İmparator Caligula'yı (Gaius Caesar) Britanya'yı işgal etmeye kandırdı. Calıgula, Britanya'ya düzenlenecek sefer için bütün hazırlıkları yaptıysa da bu seferi hiçbir zaman gerçekleştirmedi. Cunobelinus'un ölümünden sonra yerine geçen oğulları Caratacus ile Togodumnus'un Roma'ya karşı düşmanca bir tutum içine girmeleri, İmparator Claudius'un adayı işgal etmesi için bir gerekçe oluşturdu.

Cunoniaceae, *Saxifragales* takımından derimsi yapraklı 26 kadar çalı ve ağaç cinsini içeren familya. Daha çok Güney Yarıküre'nin tropik bolgelerinde yayılmış olan bu famil-

Cunonia capensis
A to Z Botanical Collection EB Inc

yanın bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bunlardan *Geissois racemosa*, koyu kırmızı çiçekleriyle Yeni Zelanda'ya özgü bir türdür; salkım biçiminde obeklenmiş küçük beyaz çiçekleri olan *Cunonia capensis* ise Afrika'nın güneyine yayılmış küçük bir ağaçtır.

cunta (İspanyolca *junta*: "toplantı"), bir ülkeyi, özellikle bir hükümet darbesinin ardından ve yasal bir hükümetin kurulmasına değin yöneten komite ya da yönetsel kurul. Bu sözcük, 16. yüzyılda İspanya'da hükümete bağlı çeşitli danışma kurulları için yaygın biçimde kullanılırdı. Napoléon'un işgaline (1808) karşı gelişen İspanyol direnişini örgutleyen il komiteleri *junta provinciale* adını taşıyordu; ulusal komitenin adı da *junta suprema central*'dı. Sonraları İspanya, Yunanistan ve Latin Amerika'da iç savaşlar ya da devrimci ayaklanmalar sırasında seçimle gelen ya da kendi kendini atayan benzer organlar genellikle "cunta" adıyla anıldı.

Cuoco, Vincenzo, coco olarak da yazılır (d. 1 Ekim 1770, Civita Campomarano, Molise, İki Sicilya Krallığı - ö. 14 Aralık 1823, Napoli), 1799 Napoli Devrimi'nı konu alan yapıtlarıyla ünlü İtalyan tarihçi.

Hukuk öğrenimi görmek amacıyla 17 yaşında Napoli'ye gitti. 1789 Fransız Devrimi patlak verince Jakoben yanlısı oldu. 1799'da İki Sicilya Krallığı'ndaki devrime katıldıktan sonra gene Fransa'ya sürgüne gitmek zorunda kaldı. Burada *Saggio storico sulla rivoluzione di Napoli*'yi (1800, 3 cilt; Napoli Devrimi Üzerine Tarih Denemesi) kaleme aldı. Napoli'de cumhuriyet kurma girişimleriyle ilgili en iyi araştırmalardan biri olan bu yapıtta olayların gelişimini aktarırken, bir yandan hareketin başarısızlık nedenlerini parlak bir biçimde çözümlüyor, öbür yandan da devrim önderlerinin İtalya ve ülkenin gereksinimleri konusundaki bilgisizliğini eleştirerek birleşik bir ulusal bilinç yaratılması çağrısında bulunuyordu.

Cuoco, Marengo Çarpışması'ndan (14 Haziran 1800) sonra İtalya'nın Fransız denetimine girmesi üzerine Milano'ya dönerek *Giornale italiano* gazetesinin yönetimini üstlendi. 1806'da Bourbonların Napoli'den sürülmesinden sonra Napoli tahtına Joseph Bonaparte oturunca, Cuoco Napoli'ye döndü. Krallık konseyinin üyesi oldu, daha sonra da devlet danışmanlığına atandı. Ama 1815'te Bourbon hanedanından I. Ferdinando yeniden tahta çıktı. Bu sırada yavaş yavaş ruh sağlığı bozulan Cuoco akıl hastası olarak öldü. Öbür önemli yapıtı, Roma öncesi İtalya'yı romantik biçimde anlatan *Platone in Italia* (1804, 2 cilt; Platon İtalya'da) adlı felsefi romandır.

Cuong De (d. 1882 - ö. 6 Nisan 1951, Tokyo), 20. yüzyıl başlarında Vietnam milliyetçilerinin özgür Vietnam'ın simgesi olarak desteklediği prens.

Doğrudan İmparator Gia Long'un soyundan geldiği için Vietnam tahtı üzerinde yasal hakkı olan Cuong De'nin tahta çıkması, ülkeyi protektora biçiminde elinde tutan Fransızlarca engellendi. Cuong De, daha 1904'e gelindiğinde, Fransız yönetimine karşı Phan Boi Chau gibi muhalefet liderleriyle işbirliği yapmaya başlamıştı. Gene Vietnamlı yurttaşlarıyla birlikte Tokyo'daki Şimbu Askeri Akademisi'nde öğrenim gördüğü sırada, Vietnam'daki Fransız egemenliğine karşı savaşmak üzere bir hareket oluşturan Phan Boi Chau ile ilişkisini güçlendirdi. Cuong De'nin taht ile halk arasındaki bağı temsil etmesi harekete güç kazandırdı. Emperyalist amaçlar güden Japonların Fransızlardan malı yardım umması, Fransızların ısrarı üzerine Cuong De'nin 1909'da Japonya'dan sınır dışı edilmesine yol açtı. Bundan sonraki birkaç yıl Asya ve Avrupa ülkelerinde dolaşan Cuong De'nin, davasına destek arama çabaları sonuçsuz kaldı.

Cuong De 1915'te, I. Dünya Savaşı sırasında Japonya'ya döndü ve orada kendisine maaş bağlandı. Ayrıca, Fransa'nın Avrupa'da yenilmesi durumunda Vietnam'ın özerkliğinin Japonya tarafından garanti edileceği yönünde söz aldı. Savaştan sonra milliyetçi hareket içinde etken konumunu sürdürdü. Versailles Barış Konferansı'na, Fransız hükümetine ve ABD başkanı Woodrow Wilson'a telgraflar çekerek özgür Vietnam istemlerini yineledi. Ama bu arada Japonlar, ayaklanan Japon sömürgesi Kore'nin denetim altına alınmasına Fransızların yardım etmesi karşılığında, Vietnam'ın bağımsızlığı sorununa karışmaktan vazgeçtiler.

Cuong De, Vietnamlı milliyetçilerin saygısını korumakla birlikte Japonya'da kaldı ve burada gözetim altında tutuldu. Mart 1945'te Japonların Çinhindi'ndeki Fransız sömürge rejiminin bütün gücünü kırdığı

dönemde Cuong De'nin kukla imparator olarak atanması olasılığı doğdu. Ama Japonlar, İmparator Bao Dai'yi tahtta tuttular ve Cuong De sürgünde öldü.

Cupar, İskoçya'nın doğu kesimindeki Fife ilinin (*region*) North East Fife ilçesinde (*district*), krallığa bağlı yerleşim (*royal burgh*) ve pazar merkezi. Eden Irmağının kıyısındaki Howe of Fife adlı verimli vadide yer alır. 13. yüzyılda Fife bölgesinin yargı merkezi olarak gelişti. 1356'da krallığa bağlı yerleşim konumu kazandı. Yörede daha büyük kıyı kentlerinin gelişmesine karşın, yargı kurumlarını uzun yıllar boyunca barındırması, merkezi konumu ve pazar yeri olarak taşıdığı önem dolayısıyla ilçenin yönetim merkezi olmayı sürdürdü. Tarım ve hayvan ürünlerinin pazarlandığı Cupar'da tarıma dayalı sanayiler gelişmiştir. Tarım makinesi imalatı, sepicilik ve un üretimi bunlar arasındadır. Nüfus (1981) 6.636.

Cuphea, kınagiller (*Lythraceae*) familyasından, 200'den fazla otsu bitki ya da çalı türünü içeren cins. Türlerden çoğunun anayurdu Amerika'nın tropik bölgeleridir; anayurdu Meksika ve Orta Amerika olan dört türü, güzel çiçekleri nedeniyle evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Çok dallı, tüylü ve kısa boylu bir çalı olan *Cuphea hyssopifolia*'nın küçük ve sapsız ince uzun yaprakları, boru biçiminde morumsu beyaz çiçekleri vardır. Boyu yaklaşık 60 cm'ye ulaşabilen *C. llavea* sert tüylerle kaplıdır; oval yaprakları hemen hemen sapsız, boru biçimindeki çiçekleri kırmızıdır. 30-120 cm yüksekliğindeki *C. micropetala*'da da gene boru biçiminde olan sarı çiçeklerin dip bölümleri kızıla çalar. Mercan adıyla bilinen *C. platycentra* (ya da *C. ignea*) 20-37 cm uzunluğundadır; mızrak biçiminde yaprakları ve ağız bölümü beyaz olan boru biçiminde kırmızı çiçekleri vardır.

Cupido, Roma mitolojisinde aşk tanrısı. Yunan mitolojisindeki Eros'un karşılığıdır. Latin şiirinde ve plastik sanatlarında Cupido ile eşanlamlı olarak Amores de kullanılmıştır. Mitolojiye göre Cupido tanrıların kanatlı habercisi Mercurius ile Aşk Tanrıçası Venüs'ün oğludur. Bir yay ve sadak içinde oklar taşıyan, kanatlı küçük bir çocuk olarak canlandırılır. Oklarıyla yaraladığı kurbanlarında aşk ya da tutku duyguları uyanmasına yol açar. Bazen de Savaş Tanrısı Mars'ınkine benzeyen bir zırh giymiş olarak betimlenir. Belki de bu, savaşla aşk arasında alaycı bir bağ kurma ya da aşkın yenilmezliğini simgeleme isteğinin bir sonucudur.

Cupido bazı yapıtlarda duygusuz ve dikkatsiz bir yaratık olarak canlandırılırsa da, ölümlü ya da ölümsüz çiftlere sunduğu mutluluğa bağlı olarak, genellikle iyilıksever biri gözüyle bakılır. En olumsuz görülen yanı, çöpçatanlığıdır. Onun bu davranışını çoğu kez annesi Venüs yönlendirir. Bir öyküye göre ölümlü Psykhe'den intikam almak için Cupido'yu kullanan Venüs'ün kötü niyetleri geri teper ve Psykhe'ye âşık olan Cupido onu ölümsüzleştirerek evlenir.

Cupisnique kültürü, Peru'da İÖ y. 1000'lerde gelişen eski Chavín kültürünün yerel bir kolu. Sözcük Peru'nun kuzey kıyısındaki bir vadinin adının Fransızcasından kaynaklanır. Cupisnique kültüründe özellikle pişmiş topraktan çanak çömlek örnekleri olduğu izlenir. Genellikle hafif yuvarlatılmış basık bir kaideye oturan yayvan biçimli ağır ve masif kâseler soluk kırmızı, kahverengi ya da gri renklidir. En ilginç örnekleri vadideki mezarlarda ele geçmiştir.

Cupressaceae (servigiller), *Coniferales* takımından, 19 cinsi ve 130'un üstünde kışın yapraklarını dökmeyen ağaç ve çalı türünü içeren familya. Dünyanın hemen her yerine dağılmış olan bu familyadaki bitkilerin çoğunlukla pulsu yaprakları karşılıklı ya da çevrel ve genellikle ikili ya da üçlü olarak dizilidir. Erkek üreme organları kısa sürgünlerin uçlarından çıkar. Dişi kozalakların karşılıklı ya da çevrel dizili pulları yassı, bazen de etli ve birleşiktir. Olgun kozalaklar genellikle odunsudur.

Familyanın ekonomik değeri olan başlıca cinsleri mazı (*Thuja*), servi (*Cupressus*), ardıç (*Juniperus*), yalancıservi (*Chamaecyparis*), japonmazısı (*Thujopsis*), susediri (*Calocedrus*), *Fitzroya*, *Pilgerodendron*, *Austrocedrus*, *Callitris*, *Widdringtonia* ve *Tetraclinis*'tir.

Servigillerin mazı, servi ve ardıç gibi pek çok üyesi önemli kereste kaynağı ya da süs bitkileridir. Bu familyadaki ağaçlar ayrıca yağ, reçine ve tanen içerir.

Cupressus *bak.* servi

cura, Türk halk müziğinde, bağlama ailesinden çalgıların en küçük boylusu. Sapıyla gövdesinin toplam uzunluğu 50 cm dolayındadır. Uç, seyrek olarak da dört çift teli vardır. Sapındaki dokuz perde, kirişten (günümüzde misinadan) ya da kamış dilimlerindendir. Akordu, bağlamaya göre bir oktav daha tizdir (alt teller *la*'ya [440 frekanslı], orta teller ondan dört derece yukarıdaki *re*'ye, üst teller ise, alt tellerden dört derece aşağıdaki *mi*'ye akortlanır). Zurnanın küçüğüne de "cura zurna" denir.

Curaçao, Antil Denizinde, Rüzgâraltı (Benedenwindse/Leeward) Adaları ile Hollanda Antilleri'nin en büyük adası. Venezuela'nın kuzey kıyısından 600 km açıkta, Küçük Antiller'in güneybatı ucunun yakınındadır. Yüzölçümü 444 km²'dir.

Avrupalılar adaya ilk kez 1499'da ayak bastı. Adadaki bütün Yerliler 1515'te Hispaniola'ya sürüldü. 1527'de İspanyolların buraya yerleşmesinden sonra gelen Felemenkliler, adayı Batı Hindistan Kumpanyası için önemli bir ticaret merkezi durumuna getirdiler. 1500'lerde Portekiz'den göç eden Yahudiler de Curaçao'ya yerleştiler. Bugün adadaki Yahudi cemaati, Batı Yarıküre'sinde bir bölgede kesintisiz yaşamış en eski Yahudi topluluğudur.

Felemenkliler için Curaçao'nun başlıca özelliği, Batı Hint Adaları içinde en elverişli doğal limanı barındırmasıydı. Bugün de adanın güneydoğu ucunda St. Anna Koyu adlı kanal, kayalıkların arasından geçerek, merkez kent Willemstad'ın bulunduğu derin, geniş ve iyice kapalı bir körfez olan Schottegat'a ulaşır. Başlangıçta, ringa balığının salamurası için tuz bulabilme çabası Felemenklileri Antiller'e yöneltmişti. 1660-1700 arasında Felemenk'in Batı Hindistan Kumpanyası gelişti; esir ticaretinde büyük gelişme oldu ve Curaçao limanı, hem dışardan gelen gıda maddelerini almak, hem de Güney Amerika plantasyonlarında üretilenleri satmak için bütün ülkelere açıldı. Silahlandırılmış özel gemilerin sık sık istilasına uğrayan ada, Felemenk ile İngiltere arasında çıkan savaşlardan da zarar gördü. 1816'dan bu yana Hollanda'ya bağlıdır.

Hollanda Antilleri Meclisi'ne (*Staten*) Curaçao'dan 12 üye seçilir. Adanın yerel işleri bir Ada Konseyi, bir Yürütme Konseyi ve bir valı yardımcısından oluşan yönetim organlarınca yürütülür. Halk arasında bağımsızlık yönünde ciddi bir eğilim vardır. Adada yağışların ve verimli toprakların çok az olmasına karşın, Felemenk sömürge yönetimi döneminde şekerkamışı plantasyonları önemli gelişme göstermiştir. Portekal da yetiştirilen Curaçao, kurutulmuş portakal kabuklarından damıtılan likörüyle ünlüdür. Başlangıçta Afrika'dan getirtilmiş olan ve sulama istemeyen ödağacı, ilaç yapımında kullanılmak üzere ihraç edilmektedir. İçme suyu bütünüyle deniz suyundan arıtılmaktadır.

Curaçao'nun gelişen ekonomisi, Venezuela'dan ithal edilen petrole büyük ölçüde bağımlıdır. Çok büyük tankerlerin yanaşmasına olanak veren kusursuz bir limanı vardır. Ada, Panama Kanalından geçen ticaret yollarının da kavşağındadır. Venezuela'daki Maracaibo Gölünde Hollandalıların bulduğu petrol, okyanus tankerlerinin girebilmesi için göl çok sığ olduğundan, daha küçük gemilerle Curaçao'ya taşınmış ve orada arıtıldıktan sonra tankerlere yüklenmiştir. Geniş ve modern kuru-kızak ve yükleme tesisleri bulunan Curaçao, işlem gören yük toplamı bakımından dünyanın en büyük limanlarından biridir.

Hükümetin ekonomiyi çeşitlendirmek amacıyla hafif sanayiyi özendirmesine karşın, imalatçı firmaların sayısı çok azdır. Bütün tüketim malları ile gıda maddeleri ithal edilmektedir. Fosfat madenlerindeki gerileme ve petrol sanayisindeki makineleşme, işsizlik sorununun doğmasına yol açmış ve toplumsal huzursuzluğu artırmıştır. Turizmin gelişmesinin getirdiği çözümler de yetersiz kalmıştır. Antiller'in öbür adalarından gelen göçmen işçiler evlerine dönmek zorunda kalırken, Hollanda Antilleri'nin yurttaşı olanlar (özellikle Avrupalılar ile Siyahların karışımından doğan melezler) Hollanda'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Nüfus (1987 tah.) 153.736.

Curculionidae *bak.* hortumlu kınkanatlılar

curcuna, Osmanlı dönemindeki düğün ve eğlence törenlerinde gösterilen seyirlik oyunlarda bir dans biçimi.

Curcunabaz denen oyuncuların oynadığı bu dans daha çok asıl dansların gülünç bir

Ahmed Albumu'nden bir curcuna gösterisini betimleyen minyatür, 17. yy. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

taklidi niteliğindeydi. Çengi, koçek ya da rakkas adı verilen asıl dansçıların gösterisi sırasında oyuna giren curcunabazlar, yüzlerindeki maskeler, uzun kulahlar ve abartılı giysileriyle onlardan ayrılırlardı. Asıl dansçıları gürültülü biçimde ve beceriksizce taklit ederek izleyicileri güldürürlerdi.

Curcuna gösterisi ortaoyununda da yer almıştı. Asıl oyun başlamadan önce koçekler danslı bir gösteri yaparlar, ardından ortaoyununda rol alan bütün oyuncularla birlikte curcuna takımı da ortaya gelirdi. Hep birlikte müzik eşliğinde danslı, türkülü, taklitli bir gösteri sunulurdu. Ortaoyu-

nundaki bu gelenek 20. yüzyıl başlarına değin sürmüştür.

curcuna, Türk müziğinde 10 zamanlı, 3 vuruşlu bir küçük usul. Şarkı formunda en çok kullanılan usullerdendir. Ayrıca seyrek

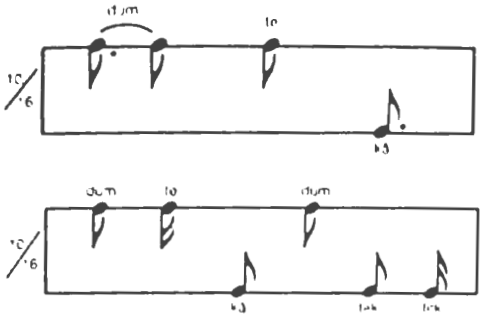

Curcuna usulünün vuruşları (üstte), velveleli biçimi (altta)
Ana Yayıncılık Arşivi

olarak ilahi, saz semaisi (dördüncü hanede) ve oyun havası formlarında da kullanılmıştır. Bazı halk ezgileri de bu usulle ölçülmüştür. Curcunanın velveleli biçimi, aksak semai usulünün bir mertebe daha hızlısı gibidir.

Curel, François de (d. 10 Haziran 1854, Metz, Lorraine - ö. 26 Nisan 1928, Paris), Fransız oyun yazarı ve romancı. André Antoine'ın Fransa'da yerleşik ticari tiyatroya tepki olarak ve yeni, özgün bir tiyatro sanatı gerçekleştirmek amacıyla kurduğu ünlü Théâtre-Libre'in(*) en parlak adlarındandır.

Köklü bir ailedendi. Mühendislik eğitimi gördü, ama doğup büyüdüğü bölgenin

Curel
H. Roger-Viollet

Fransız-Alman Savaşı sonunda, 1871'de Almanya'ya teslim olması üzerine mesleğini sürdüremedi ve edebiyata yöneldi.

Curel yalın oyunlarında toplumsal, ahlaki ve psikolojik çelişkilerin gelişmesini ortaya koydu. *L'envers d'une sainte*'te (1892; Bir Azizenin İçyüzü) kırılmış bir kadının yıkıcılığını, *Les fossiles*'de (1892; Fosiller) soylu bir ailenin çöküşünü, *L'invitée*'de (1893; Konuk) aşk ve intikam güdülerini, *Le repas du lion*'da (1897; Aslan Payı) sermayeemek ilişkilerini ve *La nouvelle idole*'de de (1895; *Yeni Put*) insani değerlerin yitirilmesine götüren bilime tapınma konusunu işledi. Dönemin soyutlamaları vurgulayan popüler "tezli" oyunlarının tersine, Curel'in düşünce oyunları karakterlerin duygu, düşünce ve eylemlerini öne çıkarıyordu. Curel 1906'dan sonra birkaç yıl hiç yazmadı. Yeniden yazmaya başladığında yapıtları komik ve ironik bir havaya bürünmüştü. Yaygın bir ün kazanan tek yapıtı *L'âme en folie* (1919; Çılgın Ruh), insan ve hayvan duygularını karşılaştıran bir komediydi. Curel 1918'de Académie Française'e seçildi.

Terre inhumaine adlı oyunu Türkiye'de *Bir Gece Faciası* adıyla oynanmıştır.

Curepipe, Hint Okyanusunun batı kesimindeki Mauritius Adasında bağımsız yönetime sahip kent. Adanın dağlık batı bölgesinde, başkentin 18 km güneyindedir. Adını Fransa'daki benzer bir yerleşimden alır. 1867'de halkı daha sağlıklı olan dağlık bölgeye yerleşmek zorunda bırakan sıtma salgınından sonra Curepipe hızla gelişmiştir. Birkaç ithalat firmasının merkezi, Mauritius Broadcasting Company, Carnegie Kütüphanesi, Kraliyet Yüksekokulu ve Mauritius Dil ve Edebiyat Akademisi buradadır. Curepipe, Vacoas-Phoenix ile Port Louis arasındaki otoyola stabilize bir yolla bağlanır. 85 m derinliğinde, 61 m genişliğinde sönmüş bir krater olan Trou aux Cerfs, kente egemen konumdadır. Nüfus (1988 tah.) 64 687.

curia, çoğul CURIAE. Eski Roma'da toplumsal örgütlenme birimi. Başka kabile örgütlenmelerindeki fratri(*) kademesine denk düşer. Geleneğe göre kentin kurucusu Romulus, halkı üç *tribus*'a(*) ve her bırı adları ve ataları ortak 10 *gens*'ten(*) oluşan 30 *curia*'ya ayırmıştı. *Comitia Curiata* adlı ilkel halk meclisini oluşturan bu birimler, aynı zamanda Roma'daki ilk askeri örgütlenmenin de temeliydi. Söylencelerde yaşayan bu eylem, bir olasılıkla, doğal kandaşlık birimleri olarak kabile, fratri ve klanlardan yapay biçimde yeniden örgütlenmiş bir kabile sisteminin formalizmine geçişi yansıtmaktadır. Erken cumhuriyet döneminde (10. 5. ve 4. yy'lar) *curiae* giderek siyasal ve askeri önemini yitirdi ve temelde dinsel topluluk işlevi görmeye başladı; yönetiminden, *curio* adı verilen resmi görevliler sorumluydu.

Aynı zamanda bu grubun toplantı yeri anlamında da kullanılan *curia* adı, sonraları Senato Binası'nı da kapsayan başka toplantı yerleri için de kullanılmaya başladı. Bugün papalık sarayını belirtmekte kullanılır.

Curia, Roma'da Palatium ve Capitolium tepeleri arasında yer alan Roma Forumu'ndaki Senato Binası. *Ayrıca bak.* Roma Forumu.

Curia Regis (Latincede "Kral Meclisi"), İngiltere'de, Norman İstilası'ndan (1066) 13. yüzyıl sonuna değin var olan ve yasama, yürütme ve yargı erkleri henüz belirgin biçimde ayrışmadığından yapısı ve işlevleri dönemden döneme önemli değişiklikler gösteren konsey ve adalet mahkemesi. Sonradan ortaya çıkan yüksek yargı mahkemeleri, Özel Danışma Kurulu ve Kabine gibi kurumlara kaynaklık etmiştir.

Önceleri kralın genel konseyi olan *Curia Regis*, büyük feodal beylerin oluşturduğu bir meclis (*commune concilium*) niteliğindeydi. I. Henry döneminde (1100-35) kralın saray görevlileri ile öteki dostları ve maiyetinin yer aldığı, üye sayısı daha az ve yapısı daha belirgin bir meclise dönüştü. Böylece uygulamada genel konseyi temsil eden bir komite biçiminı aldı ve tıpkı kral gibi sınırları belirlenmemiş yetkilerle donatılmış olarak, krala yargı işlerinde yardımcı olmaya başladı. Aynı dönemde mali görevler de üstlenerek sonradan biçimlenen Maliye Komisyonu Mahkemesi'ne (*Court of Exchequer / Curia Regis ad scaccarium*) kaynaklık etti. Üyelerine "yargıç" adı verilir, kralın yokluğunda başyargıcın (kral vekili) başkanlığında toplanırdı. II. Henry 1178'de *Curia Regis*'in beş üyesini özel bir adalet mahkemesi oluşturmak üzere görevlendirerek daha ileri bir adım attı. Bu yargıçlar meclisin öteki üyeleri gibi kralın maiyetiyle birlikte dolaşmayacak, belli bir yerde sürekli oturacaktı. Böylece *Curia Regis de banco* denen *Court of King's* (*Queen's*) *Bench* (Kraliyet Yargı Kurulu) kurulmuş oldu. Kral John, Magna Carta ile bu mahkemeden ayrı olarak *Court of Common Pleas*'ın (Gelenek Hukuku Üst Mahkemesi) oluşturulmasını kabul etti. I. Edward döneminde (1272-1307) *Curia Regis*'in yürütme ve danışma görevleri kralın özel konseyine geçti; bu konsey sonradan Özel Danışma Kurulu'na dönüştü ve Özel Danışma Kurulu'ndan da zamanla Kabine doğdu.

Curia Romana, Vatikan'da papanın kilise üzerindeki yetkilerinin gündelik kullanımına yardımcı olan çeşitli daireler. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından başlayarak uzun bir evrim geçirmiş, 16. yüzyılın sonlarında Papa V. Sixtus tarafından son biçimi verilmiştir. Çalışmaları öteden beri toplu olarak Kardinaller Kutsal Kurulu'nca ya da kurulun çeşitli dairelerı tek tek yöneten üyelerince yürütülmüştür. Papa X. Pius'un emriyle yapılan bir düzenleme, 1917'de yürürlüğe giren *Codex Iuris Canonici*'ye (Kilise Hukuku Derlemesi) alınmış, 1960'larda da Papa VI. Paulus yeniden örgütlenme çalışmalarını başlatmıştır. Bu *Curia* reformu, işlemlerin çağdaşlaştırılmasını ve farklı uluslardan kişilere *Curia*'da görev verilmesini amaçlıyordu. Daireler arası eşgüdümden yönetim örgütünün ve Kilise Kamu İşleri Konseyi'nin (eskiden Olağanüstü Kilise İşleri Kutsal Kongregasyonu) başında bulunan kardinal sorumludur. *Curia*'nın yönetsel sorunlarla ilgilenen çeşitli kutsal kurulları vardır. İnanç Öğretisi Kutsal Kurulu inanç ve ahlak öğretisini korumakla yükümlüdür. Kurul ünlü Enkizisyon ile daha sonra Kutsal Makam adı verilen kuruluşun devamı niteliğinde olmakla birlikte, günümüzde daha çok resmi Katolik ilahiyatını yaygınlaştırma çalışmalarını desteklemekte ve resmi ilahiyata uymamakla suçlananların haklarının korunmasına yardımcı olmaktadır. Eskiden bu kurulun sorumluluk alanına giren *Index Librorum Prohibitorum* (Yasak Kitaplar Listesi) artık geçerli değildir.

Günümüzde *Curia Romana*'nın öbür kutsal kurulları Doğu Kiliseleri, Piskoposlar, Kutsama Ayinleri ve İbadet, kutlular ve azizler listesine kabul ve azizlerin eşyalarının korunmasıyla ilgilenen Azizler, Rahipler, Dinsel ve Laik Kuruluşlar, Katolik Eğitim kutsal kurulları ve Halkları Hıristiyanlaştırma Örgütü adıyla da bilinen İnanç Yayma Kutsal Örgütü'dür.

Curia'nın yargı kolu üç mahkemeden oluşur. En yüksek yargı organı, Papalık Mahkemesi'dir. Kutsal Katolik Mahkemesi Vatikan'a iletilen din davalarına, özellikle evliliğin geçersiz kılınmasına ilişkin davalara bakar. Kutsal Pişmanlık Mahkemesi ise kişisel vicdan konularıyla ilgilenir.

Curia'nın çeşitli bürolarından başka Hıristiyan Birliğini Destekleme, Hıristiyan Olmayanlar ve İnançsızlar adlı üç sekreterliği vardır. Ayrıca çeşitli sürekli komisyonlarla bilimsel çalışmalar desteklenir; bunların başlıcaları, Papalık Kitabı Mukaddes İncelemeleri Komisyonu ile *Codex Iuris Canonici* Düzeltmeleri Komisyonu'dur.

Curicó, Şili'nin orta kesimindeki Maule yönetim bölgesine bağlı Curico ilinin merkezi. Mataquito Irmağı (*rio*) vakınlarındaki vadide yer alır. 1743'te San Jose de Buena Vista de Curico adıyla kuruldu. 1830'da kent konumunu kazandı. 1928'de bir deprem sonucunda yıkıldığı halde kentin zarif ana meydanı (Armas Meydanı) ayakta kaldı. Kent çevresindeki tarım alanı şarap yapılan üzümleriyle ünlüdür. Un ve ışık fabrikaları bulunan Curico *huaso*'ların da (yerel sığır çobanları) merkezidir. Kentten

geçen Pan-Amerikan Karayolu ile güney-kuzey doğrultusunda uzanan ana demiryolundan ayrılan kollar Büyük Okyanus kıyısındaki Licantén'e doğru batı yönünde yol alır. Nüfus (1987 tah.) 96.926.

curie, KÜRİ olarak da bilinir. radyoaktif izotopların etkinliğini ölçmekte kullanılan birim. 1962'de Uluslararası Radyoloji Birimleri Komisyonu, bu birimin, belirli bir radyoaktif nüklitin saniyede $3,7 \times 10^{10}$ kez çekirdek dönüşümünden geçen miktarının etkinliği olarak tanımlanmasını önermiştir. Başka merkezler ise curie'yi, saniyede $3,7 \times 10^{10}$ kez parçalanan radyoaktif madde miktarı olarak tanımlamışlardır. Adını Fransız fizikçi Marie Curie'den alan ve Ci simgesiyle gösterilen bu birim bugün yerini bekerele bırakmıştır ve $3,7 \times 10^{7}$ bekerele eşittir.

Curie, Irène *bak.* Joliot-Curie, Fréderic ve Irène

Curie, Marie, eö MARIA SKLODOWSKA (d. 7 Kasım 1867, Varşova - ö. 4 Temmuz 1934, Sallanches yakınları, Fransa), radyoaktiflik üzerine çalışmalarıyla iki kez Nobel Ödülü kazanan Polonya asıllı Fransız fizikçi. 1903'te Nobel Fizik Ödülü'nü Henri Becquerel ve eşi Pierre Curie ile paylaşmış, 1911'de ise Nobel Kimya Ödülü'nü tek başına kazanmıştır.

Henüz küçük bir çocukken son derece güçlü belleğiyle dikkati çeken Maria Sklodowska, ortaöğrenimini bir Rus lisesinde gördü ve 16 yaşında altın madalya ödülüyle mezun oldu. Matematik ve fizik öğretmeni olan babası, tüm varlığını başarısız yatırımlarda yitirdiğinden, Maria hemen üniversite

Marie Curie
The Granger Collection, New York

öğrenimine başlayamadı. Özel dersler vererek aile bütçesine katkıda bulunurken, bir yandan da Leh gençlerinin oluşturduğu gizli milliyetçi "özgür üniversite"de kadın işçilere lehçe kitaplar okudu. On sekiz yaşında varlıklı ailelerin yanında özel öğretmenlik yapmaya başladı, bu arada mutsuz bir aşk yaşadı. Kazandığı parayla Paris'te tıp öğrenimi gören kızkardeşi Bronia'nın giderlerini karşıladı.

1891'de Paris'e giderek Sorbonne'da Paul Appel, Gabriel Lippmann ve Edmond Bouty'nin derslerini izlemeye başladı. Orada Jean Perrin, Charles Maurain ve Aimé Cotton gibi ünlü fizikçilerle tanıştı. Bu dönemde, bir öğrenci mahallesinde tuttuğu çatı katında oldukça yoksul bir yaşam süren Sklodowska, sabahlara değin sürdürdüğü zorlu bir çalışma sonunda, 1893'te fizik lisansı sınavını başarıyla vererek Lippmann'ın araştırma laboratuvarında çalışmaya başladı ve 1894'te de matematik lisansı sınavını ikincilikle verdi. Aynı yılın ilkbaharında Pierre Curie'yle tanıştı.

25 Temmuz 1895'te evlenen Marie ve Pierre Curie, yıllar boyu sürecek verimli bir işbirliğinin temelini de atmış oluyorlardı; nitekim birlikte, 1898 yazında polonyumu (Marie anayurduna ithafen buluşlarına bu adı verecekti), birkaç ay sonra da radyumu bularak bilim tarihinde yeni bir çığır açacaklardı. Hazırlayacağı tez için özgün bir konu arayan Marie Curie, Henri Becquerel'in 1896'da keşfettiği yeni bir olgudan kalkarak (sonradan bu olguya "radyoaktiflik" adını verecekti), uranyumda rastlanan bu özelliğin öteki elementlerde de bulunup bulunmadığını araştırmaya girişti. Bir süre sonra, toryumun da aynı özelliğe sahip olduğunu G. C. Schmidt ile aynı zamanda buldu.

Daha sonra çalışmalarını mineraller üzerinde yoğunlaştıran Curie, katışkısız uranyuma oranla çok daha etkin (aktif) bir madde olan pekblendi (uranyum oksit minerali uranititin şekilsiz, kara ve ziftli bir türü) incelemeye başladı. Pekblendin bu yüksek etkinlik özelliği, cevher içinde az miktarlarda bulunan, çok etkin bilinmeyen bir başka maddeye bağlanıyordu. Marie Curie'nin sorunu çözmek için giriştiği araştırmalara eşi Pierre de katıldı ve ortak çalışmalarının sonucunda polonyum ve radyum elementlerini buldular. Pierre Curie, temel olarak yeni ışınım türlerinin fiziksel özelliklerini araştırırken, Marie Curie de metal halde katışkısız radyum elde etme çalışmalarına girişti ve bir süre sonra eşinin öğrencilerinden A. Debierne'in de yardımıyla başarıya ulaştı. Araştırmalarından elde ettiği sonuçlara dayalı olarak hazırladığı *Recherches sur les substances radioactives* (Radyoaktif Maddeler Üstüne Araştırmalar) başlıklı teziyle Haziran 1903'te doktora derecesini alan Marie Curie, ayrıca Pierre ile birlikte Royal Society'nin Davy Madalyası'yla ödüllendirildi. İki bilim adamı radyoaktifliğe ilişkin çalışmalarıyla da 1903 Nobel Fizik Ödülü'nü Becquerel ile paylaştılar.

1897 ve 1904'te kızları Irène ve Ève'in doğumu Marie'nin yoğun bilimsel çalışmalarını engellemedi. 1900'de Sèvres'deki Yüksek Öğretmen Okulu'nun (École Normale Supérieure) kız öğrencilerine fizik dersi vermeye başladı ve burada deneysel çalışmaya dayalı yeni bir öğretim yöntemi geliştirdi. Eylül 1904'te Pierre Curie'nin yönettiği laboratuvara başasistan olarak atandı.

19 Nisan 1906'da Pierre Curie'nin bir trafik kazasında ölmesi Marie'yi derinden sarstı; ama bu olay aynı zamanda onun meslek yaşamında bir dönüm noktası oluşturacak ve Marie Curie artık kendisini tümüyle bilimsel çalışmalarına adayacaktı. 13 Mayıs 1906'da Curie, eşinin ölümüyle boşalan Sorbonne Üniversitesi'nin fizik kürsüsüne atandı ve bu üniversitede ders veren ilk kadın öğretim görevlisi oldu. 1908'de profesörlüğe yükseltildi ve 1910'da radyoaktiflik üzerine gerçekleştirdiği bilimsel çalışmalarını yayımladı. Katışkısız radyum elde etmeyi başarması nedeniyle de 1911'de Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı. 1914'te Paris Üniversitesi Radyum Enstitüsü'nün kurulmasına öncülük etti.

I. Dünya Savaşı sırasında Marie Curie, kızı Irène ile birlikte, Fransız ordusunda radyoloji servislerinin kurulmasına yönelik çalışmalar yaptı. 1918'de Radyum Enstitüsü'nün tüm hazırlıkları tamamlanmış ve Curie'nin yönetimi altında, Irène'in de dahil olduğu güçlü bir çalışma kadrosu kurulmuştu; bu kuruluş kısa süre içinde nükleer fizik ve kimya dalında uluslararası üne sahip bir merkez durumuna gelecekti. Bu dönemde ününün doruğuna ulaşan ve 1922'de Tıp Akademisi'nin üyeliğine seçilen Curie, bundan sonraki çalışmalarını radyoaktif maddelerin kimyasal yapılarının araştırılması ve bu maddelerin tıp alanındaki uygulamaları üzerinde yoğunlaştırdı.

1921'de Marie Curie, iki kızıyla birlikte Amerika'ya görkemli bir ziyaret yaptı ve burada Başkan Warren G. Harding kendisine Amerikan kadınlarının aralarında topladıkları parayla satın aldıkları 1 gr radyumu armağan etti. Curie, Belçika, Brezilya ve Çekoslovakya'ya da geziler düzenleyerek buralarda dersler verdi. Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Uluslararası Düşünsel İşbirliği Komisyonu'nun üyeliğine getirildi. Ayrıca, Paris'te Curie Vakfı'nın kurulmasına öncülük etti ve Varşova'da kızkardeşi Bronia'nın yönetimindeki Radyum Enstitüsü'nün açılışını yaptı.

Marie Curie'nin en önemli katkılarından biri de, yalnızca hastalıkların iyileştirilmesi için değil, aynı zamanda nükleer fizik araştırmalarına kaynak sağlamak amacıyla radyoaktif elementlerin biriktirilmesinin zorunluğunu göstermesiydi. Onun bu çabalarının sonucunda toplanan radyoaktif maddeler, 1930'lardan sonra geliştirilen parçacık hızlandırıcılarının ortaya çıkmasına kadar yararlanılan yegane kaynak oldu. Paris Radyum Enstitüsü'nün yıllarca radyum D ve polonyum toplayarak biriktirdiği 1,5 gr radyum, 1920'lerin sonlarında ve 1930'ların başlarında gerçekleştirilen deneylerin ve bu arada Irène Curie'nin, 1926'da evlendiği Frédéric Joliot ile birlikte (*bak.* Joliot-Curie, Frédéric ve Irène) yürüttüğü araştırmaların başarıya ulaşmasında önemli rol oynadı. Bu çalışmalar, Sir James Chadwick'in nötronu bulmasına, özellikle de 1934'te Irène ve Frédéric Joliot-Curie'lerin yapay radyoaktifliği keşfetmelerine giden yolu açtı. Marie Curie bu buluştan birkaç ay sonra radyoaktif ışınların neden olduğu kan kanserinden öldü. Fiziğe olan katkıları yalnızca, kendisine iki Nobel Ödülü getiren çalışmalarıyla değil, aynı zamanda kendinden sonra gelen nükleer fizikçiler ve kimyacılar kuşağı üzerinde bıraktığı kalıcı etkilerle belirlenen Marie Curie, bilimsel buluşların hiçbir karşılık beklemeksizin insanlığın hizmetine sunulması gerektiğini ölünceye değin inançla savunarak bilim tarihindeki yerini almıştır.

Curie, Pierre (d. 15 Mayıs 1859, Paris - ö. 19 Nisan 1906, Paris, Fransa), Fransız fiziksel kimyacı. Eşi Marie Curie ile birlikte radyoaktiflik üzerine gerçekleştirdiği araştırmalar sonucunda radyum ve polonyumu bularak, 1903 Nobel Fizik Ödülü'nü onunla ve Henri Becquerel'le paylaşmıştır.

Hekim olan babası tarafından eğitilen Curie, 14 yaşında matematiğe, özellikle de daha sonraki kristalografi çalışmalarında çok yararlanacağı uzay geometrisine ilgi duymaya başladı. On altı yaşında Sorbonne'a girdi ve iki yıl içinde lisans diplomasını aldı. Ertesi yıl da Desains'in aynı üniversitedeki ders laboratuvarına asistan oldu. Burada ısı dalgalarının dalgaboylarının hesaplanması üzerine çalıştı, ardından kimya asistanı olan ağabeyi Jacques Curie ile birlikte, kristaller üzerindeki ilk araştırmalarına başladı. Çalışmalarını kristal yapısının bakışım (simetri) özellikleri üzerinde yoğunlaştıran Curie kardeşler, kristallerin ısıyla elektriklenmesi olan piroelektrik olgusunu, bu özelliğin görüldüğü kristalin hacminde ortaya çıkan değişikliklere bağladılar ve buradan hareketle basıncın da aynı sonucu

doğurabileceğini düşünerek "piezoelektrik" dedikleri olguyu keşfettiler. Daha sonra Pierre, belirli bir fiziksel sürecin, bu sürece özgü bakışımsızlığı asgari düzeyde de olsa içermeyen bir ortamda gerçekleşemeyeceğini belirleyen ve kendi adıyla anılan bakışım ilkesini geliştirdi. Ayrıca, bu bakışımsızlığın nedende bulunmaması durumunda, etkide de görülemeyeceğini ortaya koydu. Curie, bu belirlemelerinden kalkarak çeşitli fiziksel olguların bakışımını tanımladı.

1882'de Paris'teki Fizik ve Kimya Okulu'na araştırma yöneticisi olarak atanan Curie, bu dönemde salınımları sönümlendirmek amacıyla havalı amortisörlerle donatılmış dönemsiz (aperiyodik) bir terazi geliştirerek, son ağırlıkların doğrudan okunmasını olanaklı kıldı. Ertesi yıl da, magnetizma üzerine ünlü çalışmalarına başladı ve magnetizmanın üç türü olan ferromagnetizma, paramagnetizma ve diyamagnetizma arasında geçişlerin var olup olmadığının araştırılmasını konu edinen doktora tezini yazmaya girişti. Magnetik sabitleri belirlemek amacıyla, miligramın yüzde birini ölçebilen bir burulma terazisi geliştirdi; Curie ve Chèneveau magnetik terazisi olarak bilinen bu aygıt kimi düzeltmelerle günümüzde de kullanılmaktadır. Paramagnetik cisimler arasındaki çekim kuvvetinin mutlak sıcaklıkla ters orantılı olarak değiştiğini gösteren Curie yasasını(*) geliştiren Pierre Curie, ayrıca, paramagnetik cisimler ile ideal gazlar arasında ve buna bağlı olarak da ferromagnetik cisimler ile yoğunlaştırılmış akışkanlar arasında benzerlikler kurdu.

Curie'nin paramagnetizma ile diyamagnetizma arasında belirlediği yapısal farklılığın nedenlerini daha sonraları Paul Langevin kuramsal olarak açıklayacaktı. 1895'te Curie magnetizma üzerindeki tezini sunarak doktora derecesini aldı.

1895'te Maria Sklodowska ile (Marie Curie) evlenen Pierre Curie, eşiyle birlikte girştiği ünlü araştırmalar sonucunda, 1898'de polonyumun, ardından da radyumun bulunuşuna katkıda bulundu. 1896'da A. H. Becquerel tarafından keşfedilen radyoaktiflik olgusunun Marie'nin dikkatini çekmesi üzerine Pierre ve Marie Curie, kimyasal etkinliği (aktivite) uranyuma oranla çok daha fazla olan pekblend minerali üzerinde araştırmalara giriştiler. Bir yandan Marie ile birlikte cevherlerden katışkısız madde elde etme çalışmalarını sürdüren Pierre, öte yandan da yeni ışınım türlerinin fiziksel özelliklerini araştırdı. Magnetik alanların radyumun yaydığı ışınlar üzerindeki etkilerini inceleyerek, elektrik yükü pozitif, negatif ve nötr olan parçacıkların varlığını kanıtladı; daha sonraları Ernst Rutherford, bu parçacıkları alfa, beta, gamma ışınları olarak adlandıracaktı. Pierre bu ışınımları ısıölçer (kalorimetre) aracılığıyla inceledi ve radyumun fizyoloji üzerindeki etkilerini gözlemleyerek radyum ışınlarıyla tedavi yönteminin temelini attı.

Pierre Curie
The Granger Collection New York

Marie Curie'yle sürdürdüğü ortak çalışmalarını yürütebilmek için Cenevre Üniversitesi'nden gelen fizik profesörlüğü çağrısını reddeden Pierre Curie, 1900'de Sorbonne Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak atandı, dört yıl sonra da profesörlüğe getirildi. 1903'de Marie Curie ile birlikte Royal Society'nin Davy Madalyası'nı ve gene aynı yıl Marie Curie ve Henri Becquerel ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü paylaştı. 1905'te Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1906'da Paris'te bir yük arabasının çarpması sonucu öldü. Pierre Curie, bugün modern fiziğin en önemli kurucularından biri olarak anılır. Toplu yapıtları 1908'de yayımlandı.

Curie noktası, CURIE SICAKLIĞI olarak da bilinir, kimi magnetik maddelerin magnetik özelliklerinde ani değişikliklerin ortaya çıktığı sıcaklık. Kayaçlar ve mineraller Curie noktasının altında sürekli bir mıknatıs (kalıcı magnetizma) özelliği kazanırlar; örneğin, magnetit minerali için bu nokta yaklaşık 570°C'dir. Bu sıcaklık, adını, 1895'te kimi magnetik özellikleri sıcaklık değişmelerine bağlayan yasaları bulan Fransız fizikçi Pierre Curie'den alır.

Bazı magnetik maddelerde Curie noktasının (örn. demırde 750°C) altında, atomlar birer küçük mıknatıs gibi davranarak kendiliklerinden ortak bir doğrultu kazanırlar. Katışkısız demir gibi çeşitli ferromagnetik maddelerde atom mıknatısları her mikroskopik bölgede aynı doğrultuya yöneliktir; bu nedenle bunların magnetik alanları birbirini güçlendirir. Antiferromagnetik maddelerde atom mıknatısları karşıt yönlü paralel bir konumda bulunurlar; bu nedenle bunların magnetik alanları birbirini etkisiz duruma getirir. Ferromagnetik maddelerde ise, kendiliğinden düzenleniş, bu iki biçimin karışımı halindedir ve çoğunlukla iki ayrı magnetik atom bulunduğundan magnetik alanlar birbirini ancak kısmen güçlendirebilir.

Bu üç tür maddeden herhangi birinde sıcaklığın Curie noktasına kadar yükselmesi, atomların kendiliğinden sıralanması özelliğini bozar ve geriye yalnızca, daha zayıf türden genel bir magnetik özellik olan paramagnetizma kalır. Sıcaklığın Curie noktasının daha da üstlerine çıkması, bu maddelerde paramagnetizmanın da benzer biçimde giderek azalmasına yol açar. Bu maddeler Curie noktasının altına soğutulduklarında, magnetik atomlar yeniden kendiliklerinden sıralanırlar ve böylece önceki ferromagnetizma, antiferromagnetizma ya da ferrimagnetizma özellikleri geri gelir. Antiferromagnetik maddelerdeki Curie noktasına Néel sıcaklığı denir. Néel sıcaklığı, adını, 1986'da antiferromagnetizmaya ilişkin ilk açıklamalardan birini geliştiren Fransız fizikçi Louis Néel'den almıştır.

Curie yasası, paramagnetizmanın mutlak sıcaklıkla ters orantılı olarak değiştiğini öne süren yasa. Adını, 1895'te bu ilkeyi ortaya atan Fransız fizikçi Pierre Curie'den alır.

Demir ve öteki ferromagnetik maddelerdeki ferromagnetizma özelliği, sıcaklık arttıkça giderek azalır ve Curie noktasına(*) ulaşıldığında yerini zayıf paramagnetizmaya bırakır. Curie yasasına göre bu noktanın üstünde, paramagnetizma, maddenin mutlak sıcaklığıyla ters orantılı bir ilişkiye girer. Daha sonraları Curie yasasının genel olarak geçerli olmadığı belirlendi ve 1907'de Fransız fizikçi Pierre-Ernest Weiss(*), paramagnetizmanın mutlak sıcaklıkla değil, Curie noktasının üzerindeki sıcaklık fazlalığıyla ters orantılı olarak değiştiğini buldu. Curie sıcaklığında ya da bu noktanın altında yasa geçerli değildir.

Curitiba, Brezilya'nın güneydoğu kesimindeki Paraná eyaletinin merkezi. Iguaçu Irmağının (*rio*) doğduğu Brezilya Platosunun Atlas Okyanusuna bakan kıyısında, denizden 900 m yükseklikte yer alır. 1654'te altın arayıcılarının kamp yeri olarak kuruldu; ama burada bulunan damarın önemsiz olduğu anlaşıldı. 1854'te eyalet merkezi olduktan sonra 60 yıl içinde çok sayıda İtalyan, Alman ve Polonyalı göçmen buraya yerleşti. Çok sayıda Suriyeli ve Japonun gelmesiyle göçmen akını 20. yüzyılda da sürdü. 1940'tan sonra da nüfus artışı ve ekonomik gelişme duraklamadı. 1970'lerin başlarında kent merkezi geniş ölçüde yenilendi, yeni park alanları ile başka dinlenme yerleri yapıldı.

Modern bir ticaret merkezi olan kentin sanayi ürünleri arasında kâğıt, mobilya, dokuma, otomobil, çimento, kibrit ve tütün sayılabilir. Curitiba aynı amanda *maté* (çay), bira ve alkolsüz içki üretilen, orman ve hayvan ürünlerinin işlendiği önemli bir

Curitiba'da Praça Santos Andrade Meydanı ve arkada Paraná Federal Üniversitesi, Brezilya
Piessner International

merkezdir. Bu ürünler, Antonina ve Paranaguá gibi Atlas Okyanusu limanlarından ihraç edilir.

Bir piskoposluk merkezi olan Curitiba'nın katedrali (1894) Barcelona'daki örneğinden esinlenmiştir. Kentte Paraná Katolik Üniversitesi (1959) ve Paraná Federal Üniversitesi (1912) adlı iki yükseköğretim kurumu ile askeri bir havaalanı bulunur. Bir grup anıtsal yapıdan oluşan hükümet merkezinde, eyalet yönetim binası Iguaçu Sarayı heybetle yükselir. Öteki ilginç yapılar arasında Paranaense Müzesi ve Bacacheri Gölü yakınlarında Mısır tarzında yapılmış bir tapınak sayılabilir. Curitiba, Brezilya'nın öbür önemli kentlerine demir ve hava yolları ile bağlanır. Nüfus (1985) kent, 1.279.205; metropoliten alan, 1.767.720.

Curley, James M(ichael) (d. 20 Kasım 1874, Boston - ö. 12 Kasım 1958, Boston, ABD), ABD'de Demokrat Parti'nin en ünlü büyük kent yöneticilerinden biri. 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca Boston kentinde izlenen politikalara yön vermiştir.

İrlandalıların yaşadığı yoksul bir semtte büyüyen Curley, ülkeye yeni gelen göçmenlerin gereksinimlerini sürekli göz önünde tuttu. Siyasal başarısını büyük ölçüde bu kesimlerin oylarıyla sağladı. 1899'da Boston belediye meclisine seçilerek siyasete atıldı.

1904'te devlet memurluğu için açılan bir sınava bir arkadaşının yerine girdiği için kısa süre hapis yattı.

Curley, eyalet meclisi, belediye meclisi ve ABD Temsilciler Meclisi üyeliği yaptıktan sonra 1914'te belediye başkanı olunca Kongre'deki sandalyesini bıraktı. Göreve başladıktan sonra bütün yetkileri elinde topladı ve bayındırlıkla ilgili işleri, kendisine oy vermiş işçi kökenli seçmenlerin desteğini koruyacak biçimde dağıttı. Seçmenlerini hoşnut etmek amacıyla parklar ve hastaneler için büyük harcamalar yaparak kenti iflasın eşiğine getirdi. Yetenekli bir konuşmacı olan Curley, siyasal kampanyalar düzenleme konusunda da çok başarılıydı. 1918'de seçimleri yitirince belediye başkanlığından ayrıldı; 1922 seçimlerini kazanarak yeniden bu göreve geldi; 1926'da seçimleri gene yitirdi; 1930'da bir kez daha belediye başkanı oldu.

1932'de Demokrat Parti kurultayına katılmak üzere Massachusetts delegasyonuna seçilemeyen Curley, hiç açıklamadığı bazı yöntemlerle Porto Riko'dan delege seçilmeyi başardı. Franklin D. Roosevelt'in başkanlığını desteklediyse de hiçbir zaman partı liderlerinin güvenini kazanamadı. Massachusetts valisi olduğu 1935-37 arasında, Yeni Düzen (New Deal) programı çerçevesinde ayrılan fonları yollar, köprüler ve başka bayındırlık işleri için savurganca harcadı.

ABD Senatosu, belediye başkanlığı ve valilik seçimlerinden hiçbirini kazanamadığı 1938-42 arasında Curley resmî görevlerden uzak kaldı. 1942'de ABD Temsilciler Meclisi'ne girdi; iki yıl sonra yapılan seçimleri de kazanarak bu görevini sürdürdü. 1947-50 arasında yeniden Boston belediye başkanlığı yaptı. Ama bir posta yolsuzluğundan mahkûm olarak görev süresinin beş ayını cezaevinde geçirdi. Başkan Harry S. Truman, Curley'nin serbest bırakılmasını sağladı ve 1950'de suçunu bağışladı. Cezaevindeyken kendisini görevden almak isteyen Cumhuriyetçilerin bu girişimini engelleyen Curley, 1950 ve 1954'te seçilemeyince siyasetten uzaklaştı. Curley'nin siyasal yaşamı Edwin O'Connor'ın sevilen romanı *The Last Hurrah*'ya (1956; Son Gürültü) esin kaynağı oldu. Curley'nin çok satan otobiyografisi *I'd Do It Again* (Gene Aynısını Yapardım) ertesi yıl yayımlandı.

curling, buz üzerinde dörder kişilik iki takım arasında oynanan bir oyun. Takımlar, alt tarafları içbükey biçimli kulplu yuvarlak taşları, buz alanı (*rink*) üzerinde, ev (*house*) denen ortak merkezli şeritlerle işaretlenmiş bir dairenin merkezindeki hedefe (*tee*; Kanada ve ABD'de *button*) doğru kaydırırlar. İki taraf için de amaç kendi taşlarını merkeze en yakın noktaya getirmektir. Her oyuncu bir devrede rakibiyle dönüşümlü olarak iki taş gönderir. Hedefe rakibin taşından daha yakın noktada duran her taş için bir puan verilir. Oyun 10-12 devre olarak oynanır. Taş gönderen oyuncunun takım arkadaşları taşın daha uzun bir yol almasını sağlamak için önündeki kar kümelerini ve buz parçalarını süpürebilirler.

Daha çok İskoçya'da oynanan *curling*'in geçmişi, 16. yüzyıl başlarına değin uzanır. Pieter Bruegel'in (Yaşlı) aynı döneme ait tabloları oyunun Felemenk'te de oynandığını göstermektedir. Günümüzde *curling* karşılaşmaları İskoçya dışında Kanada ve ABD'de de düzenli bir biçimde yapılmaktadır.

Curling'in oynandığı buz alanı 42 m uzunluğunda ve 4,3 m genişliğindedir. Evlerin çapı 3,7 m'dir; merkezleri ise birbirlerinden 34,7 m uzaklıktadır. Ortalama ağırlıkları 18,1 kg olan taşlar 19,9 kg'den daha ağır olmamalıdır. Çevre uzunluğu en fazla 91,4 cm olan taşların yüksekliği ortalama 11,4 cm'dir. *Ayrıca bak.* Eisschiessen.

Curme, George O(liver) (d. 14 Ocak 1860, Richmond, Indiana - ö. 29 Nisan 1948, White Plains, New York, ABD), dilbilgisi uzmanı ve Alman dili profesörü. *Grammar of the German Language* (1905; yb 1922; Almanca Dilbilgisi), *Syntax* (1931; Sözdizim) ve *Parts of Speech and Accidence* (1935, Sözcük Türleri ve Bükün) adlı yapıtlarıyla tanınır. *Parts of Speech and Accidence*, Hans Kurath ile birlikte hazırladığı *A Grammar of the English Language*'in (İngilizce Dilbilgisi) ikinci cildini, *Syntax* ise aynı yapıtın üçüncü cildini oluşturur.

Öğreniminin büyük bölümünü Indiana'da Greencastle'daki De Pauw Üniversitesi'nde ve Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'nde yaptı. Lisansüstü öğrenimini Berlin Üniversitesi'nde tamamladı. Iowa'da Mount Vernon'daki Cornell College'da (1886-96 ve Illinois'da Evanston'daki Kuzeybatı Üniversitesi'nde (1896-1933) öğretim görevlisi olarak çalıştı. Kuzeybatı Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra Los Angeles'taki Güney California Üniversitesi'nde ders verdi (1934-39).

Grammar of the German Language, Alman olmayan dilbilgisi uzmanlarının yapıtları arasında, konusundaki en iyi çalışmalardan biridir. Curme'ün İngilizce dilbilgisi kitapları, geleneksel bir yaklaşımın ürünü olmakla birlikte, ayrıntılı bilgi için başvurulabilecek yapıtlardır.

Curocin, Japon mitolojisinde, *Şiçi-fukucin* (Yedi Şans Tanrısı) denen tanrılar topluluğunun uzun ömürlülükle özdeşleştirilen üyesi. Çoğu kez karşılaştırıldığı, topluluğun bir başka üyesi Fukurokucu gibi bir zamanlar Çinli bir Taocu bilge kişiliğinde yeryüzünde yaşadığına inanılır. Genellikle bilginlere özgü süslü bir başlık giyen ve bazen yanında erkek bir geyik bulunan beyaz sakallı yaşlı bir adam biçiminde betimlenir. Dünya nimetlerini içerdiğine inanılan bir rulonun iliştirildiği büyük bir değnek taşır. *Ayrıca bak.* Şiçi-fuku-cin.

Curragh, İrlanda dilinde AN CURRACH. İrlanda'nın Kildare ilinde (*county*) değerli topraklarıyla ünlü ova. 21 km²'lik bir alan kaplar. İlkçağda bir toplantı yeri olduğu anlaşılmaktadır. En azından 12. yüzyıldan bu yana ününü sürdürmektedir. Zengin otlaklarında yetiştirilen yarış atlarının daha İS 1. yüzyılda yarışlara sokulduğu söylenir. Yarış atlarının eğitildiği ve damızlık aygırların bakıldığı ünlü ahırlardan bazıları buradadır. İrlanda'nın ünlü Derby Yarışları her yıl burada yapılır. Curragh 1646'dan bu yana askeri eğitim sahası olarak da kullanılmaktadır.

Curran, John Philpot (d. 24 Temmuz 1750, Newmarket, Cork ili, İrlanda - ö. 14 Ekim 1817, Brompton, Middlesex, İngiltere), İrlandalıların haklarının önde gelen savunucularından avukat ve devlet adamı.

Boyunun kısalığına ve dilinin pelteklığine karşın, keskin zekâsı ve umutsuz görünen davaları üstlenme cesaretiyle kısa sürede iyi bir avukat olarak ün kazandı. Katolik olmadığı halde, İrlanda Avam Kamarası'nda bulunduğu yıllarda Katoliklere özgürlük tanınması için mücadele etti. Ardından, Birleşik İrlandalılar Derneği'nin vatana ihanetle suçlanan isyancı önderleri Wolfe Tone, Archibald Hamilton Rowan ve Lord Edward Fitzgerald'ın avukatlığını üstlendi. Aynı zamanda İrlandalı milliyetçi Henry Grattan'ın dostu ve müttefiki, Birleşme Yasası'nın da (1801) ateşli bir muhalifiydi. Kız kardeşi Sarah'nın ondan habersiz nişanlandığı Robert Emmet'in 1803'te bir ayaklanmaya önderlik etmesi, kuşkuların Curran üzerinde toplanmasına yol açtı. Sonunda, Curran'ın Emmet'in suç ortağı olmadığı ortaya çıktı ama radikal milliyetçi hareket olan inancı sarsıldı. 1806-13 arasında İrlanda konusunda özel danışma kurulu üyeliği yaptı. 1814'te emekliye ayrılarak Londra'ya gitti, orada Richard Brinsley Sheridan, Lord Byron, Thomas Moore ve Thomas Erskine gibi ünlü kişilerin de bulunduğu seçkin bir çevreye girdi.

Currie, Sir Donald (d. 17 Eylül 1825, Greenock, Renfrewshire, İskoçya - ö. 13 Nisan 1909, Sidmouth, Devonshire, İngiltere), İngiliz gemi işletmecisi ve siyaset adamı. İngiltere ve Güney Afrika arasında buharlı gemi seferleri düzenleyen Castle Denizyolları'nı kurmuş, daha sonra da Union-Castle Denizyolları'nı yönetmiştir.

Bir süre Cunard Denizyolları'nda çalıştıktan sonra Castle Denizyolları'nı kurdu. Currie'nin şirketi 1862'de Liverpool'dan Kalküta'ya, 1872'de de Güney Afrika'ya yelkenli gemi seferleri düzenledi. 1876'dan sonra Güney Afrika posta hakları Castle ve Union denizyolları arasında paylaştırıldı. Bu durum yoğun bir rekabetten sonra 1900'de iki şirketin birleşmesine değin sürdü.

Güney Afrika'nın koşullarını yakından bildiği için, İngiliz hükümeti Currie'yi Kimberley elmas bölgelerindeki sınır görüşmelerinde görevlendirdi. Currie, Transvaal'ın Boerlere geri verilmesiyle de ilgilendi. Ardından siyasete atıldı ve 1880'de Perthshire'dan Liberal üye olarak Parlamento'ya girdi. 1885'ten 1900'e değin liberal bir Birlik yanlısı olarak West Perthshire'ı temsil etti. 1881'de "sir" unvanı aldı.

Currier, Nathaniel ve Ives, James Merritt (sırasıyla d. 27 Mart 1813, Roxbury, Massachusetts - ö. 20 Kasım 1888, New York kenti, ABD; d. 5 Mart 1824, New York kenti - ö. 3 Ocak 1895, Rye, New York, ABD), yapıtlarında 19. yüzyıl Amerikan yaşam biçimini ve tarihsel olayları konu alan taş baskı ustaları.

Currier, Boston ve Philadelphia'daki çıraklık döneminden sonra 1834'te New York

"Mississippi'de Bir Geceyarısı Yarışı", Currier ve Ives'in yaptığı bir taş baskı, 1860
Museum of the City of New York

kentinde işe başladı. 1852'de muhasebeci olarak yanına aldığı Ives'i 1857'de işine ortak etti. Kendilerini "ucuz ve popüler resim baskıcıları" olarak tanımlayan ikili 1840-90 arasında yedi binden fazla baskı yaptı, ayrıca başka kentlerde ve Londra'da şubeler açtı. Currier & Ives şirketi varlığını 1907'ye değin sürdürdü.

Haber fotoğrafçılığının olmadığı bir dönemde Currier günlük olayları halka taş bas-

kı resimlerle duyuruyordu. 1835'te Ticaret Borsası yangınından dört gün sonra John H. Bufford'ın "Ticaret Borsası'nın Kalıntıları" adlı taş baskı dizisinin basımını gerçekleştirdi. 1840'ta da Long Island Boğazında varan bir buharlı vapurun renkli taş baskılarını yaptı. İlgi çekecek konuları seçmede son derece usta olan Ives ile birlikte günlük olayların, felaketlerin, yarışların, boks maçlarının resimlerinin yanı sıra, siyasal yergiler içeren baskılar da üretti.

Şirketin hiçbir sanatsal iddiası yoktu, ama gerek işçilik, gerek araç gereç açısından tutumu her zaman özenliydi. Çoğu çizimler şirketin ustalarınca hazırlanır, bazen de Arthur Fitzwilliam Tait gibi genç sanatçılara ısmarlanırdı. Baskıları, 10'dan çok kadın işçi elle renklendirirdi. Her renk bir işçi tarafından, üretim bandı sistemiyle uygulanırdı. Çizimler gerçekçi ve biraz da kaba olmakla birlikte, renkler basit ve oldukça nettı.

Fotoğrafın yaygınlaşmasından sonra Currier ve Ives'ın baskıları bir dönemin olaylarını yansıtan değerli belgeler haline geldi.

Curry, Haskell Brooks (d. 12 Eylül 1900, Millis, Massachusetts - ö. 1 Eylül 1982, State College, Pennsylvania, ABD), ABD'li mantıkçı ve matematikçi. Biçimsel sistemler ve süreçlerle ilgili bir kuram geliştirmiş, ayrıca mantıksal çıkarım kurallarına dayalı bir biçimsel dizge oluşturmuştur.

1920'de Harvard Üniversitesi'nden mezun oldu; lisansüstü ilk derecesini de 1924'te buradan aldı. 1929'da Göttingen Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. 1926-27'de Harvard Üniversitesi'nde, 1927-28'de de Princeton Üniversitesi'nde görev yaptı. 1929'da Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'ne geçti ve 35 yılı aşkın süre burada kaldı.

II. Dünya Savaşı sırasında Frankford Cephane Merkezi'nde matematikçi ve Johns Hopkins Üniversitesi uygulamalı fizik laboratuvarında araştırmacı olarak çalıştı. 1966'da Amsterdam Üniversitesi'nde matematik profesörü oldu. Curry'nin Robert Feys ile birlikte yazdığı *Combinatory Logic* (1958; Birleştiriciler Mantığı) dışında *Outlines of a Formalistic Philosophy of Mathematics* (1961; Biçimsel Bir Matematik Felsefesinin Ana Hatları) ve *The Foundations of Mathematical Logic* (1963; Matematiksel Mantığın Temelleri) adlı kitapları vardır.

Curry, John Steuart (d. 14 Kasım 1897, Dunavant yakınları, Kansas - ö. 29 Ağustos 1946, Madison, Wisconsin, ABD), yapıtlarında toplumun 1930'lardaki tavrını yansıtan ABD'li ressam.

Öğrenimini Kansas Sanat Enstitüsü ve Tasarım Okulu ile Chicago Sanat Enstitüsü'nde yaptı. Sanat yaşamına 1918'de dergilere çizimler yaparak başladı, özellikle de *western* romanları çizdi. 1926'da bir yıl Avrupa'da öğrenim gördükten sonra ABD'ye döndü ve çalışmalarını Gertrude Vanderbilt Whitney'den gördüğü destekle sürdürdü. Yapıtlarının çoğunda yaşadığı bölgelerin görünümlerini ve geleneklerini melodramatik ve oykusel bir işçilikle betimledi. "Çıngıraklı Yılanı Öldüren Domuzlar" (1930, Chicago Sanat Galerisi), "Kansas'ta Vaftız" (1928, Whitney Müzesi, New York) ve "Kasırga" en beğenilen çalışmaları arasındadır.

Thomas Hart Benton ve Grant Wood'la birlikte Amerikan yaşamı resmi içindeki "bölgeselciler"den biri olarak tanındı. Ayrıca önemli duvar resimleri de yaptı. Bunlardan Topeka'da Kansas Eyalet Meclisi'ndeki, kölelik karşıtı John Brown'ın etkinliklerini konu aldığı duvar resmiyle (1938-40) Washington, D.C.'deki Adalet Bakanlığı duvar resimleri en ünlü olanlarıdır.

New York'ta Cooper Union ile Sanat Öğrencileri Birliği'nde 1936'ya değin öğretim üyeliği yapan Curry, aynı yıl Wisconsin Üniversitesi'ne geçerek ölümüne değin bu okulda ders verdi.

Curry, Kid, asıl adı HARVEY LOGAN (d. 1865, Dodson, Missouri - ö. 7 Temmuz 1903, Parachute yakınlarında, Colorado'?, ABD), Vahşi Çete'nin üyeleri arasında çabuk sinirlenmesiyle ünlü silahşör. Amcası Basık Burun George Sutherland Curry ile kardeşleri Lonny ve Johnny de Batı'nın kötü adamları olarak ün salmışlardır.

Bir banka ve tren soyguncusu olan Kid Curry, 1902'de hapse atıldı. Haziran 1903'te kaçarak 7 Temmuz'da Parachute'te (Colorado) bir tren soygunu gerçekleştirdi. Pinkerton Bürosu'nun dedektiflerinden birine göre, soygundan sonra peşine düşen bir müfreze tarafından yaralandı ve kendi silahıyla intihar ettı. Ama onun bu soygundan sonra ölmediğini, Güney Amerika'ya gidip Butch Cassidy'ye katıldığını ve 1909'da Bolivya'da öldüğünü ya da Idaho'ya kaçtığını ve 1925'ten sonra orada öldüğünü ileri süren öyküler de anlatılır.

cursillo, Katolik mezhebinde, Hıristiyanlık dininin değişime, toplu yaşama ve kişiliği geliştirmeye açık özellıklerini öne çıkaran üç günlük manevi yemlenme eğitimi. 1949'da Ciudad Real (İspanya) piskoposu Juan Hervas'ın temelini attığı *cursillo de cristiandad*'da (İspanyolcada "kısa Hıristiyanlık eğitimi"), değişik ırklardan gelen, toplumsal ve ekonomik statüleri ve eğitim düzeyleri farklı 40 kadar erkek ya da kadın, rahipler ile kilise dışı kişilerden oluşan bir grubun yönettiği manevi törenlerden geçmek üzere bir araya gelir.

Cursillo hareketi zamanla İspanya'dan Avrupa'nın öteki ülkelerine ve Latin Amerika'ya da yayıldı. ABD'de ise ilk kez Güneybatı'daki İspanyolca konuşan topluluklarca benimsendi ve ardından toplumun bütün kesimleri arasında hızla tutulmaya başladı.

cursus publicus, Eski Roma'da, uzak eyaletlerin valileriyle güvenilir ve hızlı bir haberleşme sağlamak amacıyla geliştirilmiş olan posta sistemi. Bütün büyük yolların üstünde çeşitli aralıklarla kurulan *cursus publicus* yedekleme durakları, imparatorluğun karmaşık askeri ve yönetsel sisteminin vazgeçilmez bir parçasını oluşturuyordu.

Curtea de Argeş, Romanya'nın ortagüney kesimindeki Argeş ilinde (*judet*) kent. Transilvanya Alpleri'nin (Güney Karpatlar) güney yamaçlarında, Argeş Irmağı kıyısında, Bukreş'in 130 km kuzeybatısında yer alır. Denizden yüksekliği 450 m'dir. Ortaçağda feodal Eflâk (Valahya) Beylığı'nın Cîmpulung'dan sonraki başkenti Curtea de Argeş'tı. Kentin önemli yapıları arasında, bugün bazı duvar resimleri onarılmış bulunan Eflâk'ın en eski kiliselerinden St. Nicolaus (14. yy ortaları), 1370'lerde yapılan prenslik konutunun kalıntıları, 1610-20 arasında bir olasılıkla eski bir kilisenin temelleri üzerinde inşa edildikten sonra 19. yüzyılın son çeyreğinde içi yemlenen katedral ve St. Nicoară Kilisesi'nin (13. yy sonları) kalıntıları sayılabilir. Curtea de Argeş'te 16. yüzyılda yapılan bir kilisenin inşaatı sırasında, mimarın kendi karısını binanın duvarları içine gömdüğü söylenir. Küçük bir sanayi ve sağlık merkezi olan kentte ağaç işleri, çanak çömlek yapımı ve bazı yerel zanaatlar varlığını korumaktadır.

Bir arkeoloji müzesi bulunan kent kara ve demir yoluyla il merkezi Piteşti'ye bağlanır. Nüfus (1982 tah.) 25 752.

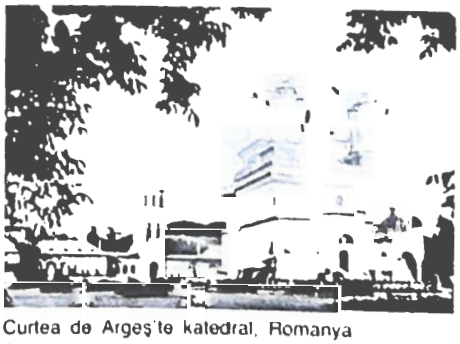

Curtea de Argeş'te katedral, Romanya
Romanya

Curtin, John (Joseph) (d. 8 Ocak 1885, Creswick, Victoria - ö. 5 Temmuz 1945, Canberra, Federal Başkent Toprakları, Avustralya), II. Dünya Savaşı sırasında uzun süre başbakanlık görevinde bulunmuş Avustralyalı devlet adamı. 1934-45 arasında Avustralya İşçi Partisi'nin (ALP) başkanlığını yapmıştır.

Melbourne'da zorunlu askerliğe karşı düzenlenen eylemlere (1911-15) ve sendikal mücadeleye katıldıktan sonra, Perth'te yayımlanan *Westralian Worker* adlı bir gazetenin yönetmeni oldu. 1928'de İşçi Partisi üyesi olarak Parlamento'ya girdi. 1935'te parti lideri olduktan sonra İşçi Partisi içinde birliği sağlayarak 1941'de iktidar olabilmek için hazırlıklara girişti.

1940'ta Savaş Danışma Konseyi üyeliği yaptı, ertesi yıl başbakan ve savunma bakanı oldu. 1942-43'te zorunlu askerliğin yaygınlaştırılması ve federal vergi kapsamının genişletilmesi için zorlu bir mücadeleyi başarıyla tamamlayarak savaş için ulusal düzeyde bir seferberlik başlattı. Japonların güneye doğru ilerlediği 1941-42'de, başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelerden yardım isteyerek ve Avustralya birliklerini Ortadoğu'dan çekerek, ülkenin İngiltere karşısındaki geleneksel askeri bağımlılığına son verdi. Ortadoğu'dan asker çekilmesi İngiliz başbakanı Winston Churchill'in tepkisine yol açtı. Curtin'in bir refah devleti yaratma yolundaki ekonomik politikası ölümünden sonra da sürdürüldü.

Curtis, Benjamin R(obbins) (d. 4 Kasım 1809, Watertown, Massachusetts - ö. 15 Eylül 1874, Newport, Rhode Island, ABD), 1851-57 arasında ABD Yüksek Mahkemesi üyesi.

Harvard College'dan mezun olduktan sonra öğrenimini Harvard Hukuk Okulu'nda sürdürdü. 1831'de Northfield'deki (Massachusetts) bir taşra avukatının işini devraldı. Boston barosunda yetenekli bir avukat olarak kısa zamanda ün kazandı. 1846'da Harvard Corporation'da öğretmeni Joseph Story'nin yerine geçti ve 1851'de eyalet meclisine seçildi.

Koyu bir Whig yanlısı ve Daniel Webster'ın destekleyicisi olan Curtis, büyük ölçüde nüfuzunu kullanarak Yüksek Mahkeme üyeliğine atandı. 1851'de, Cooley-Wardens Limanı Yönetim Kurulu Davası'nda sunduğu raporla eyaletler ve uluslararası ticareti düzenleme konusunda Kongre'ye geniş yetkiler tanınmasını savundu. Aynı yıl görülen bir başka davada ise, hükümetin yeni vergiler koyma ve bu vergileri kendi temsilcileri aracılığıyla toplama yetkisini onaylayan bir rapor hazırladı. En ünlü ve son mütalaası ise, bir köle olan Dred Scott'ın, kendisinin ve ailesinin özgürlüğünü kazanmak için

açtığı davanın reddi aleyhine kaleme aldığı karşı oy yazısıydı. Bu davada Scott'ın avukatlığını da kardeşi George Ticknor Curtis (1812-94) üstlenmişti. Curtis'in görüşüne göre mahkeme, Scott'ın heyet önüne çıkamayacağına karar verdikten sonra bu davaya bakmaya yetkili olamazdı. Köle sahiplerinin düşüncelerini dile getiren mahkeme başkanı Roger Taney ile kamuoyunun önünde giriştiği tatsız tartışmadan son-

Benjamin Curtis
Library of Congress Washington D.C.

ra Curtis mahkemedeki görevinden istifa etti.

Sonraki 17 yıl boyunca Yüksek Mahkeme'de 50'yi aşkın davada avukatlık yaptı. 1868'de Başkan Andrew Johnson'a karşı, görevini kötüye kullandığı iddiasıyla açılan davada onun avukatlığını üstlendi.

Curtis, Charles Gordon (d. 20 Nisan 1860, Boston - ö. 10 Mart 1953, Central Islip, New York, ABD), elektrik santrallarında ve gemilerin ana makine sistemlerinde yaygın olarak kullanılan bir buhar türbini geliştiren ABD'li mucit.

Curtis'in 1896'da patentini aldığı buhar türbininin temel ilkelerinden, günümüzde denizaşırı yolcu ve savaş gemilerinde de yararlanılmaktadır. Buluşun karada kullanım haklarını satın alan General Electric Company, dünyanın birçok yerinde bu türbinlerle çalışan elektrik santralları kurdu. Curtis ayrıca, 1899'da ABD'deki ilk gaz türbinini geliştirdi ve patentini aldı. Thomas Alva Edison'ın iş ortağı olan Curtis, dizel motorları üzerinde de düzeltmeler yaptı ve torpillerin itici mekanizmalarının geliştirilmesine katkıda bulundu.

Curtis, Cyrus Hermann Kotzschmar (d. 18 Haziran 1850, Portland, Maine - ö. 7 Haziran 1933, Wyncote, Pennsylvania, ABD), Philadelphia'da bir basın imparatorluğu kuran yayımcı.

1863'te Portland'da *Young America* adlı haftalık bir dergi çıkartmaya başladı. Yayınevi bir yangın sonucu harap olunca, Boston'a giderek haberci ve reklam danışmanı olarak çalışmaya başladı; aynı zamanda *The People's Ledger* adlı dergiyi yayımladı. 1876'dan sonra derginin yayımını Philadelphia'da sürdürdü. 1879'da *The Tribune and Farmer* adlı dergiyi kurdu. Derginin kadınlara yönelik bölümünü sonradan *Ladies' Home Journal* adlı ayrı bir yayın durumuna getirdi. 1890'da Curtis Publishing Company'yi kurdu. Daha sonra *The Saturday Evening Post*'u (1897), *The Country Gentleman*'ı (1911) ve Philadelphia'da çıkan *Public Ledger*'ı (1913) aldı; ardından satın aldığı *Evening Ledger*'ı da (1914) *Public Ledger*'a kattı; gene Philadelphia'da, sabah gazetesi olarak basılan *Press* ve *North American*'ı kendi gazeteleriyle birleştirdi (1925) ve *The Evening Post* (1924) ile *Philadelphia Inquirer*'ı satın aldı (1930).

Curtis, George William (d. 24 Şubat 1824, Providence, Rhode Island - ö. 31 Ağustos 1892, Staten Adası, New York, ABD), kamu yönetimi alanında çeşitli reformlara öncülük eden yazar ve yayımcı.

Curtis, gençliğinde Boston yakınlarında ütopik komün denemesi Brook Çiftliği'nde(*) ve oradaki okulda iki yıl geçirdi. Ardından, ünlü şair ve yazar Ralph Waldo Emerson ile dostluğunu sürdürmek için bir süre Concord (Massachusetts) çevresinde yaşadı. Sonraki yıllarda Avrupa ile Mısır ve Filistin'de dolaştı. 1850'de ülkesine döndü ve daha önce Avrupa'dan yazı gönderdiği *New York Tribune*'da çalışmaya başladı. Yolculuklarıyla ilgili konferansları ona ün kazandırdı; bu arada *Nile Notes of a Howadji* (1851; Bir Gezginin Nil Notları) ile *The Howadji in Syria* (1852; Gezgin Suriye'de) adlı kitapları yayımladı. Ardından *Putnam's Monthly Magazine*'in yönetmen yardımcısı oldu ve *Harper's Weekly*'deki "The Lounger" (Aylaklar) sütunu ile *Harper's Magazine*'deki "The Easy Chair" (Koltuk) sütununda çok sayıda makale yayımladı. Makalelerinin çoğunu, moda düşkünü sosyeteyi taşlayan *The Potiphar Papers* (1853; Potiphar Yazıları) ile *Prue and I*'da (1856; Prue ve Ben) topladı.

Curtis, 1856 başkanlık seçim kampanyasında Cumhuriyetçi adayları destekledi. 1863'te *Harper's Weekly*'nin siyasal yazılar yönetmeni oldu. Bunu izleyen yıllarda, seçimlerde aday olması ve çeşitli görevler üstlenmesi yolunda Cumhuriyetçi Parti'den sık sık öneriler aldıysa da tümünü geri çevirdi. Ama 1871'de Başkan Ulysses S. Grant'ın önerisini kabul ederek, kamu yönetiminde öngörülen reformlarla ilgili komisyonun başkanı oldu ve yaşamının sonuna değin reform hareketinin başını çekti. Reform alanındaki ilerlemeler, büyük ölçüde Curtis'in yürürlükteki partizanlık sisteminin (*spoils system*) sakıncalarını etkin biçimde sergilemesi sayesinde gerçekleşti. Curtis 1884'te başkanlık seçimlerinde aday olan James G. Blaine'i desteklemeye yanaşmadı ve Cumhuriyetçi Parti'den ayrıldı. 1890'da New York Üniversitesi'nin rektörü oldu.

Curtis, Lionel George (d. 7 Mart 1872, Coddington, Herefordshire - ö. 24 Kasım 1955, Oxford yakınları, İngiltere), İngiliz kamu yöneticisi ve yazar. İngiliz sömürgelerinin bir federasyon çatısı altında birleştirilmesini ve bir dünya devleti kurulmasını savunmuş, İngiliz Uluslar Topluluğu'nun oluşturulmasında önemli etkisi olmuştur.

Haileybury College ile Oxford'daki New College'da öğrenim gördükten sonra avukatlığa başladı. Güney Afrika Savaşı'na (1899-1902) katıldı; Güney Afrika'daki İngiliz yüksek görevlisi Milner'ın sekreteri oldu; Transvaal hükümetinde de çeşitli görevler aldı. 1907'de Güney Afrika'daki dört İngiliz sömürgesinin birleştirilmesi çalışmalarına katılmak üzere hükümetteki görevinden ayrıldı. Bu dönemde geliştirmeye başladığı dünya devletleri federasyonu düşüncesini yaşamı boyunca işledi.

Liberallerin, krallığın bütünlüğünün korunmasından yana görüşlerini yaymak amacıyla 1910'da *Round Table* adlı üç aylık dergiyi yayımlamaya başladı. 1912'de Beit Kürsüsü'nde koloni tarihi dersleri vermek üzere Oxford Üniversitesi'ne atandı. 1920'de Curtis'in de katkılarıyla kurulan enstitü 1926'da Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü adını aldı. Curtis 1921-24 arasında, Sömürgeler Bakanlığı'nda İrlanda danışmanı olarak görev yaptı.

Curtis'in ilk önemli kitabı 1916'da yayımlanan *The Commonwealth of Nations*'dı (Uluslar Topluluğu). "İmparatorluk" sözcüğünün yerini "uluslar topluluğu" teriminin almasında büyük etkisi oldu. Hindistan ve Çin'e yaptığı yolculuklardan sonra *Dyarchy* (1920; İkili İktidar Sistemi) ve *The Capital Question of China* (1932; Çin'in Temel Sorunu) adlı kitaplarda izlenimlerini yayımladı. Curtis 1932'den sonra bütün çalışmalarını, en önemli kitabı olan ve bir dünya devletleri federasyonunun kurulmasını savunan *Civitas Dei* (1934-37, 3 cilt) üzerinde yoğunlaştırdı.

Curtiss, Glenn (Hammond) (d. 21 Mayıs 1878, Hammondsport, New York - ö. 23 Temmuz 1930, Buffalo, ABD), ABD havacılığının gelişmesine katkıda bulunan mucit ve sanayici. Geliştirdiği eğitim uçağı, I. Dünya Savaşı sırasında yaygın olarak kullanılmıştır.

Önceleri bisikletler için çeşitli türden motorlar geliştiren Curtiss, 1904'te "California Arrow" güdümlü balonu için bir motorun tasarımını ve yapımını üstlendi. Uçak motorları yapımında gösterdiği başarı nedeniyle Alexander Graham Bell tarafından kurulan Havacılık Deneyleri Derneği'nin (AEA) üyeliğine kabul edildi. 1908'de, *Scientific American* dergisinin düzenlediği bir yarışmaya bu derneğin geliştirdiği uçakla katılarak ABD'deki ilk 1 km'lik uçuşu gerçekleştirdi.

ABD'deki ilk deniz uçaklarının da yapımcısı olan Curtiss, deniz uçaklarının savaş gemileriyle birlikte kullanılmasının son derece etkili ve kullanışlı olacağını kanıtladı ve ABD Deniz Kuvvetleri için deniz uçakları üretmeye başladı. 1917'de birçok fabrika daha kurarak, ABD'nin yanı sıra İngiltere ve SSCB için de uçak yapmaya başladı. I. Dünya Savaşı sırasında yaygın olarak kullanılan "JN-4" ya da kısaca "Jenny" eğitim uçağı, savaştan sonra da gösteri uçuşları ve Kayalık Dağlar üzerinden geçerek gerçekleştirdiği ilk Kanada posta servisiyle ün kazandı.

Curtiss, Wright Company ile patent hakkı anlaşmazlığı nedeniyle davalıydı ama dava I. Dünya Savaşı sırasında düşürüldü. Daha sonra iki şirket Curtiss-Wright Corporation adı altında birleşti.

Curtius, Ernst (d. 2 Eylül 1814, Lübeck - ö. 11 Temmuz 1896, Berlin), Alman arkeolog ve tarihçi. Antik Çağda Yunanistan'ın en zengin kutsal tapınağı ve Olimpiyat Oyunları'nın merkezi olan Olympia'yı kazmıştır. Kazılarda bu geniş kutsal mekânın planını ortaya çıkarttıktan başka, heykelci Praksiteles'in günümüze kalan tek yapıtı "Çocuk Dionysos'u Taşıyan Hermes" heykelini de bulmuştur.

1836-40 arasında Yunanistan'da geziler yaptıktan sonra 1844'te Berlin Üniversitesi'ne profesör olarak atandı. *Griechische Geschichte* (1857-67, 3 cilt; Yunan Tarihi) adlı yapıtını bu dönemde tamamladı. 1874'te Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Yunan hükümetiyle anlaşarak Olympia'da kazı yapma izni almasını sağladı. Böylece Yunanistan'da büyük ölçekli kazılar dönemini de başlattı.

1875-81 arasında Curtius başkanlığında Olympia'nın hemen hemen tümü kazıldı. Yeni kazı ve katmanlaşma yöntemleri geliştirildi. Hera Tapınağı, Zeus Büyük Sunağı ve Olimpiyat Stadyumu'nun yeri saptandı. Bulunan olağanüstü heykellerin çoğu harap ve parçalanmış halde olmakla birlikte, birkaçı çok iyi durumdaydı.

Curtius, tarihsel değeri büyük olan birçok yazıt ve sikke de ortaya çıkardı. Olympia'ya ilişkin kazı notlarını, asistanı Friedrich Adler'le birlikte *Olympia, die Ergebnisse der*

Ausgrabung (1890-97, 4 cilt; Olympia, Kazı Sonuçları) adıyla yayımladı.

Curtius, Georg (d. 16 Nisan 1820, Lübeck - ö. 12 Ağustos 1885, Hermsdorf, Polonya, Rus Çarlığı), Yunanca üzerine temel kitaplar yazmış Alman dilbilimci. Arkeolog Ernst Curtius'un kardeşidir.

1845'te Berlin'de doçent oldu ve aynı yıl ilk önemli yapıtlarından *Die Sprachvergleichung in ihrem Verhältnis zur klassischen Philologie*'yi (Klasık Filolojiyle İlişkisi Açısından Karşılaştırmalı Filoloji) yayımladı. Bunu 1846'da, Latince ve Yunancanın karşılaştırmalı dilbilgisi üzerine yazdığı bir kitap izledi. Prag'da ders verdiği yıllarda (1849-54) *Griechische Schulgrammatik*'i (1852; Yunanca Dilbilgisi Ders Kitabı) yayımladı; kitap 1902'de 23. baskısını yaptı. Curtius, Kiel'de ders verdiği yıllarda da (1854-61/62) en etkili yapıtı olan *Grundzüge der griechischen Etymologie*'yi (1858-62; Yunancanın Etimolojisinin Temelleri) hazırladı. Leipzig Üniversitesi'ndeki (1861/62-1885) son yıllarında, aralarında en parlak öğrencilerinden Karl Brugmann'ın da bulunduğu ve yeni yeni saygınlık kazanmaya başlayan Yeni Dilbilgicilere(*) (*Junggrammatiker*) karşı çıktı.

Curtius, Marcus, Roma'nın efsanevi kahramanı. Efsaneye göre İÖ 362'de Roma Forumu'nda derin bir yarık açılır. Kâhinler, içine Roma'nın en değerli varlığı atılıncaya değin yarığın kapanmayacağını bildirirler. Hiçbir varlığın yürekli bir yurttaştan daha değerli olamayacağını söyleyen Curtius at sırtında ve silahlarıyla birlikte içine atlayınca yarık hemen kapanır. Bu yer daha sonra, Lacus Curtius adıyla bilinen küçük bir gölle kaplanır. Ama İÖ 1. yüzyıla gelindiğinde göl kurumuştur. Marcus Curtius efsanesi, Lacus Curtius adının kökenini açıklamak için anlatılan birkaç öykü arasında en yaygın olanıdır.

Curtiz, Michael, asıl adı MIHÁLY KERTÉSZ (d. 24 Aralık 1888, Budapeşte - ö. 10 Nisan 1962, Hollywood), Macar asıllı ABD'li sinema yönetmeni. Her türde yapıt vermiş, filmleriyle Hollywood sinemasına önemli katkıda bulunmuştur.

On yedi yaşında gezici bir sirke katıldı. Daha sonra Budapeşte'deki Kraliyet Tiyatro ve Sanat Akademisi'nde oyuncu olarak yetişti. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde oyunculuk yaptı ve filmler çekti. 1926'da ABD'ye yerleşti.

1930'larda Warner Brothers film şirketine yaklaşık 50 film çekti. Başrolünü Errol Flynn'in oynadığı popüler seruven filmleri *Captain Blood* (1935, *Kanlı Korsan*), *The Charge of the Light Brigade* (1936; *Hafif Süvari Alayının Hücumu*), *The Adventures of Robin Hood* (1938; *Ormanlar Kralı Robin Hood*) ve *The Sea Hawk* (1940; *Deniz Kurdu*) bunlar arasındadır. Flynn, Danny Thomas, Doris Day gibi yıldızları keşfetmesiyle de tanınan Curtiz, Ingrid Bergman ve Humphrey Bogart'ın oynadığı ünlü *Casablanca* (1943; *Kazablanka*) filmiyle Oscar Ödülü kazandı. Öteki filmlerinden bazıları, James Cagney'ye Oscar kazandıran *Yankee Doodle Dandy* (1942), Joan Crawford'a Oscar kazandıran *Mildred Pierce* (1945; *Ömre Bedel Kadın*) ile *White Christmas* (1954; *Eğlenceler Oteli/Beyaz Yılbaşı*), *The Adventures of Huckleberry Finn* (1960; *Huckleberry Finn'in Maceraları*) ve *The Comancheros*'tur (1961).

Curwen, John (d. 14 Kasım 1816, Heckmondwike, Yorkshire - ö. 26 Mayıs 1880, Manchester, İngiltere), İngiliz müzik eğitimcisi ve "tonik sol-fa" müzik yazım sisteminin kurucusu.

Kongregasyon Kilisesi'ne bağlı bir papazın oğluydu. 1838'den 1864'e değin kendisi de papazlık yaptıktan sonra zamanının çoğunu yeni bir müzik sınıflandırma ve adlandırma yöntemini yaymaya ayırdı. Kendi sistemini Sarah Ann Glover'ın (1786-1867) sisteminden geliştirdi; ritim yazım terimlerini de Aimé Paris'in (1798-1866) sisteminden aldı. Ann Glover *Manual of the Norwich Sol-fa System* adlı yapıtında (1845; Norwich Sol-Fa Sistemi Elkitabı) Arezzolu Guido'nun(*) yazım sisteminden yararlanmıştı.

Curwen'in öğretim yöntemi, notaların tonığe çekilmesine dayanıyordu. Modulasyon söz konusu olduğunda ise notalar tonığın değişmesi (taşınabilir *do*) ilkesine göre çekiliyordu. Bu yöntem, okul ve koro topluluklarında büyük çapta benimsendi. Curwen 1853'te Tonik Sol-Fa Derneği'ni (sonradan İngiliz Okulları Müzik Derneği), 1863'te de Curwen & Sons, Ltd. adlı müzik yayınevini kurdu; üç yıl sonra Glasgow'daki Anderson's College'da okutman oldu. 1879'da Tonik Sol-Fa Yüksekokulu (sonradan Curwen Memorial College) açıldı. Yayınevinin yönetimini Curwen'dan sonra oğlu John Spencer Curwen (1847-1916) üstlendi ve İngiltere'de amatör müzikçiler için düzenlenen yarışmalı şenlikleri başlattı. Curwen'in sistemi ya da sisteminin değişik türleri Avrupa ve ABD'deki müzik okullarında sürekli kullanılan yöntem olarak kalmıştır.

Curzon (Kedleston), George Nathaniel Curzon, Marki, SCARSDALE VİKONTU, RAVENSDALE KONTU, CURZON (KEDLESTON) BARONU (1898-1911), CURZON (KEDLESTON) KONTU (1911-21) olarak da bilinir (d. 11 Ocak 1859, Kedleston Hall, Derbyshire - ö. 20 Mart 1925, Londra, İngiltere), İngiliz devlet adamı. Hindistan genel valisi (1898-1905) ve dışişleri bakanı (1919-24) olarak, İngiliz politikasının oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Eton'da dikbaşlı ve duygulu bir öğrenci olarak sık sık öğretmenleriyle çatışmasına karşın, ders kitaplarını kolayca özümleme yeteneği sayesinde çok başarılı oldu. 1878'de Oxford'a girmeden hemen önce, dört yıl önce attan düştüğü için sırtında şiddetli ağrılar başladı. Hekimlerin dinlenme öğütlerine uymaması yüzünden yaşamı boyunca sırtında deri bir kayış bağı taşımak zorunda kaldı. Ömür boyu yakasını bırakmayan ve uykularını kaçıran bu ağrılar, uyuşturucu kullanmasına ve mesleğinin en önemli anlarında ve devlet işlerinde ters ve dengesiz bir tutum takınmasına yol açtı. Ama bu ağrıların, zekâsını bilediğini ve onu büyük başarılar kazanmaktan alıkoyamadığını da eklemek gerekir.

Curzon 1880'de Oxford Birliği'nin başkanlığına seçildi, 1883'te All Souls College'da öğretim üyesi oldu. Yüksek mevkilerdeki

Lord Curzon
Hulton Deutsch Collection

kişilerle dostluk kurabilme becerisi, kısa sürede seçkin soylular çevresine girmesini sağladı. Yakın dostluğunu kazandığı Muhafazakârların (Tory) Lordlar Kamarası ndaki önderi Lord Salisbury nin önerisi üzerine, 1886 seçimlerinde Lancashire a bağlı Southport'tan milletvekili adayı gösterildi. Seçimleri kolayca kazanan Curzon kısa süre sonra Salisbury'nin izniyle Parlamento daki görevlerini bir yana bırakarak dünya turuna çıktı. Bu gezisi sırasında özellikle Asya ülkelerinden çok etkilendi ve ülkesine dönüşünde *Russia in Central Asia* (1889, Orta Asya'daki Rusya), *Persia and the Persian Question* (1892; İran ve İran Sorunu), *Problems of the Far East* (1894, Uzakdoğu'nun Sorunları) adlı üç kitap yazdı. Curzon 10 Kasım 1891'de Salisbury'nin önerisini kabul ederek onun başkanlığındaki Muhafazakâr hükumette Hindistan işlerinden sorumlu devlet bakanının müsteşarı oldu. Bu dönemde aşırı zevklerinin yol açtığı mali sıkıntıları, Chicago'lu milyöner Adolphus (Levi) Leiter'in kızı Mary Victoria ile evlenerek çözdü. 22 Nisan 1895'te Washington'da yapılan evlilik töreni birkaç milyon dolara mal oldu. Ülkesine dönüşünde, o dönemde başbakanlığın yanı sıra dışişleri bakanlığını da üstlenmiş olan Lord Salisbury'den müsteşarı olması yönünde armağan niteliğinde bir öneri aldı. Bu makamı kraliçenin özel danışma kuruluna üye olmak koşuluyla kabul eden Curzon, 29 Haziran 1895'te Windsor Şatosu'nda Kraliçe Victoria'nın önünde ant içerek göreve başladı.

1898'de Curzon'un Lord Elgin'in yerine Hindistan genel valiliğine getirileceği açıklandı ve Curzon aynı yıl Kedleston baronu yapıldı. Tarihin en genç Hindistan genel valisi olan Curzon, 3 Ocak 1899'da Kalkuta'ya varışında yapılan görkemli törenlerin ardından şunları yazıyordu: "Birdenbire omuzlarımda ne kadar büyük bir yük olduğunu ve bu insanlara yol göstermek için olağanüstü bir enerji ve beceri gösterimem gerektiğini kavradım". Yönetimi altındaki racalardan, mihracelerden ve eyalet valilerinden tam bağlılık isteyen Curzon, eğitim, güvenlik ve kamu yönetimi konusunda araştırma komisyonları kurdu. Yerli halka kötü davranan İngiliz görevlilerin hemen cezalandırılmasını emretti ve vergileri indirdi. Dış ilişkilerde ise Hindistan'ın sınırlarını korumaya özel bir önem verdi. Basra Körfezini dolaştı ve Rusların Tibet üzerindeki emellerini boşa çıkarmak için buraya özel bir heyet gönderdi. Bütün eyaletleri kapsayan bir gezinin ardından Taç Mahal'in onarılması için emir veren Curzon, genel valiliği boyunca Hindistan'ın sanat ve kültür mirasıyla özel olarak ilgilendi.

Beş yıllık yönetimini başarılı bulan hükumet Curzon'un görev süresini uzattı. Onun kişisel isteği üzerine, Hindistan ordusu baş komutanlığına ve genel valilik kabinesinin askeri üyeliğine, Hartum'u ele geçirdiği için o sırada günün adamı olan Lord Kitchener getirildi. İngiltere'deki dostlarının Kitchener'in "kaba ve acımasız bir adam" olduğu yolundaki sürekli uyarılarına karşın, Curzon böylesine parlak bir askerin kendi yönetimi altında olmasının ununu daha da artıracağı kanısındaydı. Ama kişilikleri uyuşmayan bu iki adam çok geçmeden birbirleriyle iktidar mücadelesine giriştiler. Aralarındaki ilişkiyi kopma noktasına getiren son bir anlaşmazlığın ardından, hükumetin kendisini destekleyeceğine güvenen Curzon, Londra'ya görüşlerinin kabul edilmemesi durumunda istifa edeceğini bildiren

bir telgraf gönderdi. 16 Ağustos 1905 sabahı Kral VII. Edward'dan istifasının kabul edildiğine ilişkin bir telgraf aldı. Londra'ya döndüğünde Muhafazakârlar iktidardan düşmüş ve Curzon'un Hindistan'daki başarıları çoktan unutulmuştu. Bütün emekli genel valilere verilen kont unvanı bile Curzon'a çok görüldü.

Curzon, yıldızının söndüğü bu dönemde Oxford Üniversitesi'nde rektörlük yaptı. O sırada karısının ölümü Curzon'u derinden etkiledi; elinde kalan yüklü servetle değerli sanat yapıtları ve eski binalar satın almaya başladı. Satın alıp onardığı iki şatoyu sonradan halka açtı. Siyasal tutkuları kullense de, hiçbir zaman bütünüyle sönmeyen Curzon'un umutları 1911'de yeniden canlandı. Curzon, o yıl V. George'un tahta çıkmasından sonra Scarsdale vikontluğu ile Ravensdale baronluğunun yanı sıra kont unvanı da aldı. Bulunduğu noktaya erişmesini sağlayan Muhafazakârlara duyduğu minnet borcunu ödemek için, Lordlar Kamarası'ndaki dostlarını, bu meclisin yetkilerini kısıtlayan Parlamento Yasası aleyhinde oy kullanmaya ikna etti. Bu davranışıyla bir anayasa bunalımının patlak vermesini de önlemiş oldu. 1915 yazında H. H. Asquith'in kurduğu koalisyon hükümetine katıldı. Aynı yılın aralık ayında Lloyd George'un başa geçmesi üzerine, danışma kurulu başkanı sıfatıyla Lordlar Kamarası'nın lideri oldu. I. Dünya Savaşı'ndaki politikanın belirlenmesi için oluşturulan iç kabineye girdi.

Curzon, herkesin gösterişli bir kadın olan romancı Elinor Glyn ile evleneceğini sandığı bir sırada, Arjantinli zengin bir çiftlik sahibinin dul karısı Grace Duggan ile nişanlandığını açıkladı. 2 Ocak 1917'de gerçekleşen bu evlilikten, ilk karısından doğan üç kızının yanı sıra unvanını sürdürecek bir oğlu olacağını umduysa da düş kırıklığına uğradı.

Hindistan'daki acı deneyiminden, asla istifa etmemek gerektiği biçiminde ders çıkaran Curzon, siyasette de tam bir düş kırıklığı yaşadı. Savaş sonrasında Lloyd George başkanlığında kurulan hükümette dışişleri bakanlığına getirilmişti. Ama Lloyd George birçok olayda onu bir yana itti ve Curzon'un titizlikle geliştirdiği politikaların uygulanmasını önledi. Bu durumda istifa etmesi hükümetten hoşlanmayan Muhafazakârların Curzon'u desteklemesini sağlayacakken, o ısrarla görevini sürdürdü. Ancak 1922'de Muhafazakârların iktidara gelmesiyle, bakanlığı üzerinde tam bir denetim kurma olanağını bulabildi. 1923'e değin süren dışişleri bakanlığı sırasında, özellikle savaş sonrasında Avrupa'da ve Ortadoğu'da ortaya çıkan sorunlarla ilgilendi ve bunların üstesinden gelmeyi başardı. Ölüm döşeğinde olan Başbakan Bonar Law görevinden ayrılma hazırlıklarına başlayınca, Curzon, fazlasıyla hak ettiğine inandığı başbakanlık makamıyla ödüllendirileceği umuduna kapıldı. Ama bir Lordlar Kamarası üyesinin başbakanlığa getirilmesinin uygun olmayacağı yolunda yürütülen siyasal kulisler sonucunda, Avam Kamarası üyesi Stanley Baldwin başbakanlığa atandı. Baldwin, dışişleri bakanlığını gene de bırakmayan Curzon'un yerine 1924'te Austen Chamberlain'i getirdi. Curzon bundan sonra bile koşesine çekilmedi, onu daha da güçten düşüren özel danışma kurulu başkanlığını kabul etti.

1921'de markı unvanı alan Curzon 9 Mart 1925'te geçirdiği ameliyattan kısa süre sonra öldü. Vikontluk unvanı yeğenine, Ravensdale baronluğu unvanı ise en büyük kızı Lady Irene Curzon'a geçti; oğlu olmadığı için markilik unvanı sona erdi.

Lord Ronaldshay'ın yazdığı *The Life of Lord Curzon* (1928, 3 cilt; Lord Curzon'un Yaşamı) resmi yaşamöyküsüdür.

Curzon Hattı, 1919-20 Rusya-Polonya Savaşı'nda SSCB ile Polonya arasında ateşkes hattı olarak önerilen ayrım çizgisi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok az değişiklikle Sovyet-Polonya sınırı olarak kabul edilmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Müttefikler Yüksek Konseyi yeni kurulan Polonya Devleti'nin doğu sınırını belirleyen geçici bir sınır çizgisi kabul etti ve Polonya Devleti'ne bu sınırın batısında kalan topraklarda yönetimini kurma yetkisi verdi (8 Aralık 1919). Grodno'dan güneye doğru uzanan bu sınır çizgisi, Białystok'un doğusundan ve Brest-Litovsk'un içinden geçip Bug Irmağına ulaşıyor, daha sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya arasındaki eski sınırla birleştiği yere kadar ırmağı izliyordu. Ama Galiçya'nın doğu kesimi ile Lvov'un Polonya'ya mı yoksa Ukrayna'ya mı kalacağı karara bağlanmamıştı.

Ardından Polonya doğuda Ukrayna içlerine doğru saldırıya geçti. Ama saldırı başarısızlığa uğrayınca Polonya başbakanı Władysław Grabski Müttefikler'e başvurarak yardım istedi (Temmuz 1920). 10 Temmuz 1920'de Müttefikler Grabski'ye bir ateşkes planı önerdiler. Buna göre, 8 Aralık 1919'da belirlenen hat güneybatıya doğru, Karpat Dağlarına kadar uzanıyor, Przemyśl Polonya'ya kalıyor, ama Galiçya'nın doğu kesimi Ukrayna'ya bırakılıyordu. Ertesi gün, sonradan adı hatta verilen İngiliz dışişleri bakanı Lord Curzon benzer bir öneriyi Sovyet hükümetine iletti. Ama ne Sovyetler ne de Polonyalılar, Müttefikler'in planını kabul etti. Mart 1921'de yapılan son barış antlaşması, Polonya'nın sonunda kazandığı zaferi yansıtıyordu; antlaşmaya göre, Curzon Hattı'nın doğusunda kalan yaklaşık 135.000 km²'lik bir alan Polonya'ya bırakıldı.

Hiçbir zaman kesin bir sınır çizgisi olarak önerilmeyen Curzon Hattı, Rusya-Polonya Savaşı'ndan sonra önemini yitirdi. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği sonradan Curzon Hattı'nı yeniden gündeme getirerek hattın doğusunda kalan topraklar üzerinde hak öne sürdü ve II. Dünya Savaşı başladığında, 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı uyarınca bu toprakları işgal ettı. Almanya Sovyetler Birliği'ni işgal ettikten sonra da, Kızıl Ordu Alman birliklerini geri püskürterek 1944 sonlarında Polonya'nın tümünü işgal etti. 6 Şubat 1945 Yalta Konferansı'nda ABD ve Birleşik Krallık, SSCB'nin isteği doğrultusunda Curzon Hattı'nı Sovyet-Polonya sınırı olarak kabul ettiler. 16 Ağustos 1945'te SSCB ile Polonya arasında imzalanan bir antlaşmayla Curzon Hattı'yla hemen hemen aynı olan bir hat, iki ülke arasındaki sınır olarak resmen kabul edildi. 1951'de sınır çizgisi üzerinde bazı küçük değişiklikler yapıldı.

Cuscatlán, El Salvador'un orta kesiminde il. Kuzeyde Lempa, güneydoğuda Jiboa ırmakları ile çevrilidir. 1853'te kurulan ilin yüzölçümü 756 km²'dir. "Değerli şeyler ülkesi" anlamına gelen Cuscatlán, Kolomb öncesinde Pipil Yerlilerinin ülkelerine ve başkentlerine verdikleri addır. Oldukça engebeli olan il topraklarında, kuzeybatıda Guazapa (1.410 m) ve güneydoğuda Cojutepeque (1.565 m) gibi birkaç yanardağ vardır. Pirinç, şeker, heneken (sicim yapımında kullanılan bir lif) ve tütün başlıca ürünlerdir. Ayrıca susam, meyve ve sebze yetiştirilen, hayvancılık yapılan Cuscatlán'da sanayi kuruluşları il merkezi Cojutepeque'de yoğunlaşmıştır. Nüfus (1987 tah.) 228.965.

Cuscuta *bak.* cinsaçı

Cushing, Frank Hamilton (d. 22 Temmuz 1857, North East, Pennsylvania - ö. 10 Nisan 1900, Washington, D.C., ABD), Zuni halkı üzerine araştırma yapan ilk Amerikalı etnologlardan biri.

Cornell Üniversitesi'nde doğa bilimleri öğrenimi gördü. Beş yıl Zunilerle yaşayarak onların kültürlerini inceledi. Bu arada Bow Papaz Derneği'ne kabul edildi. Araştırmaların sonuçlarını *Zuñi Folk Tales* (1901, Zuni Halk Masalları), *Zuñi Creation Myths* (1896; Zuni Yaratılış Efsaneleri), *My Adventures in Zuñi* (1941; Zunilerle Serüvenlerim) adlı kitapları ile ilkel teknolojiler üzerine bir araştırma olan *Zuñi Breadstuff* ta (Zunilerde Ekmek Yapımı) yayımladı. Yerli el sanatları uygulamasında kendisi de doğrudan çalışarak bu konuda uzman oldu. Ayrıca Salt Irmağı vadisindeki (bugün Arizona) Yerli köyleri (*pueblo*) üzerine de araştırmalar yürüttü.

On sekiz yaşında Smithsonian Institution'a bağlı Amerikan Etnografya Dairesi'nde başladığı görevini ölünceye değin sürdürdü.

Cushing, Harvey Williams (d. 8 Nisan 1869, Cleveland - ö. 7 Ekim 1939, New Haven, Connecticut, ABD), kafaiçi urlarının tanısında ve tedavisinde uzmanlaşmış ABD'li sinir cerrahı. 1912'de hipofiz bezi üzerindeki çalışmalarıyla uluslararası ün kazandı ve bu salgıbezindeki bir işlev bozukluğu sonucunda yüzün ve vücudun yağlanıp şişmanlaması biçiminde ortaya çıkan Cushing hastalığını ya da sendromunu ilk

Harvey Williams Cushing, John Singer Sargent'ın kömür kalem çizimi, 1924, Yale Üniversitesi Sanat Galerisi
Yale University Art Gallery, Mrs. Cushing'in armağanı

kez tanımladı. Ayrıca kan basıncının cerrahideki önemini incelemiş ve lokal anesteziyle ameliyat yöntemini geliştirmiştir.

Cushing 1895'te Harvard Tıp Okulu'nu bitirdi ve 1912-32 arasında aynı okulda ders verdikten sonra 1933'te Yale Üniversitesi'ne geçti. Çok sayıdaki bilimsel yayınlarının yanı sıra, *Life of Sir William Osler* (1925; Sir William Osler'ın Yaşamı) adlı yapıtıyla 1926 Pulitzer Ödülü'nü kazandı.

Cushing hastalığı, 1932'de ABD'li sinir cerrahı Harvey Cushing'in tanımladığı ve nedenini hipofiz bezinin ön bölümündeki bazofilli hücrelerde gelişen urlara (adenom) bağladığı metabolizma bozukluğu. Bugün, karşılaşılan olayların ancak küçük bir yüzdesinin hipofiz urlarından kaynaklandığı anlaşılmış ve hipofizin adrenokortikotrop hormon (ACTH) salgısının herhangi bir nedenle artışına bağlı olarak, böbreküstü bezi kabuk bölgesinin aşırı hormon salgılamasından ileri gelen bütün benzer belirtiler Cushing sendromu adıyla birleştirilmiştir. *Ayrıca bak.* Cushing sendromu.

Cushing sendromu, böbreküstü bezinin kabuk bölgesinin aşırı hormon salgılamasından ileri gelen metabolizma bozukluğu. Genellikle başka bir hastalığın yan etkisi olan bu bozukluk, hipofiz bezindeki bir urdan kaynaklandığında Cushing hastalığı olarak adlandırılır. Başlıca belirtiler, kol ve bacaklar dışında vücudun yağlanarak şişmanlaması, kasların zayıflaması ve genel protein yıkımı, yüzün, özellikle yanakların kızarması, kan basıncının artması, derinin direncini yitirmesi sonucunda karın bölgesinde kırmızımtrak çatlakların belirmesi, kemik dokusunda kalsiyum kaybından çok protein yıkımına bağlı atrofi (osteoporoz), şeker hastalığı, yüzün şişmanlaması ("aydede" yüzü) ve omuzlar arası bölgenin yağlanarak kalınlaşmasıdır ("boğa sırtı ya da hörgücü"). Bu klinik belirtilere çoğu kez, büyük atardamarlarda kolesterol birikimine bağlı kalınlaşma ve sertleşme (ateroskleroz), böbrek atardamarlarında kireçlenme ya da sertleşme, öbür içsalgı bezlerindeki gelişme ve işlev bozuklukları gibi çeşitli patolojik değişiklikler de eşlik eder. Cushing sendromu, 1932'de bu belirtiler grubunu ilk kez tanımlayan ve hipofiz bezinde ur bulunan hastalarında gözlemlediği için nedenini bu urlarla açıklayan ABD'li sinir cerrahı Harvey Cushing'in adıyla anılır.

Genel olarak, böbreküstü bezlerince üretilen glikokortikoit hormonların salgısını artıran her olay, örneğin böbreküstü bezinin urları, bu salgıbezinin kabuk bölgesinin genişlemesi ya da hipofiz bezinden salgılanan ve böbreküstü bezlerinin çalışmasını denetleyen adrenokortikotrop hormonun (ACTH) aşırı düzeyde salgılanması Cushing sendromuna yol açar. ACTH artışı, ya Cushing'in tanımladığı gibi hipofiz urlarından (Cushing hastalığı) ya da normalde ACTH üretmeyen dokuların herhangi bir nedenle bu hormonu üretmeye başlamasından kaynaklanır. Kortikosteroitli ilaçlarla yapılan tedaviler de, Cushing sendromundakine benzer belirtilerin ortaya çıkmasına yol açabilir.

Oldukça seyrek rastlanan bir bozukluk olan Cushing sendromu kadınlarda erkeklerden dört kat daha sık görülür ve genellikle gebelikte ya da gebelikten hemen sonra ortaya çıkar. Her yaşta görülebilirse de çocuk hastaların oranı son derece düşük, 30-60 yaş arası hastaların oranı ise en yüksektir.

Aşırı kortizol (hidrokortizon) salgısına yol açan nedenin giderilmesiyle, Cushing sendromundaki belirtilerin çoğu yok olur. Eğer hastalık ACTH ya da steroit grubu hormonlarıyla tedaviden kaynaklanıyorsa, hormon tedavisinin kesilmesinden sonra belirtilerde gerileme görülür. Kendiliğinden gelişen olaylarda ise, bozukluğun nedenine bağlı olarak, böbreküstü bezi kabuğunun aşırı çalışan bölümünün ya da tümünün ameliyatla alınması, ACTH üreten hipofiz urlarının ya da başka doku ve organlardaki kanser hücrelerinin temizlenmesi gibi cerrahi girişimlerden sonra belirtiler giderek kaybolur. Böbreküstü bezinin kabuk bölgesi tümüyle, hatta bazen kısmen alındığında hastaya her gün kortizol tedavisi uygulamak gerekir. Tedavide bazen hipofiz bezinin bir proton demetiyle ışınlanması, kimyasal ya da radyoaktif maddelerle kortizol üretiminin engellenmesi gibi değişik yöntemlere de başvurulur.

Gerek hastalık belirtileri, gerek tedavinin ters ya da yan etkileri tümüyle giderilmiş olsa bile, Cushing sendromundan ileri gelen bazı patolojik değişiklikler, örneğin kan damarları, kemik dokusu, kalp ve böbreklerdeki değişiklikler sürebilir. Ayrıca, böbreküstü bezinin çıkarılmasından sonra da, hipofizde yeni oluşan ya da gelişimini sürdüren bir ur nedeniyle bu salgıbezi giderek büyüyebilir.

Custer, George Armstrong (d. 5 Aralık 1839, New Rumley, Ohio - ö. 25 Haziran 1876, Little Bighorn Irmağı, Montana Toprakları, ABD), ABD'li süvari subayı. Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında seçkin hizmetlerde bulunmuş, daha sonra ABD tarihinin en tartışmalı çarpışmalarından birinde askerlerini ölüme sürüklemiştir.

1861'de West Point'teki ABD Askeri Akademisi'nden mezun olduktan sonra General George B. McClellan'ın kurmay heyetinde görev olarak İç Savaş'a katıldı. Yirmi üç yaşındayken bir Michigan süvari tugayının komutasını üstlenerek gönüllü ordusunun tuğgenerali oldu. Katıldığı sayısız çarpışmada büyük yararlılıklar gösterdi; savaşın son günlerinde Güney orduları başkomutanı General Robert E. Lee'yi izleyerek, 9 Nisan 1865'te Appomattox'ta (Virginia) teslim alınmasında önemli rol oynadı.

1866'da General Winfield S. Hancock komutasında Ova Yerlilerine karşı düzenlenen Kansas seferinde görev aldı. Harker Kalesi'nde mühimmat yüklenmesini beklemesi gerekirken, karısını görmek için Riley Kalesi'ne gidince, 1867'de Leavenworth Kalesi'nde yargılanarak bir yıl ordudan uzaklaştırılma cezası aldı. Ama Ova Yerlilerinin artan saldırıları karşısında yeniden göreve getirildi ve Eylül 1868'de Kansas'taki 7. Süvari Alayı'na katıldı. Kasımda Washita Irmağı üzerindeki bir Şayen köyüne baskın yaparak, köyü yakıp yıktı.

1874'te Güney Dakota'daki Black Hills'de altın yatakları bulunduğu söylentisini araştırmak için düzenlenen seferi yönetti. Bu bölge daha önce yapılan bir antlaşma uyarınca, başta Siular (Dakotalar) ve Şayenler olmak üzere Yerlilerin kutsal av alanı olarak kabul edilmişti. Altına hücum hareketinin başlamış olması nedeniyle, ABD hükümeti bütün Yerlilerin 31 Ocak 1876'ya değin yerleştirme kamplarına taşınmasını emreden ve buna uymamaları durumunda düşman sayılacaklarını belirten bir bildiri yayımladı.

O sırada ıssız yerlerde, birbirinden uzak kışlık kamplarda yaşayan birçok Yerli kabilesinin bu buyruktan haberi yoktu. Haberleri olsa da karıları ve çocuklarıyla birlikte hükümet temsilcilikleriyle ilişkiye geçebilecek durumda değillerdi. Av mevsimi geldiğinde kabileler Montana'daki Little Bighorn Irmağı üzerinde kamp kurmuş olan Oturan Boğa'ya katılmak üzere yola çıktılar.

Yerlilere karşı General Alfred Terry komutasında girişilmesi öngörülen saldırı harekâtının iki kolundan birinin komutanlığını üstlenen Custer, 24 Haziran gecesi Little Bighorn yakınlarına vardı. İki gün sonra kendisine katılacak olan Terry'yi beklemek yerine, belki de Yerlilerin ırmağa ulaştığını öğrendiklerine inandığından, 25 Haziran'da saldırıya geçti. Komutasındaki 266 askerden hiçbiri çarpışmadan sağ kurtulamadı. Yalnızca Komançi adlı tek bir at kurtuldu ve savaştan sonra yıllarca 7. Süvari Alayı'nın törenlerinde eğerli, ama binicisiz olarak yer aldı. Custer bir kahraman gibi West Point'e gömüldü.

Custoza Çarpışmaları, İtalyan Bağımsızlık Savaşları sırasında, Avusturya'nın İtalya'nın kuzeyindeki denetimini kırmayı amaçlayan başarısız iki girişim (1848 ve 1866).

Verona'nın 18 km güneybatısındaki Custoza'da 24 Temmuz 1848'de patlak veren ilk çarpışmada, Napoléon Savaşları'nın kıdemli askeri 82 yaşındaki Feldmareşal Joseph Radetzky, Sardinya-Piemonte kralı Carlo Alberto'nun kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine 9 Ağustos'ta ateşkes imzalandı.

Sardinya'nın nüfuzu altındaki İtalya Krallığı'nın savaş ilan etmesinden dört gün sonra, 24 Haziran 1866'da meydana gelen ikinci çarpışmada da Arşidük Albrecht komutasındaki 80 bin kişilik Avusturya ordusu, II. Vittorio Emanuele komutasındaki düzensiz, düşük moralli ve kötü yönetilen 120 bin kişilik İtalyan ordusunu yendi. Bu çarpışmada art arda gelen İtalyan saldırıları Avusturya süvarilerince püskürtüldü. İtalyanlar 8 bin, Avusturyalılar ise 5.600 ölü, yaralı ve kayıp verdi. Yenilginin İtalyan ordusunun üst yönetiminde yol açtığı karışıklık yüzünden, sayıca üstün olan İtalyanlar geri çekilerek orduyu yeniden düzenlemek için bir ay uğraştılar. Aynı yıl, Prusya ve Fransa'nın ortak baskısı sonucunda Avusturya İtalya'dan temelli çekilmek zorunda kaldı.

Cuşegan halısı, İran'da Isfahan'ın kuzeyindeki Cuşegan köyünde üretilen döşeme yaygısı. Çeşitli uzmanlar, aralarında bazı Kürt, vazolu Kirman ve başka ipek halıların da bulunduğu çok sayıda yer yaygısının bu küçük köyde de üretildiğini ileri sürerler.

Cuşegan halılarında kullanılan geleneksel desen baklavalara ayrılmış zemindir. Her baklavanın içinde bodur bir ağaç ya da çiçekler bulunur. Bu desen, madalyonlu

Bir Cuşegan halısının zemin ve bordüründen ayrıntı, 20. yy; Wm. Cherkezian and Son, New York
Wm. Cherkezian and Son, New York fotoğraf: Otto E. Nelson, EB Inc.

örneklerde de uygulanmıştır. Bordürlerde arabesk öğelere yer verilmiştir. Cuşegan halıları pamuk çözgü üstüne Sine düğümüyle(*) dokunmuştur.

CUT *bak.* Eşgüdümlü Evrensel Zaman

Cuthbert (AZİZ) (d. 634/635, Northumbria?, İngiltere - ö. 20 Mart 687, Inner Farne ya da House Adası, Northumbria açıkları; yortu günü, 20 Mart), İngiltere'de, Lindisfarne'daki büyük Benedikten manastırının piskoposu, ülkenin en saygın azizlerinden. Önceleri çobanlıkla geçinen Cuthbert, 651'de Northumbria'da Başkeşiş Aziz Eata'nın yönetimindeki Melrose (Mailros) Manastırı'na girdi. 661'de Melrose'daki veba salgınından kurtulan Cuthbert, birinci keşişin ölümü üzerine onun yerine geçti. Bundan sonra yörede bir yandan Hıristiyanlığı yaydı, bir yandan da vebalı hastalara yardım etti.

Northumbrialılar, 663/664'te Whitby Sinodu'nda Kelt Kilisesi yerine Roma Kilisesi'nin törelerini benimseyince, Kelt yanlılarının önderlerinden Lindisfarne başkeşişi ve piskoposu St. Colman, Whitby kararlarına karşı çıkarak görevlerinden istifa etti. Kelt töreleriyle yetişmiş olmalarına karşın sinodun kararlarını destekleyen Cuthbert başkeşiş, Eata ise piskopos olarak 664'te Lindisfarne'a geçtiler. Cuthbert, burada Whitby kararlarının öngördüğü reformları uyguladı; katı bir yönetim düzeni kurdu ve yetki alanını güneyde Durham'a kadar genişletti. Doğuştan münzevi olan Cuthbert 676'da Inner Farne'a çekilerek burada ufak bir oratoryum ile bir inziva hücresi yaptı ve kendisini tek başına ibadete verdi. Bundan sonra iyice ün kazanan Cuthbert'in kuşları koruma çabası, onun ilk doğa koruyucuları arasında sayılmasına yol açtı. Kuzey denizlerinde yaşayan bir ördek türü (*Somateria*) Aziz Cuthbert'in adıyla anılır.

Northumbria kralı Ecgfrith 684'te Cuthbert'i Hexham piskopusu yaptı; 685'te de Lindisfarne piskoposu Eata ile Cuthbert'in görev yerlerini değiştirdi. Cuthbert, 687'de yeniden Inner Farne'a döndü. Onun burada ikinci kez inzivaya çekildiği yerde, bugün 14. yüzyıl yapısı bir şapel vardır. Ölümünden sonra Lindisfarne'a gömülen Cuthbert Viking akınlarından korunmak üzere 875'te bu mezardan çıkarıldı; İngiltere'nin kuzeydoğusunda birkaç kez yer değiştirdikten sonra sonunda Durham Katedrali'ne gömüldü (999 ?). Burası, 1538'de Kral VIII. Henry tarafından yıktırılıncaya değin önemli bir haç bölgesiydi. Çok sayıda kilise ve anıt Cuthbert'e adanmıştır.

Cuthred (ö. 756), Batı Saksonların (Wessex) kralı. 740'ta tahta geçtiğinde, komşu ülke Mercia gücünün doruğundaydı. Cuthred, Mercia kralı Aethelbald'a bağımlıydı ve 16 yıl süren hükümdarlığının büyük bölümünü Mercialılara ve Gallilere karşı savaşarak geçirdi. 752'de, Oxfordshire'daki Burford'da Aethelbald'ın kuvvetlerini yenerek Wessex'i yabancı boyunduruğundan kurtardı. Bu destansı zaferden sonra 753'te Gallileri de kesin yenilgiye uğrattı.

cutis laxa *bak.* dermatoliz

Cutty Sark, 1869'da, İskoçya'daki Dumbarton'da denize indirilen, *clipper* türü 3 direkli İngiliz yelkenli gemisi. Uzunluğu 64,7 m, eni 11 m, net tonajı ise 921 tondu. Geminin İskoç dilinde "kısa gömlek" anlamına gelen adı, İskoçyalı ozan Robert Burns'ün *Tam o'Shanter* şiirindeki cadı Nannie'nin giysisinden alınmıştır. 1870'lerde İngiltere ile Çin arasındaki çay ticaretinde, ardından Avustralya'dan yün taşımada ve son olarak da okul gemisi olarak kullanılan "Cutty Sark", 1957'de tümüyle onarılıp yenilenerek Londra yakınındaki

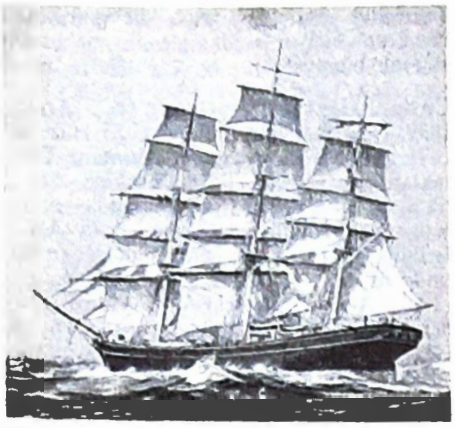

"Cutty Sark", Frank Vining Smith'in yağlıboya çalışması; Newport News Denizciler Müzesi, Virginia
Mariners Museum of Newport News Virginia

Greenwich'de, Thames kıyısında kurulan bir kuru havuza yerleştirildi ve Kraliçe II. Elizabeth tarafından, bir yüzer müze ve denizcilik anısı olarak halkın ziyaretine açıldı.

Cuu Long, Vietnam'ın güney kesimindeki Mekong Deltasında il (*tinh*). Eski Vinh Long ve Vinh Binh illerinin birleşmesiyle 1976'da kurulan Cuu Long'un yüzölçümü 3.854 km²'dir. Kuzeyde Tien Giang, kuzeydoğuda Co Chien ve güneybatıda Hau Giang (Bassac) ırmaklarıyla çevrilidir. Bu ırmakların üçü de Mekong'un kollarıdır. Mekong'un ana kolu olan Tien Giang, il merkezi Vinh Long'daki asıl delta bölgesinde ayrıca üçe bölünür. Cuu Long'un güneydoğu sınırları Güney Çin Denizine dayanır.

Yazları muson yağmurları yüzünden Mekong'un taşkınlarına uğrayan birikinti ovasının kıyıdaki mangrov bataklıkları dışında kalan kesimlerinde çeltik tarlaları vardır. Kıyı yakınlarında balıkçılık önemli bir ekonomik etkinliktir. Burada elde edilen balık ürünü öteki illerin de gereksinimini karşılar. Vinh Long'un 32 km güneydoğusundaki Vung Liem bir pirinç merkezidir. İlde ayrıca hindistancevizi yetiştirilir, bıçkıcılık ve içki üretimi yapılır. Cuu Long'da kanalların ve su yollarının oluşturduğu geniş bir ağın yanı sıra, Cua Cung Hau ve Cua Song Hau adlı iki büyük ırmak limanı vardır. Önceleri Kamboçya'ya bağlı olan Cuu Long bölgesi, 1731'de Vietnamlıların eline geçmiştir. İl nüfusu Vietnamlılar ile Khmerlerden oluşur. Nüfus (1989 geç.) 1.812.000.

Cuvette, Afrika'nın ortabatı kesiminde, Kongo'nun kuzeyinde il (*région*). Gabon'un doğusuna, Zaire'nin de batısına düşer. Yüzölçümü 74.850 km² olan ilin dokuz ilçesi vardır: Owando, Makoua, Kellé, Mbomo, Ewo, Okoyo, Boundji, Mossaka ve Loukoléla. İl merkezi Owando'dur (eskiden Fort Rousset).

Fransızcada "havza" anlamına gelen Cuvette, Kongo Irmağı ile onun yavaş akan kıvrımlı kollarının oluşturduğu havzada yer alır. İlin büyük bölümü sürekli bataklıklardan ve sık sık taşkın altında kalan düzlüklerden oluşur. En önemli geleneksel ürün manyoktur. Önemli ticari ürünler güneybatıda kahve ve pirinç, kuzeyde kakao, Owando, Etoumbi ve Ewo gibi hurma yağı işlenen kentlerin yakınında ise palmiyedir. Kongo Irmağı kıyısındaki Mossaka'da balık avlanır ve işlenir. İlin kuzeyinde el değmemiş kerestelik ormanlar ve altın yatakları vardır. İlde birkaç kara yolunun yanı sıra, mevsime göre ulaşıma elverişli olabilen akarsulardan yararlanılır. Owando, Makoua, Boundji ve Kellé'de uçak pistleri vardır. Nüfus (1990 tah.) 144.427.

Cuvier, Georges, Baron, tam adı GEORGES-LÉOPOLD-CHRÉTIEN-FRÉDÉRIC-DAGOBERT, BARON CUVIER (d. 23 Ağustos 1769, Montbéliard - ö. 13 Mayıs 1832, Paris, Fransa), karşılaştırmalı anatomi ve paleontoloji bilimlerinin temellerini atan Fransız zooloji bilgini ve devlet adamı.

1784-88 arasında Almanya'da, Stuttgart'taki Karlsschule'de öğrenim gören Cuvier, özellikle karşılaştırmalı anatomi ve teşrih (diseksiyon) çalışmalarına ağırlık verdi. Diplomasını aldıktan sonra, 1788-95 arasında özel öğretmenlik yaptığı dönemde deniz

Cuvier, Van Brae'nin portre çalışmasından ayrıntı, 1798
Musée National d'Histoire Naturelle Paris

omurgasızları, özellikle yumuşakçalar konusunda özgün çalışmalar yaptı. Bu çalışmalarını gönderdiği Paris'teki Doğa Tarihi Müzesi'nin zooloji profesörlerinden Etienne Geoffroy Saint-Hilaire'in isteği üzerine aynı müzede görev aldı. Bir süre birlikte çalışan ve 1795'te memelilerin sınıflandırması üzerine ortak bir çalışma yayımlayan iki bilim adamı arasında sonradan görüş ayrılıkları belirdi.

Cuvier, Napoléon'un Mısır seferine (1798-1801) doğa bilimci olarak katılması için yapılan çağrıyı geri çevirerek, karşılaştırmalı anatomi araştırmalarını sürdürmek üzere müzede kalmayı yeğledi. Bu çalışmalarının ilk ürünü, ders notlarını derlediği *Tableau élémentaire de l'histoire naturelle des animaux*'dur (1797; Hayvanların Temel Doğa Tarihi Tablosu). Gene müzedeki derslerini temel alan *Leçons d'anatomie comparée*'de (1800-05; Karşılaştırmalı Anatomi Dersleri) Cuvier, "organların bağımlılığı" ilkesini ortaya attı. Bu ilkeye göre, hayvan vücudundaki her organın anatomik yapısı ile bütün öbür organlar arasında işlevsel bir bağlantı vardır ve tüm organların işlevsel ve yapısal özellikleri çevreyle etkileşimin bir sonucudur. Cuvier görüşünü daha da ileriye götürerek anatomik yapının her şeyden önce geldiğini ve canlıyı belli bir yaşam biçimine zorladığını savunan Geoffroy Saint-Hilaire'in kuramına karşılık, bir hayvanın işlev ve alışkanlıklarının anatomik yapısını belirlediğini öne sürmüştür.

Cuvier'ye göre, hayvan gruplarını birbirinden ayıran anatomik özellikler, türlerin Yaradılış'tan bu yana değişmemiş olduğunun kanıtıdır. Bütün türlerin yapısal ve işlevsel özellikleri daha başlangıçta öylesine iyi tasarlanmıştır ki, önemli değişikliklere uğramaları söz konusu olamaz. Üstelik her organ özel bir işlev, her tür de özel bir amaca uygun olarak yaratılmıştır. Böylece evrimi yadsıyan Cuvier ile, 1809'da kendi evrim kuramını yayımlayan Jean-Baptiste Lamarck ve 1825'te timsahların evrimine ilişkin kanıtları yayımlayan Geoffroy Saint-Hilaire arasındaki görüş ayrılıkları kaçınılmazdı.

Yıldızı hızla parlayan Cuvier, bir yandan müzedeki zooloji çalışmalarını sürdürür-

ken, bir yandan da eğitim sisteminde önemli yenilikler yaptı. İmparatorluk adına halk eğitim müfettişliğini yürütürken, Paris dışında yeni üniversitelerin kurulmasında emeği geçti. Bu hizmetleri nedeniyle 1811'de "chevalier" unvanını aldı. *Rapport historique sur les progrès des sciences naturelles depuis 1789, et sur leur état actuel* (1810; Doğabilimlerinin 1789'dan Sonraki Gelişmesi ve Bugünkü Durumu Üzerine Tarihsel Rapor) adlı yapıtı, o dönemin Avrupa'sında bilimin durumuna ışık tutan önemli bir incelemedir.

Organların bağımlılığı ilkesini, bulduğu fosillerin sistematik incelenmesine de uygulayan Cuvier, o güne değin bilinmeyen dörtayaklı fosil hayvanların eksiksiz iskelet yapılarını kurarak, soyu tükenmiş türlere ilişkin yeni ve çarpıcı kanıtlar buldu. Bu çalışmaları sırasında, kazılarda bulduğu fosillerin belli bir sıra izlediğini gözlemledi. Daha eski jeolojik çağlarda oluşmuş, daha derin katmanlardaki dev çöreller, uçan sürüngenler, soyu tükenmiş filler gibi hayvan fosillerinin yaşayan hayvanlarla pek az benzerliği olmasına karşın daha yeni katmanlardaki fosillerin bugünkü örneklere benzerliği giderek belirginleşiyordu. Cuvier bu bulgularını ve vardığı sonuçları önce *Recherches sur les ossements fossiles de quadrupèdes*'de (1812; Dörtayaklıların Fosilleşmiş Kemikleri Üzerine Araştırmalar), daha sonra bu denemenin genişletilmiş biçimi olan *Discours sur les révolutions de la surface du globe*'da (1825; Yeryüzündeki Köklü Değişiklikler Üzerine Açıklamalar) derledi. Yer'in fazla yaşlı olmadığına inanan, ama jeolojik geçmişindeki büyük değişikliklerden çok etkilenen Cuvier'nin çalışmaları, unutulmuş olan doğal afetler kuramını yeniden gündeme getirdi. Bu kurama göre, yerkabuğunun sular altında kalması ya da birden yükselmesi gibi doğal afetler ya da köklü değişiklikler, var olan bütün canlı türlerini yok etmiş ve Yer'e bugünkü özelliklerini kazandırmıştır. Cuvier, en son ve en çarpıcı örneği Nuh tufanında yaşanan bu doğal afetlerin silip süpürdüğü bölgelere bazen, afete uğramamış yerlerden göç eden hayvanların yerleştiğini öne sürüyordu. Yeryüzü oluşumlarının uzun bir zamana yayılan yavaş değişikliklerle gerçekleştiği kanıtlanıncaya değin, doğal afetler kuramı birçok bilim adamının benimsediği bir öğreti olarak geçerliliğini korudu.

1814'te, Napoléon'un tahttan indirilmesinden hemen önce konsüllüğe seçilen Cuvier, 1817'de İçişleri Bakanlığı'nda bakan yardımcılığına getirildi. Aynı yıl yayımlanan *Le règne animal distribué d'après son organisation* (Yapılarına Göre Sınıflandırılmış Hayvanlar Âlemi) adlı yapıtı, sonraki basımlarıyla, Linnaeus'un kurduğu sınıflandırma sistemini aşan önemli bir incelemeydi.

Cuvier, anatomik özellikleri çok değişik olan hayvanların çizgisel bir sistem üzerinde sınıflandırılamayacağını göstererek, hayvanları anatomik yapılarına göre dört büyük gruba ayırdı (omurgalılar, yumuşakçalar, eklemliler ve ışınlılar). Aynı gruptaki hayvanların tümünü, tek bir anatomik tipin değişikliğe uğramış üyeleri saydığından, bir arada sınıflandırıyordu. Gerçi bu sınıflandırma çok uzun ömürlü olmadı ama, Cuvier bu yaklaşımıyla, en ilkelinden en gelişmişine değin tüm canlıların kesintisiz bir dizi oluşturduğu yolundaki 18. yüzyıl düşüncesini yıkmış oldu.

Geoffray Saint-Hilaire ile Cuvier arasındaki kuramsal görüş ayrılığı, 1830'da Fransız Bilimler Akademisi'nde iki bilim adamını halka açık bir tartışmada karşı karşıya getirdi. Omurgalılar ile yumuşakçaların hatta bütün hayvanların ortak bir anatomik yapıyı böluştüklerini savunan Geoffroy Saint-Hilaire'e karşılık Cuvier, tanımladığı dört tipin kesinlikle birbirinden farklı olduğunu öne sürüyordu. Aralarındaki görüş ayrılığının temeli hayvanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların nasıl açıklanabileceğiydi. Sonuçta Darwin'in evrim kuramı, benzer hayvanların ortak atalardan geldiğini, farklılıkların ise kalıtsal değişikliklerden kaynaklandığını göstererek bu sorunu açıklığa kavuşturdu.

Cuvier'nin çalışmaları 18. yüzyılın doğa görüşü ile 19. yüzyılın ikinci yarısında, evrim kuramının sonucu olan doğa görüşü arasında bir geçiş aşaması olarak kabul edilebilir. Cuvier, hayvanları kesintisiz bir dizi olarak gören 18. yüzyılın sınıflandırma yöntemini yadsıyıp tüm hayvanları dört ayrı grupta sınıflandırmakla, hayvanların anatomik yapılarının neden birbirinden farklı olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Savunduğu doğal afetler kuramı geçerliliğini uzun zaman koruyamamışsa da, Cuvier, zooloji sınıflandırmasına fosilleri de katarak, kayaç katmanları ile bu katmanlarda bulunan fosil kalıntıları arasındaki ilişkileri ortaya koyarak ve gerek karşılaştırmalı anatomi, gerek fosil iskeletler üzerindeki çalışmaları sırasında organların anatomik ve işlevsel ilişkilerinin önemini kanıtlayarak paleontolojiyi sağlam ve deneysel temeller üzerine oturtmuştur.

Cuvilliés, François de (YAŞLI) (d. 23 Ekim 1695, Soignies, Hainaut - ö. 14 Nisan 1768, Münih), Bavyera rokoko üslubunun en önemli mimar ve dekoratörü.

Öğrenimini Paris'te yaptı. 1725'te Bavyera dükü II. Maximilian Emanuel'in hizmetinde saray mimarlığına atandı. Münih ve çevresindeki yapıtları arasında bir av köşkü olan Nymphenburg Sarayı (1734-39), Saray Tiyatrosu (1750-53) ve Theatinerkirche'nin ön cephesi (1765-68) bulunur. Oğlu François de Cuvillés (Genç) de (1731-77) rokoko üslubunda yapıtlar vermiş bir mimardır.

Cuxhaven, Almanya'nın kuzey kesimindeki Niedersachsen (Aşağı Saksonya) eyaletinde (*Land*) kent. Elbe Irmağının ağzında bir liman kentidir. 1394'te, 134 km güneydoğusundaki Hamburg kentinin ele geçirdiği Cuxhaven, 1937'de Hannover'e bağlanıncaya değin Hamburg'un onlimanı olarak kullanıldı. 1907'de berat aldı. II. Dünya Savaşı'nda sık sık bombalandı. Mayıs 1945'te Müttefiklerin eline geçti. Tarihsel binaları arasında, içinde bölge müzesi de bulunan 14. yüzyıldan kalma Ritzebüttel Şatosu ile Neuwerk Adasındaki 14. yüzyıl feneri sayılabilir. Bu fener Alman kıyılarındaki en eski deniz feneridir.

Cuxhaven Almanya'nın en büyük balıkçı limanlarından biri ve balık işleme sanayisinin merkezidir. Gemicilik ve gemi yapımcılığı da önem taşır. Kent aynı zamanda Kuzey Denizi kıyısında bir plaj kenti, bir kaplıca merkezi ve Friz Adalarına yelken açan teknelerin hareket noktasıdır. Nüfus (1989 tah.) 55.249.

Cuyahoga Irmağı, ABD'de, Ohio'nun kuzeydoğu kesiminde ırmak. Erie Gölünün 24 km güneyinden, Cleveland'ın 56 km doğusundan doğar ve Akron'un kuzey sınırı üzerindeki Cuyahoga Falls kentine doğru önce güneybatı yönünde akar. Ardından geniş ve derin bir vadiye inerek keskin bir biçimde kuzeye döner. Erie Gölüne dokulduğu yere yaklaşık 10 km kala eriştiği göl ovasında keskin dönemeçli menderesler biçiminde yolunu sürdürür. Buralarda 18-38 m derinliğe ulaştıktan sonra Cleveland'da göle boşalır. Irmağın ağzı, Cleveland limanının bir bölümünü oluşturur. Cuyahoga'nın bazı menderesleri genişletilmiş, böylece gol şileplerinin ırmak ağzından 8 km yukarıya kadar girebilmesi olanaklı kılınmıştır. Irmağın uzunluğu yaklaşık 130 km'dir. 20. yüzyılda Cuyahoga'nın alt çığırı ABD'de en çok kirletilmiş ırmaklardan biri durumuna gelmiştir. Ama 1970'lerin sonlarında kirlenmeye karşı alınan önlemler, ırmağın durumunu oldukça düzeltmiştir. Küçük Cuyahoga Irmağı, Akron yakınlarında Cuyahoga'ya katılır. Adı İrokua dilinde bir olasılıkla "kıvrımlı su" anlamına gelir. 1975'te kurulan Cuyahoga Vadisi Ulusal Dinlence Alanı, Akron ve Cleveland kentsel alanları arasındaki ırmak vadisinin yaklaşık 12.950 hektarlık bölümünü kaplar.

Cuyo, Arjantin'in batı kesiminde tarihi bölge. And Dağları eteğindeki bugünkü Mendoza, San Juan ve San Luis eyaletlerini içine alır. Yöreye ilk gelen Avrupalı, İspanyol seruvenci Francisco de Villagra idi (1551). Daha sonra bugünkü Arjantin topraklarında kıyıdan uzak ilk sürekli yerleşim Cuyo'da kuruldu. Cordoba Dağları bölgeyi, güneydoğusundaki Pampalardan bir ölçüde ayırır.

Cuyo'nun en büyük kenti olan Mendoza kuruluşunun 300. yılında (1861) bir depremle yıkıldı. Doğal afetlerden korunma amacıyla olağanüstü geniş sokaklar ve sağlam yapılarla yeniden kuruldu. Küçük bir kent olan San Juan da 1944 ve 1977'de depremlerden önemli ölçüde zarar gördü. Bölge şiddetli doğa olaylarıyla tanınmakla birlikte, gelişen bir ekonomisi vardır. San Juan ve Mendoza'da sulamalı tarımla üzüm, meyve ve sebze yetiştirilir; ayrıca petrol, bakır, kurşun ve uranyum yatakları işletilir.

Cuyp, Aelbert Jacobsz(oon), CUYP olarak da yazılır (v. 20 Ekim 1620, Dordrecht - ö. Kasım 1691, Dordrecht, Felemenk), ışık ve atmosferi şiirsel boyutlarda kullandığı

"Irmak Kıyısında Çobanlar ve Sığırlar", Aelbert Jacobsz Cuyp'un pano resmi, Ulusal Galeri, Londra

dingin kır manzaralarıyla tanınan Felemenkli barok ressam.

1651'de babası, portre ressamı Jacob Cuyp'ün, 1654'te de annesinin ölümünden sonra eline geçen önemli mirasla Dordrecht'in ileri gelen kişilerinden biri oldu. Dordrecht'te görev yaptığı kuruluşların arşivlerinde bulunan kayıtların dışında yaşamıyla ilgili çok az bilgi vardır.

İlk resim eğitimini babasından aldığı sanılır. Özellikle erken dönem yapıtları gerek konu, gerek üslup açısından babasının etkilerini yansıtır. Bu dönem üslubunun aynı zamanda Jan van Goyen'le de ortak özellikleri vardır. Bu nedenle kimi sanat tarihçileri onun, Goyen'in öğrencisi de olduğunu ileri sürerler. Cuyp'un Dordrecht'ten pek fazla uzaklara gitmediği düşünülse de, resimlerinden Nijmegen çevresindeki kırsal bölgeyi iyi bildiği ve "Tepeler, İnekler ve Çoban-

lar" (y. 1665, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) adlı çalışmasında görüldüğü gibi Ren ya da Meuse ırmaklarının kıyılarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Olgunluk dönemi uslubunda görülen basit ve soylu biçim anlayışı, yumuşak ve zengin atmosferik etkiler gibi İtalyan sanatına özgü öğeler, onun Utrecht'te çalıştığı varsayımını destekler. Çünkü Utrecht, Felemenk'teki öbür sanat merkezleri arasında İtalyan üslubundan en çok etkileneni olmuştur. Cuyp, Claude Lorrain'in etkilerini doğrudan yansıtan Jan Both'un yapıtlarıyla da orada tanışmıştır. Lorrain'in dolaylı etkisi Cuyp'ün "Irmak Manzarası" (Boymans-Van Beuningen Müzesi, Rotterdam) adlı yapıtında izlenir.

Cuyp birtakım hayvan ve kuş resimleriyle portre ve tarihsel konulu resimler de yapmıştır, ama asıl ilgi alanı manzara olmuştur. Yapıtlarının birçoğunu imzalamasına karşın, bunların pek azı tarihli olduğundan üslubunun gelişmesini belirlemek oldukça güçtür. 1640'ların başlarına değin çoğunlukla küçük boyutlu resimler yaptığı anlaşılmaktadır. İnsan ve sığır figürlerine yer verdiği bu manzaraların katı, ama akıcı bir etkisi vardır. 1640'ların sonları ile 1650'ler Cuyp'ün en tanınan yapıtlarını ürettiği dönemdir. Dordrecht yakınlarında Maas ve Waal ırmaklarının kıyılarını betimlediği dingin manzaralardan "Dordrecht'te Maas Irmağı" (Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.) adlı resminde durgun sulardaki tekneleri, "Sığırlar"da (Güzel Sanatlar Müzesi, Budapeşte) gün batımında dinlenen sığırları, "Akşam Manzarası: Atlılar ve Çobanlar"da ise (Buckingham Sarayı, Londra) bir Ren manzarası içinde at sürülerini ve köylüleri görüntülemiştir. Gerek yalın, gerek daha karmaşık kompozisyonlarında, ışığı her zaman ustaca ve şiirsel bir atmosfer yaratacak biçimde kullanmıştır. Doğanın yalınlığını tam anlamıyla yansıtamadığı daha büyük ve yapmacıklı resimleri büyük olasılıkla 1660'ların sonlarına aittir. Cuyp, yaşamının son 20 yılında fazla resim yapmamıştır.

Cuyp, Jacob Gerritsz(oon), CUYP olarak da yazılır (d. Aralık 1594, Dordrecht - ö. 1651'den sonra Dordrecht, Felemenk), portreleriyle tanınan Felemenkli barok ressam. Aileden gelen cam resmi geleneğini yıkarak tarihsel konulu resimler, portreler ve hayvan resimleri üzerinde çalışmıştır. Yaşamıyla ilgili bilgiler oldukça azdır. Dordrecht'in ileri gelenlerinden biri olduğu ve buradaki ressamlar loncasında çeşitli görevler aldığı bilinir. Portre ve tarihsel konulu resimler yapan Utrecht'li Abraham Bloemaert'in yanında yetiştiği sanılmaktadır.

Cuyp'un kusursuz portrelerinde sağlam bir çizim ustalığı ve güçlü bir hacim anlayışı görülür. Bu portreler, Hals'ın canlılığından, Rembrandt'ın kişiliği yansıtmadaki ustalığından yoksun olmakla birlikte, teknik becerinin getirdiği bir dürüstlük ve bütünlük anlayışıyla 17. yüzyıl Felemenk portre geleneğinin en iyi örnekleridir. Cuyp tek renkli bir zemin üstüne yapılmış birçok basit büst ya da yarım portrenin yanı sıra, bazı tam boy portrelerle çeşitli sevimli çocuk portreleri de gerçekleştirmiştir. Bunların bir bölümü bir iç mekânda ya da bir manzara önünde yer alan grup portreleridir. Hayvan ve manzara ressamı olarak Cuyp, çağdaşları arasında rastlanmayan atmosfer ve parlaklık anlayışıyla, kendinden daha ünlü bir sanatçı olan oğlu Aelbert üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Ayrıca, hem yeğeni, hem de öğrencisi olan Benjamin Gerritszoon Cuyp'ün (1612-52) manzara ve tür resimlerini de etkilemiştir.

Cuyuni Irmağı, Guyana'nın kuzeyinde ve Venezuela'nın doğusunda akarsu. Venezuela'nın Guyana Platosundan doğar. Kuzeye doğru El Dorado'ya (Venezuela) indikten sonra doğuya döner. Guyana'nın tropik yağmur ormanlarından menderesler çizerek geçer ve yaklaşık 100 km uzunluğunda bir uluslararası sınır oluşturur. Ardından güneydoğuya dönerek Bartica'nın hemen yukarısında Mazaruni Irmağı ile birleşir. Yaklaşık 560 km uzunluğunda olmasına karşın, ivintilerden dolayı ulaşıma elverişli değildir. Ekonomik önemi altıyonlu altın ve elmas yataklarından gelir.

Cuza, Alexandru Ion (d. 20 Mart 1820, Huşi, Boğdan - ö. 15 Mayıs 1873, Heidelberg, Almanya), birleşik Romanya'nın ilk prensi. Geniş kapsamlı bir tarım reformu uygulayarak köylülerin özgürlüklerine kavuşmasını sağlamıştır.

Eski bir boyar ailesinden gelen Cuza, Paris, Pavia ve Bologna'da öğrenim gördü. 1848'da doğum yeri olan Boğdan'da (Moldavya) Osmanlı-Rus egemenliğine karşı girişilen devrimci harekete katıldı. Bir süre sonra albaylığa yükseltildi ve 1857'de Boğdan Meclisi'ne girdi. Büyük devletlerin, Rumen prensliklerini birbirinden ayrı özerk yönetimler biçiminde tutma kararına karşın, Cuza Ocak 1859'da Moldavya, Şubat 1859'da da Eflâk (Valahya) prensliğine seçildi. Böylece Cuza'nın kişiliğinde Romanya birleşmiş oldu; resmî birleşme ise ancak 1861'de gerçekleşti. Cuza prens unvanını aldıktan sonra, Fransız imparatoru III. Napoléon'un uygulamalarını benimseyerek halkoylamasına dayalı bir yönetim kurdu, özellikle "devletin etkin gücü" olarak nitelediği köylülerin desteğini kazanmaya çalıştı. 1863'te Eflâk ve Boğdan'da manastırların elinde bulunan geniş toprakları kamulaştırdı. Ağustos 1864'te geniş kapsamlı bir toprak reformunu uygulamaya koydu. Bu reformla köylüler, yalnızca kendi topraklarına sahip olmakla kalmadılar, vergi ve angarya gibi feodal yükümlülüklerden de kurtuldular. Ama uygulama bütünüyle başarılı olmadı. Cuza, toprak reformunun yanı sıra, temel öğrenimi zorunlu ve parasız hale getirmeye çalıştı; her kademede okullar açtı ve yoksul öğrencilere burs olanakları sağladı. Otoritesini güçlendirmek için seçim yasalarında ve yargı sisteminde reformlar yaparak devlet yönetimini yeniden düzenledi. Ama izlediği politikaya büyük toprak sahipleri ile kimi orta sınıf üyeleri karşı çıktı. 1866'da bir grup subayın hazırladığı komplo üzerine görevinden ayrılmak zorunda kalan Cuza sürgünde öldü.

Cuzcan, eskiden ŞIBARGAN Afganistan'ın kuzey kesiminde il (*vilayet*). Yüzölçümü 25.548 km² olan ilin yönetim merkezi Şibirgan'dır. Doğuda Belh, güneydoğuda Bamyan, güneybatıda Gar, batıda Faryab illeri, kuzeyde ise Türkmenistan ile çevrilidir.

Cuzcan'ın kuzey kesimleri düz, güneyi ise dağlıktır. Bölgeyi Sefid ve Belh ırmakları akaçlar. İlin başlıca geçim kaynağı tarımdır; ayrıca az miktarda doğal gaz da üretilir. Şibirgan, bir otoyolla ulusal başkent Kâbil'e ve komşu illere bağlanır. Yerleşik nüfusun çoğunluğunu Özbekler oluşturur. Nüfus (1979 geç.) 588.609.

Cuzcani, tam adı MINHACEDDIN EBU OMER OSMAN BİN SIRACEDDIN MUHAMMED CUZCANI (d. 1193, Lahor - ö. y. 1262, Delhi), Müslüman Hintli tarihçi. Genel bir İslam tarihi yazmıştır.

Cuzcanlı soylu bir aileden gelir. Çocukluğunu Mah-i Mülk Hatun'un koruması altında sarayda geçirdi. İyi bir öğrenim gördü. 1221'de Gürlü prenslerinden Melik Nasireddin Ebu Bekir'in hizmetine girdi ve onun yakını bir kızla evlendi. 1224-26 arasında Gurluların elçisi olarak üç kez Kuhistan'a gitti. Moğol istilalarından uzak kalmak amacıyla Hindistan'a göç ederek 1227'de Uca'ya yerleşti ve Medrese-i Firuzi'de müderris oldu. 1228'de Sultan Şemseddin İltutmuş'la Delhi'ye gitti. 12 Aralık 1232'de Gvalyor kadısı oldu. Bu göreve ek olarak 1237'de Delhi'de Nasıriye Medresesi müderrisliğini üstlendi. 16 Kasım 1241'de Muizeddin Behramşah tarafından kadı l-kudatlığa (başkadı) atandı ve Haziran 1260'a değin bu görevde kaldı. Bundan sonraki yaşamı üzerine bilgi bulunmayan Cuzcani, 1260'ta tamamladığı *Tabakat-ı Nasıri* (1864) adlı yapıtıyla İslam tarihçileri arasında önemli bir yer kazandı. Bir mukaddime (giriş) ile 23 bölümden oluşan genel bir İslam tarihi olan yapıt, özellikle Gurlular ve Delhi Sultanlığı konusunda önemli bilgiler verir. Ayrıca Cengiz'in batıya yaptığı seferler ve Moğol istilasıyla ilgili tanıklıkları da önemlidir. *Tabakat-ı Nasıri*, 1873-76'da Raverty tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

Cuzco, CUSCO olarak da yazılır, Peru'nun güney kesiminde yönetim bölgesi (1822). Yüzölçümü 76.329 km²'dir. Kuzey kesiminde seyrek nüfuslu tropik yağmur ormanları yer alır. Güneydeki yüksek platoların ve Apurimac ile Urubamba ırmaklarının açtığı derin kanyonların üzerinde ise karlı doruklar yükselir. Eski İnka Krallığı'nın tam merkezinde bulunan bölgedeki en önemli arkeolojik kalıntı görkemli Machu Picchu'dur. Cuzco'da kurşun ve çinko çıkarımı ile hidroelektrik enerji üretimi bir ölçüde önem taşır. Ama halkın büyük bölümü çobanlık ve geçimlik tarımla uğraşır. Yerleşim merkezleri, And Dağlarındaki platolarda özellikle yönetim bölgesinin merkezi Cuzco'nun da yer aldığı Urubamba Irmağı vadisinde yoğunlaşmıştır. Nüfus (1990 tah.) 1.042.000.

Cuzco, CUSCO olarak da yazılır, Peru'nun güney kesimindeki Cuzco ilinin ve yönetim bölgesinin merkezi. And Dağlarında, deniz düzeyinden 3.399 m yükseklikte yer alır. İnka Krallığı'nın başkenti olarak Cuzco'nun (Keçuva dilinde "göbek") tarihi 11. yüzyıla uzanır. Huatanay Irmağının akaçladığı kent ve çevresinde, Sacsahuaman Kalesi, Güneş Tapınağı ve eski konutlar gibi İnka öncesinden ve İnka döneminden kalmış pek çok yapı vardır.

Cuzco 1533'te Francisco Pizarro'nun askerlerince ele geçirilip yağmalandı. Bundan kısa süre sonra da belediye yönetimi resmen kuruldu. 1650'de bir dizi deprem sonucunda neredeyse bütünüyle yıkılan kent barok üslupta yeniden inşa edildi. Cuzco daha

Cuzco'daki Kenco Amfiyatrosu'nda düzenlenen İnka şenlikleri, Peru
Walter Aguiar EB Inc

sonraları özellikle resim, heykel, kuyumculuk ve ahşap bezemecilik alanlarında olmak üzere önemli ve verimli bir sanat merkezi oldu. Sömürge döneminden kalma önemli yapılar arasında, bir İnka sarayının bulunduğu alanda 1654'te yapımı tamamlanan katedral, San Antonio Ulusal Üniversitesi (1692) ve birçok kilise ile rahibe ve keşiş manastırları sayılabilir.

Bölgenin ticaret ve sanayi merkezi olan Cuzco'da yerel ve turistik pazar için çeşitli dokuma, halı ve bira üretilir. Hava, kara ve demir yollarıyla ulaşılabilen Cuzco ayrıca bir taşımacılık merkezidir. Nüfus (1990 tah.) 275.000.

Cuzzoni, Francesca (d. y. 1698, Parma, Parma Düklüğü - ö. 1770, Bologna, Papalık Devletleri), İtalyan soprano, *trill*'leri (ses titretme) ve yalın, etkileyici üslubuyla tanınan ilk büyük primadonnalardan biri.

Francesco Lanzi ile çalışarak ilk kez 1716'da Parma'da, 1718'de Carlo Francesco Pollarolo'nun *Ariodante* operasındaki Dalinda rolüyle Venedik'te, 1723'te George Frideric Handel'in, (kendi opera topluluğunca sahnelenen) *Ottone* operasındaki Teofane rolüyle Londra'da sahneye çıktı. Handel'in onun için yazdığı Kleopatra, Asteria, Rodelinda ve Antigone gibi pek çok rolde en iyi oyunlarını çıkardı.

Cuzzoni'nin Londra'daki coşkulu hayranları ise önce Francesco Senesino'nun, sonra Faustina Bordoni'nin hayranlarıyla çekişerek tartışmalara yol açtılar. Bardoni ile şiddetli rekabeti başarılarını gölgelediyse de, 1730-38 arasında İtalya'da daha birçok operada sahneye çıktı. Bunlar arasında Johann Adolf Hasse'nin *Ezio* ve *Euristeo*, Nicola Antonio Porpora'nın *Arianna in Nasso*, Leonardo Leo'nun *Olimpiade* ve Antonio Caldara'nın *Ormisda* operaları sayılabilir. Cuzzoni 1750'de kendisine gelir sağlamak üzere bir konser vermek için Londra'ya döndü. Ertesi yıl, son kez gene Londra'da sahneye çıktığında borç içindeydi. Gitgide ününü yitirerek yoksulluk içinde öldü.

cüce, ırkı ya da türü için normal kabul edilenden çok daha kısa boylu olan birey.

Folklor. Töton ve özellikle İskandinav mitolojisiyle folklorunda cüce terimi, dağların iç kesimlerinde ve madenlerin derinliklerinde yaşayan bir tür periyi ifade ederdi. Cüceler çeşitli tipte, ama hepsi de küçük yapılıydı; bazılarının boyu 45 cm'yi geçmezken, bazıları da iki yaşındaki bir çocuk büyüklüğündeydi. Görünümleri bazen güzel olabilirdi, ama genellikle uzun sakallı, kocamış adamları andırırlardı ve bazıları kamburdu. Dağ cüceleri, krallıklar ya da kabileler biçiminde örgütlenmişti ve kendilerine ait kralları ya da şefleri ile orduları olurdu. Altın ve değerli taşlarla dolu olduğuna inanılan yeraltı mağaralarında yaşarlardı. Her türden madeni işleme, sihirli kılıçlar ve yüzükler yapma gibi becerileriyle ünlüydüler. Ayrıca onlara geleceği görme, biçim değiştirme, görünmez olma gibi güçler sağlayan gizli bilgiler ve engin bir bilgelikle donatılmışlardı.

Pek çok efsanede cüceler, kendilerini hoşnut edenlere karşı cömert, iyi kalpli yaratıklar olarak anlatılır; ama kendilerine kötülük edenlere karşı da kincidirler. İsviçre folklorunda cücelere verilen bir ad da "toprak adamı"dır. Zaman zaman, tarıma yardımcı buldukları, sürüden kaybolan hayvanları buldukları ve yoksul çocukların bulup alması için çevreye çıra ya da meyve bıraktıkları söylenir. Alman ve İskandinav folklorunda da cüceler, genellikle insanlara dostça davranırlar, ama kimi zaman mısır çalar, hayvanları ürkütür, çocuk ve genç kızları kaçırırlar. Kendilerine yardım edenleri biriktirdikleri altınlar ve çeşitli armağanlarla ödüllendirirler; onların hazinelerini çalanlarsa ya büyük bahtsızlıklarla karşılaşır ya da evlerine vardıklarında, çaldıkları altının kuru yapraklara dönüşmüş olduğunu görürler.

Madenlerde yaşayan cüceler, dağ cücelerine göre daha kaprisli ve kıncıdır. Yiyecek armağan ederek onları hoş tutmaya özen gösteren madencilerin, madenin derinliklerinde dolaşan cücelerin seslerini duyduklarına, hatta bazen onları gördüklerine inanılır.

Tarih. Eski Mısır'da, firavunların, daha sonra da Ptolemaios'ların sarayında çok sayıda cüce barınırdı. Homeros'ta ve Eski Yunan kaynaklarında hemen hiç sözü geçmeyen cücelerin yıldızı Roma İmparatorluğu döneminde yeniden parladı. Hatta daha çok para etmeleri için kole çocukların büyümesi engellenir ve bodurlaştırılırlardı. Ortaçağ Avrupa'sında da etkin olan cücelerin, Rönesans'la birlikte değerleri daha çok arttı ve bazıları ün kazandı. Mantova markizi Isabella d'Este, sarayının bir bölümünü cücelere ayırmış ve bunlardan ikisine vasiyetnamesinde yer vermişti. Ressam Diego Velázquez, İspanya kralı IV. Felipe'nin cücelerinin resmini yaparak sonraki kuşakların, cücelerin o günkü durumuna ilişkin bilgi edinmesine olanak sağladı. 18 ve 19. yüzyıllarda Rus çarları ve soyluları yanlarında çok sayıda cüce barındırırdı. Sarayda gösterişli cüce düğünleri düzenlenirdi.

Andrea Mantegna'nın "Ludovico Gonzaga'nın Ailesi ve Malyeti" adlı yapıtında bir cüceyi gösteren ayrıntı, 1474; Düklük Sarayı, Mantova, İtalya
SCALA Art Resource / EB Inc

1710'da gene sarayda evlendirilen cüce bir çift, düğün gecelerini çarın yatak odasında geçirmişti.

Bazen önemli görevlere de getirilmiş olmalarına karşın, cücelerin asıl işi eğlendirmek ve konuk ağırlamaktı. Batı Avrupa'da 18. yüzyılda bile, evlerde bu amaçla tutulan cüceler vardı; ama bu gelenek giderek ortadan kalktı. 19. yüzyılda General Tom Thumb takma adıyla ün ve para kazanan Charles Stratton(*) gibi cücelerin konumu ise, öncekilerden tümüyle farklıydı. *Ayrıca bak.* cücelik.

cüce baykuş, *Strigiformes* (baykuşlar) takımının *Strigidae* familyasının *Otus* cinsini

Amerika cüce baykuşu (*Otus asio*)
A.A. Allen Bird Photographs Inc

oluşturan 33 baykuş türünün ortak adı. Eski ve Yenidünya'da çok geniş bir dağılım gösteren yaklaşık 30 cm uzunluğundaki cüce baykuşların peçeleri ve kulak tüyleri, kahverengi ve boz tonlarında, ağaç kabuklarını andıran nakışları vardır. Birçok tür, coğrafi dağılımına göre önemli değişiklikler gösterir; örneğin aynı türün kuzeydeki bireyleri güneydekilerden daha ıri ve daha soluk desenlidir. En iyi bilinen türler, Avrasya ve Afrika'da yaşayan ıshakkuşu(*) (*Otus scops*), Alaska'nın güneyinden Meksika'ya kadar uzanan bölgede yaşayan 25 cm uzunluğundaki Amerika cüce baykuşu (*Otus asio*) ve Kuzey Amerika'nın batısında yaşayan *Otus flammeolus*'tur. Cüce baykuşlar genellikle küçük memeliler, kuşlar ve böceklerle beslenir.

cüce çekirge, *Orthoptera* (düzkanatlılar) takımının *Tetrigidae* familyasından, küçük (y. 15 mm uzunluğunda), kahverengi, boz ya da yosun yeşili renginde 700 kadar böcek türünün ortak adı. Tarla ve çayır çekirgeleriyle akraba olmasına karşın, cüce çekirgenin ön kanatları ya iyice küçülmüş ya da tümüyle yok olmuştur. Kıvrımlı zarsı yapıdaki arka kanatları da, göğüs kalkanından uzanan sivri uçlu bir örtüyle korunur. Ses ve işitme organları yoktur. Cüce çekirge, tarla çekirgesinden farklı olarak, yumurtalarını yeraltı odacıklarına değil toprakta kazdığı ince oyuklara bırakır. En çok bulunduğu yerler kısa otlu çayırlar ve çamurlu kıyılardır. Türlerin çoğunda ikibiçimlilik görülür; bu türlerin bazı örnekleri kısadır ve arka kanatları körelmiştir, bazıları ise uzundur ve arka kanatlarını kullanabilir.

Yeryüzünün hemen her yerine dağılmış olan cüce çekirgeler, kambur sırtlı, dikenli ya da tepeli garip görünüşlü örnekleriyle en çok tropiklerde bulunur. Anadolu'da en yaygın türü *Tetrix depressa*'dır. *Paratettix* cinsi, biçim ve renk kalıtımıyla ilgili genetik araştırmalarında kullanılır. Cüce çekirgeler bitkiyle beslenir, ama ekonomik açıdan önemli bir tarım zararlısı sayılmaz.

cüce ipliksolucanı (*Strongyloides stercolaris*), CÜCE İPLİKKURDU olarak da bilinir, *Aschelminthes* (yuvarlak solucanlar) filumunun *Nematoda* (ipliksolucanları) sınıfının *Strongylida* (cüce ipliksolucanları) takımından küçük solucan. İnsanın ve öbür memelilerin bağırsaklarında asalak yaşayan cüce ipliksolucanı bir konağa yerleşmeksizin özgür olarak da yaşayabilir ve toprakta çoğalabilir.

Özellikle nemli tropik kuşakta çok yaygın olan cüce ipliksolucanının larvası, dişkıyla

birlikte konağın vücudundan dışarı atılır. Genellikle konağın ayak derisi yoluyla yeniden vücuda girer ve kan dolaşımına katılarak akciğerlere doğru taşınır. Soluk borusundan geçerek sindirim kanalına girer ve kalınbağırsağa yerleşerek olgunlaşıp, yumurta üretmeye başlar.

cüce yarasa, *Vespertilionidae* familyasının *Pipistrellus* cinsini oluşturan, yeryüzünün hemen her yanına yayılmış 40-50 kadar yarasa türünün ortak adı. Renkleri boz, kahverengi, kızılımsı ya da kara olan cüce yarasaların uzunluğu, 2,5-6 cm'lik kuyrukları dışında yaklaşık 3,5-10 cm'dir. Akşamları öbür yarasalardan daha önce ortaya çıkar, bazen gündüzleri de uçarlar. En iyi bilinen türler Avrasya cüce yarasası *P. pipistrellus*, Kuzey Amerika'nın doğusunda bulunan *P. subflavus* ile batısında bulunan *P. hesperus*'tur. Türkiye'de çok yaygın olan Avrasya cüce yarasasının yanı sıra *P. nathusii*, *P. kuhli* ve *P. savii* türlerine de hemen her yerde rastlanır.

cüce yıldız, orta ve küçük kütleli ve boyutlu, soluk ışıklı yıldızların ortak adı. Cüce yıldızların en önemli altsınıflarını beyaz cüceler(*) ile kırmızı cüceler oluşturur. Cüceler sınıfı, ana dizi olarak adlandırılan ve görünürdeki kadirleri –3 ile 12 arasında olan yıldızların çoğunu, bu arada Güneş'i de içerir. Cüce yıldızların renkleri maviden kırmızıya, bu renklere karşılık düşen sıcaklıkları ise yüksekten (10.000 K' nin üzerinden) düşüğe (birkaç bin dereceye) doğru değişir.

cücegeyik, *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Tragulidae* familyasını oluşturan küçük, narin yapılı, toynaklı memelilerin ortak adı. Asya'nın sıcak bölgelerinde ve Afrika'nın bazı yerlerinde yaşayan cücegeyikler ürkek, sürü oluşturmadan yaşayan, alacakaranlıkta ve geceleri dolaşmaya çıkan otçul hayvanlardır. Omuz yükseklikleri yaklaşık 30 cm'dir ve ince bacaklarının üstünde, toynaklarının ucuna basıyormuşçasına yürürler. Kızıla çalan kahverengi postlarını, daha açık renkte ya da ak çizgi ve benekler süsler; karınları soluk renktedir. Erkeklerin üst çenelerinde, ağzın dışına doğru fırlamış küçük ve kıvrık köpekdişleri bulunur.

Kançil adıyla da tanınan Asya cücegeyikleri, Hindistan'dan Filipinler'e kadar uzanan ormanlık bölgelerde yaşayan ve yaklaşık üç türü içeren *Tragulus* cinsindendir. Asya türlerinden daha iri olan su cücegeyiği (*Hyemoschus aquaticus*) Batı Afrika'nın Ekvator bölgelerinde bulunur; akarsu kenarlarındaki sık bitki örtüsünün içinde yaşar ve ürkütüldüğünde suya girerek kaçar.

cücelik, çeşitli kalıtım ve metabolizma bozuklukları nedeniyle büyümenin durklaması sonucunda, erişkinlikteki boyu normal ölçülerin çok altında kalan kişilerin durumu. Genellikle, yalnızca gövdeleri ile kol ve bacakları arasında oransızlık olan kişilere "cüce", vücut oranları, zekâları ve cinsel gelişmeleri normal olan çok kısa boylu kişilere ise "bodur" diyerek bir ayrım yapılır. Pigmelerde ırkın bir özelliği olan çok kısa boy, bütün bireyleri normal ölçülerde olan ailelerde de zaman zaman görülebilir.

Kalıtsal cüceliğin en sık rastlanan biçimleri akondroplazi, hipokondroplazi ve diyastrofik cüceliktir. Akondroplazide gövde normal büyüklüktedir; buna karşılık, uzun kemiklerin büyüme uçlarındaki kemik yapıcı hücrelerin eksikliği nedeniyle kol ve bacaklar kısa kalır. Başları genellikle normalden iri olan akondroplazi cücelerinin zekâ düzeyi ve yaşam süresi normaldir. Hipokondroplazi, başın normal büyüklükte olması dışında, akondroplaziye çok benzer. Diyastrofik cücelikte ise, sakatlığa kadar varan ilerleyici iskelet bozuklukları görülür. Bebeklikte solunum yetmezliği nedeniyle ölüm riski yüksek olmakla birlikte, bu dönem atlatıldıktan sonra yaşam süresinin normal olması beklenir. Diyastrofik cücelik de zekâ gelişmesini etkilemez.

Metabolizma kökenli cüceliğin en yaygın biçimi, hipofiz bezinden salgılanan büyüme hormonunun yetersizliğine bağlı hipofiz cüceliğidir. Bu cücelik kalıtsal olabileceği gibi, hipofiz bezindeki urlardan, enfeksiyonlardan ya da doku ölümünden de kaynaklanabilir. Çoğu kez öbür hormon salgılarının ve cinsel işlevlerin normal olmasına karşılık, bütün hipofiz hormonlarının eksikliğinde cinsel gelişme de aksar.

Hormon düzensizliklerinin ve kalıtım bozukluklarının çoğunda, cücelikle birlikte zekâ geriliği de görülür. Gebelikte ve yaşamın ilk yıllarında tiroit hormonunun yeterince salgılanmaması, büyüme eksikliği ve ciddi bir zekâ geriliğiyle tanımlanan kretinizme yol açar. Mukopolisakarit metabolizmasındaki bozukluklarda da çoğu kez zekâ geriliğiyle birlikte cücelik görülür. Kalıtsal türden cüce çocukların bir bölümü ya ölü doğar ya da ağır metabolizma bozuklukları nedeniyle doğumdan kısa bir süre sonra ölür.

Büyüme ve gelişme çağının bazı önemli dönemlerindeki beslenme yetersizlikleri de cüceliğe yol açabilir. Beslenmeye bağlı cüceliğin başlıca nedenlerinden biri, çocukluk çağlarında görülen, ama zekâ gelişmesini etkilemeyen, D vitaminine dirençli raşitizmdir.

Cücenler *bak.* Juan-Juanlar

cüceökseotu, ökseotugiller (*Viscaceae*) familyasının *Arceuthobium* cinsinden, iğneyapraklı ağaçlarda asalak yaşayan 8-15 kadar bitki türünün ortak adı. Daha çok Kuzey Yarıküre'de dağılmış olan bu küçük çiçekli bitkilerin birkaç tropik türü Antiller'de, Akdeniz yöresinde ve Güneydoğu Asya'da bulunur. Çiçekli gövdesi 3 mm' den daha kısa olan adi cüceökseotu (*A. minutissimum*), özel su iletim dokuları olan en küçük bitkilerden biridir. Bu bitkilerden çoğunun meyveleri 4 mm uzunluğundadır ve her biri yapışkan bir maddeyle kaplı, mermi biçiminde tohumlar içerir. Olgun meyvelerin içindeki basınç, kalın derinin parçalanmasına ve tohumların hızla uzağa fırlamasına yol açar. Çevreye saçılan bu yapışkan tohumlar, genellikle çevredeki ağaçların dallarına yapışır. Böylece rüzgâr

Adi cüceökseotu (*Arceuthobium minutissimum*)
De'ben Wiens

ya da hayvanların yardımı olmaksızın bütün bir ormana dağılan bu asalak bitkiler, süs ve kerestelik ağaçlarda büyük ekonomik zararlara yol açar.

cülus, Osmanlı Devleti'nde hükümdarların tahta çıkmaları sırasında yapılan tören.

Fatih Kanunnamesi'ne göre cülus, müneccimbaşının saptadığı uğurlu bir günde sarayın bâbü's-saade olarak da bilinen taht kapısında yapılırdı. Buraya yerleştirilen cülus tahtına oturan padişaha, sadrazamdan başlayarak bütün mülki, askeri ve ulema ileri gelenleri etek ya da saçak öperek biat ederlerdi. Bu törene "biat resm-i humayunu" da denirdi. Cülus sırasında ülkenin her yerinde toplar atılır, tellallar olayı herkese duyurur, halk ve asker duaya ve alkışa çağrılırdı. Yeni padişah, "cülus in'amı" ya da "cülus bahşişi" adı altında askerlere ve kamu görevlilerine özel ulufeler dağıtırdı. Kanunnameye göre, cülus in'amı 2-3 bin akçe arasındaydı. Sadrazama ise 30 bin akçe verilirdi. Ayrıca aylıklarda "cülus terakkisi" denen artırmalar yapılırdı. Asker dışında kalanlara verilen bahşiş ve terakkilere "atıye" denirdi. Bütçe için beklenmedik ek bir yük getiren cülus harcamaları Cülus Bahşişi Divanı denen özel bir komisyon tarafından düzenlenirdi. Kanunname gereği olarak savaş sırasındaki cüluslarda bahşiş dağıtılmazdı. Cülus bahşişi uygulamasına 1774'te I. Abdülhamid son verdi.

Tahta çıkan padişahın yapmayı tasarladığı işlerle ilgili olarak yayınladığı ilk fermana

I. Bayezid'in Kosova'da cülusu, *Hünername*'den Ali Çelebi'nin minyatürü, 16. yy. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul
Anadolu Yayıncılık Arşivi

"cülus-ı humayun" denirdi. Ayrıca, cülus tarihi her yıl "cülus-ı meyamin-me'nus-ı cenab-ı mülûkâne" (padişahın tahta çıkışının uğurlu yıldönümü) denen resmî bir bayram olarak kutlanırdı. Osmanlı Devleti'nin tek resmî bayramı olan bu töreni, önceleri Divan-ı Hümayun, son dönemlerde de heyet-i vükela (bakanlar kurulu) tarafından ilan edilirdi. Cülus nedeniyle şairlerin ve yazarların yeni padişahı övücü sözler içeren yapıtlarına ise "cülusiye" denirdi.

cümbüş, Zeynelabidin Cümbüş'ün (1881-1947) 1930'a doğru üretmeye başladığı telli çalgı. Bançoya benzer yuvarlak, deri ya da yapay bir zarla kapatılmış bir gövdeyle, udunkinden biraz daha uzun, yassı ve perdesiz bir saptan oluşur. Ut gibi akort edilir ve uzun, yassı bir mızrapla çalınır. Günümüzde daha çok Anadolu'daki düğünlerde kullanılır.

cümle teorisi *bak.* kümeler kuramı

cünd, halifeler döneminde İslam imparatorluklarında, Suriye'deki eski Bizans eyaletlerinden oluşturulan askeri bölge. Bu bölgede üslenmiş ordular da bu adla anılırdı. İlk cündler, ikinci halife Hz. Ömer (634-644) zamanında Humus, Şam, Ürdün ve Filistin'de kuruldu. Kinnesrin'deki beşinci cündü Emevi halifesi I. Yezid (hd 680-683) kurdu. Abdülmelik bin Mervan'ın (hd 685-705) egemenliğinde ise el-Cezire bağımsız bir bölge oldu. Cündlerde hem imparatorluk sınırlarındaki, hem de sınırların ötesindeki seferlere hemen katılabilecek, yalnızca Araplardan oluşan askeri birlikler bulunurdu. Askerlere düzenli bir ücret (*mürtezike*) ödenirdi ve uygun görülenlere toprak bağışlanırdı.

Endülüs Emevileri, Suriye'deki cündleri örnek alarak İber Yarımadasında 9 bölge (*mücennede*) kurdular. 742'den sonra bu topraklar galip Arap, Suriye ve Mısır ordularına *fief*(*) olarak dağıtıldı.

Abbasilerde cünd sözcüğü daha çok, cündlerdeki askerleri belirtirdi. Ama aynı dönemin coğrafyacıları, genelde büyük kasabalar (*emsar*) için cündün çoğulu olan "ecnad"ı kullandılar.

Cüneyd (ö. 14. yy, Irak), Celayirli minyatür sanatının önde gelen ressamı. Biçimsel bir düzenleme içindeki zengin giysili figürleri geç dönem İran minyatürü üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Cüneyd'in yaşamı ile ilgili çok az bilgi vardır. Minyatürcü Şemseddin'in öğrencisi oldu ve 1382'den 1410'a değin Bağdat'taki Celayirli hükümdarı Ahmed'in hizmetinde çalıştı.

Cüneyd, Şemseddin'in de içinde yetiştiği Tebriz okulunun büyük ustalarının geleneğini sürdürdü. Çok yüzlü kesilmiş mücevherleri andıran minyatürleri, sonraki İran minyatürcüleri tarafından örnek alındı.

Yapıtları arasında, 1396'da tamamlanan Hâcû-yi Kirmani'nin *Hamse*'si için çizdiği

"Hümay ile Hümayun'un Savaşı", Hâcû-yi Kirmani'nin *Hamse*'sinden Cüneyd'in minyatürü, 1396; British Library, Londra
British Library, Londra

desenler ve Sultan Ahmed'in *Divan*'ı için yaptığı kenar süsleri vardır.

Cüneyd (ŞEYH) (d. y. 1430, İran Azerbaycanı? - ö. 4 Mart 1460, Kura Irmağı yakını), Safeviye tarikatının dördüncü şeyhi. Tarikatın manevi otoritesini siyasal güce dönüştürmeye çalışmıştır.

Safeviye tarikatının kurucusu Safiyeddin Erdebili'nin torunu, Şeyh İbrahim'in büyük oğludur. Yaşamının ilk yıllarına ilişkin pek bilgi yoktur. 1447'de babası ölünce, merkezi Erdebil'de (İran) bulunan Safeviye tarikatının başına geçti. Henüz küçük yaşta olduğu için amcası Şeyh Cafer'in vesayetine verildi. Cüneyd'den önce Safeviye tarikatı şeyhleri dine bağlılıkları ve bilgileriyle büyük saygı uyandırıyorlardı. Tarikat dünyevi otoriteden çok tefekküre önem vermesi bakımından "ılımlı" idi. Ama Cüneyd tutkulu biriydi. Manevi saygınlığı dünyevi bir otoriteye dönüştürmeye çalıştı ve bu tutumu tarikat içinde bölünmeye yol açtı. Ilımlı çoğunluk Şeyh Cafer'in yanında yer alırken, geri kalan üyeler Cüneyd'i izlediler. Cüneyd, dünyevi otoritenin bir belirtisi olarak sultan sanı alan ilk Safevi şeyhi oldu. Kendisini tanrının bir sureti olarak gören müritlerini silahlandırınca Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'la arası açıldı. 1448'de Cüneyd ve yandaşları Safevilerin geleneksel merkezi Erdebil'den sürgün edildiler. Tarikatın ılımlı kanadı Şeyh Cafer'in denetiminde kaldı.

Bunun üzerine Cüneyd tarikatın kendi yönetimindeki aşırı kanadı için yeni bir güç merkezi aramaya başladı. Osmanlı hükümdarı II. Murad sığınma hakkı tanımayınca, Cüneyd yandaşlarını Halep'e götürdü, ama oradan da kovuldu. Daha sonra Karadeniz'in güney kıyılarına yerleşmeyi denedi. 1456'da Trabzon'da Pontus Devleti'ne karşı bir sefer düzenledi. Bu saldırının amacı hem ganimet toplamak, hem yeni yandaşlar bulmaktı. Bu seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığındı. Uzun Hasan onu kabul etti ve Amid (bugün Diyarbakır) kentine yerleşmesine izin verdi.

Cüneyd, Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'le evlendi. Bu birleşme, Safeviye tarikatının aşırı kanadının talihini açtığı gibi Uzun Hasan'ın, yönetiminin yasallığını pekiştirmek için tarikatları destekleme politikasına da uygun düşüyordu. Cüneyd, Şii Cihanşah'ın düşmanı olan Uzun Hasan'ın egemenliği altındaki Sünni Türklerle ittifak kurmak istiyordu. 1459'da Erdebil'i yeniden ele geçirmek için ordusuyla Amid'den yola çıktı, ama Cihanşah'ın üstün kuvvetleri yolunu kestiler. Bunun üzerine Cüneyd ve 10 bin kişilik ordusu kuzeye yönelerek Tabarsaran'daki Hıristiyan Çerkeslerin üzerine yürüdü. Orada pusuya düşürülerek öldürüldü. Dindarlığıyla birleştirdiği askeri maceracılık siyaseti, oğlu Haydar tarafından sürdürüldü ve torunu I. İsmail'in (Şah) İran'da Şii Safevi hanedanını kurmasıyla sonuçlandı.

Cüneyd Bey, İZMİROĞLU CÜNEYD olarak da bilinir (d. İzmir - ö. 1426, İzmir), Aydınoğullarının son beyi.

Aydınoğullarının kurucusu Mehmed Bey'in torunu, İbrahim Bahadır'ın oğludur. 1403'te Timur Anadolu'dan ayrılınca Cüneyd Bey İzmir'e egemen oldu. Ardından Ayasuluğ'u (Selçuk) ele geçirerek amcasının oğlu II. Umur Bey'i beyliğin başından uzaklaştırdı. Daha sonra Menteşoğullarının da yardımıyla Ayasuluğ'u geri alan II. Umur Bey ile anlaşmaya vardı ve kızıyla evlenerek ona damat oldu. II. Umur Bey'in 1405'te ölümü üzerine de beyliğin başına geçti.

Osmanlıların Fetret Devri'nde içine düştüğü kargaşalıktan yararlanmaya çalışan Cüneyd Bey, I. Bayezid'in (Yıldırım) oğulları arasındaki taht mücadelesinde, önce İsa Çelebi'nin yanında yer aldı. İsa Çelebi yenilince, bu kez I. Mehmed'in tarafına geçti. Ama bu davranışı, daha önce İsa Çelebi'yi destekleyen Süleyman Çelebi'nin, Aydınoğulları topraklarına girmesine yol açtı. Cüneyd Bey beyliğin başından alınarak Ohri sancakbeyliğine atandı (1406). 1411'de Süleyman Çelebi'nin öldürülmesi üzerine yeniden İzmir'e döndü, Ayasuluğ'u alarak beyliğin başına geçti. I. Mehmed tahta geçip duruma egemen olunca, Cüneyd Bey İzmir'e kaçtı. İzmir'in kuşatılması üzerine teslim oldu (1413). Daha sonra Niğbolu sancakbeyliğine atandı (1416). 1419'da, Rumeli'de ayaklanan I. Bayezid'ın oğlu Mustafa Çelebi'ye (Düzmece Mustafa) katıldı. I. Mehmed'e yenilince Bizans'a sığınan ve onun ölümünden (1421) sonra serbest bırakılan Mustafa Çelebi ve onun vezirliğini üstlenen Cüneyd Bey, Sazlıdere'de Sadrazam Bayezid Paşa'yı tutsak ederek öldürdüler. Daha sonra Anadolu'ya geçtiler, ama bu sırada II. Murad gizli bir haber gönderip Aydın ilini vermeyi vaat edince Cüneyd Bey, Mustafa Çelebi'den ayrıldı. 1422'de İzmir'e geldi ve Aydınoğlu Mustafa'yı öldürerek yöreye egemen oldu. II. Murad, Mustafa Çelebi'yi öldürdükten sonra Ayasuluğ'a kuvvet gönderdi. Bunun üzerine İpsili Kalesi'ne çekilen Cüneyd Bey, Karamanlılardan yardım alarak bir süre direndi. Sonunda Osmanlı-Ceneviz birliklerince ele geçirilerek ailenin öbür erkek üyeleriyle birlikte öldürüldü (1426).

Cüneyd-i Bağdadi, tam adı EBÜ'L-KASIM BİN MUHAMMED BİN EL-CÜNEYD (d. Bağdat - ö. 910, Bağdat), Arap mutasavvıf. Bağdat tasavvuf okuluna bağlı olup tasavvufta şeriatın temel olduğunu savunmuştur.

İran'ın Nihavend kasabasından Bağdat'a gelip yerleşen bir ailedendi. İmam Şafii'nin öğrencisi olan Ebu Sevr ve Hasan bin Erefe'den fıkıh dersleri aldı. Yirmi yaşında Ebu Sevr'in önünde yapılan sınavda fetva verdi. Tasavvufu, Bağdat tasavvuf okulunun kurucularından, dayısı Cafer el-Haddad ve Haris el-Muhasibi'den öğrendi. İpek tüccarlığından elde ettiği sanılan büyük geliriyle birçok mutasavvıfa yardım eden Cüneyd'in evi, gerek Bağdatlı, gerek başka yörelerden gelen mutasavvıfların uğrak yeriydi.

Cüneyd'e göre şeriat temeldir ve şeriat ilkeleri tam olarak uygulanmadan tasavvufa varılamaz. Tasavvuf ise, dolaysız biçimde Tanrı'yla manevi birleşmedir. Tanrı akılla kavranamaz. Akılla, ancak sonlu nesneler algılanabilir. Oysa sonsuz olan Tanrı, aklın kavrama gücünün ötesindedir. Tanrı "madde" olmadığından, mantık yoluyla da bilinemez. Tanrısal ışıkla aydınlanmış aklın, Tanrı'yı kavrama gücü vardır. Bunun için kişinin özünü Tanrı'ya vermesi gerekir. Cüneyd ve bağlı olduğu okulun bu görüşleri, aynı dönemde Tanrı'nın akıl yoluyla kavranabilirliğini tartışmakta olan Mutezile akımına bir karşı çıkıştı.

Tevhidle (Tanrı'nın birliği) ilgili bilgileri sistemleştiren, bu bilgileri sır sayan ve gizli bir yöntemle öğreten, yazışmalarda simgesel kavramlar kullanan Bağdat tasavvuf okuluna bağlı olan Cüneyd'in öğrencileri arasında fıkıh bilgini Cüreyri, ünlü mutasavvıf Şibli, hadis bilgini Basralı İbnü'l-Arabi, düşüncelerinden dolayı öldürülen Hallac-ı Mansur en tanınmış olanlardır.

Cüneyd'in *Resa'il* adlı en önemli yapıtı, *Devaü'l-Fena, Risale fi's-Sihr, Kitabü'l-Fena, Kitabü'l-Misak, Kitab fi'l-Uluhiye, Kitabü'l-Fahr, Kitabü'l-Tevhid, Adabü'l-Müftekir İla'allah* adlı risalelerden oluşur. Bunların bir bölümü dost ve müritlerine, şeyhlere yazdığı mektupları, bir bölümü ise simgesel kavramlarla işlediği tasavvuf konularını kapsar. Süleyman Ateş'in *Cüneyd-i Bağda-*

di, Hayatı, Eserleri ve Mektupları (1969) adlı bir incelemesi vardır.

cünha, 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda bir haftadan fazla hapis, geçici sürgün ve devlet memurluğundan çıkarma gibi cezaların verilmesini gerektiren suçlar. *Ayrıca bak.* suç.

cüppe, 13. ve 14. yüzyıllarda hem kadın, hem de erkeklerin ev dışında giydiği kollu ya da kolsuz giysi. Erkek cüppesi çoğunlukla tünik biçiminde ya da baş için bir deliği bulunan ve genelde zırh üstüne giyilen basit bir kumaş parçası olurdu. 13. yüzyılda çok geniş bir pelerin olarak ortaya çıkan kadın cüppesiyse daha anlamlı ve özel bir giysiydi.

Marie de Luxembourg (sağda) IV. Charles'la evlenme töreninde cüppe giyerken. Jean Fouquet tarafından resimlendirilen *Grandes Chroniques de France*'tan minyatür, y. 1460; Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris. fotoğraf: J. P. Zickel

14. yüzyıl başında cüppelerin kol deliği, kalçaya kadar açık, uzun ve dikey bir oyuk haline geldi. Yakası ise omuz üstünden kesilmeye başladı. Etek kalçadan yumuşak kıvrımlarla uzanıyordu. 100 yıla yakın bir süre yaygın olarak kullanılan ve genellikle bir sıra düğme ya da değerli taşla süslenen kenarsız cüppe, altındakileri gösteren giysilere bir karşıtlık oluşturan çekici bir seçenekti.

Cüppe, Osmanlılarda ulemanın ve medrese öğrencilerinin kullandığı bir üst giysisiydi. Ulema cüppeleri düz şayaktan ve tasma yakalı olurdu. Osmanlılarda bazı askeri görevliler de cüppe giyerlerdi. Günümüzde de din görevlileri, yargıçlar, avukatlar görev sırasında, üniversite öğretim üyeleri törenlerde cüppe giyerler.

Cürcani, tam adı ALİ BİN MUHAMMED ES-SEYYİD EŞ-ŞERİF EL-CURCANİ (d. 24 Şubat 1340, Tacu, Cürcan [Gürgân] - ö. 7 Temmuz 1413, Şiraz), döneminin en ünlü kelam bilginlerinden.

Cürcani, önce Herat'ta, sonra Mısır'da Şeyh Bedreddin, hekim Hacı Paşa, şair Ahmedi ile birlikte öğrenim gördü. 1374'te İstanbul'a gitti. Dönüşünde Şiraz'da bir medresede müderris olarak görevlendirildi. İslami ilimler, felsefe ve mantık dersleri verdi. Şiraz 1387'de Timur'un eline geçince, o sırada müderris ve bilgin olarak ünlenmiş olan Cürcani, Semerkant'a götürüldü. 1405'ten sonra Timur'un ölümüne değin Semerkand'da kaldı, bu tarihte yeniden Şiraz'a döndü ve orada öldü.

Tefsir, kelam, hadis, tasavvuf, fıkıh gibi İslami ilimler yanında heyet (astronomi), hendese (geometri) ve felsefe ile de ilgilenen Cürcani, görüşlerini daha çok başkalarının görüşlerini eleştirerek ortaya koydu. Bilginin bir bilinç ürünü olduğunu savunarak İslam düşüncesine yenilik getirdi. Teftazani ile giriştiği tartışmalar ve ikisi arasındaki görüş ayrılıkları ulemanın yüzyıllarca tartıştığı önemli konular oldu. Cürcani'nin Arapça dilbilgisi ve belagat ile feraiz (miras hukuku), kelam ve mantık alanındaki yapıtları özellikle Osmanlı medreselerinde yüzyıllar boyu temel kaynaklar olarak okutuldu. Hatta Osmanlı medreselerinin bazı aşamaları (örn. haşiye-i tecrid, miftah) onun yapıtlarının adıyla anılmıştır. Yaklaşık 100 dolayında yapıtı ve şerhi içinde en tanınmışı İslami ilimler ve doğa bilimleri ile edebiyat terimlerini kapsayan ansiklopedik bir sözlük niteliğindeki *et-Tarifat*'tır (1837). Sadreddin Gümüş'ün *Seyyid Şerif Cürcani* (1984) adlı bir çalışması vardır.

cüruf, DIŞIK olarak da bilinir, metallerin ya da cevherlerin eritilmesi, kaynaklanması ya da öteki metalurji ve yanma işlemlerinden geçirilmesi sırasında, katışkı maddelerinin oluşturduğu artık. Cüruf, çoğunlukla silisyum, kükürt, fosfor ve alüminyum gibi elementlerin karışık oksitlerinden, külden ve kızgın eriyiklerin fırın kaplamaları ve kireçtaşı gibi çeşitli eritici maddelerle tepkimeye girmesi sonucu ortaya çıkan yan ürünlerden oluşur. Ergimiş metalin yüzeyinde yüzen cüruf, metalin havadan oksitlenmesini önler ve temiz kalmasını sağlar. Yüksek fırınlarda oluşan cürufun kırılması yoluyla hazırlanan kaba agregalar, bazı beton türlerinin dökülmesinde ve ayrıca mıcır ve kumla karıştırılarak yol yapımında kullanılır. Özellikle Avrupa'da demir çelik sanayisinde fosforlu pikin işlenmesiyle elde edilen cüruflardan fosfat gübresi kaynağı olarak yararlanılır.

Bazı büyük buhar kazanlarının fırınlarında kömürün yanmasıyla oluşan kül de cüruf olarak adlandırılır. *Ayrıca bak.* eritici.

cürüm, ölüm, ağır hapis, hapis ve ağır para cezasıyla kamu hizmetlerinden yasaklanma cezasını gerektiren suçlar. Cürüm deyimi, bu tür suçları, daha hafif olan kabahat türünden suçlardan ayırmak için kullanılır. *Ayrıca bak.* suç.

Cüteler *bak.* Jütler

Cüveyni, tam adı ALAEDDİN ATÂ MELİK CÜVEYNİ (d. 1226, Cüveyn, Horasan - ö. 5 Mart 1283, Muğan, Azerbaycan), İlhanlı tarihçi ve devlet adamı. İran'da Moğol egemenliği sırasında (1220-1336) parlayan birkaç tarih yazarının ilkidir.

Tanınmış, saygın, aynı zamanda valiler ve devlet adamları yetiştiren bir aileden gelen Cüveyni, babasından Moğolların yönetim mekanizmasının işleyişini öğrendi. 1249-51 ve 1251-53 arasında iki kez Moğol büyük hanının Orta Asya'daki sarayına gitti. 1256 başlarında, Cengiz Han'ın torunu Hulagu Han'ın hizmetine girdi. 1258'de Bağdat'ın düşmesinden sonra Irak ile Kuzistan valiliğine atandı ve 20 yılı aşkın bir süre bu görevde kaldı. 1265'te Hulagu Han'ın olumunden sonra gözden düştü ve saraydaki nüfuzunu yitirdi. Cüveyni'nin en büyük yapıtı olan *Tarih-i Cihanguşa*, İran tarih yapıtlarının en önemlilerindendir. 1252-53'te yazmaya başladığı bu yapıtında Cüveyni, Moğolların iki önemli düşmanı Harezmşahlar ve İsmaililerin yanı sıra Cengiz Han ile ardılları konusunda da 1256'ya değin bilgi vermektedir. Bu yapıtını yazarken çoğu bugün mevcut olmayan yazılı kaynaklardan başka, kendi kişisel deneyimlerinden de yararlanmıştır. *Tarih-i Cihanguşa*'nın, Cüveyni'nin konuya ilişkin bütün bilgisini ortaya koyan suslü üslubu daha sonraki tarihçilerce örnek alınmış ve taklit edilmiştir. Böylece İran edebiyat tarihinde de önemli bir yapıt haline gelen *Tarih-i Cihanguşa, The Tarikh-i Jahân-Gusha of Ala'ud-Din Ata-Malik-i Juvayni* (1912-37, 3 cilt, yay. haz. Mirza Muhammed Kazvini) adıyla yayımlanmış, Türkçeye de bir bölümü çevrilmiştir (*Tarih-i Cihanküşa*, 1938, 1. cilt).

Cüzam, LEPRA ya da HANSEN HASTALIĞI olarak da bilinir, Hansen ya da cuzam basilinden (*Mycobacterium leprae*) ileri gelen, özellikle deri ve yüzeysel sinirlerdeki doku bozukluklarıyla (lezyon) tanımlanan kronik hastalık. Cüzam gözlerde, erbezlerinde (testis), burun ve yutak gibi üst solunum yollarının mukozalarında da görülebilir. Basilin yüzeysel sinirlerde, özellikle kol ve bacaklardaki çevrel sinirlerde yarattığı yıkım giderek duyu yitimine yol açar; ilerleyici doku yozlaşmasının eşlik ettiği duyu yitimi de kol ve bacaklarda biçim bozuklukları, sakatlık ve doku aşınmasıyla sonuçlanabilir. Duyu yitimine uğrayan hastalar, yanık, ezik, kesik gibi yaralanmalara bile tepki vermediklerinden, eski çağlarda cüzam "miskin illeti" olarak adlandırılmıştır.

Cüzamın, deri ve lezyonlarının yoğun olduğu lepromalı cüzam ve sinir lezyonlarının ağır bastığı tüberküloit cüzam gibi başlıca iki tipi vardır. Lepromalı cüzam ya da deri cüzamı, kronik iltihaplanma gösteren, basilce zengin, tanecikli doku kütlelerinin (leproma) deri altına, üst solunum yollarının mukozasına, yüze ve erbezlerine yayılarak şişkin yumrular (hastalık odakları) oluşturmasıyla tanımlanır; tedavi edilmedikçe bu tip cüzamın iyileşme olasılığı düşüktür. Tüberküloit ya da sinirsel cüzamda, önceleri kenarları kızarık ve kabarık lekeler biçiminde olan deri lezyonları giderek vücuda yayılır ve çok sayıda yüzeysel sinirleri tutarak deride fiziksel uyaranlara karşı duyarsız bölgeler oluşturur. Hastalığın bu biçimi ilerlemeden kalabilir ya da lezyonların kendiliğinden kaybolmasıyla tam bir iyileşmeye gidebilir, ama sakatlık en çok bu tip cüzamda görülür.

Eskiden cüzam tedavisinde kullanılan şolmogra yağı 1940'larda yerini, cüzam basilinin üremesini durduran, sülfün türevi ilaçlara bırakmıştır. Çok uzun yıllar süren bu tedavi sırasında sülfonlu ilaçların tek başına kullanılması, basilin ilaca direnç kazanması sonucunda bazen istenmeyen yan etkilere, hatta belirtilerin ağırlaşmasına yol açabilmektedir. Nitekim 1980'lerin başlarında sağlık sorumluları, cüzam tedavisinde en çok kullanılan ilaçlardan biri olan dapsona karşı basilin direnç kazanmakta olduğunu bildirmişler ve hastalığın bu nedenle giderek yayılabileceğine dikkati çekmişlerdir. 1970'lerde yapılan araştırmalar sonucu her iki tip cüzamın tedavisinde, sülfonlu ilaçların yanında, çok kısa sürede basili etkisizleştirerek bulaşmayı denetim altına alan rifampisin, klofazimin, protiyonamit ve etiyonamit gibi ilaçlar kullanılmaya başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 1982 yılında dünyaya duyurduğu standart tedavi yöntemi de bu ilaçların birlikte uygulanmasına dayanır ve en çok iki yıl içinde iyileşme

sağlar. Bugün de pek çok ülkede bu tedavi uygulanmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalarla oflaxacin, sparfloxacin, clarithromycin ve minocycline gibi ilaçlar da tedavi süresini kısaltmak amacıyla cüzam tedavisinde kullanılmaya başlamıştır.

Eski çağlardan beri varlığı bilinen ve yayılması sosyoekonomik yapıyla doğrudan bağlantılı olan cüzamın en etkin olduğu yerler, genellikle Asya, Afrika, Güney Amerika ve Pasifik Adalarındaki alçak ve nemli tropik ya da astropik bölgelerdir.

Dünyadaki kayıtlı hasta sayısı 1991 yılında ilk olarak kayıt altına alınan 600 bin hasta ile birlikte, 1992 yılı başında 3 milyon 100 bine yükselmiştir. Tüm dünyada henüz kayıt altına alınmamış 2,5 milyon hastanın daha olduğu sanılmaktadır. Kayıtlı hastaların yüzde 48'i tedavi altındadır. Türkiye'de ise 1960'larda 11 bin dolayında olan kayıtlı hasta sayısı 1987'de yaklaşık 3.900, 1992 başında ise 3.200'dür ve son 10 yıl içinde yeni saptanan hasta sayısında belirgin bir düşüş gözlenmektedir. Bu hastaların yaklaşık dörtte üçü İstanbul Lepra Araştırma ve Uygulama Merkezi ile İstanbul Lepra Hastanesi'nin 1984 yılından bu yana yaptığı alan çalışmalarıyla kontrol edilmiş ve WHO'nun önerdiği yönteme göre tedavi altına alınmıştır. Tüm hastaların yaklaşık dörtte birinde tedavi tamamlanmıştır. Tüm devlet hastanelerinde ücretsiz bakım olanağı sağlanan cüzamlı hastalar için ayrıca Elazığ'da 260 yataklı, Ankara'da 35 yataklı ve İstanbul'da 60 yataklı özel dal hastaneleri açılmıştır.

Pek çok insanda cüzama karşı doğal bir bağışıklık vardır. Cüzamın sağlıklı kişilere bulaşması, özellikle çocuk yaşlarda, çok yakın temasla ve damlacık enfeksiyonuyla olur. Hastalarla uzun süre ve çok yakın temas halinde olan duyarlı kişilerde çoğu kez etkin bulaşma söz konusu olmakla birlikte, cüzam basilinin bulaşması verem basilininkinden yedi kat daha zordur. Doğumdan hemen sonra cüzamlı ana babalardan uzaklaştırılan çocuklarda hastalık görülmez; başka bir deyişle cüzamın doğuştan gelen biçimine bugüne değin rastlanmamıştır. Buna karşılık, iyi sterilize edilmemiş şırıngalar ya da dövme iğneleriyle hastalığın bulaştığı bildirilmiştir. Cüzamdan korunmanın temeli, bakteriyolojik açıdan hasta sayılan kişilerin saptanıp tedavi edilmesine dayanır.

C.V.O. (Commander of Victorian Order), İngiliz şövalyelik tarikat ve nişanlarından Royal Victorian Order'ın üçüncü sınıf üyelerine verilen kısaltılmış ad. Bu rütbeyle birlikte "sir" unvanı alınmaz. *Ayrıca bak.* Royal Victorian Order.

Cwiklińska, Mieczyslawa, asıl adı MIECZYSLAWA TRAPSZO (d. 1 Ocak 1880, Lublin - ö. 28 Temmuz 1972, Varşova, Polonya), önde gelen Polonyalı komedi oyuncusu. Operet ve klasik oyunlardaki rolleriyle ün kazanmıştır.

Tiyatrocu bir ailenin kızıydı. İlk kez 1900'de Varşova'da sahneye çıktı. 1906'da bir Rusya turnesine katıldı. 1910'da şan eğitimi için Paris'e gitti. Dresden, Berlin gibi çeşitli Avrupa kentlerinde sahneye çıktı, 1918'de Varşova'ya döndü. Çeşitli topluluklarda oynadıktan sonra 1927'de Ulusal Tiyatro'ya çağrıldı. Buradaki görevini 1939'a değin sürdürdü. İlki 1933'te olmak üzere 40 filmde rol aldı.

Operetlerden başka Aleksander Fredro, Michał Bałucki ve Józef Bliziński gibi Polonyalı oyun yazarlarıyla George Bernard Shaw ve Armand Salacrou gibi yabancı yazarların oyunlarını da repertuvarına ekledi. Sahnede 50. yılını doldurduğu 25 Nisan 1950'de altın jübilesini kutladı ve ülkesinin en yüksek onur unvanlarıyla ödüllendirildi.

Cwmbrân, Galler'de, Gwent ilinin (*county*) Torfaen ilçesinde (*district*) yeni kent, Gwent'in yönetim merkezi. Afon Lywd Ovasında yer alır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yerleşme sıkışıklığını önlemek ve gelişmeyi özendirmek için kurulan 32 yeni kentten biridir. Küçük ve harap sanayi kasabalarının bulunduğu bir bölgede 1949'da kurulmuş, birçok yeni sanayi kuruluşu burada toplanmıştır. 19. yüzyıldan bu yana süren teneke levha üretiminin yanı sıra bugün kentin en önemli ürünleri otomobil parçaları, bisküvi ve naylon iptir. Nüfus (1981) 44.316.

Cyamidae (balinabitleri), *Crustacea* (kabuklular) sınıfının *Amphipoda* takımından, sığ sularda yaşayan ve *Caprellidae*(*) familyasıyla akraba olan kabuklu deniz omurgasızları familyası. Balina, yunus ve musur gibi deniz memelilerinin üstünde dış asalak olarak yaşayan bu küçük kabuklular derideki yaralarda, üreme organlarının kıvrımlarında, burun deliklerinde, gözlerde ve buna benzer yüzeysel çukurlarda barınır, konağın dokularıyla ya da salgılarıyla beslenir. *Cyamidae* familyasının üyeleri yaklaşık 2-15 mm uzunluğunda, gövdeleri tıkız ve belirgin biçimde yassıdır. Özellikle konağa kene gibi yapışmasını sağlayan keskin karın dikenleri ve çengel biçiminde dört ya da beş çift güçlü ayakları vardır. Yumurtalarını ve yavrularını karındaki bir kuluçka kesesinde taşıyan bu hayvanların, çoğu *Cyamus* cinsinde toplanan 20 kadar türü bilinmektedir.

Cyangugu, Orta Afrika'da, Ruanda'nın güneybatı kesiminde il (*préfecture*; Kinyarwanda dilinde *prefegitura*). Güneyde Burundi, güneybatıda Zaire, kuzeybatıda Kivu Gölü, kuzeydoğuda Kibuye ve doğuda Gikongoro illeri ile çevrilidir. Yüzölçümü 2.226 km²'dir. Güneyde yükseklik 1.000 m'nin altında kalırken doğu ve batıdaki dağlık kesimlerde 2.480 m'nin üstüne çıkar. İl topraklarında çay, muz, manyok, tatlıpatates, fasulye, pamuk, kınakına, mısır ve pirinç yetiştirilir. Et ürünleri, işlenmiş çay ve altın ilin en önemli sanayi ürünleridir. Ruzizi Irmağı üzerindeki Mururu hidroelektrik santralının kapasitesi yılda 105.000.000 kW/saattır. Kivu Gölünde çalışan gemiler Cyangugu'yu Zaire ile kuzeyde Gisenyi iline bağlar. Cyangugu kentinin dışında, Kamembe'de bir uluslararası havaalanı vardır. İl merkezi Cyangugu, karayollarıyla Zaire'ye ve Ruanda'nın Butare, Kibuye ve Gisenyi kentlerine bağlanır. Butare'ye giden yol, günümüzde de çok sayıda filin yaşadığı Nyungwe Ormanından geçer. Nüfus (1983 tah.) 343.500.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Cyanophyta, MYXOPHYTA olarak da bilinir, daha çok mavi-yeşil algler adıyla bilinen algleri içeren bölüm. *Ayrıca bak.* mavi-yeşil algler.

Cyathocrinites, *Crinoidea* sınıfından soyu tükenmiş denizlaleleri cinsi. Fosillerine Silüriyen Dönem ile Permiyen Dönem arasında (y. 430-255 milyon yıl önce) çökelmiş deniz kayaçlarında rastlanır. Bu sınıfın öbür üyeleri gibi özellikle Missisipiyen Dönemde (y. 345-325 milyon yıl önce) çoğalan

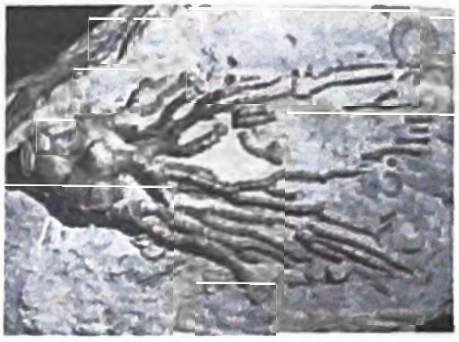

Bir kireçtaşı katmanındaki *Cyathocrinites* fosili
British Museum (Natural History) fotoğrafı

Cyathocrinites cinsinin 100'ü aşkın türü tanımlanmıştır.

Cybulski, Zbigniew (d. 3 Kasım 1927, Kniaze - ö. 8 Ocak 1967, Wrocław, Polonya), savaş sonrası Polonya gençliğinin simgesi haline gelen sinema oyuncusu.

Maliye ve gazetecilik öğrenimi görmekle birlikte tiyatroyla ilgilendi. 1954'te Andrzej Wajda'nın ilk filmi *Pokolenie*'de (Bir Kuşak) küçük bir rol alarak sinemaya geçti. Sonraki filmleriyle, özellikle de Wajda'nın 1958 tarihli *Popiół i diament* (*Küller ve Elmas*) adlı yapıtıyla hem ülkesinde, hem de dünyada tanındı. Kara gözlükleri ve sinirli havasıyla savaş sonrasının huzursuz ve sorunlu Polonya gençliğinin simgesi oldu. Batı'da ise James Dean'le karşılaştırıldı.

Bir süre tiyatro çalışması yaptıktan sonra 1960'ta Wajda'nın *Niewinni Czarodzieje* (Masum Büyücüler) filmiyle sinemaya döndü. Asi genç tipine hafif bir alay kattığı bu filmden sonra Fransa'da *L'amour à vingt ans* (Yirmi Yaşında Aşk) filminin Wajda'nın çektiği "Varşova" bölümünde oynadı. Ülkesine dönünce rol aldığı *Jak Być Kochana*'da (1963; İnsan Nasıl Sevilmeli) orta yaşa gelmiş bir "asi genç"i canlandırdı.

Zaman zaman nitelikli, zaman zaman da sıradan filmlerde gözüken Cybulski, aşırı içki içmesi ve şişmanlaması yüzünden ruhsal sarsıntılar geçirmeye başladı ve son filmini tamamlayamadan bir tren kazasında öldü. Ölümü Polonya'yı mateme boğdu. Çoğu filminin kahramanını Cybulski'nın kimliğiyle özdeşleştirmiş olan Wajda, 1968'de onun anısına dayanan *Wszystko na Sprzedaż*'i (*Her Şey Satılık*) çekti.

Cycadales, *Cycadophyta* sınıfından (ya da bölüm), tek bir familyayı (*Cycadaceae*) ve yaklaşık 10 cinsi içeren takım. Tropik ve

Cycadales takımından yıldırıcısağ yıldırıcısağ (*Cycas revoluta*)
Walter Dawn

astropik bölgelerde yaygın olan *Cycadales*. Mezozoyik Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) yaşamış ve soyu tükenmiş olan *Cycadophyta* sınıfının, bugün yaşayan türleri içeren tek takımıdır. En iyi bilinen cinsleri *Cycas* (*bak.* yalancısagupalmiyesi), *Dioon*(*) ve *Zamia*'dır(*).

Palmiyelere benzeyen bu odunsu bitkilerin, büyük, tüysü yaprakların oluşturduğu taçları ve gövdenin ucunda oluşan kozalaksı organları (strobil) vardır. Bazılarının gövdesi uzun ve dallanmamış, bazılarınınki ise büyük bölümü toprağa gömülü ve şişkindir. Gövdede, yumuşak odunsu dokuların oluşturduğu, dar bir kuşakla sarılmış geniş bir öz bulunur. Erkek kozalaklarda oluşan çiçektozları rüzgârlarla taşınarak ayrı bitkideki dişi kozalakları döller.

Cycadales takımının yavaş büyüyen türleri seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir, yalnız bazı türleri ılıman bölgelerde açık havada da yetişebilir. Bazı bitkilerin gövdesinden, alkaloitlerinin giderilmesi için mutlaka pişirilerek yenmesi gereken bir nişasta elde edilir. Ayrıca bazı türlerin tohumları ve taze yaprakları da yenebilir.

Cycadeoidales, BENNETTITALES olarak da bilinir, *Cycadophyta* sınıfından (ya da bölüm) soyu tükenmiş bitki takımı. Aynı sınıftan olan *Cycadales* takımı ile bazı ortak özellikler taşır. Orta Mezozoyik Zamanın (y. 145 milyon yıl önce) bitki örtüsüne egemen olan *Cycadeoidales* ve *Cycadales* takımlarının tohumlu eğreltilerin soyundan geldiği sanılmaktadır. *Cycadales*'te gövdenin tepesinde birkaç büyük strobil (kozalak benzeri üreme organı) bulunduğu halde, *Cycadeoidales*'in daha küçük ve daha çok sayıda olan strobilleri rozet biçimindeki yaprakların arasında bulunurdu.

Cycadeoidales takımı, *Williamsoniaceae* ve *Cycadeoidaceae* (*Bennettitaceae*) gibi iki önemli familyayı içeriyordu. İlk familyanın en bilinen cinsi olan *Williamsonia*'nın sütuna benzeyen gövdesi ve dal uçlarında, palmiyelerinkini andıran demet biçiminde yaprakları vardı; kozalaklarının özelliği ise tam olarak anlaşılmamıştır. Yakın bir cins olan *Williamsoniella* çalımsı yapıdaydı. Öbür familyanın *Cycadeoidea* (*Bennettites*) cinsi, fıçı biçimindeki gövdesi ve tepede taç oluşturan yapraklarıyla buyük bir ananasa benziyordu. *Monanthesia* cinsinin, yaprakların koltuklarından çıkan kozalakları vardı.

Cycas *bak.* yalancısagupalmiyesi

Cyclamen *bak.* siklamen

Cyclanthales, birçeneklilerden, tek bir familyayı (*Cyclanthaceae*) ve 11 cinsi içeren takım. Orta Amerika'da ve Güney Amerika'nın tropik bölgelerinde yaygın olan bu takımın üyeleri genellikle gövdesiz, çokyıllık, palmiye benzeri otsu bitkiler, odunsu çalılar ve tırmanıcı bitkilerdir.

Yapraklar, paralel damarlı, çoğunlukla derin loplu, bazen yelpaze biçimindedir. Küçük ve tekeşeyli olan çiçekleri, çomak denen çubuk biçimindeki yapıların üzerine sık olarak dizilmiştir. Her çomağın çevresinde, genellikle çiçekler olgunlaştığı zaman dökülen çiçekyaprakları bulunur. Çiçeklerin diziliş özelliği, bir dişi çiçeği çevreleyen dört erkek çiçeğin sarmal gruplar oluşturması ya da dişi ve erkek çiçek halkalarının almaşık biçiminde bulunmasıdır.

Takımın başlıca cinsleri *Asplundia* (82 tür), *Dicranopygium* (44 tür), *Sphaeradenia* (38 tür), *Carludovica* (3 tür) ve *Cyclanthus*'tur (1 tür). *Cyclanthus* cinsi, vidaya benzeyen spadiksi ile öbür cinslerden ayrılır. *Cyclanthales* takımının *Liliales* takımının atalarından türediği sanılmaktadır.

Ekvador'da ve öbür Latin Amerika ülkelerinde, *Carludovica palmata*'nın taze yaprakları ince şeritler biçiminde kesilip, rengi ağartıldıktan sonra panama şapkalarının yapımında kullanılır.

Cyclarhidae, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımından, Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan kalın gagalı ikı türü içeren kuş familyası. Bazı uzmanlar bu kuşları öbür vireolarla(*) birlikte *Vireonidae* familyası içinde sınıflandırırlar. Her iki türün de üst bölümleri sarımsı yeşil, alt bölümleri sarı ve beyaz, uzunlukları yaklaşık 15 cm'dir. Gagaları bombeli ve kanca uçludur. Bu kuşlar Meksika'nın güney kesimlerinden Arjantin ve Paraguy'a kadar uzanan ağaçlı açık alanlarda yaşar. Dallar arasında dolaşırken büyük ölçüde böcekler ve bazı meyvelerle beslenirler. Hoş bir sesle ve aynı melodiyi art arda yineleyerek şakırlar.

Cyclopaedia, tam adı CYCLOPAEDIA, OR AN UNIVERSAL DICTIONARY OF ARTS AND SCIENCES, İngiliz yayımcı Ephraim Chambers'ın alfabetik düzende derleyip baskıya hazırladığı ve ilk kez 1728'de yayımlanan iki ciltlik ansiklopedi. Yalnızca sanat ve bilim dallarını kapsıyor, kişi ve yer adlarını içermiyordu. *Cyclopaedia* 1751-52'de Londra'da yedi basım yaptı. Chambers'ın ileriki ciltler için yaptığı yedi cilt tutan çalışmalar, ölümünden sonra John Lewis Scott, ardından da John Hill tarafından yeniden gözden geçirildi ve 1753'te *Supplement* (Ek Cilt) adı altında iki büyük cilt halinde yayımlandı.

Chambers 1739'da *Cyclopaedia*'nın Fransızca basımının yapılması önerisini geri çevirdi. Bununla birlikte bu tasarı, Fransız filozof ve çevirmen Denis Diderot ile Fransız matematikçi Jean d'Alembert'in baskıya hazırladıkları 18. yüzyılın büyük Fransız ansiklopedisi *L'Encyclopédie* için bir temel oluşturdu.

Cyclopteridae, *Scorpaeniformes* takımından, soğuk kuzey denizlerinde yaşayan balık familyası. Gövdeleri kalın ve küt, pulsuz olan derileri ya pürüzsüz ya da

Cyclopterus lumpus
Gilbert Emerson'un çizimi

kemik kabartılarıyla (düğme) kaplıdır. *Liparidae* familyasında olduğu gibi, bu balıkların da karın bölgesinde çok güçlü, emici bir disk bulunur. Karın yüzgeçlerinden oluşan bu disk, balığın deniz dibine sıkıca tutunmasını sağlar.

Bu familyanın üyeleri, ağır hareket eden etçil balıklardır. En ilginç türlerden biri olan *Cyclopterus lumpus*'un erkeği, altı-yedi hafta süren kuluçka döneminde beslenmeye bile zaman ayırmaksızın yumurtaları koruyup göz kulak olur. Bu davranışı nedeniyle Avrupa'da deniztavuğu adıyla ya da tavukbalığı adıyla tanınan bu tür, 60 cm'yi bulan uzunluğu ve 5-6 kg'lık ağırlığıyla familyanın en iri üyelerindendir. Kuzey Buz Denizinde ve Kuzey Atlas Okyanusunun her iki kıyısında yaşar.

Tür sayısı 100'ü aşan *Liparidae* familyasının üyeleri birçok sınıflandırmada bu familya içine alınmaktadır.

Cyclostomata (yuvarlakağızlılar), *Agnatha* (çenesizbalıklar) sınıfından, taşemen(*) ve sülükbalığı(*) gibi türleri içeren balık takımı. Bu balıkların tanıtıcı özellikleri, pulsuz ve yüzgeçsiz olan ince uzun gövdeleri, boynuzsu dişlerle donatılmış emici ağızları, kıkırdaksı kafatasları ve bir sırtıpinin (notokord) varlığıdır.

Cydnidae, *Heteroptera* (yarımkanatlılar) takımından, 600 kadar türü içeren kazıcı böcekler familyası. Uzunlukları en çok 7 mm olan bu küçük böceklerin gövdeleri oval, renkleri kahverengi ya da karadır, bacaklarının kaval kemiklerinde dikensi çıkıntılar bulunur. Genellikle kumluk yerlerde, ot yığınlarının ya da ölü orman örtüsünün altında yeraltı yuvaları kazarlar.

Bu familyanın *Cormelaninae* (ya da *Thyreocorinae*) altfamilyasını bazı uzmanlar *Cormelanidae* adıyla ayrı bir familya olarak sınıflandırırlar. Özellikle ahududuların yaprak, çiçek ve meyvelerinde görülen *Cormelaninae* üyeleri *Cydninae* altfamilyasının üyelerinden biraz daha küçüktür. Renkleri genellikle parlak kara, bazıları yeşil ya da mavi alacalı olan bu böcekler pis bir koku yayar. Bir kereviz zararlısı olan *Thyreocoris pulicarius*'un uzunluğu 3 mm, gövdesinin ikı yanı beyaz çizgilidir.

Cygnaeus, Uno (d. 12 Ekim 1810, Hameenlina - ö. 2 Ocak 1888, Helsinki, Finlandiya), Finlandiya'da "ilkokulların babası" olarak tanınan eğitimci.

1827'de Tavastehus'ta liseyi bitirdikten sonra Helsingfors Üniversitesi'ne girdi, 1836'da bilim uzmanlığı derecesiyle buradan mezun oldu. Sonraki iki yıl boyunca Viborg'da papaz yardımcısı ve cezaevi papazı olarak görev yaptı, özel bir okulda ders verdi. 1840'ta o dönemde Rusya'nın yönetimi altında bulunan Alaska'daki Novo Arhangelsk'te (bugün Sitka) bir ticaret kolonisinde papaz oldu. Burada, alışveriş merkezinde çalışan eğitim görmüş insanlar ile oraya takas için kürk ya da başka ürünler getiren yerli halk arasındaki karşıtlık onu derinden etkiledi.

1845'te Avrupa'ya döndü ve bunu izleyen 12 yıl boyunca Petersburg'daki bir Fin okulunda müdürlük yaptı. Bu deneyimi, ayrıca Heinrich Pestalozzi ve Friedrich Froebel gibi iki eğitim felsefecisinin yapıtları üzerinde yürüttüğü çalışmalar, eğitim alanındaki düşüncelerini geliştirmesine yardımcı oldu. Çar II. Aleksandr 1856'da Finlandiya ilkokullarının yeniden düzenlenmesine karar verince, Cygnaeus düşüncelerini uygulamaya koyma olanağı buldu. Fin halkına tanınmış olan "kamu yararına" önerilerde bulunma hakkını kullanarak reforma ilişkin görüşlerini sundu. Bu görüşlerini daha sonra, *Strodda Tankar* (Çeşitli Düşünceler) adlı küçük kitabında topladı.

Örgü ve dikişin yanı sıra, kâğıt, kum, çamur ve boya gibi malzemelerle yapılan elişlerinin anaokulundan başlamasını savunan Froebel'in düşüncelerini izleyen Cygnaeus, ders programında elişlerine ağırlık verdi. Ayrıca el becerisine dayalı eğitim kavramını geliştirerek, *Veisto* ya da İsveçce *slöjd* (el emeği) olarak adlandırılan çiftçilik, bahçecilik, maden ve ahşap işleme, sepet örme gibi etkinlikleri de ders programı kapsamına aldı. Cygnaeus'un çabaları sonucunda 1866'da Finlandiya hükümeti *slöjd* sisteminin bütün kırsal bölge okullarındaki erkek öğrenciler ve erkek öğretmen adayları için zorunlu tutulmasına karar verdi. Bu sistem 1872'de kent okullarını da içine alacak biçimde yaygınlaştırıldı ve Naas'ta öğretmenlere el emeği stajı veren bir okul

kuruldu. 1875'te ise bu sisteme göre eğitim veren bir lise açıldı. Cygnaeus 1863'te Jyvaskyla'da yeni kurulan bir lisenin müdürü oldu ve bu görevi yaşamının sonuna değin sürdürdü.

El emeği eğitimi önce İsveç'e, ardından da Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'ye yayıldı. Birçok okulda günümüzde de ev ekonomisinin yanı sıra el emeği dersleri müfredatın bir parçasıdır.

Cygnus A *bak.* Kuğu A

Cymbidium, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, 70 kadar orkide türünü içeren cins. Anayurdu Asya'nın tropik ve astropik bölgeleridir. Çiçekçilikte oldukça önemli bir yeri olan *Cymbidium* türlerinin insan eliyle binlerce çeşidi üretilmiştir.

Toprakta ya da başka bitkilerin üstünde yaşayan bu türlerden birçoğunun soğana benzeyen şişkin gövdeleri (yalancısoğan) ve şerit biçiminde derimsi yaprakları vardır. Tek bir çiçek sapının üstünde birden çok sayıda bulunan çiçeklerin rengi beyaz ve açık sarıdan yeşile, vişne çürüğüne ya da koyu bronza kadar değişir.

Cymbopogon, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, 40 kadar aromatik otsu bitki türünü içeren cins. *Cymbopogon* türleri, bileşimlerindeki uçucu yağlar nedeniyle Asya ve Afrika'nın tropik bölgelerinde geniş çapta üretilir. Türlerin çoğu, uzun, dar ve esnek yapraklarıyla sık demetler oluşturur.

C. citratus'un yapraklarından lemongras adı verilen uçucu bir yağ elde edilir; yaklaşık yüzde 80 sitral içeren bu uçucu yağ parfümlerde, koku vermek amacıyla besinlerde ve ilaçlarda kullanılır. *C. nardus*'tan elde edilen ve sitronellal içeren uçucu yağ da (sitronella yağı) kozmetik ürünlerinde kullanılır. *C. martini*'den elde edilen uçucu

Cymbopogon nardus
Doğan David Dean

yağ ise gül kokusundadır ve palmarosa esansı adıyla gülyağı yerine kullanılır.

Cynddelw BRYDYDD MAWR (Galcede "Büyük Şair Cynddelw") (ö. 1155-1200), 12. yüzyılın önde gelen Gal şairi. Powys prensi Madog ap Maredudd'ın (ö. 1160), daha sonra onun düşmanı Gwynedd prensi Owain Gwynedd'in (ö. 1170) saray şairliğini yapmıştır. Günümüze değin Gal *bard*(*) geleneğinin arkaik üslubuyla yazılmış elli kadar şiiri kalmıştır. Bunların küçük bir bölümü dinsel şiirler, çoğunluğu ise çeşitli Gal prenslerine yazılmış övgü şiirleridir.

Cynegils (ö. 643), 611-643 arasında Batı Saksonların (Wessex) Anglosakson kralı Hıristiyanlığı kabul eden ilk Batı Sakson kralıdır.

Oxfordshire'daki Bampton'da ilerlemekte olan Britonları, 614'te oğlu Cwichelm'le (ö. 636) birlikte yenilgiye uğrattı. Cwichelm, Northumbria kralı Eadwine'in artan gücünü kırmak için bir suikast girişiminde bulunduysa da başarılı olamadı. Batı Saksonlar 626'da yenildiler ve Eadwine'in üstünlüğünü tanımak zorunda kaldılar.

Cynegils, 628'de Cirencester'da savaşa tutuştuğu Mercia kralı Penda'ya yenildi ve büyük olasılıkla krallığının bir bölümünü Mercia'ya bırakmak zorunda kaldı. 635'te Oxfordshire'daki Dorchester'da Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz edildi ve burada bir piskoposluk kurdu. Ölümünden sonra yerine oğlu Cenwalh geçti.

Cynewulf (ö. 786), 757-786 arasında Batı Saksonların (Wessex) Anglosakson kralı. Sigebert'in devrilmesi üzerine tahta çıktı. Hükümdarlık süresi Gallilerle yapılan savaşlarla geçti. 779'da Mercia kralı Offa onu yenerek Bensington'u aldı. Cynewulf 785'te Marten'de (bugün Wiltshire'da) devrik Sigebert'in kardeşi Cyneheard ve ona bağlı soylular tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü.

Cynewulf, CYNWULF ya da KYNEWULF olarak da yazılır (ü. IS 8. ya da 9. yy, Northumbria ya da Mercia), 10. yüzyıl sonlarına ait yazmalarda yer alan Eski İngilizce dört şiirin yazarı. *Elene* ve *The Fates of the Apostles* (Havarilerin Kaderi) Vercelli Kitabı'nda, *Christ* (İsa) adlı bir üçlemenin ikinci kitabı olan ve *Christ II* olarak da bilinen *The Ascension* (Göğe Çıkış) ve *Juliana* ise Exeter Kitabı'nda yer alır. Her şiirin sonunda yazar için dua edilmesini isteyen sondeyiş bölümündeki *c, y, n, (e), w, u, l, f* harflerini temsil eden rünik harflerin yazarın adını oluşturduğu sanılmaktadır. *Elene* şiirinde yer alan uyaklı bir bölümden Northumbria'lı ya da Mercia'lı olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinden çıkarılan bilgiler dışında yaşamı konusunda hiçbir şey bilinmemektedir. Şiirlerinin Latince kaynaklara dayanmasından yola çıkılarak aydın bir din adamı olduğu söylenebilir.

Azize Helena'nın gerçek haçı bulmasını anlatan *Elene* adlı şiiri 1.321 satırdan oluşur. *The Fates of the Apostles* 12 Havarinin üslendiklerini ve ölümlerini anlatan 122 satırlık manzum bir şehitler tarihi idi. *The Ascension* Gregorius'un (Büyük) Göğe Çıkış üzerine yazdığı vaazın lirik bir uyarlamasıdır. *Juliana*, Roma *praefectus*'u Eleusius'un evlilik önerisini inancı yüzünden geri çeviren ve bu nedenle büyük işkenceler gören Azize Juliana'nın yaşamını anlatan 731 satırlık Latince bir şiirdir.

Şiirler özgün bir yan ya da güçlü bir anlatım taşımamakla birlikte, basit bir tekrarın ötesinde bir özellik gösterir. Eski İngiltere'deki günlük yaşamdan ve Germen destan geleneğinden alınma imgeler, çarpışma ve deniz yolculuklarına ilişkin betimlemelere canlı bir hava verir. Titiz ve usta bir sanatçı olan şair, Latin retorik sanatının ilkelerini bilinçli bir biçimde uygulayarak, yerel İngiliz üslubunun sözü dolaştıran dolambaçlı ve karmaşık yazı biçiminde görülmeyen bir açıklığa ve anlatım düzgünlüğüne ulaşmıştır.

cynghanedd (Galcede "uyum"), Gal şiirinde kullanılan, vurgulama, aliterasyon ve iç uyaktan oluşan karmaşık sistem. *Bard* (*) denen halk ozanları kesin kurallarla belirlenmiş 24 ölçüde bu sisteme uymak zorundaydı. Cynghanedd 13. yüzyıla doğru eski *bard*'ların kullandığı ölçü tekniği düzenlerinden geliştirildi. 1524'te toplanan Caerwys *eisteddfod*'da(*) kesin kurallara bağlandı. Zamanla, kurallarla belirlenmiş klasik ölçülerle ortaya konan halk şiirinin zorunlu bir süs öğesi durumuna geldi. En basit biçimiyle, dizenin iki bölümündeki bir vurguyla sondan bir önceki vurgu arasındaki iç uyağa dayanır. Dört temel biçimi olmakla birlikte, bunlar arasında kalan birçok incelikler ve çeşitlemeler de vardır. Ustaca kullanıldığında dinleyici ve okuyucuyu etkileme açısından sınırsız denebilecek olanaklar sunar.

Cynodontia, *Therapsida*(*) takımından Permiyen Dönemin sonlarından Jura Döneminin başlarına (y. 258-187 milyon yıl önce) değin varlığını sürdürmüş memelilere benzer sürüngenler alttakımı. Bu alttakım üyelerinin fosilleri Çin, Güney Afrika ve Güney Amerika'da bulundu. Kuzey Amerika'da ise ilk kez 1989'da ortaya çıkarıldı.

Cynodontia örneklerinin kafatasında memelilerinkine yakın birçok özellik görülür. Özellikle ağız tavanlarında memelilerinki gibi kemikten bir damak bulunur. Bu yapı yiyeceklerin çiğnenmesi ve solunum işlevlerinin aynı anda yapılmasını sağlayarak sindirimi hızlandırıyordu. Sürüngenlerin çoğu yiyecekleri çiğneyemez ve ancak büyük parçalar halinde yutabilir. Bu da sindirimi yavaşlatır. *Cynodontia* üyelerinin damak yapısındaki gelişmeye dayanarak metabolizma hızlarının ve beslenme alışkanlıklarının memelilerinkiyle benzerlik gösterdiği sanılmaktadır. Ayrıca dişleri, çene kemikleri ve çene kasları da çiğnemeye uygun bir yapı kazanmıştı. Beyinleri hâlâ küçük olmakla birlikte beyin kafesi hemen hemen memelilerinkine benzer bir görünüşteydi. Bu da memelilerde ortaya çıkacak beyin büyümesine öncülük ediyordu. Öte yandan iskeletleri büyük ölçüde sürüngenlerinkine özgü yapıdaydı. Ön ve arka bacakları gövdenin altında değil, yanlarında yer alıyordu.

Bazı sınıflandırmalara göre *Cynodontia* alttakımı beş familyaya ayrılır: *Procynosuchidae, Galesauridae, Tritylodontidae, Chiniquodontidae* ve *Trithelodontidae*. İlk memeliler olasılıkla Triyas Döneminin ortalarında (230-240 milyon yıl önce), bu son iki familyadan birinde yer alan küçük yapılı etçillerden türemiştir.

Cynoglossum *bak.* köpekdili

Cynognathus, memelilere benzeyen, üstün yapılı, soyu tükenmiş sürüngenler cinsi. Fosillerine Güney Afrika'daki Aşağı ve Orta Triyas Dönemi (Triyas Dönemi y. 225-190 milyon yıl önce) çökellerinde rastlanır. Zamanla evrimleşerek ilk memelilere dönüşen *Therapsida* takımından sürüngenlerin temsilcilerinden olan *Cynognathus* cinsinin üyeleri, hemen hemen bugünkü kurtların büyüklüğünde ve kurtlar kadar yırtıcı hayvanlardı. Gövdeleri çok ırı ve hantal olmadığı, bacakları da gövdeye çok yakın yerleştiği için hızla hareket edebiliyorlardı. Kuyrukları uzun ve iyi gelişmişti, uzun kafataslarında da çeneleri açıp kapamaya yarayan güçlü kasların bağlandığı çukurlar vardı. Dış kemiğinin büyük bir yer kapladığı altçenede, sürüngenlere özgü olan öbür altçene elemanlarının korelmiş ya da iyice silinmiş olması memelilere geçişi simgeler. Dişler gelişmiş, dış yapısında, memelilerde olduğu gibi özel işlevlere uyarlanmış farklılaşma belirginleşmiştir. Örneğin, ondeki kesicidişlerin yanında, yırtıcı hayvanlarda büyük önem taşıyan güçlü köpekdişleri yer alır, küçük bir açıklıkla köpekdişlerinden ayrılan bir dizi avurt dişi, yiyecekleri daha

küçük ve daha kolay yutulacak lokmalar halinde parçalamaya yarar. Ayrıca iyi gelişmiş bir ikinci damak bulunur, yemek borusu soluk borusundan iyice ayrılmış, omurga ileri derecede farklılaşmaya uğramıştır. Bu

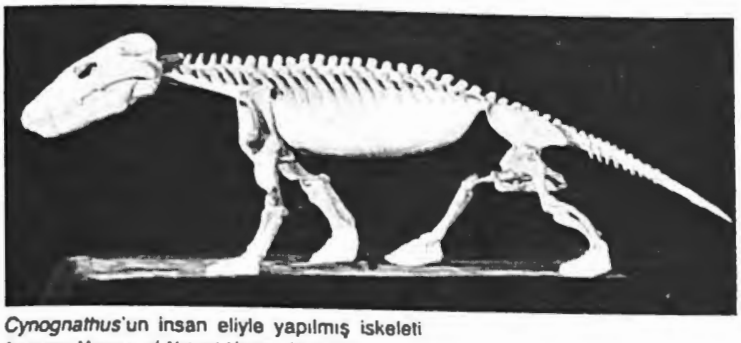

Cynognathus'un insan eliyle yapılmış iskeleti
American Museum of Natural History New York

cinsin bazı üyelerinde post ya da vücut sıcaklığını düzenleme mekanizması bulunduğu sanılmaktadır.

Cynon Valley, Galler'in güney kesiminde, Mid Glamorgan iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). 1974'te kurulan ilçenin yüzölçümü 181 km²'dir. Güneyde Abercynon kentinden, kuzeyde Brecon Beacons Ulusal Parkı'nın güney sınırlarına kadar bütün Cynon Irmağı vadisini içine alır. Kuzeyde Brecknock, doğuda Merthyr Tydfil, güneyde Taff-Ely, doğuda da Rhondda ilçeleriyle çevrilidir. Hirwaun yakınlarındaki bir doğal göl 1911'de gölete dönüştürülürken, Cynon Valley'nin kuzeyinde Demir Çağı yerleşimlerine ilişkin arkeolojik bulgular ortaya çıkarıldı. İlçe merkezi Aberdare kentinin tarihi ortaçağa uzanır; yaklaşık 1189'da yapılmış olan St. John Kilisesi Glamorgan'ın en eski kiliselerinden biridir. 18 ve 19. yüzyıllarda Güney Galler'de zengin kömür ve demir cevheri yataklarının bulunup işlenmesiyle Cynon Valley'de sanayi önemli gelişme gösterdi. Aberdare, Mountain Ash ve Hirwaun gibi madencilik kentleri giderek zenginleşti. Bu durum 1918'den sonra, buhar makinelerinde kullanılan kömürün pazar fiyatlarının büyük ölçüde düşmesine değin sürdü. Sanayide bunu izleyen gerileme, yörede ciddi ve kalıcı bir işsizliğe yol açtı.

Son yıllarda değişik alanlara yönelen sanayi etkinlikleri arasında, Aberdare'de kablo ve dumansız yakıt üretimi, Mountain Ash'te halı ve keten dokumacılığı, Hirwaun'da da hafif makine sanayisi ile elektrikli araç imalatı sayılabilir. Cynon Valley'nin kuzeyindeki Brecon Beacons Ulusal Parkı ile Aberdare Parkı, madencilik ve sanayi etkinliklerinden korunmuş dinlence alanlarıdır. 1906'da Mountain Ash'te Galli şair ve müzikçilerin bir araya geldiği *eisteddfod*(*) şenlikleri için yapılan çok büyük bir pavyonda bölgesel müzik şenlikleri ve başka toplantılar düzenlenir. Nüfus (1986 tah.) 64.900.

Cynric (ö. 560), 534'ten sonra Batı Saksonların (Wessex) kralı. Bazı kaynaklara göre, büyükbabası (ya da babası) olan Wessex'in kurucusu Cerdic'le birlikte 519-534 arasında hüküm sürmüştür. Cynric'in en az bir kez, Searobyrg denilen yerde Britonları bozguna uğrattığı (552) söylenir. Hükümdarlık yılları bir genişleme döneminden çok, Badon Dağı Savaşı'yla (520) doruğa ulaşan toprak kazanımlarının pekiştirildiği bir dönem oldu. Cynric'ten sonra yerine oğlu Ceawlin geçti.

Cyoetsu, Japonya'da, Honşu Adasındaki Niigata ilinde (*ken*) kent. Ara Irmağının aşağı kesimini ve ağız bölgesini kaplar. Sanayi planlaması için Naoetsu ve Takada kentlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Takada bir kale içinde gelişti. 17. yüzyıl başlarından sonra bir ticaret merkezi olarak refah düzeyi yükseldi. 1868'den II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin garnizon işlevi gördü. Geleneksel sanayiler, tekstil ve tarımsal gereç imalatıdır. Yakın zamanda kayak yapımıyla da tanınmıştır.

Naoetsu ise, Kamakura döneminde (1192-1333) Japon Denizi üzerinde önemli bir limandı. 1600'lerin başında önemini yitirmeye başladı ve yalnızca, refahın gelişmiş olduğu Takada'ya hizmet veren bir dış liman biçiminde tanınır oldu. 1898 ve 1914'te iki demiryolunun kente ulaşması limanın yeniden canlanmasını sağladı ve kent hızla sanayileşti. Başlıca ürünler kimyasal madde, metal, makine ve hazır gıdadır. Nüfus (1990) 130.114.

Cyperaceae (papirüsgiller), *Cyperales* takımından, nemli bölgelerde yayılmış 90 kadar ot ve otsu bitki cinsini içeren familya.

Cyperaceae familyası
üstte : Ayakotu (*Carex*)
A J Jermy
altta : Pamukotu (*Eriophorum*)
Russ Kinne-Photo Researchers

Bu familya üyelerinin gövdeleri sert ve genellikle üç köşelidir; yükseklikleri birkaç santimetreden 4 m'ye kadar değişir. Yaprak tabanı, gövdeyi saran iki kenarı bitişik bir kılıf biçimindedir (kapalı kılıf). Küçük başaklar oluşturan minik çiçeklerden her biri tek bir dişiorgan ve iki ya da üç erkekorgan içerir ve zarımsı bir bürgünün (yaprak benzeri yapı) koltuğunda yer alır. Türlerin çoğunda tozlaşma rüzgâr yoluyla olur.

Papirüsgillerin bitkileri sık sık *Poales* takımının üyeleriyle karıştırılırsa da, bunlardan farklı olan özellikleri yardımıyla kolayca ayırt edilebilir. Örneğin *Poales*'in üyelerinin yuvarlak, içi boş gövdeleri, kapalı olmayan yaprak kılıfları, iki bürgüyle çevrili çiçekleri ve iki ya da daha çok bürgüyle çevrili çiçek başakçıkları vardır.

Bu familyanın en geniş cinsleri ayakotu (*Carex*, 1.500-2.000 tür), *Cyperus* (550 tür), *Fimbristylis* (300 tür), sandalyesazı (*Scirpus*, 200 tür), *Rhynchospora* (200 tür), *Scleria* (200 tür), *Mariscus* (200 tür), *Eleocharis* (200 tür), *Schoenus* (100 tür), *Bulbostylis* (100 tür), *Mapania* (60 tür) ve *Hypolytrum*'dur (60 tür). Papirüsgillerin familya olarak pek fazla ekonomik önemi olmamakla birlikte, bazı türleri değerlidir. Bunlardan, papirüs (*Cyperus papyrus*) eski Mısırlılar tarafından kâğıt yapımında kullanılırdı; günümüzde ise daha çok süs bitkisi olarak yetiştirilir. Kültürü yapılan öbür cinsler *Carex*, *Eleocharis*, *Scirpus* ve *Eriophorum*'dur. 1,2 m'ye kadar uzayabilen japonşemsiyesi (*Cyperus alternifolius*), her sapın ucunda şemsiye biçiminde demetler oluşturan yapraklarıyla dekoratif bir saksı bitkisidir. Bazı *Cyperus* türlerinin, özellikle abdüllezizin (*C. esculentus sativus*) nişasta, şeker ve yağca zengin, yenebilir yumrulan vardır. Sandalyesazı türlerinden, *Scirpus cernuus* ve *S. tabernaemontani*, havuz ve göllerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Pamukotları da su bahçelerinde yetiştirilen gözde bitkilerdendi.

Cypraea, *Gastropoda* (karındanayaklılar) sınıfının *Prosobranchia* (öndensolungaçlılar) altsınıfının *Cypraeidae* familyasından deniz salyangozları cinsi. Bu hayvanların, sırtta belirgin bir tümsek oluşturan kalın ve parlak sedefli kabuğu çok güzel renkli ve çoğu kez beneklidir. Kabuk açıklığının kenarındaki kıvrık dudaklarda bazen çok ince dişler bulunur.

Cypraea
Bucky Reeves The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

Daha çok Hint Okyanusu ile Büyük Okyanusun kıyı sularında yaşayan *Cypraea* cinsinin türlerinden 10 cm uzunluğunda ve altın sarısı rengindeki *C. aurantium*, Pasifik Adalarındaki hükümdarların geleneksel takısıydı. Gene sarı renkli ve 2,5 cm uzunluğundaki *C. moneta* ise Afrika'da ve başka yerlerde para olarak kullanılırdı.

Cypress Tepeleri, Kanada'da, Saskatchewan'ın güneybatısı ile Alberta'nın güneydoğusunda tek başına yükselen dağ sırası.

ABD'nin Montana eyalet sınırının kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda 160 km boyunca uzanır. Saskatchewan'da 1.392 m ile en yüksek noktasına ulaşan tepeler güney kırlarının en belirgin yükseltisidir ve yoğun ormanlarla kaplıdır. Shaunavon (Sask) yakınlarındaki doğu eteklerinden kömür çıkartılmasına karşın, Cypress Tepeleri iki eyalet parkı (Alberta'da 20.720 ha, Saskatchewan'da 18.000 ha) ile öncelikle bir spor ve eğlence merkezidir. İngiliz hükümetinin kadastro görevlisi Yüzbaşı John Palliser, 1857'de çizdiği bir haritada, dağ eteklerini kaplayan bir tür çam ağacı dolayısıyla yöreye yanlış olarak *cypress* (servi) adını vermiştir. Tepelerde Buzul Çağı öncesine ait fosillere, çiçeklere ve Kanada'nın başka hiçbir yerinde bulunmayan astropik kayaç çeşitlerine rastlanır.

Cyprianus (AZİZ). Latince tam adı THASCIUS CAECILIUS CYPRIANUS (d. İS y. 200, Kartaca - ö. 14 Eylül 258, Kartaca; Doğu ve Batı kiliselerinde yortu günü 16 Eylül; Anglikan Kilisesi'nde, 26 Eylül), Hıristiyanlığın ilk ilahiyatçılarından, Roma'dan kaynaklanan kıyım döneminde Kuzey Afrikalı Hıristiyanlara önderlik eden Kartaca piskoposu.

Varlıklı bir putperest ailenin oğluydu. Hukuk öğrenimi gördükten sonra Kartaca'da avukatlık yaparken y. 246'da Hıristiyanlığı benimsedi. İki yıl içinde Kartaca piskoposu seçildi; ama 250'nin ilk aylarında Decius'un başlattığı kıyım üzerine saklanmak zorunda kaldı. Önderlerinden yoksun kalan binlerce Hıristiyan ya inancını inkâr etti ya da putperestlerin tanrılarına döndüklerini gösteren belgeler (*libelli*) aldılar. Kıyımın yoğunluğu azalınca, inançlarına bağlı kalmış olanlar, "İsa'nın dostları" olarak papaz ve piskoposlardan bile daha çok af yetkisine sahip olduklarını öne sürdüler. Cyprianus, 251 başlarında Kartaca'ya döndü ve aynı yılın mayıs ayında toplanan bir piskoposlar kurulunda yetkilerini geri aldı. Kurulun bir kararına göre, herkese pişmanlık hakkı tanınacak ama dinden bütünüyle dönenler ancak ölüm döşeğinde yeniden Hıristiyanlığa kabul edilecekti. Ama yalnızca *libelli* alanlar, belirli pişmanlık sürelerinin sonunda bağışlanabilecekti. Böylece, kilise disiplin kurallarına ilişkin üç önemli ilke yerleşmiş oldu. Birincisi, kilisenin, dinden dönmek de dahil büyük günahları bağışlama yetkisi vardı; ikincisi, disiplin konularında en yüksek yetkili Kutsal Ruh'un emanetçisi olan kurul üyesi piskoposlardı; üçüncüsü, halk arasındaki inancı çürük kişiler de kilisenin bağrına kabul edilmeliydi.

252'de İmparator Gallus'un kıyım tehditleri, daha önce Hıristiyanlıktan dönmüş olup da şimdi din uğruna ölmek isteyenlerin kiliseye dönüşlerini hızlandırdı. Aynı yıl bir veba salgını sırasında kilise görevlilerinin özveriyle çalışması halkın kiliseye yönelik desteğini artırdı. Cyprianus da bundan yararlanarak Kartaca'da rakip bir piskoposluk açan düşmanlarının üstesinden geldi.

254 yazında Roma piskoposu Stephanus (254-257) ile arasında çıkan bir anlaşmazlık Cyprianus'un durumunun bir kez daha sınanmasına yol açtı. O güne değin Roma ve Kartaca kiliseleri arasında sıcak ilişkiler vardı. 251'de Cyprianus, rakibi Novatianus'a karşı Piskopos Cornelius'u desteklemiş ve onun adına Katolik Kilisesinin Birliği Üzerine adlı çalışmayı kaleme almıştı. Cyprianus burada piskoposluk yetkisinin kaynağının Roma olduğunu savunuyordu. Papalık makamının üstünlüğüyle ilgili önemli bir bölüm kaleme almak üzere iki ayrı taslak hazırlamış, buna karşılık Roma'nın yargı yetkisinde ayrıcalıklı olduğu anlamına gelecek hiçbir şey söylememişti. Stephanus kıyım sırasında dinlerinden dönen iki piskoposu bağışlayınca, 254'te iki İspanyol cemaatı (Mérida ve León) bu karara karşı Cyprianus'a başvurdu. Cyprianus durumu incelemek üzere bir konsil topladı. Konsil, dinlerinden dönerek büyük günah işleyen din adamlarına karşı çıkmanın, ilgili cemaatler için yalnız hak değil, aynı zamanda ödev olduğuna karar verdi. Cyprianus da yazılı olarak (mektup 67) Kutsal Ruh'un bu durumdaki papazları terk etmiş olacağını, onların yapacağı takdis ayinlerinin kurtuluşa değil, günaha yol açacağını belirtti. "İsa'nın pak gelini" olarak kilise, halktan bir günahkâra kucak açabilirdi; ama günahkâr bir papazın halk adına din görevi yapması düşünülemezdi.

Birkaç ay sonra Roma ile daha da ciddi bir görüş ayrılığı ortaya çıktı. Afrika'da etkin olan Novatianus yanlıları, dinden dönen Hıristiyanların bağışlanamayacağını öne sürerek Cyprianus'a karşı çıktılar. Ama Cyprianus'un saygınlığını yeniden kazanmasıyla tehditleri zayıfladı. Bu arada Novatianus yanlılarınca vaftiz edilenlerin çoğu, kiliseye kabul edilmek için gösteriler düzenlemeye başladı. Roma'da da aynı sorunla karşılaşan Stephanus, Kutsal Üçleme adına yapılan her vaftizin geçerli olduğuna karar verdi. Önceleri Afrikalılar arasında bu konuda farklı görüşler vardı. 255 sonbaharı ile Eylul 256 arasında Cyprianus üç ayrı konsil topladı. Toplam 87 piskoposun katıldığı sonuncusunda, kilise dışında nasıl inanç, umut ve kurtuluş olamazsa vaftiz de olamayacağına oybirliğiyle karar verildi. Bir papaz, kendisinin taşımadığı Kutsal Ruh'u başkalarına veremezdi. Novatianus yanlılarının vaftiz ettiği kişilerin yeniden vaftiz olmaları gerekiyordu. Bu görüş ayrılığının altında, kilisenin niteliğiyle ilgili temel bir ilke sorunu yatıyordu. Roma, kilisenin evrenselliğini ve dolayısıyla bir karma oluşunun kaçınılmazlığını vurgularken, Afrikalılar, bütün koşullarda kilisenin bütünlüğünü savunuyordu. Vaftiz, dünyayı bütünüyle reddedip Kutsal Ruh'u benimsemeyi gerektiriyordu.

2 Ağustos 257'de Stephanus'un ölümü, Roma ile Kartaca arasındaki kopmayı önledi. Stephanus'un ardılı II. Sixtus daha uzlaştırıcı bir politika izledi. Bu arada İmparator Valerianus (hd 253-260) kıyımlara yeniden başladı. 30 Ağustos 257'de prokonsül Aspasius Paternus'un huzuruna çağrılan Cyprianus, Hammamat Körfezinde yer alan Curubis'te (Kurba) zorunlu ikamete gönderildi. Ertesi yıl daha sert bir buyrukla Kartaca'ya geri çağrılarak mahkemeye çıkarıldı ve ölüm cezasına çarptırıldı.

Cyprianus'un ilahiyat görüşleri, kilisenin birliği ve tekliği temel ilkesine dayanıyordu. Bu birlik, hepsi aynı biçimde Kutsal Ruh'u taşıyan ve kendi bölgelerinde egemen olan piskoposlar arasındaki oydaşmayla ortaya çıkabilirdi. "Piskoposlar piskoposu" diye kimse olamazdı. Bölücülük ve papazlık kurumuna başkaldırı en büyük günah sayılmalıydı. Kuzey Afrikalı ilahiyatçı Tertullianus'tan kaynaklandığı sanılan bu görüşler, Cyprianus'un ölümünden sonra Kuzey Afrikalı Hıristiyanların gözünde kutsal bir anlam kazandı.

Cyrano de Bergerac, Savinien (d. 6 Mart 1619, Paris - ö. 28 Temmuz 1655, Paris), Fransız yergici ve oyun yazarı. Siyasal yergi ile bilimsel fantezyi birleştiren yapıtlarıyla sonraki bazı yazarları etkilemiştir. Kendisini konu alan sayısız yapıtların en ünlüsü Edmond Rostand'ın *Cyrano de Bergerac* (1897, *Cyrano de Bergerac*, 1942) adlı oyunudur. Bu oyunda kibar ve zeki olmakla birlikte koca burnundan dolayı sıkılgan ve çirkin bir âşık olarak canlandırılır.

Gençliğinde muhafız alayına katıldı ve 1640'ta Arras kuşatmasında yaralandı. Ertesi yıl askerliği bırakarak felsefeci ve matematikçi Pierre Gassendi'nin yanında çalışmaya başladı. Gassendi'nin etkisiyle en

Cyrano de Bergerac, bir resimden yararlanılarak yapılmış oymabaskı

tanınmış iki yapıtı olan *Histoire comique des etats et empires de la lune* (1656, Ay Devletlerinin ve İmparatorluklarının Gülünç Tarihi), *Histoire comique des etats et empires du soleil* (1662; Güneş Devletlerinin ve İmparatorluklarının Gülunç Tarihi) adlı kitaplarını yazdı. Ay ve Güneş'e yapılan düşsel yolculukları anlatan bu kitaplarda, insanı ve dünyayı evrenin merkezi olarak gören 17. yüzyılın din ve gökbilim konusundaki inançlarını alaya aldı.

Yapıtlarında bilimsel konulara yer veren yeni kuramların yaygınlaşmasına katkıda bulunmasına karşın, gerçek amacı başta din alanında olmak üzere her türlü otoriteyi gülünçleştirmek ve özgür düşünceli maddeciliğin gelişmesini desteklemekti. Fonograf ve maddenin atomik yapısı gibi sonradan keşfedilen bazı şeyleri önceden haber verdiği söylenebilirse de, bu "kehanetler" bazı kuramların pratik bir kanıtlamasından çok araştırıcı ve şairane bir zihnin ürünleriydi.

Cyrano'nun başlıca oyunları, her ikisi de 1654'te yayımlanan *La Mort d'Agrippine* (Agrippina'nın Ölümü) adlı trajedisi ile *Le Pédant Joué* (Oyuna Gelen Ukala) adlı güldürüdür. Klasik değerlerin hâlâ geçerli olması nedeniyle zamanında pek tutulmayan *Le Pedant Joue* günümüz okuyucularını da etkileyebilen bir sevimlilik taşır. Molière *Les Fourberies de Scapin* (*Scapin'in Dolapları*) adlı oyununun iki sahnesinde bu yapıttan yararlanmıştır. *La Mort d'Agrippine* cesur vaklaşımlarından dolayı düşünsel açıdan etkileyicidir. Trajik diyalogların dolaysız ve coşkulu yapısı oyunu dramatik açıdan da ilginç kılar.

Aynı zamanda siyasal konularda da yazan Cyrano, Fronde ayaklanmalarının önderlerini şiddetle eleştirdiği bir kitapçıkta, Machiavelli geleneğinde görülen siyasal gerçekçilikten yola çıkarak Mazarin'i savundu. *Lettres* (Mektuplar) adlı yapıtı çarpıcı ve özgün eğretilemelere dayanan barok düzyazı tarzındaki ustalığını yansıtır. Çağdaşlarınca saçmalık derecesinde yapay kabul edilen eğretilemeleri 20. yüzyılda barok üslubun örnekleri arasında kabul edilmiştir.

Cyriacus (ANCONALI) asıl adı CIRIACO DE PIZZICOLLI (d. 1391, Ancona, Papalık Devleti - ö. 1452, Cremona, Milano Dukluğu), İtalyan tüccar ve humanist. Eski Yunan

uygarlığına ilişkin tarihsel bulgular ile topografik gözlemleri temel alan yazıları, sonradan arkeolojik incelemelere ve ilkçağ araştırmalarına yardımcı olmuştur. İtalya, Yunanistan, Mısır ve Ortadoğu'yu gezerek yüzlerce yazıtı kopya etmiş, anıtların çizimlerini çıkarmış, madalyonlar, heykelcikler ve el yazmaları toplamıştır. Yazıt kopyalarını topladığı altı ciltlik *Commentaries* (Yorumlar) 1514'te bir yangın yüzünden yok olmuş, ama defterlerinin bir bölümü ve bunların kopyaları günümüze ulaşmıştır.

Cystiphyllum, *Rugosa* takımından, koloni oluşturmayan, soyu tükenmiş mercan cinsi. Fosillerine Silüriyen Dönem ile Devoniyen Dönem arasında (y. 430-345 milyon yıl önce) çökelmiş deniz kayaçlarında rastlanır. *Cystiphyllum* cinsinin üyeleri, *Rugosa* takımının bütün öbür türleri gibi boynuz biçimindedir. Bütün mercanlar gibi özel çevre ve yaşam koşulları gerektirdiğinden,

New York'taki Erie ilinden derlenmiş
Cystiphyllum americanum
Buffalo Museum of Science, Buffalo N.Y.

bu cinsin fosilleri de bulundukları kayaçların en önemli tanıtıcı fosillerinden sayılır.

Cystoidea, ilkel derisidikenlilerin soyu tükenmiş sınıfı. Bu hayvanlar Orta Ordovisiyen Dönemde (Ordovisiyen Dönem y. 500-430 milyon yıl önce) ortaya çıkmış ve Geç

New York'un batısındaki Rochester şeyllerinden derlenmiş, Orta Silüriyen Dönemden kalma
Caryocrinites ornatus
Buffalo Museum of Science, Buffalo N.Y.

Devoniyen Döneme (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) değin varlığını sürdürmüştür. Bir sapla deniz tabanına bağlanan kese biçimindeki gövdeleri çok sayıda levhayla kaplıydı. Yaşadıkları çağda büyük bir çeşitlilik gösteren ve önemli bir hayvan grubu olan bu sınıfın bazı örnekleri, birbirinden uzaktaki kayaçların karşılaştırılmasını sağlayan önemli tanıtıcı ya da kılavuz fosillerdir.

Cytisus, baklagiller (*Fabaceae*) familyasından, çeşitli çalı ya da küçük ağaç türlerini içeren cins. Anayurdu Asya'nın batısı ve Avrupa'nın ılıman bölgeleridir; gösterişli çiçekleri nedeniyle başka yörelerde de yetiştirilir. Üç yaprakçıktan oluşan bileşik yaprakları, tek tek ya da küçük kümeler halinde toplanmış sarı, mor ya da beyaz çiçekleri vardır. Çok yaygın ve hemen hemen yapraksız bir tür olan *C. scoparius*, parlak sarı çiçekli bir çalıdır. Sıcak iklimlerde genellikle toprak kaymasını önlemek için yetiştirilir. Olgunlaştığında, meyveleri patlar ve tohumları çevreye saçılır.

cywydd, Gal edebiyatında bir şiir biçimi. Uyaklı beyitlerle yazılan bir od türüdür. Uyaklardan biri vurgulu, öteki vurgusuzdur. Yedi hecelik dizelerde, aliterasyon ve iç uyaktan oluşan *cynghanedd*(*) adlı karmaşık şiir tekniğinin biçimlerinden biri kullanılır. 14. yüzyılda Güney Galler'de Gwilym'li Dafydd tarafından geliştirilmiştir. Daha önceki dönemlerde, *bard*(*) denen Galli halk ozanlarının ikinci sınıfını oluşturan *bardd teulu*'ların (kral savaşçılarının ozanı), ayrıca Fransız truverlerinin(*) ve *jongleur*'lerinin(*) kullandığı biçimlerle bazı ortak özellikler taşır. 14. yüzyıldan 17. yüzyılın başlarına değin Gal şiirinin temel biçimi olmuş, 14. yüzyıl ortasından 15. yüzyıl ortasına uzanan dönemde en parlak dönemini yaşamıştır. 1450-1650 arasında üsluba ilişkin kuralların aşırı önem kazanması, serbest şiirsel anlatımı engellemiştir. *Cywydd*, *bard*'ların kullandığı öteki şiir biçimleriyle birlikte, klasık Gal şairleri tarafından 18. yüzyıl ortalarında ve 19. yüzyılda canlandırılmıştır. Gal halk şarkılarından ve İngiliz şiirinden alınan serbest ölçü yerine, kurallı klasik biçimleri tercih eden çağdaş Gal şairleri günümüzde de *cywydd*'i kullanmaktadır.

Czartoryski, (Prens) Adam Jerzy (d. 14 Ocak 1770, Varşova, Polonya - ö. 15 Temmuz 1861, Montfermeil, Fransa), Polonyalı devlet adamı. Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bölüşülen Polonya'nın bağımsızlığını yeniden kazanması için aralıksız çalışmıştır.

Czartoryski, Litvanya kraliyet soyundan gelen ve 18. yüzyılda Polonya'da büyük nüfuz kazanan bir prens ailesinin en tanınmış üyesiydi. Babası Prens Adam Kazimierz, Polonya tahtına çıkmayı reddetmiş (1763) ve taç, bağımsız Polonya'nın son kralı olan kuzeni II. Stanisław (August Poniatowski) tarafından kabul edilmişti. Adam Jerzy ülkesinde iyi bir öğrenim gördü. Ardından, Almanya, Fransa, Felemenk, İsviçre, İngiltere ve İskoçya'yı dolaştı. 1791'de ülkesine döndükten sonra, 1792'de Rusya'ya karşı başlatılan ve Polonya'nın İkinci Taksimi'ni (1793) hızlandıran kampanyada önemli rol oynadı. Polonya'nın Üçüncü Taksimi'yle sonuçlanan 1794 Ayaklanması'na ne kendisi, ne babası etkin biçimde katılmadığı halde, ailenin Puławy'deki sarayları yıkıldı ve mülklerine el konuldu.

Czartoryski, mülklerini geri almak için 1795'te Petersburg'a gitti. Burada Rus hükümetinin hizmetine girdi ve Grandük Aleksandr ile yakın ilişki kurdu. Aleksandr çar olunca, o dönemde yakın danışmanları arasına girmiş olan Czartoryski'yi yönetimde reform yapmakla görevlendirdi ve 1802'de dışişleri bakan yardımcılığına, 1804'te de dışişleri bakanlığına atadı. Czartoryski'nin, Rusya'nın Prusya ile kurduğu ittifaka karşı çıkması ve Rus ordularının 1805'te Napoléon karşısında uğradığı yenil-

Adam Jerzy Czartoryski, Ary Scheffer'ın resminden ayrıntı, 1850;
Polonya Kütüphanesi, Paris
Bibliothèque Polonaise, Paris

gi (onun önerisine karşın savaşa girildiği halde) 1806'da görevden alınmasına yol açtı. Ama eski Polonya Devleti'nin doğu eyaletlerini içine alan Wilno (Vilnius) eğitim bölgesi yöneticiliği (1803) görevini sürdürerek Rusya'nın hizmetinde kaldı.

Napoléon'un iktidardan düşmesinden sonra Czartoryski yeniden Polonya'nın bağımsızlığı için çalışmaya başladı. Aleksandr'ın izniyle Polonya sözcüsü olarak 1815 Viyana Kongresi'ne katıldı ve Aleksandr'ın hükümdarlığı altında yeni Polonya Krallığı'nın kurulmasını sağladı. Krallık için liberal bir anayasa hazırlanmasına katkıda bulundu, senatör ve yürütme konseyi üyesi oldu. Ama Aleksandr'ın yönetiminden düş kırıklığına uğrayarak, 1816'da kamu görevlerinin çoğundan çekildi.

Czartoryski, Polonya'nın Rusya'ya karşı savaşa girmesini istemiyor ve Polonya'nın bağımsızlığının savaştan çok, Batı'nın diplomatik girişimiyle sağlanabileceğine inanıyordu. Bununla birlikte kendisini, 29 Kasım 1830'da patlak veren Kasım Ayaklanması'nın başında buldu. Ayaklanma bastırılınca Ruslar tarafından ölüme mahkûm edildi, mülklerine el konuldu. 15 Ağustos 1831'de ülkeden kaçarak Fransa'ya sığındı. Paris'te kaldığı Hôtel Lambert, sürgündeki Polonyalıların siyasal etkinliklerinin merkezi oldu. Gayriresmî düzeyde "sürgündeki Polonya kralı" sayılan Czartoryski, İstanbul, Roma ve öteki Avrupa başkentlerinde gayriresmî temsilciler bulundurdu. Rusya'nın nüfuzunu azaltmak amacıyla Balkanlar'daki ulusal hareketleri ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Kafkasya'da başlatılan ulusal hareketleri teşvik etti. 1863'teki Polonya Ayaklanması'nın hazırlanmasında önemli rol üstlendi, ama ayaklanmanın gerçekleştiğini göremeden öldü.

Czartoryski, (Prens) Adam Kazimierz (d. 1 Aralık 1734, Gdańsk - ö. 19 Mart 1823, Sieniawa, Polonya), Czartoryskilerin Familia olarak adlandırılan aile partisinin önde gelen üyelerinden biri. 1763'te Polonya tahtına çıkması yönündeki öneriyi kabul etmemiş, bunun yerine önemli bir sanat koruyucusu olmuştur.

Geniş mülklerinin yanı sıra atölyeleriyle büyük servet edinen Rutenya valisi Aleksander August Czartoryski'nin (1697-1782) oğluydu. İngiltere'de öğrenim gördü ve Polonya tahtına çıkmak üzere yetiştirildi. O dönemde Litvanya Grandüklüğü'nde saray kâtipliği görevinde bulunan iktidardaki Familia Partisi'nin önderi Michał Fryderyk, Kazimierz'in amcasıydı. Familia'nın politikası, Avusturya ve Prusya'nın desteklediği Potockilerin tersine, Rusya ve İngiltere'nin yardımıyla devleti güçlendirmekti. Kazimierz, Polonya tahtının boş olduğu 1763'te kral olması için kendisine yapılan öneriyi

reddetti. Bunun üzerine tahta kuzeni II. Stanisław (August Poniatowski) geçti.

Adam Kazimierz'in asıl ilgi alanını edebiyat ve pedagoji oluşturuyordu. Süreli yayınlar kurarı, okullar açan Kazimierz bir bakıma dünyanın ilk eğitim bakanıydı. Kendisinin ve tutkulu karısı Izabella Elzbieta'nın (1746-1835, eö Kontes Flemming) çabalarıyla Adam Kazimierz'in Puławy'deki sarayı, klasik mimariyi ve Polonya edebiyatını destekleme konusunda kraliyet ailesiyle yarışan önemli bir kültür merkezi durumuna geldi. İktisatçı P.-S. du Pont de Nemours'un da dersler verdiği bu saray, Kazimierz'in ve üst sınıftan kişilerin oğulları için kusursuz bir eğitim yuvası işlevini gördü. Polonya tiyatrosunu da destekleyen Adam Kazimierz, Puławy'deki tiyatrosunda sahnelenmek üzere birçok oyun yazdı.

1792-94 arasında yıkılan ve daha sonra yeniden inşa edilen Puławy'deki saray, Polonya'nın 1795'te çöküşünden sonra büyük ölçüde Prenses Izabella'nın çabası sonucunda ülkenin geçmişinin simgesi durumuna geldi. 1809'da Gotik Ev adıyla Polonya'nın ilk müzesi olarak düzenlendi.

Czartoryski, (Prens) Michał Fryderyk (d. 26 Nisan 1696 - ö. 13 Ağustos 1775, Varşova, Polonya), Polonyalı devlet adamı. Czartoryskilerin, Familia olarak adlandırılan aile partisini Polonya'nın iktidar partisi durumuna getirmiştir.

Paris, Floransa ve Roma'da öğrenim gördükten sonra Saksonya sarayının hizmetine girdi ve Litvanya'da saray kâtibi yardımcılığına atandı. 1727'de, Polonya kralı II. August'un hastalığı sırasında, August'un oğlunun veraset hakkıyla ilgili gizli güvence belgesini imzalayan soylular arasında yer aldı. Ama 1733'te Fransa'nın baskısıyla Stanisław Leszczyński tahta çıkarıldığında onu destekledi. Stanisław 1735'te tahttan çekilince Czartoryski, rakip Patocki ailesine karşı onu ve ailesini hizmetine alan II. August lehine oy kullandı. Aile partisi Familia'yı kardeşi August ile birlikte iktidar partisi durumuna getirdi ve geleceği parlak gençleri Puławy'de eğitti. Diplomatik işlerden çok, ülke içi reformlarla ilgilendi. Kraliyet ailesinin ayrıcalıklarının yeniden tanınması ve yasama meclisinde oybirliği zorunluluğunun (*liberum veto*) kaldırılması için çalıştı.

Czartoryski 1752'de Litvanya büyük mührünü saklama yetkisini elde ederek gücünün doruğuna ulaştı. Rakibi Jerzy Mniszek'in Dresden'de etkili olmaya başlaması üzerine ülke içindeki düşmanlarıyla uzlaşmanın ve İngiltere ile Rusya'dan yardım sağlamanın yollarını aramaya başladı. Ama Rusya'nın desteğiyle reformları güvence altına alma girişimi başarısızlığa uğradı. 1767'den sonra malikânesine çekildi ve Polonya'nın Birinci Taksimi'ni oradan izledi. Czartoryski'nin yeğeni Kral II. Stanisław (August Poniatowski) ve öteki yeğeni Adam Kazimierz Czartoryski ile oğlu Adam Jerzy Czartoryski, onun politikalarını sürdürdüler.

Czechowicz, Józef (d. 15 Mart 1903, Lublin - ö. 9 Eylül 1939, Lublin, Polonya Krallığı), Polonyalı şair.

Yoksul bir aileden gelen Czechowicz, öğretmenlik öğrenimi gördü. Şiirleri, hem kent hem de kır görüntülerine karşı duyarlığının ve halk kültürüne olan sevgisinin izlerini taşır. Sözcük seçiminde gösterdiği özen açısından modern ve çarpıcı bir üslup kullanmış olmasına karşın, eğretilemelere sık sık başvurması nedeniyle şiirleri anlatımcı bir özellik gösterir. İlk şiir kitabı *Kamień*'i (1927; Taş) sırasıyla *Dzień jak Codzień* (1930; Öteki Günler Gibi Bir Gün), *Ballada z tamtej strony* (1932; Ötelerden Bir Balad), *W Błyskawiczy* (1934; Şimşekler Altında), *Niewiecz* (1936, Hepsi Bu) ve *Nuta człowieczа* (1939; İnsani Bir Not) izledi.

Şiirleri büyük bir felaketin ve kendi ölümünün önsezileriyle doludur. 1930'dan sonra yaşamını sürdürdüğü Varşova'nın Alman işgali altına girmesinden hemen sonra doğum yeri olan Lublin'e sürüldü ve burada Alman Hava Kuvvetleri'nin bir bombardımanı sırasında öldü.

Czernin (von und zu Chudenitz), Ottokar, Kont (d. 26 Eylül 1872, Dimokur, Bohemya, Avusturya-Macaristan - ö. 4 Nisan 1932, Viyana), 1916-18 arasında Avusturya-Macaristan dışişleri bakanı. Ülkesini I. Dünya Savaşı'na sokmamak ve böylece Habsburg monarşisinin çökmesini engellemek için gösterdiği çabalar başarısızlığa uğramıştır.

Soylu bir Çek ailesinden gelen Czernin, 1895'te dışişlerine girerek Avusturya-Macaristan'ın Paris elçiliğinde çalıştı. 1899'da maslahatgüzar olarak Lahey'e atandı. 1903'te Bohemya *Landtag*'ına (Eyalet Meclisi) girdi ve tutucu görüşlerin sözcüsü oldu. Arşidük Franz Ferdinand'ın yakın danışmanı olan Czernin, genel oy hakkının tanınmasına karşıydı; aristokrasinin yeniden siyasal gücünü elde etmesi için çalıştı. 1912'de *Reichsrat*'ın (Devlet Konseyi) Soylular Meclisi *Herrenhaus*'un ömür boyu üyeliğine getirildi. 1913'te Romanya'ya ortaelçi atanmak üzere diplomatik göreve yeniden çağrıldı; burada üç yıl görev yaptı.

Yeni imparator I. Karl'ın tahta çıkmasıyla Czernin Aralık 1916'da Avusturya-Macaristan dışişleri bakanlığına getirildi. Avusturya'yı I. Dünya Savaşı dışına çekme çabaları, Almanya'nın muhalefeti ve İttifak Devletleri'nin askeri ve ekonomik engellemeleri yüzünden başarısızlığa uğradı. Yeni bağımsızlığına kavuşan Ukrayna'ya Brest-Litovsk barış görüşmelerinde (Şubat 1918) tanınan sınır ayrıcalıkları yüzünden dışişleri bakanlığı konumu oldukça sarsıldı. İmparator Karl'ın, Bourbon hanedanından Parma prensi Sixtus aracılığıyla İtilaf Devletleri ile ayrı bir barış yapmak üzere yürüttüğü gizli görüşmelerin Fransa tarafından açıklanması üzerine Nisan 1918'de görevinden istifa etti. Savaştan sonra ilan edilen cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında Ulusal Meclis üyesiydi (1920-23).

Czerny, Karl (d. 20 Şubat 1791, Viyana - ö. 15 Temmuz 1857, Viyana), Avusturyalı piyanist, öğretmen ve besteci. Eğitici piyano yapıtlarıyla tanınır.

Önce babası Wenzel Czerny, daha sonra Beethoven ile piyano çalıştı. Clementi ve Hummel ile tanışarak onlardan etkilendi. Öğretmenliğe 15 yaşında Viyana'da başladı; Liszt ve Beethoven'ın yeğeni ile daha başka tanınmış piyanistler öğrencileri arasındaydı. Yayımlanan 1.000'e yakın bestesi içinde Rossini'nin iki uvertürünün, her biri dört elle çalınacak sekiz piyano için uyarlanmış usta işi düzenlemeleri de vardır.

Czerny'nin kalıcı etkisi sonraki öğretmen kuşaklarınca çok tutulan piyano etütlerinden kaynaklanır. *Schule der Geläufigkeit* (Hız Kazanma Çalışmaları), *Schule des Virtuosen* (Virtüözlük Çalışmaları), *Schule der linken Hand* (Sol El Çalışmaları) ve *Kunst der Fingerfertigkeit* (Parmak Açma Sanatı) bunlar arasındadır. Bu titiz ve kademelendirilmiş alıştırma dizileri, 20. yüzyılda bile yaygın olarak kullanılmıştır. Czerny'nin Beethoven'in piyano sonatlarının çalınmasına ilişkin değerli bir incelemesi de vardır.

Częstochowa, Polonya'nın ortagüney kesiminde il (*województwo*) 1975'te kurulan ve yüzölçümü 6.182 km² olan il kuzeyde Sieradz ve Piotrków, doğuda Kielce, güneyde Katowice, batıda Opole ve kuzeydoğuda da Kalisz illeriyle çevrilidir. Elektrikli makineler, kâğıt ve dokuma üretilen oldukça sanayileşmiş bir ildir. Avrupa çapında önemi olan demir cevheri yatakları ilin ortagüney kesimi boyunca uzanır. Ormancılık ve tarım da (buğday, çavdar, patates) önemlidir. Birçok demiryolu ve karayolu ili baştan başa geçer ve Katolikler için ünlü hac yeri olan il merkezi Częstochowa kentini ülkenin öteki önemli pazar kentlerine bağlar. Warta il sınırları içindeki en büyük ırmaktır. Pilica, Mała Panew, Kocinka ve Wiercica ırmakları da ilden geçer. Nüfus (1990 tah.) 776.100.

Częstochowa, Polonya'nın ortagüney kesiminde kent. 1955'ten bu yana Częstochowa ilinin (*województwo*) merkezidir. Eskiden, 13. yüzyılda kurulmuş Eski Częstochowa ve 14. yüzyılda kurulmuş Jasna Góra (Lehçede "Parlayan Dağ") olmak üzere iki ayrı yerleşim yeri halindeydi. Bu iki kent 1826'da birleştirildi. İçinde değerli freskler ile "Częstochowa Meryem Anası" ("Siyah Madonna") adlı ünlü bir resmin bulunduğu Jasna Góra Manastırı, Katoliklerin bir hac yeridir. Manastır, 1655 ve 1705'teki İsveç işgalleri sırasında tahkim edilerek Polonya kuvvetleri için bir kale haline getirilmiştir. Dokuma fabrikaları, cam, kâğıt ve gıda maddeleri üretimiyle Częstochowa önemli bir sanayi kentidir. Bierut demir-çelik tesisleri de buradadır. Nüfus (1990 tah.) 257.500.

Czetwertyński AİLESİ. ŚWIETOPEŁK-CZETWERTYŃSKI olarak da bilinir, Polonyalı soylu aile. Rurik hanedanından Kiev büyük prensi II. Svyatopolk'un (Izyaslavich) (ö. 1113) soyundan gelir. En ünlü üyelerinden biri, 1791 Polonya Anayasası'na karşı çıkan Rus yanlısı Targowica Konfederasyonu'nun son lideri ve Przemyśl Kalesi komutanı Antoni Czetwertyński'dir (1748-94). Antoni Czetwertyński, Tadeusz Kościuszko'nun ayaklanması sırasında Polonya'ya ihanet ettiği gerekçesiyle asılmıştır. Ailenin öbür üyeleri arasında hayırsever Włodzimierz (1837-1918) ile oğlu Seweryn Franciszek Kalikst (1873-1945) sayılabilir. Kalikst 1906'da Rus *Duma*'sında (Parlamento), 1922-1928 arasında da Polonya Yasama Meclisi'nde (*Sejm*) üye olarak bulunmuştur.

Çaadayev, Pyotr Yakovleviç (d. 7 Haziran 1794, Moskova - ö. 26 Nisan 1856, Moskova), Rus yazar ve aydın. Rus tarihiyle ilgili görüşleri, Slav ve Batı yanlısı aydınlar arasındaki tartışmayı hızlandırmıştır.

Liberal görüşlü bir subay olan Çaadayev, 1820'lerde güçlü Katolik eğilimler taşıyan mistik bir Hıristiyanlık anlayışına yöneldi. 1823-26 arasında Avrupa'yı gezdi ve bu yolculuğun ardından *Lettres Philosophiques*'i (1827-31; Felsefi Mektuplar) yazdı. Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkisini sorgulayan bu yapıtında Rus tarihi, kültürü ve Ortodoks mezhebini acımasızca eleştirdi ve Katolik mezhebi ile Batı Avrupa kültürünün benimsenmesini savundu. Yapıtta yer alan ilk mektubun Rusça çevirisi 1836'da *Teleskop* dergisinde yayımlanınca, akli dengesini yitirdiği öne sürülerek doktor gözetimi altına alındı. Bununla birlikte Moskova'da yaşamayı sürdürdü ve genç Batı yanlılarından büyük saygı gördü. Hem Slav yanlıları, hem Batı yanlıları ile yakın görüşleri olan Çaadayev, Rusya'nın Batı'yı örnek alan bir kalkınma yolu izlemesi gerektiğini savunduğu için Slav yanlılarından, dinsel ve tarihsel alandaki görüşlerinden dolayı da Batı yanlılarından ayrıldı.

Çacang Yulsa, ÇACAN olarak da bilinir (ö. IS 7. yy, Kore), Budacılığı Kore'nin devlet dini yapmaya çalışan Budacı keşiş.

Kore'de rahip olduktan sonra 636'da Tang hanedanının hüküm sürdüğü Çin'e gitti. Yedi yıl boyunca burada Budacılığın öğretilerini inceledi. Dönüşünde, Gautama Buda'ya ait olduğu söylenen kutsal emanetleri Kore'ye götürerek büyük heyecan yarattı. O sırada Kore üç krallığa bölünmüştü. Doğum yeri olan Silla'da Budacıların resmi hiyerarşisi içinde en üst mevkiye getirilen Çacang, Silla'nın örnek bir Budacı ülke olduğunu ve öbür iki krallığın ona boyun eğmesi gerektiğini yaymaya başladı. Devletten aldığı yardımla, Çin'den getirdiği kutsal emanetleri korumak için Fang-yong-sa (*sa*: "tapınak") üzerinde dokuz sütunlu bir kule inşa etti. Bu kule giderek Silla'da ulusal bilincin simgesi durumuna geldi. Bununla da yetinmeyen Çacang, Çin'deki Tang hanedanı ile Silla arasında dostluk ilişkilerini güçlendirmek ve Silla öteki Kore krallıklarıyla savaşa girdiğinde, Çin'den yardım alabilmek amacıyla Çin ile ilişkilerini geliştirdi.

Çacang, Budacılığı devletin resmi dünya görüşü durumuna getirmek için de sistemli bir program uygulamaya girişti. Bu amaçla uyguladığı kitleleri bilinçlendirme hareketi, ulusal bir bilincin oluşmasına da yol açtı. Pusan yakınlarında Tongdo-sa'yı kurarak, manastırdaki yalın keşiş yaşamını halka örnek göstermeye ve böylelikle genel ahlak düzeyini yükselterek ulusal bilinci güçlendirmeye çalıştı.

çaça (*Clupea sprattus*), *Clupeiformes* takımının, ringa ve sardalyeleri de içeren *Clupeidae* familyasından eti için avlanan balık. Çaçalar, Avrupa'nın batısındaki sularda büyük sürüler halinde dolaşan ve ekonomik değeri olan gümüş renginde deniz balıklarıdır. Yanlardan yassı, iğ biçiminde olan gövdeleri iri, gevşek pullarla örtülüdür. Altçeneleri üstçenelerine doğru kıvrık, ağızları küçük, dişleri yoktur; daha çok planktonlarla beslenirler. Ortalama 7-8 cm uzunluğunda olan çaçaların Kuzeybatı Karadeniz'deki örnekleri 12-13 cm'ye ulaşır. Atlantik ringalarından (*Clupea harengus*) daha kısa oldukları için, özellikle kutu balık konservelerinde bu balıklar yeğlenir. Ayrıca taze olarak tüketilir, yağa bastırılarak, salamurası yapılarak ya da tütsülenerek saklanır.

Türkiye'de, daha çok Karadeniz sularında bulunur.

Çad, resmi adı ÇAD CUMHURİYETİ. Fransızca RÉPUBLIQUE DU TCHAD. Afrika'nın ortakuzey kesiminde karayla kuşatılmış ülke. Çad Gölü havzasının kuzeydoğu ve güneydoğusu boyunca uzanan 1.284.000 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde Libya, doğuda Sudan, güneyde Orta Afrika Cumhuriyeti, batıda ise Kamerun, Nijerya ve Nijer ile çevrilidir. Kıtanın beşinci büyük ülkesi olmasına karşın, nüfus yoğunluğu düşük ve ekonomisi az gelişmiştir. 1991 tahmini nüfusu 5.823.000'dir. Başkenti N'Djamena'dır (eskiden Fort-Lamy).

Doğal yapı. Çad, batı sınırının ortasında yer alan Çad Gölünden sonra yavaş bir eğimle yükselen sığ bir havza görünümündedir. Eski jeolojik dönemlerde bölgenin daha geniş bir kesimini kaplayan Çad Gölünün yüzey alanı günümüzde de mevsimlere göre önemli değişiklikler gösterir. Sınırlarını göl sularının çekilmesi sırasında biriken kil ve kum çökellerinin belirlediği Çad Gölü havzası, bir dizi dağla çevrilidir. Kuzeyde en yüksek noktası Emi Koussi (3.415 m) olan volkanik Tibesti Masifi uzanır. Kuzeydoğuda Ennedi Platosunun kumtaşı tepeleri, doğuda kristal kayaçlı Ouaddaï (Vaday) dağlık bölgesi, güneyde ise Oubangui Platosu bulunur. Kamerun ve Nijerya'nın iç kesimlerindeki Adamawa ve Mandara dağları havzayı çevreleyen yarım daireyi tamamlar. Havzanın en alçak noktası Djourab (Curab) Çöküntüsüdür (175 m).

Çad'ın akarsu sistemi güneydoğudan akarak Çad Gölünü besleyen Chari ve Logone ırmakları ile kollarından oluşur. Çeşitli kolların sularını aldıktan sonra Salamat Irmağı ile birleşen Chari Irmağı, bataklık bir alanı geçerek geniş bir delta biçiminde Çad Gölüne dökülür. Toplam uzunluğu 1.200 km'dir. Pendé ve Mbéré ırmaklarının birleşmesiyle oluşan Logone Irmağı toplam 960 km'lik yolu aşarak N'Djamena'da Chari Irmağına katılır. Çad Gölünün su düzeyi bu ırmakların taşıdığı su miktarına göre değişir.

Kum ve kayaçlarla kaplı çöl ve dağlık alanlar dışında değişik toprak türlerine rastlanır. Bazı mevsimlerde taşkınlara uğrayan batı kesiminde hidromorfik topraklar bulunur. Ouaddaï'deki dağ yamaçlarının korunaksız kıvrım ve tümseklerinde demir içerikli topraklar vardır. Buna karşılık Koro Kuşağındaki toprakların demir oranı düşüktür. Çad Gölünün kuzeyine düşen Kanem bölgesinde yarı kurak bir toprak dokusu görülür.

Çad'da büyük enlem farklılıklarından dolayı değişik iklim özellikleri görülür. Tropik iklimin egemen olduğu güney bölgesinde mayıs-ekim arasında düşen yıllık ortalama yağış miktarı 800-1.200 mm arasında değişir. Orta kesimdeki yarı kurak Sahel Kuşağında ise 300-800 mm arasında değişen yıllık yağışlar haziran-eylül arasında düşer. Sıcaklığın daha yüksek olduğu kuzey bölgesinde seyrek olarak yağış görülür. Genelde yağışların kesildiği aralık-şubat dönemi serin geçer. Yıl içinde görülen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar sırasıyla 12° C ve 50° C'dir.

Bitki örtüsü kuşakları yağışlara bağlı olarak değişir. Güney bölgesinin bitki örtüsü fundalıklar, yüksek otlar ve seyrek, yaprakdökmeyen ağaçlardan oluşur. Sahel Kuşağında savanlar kuzeye doğru gidildikçe yerini dikenli çalılara ve bozkır bitki örtüsüne bırakır. Kumul ve platolarla kaplı kurak kuşakta ise yer yer hurma vahalarına rastlanır. Özellikle orta ve güney kesiminde toplanmış olan yabanıl hayvan varlığı fil, suaygırı, gergedan, düğmeli domuz, zürafa, antilop, aslan, pars ve çita gibi hayvanları kapsar. Ayrıca çok sayıda kuş ve sürüngen türü yaşar. Çad Gölü ve akarsular balık açısından zengindir. Yaklaşık altıda biri ormanlar, üçte biri de çayır ve otlaklarla kaplı olan ülke topraklarının ancak yüzde 2,5'ini ekili-dikili alanlar oluşturur.

Yerleşme dokusu. İklim koşulları ve toprak örtüsünün değişik ürünleri yetiştirmeye elverdiği güney bölgesinde, kırsal kesim büyük ölçüde tarıma bağlıdır. Sömürge döneminde pamuk, pirinç ve şekerkamışı gibi ticari ürünler pazar ilişkilerini bir ölçüde geliştirmiştir. Ama bazı geleneksel tarım yöntemleri korunduğundan üretim düzeyi düşüktür. Çeçe sineğinin insanların barınmasını olanaksız kıldığı bölgenin sınırı 10° kuzey enlemidir. Bu çizginin yukarısında geniş çaplı hayvan besiciliği başlar. Yarı kurak bölgede yerleşik çiftçiler ile göçebe çobanlar bir arada yaşar. Çad Gölünün kıyısında sulamadan yararlanılan alanlarda yılda üç kez ürün alınır. Kanem bölgesinde hayvancılık tarıma bağlı olarak yapılır. Kuraklık kırsal yaşamı önemli ölçüde etkiler. Kuzeydeki sıcak bölgede deve sürüleri besleyen dağınık göçebeler yaşar. Bu topluluklar dış etkilere kapalıdır.

Çad'da kentsel yaşam hemen hemen başkent N'Djamena ile sınırlanmıştır. 20. yüzyıl başlarında kurulan ve kırsal kesimden göçlerin etkisiyle çarpıcı bir nüfus artışı gösteren kent, ülkenin ticaret merkezi durumundadır. Sarh, Moundou ve Abéché büyükçe kasabalar olmaktan öteye gitmez.

Nüfus. Değişik dil, halk ve dinlere rastlanan Çad, Afrika ölçülerini bile aşan çok renkli bir mozaik görünümündedir. Resmi dil Fransızca ile Arapçadan başka 100'ü aşkın dil ve lehçe de konuşulur. En büyük etnik topluluk olan Saralar, akrabalık ilişkileri bulunan Bagirmi ve Çari-Nil dil ailesine bağlı Bongo halklarıyla birlikte Chari ve Logone havzalarının orta kesimlerinde oturur. Nijer-Kongo dil ailesine bağlı Laka ve Mbum halkları daha batıda yaşar. Tangulelerin yaşadığı bölge Chari ve Logone ırmaklarının kıyıları boyunca uzanır. Çad Gölünün çevresinde Sahra dil öbeğine bağlı Buduma, Kuri ve Kanemba gibi halklar toplanmıştır. Ülkenin her yanına dağılmış çok sayıda kabileden oluşan Araplar tek bir etnik topluluk sayılır. Kuzeyde göçebe Siyah topluluklar bulunur.

Toplam nüfusun yarıya yakın bir bölümünü oluşturan Müslümanlar daha çok ülkenin kuzey ve doğu kesimlerinde oturur. Müslümanlık özellikle Arapların bulunduğu yerlerde ve büyük kasabalarda yaygındır; Müslümanlığın değişik etnik toplulukları kaynaştırıcı etkisine karşın, bazı yerel gelenekler sürmektedir. Güney bölgesinde ve Guéra dağlık bölgesinde animizm hâlâ güçlüdür. Ülkede ayrıca dört Katolik piskoposluğu ve bazı Protestan misyon merkezleri vardır.

Çad'ın ortalama nüfus yoğunluğu (1991) km² başına ancak 4,5 kişidir. Ülkenin en kalabalık kesimi güney bölgesidir. Kentlerin toplam nüfus içindeki oranı yaklaşık yüzde 24'tür; bunun yarıya yakın bölümü N'Djamena'da oturur. Doğum ve ölüm oranları (1988) sırasıyla binde 42,3 ve binde 19'dur. 1985-90 arasında ortalama yıllık nüfus artış hızı yüzde 2,4 düzeyinde olmuştur. Son yıllarda yönetim Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile işbirliği yaparak bebek ve anne ölümlerini azaltmaya yönelik bir sağlık eğitimi programı başlatmıştır.

Ekonomi. Çad'da büyük ölçüde tarıma dayanan, karma kalkınma ekonomisi yürür-

lüktedir. Ekonomik gelişmenin önündeki en önemli engeller yönetim yapısındaki yetersizlikler, iç karışıklıklar ve kuraklıktır. Denizlerden uzaklık ve sınırlı ulaşım olanakları öteki olumsuz etkenler arasında sayılabilir. Kıtanın en yoksul ülkeleri arasında yer alan Çad'ın gayri safi milli hasılası (GSMH) 1989 verilerine göre 1.308 milyon ABD Doları, ulusal gelirden kişi başına düşen pay ise 190 ABD Doları'dır.

Toplam işgücünün dörtte üçten fazlasının çalıştığı tarım sektörünün gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı yüzde 41 dolayındadır. Üretimin yaklaşık dörtte üçü yerel tüketime dönüktür. Başlıca tarım ürünü daha çok ihracata yönelik olan pamuktur; yağmura bağımlı olan yıllık üretim miktarını artırmak amacıyla yeni pamuk türlerinin kullanımına ve ileri ekim ve pamuk ayırma yöntemlerine geçilmiştir. Tarımsal ihracatta ikinci sırayı hayvancılık ürünleri alır. Başlıca gıda ürünleri kocadarı, kumdarı ve yerfıstığıdır. Çad Gölünde ve akarsularda yakalanan balıkların yarısı kurutularak ihraç edilir. Gıda maddeleri üretimi genelde iç tüketimi karşılayacak düzeydedir, ama 1970'lerdeki şiddetli kuraklıklar geniş çaplı dış yardımı gerektirmiştir.

Çad'ın başlıca maden kaynağı Çad Gölünün kuzeyi ve Borkou bölgesinden elde edilen natrondur. 1977'de Kanem bölgesinde bulunan petrolün üretimi 1980'deki siyasal karışıklıklar yüzünden durmuştur. Öte yandan Ouaddaï'de altın, Ennedi'de uranyum, Aozou Şeridinde uranyum ve tungsten, Laï yakınlarında ise boksit yatakları bulunmuştur.

Sanayide Orta Afrika'nın en az gelişmiş ülkesi olan Çad'da imalatın GSYİH içindeki payı (1987) yalnızca yüzde 7,8'dir. Başlıca sanayi dalı pamuk işlemedir. Çeşitli şeker rafinerilerinin ve bir dokuma fabrikasının yanı sıra kesimevleri, soğutma tesisleri, pirinç işleme atölyeleri ve tuğla fabrikaları vardır. Yakıt kullanan enerji santrallarının hammadde yetersizliği ve savaşın yol açtığı yıkım gibi nedenlerle düşük üretim kapasitesiyle çalışması, sanayinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Ulaşım hizmetleri çok sınırlıdır. Toplam uzunluğu 40 bin km olan karayollarının yalnızca yüzde biri asfaltla kaplanmıştır. Yakın dönemde BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) yardımıyla Sahel bölgesinde ikincil yolların yapımına yönelik bir proje başlatılmıştır. Demiryolu hatları olmayan Çad, komşu Nijerya ve Sudan sınırında başlayan demiryolu hatları aracılığıyla bazı deniz limanlarına bağlanır. Ekonomi açısından hava ulaşımı önemli rol oynar. Büyük uçakların inmesine elverişli N'Djamena Havalimanı dışında 40 kadar ikincil havalimanı vardır.

Dış ticaret dengesinde sürekli açık veren Çad, başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelerden dış yardım alır. Dış ticarette

Fransa'dan sonra ilk sıralarda Nijerya, ABD, Kongo ve Japonya gelir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Çad 1970'lerden başlayarak iç çatışmalara ve bunları izleyen hükümet değişikliklerine sahne olmuştur. Bunun sonucunda 1975 ve 1979 anayasaları birbiri ardına askıya alınmış, 1982'de devlet başkanına geniş yetkiler tanıyan bir temel yasa kabul edilmiştir. 1989'da da bu temel yasaya dayanan yeni anayasa yürürlüğe girmiştir.

Yasaların öngördüğü sınırlı sosyal sigorta sistemi bütün ülkeyi kapsamaktan uzak olduğu gibi, uygulamada da tam anlamıyla işlememektedir. Sağlık koşulları Batı Afrika ülkelerinin çoğunun gerisindedir. Ortalama ömür (1985-90) erkekler için 43,9 yıl, kadınlar için 47,1 yıldır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 132 gibi çok yüksek bir düzeydedir. Güneyde toplanmış olan sağlık kuruluşları yeterli hizmet veremektedir; sağlık personeli açığı büyüktür. Halk sağlığını korumaya yönelik önlemler de yetersizdir. Sindirim sistemi hastalıklarının yanı sıra bulaşıcı sarılık, sıtma, verem, tetanos, cüzam ve kızamık da yaygındır.

Okuryazarlık oranı (1990) yüzde 30 dolayındadır; okuma yazma bilen kadınların sayısı yok denecek kadar azdır. İlköğretim resmi okulların yanı sıra, büyük bölümü Katolik ve Protestanların elinde olan özel okullarda verilir; okula giden okul çağındaki çocukların oranı yüzde 50'den azdır. Orta ve teknik düzeyde öğretim veren 40 kadar kurum vardır. Ülkenin tek yükseköğretim kurumu 1971'de kurulan Çad Üniversitesi'dir.

Kültürel yaşam. Halkların ve dillerin çokluğu nedeniyle geleneksel kültür mirası oldukça zengindir. Yazılı edebiyat gelişmemişse de sözlü edebiyat birikimi önemlidir. Ülkenin kuzeyinde son derece ilginç kaya kabartmaları ve resimleri bulunmuştur. Günümüzde de sürdürülen çeşitli geleneksel el sanatları arasında sukabağı kabı süslemeciliği, pirinç eşya yapımı ve sepet örme sayılabilir. Ulusal kültür bilincini geliştirmek amacıyla Çad Kültür Merkezi kurulmuştur.

Tarih. Borkou-Ennedi-Tibesti ilinin kuzeyindeki dağınık Neolitik sitler yörede çok eski tarihlerde Siyah mağara insanlarının yaşadığını göstermektedir. Çad Gölü çevresindeki ilk yerleşmelerin ise İÖ 500'lerde kurulduğu sanılmaktadır. İS 8. yüzyıl başlarında Sahra'nın sınır kesimlerindeki kuraklığın artması ve Afrika'nın kuzeyinde ve doğusundaki nüfus akınlarının baskısı bazı Berberi toplulukların bugünkü Çad topraklarına göç etmesine yol açtı. 800'lerde kurulan Kanem Krallığı 1085'te İslam dinini kabul etti ve 1200'lere doğru sınırlarını kuzeyde Fizan, doğuda Ouaddaï, batıda Nijer Irmağı, güneyde ise Bornu Krallığı'nın bulunduğu Çad Gölünün kuzeyine kadar genişletti. Bu tarihte iki krallığın birleşmesiyle ortaya çıkan yeni Kanem-Bornu Krallığı, Sahra'yı aşarak Trablus'a giden ticaret yollarının güneydeki başlangıç noktasının egemenliği altında olmasından yararlanarak, 16. yüzyılda gücünün ve zenginliğinin doruğuna ulaştı. Bu arada güneyde Bagirmi Krallığı ve Ouaddaï Sultanlığı adlı iki rakip krallık daha doğdu. 17. yüzyılda en güçlü konumuna erişen Bagirmi Krallığı, topraklarını Kanem-Bornu içlerine kadar genişletme girişiminde başarısızlığa uğradı. Zamanla Darfuların egemenliğine son veren Müslüman Ouaddaï Sultanlığı, Bagırmi ve Kanem-Bornu krallıklarına çeşitli akınlar düzenledi. Bu üç Müslaman devletin başlıca zenginlik kaynağı animist topluluklarının köleleştirilmesine dayanıyordu. 19. yüzyılda iç bölünmelerle zayıflayan krallıklar 1883-93 arasında Sudanlı bir serüvenci olan Rabihü'z-Zübeyr'in yönetimine girdi.

1891'de bölgeye giren Fransızlar 1900'de Rabihü'z-Zübeyr'i devirerek koruma altına aldıkları eski Kanembu hanedanını başa geçirdiler. 1910'da bölgeyi Fransız Ekvator Afrikası'na bağladılar. İki dünya savaşı arasında Aozou Şeridi İtalya yönetimindeki Libya'ya bırakıldıysa da, Fransız Ulusal Meclisi bu antlaşmayı hiçbir zaman onaylamadı. 1946'da Fransız denizaşırı toprağı statüsü kazanan bölge, Kasım 1958'de Fransız Uluslar Topluluğu'na bağlı özerk cumhuriyet olduktan sonra, 11 Ağustos 1960'ta bağımsızlığa kavuştu. Bağımsızlığın ardından ekonomik bakımdan daha gelişmiş olan güneybatıdaki Hıristiyan ağırlıklı Siyahlar ile eski feodal yöneticilerin egemenliğindeki Müslümanlar arasında gerginlikler baş gösterdi. Devlet başkanlığına seçilen sendika önderi François Tombalbaye, Mart 1961'de yönetimdeki Çad İlerleme Partisi (PTT) ile muhalefetteki Afrika Ulusal Partisi'nin (PNA) Çad'ın İlerlemesi İçin Birlik adıyla tek partide birleşmesini sağladı. Ama 1963'te eski PNA yöneticilerine karşı girişilen tutuklamaların ardından yalnızca yönetim adaylarının katıldığı bir seçimle tek partili bir devlet biçimi oluşturuldu.

1960'ların ortalarında Arap devletlerinden destek gören kuzeydeki Çad Ulusal Kurtuluş Cephesi (FROLINAT) ile doğudaki Çad Ulusal Cephesi (FNT) yönetimi devirmek ve Fransız nüfuzuna son vermek amacıyla gerilla eylemlerine başladılar. 1975'te askeri bir darbeyle devrilerek öldürülen Tombalbaye'nin yerine Tuğgeneral Félix Malloum geçti. 1977'de Aozou Şeridini ilhak eden Libya, iki yıl sonra Çad içlerine doğru bir saldırıya geçtiyse de, geri püskürtüldü. Kuzeyde Müslüman gruplar arasında öne çıkan çekişmeler, Libya'dan destek alarak devlet başkanlığını ilan eden Halk Silahlı Kuvvetleri (FAP) önderi Goukouni Oueddeï'nin üstünlüğüyle noktalandı. Ardından oluşturulan Geçici Ulusal Birlik Hükümeti (GUNT) 1982'de Hissen Habré'nin önderliğindeki Kuzey Silahlı Kuvvetleri'nce (FAN) devrildi. Ama silahlı güçlerini koruyan değişik gruplar arasındaki iktidar mücadelesi sürdü. 1983-84'teki şiddetli çarpışmaların ardından Fransız birliklerince desteklenen FAN denetimi ele geçirdi. 1984'te Fransız birlikleri ülkeden çekildi; Libya ise birliklerini çekmeyi reddetti. Libya 1986'da Çad'ın içlerine saldırılar düzenlediyse de ABD ve Fransız birliklerince desteklenen hükümet güçleri tarafından durdurulduğu. 1987 başlarında ateşkes ilan edildi. İçişleri Bakanı Brahim Mahamot Itno ile Habré'nin yakın danışmanlarından Hasson Dyamouss ve Idris Déby Nisan 1989'da başarısız bir darbe girişiminde bulundular. Darbecilerden Itno tutuklandı, Dyamouss öldürüldü; yurtdışına kaçmayı başaran Déby ise ertesi yıl Çad'a saldırılar düzenlemeye başladı. Déby önderliğindeki Halkın Selameti Hareketi'ne bağlı birlikler Kasım 1990'da Abéché kentini ele geçirdi; 1 Aralık'ta da Habré Kamerun'a kaçtı. Kendini devlet başkanı ilan eden Déby anayasayı askıya aldı, yasama meclisini dağıttı ve Libyalı tutsakları serbest bıraktı. Habré'ye bağlı birliklerin Eylül 1991'de başlattıkları ayaklanma kısa zamanda bastırıldı. Çad ve Libya Eylül 1991'de bir güvenlik antlaşması imzaladılar.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYASA.

Çad Australopithecusu (1960'ta Y. Coppens tarafından, Çad'ın güneydoğusundaki Koro Toro'da, kumtaşı içinde bulunan aynı bireye ait alın kemiği ve yüzün bir bölümü. Soyu tükenmiş bir filin dişleriyle birlikte ortaya çıkartılan buluntuların geç Alt ya da erken Orta Pleyistosen Bölümden (y. 500-200 bin yıl önce) kaldığı sanılmaktadır. Alın kemiği dik ve kafatası hacmi büyüktür. Yüzü iri, elmacık kemikleri belirgin, çene kemikleri öne doğru çıkık, göz çukurları ve üstçene kemiği büyüktür; küçük bir köpekdişi de vardır. Buluntuların sınıflandırması tartışma konusudur. Bazı uzmanlar *Australopithecus robustus*'un dişi bir örneği, öbürleri *Homo habilis*'in(*) kuzeyli örneği olduğunu öne sürer. Buluntuları ortaya çıkartan Coppens ise, *Tchadanthropus uxoris* adını vermiş ve *Australopithecus* ile *Homo erectus* arasında bir geçiş örneği saymıştır. *Ayrıca bak.* Australopithecus.

Çad dilleri, ÇAD-HAMİ DİLLERİ olarak da bilinir, Nijerya'nın ve Gana'nın kuzeyinde, Nijer'de, Kamerun'da, Togo, Benin, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nin bazı bölgelerinde konuşulan diller. Çoğu dilbilimci tarafından Hami-Sami dil ailesinin bir kolu olarak sınıflandırılır. Az sayıda kişinin konuştuğu, yazısı olmayan birçok dili içerir; Angas, Kotoko, Sokoro ve Mubi bunlar arasındadır.

Çad dillerinin en önemlisi Hausa dilidir(*). Nijerya'nın kuzey bölgelerinin resmi dili olan Hausa dili, Batı Afrika'nın büyük bölümünde ikinci dil olarak edebiyat ve ticarette kullanılmaktadır.

Çad Gölü, Fransızca LAC TCHAD. Afrika'nın ortabatı kesiminde göl. Aynı adlı geniş bir havzanın içinde, Çad, Kamerun, Nijerya ve Nijer sınırlarının kesiştiği yerdedir. Batı Afrika'nın en büyük, kıtanın dördüncü büyük gölüdür. Yüzölçümü yıllara göre 9.840-25.760 km² arasında değişir; su yüzeyinin deniz düzeyinden yüksekliği 281 m'yi bulur. Bazen Eski Çad Denizi de denen çok daha büyük eski bir denizin kalıntısıdır.

Sahra ile Sahel savan çayırları arasında kalan Çad Gölünün kuzeyi Kanem Bölgesinin hareketsiz kumullarıyla çevrilidir. Keskin ve belirgin biçimli yarımadalar ile adaların yer aldığı kuzey kıyılarının altından kumulların doğrultusunu izleyen kanallar geçer. Gölü besleyen Komadugu Yobe, Chari ve Logone ırmaklarının döküldüğü güneybatı ve güneydoğu kıyıları ise düz ve bataklıktır. Gölün kendisi Büyük Set denen bir sırtın ayırdığı iki sığ havzadan oluşmuştur. Büyük Set güneydeki havzada toplanan suların dolaşımını önlediğinden, biraz daha derin olan kuzeydeki havza bazen bütünüyle kurur. Buharlaşma ve sızıntıların yol açtığı su kaybının dışında kuzeydoğu rüzgârlarının taşıdığı kumlar ve kıyıda yetişen sazlar da gölü tıkamaktadır. Ayrıca Chari Irmağının ağzında biriken tortular deltanın her yıl ortalama 50-100 m göl içine ilerlemesine yol açmaktadır.

Gölün derinliği iklim koşullarına bağlı olarak yıldan yıla değişir. Su düzeyinin yükseldiği dönemlerde, güney havzasındaki sular Bahrü'l-Gazal ya da Soro denen bir dizi havza aracılığıyla Borkou yakınlarında bulunan "Çad'ın çukur bölgelerine" doğru yönelir. Göl sularının tuzluluk oranı düşüktür. Dalgalar ve kıyıdaki papirüs sazları ulaşımı engeller. Gölde çok sayıda timsah ve suaygırı yaşar; kıyıda bol miktarda toy, beçtavuğu ve çamurcun bulunur.

Geçmişte istilacılara karşı sığınak olarak kullanılan Çad Gölünün çevresi karışık bir nüfusu barındırır. Kuzey kıyılarında ve batıdaki adalarda oturan Budumalar çiftçilik, balıkçılık ve hayvancılıkla uğraşırlar. Genellikle adaların ortasına kurulu köylerde, tahıl sapından yapılmış kulübelerde yaşarlar. Balıkçılar papirüs saplarından ya-

pılmış kanolar (*kadei*) kullanırlar. Doğu kıyısında ve adalarda oturan Kuriler, küçük tarlalarda sulu tarım yaparlar; ayrıca sığır ve zebu beslerler. Kulübeleri koni biçimindedir. Kanembular gölün kuzeyindeki kumullarda yığma toprakla yapılmış kulübelerin oluşturduğu büyük köylerde otururlar. Temel uğraşları tarım ve yerleşik hayvancılıktır. Ayrıca Danoaların işlettiği soda yataklarından vergi alırlar. Danoalar madenciliğin yanı sıra çeşitli el sanatlarıyla uğraşırlar.

Ptolemaios'tan beri bilinen ve eski bir kervan yolu üzerinde bulunan Çad Gölü, Avrupalılarca ilk kez 1823'te keşfedildi. Ekonomik öneminin abartılmasından dolayı, 19. yüzyıl boyunca sömürgeci devletlerin çekişmelerine sahne oldu. 1890-93 arasında kıyıları paylaşmaya yönelik antlaşmalar, sonradan genç Afrika cumhuriyetlerinin siyasal sınırlarının belirlenmesine de temel oluşturdu.

çadır, GÖÇER EV olarak da bilinir, kurulup sökülebilen ve kolayca taşınabilen bir iskeletin keçe, deri, bez, çul dokuma vb malzemeden esnek bir örtüyle kaplanmasından oluşan, coğrafya koşullarına ve geleneklere göre değişik biçimlerde yapılan ilkel barınak. Farsça *çador* sözcüğünden ya da büyük bir olasılıkla Türkçe "çat" kökünden geldiği sanılmaktadır.

Asur gibi eski uygarlıklardan, 20. yüzyıl Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bedevilerine kadar göçebe halkların çoğu barınma amacıyla çadır kullanmışlardır.

Göçebe ve yarı göçebe toplumlar için çadır, zorunlu ve akılcı bir konut türüdür. Hayvanlarına otlak bulmak için mevsimlere göre yaylalara ve kışlaklara göçerek yaşamak zorunda olan toplumlar çadır yapımını geliştirdiler. Amerika Yerlileri, konik *tepee*(*) ile kemerli *vigvam*(*) olmak üzere iki çeşit çadır geliştirmişlerdir.

En basit çadır biçimi arazide askerlerin sırtlarında taşıdığı tek kişilik çadırdır. Bu, iki uçtaki kısa birer direğin taşıdığı çadır bezinin uzun kenarlar boyunca toprağa çivilendiği, yanlamasına bir üçgen prizma biçimindedir. Asker çadırı, çok kullanılan üçgen beşik çadırın ilkel bir biçimidir. Öteden beri çok yaygın çadır biçimlerinden biri olan konik çadırda dairesel bir tabanın ortasında tek bir direk bulunur. Bunlardan başka üçgen çadırın yerden yükseltilmesiyle oluşturulan ve beşik çatılı bir kulübeye benzeyen duvarlı üçgen çadırlar, dar kenarında bulunan ağzının üstüne yatay bir tentenin gerildiği tenteli çadırlar, taşıyıcı iskeleti önceleri şemsiye telleri gibi içeriden yapılırken daha sonra aluminyum borulardan bir dış iskelete asılarak kullanılan biçimi yaygınlık kazanan şemsiye çadırları, içleri oda gibi iki üç bölmeye ayrılmış bir duvarlı çadır türü olan bölmeli çadırlar sayılabilir. Özel tasarımlar arasında da aşırı soğuk ve kar koşullarında kullanılmak için yapılmış korunaklı dağcı çadırları, çok hafif sentetik kumaşlarla hafif metal borulardan yapılan ve sırtta taşınabilen kamp çadırları vardır. Genellikle yarımküre biçiminde olan ve çok çabuk kurulabilen bir çadır türünde ise, içinden çeşitli yaylar geçirilmiş çadır bezi, serbest bırakıldığında otomatik olarak gerilir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nden bir göçebe çadırı örneği
Hüsam Süleymangil

Türklerin ve başka Asya kavimlerinin çadırlarını inceleyen arkeolog J. Strzygowski, Doğu mimarlığındaki kubbe, kümbet vb gibi yapı öğelerinin Orta Asya Türk ve Moğol çadır biçimlerinden kaynaklandığını savunarak "çadır sanatı" görüşünü ortaya atmış, bu görüş sanat tarihçileri arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Eski Türklerde "günlük", "keregü" ve "yurt"(*) olarak adlandırılan başlıca üç çadır çeşidi vardı. Günlük, daha çok güneşten korunma amacıyla kullanılan ve şemsiyeyi andıran büyüklü küçüklü basit çadırlara denirdi. Bunların yolculuk sırasında kullanılmak üzere araba üstüne yerleştirildiği de olurdu. Keregü ise alt ve üst olmak üzere iki ana bölümden oluşurdu. Örülmüş kamıştan ya da birbirine şeritlerle tutturulmuş değneklerden yapılan ve silindir biçimine sokulduktan sonra yere oturtulan alt bölümün üstüne, eğilmiş ya da çatılmış dallardan oluşturulmuş kubbe biçimindeki "eğni" denen bölüm kapak gibi oturtulurdu. Bu bölümü içeriden destekleyen dört yöndeki ana dallar, tepeden yere kadar uzanır ve yere çakılmış kazıklara bağışlarla (bağ) tutturulurdu. Çadırın içi hasır, dışı keçe ile örtülür, örtüler kuşaklarla bağlanırdı. Ortasında ocak bulunan çadırın tepesinde dumanın çıkması için "çangırak" ya da "tüğünük" denen bir delik bırakılırdı. Ocak yanmadığı zaman bu delik "tünlük" (dünlük) adı verilen süslü bir keçeyle örtülürdü. Yurt tipi çadırın ayırıcı özelliği ise ortasında bir direk bulunmasıydı.

Araplar, Türkleri ve Türk illerini tanıdıktan sonra gördükleri bu çadırlara "kubbe", "hayme", "nesace" gibi adlar vermişlerdir. Türk çadırlarının Hz. Muhammed döneminden beri "kubbetü't-Türkiyye" (Türk kubbesi) adıyla İslam dünyasında bilindiği ortaya çıkarılmıştır. Eski Türklerde, çadır ve günlüklerin evreni, kubbeye benzeyen üst bölümün gökkubbeyi simgelediği, doğuya açılan çadır kapısının güneşe tapınmayla ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. Göktürklerde, Uygurlarda, Oğuz boylarında, Selçuklularda, Osmanlılarda, hatta günümüzde de yarı göçebe yaşamı sürdüren Orta Asya ve Anadolu göçerlerinde bu anlayışın izlerine rastlanır.

Çadır Türkmenistan, Afganistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Moğolistan'daki yarı göçebe topluluklarda bugün de kullanılmaktadır. Buralarda daha çok yurt tipinde, çevresi yuvarlak, tavanı kubbe biçiminde çadırlar yaygındır. Oldukça ayrıntılı bir kuruluş biçimi, kendine özgü bezemeleri ve iç düzeni bulunan bu çadırların bir benzerine Anadolu Yörük ve Türkmenlerinde topakev(*) adıyla rastlanır. Anadolu'da ayrıca keçi kılından ya da kara yünden dokunmuş çullardan yapılan ve direklerle gerilerek kurulan karaçadır(*) ile alacık(*) denen çadır çeşitleri de kullanılmaktadır.

Osmanlılar çadırı daha çok askeri amaçla kullanmışlardır. Ordu sefere çıktığı zaman yeniçerilerden padişaha ya da serdar-ı ekreme kadar herkes rütbesine göre bir çadırda kalırdı. Ordu gereksinimini karşılamak üzere saraya bağlı çadır bezi dokuyucuları çalışırdı. Çadır bezi, kalınca kendir ipliğinden, su geçirmemesi için son derece sık dokunurdu. Osmanlı çadırlarının en basitleri, tavanı iki yana eğimli, yanlarında üçgen örtüler sarkan iki direkli çadırlarla, tepesi ortadaki direk üstüne tutturularak çevresi iplerle gerilen ve etekleri bir daire gibi açılan konik çadırlardı. Rüzgârın ve soğuğun girmemesi için etek altı toprakla örtülürdü. İlikli ve düğmeli bir bölüm kapı görevi görürdü. Bu çadırları daha çok yaya ve atlı kapıkulu askerleri kullanırdı. Bölüklerin remiz (işaret) ve sayıları da uzaktan seçilecek biçimde çadırın dışına konurdu.

Barınma amaçlı çadırların dışında hamam, hela (üstü açık, yanları örtülü), nöbetçi (ortadan direkli, üstü şemsiye gibi, yanları bütünüyle açık) çadırları da vardı. Otağ-ı hümayun (ya da hünkâr çadırı) adı verilen padişah çadırları ile sadrazam, vezir ve öteki ileri gelenlerin çadırlarının hazırlanışı ve kuruluşu daha değişik olurdu. *Ayrıca bak.* otağ.

çadır bezi, KENDİR BEZİ ya da YELKEN BEZİ olarak da bilinir, kenevir, pamuk ya da yünden sık dokunan, su geçirmez kalın bez. Çadır ve yelken yapımında, keten ve kenevir liflerinden yararlanma tekniği çok eski çağlara dayanır. Elle çalıştırılan dokuma tezgâhlarının yerini dokuma makineleri aldıktan sonra çadır bezi keten, kenevir, kıtık, jüt, pamuk ya da bunların karışımından yapılmaya başladı. Ketenden çift çözgülü olarak dokunan çadır bezleri, basınca ve kaba kullanıma son derece dayanıklıdır.

Bazı aletlerin kılıfları, avcılık, balıkçılık ve golf gibi alanlarda kullanılan çeşitli spor çantaları, atletlerin ve yelkencilerin giydikleri ayakkabılar, tenteler ve posta çantaları çoğunlukla çadır bezinden yapılır. Demiryollarında, rıhtımlarda ve doklarda depolanan eşya da ziftlenmiş keten ve pamuk çadır bezlerine sarılarak saklanır. Çadır bezi üretiminde, eşit kalınlıkta ürün elde edebilmek amacıyla, pamuk, keten ya da jüt liflerinden yapılan iplikler çoğunlukla çift ya da daha çok katlı olarak dokunur. Dokuma işleminde en yaygın kullanılan teknik ise tafta (düz) dokuma yöntemidir. Ama sık olmayıp belirli oranda gözenekli çadır bezlerinin üretiminde, başka örgü yöntemlerinden de yararlanılır.

Yağlıboya resimler için tuval olarak kullanılan çadır bezleri tek çözgülüdür ve yelkenlerde kullanılanlardan daha hafiftir. En nitelikli çadır bezleri, ağartılmış ve yaklaşık 25 cm uzunluğundaki keten liflerden yapılanlardır. Daha sıradan türleri ise, kısa keten liflerinin karışımından (kıtık) ve pamuk ipliklerden dokunur. Dokuma tezgâhından çıkan bez, çeşitli bitirme işlemlerinden geçirilerek boyamaya hazırlanır.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

çadır kelebeği, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Lasiocampidae* familyasından böceklerin ortak adı. Bu kelebekler adını, tırtıllarının ağaç dalları arasında ördüğü, ortak yuva olarak kullanılan büyük, çadır biçimindeki ağlardan alır. Rengi genellikle sarımsı kahverengi, gövdesi tıkız olan erişkinlerinin kanat açıklığı 25-75 mm arasında değişir. Birçok türün gövdesi ve bacakları ince tüylerle örtülü, duyargaları da tüy biçimindedir. Genellikle canlı renklerde olan larvaları, özellikle de tüylü tırtılları orman, meyve ve süs ağaçlarında yaprak dökülmesine yol açar. Aynı familyanın *Malacosoma* cinsinin üyeleri, yumurtalarını ağaç

Çadır kelebeğinin, ipekten çadır biçiminde ağ ören tırtılları
Photo Researchers

dallarının çevresine halka oluşturacak biçimde yapıştırdığı için halkaören(*) adıyla anılır.

Çadır Köşkü, 19. yüzyılda Yıldız Sarayı bahçesinde mimar Sarkis Balyan'ın yaptığı köşk. *Ayrıca bak.* Yıldız Sarayı.

çadıruşağı (*Dorema ammoniacum*), maydanozgiller (*Apiaceae*) familyasından bir bitki ve bu bitkiden elde edilen reçine. Anayurdu Orta ve Doğu İran'ın çöllük bölgeleridir. Zamk ve uçucu yağ içeren reçinesi uyarıcı, cinsel isteği artırıcı, balgam ve idrar söktürücü, ayrıca tütsü olarak kullanılır.

Çagalar, ÇAGGALAR ya da ŞAKALAR olarak da bilinir, Tanzanya'nın kuzeyinde Kilimanjaro Dağının verimli güney yamaçlarında yaşayan halk. Bir Bantu dili konuşan Çagalar, Afrika'nın ileri düzeyde örgütlenmiş en varlıklı halklarından biridir.

Çagaların tarım teknikleri çok yoğun bir nüfusu besleyebilecek niteliktedir. Taraçalı tarlalarda hayvansal gübre kullanarak sulama yoluyla sürekli ekim yaparlar. Başlıca ürünleri darıdır; ayrıca muz da yetiştirirler. Ama 1920'lerden bu yana pazara dönük en önemli ürünleri kahvedir.

Çaga toplumunda soyçizgisi ve miras kuralları babayanlıdır. Çok karılılık yaygındır. Erkekler, Masailerdeki gruplandırmaya benzer biçimde yaş kümelerine ayrılmıştır.

Çagalar, bir zamanlar ormanla kaplı dağ eteklerine göç etmiş çeşitli göçmen gruplarının soyundan gelir. Dört yüz ana boyun çoğu Kamba kökenlidir. Ötekiler Teitaların, Masailerin ve başka halkların uzantısıdır. Çagaların görece eşitlikçi bir toplum düzeni vardır. Çaga toprakları eskiden birçok bağımsız şefliğe bölünmüştü. Ama 1893'te Alman yönetiminin Marealle'yi atamasına değin, hepsinin üzerinde hüküm süren bir büyük şefleri yoktu.

Çagang, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin ortakuzey kesiminde il. Kuzeyde Yalu Irmağı boyunca Çin sınırını çevreleyen 16.200 km²'lik bir alanı kaplar. 1949'da bağımsız bir il olmadan önce Pyangan-puk (Kuzey Pyangan) ilinin kuzeydoğudaki yarısını ve Hamgyang-nam (Güney Hamgyang) ilinin batı bölümünü oluşturuyordu. Doğusunda Nangnim Dağlarına doğru yükselen ve ortalama yüksekliği 1.000 m olan bir plato yer alır. Yalu Irmağının kolları Tangno, Wiwon ve Çungman ırmakları ile Çang-çun Irmağı batı ve kuzey doğrultusunda akar. İklim koşullarının aşırı sertliği (ocak ayı ortalama sıcaklığı -21° C) yüzünden, ancak yüzde 10'a yakın bir bölümü ekime elverişlidir. Tarım sert iklime dayanıklı bazı ürünlerle sınırlıdır. Platoda sığır yetiştirilir. Kanggye'deki kereste ve ağaç ürünleri sanayileri Nangnim ve Kangnam dağlarındaki ormanlara dayanır. Yörede bakır, gümüş, kurşun, kömür ve grafit çıkarılır. Makine yapımı, dokumacılık, giyim ve seramik gibi sanayilerin çoğu, ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1945'ten sonra hidroelektrik santrallarının inşa edilmesiyle gelişmiştir. İl merkezi Kanggye'dir. Nüfus (1987 tah.) 1.156.000.

Çagay, Pakistan'da, Belucistan eyaletine bağlı Kuetta ilinde ilçe. Kuzeyden Afganistan, doğudan ve güneyden Kalat ve Haran ilçeleri, batıdan İran ile çevrilidir. Yüzölçümü 50.546 km²'dir. Doğusunda düz bir ova, batısında Belucistan Çölünün bir bölümü, kuzeyinde Çagay Tepeleri, güney bölümünde ise Ras Koh Dağları vardır. Bitki örtüsü çalılardan oluşur; ama ilçe merkezi Nuşki'nin çevresinde az da olsa tarım yapılır. Deve, koyun ve keçi besiciliği yaygındır. Bol miktarda kromit, bakır, jips (alçıtaşı), demir ve kurşun cevheri; asbest, sülfür ve mermer yatakları bulunur. Nuşki-Sistan ticaret yolu, Pakistan'ı İran'a bağlar. Eskiden Kalat ve Haran eyaletlerine bağlı olan Çagan toprakları, 19. yüzyıl sonlarında İngilizlerce Kalat'tan kiralanmış, 1901'de ise ilçe yapılmıştır. Nüfus (1981 geç.) 120.000.

çağ, jeolojik tarihlendirmede zaman birimlerinin ortak adı. Çağların bölümlenmesinde fosil içerikli çökel katmanları temel alınır.

Yerkabuğunun oluşumunda jeolojik çağlardan önce, Kozmik Zaman olarak adlandırılan çok uzun bir zaman dilimi yer alır. Kozmik Zamanın Azoyik evresinde yeryuvarlağı oluşmuş ve gelişmiş, en eski karalar ve okyanuslar belirmiştir. Bunu izleyen Arkeozoyik Çağda ise, tüm kayaçlar şiddetli başkalaşımlar geçirmişler, magma sokulmaları ve kıvrılmaları gerçekleşmiştir. Bu uzun dönemi, sularda, derin denizlerde en ilkel canlı türlerinin ortaya çıktığı ve gene kıvrılmaların ve kütle oluşumlarının yer aldığı Proterezoyik Çağ izlemiştir.

Bu gelişmeleri izleyen jeolojik çağlarda yerkabuğunun oluşumu çeşitli evrelerden geçerek tamamlanmıştır. Bu çağlarda oluşan kayaç katmanları, oluşum zamanlarına ve içerdikleri fosil türlerine göre çeşitli sınıflara ayrılır. En uzun jeolojik çağ dilimi zamandır(*); zamanlar dönemlere(*); dönemler bölümlere(*); ve son olarak da bölümler, en küçük çağ dilimi olan katlara(*) ayrılır. Kimi zaman katlar, dıziler halinde bölümlenebilmektedir.

Çağa Gölü, eskiden REŞADİYE GÖLÜ. Karadeniz Bölgesi'nin batı bölümünde göl. Bolu-Gerede karayolunun kuzeyinde, Gerede'ye 13 km uzaklıkta yer alır. Daire biçimindeki gölün yüzölçümü 4 km², batı kıyısı açığında bulunan en derin yeri 10 m, deniz düzeyinden yüksekliği ise 989 m'dir.

Uzunluğu 7 km, en geniş yeri 2,5 km olan tektonik bir çöküntüde yer alır. Biçimlenmesinde karstlaşmanın da etkisi vardır. Bölgede yapılan ayrıntılı çalışmalar çöküntünün, doğu-batı doğrultusunda uzanan eski bir vadinin parçalanması sonucunda oluştuğunu ortaya koymuştur. Sonraki çalışmalarda ise, çöküntünün batı ve güneybatı kesimlerinde, karstik erimeyle oluşmuş küçüklü büyüklü bir dizi dolin saptanmıştır. Karstlaşma sonucunda biçimlenen kapalı havzayı, önceleri daha büyük bir gölün doldurduğu anlaşılmaktadır.

Bir ölçüde nemli Karadeniz ikliminin etkisi altında bulunan göl, baharda kabararak genişçe bir alana yayılır. Aslanlı Çayı ve İbrıcak Deresi gibi birkaç küçük akarsuyla beslenir. Fazla suları, kuzeydeki Çağa Deresi gideğeni ile Filyos Çayının(*) kolu Mengen Çayına akan Çapak Deresine boşalır.

Çağa Gölünde su altında kalan ağaçlar, Bolu
Şemsi Güner

Batı ve güney kesiminde, oldukça geniş bir alana yayılmış turbalıklar vardır. Yer yer sazlar ve kamışlarla kaplı olan turbalık, gölün kabarma dönemlerinde sular altında kalır. Başka zamanlarda ise yarı bataklık görünümündedir.

Gölün kuzeyinde ve doğusunda yerleşim merkezleri vardır. Göle adını veren Yeniçağa kasabası güneydoğuda, Eskiçağa köyü ise kuzeydoğudadır. Yer yer çayırlarla kaplı olan bu kesimde, tahıl, şeker pancarı, sebze ve meyve yetiştirilir. Kuzeydeki tepelik ve dağlık kesimden göle doğru inen yamaçlarda karışık meşe, kayın, gürgen ve çam ormanları vardır.

Balıkçılık pek gelişmemişse de, çevre köylerden gelenler tatlı su kefali avlar. Ankara-İstanbul karayolu üzerinde bulunması ve doğal güzelliği, gölü turizme elverişli kılmaktadır.

Çağan, Sermet (d. 10 Nisan 1929, Amasya - ö. 5 Ağustos 1970, İstanbul), öncü çalışmalarıyla tanınmış çok yönlü tiyatro sanatçısı ve gazeteci.

Ortaöğrenimini Ankara Maarif Koleji ve İstanbul Robert Kolej'de tamamladı. Bu okulun Mühendislik Bölümü'nde başladığı yükseköğrenimini son sınıfta bıraktı. Tiyatroyla ilgilenmeye öğrenciliği sırasında başlamıştı. Ankara'ya giderek İngilizce oyunlar sergileyen Ankara Players adlı topluluğa katıldı. Ankara Devlet Tiyatrosu'nda (1953-57) ve ardından da Sahne Z adlı amatör tiyatroda sahne tasarımları yaptı. Bu yıllarda *Öncü*, *Dünya* gibi gazetelerde dış politika yazıları yazıyordu. 1963'te Arena Tiyatrosu'nda Caragiale'nin *Kayıp Mektup* adlı oyununun, Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'ndaysa (aynı zamanda rol de aldığı) Güngör Dilmen'in *Midas'ın Kulakları* ve Shakespeare'in *Othello* oyunlarının sahne tasarımlarını gerçekleştirdi. 1964'te yazıp yönettiği ve sahne tasarımlarını yaptığı *Ayak Bacak Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Gençlik Tiyatrosu'nca oynandı ve Almanya'da, Erlangen Uluslararası Tiyatro Şenliği'nde dördüncü oldu. Türkiye'

de oyun yazarlığının dönüm noktalarından biri olan bu oyun, ertesi yıl Ankara Sanat Tiyatrosu'nda sahnelendi.

Çağan 1965-66'da Gen-Ar Tiyatrosu'nda Aziz Nesin'den kendi uyarladığı *Ah Biz Eşekler* oyununu sahneye koydu. 1966'da onun radyo oyunundan uyarlanan *Savaş Oyunu*, Özdemir Nutku'nun yönetiminde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencilerince oynandı ve 1966'da Erlangen, 1967'de de Nancy'deki şenliklerde birincilik ödüllerini kazandı. Çağan 1966-67'de Türkiye'nin ilk sendika tiyatrosu olan Türkiye Öğretmenler Sendikası Tiyatrosu'nu (TÖST) kurdu. Burada yeniden sahneye koyduğu *Ayak Bacak Fabrikası* ve *Suçsuzlar/Sacco ve Vanzetti* oyunlarıyla 67 ili kapsayan bir turneye çıktı. 1967-68'de Gen-Ar'da sahneye koyduğu Mrozek'in *Polisler*'iyle ilk kez verilen Asaf Çiyiltepe Ödülü'nü kazandı. 1970'te Ankara Yenişehir Tiyatrosu'nda Brecht'in *Carrar Ana'nın Silahları* ve Lorca'nın *Eskicinin Tazesi* oyunlarını sahneledi. İstanbul Sanat Tiyatrosu'nda *Ayak Bacak Fabrikası*'nın provaları sırasında geçirdiği bir kalp krizi sonucu öldü.

Ölümüyle birçok oyun çalışması yarım kalan, ama *Ayak Bacak Fabrikası*'yla önemli bir yazar olduğunu kanıtlamış olan Çağan'ın bu oyunu 1968'de Fransızcaya çevrildi. Kendisine, Alman edebiyatı üzerine araştırmalarından ötürü 1957'de AFC hükümetince Schiller Ödülü verildi.

çağanoz *bak.* çingene pavuryası

Çağatay (d. 1185 - ö. 1241), Moğol hanı. Çağatay Hanlığı'nın kurucusudur.

Cengiz Han'ın Börte'den olan ikinci oğludur. Babasının Çin ve batı seferlerine katıldı. 1219'da küçük kardeşi Ögedey ile birlikte Harezmşahların elindeki Otrar'ı kuşattı. Kentin düşmesinden (Mart 1220) sonra aynı yıl Semerkant'ın ele geçirilmesinde de ordusuyla hazır bulundu. Ardından Harezm yöresinin en önemli kenti Gürgenç üzerine gönderildi. Ögedey ile birlikte yönettikleri kuşatmaya Cengiz'in büyük oğlu Cuci de katıldı. En büyük oğul olması nedeniyle komutayı ele alan Cuci, ileride Harezm yöresiyle birlikte kendisine verileceğini düşündüğü kentin yakılıp yıkılmadan ele geçirilmesini istiyordu. Çağatay ve Ögedey, Cuci'yı babalarına şikâyet edince, Cengiz bütün birliklerin komutasını Ögedey'e verdi. Kent Nisan 1221'de düştü. Çağatay ve Ögedey, Talkan'ı kuşatan babalarının yanına döndüler.

Çağatay bir süre sonra Celaleddin Harezmşah'ı izlemek için Hindistan'a gönderildi. 1221-22 kışını orada geçirdikten sonra, Seyhun (Sirderya) kıyılarındaki batı seferinden dönen babasına katıldı ve 1225'te onunla birlikte Karakurum'a döndü. Cuci ölünce kendisinin en büyük oğul durumuna gelmesine karşın, babalarının ölümünden sonra, onun vasiyetine uyarak, kardeşi Ögedey'in büyük kağan olmasını destekledi.

Çağatay, "yasa"yı (Moğol yasası) en iyi bilen ve uygulayan kişiydi. Kendisine yurt olarak verilen Uygur topraklarının batısında kalan bölgede, özellikle İli Irmağı boylarında yaşadı. Göçebeliğin ve hayvancılığın belirlediği geleneksel Moğol yaşamına sıkı sıkıya bağlı kaldı. Çağatay'ın ordası (kendisine bağlı topluluklar) ve İli Irmağı boyunda sürdürdüğü geleneksel yaşam biçimi, Karahanlılar döneminde canlanmaya başlayan tarımın ve kentlerin çökmesine neden oldu. Göçebelere yer sağlamak için tarlalar otlaklara dönüştürüldü. Veziri Habeş Amid'in Müslüman olmasına karşın, yasaya katı bağlılığı nedeniyle yönetimindeki Müslümanların yaşam biçimini hoş karşılamayan Çağatay, küçük kardeşi Ögedey ile hemen hemen aynı zamanda öldü. Cengiz'in çocukları arasında bir hanedana adını veren tek kişi Çağatay'dır. Çağatay'ın ordası arasına katılan Türk boyları kendilerine güvenli bir yaşam ortamı bulmuşlar, bu da Çağatay Hanlığı içerisindeki Türk nüfusun artmasına yol açmıştır. Çağatay'ın adı bu Türkler arasında unutulmamış, konuştukları lehçe Çağatayca olarak anılmıştır.

Çağatay, Ali Rıfat (d. 1867, İstanbul - ö. 3 Mart 1935, İstanbul), geleneksel Türk müziğini, Batılı yorum ve yazım teknikleriyle yenilemeye çalışmış besteci, yorumcu ve eğitimci.

Özel eğitim gördü. Ud, viyolonsel ve kemençe çalmayı öğrendi. Genç yaşta ut virtüözü olarak ünlendi. Önce, yöneticiliğine getirildiği Şark Musikisi Cemiyeti'nde, sonra da kendisinin kurduğu Türk Musikisi Ocağı'nda sayısız öğrenci yetiştirdi. Öğrencileriyle birlikte verdiği halka açık konserlerde piyano, flüt, viyolonsel, kontrbas gibi Batı çalgılarından da yararlandı; yorumda Batılı konser anlayışının etkilerini taşıyan yepyeni bir yaklaşımı yerleştirmeye çalıştı.

Geleceğin Türk müziğini, Türk makamlarıyla Batılı yazım tekniklerinin birleşimi olarak tanımladı ve bu tanıma uygun besteler yaptı. Ayrıca geleneksel çizgide yapıtlar da verdi. "İstiklal Marşı" 1924-30 arasında onun bestesiyle okundu. "Zulfün görenlerin hep bahtı siyah olurmuş" (nihavend beste), "Verdım âteş dıllere suzidil-ı âvâreden" (suzidil beste), "Gordum yine bir âfet-ı nadide-edâyı" (nihavend ağırsemai), "Sarahaten acaba söylesem darılmaz mı" (nihavend fantezi), "Edâlı bir yosma kararım aldı" (hüseyni şarkı), "Meyledip bir gülzare" (nişaburek şarkı) ve "Meclis-i vaslında giryan olduğum mazur tut" (yegâh şarkı) en ünlü yapıtlarındandır.

Çağatay, Ergun (d. 15 Ocak 1937, İzmir), basın fotoğrafçılığı alanında uluslararası düzeyde tanınmış fotoğrafçı.

1958'de İstanbul'da Robert Kolej'i bitirdi. Üç yıl İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam etti. 1964'te önce bir reklam ajansında metin yazarı olarak çalışmaya, daha sonra gazeteciliğe başladı. 1965'ten sonra Hürriyet Haber Ajansı'nda, 1966'dan sonra da Associated Press'te çalıştı. Bir süre de bağımsız fotoğrafçılık yaptı. 1974'te Avrupa'nın en büyük haber-fotoğraf ajanslarından Gamma ile çalışmaya başladı. 1976'da İstanbul'da, 1977'de Paris'te Gamma muhabirlerinin ortak fotoğraf sergisine katıldı. 15 Temmuz 1983'te Paris Orly Havaalanı'ndaki sabotaj olayında yaralanarak uzun süre tedavi gördü.

Uluslararası düzeyde tanınan Türk fotoğrafçılarından biri olan Çağatay'ın yurt içinde ve dışında çok sayıda fotoğrafı ve röportajı yayımlandı. Bunların en çok bilinenleri, *Stern, Life, Paris-Match, L'Illustré, Bunte Illustrierte, Fortune, Le Figaro* gibi dergi ve gazetelerde yayımlanan Kuzey Denizi, 1973 Arap-İsrail Savaşı, İran-Irak Savaşı, İrlanda olayları fotoğrafları ile on bir fotoğraflık bir çekimden oluşan karaciğer nakli dizisi ve "The Topkapı Collection" (Topkapı Koleksiyonu) adlı röportajdır.

Çağatay, Saadet (d. 28 Temmuz 1907, Kazan, Tatarıstan - ö. 25 Mayıs 1989, Ankara), Türk lehçeleri üzerine araştırmalarıyla tanınan Türk dilcisi.

Kazan Türklerinin ünlü siyaset adamlarından Ayaz İshaki'nin kızıdır. 1922'de Finlandiya'ya, oradan da Almanya'ya gitti. Berlin Üniversitesi'nde Türkoloji öğrenimi gördü ve doktora yaptı (1932). II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Türkiye'ye gitti (1939). Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde memur olarak çalıştı (1940-43). 1943'te aynı fakültede doçent ve 1953'te profesör oldu. 1978'de emekliye ayrıldı.

Saadet Çağatay'ın en önemli yapıtı *Türk Lehçeleri Örnekleri*'dir (1950-72, 2 cilt). Birinci cilt 8. yüzyıldan 18. yüzyıla değin yazı dili örneklerini kısa tanıtmalar ve metinlerle, küçük sözlük düzeni içinde verir. İkinci cilt yaşayan ağız ve lehçelere ayrılmıştır. Çağatay, bilimsel makalelerinden yaptığı bir seçmeyi de *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler* (1978) adıyla yayımlanmıştır. Öbür yapıtları *Denominale Verbbildungen in den Türksprachen* (1933, Türk Dillerinde Adlardan Türetilen Eylemler), *Çora Batır* (1935), *Altun Yaruktan İki Parça* (1945) ve *Kazakça Metinler*'dir (1961).

Çağatay edebiyatı, Orta Asya Türk edebiyatının üçüncü dönemi. Çağataycanın yaygın olarak kullanıldığı dönemin edebiyat ürünlerini kapsadığı için bu adla anılır. Timurlular döneminde (1405-1506) saray çevresinde gelişmiş, Çağataycanın gelişimi doğrultusunda bir çizgi izlemiştir.

Başlangıç dönemi (y.1400-65). Bu dönemin iki tipik özelliği, Fars edebiyatının büyük etkisi ve edebiyat geleneğinin dinsel bir nitelik göstermesiydi. Bu etkilenn doğal bir sonucu olarak Çağatay edebiyatında İslam edebiyatına (Arap ve Fars) özgü biçimler çok kullanıldı, içerik de dinsel bir nitelik aldı. Çağatay edebiyatının kurucularından sayılan, yapıtlarından Fars edebiyatını yakından tanıdığı anlaşılan Sekkâki, gazel türünde önemli yapıtlar verdi. Haydar Tilbe, İran şairi Nizami'nin aynı adı taşıyan yapıtına nazire olarak yazdığı *Mahzenü'l-Esrar* adlı mesnevisiyle tanındı. Nevâ'i'nin "melikü'l-kelâm" (söz ustası) olarak nitelendirdiği Mevlânâ Lutfi, özellikle başarılı gazelleriyle kendisinden sonra gelenler üzerinde etkili oldu. Yusuf Emiri'nin (ö. 1433) *Divan*'ı, *Dehname* adlı mesnevisi, *Beng ü Çağır* (Afyon ve Şarap) adlı şiir ve düzyazı karışık münazarası, Fars edebiyatı geleneğinin etkilerini taşır. Gedai'nin yalın bir dil ve yapmacıktan uzak bir üslupla yazdığı sevda şiirlerinde yer yer tasavvuf duygu ve düşüncelerine de rastlanır. Ahmedi'nin münazarası, Orta Asya Türk müziğinde kullanılan telli sazlar üzerinde ayrıntılı bilgiler veren bir mesnevidir. Yakini'nin şiir ve düzyazı karışımı ünlü *Ok Yayınıng Münazarası* (Ok ile Yayın Münazarası) o dönemde Türk soyluları arasında yaygın olan okçulukla ilgilidir. Bu dönemin öbür önemli temsilcileri olarak Atai, Hucendi ve Seyyid Ahmed Mirza da sayılabilir.

Klasik dönem (1405-1600). Sultan Hüseyin Baykara döneminde (1469-1506) Herat önemli bir kültür ve sanat merkezi oldu. Bu dönemde bazı Osmanlı ve Çağatay şairleri arasında yakın ilişki kuruldu, bu ilişki her iki edebiyat geleneğini de etkiledi. Farsçanın devlet ve kültür dili olarak o güne değin süregelen etkisine son verildi, Çağataycanın gelişip yaygınlık kazanması için çaba harcandı. Bu döneme damgasını vuran Alî Şîr Nevâ'î *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de Türkçenin (Çağataycanın) Farsçadan üstün bir dil olduğunu kanıtlamaya girişerek, Çağataycanın kültür ve sanat dili olmasına büyük katkıda bulundu. Yapıtlarının önemli bir bölümünü Çağatayca yazdı. Divanlarında topladığı şiirleri, Türk edebiyatında ilk hamse sayılan mesnevileri, ilk Türk şairleri tezkiresi olan *Mecâlisü'n-Ne-*

fais'i ile Ali Şir Nevaî, Çağatay edebıyatının gerçek kimliğini bulmasına büyük katkıda bulundu. Nevaî'nin bu girişimlerinin en büyük destekçisi kuşkusuz Hüseyin Baykara'ydı. Hüseynî mahlasıyla şürler yazan Baykara, kültür ve sanat etkinliklerini her bakımdan desteklerken, Türkçenin gelişip yaygınlaşmasına da büyük bir önem vermişti. Baykara'nın ölümünden sonra Horasan'a yerleşen Özbek hanları, Buhara, Semerkand gibi kentlerdeki kültür ve sanat etkinliklerini desteklemekten geri durmadılar. Şeybani hükümdarı Muhammed Şeybani (1451-1510), Yesevi tarikatından izler taşıyan, hece ölçülü Türkçe şiirleriyle Çağatay edebiyatının yerlileşmesine büyük katkıda bulundu. Yeseviliğe bağlı olan Ubeydullah Han (ö. 1539), hece ölçüsüyle yazdığı dörtlükleriyle başarı kazandı. Muhammed Salih (ö. 1538/39), Şeybani Han'ın zaferlerini anlatan *Şeybaniname* adlı manzum yapıtıyla tanındı. Kuzey Hindistan'da büyük bir devlet kuran Babür (1483-1530), bir sanatçı-devlet adamı olarak Çağatay dili ve edebiyatının gelişmesinde rol oynadı. Çağatay düzyazı geleneğinin temel yapıtlarından olan *Vekayi* ya da yaygın adıyla *Babürname*'siyle büyük ün kazandı. Çağatay düzyazısı gerçek kimliğini Babür'ün bu yapıtında buldu. Kâmran Mirza'yla (ö. 1557) Bayram Han (ö. 1561) bu dönemin sözü edilebilecek şairleri arasındaydı.

Son dönem (17.yy-20.yy). 17. yüzyıldan başlayarak Orta Asya'daki Türk hanlıklarının yavaş yavaş yıkılması Çağatay kültürünün de çöküşünü hazırladı. Sanatçılar, kültür ve sanat merkezlerinin de özelliklerini yitirmesiyle, etkisiz duruma düştüler. Çağatay düzyazı geleneğinin bu dönemdeki en önemli temsilcisi Ebu'l-Gazi Bahadır Han'dır. Şiir alanında da Mahtum Kulu, Baba Rahim Meşreb, Muhammed Rahim Han, Şeyh Şerif ile Hüveyda sayılabilir. Çağatay edebiyatı yerini 20. yüzyılda, yörede değişik etkiler altında gelişen Özbek edebiyatına bırakmıştır. *Ayrıca bak.* Özbek edebiyatı.

Çağatay Hanlığı, Cengiz'in oğlu Çağatay'ın (hd 1227-41) Çağatay ülkesi olarak da anılan Batı ve Doğu Türkistan ile Maveraünnehir topraklarında kurduğu Moğol devleti (1227-1370).

Cengiz'in sağlığında, Moğol İmparatorluğu'nda önemli bir gücü olan Çağatay, bu konumunu kardeşi Ögedey'in kağan seçilmesinden sonra da sürdürdü. Ölümünden sonra Almalık'ı merkez edinen oğulları, kendi aralarında mücadele etmelerine karşın, Kağan Möngke'ye karşı gizli bir ittifak oluşturdular. Möngke'nin 1259'da ölmesinden sonra oğulları Kubilay ve Arık Boğa arasında kağanlık için çıkan iç savaş, Çağataylıların (Çağatay ulusu) işine yaradı. Hanlığın asıl ya da ikinci kurucusu sayılan Algu (Aluğu) (hd 1261-66), Batı Türkistan'ı ele geçirdi ve kağana karşı bağımsızlığını ilan etti. Devlet örgütlenmesine önem vererek egemen olduğu yörelerde düzeni sağlamaya çalıştı. Algu'nun yerine geçen Mübarekşah, İslamı benimseyen ilk Çağatay hükümdarı oldu. Onun kısa hükümdarlığında (1266) Çağataylılar kağanın egemenliğini yeniden tanımak zorunda kaldılar. 1260'tan 1290'lara değin ülke yönetimi büyük ölçüde Maveraünnehir valisi Mesud'un elinde kaldı.

Duva (hd 1291-1306) ve ardılları döneminde Çağataylılar arasında şamanlık, yeniden güçlendi. Duva'nın hükümdarlığından sonra baş gösteren iç karışıklıklar, onun oğlu Esen Boğa (Esen Buka) döneminde duruldu. Hanlığı ekonomik açıdan güçlü bir duruma getiren Kebek'in hükümdarlığı sırasında (1309, ikinci kez 1318-26) ilk kez para (kebeki) bastırıldı. Kebek'in kardeşi Tarmaşirin ise (hd 1326-34) İslam dinini benimsedi ve Alaeddin adını aldı; ama İslama karşı olan ve hanlığın doğu kesiminde yaşayan göçebe Moğollarca öldürüldü. Çağatay Hanlığı, Tuğluk Temür döneminde (1359-70) Timur'un yükselişi ile bağımsız siyasal bir güç olmaktan çıktı. Çağataylılar ve yaşadıkları topraklar Timurluların egemenliğine girdi.

Çağatayca, ÇAĞATAY TÜRKÇESİ olarak da bilinir. Türkçenin bir lehçesi. Orta Asya Türk yazı dilinin gelişmesindeki üçüncü evreyi oluşturur. Karahanlı (Hakaniye) ve Harezm-Altın Orda Türkçelerinin bir devamı olarak Timurlular döneminde (1405-1506) oluşmaya başlamıştır.

Çağatay, Cengiz Han'ın ikinci oğlunun adıdır. Önceleri Çağatay ulusundaki göçebe Türklerin dili için kullanılan Çağatay tili (dili) ya da Türkisi (Türkçesi) terimleri, Timurlular dönemi Türk dili için de kullanılmıştır. Ali Şir Nevaî, Çağatay Lafzı terimini kullanırken Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Çağatay Türkisi sözüyle Timurlular döneminde Arapça ve Farsça öğelerle karışan yazı dilini kastetmiştir. Doğulu eski yazarlar, Ali Şir Nevaî ve çağdaşlarının dili için Çağatayca ya da Lugat-i Nevaiye terimini kullanmışlardır.

Çağataycanın ilk dönemi, 15. yüzyılın başından Nevaî'nin ilk divanını yazdığı tarihe (1465) değin sürer. Kimi eski biçimlerin hâlâ varlığını koruduğu bu dönem, geçiş dönemi olarak da nitelendirilir. Klasik dönem, Çağataycanın klasik bir yazı dili olarak gelişimini tamamladığı 1465-1600 arasını kapsar. Çağataycanın son dönemi ise 1600'den başlayıp 1921'e değin uzanır. Bu dönemde ünlü kültür ve sanat merkezlerinin etkisini yitirmesi ve sanatçıların birer birer yıkılan Türk hanlıklarının desteğinden yoksun kalması yüzünden yazı dili de gerileme göstermiştir.

Çağatayca yalnızca Orta Asya Türk devletlerinde yazı ve diplomasi dili olarak kullanılmakla kalmamış, Avrupa Rusyası'nda Oğuzlar dışındaki Müslüman Türkler arasında da 19. yüzyıla değin kullanılagelmiştir. Buhara, Hive, Hokand hanlıklarının Ruslarca istilasından sonra Türkistan'da kullanılmaya başlayan Sartça, yerli ağızların etkisinde kalan Çağataycadan başka bir şey değildir.

Çağatayca yapıtların hemen tümü Arap harfleriyle yazılmıştır. Bununla birlikte Uygur harfleriyle yazılmış bazı Çağatayca metinlere de rastlanmıştır.

Çağataycada, Orta Asya Türk yazı dilinin önceki dönemlerindeki bazı sesbilimsel ve biçimbilimsel birimlerin farklılaştığı dikkati çeker: İlk hecede *e/i* değişmesi (*keç/kiç* "geç", *men/min* "ben"), *e/ö* değişmesi (*erük/örük* "erik", *teşük/töşük* "deşik"), ünsüz ikizleşmesi (*yiti/yitti* "yedi", *katığ/katık* "katı") buna örnek gösterilebilir.

Bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi Çağataycada da yalın, bileşik ve girişik tümce yapıları kullanılmıştır. Çağataycada İslam kültürünün etkileri de görülür. Arapça, özellikle de Farsça birçok sözcük ve tamlama oldukça çoktur. Çağatayca yerini bugün çağdaş Özbekçeye bırakmıştır. *Ayrıca bak.* Özbekçe.

çağdaşlaşma *bak.* modernleşme

Çağla, (Ahmet) Cevdet (d. 1900, İstanbul - ö. 22 Şubat 1988, İstanbul), başarılı şarkılarıyla Hacı Arif Bey geleneğini sürdüren besteci. Yedi yaşında Batı tarzı keman öğrenmeye başladı. Bir yandan da Musullu Hafız Osman Efendi'den Türk müziği dersleri

Çağla
Ara Güler

aldı. Kadıköy Sultanisi'ni bitirdikten sonra girdiği Bebek'teki Fransız okulunun orkestrasında keman çaldı. 1916'da Maarif Nezareti tarafından müzik öğrenimi görmek üzere Berlin'e gönderildiyse de, 1918'de öğrenimini tamamlayamadan İstanbul'a döndü. Çok geçmeden Reşat Erer'in yerine kemancı olarak Darüttalim-i Musiki'ye girdi. On beş yıl bu toplulukta çaldı. 1926'da açılan İstanbul Radyosu'nun ilk saz sanatçılarından olan Çağla, 1938-50 arasında Ankara Radyosu'nun kadrosunda yer aldı. 1950-56 arasında İstanbul Radyosu Türk Müziği Şubesi müdürlüğü yaptı. 1956-59 arasında Bağdat Konservatuvarı'nda ders verdi. 1959'dan sonra İstanbul Radyosu Müzik Yayınları müdürlüğünde bulundu. 1965'te şef prodüktörken emekli oldu. Daha sonra da ölümüne değin özel sözleşmeyle kemancı olarak radyoda çalıştı.

Cevdet Çağla'nın besteleri içinde çoğunluğu oluşturan şarkıları, gelenekten kopmamış, ama özgün müzik cümleleriyle örülmüştür. En tanınmış şarkıları arasında "Gelmiyorsun yakıyor bağrımı hicranın eli" (kürdilihicazkâr), "Şimdi hatırda mıdır âşık-ı nâlân acaba" (kürdilihicazkâr), "Nur salkımısın" (kürdilihicazkâr), "Baharda bu yıl melâl var yüzün gibi" (nihavend), "Bir dert gibi akşam suların koynuna indi" (nihavend), "Şu göğsüm yırtılıp baksan dikenler aynı güldendir" (hüzzam), "İftirakınla efendim bende takat kalmadı" (nişaburek), "Gül açar bülbül öter yaz geçer" (karcığar), "Hicran gibi âlemde elim derd-i ser olmaz" (şevkefza), "Ol serv-i revan boş kodu gülzarımı eyvah" (hicazkâr) ve "Kaçıncı fasl-ı bahar bu solar gider emelim" (sultaniyegâh) sayılabilir.

Çağlar, Behçet Kemal (d. 23 Temmuz 1908, Erzincan - ö. 24 Ekim 1969, İstanbul), şair. Cumhuriyet değerlerini dolaysız bir

Çağlar
İletişim Yayıncılık Arşivi

biçimde Atatürk'ün kişiliğiyle özdeşleştiren şiirleriyle tanınır.

Ziraat Müdürü Şaban Hami Beyin oğludur. Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi'ni bitirdi (1932). Staj için Fransa'ya gönderildi. Dönüşünde İktisat Vekâleti'nde çalıştı Halkevleri müfettişi (1935-39); Erzincan milletvekili (1941-47); İstanbul Radyosu'nda edebi danışman; Robert Kolej'de edebiyat öğretmenliği gibi çeşitli görevlerde bulundu. *Şadırvan* adlı haftalık sanat dergisini (1 Nisan 1949 - 25 Kasım 1949, 35 sayı) çıkardı. Kurucu Meclis üyeliği, TRT Yönetim Kurulu başkanlığı, Akbank'ta danışmanlık yaptı. Son görevi TRT program uzmanlığıdır.

İlk şiiri arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı *Hep Gençlik* dergisinde yayımlandı. Daha sonra *Hayat, Muhit, Varlık, Yedi Gün, Ülkü, Yücel, Millet, Doğu, Türk Dili* (1928-68) dergilerindeki ürünleriyle Atatürk şairi olarak ünlendi. Halkevlerinin etkinliklerine koşut bir şiir özü arayan, bunu da halk şiiri olanaklarıyla beslemeye çalışan Çağlar, 1950'ye değin Cumhuriyet değerlerini coşkuyla işledi. Daha sonra, Orhan Veli ve arkadaşlarının şiirsel planda yarattığı değişim, özellikle serbest nazım ve yeni toplumsal ve siyasal değerler karşısında şiirini yenileyemedi. Yeni sanat girişimlerine karşı, gelenekçiliği ve Cumhuriyet öncesi bazı değerleri savunmaya başladı. Güçlü bir şiir tekniğine ulaşmış olmasına karşın, şiiri, söylev sanatının bir uzantısı gibi gördü. Aşık Ömer takma adıyla yazdığı doğrudan halk şiiri niteliği taşıyan şiirleri yurt güzellemeleriyle doludur.

Şiirlerini topladığı başlıca yapıtları *Erciyas'tan Kopan Çığ* (1932), *Burda Bir Kalp Çarpıyor* (1933) ve *Benden İçeri*'dir (1966).

ÖBÜR YAPITLARI. Destan. *Battal Gazi Destanı* (1968), *Malazgirt Zaferinden İstanbul Fethine* (14 destan, 1971). Manzum oyun. *Çoban* (1932), *Atillâ* (1935). İnceleme. *Halkevleri* (1935). *Hasan Ali Yücel ve Eserleri* (1937), *Namık Kemal* (1954). Çeşitli. *Dolmabahçe'den Anıtkabir'e Kadar* (1955), *Kuran'ı Kerim'den İlhamlar* (1966), *Atatürk Denizinden Damlalar* (1967), *Bugünün Dilyle Atatürk'ün Söylevleri* (1968).

çağlayan, ÇAĞLIYAN olarak da yazılır, belirli bir yükseklikten kayaların ya da kocataşların üzerine düşen akarsuların oluşturduğu çavlan türü. *Ayrıca bak.* çavlan.

Çağlayancerit, Akdeniz Bölgesi'nde Kahramanmaraş iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Merkez ilçeye bağlı Ağabeyli bucağı, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca merkezi Çağlayancerit kenti olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Çağlayancerit Belediyesi 1986'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.914; kent, 10.435.

Çağlayangil, İhsan Sabri (d. 1908, İstanbul), siyaset adamı. 1965-71 ve 1975-77 arasında dışişleri bakanlığı, 1979-80'de Cumhuriyet Senatosu başkanlığı yapmıştır.

1932'de Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün çeşitli kademelerinde görev yaptı. 1948'de Yozgat, 1950'de Antalya, 1953'te Çanakkale, 1954'te Sivas valisi oldu. Aynı yıl getirildiği Bursa valiliği görevini 1960'a değin sürdürdü. 1961'de siyasete atılarak Adalet Partisi'nden (AP) Bursa senatörü seçildi. 20 Şubat 1965'te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde çalışma bakanı oldu. 1965 genel seçimlerinin ardından kurulan Demirel hükümetinde dışişleri bakanı olarak yer aldı. Hükümetin 12 Mart 1971 askeri müdahalesi üzerine istifa etmesiyle, bu görevden ayrıldı. 12 Mart döneminde senato üyeliğini ve AP içindeki etkili konumunu sürdürdü.

Mart 1975'te Demirel'in kurduğu I. Milliyetçi Cephe hükümetinde gene dışişleri bakanlığına getirildi. 5 Haziran 1977 genel seçimlerinden sonra kurulan CHP azınlık hükümetinin güvenoyu alamamasından sonra Ağustos 1977'de Demirel başkanlığında oluşturulan II. Milliyetçi Cephe hükümetinde de aynı görevi üstlendi. Aralık 1977'de hükümetin bir gensoruyla düşürülmesine değin bakanlık görevini sürdürdü. Ekim 1979'daki ara seçimlerden sonra Cumhuriyet Senatosu başkanlığına seçildi. 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine cumhurbaşkanlığı görevine vekâlet etti. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle sona eren bu görevi sırasında kontenjan senatörleri ataması meclisteki tartışmalara yol açtı.

1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesiyle 5 yıllık siyaset yasaklıları arasına giren Çağlayangil Mayıs 1983'te siyasal partilerin kurulmasına izin verilmesinden sonra Büyük Türkiye Partisi'nin (BTB) kuruluşunda rol oynadı. Partinin Milli Güvenlik Konseyi kararıyla kapatılmasının ardından bazı eski AP'li ve CHP'li politikacılarla birlikte 1 Haziran 1983/30 Eylül 1983 arasında Zincirbozan'da (Çanakkale) gözetim altında tutuldu. 6 Eylül 1987'de yapılan referandum sonunda siyaset yasağı kalktı. Kasım 1990'da siyasetten ayrıldığını açıkladı.

Çağlayangil
İletişim Yayıncılık Arşivi

Çağmini, tam adı MAHMUD BIN MUHAMMED BİN ÖMER EL-ÇAĞMINI (d. Çağmin, Harezm - ö. 1221), Arap astronom. *Mülahhas fi'l-Hey'e* adlı yapıtı uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Ölüm tarihi de tartışmalıdır. Döneminin ünlü astronomları arasında sayılmıştır. *Mülahhas fi'l-Hey'e* adlı yapıtı, Kadızade-i Rumi, Cürcani ve Osmanlı astronom Sinan Paşa tarafından şerh edilmiştir. Birçok yazması bulunan yapıt, Almancaya da çevrilmiştir. Ayrıca *Risale fi'l-Hesab, Şerhi Turukü'l-Hesab fi Mesaili'l-Vesaya* ve *Kive'l-Kevaib ve Za'afuha* adlı yapıtları vardır. 1340'ta yazılmış olan *Kanunçe* adlı yapıt uzun yıllar Çağmini'nin sanılmışsa da Brockelmann bu yapıtın hekim Çağmini'ye ait olduğunu kanıtlamıştır.

Çağrı, Konya'da Ekim 1957'de Feyzi Halıcı tarafından yayımlanmaya başlayan aylık düşünce, sanat ve folklor dergisi. Başlangıçta, başta Fazıl Hüsnü Dağlarca, Ali Püsküllüoğlu, Sami N. Özerdim olmak üzere, çeşitli yazarların ürünlerine yer verdi. Sonraları sayfalarını daha çok geleneksel değer ve ölçülere bağlı şair ve yazarların şiir, öykü, sanat ve edebiyat yazıları ile folklor incelemelerine ayırdı. Feyzi Halıcı, Cahit Öztelli, Mehmet Kaplan, Mehmet Önder, İbrahim Minnetoğlu, Mehdi Halıcı, Faruk Timurtaş, Halide Nusret Zorlutuna, Ümit Yaşar Oğuzcan, Baki Süha Ediboğlu, Arif Nihat Asya, Zeki Ömer Defne dergimin başlıca yazarlarıydı. Anadolu'da yayımlanan en uzun ömürlü dergilerden biri olan *Çağrı*'nın Ağustos 1992'de 393. sayısı çıktı. Dergi yalnızca abonelere yollanır, satılmaz.

Çağrı Bey (d. 990 - ö. Mart 1060, Serahs), Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda rol oynamış bey. Selçukluların atası Selçuk Bey'in torunu, subaşı Mikail'in oğlu ve Büyük Selçukluların ilk hükümdarı Tuğrul Bey'in kardeşidir. Babasının ölümünden sonra Tuğrul Bey ile birlikte amcası Arslan Yabgu'yu başbuğ olarak tanıdı. 1016'da Horasan'da topladığı Oğuzlarla Bizans'a bağlı yerel krallıklara saldırdı. Selçukluları bir tehlike olarak gören Gazneli Mahmud 1025'te Arslan Yabgu'yu tutuklatarak Hindistan'da Ganj Irmağının güneyine sürünce, Tuğrul Bey'le birlikte Oğuzların başına geçti.

Arslan Yabgu'nun serbest bırakılmaması üzerine Horasan'a akınlara başladı. 1028'de Horasan'ın merkezi Tus'a (bugün Meşhed) karşı giriştiği saldırıda büyük kayıplar verdi. Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra, 1035'te büyük bir Gazneli ordusunu Hisar-ı Tak'ta bozguna uğrattı. 1037'de Horasan'ın en büyük kentlerinden Merv'i alarak melikü'l-mulk sanıyla adına hutbe okuttu. Haziran 1038'de de Herat'ı ele geçirdi. Aynı yıl Tuğrul Bey Nişabur'da Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olarak sultan ilan edildi. Ele geçirilen toprakların boluşumunde amcaları Musa Yabgu'ya Serahs, Çağrı Bey'e Merv, Tuğrul Bey'e de Nişabur düştü.

Çağrı Bey, 1039'da meydan savaşından kaçınarak çete savaşına girıştığı Gazneli hükümdarı I. Mesud'un ordusuna büyük kayıplar verdirdi. 23 Mayıs 1040'ta Dandanakan Ovasında Gaznelilere karşı elde ettiği büyük zaferden (*bak.* Dandanakan Savaşı) sonra, siyasal yönetimi Tuğrul Bey'e bırakarak yalnızca başkomutan olarak kaldı. Ölümünden sonra oğlu Alp Arslan'ın Merv'de yaptırdığı türbeye gömüldü. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Büyük Selçuklu soyu Çağrı Bey'den sürdü.

çağrışım, psikolojide, geçmişte yaşanan bir olay ya da bir deneyim anımsanırken, herhangi bir biçimde bu olayla bağlantısı olan başka olayların ve deneyimlerin de yeniden zihinde canlanacağını belirten genel ilke. Önceleri anımsama ve bellek sorunlarıyla bağlantılı olarak ortaya atılan bu ilkenin uygulama alanı, giderek zihinsel yaşamın asıl duyumlar dışındaki hemen her olgusunu içerecek kadar genişlemiş ve çağrışımcılık, psikolojinin tümünü kapsayan kuramsal bir görüş olmuştur.

Eski Yunan düşünürü Aristoteles, benzerlik, karşıtlık ve bitişmeye dayalı üç çağrışım biçimini tanımlayarak bu konudaki yorum ve tartışmalara ortam hazırlamışsa da, çağrışımcılık genellikle İngiliz düşünürlerinin öğretisi olarak kabul edilir. "Düşüncelerin çağrışımı" terimini ilk kez John Locke *An Essay Concerning Human Understanding* (1690; İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme) adlı yapıtında kullanmıştır. Sonraki yüzyılda David Hume da *A Treatise of Human Nature* (1739; İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme) adlı yapıtında, çağrışımın temel biçimlerini benzerlik yoluyla çağrışım, zaman ve mekânda yakınlıkla (bitişme) çağrışım ve neden ve sonuç yoluyla çağrışım olarak tanımlamıştır.

Hume'dan sonra çağrışım konusunu irdeleyen başlıca İngiliz düşünürler, 18. yüzyılda David Hartley, 19. yüzyılda ise James ve

John Stuart Mill, Alexander Bain ve Herbert Spencer'dır. Çağrışım biçimlerinin sayısı ve adlandırılması konusunda pek çok eleştiri ve görüş ayrılığı olmakla birlikte, genel olarak bütün çağrışımcıların daha çok, duyumcu, mekanik ve atomcu görüşleri savundukları öne sürülmüştür. Bu düşünürlere göre, bilgi önce duyulardan biri ya da birkaçı aracılığıyla edinilir. Zihinsel yaşamın doğal akışı içinde ortaya çıkan yinelemeler, başlangıçtaki duyumsal verilerin birbirine bağlanmasını ve simgesel imgeler ya da düşünceler biçiminde canlanıp yeniden kurulmasını sağlar. İnsan bilgisi tümüyle, birbirinden ayrı, basit ve özel deneyimlerden oluşur ve geride artakalan hiçbir öğe bırakmaksızın yeniden bu deneyimlere ayrıştırılabilir.

1880'lerde İngiltere'de, filozof F. H. Bradley ile analitik psikologlar James Ward ve G.F. Stout tarafından çağrışımcılığa karşı sert bir tepki başlatıldı. Bu düşünürler, bilginin yalnızca duyumlar üzerine kurulduğunu yadsıyarak, bütün zihinsel etkinliklerin doğasında bir amaç öğesinin bulunduğunu vurguladılar.

ABD'li filozof ve psikolog William James, *Principles of Psychology* (1890; *Ruhiyat*, 1933, 1937) adlı yapıtında, düşüncelerin çağrışımı kavramının yerine, merkez sinir sisteminde birbiriyle örtüşen ya da birbirini izleyen uyaranların yol açtığı çağrışım kavramını yerleştirdi. 1903'te Rus fizyoloji bilgini İvan P. Pavlov, çağrışım olgusunu incelemek için tümüyle nesnel yöntemlere başvurarak, bütün davranışların yalnızca ilk ve koşullu reflekslerden kaynaklandığı sonucuna vardı. Koşullu refleks kuramları ve hemen hemen aynı dönemde ortaya atılan davranışçı kuramların çoğu, düşüncelerin çağrışımı konusundaki öğretilerle aynı savları öne süren, dolayısıyla aynı eleştirilere hedef olan çağrışımcı bir davranış psikolojisi oluşturuyordu. Aynı durum, ABD'de büyük destek gören ve bugün de çeşitli biçimlerde varlığını sürdüren uyaran-tepki psikolojisi için de büyük ölçüde geçerliydi. Çağrışımın açıklayıcı bir ilke olduğuna ödün vermeksizin inanan araştırmacılar yeni deneyler yaptıkça, bu konudaki tartışmalar giderek büyüdü. Örneğin bu araştırmacılardan ABD'li Edward L.Thorndike, uyaran ile tepki arasında bağlantı kurulmasında yinelemenin tek başına etkili olmadığını ya da çok az etkili olduğunu gösterdi. *The Fundamentals of Learning* (1932; Öğrenmenin Temelleri) adlı yapıtında, böyle bir bağlantıda asıl önemli olanın, eylemi izleyen etki olduğunu öne sürdü ve bu etkiyi özellikle hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk bağlamında ele aldı. Başka araştırmacılar sonuçlara ilişkin bilginin doğrudan etkili olduğunu savunurlarken, ABD'li psikolog Clark Hull, *Principles of Behavior*'da (1943; Davranışın İlkeleri), tümüyle temel gereksinimlerin giderilmesine ya da çeşitli deneysel koşullarda uyaran ile tepki arasında bağlantı kurulmasını sağlayan dürtünün gücüne dayanan bir öğrenme kuramı geliştirdi.

Bütün bu düşünürler, çağrışımcı ilkelerin tümüyle yadsınmasını değil, köklü değişikliklerle yeniden kurulmasını istiyorlardı. Buna karşılık, Gestaltçı psikologların da katıldığı başka bir görüş, üst düzeydeki zihinsel süreçler söz konusu olduğunda çağrışımcılığın tümüyle yadsınmasından yanaydı.

Psikolojide, bütün olguların çağrışımcı kuramlarla açıklanmasına karşı yöneltilen eleştirilerin nereye varacağı bugünden söylenemez. Hayvan davranışı üzerinde çalışan psikologlardan ve araştırmacılardan pek azı için bu kuram eski kapsamını ve gücünü korumaktadır. Gene de, birçok psikoloğun, çağrışımı, deneyim birikimi yoluyla gerçekleşen bütün öğrenme biçimlerinde rol oynayan, gerçekten önemli ve etkili bir ilke olarak kabul ettikleri söylenebilir.

çağrışım testi, psikolojide, zihinsel yaşamın örgütleniş biçimini, özellikle algılama, anlam, bellek, dil, usavurma ve güdülenmenin altında yatan bilişsel bağlantılara dayanarak incelemeyi amaçlayan test. "Serbest çağrışım" testinde, deneğin, kendişine verilen bir sözcük, bir kavram ya da başka bir uyarana yanıt olarak aklına gelen ilk sözcüğü söylemesi istenir. "Kontrollü çağrışım"da, uyaran ile yanıt arasında önceden belli bir ilişki saptanabilir; örneğin denekten, kendisine verilen sözcüklerin karşıtlarını söylemesi istenir. Özel amaçlarla daha karmaşık çözümlemelere başvurulsa da, çağrışım testinin sağladığı temel veriler, her yanıt için geçen tepki süresi ve deneğin söylediği sözcüklerdir.

Çağrışım testi, özellikle kişiliği ve patolojik yönlerini incelemek amacıyla psikanalizde de yaygın olarak kullanılır. Kişilik patolojisinin incelenmesi söz konusu olduğunda, test sırasında kullanılan bazı uyaranların canlandırdığı duygusal anılar ya da düşünceler karşısında deneğin tepkisi, sıradan olmayan ve deneğin kişiliği konusunda ipuçları veren bazı çağrışımlara ya da çoğu kez, tepki süresinin olağanın dışına çıkacak kadar uzun ya da kısa olmasına yol açabilir.

çağrışımlı öğrenme, uyaranlara verilen davranışsal yanıtların davranışlarda değişikliğe yol açtığı, hayvanlara özgü öğrenme süreçlerinin ortak adı. Çağrışıma dayandığı kabul edilen başlıca öğrenme yolları koşullu yanıt, deneme-yanılma yoluyla öğrenme, ileriye dönük (gizil) öğrenme, sezgisel öğrenme ve taklittir.

Koşullu yanıt, çok değişik nitelikteki iki ayrı uyaranın aynı anda ya da kısa aralıklarla birkaç kez yinelenmesi sonucunda, bu uyaranlardan birine uygun olan bir davranışın öbür uyarana yanıt olarak ortaya çıkmasıdır. Hayvan, bir süre her iki uyarana yanıt verdikten sonra, tek başına uygulanan ikinci uyarana da ilkine uygun bir davranışla yanıt vermeye başlar. Koşullu yanıt doğada çok sık karşılaşılan bir durum olmamakla birlikte, Rus fizyoloji bilgini İvan P. Pavlov'un(*) 19. yüzyıl sonralarındaki klasik çalışmasından bu yana, sinir sistemi üzerindeki laboratuvar araştırmalarının temel yöntemlerinden biri olmuştur.

Deneme-yanılma yoluyla öğrenme, bir hedefe ulaşmaya çalışan bir hayvanın, rastlantı sonucunda uygun davranışı göstermesinden kaynaklanır. Aynı koşullar yeniden yaratıldığında ve hayvan hep aynı çözüme ulaştığında, başlangıçta rastlantısal olan bu davranış, giderek bu durumun doğrudan yanıtı olarak hayvanın davranışlarıyla bütünleşecektir. Davranış kalıbının bütünleşip yerleşmesi için gereken deney sayısı, türe ve bireye göre değişir.

İleriye dönük ya da gizil öğrenme, bir hayvanın, o anda kendisine hiçbir yararı olmayan, ama ileride kullanabileceği bir bilgiyi kazanmasıdır. Örneğin, bir bölgeyi araştıran bir hayvanın edindiği bilgi o anda hiç işine yaramasa da, kendisini yırtıcı bir hayvan kovaladığında yaşamını kurtarabilir.

Sezgisel öğrenme, bir duruma yanıt olarak yeni bir davranışın, deneme-yanılma olmaksızın doğrudan geliştirilmesidir. Bu öğrenme yolu, uncak zihninde çözümü önceden tasarlayabilen hayvanlar için geçerlidir. Bu türden problem çözme yeteneğini yabanıl hayvanlarda gözlemek pek kolay olmasa da, laboratuvar koşullarında gözlemlenmiştir.

Taklitle öğrenme bir hayvanın başka bir bireyin davranışlarını gözleyerek yeni bir davranış kalıbı edinmesidir. Bazı uzmanların, toplu yaşamanın etkisiyle, taklit edilen eylemin taklitçinin dağarcığında önceden var olmasını da bu öğrenme biçimi içinde saymalarına karşın, uzmanların çoğuna göre taklitle öğrenme, yalnızca taklit edenin yeni davranışlar edindiği durumlarla sınırlıdır. Bu tanım gereğince taklitle öğrenme, yalnızca ileri bir evrim çizgisindeki maymunlar ve insan için geçerlidir. *Ayrıca bak.* öğrenme.

Çahar, Moğolların 15. ve 16. yüzyıllarda önem kazanan doğu kabilesi. Bütün Moğolistan'ı yöneten son büyük han Dayan Han'a (1470-1543) bağlı olan Çaharlar, onun ölümünden sonra önemli ölçüde zayıflayan imparatorluğun başına geçtiler. Son önemli Çahar hanı Likdan (hd 1604-34) otoritesini yeniden kurmak için büyük bir çaba gösterdiyse de, giderek güçlenen Mançular ve rakip Moğol kabileleri karşısında yenilgiye uğradı. Likdan Han'ın ölümünden sonra büyük bölümü Mançulara boyun eğen Çaharların soyundan gelenler, bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadır.

Çaitanya, tam adı ŞRI KRIŞNA ÇAITANYA GAURANGA olarak da bilinir, asıl adı VIŞVAMBHARA MIŞRA (d. 1485, Navadvipa, Bengal - ö. 1533, Puri, Orissa, Hindistan), Hindu mistiği. Krişna ayinlerine soktuğu vecd şarkıları ve dansları, Bengal'de Vişnuculuk üzerinde etkili olmuştur.

Çaitanya bir Brahman'ın oğluydu; dindar ve sevgi dolu bir ortamda büyüdü. Sanskrit metinleri üzerinde kapsamlı bir öğrenim gördü ve babasının ölümünden sonra kendi adına bir okul kurdu. Yirmi iki yaşında babasının *şraddha*'sını (ölüm yıldönümü töreni) yapmak için Gaya'ya hacca gitti. Burada, dünyaya bakışını ve kişiliğini bütünüyle değiştiren derin bir dinsel deneyim geçirdi. Navadvipa'ya, kendini Tanrı'ya adamış, dünya işlerine bütünüyle kayıtsız biri olarak döndü.

Çaitanya'nın çevresinde kısa sürede ona bağlanan bir grup toplandı. Grup, toplu ibadetler sırasında Tanrı'nın adını ve işlerini hep bir ağızdan ezgiler biçiminde zikrediyordu. Genellikle aynı anda belirli dans hareketleri de yineleniyor, sonunda vecde ulaşılıyordu. Bu tapınma türüne *kirtana* (ya da *samkirtana*) adı veriliyordu. 1510'da Çaitanya'nın çileci kimliği resmen onaylandı, Şri Krişna Çaitanya adını aldı. Çaitanya'nın amacı, Vrndavana'ya (Matburi yakınında, Krişna'nın çocukluk ve gençliğini geçirdiği bölge) gitmekti; ama annesinin ısrarı üzerine, müridlerinin kendisiyle daha kolay ilişki kurabileceği Puri'ye yerleşmeye razı oldu.

Çaitanya ne bir mezhep kurdu, ne de ilahiyat üzerine yapıtlar verdi; bu tür çalışmaları öğrencilerine bıraktı (*bak.* Çaitanya hareketi). Ama yoğun dinsel coşkuyla beslenen yalın yaşamı, büyük bir dinsel hareketin kaynağı ve itici gücü oldu. Bu arada sık sık yinelenen uzun süreli vecd deneyimleri sağlığını olumsuz etkiledi. Geçirdiği bazı nöbetlerin sara belirtisi olduğunu kendisi de teşhis etti. Nasıl öldüğü tam bilinmemektedir. Bir tapınak tasviri içinde kaybolup gitmiş olduğundan, bir vecd anında kaza sonucu boğulduğuna kadar değişen çeşitli söylentiler vardır.

Çaitanya hareketi, Hindu dininin, 16. yüzyıldan sonra özellikle Bengal'de ve Orissa'nın doğusunda yaygınlaşan coşku

ağırlıklı bir kolu. Adını ortaçağda yaşamış çileci Çaitanya'dan (1485-1533) alır. Çaitanya'nın Krişna'ya yönelik coşkulu ibadeti, hareketin esin kaynağı olmuştur. Çaitanya, Krişna ve genç sevgilisi Radha'nın destanlarını, Tanrı ile insan ruhu arasındaki karşılıklı aşkın simgesi ve en yüksek anlatımı olarak görür. Zamanla *bhakti*(*) öteki ibadet biçimlerinin yerini almış ve tanrısal iradeye eksiksiz teslimiyet anlamını kazanmıştır.

Akım Çaitanya'nın doğum yeri olan Navadvipa'da (Bengal) uç verdi. En belirgin ibadet biçimi, *kirtana* (ya da *samkirtana*) olarak bilinen toplu tapınmaydı. Bu ayinlerde davul ve zil eşliğinde basit ilahiler söylenerek Tanrı'nın adı ve işleri zikredilirdi. Birkaç saat boyunca sağa-sola sallanan müridlerin sonunda vecde gelmesiyle ayin sona ererdi.

Çaitanya'nın müridlerinin örgütlenmesini yakın arkadaşları Nityananda ve Advaita üstlendi. Bu üç yakın arkadaş üç usta (*prabhu*) olarak anılır oldu ve tasvirleri mezhebin tapınaklarına yerleştirildi. Hareketin ilahiyat yaklaşımını ise Çaitanya'nın, altı *gosvamin* (din öğretmeni; sözlük anlamıyla, ineklerin efendisi) olarak bilinen bir grup müridi geliştirdi. Bu grup, Çaitanya'nın isteğine uyarak Krişna-Radha efsanesinin geçtiği Mathura yakınlarındaki Vrndavana'da kalmıştı. Altı *gosvamin*, hareketin öğretilerini ve ayin uygulamalarını Sanskrit dilindeki metinlerde topladılar. Vrndavana ve Mathura'daki hac merkezlerini yeniden kurmaları, bütün Vişnucular için önemli bir başarıydı. Çaitanya'ya daha yaşadığı dönemde Krişna'nın bedenleşmesi olarak tapıldığı anlaşılmaktadır; ama Çaitanya'nın Krişna ve Radha'yı tek bedende birleştiren ikili bir bedenleşme olduğu kuramı daha sonra Bengalli ilahi yazarlarınca geliştirilmiştir.

Çaitanya akımının *gosvamin* olarak adlandırılan bugünkü önderleri, bazı istisnalar dışında Çaitanya'nın ilk müridlerinin ve arkadaşlarının soyundan gelirler. Bu akıma bağlı çileciler *vairagin* (serinkanlı) olarak adlandırılır.

Çaka Bey (ö. 1095), Türk beyi. 11. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'e egemen olarak Anadolu kıyılarında ilk Türk donanmasını kurmuştur.

Oğuzların Çavuldur boyundan olduğu sanılır. Danişmend Gazi'nin komutanlarındandı. Anadolu'ya yapılan akınlardan birinde Bizans komutanı Kabalika Aleksandros'a tutsak düştü. İmparator III. Nikephoros Botaniates'in dikkatini çekerek saraya alındı. Soyluluk sanı ve bazı ayrıcalıklar elde etti. 1081'de I. Aleksios Komnenos'un tahta çıkmasıyla saraydan uzaklaştırıldı.

İzmir'e geçerek 1086'da beyliğini ilan etti ve bir donanma kurdu. Urla ve Foça'yı aldıktan sonra Midilli ve Sakız adalarını beyliğine kattı. Niketas Kastamonniates komutasındaki Bizans donanmasını yendi. Sinop ve Karadeniz'in güvenliğinden sorumlu Konstantinos Dalassenos komutasındaki ikinci Bizans donanmasını da yenerek 1087'de Sisam ve Rodos adalarını ele geçirdi. Daha sonra Çanakkale Boğazını geçmeye çalıştıysa da, fırtına nedeniyle İzmir'e çekilmek zorunda kaldı. Bizans saldırıları sonunda elindeki bütün adaları art arda yitirdi. 1092'de Anadolu Selçuklularıyla dostluk kurmak amacıyla kızını I. Kılıç Arslan ile evlendirdi.

1095'te Çanakkale Boğazında Bizanslıların güvenliği açısından büyük önem taşıyan ve bir gümrük merkezi olan Abydos'u (Nara Burnu) ele geçirdi. I. Kılıç Arslan, Çaka Bey'in Anadolu Selçukluları aleyhine bir yayılma içinde olduğu biçimindeki Bizans kışkırtmalarına kanarak Abydos'u kuşattı. Çaka Bey, anlaşma sağlamak amacıyla buluştuğu I. Kılıç Arslan tarafından öldürüldü.

çakal, *Canidae* (köpekgiller) familyasının *Canis* cinsinden, kurda benzeyen uç etçil memeli türünün ortak adı. Bayağı çakal (*C. aureus*) Doğu Avrupa ve Kuzey Afrika'

Kara sırtlı çakal (*Canis mesomelas*)
Leonard Lee Rue III

dan Güney Asya'ya kadar olan bölgede, kara sırtlı çakal (*C. mesomelas*) ile çizgili çakal (*C. adustus*) güney ve doğu Afrika'da yaşar. Uzunlukları 30-35 cm'lik kuyruklarıyla birlikte 85-95 cm , ağırlıkları 7-11 kg arasında değişir. Bayağı çakalın sırtı karaya, karnı beyaza çalar, obür bölümleri kırlı sarıdır. Türkiye'de en çok kıyı bölgelerindeki sık ormanlık ve çalılıklarda, ayrıca Güneydoğu Anadolu'nun alçak kesimlerinde yaşar; iç bölgelerde görülmez. Açık arazilerde yaşamakla birlikte, çoğu kez yerleşme yerlerinin çevresine kadar sokulur. Kara sırtlı çakalın sırtı kara, postu pas kızılıdır. Boz renkteki çizgili çakalın iki yanında belirsiz çizgiler vardır, kuyruğunun ucu da beyazdır.

Çakallar, kırlık yerlerde yaşayan gececi hayvanlardır; gündüzleri genellikle çalılıkların ya da ağaçlıkların arasına gizlenir, alacakaranlıkta avlanmaya çıkarlar. Bazen yalnız, bazen çiftler ya da sürüler halinde yaşar, buldukları küçük hayvanlar, bitkiler ya da leşlerle beslenirler. Sürüler halinde dolaştıklarında, antılop ya da koyun gibi büyük hayvanları avladıkları da olur. Yalnızken, bazen aslan, kaplan gibi yırtıcıların ardından giderek, bu hayvanların avından artakalanları yerler.

Canis cinsinin bütün öbür üyeleri gibi, çakallar da akşamları ulurlar; insanlar çakalın ulumasını genellikle sırtlanınkinden daha ürkütücü bulurlar. Kuyruk dibindeki bir bezin salgısı nedeniyle pis bir koku yayan çakallarda gebelik süresi 57-70 gün arasında değişir; dişi çakal, bir oyuk ya da kovuğa sığınarak iki ile yedi arasında yavru doğurur. Kurtlar ve kır kurtları gibi çakallar da evcil köpeklerle çiftleşebilir.

çakal eriği (*Prunus spinosa*), gülgiller (*Rosaceae*) familyasından, anayurdu Avrupa olan, ayrıca başka bölgelerde de yetiştirilen

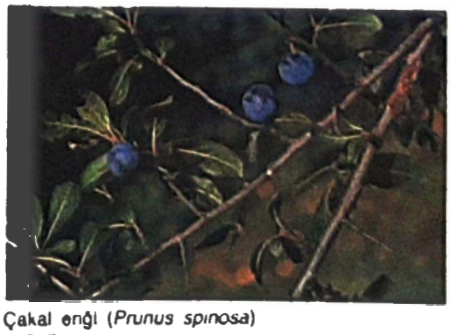

Çakal eriği (*Prunus spinosa*)
G. R. Roberts

dikenli çalı. Türkiye'nin kuzey, batı ve güney bölgelerinde kendiliğinden yetişir. Genellikle 3,5 m'ye kadar boylanabilen çakal eriğinin çok sivrilmiş küçük yaprağı vardır, yaklaşık 2 cm çapındaki beyaz çiçekleri yapraklardan önce açar. Gene 2 cm çapındaki koyu mor renkli, yuvarlak ve hafif ekşimsi buruk tattaki meyveleri bazı alkollü içkilerin yapımında kullanılır. Ayrıca meyvelerinden mushil, çiçeklerinden ise idrar artırıcı ve kurt düşürücü olarak yararlanılır.

çakıl, 2 mm'den daha iri yuvarlak ya da hafif yuvarlak kayaç parçalarından oluşan agregalar. Bazı bölgelerdeki çakıl yataklarında, kasiterit gibi ağır maden cevheri mineralleri ya da altın gibi doğal metaller külçeler ya da katmanlar halinde bulunur. Çakıl, yapı malzemesi olarak yaygın biçimde kullanılır.

Çakıl parçacıklarından tane büyüklüğü 4-64 mm arasında olanlarına ince çakıl, 64-256 mm arasında olanlarına iri ya da koca çakıl, 256 mm'den büyük olanlarına ise kocataş denir. Denizde ya da akarsularda sürüklenme sırasındaki aşınmalar çakılların yuvarlaklaşmasına neden olur. Çakıl birikintileri, akarsu yataklarında ya da deniz kıyılarında, suyun, ardında kum kalıntısı bırakacak bir hızda hareket ettiği bölümlerde oluşur. Oluşum ortamındaki koşullar sürekli olarak değiştiğinden, çakıl oluşumu, tane büyüklüğü, kalınlık ve dağılım bakımından kum ve kil çökellerine oranla daha sınırlı ve değişkendir. İnce çakıl taşı yataklarına daha çok kumlu kıyıların eğimli iç bölümlerinde rastlanır. İri çakıl ve kocataş yatakları (çakıllı kıyılar) ise genellikle kayaların sivri uçlarının parçalanmasıyla oluşur.

Birçok bölgede gelgit düzeyinin onlarca ya da yüzlerce metre üstünde kıyı çakıllarına benzeyen deniz çakılları bulunur. Denizin bir zamanlar oldukça yukarılarda olduğunu gösteren bu tür çakıl setleri (ya da yükselmiş kıyılar) geniş alanlara yayılabilir. Akarsu çakılları ise, çoğunlukla akarsu yatağının orta ve yukarı bölümlerinde oluşur; akarsuyun bu bölümlerinde akıntı daha hızlı olduğundan çakıllar bu bölgelerde birikir. Günümüzdeki akarsuların çok üzerindeki düzeylerde yer alan eski çakıl setleri, akarsu yataklarının bir zamanlar burada bulunduğuna işaret eder. Bu setler aynı zamanda karaların yükselmesi ya da denizlerin alçalması olaylarının da göstergesidir.

Uzun süreli ufalanmaların ve akarsular tarafından süreklı taşınmanın etkisiyle çakıllar, tane yapısı bakımından daha yuvarlak biçimler ve çok çeşitli boyutlar kazanmışlar, ayrıca fiziksel ve kimyasal açıdan daha dayanıklı yapıya kavuşmuşlardır. Çimentolanma gösteren çakıllar, konglomera olarak adlandırılır.

çakıl taşı kültürü, Asya'da Pleyistosen Bölüme (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) tarihlenen ve kabaca biçimlendirilmiş kesici aletlerle belirlenen taş alet kültürü. Çin'de *Homo erectus*'a bağlanan Zhoukoudian, Cava'da Patjitan, Hindistan'da Soan, Birmanya'da Anyatha kültürlerini kapsar.

Çakmaktaşı, yeşimtaşı, karataş gibi kesici niteliği yüksek taşlar Asya'da dünyanın başka yerlerindeki kadar kolay bulunmadığından, bu kıtadaki halklar ince alet yapımına uygun olmayan iri granullu kuvars, volkanik süngertaşı ve taşlaşmış ahşap ile yetinmek zorundaydılar. Asya'da taş alet yapımının gelişmemesi nitelikli malzemenin eksikliğine bağlanabilir. Asya'da Solo insanı hâlâ taş kırıcı ve kesici aletler yaparken,

Avrupa'da Neanderthal insanı taş kırıcıların yanı sıra el baltaları, delgiler ve bıçaklar yapabiliyordu. Çakıl taşı kültürünün tipik aletleri bir çakıldan ya da bir taş kütlesinin yongasından yapılan düz ya da eğik, tek kenarlı taş kırıcı, çift kenarlı kesici ile yuvarlak tutamak yeri olan düz ya da eğik, tek kenarlı keskin el baltasıydı. Taş kazıyıcılar, satırlar ve uçlar da yapılıyordu. Bazı aletlerin yapımında ise kemik kullanılıyordu.

çakıl taşı mozaik, doğal çakıl taşlarının yan yana getirilmesiyle yapılan bezemesel ya da resimsel mozaik işi. Yalnızca yer döşemelerinde kullanılmış, bütün Doğu Akdeniz'de yaygınlaşan ilk mozaik türü olmuştur. Anadolu'da yapılan kazılarda, İÖ 8 ve 7. yüzyıllardan kalma bu tür döşeme örneklerine rastlanmıştır.

İlk çakıl taşı mozaiklerde oldukça kaba geometrik desenlere yer verilmişti. İÖ 5. yüzyılda Yunanlı sanatçılar zarif ve ayrıntılı düzenleme ve figürler yaratabilecek teknik yetkinliğe ulaştılar. Kuzey Yunanistan'daki Olynthos'ta bulunan ve İÖ y. 400'e tarihlenen siyah beyaz döşeme mozaiklerindeki mitolojik sahneler buna örnektir. Çoğunlukla açık ve koyu renkli taşlardan oldukça basit desenler oluşturulurken, yer yer renkli taşların da kullanıldığı görülür. Çok renkli örneklerine Makedonya'daki Pella'da bulunan ve İÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen görkemli döşemelerde rastlanır. Bu mozaiklerin anıtsal boyutlardaki insan ve hayvan figürleri etkileyici bir doğallık ve zariflikle betimlenmiştir. Çakıl taşı mozaik, İÖ 3. yüzyıla değin mozaik bezemenin önde

Pegasos'a binen Bellerophontes'in Khimaira'yla savaşı, Olynthos'ta bulunan bir çakıl taşı mozaikten ayrıntı, İÖ y. 400, Yunanistan
University of Mississippi, fotoğraf: David Moore Robinson

gelen türü olarak uygulandı. İÖ 3. yüzyıldan sonra ise mozaik yapımında *tessera* (küp biçiminde renkli mermer, cam ya da seramik parçaları) kullanılmaya başladı. Daha sonraki dönemlerde çakıl taşı mozaikler, geç Pella mozaiklerinde de görüldüğü gibi, renk olanaklarını artıran bu yeni malzemeyle birlikte kullanıldı. Kurşun ya da pişmiş tuğlayla oluşturulan dış çizgiler ise ayrıntıların daha iyi yansıtılmasına olanak verdi.

Çakıl taşı mozaik Türk mimarlığında da kullanılmıştır.. Özellikle 18 ve 19. yüzyıl İstanbul yalı ve konaklarının bahçelerindeki yollarda, havuzların çevresinde, kameriyelerin döşemelerinde çok özenli çakıl taşı mozaik uygulamalarına rastlanır.

çakılkayaç *bak.* konglomera

çakır, *Accipitridae* familyasının *Accipiter* cinsinden bir grup yırtıcı kuşun ortak adı. Çakırlar, yapı ve desen olarak aynı cinsten olan atmacalara benzemekle birlikte onlardan daha iridir. En iyi bilinen tür olan bayağı çakır (*Accipiter gentilis*), Holarktik

Çakır (*Accipiter gentilis*)
Karl H. Maslowski

bölgenin orta ve kuzey kesimlerindeki ormanlık alanlarda geniş bir dağılım gösterir; kışın Oryantal bölgenin doğusunda da görülebilir. Özellikle iğneyapraklı ormanları yeğler. Uzunluğu 48-61 cm, kanat açıklığı 135-165 cm'dir. Üst bölümleri boz-kahverengi, alt bölümleri beyaz üstüne enine çizgilidir. En çok ormantavuğu büyüklüğündeki küçük kuşlarla ve tavşan büyüklüğündeki küçük memelilerle beslenir. Üreme mevsimi nisan-temmuz arasıdır. Yüksek bir ağaca yapılan yuvaya, dişi kuş 3-4 yumurta bırakır. Bu tür, Güneydoğu Anadolu dışında, başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere Türkiye'nin her bölgesinde bulunur.

Madagaskar çakırı (*A. francesii*), Afrika'da yaşayan *A. hensi*, *A. castanilius*, Avustralya'da yaşayan *A. novaehollandiae* ve Fiji çakırı (*A. rufitorques*), güney yarıküre-de yaşayan başlıca türlerdir.

Çakırağa Konağı, ÇAKIR FAHİR KONAĞI olarak da bilinir. İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı Birgi bucağında 18. yüzyıl sonlarında, bazılarına göre de 19. yüzyıl başlarında yapılmış konak. Osmanlı sivil mimarlığının ilgi çekici örneklerindendir. Üç katlı, dikdörtgen planlı yapının bir uzun ve bir kısa cephesi sokağa, öbür uzun cephesi bahçeye bakar. Dördüncü cephe sağırdır. Bahçe cephesi boyunca uzanan bir yanı açık sofa-

Çakırağa Konağı'nda başoda, Birgi, İzmir
Ersin Alok

sıyla yapı, dış sofalı plan tipine girer. Zemin katta mutfak, kiler, ahır vb gibi servis bölümleri yer alır. Alçak tavanlı orta kat kışları oturulmak için düşünülmüştür. Katlara, sofanın bahçe cephesindeki bir merdivenle çıkılır. Üst katta sofanın iki ucunda, bahçeye doğru çıkıntı yapan iki köşkoda, sokak cephesinde de iki büyük oda vardır. Odalarla köşkodalar arasında birer küçük, iki oda arasında bir büyük eyvan bulunmakta, böylece bu uzantılar aracılığıyla sofa sokağa da bakmaktadır. Eyvanların içinde oturma sekileri düzenlenmiştir. Orta eyvanın tam karşısında, sofadan bahçeye doğru çıkan, ahşap sütunlarla çevrili, tavanı çok süslü bir "taht" yer alır.

Dört odaya da sofaya bakan köşelerindeki kapılardan girilir. Her odada sedirler ve bir yüklük bulunmaktadır. Sokak cephesinde köşeye gelen başoda dışında öbür odalarda bir de ocak vardır. Bütün odalarda pencere üstü hizasında ahşap bir sergen dolanır. Yüklüklerde ve tavanlarda ahşap işçiliğinin çok güzel örnekleriyle karşılaşılır. Duvarların üst bölümlerindeki alçı bezemeler de ilginçtir. Ama yapıdaki en yetkin ve özgün bezemeler duvarlardaki kalem işleridir. Barok ve ampir üsluplarındaki bu bezemeler, yazıtlar, madalyonlar ve çiçekli saksı örgelerinden oluşmaktadır.

Konağın zemini ve orta katı moloz taşla yapılmıştır. Üst kat duvarlarıysa ahşap karkas, arası hımış dolguludur. Sokak tarafındaki iki odanın birer bölümünün ve ikisi arasındaki büyük eyvanın dışa doğru taşması bu cepheye hareketlilik kazandırmaktadır. Ama yapının en ilginç görüntüsünü bahçe cephesi verir. Gene dışa taşan iki köşkoda, ortadaki taht ve açıktan çıkan merdivenle bunların gerisinde sofanın oluşturduğu gölgeli fon bu cepheye çok ilginç bir derinlik duygusu getirmektedir.

Çakırağa Konağı müze olarak düzenlenip ziyarete açılmıştır.

Çakmak, Fevzi (d. 12 Ocak 1876, İstanbul - ö. 10 Nisan 1950, İstanbul), Türk asker ve devlet adamı; Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genelkurmay başkanı.

Çakmak
İletişim Yayıncılık Arşivi

Topçu miralayı (albay) Ali Sırrı Bey'in oğludur. Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi ve Kuleli Askeri İdadisi'nde okudu. 1896'da Harbiye Mektebi'ni, 1898'de Erkân-ı Harbiye (Kurmay) Mektebi'ni bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. Bir süre Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay) 4. Şubesi'nde görev yaptıktan sonra, 1899'da Arnavutluk'taki 18. Nizamiye Fırkası kurmay başkanlığına atandı. Balkanlar'da Sırp ve Arnavut çetecilere karşı savaştı. II. Meşrutiyet'in ilanında (1908) Taşlıca mutasarrıfı ve 35. Fırka komutanıydı. 1910'da Şevket Turgut Paşa komutasındaki Kosova Kolordusu kurmay başkanlığına getirildi. 1911'de Garp

Ordusu kurmay başkanlığına atandı. Aynı ordunun harekât şubesi başkanı olarak Balkan Savaşı'na (1912-13) katıldı. 1913'te Ankara Redif Fırkası komutanı, bir yıl sonra da mirliva (tuğgeneral) rütbesiyle 5. Kolordu komutanı oldu.

I. Dünya Savaşı'nda 5. Kolordu komutanı olarak Çanakkale Cephesi'nde çarpıştı; Kanlıdere ve Kerevizdere savunmalarında önemli rol oynadı. 1915'te Anafartalar Grubu kumandanı Mustafa Kemal'e vekâlet etti. Eylül 1916'da 2. Kafkas Kolordusu komutanı olarak Kafkas Cephesi'nde, Temmuz 1917'de 11. Kolordu komutanı olarak aynı cephede, aynı yıl merkezi Halep'te olan 7. Ordu komutanı olarak Filistin Cephesi'nde görev aldı. Gösterdiği başarılar nedeniyle ferikliğe (korgeneral) yükseltildi. Mondros Mütarekesi'nden sonra erkân-ı harbiye reisliği (24 Aralık 1918-14 Mayıs 1919) ve harbiye nazırlığı (3 Şubat 1920-8 Nisan 1920) yaptı.

17 Nisan 1920'de Anadolu'ya geçerek Kozan milletvekili olarak TBMM'ye katıldı. 3 Mayıs 1920'de milli müdafaa vekilliğine (milli savunma bakanlığı) getirildi. 14 Ocak 1922'ye değin süren bu görevinin yanı sıra 24 Ocak 1921'de icra vekilleri heyeti reisliğine (başbakan) atandı. II. İnönü Savaşı'ndan sonra 3 Nisan 1921'de birinci ferikliğe (orgeneral) yükseldi. 3 Ağustos 1921'de erkân-ı harbiye reisi oldu. 9 Temmuz 1922'de icra vekilleri heyeti reisliğinden ayrıldı. Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın ardından 3 Eylül 1922'de müşirliğe (mareşal) yükseldi. 27 Ekim 1922'de erkân-ı harbiye reisliğinin yanı sıra Garp Cephesi komutanlığına getirildi. 30 Ekim 1924'te asker milletvekillerinin iki görevden birini seçmesi istenince erkân-ı harbiye reisliği görevinde kaldı. 23 yıldan fazla süren bu görevinden 12 Ocak 1944'te emekli oldu.

1946'da Demokrat Parti (DP) listesinden bağımsız İstanbul milletvekili seçilerek yeniden TBMM'ye girdi. 12 Temmuz 1948'de DP'den ayrıldı. 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı ve partinin fahri başkanlığına getirildi. *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi Hakkında Konferanslar* (1927), *Büyük Harp'te Şark Cephesi Hareketleri* (1936) adlı kitapları bulunmaktadır.

çakmaklı ateşleme, 16. yüzyılın başlarında geliştirilen ateşli silahlarda kullanılan ateşleme yöntemi. Fitilli ve zemberekli ateşleme yöntemlerinin yerini alan çakmaklı ateşleme, 19. yüzyılın ilk yarısında çarpmalı (müsademeli) ateşleme tekniğinin bulunmasına değin yaygın olarak kullanıldı.

Çakmaklı ateşlemeyle çalışan silahların en etkilisini, 17. yüzyılın başlarında Fransız mucit Marin le Bourgeoys geliştirdi. Bu silahların ateşleme düzeneklerinde iğne (horoz) ile ağızotu tavası tek bir birim halinde bulunuyordu. Tetik çekildiğinde, iğne, yayın etkisiyle çakmaktaşına çarpıyor ve ağızotu tavasındaki baruta kıvılcım gönderiyordu. Böylece tutuşan ateşleme barutu da, namludaki asıl itici barutu ateşleyerek merminin fırlamasını sağlıyordu.

çakmaktaşı, SİLEKS olarak da bilinir, az katışkılı silis minerali kuvarsın(*) çok ince taneli türü.

Griden siyaha kadar değişen renklerde bulunan çakmaktaşı, karbonlu maddeler içerdiğinden ışığa karşı oldukça geçirimsizdir; ince dilimler halinde ise saydam kahverengindedir. Renkleri beyazımsı ile açık kahverengi arasında değişen bazı türleri ışığa karşı tümüyle geçirimsizdir; bunların açık renkli ve geçirimsiz olmasının nedeni çok miktarda su ya da hava damlacıkları içermeleridir. Çakmaktaşı, kuvarsın fiziksel özelliklerini taşır. *Bak* silis mineralleri (tablo).

Massachusetts ve Sussex'ten elde edilen çakmaktaşı örnekleri
Field Museum of Natural History, Chicago'nun fotoğrafı. John H. Gerard EB Inc.

Çakmaktaşı, Paleolitik Çağ insanlarının kullandığı aygıt ve silahların temel malzemesiydi. Tanelerinin ince ve boyutlarının bir örnek olması, kolayca ve midye kabuğu biçiminde kırılması nedeniyle, rahatlıkla yontularak kenarları oldukça keskin silahlar durumuna getirilmiyor ve çoğunlukla okların ucuna takılıyordu. Çakmaktaşı çıkarımı için taşocaklarının kurulması ve buradan elde edilen malzemelerle silah yapımı ilk ticari etkinliklerden biri olmuştur. Bugün bilinen en eski ticaret yollarının kimileri, önemli çakmaktaşı yataklarından geçmektedir. 17. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına değin askeri alanda kullanılan çakmaklı tüfeklerin yapımında temel olarak çakmaktaşından yararlanıldı. Günümüzde ise seramik ve boya sanayisi için hammadde üreten fabrikalardaki öğütücülerde her yıl binlerce ton çakmaktaşı kullanılır; öğütülen malzemeye demirin karışmasını önlemek amacıyla, öğütücülere aşındırıcı olarak çelik bilyeler yerine çoğunlukla çakmaktaşı parçacıkları atılır. Yol yapımında ve beton agregalarında da önemli miktarlarda çakmaktaşı kullanılır; ama çimentoyla tepkimeye girerek bloklarda çatlamaya yol açan bazı çakmaktaşı türleri bu amaçla uygulanmaz. Çok parlak çakmaktaşlarından ise takı yapımında yararlanılmaktadır.

Kireçtaşı ve dolomit içinde birbirinden ayrı yumrular ya da yumru katmanları halinde bulunan çakmaktaşına hemen tüm jeolojik çağlara özgü kayaçlarda, özellikle de İngiltere'deki Kretase (Tebeşir) Dönemi (y. 136-65 milyon yıl önce) kayaçlarında sık rastlanır. Sert ve kimyasal açıdan dirençli olan bu yumrular, çevrelerindeki karbonatlı kayaçların ufalanmasıyla oluşan toprağın içinde yoğunlaşırlar. Böylece kimi bölgelerde, birkaç yüz metre kalınlıkta ve yüzlerce kilometre uzunlukta, büyük çakmaktaşı yatakları ortaya çıkar. Bazı karbonatlı kayaçlar içinde ince toz katmanları halinde yayılmış olarak da bulunan çakmaktaşı, ayrıca şeyl oluşumuna yol açar ve ender de olsa kumtaşı oluşumlarında bağlayıcı işlevi görür. Kimi zaman da cevher oluşumuna yol açan kızgın (hidrotermal) çözeltiler tarafından demirli maden damarlarının çevresine çöktürülür. Akarsu ve kıyı çakılları arasında bol miktarlarda bulunan ince çakıl iriliğindeki çakmaktaşı parçacıkları, çakmaktaşı yataklarının ya da çakmaktaşı içeren kireçtaşlarının aşınması yoluyla oluşur.

Çoğu çakmaktaşı, taşıyıcı karbonatlı tortulların deniz tabanının altına gömüldükten sonra yerinde dönüşüme uğraması sonucunda oluşmuştur. Bu tür bir oluşum, tıpkı ağacın taşlaşması gibi, taşıyıcı karbonatlı kayacın en ince doku özelliklerinin çakmaktaşına geçmesine yol açar. Buna karşılık yataklaşmış çakmaktaşı katmanlarının çevresinde karbonat yataklarına pek rastlanmadığından bu yatakların karbonatlı kayaçların yerinde dönüşmesiyle değil, doğrudan deniz suyundan çökelmeleri yoluyla oluştuklarına inanılır.

çakmaktaşı alet, Paleolitik Çağda çakmaktaşından yapılan aletler. İnsanoğlunun çakmaktaşını nasıl işlediği ve biçimlendirdiği bugün deneysel arkeolojinin önemli bir araştırma konusudur. Tarihöncesi uzmanları deneme-öğrenme yoluyla bu işlemler hakkında bilgi edinirler.

Alet yapabilmek için önce kireçtaşı yatağından irı ve düzensiz bir çakmaktaşı yumrusu alınıp birbirine dik açı yapacak biçimde iki parçaya bölünür. Böylece yumrunun ortasından çıkan çakmaktaşının katışkısız ve bozulmamış bölümünden çekiçle vurarak yongalar kaldırılır. Vurgu taşıyla gerçekleştirilen yonga kaldırma işlemiyle, yarım koni biçiminde parçalar elde edilir. Bu konik yongalara "vurma yumrusu" ya da "vurma konisi", esas çakmaktaşı parçasının üzerinde oluşan çukurluğa da "vurma yumrusu karşıtı" denir. Yumrudan çıkan normal bir yonganın bütün kenarları keskindir.

Tarihöncesi insanı vurgu taşı yerine ors tekniğini de kullanarak çakmaktaşını parçalara ayırmıştır. Vurgu taşı kullanıldığında çakmaktaşı yumrusuna vurgu taşıyla gerekli yönde darbeler indirilir; oysa ors tekniğinde yumru, sabit büyük bir taşa ya da orsun uygun bir çıkıntısına vurulur.

Çakmaktaşından daha küçük yongaların çıkarılması da genellikle aynı yöntemlerle gerçekleştirilir. Çıkarılan bu çeşitli biçimlerdeki yongalar düzeltilir ve son biçimleri verilerek alet olarak kullanılır.

Paleolitik Çağ aletlerinin çoğu özden yonga çıkarma yöntemiyle yapılmıştır. Eğer böyle bir yonga alınır ve bundan alet yapılacak olursa, o zaman bu yonga bir dereceye kadar öz haline dönüşür, çünkü alete biçim verebilmek için irı yonganın üzerinden daha küçük yongaların çıkarılması gerekir. Bu yongalara vurgu taşıyla vurarak ya da yongayı sabit bir orse vurarak daha küçük yongalar elde edilir. Ama küçük yongaların çıkarılmasında tahta çekiç tekniği, mikro-burin tekniği gibi başka yöntemler de uygulanır.

Çakmalar, Bangladeş'in güneybatısındaki Çittagong Tepeleri ilinde yaşayan en kalabalık kabile. 1990'ların başlarında sayıları 350 bindi. Kassalong Irmağı vadisinde ve Karnafuli Irmağı vadisinin orta kesiminde otururlar. Etnik açıdan Myanmar'ın güneybatısında yaşayan, Moğol ırkından Arakanlılarla ilişkilidirler. Moğlar, Tripuralar (Tıpralar) ve Tenchungyalar gibi küçük kabilelerle yan yana yaşarlar. Özgün Çakma kültürü, Bengali kültürünün bir ölçüde benimsenmesiyle giderek etkisini yitirmiştir. Asıl dilleri olan Birman dilini bırakan Çakmalar, bugün değişik bir Bengali lehçesiyle konuşurlar.

Hiçbir zaman devlet kuramayan Çakmalar, Çittagong Tepelerindeki öteki kabilelerde görülmeyen bir klan örgütlenmesiyle varlıklarını korumuştur. Ekonomi tarıma dayanır; başlıca ürünler çeltik, darı, mısır, sebze ve hardaldır. Geleneksel olarak çapa tarımı yapılır, ama yakın zamanda saban da kullanılmaya başlamıştır. Kadınlar, hem

aile gelirine katkıda bulunmak, hem de giyim malzemesi sağlamak için kumaş dokurlar. Çakmaların dinsel inanışları animizm, Hindu dini ve Budacılığın karışımı olmakla birlikte, bugün hemen hepsi Budacıdır. Gelini karşılarken domuz kurban etmek gibi Budacı gelenekler, Bengalilerin küçük gördüğü domuz eti yeme âdetiyle iç içe geçmiştir.

çakra, ÇHAKRA olarak da yazılır. Hindu dininin ve Budacılığın bazı kollarının insan bedeniyle ilgili gizemli uygulamalarında, bedendeki çok sayıda ruhsal merkeze verilen ad. *Çakra*'lar arasında yedisi (Budacılıkta dört) özellikle önem taşır. Bunların her biri, özel bir renk, biçim, duyu organı, doğal öğe, tanrı ve *bica mantra* (tek kutsal heceden oluşan dua) ile ilişkilidir. En önemlileri, belkemiğinin altında yer alan alt *çakra* (*muladhara*) ile başın üstündeki üst *çakra*'dır (*sahasrara*). Alt *çakra*'nın taşıdığı esrarlı, tanrısal bir güçle (*kundalini*) birey, yoga tekniklerini kullanarak bir *çakra*'dan ötekine yükselmeye çalışır ve sonunda *sahasrara*'ya ulaşarak aydınlanmaya kavuşur.

çakravartin (Sanskrit dilinde *çakra* "tekerlek" ve *vartin* "döndüren"), ÇHAKRAVARTİN olarak da yazılır, eski Hint düşüncesinde evrensel hükümdar kavramı. *Çakravartin* terimi, "arabasının tekerleği her yerde dönen" ya da "hareketleri engellenmeyen" hükümdar olarak anlaşılabilir.

Budacı ve Caynacı kaynaklarda din dışı üç tür *çakravartin*'den söz edilir: *Çakravala çakravartin* eski Hint kozmografisindeki dört kıta üzerinde egemen olan kraldır. *Dvipa çakravartin*, bu kıtalardan yalnızca birinde hüküm süren, dolayısıyla birinciden daha az güçlü olan hükümdardır; *Pradeşa çakravartin* ise bir kıtanın yalnızca bir bölümünde yaşayanları yöneten bir tür bölgesel kraldır. *Çakravala çakravartin* konumuna ulaşmış din dışı bir kraldan, ilk kez Kral Aşoka'nın (İÖ 3. yy) kahramanlıklarının övüldüğü Maurya metinlerinde ve anıtlarında söz edilir. Bu dönemin Budacı ve Caynacı filozofları, dinsel bir topluluğun aydınlanmış önderinin de (Buda ya da Tirthankara) bir *çakravarti, dharma*'nın (evrensel doğru) aydınlatıcısı ve koruyucusu olduğunu öne sürmüş, evrensel hükümdar kavramı ile dürüstlüğün ve ahlak yasalarının koruyucusu kral kavramını birleştirmiştir.

çakşır, eskiden iç donu üzerine giyilen, üst bölümü bol, dizden aşağısı dar, çuhadan yapılan bir giysi türü. Pantolonun kullanılmaya başladığı II. Mahmud dönemine (1808-39) değin şalvar(*) ve potur(*) ile birlikte yaygın olarak kullanılan çakşırın iki türü vardı. Yeniçeriler, seferde olmadıkları zaman paçaları dizkapağının biraz altında biten ve bu yüzden "diz çakşırı" olarak adlandırılan bir çakşır giyerlerdi. Diz çakşırı giyenler ya baldırı çıplak olarak dolaşırlar ya da baldırlarına diz kapağı altından ayak bileğine kadar inen bir tozluk geçirirlerdi. Belden ayak bileğine kadar uzanan ikinci çakşır türü ise, çoğu zaman paçasına ince sahtiyandan yapılmış mest dikilerek kullanılırdı. Baldıra kadar inen bölümü oldukça genişti. Aşağıya doğru birden daralıp baldırı bir dolak gibi kavrardı. Kadınların giydiği çakşırlarda uçkurluklar sırmayla işlenirdi. Uzun çakşırı genellikle yeniçeriler, okçular, çavuşlar, konak ve dairelerdeki uşak ve hademeler giyerdi.

çakşırotu (*Ferula elaeochytris* ya da *F. meifolia*), ÇAĞŞIR ya da ÇAVŞIR olarak da bilinir, maydanozgiller (*Apiaceae*) familyasından çokyıllık otsu bitki. Türkiye'de Hatay, Adana ve İçel yörelerinde yetişir.

Çakşırotu (*Ferula elaeochytris*)
Turhan Baytop Koleksiyonu

Yüksekliği 1-2 m'ye ulaşabilen bitkinin sarı çiçekleri vardır. Tanen, saponin, nişasta, alkaloit, reçine ve uçucu yağ içeren kökleri halk arasında cinsel isteği artırıcı olarak kullanılır.

Çal, Ege Bölgesi'nde Denizli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.521 km² (1986) olan Çal ilçesi kuzeyde Bekilli, kuzeydoğuda Çivril, doğuda Baklan, güneyde Honaz ilçeleri, batıda Merkez ilçe ve Güney ilçesi, kuzeybatıda da Uşak iliyle çevrilidir.

Çal'dan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

İlçe toprakları, kuzey, batı ve güneybatıdaki dağlar ile doğu kesimde yer alan düzlüklerden oluşur. İlçenin en yüksek noktası, Çal kasabasının güneybatısında 1.841 m'ye erişen Büyük Çökelez Dağının doruğudur. Çivril Ovasının güneybatı uzantıları ilçe topraklarının doğu kesimine sokulur.

En önemli su kaynağı olan Büyük Menderes Irmağı(*) ilçe sınırlarına doğrudan girer. Kabaca güneybatıya doğru akar; önce batıya, sonra kuzeye döner ve bir yay çizerek Akkent köyü yakınlarında kuzeybatıya yönelir. Irmak üzerindeki Adıgüzel Barajı'nın ardında suların toplanmasıyla oluşan yapay gölün bir bölümü ilçe sınırları içindedir.

Çal ilçesinde başlıca ekonomik etkinlik bitkisel üretimdir. Özellikle bağcılık yaygındır. Bağcılığın gelişkin olduğu illerden olan Denizli'deki bağ alanlarının yüzde 65'i buradadır. Razaki türü taze üzüm Çal'ın başlıca ürünüdür. Öteki önemli ürünler, buğday, pamuk ve tütündür. Sebzecilik 1970'lerden başlayarak gelişme göstermiştir. Hayvancılık, özellikle koyun besiciliği önemlidir. 1980'de Bozburun köyünde sazan, Sakızcılar köyünde ise alabalık tarlası yapımı konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Denizli ilinde 1938'den 1976'ya değin yapılan ağaçlandırma çalışmalarında kullanılan fidanların bir bölümü, Çal'daki fidanlıklardan sağlanmıştır. Dokumacılık yapılan ilçede bir meyve suyu üretim tesisi de vardır.

Yöre tarihine ilişkin buluntuların Roma dönemine ait olmasına karşın, Çal'daki ilk yerleşmelerin bu dönem öncesine uzandığı sanılmaktadır. Osmanlı dönemi sonlarında Çal yöresi Aydın vilayetinin Denizli sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında Çal'ın bazı köyleri 1920'de bir süre Yunanlılar tarafından işgal edildi.

Eskiden Demirciköy adıyla anılan ilçe merkezi, Büyük Çökelez Dağının eteğinde Büyük Menderes Vadisine egemen bir alanda kuruludur. Kasaba il merkezi Denizli'ye 60 km uzaklıktadır.

Çal Belediyesi 1868'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 39.260; kasaba, 4.704.

Çaldıran, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Muradiye'ye bağlı bir bucak olan Çaldıran, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Çaldıran Belediyesi 1987'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 41.879; kasaba, 4.780.

Çaldıran depremi, 24 Kasım 1976'da Çaldıran'da oluşan şiddetli deprem. Magnitüdü Richter ölçeğine göre 7,5 olan ve Van iline bağlı Muradiye, Erciş ve Özalp ilçeleri ile Ağrı iline bağlı Diyadin ve Taşlıçay ilçeleri dolaylarını da etkileyen deprem, 3.840 kişinin ölümüne, 497 kişinin yaralanmasına ve 9.232 konutun tümüyle yıkılmasına ya da onarılamayacak düzeyde hasar görmesine yol açmıştır.

Bu depremde oluşan kırık, Türkiye'nin jeolojisi ve tektoniğine ilişkin haritalarda yer almamaktadır. Bilinen sismik kayıtlara göre yörenin deprem etkinliği de fazla değildir. Bölgede daha önce magnitüdü 6-7'den fazla olan deprem oluşmamıştır. Deprem bölgesinde Kuzey Anadolu Kırık Kuşağının yaklaşık 30 km kuzeyinde kalan ve aynı niteliklerde bulunması nedeniyle bu sisteme sokulabileceği düşünülebilen kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Çaldıran Kırık Hattının, batıdan doğuya doğru Sarıkök köyü-Çaldıran arasında andezit ve bazaltları, Çaldıran'dan Güngören köyüne kadar alüvyon alanları, Güngören köyünden güneydoğuya doğru Eosen Bölüm (y. 54-38 milyon yıl önce) kalkerlerini ve Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) özgü birimleri aşarak ilerlediği görülmektedir. Arazide çok iyi izlenebilen ve uzunluğu 53 km, genişliği ise 10 km'yi bulan bu kırığın sağ yanal atımlı bir kırık olduğu saptanmıştır. İzlenebilen kırık kuşağı üzerinde genellikle sıkışmanın egemen olduğu ve kuzey bloğunun düştüğü, sağa doğru 20-50 cm'lik kabarmalar, 5-30 cm arasında açılmalar ve 80 cm'ye varan düşey atımlar bulunduğu izlenmiştir. Bu depremde bölgede önceden varlığı bilinen kırıklarda herhangi bir hareket görülmemiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda depremin gözlemsel dışmerkezinin konumunun 30° 15' kuzey enlemi, 43° 9' doğu boylamı dolayında, Çaldıran'ın hemen batısında bulunduğu sonucuna varılmıştır. Deprem sırasında açığa çıkan enerji $2{,}82 \times 10^{22}$ ergdir. Çaldıran depreminde hasar gören alanlarda ayrıca

çok sayıda kaya düşmesi ve toprak kayması saptanmıştır.

Çaldıran Savaşı, Osmanlıların İran'daki Safevilere karşı kesin bir zafer kazandıkları ve böylece Doğu Anadolu üzerinde egemenlik kurdukları, aynı zamanda Mısır yolunu açtıkları meydan savaşı (24 Ağustos 1514).

Osmanlı hükümdarı I. Selim (Yavuz), 1514'te Safevi hanedanının kurucusu I. İsmail'e (Şah) karşı bir sefer açtı. Amacı, Osmanlı egemenliğine karşı 16. yüzyıl başlarında giderek yaygınlaşan toplumsal huzursuzluk zemininde, hoşnutsuzluklarını Sünniliği tanımamakla dile getiren Kızılbaş Türkmen aşiretleri arasında Safevi etkisine son vermekti. II. Bayezid'in hükümdarlık döneminin (1481-1512) son yıllarında, Osmanlı düzeninin iç çekişmeleri (egemen sınıf ile reaya, devlet ile göçebe aşiretler arasındaki çekişmeler) ile bunların büründüğü dinsel biçimler, Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki çekişme ile iç içe geçmeye başlamıştı. Safevi Devleti ile İran ve Azerbaycan'daki Türkmenler, Anadolu Türkmenlerini dinsel ve siyasal açıdan etkilerken, Safevi dervişleri de bütün Anadolu'da Şiiliği yaymaya çalışıyorlardı. I. Selim de, öncelikle bu sosyal muhalefeti bastırmak ve Şii-Safevi tehdidinden kurtulmak amacıyla, 1512'de yeniçerilerin desteğiyle babası II. Bayezid'i devirmiş ve tahta çıkmış bulunuyordu.

1512-13 yıllarında önce Anadolu Kızılbaşlarına karşı büyük bir yıldırma harekâtına girişen ve resmî tarihlerin verdiği bilgilere göre, yediden yetmişe 40 bin dolayında Kızılbaş köylü ve göçeri hapis ya da idam ettiren Yavuz Selim, böylece Anadolu köylülüğünün dinsel eğilimlerinde büyük bir değişikliği devlet eliyle gerçekleştirdikten ve cephe gerisini sağlama aldıktan sonra, İsmail'e karşı giriştiği seferin İslamı yozlaştıran din sapkınlıklarına karşı bir cihad olduğunu ilan etti. 19 Mart 1514'te Edirne'den İstanbul'a hareket eden I. Selim, bir ay sonra da kapıkulu ocaklarıyla birlikte Üsküdar'a geçti ve yolda ordu-yı hümayuna katılan birliklerle Bursa'dan Konya, Kayseri ve Sivas'a ilerledi. İran sınırındaki Suşehri geçilip de Safevi topraklarına girildikten sonra, Şah İsmail'in batı sınırı komutanı Ustaclu Oğlu Mehmed Han'ın her şeyi yakıp yıkarak ve araziyi çöle çevirerek geri çekilmiş olması Osmanlı ordusunu ağır koşullarla yüz yüze bıraktı. Yiyecek sıkıntısının denizyoluyla Trabzon'a, oradan deve ve katırlarla orduya ulaştırılan erzak ve mühimmat ile bir ölçüde hafifletilmesine karşın, asker arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi ve Safevi propagandasıyla birleşerek komutanlar, vezirler düzeyinde yayıldı. Ancak I. Selim, geri dönülmesi yolundaki bütün girişimleri şiddetle bastırarak, çok sevdiği Karaman beylerbeyi Hemdem Paşa'yı bile derhal idam ettirerek ve bir seferinde ayaklanıp çadırını kuşatan yeniçerilerin içine bizzat atını sürüp onların savaşçı onuruna seslenerek, inatla ilerlemeye devam etti. Bu takip, sürekli toprak vererek çekilmekte olan Şah İsmail'i, kendi seçkinleri karşısında güç durumda bıraktı ve ortaya çıkmaya zorladı. Sonunda iki ordu İran Azerbaycanı'nda, Hoy'un kuzeybatısındaki Çaldıran Ovasında karşı karşıya geldiler. Kendi askerleri arasındaki şah yanlılarının karşı tarafa geçme fırsatı bulmaması için orduyu dinlendirmeden derhal savaşa giren I. Selim, 24 Ağustos 1514 günü askerinin yorgunluğuna karşın ateşli silah üstünlüğü sayesinde ezici bir zafer kazandı.

Bundan sonra ileri yürüyüşünü sürdürerek 6 Eylül'de Safevilerin başkenti Tebriz'e girdiyse de, yeniçeriler arasında huzursuzluk baş gösterdiği için çok geçmeden Anadolu'ya geri döndü.

Çaldıran Savaşı'nın ilk önemli sonucu Doğu Anadolu'daki küçük beyliklerin ve Maraş-Elbistan yöresindeki Dulkadıroğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları oldu. Böylece Osmanlılar doğudan gelen saldırılara karşı bir savunma hattı elde etmenin yanı sıra, Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa arasındaki ipek yollarını da denetim altına aldılar. Bunun ötesinde savaş Safevi gücünü kırarak, 1516-17 yıllarının Mısır seferi için Osmanlı sol kanadının güvence altına alınmasını sağladı.

çalgısız koro, İtalyanca A CAPPELLA (kilise tarzında), çoksesli bir müzik yapıtının çalgı eşliği olmadan seslendirilmesi. Başlangıçta dinsel koro müziği için kullanılan terim, günümüzde dindışı müziği de kapsar.

15. yüzyıl sonlarında, besteci Josquin des Prez döneminde ortaya çıktı. 16. yüzyıl sonlarında Palestrina'nın Vatikan'daki Sistina Şapeli için yaptığı besteler çalgısız koro tarzının yerleşmesini sağladı. Hiçbir çalgı için ayrı müzik yazılmış olmaması, araştırmacıları koronun çalgı eşliği olmadan söylediği varsayımına yöneltmişse de, vokal partilerden bazılarına bir org ya da başka çalgılarla tam aynı perdeden ya da bir oktav üst ya da alttan eşlik edildiği (*doubling*) yolunda kanıtlar bulunmuştur. 17. yüzyılda çalgısız koro yerini insan sesi ve çalgılar için ayrı ayrı müziğin yazıldığı kantata bırakmaya başladı.

çalı, yüksekliği genellikle 3 m'den daha az olan, belirgin bir ana gövdenin ayırt edilemeyeceği kadar çok gövdeli ve çok dallı odunsu bitki. Bu çokyıllık bitkilerin 3-6 m yükseklikte olanlarına ağaççık denir. Çalılar ile ağaçlar arasındaki temel fark, çalıların kısa boylu olması, uzamayı sağlayan orta sürgünün bulunmaması ve dallanmanın toprak yüzeyine yakın bir yerden başlamasıdır. Oysa ağaçlar, belirgin bir gövdesi ve tepe tacı olan, 6 m'den daha uzun odunsu bitkilerdir. Ne var ki bu özellikler kesin değildir; örneğin, leylak ve hanımeli gibi bazı çalılar uygun çevre koşullarında küçük bir ağaç boyutlarına ulaşabileceği gibi, söğüt ve ladin gibi bazı ağaçlar da değişik koşullarda çalı biçimini alabilir.

çalı antilopu (*Tragelaphus scriptus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından, Sahra'nın alt bölgelerindeki

Çalı antilopu (*Tragelaphus scriptus*)
P. Morris-W.C.I.

ormanlık ve çalılık kesimlerde yaşayan Afrika antilopu. Çalı antilopu, genellikle yalnız yaşayan ve geceleri avlanan ürkek bir hayvandır. Omuz yüksekliği yaklaşık 1 m, postu bazı alttürlerinde kızıl kahverengi, bazılarında karaya yakındır. Post deseni değişmekle birlikte, genellikle boynunda ve göğsünde ak lekeler, gövdesinin iki yanında da dikey çizgiler ya da yan yana dizilmiş benekler bulunur. Yalnızca erkeklerde bulunan boynuzlar sarmal ve oldukça düzdür.

çalı domuzu (*Potamochoerus porcus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Suidae* familyasından, Afrika'da yaşayan yabanıl domuz. Görünüşü evcil domuza benzer,

Çalı domuzu (*Potamochoerus porcus*)
Thase Daraer

yalnız gövdesi uzun tüylerle kaplıdır, kulaklarında da püskül biçiminde tüyler bulunur. Çalı domuzu, Sahra'nın güneyindeki çalılık ve ormanlık bölgelerde, 4-5 hayvandan oluşan küçük gruplar ya da 20 hayvandan oluşan sürüler halinde yaşar. Hem etçil, hem otçuldur; burnuyla toprağı eşeleyerek yiyecek arar. Erişkinlerin omuz yüksekliği 65-75 cm, postunun rengi kızıl kahverengi ile karaya yakın kahverengi arasında değişir. Yüzünde kara ve beyaz lekeler, sırtında da beyaz bir yele vardır. Çalı domuzunun, kızıl kahverengi postlu *P. porcus porcus* gibi birçok alttürü tanımlanmıştır.

çalı karidesi (*Crangon crangon* ya da *C. vulgaris*), *Crangonidae* familyasından, Avrupa denizlerinde ve Atlas Okyanusunun iki yakasındaki kıyı sularında çok bol bulunan küçük karides. Genellikle 5-6 cm olan uzunluğu en iri örneklerinde 8-9 cm'yi bulur. Rengi gri ya da kahverengi üstüne koyu kahverengi ya da kırmızı beneklidir. Göğüs kabuğu dikdörtgenimsi, gözleri küresel ve iri, kabuğun gözler arasındaki uzantısı (*rostrum*) kısa, yürüme ayaklarının ilk çifti kıskaçlıdır. Eti lezzetli, ekonomik değeri yüksek olan çalı karidesi, Türkiye'de, başta Akdeniz olmak üzere bütün denizlerin kumlu ve çamurlu kesimlerinde, 50 m derinliğe kadar olan yerlerde yaşar.

Çalık, (Mehmet) Şadi (d. 1917, Kandiye [bugün İráklion], Girit - ö. 24 Aralık 1979, İstanbul), Türk heykel sanatında soyut anlayışın ilk temsilcilerinden biri.

1923'te ailesiyle birlikte Urla'ya (İzmir) göç etti. İzmir Erkek Lisesi'nde okurken resim öğretmeni Abidin Elderoğlu'nun etkisiyle sanata yöneldi. 1939'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'ne girdi. Ama bir süre sonra Heykel Bölümü'ne geçerek Prof. Belling'in öğrencisi oldu. 1949'da eğitimini tamamladı ve aynı yıl kendi olanaklarıyla Paris'e gitti, bir yıl kaldı. Geri döndükten sonra çalışmalarını serbest olarak sürdürdü. 1959'da Akademi'nin Heykel Bölümü'ne asistan olarak atandı, 1969'da doçent (ve atölye öğretmeni) 1971'de profesör oldu.

1957'de İstanbul Amerikan Haberler Merkezi'nde açılan bir karma sergideki "Minimumizm" (1957, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) adlı yapıtıyla sanat çevresinde büyük ilgi uyandırdı. Tümüyle soyut

anlayışta olan "Minimumizm", silindirik bir kaide üstüne monte edilmiş, mat siyaha boyanmış, 6 mm çapında, 1.20 cm uzunluğunda bir inşaat demiriydi. Bu yapıt, gerçek boşluğun bu anlamda vurgulanmasının Türkiye'deki ilk ve en önemli denemesi oldu.

Çalık karşıt biçimleri uzlaştırma çabası içindeydi. Bazı heykellerinde redüksiyon

"Vietnam", Şadi Çalık'ın bir yapıtı; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

(indirgeme) yöntemiyle ana kitleyi oyarak çizgisel denebilecek öğeler elde ederken, bazı heykellerinde de parçaları bir araya getirerek çalıştı. 1962-66 arasında gerçekleştirdiği Eskişehir'deki (1962), Sakarya'daki (1965, Nusret Suman ile birlikte) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki (ODTÜ) "Atatürk" (1966) anıtlarında kitle ve boşluk dengesini vurguladı. En önemli anıtlarından biri sayılan ODTÜ kampüsündeki beton "Atatürk" anıtında geometrik ana bloku doğal bir kaide oluşturan bir tepenin üstüne yerleştirdi. 1968 tarihli ODTÜ Fizik Laboratuvarı'ndaki heykeli (1968) ile İstanbul, Galatasaray'daki 50 tane çelik borudan oluşan ve Cumhuriyet'in 50. yılını simgeleyen heykeli (1973) soyut anlayışta gerçekleştirdiği önemli yapıtlarındandır.

Soyut ve figürlü heykeli birlikte sürdüren Çalık'ın figür çalışmalarında (İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan "Asaf Halet Çelebi'nin Başı", "Çıplak Kadın", "Figür" adlı yapıtlarında olduğu gibi) genellikle ışık planlarını parçalayarak keskin çizgili düz yüzeyler oluşturduğu görülür.

Şadi Çalık serbest ve anıt heykelin yanı sıra, mimarlığa bağlı bezemesel nitelikli kabartma ve panolar da gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaları arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi cephesindeki pişmiş topraktan pano (1965), Yapı ve Kredi Bankası Ankara Kızılay Merkez Binası'ndaki iç ve dış kabartmalar, Lizbon'daki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği cephesindeki kabartma taş pano (1971) en önemlilerindendir.

çalıköpeği (*Speothos venaticus*), *Canidae* (köpekgiller) familyasından, Orta ve Güney Amerika'nın ormanlarında ve savanlarında yaşayan küçük, tıknaz yapılı, etçil memeli. Dar bir dağılım gösteren çalıköpeklerinin sayısı, doğal yaşama ortamlarının yok edilmesi sonucunda giderek azalmaktadır. Bacakları kısa, tüyleri uzun olan çalıköpeğinin omuz yüksekliği 30 cm, 13-15 cm'lik kuyruğu dışında gövde uzunluğu 58-75 cm, ağırlığı 5-7 kg kadardır. Postu kahverengi, ön bacakları kızılımsı ya da beyazımsı, arka

Çalıköpeği (*Speothos venaticus*)
Richard Batchelor-EB Inc

bacakları ve kuyruğu daha koyu renklidir. Geceleri dolaştığı, sürüler halinde avlandığı ve daha çok kemiricilerle beslendiği bilinirse de, yaşamı ve alışkanlıkları konusunda yeterli bilgi yoktur.

çalıkuşu, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Sylviidae* familyasının *Regulus* cinsini oluşturan dört kuş türünün ortak adı. Bazı uzmanlar bu dört türü ayrı bir *Regulinae* altfamilyası içinde sınıflandırırlar. Çalıkuşları genellikle iğneyapraklı ormanlarda yaşayan, yuvarlak gövdeli, kısa gagalı küçük kuşlardır. Uzunlukları yaklaşık 9 cm, tüyleri yeşilimsi gridir; tepelerinde canlı ve parlak renkli şeritler bulunur. Yosundan yapıp örümcek ağlarıyla birleştirdikleri ve yüksekten sarkıttıkları yuvaları o kadar küçüktür ki, 5-10 yumurta ancak iki sıra halinde sığabilir.

Bayağı çalıkuşu (*Regulus regulus*) Avrasya'da yaşar; Türkiye'de Akdeniz, Ege ve

Çalıkuşu (*Regulus regulus*)
Ardea Photographics

özellikle Karadeniz Bölgesi'nın dağlık kesimlerindeki iğneyapraklı ormanlarda bulunur. Erkeğin tepesinde, çevresi ince, kara bir bantla çevrili sarı bir bölge, bunun ortasında da kızıl bir çizgi olduğu halde dişide bu kızıllık yoktur. Kuzey Amerika'da yaşayan altın tepeli çalıkuşu (*R. satrapa*) Avrasya çalıkuşuna çok benzediğinden, birçok uzman bu iki kuşu, aynı türden kabul eder. Sürmeli çalıkuşu (*R. ignicapillus*), göz hizasından geçen ince, kara bir çizgiyle bayağı çalıkuşundan ayrılır. Batı Palearktik bölgede yaşayan bu tür, Türkiye'de Ege, Akdeniz ve Karadeniz Bölgesi ormanlarında bulunur. Tepesi parlak kızıl renkte olan 10 cm uzunluğundaki yakut tepeli çalıkuşu (*R. calendula*) Kuzey Amerika'da yaşar.

Çalımlı, (Mehmed) Ali, SAKIZLI ALİ PAŞA olarak da bilinir (d. 1856, Sakız - ö. 30 Kasım 1936, İstanbul), Hilal-i Ahmer (bugün Kızılay Derneği) ve Veremle Mücadele Osmanlı cemiyetlerindeki çalışmalarıyla tanınan hekim.

Sakız eşrafından Çalımlıoğlu Besim Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Sakız'da tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Tıbbiye İdadisi'nde okudu. 1880'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde staj gördü. Askeri Tıbbiye'de ilmü'l-arz ve'l-maadin (jeoloji ve mineraloji) muallim muavini, hocası İbrahim Lutfi Paşa'nın ölümünden sonra da muallim oldu. Bu görevi sırasında *Telhis-i İlm-i Maadin* (1900) adlı kitabını yayımladı. Hamidiye Etfal Hastanesi'nde (Şişli Etfal Hastanesi) çalıştığı sırada miralaylığa (albay) yükseltildi. Hastanedeki görevine ek olarak uzun süre Rüsumat Heyet-i Sıhhiyesi (Gümrük İdaresi Sağlık Kurulu) üyeliği yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mekteb-i Tıbbiye'de müze müdürlüğü, daha sonra da Harbiye Nezareti Teftiş-i İnsanı Komisyonu Hıfzıssıha müfettişliği görevlerinde bulundu. Buradaki çalışmaları sırasında *Miyar-ı Gıda* adlı yapıtını yayımladı. Mekteb-i Harbiye'de başhekim olarak yürüttüğü başarılı çalışmalardan dolayı mirlivalık (tuğgeneral) rütbesine yükseltildi (1916). Haydarpaşa Hastanesi başhekimliği ve bir süre de 1. Kolordu başhekimliği yaptıktan sonra 1921'de sağlık durumu nedeniyle emekliye ayrıldı.

Uzun yıllar Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İstanbul şubesi başkanlığı görevini üstlenen Ali Paşa, Kızılhaç Örgütü ile ilişki kurarak Balkan ve I. Dünya savaşları sırasında bu örgütten ilaç ve malzeme yardımı sağladı. Etibba Muhadenet ve Teavün Cemiyeti'nin de etkin bir üyesiydi. 1918'de Besim Ömer'in (Akalın) önderliğinde kurulan Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı ve ilk yönetim kurulu başkanlığı görevinde bulundu. V. Mehmed'in de (Reşad) özel hekimiydi.

çalışma belgesi *bak.* bonservis

çalışma iktisadı, çalışanların çeşitli işler arasındaki dağılımını, bunlara yapılan ödemelerin nasıl belirlendiğini ve verimliliği etkileyen çeşitli etmenleri inceleyen iktisat dalı.

Bir ülkedeki işgücü bir gelir karşılığında çalışanların tümünü kapsar; işçiler, işverenler ve kendi hesabına çalışanlar yanında iş arayan işsizleri de içerir. Sanayileşmiş ülkelerde toplam nüfusun genellikle üçte ikisi çalışma yaşındadır ve işgücü bunların üçte ikisini oluşturur. İşgücünün çalıştırıldığı işler ve elde ettikleri gelir çok sayıda etmene bağlıdır. Genel sağlık ve eğitim düzeyi, özel becerilerin dağılımı, hareketlilik derecesi gibi nitelikler işgücünün işler arasındaki dağılımını ve kişilere yapılan ödemeleri belirlemede büyük önem taşır.

Ekonominin yapısal özellikleri, örneğin farklı sektörlerin göreli ağırlığı da bu açıdan önemlidir. Sendikaların ve işveren örgütlerinin yaygınlığı ve gücü, devletin çalışma süresi, ücretler, asgari ücret, toplu sözleşme konularındaki müdahaleleri gibi kurumsal etmenler yanında gelenek ve görenekler ile geçici ekonomik koşullar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Ücret düzeyi, göreli olarak daha iyi eğitilmiş ve yetişmiş işgücü gerektiren sanayilerde ve bu tür sanayilerin ağırlıkta olduğu ekonomilerde daha yüksek olma eğilimindedir. Sendikalaşmanın yoğun ve sendikaların güçlü olduğu sanayilerde de ücret düzeyleri daha yüksektir. Ücretlerin göreli

olarak yüksek olduğu sanayiler ve bölgeler işgücünü kendine çeker. Bu hareketlilik, uzun dönemde öbür sanayilerde ve bölgelerde ücret düzeyinin yükselmesine yol açar.

Sanayiler ya da bir sanayideki farklı işler arasındaki ücret farklılıkları çeşitli biçimlerde açıklanabilir. Klasik iktisatta, farklı emek türlerinin farklı miktarda türdeş emek zamanı içerdiği ve bunlara yapılan ödemelerin bu nedenle farklılaştığı görüşü egemendi. Öbür kuramlarda ise faklı emek türlerinin işteki konumları ve üretim süreci üzerindeki etkileri ve güçleri gibi etkenlerin oynadığı rol vurgulanır.

çalışma ödevi, kişinin topluma karşı olan çalışma borcu. Ahlaki bir nitelik taşıdığından, hukuki bir anlamı olan çalışma yükümlülüğünden ayrılır. Çalışma özgürlüğüyle de çatışır. Çalışma ödevi iktisadi sistemlere göre değişebilen bir kavramdır. Liberalizmin egemen olduğu sistemlerde çalışıp çalışmama, kişi özgürlüklerinin bir parçası olarak benimsenmişken, planlı ekonomilerin uygulandığı ülkelerde çalışmamak bir eksiklik biçiminde görülür. 1982 tarihli TC Anayasası'nın 49. maddesinde çalışmanın herkesin ödevi olduğu belirtilmiştir.

çalışma özgürlüğü, kişinin istediği alanda çalışabilmesi, işini koruyabilmesi ve çalıştığı işten ayrılabilmesi özgürlüğü. Çalışma yaşamına her türlü müdahaleyi reddeden iktisadi liberalizmin çalışma özgürlüğü anlayışı bazı dengesizlikler doğurduğundan, bu kavramın belirli güvenceler içermesi gerektiği günümüzde genel kabul gören bir görüştür. Bu çerçevede çalışma özgürlüğü demokratik yönetimin ayrılmaz bir parçasıdır.

Çalışma özgürlüğünü güvence altına alan çeşitli kurumlar, iş ilişkilerinde belirli bir sürekliliği ve kararlılığı sağlamayı amaçlar. Örneğin işyerinin satış ve birleşme yoluyla devri ya da işverenin ölümü durumunda hizmet sözleşmeleri hükümleri sürer. Benzer biçimde hastalık, gebelik, askerlik, işyerinde işin durdurulması gibi nedenler de iş ilişkisini sona erdirmez; bu gibi durumlar için hizmet sözleşmesinin askıda kalması kavramı geliştirilmiştir. Grev ve lokavt gibi iş mücadelesi araçlarının kullanıldığı durumlarda da, hizmet sözleşmeleri askıda kalır.

Modern hukuk sistemleri çalışma hakkının korunması açısından işverenin işçiyi işten çıkarma yetkisini çeşitli yöntemlerle denetlemeye ağırlık verir. Türk hukukunda iş güvencesi, belirli bir ölçüde ve yalnızca işyeri sendika temsilcilerine tanınmıştır. İşveren, nedenini açık ve kesin bir biçimde göstermeksizin ve haklı bir neden olmaksızın, işyeri sendika temsilcisini işten çıkaramaz. Ama bu güvence, toplu iş sözleşmesinin yürürlükte bulunduğu süre boyunca, söz konusudur.

Çalışma özgürlüğü ceza hükümleriyle de korunmuştur. Türk Ceza Kanunu'nun 28 Eylül 1971 tarihli yasayla değiştirilerek eskisinden ağır cezalar getirilen 201. maddesine göre, her kim, zor ve sertlik ya da gözdağı ile sanat ya da ticaret özgürlüğünü her ne yolla olursa olsun sınırlar ya da yasaklarsa 3 aydan 2 yıla kadar hapis cezasına çarptırılır. Her kim zor ve sertlik ya da gözdağı ile gerek işçiyi, gerek ticaret ya da sanat sahiplerini ya da işverenleri, gündelikleri azaltıp çoğaltmaya ya da önce kabul edilen koşullardan başka koşullar altında sözleşme yapmaya zorlamak amacıyla bir işe ara verilmesine ya da işin son bulmasına yol açarsa 8 aydan 5 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Yukarıda gösterilen amaçlara yönelik olmak koşuluyla, zor ve sertlik ya da gözdağı söz konusu olmaksızın, işyerini bir kesimiyle ya da tumuyle ele geçirmenin cezası 1 aydan 1 yıla kadar hapıstır.

Çalışma özgürlüğüne küçükler ile kadınlar için konan çalışma yasaklarıyla bazı sınırlamalar getirilmiştir. Buna göre 16 yaşından küçüklerin ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaktır. Çalışma özgürlüğüne getirilen bir başka sınırlama da millileştirme ya da devletleştirmedir. Kamu hizmeti niteliği taşıyan ya da kazanan özel teşebbüsler kamu yararı amacıyla devletleştirilebilir (1982 Anayasası, m. 47)

Çalışma Projeleri İdaresi, İngilizce WORK PROJECTS ADMINISTRATION (WPA), 1935-39 arasında WORKS PROGRESS ADMINISTRATION (Çalışmayı Geliştirme İdaresi), ABD başkanı Franklin D. Roosevelt'in, Yeni Düzen (New Deal) döneminde işsizlere yardım amacıyla 1935'te başlattığı program. Programın amacı, Büyük Bunalım sırasında işsiz kalan milyonlarca kişiye uygun iş olanakları sağlayarak, bu insanların becerilerini ve özsaygılarını korumalarına yardımcı olmaktı. Ayda 15-90 dolar ücret almaları öngörülen bu işçilerin satın alma gücünün artırılmasıyla ekonominin canlandırılması da amaçlanıyordu. Programa karşı çıkanlar ise WPA'nın, işsizlere yardım fonunun kapsamının genişletilmesinden başka bir şey olmadığını ve bu uygulamanın Demokrat Parti'ye sadık partizan bir kitle yaratmayı amaçladığını ileri sürüyordu.

WPA'nın yürürlüğe girmesinden sonraki sekiz yıl içinde yaklaşık 8,5 milyon kişiye (1934'te işsiz sayısı 11 milyonun üzerindeydi) iş bulundu. Bunun federal hükümete maliyeti yaklaşık 11 milyar dolardı. Bu program çerçevesinde, 1.046.000 km'yi aşkın karayolu, 125 bin kamu binası, 75 bin köprü, 8 bin park ve 800 havaalanı yapıldı. Bu program çerçevesinde yürürlüğe konulan Federal Sanat Projesi(*), Federal Yazarlar Projesi(*) ve Federal Tiyatro Projesi(*) kapsamındaki kamu binalarının düzenlenmesi, yerel yaşamın belgelendirilmesi ve yerel tiyatroların orgütlenmesi gibi kültürel programlarla, binlerce sanatçı, yazar ve aktörün iş bulması sağlandı. WPA gençler için yarım günlük işler bulan Ulusal Gençlik İdaresi'ni de destekledi.

Çalışmayı Geliştirme İdaresi'nin adı 1939'da Çalışma Projeleri İdaresi olarak değiştirildi. İşçilerin programı kötüye kullanması ve kötü yönetim nedeniyle artan masraflar, aynı yıl ödeneklerin azalmasına yol açtı; inşaat işçilerinin ücret kesintilerine karşı başlattığı grev başarısızlıkla sonuçlandı. 1943'te savaş ekonomisi nedeniyle işsizliğin fiilen ortadan kalkmasıyla WPA'ya son verildi.

çalışma süresi, işin başlangıcından sona ermesine değin geçen zaman parçası. Çalışma süresinin düzenlenmesi kural olarak işverene ait olmakla birlikte, bu alanda yürütülen mücadeleler sonunda dünyanın birçok yerinde belirli yasal sınırlamalar altına alınmıştır. Çalışma süresinin kısaltılmasına yönelik mücadele sendikaların kuruluşuyla birlikte ortaya çıktığında işverenlerin güçlü bir direnişiyle karşılaştı. İngiltere'de fabrikalarda çalışan kadın ve çocuklar için 10 saatlik günlük çalışma süresi sınırı ancak 1847'de tam anlamıyla yürürlüğe girdi. ABD'de 1840'lar ve 1850'lerde kabul edilen, çalışma süresine ilişkin eyalet yasaları yaptırım gücünü 1870'lerde kazanabildi. Avustralya'da ise kalifiye işçiler için 8 saatlik işgünü hakkı 1850'ler gibi erken bir tarihte kabul edildi.

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında işgününün kısaltılması sendikaların başlıca talepleri arasında yer alıyordu. Bununla birlikte haftalık çalışma süresinin düşürülmesi ancak 1920'lere doğru ve yavaş bir evrim içinde başladı. Teknik ilerlemeler işgücü verimliliğini artırınca, işverenlerin direnci kırılmaya yüz tuttu. 1920'lerde Avrupa ülkelerinin çoğu 48 saatlik haftalık çalışma süresini benimsedi ve yeni oluşturulan Uluslararası Çalışma Orgütü'nün (ILO) bu konuda hazırladığı uluslararası sözleşmeyi imzaladı.

1930'larda daha da güçlenen bu hareket, daha çok kalifiye işçiler için sağlanan hakların genelleştirilmesine yöneldi. Böylece genel kural olarak 40 saatlık haftalık çalışma süresi 1936'da Fransa'da, 1938'de ABD'de kabul edildi. 1970'lerde Avrupa ülkelerinin çoğu bu sınıra yaklaşırken, öteki ülkelerde ortalama 45 saatlık haftalık çalışma süresi düzeyine ulaşıldı.

Türkiye'de haftada bir gün tatil yapma ilkesi 1924'te kabul edildi. Sekiz saatlik işgünü 1936'da genel bir kural haline geldi. Günümüzde yasal haftalık çalışma süresi, en çok 45 saattir. Yasal günlük çalışma süresi ise, işyerinde cumartesi günü çalışılıp çalışılmamasına göre hesaplanır. Cumartesi günleri kısmen çalışılan işyerlerinde, yasal günlük çalışma süresi, cumartesi günü çalışılan sürenin 45 saatten çıkarılması ve geri kalan saat sayısının beşe bölünmesiyle bulunur.

Çalışma süresi, yalnızca fiilen işyerinde geçen süreyi kapsamaz. İşçinin işe hazır durumda olmakla birlikte çalışmadan geçirdiği bazı süreler de, yasal çalışma süresinden sayılır. Bu anlamda, yeraltı ve sualtındaki çalışma yerine inme-çıkma süresi, işçilerin işyerlerinden başka bir yerde çalıştırılmak üzere gönderilmeleri durumunda yolda geçen süreler, işçilerin işyerinde çalıştırılmaksızın geçirdiği süreler, emzikli kadın işçilerin emzirme süreleri ve işçilerin işyerlerine topluca götürülüp getirilmesi sırasında araçta geçen süreler, çalışma süresinin içine katılır. Çalışma süresi kavramı içine soyunma, giyinme ve dinlenme süreleri girmez. Bu açıdan, çalışma süresi, işçinin hizmet sözleşmesi nedeniyle işverenin kendisine verdiği işi yapmak üzere çalıştığı ve işverenin yönetiminden çıktığı ana kadar geçen süre olarak belirtilebilir. Günümüzde çalışma süresinin işçilerce ayarlanması gerektiği genel kabul gören bir görüştür. Buna göre, işçi değişik çalışma sürelerinden kendi toplumsal yaşamına en uygun olanı seçer ve işini ona göre ayarlar. Böylece işçi geliş ve gidiş saatlerini düzenleyerek modern toplum yaşamının baskıcı ortamından bir ölçüde kurtulmuş olur. Bununla birlikte esnek çalışma süreleri sisteminin, bütün işkollarında uygulanması olanağı yok gibidir. Birbirine bağlı biçimde yapılan işlerde işçinin çalışma süresini ayarlaması üretimi aksatabilir.

çalışma yükümlülüğü, olağanüstü hal ilan edilen yerlerde yönetimce belirlenen işleri yapma yükümlülüğü. 1982 Anayasası'nın 121. maddesine dayanılarak çıkarılan 25 Ekim 1983 tarihli ve 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'na göre doğal afet ve tehlikeli salgın hastalıklar nedeniyle olağanüstü hal ilan edilen bölgelerde valı ve kaymakamlar 18-60 yaşları arasındaki bütün erkek yurttaşlara çalışma yükümlülüğünü içeren görevler verebilirler. *Ayrıca bak.* istimval.

çalıştıranın sorumluluğu, çalıştıranın, yanında çalıştırdığı kimselerin ve işçilerin işlerini gördükleri sırada üçüncü kişilere verdikleri zararlardan doğan sorumluluğu.

Borçlar Kanunu'nun 55. ve 100. maddeleri bu sorumluluğu birbirinden farklı iki durumu öngörerek düzenlemiştir. 55. madde çalıştıranın mesleğine ya da evine ilişkin bir işi gözetim ve yönetimi altında yapan bir kimsenin, (örn. işçi, sekreter, şoför, bekçi, hizmetçi, bahçıvan vb) üçüncü kişilere verdiği zarardan doğan sorumlulukla ilgilidir. Buna karşılık 100. madde yardımcı durumundaki kimsenin, çalıştıranla üçüncü kişi arasındaki sözleşmeyi çalıştıran adına yerine getirirken sözleşmeye aykırı davranarak yol açtığı zararlardan doğan sorumluluğu kapsar. Her iki maddedeki sorumluluğun doğmuş sayılması için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekir: 1) Çalıştıran ile onun yanında çalışan kimse arasında ücretli ya da ücretsiz, sürekli ya da geçici, akdi ya da fiili bir hukuki ilişki bulunmalıdır; 2) maddi ya da manevi bir zarar meydana gelmiş olmalıdır; 3) zararla, çalıştıranın yardımcısının eylemi arasında nedensellik bağı bulunmalıdır. 100. maddede söz konusu edilen sorumluluğun doğması için bunlardan başka bir de çalıştıranla zarar gören kimse arasında sözleşmeye dayalı bir borç ilişkisinin varlığı zorunludur. Çalıştıranın sorumluluktan kurtulma durumları iki maddede farklı biçimlerde düzenlenmiştir. 55. maddeye göre çalıştıran, zararın doğmaması için durumun gerektirdiği tüm dikkat ve özeni gösterdiğini ya da göstermiş olsaydı bile zararın doğumuna engel olamayacağını kanıtlarsa sorumlu olmaz. 100. maddenin düzenlediği sorumluluktan kurtulmak için hiçbir kanıt ileri sürülemez. Bununla birlikte aynı maddenin 2. fıkrasına göre, çalıştıran ile zarar gören taraf önceden yapacakları bir sözleşmeyle bu sorumluluğun tümünü ya da bir bölümünü ortadan kaldırabilirler. Şu kadar ki alacaklı, borçlunun hizmetindeyse ya da sorumluluk hükümetçe imtiyaz yoluyla verilen bir sanatla uğraşmaktan doğuyorsa borçlu, sözleşmeyle, ancak hafif kusurdan doğan sorumluluktan kendisini kutarabilir. Çalıştıranın sorumluluktan kurtulması durumunda, zarar verici eylemi işleyen yardımcısı zarar görene karşı Borçlar Kanunu'nun 41. maddesindeki haksız eylem hükmüne göre sorumlu olur. Ayrıca çalıştıranın tazminat olarak ödediği tutarı zararı yapan kimseye dönerek isteme hakkı vardır.

çalıştırma yükümü, işverenin iş bulmaları güç olan ve bazı nedenlerle işten çıkarılmış ya da ayrılmış kişileri işe alma yükümü. İlk kez işe alma ve yeniden işe alma biçiminde ikiye ayrılır.

İlk kez işe alma yükümü, sakat ve eski hükümlü gibi iş bulma olanakları son derece sınırlı olan kişileri kapsar. Türkiye'de 50 ya da daha fazla işçi çalıştıran işverenler işyerlerinde yüzde 2 oranında sakat yüzde 2 oranında da eski hükümlü çalıştırmakla yükümlüdür. Yeniden işe alma yükümü ise, bir işyerinde daha önce çalışırken yasada belirtilmiş nedenlerden birinin gerçekleşmesi üzerine işten ayrılmış ya da çıkarılmış işçileri kapsar. Örneğin bir işyerinden sakatlığı yüzünden ayrılmak zorunda kalan bir işçi, sakatlığının ortadan kalkmasından sonra aynı işyerinde çalışmak için başvurduğunda, işveren bu işçiyi boş yer varsa hemen, yoksa boşalacak ilk işe almak zorundadır. Sendikal görevleri nedeniyle ayrılan işçiler, bu görevlerinin seçime girmeme, yeniden seçilmeme ya da kendi istekleriyle çekilme gibi bir nedenle son bulması durumunda, ayrıldıkları işyerinde yeniden işe alınmayı isteyebilirler. İşveren bunları istek gününden başlayarak en geç bir ay içinde, o andaki koşullarla eski işlerine ya da eski işlerine uygun başka bir işe öncelikle almak zorundadır. Herhangi bir askeri ve yasal görevi yerine getirmek üzere işinden ayrılan işçilerden, söz konusu görevin sona ermesinden başlayarak iki ay içinde işe girmek için başvuranlar, işverenlerce boş yerlere öncelikle alınır.

çalkantılı akış *bak.* burgaçlı akış

çalkantılılık katsayısı *bak.* burgaçlılık katsayısı

çalkantısız akış *bak.* katmanlı akış

Çalla-nam, Kore dilinde GÜNEY ÇALLA, Kore Cumhuriyeti'nin güneybatı ucunda il. Kuzeyde Çalla-puk (Kuzey Çalla) ili, doğuda Kyangsang-nam (Güney Kyangsang) ili, güneyde Çecu Boğazı, batıda da Sarı Deniz ile çevrilidir. Yüzölçümü 12.225 km²'dir. Ülkenin toplam kıyı şeridinin üçte birini oluşturan 6.100 km uzunluktaki kıyı şeridinin açıklarında yaklaşık 2 bin ada bulunur. Bu adaların yalnızca üçte biri yerleşime açılmıştır. Deniz ürünleri açısından Güney Kore'nin en zengin bölgesi olan Çalla-nam toplam istiridye üretiminin onda birini, yenebilir deniz yosunu üretiminin ise beşte dördünü karşılar; bölge uskumru ve karidesleriyle de ünlüdür. İl topraklarının bir bölümünün dağlık olmasına karşın, Samcin (212 km), Yangsan (116 km) ve Tamcin (40 km) ırmakları boyunca uzanan ovalar, ili ülkenin en çok tahıl yetiştirilen bölgelerinden biri durumuna getirmiştir. Ovalarda yıllık yağış ortalaması 1.200 mm'yi geçer; Çalla-nam 13°-14°C'lik ortalama sıcaklığıyla Kore'nin en sıcak ilidir. Verimli toprakları ve uygun iklimi bol miktarda pirinç, buğday, arpa, baklagil, patates ve sebze yetiştirilmesine olanak verir. Öteki ürünler arasında pamuk, meyve ve bambu sayılabilir. 1960'ların sonlarından bu yana yüksek kesimlerde sığır yetiştirilmeye başlanmıştır. İlde az miktarda kömür ve altın çıkartılır; Mokpo, Sunçan ve il merkezi Kvangcu'da sanayi gelişmektedir. Nüfus (1985) 3.748.442.

Çalla-puk Kore dilinde KUZEY ÇALLA, Kore Cumhuriyeti'nin güneybatısında il. Kuzeyde Çungçang-nam (Güney Çungçang) ve Çungçang-puk (Kuzey Çungçang) illeri, doğuda Nyangsang-puk (Kuzey Nyangsang), Nyangsang-nam (Güney Nyangsang) ve Kyangsang-nam (Güney Kyangsang) illeri, güneyde Çalla-nam (Güney Çalla) ili, batıda da Sarı Denizle çevrilidir. Yüzölçümü 8.052 km² olan Çalla-puk, Tebek Dağlarının parçası olan Noryang Dağları ile ikiye bölünür. Doğu bölümü bir platoyu, batı bölümü ise Samcin, Mankyang, Tongcın ve Kum ırmaklarının aktığı bir düzlüğü içine alır. Ülkenin en çok tahıl yetiştirilen bölgelerinden biri olan doğudaki düzlükte, pirinç, arpa, pamuk, kenevir ve paravan kâğıdı yapımında kullanılan kâğıtdutu yetiştirilir. Batıdaki platoda ise sığır beslenir. 1960'ların sonlarından ve Honam karayolunun yapılmasından bu yana il merkezi Çancu ile İri'yi ve liman kenti Kunsan'ı birbirine bağlayan bir sanayi kuşağı oluşmuştur. Nüfus (1985) 2.202.218.

Çallı, İbrahim (d. 13 Temmuz 1882, Çal - ö. 22 Mayıs 1960, İstanbul), özgün yorumuyla Türk resminde izlenimci anlayışın ilk ve en önemli temsilcilerinden biri.

İlk ve ortaöğrenimini Çal'da ve İzmir'de yaptı. Bu yıllarda desenler çizmeye başlamıştı. 1899'da gittiği İstanbul'da resim çalışmalarını sürdürdü. Uzun süre çeşitli işler yaptı. Bu arada Kapalıçarşı'da çalışan ressam Roben Efendi'den resim dersleri aldı. 1906'da Şeker Ahmet Paşa'nın desteği ve aracılığıyla Sanayi-i Nefise Mektebi (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne yazıldı. Dört yıl sonra Avrupa sınavını "Harekât Ordusu'nun Muhafız Alayı'ndan Maksud Çavuş" ve "Çıplak Adam" adlı yapıtlarıyla kazandı ve okuldan birincilikte mezun olarak Hikmet Onat, Ali Sami Boyar ve Ruhi Arel'le birlikte Fransa'ya gönderildi. Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda Fernand Cormon'un (1845-1924) atölyesine devam eden Çallı ve arkadaşları I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1914'te Türkiye'ye döndüler. Çallı aynı yıl Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Salvatore Valeri'nin yardımcılığına atandı; kısa bir süre sonra da atölye öğretmenliğine getirildi. 1917'de Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Şişli'de açtırdığı atölyede Hikmet Onat, Ruhi Arel, Avni Lifij, Namık İsmail gibi sanatçılarla birlikte savaş resimleri yaptı. Güzel Sanatlar Birliği'nin kuruluşuna katıldı. 1947'ye değin Akademi'deki görevini sürdürerek Şeref Akdik, Refik Epikman, Mahmut Cüda, Ali Çelebi, Zeki Kocamemi gibi sanatçıların yetişmesine katkıda bulundu.

Çallı, Paris'te bulunduğu 1910-14 arasında izlenimciliğe yakın, özgür bir görüş ve teknik benimsemişti. Bunu sanat yaşamının sonuna değin uyguladı. Türk resminde 1914 ya da Çallı Kuşağı olarak anılan grup ondan başka Nazmi Ziya Güran, Hikmet Onat, Namık İsmail, Avni Lifij, Ruhi Arel gibi izlenimci anlayışta çalışan ressamlardan oluşuyordu. Galatasaray sergileri adıyla anılan ve büyük ilgi uyandıran ilk resim sergilerini de bu grup açtı. Çallı 1914-23 arasında toplumsal yaşamla ilgili konuların yanı sıra, Ada ve Boğaz manzaraları, kadın portreleri ve Türk resminde ilk kez çıplak figürler de yaptı. İstanbul'da bulunan Rus ressam Aleksis Griçenko'yla tanıştıktan sonra izlenimci teknikten uzaklaşarak onun grafiğe yakın şematik desenini ve az karışımlı renk anlayışını benimsedi. "Mevleviler" adlı dizisi bu etkilerle oluştu. Çallı kısa bir süre sonra izlenimci anlayışa geri döndü. 1923'ten sonra manzara, portre ve ölüdoğalardan başka Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Devrimleri'yle ilgili kompozisyonlar, Atatürk portreleri ve köylü yaşamını anlatan büyük boyutlu resimler yaptı.

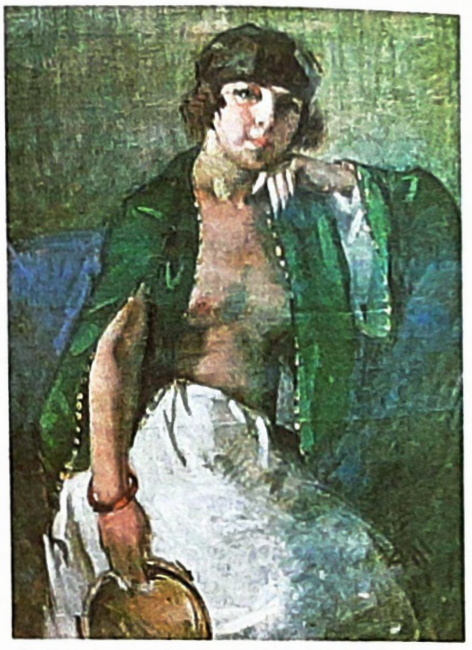

"Telli Kadın", Çallı'nın yağlıboya çalışması, y. 1915
İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi

Sanat yaşamının son yıllarında büyük boyutlu kompozisyonlardan uzaklaşarak portreler ve daha çok çiçekleri konu aldığı ölüdoğalar gerçekleştirdi.

çalma, madeni eşya bezemede kullanılan bir teknik.

Özel çelik kalemlere hafif bir çekiçle vurularak sert madenlere uygulanır. İşlenecek maden yumuşaksa (örn. altın ya da gümüş) tunç kalemler de kullanılabilir.

Genişliği 3 mm ile 12 mm arasında değişen çalma kalemlerinin uçları, madeni kesmemesi için hafifçe yuvarlatılır (buna kalemin topuğu denir). Çalma tekniğiyle yapılan bezemeyi kazıma(*) tekniğiyle yapılandan ayıran da kalemin bu özelliğidir.

Geriye doğru yatık olarak tutulan çalma kaleminin ucu, çekiç vuruşlarıyla maddenin içine girer ve madeni yanlara iterek bir yol açar. Kalemin topuğu her çekiç vuruşunda, açtığı yivin içinde hafif bir iz bırakır.

Maden tabakası inceyse ve tahta, zift ya da kurşun gibi yumuşak bir destek üstünde çalışılıyorsa, dış yüze açılan yivler, arka yüzde kabartı olarak çıkar. Böyle açılan yivlerde maden yanlara yığılmaz, bir bakıma çökertilmiş, aşağı itilmiş olur. Ama maden tabakası kalınsa ya da örs gibi sert bir destek üstünde çalışılıyorsa, bezemeler arka yüzde belli olmaz. Sert destek üstünde açılan yivlerin iki yanına taşan maden, daha sonra törpüyle düzlenir.

Çalma tekniği bezeme tek başına kullanıldığı gibi, başka tekniklerle birlikte de uygulanabilir.

çalpara (*Portunus puber*), *Portunidae* (yüzücü yengeçler) familyasından, 3-5 cm uzunluğunda küçük yengeç. *Portunus* cinsinin bütün üyeleri gibi kabuğu ve bacakları tüylüdür. Bütün ılıman ve tropik kıyılarda, daha çok taşların arasında yaşayan çalpara, Türkiye'de özellikle Akdeniz'de, Kuzey Ege ve Marmara'da bulunur.

Çaltı Suyu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatı kesiminde Fırat Irmağının kollarından biri. Küçüklü büyüklü birçok akarsuyun birleşmesiyle oluşur. Uzunluğu 143 km'yi bulur.

Tecer Dağlarının güneybatı yamaçlarından doğan Kangal Çayı, Kangal yönünde güneydoğuya doğru bir süre aktıktan sonra keskin bir dirsek ile doğuya döner. Ardından Çetinkaya bucak merkezinin çevresinde geniş bir yay çizerek kuzeydoğuya, Divriği'ye yönelir. Yama Dağının batı eteklerinden doğan Kalkım Çayı Çetinkaya yakınlarında güneyden Kangal Çayına dökülür ve Çetinkaya'dan sonra Tatlıçay adını alır. Tecer Dağlarının doğu etekleriyle Gürlevik Dağının güney etekleri arasında birçok kaynaktan beslenerek akan Acıçay, Sincan kasabasına kadar doğuya doğru yol aldıktan sonra, birden doksan derecelik bir dirsek yaparak güneye döner ve Divriği'nin 10 km kadar batısında Tatlıçay ile birleşir. Bundan sonra Çaltı Suyu adını alan akarsu önce doğuya, sonra da güneydoğuya döner. Bu sırada kuzeyden ve güneyden güçlü birkaç kol alır. Daha sonra yeniden doğuya yönelir. Kemaliye'nin kuzeybatısında Fırat Irmağına dökülür.

Sivas-Erzincan demiryolu, Tecer Dağlarını aştıktan sonra Çaltı Suyu vadisini izleyerek Kemah üzerinden Erzincan'a ulaşır.

Çaltı Suyu, gerek kar ve yağmur sularıyla, gerekse gür akışlı kaynaklarla beslendiğinden bol su taşır. Ortalama debisi 25 m^3/sn olan akarsu, karların eridiği ve yağışların bollaştığı bahar ortalarında debisi 955 m^3/sn'ye kadar çıkar. Bu dönemde su düzeyi yükseldiğinden, bazen çevreye taşarak su baskınlarına neden olabilir. Kışın yağışın azalması ve don nedeniyle su düzeyinde önemli düşüş olur.

Çetinkaya ve Divriği yörelerinde 1-2 km kadar genişleyen ve tarıma elverişli alüvyonlu topraklarla kaplı olan Çaltı Suyu vadisinin tabanı hiçbir kesimde ova denecek ölçüde genişlemez. Çaltı Suyundan tarıma elverişli alanlarda sulamada yararlanılır. Özellikle şeker pancarı yetiştirilen alanlarda sulama amacıyla motopompalarla çekilen su, verime önemli katkıda bulunur.

Çalukya HANEDANI, ÇHALUKYA olarak da yazılır, iki eski Hint hanedanı. Batı Çalukyalar, önce İS 543-757 arasında, daha sonra da y. 975-1189 arasında Dekkan'da imparatorluk hanedanı olarak hüküm sürmüştür. Doğu Çalukyalar ise y. 624'ten 1070'e değin Vengi'de (Andhra Pradesh'in doğusunda) egemen olmuştur.

Bicapur ilinde küçük bir Pattadakal şefi olan ve 543'te tahta çıkan I. Pulakeşin, Vatapi (bugün Badami) Kalesi'ni alıp güçlendirerek Krişna ve Tungabhadra ırmakları ile Batı Gat Sıradağları arasındaki toprakları denetimi altına aldı. Onun kuzeydeki zaferlerinden sonra oğlu I. Kirtivarman (hd 566-597) Konkan kıyısını ele geçirdi. Çalukyalar bundan sonra yarımadanın kuzeybatısı ile doğusundaki verimli kıyı bölgelerine yöneldiler. II. Pulakeşin (hd y. 610-642) Gucerat ile Malva'nın bir bölümünü ele geçirdi ve Kuzey Hindistan hükümdarı Kannauc'lu Harsha'ya meydan okudu. Narmada (Narbada) Irmağı, aralarında sınır olarak belirlendi. II. Pulakeşin y. 624'te Vengi Krallığı'nı Vishnukundinlerden alarak, Doğu Çalukyaların ilk hükümdarı olan kardeşi Kubca Vishnuvardhana'ya verdi.

Pallavalar 641-647 arasında Dekkan'ı yakıp yıkarak Vatapi'yi ele geçirdiler. 655'te Çalukya hanedanı burayı geri aldı ve Gucerat'taki gücünü artırdı. 660'ta Nellore ilindeki topraklar ele geçirildi. I. Vikramaditya (hd 655-680), önce Kançi'yi (Kançhipuram), y. 670'te de Pallavaların başkentini aldı. Bir başka Çalukya hükümdarı II. Vikramaditya (hd 733-746) 742'de kenti yeniden ele geçirdiyse de zarar vermedi. Onun ardılı II. Kirtivarman'ın yerine 757'de Rastrakuta hanedanı geçti.

Son Rastrakuta y. 975'te ölünce, Talia, başkent Kalyani'nin adıyla anılan ikinci Batı Çalukya hanedanını kurdu. Başlıca başarısı, Malva'daki Paramara hanedanına boyun eğdirmek oldu.

Çola (Çhola) kralı I. Racaraca (hd 985-1014) y. 993'te Dekkan'ı işgal etti; Çolaların platoya art arda yönelttiği saldırılar y. 1021'e değin sürdü. Yaklaşık 1156'da Kalaçuri soyundan Biccala tahtı ele geçirdi ve 1167'ye değin hüküm sürdü. Çalukya hanedanı IV. Someşvara ile yeniden tahta çıktı. Ama Someşvara 1189'da imparatorluğu, Dekkan'ın Telugu dili konuşulan bölgelerinde hüküm süren Devagirili Yadavas (ya da Sevunas), Dorasamudralı Hoysalas ve Varangallı Katakiyas'a kaptırdı.

Kubca Vishnuvardhana'nın torunları, sürekli olarak Vengi'nin serveti için savaşmak zorunda kaldılar ve Dekkan imparatorları ile Çola kralları arasındaki mücadelede piyon olarak kullanıldılar. Çolalar sonunda aileyi kabul etti ve iki ülke II. Racendra'nın (I. Kulottunga) yönetimi altında birleşti. II. Racendra'nın hükümdarlığı 1070'te başladı.

çam, çamgiller (*Pinaceae*) familyasının *Pinus* cinsini oluşturan, 100'ü aşkın iğneyapraklı ağaç türünün ortak adı. Kışın yapraklarını dökmeyen bu ağaçlar, anayurdu olan kuzey ılıman bölgelerden bütün dünyaya yayılmıştır. Türlerin çoğu, Asya'nın doğusu ve güneydoğusu ile Meksika ve Orta Amerika'nın yüksek kesimlerinde bulunur.

Genç çamların tacı genellikle konik, dalları yatay ve çevrel dizilişlidir; yaşlı ağaçların tacı ise yuvarlak, düz ya da yayvan olabilir. Türlerin çoğunda gövde kabuğu kalın, pürüzlü ve çatlaklıdır. Çam ağaçları kuraklığa dayanıklı olmakla birlikte, iyi gelişip çoğalabilmeleri için temiz hava ve bol ışık gerekir.

Çamlarda iki çeşit sürgün (kısa ve uzun sürgünler) ve üç çeşit yaprak (birincil iğne-

üstte : Kara çam (*Pinus nigra*)
Turhan Baytop Koleksiyonu
altta : Kara çamın çiçektozu taşıyan erkek kozalakları
Grant Heilman-EB Inc

yapraklar, pulsu yapraklar ve ergin iğneyapraklar) vardır. Fidelerde, sarmal olarak dizilmiş birincil iğneyapraklar bulunduğu halde, yaşlı ağaçların uzun sürgünlerinde üçgensi pulsu yapraklar yer alır. Geçici olan bu pulsu yaprakların koltuğundan kısa sürgünler çıkar. Fotosentez yapan ve iki ya da daha çok reçine kanalı olan ergin iğneyapraklar, kısa sürgünlerin ucunda ikili, üçlü ya da beşli (ender olarak tek ya da sekizli) demetler halindedir; bu yaprakların ömrü 2-17 yıl arasında değişir.

Aynı ağaçta hem erkek, hem dişi kozalaklar bulunur. Erkek kozalaklar, her biri iki çiçektozu kesesi taşıyan çok sayıda verimli puldan oluşur. Dişi kozalaklarda, her biri iki tohumtaslağı taşıyan bir pulun altına yerleşmiş, sarmal dizilişli çok sayıda bürgü (yaprak benzeri yapı) vardır. Baharda ya da yaz başında, çiçektozu keselerindeki uzunlamasına yarıklardan çıkan çiçektozları

çevreye dağılır; her çiçektozu tanesinde, rüzgârla dağılmayı kolaylaştıran iki hava baloncuğu vardır. Tozlaşma mevsiminde, dişi kozalaktaki pullar aralanır ve çiçektozlarını aldıktan sonra kapanır; gerçek döllenme ancak ertesi baharda gerçekleşir. Döllenmeden sonraki iki ya da üç yıl içinde odunsu dişi kozalak gelişir. Bazı türlerde, olgunlaşan kozalaklar kendiliğinden açılarak tohumları dışarı atar; bazılarında ise çürümedikçe, yanmadıkça ya da hayvanlar tarafından açılmadıkça hep kapalı kalır. Bazı çamlarda, tohumu taşıyan pul genişleyerek bir kanat biçimini alır ve tohumun rüzgârla dağılmasını kolaylaştırır.

Çamlar yumuşakodunlu ağaçlardır; yalnız, keresteleri ticari açıdan yumuşak ve sert olarak gruplandırılabilir. Veymut çamı (*P. strobus*) ve şeker çamı (*P. lambertiana*) gibi bazı türlerin kerestesi öbürlerine oranla daha yumuşak, kısa sürgünleri beş yapraklı, (ender olarak bir-dört arası), kozalakları saplı, kozalak pulları dikensiz, reçinesi azdır. Bu çamların odunu sık damarlı, diriodunu ise ince ve hemen hemen beyazdır; yaprak demetlerinin kını kendiliğinden düşer ve yapraklarda tek bir iletim demeti bulunur. Sarı çam (*P. sylvestris*), kara çam (*P. nigra*) ve *P. taeda* gibi sert çamların ise kerestesi biraz daha sert, kısa sürgünleri iki ya da üç yapraklı (ender olarak beş-sekiz arası), kozalak pulları dikenli, reçinesi boldur. Odunları kalın damarlı ve genellikle koyu renkli, diriodunu açık renkli ve kalındır. Yaprak demetlerinin kını kalıcıdır ve yapraklarda iki iletim demeti bulunur.

Özellikle inşaat ve kâğıt sanayisi açısından büyük önem taşıyan çamlar, ayrıca terebentin, kolofan, çam ve terebentin esansı, odunkömürü ve çam katranı gibi değerli ürünlerin kaynağıdır; özellikle

Fıstık çamı (*Pinus pinea*)
Turhan Baytop Koleksiyonu

kızıl çam (*P. brutia*), Halep çamı (*P. halepensis*), sahil çamı (*P. pinaster*) ve *P. roxburghii* gibi türler bu amaçla yetiştirilir. Çam yapraklarından damıtılan yaprak esansı ilaç olarak kullanılır; fıstık çamı (*P. pinea*) gibi bazı türlerin tohumları (çamfıstığı) yenir; ağlayan çam (*P. excelsa*), kara çam, Veymut çamı, fıstık çamı gibi birçok tür de süs ağacı olarak yetiştirilir. Ağaçlandırma projelerinde ya da rüzgâr çitlerinde sarı çam, sahil çamı ve *P. attenuata* gibi türlerden yararlanılır.

Çamlar birçok mantar hastalığına karşı duyarlıdır; ayrıca yaprakarları, kabuk böcekleri, çam keseböceği gibi çeşitli böcekler çam ağaçlarına büyük zarar verir. Çok reçineli olduğu için kolayca tutuşan çam ormanlarında yangınlar da çok sık görülür ve güç önlenir.

Birçok botanikçi, iğneyapraklardaki iletim demetlerinin sayısına göre *Pinus* cinsini iki altcinse ayırır: *Haploxylon* (tek iletim demetli çamlar) ve *Diploxylon* (iki iletim demetli çamlar).

Pinaceae familyasının öbür cinslerinden ya da iğneyapraklıların öteki familyalarından bazı ağaçlara da, gerçek çam olmadıkları halde halk arasında çoğu kez çam denir.

Türkiye'de, hepsinin kısa sürgünleri iki yapraklı olan beş çam türü bulunur: Sarı çam, kara çam, kızıl çam, Halep çamı ve fıstık çamı. Avrupa'daki ve Asya'nın kuzeyindeki iğneyapraklı ormanların önemli bir türü olan sarı çam, Türkiye'de yaklaşık 750 bin hektarlık bir alanı kaplar. Karadeniz Bölgesi'ndeki dağların iç yamaçlarında, özellikle 1.000-2.500 m'lik yüksekliklerde yaygındır. Ayrıca yer yer İç Anadolu'nun bozkırlarına kadar iner; örneğin Yozgat yakınlarındaki Akdağ'da geniş sarı çam ormanları bulunur.

İspanya, İtalya'nın güneyi, Balkanlar ve Avusturya'da dağılım gösteren kara çamın Türkiye'de en bol bulunan çeşidi Anadolu kara çamıdır (*P. nigra pallasiana*). Yaklaşık iki milyon hektarlık bir alanı kaplayan bu çam türü Trakya'da, Kuzey, Batı, Güney ve Orta Anadolu'da yaygındır. Kuzey'de sarı çam, göknar ve meşe ile, Toroslar'da sedir ve göknar ile karışık ormanlar oluştururken, özellikle Batı Anadolu Dağlarında katışıksız ormanlar oluşturur. Orta Anadolu'da bozkırın içine en çok sokulan ağaç türlerinden biridir.

Ege Adaları'nın ve Doğu Akdeniz'in tipik ağaçlarından olan kızıl çam Türkiye'de yaklaşık üç milyon hektarlık bir alanı kaplar. Akdeniz ve Ege bölgelerinin yanı sıra, Trakya ve Karadeniz'in kıyıya yakın bazı yerlerinde doğal bir dağılım gösterir. Ayrıca vadiler boyunca yer yer içerilere girerek, 800-900 m'lik yüksekliklere kadar çıkar. Asıl yayılış alanı Akdeniz kıyıları, Muğla, Antalya, Mersin ve Adana çevresi olan kızıl çam 1.500 m'ye ulaşan yüksekliklerde de yetişebilmektedir.

Adana'nın kuzeydoğusunda kızıl çamlarla karışık olarak bulunan Halep çamı çok küçük bir alana yayılmıştır.

Başta Akdeniz çevresi olmak üzere Türkiye'de ortalama 20 bin hektarlık bir alana yayılmış olan fıstık çamı ise Bergama, Aydın ve Muğla çevresinde topluca görülür. Ayrıca Antalya, Kahramanmaraş ve Hatay çevresi ile, kuzeyde Çoruh vadisi ve Zonguldak gibi kimi kıyı bölgelerinde de bulunur.

Çam dilleri, Malezya-Polinezya (Avustronezya) dil ailesinin Hesperonezya öbeğinin Batı Endonezya koluna bağlı dil öbeği. Vietnam ve Kamboçya'da konuşulan Çam dilleri, dokuz dili kapsar; en yaygın olanları, her biri yaklaşık 150 bin kişi tarafından konuşulan Jarai dili ve Çam dilidir.

Vietnam dilinden çok sayıda sözcük alan Çam dili, hem Mon-Khmer, hem de Malezya-Polinezya dilleriyle benzerlik gösterir. Jarai ve Çam diline oranla daha az kişinin konuştuğu öbür Çam dilleri Rade, Bih, Cac Gia Roglai, Chru, Haroy, Kuzey Roglai ve Güney Roglai dilleridir.

çam esansı, çam ağaçlarından elde edilen, renksiz ya da açık kehribar renginde, kendine özgü bir kokusu olan sıvı uçucu yağ. Aynı özellikleri taşıyan, çam kokusundaki bireşimsel (sentetik) bir yağa da çam esansı denir. Çam esansı, zamk ve reçine gibi bazı maddeler için çözücü, tıpta dezenfektan olarak kullanılır, oda spreyi gibi koku verici karışımlara katılır; ayrıca böcek ilaçlarının, deterjanların, sıvı sabunların, ıslatıcı ve emülsiyonlaştırıcı maddelerin, mumların, köpük önleyicilerin ve kumaş temizleyicilerin üretiminde, kurşun ve çinko cevherlerinin yüzdürülerek arıtılmasında yararlanılır.

Temel üretim yöntemi, çam odununun buharla damıtılıp uygun bir çözücüyle özütlendikten sonra yeniden buhar ya da ayrımsal damıtma işleminden geçirilmesidir, bu amaçla çeşitli çam türlerinden, özellikle *P. palustris*'ten yararlanılır. Ayrıca, çeşitli çam türlerinin kozalak ve yapraklarından damıtma yoluyla ya da kütüklerinden çözücü ve buharla özütleme yoluyla benzer özellikte çam esansları elde edilir. Bireşimsel çam esansı ise, terpen hidrokarbonlarının terpen alkollerine dönüştürülmesiyle üretilir.

Kimyasal olarak, çam esansının temel bileşeni halkalı terpen alkolleridir. Suda çözünmez, alkol ve öbür organik çözücülerde çözünür ve 200°C-220°C'de kaynar. *Ayrıca bak.* uçucu yağ.

çam reçinesi *bak.* kolofan

Çamaltı Tuzlası, İzmir'in Karşıyaka ve Menemen ilçesi sınırları içinde, Gediz Deltasının güneybatı kıyısında tuz işletmesi. Günümüzde kısa adı Tekel olan Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (eskiden Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü) tarafından işletilir. 56 milyon m²'lik bir alan üzerine kurulmuş olan tuzlada üretim, doğal buharlaşma yöntemi ile yapılır. Her yıl nisan ayında buharlaştırma havuzlarına alınan deniz suyu, içindeki yabancı maddelerin çökelmesi sağlanarak ham tuz bakımından zenginleştirilir. Kristal tavalarına alınan, yüzde 25,5 tuz oranlı doygun su, salamura haline getirilir. Bu salamura eylül ayı başında 12-14 cm kalınlığa ulaşır ve iki aylık çalışma sonucunda toplanıp yığınlanarak satışa hazır hale getirilir.

Türkiye'nin toplam tuz üretiminin yüzde 40'ını karşılayan tuzlada 600 sürekli, 1.200 geçici işçi çalışır. Hava koşullarına bağlı olarak yılda 400-450 bin ton ham tuz elde edilir. Son yıllarda başlatılan modernleştirme çalışmalarıyla üretimin 1 milyon tona çıkartılması öngörülmektedir. Ayrıca aynı işletme içinde günde 20 tonluk mutfak ve sofra tuzu üreten bir ince tuz fabrikası vardır.

Makedonyalıların İÖ 300-250 arasında yörede tuz çıkardığını gösteren bulgulara rastlanmıştır. 1862'de İtalyanların modern tekniklerle işletmeye başladığı Çamaltı Tuzlası, 1927'ye değin Düyun-ı Umumiye'nin yönetimi altında kaldı. Daha sonra Varidat-ı Mahsusa İdareleri'ne, 1932'de de İnhisarlar Umum Müdürlüğü'ne bağlandı.

Tuzlada üretim, uygun yönlü sürekli rüzgârların da etkisiyle deniz suyunun 30-35°C sıcaklığa ulaşarak hızla buharlaşıp kristalleştiği deniz düzeyinden birkaç cm yüksekteki birçok lagün üzerinde yapılır. Tuzlanın kuzeyinde ve kıyıda bulunan geniş bir lagün, bazı göçmen kuşların kışı geçirdikleri, bazılarının ise bütün yıl konakladıkları önemli bir alandır. Menemen ilçesi sınırları içinde yer alan ve Homa Dalyanı adıyla anılan su kuşları için önemli bir yaşama alanı olan bu lagün koruma ve üretme alanı olarak ayrılmıştır.

Çamar, Hindistan'ın kuzeyinde, geleneksel olarak sepicilikle uğraşan yaygın kast. Kastın adı Sanskrit dilindeki *çarmakara* (deri işçisi) sözcüğünden gelir. Bu kasta bağlı 150'yi aşkın alt kast, iyi örgütlenmiş *pançayat*'lar (belli bir kast kesiminin yöne-

tim meclisi) tarafından temsil edilir. Çamarlar, işleri gereği ölü hayvanlarla uğraştıklarından kirli bir kast olarak görülür. Yerleşim alanları genellikle Hindu köylerinin dışındadır. Her yerleşim biriminin bir *pradhan*'ı (başkan) vardır; büyük kentlerde birden çok böyle topluluk bulunur. Dul kadınların kocalarının erkek kardeşiyle ya da aynı alt kasttan dul bir erkekle evlenmelerine izin verilir. Kast üyelerinin bir bölümü, ermiş Şiva Narayana'nın öğretisine inanır ve toplumsal saygınlıklarını artırmak için geleneklerini sadeleştirmeye çalışır. Çoğu sepicilik mesleğini sürdürmekle birlikte daha büyük bölümü düzenli tarım işçisi olarak çalışmaktadır.

Çamardı, kuzey kesimi İç Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan Niğde iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.204 km² olan Çamardı ilçesi doğuda Kayseri, güneyde Adana illeri, güneybatıda Ulukışla ve Bor ilçeleri, batı ve kuzeyde de Merkez ilçe ile çevrilidir.

İlçe alanı oldukça dağlık ve engebelidir. İlçenin doğu kesiminde Orta Toroslar'ın en yüksek sırası olan Aladağlar yer alır. 3.756 m'ye erişen Demirkazık Tepesi ve Lorut Dağı (3.588 m) bu kesimdedir. İlçenin batı kesimini de Pozantı Dağı (2.689 m) engebelendirir.

İlçenin en önemli su kaynağı olan Ecemiş Suyu, Aladağlar'ın Maden Boğazı kesiminden doğar, kabaca güneye doğru aktıktan sonra ilçe dışına çıkar. Kuzey kesimden kaynaklanan bazı küçük dereler bir kapalı havza oluşturan Develi Ovasına doğru akar. Ovalık alanlar yok denecek kadar azdır.

Başlıca ekonomik uğraş hayvancılıktır. Bitkisel üretim sınırlı ölçüde yapılır; en çok tahıl yetiştirilir. Meyvecilik, bir başka geçim kaynağıdır. Elma üretimi gelişkindir. Baklagiller de yetiştirilir.

Çamardı, Niğde'nin yeraltı kaynakları açısından en zengin ilçesidir. İlçe topraklarında çinko-kurşun ve demir yatakları vardır.

Bazı kaynaklarda 19. yüzyıl sonlarında Hamidiye olarak adlandırıldığı belirtilen yöre, işletilen simli kurşun yatakları nedeniyle Maden adıyla anılan bir kaza olarak yönetiliyordu. Konya vilayetinin Niğde sancağına bağlı Maden kazası Cumhuriyet döneminde Bereketlimaden adıyla Merkez ilçenin nahiyesi (bucak) yapıldı. 1 Ocak 1948'de ilçe haline getirildi ve adı Çamardı olarak değiştirildi.

Pozantı Dağının güneydoğu eteklerinde Ecemiş koridoruna açılan bir vadide kurulmuş olan kasaba, küçük bir yerleşme yeridir. Kasaba il merkezi Niğde'ye 67 km uzaklıktadır.

Çamardı Belediyesi 1927'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.432; kasaba, 5.179.

Çamaş, Karadeniz Bölgesi'nde Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Fatsa'ya bağlı bir bucak olan Çamaş, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Çamaş Belediyesi 1975'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 15.331; kent, 10.430.

çamaşır sodası, 10 su molekülü içeren sodyum karbonat. Çiçeklenmiş kristallerden oluşur ve özellikle dokumaların yıkanmasında kullanılır. *Ayrıca bak.* ağartıcı.

çamaşırcı toprağı *bak.* lekeci kili

Çambel, Halet (d. 27 Ağustos 1916, Berlin, Almanya), Türk arkeolog. Tarihöncesi arkeolojisi konusunda önemli araştırmalar yapmıştır.

Asker ve siyaset adamı Hasan Cemil Çambel'in kızıdır. İlköğrenimini babasının Berlin ataşemiliterliği sırasında Almanya'da, ortaöğrenimini İstanbul'daki Arnavutköy Kız Koleji'nde tamamladı. 1933-39 arasında Fransız hükümetinin bursuyla Paris'te Sorbonne Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu ve Louvre Okulu'nda arkeoloji öğrenimi gördü.

1940'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde H.T.Bossert'in asistanı oldu.

Halet Çambel
Halet Çambel'in izniyle

1944'te doktorasını tamamladı, 1947'de doçent, 1960'ta da profesör oldu. İstanbul Üniversitesi'nde Prehistorya Kürsüsü'nün kurucusu olan Çambel, uzun yıllar K. Bittel ile birlikte çalıştı. 1962-63'te Almanya'da Saarbrücken Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1984'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya ve Arkeoloji Bölümü'ndeki öğretim üyeliği görevinden emekliye ayrıldı. Şair Nail V. (Çakırhan) ile evlidir.

Çambel, 1939'da İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına Afyon-Pişmişkale, 1948-49'da Afyon-Yazılıkaya ve Midas kenti kazılarını yaptı. 1946'da H.T.Bossert'le birlikte Adana'nın Kadirli ilçesinde İÖ 7. yüzyıla ait Karatepe-Aslantaş yerleşimini saptadı. Hitit hiyeroglif yazısının okunmasında büyük katkısı olan yazıtların ele geçtiği bu yerleşim yerindeki kazıları günümüze değin sürdürdü. Ceyhan Irmağına bakan ormanlık bir bölgeye dağılmış buluntuların, kendini Adana hükümdarı olarak tanıtan Kral Asitavandas'ın (Asativatas) sarayı ve av köşküne ait olduğunu saptadı. Surlarla çevrili yerleşimin iki ana girişinde yer alan heykel, yazıt ve kabartmaların onarılarak Türkiye'nin ilk açık hava müzesi halinde düzenlenmesini sağladı. Çevredeki 7.600 hektarlık alan da Karatepe-Aslantaş Milli Parkı olarak korumaya alındı. 1983'te Ceyhan Irmağı üzerinde yapılan Aslantaş Barajı'yla, Karatepe bir yarımada durumuna geldi.

Çambel 1965-66'da Adana kentinin, 1966-71 arasında Adana, Hatay ve İçel illerindeki eski yapıtların taranması ve belgelenmesi çalışmalarına başkanlık etti.

1963'te R.J. Braidwood ile birlikte İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü ve Chicago Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün oluşturduğu karma bir projenin başkanlığını üstlendi. Bu proje kapsamında, tarım yapan ve besin üreten köy topluluğu yaşayış biçiminin ilk kez ortaya çıkışına ilişkin buluntuların araştırılması amacıyla Diyarbakır, Urfa ve Siirt illerinde büyük çaplı bir yüzey araştırması gerçekleştirildi. 1964'te Urfa-Bozova, Biris ve Söğüt Tarlası, 1968 ve 1970'te Diyarbakır Girikihacıyan kazısı yapıldı. Diyarbakır'daki Çayönü Tepesi de bu araştırma sırasında saptandı. 1964'te başlayan kazılarda günümüzden 9 bin yıl öncesine tarihlenen ve Anadolu'da bugüne değin bilinen en eski köy yerleşim yeri ortaya çıkarıldı (*bak.* Çayönü).

Çambel'in, 1966'da başlayan Keban Barajı alanının taranması, 1974'ten sonra Aşağı Fırat Projesi'nin oluşturulması ve sürdürülmesi çalışmalarında da büyük katkısı oldu. 1978'de TÜBİTAK'a bağlı bir Arkeometri Ünitesi'nin kurulmasında etkin rol oynadı.

Türkiye'de Tarihöncesi arkeolojisiyle uğraşan kadroların yetiştirilmesinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi içinde yerli ve yabancı uzmanların yararlandığı bir prehistorya laboratuvarı oluşturulmasında da Çambel'in önemli katkıları vardır.

Birçok uluslararası meslek kuruluşunun üyesi olan Çambel'in, 1938'den günümüze değin yazdığı 30'u aşkın bilimsel makalenin dışında *Karatepe Kazıları/Die Ausgrabungen auf dem Karatepe* (1950, H.T.Bossert, U.B.Alkım, N.Ongunsu ve İ. Süzen ile birlikte) ve ikinci cildi baskıda olan *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* (1980, R.J. Braidwood ile birlikte) gibi yapıtları vardır.

Çambel, (Fatma) Perihan (d. 1909, İstanbul - ö. 14 Ocak 1987, Ankara), kanser üzerine araştırmalarıyla ünlü patolog.

Asker ve siyaset adamı Hasan Cemil Çambel'in kızıdır. İlk ve ortaöğrenimini babasının Berlin ataşemiliterliği sırasında Berlin'de yaptı. 1928'de Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni, 1934'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1936'da patoloji uzmanı oldu. 1938'de Gureba Hastanesi'nde patolog olarak çalışmaya başladı. 1946'da Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü farmakodinami ve deneysel biyoloji bölümüne uzman olarak girdi. 1947'de Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu'nu kurdu ve Ankara Üniversitesi'nde doçent oldu. Çağrılı olarak gittiği ABD'de Florida Üniversitesi'nde bir süre kanser araştırmalarında görev aldı. Yeniden Ankara'ya döndükten sonra, 1952'de Numune Hastanesi patoloji şefliğine getirildi. Kanser konsültasyonu uygulamasını başlattı ve kanser polikliniğinin gönüllü örgütünü kurdu. Türkiye Atom Enerjisi Komisyonu'nda görev alarak atom konferanslarında Türkiye'yi temsil etti.

Emekli olduktan sonra Ankara Numune Hastanesi'nde bilimsel danışman olarak çalışmalarını sürdürdü. 1973'te Bologna'da DEPCA kanser sempozyumunda dudak kanserini ilk kez bir kanser türü olarak ortaya attı. Aynı yıl Brüksel'de yapılan Avrupa Kanseroloji Enstitüsü sempozyumunda, dudak kanserinin virüsten ileri gelen uçukla ilintisini ve viral nedenini ortaya koydu. Çalışmalarından dolayı Belçika Devlet Bakanlığı'ndan altın madalya, Prens Leopold'dan "Commandeur" unvanı ve Merité Social de Belgique nişanı aldı.

çamçak (*Rutilus rutilus* ya da *Leuciscus rutilus*), AKBALIK ya da KIZILGÖZ olarak da bilinir, *Cyprinidae* (sazangiller) familyasından, Avrupa ve Batı Asya'nın hemen hemen bütün göllerine ve yavaş akışlı akarsularına dağılmış tatlı su balığı. Sırtı yüksek, rengi sarımsı yeşil, gözleri ve yüzgeçleri kızılımsıdır; uzunluğu 15-40 cm, ağırlığı en çok 2 kg'dir. Fazla akıntılı, derin ve soğuk suları sevmeyen çamçak, akarsuların sakin ve ılık kesimlerinde küçük sürüler halinde dolaşır, su bitkileri, böcekler ve öbür küçük hayvanlarla beslenir. Türkiye'

de de aynı nitelikteki hemen hemen bütün akarsu ve göllerde bulunur. Birçok ülkede

Çamçak (*Rutilus rutilus*)
Jane Burton-Bruce Coleman Ltd

taze ya da tuzlu olarak yendiği gibi, balıkçılar tarafından yem olarak da kullanılır.

Çameli, Akdeniz Bölgesi'nde Denizli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 738 km² olan Çameli ilçesi kuzeyde Acıpayam ilçesi, doğuda Burdur, güneydoğu, güney ve batıda da Muğla illeriyle çevrilidir.

İlçe oldukça dağlık bir alanda yer alır. Bu toprakları Batı Toroslar'ın parçası sayılan Boncuk Dağı (2.418 m) engebelendirir. Çok engebeli olan ilçeden kaynaklanan suların tümü Dalaman Çayı(*) aracılığıyla Akdeniz'e ulaşır. Ovalık alanlar çok sınırlıdır.

Başlıca ekonomik etkinlikler ormancılık ve hayvancılıktır. Düzlük alanların darlığı nedeniyle sınırlı ölçüde bitkisel üretim yapılabilmektedir. Akarsu vadilerinde makilere rastlanan ilçe alanının beşte üçü ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar kızıl çam ve kara çamlardan oluşur. Yükseklerde sedir ve ardıç toplulukları da görülür. Bu ormanlardan tomruk, kâğıtlık odun ve yakacak odun elde edilir.

Tarihine ilişkin yeterli bilgi bulunmayan Çameli, 1953'te ilçe yapılmadan önce Acıpayam ilçesine bağlı Karaman adlı bir bucaktı. Çameli kasabası, ilçenin doğusunda kurulmuş olan kırsal nitelikteki küçük bir yerleşme yeridir. Kasaba il merkezi Denizli'ye 105 km uzaklıktadır.

Çameli Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.379; kasaba, 3.043.

çamfıstığı, Akdeniz ülkelerinde doğal olarak yetişen ya da insan eliyle yetiştirilen fıstık çamının (*Pinus pinea*) yenebilen tohumları. En geniş coğrafi dağılımını Türkiye'de gösteren fıstık çamı özellikle Batı Anadolu'da (Bergama, Aydın ve Muğla) geniş ormanlar oluşturur. 15-20 m'ye kadar boylanabilen bu ağaçlar 20-25 yaşından sonra çamfıstığı üretimine uygun duruma gelir. Başka ülkelerde *P. cembra* ve *P. gerardiana* gibi çeşitli çam türlerinden de fıstık elde edilmektedir. Çamfıstığı üretimi için, olgunlaşan kozalaklar ağaçtan düşürülerek güneşli bir yere serilir; sıcağın etkisiyle açılan kozalaklardan kalın kabuklu tohumlar çıkarılır ve iç fıstığın parçalanmaması için kabuklar suyla yumuşatıldıktan sonra kırılarak içindeki fıstık ayrılır. Üstündeki ince zarı temizlenen fıstık kurutulur ve kullanıma hazırlanır.

Krem renginde ve 1,5-2 cm uzunluğundaki çamfıstığı yağ (yüzde 46), protein ve selüloz içerir; çeşitli yemeklerin, tatlı ve pastaların yapımında kullanıldığı gibi, ayrıca bal ile ezilerek kuvvet verici bir macun hazırlanır. Çamfıstığı Türkiye'de en çok Kozak ve Madra dağlarından elde edilir. Yıllık 300 ton dolayında üretildiği sanılan ürünün büyük bölümü ihraç edilir.

çamgiller *bak.* Pinaceae

Çamlar, Vietnam'ın orta bölgelerinde eski Çampa Krallığı'nın soyundan gelenlerin oluşturduğu, Kamboçya'da ise Malaylarla karışmış bulunan halk. Özgün Çam dili, Avustronezya (Mal-Polinezya) dil ailesindendir.

Kamboçya'da yaşayan Çamların nüfusu yaklaşık 200 bindir. Bu toplum, örneğin dayının topluluk içindeki ağırlığı gibi bazı özgün niteliklerini korumakla birlikte, Khmer dilini benimseyerek Kamboçya'nın yaşam biçimiyle büyük ölçüde bütünleşmiştir. İslam dinini Malaylardan almıştır.

Vietnam'daki yaklaşık 16 bin kişilik Çam nüfusu da Vietnamlılarca büyük ölçüde özümlenmiş durumdadır. Ama bazıları, Çin'in güneyindeki Tay-Kadai dilleri ile Endonezya dili arasında bir halka oluşturan Çam dilini konuşurlar. Çamlar geçimlerini pirinç üretiminden sağlarlar. Eskiden, Vietnamlılar ile dağ kabileleri arasında küçük çapta takas (tuz, nadir ağaçlar) ticareti de yaparlardı.

Çamların aile yapısı anayerli ve anasoyludur. Doğa ruhlarına tapınma yaygındır. Ata ruhlarının, yedi yıllık bir ibadetten sonra, pirinç tarlaları yakınındaki mezarlarını terk ederek toprağa yerleştiklerine inanılır. Eski Çampa Krallığı'nın Hint ağırlıklı kültürü Çamlar üzerinde bazı kalıcı izler bırakmıştır. Örneğin eski Çam tapınaklarında "brahmanlar", kadın medyumlarla birlikte, geçmişin tanrılaşmış kahramanları Po Rome, Po Nagar ve Po Garay'ın onuruna anma törenleri düzenlerler.

Çamlıbel, Faruk Nafiz (d. 18 Mayıs 1898, İstanbul - ö. 8 Kasım 1973, Akdeniz'de "Samsun" gemisinde), Türk şiirinde Hecenin Beş Şairi(*) olarak anılan hareketin temsilcilerinden. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'ndeki öğrenimini bırakarak gazeteciliğe başladı. Kayseri'de (1922), Ankara'da (1924-32) ve İstanbul'da (1932-46) liselerde ve öğretmen okullarında edebiyat öğretmenliği yaptı. 1946-60 arasında Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili oldu. 27 Mayıs 1960 Hareketi'nden sonra bir süre Yassıada'da tutuklu kaldı.

Çamlıbel, Cenap Şahabettin'den, daha sonra da büyük ölçüde Yahya Kemal'den etkilenerek ilk şiirlerini aruzla yazmıştır. Ama asıl kişiliğini ve ününü hece ölçüsünü kullandığı şiirleriyle kazanmıştır. Anadolu insanının duygularını işleyerek Milli Edebiyat hareketinin yurtçu duyarlığını zenginleştirmiştir. Hececi şairler arasında gür sesli bir sanatçı olarak belirmiş, yaygın bir okur kitlesine ulaşmıştır. En ünlü şiirleri "Han Duvarları" ve "Çoban Çeşmesi"dir. Ayrıca erkek bencilliğini yücelten aşk şiirleri yazmıştır. 1940'larda Garip, 1950'lerde İkinci Yeni akımlarının edebiyat dünyasına egemen olmasından ve serbest nazmın yaygınlaşmasından sonra etkisini yitirmiştir.

Faruk Nafiz Çamlıbel
Ara Güler

Çamlıbel bir ara *Anayurt* (1933, 8 sayı) adlı haftalık bir dergi çıkarmış, Çamdeviren, Deli Ozan gibi takma adlarla mizah şiirleri de yazmıştır. Fıkra, manzum oyun, roman türlerinde yapıtları da vardır.

ÖBÜR YAPITLARI. Şiir. *Şarkın Sultanları* (1919), *Gönülden Gönüle* (1919), *Dinle Neyden* (1919), *Çoban Çeşmesi* (1926), *Suda Halkalar* (1928), *Bir Ömür Böyle Geçti* (1933, 1972), *Akarsu* (1937), *Tatlı Sert* (1938), *Akıncı Türküleri* (1938), *Zindan Duvarları* (1967). Oyun. *Canavar* (1925, 1965), *Özyurt* (1932, 1965), *Akın* (1932, 1965), *Kahraman* (1933, 1965), *Yayla Kartalı* (1945, 1977). Roman. *Yıldız Yağmuru* (1936).

Çamlıbel Dağları, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Bölümü ile Orta Karadeniz Bölümü arasında dağ sırası. Sivas'ın Yıldızeli kentinin kuzeybatısında, Tokat'ın Çamlıbel kasabasının güneyinde, Yıldızeli'ne 10 km uzaklıkta güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yay biçiminde uzanır. En yüksek noktası kuzeydeki Sığırsivrisi Tepesidir (2.052 m). Büyük bölümü, Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) ait yaşlı dizilerden oluşmuştur. Güneybatısında Eosen Bölüme (y. 54-38 milyon yıl önce) ait yaşlı volkanik kayalar, güneydoğusunda Üst Kretase flişleri görülür. Üst Kretase flişlerinin önünde ve daha doğuda ise Neojen Bölüme (y. 26-2,5 milyon yıl önce) ait kırmızı kumlu, killi, çakıllı bir örtü bulunur.

Dağların kuzey yamaçları Çekerek Suyunun kolları, güneyi Yıldızeli Çayı, doğusu Yıldız Çayı tarafından parçalanmıştır. Dağlar batıda kademeli olarak İç Anadolu Bölgesi'nin plato düzlüklerine doğru alçalır.

Çamlıbel Dağları güneyde yarı kurak İç Anadolu bozkır ikliminin, kuzeyde daha nemli Karadeniz ötesi iklimin etkisindedir. Bitki örtüsü, güneye bakan yamaçların yüksek kesimlerinde meşeden, alçaklarda ise bodur ağaçlar ve ağaççıklardan oluşur. Kuzeye bakan yamaçlarda ise sık kara çam ormanlarının yanı sıra geniş yapraklı ağaçlardan karaağaç, kayın, kızılağaç, kestane ve gürgen görülür.

1.600-1.700 m yükseltilerde, özellikle kuzey kesimlerde bulunan düzlükler, çevre köyler tarafından yayla olarak kullanılmaktadır.

İç Anadolu'yu Karadeniz Bölgesi'nin iç bölümüne bağlayan karayolu, 1.680 m yükseklikteki Çamlıbel Geçidi ile bu dağları aşar. Sivas-Tokat karayolu kışın bol kar yağışı alan Çamlıbel Geçidinde zaman zaman ulaşıma kapanmaktadır.

Çamlıca Tepesi, ÇAMLICALAR olarak da bilinir, İstanbul Boğazının Anadolu yakasında, Üsküdar ile Ümraniye arasında iki yakın tepe. Kuzeydekine Büyük Çamlıca Tepesi (262 m), güneydekine Küçük Çamlıca Tepesi (228 m) adı verilir. İki tepe, Üsküdar-Şile karayolunun geçtiği Kısıklı Boğazıyla birbirinden ayrılır.

Çamlıca tepelerinin temelini Silüriyen Dönem (y. 430-395 milyon yıl önce) ile Devoniyen Döneme (y. 395-345 milyon yıl önce) ait geçirimsiz şistler ve arkozlar oluşturur. Bunların üstünde ise Silüriyen Döneme ait yer yer çatlak, geçirimli kuvarsitler bulunur. Çatlaklardan derinlere sızan sular daha ileride yüzeye çıkarak Çamlıca tepelerinin içme suyu kaynaklarını oluşturur. En bilinenleri Kısıklı Suyu ile Tomruk Suyudur. Osmanlı döneminde en ünlü dinlenme yerlerinden olan Büyük Çamlıca Tepesinde Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tara-

Çamlıca Tepesinde kır kahvesi ve arkada televizyon anten kulesi
Ahmet Kuzık

fından eski İstanbul'un bazı özelliklerini yansıtmak amacıyla 1984'te bir düzenleme çalışması yapılmıştır.

Tepelerdeki doğal bitki örtüsü ve özellikle buraya adını veren çamlıklar bilinçsiz kentleşme yüzünden büyük ölçüde yok olmuştur. Büyük Çamlıca Tepesinin yalnızca doruğunda bir miktar kızıl çam kalmış, Küçük Çamlıca üstündeki geniş bir alanda da fıstık çamları, kızıl çamlar ve erguvan ağaçları koruma altına alınmıştır.

Büyük Çamlıca Tepesinde 1973'te işletmeye açılan TRT Verici İstasyonu bulunmaktadır. Burada yer alan kulenin 160 m'ye erişen yüksekliği verici antenle birlikte 182 m'yi bulur.

Çamlıdere, Karadeniz Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 625 km² olan Çamlıdere ilçesi kuzeydoğu, doğu ve güneyde Kızılcahamam, güneybatıda Güdül ilçeleri, batıda Beypazarı ilçesi ve Bolu ili, kuzeyde gene Bolu iliyle çevrilidir.

İlin kuzey kesiminde yer alan ilçe toprakların Köroğlu Dağları(*) engebelendirir. Yüksekliği hiçbir yerde 2.000 m'yi bulmayan bu topraklardan çıkan suların tümü Kirmir Çayının katıldığı Sakarya Irmağı aracılığıyla Karadeniz'e ulaşır. Kirmir Çayının kollarından Bayındır Çayı üzerinde Ankara kentinin içme ve kullanma suyu gereksinmesini karşılamak amacıyla kurulan Çamlıdere Barajı 1985'te bitirilmiştir. Bu barajın ardında oluşan yapay gölün yüzölçümü 32 km²'dir.

Önemli bir bölümü ormanlarla kaplı olan ilçede başlıca ekonomik etkinlikler ormancılık ve arıcılıktır. Ormanlar daha çok göknar, kara çam ve sarı çamlardan oluşur. Orman içi kırsal yerleşmelerde yaşayan köylülerden bir bölümü ağaçlandırma, kesim ve taşıma gibi ormancılık işlerinde çalışır. Bölgedeki en tanınmış mesire yerlerinden biri olan Çamkoru orman içi dinlenme yerinde 69 çadırlık bir kamp alanı da vardır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan Çamlıdere 1954'te ilçe yapılmıştır. İlçenin doğu kesiminde yer alan ilçe merkezi Çamlıdere Geçidini (1.340 m) aşan bir yolla Ankara-İstanbul karayoluna bağlanır. Çamlıdere il merkezi Ankara'ya 95 km uzaklıktadır. İlçedeki başlıca tarihsel yapı, Peçenek bucak merkezindeki 15. yüzyıl yapısı olduğu sanılan Peçenek Camisi'dir.

Çamlıdere Belediyesi 1904'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.365; kasaba, 10.075.

Çamlıdere Barajı, Ankara'nın 65 km kuzeybatısında Çamlıdere ilçesine bağlı Bayındır köyü yakınından geçen Bayındır Çayının üzerinde kurulu baraj. Ankara'nın hızla artan kullanma suyu gereksinimini karşılamak amacıyla, yapımına 5 Ağustos 1974'te başlanan baraj, 31 Aralık 1978'de hizmete açıldı. Karışık dolgu tipindeki barajın temelden yüksekliği 105,70 m, kret uzunluğu 278 m, su toplama hacmi 1,33 milyar m³, gölet alanı 34,2 km², su toplama havzası ise 743,4 km²'dir. Baraj dolgusu, dere yatağındaki ince alüvyon katmanı kaldırıldıktan sonra sağlam kaya zemine oturtulmuştur. Dolgu, baraj ekseni boyunca düşey geçirimsiz kil katmanı, kaynak tarafında kaya dolgu, aşağı çığırında ise dere yatağından geçirimli dolguyla desteklenmiştir. Dolgunun sağ tarafında, kanal biçiminde denetimsiz ve karşıdan alışlı, kısmen beton kaplamalı olan dolusavak yer alır.

Çamlıhemşin, Karadeniz Bolgesi'nin doğu kesiminde Rize iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 678 km² olan Çamlıhemşin ilçesi kuzeyde Pazar ve Ardeşen ilçeleri, doğuda gene Ardeşen ilçesi, güneyde Erzurum ili, güneybatıda Ikızdere ve Çayeli, batıda da Hemşin ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe topraklarını Karadeniz'e koşut bir biçimde uzanan ve guneye doğru bir duvar gibi yükselerek Artvin ve Erzurum'la sınırı oluşturan Kaçkar Dağı(*) engebelendirir. Yer yer 3.000 m'yi aşan doruklarıyla Doğu Karadeniz Sıradağlarının en yüksek kesimini oluşturur. Dağları parçalayan akarsular, kısa ve hızlı akışlıdır; toprağın geçirimsizliği ve yağışların fazlalığı nedeniyle suları boldur. İlçenin en önemli akarsuyu Fırtına Deresidir.

Çamlıhemşin Rize'nin sosyoekonomik bakımdan en az gelişmiş ilçesidir. Yüzey şekilleri bitkisel üretimi ve yerleşimi büyük ölçüde sınırlar. İlçenin erkek nufusunun önemli bir bölümü Cumhuriyet öncesinde, çalışmak üzere Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki kentlerine göç ederdi. Mevsimlik göçlerin yanı sıra uzun süreli göçler de söz konusuydu. 1917 sonrasında bu göç hareketi İstanbul, Ankara gibi büyük merkezlere yöneldi. Göç nedeniyle günümüzde de nüfus yitiren ilçeler arasında yer almaktadır.

İlçede başlıca geçim kaynağı mera hayvancılığıdır. En çok sığır ve koyun yetiştirilir. Hayvanlar mayıs-eylül arasında 2.000 m'nin üzerindeki yaylalara çıkarılır; hayvancılık tek başına yeterli gelir getirmediğinden, bu dönemde bazı aile üyeleri köyde kalarak ailenin tüketimine yönelik bitkisel üretimle uğraşır. Çay kampanyası döneminde hemen her aileden birkaç kişi mevsimlik işçi olarak kıyı kesimindeki çay bahçelerinde çalışmaya gider. Arıcılık da yaygındır. Orman varlığının zenginliğine karşın, ormancılık fazla önem taşımaz. Bütün Karadeniz Bölgesi'nde olduğu gibi Çamlıhemşin'de de dağınık bir yerleşme dokusu görülür. Çok sayıda köyaltı yerleşme bulunduğu gibi, aynı köy içinde yer alan birimlerin arasındaki mesafeler de fazladır.

Bizans yönetiminin ardından 1204'te kurulan Trabzon İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan yöre, 1509'da Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı dönemi sonlarında halkının bir bölümü Ermenice konuşan Ermeni kökenli Müslümanlardan oluşan ve Cumhuriyet döneminde Hemşin (Çamlıca) adıyla Ardeşen'e bağlı bir bucak olan Çamlıhemşin 1 Nisan 1960'ta ilçe yapıldı.

Çamlıhemşin ve çevresinden genel görünüm
Sıtkı Fırat

Fırtına Deresinin açtığı vadiyi izleyen 22 km'lik bir yolla Karadeniz kıyı yoluna bağlanan Çamlıhemşin kasabası, yönetsel işlevlerin dışında, küçük bir pazar merkezi işlevini görür. Kasaba il merkezi Rize ve 60 km uzaklıktadır.

Kasabanın 40 km güneyinde, bir tepenin üzerinde kurulu olan Kale-i Balâ'nın 10.200'lerde yapıldığı, bir kaya kütlesinin en yüksek noktasında inşa edilmiş olan ünlü Zıl Kalesi'nin ise ortaçağ sonlarına ait olduğu sanılmaktadır.

Çamlıhemşin Belediyesi 1955'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.566, kasaba, 2.829.

Çamlıyayla, Akdeniz Bolgesi'nde İçel iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Tarsus'a bağlı bir bucak olan Çamlıyayla, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Çamlıyayla (eskiden Namrun) Belediyesi 1955'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.602; kasaba, 8.826.

Çamoluk, Karadeniz Bolgesi'nde Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Alucra'ya bağlı bir bucak olan Çamoluk 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmış ve daha sonra yapılan halkoylamasının sonucunda Giresun iline bağlanmıştır.

Çamoluk Belediyesi 1987'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.641, kasaba, 1.794.

Çamorolar, Guam'ın yerli halkı. Büyük ölçüde İspanyol, Filipinli (Tagalog ağırlıklı) ve öteki toplumlarla karışmış, Endonezya kökenli bir halktır. Çamoro adıyla bilinen ana dilleri, bir Mikronezya lehçesi değil, kendine özgü sözcük dağarcığı ve dilbilgisi olan farklı bir dildir.

Guam'da artık saf kan Çamoro yoktur. Resmî dil İngilizce olmakla birlikte, yerli ailelerin çoğu bugün de Çamoro dilini konuşur. Çamorolar çoğunlukla Katoliktir. 1990'ların başlarında Çamoroların nüfusu 50.600 olarak belirlenmiştir.

Çampa, Çince LIN-YI. İS 2-17. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş eski Çinhindi Krallığı. Endonezya kökenli ama Hint kültürü taşıyan Çamlar tarafından kurulmuştur. Kuzeyde Da Nang'dan güneyde Cap Varella'ya kadar uzanıyor, Vietnam'ın güneyinin güneydoğusundaki kıyı bölgelerini içine alıyordu. Sonunda Çampa Krallığı'nı ele geçiren Vietnamlılar Çam kültüründen çok büyük ölçüde etkilendiler.

Çampa, Çin'de hüküm süren Han hanedanının parçalandığı dönemde İS 192'de kuruldu. Parçalanma sırasında bu bölgenin sorumlusu olan Han yetkilisi, bugünkü Hue kentinin çevresinde kendi krallığını kurdu. Bölgeye önceleri Dong Kinh'deki Çin kolonileri ile aralıksız mücadele içinde olan vahşi kabileler yerleşti. Ama burası zamanla Hint kültürünün etki alanı içine girdi ve dört küçük devletten oluşan bir ülke durumuna geldi. Bu dört devlet, adlarını Hindistan'ın değişik bölgelerinden alıyordu: Amaravati (Quang Nam), Vicaya (Binh Dinh), Kauthara (Nha Trang) ve Panduranga (Phan Rang). Bu devletlerde nüfus kıyılardaki küçük yerleşimlerde yoğunlaşmıştı.

Çampa İS y. 400'de Kral Bhadravarman'ın hükümdarlığı altında birleşti. Çamların Çin kıyılarına yönelik akınlarına misilleme olarak Çinliler 446'da Çampa'yı işgal ettiler ve bu bölgeyi bir kere daha denetim altına

aldılar. Sonunda 6. yüzyılda gelen yeni bir hanedan döneminde Çampa, Çin egemenliğinden kurtuldu ve gerçek bir refah dönemine girdi; sanat alanında çok başarılı ürünler verildi. Bu arada ülkenin ağırlık merkezi kuzeyden güneye kaymaya başladı. 8. yüzyıl ortalarından başlayarak Çin kaynaklarında Lin-yi adı geçmez oldu; onun yerine bu devletten Huan-wang olarak söz edilmeye başlandı. Bu ad, en kuzeydeki eyalet olan Panduranga'nın Çincedeki karşılığıydı. Çamlar 8. yüzyıl sonlarında Cava'dan gelen saldırılarla karşılaştılar. Ama 9. yüzyılda kuzeyde Çin eyaletleri, batıda da genişleyen Khmer (Kamboçya) İmparatorluğu üzerinde yeniden baskı kurdular. 875'te İndrapura hanedanını (Çampa tarihinin 6. hanedanı) kuran II. İndravarman'ın hükümdarlık döneminde, ülkenin başkenti yeniden kuzeydeki Amasavati eyaletine, bugünkü Hue kentinin yakınlarına taşındı. Burada, ince bir işçilik ürünü olan saray ve tapınaklar yapıldı.

Vietnam'daki Dai Viet Krallığı, 10. yüzyılda Çampa üzerinde yoğun baskıda bulunarak Çamları, 1000'de Amaravati'yi, 1069'da da Vicaya'yı terk etmek zorunda bıraktı. 1074'te 9. Çam hanedanını kuran IV. Harivarman yeni Vietnam ve Kamboçya saldırılarını püskürtmeyi başardı. Ama saldırgan bir hükümdar olan II. Suryavarman döneminde Khmerler Çampa'yı istila ederek ele geçirdiler. İki yıl sonra yeni Çam kralı I. Caya Harivarman ayaklanarak Khmer egemenliğini yıktı. Harivarman'ın ardılı 1177'de Angkor'daki Kamboçya başkentini yağmaladı. 1190-1220 arasında Çamlar yeniden Kamboçya'ya boyun eğdiler. 13. yüzyılda daha sonra Vietnam'ın Tran krallarının (*bak.* Tran hanedanı), 1284'te de Moğolların saldırısına uğradılar. 14. yüzyılda Çam kralları Vietnam'ın vasalı durumuna gelince, Çampa illeri birer birer ülkeden koptu. Çampa 17. yüzyılda bütünüyle Vietnam sınırları içine katıldı.

Çampa'nın yıkılışıyla birlikte, Asya anakarasında okyanus özellikleri taşıyan tek kültür de son buldu. Çam resimleri yalnızca tapınaklardaki yazıtlarda görülür. Hint Gupta sanatının etkisi altında kalmış olan Çam heykelcileri çok özgün bir üslup geliştirmişlerdir. Bu heykelcilerin yapıtlarının en önemli özelliği yabanıl bir güçle yukarı doğru yükselen biçimlerdir. Mimari yapıtları genellikle çok katlı tuğla kulelerle sınırlıdır.

çamsakızı *bak.* terebentin

çamuka (*Atherina hepsetus*), *Atherinidae* (gümüşbalıkları) familyasından, sıcak ve ılıman denizlerde yaşayan balık. Gümüşbalığına çok benzeyen çamukanın uzunluğu genellikle 10 cm dolayında, gözleri çok iri ve patlak, sırtı kirli sarı ile yeşil arası, başının üstü ve burnu karaya yakın koyu renktedir. Yanal çizgileri gümüşe oranla daha belirgin olan bu balıkların da gövdesi gümüşbalığı gibi saydam, pulları küçük ve sert, kuyruk yüzgeci iyi gelişmiştir. Çamukalar, dibi kum olan kıyılarda ve koylarda yaşayan, sürüler halinde dolaşan ürkek balıklardır. İlkbaharda Karadeniz'e çıkıp sonbaharda Marmara'ya dönen bu lezzetli balık çökertme ağları ve kepçelerle avlanır.

çamur akması, ÇAMUR SELİ olarak da bilinir, çok miktarlarda asılı parçacık ve mil (ince kum) içeren su akıntısı. Yoğunluğu ve ağdalılığı akarsulara oranla daha yüksektir ve taşıdığı malzemenin ancak en kaba ve ağır bölümünü çökelterek kalıcı bir tortul katmanının oluşmasına yol açar. Çok ağdalı olması nedeniyle, akarsular kadar uzaklara akamaz.

Çamur akıntısı, hızlı aşınmayı (erozyon) önleyecek yeterlikte bitki örtüsünün bulunmadığı dik yamaçlarda ortaya çıkar, ama kimi zaman daha düşük eğimli yamaçlarda da görülebilir. Kolayca aşınan malzemelerle örtülü bölgelerde, kısa dönemli yoğun yağışlar da çamur akmasına neden olur. Bu tür akıntılar her türden iklim rejiminde oluşabilirse de, en sık kurak ya da yarı kurak bölgelerde görülür. Bir dağ yamacından saatte 100 km gibi bir hızla inebilen çamur akmaları büyük can ve mal kayıplarına yol açabilmektedir. Ev büyüklüğünde kayaların, çamur akmaları tarafından yerlerinden oynatılarak sürüklendiği görülmüştür.

Çamur akmaları, kum, kaya parçaları, organik maddeler ve başka malzemelerden oluşan ve yüksekliği 3-6 m arasında değişen balçık tortullara yol açar. Bu tür tortullara, çoğunlukla birikinti (alüvyon) yelpazelerinde ve yanardağ eteklerinin çevresinde rastlanır.

çamur humması, BATAKLIK HUMMASI ya da ATLARIN BULAŞICI KANSIZLIĞI olarak da bilinir, etkeni virüs olan, bulaşıcı at hastalığı. Virüsün vücuda girmesinden yaklaşık iki hafta sonra yüksek ateş ve solunum hızlanması biçiminde başlayan nöbetler üç beş gün kadar sürer; nöbet sırasında iyice güçsüz düşen hayvan, vücut ağırlığını sırayla bir bacağından öbürüne aktararak ayakta durabilir. Hastalığın kronik biçiminde, ateş, birkaç gün ile birkaç ay arasında değişen aralıklarla yinelenir. Hasta hayvan zayıflar, bitkin düşer, tembelleşir, tüyleri kıtıklaşır ve bacaklarında su toplamış şişkinlikler belirir. Hastalık belirtisi göstermeyen hayvanlar da virüsü taşıyabilir. Çamur hummasının, seyrek olmakla birlikte, insanlara da bulaştığı bildirilmiştir.

çamur kaplumbağası, *Kinosternidae* familyasının *Kinosternon* cinsini oluşturan 10-12 kadar tatlı su kaplumbağasının ortak adı. Kuzey ve Güney Amerika'da yaşayan çamur kaplumbağaları, akrabaları olan misk kaplumbağaları (*Sternotherus* cinsi) gibi, çenelerinde etsi uzantılar (bıyık) bulunan ve misk gibi kuvvetli bir koku yayabilen küçük hayvanlardır; kabuk uzunluğu en çok 15 cm'yi bulur. Misk kaplumbağalarından farklı olarak, alt kabukları daha geniştir. Hayvan, başını, bacaklarını ve kuyruğunu örtüp koruyabilmek için, bu kabuğun her iki ucundaki menteşeli bölümleri yukarıya doğru çekebilir. Çamur kaplumbağalarının yaşam biçimleri ve alışkanlıkları konusunda bilinenler pek azdır.

çamur volkanı, tortul katmanların arasından yüzeye püskürten çamurların oluşturduğu koni biçimli tümsek. Krater yüksekliği birkaç metreyi geçmez ve kolayca aşınarak ortadan kalkar. Ama belirli aralıklarla çamur püskürtmeyi sürdüren çamur volkanları yapılarını korur.

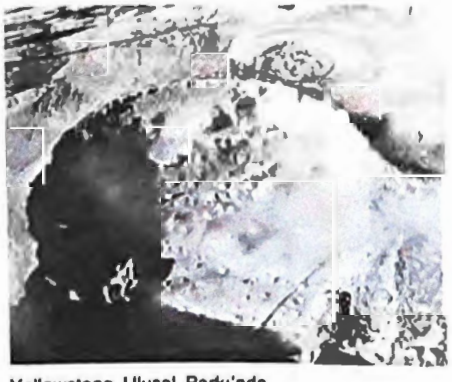

Yellowstone Ulusal Parkı'nda bulunan aktif bir çamur volkanının krateri, Wyoming
Josef Muench

Bazı çamur volkanları, sıcak kaynak sularının etkinlikleri sonucunda oluşur. Buralarda, çeşitli gazlar ile az miktarda su çevre kayaçlarıyla kimyasal tepkimeye girerek kaynar çamur oluşumlarına yol açar. Çorba teknesi denilen ve çevresindeki kayaçları eriten kaynar çamur havzaları ile boyalı çamur teknesi olarak adlandırılan ve çevre kayaçlardaki minerallerin etkisiyle sarı, yeşil ya da mavi renkler alan kaynamış çamur havzaları, kaynarca çamur volkanı türleridir.

Magma kökenli olmayan çamur volkanlarına ise, ancak görece genç ve yeterince pekişmemiş yumuşak oluşumlar halindeki petrol yatağı bölgelerinde rastlanır. Buralarda çamurla karışmış durumdaki metan ve öteki hidrokarbon gazları, yoğun basınç altında yüzeye püskürürler. Basıncın şiddeti ve karışımın derinlerden gelmesi nedeniyle, yüzeye çıkan çamur genellikle sıcaktır ve çoğunlukla bir buhar bulutuyla birlikte püskürür.

çamurcul kaplumbağa, *Pelomedusidae* familyasından su kaplumbağalarının ortak adı. Tehlike anında, bütün öbür kaplumbağalar gibi başını kabuğunun içine çekmeyip, boynunu yana büktüğü için döner boyunlu kaplumbağa olarak da anılır. Bu korunma davranışı, *Chelyidae* familyasından yılan boyunlu kaplumbağalarda da görülür.

Çamurcul kaplumbağa, yalnızca güney yarıkürede, özellikle Afrika, Madagaskar, Güney Amerika ve Hint Okyanusu'nun adalarında yaşar. Familyanın üç cinsi ve 10-15 kadar türü tanımlanmıştır. *Pelomedusa* cinsi, Madagaskar'da ve Afrika'da Sahra'nın güneyindeki bölgelerde yaşayan, en çok 30 cm uzunluğunda, boz renkli tek bir türü (*P. subrufa*) içerir. Gene Afrika ve Madagaskar'da bulunan *Pelusios* cinsinin göl ve akarsularda yaşayan türlerinde, alt kabuğun önünde menteşeli bir bölüm vardır; bu bölüm, hayvanın kabuğunu sıkıca kapamasını sağlar. Üçüncü cins olan *Podocnemis*, Güney Amerika'daki akarsularda yaşayan yaklaşık yedi türü ve Madagaskar'da yaşayan bir tatlı su türünü içerir. Bu cinsin en iri üyesi olan ve Güney Amerika'da yaşayan arraunun (*P. expansa*) kabuk uzunluğu yaklaşık 80 cm'yi bulur. Güney Amerika Yerlileri bir zamanlar bu kaplumbağanın yumurtalarını toplayarak yerlerdi.

çamurcun (*Anas crecca*), *Anatidae* familyasından, Holarktik Bölgenin çok geniş bir kesiminde üreyen, küçük yapılı (34-38 cm), boz renkli ördek türü. Erkeğinin başı kestane kızılıdır ve başın yanlarında gözlerden başlayıp enseye kadar uzanan parlak yeşil bir leke bulunur; kanat aynası da yeşildir. Yenidünya çamurcunları Kanada'da ve ABD'nin kuzeyinde ürer, ABD'nin güneyinden Orta Amerika'ya kadar uzanan bölgede kışlar; Eskidünya çamurcunları ise Avrasya'nın kuzey ve orta kesimlerinde ürer, Afrika'da, Avrupa'nın ve Asya'nın güneyinde kışlar. Hemen her çeşit sulak alanda görülmekle birlikte, çok derin ve dalgalı göllerde ya da hızlı akan akarsularda bulunmaz. Hem otçul, hem etçil olan çamurcun, güz ve kış aylarında daha çok tohumlarla, yazın bitkisel besinlerin yanı sıra yumuşakçalar, kabuklular, böcekler ve böcek larvalarıyla beslenir. Üreme mevsimi mart sonundan haziran başına değin sürer. Yerde, çalıların ve sazların arasında yapılan yuvaya dişisi 8-11 yumurta bırakır. Türkiye'de, Bafra Ovasının doğusundaki Balık

Gölünde kuluçkaya yatan çamurcun, kışın Doğu ve Güneydoğu Anadolu dışındaki bölgelerin sulak alanlarında yaygın olarak görülür.

çamurköpeği *bak.* Necturus

çamurtaşı, temel olarak kil ya da mil iriliğindeki (0,063 mm'den daha küçük) parçacıklardan oluşan tortul kayaç. Yapraksı yapıda olmadığı için kolaylıkla ince katmanlar halinde ayrılmaz. Bazı jeologlar, kitle halinde bulunan benzer kayaçları da çamurtaşı olarak adlandırırken, başkaları da şeyl grubunun tüm üyelerini içine alan daha kapsamlı bir tanımı benimsemektedir. *Ayrıca bak.* lütit; miltaşı.

Çan, Marmara Bölgesi'nde, Çanakkale iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 887 km² olan Çan ilçesi kuzeyde Biga doğuda Yenice, güneyde gene Yenice ve Bayramiç ilçeleri, batıda gene Bayramiç ilçesi ve Merkez ilçe, kuzeybatıda da Lâpseki ilçesiyle çevrilidir.

Biga Yarımadasında(*) yer alan ilçe toprakları genellikle engebeli bir yapı gösterir. Sık ormanlarla kaplı, fazla yüksek olmayan dağ ve tepeler geniş bir yer tutar. Akarsu vadileriyle derin biçimde parçalandığından engebeli bir görünüm kazanmış olan bir alandadır. Bazı tepelerin yükseldiği bir plato olan bu engebeli alan Biga Dağları adıyla da anılır. Yüksekliği bazı kesimlerde 1.000 m'ye yaklaşan bu toprakların sularını Kocabaş Çayı(*) toplar. Biga Dağlarından inen suların Etili bucak merkezi yakınında birleşmesiyle oluşan akarsu ilçede Çan Deresi adıyla anılır. Bu akarsuyun açtığı vadi tabanının genişlediği kesimlerde yer alan bazı dar ovalar vardır.

İlçe ekonomisi tarım ve sanayiye dayanır. En önemli tarımsal etkinlik bitkisel üretim olmakla birlikte hayvancılık da yaygındır. En çok tahıl, baklagiller, şeker pancarı, ayçiçeği, tütün, sebze ve meyve yetiştirilir. Sığır besiciliği, hayvancılığın en gelişmiş koludur. Kıl keçisi de yetiştirilir. Ormanlık yörelerde orman ürünleri üretimi önem kazanır.

İlçedeki başlıca sanayi tesisini kendi dalında Türkiye'nin en büyük kuruluşlarından biri olan seramik fabrikası oluşturur. Öbür önemli sanayi tesisleri un, salça, tuğla, kiremit ve kereste fabrikalarıdır. Birçok mandıranın da bulunduğu ilçede halı ve kilim dokumacılığı önemli bir el sanatıdır. İlçe topraklarındaki linyit yatakları işletilmektedir. İlçe merkezi yakınından çıkan şifalı sıcak madensuyunun değerlendirildiği Çan Ilıcası'nda konaklama tesisi vardır. Yöredeki başlıca dinlence alanı Çamlık orman içi dinlenme yeridir.

Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan yöre 14. yüzyıl ortalarında Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Biga sancağının Merkez kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetiliyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında uğradığı işgalden 1922'de kurtulan yöre yönetsel konumunu Cumhuriyet döneminde de korudu. Yöre, 1945'te ilçe yapıldı.

İlçe merkezi eskiden yöresel bir pazar yeri olması nedeniyle Çanpazarı adıyla anılırdı. Çan Deresinin kenarında kurulmuş olan kentin 2 km kadar güneyinden Çanakkale'yi Balıkesir'e bağlayan karayolu geçer. Kent il merkezi Çanakkale'ye 75 km uzaklıktadır.

Çan Belediyesi 1945'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 51.713; kent, 23.855.

çan, genellikle metalden, bazen de boynuz, tahta, cam ya da kilden yapılan, içindeki bir dille ya da dıştan bir çekiç ya da tokmakla kenar ucuna vurulduğunda çınlayıcı bir ses çıkaran içi boş kap. Çınlayıcı katı maddenin titreşmesiyle ses veren idyofon ya da daha geniş bir adlandırmayla vurmalı çalgılar sınıfındandır. Çanların biçimi kültürel çevreye, kullanım amacına ve yapıldıkları maddeye göre değişir. Çanın kenarları düz, dışbükey, içbükey, yarım küre, Doğu Asya'da olduğu gibi fıçı biçiminde ve Batı'nın bütün kule çanlarında olduğu gibi lale biçiminde, kesiti ise yuvarlak, kare, dikdörtgen, elips ya da çokgen biçiminde olabilir. Çin çanlarının ağzı çoğunlukla lotus biçimlidir.

Çanda en güçlü titreşimler çukur gonglarda olduğu gibi merkezde değil, ağız yakınında (Batı çanlarında ses kavsinde) oluşur. Çan sesinin karmaşık akustik yapısı ancak yakın zamanlarda tümüyle anlaşılabilmiştir. Batı çanları hep metal çubukla ya da dille çalınır. Metal dilli el ve rüzgâr çanları

Tibet'te yapılmış tunçtan bir çan ve *vacra*, 19. yy; Newark Müzesi, New Jersey
The Newark Museum New Jersey Sheldon Collection

dışındaki Asya çanlarında ise, genelde tahta bir tokmakla ya da sallanarak dış çepere çarpan hareketli yatay bir kalasla vurularak ses çıkartılır. Asya çanının kendisi sallanmaz; ses kavsi de yoktur.

Dünya üstünde çok geniş bir alana yayılmış olan çanların genellikle her kültürde iyi belirlenmiş bir yeri vardır. Söylencelere geçmiş, özel güçler taşıdıklarına, örneğin yağmur yağdırabildiklerine, fırtına bulutlarını dağıttıklarına, muska gibi takılıp hayvanlara ya da taşıtlara iliştirildiklerinde cinleri ürkütüp kaçırdıklarına, büyü yapma ve bozmaya yaradıklarına inanılmıştır. Arındırıcı etkilerine ilişkin anlayış çok eskidir. Özellikle Doğu ve Güney Asya'da dinsel ayinlerde kullanılmaları da eskilere dayanır. Çinliler ruhlarla doğrudan ilişki kurmak için çan çalar, Rus Ortodoksluğunda da çanlar doğrudan doğruya Tanrı'ya seslenirdi. Bu yüzden her iki ülkede de dev çanlar döküldü. Hem Budacılıkta, hem Hıristiyanlıkta çanlar ayinlerde kullanılmadan önce kutsanır. Doğu Asya'da çan sesinin son titreşimlerinin tinsel önemi vardır. Katoliklikte de çan Cennet'in ve Tanrı'nın sesinin simgesi olmuştur.

Çanların en temel ve en yaygın kullanım amaçlarından biri işaretleşmedir. Çan sesi ayinlerin önemli aşamalarını, saat başlarını, sevinci, yası haber verir; önemli olayları bildirir; ibadete çağırır. Hıristiyan ve Budacı manastırlarında çan sesi günlük yaşamın düzenleyicisidir. Ortaçağ ve Hıristiyan çanları, kullanıldıkları amaca uygun adlarla anılırdı; örneğin yemekhane çanına *squilla*, koro çanına *nola* denirdi. Çanlara yurtseverlik simgesi ve savaş ganimeti olarak da değer verilmiştir. İstilacılar direnişin en canlı simgesini ortadan kaldırmak için ele geçirdikleri yerlerde önce çanları sustururlardı. Çoğu kültürlerde biçim, malzeme ve süslenmesine özen gösterilen çanlar birer sanat nesnesi olmuş, gerek Doğu, gerek Batı dinlerinde çan süslerine simgesel örgeler katılmıştır.

Çan takımı ya da *bian zhong* adı verilen çan dizilerini ilk kez çalgı gibi kullananlar Çinliler oldu. Batı'da ise yedi notaya göre (diyatonik) akort edilmiş asılı sabit çanlardan oluşan küçük diziler 9. yüzyıldan sonra yaygınlaştı (*bak.* çan takımı). En az 23 çandan oluşan akortlu dizilere karıyon (*carillon*) denir. Serbest sallantılı iki ya da daha çok çandan oluşan bir takım, toplu çan sesi (*peal*) verirken, tek bir sabit çan ağır ve aralıklı çalınınca tok çan sesi (*toll*) çıkartır. Günümüzde bütün türleri elektrikle çalınabilir. Rus Ortodoks Kilisesi'nin *zvon*'u (çan takımı) yinelemeli ritmik kalıplarla çalınır. 19. yüzyıldan sonra İngiltere ve ABD'de grup halinde melodi ve basit armoniler elde etmek için, beş oktava kadar çıkan el çanları yaygınlaşmıştır. Günümüzde çanların dinsel ve uyarma amacıyla kullanımı çok azalmış, buna karşılık müziksel kullanımı artmıştır.

Değişimli ya da dönüşümlü çalış bir çan takımının çan çarklarına bağlı iplerin çekilmesiyle karmaşık ve değişik dizilerle çalındığı geleneksel İngiliz sanatıdır; 5-12 çanlı takımlar kullanılır. Beşli bir takımda olası toplu çan sesi 120, 6'lı da 720, 12'li de ise 479.000.600'dür. Bu sayı çanların sayısı birbiriyle çarpılarak (örn. dörtlü takımda: 1×2×3×4=24) bulunur. Bu tür çalışta sıra hiç değişmez; atlanan, öne geçen, arkaya kalan çan olmaz. Dört çanlık çalışa Minimus ya da Tekler; 5'liye Çiftler; 6'lıya Minör; 7'liye Üçlüler; 8'liye Majör; 9'luya Dörtlüler; 10'luya Royal; 11'liye Beşliler; 12'liye ise Maximus adı verilir. 24 değişik çalışı içeren 4'lü çan takımının çalınması 30 saniye kadar sürerken, 12 çanlık çan takımının çalınması için 40 yıl gerekir. Değişimli ya da dönüşümlü çalış başlangıçta kibar beylerin eğlencesiydi. Sonradan din adamları ve halk bu gruba katıldıysa da kadınlar dışta tutuldu ve çan çalmak toplumsal konumun göstergelerinden biri oldu.

İlk çanlar Tunç Çağında yapılmıştı. Eski Çinli ustalar son derece görkemli çanlar

Bir tunç dökum Çin çanı, Doğu Zhou hanedanı, İÖ y. 5. yy; Chicago Sanat Enstitüsü
Art Institute of Chicago

dökmüş, zanaatlarının doruğuna Zhou hanedanı (İÖ y. 1111-255) zamanında ulaşmışlardı. Bu dönemin en özgün ürünleri, elips biçimindeki tapınak çanlarıydı; bu çanların üstü, yitik mum yöntemiyle (*cire-perdue*) işlenmiş zarif simgesel kabartmalarla donatılmıştı.

Avrupa'da çan yapımcılığı temelde manastırlara özgü bir zanaattı. İlk Hıristiyan çanları, çekiçle dövülerek oluşturulan dörtgen demir levhaların birbirine perçinlenmesiyle yapılıyordu. Avrupa'da Hıristiyanlıktan önce de görülen tunç döküm ancak 8. yüzyıldan sonra yaygınlaştı.

Çan dökümünde kalıp, bir maçadan ve çanın profiline uygun olarak biçimlendirilmiş bir dış kaplamadan oluşur; eriyik haldeki metal (çoğunlukla tunç) bu kalıplara dökülür. Kalıpların çoğu kum, kil ve saman karışımından bir harçla, el çanı kalıpları ise yalnızca kumla astarlanır. Yaklaşık 1.100°C'ye kadar ısıtılan sıvı metal, kalıba üstteki bir delikten dökülür ve hafif vuruşlarla yönlendirilerek kalıba yayılması sağlanır. Hava boşluklarının oluşmasını engellemek için sıvı metaldeki gazlar dışarı sızdırılmalıdır. Dış yüzeyin iç yüzeyden daha hızlı katılaşması durumunda, metalde çatlamalara yol açabilecek çeşitli gerinimler oluşacağından, kalıbın soğuma süreci dikkatle denetlenir. Büyük çanların soğuması bir ya da iki hafta alabilir. Kalıp söküldükten sonra, dökümün yüzeyindeki çapaklar kum püskürtülerek alınır ve malzeme cilalanır. Çanın belirli bir tınıda olması istendiğinde de, malzeme bir yandan döndürülürken, bir yandan da kesici takımlarla iç yüzeyden çapak kaldırılır. Çan dökümünde kullanılan tunç, bir bakır ve kalay alaşımıdır. Kalay oranı genellikle yüzde 15 ile yüzde 25 arasında değişir, bazen daha da yüksek olabilir. Kalay, malzemenin gevşekliğini artırdığından, büyük çanların dökümünde daha düşük kalay içerikli alaşımlar kullanılır. Kariyon çanlarında kalay oranı çoğunlukla yüzde 20'dir.

Döküm yoluyla daha kalın ve profili daha düzgün (bugün yuvarlak) ürünler elde edilebildiğinden, bu yöntemle yapılan çanların sesi daha iyidir. Yüzyıllardan beri eşit et kalınlığında ve dışbükey biçimli çanlar dökülmektedir. Kule çanlarının boyları daha uzundur; bunlar dayanıklı olmaları ve iyi tını vermeleri için çemberlerle çevrelenerek sıkıştırılmıştır.

9. yüzyılda istenen tınılarda çan üretimi tekniği yetkinleşti ve zil adı verilen akortlu müzik aygıtları yaygınlaştı. 11. yüzyılda manastır dışı, çoğunlukla da gezgin çan dökümcülerinin sayısı artmaya başladı; bu ustalar Rönesans'ta artık başlıca çan yapımcıları durumuna gelmişti. Gotik mimarinin yüksek kuleleri için büyük ve yüksek rezonanslı çanların üretilmesiyle günümüzde kullanılan kule çanlarının ilk örnekleri ortaya çıktı. Bunlar lale biçiminde, üst bölümleri dar ve yuvarlak, etek bölümüne doğru giderek açılan uzun gövdeli, ağız açıklıkları ise geniş ve yaygın çanlardı. 15. yüzyıla doğru bunların yerini, daha kısa ve dışbükey gövdeli, üst bölümü daha geniş ve ağız açıklığı daha kalın çanlar aldı.

14. yüzyılda çan dökümcülüğü oldukça saygın bir zanaat durumuna geldi ve barutun geliştirilmesiyle birlikte topların dökümünü de çan ustaları üstlendi. Özellikle büyük ün kazanan Flaman ve Felemenkli ustalar 15-18. yüzyıl arasında çok gelişkin kariyonlar döktüler; 17. yüzyılda Felemenkli François ve Pierre Hémony, çan dökümcülüğünü bir sanat durumuna getirdi. 19. yüzyılda çan dökümcülüğünde, özellikle ürüne gerekli tınlıyı kazandırma açısından bir gerileme oldu, ama 20. yüzyılda yeniden kusursuz çanlar dökülmeye başladı.

Rus çan dökümcülüğü 13. yüzyılda başlamış, 16. yüzyıla gelindiğinde tonlarca ağırlıkta çanlar dökülmüştü. Dünyanın en büyük çanı olan Moskova'daki Çar Çanı (Çar Kolokol) 1733-35 arasında döküldü. 180 tondan fazla gelen bu çan, 1737'de yangın yüzünden kırıldı ve hiç çalınmadı. İngiliz dökümcüler çanlarının iç armoniklerine pek az önem verdiler, çünkü kullandıkları değişimli çalma yöntemi ve çan takımları armoni gerektirmiyordu. 20. yüzyılda ise Felemenk'te kullanılan kısmi ses akordunu benimsediler.

Çok dilli (saçmalı) çan tarihte bir tür çan sayılmışsa da, günümüzde artık çıngırak sınıfından sayılır. Araba ve atlı kızaklarda kullanılanları bunların çok bilinen örnekleridir.

çan alaşımı, ÇAN PİRİNCİ olarak da bilinir, yüksek oranda (yaklaşık yüzde 15-25) kalay içeren tunç(*) türü.

çan eğrisi, normal dağılımı gösteren çan biçimli eğri. *Ayrıca bak.* normal dağılım.

Çan Kay-şek, Pinyin CHIANG KAI-SHEK, Wade-Giles yazımında CHIANG CHIEH-SHIH, resmî adı CHIANG CHUNG-CHENG (d. 31 Ekim 1887, Zhejiang, Çin - ö. 5 Nisan 1975, Taipei, Tayvan), Çinli asker ve devlet adamı. 1928-47 arasında Çin'deki milliyetçi hükümete başkanlık yapmış, komünistlerin iktidara geçmesinden sonra da Tayvan'a kaçarak bir sürgün hükümeti kurmuştur. Orta halli bir tüccar ve çiftçi aileden gelen Çan, 1906'da Kuzey Çin'deki Baoding Askeri Akademisi'ne girdi. Ertesi yıl askerlik eğitimini sürdürmek üzere gittiği Japonya'da 1909-11 arasında Japon ordusunda görev yaptı ve Japon disiplininden etkilendi. Bu arada Tokyo'da Çinli genç yurtseverlerle tanıştı. Ülkelerini yabancı Qing (Mançu) hanedanından (1644-1911) kurtarmak için çalışan bu gençlerin etkisiyle cumhuriyetçi görüşleri benimsedi.

1911'de ayaklanmaların başladığını duyunca, ülkesine dönerek Qing hanedanını deviren çarpışmalara katıldı. Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra devlet başkanlığı konumundan yararlanarak diktatörlük kurmaya çalışan Yuan Shikai'ye karşı çıkan devrimci çevreler arasında yer aldı. Ama İkinci Devrim olarak adlandırılan bu hareketin başarısızlığa uğraması üzerine, 1913'te Japonya'ya kaçtı. İki yıl sonra Yuan'ı iktidardan düşürerek cumhuriyet yönetimini kurtaran Üçüncü Devrim'e katılmak için ülkesine döndü.

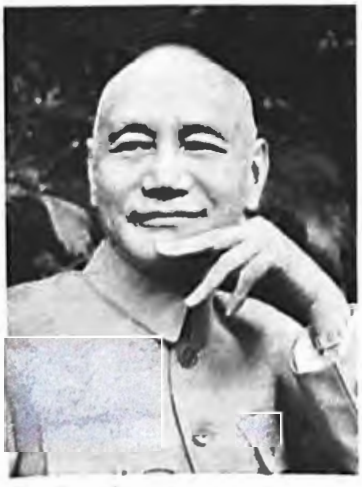

Çan Kay-şek
Camera Press

Bu gelişmenin ardından bir süre gözden kayboldu. İki yıl (1916-17) Şanghay'da kaldı ve burada mali konulardaki yolsuzluklarla mücadele eden Yeşil Çete adlı gizli örgüte girdi. 1918'de Sun Yat-sen'in önderliğindeki Kuomintang'a katılarak, yeniden adını duyurmaya başladı. Sun'un başlıca amacı, Yuan'ın iktidardan düşüşünden sonra başına buyruk savaş ağaları arasında bölünen Çin'i yeniden birleştirmekti. Bu nedenle savaş ağalarına karşı bir dizi askeri harekâta girişti.

Çan, bir süre sonra tümgeneral rütbesiyle Güney ordularına katıldı. Ama bu ordunun büyük bölümü Kuomintang'ı, Sun'un komutanlarıyla yaptıkları pazarlıklar nedeniyle destekleyen savaş ağalarının askerlerinden oluştuğundan denetimini sağlayamadı. Güney'deki üsleri güvensiz bulan devrimciler, iki kez Güney Cephesi'ni terk ederek Kuzey'e dönmek zorunda kaldılar. Kuomintang yönetimi bu güçlüklerin üstesinden gelebilmek için yeni bir ordu kurmaya karar verdi ve bunun için o dönemde davalarını destekleyen tek yabancı güç olan Sovyetler Birliği'nin yardımına başvurdu. Çan, 1923'te Sovyet kurumlarını, özellikle de Kızıl Ordu'nun yapısını incelemek üzere Sovyetler Birliği'ne gitti. Dört ay sonra ülkesine dönünce, Guangzhou (Kanton) yakınlarındaki Wampoa'da Sovyet modeline göre kurulan askeri bir akademinin komutanı oldu. Bu dönemde Guangzhou'ya çok sayıda Sovyet danışman geldi ve Kuomintang'a kabul edilen Çinli komünistler hızla güçlenmeye başladı. Sun'un 1925'te ölümünden sonra Kuomintang'ın tutucu kanadıyla komünistler arasındaki ilişkiler gerginleşti. Wampoa Askeri Akademisi'nin komutanı olarak güçlü bir konumda olan Çan, bazen güç gösterisinde bulunarak, bazen de yumuşak davranarak, Sovyetler'in desteğini yitirmeden komünistlerin gücünü kırmaya çalıştı. Böylece 1927'de kanlı bir darbeyle komünistleri Kuomintang'dan atıp sendikaları sindirene değin Moskova'dan destek almayı başardı. Batılılaşmış bir ailenin kızı olan Mei-ling'le yaptığı ikinci evliliğin etkisiyle 1930'da Hıristiyanlığı kabul etti. Bu arada ülkeyi yeniden birleştirme doğrultusunda önemli adımlar da attı. 1925'te devrimci ordunun başkomutanlığını üstlendikten sonra, Kuzey'deki savaş ağalarına karşı başlattığı seferin sonunda başkent Pekin'i aldı ve Güney'deki Nanjing'de kendi başkanlığında yeni bir hükümet kurdu (1928). Giriştiği toplumsal reform programı büyük ölçüde kâğıt üzerinde kaldı. Bunun bir nedeni de ülkede hâlâ tam bir denetim kuramamış olmasıydı. Otoritesini sarsan başlıca güç, etkisiz hale getirmekle birlikte ortadan kaldıramadığı savaş ağalarıydı. Yönetimine yönelik bir başka tehdit de kırsal kesimde güçlü oldukları noktalara çekilerek kendi hükümetlerini ve ordularını kurmuş olan komünistlerden geliyordu. Ayrıca 1931'de Mançurya'yı ele geçirdikten sonra Çin üzerindeki emellerini açıkça gösteren Japonya'yla savaş tehlikesi de giderek büyüyordu. Çan, Japonya'ya karşı savaşa girişmeden önce komünistleri ezmeye karar verdi. Toplumu kaynaştıracak ahlaki bir güç olarak Konfüçyüsçü devlet anlayışını yeniden canlandırmaya çalıştı ve 1934'te "Yeni Yaşam Hareketi" denen bir kampanya başlattı. Ayrıca Batı'nın temizlik anlayışını yerleştirmek ve halkın Japonların disiplinli yaşama ve çalışma biçimini örnek almasını sağlamak için çaba gösterdi.

1937'de Japonya'yla Çin arasında savaş başladı. Bir savaş ağasınca Xi'an'da tutsak

alınan Çan, çeşitli baskılar ve görüşmeler sonunda komünistlere yönelik askeri harekâta son vermek ve Japonya'ya karşı ittifak yapmak zorunda kaldı. Çin, dört yılı aşkın bir süre Japonya'ya karşı tek başına savaştı. Ülke dayanma sınırının sonuna gelince barış görüşmelerine oturma yönünde bir eğilim belirdiyse de, Çan savaşı sürdürme yönünde bir tutum takındı. 1941'de SSCB dışındaki Müttefik devletlerin de Japonya'ya savaş ilan etmesiyle Çin'deki savaşın seyri değişti. Öte yandan Çan yönetimi halk içindeki desteğini hızla yitiriyordu. Özellikle, Japonya'nın 1945'te ABD'ye teslim olmasından sonra komünistlerle mücadele yeniden başlayınca hükümet ülkeyi denetleyemez duruma geldi. 1946'da başlayan iç savaş sonunda ülkenin büyük bölümünde egemen konuma geçen Çin Komünist Partisi, 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni (ÇHC) kurdu.

Tayvan'a kaçarak Milliyetçi Çin Cumhuriyeti adı altında yönetimini sürdürmeye çalışan Çan, büyük ölçüde ABD'nin askeri ve ekonomik yardımına dayanmaya başladı. 1955'te imzalanan bir antlaşmayla Tayvan'ı savunmak için güvence veren ABD'nin 1972'den sonra ÇHC ile ilişkilerini normalleştirmesiyle Çan yönetiminin geleceği tehlikeye düştü. ABD'nin 1979'da Tayvan ile diplomatik ilişkilerini kestiğini görmeden ölen Çan'ın yerine oğlu Chiang Ching-kuo geçti.

Çan'ın komünistler karşısında uğradığı yenilgi çeşitli kişisel nedenlere bağlanmıştır. Bunların başında yönetimindeki yolsuzluklar, değişen koşullara uyma yeteneğini yitirmesi ve giderek ordudaki dar bir tutucu kliğe dayanması sayılabilir. Ama Çan'ın devrilmesine yol açan gelişmelerin geçmişi II. Dünya Savaşı sırasında izlediği stratejiye kadar götürülebilir. Çan, Japonlara karşı etkin bir savaşa girişmek yerine, askeri gücünü savaşın sonunda komünistleri ezmek için korumaya ağırlık verdi ve Japonları ABD ordusunun yenilgiye uğratmasını bekledi. İşgalci kuvvetlere karşı pasif tutumu yüzünden saygınlığını yitirdi. Ülkenin güneybatısına çekilen orduları eylemsizlik içinde savaş ve moral gücünü yitirirken, Japonlara karşı bütün olanaklarıyla direnen komünistler halkın desteğiyle güçlü bir ordu kurdular. Öte yandan Çan'ın Çin'i modernleştirecek bir bakış açısı ve programdan yoksun olmasının da yenilgisinde önemli rol oynadığı söylenebilir. Çan, 1927'de komünistlere karşı mücadeleye giriştikten sonra, toprak sahipleri ve tüccarlarla ittifak kurarak, yoksul ve ezilmiş köylülerin sorunlarını gözardı eden tutucu bir politika izledi. Böylece nüfusun yüzde 90'ını oluşturan köylülerin desteğini yitirdiğinden güçlü bir merkezî yönetim kuramadı.

çan kulesi, kiliselere bitişik ya da bazen ayrı yapılan, tepesinde çanların yer aldığı kule. 7-10. yüzyıllar arasında yapılmış olan ilk çan kuleleri daire planlı sade yapılardı. Tepelerine yakın, beşik kemerli pencere boşlukları bulunurdu. Bunların en tipik örnekleri Ravenna'daki Sant'Apollinare in Classe(*) ile Sant'Apollinare Nuovo(*) kiliselerinin kuleleridir. Yuvarlak çan kuleleri, daha az sayıda da olsa, sonraki dönemlerde de yapılmıştır. Her katı kemerlerle sarılı ünlü Piza Kulesi (12. yy) bu türün incelikli bir örneğidir.

10. yüzyıldan sonra çan kuleleri, Roma ve Lombardiya yörelerinde hemen hemen aynı zamanda kare planlı yapılmaya başladı. Bu tür kuleler genellikle dışa taşan düşey öğelerle ve yapıyı çeşitli katlara ayıran kemerli kornişlerle bezeniyordu. Özellikle ilk örneklerde çatı, yerden görülmeyecek kadar alçak bir piramit biçimindeydi. Bu Roma tipi çan kuleleri, Sta. Prassede (1080) ve Sta. Maria in Trastevere (y. 1140) kiliselerinde görüldüğü gibi, bütün ortaçağ boyunca ufak tefek değişikliklerle yapılageldi.

Lombardiya çan kuleleri temelde Roma kulelerini andırsa da, öğeleri genelde daha

Sant'Apollinare in Classe Kilisesi'nin çan kulesi, Ravenna
GEKS

ince ve karmaşıktı. Bu kulelerin en üst katı, yapının bütün kompozisyonunu tamamlayan bir taç halinde ele alınır ve piramit biçiminde ya da bazen konik bir külahla son bulurdu. 14. yüzyılın başlarında Giotto, Taddeo Gaddi ve daha başka sanatçıların tasarladıkları Floransa'daki çan kulesinde dikey etkinin vurgulanmasına giderek daha çok önem verildi. Bu kulede çanların asıldığı sahanlık katının yüksekliği öbür katlardan iki kez fazlaydı. Bu tür yapılar en çok Venedik çevresinde gelişmişti. Buradaki çan kuleleri, en üstte açık bir sahanlık katıyla biten, kare planlı ince uzun yapılardı. Kule gövdesi bütünüyle tuğladan örülüyor, bir ya da iki sıra kemerle sarılı sahanlık katı genellikle taştan yapılıyordu. Sahanlık kornişinin üstünde Venedik'teki ünlü San Marco Bazilikası'nın(*) çan kulesinde (gövde 10-12. yy'lar arasında, sahanlık katı 1510'da tamamlanmış, kulenin tümü 1908'de özgün biçimiyle yeniden yapılmıştır) olduğu gibi kare, bazen de sekizgen piramit biçiminde bir çatı külahı yükseliyordu.

Yapımına 10. yüzyılda başlanan San Marco Bazilikası'nın çan kulesi, Venedik
G.E. Kidder Smith

Bu olgunlaşmış kule tipi Rönesans boyunca Venedik bölgesinde uygulandı. Ama İtalya'nın başka yörelerinde Rönesans beğenisinin daha başka biçimlere (özellikle kubbeye) yönelmesi sonucu, çan kuleleri önemlerini yitirdi ve bu durum 19. yüzyıla değin sürdü. 19. yüzyılda İtalya'da yayılan romanesk canlandırmacılık, Kuzey Avrupa'daki eklektik yeni-gotik kiliselerin (örn. 1840'ta başlanan Streatham'daki İsa Kilisesi) karşısına, tıpkı çan kuleleriyle Lombardiya üslubundaki kiliseleri çıkardı. Bu yüzyılda daha sonra eleştirmen J. John Ruskin'in etkisiyle Venedik tarzı çan kuleleri yaygınlaştı. J. F. Bentley'nin yaptığı Westminster'daki katedralin (1895-1903) kulesinde de bunların örnek alındığı söylenebilir. 19. yüzyıl eklektik mimarlığının bir özelliği de, yeniden canlandırılan bu çan kulesi öğesinin yalnızca asıl işleviyle sınırlı kalmayıp fabrikalarda, kır evlerinde, konut bloklarında, mağazalarda ve kilise okullarında da kullanılması oldu. Bunlar yerine göre bazen çan, bazen saat kulesi olarak, bazen de yalnızca şiirsel bir görüntü sağlamak amacıyla yapılmıştır.

çan pirinci *bak.* çan alaşımı

çan takımı, sesleri bir müzik dizisine göre düzenlenmiş sabit çanlardan oluşan çalgı. Geleneksel olarak diyatonik dizıye (yedinota gamı) ve birkaç diyezle bemole akort edilir. Çan sayısı genellikle 2 ile 20 arasında değişir. Belçika ve Hollanda'ya özgü *voorslag*'larda (otomatik saat çanları) ses genişliği üç oktavı bulur, hatta geçer. En çok bir kilise ya da belediye binasının kulesindeki saatin saat başını vuracağını bir ön melodiyle otomatik olarak haber vermek için kullanılır. Çoğu zaman buçuklarda ve çeyreklerde de çalar. Armonisiz basit melodilerin insan eliyle çalınmasında da kullanıldığı olur. 13. yüzyıldan beri çan takımları, çan dillerine bağlı halatlar elle çekilerek çalınıyordu. 18. yüzyılın sonlarında kollar, zaman zaman da pedallardan oluşan ve çan takımı sehpası adı verilen bir klavye kullanılmaya başladı. 20. yüzyılda bunun yerini elektrikle çalışan fildişi tuşlu klavye aldı.

Çan takımının kariyondan farkı, ses genişliğinin daha sınırlı olması ve 12 notalık (kromatik) bir gamı kapsama zorunluluğu bulunmamasıdır. 20. yüzyıl öncesinde bu çanlarda genellikle bir iç akort düzeni yoktu; bu nedenle de armoni kullanımına elverişli değildi. Ayrıca, ses şiddetinde çeşitlemeler yapmaya da olanak vermiyordu. Belçika ve Hollanda'daki otomatik saat çanlarının ise bir iç akort düzeni bulunduğundan bunlarla tam armonize edilmiş oldukça karmaşık bir müzik çalınabiliyordu. Saatin zil mekanizması, çan çekiçlerine bağlı kastanyola kollarına pimlenmiş bir tamburdan oluşuyordu; sarkıtılan ağırlığın etkisiyle dönen mekanizmayı saatin öteki parçaları harekete geçiri-

yordu. Çan takımını andıran çalgılar ilk kez Çin'de taştan yapılmıştı. Bunlar, ahşap çerçevelere asılmış, ahşap tokmaklarla çalınan "L" biçiminde mermer plakalardan oluşuyordu. Çanlı diziler de Çin'de, İÖ 2000'den önceki bir tarihte ortaya çıktı. Zhou döneminde (İÖ y. 1111-255) sekizlik iki sıra halinde asılı taş ve çan takımları Çin tapınaklarında olduğu kadar, dindışı müzikte de önemli bir yer tutuyordu. Çan takımları daha sonra Kore, Hindistan ve Japonya'ya da girdi.

9. yüzyılda küçük arı kovanı biçimindeki, 4-15 çanlı takımlar, Batı manastırlarında kullanılmaya başladı. İS 865'te 12 çandan oluşan bir takım, Venedik dükü Orso tarafından Bizans imparatoruna armağan edilmiş, Konstantinopolis'teki (İstanbul) Ayasofya Kilisesi'nin bir kulesine yerleştirilmişti. Batı'da da bu çanlar Çin'deki benzerleri gibi, yatay desteklere tutturuluyor ve çekiç tokmaklarla vurularak çalınıyordu. 12. yüzyılda *cymbala* (*bak.* zil) adı verilen çan takımları tellerle org tuşlarına bağlandı ve edinilen akortlama bilgisi, kulelere yerleştirilen, farklı perdelere ayarlanmış çan dizilerinin yapılmasını sağladı. Bunlar, *jacquemart* denen saat heykelcikleriyle (çoğunlukla bir çift zırhlı şövalye) vurularak çalınıyor ve saati gösteriyordu. 13. yüzyıl sonlarında asılı ağırlıkla çalışan kule saatlerinin geliştirilmesi, 14. yüzyılda sabit çan çalma mekanizmasının bulunmasına yol açtı. 18. yüzyıl sonlarında Fransa ve İngiltere'de 10-20 çandan oluşan ve ahşap klavyeyle çalınan takımlar yaygınlaştı.

Rusya'da görülen *zvon* da çan dillerine bağlı halatlar çekilerek çalınan sabit bir çan takımıdır. 9. yüzyılda ortaya çıkmıştır; bugün ise çok az kullanılmaktadır. *Zvon*, Ortodoks Kilisesi'ne özgü ayinin bir parçası olan ritmik kalıpları yineleyerek çalar. *Ayrıca bak.* çan.

çanak çömlek, çamurdan biçimlendirildikten sonra ısıyla sertleştirilen çeşitli süs ve kullanım eşyasına verilen ad. İnsanların günlük yaşamda en çok kullandıkları bu tür eşya kültür ve sanat tarihinin önemli inceleme konularından biridir. Çanak, testi, küp, kavanoz, bardak, tabak, ibrik vb gibi çanak çömlek biçimlerinin, tarihin her döneminde, dünyanın çeşitli bölgelerinde değişik örnekleri üretilmiştir.

Çamur, iki belirgin özelliği nedeniyle yüzyıllar boyu çanak çömleğin ana malzemesi olagelmiştir: Yoğurulduğunda istenen biçime sokulabilir ve ısının etkisiyle sertleşerek biçimini korur. Çamur, kilin suyla karıştırılmasıyla oluşturulur, buna çanak çömlekçilikte hamur adı verilir. Ham kilin içinde kil tanecikleri, ayrışmamış feldispat, kuvars ve volkanik kayaçların içerdiği mika ile demir oksit gibi maddelere rastlanır. Çanak çömlek yapımında kullanılan kilin yapısına bağlı olarak hamurun özellikleri değişir. Hamur hazırlandıktan sonra suyu süzülür ve dinlendirilir. Daha sonra elle ya da çömlekçi çarkıyla biçimlendirilen kap, güneşte kurumaya bırakılır. Böylece karışımındaki suyun bir bölümünü kaybeder. Ama gerçek anlamda kuruması, yani kimyasal yapısındaki suyun atılması için fırınlanması gerekir. Hamur, yapısına bağlı olarak 400°C ile 600°C arasındaki bir ısıda molekül suyunu kaybetmeye başlar. 1000°C'de ise gerçek anlamda pişmiş olur, yaklaşık 1600°C'de de camlaşır. Hamurun içine daha düşük ısıda, yaklaşık 1200°C'de camlaşan başka maddeler katılarak fırınlandığında, su sızdırmayan ve saydam olmayan bir çanak çömlek türü elde edilir. Buna yarım porselen ya da gözeneksiz sert seramik (*stoneware*) denir. Hamura feldispat ya da sabuntaşı katıp 1200°C'den 1450°C'ye kadar fırınlanarak elde edilen yarı saydam ürün ise porselen olur.

Sert seramik ile porselen arasındaki sınırı belirlemek oldukça zordur. Batı'da ışığa tutulduğunda yarı saydam olan çanak çömleğe porselen adı verilir. Bu özelliği göstermeyen camlaşmış çanak çömleğe de sert seramik denir. Çin'de ise, hafifçe vurulduğunda ses çıkaran her çanak çömlek porselen sayılır. Bu tanımlamaların hiçbiri yeterli değildir. Örneğin ince gövdeli ve yüksek ısıda fırınlanmış sert seramikler saydam görünümlü olabilir. Bazı kalın gövdeli porselenler ise saydam değildir. Terimlerin kullanımı çoğu kez kişisel yoruma dayanır.

Türleri. Günümüzde bilinen en eski çanak çömlek örnekleri Anadolu'da Çatalhöyük'te(*) ele geçen ve yaklaşık 9000 yıl önceye tarihlenen seramiklerdir. O zamandan beri tarihin her döneminde rastlanan seramik,

Anadolu'da bulunmuş fırınlanmış, sırsız, emzikli sürahi, İÖ y. 2750-2350; Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara
Anadolu Yayıncılık Arşivi

günümüzde de yaygın olarak üretilmektedir. Seramiğin rengi açık bejden kırmızıya, griden siyaha kadar değişir. Seramik çanak çömlek ya krem kıvamındaki çamur ve su karışımı bir astarla, ya saydam sırla ya da saydam olmayan kalay sırla kaplanabilir. Kalay sırlı seramiğe(*) majolika(*), fayans(*) ya da Delft seramiği(*) gibi adlar verilir.

Gözeneksiz seramik, gözenekli seramiğe göre daha serttir ve çoğu zaman saydam değildir. Hamur rengi kırmızı, kahverengi, gri, beyaz ya da siyah olabilir. İyi kalitede sert seramik yapımı Çin'de Shang hanedanı dönemine (İÖ 1400) rastlar. Bu tür seramik Kore'de İÖ 57-İS 935 arasında Silla hanedanı, Japonya'da 13. yüzyılda Kamakura hanedanı dönemlerinde yapılmaya başlamış, Avrupa'da ilk kez 16. yüzyılda Almanya'da görülmüştür. 17. yüzyılda Avrupa'ya Çin'den ithal edilen çayla birlikte sert seramik çay takımları da gelmiş, bunlar Felemenk ve İngiltere'de kopya edilmeye çalışılmıştır. 17. yüzyıl sonlarında İngiltere'de geliştirilen tuzlu sırlı, beyaz renkli sert seramik bir süre porselenin yerini tutmuştur. 18. yüzyılda İngiliz Josiah Wedgwood siyah ve beyaz seramikler üretmiştir (*bak.* Wedgwood Seramiği). Gene İngiltere'de 19. yüzyılın başlarında sert porselen (*ironstone*) denen bir tür gözeneksiz sert seramik ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda ise sert seramiği daha çok seramik sanatçıları üretmektedir.

Porselen yapımına ise ilk kez Çin'de Tang hanedanı döneminde (İS 618-907) başlanmıştır. Batı'da tanınan Çin porselenin yapımı Yuan hanedanı (İS 1279-1368) zamanına rastlar. Avrupalı çanak çömlekçiler ortaçağda bu türün benzerlerini deneyerek yapmaya çalışmışlar, bildikleri tek saydam malzeme olan cama, kalay oksit katarak porselene benzeyen, ama yeterince saydam olmayan kaplar üretmişlerdir. Bu yöntemle yapılan porselene yapay ya da yumuşak porselen denir. 12. yüzyılda Ortadoğu'da İslam çanak çömlekçileri sır maddesini kil hamuruyla karıştırıp saydam yumuşak porselen yapımını denemişlerdir. 1575'te Dük Francesco de' Medici'nin atölyelerinde benzer bir formülle bu tür çanak çömlek yapımı gerçekleştirilmiştir. 17. yüzyılda ise, Felemenkli çanak çömlek tüccarlarından Claude ve François Révérand, Paris yakınında Saint-Cloud'da bir imalathane kurarak yumuşak porselen üretimine başlamışlardır (*bak.* Saint-Cloud seramiği ve porseleni).

Çin'den gelenlere benzeyen gerçek porselenin sırrı 1707'de Saksonya'da, Ehrenfried Walter von Tschirnhaus'un kimyacı Johann Friedrich Böttger'in yardımıyla yumuşak porselen hamuruna cam yerine feldispat katmayı düşünmesiyle bulunmuştur. Ekonomik olmadığı için, zamanla yumuşak porselenden vazgeçilmiştir.

Biçimlendirilmesi. Çanak çömlek yapımında önemli aşamalardan ilki biçimlendirmedir. Biçim, kullanım amacı ve kültürel yapıya göre farklılıklar gösterirse de, genellikle her kapta ağız, boyun, karın, kaide ve kulp gibi bazı ana parçalar bulunur. Bu parçaların düzeni ve bağlantı biçimleri, çanak çömleğin tipolojik gelişmesinin incelenmesinde göz önüne alınan önemli özelliklerdir. Günlük kullanımda yaygın olan biçimlerin yanında, özellikle eski kültürlerde insan biçimli (antropomorf) ve hayvan biçimli (zoomorf) dinsel amaçlı çanak çömleğe de çok rastlanır.

İlk çanak çömlekler elle biçimlendirilmiştir. Japonların *raku*(*) denen çay kapları da bu yöntemle yapılır. Örneğin düz tabanlı ve küp ya da dikdörtgen prizma biçiminde kaplar oluşturmak için düz yüzeyli hamur parçaları astarla birleştirilmiştir. Hamurun avuç içinde yuvarlanmasıyla elde edilen silindirik bantlardan halkalar yapılması, sonra bunların üst üste konarak yuvarlak kaplar oluşturulması da eski bir yöntemdir.

Çömlekçi çarkının(*) bulunması biçimlendirmede çok önemli bir aşama olmuştu. Çömlekçi çarkı daire biçimli yatay bir tabla ile bunun merkezinden çıkan bir eksenden oluşur. Başlangıçta bu merkez çevresinde elle çevrilen tabla, zamanla eksenin alt ucuna eklenen daha büyük çaplı ve ağır ikinci bir tabla aracılığıyla ayakla döndürülmeye başlamıştır. Böylece, kesintisiz döndürülebilen tabla üstünde daha rahat çalışan çömlekçi, daha yetkin biçimler elde edebilmiştir.

Çömlekçi çarkının ilk kez ne zaman kullanıldığı belli değildir. Arkeolojik araştırmalarda çarkta üretilmiş en eski çanak çömlek örnekleri, şimdilik Mezopotamya'da Uruk'ta bulunan ve İÖ y. 3400'lere tarihlenenlerdir. İÖ y. 2400'lerde Girit'teki Minos uygarlığında, daha sonra İÖ 1. binyılın içinde Batı Avrupa ve İngiltere'de çark kullanılmıştır. Ama bugün bilinen başlıca biçimlerin çoğu, çarkın henüz kullanılmadığı Neolitik Çağda elle yapılan çanak çömleklerde ortaya konmuştur. Amerika Yerli kültürlerinde rastlanan çanak çömleklerde (*bak.* And çanak çömleği; Pueblo çanak çömleği) hiçbir zaman çarkın kullanılmamış olması da ilginçtir. 18. yüzyıldan sonra çömlekçi çarkı küçük çocuklar tarafından çevrilerek kullanılmaya başlamış, 19. yüzyıldaysa mekanik güce bağlanmıştır. Bu arada 18. yüzyıldan sonra aynı biçimden çok sayıda çanak çömlek üretebilmek için çarklarda da kalıp kullanılmıştır.